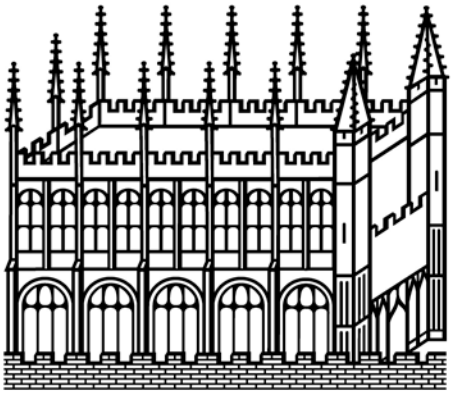

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

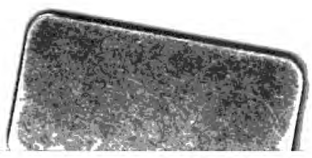

تفسیر سورۂ یوسف - سہ مصرعہ -

تفسیر سورۂ یوسف - منظوم چار مصرعہ -

ہفت سورہ متبرکہ -

پنج سورہ متبرکہ - لائق وظائف و تلاوت -

تحفۃ الاخیار - ترجمۂ مشارق الانوار متبرکہ مولوی خرم علی -

مظاہر حق - ترجمۂ اردو مشکوٰۃ شریف متبرکہ جناب نواب قطب الدین خان دہلوی چار جلد ہیں -

بہار خلد - شرح منظوم شمائل ترمذی مصنفہ مولوی محمد کافی -

زاد نجات - مسائل صوم و صلوٰۃ مع طریقۂ نکاح مصنفہ حافظ محمد علی -

مفتاح الجنۃ - مولفہ مولوی کرامت علی -

حقیقۃ الصلوٰۃ - مع رسالۂ بے نمازان نماز روزہ کے فضائل و اجر و ثواب -

نور مختار - ترجمہ اردو فتاویٰ فقہ کا متبرکہ مولوی محمد خرم علی صاحب بلہوری و مولوی محمد احسن بریلوی مراد آبادی -

کشف الحاجات - یعنے مالابد منہ اردو متبرکہ مولفہ مولوی محمد نور الدین -

ہزار مسئلہ - مجموعۂ ہفت رسالۂ ذیل مولفہ عبداللہ بن سلام

۱ - ہزار مسئلہ - ۲ - مسائل ثمانیہ - ۳ - صد و سی مسئلہ -
۴ - مناجات باری تعالیٰ - ۵ - حلیۂ شریف - ۶ - نور نامہ -
۷ - چہل مسائل -

شرع محمدی - منظوم عقائد اہل سنت و مسائل نماز و روزہ مولفہ محمد خان قندھاری -

تنبیہ الغافلین - مسائل دین مصنفہ مولوی سید محمد و محمد طیب و امین و محمد تقی -

جواب السائلین - مولفہ مولوی لعل محمد -

حیرۃ الفقہ - مسائل مشکلہ کے سوا جواب استحانی مولفہ سید ابراہیم حسینی

اظہار الحقیقت - بعضے مسائل فقہ کو حل کیا ہے -

تحفۃ المومنین - تصنیف مولوی قربان علی -

نور الہدایہ - ترجمہ شرح وقایہ درسی فقہ حنفیہ کی کتاب جلد اول عبادات متن ترجمۂ مولوی وحید الزمان -

ایضاً - جلد آخرین معاملات ہیں -

کنز الدقائق - اردو بہ مسمی بہ تحفۃ العجم مصنفہ مولوی محمد سبحان خان

احسن المسائل - ترجمۂ کنز الدقائق متبرکہ مولوی محمد احسن -

رسالۂ چار باب کا ترجمہ مسائل فقہیہ مصنفہ و متبرکہ مولوی کفایت اللہ

چہل مسائل فقہ مصنفہ مولوی محمد ابراہیم حسینی بنگلوری -

جواہر اشرف - مولفہ مولوی اشرف علی خان -

صراط الاسلام - و مراط النجاۃ مسائل فقہ حنفیہ -

شہید احمدی - سرگذشت خاتم المرسلین کا بیان مولفہ جمال الدین حسین خان

مثنوی زائر - دعوت قبائل قریش مصنفہ نواب شیر علی خان -

دوازدہ مجلس - مسمی بہ ریاض الازہار فی احوال سید الابرار مولفہ مولوی وجیہ الدین محمد رضوی -

اسرار کربلا - حالات معرکۂ کربلائے معلی مولفہ منشی محمد ظہیر الدین بلگرامی -

مہر نبوت - نعت پیغمبر مین تصنیف نواب محمد مردان علی خان صاحب نظام -

رموز القرآن - اوقاف قرآن کا بیان مولفہ مولوی محمد حسین علی ہاتفی شاہجہانپوری -

صبح کا ستارہ - حالات بہشت و دوزخ و قیامت مولفہ مولوی عباس علی -

انوار العارفین — در اذکار و تذکرہ صوفیین مصنفہ مولوی محمد حسین مراد آبادی۔

حج الحج مسمی بغایۃ الشعور تصنیف مولوی محمد شاہ۔

ادعیہ زیارت — مدینہ منورہ مولفہ مولوی محمد احسن۔

میزان الفرقان — در احوال قرآن مصنفہ محمد عثمان قیسی۔

نقوش معظم — دافع ہر درد و غم جملہ نقوش مجرب و نقشہ کعبہ شریف و مدینہ منورہ ایک سطح تختہ پر تعویذ بنا کر بچون کے گلے مین واسطے حفاظت کے ڈالا جاتا ہی۔

نقش نعلین شریفین مرسول مقبول بطور زیارت ہی۔

دعاے گنج عرش — مع شش قفل اور اور دعائین نادر نادر حفاظت کے لیے تعویذ کر کے گلے مین ڈالنا سود مند و مجرب بہت ہی۔

رسالہ وظائف — ادعیہ ماثورہ بروایات صحیح الدرجہ جسمین مفصلہ ذیل دعائین ہین بنا بر مذہب امامیہ۔

۱ پنجسورہ — ۲ — دعاے ماثورہ — ۳ — اعمال عاشورہ — مجموعہ اوراد — وظائف شامل دعاہاے ذیل۔

۱ — درود اکبر — ۲ — ضرب البحر مترجم — ۳ — درود مستغاث ۴ — درود تنجینا — ۵ — درود ماہی۔

جواہر القرآن — مترجم وظائف قرآنی مدونہ محمد بن اسامہ۔

جلاء الاذہان فی علم القرآن — نادر رسالہ ہی مصنفہ مولوی ابو الخیر معین الدین المشہدی۔

مجموعہ زینت القاری — جسمین رسالہ عمدۃ القرآن و مقصود القاری و رسالہ بیان الجزیل للترتیل شامل ہی۔

مجموعہ خطب — مشہور خطبے ہین مرتبہ مولانا محمد اسمعیل صاحب دہلوی کا۔

نور الفواد — معروف بہ زاد المعاد مصنفہ مولوی نور الدین صدیقی

شواہد النبوۃ — اسمین سیر و اخلاق حضرت خیر البشر اور اذکار آل اطہار اور اصحاب کبار اور ازواج مطہرہ کے مذکور ہین از ملا عبد الرحمن۔

معارج النبوۃ — بیان شرائف احوال حضرت خاتم المرسلین بڑی مستند کتاب ہی از ملا معین الدین کاشی۔

مدارج النبوۃ — حالات فضیلت حضرت خاتم الرسالت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مصنفہ حضرت شاہ عبد الحق دہلوی دو جلد مین۔

شرح سفر السعادت — مبنی اوپر احوال شرعیہ کے از روے احادیث کے جسکے چھ باب ہین۔

۱ — در طہارت پیغمبر — ۲ — در نماز حضرت — ۳ — صیام النبی — ۴ — حج النبی — ۵ — اذکار النبی — ۶ — در عموم احوال معاش حضرت — مصنفہ مولانا عبد الحق دہلوی۔

جامع طیبی — احوال سرور عالم صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مین از شاہ طیب نعمۃ اللہی۔

کتب مذہب اسلامی تفسیر حدیث فقہ وغیرہ اردو

ترجمہ تفسیر حسینی — مسمی بہ تفسیر قادری ترجمہ بلفظ بلفظ بول چال اردو عام فہم کے موافق منجانب مطبع مولوی فخر الدین نے جنکا ترجمہ اکسیر ہدایت ترجمہ کیمیاے سعادت پسندیدۂ عام ہی نہایت خوبی سے تحریر فرمایا بہت صحت و صفائی سے خوشخط واضح طبع ہوا دو جلد مین۔

زاد الآخرت — پورے قرآن مجید کی تفسیر منظوم ہی بہت مقبول بیان چار جلد مین ساڑھے سات سات پارہ کی مصنفہ مولوی محمد عبد السلام صاحب۔

تفسیر سورۂ فاتحہ مسمی بہ تحفۃ السلام منظوم مصنفہ اکرام الدین۔

خاتمۃ الطبع اشعۃ اللمعات شرح فارسی مشکوٰۃ المصابیح در احادیث نبوی

تنویر آغاز کلام بنور افشانی ستائش چراغ افروز خیمۂ آسمان ست و تزیین افتتاح مرام نعت صاحب حدیث انا من نور اللہ زیبا بنیان پستر بر ضمیر خورشید نظیر مشعل افروزان جادۂ مستقیم شریعت نبوی روشن باد کہ کتاب ہدایت خطاب مصقلۂ جلاے آئینۂ قلوب مومنین یعنے شرح مطلع انوار احادیث سید المرسلین مسمی بہ اشعۃ اللمعات شرح فارسی مشکوٰۃ المصابیح کہ لمعات تداولش جہانی را فرا گرفتہ مشتمل بچہار مجلد مجلد اول در شرح احوال بعضے از ائمۂ احادیث از کتاب الایمان تا کتاب الجنائز مجلد دوم در شرح احادیث از کتاب الزکوٰۃ تا کتاب المناسک مجلد سوم در شرح احادیث از کتاب البیوع تا کتاب الاطعمہ مجلد چہارم در شرح احادیث از کتاب الآداب تا کتاب الفتن کہ از مصنفات عالم کامل فاضل متبحر صاحب ظاہر و باطن محدث و فقیہ متورع مولانا شاہ عبد الحق محدث دہلوی قدس سرہ است سابق ازین باری درین مطبع طبع شدہ بود حالا از نایابی باصرار شائقین حدیث در مطبع نامی منشی نولکشور بمقام لکھنؤ بماہ جولائی ۱۸۸۳ء مطابق ماہ رمضان ۱۳۰۰ھ بار دیگر بضیاے انطباع نور بخش عالم شدہ جاعل اللیل والنہار سرمہ نور افزاے چشم دیدہ وران اہل عالم کناد بمنہ وکرمہ ط

و خطا بکسر خا و سکون طا نیز بمعنی گناه است و بعضی گفته اند خطا گویند وقتی که بتعمد کند و اخطا وقتی که تعمد نکند و مخطی کسی ست که
قصد صواب دارد و در غیر صواب افتد و خاطی کسی که قصد کند چیزی را که نمی باید کرد و می گویند مر کسی را که می خواهد چیزی را
بکند ناگاه در غیر آن چیز افتاد و خطا کرد و باین معنی مقابل عمد می آید چنانکه خواست که تیر اندازد بشکار ناگاه بر آدمی خورد
و کشت او را بخطا یا قصد مضمضه داشت ناگاه آب در حلق فرو رفت و مراد در حدیث این معنی ست و نسیان ضد حفظ به معنی
فراموشی و سهو نیز بمعنی نسیان ست سهو کرد در کاری یعنی نسیان کرد از وی و غافل شد از آن و رفت دل او بجای دیگر و مراد
بتجاوز از خطا و نسیان آنست که اثم نیست در وی و بزه کار نمی شود در آن نه عدم مواخذه مطلقا زیرا که در قتل خطا ثابت ست
دیت و کفاره است و در افطار بخطا واجب ست قضاء صوم و در نسیان که واجب نیست قضا بجهت آنکه از جانب صاحب حق ست
چنانکه در حدیث آمده است که تمام کن صوم خود را زیرا که نخورانیده و نه نوشانیده است ترا مگر خدا و در نسیان و سهو نماز واجب می گردد
سجده و در اتلاف مال مردم بسهو واجب می گردد ضمان و بر اکراه نیز مرتب می شود احکام چنانکه در اکراه بر هلاک نفس یا مال
و تفصیل آن در علم فقه است و با وجود آن اثم مرتفع ست و مراد بتجاوز اینست +۸+ وعن بهز بفتح موحده و سکون ها و زای
بن حکیم عن ابیه عن جده - بهز بن حکیم بن معاویه بن حیده بفتح حاء مهمله و سکون تحتانیه و دال مهمله تابعی قشیری ست روایت
کرده است از وی ثوری و ابن مبارک و معمر و جز ایشان و تخریج نکردند بخاری و مسلم از وی در صحیحین خود اما اصحاب سنن اربعه
از وی روایت دارند و بالجمله در وی اختلاف گونه هست والله اعلم - انه سمع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول فی قوله تعالی
روایت کرده است که وی شنید آنحضرت را که می گفت در تفسیر قول خدای تعالی که فرموده است - کنتم خیر امة اخرجت للناس -
بودید شما بهترین امتی که بیرون آورده شده برای مردم و مراد بامت تمامه امت اند از خواص و عوام که هر یکی را مرتبتی و فضیلتی
بر امم سابقه در حسن اعتقاد و ثبات قدم در ایمان و مزید محبت به پیغمبر خود صلی الله علیه وآله وسلم و عدم ارتداد و خروج از ربقه
اسلام و مانند آن ثابت ست و بعضی گفته اند که مخصوص بعلما و شهداء و صالحین ست و مراد خیریت تمامه کامله مخصوصه است
و بعضی گفته اند که مراد مهاجران اند و وجه تخصیص ظاهر نیست و حق آنست که عام ست - قال انتم تتمون سبعین امة انتم خیرها و
اکرمها علی الله - گفت شما تمام می کنید هفتاد امت را که شما بهترین آنها و بزرگترین آنهائید و مراد بعدد سبعین تکثیر ست نه تحدید
و این عدد باین معنی بسیار می آید - رواه الترمذی و ابن ماجه والدارمی وقال الترمذی هذا حدیث حسن صحیح - و شاید که اکثر
امم سابقه و جمهور و مشاهیر آنها بالغ اند باین عدد مراد باتمام ختم ست یعنی چنانکه پیغمبر شما خاتم انبیا و سید رسل ست
شما نیز خاتم امم و اکرم و اتم ایشانید ختم کتاب باین حدیث که مشعر بختم و اتمام و تتمیم و تکمیل ست از حسن مختتم ست و حدیث سابق
که ان الله تجاوز عن امتی الخطاء والنسیان نیز مناسب ست برای اعتذار از آنچه واقع شده باشد از خطا و سهو و نسیان - قال مؤلف
الکتاب شکر الله سعیه واتم علیه نعمه وقع الفراغ من جمع الاحادیث النبویة صلی الله علیه وآله وسلم آخر یوم الجمعة من رمضان عند رویة
هلال شوال سنة سبع وثلثین وسبع مائة بحمد الله وحسن توفیقه والحمد لله رب العالمین والصلوة علی رسوله محمد وآله واصحابه واتباعه اجمعین

وانکار کرده شده است ویقاتلون اهل الفتن - وقتال می کنند خداوندان فتنه ها را - رواهما - روایت کرد این دو حدیث را - البیهقی فی دلائل
النبوة + ۴ + وعن ابی امامة ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال طوبی لمن رآنی - گفت آنحضرت خوشی باد مر کسی را که دید مرا - وطوبی
سبع مرات لمن لم یرنی - وخوشی باد هفت بار مر کسی را که ندید مرا - وآمن بی - وایمان آورد بمن تعیین عدد سبع موکول است بعلم شارع یا بجهت
بودن او عدد مبارک متعارف در مبالغه وتکثیر - رواه احمد + ۵ + وعن ابی محیریز بضم میم وفتح حاء مهمله وسکون تحتانیه وکسر را وسکون تحتانیه
ثانیه وزاء در آخر از تابعین وخیار عباد الله از صالحین است ونام او عبد الله است - قال قلت لابی جمعة رجل من الصحابة - گفت گفتم مر ابی جمعه را
بضم جیم ومیم که مردی بود از صحابه - حدثنا حدیثا سمعته من رسول الله - روایت کن تو ما را حدیثی را که شنیده از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم قال نعم
احدثک حدیثا جیدا - گفت آری روایت کنم ترا حدیثی سره ونیک که سود بکند ترا وبشارت بخشد بخیریت وفضیلت - تغدینا مع رسول الله - طعام
چاشت خوردیم ما با پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ومعنا - وبود با ما - ابو عبیدة بن الجراح فقال - پس گفت ابو عبیده از برای اظهار شکر نعمت
الهی وامتنان وانعام حضرت رسالت پناهی - یا رسول الله احد خیر منا - آیا هیچ یکی بهتر است از ما - اسلمنا وجاهدنا معک - اسلام آوردیم ما و
کارزار کردیم ما همراه تو - قال نعم قوم یکونون من بعدکم - گفت آنحضرت آری بهتر اند از شما قومی که باشند پس از شما - یؤمنون بی ولم یروا
ایمان می آرند بمن وحال آنکه ندیده اند مرا - رواه احمد والدارمی - روایت کرد این حدیث را احمد ودارمی از ابن محیریز - وروی رزین عن ابی عبیدة
من قوله - وروایت کرده رزین از ابو عبیده از قول وی - قال یا رسول الله احد خیر منا الی آخره - وحکایت ابی محیریز وابی جمعه را روایت نکرده
+ ۶ + وعن معاویة بن قرة بضم قاف وتشدید را تابعی عالم عامل ثقه است ولادت او روز جمل ووفات او سنه ثلث عشرة ومائة - عن ابیه
از پدر خود که قرة بن ایاس است پدر او صحابی است - قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا فسد اهل الشام فلا خیر فیکم - وقتی که تباه
شوند اهل شام پس نیست نیکی در شما ظاهر آنست که مراد آنست که اهل شام اند که قائم اند بامر خدا در آخر زمان پس چون فاسد شوند ایشان
آن در وقت قیام قیامت خواهد بود در وقتیکه باقی نماند هیچ یکی که بگوید لا اله الا الله چنانکه وارد شده است که قائم نمیشود قیامت مگر
بر شرار ناس پس خیر نباشد در شما زیرا که باقی نمیماند در آن وقت هیچ یکی از اهل خیر - ولا یزال طائفة من امتی منصورین - وهمیشه اند طائفه از
امت من یاری داده شده وتوفیق بخشیده شده از جانب حق بنصرت دین وترویج احکام شریعت بحکم ان تنصروا الله ینصرکم - لا یضرهم
من خذلهم - زیان نمی کند ایشان را کسی که فرو گذارد ویاری ندهد ایشان را که نصر الهی وتوفیق او بسیار وبیشمار است مر ایشان را - حتی
تقوم الساعة - تا آنکه برپا می گردد قیامت - قال ابن المدینی هم اصحاب الحدیث - گفت علی بن المدینی آن طائفه اصحاب حدیث اند
که خدمت ولازمت این علم شریف می کنند وبیشتر احادیث بروایت تعلیم وتصنیف وترویج دین وتقویم سنت می نمایند - رواه
الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح + ۷ + وعن ابن عباس ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال ان الله تجاوز عن امتی
الخطاء والنسیان - گفت آنحضرت که خدای تعالی درگذارنده است از امت من خطا ونسیان را - وما استکرهوا علیه - وچیزی را
که اکراه کرده شده اند ایشان بر آن چیز وبجبر وزور بر آن داشته - رواه ابن ماجه والبیهقی - بدانکه خطا ضد صواب است فی الصحاح
خطاء نار است نقیض صواب ومقصور وممدود هر دو آمده خطیئه بمعنی گناه یا آنچه بتعمد باشد از گناه کذا فی القاموس

بحجے در دین و در معیشت و در رای و فیج بمعنی فوج بواو و بیا هر دو آمده است لیسوا منی ولا انا منهم نیستند آن فوج از من یعنی متابع من و بر راه و روش
من و نه من از ایشانم یعنی راضی از ایشان و ناصر و معین مر ایشان را - رواه رزین ۲۲ + وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم گفت گفت آنحضرت و پرسید از صحابه - ای الخلق اعجب الیکم ایمانا - کدامین خلق شگفت تر و خوشتر است
نزد شما از روی ایمان یعنی ایمان کدام یکی از مخلوقات را خوشتر و قوی تر می دانید - قالوا الملائکة - گفتند فرشتگان اند که ایمان ایشان را خوشتر
و قوی تر می دانیم - قال وما لهم لا یؤمنون وهم عند ربهم - گفت آنحضرت و چیست ملائکه را و چه کنند ایشان که ایمان نیارند و حال آنکه ایشان نزد
پروردگار خود اند یعنی ایشان را مانعی از ایمان که موجب شک و تردد گردد و محوج بفکر و نظر گردد از حجابهای جسمانی و ظلمتهای طبیعی نیست که به سبب
آن در بعد و حجاب افتند - قالوا فالنبیون - گفتند پس از ایشان پیغمبران اند که ایمان ایشان کامل تر و قوی تر میدانیم و ازینجا لازم نیاید فضل
ملائکه بر انبیا زیرا که فضل درینجا بمعنی کثرت ثواب است عند الله کما قالوا - قال وما لهم لا یؤمنون والوحی ینزل علیهم - گفت آنحضرت و چیست
مر پیغمبران را که ایمان نیارند و در شک و شبهه بیفتند و حال آنکه وحی از آسمان فرود می آید بر ایشان و ملک روح الامین می آید بر ایشان و بی واسطه پیام
از پروردگار تعالی و تقدس میرساند و مشاهده ملکوت و معاینه انوار آن می کنند وحی در لغت پیغام و در دل افگندن و سخن پوشیده و هر چه بدیگری
فرستی و آواز و در شرع پیام حق که جبرئیل امین بیارد به پیغامبران و ینزل بلفظ معلوم و مجهول هر دو روایت است - قالوا فنحن - گفتند صحابه
پس ما که اصحاب توئیم قوی تر است ایمان ما و بیقین تریم - قال وما لکم لا تؤمنون بالله وانا بین اظهرکم - گفت آنحضرت و چیست و چه مانع است
شما را که ایمان نیارید بخدا و یقین نه بندید باحکام و اوامر و نواهی او و حال آنکه من در میان شما ام و مشاهده می کنید شما انوار و آثار وحی و ایمان را
می بینید آیات و معجزات و مطالعه می کنید از جمال با کمال من انوار حق و سرایت می کند در شما از صحبت و مجالست من اسرار حقیقت و پیدا می گردد
از تصرف و ارشاد من در ظاهر و باطن شما کمالات و کرامات - قال - گفت راوی - فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم پس گفت آنحضرت
ان اعجب الخلق الی ایمانا لقوم یکونون من بعدی - بدرستی شگفت ترین و خوشترین خلق نزد من از روی ایمان هر آئینه قومی اند که پیدا میشوند
و می آیند پس از من - یجدون صحفا فیها کتاب یؤمنون بما فیها - می یابند نامه ها را که در وی نوشته اند احکام دین ایمان می آرند بچیزی که در آن
صحیفه هاست یعنی غائبانه بشنیدن اخبار و آثار بی مشاهده و معاینه انوار و همین مراد است بقول وی سبحانه - یؤمنون بالغیب - ببعضی وجوه
تفسیر آن و این است مراد بقول ابن مسعود که گفت بدرستی بود امر محمد و شان وی صلی الله علیه وآله وسلم پیدا و هویدا مر کسی را که دیده بود او را
پس بخدا که ایمان نیاورد بوی مانند ایشان کسی که ایمان آورد بغیب نادیده و اگر چه بر ایشان نیز انوار و آثار حقانیت لائح و دلائل و شواهد
صدق آنحضرت بائح است و اما با وجود آن ع از دیده بسی فرق بود تا بشنیده + ۳ + وعن عبد الرحمن بن العلاء الحضرمی -
بفتح حاء مهمله و سکون ضاد معجمه و براء نسبت بحضرموت که بلده مشهور است از یمن از تابعین است - قال حدثنی من سمع النبی صلی الله
علیه وآله وسلم یقول انه سیکون فی آخر هذه الامة - گفت حدیث کرد مرا کسی که شنید آنحضرت را که می گفت بدرستی شان اینست که نزدیک
باشد درین امت - قوم لهم مثل اجر اولهم - گروهی که باشد مر ایشان را مانند اجر اول ایشان که صحابه اند - یامرون بالمعروف - امر
می کنند بمشروع که شناخته شده است وجود آن در دین - وینهون عن المنکر - و باز می دارند مردم را از نامشروع که وجود او ناآشنا

ایشان رود حتی یاتی امر الله تا آنکه بیاید امر خدا یعنی قیامت وهم علی ذلک - و ایشان بر همان کار خود باشند از قیام بامر خدا و تائید دین و بعضی مراد باین
گروه اصحاب حدیث داشته اند که ترویج سنت و تجدید دین می نمایند و اکثر بر آنند که مراد غزاة اند که بجهاد با کفار تقویت و تائید دین می کنند و در آخر زمان
بسرحدهای اسلام مرابطت دارند و در بعضی روایات آمده که وهم بالشام ایشان در شام اند و در بعضی آمده حتی تقاتل آخرهم المسیح الدجال و این روایات
ناظر در اراده غزاة اند و ظاهر عبارت حدیث در عموم ست والله اعلم متفق علیه و ذکر - و ذکر کرده شد حدیث انس که در اول او اینست که - ان من عباد الله
و دلالت بر فضل و کرامت این امت دارد - فی کتاب القصاص +۱+

الفصل الثانی

+ عن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مثل امتی مثل المطر - قصه و حال امت من مشابه قصه و حال باران ست -
لا یدری اوله خیر ام آخره - دریافته نمیشود که نخست باران بهتر و نافع تر ست یا پسین بدانکه مدلول ظاهر این حدیث شک و تردد و عدم جزم و قطع ست
بآنکه اول امت بهتر و فاضل تر ست یا آخر آن و اینجا این معنی مقصود نیست بلکه کنایه است از بودن همه امت خیر چنانکه مطر همه خیر و نافع ست پس مفهوم میشود
که همه برابر اند در خیریت و نافعیت پس خیر بمعنی اسم تفضیل نباشد در دین پس سابقان صحبت داشتند با حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
و اتباع کردند او را و رسانیدند دعوت او را و بنیاد نهادند قواعد دین او را و تقویت کردند و نصرت دادند آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم و لاحقان نگاه داشتند
و تقویت نمودند آنرا و تمام کردند بنای آنرا و محکم کردند ارکان آنرا و بلند کردند منار آنرا و شائع گردانیدند انوار آنرا و ظاهر گردانیدند آثار آنرا
و اگر حمل بر معنی اسم تفضیل نمایند نیز درست آید باعتبار تعدد وجوه خیریت و بالجمله این حدیث ناظر ست بتساوی یا تفاضل بوجوه متعدده مختلفه
و متقرر نزد جمهور آنست که فضل کلی ثابت ست مر صحابه را و این منافات ندارد به ثبوت فضل بوجوه جزئیه مر دیگران را و مراد داشته اند بفضل کلی
اکثریت ثواب را عند الله - رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب - و گفته است ترمذی که این حدیث مثل امتی مثل المطر حدیث غریب ست
و گفته اند که احمد نیز روایت کرده است از عمار بن یاسر و ابن حبان در صحیح خود از سلمان و شیخ گفته است که حدیث مثل امتی مثل المطر حدیث حسن ست
که مر او را طرق ست که بدان بدرجه صحت می رسد والله اعلم +۸+

الفصل الثالث

+ عن جعفر عن ابیه عن جده - روایت ست از امام جعفر صادق که روایت می کند از پدر وی امام محمد باقر و پدرش
از جد خود امام حسین شهید پس حدیث منقطع یا مراد از جد امام جعفر امام زین العابدین پس حدیث مرسل ست - قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم ابشروا وابشروا - شاد شوید و شاد شوید بفتح همزه از ابشار بمعنی شاد شدن و مژده یافتن - انما مثل امتی مثل الغیث لا یدری اوله خیر ام
آخره - شرح این معلوم شد - او کحدیقة اطعم منها فوج عاما - یا مانند باغی ست که خورانیده شد از آن فوجی یک سال - ثم اطعم منها فوج عاما - پستر
خورانیده شد از آن جماعه دیگر سالی دیگر - لعل آخرها فوجا ان یکون اعرضها عرضا - نزدیک ست که آخر حدیقه از روی فوج یعنی فوج آخر
که از حدیقه خورده باشد پهناتر حدیقه یا پهناتر افواج از روی پهنائی - واعمقها عمقا - و باشد مغاک تر از روی مغاکی و معنی عرض و عمق
فوج کثرت و هجوم اوست و اطول نگفت زیرا که عرض و عمق بعد از طول میباشند پس وجود اینها مستلزم آنست - واحسنها حسنا - و نیکوتر
از روی نیکوئی - کیف تهلک امة انا اولها - چگونه هلاک شود امتی که من اول اویم - والمهدی وسطها - و باشد مهدی میان او
والمسیح آخرها - و باشد عیسی آخر او - ولکن بین ذلک فیج اعوج - و لیکن در میان آن جماعه باشند کج عوج بکسر عین و فتح واو و جیم

من نصف النهار الی صلوة العصر علی قیراط قیراط پس کار کردند نصاری در مدت عمر خود مشابه آن مزدوران که کار کردند از نصف نهار تا نماز عصر
بر یکیک قیراط ثم قال من یعمل لی من صلوة العصر الی مغرب الشمس علی قیراطین قیراطین پستر گفت آن مرد کیست که عمل کند مرا از نماز دیگر تا فرو شدن
آفتاب بر دو دو قیراط الا فانتم الذین یعملون من صلوة العصر الی مغرب الشمس وانا و آگاه باشید پس شمائید که مشابه اید بآن کسانی که کار کردند از
نماز دیگر تا غروب آفتاب بر دو دو قیراط الا لکم الاجر مرتین آگاه باشید که مر شما را مزد ست دو بار یعنی دو چند بفضل الهی یکبار بتصدیق پیغمبر خود و بار
دیگر بتصدیق انبیای سابق فغضبت الیهود والنصاری پس در خشم آمدند یهود و نصاری فقالوا نحن اکثر عملا واقل عطاء پس گفتند که ما بیشتریم
از روی عمل و کمتریم از روی عطا سبب این چیست و چرا همچنین باشد قال الله تعالی فهل ظلمتکم من حقکم شیئا گفت خدای تعالی پس آیا ظلم کردم
شما را و کم کردم از حق شما چیزی را از آنچه قرار داده بودم شما را و وعده کرده بودم بشما قالوا لا گفتند یهود و نصاری ظلم نکردی از حق ما چیزی را
اما چرا این تفاوت و تفریق کردی قال الله تعالی فانه فضلی اعطیه من شئت گفت خدای تعالی پس بدرستی این تضعیف اجر و مزید آن فزونی
کرم من ست می دهم هر کرا می خواهم و من فاعل مختارم هر چه میخواهم می کنم و بیان سبب نکرد که این بسبب مزید اخلاص ایشان یا بسبب جاه و مرتبت
مرتبه پیغمبر ست نزد من تا جای گفت و گو نباشد و راه سخن مطلق بسته گردد و بالله التوفیق رواه البخاری و ازین حدیث معلوم میشود که فصل میان
وقت ظهر و عصر بیشتر ست از فرق میان عصر و مغرب و این مؤید مذهب حنفی ست نه چنانکه ائمه دیگر می گویند که وقت عصر بقای ربع نهار ست چنانکه در
باب مواقیت الصلوة گذشت فتدبر ۲ وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال من اشد امتی لی حبا روایت ست
از ابی هریره که آنحضرت فرمود که از سخت ترین و خوب ترین امت من در محبت داشتن مرا ناس یکونون بعدی مردمان اند که میباشند و پیدا
می شوند پس از من یود احدهم لو رآنی باهله وماله دوست می دارد یکی از ایشان و آرزو می برد که کاشکی می دید مرا باهل خود و مال خود یعنی اهل و
عیال و مال و منال خود را همه فدای ساخت و نظر بر جمال جهان آرای من می انداخت در خواب یا در بیداری بدانکه ظاهر این حدیث و بعضی
احادیث دیگر که درین باب بیاید دلالت دارد بر آنکه تواند که بعد از صحابه رضوان الله علیهم اجمعین کسی بیاید که مساوی باشد ایشان را در فضل
یا افضل باشد از ایشان و ابن عبد البر که از مشاهیر علمای حدیث ست باین جانب رفته و تمسک باین احادیث نموده است و شیخ ابن حجر مکی
در صواعق محرقه آنرا آورده با آنکه اجماع دارند بر آنکه صحابه افضل امت اند و حمل کرده اند این احادیث را بر اثبات جهتی از خیریت و لیکن فضل کلی که
عبارتست از اکثریت ثواب ثابت ست مر صحابه را و لیکن گفته اند مراد بصحابی اینجا بمعنی اخص ست که صحبت او طویل باشد و اخذ علم از آنحضرت
بسیار کرده و در غزوات با وی حاضر شده و اما بمعنی اعم یعنی آنکه نظر بر جمال شریف انداخته و اگر چه در تمام عمر یکبار باشد محل نظر و توقف و تردد ست
و مسئله مذکور و محرر ست در جای خود و در شرح ترجمه باب فضائل صحابه اشارتی بآن کرده شد والله اعلم و حق آنست که فضل صحبت اگر چه بیک نظره
باشد مخصوص ست بصحابه و هیچکس را در آن شرکتی نیست و اما فضائل دیگر علمی و عملی مجال سخن در آن واسع ست و اولی آنست که مطلق حکم کرده شود
که الصحابة افضل الامة رواه مسلم ۳ وعن معاویة قال سمعت النبی صلی الله علیه وآله وسلم یقول لا یزال من امتی امة قائمة بامر الله روایت ست
از معاویه گفت شنیدم آنحضرت را می گفت همیشه باشد از امت من گروهی که بر پاست بامر خدا و تقویت و ترویج دین و شریعت لا یضرهم من
خذلهم زیان نمیکند ایشان را کسی که فرو گذارد و یاری ندهد ایشان را ولا من خالفهم و نه کسی که مخالفت ورزد با ایشان [illegible]

که آنحضرت گفت که محل اجتماع مسلمانان روز جنگ غوطه است مراد حرب دجال ست - الی جانب مدینة یقال لها دمشق - که در جانب شهریست که گفته میشود
آنرا دمشق - من خیر مدائن الشام - صفت دمشق آنست که از بهترین شهرهای شام ست و غوطه نیز جائیست نزدیک بآن چنانکه گذشت در حدیث
سابق فسطاط دمشق را گفت و غوطه چون قریب بدمشق ست و از مضافات و توابع اوست خلافی در میان این دو حدیث نباشد - رواه ابوداود
+۵+ وعن عبدالرحمن بن سلیمان - تابعی ست از تابعین کوفه مدنی الاصل صدوق ست ثقه و بعضی گفته اند لا باس به و وی از اولاد حنظله
بن غسیل ست ابن سلیمان بن عبدالله بن حنظله اولاد او را همه ابن الغسیل نامند و گفته اند که عمر او صد و شصت سال بود و وی دیده است سهل بن
سعد را و انس بن مالک را و وفات او در صد و هفتاد و دو و کذا قیل - قال سیاتی ملک من ملوک العجم - گفت عبدالرحمن بن سلیمان نزدیک ست
که بیاید پادشاهی از پادشاهان عجم فیظهر علی المدائن کلها پس غالب گردد بر همه شهرها - الا دمشق - مگر دمشق بیان نکردند شارحان که آن
پادشاه کیست - رواه ابوداود - تنبیه بدانکه احادیث در فضل شام و بیت المقدس و صخره و عسقلان و قزوین و اندلس و دمشق و جز آن
آمده و محدثان حکم کرده اند اکثر بر آن بضعف و وضع والله اعلم کذا فی سفر السعادة + ۱۲+

باب ثواب هذه الامة

فضل این امت مرحومه و کثرت ثواب نسبت بامم دیگر خارج از حد حصر و حیطه بیان ست و بس ست در اثبات آن قول وی سبحانه کنتم خیر امة
اخرجت للناس و قول وی تعالی و کذلک جعلناکم امة وسطا لتکونوا شهداء علی الناس و آنکه ایشان امت محمد اند صلی الله علیه و آله
وسلم که خاتم النبیین و سید المرسلین و افضل الخلائق اجمعین ست که تمامه انبیا و رسل آرزو کرده اند که کاشکی امتان او میبودند و آنچه ثابت ست
مر این امت را از فضل و کمال و پیدا شدند در وی از اولیا و علما و فضلا و ثابت ست مر ایشان را از کمالات و کرامات و فضائل از آنچه نبود
در امم سابقه اللهم اجعلنا من امته وارزقنا محبته وتوفنا علی دینه وملته برحمتک یا ارحم الراحمین + ۳ +

الفصل الاول + عن ابن عمر رضی الله عنهما عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال انما اجلکم فی اجل من خلا من الامم
ما بین صلوة العصر الی مغرب الشمس - گفت نیست مدت شما نسبت بمدت عمر کسانی که گذشته اند از امتها مگر مقدار زمانی که میان نماز دیگر
تا فرو شدن آفتاب اجل مدتی که تعیین کرده شده است برای چیزی و این جمله مدت عمر ست و گاهی اطلاق کرده میشود بر موت باراده
جزو اخیر وی میفرماید مدت عمر شما در جنب مجموع اعمار امم سابقه مقدار مدتی ست از نماز عصر تا مغرب در جنب اول نهار تا عصر و با وجود آن ثواب شما
بیشتر از ایشان ست بعد از آن بیان کرد آنحضرت نسبت میان این امت و میان یهود و نصاری بقول خود - وانما مثلکم ومثل الیهود
والنصاری کرجل استعمل عمالا - و نیست قصه و حال شما و قصه و حال یهود و نصاری مگر مانند مردی که در عمل در آورد و کار فرمود عاملان
و کارکنان و مزدوران را فقال من یعمل لی الی نصف النهار علی قیراط قیراط - پس گفت آن مرد کیست که کار کند برای من تا نیم روز
بر قیراط قیراط یعنی هر یکی را قیراطی باشد قیراط نیم دانگ و دانگ سدس درهم - فعملت الیهود الی نصف النهار علی قیراط قیراط - پس عمل
کردند یهود در عمر دراز بر ثواب قلیل پس مشابه اند بآن مزدوران که کار کردند تا نیم روز بر یک یک قیراط - ثم قال من یعمل لی من نصف النهار
الی صلوة العصر علی قیراط قیراط - پس گفت آن مرد کیست که عمل کند مرا از نیم روز تا نماز عصر بر یک یک قیراط - فعملت النصاری

عذاب و تخصیص بابل شام بجهت قرب و جوار و مزید ارتباط ایشان خواهد بود و الا برکت و نصرت ایشان عالم را شامل ست خصوصاً کسی که استنصار
و استعانت کند از ایشان و وجود ابدال درین حدیث و در احادیث دیگر نیز از علی رضی الله عنه آمده است و شیخ ابن حجر بعد از ذکر این احادیث
حدیثی دیگر از ابن عمر رضی الله عنهما از رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم آورده است که فرمود خیار امت پانصد مرد اند و ابدال چهل اند پس نه آن
پانصد نقصان می پذیرند و کم میشوند و نه این چهل هرگاه که بمیرد بدل ابدال میکند خدای تعالی یکی را از پانصد بجای او پس گفتند صحابه یا رسول الله
صلی الله علیه و آله و سلم دلالت کن ما را و بیان کن عملهای ایشان را که چه عمل میکنند که باین مرتبه میرسند فرمود ایشان عفو میکنند از کسی که ظلم
کند ایشان را و نیکی میکنند بکسی که بدی کند بایشان و مواسات فقرا میکنند از آنچه داده است خدای تعالی ایشان را و تصدیق این در کتاب خدا ست
که فرمود والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس والله یحب المحسنین ۲+ وعن رجل من الصحابة - روایت ست از مردی از صحابه
که نام وی معلوم نشده است و جهالت نام راوی در صحابه زیان ندارد زیرا که ایشان همه عدول اند - ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال - روایت ست
که آنحضرت گفت ستفتح الشام - نزدیکست که فتح کرده شود بلاد شام - فاذا خیرتم المنازل فیها فعلیکم بمدینة یقال لها دمشق - پس چون مخیر
گردانیده شوید و گذاشته شود کار باختیار شما منزلها و جاها بودن را در آن بلاد پس بر شما باد که اختیار کنید و نزول کنید بشهری که گفته می شود مر آنرا
دمشق بکسر دال و فتح میم بر قول اکثر و افصح که پای تخت شام ست - فانها معقل المسلمین من الملاحم - پس بدرستی مدینه دمشق جای پناه
مسلمانان ست از جنگها که پناه می آرند بآن و می در آیند در آن و معقل بفتح میم و سکون عین و کسر قاف از عقل بمعنی حصن و پناه و ملاحم
جمع ملحمه بمعنی حرب - و فسطاطها - و دمشق بلده جامعه شام ست و فسطاط بضم فا و سکون سین بمعنی بلده جامعه که جمع کند مردم را و لهذا مصر را نیز
فسطاط نام میکنند و فسطاط بمعنی خیمه نیز می آید - منها ارض یقال لها الغوطة - از زمین شام زمینی ست که گفته میشود مر او را غوطه بضم غین
معجمه و سکون واو و طاء مهمله شهرستان و طیبی گفته غوطه نام بستانها و آبها که گرد دمشق اند و بعضی گفته اند غوطه شهریست نزدیک دمشق
رواهما احمد - روایت کرد این دو حدیث را احمد ۳+ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم الخلافة بالمدینة والملک
بالشام - بعضی گفته اند که این اشارتست بخلافت علی و ملک معاویه چنانکه در حدیث دیگر آمده خلافت بعد از من سی سال ست بعد از آن
می گردد ملک گزنده و اما ملکی که در حدیث دیگر در صفات آنحضرت واقع شده که مولد او مکه و مهاجر او مدینه و ملک او شام ست مراد بدان نبوت
و دین ست چه آن در شام اغلب و اکثر بود و الا ملک و دین او تمامه آفاق ست و بعضی گفته اند که مراد بقول وی الملک بالشام آنست که جهاد
و قتال آنجاست زیرا که منقطع نمیگردد جهاد در بلاد شام و این ترغیب ست بمسافرت شام از برای دریافت فضل جهاد و رباط والله اعلم ۳+
وعن عمر رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رایت عمودا من نور خرج من تحت راسی - گفت عمر گفت آنحضرت
دیدم من ستونی را از نور که بیرون آمد از زیر سر من - ساطعا - بالا بر آینده مانند صبح سطوع بالا بر آمدن گرد و بوی صبح - حتی استقر بالشام - تا آنکه
قرار گرفت بشام دلالت میکند بر ثبات دین و تمکین و استقرار و غلبه او بشام و ازین قبیل بود خروج نور از شکم والده آنحضرت صلی الله
علیه و آله و سلم نزد ولادت و روشن شدن خانه های شام بدان - رواهما - روایت کرد این هر دو حدیث را - البیهقی فی دلائل النبوة ۴+
وعن ابی الدرداء ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال ان فسطاط المسلمین یوم الملحمة الغوطة - روایت ست از ابو الدرداء

روایت کرده سه حدیث را قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم سیصیر الامر ان تکونوا جنودا مجندة گفت آنحضرت نزدیکست که بگردد کار و بار
دین باینکه باشید شما لشکرهای مختلف مجتمع مجنده بضم میم و فتح جیم و تشدید نون مفتوحه جند بالشام لشکری در شام و جند بالیمن و لشکری
دیگر در یمن و جند بالعراق و لشکری دیگر در عراق فقال ابن حوالة خر لی اختیار کن برای من یا رسول الله که با کدام یکی ازین لشکرها باشم
ان ادرکت ذلک اگر دریابم آن وقت را فقال علیک بالشام پس گفت آنحضرت لازم گیر تو شام را فانها خیرة الله من ارضه زیرا که شام
برگزیده خداست از زمین خدا و خیره بکسر خا و فتح یا و گاهی ساکن نیز کرده میشود یجتبی الیها خیرته من عباده برمی گزیند و فراهم می آرد بسوی
آن زمین خدای تعالی برگزیدگان را از بندگان فاما ان ابیتم پس اگر ابا می کنید و امتناع می آرید از آنچه اختیار کرده و برگزیده است خدای
تعالی برای شما که آن قصد کردن شام است فعلیکم بیمنکم پس بر شما باد که بروید بیمن خود اضافت یمن بایشان از جهت آنکه مخاطب عرب اند
و یمن از زمین ایشان است کذا قالوا و این کلامی است که در میان واقع شده میان قول وی علیک بالشام و میان قول وی واسقوا
لعن غدرکم و آب دهید خود را و دواب خود را از غدیرها و حوضهای خود و غدیر بغین معجمه جائیکه جمع گردد در وی آب زیرا که این معنی مخصوص
بشام است یعنی باید که آب دهد هر یکی از غدیر خود که مخصوص است بوی و مزاحمت و معارضت نکند با غیر خصوصا آنهائی که بر سرحدهای اسلام نشسته اند
تا نگردد سبب نزاع و اختلاف و تهییج فتن کذا قالوا فان الله عز وجل توکل لی بالشام واهله زیرا که خدای وکیل شده است برای من بشام
یعنی بر فضل و کرم خود گرفته است کار مرا در محافظت شام و حفظ اهل آن از شر کفره و استیلای ایشان بر آن دیار رواه احمد و ابو داود

الفصل الثالث عن شریح بضم شین معجمه و فتح را بن عبید بضم عین و فتح با تابعی ثقه است از کبار شیوخ حمص و مقربان
ایشان است قال ذکر اهل الشام عند علی رضی الله عنه گفت شریح ذکر کرده شدند اهل شام نزد امیر المومنین علی مراد باهل شام اینجا
مخالفان علی اند معاویه و هر که با او در شام بودند که متولی ملک شام بود از زمان عمر تا آخر وقیل العنهم و گفته شد بعلی لعنت کن ایشان را
یا امیر المومنین چنانکه در زمان طائفین یکدیگر را لعنت می کردند قال لا گفت علی لعنت نمی کنم اهل شام را انی سمعت رسول الله
بدرستی من شنیده ام پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول می گفت الابدال یکونون بالشام ابدال میباشند بشام یعنی چون
لعنت کنم ایشان را که ابدال آنجا می باشند پس مبادا متناول گردد لعنت ابدال را علمای اهل سنت می گویند که این دفع است از
علی رضی الله عنه لعن اهل شام را بالفعل از برای دفع مشاغبه و مجادله و ازینجا لازم نمی آید جواز لعن غیر ابدال از اهل شام چنانکه متبادر
بفهم میرسد و چگونه باشد و حال آنکه روایت کرده شده است از امیر المومنین علی رضی الله عنه که فرمود ایشان برادران ما اند که بغی کردند
بر ما و آورده اند که یکباری یکی از اهل لشکر مخالفان را گرفته آوردند شخصی گفت واعجبا من میدانم که وی نیکو مسلمانان بود علی رضی الله عنه
فرمود چه میگوئی که هنوز مسلمانست و جز آن از آثار و اخبار که دلالت می کند بر اسلام ایشان بعد از آن بیان ابدال میفرماید وهم اربعون رجلا
و ابدال چهل مرد اند کلما مات رجل ابدل الله مکانه رجلا هرگاه که بمیرد مردی می آرد خدای تعالی در بدل او مردی دیگر را یسقی بهم الغیث
آب داده می شود بوجود ایشان و برکت ایشان باران یعنی باران ببرکت ایشان می بارد وینصر بهم علی الاعداء و داد ستانیده میشود
و انتقام کشیده میشود بیاری ایشان بر دشمنان ویصرف عن اهل الشام بهم العذاب و برگردانیده می شود از اهل شام ببرکت ایشان

و مراد باجنحه ملائکه صفات و قوای ملکیه اند و قیاس نتوان کرد آنرا بر بازوهای پرندگان زیرا که پرنده را جز سه و چهار بازو نمی باشند چه جای شش صد بازو که آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم در شب معراج جبرئیل را دیده بالجمله اشارت اجنحه بملائکه باید کرد و از بیان کیفیت آن باز ایستاد والله اعلم - رواه احمد والترمذی ۳۱ +

وعن عبد الله بن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ستخرج نار من نحو حضرموت - نزدیک است که برآید آتشی از جانب حضرموت
بفتح حاء مهمله و سکون ضاد معجمه و فتح را و میم و بضم میم نیز گویند نام بلده است از یمن مشهور - او من حضرموت - شک راوی است و درین روایت لفظ
نحو نیست - تحشر الناس - می برانگیزد این آتش و میراند و گرد می کند مردم را - قلنا - گفتیم ما - یا رسول الله فما تامرنا - پس چه میفرمائی ما را چه کنیم
در وقت بیرون آمدن آن آتش و کجا رویم و بکجا گریزیم - قال علیکم بالشام - گفت آنحضرت بر شما باد که بروید بشام تا امن یابید از آن و گفته اند که
احتمال دارد که مراد حقیقت نار باشد چنانکه ظاهر لفظ است و احتمال دارد که مراد فتنه باشد که تعبیر کرده شده است از وی بنار و بتحقیق گذشت در
امارات ساعت ذکر ناری که میراند مردم را بمحشر ایشان که مراد بدان شام است و آن ظاهر در آنست که میراند ایشان را بشام بی اختیار ایشان و
این حدیث دلالت دارد بر امر کردن ایشان باختیار سفر بجانب شام پس ظاهر در آنست که مراد فتنه باشد که حادث گردد پیش از قیام ساعت
که تعبیر کرده شده است از آن بنار والله اعلم - رواه الترمذی ۳۲ + وعن عبد الله بن عمرو بن العاص قال سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله
و سلم یقول انها ستکون هجرة بعد هجرة - گفت عبد الله بن عمرو شنیدم آنحضرت را که می گفت بدرستی که قصه اینست که میباشد هجرتی دیگر بعد از
هجرة که در اول اسلام بود یعنی باشد هجرة بشام بعد از هجرت که بود بمدینه و بعضی گفته که مراد تکریر و تکثیر هجرت است و این معنی ظاهرتر است از
لفظ حدیث و سیاق آن و این در آن اوقاتست که بسیار شود فتنه ها در عباد و مستولی شوند کفره بر بلاد و کم شوند حامیان دین و قائم بامر
خدا در اسلام و باقی ماند بلاد شامیه محروس و محفوظ و نگاهبانی کنند آنرا عساکر اسلامیه غالب و ناصر حق تا آنکه قتال کنند دجال را پس هر که
خواهد نگاه دارد دین خود را مهاجرت کند بدان بلاد بعد از آن تفصیل فرمود این مجمل را بقول خود - فخیار الناس الی مهاجر ابراهیم - پس نیکوترین
مردم هجرت میکنند بسوی هجرت گاه ابراهیم که شام است مهاجر بضم میم و فتح جیم موضع مهاجرت - وفی روایة - و در روایتی باین عبارت آمده که +
فخیار اهل الارض الزمهم مهاجر ابراهیم - پس نیکوترین اهل زمین لازم و ثابت گیرنده ترین ایشان است جای هجرت ابراهیم را - ویبقی فی الارض
شرار اهلها - و باقی مانند در زمین بدترین اهل زمین - تلفظهم ارضوهم - می اندازد و بیرون می افگند ایشان را زمینهای ایشان یعنی تنگ می دارد
از وجود ایشان و مکروه می پندارد بودن ایشان را در آن - تقذرهم نفس الله - پلید و مکروه می دارد ایشان را ذات خدا یعنی دور می دارد از مکان
رحمت و محل کرامت - تحشرهم النار مع القردة والخنازیر - میراند و گرد می آرد ایشان را آتش فتنه که آن نتیجه کردارهای زشت ایشان است
یا آتشی که در آن وقت پیدا می آید یا بوزنه ها و خوکها مراد یا حقیقت و صورت آنهاست یا معنی بودن ایشان تخلق باخلاق و اتصاف بصفات
ایشان است یا مراد مردم زشت خوی و کفره اند که مانند قرده و خنازیر اند - تبیت معهم اذا باتوا - شب می کند آن آتش با ایشان وقتی که شب کنند
و تقیل معهم اذا قالوا - و قیلوله می کند با ایشان وقتیکه می کنند قیلوله نیمروز خفتن یعنی شب و روز ملازم وقت و مصاحب حال ایشان است
آن آتش نعوذ بالله من ذلک - رواه ابو داود ۵۳ + وعن ابن حوالة بفتح حاء مهمله و تخفیف واو صحابی است اسدی نزول کرد شام را
روایت کرده اند از وی جماعه مات بالشام سنة ثمانین و قیل خمس و ثمانین کذا فی جامع الاصول و در کاشف گفته که صحابی است

اولی ست نزد اہل حدیث و جمہور اہل لغت و معرفت ہمچنین گفتہ و اصمعی گفتہ آن جماعہ کہ بلند کنند آوازہای خود را در پشتہا مواشی و اموال خود از
شتران و گاوان و اسپان و سخن در تحقیق این لفظ در شرح بیشتر ازین ست - والسکینة فی اہل الغنم - و آرام و نرمی در خداوندان گوسفندان ست
متفق علیہ + ۳ + وعن ابی مسعود الانصاری عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من ہہنا جاءت الفتن - گفت آنحضرت ازین جا
آمدہ است فتنہ ہا و باعث شور و شر در دین و ابتلا و امتحان مردم در آن - نحو المشرق - در حالیکہ اشارت کنندہ است آنحضرت بہ پنہان بسوی مشرق
والجفاء و غلظ القلوب - مراد درشتی خوی و سختی دلہا - فی الفدادین اہل الوبر عند اصول اذناب الابل والبقر - در بلند آوازان خیمہ نشین نزد بیخہای
دمہای شتران و گاوان کہ میروند دنبال ایشان برای چرانیدن و شد کار زمین - فی ربیعة و مضر - درین دو قبیلہ کہ اسپان و اموال ایشان بسیار ست
متفق علیہ + ۴ + وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم غلظ القلوب والجفاء فی المشرق - گفت آنحضرت سختی دلہا
و درشتی خوی در مشرق ست از جہت بودن وی محل کفر و فتن - والایمان فی اہل الحجاز - و ایمان در اہل حجاز ست کہ عبارتست از مکہ و مدینہ
و طائف و مضافات آن و حجاز را حجاز ازان گویند گویا حاجز ست میان نجد و تہامہ و نجد نام زمینی ست بلند و آن مخصوص ست بما دون حجاز
آنچہ متصل ست بعراق ضد غور کہ آنرا تہامہ گویند کذا فی القاموس - رواہ مسلم + ۵ + وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
اللہم بارک علینا فی شامنا - خداوندا برکت و فزونی دہ ما را در شام ما - اللہم بارک لنا فی یمننا - خداوندا برکت دہ ما را در یمن ما تخصیص بشام و
یمن بجہت آنست کہ مکہ مولد اوست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و آن از یمن ست و مدینہ مسکن و مدفن اوست و آن از شام ست - قالوا - گفتند - یا رسول
اللہ وفی نجدنا - یعنی بگو کہ اللہم بارک لنا فی نجدنا خداوندا برکت دہ ما را در نجد ما - قال - گفت - اللہم بارک لنا فی شامنا اللہم بارک لنا فی
یمننا قالوا یا رسول اللہ وفی نجدنا فاظنہ قال فی الثالثة - ابن عمر می گوید پس گمان می برم آنحضرت را کہ گفت در بار سوم - ہنالک الزلازل
والفتن - آنجا یعنی در نجد زلزلہ ہاست و فتنہ ہاست - وبہا یطلع قرن الشیطان - و بارض نجد طلوع می کند قرن شیطان یعنی حزب او
و اعوان او و بیان این در کتاب الصلوة در اوقات صلوة گذشتہ است - رواہ البخاری + ۵ +

الفصل الثانی

+ عن انس عن زید بن ثابت ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نظر قبل الیمن - روایت می کند انس از زید بن ثابت
کہ آنحضرت نظر کرد بجانب یمن - فقال - پس دعا کرد اہل یمن را و گفت - اللہم اقبل بقلوبہم - خداوندا اقبال کن بدلہای ایشان یعنی بسوی ما یعنی
بگردان دلہای ایشان را بسوی ما تا بیایند نزد ما و چون اہل مدینہ در تنگی حال و ضیق معیشت بودند و اہل یمن جماعہ کثیر بودند و بآمدن ایشان معیشت
تنگ تر می نمود دعا کرد ببرکت و رزق و اسباب آن و فرمود - وبارک لنا فی صاعنا ومدنا - و برکت دہ ما را در صاع ما و مد ما صاع پیمانہ مد
بضم ربع صاع و مراد طعامی ست کہ پیمودہ شود بدان - رواہ الترمذی + ۲ + وعن زید بن ثابت قال قال رسول اللہ - گفت زید بن
ثابت کہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طوبی للشام - خوشی باد مر اہل شام را - قلنا لای ذلک - گفتیم ما از چہ چیز ست این دعا کردن
مر اہل شام را و چیست سبب امتیاز ایشان باین فضیلت و در بعضی نسخ مصابیح لای شیء و در نسخ مشکوة شیء نیست پس ای بتنوین ست
قال لان ملائکة الرحمن باسطة اجنحتہا علیہا - گفت زیرا کہ فرشتہ ہای خدای مہربان فراخ کنندہ اند بازوی خود را بر ایشان کنایت ست
از شمول رحمت و رافت الہی تعالی و تقدس بر اہل شام و مانا کہ مراد ابدال اند کہ میباشند بشام یا تمام ساکنان زمین اند واللہ اعلم

درآید در درون وی رقت ضد غلظت ست ولین ضد صلابت مثلا شیشه رقیق ست ونرم نیست ودل چون متاثر نگردد از آیات ونذر
وصف کرده می شود او را به غلظت وچون متاثر بود وصف کرده می شود برقت ولین وطیبی گفته احتمال دارد که مراد برقت جودت فهم
وبه لین قبول حق باشد - الایمان یمان - ایمان یمنی ست - والحکمة یمانیة - وعلم وحکمت نیز یمنی ست یمانیه بتخفیف یاست وتشدید آن نیز
حکایت کرده شده است نسبت کرد ایمان وحکمت را بیمن بجهت کمال آن در ایشان در آن وقت در مقابله اهل مشرق واین را
تاویلات دیگر ست که در فصل ثالث در باب وفات النبی صلی الله علیه وآله وسلم ذکر کرده شده است وچون ابوموسی اشعری با قوم خود
بملازمت آنحضرت از خلق عالم وبدایت کار پرسید واز حکم واسرار آن استکشاف نمود بیان کرد آنحضرت آنرا بایشان چنانکه در باب
بدء الخلق گذشت وظهور ووصول آن بوراثت در شیخ ابوالحسن اشعری که رئیس اهل سنت وجماعت واز اولاد ابوموسی
اشعری ست پیدا شد رحمة الله علیه - والفخر والخیلاء فی اصحاب الابل - ونازیدن وستایش نفس کردن وکبر نمودن در خداوندان
شتران ست وخیلاء بضم خاء معجمه وفتح تحتانیه وبمد کبر که ناشی می گردد از تخیل انسان فضیلت را در نفس خود واسپان را که خیل گویند هم
باین اعتبار ست که در سواری آن درین خیال می افتد وتکبری در نفس خود می یابد - والسکینة والوقار فی اهل الغنم - وآرامش و
آهستگی وگرانباری در خداوندان گوسفندان ست - متفق علیه - بدانکه حدیث دلالت می کند که مخالطت حیوانات تاثیر می کند در نفس
آدمی وسرایت می کند از انها که صفات وهیئات که مناسب طبایع ایشان ست پس چراننده خلق وخوی وی مناسب چیزی ست که
می چراند آنرا وچون در طبیعت ابل قساوت وغلظت ست ودر غنم نرمی وآرام تجاوز وسرایت می کند این صفات با اهل آن کذا قالوا
وبعضی گفته اند که چون اصحاب غنم قریب بعمرانات می باشند واختلاط با اهل آن دارند زیرا که غنم صبر نمیکند از آب وتحمل نمی کند
سرما را در طبایع ایشان نرمی وسکونتی هست واین مودی ست بانقیاد وعدم خروج از اطاعت امام واما اصحاب ابل دور بودن ایشان
از عمرانات وبودن در صحرا ودشت وبیابان وقلت اختلاط ایشان بخلق باعث می شود بر درشتی وطغیان وسرکشی وخروج از اطاعت
وانقیاد واین چنین گفته اند شراح در شرح این حدیث وگفتم من وبخدا توفیق ظاهر آنست که چون مال ومنال در ابل بسیار ست مفضی
می گردد بغلظت بخلاف غنم که چندان مالیتی ندارد ولفظ اصحاب در ملاک ظاهر ترست از رعاة فافهم +۳+ وعنه قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم راس الکفر نحو المشرق - سر کفر ومعظم آن سوی مشرق ست یعنی ظاهر می گردد از جانب مشرق کفر وفتنها چنانکه
دجال ویاجوج وترکان سیوطی از باجی نقل کرده که گفت مراد به مشرق فارس ست یا اهل نجد ونجد ورای زمین حجاز را گویند واصل معنی وی
زمین بلند ست مخالف غور وبعضی گفته اند که این اشارتست بابلیس چنانکه آمده است که طلوع می کند آفتاب میان دو قرن شیطان -
والفخر والخیلاء فی اهل الخیل - وناز وتکبر در خداوندان اسپان ست هرگاه در خداوندان شتران شد در خداوندان اسپان بطریق اولی وبیشتر
وقوی تر از آن خواهد بود - والفدادین اهل الوبر - وفخر وخیلا در آواز بلند کنندگان ست که خداوندان خیمه ها از پشم شتر اند یعنی سکان
بوادی وصحرا نشینان چنانکه عادت عرب ست وبر بفتح واو وبا پشم شتر وفداد بفا وتشدید دال مهمله سخت آواز وفی القاموس فدید
رفع صوت یا سخنی صوت یا صوت عدو گوسپند وجز آن ومتکبر ودر مشارق گفته فدد جفا وقسوت ودر روایت درین حرف بتشدید دال

مروی بود کہ ملازمت می کرد مسجد را در کوفہ و بیرون نمی آمد از ان و او را ابن عم بود کہ ایذا می کرد او را پس آمد ابن عم وی در کسانی کہ آمدند از اہل کوفہ گفت ابن عم او یا امیر المومنین نیست اویس کسے کہ باین مرتبہ برسد کہ بررسی و بشناسی تو او را و وی آدمی ست کمترین آدمیان و وی ابن عم من ست پس گفت عمر وای تو ہلاک شدی تو در وی پس خواند عمر حدیث آنحضرت را کہ شنیدہ بود در شان وے و گفت چون برسے آنجا سلام من بوی رسانی پس مشہور شد امر اویس پس گم شد و بدر رفت رواہ ابو یعلی و ابن مندۃ و ابن عساکر و در روایتی از ابن عباس آمدہ رضی اللہ عنہما کہ گفت درنگ کرد عمر کہ می پرسید از احوال اویس قرنی دہ سال تا آنکہ گفت در موسم حج ای اہل یمن ہر کہ از شما از قبیلہ مراد ست ایستادہ شود پس بایستادند آنہا کہ از مراد بودند و شستند دیگران پس گفت عمر آیا میان شما اویس ست پس گفت مردے یا امیر المومنین نمی شناسیم ما او را و لیکن یک برادر زادہ من ست کہ او را اویس می گویند وی ضعیف تر و خوار تر ست از آنکہ مثل تو پرسد از مثل وی گفت عمر وی را درم ست گفت نعم وی مدراک عز و ابست می چراند شتران قوم را از نیجا گفتہ اند کہ کسے داند کہ اشتری چراند پس سوار شدند عمر و علی رضی اللہ عنہما بر دو خمار پس بدان شدند تا آمدند اراک را ناگاہ دیدند وی را کہ ایستادہ ست و نماز می کند و در نماز ست نظر خود را بر سجدہ گاہ خود پس چون دیدند او را عمر و علی گفتند اگر باشد آنکہ می جوییم ما او را پس این شخص ست پس چون شنید حس ایشان را شتاب کرد اینکہ نماز را بگزارد پس گشت از نماز پس سلام دادند ایشان بروی پس رد سلام کرد وی بر ایشان و گفت علیکم السلام و رحمۃ اللہ و گفتند بیست نام تو رحمت کند ترا خدای تعالی گفت عبد اللہ گفت علی مرتضی رضی اللہ عنہ می دانم کہ ہر کہ در آسمان و زمین ست بندۂ خدا ست سوگند می دہم ترا بپروردگار کعبہ و بپروردگار این حرم بیست نام تو کہ مادر تو ترا بدان نام کردہ گفت چہ می خواہید نام من اویس بن مراد ست گفتند بر ہنہ کن پہلوی چپ خود را پس بر ہنہ کرد دیدند کہ در وی لمعہ ایست سفید قدر درہم پس شتافتند علی و عمر کہ بوسہ دہند آن لمعہ را بیشتر گفتند کہ رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم امر کردہ ست ما را کہ سلام خوانیم بر تو و سوال کنیم ترا کہ دعا کنے ما را گفت دعای من در شرق زمین و غرب آن شامل ست ہمہ مسلمانان را مرد و زن ایشان را گفتند دعا کن ما را بخصوص پس دعا کرد ایشان را و مومنین و مومنات را پس گفت عمر رضی اللہ عنہ بدہم ترا چیزے از رزق خود یا از عطای خود گفت او پس ہر دو جامۂ من خواند و ہر دو نعل من پارہ زدہ و با من چہار درہم ست چون تمام شود اینہا بگیرم و گفت ہر کہ اہل کرد جمعہ را اہل می کند ماہ را و کسے کہ اہل کند ماہ را اہل می کند سال را بعد ازاں بر دو قوم را شتران ایشان را و بدر رفت از انجا و دیدہ نشد بعد ازاں رواہ ابن عساکر و نیز آمدہ کہ عمر گفت از پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیدم کہ می گفت قال آتاکم اہل الیمن گفت آن حضرت

عدد وقتی کہ آمد ابو موسی اشعری و قوم وی آمدند شما را اہل یمن ہم ارق افئدۃ ایشان نازک تر ست فوادہای ایشان و ایمن قلوبا و نرم تر ست قلوب ایشان افئدہ جمع فواد بضم فا و ہمزہ و بواو و نحت غریب ست از قنود بمعنی تحرق و قلوب جمع قلب از تقلب بمعنی از جائی بجائی گشتن و فواد و قلب را اکثر اہل لغت بیک معنی گفتہ اند و نگریستہ اند در آن در حدیث برای تاکید ست و این حدیث در فصل ثالث از مرقات الینبے گذشتہ ست آنجا ہمین ارق افئدۃ بکور ست و ایمن قلوبا نیست از نیجا نیز اتحاد ہر دو ظاہر می شود و بعضی گفتہ اند فواد پردۂ دل ست کہ چون رقیق باشد در رود و نفوذ کند سخن حق در وی و بر سد بدل و دل چون نرم شود

گوگفت گفت مرا پیغمبر خدا روزی یا عمر گفتم لبیک سعدیک یا رسول اللہ پس گمان بردم کہ مگر کاری مہم مرا آنحضرت گفت یا عمر در امت من مردی باشد کہ او را اویس قرنی گویند میر صد اعداء بلائی در جسد پس دعای کند خدا را پس دور میکند آن را خدا مگر لمعہ در پہلوی چون می بیند آن را یاد میکند خدای را عزوجل پس چون ملاقات کنی تو او را بخوان او را و من سلام و امر کن او را کہ دعا کند ترا زیرا کہ دعای کریم ست بر پروردگار خود و بزرگ ست نزد وی اگر سوگند خورد بر خدا راست گوئی گرداند او را خدا شفاعت می کند وی مانند ربیعہ و مضر را عمر رضی اللہ عنہ می گوید پس طلب کردم او را و ادرکم حیات پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس قدرت نیافتم بروی و طلب کردم در خلافت ابوبکر پس قدرت نیافتم بروی و طلب کردم او را در امارت عثمان پس جستم رفیقان را کہ از بلاد می آمدند وی گفتم آیا ہست از مراد آیا ہست از قرن در میان شما کسے کہ نام او اویس باشد گفت آری از قوم قرن پس گفتم از عم من ست یا امیر المومنین می پرسی تو از مردی نیست پاکوزدنی نیست وی کسے کہ مثل تو از وی پرسد گفتم می پندارم ترا در شان وی از ملک شوکت گمان پس بودم من در ہمین سخنی ناگاہ نمودہ شد شتری بکہنہ یا لانی بروی مرد نیست بکہنہ جامہ پس افتاد در دل من کہ او نیست ہمین شتر گفتم ای بندۂ خدا تو کی او نیست قرنی گفت نعم گفتم پیغمبر خدا سلام می خواند بر تو گفت علی رسول اللہ السلام علیک یا امیر المومنین گفتم او می گوید ترا آنحضرت دعا کنی مرا بعد از ان ملاقات می کردم او را ہر سال یعنے در حج پس می گفتم من احوال و اسرار خود را بوی وی می گفت وی بمن رواہ ابو القاسم عبد العزیز بن جعفر الخرقی فی فوائدہ و الخطیب و ابن عساکر فی تاریخہ و در روایتی دیگر از او حسن بصری آمدہ کہ چون اہل قرن در موسم حج آمدند پرسید امیر المومنین عمر یاران خود را کہ آیا در میان شما مردی ہست کہ نام او اویس ست گفت مردی از میان ایشان جوان خواہی تو یا امیر المومنین از وی او مردی نیست کہ در خدا ہمامی باشد و دوم نمی در آید گفت او من بوی سلام رسانی و بگوئی تا ملاقات کند مرا پس رسانید آن مرد رسالت عمر را بوی پس بردم آورد او را پس بر عمر و گفت او پس تو نی گفت نعم یا امیر المومنین گفت تبرسیدے بود کہ دعا کردی خدا را و دور کردی آزار از تو باندک دعا کردی تا باقی بقیۂ ازان در تو گفت نعم ترا کہ خبر داد یا امیر المومنین بدان گفت خبر داد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تا آنکہ گفت او مرا کہ سوال کنم ترا آنکہ دعا کنی برای من پس دعا کرد او پس مر عمر را و گفت حاجت من تبو یا امیر المومنین ہمیست کہ بپوشی حال مرا بر من و از وی تا باز گردم و بروم از نجا پس بیشہ بود او پس پنہان از مردم تا گشتہ شد روزے نماند و شہید شد رواہ ابن عساکر و از سعید بن المسیب آوردہ کہ مذکور کرد عمر بن الخطاب بر منبر پیغمبر گفت یا اہل قرن پس برخاستند پیران این قوم و گفتند ما ہیم یا امیر المومنین بہ پیغمبر ما گفت آیا در قرن کسی ہست کہ نام او اویس ست گفت پیری از میان ایشان نیست و میان ما کسے کہ نام او اویس باشد مگر دیوانۂ کہ در بیابانہا و بر کوہہا میباشد نہ کسے را بوی الفت او را با کسے صحبت پس گفت عمر ہمون را می خواہم چون بقرن رسید او را بجوئید و سلام مرا بر سانید و بگوئید کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بشارت داده است مرا تبو و امر کردہ است مرا کہ بخوانم بر تو سلام آنحضرت را پس چون رسیدند آن قوم بقرن بجستند او را و یافتند در بیابانی افتادہ پس رسانیدند او را سلام عمر و سلام رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس گفت شہرت دادم مرا امیر المومنین و مشہور گردانید نام مرا السلام علی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم و علی آلہ و روی نہاد بوادی ہمیشان حیران و یافتہ نشد از وی اثری تا آنکہ باز آمد در ایام رضی اللہ عنہ پس قتال کرد پیش روی پس شہید شد در جنگ صفین رواہ ابن عساکر و معصعہ بن صاوہ آوردہ کہ بود عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ در مدینہ بر سید و فد اہل کوفہ را و قتی کہ قدوم می آوردند بروی آیا می شناسید شما اویس بن عامر قرنی را می گفتند نمی شناسیم و اویس

آری من اویس بن عامرم گفت از قبیلهٔ مرادی پستر از قرن گفت آری همچنین ست گفت آیا بود بتو برص پس به شدی از آن مگر موضع درهم گفت نعم
گفت آیا مر ترا والده هست گفت نعم گفت عمر شنیدم از پیغمبر خدا که گفت می آید شما را اویس بن عامر بامداد اهل یمن از مراد پستر از قرن بود بوی برص
پس بهتر شد از آن مگر موضع درهم مر او را والده ایست که او نیکی میکند بآن اگر سوگند خورد بر خدا راست می گرداند خدا او را اگر توانی طلب استغفار کرد
از وی بکن پس استغفار کن برای من ای اویس گفت مثل من یا امیر المؤمنین استغفار کند ترا گفت البته استغفار کن برای من پس استغفار کرد اویس
برای عمر رضی الله عنه پس گفت عمر با اویس کجا میخواهی که بروی گفت می خواهم که بکوفه روم گفت آیا چیزی بنویسم برای تو بر عامل کوفه گفت اگر
در پس ماندگان از مردم باشم محبوب تر است نزد من پس سال آینده مردی از اشراف یمن بحج آمد و ملاقات کرد بعمر رضی الله عنه و عمر از حال اویس پرسید
که چه حال دارد گفت گذاشتم او را کهنه جامه قلیل المتاع پس عمر حدیث آنحضرت را بروی خواند پس آن مرد بر اویس آمد و طلب استغفار کرد از وی
اویس گفت تو استغفار کن برای من که از سفر صالح می آئی باز گفت آن مرد استغفار کن برای من و حدیث عمر را بر خواند پس استغفار کرد اویس برای
وی پس شناختند مردم او را و دریافتند حقیقت حال او را پس از آنجا بدر رفت روایت کرد این را ابن سعد در طبقات و ابو عوانه و رویانی و ابو نعیم
در حلیه و بیهقی در دلائل و در روایتی دیگر هم از اسیر بن جابر آورده که گفت محدثی بود بکوفه که حدیث می کرد ما را و چون فارغ میشد از حدیث متفرق
میشدند مردم و جماعتی بر جای خود میبودند و در میان این جماعه مردی بود که تکلم می کرد بکلامیکه هیچکس را نشنیدم که بآن کلام تکلم میکرد پس می آمدم نزد وی
پس گم کردم روزی او را پس گفتم بیاران خود می شناسید شما آن مرد را که می نشست با ما و سخنان می کرد چنین و چنین پس گفت مردی از قوم
آری می شناسم او را آن اویس قرنی ست گفتم می شناسی منزل او را گفت می شناسم پس رفتم با وی و زدم در حجرهٔ او را پس بدر آمد از حجره
گفتم یا اخی چه باز داشت ترا از ما گفت برهنگی و بودند اصحاب وی که مسخرگی میکردند با وی و میرنجانیدند او را گفتم بگیر این چادر را و بپوش گفت
مکن این را زیرا که ایشان چون ببینند این جامه را بر تن من ایذا می کنند مرا پس مبالغه کردم من تا آنکه پوشید آنرا پس بیرون آمد بر ایشان پس
گفتند کرا فریب داده است از این جامه و از که ربوده است آنرا گفت دیدی که چه گویند پس گفتم من چه می خواهید شما از این مرد و چرا ایذا می کنید
او را آدمی گاهی برهنه است و گاهی جامه پوش پس گرفتم ایشان را بزبان خود گرفتنی سخت پس بقضای الهی اهل کوفه نزد عمر آمدند پس آمد میان
ایشان مردی از آنها که مسخرگی می کردند با اویس گفت عمر آیا اینجا از اهل قرن کسی ست پس آوردند آن مرد را که مسخرگی می کرد با اویس پس خواند عمر رضی الله
عنه حدیث پیغمبر را صلی الله علیه و آله و سلم که در شان اویس شنیده بود و گفت شنیده ام که وی قدوم کرده است بر شما بکوفه آن مرد گفت نیست اینچنین
کسی در میان ما و نمی شناسیم ما او را گفت عمر بلی مردی هست چنین و چنین یعنی خوار و خراب گفت در میان ما مردی هست اویس نام که مسخرگی
می کنیم با وی گفت عمر دریاب او را و نمی بینم ترا که در می یابی او را پس اقبال کرد آن مرد بر اویس تا آنکه در آمد بروی پیش از آنکه بر اهل و عیال
خود در آید پس گفت او را اویس این عادت تو با من از کجاست گفت از امیر المؤمنین عمر تعریف ترا شنیدم که در حق تو چنین و چنین
می گفت ببخش مرا ای اویس آنچه بتو کرده ام از مسخرگی و بی ادبی و استغفار کن مرا گفت می کنم بشرطی که نگوئی با کسی که آنچه شنیدی
از عمر پس استغفار کرد مرا گفت اسیر که راوی این خبر ست بعد از این فاش شده امر اویس در کوفه روایت کرد این را ابن سعد
در طبقات و ابو نعیم در حلیه و بیهقی در دلائل و ابن عساکر در تاریخ و در روایتی دیگر از یحیی بن سعید از سعید بن المسیب از عمر بن الخطاب رضی الله عنه

واز فضلای نجبا و کبار خیار بود از اصحاب پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت کردہ است از وی علی بن ابی طالب طارق بن شہاب و جز ایشان وفات یافت
سنہ خمس و ثلثین و مزار او بقصبہ سنۃ ثلث و ثلثین و ہو ابن بضع و ستین و نہار گزارد بر وی عثمان بن عفان
رضی اللہ عنہ ۔ ہلال بن امیۃ الانصاری یکی از آن سہ کس کہ تخلف کردند از تبوک و توبہ کرد خدای تعالی بر ایشان و قذف کرد زن خود را پس لعان
کرد حاضر شد بدر را و روایت کرد از وی و جابر بن عبد اللہ و عبد اللہ بن عباس رضی اللہ عنہم اجمعین + ۱۶ +

باب ذکر الیمن والشام وذکر اویس القرنی

یمن بفتحتین بلادی کہ در جانب یمین کعبہ است یمنی و یمان و یمانی بتخفیف یا منسوب بہ یمن و بعضی تشدید یا نیز گفتہ اند و شام بلادی کہ در جانب
چپ او ست و شام جانب چپ را گویند چنانکہ یمن جانب راست و شام بہمزہ و بی ہمزہ ہر دو آمدہ است و قرن بفتح قاف و را از بلاد یمن ست
اما قرن کہ میقات اہل نجد ست بسکون راست و خطا کردہ است جوہری در تحریک کسرہ و نسبت اویس قرنی بوی زیرا کہ اویس منسوب ست بقرن بن رومان
بن ناجیہ بن مراد کہ یکی از اجداد او ست کذا قال صاحب القاموس + ۶ +

الفصل الاول + عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان رجلا یاتیکم من الیمن یقال لہ
اویس ۔ روایت ست از امیر المومنین عمر کہ آنحضرت گفت کہ مردی می آید شما را از جانب یمن گفتہ میشود او را اویس ۔ لا یدع بالیمن غیر ام لہ یگذارد
از ان مرد در یمن جز مادری کہ مر او راست ۔ قد کان بہ بیاض بتحقیق بود بوی سفیدی یعنی برص و پس ۔ فدعا اللہ فاذہبہ فپس دعا کرد خدا را پس دور
کرد خدا آنرا ۔ الا موضع الدینار او الدرہم ۔ مگر مقدار دیناری یا درہمی شک از ویست و در روایتی آمدہ است کہ این نیز بدعای او بود کہ گفت
خداوندا بگذار در جسد من چیزی از ان کہ یاد کنم بآن نعمت ترا من لقیہ منکم فلیستغفر لکم پس کسی کہ پیش آید او را از شما پس باید کہ طلب آمرزش کند
مر شما را یعنی باید کہ درخواہد آن کس طلب آمرزش دعای برای آن کس ۔ وفی روایۃ قال ۔ و در روایتی اینچنین آمدہ است کہ گفت عمر شنیدم از رسول اللہ
شنیدم از پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ۔ می گفت ۔ ان خیر التابعین رجل یقال لہ اویس ۔ بدرستی بہترین تابعین مردیست کہ گفتہ میشود
مر او را اویس سوی والدہ ۔ و مر او را مادریست ۔ وکان بہ بیاض ۔ و بود بوی برصی ۔ فمروہ فلیستغفر لکم پس امر کنید و درخواہید از وی کہ استغفار کند
مر شما را ۔ رواہ مسلم ۔ و در ین حدیث طلب دعا ست از اہل خیر و صلاح اگرچہ طالب افضل باشد و بعضی گفتہ اند کہ آنحضرت این را از جہت خوش کردن
دل اویس فرمود و دفع توہم کسے کہ توہم کند کہ وی تخلف کرد از صحبت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم زیرا کہ وی این را از جہت غلبہ مادر
خویش نمی کردن بوی کرد و نیز از ین حدیث معلوم می گردد کہ اویس بہترین تابعین ست و در ینجا منقبتے ظاہر و فضلے عظیم ست مر او را و از امام احمد
بن حنبل رح منقول ست کہ افضل تابعین سعید بن المسیب ست و این باعتبار معرفت علوم و احکام شرائع ست و این منافات ندارد خیریت و فضلیت
اویس را باعتبار کثرت ثواب عند اللہ و در قاموس گفتہ کہ اویس بن عامر از سادات تابعین ست و شاید کہ لفظ حدیث نیز محمول ست بر آنکہ
اخبار و آثار در شان اویس قرنی رضی اللہ عنہ آمدہ است کہ سیوطی در جمع الجوامع ذکر کردہ است ما نیز آنرا ترجمہ کردیم اگرچہ مفضے بہ تطویل گردد
زیرا کہ نزد ذکر اولیای خدا فروتی آید رحمت گفت سیوطی روایت کرد اسیر بن جابر گفت بود عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ کہ چون می در آمد او را امداد
اہل یمن می پرسید ایشان را کہ آیا در شما اویس بن عامر مردی ہست تا وقتیکہ اویس میان ایشان رسید گفت آیا تو اویس بن عامر ہستی گفت

که وی بعد از آنحضرت باقی بود و روایت کرد از وی عمر بن الخطاب و ابو عمرو شصت و پنج یا شصت و شش رضی الله عنه - عثمان بکسر عین و سکون ثاء قرآنیه و فتح نون و در آخر نون دیگر است ابن مالک الانصاری - حاضر شده بدر را روایت کرد از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و روایت کرد از وی انس بن مالک و محمود بن الربیع و ابو وداع فرزند بصیر و قصه اعتذار او از آمدن مسجد و آمدن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در خانه وی و گزاردن نماز در آن تا آنرا جای نماز خود گیرد مذکور است در صحیح البخاری قوقل بضم قاف و تخفیف واو و در آخر لام - مطوعیه - قدامة بضم قاف و تخفیف دال مهمله ابن مظعون بفتح میم و سکون ظاء معجمه و بعین مهمله قرشی خال عبد الله بن عمر رضی الله عنهم هجرت کرد بحبشه و از آنجا بمدینه آمد و با آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و عامل گردانید او را عمر بن الخطاب بر بحرین بعد از آن عزل کرد و روایت کرده است از وی عبد الله بن عمر وفات یافته سنه ست و ثلثین و له ثمان و ستون - قتادة بن النعمان الانصاری صحابی ست حاضر شده بدر را و مشهور قتاده و تابعی دیگر ست که بصری ست و آن ثقه ست حافظ معتبر لکه در حفظ از زمان خود بود و گفت هر چه شنیدم فراموش نشد - روایت دارد از انس بن مالک و از حسن بصری و سعید بن المسیب - معاذ بن عمرو بن الجموح بفتح جیم و حاء مهمله الانصاری حاضر شده عقبه را و بدر را روی و پدر وی عمرو بن الجموح روایت کرد از وی ابن عباس و وفات یافت در زمان عثمان بن عفان رضی الله عنه - معوذ بضم میم و فتح عین و کسر واو مشدده بن عفراء بفتح عین مهمله و سکون فاء و در آخر همزه و برادر وی معاذ بن عفراء هر دو از اهل بدر اند و عفراء نام مادر ایشان ست و نام پدر ایشان الحارث بن رفاعه الانصاری و معوذ قاتل ابو جهل لعین ست - زید بدر یا عانت برادرش معاذ و معوذ بعد از ان قتال کرد و کشته شد و معاذ باقی ماند و مشاهد دیگر را دریافت الی ما شاء الله تعالی برادر دیگر ایشان که نام او عوف ست او نیز بدر کشته شد - مالک بن ربیعه بفتح را - ابو اسید بضم همزه و فتح سین و سکون تحتانیه و بعضی بفتح و بکسر همزه گفته اند - الانصاری - ابو اسید کنیت مالک بن ربیعه است و مشهور ست بکنیت حاضر شده بدر را و احد را و سائر مشاهد را روایت کرده است از انس بن مالک ابو سلمه بن عبد الرحمن بن عوف سنه ثلثین و مائة و قیل اربع و قیل سبع و قیل احدی و قیل اثنتین و قیل ثلث و قیل خمس و قیل ست و قیل تسع و قیل عشر و مائة و هفت سال بعد از ذهاب بصر وی آخر کسی ست که مرد از بدریین - مسطح بکسر میم و سکون سین مهمله و بفتح طاء غیر منقوطه و در آخر حاء مهمله بن اثاثه بضم همزه و دو ثاء مثلثه - بن عباد بفتح عین و تشدید موحده - بن المطلب بن عبد مناف - حاضر شده بدر را و احد را و مشاهد دیگر را و او ست که گفت عائشه صدیقه را در قضیه افک آنچه گفت و نازیانه زد او را آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در آنجا که تازیانه زد ایشان را و مات سنة اربع و ثلثین و هو ابن ست و ستین - مرارة بضم میم و تخفیف راء اوس بن الربیع بن عدی بروزن و مقدر خریف - الانصاری - از بنی عمرو بن عوف حاضر شده بدر را و وی یکی از ان سه تن ست که تخلف کرده اند از غزوه تبوک که مشهور ترین ایشان کعب بن مالک ست دیگر هلال بن امیه قبه که بر ایشان حق عز و جل وحی فرستاد در آن قرآن را و باین سبب نامیده شد سوره توبه معن بفتح میم - بن عدی بفتح عین و کسر دال مهمله و تشدید تحتانیه - الانصاری حلیف بنی عمرو بن عوف - ازین جهت گفته می شود او را الانصاری حاضر شد بدر را و مشاهد را بعد از ست و حاضر شد عقبه را و برادری داد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم میان او و میان زید بن الخطاب برادر عمر بن الخطاب و شهید شدند هر دو در روز یمامه در خلافت صدیق رضی الله عنهم - مقداد بن عمرو الکندی بکسر کاف و سکون نون حلیف بنی زهره و او را مقداد بن الاسود نیز گویند و او را کندی بجهت آنکه پدر او عمرو حلیف کنده شد از ین جهت کندی گویند حلیف شد وی اسود بن عبد یغوث زهری را ازین جهت زهری گفتند او را ابن الاسود نیز ازین جهت گویند و بعضی گویند از ان جهت که در حجر وی بود بتزوج مادرش و بعضی گویند بلکه علام او بود که متبنی ساخت او را ابن عبد البر گفت که قول اول صحیح تر ست قدیم الاسلام بود و بعضی گویند سادس اسلام بود عداده در اهل

که گفت دیدم عبد الرحمن بن عوف را که میرود در بهشت و می خیزد از وی بطریق حبو که رفتار کودک است بر سرین تصدق کرده بتمام قافله او که از شام آمده بود
هفتصد شتر با پالان و پوشش بجهت شکرانه و بشارت دخول جنت یا تلافی اعتذار که از غیر بدن مفهوم می گردد و بود وی رضی الله عنه که دراز می گزارد
نماز را پیش از ظهر روایت است که در وقت وفات بیهوش شد و چون بهوش آمد گفت که آمدند مرا دو فرشته سخت درشت خوی و گفتند که او را پیش
حاکم عزیز امین میبریم پس دو فرشته دیگر آمدند و گفتند این را کجا می برید گفتند می بریم او را پیش حاکم عزیز امین گفتند بگذارید او را که سبق کرده است
سعادت در وی در وقتی که در شکم مادر بوده رواه ابو نعیم و ابن عساکر و بود وی رضی الله عنه که فتوی میداد در عهد ابی بکر و عمر و عثمان و وفات یافت در خلافت
عثمان و چون وفات یافت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه گفت برو ای ابن عوف که صافی چشیدی و دردی را ندیدی مناقب او بسیار است و در
اسلام آوردن او قصه غریب است در اسماء الرجال آنرا نقل کرده ایم - عبیده بضم عین - بن الحارث القرشی - کنیت وی ابو الحارث و بعضی
گفته اند ابو معاویه عبیده بن الحارث و بعضی گفته اند ابو معاویه عبیده بن الحارث بن المطلب بن عبد مناف کلان تر از حضرت رسول الله صلی الله
علیه و آله و سلم بده سال و اسلام آورد پیش از در آمدن دار ارقم و بود هجرت او با دو برادرش طفیل و حسین مبارزت کرد روز بدر و ولید بن عتبه را
و آمد و رفت کرد میان ایشان دو ضربه و مرد عبیده از آن و کشته شد ولید نیز در آن روز روایت کرد از وی علی بن ابی طالب رضی الله عنهما - عبادة
بضم عین و تخفیف موحده - بن الصامت الانصاری - از نقباء انصار بود حاضر شده عقبه اولی و ثانیه را و حاضر شد بدر را و همه مشاهد را و وی
یکی از آنهاست که جمع کردند قرآن را در عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و بود طویل جسیم جمیل فرستاد او را عمر رضی الله عنه بشام قاضی و معلم
کرده پس بحمص اقامت کرد بعد از آن بفلسطین انتقال کرد و برمله وفات یافت و بعضی گفته اند به بیت المقدس در سال سی و چهار هفتاد و دو
ساله و بعضی گویند تا زمان معاویه باقی بود - عمرو بن عوف حلیف بنی عامر بن لؤی بضم لام و فتح همزه و تشدید یا و بی همزه نیز خوانند انصاری است
حلیف بن عامر بن لؤی حاضر شد بدر را و ساکن شد مدینه را و نگذاشت چیزی از اولاد روایت کرد از حضرت یک حدیث که فرمود نمی ترسم بر شما
فقر را ولیکن می ترسم فراخی دنیا را الحدیث - عقبة بن عمرو الانصاری - ابو مسعود انصاری بدری از مشاهیر صحابه است حاضر شد عقبه ثانیه را و بود
خردترین ایشان و جمهور بر آنند که نسبت او ببدر بجهت سکونت است نه حضور غزوه آن وفات یافت در خلافت علی بن ابی طالب و بعضی گویند بعد
از وی در احدی و اربعین یا اثنین و اربعین - عامر بن ربیعة العنزی بعین مهمله و نون مفتوحتین و زای نسبت بعنزه که یکی از اجداد اوست
و در جامع الاصول الغوی بغین معجمه و واو حلیف بنی عدی و لهذا در نسبت او عدوی نیز واقع شد و در کاشف حلیف آل خطاب گفته هجرت کرده
بهر دو هجرت و حاضر شده بدر را و همه مشاهد را و اسلام آورده پیش از عمر رضی الله عنه وفات یافت در سنه اثنین یا ثلثه یا خمس و ثلاثین و قول اول
مشهورتر است و ثانی اوفق است بآنچه در کاشف گفته که مات قبل عثمان - عاصم بن ثابت الانصاری - حاضر شد بدر را و او آن کسی است که نگاه داشتند
او را زنبوران در وقتی که خواستند مشرکان که سر او را ببرند بجهت کشتن او عظیمی از عظمای ایشان را و وی دعا کرده بود خدا را عز و جل که دست
مشرک بوی نرسد پس فرستاد خدای تعالی زنبوران را پس نگاه داشت او را از دست مشرکان و چون شب شد سیل آمد و او را ببرد این قضیه در
غزوه رجیع بود و وی جد مادری عاصم بن عمر بن الخطاب است رضی الله عنهما - عویم بضم عین مهمله و فتح واو و سکون تحتانیه - بن ساعدة الانصاری
حاضر شد هر دو عقبه و بدر را و همه مشاهد را وفات یافت در حیات رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و بعضی گفته اند در خلافت عمر بمدینه و صحیح آنست

بیانزده واسطه و کعب بن لوی و اسلام آورد و او بیست سال از او بود و گفت دیدم خود را که بسته بود مرا عمر بر اسلام و اسلام آورد زوجه وی فاطمه بنت الخطاب خواهر عمر بن الخطاب و مرد عتیق قریب بمدینه در سنه احدی و خمسین یا اثنین و خمسین و عمر او هفتاد و چند سال بود و بعضی گفته اند که متجاوز از هشتاد بود و بعضی گفته از مکه وفات یافته و مدفون در مدینه و پدر او پدر عمر بن نفیل در جاهلیت دین ابراهیم را اختیار کرده و از ذبایح مشرکان اجتناب و تبری نموده بود و با آنحضرت نیز پیش از نزول وحی ملاقات کرده و او را موحد الجاهلیه خوانند و بعضی گفته اند نبی بود که مبعوث نخواهد شد و در صحیح بخاری و کتب دیگر از احادیث احوال و مذکور شده است - سهل بفتح سین و سکون ها - بن حنیف بضم حا و نون و فتح نون و سکون تحتانیه - الانصاری - بدر و احد و مشاهد دیگر حاضر شده و در روز احد با آنحضرت ثابت مانده و بعد از آنحضرت صحبت با امیر المومنین علی داشته و امیر المومنین او را بمدینه استخلاف نموده و بر ولایت فارس مامور گردانیده و بکوفه در سنه سبع و ثمانین وفات یافته و علی رضی الله عنه بر وی نماز گزارده - ظهیر بن رافع الانصاری و اخوه ظهیر بضم ظا معجمه و برادر او فدیج بن رافع هر دو از اهل بدر اند حاضر شده بدر را و مشاهد دیگر را که بعد از دست و ابن عبد البر از ابن اسحق حکایت کرده که وی حاضر نشده است بدر را و وی عم رافع بن خدیج و والد اسید بن ظهیر است و منفرد است بذکر وی او زاعی - عبد الله بن مسعود الهذلی - بضم ها و فتح ذال معجمه عبد الله بن مسعود بن غافل بن حبیب صحابی بنسبت بهذیل بن مدرکه بن الیاس بن مضر حلیف بنی زهره از سابقین اولین بود قدیم الاسلام پیش از دار آمدن دار ارقم و بعضی گفته اند پیش از عمر رضی الله عنه باز گشت زمانی هجرت کرد بحبشه و حاضر شد بدر را و مشاهد دیگر را که بعد از دست و نماز گزارده بقبلتین و گواهی داده او را پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم بجنت و فرموده راضی شدم برای امت بر چه راضی ست ابن ام عبد و نارضی ام از انچه نارضی ست وی مناقب او بسیار ست و در باب سابق پاره از ان گذشت و بود در رضی الله عنه قصیر القامت چنانکه ایستادن وی بر نشستن دیگران نزدیک بود سخت گندم گون نحیف و آشفته قضای کوفه و بیت المال او را از جانب عمر و اول خلافت عثمان رضی الله عنهما پس ازان جهت کوفتی که میان او و میان عثمان واقع شده بمدینه آمد و در سنه سبع و ثلثین وفات یافت و در بقیع دفن گردید و عمر او شصت و چند سال بود وی گویند نود و هزار دینار ترکه گذاشت غیر از رقیق و مواشی و الله اعلم روایت کرده از وی خلفای اربعه و جز ایشان از اصحاب و تابعین رضی الله عنهم اجمعین - عبد الرحمن بن عوف الزهری - از اولاد زهره بن کلاب جمع میشود با آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در کلاب بن مره نسبش واسطه و بود نام او در جاهلیت عبد الکعبه و لادت یافت او بعد از عام الفیل بده سال اسلام آورد بر دست ابو بکر صدیق قدیما و از وی نیز اسلام آورد و هجرت کرد وی بحبشه و هجرت و حاضر شد بدر را و جمیع مشاهد را با آنحضرت و ثابت ماند روز احد و رسید بوی زیاده از سی جراحت گذارد و رسول خدا خلف او نماز در سفری و تمام کرد از انچه باقی ماند چنانکه حکم مسبوق ست مگر غزوه تبوک را و تلافی کرد این را بتصدق جهار هزار درم در راه خدا پس ازان بچهل هزار دینار حمل کرد مردم را بر نصد اسب در راه خدا بیشتر بر پانصد شتر با حمله و مواسات کرد امهات المومنین را بعد از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم و بود اکثر اموال وی از تجارت و مناقب او بسیار ست و بود وی رضی الله عنه دراز قامت تنگ شانه سرخ سپید لنگ شد بسبب تیر باکه در پا بیها کرد و رسیده بود و از اغنیای صحابه در زمان هجرت بمدینه قصیر بود و باین همه خیر و برکت بوی در مدینه رسید و چون وفات یافت چهار زن داشت و صلح کرده شد با انها بر بیست و سه هزار درهم و بیست هزار دینار و وصیت کرد در وقت رحلت هر یکی از اهل بدر را بهار صد دینار و خشنود شد سیر شاد هر یکی از و خشنود نفرلس سیصد هر یکی را هشتاد هزار درهم چون شنید حدیث از عائشه که گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم

رفاعة بن رافع الانصاری بکسر باء بدری ست و پدروی نقیب ست و برادر او مالک بن رافع و خلاد بن رافع ست روایت می کند از آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم و از ابوبکر صدیق و از عباد بن الصامت و روایت می کنند از وی پسر او معاذ و عبید پسر خواهر او یحیی بن خلاد - رفاعة بن عبد المنذر ابو لبابة الانصاری - وی از نقبا بود حاضر شد عقبه را و بدر را و همه مشاهد را و بعضی گفته اند که حاضر نشد بدر را بلکه امیر ساخت آنحضرت او را بمدینه و زد او را سهم با اصحاب بدر چنانکه عثمان رضی الله عنه را گردونات او در خلافت علی بن ابی طالب و قصه بستن او خود را بستون مسجد بجهت توبه از انچه واقع شده بود از و در قصه بنی النضیر مشهور ست و در مسجد شریف مدفون ست که او را استوانة ابو لبابه می نامند رضی الله عنه - الزبیر بن العوام القرشی - عوام بفتح عین و تشدید واو و جمع میشود با آنحضرت در قصی بچهار واسطه مادر او صفیه بنت عبد المطلب عمه رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم و ام المومنین خدیجه عمه او ست و اسماء بنت ابی بکر زوجه او اسلام آورد وی و مادر وی صفیه بدست ابوبکر صدیق و وی در آن زمان شانزده ساله بود و بعضی گویند بیست و پنج ساله و عذاب کرد او را عم او بدان تا ترک کند دین اسلام را تکرد بحبشه و حاضر شد بدر را و مشاهد دیگر را همراه آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم و برجای ماند با آنحضرت در روز احد و وی اول کسی ست که کشید شمشیر را در راه خدا و بود سفید روی دراز قامت خفیف اللحم کثیر الشعر خفیف العارضین شهید شد یوم الجمل سنه ست و ثلثین و عمر وی شصت و چهار سال بود و دفن کرده شد بوادی السباع بیستر آورده شد به بصره و قبر او در آنجا مشهور ست و کشت او را ابن جرموز کرا از لشکر امیر المومنین علی بود در نماز و نزد امیر المومنین علی آمد و گفت بشارت باد ترا بقتل زبیر امیر المومنین گفت بشارت باد مر ترا نیز بآتش دوزخ و قصه قتل او در کتب حدیث بسیر مسطور ست - زید بن سهل ابو طلحة الانصاری - حاضر شد عقبه را با هفتاد نفر و حاضر شد بدر را و مشاهد دیگر را که بعد از وست و وی زوج ام سلیم ست که با انس بن مالک ست مادر آن انس مشهور بود و آنحضرت فرمود که آواز طلحه در لشکر بهتر ست از گروهی و در روایتی از صدر در روایتی دیگر از ثابت در برادری داد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم میان او و میان ابو عبیده بود از نقبای انصار رضوان الله علیهم اجمعین و مراورا فضائل بسیار ست - ابو زید الانصاری - یکی از نهاست که جمع کرد قرآن را در عهد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم یکی از اعمام انس ست چنانکه در باب سابق گذشت حاضر شد بدر را معروف بود به سعد قاری سعد بن مالک الزهری یعنی سعد بن ابی وقاص که از عشره مبشره است و مالک نام ابو وقاص ست زهری قرشی اسلام آورد قدیما بدست ابوبکر صدیق و وی هفده ساله بود و بعضی گفته اند نوزده ساله بود و گفته که من ثالث اسلام بودم و اول کسی ام که انداخت تیر در راه خدا حاضر شد بدر را و همه مشاهد را همراه آنحضرت و جمع کرد مر او را پیغمبر خدا مادر و پدر خود را روز احد و فرمود تیر انداز مادر و پدر من فدای تو باد و بود قصیر القامة عظیم البطن بزرگ سر درشت انگشتان گندم گون بیست بنی بر موی بدن مرد رو تشنگ خود که در عتیق بود نزد یک مدینه برده میل بسبب داشته شد بمدینه و دفن کرده شد بر البقیع سنه خمس و خمسین یا ثمان و خمسین در عهد معاویه هفتاد و پنج ساله بعضی گفته اند هشتاد و دو ساله بود و وی رضی الله عنه آخر عشره مبشره در موت و فتح کرده شد بدست وی ممالک عجم و بر افتاد بدست وی و بنیاد اکاسره مناقب او کثیر ست - سعد بن خولة القرشی - بفتح خاء معجمه و سکون واو و بنی عامر بن لوی بعضی گفته اند حلیف ایشان ست و بعضی گفته اند از یمن ست و بعضی گفته اند از عجم فرس ست و بود از مهاجره حبشه بهجرت ثانیه و بعضی گفته اند حاضر شد بدر را و مرد بمکه در حجة الوداع - سعید بن زید بن عمرو بن نفیل - بضم نون و فتح فا و سکون تحتانیه - القرشی - ابو الاعور کنیت او ست قرشی عدوی ست از عشره مبشره و زوج اخت عمر بن الخطاب قدیم الاسلام پیش از درآمدن ارقم حاضر شد همه مشاهد را همراه آنحضرت و بود در غزوه بدر همراه طلحه بن عبید الله که بجهت تفتیش قافله قریش رفته بود گندم گون دراز قامت جمع میشود با آنحضرت

کہ آنحضرت فرمود سابقان چہار اند من سابق عرب و بلال سابق حبشہ و صہیب سابق روم و سلمان سابق فرس و بودوی رضی اللہ عنہ سخت گندم گون دراز قامت کثیر الشعر مرد بود دمشق در سال بیست و بعضی سال سی ہجری ہم گفتہ عمر وی شصت و چند سال بود و بعضی گفتہ اند ہفتاد و بعضے از احوال وی در آخر باب سابق در فصل سوم نیز گذشتہ حمزہ بن عبد المطلب الہاشمی عم رسول اللہ و برادر اوست از رضاعت کنیت او ابو عمارہ است بضم عین و لقب او سید الشہداء و اسلام او آنست کہ چون آورد سال دوم از بعثت و بعضی گویند سال ششم بعد از برآمدن آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم در دار ارقم در سالی کہ عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ ایمان آورد پس عزیز و قوی شد دین اسلام باسلام او و ہاضر شد بدر را و شہید شد روز احد بدست وحشی بن حرب و آن بود از آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم چہار سال و مادر وی ہالہ بنت وہب خواہر آمنہ بنت وہب مادر رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و این اخوت دیگر است میان او و میان آنحضرت کہ اب فلان یکدیگر را نبود و وی رضی اللہ عنہ شجاعی بس قوی عزیز و آثار او در شجاعت و سالت بسیار است و در حدیث آمدہ است کہ دیدم ملائکہ را کہ غسل میدہند حمزہ بن عبد المطلب را و حنظلہ بن الراہب را و نیز آمدہ کہ مکتوب است نزد خدا تبارک و تعالی در آسمان ہفتم حمزہ بن عبد المطلب اسد اللہ و اسد رسولہ۔ حاطب بن ابی بلتعۃ بفتح موحدہ و سکون لام و فتح مثناۃ کنیت او ابو عبید اللہ و بعضی گفتہ اند ابو محمد حلیف قریش است و بعضی گفتہ حلیف زبیر بن العوام و بعضی گفتہ اند غلام اقیان بود ہاضر شد بدر را و خندق را و مشاہد دیگر را کہ بعد از ان بود و در سال سی ام بمدینہ وفات او شصت و پنج بود و قصہ کتابت او بسوی اہل مکہ در بابہ سابق گذشت۔ ابو حذیفہ بن عتبہ بن ربیعۃ القرشی سہم او حلیف است و مشہور نسبت کہ وی ہشام بن عتبہ بن ربیعہ بن عبد شمس است و ہشام از مہاجرین اولین است بقبلتین نماز گذاردہ و ہجرتین کردہ بود اسلام او پیش از دخول دار ارقم ہاضر شد بدر را و بعد از شہید شدن یوم الیمامہ عمر او پنجاہ و سہ یا چہار بود۔ حارثۃ بن سراقۃ بضم راء و فتح موحدہ و کسر تحتانیہ مشددہ و بعضی بفتح راء و کسر با و تخفیف نیز ضبط کردہ و الصحیح ہو الاول۔ الانصاری حین یوم بدر کشتہ شد روز بدر و ہو حارثۃ بن سراقۃ بضم سین و تخفیف راء و بقاف و سراقۃ نام پدر او است و سراقۃ نام مادر او کان فی النضارۃ بود در نظر کنندگان تر قتال کنندگان چنانچہ احمد و نسائی روایت کردہ اند و در حواشی نوشتہ اند از انہا کہ بر جای بلند ایستادہ بود تا بحوال و شمائل نظر کنند و خبر دہند نضارۃ بفتح نون و تشدید ظا قومی کہ نظر کنند بچیزی و این حارثہ نوجوانی بود کہ بنظارگی در معرکہ استعداد نداشت نگاہ تیز سیدکہ از زرہ او معلوم نبود در میان دو صف گزران او خورد پس مادرش نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم آمد گفت یا رسول اللہ تحقیق میدانی جای حارثہ نسبت بمن کہ یگانہ پسر منست اگر در بہشت است صبر کنم و اگر در آتش ستایم بر وی گریستن گفت ای مادر حارثہ بہشت ہا است بسیار و او در بہشت فردوس اعلی است۔ حبیب بن عدی الانصاری بضم عین و فتح موحدہ اولا و سکون تحتانیہ ہاضر شد بدر را و اسیر کردہ شد در غزوہ بیع در سال سوم از ہجرت و بگریخت و بیامد و در مشرکان پس بردار کشیدند وی اول کسی است کہ بردار کشیدہ شد در اسلام و اول کسی است کہ سنت گذاشت گزاردن دو رکعت نزد قتل قصہ آن عجیب است مذکور است در صحیح بخاری و در روایت آمدہ است کہ در وقت قتل گفت خدایا بدان کسی رسانی یابم کہ سلام من بہ پیغمبر تو رساند تو برسان سلام مرا بتو صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم پس جبرئیل نزد آنحضرت آمد و سلام او را رسانید۔ خبیب بضم معجمہ و فتح نون و سکون تحتانیہ سین مہملہ در آخر۔ بن خلدۃ الاسلمی از مہاجرین بود ہاضر شد بدر را بعد از بشتہ بستر ہاضر شد احد را پس بمدینہ آمد و بجائی کہ داشت جان داد در زمرہ حفصہ بود بنت عمر بن الخطاب پیش از آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم

زدہ کردہ در دست تیہ باگرفتہ و بکعبہ آمد و روے و سائر پیش ہمہ آنجا حاضر بودند پس طواف کرد و دو رکعت نماز گزارد و بر جنازہا و پیش جدا جدا آمدہ گفت زشت باد روہیہای شما ہر کہ خواہد کہ بگرید او را مادر او و یتیم گردد فرزند او و بیوہ گردد زن او و باید کہ بیاید و بنالد پس ابن عوف گفت پس ما نمی گریم پس نتوانست گریہ او و فت خلافت وی دہ و نیم سال بود عمر وی شصت و سہ بر قول مشہور و بقولی شصت و شش و بقولی دیگر ہفتاد و ہفت عثمان بن عفان القرشی

خلیفہ ابن صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم علی ابنتہ رقیۃ وضرب لہ بسہمہ۔ گذاشت آنحضرت او را بر دختر خود رقیہ بجہت تیمارداری وی و تمیز کرد مر او را بہرہ و سہم غنیمت بدر و باین اعتبار او را از اہل بدر شمردہ اند و تولد او در سال ششم از عام الفیل ست اسلام آورد پیش از دخول دار ارقم بعد ابی بکر و علی و زید بن حارثہ و اسلام او بدعوت ابو بکر بود و چون اسلام آورد عم او حکم بن ابی العاص بن امیہ را بست و حبس کرد و گفت از دین پدران بدین حادث در آمدی و اللہ کہ گذارم ترا تا نگیذاری این دین را گفت این دین را ہرگز نگذارم و از وے جدا نشوم تو ہر چہ دانی بکن چون حکم صلابت او را دید ہا کرد و رقیہ بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش از عہد نبوت در تحت وی بود و در غزوہ بدر مرد و بعد از ان ام کلثوم را آنحضرت بوی تزویج کرد و در سال نہم از ہجرت وی نیز مرد پس گفت آنحضرت اگر سیوم نزد من دختر سوم میدادم از انوی و ہیچکس جز وے نبود کہ دو دختر پیغمبر ی نزد وے بود و ازین ہمت ذو النورین بلقب او شد رضی اللہ عنہ بود میانہ بالای خوش روی سفید و سرخ و بود در روے وی نکتہ ہا از جدری بزرگ دیش انبوہ الناس و گفت آنحضرت بہ ام کلثوم تزویج کردم ترا بمشابہ ترین مردم بجدری ابراہیم علیہ السلام و بہ پدر تو محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود در حیای او بجدی کہ در درون خانہ در شستہ غسل میکرد و از حیا صلب خود را راست نمی توانست کرد و بود فضل او در اواسط ایام تشریق سنہ خمس ثلاثین و خلافت او سیزدہ سال و عمر از ہشتاد و دو و بعضی سہ و شش نیز گفتہ اند علی ابن ابی طالب الہاشمی۔ ابن عم پیغمبر خدا و برادر او بمواخات و زوج فاطمہ زہرا بتول و پدر حسن و حسین ست و اول ہاشمی ست کہ متولد شدہ از دو ہاشمی قدیم الاسلام و بقول جماعۃ کثیر از صحابہ اول کسے کہ اسلام آورد او ست و گفتہ اند از مبعوث شدن آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم روز دو شنبہ اسلام آورد علی رضی اللہ عنہ روز سہ شنبہ و عمر وی در آن مدت دہ سال بود یا ہفت و این ترجیف و ہاد و مہتدے و معیوب المسلمین و ابو الریحانین و ابو تراب از القاب او ست و بود وی رضی اللہ عنہ میانہ بالای سخت گندم گون مائل بسمرت اصلع اشعر البدن ریش روے تابان جمال بزرگ چشم عظیم البطن نیک سیاہ چشم عظیم اللحیۃ و طویلہا و عریضہا حسن الوجہ ضحوک الس مثل او شب چہاردہم قوی دل شجاع منصور واسع العلم کثیر الزہد سخی النفس رضی اللہ عنہ و کرم اللہ وجہہ مدت خلافت پنج سال و شہادت وے شب جمعہ وقت سحر ہفدہم رمضان المبارک سنہ احدے و اربعین و عمر شریف وی شصت و سہ علی الصحیح المختار ایاس بن بکیر و در بعضی نسخ البکیر بہ لام ایاس بکسر ہمزہ و تخفیف تحتانیہ در آخر سین مہملہ و بکیر بضم موحدہ و فتح کاف و سکون تحتانیہ و بعضی از رواۃ بخاری بکیر بکسر باو تشدید کاف ضبط کردہ اند از مہاجرین اولین ست حاضر شد بدر را و مشاہد را کہ بعد از ان دید و بود اسلام او دو اسلام برادر او عامر بن بکیر در دار ارقم و بود او در او برادران او در خانہ او و عاقل و عامر صحبت و ہمہ از اہل بدر بودہ اند وفات او در سنہ سبع و اربعین بود۔ بلال بن رباح بفتح را مولی ابی بکر الصدیق۔ مؤذن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کنیت او ابو عبد الرحمن ست و بعضی ابو عبد اللہ گفتہ و بعضے ابو عبد الکریم و بعضی ابو عمرو مادر او حمامہ بفتح حا مہملہ و تخفیف میم و لے از موالید ین ست قدیم الاسلام ششمین کسی ست کہ ظاہر کردہ اسلام را بمکہ و عذاب کردہ شدہ در دین خدا و آسان شدہ بر وے بنزل روح و عذاب می کرد او را امیہ بن خلف جمحی کہ مولای او بود و آخر بدر بدست بلال کشتہ شد و در آنرا قصہ است و می کشید او را امیہ در روز حدید و می افگند در آفتاب و می گفت نیجوب بین ابو بکر صدیق او را بخرید و آزاد کرد او را مگر از آنحضرت بلال را در سال فتح تا گفت اذان بالا کعبہ و فضائل و بسیار ست و بس ست فضیلت وے

صحابہ را از محلہای عرب کہ بیشتر آید شہیدان ایشان عزیز تر روز قیامت از انصار کہ شہیدان ایشان بیشتر اند و عزیز تر اند۔ قال رفعت قتادہ
وقال انس قتل منہم یوم الحرۃ سبعون سو گفت انس کشتہ شدند از انصار روز احد ہفتاد کس و ابن مندہ کہ از علمای حدیث و سیست از حدیث ابی آورد کہ
کشتہ شدند از انصار روز احد شصت و چہار و از مہاجرین شش کس۔ و یوم بیر معونہ سبعون۔ و کشتہ شدند روز بیر معونہ ہفتاد کس کہ آنہا قراء میگویند
و قصۂ آن در کتب سیر مذکور ست۔ و یوم الیمامۃ علی عہد ابی بکر سبعون۔ و کشتہ شدند روز جنگ یمامہ در زمان خلافت ابی بکر کہ با قوم مسیلمہ کذاب ہفتاد
رواہ البخاری ۱۱۱۰ و عن قیس بن ابی حازم قال کان عطاء البدریین خمسۃ آلاف خمسۃ آلاف گفت قیس بود عطای بدریان از بیت المال
پنج ہزار پنج ہزار۔ وقال عمر لأفضلنہم علی من بعدہم۔ و گفت عمر ہر آئنہ تفضیل میکنم ایشان را بر کسے کہ بعد از ایشان ست۔ رواہ البخاری

تسمیۃ من سمی من اہل بدر فی جامع للبخاری

بدانکہ بخاری استماع جماعۃ از اہل بدر از انہای کہ در کتاب خود آنہا را ذکر کردہ و از انہا حدیث آوردہ در بابی علیحدہ بر طریق مذاکرۃ الحساب اجمال
مفصل آوردہ تا بمعرفت فضیلت سبق در حق ایشان برغیر خود صلا بر ایشان دعا برحمت و رضوان کردہ شود و گفتہ اند دعا نزد ذکر ایشان در
صحیح بخاری مستجاب ست و ذکر آنہا بر ترتیب حروف معجم کردہ مگر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و خلفای اربعہ کہ اینہا را مقدم کردہ باقی را بر ترتیب
حروف آوردہ و مؤلف نیز بہمین روش اتباع وی کردہ پس اول ایشان و امام و سید ایشان و سید تمامۂ عالمیان النبی محمد بن عبد اللہ الہاشمی
ولادت وی در عام الفیل و بعثت او بر راس اربعین و ظہور نبوت وی ثلث و عشرین و عمر شریف وی ثلث و ستین سید المرسلین و خاتم النبیین
صلے اللہ علیہ وسلم۔ و علی آلہ و اصحابہ و اتباعہ و احزابہ اجمعین۔ عبد اللہ بن عثمان ابو بکر الصدیق القرشی۔ از بنی تیم بن مرہ ست اجتماع او با آنحضرت
در پنج واسطہ ست نام او در جاہلیت عبد رب الکعبہ بود و آنحضرت او را عبد اللہ و عتیق نام کردہ و بعضے گفتہ اند کہ عتیق نام قدیم او ست آورد او را
کہ مادر او را فرزندی نمی زیست و چون وی متولد شد مادر وی و برادر پیش خانۂ کعبہ بردہ و گفت خدایا این را از موت آزاد گردان و بہ بخشش ما
و بعضے گفتہ اند کہ نام اصل او عبد اللہ ست غالب آمد بر وی عتیق و بعضی گفتہ اند عتیق بجہت حسن و جمال روی و کرم و خوی وی گویند عتیق
بمعنے کرم و جمال و نجابت نیز آید و اتفاق کردہ اند امت بر تسمیۂ او بصدیق از جہت مبادرت او بتصدیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و التزام
صدق او در ہمہ احوال خود رضی اللہ عنہ و پدر او ابو قحافہ عثمان نام دارد و سال فتح ایمان آوردہ و در سنہ چہاردہم بعد از ابی بکر بشش ماہ
چند روز وفات یافتہ و عمر او نود و ہفت بودہ و خلافت صدیق دو سال و چند ماہ بود و عمر وی شصت و سہ موافق عمر آنحضرت صلی اللہ علیہ
وسلم و بود وی رضی اللہ عنہ معتدل القامۃ خوش روئے تابان جمال نحیف البدن خفیف العارضین سہل الخدین و بود در خدین وی گودی
سبز بلیغ جمیل جلیل کریم عتیق۔ عمر بن الخطاب العدوی از اولاد عدی بن کعب ست و بر پنج واسطہ بحضرت مصطفے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
می شود و از اشراف قریش بود و در جاہلیت سفارت و رسالت بنام وی بود و سفید روی جسیم سرخ چشم بلند قامت بود و مشرف بود بر مردم
چنانکہ گویا بر بشتری سوار ست و مردم پیادہ اند و بود در عارضین او نحافت و وہب بن منبہ گفتہ کہ وصف او در توریت این چنین ست
قرن حدید شدید امین و قرن کوہ خرد را گویند و فاروق لقب او ست از جہت تفریق او میان حق و باطل و کفر و اسلام و عزت اسلام
بایمان او شد و مہیب و شجاع بود پیش از ان حضرت بامری ہجرت کرد و چون خواست کہ ہجرت کند تیغ خود را حمائل ساخت و کمان

پس چون در آید مهمان ما بخوردن پس بنما او را بظاهر که ما می خوریم - فاذا اهوی بیده لیاکل - پس چون بیفگند و دراز کند دست خود را تا بخورد -
فقومی الی السراج - پس بایست تو بسوی چراغ - کی تصلحیه - تا اصلاح کنی و بیفروزی چراغ را اصلاح نیکو کردن خلاف افساد - فاطفیه
پس بکش چراغ را تا مهمان بر ناخوردن ما مطلع نشود - اطفا فرو میرانیدن آتش - ففعلت - پس کرد آن زن این کار را که گفت بوی مرد -
فقعدوا - پس نشستند ایشان یعنی این زن و مرد و مهمان بر طعام - واکل الضیف - و خورد مهمان - وباتا طاویین - و شب کردند ابو طلحه و زن او
گرسنه - فلما اصبح غدا علی رسول الله - پس چون صبح کرد ابو طلحه آمد بر پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم لقد عجب الله - هر آئینه بتحقیق عجب کرد خدا - او ضحک الله - یا گفت راوی خنده کرد خدا یعنی راضی شد - من فلان و فلانة
از فلان مرد و فلان زن نام ابو طلحه و زن او برد - وفی روایة مثله - و در روایتی دیگر از ابو هریره مانند این حدیث آمده موافق در لفظ و معنی -
ولم یسم ابا طلحة - و نام نبرد ابو هریره درین روایت ابو طلحه را و نگفت - یقال له ابو طلحة - وفی آخرها - و در آخر این روایت این آمده که - فانزل الله -
پس فرود فرستاد خدای تعالی این آیت را - ویؤثرون علی انفسهم ولو کان بهم خصاصة - و بر می گزینند بر نفسهای خود غیر خود را و اگر چه باشد
بایشان حاجت فی الصراح خصاصت بالفتح درویشی و این آیت در شان انصار است و سبب نزول آن این قصه است متفق علیه + ۸ + وعنه
قال نزلنا مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم منزلا - و هم از ابی هریره است که گفت فرود آمدیم با همراه آنحضرت منزلی را - فجعل الناس یمرون - پس
گشتند مردم که می گذرند از آنجا - فیقول رسول الله - پس میگوید پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - و می پرسد - من هذا یا ابا هریرة - کیست اینکه می گذرد
ای ابو هریره - فاقول فلان - پس می گویم و جواب می دهم من این فلان کس است که می گذرد - فیقول - پس می گوید آنحضرت - نعم عبد الله هذا -
نیکبنده خداست این - ویقول من هذا فاقول فلان - و می گوید آنحضرت مر دیگری را که می گذرد کیست این پس می گویم من این فلانی است
فیقول بئس عبد الله هذا - پس می گوید آنحضرت بد بنده خداست این شاید که می گفت این را برای کسی که میدانست که وی از منافقان است
زیرا که گفتن آنحضرت مومن را این قول دور است و معهود نیست اگر چه براه و روش بد باشد و خود در آن زمان مومن باین کیفیت نبود و اگر باشد اقل
قلیل باشد والله اعلم - حتی مر - تا آنکه گذشت - خالد بن الولید فقال من هذا - پس گفت آنحضرت کیست این - فقلت خالد بن الولید - پس
گفتم من این خالد بن ولید است - فقال نعم عبد الله - پس گفت آنحضرت نیکو بنده خداست - خالد بن الولید سیف من سیوف الله - شمشیری از
شمشیرهای خداست - رواه الترمذی + ۹ + وعن زید بن ارقم صحابی مشهور احوال او مکرر ذکر کرده شده است - قال - گفت - قالت الانصار
یا نبی الله لکل نبی اتباع - ای پیغمبر خدا مر هر پیغمبر را پیروانند - وانا قد اتبعناک - و بدرستی ما بتحقیق پیروی کردیم ترا - فادع الله ان یجعل اتباعنا
منه - پس دعا کن خدا را که گرداند پیروان ما را از ما یعنی بگردان تابعان ما را از خلفای و موالی ما که ایشان را نیز انصار گویند و وصیت که مردم را
بر ما باحسان کرده ایشان را نیز شامل باشد چنانکه گفته اوصیکم بالانصار و فرمود فاقبلوا من محسنهم وتجاوزوا عن مسیئهم و جز این مناقب
و فضل و عنایات و کرامات کذا فی شرح الشیخ یا بگردان از ما یعنی مقتدی بآثار ما و متصل بما و بر طریق و سیرت ما و تابعین باحسان و این معنی
بیان نماید - فدعا به - پس دعا کرد آنحضرت باین دعا که التماس کردند از حضرت وی صلی الله علیه وآله وسلم - رواه البخاری + ۱۰ + وعن
ثابت تابعی مشهور اکثر روایت از انس میکند - قال ما نعلم حیا من احیاء العرب اکثر شهیدا اعز یوم القیامة من الانصار - گفت نمی دانم ما

پس بگذار مرا با عمل خود یعنے بگذار مرا تا بجای خود کاری میکردہ باشم و بخلق کاری نداشتہ باشم و در بعضی روایات آمدہ کہ گفت بلال مرا طاقت دیدن جای پیغمبر بی وی نیست و بی وی آنجا نمیتوانم بود ۵ چہ مشکل ترازین بر عاشق زار ۵ کہ بی دلدار بیند جای دلدار ۵ پس ہمراہ لشکری کہ بشام میرفت برفت و در دمشق در سنہ ستم یا ہژدہم درگذشت - رواہ البخاری - و در بعضی روایات آمدہ است کہ بلال بعد از رفتن وی بشام بعد از شش ماہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بخواب دید کہ می فرماید این چہ جفاست ای بلال کہ تو بر ما می کنے و بزیارت ما نمی آئی پس بلال ہمان ساعت متوجہ مدینہ شد چون بمدینہ آمد اول چیزی کہ پیدا این بود کہ فاطمہؓ بنت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و حسن و حسینؓ چہ حال دارند گفتند کہ فاطمہؓ از عالم رحلت کرد و حسن و حسینؓ باقی اند پس بگریست و نزد حسن و حسینؓ آمد پس مرحوم خواستند کہ بلال برای ایشان اذان گوید یاد از زمان سعادت نشان آنحضرت با وی و ہمچنین احوال فشد کہ امور امر بدان تواند کرد گفتند کہ اگر امام حسن بفرماید شاید کہ بگوید پس حسن رضی اللہ عنہ امر کرد و بلال بر صنعی کہ در زمان آنحضرت می ایستاد برآمد و شروع در اذان گفتن کرد چون گفت اللہ اکبر اللہ اکبر ہیبتے در دل مردم افتاد و بگریہ در آمدند و چون گفت اشہد ان لا الہ الا اللہ گریہ زور آور شد و چون گفت اشہد ان محمدا رسول اللہ گویا تمامہ مردم و دیوار شہر لرزیدند و ہمہ در گریہ و زاری بی اختیار شدند نماز از جای نرفتند نہ بلال را طاقت اذان گفتن ماند و نہ شنوندگان را ہوش شنیدن و از ان تمام فشد و در روایتی آمدہ است کہ آنحضرت فرمود ہر کہ بعد از شش ماہ بزیارت من نیاید گویا بر من جفا کردہ باشد سبحان اللہ و ابلاہ الآن سی سال گذشت و عمر آخر رسید و ان سعادت دست نداد خدا داند کہ دیگر شود یا نشود ۵ وصلت چو عمر رفتہ بمیسر نمی شود ۵ یکبار شد بمیسر و دیگر نمیشود ۵ اللہم ارزقنا ۷۴ ۵ و عن ابی ہریرۃ قال جاء رجل الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت ابو ہریرہ آمد مردی بسوی آنحضرت - فقال انی محہود پس گفت آن مرد بدرستی من رنج و مشقت کشیدہ شدہ ام یعنے خیری بدہید - فارسل الی بعض نسائہ پس فرستاد آنحضرت کسے را نزد بعضے از زنان خود تا خبر بگیرد از خیری حاضر ست بوی بدہد - فقالت پس گفت آن بعض نساء - والذی بعثک بالحق ما عندی الا الماء سوگند آن کسی کہ فرستاد ترا براستی نیست نزد من مگر آبی - ثم ارسل الی اخری فقالت مثل ذلک پس فرستاد آنحضرت کسے را نزد زنی دیگر پس گفت آن زن مانند آنچہ گفتہ بود زن نخستین و فرستاد نزد ہمہ زنان خود - و قلن کلہن مثل ذلک - و گفتند ہمہ زنان مانند آن - فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من یضیفہ یرحمہ اللہ - کسی کہ مہمانی کند این مرد را رحمت کند خدای تعالی او را - یضیفہ بضم یا و فتح ضاد و کسر تحتانیہ تشدید بیہقی در روایت ست اضافت و تضییف ہر دو بمعنے مہمانی کردن و مہمان فرود آوردن ست و در اصل معنی ضیافت میل کردن ست و قول وی یرحمہ برفع و جزم ہر دو مضبوط ست - فقام رجل من الانصار فقال لہ ابو طلحۃ پس بایستاد مردی از انصار کہ گفتہ میشود او را ابو طلحۃ انصاری مشہور زوج ام سلیم فقال انا پس گفت من مہمان گیرم این مرد را - یا رسول اللہ فانطلق بہ الی رحلہ پس ببرد او را ابو طلحۃ آن مرد را بسوی خانۂ خود فقال لامراتہ ہل عندک شیء پس گفت ابو طلحۃ مر زن خود را آیا ہست نزد تو چیزی از طعام قالت لا الا قوت صبیانی - گفت زن وی نیست چیزی نزد ما از طعام مگر خورش خوردان ما قوت بضم و سکون چیزی کہ بایستد و بر پا شود بدو ی بدن آدمی از طعام - قال فعللیہم بشیء و نومہم گفت ابو طلحۃ یعنے بزن خود پس مشغول گردان خوردان را بچیزی و بخوابان ایشان را تعلیل مشغول کردن کسے را بچیزی و نومیم خوابانیدن و این محمول ست بر آن کہ صبیان محتاج نبودند بطعام و طلب کردند طعام را بر عادت صبیان فی جوع و الا واجب بود تقدیم صبیان بر مہمان و بگذاشتہ ترک می کردند ایشان را واجب و حال آنکہ حق تعالی شاکر دایشان ست - فاذا دخل ضیفنا فاریہ انا لم

او را مبغض و معادی بیک معنی ست پس این تاکید ست بامر او بمحبی و دشمنی با بغض ست و بدگوئی کردن چیزی که دشمنی آرد - قال خالد فما کان حتی احب الی من رضا عمار پس بیرون آمد من پس نبود هیچ چیزے محبوب تر نزد من از راضی شدن عمار یعنے کاری کنم که عمار از من راضی گردد تا میان من او محبت پیدا آید فی الحقیقت بجا راضی و پیش آمدم من عمار را بچیزی که راضی گردد عمار از تواضع و انکسار و اهتمام خاطر او و رضی پس راضی گشت ۱۲ ۱ **وعن** ابی عبیدۃ بضم عین و فتح باء - از قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول خالد سیف من سیوف اللہ - ابو عبیدہ بن جراح گفت شنیدم آنحضرت را که می گفت خالد شمشیریست از شمشیر های خدا در قهر و غلبه بر اعدا آدین دو قتل کفار و در میان وی بجمع و لعم فتح العشیرۃ - و نیکو جوان قبیله و تبار خود ست - خالد - و بود وی رضی اللہ عنہ از بنی مخزوم بدری از قریش - رواہما احمد - روایت کرد این دو حدیث را احمد ۱۳ ۲ **وعن** بریدۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ تبارک و تعالی امرنی بحب اربعۃ و اخبرنی انہ یحبہم گفت آنحضرت بدرستی خدای تعالی امر کرد مرا بدوستی چهار کس و خبر داد مرا که وی تعالی دوست می دارد آن چهار کس را - قیل گفته شد بمن یا گفتند صحابه - یا رسول اللہ سمهم لنا - نام ببر ایشان را بر ما و نام بنام نفسه - ما که آنها چه کسانند - قال علی سمهم - گفت آنحضرت علی یکے از آنهاست یقول ذلک ثلثا - در حالی که می گوید آنحضرت این سخن را سه بار از جهت تاکید و قول آنحضرت علی سمهم جدا و نشمردن باسه دیگر یکجا مفید اعتناء باهتمام ست و فرد کامل این جماعت - ابو ذر و المقداد و سلمان - علی را خود بچه توان کرد رضی اللہ عنہ و کرم وجهه و ابو ذر الصدق و از بدریها بود و مقدم و نیز قدیم الاسلام و سادس در اسلام بود حاضر شد بدر و احد و همه مشاهد را با رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و از نجبا و خیار و عقلا کبار صحابه بود امیر المومنین علی ازوی روایت دارد و نماز گزارد بر و عثمان رضی اللہ عنہم اجمعین و سلمان معدود در اهل بیت ست سه صد سال و اند از طلب نبی آخر زمان صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گشت تا روی مقصود دید و زاهد بود و قوت خود از لیف یا بافتہ سبکدوش و طائف خود را بفقرا می داد و باز برای تاکید و تقریر فرمود - امرنی بحبهم - امر کرد خدا مرا بمحبت ایشان - سوا خبرنی انہ یحبهم - و خبر داد که وی بمحبت خالص میدارد با ایشان رواہ الترمذی قال ہذا حدیث غریب حسن ۱۴ ۱ **وعن** جابر قال کان عمر یقول ابو بکر سیدنا و اعتق سیدنا - گفت جابر بود امیر المومنین عمر که می گفت ابو بکر بهتر ست آزاد کرده ما را یعنی بلال را گفتند که عمر این را بطریق تواضع گفت والا عمر افضل تر ست از بلال رضی اللہ عنہما و بعضے گفته اند سیادت مستلزم افضلیت نیست کذا قاله و گفتم من و بخدا تو فق ضمیر متکلم مع الغیر واجب نیست که شامل کل باشد و با عتبار اکثر بس ست و ضمیر کنایت از صحابه ست پس اول شامل کل ست و در ثانی اکثر و اضافه در هر دو برای تخصیص ست یعنی سید ست در میان یاران و امثال او ۱۵ ۱ **وعن** یسیر بن ابی حازم - بجاء مهاجر کسیر ست تا بعی کبیر ست در زمان آنحضرت اسلام آورد و ادراک شرف صحبت نتوانست تا رسید بدوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علت فرموده بود و در نهروان با علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ همراه بود - ان بلالا قال لابی بکر - روایت می کند که بلال گفت مر ابی بکر را در وقتیکه ابو بکر بعد از وفات آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت مر بلال را و درخواست کرد صحبت وی را باشد بمرتبه آوی اذان می گفته باشد چنانکه برای رسول خدا می گفت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و بلال را ابو بکر خریده و از دست کفار نجات داده آزاد کرده بود - ان کنت انما اشتریتنی لنفسک فامسکنی - اگر هستے تو که بخریدی مرا برای نفس خود پس نگاه دار مرا یعنی نزد خود و خدمت فرما - و ان کنت انما اشتریتنی للہ فدعنی و عمل اللہ - اگر هستے تو که بخریدی مرا مگر برای خدا و طلب رضا و ثواب وے

نزد ثریا یعنی در آسمان هر آئینه می گیرند آنرا مردان از عجم چنانکه سابقاً معلوم شد که اکثر تابعین از عجم اند و بایشان بلند شد پایه علم و دین و بیضاوی
آن قوم را بانصار و اهل یمن نیز تفسیر کرده - رواه الترمذی + ۲۵ + وعنه قال ذکرت الاعاجم عند رسول الله - و هم از ابی هریره است گفت
ذکر کرده شدند اهل عجم نزد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم عجم غیر عرب از مردم عجمی یکی و عجم و عرب بضم نیز آمده و اعجم آنکه سخن پیدا و فصیح
نتواند گفتن و اگر چه از عرب باشد اعاجم جمع آن و باین اعتبار اعجم را بر عجم اطلاق کنند که سخن ایشان نزد عرب فصیح و پیدا نبود
فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لانا بهم او ببعضهم اوثق منی بکم او ببعضکم پس گفت آنحضرت هر آئینه من بایشان یا ببعض ایشان
یعنی عجمان اعتماد کننده و استوار دارنده ترم در حفظ دین و امانت از خود از آنکه بشما یا ببعض شما یعنی عربان طیبی گفت که خطاب بقومی
مخصوص است که خوانده شدند باتفاق مال فی سبیل الله پس تقاعد و تکاسل نمودند در آن و بر هر تقدیر درین مدح اهل عجم و عنایت و رعایت
بایشان و قول وی او ببعضهم او ببعضکم شک راوی است یا تنویع است - رواه الترمذی + ۱۱ +

الفصل الثالث

عن علی رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان لکل نبی سبعة نجباء و رقباء
گفت علی که گفت آنحضرت بدرستی مر هر پیغمبر را هفت کس میبودند از برگزیده ها از اصحاب و نگاه دارنده و نگاهبان احوال ظاهر و باطن وی
که با وی میبودند نجباء بضم نون و فتح جیم جمع نجیب مرد کریم حسیب و رقباء بضم را و فتح قاف جمع رقیب حافظ و حارس - واعطیت انا اربعة
عشر - و داده شده ام من چهارده مرد که نجباء و رقباء من اند - قلنا من هم - گفتیم ما کیستند آن چهارده مرد - قال انا و ابنای و جعفر و حمزة
گفت علی آن چهارده من و هر دو پسر من یعنی حسن و حسین و جعفر بن ابی طالب و حمزة بن عبد المطلب و ابو بکر و عمر و مصعب بن عمیر و
بلال و سلمان و عمار و عبد الله بن مسعود و ابو ذر و المقداد رضی الله عنهم ازین حدیث معلوم می شود که درین چهارده بحسب نجابت و
رقابت خصوصیتی هست که در دیگران نیست و در دیگران نیز فضائل و کمالاتست که مخصوص بآنهاست و گفته اند که در هر یکی از
اصحاب پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم رضی الله عنهم اجمعین جهتی و خصوصیتی و صفتی بود که مخصوص بود بوی - رواه الترمذی + ۲ + وعن
خالد بن الولید قال کان بینی و بین عمار بن یاسر کلام فاغلظت له فی القول - گفت خالد بود میان من و میان عمار بن یاسر سخنی پس
درشتی کردم من مر عمار را در سخن گفتن خالد بن الولید از اکابر قریش بود و عمار بن یاسر از موالی و فقرا خالد او را بچشم کم دید و درشتی کرد
می گوید خالد - فانطلق عمار یشکونی الی رسول الله - پس روان شد عمار باراده آنکه گله کند از من بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
راوی می گوید - فجاء خالد و هو یشکوه الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم - پس آمد خالد و حال آنکه عمار شکایت می کند از خالد نزد آنحضرت
قال - گفت راوی - فجعل یغلظ له و لا یزیده الا غلظة - پس گشت خالد که درشتی می کند مر عمار را و زیاده نمی کند مگر درشتی را - والنبی
صلی الله علیه وآله وسلم ساکت لا یتکلم - و حال آنکه آنحضرت خاموش است که هیچ سخن نمیگوید - فبکی عمار - پس گریه کرد عمار از شکستگی
و نامرادی خود و غلظت خالد و سکوت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم - وقال - و گفت عمار - یا رسول الله الا تراه - آیا نمی بینی
تو که خالد چه می کند و چه می گوید - فرفع النبی صلی الله علیه وآله وسلم راسه - پس برداشت آنحضرت سر مبارک خود را - وقال من عادی
عمارا عاداه الله - کسی که دشمنی ورزد با عمار دشمنی ورزد با او خدا - ومن ابغض عمارا ابغضه الله - و کسی که دشمن دارد عمار را دشمن دارد

فی دلائل النبوة +۲۰+ وعن ابی سعید قال قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم الا ان عیبتی التی آوی الیها اهل بیتی آگاه باشید بدرستی که
دوست درونی و محل سر و امانت من که بازگشت می کنم بسوی آن اهل بیت من اند و معنی عیبت در فصل اول از حدیث انس معلوم شد و آنجا این لفظ
در مدح انصار واقع شد و این منافات ندارد بورود آن در شان غیر ایشان خصوصاً اهل بیت که اخص اند باین صفت و تواند که صفت التی
آوی الیها برای تخصیص و تقیید باشد یعنی اینها که رجوع می کنم بسوی آنها بیشتر و غالب تر و تخصیص این صفت باهل بیت بزیادت
شرف و فضیلت ایشان باشد - وان کرشی الانصار - و بدرستی کرش من انصار اند معنی کرش نیز در فصل اول معلوم شد در حدیث انس -
فاعفوا عن مسیئهم پس عفو کنید از بدکار ایشان - واقبلوا عن محسنهم - و بپذیرید از نیکوکار ایشان - رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن +۲۱+
وعن ابن عباس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لا یبغض الانصار احد یؤمن بالله والیوم الآخر - دشمن ندارد انصار را هیچ یکی که
ایمان دارد بخدا و روز آخرت - رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح +۲۲+ وعن انس عن ابی طلحة - روایت است از انس که روایت
می کند از ابی طلحه که زوج ام اوست ام سلیم - قال قال لی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اقرأ قومک السلام - گفت انس که گفت مرا
آنحضرت بخوان قوم خود را سلام را اقرأ بفتح همزه و سکون قاف و کسر را و بکسر همزه و فتح را نیز میباشد و برین تقدیر بعلی آید و بر تقدیر فتح همزه
بی علی و معنی خوانانیدن سلام آنست که چون یکی بدیگری سلام میرساند آن دیگر در جواب آن سلام می خواند تحقیق این معنی مکرر کرده شده است
غرض که آنحضرت بابو طلحه گفت که قوم خود را از من سلام رسان - فانهم ما علمت اعفة صبر - زیرا که بدرستی ایشان آنچه من میدانم پارسایان اند
صابر اند اعفة بفتح همزه و کسر عین و فتح فاء مشدده جمع عفیف عفت و عفاف پارسائی و باز ایستادن از حرام و صبر بضمتین با خفت با جمع
صبور و بضم صاد و تشدید باء مفتوحه نیز تصحیح کرده اند جمع صابر یعنی صابر اند بر فقر و فاقه یا بر جهاد و قتال یا در غضب و وجه اول اوفق است
بمعنی عفت - رواه الترمذی +۲۳+ وعن جابر ان عبدا لحاطب جاء الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم - روایت کرد جابر رضی الله عنه که غلامی
مر حاطب بن ابی بلتعه را آمد نزد آنحضرت - یشکو حاطبا الیه - در حالی که شکایت می کند آن غلام حاطب را نزد آنحضرت - فقال پس گفت
آن غلام - یا رسول الله لیدخلن حاطب النار - هر آئینه می در آید حاطب آتش دوزخ را یعنی ظلم میکند و کارها می کند که بدان مستحق دوزخ می گردد
و ظاهر آنست که آن غلام همان قصه کتاب حاطب را که باهل مکه فرستاده آمده و گفته باشد والله اعلم - فقال رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم کذبت لا یدخلها - دروغ گفتی در نمی آید حاطب آتش را - فانه قد شهد بدرا والحدیبیة - زیرا که بدرستی وی حاضر شده است بدر را و حدیبیه را
رواه مسلم +۲۴+ وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم تلا هذه الآیة - روایت می کند ابو هریره که آنحضرت خواند این آیت را
وان تتولوا یستبدل قوما غیرکم ثم لا یکونوا امثالکم - و اگر روی گردانید شما از ایمان و اسلام می آرد خدای تعالی در بدل شما گروهی را جز شما
پستر نمیباشند آن گروه مانند شما در روی گردانیدن و اعراض کردن از حق - قالوا - گفتند صحابه - یا رسول الله من هؤلاء الذین ذکر الله
ان تولینا استبدلوا بنا - کیستند آن قومی که ذکر کرده است خدا که اگر روی بگردانیم در بدل ما و بجای ما گرفته می شوند آن قوم - ثم لا یکونوا
امثالنا - پستر نمیباشند آن قوم مانند ما - فضرب علی فخذ سلمان - پس زد دست آنحضرت بر ران سلمان فارسی - ثم قال هذا وقومه -
پستر گفت آن قوم اینست و قوم این یعنی فارسیان و عجمیان - ولو کان الدین عند الثریا لتناوله رجال من الفرس - و اگر میبود دین

و غزا کرده با وی گفت ای پسر من بر من سه حالت گذشته است بودم من در اول امر که دشمن می داشتم رسول خدا را دشمنی سخت بعد از آن مسلمان شدم
و صحبت داشتم با وی پستر بودم در امارت و ولایت و مبتلا شدم بدان و رسید مرا از رهگذر دنیا آنچه رسید نمیدانم که بکدام یکی ازین حال معامله
خواهند کرد و چه پیش آمدنی ست - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ولیس اسناده بالقوی + ۱۷ + وعن جابر قال لقینی رسول الله
گفت جابر ملاقات کرد مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فقال یا جابر مالی اراک منکرا پس گفت آنحضرت ای جابر چه شده است مرا که
می بینم ترا شکسته و دلگیر یعنی چیست سبب شکستگی و دلگیری تو قلت استشهد ابی وترک عیالا ودینا گفتم شهید کرده شد پدر من و آن در غزوه احد
بود و گذاشت پدر من عیال و وام چرا دلگیر نباشم - قال افلا ابشرک بما لقی الله به اباک گفت آنحضرت آیا خبر خوش ندهم ترا بآنچه پیش آمد خدا
عز وجل و معامله کرد بآن پدر ترا یعنی از جهت غم و اندوه دنیا دلگیر مباش که این آسان خواهد شد ولیکن شاد باش بآنچه در وی قرب و کرامت
مولی ست و درین اشارتست بآنکه فضل و کرامت پدران سرایت می کند در پسران که بر راه راست باشند و بآنکه پسران را بشادی دینی پدران
شاد باید بود قلت بلی گفتم بلی خبر ده - یا رسول الله قال ما کلم الله احدا قط الا من وراء حجاب - گفت آنحضرت کلام نکرده است خدای تعالی
هیچ یکی را هرگز مگر از پس پرده - واحیا اباک فکلمه کفاحا - و زنده گردانید خدای تعالی پدر ترا پس سخن کرد با وی روی بروی بی پرده و شهدا خود زنده اند
ولیکن حق سبحانه زیادت قوت و روحانیت بروی افاضه کرد که بدان مشاهده حق کرد بی حجاب و اشتراط حجاب درین عالم ست قیاس آن
عالم برین نتوان کرد - قال یا عبدی تمن علی اعطک - گفت خدای تعالی پدر ترا ای بنده من آرزو کن و بخواه باعتماد فضل و کرامت من
هر چه می خواهی بدهم ترا - قال یا رب تحیینی فاقتل فیک ثانیة - گفت پدر تو ای پروردگار من آرزوی دارم و می خواهم که زنده گردانی مرا و بفرستی
بدنیا پس کشته شوم در راه تو کرت دوم - قال الرب - گفت پروردگار تبارک و تعالی - انه قد سبق منی انهم لا یرجعون - بدرستی شان اینست که
بتحقیق گذشته است حکم من که آدمیان بعد از مردن و آمدن باین عالم باز نمی گردند بدنیا - فنزلت - پس فرود آمد این آیت - ولا تحسبن الذین
قتلوا فی سبیل الله امواتا - و گمان مبر تو آن کسانی را که کشته شدند در راه خدا مرده الآیة تا آخر آیت - رواه الترمذی + ۱۸ + وعنه قال
استغفر لی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم خمسا وعشرین مرة - و هم از جابر ست که آمرزش خواست برای من آنحضرت بیست و پنج بار معلوم
نشد که استغفار بچندین بار در یک وقت و یک مجلس بود یا در اوقات متعدده و این ظاهر ترست والله اعلم - رواه الترمذی + ۱۹ + وعن
انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کم من اشعث اغبر - گفت آنحضرت بسیار ژولیده موی غبار آلوده - ذی طمرین - خداوند
دو جامه کهنه طمر بکسر طا جامه کهنه یا گلیم کهنه - لا یؤبه له - باک داشته نمیشود و التفات نموده نمی شود مر او را و دانسته نمی شود او را که کیست
از جهت حقارت و بی اعتباری وی نزد مردم - لو اقسم علی الله لابره - اگر سوگند خورد بر خدا یعنی سوگند خورد که خدا این چنین خواهد کرد هر آینه
راست گو می گرداند او را خدا در سوگند او و می کند آنرا یا سوگند خورد بر فعل خود که چنین کنم باعتماد بر خدا مهیا می گرداند وی تعالی اسباب
فعل و توفیق میدهد او را که بکند وی آن فعل را - منهم البراء بن مالک - از جمله ایشان ست براء بن مالک برادر انس بن مالک رضی الله عنهما
از یک مادر و یک پدر از فضلاء صحابه و دلیران و پهلوانان ایشان ست حاضر شد احد را و مشاهد را که بعد از وی اند و کشت از مشرکان
چندین را سوای آنکه شریک شد با دیگران و ظاهر شد از وی مبارزت شدید در روز یمامه و شهید شد در سال بیستم - رواه الترمذی والبیهقی

اجعلہ ہادیا مہدیا - خداوندا بگردان اورا راہ راست نمایندہ و راہ راست یافتہ شدہ - رواہ البیہقی - وہدایت کن مردم را بوی - رواہ الترمذی - بدانکہ سیوطی گفتہ و صاحب سفر السعادۃ نیز می گوید کہ محدثان گفتہ اند کہ صحیح نشدہ در فضائل معاویہ ہیچ حدیثی و در جامع الاصول گفتہ کہ آنچہ ثابت شدہ است کتابت اوست مر پیغمبر خدا را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و ثابت نشدہ است کتابت وحی و تحقیق وارد شدہ است در شان وی حدیثی کہ روایت کردہ است احمد در مسند خود از عرباض بن ساریہ کہ شنید پیغمبر خدا را کہ می گفت اللہم علم معاویۃ الکتاب والحساب وقہ العذاب خداوندا بیاموزان معاویہ را کتاب و حساب و نگہدار او را از عذاب و این حدیث را طرق متعددہ است و در بعضی طریق این کلمہ زیادہ کرد و مکن لہ فی البلاد و مکنت و قدرت دہ او را در شہرہا تمکین بجا بر جاگردان دیگر این حدیث یا معاویۃ اذا ملکت فاحسن ای معاویہ چون ملک و بادشاہ شوی آسانی کن بر مردم و نیکی کن در روایتی آمدہ است فاحسن پس احسان کن و فوق ہمہ این حدیث ست کہ ترمذی از عبد الرحمن بن ابی عمیرہ روایت کردہ و گفتہ اند کہ صحیح یکے از این احادیث نزد محدثین بصحت نرسیدہ است واللہ اعلم پوشیدہ نماند کہ ہدایت بمعنی راہ نمودن فرع علم ست و تمامہ صحابہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عالم بودند باحکام دین و اوامر و نواہی آن بہ تفاوت در آن و برین ست مدار حدیث اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم و ازینجا لازم نمی آید کہ در ہمہ جا ہادی و مہتدی باشند اما این در غیر چیزی خواہد بود کہ خطا کردہ باشند و حق بدست ایشان نیامدہ و در فتنہ و ابتلا افتادہ از راہ ہدایت گشتہ باشند و در غیر آن قصہ صاحب علم و ہدایت اند کما لا یخفی و این سخن حق ست بر خلاف متعصبہ طرفین واللہ اعلم ۱۲ منہ

عقبۃ بن عامر صحابی ست والی مصر بود از جانب معاویہ بعد از برادرش عتبہ بن ابی سفیان بعد ازان عزل کرد او را و در سنہ ثمان و خمسین فوت کرد روایت کردہ از آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و روایت کرد ازو ابو مرثد و ابن عباس و از تابعین خلقے کثیر کذا فی جامع الاصول و ذہبی گفتہ در کاشف خود صحابی کبیر امیر شریف فصیح مقری فرضی شاعر بود - قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اسلم الناس و آمن عمرو بن العاص - اسلام آوردند مردم و ایمان آورد عمرو بن العاص مراد بناس مردمی اند از مکہ کہ اسلام آوردند روز فتح مکہ بجبر و قہر بعد ازان صحیح شد ایمان ہر کہ خواست خدای تعالی از ایشان و عمرو بن العاص ایمان آورد بطوع و رغبت و ہجرت آورد از حبشہ بمدینہ و اندانست خدای تعالی ایمان را در دل وی بعد از انکہ اقرار آورد نجاشی بہ نبوت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس اقبال کرد بجانب آنحضرت بے آنکہ کسے او را بجانب خواندہ پس رسید آمد بمدینہ و ایمان آورد و پیش از اسلام مبالغہ داشت در عداوت آنحضرت تخصیص وی بایمان و نسبت مردم دیگر باسلام ازین جہت ست و چون خواست کہ ایمان آرد و بیعت کند دست کشید گفت آنحضرت چرا دست کشیدی ای عمرو گفت شرط می کنم یا رسول اللہ فرمود بچہ شرط می کنی گفت ایمان آرم مشروط بآنکہ آمرزیدہ شود ہمہ گناہان من کہ پیش ازین کردہ ام فرمود نمی دانی یا عمرو کہ اسلام می اندازد ہر چہ پیش ازو بودہ شد و ہجرت می اندازد ہر چہ پیش ازو بودہ شد ہر گناہی را کہ پیش ازان کردہ شد و در حدیث دیگر آمدہ کہ عمرو بن العاص و ہشام بن العاص ہر دو ایمان آوردند و نیز آمدہ است کہ عمرو بن العاص از صالحان قریش ست و نیز روایت میکنند کہ گفت آنحضرت بوے و نامش پرسید و گفت آنحضرت کہ عمرو بن العاص صدقہ را بہتر ازو دیگران می آرد و اللہ اعلم و بود عمرو بن العاص خداوند عقل و دہا و بود عمرو بن العاص ہر گز ایستادہ عیبی می دید میگفت سبحان اللہ خالق این و عمرو بن العاص یکی ست و روایت کردہ شدہ است کہ وی در وقت گذاشتن ازین عالم ترس و بیتابی و تحیر آوردی بسیاری کردی پس گفت احاکیم کہ عبد اللہ ای پدر این ہمہ فزع و بیست بسبب داشتہ تو با رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

مانعی هم هست آنچه ضروریست شما را عمل بکتاب و سنت ست و تمسک بآن و تخصیص کرد حذیفه و ابن مسعود را بذکر از جهت اشارت بمزید فضل و مرتبه
ایشان در علم و یقین و آنچه اجتناب باید کرد از آن از نفاق و این نزد حذیفه بود از جهت بودن وی صاحب سر رسول الله و عنده علم
المنافقین و بآنچه امتثال باید کرد بدان از احکام و این نزد ابن مسعود ست زیرا که فرموده است - رضیت لامتی ما رضی به ابن ام عبد
راضی شدم من برای امت خود بچیزی که راضی شد بدان ابن ام عبد که عبد الله بن مسعود ست و فرمود تمسکوا بعهد ابن ام عبد چنگ در زنید
به پیمان و اندرز ابن مسعود و گفته اند که درین حدیث و در حدیث اول از فصل بیان استخلاف ابی بکر رضی الله عنه نیز هست زیرا که مروی ست
از ابن مسعود که گفت تقدیم کرد ابو بکر را آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در کار دین ما که امامت نماز باشد پس تاخیر نکنیم ما او را در کار دنیای
خود ۱۳ + وعنه قال ما احد من الناس تدرکه الفتنة الا انا اخافها علیه الا محمد بن مسلمة - و هم از حذیفه است که گفت وی نیست هیچ
یکی از مردم که دریابد او را فتنه مگر آنکه من میترسم تاثیر فتنه را بر وی مگر محمد بن مسلمه بفتح میم و سکون سین و فتح لام - فانی سمعت رسول الله
صلی الله علیه و آله و سلم یقول لا تضرک الفتنة - زیرا که من شنیده ام آنحضرت را که میگفت محمد بن مسلمه را که زیان نمی کند ترا فتنه و محمد بن
مسلمه انصاری خزرجی اشهلی ست حاضر شده همه مشاهد را مگر تبوک را و بعضی گویند استخلاف کرد او را آنحضرت در سال تبوک و بود از فضلای
صحابه و اسلام آورد بر دست مصعب بن عمیر در مدینه و مرد در سال چهل و سه یا شش یا هفت و گوشه گرفت در ایام فتنه بامر نبوی و سلامت
ماند از ضرر و شر آن - رواه ابو داود و سکت عنه - روایت کرد این حدیث را ابو داود و سکوت کرد از وی یعنی طعن نکرده و تصحیح و تحسین نیز
نه نموده و محدثین را اختلاف ست در آنکه حدیثی که سکوت کرده است ابو داود از آن صحیح ست یا حسن ست یا ضعیف صالح احتجاج چنانکه
در محلش مذکور ست - واقره المنذری - و مقرر گردانید و ثابت داشت این حدیث را عبد العظیم منذری که از علمای حدیث ست و در اصل
مشکوة درینجا بیاض ست و در حاشیه این عبارت را جزری نوشته اند ۱۴ + وعن عائشة ان النبی صلی الله علیه و آله و سلم رای
فی بیت الزبیر مصباحا - روایت ست از عائشه رض که آنحضرت دید در خانه زبیر بن العوام چراغی را و زبیر رضی الله عنه از عشره مبشره است
و ابن عمه رسول الله است صلی الله علیه و آله و سلم و داماد ابو بکر صدیق ست زوج اسما بنت ابی بکر - فقال یا عائشة ما اری اسماء
الا قد نفست - پس گفت آنحضرت ای عائشه گمان نمی برم اسما بنت ابی بکر را مگر آنکه بتحقیق زائیده است یعنی این چراغ را
که درین وقت افروخته اند نشان ست که اسما که حمل داشت زائیده است نفست بضم نون و کسر فا بلفظ مجهول و بفتح نون بلفظ
معلوم نیز نوشته اند فی الصراح نفاس زچگی زن و زچه شدن - ولا تسموه حتی اسمیه - و نام ننهید آن مولود را تا آنکه نام نهم من او را
فسماه عبد الله - پس نام نهاد آنحضرت او را عبد الله و این عبد الله بن الزبیر ست رضی الله عنهما صحابی مشهور و مناقب و وقائع وی
مذکور و مشهور ست و وی رضی الله عنه اول مولودی ست در مهاجرین بعد از هجرت - وحنکه بتمرة بیده - و تحنیک کرد آنحضرت او را
بخرما بدست مبارک خود و تحنیک خائیدن خرما یا جز آن و مالیدن آن کام مولود را و این سنت ست - رواه الترمذی ۱۵ +
وعن عبد الرحمن بن ابی عمیرة بفتح عین و کسر میم و سکون تحتانیه مضطرب الحدیث ست ثابت نیست در صحابه بعضی گفته اند
که صحابی ست روایت کرده است ترمذی از وی همین یک حدیث که می گوید عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم انه قال لمعاویة اللهم

عبد الله بن عمرو بن العاص شنیدم آنحضرت را که می گفت - ما اظلت الخضراء - سایه نکرد آسمان سبز - ولا اقلت الغبراء - و برنداشت زمین گرد آورد
اصدق من ابی ذر - راست گوتر از ابی ذر غفاری را که از بزرگان صحابه و فقرا و مجردان و زاهدان ایشان ست و احوال شریف وی در بعضی
مواضع از کتاب نوشته شده باشد و گفته اند که این قول از آنحضرت بر سبیل مبالغه است یا مخصوص ست بغیر انبیا و صحابه که فاضل تر اند از وی
رواه الترمذی ۱۰ + وعن ابی ذر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما اظلت الخضراء ولا اقلت الغبراء من ذی لهجة اصدق
سایه نکرد آسمان و برنداشت زمین هیچ خداوند زبان را که راست گوتر از ابی ذر ست که هیچ مسامحت و مداهنت نمی کند در حق می گوید حق را
اگرچه تلخ باشد چنانکه از احوال وی رضی الله عنه منقول ست و لهجه بفتح لام و سکون ها و فتح آن زبان - ولا اوفی - و نه وفا کننده تر و
ادا نماینده تر حق خدا و رسول خدا را و بعضی گفته اند ادا نماینده تر حق کلام را که هیچ چیز از آن فرو نمیگذارد - من ابی ذر - از ابی ذر متعلق بهر دو
باصدق و اوفی - شبه عیسی بن مریم - صفت ابی ذر ست یعنی ابوذر مشابه است به عیسی پیغمبر علیه السلام - یعنی فی الزهد - در زهد و تجرد و ادخار
مال بمذهب وی رضی الله عنه حرام بود و اگرچه حق زکوة ادا کند و این قول یعنی فی الزهد از راوی ست و در مصابیح مذکور نیست - رواه الترمذی
۱۱ + وعن معاذ بن جبل لما حضرت الموت قال - روایت ست از معاذ بن جبل چون حاضر شد او را موت گفت - التمسوا العلم عند اربعة
بجوئید علم نزد چهار کس - عند عویمر بضم عین و فتح واو و را در آخر - ابی الدرداء - که نام او ابی الدرداء است مشهور شده بکنیت نسبت بدرداء
که دختر او بود انصاری خزرجی ست فقیه عالم زاهد حکیم از اهل صفه یاری داد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم میان او و میان سلمان فارسی
و عند سلمان - دیگر بجوئید علم نزد سلمان فارسی که مناقب وی مشهور و مذکور ست - و عند ابن مسعود - و نزد عبد الله بن مسعود حاجت ذکر
مناقب او نیست - و عند عبد الله بن سلام - و نزد عبد الله بن سلام - الذی کان یهودیا فاسلم - آنکه بود یهودی پس مسلمان شد در اول
روزی که آنحضرت بمدینه قدوم آورد که بسابقه علمی و معرفتی که بحال شریف بخواندن توریت داشته مشتاق لقای شریف بود بیت عمرها
بود که مشتاق لقایت بودم * لاجرم روی ترا دیدم و از جا رفتم * فانی سمعت رسول الله - پس بدرستی من شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله
وسلم یقول - می گفت - انه عاشر عشرة فی الجنة - بدرستی وی دهم ده کس ست در بهشت یعنی مانند دهم ده کس ست که بهشتی اند زیرا که وی
از عشره مبشره نیست کذا قال الطیبی و ازین تقریر وی ظاهر میشود که فی الجنة را صفت عشره داشته و حمل بر عشره مبشره کرده است و ظاهر
عبارت در آنست که وی دهم کسی ست که در بهشت در آید و پیشی نکنند از وی در در آمدن بهشت مگر نه کس و احتمال دارد که جماعتی که وی با ایشان
در بهشت در آید دهم جماعات باشد فافهم والله اعلم - رواه الترمذی ۱۲ + وعن حذیفة قالوا - روایت ست از حذیفه بن الیمان گفتند صحابه
یا رسول الله لو استخلفت - اگر خلیفه می ساختی کسی را از اصحاب بحضور خود بهتر میبود - قال ان استخلف علیکم فعصیتموه عذبتم - گفت آنحضرت اگر خلیفه بسازم
من کسی را بر شما پس بی فرمانی کنید او را و اطاعت نکنید و خلافت او قبول نکنید و خلاف نمائید عذاب کرده می شوید شما - ولکن ما حدثکم
حذیفة فصدقوه - و لیکن چیزیکه حدیث کند شما را و خبر دهد حذیفه پس تصدیق کنید او را و راست گو دانید او را - و ما اقرأکم عبد الله فاقرؤه
و چیزی که بخواناند شما را عبد الله بن مسعود پس بخوانید آنرا تقریر معنی این حدیث اینچنین کرده اند که گویا آنحضرت فرمود مهم ضروری نیست
شما را که از من سوال استخلاف کنید زیرا که آن حاصل میشود باتفاق و اجماع شما بر کسی که اهل آن می دانید او را با آنکه از تنصیص و تخصیص

ینفع الانجیل والقرآن سر برآکردی انجیل خواندہ وبدان ایمان آوردہ بعد ازاں بخدمت محمد رسول اللہ رسیدہ وقرآن را خواندہ وبعضی گویند کہ عیسیٰ را دریافتہ و مشہور آنست کہ عمر وی سہ صد سال بود صحیح آنست کہ ہمین بست و پنجاہ بود واللہ اعلم ولقب او سلمان الخیر ست ونام پدر او در اسلام نیست وچون منسوب است وی بسوی مذہبی گفت زنا ابن الاسلام - رواہ الترمذی ۳ + **وعن** ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نعم الرجل ابوبکر نعم الرجل عمر نیکو مرد ست ابوبکر نیکو مرد ست عمر نعم الرجل ابوعبیدۃ بن الجراح نعم الرجل اسید بضم ہمزہ وفتح سین ونقطہ بر دو سین نیز گفتہ اند بن حضیر بضم حا وحملہ وفتح ضاد معجمہ نعم الرجل ثابت بن قیس بن شماس نعم الرجل معاذ بن جبل نعم الرجل معاذ بن عمرو الجموح بفتح جیم وبجای مہملہ انصاری حاضر شدہ عقبہ اولیٰ را غالباً این صحابہ کبار از مہاجرین وانصار در یک مجلس حاضر بودند پس ہر یکی را مدح وثنا مشروع گردانیدہ باشد تقریب دیگر شدہ باشد در جمع کردن ایشان - رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۵ + **وعن** انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الجنۃ لتشتاق الی ثلثۃ علی وعمار وسلمان مقصود مبالغہ وتاکید ست در بہشتہ بودن ایشان بجدی کہ بہشت مشتاق ست وبیان کرمی شود کہ ایشان در آیند بعضی گویند مراد اشتیاق اہل جنت ست از ملائکہ وحور وغلمان - رواہ الترمذی ۶ + **وعن** علی رضی اللہ عنہ قال استاذن عمار علی النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فعرف صوتہ فقال ائذن لہ فقال مرحبا بالطیب المطیب گفت علی رضی اللہ عنہ طلب اذن کرد عمار بن یاسر تا در آید بر آنحضرت پس شناخت آنحضرت آواز او را پس گفت آنحضرت بدہید اذن را او ورا - گفت مرحبا بالطیب المطیب فرخی جای باد مر پاک بجوہر ذات وپاک کردہ شدہ بمدہب بہ منہاج اخلاق - رواہ الترمذی ۷ + **وعن** عائشۃ قالت قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ما خیر عمار بین امرین الا اختار اشدہما - اختیار دادہ نشد عمار بن یاسر میان دو کار مگر آنکہ اختیار کرد دور تر گزیدنی کہ سخت ترین آن دو چیز را بر نفس وی وآنچہ باحتیاط تر وفاضل تر از ان دو چیز ست چنانکہ طریقہ سالکان طریق قرب وولایت ست وآنکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الیسر را خصوص را اختیار می کرد بجہت تیسیر وتسہیل برامت بود ودر بعضی نسخ ارشد ہما از رشد وہدایت واین نیز نزدیک بمعنی اول ست - رواہ الترمذی ۸ + **وعن** انس قال لما حملت جنازۃ سعد بن معاذ - چون برداشتہ شد جنازہ سعد بن معاذ کہ در فصل اول در حدیث جابر مجملی از احوال وی گذشت - قال المنافقون ما اخف جنازتہ - گفتند منافقان عجب سبکی ست رود جنازہ او - وذلک لحکمۃ فی بنی قریظۃ - وگفتند کہ این سبکی جنازہ او از جہت حکم کردن او ست در بنی قریظہ کہ قبیلہ ایست از یہود وقصہ آنست کہ این قبیلہ در عہد وامان سعد بن معاذ بودہ اند پس بعہد او از حصن فرود آمدند وقرار دادند کہ ہر چہ وی حکم کند ورا اختیار ست پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسعد گفت کہ چہ حکم میکنی تو در ایشان گفت مردان ایشان را باید کشت وزنان واطفال ایشان را بند کرد آنحضرت بر ہمین عمل کرد وگفت سعد بن معاذ کہ تو حکم کردی بحکم خداوند تعالی کہ از بالای ہفت آسمان کرد پس منافقان راہ سخن یافتند وزبان طعن دراز کردند وگفتند کہ سبکی جنازہ وی بجہت این حکم ست کہ بناحق کرد وین باوہ ایست کہ گفتند سبکی جنازہ باین معنی چہ مناسبت دارد - فبلغ ذلک النبی - پس رسید آن سخن منافقان بپیغمبر ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ان الملائکۃ کانت تحملہ پس گفت آنحضرت کہ فرشتگان برداشتہ می بردند او را آنحضرت خبر داد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ہنوز از گذشتہ بر جنازہ سعد حاضر آیند - رواہ الترمذی ۹ + **وعن** عبد اللہ بن عمرو قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول - گفت

الفصل الثانی عن ابن مسعود ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اقتدوا بالذین من بعدی من اصحابی ابی بکر وعمر پیروی
کنید بآن دو کسی که بعد از من خلیفه خواهند بود از اصحاب من کدام اند آن دو کس ابوبکر و عمر - واهتدوا بهدی عمار - و سیرت پذیر شوید و راه راست
روید بسیرت و راه و روش عمار بن یاسر اقتدوا و اهتدوا هر دو بضم دال و درین اشارتست بجانب خلافت امیر المومنین علی رضی الله عنه
وتمسکوا بعهد ابن ام عبد - و چنگ در زنید به پیمان و اندرز ابن ام عبد که عبد الله بن مسعود ست ام عبد کنیت مادر اوست چنانکه گذشت -
وفی روایة حذیفة - و در روایت حذیفه آمده است که ما حدثکم ابن مسعود فصدقوه - چیزی که حدیث می کند و خبر میدهد ابن مسعود از امور دین و
احکام آن پس تصدیق کنید او را و راست گو دانید او را - بدل - این عبارت در بدل این عبارتست که وتمسکوا بعهد ابن ام عبد - و گفته اند
که آنچه وصیت کرده و تحدیث نموده ابن مسعود استخلاف ابوبکر ست زیرا که مرویست که وی رضی الله عنه گفت تاخیر نکنیم ما کسی را که تقدیم کرد او را
پیغمبر خدا و مثل این مروی ست از امیر المومنین علی رضی الله عنه نیز - رواه الترمذی ۲ + وعن علی رضی الله عنه قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم لو کنت مومرا بضم میم و فتح همزه و کسر میم مشدد من غیر مشورة لامرت علیهم ابن ام عبد - گفت آنحضرت اگر میبودم
امیر و حاکم سازنده کسی را بی کنگاش هر آئینه امیر می گردانیدم بر ایشان عبد الله بن مسعود را یعنی در امیر ساختن او هیچ حاجت بمشورت و فکر
نیست و گفته اند که مقصود امیر ساختن اوست رضی الله عنه در لشکر معین یا در حالت حیات در امری از امور والا خلافتی که بعد از آنحضرت ست
صلی الله علیه وآله وسلم مخصوص بقریش ست و ابن مسعود قریشی نیست - رواه الترمذی و ابن ماجه ۳ + وعن خیثمة بفتح خاء معجمه و سکون تحتانیه
و فتح مثلثه بن ابی سبرة بفتح سین مهمله و سکون موحده از کبار تابعین و ثقات ایشان ست - قال اتیت المدینة وسالت الله ان ییسر لی
جلیسا صالحا - گفت آمدم مدینه را و سوال کردم خدا را که میسر گرداند مرا همنشینی صالح فیسر لی ابا هریرة - پس میسر گردانید خدای تعالی برای من
ابوهریره را فجلست الیه - پس نشستم من بسوی وی فقلت انی سالت الله ان ییسر لی جلیسا صالحا - پس گفتم من که درخواستم از خدا که میسر
گرداند مرا همنشین نیک فیسر لی - پس میسر گردانید - فوفقت لی - پس موافق کرده شدی تو برای من وفقت بتخفیف فا بلفظ مجهول
از وفق بمعنی سازوار افتادن و در بعضی نسخ فیسر لی نیست فقال من این انت - پس گفت ابوهریره از کجائی تو قلت من اهل الکوفة
گفتم از اهل کوفه ام جئت التمس الخیر - آمده ام در حالی که می جویم نیکی را که کجاست - واطلبه - و طلب می کنم نیکی را برای نفس خود - فقال
الیس فیکم سعد بن مالک - پس گفت ابوهریره آیا نیست در میان شما سعد بن مالک مراد سعد بن ابی وقاص ست و مالک نام پدر اوست
که ابی وقاص ست - مجاب الدعوة - قبول کرده شده است دعای او - وابن مسعود صاحب طهور رسول الله - دیگر عبد الله بن مسعود خداوند
آب وضوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - که آب وضو حواله وی بود و وی مهیا می داشت و حاضر می آورد و طهور بفتح طا بمعنی پاک کننده
که آبست و طهور بضم بمعنی طهارت - ونعلیه - و صاحب نعلین آنحضرت که نگاه می داشت - وحذیفة صاحب سر رسول الله - دیگر حذیفه صاحب
سر پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - که علم منافقان نزد وی بود - وعمار الذی اجاره الله من الشیطان - دیگر عمار بن یاسر که در امان
داشته است او را خدا از شیطان - علی لسان نبیه - بر زبان پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم یعنی بر زبان آنحضرت رفته است که
خدای تعالی عمار را از شیطان و اتباع وی نگاه داشته است - وسلمان صاحب الکتابین - و دیگر سلمان فارسی صاحب هر دو کتاب

آمده است و وجه توفیق در شرح مذکور ست - قال لنا النبی - گفت ما را پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم انتم الیوم خیر اهل الارض - شما امروز بهترین
اهل زمین اید - متفق علیه +۳۴+ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من یصعد الثنیة ثنیة المرار - کسی که بالا برآید یا
کیست که بالا برآید ثنیه را که ثنیه مرار ست ثنیه بفتح مثلثه وکسر نون وتشدید تحتانیه راه بلند در کوه و مرار بضم میم وبفتح نیز آمده است
نام موضعی ست مابین مکه ومدینه از راه حدیبیه که رسید آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم واصحاب وی رضی الله عنهم بآن موضع در شب پس
ترغیب کرد آنحضرت ایشان را بصعود آن وبرآمدن بر آن تا حکمت در آن چه باشد وظاهرا حکمت اطلاع بر حال اهل مکه که جائی کمین
نکرده باشند وبد اندیشی نه نموده ودر هلاک خود نکوشیده کما قیل فرمود هر که صعود کند بر آن - فانه یحط عنه ما حط عن بنی اسرائیل - پس
بدرستی شان اینست که فرو نهاده می شود وکم کرده می شود از آن کسی که صعود می کند آنرا مانند آنچه کم کرده شد وفرو نهاده شد از بنی اسرائیل
تلمیح ست بقول وی سبحانه وقولوا حطة نغفر لکم وقصه آنست که بنی اسرائیل بعد از آنکه برآورده شدند از بیابان که تا چهل سال در وی
تائه وحائر بودند وسایه کرد بر ایشان ابر وفرستاده شد بر ایشان من وسلوی وامر کرده شد ایشان را بدر آمدن قریه از شام که نام آن اریحا
بود بسجده ودعا وطلب حط ذنوب واستغفار تا آمرزیده شود گناهان ایشان لیکن ایشان تبدیل کردند طلب توبه واستغفار را بطلب
مشتهیات خود از اغراض دنیا پس نازل کرده شد بر ایشان عذاب پس مراد بحط از بنی اسرائیل وعده حط ومغفرت ست پس فرمود
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم باصحاب خود هر که برآید بر ثنیه مرار آمرزیده شود گناهان وی وحط کرده شود از وی مانند آنچه وعده
کرده شده بود بحط آن از بنی اسرائیل پس جابر رضی الله عنه می گوید - فکان اول من صعدها خیلنا خیل بنی الخزرج - پس بود نخستین
کسی که صعود کرد آن ثنیه را اسپان ما یعنی اسپان بنی الخزرج که قبیله ایست از انصار وجابر ازین قبیله است سابقا گفته شد
که انصار دو قبیله بودند اوس وخزرج که دو برادر بودند - ثم تتام الناس - پستر تمام آمدند مردم یعنی همه آمدند پیاپی تتام بفتح هر دو تا و
تشدید میم - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم کلکم مغفور له - هر که هست از شما آمرزیده شده است
او را - الا صاحب الجمل الاحمر - مگر خداوند شتر سرخ - فاتینا وقلنا تعال یستغفر لک رسول الله - پس آمدیم ما آن شخص خداوند
شتر سرخ را پس گفتیم بیا تا آمرزش خواهد ترا پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم قال لان اجد ضالتی احب الی من ان یستغفر لی
صاحبکم - گفت آن صاحب شتر سرخ هر آئینه اگر یابم من گم شده خود را که همان شتر سرخ باشد یا چیزی دیگر محبوب تر ست
نزد من ازین که آمرزش خواهد مرا یار شما که حضرت رسول الله است صلی الله علیه وآله وسلم ظاهر آن مرد کافر بوده است که بنفاق
خود را در میان مسلمانان پنهان کرده بود - رواه مسلم وذکر حدیث انس - وذکر کرده شد حدیث انس که در وی این ست که
قال لابی بن کعب ان الله امرنی ان اقرأ علیک - گفت آن حضرت مر ابی بن کعب را که خدای تعالی امر کرده است
مرا که بخوانم بر تو سوره لم یکن الذین کفروا فی باب بعد فضائل القرآن - در بابی که بعد از کتاب فضائل القرآن
مذکور ست وصاحب مصابیح این حدیث را درین فصل ذکر کرده است مؤلف ذکر آن را آنجا مناسب دید بجهت

ذکر قرآن +۲۵+

فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم انه قد شهد بدرا - بدرستی حاطب بتحقیق حاضر شده است بدر را گویا که عمر گفت چه شد
اگرچه بدر را حاضر شده پس گفت آنحضرت - وما یدریک لعل الله اطلع علی اهل بدر فقال اعملوا ما شئتم - وچه در می یابانند ترا حقیقت حال او
وچه میدانی که وی مستحق قتل ست شاید که خدای تعالی مطلع شده باشد بر ضمائر اهل بدر پس گفت وی تعالی بکنید هرچه خواهید -
فقد وجبت لکم الجنة پس بتحقیق واجب لازم شد شما را بهشت - وفی روایة - ودر روایتی بجای فقد وجبت لکم الجنة فقد غفرت لکم واقع
شده یعنی حق تعالی نظر کرد بایشان نظر رحمت ومغفرت یعنی ترجی وامید داشتن راجع ست بعمر والا آنحضرت را یقین ست بحقیقت امر
واقرب آنست که لعل برای آن فرمود تا اهل بدر بر آن اعتماد واتکا نکنند واز عمل باز نمانند واعملوا ما شئتم از برای اظهار کرم وعنایت ست نه رخصت
کردن وسر دادن که هرچه خواهند بکنند فافهم وبالله التوفیق - فانزل الله تعالی پس فرو فرستاد خدای تعالی در زجر ومنع ازین فعل که حاطب
کرد وامثال آن این آیت را - یا ایها الذین آمنوا لا تتخذوا عدوی وعدوکم اولیاء - آگاه باشید ای مسلمانان نگیرید دشمنان مرا ودشمنان
خود را دوستان تا آخر آیه - متفق علیه + ۳۱ + وعن رفاعة بکسر را وبفا - بن رافع - انصاری بدری ست - قال جاء جبرئیل الی النبی
صلی الله علیه وآله وسلم قال ما تعدون اهل بدر فیکم - گفت آمد جبرئیل بسوی آنحضرت گفت در چه مرتبه می دارید واز کدام طائفه می شمارید شما اهل بدر را
در میان خود - قال من افضل المسلمین - گفت آنحضرت میشماریم ما اهل بدر را در میان خود افضل مسلمانان - او کلمة نحوها - یا کلمه گفت در جواب
جبرئیل کلمه را که مانند این کلمه است در معنی افاده زیادت شرف ومنزلت - قال - گفت جبرئیل - وکذلک من شهد بدرا من الملائکة - گفت جبرئیل
وهمچنین از افضل ملائکه می دانیم ما کسی را که حاضر شده است بدر را از ملائکه - رواه البخاری + ۳۲ + وعن حفصة - روایت ست از ام المومنین حفصه
که دختر امیر المومنین عمر بن الخطاب ست - قالت قال رسول الله - گفت حفصه که گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم انی لارجو ان
لا یدخل النار ان شاء الله تعالی احد شهد بدرا والحدیبیة - بدرستی من هر آئینه امید میدارم که در نیاید آتش دوزخ را اگر خواسته است
خدای تعالی هیچ یکی که حاضر شده است بدر را وحدیبیه را وتقیید بمشیت حق از جهت رغبت وتادب درگاه الهی ست تعالی نه از برای
شک - قلت - حفصه میگوید گفتم من - یا رسول الله الیس قد قال الله - آیا نیست که بتحقیق گفته است خدای تعالی - وان منکم الا واردها
ونیست از شما هیچ یکی مگر آنکه در آینده است آتش دوزخ را یعنی در وقت گذشتن از صراط وچون در آمدن دوزخ عام باشد مر تمامه
آدمیان را نفی آن از اهل بدر وحدیبیه چون راست آید - قال فلم تسمعیه یقول - گفت آنحضرت پس نشنیده تو خدای تعالی را که میگوید
ثم ننجی الذین اتقوا - پستر رستگاری می دهیم آن کسانی را که تقوی کرده اند پس سرد وسلامت می شود آتش بر ایشان چنانکه
بر ابراهیم علیه السلام یعنی ورود می نمایند ومثل برق خاطف یا باد وزان می گذرند وآزاری از آن با ایشان نمیرسد مراد بنفی دخول
آنست واین مر متقیان را می باشد واهل بدر وحدیبیه داخل این جماعت اند - وفی روایة لا یدخل النار ان شاء الله من اصحاب الشجرة
احد - ودر روایتی این چنین آمده است که در نمی آید آتش را اگر خواسته است خدا از اصحاب شجره هیچ یکی - الذین بایعوا تحتها - آن
کسانی که بیعت کردند با آنحضرت زیر شجره این واقعه تفسیر اصحاب الشجره است واین در حدیبیه بود - رواه مسلم + ۳۳ + وعن جابر
قال کنا یوم الحدیبیة الفا واربعمائة - گفت جابر بودیم ما روز حدیبیه یک هزار وچهار صد کس ودر روایتی هزار وپانصد وهزار وسه صد نیز

باقطعیتہ پس ناگاہ مارسیدیم بآن زن فقلنا اخرجی الکتاب پس گفتیم ما بیرون آر نوای زن نامہ را۔ قالت ما معی من کتاب گفت
آن زن نیست باسن ہیچ کتابی کہ بیرون آرم فقلنا لتخرجن الکتاب۔ پس گفتیم ما ہرآئنہ بیرون می آری تو کتاب را۔ او لنلقین الثیاب
یا آنکہ می اندازیم ما جامہ ہای را و برہنہ می کنیم ترا و در بعضی نسخ تلقین یعنے بتاء فوقانیہ یعنے می اندازی تو جامہ ہا را۔ فاخرجتہ من حجزتہا
پس بیرون آورد آن زن آن نامہ را از کیسو ہای خود یعنے از گرہ زدہ عقاص بکسر عین جمع آن عقاصۃ بالفتح و ہو
نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاذا فیہ پس ناگاہ در آن نامہ است این عبارت من حاطب بجا و طاء مہملتین بن ابی بلتعۃ بفتح موحدہ
وسکون لام وفتح فوقیہ۔ الی ناس من المشرکین من اہل مکۃ۔ این نامہ از حاطب است بسوی مردمان از مشرکان از اہل مکہ یخبرہم
ببعض امر رسول اللہ۔ در حالی کہ خبر می دہد حاطب مشرکان اہل مکہ را ببعضے کارہای پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ و آن توجہ آنحضرت
بسوی اہل مکہ برای فتح و مذا ناشیدہ بود آنحضرت این خبر را بہیچ یکی و این کلام راوی ست والا حاطب این نامہ باہل مکہ از برای خوش آمد
ایشان و استمالت قلوب ایشان نوشتہ بود پس باین عبارت چون می نویسد کہ من حاطب الی ناس من المشرکین حاصل قصہ آنست
کہ آنحضرت بقصد فتح مکہ از مدینہ بجانب خیبر متوجہ شدہ بود و ہیچ کس را از حقیقت این حال اطلاع ندادہ و این از مکر و خدائعی ست کہ
در محاربہ مباح است چنانکہ گفتہ اند بیت سکندر کہ باشرقیان حرب داشت ✤ در خیمہ گویند در غرب داشت ✤ و این حاطب
بن بلتعۃ کہ از جملہ اصحاب بود باہل مکہ خبری نوشت و از حقیقت حال آگاہی داد کہ پیغمبر بر سر شما می آید ہشیار باشید۔ فقال رسول اللہ
پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا حاطب ماہذا۔ ای حاطب چیست این نوشتن تو و خبر دادن تو ایشان را از حقیقت حال
فقال حینئذ گفت حاطب۔ یارسول اللہ لا تعجل علی۔ شتابی مکن در سزا دادن مرا بر این عمل۔ انی کنت امرأ ملصقا فی قریش و لم اکن
من انفسہم۔ بدرستی کہ من ہستم مردی چسپانیدہ شدہ در قریش و نیستم از ذوات ہای ایشان و حاطب حلیف قریش بود و بعضے گفتہ اند
غلام ایشان بود و سوگند من معک من المہاجرین لہم قرابۃ۔ و بود ہر کہ با تست از مہاجران مر ایشان را قرابتے باہل مکہ کہ حمایت میکنند
اموالہم و اہلیہم بمکۃ۔ جمع می کردند بسبب آن قرابت مالہای مہاجران را و اہل و عیال ایشان را بمکہ و تواند کہ ضامن مہاجران باشند
فاحببت اذ فاتنی ذلک من النسب۔ پس دوست داشتم من کہ چون فوت شدہ است مرا این نسبت در ایشان۔ ان اتخذ فیہم یدا
یحمون بہا قرابتی۔ کہ بگیرم در ایشان نعمتی را یا قدرتی را کہ حمایت کنند و گرد آرند خویشی مرا یا خویشان مرا یعنے من برای غرض و مصلحت
کسان خود کردہ ام کہ در مکہ اند و مشرکان باین جہت آزار کسان من خبر دار باشند۔ و ما فعلت کفرا۔ و نکردہ ام من از جہت آنکہ من کافر
و منافقم کہ ایمان نیاوردہ ام۔ و لا ارتدادا عن دینی۔ و نکردہ ام از جہت آنکہ مرتد شدہ ام و بعد از ایمان کافر شدہ ام و برآمدہ ام از دین
خود۔ و لا ارضی بالکفر بعد الاسلام۔ و نہ از جہت راضی شدن بکفر بعد از اسلام کہ می خواہم برآیم از دین اسلام۔ فقال رسول اللہ
پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انہ قد صدقکم۔ بدرستی کہ حاطب بہ تحقیق راست گفتہ است با شما و حقیقت حال ہمین ست
کہ وی گفت۔ فقال عمر دعنی۔ پس گفت عمر رضی اللہ عنہ بگذار مرا۔ یارسول اللہ اضرب عنقہ ہذا المنافق۔ کہ بزنم گردن این منافق را
و گفتہ اند شاید کہ در میان قصہ تقدیم و تاخیر ست والا گفتن عمر این قول را بعد از تصدیق آنحضرت حاطب را بعید ست

در مرض خود که رفت از عالم در آن مرض حتی جلس علی المنبر فحمد الله واثنی علیه تا آنکه نشست بر منبر پس حمد گفت خدا را و ثنا گفت بروی
ثم قال پستر گفت اما بعد فان الناس یکثرون اما بعد از حمد و ثنا بدانید که مردم در اسلام بسیار می شوند و روز بروز افزون می گردند و از هر طرف
می آیند و مهاجرت می کنند از اوطان ویقل الانصار و کم می شوند انصار زیرا که بدل ندارند چه انصار عبارت از جماعه اند که جای دادند
آنحضرت را و نصرت نمودند او را و این چیزیست که منقضی میشود و سپری می گردد بانقضای زمان آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم کذا قیل
و این معنی در مهاجرین که از مکه بمدینه همراه آنحضرت آمدند قائم است پس ظاهر آنست که این اخبار است از آنحضرت بکثرت مهاجرین و اولاد
ایشان و فراخی ایشان در بلاد و تمکن و تملک ایشان در آن بخلاف انصار که کم می گردد وجود ایشان و عدم بقای ایشان و بتحقیق
واقع شد آنچه خبر داده بود بدان مخبر صادق که کم می شود وجود انصار حتی یکونوا فی الناس بمنزلة الملح فی الطعام تا آنکه می شوند در مردم بجای
نمک در طعام و درین تشبیه هم بیان قلت انصار است و هم اشارت بمدح ایشان که چنانچه ملح مصلح طعام است وجود انصار نیز مصلح اهل اسلام
خواهد بود فمن ولی منکم شیئا یضر فیه قوما وینفع فیه آخرین پس کسی که والی شود از شما کاری را که زیان کند در وی گروهی را و سود کند
گروهی دیگر را یعنی والی و حاکم گردد فلیقبل من محسنهم ولیتجاوز عن مسیئهم پس باید که قبول کند از نیکوکار انصار و باید که درگذرد از
بدکار ایشان رواه البخاری +۲۸+ وعن زید بن ارقم قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اللهم اغفر للانصار ولابناء الانصار
ولابناء ابناء الانصار خداوندا بیامرز مر انصار را و مر پسران انصار را و پسران پسران انصار را ظاهر حدیث تخصیص مغفرت است بدو مرتبه
و اگر حمل کرده شود بر آخر مراتب ابنا تا هر جا که باقی ماند دور نیست بلکه اگر ابنا را بر معنی اولاد حمل کنند دور نباشد رواه مسلم +۲۹+ وعن
ابی اسید بضم همزه و فتح سین و بفتح همزه و کسر سین هر دو گفته اند که بفتح و کسر صحیح تر است نام او مالک بن ربیعه است و مشهور شده
بکنیت و وی آخر کسی است که مرد از بدریین قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم خیر دور الانصار بنو النجار بهترین قبیله ها و خانه های
انصار بنی نجار اند بفتح نون و تشدید جیم نام قبیله ایست از انصار ثم بنو عبد الاشهل پستر بنو عبد الاشهل که نیز قبیله ایست از انصار
ثم بنو الحارث بن الخزرج بفتح خاء معجمه و سکون زاء و فتح راء و جیم ثم بنو ساعدة بکسر عین وفی کل دور الانصار خیر و در همه قبیله های
انصار نیکی است یعنی فضل و شرف حاصل است همه قبائل انصار را اگرچه بعضی فاضل تر اند و مراتب آن متفاوت است پس خیر در اول بمعنی
نیک تر است و در ثانی بمعنی نیکی فی الصراح خیر نیکی و نکوئی و نیکوتر متفق علیه +۳۰+ وعن علی رضی الله عنه قال بعثنی رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم انا والزبیر والمقداد گفت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه که فرستاد آنحضرت مرا و زبیر و مقداد را وفی روایة وابا مرثد
بفتح میم و سکون را و فتح مثلثه بدل المقداد یعنی در روایتی و ابا المرثد واقع شده در بدل والمقداد فقال انطلقوا حتی تأتوا
روضة خاخ پس گفت آنحضرت روان شوید تا آنکه بیائید مرغزار خاخ بدو خاء معجمه نام جائی است نزدیک مدینه در جانب مکه فان
بها ظعینة معها کتاب زیرا که بروضه خاخ زنی است در هودج نشسته با وی نامه ایست که باهل مکه می برد فی الصراح ظعینه بظای
معجمه و عین مهمله هودج و زن که در هودج باشد فخذوه منها پس بگیرید آن نامه را از آن زن فانطلقنا یتعادی بنا خیلنا
پس روان شدیم ما در حالیکه شتابی میکند با ما و می دود اسپان ما حتی اتینا الی الروضة تا آنکه آمدیم ما تا روضه خاخ فاذا نحن

می دانند شما را و قبول می کنند عذر شما را یعذرانکم بضم یا و سکون عین و اعذار قبول کردن عذر کسے را - رواه مسلم +۲۵+ وعن انس ان النبی
صلی الله علیه وآله وسلم رای صبیانا ونساء مقبلین من عرس - روایت ست از انس که آنحضرت دید کودکان را و زنان را یعنی از انصار روے
آرنده و آینده از طعام عروسی - فقام النبی پس بایستاد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فقال پس گفت - اللهم انتم من احب الناس الی -
خداوندا شما از محبوب ترین مردمانید بسوی من - اللهم انتم من احب الناس الی - خداوندا شما از محبوب ترین مردمانید بسوی من و در بعضی نسخ
الی الله و در صحیح بخاری گفت که این سه بار گفت و این مؤید روایت الی ست - یعنی الانصار - می خواهد آنحضرت بمخاطبین انصار را و معنی
اللهم یا قسم ست یا معنی او آنست که خداوندا تو می دانی صدق مرا در آنچه می گویم چون دید آنحضرت این جماعه را و خوشحال شد بدیدن ایشان و
جنبید از آنحضرت باعثه محبت خبر داد بدان و گواه گرفت حق سبحانه را بر آن از جهت کمال عنایت و کرامت - متفق علیه +۲۶+ وعنه
قال مر ابوبکر والعباس بمجلس من مجالس الانصار - و هم از انس ست که گفت گذشت ابوبکر و عباس رضی الله عنهما بمجلسے از مجالس انصار -
وهم یبکون - و حال آنکه انصار می گریستند - فقالا ما یبکیکم پس گفتند ابوبکر و عباس چه چیز می گریاند شما را و برای چه می گریید - فقالوا ذکرنا
مجلس النبی صلی الله علیه وآله وسلم منا پس گفتند انصار از آن می گریم که یاد کردیم مجلس آنحضرت را نسبت بخود و این در ایام مرض موت
آنحضرت بود - فدخل احدهما علی النبی صلی الله علیه وآله وسلم فاخبره بذلک - پس در آمد یکی از آن دو ابوبکر یا عباس رضی الله عنهما بر آنحضرت
پس خبر داد از آن یکی آنحضرت را بگریستن انصار بر یاد مجلس شریف وی - فخرج النبی پس بیرون آمد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم وقد
عصب علی راسه حاشیة برد - و حال آنکه بتحقیق بسته است بر سر مبارک خود کرانه جامه را تعصیب عصابه بر سر بستن عصابه بکسر بر سر بستنی
فصعد المنبر پس بالا بر آمد آنحضرت منبر را تا خطبه خواند - ولم یصعد بعد ذلک الیوم - و نه بر آمد بر منبر و نخواند خطبه را بعد از آن روز و این آخر
خطبه بود که خواند آنحضرت - فحمد الله واثنی علیه پس سپاس گفت خدای تعالی را و ستایش کرد بر خدا - ثم قال اوصیکم بالانصار پستر گفت آنحضرت
وصیت می کنم شما را به نیکی کردن بانصار - فانهم کرشی وعیبتی - زیرا که ایشان کرش من اند و عیبه من اند کرش بفتح کاف و کسر را بر وزن
کتف شکنبه ستور نشخوار زننده چون معده مردم را و عیبه بفتح مهمله و سکون تحتانیه و بموحده جامه دان که آنرا بقچه گویند و مراد آنست
که انصار دوست درونی و محل سر و امانت و اعتماد من اند در امور و ستور جمع میکند علف خود را در کرش و مردم می نهند و نگاه می دارند
جامه های خود را در جامه دان و عرب کنایت می کنند از قلب و صدر بعیبه و کرش بمعنی عیال مرد و اولاد صغار و جماعت نیز می آید و حمل
برین معنی نیز درست ست یعنی انصار جماعه من و صحابه من اند و بمنزله عیال و اولاد صغار من اند که محل شفقت و مهربانی و غمخواری
بیشتر میباشند - قد قضوا الذی علیهم بتحقیق گذاردند حقے که بر ایشان بود از نصرت و نصیحت و صرف مال و جان - وبقی الذی لهم - و
باقی ماند آنچه مر ایشان را نزد خداست از ثواب و در آوردن در بهشت اشارت ست بآنچه مبایعت کرد بر آن انصار در لیلة العقبه
و نازل شده در آن قول حق سبحانه ان الله اشتری من المؤمنین انفسهم واموالهم بان لهم الجنة - فاقبلوا من محسنهم وتجاوزوا عن
مسیئهم پس بپذیرید کاری نیک که از نیکوکار ایشان بوجود آید و در گذرانید از کار بد که از بدکار ایشان صادر گردد - رواه البخاری
+۲۷+ وعن ابن عباس قال خرج النبی صلی الله علیه وآله وسلم فی مرضه الذی مات فیه - گفت ابن عباس بیرون آمد آنحضرت

واختیار وفی الصراح الاستیثار بخودی خود بکاری پرداختن ایثار برگزیدن یعنی مردم خود را بر شما خواهند برگزید امرا شوند و در امارت آنها که
دون شما اند در مرتبه بالاتر و افزون تر خواهند شد و بتحقیق واقع شد آنچه خبر داده بود بدان مخبر صادق خصوصا در زمان امیر المومنین عثمان
و بعضی عصرهای دیگر که بنی امیه غالب آمدند فاصبروا پس صبر کنید شما برین شدت وابتلا حتی تلقونی علی الحوض تا آنکه ملاقات کنید
مرا بر حوض و درین بشارتست مر ایشان را بدخول جنت در جزای صبر ایشان آورده اند که بعضی از انصار نزد معاویه در زمان امارت وی
از بعضی مهاجرین شکایت آوردند پس علاج نکرد آنرا پس گفت انصاری راست گفت پیغمبر خدا که خواهید دید بعد از من اثره را گفت معاویه
بچه امر کرده است شما را رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم گفت بصبر معاویه گفت پس صبر کنید که شما را بدان امر کرده اند رواه البخاری ۲۴

وعنه قال کنا مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یوم الفتح وهم از ابی هریره است گفت بودیم ما با آنحضرت روز فتح فقال پس گفت
آنحضرت من دخل دار ابی سفیان فهو آمن کسی که در آید از مشرکان سرای ابوسفیان را پس در امن و امان ست و هیچ کسی بوی متعرض نشود
ومن القی السلاح فهو آمن و هر کسی از مشرکان که بیندازد سلاح را پس وی نیز در امان ست آورده اند که چون ابوسفیان در اسلام در آمد عباس
گفت یا رسول الله این مردیست که دوست می دارد فخر و بزرگی را پس بگردان برای وی چیزی را که بدان مفتخر گردد پس فرمود آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم من دخل دار ابی سفیان فهو آمن و نیز می گویند که ابوسفیان در ایام موادعت قریش امن داده بود آنحضرت را و در آورده بود در سرای خود
پس این مکافات بود از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مر ابوسفیان را فقالت الانصار اما الرجل فقد اخذته رافة بعشیرته ورغبة فی قریته پس انصار
چون مشاهده کردند عنایت و رعایت را با بوسفیان که شدید العداوة بود با آنحضرت و فرمود هر که در آید دار ابی سفیان را در امن ست و هر که بیندازد
سلاح را آمن ست متحیر شدند و تعجب کردند و از روی غیرت و سادگی گفتند این مرد یعنی حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وآله وسلم بتحقیق گرفت او را
مهربانی بقوم خود و میل و رغبت در قریه خود یعنی مکه بحکم جبلت بشریت ونزل الوحی علی رسول الله و فرود آمد وحی بر پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
باین که انصار اینچنین میگویند قال گفت آنحضرت بانصار قلتم گفتید شما که اما الرجل فقد اخذته رافة فی عشیرته ورغبة فی قریته کلا اینچنین نگوئید
و این چنین نیست انی عبد الله ورسوله بدرستی من بنده خدا و فرستاده اویم هر چه میکنم بحکم وی و امر وی عز وجل میکنم هاجرت الی الله والیکم
هجرت کردم و از وطن بر آمدم بسوی خدا و بامید فضل و کرم و امداد و اعانت وی بسوی شما و دیار شما از روی ظاهر که نصرت دهید و باین سعادت
و کرامت برسید بعد از آن بقصد تسلی و دلداری ایشان فرمود المحیا محیاکم والممات مماتکم زندگانی من یا جای زندگانی من با زندگانی شما و یا
جای زندگانی شماست و مردن من یا جای مردن من یا مردن شما یا جای مردن شماست یعنی جدا نمی شوم از شما نه در حیات و نه در ممات من
با شما ام و شما با من خاطر خود جمع دارید قالوا والله ما قلنا الا ضنا بالله ورسوله گفتند بخدا سوگند نگفته ایم ما آنچه گفتیم مگر بجهت بخل کردن
بخدا یعنی به نعمت وی و فضل وی بر ما و رسول خدا یعنی شرف جوار و صحبت وی و غیرت کردن و روا نداشتن میل و محبت ترا با دیگران مبادا
از عنایت و محبت و جوار و صحبت تو محروم شویم و غیرت لازم محبت ست و محبت هرگز نمی خواهد که یکدم نظر محبوب بر اغیار افتد بیت
غیرتم با تو چنان ست که گر دست دهد ✤ نگذارم که در آئی بخیال دگران ✤ وضن وضنه بکسر ضاد معجمه بخیلی کردن و مضنون شی نفیس را گویند
که نتوان بکسی داد قال گفت آنحضرت فان الله ورسوله یصدقانکم ویعذرانکم پس بدرستی خدا و رسول خدا تصدیق می کنند و راست گو

اعطاء اغیرہم ونگذاشت آنحضرت ہیچ یکے را کہ نیامد خبر انصار فلما اجتمعوا جاءہم رسول اللہ پس چون جمع شدند انصار آمد ایشان را پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ما حدیث بلغنی عنکم پس گفت آنحضرت چیست این سخن کہ رسیدہ است مرا از جانب شما۔ فقال فقہاؤہم
ذوو رأیہم پس گفتند دانایان ایشان اما فلان وفلان فلم یقولوا شیئا پس نگفتہ اند چیزے از انچہ بحضرت خبر
رسانیدہ اند ولکنا اما نأتی مناخا قریبۃ اسنانہا ولیکن ما کودکان نوسنہائے ایشان وجوانان اند۔ قالوا۔ گفتند این سخن کہ بفرمود اللہ ورسولہ
بیار بر زود خدائے تعالیٰ پیغمبر خود را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چیزے و نیاورد مال الانصار می دہد قریش را وما فی گذارد انصار را۔ وبخدا نفسی
بیدہ لما تصنعون ما بکم سوگند بخدائے کہ جان من در قبضہ قدرت اوست آنچہ شما میکنید با انصار
وما تصنعون وشمشیرہائے ما ہنوز چکیدہ از خونہائے ایشان فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انی اعطی رجالا حدیثی عہد
بکفر۔ بدرستی کہ من می دہم مردمان را کہ نو زمان اند بکفر۔ انا لأتألفہم۔ اظہار الفت می کنم ایشان را تا ایمان ایشان بامداد دنیا باقی ماند
سازواری دادن دو چیز را باہم و تالیف سازواری یافتن کسے را بچیزی و تسمیہ بموالفۃ انقلاب ازینجاست۔ الا ترضون ان یذہب الناس
بالاموال آیا راضی نمی شوید شما اے انصار کہ ببرند مردم مالہا را یعنے تجارتہائے خود۔ وترجعون الی رحالکم برسول اللہ۔ وباز گردید شما بسوی رحلہا
ومنزلہائے شما بپیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قالوا بلی گفتند آری۔ یا رسول اللہ قد رضینا بتحقیق راضی شدیم ما۔ متفق علیہ ✦ ۲۳ ✦
وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لولا الہجرۃ لکنت امرأ من الانصار۔ اگر نمی بود ہجرت ہر آئینہ می بودم من
مردی از انصار یعنے اگر نمی بود شرف نسبت ہجرت فضیلت آن ہر آئینہ انتساب می کردم من بانصار و دوستی ایشان و انتقال
از اہم مہاجرین بہم انصار و در نسخہا بیان اکرام انصار و فضل نسبت نزدست و باوجود درین اشارتست بافضلیت ہجرت وجلالت مرتبہ
مہاجرین زیرا کہ ایشان گذاشتند اوطان را و ترک وادند منازل را و اولاد را بمحبت خدا و رسول وی و نصرت و ایثار فضیلت کاملہ است
مساکن را و اوطان خود و قبیلہ را و قرابت خود پس بعد از ہجرت فضیلت نصرت راست و بعد از مہاجرین انصار را و بعضے گفتہ اند کہ در انصار نیست
من ممتاز نیستم از انصار مگر بفضیلت ہجرت و اگر ہجرت نمی بود یکی از ایشان می بودم و مساوی و مثل ایشان می بودم و مرتبہ در
تواضع عظیم و رفع منزلت انصار است۔ ولو سلک الناس وادیا وسلکت الانصار وادیا وشعبا سلکت وادی الانصار وشعبہا۔ اگر سلوک
می کردند مردم وادی را و شعبے را و میرفتند برآں و سلوک میکردند انصار وادی را و شعبی را و میرفتند برآں سلوک میکردم من وادی انصار و راہ ایشان
و اگر فرجہ میان کوہہا و تلہا کہ آنرا اود و خوانند جمع او واد و واہد و شعب بکسر شین راہ در کوہ و فرجہ میان دو کوہ و مراد درین و مذہب ایشان
اگر اختلاف کنند مردم در آراء و مذاہب فقہاء می کنم من رای و مذہب انصار را و موافق میباشم بایشان مقصود حسن موافقت و اظہار
بایشان بسبب اینچہ مشاہدہ کردہ از ایشان حسن وفا و حسن جوار و اتباع و اقتفاء زیرا کہ وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متبوع مطلق است
و ہمہ تابع اویند۔ الانصار شعار۔ انصار بمنزلہ شعار اند یعنے شعار بدن جامہ ایست کہ متصل بجسد باشد و بمنزلہ پوست بدن است
گردانید انصار را بیان نزدیکی اتصال و قرب ایشان بحضرت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والناس دثار۔ و باقی مردم بمنزلہ دثار یعنے
جامہ بیرونی کہ بالا پوشند بنا کردہ و مانند آن از دثر بمعنے اشتمال۔ انکم سترون بعدی اثرۃ۔ بدرستی کہ شما ای انصار زود باشد
کہ ببینید پس از من انحصار و استبداد اثرۃ بفتح ہمزہ و فتح ثا مثلثہ و بضم ہمزہ و سکون مثلثہ و بفتح آن نیز ہم ست۔ او استیثار کسی

ادرک یا ابا بکر دریاب ای ابوبکر لئن کنت اغضبتهم لقد اغضبت ربک هر آئینه والله اگر در خشم در آوردی تو ایشان را هر آئینه بتحقیق در خشم
در آوردی پروردگار خود را و در بعضی روایات آمده که هر آئینه در غضب در آوردی پروردگار عرش عظیم را فاتاهم پس آمد ابوبکر این جماعه را تا عذر خواهی کند
فقال یا اخوتاه اغضبتکم پس گفت ابوبکر ای برادران ما در غضب در آوردم من شما را و شما رنجیده اید از من قالوا لا گفتند ایشان لا در غضب
نه در آورده تو ما را و نه رنجیده ایم ما از تو یغفر الله لک یا اخی بیامرزد ترا خدا ای برادر من و در بعضی یا اخی بتشدید یا بر صیغه تصغیر و درین حدیث
فضل عظیم است مر فقرای صحابه را و حث است بر تعظیم و تکریم ایشان و رعایت خاطر ایشان ۵ دلا خوش باش کان سلطان دین را بدرویشان
و مسکینان سری هست ۞ رواه مسلم ۲۰ ۞ وعن انس عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال آیة الایمان حب الانصار گفت انس بن
مالک که انصاری خزرجی است روایت می کند از آنحضرت که گفت نشان ایمان محبت انصار است و آیة النفاق بغض الانصار و نشان نفاق
دشمنی انصار است انصار جمع ناصر یا نصیر است و مراد نصرت کنندگان آنحضرت اند از اهل مدینه و انصار دو قبیله اند اوس و خزرج که دو برادر بودند که انصار
اولاد ایشان اند و در میان ایشان تا صد و بیست سال جنگ و عداوت بود و بعلاقه اسلام و کلمه توحید عداوت مبدل بمحبت شد و آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم ایشان را انصار لقب نهاد که بدان مشهور و ممتاز گشتند و بعد از ایشان بر اولاد و موالی ایشان این نام باقی ماند و نصرت ایشان
مر آنحضرت را موجب عداوت کفار عرب و عجم شد با ایشان لاجرم محبت ایشان علامت ایمان آمد و عداوت ایشان علامت کفر و نفاق و کمال
محبت موجب کمال ایمان و نقصان موجب نقص و اگر از جهت نصرت ایشان عداوت دارد یقین است که موجب حقیقت کفر خواهد بود متفق علیه ۲۱ ۞
وعن البراء قال سمعت رسول الله براء بن عازب که انصاری اوسی است گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول می گفت
الانصار لا یحبهم الا مومن انصار دوست نمیدارد ایشان را مگر مسلمان ولا یبغضهم الا منافق و دشمن نمیدارد ایشان را مگر منافق فمن احبهم
احبه الله ومن ابغضهم ابغضه الله پس کسیکه دوست دارد انصار را دوست دارد او را خدا و کسی که دشمن دارد ایشان را دشمن دارد او را خدا متفق علیه
۲۲ ۞ وعن انس قال ان ناسا من الانصار قالوا گفت انس که بعضی مردمان از انصار گفتند حین افاء الله علی رسوله من اموال هوازن
ما افاء هنگامیکه غنیمت داد خدای تعالی بر پیغمبر خود از مالهای هوازن که نام قبیله ایست آنچه داد افاءت غنیمت دادن فی غنیمت و درین عبارت
اشارتست بکثرت آن اموال زیرا که غنیمت که حاصل شد ازین قبیله بسیار بود و در روایات آمده است که از اسیران شش هزار بودند و بیست و چهار هزار
شتر بود و چهار هزار اوقیه بود از فضه و اوقیه چهل درهم است و بیشتر از چهل هزار گوسفند و در روایتی آمده که کثرت گوسفندان خارج از حصر بود فطفق
یعطی رجالا من قریش پس در ایستاد آنحضرت که می دهد مردان را از قریش از اهل مکه که نو مسلم بودند و در فتح اسلام آورده بودند و هنوز نور ایمان در دلهای
ایشان قرار نگرفته بود و ایشان را مولفة القلوب می گویند المائة من الابل می داد صد از شتران فقالوا یغفر الله لرسول الله پس
گفتند جماعه از انصار بیامرزد خدا مر رسول خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یعطی قریشا می دهد قریش را ویدعنا و ترک می کند ما را و نمی دهد
چیزی وسیوفنا تقطر من دمائهم و شمشیرهای ما می چکد از خونهای ایشان یعنی می چکد خونهای ایشان از شمشیرهای ما فحدث لرسول الله
پس خبر داده شد به پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم بمقالتهم بسخن انصار که گفتند و بآنحضرت رسانیدند که انصار اینچنین می گویند فارسل
الی الانصار فجمعهم فی قبة من ادم پس کس فرستاد آنحضرت بسوی انصار پس فراهم آورد آنحضرت ایشان را در خیمه از چرم ولم یدع معهم

فرود آمد در سیدن این آیت ۔ و آخرین منهم لما یلحقوا بهم مضمون این آیت آنست که دیگران ازان جماعه که فرستاده است خدای تعالی پیغمبر را بسوی ایشان هستند که هنوز نیامده اند و نه پیوسته اند بجماعه اصحاب کرامی اند یعنی عرب اند و به آنگفته شده است میان ایشان رسول صلی الله علیه وآله وسلم قالوا من هؤلاء گفتند و پرسیدند که کیستند این جماعه که هنوز نیامده اند و ملحق نشده اند یا رسول الله قال و فینا سلمان الفارسی گفت ابوهریره و نشسته بود در میان ما سلمان فارسی فقال فوضع النبی صلی الله علیه وآله وسلم یده علی سلمان گفت ابوهریره پس نهاد آنحضرت دست خود را بر سلمان ثم قال لو کان الایمان عند الثریا لناله رجال من هؤلاء پس گفت اگر می بود ایمان نزد ثریا هر آئینه می گرفتند وی را مردان از اینها یعنی از قوم فارسی و مراد مطلق عجم است غیر عرب مقصود است گویا آن جماعه که هنوز نیامده و نه پیوسته اند اهل عجم اند از تابعین و تابعین و تا اینها باین صفت اند که اگر دین و ایمان بر آسمان باشد ی یابند آنها و میرسند بآن غرض مدح سلمان است که عجمی است و اکثر تابعین از عجم اند و صحابه از عرب و محقق ظاهر شد بسطت علم و اجتهاد در تابعین که ظاهر شدند در غیر ایشان با وجود اختصاص فضل در کرامت باصحاب فافهم و سلمان فارسی مولی رسول خدا است که از بهود بجزید و آزاد کرد او را بجای صحابه است اصل او از فارس یا مرو است آن قومی که اسپیان الق را می پرستند پس بطلب دین بشنیدند صفت پیغمبر آخر زمان برآمد و در پنهای مختلف در آمد و چندین جا ها فروخته شد و سه صد پنجاه سال عمر یافت و بعضی گفته اند زمان عیسی علیه السلام را دریافته و صحیح آنست که دویست و پنجاه سال عمر او بود پس در آخر عمر روی مقصود دیده و بملاقات پیغمبر آخر زمان رسید صلی الله علیه وآله وسلم ۔ متفق علیه ۔ ۱۸ ۔ و عن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اللهم صب عبیدک هنیا یعنی ابا هریره و اهد الی عبادک المؤمنین ۔ و هم انائی هریره است که دعا کرد آنحضرت مر او را و مادر او را گفت خداوندا محبوب گردان این بندک خود را یعنی ابو هریره را و محبوب گردان مادر او را بسوی مسلمانان یعنی چنان کن که ایشان محبوب مسلمانان باشند که هیچ مؤمن نام مرد او نشنود و تصغیر حبید برای ترحم و تلطف و تحسین است ۔ و صب الیهم المؤمنین ۔ و محبوب گردان بسوی ایشان مسلمانان را که ایشان مسلمانان را دوست دارند و محبوب مسلمانان باشند و در بعضی نسخ الیها است و ضمیر راجع بابو هریره و مادر اوست و در اکثر نسخ مشترک بین مسلم الیهم است بتغلیب جمع مر ابو هریره و ام و توابع و لواحق او و اولاد ایشان اند ۔ رواه مسلم ۔ ۱۹ ۔ و عن عبد الله بن عمرو ۔ بتخفیف واو ال عمرو صحابی است از اصحاب شجره ساکن شد بصره را و روایت کرد از وی حسن بصری و غیر وی سال ابا سفیان ابی علی سلمان و صهیب و بلال فی نفر ۔ روایت می کند عبد الله بن عمرو که ابو سفیان اموی و والد معاویه آمد در وقت کفر خود بر سلمان فارسی و صهیب رومی و بلال حبشی که بودند در جماعه دیگر از اصحاب و این آمدن ابو سفیان در مدینه بعد از صلح حدیبیه بود از برای تجدید و توثیق آن عهد که مشرکان قریش مقدمات عهد را نقض عهد نیاد کرده اند پس آمد ابو سفیان و این جماعه از صحابه و بنداد و استغاثوا بابا بکر فقالوا ما اخذت سیوف الله من عنق عدو الله مأخذها پس گفتند این صحابه مگر گرفت شمشیرهای خدا یعنی شمشیرهای بندگان خدا را که بحکم خدا کار می کردند از گردن این دشمن خدا جای گرفتن خود یعنی حیف که هنوز این مشرک از دست باقی شده است فقال ابو بکر پس گفت ابو بکر بحسب اشتمالت خاطر ابو سفیان و رعایت حق او تیمان ۔ اتقولون هذا لشیخ قریش و سیدهم آیا می گوئید شما این سخن را برای شیخ قریش و سید ایشان که ابو سفیان باشد فقال النبی صلی الله علیه وآله وسلم فاخبره ۔ پس خبر داد ابو بکر آنحضرت را باین نسبت که گذشت فقال یا ابا بکر لعلک اغضبتهم پس گفت آنحضرت ای ابو بکر شاید که تو در خشم در آوردی ایشان را و در بعضی روایات میان ۔ بجای این صحابه ۔ فقال یا ابا بکر لعلک اغضبتهم پس گفت آنحضرت ای ابو بکر شاید که تو در خشم در آوردی ایشان را و در بعضی روایات

فقیل لی ارقه پس گفته شد مرا بالا بر آن عمود را یا بالا برای سکت ست فقلت لا استطیع پس گفتم من نمیتوانم بالا بر آمد فاتانی منصف
پس آمد مرا خادمی منصف بکسر میم و بفتح نیز گفته اند و فتح صاد مهمله خادم و چاکر فرفع ثیابی من خلفی پس برداشت آن خادم جامه های
مرا از پس من فرقیت پس بالا بر آمدم حتی کنت فی اعلاه تا آنکه شدم من در بالای آن عمود فاخذت بالعروة پس گرفتم من عروه
و دست زدم بدان فقیل استمسک پس گفته شد چنگ زدن باین عروه و محکم گیر آنرا فاستیقظت پس بیدار شدم من وانها لفی یدی
و حال آنکه بدرستی آن عروه در دست من ست فقصصتها علی النبی پس خواندم قصه آن خواب را بر پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فقال
تلک الروضة الاسلام پس گفت آنحضرت در تعبیر این خواب آن روضه که دیدی اسلام ست و تر و تازه است وذلک العمود عمود الاسلام
و آن ستون ستون اسلام ست عبارت از احکام و ارکان آنست که بنای مسلمانی بر آنست وتلک العروة العروة الوثقی و آن عروه که دیدی
و چنگ در آن زدی عروه وثقی ست که قول حق سبحانه فقد استمسک بالعروة الوثقی اشارت بدان ست فانت علی الاسلام حتی تموت پس تو
بر دین اسلامی که چنگ بدان زده و بر مقام عالی بر آمده تا آنکه بمیری وذلک الرجل عبد الله بن سلام و آن مرد عبد الله بن سلام بود ظاهر
آنست که این قول قیس بن عباد ست که راوی حدیث ست متفق علیه +۱۶+ وعن انس قال کان ثابت بن قیس بن شماس
بفتح شین معجمه و تشدید میم و بسین مهمله در آخر خطیب الانصار گفت انس بود ثابت بن قیس خطیب انصار که خطبه میخواند در حسب و نسب ایشان
یا خطبه می کرد در خواستگاریها و در کارهای بزرگ ایشان فلما نزلت یا ایها الذین آمنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الی آخر الآیة
پس چون نازل شد این آیت که نهی می کند از بلند کردن آوازها بالای آواز پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم جلس ثابت فی بیته واحتبس
عن النبی نشست ثابت بن قیس در خانه خود و ممتنع شد و باز ایستاد از خدمت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فسأل النبی صلی الله علیه وآله
وسلم سعد بن معاذ وقال ما شان ثابت اشتکی پس پرسید آنحضرت سعد بن معاذ را و فرمود چیست حال ثابت که نمی آید و نمی نماید آیا بیماری
دارد ظاهرا صدق حال ثابت تاثیر کرد و باعث بر خبر گرفتن آنحضرت شد از حال وی ؎ حالت خویش چه حاجت که بوی شرح دهم
گر مرا سوز دلی هست اثر خواهد کرد فاتاه سعد وذکر له قول رسول الله پس آمد سعد بن معاذ ثابت بن قیس را و ذکر کرد مر او را قول پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم که می پرسید چه حال دارد مگر بیمار ست فقال ثابت انزلت هذه الآیة پس گفت ثابت در عذر تقصیر ملازمت فرو فرستاده شد
این آیت که نهی میکند از بلند کردن آواز بالای آواز پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم ولقد علمتم انی من ارفعکم صوتا علی النبی و هر آئینه تحقیق میدانید
شما ای یاران که من از بلند آوازترین شما ام بر پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فانا من اهل النار پس من از اهل آتشم که حبط شده است عملهای ایشان
چنانکه حکم میکند آیت کریمه بآن فذکر سعد ذلک للنبی پس ذکر کرد سعد بن معاذ آن قول ثابت را برای پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فقال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم بل هو من اهل الجنة پس گفت آنحضرت این چنین نیست بلکه وی از اهل بهشت ست و واقع شد مصداق این سخن که وی کشته شد
بیمامه همراه ابوبکر صدیق رضی الله عنه آورده اند که چون قتال مسیلمه کذاب شد دوخت ثابت کفن خود را و پوشید و قتال کرد و هم در کفن کشته شد
رضی الله عنه و در مدارج النبوة احوال وی زیاده برین نوشته شده است رواه مسلم +۱۷+ وعن ابی هریرة قال کنا جلوسا عند النبی
صلی الله علیه وآله وسلم اذ نزلت سورة الجمعة گفت ابوهریره بودیم ما نشسته نزد آنحضرت ناگاه فرود آمد سوره جمعه فلما نزلت پس چون

النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لا احد یمشی علی الارض انہ من اہل الجنۃ گفت نشنیدم من آنحضرت را کہ می گفت مر ہیچ یکی را کہ میرود بر زمین
کہ وی از اہل بہشت ست بالقطع الا عبد اللہ بن سلام - مگر مر عبد اللہ بن سلام را کہ از اکابر یہود و علمای ایشان و از اولاد یوسف علیہ السلام بود در
ہمان روزی کہ حضرت بمدینہ قدوم آورد اسلام آورد مناقب او بسیار ست و از ینجا لازم نمی آید کہ بشارت بجنت مخصوص بوی باشد غایت آنکہ
سعد نشنیدہ باشد و ازان خود نہ شنیدہ باشد یا از خود نہ گفت از جہت کراہت تزکیۂ نفس یا این سخن از سعد بن ابی وقاص پیش از
بشارت دیگران باشد یا بعد از موت مبشرین باشد مؤید آنست آنچہ آمدہ است در روایت دار قطنی ناسمعت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
یقول فی المشی انہ من اہل الجنۃ متفق علیہ ۱۲ ۱ وعن قیس بن عباد بضم عین و تخفیف باز طبقۂ اولی از تابعین بصرہ است
ثقہ است و از خیار صالحین ست ذکر کردہ است او را ابن حبان در کتاب ثقات کہ متقی متالہ متعبد بود قتل کرد او را حجاج بعد بروایت
می کند از عمر و علی و ابی بن کعب و عبد اللہ بن سلام روایت کردہ از وی حسن بصری و غیر وی قلیل الحدیث ست - قال کنت جالسا فی مسجد
المدینۃ گفت قیس بودم من نشستہ در مسجد مدینہ فدخل رجل علی وجہہ اثر الخشوع پس در آمد مردی کہ بر روی وی نشان طاعت و خضوع بود
و خشوع فروتنے کردن و چشم فرو خوابانیدن فقالوا ہذا رجل من اہل الجنۃ پس گفتند حاضران این مرد ہست از اہل بہشت فصلی رکعتین
تجوز فیہما پس گزارد دو رکعت کہ بسبکی کرد در آن دو رکعت - ثم خرج فتبعتہ و پیروی کردم او را و در دنبال او در آمدم فقلت
انک حین دخلت المسجد پس گفتم بدرستی تو ہنگامی کہ در آمدی مسجد را قالوا ہذا رجل من اہل الجنۃ گفتند مردم این مرد ہست از اہل بہشت
قال واللہ ما ینبغی لاحد ان یقول ما لا یعلم گفت آن مرد نجذ اسو گفتند نمی باید و نمی سزد مر ہیچ یکی را کہ بگوید چیزی را کہ نمیداند ظاہر آنست
کہ مراد تصدیق ایشان ست در آنچہ گفتند یعنے چون ایشان می گویند البتہ علمی باین داشتہ باشند و من نیز چیزی ازان میدانم و ازان
جواب ست کہ بیان کرد و ایشان آنرا شنیدہ باشند یا بطریق دیگر علم بدان حاصل کردہ و وی حدیث سعد را نشنیدہ و ایشان شنیدہ اند
یا این کراہت ثنا و مدح خود ست و مقصود آنست کہ من این خواب دیدہ ام و از ینجا خود یقین نمیتوان کرد بدان کذا ذکرہ او لیکن
پوشیدہ نماند بعد ازان کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودہ باشد کہ امت علی الاسلام حتی تموت دیگر محل شک و تردد نیست
پس این بطریق تواضع و منضم نقص باشد و بعضے گفتہ اند کہ اولی آنست کہ گفتہ شود کہ آن قوم کہ خبر دادند بطریق استدلال و اجتہاد
دادند نہ بسماع خبر از آنحضرت و این در شہادت مضر ست و این سخن خالی از بعدی نیست زیرا کہ ظاہر آنست کہ ایشان بسماع حدیث
سعد بن ابی وقاص گفتہ باشند فتدبر - فاحدثک لم ذاک پس نزدیک ست کہ خبر کنم ترا کہ بجہت چیست این گفتن ایشان
رایت رویا علی عہد رسول اللہ - دیدم من خوابی در زمان پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قصصتہا علیہ پس خواندم و عرض کردم
آن خواب را بر آنحضرت - و رایت کانی فی روضۃ - و دیدم من گویا در مرغزاری ام - ذکر من سعتہا و خضرتہا - ذکر کردآن مرد از فراخی
آن روضہ و سبزی - و سطہا بسکون سین عمود من حدید - در میان آن روضہ ستونی ست از آہن - اسفلہ فی الارض و اعلاہ فی
السماء - کہ میان آن عمود در زمین ست و بالای او در آسمان - فی اعلاہ عروۃ - در بالای آن عمود گوشہ ایست و عروہ بضم در اصل
مقبض دلو و کوزہ و استعمال کردہ می شود در ہر چہ استوار کردہ می شود بآن چیزے و اعتماد کردہ شود بدان اینجا مراد این معنی ست

معتبر نیست و بتحقیق ثابت شده است حفظ بسیاری از صحابه تمامه قرآن را و اتمام کلام درین مقام در اتقان سیوطی باید جست متفق علیه + ۱۱ +

وعن جابر قال سمعت النبی صلی الله علیه وآله وسلم یقول اهتز العرش لموت سعد بن معاذ سعد بن معاذ بن نعمان انصاری اشهلی اوسی رضی الله عنه از اجله صحابه و اکابر ایشان ست اسلام آورد بمدینه بر دست مصعب بن عمیر و در وقتیکه فرستاده بود او را آنحضرت پیش از قدوم شریف خود بمدینه پس مسلمان شدند باسلام وی بنو عبد الاشهل و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم او را سید الانصار خوانده حاضر شد بدر را و احد را و ثابت ماند با آنحضرت در روز احد و در روز خندق در اکحل وی تیری رسید نایستاد خون وی تا بعد از ماهی وفات یافت و فرمود آنحضرت فرود آمدند بر موت وی هفتاد هزار فرشته و فرمود جنبید عرش از جهت موت سعد بن معاذ - وفی روایة اهتز عرش الرحمن لموت سعد بن معاذ متفق علیه - بدانکه شراح اختلاف کرده اند در بیان معنی اهتزاز عرش و سبب آن بعضی گفته اند که اهتزاز عرش کنایت ست از فرح و نشاط عرش بقدوم روح پاک وی حقیقة یا مجازا و صواب آنست که محمول بر حقیقت ست زیرا که حق جل و علا در جمادات علم و تمیز نهاده است چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در شان کوه احد فرموده که وی کوهی ست که دوست می دارد ما را و بعضی گفته اند که مراد فرح اهل عرش ست که ملائکه اند و بعضی گفته جنبیدن عرش را علامت ساختند بر موت سعد یا این عبارت کنایت ست از عظم شان وفات وی چنانکه می گویند قیامت برخاست بموت فلانی و کلام درین حدیث در اوائل کتاب در فصل ثالث از باب اثبات عذاب القبر گذشته است + ۱۲ + وعن البراء قال اهدیت لرسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حلة حریر - گفت براء بن عازب که از مشاهیر صحابه است که پیشکش فرستاده شد برای آنحضرت جفت جامه ابریشمی ظاهرا یکی از ملوک اعاجم آنرا فرستاده بود - فجعل اصحابه یمسونها و یتعجبون من لینها - پس گشتند یاران آنحضرت که مساس می کردند و بدست می سودند آن حله را و شگفت می کردند از نرمی آن و در روایتی آمده است که می گفتند فرود فرستاده شده است بروی از آسمان از جهت غایت تعجب و نادیدن مانند آن - فقال اتعجبون من لین هذه - پس گفت آنحضرت آیا عجب دارید شما از نرمی این حله - لمناديل سعد بن معاذ فی الجنة خیر منها و الین - هر آئینه مندیلهای سعد بن معاذ در بهشت بهتر ست از آن و نرم تر ست و مندیل بکسر میم و فتح آن و بر وزن منبر جامه که پاک کرده شود و مالیده شود بدان دست و اصل آن از مدل ست بمعنی چرک و در ذکر مندیل نه جامهای دیگر مبالغه است کما لا یخفی متفق علیه + ۱۳ + وعن ام سلیم بضم سین مادر انس که او را در صغر سن در خدمت آنحضرت گذاشته بود - انها قالت - روایت می کند که وی گفت - یا رسول الله انس خادمک - انس خدمتگار تست - ادع الله له - دعا کن مر او را یعنی از برکات دنیا که ثواب آخرت بحصول ایمان و برکت صحبت و خدمت تو حاصل شدنیست - قال - گفت آنحضرت - اللهم اکثر ماله و ولده - خداوندا بسیار گردان مال او را و فرزندان او را - و بارک له فیما اعطیته - و برکت و افزونی ده مر او را در چیزی که داده تو او را از نعمتهای خود - قال انس فوالله ان مالی لکثیر - گفت انس پس بخدا سوگند مال من بسیار ست و آورده اند که نخلستان وی دو بار بر می داد - و ان ولدی و ولد ولدی - و بدرستی فرزندان من و فرزندان فرزندان من - لیتعادون علی نحو المائة الیوم - هر آئینه می آید عدد ایشان بر مانند صد امروز یعنی امروز که این حکایت می کنم عدد باین مقدار رسید بعد از آن زیاده هم شده باشد پس منافی نشود با آنچه در روایتی دیگر آمده است که گفت روزی کرده شده ام من از صلب من ورای اولاد اولاد یکصد و بیست و پنج همه ذکور مگر دو دختر و گفته است دختر او که دفن کرده ام از اولاد صلبی وی نزدیک بصد و ازینجا معلوم می شود که اموال و اولاد از نعم الهی اند اگر موجب غفلت از ذکر حق و باعث بر معصیت نشوند متفق علیه + ۱۴ + وعن سعد بن ابی وقاص قال ما سمعت

نه آل داود علیه السلام و بعضی گفته اند که آل اینجا بمعنی شخص ست و داود پیغمبر علیه السلام بغایت خوش آواز بود وقتیکه زبور را بآواز خوش میخواند جنازه ها
از مجلس بر می خاست و ابو موسی الاشعری رضی الله عنه نیز در غایت خوش آوازی و خوش خوانی بود و در باب تلاوت حدیثی در خواندن وی
رضی الله عنه قرآن را و گوش نهادن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بر آن گذشته است متفق علیه + ۹ + وعن خباب بفتح خاء معجمه و تشدید
موحده بن الارت بفتح همزه و را و تشدید فوقانیه قدیم الاسلام ست ایمان آورد پیش از دخول دار ارقم و عذاب کرده شد بر اسلامش پس صبر کرد
و از مهاجرین اولین ست حاضر شد بدر را و ما بعد او را از مشاهد قال هاجرنا مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم نبتغی وجه الله تعالی فوقع اجرنا
علی الله گفت هجرت کردیم ما با آنحضرت در حالی که طلب می کردیم ذات خدا و رضای او را پس واقع و ثابت شد اجر و ثواب ما بر خدا بفضل و
کرم وی تعالی فمنا من مضی لم یاکل من اجره شیئا پس بعضی از ما کسانی اند که گذشتند از عالم و نخوردند از اجر در دنیا چیزی را و در فقر رفتند
منهم مصعب بن عمیر از جمله ایشان مصعب بضم میم و سکون صاد و فتح عین مهملتین بن عمیر بضم عین و فتح میم و سکون تحتانیه
قتل یوم احد کشته شد روز احد فلم یوجد له ما یکفن فیه پس یافته نشد مر او را جامه که تکفین کرده شود در وی الا نمرة مگر نمره بفتح نون و
کسر میم گلیمی سیاه و سفید بر مثال رنگ حیوان مشهور که او را پلنگ گویند و آن هم تمام نبود که از سر تا پا پوشیده شود فکنا اذا غطینا راسه
خرجت رجلاه پس بودیم ما چون می پوشیدیم سر او را بیرون می آمد هر دو پای او و اذا غطینا رجلیه خرج راسه و چون می پوشیدیم هر دو پای
او را بیرون می آمد سر وی فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم غطوا بها راسه بپوشید بآن نمره سر او را غطوا بفتح غین
معجمه و ضم طاء مهمله مشدده واجعلوا علی رجلیه من الاذخر و بگردانید بر هر دو پای او اذخر بکسر همزه و سکون ذال معجمه گیاهی مشهور ست
در مکه بوی خوش هم دارد و در احادیث ذکر آن بسیار ست و در حدیث آمده است که روزی مصعب بن عمیر نزد رسول خدا صلی الله علیه وآله
وسلم آمد و بود بر وی پوست تازه از گوسپند که بدان کمر خود را بسته بود پس آنحضرت فرمود نگاه کنید باین شخص که روشن گردانیده است خدای
تعالی دل او را بنور ایمان من دیده ام در مکه پدر و مادر او می خورانیدند او را بهترین طعام و شراب را و دیده ام بر وی حله که بدو ریست در هم
خریده بودند پس خواند او را محبت خدا و رسول خدا بآنچه می بینید ومنا من اینعت له ثمرته خباب بن الارت می گوید و بعضی از ما کسی ست
که رسید مر او را میوه او فهو یهدبها پس وی می چیند آن ثمره را کنایت ست از غنائم که دریافتند آنرا کسانی که در زمان فتوح
بلاد بودند و یافتند نصیبه خود را از اجر دنیا نیز اول صبر کردند و در آخر شکر ورزیدند پس ثمره مقصور بر اجر آخرت نیست بنوع رسیدن میوه
یانع میوه رسیده و یهدب بکسر دال و بضم نیز روایت ست هدب میوه چیدن متفق علیه + ۱۰ + وعن انس قال جمع القرآن علی عهد رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم اربعة جمع کردند قرآن را یعنی یاد گرفتند تمام قرآن را در زمان آنحضرت چهار کس ابی بن کعب و معاذ بن جبل و زید بن ثابت و
ابو زید چهارم ابو زید انصاری ست نام او سعد بن عمرو و بعضی گفته اند قیس بن السکن از اهل بدر ست قیل لانس من ابو زید گفته شد مر انس را
کیست ابو زید قال احد عمومتی گفت انس ابو زید یکی از اعمام من ست و عمومه بضم عین جمع عم چنانکه اعمام و اعمم کذا فی القاموس و مراد
چهار از انصار اند بلکه از خزرج که قوم انس اند و انس این را در مقام افتخار گفته است در وقتیکه اوس افتخار کردند بچهار کس از قوم خود بفضائل
که از تورپشتی در شرح ذکر کرده ایم و اگر عام هم داریم در وی تصریح نیست بآن که غیر این چهار دیگر نیستند زیرا که مفهوم عدد در امثال این مقام

آیا نیست در میان شما صاحب سر رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که نمیداند آن سر جز وی یعنی حذیفه مراد باین صاحب سر حذیفه بن
الیمان رض ست که او را صاحب سر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم می گفتند و بود نزد او علم منافقان و علامات نفاق که آنحضرت
او را بر آن اطلاع داده و بدان مخصوص گردانیده بود و امیر المومنین عمر رضی الله عنه از وی می پرسید که آیا هیچ می بینی ای حذیفه
در من از نشان نفاق چیزی گفت لا والله نمی بینم جز آنکه می گویند که بر سفره تو الوان طعام حاضر میشود و چون تحقیق کردند بیضه ها بود
که شکسته بود و زرد و سفید می نمود - رواه البخاری - و ازین حدیث معلوم میشود که عالم را باید که اگر دیگری را فاضل تر از خود داند طالب را
حواله بوی کند و طالب نیز اگر در جای خود علما یابد احتیاج بسفر و اتعاب نفس ندارد ۶۴ + **وعن** جابر ان رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم قال اریت الجنة - روایت ست از جابر که آنحضرت گفت نموده شد مرا بهشت - فرایت امراة ابی طلحة - پس دیدم زن
ابو طلحه انصاری را که مادر انس بن مالک و کنیت او ام سلیم ست و در نام وی اختلاف ست نخست در تحت مالک بن النضر بود پس
زائید انس را و کشته شد مالک در حالت اشراک و مسلمان شد ام سلیم و ابو طلحه او را خواستگاری کرد و ابا آورد ام سلیم از آن و او را باسلام
دعوت کرد پس مسلمان شد ابو طلحه پس قبول کرد و گفت من ترا بر اسلام تو خود را بزنی دادم مهر من همین اسلام تست و نیز گفت آنحضرت
وسمعت خشخشة امامی - و شنیدم آواز پای را پیش خود - فاذا بلال - پس ناگاه بلال ست که پیش پیش به بهشت می رود و خشخشه بفتح هر دو
خاء معجمه و سکون شین معجمه اولی آواز سلاح و هر چیز خشک که اجزای او بهم ساید مثل سلاح و نعل و جامه و مثل این حدیث در شان بلال
در باب التطوع نیز گذشته است - رواه مسلم + ۷ + **وعن** سعد قال کنا مع النبی صلی الله علیه وآله وسلم ستة نفر - روایت ست از سعد
بن ابی وقاص گفت بودیم ما با آنحضرت شش کس - فقال المشرکون اطرد هؤلاء لا یجترؤن علینا - پس گفتند مشرکان بران و
دور کن اینها را از مجلس خود تا با تو حکایت کنیم و ایشان دلیری نکنند در حرف و حکایت بر ما اطرد بضم همزه و سکون طا و را قال -
گفت سعد - وکنت انا وابن مسعود ورجل من هذیل وبلال ورجلان لست اسمیهما - گفت سعد در بیان شش نفر که چه کسان بودند بودم
من و ابن مسعود و یکمردی از قبیله هذیل بضم ها و فتح ذال معجمه و بلال و دو مرد دیگر که نام نمیبرم آنها را و گفته اند که آن دو مرد خباب و
عمار اند و این که گفت نام نمیبرم آنها را از جهت مصلحتی که در نام نبردن داشت یا بجهت نسیان و اول اظهر ست از عبارت -
فوقع فی نفس رسول الله - پس افتاد در خاطر پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ما شاء الله ان یقع - چیزی که خواست خدا که واقع شود
یعنی خواست آنحضرت که براند آنها را و دور کند بجهت استمالت دلهای مشرکان بطمع آنکه ایمان بیارند - فحدث نفسه - پس حکایت کرد
آنحضرت نفس خود را و باندیشید - فانزل الله تعالی - پس فرود فرستاد خدای تعالی این آیت را - ولا تطرد الذین یدعون ربهم بالغداة
والعشی یریدون وجهه - و مران کسانی را که میخوانند و ذکر می کنند پروردگار خود را صبح و شام می خواهند ذات پروردگار و رضای او را - رواه
مسلم + ۸ + **وعن** ابی موسی ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال له یا ابا موسی لقد اعطیت مزمارا من مزامیر آل داود - روایت ست
از ابی موسی اشعری که گفت آنحضرت مر او را ای ابو موسی داده شده است ترا مزماری از مزامیر داود و مزمار بکسر آلت زمر بمعنی سرود کردن
مثل نی و دف و طنبور و مانند آن که نه بزبان باشد و اینجا مراد آواز خوبست و لفظ آل مقحم ست زیرا که آنکه مشهور ست بحسن صوت داود ع ست

آنچه می دیدیم از درآمدن وی و درآمدن ما در وی گاه و بیگاه بر پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم نری در اول بضم نون ست بمعنی نظن و در ثانی بفتح
آورده اند که آنحضرت عبدالله بن مسعود را حکم کرده بود که اگر یکدو کس را ببینی که نزد من هستند درآی و حاجت باذن نیست متفق علیه ۴+

وعن عبدالله بن عمرو ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال روایت ست از عبدالله بن عمرو بن العاص که آنحضرت گفت
استقرؤا القرآن من اربعة طلب قرأت قرآن کنید و بیاموزید آنرا از چهار کس من عبدالله بن مسعود یکی از عبدالله بن مسعود که اقرأ
این قوم بود وسالم مولی ابی حذیفة که از فضلای موالی و خیار و کبار صحابه بود و از اهل فارس بود از اصطخر و امامت می کرد مهاجرین
اولین را در وقتیکه قدوم آوردند مدینه را با وجود آنکه در میان ایشان عمر می بود و ابوسلمه رضی الله عنهما و ابوحذیفه پسر عتبه بن ربیعه بن
عبد شمس بود نام او هشام ست از فضلای صحابه و از مهاجرین اولین و اسلام آورد پیش از درآمدن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم دار
ارقم را وابی بن کعب وسوم ابی بن کعب رضی الله عنه که اقرأ صحابه بود و او را سید القراء می گفتند و امیر المؤمنین عمر او را سید المسلمین
می نامید و کاتب وحی بود ومعاذ بن جبل مناقب او بیرون از حد حصر و احصاست و برادری داده بود او را آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
با عبدالله بن مسعود و بقضای یمن فرستاده بود و سابقا از احوال وی چیزی نوشته شده است متفق علیه ۵+ وعن علقمة تابعی
کبیر ست که در زمان آنحضرت تولد کرده از یاران و تابعان ابن مسعود ست قال قدمت الشام گفت قدوم آوردم بشام فصلیت
رکعتین پس گزاردم دو رکعت ثم قلت پستر گفتم و دعا کردم که اللهم یسر لی جلیسا صالحا خداوندا آسان گردان و پیدا کن برای من
همنشین نیک فاتیت قوما وجلست الیهم پس آمدم گروهی را و نشستم مائل بایشان فاذا شیخ قد جاء حتی جلس الی جنبی پس ناگاه
پیری بتحقیق آمد تا آنکه نشست به پهلوی من قلت من هذا گفتم من و پرسیدم از آن قوم کیست این قالوا ابوالدرداء گفتند
این ابوالدرداء ست صحابی مشهور جلیل القدر فقیه عالم حکیم زاهد از اصحاب صفه برادری داد آنحضرت میان او و میان سلمان
فارسی قلت انی دعوت الله ان یسر لی جلیسا صالحا فیسرک لی گفتم ابوالدرداء را بدرستی من دعا کردم خدای تعالی را
که میسر گرداند مرا همنشین نیک پس میسر گردانید ترا برای من فقال من انت پس گفت ابوالدرداء کیستی تو و از کجائی
قلت من اهل الکوفة گفتم از اهل کوفه ام قال اولیس عندکم ابن ام عبد گفت ابوالدرداء آیا نیست نزد شما ابن ام عبد یعنی
عبدالله بن مسعود صاحب النعلین والوسادة والمطهرة بکسر میم و فتح آن صاحب نعلین و بالین و آبدست دان آنحضرت که این اشیا خواص
او بود و باین خدمات و سعادات شب و روز مشرف و ممتاز بود پس بوجود این ملازمت نزد او علمها باشد که طالب را مستغنی میگرداند
از غیر وی وفیکم الذی اجاره الله من الشیطان علی لسان نبیه و در میان شماست آن کسی که امان داده است او را خدا از شیطان
بر زبان پیغمبر خود یعنی عمارا می خواهد ابوالدرداء باین کس عمار بن یاسر را که آنحضرت او را طیب مطیب می فرمود و بشارت به بهشت داد
و دعا کرد او را در وقتیکه عذاب می کردند او را مشرکان و می سوختند و گفت سرد شو و سلامت شو ای آتش بر وی چنانکه بر ابراهیم
خلیل الله گشتی و فرمود می کشند ترا ای عمار گروه باغیان می خوانی تو ایشان را به بهشت و می خوانند ترا ایشان بآتش و این در
معنی امان دادن از شیطان ست که بر طریق هدی مستقیم می ماند و بوسوسه از راه نمیرود اولیس فیکم صاحب السر الذی لا یعلمه غیره

وعن موسی بن طلحة تابعی ثقه جلیل ست و می گویند که تولد او در زمان نبوت شده است و طلحه طلحه بن عبید الله است که از عشره مبشره است
قال ما رایت احدا افصح من عائشة گفت ندیدم هیچ یکی را فصیح تر از عائشه مبالغه است یا بر حقیقت ست که وی ندیده باشد
هیچکس را فصیح تر از وی - رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح غریب ۶۷

باب جامع المناقب

ذکر کرد مؤلف درین باب مناقب بعضی از مشاهیر اصحاب بی تخصیص بطائفه مخصوص از ایشان و مترجم بترجمه مخصوصه چنانچه خلفا
و عشره و اهل بیت و ازواج و مهاجرین و انصار و غیرهم ۳۴

الفصل الاول عن عبد الله بن عمر قال رایت فی المنام کان فی یدی سرقة من حریر گفت ابن عمر دیدم در خواب گویا
در دست من قطعه از حریر ست - لا اهوی بها الی مکان فی الجنة الا طارت بی الیه قصد نمیکنم باین سرقه بسوی مکانی در بهشت بالا بر آمدن را
و بپایان افتادن را مگر آنکه می پراند سرقه مرا و میرساند بسوی آن مکان گویا که آن سرقه مثل بازوی پرنده شد فقصصتها علی حفصة پس گفتم
من این حال را و عرض کردم بر حفصه که خواهر ابن عمر بود فقصتها حفصة علی رسول الله پس گفت و عرض کرد آنرا حفصه بر پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
فقال ان اخاک رجل صالح او ان عبد الله رجل صالح - شک راوی ست پس گفت آنحضرت بدرستی برادر تو یعنی ابن عمر مردی صالح ست و این رویای صالح ست
متفق علیه ۲۲ وعن حذیفة قال ان اشبه الناس دلا وسمتا وهدیا برسول الله لابن ام عبد گفت حذیفه بدرستی که مشابه ترین مردم از روی
دل و سمت و هدی به پیغمبر خدا ابن ام عبد ست یعنی عبد الله بن مسعود که مادر او را کنیت بام عبد می کردند و دل بفتح دال و تشدید لام ست سیرت و حالت
و هیئت و بعضی گفته اند حسن حدیث گویا ماخوذ از دلالت ست که ظاهر حال او دلالت می کند بر حسن سریرت و در قاموس گفته دل همچون
هدی ست بی کینه و وقار و حسن منظر و در مجمع البحار دل شکل و شمائل و سمت بفتح سین و سکون میم طریق و قصد و بیشتر اطلاق او بر طریق اهل خیر آید
و در قاموس گفته سمت طریق و هیئت اهل خیر و فی الصراح سمت راه و روش نیکو و هدی بفتح ها و سکون دال طریقت و سیرت و هیئت و
بالجمله این هر سه لفظ قریب اند در معنی و هر سه با یکدیگر مذکور می شوند و آمده است که اصحاب عبد الله نزد عمر میرفتند و نظر می کردند بسمت و هدی
و دل وی پس شبه می کردند بآن من حین یخرج من بیته الی ان یرجع الیه هنگامی که بیرون می آمد عبد الله از خانه خود تا آن وقت
که باز می گشت بسوی خانه - لا ندری ما یصنع فی اهله اذا خلا - در نمی یابیم و نمیدانیم که چه می کند در اهل بیت خود وقتیکه بخلوت میرود یعنی
ظاهر حال او که بر ما ظاهر ست خود دلالت بر حسن استقامت او دارد و نمیدانیم که باطن او چگونه است و در خلوت چه حال دارد و این
بجهت استغراب طریقه و حال و حسن و کمال وی می گوید یعنی این طور حال غریب و راه و روش و استقامت مشکل ست که مستمر باشد
در غیبت و حضور یکسان بود با آنچه نزد حذیفه بود از خوف تکلف و تصنع و نفاق و نزد وی بود علم منافقین - رواه البخاری ۳۲
وعن ابی موسی الاشعری قال قدمت انا واخی من الیمن - گفت ابو موسی قدوم آوردم من و برادر من از یمن - فمکثنا حینا
پس درنگ کردیم چندگاهی در مدینه بر دربار آنحضرت - ما نری الا ان عبد الله بن مسعود رجل من اهل بیت النبی - گمان نمی بردیم ما
بر آنکه عبد الله بن مسعود مردی ست از اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم لما نری من دخوله و دخول امه علی النبی - از جهت

فی خرقۃ حریر فخصر اوالی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ روایت ست از عائشہ کہ جبرئیل آورد صورت اورا در پارۂ جامۂ ابریشمی سبز پس آنحضرت
ازینجا معلوم میشود کہ سرقہ مخصوص بحریر سپید نیست یا قضیہ متعدد ست یا اشتباہ راوی ست واللہ اعلم ۔ فقال ہذہ زوجتک فی الدنیا والآخرۃ ۔
پس گفت جبرئیل این زوجۂ تست در دنیا و آخرت و در بعضی بشارت ست عائشہ را بہ بہشت و ہمہ ازواج مطہرہ بہشتی اند چنانکہ از احادیث معلوم
می گردد و بشارت مخصوص بعشرہ نیست چنانکہ تحقیق یافتہ است ۔ رواہ الترمذی ۳۲ + وعن انس قال بلغ صفیۃ ان حفصۃ قالت انہا
بنت یہودی ۔ گفت انس کہ رسید صفیہ را کہ حفصہ گفت مرا و را دختر یہودی و بود صفیہ دختر حیی بن اخطب بضم حاء مہملہ و فتح خاء معجمہ اولی
و تشدید یاء ثانیہ فبکت پس بگریست صفیہ ۔ فدخل علیہا النبی پس درآمد بر صفیہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہی تبکی ۔ و حال آنکہ وی می گریست
فقال یا ہنیکیک ۔ پس گفت آنحضرت چہ چیز می گرداند ترا و در ای گریہ ۔ فقالت پس گفت صفیہ ۔ قالت لی حفصۃ انی ابنۃ یہودی فقالت
مر احفصہ کہ من دختر یہودی ام ۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انک لابنۃ نبی ۔ پس گفت آنحضرت بدرستی تو ہر آئنہ دختر پیغمبر
و ان عمک لنبی ۔ و بدرستی عم تو پیغمبر ست بجہت آنکہ حیی ابن اخطب پدر صفیہ از اولاد ہارون پیغمبر برادر موسی علیہما السلام بود و میان صاحب
پدر او پیغمبر باشد و عم او نیز پیغمبر بود ۔ و انک لتحت نبی ۔ و بدرستی تو ای صفیہ زیر پیغمبر و زوجۂ اوئی مر او ذات شریف خود داشتہ است
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فبم تفخر علیک ۔ پس در چہ چیز و بسبب کدام فضیلت می نازد حفصہ بر تو و بزرگی میکند بر تو مقصود وصف منقصت
کہ در صفیہ است کہ وی جامع صفات فضل و کرم ست نہ تفضیل وی بر دیگران پس نگوئیم کہ این صفات مخصوص بصفیہ است بلکہ تمامۂ نساء
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ در شیعہ اند شریک اند در ین صفات زیرا کہ دختران اسمعیل اند کہ برادر اسحق ست و در تحت تصرف آنحضرت اند
ثم قال ۔ پس گفت آنحضرت بحفصہ بعد از تسلیۂ صفیہ اتقی اللہ یا حفصۃ ۔ بپرہیز کن خدارا و بترس از وی ای حفصہ کہ جنگ کنی با کسے و فخر
و عیب گیری بر کسے ۔ رواہ الترمذی والنسائی ۳۳ + وعن ام سلمۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دعا فاطمۃ عام الفتح ۔ روایت ست
از ام سلمہ کہ آنحضرت خواند فاطمہ را و طلبید نزد خود سال فتح مکہ ۔ فناجاہا پس راز گفت بوی پنہانی فبکت ۔ پس بگریست فاطمہ ۔ ثم
حدثہا فضحکت ۔ پس باز سخنی گفت آنحضرت فاطمہ را پس بخندید فاطمہ ۔ فلما توفی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سالتہا عن بکائہا و ضحکہا
پس ہنگامی کہ وفات یافت آنحضرت پرسیدم فاطمہ را از گریستن اول او از خندۂ وی ثانیاً ۔ فقالت اخبرنی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم انہ یموت فبکیت ۔ پس گفت فاطمہ خبر داد مرا آنحضرت کہ وی می میرد در ین نزدیکی پس بگریستم من ۔ ثم اخبرنی انی سیدۃ نساء اہل الجنۃ
فضحکت ۔ پس خبر داد مرا کہ من بی بی زنان اہل بہشتم ۔ الا مریم بنت عمران ۔ مگر مریم دختر عمران ۔ فضحکت ۔ پس بخندیدم مناسبت این حدیث
باین باب ظاہر نیست مگر آنکہ تتمیم باشد باقیہ وارد شدہ است کہ مریم زوجۂ آنحضرت ست در بہشت کذا قال الطیبی ۔ رواہ الترمذی ۳۴ +

الفصل الثالث

عن ابی موسی قال ما اشکل علینا اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حدیث قط ۔ گفت ابو موسی
اشعری مشکل نمیشد بر ما کہ اصحاب آنحضرت ہیچ حدیثے و ہیچ سخنے ہرگز مشکل نباشد بعد از بشنیدن از باب افتعال و در بعضے نسخہ
اشکل بی تا ۔ فسالنا عائشۃ ۔ پس پرسیدیم ما عائشہ را ۔ الا وجدنا عندہا منہ علما ۔ مگر می یافتیم نزد عائشہ از آن مشکل علمیکہ حل آن
اشکال می کرد از جہت وفور علم وی بسماع از آنحضرت و قوت اجتہاد ۔ رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث حسن صحیح غریب ۳۵ +

ملک مخصوص بہ نبی نیست خصوصاً در خواب آنچہ مخصوص ست آوردن او ست وحی را از خدا و بعضے گفتہ اند کہ اصل این رویا حق ست و لیکن شک و تغییر
او ست کہ در اجتہاد ظاہر باشد یا خبری دیگر باشد خلاف ظاہر یا مراد او وجہ در دنیا ست یا در آخرت ۱۲ منہ برمتفق علیہ ۲۶ ۲ وعنہا قالت ان الناس
کانوا یتحرون بہدایاہم یوم عائشۃ ۔ و ہم از عائشہ ست کہ مردم بودند کہ قصد می کردند بہدیہ ہای خود در روز نوبت من یعنے پیشکشہا را کہ میخواستند
برای آنحضرت بیاورند نگاہ می داشتند تا روزی کہ نوبت عائشہ باشد بخدمت بفرستند و تحری تشدید یعنی قصد و کوشش در طلب آید چنانکہ تحری
قبلہ و تحری لیلۃ القدر می گویند یعنی طلب آنچہ سزاوار ست و اولی ست و احری ۔ یبتغون بذالک مرضاۃ رسول اللہ ۔ طلب کنند بآن تحری رضای
پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ مرضات بفتح میم و سکون را مصدر ست یعنی رضا ۔ و قالت ان نساء رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کن حزبین
و گفت عائشہ کہ زنان آنحضرت بودند دو گروہ ۔ فحزب فیہ ۔ پس یک گروہ بود کہ در وی ۔ عائشہ و صفیہ و حفصہ و سودہ ۔ بودو عائشہ سردار
اینہا بود از جہت محبت رسول خدا و وی و حفصہ موافق و مرافق یکدیگر بودند چنانکہ ابو بکر و عمر متفق و متحد بودند ۔ و الحزب الآخر ام سلمہ و سائر نساء
رسول اللہ ۔ و گروہ دیگر ام سلمہ و باقی زنان پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ و سردار ایشان ام سلمہ بود ۔ فتکلم حزب ام سلمہ ۔ پس سخن کردند گروہ
ام سلمہ ۔ فقالتن لہا ۔ پس گفتند مر ام سلمہ را ۔ کلمی رسول اللہ ۔ سخن کن و بگو پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ یکلم الناس فیقول ۔ سخن کند بر مردم
پس می گویند من اراد ان یہدی الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فلیہد الیہ حیث کان ۔ کسی کہ خواہد کہ ہدیہ فرستد بسوی آنحضرت پس باید کہ
ہدیہ فرستد ہر جا کہ باشد چہ در خانۂ عائشہ و چہ در خانۂ غیر وی و تخصیص نکنند بخانۂ عائشہ ۔ فکلمتہ ۔ پس کلام کرد ام سلمہ با آنحضرت در ین باب ۔ فقال لہا
لا تؤذینی فی عائشۃ ۔ پس گفت آنحضرت مر ام سلمہ را ۔ آزار مکن مرا در باب عائشہ و از جہت عائشہ ۔ فان الوحی لم یاتنی و انا فی ثوب امراۃ
الا عائشۃ ۔ زیرا کہ ہر شتی وحی نمی آید مر او حال آنکہ من در جامۂ خواب ہیچ زنی باشم غیر عائشہ ۔ قالت اتوب الی اللہ من اذاک ۔ گفت ام سلمہ
توبہ می کنم بسوی خدا از آزار تو ۔ یا رسول اللہ ثم انہا دعت فاطمۃ فارسلت الی رسول اللہ ۔ پس از ین زنان کہ حزب ام سلمہ اند بخواند فاطمہ را پس
بفرستاد نزد بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ فکلمتہ ۔ پس کلام کرد فاطمہ رض آنحضرت را ۔ فقال یا بنیۃ الا تحبین ما احب ۔ پس گفت آنحضرت
ای دختر کم من آیا دوست نمیداری تو چیزی را کہ دوست میدارم من ۔ قالت بلی ۔ گفت فاطمہ بلی دوست می دارم چیزی را کہ دوست میداری تو
مرا فاجبی ہذہ ۔ گفت آنحضرت پس اگر دوست میداری چیزی را کہ دوست میدارم من دوست دار این زن را یعنے عائشہ را و آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم امر نکردہ بود کسے را کہ در روز عائشہ بیارد و حق آن نساء بآن تعلق نگرفتہ بود اگر کسے بطور خود بیاید منع برای چہ کند متفق علیہ
و ذکر حدیث انس ۔ و ذکر کردہ شد حدیث انس کہ در اول وی انہ ست ۔ فضل عائشۃ علی النساء فی باب بدء الخلق بروایۃ ابی موسیٰ ۔

فی باب بدء الخلق بروایت ابی موسیٰ اشعری رض ۲ ۴ ۲

الفصل الثانی عن انس ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال حسبک من نساء العالمین مریم بنت عمران و خدیجۃ
بنت خویلد و فاطمۃ بنت محمد و آسیۃ امراۃ فرعون ۔ روایت ست از انس کہ آنحضرت گفت بس ست ترا از زنان جہانیان
شناختن مناقب و فضائل این چہار زن کہ از غیر خود فاضل اند و ذکر عائشہ درین حدیث نکرد از جہت اکتفا کردن بذکر وی در احادیث
دیگر کما قالوا و آسیہ بتقدیم ہمزہ بر سین بست و خطاب با نبی ست یا عام ۔ رواہ الترمذی ۲ ۲ ۲ **وعن** عائشۃ ان جبرئیل جاء بصورتہا

ولکن کان یکثر ذکرها - ولیکن بود آنحضرت که بسیار می کرد یاد خدیجه را - وربما ذبح الشاة - وبسا که ذبح میکرد گوسفند را - ثم یقطعها - بتشدید - اعضاء - پستر
پاره پاره می کرد گوسفند را عضو عضو تقطیع پاره پاره کردن و عضو بضم و کسر اندام - ثم یبعثها فی صدائق خدیجة - پستر میفرستاد آنحضرت آن گوسفند را یا اعضا
در زنانی که دوستان خدیجه بودند - فربما قلت له وکان لم تکن فی الدنیا امرأة الا خدیجة - پس بسا که می گفتم من مر آنحضرت را گویا نبود در دنیا هیچ زنی
موصوف بصفات حمیده مگر خدیجه - فیقول انها کانت وکانت - پس میگفت آنحضرت در مدح و تعریف خدیجه که خدیجه بود چنین و چنین و بود چنین و چنین
بطریق ابهام میگفت بجهت مبالغه و اشارت بآنکه بیان صفات وی از حد و اندازه بیرون است و میفرمود - وکان لی منها ولد - و بود مرا از خدیجه اولاد و همه اولاد
آنحضرت از خدیجه است رضی الله عنها الا ابراهیم از ماریه و کدام اولاد فاضل تر و کامل تر از فاطمه سیدة نساء العالمین مادر حسن و حسین سلام الله علیهم اجمعین بود
و درینجا تعریض است بعائشه که از وی هیچ ولدی نشده و اشارتست که اخص و اعز صفات نسا و فوائد آن اولاد است - متفق علیه ۴ - وعن
ابی سلمة - ابو سلمه نام صحابی مشهور است زوج ام سلمه و هم نام پسر عبد الرحمن بن عوف است تابعی کبیر امام جلیل القدر راوی عائشه است و اینجا همین
مراد است - ان عائشة قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - روایت میکند ابو سلمه که عائشه گفت گفت آنحضرت - یا عائش هذا جبرئیل
یقرئک السلام - ای عائشه این جبرئیل است میخواناند ترا سلام یعنی میرساند بتو سلام عائش بحذف تا و این را در اصطلاح نحو ترخیم میگویند که از آخر
منادی حرفی حذف می کنند و یقرئک بضم یا از اقراء بمعنی خوانانیدن و چون بعد از سلام رسیدن جواب سلام می گویند گویا سلام خواندن بر کسی
سلام خوانانیدن است او را ازین جهت می گویند که فلانی سلام میخواناند ترا و اگر گویند یقرء علیک السلام بفتح یا یعنی میخواند بر تو سلام و می گوید ترا سلام
چنانکه در حدیث خدیجه گذشت این سخن مکرر گفته شده است فتذکر - قالت - گفت عائشه یعنی در جواب سلام جبرئیل - وعلیه السلام ورحمة الله - و
بر جبرئیل سلام و رحمت خدا - قالت وهو یری ما لا اری - و گفت عائشه و آنحضرت میدید چیزی را که نمی بینم من و آن شخص جبرئیل است که آنحضرت
می دید و عائشه نمیدید - متفق علیه ۵ - وعن عائشة قالت قال لی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اریتک فی المنام ثلث لیال - گفت عائشه
گفت مرا آنحضرت نموده شده تو مرا در خواب سه شب - یجیئ بک الملک فی سرقة من حریر - می آورد ترا یعنی صورت و مثال ترا در قطعه از جامه ابریشمی
جید و سره سرقه بمهمله و قاف بفتحات شقه حریر سفید یا مطلق معرب سره و در حدیث دیگر آمده است که گفت عائشه فرود آورد جبرئیل صورت مرا در
کف دست آنحضرت وجه توفیق میان دو روایت آنست که صورت در حریر بود و حریر در کف دست و تواند که دو بار نزول کرده باشد یکبار در کف دست
و بار دیگر در قطعه حریر - فقال لی هذه امرأتک - پس گفت فرشته برای من این زن تست - فکشفت عن وجهک الثوب - پس برداشتم از روی
صورت تو جامه - فاذا انت هی - پس ناگاه تو اکنون آن صورتی که دیده بودم یا کشف کردم جامه را از روی تو و نزد مشاهده تو پس ناگاه تو آن
صورتی که دیده بودم هر دو معنی گفته اند فافهم - فقلت ان یکن هذا من عند الله یمضه - پس گفتم اگر هست این خواب دیدن از پیش خدا در گذراند
خدای تعالی این را یعنی می سازد این مهم را اگر گفته شود که شک در بودن این از نزد خدا چه معنی دارد و نوم انبیا وحی است خصوصا سید الانبیا
صلوات الله وسلامه علیه وعلیهم اجمعین جوابش آن گفته اند که اگر این واقعه منام پیش از نبوت بود فلا اشکال و اگر بعد از نبوت باشد
پس مراد اینجا شک نیست بلکه برای تقریر وقوع و تحقیق اوست و این کلام را کسی می گوید که بتحقیق ثابت است امر بروی چنانکه
سلطان می گوید اگر من سلطانم ببین که چه می کنم ترا اگر گویند آمدن فرشته منافی است ببودن این پیش از نبوت جوابش آنکه رویت

در سال شانزده مرده و ریحانه بنت شمعون یا بنت زید که مذکور شد بعضی گفته اند آزاد نکرده و طی بملک یمین نمود و دیگر جاریه بود که زینب بنت
جحش او را بخشیده بود و دیگری بود از جائی بند کرده شده والله اعلم + ۶ +

الفصل الاول عن علی رضی الله عنه قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول - گفت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه
شنیدم آنحضرت را می گفت - خیر نسائها مریم بنت عمران - بهترین زنان دنیا یا آن امت که مریم در وی بوده مریم بنت عمران ست - وخیر
نسائها خدیجة بنت خویلد - و بهترین زنان دنیا یا این امت خدیجه بنت خویلد ست - متفق علیه وفی روایة قال ابو کریب - گفت ابو کریب
بضم کاف که راوی این حدیث از وکیع ست - واشار وکیع الی السماء والارض - و اشارت کرد وکیع که از حفاظ حدیث ست و در مرتبه مالک
و اقران اوست بسوی آسمان و زمین از برای بیان معنی دنیا یعنی بهتر ست از آنهائی که در زیر آسمان و بر زمین اند و ازین حدیث ظاهر شد
که مریم و خدیجه هر یک بهترین امت خود ست ولیکن معلوم نشد نسبت میان این هر دو که کدام فاضل تر ست نقل کرده شده است
از تفسیر نسفی که خدیجه و عائشه افضل اند از مریم بر قول صحیح که مریم پیغمبر نیست و این خود مقرر ست که این امت مرحومه بهتر ست
از امتان دیگر باز در عائشه و خدیجه نیز اختلاف کرده اند و همچنین در فضل فاطمه بر عائشه و مالک گفت رحمة الله علیه فاطمه جگر پاره
پیغمبر ست و من بر جگر پاره پیغمبر هیچکس را فضل ننهم و بقیه کلام در فصل اول از مناقب اهل بیت گذشت + ۲ + وعن ابی هریرة
قال اتی جبرئیل النبی صلی الله علیه وآله وسلم فقال - گفت ابو هریره آمد جبرئیل آنحضرت را پس گفت - یا رسول الله هذه خدیجة قد اتت
معها اناء فیه ادام - این خدیجه است بتحقیق آمده با وی آوندی ست که در وی نان خورشی ست - او طعام - یا طعامی ست شک
راویست و آمدن خدیجه از مکه بود بغار حرا که آنحضرت در آنجا مشغول میبود قوت چند روزه با خود می برد روزی مگر خدیجه خود برده است و این
بشارت یافته همچنین گفته اند بعضی شراح پوشیده نماند مشهور آنست که مشغول بودن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پیش از نزول
جبرئیل بود ظاهرا بعد از نزول نیز زمانی در آنجا بوده اند و خدیجه رضی الله عنها در آن زمان طعامی برای آنحضرت برده یا این طعام
آوردن وقت دیگر باشد والله اعلم این خبر جبرئیل داد و گفت - فاذا اتتک فاقرأ علیها السلام من ربها ومنی - پس چون بیاید خدیجه
ترا پس بخوان بروی سلام از پروردگار وی و از جانب من و گفته اند که درینجا فصل ست مر خدیجه را بر عائشه که در حدیث عائشه بسلام
جبرئیل اکتفا کرده اند چنانچه بیاید - وبشرها ببیت فی الجنة من قصب - و مژده ده مر خدیجه را بخانه در بهشت از قصب بفتح قاف و صاد مهمله مروارید
میانه کاواک فراخ مقدار کوشکی و در بهشت گنبدها بود از مروارید و قصب از جواهر آن بود که دراز و مجوف باشد و در احادیث دیگر صریحا ذکر
لؤلؤ و دره آمده - لا صخب فیه ولا نصب - نیست غوغا در آن خانه و نه رنج و تعب و صخب بفتحتین بانگ و فریاد و نصب بفتحتین رنج و رنج دیدن
یعنی خانه بی زحمت و بی رنج بر خلاف خانه های دنیا یا بی بانگ و فریاد کردن و رنج کشیدن در بنای خانه که بنای خانه بی فریاد و رنج کشیدن نمیباشد و آنجا همین طور
بشارت و گفته اند که این جزای آنست که وی رضی الله عنها نخست اسلام آورد بطوع و رغبت بی رفع صوت و منازعت و تعب - متفق علیه + ۳ +
وعن عائشة رضی الله عنها قالت ما غرت - بکسر غین معجمه - علی احد من نساء النبی صلی الله علیه وآله وسلم ما غرت علی خدیجة - گفت
عائشه که من غیرت نکرده ام و رشک نبرده ام بر هیچ یکی از زنان پیغمبر آنچنانکه غیرت برده ام بر خدیجه - وما رأیتها - و من ندیده ام خدیجه را -

گفت و حال آنکه وی گیرنده است در کعبه را شنیدم پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم یقول الا ان مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح می گفت آنحضرت آگاه باشید که حال عجیب و داستان اهل بیت من در میان شما بمثل و داستان کشتی نوح ست من رکبها نجا کسی که سوار شد کشتی نوح را رستگار شد و من تخلف عنها هلک و کسی که پس ماند و سوار نشد آنرا هلاک شد رواه احمد + ۱۲ +

باب مناقب ازواج النبی صلی الله علیه وآله وسلم ورضی الله عنهن

بدانکه ازواج آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در وقتی نه بودند و در وقت دیگر یازده و در وقت دیگر زیاده بر آن و وقتی کمتر از آن در جامع الاصول آورده است که علما اختلاف دارند در عدد ازواج پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و در ترتیب ایشان و عدد آنهائیکه مرده اند پیش از آنحضرت و آنهائی که مرده اند بعد از وی صلی الله علیه وآله وسلم و آنها که دخول کرده با آنها و آنها که دخول نکرده و جماعه از زنان هستند که آنها را خواستگاری کرده و در نکاح نه در آورده و آن زنان که عرض کردند خود را بر آنحضرت و گفته که ما ذکر میکنیم آنچه مشهورتر ست از اقوال پس از آن ذکر کرد صاحب جامع الاصول اسماء ایشان را و احوال ایشان را و کاتب حروف در شرح اسما و تاریخ نکاح و وفات ذکر کرده و در تکمله شرح احوال نیز نوشته است و درینجا بر ذکر اسما و تاریخ اقتصار نموده اول ازواج مطهره ام المؤمنین خدیجه بنت خویلد ست تزوج کرد او را آنحضرت و خدیجه چهل ساله و آنحضرت بیست و پنج ساله بود و وفات یافت پیش از هجرت بسه سال بر قول صحیح بعد از وی سوده بنت زمعه را تزوج در مکه کرد و مرد در سال پنجاه و چهار عائشه صدیقه بنت ابی بکر صدیق تزوج کرد او را بمکه و وی شش ساله بود و بنا کرد باو در نه سالگی و وفات یافت در سال پنجاه و پنج یا پنجاه و هشت حفصه بنت عمر بن الخطاب تزوج کرد در سال دوم یا سوم از هجرت و مرد در سال چهل و پنج یا چهل و یک زینب بنت خزیمه تزوج کرد در سال سوم و مرد در سال چهارم ام سلمه بنت امیه مخزومی تزوج کرد در سال چهارم یا سوم و مرد در سال پنجاه و نه و بعضی گفته اند در سال شصت و دو و اول صحیح تر ست و زینب بنت جحش تزوج کرد در سال پنجم و مرد در سال بستم یا بست و یکم و وی اول کسی ست که رفت از عالم از ازواج بعد از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم ام حبیبه بنت ابی سفیان خواهر معاویه و اصح و اشهر آنست که تزویج کرد او را نجاشی برای آنحضرت بچهار صد درهم در سال ششم در حبشه که همراه شوهر خود عبید الله بن جحش رفته بود و عبید الله نصرانی شد و بمرد جویریه بضم جیم و فتح واو بنت حارث بند کرد آنحضرت او را در غزوه مریسیع در سال ششم پس آزاد کرد و تزوج نمود و مرد در سال پنجاه و شش میمونه بنت الحارث تزوج در سال هفتم موت در سال شصت و یک یا پنجاه و یک و وی خاله ابن عباس ست صفیه بنت حیی بن اخطب در سال هفتم در غزوه خیبر اسیر ساخت و آزاد کرده تزوج نمود و وی در آن زمان هفده ساله بود و وفات یافت در سنه خمسین و قیل اثنین و خمسین و قیل غیر ذلک ریحانه بنت زید یهودیه بود بند کرد و اعتاق کرده تزوج نموده در سال ششم و مرد در وقت رجوع از حجة الوداع این یازده زن را تزوج کرده دخول نموده است و جماعه از زنان مقدار بیست یا بیشتر بوده اند که ایشان را تزوج فرموده و پیش از دخول مفارقت نمود و بعضی را خواستگاری نموده و تزوج نفرموده و بعضی نزد نزول کریمه یا ایها النبی قل لازواجک الآیه دنیا اختیار کرده بدر رفتند و تفاصیل آن مذکور ست در جامع الاصول و اما سراری بعضی گفته اند چهار بوده مشهورترین آنها ماریه قبطیه ام ابراهیم بن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

وگفتہ است ترمذی ہذا حدیث صحیح حسن غریب ۳+ وعن ام الفضل بنت الحارث والدۂ ابن عباس ست وفضل رض نیز پسر اوست
بزرگ تر از عبد اللہ بن عباس کنیت کردہ شد بنام وی و وی خواہر میمونہ است کہ از ازواج مطہرہ است۔ انہا دخلت علی رسول اللہ
روایت می کند ام الفضل کہ وی درآمد بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقالت پس گفت یا رسول اللہ انی رایت حلما منکرا۔ بدرستی
من دیدہ ام خوابی بد را۔ اللیلۃ۔ امشب حلم بضم حاء مہملہ خواب کہ دیدہ شود۔ قال وما ہو۔ گفت آنحضرت وچیست آن خواب۔ قالت گفت
ام الفضل۔ انہ شدید۔ بدرستی آن خواب سخت ست نمی یارم گفت۔ قال۔ باز گفت آنحضرت۔ وما ہو قالت رایت کان قطعۃ من جسدک قطعت
گفت ام الفضل گویا پارۂ از تن تو بریدہ شدہ است۔ ووضعت فی حجری۔ ونہادہ شد در کنار من۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم رایت خیرا۔ دیدی تو ای ام الفضل خواب نیک را۔ تلد فاطمۃ ان شاء اللہ غلاما۔ می زاید فاطمہ اگر خواستہ است خدا پسری را۔ یکون فی حجرک۔ میباشد آن پسر
در کنار تو یعنی می نہند او را در کنار تو بجہت خویشیہا وقرابتہا کہ درمیان ست تا تربیت آن پسر تو کنی۔ فولدت فاطمۃ الحسین۔ پس زائید فاطمہ
حسین را۔ فکان فی حجری۔ پس بود حسین در کنار من۔ کما قال رسول اللہ۔ چنانچہ گفتہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فدخلت یوما
علی رسول اللہ پس درآمدم روزی بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فوضعت فی حجرہ۔ پس نہادم در کنار آنحضرت ودر بعضی نسخ فی حجری نہادم در
کنار خود۔ ثم کانت منی التفاتۃ۔ پستر شد از من نگریستنی بجانبی۔ فاذا عینا رسول اللہ پس ناگاہ ہر دو چشم پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
تہریقان الدموع۔ میریزند اشکہا را۔ قالت۔ گفت ام الفضل فقلت یا نبی اللہ بابی انت وامی پس گفتم ای پیغمبر خدا پدر ومادر من فدای
تو باد۔ مالک۔ چہ شد ترا کہ اشک می ریزی۔ قال اتانی جبرئیل۔ گفت آنحضرت آمد مرا جبرئیل علیہ السلام۔ فاخبرنی ان امتی ستقتل ابنی ہذا۔
پس خبر داد جبرئیل مرا کہ امت من نزدیکست کہ بکشند این پسر مرا۔ فقلت ہذا۔ پس گفتم بطریق تعجب واستبعاد این پسر را۔ قال نعم۔ گفت آری
این پسر را۔ واتانی بتربۃ من تربۃ حمراء۔ وداد مرا جبرئیل خاکی از خاک آن موضع سرخ ۴+ وعن ابن عباس انہ قال رایت النبی
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیما یری النائم ذات یوم بنصف النہار۔ گفت ابن عباس دیدم آنحضرت را در آنچہ می بیند خواب بیننده یک روزی
در نیم روز۔ اشعث اغبر۔ ژولیدہ موی غبار آلودہ۔ بیدہ قارورۃ فیہا دم۔ در دست آنحضرت شیشہ ایست کہ در وی خون ست۔ فقلت
بابی انت وامی ما ہذا۔ پس گفتم پدر ومادر من فدای تو باد چیست این حال واین شیشہ۔ قال ہذا دم الحسین واصحابہ۔ گفت آنحضرت
این خون حسین ویاران اوست۔ ولم ازل التقطہ منذ الیوم۔ وہمیشہ ام کہ می چینم آنرا تا امروز۔ فاحصی ذلک الوقت۔ ابن عباس گفت پس یاد میدارم
ومی شمارم آن وقت را۔ فاجد قتل ذلک الوقت۔ پس می یابم کہ کشتہ شد حسین در آن وقت۔ رواہما البیہقی فی دلائل النبوۃ۔ روایت کردہ است
این دو حدیث را بیہقی در دلائل النبوۃ۔ واحمد الاخیر۔ وروایت کردہ است احمد حدیث اخیر را ۵+ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم احبوا اللہ لما یغذوکم من نعمہ۔ وہم از ابن عباس ست کہ گفت گفت آنحضرت دوست دارید خدا را از جہت چیزی کہ خورش می دہد وپرورش می کند شما را
از نعمت ودر بعضی نسخ من نعمہ بصیغہ جمع یعنی از نعمتہای خود۔ فاحبونی لحب اللہ۔ پس دوست دارید مرا از جہت دوستی خدا یعنی از جہت
دوست داشتن شما خدا را یا از جہت دوست داشتن خدا مرا۔ واحبوا اہل بیتی لحبی۔ ودوست دارید اہل بیت مرا از جہت دوستی من بہر دو
معنی وظاہر آنست کہ مراد اول باشد۔ رواہ الترمذی ۶+ وعن ابی ذر قال وہو آخذ بباب الکعبۃ سمعت النبی۔ روایت ست از ابی ذر کہ وی

کہ تحقیق انعام و احسان کردہ است خدای تعالیٰ بہدایت و کرامت بروی - و انعمت علیہ - و انعام و احسان کردم بر وے باعتاق
و تبنی آنکس کسیست - اسامۃ بن زید - پوشیدہ نماند کہ انعام حق جل و علا و انعام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در قرآن نسبت بزید کہ پدر
اسامہ است مذکور ست لیکن انعام بر پدر مستلزم انعام بر پسر ست باین اعتبار آنحضرت مصدق آیت کریمہ بر اسامہ فرود آورد گویا کہ
فرمود زید و پسر او اسامہ - قال ثم من - گفتند علی و عباس بعد ازان کیست - قال - گفت آنحضرت - علی بن ابی طالب - فقال العباس - پس گفت
عباس - یا رسول اللہ جعلت عمک آخر ہم - گردانیدی عم خود را آخر اہل بیت خود یعنی اگر بعد ازین ہیچ مرا خواہی گفت - قال ان علیا سبقنی
بالہجرۃ - گفت آنحضرت بدرستی کہ علی سبقت کردہ است ترا بہجرت - اسلام عباس رضی اللہ عنہ بعد از واقعہ بدر ست و بعضے میگویند عباس ہم در مکہ
مسلمان بود و لیکن از مشرکان می پوشید و باوجود ہجرت بعد ازان کردن پوشیدہ نماند کہ اگر تعدد وجوہ منظور و ملحوظ نباشد تقدم اسامہ بر علی در ہجرت مشکل
مینماید فافہم و باللہ التوفیق - پس البتہ درین مقام تعدد اعتبار وجوہ حیثیات معتبر ست - رواہ الترمذی و ذکر ان عم الرجل صنو ابیہ - در کتاب الزکوٰۃ
و ذکر کردہ شد این حدیث کہ در منقبت عباس رضی اللہ عنہ واقع ست در کتاب زکوٰۃ و این جا در ضمن حدیث عبد المطلب بن ربیعہ مذکور شد ۲۶

الفصل الثالث ۲۷ **عن عقبۃ** بضم عین و سکون قاف ابن الحارث صحابی ست از اولاد نوفل بن عبد مناف اسلام آورد در روز فتح
قال - گفت - صلی ابو بکر العصر - گزارد ابو بکر صدیق نماز دیگر را - ثم خرج یمشی و معہ علی - پس بیرون آمد ابو بکر رضی اللہ عنہ و حالی کہ او میرود
و باوی علی بود رضی اللہ عنہما - فرای الحسن یلعب بالصبیان - پس دید ابو بکر حسن را کہ بازی میکنند با کودکان - فحملہ
علی عاتقہ - پس برداشت ابو بکر حسن را بر دوش خود - و قال بابی شبیہ بالنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیس شبیہا
بعلی - و گفت ابو بکر بطریق طیب سوگند می خورم بپدر خود حسن مانند ست بہ پیغمبر نیست مانند بعلی - و علی یضحک - و علی
خندہ میکرد - رواہ البخاری ۲۷ **و عن انس** قال اتی عبید اللہ بن زیاد برأس الحسین - گفت انس آورده شد نزد عبید اللہ
بن زیاد کہ قاتل حضرت امام حسین و سردار لشکر یزیدیان بود سر مبارک امام حسین را فجعل فی طست فجعل ینکت - پس گردانیدہ شد سر شریف در طشت پس گشت آن شقی کہ می کاود سر مبارک او را بچوبے کہ در دست او بود - و قال
فی حسنہ شیئا - و گفت در حسن امام حسین چیزی یعنی گفت بطریق انکار و ابعاد کہ حسین چندان حسن نداشت و از روایت ترمذی
ظاہر میشود کہ نفی کرد مبالغہ نمود در حسن و جمال وی از بطریق استہزا و سخریت و تنبیہ و تہور کہ حاصل شد آن بخبث و القبل وی رضی اللہ عنہ
قال انس فقلت و اللہ انہ کان اشبہہم برسول اللہ - گفت انس پس گفتم من بخدا سوگند بدرستی وی بود مشابہ ترین مردم بہ پیغامبر خدا صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم - کان مخضوبا بالوسمۃ - و بود سر مبارک وی رنگ کردہ شدہ بود بوسمہ کہ نام گیاہیست کہ بآن سیاہ میکنند موی را و ہمیشہ نفقہ او
و ہم آن خطاء و سکون سین و فتح آن و کسر سین افصح ست در لغت حجاز - رواہ البخاری و فی روایۃ الترمذی نحوہ آنچنین آمدہ ست کہ قال - گفت انس
لست عند ابن زیاد - نبودم من نزد ابن زیاد - فجیئ برأس الحسین - پس آورده شد سر مبارک حضرت امام حسین رضی اللہ عنہ - فجعل یضرب بقضیب فی انفہ
پس گشت ابن زیاد مر دو نہ بینی او را بشاخی کہ در دست او بود در بینی امام حسین رض - و یقول ما رایت مثل ہذا حسنا - و می گوید ندیدہ ام مثل این را در حسن
فقلت اما ان کان اشبہہم برسول اللہ - پس گفتم من آگاہ باش بدرستی وی بود مشابہ ترین مردم بہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و قال

افتادہ بودیم بعد از چند روز بشنیدن خبر گرانی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمدینہ باز آمدیم و ذکر ہبوط کہ بمعنے از بالا بپایان فرود آمدنست
بجہت آنست کہ آن موضعی کہ لشکر در آنجا افتادہ بود موضعی ست کہ در جانب علو مدینہ است کہ او را جرف بجیم و فا و ضمتین گویند
چنانکہ عرفات در مکہ و عرب در کلام رعایت علو و اسفل می کنند چنانکہ اگر از مکہ بعرفات روند میگویند صعدنا الی عرفات و اگر از عرفات بمکہ بیایند
ہبطنا الی مکہ ہمچنین از مدینہ بجرف رفتن صعود و از آنجا بمدینہ در آمدن ہبوط ست حتی در مسجد حرام اگر بجانب باب السلام روند کہ بجانب عرفات
رونده است صعدنا الی باب السلام میگویند۔ فدخلت علی رسول اللہ پس در آمدم من بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وقد اصمت۔
و حال آنکہ بتحقیق خاموش گردانیدہ شدہ است آنحضرت و طاقت سخن کردن ندارد۔ فلم یتکلم پس سخن نکرد آنحضرت صمت و صموت خاموش
شدن اصمات و تصمیت خاموش گردانیدن۔ فجعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یضع یدیہ علی و یرفعہما پس گشت آنحضرت کہ می نہد
ہر دو دست خود را بر من و بر میدارد۔ فاعرف انہ یدعو لی۔ پس می شناسم و می فہمم از ہر دو دست نہادن آنحضرت بر من و برداشتن آنہا کہ دعا
میکند مرا و این غایت کرم و شفقت ست از وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حق اسامہ کہ در چنان وقت مہربانی می نماید بر وی و دعا میکند او را
رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب ۲۵ وعن عائشۃ قالت اراد النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان ینحی مخاط اسامۃ۔ روایت ست
از عائشہ کہ گفت خواست آنحضرت در وقتی کہ اسامہ خرد بود و در کنار آنحضرت میبود کہ یک سو کند و دور کند آب بینی اسامہ را و پاک گرداند
بینی او را چنانکہ اطفال را می کنند مخاط بضم میم آب بینی و تمخط بینی افشاندن۔ قالت عائشۃ دعنی حتی انا الذی افعل۔ گفت عائشہ بگذار مرا تا آنکہ من
بکنم این کار را یعنی یکسو انداختن آب بینی اسامہ را گویا عائشہ را رضی اللہ عنہا خوش نیامد این فعل از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ قال یا عائشۃ احبیہ
فانی احبہ۔ گفت ای عائشہ دوست دار اسامہ را زیرا کہ من دوست میدارم او را یعنی اگر تو بالطبع او را دوست نمیداری ازین جہت کہ من دوست
میدارم دوست دار کہ محبوب محبوب محبوب ست و در حقیقت کمال محبت آنست کہ از محبوب بمتعلقان وی تجاوز کند و سرایت نماید ہر کس و ہر چیز کہ باشد
از یار و دیار وی ۵ ومن مذہبی حب الدیار لاہلہا ۔ وللناس فیما یعشقون مذاہب ۔ رواہ الترمذی ۲۶ وعن اسامۃ قال کنت
جالسا اذ جاء علی والعباس یستاذنان۔ روایت ست از اسامہ گفت بودم من نشستہ یعنی در ملازمت آنحضرت ناگاہ آمدند علی و عباس رضی اللہ
عنہما در حالیکہ طلب اذن می نمایند کہ در آیند بر آنحضرت۔ فقالا لاسامۃ استاذن لنا علی رسول اللہ۔ پس گفتند علی و عباس مرا طلب اذن کن
برای ما بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و خبر کن۔ فقلت۔ پس گفتم من یا رسول اللہ علی والعباس یستاذنان۔ علی و عباس اذن می طلبند کہ در آیند
فقال اتدری ما جاء بہما۔ پس گفت آنحضرت آیا در می یابی و می فہمی تو کہ چہ چیز آوردہ است ایشان را و بچہ کار آمدہ اند۔ قلت لا۔ گفتم نمی دریابم
و نمیدانم۔ قال لکنی ادری۔ گفت آنحضرت لیکن من در می یابم کہ بچہ تقریب آمدہ اند۔ ایذن لہما۔ اذن دہ مر ایشان را کہ بیایند پس اذن دادم۔ فدخلا
پس در آمدند۔ فقالا۔ پس گفتند علی و عباس۔ یا رسول اللہ جئناک نسالک ای اہلک احب الیک۔ آمدہ ایم ترا کہ بپرسیم ترا کدام کس از اہل بیت تو
محبوب تر است بسوی تو۔ قال فاطمۃ بنت محمد۔ گفت آنحضرت محبوب ترین اہل بیت من نزد من فاطمہ دختر محمد ست و درین وصف تفخیم و تعظیم شان فاطمہ زہرا
و بیان علت حکم ست۔ قالا ما جئناک نسالک عن اہلک من النساء۔ گفتند نیامدہ ایم ترا کہ بپرسیم ترا از حال اہل بیت تو از زنان لفظ من النساء و مصابیح
مذکور ست و در جامع الاصول و جامع ترمذی نیست۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ احب اہلی الی من قد انعم اللہ علیہ۔ محبوب ترین اہل بیت من بسوی من کسی ست

سید اشباب اہل الجنۃ۔ و بانیکہ حسن و حسین بہتر و صاحب جوانان اہل بہشت اند۔ رواہ الترمذی قال ہذا حدیث غریب ۴۲۲۰ و عن ابن عباس قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حامل الحسن علی عاتقہ۔ گفت ابن عباس بود آنحضرت ببرداندہ حسن بر دوش خود۔ فقال رجل نعم المرکب رکبت یا غلام۔ پس گفت مردے نیکو مرکبی ست کہ سوار شدہ توای کودک۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم و نعم الراکب ہو و نیکو سوار ایست وے یعنی مرکب خوب نیکو ست راکب ہم نیکو ست و این اورد نعم الراکب مثل او ایست کہ در وعلیک السلام آمدہ است چون آن مرد ہمین کلمہ را مدح کرد گویا وے را رضی اللہ عنہ بچشم کم دید پس فرمود در جواب وے آنچہ فرمود و در اینجا کمال مدح و غایت فضیلت ست مر حسن را رضی اللہ عنہ و ارضاہ۔ رواہ الترمذی ۴۲۲۱ و عن عمر رضی اللہ عنہ انہ فرض لاسامۃ فی ثلثۃ آلاف و خمسمایۃ۔ روایت ست از امیر المؤمنین عمر کہ وی تعیین نمود مر اسامہ بن زید را در خلافت خود از بیت المال برائے رزق وی و اذن کرد وی را در سہ ہزار و پانصد درہم۔ و فرض لعبد اللہ بن عمر فی ثلثۃ آلاف و تقدیر کرد برائے پسر خود کہ عبد اللہ بن عمر ست و اذن کرد او را در سہ ہزار۔ فقال عبد اللہ بن عمر لابیہ لم فضلت اسامۃ علی پس گفت ابن عمر پدر خود را چہ سبب یافتی و افزونی کردی اسامہ را بر من۔ فواللہ ما سبقنی الی مشہد پس بخدا سوگند پیشی نکردہ ست وی از من بہیچ مشہد از مشاہد غزوات فقال لان زیدا کان احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من ابیک۔ گفت عمر از نجہت فضیلت دادم اورا کہ زید بن حارثہ کہ پدر اسامہ بود محبوب تر بود بسوئے پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از پدر تو کہ منم و کان اسامۃ احب الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منک۔ و بود اسامہ محبوب تر بسوئے آنحضرت از تو۔ فاثرت حب رسول اللہ۔ پس اختیار کردم من محبوب پیغمبر خدا را کہ اسامہ است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی حبی ہ بر محبوب خود کہ توئی۔ رواہ الترمذی ۴۲۲۶ و عن جہینۃ بجیم و موحدہ و لام مفتوحات ابن حارثۃ برادر زید بن حارثہ است کلان تر از وی صحابی ست روایت دارد از آنحضرت واز برادر خود۔ قال قدمت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقلت۔ گفت قدوم آوردم بر آنحضرت پس گفتم یا رسول اللہ بعثنی ای از جملہ بفرست با من بسوئے مر اکرامی زید ست قال ہو ذاک گفت آنحضرت ہاں وے یعنی زید بن حارثہ این ست۔ فان انطلق معک لم امنعہ۔ پس اگر برود با تو باز نمیدارم او را و نمی گویم کہ نرود برود او داند۔ قال زید گفت زید۔ یا رسول اللہ واللہ لا اختار علیک احدا۔ نجدا سوگند بر نمی گزینم بر تو ہیچ یکی را۔ قال گفت جملہ فرایت رای اخی افضل فی رائی۔ پس دیدم من رای برادر خود را کہ زید ست و اختیار کردن او خدمت آنحضرت را فاضل تر و بہتر از رائے خود در باب او باخود۔ رواہ الترمذی۔ و اصل قصہ وی و زید آنست کہ وی را اصل از یمن ست در عہد کودکی خود کہ ہشت سالہ بود در بند قومی از عرب افتادہ بود پس انگاہ او را بسر بازار آوردند تا بفروشند و حکیم بن حزام کہ برادر زادہ خدیجہ رضی اللہ عنہا بود او را برائے عمۂ خود خدیجہ بخرید و چون خدیجہ بحد تزوج آنحضرت در آمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا بآنحضرت بخشید و آنحضرت او را بپسر برگزید و ام ایمن را کہ مولاۃ آنحضرت بود بوے تزویج کرد و از وے اسامہ متولد شد پس از آن زینب بنت جحش کہ بنت عمۂ آنحضرت بود تزوج کرد وے را اول من اسلم ست در قول بعضے و خود وے ست را از آنحضرت بہ سال و بعضے گویند بہ بست سال حاضر شد بدر را و مشاہد دیگر را و نام ہیچ صحابی در قرآن مذکور نشدہ مگر نام او در قول حق سبحانہ فلما قضی زید منہا وطرا و آنحضرت او را با جعفر بن ابی طالب بسوی داد در غزوۂ موتہ شہید شد پنجاہ و پنج سالہ رضی اللہ عنہ ۴۲۲۷ و عن اسامۃ بن زید قال لما ثقل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہبطت و ہبط الناس المدینۃ۔ روایت ست از اسامہ گفت چون گران شد آنحضرت و بیمار شد فرود آمدم من و فرود آمدند مردم مدینہ را یعنی از ان لشکری کہ آنحضرت مر ایشان را مہاجرین و انصار روان کردہ بود و بیرون

فلم اصبر حتی قطعت حدیثی۔ پس صبر نتوانستم کرد تا آنکہ بریدم سخن خود را کہ در پند و نصیحت ست و بیان احکام اوامر و نواہی می کردم۔ و
رفعتہما۔ و برداشتم ایشان را و این از جہت تاثیر رقت و رحمت و شفقت در قلب شریف او بود و شفقت و رحمت بر اولاد و اطفال
امری مستحسن و مستحب و مرضی حق ست و عمل در خطبہ جائز ست پس این قسم تداخل عبادت باشد و مقصود اصلی اثبات فرزندی و اظہار محبت ست
و اعتذار آنحضرت تواضعی بود و تنبیہ مر اصحاب را تا بر ارتکاب این چنین عمل عادت نکنند و مساہلہ نورزند و بہانہ نگیرند یا آنکہ از علو مقام
قرب و خلوت حقیقی چیزی از تنزل واقع شدہ باشد و ما را مجال تکلم در احوال شریف نیست و اللہ اعلم بحقیقۃ حال حبیبہ صلی اللہ علیہ و آلہ
وسلم۔ رواہ الترمذی و ابو داؤد و النسائی ۱۸ وعن یعلی بفتح تحتانیہ و سکون مہملہ و فتح لام۔ بن مرۃ۔ بضم میم و تشدید را صحابی ست
معدود در اہل کوفہ و بعضے گویند در اہل بصرہ حاضر شدہ حدیبیہ و خیبر را و فتح حنین و طائف را۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
حسین منی و انا من حسین۔ گفت آنحضرت حسین از من ست و من از حسین۔ احب اللہ من احب حسینا۔ دوست دارد خدای تعالی
کسی را کہ دوست میدارد حسین را۔ حسین سبط من الاسباط۔ حسین سبطے است از اسباط سبط بکسر سین و سکون موحدہ فرزند فرزند
اسباط جماعت و فرزندان یعقوب علیہ السلام و اسباط از بنی اسرائیل چنانکہ قبائل از عرب و سبط بالتحریک در اصل درختی کہ او را شاخہای
بسیار باشد و بیخ وی یکی و تسمیہ امام حسین بسبط اشارت ست بآنکہ منشعب میگردد از نسل وی خلق کثیر۔ رواہ الترمذی ۱۹
وعن علی رضی اللہ عنہ قال الحسن اشبہ رسول اللہ۔ گفت امیر المؤمنین علی کہ حسن مشابہ است بہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ما بین الصدر
الی الراس۔ در چیزی کہ میان سینہ است تا سر۔ و حسین اشبہ النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ما کان اسفل من ذلک۔ و حسین مشابہ است آنحضرت را
در چیزیکہ ہست پایان تر از سینہ گویا ہر دو این شاہزادہ مجموعہ آنحضرت بودند و وجود شریف آنحضرت قسمت یافتہ بود میان ہر دو۔ رواہ الترمذی
۲۰ وعن حذیفۃ قال قلت لامی دعینی آت النبی۔ گفت حذیفۃ الیمان گفتم مر مادر خود را بگذار مرا و اذن دہ کہ بیایم پیغمبر را و برسم
بخدمت وی۔ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فاصلی معہ المغرب۔ پس بگزارم با آنحضرت نماز شام۔ و اسالہ ان یستغفر لی و لک۔ و طلب
کنم از وی کہ طلب آمرزش کند از خدا برای من و برای تو پس اذن داد مادر۔ فاتیت النبی۔ پس آمدم من پیغمبر را صلی اللہ علیہ
و آلہ وسلم فصلیت معہ المغرب۔ پس گزاردم با آنحضرت نماز مغرب را۔ فصلی حتی صلی العشاء۔ پس گزارد آنحضرت نوافل تا آنکہ
گزارد نماز خفتن را و درین حدیث فضیلت شغل ما بین مغرب و عشا ست بنماز نفل و مشائخ این را احیاء ما بین العشائین میگویند
ثم انفتل۔ پستر برگشت آنحضرت از نماز و باز گشت بجانب خانہ۔ فتبعتہ۔ پس پیروی کردم آنحضرت را و رفتم دنبال وی۔ فسمع صوتی
پس شنید آنحضرت آواز مرا آواز پای نعلین مرا دست یا سخنی می گفت حذیفہ کہ آنحضرت آنرا شنید۔ فقال من ہذا حذیفۃ۔
پس گفت کیست این حذیفہ است یا تو حذیفہ۔ قلت نعم۔ گفتم آری حضرت منم حذیفہ۔ قال ما حاجتک۔ گفت آنحضرت چیست
حاجت تو و چہ میگوئی و چہ میخواہی۔ غفر اللہ لک و لامک۔ بیامرزد خدا مر ترا و مادر ترا۔ ان ہذا ملک لم ینزل الی الارض قط قبل ہذہ اللیلۃ
بدرستی این فرشتہ ایست کہ فرو نیامدہ است بسوی زمین ہرگز پیش ازین شب۔ استاذن ربہ ان یسلم علی۔ دستوری خواست وی از پروردگار وی
کہ بیاید و سلام کند بر من۔ و یبشرنی بان فاطمۃ سیدۃ نساء اہل الجنۃ۔ و مژدہ دہد مرا باینکہ فاطمہ بہتر و بی بی زنان اہل بہشت ست۔ و ان الحسن و الحسین

بر چیزی که در نمی یابم من که چه چیز ست آن چیز۔ فلما فرغت من حاجتی۔ پس چون پرداختم من حاجت خود را۔ قلت ما هذا الذی انت مشتمل
علیه۔ گفتم چیست این چیزی که تو در گیرنده مر آنرا۔ فکشفه۔ پس بکشاد و برهنه کرد آن چیز را۔ فاذا الحسن والحسین علی ورکیه۔ پس ناگاه حسن
و حسین بر هر دو سوی ران او یند یعنی هر دو پسر را گرفته خود را بر آنها پیچیده است چنانکه متاعی نفیس گرفته می افتند و ورکه بفتح واو
و کسر را و سکون آن بالای رانها که او را سرین نیز گویند چنانکه کتف بالای بازو۔ فقال هذان ابنای وابنا ابنتی۔ پس گفت
آنحضرت این هر دو پسران من اند و پسران دختر من اند ازینجا معلوم میشود که ابن بنت ابن ست چنانکه ابن ابن و درین ثبوت شرف نسب ست
از جانب مادر و حجت بر آن قول خداوند تعالی ست ذریة بعضها من بعض بر خلاف آنچه شاعر بحسب عرف و عادت گفته است ؎ بنونا بنو ابنائنا
وبناتنا ✦ بنوهن ابناء الرجال الاباعد ✦ اللهم انی احبهما فاحبهما واحب من یحبهما۔ خداوندا بدرستی من دوست میدارم این هر دو را پس
دوست دار تو این هر دو را و دوست دار کسی را که دوست دارد این دو را۔ رواه الترمذی ✦ ۱۵ ✦ وعن سلمی۔ زوجه ابو رافع ست زنی
بود که خدمت بعضی از ازواج مطهره میکرد و دایه ابراهیم بن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و غسل دهنده فاطمه همراه اسماء بنت
عمیس۔ قالت دخلت علی ام سلمة وهی تبکی۔ گفت سلمی در آمدم بر ام سلمه و حال آنکه وی می گرید۔ فقلت ما یبکیک۔ پس گفتم چه میگریاند
ترا و بچه سبب می گریی۔ قالت رایت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم۔ گفت ام سلمه دیدم من پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم تعنی
فی المنام۔ میخواهد ام سلمه ازین دیدن دیدن در خواب را یعنی آنحضرت را در خواب می بینم۔ وعلی راسه ولحیته التراب۔ و حال آنکه بر سر آنحضرت
و بر ریش مبارک وی خاک است۔ فقلت ما لک۔ پس گفتم چه شده است ترا۔ یا رسول الله۔ که خاک آلوده شده۔ قال شهدت قتل الحسین
آنفا۔ گفت آنحضرت حاضر شدم کشتن حسین را اکنون۔ رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب۔ پوشیده نماند که موت ام سلمه
رضی الله عنها در سنه پنجاه و نه است و بعضی گفته اند سنه شصت و دو قول اول صحیح تر ست و شهادت حضرت امام حسین رضی الله عنه در سنه احدی
و ستین ست اگر قول ثانی صحیح ست هیچ اشکالی نیست و بقول اول نیز اشکالی ندارد چه تواند که پیش از وقوع آن واقعه در خواب ایشان نموده باشند
و آنفا گفتن باعتبار تحقق اوست در آن وقت ✦ ۱۶ ✦ وعن انس قال سئل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ای اهل بیتک احب الیک۔ گفت انس
پرسیده شد آنحضرت که کدام یکی از اهل بیت تو محبوب تر ست بسوی تو۔ قال۔ گفت۔ الحسن والحسین وکان یقول لفاطمة ادعی لی ابنی۔ و بود آنحضرت که
میگفت مر فاطمه را بخوان و بطلب برای من هر دو پسر مرا۔ فیشمهما ویضمهما الیه۔ پس می بوئید آنحضرت حسن و حسین را و گرد می آورد ایشان را بسوی خود و
می چسپانید بخود۔ رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ✦ ۱۷ ✦ وعن بریدة بضم با و فتح را و احوال او گفته شده است۔ قال کان رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم یخطبنا اذ جاء الحسن والحسین۔ گفت بریده بود آنحضرت که خطبه میخواند ما را ناگاه آمدند حسن و حسین۔ علیهما قمیصان احمران۔ بود بر ایشان
دو پیراهن سرخ۔ یمشیان ویعثران۔ راه میرفتند هر دو و می لغزیدند و می افتادند بزمین چنانکه روش اطفال میباشد و یعثران بضم یا۔ فنزل
رسول الله۔ پس فرود آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم من المنبر۔ از منبر۔ فحملهما ووضعهما بین یدیه۔ پس برداشت آنحضرت هر دو را و نهاد
هر دو را پیش خود۔ ثم قال صدق الله۔ پستر گفت آنحضرت راست گفته است خدای تعالی۔ انما اموالکم واولادکم فتنة۔ نیست اموال شما
و اولاد شما مگر فتنه و ابتلا و محل آزمایش۔ نظرت الی هذین الصبیین یمشیان ویعثران۔ نگاه کردم بسوی این دو خرد که راه میروند و می افتند

آوازی از غیب آمد کہ ہمہ شنیدند یا ایتہا النفس المطمئنۃ ارجعی الی ربک راضیۃ مرضیۃ الحدیث و اما دعای آنحضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم ابن عباس را دو بار پس چنانچہ گذشت در حدیث وی در آخر فصل اول کہ آنحضرت چسپانید او را بسینہ خود و گفت
اللہم علمہ الحکمۃ والکتاب دوم نیز در حدیث او کہ آنحضرت در آبدست خانہ در آمد و من آب وضو نہادم پرسید کہ نہاد این آب را
گفتند ابن عباس فرمود اللہم فقہہ فی الدین و احتمال دارد کہ یکبار در بیتوتت او در خانہ میمونہ باشد و دوم در وقت دعوت
آنحضرت عباس را با ولادش و دعا کردن مر ایشان را ۹ وعنہ انہ قال دعانی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان یؤتینی
اللہ الحکمۃ مرتین و ہم از ابن عباس ست کہ وی گفت دعا کرد مرا آنحضرت کہ بدہد مرا خدای تعالی حکمت را دو بار این حدیث ناظر
در وجہ اول ست چہ فقہ در معنی حکمت ست رواہ الترمذی ۱۰ وعن ابی ہریرۃ قال کان جعفر یحب المساکین گفت بود جعفر
بن ابی طالب دوست میداشت مسکینان را ویجلس الیہم و می نشست و میل میکرد با ایشان ویحدثہم ویحدثونہ
و سخن میکرد ایشان را و سخن میکردند ایشان او را وکان رسول اللہ و در بعضی نسخ فکان و بود پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم یکنیہ بابی المساکین کنیت میکرد جعفر را بابو المساکین یعنی پدر مساکین و مربی ایشان و مہر کنندہ بر ایشان رواہ الترمذی
۱۱ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رایت جعفرا یطیر فی الجنۃ مع الملائکۃ دیدم جعفر را کہ می پرید در بہشت
با فرشتگان رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۱۲ وعن ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
الحسن والحسین سیدا شباب اہل الجنۃ گفت ابو سعید خدری کہ گفت آنحضرت حسن و حسین مہتر و بہتر جوانان بہشتند و شباب
بفتح شین و تخفیف با جمع شاب بمعنی جوان آنکہ بسن سی یا چہل رسیدہ باشد و شبیبہ بفتحات و شبان بضم شین و تشدید با و در آخر
نون نیز جمع شاب آمدہ و طیبی گفتہ کہ مراد آنست کہ ایشان افضل اند از کسی کہ جوان مرد در راہ خدا و درین سخن نظر ست زیرا کہ
نیست وجہ تخصیص مر فضل ایشان را بر کسے کہ جوان مرد بلکہ ایشان افضل اند از بسیاری از کسان کہ پیر مردند پس اولی آنست کہ بعضے
گفتہ اند کہ مراد آنست کہ ایشان سید اہل الجنۃ اند زیرا کہ اہل جنت ہمہ جوانانند لیکن تخصیص کنند بغیر انبیا و خلفای راشدین و گفتہ اند
کہ شباب بمعنی فتوت و جوانمردی و کرم باشد و مراد آن باشد کہ جوان از عالم رفتند یا تشبیہ بشباب بلطف و محبت باشد چنانکہ پدر
پسر را جوان و غلام و صغیر و صبی و ولید میگوید اگرچہ مسن و شاب میباشد واللہ اعلم رواہ الترمذی ۱۳ وعن ابن عمر ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان الحسن والحسین ہما ریحانتی من الدنیا رواہ الترمذی وقد سبق فی الفصل الاول و بتحقیق گذشتہ است این
حدیث در فصل اول کہ عبد الرحمن بن ابی نعم از ابن عمر روایت کرد و آنجا جزو حدیث بود و صاحب مصابیح در فصل ثانی مستقل
آورد گویا مؤلف این را اعتراض گونہ بر صاحب مصابیح می گوید و ہیچ محل اعتراض نیست شاید کہ بہر دو طریق آمدہ باشد و محدثان
این را بسیار می کنند ۱۴ وعن اسامۃ بن زید قال طرقت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ذات لیلۃ فی بعض الحاجۃ گفت اسامہ
بن زید شب آمدم آنحضرت را در یک شبی از جہت بعضی حاجتے کہ داشتم طروق و طرق در شب آمدن طارق در شب آیندہ فخرج
النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وہو مشتمل علی شیء لا ادری ما ہو پس بیرون آمد آنحضرت و حال آنکہ وی قرار گیرندہ است

وسلم للعباس اذا کان غداۃ الاثنین فاتنی انت وولدک - وہم از ابن عباس ست کہ گفت گفت آنحضرت مر عباس را وقتی کہ باشد یا مدد روز دوشنبہ بیا تو واولاد تو وولد بر مفرد وجمع ہر دو اطلاق یابد وتواند کہ مراد بولد ابن عباس باشد واول اوفق ست بقول وی وغدا معہ - حتی ادعولکم - تا آنکہ دعا کنم مر شما را ودر بعضی نسخ لہم بجای لکم - بدعوۃ ینفعک اللہ بہا وولدک - بدعائی کہ سود مند گرداند ترا خدای تعالی بآن دعا واولاد ترا - فغدا و غدونا معہ - پس بامداد کرد عباس وآمد نزد آنحضرت وآمدیم با ہمراہ وی - والبسنا کساءہ - وپوشانید آنحضرت ما را گلیم خود را اشارت بآنکہ ایشان خاصۂ آنحضرت اند وبمثابۂ یک ذات اند کہ یک کسا ایشان را شامل ست وبآنکہ بسط کند خدای تعالی بر ایشان رحمت خود را چنانکہ بسط کردہ ام من کسا خود را - ثم قال اللہم اغفر للعباس وولدہ - پس گفت آنحضرت خداوندا بیامرز عباس را واولاد او را مغفرۃ ظاہرۃ وباطنۃ - آمرزشی آشکارا ونہانی - لا تغادر ذنبا - آمرزشی کہ نگذارد ہیچ گناہ را - اللہم احفظہ فی ولدہ - خداوندا نگاہدار او را در اولاد او یعنی گرامی دار او را در اولاد او ونگاہدار او را از آفات وبلایا در اولاد وش تا ضائع نگردد - رواہ الترمذی وزاد فی زین - وزیادہ کردہ است رزین کہ یکی از ائمۂ حدیث ست در روایت خود این عبارت را کہ - واجعل الخلافۃ تاتیۃ فی عقبہ - وبگردان بادشاہی را وملک ودولت پاینده در اولاد او یعنی تا مدت مدید وتا چند سال خلافت در خانۂ عباسیان بود یا در حقیقت این امر ست مر امت را کہ خلافت حق ایشانست باید کہ جز از ایشان کسی را نصب نکنند واللہ اعلم - وقال الترمذی ہذا حدیث غریب ۲۸۴ وعنہ انہ رای جبرئیل مرتین - وہم از ابن عباس ست کہ وی یعنی ابن عباس دید جبرئیل را دو بار ودعا لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرتین - ودعا کرد او را آنحضرت دو بار - رواہ الترمذی - اما دیدن او جبرئیل را دو بار سیوطی در جمع الجوامع روایت کردہ کہ گفت ابن عباس گذشتم من بہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ودر بدن من جاہا سفید بود وآنحضرت را دمی گفت یا دحیۂ کلبی ومن ندانستم کہ وی جبرئیل ست پس گفت جبرئیل مر آنحضرت را یا رسول اللہ این ابن عباس ست اگر سلام میکرد بر ما جواب سلام وی می گفتیم ووی بسیار سفید جامہ است وباشد کہ پیوشند اولاد وی بعد از وسیاہ را وچون عروج کرد جبرئیل وآنحضرت باز گشت گفت بمن چہ باز داشت ترا از سلام کردن وقتی کہ گذشتی بما گفتم یا رسول اللہ تو سخن میکردی ودر از می گفتی بدحیۂ کلبی پس ناخوش داشتم کہ قطع کنم راز گفتن شما را بجواب گفتن شما سلام را گفت آنحضرت کہ وی جبرئیل بود الحدیث رواہ ابن عساکر وترمذی گفتہ کہ این قصہ دو بار واقع شدہ کذا فی جامع الاصول گفت بندۂ مسکین کاتب این حروف عبد الحق بن سیف الدین کہ پوشیدہ نیست کہ جبرئیل نزد آنحضرت در صورت دحیۂ کلبی مے آمد وصحابہ آنرا میدیدند پس وجہ تخصیص ابن عباس بدان چہ باشد پس ظاہر آنست کہ ابن عباس جبرئیل را دید متمثل بصورت دحیہ اما در عالم ملکوت کہ جزوے از صحابہ کس نمی دید ودیدن صحابہ در عالم ناسوت می بود وگفت آنحضرت با ابن عباس کہ ہر کہ جبرئیل را جز پیغمبر دید بصر او رفت وبصر تو ای ابن عباس نیز رفتنیست ولیکن بروفات تو باز می دہند بصر ترا تو آورده اند کہ چون ابن عباس مرد او را در کفن پیچیدند طائر سفید آمد ودر کفن او در آمده غائب شد ہر چند جستند پیدا نکردند پس عکرمہ مولی ابن عباس گفت آیا احمقانید شما این بصر او بود کہ عاریہ کردہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ روز وفات او باز خواہند داد وچون ابن عباس را در لحد نہادند

فقیل من الرجال پس پرسیدہ شد از عائشہ از مردان کدام محبوب تر بود۔ قالت زوجہا۔ گفت عائشہ از مرد محبوب تر شوی فاطمہ کہ علی مرتضی ست رضی اللہ عنہم اجمعین اینجا انصاف عائشہ صدیقہ و صدق او باید دید کہ چہ گفت و جائے آن بود کہ می گفت من و پدر من دور نیست کہ اگر از حضرت فاطمہ زہرا می پرسید ندمی گفت کہ عائشہ و پدرش برخلاف نعم اہل زیغ و تعصب کہ ایشان را بیکدیگر مخالف و معاند خیال کنند و حاشا ثم حاشا با وجود فرق میان محبت و فضیلت فتدبر۔ رواہ الترمذی ۷۵۰ و عن عبد المطلب بن ربیعۃ۔ بفتح را پسر ربیعہ بن حارث بن عبد المطلب بن ہاشم قرشی ہاشمی ابن عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صاحب جامع الاصول او را در صحابہ ذکر کردہ و گفت وے مردہ بود در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در کاشف گفتہ صحابی شامی نخست ساکن مدینہ بود بعد ازاں بشام رفت و ہمانجا وفات یافت در سنہ اثنین و ستین روایت میکند از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از علی رضی اللہ عنہ۔ ان العباس دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مغضبا۔ روایت میکند عبد المطلب بن ربیعہ کہ عباس عم آنحضرت در آمد بر آنحضرت در حالی کہ در غضب در آوردہ شدہ است عباس یعنے کسی او را در غضب در آورد و کاری کردہ یا حرفے گفتہ کہ موجب غضب عباس شدہ۔ وانا عندہ۔ و من نزد آنحضرت بودم۔ فقال ما اغضبک۔ پس گفت آنحضرت خطاب بعباس کردہ چہ چیز در غضب در آوردہ ترا استفہام۔ گفت عباس یا رسول اللہ مالنا ولقریش۔ چہ حال ست ما را و مر قریش را۔ اذا تلاقوا بینہم تلاقوا بوجوہ مبشرۃ۔ وقتی کہ ملاقات کنند قریش میان خود با ملاقات کنند بروہای تر و تازہ و مبشرہ بضم میم و سکون موحدہ و فتح شین معجمہ مخففہ از بشر بمعنے طلاقت بہ معنی تازہ دلی و کشادہ روئی و در روایت کردہ شدہ است مسفرۃ بضم میم و سکون مہملہ و کسر فا از اسفار یعنی روشنی۔ واذا لقونا لقونا بغیر ذلک۔ و چون پیش آیند ما را کہ بنی ہاشم و بنی عبد المطلبیم پیش آیند بغیر آن صفت و حال یعنے بی بشر و طلاقت۔ فغضب رسول اللہ۔ پس در غضب آمد پیغمبر خدا۔ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حتی احمر وجہہ۔ تا آنکہ سرخ گشت روئے آنحضرت ثم قال والذی نفسی بیدہ لا یدخل قلب رجل الایمان حتی یحبکم اللہ ولرسولہ۔ پس گفت آنحضرت بخدا سوگند در نیاید دل ہیچ مردی را ایمان تا آنکہ دوست دارد شما را برای محبت خدا و رسول وی۔ ثم قال یہا الناس من اذی عمی فقد اذانی۔ پس گفت آنحضرت آگاہ باشید ای مردم کسے کہ آزار کند عم مرا پس بتحقیق آزار کردہ مرا۔ فانما عم الرجل صنوابیہ۔ زیرا کہ نیست عم مرد مگر مثل پدر او و صنو بکسر صاد و سکون نون یکی از چند تنہ درخت کہ ہم از یک بیخ باشند و برادر پدر صنوان تثنیہ و صنوان بالضم جماعت و بعضے مخصوص بدرخت خرما دارند رواہ الترمذی و فی المصابیح عن المطلب۔ یعنی بجای عبد المطلب بن ربیعہ المطلب بن ربیعہ گفتہ و صحیح عبد المطلب ست ۷۵۱ و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم العباس منی وانا منہ۔ گفت ابن عباس گفت آنحضرت عباس از من ست و من از عباسم کنایتست از اتحاد و یگانگی و محبت و گفتہ اند کہ آنحضرت اصل ست باعتبار شرف و فضل و نبوت و عباس اصل ست از جہت نسب و عمومت و ظاہر آنست کہ این عبارت کنایت ست از اتحاد و محبت و اخلاص چنانکہ با امیر المؤمنین علی فرمود انا منک وانت منی۔ رواہ الترمذی ۷۵۲ و عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ

کہ ۔ ادعوہم لآبائہم ۔ بخوانید پسر خواندگان او نسبت کنید ایشان را بپدران ایشان و مضمون آخر آیت اینست کہ خواندن ایشان بپدران ایشان عدل نزد ورست ترست و اگر ندانید پدران ایشان را پس برادران شما و موالی شما اند ۔ متفق علیہ و ذکر حدیث البراء ۔ و ذکر کردہ شد حدیث براء بن عازب ۔ قال لعلی انت منی ۔ کہ در مصابیح اینجا مذکور است ۔ فی باب بلوغ الصغیر و حضانۃ

الفصل الثانی ۔ عن جابر قال رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی حجتہ یوم عرفۃ ۔ گفت جابر دیدم آنحضرت را در حجی کہ حجۃ الوداع باشد روز عرفہ ۔ وہو علی ناقتہ القصواء یخطب ۔ و حال آنکہ آنحضرت بر ناقہ خود کہ نام او قصواست خطبہ می خواند و قصوا ناقہ را گویند کہ گوشہ از گوش وی بریدہ باشد و ناقہ آنحضرت چنین بود بلکہ خلقت وی چنین واقع شدہ بود و احتمال دارد کہ از قصو باشد بمعنی دور شدن کہ با قصی الغایۃ میدوید ۔ فسمعتہ یقول یا ایہا الناس انی ترکت فیکم ما ان اخذتم بہ لن تضلوا بعدی ۔ پس شنیدم آنحضرت را کہ میگفت آگاہ باشید ای مردمان بدرستی من گذاشتہ ام در شما چیزی را کہ اگر بگیرید بآنرا و عمل کنید بدان ہرگز گمراہ نمی شوید ۔ کتاب اللہ و عترتی ۔ کتاب خدا را و اہل بیت خود را و عترت قوم و خویشان و نزدیکان مرد و اہل بیت وی تفسیر کردہ آنرا بقول خود ۔ و اہل بیتی بجہت اشارت کردن بآنکہ مراد اینجا از عترت اخص از قوم و اقرباست کہ اولاد جد قریب باشند یعنی اولاد و ذریت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و سابقا گذشت کہ این اشارت باخذ سنت ست فافہم ۔ رواہ الترمذی ۲۲۲ و عن زید بن ارقم قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انی تارک فیکم ان تمسکتم بہ لن تضلوا بعدی ۔ بدرستی من گذارندہ ام در شما چیزی را کہ اگر چنگ در زنید شما بدان چیز ہرگز گمراہ نمی شوید پس از من ۔ احدہما اعظم من الآخر ۔ یکی از ان دو چیز بزرگ ترست از دیگر کتاب اللہ حبل ممدود من السماء الی الارض ۔ می گذارم کتاب خدا را و آن مانند رسنی ست دراز کردہ شدہ از آسمان بسوی زمین و آنحضرت شدہ تا دست در آن زنند و بآسمان قدس برآیند و عہد و امان او دست برای بندگان ۔ و عترتی اہل بیتی ۔ و میگذارم عترت خود را کہ اہل بیت من اند ۔ ولن یتفرقا حتی یردا علی الحوض ۔ و ہرگز جدا نمی شوند کتاب اللہ و عترت من از من تا آنکہ می درآیند بر من حوض را یعنی پس مجرای شما می کنند و شکر میگویند شما را پیش من در معاملہ کہ با ایشان کردہ اید ورود درآمدن بآب فانظروا کیف تخلفونی فیہما ۔ پس نظر کنید و تامل و تفکر نمائید کہ چگونہ خلیفہ می شوید شما مرا در کتاب و عترت یعنی چگونہ معاملہ می کنید و تمسک می نمائید با ایشان بعد از من ۔ رواہ الترمذی ۲۲۳ و عن ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لعلی و فاطمۃ والحسن والحسین انا حرب لمن حاربہم وسلم لمن سالمہم ۔ من جنگم یعنے جنگ کنندہ ام مر کسے را کہ جنگ کند ایشان را و صلح یعنی صلح کنندہ ام مر کسے را کہ صلح کند ایشان را ۔ سالم بکسر سین و فتح آن صلح رواہ الترمذی ۲۲۴ و عن جمیع ۔ بضم جیم ۔ ابن عمیر ۔ بضم عین تابعی ست شیعی محل صدق و صالح الحدیث روایت میکند از عایشہ و ابن عمر و بخاری گفتہ است کہ در احادیث او نظر ست ۔ قال دخلت مع عمتی علی عایشۃ ۔ گفت درآمدم ہمراہ عمہ خود بر عایشہ ۔ فسالت ای الناس کان احب الی رسول اللہ ۔ پس پرسیدم من کدام از آدمیان بود محبوب تر بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قالت فاطمۃ ۔ گفت عایشہ فاطمہ محبوب ترین مردم بود نزد آنحضرت

درین مرتبه دوست میداشت که با امام حسن یک جا می کرد و در محبت شریک میداشت و اینچنین می فرمود و او را حب رسول الله می گفتند
بکسر حا بمعنی محبوب و بود اسامه رضی الله عنه کودکی سیاهی چنانکه خانه زادان میباشند ؎ زانگه که ترا بر من مسکین نظر است آثارم از آفتاب
مشهورتر است ۔ و فی روایة قال ۔ و در روایتی گفت اسامه بن زید ۔ کان رسول الله ۔ بود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم یاخذنی
فیقعدنی علی فخذه ۔ میگرفت مرا پس می نشاند مرا بر ران خود ۔ و یقعد الحسن بن علی علی فخذه الاخری ۔ و می نشاند حسن بن علی را بر ران
دیگر خود ۔ ثم یضمهما ۔ پستر فراهم میکرد هر دو را یعنی مرا و حسن را یا هر دو ران خود را ۔ ثم یقول اللهم ارحمهما فانی ارحمهما ۔ پستر میگفت خداوندا
مهربانی کن هر دو را زیرا که بدرستی من مهربانی میکنم هر دو را ۔ رواه البخاری ۔ ۱۶ ۔ و عن عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم
بعث بعثا و امر علیهم اسامة بن زید ۔ و روایت کرد ابن عمر که آنحضرت فرستاد لشکر را و امیر گردانید بر آن لشکر اسامه بن زید را ۔ فطعن بعض
الناس فی امارته ۔ پس عیب گرفتند بعضی مردم در امارت اسامه بن زید ۔ فقال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم ان کنتم تطعنون فی امارته
پس گفت آنحضرت اگر هستید شما که طعن می کنید در امارت وی ۔ فقد کنتم تطعنون فی امارة ابیه من قبل ۔ پس بتحقیق بودید شما
که طعن میکردید در امارت پدر وی پیش ازین اشارت است بامارت زید بن حارثه در غزوه موته بضم میم و سکون واو و بدو فوقانیه که از
بلاد شام ست با وجود آنکه در وی خیار صحابه بودند و نزد نسائی از عایشه آمده است رضی الله عنها که نفرستاد آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم زید بن حارثه را در هیچ لشکری مگر آنکه امیر ساخت او را بر آن ۔ و ایم الله ان کان لخلیقا للامارة ۔ و سوگند خدا بتحقیق
بود پدر وی سزاوار مر امارت را ۔ و ان کان لمن احب الناس الی ۔ و بتحقیق بود از محبوب ترین مردمان بسوی من ۔ و ان هذا
لمن احب الناس الی بعده ۔ و بدرستی این یعنی اسامه نیز از جمله محبوب ترین مردم ست نزد من پس از پدر خود چون زید در غزوه موته
شهید شد آنحضرت اسامه را امیر ساخت تا برود و از آن قوم انتقام پدر بگیرد و بزرگان مهاجرین و انصار را که در ایشان ابوبکر و عمر
نیز بودند همراه وی نامزد کرد پس قومی در آن سخن کردند که غلامی را سردار مهاجرین و انصار میسازند پس آنحضرت صلی الله علیه و آله
وسلم در اثنای این حال بیمار شد و درد سر پیدا کرد و چون گفت و گوی مردم را شنید سر بعصابه بست و برآمد و بالای منبر رفت
و خطبه خواند و گفت ایها الناس الحدیث پس درد بر حضرت غالب آمد و مرض موت رسید و این امر تمام نشد و در حدیث
دلیل ست بر جواز امارت مولی و تولیت صغار بر کبار و مفضول بر فاضل اگر مصلحت باشد ۔ متفق علیه ۔ و فی روایة لمسلم نحوه ۔
و در روایتی مر مسلم را مانند اینست ۔ و فی آخره ۔ و در آخر حدیث آورده است ۔ اوصیکم به ۔ وصیت میکنم شما را باسامه که نیکی
ورزید بوی ۔ فانه من صالحیکم ۔ پس بدرستی وی از جمله صالحان شماست و در روایتی آمده که ۔ فاستوصوا به خیرا فانه
من خیارکم ۔ ۱۷ ۔ و عنه قال ان زید بن حارثة مولی رسول الله ۔ و هم از ابن عمر است که زید بن حارثه مولی پیغمبر خدا
صلی الله علیه و آله وسلم ما کنا ندعوه الا زید بن محمد ۔ نبودیم ما که می خواندیم او را مگر زید بن محمد یعنی پسر آنحضرت می گفتیم
زیرا که آنحضرت او را پسر خوانده بود و عرب پسر خواندگان را پسر می خواندند و میراث میدادند حتی نزل القرآن
تا آنکه فرود آمد قرآن که امر کرد نسبت کردن پسر به پدر خود که متضمن نهی از نسبت بغیر پدر ست و آن قرآن اینست

وفن کنند دید مد ایستاده نماز میکند پس سر داد و گفت برو هر جا که خواهی - قال سمعت عبد الله بن عمر وسأله رجل عن المحرم
گفت شنیدم ابن عمر را و حال آنکه سوال کرده بود او را مردی یعنی از اهل عراق از حکم محرم - قال شبعة احسبه يقتل الذباب - گفت شعبه
که راوی این حدیث ست از عبد الرحمن گمان می برم که پرسید از حکم محرم که می کشد مگس را یعنی اگر محرم مگسی را بکشد جزای آن چیست
و چه لازم می آید بر وی دم یا صدقه یا هیچ چیز لازم نمی آید - قال اهل العراق يسألوني عن الذباب - گفت ابن عمر اهل عراق می پرسند
مرا از جزای کشتن مگس - وقد قتلوا ابن بنت رسول الله - و تحقیق کشته اند پسر دختر پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم - یعنی
امام حسین را - وقال رسول الله - و گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم هما ریحانای من الدنیا - بفتح نون و تشدید یای مفتوحه حسن و
و ریحان من انداز دنیا و ریحان بمعنی رحمت و راحت و رزق آید و وله را نیز ریحان ها باین معنی گویند و بمعنی گیاه خوشبو باین معنی
نیز تشبیها اطلاق بر ولد می توان کرد ریحانتای در ریحانا - بکسر نون و سکون یا نیز روایت ست و طیبی گفته که موقع لفظ من
الدنیا مثل قول او ست من دنیاکم در حدیث حبب الی من دنیاکم - رواه البخاری ۱۲۴ - وعن انس قال لم يكن احد اشبه بالنبي صلى الله
علیه وآله وسلم من الحسن بن علي - گفت انس نبود هیچ یکی مانند تر بآنحضرت از حسن بن علی - وقال في الحسين ايضا كان اشبههم برسول الله
و گفت انس در امام حسین نیز بود مشابه ترین هم با پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم - یعنی نسبت بهر دم دیگر از حسن و در فصل ثانی از حدیث
علی رضی الله عنه بیاید که حسن مشابه تر بود از سینه تا سر و حسین پایان تر ازان - رواه البخاری ۱۲۴ - وعن ابن عباس قال
ضمني النبي صلى الله عليه وآله وسلم الى صدره فقال اللهم علمه الحكمة - گفت ابن عباس فرا هم آورد و پیوست مرا آنحضرت بسینه خود
پس گفت خداوندا تعلیم کن او را علم و حکمت و معرفت حقائق - هشیار و عمل بآنچه سزاوار ست و بعضے گفته حکمت درست کرداری و راست
گفتاری - و فی روایة علمه الكتاب - تعلیم کن او را کتاب الله که شامل تمامه علم و حکمت ست - رواه البخاری ۱۲۴ - وعنه ان النبي
صلى الله عليه وآله وسلم دخل الخلاء - و هم از ابن عباس ست که آنحضرت در آمد متوضأ را و فی الصراح خلاء آبدست جای - فوضعت له
وضوء - پس نهادم من برای آنحضرت آب وضو را وضو بفتح واو آب وضو و این در شبی بوده ست که ابن عباس در خانه خاله خود میمونه
که از ازواج مطهره بوده ست بیتوتت کرده بود تا آنحضرت بتهجد برخاست و ابن عباس صغیر بود چنانکه در باب قیام اللیل گذشت
فلما خرج قال من وضع هذا - پس چون برآمد آن حضرت از متوضا گفت که نهاده ست این آب را - فاخبر - پس خبر داده شد یعنی
گفتند مردم خانه که ابن عباس نهاده ست - فقال اللهم فقهه في الدين - پس دعا کرد آنحضرت و گفت خداوندا دانا گردان
او را در دین - این علم و فضل و دانائی ابن عباس از انجا بوده ست که بیک خدمتی که آنحضرت را کرد باین عطا مشرف شد
خدمت باید کرد ع که مردان نه خدمت بجائے رسند - متفق علیه ۱۲۵ - وعن اسامة بن زيد عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم
كان يأخذه والحسن فيقول اللهم احبهما فاني احبهما - روایت میکند اسامه بن زید از آنحضرت که آنحضرت میگرفت او را
و امام حسن را پس میگفت خداوندا دوست دار این دو را زیرا که بدرستی که من دوست میدارم ایشان را - زید پدر
حارثه مولای آنحضرت و متبنای او بود و اسامه پسر او آنحضرت بعد از دوست داشتن زید را پسر او را که اسامه

۶۰۲۰ وعن البراء قال رایت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والحسن بن علی علی عاتقہ یقول گفت براء بن عازب دیدم آنحضرت را وحال آنکہ حسن بن علی بر دوش او ست درحالے کہ می گوید آنحضرت اللھم انی احبہ فاحبہ۔ خداوندا بدرستی من دوست میدارم اورا پس دوست دار او اورا احبہ اول بضم ہمزہ وکسر حا وضم با ست وثانی بفتح ہمزہ وفتح با۔ متفق علیہ ۶۰۲۱ وعن ابی ہریرۃ قال خرجت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی طائفۃ من النہار۔ گفت ابوہریرہ بیرون آمدم ہمراہ آنحضرت در پارہ از روز۔ حتی اتی خباء فاطمۃ۔ تا آمد آنحضرت خانۂ فاطمہ را وخباء بکسر خا معجمہ وبموحدہ وخیمہ ومراد اینجا بیت ست ودر بعضی نسخ مصابیح جناب بجیم ونون بمعنی آستانہ وصحن خانہ آمدہ وظاہر آنست کہ این تصحیف ست کذا قالوا۔ فقال اثم الکع اثم الکع۔ پس گفت آنحضرت آیا اینجا کودک ہست مکرر گفت۔ یعنی حسنًا۔ می خواہد آنحضرت بلکع امام حسن را ومی طلبد اورا وگفت آیا آن کودک اینجا ہست ولکع بضم لام وفتح کاف مخفف بچند معنی می آید یکی ازان معانی صغیر ست اینجا این معنی مراد ست۔ فلم یلبث ان جاء۔ پس درنگ نکرد آنحضرت تا آن کودک آمد ودر رسیدہ۔ یسعی۔ درحالے کہ می دوید چنانکہ عادت طفلان ست۔ حتی اعتنق کل واحد منہما صاحبہ۔ تا آنکہ دست در گردن یکدیگر افگندند ہریکے ازان دو یعنی آنحضرت وامام حسن صاحبش را یعنی ہر دو یک دیگر چسپیدند۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اللھم انی احبہ۔ خداوندا بدرستی من دوست میدارم اورا۔ فاحبہ۔ پس دوست دار تو اورا۔ واحب من یحبہ۔ ودوست دار کسی را کہ دوست میدارد او را اللھم ارزقنا۔ متفق علیہ ۶۰۲۲ وعن ابی بکرۃ۔ بفتح با وسکون کاف وآخر تا صحابی مشہور ست نام او نفیع بضم نون وفتح فا بن الحارث ثقفی ست واحوال او مکرر نوشتہ شدہ است۔ قال رایت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علی المنبر۔ گفت دیدم آنحضرت را بر منبر۔ والحسن بن علی الی جنبہ۔ وحسن بن علی رضی اللہ عنہ در پہلوی آنحضرت بود۔ وہو یقبل علی الناس مرۃ وعلیہ اخری۔ درحالی آنکہ آنحضرت روے می آرد بر مردم یکبار وبر حسن بن علی بار دیگر یعنے گاہی بجانب مردم می نگرد برای وعظ ونصیحت وگاہی بجانب وی از روے شفقت ومحبت۔ ویقول ان ابنی ہذا سید۔ ومی گوید آنحضرت بدرستی این پسر من سید ست گفتہ اند سید آنکہ فائق باشد قوم خود را دینی وبعضے گفتہ اند سید آنکہ غالب نیاید بر وے غضب وے یعنی حلیم واطلاق سید بر معانی بسیار آمدہ مربی ومالک وشریف وفاضل وکریم وحلیم ومتحمل ایذای قوم ورئیس ومقدم۔ ولعل اللہ ان یصلح بہ بین فئتین عظیمتین من المسلمین۔ وامید ست کہ خدا اصلاح دہد بسبب وی میان دو جماعۂ بزرگ از مسلمانان آن اخبار ست از آنحضرت از تفرق مسلمانان بدو فرقہ فرقہ با حسن وفرقہ با معاویہ وامام حسن احق بود بخلافت زیرا کہ شش ماہ باقی ماندہ بود از سی سال کہ آنحضرت خبر داده بود بقول خود کہ الخلافۃ بعدی ثلثون سنۃ پس شفقت ورحمت برامت جد خود او را برآن داشت کہ ترک ملک ورغبت در ملک آنچنان نمود روایت کردہ اند کہ گفت نمیخواہم کہ یک قطرۂ خون از امت محمد ریختہ شود واین حدیث دلالت دارد بر آنکہ ہر دو فرقہ بر ملت اسلام اند باوجود یکہ یکے بر حق بود واہل سنت وجماعت را صلح امام حسن رضی اللہ عنہ دلیل ست بر صحت امارت معاویہ۔ رواہ البخاری ۶۰۲۳ وعن عبد الرحمن بن ابی نعم۔ بضم نون وسکون عین مہملہ تابعی اہد عابد فاضل ثقہ است از عباد کوفہ بود ہمیشہ بر گرسنگے صابر بود حجاج اورا گرفت ودر خانۂ تاریک درآورد ودر بست وبعد از پانزدہ روز برآورد تا بک شدہ واگر مرده باشد

مسافر وحشم او و ہر چیز نفیس مضمون آنچنین ست و در قاموس گفتہ کہ در حدیث باین معنی ست و بعضے گفتہ اند کہ کتاب اللہ و اہل بیت را بآن جہت ثقل گفت کہ اخذ و اتباع آن ثقیل ست کہ ہر کس بر آن نتواند برداشت و جن و انس را نیز ثقلین گویند کہ بار زمین اند چنانکہ بر دواب بار می کنند و متاع زمین اند کہ بایشان معمور ست یا باعتبار نفاست ایشان نسبت بحیوانات و کتاب و سنت نیز موجب عمارت زمین و صلاح عالم اند بعد ازان بیان کرد ثقلین را و فرمود۔ اولہما کتاب اللہ فیہ الہدی والنور۔ اول ثقلین قرآنست کہ در وی بیان راہ راست ست کہ سبب سعادت دنیا و آخرت میرساند و در وی روشنائی ست یعنی بیان اعمال ست کہ بدان راہ روشن گردد و بآسانی بمنزل مقصود برساند و نور از اسمای قرآنست۔ فخذوا بکتاب اللہ واستمسکوا بہ۔ پس عمل کنید بکتاب خدا و چنگ در زنید بآن و محکم گیرید آنرا و از دست ندہید۔ فحث علی کتاب اللہ۔ پس برانگیخت مارا و بر غلانید بر عمل و تمسک بکتاب خدا۔ و رغب فیہ۔ و ترغیب نمود و خواہانید داد مردم را بر آن۔ ثم قال و اہل بیتی۔ پس گفت آنحضرت دوم اہل بیت من اند۔ اذکرکم اللہ فی اہل بیتی۔ یاد میدہانم شمارا خدا را در حق اہل بیت من۔ اذکرکم اللہ فی اہل بیتی۔ مکرر فرمود این کلمہ را برای مبالغہ و تاکید در معنی اہل بیت معلوم شد کہ حمل این بر جمیع آن معانی درست ست خصوصاً بر معنی اخیر کہ محبت و تعظیم ایشان و رعایت حقوق و آداب ایشان اقدم و اہم و اتم ست و ظاہر چنان می نماید کہ این اشارت باخذ سنت ست چنانکہ اول بعمل بکتاب ست و باین معنی تمام مومنان مطیع اہل بیت نبی و آل او یند شیخ ولی مقتدا حکیم علی ترمذی رحمۃ اللہ علیہ رحمۃ واسعۃ در نوادر الاصول می فرماید کہ بیت دو بیت ست بیت تن و بیت ذکر و اہل این ہر دو خانہ سبب آباد ی عالم ست ظاہر و باطن و صلاح کارخانۂ دنیا و دین ست ساکنان بیت جسم اہل و عیال و اولاد صوری او یند و ساکنان بیت ذکر علما و اتقیا کہ اولاد معنوی آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و سبب عمارت خانۂ دین و آساس بنای شریعت اند و مثل سفینۂ نوح و امثال آن در شان ایشان صادق ست و ہر کہ جامع این دو صفت افتاد نسبت دینی را بالنسبت طینی جمع گردانید اتم و اکمل شد از غیر خود چنانکہ بعضے از اولیا کہ جامع اند میان علم و سیادت و ولایت و باوجود آن رعایت ادب و تعظیم و تقدیم و ادای حقوق نسبت طینی واجب و لازم ست ہکذا قال الحکیم۔ و فی روایۃ۔ و در روایتے مرح کتاب اللہ اینچنین آمدہ۔ کتاب اللہ ہو حبل اللہ۔ کتاب خدا حبل خدا ست حبل در لغت رسن و بمعنی عہد و امان و پیوستگی نیز آمدہ یعنی عہد و امان او ست کہ ہر کہ بدان تمسک کند از عذاب خدا ایمن گردد و سبب پیوستگی ست بجناب قرب حق و ترقی بمعارج قدس۔ من اتبعہ کان علی الہدی۔ کسیکہ پیروی کند کتاب خدا را و عمل کند بران باشد بر راہ راست۔ و من ترکہ کان علی الضلالۃ۔ و کسی کہ بگذارد او را و تمسک نکند بدان باشد بر گمراہی۔ رواہ مسلم۔ ۲۷۔ وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما انہ کان اذا سلم علی ابن جعفر قال۔ مرویست از ابن عمر کہ چون سلام میکرد بر عبد اللہ بن جعفر بن ابی طالب میگفت السلام علیک یا ابن ذی الجناحین۔ سلام بر تو ای پسر خداوند دو بازو و ذوالجناحین لقب جعفر طیار ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را بعد از شہادت وی در غزوۂ موتہ کہ از بلاد شام ست در مدینہ دید کہ دو باز و دارد و با ملائکہ در طیرانست حیران شد کہ این چہ حال ست بعد ازان خبر آمد کہ وی شہید شدہ است ان روز او را جعفر طیار می گفتند و ذوالجناحین لقب میکردند و در روایتی آمدہ کہ دیدم جعفر را در بہشت کہ طیران میکند با ملائکہ بدو جناح

است اصح مذہب آنکہ فاطمہ رضی اللہ عنہا افضل ست از عائشہ رضی اللہ عنہا و بعضے بمساوات رفتہ اند و بعضے در توقف ماندہ و استروشنے
از حنفیہ و بعضے شافعیہ بتوقف مائل ترند و چون مالک را ازان پرسیدند گفت فاطمۃ بضعۃ من النبی فاطمہ گوشت پارۂ پیغمبر و لا افضل علی
بضعۃ من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم احد افضلیت نمی نہم من بر جگر پارۂ پیغمبر ہیچ کس را و امام سبکی فرمودہ است کہ آنچہ مختار ما و دین ماست
آنست کہ فاطمہ افضل است بعد از وے مادرش خدیجہ بعد ازان عائشہ رضی اللہ عنہن اجمعین و در خدیجہ و عائشہ نیز اختلاف دارند و حق آنست
کہ حیثیات مختلف اند و بعضے افضلیت بمعنی کثرت ثواب دارند کہ علما اعتبار کردہ اند و لیکن ہیچ کس بحسب شرف ذات و طہارت طینت
و پاکی جوہر بفاطمہ و حسن و حسین نرسد واللہ اعلم ۵ ۲ وعن المسور بکسر میم و سکون سین مہملہ بن مخرمۃ بفتح میم و سکون خاے
معجمہ صحابی صغیر ست ولادت یافت بمکہ بعد از ہجرت بدو سال و قدوم آورد بمدینہ سنۃ ثمان ان رسول اللہ روایت می کند
کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال فاطمۃ بضعۃ منی فاطمہ گوشت پارۂ من ست بضعہ بفتح با و کسر ضاد معجمہ پارۂ از گوشت
و سبکی استدلال کردہ است باینکہ ہر کہ دشنام کند فاطمہ را کافر شود فمن اغضبہا اغضبنی پس کسے کہ در خشم آرد او را در خشم می آرد مرا از جہت
مکان حرمت و اتحاد و فی روایۃ یریبنی ما ارابہا بد می آید و ناخوش میگرداند مرا چیزی کہ بد می آید و ناخوش میگرداند او را و یؤذینی ما اذاہا
و آزار میکند مرا چیزی کہ آزار می کند او را متفق علیہ و در روایات آمدہ است کہ حارث بن ہشام برادر ابوجہل خواست کہ تزویج کند
دختر ابوجہل را کہ نامش عوزا بود بعلی بن ابی طالب و در روایتی آمدہ کہ علی خواستگاری کرد او را از عم او کہ حارث بن ہشام ست و
استشارہ کردہ از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم فرمود ہرگز اذن نکنم بآن و بغضب آمد و این حدیث فرمود و گفت من حرام نمیگردانم حلال را
و حلال نمیگردانم حرام را و لیکن ہرگز جمع نشود دختر دوست خدا و دختر دشمن خدا در یک جا پس علی مرتضی آمد و عذر خواہی نمود و گفت من ہرگز
نکنم چیزی را کہ ترا ناخوش آید یا رسول اللہ و مر این حدیث را طرق کثیرہ است ۶ ۲ وعن زید بن ارقم صحابی مشہور ست غزوات بسیار
ہمراہ آنحضرت کردہ و نفاق ابی بن سلول را اظہار کردہ و باعث نزول سورۂ اذا جاءک المنافقون شدہ و وے از خواص علی مرتضی بود
رضی اللہ عنہما قال گفت قام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکۃ والمدینۃ ایستاد آنحضرت
بخطبہ روزی میان ما در موضعی کہ در آنجا آبی بود کہ خواندہ میشود او را خم بضم خا و تشدید میم و غدیر خم کہ سابقا در باب مناقب علی مرتضی مذکور شد
عبارت ازانست غدیر حوض آب و خم نام آن موضع ست و آن آب را خم غدیر می خوانند و این موضع میان مکہ و مدینہ است بجحفہ بضم جیم
و سکون حاے مہملہ و فا کہ نام موضعی مشہور ست فحمد اللہ واثنی علیہ پس سپاس گفت آنحضرت خدا را و ستایش کرد بروے و وعظ و پند
داد و ذکر تذکیر کرد و ثواب و عقاب خداے عز و جل یاد داد ثم قال پستر گفت آنحضرت اما بعد الا ایہا الناس اما بعد حمد خدا دانا و آگاہ باشید
ای مردمان انما انا بشر یوشک ان یاتینی رسول ربی نیستم من مگر آدمی نزدیک ست کہ بیاید مرا فرستادۂ پروردگار من یعنی ملک الموت
کہ بجان ستاندن آید فاجیب پس اجابت کنم من و قبول کنم امر پروردگار را و در واقع قریب بود اجل آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
این واقعہ در آخر ذی الحجہ بود بعد از رجوع از حجۃ الوداع و رحلت او در ربیع الاول وانا تارک فیکم الثقلین من گذارندہ ام در میان
شما دو متاع نفیس را کہ کتاب اللہ و اہل بیت رسول اللہ اند چنانکہ بیان میکند و ثقل بکسر مثلثہ گرانی و بار و بضم و بفتحتین متاع

ازان مجلس صلی الله علیه وآله وسلم سألتها عما سارک پس میگوید عایشه پرسیدم من فاطمه را و گفتم چه چیز سخنی پنهانی گفت آنحضرت با تو
قالت گفت فاطمه ما کنت لافشی علی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم سره نیستم من که پراگنده و آشکارا گردانم بر آنحضرت سر او را
افشا پراگنده گردانیدن خبر و درینجا استحباب اخفای اسرار کبار و احباب ست از اغیار و همین ست مستند در کتمان مریدان اسرار
مشائخ را فلما توفی قلت عزمت علیک بما لی علیک من الحق پس چون وفات یافت آنحضرت گفتم من یعنی به فاطمه سوگند میخورم
بر تو به چیزی که مراست بر تو از حق صحبت و محبت مادری لما اخبرتنی نمیگذارم ترا مگر آنکه خبر دهی تو مرا قالت اما الآن فنعم گفت فاطمه
اما اکنون که آنحضرت از عالم رفت پس آری می گویم اما حین سارنی فی الامر الاول اما هنگامی که پنهانی گفت مرا در بار اول فانه اخبرنی
ان جبرئیل کان یعارضنی القرآن پس بدرستی که آنحضرت خبر داد مرا که جبرئیل بود که مقابله میکرد مرا قرآن را و میخواند با من قرآنی بطریق
مدارست چنانکه حافظان با یکدیگر میخوانند کل سنة مرة هر سال یکبار و آن در رمضان می بود وانه عارضنی به العام مرتین و بدرستی
جبرئیل معارضه کرد مرا بقرآن امسال دو بار ولا اری الاجل الا قد اقترب و گمان نمی برم من مدت حیات را مگر آنکه نزدیک آمده است
سپری شدن آن زیرا که معارضه دو بار برخلاف معتاد مشعر بوصیت بحفظ القرآن و حفظ احکام اوست تا کامل شود امر دین و
تمام گردد نعمت فاتقی الله پس تقوی کن و پرهیز کن ای فاطمه از جزع واصبری و صبر کن فانی نعم السلف انا لک پس
بدرستی من نیکو پیش رونده ام من برای تو سلف پدران و قرابتان در گذشته فبکیت پس چون آنحضرت خبر وفات خود داد
بگریستم فلما رای جزعی سارنی الثانیة پس هنگامی که دید آنحضرت ناشکیبائی مرا پنهانی گفت مرا بار دیگر قال یا فاطمة الا ترضین
ان تکون سیدة نساء اهل الجنة گفت آنحضرت ای فاطمه راضی نیستی که باشی تو بهترین زنان از میان زنان بهشت او نساء
العالمین یا گفت سیدة نساء العالمین یعنی دل تنگ مباش و از خدا راضی و شاکر باش که ترا این مرتبه داده است و فی روایة
و در روایتی اینچنین آمده که گفت فاطمه فسارنی فاخبرنی انه یقبض فی وجعه فبکیت پس سخن پنهانی گفت آنحضرت مرا پس
خبر داد مرا که وی قبض کرده می شود درین درد وی که دارد پس گریستم من ثم سارنی فاخبرنی انی اول اهل بیته اتبعه فضحکت پس
پنهانی گفت مرا پس خبر داد که من نخستین اهل بیت اویم که در پی میروم او را یعنی بعد از وی زود از عالم میروم من پس خندیدم من
و اتبعه بتخفیف ست و بتشدید نیز روایت ست متفق علیه بدانکه این حدیث دلالت دارد بر فضل فاطمه بر تمامه نساء مومنات حتی
از مریم و آسیه و خدیجه و عایشه همچنین گفته است سیوطی و در بعضی احادیث مریم بنت عمران را از عموم نساء که زهرا رضی الله عنها را بر ایشان تفضیل
داده استثنا کرده است و در حدیث دیگر آمده که مثل فاطمه درین امت مثل مریم ست در قوم خود یعنی فاضل تر از غیر خود و تواند که اختلاف این اخبار بجهت
تدرج اطلاع آنحضرت بود صلی الله علیه وآله وسلم بر فضیلت فاطمه بوحی و اعلام پروردگار تا آخر عموم فضل وی بر تمامه نساء عالم ثابت شد
والله اعلم و بعضی از علما عایشه را فضل نهند بر فاطمه از جهت آنکه عایشه با پیغمبر در بهشت باشد و فاطمه با علی و لابد مقام و مکان پیغمبر اعلی
و اشرف از مقام علی است ولیکن در احادیث واقع شده است که آنحضرت با فاطمه خطاب کرد که من و تو و علی و حسن و حسین در یک مکان و
یک مقام خواهیم بود و نیز میگویند عایشه مجتهده بود و در زمان خلفای اربعه فتوی میداد و اجتهاد میکرد و سیوطی در فتاوی میگوید درینجا سه مذهب

بقہر و جبر انقیاد آوردند و جزیہ قبول کردند و چون مناسبت معنوی در درون نداشتند مسلمان نشدند بیت معجزہ از بہر قول دشمن ست
بوی جنسیت پے دل بردن ست ۔ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اگر مباہلہ میکردند ایشان مسخ کردہ می شدند قردہ و خنازیر
و آتش می شد بر ایشان تمام وادی و از بیخ برکندہ می شدند و می سوختند تا بہ پرندگان بر درختان ۔ ۲۲ ۔ وعن عائشۃ قالت خرج
النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم غداۃ ۔ گفت عائشہ رضی اللہ عنہا بیرون آمد آنحضرت در یک بامدادی ۔ وعلیہ مرط مرحل ۔ و حال آنکہ بر آنحضرت
گلیمی بود کہ در وی نقشہا بود ۔ من شعر اسود ۔ از موی سیاہ مرط بکسر میم و سکون را گلیم از صوف یا خز کہ بر میان بندند و مرحل بضم میم
و فتح حای مہملہ مشددہ آنکہ در وی نقش پالانہا باشد و بعضے بہ جیم نیز روایت کردہ اند یعنی آنکہ در ان نقش مرجل بمعنے دیگ آہنی باشد
و اما تفسیر او بہ نقش مردان خطاست مگر آنکہ پیش از تحریم تصاویر باشد ۔ فجاء الحسن بن علی ۔ پس آمد امام حسن ۔ فادخلہ ۔ پس در آورد آنحضرت
او را ۔ ثم جاء الحسین ۔ پستر آمد امام حسین ۔ فدخل معہ ۔ پس در آمد حسین با حسن ۔ ثم جاءت فاطمۃ ۔ پستر آمد فاطمہ ۔ فادخلہا ۔ پس در آورد
آنحضرت فاطمہ را ۔ ثم جاء علی ۔ پستر آمد علی ۔ فادخلہ ۔ پس در آورد او را ۔ ثم قال انما یرید اللہ لیذہب عنکم الرجس اہل البیت ویطہرکم تطہیرا
نمیخواہد خدای تعالی مگر آنکہ دور گرداند از شما پلیدی گناہان را ای اہل بیت نبوت و پاک گرداند شما را پاک گردانیدن ۔ رواہ مسلم ۔ ۲۳
وعن البراء قال لما توفی ابراہیم قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان لہ مرضعا فی الجنۃ ۔ گفت براء بن عازب کہ صحابی مشہور ست
ہنگامیکہ وفات یافت ابراہیم پسر آنحضرت کہ از ماریہ قبطیہ بود و از احوال آن در باب کسوف مجملے گذشتہ است گفت آنحضرت کہ بدرستی
مر او را شیر دہندہ ہست در بہشت یعنی وی را در بہشت در آوردہ اند و شیر دہندہ را بر وی گماشتہ و وی رضی اللہ عنہ در مدت رضاع از عالم
رفتہ بود و بعضے تاویل کردہ اند و تمام رضاع را بتمام گردانیدن حق تعالی لذت جنت و نعیم آن مر او را گویا کہ بجای رضاع ست واللہ اعلم بحقیقۃ
الحال و مرضع بضم میم و کسر ضاد معجمہ است بمعنی شیر دہندہ و بفتح ہر دو نیز روایت ست بمعنی شیر دادن و بعضی از قوم صوفیہ قدس اللہ
اسرارہم باین حدیث اشارتی بہ ترقی بعد الموت یافتہ اند و این مسئلہ مختلف فیہ است و در محل خود در وی تکلم کردہ ایم و مختار نزد این
درویش ثبوت آنست واللہ اعلم ۔ رواہ البخاری ۔ ۲۴ ۔ وعن عائشۃ قالت کنا ازواج النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عندہ ۔ گفت
عائشہ بودیم کہ ازواج پیغمبریم نزد آنحضرت ۔ فاقبلت فاطمۃ ۔ پس روی آورد فاطمہ رضی اللہ عنہا ۔ ما تخفی مشیتہا ۔ بکسر میم ۔ من مشیۃ
رسول اللہ ۔ پنہان نبود و ممتاز نبود ہیئت روش و رفتار فاطمہ از روش و رفتار پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ زیرا کہ وی رضی اللہ
عنہا مشابہ بود در سمت و ہیئت و راہ و روش بآنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در روایات آمدہ است کہ چون وی رضی اللہ عنہا نزد
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم می آمد پس می استاد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بوسہ می داد او را و چون آنحضرت نزد وی می آمد
وی نیز ہمچنین میکرد ۔ فلما رآہا قال ۔ پس ہنگامی کہ دید آنحضرت فاطمہ را گفت ۔ مرحبا بابنتی ۔ فراخی و کشادہ باد بدختر من ۔ ثم اجلسہا
پستر بنشاند آنحضرت فاطمہ را ۔ ثم سارہا ۔ پستر سخنی گفت با وی پنہانی ۔ فبکت بکاء شدیدا ۔ پس بگریست فاطمہ گریستن سخت
فلما رای حزنہا سارہا الثانیۃ ۔ پس ہرگاہ کہ دید آنحضرت اندوہگین فاطمہ را سخنی گفت با وی پنہانی دوم بار ۔ فاذا ہی تضحک
پس ناگاہ فاطمہ می خندد و این در ایام مرض موت یا قریب آن ایام بود ۔ فلما قام رسول اللہ ۔ پس چون برخاست پیغمبر خدا

بر هر حائض از زنان و هر جنب از مردان مگر بر محمد و اهل بیت وی علی و فاطمه و حسن و حسین روایت کرد این حدیث را بیهقی و تضعیف کرد و
بالجمله اطلاق اهل بیت برین چهار تن پاک شائع و مشهور ست و علما در تطبیق این اقوال و توجیه این اطلاقات گفته اند که بیت سه است
بیت نسب و بیت سکنی و بیت ولادت پس بنو هاشم اولاد عبد المطلب اهل بیت پیغمبر اند صلی الله علیه و آله و سلم از جهت نسب و اولاد جد
قریب را بیت می خوانند و میگویند خانه فلانی بزرگ ست و ازواج مطهره آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم اهل بیت سکنی اند و اطلاق
اهل بیت بر زنان مرد اخص و اعرف ست بحسب عرف و عادت و اولاد شریف آنحضرت اهل بیت ولادت اند و با وجود شمول اهل بیت تمامه
اولاد آنحضرت را علی و فاطمه و حسن و حسین سلام الله علیهم اجمعین از میان ایشان ممیز اند بمزید فضل و کرامت و تعلق محبت و مودت
ممتاز و مخصوص اند چنانکه متبادر از اطلاق اهل بیت ایشانند و در فضائل و مناقب و کرامت ایشان احادیث بیرون از حد عد و احصا
وارد شده و مؤلف ذکر کرده است درین باب بعضی بنی هاشم را و ذکر کرد علی را و فاطمه را و حسن و حسین را رضی الله عنهم اجمعین و ذکر
کرد ابراهیم بن رسول الله را و زید بن حارثه و پسر او اسامه بن زید را نیز ذکر کرد تقریبا و استطرادا از جهت کمال محبت و عنایت آن سرور
بایشان یا از جهت ادخال ایشان در اهل بیت و ذکر نکرد ازواج مطهره را و عقد کرد برای ایشان بابی علیحده یا از جهت استبداد
و استقلال ایشان بمناقب مخصوصه یا بسبب عدم ادخال ایشان در اهل بیت بنا بر رعایت تعارف اطلاق او بر اربعه والله اعلم

الفصل الاول عن سعد بن ابی وقاص قال لما نزلت هذه الآیة گفت سعد وقتی که فرود آمد این آیت ندع ابناءنا و ابناءکم
دعا رسول الله خواند پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم علیا و فاطمة و حسنا و حسینا فقال اللهم هؤلاء اهل بیتی پس گفت آنحضرت
خداوندا اینها اند اهل بیت من رواه مسلم بدانکه این آیت را آیت مباهله می گویند و بهل بمعنی لعنت کردن ست و بهله بضم و فتح بمعنی
لعنت مباهله لعنت کردن یکدیگر را و دعا کردن بدان اصل ابتهال این ست بعد از ان اطلاق کرده شد بر هر دعائی که کوشش
کرده شود در آن و عادت عرب بود که چون قومی میان خود اختلاف می نمودند و تکذیب یکدیگر میکردند و ظلم می کردند بیرون می آمدند
و لعنت میکردند یکدیگر را و می گفتند لعنة الله علی الکاذب و الظالم و آنحضرت را امر شد از درگاه عزت که مباهله کند با نصاری و این آیت
فرود آمد فمن حاجک فیه من بعد ما جاءک من العلم پس کسی که حجت کند ترا پس از آنچه آمده است ترا از علم و شریعت فقل تعالوا ندع ابناءنا
و ابناءکم پس بگو بیائید بخوانیم ما پسران خود را و بخوانید شما پسران خود را و نساءنا و نساءکم و بخوانیم ما زنان ما را و زنان شما را و انفسنا و
و انفسکم و ذاتهای خود را و ذاتهای شما را ثم نبتهل پستر ابتهال کنیم فنجعل لعنة الله علی الکاذبین پس بگردانیم لعنت خدا را بر هر که دروغگو
ما یا شما پس بر آمد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم در حالی که در کنار خود گرفت حسن و حسین را که خرد بودند در آن زمان و فاطمه پس آنحضرت
و علی پس فاطمه سبحان الله این چه وقت و چه کسانند ارباب این وقت و امر کرد آن حضرت بایشان که چون من دعا کنم شما آمین گوئید و چون
پیشوای ترسایان ایشان را دید گفت با قوم خود وای بر شما من می بینم این رویها را که اگر از خدا درخواست کنند که کوه را از جای بر کند بر می کند
تا چه انوار تجلی در آن وقت بر روی ایشان تافته بود که کافر بیگانه آنرا دریافت و از جای رفت مومن محب یگانه را که بآن نور آشناست
چه حال باشد عرفه من ذاق پس گفت این ترسا زنهار مباهله نکنید با ایشان و اگر نه هلاک میشوید و از بیخ بر کنده می شوید پس

که نکاح کرده داد مرا دختر خود را - وحملنی الی دار الهجرة - و برداشت و سوار کرد مرا بر ناقه و مرافقت کرده آورد بسوی دار هجرت آورده اند که ابو بکر صدیق رضی الله عنه دو ناقه پرورده و تیار کرده داشته بود که تا کی امر بهجرت شود پس یک ناقه نزد آنحضرت آورده گفت یا رسول الله این را اختیار کن و سوار شو فرمود سوار نشوم مگر آنکه بفروشی بدست من و بی آن اختیار نکنم پس به هشت صد درهم بخرید و قرض کرد - وصحبنی فی الغار وصحبت داشت مرا در غار - واعتق بلالا من ماله - و آزاد کرد بلال را از مال خود یعنی در خدمت من گذاشت یا اصل خریدن بلال با آن قوت و کمال ایمان نعمتی ست و اصل با آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم - رحم الله عمر یقول الحق وان کان مرا - رحمت کند خدای تعالی عمر را می گوید حق اگرچه تلخ باشد - ترکه الحق وماله من صدیق - گذاشته است عمر را حق گوئی و حال آنکه نیست مر او را هیچ دوستی از آنهائی که دوستی ایشان برای مراعات و مداهنت باشد - رحم الله عثمان تستحیی منه الملائکة - رحمت کند خدای تعالی عثمان را شرم می دارند از وی فرشتگان - رحم الله علیا - رحمت کند خدای تعالی علی را - اللهم ادر الحق معه حیث دار - خداوندا بگردان حق را با علی همانجا و همانجانب که بگردد علی و این موافق حدیثی دیگر است که سیوطی در جمع الجوامع آورده که القرآن مع علی و علی مع القرآن - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ۲۴۹

باب مناقب اهل بیت النبی صلی الله علیه وآله وسلم

بدانکه اطلاق اهل بیت بچند معنی آمده کسانیکه حرام ست بر ایشان زکوة گرفتن و ایشان بنو هاشم اند و این شامل ست آل عباس و آل علی و آل جعفر و آل عقیل و آل حارث را رضی الله عنهم اجمعین و گاهی بمعنی اهل و عیال آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آمده شامل مر ازواج مطهرات را و بیرون آوردن نساء آنحضرت از اهل بیت مکابره است و مخالف ست مر سوق آیت کریمه را انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا زیرا که خطاب با ایشان ست در اول آیت و آخر آن پس بیرون آوردن ایشان از آنچه در ما بین واقع شده بیرون می آرد کلام را از اتساق و انتظام امام فخر الدین محمد رازی گفته که این آیت شامل ست مر نساء آنحضرت را زیرا که سیاق آیت ندا می کند بر آن پس بیرون آوردن ایشان را از آن و مخصوص کردن بغیر ایشان صحیح نباشد و نیز گفته که اولی آنست که گفته شود اهل بیت اولاد آنحضرت و ازواج اویند و حسن و حسین رضی الله عنهما از ایشانند و علی مرتضی نیز از اهل بیت اوست بجهت معاشرت او بنت پیغمبر را و ملازمت او مر وی را صلی الله علیه وآله وسلم و گاهی اطلاق اهل بیت چنان آمده که مفهوم میگردد اختصاص آن بفاطمه زهرا و علی و حسن و حسین سلام الله علیهم اجمعین روایت می کند انس رضی الله عنه که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم می گذشت بخانه فاطمه چون برای نماز فجر بمسجد می آمد و میگفت الصلوة یا اهل البیت انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا رواه الترمذی وابن ابی شیبة و از ام سلمه آمده که بودم من نزد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که خادم آمد و خبر کرد که علی و فاطمه بر آستانه ایستاده اند پس گفت آنحضرت مرا یکسو شو پس من اندرون خانه رفتم پستر آمد حسن و حسین پس نشاند آنحضرت حسن و حسین را در کنار مبارک خود و گرفت علی را بیک دست خود و گرفت فاطمه را بدست دیگر و بچسپانید بخود و پیچید بر ایشان گلیم سیاه که پوشیده بود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و گفت خداوندا اینها اهل بیت من اند آمده اند بسوی تو نه بسوی آتش من و اهل بیت من و نیز از ام سلمه آمده که گفت آنحضرت این مسجد من حرام ست

وخیر کنند گان ازیرا کہ سوق کلام از بہر نفقات ایشانست ۔ ثم قالت عائشۃ لابی سلمۃ بن عبد الرحمن ۔ پس گفت عائشہ صدیقہ ابو سلمہ را
شکر گزاری و اظہار منت داری عبد الرحمن بن عوف بہ پسرے کہ ابو سلمہ ست از کبار تابعین ۔ سقی اللہ اباک من سلسبیل الجنۃ ۔ بنوشاند خدائے تعالے
پدر ترا از چشمہ کہ در بہشت ست و سلسبیل نام چشمہ ایست در بہشت و در قاموس گفتہ سلسبیل خمر جنت و چشمہ جنت و سلسل الجنۃ نیز ر ملاتیست یعنی
آب سرد و آب روشن و خوش کہ بگلو روان فرو شود و سلسال الجنۃ نیز بمعنی سلسبیل و سلسل الجنۃ نیز آمدہ بمعنی شراب ۔ و بعضی گفتہ اند خالص صافی
از حس و خاشاک و تیرگی و ظلمی گفتہ کہ یاد در سلسبیل زیادہ شدہ تا کلمہ خماسی گشت و دلالت بر غایت سلاست کردہ فتدبر ۔ و کان ابن عوف قد تصدق
علی امہات المؤمنین ۔ و بود عبد الرحمن بن عوف کہ بتحقیق تصدق کردہ بود بر نساء آنحضرت ۔ بحدیقہ سبعت بار بعین الفا ۔ بباغیکہ فروختہ
شد بچہل ہزار درہم یا دینار و اللہ اعلم ۔ رواہ الترمذی ۔ ۲۴ ۔ وعن ام سلمۃ قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول للازواجہ ۔ گفت
ام سلمہ شنیدم آنحضرت را کہ میگفت برای زنان خود ۔ ان الذی یحثو علیکن بعدی ہو الصادق البار ۔ بدرستی آن کسی کہ بدہد شمارا بکفہائے دست خود
و نثار کند بشما اموال بعد از من اوست صادق نیکوکار ۔ اللہم اسق عبد الرحمن بن عوف من سلسبیل الجنۃ ۔ خداوندا بنوشان عبد الرحمن بن
عوف را از چشمہ بہشت ظاہر آنست کہ این کلام ام سلمہ باشد چنانکہ در حدیث سابق از عائشہ مذکور شد و بعضے گفتہ اند کہ این کلام آن
حضرتست زیرا کہ وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دانستہ بود کہ ازوی رضی اللہ عنہ احسانے باز واج مطہرہ بوجود خواہد آمد و درین معجزہ آنحضرتست
رواہ احمد ۔ ۲۵ ۔ وعن حذیفۃ قال جاء اہل نجران الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ روایتست از حذیفہ بن الیمان کہ از کبار صحابہ و صاحب
رسول اللہ بود گفت آمد نداہل نجران بفتح نون و سکون جیم نام موضعی ست بیمن کہ در سال دہم فتح شد و در نہایہ گفتہ موضعی میان حجاز و شام بسوے
آنحضرت ۔ فقالوا ۔ پس گفتند ۔ یا رسول اللہ ابعث الینا رجلا امینا ۔ بفرست بسوے ما مردے امین کہ در حق ما بخیانت راضی نباشد ۔ قال
لابعثن الیکم رجلا امینا حق امین ۔ فرمود آنحضرت ہر آینہ می فرستم بسوے شما مردے امین ثابت در امانت ۔ فاستشرف لہا الناس ۔ پس نگران شدند
و منتظر گشتند بجہت این کلمہ یا برائے این امارت و امانت مردم تا کدام یکے را اختیار کنند و کدام یکی باین منصب مشرف و ممتاز گردد ۔ قال
و گفت حذیفہ ۔ فبعث ابا عبیدۃ بن الجراح ۔ پس فرستاد آنحضرت با ایشان برآن قوم ابو عبیدہ بن الجراح را ۔ متفق علیہ ۔ ۲۶ ۔ وعن
علی رضی اللہ عنہ قال قیل ۔ گفت امیر المؤمنین علی گفتہ شد بآنحضرت ۔ یا رسول اللہ من نؤمر بعدک ۔ کرا امیر گردانیم ما بخود بعد از تو ۔ قال ان تؤمروا
ابا بکر تجدوہ امینا زاہدا فی الدنیا ۔ گفت آنحضرت اگر امیر میگردانید ابو بکر را می یابید او را امانت دار در حقوق دین ۔ عیب نکنندہ در دنیا
راغبا فی الآخرۃ ۔ راغب در کار آخرت ۔ وان تؤمروا عمر تجدوہ قویا امینا لا یخاف فی اللہ لومۃ لائم ۔ و اگر امیر می سازید عمر را می یابید او را
توانا و محکم و امانت دار کہ نمی ترسد در اجرائے احکام دین خدا ملامت ہیچ ملامت کنندہ را ۔ وان تؤمروا علیا و لا اراکم فاعلین ۔ و اگر امیر می سازید
علی را و نمی بینم شما را کہ کنندہ آنرا ۔ تجدوہ ہادیا مہدیا ۔ می یابید او را راہ راست نمایندہ راہ راست یافتہ ۔ یاخذ بکم الطریق المستقیم ۔ میگیرد
شما را براہ درست ۔ درین حدیث دلیلست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تنصیص و تعیین نکردہ بر خلافت ہیچ یکے و ظاہر آن می نماید کہ مراد امیر بعد
از آنحضرت بیوسطہ باشد و درین حدیث ذکر عثمان رضی اللہ عنہ نیست و بعضے گفتہ اند کہ شاید آنحضرت ذکر کردہ و راوی نسیان کردہ باشد
و اللہ اعلم ۔ رواہ احمد ۔ ۲۷ ۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رحم اللہ ابا بکر زوجنی ابنتہ ۔ رحمت کند خدائے تعالی ابو بکر را

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وما لنا طعام الا الحبلة وورق السمر ونبود مارا خورش مگر حبلہ بضم حای مہملہ وفتح آن وسکون موحدہ وفتح آن دانہ سمر
ونبود مارا طعام مگر برگ سمر بفتح سین وضم میم نام درختی ست مشہور واحد او سمرہ است وان کان احدنا لیضع کما تضع الشاۃ —
تحقیق بود یکی از ما کہ می نہاد یعنی پشک خشک چنانکہ می نہند گوسپند سابقہ خلط در حالیکہ نیست افگندہ را آلودگی و آمیزش بعضی اجزائے
او ببعضے از جہت خشکی — ثم اصبحت بنو اسد تعزرنی علی الاسلام — پستر گشتند بنو اسد کہ واقف میگردانند وتعلیم می کنند مرا در احکام
اسلام وتعزیر بمعنی توقیف آمدہ یا تعزیر وتادیب وتوبیخ میکنند مرا بر تقصیر در حق اسلام واصل تعزیر بمعنی رد ومنع ست وبمعنے نصرت
دادن نیز می آید چنانکہ در قول حق سبحانہ وتعزروہ وتوقروہ زیرا کہ ناصر منع می کند از منصور دشمنان او را مر او را باسلام اینجا نماد ست کہ
لقد خبت اذن وضل عملی — ہر آئینہ تحقیق نومید گشتم وزیانکار گشتم وگم شد عمل من یعنی ہرگاہ بنو اسد مرا احکام اسلام وآداب نماز
تعلیم کنند با این سابقہ کہ من در اسلام دارم دیگر مرا امید فلاح وہدایت چہ باشد — وکانوا شنوا بہ الی عمر — وبودند بنو اسد کہ سخن چینے
کردہ بودند وشکایت بردہ از سعد بن ابی وقاص نزد امیر المؤمنین عمر ودوی عامل عمر رضی اللہ عنہما بر کوفہ — وقالوا لا یحسن یصلی —
گفتہ بودند نیک نمیکند وی نماز را پس عمر تہدید کردہ فرستاد او را ودوی نزد عمر کشف حقیقت حال کرد پس تصدیق کرد او را وگفت
گمان من ہم چنین ست کہ تو می گوئی ورد کرد بر بنی اسد مراد بہ بنی اسد اولاد زبیر بن العوام بن خویلد بن اسد اند واز اینجا معلوم میگردد کہ
تفاخر بعلم وفضل واظہار کمال خود را بہ بیان واقع از برائے مصلحت دینی ودفع عار ونقیصت در دین جائز ست وصحابہ را رضی اللہ عنہم مفاخرت
وبیان خود بود بجہت اغراض صحیحہ صالحہ متفق علیہ ۲۲۲ وعن سعد قال انا ثلثی وانا ثالث الاسلام — در صحیح بخاری لقد رایتنی ہم — تحقیق
تحقیق میدانم من خود را در من سوم اہل اسلام بودم ودر روایت بخاری وانا ثلث الاسلام — بضم ثا یعنی سہ یک اہل اسلام مقصود
یکی ست یعنی دو کس مسلمان شدہ بودند سوم من مسلمان شدم وگفتہ اند کہ مراد وی ازان دو کس ابو بکر وخدیجہ است وصواب آنست کہ مراد سوم
مردان بلکہ مردان احرار ست ودر استیعاب گفتہ کہ وی ہفتم ہفت کس ست مراد بدان عامتر از مرد وزن وآزاد وبندہ ست — وما اسلم احد الا
فی الیوم الذی اسلمت فیہ — واسلام نیاورد ہیچ یکے مگر در روز یکہ اسلام آوردم من در آن روز وگفتہ اند کہ ہیچ یکے درین کلام شامل او
وغیر او نیست یعنی نیافتہ نشد اسلام از ہیچ یکے مگر در روزی کہ اسلام آوردم من در آن روز کہ دران روز مسلمانی یافتہ شد کہ منم
ولقد مکثت سبعۃ ایام وانی لثلث الاسلام — وتحقیق درنگ کردم من ہفت روز وحال آنست کہ من سہ یک مسلمانان بودم یعنی
اسلام آوردم من بعد از دو کس وبعد ازان ہفت روز گذشت کہ کسی در آن ہفت روز اسلام نیاورد وبعد از ہفت روز اسلام آورد
دیگر کس آورد وبر این چنین تقدیر کہ رفت است این حدیث را طبیعی فافہم — رواہ البخاری ۲۲۳ وعن عائشۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان یقول لعائشۃ
در روایت میکند عایشہ کہ آنحضرت میگفت مر زنان خود را — ان امرکن مما یہمنی من بعدی — بدرستی کہ کار شما وحال شما از خلق چنین ست کہ کار ندیشہ می افتد
مرا بعد از من کہ حال شما چہ خواہد شد ومردم با شما چہ معاملہ خواہند کرد وکہ متکفل ومتصدی مہمات معیشت شما خواہد شد وتوفیق بدان خواہد یافت — وبشر
الصابرین — علیکن الا الصابرون الصدیقون — وصبر نخواہند کرد بر شما وتصدیق حال شما مگر آنہائی کہ کامل اند در صبر وصبر خوی وعادت ایشان ست وکامل اند
در صدق معاملہ وادائے حقوق قالت عائشۃ یعنی للمتصدقین — گفت عایشہ مراد میدہد آنحضرت ازین صابران وصدیقان صدقہ دہندگان

وبخانقاه شیخ رسیدند شیخ را دیدند تازه و خرم بسلامت نشسته پس بیاران فرمودند اگر یکی آن عالم را دیده و احوال آن نشأة را عیاناً دریافته
بیاید و خبر دهد لاجرم تصدیق خبر او باید کرد یاران ما باید که بدانند که ما را بآن عالم بردند و آن عالم را دیده آمده ایم اکنون یاران هم توبه کنند
و ما هم تجدید توجه میکنیم ولیکن در خلوت بما گفتند که این خبر نشان قبول کار و تمامی ورزش ماست که در کسب موت اختیاری می کردیم
رواه الترمذی ۵ وعن علی رضی الله عنه قال سمعت اذنی من فی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول گفت علی مرتضی شنیدم
گوش من از دهان آنحضرت که میگفت طلحة والزبیر جاراي فی الجنة طلحه و زبیر دو همسایه من اند در بهشت رواه الترمذی
وقال هذا حدیث غریب ۶ وعن سعد بن ابی وقاص ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال یومئذ یعنی یوم احد روایت است
از سعد بن ابی وقاص که گفت آنحضرت یعنی برای وی در آن روز یعنی روز احد اللهم اشدد رمیته خداوندا قوی و استوار گردان تیر اندازی
او را واجب دعوته و پاسخ ده و قبول کن دعای او را مناسبت اجابت دعا بقوت رمی ظاهر است که تعبیر از دعا به تیر کرده اند
چنانکه گفته است ع از هر کرانه تیر دعا میکنم روان و گویا اجابت دعای وی رضی الله عنه اثری از اصابت رمی وی بود که نخست
در راه خدا کرد رواه فی شرح السنة ۷ وعنه ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال اللهم استجب لسعد اذا دعاک هم از سعد بن
ابی وقاص روایتیست که آنحضرت گفت و دعا کرد خداوندا قبول و پذیرا کن مر سعد را وقتی که دعا کند ترا رواه الترمذی ۸ وعن
علی رضی الله عنه قال ما جمع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اباه وامه الا لسعد گفت علی مرتضی رضی الله عنه جمع نکرد آنحضرت پدر و مادر خود را
برای هیچ یکی مگر برای سعد قال یوم احد گفت آنحضرت مر سعد را روز احد ارم فداک ابی وامی تیر انداز فدای تو باد پدر و مادر
من وقال له ارم ایها الغلام الحزور و گفت آنحضرت مر سعد را تیر بینداز ای کودک توانا و حزور بفتح حای مهمله و زای مفتوحه
و واو مشدده و را در آخر و بسکون زای و تخفیف واو نیز آمده فی الصراح حزور کودک رسیده و زورمند شده و حزوره بمعنی پشته خرد از
زمین نیز آمده و بود وی رضی الله عنه جوان گرد پست اسلام آورد بر دست ابی بکر صدیق و بود در آن وقت هفده ساله رواه الترمذی
۹ وعن جابر قال اقبل سعد فقال النبی صلی الله علیه وآله وسلم هذا خالی روایت است از جابر که گفت پیش آمد سعد بن ابی وقاص
پس گفت آنحضرت این خال من است بمعنی برادر مادر فلیرنی امرؤ خاله پس باید که بنماید مرا مردی خال خود را یعنی برابر این خال که من
دارم و مانند او رواه الترمذی وقال و گفت جابر در توجیه گفتن آنحضرت سعد را خال خود وکان سعد من بنی زهرة و بود سعد
از بنی زهره که محله از قریش است اولاد زهره بنت کلاب وکانت ام النبی صلی الله علیه وآله وسلم من بنی زهرة و بود مادر آنحضرت
از بنی زهره ولذلک قال النبی پس از آن جهت گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم سعد را هذا خالی این خال منست وفی المصابیح
فلیکرمن پس باید که گرامی دارد مرد خال خود را چنانکه من اکرام می کنم خال خود را بدل فلیرنی در بدل لفظ فلیرنی و بعضی گفته اند فلیکرمن تصحیف است

الفصل الثالث

عن قیس بن ابی حازم تابعی است حال او در حدیث ثانی از فصل اول گذشت قال سمعت سعد بن ابی
وقاص یقول انی لاول رجل من العرب رمی بسهم فی سبیل الله گفت قیس شنیدم سعد را که میگفت بدرستی که من نخستین مردی ام از عرب
که انداخت تیر راه خدا ورأیتنا نغزو مع رسول الله و میدانم من خود را و دیگر اصحاب پیغمبر خدا را که غزا میکردیم همراه پیغمبر خدا

ورد است کردہ شدہ است از معمر بفتح میم وسکون عین از قتادہ بطریق ارسال - وفیہ - ودر حدیث معمر آمدہ است - وقضاہم علی - وقاضی تر وحاکم کنندہ تر بحق از امت من علی است ولہذا عمر رضی اللہ عنہ بی مشاورت وفتوای وی رضی اللہ عنہ حکم نمی نمود اگر حاضر نبودی توقف می کرد ومی گفت قضیۃ لا ابا حسن لہا ۳۴ + وعن الزبیر قال کان علی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوم احد درمان رواست از زبیر رضی اللہ عنہ کہ گفت بود بر آنحضرت روز غزوۂ احد دو زرہ واین بجہت غایت شجاعت وقوت اقدام وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود در حرب ہر کہ شجاع تر ست دغدغۂ تر دارد در کار زار بیشتر وسلاح او واستعداد او برای جنگ زیادہ تر واز اینجا معلوم می شود کہ اشتغال اسلحہ ومباشرت اسباب منافات بتوکل ندارد زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سید المتوکلین بود وباوجود آن اینچنین می کرد وتواند کہ امثال این امور برائے تعلیم امت می کردہ باشد اما تحقیق آنست کہ اینہا ناشی از عبودیت محض واشتغال امر ست - فنہض الی الصخرۃ - پس برخاست آنحضرت ومتوجہ شد بجانب سنگی بزرگ کہ آنجا بود تا بر وبر آید وبنشیند وآرام گیرد - فلم یستطع - پس نتوانست از جہت کوفتہا کہ رسیدہ بود - فقعد طلحۃ تحتہ پس بنشست طلحہ زیر آنحضرت باوجود آن جراحتہا وزخمہا کہ داشت - حتی استوی علی الصخرۃ - تا آنکہ بر آمد وقرار گرفت آنحضرت بر صخرہ واین صخرہ در جبل احد است معلوم ومعروف - فسمعت رسول اللہ - پس شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت - اوجب طلحۃ - واجب گردانید طلحہ را بر خود بہشت را باین عمل کہ بمحبت خدا ورسول خدا کرد - رواہ الترمذی ۳۴ + وعن جابر قال نظر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الی طلحۃ بن عبید اللہ - گفت جابر رضی اللہ عنہ نظر کرد آنحضرت بجانب طلحہ - فقال من احب ان ینظر الی رجل یمشی علی وجہ الارض وقد قضی نحبہ گفت آنحضرت کسی کہ دوست دارد کہ نظر کند بسوئے مردی کہ میرود بر روئے زمین وحال آنکہ تحقیق مردہ است یا شہید مردن ست یعنے اگر کسے خواہد کہ مردہ را ببیند کہ بر روئے زمین میرود - فلینظر الی ہذا - پس باید کہ نظر کند بسوئے این اشارت بہ طلحہ است رضی اللہ عنہ - وفی روایۃ - ودر روایتی باین لفظ آمدہ است کہ من سرہ ان ینظر الی شہید یمشی علی وجہ الارض - کسیکہ شاد میگرداند او را کہ نظر کند بسوئے شہید کہ میرود بر روئے زمین - فلینظر الی طلحۃ بن عبید اللہ - پس باید کہ نظر کند بسوئے طلحہ بن عبید اللہ وتحقیق لفظ قضی نحبہ آنست کہ نحب بنون وحای مہملہ وموحدہ بمعنی نذر وموت واجل آمدہ ودر آیت کریمہ من المومنین رجال صدقوا ما عاہدوا اللہ علیہ فمنہم من قضی نحبہ ومنہم من ینتظر بہر دو معنی تفسیر کردہ اند یعنی از مسلمانان مردانند کہ راست گردانیدند نذر ہر چہ عہد بستند باخدا پس بعضے از ایشان ادا کردند وفا نمودند نذری کہ بجان سپاری در راہ خدا کردہ بودند یعنی مردند در راہ خدا وبعضے انتظار آن دارند ودر حدیث نیز حمل بہر دو معنی درست ست وظاہر دلالت ست چنانکہ در روایت دیگر آمدہ شہید یمشی علی وجہ الارض وبحقیقت این اشارت ست بموت اختیاری کہ حاصل میگردد مر اہل سلوک وارباب فنا را بامر بموت غیبوبت از عالم شہادت باستغراق وذکر خدا ومشاہدۂ ملکوت وانجذاب بجناب قدس وی سبحانہ واین نتیجۂ موت اختیاری ست وسید ی الشیخ علی رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ ایست مسمی بہدایۃ ربی عند فقد الزلی کہ در آنجا بیان موت اختیاری وسبق آن کردہ اند وحضرت شیخ عبد الوہاب متقی میفرمودند کہ یکبار در مکہ معظمہ شہرت یافت کہ شیخ علی متقی وفات یافتہ مردم بشنیدند این خبر دیدند

در کار دین خدا کہ بعنف و شدت و جدال امر معروف و نہی منکر میکند عمر ست ۔ و اصدقہم حیاء عثمان ۔ و راست و صحیح ترین ایشان از روی حیا عثمان ست صفت حیا را بعثمان رضی اللہ عنہ خصوصیتی و امتیازی ہست و حیا شعبہ عظمی ست از ایمان ظاہر اصدق ایشان آن گفت کہ حیا گاہی بحکم طبیعت بشری نیز می باشد اگرچہ بحکم شرع حق و درست نباشد اما حیا صادق و معتبر آنست کہ موافق شریعت و مطابق حق باشد ۔ و افرضہم زید بن ثابت ۔ و عالم تر بعلم فرایض و مواریث زید بن ثابت ست کہ کاتب وحی بود از جملہ صحابہ و جامع و کاتب قرآن بود در زمان ابوبکر و عثمان رضی اللہ عنہما ۔ و اقرأہم ابی بن کعب ۔ و خواندہ تر قرآن را و ماہر تر در تجوید قرآن ابی بن کعب ست وی نیز کاتب وحی بود و او را سید القراء می گفتند و آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم او را سید الانصار نام کردہ و عمر رضی اللہ عنہ سید المسلمین می گفت و چون سورۂ لم یکن الذین کفروا من اہل الکتاب نازل شد آنحضرت مر او را کہ خدا امر کردہ است کہ آنرا بر تو بخوانم و ترا بنشوانم گفت وی رضی اللہ عنہ آیا خدا مرا نام برد گفت آنحضرت نعم نام تو برد و ترا بنام تو خواند پس وی گریہ کرد و آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم نیز بگریہ در آمد ۔ و اعلمہم بالحلال و الحرام معاذ بن جبل ۔ و دانا ترین امت بحلال و حرام معاذ بن جبل ست و وی رضی اللہ عنہ انصاری ست و یکی از ہفتاد تن کہ حاضر شدند عقبہ را و آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم او را مواخات داد بعبد اللہ بن مسعود و قیل بجعفر بن ابی طالب و فرستاد او را معلم و قاضی یمن و وی در آن وقت ہژدہ سالہ بود در طاعون عمواس از عالم رفت و گفت خداوندا این رحمت ست از تو بر بندگان تو خداوندا معاذ و اہل و عیال او را از ان محروم مداری و آوردہ اند کہ در وقت رفتن از عالم میگفت خفہ کن چندانکہ خواہی بعزت تو کہ میدانی کہ من ترا دوست میدارم یا چنانکہ گفت واللہ اعلم و ابن مسعود گفت بودیم ما کہ تشبیہ میدادیم معاذ را بابراہیم خلیل علیہ السلام در مضمون این آیت کان امۃ قانتا للہ حنیفا و فقہای میداد معاذ در زمان آنحضرت و در زمان ابوبکر و چون بمین رفت میگفت عمر رضی اللہ عنہ خالی گذاشت معاذ اہل مدینہ را از لقمہ و حاضر شد وی رضی اللہ عنہ بدر را و مشاہد دیگر را و در وقت رحلت گفت اصحاب خود را و قتیکہ گریہ کردند چرا می گریید و چہ چیز در گریہ آورد شما را گفتند می گریم بر علمی کہ منقطع میگردد بموت تو گفت علم و ایمان قائم اند تا روز قیامت ہر کہ طلب حق را از ہر کہ باشد در و کنید باطل را بر ہر کہ باشد مناقب وی رضی اللہ عنہ بسیار ست خارج از حد حصر و احصاء ۔ و لکل امۃ امین و امین ہذہ الامۃ ابو عبیدۃ بن الجراح ۔ و مر ہر امت را امین ست و امین این امت ابو عبیدہ بن الجراح ست و در روایتی مر ہر پیغمبر را امینی ست و امین من ابو عبیدہ ست و وی رضی اللہ عنہ قرشی ست بہفت واسطہ با آنحضرت در فہر بن مالک جمع میشود حاضر شدہ جمیع مشاہد را ہمراہ آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و در روز بدر پدر خود را بحبت خدا و رسول خدا کشتہ و ثابت ماند با آنحضرت روز احد و بر کشیدہ حلقہ مغفر کہ در رخسار مبارک آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم خلیدہ بود بدہان خود پس افتاد از جہت زور کہ کردہ دندان وی و وی نیز در طاعون عمواس رفت از عالم در زمان عمر بن الخطاب و نماز کرد بر وی معاذ بن جبل و می گفت امیر المؤمنین عمر در روز موت خود اگر ابو عبیدہ بن جراح بیبود می سپردم این کار را بوی یعنی امر خلافت را یا اختیار را بمشاورت وی تفویض می کردم واللہ اعلم ۔ رواہ احمد و الترمذی و قال ہذا حدیث حسن صحیح و روی عن معمر بن قتادۃ مرسلا

عمر گفت عمر را می ساخت - قیل من بعد عمر گفته شد کیست بعد از عمر که او را خلیفه می ساخت - قالت ابو عبیدة بن الجراح - گفت
عائشه ابو عبیده بن الجراح را می ساخت که امین بود و لائق این کار و ابوبکر صدیق رضی الله عنه نیز گفت که مرا با خلافت چه کار است
این علی ست و عمر ست و ابو عبیده بن الجراح هر که را از ایشان خواهید خلیفه سازید پس گفتند از تو لائق تر کیست پیش کرد ترا
آنحضرت برای کار دین ما پس کیست که مؤخر گرداند ترا در کار دنیا - رواه مسلم ۱۰ ۰ وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم کان علی حراء - روایت ست از ابوهریره که آنحضرت بود بر کوه حرا که او را الآن جبل نور میگویند و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
پیش از نزول وحی در آنجا مشغول می بود و وحی در آنجا نازل شد - هو - آنحضرت بود - وابوبکر وعمر وعثمان وعلی وطلحة والزبیر فتحرکت
الصخرة - پس جنبید سنگ - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم اهدأ - ساکن باش و مجنب - فما علیک
الا نبی او صدیق او شهید - پس نیست بر تو مگر پیغمبر یا صدیق یا شهید که عبارت ست از عمر و علی و عثمان و طلحه و زبیر که همه شهید شده اند
و شهادت طلحه و زبیر در واقعه حرب جمل ست نه در حرب بلکه بیرون آن چنانکه در محلش مذکور ست - وزاد بعضهم وسعد بن
ابی وقاص - و زیاده کرده اند بعضی از روات این لفظ که سعد بن ابی وقاص یعنی وی نیز بر حرا بود همراه آنحضرت - ولم یذکر
علیا - و ذکر نه کرده این بعض علی را ولیکن این مشکل ست زیرا که سعد بن ابی وقاص مقتول نیست و در قصر خود مرده که در وادی
عقیق داشت و آورده شد از آنجا و دفن کرده شد ببقیع مگر آنکه داخل صدیق دارند و صدیق اگرچه لقب امیر المؤمنین ابی بکر شده
رضی الله عنه ولیکن معنی این منحصر نیست در وی و صادق ست بر غیر او از صدیقان و سیوطی بطریق متعدده در مناقب
امیر المؤمنین علی رضی الله عنه آورده که این اول کسی ست که ایمان آورده و اول کسی ست که مصافحه می کند روز قیامت و این
صدیق اکبر و فاروق این امت ست یا مراد بشهید کسی ست که او را ثواب شهید ست چنانچه مبطون و امثال آن والله اعلم رواه مسلم

الفصل الثانی - عن عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ابوبکر فی الجنة وعمر فی الجنة وعثمان
فی الجنة وعلی فی الجنة وطلحة فی الجنة والزبیر فی الجنة وعبد الرحمن بن عوف فی الجنة وسعد بن ابی وقاص فی الجنة وسعید بن زید فی
الجنة وابو عبیدة بن الجراح فی الجنة رواه الترمذی ورواه ابن ماجة عن سعید بن زید - و یکی از وجوه شهرت و امتیاز این ده کس
به بشارت جنت اینست که در بشارت ایشان یک حدیث واقع شده با وجوه دیگر که گفته اند والا بشارت مخصوص و منحصر
در ایشان نیست صرح بذلک العلماء و اینجا نکته ایست که برای آن متنبه باید شد که ذکر خلفای اربعه هر جا که در احادیث واقع شده
کلا و بعضا بهمین ترتیب شده و باین استیناسی بمذهب اهل سنت و جماعت حاصل میگردد اما گمان آنکه راویان تغییر
ترتیب داده و موافق اعتقاد خود آورده باشند فحاشا و کلا ایشان باندک تغییر و تقدیم و تاخیر حدیث میکنند که تاثیری و سرایتی
ندارد و مقصود بآن تفاوتی نمی پذیرد اینجا خود چه نوع کنند محدثان هم چنانکه هست ادا می نمایند تحقیق مذهب و تاویل کلام
کار مجتهدان و فقهاست فتدبر ۲۲ ۰ وعن انس رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ارحم امتی بامتی ابوبکر - مهربان ترین
امت من بامت من که بلطف و رفق و موعظت مردم را بخدا می خواند و میرساند ابوبکر ست - واشدهم فی امر الله عمر - و سخت ترین امت

روان شدم من تا بیارم خبر ایشان را بدانکه آنحضرت بعد از غزوهٔ احزاب متوجه بنی قریظه شد و پانزده روز ایشان را محصر ساخت و فتح کرد
این حکایت آنجا گفت یا هم در غزوهٔ احزاب بنو قریظه هم بودند آنجا خبر ایشان طلبید فتدبر فلما رجعت جمع لی رسول الله زبیر میگوید
رضی الله عنه پس هنگامی که خبر گرفته برگشتم و باز آمدم جمع کرد برای من پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ابویه پدر و مادر خود را فقال
فداک ابی وامی پس گفت آنحضرت فدای تو باد پدر و مادر من معنی جمع کردن ابویه این است متفق علیه ۵ وعن علی رضی الله عنه
قال ما سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم جمع ابویه لاحد الا لسعد بن مالک گفت علی رضی الله عنه نشنیدم من آنحضرت را
که جمع کرد مادر و پدر خود را برای هیچ یکی مگر برای سعد بن مالک مراد سعد بن ابی وقاص است و مالک اسم ابی وقاص است فانی سمعته
یوم احد یقول پس من بدرستی شنیدم آنحضرت را روز غزوهٔ احد که می گفت یعنی سعد را در وقتی که تیر می انداخت بکافران یا سعد ارم
فداک ابی وامی ای سعد تیر بینداز فدای تو باد پدر و مادر من گویا علی رضی الله عنه تفدیهٔ زبیر را ندانسته و نشنیده و لهذا گفت
ما سمعت متفق علیه ۶ وعن سعد بن ابی وقاص قال انی لاول العرب رمی بسهم فی سبیل الله گفت سعد بن ابی وقاص
بدرستی من نخست از عربم که انداخت تیر در راه خدا و پیش از من هیچ کس تیر در راه خدا نینداخت و آنچنان بود که در اول سال هجرت
ابو عبیده بن الحارث را با شصت کس بقتال ابو سفیان بن حرب و مشرکان دیگر فرستادند ایشان جمعی کثیر بودند پس میان ایشان
حربی نیفتاد جز آنکه سعد بن ابی وقاص تیری بجانب ایشان انداخت و این اول تیری بود که در میان این امت در راه خدا انداخته شد
متفق علیه ۷ وعن عائشة رضی الله عنها قالت سهر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مقدمه المدینة گفت عائشه بیدار بود آنحضرت
در وقت قدوم آوردن وی مدینه را یعنی در بعضی غزوات لیلة شبی ظاهرا ملاحظه داشت از بعضی اعدای دین سهر بکسر ها و مقدم بفتح دال فقال
لیت رجلا صالحا یحرسنی پس گفت آنحضرت کاشکی یک مردی نیکوکار نگاهبانی کند مرا اذ سمعنا صوت سلاح ناگاه شنیدیم
آواز آلت جنگ را از تیر و کمان و شمشیر فقال من هذا پس گفت آنحضرت کیست این قال انا سعد گفت منم سعد بن ابی وقاص
قال ما جاء بک گفت آنحضرت چه چیز آورد ترا و بچه سبب آمدی قال وقع فی نفسی خوف علی رسول الله گفت افتاد در نفس من
ترسی بر پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم که تنهاست مبادا اعدای دین مکری کنند با وی و آزاری رسانند فجئت احرسه پس آمده ام تا
نگاهبانی کنم او را و خدمتی بجای آرم فدعا له رسول الله پس دعا کرد مر سعد را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ثم نام پس خواب کرد آنحضرت
متفق علیه ۸ وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لکل امة امین و هر امت را امانت داریست که در حقوق خدا و
خلق و نفس خیانتی نکند و امین هذه الامة و امین این امت ابو عبیدة بن الجراح متفق علیه ۹ وعن ابن ابی ملیکة بضم میم و فتح لام
و سکون یا از مشاهیر تابعین است قرشی تیمی مکی احول قاضی بود در عهد عبد الله بن الزبیر سی تن از صحابه را دریافته قال سمعت عائشة
وسئلت من کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مستخلفا لو استخلفه گفت شنیدم عائشه را و حال آنکه پرسیده شد عائشه
که کرا می بود آنحضرت خلیفهٔ خود گرداننده اگر فرضا بحضور خود خلیفه می گردانید کسی را از اصحاب قالت ابو بکر گفت عائشه
ابو بکر را خلیفه میگردانید فقیل ثم من بعد ابی بکر پس گفته شد و پرسیده شد عائشه بعد از آن کرا می ساخت بعد از ابی بکر قالت

ابوبکر و عثمان و علی و طلحه و زبیر و سعد بن ابی وقاص و عبدالرحمن بن عوف و ابی عبیده بن الجراح و سعید بن زید این ده تن از صحابه مشهورند بعشره مبشره
از جهت بشارت دادن آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ایشانرا بجنت و همه ایشان قرشی اند و ایشانرا تقدم و مناقب و مآثر است که دیگرانرا نیست
و باید دانست که بشارت مخصوص بایشان نیست از جهت ورود آن باهل بیت نبوت از اولاد و ازواج و جز ایشان را از اصحاب و
بتحقیق تفصیل کرده ایم ما کلام درین باب در رساله که مسمی ست به تحقیق الاشارة الی تعمیم البشارة آنجا باید نگریست ۲۹

الفصل الاول عن عمر رضی الله عنه قال ما احد احق بهذا الامر من هؤلاء النفر روایت ست از امیر المؤمنین عمر گفت در وقت
گذشتن وی از عالم و وصیت کردن بخلافت مر اصحاب شوری را نیست هیچ یکی سزاوارتر باین کار یعنی بخلافت ازین چند نفر الذین توفی
رسول الله آن کسانی که وفات یافت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و هو عنهم راض و حال آنکه آنحضرت از ایشان راضی بود یعنی
کمال رضا داشت و زیاده تر از صحابه دیگر فسمی پس نام برد عمر این شش تن را علیا و عثمان و الزبیر و طلحه و سعدا و عبدالرحمن
و سعد بن ابی وقاص را و عبدالرحمن بن عوف را و دو کس دیگر از عشره مبشره را نام نبرد یکی ابو عبیده بن الجراح که او را آنحضرت امین امت و امین
حق الامین خوانده زیرا که وی پیش از عمر فوت شده بود دیگر سعید بن زید را زیرا که خویش وی بود و ابن عم و زوج اخت وی بود و مقصود
استخلاف یک کس بود از میان آنها و در بعضی روایات آمده که عمر ذکر کرد او را در کسانیکه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم راضی بود از ایشان
ولیکن در اهل شوری داخل نگردانید رواه البخاری ۲۲ و عن قیس بن ابی حازم بحای مهمله و زای تابعی کبیر ست که جاهلیت را
دریافته و اسلام آورده چون بقصد مبایعت بدرگاه آمد آنحضرت وفات یافته بود و بعضی او را در اسماء صحابه ذکر کرده اند قال
رایت ید طلحة شلاء گفت دیدم دست طلحه را شل شل و شلل تباه شدن دست یا به جهت خشک شدن یا بریده شدن
و بعضی مخصوص بقسم اول دارند وقی بها النبی دست وی شل به جهت آن شده بود که نگاه داشت بدست پیغمبر را
صلی الله علیه و آله و سلم یوم احد روز احد و طلحه روز احد خود را سپر آنحضرت ساخته بود و در جسد وی هشتاد و چند جراحت شده بود تا آنکه
آلت مردی وی نیز مجروح شده بود و صحابه چون ذکر روز احد می کردند می گفتند آن روز بتمام روز طلحه بود رواه البخاری ۲۳ و عن
جابر قال قال النبی صلی الله علیه و آله و سلم من یاتینی بخبر القوم یوم الاحزاب گفت جابر که گفت آنحضرت روز غزوه احزاب
کیست که بیارد مرا خبر قوم که قریش یا یهود بنی قریظه و بنی النضیر جمع شده و اتفاق نموده با رسول خدا بجنگ برآمده بودند و احزاب
عبارت از ایشان ست جمع حزب بمعنی گروه پس حق تعالی باد و باران فرستاد و لشکر ملائکه فرستاده همه را هزیمت داد آنجا فرموده بود آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم که کسی هست که خبر این قوم بیارد و رفتن آنجا و در آمدن میان ایشان متعسر بود تا خبر تحقیق بیارد قال الزبیر انا گفت زبیر من
می آرم خبر قوم را فقال النبی صلی الله علیه و آله و سلم ان لکل نبی حواریا پس گفت آنحضرت بدرستی مر هر پیغمبر را حواریست و حواری الزبیر و حواری
من زبیر ست و حواری بکسر را و تشدید یا بمعنی مخلص و صاف دل و یاری ده اصلش از حور ست بفتحتین بمعنی بیاض و ازینجاست حواریون عیسی علیه السلام و بعضی گفته اند
که آنها گازران بوده اند که جامه سفید میکردند و قصارت می نمودند و زبیر پسر عمه آنحضرت بود که صفیه نام داشت رضی الله عنها متفق علیه ۲۴ و عن الزبیر قال
قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من یاتی بنی قریظة گفت آنحضرت کیست که بیاید بنی قریظه را که قبیله ایست از یهود فیاتینی بخبرهم پس بیارد مرا خبر ایشان

مرتضی نیز که تهاون و تقصیر در طلب حق و تایید آن کرد این کلام شیخ ابن حجر ست در صواعق محرقه و هنوز طول دارد و در آنچه ما ذکر کردیم کفایت ست
و بالله التوفیق ۵ + وعن بریدة - روایت ست از بریده اسلمی قال گفت خطب ابوبکر و عمر فاطمة رضی الله عنهم خطبه کردند و
خواستگاری نمودند ابوبکر و عمر فاطمه را - فقال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم انها صغیرة پس آنحضرت عذر آورده و گفت وی صغیره است
فخطبها علی فزوجها منه - پس خواستگاری کرد او را علی پس نکاح کرد او را بعلی رضی الله عنهما - رواه النسائی - و در بعضی روایات
آمده است که گفت ام ایمن بعلی تو چرا خواستگاری نمی نمائی فاطمه را و حال آنکه ابن عم رسول خدائی گفت مرا شرم می آید که باین حرف
مواجهه کنم آنحضرت را پس آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم شنید و راضی شد و چون علی رضی الله عنه رضای آنحضرت دریافت اظهار کرد
پس تزویج کرد آنحضرت فاطمه را باوی ۶ + وعن ابن عباس رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم امر بسد الابواب الا باب علی
روایت ست از ابن عباس که آنحضرت امر کرد به بستن درها یعنی درهائیکه بجانب مسجد شریف بودند مگر در علی را شرح این در باب مناقب
ابوبکر گذشته - رواه الترمذی و قال هذا حدیث غریب ۷ + وعن علی رضی الله عنه قال کانت لی منزلة من رسول الله صلی الله
علیه و آله وسلم لم تکن لاحد من الخلائق - گفت علی رضی الله عنه بود مرا قدری و مرتبتی و قربی نزد آنحضرت که نبود هیچ یکی را از خلائق
گفت هیچ یکی از اصحاب را از جهت مبالغه در غایت ابتهاج و افتخار او بدان بر تمامه خلق - آتیه یا علی سحر فاقول - می آمدم من آنحضرت
را پیش از سحر پس می گفتم - السلام علیک یا نبی الله فان تنحنح انصرفت - پس اگر تنحنح می کرد آنحضرت باز می گشتم و میدانستم که بکاری
مشغول ست که مانع ست از در آمدن از نماز و جز آن فی الصراح تنحنح گلو روشن کردن - والا دخلت علیه - و اگر تنحنح نمیکرد در می آمدم
بر آنحضرت و این مرتبه هیچ کس را نبود زیرا که وی رضی الله عنه قریب تر بود بآنحضرت در خانه و اختلاط و مصاحبت و اخوت به جهت نسبت
فاطمه - رواه النسائی ۸ + وعنه قال کنت شاکیا فمر بی رسول الله - و هم از علی ست رضی الله عنه گفت بودم من بیمار پس گذشت بمن
پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم و انا اقول - و من میگفتم بجهت شدت مرض و وجع - اللهم ان کان اجلی قد حضر فارحنی - خداوندا اگر هست
اجل من که به تحقیق حاضر شده پس آسایش ده مرا یعنی بمیران تا راحت یابم و خلاص شوم از سختی این درد اجل مدتی که برای عمر نهاده اند و اطلاق به معنی موت
به جهت آنست که معنی آخر اجل و سپری شدن مدت عمر میخواهند - وان کان متاخرا - و اگر هست اجل من پس مانده و هنوز نرسیده - فارفعنی - پس فراخ
گردان زندگانی مرا رفع بفا و غین معجمه فراخی عیش و ارزانی و زیستن و زندگانی - وان کان بلاء فصبرنی - و اگر هست این بیماری برای امتحان و آزمایش
من پس شکیبا گردان مرا - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم کیف قلت - چگونه گفتی اعاده کن و باز گو - فاعاد علیه ما قال
پس اعاده کرد علی رضی الله عنه بر آنحضرت و باز گفت آنچه گفته بود - فضربه برجله - پس زد آنحضرت علی را بپای خود تا متنبه شود ازین شکایت و به جهت
غایت محبت و نشاط و تا برسد او را برکت پای مبارک وی صلی الله علیه و آله وسلم و شفا یابد - وقال اللهم عافه - و گفت آنحضرت و دعا کرد خداوندا
عافیت بخش او را - او اشفه - یا گفت شفا بخش او را - شک الراوی - شک کرده است راوی که عافه گفت یا اشفه - فما اشتکیت وجعی بعد - گفت
علی رضی الله عنه پس بیمار نشدم بآن درد بعد از آن هرگز - رواه الترمذی و قال هذا حدیث حسن صحیح ۲۵ +

باب مناقب العشرة رضی الله عنهم +

و دعا نیز از همین جهت ست و در بعضی طرق ذکر اهل بیت نبوت عموماً و ذکر علی رضی الله عنه خصوصاً آمده چنانکه نزد طبرانی و جزوی بسند
صحیح آمده و این دلالت دارد که مراد حث و ترغیب و تاکید بر محبت ایشان ست و نیز می گویند که سبب این آنست که بعضی صحابه با علی رضی الله عنه در یمن
بوده و شکایتی از وی رضی الله عنه در بعضی امور و انکاری بر وی نموده بود چنانکه بریده اسلمی و در صحیح بخاری آورده و ذهبی تصحیح آن نموده پس
روی مبارک آنحضرت متغیر گشت و فرمود یا بریده الست اولی بالمؤمنین من انفسهم الحدیث و صحابه را نیز جمع کرد و تاکید درین نمود و گفت شیخ
ابن حجر سلمنا که مولی به معنی اولی ست لیکن از کجا لازم آید که اولی بامامت مراد ست بلکه بقرب و اتباع چنانکه در قرآن مجید می فرماید ان اولی
الناس بابراهیم للذین اتبعوه و دلیل قاطع بلکه ظاهر بر نفی این احتمال نداریم سلمنا مراد اولی بامامت ست اما دلیلی نیست بر امامت فی الحال بلکه در مآل
و در وقت عقد بیعت مراد را و تقدیم ائمه ثلثه باجماع ست و علی رضی الله عنه نیز در آن اجماع داخل ست و بقرینه چیزهای دیگر که مصرح ست
بخلافت ابی بکر بعد از وی صلی الله علیه و آله و سلم و چگونه نص بر امامت باشد و حال آنکه حجت نیاورد بدان علی و عباس رضی الله عنهما و نه غیر ایشان
وقت حاجت بدان بلکه احتجاج آورد بدان علی رضی الله عنه در وقت خلافت خود پس سکوت وی رضی الله عنه از احتجاج تا ایام خلافت
دلیل ست بر آنکه دانست که نصی نیست در وی بر خلافت وی عقیب وفات پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم با وجود آنکه علی رضی الله عنه خود تصریح کرده است
که نصی نیست از آنحضرت بر خلافت وی و نه خلافت غیر وی چنانکه در اخبار صحیحه آمده است و در صحیح بخاری و غیر وی آمده است که علی و عباس از نزد
آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در مرض موت بر آمدند و عباس بعلی گفت بطلب این امر را اگر در ما باشد بدانیم آنرا از آنحضرت و علی فرمود نمی طلبیم
الحدیث و اگر این حدیث نص می بود در امامت وی رضی الله عنه چه حاجت می بود بمراجعت بحضرت و پرسیدن از وی صلی الله علیه و آله
و سلم و گفتن عباس که اگر این امر در ما باشد بدانیم آنرا با قرب عهد به یوم غدیر خم مانند دو ماه کما بیش و تجویز نسیان تمامه صحابه خبر یوم غدیر را
و پوشیدن ایشان آنرا با وجود علم بدان از آن قبیل ست که عقل تجویز نمی کند آنرا پس ایشان در حالت بیعت با ابی بکر یاد داشتند آنرا و
عالم بود بدان و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم بعد از روز غدیر خطبه خواند و آشکارا کرد حق ابی بکر و عمر را و گفت که امیر نشود بر شما هیچ
یکی چنانچه در اخبار آمده است و بتحقیق ثابت شده است که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم حث کرده و ترغیب نموده است بر مودت اهل بیت
خود و محبت اتباع ایشان و فرق ست میان محبت و خلافت و شیعه میگویند که دانستند صحابه این نص را و لیکن اتباع نکردند آنرا و انقیاد ننمودند
بدان بظلم و عناد و مکابره و امیر المؤمنین علی که ترک طلب و احتجاج کرد از جهت تقیه بود و این کذب و افترا ست زیرا که وی رضی الله عنه قوت
تمام داشت و کثرت بی اندازه و شجاعت وی را خود چه گویند و با وجود آن از حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم نص شنیده باشد و احتجاج بدان
نیارد و عمل بدان نکند از محالات ست و چون ابو بکر رضی الله عنه احتجاج کرد بحدیث الائمة من قریش چرا نگفتند که نصی بر خصوص علی رضی الله عنه واقع ست
احتجاج باین عموم چرا میکنی و بیهقی از امام ابی حنیفه آورده است که گفت اصل عقیده شیعه تضلیل صحابه است و روافض قائل اند به تکفیر
ایشان و می گویند همه غیر ازین چند تن کافر رفتند و قاضی ابو بکر باقلانی گفته که در آنچه رفته اند روافض بدان ابطال دین اسلام ست بتمام
زیرا که چون کتمان نصوص و ظلم و افترا و کذب ایشان در اول احکام اسلام بغرض نفسانی از ایشان واقع شد دیگر هر چه از احادیث و اخبار ایشان
مروی شده زور و باطل باشد بلکه این منقصت راجع بحضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می گردد که در صحبت وی اینچنین بر آمدند و بعلی

مولے کل مؤمن و مؤمنۃ صبح کردی و شام کردی و گشتی مولاے ہر مرد و زن مسلمان ۔ رواہ احمد ۔ بدانکہ این اقوی چیزی ست کہ تمسک کردہ اند شیعہ در اثبات مدعای ایشان نص تفصیلے بخلافت علی مرتضی رضی اللہ عنہ و میگویند کہ معنی اینجا بہ معنی اولی بامامت ست بدلیل قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الست اولی بکم نہ ناصر و محبوب و الا احتیاج بہ جمع کردن صحابہ و خطاب کردن باشان و این مبالغہ نمودن و دعا کردن مر وی را رضی اللہ عنہ نبود زیرا کہ مید انست و می شناخت آنرا ہر یکے از صحابہ و مثل این عادۃ نیست مگر امام معصوم مفروض الطاعۃ را پس باشد مر علی را رضی اللہ عنہ از ولایت آنچہ مر آنحضرت راست از ولایت پس این نص صریح ست بر خلافت وی رضی اللہ عنہ و این حدیث صحیح ست بیشک روایت کردہ اند آنرا جماعتے مانند ترمذی و نسائی ترمذی و نسائی و احمد و طرق وی کثیر ست روایت کردہ اند آنرا شانزدہ صحابی و در روایتے مر احمد را آمدہ کہ شنیدہ اند آنرا از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سے صحابی و گواہی دادند بدان مر علی را در وقتے کہ نزاع و خلاف کردہ شد باوے در ایام خلافت وی و بسیارے از اسانید آن صحاح و حسان ست و التفات نیست بقول کسے کہ سخن کردہ است در صحت وی نہ بقول بعضے کہ گفتہ اند کہ زیادت اللھم وال من والاہ موضوع ست زیرا کہ وارد شدہ است از طرق متعددہ کہ تصحیح کردہ است اکثر آنرا ذہبی کذا قال الشیخ ابن حجر فی الصواعق و گفتہ و لیکن ما میگوئیم بشیعہ بطریق الزام کہ ایشان اتفاق کردہ اند بر اعتبار تواتر در دلیل امامت و گفتہ اند کہ تا حدیث متواتر نباشد بدان استدلال بر صحت امامت نتوان کرد و یقین ست کہ این حدیث متواتر نیست باوجود خلاف در آن اگرچہ خلاف مردود ست بلکہ طعن کنندہ در آن بعضے از ائمہ حدیث و عدول ایشانند کہ رجوع ست بایشان در ین امر مثل ابے داؤد سجستانی و ابی حاتم رازی و جز ایشان و روایت نکردہ اند آنرا از اہل حفظ و ایقان کہ در طلب حدیث طواف بلاد و سیر امصار کردند مثل بخاری و مسلم و واقدی و جز ایشان از اکابر اہل حدیث و این اگرچہ مخل نیست بصحت حدیث لیکن دعوای تواتر در مثل این از اعجب عجائب ست و ایشان شرط کردہ اند تواتر را در حدیث امامت فتدبر و اہل سنت و جماعت رد کردہ اند بر شیعہ و کلام ایشان در ینجا طویل ست کہ در صواعق محرقہ ذکر کردہ و ما چیزے از ان بطریق اختصار آوردیم گفتہ است لانسلم کہ مولی در ینجا بمعنے حاکم و والے ست بلکہ بمعنی محبوب و ناصر ست زیرا کہ لفظ مولے مشترک ست میان چند معنی معتق و عتیق و متصرف در امر و ناصر و محبوب و تعیین بعضے معانی مشترک بے دلیل اعتبار ندارد و ما و ایشان متفقیم بر صحت ارادت محبوب و ناصر و علی رضی اللہ عنہ و کرم اللہ وجہہ سید ما و حبیبنا و ناصر ماست و سیاق حدیث نیز ناظر در ین معنے ست و بودن مولے بمعنے امام معہود و معلوم نیست در لغت و نہ در شرع و ہیچ یکے از ائمہ لغت ذکر نکردہ است کہ مفعل بہ معنے فعل مے آید و میگویند کہ این چیز اولے ست از فلان چیز و نمیگویند کہ مولی ست از وے پس غرض از تنصیص بر موالات تنبیہ است بر اجتناب از بعض وے زیرا کہ تنصیص بر آن اولی تر و مؤکد تر ست مزید شرف او را رضی اللہ عنہ و ازین جہت تصدیر کرد بقول خود الست اولی بالمؤمنین من انفسہم

وسلم من سب علیا فقد سبنی - کسی که دشنام دهد علی را پس بتحقیق دشنام داد مرا از جهت آنکه لازم می آید از سب او سب من - رواه
احمد ۳۳ وعن علی رضی الله عنه قال قال لی النبی - گفت علی که گفت مرا پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فیک مثل من عیسی - در تو
شبهی ست از عیسی پیغمبر - ابغضته الیهود حتی بهتوا امه - دشمن داشتند او را یهود تا آنکه دروغ بربستند مادر او را که مریم پارساست
ونسبت کردند بزنا - واحبته النصاری حتی انزلوه بالمنزلة التی لیست له - و دوست داشتند او را نصاری تا آنکه فرود آوردند ونشاندند
او را بمنزله ومرتبه که ثابت نیست او را که او را الله یا ابن الله گفتند - ثم قال یهلک فی رجلان - پستر گفت علی رضی الله عنه هلاک میشوند
در من و از جهت من دو مرد - محب مفرط - یکی دوست دارنده و از حد درگذرنده - یقرظنی بما لیس فی - مدح می کند مرا بچیزی که نیست در من تقریظ
بقاف وظاء معجمه ستودن کسی را بحق یا باطل و بضاد نیز آمده است - ومبغض یحمله شنآنی علی ان یبهتنی - دیگر دشمن که باعث میشود
او را عداوت من بر آنکه بهتان می کند بر من چیزها بر می بندد بر من که بری گردانیده است خدای تعالی مرا از آن و ازینجا معلوم می شود که محبت
همان قدر محمود ست که از حد نگذرد و موافق قاعده عقل و شرع باشد و محبت چون مفرط شد بضلال کشد و از طریق مستقیم عدالت بیرون
اندازد و منسوب بضلال گرداند و متصف باین صفت اهل سنت و جماعت اند که از طرفین افراط و تفریط درین باب محفوظ اند
خصوصا آنها که گرد تعصب بر چهره حال ایشان نه نشسته و براه وسط میروند و بالجمله سرمایه سعادت و جناح نجاح دو چیز ست محبت
خاندان و تعظیم اصحاب سعی باید کرد که این هر دو جمع گردد و اعتدال پذیرد رزقنا الله - رواه احمد ۳۴ وعن البراء بن عازب وزید بن ارقم
هر دو از مشاهیر صحابه اند و از مخلصان جناب مرتضوی - ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لما نزل بغدیر خم - روایت میکند
که آنحضرت چون فرود آمد در وقت رجوع از حجة الوداع بموضعی که نام آن غدیر خم ست بضم خاء معجمه و تشدید میم در جحفه
میان حرمین - اخذ بید علی - گرفت آنحضرت دست علی مرتضی را رضی الله عنه - فقال - پس گفت بعد از آنکه جمع کرد صحابه را
و در روایتی آمده است که آنحضرت منبری ساخت از پالانهای شتر و بر آمد بر آن - الستم تعلمون انی اولی بالمؤمنین من انفسهم
آیا نمیدانید شما که من نزدیک تر و دوست ترم بمومنان از نفسهای ایشان چنانکه در قرآن مجید هم مذکور ست و در روایتی
آمده است که سه بار مکرر فرمود - قالوا - گفتند صحابه - بلی قال - بعد از آنکه مومنان علی العموم فرمود هر مومن را نیز ذکر کرد و گفت
الستم تعلمون انی اولی بکل مؤمن من نفسه - آیا نمیدانید که من اولی و اقربم بهر مومن از نفس وی یعنی امر نمی کنم مومنان را مگر در آنچه صلاح
و نجاح و خیریت دنیا و آخرت ایشان باشد بخلاف نفوس ایشان که گاهی بشر و فساد نیز میخوانند - قالوا بلی فقال اللهم من کنت
مولاه فعلی مولاه - پس گفت آنحضرت خداوندا کسی که هستم من مولای او پس علی مولای اوست - اللهم وال من والاه - خداوندا دوست دار
کسی را که دوست دارد علی را - وعاد من عاداه - و دشمن دار کسی را که دشمن دارد علی را و در روایتی واحب من احبه وابغض من ابغضه
وانصر من نصره واخذل من خذله - و یاری ده کسی را که یاری دهد علی را و فرو گذار و یاری مده کسی را که فرو گذارد و یاری ندهد او را -
وادر الحق معه حیث دار - و بگردان حق را با علی هر سوی که بگردد - فلقیه عمر رضی الله عنه بعد ذلک - پس ملاقات کرد عمر علی را بعد
از آن - فقال له هنیئا یا ابن ابی طالب - پس گفت عمر گوارنده باشی و شاد باشی ای پسر ابی طالب - اصبحت وامسیت

که از تابعین ست - ولم یذکروا فیه عن الصنابحی - و ذکر نکرده اند در وی از صنابحی چنانکه بعضی روایات آمده است - ولا نعرف
هذا الحدیث عن احد من الثقات - و نمی شناسیم این حدیث را از هیچ یکی از ثقات - غیر شریک - جز شریک و کلام درین باب بسیار ست
پاره از آن در شرح مذکور ست ۸۸ و عن جابر قال دعا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم علیا یوم الطائف فانتجاه - گفت جابر
خواند آنحضرت علی را روز غزوه طائف پس راز گفت با وی - فقال الناس لقد طال نجواه مع ابن عمه - پس گفتند مردم هر آینه بتحقیق
دراز شد راز گفتن وی با پسر عم خود - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ما انتجیته ولکن الله انتجاه -
من راز نگفته ام با وی از پیش خود ولیکن خدای تعالی راز گفته است با وی یعنی امر کرده است مرا که راز گویم با او پس راز گفتم من بجهت
فرمانبرداری کردن امر حق تعالی را و تواند که معنی آن باشد که من ابتدا راز گفتن با وی نکرده ام ولیکن خدای تعالی راز میگوید با وی
والقای اسرار میکند در دل وی من نیز راز میگویم با وی از جهت موافقت و متابعت الهی - تعالی - رواه الترمذی ۹۲ و عن ابی سعید
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لعلی - گفت ابو سعید خدری گفت آنحضرت مر علی را - یا علی لا یحل لاحد یجنب فی هذا المسجد
غیری وغیرک - ای علی روا نیست مر هیچ یکی را که جنب بگذرد درین مسجد جز من و جز تو اتفاقا در آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و در علی
مرتضی رضی الله عنه و ممر ایشان در مسجد واقع شده بود و جائز ست مر کسی را که در راهی که از آن راه میگذرد و وی بجانب مسجد واقع شود
اگرچه جنب باشد از مسجد بگذرد و لهذا قید کرد و فرمود درین مسجد یعنی درین مسجد که ممر واقع شد و ضروری ست مرور در آن بخلاف
سائر مساجد - قال علی بن المنذر - گفت علی بن المنذر بضم میم و سکون نون و کسر ذال معجمه مردی مشهور ست از عباد گویند که پنجاه
و پنج حج گزارده و حدیث شنیده و از جماعه از ائمه روایت کرده شیعی محض ست ولیکن ثقه صدوق ست و ابن حبان او را در ثقات
ذکر کرده - فقلت لضرار بن صرد - پس گفتم من ضرار بن صرد را ضرار بکسر ضاد معجمه و صرد بضم صاد مهمله و فتح را کوفی طحان سماع دارد
از معتمر بن سلیمان و روایت کرد از وی علی بن المنذر - ما معنی هذا الحدیث - چیست معنی این حدیث - قال - گفت ضرار بن
صرد - لا یحل لاحد یستطرقه جنبا غیری وغیرک - حلال نیست مر هیچ یکی را که راه سازد او را در حالت جنابت جز من و جز تو -
رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب ۱۰۲ و عن ام عطیة - انصاریه است که از کبار صحابیات ست بغزوات می رفت
همراه آنحضرت و تیمارداری میکرد بیماران را و دوا میکرد مجروحان را - قالت - گفت ام عطیه - بعث رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم جیشا
فیهم علی - فرستاد آنحضرت لشکری را که در ایشان علی بود رضی الله عنه - قالت - گفت ام عطیه - فسمعت رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم وهو رافع یدیه یقول - پس شنیدم آنحضرت را و حال آنکه آنحضرت بردارنده بود هر دو دست خود را بدعا میگفت - اللهم لا تمتنی حتی
تریني علیا - خداوندا ممیران مرا تا آنکه بنمائی مرا علی را دلالت دارد بر غلبه محبت آنحضرت او را و تالم او بفراق وی رضی الله عنه - رواه الترمذی ۸۸

الفصل الثالث - عن ام سلمة - روایتست از ام سلمه که از ازواج مطهره است - قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
لا یحب علیا منافق ولا یبغضه مومن - دوست ندارد علی را هر که منافق ست و دشمن ندارد او را هر که مومن ست چنانکه در فصل اول گذشت
رواه احمد والترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب اسنادا ۲۲ و عنها - و هم از ام سلمه است - قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله

یا کسیکه متصل ست بوی از قرابتان و خویشان وی و هر که جز ایشان ست از وی قبول نمی کردند پس آنحضرت صلی الله علیه و آله
وسلم علی مرتضی را رضی الله عنه فرستادند تا اینکار بکند و این حدیث فرمود - رواه الترمذی و رواه احمد عن ابی جنادة + ۴ +
وعن ابن عمر قال آخی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم بین اصحابه - گفت ابن عمر برادری داد آنحضرت میان یاران خود و میان هر دو کس
بیکدیگر و عقد مودت و اخوت بست و این بعد از پنج ماه از قدوم مدینه بود - فجاء علی تدمع عیناه - پس آمد علی رضی الله عنه در حالیکه
اشک می ریزد هر دو چشم او - فقال - پس گفت علی - آخیت بین اصحابک - برادری دادی میان یاران خود - ولم تواخ بینی و بین
احد - و برادری ندادی میان من و میان هیچ یکی - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم انت اخی فی الدنیا والآخرة
تو برادر منی در دنیا و آخرت ترا چه حاجت و مناسبت که بدیگری برادری دهم - رواه الترمذی و قال هذا حدیث حسن غریب ۵ + وعن
انس قال کان عند النبی صلی الله علیه و آله وسلم طیر - روایت ست از انس گفت بود نزد آنحضرت پرنده یعنی پخته و در روایات دیگر پرنده
بریان کرده شده - فقال - پس گفت آنحضرت و دعا کرد - اللهم ائتنی باحب خلقک الیک یاکل معی هذا الطیر - خداوندا بیار نزد من
دوست داشته شده ترین خلق بسوی تو بخورد با من این طیر را - فجاءه علی - پس آمد آنحضرت را علی رضی الله عنه - فاکل معه - پس
خورد وی با وی - رواه الترمذی و قال هذا حدیث غریب - و این حدیث دلالت دارد بر آنکه علی مرتضی رضی الله عنه احب خلق خدا
بود نزد خدا و شارحان بدان رفته اند و تخصیصات و تقییدات می کنند که از جمله احب خلق خدا مراد ست یا احب خلق از بنی اعمام
آنحضرت یا قرابتان قریب وی صلی الله علیه و آله وسلم یا کسی که اولی و اقرب و احق ست باحسان کردن من بوی و غالبا این تخصیصات
بجهت آنست که احبیت از ابی بکر صدیق و عمر فاروق لازم نیاید و بحقیقت حاجت باین تخصیصات نیست زیرا که یقین ست
که مراد تمام خلق علی العموم نیست چه احب مطلق سید المحبوبین و افضل المخلوقین ست صلی الله علیه و آله وسلم و در صحابه اگر بعضی را
محبوبتر به بعضی وجوه و حیثیات دارند چه می شود و افضلیت از جهت کثرت ثواب منافات بآن ندارد چه مراد بجمیع وجوه نیست
چنانکه در مسئله افضلیت و احبیت بعضی علما گفته اند و مقام وسیع ست اینهمه تضییق در کار نیست فافهم بالله التوفیق ۶ +
وعن علی رضی الله عنه قال کنت اذا سالت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اعطانی - گفت علی مرتضی بودم من چون سوال
میکردم و می طلبیدم از آنحضرت چیزی می داد مرا دوام - واذا سکت ابتدانی - و چون خاموش می شدم می داد مرا بی سوال
و این مقام محبوبیت ست - رواه الترمذی و قال هذا حدیث حسن غریب ۷ + وعنه - و هم از علی ست - قال قال رسول الله
صلی الله علیه و آله وسلم انا دار الحکمة و علی بابها - من سرای حکمتم و علی در آنست و مشهور بلفظ انا مدینة العلم و علی بابها و گفته
که شک نیست که علم از آنحضرت از جانب صحابه دیگر نیز آمده و مخصوص بمرتضی نیست بلکه تخصیص بوجهی خاص خواهد بود
که وسیع تر و مفتوح تر و عظیم تر خواهد بود مثلا چنانکه آمده است اقضاکم علی و اصل این حدیث از ابی الصلت عبد السلام
بن صلاح هروی ست که شیعی ست و لیکن صدوق ست و در تعظیم اصحاب تقصیر نمیکرد - رواه الترمذی و قال هذا حدیث غریب
و قال روی بعضهم هذا الحدیث عن شریک - و گفته است ترمذی روایت کرده اند بعضی این حدیث را از شریک بفتح شین

بدرد آمده اند - قال فارسلوا الیه گفت آنحضرت پس بفرستید کسی را بسوی وی که بیارد او را - فاتی به - پس آورده شد علی رضی الله عنه
فبصق رسول الله پس آب دهن انداخت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فی عینیه - در هر دو چشم وی رضی الله عنه - فبرأ حتی کان
لم یکن به وجع - پس به شد علی رضی الله عنه تا آنکه گویا نبود بوی دردی برأ بضم با و سکون را به شدن از بیماری و بعد از آن هرگز درد
نکرد چشم او - فاعطاه الرایة - پس داد آنحضرت علی را رایت - فقال علی یا رسول الله اقاتلهم حتی یکونوا مثلنا - جنگ می کنم با ایشان
تا آنکه شوند مانند ما یعنی مسلمان شوند - قال انفذ علی رسلک - برو و بگذر با آهستگی و نرمی خود نفوذ بذال معجمه در گذشتن تیر از جای
که رسید بر آن و رسل بکسر را و سکون سین روش نرم و سیر - حتی تنزل بساحتهم - تا آنکه فرود آی در زمین ایشان ساحة الدار
کشادگی سرای - ثم ادعهم الی الاسلام - پستر بخوان ایشان را بمسلمانی - واخبرهم بما یجب علیهم من حق الله فیه - و خبر ده ایشان را
بآنچه واجب ست بر ایشان از حق خدا در اسلام - فوالله لان یهدی الله بک رجلا واحدا - پس بخدا سوگند هر آئینه این که هدایت
کند خدای تعالی بسبب تو و دعوت تو یک مرد را - خیر لک من ان یکون لک حمر النعم - بهتر ست ازین که باشد مر ترا چارپایهای
سرخ و شتران سرخ که اعز و انفس اموال ست نزد عرب و این مثل شده است نزد عرب در هر شیء نفیس و حمر بسکون میم جمع احمر
و بضم میم جمع حمار ست - متفق علیه و ذکر حدیث البراء قال لعلی - و ذکر کرده شد حدیث براء بن عازب که در وی گفته است آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم مر علی مرتضی را - انت منی وانا منک - تو از منی و من از تو - فی باب بلوغ الصغیر + ۹ +

الفصل الثانی + عن عمران بن حصین بضم حا و فتح صاد از قدمای صحابه و فضلای ایشان ست و ملائکه بزیارت وی می آمدند
و بروی سلام میکردند - ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ان علیا منی وانا منه - روایت کرده است که آنحضرت گفت که علی از من ست و من
از علی کنایت ست از کمال اتحاد و اتصال و اخلاص و یگانگی - وهو ولی کل مؤمن - و علی ولی هر مسلمان و دوست و محب و ناصر اوست
رواه الترمذی + ۲ + وعن زید بن ارقم ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال من کنت مولاه فعلی مولاه - زید بن ارقم که از مشاهیر
صحابه است و در هفده غزوه در خدمت آنحضرت حاضر بوده و از خواص امیر المؤمنین علی ست رضی الله عنهما روایت میکند که آنحضرت گفت
هر کس که هستم من مولای او پس علی نیز مولای آن کس ست - رواه احمد والترمذی - و این حدیث در فصل ثالث بتفصیل بیاید
و در آنجا شرح یابد ان شاء الله تعالی + ۳ + وعن حبشی بضم مهمله و سکون موحده و کسر معجمه و تشدید یا بن جنادة - بضم
جیم و تخفیف نون مر او را صحبت ست و دیده است آنحضرت را در حجة الوداع عداد او در اهل کوفه است - قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم علی منی وانا من علی - علی از من ست و من از علی ام - ولا یؤدی عنی الا انا او علی - و ادا نکند و حق نگزارد از جانب من
هیچکس مگر من یا علی در آن سال که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ابوبکر صدیق رضی الله عنه را بحج فرستاد و امیر حاج ساخت بعد از بر آمدن وی متعاقب
علی مرتضی را رضی الله عنه نیز فرستاد تا نقض عهد مشرکان کند و سوره برات را که در وی درین باب آیات منزل ست بر ایشان بخواند و ندا
کند که مشرکان نجس اند نزدیک نشوند بمسجد حرام بعد ازین سال و جز این احکام دیگر و عادت عرب بود که چون میان
ایشان گفتگوی می شد از نقض و ابرام و صلح و عهد و استسلام ادا نمیکرد این امور را مگر کسی که سید قوم و بهتر ایشان ست

حق علی ست رضی الله عنه و آنحضرت وصیت کرده او را بخلافت و علمای اهل سنت و جماعت می گویند که حجت نیست مر ایشان را در آن
بلکه ظاهر حدیث آنست که علی را رضی الله عنه آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم خلیفه ساخت مدت غیبوبت او بغزوه تبوک چنانکه
موسی علیه السلام هارون را خلیفه گردانید در قوم خود مدت غیبوبت او بمناجات بر طور و نبود هارون خلیفه بعد از موسی زیرا که وفات
هارون پیش از موسی ست بچهل سال و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در همین مدت استخلاف کرد ابن ام مکتوم را برای امامت مردم در نماز
و علی رضی الله عنه تفقد اهل بیت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم می نمود و ابن ام مکتوم امامت می کرد بمردم اگر خلافت مطلق میبود امامت نیز
بحضرت علی رضی الله عنه حکم میفرمود بلکه اولی و اهم بود و آمدی که از علمای اصول ست تحکم کرده است در صحت این حدیث و لیکن خطا
کرده و ائمه حدیث متفق اند بر صحت حدیث و اعتماد بر قول ایشان ست و بعضی گفته اند الا انه لا نبی بعدی در بعضی طرق نیست و اگر
باشد دلالت ندارد بر حصر خلافت در وی رضی الله عنه و نه وجود آن بعد از وفات بی واسطه ۲+ **وعن** زر بکسر زاء و تشدید راء
بن حبیش بضم مهمله و فتح موحده و شین معجمه در آخر تابعی ست که جاهلیت و اسلام را دریافته شصت سال در جاهلیت بود و شصت سال
در اسلام و بعضی گفته اند که عمر وی صد و سی و بعضی صد و پنجاه و بعضی صد و شصت سال گفته و از اصحاب عبد الله بن مسعود و از
اکابر علمای قرات بوده و عبد الله بن مسعود از وی چیزها در عربیت می پرسید قال قال علی گفت زر که گفت علی مرتضی رضی الله
عنه والذی فلق الحبة سوگند بخدای که شگافت دانه را یعنی رویانید و برآورد از وی نبات چه دانه در رستن شگافته می شود
و برأ النسمة و پیدا کرد خلق را نسمه بفتحات نفس و روح و انسان و بمعنی خلق نیز آید لعهد النبی الامی که بتحقیق پیمان کرده و حکم کرده
و وصیت نموده است پیغمبر امی صلی الله علیه و آله و سلم الی بسوی من ان لا یحبنی الا مؤمن که دوست ندارد مرا مگر مؤمن و لا یبغضنی
الا منافق و دشمن ندارد مرا مگر منافق پس محبت علی علامت ایمان ست و عداوت وی نشان نفاق اعاذنا الله رواه
مسلم ۳+ **وعن** سهل بن سعد سهل بن سعد ساعدی از انصار ست و آخر کسی ست که مرد در مدینه از صحابه و در زمان رحلت
آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم پانزده ساله بود ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال یوم خیبر روایت می کند که آنحضرت
گفت روز غزوه خیبر که بر هشت مرحله از مدینه است بجانب شام قلعها و مزرعها دارد و این غزوه در سنه سابع بود لاعطین
هذه الرایة غدا رجلا یفتح الله علی یدیه هر آئینه بدهم این علم را فردا مردی را که بگشاید خدای تعالی یعنی قلعه خیبر را بر دو دست وی
یحب الله و رسوله دوست می دارد آن مرد خدا را و رسول خدا را و یحبه الله و رسوله و دوست می دارد او را خدا و رسول خدا فلما
اصبح الناس غدوا علی رسول الله پس چون صبح کردند مردم یعنی صحابه بامداد کردند بر پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم و آمدند در
ملازمت او کلهم یرجون ان یعطاها در حالی که همه صحابه امید می دارند که داده شود رایت بایشان آورده اند که صحابه را تمام شب
خواب نبرد از شوق و انتظار آنکه فردا این نعمت نصیب که باشد فقال این علی بن ابی طالب پس گفت آنحضرت کجاست
علی بن ابی طالب و پس مانده بود وی رضی الله عنه بجهت درد چشم بعد از آن در اثنای راه یا بعد از وصول بخیبر بآنحضرت صلی الله
علیه و آله و سلم ملحق شد فقالوا هو پس گفتند وی یا رسول الله یشتکی عینیه شکایت می کند هر دو چشم خود را یعنی چشمان او

وسکون تحتانیه از نوط بمعنی در آویختن - ونیط عمر بابی بکر - و در آویخته و پیوسته شده است عمر بابی بکر - ونیط عثمان بعمر - و در آویخته شده است
عثمان بعمر قال جابر فلما قمنا من عند رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قلنا اما الرجل الصالح فرسول الله - گفت جابر چون برخاستیم
از پیش پیغمبر خدا گفتیم اما مردی صالح که آنحضرت فرموده رسول خدا خود است صلی الله علیه وآله وسلم واما نوط بعضهم ببعض فهم
ولاة الامر الذی بعث الله به نبیه - واما در آویختن و پیوستن بعضی از ایشان به بعضی معنیش آنست که ایشان والیان کاری اند که برانگیخته
و فرستاده است خدای تعالی بدان کار پیغمبر خود را صلی الله علیه وآله وسلم یعنی خلفای او یند در اجرای احکام دین و شریعت بهمین ترتیب - رواه ابوداود + ۲۰

باب مناقب علی ابن ابی طالب رضی الله عنه

مناقب وی رضی الله عنه بسیار اند خارج از حد حصر و احصا مذکور است در کتب حدیث بیشتر از آنچه مذکور است مر غیر او را از صحابه رضوان الله
علیهم اجمعین و بعضی از آنها را وضع نیز راه یافته باشد و شیخ مجد الدین شیرازی چنانکه در بعضی احادیث منقوله در فضائل ابوبکر صدیق حکم
بوضع کرده گفته بطلان آن ببدیهه عقل معلوم است اینجا نیز گفته که در فضائل علی ابن ابی طالب رضی الله عنه احادیث بیشمار وضع
کرده اند اما فاضح ترین آن احادیثی است که در کتابی جمع کرده اند و آنرا وصایای نام نهاده اند اول هر حدیث یا علی و از آنجمله یک حدیث
ثابت است یا علی انت منی بمنزلة هارون من موسی این چنین گفته است والله اعلم انتهی و بالجمله در وقوع احادیث از طرفین بجهت
تعصب و غلو که دارند که در میان ایشان است شبهه نیست و در نسبت آن احادیث که بوضع حکم بدان از جانبین بجهت تعصب و مکابره
راه یافته است والله اعلم بحقیقة الحال چنانچه در مناقب ابی بکر رضی الله عنه همچنین است کذا ذکروا والله اعلم و از امام احمد و
نسائی و غیر ایشان منقول است که ایشان گفته اند که در مناقب علی احادیث آمده باسانید جید بیشتر از آنچه در غیر او از صحابه آمده
و سیوطی گفته که گویا سببش آنست که علی رضی الله عنه متاخر است و در زمان وی اختلاف واقع شده و مخالفان که با وی محاربه
کردند و بر وی خروج نمودند بسیار شدند پس علما خواستند که منتشر گردانند مناقب او را از برای رد بر مخالفان باین باعث بسیاری
از صحابه آنرا روایت می کردند والا خلفای ثلثه را نیز مناقب بسیار است موازی آن بلکه بیشتر از آن کذا ذکر السیوطی + ۳ +

الفصل الاول + عن سعد بن ابی وقاص قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لعلی انت منی بمنزلة
هارون من موسی - گفت سعد بن ابی وقاص که از عشره مبشره است که گفت آنحضرت مر علی را رضی الله عنه تو نسبت بمن
بجای هارونی نسبت بموسی که برادر وی و خلیفه او بود - الا انه لا نبی بعدی - مگر فرق همین است که نیست پیغمبر بعد از من و
هارون پیغمبر بود و تو پیغمبر نه - متفق علیه - این حدیث را آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در وقتی فرمود که خلیفه گردانید
علی را رضی الله عنه بر اهل و عیال خود بغزوه تبوک رفت که آخرین غزوات آنحضرت بود پس گفت وی رضی الله عنه
گذاشتی مرا بر زنان و خردان گویا که ناقص و نازل دانست وی رضی الله عنه گذاشتن آنحضرت او را پس فرمود آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم آیا راضی نیستی تو ای علی که باشی تو از من بمنزله هارون از موسی چون بمیقات رفت هارون را خلیفه
گردانید در قوم خود و باین حدیث تعلق کرده اند و تمسک نموده اند شیعه در آنکه خلافت بعد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

رواہما۔ روایت کرد این دو حدیث را حدیث ابی سہلہ راوابی جمیعہ را۔ البیہقی فی شعب الایمان + ۶ +

باب مناقب موالا الثلثۃ رضی اللہ عنہم

بعضی آحادیث در مناقب ابوبکر و عمر و عثمان رضی اللہ عنہم مجتمع نیز وارد شدہ درین باب آن آحادیث را ذکر کردہ + ۳ +

الفصل الاول + **عن** انس ان النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم صعد احدا۔ روایت ست از انس کہ آنحضرت برآمد احد را بضم تین جبل مشہور بمدینہ مطہرہ۔ و ابوبکر و عمر و عثمان نیز برآمدہ بودند با آنحضرت۔ فرجف بہم پس بجنبید کوہ بایشان۔ فضربہ برجلہ پس زد آنحضرت کوہ را بپای خود۔ فقال اثبت احد پس گفت آنحضرت برجای خود باش ای احد۔ فانما علیک نبی و صدیق و شہیدان۔ پس نیست بر تو مگر پیغمبرے و صدیقی و دو شہید۔ رواہ البخاری + ۲ + **وعن** ابی موسی الاشعری قال کنت مع النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فی حائط من حیطان المدینۃ۔ گفت ابوموسی بودم من با آنحضرت در بستانی از بستانہای مدینہ و آن بستانی ست کہ در وی بیر ارپس ست بفتح ہمزہ و کسر را و سکون تحتانیہ و سین مہملہ در آخر نام چاہی ست در جانب مسجد قبا۔ فجاء رجل فاستفتح۔ پس آمد مردی و طلب گشادن در بستان کرد۔ فقال النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم افتح لہ و بشرہ بالجنۃ۔ پس گفت آنحضرت در بگشا برای او و بشارت دہ مر او را بہ بہشت۔ ففتحت لہ۔ پس بگشادم در برای او۔ فاذا ابوبکر۔ پس ناگاہ ابوبکر ست آن مرد۔ فبشرتہ بما قال رسول اللہ۔ پس بشارت دادم مر او را بآنچہ ے کہ بگفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم محمد اللہ۔ پس حمد گفت ابوبکر خدا را بر ین نعمت۔ ثم جاء رجل فاستفتح۔ پس آمد مردی و طلب در گشادن کرد۔ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم افتح لہ و بشرہ بالجنۃ۔ بگشاد بر ای او و بشارت دہ مر او را بہ بہشت۔ ففتحت لہ فاذا عمر فاخبرتہ بما قال النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم محمد اللہ۔ پس بگشادم در برای او پس ناگاہ آن مرد عمر ست پس خبر دادم او را بآنچہ ی کہ گفت پس شکر گفت عمر مر خدا را۔ ثم استفتح رجل فقال لی افتح لہ و بشرہ بالجنۃ علی بلوی تصیبہ۔ پس طلب کرد گشادن در را مردی پس گفت آنحضرت مر ا بگشاد در برای او و بشارت دہ او را بہ بہشت بر بلای کہ میرسد او را۔ فاذا عثمان فاخبرتہ بما قال النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم محمد اللہ۔ پس شکر گفت عثمان بر بشارت بہشت۔ ثم قال یستعان۔ گفت۔ اللہ المستعان۔ خدا ست طلب یاری کردہ شدہ بصبر بر تلخی آن بلا۔ متفق علیہ + ۱ +

الفصل الثانی + **عن** ابن عمر قال کنا نقول و رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حی۔ گفت ابن عمر بودیم ما کہ می گفتیم و حال آنکہ آنحضرت زندہ بود۔ ابوبکر و عمر و عثمان رضی اللہ عنہم یعنی این سہ کس را ہم ذکر می کردیم و مقبول و مرضی در گاہ نبوت بودند و مشہور بودند میان صحابہ و ممتاز و مذکور بودند میان ایشان و رضی اللہ عنہم اینجا عجب بموقع واقع شدہ است و ایہام آن دارد کہ داخل حدیث باشند آنچہ راویان ذکر می کنند نزد ذکر اصحاب و مراد آن باشد کہ می گفتیم ما کہ ابوبکر و عمر و عثمان راضی ست خدا از ایشان۔ رواہ الترمذی + ۲ +

الفصل الثالث + **عن** جابر ان رسول اللہ۔ روایت ست از جابر کہ پیغامبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال۔ گفت۔ اری اللیلۃ رجل صالح۔ نمودہ شد در خواب امشب مردی صالح یعنی مردی صالح در خواب دید یعنی من خواب دیدم کہ کان ابا بکر نیط برسول اللہ۔ گویا کہ ابوبکر در آویختہ شدہ است و پیوست کردہ شدہ است بہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نیط تعسرون

غائب بودن عثمان از بیعت رضوان - فلو کان احد اعز ببطن مکة من عثمان لبعثه - پس اگر می بود یکی ارجمند تر در درون مکه از عثمان هر آئینه
میفرستاد آنحضرت او را فبعث رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عثمان الی مکة - پس فرستاد آنحضرت عثمان را بمکه تا بمشرکان
از جانب آنحضرت سخن کند و ایشان را از تعرض بوی باز دارد - وکانت بیعة الرضوان بعد ما ذهب عثمان الی مکة - و بود بیعة الرضوان
در حدیبیه بعد از رفتن عثمان بمکه - فقال رسول الله - پس اشارت کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم بیده الیمنی - بدست راست خود
هذه ید عثمان - این دست من نائب دست عثمان است - فضرب بها علی یده - پس زد دست راست خود را بر دست چپ خود - وقال
هذه لعثمان - و گفت آنحضرت این بیعت است مر عثمان را - ثم قال ابن عمر اذهب بها الآن معک - پستر گفت ابن عمر ببر این کلمات را
با این مقاله مرا اکنون که بیان کردم با خود و بگذار اعتقاد فاسد خود را در شان عثمان رضی الله عنه - رواه البخاری + ۲ + وعن
ابی سهلة مولی عثمان قال جعل النبی صلی الله علیه وآله وسلم یسیر الی عثمان - و روایت است از ابی سهله مولای عثمان رضی الله
عنهما گفت گشت آنحضرت که پنهان می گوید سخنی را بعثمان و آن سخن فتنه خواهد بود که بر سر وی قائم شود و قتل کنند او را و صبر باید کرد
او را در آن - ولون عثمان یتغیر - و حال آنکه رنگ عثمان دیگرگون می گردد از جهت فظاعت آن سخن - فلما کان یوم الدار
قلنا الا نقاتل - پس هنگامی که شد واقعه یوم الدار گفتیم ما آیا قتال نمیکنیم با ایشان - قال لا - گفت قتال نکنید - ان رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم عهد الی امرا - بدرستی آنحضرت وصیت کرده است بسوی من کاری را - فانا صابر نفسی علیه - پس من
حبس کننده و باز دارنده ام نفس خود را بر آن امر فی الصراح صبر باز داشتن کسی را از برای کشتن قتل فلان صبرا اذا حبس علی
القتل + ۳ + وعن ابی حبیبة - بفتح حا و کسر با اولی و سکون تحتانیه تابعی طائی است و اسم او کنیت اوست و ابن حبان
او را در ثقات ذکر کرده است - انه دخل الدار وعثمان محصور فیها - روایت می کند که وی در آمد در دار عثمان را و حال آنکه عثمان رضی الله
عنه احاطه کرده شده و تنگ گرفته شده است در دار - وانه سمع ابا هریرة - و بدرستی ابو حبیبه شنیده ابو هریره را که یستاذن عثمان
فی الکلام - طلب اذن می کند ابو هریره عثمان را در سخن کردن یعنی گفت ابو هریره بعثمان رضی الله عنهما اگر بفرمائی سخن بخدمت تو
عرض کنم - فاذن له - پس اذن کرد عثمان ابو هریره را رضی الله عنهما و گفت بگو چه می گوئی - فقام - پس بایستاد ابو هریره - فحمد الله
پس سپاس ادا کرد خدا را - واثنی علیه - و ستایش کرد بر خدا چنانچه برای خطبه می کند - ثم قال سمعت رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم یقول - پستر گفت ابو هریره شنیدم آنحضرت را که می گوید - انکم ستلقون بعدی فتنة واختلافا - بدرستی شما سر انجام
که ببینید پس از من بلاها را که در آن آزمایش شما باشد و مخالفت کنید با یکدیگر - او قال - یا گفت آنحضرت - اختلافا وفتنة
بتقدیم لفظ اختلاف بر فتنه بر عکس روایت اولی شک راوی است - فقال له قائل من الناس فمن لنا - پس گفت مر آنحضرت را
گوینده از مردم پس کیست ما را یعنی کرا متابعت کنیم که در متابعت وی سود ما بود نه زیان - یا رسول الله او ما تامرنا به - گفت آن
گوینده پس چه امر می کنی ما را - قال علیکم بالامیر واصحابه - گفت آنحضرت بر شما باد که متابعت امیر و اصحاب وی کنید - وهو یشیر
الی عثمان بذلک - و حال آنکه ابو هریره اشارت می کند بسوی عثمان بلفظ امیر یعنی ما را متابعت این باید کرد که امیر ماست -

کردی مصر بود و شہید شد۔ ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قد عہد الی عہدا۔ آنحضرت پیمان کردہ و او نزد نمودہ است بسوی من
کہ عزل نکنم خود را او وصیت کردہ است بصبر و تحمل بر جفای قوم و ترک قتال بایشان۔ و انا صابر علیہ۔ و من صبر کنندہ ام بر آن عہد و
پیمان و قتال نمی کنم بایشان و الا بعضے اصحاب و خویشان گفتہ بودند کہ تو خلیفۂ وقتی بیرون آی و با ایشان جنگ کن کہ مجال مقاومت
تو بر ایشان تنگ گردد۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح ۳+

الفصل الثالث

عن عثمان بن عبد اللہ بن موہب بفتح ہا معدود ست در تابعین ثقہ است روایت دارد از وی
ابو حنیفہ و ثوری و جز ایشان۔ قال جاء رجل من اہل مصر یرید حج البیت۔ گفتہ آمد مردی از اہل مصر در حالیکہ می خواہد حج را۔ فرأی
قوما جلوسا پس دید گروہی را نشستہ۔ فقال من ہولاء القوم پس گفت آن مرد کیستند این گروہ کہ نشستہ اند۔ قالوا ہولاء من
قریش۔ گفتند کہ اینہا جماعۃ از قریش اند۔ قال فمن الشیخ فیہم۔ گفت پس کیست شیخ و بزرگ و متقدا در میان ایشان۔
قالوا عبد اللہ بن عمر۔ گفتند شیخ در میان ایشان عبد اللہ بن عمر ست۔ قال یا ابن عمر انی سائلک عن شیء۔ گفت آن مرد
ای ابن عمر بدرستیکہ من سوال کنندہ ام ترا از چیزی۔ فحدثنی۔ پس حدیث کن و خبر دہ مرا۔ ہل تعلم ان عثمان فر یوم احد۔ آیا میدانے
تو کہ عثمان گریختہ است در روز احد۔ قال نعم۔ گفت ابن عمر آری گریختہ۔ قال ہل تعلم انہ تغیب عن بدر ولم یشہد ہا۔ گفت آن مرد
آیا می دانی تو کہ عثمان غائب شد از غزوۂ بدر و حاضر نشد آن را۔ قال نعم۔ گفت ابن عمر آری حاضر نشد عثمان غزوۂ بدر را۔ قال
ہل تعلم انہ تغیب عن بیعۃ الرضوان۔ گفت آن مرد آیا می دانی تو کہ عثمان غائب شد از بیعت رضوان کہ در حدیبیہ شد و حاضر نبود
آنرا۔ قال نعم۔ گفت آری حاضر نبود در بیعت رضوان چون ہمہ جا ابن عمر تصدیق آن مرد کرد۔ قال۔ گفت آن مرد۔ اللہ اکبر۔
ر جت تعجب و تعرض از عثمان رضی اللہ عنہ و گفتہ اند کہ این مرد بود کہ اعتقاد وی در عثمان رضی اللہ عنہ فاسد بود۔
ل ابن عمر تعال ابین لک۔ گفت ابن عمر پیش آی ای مرد بیان کنم مر ترا حقیقت حال را۔ اما فراره یوم احد فاشہد ان اللہ
عفا عنہ۔ اما گریختن عثمان روز احد پس گواہی میدہم کہ خدای تعالی عفو کردہ و در گذرانیدہ است از وی اشارت کرد بکریمہ
ان الذین تولوا منکم یوم التقی الجمعان انما استزلہم الشیطان ببعض ما کسبوا ولقد عفا اللہ عنہم ان اللہ غفور حلیم بدانکہ آنحضرت
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در روز احد جماعۃ را بر گماشتہ و امر کردہ بود کہ از جای خود نجنبید پس کافران ہزیمت خوردند و ایشان دنبال
ایشان کردند و بقصد غنیمت برآمدند و کار متزلزل شد پس حق سبحانہ تعالے از ایشان شکایت می کند باز میفرماید کہ ہر آئینہ تحقیق
عفو کرد خدای تعالی از ایشان و این مخصوص بعثمان رضی اللہ عنہ نبود ہر کہ داخل این تقصیر بود خدای تعالی عفو کرد از وی۔ اما
قولہ عن بدر لانہ کان تحتہ رقیۃ بنت رسول اللہ۔ اما غائب بودن عثمان رضی اللہ عنہ از بدر و حاضر نشدن وی بدر را بسبب آن
بود کہ زیر وی رقیہ دختر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و کانت مریضۃ۔ و بود رقیہ بیمار۔ فقال لہ رسول اللہ۔ پس گفت
عثمان را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان لک اجر رجل ممن شہد بدرا وسہمہ۔ بدرستی مر ترا مزد و ثواب مردی ست از آن کس
کہ حاضر شدہ است غزوۂ بدر را و حصۂ او ست یعنی تو حکم حاضران بدر داری در ثواب و آخرت۔ و اما تغیبہ عن بیعۃ الرضوان فانہ

وگفته اند که صدیق مرد دائم الصدق و آنکه قول خود را بعمل خود صادق گرداند - قالوا اللهم نعم - گفتند آری همچنین ست - قال - گفت عثمان
الله اکبر شهدوا ورب الکعبة انی شهید - گواهی دادند سوگند به پروردگار کعبه که من شهیدم - ثلاثا - سه بار گفت این کلمه را تعجب کرد از
اقرار کردن ایشان بصدق وی و اصرار ایشان بر فساد و هلاک وی - رواه الترمذی والنسائی والدارقطنی + ۶ + وعن مرة - بضم میم و
تشدید را - بن کعب - صحابی ست اعداد او در اهل شام ست - قال سمعت من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وذکر الفتن - گفت شنیدم
از آنحضرت و حال آنکه ذکر کرد آنحضرت فتنه ها و جنگها و آشوبها را که پیدا خواهند شد بعد از آنحضرت در امت - فقربها - پس نزدیک گردانید
آنحضرت آن فتنه ها را یعنی گفت که نزدیک ست وقوع آن - فمر رجل مقنع فی ثوب - پس گذشت مردی که پوشیده بود جامه خود را
بر سر که آنرا تطلس نیز گویند بمعنی طیلسان بر سر افگندن و اخبار و آثار در تطلس بسیار آمده و بعضی آنرا مکروه پنداشته و تشبه به یهود
داشته و صواب استحباب و استحسان آنست و این حدیث و امثال آن سند اوست و در شرح سفر السعادة بتفصیل بیان یافته است و مقنع
بضم میم و فتح قاف و تشدید نون مکسوره و قناع بکسر جامه پوش و مقنعه بکسر بر سر افگندنی زنان - فقال هذا یومئذ علی الهدی -
پس گفت آنحضرت این مرد در آن روز که فتنه واقع خواهد شد بر راه راست خواهد بود - فقمت الیه مرة بن کعب - می گوید پس برخاستم
من و رفتم بسوی آن مرد تا ببینم که کیست وی - فاذا هو عثمان بن عفان - پس ناگاه وی عثمان ست رضی الله عنه - قال فاقبلت
علیه بوجهه - گفت مرة پس اقبال آوردم بر آنحضرت بوجه عثمان یعنی نمودم آنحضرت را روی عثمان را - فقلت هذا - پس گفتم این مرد
بر هدی خواهد بود در آن روز - قال نعم - گفت آنحضرت آری - رواه الترمذی وابن ماجة وقال الترمذی هذا حدیث حسن صحیح + ۷ +
وعن عائشة ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال - روایت کرد عائشه که آنحضرت گفت - یا عثمان انه لعل الله یقمصک قمیصا
بدرستی شان اینست که شاید خدای تعالی بپوشاند ترا پیراهنی عبارتست از خلافت - فان ارادوک علی خلعه - پس اگر بخواهند
مردم و جبر کنند ترا بر بیرون کشیدن آن جامه از بدن یعنی بر عزل کردن تو از خلافت - فلا تخلعه لهم - پس بیرون مکش تو آن قمیص را
برای ایشان یعنی عزل مکن خود را از بهر ایشان و ازین جهت عزل نکرد عثمان نفس خود را وقتیکه محاصره کردند او را یوم الدار هر چند بجد
شدند مردم بر آن فی الصراح خلع بیرون کردن جامه و موزه و نعل و معزول کردن از عمل - رواه الترمذی وابن ماجة وقال الترمذی
فی الحدیث قصة طویلة - درین حدیث قصه دراز ست و آن قصه آمدن مصریان باستغاثت از دست عامل مصر نزد عثمان و فرستادن
محمد بن ابی بکر را بولایت مصر و برگشتن وی از میانه راه بمکر مروان و محصر کردن و بقتل رسانیدن عثمان رضی الله عنه و این قصه ایست
بغایت موحش و مولم چنانکه در کتب سیر مسطور ست و این اول قصه ایست که در دین اسلام واقع شده فانا لله وانا الیه راجعون + ۸ +
وعن ابن عمر قال ذکر رسول الله - گفت ابن عمر ذکر کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فتنة - فتنه را - فقال یقتل هذا فیها
مظلوما - پس گفت آنحضرت کشته می شود این در آن فتنه بظلم لعثمان - گفت این را برای عثمان و اشارت کرد بهذا بسوی عثمان -
رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب اسنادا + ۹ + وعن ابی سهلة - بفتح سین مهمله و سکون ها مولای عثمان ست رضی
الله عنه - قال قال لی عثمان یوم الدار - گفت ابو سهله گفت مرا عثمان روز دار که روز واقعه قتل او بود و مراد بدار دار عثمان ست

عثمان ذکر می کنم و یاد می دهم شما را خدا را و اسلام را یعنی سوال می کنم شما را بخدا و بحق دین اسلام - هل تعلمون ان رسول الله - آیا می دانید
شما که پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم قدم المدینة - قدوم آورد مدینه را - ولیس لها ماء یستعذب - و نبود بمدینه آبی که شیرین داشته شود
غیر بیر رومة - جز آب چاه رومه بضم را و سکون واو و بعضی بهمزه نیز گفته اند چاهی کلان ست شمال مسجد ذو القبلتین بوادی عقیق که
آب او در غایت شیرینی و لطافت و پاکیزگی ست که عامه آنرا الآن بیر جنت می خوانند از جهت ترتب دخول جنت مر عثمان را بر خریدن
و وقف کردن آن و باقی احوال این چاه در تاریخ مدینه ذکر کرده ایم - فقال من یشتری بیر رومة یجعل دلوه مع دلاء المسلمین - پس
گفت آنحضرت کیست که بخرد بیر رومه را و بگرداند دلو خود را با دلوهای مسلمانان یعنی وقف گرداند آنرا و بگرداند دلو خود را مساوی
بدلوهای مسلمانان و از ملک خود برآرد و مخصوص بخود ندارد - بخیر له منها فی الجنة - در بدل نیکی و ثوابی که مر آن مشتری را باشد از آن بیر
و خریدن و وقف کردن آن در بهشت - فاشتریتها من صلب مالی - پس خریدم من بیر رومه را از اصل مال خود و خالص یعنی از سرمایه
خود و می گویند که خرید به سی و پنج هزار درهم و بروایتی هشتاد هزار درهم - وانتم الیوم تمنعوننی ان اشرب منها - و شما امروز منع می کنید
مرا از نوشیدن من از آن چاه - حتی اشرب من ماء البحر - تا آنکه می نوشم از آب دریا یعنی آب شور که مانند آب دریاست در شوری و
تلخی - فقالوا اللهم نعم - پس گفتند آن مردم خداوندا آری می دانیم یعنی تصدیق عثمان کردند درین کلام و تصدیر باللهم برای تاکید
و تبرک باسم الهی ست - فقال انشدکم الله والاسلام هل تعلمون ان المسجد ضاق باهله - آیا می دانید که مسجد تنگ آمد بر اهل خود یعنی در
وقتی که آنحضرت بنای مسجد شریف خود نهاد جای تنگ بود و گنجایش مردم نداشت - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله
علیه وآله وسلم من یشتری بقعة آل فلان - کیست که بخرد جای اولاد فلان را مراد جماعه از انصار اند که در همسایگی مسجد بودند و زمینی
داشتند که اگر آنرا داخل مسجد گردانند فراخ شود پس آنحضرت فرمود کسی هست که جای آن جماعه را بخرد - فیزیدها فی المسجد - پس بیفزاید آن
بقعه را در مسجد - بخیر له منها فی الجنة فاشتریتها من صلب مالی - و گفته اند که شرای آن بقعه بده هزار درهم بود - فانتم الیوم تمنعوننی ان
اصلی فیها رکعتین - پس شما امروز منع می کنید مرا ازین که بگزارم در آن بقعه دو رکعت نماز را - فقالوا اللهم نعم قال انشدکم الله والاسلام
هل تعلمون انی جهزت جیش العسرة من مالی - آیا می دانید که من تجهیز کردم جیش عسره را از مال خود - قالوا اللهم نعم قال انشدکم الله
والاسلام هل تعلمون ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کان علی ثبیر مکة - آیا می دانید که آنحضرت ایستاده بود بر ثبیر بفتح مثلثه و کسر
موحده و سکون تحتانیه نام کوهی ست بمکه و مشهور آنست که بمناست و بعضی گفته اند در هر دو جاست و چون کوه ها بیکدیگر چسپیده اند
بهر دو نسبت می توان داد - ومعه ابوبکر وعمر وانا - و با آنحضرت ابوبکر و عمر و من ایستاده بودیم - فتحرک الجبل - پس جنبید آن کوه - حتی
تساقطت حجارته بالحضیض - تا آنکه افتاد سنگهای وی بپایان حضیض پستی زمین و دامان کوه و هیچ بیان نکرده اند که سبب جنبیدن
کوه چه بود مگر بعضی صفات قهریه حق تجلی کرد و یا عظمت و سطوت و قوت نبوت بود والله اعلم - فرکضه برجله - پس زد آنحضرت کوه را بپای
مبارک خود رکض جنبانیدن پای - قال اسکن ثبیر فانما علیک نبی وصدیق وشهیدان - گفت آرام گیر و مجنب ای ثبیر زیرا که
نیست بر تو مگر پیغمبر و صدیق که ابوبکر باشد و دو شهید که عمر و عثمان اند رضی الله عنهما صدیق بکسر صاد و تشدید دال بسیار راست گو

گلیم بشتر افگندن و اقتاب جمع قتب بفتحتین پالان شتر ثم حض علی الجیش بفتح حاء مہملہ و ضاد معجمہ و بشین معجمہ برانگیخت و برغلانید آنحضرت بر لشکر و ترغیب کرد بر سامان کردن لشکر فقام عثمان فقال علی مائتا بعیر بپس گفت عثمان بر من ست دویست شتر باحلاسہا و اقتابہا فی سبیل اللہ ثم حض علی الجیش فقام عثمان فقال علی ثلث مائۃ بعیر باحلاسہا و اقتابہا فی سبیل اللہ بر من ست سہ صد شتر فانداخت رسول اللہ پس من دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ینزل عن المنبر و ہو یقول فرود می آید از منبر و حال آنکہ وے می گوید ما علی عثمان ما عمل بعد ہذہ ما علی عثمان ما عمل بعد ہذہ نیست بر عثمان باکی و بزہ و آنچہ بکند بعد ازین حسنہ کہ کردینے این کفر اعمال و خطایای اوست اگر فرضا واقع شود ازوی چنانکہ در شان اہل بدر بود اعملوا ما شئتم فقد غفرت لکم۔ رواہ الترمذی ۳+ وعن عبد الرحمن بن سمرۃ عبد الرحمن از اولاد عبد شمس بن عبد مناف اسلام آورد روز فتح و بود از طلقا و او را العبشمی گویند نسبت بعبد شمس قال جاء عثمان الی النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بالف دینار فی کمہ گفت آورد عثمان نزد آنحضرت ہزار دینار در آستین وے حین جہز جیش العسرۃ ہنگامی کہ ساختگی کرد آنحضرت با عثمان اسباب جیش عسرۃ را تجہیز ساختن اسباب عروس و مسافر و مرد را فنثرہا فی حجرہ پس پراگندہ کرد آن ہزار دینار را در کنار آنحضرت۔ فرایت النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یقلبہا فی حجرہ و یقول پس دیدم آنحضرت را کہ می گرداند آن دینار ہا را در کنار خود و می گفت ما ضر عثمان ما عمل بعد الیوم زیان نمیکند عثمان را ہر عملی کہ کند عثمان و ہر تقصیری کہ رود ازوی پس از امروز مرتین سہ بار فرمود این کلمہ را ازینجا معلوم می شود کہ ہر گاہ کہ کسے مقبول درگاہ افتادہ و در دیوان مقبولان ثبت یافت بعد ازان اگر ازوی تقصیری ہم رود بکرم الٰہی مغفور خواہد بود۔ رواہ احمد ۴+ وعن انس قال لما امر رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ببیعۃ الرضوان کان عثمان رضی اللہ عنہ رسول رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم الی مکۃ گفت انس ہنگامی کہ امر کرد آنحضرت صحابہ را بہ بیعت رضوان کہ در حدیبیہ بود بود عثمان رسول آنحضرت بسوی اہل مکہ کہ فرستادہ بود بسوے ایشان تا بگذارند کہ بمکہ در آید و عمرہ بجای آرد۔ فبایع الناس پس مبایعت کردہ آنحضرت مردم را و عثمان رضی اللہ عنہ در وقت بیعت حاضر نبود۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان عثمان فی حاجۃ اللہ و حاجۃ رسولہ بدرستیکہ عثمان در کار خدا و کار رسول اوست۔ فضرب باحدی یدیہ علی الاخری پس زد آنحضرت یکدست خود را بر دست دیگر یعنی دست خود را نائب دست عثمان گردانید و از جانب عثمان بیعت کرد بعضے گویند آن دست راست بود و بعضی گویند دست چپ و منقول است کہ عثمان رضی اللہ عنہ می گفت کہ شمال رسول خدا بہتر ست از یمین من۔ فکانت ید رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لعثمان خیرا من ایدیہم لانفسہم پس بود دست آنحضرت مر عثمان را بہتر از دستہای صحابہ مر خودشان را و این فضیلت خاص ست مر عثمان را رضی اللہ عنہ۔ رواہ الترمذی ۵+ وعن ثمامۃ بضم مثلثہ و تخفیف میم اولی ابن حزن بفتح حاء مہملہ و سکون زاء معجمہ القشیری بضم قاف و فتح شین تابعی ست از طبقہ ثانیہ و زمان نبوت را درنیافتہ اما آنحضرت را بدیدہ و حدیث وی در بعض صحاح مسند ست قال شہدت الدار حین اشرف علیہم عثمان۔ گفت حاضر شدم سرای عثمان را ہنگامی کہ اشراف کرد عثمان بر ین قوم کہ سر ایشان او را گرد کردہ بودند و بقتل وی رضی اللہ عنہ مقید شدہ اشراف از بالا بر زنگریستن۔ فقال انشدکم اللہ و الاسلام پس گفت

تاویل کرده اند کشف آنرا که از قمیص بود نه میزر و گفته اند که ظاهر از حال شریف وی صلی الله علیه وآله وسلم اینست والله اعلم - فاستاذن
ابوبکر پس دستوری خواست ابوبکر برای درآمدن - فاذن له پس دستوری داد آنحضرت او را - وهو علی تلک الحال - و آنحضرت همبران حال
بود یعنی نپوشید فخذ را - فتحدث پس سخن کرد ابوبکر یعنی نشستن ابوبکر و صحبت داشتن زمانی امتداد هم یافت - ثم استاذن عمر فاذن له
وهو کذلک - پستر استیذان کرد عمر پس اذن داد آنحضرت مر عمر را و آنحضرت همبران حال بود - فتحدث - پس سخن کرد عمر - ثم استاذن عثمان
پستر طلب اذن کرد عثمان و درآمد - فجلس رسول الله پس نشست پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - بعد از آن که مضطجع بود و گفته اند که قعود بعد
از قیام بود و جلوس بعد از اضطجاع و سجود - وسوی ثیابه - و برابر گردانید و گرد آورد آنحضرت جامه های خود را - فلما خرج قالت عائشة -
پس هنگامی که بیرون آمد عثمان گفت عائشه - دخل ابوبکر فلم تهتش له ولم تبال - درآمد ابوبکر پس نجنبیدی برای وی و باک نداشتی از وی
و هشاشت بمعنی بشاشت ست و اصل هشاشت شادمانی و سبکی نمودن - رجل هش بش - شادمان و سبک روح - ثم دخل عمر فلم تهتش له
ولم تبال - پستر آمد عمر و نجنبیدی مر او را و باک نداشتی او را - ثم دخل عثمان فجلست وسویت ثیابک - پستر درآمد عثمان پس نشستی و گرد آوردی
جامه های خود را - فقال الا استحیی من رجل تستحیی منه الملائکة - پس گفت آنحضرت آیا شرم ندارم من از مردی که شرم دارند از وی فرشتگان مراد
باستحیا اینجا توقیر و تعظیم و مبالات ست - وفی روایة - و در روایتی اینچنین آمده که - قال - گفت آنحضرت - ان عثمان رجل حیی - بدرستی
که عثمان مردی شرمناک ست - وانی خشیت ان اذنت له علی تلک الحالة - و بدرستی من ترسیدم که اگر اذن کنم مر عثمان را بدرآمدن بر آن
حالت یعنی حالت کشف فخذین یا ساقین - ان لا یبلغ الی فی حاجته - که نرسد عثمان بسوی من در حاجت خود یعنی از شرم نتواند پیش من
آمد و نشست و عرض حاجت و کشف حال خود کرد - رواه مسلم + ۹ +

الفصل الثانی

+ عن طلحة بن عبد الله - از عشره مبشره و برادرزاده ابوبکر صدیق ست رضی الله عنهما - قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لکل نبی رفیق ورفیقی یعنی فی الجنة عثمان - فرمود مر هر پیغمبر را همراه و یار مهربان ست و رفیق من
یعنی در بهشت عثمان ست و قول وی یعنی فی الجنة کلام راویست که بقرینه آنرا فهمیده و بدان تفسیر کرده است - رواه الترمذی ورواه
ابن ماجة عن ابی هریرة وقال الترمذی هذا حدیث غریب ولیس اسناده بالقوی وهو منقطع + ۲ + وعن عبد الرحمن بن خباب - بفتح
خاء معجمه و تشدید موحده اولی تابعی ست معدود در بصریین و پدر او خباب بن الارت بفتح همزه و راء و تاء مشدده از مهاجران اولین
معذب در راه خدا ست و قصه قتل وی از غرائب ست و مذکور ست در صحیح بخاری - قال شهدت النبی صلی الله علیه وآله وسلم وهو یحث
علی جیش العسرة - گفت حاضر شدم آنحضرت را و حال آنکه وی می برانگیخت یعنی مردم را بر لشکر تبوک که او را جیش العسرة میگویند
بجهت شدت و تنگی که در آنجا مسلمانان کشیدند و سامان نداشتند و در آن زمان سختی گرما و قحط و کم آبی بود چنانکه برگ درختان
می خوردند و شکنبه شتران را می فشردند و دهنی تر می کردند چنانکه در کتب سیر مسطور ست و بیسامانی از حد متجاوز بود - فقام عثمان
فقال - پس برخاست عثمان پس گفت یا رسول الله علی مائة بعیر - بر من ست صد شتر - باحلاسها واقتابها فی سبیل الله -
احلاس آن و اقتاب آن در راه خدا احلاس جمع حلس بکسر حاء و سکون لام گلیم سطبر که در زیر فرشهای فاخر بیفگنند و احلاس

کرده می شود در اشیاء متقاربه و در چیزهای که نزدیک یکدیگر اند و چون متباعد و متباین شدند موازنه معنی ندارد پس برداشته شد و برطرف کرده شد موازنه پس این رویا دلالت کرد بر انحطاط امر خلافت بعد از ابوبکر و عمر اینچنین تفسیر کرده اند شارحان این حدیث را و بعضی این لفظ استاولها بر وزن استفعل از اول خوانده اند یعنی طلب تاویل کرد آنحضرت بفکر و نظر خود این رویا را و قول راوی یعنی فساءلها بیان تاویل حاصل معنی باشد و برین وجه لام داخل کلمه است و کلمه استاول است و بر وجه اول استاء فافهم - رواه الترمذی و ابوداود + ۲ +

الفصل الثالث + عن ابن مسعود ان النبی صلی الله علیه و آله وسلم قال - روایت ست از عبدالله بن مسعود که آنحضرت گفته و خبر داد باصحاب که یطلع علیکم رجل من اهل الجنة فاطلع ابوبکر - پیدا می شود و می آید بر شما مردی از اهل بهشت پس پیدا شد ابوبکر - ثم قال - پستر گفت - یطلع علیکم رجل من اهل الجنة فاطلع عمر - در احادیث بشارت بجنت مر جماعه از اصحاب را واقع شده است و چون درین حدیث برای ابوبکر و عمر رضی الله عنهما جمعا واقع شده درین باب ذکر کرده اگر گوئی که چون بشارت بجنت برای غیر ایشان نیز واقع شده همه شریک باشند درین فضیلت جوابش آنکه عقد باب اینجا بیان فضیلت ایشان ست نه افضلیت و بعضی احادیث بر افضلیت نیز دلالت دارند - رواه الترمذی و قال هذا حدیث غریب + ۲ + وعن عائشة قالت بینا راس رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم فی حجری فی لیلة ضاحیة - گفت عائشه در اثنای آنکه سر مبارک آنحضرت در کنار من بود در شب روشن - اذ قلت - ناگاه گفتم من - یا رسول الله هل یکون لاحد من الحسنات عدد نجوم السماء - آیا می باشد مر یکی را از نیکیهای او شمار ستاره های آسمان - قال نعم عمر - گفت آنحضرت آری عمر آن کسی ست که نیکیهای او شمار ستاره های آسمان ست مقصود بیان واقع ست که سوال در شب روشن بود پس مراد نجوم آسمان ست مطلقا پس متوجه نشود که نجوم در شب روشن کم باشد - قلت فاین حسنات ابی بکر - گفتم پس کجا اند نیکیهای ابوبکر و در کدام مرتبه اند - قال انما جمیع حسنات عمر کحسنة واحدة من حسنات ابی بکر - گفت آنحضرت نیستند همه حسنات عمر مگر مانند یک حسنه از حسنات ابی بکر یعنی حسنات ابوبکر از آن هم بیشتر اند و اگر فرض کرده شود که حسنات عمر بیشتر از حسنات ابوبکر باشد و با وجود آن ابوبکر افضل ست از جهت قوت حسنات وی بجهت کیفیت و نفاست آن بوجود کمال اخلاص و شهود و معرفت چنانکه روایت کرده می شود از حدیث که نیست فضل ابوبکر بر شما بکثرت صوم و صلوة بلکه بچیزی که نهاده شده است در دل وی ذکر کرده است این حدیث را غزالی و عراقی گفته که نیافتم من این حدیث را مرفوع و این نزد حکیم ترمذی در نوادر الاصول از قول ابی بکر بن عبدالله مزنی ست کذا قال ابن ربیع من اکابر علماء الیمن شیخ شیوخنا فی الحدیث - رواه رزین + ۱۳ +

باب مناقب عثمان رضی الله عنه

احادیث در مناقب وی رضی الله عنه چنانکه روایت کرده اند در مناقب خلفای ثلثه آمده است و در آنچه ذکر کرده اند کفایت ست + ۱ +

الفصل الاول + عن عائشة قالت کان رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مضطجعا فی بیته - گفت عائشه بود آنحضرت بر پهلو خفته در خانه خود - کاشفا عن فخذیه - برهنه کننده هر دو ران خود را و دور دارنده پرده را از وی - او ساقیه - یا هر دو ساق خود را شک راوی ست پس استدلال نبود مر کسی را که رفته است بآنکه فخذ عورت نیست زیرا که محتمل صلاحیت حجت ندارد و بعضی

فقال هکذا نبعث یوم القیمة پس گفت آنحضرت همچنین برانگیخته میشویم روز قیامت - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ۶ + وعن عبد الله
بن حنطب بفتح حاء و طاء مهملتین میان هر دو نون ساکن ذکر کرده است او را صاحب جامع الاصول در صحابه و بعضی گفته اند که نیست صحبت
مر او را و وی تابعی ست ولیکن تابعی کبیر ست و مختار ترمذی همین ست - ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم ای ابا بکر و عمر - روایت ست از وی
که آنحضرت دید ابو بکر و عمر را - فقال هذان السمع والبصر پس گفت آنحضرت این دو بمنزله شنوائی و بینائی اند یعنی ایشان میان مسلمانان
بمثابه گوش و چشم اند در جسد نسبت بسائر اعضا در شرف و نفاست و نزدیک باین معنی ست که بعضی گفته اند که مثل ایشان در دین بمنزله
سمع و بصر ست در جسد یا ایشان نسبت بمن بمنزله سمع و بصر اند که می شنوم بایشان و می بینم بایشان و این راجع میگردد بمعنی وزارت و وکالت
یا مراد بیان شدت حرص ایشان ست بر استماع حق و اتباع آن و مشاهده حق در انفس و آفاق - رواه الترمذی مرسلا ۷ + وعن ابی سعید
الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما من نبی الا وله وزیران من اهل السماء نیست هیچ پیغمبری مگر آنکه او را دو وزیر اند از فرشتگان
آسمان که امداد و اعانت او می کنند از عالم ملکوت - ووزیران من اهل الارض - و دو وزیر اند از اهل زمین از یاران او که خدمت و نصرت او
می کنند در عالم ناسوت - فاما وزیرای من اهل السماء - فاما دو وزیر من از اهل آسمان - فجبرئیل و میکائیل واما وزیرای من اهل الارض فابو بکر
و عمر - واما دو وزیر من از اهل زمین ابو بکر و عمر اند وزیر مشتق از وزر است بکسر واو و سکون زای بمعنی گرانی و وزیر بر می دارد از بادشاه
گرانی مهمات ملک او را و اعانت می کند او را به رای و تدبیر خود و آنحضرت مشاورت می کرد با بو بکر و عمر در مهمات و کار می کرد بتدبیر ایشان
رواه الترمذی ۸ + وعن ابی بکرة صحابی مشهور ست که در غزوه طائف مسلمان شده و خود را از بالای قلعه در چرخ چاه انداخته و در لشکر
حضرت انداخت و ازین جهت او را ابو بکره نام شد بکره بمعنی چرخ چاه است - ان رجلا قال لرسول الله - روایت کرده است ابو بکره که
مردی گفت مر پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم رایت کان میزانا نزل من السماء - یعنی دیدم من در خواب گویا که ترازوی فرود آمده است
از آسمان - فوزنت انت وابو بکر پس برکشیده شده تو و ابو بکر - فرجحت انت پس چرب آمده تو - ووزن ابو بکر و عمر فرجح ابو بکر - و برکشیده شده
ابو بکر و عمر پس چرب آمد ابو بکر - ووزن عمر و عثمان فرجح عمر - و برکشیده شد عمر و عثمان پس چرب آمد عمر - ثم رفع المیزان - پستر برداشته شد
ترازو و عجب که آن مرد برکشیدن عثمان و علی را ندید رضی الله عنهما و گویا آن بجهت آن بود که در تفاضل این دو خلافی ست میان سلف
چنانکه در کتب کلامیه مذکور ست فافهم والله اعلم - فاستاء لها رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - استاء بر وزن افتعل ست از سوء
بمعنی اندوهگین شدن و لها جدا است و جار و مجرور ست یعنی اندوهگین شد آنحضرت از جهت این رویا که آن مرد دید چنانکه راوی تفسیر کرد
بقول خود یعنی فساءه ذلک پس محزون و اندوهگین گردانید آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم شنیدن این حکایت - فقال
خلافة نبوة - یعنی خلافت ابو بکر و عمر خلافت نبوت ست که در وی اصلا شائبه ملک و خلاف نیست - ثم یؤتی الله الملک من یشاء -
پستر می دهد خدای تعالی ملک را هر کرا می خواهد تفسیر و تاویل کرد آنحضرت به برداشتن میزان که زمن خلافت خالص منتهی میشود
با بو بکر و عمر که اتفاق میباشد بر آن و بعد از وی شوبی از ملک می شود و خلافی و بی انتظامی راه می یابد و اما بعد از خلافت اربعه
خود ملکی می شود عضوض یعنی گزنده چنانکه در حدیث آمده است و فهم این معنی از رفع میزان بجهت آن کردند که موازنه رعایت

و خرجت و ابوبکر و عمر و بیرون آمدم من و ابوبکر و عمر - فالتفت فاذا علی بن ابیطالب پس باز نگریستم من پس ناگاه آن مرد علی مرتضی ست رضی الله عنه متفق علیه +۸+

الفصل الثانی

+ عن ابی سعید الخدری ان النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال ان اهل الجنة لیتراؤن اهل علیین - روایت ست از ابی سعید که آنحضرت گفت که بهشتیان می بینند اهل علیین را بکسر عین و لام و تشدید یاء اولی و سکون ثانیه در قاموس گفته که علیین مقامی ست در آسمان هفتم که صعود می کنند بسوی وی ارواح مومنان و بعضے گفته اند که اسم دیوان ملائکه حفظه است که برداشته می شود بدان اعمال صالحان و تحقیق این لفظ در شرح کرده شده است - کما ترون الکوکب الدری فی افق السماء - چنانکه می بینید شما ستاره سخت روشن را در کرانه آسمان که ستاره در کرانه روشن تر می نماید و دری بضم دال و کسر رای مشدده و یاء نسبت تشبیه در معنی مروارید داده در روشنی و صفا - و ان ابابکر و عمر منهم - و بدرستی ابابکر و عمر از ایشان اند یعنی اهل علیین - و انعما - و زیاده اند و افزون اند این هر دو در نعمت فضل و شرف یا زیاده و افزون اند از بودن ایشان اهل علیین و بنهایت رسیده اند در فضل و شرف - رواه فی شرح السنة و روی نحوه ابوداود و الترمذی و ابن ماجة +۲+ و عن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ابوبکر و عمر سیدا کهول اهل الجنة - ابوبکر و عمر هر دو مهتر کهول بهشتیان اند من الاولین و الآخرین - از پیشینیان و پسینیان - الا النبیین و المرسلین - مگر انبیا و رسل و کهول جمع کهل ست بفتح کاف و سکون ها کسے که رسیده است او را پیری یا کسے که از سی یا از سی و چهار گذشته یا پنجاه و یک کذا فی القاموس و فی الصراح کهل مرد میانه سال اکتهال دو مویه شدن و تمام رسیدن نبات و وصف ایشان بکهولت باعتبار حال ایشان در دنیا ست و الا در بهشت کهل نمی باشد پس معنی آنست که سید کسانی اند که کهل مردند در دنیا و چون سید پیران باشند سید جوانان نیز باشند و بعضے گفته اند که مراد به کهل اینجا حلیم و عاقل ست یعنی مے در آرد ایشان را خدای تعالی در بهشت حلیم و عاقل - رواه الترمذی و رواه ابن ماجة عن علی رضی الله عنه +۳+ و عن حذیفة قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم انی لا ادری ما بقائی فیکم - گفت حذیفه که از کبار صحابه و واقف سر رسول الله است که گفت آنحضرت بدرستی من در نمی یابم که چیست و چند ست زندگانی و ماندن من در میان شما - فاقتدوا بالذین من بعدی ابی بکر و عمر - پس متابعت و پیروی کنید بآن دو کس که پس از من خلیفه من خواهند بود و آن دو کس کدام اند ابوبکر و عمر - رواه الترمذی +۴+ و عن انس قال کان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اذا دخل المسجد لم یرفع احد راسه غیر ابی بکر و عمر - بود آنحضرت چون می در آمد مسجد را بر نمی داشت هیچ یکے سر خود را جز ابوبکر و عمر - کانا یتبسمان الیه و یتبسم الیهما - بودند ابوبکر و عمر که تبسم میکردند بنگاه کردن بسوی آنحضرت و تبسم می کرد آنحضرت بنظر کردن بسوی ایشان و این از خاصیت محبت و عادت محبان ست که چون به روے یکدیگر نظر افتد بی اختیار تبسم کنند و شاد شوند - رواه الترمذی و قال هذا حدیث غریب +۵+ و عن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه و آله و سلم خرج ذات یوم و دخل المسجد - و روایت ست از ابن عمر که آنحضرت بیرون آمد یعنی از حجره خود یک روزی و در آمد در مسجد شریف - و ابوبکر و عمر احدهما عن یمینه و الآخر عن شماله - و ابوبکر و عمر یکی از این دو جانب راست آنحضرت بود و دیگری در جانب چپ - و هو آخذ بایدیهما - و آنحضرت گیرنده بود دستهای ایشان را -

و ایمان می آرند ابوبکر و عمر و تخصیص ایشان بذکر از برای اشارتست بقوت و کمال ایمان ایشان اگر گویند که ابوبکر و عمر رضی الله عنهما آنرا ندانستند و
نشنیدند و صادر نشد از ایشان ایمان بدان پس چون فرمود ایمان می آرند بدان ابوبکر و عمر جوابش آنکه مراد آنست که این امریست که از
شان او آنست که اگر مطلع شوند بر آن ایمان آرند بآن و تصدیق کنند بدان و تردد و شک نه کنند در آن - و ما هما ثم - و نبودند ابوبکر و عمر آنجا حاضر
این مبالغه است در مدح و قدر ایشان یعنی اگر حاضر می بودند احتمال داشت که تخصیص ذکر ایشان اتفاقی بتقریب حضور ایشان میبود و چون مدح و ذکر
ایشان درین باب غائبانه کرد ادخل شد در مقصود و صریح شد در آن که ذکر بجهت کمال و قوت ایمان ست فافهم - و قال - و گفت ابوهریره -
بینما رجل فی غنم له - در اثنای آنکه مردی بود در گوسپندان که مر او را بودند - اذ دخل الذئب علی شاة منها - ناگاه در آمد گرگ بر گوسفندی از آن
گوسپندان - فاخذها - پس گرفت گرگ آن گوسفند را - فادرکها صاحبها - پس در رسید آن گوسفند را صاحب گوسفند - فاستنقذها - پس
رها کرد گوسفند را استنقاذ و انقاذ و تنقیذ رهانیدن کسی را از کسی - فقال له الذئب فمن لها یوم السبع یوم لا راعی لها غیری - پس گفت مر آن مرد را
گرگ پس کیست نگاهبان مر این گوسفند را یعنی مر جنس او را روز سبع روزی که نیست چراننده مر آنرا جز من یوم السبع بسکون با و ضم آن
هر دو روایت ست و متعدد و مختلف آمده در بیان آن اقوال اما بسکون گفته اند که مراد بآن روز فتنه هاست که مردم بجنگ یکدیگر افتاده باشند
و گوسفندان را بی راعی بگذارند و سبع و سباع بمعنی ترک و اهمال آمده است و سبع بمعنی مهمل آمده و چون بی راعی گذاشته شد گویا راعی آنها
ذیاب اند پس این اخبارست از ذیب بوجود شداید و فتن که واقع خواهند شد و بعضی گفته اند که یوم السبع بسکون نام عیدست که ایشان را
بود در جاهلیت که جمع میشدند در آن برای موسم که باز میداشت ایشان را از هر چیز و می گذاشتند در آن مواشی را پس میخوردند آنرا ذیاب پس
گویا گرگ خبر داد از گذشته که در آن روز که نگاهبان گوسفندان میشد که تو امروز نگاهبانی آنها میکنی یا روز عید که باقی و دائم ست که نگاهبانی
آنها در آن روز خواهند کرد و اما بضم بمعنی درنده و آن نیز همین معانی را احتمال دارد و راجع بآن میتواند شد و بعضی گفته بضم نیز بمعنی روز عید ست
و در مشارق گفته است که بعضی گفته که این لفظ یوم السبع ست بتحتانیه بمعنی ضائع شدن و سبع بمعنی ضائع ست - فقال الناس سبحان الله
ذئب یتکلم - پس گفتند و تعجب کردند مردم که گرگ سخن می کند - فقال - پس گفت آنحضرت - اومن به انا و ابوبکر و عمر و ما هما ثم -
متفق علیه ۳ - وعن ابن عباس قال انی لواقف فی قوم - گفت ابن عباس بدرستی من هر آئینه ایستاده بودم در گروهی یعنی
در روز وفات عمر - فدعوا الله لعمر - پس دعای خیر کردند آن گروه برای عمر - وقد وضع علی سریره - و بتحقیق نهاده شده بود عمر بر تخت وی
برای غسل دادن بعد از موت - اذا رجل من خلفی قد وضع مرفقه علی منکبی - ناگاه مردی از میان آن قوم که دعای خیر می کردند برای عمر از پس من
حاضرست در حالیکه بتحقیق نهاد آرنج خود را بر دوش من - یقول یرحمک الله - میگوید آن مرد رحمت کند ترا خدای تعالی خطاب برای عمر ست
رضی الله عنه - انی لارجو ان یجعلک الله مع صاحبیک - بدرستی من هر آئینه امید میدارم که بگرداند ترا خدای تعالی با دو یار تو یعنی آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم و ابوبکر رضی الله عنه و گردانیدن با ایشان در حجره یا در حظیره قدس مراد ست - لانی کثیرا ما کنت اسمع رسول الله
زیرا که من بسیار بودم که می شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم یقول میگفت - کنت و ابوبکر و عمر - بودم من و ابوبکر و عمر - و فعلت و
ابوبکر و عمر - و کردم من و ابوبکر و عمر - و انطلقت و ابوبکر و عمر - روان شدم من و ابوبکر و عمر - و دخلت و ابوبکر و عمر - و در آمدم من و ابوبکر و عمر

در آن باید نمود۔ لقد صحبت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ ہر آئینہ بتحقیق صحبت داشتہ تو پیغمبر خدا را۔ فاحسنت صحبتہ پس نیک داشتی تو صحبت آنحضرت را بر عایت حقوق و آداب۔ ثم فارقک وھو عنک راض۔ پس مفارقت نمود ترا و حال آنکہ آنحضرت از تو راضی بود ثم صحبت ابا بکر۔ پس صحبت داشتی تو ابا بکر را۔ فاحسنت صحبتہ ثم فارقک وھو عنک راض ثم صحبت المسلمین فاحسنت صحبتھم پس صحبت داشتی مسلمانان را پس نیک کردی صحبت ایشان را۔ ولئن فارقتھم لتفارقنھم وھم عنک راضون۔ و ہر آئینہ اگر مفارقت میکنی تو ایشان را ہر آئینہ مفارقت میکنی ایشان را در حالیکہ ایشان از تو راضی اند۔ قال اما ما ذکرت من صحبتہ رسول اللہ۔ گفت عمر اما آنچہ ذکر کردی تو از صحبت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و رضاہ۔ و رضای او۔ فانما ذلک من من اللہ من بہ علی۔ پس آن نیست مگر نعمتے از خدا کہ منت نہادہ است بآن بر من من نعمت دارون و منت نہادن۔ واما ما ذکرت من صحبتہ ابی بکر و رضاہ۔ اما آنچہ ذکر کردی تو از صحبت ابو بکر و رضای وے۔ فانما ذلک من من اللہ من بہ علی واما ما ترئی جزعی فھو من اجلک و من اجل اصحابک۔ واما آنچہ می بینی تو از ناشکیبائی من پس آن از بہر تست و از بہر یاران تو یعنے از جہت غم مسلمانان ست کہ حال ایشان چہ خواہد بود و چہ خواہند کرد۔ واللہ لو ان لی طلاع الارض ذہبا بخدا سوگند اگر ثابت شود کہ مرا پری زمین ست از طلا و طلاع بکسر طا و مہملہ پری ہر چیزی۔ لافتدیت بہ من عذاب اللہ۔ ہر آئینہ فدیہ می دادم بوی از عذاب خدا قبل ان اراہ پیش از ان کہ ببینم خدا را و ملاقات کنم او را و ظاہر آنست کہ ضمیر را راجع بعذاب باشد فدیہ بکسر فا سر بہا و سر خریدہ و باقی وصایای عمر رضی اللہ عنہ و کلمات او در وقت رحلت در احادیث صحیحہ بسیار مذکور ست۔ رواہ البخاری ۱۲

باب مناقب ابی بکر و عمر رضی اللہ عنہما

چون واقع شدہ است ذکر شیخین رضی اللہ عنہما در بعضی احادیث عقد کرد مؤلف بابی دیگر در ذکر آن احادیث و تحقیق بود کہ رضی اللہ عنہما مذکور میشوند اکثر احوال از جہت بودن ہر دو وزیر پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و مقرب گاہ و بیگاہ در گاہ و مستشار و مؤتمن در امور و مصاحب و مقارن حضرت وی در جمیع اوقات و احوال ۲

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ عن رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قال بینما رجل یسوق بقرۃ اذ اعیی۔ گفت ابی ہریرہ در اثنای آنکہ مردی میراند گاوی را ناگاہ ماندہ شدہ آن مرد۔ فرکبھا پس سوار شد آن مرد آن بقرہ را۔ فقالت انا لم نخلق لھذا۔ پس گفت آن بقرہ در درستی یا پیدا کردہ نشدہ ایم برای این یعنے سواری۔ انما خلقنا لحراثۃ الارض۔ پیدا کردہ نشدہ ایم ما مگر برای کشت و کار زمین فقال سبحان اللہ بقرۃ تکلم۔ پس گفت مردم تعجب کنان سبحان اللہ بقرہ سخن میکند۔ فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فانی اومن بہ انا۔ پس گفت آنحضرت پس بدرستی من ایمان می آرم باین یعنے بآنکہ بقرہ سخن ست و ابو بکر و عمر ہم آنجا حاضر بودند۔ و ما ابو بکر و عمر۔ و نیست باور آنجا مگر ابو بکر و عمر

و بذکر الحجاب - و دیگر بذکر کردن عمر حجاب را - امر نساء النبی - امر کرد زنان پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم ان یحتجبن - که حجاب کنند و در پرده باشند
فقالت له زینب پس گفت عمر را زینب بنت جحش که یکی از ازواج مطهره است - وانک علینا یا ابن الخطاب - و بدرستی تو آیا حکم میکنی
بر ما ای پسر خطاب - والوحی ینزل فی بیوتنا - و حال آنکه وحی فرود می آید در خانهای ما - فانزل الله پس فرستاد خدای تعالی این آیت را -
واذا سألتموهن متاعا - و چون طلب کنید شما ای مسلمانان ازین زنان متاعی را - فاسئلوهن من وراء حجاب پس طلب کنید از پس پرده
متاع چیزیکه بدان منفعت گرفته شود از اسباب خانه وغیره - و بدعوة النبی - و دیگر بدعای پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم - که کرد - اللهم اید الاسلام
بعمر - خداوندا قوی گردان دین اسلام را باسلام عمر - و برایه - چهارم فضل داده شد عمر بر مردم برای و فکر وی - فی ابی بکر - در بیعت ابی بکر
رضی الله عنهما - کان اول ناس بایعه - بود عمر نخستین مردمان که بیعت کرد ابو بکر را - رواه احمد + ۳ + وعن ابی سعید قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم ذاک الرجل ارفع امتی درجة فی الجنة - آن مرد بلندترین امت من ست از روی مرتبه در بهشت همین طور بطریق
ابهام فرمود و تعیین نکرد که آن مرد کیست و مقصود آن بود که تا کوشش کنند و جهد و جد نمایند که آن مرتبه را دریابند و آن مرتبه یافته نمیشود
مگر بمواظبت و غایت جد بر طاعات و عبادات و اتصاف باخلاق و کمالات و یا ذکر مردی رفته باشد که متصف ست باین صفات
پس اشارت کرد آنحضرت بر هر که متصف گردد بدان ارفع ست درجه وی و بر هر تقدیر - قال ابو سعید والله ما کنا نری ذلک الرجل الا عمر
بن الخطاب - گفت ابو سعید بخدا سوگند نبودیم ما که گمان بریم آن مرد را که کیست مگر عمر بن الخطاب را از جهت آنچه می دیدیم در وی از خیرات
و مبرات بجهت مبالغه در شان او و رفعت مکان او لیکن لازم نمی آید بطریق قطع و یقین که وی افضل باشد از غیر خود درین صفات
و کمالات پس لازم نیاید بودن وی افضل از ابی بکر همچنین تقریر کرده اند این حدیث را فافهم و قول وی - حتی مضی لسبیله - تا آنکه
گذشت عمر براه خود کنایت ست از موت وی و استمرار وی برین حال در مدت عمر خود - رواه ابن ماجه + ۴ + وعن اسلم - روایت ست
از اسلم که مولی عمر ست و از تابعین ست و اسلم نام ابو رافع نیز هست که صحابی ست اما ظاهر آنست که اینجا اسلم مولی عمر مراد ست پدر زید
بن اسلم - قال سألنی ابن عمر عن بعض شانه - گفت اسلم سوال کرد مرا ابن عمر از بعضی احوال عمر - فاخبرته - پس خبر دادم من او را - قال -
گفت اسلم در بیان آنچه خبر داد از حال عمر - ما رأیت احدا قط بعد رسول الله - ندیدم من هیچ یکی را هرگز بعد از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله
وسلم من حین قبض - از آن هنگام که وفات یافت آنحضرت - کان اجد واجود حتی انتهی من عمر - که باشد وی بکوشش تر و نیکوتر از عمر
در اعمال خیر تا آنکه بنهایت رسید یعنی تا آخر عمر و گفته اند که این محمول ست بر زمان خلافت وی رضی الله عنه تا ابو بکر رضی الله عنه
ازین عموم برآید - رواه البخاری + ۵ + وعن المسور بکسر میم و سکون سین مهمله بن مخرمة بفتح میم و سکون خاء معجمه قرشی
زهری خواهرزاده عبد الرحمن بن عوف ست و صحابی صغیر ست که بعد از هجرت بدو سال بمکه تولد کرده آورده اند او را بمدینه
سنه ثمان پس دید آنحضرت را و شنید و یاد داشت - قال لما طعن عمر جعل یألم - گفت مسور هنگامی که مجروح گردانیده شد عمر گشت
عمر که درد ظاهر می کند - فقال له ابن عباس پس گفت مر عمر را ابن عباس - وکانه یجزعه بضم یا و کسر زای مشدد گویا که ابن عباس
نسبت بجزع و بی صبری می کند یا دور می کند از وی جزع را - یا امیر المؤمنین ولا کل ذلک - نه این همه جزع باید کرد و مبالغه

ایشان را گویا این قول باعتبار بودن اوست در صورت لهو و لعب الا چگونه می دید آنرا آنحضرت و می نمود عائشه را و توجیه این حدیث نیز
مثل توجیه حدیث سابق ست رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح غریب - بدانکه حدیث لعب و رقص حبشه در صحیحین بطریق دیگر
نیز آمده که حبشه در مسجد بحراب خود بازی می کردند و آنحضرت عائشه را می نمود پس عمر آمد و منع کرد و سنگ زدن گرفت پس آنحضرت فرمود
بگذار یا عمر که امروز روز عید ست یعنی در روز عید چیزی از جنس لهو و لعب مباح ست و نیز درین حدیث ذکر امراة حبشیه و صبیان ست
احتیاج باین نیست که گفته شود که عائشه چون نظر می کرد باجانب و جواب داده شود که وی صغیره بود در آن زمان و شاید که این واقعه
دیگر ست که ترمذی روایت کرد و آن دیگر ست که شیخین کرده اند والله اعلم + ۵ +

الفصل الثالث عن انس و ابن عمر رضی الله عنهم ان عمر قال وافقت ربی فی ثلث - گفت عمر موافقت کردم من
پروردگار خود را در سه خصلت قلت - یکی آنست که گفتم من - یا رسول الله لو اتخذنا من مقام ابراهیم مصلی - اگر می گرفتیم ما از مقام
ابراهیم جای نماز هر آئینه بهتر میبود یعنی برای نماز در مقام ابراهیم می ایستادیم و مقام ابراهیم عبارتست از سنگی که در وی اثر قدمهای
ابراهیم ست و آن در پیش کعبه میبود - فنزلت پس فرود آمد آیت کریمه - اتخذوا من مقام ابراهیم مصلی و قلت - و دوم آنکه گفتم - یا رسول الله
یدخل علی نسائک البر والفاجر - می در آید بر زنان تو نیکوکار و بدکار یعنی این مناسب شان و عظمت تو نمی بینم - فلو امرتهن ان یحتجبن
پس اگر امر می کردی زنان خود را که در پرده باشند و پیش مردم نیایند بهتر بودی - فنزلت آیة الحجاب پس فرود آمد آیت حجاب این حجاب
که واجب بود بر نسای آنحضرت جز ستر عورتست که بر همه زنان واجب ست به تفصیلی که در فقه مذکور ست حجاب باین معنی ست که شخص خود
اگرچه در جامه های پوشیده و مستور باشند پیش مردم نیایند و این خاصه ازواج مطهره است - واجتمع نساء النبی صلی الله علیه وآله وسلم
فی الغیرة - سوم آنست که مجتمع و متفق شدند زنان آنحضرت در قصه شرب عسل پس آنحضرت عسل را حرام گردانید بر خود - فقلت - پس
گفتم من - عسی ربه ان طلقکن ان یبدله ازواجا خیرا منکن - نزدیکست پروردگار وی صلی الله علیه وآله وسلم اگر طلاق دهد شما را که
بدل گرداند او را زنان بهتر از شما - فنزلت کذلک پس فرود آمد این آیت همچنین موافق لفظ و معنی - وفی روایة لابن عمر قال قال عمر
و در روایتی مر ابن عمر را اینچنین آمده است که گفت ابن عمر گفت عمر - وافقت ربی فی ثلث - موافقت کردم من پروردگار خود را
در سه جا - فی مقام ابراهیم وفی الحجاب وفی اساری بدر - یکی در نماز گزاردن در مقام ابراهیم دوم حکم کردن بحجاب مر زنان آنحضرت را
سوم در اسیران بدر که حکم کردم بکشتن اسیران غزوه بدر و آنحضرت بمشاورت ابی بکر فدیه گرفت و خلاص کرد پس آیت نازل شد
متفق علیه - اگر گفته شود که موافقات عمر آنچه ازین حدیث مفهوم شد سه چیز ست یا چهار و سابق گفته شد که بیست ست بلکه
زیاده جوابش آنست که تخصیص ثلث منع نمیکند زیاده را و شاید که در آن وقت تقریب ذکر همین سه چیز شده باشد پس ذکر کرد
آنرا + ۲ + وعن ابن مسعود قال فضل الناس عمر ابن الخطاب رضی الله عنه باربع تفضیل داده شد مردم را عمر بچهار چیز
بذکر الاساری یوم بدر امر بقتلهم - یکی بذکر اسیران روز بدر که امر کرد عمر بقتل ایشان - فانزل الله تعالی پس فرستاد خدای تعالی
این آیت را که - لولا کتاب من الله سبق لمسکم فیما اخذتم عذاب عظیم - و تمام این قصه مذکور ست در تفسیر این آیت در سوره انفال

ابو بکر رضی الله عنه و حال آنکه آن زن دف می زد ثم دخل علی وهی تضرب بعد از آن در آمد علی رضی الله عنه و آن زن دف میزد ثم دخل عثمان
وهی تضرب پستر در آمد عثمان رضی الله عنه و وی میزد دف ثم دخل عمر بعد از آن در آمد عمر رضی الله عنه فالقت الدف تحت استها پس انداخت
آن زن دف را زیر دبر خود ثم قعدت علیها پستر نشست بر دف و پنهان کرد فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
ان الشیطان لیخاف منک یا عمر بدرستی شیطان هر آئینه می ترسد از تو ای عمر انی کنت جالسا وهی تضرب بدرستی من بودم نشسته
و وی میزد دف فدخل ابو بکر وهی تضرب ثم دخل علی وهی تضرب ثم دخل عثمان وهی تضرب فلما دخلت انت یا عمر القت الدف پس وقتیکه
در آمدی تو انداخت وی دف را رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح غریب اشکال درین حدیث آنست که چگونه تقریر کرد آنحضرت
فعل آن زن را نخست بلکه امر کرد او را بدان و همچنین نزد دخول ابو بکر و علی و عثمان و نام کرد آن را در آخر شیطان جواب می گویند
که چون اعتقاد کرد آن زن برگشتن رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بسلامت نعمتی از خدا موجب شکر گزاری و سرور و شادمانی
و در واقع همچنین ست امر کرد او را بوفای نذر وی و بیرون آمد دف زدن از صفت لهو بصفت حقانیت و از کراهت باستحباب ولیکن
این حاصل میشد بادنی و اقل آن و چون زیاده از حد تجاوز کرد و بحد مکروه کشید و موافق افتاد وقت آمدن عمر گفت آنحضرت آنچه گفت
و اشارت کرد بمنع زیادت و استکثار از آن و کردن آن بی ضرورت و صریحا منع نکرد تا بحد تحریم نکشد و اما ترک کردن آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم دو جاریه را که در ایام خوشی پیش عائشه رضی الله عنها دف میزدند و تغنی می کردند و عدم تحدید آن بیک حدی و آن ظاهر
در استمرار است از جهت بودن ایام عید پس حالات متفاوت اند بعضی اقتضای استمرار می کنند و بعضی اقتضا نمی کنند ذکر کرد این کلام را
تورپشتی و نقل کرده است از وی طیبی والله اعلم + + وعن عائشة قالت کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم جالسا گفت عائشه
بود آنحضرت نشسته فسمعنا لغطا پس شنیدیم ما آوازهای درهم را و لغط بفتح لام و غین معجمه مفتوحتین بانگ و خروش وصوت صبیان
و شنیدیم آواز خردان را فقام رسول الله پس ایستاد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فاذا حبشیة تزفن پس ناگاه زنی حبشیه پای می کوبد
و رقص میکند و زفن بزای و فا و نون پای کوفتن والصبیان حولها و حال آنکه کودکان گرد او اند و ایشان نیز رقص می کنند فقال
یا عائشة تعال بفتح لام فانظری پس گفت آنحضرت ای عائشه بیا پس ببین و تماشا کن فجئت ووضعت لحیی علی منکب رسول الله
پس آمدم و نهادم هر دو لحیه خود را بر دوش پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم و لحیه بفتح لام و سکون حاء مهمله استخوانی که جای روئیدن لحیه است
از رخساره و ذقن از هر دو جانب فجعلت انظر الیها ما بین المنکب الی راسه پس گشتم من که نظر می کنم بسوی حبشیه میان دوش آنحضرت
تا سر وی فقال لی اما شبعت اما شبعت پس گفت مرا آنحضرت آیا سیر نشده آیا سیر نشده از این تماشا دیدن مکرر فرموده فجعلت اقول لا
پس گشتم من که می گویم سیر نشده ام لانظر منزلتی عنده تا ببینم مرتبه خود را نزد آنحضرت در محبت داشتن وی مرا و طلب وی رضای
مرا اذ طلع عمر فارفض الناس عنها ناگاه پیدا شد عمر پس متفرق و پریشان شدند مردم از هیبت عمر ارفض بتشدید ضاد بر وزن
احمر فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم انی لانظر الی شیاطین الجن والانس قد فروا من عمر بدرستی من
نگاه می کنم بسوی شیطانان پری و آدمی که بتحقیق میگریزند از عمر قالت فرجعت گفت عائشه پس باز گشتم و گذاشتم دیدن

فی المسجد ظاہرا پیستر نماز گزارد آنحضرت در مسجد آشکارا و پیش از اسلام وی ہمچو پس نماز آشکارا نمیتوانست گزارد و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مختفی بود در دار ارقم رواہ احمد والترمذی ۴۴ **وعن** جابر قال قال عمر لابی بکر یا خیر الناس بعد رسول اللہ فقال جابر کہ گفت عمر مر ابی بکر را ای بہترین مردم بعد از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ابوبکر پس گفت ابوبکر اما انک ان قلت ذلک فقد سمعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول آگاہ باش ای عمر بدرستی تو اگر گفتی تو مر اخیر الناس پس ہر آئینہ بتحقیق شنیدہ ام آنحضرت را کہ می گفت ما طلعت الشمس علی رجل خیر من عمر نہ برآمد آفتاب بر ہیچ مردی کہ بہتر ست از عمر وجہ تطبیق آنست کہ وجوہ خیریت متعدد و مختلف ست پس منافات ندارد بابودن ہر یک ازان دو خیر الناس بودن ابوبکر افضل از جہت کثرت ثواب چنانکہ قرار داده اند و این سخنی ست کہ از اکثر احادیث رفع اشکال میکند فافہم رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۵۰ **وعن** عقبۃ بن عامر قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لو کان بعدی نبی لکان عمر بن الخطاب گفت عقبہ بن عامر کہ صحابی مشہور ست گفت آنحضرت اگر میبود بالفرض والتقدیر پس از من پیغمبری ہر آئینہ میبود عمر بن الخطاب و این عبارت را در محال نیز استعمال میکنند مبالغہ و گویا کہ این بجہت آنست کہ عمر ملہم و محدث ست و القا میکنند ملک در دل وی حق پس او امناسبتے ہست بعالم وحی واللہ اعلم رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۵۱ **وعن** بریدۃ قال خرج رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فی بعض مغازیہ بریدہ اسلمی کہ از مشاہیر صحابہ است گفت بیرون آمد آنحضرت در بعضی غزوات خود فلما انصرف جاءتہ جاریۃ سوداء پس آن ہنگام کہ برگشت آنحضرت از غزا آمد آنحضرت را زنی سیاہ حبشیہ بود یا رنگش سیاہ بود فقالت پس گفت آن زن یا رسول اللہ انی کنت نذرت ان رد کک اللہ صالحا ان اضرب بین یدیک بالدف و اتغنی بدرستی من نذر کردہ ام اگر باز گرداند ترا خدای تعالی از سفر بسلامت کہ بزنم پیش تو دف را و سرود گویم بجہت شادمانی کہ بر قدوم تو و سلامت تو نذر بسکان بتین بجذاو دف بضم دال افصح ست و بفتح نیز آمدہ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ان کنت نذرت فاضربی اگر ہستے تو کہ نذر کردہ پس بزن دف را والا فلا و اگر نذر نکردہ پس مزن بدانکہ علما را در دف زدن اختلاف ست بعضے مباح داشتہ اند مطلقا و بعضے مکروہ گفتہ مطلقا و بعضے مباح داشتہ اند در عرایس و اعیاد و مانند آن از سرورہائے مشروع و مذہب صحیح مختار ہمین ست بعضی آنچہ جاہل دارد و ندارد فرقی نہادہ اند و گفتہ اند کہ اول مکروہ ست باتفاق و این حدیث دلیل باحت ضرب دف ست زیرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امر کرد بوفای نذر و وفا واجب ست و مقرر شدہ است کہ نذر نفی باشد مگر بچیزیکہ از جنس طاعت و قربت ست و این مذہب جمہور ائمہ ست و نزد حنفیہ کافیست بودن آن مباح و نذر نزد ما بجائے مباح ست و اما نذر بمعصیت جائز نیست باتفاق پس دلالت کرد حدیث بر اباحت ضرب بلکہ بر بودن او مستحب و در ما نحن فیہ ہمچنین ست زیرا کہ سرور بمقدم شریف رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وسلامت وی قربت و عبادت ست و دلالت کرد نیز بر آنکہ سماع اصوات فی نفسہا مباح ست اگر خالی باشد از فتنہ کذا قالوا و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تو من نکردند کہ تغنے و ہمین فرمودند کہ اگر نذر کردہ بزن دف بزن یا بجہت آنکہ تغنے و ذکر مالیح دف بود چون حکم دف ذکر کردند حکم وی نیز معلوم شد یا بجہت آنکہ تغنی مباح ست شبہ کہ ہست در دف خرسودا گرا و را نیز نذر کردہ بکن فاء فاء فاء

و خدا بیامرزد ابوبکر را درین اثبات نسبت گناهے و تقصیری نیست بابوبکر رضی الله عنه بلکه این کلمه همچنین زبان زد عرف و عادت
ایشان ست که مے گویند فلان چنین کرده خدا بیامرزد او را - ثم استحالت غربا - پستر گشت دلو غرب بفتح غین معجمه و سکون را
دلو عظیم که گرفته می شود از پوست گاو و غرب بفتح را آبی که سائل ست میان چاه و حوض - فاخذها ابن الخطاب - پس گرفت
آنرا عمر رضی الله عنه اشارت ست بکثرت فتوح و اتساع بلاد اسلام در زمان عمر رضی الله عنه - فلم ار عبقریا من الناس
ینزع نزع عمر - پس ندیدم من قوی و سخت از مردم تا که می کشد آب را همچو کشیدن عمر و عبقری بفتح عین مهمله و سکون با و فتح
قاف کامل از هر چیز و مهتر و بزرگ قوم و قوی و سخت ترین ایشان - حتی ضرب الناس بعطن - تا آنکه زدند آدمیان و راست
کردند آبخورد - عطن بفتحتین جای نشست شتران و گوسفندان گرد حوض و آب اشارتست بانتفاع و استمتاع صغیر و کبیر
در زمان خلافت و دولت وی - و فی روایة ابن عمر - و در روایت ابن عمر اینچنین آمده که - ثم اخذها ابن الخطاب من ید
ابی بکر - پستر گرفت دلو را عمر بن الخطاب از دست ابی بکر - فاستحالت فی یده غربا - پس گشت آن دلو در دست عمر غرب
ظاهر روایت ابی هریره دلالت دارد بر آنکه غرب گشتن پیش از گرفتن ست - فلم ار عبقریا یفری فریه - پس ندیدم من عبقری را
که عمل مے کند همچو عمل عمر و قطع مے کند همچو قطع وی و فری بفتح فا و سکون را و تخفیف یا و بکسر را و تشدید یا و خلیل انکار
تشدید کرده بمعنی قطع است و بمعنی قطع چرم برای موزه و جز آن آید و مراد اصلاح کار و خوب ساختن آن افتد فی الصراح
فری بریدن موزه و توشه دان و مانند آن فریت الادیم بریدم چرم را بر وجه اصلاح و افریت بریدم بر وجه فساد - حتی روی
الناس و ضربوا بعطن - تا آنکه سیراب شدند و زدند بآبخور روی بفتح را و کسر واو - متفق علیه + ۷ +

الفصل الثانی

+ عن ابن عمر رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ان الله جعل
الحق علی لسان عمر و قلبه - بدرستے خدای تعالی پیدا کرده است و جاری گردانیده است حق را بر زبان عمر و دل وے
رواه الترمذی و فی روایة ابی داود عن ابی ذر - و در روایت ابی داود از ابی ذر اینچنین آمده است که - قال - گفت آنحضرت
ان الله وضع الحق علی لسان عمر یقول به - خدای تعالی نهاده است حق را بر زبان عمر می گوید بحق + ۲ + و عن علی رضی الله عنه
قال ما کنا نبعد ان السکینة تنطق علی لسان عمر - گفت علی رضی الله عنه نبودیم ما که دور میداشتیم این که سکینه نطق میکند بر زبان
عمر یعنی عمر نطق میکند بچیزی که ساکن گردد و آرام گیرد بآن چیز نفوس و اطمینان پذیرد بآن قلوب و این امر غیبی ست که انداخته
شده بر زبان او و احتمال دارد که مراد بسکینه فرشته باشد که الهام میکند حق را کذا قال التوربشتی - رواه البیهقی فی دلائل النبوة
+ ۳ + و عن ابن عباس عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال اللهم اعز الاسلام بابی جهل بن هشام او بعمر بن الخطاب - روایت ست
از ابن عباس از آنحضرت که گفت و دعا کرد خداوندا عزیز و غالب گردان دین اسلام را بابوجهل بن هشام یا بعمر بن الخطاب یعنی
مسلمان گردان یکی ازین دو را تا بسبب آن اسلام قوت گیرد - فاصبح عمر - پس صبح کرد عمر - فغدا علی النبی - پس پیش آمد عمر اول روز
بر پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فاسلم - پس اسلام آورد و قصه اسلام وی رضی الله عنه عجیب ست مذکور ست در ترجمه وی - ثم صلی

وحال آنکہ بریں مردم پیراہنہاست بعضی از پیراہنہا چیزیست کہ می رسد پستان را ثدے بفتح مثلثہ وسکون دال پستان زن یا مرد
ودر بعضے نسخ الثدے بضم مثلثہ وکسر دال وتشدید یا جمع ثدے چنانچہ حلے جمع حلے بفتح وسکون ومنہا ما دون ذلک وبعضے
ازاں پیراہنہا چیزیست کہ فرود تر وکمتر ازانست یعنی کوتاہ تر ازان کہ بالاے ثدے باشد ہمچنیں تفسیر کردہ اند این را وعرض علی
عمر بن الخطاب وعلیہ قمیص یجرہ وعرض کردہ شد بر من عمر وحال آنکہ بروی پیراہنی ست کہ می کشد آنرا یعنے تا زمین قالوا
فما اولت ذلک گفتند صحابہ پس چہ تاویل کردے آنرا وبچہ تعبیر نمودے یارسول اللہ قال الدین گفت آنحضرت تاویل و
تعبیر کردم آنرا بہ دین کہ دین وی از ہمہ ورادر ترو کامل تر وتمام ترست وتعبیر قمیص بہ دین بجہت آنکہ سبب تر وزینت وتجمل ست
متفق علیہ ۱۵ وعن ابن عمر قال سمعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول بینما انا نائم اتیت بقدح لبن گفت
ابن عمر شنیدم آنحضرت را کہ می گفت در اثناے آنکہ من خواب کنندہ ام آوردہ شدم بہ قدحے از شیر یعنے قدح شیر
کسے بمن آوردہ داد فشربت پس نوشیدم من آن شیر را حتی انی لاری الری یخرج فی اظفاری تا آنکہ بدرستے من ہر آئینہ
دیدم سیرابی را کہ می برآید در ناخنہاے من از جہت بسیاری آن شیر وگوارائی آن ثم اعطیت فضلی عمر بن الخطاب پس بدادم من زیادتی خود را یعنے آنکہ از خوردن زیادہ وباقی ماندہ عمر بن خطاب را قالوا فما اولتہ
گفتند پس چہ چیز تاویل وتعبیر کردے آنرا یارسول اللہ قال العلم گفت تعبیر کردم آنرا بعلم وگفتہ اند کہ صورت مثالیہ علم در آن
عالم لبن ست ہر کہ در خواب بیند کہ شیر مے خورد تعبیرش آنست کہ علم خالص نافع نصیب او گردد ووجہ مشابہت میان علم وشیر
بسیارست کما لا یخفے وکاتب حروف عفا اللہ عنہ یکبارے در خواب می بیند کہ سبوئی نو وتازہ از شیر لطیف شیریں خنک
وپیش وارد وہمہ را فرو بردہ است والحمد للہ متفق علیہ ۶۴ وعن ابی ہریرۃ قال سمعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم یقول بینا انا نائم رایتنی علی قلیب علیہا دلو گفت ابو ہریرہ شنیدم آنحضرت را کہ می گفت در اثناے آنکہ من در خوابم
می بینم خود را بر سر چاہے کہ بر آن دلوی ست قلیب بفتح قاف وکسر لام چاہ سر گردنا گرفتہ وچاہے کہ آنرا بسنگ وخشت بنا
کردہ باشند دلوے گویند وگفتہ اند کہ قلیب دیدنہ طوی تا معلوم گردد کہ ہمت اہل دین موقوف بر معانی مطلوبہ است نہ بر قوالب
معمولہ فنزعت منہا ما شاء اللہ پس آب کشیدہ ام من ازان چاہ آنقدر کہ خواستہ است خداے تعالیٰ ثم اخذہا ابن ابی قحافۃ
بستد گرفت دلو را پسر ابو قحافہ بضم قاف یعنے ابو بکر صدیق رض وابو قحافہ کنیت پدر ابو بکر ست ونام او عثمان صحابی ست
وتا دمان خلافت ابو بکر بودہ است وابو بکر رضی اللہ عنہ در حیات او وفات یافتہ فنزع منہا ذنوبا او ذنوبین پس
کشید ابو بکر ازان چاہ یک دلو یا دو دلو خنک راوی ست وصحیح روایت ذنوبین ست اشارت بقلت زمان خلافت
وی کہ دو سال وچند ماہ ست وذنوب بفتح ذال معجمہ ودلو کلان پر آب وفی نزعہ ضعف ودر کشیدن ابو بکر سستی وناتوانی
ودرین نقص وحط در منزلۂ ابی بکر بست وہ اثبات فضیلت عمر بروے بلکہ اخبارست از کمی مدت ولایت وی وکثرت
انتفاع مردم در ولایت عمر رض یعنے تفسیر کردہ اند ضعف را بنرمی ومہربانی نہ بسستی وناتوانی واللہ یغفر لہ ضعفہ

من هؤلاء اللاتی کن عندی شگفت کردم ازین زنان که نزد من بودند و غوغا می کردند فلما سمعن صوتک ابتدرن الحجاب پس وقتیکه شنیدند
آواز ترا شتافتند و گریختند بسوی پرده - قال عمر گفت عمر خطاب بآن زنان کرده - یا عدوات انفسهن - ای دشمنان نفسهای خود که زیان و
سود خود را نمی فهمید و بر خود بسوء ادب و ایذای آنحضرت ستم می کنید - اتهبننی ولا تهبن رسول الله - آیا هیبت میدارید مرا و می ترسید از من و هیبت
نمیدارید پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم - هیبت ترسیدن و بزرگ داشتن مهابه ترس و بزرگی اخص از خوف ست چنانکه از سلطان هیبت
می دارند و از دزد خوف - قلن نعم انت افظ واغلظ - گفتند زنان آری تو درشت خوتر و سخت تری از مردم دیگر - فقال رسول الله - پس گفت
پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ایه یا ابن الخطاب - دیگر هم بگوی و زیاده کن سختی و صلابت خود را در دین و کلمه حق ای پسر خطاب ایه بکسر همزه
و سکون تحتیه و ها در آخر بتنوین و بی تنوین طلب زیادت حدیث ست بمعنی دیگر گوئی - والذی نفسی بیده ما لقیک الشیطان سالکا فجا قط
سوگند بآن کس که بقای ذات من در دست قدرت اوست پیش نیاید ترا شیطان در حالتی که مرد رونده تو راهی را هرگز - الا سلک فجا غیر
فجک - مگر آنکه رفت و گرفت شیطان راهی دیگر را جز راه تو و بتو یکجا نتواند شد و پیش تو نتواند ایستاد چنانکه در حدیث دیگر آمده است که
شیطان می گریزد از سایه عمر - فج بفتح فا و تشدید جیم راه کشاده میان دو کوه و گویا مراد آنست که با آنکه راه کشاده است و می تواند که از یکجانب
بگذرد و با وجود آن ترس و هیبت تو نمی گذارد او را که این سو بیاید یا مراد اینجا مطلق راه است - متفق علیه - قال الحمیدی زاد البرقانی بعد قوله یا رسول الله
ما اضحکک - و گفته است حمیدی که زیاده کرده است برقانی بعد از قول وی یا رسول الله این لفظ را - ما اضحکک - چه چیز خندانید ترا و برقانی
بکسر موحده و فتح آن و بعضی بضم نیز گفته اند نام محدثی ست منسوب به برقان که قریه ایست بخوارزم + ۳ + وعن جابر قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم دخلت الجنة فاذا انا بالرمیصاء امرأة ابی طلحة - گفت آنحضرت که در آمدم من بهشت را پس ناگاه ملابس و ملاقی
شدم به رمیصاء بضم را و فتح میم و سکون تحتانیه و صاد مهمله ممدود که زن ابی طلحه انصاری و مادر انس بن مالک بود بعد از مالک تحت
ابی طلحه آمد و او را غمیصا بغین معجمه نیز می گویند رمص بفتحات چرک سفید که در گوشه چشم فراهم آید و اگر روان گردد غمص گویند - وسمعت
خشفة - و شنیدم آواز پای را خشفه بخا و شین معجمتین مفتوحتین و بسکون شین نیز آمده فا در آخر حرکت و صوت و حس خفی و فی الصراح
خشفه جنبیدن و آواز آمدن از برف که بروی روند - فقلت من هذا - پس گفتم من کیست این - قالوا هذا بلال - گفتند این بلال ست
و قصه بلال در باب التطوع از کتاب الصلوة گذشته است - ورأیت قصرا بفنائه جاریة - و دیدم کوشکی را که در صحن وی زن جوانی ست
فقلت لمن هذا - پس گفتم مر کراست این قصر - قالوا لعمر بن الخطاب - گفتند مر عمر بن الخطاب راست - فاردت ان ادخله فانظر الیه
پس خواستم که در آیم آن قصر را پس به بینم آنرا - فذکرت غیرتک - پس یاد آوردم من رشک ترا - فقال عمر بابی انت وامی - پس گفت
عمر پدر من و مادر من فدای تو باد - یا رسول الله اعلیک اغار - آیا بر تو غیرت میبرم و در بعضی روایات آمده است که عمر گفت آیا هست
که برداشته است مرا خدای تعالی مگر بتو و آیا هست که هدایت کرده است مرا خدا مگر بتو - متفق علیه + ۴ + وعن ابی سعید قال
قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بینا انا نائم رأیت الناس یعرضون علی - گفت آنحضرت در اثنای آنکه من خواب کننده ام
می بینم مردم را که عرض کرده می شوند و نموده می شوند بمن و گذرانیده می شوند از پیش من - وعلیهم قمص منها ما یبلغ الثدی

و درینجا کمال شجاعت و قوتست در دین صدیق اکبر را تا آنکه آورده اند که علی مرتضی رضی الله عنه نیز با عمر شریک بود درین رای - انه قد انقطع
الوحی و تم الدین - و گفت ابوبکر بدرستی که شان اینست که بتحقیق گسسته شد وحی و تمام شد دین - ایقص و انا حی - آیا نقصان پذیرد
دین و حال آنکه من زنده ام - رواه رزین + ۱۸ +

باب مناقب عمر رض

مناقب وی رضی الله عنه بسیارست و بس ست در منقبت وی که خدای تعالی تائید کرد دین را بوی باجابت دعوت پیغمبر خود صلی الله علیه و آله
و سلم و از همه اعلا و ارفع آنکه ملهم میشد بصواب و انداخته می شد در دل وی حق و موافق می افتاد رای وی بوحی و کتاب و رای وی دلیل حقیت
خلافت صدیق ست چنانکه قتل عمار بن یاسر دلیل حقانیت علی مرتضی ست رضی الله عنهم اجمعین و روایت آورده است ابن مردویه از مجاهد
گفت میبود عمر که رای میزد پس نازل میشد بدان قرآن و ابن عساکر از علی مرتضی رضی الله عنه آورده که در قرآن رای از رای عمر هست و
از ابن عمر آورده مرفوعا که آنحضرت فرمود صلی الله علیه و آله و سلم نگویند مردم سخنی در چیزی و نگوید عمر در آن مگر آنکه بیاید قرآن بمانند آنچه گوید عمر کذا ذکر السیوطی
فی تاریخ الخلفا و گفته که موافقات عمر زیاده بر بیست ذکر کرده اند و کاتب حروف در شرح آنرا نقل کرده است آنجا باید دید + ۶ +

الفصل الاول + ۱ عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم لقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون - هر آئینه
بتحقیق بودند در آنچه پیش از شما بود از امتها محدثان بفتح دال مشدد بمعنی ملهم ست گویا بوی تحدیث کرده میشود و خبر داده می شود پس می گوید
کذا فی النهایة و در مجمع البحار گفته محدث کسی که انداخته شده است در دل وی سخنی پس خبر میدهد بآن بحدس و فراست ایمانی مخصوص میگرداند
حق تعالی بدان هر کرا میخواهد از بندگان خود و بعضی گفته اند که محدث آنکه چون ظن کند بچیزی صواب بود گویا حدیث کرده شده است بوی و بعضی
گفته اند که آنکه کلام می کنند بوی ملائکه و در روایتی مکلمون بتشدید لام بجای محدثون آمده - فان یک فی امتی احد - پس اگر باشد در امت من
یکی - فانه عمر - پس بدرستی آن یک عمر خواهد بود مقصود شک و تردد در وجود محدث درین امت نیست زیرا که امت وی افضل امم ست
و هرگاه در امم سابقه موجود باشند درین امت بطریق اولی خواهند بود بلکه مقصود تاکید و تخصیص ست چنانکه می گویند که اگر مرا دوستی در دنیا
باشد فلان خواهد بود مراد اختصاص فلان ست بکمال صداقت - متفق علیه + ۲ + و عن سعد بن ابی وقاص قال استاذن عمر بن
الخطاب علی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و عنده نسوة من قریش یکلمنه - روایت ست از سعد بن ابی وقاص که از عشره مبشره است
گفت دستوری خواست عمر رضی الله عنه از برای در آمدن بر آنحضرت و نزد آنحضرت زنان بودند از قریش که سخن میکردند با آنحضرت مراد ازواج
مطهره آنحضرت اند که نفقه خود می طلبیدند - و یستکثرنه - و بیشتر می طلبیدند از آنچه آنحضرت بایشان میرسانید - عالیة اصواتهن - در
حالیکه بلند بود آوازهای این زنان - فلما استاذن عمر قمن - پس چون استیذان کرد عمر و خواست در آید برخاستند آن زنان - فبادرن الحجاب
پس شتافتند پس پرده تا پنهان شوند - فدخل عمر و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یضحک - پس در آمد عمر و حال آنکه آنحضرت خنده
می کرد از برخاستن و گریختن این زنان - فقال اضحک الله سنک - پس گفت عمر همیشه بخنداند خدای تعالی دندان ترا و خوش و شاد
دارد ترا - یا رسول الله - مقصود تعجب از ضحک آنحضرت و سوال از سبب آنست - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم عجبت

پس هنگامی که رسید آنحضرت و ابوبکر بسوی غار و خواست آنحضرت که در غار در آید گفت ابوبکر بخدا سوگند در میا تو غار را تا آنکه در آیم من
پیش از تو فان کان فیه شیء اصابنی دونک پس اگر باشد در وی چیزی از حشرات موذیات مثل مار و کژدم و جز آن برسد زیان آن مرا نه ترا
فدخل پس در آمد ابوبکر در غار پیش از آنحضرت فکسحه پس جاروب داد ابوبکر غار را کسح بفتح کاف و سکون سین و حاء مهملتین خانه روفتن
و مکسحه بکسر جاروب و وجد فی جانبه ثقبا و یافت ابوبکر در یکسوی غار سوراخها را ثقب بضم مثلثه و فتح قاف جمع ثقبه بضم و سکون سوراخ
کغرف و غرفه فشق ازاره پس پاره کرد ابوبکر شلوار خود را و سدها به و بست سوراخها را بازار و بقی منها اثنان و باقی ماند از آن
سوراخها دو سوراخ فالقمهما رجلیه پس در آورد در آن دو سوراخ هر دو پای خود را مانند لقمه در دهان ثم قال لرسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
ادخل پستر گفت ابوبکر مر آنحضرت را در آی فدخل رسول الله پس در آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم و وضع راسه فی حجره پس بنهاد آنحضرت
سر مبارک خود را در کنار ابی بکر حجر بتقدیم حا بر جیم بکسر و فتح کنار و نام و خواب کرد آنحضرت فلدغ ابوبکر فی رجله من الحجر پس گزیده شد
ابوبکر در پایش از سوراخ حجر بتقدیم جیم مضموم بر حا سوراخ مار و کژدم و جز آن ولم یتحرک مخافة ان ینتبه رسول الله و نه جنبید ابوبکر از جهت
ترس آنکه بیدار گردد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فسقطت دموعه علی وجه رسول الله پس افتاد اشکهای ابی بکر بر روی پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم فقال مالک یا ابا بکر پس گفت آنحضرت چه شد ترا ای ابابکر ای یار غار من قال لدغت فداک ابی وامی گفت
ابوبکر گزیده شدم من فدای تو باد پدر و مادر من فتفل رسول الله پس افگند آب دهن مبارک خود را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم یعنی
بر جای گزیدگی ابوبکر تفل آب از دهان افگندن اول بزق بزای و بصاد کمتر از آن تفل از آن کمتر نفث بعد از آن بفتح بمعنی دمیدن
فذهب ما یجده پس رفت آنچه می یافت ابوبکر از درد ثم انتقض علیه پستر بشکست لدغ بر ابی بکر نقض بنون و قاف و ضاد معجمه
شکستن جراحت بعد از بهم آمدن یعنی زخمیکه از تفل آنحضرت بهم آمده و به شده بود عود کرد و اثر زهر مار بعد از به شدن پیدا شد مانا که
حکمت در آن آن بود که موجب نصیبه از شهادت باشد چنانکه در عود زهر گوسپند خیبر گفته اند و اشارت کرد راوی باین بقول خود که گفت
وکان سبب موته و بود همین سبب موت ابی بکر در آخر عمر که باثر آن بمرد واما یومه و اما روز ابی بکر که آرزو دارم که عمل تمام عمر من مثل
عمل آن روز باشد فلما قبض رسول الله آن روز است که چون وفات یافت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ارتدت العرب مرتد شدند بعضی
از عرب وقالوا لا نؤدی زکوة و گفتند نمیدهیم ما زکوة را باین طریق که منکر شدند وجوب زکوة را یا ترک کردند آنرا تحقیق این در کتاب الزکوة
شده است فقال لو منعونی عقالا پس گفت ابوبکر اگر منع کنند و ندهند مرا پای بند شتری را یا زکوة یکساله شتر یا گوسفند را عقال
بکسر عین بهر دو معنی است مشهور معنی اول و در قاموس بمعنی ثانی آورده و گفته که اینست مراد بقول ابی بکر رضی الله عنه لو منعونی عقالا و در روایتی
عناقا نیز آمده بمعنی بزغاله که تمام نشده بروی سالی لجاهدتهم علیه هر آئینه جهاد میکنم ایشان را بر آن فقلت یا خلیفة رسول الله تالف
الناس پس گفتم من ای خلیفه پیغمبر خدا موافقت و سازگاری کن مردم را وارفق بهم و نرمی کن با ایشان فقال لی اجبار فی الجاهلیة
وخوار فی الاسلام پس گفت مرا آیا تو جبار و قهار و قوی میشوی در امر جاهلیت و سست و ضعیفی در کار و بار اسلام خوار بفتح خاء معجمه و شدت
واو از خور بفتحتین ضعف و ناتوانی انکار کرد و درشتی نمود ابوبکر بر عمر رضی الله عنهما سستی و مداهنت او را درین قضیه بطریق مبالغه

تو مر اہل و عیال خود را۔ فقال ابقیت لہم اللہ و رسولہ پس گفت ابوبکر باقی گذاشتہ ام برای ایشان خدا و رسول خدا را یعنی ہیچ چیز از مال باقی
نگذاشتہ ام فضل خدا و رازقیت او و امداد و اعانت رسول خدا برای ایشان بس ست اگر کل مال ابوبکر زیادہ بود بر نصف مال عمر پس
ہیچ شبہہ نیست در افضلیت وی رضی اللہ عنہ و اگر کم ہم باشد انفاق کل افضل ست۔ قلت لا اسبقہ ابدا۔ گفتم من پیشی نمیتوانم کرد ابوبکر
ہرگز یعنی امروز کہ با وجود سبب سبق و موجب آن موجود بود نتوانستم سبقت کرد میدانم کہ ہرگز بروی سبقت نخواہم کرد و در بعضی روایات
واقع شدہ است کہ آنحضرت فرمود فبینکما ما بین کلمتیکما۔ فرق میان شما در فضل ہمان ست کہ میان کلمہ و قول شماست کہ مذکور شد۔ رواہ
الترمذی و ابوداود +۶+ وعن عائشۃ ان ابا بکر دخل علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال۔ و روایت ست از عائشہ کہ ابوبکر
در آمد بر آنحضرت پس گفت آنحضرت خطاب بابی بکر کردہ۔ انت عتیق اللہ من النار۔ تو آزاد کردہ شدہ خدای از آتش دوزخ۔ فیومئذ
سمی عتیقا پس در آن روز نامیدہ شد ابوبکر بنام عتیق و در تسمیہ بعتیق وجوہ دیگر گفتہ اند کہ عتق بمعنی حسن و جمال و کرم و نجابت و حریت
می آید و این حدیث صریح ست کہ عتیق بمعنی معتق از نار ست و بعضی گفتہ اند کہ عتیق نام اوست کہ مادرش نہادہ واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی
+۷+ وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا اول من تنشق عنہ الارض۔ من نخستین کسی ام کہ شگافتہ می گردد
از وی زمین کنایت ست از بعث۔ ثم ابوبکر ثم عمر۔ بعد از من ابوبکر بعد از وی عمر کہ در یک حجرہ با وی مدفون شدہ اند۔ ثم آتی اہل البقیع
پستر می آیم مدفونان اہل بقیع را۔ فیحشرون معی پس برانگیختہ میشوند با من و حشر در اصل بمعنی جمع ست یعنی جمع کردہ می شوند با من روز
محشر یعنی روز قیامت و یکی از فضائل دفن در بقیع آنست کہ نزد حشر از ہمہ پیشتر نظر بر جمال آنحضرت می افتد۔ اللہم ارزقنا آمین۔ ثم انتظر
اہل مکۃ۔ پستر انتظار میبرم اہل مکہ را۔ حتی احشر بین الحرمین۔ تا آنکہ جمع کردہ میشوم با ایشان میان حرم مکہ و حرم مدینہ یا حشر کردہ
می شوم با اہل حرمین۔ رواہ الترمذی +۸+ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اتانی جبرئیل فاخذ بیدی
آمد مرا جبرئیل پس گرفت دست مرا و این در شب معراج بود یا وقت دیگر کہ در بہشت می در آمد۔ فارانی باب الجنۃ الذی یدخل منہ امتی
پس نمود جبرئیل مرا در بہشت دری کہ می در آیند از آن در امت من۔ فقال ابوبکر پس گفت ابوبکر۔ یا رسول اللہ وددت انی کنت
معک حتی انظر الیہ۔ دوست میدارم کاشکی من میبودم با تو تا آنکہ نظر می کردم بسوی آن و رو می دیدم آنرا ہمراہ تو۔ فقال رسول اللہ
پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اما انک یا ابا بکر اول من یدخل الجنۃ من امتی۔ آگاہ باش ای ابوبکر کہ تو نخستین کسی
ہستی کہ می در آید بہشت را از امت من یعنی دیدن در بہشت را چہ آرزو می کنی ترا چیزی ست کہ اعلی و افضل ست و آن در آمدن تست
با من در بہشت۔ رواہ ابوداود +۱+

الفصل الثالث

+۱+ عن عمر رضی اللہ عنہ ذکر عندہ ابوبکر فبکی وقال۔ یاد کردہ شد نزد عمر ابوبکر رضی اللہ عنہما پس گریہ کرد
عمر و گفت۔ وددت ان عملی کلہ مثل عملہ یوما واحدا من ایامہ۔ دوست میدارم کاشکی عمل تمام عمر من مانند عمل ابی بکر میبود در یک روز
از روزہای عمر وی۔ ولیلۃ واحدۃ من لیالیہ۔ و مانند عمل یک شب وی می بود از شبہای وی۔ اما لیلتہ فلیلۃ سار مع رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم الی الغار۔ اما شب ابوبکر پس آن شب کہ سیر کرد با آنحضرت بسوی غار۔ فلما انتہیا الیہ قال واللہ لا تدخلہ حتی ادخل قبلک

الفصل الثانی + عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما لاحد عندنا ید الا وقد کافیناه گفت ابوهریره
گفت آنحضرت نیست مر هیچ یکی را نزد ما نعمتی و نیکی مگر آنکه بتحقیق مکافات کردیم و جزا دادیم آنرا - ما خلا ابی بکر - مگر ابوبکر - فان له عندنا یدا
یکافیه الله بها یوم القیمة پس بدرستی مر ابوبکر را نزد ما نعمتی و نیکی هست که مکافات دهد او را خدای تعالی در بدل آن نعمت روز قیامت
و این غایت مبالغه در تکریم و امتنان ست از آنحضرت مر ابی بکر را و الا آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم بر همه نعمتها و منتهاست که هیچ
یکی از آن سر بر نمیتواند داشت نعمتها و خدمتهای ایشان در جنب آن چه خواهد بود چنانکه روشن ست و فرمود - وما نفعنی مال احد قط ما نفعنی
مال ابی بکر - و سود نکرد مرا مال هیچ یکی آنچه سود کرد مرا مال ابی بکر چنانکه هر چه در خانه داشت بخدمت آورد و هیچ چیزی نگذاشت و ذو الخلال
بکسر خا لقب ابوبکر ست چون تمام مال صرف راه خدا کرد و خرقه پوشید و بجای تکمها خلالها خلانید - ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر
خلیلا - ترجمه این سابقا معلوم شد - الا وان صاحبکم خلیل الله - آگاه باشید که صاحب شما خلیل خداست و جز خدا خلیل حقیقی ندارد
رواه الترمذی + ۲ + وعن عمر رضی الله عنه قال ابوبکر سیدنا وخیرنا - گفت عمر ابوبکر مهتر ماست در فضل و ریاست و بهتر ماست در عمل و
فعل خیرات - واحبنا الی رسول الله - و محبوب ترین ماست بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - و نتیجه مهتری و بهتری و اکمل وجوه مرتبه سیادت
و ریاست ست - رواه الترمذی + ۳ + وعن ابن عمر عن رسول الله - و روایت ست از ابن عمر که روایت می کند از پیغمبر خدا صلی الله علیه
وآله وسلم قال لابی بکر انت صاحبی فی الغار وصاحبی علی الحوض - گفت آنحضرت مر ابی بکر را که تو یار و مصاحب منی در غار و یار و مصاحب منی
بر حوض یعنی در دنیا و آخرت یار منی و غالبا یار غار که می گویند از اینجاست - رواه الترمذی + ۴ + وعن عائشة رضی الله عنها قالت قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا ینبغی لقوم فیهم ابوبکر ان یؤمهم غیره - گفت عائشه که گفت آنحضرت نمی رسد و نمی سزد مر قومی را که در میان
ایشان ابوبکر ست که امامت کند این قوم را جز ابوبکر این را در مرض موت فرموده باشد که امر کرد او را بامامت و عائشه در آن توقف کرد
تا وقت دیگر نیز و چون اقدم و اولی بامامت شد بخلافت نیز بود و لهذا سیدنا علی رضی الله عنه فرمود پیش کرد ترا پیغمبر خدا در امر دین تا
کیست که پس اندازد ترا در امر دنیای ما - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب + ۵ + وعن عمر رضی الله عنه قال امرنا رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم ان نتصدق - گفت عمر امر کرد ما را آنحضرت که تصدق کنیم و در راه خدا مالی صرف کنیم - ووافق ذلک عندی مالا - و
موافق افتاد آن یعنی امر کرد آنحضرت بتصدق نزد من مالی را یعنی اتفاقا در آن وقت مال بسیار بدست من بود - فقلت الیوم اسبق ابا بکر
ان سبقته یوما - پس گفتم من امروز پیشی کنم ابوبکر را درین امر خیر اگر ممکن باشد پیشی من او را روزی و تواند که ان نافیه باشد یعنی هرگز
پیشی نکرده ام او را امروز بکنم - قال فجئت بنصف مالی - گفت عمر پس آوردم نیمه مال خود را - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم ما ابقیت لاهلک - چه چیز و چه مقدار باقی داشته تو مر اهل و عیال خود را - فقلت مثله - پس گفتم من باقی
گذاشته ام برای اهل و عیال مانند آنچه آورده ام یعنی نصفی آورده ام و نصفی گذاشته - واتی ابوبکر بکل ما عنده - و آورد ابوبکر هر چه بود نزد او
درینجا ایمائی هست که فرضا نصف مال عمر بیشتر بود از آنچه ابوبکر آورد و اما چون هر چه داشت آورد فضل او بر عمر باقی ست چنانکه واقع
شده است افضل الصدقة جهد المقل والله اعلم - فقال یا ابا بکر ما ابقیت لاهلک - پس گفت آنحضرت ای ابوبکر چه چیز گذاشته

من بعد از ابو بکر کدام محبوب ترست گفت بعد از وی عمر محبوب ترست۔ فصدر رجالا۔ پس شمرد آنحضرت مردان را نسبت۔ پس خاموش شدم من۔ مخافۃ ان یجعلنی فی آخرھم۔ از جہت ترس آنکہ نگرداند مرا در پستر ین ایشان متفق علیہ ۶۶ + وعن محمد بن الحنفیۃ ابو القاسم محمد بن علی بن ابی طالب القرشی الہاشمی اسم ام او خولہ بنت جعفر بن قیس حنفیہ از بنی حنیفہ کہ از بنی یمامہ بود تابعی است ثقہ عالم فاضل کامل موصوف بشجاعت وشجاعت شدید القوۃ چنانکہ آوردہ اند کہ نزد امیر المومنین علی زرہ آہن آوردہ بودند کہ در از بود و بقد مبارک وی راست نیامد پس گرفت آن زرہ را محمد بن حنفیہ و قطع کرد بقوت دست خود قدر انچہ دراز بود از میان وی و از پرسیدند کہ سبب صعبیت کہ بدید تو تر الغزوات و حروب و ممالک می فرستاد حسن و حسین را نمی فرستاد گفت حسن و حسین بمثابہ ہر دو چشم اند در من بمنزلہ دست و چشم نگاہ داشتہ می شود بدست۔ قال قلت لابی۔ گفت محمد بن حنفیہ گفتم بہ پدر خود یعنی امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ ای الناس خیر بعد النبی۔ کدام یکی از آدمیان بہتر ست بعد از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ابو بکر۔ گفت پدر من ابو بکر بہتر ست قال قلت ثم من۔ گفتم پستر کیست۔ قال عمر و خشیت ان یقول عثمان۔ و ترسیدم من اگر گوید عثمان یعنے نپرسیدم کہ بعد عمر کہ بہتر ست و ذکر عثمان را از میان طی کردم۔ قلت ثم انت۔ گفتم پستر تو بہتری و در تفضیل عثمان بر علی خلافی ہم ہست در میان علما۔ قال ما انا الا رجل من المسلمین۔ گفت نیستم من مگر یک مردی از مسلمانان مردی و چہ مردی این را بروجہ تواضع فرمود الا وی بہترین مردم بود در وقت این سوال رضی اللہ عنہ و کرم اللہ وجہہ رواہ البخاری ۶۷ + وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال کنا فی زمن النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لا نعدل بابی بکر احدا۔ و بودیم در زمان آنحضرت کہ برابر نمی کردیم بابی بکر ہیچ یکے را۔ ثم عمر۔ پستر برابر نمی کردیم بعمر ہیچ یکے را ثم عثمان۔ پستر بعثمان زیرا کہ ایشان بزرگ بودند و مقرب و در کار و بار دنیا و دین مقدم و ابو بکر و عمر ہر دو وزیر و مشیر آنحضرت بودند ثم نترک اصحاب النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لا نفاضل بینہم۔ پستر می گذاشتیم اصحاب آنحضرت را کہ فضل نمی نہادیم میان ایشان یکے را بر دیگری اگر چہ ثابت بود۔ رواہ البخاری و فی روایۃ لابی داود قال کنا نقول و رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حی۔ بودیم ما کہ می گفتیم و حالانکہ آنحضرت زندہ بود۔ افضل امۃ النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بعدہ۔ فاضل ترین امت آنحضرت بعد از وی ابو بکر۔ ثم عمر ثم عثمان و گفتہ اند کہ مراد ابن عمر پیران و سنان اند از اصحاب کہ چون امری و کاری پیش آمدے مشاورت می کرد آنحضرت با ایشان و علی رضی اللہ عنہ در زمان آنحضرت جوان و حدیث السن بود و الا فضیلت او را بعد از ذکور ین ہیچکس منکر نیست و نیز تفاضل ثابت ست میان صحابہ فی الجملہ چنانکہ اہل بدر و اہل بیعۃ الرضوان و علماء صحابہ و امام احمد از ابن عمر آوردہ کہ گفت بودیم ما در زمان رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ می دانستیم خیر الناس بعد ابا بکر را پستر عمر را و گفت و ما علی بہ تحقیق زادہ شدہ است در فضیلت اگر یکی از ان سہ مرا باشد بہتر می دانم از دنیا و ہر چہ در دنیا ست تزویج کرد آنحضرت او را دختر خود را فاطمہ و حاصل شد آنحضرت را از وی اولاد و نسبت در ہای ہمہ را گرد بر علی را و دادا در ایات محفوظ و روز خیبر و نسائی روایت کرد کہ پرسیدہ می شد ابن عمر کہ چہ می گوئی در عثمان و علی پس تحدیث کرد بین حدیث بعد از ان گفتہ نہ پرسید از علی و قیاس نکنید ہیچکس را بروی بست در ہای ہمہ را گرد در او اگذاشتہ

الشیخ فی فتح البارے ۸۰ +

و نمیخواهد و ابا دارند مسلمانان و نمیخواهند مگر ابابکر را - رواه مسلم و فی کتاب الحمیدی - که جمع بین الصحیحین ست اینچنین واقع شده که - انا اولی
من سزاوارترم بخلافت بدل بجای انا ولاد طیبی از قاضی عیاض نقل کرده که گفت این روایت اجود ست + ۴ + وعن جبیر
بن مطعم بضم میم و سکون طا و کسر عین قرشی ست از اولاد نوفل بن عبد مناف کنیت او ابو محمد ست اسلام آورد پیش از فتح
بعد عام خیبر و بعضی گفته اند عام الفتح و نیکو شد اسلام او از اشراف قریش بود و موصوف بود بحلم و وقار عالم بود بعلم انساب و شاگرد
ابوبکر بود رضی الله عنه درین علم - قال - گفت جبیر - اتت النبی صلی الله علیه وآله وسلم امرأة - آمد آنحضرت را زنی - فکلمته فی شیء -
پس سخن کرد در چیزی یعنی حاجتی درخواست یا سخنی پرسید - فامرها ان ترجع الیه - پس امر کرد آنحضرت آن زن را که وقت دیگر بیاید بسوی
آنحضرت - قالت - گفت آن زن - یا رسول الله ارایت ان جئت ولم اجدک - خبر ده مرا که اگر بیایم و نیابم ترا - کانها ترید الموت -
گویا که آن زن اراده می کند بنایافتن آنحضرت موت او را ظاهرا این زن نزدیک بایام وفات آنحضرت آمده بود و گفته - قال فان
لم تجدینی فاتی ابابکر - گفت آنحضرت پس اگر نیابی تو مرا پس بیای ابوبکر را ظاهر این حدیث اشارت بخلافت ابوبکر ست بعد از وی
صلی الله علیه وآله وسلم ولیکن نص قطعی نیست و با وجود آن دلالت دارد بر فضل و منقبت او و جمهور علما بر آنند که نص قطعی بر استخلاف
در هیچ جانب نیست و صحت خلافت ابی بکر رضی الله عنه باجماع صحابه است و شیخ ابن الهمام در مسایره ادعای نص بر خلافت ابی بکر
کرده اثبات نموده است والله اعلم - متفق علیه + ۵ + وعن عمرو بن العاص ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم بعثه علی جیش ذات السلاسل
روایت ست از عمرو بن العاص که آنحضرت فرستاد او را و امیر گردانید بر لشکری و بذات السلاسل فرستاد که نام زمینی ست و سلاسل در اصل
نام ریگستان که ریگ در وی بر هم نشسته باشد و آن زمین اینچنین بود و صاحب مواهب لدنیه گفته که ذات السلاسل بجهت آن گفتند که
مشرکان در وی خود را بیکدیگر بسته بودند تا نگریزند و بعضی گفته اند که از جهت آن گفتند که در آنجا آبی بود که او را سل سل می گفتند و از مدینه بر
ده روزه راه بود پس آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم عمرو بن العاص را آنجا فرستاد و لوای سفید برای او بربست و سه صد کس از مهاجرین
و انصار با وی همراه کرد و رایت سیاه با ایشان بربست و چون عمرو بن العاص نزدیک بآن موضع رسید مدد خواست و کمک طلبید پس آنحضرت
ابو عبیده بن الجراح را فرستاد با وی و بیست کس از بزرگان مهاجرین و انصار و در میان ایشان ابوبکر و عمر بودند و لوای دیگر برای ایشان نیز
بربست و فرمود که ملحق شوید بعمرو بن العاص و مخالفت نکنید با وی پس خواست ابو عبیده که امامت کند مردم را پس گفت عمرو بن العاص
ترا بمدد من فرستاده اند و امیر منم پس اطاعت کرد ابو عبیده او را پس بود عمرو که امامت می کرد مردم را تا رسیدند بدیار دشمن پس حمله کردند
مسلمانان بر ایشان پس گریختند کافران و پریشان گشتند پس چون دید عمرو بن العاص که مهاجران و انصار را با وی فرستادند و ابوبکر
و عمر در میان ایشان بودند در نفس او چنان افتاد که وی مقدم ست در منزل از ایشان پس آنحضرت جواب داد بچیزی که قطع کرد طمع او را
چنانکه راوی می گوید که - قال - گفت عمرو بن العاص - فاتیته - پس آمدم من آنحضرت را - فقلت ای الناس احب الیک - پس گفتم
من یعنی با آنحضرت کدام یکی از مردمان دوست داشته ترست بسوی تو - قال عائشة - گفت آنحضرت محبوب ترین مردمان نزد من
عائشه است - قلت من الرجال - گفتم از مردان کدام محبوب ترست - قال ابوها - گفت پدر عائشه که ابوبکر ست - قلت ثم من - گفتم

ورد کرده است شیخ ابن حجر بر ابن جوزی در حکم کردن وی بوضع این حدیث بمجرد توهم معارضه وی بحدیث ابی بکر و گفته است که حدیث
علی را طرق کثیره است بعضی از آن بحد صحت رسیده است و بعضی بمرتبه حسن و معارضت میان این حدیث و حدیثی که وارد
شده است در شان ابی بکر نیست و وجه توفیق آنست که امر بسد ابواب و فتح باب علی در اول امر بود نزد بناء مسجد و بود مر علی را
رضی الله عنه دری جانب مسجد که می در آمد و می بر آمد از آن و بتحقیق بصحت رسیده است از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم که فرمود
مر علی را رضی الله عنه در نیاید این مسجد را جنب هیچ یکی مگر من و تو و امر بسد خوخات مگر خوخه ابی بکر رضی الله عنه در آخر امر بود در مرض
آنحضرت که باقی مانده بود از عمر شریف وی دو سه روز و دلیل برین سخن اینست که وارد شده است که چون امر کرد آنحضرت صلی الله
علیه و آله و سلم بسد ابواب جز باب علی آمد حمزة بن عبد المطلب بعد از آنکه ظاهر شد از وی در امتثال امر ادنی توقفی و هر دو چشم وی
رمد داشت و آب میرفت از آنها و گفت یا رسول الله بیرون کردی عم خود را و در آوردی ابن عم را گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله
و سلم ای عم من امر کرده شدم باین و مرا درین اختیاری نیست پس بذکر حمزة در قصه دانسته شده که این مقدم بود زیرا که حمزه رضی الله عنه
در غزوه احد شهید شد و در روایتی آمده است که خطبه خواند رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و گفت وحی فرستاد حضرت رب العزت
جل شانه بسوی موسی علیه السلام تا مسجدی بنا کند مطهر که ساکن نگردد در وی مگر وی و هارون و هر دو پسر هارون شبر و شبیر همچنین
وحی فرستاد وی سبحانه بسوی من که بنا کنم مسجدی را مطهر که ساکن نگردد در وی مگر من و علی و هر دو پسر وی حسن و حسین رضی الله
عنهم اجمعین و شیخ ابن حجر را درین باب کلام ست بسیط تر ازین که قدری از آن در تاریخ مدینه ذکر کرده ایم والله اعلم + ۲ +

وعن عبد الله بن مسعود عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال لو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا ولکنه اخی و صاحبی
ولیکن ابو بکر برادر من ست و یار من ست و در روایت احمد اخی فی الدین و صاحبی فی الغار - وقد اتخذ الله صاحبکم خلیلا - و بتحقیق
گرفته است خدای تعالی صاحب شما را عبارتست از ذات شریف او دوست از حدیث اول گرفتن وی صلی الله علیه و آله و سلم خدای
تعالی را دوست معلوم شد و ازین حدیث دوست گرفتن وی تعالی مر او را فرمود تا معلوم شود که هر که در محبت صادق ست بمرتبه محبوبیت
میرسد یحبهم و یحبونه **بیت** هر که او در عشق صادق آمده است ٭ بر سرش معشوق عاشق آمده است ٭ نخست محبت و جذب
از آن جانب ناشی ست که اثر او انجذاب ست ازین جانب و آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم حبیب الله بود و حبیب آن محب را
گویند که برتبه محبوبیت رسد و بعضی خلت را اعلی و اخص دارند و آنحضرت را جامع گویند میان مرتبه محبت و خلت و خلت آنحضرت را
و اکمل دارند از خلت ابراهیم کذا قال الغزالی رواه مسلم + ۳ + **وعن** عائشة قالت قال لی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
فی مرضه - گفت عائشه گفت مرا آنحضرت در مرض موت خود - ادعی لی ابا بکر اباک و اخاک - بخوان و بطلب برای من ابا بکر را
که پدر تست و بخوان برادر خود را یعنی عبد الرحمن را که برادر عائشه بود و در احادیث دیگر تصریح نام او واقع شده است - حتی اکتب
کتابا - تا آنکه بنویسم کتاب را یعنی امر کنم بنوشتن - فانی اخاف ان یتمنی متمن - زیرا که بدرستی من می ترسم که آرزو کند آرزو کننده
و یقول قائل انا و لا - و بگوید گوینده من مستحقم خلافت را و مستحق نیست غیر من - و یابی الله و المومنون الا ابا بکر - و ابا دارد خدای تعالی

واین بقاعده نحو موافق تر و ظاهر تر ست و ابوبکر بواو نیز جائز ست و توجیه او در شرح مذکور ست ـ ولو کنت متخذا خلیلا لاتخذت ابا بکر خلیلا
و اگر می بودم من گیرنده دوست خالص جانی را هر آئینه می گرفتم ابوبکر را اینچنین دوست ـ ولکن اخوة الاسلام و مودته ـ ولیکن برادری
که بحق مسلمانی ست و محبت آن باقی ست و خلیل از خلت ست بضم خا بمعنی صداقت و محبت متخلل یعنی در آینده در باطن قلب
محب که داعی ست بسوی اطلاع محبوب بر سر محب یعنی اگر روا بودی مرا که بگیرم دوستی از خلق باین صفت که محبت او در درون
دل من می آید و مطلع میبود بر سر من ابابکر را این چنین دوست می گرفتم که لائق و قابل این صفت ست و لیکن نیست مرا محبوب
باین صفت مگر حق سبحانه و محبت من خلق را بر ظاهر دل من ست و آگاه نیست بر سر من جز حق تعالی و تواند که از خلت باشد
بفتح خا بمعنی حاجت یعنی اگر می گرفتم دوستی که رجوع می کردم بوی در حاجات خود و اعتماد می کردم بروی در مهمات خود ابابکر را
می گرفتم و لیکن اعتماد من در جمیع امور و رجوع من در همه احوال بخداست عز شانه و اوست ملجا و ملاذ من و این معنی اقرب و انسب ست
بسیاق حدیث و لیکن قوم حکم کرده اند که معنی اول اوجه و اولی ست فافهم ـ لا تبقین فی المسجد خوخة الا خوخة ابی بکر ـ باقی داشته نشود
در مسجد هیچ روزنی در دیوار مگر روزنی که در دیوار ابوبکر ست و خوخه بفتح دو خای معجمه و واو در میان آن روزنی که گذاشته می شود در دیوار
تا روشنائی در خانه در آید و دریچه باد گذر و در خانهای که ملاصق مسجد شریف بود باد گذرها بوده که از راه آن بمسجد می در آمدند یا نگاه
می کردند از آن بمسجد که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آمد یا نه پس امر فرمود که همه خوخه ها بسته شود الا خوخه ابوبکر تکریما و تفضیلا و
این در آخر خطبه بود که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم خواند و گفته اند که درینجا تعریض ست بخلافت صدیق رضی الله عنه و سد مقاله
دیگران درین باب و چون مردم تکلم کردند درین باب فرمود من این کار از پیش خود نکرده ام مگر بامر خدا عز و جل و در روایتی آمده است
که عمر رضی الله عنه درخواست کرد که در دیوار خانه خود روزنی گذارد که نظر کند برسول خدا در هنگامی که می در آید بمسجد پس فرمود رسول خدا
صلی الله علیه و آله و سلم نگذارد اگرچه مقدار سوفار سوزن باشد ـ و فی روایة لو کنت متخذا خلیلا غیر ربی لاتخذت ابا بکر خلیلا ـ اگر
می بودم من گیرنده خلیل جز پروردگار من هر آئینه می گرفتم ابابکر را خلیل ـ متفق علیه ـ بدانکه حافظ ابن حجر عسقلانی در شرح صحیح بخاری
گفته که بتحقیق آمده است درین باب احادیث بطرق متعدده که بظاهر متخالف می نمایند این حدیث مذکور را که در باب ابی بکر آمده است
رضی الله عنه از انجمله حدیث سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه که گفت امر کرد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بسد ابوابی که بجانب
مسجد بود مگر باب علی را و روایت کرد این حدیث را احمد و نسائی و اسناد او قوی ست و روایت کرد طبرانی در اوسط بنقل ثقات
صحابه جمع شدند و گفتند یا رسول الله امر کردی بسد ابواب اصحاب و فتح کردی باب علی را گفت آنحضرت من نه بسته ام و نه گشاده ام
بلکه خدا بست و گشاد و من امر کرده شده ام بسد ابواب جز باب علی و همچنین روایت کرده احمد و نسائی از ابن عباس و ابن عمر و گفت
شیخ ابن حجر و هر یکی ازین احادیث صالح ست مر حجت را لاسیما که متعاضد شده اند بعضی از انها به بعضی و قوت گرفته بدان و گفت
ابن جوزی حکم کرده است برین حدیث که وارد شده است در شان علی رضی الله عنه بوضع و تکلم کرده بر بعضی طرق وی بجهت
مخالفت وی احادیث صحیحه را که وارد شده اند در شان ابی بکر رضی الله عنه و گفت وضع کرده اند این را روافض در معارضه آن

سالت ربی عن اختلاف اصحابی من بعدی - پرسیدم پروردگار خود را از حال اصحاب من بعد از من - فاوحی الی - پس وحی فرستاد بسوے من - یا محمد ان اصحابک عندی بمنزلۃ النجوم فی السماء - ای محمد اصحاب تو نزد من بجای ستارگان اند در آسمان - بعضها اقوی من بعض - بعضے ازان ستارگان قوی تر و روشن تر اند از بعضے - و لکل نور - و ہر یکی را نوریست - فمن اخذ بشیء مما ہم علیہ من اختلافہم - پس کسے کہ گرفت بچیزے یعنے بعلمے و عملے از انچہ ایشان بران چیز اند از اختلاف ایشان در مسائل علم فقہ - فہو عندی علی ہدی - پس آن کس نزد من بر راہ راست ست چنانکہ فرمودہ است اختلاف امتی رحمۃ - قال - گفت عمر بن الخطاب - و قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اصحابی کالنجوم فبایہم اقتدیتم اہتدیتم - اصحاب من بمنزلۂ ستارگان اند کہ بآنہا راہ یافتہ مے شود پس بہر کدام ایشان کہ اقتدا کنید و پیروی نمائید راہ راست می یابید چنانکہ اشارت کرد بقول خود و لکل نور - پس ہدایت بر قدر علم و فقہی ست کہ نزد او ست باوجود تفاوت مراتب آن و ازین معنی ہیچ صحابے خالی نیست البتہ علم دین و شریعت نزد وی ہست و اگر در بعضے مواضع بجہت بشریت و خطا نہ بر طریق صواب رفتہ باشد چنانکہ بعضے و خلاف امام برحق ورزیدہ باشند از جہت عدم عصمت در خصوص آن حکم اقتدا درست نباشد و اہتدا بدست نیاید و آن مستثنیٰ و خارج مبحث ست فافہم و باللہ التوفیق - رواہ رزین ۱۲

باب مناقب ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ

احادیث در مناقب و فضائل وی رضی اللہ عنہ از صحاح و حسان و ضعاف بسیار وارد شدہ و بعضے محدثان بر بعضے از انہا حکم بوضع کردہ از انجملہ ست ان اللہ تجلی للناس عامۃ و لابی بکر خاصۃ - خدای تعالے تجلے مے کند مردم را عام و مر ابو بکر را خاص - و حدیث ما صب اللہ فی صدری شیئا الا و صببتہ فی صدر ابی بکر - یعنی بخیت خدا در سینۂ من چیزے از حقائق و معارف مگر آنکہ بریختم من آنرا در سینۂ ابی بکر - و حدیث کان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا اشتاق الی الجنۃ قبل شیبۃ ابی بکر - بود آنحضرت چون مشتاق میشد بسوے بہشت می بوسید پیری ابو بکر را - و حدیث ان اللہ لما اختار الارواح اختار روح ابی بکر - خدای تعالیٰ ہنگامی کہ اختیار مے کرد ارواح را اختیار کرد روح ابی بکر را - کذا ذکر الشیخ مجد الدین الشیرازی فی سفر السعادۃ - و گفتہ است کہ بطلان آن معلوم ست ببداہۃ عقل انتہیٰ و شاید کہ آن از جہت آنست کہ لازم می آید فضیلت ابی بکر بر تمامۂ خلق از انبیا علیہم السلام و خلفا نشان و لازم مے آید مساوات او با سید المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - و لازم می آید انچہ خارج ست از دائرۂ عقل و عادت پوشیدہ نماند کہ ابواب تاویل غیر مسدود ست اگر صحیح بودہ باشند احادیث و حدیث ان اللہ تجلی للناس را در تنزیہ الشریعۃ از ابن عدی آوردہ و گفت رواہ الخطیب و ابو نعیم و ابن حسان فی الضعفاء و حکم کردہ است ذہبی بوضع آن و بعضے حسن گفتہ اند و حاکم آنرا در مستدرک آوردہ و در الجامع الصغیر آوردہ واللہ اعلم ۱۲

الفصل الاول عن ابی سعید الخدری عن النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان من امن الناس علی فی صحبتہ و ماله ابو بکر - گفت آنحضرت بدرستے از عطا کنندہ ترین مردم بمن در صحبت خود و مال خود ابو بکر ست - و عند البخاری ابا بکر - واقع شدہ با لف

اتفاقاً بصحابه و تابعین و مخصوص نیست بآن ده تن که ایشان را عشره مبشره گویند و جز ایشان را از آنها که بشارت یافته اند بدان داخل اند بلکه
تمامه مومنان و مسلمانان را شامل ست ولیکن صحابی و تابعی و مسلم کسی ست که بر اسلام مرده و این خبر بخبر مخبر صادق و بشارت دادن وی بدان معلوم
گردد و باین جهت مخصوص شده جماعه که آنها را مبشره خوانند و ممکن ست که این بشارت باشد بموت بر ایمان چنانکه در حدیث من زار قبری
وجبت له الجنة گفته اند فتدبر - رواه الترمذی + ۳ + وعن عبد الله بن مغفل بضم میم و فتح غین معجمه و تشدید فاء مفتوحه صحابی بود از اهل شجره
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الله الله فی اصحابی - بترسید خدا را بترسید خدا را در حق اصحاب من و یاد نکنید ایشان را جز به تعظیم
و توقیر و ادا کنید حق صحبت ایشان را با من - الله الله فی اصحابی الله الله فی اصحابی - سه بار مکرر فرمود برای تاکید و مبالغه - لا تتخذوهم غرضا من بعدی - نگیرید و نسازید ایشان را
مثل هدف بعد از من که بیندازید بجانب ایشان تیرهای دشنام و عیوب - فمن احبهم فبحبی احبهم - پس کسی که دوست میدارد ایشان را پس بدوستی من دوست میدارد ایشان را
ومن ابغضهم فببغضی ابغضهم - و کسی که دشمن می دارد ایشان را پس بدشمنی من دشمن می دارد ایشان را یعنی محبت ایشان مستلزم محبت من ست و بغض
ایشان سبب بغض من - اعاذنا الله من ذلک - و گفته اند که علامت صحت محبت و نشان دوستی آنست که از محبوب سرایت و تجاوز کند
بمتعلقان وی پس نشان محبت حق جل و علا محبت رسول ست و نشان محبت رسول محبت آل و اصحاب وی و هکذا - ومن اذاهم فقد اذانی
و کسی که برنجاند ایشان را پس بتحقیق رنجانید مرا - ومن اذانی فقد اذی الله - و کسی که برنجاند مرا پس بتحقیق رنجانید خدا را - ومن اذی الله
فیوشک ان یاخذه - و کسی که برنجاند خدا را پس نزدیک ست که بگیرد و عذاب کند خدای تعالی او را - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب + ۴ + وعن
انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مثل اصحابی فی امتی کالملح فی الطعام ولا یصلح الطعام الا بالملح - حال و قصه عجیبه اصحاب
من در میان امت من مانند نمک در طعام ست و صلاح نمی پذیرد و نیک نمی گردد طعام مگر به نمک - قال الحسن - گفت حسن بصری بعد از شنیدن این
حدیث - فقد ذهب ملحنا فکیف نصلح - پس بتحقیق رفت نمک ما پس چگونه صلاح پذیریم ما حسرت می خورد بر گذشتن بعضی صحابه و با وجود آنکه
در زمان ایشان وجود صحابه بود وفات حسن بصری در یکصد و ده است - رواه فی شرح السنة + ۶ + وعن عبد الله بن بریدة عن ابیه - روایت
کرد عبد الله بن بریده اسلمی که قاضی مرو و عالم آن بود از مشاهیر تابعین ست از پدر خود که بریده اسلمی ست صحابی مشهور نقل کرده - قال قال النبی
گفت بریده که گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم ما من احد من اصحابی یموت بارض - نیست هیچ یکی از اصحاب من که بمیرد بزمینی - الا بعث
قائدا و نورا لهم یوم القیمة - مگر آنکه برانگیخته شود از قبر در حالی که کشنده است مردم را به بهشت و سبب روشنائی ست مر ایشان را روز قیامت
رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب و ذکر حدیث ابن مسعود - و ذکر کرده شد حدیث ابن مسعود که در اول اوست - لا یبلغنی احد فی باب حفظ
اللسان - که در وی ذکر صحابه است و در مصابیح درین باب ذکر کرده است و مولف ذکر وی آنجا مناسب دید + ۲ +

الفصل الثالث

عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا رایتم الذین یسبون اصحابی فقولوا لعنة الله
علی شرکم - وقتیکه ببینید آن کسانی را که دشنام می کنند اصحاب مرا پس بگوئید لعنت خدا و دوری از رحمت او باد برین فعل بد شما و
درین حدیث اشارتست بآنکه اگر لعنت بر فعل کنند نه بر ذات نزدیک باحتیاط باشد - رواه الترمذی + ۲ + وعن عمر بن الخطاب
رضی الله عنه قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول - گفت عمر رضی الله عنه شنیدم آنحضرت را که می گفت

اعتبار ندارد سوگند دروغ و لافیون سوگند میخورند و سوگند داده نمی شوند متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم عن ابی ہریرۃ ثم یخلف قوم یحبون السمانۃ
بفتح سین بستبر پس ایشان می آیند گروہی کہ دوست میدارند فربہی را و در بعضے روایات آمدہ است کہ سبقت می کند شہادت یکی از ایشان یمین
او را و سبقت میکند یمین او شہادت او را مقصود حرص اوست بر شہادت زور و یمین کاذب و قلت مبالات بدین و دیانت چنانکہ گاہی آزمودہ می کند و گاہی این را ۱۲
الفصل الثانی عن عمر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اکرموا اصحابی فانہم خیارکم۔ گرامی دارید یاران مرا
زیرا کہ بدرستی کہ ایشان نیک ترین و برگزیدگان شما اند و خوب و چرا نباشد کہ مصاحبان ملازمان درگاہ و حاضران گاہ و بیگاہ و تربیت یافتگان
علم و عمل و حال و مقال اند اگر ملازمت و مصاحبت نکردہ باشند نظارگیان جمال و مشاہدان طلعت باکمال او اند شیخ ابو طالب مکی رحمۃ اللہ علیہ
گفتہ کہ یک نظرہ کہ بر جمال مصطفی افتد چیزی نماید و کاری کشاید کہ دیگران را بار بعینیات و خلوات نہ نماید و نہ کشاید و ایمان عیانی و یقین شہودی
گو ایشان راست کسی را در آنجا شرکت نیست۔ ثم الذین یلونہم ثم الذین یلونہم۔ این سہ گروہ اخیار امت و سر دار ملت اند و غالب در آن زمان
و اہل آن زمان صدق و دیانت و عفت و امانت و مستوران ایشان محکوم بعدالت اند الا نادر از جہت عدم عصمت و بعد از ایشان بعکس است
چنانچہ فرمود ثم یفیض الکذب۔ بعد ازان ظاہر و شائع میگردد دروغ و خیانت در دین و دنیا اشارتست بطور شیوع بدع و اہوا اگرچہ حدوث بعضے
ازین امور مثل قدریہ و اعتزال و ارجا در اواخر قرون پیدا آمد و لیکن ظہور و شیوع آن بعد ازوی شدہ حتی ان الرجل لیحلف و لا یستحلف و
یشہد و لا یستشہد۔ تا آنکہ مردی باشد کہ سوگند میخورد و سوگند داده نمی شود و گواہی میدہد و گواہی طلبیده نمی شود اشارتست بترک تدین و احتیاط
الا من سرہ بحبوحۃ الجنۃ۔ سوا آنکہ باش کسے کہ شاد میگرداند او را وسط بہشت یعنی می خواہد کہ در میانہ جنت باشد کہ بہترین جاہای اوست
بحبوحہ دار بضم موحدتین و سکون مہملہ اولی وسط آن فلیلزم الجماعۃ۔ پس باید کہ لازم گیرد جماعت مسلمانان را و سواد اعظم اہل قرون ثلثہ را
و متابعت و پیروی کند ایشان را۔ فان الشیطان مع الفذ۔ پس بدرستی شیطان با تنہا است فذ بفتح فاء و تشدید ذال معجمہ تنہا و یگانہ و مراد
کسے ست کہ مستعد نباشد برای خود و متابعت نمی کند رای جماعت را۔ و ہو من الاثنین ابعد۔ و شیطان از دو کس دور تر ست بنسبت بیک کس
از یک کس شاید گاہی دور شود اما از دو کس دور تر ست یا الا بعد اینجا بمعنے بعید ست۔ و لا یخلون رجل بامراۃ۔ باید کہ تنہا نباشد مردی با زنے
اجنبیہ۔ فان الشیطان ثالثہم۔ زیرا کہ شیطان سوم این سہ کس ست کہ مردون دیو شیطان اند۔ و من سرتہ حسنتہ و ساءتہ سیئتہ سو کسی کہ شاد گرداند
او را نیکی او و اندوہگین گرداند او را بدی او و ہو مومن۔ پس آن کس مومن ست یعنی علامت صحت ایمان و کمال وی آنست کہ بنیکی کردن شاد
و خوش گردد و اگر بدی بوجود آید غمگین و ناخوش شود و گفتہ اند کہ نشان زندگ دل نیست۔ رواہ در اصل بیاض ست و در حاشیہ نوشتہ اند
النسائی ۱۲ **وعن** جابر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا یکن احدکم مسلما تالی اور آی من را نے۔ گفت آنحضرت نمی سزاید
آتش دوزخ مسلمانی را کہ دیدہ است مرا یا دیدہ است کسے را کہ دیدہ است مرا یعنے مردہ است بر اسلام و این حدیث تخصیص کردہ است این بشارت را

آیا ہست میان ایشان کسی کہ دیدہ است اصحاب آنحضرت را از ینجا معلوم میشود کہ در تابعین و بران اصحاب کافی ست چنانکہ در صحابہ و بران آنحضرت معجزہ بعضے گفتہ اند کہ در صحبت و بران کافی ست اما در تابعیت صحبت و ملازمت می باید چنانکہ در روایت اولی آمدہ مگر آنکہ و بران تابعیت مراد باشد فیفتح لہم اینجا فیقولون نعم مذکور نیست اکتفاء بمن رآنی - ثم یبعث البعث الثالث فیقال انظروا ہل تروں فیہم من رای من رای اصحاب النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس گفتہ میشود نگاہ کنید آیا می بینید در میان ایشان کسے را کہ دیدہ است آنرا کہ دیدہ است یاران آنحضرت را در اینجا فیفتح لہم ہم ذکر نکردہ - ثم یکون البعث الرابع - پستہ میباشد فرستادن لشکر چہارم در مرتبہ چہارم فیقال پس گفتہ می شود - انظروا نگاہ کنید ہل تروں فیہم احدا - آیا می بینید در ایشان ہیچ یکے را - رای من رای احد از رآنی اصحاب النبی - کہ دیدہ است کسی را کہ دیدہ است یکے را کہ دیدہ است اصحاب پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیوجد الرجل فیفتح لہ پس یافتہ میشود مرد پس فتح کردہ میشود مر او را گویا کہ این جملہ متعلق ست درین حدیث چہار مرتبہ مذکور شد اصحاب و تابعین و اتباع و تبع اتباع و در روایتی از صحیح بخاری نیز در حدیث خیر القرون چہار مرتبہ واقع شدہ است ۱۲ + وعن عمران بن حصین صحابی مشہور جملہ از احوال وی در مواضع متعددہ مذکور شد و عنقریب در فصل ثانی از باب مناقب قریش نیز مذکور شد - قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خیر امتی قرنی - بہترین امت من اصحاب من اند ثم الذین یلونہم - بعد از ایشان بہترین امت آن کسانی اند کہ متصل اند بایشان کہ تابعین باشند ثم الذین یلونہم - کہ تبع تابعین اند بدانکہ قرن جماعۃ از اہل زمان کہ متقارب و متقارن باشند در امری از امور و ضبط آنست کہ مضبوط و معتبر در آن عددے معین از زمان است زیرا کہ قرن آنحضرت کہ صحابہ اند تا صد و ده سال باقی بودند و قرن تابعین از سنہ مائہ تا ہفتاد سال باقی بودند و قرن اتباع تابعین از انجا تا حدود دویست و شصت سال و درین وقت ظاہر شد بدعتہا و پیدا شد اشیای غریبہ و برداشتند فلاسفہ سرہای خود را و کشادند معتزلہ زبانہا را و ممتحن گشتند اہل علم بقول خلق قرآن و متغیر شد احوال و فاحش گشت اختلافات و نقصان پذیرفت احکام سنت روز بروز و ظاہر شد مصداق قول مخبر صادق - ثم ان بعدہم قوما یشہدون ولا یستشہدون ویخونون ولا یؤتمنون ویشہدون ویسبقہم بطونہم - پس بعد ازین سہ قرن قومی خواہند بود کہ گواہی میدہند و طلب گواہی کردہ نمیشوند از ینجا معلوم میشود کہ گواہی دادن پیش از طلب کردن مذموم ست اما اشکال می آرند کہ در حدیث دیگر آمدہ است کہ بہترین گواہان کسی ست کہ گواہی دہد پیش از انکہ طلبیدہ شود گواہی از وی و وجہ جمع میان این دو حدیث آنست کہ ذم در جائی ست کہ معلوم ست شاہد بودن او آنجا گواہی دادن پیش از طلب ضائع ست و محمول ست بر غرض و مدح در جائیست کہ معلوم نیست پس خبر میدہد کہ من شاہدم تا در وقت استشہاد نزد قاضی آمدہ شہادت دہد یا حدیث شہادت پیش از سوال مبالغہ است در ادای شہادت و سرعت اجابت بعد از سوال چنانکہ میگویند جواد کسی ست کہ پیش از سوال دہد یا ذم محمول بر کسی ست کہ اہل شہادت نیست یا محمول ست بر شہادت روز یازدہم در حقوق ناس ست و مدح در حقوق اللہ آن نیز اگر مصلحت در ستر و کتمان نباشد و بعضے گفتہ اند کہ مراد بشہادت اینجا سوگند ست یعنی سوگند بدروغ میخورند پیش از انکہ کسے ایشان را سوگند دہد و سوگند از ایشان طلبد چنانکہ در روایت دیگر آمدہ - ویخونون ولا یؤتمنون - و خیانت می کنند و امین گرفتہ نمی شوند و اعتماد کردہ نمیشود بر ایشان و مراد آنست کہ خیانت ایشان ظاہر باشد و فاحش چنانچہ اصلا محل امانت نماند و اگر بناگاہ واقع شد

قال گفت پدر وی رفع برداشت یعنی النبی یعنی برداشت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم رأسه الی السماء سر مبارک خود را بسوی
آسمان وکان کثیرا مما یرفع رأسه الی السماء و بود آنحضرت زمان کثیر که بر می داشت سر خود را بسوی آسمان بجهت انتظار وحی
و توجه بجانب علو و عالم علوی فقال النجوم امنة للسماء پس گفت آنحضرت ستارگان سبب امن اند مر آسمان را و امنة بفتحات مصدر است
بمعنی امن چنانکه در قول وی سبحانه اذ یغشیکم النعاس امنة فاذا ذهبت النجوم اتی السماء ما توعد پس وقتیکه بروند ستارگان از تکویر و
انکدار چنانکه فرموده است اذا الشمس کورت و اذا النجوم انکدرت می آید آسمان را آنچه وعده کرده شده است بآسمان و تقدیر کرده شده
او را از انفطار و انشقاق چنانچه فرمود اذا السماء انفطرت و اذا السماء انشقت وانا امنة لاصحابی و من سبب امنم برای اصحاب
خود فاذا ذهبت انا اتی اصحابی ما یوعدون پس وقتیکه بروم من از عالم می آید اصحاب مرا چیزی که وعده کرده شده و تقدیر کرده شده است
وقوع آن در میان ایشان از فتن و حروب و ارتداد بعض اعراب واصحابی امنة لامتی فاذا ذهب اصحابی اتی امتی ما یوعدون
و اصحاب من باعث امن اند برای امت من پس وقتیکه بروند اصحاب من بیاید امت مرا چیزی که وعده کرده شده اند امت از بدع و حوادث
و فتن و ذهاب خیر و حدوث شر رواه مسلم ۳ وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یاتی علی الناس
زمان گفت آنحضرت می آید بر مردم زمانی فیغزو فئام من الناس پس غزا می کند جماعتی از مردم فئام بکسر فا و همزه و بیا نیز آمده است
جماعتی از مردم جمع آن فوم بضمتین مثل کتاب و کتب و بعضی بفتح فا نیز گفته اند فیقال هل فیکم من صاحب رسول الله پس گفته می شود
و پرسیده می شود از آن جماعت آیا هست در میان شما کسی که صحبت داشته پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم فیقولون نعم پس می گویند و
جواب میدهند آری هست میان ما کسی که صحبت داشته بآن حضرت فیفتح لهم پس گشاده میشود حصنی و حصاری و شهری که مقید اند
بآن و غزا میکنند بر آن یعنی ببرکت و شوکت اصحاب پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فتح و نصرت دست می دهد ثم یاتی علی الناس زمان
فیغزو فئام من الناس فیقال هل فیکم من صاحب اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم پس گفته میشود آیا هست در میان شما
کسی که صحبت داشته باصحاب پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم که تابعین باشند فیقولون نعم فیفتح لهم ثم یاتی علی الناس زمان فیغزو
فئام من الناس فیقال هل فیکم من صاحب من صاحب اصحاب رسول الله آیا هست میان شما کسی که صحبت داشته است با کسی که او صحبت
داشته است اصحاب پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یعنی تبع تابعین فیقولون نعم فیفتح لهم و درینجا بیان فضل و شرف قرون
ثلثه است چنانکه تصریح نیز در حدیث آینده بیاید متفق علیه وفی روایة لمسلم قال یاتی علی الناس زمان یبعث فیهم البعث و در
روایت مسلم اینچنین آمده است که گفت آنحضرت می آید بر مردم زمانی که فرستاده میشود میان ایشان لشکر بعث بفتح با و سکون عین
و بفتح نیز آمده لشکر که فرستاده شود بجائی جمع بعوث فیقولون انظروا هل تجدون فیکم احدا من اصحاب رسول الله پس میگویند مردم نگاه
کنید آیا می یابید در میان شما هیچ یکی را از اصحاب پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فیکم بکاف خطاب است و در روایتی فیهم بضمیر غائب
و در قرائن دیگر همه جا فیهم است فیوجد الرجل فیفتح لهم پس یافته میشود مردی از اصحاب پس فتح کرده میشود برای ایشان ثم یبعث
البعث الثانی بعد از آن فرستاده میشود لشکر دیگر یعنی در وقت دیگر فیقولون هل فیهم من رای اصحاب النبی صلی الله علیه وآله وسلم

صحابی ست اسلام آورد بمکه پس ازان رجوع کرد بقوم خود و آنجا میبود تا هجرت کرد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پس قدوم آورد نزد آنحضرت
در خیبر پس همیشه در خدمت بود تا رحلت کرد آنحضرت و او را ذوالنور لقب ست زیرا که چون آنحضرت او را بسوی قوم خود فرستاده تا دعوت کند
ایشان را گفت که بگردان یا رسول الله برای من آیتی از تصدیق من کنند پس دعا کرد او را آنحضرت و گفت خدایا ببخش او را نور پس
ساطع گشت نور در میان دو چشم وی گفت می ترسم که این را مثله بگویند پس برگشت این نور بطرف تازیانه وی پس روشن میگشت
در شب تاریک پس رفت و دعوت کرد قوم خود را پس ایمان آورد پدر وی و ایمان نیاورد مادرش روایت می کند ابوهریره که آمد این طفیل
بن عمرو الی رسول الله بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فقال پس گفت طفیل ان دوسا قد هلکت عصت وابت
پس گفت بتحقیق هلاک شد قبیله دوس زیرا که عصیان کرد و ابا آورد از امتثال و اطاعت فادع الله علیهم پس دعا کن بر ضرر ایشان
فظن الناس انه یدعو علیهم پس گمان بردند مردم که آنحضرت دعا می کند بر ایشان فقال اللهم اهد دوسا پس گفت آنحضرت خداوندا
راه راست نما دوس را وائت بهم و بیار ایشان را یعنی در حالی که مسلمان اند متفق علیه + ۵ + وعن ابن عباس قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم احبوا العرب لثلث دوست دارید عرب را از جهت سه خصلت لانی عربی یکی از جهت آنکه من از
عربم والقرآن عربی دوم آنکه قرآن بزبان عرب ست وکلام اهل الجنة عربی سوم از جهت آنکه سخن بهشتیان عربیست یعنی عرب را
فضل ست در دنیا و آخرت رواه البیهقی فی شعب الایمان + ۱۱ +

باب مناقب الصحابة رضی الله عنهم اجمعین

صحابی شخصی را گویند که دریافت پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم در حالت ایمان و بر دین اسلام مرد اگرچه درین میان ردت نیز متخلل باشد
چنانکه در اشعث بن قیس میگویند قول اصح اینست و بعضی شرط کرده اند طول صحبت را با آنحضرت و ملازمت وی صلی الله علیه وآله وسلم
و اخذ علم از وی و حضور مشاهد غزوات و اقل آن شش ماه داشته اند و دلیل بر تعیین شش ماه معلوم نیست والله اعلم و خفای نیست
در رجحان مرتبه کسی که ملازمت کرد آنحضرت را و قتال کرد همراه وی صلی الله علیه وآله وسلم بر کسی که ملازمت نکرده و حاضر نشده در مشهدی
از مشاهد و ندید آنحضرت را مگر نظره از دور و سخن نکرد با وی مگر اندکی یا دید در حال طفولیت اگرچه شرف صحبت حاصل ست همه را و سخن در عدالت
صحابه و فضیلت ایشان بر ما ورای خود دراز ست پاره ازان در شرح مذکور ست و طریقه اهل سنت و جماعت آنست که زبان از گفتگوی
ایشان جز بخیر بسته دارند اگر چیزی بر خلاف آن منقول باشد ازان اغماض کنند که سلامت درین ست والله اعلم + ۴ +

الفصل الاول + عن ابی سعید الخدری قال قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم لا تسبوا اصحابی گفت آنحضرت دشنام
مکنید یاران مرا فلو ان احدکم انفق مثل احد ذهبا پس اگر ثابت شود که یکی از شما خرج کند در راه خدا مانند کوه احد از زر ما بلغ مد
احدهم نمیرسد ثواب آن ثواب پیمانه یکی از ایشان را مد بضم میم و تشدید دال پیمانه و آن رطل و ثلث رطل ست ولا نصیفه و نه ثواب
نیم پیمانه یکی از ایشان را و ازینجاست که فضیلت صحابه را بمعنی کثرت ثواب داشته اند متفق علیه + ۲ + وعن ابی بردة
بضم با و سکون را پسر ابوموسی اشعری تابعی ثقه است قاضی کوفه عن ابیه روایت کرده است از پدر خود که ابوموسی اشعری ست

کیف رأیتنی صنعت بعدو الله - چگونه دیدی تو ای زن مرا که کردم باین دشمن خدا - قالت - گفت اسما - رأیتک افسدت علیه دنیاه - دیدم
من ترا که تباه گردانیدی بروی دنیای او را و قطع کردی حیات دنیا را از وی - وافسد علیک آخرتک - و تباه گردانید او آخرت ترا که بسبب
قتل او مستحق عذاب دوزخ شدی - بلغنی انک تقول له یا ابن ذات النطاقین - رسیده است مرا که تو می گفتی مر او را ای پسر خداوند دو
کمربند ذات النطاقین لقب اسما بنت ابی بکر است که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم نهاده بود بجهت آنکه در وقتیکه آنحضرت در غار هجرت
بود اسما برای وی طعام می برد و چون دوالی و بندی برای بستن سفره نیافت نطاق خود را که بستن آن در کمر عادت زنان عرب است
دو پاره کرد بیک پاره سفره طعام آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم بست و پاره دیگر کمر خود را بست چنانکه فرمود - وانا والله ذات
النطاقین - و من بخدا سوگند خداوند دو نطاقم - اما احدهما فکنت به ارفع طعام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و طعام ابی بکر - اما یکی
از آن دو نطاق پس بودم من که بستم طعام آنحضرت و طعام ابی بکر را من الدواب - نگاه می داشتم طعام ایشان را از جنبندهای زمین که سفره
نگشاید و بر زمین نیفتد و ضائع نگردد - واما الآخر فنطاق المرأة التی لا تستغنی عنه - واما نطاق دیگر پس کمربند زن است که بی نیاز نیست
زن از آن گویا که آن ظالم معنی این لفظ بر ذم حمل کرد و کنایت داشت از بودن وی خادمه بیرون آینده و ندانست آن بی خرد که کدام
فضیلت است فوق خدمت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم و خدمت ابی بکر - اما ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حدثنا ان فی
ثقیف کذابا و مبیرا - آگاه باش که آنحضرت تحدیث کرد ما را که در قبیله ثقیف کذاب است و مبیر یعنی دروغ گوئی است و هلاک کننده
اما الکذاب فرأیناه - اما کذاب پس دیدیم ما او را اشارت است بمختار بن ابی عبید - واما المبیر فلا اخالک الا ایاه - اما مبیر پس گمان نمی برم
ترا مگر آن مبیر که آنحضرت خبر داده است چنانکه در فصل ثانی از حدیث ابن عمر گذشت - قال - گفت راوی - فقام عنها - پس برخاست
حجاج از پیش اسما - فلم یراجعها - پس مراجعت نکرد او را و جواب نداد در برابر این سخن بد - رواه مسلم + ۳ + وعن نافع - روایت است
از نافع که مولی ابن عمر است - ان ابن عمر اتاه رجلان فی فتنة ابن الزبیر - که ابن عمر آمدند او را دو مرد در فتنه ابن زبیر - فقالا ان
الناس صنعوا ما تری - پس گفتند آن دو مرد که مردم کردند آنچه می بینی تو از اختلاف در امر امامت و امارت - وانت ابن عمر وصاحب
رسول الله - و تو پسر عمر بن الخطابی و یار پیغمبر خدائی صلی الله علیه وآله وسلم فما یمنعک ان تخرج - پس چه چیز باز می دارد ترا از برای
برآمدن بدعوی امامت و خلافت و کشیدن انتقام از ظالمان - فقال یمنعنی ان الله حرم علی دم اخی المسلم - گفت باز میدارد مرا از خروج
و قتال علم بآنکه خدای تعالی حرام گردانیده است بر من خون برادر مسلمان مرا اشارت کرد به پرهیز کردن از خون و گرفتن او طریق احتیاط
را و الا حاجت بزیادت لفظ علی نبود فانهم - قالا - گفتند آن دو مرد - الم یقل الله - آیا نگفته است خدای تعالی - وقاتلوهم حتی لا تکون
فتنة - و قتال کنید مردم را تا آنکه پیدا نشود فتنه - فقال ابن عمر قد قاتلنا حتی لم تکن فتنة - پس گفت ابن عمر بتحقیق قتال کردیم ما یعنی
همراه آنحضرت و خلفای راشدین تا آنکه نبود فتنه - وکان الدین لله - و بود دین مر خدا را - وانتم تریدون ان تقاتلوا حتی تکون فتنة و
یکون الدین لغیر الله - و شما میخواهید که قتال کنید تا آنکه پیدا شود فتنه و باشد دین مر غیر خدا را یعنی جنگ شما بر سر دنیا و پادشاهی است
نه بسبب حق و ترویج دین - رواه البخاری + ۴ + وعن ابی هریرة قال جاء الطفیل - بضم طا و فتح فا - بن عمرو الدوسی - بفتح دال

و حجاج او را کشت و سر او را بمدینه منوره فرستاد و جسد او را در مکه بر دار کشید و یزید نیز لشکری را بخراب کردن مدینه و قتل اهل آن که آنرا واقعه حره
گویند فرستاده بود و همان لشکر بمکه آمد تا عبد الله بن الزبیر را بکشد درین میان از عالم برفت پس ابن عمر گفت که من ترا ای ابا خبیب ازین معامله
منع میکردم و منع مرا قبول نکردی تا آخر کار باینجا کشید مقصود ازین تحسر و تاسف ست بر حال ابن الزبیر و تشنیع و ملامت ست بر آن جماعه ظالم
اما والله لقد کنت ما علمت صواما قواما - دانا و آگاه باش بخدا سوگند هر آئینه بتحقیق بودی تو روزه دار شب خیز آورده اند که وی رضی الله عنه روزه
بسیار میداشت و گاه پانزده روزه طی میداشت و تمام شب بیدار میبود - وصولا للرحم - صله و پیوند و احسان کننده مر خویشان و قرابتان را - اما
والله لامة انت شرها لامة سوء - دانا و آگاه باش بخدا سوگند هر آئینه امتی که تو بدترین آن امتی باعتقاد ایشان هر آئینه امت بدی ست
وفی روایة لامة خیر - و در روایتی بجای لامة سوء لامة خیر آمده یعنی امتی که تو شر ایشانی امت خیر ست این هر دو روایت آمده و نووی گفته که
روایت جمهور لامة خیر ست و روایة لامة سوء خطا و تصحیف ست و ظاهر نمیشود که رد این از حیثیت روایت ست یا از طریق درایت اگر از حیثیت
روایت ست فلا کلام و اگر از طریق درایت و بحسب معنی ست این موقوف بر تشخیص معنی این دو عبارت ست و خالی از خفای نیست و آنچه
ظاهر میشود آنست که معنی روایت اولی آنست که امتی که تو در گمان ایشان و اعتقاد ایشان از جمله اشراری امت بدی ست که اینچنین
کسی را که توئی از اشرار گویند و معنی روایت ثانیه آنست که ترا که این امت بد میدانند ایشان امت خیر اند شاید بطریق تعریض و استهزا ست
ولیکن معنی اول ظاهر تر ست و با وجود آن حکم کرده اند که آن خطا ست شاید که از حیثیت روایت ست والله اعلم - ثم نفذ عبد الله بن عمر
پستر رفت و گذشت ابن عمر از آنجا - فبلغ الحجاج موقف عبد الله وقوله - پس رسید حجاج را ایستادن ابن عمر و گفتن وی این
سخن را - فارسل الیه - پس فرستاد حجاج کسی را بسوی ابن الزبیر - فانزل عن جذعه - پس فرود آورده شد ابن الزبیر از چوب وی که بر دار
کشیده بود بر آن جذع بکسر جیم و سکون ذال معجمه تنه درخت - فالقی فی قبور الیهود - پس انداخته شد در گورهای یهود آن قبور یهود الآن
در مکه متعارف نیست مگر در آن زمان بوده است تا حکم کرد حجاج که در جای برند و بیندازند که در آنجا قبور یهود باشد والله اعلم - ثم ارسل
الی امه اسماء بنت ابی بکر - پستر فرستاد حجاج کسی را بسوی مادر ابن الزبیر که اسماء بنت ابی بکر ست که بیاید - فابت ان تاتیه -
پس ابا آورد و سر باز زد اسما که بیاید نزد آن ظالم - فاعاد علیها الرسول - پس باز گردانیده فرستاد حجاج بر اسما آن فرستاده شده را
گفت - ولتاتینی او لابعثن الیک من یسحبک بقرونک - هر آئینه می آئی تو ای اسما بطور خود یا میفرستم بسوی تو کسی را بر زمین
کشیده می آرد ترا بگیسوهای تو قرن شاخ و گیسو - قال - گفت راوی که معاویه بن مسلم ست - فابت - پس باز ابا آورد اسما - وقالت -
و گفته فرستاد - والله لا آتیک حتی تبعث الی من یسحبنی بقرونی - بخدا سوگند نمی آیم ترا تا آنکه میفرستی تو بسوی من کسی که می کشد مرا
بگیسوهای من - قال - گفت راوی - فقال - پس گفت حجاج - ارونی سبتی - بنمائید مرا نعلین مرا و سبتیه بکسر سین مهمله و سکون موحده
و کسر فوقانیه و تشدید تحتانیه نعلی که دباغت داده شده است چرم او و سترده شده است موهای و سبتی بلفظ تثنیه است مضاف بیاء
متکلم - فاخذ نعلیه - پس گرفت هر دو نعلین خود را - ثم انطلق یتوذف - بذال معجمه و فا پستر روان شد حجاج در حالیکه نزدیک میزند گامها را
و می جنباند دوشهای خود را و میخرامد - حتی دخل علیها - تا آنکه در آمد بر اسما - فقال - و در بعضی نسخ فقال لها - پس گفت حجاج مر اسما را

اہل الحدیث بذاک القوی نیست وی نزد اہل حدیث آنچنان قوی +۱۲+ وعن ام الحریر بفتح حا و کسر رای اولی میان ہر دو تحتانیہ ساکنہ
تابعیہ است مولاۃ طلحۃ بن مالک کہ از صحابیات است قالت سمعت مولای یقول قال النبی گفت ام الحریر شنیدم مولای خود را کہ طلحہ بن
مالک ست می گفت گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من اقتراب الساعۃ ہلاک العرب از جملہ علامات نزدیک بآمدن قیامت ست
ہلاک شدن عرب رواہ الترمذی +۱۳+ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الملک فی قریش والقضاء فی الانصار
گفت آنحضرت خلافت و بادشاہی در قریش ست و قضا در انصار ست مراد نقابت ست چنانکہ دوازدہ نقبا از انصار ساختہ بود و بعضے
گفتہ اند کہ نہ بلکہ مراد قضا بمعنی مشہور ست چنانکہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم معاذ را بقضاء یمن فرستاد والاذان فی الحبشۃ و
بانگ نماز گفتن در قوم حبشہ است چنانکہ بلال رضی اللہ عنہ مؤذن آن سرور بود والامانۃ فی الازد و امین گرفتن و امین ساختن
در قبیلہ ازد ست یعنی الیمن میخواہد آنحضرت از ازد یمن را کہ قبیلہ ایست از یمن کہ ذکر ایشان در احادیث سابق گذشت مقصود آنست
کہ می باید کہ این مناصب را درین اقوام کرد و از ایشان ساخت وفی روایۃ موقوفا در روایتی این حدیث موقوف ست بر ابی ہریرہ رواہ
الترمذی روایت کرد آنرا ترمذی وقال ہذا اصح گفت ترمذی روایت این حدیث بطریق وقف صحیح تر ست از روی اسانید و معنی
حدیث موقوف در مقدمہ معلوم شد +۵+

الفصل الثالث

عن عبد اللہ بن مطیع روایت می کند عبد اللہ بن المطیع قرشی عدوی از سادات قریش و
فرسان ایشان عن ابیہ از پدر خود مطیع کہ صحابی ست و نام وی عاصی بود آنحضرت او را مطیع نام کرد قال سمعت رسول اللہ
گفت عبد اللہ شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول یوم فتح مکۃ می گفت روز فتح مکہ لا یقتل قرشی صبرا بعد ہذا الیوم
الی یوم القیمۃ کشتہ نشود ہیچ قریشی بحبس و بند نہ در معرکہ بعد ازین روز تا روز قیامت بعضے گفتہ اند کہ مراد نہی قتل قرشی ست بصبر و
بعضے گفتہ معنی آنست کہ کشتہ نشود بسبب ارتداد زیرا کہ یافتہ شدند بعضے کہ کشتہ شدند بصبر رواہ مسلم +۲+ وعن ابی نوفل معاویۃ
بن مسلم از تابعین ست روایت دارد از ابن عباس و ابن عمر روایت کرد از وی شعبہ قال رایت عبد اللہ بن الزبیر علی عقبۃ المدینۃ
گفت دیدم عبد اللہ بن الزبیر را بر عقبہ مکہ کہ واقع ست در راہ مدینہ اضافت عقبہ بمدینہ باین جہت ست والا عبد اللہ بن الزبیر
رضی اللہ عنہ در مکہ بود کہ حجاج ظالم او را کشت و بر دار کشید قال گفت معاویہ بن مسلم فجعلت قریش تمر علیہ والناس پس گشتند
قریش کہ می گذرند بروی و مردم دیگر حتی مر علیہ تا آنکہ گذشت بروی عبد اللہ بن عمر فوقف علیہ پس ایستاد ابن عمر بر سر ابن الزبیر کہ
بر دار بود فقال پس گفت ابن عمر السلام علیک ابا خبیب السلام علیک ابا خبیب السلام علیک ابا خبیب
سہ بار گفت و ابو خبیب کنیت عبد اللہ بن الزبیر ست بضم خاء معجمہ و فتح موحدہ اولی و سکون تحتانیہ اما واللہ لقد کنت
انہاک عن ہذا اما واللہ لقد کنت انہاک عن ہذا اما واللہ لقد کنت انہاک عن ہذا سہ بار گفت دانا و آگاہ باش ہر آئینہ بتحقیق بودم
من کہ باز میداشتم ترا ازین کار مراد از کار خروج بدعوی خلافت و امامت کہ عبد اللہ بن الزبیر کرد کہ بیزید بیعت نکرد و در مکہ نشست و
ولایتہا در تحت تصرف خود آورد و ہمچنین بمروان بعد از یزید و بعبد الملک بعد از مروان پس عبد الملک حجاج را بر سر وی بمکہ فرستاد

سوخت ما را تیرهای ثقیف نبال بکسر جمع نبل بفتح و سکون - فادع الله علیهم پس دعا کن خدا را بر ضرر ایشان - قال اللهم اهد ثقیفا -
گفت خداوندا راه راست نما ثقیف را - رواه الترمذی + ۸ + وعن عبد الرزاق - روایت ست از عبد الرزاق بن همام که از اعلام امت
و اعیان ملت صاحب تصانیف کثیره بود روایت کرد از وی احمد بن حنبل و یحیی بن معین عن ابیه - از پدر خود که همام بن نافع ست
عن مینا بکسر میم و سکون تحتانیه بمد و قصر تابعی ست ضعیف مولی عبد الرحمن بن عوف - عن ابی هریرة قال کنا عند النبی - گفت
ابو هریره بودیم ما نزد پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم فجاءه رجل احسبه من قیس پس آمد آنحضرت را مردی که گمان می برم او را از قیس که نام قبیله ایست
بفتح قاف و سکون تحتانیه و سین مهمله - فقال پس گفت آن مرد - یا رسول الله العن حمیرا - لعنت کن حمیر را بکسر حاء مهمله و سکون میم و فتح تحتانیه
که نام قبیله مشهور ست از یمن - فاعرض عنه پس روی گردانید آنحضرت از آن مرد - ثم جاءه من الشق الآخر پس آمد آن مرد آنحضرت را از جانب
دیگر - فاعرض عنه پس اعراض کرد از وی - ثم جاءه من الشق الآخر فاعرض عنه فقال النبی صلی الله علیه و آله وسلم رحم الله حمیرا پس گفت
آنحضرت رحمت کناد خدای تعالی حمیر را - افواههم سلام - دهنهای ایشان سلام ست - و ایدیهم طعام - و دستهای ایشان طعام ست یعنی
سلام می کنند بر مردم بدهنهای خود و طعام می دهند مردم را بدستهای خود یعنی جامع صفت تواضع و سخاوت اند که اصل مکارم و محامد در ادای
حقوق الناس ست - وهم اهل امن و ایمان - و ایشان خداوندان امن و ایمان اند - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب لا نعرفه الا من حدیث
عبد الرزاق - و گفت ترمذی این حدیث غریب ست نمی شناسیم آنرا مگر از حدیث عبد الرزاق - و یروی عن مینا هذا احادیث مناکیر - و روایت
کرده میشود ازین مینا حدیثهای منکر اگرچه عبد الرزاق ثقه است و قوی اما مینا ضعیف ست + ۹ + وعنه - و هم از ابی هریره است - قال
قال لی النبی صلی الله علیه و آله وسلم ممن انت - گفت گفت مرا آنحضرت از کدام قبیله تو - قلت من دوس - گفتم از دوس بفتح دال و سکون
واو و سین مهمله در آخر - قال ما کنت اری ان فی دوس احدا فیه خیر - گفت آنحضرت نبودم من که گمان برم که در قبیله دوس هیچ یکی باشد که در وی
نیکی ست و درینجا منقبت ست مر ابی هریره را و مذمت مر دوس را که اگر ابو هریره نبودی در وی خیر نبودی - رواه الترمذی + ۱۰ + وعن سلمان
قال قال لی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم لا تبغضنی فتفارق دینک - روایت ست از سلمان فارسی رضی الله عنه گفت گفت مرا آنحضرت
دشمن مدار مرا پس جدا شوی از دین خود - قلت - گفتم من - یا رسول الله کیف ابغضک و بک هدانا الله - چگونه دشمن دارم ترا و حال آنکه بتو راه راست
نمود ما را خدای تعالی بغض داشتن ما ترا چه معنی دارد - قال تبغض العرب فتبغضنی - گفت آنحضرت دشمن داری تو عرب را پس دشمن داری مرا
دشمن داشتن تو مرا باین معنی ست که عرب را دشمن داری ظاهرا از سلمان بجهت عجمیت و فارسیت اصلی وی تکبری و سوء ادبی بعرب یا
ببعضی اعراب می شده باشد بغض خود چه صورت دارد و صورت بغضی باشد پس آنحضرت او را نگاه داشت که احتراس کند و احتیاط نماید
تا بحقیقت بغض نکشد که آن ببغض من می کشد فافهم - رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب + ۱۱ + وعن عثمان بن عفان
رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم من غش العرب لم یدخل فی شفاعتی و لم تنله مودتی - کسی که خیانت کند عرب را
و خیر خواهی نکند ایشان را یا ظاهر کند خلاف آنچه مضمر دارد و کینه ورزد با ایشان در نیاید شفاعت من و نرسد او را دوستی من - رواه الترمذی
وقال هذا حدیث غریب لا نعرفه الا من حدیث حصین بن عمر - نمی شناسیم آنرا مگر از حدیث حصین بن عمر بضم حاء و فتح صاد - و لیس هو عند

وہیکرہ ثالثہ احیاء۔ وحال آنکہ آنحضرت ناخوش میداشت سہ قبیلہ را تقبیح۔ کہ حجاج بن یوسف ظالم مشہور از ایشانست وبنی حنیفہ کہ مسیلمہ کذاب از ایشان بود وبنی امیہ۔ کہ عبید اللہ بن زیاد کہ مباشر قتل امام شہید حسین بن علی رضی اللہ عنہما از ایشان بود کذا قیل وعجب ست از ین قائل کہ یزید را گفت کہ امیر عبید اللہ بن زیاد بود وہر چہ کرد بامروی ورضای وی کرد وباقی بنی امیہ ہم در کارہای خود تقصیر نکردہ اند یزید وعبید اللہ را چہ گویند ودر حدیث آمدہ است کہ آنحضرت در خواب دید کہ بوزنہا بر منبر شریف وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بازی می کنند وتعبیر آن بر بنی امیہ کردہ دیگر خبر ہا بسیار ست چہ گوید۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۶+ وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی ثقیف کذاب ومبیر در ثقیف شخصی ست کہ کذاب ست وشخصی دیگر ست کہ ہلاک کنندۂ مردم خواہد بود ومظلم وجور مبیر بفتح میم وکسر موحدہ وسکون تحتانیہ۔ قال عبد اللہ بن عصمۃ تابعی حجازی ست ثقہ گفت در تعیین کذاب ومبیر بقال الکذاب ہو المختار۔ گفتہ می شود یعنی علمای گویند کہ مراد بکذاب مختار بن ابی عبید بفتح عین وتشدید موحدہ المبیر ہو الحجاج بن یوسف۔ ومبیر حجاج ظالم مشہور ست۔ وقال ہشام ابن حسان بتشدید سین کہ ثقہ است واز ائمہ اہل حدیث ست شنید از حسن وابن سیرین وبود اعلم الناس بحدیث حسن وبسیار بزرگ ست۔ احصوا ما قتل الحجاج صبرا شمردہ وضبط کردہ اند آنچہ کشتہ است حجاج بحبس وبند در معرکہ فبلغ مائۃ الف وعشرین الفا پس رسیدہ است عدد ایشان صد وبیست ہزار را ورای آنچہ در معرکہ کشتہ وگفتہ اند کہ برآمد از زندان وی پنجاہ ہزار کس وزندان او را سقف نبود۔ رواہ الترمذی وروی مسلم فی الصحیح حین قتل الحجاج عبد اللہ بن زبیر رواہ است مسلم در صحیح خود ہنگامی کہ کشت حجاج عبد اللہ بن زبیر را۔ قالت اسماء ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حدثنا ان فی ثقیف کذابا ومبیرا۔ گفت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ عنہا کہ ام ابن الزبیر ست کہ آنحضرت حدیث کرد ما را کہ در ثقیف کذابی خواہد بود ومبیری۔ اما الکذاب فرأیناہ۔ اما کذاب پس دیدیم ما او را۔ واما المبیر فلا افالک الا ایاہ۔ وایا مبیر پس گمان نمی بریم تر الگہ آن خطاب بحجاج کرد۔ وصحیحی تمام الحدیث۔ ومبیر الحجاج کہ باید تمام حدیث۔ فی الفصل الثالث۔ بدانکہ احوال حجاج مشہور ست احتیاج بذکر آن نیست واما مختار بن ابی عبید بن مسعود ثقفی پدری از اجلۂ اصحاب بود ولادت مختار در سال ہجرت ست ونیست او را صحبت ورویت ودر اول مشہور بود بعلم وفضل وخیر وی گویند کہ باطن او بر خلاف آن بود تا آنکہ جدا شد از عبد اللہ بن زبیر وطلب امارت کرد ورغبت در دنیا نمود وظاہر کرد باطن را از فسادہای وبطلان عقیدہ تا آنکہ ظاہر شد از وی اشیاء کبیرہ کہ مخالف دین باشد وی گویند کہ دعوی نبوت ونزول وحے کرد واللہ اعلم وبود بدیر وقت امیر مصعب برادر عبد اللہ بن زبیر از جانب او بر عراق وبود مختار در صحبت عم خود وملازمت می کرد او را در عقیدہ صحیحہ ومحبت باہل بیت رضی اللہ عنہم بعد از آنکہ نخست گرفتہ عداوت داشت با ایشان ومشہور بود بدان وبعد از شہادت امام حسین رضی اللہ عنہ اظہار محبت کرد وکینۂ شہدای کربلا از یزیدیان کشید وعالمی را از ایشان کشت می گویند کہ این ہمہ از برای طلب دنیا وطلب امارت بود تا آنکہ در سنہ سبع وستین در امارت مصعب بن الزبیر بکوفہ کشتہ شد وعلما او را از کذابان می شمرند واین حدیث را کہ مخرج بتقیف کذاب ومبیر بروی بر حجاج حمل میکنند واللہ اعلم ۷+ وعن جابر قال قالوا۔ گفت جابر گفتند صحابہ۔ یا رسول اللہ امر قتلنا نبال تقصف

الفصل الثانی + عن سعد عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال من یرد هوان قریش اهانه الله - روایت است از سعد
بن ابی وقاص از آنحضرت که گفت کسی که خواهد خواری قریش را خوار گرداند او را خدای تعالی خواه ائمه باشند یا غیر ائمه اگر ائمه اند ظاهر است
و اگر غیر ائمه باشند از جهت انتساب ایشان بحضرت رسول و شرف و فضل ایشان باین نسبت - رواه الترمذی + ۲ + وعن ابن عباس
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اللهم اذقت اول قریش نکالا - گفت آنحضرت خداوندا چشانیدی پیشینیان قریش را عذاب -
فاذق آخرهم نوالا - پس بچشان پسینیان ایشان را بخشش نکال بفتح عقوبت کردن و سزای عمل دادن چنانکه دیگران عبرت گیرند و نوال
عطا و احسان کردن و مانا که مراد به نکال آنچه دیدند قریش از خواری و رسوائی و قتل و نهب بسبب انکار کردن بر رسول خدا و به نوال آنچه حاصل شد
اولاد ایشان را از عزت و دولت و ملک و امارت بیرون از حد بیان و عبارت - رواه الترمذی + ۳ + وعن ابی عامر الاشعری - عم
ابی موسی اشعری ست از کبار صحابه است کشته شد روز حنین و امیر بود بر طلب اوطاس و چون خبر قتل وی رضی الله عنه بآنحضرت رسید صلی الله
علیه وآله وسلم دست برداشت و دعا کرد و گفت خداوندا بگردان او را فوق بسیاری از بندگان خود - قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم نعم الحی الاسد والاشعرون - نیکو قبیله ایست اسد و اشعریان اسد بفتح همزه و سکون سین پدر قبیله ایست از یمن که ایشان را بنام
او می خوانند و ازد بزای نیز می گویند و ازد شنوءه نیز می گویند انصار همه از اولاد اویند و اشعر لقب عمرو بن حارثه اسدی ست و وی نیز پدر
قبیله ایست از یمن ابو موسی اشعری و قوم او از اولاد اویند و ایشان را اشعریون گویند و اشعرون بحذف یاء نسبت نیز می گویند -
لا یفرون فی القتال - نمی گریزند در جنگ که در وی کشش میشود - ولا یغلون - بفتح یا و ضم غین معجمه و خیانت نمی کنند در غنیمت
هم منی وانا منهم - ایشان از من اند و من از ایشان مقصود بیان اتحاد و وداد است - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب + ۴ +
وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الازد ازد الله فی الارض - گفت آنحضرت ازد ازد خدا است در
زمین اضافه کرد ایشان را بالله تعالی یا بجهت اشتهار ایشان باین لقب یا از برای تشریف چنانکه ناقة الله از جهت بودن ایشان
ضرب خدا و اهل نصرت وی و رسول وی و بعضی گفته اند ازد الله بمعنی اسد الله است که شیر معرکه جلادت و شجاعت اند یرید الناس
ان یضعوهم - می خواهند مردم که فرو نهند ایشان را در مرتبه - ویابی الله الا ان یرفعهم - و ابا می آرد و نمی خواهد خدا مگر آنکه بالا برد و بلند
گرداند مرتبه ایشان را - ولیاتین علی الناس زمان یقول الرجل - و هر آئینه بیاید بر مردم زمانی که بگوید مرد - یا لیت ابی کان ازدیا
ویا لیت امی کانت ازدیة - ای کاش میبود پدر من از قبیله ازد و ای کاش میبود مادر من از ازد یعنی مرتبه ازدیان چنان بلند بود
که مردم بر ایشان رشک برند و آرزو برند که کاش ما هم ازدی می بودیم - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب + ۵ + وعن
عمران بن حصین بضم حا و فتح صاد مهملتین از مشاهیر صحابه است اسلام آورد در سال خیبر با ابو هریره و سی سال بر بستر بیماری
افتاده بود چنانکه قوت ایستادن و نشستن نداشت و ملائکه بر وی سلام می کردند دوستی از دوستان وی درین حال بر سر وی رسید
و گریه کرد گفت نگری که خبر دهم ترا از حال خود خنده کنی ملائکه بزیارت من می آیند و سلام می کنند و من می شنوم سلام ایشان را
زنهار تا من زنده ام این سر فاش نکنی شاید که سود کند ترا - قال مات النبی - گفت عمران مرد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم

که اخبار باشد از حضرت الهی ایشان را - واسلم نیز نام قبیله ایست که نسبت بوی اسلمی میگویند سالمها الله صلح کند ایشان را خدای تعالی یعنی معامله کند
با ایشان بچیزی که موافق باشد و ایذا نکند ایشان را و دعا کرد ایشان را باین دعا زیرا که ایشان اسلام آوردند بی حرب و این نیز احتمال خبر دارد
وعصیة بضم عین و فتح صاد مهمله و تشدید یا عصت الله ورسوله معصیت کرد خدا را و رسول خدا را و آن قبیله ایست که قرا را به بیر معونه کشتند
و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم دعا میکرد بر ایشان در قنوت و این اخبار است قطعا و احتمال دعا ندارد و این ناظر است در آنکه ما قبل او نیز
خبر باشد متفق علیه + ۷ + وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قریش والانصار وجهینة بضم جیم و فتح ها و سکون یا
ومزینة بضم میم و فتح زای و سکون یا و نون واسلم وغفار واشجع بفتح همزه و سکون شین معجمه و بجیم موالی - اینهمه قبیله ها موالی من اند بمعنی
ناصر و محب و برین تقدیر موالی بفتح یا مشدد جمع مولی است و روایت کرده شده است موال بفتح میم و کسر لام با تنوین یعنی بعضی از ایشان
دوستان یاری دهندگان بعضی اند لیس لهم مولی دون الله ورسوله نیست مر ایشان را محب و ناصر جز خدا و پیغمبر وی متفق علیه + ۸ +
وعن ابی بکرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اسلم وغفار ومزینة وجهینة خیر من بنی تمیم - فرمود این قبائل بهتر اند از بنی
تمیم از جهت سبق اسلام و حسن آثار ایشان و از بنی تمیم خبری غریب در صحیح بخاری روایت کرده شده است که آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم با ایشان فرمود بشارت باد شما را ای بنی تمیم پس ایشان گفتند بشارت دادی چیزی بما بده یعنی از دنیا یعنی معلوم شد بشارت چیزی بده
که ما محتاجیم بشارت موقوف باشد پس آنحضرت در غضب آمد و روی باشعری آورد و گفت بشارت باد شما را ای اشعری قبول کنید بشارت را چون قبول
نکردند بنی تمیم چه این سخن از بنی تمیم از غایت احتیاج و اضطرار و بی طاقتی و میل بدنیا بود نه از روی کفر و انکار و ازین قبیله خبرهای
غریب از شدت و جفا در کتب سیر از ایشان منقول است که چه توان گفت عفا الله عنهم ومن بنی عامر - و این قبائل بهتر از بنی عامر - ومن
الحلیفین بنی اسد وغطفان - و بهتر اند از دو حلیف که بنو اسد و غطفان اند بفتح غین معجمه و طاء مهمله و این دو قبیله حلیف یکدیگر اند که بر تعاون
و تناصر یکدیگر سوگند خورده بودند چنانکه عادت عرب بود متفق علیه + ۹ + وعن ابی هریرة قال ما زلت احب بنی تمیم عند ثلث سمعت
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول لهم - گفت ابوهریره همیشه ام که دوست میدارم من بنی تمیم را از آن باز که سه خصلت یا سه کلمه
شنیدم آنحضرت را که می گفت برای ایشان سمعته یقول - شنیدم آنحضرت را که می گفت هم اشد امتی علی الدجال - یکی آنست که
ایشان یعنی بنی تمیم سخت ترین امت من اند بر دجال نابکار و جدال و نزاع و تجنب - قال وجاءت صدقاتهم - گفت ابوهریره دوم آنکه
آمد صدقه ها و زکوة های ایشان فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم هذه صدقات قومنا - این صدقات
قوم ماست پس ایشان را اضافت کرد بخود و قوم خود خواند بجهت تشریف و تکریم ایشان - وکانت سبیة بفتح سین مهمله
و کسر موحده و تشدید تحتانیه منهم عند عائشة - سوم آنکه بود جاریه بندی از ایشان نزد عائشه فقال اعتقیها فانها ولد اسمعیل پس
گفت آنحضرت آزاد کن ای عائشه او را زیرا که وی از اولاد اسمعیل است یعنی از عرب است و عرب اولاد اسمعیل اند اگرچه این صفت
مشترک است در میان سائر عرب و مخصوص نیست به بنی تمیم ولیکن با وجود این درین کلمه عنایتی و تشریفی هست و ازین حدیث معلوم
میشود که جائز است بند کردن عرب و برده ساختن ایشان متفق علیه + ۱۳ +

این اشکال بر اقوال اول آنکه مراد دوازده نفس ست که قائم شدند بعد از آن حضرت بسلطنت و امارت و انتظام پذیرفت بایشان
ملک و سلطنت بی نزاع و اختلاف در ظاهر امور مسلمین و رعایا اگرچه بعضی از ایشان جابر و خارج از دائرهٔ عدل و احسان بودند و
واقع شد اختلال در زمان ولید بن یزید بن عبد الملک بن مروان که دوازدهم ست و اجتماع آوردند بروی مردم وقتی که مرد عم وی
هشام نزدیک بچهار سال بعد از آن ایستادند بروی و کشتند او را پس منتشر شد فتن و متغیر گشت از آن روز احوال اینچنین گفته است
قاضی عیاض مالکی و استحسان کرده است شیخ ابن حجر عسقلانی و گفته است که ظاهرترین اقوال درین حدیث و راجح ترین توجیهات
در وی این قول ست و گفته است که مؤید اینست آنچه در بعضی طرق صحیحه این حدیث واقع شده است که کلهم یجتمع علیه امر الناس
و مراد باجتماع انقیاد و اطاعت و اتفاق ست بر بیعت آنها اگرچه بکراهت هم باشد و حدیث وارد در مدح و ثنای ایشان نیست
بدین و عدالت و حقانیت مگر ازین جهت که انتظام و اجتماع و اتحاد کلمه است و خلافتی که حکم کرده است حدیث بانتهای آن
تا سی سال خلافت کبری ست که خلافت نبوت ست و این خلافت امارت ست و مستمر و شائع ست قول بتسمیه خلفا بعد از خلفای
راشدین امرا را چنانچه خلفای عباسیه می گفتند اگرچه بمجاز ست انتهی پوشیده نماند که این قول خالی نیست از عدم ملایمت بسیاق
حدیث که فرموده است لا یزال الاسلام عزیزا و لا یزال الدین قائما اگرچه ملائم ست بروایت دیگر که لا یزال امر الناس ماضیا
و حدیث صریح ست در مدح ایشان بصلاح دین و ظهور حق و قوت اسلام در زمان ایشان بعدالت ایشان والله اعلم ثانی آنکه مراد خلفای
عادل و امرای صالح اند که مستحق اسم خلافت اند بحقیقت و لیکن لازم نیست که بعد از آن حضرت در پی هم متصل باشند شاید که این عدد
تمام شود تا زمانی اگرچه تا قریب قیام ساعت ست باشد تورپشتی گفته که راه راست درین حدیث و هرچه درین معنی ورود یافته همین ست
ثالث آنکه مراد وجود ایشان ست بعد از موت مهدی و این خبر ست از مخبر صادق از آن حال و در حدیث دیگر آمده است که چون بمیرد مهدی
مالک می شوند امر را پنج مرد از اولاد سبط اکبر یعنی امام حسن مجتبی پستر مالک می شوند پنج مرد از اولاد سبط اصغر یعنی امام حسین شهید پستر وصیت
می کند آخر ایشان مردی را از اولاد حسن پستر مالک می شود بعد از وی ولد وی و تمام می گردد بآن عدد دوازده مر هر کدام از ایشان امام
عادل هادی مهدی ست و این توجیهی موجه است اگر حدیث وارد در وی صحیح باشد و روایت کرده شده است از ابن عباس در وصف
مهدی که گفت گشاده می گرداند حق تعالی بوجود وی غم و اندوه و بر می گرداند بعدل وی هر جور و فساد بعد از آن والی امر می شود بعد از وی
دوازده کس در صد و پنجاه سال پستر منتهی می شود زمانه رابع آنکه مراد وجود این عدد ست در عصر واحد که اتباع و اطاعت می کند هر یکی را طائفه و مؤید اینست آنچه
واقع شده است نزدیک ست که باشند بعد از من خلفا و بسیار شوند و مقصود آنحضرت اخبار ست باعاجب فتن که بعد از وی ظاهر خواهد شد
تا آنکه در یک زمان دوازده خلیفه باشند و مراد آنست که امر دین منتظم خواهد بود و اسلام عزیز تا این زمان و درین زمان اختلال خواهد پذیرفت
و در توجیهات سابق معنی آن میباشد که در زمان دولت این دوازده منتظم باشد و بعد از وی مختل اینست آنچه ذکر کرده اند شراح این حدیث
والله اعلم بمراد رسوله ++ و عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم غفار غفر الله لها غفار بکسر غین معجمه و فا نام
قبیله ایست و ابوذر غفاری رضی الله عنه از دست دعا کرد آنحضرت ایشان را و فرمود بیامرزد خدای تعالی ایشان را و احتمال دارد

چنانکه در احادیث آمده است و مراد امر است مردم را بتبعیت قریش و اگر مخالفت ورزند تبعیت ایشان نورزد منافات بآن ندارد۔
متفق علیه ۲ + وعن جابر ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال الناس تبع لقریش فی الخیر والشر۔ مردم تابعان قریش اند در نیکی
و بدی یعنی در اسلام و کفر چنانکه تقریر کرده شد۔ رواه مسلم ۳ + وعن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لا یزال هذا الامر
فی قریش۔ گفت آنحضرت همیشه می باشد امر خلافت در قریش یعنی می باید که در ایشان باشد و جائز نیست شرعا عقد خلافت
مر غیر ایشان را و برین منعقد شد اجماع در زمن صحابه و برین حجت کردند مهاجران با انصار۔ ما بقی منهم اثنان۔ مادام که باقی باشد
از ایشان دو کس جز خلیفه یا یکی ازین دو خلیفه باشد و دیگری تابع و این مبالغه است و الا امر خلافت بدو کس انتظام نمی گیرد۔
متفق علیه ۴ + وعن معاویة قال سمعت رسول الله۔ گفت معاویه شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول میگفت
ان هذا الامر فی قریش۔ بدرستی این امر یعنی خلافت در قریش است۔ لا یعادیهم احد الا کبه الله علی وجهه۔ دشمنی ندارد ایشان را هیچ
یکی مگر آنکه بر روی افگند او را خدای تعالی یعنی خوار و مخذول گرداند۔ ما اقاموا الدین۔ مادامی که برپا دارند قریش دین را و تائید و
ترویج کنند احکام دین و شریعت را و اگر این نه کنند بیرون آید این امر از ایشان و مستحق عزل گردند و بعضی گفته اند که مراد بدین
نماز است و اطلاق دین و ایمان بر نماز آمده است و در روایت دیگر آمده است۔ ما اقاموا الصلوة و بعضی گفته اند که مراد ترغیب و
تحریض ایشان است بر اقامت صلوة و ترهیب و تخویف بآنکه اگر اقامت نه کنند شاید که این امر از دست برآید و مردم بر ایشان
غالب آیند۔ رواه البخاری ۵ + وعن جابر بن سمرة صحابی است و برادری خواهرزاده سعد بن ابی وقاص است نقل است از وی
که گفت که می گذشتند کودکان بر پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم پس آنحضرت مسح کرد رخسارهای ایشان را بعضی را یک رخساره و
بعضی را هر دو رخساره بجهت شفقت و رحمت و مسح کرد یک رخساره مرا پس بود آن رخساره بهتر و روشن تر از رخساره دیگر۔ قال سمعت
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول لا یزال الاسلام عزیزا الی اثنی عشر خلیفة۔ گفت شنیدم آنحضرت را که می گفت همیشه باشد
اسلام گرامی و ارجمند تا دوازده خلیفه۔ کلهم من قریش۔ همه ایشان از قریش اند۔ وفی روایة لا یزال امر الناس ماضیا ما ولیهم
اثنا عشر رجلا کلهم من قریش۔ همیشه باشد کار مردم گذرنده و بر نسق عدل و انتظام رونده مادام که والی شوند ایشان را دوازده مرد
که همه ایشان از قریش اند۔ وفی روایة لا یزال الدین قائما حتی تقوم الساعة۔ همیشه می باشد دین تا آنکه قائم شود قیامت۔
او یکون علیهم اثنا عشر خلیفة کلهم من قریش۔ یا آنکه باشد بر ایشان دوازده خلیفه همه ایشان از قریش۔ متفق علیه۔ و در بعض طرق
این حدیث آمده است که و ابوبکر لا یلبث الا قلیلا۔ و ابوبکر درنگ نمی کند مگر اندک اشکال کرده اند درین حدیث که ظاهر از وی
آنست که دوازده خلیفه بعد از آنحضرت باشند در پی یکدیگر متصل که مستقیم شود بدیشان امر دین و عزیز گردد بوجود ایشان اسلام
و جاری گردد بعدالت ایشان احکام با آنکه شهادت نمی دهد بآن آنچه واقع است در وجود زیرا که هستند در ایشان از امرای
و روضا و از بنی مروان که ممدوح نیست طریقه ایشان و محمود نیست سیرت آنها و نیز در حدیث صحیح آمده که الخلافة بعدی ثلثون
سنة ثم یصیر ملکا عضوضا و اتفاق کرده اند علما بر آنکه بعد از سی سال خلفا نیستند بلکه ملوک و امرا اند و اختلاف کرده اند در توجیه

وچون خواهد خدای تعالی هلاک امتی را عذاب میکند آن امت را و حال آنکه پیغمبر آن امت زنده است هلکه بفتحتین و هلک بضم ها و سکون لام بی تا هلاک
فاهلکها وهو ینظر پس هلاک میگرداند خدای تعالی آن امت را و حال آنکه پیغمبر می نگرد - فاقر عینیه بهلکتها پس خنک میگرداند و آرام می دهد هر دو چشم
پیغمبر را بهلاک شدن امت و قرة العین کنایت ست از خوشی و شادمانی و تحقیق این لفظ در مواضع متعدده کرده شده است حین کذبوه وعصوا
امره هنگامی که نسبت بدروغ کردند امت پیغمبر را و بی فرمانی کردند امر او را و درین حدیث بشارتست از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مر امت
مرحومه خود را بگذشتن وی از سر ایشان پیش از نزول عذاب - رواه مسلم + ۶ + وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
والذی نفس محمد بیده سوگند بخدای که بقای ذات محمد در دست قدرت اوست - لیاتین علی احدکم یوم ولا یرانی - هر آئینه بیاید بر یکی از شما
روزی و نه بیند مرا بجهت گذشتن از عالم - ثم لان یرانی احب الیه من اهله وماله معهم پستر هر آئینه دیدن وی مرا دوست داشته شده ترست بسوی
وی از اهل و عیال وی و مال وی با اهل و عیال مراد یا دیدن آنحضرتست در حیات او و صحبت داشتن با وی صلی الله علیه وآله وسلم یا بعد از وفات در خواب یا در
بیداری بلکه این مناسب ترست بسیاق کلام و همچنین ست حال مشتاقان جمال او که مستغرق اند در تصور بجمال او صلی الله علیه وآله وسلم - رواه مسلم + ۲۷ +

باب مناقب قریش وذکر القبائل

مناقب جمع منقبت ست بمعنی فضیلت و شرف و در قاموس گفته منقبت مفخرت و فی الصراح منقبت هنر و ستودگی مردم ضد مثلبت که
جمع او مثالب ست و نقیب مهتر و داننده قوم نقبا جماعت نقابت نقیبی کردن و از سیبویه منقول ست که نقابت بکسر اسم ست بمعنی نقیبی و بفتح
مصدر بمعنی نقیبی کردن و نقب در اصل بمعنی راه در کوه و هنر و ستودگی راهی ست بمدح و رفع شان مرد و نقب بمعنی تفتیش و تحقیق خبر نیز
آمده و قریش قبیله خاص ست از عرب و در اصل نام ولد نضر بن کنانه است نام کرده شدند بنام پدر و در اصل نام دابه ایست قوی ترین دواب
دریا و گویند در دریا ماهی ست که می خورد ماهیان را و هیچ ماهی بروی غلبه نتواند کرد و معانی دیگر نیز گفته اند و مشهور آنست که گفته شد و قبائل
جمع قبیله است بمعنی اولاد یک پدر و قبیله در اصل بمعنی کاسه سر ست و قبائل اجزای وی اسم قبائل عرب ازینجاست و بالاتر از همه شعب ست
بعد از آن قبیله بعد از آن عمارت بعد از آن بطن بعد از آن فخذ و حی بمعنی قبیله است کذا فی الصحاح + ۹ +

الفصل الاول + عن ابی هریرة ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال الناس تبع لقریش فی هذا الشان گفت آنحضرت
مردم تابعان و پس روان اند مر قریش را درین کار مسلمهم تبع لمسلمهم مسلمانان مردم تابعان اند مر مسلمانان قریش را - وکافرهم تبع لکافرهم
و کافران مردم تابعان اند مر کافران قریش را مراد بمسلم و کافر جنس ست پوشیده نماند که ظاهر از سیاق حدیث آنست که مراد باین شان
دین باشد وجود او عدما و قریش اسبق و اقدم اند در امر دین و پیشوای مردم اند در ایمان و کفر پس مسلمانان اتباع مسلمانان ایشان باشند
و کافران اتباع کافران و عرب انتظار می بردند اسلام قریش را و چون مکه فتح شد و قریش در اسلام آمدند عرب فوج فوج آمدند و در آمدند
در اسلام چنانکه سوره اذا جاء نصر الله اشارت بآن میکند مقصود بیان تقدم و ریاست ایشان ست در عهد اسلام و جاهلیت و لیکن
اصل و شرف باعتبار اول ست نه ثانی مگر آنکه مراد بیان مطلق ریاست باشد خواه بحسب دین یا باعتبار دنیا و در جاهلیت نیز بیت الله
مناصب وی از سدانت و سقایت و رفادت و جز آن در قریش بود نه غیر ایشان و بعضی گفته اند مراد بشان خلافت و امامت ست

چیزی از مال زیادہ گذاشت ہیچ مالی تا وصیت کند واما آنچہ از مال بنی النضیر وفدک و مانند آن بود صدقہ کردہ بود بر مسلمانان بعد از نفقہ عیال۔
معاذ مسلم ۲۲ + وعن عمرو بن الحارث اخی جویریۃ روایت کردہ است از عمرو بن الحارث کہ صحابی بود برادر جویریہ بنت الحارث کہ از امہات
مومنین و احوال وی رفت ذکر ازواج مطہرہ گذشت۔ قال ما ترک رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عند موتہ دینارا ولا درہما ولا عبدا ولا امۃ و
لا شیئا ترکہ آنحضرت نزد موت خود نہ دینار و نہ درہم و نہ غلام و نہ کنیز و نہ چیزی۔ الا بغلتہ البیضاء۔ مگر اشتر وی کہ سفید بود کہ از آن او را می
نام بود و سلاحہ۔ و سلاح او کہ شمشیر و زرہ و مانند آن بود۔ وارضا جعلہا صدقۃ۔ و مگر زمینی کہ گردانیدہ بود آنرا صدقہ و وقف بر فقراء اہل کہ زمین و
درختان بنی النضیر و فدک و مانند آن بود۔ رواہ البخاری ۳۱ + وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا یقتسم ورثتی
دینارا تحبش تکثند وارثان من یک دینار را۔ ما ترکت بعد نفقۃ نسائی۔ چیزی کہ بگذارم من پس از نفقہ زنان من و گفتہ اند کہ زنان آنحضرت
حکم معتدات دارند از جہت عدم جواز نکاح بعد از وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس لازم ست مر ایشان را نفقہ چنانچہ معتدات را۔ و مؤنۃ
عاملی کہ بعد از اجرت عامل من مراد بعامل کسی ست کہ خلیفہ وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از وی باشد کہ صرف کند ترکہ را بمصارف وی و برساند
او را مستحقان کہ آنحضرت صرف می کرد بر ایشان مؤنت در اصل یعنی بار و گرانی۔ فہو صدقۃ۔ پس آنچہ باقی ماند بعد از نفقہ نساء و مؤنۃ عامل
صدقہ است مصروف ست بر فقراء چنانکہ در حالت حیات ہمچنین بود۔ متفق علیہ ۳۲ + وعن ابی بکر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم لا نورث ما ترکناہ صدقۃ۔ میراث یافتہ نمی شود از ما چیزی کہ گذاشتہ ایم از مال صدقہ است و مصروف ست بر فقراء و مساکین
این حدیث را ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ در وقت طلب کردن فاطمہ زہرا میراث را روایت کردہ و گفت کہ من خلیفہ آنحضرتم ہر جا کہ
آنحضرت صرف می کرد من ہم می کنم و غمخوار شما نیز می کنم چنانچہ آنحضرت می کرد و من از آنحضرت شنیدہ ام کہ ما معاشر انبیاء میراث نمی باشد
و نہ کہ این را تنہا بفاطمہ گفت رضی اللہ عنہا با زواج مطہرہ نیز گفت و نیز کہ ایشان نیز طلب میراث کردند و عمر رضی اللہ عنہ تولیت آنرا
بعباس و علی رضی اللہ عنہما داد و چون در میان ایشان نزاع شد و گفتند کہ قسمت کردہ بدہ میان ما قسمت نکرد و بی قسمت میان
ایشان گذاشت و تا مدتہا تولیت آن در دست اہل بیت نبوت بود و بعد از ان بنظام و تعدی مروانیہ از دست ایشان رفت نہ کہ تنہا
ابو بکر صدیق حکم کرد بعدم میراث از آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بلکہ کبار صحابہ را طلبیدہ و از ہمہ پرسید و ہمہ حکم کردند بدان و گفتند کہ از آنحضرت
ہمچنین شنیدہ ایم و بدین قرار یافت چنانکہ در احادیث آمدہ است متفق علیہ ۳۳ + وعن ابی موسی عن النبی۔ روایت ست از ابی موسی
اشعری از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انہ قال۔ کہ آنحضرت گفت۔ ان اللہ اذا اراد رحمۃ امۃ من عبادہ۔ خدای تعالی چون می خواہد مہربانی
گردہی از بندگان خود را مستعجل آنچہ مقدر شدہ است بسوی ایشان پیغمبری قبض نبیہا قبلہا او می میراند خدای تعالی پیغمبر آن امت را
پیش از ان امت یعنی پیش از نزول عذاب فجعلہ لہا فرطا و سلفا بین یدیہا۔ پس میگرداند خدای تعالی پیغمبر را برای امت فرط و متقدمین و سلف و پیش
رو از ان او و معنی فرط چنانچہ سابقا معلوم شد آنکہ پیش رود بمنزل تا اسباب را از دور بر سر آن چاہ جہت آن کہ درون چاہ را راست کند یعنی مقدر
منزل کند و مہیا سازد پیش از آنکہ برسند آنجا کسانی کہ در قافلہ باشند از پیران و زنان و بچگان و مریضان و ضعفاء و مانند ایشان و ہلاک نشوند

خبر داد بعد از آن مقبوض شد یا بر بعضی اصحاب که حاضر بودند نیز این قضیه مکشوف گشت و مشاهده نمودند و از آن جمله این صحابی یا تابعی بود که از وی تعبیر
بمردی از قریش نمود و در باطن چنین میخلد که تواند خضر علیه السلام بصورت مردی از قریش متمثل شده بر امام زین العابدین رضی الله عنه آمده و حدیث
کرده باشد و لهذا تعبیر بلفظ مبهم نموده حکایت کردند فتدبر والله اعلم فلما توفی رسول الله پس چون وفات یافت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله
وسلم جاءت المعزیة آمد تعزیت و تعزیت بصبر فرمودن مصیبت زده را و تسلی دادن او را و عزا صبر و شکیبائی و در بعضی نسخ وجاءت بواو
سمعوا صوتا من ناحیة البیت شنیدند صحابه آوازی را از گوشه خانه که می گوید السلام علیکم اهل البیت سلام بر شما ای اهل بیت پیغمبر یا ای
جماعه که در خانه اید ورحمة الله وبرکاته و مهربانی خدا بر شما باد و فزونیهای کرم وی ان فی الله عزاء من کل مصیبة بدرستی مر خدا را عزاست
از هر مصیبت این عبارت را بچند وجه معنی گفته اند بدرستی که در خدا یعنی در کتاب خدا تعزیه و تسلیه است از هر مصیبت اشارتست بقول وی
سبحانه انا لله وانا الیه راجعون پس عزا اینجا بمعنی تعزیه است یا در دین خدا تعزیه است که شارع ترغیب و تحریض بر آن نموده است و بعضی
گفته اند که معنی آنست که خدا صبر فرماینده و تسلی دهنده است و این را بزبان عرب علم تجرید میگویند که نحو رایت فی زید اسدا یعنی دیدم در زید
شیر را یعنی زید را همچو شیر یافتم و این مناسب تر است بقول وی که فرمود وخلفا من کل هالک و خدا خلف است از هر هلاک شونده و خلف
بمعنی خلیفه یعنی آنکه بجای کسی نشیند در کاری ودرکا من کل فائت و دریافتن و در رسیدن است از هر در گذرنده و تواند که معنی آن باشد
که امید ثواب خدا و نظر داشتن بر آن حاصل است بر صبر بر هر فائت و بر هر مصیبت و جبر میکند نقصان آنرا و تمامه این معانی نزدیک یکدیگر اند
و حاصل همه اینست که خدا بسنده است از هر چیز و بسندگی نمیکند از وی هیچ چیز فبالله فثقوا پس بخدا اعتماد کنید نه بجز وی و در بعضی نسخ
فاتقوا یعنی پس بیاری خدا تقوی کنید وایاه فارجوا و خدا را امیدوارید نه جز او را وانما المصاب من حرم الثواب و نیست مصیبت زده
مگر کسی که محروم گردانیده شده است ثواب را یعنی مصیبت دنیا مصیبت نیست از جهت وجود ثواب آخرت و مصیبت حقیقی آنست که صبر نکند
و از ثواب محروم ماند فقال علی رضی الله عنه اتدرون من هذا پس گفت علی رضی الله عنه آیا در می یابید کیست این مرد که تعزیه کرد هو الخضر
این خضر است که بتعزیه اصحاب و اهل بیت آنحضرت آمده ظاهر و متبادر از سیاق کلام آنست که مراد بعلی امیر المؤمنین علی باشد که حاضر بود
در آن وقت و احتمال دارد که امام علی زین العابدین باشد که وقت روایت حدیث بحاضران مجلس خود گفت والله اعلم رواه البیهقی فی دلائل
النبوة و در حصن حصین برمز مستدرک آورده که چون وفات یافت آنحضرت تعزیه کردند ایشان را ملائکه و ذکر کرد این عبارت که در حدیث مذکور
شد بعد از آن آورده که در آمد مردی سفید ریش صبیح ملیح پس گام زد و در گذشت از مردم پس بگریست پس التفات کرد بسوی صحابه و گفت ان فی
الله عزاء پس گفت ابوبکر و علی هذا الخضر و این دلالت دارد بر آنکه مراد بعلی در حدیث سابق علی مرتضی است رضی الله عنه +۶+

باب

در متممات و لواحق باب سابق +۶+

الفصل الاول عن عائشة رضی الله عنها قالت ما ترک رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دینارا ولا درهما ولا شاة ولا بعیرا
گفت عائشه رضی الله عنها که نگذاشت آنحضرت بعد از وفات نه دینار زر و نه درهم نقره و نه گوسفند و نه شتر ولا اوصی بشیء و نه وصیت کرد

فقال پس گفت جبرئیل - یا محمد ان اللہ ارسلنی الیک - بدرستی کہ خدای تعالیٰ فرستادہ است مرا بسوی تو تا بگیرم جان ترا - و گذاشتن مرترا - و تشریف بفرمایم ترا - فقال پس گفت آنحضرت - و حالیکہ این تکریم و تشریف مخصوص ست تو - و بسیار ملک عرضہ شدہ اند بر من - می پرسد ترا از چیزی کہ او بر آن داناتر ست بآن چیز از تو یقول کیف تجدک - می گوید خدای تعالیٰ چگونہ می یابی تو خود را و چیست حال تو - و تعالی احدنی یا جبرئیل ممو با - گفت آنحضرت می یابم خود را ای جبرئیل غمگین - و احدنی مکروبا - و می یابم خود را اندوہگین شاید کہ این غم و اندوہ از جہت امت من بود - فقال جبرئیل کہ بدرستی واقع خواہد شد بعد از تو - ثم جاء الیوم الثانی پس بیستر آمد جبرئیل آنحضرت را روز دوم - فقال لہ ذلک پس گفت مر او را - و این همچنان کہ روز نخست گفتہ بود - فرد علیہ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کما رد اول یوم پس رد کرد بر جبرئیل و جواب داد او را آنحضرت چنانچہ جواب داد او را در نخستین روز - ثم جاء الیوم الثالث فقال کما قال اول یوم و رد علیہ کما رد علیہ با و معناہ پس آمد جبرئیل روز سوم - و گفت مانند آنچہ گفتہ بود اول روز - و رد علیہ کما رد علیہ با و معناہ - و جواب داد او را آنحضرت مانند آنچہ جواب داد او را در اول روز - و معنای ہر دو یکی ست - ثم جاء الیوم الرابع فقال کما قال الاول والثالث و رد علیہ کما رد علیہ با و معناہ کما یقال لما یعمل - پس آمد با جبرئیل فرشتہ کہ گفتہ میشود او را اسمعیل - علی مائۃ الف ملک - او موکل ست بر صد ہزار فرشتہ - کل ملک علی مائۃ الف ملک - ہر فرشتہ از ان موکل بر صد ہزار فرشتہ دیگر - فقال انا اسمعیل صاحب سبعین الفا - و نیاست در حدیث ذکر ملک الموت نکردن از جہت ظہور آن و علم یاران بآنکہ ملک الموت بعد از آمدن جبرئیل و آن ملک آمدہ حاضر شدہ باشد - و بیوطی در کتاب بجہا یک نعیم اخبار الملائکہ - و بیہقی در کتاب البعث آوردہ کہ چون روز سوم شد فرود آمد جبرئیل و با او ملک الموت بود و با ہر ہزار فرشتہ بود در ہوا کہ او را اسمعیل میگویند موکل بر ہفتاد ہزار فرشتہ و ہر فرشتہ از ان موکل بر ہفتاد ہزار فرشتہ - فاستاذن علیہ پس طلب اذن کرد آن فرشتہ اسمعیل نام از برای آمدن بر آنحضرت فسار معہ پس برسید آنحضرت جبرئیل را از حال این فرشتہ پس جواب داد او را جبرئیل کہ این فرشتہ است چنین چنین و این در حدیث ذکر نیست - ثم قال جبرئیل یا ملک الموت استاذن علیک - پس گفت جبرئیل این فرشتہ مرگ ست یعنی غرض او طلب اذن میکند تا در آید بر تو سو استاذن علی آدمی قبلک - استیذان کردہ است بآنکہ در آید بر ہیچ آدمی پیش از تو - و الا استاذن علی آدمی بعدک - و استیذان نخواہد کرد بر ہیچ آدمی بعد از تو یعنی این شرف و کرامت مخصوص بحضرت تست کہ ملک الموت طلب اذن میکند کہ در آید بر تو و الا بر آمدن بر دیگر یکایک می در آید و جان می ستاند - فقال ایذن لہ پس گفت آنحضرت اذن دہ مرا را استاذن لہ پس اذن داد جبرئیل ملک الموت را پس در آمد بر آنحضرت و سلام علیہ پس سلام داد ملک الموت بر آنحضرت - ثم قال پس گفت ملک الموت - یا محمد ان اللہ ارسلنی الیک - بدرستی خدای تعالیٰ فرستادہ است مرا بسوی تو - فان امرتنی ان اقبض روحک قبضت پس اگر فرمائی مرا کہ بستانم روح پاک ترا بستانم آنرا - و ان امرتنی ان اترکہ ترکتہ - و اگر فرمائی مرا کہ بگذارم روح ترا بگذارم آنرا - فقال و تفعل پس گفت آنحضرت می کنی ہر آئینہ آنچہ می ستانی جان مرا یا ملک الموت - فقال نعم مامرت بہ گفت ملک الموت آری میکنم آنچہ امر کردہ شدہ ام بآن - و امرت ان اطیعک - و امر کردہ شدہ ام کہ فرمان ببرم ترا در آنچہ امر کنم ترا در او - فان امرتنی بقبضہ قبضتہ - ثم قال پس اگر فرمائی مرا بقبض روح تو قبض کنم آنرا - ثم قال پیغمبر گفت راوی فنظر النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الی جبرئیل علیہ السلام پس نظر کرد آنحضرت بسوی جبرئیل کہ چہ می گوید ملک الموت و چہ باید کرد مرا - فقال جبرئیل یا محمد ان اللہ قد اشتاق الی لقائک پس گفت جبرئیل - بدرستی خدای تعالیٰ بتحقیق آرزومند و خواہان ست دیدار و ملاقات تو - فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لملک الموت - امض لما امرت بہ - و در بعضی نسخ لما امرت - و گذران مر چیزی را کہ امر کردہ شدہ بآن چیز - بگیر ہر چہ حکم خدا ست قبض روحہ - پس قبض کرد ملک الموت روح پاک آنحضرت را - اگر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد از آمدن جبرئیل و ملک الموت و ملک یکایک این گفتگو کہ مذکور شد زمانی فرصت یافت و از این قضیہ بعضی اصحاب

بحضرت کرد و بجهت ناز و نیازی که در میان ایشان بود گفت بخدا سوگند بدرستی من گمان می برم ترا که دوست میداری و میخواهی تو مرگ مرا فلو کان
ذلک پس اگر واقع شود مرگ من لظللت آخر یومک معرسا ببعض ازواجک هر آئینه می گردی در آخر همان روز عروسی کننده ببعضی از زنان
خود فی الصراح عرس و اعراس زناشوئی کردن و جماع کردن و روایت در حدیث از اعراس ست و از تعریس نیز آمده بهمین معنی یا بمعنی در آخر شب
فرود آمدن مقصود آنست که مرا فراموش میکنی و بدیگران می پردازی ؎ در مردنم این ناله نه از رفتن جان ست ٭ از یار جدا می شوم این ناله از آنست
فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بل انا و ارأساه بگذار ای عائشه ذکر درد سر خود را و یاد کردن مرگ خود را و مشغول باش
بدرد سر من و ذکر موت من که من از عالم میروم و تو بعد از من بسیار زنده خواهی بود و این معنی را آنحضرت بوحی دانست بعد از آن بتقریب ذکر
موت خود یاد از خلافت ابوبکر صدیق کرد که واقع شدنی ست و درین خوش کردن دل عائشه و بشارت دادن او را باین دولت و نعمت
نیز هست فرمود و لقد هممت او اردت شک راوی ست ان ارسل الی ابی بکر و ابنه و هر آئینه بتحقیق قصد کردم و خواستم که بفرستم کسی را
بسوی ابی بکر و پسر وی مراد بدان عبد الرحمن ست که پسر رشید ابوبکر و شقیق عائشه بود و اعهد و وصیت کنم ابوبکر را بخلافت و ولی عهد خود
گردانم او را ان یقول القائلون او یتمنی المتمنون از جهت ترس و کراهت اینکه بگویند گویندگان که ما سزاوارتریم بخلافت یا آرزو کنند
آرزو کنندگان کاشکی ما خلیفه باشیم ثم قلت یأبی الله پستر گفتم من با دل خود ابا دارد خدای تعالی از خلافت غیر ابی بکر و یدفع المؤمنون
و دور می کنند مسلمانان آنرا او یدفع الله و یأبی المؤمنون یا بر عکس عبارت مذکور فرمود پس ازین جهت نه طلبیدم و وصیت نکردم و دانستم که خلاف
آن واقع شدنی نیست و در واقع همچنان شد که آنحضرت خبر داد رواه البخاری و این حدیث اول دلیل ست بر خلافت ابی بکر بعد از آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم ۸ و عنها قالت رجع الی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ذات یوم من جنازة من البقیع گفت عائشه رضی الله عنها
باز برگشت بسوی من آنحضرت روزی از دفن جنازه از بقیع که مقبره مدینه است فوجدنی و انا اجد صداعا پس یافت مرا آنحضرت و حال آنکه
من می یابم درد سر را و انا اقول و من می گویم و ارأساه قال گفت آنحضرت بل انا یا عائشة بلکه من می گویم ای عائشه و ارأساه
قال و ما ضرک لو مت قبلی فغسلتک و کفنتک و صلیت علیک و دفنتک گفت آنحضرت و چه زیان می کند ترا ای عائشه اگر بمیری تو پیش
از من پس بشویم من ترا و کفن کنم ترا و نماز بگزارم بر تو و در گور کنم ترا قلت گفتم من لکانی بک هر آئینه گویا که من ملابس و مخالطم بتو و الله
لو فعلت ذلک لرجعت الی بیتی بخدا سوگند اگر می کردی تو آنرا هر آئینه باز می گشتی بسوی خانه من فعرست فیه ببعض نسائک پس عروسی
میکردی تو در خانه من ببعضی زنان تو فتبسم رسول الله پس لب شیرین کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم ثم بدئ فی وجعه الذی مات فیه
پستر آغاز کرده شد درد آنحضرت که فوت کرد در وی رواه الدارمی ۹ و عن جعفر بن محمد عن ابیه ان رجلا من قریش دخل علی ابیه علی بن
الحسین روایت میکند امام جعفر صادق از پدر بزرگوار خود که امام محمد باقر ست که مردی از قریش در آمد بر پدر وی که امام علی زین العابدین بن امام
شهید حسین بن علی بن ابیطالب ست رضی الله عنهم و سلامه علیهم اجمعین فقال الا احدثک عن رسول الله گفت آن مرد آیا حدیث نکنم ترا از
پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم قال بلی حدثنا عن ابی القاسم گفت امام زین العابدین بلی حدیث کن ما را از ابی القاسم که کنیت آنحضرت ست
صلی الله علیه و آله و سلم قال لما مرض رسول الله هنگامی که بیمار شد پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم اتاه جبرئیل آمد او را جبرئیل علیه السلام

حلت کرد و قبولی هشت ماه و بعضی سه ماه و دو ماه نیز گفته اند و یکشنبه بفتاد روز فیضحکت پس بفاطمه چون خبر فرود رسیدن با آنحضرت رسید خنده
کرد - قرأها بعض ازواج النبی - پس دیدند فاطمه را بعض از زنان پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم درین حال و گفته اند که مراد به بعض ازواج عائشه است
رضی الله عنها چنانکه در بعضی روایات بتصریح آمده است و لیکن ظاهر لفظ این حدیث درین تعدد دست فقال - پس گفت آن بعض ازواج - یا فاطمة
ما ینک بکیت ثم ضحکت - ای فاطمه دیدیم ما ترا که اول گریه کردی پستر خنده کردی این چه بود - قالت ما کنت لافشی سر رسول الله صلی الله علیه وسلم
گفت فاطمه بدرستی آنحضرت خبر داد مرا که رسانیده شده است بوی خبر موت و پس گریه کردم - فقال لی الآن بکی فانک من اهل بیتی فضحکت -
و در بعضی روایات آمده است که فاطمه خبر نداد بحقیقت حال و گفت این نسبت میان من و میان رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم خبر
نمیدهم بآن هیچ یکی را بعد ازان خبر داد بعد از وفات آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و آنحضرت نیز بوی پوشیده و پنهان گفته بود - قال رسول الله
و گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم اذا جاء نصر الله والفتح و جاء اهل الیمن - وقتیکه آمد یاری دادن خدا و فتح کردن مکه و آمدن اهل یمن
که ابو موسی اشعری و گروه او باشند رضی الله عنهم مقصود تفسیر قول حق تعالی ست که فرمود و رأیت الناس یدخلون فی دین الله افواجا
و اعلام بآنکه مراد بناس اهل یمن اند بعد ازان مدح اهل یمن کرد و فرمود هم ارق افئدة - ایشان یعنی اهل یمن نرم و تنک ست دلهای
ایشان کنایت ست از سرعت اجابت و قبول احکام و تاثیر از قوارع تذکیر و مواعظ و سلامت از غلظت و قساوت - و الایمان یمان - و
ایمان یمنی ست که از یمن آمده اشارتست بکمال اهل یمن در ایمان و اطاعت و انقیاد بحبت مبالغه در مدح و عنایت - و الحکمة یمانیة - و علم و
حکمت که عبارت از معرفت حقائق اشیاء و احوال آنهاست نیز یمنی ست و نسبت تمام یمن دارد اشارتست بآنچه سوال کرد ابو موسی رضی الله
عنه از احوال مبدأ و معاد و حقائق و معارف ابتدا آفرینش چنانکه در کتاب بدء الخلق گذشت و بعضی گفته اند که نسبت دادن ایمان و
حکمت بیمن بحبت آنست که ایمان از مکه پیدا شده و مکه از تهامه است و تهامه از یمن ست و بعضی گفته اند که این کلام را آنحضرت در تبوک گفته که
بجانب شام ست و مکه و مدینه از آنجا بجانب یمن ست پس مراد مدح مکه و مدینه است پوشیده نماند که سیاق حدیث در آن ست که این کلام در عرض
خود فرموده مگر آنکه گویند راوی این کلام را بتقریب که اهل یمن درین حدیث از حدیث دیگر آورده ذکر کرد و الله اعلم و ابو عبید گفته که مراد بدان
انصار اند که در اصل از یمن اند پس نسبت کرده شد ایمان و حکمت بایشان بحبت مبالغه در مدح و صاحب فتوحات مکی حدیث - انی لاجد نفس
الرحمن من جانب الیمن - را همین حمل کرده که تنفیس و تفریج آنحضرت از کرب و ضیق معاملهٔ اهل شرک از جانب انصار حاصل شد و الله اعلم

رواه البخاری ۷۰۱ + و عن عائشة انها قالت - و روایت ست از عائشه صدیقه رضی الله عنها که وی گفت یعنی نزد آنحضرت - دار ۳۱۱
یعنی وای در دمن ظاهر است عائشه درد سر گرفت پس ندبه کرد بر آن و بعضی گفته اند که مراد بر اس ذات ست و اشارت کرد بدان بموت خود -
فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ذاک لو کان و انا حی - آن یعنی موت تو ای عائشه اگر واقع شود و من زنده باشم
فاستغفر لک و ادعو لک - پس طلب آمرزش کنم برای تو و دعا کنم مر ترا - فقالت عائشة واثکلیاه - ای مردن و مصیبت و هلاک من
و ثکل بفتح مثلثه و ضم آن در اصل یعنی مردن و هلاک شدن و فقدان ولد یا والد ست مراد اینجا موت ست و ذکر مرض نیز یا و از موت می دهد
و این کلام همین طور بر زبان عرب نزدیک ست و مصیبت میرود بی آنکه معنی حقیقی مراد باشد - والله انی لاظنک تحب موتی - عائشه خطاب

اما تعلمین ان ما عند الله خیر لرسول الله - آیا نمیدانی تو ای ام ایمن که چیزی که نزد خداست از درجت و ثواب بهترست مر پیغمبر خدا را صلی الله علیه
وآله وسلم فقالت انی لا ابکی انی لا اعلم ان ما عند الله تعالی خیر لرسول الله - گفت ام ایمن که من گریه نمی کنم از جهت اینکه من نمیدانم که آنچه
نزد خداست بهترست مر پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم ولکن ابکی ان الوحی قد انقطع من السماء - ولیکن می گریم ازین جهت که وحی بتحقیق
منقطع شد نزول وی از آسمان فهیجتهما علی البکاء - پس انگیخت و شورانید ام ایمن با این کلمه وی ابوبکر و عمر را بر گریه فجعلا یبکیان معها
پس گشتند ابوبکر و عمر که گریه می کنند با ام ایمن - رواه مسلم ۵ + وعن ابی سعید الخدری قال خرج علینا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
فی مرضه الذی مات فیه - گفت ابوسعید بیرون آمد بر ما آنحضرت در بیماری خود که مرد در وی - ونحن فی المسجد - و حال آنکه ما در مسجد بودیم - عاصبا راسه
بخرقة - و بسته سر مبارک خود را بجامه عصب بجامه سر بستن و عصابه سر بند و خرقه پاره جامه زده - حتی اهوی نحو المنبر - تا آنکه میل کرد آنحضرت بسوی
منبر - فاستوی علیه - پس برآمد بر منبر - واتبعناه - و پیروی کردیم ما آنحضرت را و همراه وی رفتیم تا منبر - قال - گفت آنحضرت - والذی نفسی
بیده انی لانظر الی الحوض من مقامی هذا - سوگند بآن خدا که بقای ذات من در دست قدرت اوست بدرستی من می بینم بسوی حوض از اینجای
خود که ایستاده ام - ثم قال ان عبدا عرضت علیه الدنیا وزینتها - پستر گفت آنحضرت که بنده از بندگان عرض کرده و نموده شد بروی دنیا و
آرایش آن - فاختار الآخرة - پس برگزید آن بنده آخرت را بر دنیا و در روایات آمده است که جبرئیل آمد و گفت یا محمد فرمان میشود که اگر
خواهی در دنیا باش و خزائن دنیا را بتو بسپاریم و کوهها را برای تو از طلا و نقره سازیم باش و ثوابی و درجتی که نزد ما تراست از آن کم نکنیم و اگر
خواهی نزد ما بیا آنحضرت سر فرود افگند و می گویند که از موالی آنحضرت یکی حاضر بود عرض کرد یا رسول الله چند روز همین جا باش که از دولت تو
ما برخوریم و بیاسائیم آنحضرت نگاه بجانب جبرئیل کرد و فهمید که مقصود چیست و گفت همان خواهم که آنجا بیایم غرض که چون آنحضرت
قصه آن بنده را گفت - فلم یفطن لها احد غیر ابی بکر - پس در نیافت و زیرکی نکرد مر این کلمه را و نفهمید مقصود را جز ابوبکر صدیق یفطن بفتح
تحتانیه و سکون فا بحرکات ثلثه طا فطنت دانا شدن و زیرکی نمودن و فهمیدن مقصود از کلام غیر - فذرفت عیناه - پس روان شد اشک از
دو چشم ابی بکر رضی الله عنه - فبکی - پس گریه کرد - ثم قال بل نفدیک بآبائنا وامهاتنا وانفسنا واموالنا - پستر گفت که عاشق صادق
جمال محمدی بود بلکه فدای تو می گردانیم پدران و مادران و جانهای خود را و مالهای خود را - یا رسول الله قال - گفت راوی - ثم هبط - پستر فرود آمد آنحضرت
از منبر - فما قام علیه حتی الساعة - پس نایستاد آنحضرت بر منبر تا روز قیامت و این آخر برآمدن آنحضرت بود بر منبر صلی الله علیه وآله وسلم - رواه
الدارمی ۶ + وعن ابن عباس قال لما نزلت - گفت ابن عباس هنگامی که فرود آمد سوره - اذا جاء نصر الله والفتح دعا رسول الله -
خواند پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فاطمة - فاطمه زهرا را پیش خود - قال نعیت الی نفسی - گفت آنحضرت رسانیده شده است بسوی من خبر
موت من یعنی این سوره که مخبرست بآمدن نصر و فتح الهی و در آمدن مردم در دین اسلام و امر الهی تعالی بمن به تسبیح و تحمید و استغفار مشعرست بتمام
شدن کارخانه دعوت و توجه استعداد سفر آخرت و رجوع بدرگاه عزت - فبکت - پس گریه کرد فاطمه رضی الله عنها بشنیدن این سخن بر فراق آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم - قال لا تبکی فانک اول اهلی لاحق بی - گفت آنحضرت بفاطمه نگری زیرا که تو نخستین اهل بیت منی در رسنده بمن و دریابنده مرا
یعنی تو بعد از من پیش از همه می میری و بمن میرسی و الم فراق را بسیار نمی بینی و آنچنان بود که فاطمه زهرا بعد از آنحضرت بقول صحیح بشش ماه

حال مرض آنحضرت و وفات وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حتی بل در صحیحین مسطور است کہ چندان گریہ کرد کہ تر کرد اشک وی سنگریزہ ہا را کہ در آنجا افتادہ بود فقلت یا ابن عباس و ما یوم الخمیس گفتم من ای ابن عباس چیست روز پنجشنبہ چہ حال دارد و چہ واقع شدہ در وی ظاہر عبارت در آنست کہ قائل این سلیمان احول باشد و نہ چنین ست بلکہ قائل ابن سعید بن جبیر ست کہ سلیمان احول را دیدہ است از وی و روایت از ابن عباس چنانکہ از سیاق کلام بخاری ظاہر میشود و قال گفت ابن عباس اشتد برسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وجعہ سخت شد با آنحضرت درد وی فقال ائتونی بکتف اکتب لکم کتابا لن تضلوا بعدہ ابدا پس گفت آنحضرت بیارید مرا شانہ تا بنویسم برای شما کتابی را کہ ہرگز گمراہ نشوید بعد از وی ہمیشہ گفتہ اند این عبارت بظاہر دلالت بر آن می نماید کہ مراد کتابت احکام باشد مفصلا و اللہ اعلم فتنازعوا پس نزاع و کشاکش کردند و اختلاف نمودند ولا ینبغی عند نبی تنازع نمی باید نزد پیغمبر نزاع و اختلاف ظاہر سیاق کلام در آنست کہ این کلام ابن عباس ست کہ در میان حدیث ادراج نمودہ و بعضے گفتہ اند کلام آنحضرت ست فافہم فقالوا ما شانہ آیا ہجر پس گفتند بعضے صحابہ چیست شان او و چہ شدہ است او را آیا مختل شدہ است کلام او بسبب مرض و این انکار ست بر کسی کہ میگفت نبویسید یعنی چرا منع می کنید از نوشتن خیال می کنید کہ مختل شدہ است کلام این اعتقاد بحضرت او نتوان کرد و ہجر بمعنے تخلیط و ہذیان نیز آمدہ وی آید و این نیز ممتنع ست از آنحضرت بگذارید کہ بنویسد کلام مجمل بر استفہام انکاری ست و اگر بدون استفہام ہم روایات حرف استفہام مذکور نباشد مقدر ست فافہم استفہموہ استفہام کنید از وی و بپرسید کہ چہ میفرماید و چہ غرض دارد فذہبوا یردون علیہ پس رفتند صحابہ و خواستند کہ باز گردانند کلام را بسوی وی فقال دعونی فذالذی انا فیہ خیر مما تدعونی الیہ پس این حالتی کہ من در آنم از مراقبہ حق و توجہ بلقای او سبحانہ و تعالی بہتر ست از آنچہ شما مرا بآن میخوانید مرا الی آن از نزاع و خلاف و لغط و فامروہم بثلث پس چون در گذشتند از این گفتگو امر کرد آنحضرت ایشان را بسہ خصلت فقال اخرجوا المشرکین من جزیرۃ العرب بیرون آرید مشرکان را از جزیرۂ عرب یعنی این جزیرۂ عرب در اول کتاب باب الوسوسہ گذشتہ است واجیزوا الوفد بہ بدہید و انعام کنید بر ایلچیان کہ از امراء و ملوک نزد شما آیند و آزار نکنید و نکشید ایشان را خواہ مسلمانان باشند یا کافر بنحو ما کنت اجیزہم بمانند آنچہ من بودم کہ جائزہ میدادم ایشان را و سکت عن الثالثۃ و خاموش ماند آنحضرت از خصلت سوم او قالہا فنسیتہا یا گفت آنحضرت پس من فراموش کردم گفتہ اند کہ سوم تجہیز جیش اسامہ ست کہ آنحضرت در تہیۂ اسباب آن بود و در اثنای آن بیمار شد بامتناع از تعیین بعضی ست چنانکہ خواہد آمد یا قبض روح مرا بعد از من مانند تبی کہ برسد و میشود قال سفیان ہذا من قول سلیمان گفت سفیان بن عیینہ این سخن کہ سکوت کرد یا گفت کہ من فراموش کردم قول سلیمان احول ست متفق علیہ ۴۲ وعن انس قال قال ابوبکر لعمر رضی اللہ عنہما بعد وفات رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و از انس ست کہ گفت گفت ابوبکر مر عمر را بعد از وفات آنحضرت انطلق بنا الی ام ایمن سیر بما الیہا نزور ہا کان یزورہا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بیرون رویم ما را بسوی ام ایمن بفتح ہمزہ و میم کہ مولاۃ آنحضرت بود و وارث از پدرش رسیدہ بود و زوجہ زید بن حارثہ و والدۂ اسامہ بن زید بود و زیارت میکردند او را کما کان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یزورہا تا زیارت کنیم ام ایمن را چنانکہ بود آنحضرت کہ زیارت میکرد ام ایمن را فلما انتہینا الیہا بکت پس چون رسیدیم ما بسوی ام ایمن بگریست ام ایمن از این عبارت ظاہر میشود کہ انس نیز ہمراہ ابوبکر و عمر شد و در بعضے نسخ انتہیا بلفظ تثنیہ غائب یعنی رسید ابوبکر و عمر فقالا لہا ما یبکیک پس گفتند ابوبکر و عمر چہ چیز گریانیدہ ترا و بچہ سبب گریہ آوردی تو

خواست که تخفیف کند بر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم نزد سختی درد بیماری و دانست وی رضی الله عنه که این حکم و امر از حضرت وی
بجزم و ایجاب نبود بلکه برای مصلحت ایشان بود اگر بکنند مختار اند و اگر نکنند ایشان دانند و عادت مستمره بود که چون امر میکرد
صحابه را نه بطریق ایجاب و الزام و ایشان مراجعت می کردند از آن می گذاشت ایشان را به رای و صلاح دید ایشان
و اگر امری لابد و ضروری بود نمی گذاشت ایشان را با ایشان و عمر دانست که شاید امری باشد شاق و سخت بر صحابه
موجب امتحان و فتنه ازین جهت اشارت کرد که ترک آن اولی است و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم نیز ترک کرد و این مثل آنست
که گذشت در اول کتاب از فرستادن ابی هریره که بشارت دهد مردم را هر که لا اله الا الله گوید به بهشت در آید پس منع کرد او را
عمر تا مردم تکیه نکنند و در عمل سست نشوند و طائفه گفته اند که این امر از آنحضرت ابتداءً نبود بلکه نخست بعضی اصحاب از وی
صلی الله علیه وآله وسلم طلبیدند که چیزی بنویسد پس اجابت کرد رغبت ایشان را و چون دید که بعضی راغب نیستند چنانچه عمر و هر که موافق
وی بود ترک کرد و کذا قال القاضی عیاض فی الشفاء والله اعلم و بیهقی گفته است که سفیان بن عیینه از اهل علم نقل کرده است
که آنحضرت میخواست که خلافت ابوبکر صدیق را بنویسد بعد از آن ترک کرد بجهت اعتماد بر آنچه تقدیر الهی رفته است و اعتماد
بر آنکه تجاوز نخواهند کرد از آن مومنان چنانکه فرمود یابی الله والمومنون الا ابابکر چنانکه در فصل ثالث از حدیث بخاری بیاید
و ادعای شیعه که مقصود کتابت وصیت برای علی مرتضی رض و استخلاف وی بود خالی از تناقض نیست چه ایشان می گویند که در غدیر خم
استخلاف وی رضی الله عنه بنص قطعی به ثبوت پیوسته پس دیگر چه احتیاج نوشتن است و تمام این مبحث در باب مناقب علی بیاید۔
فاختلف اهل البیت واختصموا پس اختلاف کردند آنهائی که در خانه بودند و خصومت و جدال و پیکار نمودند فمنهم من یقول قربوا
یکتب لکم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم پس بعضی از ایشان کسی بود که می گفت نزدیک گردانید یعنی اسباب کتابت را که بنویسد
برای شما پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم۔ ومنهم من یقول ما قال عمر۔ و بعضی از ایشان کسی بود که می گفت آنچه گفت عمر۔ فلما اکثروا
اللغط والاختلاف قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قوموا عنی پس چون بسیار کردند بانگ و خروش و اختلاف گفت آنحضرت
برخیزید و دور شوید از من و لغط بفتح لام و غین معجمه مفتوحه و سکون آن نیز آمده و طاء مهمله آواز یا آواز مبهم که فهم کرده نشود۔ قال عبید الله
گفت عبید الله که راوی حدیث است از ابن عباس فکان ابن عباس یقول پس بود ابن عباس که می گفت۔ ان الرزیة کل
الرزیة ما حال بین رسول الله۔ همه مصیبت چیزیست که در میان آمد میان پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم و بین ان یکتب لهم ذلک
الکتاب۔ و میان آنکه بنویسد مر ایشان را آن کتاب را۔ لاختلافهم ولغطهم۔ از جهت اختلاف ایشان و آواز و خروش ایشان کاشکی
اختلاف و لغط نمیکردند تا چیزی می نوشت که سبب هدایت میشد و رزیه بر وزن فعلیه مصیبت ارزاء جماعت۔ وفی روایة سلیمان
بن ابی مسلم الاحول۔ و در روایت سلیمان که یکی از ثقات و ائمه ایشان است و روایت میکند از وی سفیان بن عیینه همچنین آمده است
قال ابن عباس یوم الخمیس وما یوم الخمیس۔ روز پنجشنبه چه غریب است روز پنجشنبه و آنچه واقع شده از مصیبت غریب
در آن اشارت میکند بآن روز پنجشنبه که قضیه مذکوره در وی واقع شده۔ ثم بکی۔ پستر گریه کرد ابن عباس بریا و این روز پنجشنبه با تذکر

شرف و عزت انبیا در درگاه صمدیت والا آنچه حکم ست البته شدنی ست و ایشان نیز همان را اختیار میکنند که باطن حکم ست - قالت عائشة
فلما نزل به بضم نون و کسر زای یعنی نزول کرده شد بآنحضرت یعنی نازل شد بوی ملک الموت و بفتحات نیز روایت ست و در روایتی
فلما نزلت به نیز آمده یعنی نزول کرد بیت یعنی مرگ بآنحضرت - و رأسه علی فخذی - و حال آنکه سر آنحضرت بر ران من بود - غشی علیه - بیهوشی
افگنده شد بروی یعنی بیهوش شد - ثم افاق - پستر بهوش آمد - فاشخص بصره الی السقف - پس بلند گردانید بینائی خود را بجانب سقف خانه
ثم قال - پستر گفت - اللهم الرفیق الاعلی - خداوندا اختیار کردم رفیق اعلی را - قلت اذن لا یختارنا - گفتم من اکنون که اختیار میکند آن عالم را
اختیار نمیکند ما را - قالت - گفت عائشه - و عرفت انه الحدیث الذی کان یحدثنا به و هو صحیح - و شناختم من که این مصدوق همان
خبر ست که بود آنحضرت که خبر میداد ما را در حال صحت - فی قوله انه لم یقبض نبی قط حتی یری مقعده من الجنة ثم یخیر - خبر میداد در قول خود
که قبض کرده نمیشود هیچ پیغمبری هرگز تا می بیند جای نشست خود را از بهشت پستر مخیر گردانیده میشود پس این دیدن بجانب بهشت بود
و گفتن این سخن اللهم الرفیق الاعلی جواب آن تخییر بود و ازینجا استیناسی بآن قول که مراد برفیق اعلی بهشت ست می توان یافت -
قالت عائشة فکان آخر کلمة تکلم بها النبی صلی الله علیه و آله و سلم قوله - گفت عائشه پس بود پسین سخن که تکلم کرد با آن کلمه آنحضرت این قول او بود
که اللهم الرفیق الاعلی متفق علیه + ۲ + و عنها قالت کان رسول الله - بود پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم یقول فی مرضه الذی مات فیه
و هم از عائشه ست که گفت بود آنحضرت که می گفت در بیماری خود که فوت کرد در آن بیماری - یا عائشة ما ازال اجد الم الطعام الذی
اکلت بخیبر - ای عائشه همیشه بودم من که می یافتم درد طعامی را که خورده بودم بخیبر از گوسفندی که زهر آلود کردند آنرا اگرچه تاثیر نکرد در هلاک
برای ظهور معجزه و لیکن المی از وی باقی بود و گاه گاه ظهور میکرد - و هذا اوان وجدت انقطاع ابهری من ذلک السم - و این وقت یافتن
من ست بریده شدن رگ دل مرا از آن زهر و ابهر بفتح همزه و سکون موحده و فتح ها رگ دل کذا فی الصحاح و در قاموس گفته ابهر پشت
و رگیست در پشت و رگ گردن ست و چون این متعلق ست بدل باین اعتبار آنرا رگ دل نیز گویند ظاهرا حکمت الهی عز اسمه اقتضای
آن کرد که اثر آن زهر را در وقت موت ظاهر گردانید از برای حصول مرتبه شهادت چنانکه می گویند که ابوبکر صدیق رضی الله عنه
باثر زهر مار مرد که در غار هجرت گزیده بود - رواه البخاری + ۳ + و عن ابن عباس رضی الله عنهما قال لما حضر رسول الله - گفت
ابن عباس هنگامی که حضور کرده شد پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم یعنی حاضر شد او را موت مراد ایام مرض ست که در آن حضور
موت بود و آن روز پنجشنبه بود و وفات روز دوشنبه واقع شد - و فی البیت رجال فیهم عمر بن الخطاب - و در خانه مروان بوده اند
که در میان ایشان عمر بود رضی الله عنه - قال النبی - گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم هلموا اکتب لکم کتابا لن تضلوا بعده
بیائید بنویسم برای شما نوشته که هرگز گمراه نشوید بعد از آن - فقال عمر قد غلب علیه الوجع - پس گفت عمر بتحقیق غالب ست بر آنحضرت
درد - و عندکم القرآن - و نزد شماست قرآن - حسبکم کتاب الله - بس ست شما را کتاب خدا و سنت نیز تابع و تالی آنست و مفسر
مبین اوست گفته اند که آنحضرت خواست که تعیین کند یکی از صحابه را برای خلافت تا واقع نشود نزاع میان ایشان
و بعضی گفته اند که خواست که بیان کند مهمات احکام را بتفصیل و تلخیص تا حاصل شود اتفاق بر منصوص و عمر رضی الله عنه

بر روے کسے - رواہ البخاری + ۲ +

الفصل الثانی + عن انس قال لما قدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم المدینۃ گفت انس وقتی کہ قدوم آورد آنحضرت مدینہ را شادمانی کردند تمامہ مردم تا آنکہ بعثت الحبشۃ بحرابہم - بازی کردند حبشیان بحربہای خود چنانکہ عادت ایشان ست حراب بکسر حاء مہملہ جمع حربہ بفتح نیزہ خرد و دشنہ و فی الصراح حربہ چوب دستی و تازیانہ حراب بکسر جماعت - فرحا بقدومہ - از جہت شاد شدن مر قدوم آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رواہ ابوداؤد و فی روایۃ الدارمی - و در روایت دارمی اینچنین آمدہ است کہ - قال - گفت انس - ما رأیت یوما قط کان احسن ولا اضوأ من یوم دخل علینا فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - ندیدم من ہیچ روزی را ہرگز کہ بود نیک تر و نہ روشن تر از روزی کہ در آمد بر ما پیغمبر خدا در خوشی و شادمانی و بہجت و سرور دلہا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - وما رأیت یوما اقبح ولا اظلم من یوم مات فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - و ندیدم من روزی را زشت تر و نہ تاریک تر از روزی کہ مرد در وی آنحضرت از حیثیت اندوہ و مصیبت و وحشت قلوب والا از حیثیت برکت و کمالیت و نورانیت بہترین ایام و روشن ترین اوقات بود چنانکہ فرمود واجعل خیر ایامی یوم القاک فیہ و فی روایۃ الترمذی قال - و در روایت ترمذی اینچنین آمدہ کہ گفت انس - لما کان الیوم الذی دخل فیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم المدینۃ چون شد روزی کہ در آمد در وی آنحضرت مدینہ را - اضاء منہا کل شیء - روشن شد از مدینہ ہر چیز حتی در و دیوار وی - فلما کان الیوم الذی مات فیہ اظلم منہا کل شیء - پس ہرگاہ کہ شد روزی کہ مرد آنحضرت در وی تاریک شد از مدینہ ہر چیز - وما نفضنا ایدینا عن التراب وانا لفی دفنہ حتی انکرنا قلوبنا - و نیفشانیدیم ما دستہای خود را از خاک تا آنکہ منکر شدیم دلہای خود را و نا آشنا دانستیم او را کنایت ست از کم شدن صفا و نورانیت کہ حاصل بود از مشاہدہ و حضور آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و اشارتست بتفاوت حال حضور و غیبت و انقطاع مادہ وحی و فقدان نورانیت آن و این معنی را در رسالہ مرج البحرین بیانی کردہ شد بزبانی خوش + ۲ + وعن عائشۃ قالت لما قبض رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اختلفوا فی دفنہ - گفت عائشہ ہنگامی کہ قبض کردہ شد روح آنحضرت اختلاف کردند صحابہ در موضع دفن آنحضرت کہ در کجا باید دفن کرد پس بعضے صحابہ گفتند کہ بمکہ می باید دفن کرد و بعضے گفتند بمدینہ باید دفن کرد در بقیع و بعضے دیگر گفتند کہ در قدس باید برد کہ قبور انبیا آنجاست - فقال ابوبکر سمعت من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شیئا - پس گفت ابوبکر رضی اللہ عنہ شنیدہ ام من از آنحضرت درین باب چیزی و آن چیز اینست کہ - قال - گفت آنحضرت - ما قبض اللہ نبیا الا فی الموضع الذی یحب ان یدفن فیہ - قبض نکردہ است خدا روح ہیچ پیغمبری را مگر در جائی کہ دوست می دارد آن پیغمبر یا حق تعالی کہ دفن کردہ شود آن پیغمبر در آنجا - ادفنوہ فی موضع فراشہ - دفن کنید او را در جاے خوابگاہ وے - رواہ الترمذی + ۹ +

الفصل الثالث + عن عائشۃ - رضی اللہ عنہا قالت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول وہو صحیح انہ لن یقبض نبی - گفت عائشہ بود آنحضرت کہ می گفت و حال آنکہ وی تندرست بود کہ ہرگز قبض کردہ نمیشود روح ہیچ پیغمبری - حتی یری مقعدہ من الجنۃ - تا آنکہ نمودہ شود آن پیغمبر را جای نشست او در بہشت و یری بفتح یا نیز آمدہ است یعنی تا می بیند آن پیغمبر جای نشست خود را از بہشت - ویخیر - بعد از آن مخیر ساختہ می شود آن پیغمبر اگر میخواہی بدرگاہ ما بیا و اگر میخواہی ہم در دنیا باش و این صورت تخییر ست از برای اظہار

واز نیجا است قول عائشہ کہ گفت رشک نبردم بہیچ یکے بآنچہ دیدم از سختی موت بعد از آنچہ دیدم از سختی موت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فافہم وباللہ التوفیق
ثم نصب یدہ وجعل یمسح وجہہ بالماء ثم قال لا الہ الا اللہ ان للموت سکرات ثم مد یدہ فجعل یقول فی الرفیق الاعلی حتی قبض ومالت یدہ
ودر رفیق اعلی میخواہم درآمدن در رفیق اعلی ودر روایتی آمدہ کہ فرمود اختر الرفیق الاعلی اختیار کردم رفیق اعلی را حتی قبض ومالت یدہ
تا آنکہ قبض کردہ شد آنحضرت ومیل کرد دو پایان افتاد دست شریف وی ودر مراد بر رفیق اعلی اقوال ست بعضی گفتہ اند کہ مراد آنہا ست
کہ ساکن اند در اعلی علیین در حضرت قدس چنانکہ در حدیث دیگر واقع شدہ است مع النبیین والصدیقین وحسن اولئک رفیقا ورفیق آدم نیز ست
واقع میشود بر واحد وکثیر بمراد ملأ اعلی وعالم ملکوت ست وبعضی گفتہ اند کہ مراد بر رفیق اعلی حضرت رب العزۃ است واطلاق رفیق بر وی ثابت
آمدہ است ودر حدیث آمدہ است ان اللہ رفیق یحب الرفق فی الامر وموید این ارادہ است آنچہ در بعضے اخبار آمدہ است کہ جبرئیل آمد و
گفت کہ خدای تعالی مشتاق ست وتخییر میکند او را میان آنکہ زود بر دنیا ودر آمدن آنجا اختیار فرمود آنحضرت اختر الرفیق الاعلی واللہ اعلم وبعضے
رفیق اعلی را بہشت نیز حمل کردہ اند ورفق بمعنی نرمی کردن وسود داشتن نیز آمدہ است ومراد بر رفیق جای رفق ست - رواہ البخاری
وعنہا قالت سمعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ما من نبی یمرض الا خیر بین الدنیا والآخرۃ - وہم از عائشہ است گفت شنیدم
آنحضرت را کہ می گفت نیست ہیچ پیغمبرے کہ بیمار شود مگر آنکہ مخیر گردانیدہ میشود میان دنیا وآخرت یعنی بدست او اختیار میدہند کہ اگر
خواہد در دنیا باشد واگر خواہد بیاید آخرت خواہد - وکان فی شکواہ الذی قبض - وبود آنحضرت در بیماری خود کہ قبض کردہ شد در وی ودر بعضے
نسخ قبض فیہ اخذتہ بحۃ شدیدۃ - گرفت آنحضرت را سرفہ سخت وبحہ بضم موحدہ وتشدید حاء مہملہ در شتی آواز در فی الصراح بحہ گلو گرفتگی
فسمعتہ یقول لیس شنیدم آنحضرت را کہ میگوید مع الذین انعمت علیہم من النبیین والصدیقین والشہداء والصالحین - اختیار میکنم
صحبت با آن کسان کہ انعام کردہ تو بر ایشان کہ پیغمبران اند راست کردار ان درست گفتاران وشہیدان ونیکوکاران اند فعلمت انہ خیر
عائشہ می گوید رضی اللہ عنہا پس فہمیدم من ازین عبارت کہ آنحضرت مخیر گردانیدہ شد در این کلام در جواب تخییر گفت باختیار رفیق اعلی
از دنیا متفق علیہ ۶ وعن انس قال لما ثقل النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم جعل یتغشاہ الکرب - گفت انس ہنگامی کہ گران شد
وسخت گشت مرض آنحضرت گشت آنحضرت کہ می پوشید وبیہوش میگردانید او را محنت وشدت مرض - فقالت فاطمۃ واکرب اباہ پس گفت
فاطمہ ای اندوہ ومحنت پدر را چہ سختی تو - فقال لہا لیس علی ابیک کرب بعد الیوم - پس گفت آنحضرت مر فاطمہ را نیست بر پدر تو محنت وشدت
بعد از امروز کہ در دنیاست وچون بآخرت میرود آنجا ہمہ سرور وحضورست - فلما مات قالت پس چون گذشت آنحضرت گفت فاطمہ در مرگ
آنحضرت - یا اباہ - ای پدر من - اجاب ربا دعاہ - اجابت کرد پروردگاری را کہ خواند او را بہ بہشتگاہ خود - یا اباہ من جنۃ الفردوس مأواہ
ای پدر من ای کسی کہ بہشت برین جای اوست - یا اباہ الی جبرئیل ننعاہ - ای پدر من بسوی جبرئیل میرسانیم خبر او را ومی گوییم نزدوے
وتعزیت می کنیم او را - انا بفتح نون وسکون عین خبر موت کسی رسانیدن - فلما دفن قالت فاطمۃ یا انس - پس ہنگامی کہ دفن کردہ شد
آنحضرت گفت فاطمہ رض ای انس - اطابت انفسکم ان تحثوا علی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم - ودر متون ثلثہ مصححہ ہست در
نسخہ شیخ نیست - التراب - آیا خوش شد وخرسند شد نفسہای شما کہ بیندازید بر پیغمبر خدا خاک را حتی بمثلثہ خاک را کفن

برزخیا دو طاعت و قبول دعوت اسلام - وان موعدکم الحوض - و بدرستی کہ وعدہ گاہ دیدار و میقات ملاقات میان من و شما حوض کوثر است - سوگند میخورم
الیہ - و بدرستی من هر آئینہ نگاہ میکنم روی خود را بسوی حوض - سوگند میخورم باینکہ - و بدرستی کہ من در این جای خودم - سوگند میخورم باینکہ
کہ من بتحقیق داده شدم کلیدہای زمین را یا گنجہای زمین - و اشارت است بمالک شدن امت خزائن ملوک حاضرہ و خزائن کسریٰ و امثال آن و خزائن مکنوزی مفاتیح آسمان و زمین و
ملک و ملکوت است تخصیص بزمین نماید - سوگند بخدا نیست خشیت علیکم ان تشرکوا بعدی - و بدرستی من نمیترسم بر شما مشرک شدن و کافر گشتن شما بعد از
من - ولکن خشیت علیکم الدنیا ان تنافسوا فیها - و لیکن می ترسم بر شما دنیا را کہ رغبت کنید و میل کنید در دنیا تنافس رغبت کردن نفیس چیزے
گرانمایہ کہ رغبت کردہ میشود در بسے و منافست رغبت کردن در چیزی بطریق مبارات و معارضہ - و زاد البغوی - و زیادہ کردہ اند بعضے راویان این
عبارت را کہ فتقتتلوا - پس کشتن کنید میان خود فتهلکوا - پس ہلاک شوید - کما ہلک من کان قبلکم - چنانکہ ہلاک شدند کسانیکہ بودند پیش از
شما متفق علیہ ۴ + و عن عائشۃ قالت ان من نعم اللہ علی ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم توفی فی بیتی - گفت عائشہ - بدرستی
از نعمتہای خدا بر من کہ مخصوص گردانیدہ مرا آن است کہ آنحضرت قبض کردہ شد در خانہ من - زیرا کہ آنحضرت استیذان کردی ازواج مطہرہ را کہ
تمریض وی در خانہ عائشہ کردہ شود - سوگند روز نوبت من یعنے با وجود آنکہ آنحضرت در مدت مرض تا وقت وفات در خانہ عائشہ بود
در روز وفات موافق نوبت عائشہ نیز افتاد - و بین سحری و نحری - و قبض کردہ شد آنحضرت میان سینہ من و گردن من سحر بفتح سین و سکون حا
سینہ در اصل بمعنی شش ست نحر و منحر پیش سینہ زیرا کہ آنحضرت تکیہ داشت در آن وقت بر سینہ عائشہ - و ان اللہ جمع بین ریقی و ریقہ عند موتہ
و از نعمتہای خدا بر من آن است کہ خدای تعالی جمع کرد میان آب دہن من و آب دہن آنحضرت نزد موت آنحضرت این معنی ہمیشہ نعمت ست
در وقت موت عظیم تر ست کہ وقت منتہای بکا ست یا بیان واقع میکند کہ حصول این نعمت در آن وقت بود بعد از آن بیان تقریب
وجود این نعمت میکند روی گوید - دخل علی - در آمد بر من عبد الرحمن بن ابی بکر - و وی برادر عائشہ بود - و بیدہ السواک - و در دست وے
مسواک بود - و انا مسندۃ رسول اللہ - و من تکیہ دہندہ پیغمبر خدا بودم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرأیتہ ینظر الیہ - پس دیدم من آنحضرت را کہ نگاہ می کند بسوے
عبد الرحمن کہ مسواک در دست داشت یا بسوے مسواک - و عرفت انہ یحب السواک - سو تناولتہ من کہ آنحضرت دوست می دارد کہ مسواک کنند
فقلت آخذہ لک - پس گفتم من آیا بگیرم من مسواک را برای تو - فاشار برأسہ ان نعم - پس اشارت کرد آنحضرت بسر مبارک خود کہ آرے بگیر
فتناولتہ - پس گرفتم مسواک را از دست عبد الرحمن یعنی دادم با آنحضرت و گرفت و کرد - فاشتد علیہ - پس سخت آمد مسواک بر آنحضرت -
و قلت الینہ لک - و گفتم نرم گردانم مسواک را برای تو - فاشار برأسہ ان نعم فلینتہ - پس نرم گردانیدم - فامرہ - پس گذرانید آنحضرت مسواک را
بعد ازان و بر در من - و بین یدیہ رکوۃ فیہا ماء - و پیش آنحضرت کوزہ بود کہ در وی آب بود و در کوزہ بفتح ہا کوزہ آب خوردن فجعل یدخل یدیہ
فی الماء - پس گشت آنحضرت کہ می درآرد ہر دو دست خود را در آب - فیمسح بہما وجہہ و یقول - پس میمالد بہر دو دست تر بر روی مبارک خود را
و می گوید لا الہ الا اللہ ان للموت سکرات - بدرستی کہ مر موت را آنحضرت ہا ست سکرۃ الموت بفتح سین و سکون کاف شدت و ہم و بیہوشی
اوست و این نیز در اصل از سکر ست بمعنی مستے و از نجا معلوم میشود کہ سکرات آنحضرت یک نوع حرانی بود عارض ببدن شریف کہ بمسح آب
اطفاء آن میکرد و بنا کہ بر دوام می درآید از شدائد کہ خلائق را بہا شدہ و نسبت بجلال شریف وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این ہم عظیم می نمود

پستر آمد امیر المؤمنین عمر در بست کس از اصحاب پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم ثم جاء النبی - بعد از آن آمد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فما رأیت اهل المدینة
فرحوا بشیء فرحهم به - پس ندیدم اهل مدینه را که شادمان شده باشند بچیزی همچو شادمان شدن ایشان بآمدن آنحضرت - حتی رأیت الولائد
والصبیان یقولون - تا آنکه دیدم من دخترگان را و پسرگان را می گفتند - هذا رسول الله - این پیغمبر خداست صلی الله علیه وآله وسلم قد جاء -
بتحقیق آمده و ولائد جمع ولیده است بتا بمعنی دخترک و ولید بی تا بمعنی پسر و ولیده گاهی واو را نیز گویند اگرچه کبیره باشد - فما جاء حتی قرأت
سبح اسم ربک الاعلی - پس نیامد آنحضرت تا آنکه خواندم من یعنی آموختم سوره سبح اسم ربک الاعلی یعنی این سوره را پیش آمدن آنحضرت آموخته بودم
فی سور مثلها من المفصل - با سورتهای دیگر مانند آن از مفصل و معنی مفصل در باب القراءة از کتاب الصلوة معلوم شده است و این حدیث دلالت
دارد بر آنکه این سوره در مکه نازل شده باشد و درین کلامی ست که در شرح ذکر کرده ایم - رواه البخاری ۲+ وعن ابی سعید الخدری ان رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم جلس علی المنبر - روایت ست از ابی سعید خدری که آنحضرت نشست بر منبر و بود آن در مرض موت آنحضرت به پنج شب
پیش از موت - فقال ان عبدا خیره الله بین ان یؤتیه من زهرة الدنیا ما شاء وبین ما عنده - پس گفت آنحضرت که بنده بود که مخیر گردانید او را
خدای تعالی میان این که بدهد او را از ناز و نعمت دنیا هرچه خواهد وی تعالی یا هرچه خواهد آن بنده و میان چیزی که نزد خداست از ثواب آخرت -
فاختار ما عنده - پس اختیار کرد و برگزید آن بنده چیزی را که نزد خداست از ثواب آخرت - فبکی ابوبکر - پس گریه کرد ابوبکر بشنیدن این سخن از آنحضرت
قال - گفت ابوبکر خطاب بآنحضرت کرده - فدیناک بآبائنا وامهاتنا - پدران ما و مادران ما فدای تو باد - فعجبنا له - پس شگفت کردیم ما مر
ابوبکر را - فقال الناس انظروا الی هذا الشیخ یخبر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عن عبد خیره الله تعالی بین ان یؤتیه من زهرة الدنیا
وبین ما عنده - پس گفتند مردم نگاه کنید بجانب این پیر خبر میدهد آنحضرت از حال بنده که مخیر گردانید خدای تعالی او را میان آنکه بدهد او را از
زهره دنیا و میان آنچه نزد اوست - وهو یقول - و آن پیر میگوید - فدیناک بآبائنا وامهاتنا - یعنی این چه جای گریه و تفدیه است آنحضرت از
یک بنده لا علی التعیین خبر میدهد و این شیخ گریه میکند و بآنحضرت تفدیه میکند - فکان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم هو المخیر - پس بود
آنحضرت مراد به بنده که مخیر گردانیده شد یعنی آنحضرت به بنده ذات شریف خود را مراد داشت - وکان ابوبکر اعلمنا - و بود ابوبکر داناترین و فهم
کننده ترین ما این کلام را - متفق علیه ۳+ وعن عقبة بن عامر قال صلی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - گفت عقبه بن عامر که
صحابی مشهور ست و احوال او در مواضع متعدده نوشته شده است نماز جنازه گزارد آنحضرت - علی قتلی احد بعد ثمان سنین - بر کشتگان غزوه احد
بعد از هشت سال از دفن ایشان - کالمودع للاحیاء والاموات - مانند وداع کننده مر زندگان را و مردگان را و اما وداع مر زندگان را بجهت رحلت آنحضرت
از دنیا بود و مر مردگان را بجهت انقطاع دعا و استغفار وی از ایشان و این در آخر زمان حیات آنحضرت بود و مراد بصلوة نماز جنازه است و این موید مذهب
حنفیه است که قائل اند بنماز گزاردن بر شهدا و نزد شافعیه که قائل نیستند بدان مراد دعاست و تحقیق این مبحث در شرح سفر السعادة بسیار کرده شده است
و درین شرح نیز در محلش گذشت - ثم طلع المنبر - پستر برآمد آنحضرت منبر را - فقال انی بین ایدیکم فرط - پس گفت آنحضرت بدرستی من در پیش شما
فرطم و فرط بفتح فا و را آنکه پیش رود بمنزل برای راست کردن دلو و رسن و پاک کردن چاه و جز آن و کار سازی منزل مراد پیش رفتن
آنحضرت ست بدار آخرت برای کار سازی [illegible] و تهیه اسباب نجات و شفاعت ایشان - وانا علیکم شهید - و من بر شما گواه ام و گواهی میدهم

صلی الله علیه وآله وسلم نهاد اسماء بنت عمیس دست خود را در میان دو کتف آنحضرت پس گفت وفات یافت رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم و برداشته شد خاتم نبوت از میان کتفین وی و روایت می کند ام سلمه که نهادم دست خود را بر سینه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم روزی
که وفات یافت پس گذشت بر من جمعه ها که طعام می خوردم و دست می شستم و نمی رفت از دست من بوی مشک و در شواهد النبوة می آرد
که پرسیده شد علی رضی الله عنه از سبب فهم و حفظ وی گفت چون غسل داده شد آنحضرت را جمع شد آب در پلکهای وی پس برداشتم من بزبان
خود آنرا و فرو بردم پس می دانم قوت حفظ خود از وی و کفن داده شد آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم در سه جامه سفید از پنبه که نبود در وی قمیص
و عمامه و مختلف آمده است روایات در کفن آنحضرت و صحیح همین است که در حدیث عائشه آمده لیکن اختلاف کرده اند در تفسیر قول عائشه که گفت
نبود در وی قمیص و عمامه و بعضی گفته اند که مراد آنست که سه جامه بود ورای قمیص و عمامه که مجموع پنج باشد و گفته اند که صحیح آنست که
معنی این عبارت اینست که قمیص و عمامه در کفن آنحضرت نبود نووی گفت که جمهور علما برین اند و چنانکه می گویند که زیاده بر سه مکروه است و نزد
شافعی جائز غیر مستحب است و نزد مالکیه مستحب است مر مردان را و زنان را و زنان را موکدتر است و نزد حنفیه کفن سه جامه است ازار و قمیص و لفافه
و نزد متاخرین ایشان عمامه مستحب است از برای علما و تحقیقه فی کتب الفقه و نماز گزاردند بر آنحضرت تنها تنها و امامت نکرد هیچکس جماعه جماعه
می آمدند و نماز می گزاردند و چون نهاده شد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در قبر و شقران که یکی از موالی آنحضرت بود صلی الله علیه وآله وسلم
قطیفه نجرانیه را که آنحضرت روز خیبر یافته بود و گاهی می پوشید و گاهی می گسترانید در زیر آنحضرت در قبر نهاد و گفت نمی خواهم که بعد از تو
کسی آنرا بپوشد و بنا کردند در قبر آنحضرت بخشتهای خام و گفته اند که مجموع نه خشت بود و چون فارغ شدند از نهادن خشتها بیرون آوردند
قطیفه را و علما اتفاق دارند بر کراهت نهادن قطیفه و مانند آن زیر مرده در قبر و گردانیده شد قبر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مسطوح
و پاشیده شد بر وی آب و مشهور آنست که مسنم بود یعنی بر وضع کوهان شتر و تسنیم قبر مستحب است و برین اند ائمه اربعه و غیر ایشان و قبض
کرده شد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم روز دوشنبه و دفن کرده شد در شب چهارشنبه و بعضی گفته اند روز سه شنبه بعد گشتن آفتاب
و اول صحیح تر است و ندبه کردند و مرثیه گفتند اهل بیت آنحضرت و اصحاب و ذکر کرده ایم ما آنرا و باقی احوال مرض و موت و دفن و آنچه
متعلق است بآن در رساله جدا مسمی بما ثبت فی السنة من احکام السنة و اینجا اینقدر کافی است + ۶ +

الفصل الاول

+ عن البراء - روایت است از براء بن عازب که از مشاهیر انصار است و اول مشاهد وی خندق است و
پیش از آن صغیر بود فتح کردری و قزوین را و حاضر شد با امیر المؤمنین علی بن ابی طالب جمل و صفین و نهروان را و مرد بکوفه در زمان مصعب
بن الزبیر که حاکم بود از جانب برادر خود عبد الله ابن زبیر - قال - گفت براء بن عازب - اول من قدم علینا من اصحاب رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم مصعب بن عمیر و ابن ام مکتوم نخستین کسی که قدوم آورد از مکه بمدینه بر ما یعنی بر انصار از اصحاب آنحضرت این دو صحابی اند در خبر است
که آنحضرت بالتماس انصار بعضی از اصحاب خود را پیش از هجرت بمدینه فرستاد تا تعلیم قرآن و احکام دین بکنند و برای مصالح دیگر که در آن دید
پس این دو صحابی جلیل القدر را فرستاد - فجعلا - پس در ایستادند - یقرآننا القرآن - که می خوانانیدند این دو صحابی ما را قرآن را -
ثم جاء عمار و بلال و سعد - پستر آمد عمار بن یاسر و بلال ابن رباح و سعد بن ابی وقاص - ثم جاء عمر بن الخطاب فی عشرین من اصحاب النبی

فی سبعین الفا من الملائکۃ تا آنکہ چون بمنگاہ فرود آنحضرت زمین یعنی مبعوث می گردد آنحضرت و می آیند دران ہفتاد ہزار فرشتہ نیز فوجہ فوجہ سوار حالیکہ می زنند آنحضرت را فرشتگان بدرگاہ عزت جل جلالہ زفاف شتاب فتن و بردن عروس را بخانۂ شوی و مزفہ محفہ را گویند و نیز فوجہ بر معنی اول بکسر زای است و بر ثانی بضم و مراد بردن مجموع است بسوی مسیب و گویا کہ کعب این فرشتگان را مشاہدہ کردہ تا داخل کرامت باشد والا اگر سماع و نقل از کتب سماویہ باشد کرامت نمی شود فقد بر اللہ علم رواہ الدارمی

باب

ذکر شرح ہمچنین ست باب مطلق بی ترجمہ و در بعضے نسخ باب وفات النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و این اولی و اظہر ست زیرا کہ عادت مولف وضع باب مطلق از برای ذکر لواحق و متممات باب سابق ست و اینجا نہ چنین ست بلکہ ذکر کردہ است احوال متعلق بوفات آنحضرت پس مناسب ست ترجمہ ساختن بدان و نیز بعد ازین باب بابی آوردہ است بی ترجمہ متعلق بوفات پس ظاہر آنست کہ این باب ترجم بوفات النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود و باب آینده نیز ترجم و لواحق و متممات این سبب آنکہ ابتدای مرض آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ حادث شد صداع در او اخر شہر صفر کہ یکشب یا دو شب از آن ماندہ بود و بعضے گفتہ اند کہ ابتدای مرض در اول ربیع الاول بود و این چنان در کتاب الوفا گفتہ کہ ابتدای مرض در شہر صفر بود کہ دو شب از آن ماندہ بود و وفات وی در دوازدہم ربیع الاول بود و سلیمان تیمی کہ یکی از ثقات ست جزم کردہ است بآنکہ ابتدای مرض در روز شنبہ بود بیست دوم صفر و وفات در روز دوشنبہ دوم ربیع الاول و اللہ اعلم و این قول را ترجیح کردہ اند بآنکہ وفات فاطمہ زہرا رضی اللہ عنہا در سوم رمضان ست و اتفاق دارند بر آنکہ دیات وی رضی اللہ عنہا شش ماہ است بعد از آنحضرت پس سخت شد درد سر و تب تا می گشت از پہلو بپہلو بر بستر و مغمور می بود بعرق پس سخت تر باشد بلای او از ما کہ گردہ انبیا ایم لاجرم زیادہ است اجر ما پس بیمار بود آنحضرت مدت دوازدہ روز یا ہژدہ روز بنا بر اختلاف در زمان مرض و آمدہ کہ در آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در مرض خود چہل تن از بندگان را و نماز می گزارد با اصحاب در مدت مرض مگر سہ روز و بعضے گفتہ اند ہفدہ نماز بود کہ ابو بکر را فرمود رضی اللہ عنہ کہ با مردم نماز کند و بیرون آمد روزے بسوی مسجد و نماز بگزارد و گفت ای گروہ مسلمانان شما را وداع می کنم و بہ پناہ خدای سپارم خدا خلیفہ من ست بر شما پس از من بر شما باد کہ تقوی کنید و نگاہ دارید طاعت او را زیرا کہ من می گذارم و نیز او صیا میشوم از شما بروایات متعاضد ست بر آنکہ امام ابو بکر بود رضی اللہ عنہ از ابن عباس مروی ست کہ گفت نماز نگزارد آنحضرت پس ہیچ یکے از امت نماز نگزارد پس ابو بکر و دیگر پس عبد الرحمن بن عوف یکبار در سفر یک رکعت و پنجوقت واقع شد در مرض موت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آن بود کہ سخت شد درد وی روز پنجشنبہ پس خواست کہ کتابی بنویسد پس گفت مر عبد الرحمن بن عوف را بیار شانہ گو سفندے را یا تختہ را تا بنویسم برای ابو بکر کتابی را پس چون خواست کہ برخیزد و بیارد فرمود عاجت نیست ابا دارند خدا و مومنان کہ اختلاف کنند در امر ابی بکر در روایت کردہ اند کہ عباس گفت مر علے را کہ من می شناسم در دہای پسران عبد المطلب را نزد موت و می ترسم کہ بر تخیز د پیغمبر ما ازین درد پس برو بطلب از وی این امر را علی گفت رضی اللہ عنہ آیا میدانی تو کہ اگر بطلبیم و بدہد ہرگز نمی دہند مردم بما پس من ہرگز نمی طلبم و اینجہ واقع شد در مرض آنحضرت آنست کہ آنحضرت را ہفت دینار بود پس انفاق کرد آنرا تا چیزی باقی نگذاشت و اگر وصیت آنحضرت در مرض موت رعایت نماز و احسان بر فرو تنگان بود و میرسد در جوبۃ الجیوان از واقدی آوردہ کہ چون شک واقع شد در موت آنحضرت

بعد این حدیث یعنی چیزی که دلالت کند بر صدق تو آنچه بر سعید متوجه بود یمین بود مروان بینه را بجای یمین ذکر کرد یا مراد آنست که سوال نمیکنم
بر تو از وی بینه فقال سعید اللهم ان کانت کاذبة فاعم بصرها - پس گفت سعید خداوندا اگر هست آن زن دروغ گو پس کور گردان بینائی
او را - واقتلها فی ارضها - و بکش او را در بین زمین او که دعوی میکند آنرا و در روایتی آمده است که - واجعل قبرها فی دارها - و بگردان قبر او را
در سرای وی - قال - گفت عروة - فما ماتت حتی ذهب بصرها - پس نمرد آن زن تا آنکه رفت بینائی او - وبینما هی تمشی فی ارضها - و در اثنای آنکه
آن زن میرفت در زمین خود - اذ وقعت فی حفرة فماتت - ناگاه افتاد در گوی پس مرد - متفق علیه - وفی روایة لمسلم عن محمد بن زید بن
عبد الله بن عمر - تابعی مدنی صدوق ست و ذکر کرده است او را ابن حبان در ثقات روایت می کند از جد خود و از ابن عباس و روایت میکنند
از وی پسران او اعمش و معمر بمعناه بمعنی این حدیث آمده است و لفظ مخالف ست - وانه رآها عمیاء - و این آمده است که وی دید آن زن را
کور - تلتمس الجدر - طلب میکرد دیوارها را در راه رفتن - تقول اصابتنی دعوة سعید - می گفت آن زن رسید مرا دعای سعید بن زید که
بکوری من کرده بود - وانها مرت علی بیر فی الدار التی خاصمته فیها - و بدرستی آن زن گذشت بر چاهی که در سرای بود که خصومت می کرد
وی سعید بن زید را در آن سرا - فوقعت فیها - پس افتاد آن زن در آن چاه - فکانت قبرها - پس بود همان چاه قبر وی یعنی ساخته نشد
برای وی قبری جدا + ۲ + وعن ابن عمر ان عمر رضی الله عنه بعث جیشا - روایت است از ابن عمر که عمر رضی الله عنه فرستاد بجای
لشکری را - وامر علیهم رجلا یدعی ساریة - و امیر گردانید برین لشکر مردی را که نام برده می شد او را ساریه بسین مهمله و راء و تحتانیه - فبینما عمر
یخطب فجعل یصیح - پس در اثنای آنکه عمر خطبه میخواند پس گشت که آواز میکند و می گوید - یا ساری الجبل - ای ساریه بگیر کوه را
و پناه آر بوی یعنی بگردان کوه را پس پشت خود و در روایتی الجبل الجبل مکرر پس امیر المومنین عمر رض را از مدینه کشف شد و ساریه
در نهاوند بود - فقدم رسول من الجیش - پس قدوم آورد فرستاده شده از لشکر - فقال یا امیر المومنین لقینا عدونا - ملاقات کردند
ما را دشمنان ما - فهزمونا - پس شکست دادند ما را - فاذا الصائح یصیح - پس ناگاه آواز کننده آواز می کند و می گوید - یا ساری الجبل فاسندنا
ظهورنا الی الجبل - پس تکیه دادیم ما پشتهای خود را بسوی کوه - فهزمهم الله - پس شکست داد ایشان را خدای تعالی - رواه البیهقی فی
دلائل النبوة + ۳ + وعن نبیهة بضم نون و فتح موحده و سکون تحتانیه اینچنین ست در نسخ مشکات و در کتب اسماء الرجال نبیه است
بی تاء و همین ست صواب - بن وهب بفتح واو و سکون ها تابعی ست و برادرزاده و شیبه بن عثمان حجبی و ابن حبان او را در ثقات ذکر کرده است
بعضی او را لا باس به گفته اند - ان کعبا دخل علی عائشة - روایت می کند که کعب احبار در آمد بر عائشه - فذکروا رسول الله - پس ذکر کرد
کعب و عائشه و هر که حاضر بود پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم فقال کعب ما من یوم یطلع الا نزل سبعون الفا من الملائکة - نیست
هیچ روزی که طلوع می کند و می برآید مگر آنکه فرود می آیند هفتاد هزار فرشتگان - حتی یحفوا بقبر رسول الله - تا آنکه گرداگرد می در آیند قبر پیغمبر خدا را
صلی الله علیه وآله وسلم یضربون باجنحتهم ویصلون علی رسول الله - میزنند بازوهای خود را و درود میفرستند بر رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم حتی
اذا امسوا عرجوا - تا آنکه چون شام میکنند بالا میروند - وهبط مثلهم - و فرود می آیند مانند ایشان یعنی هفتاد هزار فرشته دیگر - فصنعوا مثل ذلک - پس میکنند
ایشان نیز مانند آنچه میکردند فرشتهای روز از گرد گردن قبر شریف و زدن بازوها و درود فرستادن بر آنحضرت - حتی اذا انشقت عنه الارض خرج

فرستاد و خراب کرد و شناعت آن قضیہ بیشتر از انست کہ توان گفت و شنیدہ باز آن در تاریخ مدینہ مذکورست و یکی از شنایع آن قضیہ آنست کہ اذان در مسجد النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نمی شد اذان گفتہ نشد در مسجد آنحضرت سہ روز سوم یوم تمام سوا قامت گفتہ نشد و ہیچکس بہ نماز نتوانست آمدن در مسجد حاضر شد سوم یوم سعید بن المسیب المسجد سہ بیرون نرفت سعید بن المسیب کہ از کبار تابعین بود از مسجد و کان لا یفوتہ وقت الصلوٰۃ و بود سعید بن المسیب کہ نمی شناخت در آمدن وقت نماز را الا بہمہ یسمعہا من قبر النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مگر بآواز خفی کہ می شنید آنرا از درون حجرہ کہ قبر شریف آنحضرت در آن بود ہمہ بہا و میم مکرر بہ وزن وحرجہ از پنہان کہ فہم کردہ نشود فی المصابیح ہمہمۃ گردانیدن آواز در سینہ رواہ الدارمی ۶۲ **وعن** ابی خلدۃ بفتح خا معجمہ و سکون لام و دال مہملہ نام او خالد بن دینار ست تابعی قال وقلت لابی العالیۃ سمع انس من النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت ابو خلدہ و گفتم مر ابی العالیہ را کہ از کبار تابعین ست آیا شنیدہ است انس از آنحضرت قال خدمۃ عشر سنین گفت شنیدن چہ گونی کہ خدمت کردہ است انس آنحضرت را دہ سال در وقتیکہ آنحضرت بمدینہ ہجرت آمد انس ہشت سالہ بود مادرش او را آوردہ در خدمت شریف گذاشت تا وقت وفات در خدمت بود سود علیہ الصلوٰۃ والسلام و دعا کرد مر او را آنحضرت و کان لبستان یحمل فی کل سنۃ الفاکہۃ مرتین و بود مر انس را باغی کہ بار می آورد میوہ ہا در ہر سال دو بار و سوگند یاد می کرد انس بخدا کہ مشک ریحانی بخوبی مثل ریح المسک و بود در بن نباتات بستان ریحانی کہ می آمد از آن بوی مشک و نیز آمدہ است کہ دعا کرد آنحضرت او را بہ برکت در عمر و اولاد و اموال پس در گذشت عمر او از صد سال و رسید اولاد او بصد ہفتاد و سہ از ان ذکور و بہ ہفت اناث و برکت در اموال آنست کہ در بن حدیث مذکورست و تخصیص آن ذکر از جہت بودن او صریح در خرق عادت و انہمہ کرامات ست کہ نابت ست مر انس را بدعای آنحضرت رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث حسن غریب ۱۲

الفصل الثالث **عن** عروۃ بن الزبیر عروہ از کبار تابعین ست و پدر او از عشرہ مبشرہ ان سعید بن زید بن عمرو بن نفیل بضم نون و فتح فا و سکون تحتانیہ و سعید بن زید نیز از عشرہ است زوج اخت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ و او مستجاب الدعوات ست پس روایت می کند عروہ بن الزبیر کہ سعید بن زید خاصمۃ معوت کرد او را ارویٰ بفتح ہمزہ و سکون را و فتح واو و بیاء تحتانی و سین بفتح ہمزہ و سکون واو و بیاء تحتانیین ست در نسخ مشکات و در جامع الاصول گفتہ کہ در بعضی یافتم کہ وی صحابیہ است یا تابعیہ الی مروان بن الحکم خصومت کرد او را وی سعید بن زید او را بسوی مروان کہ حاکم مدینہ بود از جانب معاویہ سوا خذ انہ اخذ شیئا من ارضہا و دعوی کرد این زن کہ سعید بن زید گرفت و غصب کرد چیزی از زمین او را فقال سعید اما کنت اخذ من ارضہا شیئا پس گفت سعید بطریق استبعاد و استغراب من می گیرم از زمین او چیزی را بعد الذی سمعت من رسول اللہ بعد آنچہ شنیدہ ام از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ماذا سمعت من رسول اللہ گفت مروان چہ چیز شنیدہ تو از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال سمعت رسول اللہ گفت سعید ابن زید شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول می گفت من اخذ شبرا من الارض ظلما کسی کہ بگیرد یک بدست از زمین کسے بطریق ظلم طوقہ طوق کردانیدہ شود یعنے انداختہ شود آن زمین در گردن وی و در بعضی نسخ طوقہ اللہ طوق گرداند او را خدای تعالیٰ سابعی سبع ارضین تا ہفت زمین فقال لہ مروان لا اسالک بینۃ بعد ہذا پس گفت مروان نمی طلبم از تو گواہ

اصل نام وی عمی پرسیدند گفت کہ نام من ہمان ست کہ پیغمبر خدا نہاد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس محمد بن المنکدر روایت می کند کہ این سفینہ انطلقوا بھا حیث
باعلی الروم گم کردہ راہ لشکر در زمین روم سہ سال سفر فنطلق بھا بالتمس بحیث یا بندکردہ شد پس روان شد گرفتہ اند ست کافران در خانہ کہ
می جوید شکر ساغذا ھو بالاسد پس ناگاہ وی یعنی سفینہ مقابل شیری ست کہ پیش آمد او را فقال پس گفت سفینہ یا ابا الحارث
انا مولی رسول اللہ من مولے پیغمبر خدایم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وابا الحارث کنیت شیر ست کان من امری کیت وکیت بود از کار من وحال من
چنین وچنین یعنے قصہ خود را از گم کردن راہ خود وافتادن از لشکر یا در بند افتادن وگرفتن شیر باز برگفت فاقبل الاسد بصبصتہ پس
پیش آمد شیر در حالیکہ مرا دمہا جا بلوسی ست وبصبصہ بجنبانیدہ ومہملہ مکرر بروزن دحرجہ دم جنبانیدن وجا بلوسی کردن خواری نمودن سگ و
گربہ وجز آن بصاحبش حتی قام الی جنبہ تا آنکہ ایستاد شیر در پہلوی سفینہ کلما سمع صوتا اھوی الیہ ہر گاہ می شنید شیر آوازی را کہ مایل باشد
او در او خوف ایذا باشد قصد کرد بسوے آن آواز تا دفع کند چیزے کہ در وی خوف می بود واصل اھوار از کردن دست ست بسوی چیزے تا بگیرد
او را۔ ثم اقبل یمشی الی جنبہ پستر روی می آورد شیر وی آمد در حالی کہ می رود در پہلوے سفینہ چنانکہ عادت را میران ست کہ خبردار ے روند
حتی بلغ انجیش تا آنکہ رسید بسفینہ لشکریا۔ ثم رجع الاسد بستر برگشت شیر رواہ فی شرح السنۃ ۴ + وعن ابی الجوزاء بفتح جیم و
سکون واو وزای بعد الف شہر الحدیث ست کہ تابعان از وی روایت می کنند قال قحط اہل المدینۃ قحطا شدید ا گفت قحط کردہ شدند اہل مدینہ
قحطا سخت فی الصراح قحط خشک سالی قحوطا بازایستادن باران از ہوا فشکوا الی عائشۃ پس شکایت کردند بسوی عائشہ تا دعائی کند
و علاجی سازد فقالت انظروا قبر النبی پس گفت نگاہ کنید قبر پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاجعلوا منہ کوی الی السماء پس بگردانید
از قبر شریف منافذ بسوے آسمان حتی لا یکون بینہ وبین السماء سقف تا آنکہ نباشد میان قبر ومیان آسمان سقف یعنی بردارید از میان
قبر تا آسمان حجاب وکوی جمع کوۃ بفتح کاف وضم آن وتخفیف واو ومفرد وجمع روزن خانہ وسبب در رفع حجاب میان قبر شریف تا آسمان
آن باشد کہ این طلب شفاعت ست از قبر شریف زیرا کہ در حیات آنحضرت استسقا می کردند بذات شریف وچون ذات شریف در پردہ شد امر کرد عائشہ کہ کشف کردہ شود قبر شریف تا باران بیارد گویا استسقا کردند بقبر وحقیقت استسقا واستشفاع ست بذات
شریف وی وکشف قبر مبالغہ است در آن فمطروا پس کردند ایشان آنچہ امر کرد عائشہ صدیقہ رضی اللہ عنہا فمطروا مطرا پس بارانیدہ
شدند باران بسیار حتی نبت العشب بضم عین وسکون شین تا آنکہ رویید گیاہ وسمنت الابل سوفربہ شدند شتران۔ حتی
تفتقت من الشحم تا آنکہ بشگافتند شتران از پیہ کنایت ست از غایت وفربہی فسمی عام الفتق پس نامیدہ شد این سال را سال فتق
پس شفاعت جستن عائشہ از قبر شریف قبول افتادن شفاعت وظہور اثر آن کرامت ست مر عائشہ را ودر حقیقت معجزہ است مر آنحضرت را
وخود کرامات اولیا ہمہ معجزہ است مر پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کما قالوا۔ رواہ الدارمی ۵ + وعن سعید بن عبد العزیز مفتی
اہل شام ست در زمن او زاعی کہ امام اہل شام بود وبعد از وے ودر مرتبہ اول ست امام احمد گفت کہ در شام صحیح تر در حدیث از وے
او زاعی کسی نیست وہر روز بر ابا ندز دمن قصہ ثبت ست از تبع تابعین وگریان تر نہان بود رحمۃ اللہ علیہ۔ قال ما کان یوم الحرۃ
فت وقتیکہ بود روز واقعہ حرہ بفتح حاء مہملہ وتشدید راء زمین سنگستان مراد زمین ریزہ است وواقعہ حرہ آنکہ یزید بن معاویہ بمدینہ لشکر

قبیله بود و ما هذا چیست این زیاده شدن طعام قالت وقرة عینی - گفت امرأة ابوبکر سوگند بقرة العین من مراد بدان ابوبکر صدیق را داشته
و بعضی گویند آنحضرت را مراد داشته و قرة العین عبارت از شادی و رویت محبوب است زیرا که یا از قر است بضم بمعنی خنکی یا از قر بفتح بمعنی قرار و دیده
بدیدن محبوب خنک گردد و برقرار بود و چپ و راست ننگرد - انها الآن لاکثر منها قبل ذلک بثلث مرار - بدرستی آن طعامها اکنون بیشتر است
از آنچه پیش از آن بوده سه چند - فاکلوا وبعث بها الی النبی پس خوردند و فرستاد ابوبکر آنرا بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فذکر انه
اکل منها پس ذکر کرده شد و روایت کرده شده است که آنحضرت خورد از آن طعام متفق علیه و ذکر - و ذکر کرده شد حدیث عبد الله بن مسعود
که در اول اوست - وکنا نسمع تسبیح الطعام فی المعجزات در کتاب المعجزات + ۶ +

الفصل الثانی

+ عن عائشة قالت لما مات النجاشی - هنگامی که مرد نجاشی بتخفیف جیم و سکون یا در آخر که پادشاه حبشه بود و
بر دین نصرانیت بود و با آنحضرت ایمان آورد و هم در حبشه مرد و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در مدینه بر جنازه او غائبانه نماز گذارد پس عائشه
می گوید هنگامی که مرد نجاشی - کنا نتحدث انه لا یزال یری علی قبره نور - بودیم ما که بیکدیگر حدیث می کردیم و می گفتیم که بدرستی همیشه بود که دیده می شد
بر قبر وی نور ظاهر آنست که مراد نور محسوس است مثل نور چراغ یا ماه و آفتاب و تواند که عبارت باشد از ضیا و بها که می دریافتند مردم بدلهای
خود از زیارت قبر وی و مشاهده آن والله اعلم - رواه ابو داود + ۲ + وعنها قالت لما ارادوا غسل النبی صلی الله علیه وآله وسلم قالوا لا ندری
گفت عائشه هنگامی که خواستند صحابه غسل آنحضرت را بعد از موت گفتند نمی دانیم که - انجرد رسول الله - آیا برهنه کنیم پیغمبر خدا را صلی الله
علیه وآله وسلم من ثیابه - از جامهای آنحضرت و برکشیم جامها را جز ازار زیر وی - کما نجرد موتانا - چنانکه برهنه می کنیم مردهای خود را - ام نغسله وعلیه
ثیابه - یا بشوئیم او را و حال آنکه باشد بر بدن شریف وی جامهای وی - فلما اختلفوا - پس چون صحابه اختلاف کردند و گفتند بعضی که
برهنه کنیم و جامها را از بدن شریف برکشیم و بعضی گفتند هم در جامهای وی غسل دهیم - القی الله علیهم النوم - انداخت و برگماشت خدای
تعالی بر ایشان خواب را و همه را خواب گرفت حتی ما منهم رجل الا وذقنه فی صدره - تا آنکه نبود از ایشان هیچ مردی مگر آنکه زنخدان وی
بر سینه وی بود کنایت است از خواب - ثم کلمهم مکلم - پستر سخن کرد ایشان را سخن کننده - من ناحیة البیت - از گوشه خانه - لا یدرون من هو
در حالیکه در نمی یابند ایشان که کیست این سخن کننده - اغسلوا النبی صلی الله علیه وآله وسلم وعلیه ثیابه - بشوئید پیغمبر را و حال آنکه بر اوست
جامهای او - فقاموا فغسلوه وعلیه قمیصه - پس برخاستند صحابه و غسل دادند آنحضرت را و حال آنکه بر اوست پیراهن وی - یصبون الماء
فوق القمیص - میریختند آب را بالای پیراهن - ویدلکونه بالقمیص - و می مالیدند آنحضرت را به پیراهن و نقل کرده اند از نووی که ثواب آنست
که آن جامه که غسل دادند و روی برکشیدند آنرا نزد تکفین و آنچه روایت کرده اند که نکشیدند و در ته کفن گذاشتند ضعیف است صحیح نیست
احتجاج بدان - رواه البیهقی فی دلائل النبوة + ۳ + وعن ابن المنکدر - روایت است از محمد بن المنکدر که از مشاهیر ائمه تابعین است
و کبار ایشان است جامع علم و زهد و عبادت و صدق و ثقه و بکا و ناله - ان سفینة مولی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - سفینه که مولی
آنحضرت بود و سفینه بجهت آن نام شد که در سفری در خدمت آنحضرت بود و بارها برداشته بود و هر که مانده می شد بار خود را بر وی می انداخت
و وی همه بارها را می کشید چون آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم او را دید فرمود - انت السفینة - دیگر این نام بر وی ماند و هر که از وی

گزاردن وام در باب معجزات گذشت - واستوص باخواتک خیرا - و بپذیر وصیت مرا در باب خواهران خود که با ایشان نیکی کنی و بود مر او را رضی
الله عنه نه خواهر - فاصبحنا پس صبح کردیم ما - فکان اول قتیل پس بود وی نخستین کشته شده در آن غزوه - ودفنته مع آخر فی قبر - و گور کردم
من او را با صحابی دیگر در یک قبر چنانچه حکم آنحضرت بود صلی الله علیه وآله وسلم در شهدای احد که بعضی را با بعضی در یک قبر دفن کنید چنانکه در باب
آن گذشت و آن صحابی دیگر عمرو بن الجموح بود که یار والد جابر و شوهر خواهر وی - رواه البخاری ۳ + وعن عبد الرحمن بن ابی بکر - روایت است
از عبد الرحمن که اکبر اولاد ابی بکر صدیق است و مادر او ام رومان است که مادر عائشه صدیقه است اسلام آورد در عام حدیبیه و بود نام او عبد الکعبه
پس آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم او را عبد الرحمن نام کرد - قال ان اصحاب الصفة کانوا اناسا فقراء - گفت عبد الرحمن که اصحاب صفه بودند
مردم فقیر و صفه موضعی بود مظل از مسجد که ایشان شب باش می کردند در آن و ایشان را اضیاف المسلمین میخواندند خانه و اهل و عیال و مال و منال
هیچ نداشتند - وان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال من کان عنده طعام اثنین فلیذهب بثالث - و بدرستی آنحضرت فرمود کسی که باشد نزد وی
طعام دو کس پس باید که ببرد سوم کس را یعنی از اصحاب صفه - ومن کان عنده طعام اربعة فلیذهب بخامس او سادس - و کسی که باشد نزد او طعام
چهار کس پس باید که ببرد پنجم را یا ششم را و کلمه او برای تخییر است اقسام بسیار است بعضی را بیان کردند و بعضی را بقیاس گذاشتند مقصود آنست
که هر کرا دسترسیست باید که از ایشان کسی را مهمان کند - وان ابا بکر جاء بثلثة - و بدرستی ابو بکر رضی الله عنه آورد سه کس را - وانطلق النبی صلی الله
علیه وآله وسلم بعشرة - و برد آنحضرت ده کس را - وان ابا بکر تعشی عند النبی صلی الله علیه وآله وسلم - و بدرستی ابو بکر طعام شب خورد نزد آنحضرت -
ثم لبث حتی صلیت العشاء - پستر درنگ کرد ابو بکر نزد آنحضرت تا آنکه گزارده شد نماز عشا - ثم رجع - پستر برگشت ابو بکر بسوی خانه آنحضرت
فلبث حتی تعشی النبی - پس درنگ کرد تا آنکه طعام شب خورد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم - و این تکرار است برای گرفتن قصه از سر و نیز در اول
بیان تعشی ابو بکر کرد رضی الله عنه و در ثانی تعشی پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم درین میان اهل و عیال ابو بکر صدیق و مهمانان همه منتظر ایستادند
فجاء بعد ما مضی من اللیل ما شاء الله - پس آمد ابو بکر بخانه بعد از گذشتن شب آنقدر که خدا خواسته بود - قالت له امرأته ما حبسک عن اضیافک
گفت مر ابو بکر را زنش چه منع کرد و باز داشت ترا از مهمانان تو یعنی چرا تاخیر کردی که مهمانان انتظار تو کشیدند - قال او ما عشیتهم - گفت ابو بکر آیا طعام
نخورانیده تو مهمانان را - قالت ابوا حتی تجیئ - گفت امرأة ابو بکر ابا آوردند و سر باز زدند مهمانان از خوردن تا آنکه بیائی تو - فغضب - پس خشم
گرفت ابو بکر - وقال - و گفت - والله لا اطعمه ابدا - بخدا سوگند که نمیخورم این طعام را هرگز - فحلفت المرأة ان لا تطعمه - پس سوگند خورد امرأة ابو بکر
که نخورد این طعام را - وحلف الاضیاف ان لا یطعموه - و سوگند خوردند مهمانان که نخورند آنرا - قال ابو بکر کان هذا من الشیطان - گفت ابو بکر
رضی الله عنه هست این غضب من و سوگند خوردن من از شیطان پس در حال از غضب باز آمد و استغفار کرد - فدعا بالطعام - پس طلبید ابو بکر طعام را
فاکل واکلوا - پس خورد ابو بکر طعام را و خوردند عیال و مهمانان و یمین یا مقید بود بقید که مراد داشته که درین ساعت نمیخورم و یا بجهت آن خورد که با وجود
همین که آنحضرت فرموده است که هر که سوگند خورد بر امری و به بیند غیر آنرا خیر پس باید که بکند آن امر را و کفارت دهد از یمین خود - فجعلوا لا یرفعون
لقمة الا ربت من اسفلها اکثر منها - پس گشتند که بر نمی داشتند لقمه را مگر آنکه بالا می آمد و زیاده می شد از زیر آن لقمه بیشتر از آن - فقال لامرأته
پس گفت ابو بکر مر زن خود را - یا اخت بنی فراس - ای خواهر بنی فراس بکسر فا و سین مهمله نام قبیله ایست و این زن که نام او ام رومان است از آن

براتیان طاعت و ترک منهیات غیر منهمک در لذات و شهوات و کامل باشد در تقوی و اتباع بر حسب تفاوت و مراتب آن و دلیل بر وقوع کرامت
کتاب و سنت و تواتر اخبار ست از صحابه و من بعدهم تواتر معنوی چنانکه در قدر مشترک میان آن نزد انصاف و ترک عناد مجال شبهه و انکار
نیست خصوصا از بعضی اکابر مشایخ طریقت و سادات ایشان مثل غوث الثقلین سیدی الشیخ محی الدین عبد القادر جیلانی رض و جز ایشان
آنچنان بحد کثرت رسیده است که لا یعد و لا یحصی ست بعضی از مشایخ اهل زمان ایشان گفته اند که کرامات وی رضی الله عنه مانند رشته
مروارید بود که در پی یکدیگر می آمدند گاهی در وی ظاهر می شدند و گاهی از وی و یکی از ما اگر میخواست که در یک مجلس چیزهای متعدد از آن عد کند
میکرد و امام عبد الله یافعی گفته است که کرامات وی ثابت ست بی شبهه و معلوم ست باتفاق نرسیده است مانند آن از هیچ یکی از شیوخ آفاق و جماعه
از معتزله و آنها که در پی ایشان رفته اند منکر شده اند کرامت را و بعضی گفته اند که صادر نمیشود کرامت از ولی بقصد و اختیار و اگر صادر شود بی قصد
و اختیار خواهد بود و بعضی بآن رفته که کرامت از جنس معجزه نمیباشد مثل تکثیر طعام قلیل و نبع ماء از اصابع و مانند آن و حق جواز وقوع ست
بقصد و اختیار و بی قصد و از جنس معجزه و غیر معجزه و تمام کلام در اثبات کرامت بدلائل و رفع شبهه مخالفان در کتب کلام مذکور ست

ولا حاجة الی البیان بعد العیان ۳

الفصل الاول عن انس ان اسید بضم همزه و فتح سین و سکون تحتانیه بن حضیر بضم حاء مهمله و فتح ضاد معجمه و سکون تحتانیه و عباد
بفتح عین و تشدید موحده بن بشر بکسر موحده و سکون شین معجمه روایت می کند انس که این دو صحابی جلیل القدر تحدثا عند النبی سخن کردند
نزد پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم فی حاجة لهما در کاری که مر این دو کس را بود حتی ذهب من اللیل ساعة تا آنکه رفت از شب ساعتی یعنی
پاره فی لیلة شدیدة الظلمة در شب سخت تاریک ثم خرجا من عند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ینقلبان پستر بیرون آمدند آن
دو صحابی از نزد آنحضرت در حالیکه برمیگردند بسوی خانه خود و بید کل واحد منهما عصیة و بدست هر یکی از آن دو عصائی بود فاضاءت عصا
احدهما لهما پس روشن شد عصای یکی از آن دو برای هر دو حتی مشیا فی ضوئها تا آنکه رفتند هر دو در روشنی آن عصا حتی اذا افترقت بهما
الطریق تا آنکه چون جدا شد بهر دو کس راه یعنی بجای رسیدند که از آن جا بخانه هر یک راه جدا میرود اضاءت للآخر عصاه روشن شد برای
دیگر نیز عصای او فمشی کل واحد منهما فی ضوء عصاه پس رفت هر یکی از آن دو صحابی در روشنائی عصای خود حتی بلغ اهله تا آنکه رسید هر یک
اهل خانه خود را رواه البخاری و در روایت بخاری در کتاب الصلوة اینچنین آمده که بیرون آمدند آن دو صحابی از نزد آنحضرت در شب تاریک
و با ایشان مانند دو چراغ بود که روشن می شدند و چون جدا شدند ماند با هر یکی چراغی جدا تا آنکه آمد هر یک اهل خانه خود را ۲ و عن
جابر قال لما حضر احد دعانی ابی من اللیل گفت جابر هنگامی که حاضر شد غزوه احد خواند مرا پدر من از ابتدای شب فقال ما اراني بضم
همزه الا مقتولا فی اول من یقتل من اصحاب النبی صلی الله علیه و آله و سلم پس گفت پدر من گمان نمی برم خود را مگر کشته شده در نخست کسی که
کشته شود از یاران آنحضرت درین عبارت ایمائیست که اگر ولی بطریق کرامت خبری بدهد باید که بطریق ظن و حسبان بدهد بخلاف نبی اگر
بوحی گوید و انی لا اترک بعدی اعز علی منک و بدرستی من نمی گذارم پس از خود ارجمند تر بر من از تو غیر نفس رسول الله جز نفس نفیس پیغمبر خدا
صلی الله علیه و آله و سلم که وی از همه عزیزتر و محبوب تر ست و ان علی دینا فاقض و بدرستی بر ذمه من وامی ست پس بگذار آن وام را و قصه

گفت ام معبد گوسپندیست کہ پس ماندہ است ازو از گرسنگی و ناتوانی و از پس لاغری ہمراہ گوسپندان بچراگاہ بیرون نتواند رفت سوال اہل بہا من لبن گفت آنحضرت آیا ہست در وے چیزی از شیر قالت ہی اجہد من ذلک گفت ام معبد این شاۃ در تعب و شظف افتادہ مرود و ترست از آنکہ شیر داشتہ باشد قال انا زبین لی ان احلبہا گفت آنحضرت آیا اذن میدہی مرا کہ بدوشم من او را قالت بابی انت و امی ان رایت بہا حلبا فاحلبہا گفت ام معبد پدر و مادر من فدای تو باد اگر می بینی درین شاۃ شیری پس بدوش از او یعنی در وے شیر می نمیست چہ می دوشے او را و حلب بسکون لام دوشیدن بفتح آن شیر دوشیدہ شدہ و روایت بفتح ست فدعا رسول اللہ پس دعا کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فمسح بیدہ ضرعہا پس مسح کرد بدست مبارک خود پستان او را و سمی اللہ تعالی و گرفت نام خدا را و دعا لہا فی شاتہا و در دعا کرد آنحضرت ام معبد را و شمان شاۃ وی عنقاجت علیہ بنشستید جیم پس بکشاد و شاۃ میان ہر دو پای خود بر آنحضرت برای دوشیدن چنانکہ عادت حیوان شیر دہ ست کہ در وقت دوشیدن میان ہر دو پا بہا کشادہ می کند و در قبضہ یدہا شیر و بارید بران و جزآن و اجترت و فایدن گرفت آنچہ از شکم برآورد چنانکہ عادت شتر و گاؤ و گوسفند ست و جرہ بکسر جیم و فشدید را آنچہ شتر از گلو برآرد بہیت نشخوار و فدعا بانا ربربض الربط پس طلبید آنحضرت آوندی را کہ سیراب گرداند گروہے را فی الصراح ربض تجربک و ضاد معجمہ قوت کہ بسندہ و رسندہ باشد و ربض بضم تحتانیہ و کسر موحدہ ازار باصل بمعنے خر بابندن ستور و معنے خوابانیدن اینجا آنست کہ چنان سیراب گرداند کہ گران شوند و بخواب روند و ربط کردہ کم ازدہ فحلب فیہ شجا پس دوشیدند ان ظرف ریزان و دران و ریخ بمثلثہ و فشدید جیم سیلان و روان شدن آب حتی علا ر البہاء تا آنکہ بالا آمد ظرف را مسکہ شیر کہ نزد جوش زدن می آید یا کف شیر ثم سقاہا پستر نوشانید ام معبد را حتی روبت بکسر واو تا آنکہ سیراب شد و سقی اصحابہ حتی رووا بضم واو و نوشانید یاران خود را تا آنکہ سیراب شدند ثم شرب آخرہم پستر نوشید آنحضرت بعد از ہمہ بحکم قاعدہ مستمرہ خود کہ فرمود ساقی القوم آخرہم ثم حلب فیہ پستر دوشید دران انا نیا بعد بدر دوم بار بعد از نخستین حتی ملأ الاناء تا آنکہ پر کرد آوندرا ثم غادر عندہا پستر بانی گذاشت شیر را نزد ام معبد و بایعہا و بیعت کرد آنحضرت ام معبد را باسلام و ارتحلوا عنہا و کوچ کردند از نزد ام معبد آورده اند کہ چون آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہجرت برآمد و اہل مکہ ندا کنندہ کہ بجای رفت و بکدام جانب رفت مردی از جن بر جبل ابی قبیس برآمد و این ابیات خواند آوازی شنیدند و ہیچکس را نمیدیدند از ان جملہ دو بیت اینست

شعر جزی اللہ رب الناس خیر جزائہ + رفیقین حلا خیمتی ام معبد + ہما نزلا بالبر ثم ترحلا + فافلح من امسی رفیق محمد + رواہ فی شرح السنۃ و ابن عبد البر فی الاستیعاب و ابن الجوزی فی کتاب الوفا و فی الحدیث قصۃ و در حدیث قصہ ایست کہ در کتب سیر مذکور ست آن آنست کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کوچ کرد ابو معبد زوج ام معبد آمد و در خانہ شیر دید گفت این چیست و از کجا ست پس ذکر کرد ام معبد صفات و شمائل آنحضرت را بنحو عجیب پس گفت ابو معبد واللہ این نباشد مگر صاحب قریش کہ شنیدیم ما صفات او را و در مکہ واللہ بتحقیق قصد دارم کہ در یابم صحبت او را اگر بدان راہ یابم + ۱۲ +

باب الکرامات

ل حق اتفاق دارند بر جواز و وقوع کرامت از اولیاء و ہیچ کسی ست کہ عارف بشئونات و صفات حق تعالی بقدر طاقت بشری و مواظب باشد

پس آورده شد طعام - فوضع یده پس نهاد آنحضرت دست مبارک خود را یعنی برای خوردن طعام - ثم وضع القوم پستر نهادند قوم دستهای خود را
فاکلوا پس خوردند قوم طعام را - فنظرنا الی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یلوک لقمة فی فیه پس نگاه کردیم ما جانب آنحضرت که می خاید لقمه را
و می گرداند آنرا در دهن مبارک خود و فرو نمی برد - ثم قال پستر گفت آنحضرت - اجد لحم شاة اخذت بغیر اذن اهلها - می یابم من این گوشت را
گوشت گوسفندی که گرفته شده است بی دستوری و بی رضای صاحب گوسفند - فارسلت المرأة تقول پس فرستاد آن زن کسی را نزد آنحضرت
در حالیکه می گوید - یا رسول الله انی ارسلت الی النقیع - بدرستی من فرستادم خادم را بسوی نقیع بنون - وهو موضع یباع فیه الغنم - و نقیع موضعی ست که
فروخته می شود در وی گوسفندان و این نقیع موضع در جانب وادی عقیق ست نزدیک به بیست کروه از مدینه غیر بقیع بموحده که مقبره مدینه آنجاست
خطابی گفت که خطا کرد هر که او را بباخواند و آنها که بباخوانده اند می گویند که در بقیع در زمان سابق بازارچه بود والله اعلم - لیشتری لی شاة - تا خریده
شود برای من گوسفندی - فلم توجد پس یافته نشد گوسفند - فارسلت الی جار لی قد اشتری شاة ان یرسل بها الی بثمنها پس فرستادم من
کسی را بسوی همسایه که مرا بود که بفرستد آن گوسفند را که خریده است بسوی من به بهای آن - فلم یوجد پس یافته نشد آن همسایه در خانه اش
فارسلت الی امرأته پس فرستادم نزد زن وی - فارسلت الی بها پس فرستاد زن وی بسوی من آن شاة را بی اذن مرد خود - فقال رسول الله
پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم اطعمی هذا الطعام الاسری - بخوران این طعام اسیران را که در بند اند و آنها کافر اند بیرون از دائره
تکلیف و ظاهرا صاحب شاة را نیافتند تا از وی بحلی گیرند و باذن وی مقرون سازند و طعام ضائع میشد والله اعلم - رواه ابو داود والبیهقی
فی دلائل النبوة + ۱۰ + وعن حزام بکسر حای مهمله و زای - بن هشام عن ابیه - روایت می کند از پدرش که هشام ست - عن جده حبیش
بن خالد - از پدر پدرش که حبیش ست بضم حای مهمله و فتح موحده و سکون مثناة - وهو اخو ام معبد حبیش برادر ام معبد بفتح میم و سکون عین
و فتح موحده که نام او عاتکه بنت خالد خزاعیه است و آن زنی ست که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در طریق هجرت بخیمه وی در آمده و وی
زنی بود جلد و قوی تکیه کرده می نشست در صحن خیمه طعام و شراب می داد فقرا و مساکین را - ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حین اخرج
من مکة - روایت می کند که آنحضرت وقتیکه بر آورده شد از مکه - خرج مهاجرا الی المدینة - بیرون آمد هجرت کننده بسوی مدینه - هو وابو بکر
آنحضرت و ابو بکر - مولی ابی بکر عامر بن فهیرة - بضم فا و فتح ها و سکون تحتانیه اسلام آورده پیش از در آمدن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم دار ارقم را
و دلیلهما - و راه بر آنحضرت و ابی بکر عبد الله اللیثی او را همراه گرفته بود تا راهنمائی کند این چهار تن در راه مدینه میرفتند - مروا علی خیمتی ام معبد
گذشتند بر دو خیمه ام معبد که در آن وادی جای او بود و خیمه بفتح خا و سکون یا مشهور ست و خیم اقامت در مکان - فسالوها لحما و تمرا لیشتروا منها
پس طلبیدند گوشت را و خرما را تا بخرند از وی - فلم یصیبوا عندها شیئا من ذلک پس نیافتند نزد ام معبد هیچ چیزی را از آنچه طلبیدند
وکان القوم مرملین بضم میم اولی و سکون را و کسر میم ثانیه و بودند مردم بی زاد و بی توشه از مال بی توشه شدن قوم و بی باران شدن
مسنتین بضم میم و سکون سین مهمله و کسر نون و فوقانیه تاکید مرملین ست قحط زده و سنه سال و بمعنی قحط آید - فنظر رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم الی شاة فی کسر الخیمة پس نگاه کرد آنحضرت بسوی گوسفندی که در جانب خیمه بود و کسر بکسر کاف و سکون سین و فتح نیز آمده
شقه فرود بن خیمه - فقال ما هذه الشاة پس گفت آنحضرت چیست این گوسفند و چه حال دارد - یا ام معبد قالت شاة خلفها الجهد عن الغنم

از پدرش - ان النبی - که پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم دخل علی زید یعوده من مرض کان به - درآمد بر زید بن ارقم در حالیکه عیادت می کند زید را از
بیماری که بود بوی - قال - گفت آنحضرت - لیس علیک من مرضک بأس - نیست بر تو از بیماری تو باکی - ولکن کیف لک اذا عمرت بعدی
فعمیت - ولیکن چگونه است مر ترا و چه حال باشد ترا وقتی که دراز عمر گردانیده شوی پس از من پس کور شوی تو و چه کار خواهی کرد - قال احتسب
و اصبر - گفت زید چشم داشت ثواب می کنم و صبر می گزینم - قال - گفت آنحضرت - اذن تدخل الجنة بغیر حساب - اکنون می درآئی بهشت را
بی حساب - قالت - گفت انیسه و در بعضی نسخ قال یعنی گفت راوی - فعمی بعد ما مات النبی - پس کور شد زید بعد از مردن پیغمبر صلی الله علیه وآله
وسلم ثم رد الله علیه بصره - پستر باز گردانید خدای تعالی بر زید بینائی او را - ثم مات - بعد از آن مرد + ۷ + وعن اسامة بن زید قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم من تقول ما لم اقل فلیتبوأ مقعده من النار - گفت اسامه بن زید که گفت آنحضرت کسی که دروغ بندد بر من چیزی را
که نگفته ام من پس باید که آماده کند جای نشست خود را از آتش دوزخ - تقول بفتح مثناة و تشدید واو مضمومه سخن بدروغ بر بستن بر کسی -
وذلک انه بعث رجلا فکذب علیه - و مصدوق آن اینست که آنحضرت فرستاد مردی را پس دروغ بست بر آنحضرت - فدعا علیه رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم - پس دعا کرد آنحضرت بر آن مرد - فوجد میتا - پس مرده یافته شد آن مرد - وقد انشق بطنه - و حال آنکه بتحقیق شگافته شده است
شکم وی - ولم تقبله الارض - و نه پذیرفت او را زمین و این نشان دوزخی ست - رواهما - روایت کرد این هر دو حدیث را - البیهقی فی
دلائل النبوة + ۸ + وعن جابر ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم جاءه رجل یستطعمه - روایت ست از جابر که آنحضرت آمد او را مردی
که طلب طعام کرد از آنحضرت - فاطعمه شطر وسق شعیر - پس خورانید و داد آنحضرت او را نصف وسق جو سابقا معلوم شد که وسق بسکون
سین شصت پیمانه یا بار شتر - فما زال الرجل یاکل منه وامرأته وضیفهما - پس همیشه بود آن مرد که می خورد از آن نصف وسق و می خورد
زن او و آنکه مهمان ایشان می شد - حتی کاله - تا آنکه بپیمود آن مرد آنرا - ففنی - پس فانی شد آن طعام و تمام شد - فاتی النبی - پس آمد
آن مرد پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم - صورت حال عرض کرد - فقال - پس گفت آنحضرت - لو لم تکله لاکلتم منه - اگر نمی پیمودی تو آنرا
هر آئینه می خوردید شما از آن همیشه - ولقام لکم - و هر آئینه می ایستاد و باقی می ماند آن برای شما - رواه مسلم + ۹ + وعن عاصم بن کلیب
بضم کاف و فتح لام و سکون تحتانیه ثقه است و از افاضل و عباد زمان خود بود سفیان ثوری و سفیان بن عیینه از وی حدیث دارند
و بعضی گویند که جرمی بود والله اعلم - عن ابیه - روایت می کند از پدر خود که کلیب است و از تابعین - عن رجل من الانصار - پدرش روایت
میکند از مردی از انصار که نامش معلوم نیست - قال - گفت آن مرد از انصار - خرجنا مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فی جنازة -
بیرون آمدیم ما همراه آنحضرت از برای نماز جنازه - فرأیت رسول الله - پس دیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم وهو علی القبر - و حال آنکه
آنحضرت نشسته است نزد قبر که می کنند - یوصی الحافر - وصیت می کند آنحضرت قبر کننده را - یقول - می گوید - اوسع من قبل رجلیه - فراخ
کن قبر را از جانب پایهای میت - واوسع من قبل راسه - و فراخ کن از جانب سر وی - فلما رجع استقبله داعی امرأته - پس چون برگشت آنحضرت
یعنی از دفن میت پیش آمد آنحضرت را دعوت کننده بطعام از جانب زن آن میت - فاجاب - پس اجابت کرد آنحضرت و قبول کرد دعوت
او را و رفت بخانه او - ونحن معه - و ما با آنحضرت بودیم یعنی ما نیز رفتیم و طفیلی آنحضرت شدیم یا آنحضرت را با جماعه دعوت کرده بود - فجیئ بالطعام

ای عبدالرحمن یعنی عبدالله بن مسعود - انه قال - که وی گفت - آذنت بهم شجرة - دانانید آنحضرت را بآمدن جن درختی یعنی درخت خبر داد که
یا رسول الله جن آمده اند تا ایمان بیارند و استماع قرآن بکنند پس آنحضرت بیرون رفت و جنیان را دید و قرآن بر ایشان خواند - متفق علیه
+ ۵ + وعن انس قال کنا مع عمر بین مکة والمدینة - گفت انس بودیم ما همراه عمر بن خطاب میان مکه و مدینه - فرأینا الهلال - پس دیدیم ما
ماه نو را - وکنت رجلا حدید البصر - و بودم من مردی تیز نظر - فرأیته - پس دیدم من هلال را - ولیس احد یزعم انه رآه غیری - و حال آنکه نیست هیچ
یکی که گمان می برد و می گوید که دیده است آنرا جز من یعنی جز من هیچکس نمیگوید که من دیده ام - فجعلت اقول لعمر اما تراه - پس گشتم من که می گویم مر عمر
رضی الله عنه را آیا نمی بینی تو - فجعل عمر لا یراه - پس گشت عمر که نمی بیند هلال را یعنی من می بینم و هر چند عمر را می نمایم وی نمی بیند - قال - گفت
انس - یقول عمر - میگوید عمر - ساراه وانا مستلق علی فراشی - نزدیک ست که به بینم هلال را و حال آنکه من بر قفا خسپیده ام بر جامه خواب خود
یعنی حاجت نیست که الآن به بینم و تعب و مشقت کشم در دیدن آن بعد از زمانی یا بعد از روزی که روشن شود یا کلان شود خواهم دید بی تعب و درین
عدم خوض ست در چیزی که ضروری نباشد و عدم صرف وقت در مالا یعنی - ثم انشأ یحدثنا عن اهل بدر - پستر شروع کرد عمر که حدیث می کند
ما را از قصه کشتگان اهل بدر از مشرکان یا شروع کرد انس که حدیث می کند آنچه شنیده بود از عمر از احوال اهل بدر - قال ان رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم کان یرینا مصارع اهل بدر بالامس - گفت که آنحضرت بود که می نمود ما را جاهای کشتن و بر زمین افگندن کشتگان
اهل بدر دیروز یعنی پیش از وقوع واقعه و کشته شدن مشرکان بیک روز خبر داد که هر کدام ازین اشقیا کجا کشته خواهد افتاد - یقول هذا
مصرع فلان غدا ان شاء الله - می گفت آنحضرت این جای افگندن فلان ست فردا اگر خواسته است خدا - وهذا مصرع فلان غدا ان شاء الله
و این مصرع فلان ست اگر خواسته است خدا پس جای افگند هر کدام را جدا جدا تعیین کرد - قال عمر والذی بعثه بالحق ما اخطأوا الحدود
التی حدها رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - گفت عمر سوگند بآن خدائی که فرستاده است او را براستی خطا نکردند و تجاوز نه نمودند آن مشرکان
حدها و جاهای را که حد کرده بود و تعیین نموده بود آنحضرت - قال فجعلوا فی بئر بعضهم علی بعض - گفت عمر پس گردانیده شدند و انداخته شدند آن
کشتگان در چاهی که در میدان بود بعضی بر بالای بعض - فانطلق رسول الله - پس روان شد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم حتی انتهی الیهم -
تا آنکه منتهی شد و رسید بسوی این کشتگان که در چاه انداخته شده بودند - فقال - پس گفت آنحضرت - یا فلان بن فلان ویا فلان بن
فلان هل وجدتم ما وعدکم الله ورسوله حقا - آیا یافتید و دیدید شما چیزی را که وعده کرده بود شما را خدا و رسول خدا حق و ثابت - فانی
قد وجدت ما وعدنی الله حقا - پس بر رستی من بتحقیق یافتم چیزی را که وعده کرده بود مرا خدای تعالی حق - فقال - پس گفت عمر - یا رسول الله
کیف تکلم اجسادا لا ارواح فیها - چگونه سخن میکنی تو بدنها را که نیست جانها در آن - فقال ما انتم باسمع لما اقول منهم - پس گفت آنحضرت
نیستید شما شنواتر مر چیزی را که میگویم من از ایشان یعنی ایشان شنواتر اند یا برابر اند با شما در شنیدن یعنی ایشان می شنوند این سخن را که
می گویم من - غیر انهم لا یستطیعون ان یردوا علی شیئا - جز آنکه ایشان نمیتوانند که رد کنند بر من چیزی را و جواب گویند در کتاب جهاد کلام
درین معنی بتفصیل گذشته است فتذکر - رواه مسلم + ۶ + وعن انیسة بضم همزه و فتح نون و سکون مثناة و سین مهمله بنت زید بن
ارقم - تابعیه است و نسبت بوی زید بن ارقم را ابو انیسه گویند و او را ابو سعید نیز گویند و مشهور همین کنیت ست - عن ابیها - روایت میکند

بکسر راء اولی وسکون ثانیہ۔ قال فہل انتم مصدقی عن شیئ ان سالتکم عنہ۔ گفت آنحضرت پس آیا ہستید شما راست گو گرداننده من از چیزی اگر سوال کنم شما را ازان چیز۔ قالوا نعم یا ابا القاسم وان کذبناک عرفت کما عرفتہ فی ابینا۔ اگر دروغ میگویم با تو می شناسی تو دروغ ما را چنانکہ می شناختی آنرا در پدر ما۔ وکذبناک تضعیف ذال است۔ فقال لہم من اہل النار۔ پس گفت آنحضرت و پرسید مر یہود را کیست دوزخی۔ قالوا نکون فیہا یسیرا۔ گفتند یہودی باشیم ما در آتش اندک زمانی چند روز چنانکہ در قرآن مجید از ایشان نقل کردہ است کہ می گویند لن تمسنا النار الا ایاما معدودات ثم تخلفونا فیہا بیشتر خلیفہ میشوید شما گروہ مسلمانان ما را در آتش یعنے پس از برآمدن ما شما می در آئید و ہمیشہ می باشید در آن وتخلفونا تضعیف نیز روایت ست چنانکہ قاعدہ نحوست۔ قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اخسئوا فیہا۔ گفت آنحضرت سخن نکنید در باب آتش و دور شوید و اصل اخسا برای زجر سگ و راندن اوست یعنی شما ہمیشہ در دوزخ خوار ہید بود اگر یکبار از عالم رفتید۔ واللہ لا نخلفکم فیہا ابدا۔ بخدا سوگند ما خلیفہ نمی شویم شما را در آتش ہمیشہ و در نمی آئیم در دے پس از شما چنانکہ شما می گوئید۔ ثم قال لیستہ بار گفت آنحضرت۔ ہل انتم مصدقی عن شیئ ان سالتکم عنہ فقالوا نعم یا ابا القاسم فقال ہل جعلتم فی ہذہ الشاۃ سما۔ پس گفت آنحضرت آیا گرداننده اید شما در ین گوسفند زہر را۔ قالوا نعم۔ گفتند آری گرداننده ایم۔ قال فما حملکم علی ذلک۔ گفت آنحضرت چہ باعث شد شما را بر آن۔ قالوا اردنا ان کنت کاذبا نستریح منک۔ گفتند خواستیم ما اگر ہستے تو دروغ گو آسایش می یابیم ما و خلاص میشویم از تو۔ وان کنت صادقا لم یضرک۔ و اگر ہستے تو راست گو زیان نمی کند ترا از ہر شرح این سخن در فصل ثانی در حدیث جابر گذشت اکنون در برابر این مردکان میتوان گفت کہ چون زیان نکرد و صدق ظاہر شد چرا ایمان نمی آرید۔ رواہ البخاری ۳ + وعن عمر بن الخطب بخاری معجمہ الانصاری۔ کہ او را ابو زید یا عمرو می گویند مولی صحبت ست و غزوات و گفتہ اند کہ غزا کردہ ہمراہ آنحضرت سیزدہ غزوہ و مسح کردہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سر او را و دعا کردہ بحال او و رسید عمر او بصد سال و بنبود در سر ریش وی مگر چند موی سفید۔ قال۔ گفت صلی بنا رسول اللہ۔ نماز گزارد ما را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوما۔ روزے۔ الفجر۔ نماز بامداد۔ وقعد علی المنبر۔ و برآمد بر منبر۔ فخطبنا۔ پس خطبہ خواند ما را حتی حضرت الظہر۔ تا آنکہ حاضر شد ظہر و در آمد وقت آن۔ فنزل فصلے۔ پس فرود آمد از منبر پس بگزارد و نماز ظہر را۔ ثم صعد المنبر فخطبنا۔ پس بر آمد بر منبر پس خطبہ خواند ما را حتی حضرت العصر۔ تا آنکہ وقت عصر شد۔ ثم نزل فصلے۔ پس فرود آمد از منبر پس بگزارد نماز عصر را۔ ثم صعد المنبر حتی غربت الشمس۔ پس بر آمد بر منبر یعنے خطبہ خواند تا آنکہ فرو رفت آفتاب پس تمام روز بخطبہ گذشت۔ فاخبرنا بما ہو کائن الی یوم القیمۃ۔ پس خبر داد ما را بچیزی کہ پیدا شونده است از حوادث و وقائع و عجائب و غرائب تا روز قیامت۔ قال فاعلمنا احفظنا۔ گفت عمرو بن اخطب پس دانا ترین ما بود و یاد دارنده ترین ما بود آن علوم را کہ آنحضرت بیان کرد و آن خبر ہا را کہ وی داد۔ رواہ مسلم ۴ + وعن معن بفتح میم وسکون معین بن عبد الرحمن بن تبرۃ عبد اللہ بن مسعود ست رضی اللہ عنہ ثقہ است امام عفیف جامع علوم ہدایت دار و از پدر خود کہ عبد الرحمن بن عبد اللہ بن مسعود ست و ابن مسعود را نسبت بوی ابو عبد الرحمن گویند و از برادر خود کہ قاسم بن عبد الرحمن ست در روایت کردہ است از سفیان ثوری و جز وی۔ قال۔ گفت معن سمعت ابی۔ شنیدم پدر خود را۔ قال سالت مسروقا۔ گفت پرسیدم مسروق را کہ از کبار تابعین ست من آذن النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بالجن لیلۃ استمعوا القرآن۔ کہ او را بامداد آنحضرت را آگاہ مردن جن در شب شنیدن جن قرآن را۔ قال۔ گفت مسروق۔ حدثنی ابوک۔ خبر داد مرا پدر تو

وغار مغاک در کوہ است و در برآمدن آنحضرت از درون خانہ و گذشتن از پیش مشرکان کہ بر در ایستادہ بودند و مطلع نشدن ایشان و جواب آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بایشان قصۂ غریب و معجزۂ عجیب است کہ در شرح ذکر کردہ ایم و در تاریخ مدینہ در ذکر ہجرت نیز بہ تفصیل مذکور ست۔ و بات المشرکون یحرسون علیا سوء شب گذرانیدند مشرکان در حالیکہ پاسبانی می کردند علی را رضی اللہ عنہ یعنی علی درون خانہ بود و ایشان بر در ایستادہ و یحسبونہ النبی۔ و ایشان گمان می بردند علی را نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و خیال می کردند کہ آنحضرت درون خانہ در خوابست ہمین کہ برآید کاروی بکنیم و حال آنکہ علی بود و آنحضرت از پیش ایشان بدر رفتہ۔ فلما اصبحوا ثار وا علیہ۔ پس ہنگامی کہ صبح کردند جہیدند و بر خاستند بر آنحضرت گمان خود۔ فلما رأوا علیا رد اللہ مکرہم۔ پس ہرگاہ کہ دیدند علی را باز گردانید خدائے تعالیٰ حیلہ و بسگالیدن ایشان را منقلبا این صاحبک ہذا۔ پس چون دیدند علی را گفتند کجاست این یار تو یعنے آنحضرت و اشارت بودند برای تحقیر و تصغیر ست۔ قال لا ادری۔ گفت علے نمیدانم من کجا ست۔ فاقتصوا اثرہ۔ پس رفتند مشرکان در پی آنحضرت بر نشان پای وے فقص اثقاف و صادین مہملتین در ریگ رفتن۔ فلما بلغوا الجبل اختلط علیہم۔ پس ہنگامی کہ رسیدند کوہ را کہ او را جبل ثور نام ست مشتبہ شد بر ایشان نشان پای مقصد و او الجبل پس برآمدند کوہ را۔ فمروا بالغار۔ پس گذشتند بغاری کہ در ان کوہ است۔ فرأوا علی بابہ نسج العنکبوت۔ پس دیدند بر در آن غار بافتن عنکبوت را کہ بعد از در آمدن آنحضرت درون غار آمدہ خانہ بافتہ بود و عرض در غار بمقدار شیری باشد و طول مقدار یک دست۔ فقالوا لو دخل ہہنا لم یکن نسج العنکبوت علی بابہ۔ پس گفتند اگر در آمدہ بودے محمد اینجا نمی بود بافتن عنکبوت بر در وے و بیضۂ نہادن کبوتر در ین حدیث مذکور نیست

شعر ظنوا الحمام وظنوا العنکبوت علی ۔ خیر البریۃ لم تنسج ولم تحم ۔ فمکث فیہ ثلث لیال۔ پس درنگ کرد آنحضرت در غار سہ شب و روز روز دوشنبہ در آمد و روز پنجشنبہ بدر رفت۔ رواہ احمد ۔ ۲ ۔ وعن ابی ہریرۃ قال لما فتحت خیبر اہدیت لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شاۃ فیہا سم۔ بفتح سین و ضم آن و بعضے بکسرہ نیز گفتہ اند گفت ابو ہریرہ ہنگامی کہ کشادہ شد قلعۂ خیبر فرستادہ شد برای آنحضرت گوسفندی بریان کردہ شدہ کہ در وے زہر بود چنانکہ در فصل ثانی از حدیث جابر گذشت۔ فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اجمعوا علی من کان ہہنا من الیہود۔ پس گفت آنحضرت گرد آرید بر من ہر کہ ہست اینجا از یہود۔ فجمعوا لہ۔ پس گرد آوردند برای آنحضرت یہود را۔ فقال لہم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم انی سائلکم عن شیء فہل انتم مصدقی عنہ۔ پس گفت آنحضرت بدرستی من پرسندہ ام شما را از چیزے پس آیا ہستید شما راست گو گردانندۂ من از ان چیز و قتی کہ تکذیب کنم شما را در جوابی کہ بگوئید شما از ان سوال چنانکہ از سیاق حدیث معلوم می گردد و مصدقی بضم میم و فتح صاد و تشدید دال مکسورہ و کسر قاف و تشدید یا در آخر۔ قالوا نعم۔ گفتند یہود آرے راست گو گردانندۂ ایم تا سیا ابا القاسم عادت یہود نا بہود آن بود کہ اگر آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بکنیت وی کہ ابو القاسم ست نام می بردند و محمد نمی گفتند زیرا کہ ذکر این نام شریف در توریت و انجیل شایع و مشہور بود و دلیل بود بر صحت نبوت وی صلعم۔ فقال لہم رسول اللہ پس گفت مر ایشان را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من ابوکم۔ کیست پدر شما گو بلکہ آنحضرت ایشان را از پدر کلان ایشان پرسید چنانکہ پدر قبیلہ پدر پیدا شد۔ قالوا فلان۔ گفتند یہود پدر ما فلان کس ست نام پدران مخبر در ابرو ند۔ قال کذبتم بل ابوکم فلان۔ گفت آنحضرت در دغ گفتید شما بلکہ پدر شما فلان ست غیر آن کسے کہ او را نام بردید۔ قالوا صدقت و برررت۔ گفتند یہود راست گفتی و نیکو گفتے بر

این شعب حیث امرنی رسول الله - آنجا که فرموده بود مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فلما اصبحت طلعت الشعبین کلیهما پس هنگامی که صبح کردم
برآمدم این دو شعب را هر دو را - فلم ار احدا پس ندیدم هیچ یکی را - فقال له رسول الله پس گفت مر او را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم هل نزلت
اللیلة - آیا فرود آمدی تو امشب یعنی از اسپ خود - قال لا - گفت فرود نیامدم در هیچ حال - الا مصلیا - مگر در حالیکه نماز گذارنده ام - او قاضی
حاجة - یا برآرنده حاجت انسانی را از بول و غائط - قال رسول الله - گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فلا علیک ان لا تعمل بعدها - پس نیست
باک بر تو که نکنی بعد از امشب هیچ عملی را از نوافل خیرات و جهد و اجتهاد در آن زیرا که ترا فضیلتی و ثوابی حاصل شده است که کفایت است در آن و
بخشیده شده است گناهان تو بدان و این مبالغه و تاکید است در تحسین این عمل و بشارت است بمغفرت و بعضی گفته اند که مراد عمل جهاد است درین قضیه
و این ظاهر تر است والله اعلم - رواه ابوداود + ۱۶ + وعن ابی هریرة قال اتیت النبی صلی الله علیه وآله وسلم بتمرات - گفت ابوهریره
آوردم نزد آنحضرت چند خرما را و گفته اند که بیست و یک خرما بود - فقلت پس گفتم من - یا رسول الله ادع الله فیهن بالبرکة - دعا کن خدا را
درین خرماها ببرکت - فضمهن پس فراهم آورد آنحضرت آن خرماها را - ثم دعا لی فیهن بالبرکة - پستر دعا کرد آنحضرت برای من درین خرماها ببرکت -
قال خذهن فاجعلهن فی مزودک - گفت آنحضرت گیر این خرماها را پس بگردان آنها را در توشه دان خود فی الصراح مزود بکسر توشه - وان کلما
اردت ان تاخذ منه شیئا فادخل فیه یدک فخذه - هرگاه خواهی تو که بگیری از آن مزود چیزی را یعنی از تمر پس درآر در روی دست خود را پس بگیر
آن چیز را - ولا تنثره نثرا - و پراگنده مکن آنرا پراگنده کردنی - فقد حملت من ذلک التمر کذا وکذا من وسق فی سبیل الله - پس بتحقیق برداشتم
من از آن تمر چندین و چندین از وسق در راه خدا و وسق شصت پیمانه یا بار اشتری - فکنا ناکل منه لو نطعم - پس بودیم ما که میخوردیم از آن تمر و می خورانیدیم
وکان لا یفارق حقوی - و بود آن مزود که جدا نمیشد بند ازار مراد همیشه در کمر من بود - حتی کان یوم قتل عثمان - تا آنکه شد روز کشته شدن عثمان
رضی الله عنه فانه انقطع - پس بدرستی آن مزود گسسته شد و کم شد و ازینجا معلوم می شود که چون تفرقه و فساد شائع گردد میان مردم برطرف
می شود برکت و آورده اند که ابوهریره در آن روز می گفت که مردم را یک غم است و مراد دو غم غم برطرف شدن آن انبان و غم کشته شدن
شیخ عثمان - رواه الترمذی + ۱ +

الفصل الثالث

+ عن ابن عباس قال تشاورت قریش لیلة بمکة - گفت ابن عباس کنکاش کردند مشرکان قریش شبی
بمکه - فقال بعضهم اذا اصبح فاثبتوه بالوثاق - پس گفتند بعضی از ایشان چون صبح کند پس بر جای خودش دارید به بند کردن - یریدون
النبی - می خواهند پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم یعنی بعضی از مشرکان همچنین کنکاش دارند که محمد را بند باید کرد و نگاه داشت وثاق بکسر و
بفتح بند کردن - وقال بعضهم بل اقتلوه - و گفتند بعضی از ایشان بلکه بکشید او را - وقال بعضهم بل اخرجوه - و گفتند بعضی از ایشان بلکه بیرون
کنید او را از این شهر تا ازینجا بدر رود - فاطلع الله نبیه - بفتح همزه و سکون طای مخففه پس مطلع گردانید خدای تعالی پیغمبر خود را صلی الله
علیه وآله وسلم علی ذلک - بر آنچه کنکاش کردند مشرکان در کار وی چنانچه در قرآن مجید در سوره انفال مذکور است - فبات علی
علی فراش النبی صلی الله علیه وآله وسلم تلک اللیلة - پس شب گذرانید علی رضی الله عنه بر جای خواب آنحضرت در آن شب - وخرج النبی
و بیرون آمد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم حتی لحق بالغار - تا آنکه پیوست و رسید بغار ثور که بهجرت رفت و چند شب در آن غار گذرانید

بشر بن برا ء مرد بقصاص کشتند اما اینجا خلجان میکند کہ وجہ تخصیص ذکر بموت بشر و اقتصاص بدان چیست و حال آنکہ اصحاب دیگر کہ خوردند مردند و شاید کہ بشر علی الفور مرد پیش از وفات اصحاب دیگر پس قصاص گرفتہ شد بدان واللہ اعلم ۱۵ + وعن سہل بن الحنظلیۃ بفتح حاء مہملہ و سکون نون و فتح ظاء معجمہ و کسر لام و تشدید تحتانیہ صحابی انصاری ست و از اہل بیعت رضوان ست فاضل بود و گوشہ گیر از مردم کثیر الصلوۃ و الذکر و حنظلیہ نام مادر او ست قال انہم سارو امع رسول اللہ گفت کہ ایشان یعنی صحابہ سیر کردند با پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوم حنین روز غزوہ حنین فاطنبوا السیر پس دراز کردند سیر را حتی کان عشیۃ تا آنکہ بود سیر ہا شبانگاہ فجاء فارس فقال پس آمد سواری پس گفت یا رسول انی طلعت علی جبل کذا و کذا سبد رستی من برآمدہ ام بر کوہ چنین و چنین و طلعت بفتح لام ست در اکثر نسخ و بکسر نیز تصحیح کردہ اند فاذا انا بہوازن پس ناگاہ من ملتبسم بہوازن بفتح ہا و کسر زای کہ قومی ست از عرب یعنی دیدم ہوازن را علی بکرۃ ابیہم کہ آمدہ اند بر شتر ید بر خود یعنی ہمہ آمدند و این عبارت مثل ست کہ زدہ می شود در قومی کہ ہمہ بیایند و ہیچ کس تخلف نکند و بکرہ شتر جوان و اہلش آنست کہ قومی از عرب از جای کندہ بودند و کوچ کردہ و ہر کس ہر چہ کہ گرفتہ گرفتہ و سوار شدہ ہر چند آن شتر از آن وی نبود و از پرسش او بود بظعنہم و نعمہم و دیدم ہوازن را بشتران ہودج دار خود و باقی چارپایان خود و ظعن بضم ظاء معجمہ و بعین مہملہ مضمومہ و ساکن جمع ظعینہ زن در ہودج یا ہودج کہ در وی زنی باشد و گاہی بر ابل کہ بر وی ہودج ست نیز اطلاق کنند اجتمعوا الی حنین گرد آمدند بسوی حنین فتبسم رسول اللہ پس تبسم کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و قال تلک غنیمۃ المسلمین غدا و گفت آنحضرت آن غنیمت مسلمانان ست فردا ان شاء اللہ ثم قال من یحرسنا اللیلۃ پستر گفت آنحضرت کیست کہ پاسبانی کند ما را امشب قال انس بن ابی مرثد الغنوی مرثد بفتح میم و سکون را و فتح مثلثہ و غنوی بضم غین معجمہ و نون مفتوحتین صحابی ست حاضر شدہ فتح مکہ را و حنین را انا من پاسبانی می کنم یا رسول اللہ قال ارکب گفت آنحضرت سوار شو فرکب فرسالہ پس سوار شد اسپے را کہ مر او را بود فقال استقبل ہذا الشعب گفت آنحضرت پیش آ بے این راہ را کہ در کوہ ست حتی تکون فی اعلاہ تا آنکہ باشی تو در جای بلند آن کوہ فلما اصبحنا خرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الی مصلاہ پس ہنگامی کہ صبح کردیم ما بیرون آمد آنحضرت بسوی جائے نماز خود یعنے جائیکہ برای نماز ساختہ بودند فرکع رکعتین پس گذارد آنحضرت دو رکعت نماز را مر او را سنت فجر داشتہ اند ثم قال ہل احستم فارسکم پستر گفت آنحضرت آیا احساس کردید و دیدید شما سوار خود را و در بعضے نسخہ جواز ست ثم قال ہل احستم فارسکم بعد از سنت فجر برای حاجت و در کتاب الصلوۃ گذشت فقال رجل پس گفت مردی یا رسول ما احسسنا ندیدیم و احساس نکردیم فثوب بالصلوۃ پس اقامت گفتہ شد بہ نماز فجر و تحقیق مضی تثویب در باب الاذان گذشت فجعل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہو یصلی یلتفت الی الشعب پس گشت آنحضرت و حال آنکہ وی نماز میکند کہ می نگریست بسوی آن شعب و در بعضے جواز التفات ست در نماز از برای مصلحت و بنیہ و این از باب تداخل عبادات ست حتی اذا قضی الصلوۃ قال تا چون تمام کرد آنحضرت نماز را گفت ابشروا فقد جاء فارسکم خوش باشید پس تحقیق آمد سوار شما کہ پاسبانی میکرد فجعلنا ننظر الی خلال الشجر فی الشعب پس گشتیم ما کہ نگاہ می کنیم بسوی میان درختان در شعب فاذا ہو قد جاء پس ناگاہ آن سوار بتحقیق آمد حتی وقف علی رسول اللہ تا بایستاد بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال انی انطلقت حتی کنت فی اعلی ہذا الشعب پس گفت آن سوار بدرستی من روان شدم تا آنکہ بودم بر جای بلند

صلی الله علیه وآله وسلم قال - روایت ست از عبد الله بن مسعود از آنحضرت که گفت - انکم منصورون - بدرستی شما یاری داده شدگانید از
جانب پروردگار - ومصیبون - و یابندگان اشیا و اموال را - ومفتوح لکم - و فتح کرده شدگانید مر شما را یعنی فتح کرده می شود مر شما را بلاد و امصار
و این بشارتست و خبر دادن صحابه را بانچه در زمان آینده واقع خواهد شد - فمن ادرک ذلک منکم فلیتق الله - پس هر که دریابد آنرا از شما پس باید که
تقوی ورزد و پرهیز دارد از عذاب خدا - ولیامر بالمعروف ولینه عن المنکر - و باید که امر کند بمشروع و نهی کند از خلاف آن یعنی بر طریقه اعتدال
رود و در اشر و بطر و اسراف و اتراف نیفتد و این تلمیح است بقول حق سبحانه - الذین ان مکناهم فی الارض اقاموا الصلوة واتوا الزکوة وامروا
بالمعروف ونهوا عن المنکر - رواه ابو داود + ۱۴ + وعن جابر ان یهودیة من اهل خیبر سمت شاة مصلیة - روایت ست از جابر که زنی یهودیه
از اهل خیبر که نام وی زینب بود زن اسلام بن مشکم زهر کرد گوسفند بریان کرده شده را و مصلیه بفتح میم و سکون صاد مهمله و کسر لام و تشدید تحتانیه
از صلی بمعنی بریان کردن - ثم اهدتها لرسول الله - پستر بهدیه فرستاد آنرا مر پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم - آورده اند که آن زن پرسید که آنحضرت
از گوسپند کدام جای خوشتر دارد گفتند ذراع پس بزی داشت آنرا ذبح کرد و در وی زهری انداخت که در ساعت بکشد و در ذراع و کتف بیشتر
گردد پیش آنحضرت و صحابه که حاضر بودند بنهاد - فاخذ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الذراع فاکل منها - پس گرفت آنحضرت ذراع را پس خورد
از آن - واکل رهط من اصحابه معه - و خوردند گروهی از یاران آنحضرت با آنحضرت - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
ارفعوا ایدیکم - بردارید دستهای خود را از شاة و نخورید - وارسل الی الیهودیة فدعاها - و کس فرستاد آنحضرت بسوی آن زن یهودیه پس طلبید او را -
فقال سممت هذه الشاة - پس گفت آنحضرت زهر کرده تو این گوسپند را - فقالت من اخبرک - پس گفت یهودیه که خبر کرد ترا - قال اخبرتنی
هذه فی یدی - گفت آنحضرت خبر دار مرا این چه در دست من ست - للذراع - و گفت مر ذراع را یعنی اشارت بهذه بذراع کرد - قالت نعم -
گفت یهودیه آری زهر کرده ام درین - قلت ان کان نبیا فلن یضره - گفتم اگر هست وی پیغمبر پس زیان نمیکند او را بجهت آنکه زهر تاثیر نمیکند بموت
در انبیا یا بسبب آنکه موت آنحضرت پیش از اتمام دعوت و اکمال دین متوقع نیست و در احتمال اول خلجان میکند آنچه میگویند که فوت آنحضرت
بتاثیر زهری شد که در خیبر خورده بود اما این روایت صحیح نیست و در حدیث آمده است که کسی گفت با آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم که ترا تاثیر می کند
هر سال زهری که داده بودند در خیبر فرمود نمیرسد مگر آنکه مقدر ست و خواسته خداست - فتدبر وان لم یکن نبینا استرحنا منه - و اگر نیست وی پیغمبر خدا
آسایش می یابیم و خلاص میشویم از وی - فعفا عنها رسول الله - پس درگذشت از آن زن پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ولم یعاقبها - و سزا
نداد او را و عذاب نکرد - وتوفی اصحابه الذین اکلوا من الشاة - و مردند اصحاب آنحضرت که خوردند از آن شاة - واحتجم رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم علی کاهله - و خون کشید آنحضرت بر میان دو کتف خود - من اجل الذی اکل من الشاة - از جهت زهری که خورد از گوسپند تا ماده زهر
بدر رود و تن لطیف وی ازین کثافت پاک گردد - حجمه ابو هند بالقرن والشفرة - حجامت کرد آنحضرت را ابو هند بشاخ و کارد - وهو مولی لبنی
بیاضة من الانصار - و آن ابو هند مولی بود مر بنی بیاضه را بضاد معجمه نام قبیله ایست از انصار - رواه ابو داود والدارمی - بدانکه اهل روایت اختلاف
کرده اند که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم عقاب کرد آن یهودیه را و بکشت یا ترک داد هیچ نگفت پس بیهقی از ابی هریره آورده که اعراض کرد
و هیچ نگفت و از جابر آورده که عقاب نکرد و زهری گفته که اسلام آورد پس بگذاشت و گفت بیهقی که نخست ترک داده باشند و بعد از آن که

ومیان ہر دو پای خود استغفار میشاند و قادم در میان پای گرفتن سگ - وقال قد عدت الی رزق ربی قضیہ اللہ - وگفت گرگ تحقیق قصد کردم من یا قصد کردی تو بسوی رزقی کہ داد ورسانید مرآن رزق را خدای تعالی - عدت بضم تا وفتح آن بصیغہ تکلم وخطاب ہر دو روایت ست - فقال راعی ست اخذته تم انتزعته منی - گرفتم من آن رزق را بستر کشیدہ گرفتے تو آن رزق را از من - فقال الرجل تا الحدثان روایت کالیوم وزیبا تکلم پس گفت آن مرد یعنے راعی بخدا سوگند میدہم من عجوبہ را مانند عجوبہ امروز یا میدیم روزے مانند امروز کہ گرگ سخن میکند فقال الذئب اعجب من ہذا رجل فی النخلات بین الحرتین پس گفت گرگ عجب تر ازین حال حال مرد یست در خرماستان میان دو سنگستان یعنی مدینہ عجالت از وزارت شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بخبرکم بما مضی وبما ہو کائن بعدکم - خبرہا میرساند شما را بانچہ گذشتہ است وبانچہ بشود تا روز قیامت بعد از شما - قال گفت ابو ہریرہ فکان الرجل یہودیا پس بود مرد از قوم یہود فجاء الی النبی پس آمد بسوے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاخبرہ وسلم پس خبر داد آنحضرت را وسلمان شد فصدقہ النبی پس تصدیق کرد او راست گو گردانید او را پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تم قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انہا امارات بین یدی الساعۃ - این وامثال این امور نشانہا وعلامتہاست پیش قیامت - فداوشک الرجل ان یخرج بتحقیق نزدیک ست مرد کہ بیرون آید یعنے از خانہ - فلا یرجع حتی یری تحت نعلاہ وسوطہ ما احدث اہلہ بعدہ پس باز نمی گردد ونمی آید بخانہ تا آنکہ خبر می دہد او را سرد نعلین وتازیانہ وی بچیزے کہ احداث کردہ از عملی اہل خانہ وی بعد از برآمدن وے - رواہ فی شرح السنۃ ۱۱ + وعن ابی العلاء - روایت ست از ابی العلاء کہ از تابعین ست عن سمرۃ بن جندب - کہ صحابی مشہور ست - قال گفت سمرہ - کنا مع النبی بودیم ما با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متداول من قصعۃ - نوبت بنوبت می خوردیم از یک کاسہ یعنی در وقت ظہور معجزۂ آنحضرت قصعۃ بفتح قاف وسکون صاد کاسۂ بزرگ - من غدوۃ حتی اللیل - از بامداد گاہ تا شب یعنی تمام روز - یقوم عشرۃ ویقعد عشرۃ - می ایستاد ده مرد ومی نشستند وہ بیان متداول ست - قلنا فما کانت تمد - گفتیم ما پس چہ چیز بود کہ مدد کردہ می شد قصعہ بدان چیز - قال من ای شیء تعجب - گفت از چہ چیز عجب میکنے تو - ما کانت تمد الا من ہہنا بنرود کہ مدد کردہ می شد یگر از ینجا - واشار بیدہ الی السماء - واشارت کرد بدست خود بسوی آسمان یعنی از نزد عالم قدرت ست ونزول برکت ازان واین یا قول سمرہ است ووسائل ابو العلاء یا قول آنحضرت ست ووسائل صحابہ فافہم - رواہ الترمذی والدارمی ۱۲ + وعن عبد اللہ بن عمرو ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خرج یوم بدر فی ثلثمائۃ وخمسۃ عشر - روایت ست از عبد اللہ بن عمرو بن العاص کہ آنحضرت بیرون آمد روز غزوۂ بدر در سہ صد وپانزدہ مرد مشہور آنست کہ بیرون آمدند در سہ صد وسیزدہ وہفتاد وہفت از مہاجر ودویست وسی وشش از انصار - قال اللہم انہم حفاۃ فاحملہم - گفت آنحضرت دعا کرد خداوندا ایشان یعنے صحابہ برہنہ پایان اند پس سوار کن ایشان را - اللہم انہم عراۃ فاکسہم - خداوندا ایشان برہنہ تنان اند پس جامہ بپوشان ایشان را - اللہم انہم جاع فاشبعہم - خداوندا ایشان گرسنگان اند پس سیر گردان ایشان را - ففتح اللہ لہ پس فتح داد خدای تعالی مر او را - فانقلبوا وانہم رجل الا وقد رجع بحمل او بحملین پس باز گشتند او فتح بدر وحال آنکہ نیست از ایشان ہیچ مردے مگر حال آنست کہ برگشت بیک شتر وبدو شتر - واکتسوا وشبعوا - وجامہ پوشیدند وسیر شدند بجہت شتران وثیاب واطعمہ واموال کہ غنیمت کردند از مشرکان وہمہ دعاہائے آنحضرت مستجاب شد واز ینجا معلوم می شود کہ اجابت دعا از جہل خارق عادت ست خصوصا باین سرعت وخصوصیات - رواہ ابو داؤد ۱۳ + وعن ابن مسعود عن رسول اللہ

هل تحب ان نریک آیة - آیا دوست میداری که بنمایم ترا علامتی و معجزه - قال نعم - گفت آنحضرت آری بنما - فنظر الی شجرة من ورائه - پس نگاه کرد جبرئیل
بسوی درختی از پس خود یا پس آنحضرت - فقال - پس گفت جبرئیل با آنحضرت - ادع بها - بخوان این درخت را - فدعا بها - پس خواند آنحضرت درخت را
فجاءت - پس آمد درخت - فقامت بین یدیه - پس بایستاد آن درخت پیش آنحضرت - فقال مرها فلترجع - پس گفت جبرئیل بفرما آن درخت را
پس بازگردد - فامرها - پس امر کرد آنحضرت آن درخت را - فرجعت - پس برگشت - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
حسبی حسبی - بس ست مرا بس ست مرا در تسلی و دفع حزن و شدت این کرامت از پروردگار من و درینجا دلالت ست بر آنکه ظهور خارق عادت مؤثر ست
در حصول یقین و دفع غم و حزن و بر آنکه کسی را که قرب و کرامت در درگاه حق باشد اگر غمی و حزنی از دست اعدا برسد صبر کند - والاجر علی قدر التعب
رواه الدارمی + ۸ + وعن ابن عمر قال کنا مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فی سفر فاقبل اعرابی - گفت ابن عمر بودیم ما با آنحضرت در سفری
پس پیش آمد بادیه نشینی - فلما دنا قال له رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم تشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له وان محمدا عبده ورسوله - پس
هرگاه که نزدیک شد آن اعرابی گفت مر او را آنحضرت گواهی میدهی بوحدانیت خدا و رسالت محمد - قال ومن یشهد علی ما تقول - گفت اعرابی که
گواهی میدهد بر آنچه تو میگوئی یعنی از غیر جنس آدمیان - قال هذه السلمة - گفت آنحضرت گواهی میدهد این درخت و سلمه بفتح سین و لام نام نوعی از
درختان بلند خاردار ست - فدعاها رسول الله - پس خواند آن درخت را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم وهو بشاطی الوادی - و آنحضرت بکرانه وادی
بود - فاقبلت تخد الارض - پس روی آورد آن درخت در حالیکه می شگافد زمین را خد بفتح خاء معجمه و تشدید دال شگافتن زمین را گویند - حتی قامت
بین یدیه - تا آنکه ایستاد آن درخت پیش آنحضرت - فاستشهدها ثلثا - پس طلب شهادت کرد آنحضرت از آن درخت سه بار - فشهدت ثلثا انه
کما قال - پس گواهی داد آن درخت سه بار که واقع همچنین ست که گفت آنحضرت از صدق رسالت وی - ثم رجعت الی منبتها - پستر بازگشت آن درخت
بسوی جای روئیدن خود یعنی همانجا در رفت که از آنجا آمده بود - شعر - جاءت لدعوته الاشجار ساجدة + تمشی الیه علی ساق بلا قدم + رواه الدارمی
+ ۹ + وعن ابن عباس قال جاء اعرابی الی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال بما اعرف انک نبی - گفت ابن عباس آمد اعرابی بسوی
آنحضرت گفت بچه دلیل شناسم که تو پیغمبری - قال ان دعوت هذا العذق من هذه النخلة یشهد انی رسول الله - گفت آنحضرت باین دلیل بشناس
که بخوانم من این خوشه را ازین خرما گواهی دهد که من پیغمبر خدا ام و ان بفتح همزه است و بکسر آن نیز روایت ست یعنی اگر بخوانم و عذق بکسر عین مهمله
و سکون ذال معجمه و قاف خوشه خرما چنانکه عنقود خوشه انگور کذا فی الصراح - فدعاه رسول الله - پس خواند آن عذق را پیغمبر خدا صلی الله علیه
وآله وسلم فجعل ینزل من النخلة - پس گشت آن عذق که فرود آید از درخت خرما - حتی سقط الی النبی - تا آنکه افتاد بجانب پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم
یعنی گواهی داد - ثم قال ارجع فعاد - پستر گفت آنحضرت برگرد بجای خود پس برگشت - فاسلم الاعرابی - پس اسلام آورد آن اعرابی -
رواه الترمذی وصححه + ۱۰ + وعن ابی هریرة قال جاء ذئب الی راعی غنم - گفت ابوهریره آمد گرگی بسوی چراننده گوسفندان - فاخذ منها شاة
پس گرفت گرگ از آن گوسفندان گوسفندی را - فطلبه الراعی حتی انتزعها منه - پس جست گرگ را آن چراننده تا آنکه کشیده گرفت آن شاة را
از دهان آن گرگ - قال فصعد الذئب علی تل - گفت ابوهریره پس برفت گرگ بر توده ریگی - فاقعی - پس نشست آن گرگ بر آن بر وضعی که
گرگ می نشیند که رانها بر زمین می نهد و پایها را ایستاده می دارد و فی الصراح - اقعا بر کون نشستن سگ - واستثفر - و در آورد دم خود را

فقال بعنیہ۔ پس گفت آنحضرت بفروش این شتر را بمن قال بل نھبہ لک۔ گفت صاحب شتر فروختن نہ باشد بلکہ می بخشیم ما آنرا مر تو را
یارسول اللہ وانہ لاھل بیت ما لھم عیشۃ غیرہ۔ وبدرستی این شتر مر کسان خانہ راست کہ نیست مر ایشان را سبب زندگانی جز این شتر قال
اما اذ ذکرت ھذا من امرہ۔ گفت آنحضرت اما چون ذکر کردی تو از شان و حال آن شتر پس طلب نکنم خریدن آنرا ولکن وصیت می کنم تو را بسوے
وی۔ فانہ شکی کثرۃ الحمل وقلۃ العلف فاحسنوا الیہ پذیرا کہ بدرستی وے گلہ کرد بسیار کار و مشقت خود را و کمی علف را پس نیکی کنید بسوے
وی۔ ثم سرنا حتی نزلنا منزلا فنام النبی۔ یعلی بن مرہ می گوید پس سیر کردیم تا آنکہ فرود آمدیم جاے خرد آمدن را پس خواب کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
آلہ وسلم فجاءت شجرۃ تشق الارض۔ پس آمد درختی کہ می شگافد زمین را حتی غشیتہ۔ تا آنکہ پوشید آن درخت آنحضرت را۔ ثم رجعت
الی مکانھا۔ پس باز برگشت آن درخت بجاے خود۔ فلما استیقظ رسول اللہ۔ پس ہرگاہ کہ بیدار شد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
ذکرت لہ ذلک۔ ذکر کردم من مر آنحضرت را آمدن درخت را و باز برگشتن آنرا۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت۔ ہی شجرۃ استاذنت ربھا
فی ان تسلم علی رسول اللہ۔ این درختی ست کہ دستوری خواست پروردگار خود را کہ سلام کند بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاذن لھا
پس دستوری داد خدا تعالی آن درخت را۔ قال۔ گفت یعلی بن مرہ و این سوم چیزی ست کہ دیدم بر آنحضرت۔ ثم سرنا فمر بنا بعیر لھم
سیر کردیم ما پس گذشتیم بآبی و جوئی کہ آنجا بود۔ فانتہ امراۃ بابن لھا بہ جنۃ۔ پس آمد آنحضرت را زنی با پسری کہ مر آن زن را بود دیوانگی
بآن پسر جنون و دیوانگی۔ فاخذ النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بمنخرہ۔ پس گرفت آنحضرت سوراخ بینی آن پسر را و منخر بفتح میم و کسر خا
و بکسر میم نیز آمدہ۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت۔ اخرج فانی محمد رسول اللہ۔ بیرون آی پس بدرستی من محمدم فرستادہ خدا۔ ثم سرنا فلما
رجعنا مر بذلک الماء۔ پس سیر کردیم ما پس ہنگامی کہ برگشتیم گذشتیم بآن آب۔ فسألھا عن الصبی۔ پس پرسید آنحضرت آن زن را
از حال آن کودک کہ دیوانہ شدہ بود۔ فقالت۔ پس گفت آن زن۔ والذی بعثک بالحق ما رأینا منہ ریبا بعدک۔ سوگند بآن خدای کہ
فرستادہ است ترا براستے ندیدیم ما ازان کودک مگر بوے کہ در شک اندازد بعد از مفارقت تو بیت کم ابرات وحسابا بلمس راحۃ طلقت
ارباس من رقبۃ الیم۔ رواہ فی شرح السنۃ۔ وعن ابن عباس قال ان امراۃ جاءت بابن لھا الی رسول اللہ۔ گفت ابن عباس
کہ زنی آورد پسرے را کہ مر او را بود بسوے پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقالت۔ پس گفت آن زن۔ یارسول اللہ ان ابنی بہ جنون
بدرستے این پسر من پوچی دیوانگی ست۔ وانہ لیاخذہ عند غدائنا وعشائنا۔ و بدرستی جنون می گیرد او را نزد وقت بامداد گاہ ما و شبانگاہ ما
فمسح رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم صدرہ ودعا۔ پس مالید بدست مبارک خود آنحضرت سینہ آن پسر را و دعا کرد۔ فشع ثعۃ۔ پس
قی کرد آن پسر قی کردنی ثم بشلۃ وذشد بدھلق۔ و خرج من جوفہ مثل الجرو الاسود یسعی۔ و بیرون آمد از شکم آن پسر مثل سگ بچہ
سیاہ کہ می جنبید و می دوید فی الصراح جرو بکسر جیم و سکون را بچہ سباع چون سگ و گرگ و خرس و غیر آن۔ رواہ الدارمی۔ وعن
انس قال جاء جبرئیل الی النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وھو جالس حزین۔ روایت ست از انس گفت آمد جبرئیل بسوے
آنحضرت و آنحضرت نشستہ بود اندوہگین۔ وقد تخضب بالدم من فعل اہل مکۃ۔ در حالیکہ بہ تحقیق رنگین شدہ بود آنحضرت بخون از بابت
کردار اہل مکہ مر او را روز احد ست کہ دندان مبارک او شکستہ بود و جراحتی در رخسارہ شریف او رسیدہ۔ فقال۔ پس گفت جبرئیل۔ یارسول اللہ

بجانب مکه برگردانید فرستاد با آنحضرت ابوبکر بلال را و زوده الراهب من الکعک والزیت و توشه داد آنحضرت را راهب از کاک و روغن زیت
رواه الترمذی بدانکه در حدیث گفته اند که فرستادن ابوبکر بلال را همراه آنحضرت بمکه درین قضیه چه صورت دارد و حال آنکه بلال هنوز مخلوق
نشده و ابوبکر در آن وقت صبی بود خردتر از آنحضرت بمانند دو نیم سال و ابوبکر در آن زمان نخریده بود بلال را و لهذا ذهبی این حدیث را
تضعیف کرده و بعضی حکم ببطلان آن کرده و حافظ ابن حجر در اصابه گفته که حدیث رجال وی ثقات اند و منکر نیست در وی مگر این لفظ و تواند
که مدرج باشد منقطع از حدیث دیگر بطریق وهم از بعضی رواة و جزری گفته است که رجال این حدیث رجال صحیحین اند و ذکر ابی بکر و بلال غیر محفوظ است
و عد کرده اند آنرا ائمه از وهم و بلال شاید که در آن وقت مولود نشده بود فتدبر ۲ + وعن علی بن ابی طالب قال کنت مع النبی صلی الله
علیه وآله وسلم بمکة روایت است از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه گفت بودم با آنحضرت در مکه فخرجنا فی بعض نواحیها پس بیرون آمدیم
در بعضی نواحی مکه و نحو و ناحیه سوی فما استقبله جبل ولا شجر الا وهو یقول پس پیش نیامد آنحضرت را کوهی و نه درختی مگر آنکه وی می گفت
السلام علیک یا رسول الله ظاهر آنست که علی رضی الله عنه نیز می شنید آنرا و احتمال دارد که علم وی رضی الله عنه باخبار آنحضرت باشد
صلی الله علیه وآله وسلم رواه الترمذی والدارمی ۳ + وعن انس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم اتی بالبراق لیلة اسری به ملجما مسرجا روایت است
از انس که با آنحضرت آورده شد براق در شب اسرا لگام کرده زین بسته فاستصعب علیه پس تندی و سرکشی کرد براق بر آنحضرت و زود
رام نشد و سواری نداد فقال له جبرئیل المحمد تفعل هذا پس گفت مر براق را جبرئیل آیا به محمد این میکنی تندی و سرکشی را فما رکبک
احد اکرم علی الله منه پس سوار نشده است ترا هیچ یکی بزرگتر بر خدا از وی و ازین عبارت معلوم میشود که برین براق انبیای دیگر هم سوار
شدند تا ختم سواری آن بخاتم الانبیا شد و در باب المعراج این سخن مذکور شده است والله اعلم قال فارفض عرقا گفت انس پس ریخت
از براق و روان شد خوی رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ۴ + وعن بریدة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لما
انتهینا الی بیت المقدس گفت بریده که سمی گفت پیغمبر خدا هرگاه که رسیدیم ما به بیت المقدس قال جبرئیل باصبعه اشارت کرد
جبرئیل بانگشت خود فخرق بها الحجر پس درید و پاره کرد و سوراخ کرد بانگشت سنگ را فشد به البراق پس براق را بدان بربست و
در باب معراج از حدیث انس گذشت که براق را بحلقه بربست که انبیای دیگر بر آن بسته بودند و گویا که مراد بحلقه موضع حلقه است و شاید که
مسدود شده باشد پس خرق کرد آنرا جبرئیل و بازگشت رواه الترمذی ۵ + وعن یعلی بفتح تحتانیه و سکون مهمله بن مرة بضم میم
و تشدید را الثقفی نسبت بثقیف که یکی از اجداد اوست صحابی است حاضر شد حدیبیه و خیبر را و فتح حنین و طائف را قال
ثلثة اشیاء رأیتها من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم گفت یعلی سه چیز است که دیدم من آنرا از آنحضرت بینا نحن نسیر معه اذ مررنا
ببعیر یسنی علیه در اثنای آنکه ما سیر میکنیم همراه آنحضرت ناگاه گذشتیم بشتری که آب کشیده میشود بر وی سانیه بسین مهمله و نون شتر
آب کش فلما رآه البعیر جرجر پس هرگاه که دید آنحضرت را شتر آواز کرد و فریاد برآورد و جرجره آواز کردن گلوی شتر فوضع جرانه پس نهاد
شتر گردن خود را یعنی بر زمین و جران بکسر جیم و خفت را پیش گردن شتر تا منحر فوقف علیه النبی پس آگاه شد یا ایستاد بر وی پیغمبر صلی الله
علیه وآله وسلم فقال این صاحب هذا البعیر پس گفت آنحضرت کجاست صاحب این شتر فجاءه پس آمد صاحب شتر نزد آنحضرت

از بلاد شام هبطوا - فرود آمدند فحلوا رحالهم پس بگشادند بارهای خود را فخرج الیهم الراهب پس بیرون آمد بسوی ایشان برای ملاقات
راهب - وکانوا قبل ذلک یمرون به فلا یخرج الیهم - و بودند ایشان پیش ازین بارهای دیگر که سفر میکردند می گذشتند براهب پس بیرون
نمی آمد بسوی ایشان و نمیدید ایشان را - قال - گفت ابو موسی فهم یحلون رحالهم پس ایشان میگشادند بارهای خود را فجعل یتخللهم الراهب -
پس گشت که در می آید میان ایشان راهب حتی جاء فاخذ بید رسول الله - تا آنکه آمد پس گرفت دست پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم
فقال پس گفت - هذا سید العالمین هذا رسول رب العالمین یبعثه الله رحمة للعالمین - میفرستد او را خدای تعالی سبب رحمت و مهربانی
برای جهانیان - فقال له اشیاخ من قریش - پس گفتند مر راهب را بعضی پیران از قریش - ما علمک به - چیست سبب علم تو بوی و از کجا
میدانی تو حال او را - فقال انکم حین اشرفتم من العقبة - پس گفت راهب بدرستی شما هنگامی که بالا بر آمدید و پیش آمدید ازین راه که میان
دو کوه است - لم یبق شجر ولا حجر الا خر ساجدا - باقی نماند هیچ درختی و نه سنگی مگر آنکه افتاد سجده کننده - ولا یسجدان الا للنبی - و سجده نمی کنند
سنگ و درخت مگر برای پیغمبر - وانی اعرفه بخاتم النبوة - و بدرستی من می شناسم او را بمهر نبوت - اسفل من غضروف کتفه مثل التفاحة - که در آن است
پایان تر از استخوان شانه وی مانند سیب و در روایات دیگر آمده است که راهب برخاست و آنحضرت را در کنار گرفت و از احوال و صفات
شریف وی پرسید از هیئت و خواب و طعام و شراب و جز آن و همه را موافق یافت بآنچه در کتاب وی بود - ثم رجع فصنع لهم طعاما - پستر برگشت
راهب پس ساخت برای ایشان طعامی - فلما اتاهم به کان هو فی رعیة الابل - پس هنگامی که آورد راهب طعام را بود آنحضرت در چرانیدن
شتران - فقال ارسلوا الیه - پس گفت راهب کس بفرستید بسوی وی - فاقبل - پس روی آورد و آمد آنحضرت - وعلیه غمامة تظله - و حال
آنکه بر آنحضرت ابری بود که سایه می کرد او را - فلما دنا من القوم وجدهم قد سبقوه الی فیء شجرة - پس هنگامی که نزدیک شد یافت قوم را
که بتحقیق پیشی کرده بودند او را بسوی سایه درختی و نشسته بودند در سایه - فلما جلس مال فیء الشجرة علیه - پس هنگامی که نشست خمید سایه
آن درخت بر آنحضرت اگرچه سایه ابر بر سر مبارک وی بود اما برای اعزاز و امتیاز وی در مجلس سایه نیز برگشت و سایه ابر بر سر آنحضرت از
معجزات بود و لیکن می گویند دائم نبود بلکه گاه گاه می بود نزد احتیاج - فقال - پس گفت راهب - انظروا الی فیء الشجرة مال علیه -
نگاه کنید بسوی سایه درخت که میل کرد بر وی - فقال انشدکم الله - بفتح همزه و ضم شین سوال می کنم شما را و طلب می کنم از شما بخدا جواب
این سوال را - ایکم ولیه - کدام یکی از شماست قریب وی و دوست و متولی امر وی - قالوا ابو طالب - گفتند ولی وی ابو طالب است - فلم یزل
یناشده - پس همیشه بود راهب که طلب و سوال میکرد ابو طالب را بخدا سوگند بر تو که باز گردانی محمد را بمکه و نگاه داری او را از کید دشمنان که
یهود و نصاری اند حتی رده ابو طالب - تا باز گردانید و فرستاد ابو طالب آنحضرت را بمکه آورده اند که راهب می ترسید که مبادا او را بروم برند
و آنها در مقام کشتن وی شوند و ترمذی و حاکم آورده اند که درین سفر هفت کس از روم آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم می جستند و در صدد
قتل وی بودند پس پیش آمد بحیرا و گفت چه چیز آورده است شما را درینجا گفتند این پیغمبر درین ماه بیرون آمدنی است پس هیچ راهی نماند
که مردم را بر نانگیختند تا آنکه اگر بیایند بکشند بحیرا گفت خبر دهید شما مرا که اگر خواسته باشد خدا امری را که تقدیر کند می تواند هیچ یکی
از آدمیان که تغیر دهد آنرا گفتند نمی تواند گفت پس بیعت کنید با وی و محبت ورزید با وی - وبعث معه ابو بکر بلالا - و چون ابو طالب آنحضرت

وشوے و مصاهره و دامادی و خسری کردن و پیوستن به دامادی و این نیز از جهت ام ابراهیم بن رسول الله است صلی الله علیه وآله وسلم بعد از آن ذکر کرد آنحضرت
از خسایس ایشان که بر سر موضع یک خشت خصومت می ورزند و جنگ می کنند و فرمود فاذا رأیتم رجلین یختصمان فی موضع لبنة پس چون ببینید شما
دو مرد را که پیکار می کنند در جای یک خشت و لبنه بفتح لام و کسر با فاخرج منها پس بیرون آی ای اباذر از آن مصر تخصیص خطاب بابی ذر
بجهت کمال شفقت است و احتمال دارد که خطاب عام باشد و بتحقیق واقع شد از جانب ایشان فتنه های دیگر از قتل عثمان و محمد بن ابی بکر
بعد از وی قال گفت ابوذر فرأیت عبدالرحمن بن شرحبیل بن حسنة بفتحات واخاه ربیعة یختصمان فی موضع لبنة فخرجت منها گفت ابوذر
پس دیدم این دو برادر را که خصومت می کردند در جای یک خشت پس بیرون آمدم از مصر و شرحبیل بضم شین بن حسنه بفتحات صحابی است از مهاجره حبشه
معدود در وجوه قریش و عبدالرحمن و ربیعه هر دو پسر شرحبیل اند و عبدالرحمن را روایت است و روایت کرده اند از وی جماعه و ربیعه نیز صحابی است
رواه مسلم + ۴۸ + وعن حذیفة عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم حذیفه بن الیمان که صاحب سر رسول الله بود و نزد وی علم منافقین بود روایت
میکند از پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم قال گفت آنحضرت فی اصحابی در اصحاب من وفی روایة قال و در روایتی گفت فی امتی
در امت من اثنا عشر منافقا لا یدخلون الجنة دوازده منافق اند که در نمی آیند بهشت را ولا یجدون ریحها در آمدن بهشت چه باشد
که نمی یابند بوی بهشت را حتی یلج الجمل فی سم الخیاط تا آنکه در آید شتر در سوراخ سوزن سم بفتح و ضم سوراخ و خیاط مخیط سوزن و این
مبالغه و تعلیق بمحال است چنانکه در قرآن مجید نیز واقع شده است پوشیده نماند که اطلاق امت بر منافقان می توان کرد باراده امت دعوة
اما اطلاق صحابی نتوان کرد مگر باعتبار ظاهر و تستر ایشان میانه صحابه بتلفظ کلمه شهادت و این وجه امت اجابت نیز توان خواست و آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم به بعضی از خواص و مقربان خود بر احوال این فرقه مشومه اطلاع داده بود تا از مکر و شر ایشان پر حذر باشند و در لیلة العقبه
در وقت رجوع آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم از غزوه تبوک مکر و خداع ایشان نسبت بآنحضرت بوجود آمده چنانکه در کتب سیر مذکور است
و طیبی نیز از شرح تورپشتی نقل کرده است ثمانیة منهم تکفیهم الدبیلة هشت کس از ایشان کفایت می کند و هلاک می گرداند ایشان را
ریش عرسلک دبیله بضم دال مهمله و فتح موحده و سکون تحتیه و تلی که حادث می گردد در شکم آدمی پس میکشد او را غالبا و در قاموس دبیل بمعنی
طاعون گفته و بمعنی حادثه و سختی نیز آمده و در حدیث تفسیر کرده آنرا بقول خود سراج من نار یظهر فی اکتافهم چراغی و شعله از آتش که پیدا میشود
در کتفهای ایشان گویا مراد ورم حار است حتی تنجم فی صدورهم تا آنکه می برآید و پدید می گردد اثر آن حرارت در سینه های ایشان رواه مسلم
و ستذکر حدیث سهل بن سعد الاعطین هذه الرایة غدا فی باب مناقب علی و حدیث جابر من یصعد الثنیة فی باب جامع المناقب ان شاء الله تعالی
و در مصابیح این دو حدیث را در باب معجزات ذکر کرده + ۱۶ +

الفصل الثانی

عن ابی موسی قال خرج ابوطالب الی الشام روایت است از ابی موسی اشعری گفت بیرون آمد ابوطالب
عم آنحضرت بسوی شام برای تجارت چنانکه عادت اهل مکه بود وخرج معه النبی و بیرون آمد با وی پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فی اشیاخ من
قریش در میان پیران از قریش یعنی چند مردی پیر دیگر از قریش همراه بودند و آنحضرت در آن وقت دوازده ساله بود فلما اشرفوا علی الراهب
پس هرگاه که مطلع شدند بر راهب که نام او بحیرا بود بفتح موحده و کسر مهمله و سکون تحتانیه مقصور و رسیدند بوی و بود جای وی بصری بضم با

وعن ابی حمید بضم حا و فتح میم الساعدی از بنی ساعده است صحابی ست که در میان جماعهٔ اصحاب گفت که من داناترم و حافظ ترم بنماز پیغمبر صلی الله
علیه وآله وسلم پس بیان کرد آنرا چنانکه در کتاب الصلوة گذشت - قال خرجنا مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم غزوة تبوک - گفت ابو حمید
بیرون آمدیم ما با آنحضرت برای غزوهٔ تبوک - فاتینا وادی القری پس آمدیم ما وادی القری را که موضعی ست که میان وی و میانهٔ مدینه سه روزه
راه است از جانب شام - علی حدیقة لامرأة - آمدیم بر باغچه که مر زنی را بود فی الصراح حدیقه مرغزار یا درخت - فقال رسول الله پس گفت
پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم اخرصوها - اندازه کنید میوهٔ درختان او را که چه مقدار است اخرصوا بضم همزه و را بلفظ امر از خرص بخاء معجمه و صاد مهمله
اندازه کردن میوهٔ درخت و کشت بر زمین - فرخصناها پس اندازه کردیم ما آن حدیقه را بچیزی که در قیاس ما آمد - وخرصها رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم عشرة اوسق - و اندازه کرد او را آنحضرت ده وسق بفتح واو و سکون شین که شصت صاع باشد یا بار شتر - وقال - و گفت آنحضرت بآن
زن - احصیها - ضبط کن و نگاه دار عدد اوسق آنرا وقتیکه وزن کنی آنرا - حتی نرجع الیک ان شاء الله - تا آنکه باز برگردیم ما بسوی تو ازین سفر اگر
خواسته است خدا - وانطلقنا حتی قدمنا تبوک - و روان شدیم ما تا آنکه رسیدیم تبوک را که متوجه بودیم بآن - فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
ستهب علیکم اللیلة ریح شدیدة - پس گفت آنحضرت نزدیک ست که بوزد بر شما امشب بادی سخت تند - فلا یقم فیها احد - پس نایستد در پا
نماند در آن باد هیچ یکی - فمن کان له بعیر فلیشد عقاله - پس کسی که باشد مر او را شتری پس باید که سخت به بندد پای بند شتر را - فهبت ریح شدیدة
پس بوزید باد سخت تند - فقام رجل فحملته الریح - پس بایستاد مردی پس برداشت او را باد - حتی القته بجبلی طیء - تا انداخت او را بدو کوه طی که جای
حاتم طائی در آن دیار بوده طی بفتح طا و کسر یای مشدده در آخر همزه - ثم اقبلنا حتی قدمنا وادی القری - پستر روی آوردیم یعنی بمدینه تا آنکه قدوم
آوردیم وادی القری را - فسأل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم المرأة عن حدیقتها کم بلغ ثمرها - پس پرسید آنحضرت آن زن را از حدیقهٔ وی که چند
رسیده میوهٔ آن - فقالت عشرة اوسق - پس گفت آن زن رسید ده وسق چنانچه آنحضرت اندازه کرده و فرموده بود - متفق علیه ۴۷۴ - وعن
ابی ذر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انکم ستفتحون مصرا - گفت ابوذر غفاری که گفت آنحضرت بدرستی شما نزدیک ست که فتح کنید
مصر را - وهی ارض یسمی فیها القیراط - و مصر زمینی ست که نامیده میشود در وی قیراط یعنی ذکر قیراط بر زبان بازاریان اهل مصر در معاملات بسیار میرود
از جهت شدت ایشان در معامله و قلت مروت و عدم مسامحت پس منافی نباشد آنرا مشارکت غیر ایشان از اهل بدو و حضر در ذکر قیراط و ازینجا
معلوم می شود که بر زبان اهل کرم باید که ذکر شیء حقیر خسیس جاری نگردد - قال بعض الحکماء رحم الله من لم یجر علی لسانه الدانق والقیراط - و این را
محلی دیگر نیز هست که تورپشتی ذکر کرده و آن در شرح ذکر کرده ایم و قیراط مختلف ست وزن آن در بلاد در مکهٔ معظمه ربع سدس دینار یعنی یک جزو
از بیست و چهار جزو دینار و در عراق نصف عشر یعنی یک جزو از بیست جزو و با وجود آن وصیت کرد آنحضرت برعایت حقوق اهل مصر در آنچه
متعلق و راجع بملاحظهٔ نسبت آنحضرت ست صلی الله علیه وآله وسلم و فرمود - فاذا فتحتموها فاحسنوا الی اهلها - پس وقتیکه فتح کنید مصر را پس نیکی
کنید بسوی اهل مصر بصفح و عفو و ستر - فان لها ذمة - زیرا که بدرستی مر مصر را یعنی اهل آنرا ذمه است یعنی حرمت و امان ست از جهت ابراهیم بن
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم زیرا که مادر وی ماریهٔ قبطیه از قوم ایشان ست - ورحما - و مر آنرا رحم ست بفتح را و کسر حا یعنی قرابت ست
از جانب هاجر ام اسمعیل علیه السلام زیرا که وی نیز از اهل ایشان بود - او قال - یا گفت - ذمة وصهرا - بکسر صاد و سکون ها خسر و داماد اهل بیت

را نفس را فی الصراح منزل غاص انبوہ و قیل الانس عدد کم کانوا۔ گفتہ شد مرانس را شمار شما چند کس بودند۔ قال زہاء ثلث مائۃ۔ گفت انس
قدر سی صد کس مردم بودیم زہا بضم زای و بعد ہمزہ قدر سہ ثلث ہمزہ ممدودہ ثلث مائۃ سہ صد فاعتبر ای فاتعظ۔ فاتی النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فبسط یدہ علی تلک البحیرۃ۔ پس آمد من آنحضرت را
کہ نہاد دست مبارک خود را بر آن صیسہ کہ فرستادہ بود مادر من۔ فتکلم بما شاء اللہ۔ و تکلم کردہ بچیزے کہ خواستہ بود خدای تعالیٰ یعنے دعا کرد
ببرکت دست مبارک او۔ فجعل یدعو عشرۃ عشرۃ یا کلون منہ۔ پستر گشت آنحضرت کہ می خواند ازان جماعۃ انبوہ فرد خود دہ دہ کس را و ہر حالیکہ میخوردند ازان
و یقول لہم اذکروا اسم اللہ و لیاکل کل رجل مما یلیہ۔ و می گوید یا آنحضرت مر ایشان را اذکر کنید نام خدا را و باید کہ بخورد ہر مردے از آنچہ متصل ست بوے
و پیش اوست و این ادب دائمی ست در اکل طعام کہ ذکر کردہ اینجا بقصد اہتمام و تواند کہ ذکر وی در نیجا برای نفی شرہ و اضطراب باشد بہ
علت طعام و وجود برکت و زیادت دران معجزہ یا بحسبت آنکہ رعایت ادب سبب مزید برکت گردد و اللہ اعلم۔ قال فاکلوا حتی شبعوا۔ گفت
انس پس خوردند ایشان تا آنکہ سیر شدند۔ فخرجت طائفۃ و دخلت طائفۃ۔ پس بیرون آمدند گروہے و در آمدند گروہے دیگر۔ حتی اکلوا کلہم۔
تا آنکہ خوردند ہمہ ایشان۔ قال لی یا انس ارفع۔ گفت آنحضرت مرا ای انس بردار۔ فرفعت۔ پس برداشتم۔ فما ادری حین وضعت کان اکثر امام حین
رفعت۔ پس در نمی یابم کہ در ہنگامی کہ نہادہ بودم بیشتر بود یا ہنگامیکہ بر داشتم۔ متفق علیہ۔ بدان کہ ظاہر این حدیث آنست کہ ولیمہ زینب
ازین میسہ بود کہ ام سلیم فرستادہ بود و مشہور از روایات آنست کہ ولیمہ وی بہ خبز و لحم بود انس میگوید کہ ولیمہ کرد بروی بشاۃ و سیر گردانید
ہزار کس را بہ خبز و لحم و شاید کہ حضور میسہ در وقت خبز و لحم اتفاق افتاد کذا فی شرح الشروح و تواند کہ ہر کدام در روزے دیگر باشد
و اللہ اعلم۔ ۴۵ + **وعن** جابر قال غزوت مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وانا علی ناضح قد اعیی۔ گفت جابر بغزا کردم ہمراہ آنحضرت
و حال آنکہ سوار بودم من بر شترے کہ ماندہ شدہ بود و ناضح شتر آبکش را گویند۔ فلا یکاد یسیر۔ پس نزدیک بود کہ سیر نتواند کرد آن شتر
و راہ رفت شتاب حق بی النبی۔ پس در رسید و در یافت مرا پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ما بعیرک۔ پس گفت آنحضرت بوے چہ حالت
شتر ترا کہ راہ نمی رود۔ قلت قد عیی۔ گفتم بتحقیق ماندہ شدہ است۔ فتخلف رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فزجرہ۔ پس باز ایستاد آنحضرت
پس زد و راند شتر را و در روایتی دیگر آمدہ است کہ زد بچوبکے کہ در دست شریف بود۔ فدعا لہ۔ پس دعا کرد آنحضرت آن شتر را تندے و تیز روے
فما زال بین یدی الابل قدامہا یسیر۔ پس ہمیشہ بود آن شتر پیش پیش شتران سیر کردن۔ فقال لی کیف ترے بعیرک۔ پس گفت آنحضرت
مرا چگونہ مے بینے شتر خود را۔ قلت بخیر قد اصابتہ برکتک۔ گفتم بہ نیکی و خوبی می بینم بتحقیق رسید او را برکت تو۔ قال افتبیعہ بوقیۃ۔ گفت
آنحضرت آیا پس میفروشے بدست من او را بوقیہ بفتح واو و کسر قاف و تشدید یا و او قیہ بضم ہمزہ و سکون واو نیز میگویند چہل درہم قطعۃ۔
پس فروختم من آنرا۔ علی ان لی فقار ظہرہ الی المدینۃ۔ بریں شرط و قرار کہ باشد مرا سوار ہ وی تا مدینہ فقار بفتح فا استخوان پشت و ازین حدیث
معلوم میشود جواز اشتراط شرط یکہ در وی منفعت بائع باشد و شاید کہ این حدیث منسوخ باشد یا این شرط در صلب عقد نباشد بلکہ بالتماس جابر
یا عنایت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باشد بعد از عقد اگرچہ خلاف ظاہر عبارت ست و اللہ اعلم۔ فلما قدم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
المدینۃ غدوت علیہ بالبعیر۔ پس ہرگاہ کہ رسید آنحضرت بمدینہ بامداد کردم بر آنحضرت بشتر یعنے بردم شتر را بخدمت تا بسپارم۔ فاعطانی ثمنہ۔ پس داد
آنحضرت مرا بہای شتر را کہ بدان بہا خریدہ بود۔ وردہ علی۔ و باز گردانید شتر را بر من۔ پس ہم بہاداد و ہم شتر را انعام کرد۔ متفق علیہ + ۴۶ +

غزوت آنحضرت بود صلی الله علیه وآله وسلم و تبوک نام زمینی ست میان شام و مدینه - اصاب الناس مجاعة بفتح میم رسید مردم را گرسنگی - فقال پس
گفت عمر یا رسول الله ادعهم بفضل ازوادهم - بخوان مردم را بزیادتی توشه های ایشان یعنی امر کن که نزد هر که از توشه زیادتی مانده است بیارد
ثم ادع الله لهم علیها بالبرکة - پستر دعا کن خدا را برای ایشان ببرکت بطریق اعجاز - فقال نعم پس گفت آنحضرت آری می خوانم ایشان را و دعا
میکنم - فدعا بنطع پس طلبید آنحضرت بساط از چرم و نطع بفتح نون و کسر طا یا فتح طا و سکون آن افصح کسر نون و فتح طا ست فبسط پس گسترانیده شد
نطع - ثم دعا بفضل ازوادهم پستر طلبید زیادتی توشه های ایشان فجعل الرجل یجیء بکف ذرة پس گشت مرد که می آرد مقدار مشتی از ذره بضم ذال معجمه و تخفیف را
نام دانه مشهور و فی الصراح ذره ارزن - ویجیء الآخر بکف تمر - و می آرد دیگری کفی از خرما - ویجیء الآخر بکسرة - و می آرد دیگری پاره از نان کسره بکسر
کاف و سکون سین - حتی اجتمع علی النطع شیء یسیر - تا آنکه فراهم آمد بر نطع چیزی اندک - فدعا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بالبرکة - پس
دعا کرد آنحضرت ببرکت - ثم قال خذوا فی اوعیتکم پستر گفت آنحضرت بگیرید در ظرفهای خود - فاخذوا فی اوعیتهم پس گرفتند مردم در
ظرفهای خود - حتی ما ترکوا فی العسکر وعاء الا ملأوه - تا آنکه نگذاشتند در لشکر هیچ ظرفی را مگر آنکه پر کردند آن ظرف را - قال - گفت ابوهریره
فاکلوا حتی شبعوا پس خوردند تمامه لشکر تا آنکه سیر شدند - وفضلت فضلة - و زیاده ماند زیادتی فضلت بفتح ضاد بلفظ ماضی و فضلة بفتح فا و
سکون ضاد و لشکر در غزوه تبوک گفته اند که بصد هزار رسیده بود - فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم اشهد ان
لا اله الا الله وانی رسول الله - گواهی میدهم نیست هیچ معبود بحق مگر خدا و گواهی میدهم که من پیغمبر خدا ام - لا یلقی الله بهما عبد
غیر شاک فیحجب عن الجنة - پس نیاید خدا را او نمیرد باین دو گواهی هیچ بنده شک نیارنده پس پوشیده شود از بهشت - رواه مسلم ۴۴۱
وعن انس قال کان النبی صلی الله علیه وآله وسلم عروسا بزینب - گفت انس بود آنحضرت نو کدخدا بزینب بنت جحش بفتح
جیم و سکون حا و مهمله فی الصراح عروس بفتح زن و مرد نو خواسته - فعمدت امی ام سلیم الی تمر وسمن واقط - پس قصد کرد مادر من که ام سلیم ست
بضم سین بسوی خرما و روغن و قروت سمن بفتح سین و سکون میم و اقط بفتح همزه و کسر قاف - فصنعت حیسا پس ساخت ام سلیم حیس را
بفتح حا مهمله و سکون تحتانیه طعامی که از تمر و سمن و اقط سازند و گاهی بجای اقط دقیق یا سویق بیندازند - فجعلته فی یور - پس گردانید
ام سلیم حیس را در یور بفتح تحتانیه و سکون واو و را ظرفی مانند قدح که آب خورده میشود در وی - فقالت یا انس اذهب بهذا الی رسول الله
پس گفت ام سلیم ای انس ببر این را بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فقل بعثت بهذا الیک امی - پس بگو فرستاده است این را بسوی تو
مادر من که ام سلیم ست - وهی تقرئک السلام - و مادر من میخواند ترا سلام را - وتقول ان هذا لک منا قلیل - و می گوید مادر من بدرستی
که این طعام مر تراست از جانب ما اندک - یا رسول الله فذهبت فقلت فقال ضعه پس رفتم من پس گفتم آنچه مادر من گفته بود پس گفت
آنحضرت بنه آنرا - ثم قال اذهب فادع لی فلانا وفلانا وفلانا - پستر گفت آنحضرت برو پس بخوان فلان را و فلان را و فلان را
رجالا سماهم - سه مرد را که نام برد ایشان را - وادع لی من لقیت - و بخوان برای من هر کرا پیش آئی - فدعوت من سمی ومن لقیت -
پس خواندم من آنها را که نام برده بود آنحضرت و هر کرا پیش آمدم - فرجعت فاذا البیت غاص باهله - پس برگشتم من ناگاه خانه پر ست
و تنگ ست باهل خانه و غاص بغین معجمه و صاد مهمله مشدده از غص بمعنی پری و تنگی و غصه هم ازین ست که پر می کند و تنگ می گرداند

در سائر اوقات می کرد یعنی وضوی میانه کرد از جهت قلت آب - قال گفت ابو قتاده - وبقی فیها شیء من ماء - و باقی ماند در مطهره چیزی از آب
ثم قال احفظ علینا میضاتک - پستر گفت آنحضرت نگاه دار بر ما مطهره خود را - فسیکون لها نبأ - پس نزدیک ست که باشد مر او را خبری و شانی
عظیم بظهور معجزه - ثم اذن بلال بالصلوة - پستر اذان گفت بلال و اعلام کرد بنماز - فصلی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم رکعتین - پس گزارد
آنحضرت دو رکعت نماز سنت بامداد - ثم صلی الغداة - پستر گزارد نماز فرض بامداد را یعنی با صحابه که همراه او بودند ظاهر آنست که این قوم که با آنحضرت
نماز گزاردند نیز آبی داشته اند که بدان وضو کردند یا تیمم کرده باشند در حدیث ذکر آن صریحاً نیست والله اعلم - ورکب - و سوار شد آنحضرت - ورکبنا
معه - و سوار شدیم ما نیز با آنحضرت - فانتهینا الی الناس - پس رسیدیم ما بسوی مردم که پیشتر رفته بودند و بگزاردن نماز همراه آنحضرت مقید نشدند
حین امتد النهار - در هنگامی که دراز شد روز و بلند شد آفتاب - وحمی کل شیء - و گرم شد همه چیز و سخت شد گرمی - وهم یقولون - و حال آنکه
مردم میگویند - یا رسول الله هلکنا وعطشنا - هلاک شدیم ما و تشنه شدیم - فقال لا هلک علیکم - بضم ها پس گفت آنحضرت نیست هلاک بر شما و این بشارت ست
به پیدا شدن آب - ودعا بالمیضاة - و طلبید آنحضرت مطهره ابی قتاده را - فجعل یصب - پس گشت آنحضرت که می ریزد آب را از میضاة -
وابو قتادة یسقیهم - و حال آنکه ابی قتاده آب می نوشاند مردم را - فلم یعد ان رای الناس ماء فی المیضاة تکابوا علیها - پس تجاوز نکرد و نگذشت
دیدن مردم آب را در میضاة تا ازدحام نمودند ایشان بر میضاة یعنی چون دیدند که آب از میضاة می افتد و مردم از آن آب می خورند ازدحام نمودند بر میضاة
و کبه بفتح کاف و ضم نیز آمده و تشدید موحده ازدحام نمودن و بمعنی جماعت از مردم و غیرهم نیز آمده و در صراح گفته که کبه جماعه سواران چنانکه کبکبه
فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم احسنوا الملاء - نیکو کنید خلق را و با آهستگی و نرمی کنید و ملاء بفتح میم و لام و همزه خلق و اشراف
و کرام قوم را نیز میگویند و خلق نیز اکرم و اشرف چیزیست در آدمی - کلکم سیروی - همه شما نزدیک ست که سیراب شوید بروی بفتح واو مضارع روی بکسر
واو از ری بمعنی سیرابی بر عکس روی یروی از روایت - قال ففعلوا - گفت ابو قتاده پس کردند مردم آنچه فرمود آنحضرت از احسان خلق و نرمی و
آهستگی - فجعل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یصب واسقیهم - پس گشت آنحضرت که می ریزد آب را از میضات و من می نوشانم - حتی ما بقی غیری
وغیر رسول الله - تا آنکه باقی نماند جز من و جز پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ثم صب فقال لی اشرب - پستر ریخت پس گفت مرا بنوش - فقلت
لا اشرب حتی تشرب - پس گفتم من نمی نوشم تا آنکه نمی نوشی تو یا رسول الله - فقال ان ساقی القوم آخرهم - پس گفت آنحضرت بدرستی ساقی
قوم یعنی آنکه آب می دهد مردم را پستترین مردم ست در آب خوردن یعنی ادب آنست که نخست همه را سیراب کند بعد از آن خود بخورد و این باعتبار
حقیقت حال و ساقی در حقیقت آنحضرت بود اگرچه ابو قتاده متوسط شده بود چنانکه گفت - یصب واسقیهم قال فشربت - پس نوشیدم من - وشرب
و نوشید آنحضرت - قال تاتی الناس الماء جامین رواء - گفت ابو قتاده پس آمدند مردم آب را و خوردند در حالیکه راحت یابندگان اند و سیراب
شوندگان اند و جام بکسر جیم راحت و رواء بکسر جمع راوی بمعنی ریان یعنی سیراب شونده - رواه مسلم هکذا فی صحیحه - همچنین ست در متن صحیح مسلم
وکذا فی کتاب الحمیدی وجامع الاصول - و همچنین ست در کتاب حمیدی که جامع صحیحین ست و در جامع الاصول که جامع صحاح ست - وزاد فی
المصابیح بعد قوله آخرهم - و زیاده کرده است در مصابیح بعد از لفظ آخرهم - لفظة شربا - یعنی گفته آن ساقی القوم آخرهم شربا ۴۳۶
وعن ابی هریرة قال لما کان یوم غزوة تبوک - گفت ابو هریره هنگامی که بود روز غزوه تبوک که در سال نهم بود در رجب و آخر

فجاؤا بانا رفیہ ماء قلیل فصب فی الاناء فصب فی الاناء فجعل یفور کانہ عین فاخذ منہ ثم قال حی علی الطہور المبارک والبرکۃ من اللہ فشربنا حتی روینا جمیعا۔ ثم قال حی علی الطہور المبارک یعنی بیائید وا اقبال کنید و استعجال نمائید برآب پاک کنندہ برکت کردہ شدہ و برکت من اللہ یعنی و برکت فرستادہ از خدا است۔ والقدر ایت الماء ینبع من بین اصابع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و ہر آئینہ بتحقیق دیدم آب را کہ بیرون می آید از میان انگشتان پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ لفظ حدیث صریح است در برآمدن آب از میان انگشتان مبارک و ہمین اند جمہور علماء و لہذا ترجیح کردہ شدہ است آنرا بر آمدن آب از حجر چنانکہ بر آمدن آب از موسیٰ علیہ السلام بود بسبب التفات کردہ نشدہ بقول کسی کہ میگوید مراد آنست کہ آب در حدقات خود بسیار شد پس بجوش بر دند از میان انگشتان و مبدء آنچہ باعث ست این قائل را بر این تاویل ما ذانکہ می گویند چہ تہست در طلب فضیلت از آب و معجزہ شامل ست مر وجود آب را فی نفسہ نیز جواب بے گویند کہ آن از برائے این بود کہ تا گمان نبرد کسے کہ آنحضرت موجد آبست از اصل و ایجاد از خدائے عزوجل و این ہمہ خالی از چیزی نیست زیرا کہ زیادت آب نیز از وی تعالیٰ است و اندا فرمود۔ والبرکۃ من اللہ گفت بندۂ مسکین عبد الحق بن سیف الدین رزقہ اللہ الیقین کہ ہمچنین ست ظہور این قسم معجزہ در تکثیر طعام و شراب و جران کہ بقیہ از ان کہ حکم مادہ و اصل داشت موجود بود و با عجاز برکت و زیادت دران پیدا شد بحقیقت در نمیتوان یافت کہ سبب آن چیست و ہمچنین امر کردن آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بتغطیہ اوانی و نظر نکردن در وے و تفحص نمودن آنرا حتی کہ اگر کشف کردہ میشد و نظر کردہ میشد بر طرف میشد اثر ظہور معجزہ و علماء از برائے آن وجوہ پیدا کنند واللہ اعلم بحقیقۃ الامر و معجزۂ دیگر ذکر می کند ابن مسعود وی گوید وقد کنا نسمع تسبیح الطعام وہو یوکل۔ و ہر آئینہ بتحقیق بودیم ما کہ می شنیدیم تسبیح گفتن طعام را و حال آنکہ آن طعام خورده می شد۔ رواہ البخاری ۴۳۲ + وعن ابی قتادۃ قال خطبنا رسول اللہ گفت ابو قتادہ کہ از مشاہیر صحابہ ست خطبہ خواند برای ما پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال انکم تسیرون عشیتکم لیلتکم پس گفت آنحضرت و خبر داد کہ بہر سستی شما سیر می کنید این شبانگاہ خود را و این شب خود را عشیہ وقت بعد از زوال۔ و تاتون الماء انشاء اللہ غدا و می آئید آب را اگر خواستہ ست وی تعالیٰ فرداً اشارت ست بآنکہ بطریق معجزہ پیدا خواہد شد چنانکہ در آخر حدیث بیاید فانطلق الناس لا یلوی احد علی احد پس روان شدند مردم و حال آنکہ میل نمیکنند و التفات نمی نمایند ہیچ یکی بر ہیچ یکے بلکہ میرود ہر یک مقید بمی شود و صحبت از جہت غایت اہتمام بطلب آب و نہایت حرص بران قال ابو قتادۃ فبینما رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یسیر گفت ابو قتادہ در اثنائے آنکہ آنحضرت سیر میکنند و میروند حتی ابہار اللیل تا آنکہ منتصف شد شب بہرہ ہر چیز بفتح باء موسط آنرا گویند و ابہار بکسر ہمزہ و تشدید راء بر وزن احمار۔ مائل عن الطریق پس میل کرد و مکبوب شد آنحضرت از راہ و وضع راسہ پس نہاد سر مبارک خود را یعنی برای خواب۔ ثم قال۔ پس گفت فرمود احفظوا علینا صلوتنا نگاہ دارید بر ما نماز ما را یعنی بیدار باشید تا نماز صبح از دست نرود پس ہمہ در خواب شدند و ہیچ یکی برای نماز بیدار نشد۔ فکان اول من استیقظ رسول اللہ پس بود نخست کسی کہ بیدار شد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و الشمس فی ظہرہ و حال آنکہ آفتاب در پشت رسیدہ بود و در پشت آنحضرت۔ ثم قال ارکبوا پس گفت آنحضرت سوار شوید۔ فرکبنا پس سوار شدیم فسرنا پس سیر کردیم حتی اذا ارتفعت الشمس تا وقتیکہ بلند شد آفتاب فرود آمد آنحضرت ثم دعا بمیضاۃ کانت معی پس طلبید آنحضرت مطہرہ را کہ بود ہمراہ من و میضاۃ بکسر میم و سکون یا و ہمزہ بعد ضاد معجمہ مطہرہ کبیرہ مانند مشک من ماء۔ کہ بود در آن میضاۃ چیزی از آب فتوضأ منہا وضوءا دون وضوء پس وضو کرد از آن میضاۃ وضوئے فرود و وضوئے

پستر ده کس را بهمین دستور و ده کس را طلبیدند - فاکل القوم کلهم وشبعوا - پس خوردند قوم همه و سیر شدند - والقوم سبعون او ثمانون رجلا - و قوم
اتفاقا هفتاد کس بودند یا هشتاد کس و می گویند که شاید که سبب در ده ده کس طلبیدن نه یکبارگی آن بود که جا تنگ بود و کاسه که در آن طعام بود
زیاده بر ده کس بر وی حلقه نمیتوانستند بست و بعضی گفته اند که حکمت آن بود که جمع کثیر چون نظر بر طعام قلیل افگنند حرص ایشان بر اکل زیاده
می گردد و گمان می برند که این طعام سیری نخواهد بخشید و حرص و توهم عدم کفایت سبب زوال برکت است والله اعلم متفق علیه وفی روایة
لمسلم انه قال - و در روایتی مر مسلم را آمده است که آنحضرت گفت - ائذن لعشرة - اذن کن مر ده کس را - فدخلوا - پس در آمدند ده کس - فقال
کلوا وسموا الله - پس گفت آنحضرت بخورید و نام برید خدا را - فاکلوا - پس خوردند - حتی فعل ذلک بثمانین رجلا - تا آنکه کرد آنرا بهشتاد مردم -
ثم اکل النبی صلی الله علیه وآله وسلم واهل البیت - پستر خورد آنحضرت و اهل خانه ابو طلحه - وترک سورا - و گذاشت باقی از طعام پس خورده - وفی
روایة للبخاری قال ادخل علی عشرة - گفت در آر بر من ده کس را - حتی عد اربعین - تا آنکه شمرده چهل کس را - ثم اکل النبی - پستر خورد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فجعلت
انظر هل نقص منها شیء - پس گشتم من که نظر می کنم آیا کم شد از وی چیزی یعنی دیدم که کم نشد از وی چیزی و این روایت منافات بروایت
خوردن هشتاد مرد از جهت احتمال آنکه بعد از چهل کس آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم خورده بعد از آن چهل دیگر چنانکه میگوید - وفی روایة لمسلم
ثم اخذ ما بقی فجمعه ثم دعا فیه بالبرکة فعاد کما کان - پستر گرفت آنحضرت چیزی را که باقی ماند پس جمع کرد آنرا پستر دعا کرد در وی ببرکت پس باز گشت
چنانکه بود - فقال دونکم هذا - پس گفت بگیرید و بخورید این را - ۴۰ + وعنه قال اوتی النبی صلی الله علیه وآله وسلم باناء وهو بالزوراء - و هم
از انس است که گفت آورده شد نزد آنحضرت آوندی و حال آنکه آنحضرت در زوراء بود بفتح زای و سکون واو و رای ممدود نام جای معروف است
بمدینه نزد بازار - فوضع یده فی الاناء - پس نهاد آنحضرت دست مبارک خود را در آن آوند - فجعل الماء ینبع من بین اصابعه - پس گشت آب که
بیرون می آید از میان انگشتان آنحضرت ینبع مثلثة الباء الموحدة - فتوضأ القوم - پس وضو کردند قوم - قال قتادة قلت لانس کم کنتم
قال ثلثمائة - گفت قتاده گفتم مر انس را چند کس بودید شما گفت سه صد کس - او زهاء ثلثمائة - یا گفت مقدار سه صد کس شک راوی است
متفق علیه + ۴۱ + وعن عبد الله بن مسعود قال کنا نعد الآیات برکة - گفت ابن مسعود بودیم ما اصحاب رسول الله که می شمردیم آیات را
سبب برکت و نور که حاصل میشد از آن در دلهای ما - وانتم تعدونها تخویفا - و شما ای مردم می شمارید آنرا سبب ترسانیدن مر کافران را که منکر اند آنرا
و مراد بآیات یا آیات قرآنی است که فرود می آیند از آسمان یا معجزات که صادر میشدند از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و اراده معجزات ظاهرتر
و موافق تر است بسیاق حدیث یعنی اگرچه آیات برای تخویف و انذار برای کافران و منکران است ولیکن موجب بشارت و برکت است در دلهای
مومنان که محب و معتقد اند آنرا و ممکن است که مراد آن باشد که غرض از نقل معجزات در زمان صحابه نبود مگر تبرک و تیمن بذکر پیغمبر خدا و معجزات وی
صلی الله علیه وآله وسلم از جهت عدم وجود مخالفان و منکران که شان ایشان انذار و تخویف است بخلاف این زمانه که چیزی از شک و انکار
راه یافته گاهی مقصود از نقل آن تخویف و انذار و رد و انکار نیز واقع میشود فافهم بعد از آن نقل کرد ابن مسعود رضی الله عنه معجزه از معجزات
آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم و گفت - کنا مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فی سفر فقل الماء - بودیم ما همراه آنحضرت در سفری
پس کم شد آب - فقال اطلبوا فضلة من ماء - پس گفت آنحضرت بجوئید زیاده مانده از آب را یعنی ظرفیکه در وی اندکی از آب باقی مانده باشد

اثر دانست فهل عندک من شیء پس آیا هست نزد تو چیزی یعنی از طعام فقالت نعم پس گفت ام سلیم آری هست چیزی فاخرجت اقراصا من شعیر
پس بیرون آورد ام سلیم نانی چند از جو ثم اخرجت خمارا لها پستر بیرون آورد ام سلیم سر افگندنی که مر او را بود فلفت الخبز ببعضه پس پیچید
نانها را ببعضی از خمار و گوشه از وی ثم دسته تحت یدی پستر پوشید خمار را که در وی نان بود زیر دست من ولاثتنی ببعضه و دستار ساخت مرا ببعض
خمار یعنی سر مرا پوشید و چند بند نیز مانند دستار بربست ولاثت فعل از لوث بمثلثه بمعنی دستار پیچیدن و انس رضی الله عنه در آن زمان کودکی هشت
ساله بود که در خدمت آنحضرت در آمده بود ثم ارسلتنی الی رسول الله پستر فرستاد مرا بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فذهبت به پس بردم
من آن نان را فوجدت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فی المسجد ومعه الناس پس یافتم آنحضرت را در مسجد و حال آنکه با وی مردم اند
گفته اند که مراد بمسجد جائیست که ساخته شده بود برای نماز و وقوع این در غزوه خندق بود چنانکه در قصه جابر است والله اعلم فسلمت علیهم
پس سلام گفتم بر مردم فقال لی رسول الله پس گفت مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ارسلک ابو طلحة فرستاده است ترا ابو طلحه قلت نعم
گفتم آری قال بطعام گفت با طعامی فرستاده است قلت نعم گفتم آری فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لمن معه قوموا
پس گفت آنحضرت مردم را که بودند با او برخیزید تا بخانه ابو طلحه رویم چون آنحضرت مطلع شد که با انس چند نان است و نخواست که تنها یا با دو
کس مخصوص بخورد و باعث معجزه نیز در خاطر شریف وی انداختند برخاست و نیز صحابه را فرمود که برخیزید فانطلق پس روان شد آنحضرت
با صحابه بسوی خانه ابو طلحه وانطلقت بین ایدیهم و انس میگوید و روان شدم من نیز در پیش ایشان حتی جئت ابا طلحة فاخبرته تا آنکه آمدم ابا طلحه
پس خبر کردم او را که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم با صحابه می آید فقال ابو طلحة پس گفت ابو طلحه یا ام سلیم قد جاء رسول الله بتحقیق آمد
پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم بالناس با مردم بسیار ولیس عندنا ما نطعمهم و نیست نزد ما چیزی که بخورانیم ایشان را فقالت الله ورسوله
اعلم پس گفت ام سلیم خدا و رسول خدا داناترست که برای چه آمده است و چیست حکمت در آمدن او گویا فهمید ام سلیم که آنحضرت برای اظهار
معجزه آمده است و بود وی رضی الله عنها از عاقلات نساء و بر خصائص احوال شریف مطلع و اگر قصه جابر رضی الله عنه پیش ازین وقوع یافته باشد
بتفرس و قیاس بر آن نیز دانسته باشد والله اعلم فانطلق ابو طلحة حتی لقی رسول الله پس روان شد ابو طلحه تا آنکه پیش آمد پیغمبر خدا را
صلی الله علیه وآله وسلم فاقبل رسول الله پس پیش آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم وابو طلحة معه و حال آنکه ابو طلحه با آنحضرت است
فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم هلمی یا ام سلیم ما عندک بیا و شتابی کن و حاضر آر ای ام سلیم چیزی که پیش تست فاتت بذلک الخبز
پس آورد ام سلیم آن نانها را که داشت فامر به رسول الله پس امر کرد بآن خبز پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم که شکسته شوند و ریزه
کرده شوند آن خبز ففت پس ریزه کرده شد نان فت بفتح فاء و تشدید مثناة ریزه ریزه کردن نان و جز آن وعصرت ام سلیم عکة فادمته
و فشرد ام سلیم ظرف روغن را پس نان خورش گردانید آنرا که بیرون آمد از عکه ثم قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فیه ما شاء الله ان
یقول پستر گفت آنحضرت و دعا کرد در آن چیزی که خواسته بود خدا که بگوید یعنی از دعای خیر و برکت در وی بدمید ثم قال ائذن لعشرة پستر گفت
آنحضرت با ابو طلحه یا بکسی دیگر که حاضر بود دستوری ده مرده کس را و بطلب فاذن لهم پس طلبید مرده کس را فاکلوا حتی شبعوا
پس خوردند آن ده کس تا آنکه سیر شدند ثم خرجوا پستر بیرون آمدند ثم قال ائذن لعشرة ثم لعشرة پستر گفت اذن ده مرده کس را

وام خواهان تا بملاحظه آن مسامحت کنند یا بظهور معجزه وفا کنند تمر بدین - فقال لی اذهب پس گفت آنحضرت مرا برو - فبیدر کل تمر علی ناحیة پس
خرمن ساز هر قسمی از تمر را بر جانبی - ففعلت ثم دعوته پس گرد کردم و خرمنها ساختم پستر خواندم آنحضرت را - فلما نظروا الیه کانهم اغروا بی تلک
الساعة پس هنگامی که نگاه کردند غرما بسوی آنحضرت گویا که ایشان چسپیده شدند بمن بسریشم ستیهیدند در مطالبه من اغر بضم همزه و سکون
معجمه و بضم را فی الصراح غرا بغین معجمه سریشم ماهی بفتح غین مقصور و بکسر آن ممدود - فلما رای ما یصنعون طاف حول اعظمها بیدرا ثلث مرات
پس هنگامی که دید آنحضرت آنچه می کنند غرما از چسپیدن و ستیهیدن گشت آنحضرت گرد بزرگترین آن خرمنها سه بار - ثم جلس علیه پستر نشست
آنحضرت بر آن خرمن - ثم قال ادع لی اصحابک پستر گفت آنحضرت بخوان برای من یعنی نزد من یاران خود را یعنی وام خواهان را - فما زال
یکیل لهم حتی ادی الله عن والدی امانته پس همیشه بود که می پیمود برای ایشان تمر را آنحضرت یعنی امر می کرد به پیمودن تا آنکه گذارد خدای تعالی
از پدر من دین او را - وانا ارضی ان یؤدی الله امانة والدی ولا ارجع الی اخواتی بتمرة - و من خوشنود و خرسند شدم که ادا کند خدای تعالی
وام پدر مرا ازین خرمنها و باز نگردانم بسوی خواهران خود یک خرما والد جابر رضی الله عنه دختران بسیار گذاشته بود و خواهران که می گوید آنها را
اراده می کند یعنی راضیم که دین پدر ادا شود و چیزی برای ما باقی نماند - فسلم الله البیادر کلها پس سلامت گذاشت خدای تعالی خرمنها را همه
بمعجزه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم - وحتی انی انظر الی البیدر الذی کان علیه النبی - و تا آنکه بدرستی من می بینم بسوی خرمنی که نشسته بود
بروی پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم کانها لم تنقص تمرة واحدة - گویا که نقصان نشد یک تمره یا نقصان نکرد بیادر یک خرما را و تمره برفع و نصب هر دو
وجه است و چون از آن بیدر که حضرت بروی نشسته بود و از آن کیل کرده داده و از آن ادای دین کرد چیزی نقصان نشد آن بیادر دیگر بطریق اولی
سلامت ماندند - رواه البخاری + ۳۸ + وعنه قال ان ام مالک کانت تهدی للنبی صلی الله علیه وآله وسلم فی عکة لها سمنا - و هم از جابر روایت است
که ام مالک انصاریه که از صحابیات است بود که میفرستاد برای آنحضرت در آوندی که مر او را بود روغن و عکه بضم عین و تشدید کاف ظرفیکه در وی
روغن و شهد بیندازند و بروغن مخصوص تر است - فیاتیها بنوها پس می آمدند ام مالک را پسران وی - فیسالون الادم پس می طلبیدند نان
خورش را - ولیس عندهم شیء - و حال آنکه نیست نزد ایشان چیزی از نان خورش زیرا که آنچه بود از روغن بحضرت فرستاده بود ادم بضم همزه و سکون
دال و ادام بکسر نان خورش - فتعمد الی الذی کانت تهدی فیه للنبی صلی الله علیه وآله وسلم پس قصد میکرد ام مالک بسوی ظرفی که میفرستاد
در وی روغن برای آنحضرت و می دید و میجست در وی - فتجد فیه سمنا پس می یافت در وی روغن - فما زال یقیم لها ادم بیتها پس همیشه بود که بر پا
می داشت آن ظرف یا آن سمن برای ام مالک نان خورش خانه او را یعنی همیشه از آن روغن در خانه ایشان نان خورش میبود - حتی عصرته - تا آنکه بفشرد
ام مالک آن ظرف را و چون بفشرد دیگر روغن پیدا نشد - فاتت النبی صلی الله علیه وآله وسلم پس آمد ام مالک نزد آنحضرت یعنی قصه را عرض کرد
فقال عصرتها پس گفت آنحضرت شاید که بفشردی تو آنرا - قالت نعم - گفت آری بفشردم - قال لو ترکتها ما زال قائما - گفت آنحضرت
اگر می گذاشتی تو آنرا بحال خود و نمی افشردی عکه را همیشه میبود روغن بر پا و بحال خود - رواه مسلم + ۳۹ + وعن انس قال قال ابو طلحة
لام سلیم - روایت است از انس گفت گفت ابو طلحه انصاری که شوهر مادر انس است مر ام سلیم را که مادر انس است - لقد سمعت صوت رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم ضعیفا - بتحقیق شنیدم من آواز آنحضرت را سست - اعرف فیه الجوع - می شناسم در آن حضرت گرسنگی را و این ضعف

و آرام گرفت آن نخلہ۔ قال۔ گفت آنحضرت بکبت علی ما کانت تسمع من الذکر۔ گریہ کرد آن نخلہ بر فقدان چیزی کہ می شنید از ذکر۔ رواہ البخاری
بدانکہ حدیث جذع از جماعہ از صحابہ از طرق کثیرہ روایت کردہ اند کہ شک و شبہہ را در آنجا مجال تنگ ست و در مواہب لدنیہ از شیخ علامہ
تاج الدین سبکی کہ از اکابر مشاہیر علماء شافعیہ ست نقل کردہ کہ گفتہ است صحیح نزد من آنست کہ حدیث حنین جذع متواتر ست و حافظ
ابن حجر در فتح الباری گفتہ کہ حدیث حنین جذع و انشقاق قمر ہر دو منقول ست بنقل مستفیض کہ مفید یقین ست نزد کسی کہ مطلع ست
بطرق حدیث و قاضی عیاض در مشارق گفتہ حدیث حنین جذع مشہور و منتشر ست و خبر آن متواتر ست تمامۂ اہل صحیح آنرا اخراج کردہ اند و
حسن بصری چون حدیث می کرد بآن می گریست و میگفت ای بندگان خدا چوب خشک می گرید و نالہ میکند از شوق پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم پس شما سزاوار تر بید کہ مشتاق باشید بلقاء وی۔ دگر از چوب نباشید بیت سنگی و گیاہے کہ دران خاصیتے ہست ۔ بہ از دمی و انسانے
کہ در و عرقے نیست ۔ ۳۵۰۔ وعن سلمۃ بن الاکوع ان رجلا اکل عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بشمالہ۔ روایت ست از سلمہ
بن الاکوع کہ مردی خورد نزد آنحضرت بدست چپ۔ فقال کل بیمینک پس گفت آنحضرت بخور بدست راست خود۔ قال لا استطیع
گفت نمی توانم بدست راست خورد۔ قال لا استطعت۔ گفت آنحضرت بطریق دعا ہرگز نتوانی خورد۔ ما منعہ الا الکبر۔ باز نداشت او را
از خوردن بدست راست مگر کبر و بی قیدگی نہ عجز و ناتوانی این قول را و ہیئت کہ گفت بجہت رفع وہم کسے کہ توہم کند کہ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم چون دعا کرد بر وی بعدم استطاعت با وجود بودن وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رحمۃ للعالمین۔ قال۔ گفت راوی۔ فما رفعہا الی فیہ
پس نتوانست برداشت آن مرد دست را بسوی دہن خود بعد ازان۔ رواہ مسلم ۳۶۰۔ وعن انس ان اہل المدینۃ فزعوا مرۃ۔ مدینہ ست
از انس کہ ساکنان مدینہ ترسیدند و فریاد کردند بگریہ گی از زلزلہ یا دشمنان۔ فرکب النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرسا لابی طلحۃ بطیئا
پس چون شنید آنحضرت آواز ترس ایشان سوار شد اسپے را کہ مر ابو طلحہ انصاری را بود سست رو۔ وکان یقیطف۔ و بود آن اسپ کہ
تنگ و نزدیک می نہاد گام را فلما رجع قال وجدنا فرسکم ہذا بحرا۔ پس ہنگامی کہ باز گشت آنحضرت گفت یافتیم ما این اسپ را دریا
وی گویند و قتیکہ فراخ گام بود و سیر نمیگردد روانی وی چنانکہ سیری نمی گردد دریا۔ وکان بعد ذلک لا یجاری۔ و گشت آن اسپ
بعد از سواری آنحضرت بحیثیتیکہ ہمراہی نمیتوانست کرد و معارضہ نمود با وی ہیچ اسپے و یجاری بجیم و را بلفظ مجہول از مجاریات بمعنی
معارضہ و مباہات و در اصل بمعنی باہم رفتن ست و در روایتی۔ لا یجاذ بجاے مہملہ و ذال معجمہ یعنے مقابلہ کردہ نمیشد از محاذات بمعنی مقابلت
و فی روایۃ۔ و در روایتی اینچنین آمدہ کہ۔ فما سبق بعد ذلک الیوم پس مسبوق گردانیدہ نشد آن اسپ بعد ازان روز و ہیچ اسپے سبقت
نتوانست کرد بر وی۔ رواہ البخاری ۳۷۰۔ وعن جابر قال توفی ابی و علیہ دین۔ گفت جابر بن عبد اللہ و فات یافت پدر من و حال آنکہ
بر وی دام بود۔ فعرضت علی غرمائہ ان یاخذوا التمر۔ پس عرض کردم بر وام خواہان وی کہ بگیرند خرما را کہ از نخل ما حاصل شدہ بود۔ بما علیہ
در بدل چیزیکہ بر پدر من بود از دام۔ فابوا۔ پس ابا آوردند و قبول نکردند ایشان تمر را از جہت قلت آن و عدم وفا بدین۔ فاتیت النبی
پس آمدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقلت قد علمت ان والدی استشہد یوم احد۔ پس گفتم بتحقیق دانستہ تو کہ پدر من شہید
کردہ شدہ است روز احد۔ و ترک دینا کثیرا۔ و گذاشتہ است دام بسیار۔ و انی احب ان یراک الغرماء۔ و من دوست می دارم کہ بینند ترا

از منبر و بیرون آمدن از مسجد باران شروع شد و اصل صدور آنحضرت از بالا بیابان فرود آمدن ضد صعود فمطرنا یومنا ذلک پس باران داده شدیم
ما آنروز که در حاکر آنحضرت - ومن الغد - و فردای آن روز - ومن بعد الغد - و پس فردا حتی الجمعۃ الاخری - تا جمعہ دیگر - وقام ذلک الاعرابی
او غیره فقال - و در ایستاد در روز جمعہ دیگر آن اعرابی یا مرد دیگر غیر وی پس گفت - یا رسول اللہ تهدم البنا و غرق المال - و ویران شد خانها
و آب از سر گذشت مالها را - فادع اللہ لنا - پس دعا کن خدا را برای ما یعنی که باز ایستد باران - فرفع یدیه - پس برداشت آنحضرت هر دو دست
خود را - فقال پس گفت آنحضرت - اللهم حوالینا ولا علینا - خداوندا باران گرداگرد ما در مزارع و منابت و میان باران بر ما و حوالیه بفتح لام
نه کسر آن در حول و حوال یک معنی ست و تثنیه بقصد معنی قصد و تکرار ست - فما تشیر الی ناحیۃ من السحاب الا انفرجت پس اشارت نمی کرد
آنحضرت بهیچ سوی از آسمان مگر آنکه گشاده می گشت و در روایتی من السماء بجای من السحاب - وصارت المدینۃ مثل الجوبۃ پس گشت بالای مدینه
مانند گوی یعنی در همه اطراف و آفاق مدینه ابر بود و باران می بارید الا بر مدینه که ابر نبود و جوبه بفتح جیم و سکون واو و موحده گوی گرد فراخ و در قاموس
گفته که جوبه بر وجه حفره و در روایتی بجای مثل الجوبۃ کالاکلیل آمده و گشت مدینه یعنی فوق مدینه مانند تاج تشبیه کرد فرجه سحاب را بدان
و سال الوادی قناۃ شهرا - و سیلان کرد در وادی رفت رود مانند کاریز تا یکماه و قناۃ باین وجه منصوب ست و برفع نیز روایت کرده اند میان
وادی و قناۃ نام وادی ست در جانب جبل یعنی روان شد آن وادی که نام آن قناۃ است تا یکماه و این موافق ست با نچه در روایت
بخاری آمده و سال الوادی و اذکر قناۃ و قناۃ برین روایت مفتوح ست بغیر تنوین - ولم یجئ احد من ناحیۃ الا حدثنا بالجود - و نیامد هیچ
یکے از هیچ سوی مگر آنکه خبر داد بباران نیکو بسیار و جود بفتح جیم و سکون واو باران کثیر یا باراني که فوق او باراني نیست - وفی روایۃ
قال - گفت آنحضرت - اللهم حوالینا ولا علینا اللهم علی الاکام - خداوندا باران بر نشیبها و اکام بلند همزه جمع اکمه بضمتین جای بلند سخت
که هنوز سنگ نشده است - والظراب - و بباران بر کوهها ظراب بکسر ظاء معجمه جمع ظرب بر وزن کتف کوه فراخ یا کوه منفرد -
و بطون الاودیۃ - و بباران در درونهای وادیها - و منابت الشجر - و در جاگرستن درختان - قال - گفت راوی حدیث که انس ست - فاقلعت -
پس قطع کرده شد و کشاده شد ابرها - و خرجنا نمشی فی الشمس - و بیرون آمدیم ما در حالیکه راه می رویم در آفتاب متفق علیه ۱۲ ۳۴ ۳۴ ۳۴

الراکب پس نزدیک بود که در گور کند سوار را یعنی بمیرد و پوشیده گرداند از نظر و هلاک کند فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم پس گفت پیغمبر
خدا بعثت هذه الریح لموت منافق برانگیخته شده است این باد از جهت مردن منافقی فقدم المدینة فاذا عظیم من المنافقین قد مات
پس رسید آنحضرت بمدینه پس ناگاه کلان تری از منافقان مرده است و سبب هیجان ریح بموت منافق وجود وحشت و کدورت و پریشانی
بمردن اشرار که در حال مردن و زندگانی محل کلفت و محنت اند رواه مسلم ۳۲ وعن ابی سعید الخدری قال خرجنا مع النبی صلی الله
علیه وآله وسلم بیرون آمدیم ما با آنحضرت از مکه بسوی مدینه حتی قدمنا عسفان تا آنکه رسیدیم به عسفان بضم عین و سکون سین مهملتین و بفا
موضعیست بر دو مرحله از مکه معظمه فاقام بها لیالی پس اقامت کرد آنحضرت به عسفان چند شب فقال الناس ما نحن ههنا فی شیء پس گفتند
مردم نیستیم ما اینجا در هیچ کاری و جنگی وان عیالنا لخلوف و بدرستی اهل و عیال ما غائب و واپس ماندگانند و خلوف بضم خا جمع خلف یا خالف
و اطلاق کرده میشود بر حاضر و غائب و در نهایه گفته خالف می گویند وقتیکه بمسافرت غائب شوند مردان و اقامت کنند بزنان ما نامن علیهم ایمن
نیستیم بر عیال که دشمن بر ایشان بتازد و غارت کند فبلغ ذلک النبی پس رسید این سخن پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم فقال والذی نفسی بیده
ما فی المدینة شعب ولا نقب الا علیه ملکان یحرسانها پس گفت آنحضرت و سوگند خورد که نیست در مدینه راهی و نه سوراخی مگر گماشته و
گذاشته شده اند بر هر یک دو فرشته که پاسبانی و نگاهبانی میکنند مدینه را شعب بکسر شین راه میان کوه و نقب بفتح نون و سکون قاف نیز
بمعنی راه در کوه است ولیکن اینجا مراد راه میان دو سرای ست که کوچهای شهر ست چنانکه در حدیث آمده که بر انقاب مدینه ملائکه اند که در نمی آید
آنرا طاعون و دجال حتی تقدموا الیها تا آنکه قدوم آرید شما بسوی مدینه و برسید آنجا ثم قال ارتحلوا پستر گفت آنحضرت کوچ کنید فارتحلنا
پس کوچ کردیم ما واقبلنا الی المدینة و روی آوردیم بسوی مدینه فالذی یحلف به پس سوگند بآن کسی که سوگند خورده میشود بوی و سزاوار است
بآنکه سوگند بوی خورند نه بغیر وی و آن حق جل و علا ست ما وضعنا رحالنا حین دخلنا المدینة ننهادیم ما رختهای خود را هنگامی که در آمدیم مدینه را
حتی اغار علینا تا آنکه غارت زدند بر ما بنو عبد الله بن غطفان بغین معجمه و طاء مهمله مفتوحتین نام قبیله ایست وما یهیجهم قبل ذلک شیء
و بر نمی انگیخت ایشان را پیش از آن هیچ چیزی پس صادق آمد خبر آنحضرت که خبر داده بود که نگاه می دارند مدینه را پس از شما فرشتگان تا وقتیکه
قدوم آرید آنرا رواه مسلم ۳۳ وعن انس قال اصابت الناس سنة علی عهد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم گفت انس رسید
مردم را قحطی در زمان آنحضرت سنه بمعنی سال ست غالب آمده بر سال قحط فبینا النبی پس در اثنای آنکه پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
یخطب فی یوم الجمعة خطبه می خواند در روز جمعه قام اعرابی ایستاد بادیه نشینی فقال پس گفت یا رسول الله هلک المال وجاع العیال
هلاک شد مال از باغ و بوستان و زراعت و دواب از نایافت آب و گرسنه شد عیال از تنگی معاش فادع الله لنا پس دعا کن خدا را
برای ما فرفع یدیه پس برداشت آنحضرت هر دو دست مبارک خود را وما نری فی السماء قزعة و حال آنکه نمی بینیم ما در آسمان پاره ابر قزع
بفتح قاف و زاء پاره های ابر تنک قزعة تا یکی فوالذی نفسی بیده ما وضعها حتی ثار الحجاب امثال الجبال پس بخدا سوگند ننهاد آنحضرت
دست را تا آنکه برجست ابرها مانند کوهها در جامع الاصول ما وضعهما ننهاد هر دو دست را و این ظاهر تر ست ثم لم ینزل عن منبره حتی رایت المطر
یتحادر عن لحیته پستر فرود نیامد از منبر خود که بر وی ایستاده بود تا دیدم باران را که می ریخت و فرود می افتاد از لحیه شریف وی یعنی متصل فرود آمدن

لا اثبت علی الخیل - و بودم من که ثابت و بر جای خود نمی ماندم بر اسپ در سواری و می افتادم از وی - فذکرت ذلک للنبی - پس ذکر کردم آن را
که من ثابت نمی توانم بود بر اسپ مر پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم فضرب یده علی صدری - پس زد آنحضرت دست مبارک خود را بر سینه من برای
تقویت و تثبیت - فوجدت اثر یده علی صدری - پس یافتم نشان دست شریف آنحضرت را در سینه خود - وقال اللهم ثبته - و گفت آنحضرت
و دعا کرد مرا خداوندا ثابت دار او را و محکم و بر جا دار بر اسپ بلکه در همه کارها و حالها - واجعله هادیا مهدیا - و بگردان او را راه راست نماینده و راه
راست یافته شده - قال فما وقعت عن فرسی بعد - گفت جریر پس نیفتادم من از اسپ خود بعد از آن از اینجا معلوم میشود که هر کرا آنجناب
قوت و دلیری بخشیدی هرگز سست و ناتوان نشدی - اللهم ارزقنا ؎ تو مرا دل ده و دلیری بین + روبه خویش خوان و شیری بین + و من
یکن برسول الله نصرته + ان تلقه الاسد فی آجامها تجم + و این ضعیف در وقتیکه با قامت مکه معظمه مشرف بودم چون در خدمت حاجی
نظر بدخشی که از مردان راه و پهلوانان طریقت بوده می رسیدم دستی بر پشت این فقیر می زدند و میفرمودند - اللهم ثبته اللهم ثبته - امیدواری
تمام ست که بر طریقه حق و دین ثابت و راسخ باشد انشاء الله تعالی - فانطلق فی مائة وخمسین فارسا من احمس - پس روان شد جریر
بجانب ذی الخلصه و شکستن آن در صد و پنجاه سوار از احمس بحا و سین مهملتین بر وزن احمر نام قبائل ست از قریش نام کرده شدند بدان
از جهت شدت و صلابت در شجاعت و حماسه بمعنی شجاعت ست - فحرقها بالنار و کسرها - پس سوخت جریر ذی الخلصه را بآتش و
شکست آنرا متفق علیه + ۲۹ + وعن انس قال ان رجلا کان یکتب للنبی صلی الله علیه وآله وسلم - روایت ست از انس که مردی
بود می نوشت برای آنحضرت وحی یا جز آن - فارتد عن الاسلام ولحق بالمشرکین - پس مرتد شد و باز گشت از مسلمانی و باز پیوست
بمشرکان و این مرد نصرانی بود که مسلمان شده و باز مرتد گشته بنصرانیت باز رفت - فقال النبی صلی الله علیه وآله وسلم ان الارض
لا تقبله - بدرستی زمین نمی پذیرد او را و درون خود نمیگذارد - فاخبرنی ابو طلحة انه اتی الارض التی مات فیها - انس می گوید پس
خبر داد مرا ابو طلحه انصاری که از مشاهیر صحابه و زوج ام انس ست که وی آمد زمینی را که مرد آن مرد و دفن کرده شده بود در وی - فوجده منبوذا
پس یافت ابو طلحه او را بیرون انداخته شده و از قبر بدر افتاده - فقال ما شان هذا - پس گفت و پرسید ابو طلحه چیست حال این مرده
که بیرون افتاده است - فقالوا دفناه مرارا فلم تقبله الارض - پس گفتند گور کردیم او را چند بار پس قبول نکرد او را زمین و هر بار که دفن
می کنیم بیرون می افتد متفق علیه + ۳۰ + وعن ابی ایوب قال خرج النبی صلی الله علیه وآله وسلم وقد وجبت الشمس - روایت ست
از ابی ایوب انصاری که از کبار اصحاب ست و آنحضرت در ابتدای هجرت بمنزل وی نزول کرده بود گفت بیرون آمد آنحضرت و حال آنکه
فرو افتاده بود آفتاب یعنی غروب کرده فسمع صوتا - پس شنید آنحضرت آوازی را - فقال یهود تعذب فی قبورها - پس گفت آنحضرت
این آواز بسبب آنست که یهود عذاب کرده می شوند در قبرهای ایشان و این آواز یا عذاب یهود ست که از عذاب فریاد میکردند یا آواز
واقع شدن عذاب یا آواز فرشتگان که عذاب می کنند و اول ظاهر تر ست و نزد طبرانی چیزیست که دلالت دارد بر آن متفق علیه + ۳۱ +
وعن جابر قال قدم النبی صلی الله علیه وآله وسلم من سفر - روایت ست از جابر رضی الله عنه گفت باز آمد آنحضرت از سفری
فلما کان قرب المدینة - پس هنگامی که بود آنحضرت در نزدیکی مدینه - هاجت ریح - برانگیخت و برخاست بادی سخت - فکاد ان تدفن

گریه شده از درون بدر میرود فحمد الله پس ثنا گفت آنحضرت خدا را و شکر کرد بر اسلام مادر من - وقال خیرا - و گفت آنحضرت نیک یعنی کلامی
گفت متضمن نیکی از دعا و بشارت معجزه اینجا ظهور اثر دعای آنحضرت در شان مادر ابی هریره فی الحال با وجود آن ابا و امتناع و شدت که وی
داشت پس این از تصرف آنحضرت بود در وی و گردانیدن روی دل او را از کفر باسلام باذن الله - رواه مسلم + ۲۷ + وعنه قال انکم تقولون
اکثر ابو هریرة عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم - گفت ابو هریره بدرستی شما می گوئید که بسیار کرد ابو هریره روایات احادیث از آنحضرت - والله
الموعد - و لقای خدا محل وعده است مرا روز قیامت یعنی اگر من کم و بیش کرده باشم و خیانتی ورزیده خدای تعالی روز قیامت جزای من خواهد داد
و آنحضرت فرموده است من کذب علی متعمدا الحدیث - بعد از آن سبب اکثار خود را بیان می کند و میگوید - وان اخوتی من المهاجرین کان یشغلهم
الصفق بالاسواق - و بدرستی برادران من که مهاجران بودند باز می داشت ایشان را از ملازمت شریف آنحضرت دست بر دست زدن
ببازارها کنایت است از بیع و شرا که در آن بایع و مشتری دست بر دست دیگر میزنند از جهت بودن ایشان اصحاب تجارت - وان اخوتی
من الانصار کان یشغلهم عمل اموالهم - و بدرستی برادران من که انصار اند باز می داشت ایشان را کار مالهای ایشان مراد باموال نزد اهل مدینه
باغها و زراعتها می افتد چنانکه نزد اهل مکه شتران و گوسفندان و انصار ارباب بساتین و زراعت بودند - وکنت امرأ مسکینا الزم رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم - و بودم من مردی مسکین که پیوسته می بودم و ملازمت می کردم آنحضرت را - علی ملء بطنی - بر پر کردن شکم خود یعنی فقیری
بودم بهر چه میرسید همان قدر که شکم پر گردد و سد جوع کند قناعت می نمودم تجارتی و زراعتی نداشتم تا بآن مشغول شوم و از دربار شریف
دور افتم و در ملازمت شریف می بودم و احوال و اقوال آنحضرت را می دیدم و می شنیدم - وقال النبی صلی الله علیه وآله وسلم یوما - و گفت
آنحضرت روزی - لن یبسط احد منکم ثوبه حتی اقضی مقالتی هذه - هرگز فراخ نکند و نگشاید یکی از شما جامه خود را تا آنکه تمام کنم سخن خود را که
اینست اشارتست بدعائیکه کرد آنحضرت برای امت خود بحفظ و نگاهداشتن و آنچه شنیدند از آنحضرت از احادیث - ثم یجمعه الی صدره
پستر گرد آرد جامه خود را بسوی سینه خود - فینسی من مقالتی شیئا ابدا - پس فراموش کند هیچ چیزی را از احادیث من که یاد گرفته است
همیشه یعنی دعائی میکنم هر که جامه خود را فرا کند و برکت آن دعا را در آن جامه بسینه خود ضم کند هر چه از احادیث من یاد گرفته است هرگز
از یاد وی نرود - فبسطت نمرة لیس علی ثوب غیرها - پس بسط کردم گلیمی را که نبود بر بدن من جز آن گلیم و نمره بفتح نون و کسر میم گلیم پشمین
که در وی سیاهی و سپیدی باشد - حتی قضی النبی صلی الله علیه وآله وسلم مقالته - تا آنکه تمام کرد آنحضرت مقاله خود را یعنی دعائی را که خواند
ثم جمعتها الی صدری - پستر جمع کردم آنرا بسوی سینه خود - فوالذی بعثه بالحق ما نسیت من مقالته ذلک الی یومی هذا - پس سوگند بخدائی
که فرستاده است او را براستی فراموش نکردم از سخنان آنحضرت که شنیده بودم تا امروز - متفق علیه + ۲۸ + وعن جریر بن عبد الله قال قال
لی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الا تریحنی من ذی الخلصة - گفت جریر بن عبد الله بجلی که در عزت و شرف و حسن صورت و سیرت و
نصیحت بخلق یگانه بود گفت مرا آنحضرت آیا آسایش نمیدهی و خلاص نمی گردانی تو مرا از ذی الخلصة و نمی شکنی او را ذا الخلصة بفتح
خاء معجمه و لام و بضم هر دو نیز آمده و صاد مهمله نام بتخانه بود که او را کعبة الیمامه می گفتند از قبیله خثعم در وی بتی بود نام او خلصه یا خلصه نام
درختیست که بدرخت می پیچد خوشبو در آنجا می روئید - قلت بلی - گفتم بلی راحت میدهم و خلاص می گردانم ترا از آن و می شکنم آنرا - وکنت

که فرمانبرداری خواهد کرد خدا را وقتیکه من بیفرمانی کنم یعنی من از همه مطیع تر و فرمانبردارنده ترم خدا را بمن امر باطاعت چه میکنی - فیأمننی الله
علی اهل الارض - پس امین میگرداند مرا خدای تعالی بر تمامه زمینیان و می فرستد مرا بر خلق تا عدل کنم میان ایشان - ولا تأمنونی -
و امین نمی گردانید شما مرا و اعتماد نمی کنید بر من - فسأل رجل قتله - پس درخواست از آنحضرت مردی از صحابه کشتن وی را که این حرف گفت
چنانکه در روایت سابق گذشت که گفت عمر که اذن ده مرا که بزنم گردن او را - فمنعه - پس باز داشت آنحضرت آن صحابی را از کشتن وی -
فلما ولی - پس چون پشت داد آن مرد - قال ان من ضئضئی هذا قوما - گفت آنحضرت از اصل این مرد گروهی پیدا خواهد شد - یقرؤن القرآن
لا یجاوز حناجرهم یمرقون من الاسلام مروق السهم من الرمیة - ضئضئی بکسر دو ضاد معجمه و بدو همزه بمعنی اصل مراد از اصل این در نسب و مذهب است
نه که متولد از وی زیرا که خوارج از نسل و اولاد ذو الخویصره نبودند - فیقتلون اهل الاسلام و یدعون اهل الاوثان - پس می کشند این قوم
خوارج مسلمانان را و می گذارند و ترک میدهند بت پرستان را و جنگ آنها نمی کنند که اهم است - لئن ادرکتهم لاقتلنهم قتل عاد - فرمود
آنحضرت والله اگر فرضا دریابم من ایشان را و در زمان من باشند هر آئینه می کشم ایشان را همچو کشتن عاد مراد بکشتن عاد اهلاک و استیصال
ایشان است بالکلیه و تعبیر بقتل برای مشاکله است والا عاد کشته نشده اند بلکه بصرصر قهر هلاک شده - متفق علیه + ۲۶ + وعن ابی هریرة
قال کنت ادعو امی الی الاسلام وهی مشرکة - گفت ابو هریره رضی الله عنه بودم من می خواندم من مادر خود را باسلام و وی بر دین مشرکان
بود - فدعوتها یوما - پس دعوت کردم من مادر خود را روزی - فاسمعتنی فی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما اکره - پس شنوانید مادر من مرا یعنی
گفت و من شنیدم از وی در شان و امر آنحضرت چیزیکه ناخوش دارم گفتن وی آنرا یا ذکر کردن من اکنون آنرا و ظاهر آنست که مراد کراهت است
در دل با قطع نظر از ذکر - فاتیت رسول الله - پس آمدم نزد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم وانا ابکی - و حال آنکه من گریه میکنم بر حال مادر
فقلت - پس گفتم - یا رسول الله ادع الله ان یهدی ام ابی هریرة - دعا کن خدا را و درخواه از وی که راه راست نماید مادر ابی هریره را
فقال اللهم اهد ام ابی هریرة - پس گفت آنحضرت خداوندا هدایت کن مادر ابی هریره را - فخرجت مستبشرا بدعوة النبی صلی الله علیه وآله وسلم
پس بیرون آمدم من از پیش آنحضرت خوشحال بدعای آنحضرت که کرد بهدایت مادر من - فلما صرت الی الباب - پس هنگامیکه گشتم و
آمدم بر در خانه - فاذا هو مجاف - پس ناگاه دیدم که در بسته و برهم زده است - فسمعت امی خشف قدمی - پس شنید مادر من آواز پایهای
مرا خشف بخا و شین معجمتین - فقالت مکانک - پس گفت مادر بجای خود باش و مذر آ - یا ابا هریرة - و از تصریح باسم ابی هریره و ندای
وی اعتنا بحال وی و رضا بقبول قول وی مفهوم میگردد و می گوید ابو هریره که - سمعت خضخضة الماء - و شنیدم جنبانیدن آب را
که مادر من غسل میکرد خضخضه بدو خا و بدو ضاد همه معجمه جنبانیدن آب و سویق - فاغتسلت ولبست درعها - پس غسل کرد مادر من و
پوشید پیراهن خود را - وعجلت عن خمارها - و شتابی کرد از سرپوش خود یعنی از بس شتابی خمار را نتوانست پوشید و خمار بکسر خاء معجمه معجر
زنان - ففتحت الباب - پس گشاد مادر در را - ثم قالت یا ابا هریرة اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا عبده ورسوله فرجعت الی
رسول الله - ابو هریره می گوید پس برگشتم و آمدم من بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم وانا ابکی من الفرح - و حال آنکه من گریه
می کنم از شادی گریه را اقسام است گاهی از غم می آید و گاهی از شادی بعضی از خوش طبعان گفته اند گریه شادی از آنست که غم بصورت

تحتانیه - وهو قدحه - و نضی قدح تیر ست بکسر قاف و سکون دال یعنی چوب تیر و این تفسیر از راویست در میان قول آنحضرت - الی قذذه - نگاه
کرده میشود بسوی قذذ وی بضم قاف و فتح ذال معجمه اولی پرهای تیر یعنی می گذرد تیر از شکار از پیکان تا پرها - فلا یوجد فیه شیء - پس یافته
نمیشود در تیر چیزی از اثر شکار - قد سبق الفرث والدم - در حالیکه گذشته است تیر سرگین را و خون را یعنی این فرقه همچنان از دین
می گذرند که تیر باین صفت از شکار میگذرد که هیچ اثر آن از خون وغیره در هیچ جزوی از پایان تا بالا پیدا نمیگردد و باین حدیث استدلال
کرده است کسی که تکفیر کرده است خوارج را و خطابی گفته است که مراد به دین اینجا اطاعت امام ست و در بخاری و مسلم و ابن ماجه آمده است
که بیرون می آیند از دین چنانچه بیرون می آید تیر از شکار نگاه میکند تیر انداز در پیکان پس نمی بیند چیزی و نظر میکند در چوب تیر پس نمی بیند
چیزی و نظر میکند در پر پس نمی بیند چیزی و شک میکند در فوق بضم فا و قاف سوفار آیا چسپیده است بوی چیزی از خون بعضی از علما
گفته اند که این اشارتست از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بتوقف در تکفیر خوارج بشبهه ایمان و از امام مالک از تکفیر اهل اهواء پرسیدند
که آیا کافر اند ایشان گفت از کفر گریخته اند ایشان و مثل این از امیر المومنین علی رضی الله عنه در شان خوارج نیز نقل کرده اند والله اعلم
آیتهم رجل اسود - علامت اصحاب این مرد که ذو الخویصره است مردی ست که بیرون خواهد آمد از ایشان سیاه رنگ که - احدی
عضدیه مثل ثدی المرأة - یکی از دو بازوی وی مانند پستان زن ست - او مثل البضعة - یا مانند پاره گوشت - تدردر - بفتح تا و دال مهمله
و سکون را اصل تتدردر بر وزن تتدحرج یعنی حرکت میکند و می آید و میرود آن تا روی او و او را ازین جهت ذو الثدیه گویند بضم مثلثه
و فتح دال و تشدید تحتانیه و وی رئیس خوارج خواهد بود - ویخرجون علی خیر فرقة من الناس - و بیرون می آیند این مرد و هر که با او ست
به بغی بر بهترین گروهی از مردم و اطاعت نمی کنند ایشان را و مراد بخیر فرقه اینجا علی و اصحاب اوست رضی الله عنه - قال ابو سعید
اشهد انی سمعت هذا الحدیث من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - گفت ابو سعید خدری گواهی میدهم که من شنیده ام این حدیث
از آنحضرت - واشهد ان علی بن ابی طالب رضی الله عنه - قاتلهم وانا معه - و گواهی میدهم که امیر المومنین علی قتال کرد این طائفه
خوارج را که آنحضرت وصف کرد ایشان را و من با علی بوده ام - فامر بذلک الرجل فالتمس - و چون فتح کرد و کشت ایشان را
علی مرتضی امر کرد بطلب کردن و جستن این مرد میان کشتگان پس طلب کرده شد - فاتی به - پس آورده شد او را نزد علی رضی الله عنه
حتی نظرت الیه - تا آنکه نظر کردم من بسوی او و یافتم او را - علی نعت النبی - بر وصف پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم الذی نعته
وصفی که وصف کرده بود آنحضرت او را - وفی روایة - و در روایتی بجای اتاه ذو الخویصرة که در اول حدیث واقع شده است اینچنین واقع شده
که - اقبل رجل - آمد مردی - غائر العینین - فرو رفته چشمان در سر اصل غور فرو رفتن آبست در زمین - ناتی الجبهة - بلند و بالا بر
پیشانی و ناتی بالف و نتو عضو بمعنی ورم اوست - کث اللحیة - فرو خم و کثیف ریش - مشرف الوجنتین - بلند رخسارها اشراف بمعنی
و وجنه بهر سه حرکت واو رخسار - محلوق الراس - تراشیده موی سر پس این صفات ذو الخویصره است که در زمان آنحضرت بود
و ذو الثدیه که بر امیر المومنین علی خروج کرد از قوم اوست و توهم اتحاد هر دو خطاست - فقال - پس گفت این مرد باین بدشکلی
یا محمد اتق الله - ای محمد پرهیز کن و اطاعت کن خدا را و عدل کن - فقال - پس گفت آنحضرت - فمن یطع الله اذا عصیته - پس کیست

من اصحابه الی البیر پس رفت آنحضرت درمیان چند مردم از اصحاب خود بسوی این چاه فقال هذه البیر التی اریتها پس گفت آنحضرت این
چاهیست که نموده شد مرا وکان ماؤها نقاعة الحناء وگویا که آب آن چاه آبی ست که تر کرده شده است در وی حنا بکسر حا و تشدید نون
گیاهی خوشبوی مشهور ست وکان نخلها رؤس الشیاطین وگویا سرهای خرماهای او سرهای دیوان ست فاستخرجه پس بیرون آورد آنحضرت
آن سحر را که در آن چاه نهاده بود و توربشتی گفته که گاهی فهم بآن میرود که مراد بقول وی ونخلها کانها رؤس الشیاطین درختان اند که گرد آن چاه
بودند که آنها را تشبیه برؤس شیاطین داده باشند در قبح منظر ولیکن مراد شگوفه های نخل ست که در چاه دفن کرده بودند و عرب رؤس شیاطین را
اقبح مناظر میدارند و بعضی گفته اند که مراد بشیاطین مارهای خبیث اند که آنها را تسمیه بشیاطین کرده اند متفق علیه و در روایتی از ابن عباس آمده است
که آنحضرت علی و عمار را رضی الله عنهما فرستاد از برای استخراج سحر از بیر ذروان پس یافتند ایشان در وی غلاف شگوفه نخل را که در وی تمثال
آنحضرت از موم ساخته اند و سوزنها در وی خلانیده و رشته زده یازده گره بسته اند پس آورد جبرئیل معوذتین را هر آیتی که از آن می خواندند گرهی
گشاده میشد و هر سوزنی که از آن بیرون می آوردند آنحضرت را تسکینی و آرامی میشد و شاید که آنحضرت بر سر آن چاه رفته و علی و عمار را بدر آمدن
درون چاه و بیرون آوردن امر کرده باشد و نیز در روایات آمده است که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آن یهود را هیچ نگفت و در مقام انتقام
آنها نایستاد و فرمود فتنه برانگیختن را دوست نمی دارم ۲۵ وعن ابی سعید الخدری قال بینما نحن عند رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
وهو یقسم قسما گفت ابو سعید در اثنای آنکه ما نزد آنحضرت بودیم و حال آنکه آنحضرت بخش میکرد مالی را و قسم بفتح قاف مصدر ست و بمعنی مقسوم
و قسم بکسر قاف بمعنی نصیب و بخش و این مال از غنائم حنین بود که قسمت کرد آنرا بجعرانه اتاه آمد آنحضرت را ذو الخویصرة بضم خاء معجمه و
فتح واو و سکون تحتانیه و کسر صاد مهمله وهو الرجل من بنی تمیم و ذو الخویصره مردی بود از بنی تمیم فقال پس گفت آن مرد
یا رسول الله اعدل عدل کن در قسمت و همه را برابر ده فقال ویلک فمن یعدل اذا لم اعدل پس گفت آنحضرت وای تو پس که عدل می کند
وقتیکه من عدل نکنم قد خبت وخسرت ان لم اکن اعدل بتحقیق نومید شدی و زیانکار شدی تو اگر نیستم من که عدل نکنم زیرا که امید داری و
سود مندی شما در عدالت من ست و مرا رحمت عالمیان ساخته و برای اقامت عدل فرستاده و اگر من عدالت نورزم شما را جز نا امیدی و
زیانکاری چیزی نیست فقال عمر ائذن لی ان اضرب عنقه پس گفت عمر رضی الله عنه اذن ده مرا که بزنم گردن او را فقال دعه فان له
اصحابا پس گفت آنحضرت بگذار او را و تعرض مکن بوی زیرا که مر او را یاران اند که یحقر احدکم صلوته مع صلوتهم خوار و خورد می پندارد
یکی از شما نماز خود را در مقابله نماز ایشان وصیامه مع صیامهم و روزه خود را با روزه ایشان یعنی در ظاهر نماز و روزه ایشان بیشتر و قوی تر
از نماز و روزه شماست و از کشتن مصلیان نهی واقع شده است اگرچه نماز و روزه ایشان بمصعد قبول نمیرسد و اگرچه ایشان واجب القتل شوند
از خروج ایشان بر امام چنانکه میفرماید یقرؤن القرآن لا یجاوز تراقیهم می خوانند قرآن را و نمی گذرد قرآن حنجره های ایشان را کنایت ست
از عدم صعود و وصول بمحل انابت و قبول یمرقون من الدین کما یمرق السهم من الرمیة می برآیند از دین چنانچه می برآید و می گذرد تیر از شکار
انداخته میشود تیر بسوی وی ینظر الی نصله نگاه کرده میشود بسوی پیکان تیر الی رصافه نگاه کرده می شود بسوی رصاف تیر بضم
و کسر آن پی که پیچیده میشود بر مدخل نصل و بالای وی الی نضیه نگاه کرده می شود بسوی نضی سهم بفتح نون و کسر ضاد معجمه و تشدید

واحکام جبلت بطریق اعجاز وخرق عادت از برای اظهار شرف وکمال وامتیاز ایشان از سائر بشر وقتیکه تقاضا کند آنرا حکمت چنانکه از تاثیر
زهر یهودیه وامثال آن نگاه داشت ونزد آنحضرت اتصاف به بقا از سم یهودیه کمتر از سحر ابن عاصم نیست وحکمت در تاثیر سحر در جسم شریف وی
صلی الله علیه وآله وسلم اظهار حقانیت تاثیر سحر وجریان سنت الهی بر ثبوت آن که السحر حق - واظهار نبوت واثبات آن بود چه سحر در ساحر تاثیر
نمیکند وکافران آنحضرت را ساحر میگفتند پس حق تعالی بتاثیر سحر در وی ظاهر گردانید که وی ساحر نیست واما تخییل فعل وعدم قدرت بر جماع
که در حدیث مذکور شد وطریان ضعف بصر که در بعضی روایات آمده مخل در تبلیغ شریعت وقادح در صدق وی نیست از جهت قیام دلیل بر عصمت
ونزاهت وی در ابلاغ شریعت وآن در بعضی امور دنیاویست که آنحضرت برای آن مبعوث نشده وفضیلت داده نشده ودر هیچ حدیثی وخبری
نیامده که صادر شده از وی صلی الله علیه وآله وسلم قولی یا فعلی برخلاف آنچه اخبار کرده وابلاغ نموده ومخالف آنچه نفس الامر است گفته
وکرده وآنچه مذکور است خواطر وتخیلات است واین تخیلات را صادق اعتقاد نمیکرد واثبات نمی نمود واعتقادات وی بر نهج صدق وسداد
واقوال وی بر طریق صحت وعدم فساد بود واگر ضعف بصر هم ظاهر میشد مخل عقل وتمییز نبود فافهم وبالله التوفیق وقضیه سحر بعد از رجوع
از حدیبیه بود در ذی الحجه از سنه سادسه ومدت بقای او گفته اند که چهل روز بود ودر روایتی شش ماه وبقولی تمام سال غالبا قوت وغلبه وی
چهل روز بوده ووجود بعضی آثار تا شش ماه وبقای بعضی وبقایای او تا سال والله اعلم وطریق علم بدان که حاصل شد اینست که گفت عائشه
حتی اذا کان ذات یوم عندی - تا وقتیکه بود آنحضرت روزی نزد من - دعا الله ودعاه - دعا کرد آنحضرت خدا را ودعا کرد آنرا یعنی
دعائی کرد وبعد دعا مکرر کرد وبران مستمر بود ودرینجا دلیل است بر استحباب وسنیت دعا نزد حصول مکروه ونزول بلا وگفته اند که از خواص
همان وقت دعا می کنانند که وقت اجابت رسد ودیگر آنرا میگذارند که دعا می کرده باشند تا در وقت خود مستجاب می گردد - ثم قال - پستر
گفت آنحضرت - اشعرت یا عائشة - آیا میدانی وخبر داری ای عائشه - ان الله قد افتانی فیما استفتیته - که خدای تعالی جواب داد مرا
در چیزی که درخواسته بودم از وی جواب آن - جاءنی رجلان جلس احدهما عند راسی والآخر عند رجلی - آمدند مرا دو مرد نشست یکی از آن
دو مرد نزد سر من ونشست دیگری نزد پایهای من - ثم قال احدهما لصاحبه - پستر گفت یکی از آن دو مرد مر یار ومصاحب خود را - ما وجع
الرجل - چیست سبب درد مندی ورنجوری این مرد - قال مطبوب - گفت صاحب وی این مرد سحر کرده شده است طب بمعنی سحر می آید
ویکی از معانی طب سحر است - قال - گفت آن یکی - ومن طبه - وکه سحر کرده است او را - قال لبید بن العاصم الیهودی - گفت آن
دیگر سحر کرده است او را لبید بن عاصم یهودی وگفته اند که دختران وی کرده بودند با مردی وشرکت وی - قال فیماذا - گفت در چه چیز
سحر کرده است - قال فی مشط ومشاطة - گفت سحر کرده است در مشط بضم میم وسکون شین وبضم آن ولغات دیگر نیز دارد شانه
ومشاطه بضم مویها که از شانه افتد - وجف طلعة ذکر - ودر غلاف شگوفه نر جف بضم جیم وتشدید فا غلاف شگوفه وطلعه بفتح طا وسکون
لام شگوفه وآن برای نر وماده هر دو میباشد واینجا شگوفه نر بود وظاهر آن خاصیتی دیگر دارد وجب بموحده نیز روایت است ومعنی جب وجف
هر دو یکی است - قال فاین هو - گفت پس کجا نهاده اند آنرا - قال فی بئر ذروان - گفت در چاه ذروان بفتح ذال معجمه وسکون را نام چاهیست
ودر بعضی روایات اروان بفتح همزه وهر دو صحیح ومشهور است واول اصح واشهر است - فذهب النبی صلی الله علیه وآله وسلم فی اناس

که آن مرد نهاد شمشیر خود را بر زمین و نهاد سینه خود را بر تیزی شمشیر و زور کرد بر آن تا کشته شد و این منافات ندارد تجربه نیز شاید که هر دو
کرده باشد اول به تیر کرد چون تمام نشد قتل به شمشیر کرد والله اعلم - فاشتد رجال من المسلمین الی رسول الله پس شتاب رفتند و دویدند
مردان از مسلمانان بسوی پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فقالوا پس گفتند یا رسول الله - صدق الله حدیثک - راست گردانید
خدای تعالی سخن ترا که گفته بودی آن مرد از اهل نار است - قد انتحر فلان وقتل نفسه - بتحقیق برید نحر خود را فلان یعنی آن مرد و کشت خود را
فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم الله اکبر اشهد انی عبد الله ورسوله - گواهی می دهم که من بنده خدا ام و فرستاده وی
گاهی که معجزه ظاهر میشد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم گواهی میداد برسالت خود از جهت تازگی یقینی که پیدا میشد در آن وقت عیانا
برای تنبیه و تلقین مردم بدان و فرمود آنحضرت - یا بلال قم فاذن لا یدخل الجنة الا مومن - ای بلال برخیز پس اعلام کن مردم را باینکه
در نمی آید بهشت را مگر مسلمان - وان الله لا یؤید هذا الدین بالرجل الفاجر - و بدرستی خدای تعالی قوی نمیگرداند این دین را بمرد فاجر
و جهاد و قتال وی فجور بی فرمانی و تباهی کردن - رواه البخاری - این حدیث دلالت دارد بر آنکه قاتل نفس در دوزخ است و مذهب آنست
که اگر مومن است و تصدیق ایمانی دارد مخلد در نار نخواهد بود و همچنین است حکم قاتل مومن عمدا و قاتل نفس نیز فرد قاتل مومن است و در قرآن مجید
حکم بخلود وی در نار کرده و علما در آن تاویلات دارند و بعضی محدثین از اهل ظواهر گفته اند که اگرچه مومن است اما این قسم مومن مخلد است
در نار پس ایشان خلود نار را مخصوص بکافر نمیدارند اما این قول شاذ است مخالف اجماع اهل مذهب سنت و جماعت و در خصوص این مرد که
قصه او در حدیث گذشت می گویند که وی منافق بود چنانکه خطیب بغدادی گفته است یعنی در واقع منافق بود اگرچه ظاهر نبود نفاق وی
والله اعلم + ۲۴ + وعن عائشة رضی الله عنها قالت سحر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حتی انه لیخیل الیه انه فعل الشیء وما فعله -
روایت کرده شده است از عائشه که گفت سحر کرده شد آنحضرت تا آنکه هر آینه در خیال انداخته می شد او را که وی کرده است چیزی را و
حال آنکه نکرده است آنرا و در حدیث دیگر آمده است که در خیال انداخته میشد که بیاید اهل خود را و جماع کند و نمی آمد ایشان را یعنی ظاهر میشد
او را از نشاط و فرح که وی قادر است بر آمدن زنان را و چون نزدیک میشد بایشان قدرت نمی یافت بر آن بدانکه قومی از ملاحده استبعاد
نموده اند عروض سحر و امثال آن از عوارض و امراض بحضرت رسالت صلی الله علیه وآله وسلم و راه سخن و انکار و طعن در آن یافته و توهم کرده اند
که برین تقدیر اعتماد بر شریعت و اقوال و افعال وی نماند و شک و التباس راه یافته که شاید ازین قبیل باشد و این توهم زائل و باطل است
بعد از وجود دلائل قطعیه یقینیه بر صدق وی و ثبوت نبوت وی صلی الله علیه وآله وسلم و سحر مرضیست از امراض و عارضی است از علل که
جائز است طریان آن بر انبیا صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین چنانکه سائر انواع مرض و اگر فرض کرده شود چیزی از اختلال در افعال
بعلت مرض موجب نمیگردد آن کمال اختلال را در سائر افعالی که مدخلیت نیست در آن مرض را بعد از حصول صحت و زوال مرض چنانکه در سائر
ناس و انبیا علیهم الصلوة والسلام جائز است بر ایشان طریان عوارض بشری از آفات و تغیرات و آلام و اسقام آنچه جائز است بر سائر بشر و
گذاشته شده است بر حد اجسام و ظواهر ایشان بر حد بشریت و جبلت و اما ارواح و بواطن ایشان معصوم است از آن و متعلق بملاء اعلی
و گیرنده است علم و وحی را از ایشان اجسادهم ارضیة وارواحهم سماویة که گویند این معنی دارد و گاهی نگاه میدارد ایشان را از آفات بشریت

سخت و قندی اوست چنانکہ کسے در وقت غضب می شود و قایہ میکردیم و پناہ می جستیم بآنحضرت - وان الشجاع منا الذی یجاذی بہ - و بدرستیکہ دلیر
و مرد انداز ما کسے می بود کہ مقابل می ایستاد با او و در جائی کہ وی میبود یعنے - البتہ - یعنی با پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - و معجزہ اینجا نزول و استقرار
بود بگرفتن سنگریزہ ہا و انداختن آن بجانب کفار و ہزیمت خوردن ایشان بدانکہ در حدیث اول مذکور ست و ذکر حدیث ثانی برای تتمیم
قصہ حنین ست و بعضی گفتہ اند کہ انتقار شجعان بآنحضرت و پناہ جستن ایشان بوی در امثال این مواطن معجزہ است و ہر نبی را ازیں
روایت - ۲۲۰۲ - وعن سلمۃ بن الاکوع قال غزونا مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حنینا فولی اصحابہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ
گفت سلمۃ بن الاکوع غزا کردیم ما ہمراہ آنحضرت غزوۂ حنین را پس برگشتند و پشت دادند بعضے از اصحاب آنحضرت - فلما غشوا بعضہم بعضا
و ہم شین معجمہ شدہ - رسول اللہ پس ہنگامی کہ نزدیک آمدند و قصد خیانت کردند کافران ہا آنحضرت - نزل عن البغلۃ - فرود آمد آنحضرت
از استر - ثم قبض قبضۃ من تراب من الارض - پس گرفت آنحضرت مشتی از خاک زمین کہ سنگریزہا ہم در وے بود - ثم استقبل بہ وجوہہم - پس مستقبل
کرد آنحضرت بآن خاک روہا کافران را یعنے مقابل روہای ایشان خاک انداخت - فقال - پس گفت آنحضرت این کلمہ را - شاہت
الوجوہ - زشت شد یا زشت باد روہا ایشان یا ذاتہای ایشان - فما خلق اللہ منہم انسانا الا ملأ عینیہ ترابا بتلک القبضۃ - پس ہیچ آفریدہ
خدای تعالی از ایشان ہیچ آدمے را یعنے ہیچ آدمی نبود مگر آنکہ پر کرد ہر دو چشم او را بسبب آن قبضۂ خاک کہ انداخت بجانب روہای ایشان
فولوا مدبرین - پس برگشتند کافران در حالیکہ پشت دہندہ اند - فہزمہم اللہ - پس شکست داد ایشان را خدای تعالی و نصرت داد مسلمانان
و قسم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم غنائمہم بین المسلمین - و بخش کرد آنحضرت غنیمتہای ایشان را میان مسلمانان - غنیمت آنکہ
از جنگ کافران بدست آید - رواہ مسلم - ۲۲۰۳ - وعن ابی ہریرۃ قال شہدنا مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حنینا - گفت ابو ہریرہ
حاضر شدیم ما با آنحضرت غزوۂ حنین را و در مواہب لدنیہ این قصہ را در غزوۂ خیبر ذکر کردہ و در صحیح البخاری نیز ہمچنین ست - فقال
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لرجل ممن یعد فی الاسلام - پس گفت آنحضرت مر مردی را از جملہ کسانیکہ بآن او را بود و عد و دعوی می کرد
آن مرد اسلام را بہیچ شان کفر و نفاق ظاہر نبود بر وے - ہذا من اہل النار - فرمود این مرد از دوزخی ست - فلما حضر القتال قاتل الرجل من اشد
القتال - پس ہنگامی کہ حاضر شد بجنگ مقاتلت کرد این مرد با کافران قتالی کہ از سخت ترین قتالہا بود - کثرت بہ الجراح - و بسیار شد
بآن مرد جراحتہا - فجاء الرجل فقال - پس آمد مردی از اصحاب پس گفت - یا رسول اللہ ارایت الذی
تحدثت انہ من اہل النار فقد قاتل فی سبیل اللہ من اشد القتال - خبر دہ مرا از حقیقت حال آنمردی کہ خبر دادی ما را تو کہ وی از اہل آتش ست
بتحقیق قتال کرد در راہ خدا سخت ترین قتال - فکثرت بہ الجراح - پس بسیار شد بوی جراحتہا - فقال اما انہ من اہل النار - پس گفت آنحضرت
اما او آگاہ باش کہ وی از اہل نار ست - فکاد بعض الناس یرتاب - پس نزدیک بود کہ بعضے مردم کہ شک کنند در صدق خبر آنحضرت کہ
با وجود این عبد و بسبب کثرت قتال چون بمیرد کہ وی از اہل نار ست - فبینما ہو علی ذلک - پس در وقتیکہ او بر این حال
بود - وجد الرجل الم الجراح - پس یافت آن مرد درد جراحتہا را - فاہوی بیدہ الی کنانتہ - پس مائل گردانید دست خود را بسوے تیردان خود - فانتزع سہما - پس کشید
تیر را و در اکثر روایات بخاری آنہا بلفظ جمع یعنے بر کشید تیرہا را - فانتحر بہا - پس بر برید بآن تیر ہا سینۂ خود را - بآن تیر در حدیث دیگر صحیح البخاری آمدہ

و دعوت یعنی استعانت و ندا کردن در انصار بود - یقولون - می گفتند غازیان - یا معشر الانصار یا معشر الانصار - مکرر میگفتند ای گروه انصار
مدد کنید و یاری دهید - ثم قصرت الدعوة علی بنی الحارث بن الخزرج - پستر کوتاه کرده شد دعوت بر اولاد حارث بن الخزرج انصار اولاد دو برادر اند
یکی اوس دیگر خزرج و بنی حارث از اولاد خزرج اند - فنظر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وهو علی بغلة کالمتطاول علیها الی قتالهم - پس نگاه کرد
آنحضرت و حال آنکه وی بر استر خود بود مانند گردن دراز کننده در نگریستن بر بغله بسوی قتال ایشان یعنی صحابه قتال میکردند و آنحضرت
علیه السلام گردن دراز کرده بجانب ایشان می دید - فقال هذا حین حمی الوطیس - پس گفت آنحضرت این هنگام گرم شدن جنگ ست
وطیس بفتح واو و کسر طای مهمله بمعنی تنور ست و مراد اینجا حرب ست فی الصراح وطیس تنور آهنین و گفته اند که این عبارت از هیچ یکی پیش
از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم شنیده نشده است - ثم اخذ حصبات - پستر گرفت آنحضرت چند سنگریزه - فرمی بهن وجوه الکفار
پس انداخت آن سنگریزه ها را بر روی کافران - ثم قال انهزموا ورب محمد - پستر گفت آنحضرت شکست خوردند این کافران سوگند بپروردگار محمد
فوالله ما هو الا ان رماهم بحصباته - پس بخدا سوگند نبود آن انهزام مگر بسبب آنکه انداخت آنحضرت ایشان را بسنگریزه های خود یا نبود واقع
مگر انداختن سنگریزه ها - فما زلت اری حدهم کلیلا - پس همیشه بودم من که می دیدم تیزی ایشان را کند - وامرهم مدبرا - و میدیدم کار ایشان را
پس رونده - رواه مسلم + ۲۱ + وعن ابی اسحق - نام او عمرو بن عبدالله سبیعی بفتح سین مهمله و کسر موحده و سکون تحتانیه نسبت بسبیع
که نام مردیست بود ابو اسحق از مشاهیر تابعین کثیر الروایة ثقه از سی و هشت صحابی سماع دارد - قال قال رجل للبراء - گفت ابو اسحاق
گفت مردی مر براء بن عازب را که از مشاهیر صحابه است - یا ابا عمارة - کنیت براء است - فررتم یوم حنین - آیا گریختید شما از پیش کافران
روز حنین - قال - گفت - براء لا والله ما ولی رسول الله - نه بخدا سوگند پشت نداد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ولکن خرج شبان
اصحابه لیس علیهم کثیر سلاح - ولیکن این مقدار بود که بیرون آمدند جوانان از اصحاب آنحضرت که نبود بر ایشان بسیار سلاح - فلقوا قوما رماة
لا یکاد یسقط لهم سهم - پس پیش آمدند گروهی را از کافران که نزدیک نبود که بیفتد مر ایشان را تیری یعنی اینچنین تیر اندازان بودند که خطا
نمی خورد تیر ایشان - فرشقوهم رشقا ما یکادون یخطئون - پس تیر انداختند آن گروه این جوانان را تیر انداختنی که نزدیک نبود که خطا کنند
فاقبلوا هناک الی رسول الله - پس روی آوردند این جوانان آنجا بسوی پیغمبر خدا - صلی الله علیه وآله وسلم - یعنی جای را گذاشته پناه بآنحضرت
آوردند - ورسول الله - و پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم علی بغلة بیضاء - بر استر سفید خود بود که آنرا دلدل نام ست - وابو سفیان بن الحارث
یقوده - و ابو سفیان که ابن عم آنحضرت بود می کشید آنحضرت را یعنی بغله او را که در رکاب آنحضرت بود - فنزل واستنصر - پس فرود آمد آنحضرت
بغله و طلب نصرت کرد از خدا و دعا کرد - وقال - و گفت آنحضرت چنانکه عادت غازیان میباشد در مدح نفس خود برای اظهار جلادت
و شجاعت و تمسک بعروة وثقی - انا النبی لا کذب - من پیغمبرم هیچ دروغ نیست درین - انا ابن عبد المطلب - من پسر عبد المطلبم
مشهور بود بشرف و عزت و کرم - ثم صفهم - پستر صف بست آنحضرت صحابه را و ایستاده کرد بصف - رواه مسلم وللبخاری معناه
روایت کرد این حدیث را مسلم و مر بخاری راست معنی آن و لفظش مر مسلم راست - وفی روایة لهما - و در روایتی مر بخاری و مسلم را هر دو آمده است که
قال البراء - گفت براء بن عازب - کنا والله اذا احمر الباس نتقی به - بودیم ما وقتیکه سرخ میشد عذاب یعنی قتال و سرخ شدن قتال

فما اشتکیتها حتی الساعة پس شکایت نکردم آنرا و دردمند نشدم تا این ساعت - رواه البخاری + ۱۹ + وعن انس قال نعی النبی
صلی الله علیه وآله وسلم زیدا وجعفرا وابن رواحة للناس گفت انس خبر رسانید آنحضرت بموت زید بن حارثه وجعفر بن ابی طالب وعبد الله
بن رواحه از برای مردم قبل ان یاتیهم خبرهم پیش از آن که بیاید مردم را خبر موت ایشان و این سه صحابی در غزوه موته بضم میم که شهریست
از شام در سنه ثمانیه شهید شدند و مسلمانان سه هزار بودند و روم صد هزار و تمام این قصه مسطور ست در کتب سیر - فقال پس گفت آنحضرت
در بیان کیفیت شهید شدن ایشان - اخذ الرایة زید - گرفت رایت را نخستین زید بن حارثه - فاصیب - پس کشته شد - ثم اخذ جعفر فاصیب
پستر برگرفت رایت را جعفر بن ابی طالب پس کشته شد - ثم اخذ بن رواحة - پستر گرفت رایت را عبد الله بن رواحه - فاصیب - پس کشته شد
وعیناه تذرفان - میگفت آنحضرت این حکایت را و هر دو چشم آنحضرت اشک میریختند - حتی اخذ الرایة سیف من سیوف الله - تا آنکه گرفت
رایت را آنکه لقب او شمشیریست از شمشیرهای خدای یعنی خالد بن ولید و گویند که هفت شمشیر از دست خالد بن ولید در آن روز شکسته شد - حتی فتح الله
علیهم - تا آنکه کشاد خدای تعالی بر مسلمانان یعنی نصرت داد ایشان را بر روم و مسلمانان از دست ایشان بسلامت ماندند - رواه البخاری + ۲۰ +
وعن عباس قال شهدت مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یوم حنین - گفت عباس حاضر شدم با آنحضرت روز غزوه حنین که بعد از فتح
مکه واقع شد و حنین بضم حاء مهمله و فتح نون اولی بعد آن تحتیه ساکن ست نام موضعیست میان مکه و طائف وراء عرفات - فلما التقی
المسلمون والکفار ولی المسلمون مدبرین پس هنگامی که پیش آمدند بیکدیگر مسلمانان و کافران برگشتند مسلمانان در حالیکه پشت دهنده اند
و بحقیقت این هزیمت نبود بلکه برگشته به پناه آنحضرت آمدند تا استمداد جویند از حضرت وی و بالجمله یک جولانی بود از مسلمانان که واقع شد
فطفق رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یرکض بغلته قبل الکفار پس در ایستاد آنحضرت که می جنبانید اشتر خود را که نام وی دلدل بود بجانب
کفار رکض جنبانیدن دابه بپای و قیل بکسر قاف و فتح موحده جانب این غایت جرأت و شجاعت ست که در چنان معرکه کسی با اشتر نازد - وانا آخذ
بلجام بغلة رسول الله - عباس میگوید رضی الله عنه و حال آنکه من گیرنده ام لگام استر پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم اکفها ارادة ان لا تسرع
در حالیکه باز میدارم بغله را از جهت خواهش اینکه شتابی نکند بغله و تیز نرود - وابو سفیان بن الحارث آخذ برکاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
وابو سفیان بن حارث بن عبد المطلب ابن عم رسول الله که از فتیان قریش و شجعان عرب بود گیرنده بود رکاب آنحضرت را تا نتازد و اگر
فرضا بتازد در رکاب باشد - فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ای عباس ناد اصحاب السمرة - پس گفت آنحضرت ای عباس آواز ده
خداوندان سمره را بفتح سین و ضم میم نام درختی ست که بیعت کردند زیر آن روز حدیبیه که آنرا بیعة الرضوان خوانند یعنی ندا ده اهل حدیبیه که درین
وقت برسند - فقال عباس وکان رجلا صیتا پس گفت عباس و بود عباس مردی صیت بفتح صاد و کسر تحتانیه مشدده مرد بلند آواز مبالغه
صائت - فقلت باعلی صوتی - عباس میگوید پس گفتم من بآواز بلند خود - این اصحاب السمرة - کجا اند اصحاب سمره - فقال پس گفت
عباس - والله لکان عطفتهم حین سمعوا صوتی - هر آئینه گویا باز برگشتن اصحاب سمره هنگامیکه شنیدند آواز مرا - عطفة البقر علی اولادها
بود مانند برگشتن گاوان بر بچه های خود که چگونه تیز و به محبت و شوق می آیند همچنین این جماعه آمدند - فقالوا - پس گفتند برای اظهار خدمت
و طاعت و امتثال امر - یا لبیک یا لبیک قال - گفت عباس - فاقتتلوا والکفار - پس کشش کردند با کافران - والدعوة فی الانصار

حین ابتداء و سوگند خدا سر آئنہ بتحقیق باز داشتہ شد آن مزادہ و حال آنکہ بدرستے آن مزادہ ہر آئنہ در خیال انداختہ میشود بر ما کہ آن مزادہ سخت تر و بشیر است از روئے پر شدن از خوردش کہ درخت بود یعنے ہمہ آب خوردند و پر کردند و آن مزادہ بحال خود بود و ہمچنان پر بود کہ گفت بود و برائے مبالغہ فرمود کہ از گفت پر تر بود اقلع بضم ہمزہ بلفظ مجہول و یخیل مضارع مجہول از تخییل و ملۃ بکسر میم و سکون لام و ابتداء نیز مجہول است متفق علیہ ۱۰۱۱ و عن جابر قال سرنا مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم حتی نزلنا وادیا افیح - فجاء رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یتغوط فجعلنا نلتفت یمینا و شمالا فلم نر شیئا یستتر بہ فرأینا شجرتین بشاطئ الوادی - فانطلق رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم الی احداہما فاخذ بغصن من اغصانہا ثم قال انقادی علی باذن اللہ فانقادت معہ کالبعیر المخشوش الذی یصانع فاتی الشجرۃ الاخری فاخذ بغصن من اغصانہا فقال انقادی علی باذن اللہ فانقادت معہ کذلک حتی اذا کان بالمنصف منہما قال التئما علی باذن اللہ فالتأمتا فجلست فی المنصف اراہ قال فخرجت احضر الرجل فاذا انا بطیر ابیض صفیق الجناحین یخرج من جوف الشجرتین فوقع علی رأسہ فاستوی علی قائمتہ فاذا منقارہ مثل الحلقۃ فابتلعہ الرجل فانسلت من بین یدیہ فما شعر بمکانی حتی خرج یطلبنی فجلست الی الشجرتین فقلت لا یفرنکما ما لہ علی کریم - فاذا انا برسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مقبلا فاذا الشجرتان قد افترقتا فوقفت احداہما علی ساق سلمۃ بن الاکوع فقلت یا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اشہد انک رسول اللہ فقال ما یقول الناس لہ سلمۃ فقلت یقولون انک مجنون فقال ما کذبوا ما انا بمجنون فقلت یقولون انک ساحر فقال ما کذبوا ما انا بساحر فقلت یقولون انک شاعر فقال ما کذبوا ما انا بشاعر

فوجہا بود و دوا جا ہر فوجے صد کس ۔ کذا فی متفق علیہ ۱۱۵ ۔ وعن البراء بن عازب قال کنا مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اربع عشرۃ مائۃ
یوم الحدیبیۃ ۔ گفت ہزار بودیم یا چہارده صد کس صدوز حدیبیہ صدر وایت جابر پانزده صد گفت یعنے می گویند زیادہ از چہارده صد بود پس آنکہ
پانزده صد گفت تبرکسر راوی آنکہ چہارده صد گفت کسر را انداخت بافوج فوج می آمدند و می رفتند و فتحی چہارده صد بود و فتح دیگر پانزده صد شد
یا پانزده صد و نزد چہارده صد شد ند لذا راوی بر غلبہ ظن و تخمین ست ۔ و حدیبیہ نام چاہی ست نزدیک بر وده و دوازده میل فتح هنا ما لم تر کنها
مطره ۔ پس کشیدیم ما آب را پس نگذاشتیم در وے یک قطره ۔ فجلس النبی ۔ پس نشست پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فانا ہا نجلس علی تشفیرہا ۔ پس کنار آنحضرت
بر سر آن چاہ پس نشست بر کنارہ آن ۔ ثم دعا بانا من ماء ۔ پس طلبید آنحضرت آوندے از آب ۔ فتوضا ۔ پس وضو کرد آنحضرت ۔ ثم تمضمض و دعا
پس تر کرد آنحضرت ۔ بعد از وضو آب در دہن کرد و دعا کرد ۔ ثم صبّہ فیها ۔ پس ریخت آن آب را در چاہ ۔ ثم قال دعوها ساعۃ ۔ پس گفت بگذارید آنرا ساعتی تا بر شود
فاروا و اقسم ۔ پس سیراب کردند مردم قوتہا ے خود را ۔ و ہم در کتب ما ہم ۔ و گر کہا ے خود را ۔ حتی ارتحلوا ۔ تا آنکہ کوچ کردند از حدیبیہ یعنے تا مدت اقامت ایشان
حشو از مانیشان از ان آب سیراب بودند در مدت اقامت ایشان در آنجا نزدیک بیست روز بود ۔ رواہ البخاری ۱۲+۱۶ ۔ وعن عوف ۔ روایت ست
از عوف کہ از تابعین ست ۔ عن ابی رجاء ۔ از ابی رجاء ۔ عوف گاہ بار تابعین ست و گاہ در زمان بوده ست ولیکن آنحضرت را ندیده و عمر طویل
یافته بیشتر از صد و سی سال عام عامل بقبل مقرر یست وفات او در سنہ ۱۰۵ ۔ عن عمران بن حصین ۔ کہ صحابی مشہور ست ۔ قال کنا فی سفر
مع النبی ۔ گفت عمران بودیم ما در سفرے با پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ فاسرینا ۔ پس شب راندیم ما بخدمت ۔ حتی کنا فی آخر اللیل ۔ تا نزدیک صبح ۔ پس نگاہ کردند مردم بسوے آنحضرت از تشنگی
فنزل ۔ پس فرود آمد آنحضرت ۔ فدعا فلانا ۔ پس خواند آنحضرت فلان را نام ۔ فسماہ ۔ نام برد او را ۔ فدعا ۔ خواند ۔ و طلبید ۔ کان یسمیہ ابو رجاء ۔ بود کہ نام می برد آن
فلان را ابو رجاء کہ راوی حدیث ست از عمران بن حصین ۔ و نسیہ عوف ۔ و فراموش کرد عوف نام او را ۔ و ہو عوف کہ راوی ست از ابی رجاء ۔ و دعا علیا ۔
و خواند آنحضرت علیا را رضی اللہ عنہ نیز ۔ قال اذہبا فابتغیا الماء ۔ و گفت بروید ہر دو شما پس طلب کنید آب را ۔ فانطلقا ۔ پس رفتند ہر دو بر
وجہ آن فلان ۔ فتلقیا امراۃ بین مزادتین او بین قربتین من ماء ۔ پس ملاقات کردند زنے را میان دو مزاده یا دو قربه از آب ۔ مزاد و قربه بمعنے
تخفیف زاد و محل ۔ یعنے توشه دان و بر او یکہ در وے آب آرند نیز اطلاق می کنند و آن از دو چرم پیدا شده و گاہے از چرم سوم در وے دوزند تا
فراخ شود کذا فی القاموس و در فتح الباری گفته مزاده مشک بزرگ کہ زیاده از یک چرمی شود و دیگر و سطیحه بفتح سین و کسر طاء بمعنے مزاده
یا نوعی از مزاده از دو چرم کہ یکے بر بالای دیگر دوخته شده است ۔ فجاء ا بها الی النبی ۔ پس آوردند علی آن شخص دیگر آن زن را نزد پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم ۔ فاستنزل بها عن بعیرها ۔ پس فرود آورد آن زن را از آن مزاده از شتر ش و معنے اول ظاہر تر ست ۔ و دعا النبی صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم بانا ء ۔ و طلبید آنحضرت ظرفے را ۔ ففرغ فیه من افواه المزادتین ۔ پس بریخت یعنے امر کرد بریختن آب در ان ظرف از دہنہا ے
ہر دو مزاده ۔ و نودی فی الناس اسقوا ۔ و آواز داده شد در مردم کہ آب دہید خود را یعنے یکدیگر را ۔ اسقوا بفتح ہمزه و کسر او ہر دو لغت ست
و فتح افصح ست کذا قیل ۔ فکانوا یسقون ۔ پس آب خوردند ۔ قال ۔ گفت عمران ۔ فکنت انا ۔ پس بودم من ۔ اخر من ۔ آخر ہمه ۔ فقال اذہب فاستنزل بها ۔
کہ تشنه بودیم ہمه مردم حتی روینا ۔ تا آنکہ سیراب شدیم روینا بفتح راو کسر او ۔ فملانا کل قربۃ ۔ پس پر کردیم ہر مشک و ہر مطره را
کہ با ما بود یعنے ہر ظرف کہ با ما بود فی الصرح ۔ او اوده مطره یعنے آب و سنان ۔ و ایم اللہ لقد اقلع عنها ۔ و انہا لتخیل علینا انہا اشد ملئة منہ

کردند ایشان را چنانکه در احادیث و کتب سیر مذکور است و اجلی بلفظ مجهول و معلوم هر دو روایت است پس آنحضرت بطریق اخبار از غیب فرمود
الآن نغزوهم ولا یغزونا بتشدید نون اکنون غزا می کنیم ما ایشان را و غزا نمیکنند ایشان ما را - ونحن نسیر الیهم - و ما سیر می کنیم بسوی ایشان
و می رویم بر سر ایشان و نمی آیند ایشان بر سر ما و همچنین شد که بعد ازین غزوه قدم مشرکان بمدینه بجنگ مسلمانان نیامد و مسلمانان بر ایشان رفتند
و فتحها کردند - رواه البخاری ۱۳۴ + وعن عائشة رضی الله عنها قالت لما رجع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من الخندق - هنگامی که
برگشت آنحضرت از غزوه خندق و انهزام کفار - ووضع السلاح - و نهاد سلاح جنگ را بجهت فراغ از جنگ - واغتسل - و غسل کرد در بعضی
روایات آمده است که یک جانب سر شسته بود یعنی غسل هنوز تمام نکرده بود که - اتاه جبرئیل - آمد نزد آنحضرت جبرئیل - وهو ینفض راسه من الغبار
و حال آنکه جبرئیل می افشاند سر خود را و پاک می کرد از گرد که در غزوه خندق بدان آلوده شده بود - فقال قد وضعت السلاح - پس گفت جبرئیل
با آنحضرت بتحقیق نهادی تو سلاح را - والله ما وضعته - بخدا سوگند من ننهاده ام سلاح را چنانکه می بینی - اخرج الیهم - بیرون آی بسوی این
کافران - فقال النبی - پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فاین - پس کجا روم و بسوی که بیرون آیم - فاشار الی بنی قریظة - پس اشارت کرد
جبرئیل بسوی بنی قریظه که قومی از یهود بودند و بسه چهار میل از مدینه بودند و حصنی داشتند - والآن - آثار آن باقیست و مسجد بنی قریظه که آنحضرت
در ایام محاصره ایشان در آنجا اقامت داشت و نماز می کرد و بعد از وی در آن مکان مسجدی بنا کرده اند مشهور است و آن در جانب عوالی مدینه است
فخرج النبی صلی الله علیه وآله وسلم الیهم - پس بیرون آمد آنحضرت و رفت بسوی بنی قریظه - متفق علیه وفی روایة للبخاری قال انس کانی
انظر الی الغبار ساطعا فی زقاق بنی غنم - گفت انس گویا که من نگاه می کنم بجانب غبار که بر می خاست در کوچه بنی غنم بفتح غین معجمه و
سکون نون و بفتح نون نیز آمده نام قبیله ایست از انصار زقاق بضم زای و قافین کوچه - موکب جبرئیل - از جماعت سواران که همراه
جبرئیل بودند و در بعضی نسخ من موکب این ظاهر است و موکب بکسر کاف جماعه سوار و پیاده کذا فی القاموس و از عبارت نهایه تخصیص آن
بسواران مفهوم می شود که سیر کنند به نرمی و آهستگی - حین سار رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - هنگام سیر کردن و رفتن پیغمبر خدا صلی الله علیه
وآله وسلم الی بنی قریظة - بسوی این قبیله و معجزه اینجا آمدن جبرئیل است سلاح پوشیده با موکبش برای جنگ و دیدن غبار از موکب هر چند
روات آنها دیده نمی شد ۱۴۴ + وعن جابر قال عطش الناس یوم الحدیبیة - گفت جابر تشنه شدند مردم روز حدیبیه بتخفیف و تشدید
نیز آمده - ورسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بین یدیه رکوة - و حال آنکه آنحضرت در پیش وی رکوة بود بفتح را ظرفی از چرم که وضو ساخته شود بوی
فتوضأ منه - پس وضو میکرد آنحضرت از وی - ثم اقبل الناس نحوه - پستر روی آوردند مردم و آمدند بجانب آنحضرت - قالوا لیس عندنا ماء نتوضأ به
گفتند مردم نیست نزد ما آبی که وضو کنیم بآن - ونشرب - و بنوشیم آن آب را - الا ما فی رکوتک - مگر همین آبی که در رکوه تست - فوضع النبی صلی الله
علیه وآله وسلم یده فی الرکوة - پس نهاد آنحضرت دست خود را در رکوه - فجعل الماء یفور من بین اصابعه - پس گشت آب که می جوشید از میان انگشتان
آنحضرت - کامثال العیون - مانند چشمه ها - قال - گفت جابر - فشربنا وتوضأنا - پس نوشیدیم ما و وضو کردیم ما - قیل لجابر کم کنتم - گفته شد مر جابر را
چند کس بودید شما - قال لو کنا مائة الف لکفانا - گفت جابر چند بودید چه سخن است آنقدر آب روان شد که اگر می بودیم ما صد هزار کس هر آینه
بسنده می بود ما را - کنا خمس عشرة مائة - در واقع بودیم ما پانزده صد ظاهر عبارت آن بود که گویا یکهزار و پانصد ولیکن مقصود مبالغه در تکثیر است و نیز اهل حدیبیه

فبصق و بارک ثم قال ادعی خابزة فلتخبز معک - پستر گفت آنحضرت بزن من بخوان و بطلب زن نان پزنده را پس باید که پزد همراه تو
واقدحی من برمتکم - و بکش گوشت بکفگیر از برمه خودتان - ولا تنزلوها - و فرود نیارید دیگ از دیگدان - وهم الف - جابر می گوید و این اهل خندق
هزار کس بودند فاقسم بالله لاکلوا - پس سوگند میخورم بخدا هر آئینه خوردند این هزار کس - حتی ترکوه وانحرفوا - تا آنکه باقی گذاشتند آنرا و برگشتند
وان برمتنا لتغط کما هی - و بدرستی دیگ ما هر آئینه می جوشد چنانچه بود غط بمعنی جوشیدن دیگ هکذا فی کلام الشارحین - وان عجیننا لیخبز
کما هو - و بدرستی خمیر ما هر آئینه پخته می شد چنانچه بود - متفق علیه - این همه از برکات آن سید السادات و منبع البرکات بود صلی الله علیه وآله وسلم
که زمین و آسمان و ظاهر و باطن از برکات و نعم وی پر است و تصور باید کرد که چه ذوق و سرور ازین سور در دلهای اهل حضور حاصل شده باشد
شادمان دلی و خوشا باطنی که برکت آن رحمة للعالمین در وی راه یابد یکبار این فقیر در بازار مکه که در مسعی است از تره فروشی می شنود که بر
تره های خود آب می افشاند و می گوید - یا برکة النبی تعالی وانزلی ثم لا ترتحلی - ای برکت پیغمبر بیا و بمنزل من فرود آی پس از آن هرگز کوچ مکن
اللهم صل وسلم وزد وبارک وکرم علی سیدنا ومولانا وبرکتنا محمد وآله وصحبه اجمعین ابیات ز مهجوری برآمد جان عالم * ترحم یا نبی الله
ترحم * نه آخر رحمة للعالمینی * ز محرومان چرا فارغ نشینی * ۱۱ * وعن ابی قتادة ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال لعمار حین
یحفر الخندق فجعل یمسح رأسه ویقول - روایت است از ابی قتاده که از مشاهیر صحابه است که آنحضرت گفت مر عمار بن یاسر را در هنگامی
که می کند آنحضرت با عمار خندق را پس شروع کرد آنحضرت که مسح می کند سر عمار را و پاک می کند گرد از سر وی و می گوید - بؤس ابن سمیة - ای
شدت و مشقت و محنت پسر سمیه بضم سین مهمله و فتح میم و تشدید تحتانیه نام مادر عمار است که مسلمان شد بمکه و عذاب کرده شد در دین خدا
و بیرون نیامده از آن تا آنکه خنجر زد ابوجهل لعین در فرج وی و بکشت او را پس آنحضرت سختی و محنت عمار را یاد می کند و ندا می کند آنرا و در حقیقت
مراد ندای عمار است و لهذا فرمود - تقتلک الفئة الباغیة - می کشند ترا گروهی که بغی می کنند و بیرون می آیند از اطاعت امام برحق مراد
باین فئه معاویه و قوم اوست زیرا که قتل عمار در حرب صفین است و عمار با امیر المؤمنین علی بود و وی از دلائل حقانیت علی است در آن قضیه
چنانکه آورده اند که عمرو بن العاص نزد معاویه آمد که عجب کاری مشکل پیش آمد که عمار بن یاسر بر دست ما کشته شد معاویه گفت مشکل چیست گفت
من شنیدم که آنحضرت بعمار گفت - تقتلک الفئة الباغیة - معاویه گفت که عمار را ما نکشته ایم علی کشت که او را بجنگ آورد و در بعضی اخبار
آورده اند که معاویه بعمرو بن العاص گفت تو عجب مردی بوده که در کمیز خود می لغزی والله اعلم و این حدیث را طرق کثیره بالغ بمرتبه شهرت و تواتر
چنانکه در رساله تعمیم البشارة ذکر کرده ایم و معجزه درینجا اخبار بغیب است که از قتل عمار بر وجه مخصوص خبر دادند - رواه مسلم * ۱۲ * وعن سلیمان بن صرد
بضم صاد مهمله و فتح را ابو المطرف خزاعی کوفی صحابی است و بود وی رضی الله عنه حبر فاضل عابد سن عالی داشت و شریف بود در قوم خود و امیر
بود بر طالبان کینه امام شهید حسین بن علی رضی الله عنهما و خلق کثیر را بر آن آورده و خوانده و در همان حال شهید شد در سن نود و سه سال
رضی الله عنه - قال قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم حین اجلی الاحزاب - گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم هنگامی که دور کرده شد
و پریشان کرده شده گروه ها که در غزوه خندق بر جنگ و عداوت آنحضرت اجتماع و اتفاق کرده بودند و غزوه خندق را غزوه احزاب نیز
می گویند بهمین جهت که مشرکان و یهود همه گروه های کافران اتفاق کرده آمده بودند پس پروردگار تعالی بادها و لشکرها فرستاد از ملائکه که درهم و برهم

روایت ست از جابر گفت کہ ما روز خندق کہ عبارتست از غزوہ احزاب میکندیم خندق را و خندق گودی کہ گرد شہر بکنند معرب کندہ و قصہ آن مذکور ست در احادیث و کتب سیر و تفسیر گفت کہ زمین سخت شدیدہ پیش ما آمد و پیدا شد در میان سنت کہ کندن آن آسان نبود و کدیہ بضم کاف و سکون دال و بتحتانیہ زمین سخت میان کوہ کہ تبر و کلند در وے کار نکند۔ فجاء ونا الینبی پس آمدند اصحاب نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقالوا ما ہذہ الکدیۃ عرضت فی الخندق پس گفتند این زمین سختیست کہ پیش آمدہ است در خندق۔ فقال انا نازل پس گفت آنحضرت من فرود آیم۔ ثم قام و بطنہ معصوب بحجر و لبثنا ثلثۃ ایام لا نذوق ذواقا پس برخاست و حال آنکہ شکم آنحضرت بستہ شدہ بود بسنگے از گرسنگی و لبثنا ثلثۃ ایام لا نذوق ذواقا و درنگ کردہ بودیم ما سہ روز در حالے کہ نمی چشیدیم ہیچ چیزے را و ذواق بفتح آنچہ چشیدہ شود از مأکول و مشروب یعنی گرسنہ بودیم سہ روز گذشتہ بود کہ ہیچ نچشیدہ بودیم۔ فاخذ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم المعول پس گرفت آنحضرت میتین را ضرب فعاد کثیبا اہیل پس زد بران کدیہ پس گشت آن کدیہ تودہ ریگ ریزان معول بکسر میم و سکون عین مہملہ آلہ ایست کہ شکستہ و شگافتہ میشود بوی کدیہ و کثیب بفتح کاف و کسر مثلثہ تل ریگ و اہیل بروزن افعل بتحتانیہ ریگ ریزان روان۔ فالتفت الی امرأتی جابر میگوید پس چون مشاہدہ کردم اثر جوع را در آنحضرت برگشتم و میل کردم و فتم بسوے زن خود کہ نام وے سہیلہ بنت مسعود الانصاریۃ بود فقلت ہل عندک شیء پس گفتم من آیا ہست نزد تو چیزی از طعام و اسباب آن۔ فانی رأیت بالنبی پس بدرستیکہ من دیدم بپیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خمصا شدیدا۔ اثر گرسنگی سخت را خمص بفتح خا و سکون میم و فتح نیز آمدہ گرسنگی چنانچہ مخمصہ و قحیص و مخمصان مروبار یک لاغر شکم از گرسنگی۔ فاخرجت جرابا فیہ صاع من شعیر پس بیرون آوردم آن زن ابانی را کہ در وے پیمانہ از جو بود جراب بکسر جیم فتح آن سولنا بمعنی آن عدالبز غالہ بود خانہ پردہ و ہمچو بفتح با و سکون ہا بجہ میش و فی الصراح ہمچہ شتر و بزینہ چون بز و عنز غالہ نزدیک زادہ و در بعضے نسخ ہمچہ بلفظ تصغیر و در احیاء العلوم از جیوان آنچہ در خانہا الفت گرفتہ باشد۔ فذبحتہا پس ذبح کردم من آن بہمہ را۔ وطحنت الشعیر و آس کردن من جو را و در بعضے نسخ بضم تا نیز بصیغہ متکلم کردہ اند یعنی من آس کردم جو را حتی جعلنا اللحم فی البرمۃ تا آنکہ گردانیدیم ما اندر قمقم گوشت را و دیگ و برمہ بضم موحدہ و سکون را دیگ از سنگ و الآن نیز متعارف در حرمین و دیگ از سنگ ست و برمہ نمی گویند و قدرکم میگویند ثم جئت النبی پس آمدم من بپیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فسارتہ فقلت پس سرگوشی کردم آنحضرت را پس گفتم۔ یا رسول اللہ ذبحنا بہیمۃ و طحنت صاعا من شعیر ذبح کردہ ایم ما بز غالہ را و آس کردہ است زن من یا من پیمانہ از جو این مقدار چیزی حاضر ست فتعال انت و نفر معک پس بیا تو و جماعہ با تو بنفر تثنیہ گروہے از مردان کہ ازدہ نفر اند۔ فصاح النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا اہل الخندق ان جابرا صنع سورا لکم فحی ہلا بکم پس آواز در داد آنحضرت و گفت ای اہل خندق بدرستیکہ جابر ساختہ است مہمانی پس شتابید کنید و بیائید و سور بضم سین و سکون واو طعامی کہ خوانند شوندگان را بدان لفظ فارسی ست کہ بر زبان شریعت آنحضرت رفتہ و ہمچنین لفظ دیگر ہم ہست از فارسی کہ آنحضرت آنہا را مشرف ساختہ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تنزلن برمتکم و لا تخبزن عجینکم حتی اجئ۔ فرود نیارید دیگ خود را از آتش و نہ بپزید خمیر خود را تا آنکہ بیایم من و لا تنزلن بضم فوقانیہ و سکون نون و ضم لام و تخبزن بفتح تا و ضم زا و ہر دو بصیغہ جمع۔ و جاء آنحضرت۔ فاخرجت لہ عجینا پس بیرون آوردن من برای آنحضرت خمیری کہ داشت بسنق فیہ پس آب دہن مبارک انداخت در خمیر۔ و بارک و دعا کرد بہ برکت و زیادتی۔ ثم عمد الی برمتنا پس قصد کرد و آمد بسوی دیگ ما

اشہ دون بر بینے او و خطام بکسر فتان بر بینے شتر و تحقیق رسیدہ بود جراحت بر بینی ولید بن المغیرہ روز بدر و باقی ماندہ بود اثر آن بر بینے و ہمین ست اشارت
قول حق سبحانہ سنسمہ علی الخرطوم - و تحقیق وجہہ کفرۃ السود اسے شگافتہ شدہ بود روی آن مشرک مانند زدن تازیانہ - فاخضر ذلک الجمع پس منہزم شد
جای خطر بہ ہمچنانکہ باقی ماند اثر ضرب بر روی سیاہ - فجاء الانصار پس آمد انصار کہ ہمان مرد مسلمان ست کہ دیدہ بود مشرک را بآن حال - فحدث رسول اللہ
پس خبر داد پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - باآنچہ دیدہ بود از شنیدن آواز زدن سوط بر مشرک و افتادن او بر زمین تا آخر آنچہ گذشت فقال صدقت
پس آنحضرت گفت باو راست میگوئی - ذلک من مدد السماء الثالثۃ - آن مذکور از کمک فرشتگان از آسمان سوم بود فقتلوا یوم بدر سبعین -
پس کشتند در روز بدر ہفتاد کس از مشرکان - و اسروا سبعین - و اسیر ساختند و بند کردند ہفتاد کس را - رواہ مسلم ۸ + وعن سعد بن ابی
وقاص قال رایت عن یمین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و عن شمالہ یوم احد رجلین - گفت سعد دیدم من از راست آنحضرت و از جانب چپ او
مردو سفید جامہ احدہما یقاتل اشد القتال و مرد دیگر ہمچنان کشش و کارزار میکردند ہمچو سخت ترین
کارزار و کشش کردن - ما رایتہما قبل ولا بعد - ندیدم من آن دو مرد را پیش ازان و نہ پس ازان - یعنی جبرئیل و میکائیل - می خواہد سعد من
ابی وقاص بآن دو مرد جبرئیل و میکائیل را - این تفسیر از راوی ست و لابد بسماع از آنحضرت و اخبار وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خواہد بود
متفق علیہ ۹ + وعن البراء قال بعث النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رہطا الی ابی رافع - روایت ست از براء بن عازب گفت برانگیخت
و فرستاد آنحضرت گروہی را بسوی ابی رافع یہودی کہ کنیت او ابو المحقیق بضم حای مہملہ و فتح قاف اولی و سکون تحتانیہ میان دو قاف کذا فی شرح السنۃ
دشمنان آنحضرت بود و کرد عہد شکنیہا کرد و فتنہ گریہا نمود و ہجو باکرد و در حصنے کہ داشت بناحیۃ ست پس آنحضرت جماعت را بسوی او برگماشت کہ بروند
فساد او را بہ کنند و ہلاک سازند - فقتل علیہ عبد اللہ بن عتیک بتہ لیلا پس در آمد بر ابی رافع عبد اللہ بن عتیک بفتح عین مہملہ و کسر فوقانیہ
بہ دزدان عتیق کہ از شاہیر انصار ست خانہ ابی رافع را در شب - و ہو نائم فقتلہ - و حال آنکہ وی در خواب بود پس کشت او را - فقال عبد اللہ بن
عتیک فوضعت السیف فی بطنہ حتی افضی الی ظہرہ - پس نہادم شمشیر را در شکم وی تا آنکہ گرفت در پشت او و در گذشت ازان فعرفت انی قتلتہ
پس شناختم من در یقین دانستم کہ کشتم من او را فجعلت افتح الابواب - پس در ایستادم من کہ میکشایم درہا حصن او را تا در آیند آن را و بر بندند
فرستادہ بود آنحضرت ایشان را ہمراہ من بہ ہنگام کشتن او و بیرون در ایستادہ بودند و شریک شوند در قضیہ و عبد اللہ بن عتیک بحیلہ غریب در آمد و بود
در تفصیل این در کتب سیر مذکور ست و در صحیح بخاری نیز در اوائل کتاب المغازی بعد از غزوہ بدر حدیث آن مذکور ست و بغایت غریب و عجیب ست
حتی انتہیت الی درجۃ فوضعت رجلی - تا آنکہ رسیدم بہ پایگاہ پس نہادم پای خود را بر پایگاہ - فوقعت فی لیلۃ مقمرۃ - پس افتادم از آن پایگاہ
زمینہ بسبب شب تباہ پای زمینہ بر زمین در شب مہتاب - فانکسرت ساقی - پس شکست ساق من فعصبتہا بعمامۃ - پس ببستم ساق را بدستار
فی انطلقت الی اصحابی پس رفتم من بسوی یاران خود کہ بیرون در ایستادہ بودند - فانتہیت الی الباب پس رسیدم من بجانب پیغمبر صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم خفتہ - پس خبر دادم آنحضرت را بقضیہ کشتن او را - فقال ابسط رجلک پس گفت آنحضرت فراخ کن و دراز کن پای خود را - فبسطت رجلی
پس فراخ کردم پای خود را فمسحہا پس بمالید بر وی کذا فی شرح السنۃ - و دست مبارک خود را - فکانما لم اشتکہا قط - پس بہ شد ساق من گویا کہ شکایت نکردہ ام
ساق را و در دمند نشدم از ان ہرگز - شکایت در اصل بمعنے گلہ کردن ست و در دو بمعنے گلہ کردن و بمعنی درد و بیمار نیز آید - رواہ البخاری ۱۰ + وعن جابر قال ان ابوہ

داده و انشد بفتح همزه و ضم شین و نشدة و نشدان بالکسر گم شده جستن و انشاد تعریف گم شده کردن گویا از خاطر وی گم شده بود و تو یاد دادی
آنرا و نیز گفت آنحضرت - اللهم ان تشاء لا تعبد بعد الیوم - خداوندا اگر میخواهی که پرستیده نشوی پس از امروز یعنی بر روی زمین از آدمیان کسی
ترا نپرستد یعنی اگر این جماعه مسلمانان را هلاک میکنی دیگر که می پرستد ترا و این عبارت بصریح نیز روایت آمده و نیز آمده است که آنحضرت مناجات میکرد
تا آنکه ردا از بر او بیفتاد و از خود رفت - فاخذ ابوبکر بیده - پس گرفت ابوبکر رضی الله عنه دست آنحضرت را - فقال حسبک - پس گفت ابوبکر بس است
ترا اینقدر که گفتی و کردی - یا رسول الله الححت علی ربک - بسیار مبالغه کردی تو در دعا الحاح ستهیدن و الحاح آنحضرت در دعا برای دلیر ساختن و
پا برجا کردن مسلمانان بود زیرا که ایشان میدانستند که دعای آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در امثال این مواطن البته مستجابست خصوصاً وقتیکه الحاح کند
و مبالغه نماید در سوال - فخرج و هو یثب فی الدرع - پس چون گفت ابوبکر این سخن بیرون آمد آنحضرت از جائیکه دعا میکرد و حال آنست که آنحضرت بر میجهد
از زره خود از غایت فرح و نشاط - و یقول سیهزم الجمع و یولون الدبر - میگوید نزدیک است که شکست داده شود این جماعت و روی گردانند و پشت دهند
چون آنحضرت درین حال دائر و حائر بود و میان بیم و بی نیازی حق و امید بوعده وی تعالی و راجح آید جانب رجا بیقین و طمانینتی که از جانب ابی بکر رضی الله عنه
و غنچه دل وی بنسیم امید بشگفت برخاست و خبر داد بانهزام مشرکان و نصرت مومنان بطریق اعجاز که باطلاع دادن حق سبحانه او را بر غیب ظهور کرد و گفته اند
که گمان نبرد کسی و چه جای گمان بردن است که مگر وثوق و یقین ابوبکر به پروردگار تعالی و تقدس قوی تر و محکم تر بود از آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم در آن حال
حاشا و کلا بلکه باعث مر آنحضرت را بر دعا و الحاح شفقت بر اصحاب و تقویت قلوب ایشان بود زیرا که این اول مشهدی بود از مشاهد جهاد فی سبیل الله که
مشاهده کرده بودند ایشان پس مبالغه کرد در توجه و تضرع و ابتهال بدرگاه ذو الجلال از برای تسکین نفوس و تقویت قلوب ایشان پس چون دریافت آنحضرت
قوت یقین و طمانینت از جانب ابی بکر دریافت استجابت را و جمع کرد خاطر را که از جانب ایشان تشتتی و نگرانی داشت و امام غزالی گفت رحمة الله علیه
که حال آنحضرت اتم و اکمل بود باتساع نظر و علم بصفات غنا و لاابالی درگاه حق و سطوت و جلال وی و نظر ابوبکر بر ظاهر وعده بود و صدق آن و این را
تحقیقی دیگر است که در رساله تسلیة المصاب از بعضی محققین نقل کرده ایم و در شرح نیز چیزی از آن مذکور است - رواه البخاری + ۶ + و عنه
ان النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال یوم بدر - و هم از ابن عباس است که آنحضرت گفت روز بدر - هذا جبرئیل اخذ براس فرسه - این جبرئیل است که
گیرنده است سر اسپ خود را و عنان آنرا برای ساختگی جنگ - علیه اداة الحرب - در حالیکه بر جبرئیل است دست افزار جنگ و سلاح آن معجزه
اینجا دیدن آنحضرت است جبرئیل را برای جنگ کردن همراه وی در روز بدر - رواه البخاری + ۷ + و عنه قال بینما رجل من المسلمین یومئذ یشتد - و هم از
ابن عباس است که گفت در اثنای آنکه مردی از مسلمانان روز واقعه بدر حمله میکرد و می دوید - فی اثر رجل من المشرکین امامه - در پی مردی از مشرکان
که پیش آن مرد مسلمان بود - اذ سمع ضربة بالسوط فوقه - ناگاه شنید آن مرد مسلمان آواز زدن بتازیانه بالای خود - و صوت الفارس یقول - و شنید
آواز فارس را که میگوید - اقدم حیزوم - اقدام کن ای حیزوم اقدام در آمدن بجنگ و شجاعت نمودن یا پیش آئی ای حیزوم اقدم بمعنی اول بفتح همزه
و سکون قاف و کسر دال است و بر وجه ثانی بضم همزه و ضم دال و حیزوم بفتح مهمله و سکون تحتانیه و ضم زای نام اسپ جبرئیل است کذا فی القاموس و بعضی
گفته اند نام اسپ یکی از فرشتگان است - اذ نظر الی المشرک امامه خر مستلقیا - ناگاه نگاه کرد آن مسلمان بسوی مشرک در پیش خود که بر زمین افتاد بر قفا
فنظر الیه - پس باز نگاه کرد در پیش خود بسوی مشرک - فاذا هو قد حطم انفه - پس ناگاه آن مشرک بتحقیق زده شده است بر بینی او و پیدا آمده است

بن سلام از اولاد یوسف علیه السلام بود - قال ارأیتم ان اسلم - گفت آنحضرت خبر دهید مرا که اگر اسلام آرد - عبد الله بن سلام - یعنی شما هم
مسلمان میشوید - قالوا اعاذه الله من ذلک - گفتند یهود نگاه دارد او را خدای تعالی از آن یعنی از اسلام آوردن - فخرج عبد الله - پس
بیرون آمد عبد الله از آن جائی که مختفی شده بود - فقال اشهد ان لا اله الا الله وان محمدا رسول الله - فقالوا - پس گفتند یهود بعد از آن
که معلوم کردند اسلام عبد الله را - شرنا وابن شرنا - وی بدترین ما و پسر بدترین ماست - فانتقصوه - پس نقص او کردند و کم او گفتند
قال هذا الذی کنت اخاف - گفت عبد الله اینست چیزی که بودم من که می ترسیدم از بهتان و افترای یهودیان - یا رسول الله رواه البخاری
۴ + وعنه ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم شاور حین بلغنا اقبال ابی سفیان - و هم از انس ست که آنحضرت کنکاش کرد هنگامی
که رسید ما را پیش آمدن و روی آوردن ابی سفیان یعنی بکاروان از شام بمکه و این مقدمه غزوه بدر ست که ابو سفیان اموی به تجارت شام
رفته بود و اموال بسیار می آورد و با وی چهل سوار بود و چون مسلمانان این خبر شنیدند خواستند که برین قافله بزنند و چون این خبر بمکه رسید
ابو جهل بالای کعبه برآمد و ندا کرد و مردم را جمع کرد و برآمد و با وی گفتند که کاروان راه ساحل گرفت و نجات یافت و بیرون میا و چون
وقت زوال آن بی دولت رسیده بود بگفته مردم باز نیامد و ببدر رسید و واقع شد آنچه واقع شد چنانکه در کتب سیر مسطور ست مقصود
اینجا ذکر معجزه آنحضرت رسالت ست صلی الله علیه وآله وسلم که خبر داد و تعیین موضع هلاک و افتادن مشرکان را در عرصه نمود و چون
آنحضرت با اصحاب مشورت کرد - وقام سعد بن عبادة - و ایستاد سعد بن عباده که از کبرا و نقبای انصار بود - فقال - پس گفت
یا رسول الله والذی نفسی بیده لو امرتنا ان نخیضها البحر لاخضناها - اگر امر می کنی تو و میفرمائی که در آریم مراکب را از اسپ و شتر در دریا
هر آئینه می در آریم آنها را در دریا یعنی بر روی زمین چه باشد که بفرموده تو در درون دریا می افتیم خوض در آب آمدن و اخاضه در آوردن در آن
ولو امرتنا ان نضرب اکبادها الی برک الغماد لفعلنا - و اگر میفرمائی ما را که بزنیم جگرهای شتران و اسپان را تا برک الغماد برک بکسر موحده و فتح
آن و سکون را و غماد بکسر معجمه و ضم آن و بعضی بفتح نیز گفته اند نام بلدیست از بلاد یمن یا در اقصای هجر یا اقصای معموره هر آئینه می کنیم
میزنیم جگرهای شتران را کنایت ست از تیز راندن آنها که در وقت سواری و دویدن پایهای سوار بر جگر میزند - قال - گفت انس - فندب
رسول الله - پس خواند و برانگیخت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم الناس - مردم را به برآمدن - فانطلقوا حتی نزلوا بدرا - پس برآمدند و رفتند مردم
تا فرود آمدند بدر را که نام موضعی مشهور ست میان مکه و مدینه و وجه تسمیه ببدر در کتاب الجهاد گذشت - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم - بطریق اخبار از غیب و وحی آسمانی - هذا مصرع فلان - این جای هلاک شدن و افتادن فلانی ست نام یکی
از آن اشقیا می برد - ویضع یده علی الارض - و می نهاد آنحضرت دست خود را بر زمین برای تعیین موضع - ههنا وههنا - اینجا و اینجا یعنی
هر کدام از موضع را تعیین مینمود و اشارت میکرد - قال - گفت انس - فما ماط احدهم عن موضع ید رسول الله - پس دور نشد و در نگذشت
هیچ یکی از ایشان از جائی که دست نهاده بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - و میط دور شدن و دور کردن - رواه مسلم + ۵ + وعن
ابن عباس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال وهو فی قبة یوم بدر - روایت ست از ابن عباس که آنحضرت گفت حال آنکه وی در خیمه بود
روز بدر - اللهم انشدک عهدک ووعدک - خداوندا سوال میکنم ترا پیمان و امان ترا و بسر بردن نوید ترا که بفتح و نصرت من بر اعدای دین

باز میگردانید او را متفق علیه ۳۴ + وعن انس قال سمع عبد الله بن سلام بمقدم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم - روایت است از انس گفت
شنید عبد الله بن سلام که یکی از احبار یهود و عظمای ایشان بود خبر قدوم آوردن آنحضرت را بمدینه در هجرت - وهو فی ارض یخترف بخاء معجمه
و حال آنکه عبد الله بن سلام در زمینی بود که میچید میوه را از درختان یعنی در باغ و بستان خود بود میوه را از درختان می برید و می چید مقصود بیان
واقع است یا مبالغه است در آمدن او نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و استعجال وی در آن با وجود آنکه در کاری بود و مجال فرصت تنگ بود
و وی صفات آنحضرت را در توریت خوانده و تحقیق نموده منتظر ظهور نور نبوت بود و هم در روز اول قدوم ایمان آورد بیت مدتی بود که
مشتاق لقایت بودم + لاجرم روی ترا دیدم و از جا رفتم + فاتی النبی پس آمد پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم فقال انی سائلک عن ثلث
پس گفت عبد الله بن سلام از برای تحقیق علامات و نشان صدق آنحضرت بدرستی من سوال کننده و پرسنده ام ترا از سه چیز که
لا یعلمهن الا نبی - نمیداند آن سه چیز را مگر کسی که پیغمبر است - فما اول اشراط الساعة یکی از آن سه چیز آنست که چیست نخستین علامتهای قیامت
وما اول طعام اهل الجنة - و چیست نخستین خورش بهشتیان که در اول در آمدن به بهشت بخورند - وما ینزع الولد الی ابیه او الی امه
و چیست که می کشد فرزند را بسوی پدرش یا بسوی مادرش و شبیه میگرداند او را به یکی ازین دو یعنی فرزند که گاهی در صورت مشابه پدر می آید و
گاهی مشابه مادر سبب آن چیست - قال اخبرنی بهن جبرئیل آنفا - گفت آنحضرت خبر داد مرا باین سه چیز جبرئیل اکنون همین ساعت گفتن
آنحضرت این سخن را به عبد الله تنبیه است مر او را و کشادن گوش هوش وی را بوجود وحی و نزول جبرئیل - اما اول اشراط الساعة فنار تحشر
الناس من المشرق الی المغرب - اما نخستین نشانهای قیامت پس آتشی است که می برانگیزد و گرد می آرد مردم را از جانب مشرق بجانب مغرب
شرح این در باب اشراط الساعة گذشته است - واما اول طعام یاکله اهل الجنة - واما نخستین طعامی که میخورند آنرا بهشتیان - فزیادة کبد حوت
زیاده جگر ماهی است و آن جگر پاره ایست آویخته بجگر و طعم او در غایت لذت است بیان این نیز در باب صفة الجنة واهلها گذشته است - واذا
سبق ماء الرجل ماء المرأة نزع الولد - و چون پیش میشود آب مرد آب زن را یعنی پیشتر در رحم می افتد میکشد فرزند را و مانند میگرداند بخود
واذا سبق ماء المرأة - و چون سبقت میکند آب زن یعنی آب مرد را و در بعضی نسخ ماء الرجل مذکور است نزعت - می کشد زن فرزند را
و مانند می گرداند بخود ازین حدیث معلوم میشود که سبب شبه فرزند به پدر یا مادر سبقت آب یکی ازین دو است و از حدیث دیگر که در باب الغسل
از کتاب الطهارة گذشت معلوم میگردد که سبب غلبه است یا سبقت است و سبقت متضمن هر دو معنی توان داشت - قال گفت عبد الله
بن سلام بعد از شنیدن جواب - اشهد ان لا اله الا الله وانک رسول الله - و گفت عبد الله - یا رسول الله ان الیهود قوم بهت
بدرستی یهود گروهی اند بسیار بهتان کننده و دروغ گوینده و افترا کننده و بهت دروغ بستن بر کسی و بهت بضم با و ها و سکون آن بهر دو
روایت است جمع بهوت بر وزن فعول مبالغه - وانهم ان یعلموا باسلامی من قبل ان تسألهم یبهتونی - و بدرستی ایشان اگر بدانند اسلام
آوردن مرا پیش از آنکه بپرسی تو ایشان را دروغ می بندند بر من یعنی بعد از پرسیدن - فجاءت الیهود پس آمدند یهود نزد آنحضرت و عبد الله
در گوشه پنهان - فقال ای رجل عبد الله فیکم پس گفت و پرسید آنحضرت کدام مرد است یعنی چگونه مرد است عبد الله بن سلام در میان
شما - قالوا خیرنا وابن خیرنا - گفتند بهترین ماست و پسر بهترین ماست - وسیدنا وابن سیدنا - و مهتر ماست و پسر مهتر ماست و عبد الله

که سیراب می شد در وی و می نوشید و وضو میکرد - فاتیت النبی صلی الله علیه وآله وسلم وهو فی النوم - پس آمدم نزد آنحضرت و آنحضرت در خواب بود
فکرهت ان اوقظه - پس ناخوش داشتم که بیدار کنم او را - فوافقته - پس موافقت کردم من آنحضرت را در خواب یعنی من نیز بخواب رفتم و بتقدیم
قاف بر فا نیز روایت کرده اند یعنی صبر کردم و توقف نمودم و بیدار نکردم - حتی استیقظ - تا آنکه خود بیدار شد آنحضرت - فصببت من الماء علی اللبن
پس ریختم پاره از آب بر شیر - حتی برد اسفله - تا آنکه خنک شد پایان شیر یا پایان قدح یعنی آب بسیار ریختم تا شیر همه سرد شد و این عادت عرب است
که آب سرد در شیر میریزند و میخورند ظاهرا در دفع حرارت شیر فائده دارد - فقلت اشرب - پس گفتم من بنوش یا رسول الله - فشرب حتی رضیت - پس
نوشید آنحضرت تا آنکه راضی و خوشحال شدم من و ازینجا معلوم میشود که شادی جان محب و خوشدلی وی در خوشی و آسایش محبوب است و اینجا
اشکال می آرند و میگویند که چون بی اذن مالک گوسفند شیر دوشیدند و خوردند جواب میگویند که گوسفند از آن دوستی از دوستان ابوبکر بود رضی
الله عنه که اعتماد بر رضای او داشت و نیز عادت اهل مکه بودی که دستوری میدادند گوسفند چرتان خود را که برای رهگذران و گرسنگان شیر
می داده باشند و تواند که چیزی داده خریده باشند فافهم والله اعلم - ثم قال الم یان للرحیل - پستر گفت آنحضرت آیا وقت نشده مر کوچ کردن را
قلت بلی - گفتم آری وقت آن شد که کوچ کنیم - قال فارتحلنا بعد ما مالت الشمس - گفت ابوبکر پس کوچیدیم پس از خمیدن آفتاب
از مشرق بجانب مغرب یعنی بعد از وقت زوال - واتبعنا - و پیروی کرد ما را و آمد دنبال ما - سراقة بن مالک - که اهل مکه او را و جماعه دیگر را در
دنبال ما برگماشته بودند که هر که محمد را بیارد او را صد شتر بدهیم و ابن سراقه بعد از فتح مکه بشرف اسلام مشرف شد - فقلت اتینا - ابوبکر میگوید رضی
الله عنه پس گفتم من آمده شدیم ما - یا رسول الله - یعنی کسی آمده بدیدن ما و گرفتن ما - فقال لا تحزن - پس گفت آنحضرت اندوه مکن و
غم مخور - ان الله معنا - بدرستی خدا با ماست - بعضی عارفان گفته اند در فرق میان این قول آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و قول موسی
علیه السلام که گفت ان معی ربی نظر شهود آنحضرت نخست بر حق و لطف و کرم وی افتاد پستر بر نفس خود بر عکس حال موسی که نظر وی
پس از آن بر حق افتاد و شهود اول اتم و اکمل است و موافق ما رایت شیئا الا رایت الله قبله و ثانی ما رایت شیئا الا رایت الله معه
حال اهل جذب و عیان است و ثانی حال استدلال و برهان و نیز آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم معنا گفت تا فقرای امت را نیز از آن نصیب
و موسی علیه السلام معی گفت و مخصوص بخود گردانید چنانکه در ما فی دارنا حقائق الاشیاست - فدعا علیه النبی - پس دعا کرد بر سراقه پیغمبر صلی الله
علیه وآله وسلم فارتطمت به فرسه الی بطنها فی جلد من الارض - پس فرو رفت با سراقه پایهای اسپ وی تا شکم در زمین سخت ارتطام فرو رفت
گل و در آمدن در کاری که بیرون نتوان آمد از وی و جلد بجیم و لام مفتوحتین زمین درشت - فقال انی اراکما دعوتما علی - پس گفت سراقه
من می بینم شما را که دعا کردید بر زیان من - فادعوا لی - پس دعا کنید برای سود من - فالله لکما - پس خدا نگاه دارنده و یاری دهنده
ان ارد عنکما الطلب - تا که دفع کنم از شما طلب کافران را - فدعا له النبی - پس دعا کرد مر او را پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فنجا - پس
سراقه از آن محنت و در روایتی سه بار دعا کردند و هر بار فرو میرفت و نجات می یافت - فجعل لا یلقی احدا الا قال - پس در ایستاد سراقه
نمی آمد هیچ یکی از کافران که در طلب آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بر آمده بودند مگر میگفت - کفیتم ما ههنا - کفایت کرده شدید شما در طلب
بس است دیگر طلب نکنید من طلب کردم نیست اینجا کسی که او را می طلبید - فلا یلقی احدا الا رده - پس پیش نمی آمد سراقه هیچ یکی را

نظرت الی اقدام المشرکین علی رؤسنا ونحن فی الغار - نگاه کردم من بسوی پایهای مشرکان که ما را می جستند و حال آنکه ما در درون غاریم و
صورت آن غار آنچنان واقع شده است که اگر کسی بر در وی ایستاده باشد نظر آنکه درون غار است بر پایهای وی می افتد و اگر آنکس بر جای
پای خود چشم نهد به بیند آنرا که درون غار است و گفت فقلت - پس گفتم من - یا رسول الله لو ان احدهم نظر الی قدمه ابصرنا - اگر بتحقیق یکی
از ایشان نگاه کند بجانب پای خود و بنهد چشم خود را بر جای پای خود می بیند ما را - فقال - پس گفت آنحضرت - یا ابا بکر ما ظنک باثنین الله
ثالثهما - چیست گمان تو بآن دو کسی که خداست سوم آن دو کس یعنی خدا با ایشانست بنصرت و اعانت و معجزه درین قصه برگردانیدن
خدای تعالی ست همت کفار را از تفحص و تفتیش و نظر کردن بدرون غار یا جزم داشتن ایشان که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و ابوبکر
صدیق رضی الله عنه در غار اند بیت فالصدق فی الغار والصدیق لم یرما + وهم یقولون ما بالغار من ارم + و طیبی روایت کرده است
که آنحضرت دعا کرد بر ایشان و گفت خداوندا کور گردان چشمهای ایشان را پس گرد غار می گشتند و در نمی یافتند ایشان را و بیضه نهادن
کبوتر و پرده بستن عنکبوت نیز معجزه بود چنانکه در احادیث آمده است متفق علیه + ۵ + وعن البراء بن عازب عن ابیه انه قال لابی بکر
روایت ست از براء بن عازب از پدرش که عازب ست که وی گفت مر ابی بکر صدیق را که - یا ابا بکر حدثنی کیف صنعتما حین سریت مع
رسول الله - ای ابا بکر خبر ده مرا چگونه کردید و چه کردید شما یعنی تو و پیغمبر خدا هنگامی که شب رفتی تو با پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم قال
گفت ابوبکر - اسرینا لیلتنا - تمام شب رفتیم ما - ومن الغد - و پاره از فردای آن شب حتی قام قائم الظهیرة - تا آنکه نیم روز شد و
بایستاد آفتاب قیام اینجا بمعنی توقف و ظهیره بمعنی نیمروز مراد بقائم ظهیره آفتاب که در نیمروز چنان نماید که گویا ایستاده است و حرکت
نمیکند - وخلا الطریق لا یمر فیه احد - و خالی شد راه چنانکه نمیگذرد در وی هیچ یکی - فرفعت لنا صخرة طویلة لها ظل - پس نموده شد
ما را و ظاهر شد بر ما سنگی دراز که مر او را سایه ایست - لم تأت علیها الشمس - نیامده است بر آن صخره آفتاب - فنزلنا عندها - پس فرود
آمدیم ما نزد آن صخره - وسویت للنبی صلی الله علیه وآله وسلم مکانا بیدی - و برابر و هموار کردم من مر آنحضرت را جای بهر دو دست خود
ینام علیه - که خواب کند آنحضرت بر آنجا - وبسطت علیه فروة وقلت نم - و گسترانیدم من بر آنجا پوستین پاره را و گفتم خواب کن
یا رسول الله وانا انفض ما حولک - و من می بینم چیزی که گرد تست و هر که پیدا شود از هر جانب و نگاهبانی و پاسبانی می کنم و خبر
می آرم از هر جانب و نفض بفا و ضاد معجمه نظر کردن در جانبی و هر چه و هر که در دست و نفضه بفتحات جماعه را گویند که فرستاده می شوند
در رفتن بجاسوسی - فنام - پس خوابید آنحضرت - وخرجت انفض ما حوله - و بیرون آمدم من در حالتیکه می بینم و جاسوسی میکنم جاهائی
که گرد آنحضرت ست - فاذا انا براع مقبل - پس ناگاه من ملاقی شونده ام به چراننده گوسفندان که پیش آینده است - قلت انی عنک لبن
پس گفتم آیا در گوسفندان تو شیری هست - قال نعم - گفت راعی آری هست - قلت افتحلب - گفتم آیا پس می دوشی شیر را - قال نعم
گفت آری می دوشم - فاخذ شاة فحلب فی قعب کثبة من لبن - پس گرفت گوسفندی را پس دوشید در کاسه چوبین قدری از شیر را
قعب بفتح قاف و سکون عین قدح چوبین مغاک سطبر که سیراب کند آدمی را و کثبه بضم کاف و سکون مثلثه و بای موحده یک دوشیدن
از شیر - ومعی اداوة حملتها للنبی صلی الله علیه وآله وسلم یرتوی فیها یشرب ویتوضأ - و با من مطهره بود که برداشته بودم آنرا برای آنحضرت

صاحبکم مشابه ترین مردم با براهیم یا شماست - یعنی نفسه میخواهد آنحضرت از صاحبکم ذات شریف خود را اگر گویند که آن جهان دار تکلیف نیست
نماز در وی چرا باشد جوابش آنکه انبیا صلوات الله وسلامه علیهم زنده اند بحیات حقیقی دنیاوی چون زنده اند شاید که تکلیف نیز باشد و نیز مرفوع
دران جهان وجوب ست نه وجود آن - فحانت الصلوة - پس در رسید وقت نماز - فانتهم - پس امامت کردم من انبیا را و این امامت با نبیا در
بیت المقدس بود بعد از ان ایشان را بر آسمان بردند یا ارواح ایشان را در آسمان متمثل و متشکل ساختند مگر عیسی و ادریس که بجسد بر آسمانند
والله اعلم - فلما فرغت من الصلوة قال لی قائل یا محمد هذا مالک خازن النار فسلم علیه - پس هرگاه که فارغ شدم از نماز گفت مرا گوینده ای محمد
این گنجینه دار آتش ست پس سلام ده بر وی - فالتفت الیه - پس باز نگریستم بسوی وی - فبدانی بالسلام - پس ابتدا کرد وی مرا بسلام و نگذاشت
مرا که من بر وی سلام کنم از جهت وجود غلبه شوکت و رحمت آنحضرت بر نار و خازن وی فافهم ظاهر چنان می نماید که این احوال بر آسمان باشد و تواند که امامت
آنحضرت مر انبیا را بر آسمان نیز باشد ولیکن سیاق حدیث در آنست که در بیت المقدس بود والله اعلم - رواه مسلم وهذا الباب خال من الفصل الثانی + ۱ +

الفصل الثالث + عن جابر انه سمع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول - روایت ست از جابر رضی الله عنه که
وی شنید آنحضرت را که می گفت - لما کذبنی قریش هنگامی که نسبت بدروغ کردند مرا مشرکان قریش در قضیه اسرا به بیت المقدس
و پرسیدند مرا از نشانهای آن مکان - قمت فی الحجر - ایستادم من در حجر - فجلی الله لی بیت المقدس - پس روشن گردانید و نمود خدای تعالی مرا
بیت المقدس را و دور کرد پرده را میان من و وی چنانکه دیدم آنرا بی شبه و احتمال دارد که بیت المقدس را برداشته پیش آنحضرت اینجا آورده باشند
چنانکه در حدیث ابن عباس آمده است که گفت آنحضرت پس آورده شد مسجد را و نهاده شد نزد دار عقیل و این ابلغ و ادخل ست در معجزه
چنانکه حاضر گردانیده شد تخت بلقیس در طرفة العین نزد سلیمان علیه السلام - فطفقت اخبرهم عن آیاته - پس در ایستادم من که خبر میدهم قریش را
از نشانهای بیت المقدس - وانا انظر الیه - و حال آنکه من نظر میکنم بسوی آن - متفق علیه - بدانکه در احادیث معراج حدیثی نیاورد که حال
رویت آنحضرت مر رب العزة را معلوم گردد و صحابه را و تابعین را اختلافست دران و قول مختار اثبات آنست و بعضی گویند بدل دید و دیدن
بدل و رای دانستن بدل ست و تحقیق و تفصیل این در باب رویة الله در کتاب الجنة والنار گذشت فتدبر + ۴۷ + ✽ ✽

باب المعجزات

معجزه از اعجاز ست بمعنی عاجز گردانیدن و آن امریست خارق عادت که ظاهر میگردد بوی دعوت نبوت و خوارق عادت که پیش از ظهور
نبوت ظاهر شد آنرا ارهاصات گویند و ارهاص محکم گردانیدن بناست به سنگ و گل گویا که در وی استحکام امر نبوتست و مجموع خارق عادات را
چهار قسم نهاده اند آنچه از کفار و فساق ظاهر گردد آنرا استدراج گویند و آنچه از عموم مسلمانان ظاهر شود آنرا معونت خوانند و آنچه از اولیا بود
کرامت و بقید دعوی نبوت این همه اقسام بیرون رفت و سحر خارق عادت نیست بلکه ظاهر میگردد باسباب از هر که آنرا مباشرت کند و هر چه
باسباب عادیه ظاهر گردد خارق عادت نبود چنانکه شفا بادویه طبیه و هر که آن را خارق عادت خواند باعتبار ظاهر آنست + ۴۸ +

الفصل الاول عن انس بن مالک ان ابا بکر الصدیق قال - روایت ست از انس که صدیق رضی الله عنه در وقت
حکایت کردن از قصه هجرت و در آمدن در غار و رسیدن مشرکان بر سر غار بجستن سید ابرار صلی الله علیه وآله وسلم گفت

اذ یغشی السدرة ما یغشی - وقتیکه می پوشید سدره را چیزی که می پوشید یعنی چیزی که بکنه آن نتوان رسید که چند ست و چون ست مقصود تعظیم
و تکثیر آن ست و شاید که مراد بقول آنحضرت لا ادری ما هی نیز همین ست بحقیقت عدم علم و درایت و در حدیث دیگر آمده است که بر هر برگ
وی فرشته ایستاده است که تسبیح میکند و جماعه از جانوران سبز که آنرا عبارت از ارواح انبیا و اولیا میدارند و آنکه فرمود - قال فراش من
ذهب - باعتبار تشبیه گفت و آن انوار نازله از عالم ملکوت را تشبیه کرد بفراش بفتح فا پرنده مشهور که گرد شمع میگردد و درینجا اشارتی ست
بشوق و محبت ملکوت و حیرانی و سرگردانی وی بر نور اقدس رب تعالی و در روایتی جراد من ذهب یعنی ملخ از زر نیز آمده و این نیز بر سبیل تشبیه و
تمثیل ست زیرا که بر درختان این جانوران می آیند و می نشینند و من ذهب گفتن کنایت از صفا و ضیا ست و تواند که مراد حقیقت ذهب باشد
و قدرت شامل همه چیز ست والله اعلم - فاعطی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ثلثا - پس داده شد آنحضرت را در آن شب معراج سه چیز و
بحقیقت آنچه داده شد بوی صلی الله علیه وآله وسلم در آن شب از مواهب علمی و عملی و انوار و اسرار و فیوض و برکات بیرون از حد حصر و احصا ست
و لیکن عبدالله بن مسعود این سه چیز بجهت شرف و کرامت که تعلق بامت دارند ذکر کرد - اعطی الصلوة الخمس - داده شد نمازهای پنجگانه
و اعطی خواتیم سورة البقرة - و داده شد آیتها که خاتم سورة بقره است آمن الرسول بما انزل الیه تا آخر سوره و مضمون آن ناطق ست
بکمال رحمت خداوندی مر این امت مرحومه را و تخفیف تکالیف از ایشان و عفو و مغفرت او مر ایشان را و نصرت وی مر ایشان را بر کافران
و غفر لمن لا یشرک بالله من امته شیئا المقحمات - و آمرزیده شد مر کسی را که شریک نگرداند بخدا از امت وی چیزی را گناهان کبیره که می درآرند
مرتکب آنرا در آتش دوزخ بزور و شدت و اقحام در افگندن بسختی یعنی عاصیان امت را آخر آمرزیده به بهشت می درآرند - رواه مسلم + ۵ +

وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لقد رایتنی فی الحجر - هر آئینه بتحقیق میدانم من خود را که بودم در حجر بکسر حا و
سکون جیم موضعیست متصل کعبه که ناودان کعبه در آن جاست - و قریش تسالنی عن مسری - و حال آنکه مشرکان قریش می پرسیدند مرا از شب
رفتن به بیت المقدس از علامات و نشانهای آنجا - فسالتنی عن اشیاء من بیت المقدس لم اثبتها - پس سوال کردند مرا از چیزها از بیت المقدس
که ثابت ندارم آنرا درین وقت پرسیدن ایشان از جهت طریان نسیان - فکربت کربا ما کربت مثله - پس اندوهگین کرده شدم من اندوهی که
هرگز اندوهگین کرده نشده ام مانند آن - فرفعه الله لی انظر الیه - پس برداشت خدا بیت المقدس را و نزدیک گردانید آنرا بمن و برداشت
حجاب را از آن و نمود مرا در حالیکه نظر میکنم بسوی آن و می بینم آنرا بی حجاب - ما یسالونی عن شیء الا انبأتهم - نمی پرسند قریش مرا از هیچ چیز
مگر آنکه می آگاهانم من ایشان را و خبر میدهم بهر چه می پرسند - و قد رایتنی فی جماعة من الانبیاء - و بتحقیق میدانم خود را نزد بیت المقدس
در جماعتی از پیغمبران - فاذا موسی قائم یصلی - پس ناگاه می بینم که موسی ایستاده است نماز میکند - فاذا رجل ضرب - پس ناگاه موسی مردیست
سبک گوشت - جعد - مرغول موی یا گرد اندام جعودت بهر دو معنی می آید گاهی بمعنی جعودة شعر و گاهی بمعنی جعودة جسم بمعنی اجتماع وی
کانه من رجال شنوءة - گویا که وی از مردمان شنوءة است که نام قبیله ایست از یمن - و اذا عیسی قائم یصلی - و ناگاه عیسی نیز ایستاده است
نماز میگزارد - اقرب الناس به شبها عروة بن مسعود الثقفی - نزدیکترین مردم بوی از روی مشابهت عروة بن مسعود ثقفی ست که نام یکی از
صحابه است و در کتاب بدء الخلق گذشت که سرخ و سفید بود و لطیف بود چنانکه گویا آب از روی وی میچکد - و اذا ابراهیم قائم یصلی اشبه الناس به

وقال ابن حزم وانس - وگفت ابن حزم وانس - قال النبی - گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم ففرض الله علی امتی خمسین صلوة - پس فرض گردانید
خدای تعالی بر امت من پنجاه نماز - فرجعت بذلک حتی مررت علی موسی فقال ما فرض الله لک علی امتک قلت فرض خمسین صلوة قال فارجع
الی ربک - پس رجوع کن بسوی پروردگار خود - فان امتک لا تطیق - پس تحقیق امت تو طاقت آن ندارند - فراجعنی - پس بازگردانید مرا یعنی
سخن مرا فی الصراح رجوع بازگشتن و مراجعت بازگردانیدن سخن را - فوضع شطرها - پس بنهاد و کم کرد نصف آنرا و یا بعضی آنرا بیان این
در شرح حدیث ثابت گذشت - فرجعت الی موسی فقلت وضع شطرها فقال راجع ربک - مراجعت کن پروردگار خود را - فان امتک لا تطیق
ذلک فرجعت - و در بعضی نسخ فراجعت نسخه است بجای فرجعت و این ظاهرتر است - فوضع شطرها فرجعت الیه فقال ارجع الی ربک فان امتک
لا تطیق ذلک فراجعته - ترجمه این عبارت از سابق ظاهر شده است - فقال هی خمس وهی خمسون - پس گفت پروردگار تعالی این پنج نماز است
بصورت در عمل و پنجاه است بمعنی در ثواب - لا یبدل القول لدی - تبدیل و تغییر کرده نمی شود قول نزد من و مراد یا عدم تبدیل فرضیت خمس است
و بودن او حکم موبد یا عدم تبدیل حکم بآنکه پنج در حکم پنجاه است بحکم بودن حسنه بده - فرجعت الی موسی فقال راجع ربک فقلت استحییت من ربی ثم
انطلق بی حتی انتهی الی سدرة المنتهی - پستر برده شد مرا تا آنکه بنهایت رسانیده شد تا سدرة المنتهی انطلق و انتهی هر دو لفظ مجهول تصحیح
کرده اند - وغشیها الوان لا ادری ما هی - پوشید سدرة المنتهی را رنگها که در نمی یابم من که چیست حقیقت آن رنگها - ثم ادخلت الجنة - پستر آورده
شدم من در بهشت - فاذا فیها جنابذ اللؤلؤ - پس ناگاه در بهشت گنبدهای مروارید است و جنابذ جمع جنبذه بضم جیم و سکون نون و
ضم موحده و در آخر ذال معجمه عمارتی بلند مدور چنانچه قبه و عامه بفتح با خوانند و ظاهر آنست که این معرب گنبد است و در روایت مسلم آمده که سیر
می کردم من در بهشت ناگاه در آن جوئیست که بر هر دو کنار وی قبهاست از مروارید کاواک - واذا ترابها المسک - و ناگاه خاک بهشت از
مشک است یعنی خوشبو مثل مشک یا بحقیقت مشک است - متفق علیه ۴ - وعن عبد الله قال لما اسری برسول الله - روایت است
از عبد الله بن مسعود گفت هنگامی که شب برده شد پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم انتهی به الی سدرة المنتهی - بنهایت برده شد آنحضرت را
تا سدرة المنتهی - وهی فی السماء السادسة - و سدرة المنتهی در آسمان ششم است در حدیث مالک بن صعصعه گذشت که در آسمان هفتم است
و می گویند که بیخ او در آسمان ششم است و شاخها در هفتم - الیها ینتهی ما یعرج به من الارض - بسوی سدرة المنتهی بنهایت پذیر می شود
چیزی که بالا برده می شود از زمین از اعمال و علوم - فیقبض منها - پس گرفته می شود از وی بقدرت الهی بی آنکه ملائکه فوق آن روند -
والیها ینتهی ما یهبط به من فوقها فیقبض منها - و بسوی سدرة المنتهی منتهی میگردد چیزیکه پایان فرستاده می شود از بالای وی از اوامر و
احکام الهی تعالی پس قبض کرده می شود از وی و می گیرند ملائکه که ایستاده اند آنجا و منتهی علوم خلق و عروج ملائکه آنست و لهذا سدرة المنتهی
نام کرده اند و جز حضرت پیغمبر ما صلی الله علیه وآله وسلم بالاتر از آن هیچکس نرفته و آنحضرت بجای رفت که آنجا جا نیست ابیات
برداشت از طبیعت امکان قدم که آن * اسری بعبده است من المسجد الحرام * تا عرصه وجوب که اقصای عالم است
کانجا نه جاست نی جهت و نی نشان نه نام * سری ست بس شگرف در آنجا مپیچ هان * از آشنای عالم جان پرس ازین
مقام * قال - گفت آنحضرت با ابن مسعود برای تایید قول خود که گفت وغشیها الوان قول خداوند تعالی در قرآن مجید

معراج در غیر لیلة الاسری بود و سواری براق در اسری بود والله اعلم فلما جئت الی السماء الدنیا قال جبرئیل لخازن السماء افتح پس هنگامی که آمدم بآسمانی
که پایان تر است گفت جبرئیل مر گنجینه دار آسمان را بگشا یعنی در آسمان را قال من هذا قال جبرئیل قال هل معک احد قال نعم معی محمد فقال ارسل
الیه قال نعم فلما فتح علونا السماء الدنیا پس هنگامیکه گشاده شد در بالا برآمدیم این آسمان را اذا رجل قاعد علی یمینه اسودة وعلی یساره اسودة
ناگاه مردی نشسته است که بر جانب راست وی سیاهیهاست و بر دست چپ وی سیاهیهاست یعنی اشخاص مردم اسودة بفتح همزه و سکون سین و کسر واو
جمع سواد و آن شخص انسان را گویند و در فتح الباری اشخاص از هر چیزی اذا نظر قبل یمینه ضحک واذا نظر قبل شماله بکی چون نگاه میکند آن مرد بجانب
دست راست خود میخندد و چون نگاه می کند بجانب دست چپ گریه می کند فقال پس گفت آن مرد مرحبا بالنبی الصالح والابن الصالح
قلت لجبرئیل من هذا گفتم من جبرئیل را کیست این مرد که بر دست راست وی و دست چپ وی سیاهیهاست قال هذا آدم گفت جبرئیل این آدم است
وهذه الاسودة عن یمینه وعن شماله نسم بنیه و این سیاهیها از جانب راست وی و از جانب چپ وی ارواح اولاد اوست که متمثل شده اند اینجا
ونسم بفتح نون و سین نفس و روح و بدن و بمعنی انسان نیز آید فاهل الیمین منهم اهل الجنة پس آنها که بر دست راست اند بهشتیان اند
والاسودة التی عن شماله اهل النار و سیاهیها که در جانب دست چپ اند دوزخیان اند فاذا نظر عن یمینه ضحک واذا نظر قبل شماله بکی پس
چون نگاه می کند آدم بجانب یمین خود می خندد و چون نظر می افگند بجانب دست چپ می گرید ازینجا معلوم میگردد که پدران بشادی و اندوه اولاد
شاد و اندوهگین میشوند بد باشند یا نیک حتی عرج بی الی السماء الثانیة تا آنکه بالا برده شد مرا بسوی آسمان دوم فقال لخازنها افتح پس
گفت جبرئیل مر خازن آسمان دوم را بگشا فقال له خازنها مثل ما قال الاول پس گفت مر جبرئیل را خازن آسمان دوم مانند آنچه گفت
خازن آسمان اول که کیست و با تو کیست گفتم منم جبرئیل و با منست محمد الی آخره قال انس فذکر انه وجد فی السموات گفت انس پس ذکر کرد
آنحضرت با ابوذر که وی یافت در آسمانها این انبیا را آدم و ادریس و موسی و عیسی و ابراهیم ولم یثبت کیف منازلهم و اثبات نکرد و بیان نه نمود
که چگونه بود منزلها و مقامهای این پیغمبران غیر انه ذکر انه وجد آدم فی السماء الدنیا جز آنکه وی ذکر کرد که یافت آدم را در آسمان نخستین که پایان تر
است و ابراهیم فی السماء السادسة و یافت ابراهیم را در آسمان ششم و در حدیث اول گذشت که ابراهیم را در آسمان هفتم دید و این اثبت
و اقوی است زیرا که در حدیث جماعه آمده است که دید او را تکیه زده به بیت المعمور و بالجمله در تعیین سموات و دیدن انبیا در آن اختلاف گونه در احادیث واقع
شده است و آن یا باشتباه روایت است یا تواند که در هر دو آسمان دیده باشد فتدبر قال ابن شهاب فاخبرنی ابن حزم گفت ابن شهاب
پس خبر داد مرا ابن حزم بحاء مهمله و زاء معجمه ان ابن عباس وابا حبة بفتح مهمله و تشدید موحده و بعضی به تحتانیه گفته و بعضی بنون و مشهور بباء موحده
صحابی است الانصاری کانا یقولان قال النبی بودند ابن عباس و ابو حبه که می گفتند گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم ثم عرج بی حتی
ظهرت لمستوی اسمع فیه صریف الاقلام پستر بالا برده باشد مرا تا آنکه ظاهر شد و برآمدم بجای برآمدنی که می شنودم در وی آواز قلمها که فرشتگان
بدان تقدیرها و حکمهای الهی می نویسند و از لوح محفوظ انتساخ می کنند و کیفیت آن قلمها را جز خدا و رسول خدا نداند و حقیقت
قلم چیزی است که بدان نقوش و حروف پیدا شوند و نی و فولاد در حقیقت آن داخل نیست و قومی از متفلسفه آنرا تاویلات کنند و از ظاهر
برآرند و طریقه اسلام آنست که آنرا حمل بر ظاهر کنند و بوجود قلم قائل شوند و حقیقت آنرا حواله بعلم الهی نمایند والله اعلم

گفت پروردگار بر امت محمد انهن خمس صلوات کل یوم ولیلة لکل صلوة عشر این نمازهای فرض پنج ست هر نمازی را ده حسنه است فذلک خمسون صلوة پس باین حسنات اینها حکم پنجاه نماز دارند پوشیده نماند که از این حدیث معلوم شد که پنج پنج نماز کم کردن پس مراجعت نه بار شد و از حدیث سابق ده ده معلوم شد و در آخر پنج کم شد و در حدیث آینده بیاید که شطر شطر کم کرده شد و ظاهر شطر بمعنی نصف ست و بتطبیق میان روایات چنین کرده اند که وضع شطر و نصف عام تر ست که یکبارگی کرده باشند یا در دفعات پس چون پنج پنج کم کردند در دو دفعه ده شد و در پنج دفعه پنجاه و پنج و کرمانی گفت در دفعه اول بست و پنج کم کردند و در ثانی سیزده پنجر کسر و در ثالث هفت تند بر و بعد ازان کر یک حسنه بده شد زیادة تفضل خود مولی رحیم بر امت نبی کریم خود و فرمود من هم بحسنه فلم یعملها کسی که قصد کردن بنیت بست به نیکی کردن پس نکرد آن نیکی را و بعمل در نیاورد نبشته نیست او را حسنه - نوشته میشود آن حسنه که قصد آن کرده مر او را یک نیکی کامل تمام - فان عملها کتبت له عشرا - پس اگر عمل کرد آن نیکی را نوشته میشود آن حسنه مر او را ده چند آن اقل آنست و در احادیث دیگر آمده ست که ازان مضاعف نیز می گردانند تا هفصد بلکه زیاده بر اندازهٔ صدق و اخلاص و من هم بسیئة فلم یعملها لم تکتب شیئا - و کسی که قصد کرد بد کردن پس نکرد بدی را نوشته نمیشود آن سیئه هیچ چیز - فان عملها کتبت واحدة - پس اگر عمل کرد آن بدی را نوشته می شود برای وی یک بدی و گفته اند که این در هم و قصد ست اما عزم یک مرتبه دیگر ست بالاتر از هم و آن عمل مجلبست بدوی مر اتفاقها ست چنانکه در موضع دیگر بتفصیل بیان کرده شده است - قال فنعت الخضرت - فرمود آنحضرت - فنزلت پس فرود آمدم ازان مقام عالی حتی انتهیت الی موسی فاخبرته - تا آنکه رسیدم بموسی پس خبر دادم او را بحقیقت حال - فقال ارجع الی ربک فسئله التخفیف پس باز گفت موسی بر گرد بسوی پروردگار خود پس سوال کن تخفیف را از پنج هم چیزی کم کند - فقلت قد رجعت الی ربی حتی استحییت منه - پس گفتم من بتحقیق رجوع کردم بسوی پروردگار خود چندین بار تا آنکه شرم داشتم از وی - رواه مسلم ۳ + وعن ابن شهاب عن انس قال کان ابو ذر یحدث ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال فرج عنی سقف بیتی - روایت ست از ابن شهاب زهری از انس که گفت بود ابو ذر رضی الله عنه حدیث می کرد که آنحضرت گفت کشاده شد از من سقف خانهٔ من - و انا بمکة - و حال آنکه من بمکه بودم فرج بلفظ مجهول ست بتخفیف و تشدید نیز گفته اند و در روایات در تعیین مکان اسرا مختلف آمده در بعض حطیم و در بعضے حجر چنانکه در حدیث اول از فصل گذشت و در بعضی عند البیت و در بعضے شعب ابی طالب و در بعضی بیت ام هانی و این مشهور تر ست و جمع میان اقوال چنانکه در فتح الباری گفته آنست که وے صلی الله علیه وآله وسلم در بیت ام هانی بوده باشد او را بیت خود گفته باعتبار بنوتت در آن و آن در شعب ابی طالب ست پس فرو نشست آمد بر در کعبه آورده از انجا گرفته بمسجد اقصی بر دفرزل جبرئیل ففرج صدری پس فرو آمد جبرئیل پس بشگافت سینهٔ مرا و فرج اینجا بلفظ معلوم ست مخفف - ثم غسله بماء زمزم - بشست شکست سینه را بآب زمزم - ثم جاء بطست من ذهب ممتلی حکمة و ایمانا - بیاورد جبرئیل طشتے از زر پر حکمت و ایمان - فافرغ فی صدری - پس ریخت طشت را در سینهٔ من - ثم اطبقه - بپوشید سینه را - شرح این در فصل اول گذشت و لیکن ظاهر در آنجا آن بود که غسل قلب در طشت ذهب بود بعد ازان پر کرده شد بعلم و ایمان و از اینجا ظاهر می شود که نخست شسته شد بآب زمزم بعد ازان آورده شد طشت ممتلی بحکمت و ایمان و ریخته شد در سینهٔ مبارک - فقال فیه ثم اخذ بیدی فعرج بی الی السماء - پس گرفت جبرئیل دست مرا پس برداشت مرا بسوی آسمان در اینجا ذکر سواری براق و رفتن بمسجد اقصی نیست آورده اند بعضے بآنکه

کواکب باز ترمذی حدیثی آورده در جامع خود از انس بن مالک که نفرستاد خدای تعالی هیچ پیغمبری را مگر خوبروی و خوش آواز و هست پیغمبر شما خوبروتر
و خوش آواز تر از همه پس حدیث معراج مخصوص بغیر آنحضرت باشد چنانکه بعضی گفته اند که متکلم در عموم خطاب داخل نمیباشد و شیخ ابن حجر مکی در
شرح شمائل گفته که از تمام ایمان بآنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آنست که اعتقاد کند که جمع نشده در ظاهر صورت هیچ آدمی از حسن و لطافت
آنچه جمع شده در وی چنانکه جمع نشده در باطن سیرت هیچ یکی از فضل و کمال آنچه جمع شده در وی زیرا که ظاهر عنوان باطن ست و حد و ضابطه در وصف وی
صلی الله علیه و آله وسلم آنست که هر چه جز مرتبه الوهیت ست از فضل و کمال همه او را ثابت ست و هیچکس کاملتر از وی و مساوی با وی نیست ابیات کسی
بحسن و ملاحت بیار ما نرسد + ترا درین سخن انکار کار ما نرسد + هزار سکه ببازار کائنات زدند + یکی بخوبی صاحب عیار ما نرسد + صلی الله علیه و آله
مقدار حسنه و جماله و فضله و کماله و لم یذکر بکاء موسی و ذکر نکرد راوی این حدیث گریستن موسی را علیه السلام چنانکه در حدیث سابق گذشت
و قال فی السماء السابعة و گفت راوی این حدیث در آسمان هفتم فاذا انا بابراهیم مسند ظهره الی البیت المعمور در حالیکه تکیه کننده است
ابراهیم پشت خود را بسوی بیت المعمور و اذا هو یدخله کل یوم سبعون الف ملک ثم لا یعودون و ناگاه بیت معمور می در آید او را از برای
طواف هر روز هفتاد هزار فرشته پستر باز نمی گردند آن فرشته ها و نمی در آیند یعنی آنرا هر روز هفتاد هزار فرشته دیگر می آیند و در شرح حدیث
سابق معلوم شد که این بیت المعمور مساوات و مقابل خانه کعبه است و می گویند که این بیت المعمور همان خانه است که برای آدم علیه السلام
فرود آورده بودند باز برداشتند ثم ذهب بی الی سدرة المنتهی پستر برده شد مرا بسوی سدرة المنتهی فاذا ورقها کاذان الفیلة و اذا ثمرها
کالقلال معنی این در حدیث سابق معلوم شد فلما غشیها من امر الله ما غشی تغیرت پس هرگاه که پوشید سدره را از امر الهی آنچه پوشید از انوار
دیگرگون شد و رنگ دیگر گرفت و در حدیث آمده است مثل پروانه ها که بر شمع می افتند و این از زر بود و بعضی گفته انوار بالهای فرشتگان
بود فما احد من خلق الله یستطیع ان ینعتها من حسنها پس نیست هیچ یکی از خلق خدا که تواند وصف کردن او را از خوبی او و اوحی الی ما اوحی
و وحی کرد حق سبحانه بسوی من آنچه وحی کرد آنرا جز خدا و رسول وی هیچکس نداند و احوط و اقرب بصواب آنست که آنرا بر ابهام و اجمال گذرانند
و به بیان و تفسیر آن تعرض نکنند ففرض علی خمسین صلوة فی کل یوم و لیلة پس فرض گردانید وی تعالی بر من پنجاه نماز در هر روز و شب
فنزلت الی موسی پس فرود آمدم از علو آن مقام بسوی موسی در آسمانی که وی بود فقال ما فرض ربک علی امتک پس گفت موسی
چه چیز فرض گردانید پروردگار بر امت تو قلت خمسین صلوة گفتم فرض گردانید پنجاه نماز و در بعضی نسخ فی کل یوم و لیلة قال ارجع
الی ربک فسئله التخفیف گفت موسی باز گرد بسوی پروردگار خود پس سوال کن او را سبکی را فان امتک لا تطیق ذلک زیرا که امت تو
طاقت ندارد آنرا فانی بلوت بنی اسرائیل و جربتهم پس بدرستی من آزموده ام و تجربه کرده ام بنی اسرائیل را قال فرجعت الی ربی
و قلت یا رب خفف علی امتی گفت آنحضرت پس باز برگشتم من بسوی پروردگار خود و گفتم ای پروردگار من سبک گردان بر امت من
فحط عنی خمسا پس کم کرد از من پنج نماز را فرجعت الی موسی و قلت حط عنی خمسا پس باز برگشتم بسوی موسی و گفتم کم کرد پروردگار تعالی
از من پنج نماز را قال ان امتک لا تطیق ذلک فارجع الی ربک فسئله التخفیف قال گفت آنحضرت فلم ازل ارجع بین ربی و موسی
پس همیشه بودم من که بر می گشتم میان پروردگار من و میان موسی و هر بار پنج نماز کم می شد تا آخر پنج نماز مقرر شد حتی قال تا آنکه

فرجعت الی موسی فقال مثله فرجعت فوضع عنی عشرا فامرت بعشر صلوات کل یوم پس امر کرده شدم بده نماز هر روز - فرجعت الی موسی فقال مثله فرجعت
فامرت بخمس صلوات کل یوم پس امر کرده شدم به پنج نماز هر روز - فرجعت الی موسی فقال بما امرت قلت امرت بخمس صلوات کل یوم قال ان امتک
لا تستطیع خمس صلوات کل یوم وانی قد جربت الناس قبلک وعالجت بنی اسرائیل اشد المعالجة فارجع الی ربک فاسأله التخفیف - و در بعضی نسخ لامتک
قال گفت آنحضرت سألت ربی حتی استحییت - گفت آنحضرت بموسی سوال کردم پروردگار خود را تا آنکه شرم زده شدم اکنون رجوع نمی توانم کرد
ولکن ارضی واسلم - ولیکن راضی میباشم و تسلیم میکنم امر الهی را یا تسلیم می کنم و می سپارم کار امت را بخدا و توفیق وی - فلما جاوزت نادی مناد امضیت فریضتی
پس هنگامی که بگذشتم از آن مقام آواز داد آواز دهنده و گفت گذرانیدم و مقرر گردانیدم فریضه خود را - وخففت عن عبادی - و سبک گردانیدم
فریضه را بر بندگان خود و نهادم بار از ایشان - متفق علیه - وعن ثابت البنانی بضم با و تخفیف نون تابعی مشهور است از اعلام بصره و فقهای
ایشان اعبد اهل وقت خود بود لباس فاخر می پوشید و چهل سال در صحبت انس بود و اصحاب کتب سته از وی روایت دارند و انس گفت هر خیر را
قفل است و ثابت از مفاتیح خیر است - عن انس - روایت میکند ثابت از انس - ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال - که آنحضرت گفت
اتیت بالبراق - آورده شد مرا براق - وهو دابة ابیض طویل فوق الحمار ودون البغل - و براق چهارپایه ایست سفید دراز بالای حمار و پایان استر
یقع حافره عند منتهی طرفه - می افتد سم وی نزد نهایت بصر وی - فرکبته حتی اتیت بیت المقدس - پس سوار شدم براق را تا آنکه آمدم بیت المقدس را
بفتح میم و سکون قاف و کسر دال و بضم میم و فتح قاف و فتح دال مشدد نیز آمده - فربطته بالحلقة التی یربط بها الانبیاء - پس بستم براق را بحلقه
در مسجد که می بستند براق را بآن حلقه پیغمبران حلقه بسکون لام و فتح نیز آمده و یربط بفوقانیه و تحتانیه هر دو روایت است و بها بضمیر مونث راجع
بحلقه و در اکثر اصول بضمیر مذکر نظر بمعنی - قال ثم دخلت المسجد - گفت آنحضرت پستر در آمدم من در مسجد - فصلیت فیه رکعتین - پس گزاردم در وی
دو رکعت و بتحقیق فوت شد این راوی را ذکر امامت آنحضرت انبیا را بجهت اختصار یا ذهول چنانکه در حدیث اول ذکر دخول بیت المقدس نیز
فوت شده بود - ثم خرجت فجاءنی جبرئیل باناء من خمر واناء من لبن - پستر بیرون آمدم پس آورد مرا جبرئیل آوندی از خمر و آوندی از شیر
فاخترت اللبن - پس اختیار کردم و برگزیدم من شیر را - فقال جبرئیل اخترت الفطرة - پس گفت جبرئیل اختیار کردی تو فطرت را و دین را
ثم عرج بنا الی السماء - پستر بالا برده شد ما را بسوی آسمان - وساق مثل معناه - و راند راوی مثل معنی این حدیث که گذشت چنانکه می فرماید
قال - گفت آنحضرت - فاذا انا بآدم - پس ناگاه من گذشتم بآدم و رسیدم بوی - فرحب بی - پس ترحیب کرد آدم بمن و مرحبا گفت - ودعا بی
بخیر - و دعا کرد مرا بنیکی - وقال فی السماء الثالثة - و گفت در آسمان سوم - فاذا انا بیوسف - پس ناگاه من با یوسفم چنانکه در حدیث سابق
نیز همچنین بود - اذا هو اعطی شطر الحسن - ناگاه یوسف داده شده است شطر حسن را - فرحب بی ودعا بی بخیر - پس ترحیب کرد یوسف
بمن و دعا کرد مرا بخیر بدانکه شطر بمعنی نصف و بمعنی جزوی از شیء نیز آید نصف باشد یا کمتر از آن و بمعنی جهت و سوی نیز آید و مراد اینجا جزو است
و اگر بمعنی جهت حمل کنند نیز درست است یعنی داده شده است جهتی از حسن و طرفی بزرگ از آن و بالجمله ثابت شده است در شان حسن
یوسف علیه السلام و صباحت وی چیزی که می اندازد در ذهن که وی را درین باب جزوی عظیم از همه فزون تر بود و هم درین قصه معراج روایتی
آمده است که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرمود رسیدم بمردی که احسن خلق الله بود و افزون بود از خلق در حسن چنانکه قمر نسبت بسائر

نهران فی الجنة - گفت جبرئیل اما دو نهر باطن دو نهریست در بهشت طیبی گفته که یکی سلسبیل و دیگری کوثر است و در شرح این فرشته گفته
یکی کوثر و دیگر نهر الجنة و باطن از آن جهت گویند که در بهشت روان اند و از وی بیرون نمی آیند و بعضی گویند از آن جهت باطن گویند که عقول
بکنه وصف آن نرسد - واما الظاهران فالنیل والفرات - واما دو نهر ظاهر پس نیل و فرات ظاهر آنست که مراد نیل مصر و فرات کوفه است
و بحکم حدیث اینها از بیخ سدره می برآیند و بر زمین می افتند و روان می روند و در وی و شیخ جلال الدین سیوطی در جمع الجوامع در باب نیل و فرات احادیث
آورده متضمن عجائب و غرائب که متحیر اند عقول در آن و بعضی گفته اند که این از باب تشبیه است که آب ایشان در لطافت و عذوبت و منافع مشابه
باب بهشت است یا از باب توافق اسماست که این دو نهر دنیا موافق دو نهر بهشت است در نام کذا فی شرح ابن الملک والله اعلم - ثم رفع لی البیت المعمور
پستر نموده شد برای من بیت معمور آن خانه ایست در آسمان هفتم محاذی خانه کعبه که اگر فرض کرده شود افتادن آن بر زمین راست بر خانه می افتد
و ذکر وی در حدیث آینده بیاید - ثم اتیت باناء من خمر واناء من لبن واناء من عسل - پستر آورده شد نزد من آوندی از می و آوندی از شیر و آوندی از شهد
تا اختیار کنم هر کدام یکی از اینها را که خواهم - فاخذت اللبن - پس گرفتم من شیر را و خوردم آن را نه خمر و عسل را - فقال هی الفطرة - پس گفت جبرئیل شیر
فطرت است یعنی دین اسلام که مخلوق اند مردم بر آن و گفته اند که لبن در آن عالم مثال دین و علم است حتی اگر کسی در خواب ببیند که شیر می خورد تعبیر
آن بود که از دین و علم منتفع و محظوظ گردد و بمناسبت آنکه غذای آدمی در ابتدا از آنست و بجهت صفا و لطافت و عذوبت و گوارائی آن
انت علیها وامتک - تو بر فطرت خواهی بود و امت تو و اما خمر پس ام الخبائث و مادر شر و فساد است و در حدیث دیگر آمده است که گفت جبرئیل
اگر تو شراب می خوردی فساد میشد در امت تو اگرچه خمر در آن زمان مباح بود خصوصا خمر جنت اما تعبیرش درین جهان این بود و عسل اگرچه شیرین و
شافی است اما لطافت شیر و گوارائی وی زیاده بر آنست و در حدیث آینده ذکر عسل نیست همین دو اناء خمر و لبن مذکور است و ازین حدیث معلوم
میگردد که آوردن این سه ظرف بالای آسمان بود و در حدیث آینده آمده که نزد آمدن بمسجد اقصی بود و ظاهر آنست که در هر دو مقام بود در بیت المقدس
اناء خمر و لبن و بالای آسمان اناء خمر و لبن و عسل والله اعلم - ثم فرضت علی الصلوة خمسین صلوة کل یوم - پستر فرض کرده شد بر من پنجاه نماز نماز
هر روز - فرجعت فمررت بموسی - پس برگشتم من از درگاه پس گذشتم بموسی علیه السلام - فقال بما امرت - پس گفت موسی و پرسید از من بچه چیز
امر کرده شدی تو - فقلت امرت بخمسین صلوة کل یوم - پس گفتم من امر کرده شدم به پنجاه نماز هر روز - فقال ان امتک لا تستطیع خمسین صلوة
کل یوم - پس گفت موسی بدرستی امت تو نمی توانند بجای آورد پنجاه نماز هر روز - وانی والله قد جربت الناس قبلک - و بدرستی من بخدا سوگند آزموده ام
مردم را پیش از تو و دریافته ام که برداشت مشاق تکلیف سخت است بر طبیعت ایشان - وعالجت بنی اسرائیل اشد المعالجة - و علاج کرده ام بنی اسرائیل را
سخت ترین علاج و اصلاح نپذیرفتند - فارجع الی ربک - پس برگرد و برو بسوی پروردگار خود - فاسأله التخفیف لامتک - پس سوال کن و
درخواست کن پروردگار را سبکی و آسانی برای امت خود - فرجعت فوضع عنی عشرا - پس برگشتم و رفتم بدرگاه پروردگار پس نهاد و کم کرد از من ده نماز را
و چهل ماند - فرجعت الی موسی فقال مثله - پس باز برگشتم بسوی موسی پس گفت مانند آنچه گفته بود بار اول که امت تو نمی توانند گزارد چهل نماز
و من آزموده ام مردم را - فرجعت فوضع عنی عشرا - پس باز برگشتم بدرگاه پس نهاد از من ده دیگر را پس سی ماند - فرجعت الی موسی فقال مثله - پس
باز آمدم نزد موسی پس گفت مانند آن که گفته بود - فرجعت فوضع عنی عشرا - پس باز برگشتم پس نهاد پروردگار تعالی ده دیگر بیست ماند

پیغمبر ما و امت وی زیرا که حسد مذموم ست از آحاد مومنین و کشیده شده است از ایشان در آن جهان فکیف از کسی که برگزید او را خدای تعالی
و کلام کرد با وی و راز گفت با وی بلکه از سبب آنچه فوت شد مر موسی علیه السلام را از اجری که مترتب می گشت بر وی رفع درجات بسبب چیزی که
واقع شد از امت او از مخالفت امر و توقف در امتثال آن که موجب تنقیص اجر ایشان شد که مستلزم نقص اجر اوست علیه السلام
زیرا که هر پیغمبر را اجر کسی ست که تبعیت وی کرده و بعضی گفته اند که این محمول بر رقت وی علیه السلام بر امت خود و شفقت بر ایشان بود
بسبب آنکه منتفع نشدند بمتابعت وی چنانکه منتفع شدند این امت مرحومه بمتابعت پیغمبر خود و نرسید کثرت ایشان بکثرت این امت
و بتحقیق نهاده شده است رافت و رحمت و شفقت در دلهای پیغمبران بر امم خود بیشتر از آنچه در دیگران نهاده شده است پس گریه کرد
موسی علیه السلام بسبب رحمت بر امت خود درین ساعت که وقت افضال و جود و کرم ست شاید که حق سبحانه رحم کند بر ایشان ببرکت
این ساعت و بعضی گفته که مقصود موسی با دخال سرور ست بر پیغمبر ما صلی الله علیه و آله و سلم بآنکه تابعان وی بیشتر اند و می درآیند در بهشت بیشتر
از آنکه می درآیند از امتان دیگر و اما قول موسی که گفت کودکی فرستاده شد بعد از من نه بر سبیل تنقیص و استصغار شان وی ست صلی الله علیه
و آله و سلم بلکه تنویه و تعظیم قدرت پروردگار و عظم کرم وی سبحانه باعتبار آنچه بود آنحضرت در آن سن و اعطای آنچه هیچ یکی از پیشینیان را با وجود کبر سن
نداده بود و اکثریت سواد امت وی از امم دیگر و گاهی غلام میگویند و مراد قوی طرب و شاب مراد میدارند اگرچه در سن کهولت باشد و لهذا اهل مدینه
آنحضرت را صلی الله علیه و آله و سلم شاب می گفتند و ابوبکر صدیق را رضی الله عنه با وجود آنکه صغر سن بود از آنحضرت پیر می گفتند ثم صعد بی
الی السماء السابعة فاستفتح جبرئیل قیل من هذا قال جبرئیل قال و من معک قال محمد قیل و قد بعث الیه قال نعم قیل مرحبا به فنعم المجیء جاء
فلما خلصت فاذا ابراهیم قال هذا ابوک ابراهیم فسلم علیه فسلمت علیه فرد السلام ثم قال مرحبا بالابن الصالح والنبی الصالح ثم رفعت
الی سدرة المنتهی پستر برداشته شدم من بسوی سدرة المنتهی که نام درختیست در آسمان هفتم و بیخ او در آسمان ششم ست و سدره درخت
بمعنی درخت کنار ست و منتهی بجهت آن گویند که علوم خلائق از ملائکه و غیرهم منتهی بدان میشود و هیچ کس از آن نگذشته مگر پیغمبر ما صلی الله
علیه و آله و سلم بیت چنان گرم در تیه قربت براند * که در سدره جبرئیل ازو باز ماند * اشارت بآنست - فاذا نبقها مثل قلال هجر
پس ناگاه میوه آن مانند کوزهای هجر ست نبق بفتح نون و کسر با و بقاف بر درخت کنار و قلال بکسر قاف جمع قله بضم قاف آوند
بزرگ و هجر بفتحتین نام موضعیست قریب مدینه که کوزهای وی بزرگ میباشد چنانکه در حدیث قلتین آمده - و اذا ورقها مثل آذان الفیلة
و ناگهان برگهای او مانند گوشهای فیلان ست فیله بکسر فا و فتح یا جمع فیل چنانکه دیکه جمع دیک و این تشبیه بر قدر فهم عامه و قیاس
عقل ست و الا بزرگی وی بیرون از حد حصر ست - قال هذا سدرة المنتهی - گفت جبرئیل این سدرة المنتهی ست مقصود جبرئیل یا تعلیم و
تعریف آن مقام ست و اشارت بدان و بشارت آنحضرت بوصول باین مقامی که منتهی عقول و علوم خلائق ست یا اعتذار از مفارقت خود
و باز پس گردیدن از مصاحبت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم ابیات بگفتا فراتر مجالم نماند * بماندم که نیروی بالم نماند * اگر یک
سر موی برتر پرم * فروغ تجلی بسوزد پرم * فاذا اربعة انهار پس ناگاه آنجا چهار جوی ست - نهران باطنان و نهران ظاهران
دو جوی باطن اند و دو جوی ظاهر قلت ما هذان یا جبرئیل گفتم چیست این دو نهر ظاهر و دو نهر باطن ای جبرئیل - قال اما الباطنان

ولاجرم هرچه جبرئیل گوید از جانب حق گوید و چون آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در علو و رفعت بمقامی رسیده بود که فوق آن ممکن و متصور نباشد محل آن بود
که تواضع کند و شفقت نماید و نیز گفته اند که چون آنحضرت روی در عبور داشت در حکم قائم بود و انبیا چون در مقام خود ثابت بودند حکم قاعد داشتند و قائم
سلام می گوید بر قاعد اگرچه فاضل تر باشد از وی فسلمت علیه پس سلام دادم بر آدم علیه السلام فرد السلام پس جواب سلام داد آدم ثم قال
مرحبا بالابن الصالح والنبی الصالح پس گفت آدم مرحبا به پسر صالح و پیغمبر صالح وصف کرد آدم و تمام انبیا که مذکور اند درین حدیث آنحضرت را
بصلاح و ازینجا معلوم شود که صلاح مرتبه عظیم و مقامی رفیع است و پروردگار تعالی نیز در کتاب مجید وصف کرده انبیا را بدان و گفت وکل من الصالحین
وکلا جعلنا صالحین و صلاح ضد فساد است و متضمن اتصاف است بتمامه آنچه صالح گرداند قلب را از کمالات و صفات جمیل بحقیقت آن
چنانکه حضرت غوث الثقلین رضی الله عنه در فتوح الغیب فرموده اند صلاح فنای عبد است بکلیت از وجود هستی خود که تا شائبه از هستی باقی است
فساد است و چون فنا فی الله کامل شد بقا بالله نیز کامل خواهد بود و اکمل افراد آنحضرت سید السادات و افضل کائنات است صلی الله علیه وسلم
وعلی آله وسائر النبیین وآل کل وسائر الصالحین ثم صعد بی حتی اتی السماء الثانیة پستر بالا برد جبرئیل مرا و آمد آسمان دوم را فاستفتح قیل
من هذا قال جبرئیل قیل ومن معک قال محمد قیل وقد ارسل الیه قال نعم قیل مرحبا به فنعم المجیء جاء ففتح فلما خلصت اذا یحیی وعیسی چون رسیدم بآسمان
دوم ناگاه این دو پیغمبر یحیی و عیسی ایستاده اند وهما ابنا خالة یحیی و عیسی پسران خاله اند زیرا که خواهر مریم در خانه زکریا علیه السلام بود و باین نسبت
زکریا کفالت مریم میکرد قال هذا یحیی وهذا عیسی فسلم علیهما گفت جبرئیل این یحیی است و این عیسی است پس سلام ده بر ایشان فسلمت فردا
پس سلام دادم بر ایشان پس جواب سلام دادند ثم قالا پس گفتند یحیی و عیسی مرحبا بالاخ الصالح والنبی الصالح مرحبا به برادر صالح
و پیغمبر صالح ثم صعد بی حتی اتی السماء الثالثة فاستفتح قیل من هذا قال جبرئیل قیل ومن معک قال محمد قیل وقد ارسل الیه قال نعم قیل
مرحبا به فنعم المجیء جاء ففتح فلما خلصت اذا یوسف قال هذا یوسف فسلم علیه فسلمت علیه فرد ثم قال مرحبا بالاخ الصالح والنبی الصالح ثم
صعد بی حتی اتی السماء الرابعة فاستفتح قیل من هذا قال جبرئیل قیل ومن معک قال محمد قیل وقد ارسل الیه قال نعم قیل مرحبا به فنعم المجیء جاء ففتح فاذا
ادریس فقال هذا ادریس فسلم علیه فسلمت علیه فرد ثم قال مرحبا بالاخ الصالح والنبی الصالح اگرچه ادریس از آبای آنحضرت است
ولیکن انبیا همه برادران یکدیگر اند و چون ابوت آدم و ابراهیم مشهورتر و روشن تر بود ایشان الابن الصالح گفتند ثم صعد بی حتی اتی
السماء الخامسة فاستفتح قیل من هذا قال جبرئیل قیل ومن معک قال محمد قیل وقد ارسل الیه قال نعم قیل مرحبا به فنعم المجیء جاء ففتح فلما خلصت
فاذا هارون قال هذا هارون فسلم علیه فسلمت علیه فرد ثم قال مرحبا بالاخ الصالح والنبی الصالح ثم صعد بی حتی اتی السماء السادسة
فاستفتح قیل من هذا قال جبرئیل قیل ومن معک قال محمد قیل وقد ارسل الیه قال نعم قیل مرحبا به فنعم المجیء جاء ففتح فلما خلصت فاذا موسی
قال هذا موسی فسلم علیه فسلمت علیه فرد ثم قال مرحبا بالاخ الصالح والنبی الصالح فلما جاوزت بکی پس هنگامی که گذشتم از پیش
موسی گریه کرد موسی قیل له ما یبکیک گفتند موسی را چه چیز گریانید ترا و باعث بر گریه تو چیست قال ابکی لان غلاما بعث بعدی
گفت موسی می گریم از جهت آنکه کودکی فرستاده شد بعد از من که یدخل الجنة من امته اکثر ممن یدخلها من امتی می درآید بهشت را
از امت وی بیشتر از آن کسان که می درآیند بهشت را از امت من علما گفته اند که نبود گریه موسی علیه السلام بجهت حسد بر فضیلت

عبد الوہاب متقی مغفر مود کہ او را براق باید گفت و مرکب و دابہ باید گفت و فرس نباید گفت چنانکہ در کلام بعضے شعرا واقع شدہ و مغفر مود ہر پیغمبر را
براقی ست مناسب مرتبہ و مقام او چنانکہ ہر یکی را خواص ست در آخرت موافق مقام وی و در کلام اہل تاویل آمدہ کہ براق مثال نفس شریف
او ست صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و نفس مرکب روح ست و سبب وصول او ست بمقام اعلی و ازین بود کہ سر کشے میکرد چنانکہ خاصیت نفس ست
بعد از ان اطمینان پذیرفت و ازینجا معلوم میشود کہ این براق مخصوص بآنحضرت بود صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و آنکہ در بعضے روایات آمدہ کہ این براق
کہ ابراہیم بران سوار شدہ و در بعضے سوار شدند بروی سائر انبیا در صحت این سخن ست واللہ اعلم یضع خطوہ عند اقصے طرفہ - می نہاد این براق گام
خود را نزد نہایت منتہی بصر خود بعضے استدلال کردہ اند باین بر آنکہ رسیدن او بآسمان بیک گام باشد زیرا کہ نظر ہر کہ بر زمین ست بآسمان میرسد پس
رسیدن او بر آسمانہا در ہفت گام باشد محاکمت علیہ پس برداشتہ شدم و سوار کردہ شدم من بر بُرَاق و در ین عبارت اشارت ست بآنکہ سوار شدن
آنحضرت بر براق بمحض اعانت الٰہی و قدرت وی بود و ممکن ست کہ گفتہ شود کہ حامل وی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم براق جبرئیل بود بقوت ملکوت
خود و در ینجا ہیچ بُعدی نیست چہ جبرئیل واسطہ بود در وصول فیض الٰہی و ورود وحی بر آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و این نوعی از خدمت ست کہ خدام
ملوک می کنند و جبرئیل در ین شب چاکر دولت و خاشیہ دار آن سرور بود و در روایتے آمدہ است کہ جبرئیل رکاب آنحضرت گرفتہ بود و میکائیل زمام براق
در دست داشت - فانطلق بی جبرئیل پس برود مرا جبرئیل حتی اتی السماء الدنیا - تا آنکہ آمد آسمان فرود تر سا در ین حدیث قصہ اسرا را طی کردہ
از ینجا گمان بردہ اند بعضے کہ معراج در غیر شب اسرا بودہ و این دلالت دارد بر آنکہ سوار تا بر آمدن آسمان بود و بعضے گمان بردہ اند کہ بعد از رسیدن مسجد
اقصی نزد بانی نہادہ شد کہ بدان بر آسمان رسید و در ریوتے بر داشت او را جبرئیل بر بازوی خود و بآسمان برد و اللہ اعلم - فاستفتح - پس طلب کرد
جبرئیل گشادن در آسمان را قیل - گفتہ شد یعنے دربانان آسمان گفتند و بر سید ند من ہذا - کیست این - قال جبرئیل - گفت جبرئیل منم
جبرئیل قیل و من معک - گفتند و کیست با تو - قال محمد - گفت جبرئیل با من محمد ست قیل و قد ارسل الیہ - گفتند بطریق استفہام و
بہ تحقیق کسے فرستادہ شدہ است بسوی وی یعنے محمد کہ با تو آمدہ است طلبیدہ آمدہ است یا نجو آمدہ است - قال نعم - گفت جبرئیل آری فرستادہ
شدہ است کسے بسوی وی و بعضے گفتہ اند کہ سوال ازانست کہ آیا مبعوث شد آنحضرت بوحی فرستادہ شد بوی و در ین سخن نظر ست بر آنکہ
امر بعثت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مشہور بود در ملکوت چہ جائے سوال ازانست و قول اول نیز خالی از ضعفے نیست چہ معلوم ست کہ ہیچکس بے اذن و
الٰہی ہمراہ جبرئیل بآسمان نمی آید و احسن اقوال آنست کہ سوال ایشان بطریق استعجاب بود بسبب شرف و قدوم آنحضرت بود و این قول را
احسن و اعجب بست و انست بقبول وی قیل مرحبا بہ نعم المجی جاء - گفتند مرحبا بہ محمد پس خوش آمدنی آمد و بعضے مرحبا آرد مکان فرا خ
فتح - پس کشادہ شد در آسمان قرآن عظیم و احادیث ناطق اند بآنکہ آسمان را درہا ست و میگویند کہ آن درہا مقابل و محاذی بیت المقدس ست
و قول فلاسفہ مبطلان خرق و التیام بآن باطل ست چہ قدرت پروردگار تعالی ہمہ را شامل ست و آسمان مثل اجسام دیگر ست و ہمہ قابل خرق و
التیام اند و دلائل کہ بر آن اقامت کردہ اند ہمہ مدخول و معلول اند و خود چون آسمان را درہا ثابت شد خرق و التیام نیز لازم نیاید - فلما
خلوت فیہا آدم - پس ہنگامیکہ رسیدم و در آمدم در آسمان پس ناگاہ مردان آسمان آدم ست فقال ہذا ابوک آدم فسلم علیہ - پس گفت جبرئیل
این پدر تست آدم پس سلام دہ بر وی و گفتہ اند کہ امر جبرئیل مر آنحضرت را بمبادرت سلام بابا بجہت تعلیم تواضع و شفقت بود بر امت

و یکبار بود یا بارها یکبار در بیداری بود و بارهای دیگر در خواب و آنچه در نوم بود توطیه و تمهید آن بود که در یقظه بود تا قوتی و استیناسی بآن عالم
حاصل گردد چنانکه در رویای صادقه در بدو نبوت این نکته گفته اند یا در یقظه بود بجسد تا بیت المقدس و بروح تا آسمان و تحقیق آنست که یکبار در
یقظه بود بجسد شریف از مسجد حرام تا مسجد اقصی و از آنجا تا آسمان و از آسمان تا آنجا که خدا خواست تا آخر قضیه که در احادیث مذکور ست و همین ست
مذهب جمهور فقها و متکلمین و صوفیه و تواتر نموده بر آن ظواهر احادیث صحیحه و اخبار صریحه از صحابه در غایت کثرت و در واقع اگر در منام بودی
باعث این همه فتنه و غوغا نمی شد و باعث اختلاف و ارتداد نمیگشت و معراج بجسم از خواص حضرت ختمیت محمدیه است و مقامی ست مخصوص
بوی صلی الله علیه و آله و سلم که هیچ یکی از انبیا را جزوی نبوده و تشریف و تکریم خاص ست از حق سبحانه بوی و فهم این معنی از حوصله ادراک گرفتاران
مضیق حس و عادت بیرون ست اینجا ایمان باید آورد و کیفیت آن بعلم الهی تفویض باید نمود و بحقیقت تمامه اطوار نبوت و وحی و معجزات از
حیطه عقل و قیاس بیرون اند هر که آنرا تابع قیاس و موقوف فهم و درک عقل خود دارد و گوید که تا معقول من نشود نمیگردم و اعتقاد نمی کنم
از نصیبه ایمان محروم باشد اینجا طوری دیگر هست که ولایت ست و ظل و تلو بمقام نبوت ست اگر آنجا برسند مقداری از آن روشن و
واضح گردد و پیش از رسیدن بدان طور ایمان ست که سلامت در آن ست و ولایت نیز از مقام نبوت نازل و ناقص ست نسال الله
العافیة والله اعلم + ه +

الفصل الاول

عن قتادة - روایت ست از قتاده که از مشاهیر تابعین ست - عن انس بن مالک - که صحابی مشهور ست
عن مالک بن صعصعة - بفتح صادین مهملتین و سکون عین مهمله اولی نیز صحابی ست قلیل الحدیث و انس از وی حدیث معراج روایت
کرده این اصح و احسن حدیث ست درین باب - ان النبی صلی الله علیه و آله و سلم حدثهم - که آنحضرت حدیث کرد و خبر داد صحابه را - عن لیلة
اسری به - از احوال شبی که برده شد آنحضرت را - بینما انا فی الحطیم - در اثنای آنکه من بودم در حطیم - و ربما قال فی الحجر - و اندکیست یا بسا ست
که گفت در حجر حطیم بفتح حا و حجر بکسر حا نام دو موضع ست در صحن کعبه و تفسیر آنها در کتاب الحج گذشت - مضطجعا - در حالتی که بر پهلو
خواب کننده ام - فاتانی آت - پس آمد مرا آینده مراد فرشته است که جبرئیل ست - فشق ما بین هذه الی هذه - پس بشگافت چیزی که
میان این تا این ست - یعنی من ثغرة نحره الی شعرته - یعنی از بالای سینه تا زیر ناف ثغره بضم مثلثه و سکون غین معجمه و برای مغاک
میان چنبر گردن و شعره بکسر شین و سکون عین مهمله جای رستن موی زهار - فاستخرج قلبی - پس بیرون آورد دل مرا - ثم اتیت بطست
من ذهب - پستر آورده شد نزد من طشتی از زر و طست بسین مهمله معرب طشت بشین معجمه - مملوا ایمانا - پر کرده شده بایمان این از
باب کنایت و تمثیل ست یا تمثیل ساخته شد مر او را معانی چنانکه متمثل ساخته میشود اعمال روز قیامت برای وزن - فغسل قلبی ثم حشی
پس شسته شد دل من پستر پر کرده شد یعنی بعلم و ایمان - ثم اعید - پستر باز گردانیده شد دل و نهاده شد بجای خود - و فی روایة
و در روایتی اینچنین آمده که - ثم غسل البطن بماء زمزم - پستر شسته شد شکم من بآب زمزم - ثم ملی ایمانا و حکمة - پستر پر کرده شد بایمان و
حکمت - ثم اتیت بدابة دون البغل و فوق الحمار - پستر آورده شدم من بمرکبی در قامت پایان اشتر و بالای حمار - ابیض سفید
یقال له البراق - گفته میشد این مرکوب را براق بجهت سرعت سیر وی مانند برق و بجهت بریق و لمعان او شیخ عالم عارف سیدی الشیخ

فزعمت ان لا پس گفتی تو که نگفته است فقلت لو کان قال هذا القول احد قبله قلت رجل ائتم بقول قیل قبله پس گفتم من که اگر می بود که
میگفت این قول را کسی پیش از وی میگفتم مردی ست که اقتدا میکند بقولیکه گفته شده است پیش از وی قال ثم قال گفت ابوسفیان
پستر گفت هرقل و پرسید از من بما یأمرکم بچه چیز امر میکند آن مرد بشما قلنا گفتیم ما باتفاق یأمرنا بالصلوة والزکوة والصلة والعفاف
امر میکند ما را بنماز و زکوة و صله ارحام و پارسائی و باز ایستادن از حرام قال ان یک ما تقول حقا فانه نبی گفت هرقل اگر هست آنچه میگوئی
تو راست پس بدرستی و بتحقیق وی پیغمبر ست وقد کنت اعلم انه خارج و بتحقیق بودم من که میدانستم که وی بیرون آینده است ولم اک
اظنه منکم و گمان نمی بردم او را از شما و دانستن هرقل به بیرون آمدن آنحضرت باخبار از کتب قدیمه بود و بحکم کهانت و نجوم نیز بود چنانکه
در صحیح بخاری آمده که گفت هرقل نظر کردم در نجوم و دیدم ملک ختان را پس پرسیدم کیست درین امت که ختان میکند گفتند که عرب اند
که ختان میکنند ولو انی اعلم انی اخلص الیه لاحببت لقاءه و اگر میدانستم که من می توانستم رسید بسوی وی هر آئینه دوست میداشتم دیدن او را
ولو کنت عنده لغسلت عن قدمیه و اگر می بودم نزد وی هر آئینه می شستم هر دو پای او را ولیبلغن ملکه ما تحت قدمی و هر آئینه میرسد ملک وی
زمینی را که زیر هر دو پای من ست که ملک روم و شام ست ثم دعا بکتاب رسول الله پستر طلبید هرقل کتاب پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم
فقرأه پس خواند آن کتاب را متفق علیه وقد سبق تمام الحدیث فی باب الکتاب الی الکفار و بتحقیق گذشت تمام حدیث در باب الکتاب
الی الکفار از کتاب الجهاد و در صحیح البخاری آورده که هرقل عظمای روم را در سرای جمع کرده حکم کرد که درهای آنرا ببندند و گفت ای گروه اگر فلاح
و رشد خواهید ایمان آرید باین نبی آخر الزمان پس بجهیدند رومیان و رمیدند چنانکه خران وحش بجهند و برمند و هرقل چون وحشت و
نفرت ایشان دید گفت بحال خود باشید من شما را می آزمودم که در دین خود چه مقدار قوت و استحکام دارید پس سجده کردند او را و راضی
گشتند از وی و بود این آخر کار هرقل و اختلاف کرده اند در ایمان هرقل راجح بقای اوست بر کفر و در مسند امام احمد آمده که وی نوشت
از تبوک بجانب آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم که من مسلمانم آنحضرت فرمود دروغ میگوید وی بر نصرانیت خود ست و از قصه هرقل معلوم
میگردد که علم و دانش در اهتدا کافی نیست تا توفیق رفیق نگردد چنانکه حال یهود بود ع عشق کاریست که موقوف هدایت باشد و نیز معلوم میگردد
که محبت دنیا و حب ریاست مانع ست از دریافت حق والله اعلم نسأل الله العافیة + ۶ +

باب فی المعراج

عروج بمعنی صعود ست یعنی بالا رفتن و معراج آلت صعود یعنی نردبان گویا برای آنحضرت نردبانی نهادند که بآن بر آسمان بر آمد و در روایت
نیز آمده است که چون بر صخره صعود کرد نردبانی برای وی نهادند که بآن بالا رفت و آن نردبانی ست که ملائکه بدان عروج و نزول میکنند
و اکثر بر آنند که معراج در ربیع الاول بود در سال دوازدهم از بعثت و بعضی گویند در بیست و هفتم رمضان بود و مشهور آنست که در بیست و هفتم رجب بود
و عمل اهل مدینه در رجبیه که از مواسم شریفه ایشان ست برین ست و بعضی گفته اند که در سنه پنجم یا ششم بود و باید دانست که اینجا اسرا است
و معراج اسرا از مسجد حرام ست تا مسجد اقصی و معراج از مسجد اقصی ست تا آسمان و اسرا ثابت ست بنص قرآن و منکر آن کافر ست
و معراج باحادیث مشهوره که منکر آن ضال و مبتدع ست و مختلف آمده است اقوال علما درین باب که در خواب بود یا در بیداری

گفت ابوسفیان بخدا سوگند ممکن نشد مرا از سخنی که در آرم در وی چیزی جز این کلمه یعنی هیچ سخنی که در وی نسبت نقص و عیب بجانب حضرت رسالت
صلی الله علیه وآله وسلم باشد نتوانستم در آورد جز این کلمه که در وی احتمال نسبت عذر دارد - قال فهل قال هذا القول احد قبله - گفت هرقل پس آیا
گفته است این قول را هیچ یکی پیش ازین مرد و کسی از قوم شما دعوی نبوت کرده است - قلت لا - گفتم نگفته است این قول را هیچ یکی پیش
از وی - ثم قال لترجمانه قل له - پستر گفت هرقل مر ترجمان خود را بگو مر او را یعنی ابوسفیان را - انی سألتک عن حسبه فیکم - بدرستی من پرسیدم
ترا از حسب این مرد در میان شما - فزعمت انه فیکم ذو حسب - پس گفتی تو که وی در میان شما خداوند حسب است - وکذلک الرسل تبعث فی احساب
قومها - و همچنین جماعه پیغمبران برانگیخته میشوند در احساب قوم خود و اشراف آن - وسألتک هل کان فی آبائه ملک - و پرسیدم ترا آیا بود در
پدران وی هیچ پادشاهی - فزعمت ان لا - پس گفتی تو که نبود - فقلت لو کان من آبائه ملک - پس گفتم من در دل خود اگر می بود از پدران او
پادشاهی - قلت رجل یطلب ملک آبائه - می گفتم مردیست که میطلبد ملک پدران خود را - وسألتک عن اتباعه اضعفاؤهم ام اشرافهم
و پرسیدم ترا از تابعان او که آیا از ضعفاء مردم اند یا اشراف و اکابر اند - فقلت بل ضعفاؤهم - پس گفتی تو که بلکه ضعفاء مردم اند - وهم اتباع
الرسل - و همین ضعفاء اند تابعان پیغمبران که مبادرت می نمایند بمتابعت ایشان اما اکابر که گرفتار جاه و تکبر اند محروم و موقوف اند از نیل این
سعادت و مبادرت و مسابقت بدان تا آخر که عاجز شوند و راه برآمدن تنگ گردد و مضطر شوند بدر آمدن در اسلام - وسألتک هل کنتم تتهمونه
بالکذب قبل ان یقول ما قال - و پرسیدم ترا آیا بودید شما که تهمت میکردید او را بدروغ گفتن پیش از آنکه بگوید چیزی که گفت یعنی پیش از دعوی
نبوت - فزعمت ان لا - پس گفتی تو که تهمت نمی کردیم او را بدروغ پیش ازین - فعرفت انه لم یکن لیدع الکذب علی الناس ثم یذهب فیکذب
علی الله - پس شناختم و دانستم من که نیست معقول و متصور که ترک کند دروغ گفتن را بر مردم پس از آن برود و پس دروغ گوید بر خدا - وسألتک
هل یرتد احد منهم عن دینه بعد ان یدخل فیه سخطة له - و پرسیدم ترا آیا باز میگردد هیچ یکی از مردم از دین این مرد بعد از در آمدن در دین بجهت مکروه
داشتن مر دین او را - فزعمت ان لا - پس گفتی تو که باز نمیگردد - وکذلک الایمان - و همچنین است حال ایمان که بیرون نمیرود - اذا خالط
بشاشته القلوب - وقتیکه بیامیزد لذت و حلاوت و انشراح وی دلها را که رنگ ایمان قرار بست و اگر یکی باز گشت ایمان در درون دل وی
در نیامده و قرار نگرفته بود ازینجا گفته اند طائفه صوفیه قدس الله سرهم که الفانی لا یرد الی اوصافه - وسألتک هل یزیدون ام ینقصون - و پرسیدم
ترا که روز بروز افزون میشوند تابعان او یا کم می گردند - فزعمت انهم یزیدون - پس گفتی تو ایشان افزون میشوند - وکذلک الایمان حتی یتم
و همچنین است دین و ایمان که افزون میشود تا آنکه تمام شود و کامل گردد - وسألتک هل قاتلتموه - و پرسیدم ترا که آیا قتال میکنید شما با او - فزعمت
انکم قاتلتموه - پس گفتی تو که شما قتال میکنید او را - فتکون الحرب بینکم وبینه سجالا - پس میباشد جنگ میان شما و میان او مانند دلوها
ینال منکم - میگیرد وی از شما - وتنالون منه - و میگیرید شما از وی - وکذلک الرسل تبتلی - و همچنین پیغمبران مبتلا و ممتحن گردانیده میشوند باعدای
دین - ثم یکون لهم العاقبة - پستر میباشد مر جماعت پیغمبران را فتح و نصرت در آخر کار و غالب می آید دین ایشان - وسألتک هل یغدر - و پرسیدم
ترا آیا عهد می شکند و بد عهدی میکند آن مرد - فزعمت انه لا یغدر - پس گفتی تو که وی غدر نمیکند - وکذلک الرسل لا تغدر - و همچنین
پیغمبران غدر نمی کنند - وسألتک هل قال هذا القول احد قبله - و پرسیدم ترا آیا گفته است این قول را یعنی دعوی نبوت را هیچ یکی پیش از وی

رومی و عربی میدانست فقال قل لهم انی سائل هذا عن هذا الرجل الذی یزعم انه نبی پس گفت هرقل بترجمان بگو مر یاران او را که من سوال
می کنم این را یعنی ابوسفیان را از احوال این مرد که میگوید وی پیغمبر است فان کذبنی فکذبوه پس اگر دروغ گوید بمن پس دروغ گو سازید
او را و بگوئید که دروغ میگوید قال ابوسفیان وایم الله لولا مخافة ان یؤثر علی الکذب لکذبته گفت ابوسفیان سوگند بخدا اگر نمی بود
ترس اینکه نقل کرده شود از من دروغ هر آئینه دروغ می گفتم من بهرقل بجهت عداوتی و مخالفتی که با آنحضرت داشتم دران مدت تا وی
بنشان صدق نبوت آنحضرت نشانمند نگردد و بوی نگرود ثم قال لترجمانه پستر گفت هرقل مر ترجمان خود را سله کیف حسبه فیکم بپرس او را
که چگونه است حسب آن مرد در میان شما قال قلت گفت ابوسفیان گفتم هو فینا ذو حسب وی در میان ما خداوند حسب است و در
صحیح البخاری فکیف نسبه فیکم و حسب آنچه بشمارد مرد و فخر بکند بدان از شرف و فضل خود و پدران خود و این شامل است نسب را نیز و مراد
اینجا بنو هاشم اند که در میان قریش از همه فاضلتر و برگزیده تر بودند قال گفت هرقل فهل کان من آبائه من ملک پس آیا بوده است
از پدران این مرد هیچ پادشاهی قلت لا گفتم نبوده است قال فهل کنتم تتهمونه بالکذب قبل ان یقول ما قال گفت هرقل
پس آیا تهمت می کردید او را بدروغ گفتن پیش از آنکه بگوید چیزی که می گوید الآن یعنی پیش از دعوی نبوت دروغی از وی
ظاهر میشد و او را متهم بدروغ میداشتید قال قلت لا گفت ابوسفیان گفتم متهم نمیداشتیم او را بکذب پیش ازین قول قال
ومن یتبعه گفت هرقل و کیست که متابعت می کند او را و ایمان می آرد بوی اشراف الناس ام ضعفاؤهم اکابر و بزرگان مردمان یا
ضعیفان و خردان و مراد باشراف اینجا اهل نخوت و تکبر اند و الا کیست شریف تر از اولاد هاشم مثل عباس و حمزه و علی و جعفر و دیگر از
اکابر قریش مثل ابی بکر و عمر و دیگر صحابه از قریش که پیش از سوال هرقل ایمان آورده بودند قال قلت گفت ابوسفیان گفتم
بل ضعفاؤهم بلکه ضعیفان مردم ایمان آورده و در روایت ابی اسحق اینچنین آمده که گفت متابعت کرده اند ضعفا و مساکین و احداث
اما خداوندان انساب و شرف تبعیت نکرده اند و این محمول بر اکثر و اغلب است قال ایزیدون ام ینقصون گفت هرقل آیا افزون میشوند
مردم روز بروز در تبعیت وی یا کم میشوند قال قلت گفت ابوسفیان گفتم لا بل یزیدون کم نمیشوند بلکه افزون میشوند قال
هل یرتد احد منهم عن دینه بعد ان یدخل فیه سخطة له گفت هرقل آیا مرتد میشود و بیرون می آید یکی ازینها بعد از در آمدن در دین او از جهت
بیرضائی و ناخوش داشتن مر دین او را قال قلت لا گفت گفتم نی مرتد نمیشود و نمی برآید قال فهل قاتلتموه گفت هرقل پس آیا
قتال می کنید شما با وی قلت نعم گفت آری قتال می کنیم قال گفت فکیف کان قتالکم ایاه پس چگونه باشد قتال شما او را
قال قلت یکون الحرب بیننا و بینه سجالا گفت گفتم میباشد جنگ میان ما و میان وی مانند دلوها که گاهی آن پر است و این تهی
و گاهی این پر است و آن تهی یصیب منا و نصیب منه می یابد وی از ما و می یابیم ما از وی یعنی گاهی از وی مصیبت میرسد بما و گاهی
میرسد از ما بوی قال فهل یغدر گفت هرقل آیا می شکند وی عهدی و صلحی که می کند و بیوفائی میکند قلت لا گفتم نمیکند غدر و نحن
منه فی هذه المدة لا ندری ما هو صانع فیها و ما از وی درین مدت صلح در نمی یابیم که چه کننده است درین مدت یعنی در میان ما و وی
صلحی است و ما اینجائیم نمیدانیم که وی چه کرده است بر قرار خود است یا غدر کرده است قال والله ما امکننی من کلمة ادخل فیها شیئا غیر هذه

پس نشنیدم مانند این کلمات تو - ولقد بلغن قاموس البحر - و بتحقیق رسیده اند این کلمات میانه و معظم آنرا قاموس وسط دریا که آب آنجا عمیق تر است
و قمس بمعنی غوطه خوردن است در دریا و قماس غواص - هات یدک ابایعک علی الاسلام - بده دست خود را تا بیعت کنم ترا بر اسلام - قال
گفت ابن عباس - فبایعه - پس مبایعت کرد ضماد آنحضرت را و مسلمان شد - رواه مسلم وفی بعض نسخ المصابیح بلغنا ناعوس البحر
و در بعضی نسخهای مصابیح اینچنین واقع شده بلغنا بجای بلغن و ناعوس بنون و عین مهمله بجای قاموس بقاف و میم - وهذا الثانی هو المشهور
فی روایات الحدیث - و شیخ محی الدین نووی در شرح صحیح مسلم گفته که این لفظ را بهر دو نوع ضبط کرده ایم ناعوس بنون و عین و موجود در
اکثر نسخ بلاد ما این است و قاموس قاف و میم و مشهور در روایات اینست در غیر صحیح مسلم و قاضی عیاض گفته بعضی ناعوس روایت کرده
و شیخ ما ابو الحسن گفته ناعوس بمعنی قاموس است و تورپشتی گفته ناعوس البحر خطاست و تصحیف است و وهم راویست و نزد بعضی قاعوس
بقاف و عین نیز آمده و ناعوس در کتب مشهوره لغت مذکور نیست - وذکر حدیثا ابی هریرة و جابر بن سمرة - و ذکر کرده شد حدیث ابی هریره و
حدیث جابر بن سمره که در اول یک حدیث - یهلک کسری - است - والآخر - و در اول حدیث دیگر - لتفتحن عصابة فی باب الملاحم - در باب
ملاحم - وهذا الباب خال عن الفصل الثانی ++

الفصل الثالث

+ عن ابن عباس قال حدثنی ابو سفیان بن حرب من فیه الی فی - گفت ابن عباس حدیث کرد
مرا ابو سفیان حدیثی که رسیده است از دهن وی بسوی دهن من یعنی مشافهة بی واسطه میان من و وی - قال انطلقت فی المدة التی
کانت بینی و بین رسول الله - گفت بسفر رفتم من در مدتی که بود در میان من و میان پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - مراد مدت صلح
حدیبیه است - فبینا انا بالشام اذ اجی بکتاب من النبی صلی الله علیه وآله وسلم الی هرقل - پس در اثنای آنکه من بملک شام بودم ناگاه
آمد کتاب آنحضرت بجانب هرقل بکسر ها و فتح را و سکون قاف و بکسر ها و سکون را و قاف نیز می گویند نام پادشاه روم - وکان دحیة الکلبی
جاء به - و بود دحیه کلبی بفتح دال و کسر آن که از مشاهیر صحابه است از قبیله که نام آن بنی کلب است آورده بود آن کتاب را - فدفعه الی عظیم
بصری - پس رسانید دحیه آن کتاب را بکلان و مقدم بصری که از اعاظم امرای هرقل بود و بصری بضم موحده و سکون صاد مهمله نام
شهری از شهرهای شام - فدفعه عظیم بصری الی هرقل - پس رسانید عظیم بصری بهرقل و همچنین حکم کرده بودند بدحیه که تو این را بعظیم بصری
میرسانی و وی بهرقل میرساند - فقال هرقل هل ههنا احد من قوم هذا الرجل الذی یزعم انه نبی - پس گفت هرقل آیا هست اینجا هیچ یکی
از قوم این مردی که دعوی میکند و می گوید که وی پیغمبر است - قالوا نعم - گفتند مردم آری هست اینجا یکی از قوم آن مرد که به تجارت آمده است
فدعیت فی نفر من قریش - پس خوانده شدم من در جماعه از قریش که مقدار سی کس بودند و بعضی بیست گفته - فدخلنا علی هرقل - پس
در آمدیم ما بر هرقل - فاجلسنا بین یدیه - پس نشانده شدیم ما در پیش هرقل و بلفظ فاجلسنا معلوم نیز خوانده اند یعنی امر کرد به نشاندن ما
فقال ایکم اقرب نسبا من هذا الرجل الذی یزعم انه نبی - پس گفت هرقل کدام یکی از شما نزدیکست از روی نسب ازین مرد که می گوید که وی
پیغمبر است - قال ابو سفیان فقلت انا - گفت ابو سفیان پس گفتم من نزدیک ترم در نسب ازین مرد - فاجلسونی بین یدیه - پس نشاندند
مرا در پیش هرقل - واجلسوا اصحابی خلفی - و نشاندند یاران مرا پس پشت من - ثم دعا بترجمانه - پستر خواند هرقل ترجمان خود را که زبان

وحال آنکه خنده میکند فقلت یا رسول الله ما یضحکک قال ناس من امتی عرضوا علی غزاة فی سبیل الله کما قال فی الاولی - چنانکه در بار اول
گفت که سوار میشوند بر پشت دریا مانند ملوک بر سریرها فقلت یا رسول الله ادع الله ان یجعلنی منهم قال انت من الاولین - گفت آنحضرت تو
از نخستینهائی ازینجا ظاهر میشود که جماعه که بار دوم نموده شدند جز آن جماعه بودند که در بار نخستین نموده شدند یعنی همیشه نوبت بنوبت بر دریا نشینند
و غزا کنند و تو از آن جماعه خواهی بود که در اول این کار کنند فرکبت پس سوار شد - ام حرام البحر فی زمن معاویة - بر دریا بقصد غزا در زمان
معاویه ظاهر عبارت آنست که در زمان امارت وی بود و باین رفته باجی و قاضی عیاض و اکثر بر آنند که در وقت امارت وی بود در خلافت عثمان
بن عفان در غزای قبرس سنه ثمان و عشرین کذا ذکره السیوطی - فصرعت عن دابتها حین خرجت من البحر - پس افگنده شد ام حرام بر زمین از پشت
چارپای وی هنگامی که بیرون آمد از دریا فهلکت پس هلاک شد و بمرد در راه خدا متفق علیه + ۹ + وعن ابن عباس ان ضمادا قدم مکة
روایت ست از ابن عباس که ضماد بکسر ضاد معجمه و ضم آن و دال در آخر قدوم آورد مکه را - وکان من ازد شنوءة - بفتح همزه و سکون زا و کسر
دال و فتح شین معجمه و ضم نون و همزه و تا در آخر از دیار یمن ست و این مرد در اصل از آنجا بود و میگویند که با آنحضرت پیش از بعثت آشنا بود
و یار بود و بعضی ضمام بمیم در آخر روایت کرده اند و بعضی گفته اند ضمام غیر ضماد ست و ضمام از وفد بنی سعد بن بکر بود و هر دو ابن ثعلبه اند و ضماد
بدال مردی متطبب افسونگر بود و طالب علم - وکان یرقی من هذا الریح - و بود ضماد که افسون می کرد ازین باد مراد علتی ست که از آسیب جن
میرسد و جن را ریح خوانند باعتبار آنکه دیده نمیشوند چنانکه باد فسمع سفهاء اهل مکة یقولون ان محمدا مجنون - پس شنید ضماد بیخردان اهل مکه را
که می گویند محمد دیوانه شده است - فقال لو انی رایت هذا الرجل - پس گفت ضماد اگر ببینم من این مرد را بهتر باشد لعل الله یشفیه علی یدی
شاید که خدای تعالی تندرستی دهد او را بر دست من و بسبب من - قال فلقیه - پس گفت ابن عباس پس پیش آمد ضماد آنحضرت را و دید فقال
پس گفت - یا محمد انی ارقی من هذا الریح - بدرستی من افسون میکنم ازین باد فهل لک - پس آیا هست مر ترا رغبت در افسون من و دور شدن
این علت - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ان الحمد لله - بدرستی سپاس و ستایش همه مر خدای راست
نحمده ونستعینه - حمد می گویم مر خدا را بر ذات و صفات وی و شکر میگویم بر نعمتهای وی و یاری میجویم از وی به توفیق ذکر و عبادت و طاعت
وی من یهده الله فلا مضل له - کسی که راه نماید و بمقصد برساند آنکس را خدا پس نیست هیچکس گمراه کننده و از راه برنده مر او را - ومن
یضلله فلا هادی له - و کسی که گمراه گرداند او را خدا پس نیست هیچکس راه نماینده و بمنزل مقصود رساننده او را - اشهد ان لا اله الا الله
وحده لا شریک له واشهد ان محمدا عبده ورسوله اما بعد - این کلمه بعد از شهادتین در خطبها مذکور و مشهور ست چنانکه در کتاب الجمعه گذشت
خواست آنحضرت که خطبه برخواند در وعظ و نصیحت آن شخص ولیکن همین قدر بس کرد و آنحضرت بصریح جواب ضماد گفت و این کلام خواند
که قائل این اعقل عقلا باید و توهم جنون و آسیب جن را گرد سراپرده حال وی مجال نبود و شهادت آورد بر رسالت خود اشارت بآنکه مجنون
نیست - فقال اعد علی کلماتک هؤلاء - پس گفت ضماد با آنحضرت باز بگردان و بخوان این کلمات خود را - فاعادهن علیه رسول الله
پس باز اعاده کرد و خواند این کلمات را بر ضماد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ثلث مرات - سه بار - فقال لقد سمعت قول الکهنة وقول
السحرة وقول الشعراء - پس گفت ضماد بتحقیق شنیده ام من قول کاهنان را و قول ساحران را و قول شاعران را - فما سمعت مثل کلماتک هؤلاء

گذشته بی واستخوان میرسید - و ما یصده ذلک عن دینه سوباز نمیدارد اورا آن عذاب از دین وی - واللہ لیتمن ہذا الامر - بخدا سوگند ہر آئینه
بتمام وکمال میرساند این دین و آسانی می بیند بعد از دشواری - حتی یسیر الراکب من صنعاء الی حضرموت - تا آنکه سیر میکند سوار از صنعاء
تا حضرموت که مسافت بعیدست میان این دو موضع - لا یخاف الا اللہ - و حالیکه نمیترسد آن سوار هیچکس را مگر خدا را و صنعاء
شهری ست یمن بسیار درخت و آب مشابه بدمشق و قریه ایست بر در دمشق کذا فی القاموس و حضرموت بسکون ضاد و فتح میم و بضم میم
نیز میگویند شهری مشهور بیمن جای صلحاء و عباد - آنگه گفته اند حضرموت بیت الاولیاء آن شهری میرویاند اولیاء را یعنی اولیاء از آن
زمین بسیاری خیزند و وجه تسمیه وی باین اسم آنست که صالح پیغمبر حاضر شد آنرا و مردمان وی بعضی گفته اند حاضر شد در وی موت جمیعی
او الذیب علی غنمه - یا نمی ترسد مرد مگر گرگ را بر گوسفندان خود مقصود بیان امنست از ظلم مردم بر یکدیگر چنانکه در جاهلیت بود
نه آن از حمله گرگ بر گوسفند زیرا که آن خارج از عادتست و این نیز خواهد شد لیکن در آخر زمان نزدیک نزول عیسی علیه السلام
ولکنکم تستعجلون - لیکن شما شتابی می نمایید و بی صبر میکنید - رواه البخاری ۸۰۲ + و عن انس قال کان رسول اللہ صلی اللہ
علیه وآله وسلم یدخل علی ام حرام بنت ملحان فتطعمه و کانت ام حرام تحت عبادة بن الصامت فدخل علیها یوما فاطعمته و جعلت تفلی رأسه
فنام رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم ثم استیقظ وهو یضحک قالت فقلت ما یضحکک یا رسول اللہ قال ناس من امتی عرضوا علی غزاة فی سبیل اللہ
یرکبون ثبج هذا البحر ملوکا علی الاسرة او مثل الملوک علی الاسرة شک اسحاق قلت ادع اللہ ان یجعلنی منهم فدعا لها ثم وضع رأسه فنام
ثم استیقظ وهو یضحک قلت ما یضحکک یا رسول اللہ قال ناس من امتی عرضوا علی غزاة فی سبیل اللہ کما قال فی الاول قالت فقلت ادع اللہ
ان یجعلنی منهم قال انتم من الاولین فرکبت البحر فی زمان معاویة فصرعت عن دابتها حین خرجت من البحر فهلکت رواه البخاری ۸۰۳ +
و عن انس قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم یزور ام حرام بنت ملحان و کانت ام حرام تحت عبادة بن الصامت فدخل یوما علیها فاطعمته
و جعلت تفلی رأسه فنام ثم استیقظ وهو یضحک قالت فقلت ما یضحکک یا رسول اللہ قال ناس من امتی عرضوا علی یرکبون البحر ملوکا علی الاسرة
او مثل الملوک علی الاسرة شک اسحاق قلت ادع اللہ ان یجعلنی منهم فقال انت من الاولین فغزت البحر فی زمان معاویة فخرجت عن دابة لها حرون
فصرعت عنها فقتلها رواه البخاری ۸۰۴ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم اول جیش من امتی یغزون البحر قد اوجبوا
قال ابن عبد الوهاب یعنی اول جیش یغزو البحر قد اوجبوا رواه البخاری ۸۰۵ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم
اول جیش یغزو البحر قد اوجبوا رواه البخاری ۸۰۶ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم اول جیش یغزو البحر
قد اوجبوا رواه البخاری ۸۰۷ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم اول جیش یغزو البحر قد اوجبوا رواه البخاری ۸۰۸ +
و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم اول جیش یغزو البحر قد اوجبوا رواه البخاری ۸۰۹ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیه وآله وسلم اول جیش یغزو البحر قد اوجبوا رواه البخاری ۸۱۰ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم
اول جیش یغزو البحر قد اوجبوا رواه البخاری ۸۱۱ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم اول جیش یغزو البحر
قد اوجبوا رواه البخاری ۸۱۲ + و عن ابی هریرة قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم اول جیش یغزو البحر قد اوجبوا رواه البخاری ۸۱۳ +

احدکم یوم یلقاه - و هر آئینه پیش می آید خدا را یکی از شما روزی که پیش می آید یعنی روز قیامت - ولیس بینه وبینه ترجمان یترجم له - و حال آنکه نیست
میان وی و میان خدا کسی که بیان کند و تفسیر نماید برای وی و ترجمان بفتح تا و ضم جیم و بفتح هر دو و ضم هر دو کسی که تعبیر میکند کلام را
از زبانی دیگر و مراد اینجا مفسر و مبین ست - فلیقولن الم ابعث الیک رسولا فیبلغک - پس هر آئینه می گوید خدای تعالی آیا نفرستادم
بسوی تو پیغمبری را تا که برساند ترا احکام دین را و حضور روز قیامت را - فیقول بلی - پس میگوید آری فرستادی رسول را - فیقول الم
اعطک مالا وافضل علیک - پس میگوید خدای تعالی آیا ندادم ترا مالی را و آیا افضال نکردم و فزونی نکردم در رزق بر تو - فیقول بلی
پس میگوید بنده آری دادی مال و فزونی کردی - فینظر عن یمینه فلا یری الا جهنم - پس نگاه میکند آنکس جانب راست خود پس نمی بیند مگر
دوزخ را - وینظر عن یساره فلا یری الا جهنم - پس نگاه میکند آنکس جانب چپ خود پس نمی بیند مگر دوزخ را - اتقوا النار ولو بشق
تمرة - پرهیز کنید آتش دوزخ را یعنی بتصدق و اگرچه بنصف خرما باشد و شی قلیل بود - فمن لم یجد فبکلمة طیبة - پس کسی که نیابد شق
تمره را پس بسخن خوب و نرم که بسائل گوید که خوشحال گردد بدان مادام که در آن مداهنت در دین نبود - قال عدی فرایت الظعینة
ترتحل من الحیرة حتی تطوف الکعبة - گفت عدی پس دیدم زن هودج نشین را که کوچ میکرد از حیره تا آنکه طواف کند کعبه را - لا تخاف
الا الله - نمی ترسد مگر خدا را چنانکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم فرموده بود - کنت فیمن افتتح کنوز کسری ابن هرمز - و بودم من میان
کسانی که بگشادند گنجهای کسری پسر هرمز بن نوشیروان را - ولئن طالت بکم حیوة لترون ما قال النبی ابو القاسم - و هر آئینه اگر دراز گردد
بشما زندگانی هر آئینه می بینید چیزی که گفته است پیغمبر ابو القاسم صلی الله علیه وآله وسلم یخرج ملاء کفه - که بیرون می آرد مر سیم و زر را
و می جوید کسی را که قبول کند آنرا پس نیابد کسی را که قبول کند وفات عدی بن حاتم در سنه سبع وستین او ثمان او تسع وستین است
پیش از زمان عمر بن عبد العزیز - رواه البخاری + + وعن خباب - بفتح خاء معجمه و تشدید موحده - بن الارت - بفتح همزه و را در آخر تاء
فوقانیه مشدده صحابی ست اسلام آورد پیش از در آمدن آنحضرت دار ارقم را - قال - گفت خباب - شکونا الی النبی - گله کردیم
ما بسوی پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم وهو متوسد بردة فی ظل الکعبة - و حال آنکه آنحضرت زیر سر نهاده بود گلیمی را در سایه کعبه افتاده
وساده بکسر بالین و برد بضم گلیم مخطط - وقد لقینا من المشرکین شدة - و حال آنکه بتحقیق یافتیم ما از مشرکان سختی و عذاب - فقلنا
الا تدعو الله - پس گفتیم ما آیا دعا نمی کنی خدا را برین کافران و ظالمان - فقعد وهو محمر وجهه - بنشست آنحضرت و حال آنکه سرخ
شده است روی مبارک وی بجهت حالتی که عارض شد او را از شنیدن ظلم و بی اندامی کافران یا بجهت بی صبری کردن مسلمانان
و شکایت نمودن از کافران و این مناسب تر ست بقول وی که - وقال - گفت آنحضرت - کان الرجل فیمن کان قبلکم یحفر له فی الارض
بود مرد در میان آن کسانیکه بودند پیش از شما که کنده می شد مر آن مرد را گوی در زمین - فیجعل فیه - پس گردانیده میشود آن مرد
در آن گو - فیجاء بمنشار فیوضع فوق راسه - پس آورده میشد اره پس نهاده میشد اره بالای سر آن مرد - فیشق باثنین - پس شگافته
می شد بدو پاره - فما یصده ذلک عن دینه - پس باز نمیداشت آن مرد را آن عذاب کردن از دین وی - ویمشط بامشاط الحدید - و شانه
کرده میشد مردی بشانهای آهن - ما دون لحمه من عظم وعصب - چیزی که ته گوشت ست از استخوان و پی یعنی شانه از جهت تیزی و سختی از گوشت

رضی اللہ عنہ گفت ابوجہل لعنۃ اللہ علیہ یا خاک آلودہ میگردانند محمد روے خود را میان شما و تعفیر خاک آلود کردن روے در خاک غطا نیدن روے
کنایت ست از سجود و گردن ذلیل نعم پس گفتہ شد آری تعفیر میکنند فقال واللات والعزی لئن رایتہ لیفعلن ذلک پس گفت آن ملعون سوگند
بلات و عزی ہر آئینہ اگر ببینم من او را کہ میکند آنرا یعنی سجدہ را۔ لاطئن علی رقبتہ ہر آئینہ پای بر گردن وی و لکدہ زنم میان شانہ رسول اللہ
پس آمد ابوجہل پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وہو یصلی و حال آنکہ آنحضرت نماز می گزارد۔ زعم لیطا علی رقبتہ طمع کرد و خواست کہ پای بر
کند بر گردن آنحضرت۔ فما فجیھم منہ الا وھو ینکص علی عقبیہ و یتقی بیدیہ پس ناگہاں آمد آن ملعون ناگہاں مردم را از آنحضرت مگر آنکہ وی پس میرود بر ہر دو
پاشنہ و بر ہر دو دست خود یعنی چون آمد و برگشت و چنان ظاہر میشد کہ گویا آفتے بوی میرسد کہ بہر دو دست خود آنرا باز میدارد۔ فقیل لہ
مالک۔ پس گفتہ شد او را چہ کار می کنے و چہ شدہ است ترا کہ بری گردی و چہ چیز را بدستہا از خود باز میداری فقال ان بینی وبینہ لخندقا من نار
پس گفت بدرستے میان من و میان آنحضرت خندقی ست از آتش خندق بفتح خاء و ال گودی گرداگرد شہر معرب کندہ۔ وھولا و میان من و
وی ترسی ست۔ و اجنحۃ و بازوہا ست یعنی از فرشتگان۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم لو دنا منی لاختطفتہ الملائکۃ
عضوا عضوا۔ اگر نزدیک شدے مرا ابوجہل از من ہر آئینہ می ربودند او را فرشتگان چنانکہ ہر عضو او جدا جدا ببرند رواہ مسلم ۹۰ + وعن عدی بن
حاتم قال بینا انا عند النبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اذ اتاہ رجل۔ روایت ست از عدی بن حاتم جواد مشہور کہ بعد از بدر آمد و اسلام آورد و صحابی شد
گفت در اثنای آنکہ من نزد آنحضرت بودم ناگاہ آمد او را مردے تشکی الیہ الفاقۃ پس شکایت کرد آن مرد بسوی آنحضرت فاقہ و احتیاج خود را و تشنگی را
ثم اتاہ آخر تشکی الیہ قطع السبیل پس بیشتر آمد آنحضرت را مرد دیگر پس گلہ کرد بسوی وی راہ زنی را کہ واقع میشود در بلاد۔ فقال پس گفت آنحضرت
یا عدی ہل رایت الحیرۃ۔ ای عدی آیا دیدی تو حیرہ را بکسر حاء و سکون تحتانیہ و راء نام شہری قدیم ست نظر کوفہ و نام محلہ ایست بہ نیشاپور
فان طالت بک حیوۃ فلترین الظعینۃ ترتحل من الحیرۃ۔ پس اگر دراز گردد بتو زندگانی پس ہر آئینہ ببینی تو زنی نشستہ در ہودج را کہ کوچ میکند
از حیرہ حتی تطوف بالبیت۔ تا طواف کند بکعبہ یعنی از حیرہ بمکہ میرود و لا تخاف احدا الا اللہ۔ در حالیکہ نمی ترسد ہیچ کسے را مگر خدا را این زاید در
جواب مرد کہ فرمودند کہ گلہ از بی امنی و راہ زنی کرد و در جواب از شکایت مردی از فقر و فاقہ فرمودند و خطاب ہم بعدی بن حاتم کردند کہ در مجلس شریف
حاضر بود۔ و لئن طالت بک حیوۃ لتفتحن کنوز کسریٰ۔ و ہر آئینہ اگر دراز شد بتو زندگانی مے بینے کہ گشادہ میشود گنجہای کسریٰ بادشاہ فارس
و تصیر فی ایدیکم۔ و بیایند بدست شما یعنی بدست مسلمانان۔ و لئن طالت بک حیوۃ لترین الرجل یخرج ملء کفہ من ذہب او فضۃ۔ و اگر دراز شود بتو حیات ہر آئینہ می بینے
مردرا کہ بیرون می آرد از آن مرد پری کف دست خود از زر یا سیم یطلب من یقبلہ منہ می جوید کسے را از فقرا کہ قبول کند آنرا۔ فلا یجد احدا یقبلہ منہ
پس نمی یابد ہیچ یکے را کہ قبول کند آنرا از وی از جہت عدم فقر و احتیاج و گرفتن زر و سیم برای رفع حاجت ست و چون حاجت نباشد گرفتن
زر و سیم برای چہ باشد و گفتہ اند کہ این حال در آخر زمان خواہد بود در زمان نزول عیسی علیہ السلام چنانکہ در حدیث آمدہ است و در باب نزول عیسی
گذشت و بعضی گفتہ اند کہ مثل این در زمان دولت عمر بن عبد العزیز رضی اللہ عنہ نیز بوجود آمد کہ مصدوق این حدیث گشت و جزم کردہ بیہقی
بین معنی و ظاہر عبارت و لئن طالت بک حیوۃ ترین بہ مدین ست فقد برد اللہ علم و چون بشارت داد آنحضرت بہ وسعت رزق و فراغ
عیشت اندار کرد بشدت محنت و ضیقت تا جمع کند میان بشارت و انذار چنانکہ شان مقام نبوت ست پس فرمود و لیتمن اللہ

بتفصیل ذکر کرده ایم و اختلاف کرده اند که شق صدر شریف و غسل قلب مبارک وی مخصوص باوست صلی الله علیه وآله وسلم یا مر پیغمبران دیگر
نیز واقع شده و از ابن عباس در خبر تابوت سکینه آمده که گفت در وی طشتی بود که شسته شده بود در وی قلوب انبیا صلوة الله وسلامه
علیهم اجمعین ۲ وعن جابر بن سمرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انی لاعرف حجرا بمکة کان یسلم علی قبل ان ابعث
گفت آنحضرت بدرستی هر آینه می شناسم من سنگی را که در مکه است بود که سلام میکرد بر من پیش از آن که مبعوث شدم من - انی لاعرفه الآن
بدرستی من می شناسم آن سنگ را اکنون بعضی گویند که مراد حجر اسود است و اکثر بر آنند که آن حجریست که بازراست در کوچه که در آنجا اثر مرفق
آنحضرت است در طریق بیت خدیجه یزار و یتبرک به - شیخ ابن حجر مکی گفته که این متوارث آمده از اهل مکه خلفا عن سلف و آن کوچه را
زقاق الحجر می گویند بضم زای و قاف بمعنی کوچه - رواه مسلم ۳ وعن انس قال ان اهل مکة سالوا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
ان یریهم آیة - گفت انس که اهل مکه طلبیدند از آنحضرت که بنماید ایشان را معجزه که نشان صدق وی گردد در دعوی نبوت
فاراهم القمر شقتین - پس نمود ایشان را ماه را دو پاره باشارت دست - حتی راوا حراء بینهما - تا آنکه دیدند کوه حرا را میان آن دو پاره
ماه متفق علیه ۴ وعن ابن مسعود قال انشق القمر علی عهد رسول الله - شگافته شده ماه در زمان پیغمبر خدا - فرقتین دو پاره
فرقة فوق الجبل - یک پاره بالای کوه - وفرقة دونه - و پاره دیگر زیر کوه و در روایتی فلقتین بلام آمده است فقال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم اشهدوا - پس گفت آنحضرت بکافران که این معجزه از و طلبیده بودند حاضر شوید و ببینید و گواه شوید
متفق علیه - بدانکه انشقاق قمر بتحقیق واقع شده مر آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم و روایت کرده اند آنرا جمعی کثیر از صحابه
و تابعین و روایت کرده اند از ایشان جم غفیر از ائمه حدیث و علامه ابن سبکی در شرح مختصر ابن حاجب گفته که صحیح نزد من آنست
که انشقاق قمر متواتر است و مرویست در صحیحین و جز آن از طرق کثیره چنانکه شبهه را قطعا بدان راه نیست - کذا نقل فی المواهب
اللدنیة - و مفسران اجماع دارند که مراد در کریمه - اقتربت الساعة وانشق القمر - همین انشقاق است که بمعجزه آنحضرت واقع شد نه آنکه
در قیامت واقع شود و سیاق آیت که فرموده - وان یروا آیة یعرضوا ویقولوا سحر مستمر - دلالت دارد بر آن و انکار کرده اند این
معجزه را بعضی از مبتدعه و متفلسفه باعتقاد آنکه خرق و التیام بر فلکیات محال است و نمیدانند این جهال که افلاک هم مخلوق پروردگار
تعالی اند و مسخر قدرت کامله اویند چنانکه در هم پیچد اینها را روز قیامت و بعضی از ملاحده می گویند که اگر این واقع بودی آنرا عوام و خواص
مردم نقل کردندی و تمام اهل زمین در دیدن آن شریک بودندی و دیدن آن مخصوص باهل مکه نبودی و ارباب تواریخ بتواتر آنرا نقل
کردندی جوابش آنست که چون طلب کرده بودند قومی مخصوص بایشان نمود و مقصود از معجزه نمودن و الزام دادن و در نظر ایشان
در آوردن بود و نیز در شب بود و لحظه بیش نبود و مردم در خواب بودند و تواند که قمر در آن وقت در بعضی منازل بوده باشد که به بعضی
اهل آفاق ظاهر شده و در بعضی دیگر ظاهر نشده باشد چنانکه خسوف را بعضی از اهل بلاد می یابند و بعضی نه با آنکه در روایات آمده است
که مسافران که از نواحی زمین در آن زمان رسیدند خبر دادند و نقل آن متواتر است بی شبهه کتب سیر و تواریخ بدان مملو گو هرگز کافران
و منکران نقل نکنند و منکر شوند نه بیان ندارد ۵ وعن ابی هریرة قال قال ابو جهل یعفر محمد وجهه بین اظهرکم - گفت ابو هریره

فذثروني پس بپوشید مرا بجامہ وصبوا علی ماء باردا و بریزید بمن آب سرد کہ در وقت غشی و بیہوش آمدن تاثیرے قوی دارد فنزلت یا ایہا المدثر قم فانذر و ربک فکبر و ثیابک فطہر والرجز فاہجر تفسیر این در فصل اول در حدیث جابر گذشت و ذلک قبل ان تفرض الصلوٰۃ و این پیش ازان ست کہ فرض کردہ شود نماز متفق علیہ و گفتہ اند کہ در بیخا اشتباہ حال ست بر راوی و صواب آنست کہ اول ما انزل اقرأ باسم ربک ست و یا ایہا المدثر نزول او بعد از فترت وحی ست و شاید کہ راوے این حدیث اختصار کرد قصہ را و طی کرد ذکر نزول اقرأ را یا مشتبہ شد امر بردی باغطاط یا نسیان و حقیقت حال آنست کہ در فصل اول گذشت ۱۰ +

باب علامات النبوۃ

علامت و معلم بفتح و ضم تحتین در اصل نشان کہ بر سر راہ نہند و مراد بیخا نشانہا ست کہ دلالت کند بر پیغمبرے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از صفات و اخلاق و فضائل و شمائل و افعال و احوال آنحضرت کہ عاقل متفرس کہ دران نظر کند استدلال کند بر نبوت و آنچہ در کتب سابقہ و سماویہ از صفات و احوال وی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نوشتہ شدہ نیز ازین قبیل ست و شک نیست کہ معجزات ہم علامات نبوت ست و معلوم نشد کہ مؤلف کرد و باب عقد کرد یکے را علامات نبوت و دیگرے را معجزات بچہ وجہ ست و وجہ فرق نہادن میان علامت و معجزہ با آنکہ در ہر دو باب خوارق ذکر کردہ و بجہے موجہ بجاے آن ظاہر نشدہ و در شرح تقریر این سخن بتفصیل کردہ شدہ است ۹ +

الفصل الاول وعن انس ان رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اتاہ جبرئیل وہو یلعب مع الصبیان روایت ست از انس کہ آنحضرت آمد او را جبرئیل حال آنکہ آنحضرت بازی میکرد با کودکان و بود در میان ایشان و این در وقتے بود کہ نزد علیمہ بود کہ مرضعہ او ست فاخذہ فصرعہ پس گرفت جبرئیل آنحضرت را و بینداخت او را بزمین فشق عن قلبہ پس بشگافت دل او را فاستخرج منہ علقۃ پس بیرون آورد ازدل وی پارۂ خون بستہ غلیظ سیاہ کہ اصل مفاسد و معاصی میباشد فقال ہذا حظ الشیطان منک پس گفت جبرئیل کہ این نصیب شیطان ست از تو ثم غسلہ فی طست من ذہب بمثل ثم لامہ بمثل ثم اعادہ فی مکانہ پس بشست او را در طشتے از زر بہ مثل تعظیم و تکریم وی و استعمال ذہب را کہ درین دنیا منع کردہ اند نزد بہ جہت امتحان و ابتلاست او را در آخرت آن از اوانی بہشت ست و اکثر از انچہ واقع شدہ دران وقت و در شب معراج از عالم غیب و احوال آن جہانست و حال آنکہ آنحضرت آنرا استعمال نکردہ و انتفاع بدان نہ نمودہ بجاے زمزم شستند بآب زمزم و گفتہ اند ازینجا معلوم میشود کہ آب زمزم بہترین آبہاست اگرچہ آب بہشت باشد چہ اگر آب دیگر افضل ترازان بودے آنرا شستندے ثم لامہ بمثل پس بپیچید او را در جامہ و دوخت دل او را و اعادہ فی مکانہ و باز نہاد او را در جاے خود و جاء الغلمان یسعون الی امہ و آمد بدان کودکان کہ ہمراہ او بودند دوان نزد مادر آنحضرت یعنی مرضعہ مراد مادر رضاعی او از مادر وے آنحضرت را کہ شیر میداد او را فقالوا ان محمدا قد قتل پس گفتند آن کودکان کہ محمد بتحقیق کشتہ شد فاستقبلوہ وہو منتقع اللون بفتح قاف پس پیش آمدند مردم آنحضرت را و حال آنکہ آنحضرت متغیر رنگ ست فی الصراح انتقاع گونہ روی برگشتن قال انس فکنت ارمی اثر الخیط فی صدرہ گفت انس پس بودم من کہ می دیدم اثر دوختہ را در سینۂ آنحضرت و مخیط در اصل بمعنی سوزن ست رواہ مسلم بدانکہ شق صدر شریف چہار بار واقع شدہ نخست در صغر سن نزد علیمہ دوم در دہ سالگی سوم در نزد بعثت چہارم در شب معراج وقتیکہ جبرئیل مطلب کرد آمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در شرح آنرا

ابو عبیده بن الجراح بدندانهای خود آنرا برکند و دندان او برآمد و مالک بن سنان خون آنحضرت را بمکید آنحضرت فرمود هر که خون را بمکید
واجب شد او را جنت فجعل یسلت الدم عنه پس گشت آنحضرت که پاک می کند خون را از خود و سلت لب کاسه بانگشت پاک کردن و دور کردن
زن خضاب را از دست - ویقول و می گفت آنحضرت کیف یفلح قوم شجوا راس نبیهم وکسروا رباعیته چگونه رستگار شوند گروهی که شکستند
سر پیغمبر خود را و شکستند دندان او را و آورده اند که علی مرتضی بسر خود آب آورد و فاطمه زهرا نمد پاره سوخت و در زخم نشاند و در بعضی روایات
آمده است که چون در آنحضرت تغیری بحکم بشریت راه یافت این آیت نازل شد لیس لک من الامر شیء او یتوب علیهم او یعذبهم فانهم ظالمون
و نیز آمده که آنحضرت خون را پاک میکرد و می گفت اگر قطره از وی بر زمین افتد فرود می آید بر ایشان عذاب از آسمان و فرمود اللهم اغفر لهم
فانهم لا یعلمون - رواه مسلم ۱۳ + وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اشتد غضب الله علی قوم فعلوا بنبیه
گفت آنحضرت سخت شد خشم خدا بر قومیکه کرده اند به پیغمبر وی که فرستاده شد بر ایشان یشیر الی رباعیته - اشارت می کرد آنحضرت
باین فعل بسوی دندان خود و شکسته شدن آن از دست ایشان و فرمود - اشتد غضب الله علی رجل یقتله رسول الله سخت ست غضب
خدا بر مردی که بکشد او را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فی سبیل الله - در راه خدا احتراز کرد از قتل بحد و قصاص مراد برسول الله یا ذات
شریف خود را داشته یا هر پیغمبر را زیرا که کشتن پیغمبر حق ست و محل اشتباه نه پس مقتول وی واجب القتل و دوزخی ست بی شبه - متفق علیه

وهذا الباب خال عن الفصل الثانی - و این باب خالی ست از فصل ثانی

الفصل الثالث

+ عن یحیی بن ابی کثیر - از اعلام تابعین و ثقات ایشان ست و از عباد علما و اثبات ست ایوب گفت
که باقی نماند بر روی زمین مثل یحیی بن ابی کثیر - قال سالت ابا سلمة بن عبد الرحمن - گفت یحیی پرسیدم ابا سلمه پسر عبد الرحمن بن عوف را
که وی از کبار تابعین و مشاهیر علماست و از فقهای سبعه است - عن اول ما نزل من القرآن - از نخستین چیزی که فرود آمده از قرآن
قال یا ایها المدثر - گفت نخستین چیزی که فرود آمده از قرآن یا ایها المدثر ست قلت یقولون اقرأ باسم ربک - گفت یحیی گفتم میگویند
که اول آنچه نازل شد اقرأ باسم ربک الذی ست - قال ابو سلمة سالت جابرا عن ذلک - گفت ابو سلمه سوال کردم من جابر را از آن یعنی
وی نیز جواب گفت چنانکه من گفتم - وقلت له مثل الذی قلت لی - و گفتم مر او را مانند آنچه گفتی تو مرا که می گویند اول ما نزل اقرأ باسم
ربک ست - فقال لی جابر لا احدثک الا بما حدثنا رسول الله - پس گفت مرا جابر حدیث نمی کنم ترا مگر بآنچه حدیث کرد ما را پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم قال - حدیث که آنحضرت کرد این ست که گفت - جاورت بحراء شهرا - مجاورت کردم و خلوت گزیدم بغار حرا
یک ماه - فلما قضیت جواری هبطت - پس هنگامی که گزاردم و تمام کردم خلوت و اعتکاف خود را فرود آمدم از کوه - فنودیت - پس
آواز کرده شدم من - فنظرت عن یمینی فلم ار شیئا - پس نگاه کردم من از جانب راست خود پس ندیدم چیزی را - ونظرت عن شمالی
فلم ار شیئا - و نگاه کردم جانب چپ خود پس ندیدم چیزی را - ونظرت عن خلفی فلم ار شیئا - و نگاه کردم جانب پس خود پس ندیدم چیزی را
فرفعت راسی - پس برداشتم من سر خود را نگریستم جانب بالا - فرایت شیئا - پس دیدم چیزی را عبارت از فرشته که خبر داد به نبوت تا آخر قصه
فاتیت خدیجة - پس آمدم خدیجه را - فقلت - پس گفتم بجهت شدت خوف و دهشت که بمن سرایت کرده و راه یافته بود - دثرونی - بجامه پیچید مرا

نفس خود را علی ابن عبد یالیل بن کلال فلم یجبنی الی ما اردت پس پاسخ نداد مرا آنچه خواستم یعنی قبول نکرد دعوت اسلام را و جاهلان و بی خردان
آن مکان ایذاها کردند و آنحضرت را سنگها زدند و خون آلوده ساختند فانطلقت وانا مهموم پس رفتم و روان شدم من حال آنکه اندوهگینم
علی وجهی رفتم بر روی خود یعنی حیران و مغمومم که در نمی یابم که کجا روی می آرم بیت ز در اغیار و از دیوار سنگ بار می بارد * بلای
دردمندان از در و دیوار می بارد * فلم استفق الا بقرن الثعالب پس بهوش نیامدم مگر بموضعی که نام وی قرن الثعالب است بفتح قاف
و سکون را و نون که آنجا میقات اهل نجد است و آنرا قرن المنازل نیز گویند فرفعت راسی پس برداشتم من سر خود را فاذا انا بسحابة
قد اظلتنی پس ناگاه من ملابس مقرون با بری ام که بتحقیق سایه کرده است مرا فنظرت فاذا فیها جبرئیل پس نگاه کردم پس ناگاه
در آن سحابه جبرئیل است فنادانی پس آواز داد مرا جبرئیل فقال ان الله قد سمع قول قومک پس گفت بدرستی خدای تعالی شنید
سخن قوم ترا وما ردوا علیک و شنید آنچه رد کردند بر تو و جواب بر تو دادند بتکذیب و سختی و درشتی ولقد بعث علیک ملک الجبال
و هر آینه بتحقیق فرستاده است بر تو فرشته کوهها را یعنی فرشته که کوههای روی زمین حواله اوست لتامره بما شئت فیهم تا بفرمائی
تو آن فرشته را به چیزی که می خواهی تو در قوم خود از عذاب و هلاک و پست و زیر کردن ایشان در میان کوهها قال گفت آن حضرت
فنادانی ملک الجبال پس آواز داد مرا فرشته کوهها فسلم علی پس سلام کرد بر من فقال پس گفت آن فرشته یا محمد ان الله
قد سمع قول قومک ای محمد بدرستی خدای تعالی بتحقیق شنید سخن قوم ترا وانا ملک الجبال و من فرشته کوهها ام و کوهها حواله من است
قد بعثنی ربک الیک بتحقیق فرستاده است مرا پروردگار تعالی بسوی تو لتامرنی بامرک تا امر کنی تو مرا بامر خود و هر چه فرمائی بکنم
ان شئت ان اطبق علیهم الاخشبین اگر بخواهی تو که بر هم زنم بر ایشان هر دو کوه را که اخشبین اند اخشبین بخاء معجمه و شین معجمه
و بای موحده نام دو کوه که مکه میان آنها آبادان است فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بل ارجو ان یخرج الله من اصلابهم
من یعبد الله وحده لا یشرک به پس گفت آنحضرت نمی خواهم هلاک ایشان بلکه امیدوارم که بیرون آرد خدای تعالی از پشتهای ایشان
کسی را که پرستد خدا را تنها و شرک نیارد بوی متفق علیه ۱۲ وعن انس ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کسرت رباعیته یوم احد
روایت است از انس که آنحضرت شکسته شد یکی از چهار دندان مبارک وی که آنرا رباعیه میگویند روز احد و رباعیه بفتح را و تخفیف یا
بر وزن ثمانیه چهار دندان که میان ثنایا و انیاب است دو بالا و دو پایان پس دندان یعنی سفلی شکسته شد و لب پایان نیز مجروح
گشت و شکسته شدن دندان نه بآن معنی که از بیخ افتاده باشد و در دندانها رخنه پیدا شده باشد بلکه پاره از آن جدا شد و این
از دست عتبه بن ابی وقاص بود برادر سعد بن ابی وقاص و در اسلام و صحبت وی اختلاف است و از اولاد وی هر که زائیده می شد
چون ببلوغ میرسید دندان پیش افتاده می بود وشج فی راسه و شکستگی کرده شد در سر مبارک وی شجه بفتح شین و تشدید جیم
شکستگی در سر و در بعضی روایات در جبهه آمده آورده اند که هزبری از کوه فرود آمد و فاعل آنرا پاره پاره کرد و چیزهای دیگر نیز رسید
کافران در میدان گوها کنده بودند اسپ آنحضرت در آن افتاده پس طلحه بن عبید الله آمد و آنحضرت را در کنار گرفت و برداشت و
فرمود اوجب طلحة یعنی واجب گردانید طلحه برای خود بهشت را و حلقه خود که بر سر داشت در رخسار شریف در رفت چنان که

این دعا را - وکان اذا دعا دعا ثلثا - و بود آنحضرت چون دعا می کرد و می خواند خدای تعالی را دعا میکرد سه بار - واذا سال سال ثلثا - و چون
سوال میکرد و می طلبید چیزی را از خدای تعالی سوال میکرد سه بار و بعد از آنکه علی العموم دعا کرد بخصوص این اشقیا که شقی ازلی بودند نیز پیش کشید
و گفت - اللهم علیک بعمرو بن هشام - نام ابی جهل لعین ست - و عتبة بضم عین و سکون تا - بن ربیعة - بفتح را - و شیبة بفتح شین و سکون یا
بن ربیعة - هر دو برادران اند - والولید بن عتبة بضم عین و سکون فوقانیه - و امیة بن خلف بفتح خا و لام - و عتبة بن ابی معیط و عمارة -
بضم عین و تخفیف میم - بن الولید - این اشقیا بودند که سرگروه مشرکان و موذیان بودند و آنحضرت بر ایذای ایشان بسیار صبر کرد و تحمل ورزید
و چون وقت آمد و فرمان الهی در رسید بجزای عمل خود رسیدند و کار بامضا کشید بیت لطف حق گرچه مواسا ها کند + چون که از حد بگذرد
رسوا کند + قال عبد الله - گفت عبد الله بن مسعود که راوی این حدیث ست - فوالله لقد رایتهم صرعی یوم بدر - پس بخدا سوگند هر آینه
بتحقیق دیدم ایشان را هلاک شده و بر زمین افتاده روز جنگ بدر - ثم سحبوا الی القلیب - پستر کشیده شدند و انداخته شدند بسوی چاه - قلیب بدر
چاه که در بدر بود فی الصراح قلیب چاهی سر گردنا گرفته - ثم قال رسول الله - پستر گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم واتبع اصحاب القلیب لعنة
و در پی فرستاده شد این جماعه را که در چاه انداخته شدند لعنت و خطاب کرد آنحضرت بایشان که ما وعده خدا راست یافتیم شما هم یافتید و تتمه کلام
در کتاب الجهاد گذشت و انداختن این همه مشرکان باعتبار اغلب ست و الا می گویند که عمارة بن الولید در بدر نبود بلکه در حبشه مرد و عقبة بن ابی معیط
بعد از رجوع از بدر کشته شد و امیة بن خلف بسبب آماس کردن و گران شدن وی در چاه انداخته نشد چنانچه در کتب سیر مذکور ست متفق علیه
بدانکه درین حدیث اشکال کرده اند که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم چون در نماز بر جا ماند با وجود اصابت نجاست بر پشت شریف وی و جواب داده اند
که آنحضرت ندانست که چه چیز بر پشت وی نهاده اند پس بر جای خود مانده و بحث کرده اند که پس چرا بعد از علم نجاست قضا نکرد پس شافعیه جواب
میگویند که نماز نفل بود و شاید در وقتی دیگر اعاده کرده باشند و اگر فرض بود هم وقت موسع بود کرده باشند و لیکن میگویند که اگر می کردند نقل
کرده میشد زیرا که نماز فرض بجماعت می کنند و حال آنکه هیچکس نقل نکرد و بعضی می گویند که کسی را که حادث شده او را در اثنای نماز آنچه که
در ابتدا مانع انعقاد ست فاسد نمی گردد نماز او و باین حدیث استدلال می کنند بر آن و بخاری نیز همبرین ست و عمل ابن عمر نیز همچنین بود والله اعلم
چون میدید بر جامه خود خونی در نماز می نهاد جامه را از بر وی گذشت در نمازی که می گزارد + ۱۱ + وعن عائشة انها قالت - روایت ست
از عائشه که بدرستی عائشه گفت - یا رسول الله هل اتی علیک یوم کان اشد من یوم احد - آیا آمده بر تو روزی که بود سخت تر از روز احد سختیها
بآنحضرت رسیده بود که دندان شریف مجروح شد و میخ خود در رخساره مبارک خلید و چیزهای دیگر که در حدیث آینده بیاید - فقال لقد لقیت
من قومک - پس گفت آنحضرت هر آینه بتحقیق دیدم از قوم تو آنچه دیدم - وکان اشد ما لقیت منهم یوم العقبة - و بود سخت ترین آنچه دیدم ازین
قوم روز عقبه است عقبه بفتحات راه میان کوه و ظاهر آنست که مراد بعقبه مکانی ست که در منا ست و جمره بدان مضاف ست و او را جمرة العقبه
میگویند چنانکه در کتاب الحج گذشت و آنحضرت در موسم حج آنجا ایستاد و قبائل را دعوت کرد چنانکه عادت شریف بود که در مواسم و مجامع
دعوت می کرد و مردم را ترغیب و ترهیب مینمود آنحضرت از آنجا بجانب ثقیف رفت و ابن عبد یالیل به تحتانیه بعد وی الف بعد از وی
لام مکسور قبل تحتانیه بن کلال بضم کاف شخصی بود از رؤسای ثقیف او را نیز دعوت کرد چنانکه فرمود - اذ عرضت نفسی - وقتی که عرض کردم

اکنتم مصدقی - آیا ہستید شما راست گوداننده مراد ازین خبر - قالوا نعم - گفتند آری ہستیم راست گوداننده تو - ما جربنا علیک الا الصدق - تجربه نکرده ایم و نیافته ایم بر تو مگر راستے را - قال فانی نذیر لکم بین یدی عذاب شدید - گفت آنحضرت پس بدرستیکه من ترساننده ام مر شما را میان دو دست عذاب سخت یعنی مے ترسانم کہ عذاب شدید بشما الا پیش آمدنی ست - قال ابولهب تبا لک - گفت ابولهب زیان و هلاک باد ترا - الهذا جمعتنا - آیا برائے ہمین فراہم آوردے تو ما را - فنزلت پس فرود آمد سورۂ تبت یدا ابی لهب و تب - هلاک باد ہر دو دست ابی لهب و هلاک شد - و لفظ یدا بصیغه تثنیه ست و در بعضی روایات آمده است کہ ابولهب بہر دو دست خود سنگے برگرفت و بجانب آنحضرت انداخت و این حدیث صریحا دلالت میکند بر آنکه سورۂ تبت بعد از نزول آیه و انذر عشیرتک الاقربین بوده است و این باب تفسیر الناس ست گذشته است متفق علیه ۱۰ + و عن عبد الله بن مسعود قال بینما رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم یصلی عند الکعبة سوا شای آنکه آنحضرت نماز می گزارد نزد خانه کعبه - و جمع قریش فی مجالسهم و حال آنکه جماعتے از قریش در مجلسهاے خود بودند کہ در حرم داشتند ساقوا قال قائل - ناگاه گفت گوینده و در روایت بخاری قائل منهم یعنے گوینده از قریش و در روایت بخاری این نیز زیادت کرده کہ گفت گوینده - الا تنظرون الی هذا المرائی - آیا نگاه نمی کنید بسوے این ریاکننده یعنی آنحضرت و گوینده این سخن ابوجهل بود لعنة الله علیه کہ گفت - ایکم یقوم الی جزور آل فلان - کدام یکے از شما بایستد و ببرود بسوی شتر کشته شده است و راه او فلان یعنے در فلان قبیله از فلان محله و جزور بفتح جیم و زای شتر کہ پاره پاره کرده شود و بر شاة نیز اطلاق می کنند فیعمد الی فرثها - شباهاے مثلثه - و دمها پس قصد کند آنکس بسوے فرث وی بفتح فا و سکون راء و ثاے مثلثه مرگین در شکنبه و بسوے خون وی و سلا با بفتح سین و تخفیف لام پوشے کہ در وے بچه میباشد از آدمیان و مواشے و بعضے گفته اند مخصوص بمواشی ست و در آدمیان مشیمه میگویند تم یمهله بیستر بگذارد و بنهد آن شئی مذکور را حتی اذا سجد و ضعه بین کتفیه - تا آنکه وقتی کہ سجده کند آنحضرت بنهد آنرا میان هر دو شانه وی - فانبعث اشقاهم - پس برخاست و برفت بدبخت ترین ایشان کہ عقبة بن ابی معیط باشد بضم میم و فتح عین مهمله و سکون تحتانیه و اهرا اشقی گفتن با آنکه ابوجهل سرگروه این اشقیا بود و وے امر کرد باین زیرا کہ مباشرت فعل قوی تر ست از سبب بودن و درین آیت تلویح ست بقول وی سبحانه اذا انبعث اشقاها - کرمی کننده و قوله صالح باشد فلما سجد و ضعه بین کتفیه - پس هنگامی کہ سجده کرد آنحضرت بنهاد آنرا میان دو شانه وی - و ثبت النبی صلی الله علیه و آله وسلم ساجدا - و بر جاے ماند آنحضرت سجده کننده - فضحکوا - پس خندیدند این مشرکان - حتی مال بعضهم الی بعض من الضحک - تا آنکه میل کرد بعضے بسوی بعضے از خنده و میل کردن وی و ضحک بکسر ضاد و سکون حاء و فتح ضاد و کسر حا نیز آمده - فانطلق منطلق الی فاطمة - پس رفت رونده بسوی فاطمه زهره رضی الله عنها و خبر کرد گوینده وی ابن مسعود بود - فاقبلت تسعی - پس پیش آمد فاطمه در حالے کہ می دوید و شتاب می کرد - و ثبت النبی صلی الله علیه و آله وسلم ساجدا - و بر جاے ماند آنحضرت سجده کننده - حتی القته عنه - تا آنکه انداخت فاطمه رضی الله عنها آنرا از بالاے آنحضرت - فاقبلت علیهم تسبهم - و روی آورد فاطمه بآن بدبختان در حالے کہ دشنام میکند ایشان را بدین قوت و همت فاطمه و شرف و کرامت اوست کہ با وجود صغر سن بر سر ایشان را دشنام کرد و ایشان را مجال تعرض نبود - فلما قضی رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم الصلوة قال - پس هنگامیکه تمام کرد آنحضرت نماز را صلی الله علیه و آله وسلم - گفت - اللهم علیک بقریش - خداوندا بر تو باد کہ بگیری قریش را - انها لیکه مشرک اند از ایشان و ستم اندیشان و عذاب کنی ایشان را شتابنده بار کرده

و گفته اند که برای استفاده و استفاضه میان متکلم و سامع مناسبت شرط ست و اینجا بدو طریق بود گاهی ملکیت جبرئیل و روحانیت وی بر آنحضرت
غالب می آمد و آنحضرت را از بشریت غائب می ساخت این نوع اول ست و گاهی بشریت آنحضرت بر جبرئیل غالب می آمد و جبرئیل متصف بوصف
بشریت می شد این نوع ثانی ست و این بر تقدیریست که صلصله آواز وحی باشد چنانکه ظاهر عبارت حدیث ناظر در آنست و بعضی میگویند که
این صلصله آواز پر جبرئیل بود و حکمت در تقدم وی آن بود که تا آنحضرت را بآنجانب آرد و قرع کند وحی سمع او را و در وی جای غیر نماند و وی اشد
بود برای جمع هم و توجه بآن جانب کذا فی فتح الباری والله اعلم - قالت عائشة ولقد رأیته ینزل علیه الوحی فی الیوم الشدید البرد - و گفت عائشه
و بتحقیق دیدم من آنحضرت را که فرود می آمد بر آنحضرت وحی در روزی که سخت سرد بود فیفصم عنه وان جبینه لیتفصد عرقا پس منقطع میشد وحی
از وی و حال آنکه بدرستی از پیشانی وی میریخت خوی را ظاهر آنست که این حال در نوع اول میبود و تواند که در نوع ثانی نیز عارض می شده باشد
متفق علیه - ۸ - وعن عبادة بضم عین و تخفیف باء موحده بن الصامت - صحابی مشهور ست از اکابر انصار حاضر شده عقبه اولی و ثانیه
و بدر را و تمامه مشاهد را - قال کان النبی - گفت بود پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم اذا انزل علیه الوحی - وقتیکه فرود فرستاده میشد بر وی وحی
کرب لذلک - غمگین و اندوهگین ساخته میشد از جهت وحی بسبب شدتی که میرسید یا بسبب اهتمام بمطالعه حقوق عبودیت و ادای شکر نعمت
از امت و کرب بفتح غم و اندوه که بدان دم گرفته می شود - وتربد وجهه - و متغیر می گشت روی مبارک وی و ربده بضم خاکستر گونی - وفی روایة
و در روایتی اینچنین آمده که چون نزول میکرد بر وی وحی نکس راسه - پایان می افگند آنحضرت سر خود را - ونکس اصحابه رؤسهم - و پایان می افگندند
یاران آنحضرت سرهای خود را نکس سر فرود افگندن فلما اتلی عنه رفع راسه پس چون برطرف کرده می شد وحی از آنحضرت بر می داشت سر مبارک
خود را و اتلی بضم همزه و سکون مثناة و کسر لام بلفظ مجهول و اصل اتلا بمعنی حواله کردن ست و سر پایان افگندن اصحاب یا از جهت سرایت
حال آنحضرت بود در ایشان یا بجهت موافقت و اتباع والله اعلم - رواه مسلم + ۹ + وعن ابن عباس قال لما نزل - روایت ست از ابن
عباس گفت هنگامی که فرود آمد این آیت که - وانذر عشیرتک الاقربین - و بترسان از عذاب خدا قبیله و تبار خود را که قریش باشند خرج النبی
صلی الله علیه وآله وسلم - بیرون آمد آنحضرت - حتی صعد الصفا - تا آنکه بر آمد کوه صفا را - فجعل ینادی - پس در ایستاد و گشت آنحضرت
که آواز می کند قبیله های قریش را نام بنام و گفت - یا بنی فهر - ای پسران فهر بکسر فا و سکون ها نام پدر قبیله ایست از قریش - یا بنی عدی
ای پسران عدی نیز نام کسی ست از قریش لبطون قریش - ندا کرد مر بطنهای قریش را بطن بمعنی شکم ست و بمعنی گروه کمتر از قبیله آید حتی اجتمعوا
تا آنکه جمع شدند همه قبائل و بطون فجعل الرجل اذا لم یستطع ان یخرج ارسل رسولا پس گشت مرد چون نمی توانست که خود بیرون آید
میفرستاد فرستاده را از جانب خود لینظر ما هو - تا نگاه کند و ببیند که چیست این ندا کردن و چه غرض دارد - فجاء ابو لهب وقریش
پس آمد ابو لهب بن عبد المطلب که عم آنحضرت بود و مشرک بود و قریشیان دیگر همه همراه او آمدند - فقال ارأیتم ان اخبرتکم ان خیلا
یخرج من صفح هذا الجبل - پس گفت آنحضرت خبر دهید مرا که خبر دهم من شما را که سواران بیرون می آیند از کرانه این کوه - وفی روایة
و در روایتی اینچنین آمده که - ان خیلا یخرج بالوادی ترید ان تغیر علیکم - سواران بیرون می آیند بوادی یعنی بمکه در حالی که می خواهند
آن سواران که غارت آرند بر شما و هلاک کنند شما را تغیر بضم فوقانیه و کسر غین معجمه و سکون تحتانیه از اغارت بمعنی غارت کردن

که از بالای کوه ها خود را بیندازد و هلاک گردد از جهت فترت وحی و غایت محنت فراق و شدت اشتیاق - فکلما اوفی بذروة جبل لکی یلقی نفسه منه
پس هرگاه که برآمد بالای کوهی تا بیندازد خود را از کوه و ذروه بضم ذال و کسر آن بالای هر چیزی - تبدی له جبرئیل - پیدا می شد و ظاهر می گشت مر او را
جبرئیل - فقال - پس میگفت - یا محمد انک رسول الله حقا - بدرستی که تو فرستاده خدائی براستی ظاهر این کلام در آن می نگردد که خوف و اندیشه آنحضرت از
کهانت و مانند آن بود و لیکن ممکن ست که مراد آن باشد که چون تو رسول خدائی بر حق از همه آفات ایمن باش و عاقبت کار تو بهمه وجوه در دنیا و دین
بخیر خواهد بود اگرچه محنت و ابتلا در میان آید - فیسکن لذلک جاشه - پس می آرامید ازین سخن ترس دل وی - فی الصراح جاش برآمدن دل از ترس و
اضطراب بهمزه و بی همزه - و تقر نفسه - و قرار میگرفت نفس مبارک وی - ۶ - وعن جابر انه سمع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یحدث
عن فترة الوحی - روایت ست از جابر که وی شنید آنحضرت را که حکایت می کرد از فترت وحی فرمود - فبینا انا امشی سمعت صوتا من السماء
پس در اثنای آنکه من میرفتم شنیدم آوازی را از آسمان - فرفعت بصری - پس برداشتم بینائی خود را - فاذا الملک الذی جاءنی بحراء قاعد علی
کرسی بین السماء والارض - پس ناگاه فرشته که آمده بود مرا بکوه حرا نشسته است بر تختی میان آسمان و زمین - فجئثت منه رعبا - پس ترسانیده
شدم من از وی ترسانیدنی جاءثه بجیم و همزه و مثلثه ترسانیدن - حتی هویت الی الارض - تا آنکه افتادم من بر زمین - فجئت اهلی - پس آمدم
من اهل خانه خود را - فقلت زملونی زملونی - بجامه پیچید مرا بجامه پیچید مرا در بعضی روایات زملونی یک مرة است و در روایت دیگر دثرونی آن نیز
بمعنی تزمیل ست از دثار بمعنی جامه که بر بالای جامه ها پوشند - فزملونی - پس بجامه پیچیدند مرا - فانزل الله - پس فرو فرستاد خدای تعالی - یا ایها المدثر قم
فانذر - ای مرد بجامه پیچیده پس برخیز و دعوت کن خلق را - وربک فکبر - و پروردگار خود را بزرگ دان یعنی از خلق مترس و ملاحظه مکن - وثیابک فطهر
و جامه های خود را پاک کن از نجاست و بعضی گفته اند مراد به ثیاب صفات نفس ست و تطهیر کنایت از اجتناب رذائل - والرجز فاهجر - و پلیدی را ترک کن
مراد شرک ست و عبادت اوثان و به نفس اوثان نیز تفسیر کنند و مآل یکی ست - ثم حمی الوحی وتتابع - پستر گرم شد وحی و پیاپی آمدن گرفت - متفق علیه
۷ - وعن عائشة ان الحارث بن هشام - روایت ست از عائشه که حارث بن هشام که صحابی ست و برادر ابی جهل بن هشام اسلام آورد
پیش از فتح صاحب مکارم اخلاق بود در جاهلیت و اسلام - سال رسول الله - پرسید پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم کیف یاتیک الوحی - چگونه
می آید ترا وحی - فقال رسول الله - پس گفت پیغمبر خدا - احیانا یاتینی مثل صلصلة الجرس - گاه گاهی می آید مرا مانند آواز جرس که طنین دارد و صلصله
در اصل آواز دادن آهن بر آهن چون بار بار جنبانیده شود و آوازها در یکدیگر تداخل کنند بعد از آن اطلاق کرده شد بر هر آواز که طنین دارد و بعضی
گفته اند که صلصله آوازی که بهم آید و در اول وهله مفهوم نگردد مگر بتامل و تحقیق و تشبیه وحی بآن برای تفهیم عامه است - وهو اشده علی - و این قسم
وحی سخت ترین آن بود بر من در فهم مقصود زیرا که فهم معنی از کلام مثل صلصله مشکل تر ست از فهم کلام مردی بتخاطب معهود - فیفصم عنی - پس منقطع
میشد یا قطع کرده میشد ملک یا وحی از من - وقد وعیت عنه ما قال - و حال آنکه بتحقیق یاد می گرفتم از آن وحی چیزی را که گفت فرشته - ویفصم بفتح تحتانیه
و ضم آن و کسر صاد و بضم تحتانیه و فتح صاد هر سه روایت ست فصم بفا شکستن و بریدن بی آنکه جدا گردد و بقاف قطع با جدائی و اینجا بفا ست
یعنی اگرچه ملک منقطع میشد اما علاقه هنوز باقی میبود - واحیانا یتمثل لی الملک رجلا - و گاه گاهی تمثل میگیرد برای من فرشته بصورت مردی
چنانکه مشهور ست که جبرئیل بصورت دحیه کلبی می آمد - فیکلمنی فاعی ما یقول - پس سخن می کرد مرا فرشته پس یاد می گرفتم چیزی را که میگفت

بجهت کبر سن وی و بعضی گفته اند که ورقه در سن در مرتبه والد آنحضرت بود صلی الله علیه وآله وسلم فقال له پس گفت مر آنحضرت را ورقه یا ابن
اخی ماذا تری ای برادرزاده من چه چیز می بینی فاخبره رسول الله پس خبر داد ورقه را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم خبر ما رای خبر
چیزی را که می دید و مشایخ طریقت این را سند می گیرند برای عرض وقائع و مقامات بر پیران خود فقال ورقة هذا الناموس الذی نزل الله
علی موسی پس گفت ورقه این ناموس و فرشته ایست که فرستاد خدای تعالی بر موسی علیه السلام و در روایتی نزل بتشدید معلوم و مجهول آمده
و ناموس و صاحب سر کسی را گویند که مطلع باشد بر باطن امر وی و بعضی گفته اند ناموس صاحب سر خیر و صاحب سر شر را جاسوس خوانند
و مراد اینجا جبرئیل علیه السلام و علی موسی گفت نه علی عیسی از جهت عظم شان موسی و جامعیت کتاب و شریعت وی اگرچه ذکر عیسی مناسب
بود بدین نصرانیت یا لیتنی فیها جذعا ای کاشکی می بودم من در وقت نبوت و دعوت تو جوان و قوی و جذع بفتح جیم و ذال معجمه اصل
در بهائم گوسفندی را گویند که در سال دوم و گاوی را که در سال سوم و شتری که در سال پنجم باشد و اینجا مراد جوانی و قوة است لیتنی اکون حیا
کاشکی من میباشم زنده اذ یخرجک قومک وقتی که بیرون آرند ترا قوم تو فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم او مخرجی هم آیا
بیرون آرندگان من اند ایشان قال نعم گفت ورقه آری بیرون خواهند کرد ترا لم یات رجل قط بمثل ما جئت به الا عودی نیاورد
هیچ مردی هرگز مانند آنچه آورده تو یعنی نبوت و شریعت مگر آنکه دشمن داشته شد آن مرد و در روایتی الا اوذی یعنی هر که پیغمبر شد او را
کافران دشمن شدند و ایذا کردند وان یدرکنی یومک و اگر دریابد مرا روز تو یعنی در آن ایام که تو دعوت کنی و قوم تو ترا در مقام ایذا
شوند و برآرند و من زنده باشم انصرک نصرا مؤزرا یاری میدهم ترا یاری و ادنی سخت بمبالغه ازر بفتح همزه و سکون زاء نیرو و پشت
ثم لم ینشب ورقة ان توفی پستر درنگ نکرد ورقه که میرانیده شد ینشب بفتح شین معجمه بلفظ معلوم از نشوب بمعنی درنگ کردن و در اصل
تعلق کردن بچیزی بدانکه در ایمان ورقه بآنحضرت خلافی نیست ولیکن در صحبت خلاف است اگر این واقعه بعد از ثبوت نبوت است
صحابی است و اگر در مبادی احوال است چنانکه ظاهر است صحابی نیست والله اعلم وفتر الوحی و بعد از آنکه وحی بر آنحضرت آمد و نبوت
ثابت شد فتور پذیرفت وحی و از پیاپی آمدن باز ایستاد و فترت سستی و زمان میان دو پیغمبر و مراد اینجا باز ایستادن وحی از پیاپی
آمدن است و مدتی تاخیر شدن در آن و فتور در اصل بمعنی از ضعف بعد از قوت و سکون بعد از حدت است و گفته اند که مدت فتور سه سال
بود و بعضی شش ماه گفته و بعضی دو نیم سال و شیخ ابن حجر گفت مراد بفترت وحی میان نزول اقرأ باسم ربک یا ایها المدثر عدم
مجیء جبرئیل نیست بلکه تاخیر نزول قرآن جبرئیل می آمد اما قرآن نمی آورد و گفته اند که حکمت در فترت وحی و تاخیر وی آن بود که تا برود
از آنحضرت لحوف که عارض شده بود و حاصل شود شوق و انتظار بیت دیر است که دلدار پیامی نفرستاد ٭ ننوشت سلامی و کلامی
نفرستاد ٭ متفق علیه این مقدار از حدیث بخاری و مسلم هر دو روایت کرده اند وزاد البخاری و زیادت کرده است بخاری
این را که حتی حزن النبی تا آنکه اندوهگین شد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فیما بلغنا در آنچه رسیده است ما را از احادیث داله بر وجود
حزن این کلام یکی از راویان حدیث است که در میان آورده حزنا غدا منه مرارا کی یتردی من رؤس شواهق الجبل اندوهگین شد
آنحضرت آنچنان اندوهگین شدنی که بامداد کرد آنحضرت و گشت چند بار تا پایان افتد از سرهای کوههای بلند یعنی می خواست

تزمیل پیچیدن بجامه فزملوه پس پیچیدند آنحضرت را بجامه حتی ذهب عنه الروع بفتح را تا آنکه رفت از وی ترس و بحال خود آمد فقال لخدیجة
واخبرها الخبر پس گفت مر خدیجه را و رسانید خدیجه را خبر بآنچه گذشته بود و گفت لقد خشیت علی نفسی هر آینه بتحقیق ترسیدم من بر نفس خود
از غایت خوف و رعب که مبادا هلاک شوم یا دیوانه شوم یا خوف عجز از برداشت بار نبوت یا عدم صبر بر ایذای قوم و قتل و تکذیب یا مفارقت
وطن و مشهور در بیان خشیت خوف کهانت ست و کاهنان در عرب جماعه بودند که جنیان را با ایشان رجوعی بود و خبرهای راست و دروغ
با ایشان میرسانیدند و دعوی علم غیب میکردند پس آنحضرت از مشاهده این حال ترسید که مبادا ازین قبیل باشد اما این ترس پیش ازین حال
شنیدن آوازها و دیدن روشنیها محتمل ست اما بعد از مشاهده ملک و نزول قرآن و ظهور انوار وحی بسی بعید ست زیرا که درین صورت آنحضرت را
علم ضروری بنبوت حاصل شده و دیگر این ترس چه احتمال دارد و لهذا قاضی ابوبکر بن العربی این احتمال را ابطال کرده است والله اعلم فقالت
خدیجة کلا پس گفت خدیجه این چنین نخواهد بود والله لا یخزیک الله ابدا بضم تحتانیه و سکون خاء معجمه و کسر زاء و سکون یاء از خزی بکسر خاء بمعنی
رسوائی یعنی بخدا سوگند رسوا نمیگرداند ترا خدای تعالی همیشه و بجای مهمله و نون نیز روایت ست از حزن و یا برین تقدیر مفتوح ست و زای مضموم
یعنی محزون و غمگین نمیگرداند ترا خدای تعالی انک لتصل الرحم زیرا که بدرستی تو هر آینه صله و پیوند میکنی رحم را یعنی قرابتیان را و تصدق
الحدیث و راست میگوئی سخن را و در بعضی روایات زیاده کرده این را که تؤدی الامانة و ادا میکنی امانت را و تحمل الکل و بر میداری
گرانی را و کل بفتح کاف و تشدید لام ثقل و گرانی از هر چه برداشته شود و بمعنی عیال نیز آید و انفاق بر ضعیفان و غریبان و یتیمان نیز داخل
کل ست و اشتقاق وی از کلال ست بفتح کاف و سستی و ماندگی و در فتح الباری گفته که کل کسی که مستقل نیست در کار خود و تکسب المعدوم
و کسب میکنی معدوم را یعنی از کسب و تجارت می خوری و این مدح بود نزد عرب و بضم تا نیز روایت ست یعنی در کسب می آری غیر خود را یعنی مالی
میدهی مردم را که بدان کسب و تجارت میکنند و صرف میکنی مال را در وجوه خیر و بعضی مراد به معدوم فقیر میدارند که در حکم میت ست که تصرف نیست
مر او را یعنی فقرا را در کسب میدادی بدادن مال ایشان و تقری الضیف و مهمانی میکنی مهمان را تقری بفتح فوقانیه و سکون قاف از قری
بکسر قاف و را بمعنی مهمانی کردن و تعین علی نوائب الحق و یاری میدهی خلق را بر حوادث حق یعنی هر که بحادثه درمانده میشود مثل قرض و
مال دیت مدد میکنی و یاری میدهی او را و رهائی می بخشی او را از آن ورطه و نوائب حق بجهت آن گفت که بحادثه ناحق مثل اسراف و غصب
و مانند آن درمانده نشود که اعانت در آن مذموم ست استدلال کرد خدیجه رضی الله عنها اتصاف آنحضرت بمکارم اخلاق و حمائد صفات
بر عدم اصابت مکروهات در دنیا و دین و این از غایت فراست و معرفت خدیجه و جزالت رای او بود و چگونه نباشد که مدتهای مدید در صحبت
آنحضرت بود صلی الله علیه و آله وسلم و اول کسی که بحقیقت ایمان آورد اوست و هیچکس را با وی مشارکت درین صفت نیست رضی الله عنها
انطلق به خدیجة الی ورقة پس برد آنحضرت را خدیجه بسوی ورقه بفتح واو و را و قاف ابن نوفل بن عم خدیجة پسر عم خدیجه زیرا که خدیجه
بنت خویلد بن اسد بن عبد العزی و وی ورقه بن نوفل بن اسد و وی مردی بود که نصرانی شده بود از جاهلیت و انجیل را بزبان عربی
ترجمه می کرده و پیر کبیر شده و اعمی گشته فقالت له یا ابن عم اسمع من ابن اخیک پس گفت خدیجه مر ورقه را ای پسر عم من بشنو از برادرزاده
خود آنچه می گوید یعنی از آنحضرت این بروش عرب ست که در محاورات یکدیگر را برادر و برادرزاده و عم و ابن عم میخوانند اینجا برادرزاده خواند

که عمل کردن ست بدین حنیف که لقب ابراهیم علیه السلام ست و ظاهر آنست که از جانب حق نور رشد و هدایت در دل وی تافته بود که بدان
مقرب و مرضی درگاه بعمل می آمد بی اتباع شریعتی و حکم عقل و نیز اختلاف دارند که تعبد وی به فکر بود یا بذکر و صحیح آنست که بذکر بود نه بفکر
و مر این را بیانی شگرف ست در سفر السعادة و شرح آن پس ذکر میکرد و توجه بعلو جناب حق میداشت حتی جاءه الحق تا آمد او را حق یعنی
وحی یا رسول حق که روح الامین ست و در بعضی روایات حتی فجئه تا آنکه ناگهان آمد حق ازینجا گفته اند که فیض حق بناگاه رسد و لیکن بر دل آگاه
رسد و هو فی غار حراء و حال آنکه آنحضرت در غار حرا بود فجاءه الملک پس آمد آنحضرت را فرشته یعنی جبرئیل فقال اقرأ پس گفت فرشته
بخوان فقال ما انا بقاری پس گفت آنحضرت نیستم من خواننده و نمی توانم خواند و نمی آید خواندن از من و شاید که این معنی از غایت دهشت و
خوف بود که در دل شریف وی از رویت ملک و هیبت مقام در آمده نه از جهت آنکه تبادر میکند بفهم که آنحضرت امی بود و امی خواندن نداند زیرا که
خواندن بخوانانیدن غیر و تعلیم وی با میت منافات ندارد خصوصا از فصیح در غایت فصاحت امیت منافات بکتابت و خواندن نامه دارد
در قاموس گفته امی آنکه نوشتن نداند و کتاب نخواند و در بعضی روایات آمده است که جبرئیل صحیفه از حریر مرصع بجواهر در دست آنحضرت داد و گفته بخوان
پس آنحضرت گفت نمی توانم خواند و درین نامه چیزی نوشته نمی بینم چه خوانم و این معنی انسب و اظهر ست در مقصود والله اعلم قال فاخذنی گفت
آنحضرت پس گرفت آن فرشته مرا فغطنی بغین معجمه و طاء مهمله پس فراهم آورد بخود و بفشرد و فی الصراح غط غوطه دادن بآب حتی بلغ منی الجهد
بضم جیم و فتح آن تا آنکه رسید جبرئیل یا بفشردن وی از من غایت وسع و طاقت را یا رسیدن از من وسع و طاقت من غایت خود را یعنی
آنمقدار که زور و طاقت من بود و تحمل توانستم کرد و گفته اند که این معنی اخیر اقرب و انسب ست از معنی اول زیرا که بنیه بشری احتمال استیفای قوت
ملکیه ندارد لاسیما در آغاز کار و جواب داد که این مبالغه است در بیان غط و ضغط نه حقیقت و نیز جبرئیل بر صورت حقیقیه و قوت ملکیه خود نبود و این
تصرف بود از جبرئیل در وجود شریف آنحضرت بدر آوردن نور ملکوت و وحی در باطن شریف وی تا متهیی و مستعد حمل آن بار گردد ثم ارسلنی
پستر رها کرد مرا جبرئیل فقال پس گفت اقرأ بخوان فقلت ما انا بقاری پس گفتم نمی توانم خواند فاخذنی فغطنی الثانیة پس
گرفت مرا پس بفشرد مرا بار دوم حتی بلغ منی الجهد ثم ارسلنی فقال اقرأ فقلت ما انا بقاری فاخذنی فغطنی الثالثة حتی بلغ منی الجهد ثم ارسلنی
فقال اقرأ باسم ربک الذی خلق بخوان بنام پروردگار تو که پیدا کرده است ترا و هر چیز را یعنی تو بحول و قوت خود منگر بدو و استعانت به پروردگار
خود کن که پیدا کرد و بر همه چیز قادر ست خلق الانسان من علق پیدا کرد آدمی را از خون بسته که در رحم بود اقرأ و ربک الاکرم الذی علم بالقلم
بخوان و پروردگار تو کریم تر و بزرگ تر ست از همه آن پروردگاری که تعلیم کرد انسان را بقلم مراد بقلم یا قلم اعلی ست که سبب و باعث نگاشتن
جمیع علوم و کتب سماویه است یا همین قلم که درین عالم مظهر و مثال آن قلم ست صاحب کشاف گفته که اگر در دائره صنعت الهی همین قلم را بگیرند
که چه عجائب و غرائب از علوم می نگارد بس ست در دلالت بر کمال قدرت وی عز و علا علم الانسان ما لم یعلم دانانید مردم را آنچه ممکن نبود که
بقدرت خود تواند دانست و این نخست چیزیست که از قرآن بحقیقت نازل ست فرجع بها رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پس بازگشت
آنحضرت باین کلمات یا باین قصه یرجف فؤاده در حالیکه می جنبید و می لرزید دل وی فؤاد بضم فا و همزه فدخل علی خدیجة پس در آمد
آنحضرت بر خدیجه فقال زملونی زملونی پس گفت مکرر بجهت آنچه لاحق شد او را از خوف تب و لرزه بپیچید مرا بپیچید مرا بجامه فی الصراح

ابن خمس وستین سنة - و وفات یافت در حالی که وی شصت و پنج ساله بود - متفق علیه - و تحقیق آنست که این حدیث در صحیح مسلم ست
و در صحیح بخاری نیست - ۳ - وعن انس رضی الله عنه قال توفاه الله علی راس ستین سنة - روایت ست از انس که گفت که
میرانید او را خدای تعالی بر تمامی شصت سال - متفق علیه - ۴ - وعنه قال قبض رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وهو ابن ثلث
وستین - قبض کرده شد آنحضرت و وی شصت و سه ساله بود - وابوبکر وهو ابن ثلث وستین - و قبض کرده شد ابوبکر رضی الله عنه و وی
نیز شصت و سه ساله بود و همان مقدار که بعد حضرت حیات یافت خورد تر از وی بود - وعمر وهو ابن ثلث وستین - و قبض کرده شد
عمر و وی نیز شصت و سه ساله بود - رواه مسلم قال محمد بن اسمعیل البخاری ثلث وستین اکثر - روایت شصت و سه سال بیشتر ست و مدار
اختلاف بر اقامت مکه است که ده بود یا سیزده یا پانزده و روایت سیزده بیشتر ست وهو الاصح والله اعلم و در شرح در تطبیق این
روایات تکلم کرده شده است - ۵ - وعن عائشة رضی الله عنها قالت - گفت عائشه و این گفتن وی بسماع از آنحضرت
خواهد بود یا از بعض صحابه زیرا که عائشه در بدایت وحی حاضر نبود - اول ما بدئ به رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من الوحی - نخست
چیزی که آغاز کرده شد بدان آنحضرت از وحی - الرؤیا الصادقة فی النوم - دیدن خوابهای راست بود و گویند که این حال شش ماه
بود و کلام درین باب رؤیا گذشت - فکان لا یری رؤیا الا جاءت مثل فلق الصبح - پس بود آنحضرت که نمیدید هیچ خوابی مگر آنکه
می آمد تعبیر و تاویل آن خواب مانند سفیده دم صبح یعنی ظاهر میشد پیدا و هویدا بی شائبه ابهام و اشتباه و درین کلام رمزیست
بوقوع آن شتاب و قریب مانند صبح بعد از شب - ثم حبب الیه الخلاء - پستر دوست گردانیده شد بسوی آنحضرت
صلعم خلوت و خلاء بمد تنهائی ساختن و این ابتداء قصه است پیش از ظهور نبوت و نزول وحی - وکان یخلو بغار حراء - و بود
آنحضرت که خلوت میداشت در غار کوه حرا بکسر حاء مهمله و راء ممدوده و بعضی بفتح و قصر گفته اند نام کوهی ست معروف بمکه و آنرا
جبل نور نیز می گویند و از آنجا نظر بجمال کعبه نیز می افتد و مانا که سبب اختیار این مکان این بود آورده اند که عبد المطلب نیز
در واقعه اصحاب فیل آنجا رفته دعا کرده بود - فیتحنث فیه - پس عبادت می کرد آنحضرت در آن غار - وهو التعبد - و تحنث بنون
و مثلثه بمعنی عبادت کردن ست - اللیالی ذوات العدد - و عبادت می کرد شبهای متعدد مراد روز و شب ست و تخصیص ذکر
شب بجهت آنکه مناسب تر ست بخلوت - قبل ان ینزع الی اهله - عبادت می کرد در آن غار پیش از آنکه باز گردد بسوی
اهل خانه خود و دل بجانب ایشان کشد و نزع بمعنی اشتیاق ست و در روایتی از بخاری یرجع آمده یعنی عبادت می کرد و هرگاه
که دل بخبر داری مردم خانه و ادای حقوق ایشان می کشید بمکه می آمد - ویتزود لذلک - و توشه بر می داشت برای آن
ثم یرجع الی خدیجة - پستر باز می آمد بسوی خدیجه - فیتزود لمثلها - پس توشه بر می داشت برای مانند مدت آن لیالی و مدت خلوت
یک ماه بود و ماه رمضان بود و علما اختلاف دارند که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پیش از نبوت تابع شریعتی از شرائع
سابقه بود یا بحکم عقل و استحسان آن عمل می نمود یا از هر شریعتی هر چه اولی و افضل می یافت می کرد و اگر تابع شریعت بود
مدام شریعت بود مختار آنست که تابع دین ابراهیم بود علیه السلام و لهذا در روایتی بجای یتحنث یتحنف به فا نیز آمده

باب المبعث وبدء الوحی

مبعث بمعنی بعث و زمان بعث و مراد بدینجا فرستادن و فرستادن آنحضرت ست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر سالت بسوی کافۂ خلق و بدء بفتح با و سکون دال و ہمزہ بمعنے آغاز و بدو بضم با و دال و بواو مشددہ بمعنی ظہور ہر دو روایت ست و ہموای ہر دو لفظ یکی ست و اول ظاہر تر ست بمعنے و بدایۃ گوی و در اصل بمعنی اشارت و کنایت و رسالت و اعلام و کلام مخفی و آواز و ہر چہ القا کردہ شود بغیر کذا فی القاموس و در مشارق الانوار گفتہ کہ وحی اصل وی اعلام ست در خفا و سرعت و آن در حق آنحضرت و انبیا صلوات اللہ و سلامہ علیہ و علیہم اجمعین بر انواع ست بعضی را بسماع کلام غریز چنانکہ موسی علیہ السلام را و چنانکہ پیغمبر ما را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شب معراج دیگر وحی بر سالت و مواظبت ملک و این اکثر و اغلب ست و دیگر وحی القا ست چنانکہ آنحضرت فرمود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم القی فی روعی یعنی در روع من انداختہ شد در دل من و گویند کہ وحی داؤد علیہ السلام اکثر ازین قبیل بود و وحی کہ منسوب بغیر انبیا و قوع یافتہ بمعنے الہام ست چنانکہ فرمود و اوحینا الی ام موسی و بمعنی امر نیز آید چنانکہ و اذ اوحیت الی الحواریین و بمعنے خلق علم طبیعی چنانکہ فرمود و اوحی ربک الی النحل و وحی کردیم پروردگار تو بر نبور شہد یعنے در طبیعت او چنین نہاد و اللہ اعلم و در کتاب الرویا کلام متعلق بوحی و اقسام آن گذشت ۱۲

الفصل الاول - عن ابن عباس قال بعث رسول اللہ - گفت ابن عباسؓ بر انگیختہ و فرستادہ شد پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم - لاربعین سنۃ - در چہل سالگی - فمکث بمکۃ ثلث عشرۃ سنۃ - پس درنگ کرد بمکہ سیزدہ سال - یوحی الیہ - در حالیکہ وحی فرستادہ میشود بسوی وے درین مدت - ثم امر بالہجرۃ - پس مامور کردہ شد بہ ہجرت - فہاجر عشر سنین - پس ہجرت کرد و اقامت کرد در ہجرت دہ سال - ومات وہو ابن ثلث وستین سنۃ - و وفات یافت آنحضرت و حال آنکہ وے شصت و سہ سالہ بود - متفق علیہ - ۲ - وعنہ قال اقام رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بمکۃ خمس عشر سنۃ - و ہم از ابن عباس ست کہ گفت اقامت کرد آنحضرت بمکہ یعنی بعد از چہل سال کہ مبدء ظہور نبوت بود پانزدہ سال - یسمع الصوت - می شنید آواز را از عیب و راست کہ می آمد یا محمد و یری الضوء - و می دید روشنائی یعنے نور محسوس را و بعضی گویند مراد وجود اشراح و انکشاف و ظہور اہل ست حتی کہ در بعضی روایات آمدہ است کہ میدید روشنائی را در شبہای تاریک - سبع سنین - ہفت سال ازین پانزدہ - ولا یری شیئا - و نمیدید ہیچ چیز را کہ آوازی کرد و روشن می گردانید - وثمان سنین یوحی الیہ - و در ہشت سال ازین پانزدہ سال وحی فرستادہ می شد بسوی وے این حدیث دلالت دارد بر آنکہ شنیدن آواز و دیدن روشنائی بعد از نبوت بود و در مدت اقامت بمکہ کہ پانزدہ سال بود و از کتب سیر و احادیث دیگر معلوم میشود کہ این حال پیش از ظہور نبوت بود و حکمت در ان تفصیل استیناس و ایتلاف بعوالم ملکوت بود تا ظہور آن یکبارگی سبب انہدام بنای بشریت و اضمحلال رسوم انسانیت نگردد و باوجود حصول استقرار و تمکین در وقت وحی در بعضی اوقات از ثقل و تعبے یافت کہ از خود میرفت و اللہ اعلم و بر ہر تقدیر بر ین روایت بعد از نبوت پانزدہ سال در مکہ بود بعد از ان ہجرت کرد بمدینہ - واقام بالمدینۃ عشرا - و اقامت کرد بمدینہ دہ سال - وتوفی وہو

ودر قاموس نیز مثل آن گفتہ۔ رواہ النسائی والدارمی۔ ۴۔ وعن علی رضی اللہ عنہ ان ابا جہل قال للنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا لا نکذبک
ولکن نکذب بما جئت بہ۔ ابو جہل لعنۃ اللہ علیہ بحضرت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت ما دروغ گو نمیدانیم ترا و صدق تو بر ما عیان است
و تو مشہوری بصدق و امانت ولیکن تکذیب می کنیم ترا از کتاب و شریعت و بتکذیب آن ترا نیز تکذیب می کنیم و بحقیقت حسد و عناد باعث
بر آنست یعنی این را از تو بر نمی توانیم تافت و دید و اگر این نباشد ما را با تو نزاعی نیست و این جاہل ملعون این قدر نمی اندیشید و نمی فہمید
کہ ہر گاہ کہ وے صادق باشد و در کار دنیا با خلق دروغ نگوید و بر ایشان دروغ نہ بندد در کار دین چون دروغ میگوید و بر خدا چون
دروغ می بندد چنانکہ در حدیث ہرقل در باب علامات النبوۃ بیاید اما مقصودش ہمانست کہ گفتہ شد فافہم۔ فانزل اللہ تعالی فیہم
پس فرستاد خدائے تعالی این آیت را در شان ایشان۔ فانہم لا یکذبونک ولکن الظالمین بآیات اللہ یجحدون۔ پس بدرستے
کافران ترا تکذیب نمی کنند ولیکن این ظالمان از حد تجاوز کنندگان بآیات خدا انکار می کنند در کشاف در تفسیر این آیت دو وجہ
گفتہ است یکی آنکہ این کافران کہ ترا تکذیب می کنند بحقیقت ترا تکذیب نمی کنند بلکہ آیات خدا را تکذیب می کنند چنانکہ مولی بغلام
خود کہ مردم او را می رنجانند می گوید ایشان ترا نمی رنجانند بحقیقت مرا می رنجانند ببین کہ با ایشان چہ می کنم و وجہ دیگر آنکہ ایشان ترا
تکذیب نمی کنند زیرا کہ تو موسوم بصدق و امانتی نزد ایشان ولیکن انکار ایشان بآیات خداست و این وجہ اخیر موافق ست بمضمون
حدیث۔ رواہ الترمذی۔ ۵۔ وعن عائشۃ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا عائشۃ لو شئت لسارت معی جبال الذہب
گفت آنحضرت ای عائشہ اگر من دنیا خواہم و درخواست کنم از پروردگار خود ہر آئینہ ہمراہ مے روند با من کوہہای زر۔ جاءنی ملک
وان حجزتہ لتساوی الکعبۃ۔ آمد مرا فرشتہ و بدرستے جای بند ازار وی ہر آئینہ برابر بود کعبہ را در بلندی مقصود بیان درازی قامت
اوست و حجزہ بضم حاے مہملہ و سکون جیم و بزاے بند ازار و اینجا مراد جای بند ازار ست۔ فقال ان ربک یقرأ علیک السلام۔ پس
گفت آن فرشتہ کہ پروردگار تو می خواند بر تو سلام۔ ویقول۔ و می گوید۔ ان شئت نبیا عبدا وان شئت نبیا ملکا۔ اگر می خواہی
تو باش پیغمبر بندہ موصوف بصفت بندگی و فقر و اگر مے خواہی باش پیغمبر بادشاہ چنانکہ سلیمان پیغمبر بود۔ فنظرت الی جبرئیل
پس نگاہ کردم من بجانب جبرئیل تا وی چہ فرماید و بچہ اشارت کند۔ فاشار الی ان ضع نفسک۔ پس اشارت کرد جبرئیل بسوے من
کہ فرو نہ نفس خود را و بلند مگیر یعنی بندہ باش و فقیر نہ بادشاہ و غنی۔ وفی روایۃ ابن عباس فالتفت رسول اللہ۔ پس برگشتہ نگریست
پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الی جبرئیل۔ بجانب جبرئیل۔ کالمستشیر لہ۔ در رنگ مشورت کنندہ مر او را۔ فاشار جبرئیل بیدہ
پس اشارت کرد و باز نمود جبرئیل بدست خود۔ ان تواضع۔ کہ فرو نہ خود را از مرتبہ خود یعنی تو خود شایان ہر مرتبہ و عزت و جاہے ولیکن
کم خود گیر و از مرتبہ خود فرو باش و این باعتبار ظاہر ست و الا قدر و مرتبہ و عزت و جاہ حقیقی در فقر و بندگی بیشتر ست۔ فقلت نبیا عبدا۔
پس گفتم من میباشم پیغمبر بندہ نہ بادشاہ۔ قالت۔ گفت عائشہ رض۔ وکان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد ذلک لا یاکل متکئا۔ و
بود آنحضرت بعد از آن کہ طعام نمی خورد تکیہ زنندہ۔ یقول۔ میگفت۔ آکل کما یاکل العبد۔ می خورم چنانکہ می خورد بندہ۔ واجلس کما یجلس العبد
و می نشینم چنانکہ می نشیند بندہ۔ رواہ فی شرح السنۃ ۱۴

یتهددونه یتوعدونه - می ترسانیدند آن یهودی را و وعید می کردند که ترا چنین کنیم و چنان کنیم فتفطن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
ما الذی یصنعون به پس دریافت آنحضرت چیزی که می کردند صحابه با یهودی از تهدید و وعید فقالوا پس گفتند صحابه یا رسول الله
یهودی یحبسک - یهودی حبس کند و منع کند ترا از برآمدن - فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا منعنی ربی ان اظلم معاهدا
منع کرده است مرا پروردگار من ازین که ظلم کنم ذمی را که عهد بسته است معاهد بکسر ها - وغیره - و نه جزوی را یعنی هیچکس را ظلم نکنم
و اینکه از وی دین ادا ناکرده جدا شوم ظلم است - فلما ترجل النهار قال الیهودی پس هنگامی که برآمد روز گفت یهودی
اشهد ان لا اله الا الله واشهد انک رسول الله وشطر مالی فی سبیل الله - و گفت نصف مال من تصدق است در راه خدا
اما والله ما فعلت بک الذی فعلت بک - آگاه باش و بدان بخدا سوگند که نکردم من بتو آنچه کردم من بتو از درشتی و سختی
الا لانظر الی نعتک فی التوراة - مگر از برای آنکه ببینم بسوی صفت تو که نوشته شده است در توریت و دریابم آن صفت را
در تو نعت اینست که محمد بن عبد الله مولده بمکة ومهاجره بطیبة وملکه بالشام - محمد پسر عبد الله ولادت وی بمکه است و هجرت
او بمدینه است و ملک او بشام است لیس بفظ ولا غلیظ - نیست درشت خوی و درشت سخن - ولا صخاب فی الاسواق
و نه فریاد کننده در بازارها - ولا متزی بالفحش ولا قول الخناء - نه متهیئ و متصف بفحش و نه بگفتار بیهوده زی بزای و تشدید یا
لباس و هیئت و فحش بضم از حد ادب گذشتن در قول و خنا بفتح خاء معجمه سخن بیهوده - اشهد ان لا اله الا الله وانک رسول الله
وهذا مالی فاحکم فیه بما اراک الله - و این مال من است پس حکم کن در وی بچیزی که بنماید و بداناند ترا خدای تعالی یعنی بکن هرچه
قرار گیرد بران رای تو ظاهر آنست که تمام مال مراد باشد نخست نصف مال در راه خدا کرد و چون نور ایمان قرار گرفت در دل
و محبت خدا و رسول خدا فزون گشت و غلبه کرد تمام مال را صرف کرد و در آخر جان نیز فدا خواهد کرد - وکان الیهودی کثیر المال
و بود آن یهودی بسیار مال - رواه البیهقی فی دلائل النبوة + ۳ + وعن عبد الله بن ابی اوفی صحابی مشهور است آخر کسی
که وفات یافت بکوفه از اصحاب - قال کان رسول الله - گفت بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم یکثر الذکر - بسیار می کرد ذکر
خدا را بسیار چه که هر دم و هر آن شغل او بذکر بود - ویقل اللغو - و کم می کرد بیهوده گفتن را قلت اینجا بمعنی عدم است - ویطیل
الصلوة - و دراز می کرد نماز را از جهت غایت شوق و حضور و شهود - ویقصر الخطبة - و کوتاه می خواند خطبه را زیرا که یک
کلمه از وی جامع معانی بیحد و اندازه بود و این باعتبار اکثر احوال خواهد بود و الا در جائی که مقصود تکثیر موعظه و نصیحت بودی
تطویل نیز کردی و ظاهر مقصود آنست که خطبه آنحضرت نسبت به نماز کوتاه بودی چنانچه در روز عید و جمعه و در حدیث
آمده است که فرمود درازی نماز و کوتاهی خطبه نشان فقه و دانش مرد است چنانکه در باب الجمعه گذشت - ولا یانف
ان یمشی مع الارملة والمسکین - و ننگ نداشت آنحضرت که برود همراه بیوه و مسکین فیقضی له الحاجة - پس برآرد مر او را حاجت
ارمله بفتح میم زنی که شوهر وی مرد و ارمل مردی که زن وی مرده خواه غنی باشد خواه فقیر ارامل جمع صیغه جمع به نساء مخصوص تر
و استعمال وی در آن بیشتر و تفسیر ارامل بمساکین نیز کرده اند کذا فی النهایة وفی الصراح ارامل بیوگان و درویشان و محتاجان

الفصل الثالث عن عمرو بن سعد عن انس صحابی قدیم الاسلام ست از بنی امیه برادر خالد بن العاص اموی و ذکر هر دو
در فصل اول از باب اسماء النبی در حدیث ام خالد گذشت روایت می کند از انس قال ما رایت احدا کان ارحم بالعیال من رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم گفت انس ندیدم من هیچ یکے را که بود مهربان تر باهل وعیال خود از آنحضرت کان ابراهیم ابنه مسترضعا فی
عوالی المدینة بود ابراهیم پسر آنحضرت که از ماریه قبطیه شده بود شیر خورنده در بلندیهای مدینه یعنی در جانب بالای مدینه که بجانب
مسجد قبا و مسجد بنی قریظه است و آن زن که او را شیر می داد آنجا می بود فکان ینطلق ونحن معه پس بود آنحضرت که می رفت آنجا
برای دیدن پسر و خبرداری وی و حال آنکه ما همراه آنحضرت می بودیم فیدخل البیت وانه لیدخن پس می در آمد آنحضرت خانه را و
حال آنکه خانه پر دود کرده می شد لیدخن بفتح لام و ضم یا و تشدید دال مفتوحه و فتح خا یعنی در خانه پر دود می در آمد از جهت غایت شفقت
و مهربانی وکان ظئره قینا و بود دایه ابراهیم آهنگر و دود خانه باین سبب بود و ظئر بکسر ظاء معجمه و سکون همزه دایه هم بر زنی که شیر
می دهد و تربیت می کند اطلاق می کنند و هم بر شوهر وی و نام دایه ابراهیم ام یوسف بود و نام شوهر وی ابو یوسف و قین بفتح
قاف و سکون تحتانیه آهنگر فیاخذه پس می گرفت آنحضرت ابراهیم را فیقبله پس بوس میکرد او را ثم یرجع پستر بر می گردید
و بمنزل شریف می آمد قال عمرو گفت عمرو بن سعید که راوی حدیث ست فلما توفی ابراهیم قال رسول الله پس هنگامی که میرانیده شد
ابراهیم گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ان ابراهیم ابنی بدرستی ابراهیم پسر من ست وانه مات فی الثدی و بدرستی
که وی مرده است در پستان یعنی در مدت شیر خوارگی روایات در مدت عمر ابراهیم مختلف اند باتفاق بر آنکه در مدت رضاع بود
وان له لظئرین و بدرستی مر او را دو دایه اند تکملان رضاعه فی الجنة شیر میدهند او را و تمام می کنند شیر خوارگی او را در بهشت یعنی
او در عقب موت به بهشت می در آید و تمام می کنند در وی رضاع او را کذا قالوا رواه مسلم و در شان ابراهیم حدیثی روایت می کنند
که آنحضرت فرموده صلی الله علیه وآله وسلم لو عاش ابراهیم لکان نبیا اگر می زیست ابراهیم هر آینه پیغمبر می بود و امام نووی گفته
که این حدیث باطل ست والله اعلم و در شرح تکلم در وی کرده شده است + ۲ + وعن علی رضی الله عنه ان یهودیا کان یقال له
روایت ست از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه که یهودی بود که گفته می شد مر او را فلان حبر و حبر بفتح حاء مهمله و سکون موحده
دانشمند یهود جمع احبار کان له علی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دنانیر بود مر آن یهودی را بر آنحضرت دینارها دین فتقاضی
النبی پس تقاضا کرد آن یهودی و طلب کرد دین خود را از وی صلی الله علیه وآله وسلم فقال له پس گفت آنحضرت مر یهودی را
یا یهودی ما عندی ما اعطیک ای یهودی نیست نزد من چیزی که بدهم ترا قال فانی لا افارقک یا محمد گفت یهودی پس
بدرستی من جدا نمی شوم از تو یا محمد حتی تعطینی تا آنکه میدهی مرا دین مرا فقال له رسول الله پس گفت مر یهودی را پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم اذا اجلس معک اکنون چون مفارقت نمی کنی و نمیگذاری مرا تا ندهم می نشینم با تو و نمی روم از پیش تو
فجلس معه پس نشست آنحضرت با آن یهودی فصلی رسول الله پس گذارد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم الظهر والعصر والمغرب والعشاء
الآخرة والغداة این پنج نماز معلوم میشود که تمام شب با وی نشسته بود وکان اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم

مراد بیان حسن معاشرت و انبساط خلق و تالیف قلوب اصحاب ست بموافقت در آنچه از متعلقات عادات مردم و احوال ایشان ست از آنچه
مکروه و مذموم نیست و اما آنچه مکروه و مذموم باشد حاشا که ذکر کند آنحضرت آنرا و ذکر کرده شود در مجلس شریف وی صلی الله علیه وآله وسلم
فکل هذا احدثکم عن رسول الله پس همه برین احوال و حکایات حدیث کنم شما را از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم رواه الترمذی + ۶ +
وعن انس ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کان اذا صافح الرجل لم ینزع یده من یده - بود آنحضرت چون مصافحه میکرد مردی را
نمی کشید دست خود را از دست آن مرد حتی یکون هو الذی ینزع یده - تا آنکه می بود آن مرد که وی می کشید دست خود را از دست آنحضرت
و آنحضرت دست در دست وی گذاشته صبر میکرد و نمی کشید و این دلالت دارد بر کمال صبر و تواضع آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
مصافحه و تصافح دست یکدیگر را گرفتن - ولا یصرف وجهه عن وجهه حتی یکون هو الذی یصرف وجهه عن وجهه - و بر نمی گردانید آنحضرت
روی مبارک خود را از روی آن مرد تا آنکه می بود آن مرد که می گردانید روی خود را از روی وی - ولم یر مقدما رکبتیه - و دیده نشد
آنحضرت پیش کننده زانوهای خود را - بین یدی جلیس له - پیش همنشینی که مر او را بودی یعنی در مجلس برابر صف نشستی و زانوها
پیش نکردی چنانکه متکبران و جباران کنند و بعضی گفته اند که مراد آنست که زانوها را در نشستن بر نداشتی بقصد تعظیم اهل مجلس و
فرط ادب و تعظیم اصحاب و این مشکل میشود بآنکه مروی ست که گاهی زانوها را برداشتی و بر وضع احتبا نشستی و شاید که آن در خلوت
بودی یا با بعضی اصحاب بودی و بعضی گویند مراد برکبتین قدمین ست و تقدیم عبارت از دراز کردن آنهاست میان اهل مجلس والله اعلم
رواه الترمذی + ۷ + وعنه ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کان لا یدخر شیئا لغد - بود آنحضرت که نگاه نمی داشت چیزی
برای فردا یعنی برای فاقه نفس خود الا بتحقیق ثابت شده است که می نهاد نفقه یکساله برای نساء خود ادخار یخنی کردن و ذخیره
یخنی - رواه الترمذی + ۸ + وعن جابر بن سمرة قال کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم طویل الصمت - گفت جابر بود آنحضرت
که دراز بود خاموشی وی و تکلم نمیکرد مگر نزد حاجت - رواه فی شرح السنة + ۹ + وعن جابر قال کان فی کلام رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم ترتیل و ترسیل - بود در سخن آنحضرت آرامیدگی و هموارگی و پیدا کردن حروف و حرکات جدا جدا و ترتیل و ترسیل قریب اند
در معنی و اصل ترسیل درنگ کردن و فرو هشتن ست - رواه ابو داود + ۱۰ + وعن عائشة قالت ما کان رسول الله - گفت
عائشه نبود پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم یسرد سردکم هذا - که پیهم می گفت سخن را مانند پی هم گفتن شما که عادت دارید - ولکن کان
یتکلم بکلام بینه فصل - ولیکن بود آنحضرت که سخن می کرد بسخنان که میان آنها فرق بود و کلمات از یکدیگر جدا می بود - ویحفظه
من جلس الیه - یاد می گرفت کلام او را کسی که می نشست با وی - رواه الترمذی + ۱۱ + وعن عبد الله بن حارث بن جزء
بفتح جیم و سکون زای و همزه در آخر صحابی آخر کسی که باقی ماند بمصر از صحابه - قال ما رایت احدا اکثر تبسما من رسول الله - گفت ندیدم
هیچ یکی را بیشتر از روی تبسم از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - رواه الترمذی + ۱۲ + وعن عبد الله بن سلام رضی الله عنه قال کان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا جلس یتحدث یکثر ان یرفع طرفه الی السماء - بود آنحضرت وقتیکه می نشست که سخن کند بسیار
می کرد برداشتن چشم خود را بجانب آسمان بانتظار نزول جبرئیل بوحی - رواه ابو داود + ۱۵ +

آنرا یعنی فحش از وی بوجود نمی آمد نه بالطبع و نه بتکلف و معنی فحش در حدیث انس معلوم شد - ولا سخابا فی الاسواق - و نه آواز کننده
در بازارها چنانچه عادت عوام الناس ست - ولا یجزی بالسیئة السیئة - و جزا نمیداد ببدی بدی را - ولکن یعفو ویصفح - ولیکن عفو میکرد
و در می گذشت و این صفات در کتاب فضائل آنحضرت گذشته است - رواه الترمذی ۳ + وعن انس یحدث عن النبی صلی الله
علیه وآله وسلم انه کان یعود المریض - روایت ست از انس که وی خبر میداد از صفات و اخلاق آنحضرت که وی صلی الله علیه وآله وسلم
باز پرس میکرد بیمار را - ویتبع - بتشدید - الجنازة - و میرفت پس جنازه - ویجیب دعوة المملوک - و می پذیرفت خواندن غلام را که بطعام
می خواند چه جای احرار - ویرکب الحمار - و سوار می شد دراز گوش را از جهت غایت تواضع و بی تکلفی و دفع پیادگی و درینجا غایت
تواضع و ترک تکلف و نفی تکبر ست بر خلاف عادت ملوک و جبابره - لقد رأیته یوم خیبر علی حمار - هر آئینه بتحقیق دیدم او را روز غزوه
خیبر با وجود آنکه روز اظهار شوکت و جلالت بود سوار بر دراز گوشی که - خطامه لیف - ریسمان مهار آن از پوست خرما بود - رواه ابن ماجه
والبیهقی فی شعب الایمان ۴ + وعن عائشة قالت کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یخصف نعله - بود آنحضرت که میدوخت
نعل خود را و خصف بر هم نهادن پاره بر پاره و اصل آن جمع کردن و بهم پیوستن ست - ویخیط ثوبه - و می دوخت جامه خود را نو یا کهنه
که پیوند میکرد آنرا - ویعمل فی بیته - و کار می کرد آنحضرت در خانه خود - کما یعمل احدکم فی بیته - چنانکه کار می کند یکی از شما در خانه خود - وقالت
کان بشرا من البشر - بود آنحضرت آدمی از آدمیان - یفلی ثوبه - می جست جامه خود را تا خسی و خاری و از حشرات چیزی نباشد و اصل
فلی بمعنی سپش جستن ست ولیکن در مواهب لدنیه گفته که سپش در جامه و بدن شریف آنحضرت هرگز نیفتاده و از امام فخر الدین
رازی نقل کرده که مگس بر آن حضرت نه نشسته و پشه و مانند آن آنحضرت را ایذا نکرده ولیکن چون وجود چیزی از موذیات و حشرات
لازم تفلی ست چاره نیست از قائل شدن بتعلق چیزی از آن بجامه شریف از خارج نه از بدن والله اعلم - ویحلب شاته - و می دوشید
گوسپند خود را - ویخدم نفسه - و خدمت می کرد ذات شریف خود را یعنی کار خود را خود می کرد و بدیگری کم میفرمود - رواه الترمذی -
و درین حدیث دلیل ست بر آنکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پادشاه جبار متکبر نبود چه صدور این نوع افعال از ایشان بوجود نمی آید
بلکه نبی مرسل متواضع بود واقف بر حد بشریت مخصوص گردانید او را حق جل وعلا بفضل عظیم و منظور اصلی تعلیم و ارشاد خلق بآداب کریمه
و اخلاق عظیمه بود صلی الله علیه وآله وسلم ۵ + وعن خارجة - بخاء معجمه و جیم بن زید بن ثابت تابعی جلیل القدر ست و از فقهای
سبعه است که در مدینه بوده اند - قال - گفت خارجه - دخل نفر علی زید بن ثابت - در آمدند جماعه بر زید بن ثابت که پدر او ست
فقالوا له حدثنا احادیث رسول الله - پس گفتند آن جماعه مر زید را روایت کن ما را احادیث پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم
فقال کنت جاره - پس گفت زید بودم من همسایه آنحضرت - فکان اذا نزل علیه الوحی بعث الی - پس بود آنحضرت چون فرود
می آمد بر وی وحی کس میفرستاد بسوی من - فکتبته له - پس می نوشتم من آن وحی را برای آنحضرت - فکان اذا ذکرنا الدنیا
ذکرها معنا - پس بود آنحضرت چون ذکر می کردیم ما دنیا را ذکر می کرد آنحضرت دنیا را با ما - واذا ذکرنا الآخرة ذکرها معنا - و وقتیکه ذکر
می کردیم ما آخرت را ذکر میکرد آنحضرت آخرت را با ما - واذا ذکرنا الطعام ذکره معنا - و چون ذکر میکردیم طعام را ذکر میکرد طعام را با ما

چنانکہ تخییر میان مجاہدہ واقتصاد زیرا کہ مجاہدہ کہ مفضی بہلاک گردد جائز نیست و یا تخییر از جانب خدا باشد میان چیزی کہ در وے
دو عقوبت ست یا یک عقوبت ست یا میان وی و میان کفار چنانکہ قتال و اخذ جزیہ یا در حق خدا میان مجاہدت در عبادت
یا اقتصاد فتدبر۔ وما انتقم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی شیئ قط و کینہ نکشید آنحضرت برائے نفس خود در ہیچ چیز ہرگز
الا ان ینتہک فی حرمۃ اللہ۔ مگر آنکہ غلبہ کردہ می شد در حرمت دین خدا فینتقم للہ بہا پس کینہ می کشید برائے خدا بسبب
حرمت خدا کہ انتہاک کردہ می شد در وے گفت شیخ ابن حجر کہ مراد آنست کہ انتقام نمی کشید آنحضرت برائے حاجت نفس
خود پس مشکل نشود کہ آنحضرت امر میکرد بقتل کسانے کہ ایذا می کردند او را زیرا کہ ایشان انتہاک حرمات خدا نیز می کردند
و بعضے گفتہ اند کہ این در غیر شیئ ست کہ مفضی بکفر گردد و بعضے گفتہ اند کہ این مخصوص بہ قصۂ مال ست نہ در عرض و نہک
بمعنی غلبہ است یعنی کسی کہ مبالغہ می کرد در خرق محارم شرح و فی الصراح نہک کہنہ و فرسودہ شدن جامہ بپوشیدن و مبالغہ
کردن رواہ مسلم۔ ۱۰۔ وعنہا قالت ما ضرب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شیئا قط بیدہ لا امرأۃ ولا خادما۔ گفت
عائشہ نزد آنحضرت چیزے را و کسی را برگزید ست خود نہ زن را و نہ خادم را و خادم بر ذکر و انثی ہر دو اطلاق مے یابد
الا ان یجاہد فی سبیل اللہ۔ مگر آنکہ کارزار می کرد در راہ خدا وما نیل منہ شیئ قط فینتقم من صاحبہ و یافتہ نشد از آنحضرت
چیزے ہرگز یعنی نرسید بآنحضرت از جانب ہیچ کس آنچہ زیان کند او را پس انتقام کشید از صاحب خود یا صاحب آن چیز
الا ان ینتہک شیئ من محارم اللہ۔ مگر آنکہ غلبہ کردہ شود و دور کردہ شود چیزے از محارم خدا فینتقم للہ پس انتقام
می کشید از برائے خدا رواہ مسلم

۱۲۔ الفصل الثانی۔ عن انس قال خدمت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وانا ابن ثمان سنین۔ گفت انس خدمت
کردم آنحضرت را و در آمدم در خدمت وے و حال آنکہ من ہشت سالہ بودم۔ خدمت عشر سنین۔ خدمت کردم او را دہ سال
کہ مدت اقامت آنحضرت ست در مدینہ۔ فما لامنی علی شیئ قط۔ پس نکوہش نکرد مرا بر ہیچ چیزے ہرگز اتی فیہ علی یدی اتی
بلفظ مجہول ست و حاصل معنی ترکیب این ست کہ ہلاک شد و تلف گردید آن چیز بر دو دست من۔ فان لامنی لائم من اہلہ
پس اگر مے نکوہید مرا نکوہندہ از اہل خانۂ آنحضرت۔ قال دعوہ فانہ لو قضی شیئ کان۔ می گفت آنحضرت بگزارید او را و ملامت
نکنید او را زیرا کہ بدرستی شان اینست اگر قضا کردہ می شود چیزے واقع می شود آن چیز یعنی تلف شدن ہر چیزے
بقضا و تقدیر الٰہی ست اگرچہ بر دست وی شدہ نعم اگر حکم شرعی در وی ثابت می بود می کردیم و اگر کسی حق خود عفو
کند چہ مضایقہ است و در حدیث دیگر آمدہ است کہ داہان را کہ ظروف بر دستان ایشان شکستہ می شود بزنید کہ ہر چیز را
اجل و مدت بقا ست ہذا لفظ المصابیح این لفظ کہ مذکور شد لفظ مصابیح ست و روے البیہقی فی شعب الایمان مع تغییر و
روایت کردہ است بیہقی در کتاب شعب الایمان باندک تغییر و تبدیل در الفاظ۔ ۲۔ وعن عائشۃ قالت لم یکن رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاحشا۔ نبود آنحضرت فحش کنندہ در قول بالطبع ولا متفحشا۔ و نبود تکلف کنندہ در فحش و قصد کنندہ

واظہار کراہت نمی کرد متفق علیہ ۱۴۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت ما رایت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مستجمعا قط ضاحکا۔
گفت عائشہ ندیدم من آنحضرت را مجتمع شونده ہرگز در حالی کہ خندہ کنندہ است یعنی بہ تمام وکمال خندہ کنندہ وحتی اری منہ لہواتہ
تا آنکہ ببینم از آنحضرت کام او را لہوات جمع لہاۃ بفتح آن گوشت پارہ کہ در اعلاے حلق در نہایت دہان ست وفی الصراح
لہاۃ کام ولفظ لہوات بہ جمع بارادہ اجزاے کام ست وانما کان یتبسم ومنود آنحضرت مگر آنکہ تبسم میکرد ولب شیرین مے گردد
دندان سفیدی کہ در اینجا باعتبار غالب حال ست رگاہی زیادہ بر آنہم کردہ چنانکہ در باب ضحک رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم آمدہ۔ رواہ البخاری ۱۵۔ وعنہا قالت ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لم یکن یسرد الحدیث کسردکم
روایت ست از عائشہ کہ نبود آنحضرت کہ پیاپی می گفت سخن را وی آورد کلمات را منفصل در پی یک دیگر چنانکہ مشبہ وملتبس
گردد بر شنوندہ بلکہ کشادہ می گفت سخن را وجدا جدا می آورد کلمات را وسرد بفتح سین در زد وختن جرم را ودوختن زرہ
وپیاپی داشتن روزہ وپیاپی آوردن سخن را کان یحدث حدیثا لو عدہ العاد لاحصاہ بود آنحضرت می گفت سخن را جدا
جدا کہ اگر می شمرد آنرا شمرندہ ہر آئینہ می شمرد آنرا یعنی اگر یکی قصد میکرد کہ بشمرد تمکن بود متفق علیہ ۱۶۔ وعن الاسود
تابعی کبیر ست زمان نبوت را دریافتہ وخلفای اربعہ را دیدہ واز اکابر صحابہ حدیث شنیدہ وہشتاد وچ وعمرہ بجای آوردہ
تا آخر وقت صوم دوام داشتہ ودر ہر شب ختم قرآن کردہ فقیہ است ثقہ وکثیر حدیث۔ قال۔ گفت اسود سالت عائشۃ پرسیدم
عائشہ را ما کان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یصنع فی بیتہ۔ چہ چیز بود کہ می کرد آنحضرت در درون خانۂ خود۔ قالت گفت۔
عائشہ کان یکون فی مہنۃ اہلہ۔ بود وشان کہ می بود آنحضرت در خدمت اہل خانۂ خود ومہنہ بفتح میم وکسر آن وانکار کردہ
اصمعی کسر را وسکون ہا وبہ تحریک آن وبر وزن کلمۂ خدمت چنانکہ تفسیر کرد راوی بقول خود یعنی خدمۃ اہلہ۔ مانند شاۃ
دوشیدن وبغل دوختن وپارہ دوزی کردن واز اینجا معلوم می شود کہ خدمت خانہ واہل خانہ کردن سنت انبیاء مرسلین
وشیمۂ صالحین است۔ فاذا حضرت الصلوٰۃ خرج الی الصلوٰۃ۔ پس چون حاضر می شد وقت نماز بیرون می آمد برائے نماز
رواہ البخاری ۱۷۔ وعن عائشۃ قالت ما خیر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بین امرین قط الا اخذ ایسرہما ما مخیر گردانیدہ
نشد آنحضرت واختیار داده نشد بدست وی میان دو کار ہرگز مگر آنکہ اختیار می کرد وی می گرفت آنحضرت آسان ترین
دو کار را۔ مالم یکن اثما۔ مادام کہ نمی بود آن کار آسان تر موجب بزہ۔ فان کان اثما۔ پس اگر می بود موجب بزہ کان ابعد الناس
منہ۔ مے بود آنحضرت دور ترین مردم ازان کار ودرین حدیث تکلم کردہ اند کہ تخییر عام ترست کہ از جانب
پروردگار تعالی باشد یا از جانب خلق ولیکن بر تقدیر تخییر از جانب حق اتم بودن مشکل ست مگر آنکہ مراد مفضی باثم باشد چنانکہ
ظلما تخیر سازند میان فتح کنور ارض کہ در اشتغال بوے احتمال عدم تفرغ از برائے عبادت ست ومیان کفاف معیشت پس مراد
باثم اولیٰ ست ومراد بآن گناہ نیست از جہت ثبوت عصمت کذا قال الشیخ ابن حجر ودر مجمع البحار گفتہ کہ اگر مراد تخییر از جانب
قرآن ومنافقان باشد بودن یکی از دو امر اثم ظاہر ست واگر از جانب مسلمانان باشد مراد چیزے ست کہ مؤدی باثم ست

آنحضرت فحش گو نبودہ و فحش از حد در گذشتن در جواب و در سخن و اکثر اطلاق آن در الفاظ وقاع وجماع آید و در آنچہ متعلق ست بدان زیرا کہ اہل فساد را و بی حیایان را دران عبارت صریحہ فاحشہ است کہ اہل صلاح و ارباب حیا ازان اعراض نمایند و بکنایت و ابہام ازان اکتفا نمایند بلکہ از بول و غائط نیز بتعبیر بقضاے حاجت و مانند آن نمایند و فحش بمعنی زیادت و کثرت و بمعنی زنا و معصیت نیز آید۔ ولا لعانا۔ و نبود آنحضرت لعن کنندہ کسی را و چیزے را و لعن از خدا راندن و دور راندختن از درگاہ رحمت و از بندگان دشنام دادن و دعا کردن بدان و لعنت کردن مر کسی را کہ نہ مستحق آنست از گناہان سخت ست و بکثرت کبیرہ می گردد و اتفاق دارند بر تحریم لعن بر شخصی معین اگرچہ کافر باشد مگر آنکہ بہ یقین معلوم گردد کہ از دنیا کافر رفتہ باشد چنانکہ ابوجہل و امثال وی و حرام نیست بر موصوف بصفت عام چنانکہ گویند لعنت خدا بر کافران و ریاخواران و ظالمان و امثال آن و باید دانست کہ لعنت بر دو قسم ست یکی طرد و ابعاد از رحمت حق و در آمدن بہشت و موجب خلود نار و این مخصوص بکافران است دوم طرد و ابعاد از جناب قرب و رحمت خاص و درجۂ سابقین و این شامل ست مر بعضی گناہ گاران و بدکاران را و باین تحقیق منحل می گردد بسی از مشکلات باب و اللہ اعلم۔ ولا سبابا و نبود آنحضرت دشنام کنندہ۔ کان یقول عند المعتبۃ بود آنحضرت کہ می گفت نزد عتاب کردن مر کسی را و خشم گرفتن بر کسی معتبہ بفتح تاء مثناۃ و کسر آن و عتاب خشمگین شدن و بمعنی ناز کردن نیز آید۔ مالہ ترب جبینہ۔ چہ شدہ است او را و چہ می کند وے خاک آلودہ باد پیشانی وی کنایت ست از خواری و نگونساری یعنی بہ نہایت آنچہ نزد خشم و بے رضائی می گفت این کلمہ بود و در معنی این ست رغم انفہ بخاک آلودہ باد بینی او و این نیز در معنی بمجدہ است و دشنام نیست۔ رواہ البخاری۔

۱۲۔ وعن ابی ہریرۃ قال قیل روایت است از ابی ہریرہ گفت کہ گفتہ شد۔ یا رسول اللہ ادع علی المشرکین۔ دعای بدکن بر کافران تا ہمہ ستاصل شوند و ہلاک گردند۔ قال لم ابعث لعانا۔ گفت برانگیختہ نشدہ و فرستادہ نشدہ ام من لعنت کنندہ و راننده از رحمت خدا۔ وانما بعثت رحمۃ۔ و برانگیختہ نشدہ ام مگر سبب رحمت بر جہانیان چہ بر مومنان واجب بر کافران اما بر مومنان خود ظاہر ست اما بر کافران برفع عذاب از ایشان در دنیا بوجود شریف وے چنانکہ در قرآن مجید می فرماید وما کان اللہ لیعذبہم وانت فیہم بخلاف امم سابق کہ بدعای پیغمبران مستہلک و ستاصل شدند یا رب مگر بر بعضی از مشرکان کہ وقت برسید و بحکم الٰہی دعاے بد کرد و ہلاک شدند چنانکہ مشرکان قریش کہ در روز بدر ہلاک شدند فقد بر رواہ مسلم۔ ۱۳۔ وعن ابی سعید الخدری قال کان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اشد حیاء من العذراء فی خدرہا۔ گفت ابوسعید رضی اللہ عنہ بود آنحضرت سخت تر از زدی شرمناکی از بکرکہ در پردۂ خود باشد و خدر بکسر خاء مجمعہ و سکون دال مہملہ پردہ کہ گذاشتہ می شود مرد خترک را در گوشۂ خانہ و در نہایۂ گفتہ گوشۂ خانہ کہ گذاشتہ می شود بروے پردۂ دیگر در آنجا می باشد فی الصراح خدر بکسر پردہ و مخدرہ زن پردہ نشین فاذا ارای شیئا یکرہہ عرفناہ فی وجہہ یعنی چون می دید آنحضرت چیزے را کہ ناخوش میداشت می شناختیم ما اثر آنرا در روے مبارک وی اگرچہ از شرم چیزی نمی گفت

بادیه نشینان عرب در حالی که سوال می کردند از ان حضرت اموال را از غنائم حنین و غنائم درین غزوه بسیار بود و بخشش
آنحضرت بسیار و اکثر بر مؤلف القلوب بود از اهل مکه و بخشیدن گوسفندان بآن مرد که در حدیث سابق گذشت هم درینجا بود۔
حتی اضطروه الی سمرة و چسپیدن اعراب بآنحضرت در سوال بجائی رسید که مضطر و بیچاره ساختند اعراب آنحضرت را و بردند بسوی
سمره بفتح سین بضم میم نام نوعی از درخت خار وار که در بادیه می باشد۔ فخطفت بفتح خا و کسر طا رواه بر بود آن سمره ردای مبارک
او را که پوشیده بود آنحضرت۔ فوقف النبی۔ پس توقف نموده و بایستاد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فقال اعطونی ردائی۔ پس
گفت آنحضرت بدهید مرا ردای مرا۔ لو کان لی عدد هذه العضاة نعم لقسمته بینکم۔ اگر می بود بشمار این درختان که درین جنگل اند
چارپایها از شتر و گوسفند هر آئینه بخش می کردم آنرا میان شما۔ ثم لا تجدونی بخیلا۔ پستر نمی یافتید شما مرا بخیل که ندهم آنرا۔ ولا کذوبا
و نه دروغگو که وعده کنم و ترسانم۔ ولا جبانا۔ و نه بد دل و ترسنده که در دادن از فقر و نیستی ترسم و اصل جبن بمعنی ضد شجاعت ست
و جوان مردی در عطا قسمی از شجاعت ست و تنگی در دادن آن مثل جبن ست و بعضی گفته اند که ولا کذوبا و لا جبانا
ماجد است برای تتمیم صفات و تعداد آن و اشارت ست بجامعیت صفات حمیده فافهم۔ رواه البخاری۔ ۸۔ وعن انس
قال کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا صلی الغداة جاء خدم المدینة بآنیتهم۔ چون می گزارد آنحضرت نماز بامداد می آوردند
خادمان اهل مدینه از داه و غلام آوندهای خود را فیها الماء۔ که دران آب می بود۔ فما یاتون باناء۔ پس نمی آوردند هیچ آوندی را
الا غمس یده فیها مگر آنکه فرو می برد آنحضرت دست مبارک خود را دران آوندهای آب و متبرک می گردانید آنرا برای
ایشان تا شفا و برکت شود مر ایشان را۔ فربما جاؤا بالغداة الباردة فیغمس یده فیها۔ پس بسا که می آمدند آنحضرت را در بامداد
سرد پس فرو می برد دست خود را دران آوندها و درین کمال شفقت و مهربانی است بامت و اشارت ست بآنکه
از برای نفع خلق ضرر خود را باید کشید و تحمل کرد۔ رواه مسلم۔ ۹۔ وعنه قال کانت امة من اماء اهل المدینة تاخذ بید رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم وهم۔ از انس ست گفت می بود واهی از داهان مدینه که میگرفت دست مبارک آنحضرت را فتنطلق
به حیث شاءت۔ پس می برد آنحضرت را هر جا که می خواست و عرض حال خود می کرد درینجا غایت تواضع و شفقت آنحضرت ست
صلی الله علیه وآله وسلم بر امت حتی بر کمترین آدمیان۔ رواه البخاری۔ ۱۰۔ وعنه ان امراة کان فی عقلها شیء وهم از
انس ست که زنی بود که بود در خرد وی چیزی از نقصان و خلل۔ فقالت۔ پس گفت آن زن۔ یا رسول الله ان لی
الیک حاجة۔ بدرستی مرا بسوی تو حاجت و کاری ست و ظاهر آنحضرت در راه می رفتند۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت
یا ام فلان انظری الی السکک شئت۔ ببین هر کدام از کوچها که می خواهی یعنی بنشین پایه ایست دران کوچه که من با تو می نشینم
و می ایستم۔ حتی اقضی لک حاجتک۔ تا آنکه ادا کنم و برآرم برای تو حاجت ترا۔ فخلا معها فی بعض الطرق حتی فرغت من حاجتها۔
پس خلوت کرد و تنها شد آنحضرت با آن زن در بعضی راهها تا آنکه فارغ شد آن زن از حاجت خود و پرداخت
آنرا و عرض کرد آنچه عرض کردنی بود۔ رواه مسلم۔ ۱۱۔ وعنه قال لم یکن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فاحشا۔ نبود

آنحضرت مردم را بسوے آواز و از همه پیشتر رفت - وهو یقول - وحال آنکه آنحضرت می گفت - لم تراعوا لم تراعوا - مگر نه ترسید نه ترسید و گفته اند لم اینجا بمعنی لاست روع ترسیدن تراعوا بضم تا و عین ست - وهو علی فرس لابی طلحة عری - و آنحضرت سوار بود بر اسپی که بود مر ابی طلحه انصاری را برهنه پشت - ما علیه سرج - نبود بران اسپ زین بیان عری ست و عری بضم عین و سکون را اسپ بی زین - وفی عنقه سیف و در گردن آنحضرت شمشیر بود - فقال - لقد وجدته بحرا و گفت آنحضرت به تحقیق یافتم این اسپ را مانند دریا یعنی فراخ رو و کشاده گام متفق علیه - و در روایتے دیگر آمده بود که بود آن اسپ کم رفتار حرون تنگ گام و بعد از آن روز چنان تیز رفتار شد که هیچ اسپے از وی سبقت نمی توانست کرد و به حقیقت هر کس را و هر چیز را که یاری و مددگاری از آنحضرت بود اگر لاشی باشد شی می گردد و اگر زبون بود غالب و اگر پست بود بلند گردد و اگر ضعیف بود قوی گردد بیت

تو مرا دل ده و دلیری بین ٭ رو به خویش خوان و شیری بین ۵ وعن جابر قال ما سئل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم شیا قط فقال لا - گفت جابر سوال کرده نشد از آنحضرت چیزے پس که گفته باشد لا یعنی نمی دهم شیخ ابن حجر گفته که مراد آنست که هرگز تلفظ بلا نمی کرد بلکه اگر می بود می داد و اگر نمی بود سکوت می ورزید و حدیثی دیگر باین مضمون آمده و این قریب ست بحدیث ابی هریره که آنحضرت طعام را عیب نکرده اگر خوش می آمد می خورد و گرنه می گذاشت و از شیخ عز الدین عبد السلام نقل کرده اند که گفت لا هرگز براے منع از عطا بر زبان شریف وی رفته و این منافات ندارد که در وقت ضرورت و نیافت بطریق اعتذار گفته باشد چنانکه فرمود - لا اجد ما احملکم علیه - و فرزدق در نعت شریف وی صلی الله علیه وآله وسلم گفت - ما قال لا قط الا فی تشهده لولا التشهد کانت لاؤه نعم ٭ مضمون این بیت ست که شاعری ازینجا اخذ کرده گفته ؎ نرفت کلمه لا بر زبان او هرگز ٭ مگر با شهد ان لا اله الا الله ٭ و عجب دعاے وی که این جبلت مخصوص را در غیر آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم از ظلمه و فسقه صرف کرده نعوذ بالله من الزیغ والزلل متفق علیه ۶ - وعن انس ان رجلا سال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم غنما بین جبلین - روایت ست از انس رضی الله عنه که مردے سوال کرد از آنحضرت گوسفندان میان دو کوه یعنی گوسفندان بسیار آن قدر که پر کرده بودند تمام وادی را که میان دو کوه بود - فاعطاه ایاه پس داد آنحضرت آن مرد را همه آن گوسفندان فاتی قومه فقال - پس آمد آن مرد قوم خود را پس گفت - ای قوم اسلموا - ای قوم مسلمان شوید - فوالله ان محمدا لیعطی عطاء ما یخاف الفقر پس بخدا سوگند بدرستی محمد هر آینه می بخشد بخششی را که نمی ترسد فقر را یعنی می دهد و هیچ نگاه نمی دارد و درین معنی گفته است شاعره ؎ هر چه آمد ت بدست ندادی تو پیش از آن - این جود آنکس ست کش از فقر عار نیست ۷ - وعن جبیر بن مطعم بینما هو یسیر مع رسول الله - روایت ست از جبیر بن مطعم بضم میم و سکون طا و کسر عین مهملتین بن عدی بن نوفل بن عبد مناف ذهبی در کاشف در احوال او چنین نوشته که سید سلیم و فور از اشراف قریش عالم بود بعلم انساب و اخبار و ایام عرب و بود شاگرد ابوبکر صدیق درین علم روایت می کند که در اثناے که وے سیر می کرد با پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم مقفله من حنین در وقت بازگشتن آنحضرت از غزوه حنین که بعد از فتح مکه واقع شده فعلقت الاعراب - بفتح عین و کسر لام تخفیف یسالونه پس چسپیدند

لما امرنی بہ رسول اللہ و۔ در دل من ہست کہ می روم برائے کارے کہ فرمودہ است مرا آن کار پیغمبر خدا۔ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم یعنے باو خود آنحضرت فرمود و در دل می خواہم کہ بروم بزبان گفتم نمی روم صد در این قول از انس بجہت
صغر سن و نادانی بود و نیز وے در سن تکلیف ہم نبود لہذا آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ التفات بقول وے ننمودہ بر آن
ادب نکرد بلکہ ملاعبت کرد و خندہ کرد و نرمی نمود۔ فخرجت حتی امر علی صبیان وہم یلعبون فی السوق۔ پس بیرون آمدم
تا می گذرم بر کودکان کہ بازی می کردند در بازار۔ فاذا رسول اللہ۔ پس ناگاہ می بینم کہ پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
قد قبض بقفائی من ورائی۔ بہ تحقیق گرفتہ است گردن مرا از پس من۔ قال فنظرت الیہ وہو یضحک۔ گفت انس پس نگاہ کردم
من بسوے آنحضرت و حال آنکہ آنحضرت می خندد۔ فقال یا انیس ذہبت حیث امرتک۔ پس گفت آنحضرت اے انیس
بلفظ تصغیر برائے شفقت رفتی تو آنجا کہ فرمودہ بودم من قلت نعم انا اذہب گفتم آرے اینک می روم و می خواہم کہ بروم
یا رسول اللہ۔ رواہ مسلم۔ ۳۔ وعنہ قال کنت امشی مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وعلیہ برد نجرانی۔ و ہم از
انس ست کہ گفتہ بودم من می رفتم ہمراہ آنحضرت و بر آنحضرت چادرے بود منسوب بہ نجران بفتح نون و سکون جیم و را نام
موضعی ست غلیظ الحاشیۃ۔ چادرے بود کہ درشت و سطبر بود کنارۂ او۔ فادرکہ اعرابی فجبذہ بردائہ۔ پس دریافت
آنحضرت را بادیہ نشینی پس کشید آنحضرت را بچادرش جبذۃ شدیدۃ کشیدنی سخت۔ ورجع نبی اللہ و بازگشت پیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی نحر الاعرابی در پیش سینۂ آن اعرابی یعنی چنان بزور کشید کہ آنحضرت پیش سینۂ اعرابے
کشیدہ آمد۔ حتی نظرت الی صفحۃ عاتق رسول اللہ۔ تا آنکہ نگاہ کردم من بکرانۂ گردن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ قد اثرت
بہا حاشیۃ البرد بتحقیق تاثیر کردہ بود بصفحۂ عاتق آنحضرت کنارۂ چادر من شدۃ جبذتہ از جہت سختی کشیدن اعرابی بر در
او عاتق موضع ردا از کتف۔ ثم قال یا محمد مر لی من مال اللہ الذی عندک پستر گفت اعرابی اے محمد امر کن برائے من تا
بدہند مرا چیزے از مال خدا کہ نزد تست۔ فالتفت الیہ رسول اللہ۔ پس باز نگریست بسوے آن اعرابی پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم ثم ضحک۔ پستر خندہ کرد آنحضرت۔ ثم امر لہ بعطاء۔ پستر امر کرد و فرمود برائے وے بہ بخششی و این دلالت
دارد بر کمال حلم و تحمل آنحضرت جفائے مردم را و این اعرابی از جفات عرب و درشت خویان ایشان کہ تہذیب اخلاق
نکردہ و ادب نیاموختہ بود و در حدیث دلالت ست بر آنکہ حاکم و والی را باید کہ بر ایذائے رعایائے و مجردان صبر کند و
تحمل ورزد۔ متفق علیہ۔ ۴۔ وعنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم احسن الناس بود آنحضرت نیکوترین
مردم در حسن و جمال و فضل و کمال و صفات حمیدہ و اخلاق عظیمہ۔ واجود الناس و جوادتر و سخی ترین مردم۔ واشجع الناس
و مردانہ تر و دلیر ترین مردم ولقد فزع اہل المدینۃ ذات لیلۃ و بہ تحقیق نرسیدند و فریاد کردند کسان مدینہ یک شبی
چنانچہ دزدی و دشمنی در آید۔ فانطلق الناس قبل الصوت پس ایستادند و رفتند مردم بجانب آواز۔ فاستقبلہم النبی
پس استقبال کرد و پیش آمد مردم را پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قد سبق الناس الی الصوت۔ در حالی کہ بہ تحقیق پیشی کرد

ظاہر و بدیگرے باطن باشد۔ قال لا۔ گفت یہودی نمی یابم۔ قال الفتی بلی واللہ۔ گفت آن غلام آرے بخدا سوگند۔ یا رسول اللہ انا نجد لک فی التوریۃ نعتک وصفتک ومخرجک۔ بدرستی ما مییابم در توریت نعت ترا وصفت ترا ومخرج ترا۔ وانی اشہد۔ ومن گواہی می دہم۔ کہ ان لا الہ الا اللہ وانک رسول اللہ فقال النبی۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لاصحابہ۔ مر یاران خود را۔ اقیموا ہذا من عند راسہ۔ برخیزانید این شخص را یعنے پدر او را از نزد سر وے۔ ولو اخاکم۔ ونزدیک شوید برادر خود را کہ این غلام است ومتولی امر وی شوید۔ رواہ البیہقی فی دلائل النبوۃ ۴۔ وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت می کند ابی ہریرہ از ان حضرت۔ انہ قال۔ کہ آنحضرت گفت۔ انما انا رحمۃ مہداۃ نیستم من مگر رحمت فرستادہ شدہ از جانب حق شیخ ابو العباس مرسی قدس اللہ سرہ فرمود درین تعظیم وتکریم این امت ست زیرا کہ ہدیہ برائے تکریم فرستادہ می شود رواہ الدارمی والبیہقی فی شعب الایمان۔ این چیزے ست کہ آورد مؤلف در بیان خلقت وصورت آنحضرت از احادیث وچیزی بسیار ماندہ است کہ ذکر نکردہ ودر شرح زیادہ بران از انچہ در نظر از کتب احادیث آمدہ ذکر کردہ ایم آنجا باید نگریست۔ ۳۵۔

باب فی اخلاقہ وشمائلہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

در اخلاق آنحضرت از مہربانی ومردے وشجاعت وسخاوت ورفق وتحمل وتواضع ورحمت وحیا وجز آن چون فارغ شد از بیان صورت وشکل ظاہر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ آنرا صورت وخلق می گویند بفتح خا خواست کہ ذکر کند صفات باطن شریف او را کہ آنرا خُلق می نامند بضم خا وشمائل جمع شمال ست بکسر بمعنی طبع کذا فی القاموس وفی الصراح شمال بکسر دست چپ وخود عادت وشمال بمعنی دست چپ جمع او اشمل می آید وشمائل نیز می آید ودر شرح شفا گفتہ شمائل جمع شمال ست بکسر شین سیرت وبمعنی خلق۔

۱۸۔ **الفصل الاول**۔ عن انس قال خدمت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عشر سنین۔ گفت انس خدمت کردم آنحضرت را دہ سال وقدیمان ایام کہ حضرت بمدینہ ہجرت کردند مادر انس وبعضی خویشان وے از انصار او را در ملازمت آنحضرت آوردند ودر خدمت گذاشتند ووے ہشت یا دہ سالہ بود واختلاف ست ودہ سال کہ مدت اقامت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمدینہ بود خدمت کرد ومی گوید انس درین مدت کہ خدمت کردم۔ فما قال لی اف۔ پس نگفت آنحضرت مرا اُف بضم ہمزہ وتشدید فاء مکسورہ منون وغیر منون کلمہ ایست کہ دلالت دارد بر کراہت وبر زجر ودلتنگی وبانگ کردن بر دیدن امرے مکروہ۔ ولا لم صنعت۔ ونگفت آنحضرت مرا چرا کردے این کار را۔ ولا الا صنعت۔ ونگفت چرا نکردی این کار را یعنے در انچہ متعلق بخدمتگاری دنیا باشد نہ در امور دین واین دلالت دارد بر کمال سماحت وحُسن خُلق آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وطیبی گفت کہ درین مدح انس ست مر خود را کہ ہرگز کارے نکردم کہ از آنحضرت برمن اعتراض متوجہ گردد پوشیدہ نماند کہ معنی اول انسب واوفق ست بمقام نعم متضمن مدح ست بکرم وشفقت آنحضرت بروی متفق علیہ۔ ۲۔ وعنہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من احسن الناس خلقا۔ وہم از انس ست کہ گفت بود آنحضرت نیکوترین مردم از روے خلق فارسلنی یوما لحاجۃ پس فرستاد آنحضرت روزے مرا برائے کاری۔ فقلت واللہ لا اذہب۔ پس گفتم من بخدا سوگند نمی روم وفی نفسی ان اذہب

دران دآنحضرت غیر باک دارندہ بود و بی تکلف و بی تعب و بیباک و بآسانی بطور خود می رفت و بجمد بضم نون و سکون جیم و کسر دال و کثرت بضم میم و سکون کاف و فتح تا و کسر را و مثلثہ از اکتراث بمعنی باک داشتن و این از معجزات آنحضرت بود کہ دیگران می دویدند و مشقت می کشیدند و بوے نمی رسیدند و وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بآسانی و بی تعب پیشتر از ہمہ مے رفت رواہ الترمذی - ۷ - وعن جابر بن سمرۃ قال کان فی ساق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حموشۃ - گفت جابر بود در ساقہاے آنحضرت یکنوع باریکی و پردستبر نبود و کان لا یضحک الا تبسما و بود آنحضرت کہ خندہ نمی کرد مگر بطریق تبسم و فی الصراح تبسم لب شیرین کردن - وکنت اذا انظرت الیہ قلت اکحل العینین - و بودم من وقتی کہ نگاہ می کردم بسوے آنحضرت می گفتم کہ سرمہ کنندہ چشم ہاست - ولیس باکحل - وحال آنکہ نبود سرمہ کردہ بلکہ بسبب خلقت سرمہ گون چشم بود و بلیت و چشم تو کہ سیاہند سرمہ ناکردہ بہ لسان سرمہ سیہ کردہ خانۂ مردم بہ رواہ الترمذی -

۸ - الفصل الثالث - عن ابن عباس قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم افلج الثنیتین - بود آنحضرت کشادہ دو دندان پیش یعنی میان این دو دندان فرجہ و فرقی بود و فلج بفتح فا و لام و جیم کشادگی دندانہاے پیش افلج الاسنان کہ می گویند ہمین مراد می دارند و در حلیۂ شریف و در روایتے مفلج الاسنان نیز واقع شدہ است - اذا تکلم رأی کالنور یخرج من بین ثنایاہ - چون سخن می کرد آنحضرت دیدہ می شد مانند نور کہ بیرون مے آمد از میان دندانہاے پیش وی دندانہا را ناہماست دو دندان پیش را از بالا و پایان ثنیتان و ثنایا می گویند بلفظ تثنیہ و جمع دو دو دندان دیگر را کہ در دو طرف آنہا اند رباعیات خوانند بفتح را و فلج بفتحتین فرجہ میان دندانہا و صاحب نہایہ گفتہ کہ فلج فرجہ میان ثنایا و رباعیات و فرجہ میان ثنایا را فرق گویند بفتحتین پس اینجا فلج را بجاے فرق استعمال کردہ است و ظاہر عبارت حدیث آنست کہ این فرجہ در ثنیتین در بالا و پایان بودہ نہ مخصوص ببالا و اللہ اعلم - رواہ الدارمی - ۲ - وعن کعب بن مالک قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا سر استنار وجہہ - بود آنحضرت وقتی کہ خوشحال کردہ می شد روشن می شد روے مبارک وی حتی کان وجہہ قطعۃ قمر - تا آنکہ گویا روے مبارک وے پارۂ از ماہ بود - وکنا نعرف ذلک - و بودیم ما کہ می شناختیم آنرا کہ آنحضرت درین وقت خوشحال ست بہ مشاہدۂ تازگی و روشنائی روے شریف وی متفق علیہ - ۳ - وعن انس ان غلاما یہودیا کان یخدم النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - روایت ست از انس کہ کودکی یہودی بود کہ خدمت میکرد آنحضرت را فمرض فمشی الیہ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعودہ فجلس عند رأسہ فقال لہ اسلم فنظر الی ابیہ وہو عند رأسہ فقال لہ اطع ابا القاسم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاسلم فخرج النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وہو یقول الحمد للہ الذی انقذہ بی من النار - پس آمد او را آنحضرت بعیادت - فوجد اباہ عند رأسہ یقرأ التوریۃ پس یافت آنحضرت پدر او را نزد سر او کہ می خواند توریت را - فقال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم - پس گفت مر پدر او را آنحضرت - یا یہودی انشدک باللہ الذی انزل التوریۃ علی موسی ای یہودی می پرسم و سوگند می دہم ترا بخدائی کہ فرستاد توریت بر موسی علیہ السلام - ہل تجد فی التوریۃ نعتی وصفتی ومخرجی - آیا می یابی در توریت نعت او و صف او و بیرون آمدن او از مکہ بمدینہ یا مخرج بمعنی بعث باشد یا زمان یا مکان آن باشد و نعت و صفت بیک معنی می آید گویا او را بہ یکی صفات

او را و هیبت ناک می شد - ومن خالطه معرفة احبه - وکسی که اختلاط می کرد آنحضرت را و صحبت می داشت دوست می داشت او را
یقول ناعته - می گوید وصف کننده آنحضرت راوی عبارت از ذات خود می کند یا هر که بخواهد که وصف کند او را - لم ار قبله
ولا بعده مثله - ندیدم و نمی دانم پیش از وے و نه پس از وے مانند او را صلی الله علیه وآله وسلم رواه الترمذی - ۳ - وعن
جابر ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم لم یسلک طریقا فیتبعه احد الا عرف انه قد سلکه - روایت ست از جابر که آنحضرت
نمی رفت راهی را پس پیروی می کرد او را کسی و در پس او می رفت مگر آنکه می شناخت آنکس که آنحضرت بتحقیق رفته است
این راه را - من طیب عرفه - از خوشبوئی آنحضرت و عرف بفتح عین و سکون را بوے خوش و ناخوش را نیز گویند اما غالب
اطلاق او بر بوے خوش ست یعنی هر راهی که می رفت از بوے خوش آنحضرت معطر می شد و هم از بوے خوش می شناختند
که وے ازین راه گذشته است و ظاهر آنست که این بوے خوش ذاتی آنحضرت بود صلی الله علیه وآله وسلم و تواند که استعمال
طیب که عادت شریف آنحضرت بود نیز علاوه آن می شده باشد - او قال - یا گفت راوی بجاے من طیب عرفه - بفاء من
ریح عرقه - بقاف یعنی از بوے عرق وی بمعنی خوے که از بدن چکد - رواه الدارمی - ۴ - وعن ابی عبیدة بضم عین بن
محمد بن عمار بن یاسر - تابعی ثقه است - قال قلت للربیع بنت معوذ - گفت ابو عبیده که گفتم مر ربیع را بضم را و فتح موحده و کسر
تحتانیه مشدده و دختر معوذ بضم میم و فتح عین و کسر واو مشدده صحابیه مشهور ست - صفی لنا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
صفت کن براے ما آنحضرت را و بیان کن حلیه شریفه او را - قالت یا بنی لو رایته رایت الشمس طالعة - گفت ربیع در وصف
جمال آنحضرت ای پسرک من اگر می دیدی تو آنحضرت را می دیدی تو آفتاب را بر آینده یعنی چنان ابهت و جلال و نورانیت
و بهجت داشت که گویا آفتاب ست طلوع کننده - رواه الدارمی - ۵ - وعن جابر بن سمرة قال رایت النبی صلی الله
علیه وآله وسلم فی لیلة اضحیان - گفت جابر دیدم من آنحضرت را در شب روشن و اضحیان بکسر همزه و سکون ضاد معجمه و کسر حاء
مهمله شب روشن که در وی مهتاب بود و ابر و گرد و غبار نباشد - فجعلت انظر الی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم والی القمر
پس گشتم من که گاهی نگاه می کنم بسوے جمال آنحضرت و گاهی می بینم بسوے ماه - وعلیه حلة حمراء - و بر بالاے آنحضرت حله حمرا
بود و معنی حله حمراء معلوم شد در حدیث براء - فاذا هو احسن عندی من القمر - پس ناگاه آنحضرت نیکوتر و روشن تر بود نزد من
از ماه و نزد من از براے اظهار استلذاذ و ذوق خود گفت والا وے صلی الله علیه وآله وسلم احسن بود از قمر در واقع
و نزد همه کس از محبان وے - رواه الترمذی والدارمی - ۶ - وعن ابی هریرة قال ما رایت شیئا احسن من رسول الله -
گفت ندیدم مر هیچ چیز را نیکوتر از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم کان الشمس تجری فی وجهه گویا که آفتاب روان می رفت
در روی مبارک وی - وما رایت احدا اسرع فی مشیه من رسول الله صلی الله علیه وسلم - ندیدم من هیچ یکی را تیز تر
در راه رفتن از آنحضرت که از همه تیز تر می رفت - کانما الارض تطوی له - گویا که زمین پیچیده می شد براے آنحضرت صلعم -
انا لنجهد انفسنا وانه لغیر مکترث - بدرستی ما در مشقت می انداختیم ذاتهاے خود را در تیز رفتن و تعب می کشیدیم و تکلف می کردیم

مشهور در ممغط ضم میم اولی و تشدید میم ثانیه مفتوحه روایت کرده اند و درین روایت بعین مهمله نیز روایت ست و به تخفیف میم ثانیه
و تشدید عین معجمه مفتوحه نیز روایت کرده اند و درین روایت بعین مهمله نیز آمده و میم اول بر هر تقدیر مضموم ست و ممغط بمعجمه و مهمله معنی
درازی و کشیدن دارد ولا بالقصیر المتردد و نبود بسیار کوتاه چنانکه بعضے اجزا در بعضی در آمده باشد گویا رد کرده شده بعضی اجزا
بسوے بعضے - وکان ربعة من القوم - و بود میانه بالا از مردم - ولم یکن بالجعد القطط ولا بالسبط تصحیح و تفسیر این الفاظ معلوم شد
کان جعدا رجلا - بود جعد رجل بفتح را و کسر جیم و بفتح آن نیز آمده میانه موے میان قطط و سبط و در صراح گفته رجل فرو هشته
موی مقصود آنست که زنگله موی نبود ولم یکن بالمطهم - و نبود آنحضرت مطهم بضم میم و فتح طا و تشدید ها مفتوحه پر گوشت روی
مدور مجتمع و بمعنی نحیف نیز آید ولا بالمکلثم و نبود مکلثم بضم میم و فتح کاف و سکون لام و مثلثه کوته روی بر آمده جبه مدور سبک گوشت و بعضی
گفته بسیار گوشت و چون در هر دو این لفظ نفی تدویر ست استدراک کرد آنرا بقول خود - وکان فی الوجه تدویر و بود در روے
شریف تدویری نه بافراط - ابیض مشرب سفید مخلوط بسرخی ادعج العینین - نیک سیاه چشمان و بعضی گفته با نیک سفیدی
آنها - اهدب الاشفار - دراز و بسیار مژگانها و اشفار جمع شفر بضم و فتح موے چشم جلیل المشاش - بزرگ و سطبر سرهاے استخوانها
و مشاش بضم جمع مشاشه سر استخوان نرم که آنرا توان خائید - والکتد و بزرگ کتد بفتح مثناة و کسر آن محل اجتماع شانها یعنی میان
دو شانه که آنرا کاهل گویند اجرد بی موے ذو مسربة خداوند خط دراز موی که از سینه تا ناف بود و ظاهر این حدیث آنست که
بر بدن شریف جز مسربه موی نبود اما از احادیث دیگر معلوم شد که جز مسربه نیز در جاها موی بود چنانکه بالای سینه و بر بازو و ساقها
و ذراعها مراد باجرد اینجا این ست و فی الحقیقه اجرد مقابل اشعر ست و اشعر آنکه بر تمامه بدن وے موی بود پس اجرد آنکه نه چنین
باشد فافهم شثن الکفین والقدمین اذا مشی تقلع - چون راه می رفت بر می کند پایها را - کانما یمشی فی صبب واذا التفت
التفت معا - و چون روی می گردانید بچپ و راست می گردانید تمام بدن شریف را بکلیت متوجه می شد یعنی نظر دزدیده
نگاه نمی کرد چنانکه عادت متکبران است و بعضی گفته اند مراد آنست که هر ساعت گردن بچپ و راست نمی پیچید چنانکه
سبکساران جفاکاران کنند - بین کتفیه خاتم النبوة - میان دو شانه وے مهر نبوت بود - وهو خاتم النبیین - و وی ختم کننده
پیغمبران بود - اجود الناس صدرا - سخی ترین مردم بود از روے سینه و گفته که مراد بسینه دل است که محل اوست یعنی خود
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بدل و جان و بطبع و رغبت بود نه بتکلف و سمعه و ریا و احتمال دارد که اجود از جودت باشد
بفتح جیم و مراد بی تعلقی وی باشد بما سوی الله کذا فی شرح الشیخ - واصدق الناس لهجة - و راست ترین مردم بود از روے
زبان و لهجه بفتح ها ست و به سکون نیز آمده و بعضی گفته اند به سکون لغت ضعیف است یعنی راست گو ترین مردم بود
و بعضی گفته اند مراد آنست که زبان او راست و درست ترین زبان ها بود یعنی تکلم می کرد بمخارج حروف چنانکه باید و شاید
چنانکه هیچ کس بران قادر نبود - والینهم عریکة - و نرم ترین مردم بود از روے طبیعت - واکرمهم عشیرة - و بزرگترین مردم بود
از روی قوم و قبیله و در روایتے عشرة بکسر عین بمعنی صحبت - من راه بدیهة هابه کسی که می دید آنحضرت را یکایک مے ترسید

ام سلیم - یا رسول الله نرجوا برکته لصبیاننا - امید واریم برکت عرق ترا از برای خردان خود و می مالیم آنرا بر رویهای ایشان و بدنهای ایشان تا برکت آن از همه بلاها محفوظ باشند - قال گفت آنحضرت - اصبت راست گفتی تو و خوب کردی متفق علیه - ۱۴ - وعن جابر بن سمرة - پسر و پدر هر دو صحابی اند و وی خواهرزاده سعد بن ابی وقاص ست - قال صلیت مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم صلوة الاولی - گفت جابر گزاردم با آنحضرت نماز پیشین را - ثم خرج الی اهله - پستر بیرون آمد آنحضرت از مسجد و رفت بسوی اهل خانه خود وخرجت معه - و بیرون آمدم من نیز با آنحضرت - فاستقبله ولدان پس پیش آمدند آنحضرت را بچگان فجعل یمسح خدی احدهم واحدا واحدا پس گشت آنحضرت که مسح می کند و می مالد بدست مبارک خود رخسارهای این بچگان را یکی یکی - واما انا فمسح خدی واما من پس مسح کرد آنحضرت رخساره مرا خدی بکسر دال و سکون یا بلفظ مفرد ست و در بعضی نسخ اینجا نیز بلفظ تثنیه است بفتح دال و تشدید یا یعنی مسح کرد هر دو رخساره مرا و موید روایت افراد ست آنچه در حدیث دیگر آمده است که گفت جابر مسح کرد خد مرا پس بود آن خد نیکوتر از خد دیگر - فوجدت لیده بردا - پس یافتم من مر دست مبارک او را سردی - او ریحا - یا بوی و در همه نسخها بکلمه او ست نه واو و ظاهر آنست که برای شک راوی ست - کانما اخرجها من جونة عطار - گویا بیرون آورد آنحضرت دست را از طبله عطار جونه بضم جیم طبله عطار - رواه مسلم - و ذکر حدیث جابر و ذکر کرده شده است حدیث جابر که در اول او سموا - یا سمی ست و در مصابیح درین باب مذکور ست - فی باب الاسامی - در باب اسامی و حدیث السائب بن یزید نظرت الی خاتم النبوة و ذکر کرده شد حدیث سائب بن یزید که در وی نظر بخاتم نبوة است - فی باب احکام المیاه - ۷ -

الفصل الثانی - عن علی بن ابی طالب رضی الله عنه قال کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لیس بالطویل ولا بالقصیر - روایت است از امیر المومنین علی رضی الله عنه گفت بود آنحضرت نه دراز قد و نه کوتاه ضخم الراس واللحیة - بود سطبر سر و ریش شثن الکفین والقدمین - سطبر و پر گوشت کفهای دست و پایها - مشربا حمرة - سفید آمیخته بسرخی مشربا بضم میم و سکون شین و فتح رای مخففه از شراب بمعنی آمیختن رنگی برنگی دیگر گویا رنگی رنگی دیگر را نوشیده است ضخم الکرادیس - سطبر بندهای استخوان کرادیس جمع کردوس بضم سرهای استخوان که بهم جمع شده اند - طویل المسربة - دراز مسربه بفتح میم و سکون سین و ضم را و بای موحده مویها که در میانه سینه شریف بود و خطی دراز باریک از بالای سینه تا ناف و سرب بفتحتین بمعنی راه و سینه آید و مویهای ریزه میان سینه و ناف کذا فی الصراح اذا مشی تکفأ تکفأ کانما ینحط من صبب وقتی که راه می رفت میل میکرد میل کردنی گویا فرود می آید از جای بلند به نشیب مقصود آنست که مشی می کرد مشی قوی که بر می داشت پایها را از زمین بقوت چنانکه گذشت و بعضی گفته اند که مراد آنست که مشی می کرد بطریق تواضع نه بطریق تکبر و اختیال و صبب بفتحتین جای نشیب و بمعنی آب ریزان از بالا بپایان نیز آید - لم ار قبله ولا بعده مثله صلی الله علیه وآله وسلم رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح ۲ - وعنه کان اذا وصف النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال - و هم از امیر المومنین علی ست رضی الله عنه که بود چون وصف می کرد آنحضرت را می گفت - لم یکن بالطویل الممغط - نبود آنحضرت طویل بائن یعنی بسیار دراز چنانکه گذشت و در روایت

آنحضرت را در لحیۂ شریف وی وشمط بفتح شین معجمہ وسکون میم سفیدی موی بسیاہی در آمیختن وبفتح میم موے سفید۔ وفی روایۃ ودر روایتے باین لفظ آمدہ۔ ولو شئت ان اعد شمطات کن فی راسہ۔ واگر می خواستم کہ شمار کنم موہاے سفید را کہ بودند در ریش مبارک وی فعلت می کردم ومی شمردم وہر گاہ کہ سفیدی موے باین قلت باشد محل خضاب نخواہد بود متفق علیہ وفی روایۃ لمسلم قال ودر روایتے مر مسلم را این چنین آمدہ کہ گفت انس ما کان البیاض فی عنفقتہ۔ بفتح عین مہملہ وسکون نون وبفتح فاء وقاف بنود سفیدی مگر در موہاے کہ از لب زیرین اند بودند۔ وفی الصدغین۔ دیگر در موہاے کہ در میان چشم ونرمۂ گوش اند صدغ بفتح صاد وسکون دال وغین معجمہ در اصل نام این موضع ست وبر موہاے کہ درین موضع اند نیز اطلاق می کنند۔ وفی الراس بسیار در سر موے چند پراگندہ بودند وبسیار بضم نون وفتح موحدہ وبدال مہملہ جمع بسیار وبسکون بامعنی شئ کثیر ۱۲۔ وعن انس قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از ہر اللون۔ بود آنحضرت روشن رنگ تابان۔ کان عرقہ اللؤلؤ۔ گویا کہ قطرات عرق وی مروارید ہاست بہ جہت صفائی رنگ ولطافت جسم۔ اذ مشی تکفا چون راہ می رفت آنحضرت بر می داشت پاے را بقوت وجلادت وکشان نمی کرد چنانکہ عادت قوی تنان ودلیران می باشد واین منافات بسرعت مشی ندارد چنانکہ در حدیث دیگر آمدہ است زیرا کہ سرعت عبارت از تتابع خطوات وپیاپی نہادن گامہا می باشد وتکفاے بمعنی ریختن چیزے یکبارگی نیز آید وتعبیر کردہ می شود بتمایل بجانب پیش چنانکہ کسی از زمین بلند بہ تشیب می آید ومنحدر می گردد چنانکہ در فصل ثانی بیاید۔ وماسست۔ بکسر سین اولی وفتح نیز آمدہ۔ ویباجۃ۔ بکسر دال۔ ولا حریر الین من کف رسول اللہ انس می گوید کہ نسودم من ہیچ دیبا را کہ نوعی از حریر ست ونہ ہیچ حریر را نرم تر از کف دست پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ولا اشممت۔ بکسر میم وفتح نیز آمدہ مسکا ولا عنبرۃ۔ وبنوئیدم من ہیچ مشک را ونہ عنبر را۔ اطیب۔ خوشبوتر من رائحۃ النبی۔ از بوے بدن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متفق علیہ وفی روایۃ ودر روایتی من عرقہ یعنی خوشبوتر از عرق پیغمبر خدا ۱۲۔ وعن ام سلیم بضم سین صحابیہ است ووالدۂ انس واز علماے فضلاے ایشان است مناقب وی بسیار ست۔ رضی اللہ عنہا۔ ان النبی۔ روایت می کند کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان یاتیہا ویقیل عندہا بود آنحضرت کہ می آمد ام سلیم را وقیلولہ می کرد نزد وے فتبسط نطعا فیقیل علیہ۔ پس می گستراند ام سلیم نطع را بفتح نون وکسر آن وبفتح طاء وسکون آن بہ چہار وجہ بساط از چرم پس خواب نیمروزہ می کرد آنحضرت بران وگفتہ اند کہ ام سلیم از محارم آنحضرت بود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از رضاع یا نسب وبعضی گفتہ اند کہ اباحت نظر با جنبیات وجواز خلوت با ایشان از خصائص آنحضرت بود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کذا فی المواہب اللدنیۃ۔ وکان کثیر العرق وبود آنحضرت بسیار خوی فکانت تجمع عرقہ پس بود ام سلیم کہ جمع می کرد خوی آنحضرت را فتجعلہ فی الطیب۔ پس می گرداند ام سلیم عرق آنحضرت را در عطر وخوشبوہا۔ فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا ام سلیم ما ہذا۔ پس چون دید آنحضرت کہ می گیرد عرق او را فرمود ای ام سلیم چیست این عرق کہ می گردانی چہ کار می کنی آنرا قالت عرقک نجعلہ فی طیبنا۔ گفت ام سلیم عرق تست می گردانیم وی را در بوہاے خود۔ وہو من اطیب الطیب وعرق تو از خوشبوی ترین خوشبوہاے ست۔ وفی روایۃ ہو در روایتے این چنین آمدہ است قالت گفت

ہیچ چیز مبالغہ بیشتر ست کما لایخفی۔ متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم قال ما رایت من ذی حلۃ احسن فی حلۃ حمراء من رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم۔ ندیدم من ہیچ موے دار یرا نیکو تر در حلۂ سرخ از آنحضرت شعرہ بضرب منکبیہ یعنی او نزدیک می رسید بدو شہاے او بعید مابین منکبین
لیس بالطویل ولا بالقصیر۔ بدانکہ مویہاے آدمی را سہ نام ست جمہ بضم جیم و تشدید میم و لمہ بکسر لام و تشدید میم و فرہ بفتح واو و سکون را
بکسر آنکہ از نرمۂ گوش در گذرد و چون بدوش رسد جمہ است و فرہ آنکہ بنرمۂ گوش رسد مشہور در تفسیر این الفاظ این ست
و از عبادت بعضی ازین قوم خلاف این ظاہر می گردد و گاہی فرہ بمعنی مطلق موی نیز آید۔ ۹۔ وعن سماک بکسر سین و تخفیف میم
بن حرب بفتح حا و سکون را تابعی مشہور ست گفت سی نفر از صحابہ را دریافتم و وے یکی از علماے کوفہ است و بعضی محدثین او را
تضعیف کردہ اند و گفت وے رفت بصر من پس دعا کردم خدا را و باز داد مرا البصر عن جابر بن سمرۃ۔ روایت می کند سماک از
جابر بن سمرۃ۔ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ضلیع الفم بود۔ آنحضرت بزرگ و کشادہ دہن و عرب مدح می کنند
مردان را بہ کشادہ دہنی و تنگی دہن را در مردان عیب می دارند و بعضی این را کنایت می دارند از فصاحت و کشادہ بینی
اشکل العین۔ آنکہ سفیدی چشم او مخلوط بود بسرخی گویا رگہاے سرخ ست و شکلہ بضم شین نام این رنگ و آنرا اسحرہ بضم سین نیز گویند
و شہلہ بہ اخلاط سرخی بسیاہی چشم کہ سیاہی بسیار بنود گویا بسرخی می زند چنانکہ در اشعار نرگس شہلا واقع می شود۔ منہوش العقبین
منہوش را در بشارق بسین مہملہ و بہ معجمہ نیز گفتہ اند یعنے کم گوشت پاشنہا۔ و قیل لسماک ما ضلیع الفم۔ گفتہ شد سماک بن حرب را
کہ راوی حدیث ست چیست معنی ضلیع الفم۔ قال معنی ضلیع الفم عظیم الفم ست قیل ما اشکل العین گفتہ شد چیست معنی اشکل العین
قال طویل شق العین۔ گفت معنی اشکل العین دراز شگاف چشم و گفتہ اند کہ تفسیر کردن سماک اشکل العین را باین معنی خطاست صواب
آنست کہ گفتہ شد چنانکہ علماء لغت بران اتفاق دارند و قیل ما منہوس العقبین قال قلیل لحم العقب چنانکہ گفتیم رواہ مسلم۔
۱۰۔ وعن ابی الطفیل از صغار صحابہ است ہشت سال از زمان حیات آنحضرت دریافتہ و آخر من مات من الصحابۃ است
در سنہ صد و دہ سال و رد و وی از شیعۂ علی بود و در جمیع مشاہد باو ے حاضر بود بر ابو بکر و عمر و عثمان شنامی گفت رضی اللہ
عنہم اجمعین و عالم و فاضل و حاضر الجواب بود۔ قال رایت رسول اللہ گفت دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان ابیض ملیحا
مقصدا بود سفید نمکین میانہ در طول و قصر و جسامت و نحافت و در تمامہ صفات و ملاحت و ملوحت نمکین نشدن و آن صفتی ست
در حسن کہ در چشم نمک در آید و در دل نیک نشیند و زبان از بیان خوبی آن قاصر بود رواہ مسلم۔ ۱۱۔ وعن ثابت قال
سئل انس۔ روایت ست از ثابت بنانے بضم باکہ از مشاہیر تابعین و کبار ایشان ست گفت پرسیدہ شد از انس عن خضاب
رسول اللہ آیا موے رنگ کردن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال انہ لم یبلغ ما یخضب۔ پس گفت انس بدرستی آنحضرت
باپیری وی نرسید زمان خضاب کردن را یعنے پیرے وی اندک بود و پیدا نمی شد در بادی نظر چنانکہ از سیاق حدیث
ظاہر می شود یا مراد آنست کہ پیری و ے خالص نبود و ہنوز سرخ بود چنانکہ در آغاز پیری می باشد چنانکہ در حدیث دیگر
آمدہ است کہ کان شیبہ احمر بود پیرے وی سرخ۔ لوشئت ان اعد شمطاتہ فی لحیتہ۔ اگر می خواستم من کہ بشمارم موہاے سفید

وفات بر سر شصت وسہ باشد وتو جہش آن می کنند کہ راوی درین روایت کسر اعتبار نکرد ونیز دہ را دہ گفت وشصت وسہ را شصت
واین عادت از اہل عرب ست در عدد ولیس فی راسہ ولحیتہ عشرون شعرۃ بیضاء وحال آنکہ نبود در سر وریش مبارک وی بیست
موی سفید۔ وفی روایۃ غیرہ ودر روایتی این چنین آمدہ کہ یصف النبی ﷺ روایت ست از انس وزحالی کہ وصف می کند پیغمبر را
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وقال بگفت کان ربعۃ من القوم بود آنحضرت ربعہ بفتح را وسکون یا میانہ بالا چنانکہ گفت لیس بالطویل
ولا بالقصیر نہ دراز وہ نہ کوتاہ۔ آدم اللون۔ روشن ودر خشندہ رنگ وقال۔ وگفت انس کان شعر رسول اللہ ﷺ بود موے
پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الی انصاف اذنیہ۔ تا نیمہ ہای دو گوش وی روایۃ بین اذنیہ وعاتقہ ودر روایتے میان
دو گوش ودو دوش وے ودر روایتے دیگر تا دو نرمۂ گوش ودر دیگر تا نزدیک دو دوش واختلاف روایات باعتبار اختلاف
احوال است گاہی کہ شانہ می کردند وتیل می مالیدند دراز می نمود ودر غیر این حال کوتاہ ویا بستن موے بعد از ستردن
ودر مجمع البحار گفتہ گاہی کہ غفلتی می شد از تقصیر موے دراز می شد وچون تقصیر می کردند کوتاہ می شد واین عبارت معلوم
می شود کہ آنحضرت گاہے موے تقصیر می کردند اما حلق خود گفتہ اند کہ در غیر حج وعمرہ نبود واللہ اعلم وفی روایۃ للبخاری کان
ضخم الراس واللحیۃ بود آنحضرت ستبر سر وستبر پاہا ودر بعضے روایات عظیم الراس واقع شدہ است وآن نیز بہمین معنی ست
وفرد ی سر عیب ست ونشان قلت عقل ست اما بزرگ نیز ممدوح نیست اعتدال در ہمہ معتبر ست واعضاے شریف
وفراخ لطیف در غایت حسن وجمال ونہایت اعتدال بود کہ فوق آن متصور نیست وہیچ کس باوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
در حسن وجمال شریک وہمتا نبود چنانکہ می گوید بیت ہر چہ اسباب جمال ست نخ خوب ترا ہمہ بر وجہ کمال ست کما لا یخفی
لم ار بعدہ ولا قبلہ مثلہ یعنی ندیدم بعد از وے ونہ پیش از وے ہیچ کس را مانند وی۔ وکان بسط الکفین وبود آنحضرت فراخ وکشادہ
کفہا ست۔ وفی اخری لہ وآمدہ است در روایت دیگر مر بخاری را قال کان۔ گفت انس بود آنحضرت شثن القدمین والکفین
ستبر وپر گوشت پاہا وکفہاے دست۔ وعن البراء قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ مربوعا۔ گفت براء
کہ آنحضرت میانہ بالا بود۔ بعیدا بین المنکبین دور وفراخ مسافت میان دو منکب۔ ذو الشعر دارندۂ موے
منکب بکسر کاف بن بازو وکتف یعنے فرق میان ہر دو منکب آنحضرت بسیار بود واین نجافرامی سینہ نیز لازم می آید چنانکہ
تصریح نیز آمدہ است وبعید بضم باء وفتح عین بصیغۂ تصغیر نیز روایت ست یعنی دور بود دو پر دور بود۔ الشعر بفتح شین موے
بر آنحضرت را موئی بود کہ می رسید نرمۂ دو گوش او را۔ رایتہ فی حلۃ حمراء دیدم من آنحضرت را در حلۂ سرخ۔ حلۃ جامہ را
گویند ازار ورداء کہ از یک جنس باشند ومراد بحلہ جامہ افگندنی نیست چنانکہ بعضے توہم می کنند ومراد بحمرا جامہ کہ در دے
خطہاے سرخ بود چنانکہ الا بچہ در دیار ما می باشد بہ سرخ خالص ہمچنین تحقیق کردہ اند محدثین وحلہ خضراء صفراء ہم کہ وارد شدہ
است ہم بہمین معنی ست کہ خطہاے سبز ورزد داشت وآنحضرت را حلہ بود از برد یمن کہ خطہاے سرخ داشت
ما رئیت قط احسن منہ ندیدم من ہیچ چیزرا ہرگز بہتر از ان حضرت ظاہر آنست کہ گوید ہیچ کس را ہیچ چیزے را ودر تفسیر

وتشدید نون نیز روایت است نوشته وسند وسناه وسناه مکرر بتخفیف وتشدید نیز روایت است وهی بالحبشیة حسنة واین کلمه بلغت حبش بمعنی حسنه است
یعنی نیک - قالت فذهبت العب بخاتم نبوت گفت ام خالد پس رفتم من که بازی می کنم بخاتم نبوت چون ام خالد خرد بود دستے بخاتم نبوت زد و بگرفت
چنانکه عادت خردان ست - فزبرنی ابی پس منع کرد و باز داشت مرا پدر من - فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دعها پس گفت
آنحضرت بپدر من بگزار وی را و منع مکن در عوارف این حدیث را بر الباس خرقه که روش مشائخ طریقت ست قدس الله ارواحهم سند
آورده است - رواه البخاری - ۷ - وعن انس قال کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لیس بالطویل البائن - نبود آنحضرت دراز
مفرط یعنی درازی ظاهر بیرون از اعتدال واین عبارت اشارت می کند که در قامت شریف درازی بود اما نه بسیار و آنحضرت
میانه قد بود مائل بدرازی نسبت بکوتاهی والحق درین معنی حسن وجمال وابهت است که در خلاف این نیست اما آنچه آمده است که
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم چون می ایستاد در جماعتی از همه بلند تر می نمود اگرچه دران جماعت دراز قدان بودند
آن از جهت طول قامت نبود بلکه بسبب عزت ورفعت وعظمت وابهت بود واین در حقیقت معجزه بود از معجزات وے
صلی الله علیه وآله وسلم - ولا بالقصیر - ونبود آنحضرت کوتاه قد اینجا قید نکرد که بسیار کوتاه نبود بلکه کوتاهی مطلقا از وے
منتفی بود - ولا بالابیض الامهق - ونبود آنحضرت سفید سخت سفید وامهق سفیدی که با وے سرخی آمیخته نبود و روشن نبود
بسیار مانند سفیدی گچ این چنین ست در قاموس وکلام جوهری نیز موافق اینست و در مشارق گفته امهق سفیدی خالص که سرخی
وزردی وگندم گونی ونورانیت بآن مشوب نبود وخلیل گفته که مهق سفیدی در کبودی وبعضی گفته اند مانند سفیدی برص
ولا بالادم نبود آنحضرت سخت گندم گون مائل بسیاهی وگفته اند که ادمه سمرة شدیده است ورنگی میان سیاهی وسفیدی وآنحضرت
اسمر بود یعنے سرخ سفید گندم گون بود نه آدم ودر بعضی روایات آمده که آنحضرت شدید البیاض بود ومراد همان است
که بحمرة آمیخته بود وعرب این را سمرة می گویند وبعضی گفته اند که آنچه بیرون بود از بدن از جامه وآفتاب وباد بر آن
می خورد چنانکه روے وگردن ودست اسمر بود وآنچه پوشیده بود درون جامه سفید خالص بود ودرین سخن نظر ست
زیرا که نوشته اند که آفتاب وباد وامثال آنرا تاثیرے نبود در بدن شریف وی چنانکه در حدیث آمده است که کان الوار
التجرد ولیس بالجعد القطط ولا بالسبط - ونبود آنحضرت جعد قطط ونه سبط وجعد بفتح جیم وسکون عین موی که در وے دوتائی
وپیچش باشد ونرم ورها نباشد وقطط بفتح قاف وکسر طاے وفتح سخت جعد مانند مویهاے سیاهان که آنرا جنگله گویند وسبط
بفتح سین وسکون با وفتح وکسر آن موے نرم وفرو هشته ضد جعد ودر صراح گفته جعد مرغول قطط سخت مرغول وسبط فرو هشته
شدن مو پس موے آن سرور نه جعد بود ونه سبط وجنگله هم نبود - بعثه الله علی راس اربعین سنة - برانگیخت او را خدای تعالی
بر سر چهل سال یعنے به تمام شدن چهل - فاقام بمکة عشر سنین - پس اقامت کرد به مکه معظمه ده سال درینجا خلاف ست ومختار
سیزده سال ست - وبالمدینة عشر سنین - واقامت کرد بمدینه مطهره ده سال این باتفاق است که بهیچ گونه دران خلافی نیست
وتوفاه الله علی راس ستین سنة - ومیرانید او را الله تعالی بر تمامی شصت سال وچون مختار در اقامت مکه سیزده سال است

وارد مهر پرشت و در بعضی روایات آمده است که مکتوب بود و روی الله وحده لاشریک له توجه حیث کنت فانک منصور و در روایات
آمده که نورے از وی می درخشید که چشم را خیره می گردد محدثان صورت و شکل ظاهر او را بیان کرده بچیزها تشبیه کرده اند که مردم آنرا
بشناسند مانند بیضه کبوتر یا شکل مشت یا گوشت پاره و مانند آن اما حقیقت آن سرے عظیم و آیتی شگرف بوده مخصوص بسید انبیا
صلوات الله وسلامه علیه وعلیهم اجمعین که جز رب العزت آنرا نداند۔ ۵۔ وعن عبد الله بن مرجس صحابی ست و تحقیق این اسم
سابق در کتاب الطهارة گذشته است و صحیح آنست که بفتح هر دو سین و سکون را و کسر جیم ست۔ قال رایت النبی صلی الله علیه وآله
وسلم گفت دیدم من آنحضرت را و دریافتم من صحبت شریف او را۔ واکلت معه خبزا ولحما۔ و خوردم با آنحضرت نان و گوشت۔ او قال
ثریدا۔ یا گفت خوردم اشکنه را شک راویست و اشکنه نیز نان و گوشت ست که نان را در شوربا می شکنند و می خورند۔ ثم درت
خلفه۔ پستر گشتم و رفتم پس آنحضرت فنظرت الی خاتم النبوة بین کتفیه پس نگاه کردم بسوی خاتم نبوت میانه دو شانه آنحضرت۔
عند ناغض کتفه الیسری۔ نزد استخوان نرم از شانه چپ و ناغض بنون و کسر غین و ضاد معجمتین استخوان نرم که بر طرف
شانه است و بعضی گویند بیخ گردن و بمعنی شانه نیز می آید جمعا مانند مشت و جمع بضم جیم در اصل بمعنی مجموع ست و مراد جمع اصابع
در کف که نام آن مشت ست۔ علیه خیلان۔ بکسر خا و سکون یا بران جمع خالهاست۔ کامثال الثالیل۔ همچو امثال ثالیل
بفتح مثلثه و مد همزه جمع ثالول دانها که بر بدن بر آید مانند نخود و بمعنی سر پستان نیز می آید۔ رواه مسلم۔ ۶۔ وعن ام خالد
بنت خالد بن سعید۔ ام خالد صحابیه است و پدر وے خالد بن سعید بن العاص اموے نیز صحابی قدیم الاسلام است تا آنکه
با امیر المؤمنین علی نزاع می کرد در سبقت اسلام ایمان آورد بعد ابی بکر والله اعلم روی خوابی دیده بود که تعبیر آن ظهور نور
اسلام بود در مکه و خواب آنست که خالد بن سعید پیش از مبعث شبی در خواب دید که گویا مکه بتاریکی پر شده است تا هیچ
یکی کف دست خود را نمی تواند دید ناگاه نورے از زمزم بر آمده بآسمان رفت و خانه کعبه را روشن ساخت بعد از آن مکه را
روشن گردانید بعد از آن بجانب نجد رفت بعد از آن طرف یثرب رفت و آنرا روشن گردانید پس خالد این خواب را به برادر
خود گفت که عمرو بن سعید نام داشت و مردے عاقل و جزیل الرای بود پس گفت اے برادر در بنی عبد المطلب خواهد بود
که از حفیره پدر ایشان ظاهر شد که زمزم است۔ قالت۔ گفت ام خالد اوتی النبی آورده شد نزد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم
بثیاب فیها خمیصة سوداء صغیرة۔ جامها که دران گلیم سیاه بود خرد۔ فقال ائتونی بام خالد۔ پس گفت آنحضرت بیارید نزد من
ام خالد را و وی صبیه بود فاتی بها تحمل۔ برداشته آورده شده ام خالد را۔ فاخذ الخمیصة بیده پس گرفت آنحضرت آن گلیم را
بدست مبارک خود۔ فالبسها۔ پس پوشانید او را۔ قال۔ گفت آنحضرت چنانکه سنت سینه وی بود در دعا کردن مر کسی را
که جامه نو می پوشید۔ ابلی واخلقی کهنه کن این جامه را که پوشیده۔ ثم ابلی واخلقی۔ پستر کهنه کن یعنی بسیار بزی تا جامها
بسیار کهنه کنی۔ وکان فیها علم اخضر او اصفر۔ و بود دران خمیصه علم سبز یا زرد شک راوی ست۔ فقال یا ام خالد هذا سناه
پس گفت آنحضرت ای ام خالد این جامه نیکوست و سناه بفتح سین مهمله و بنون و الف و ها سکت و سنه بی الف و به تخفیف

کث اللحیة بفتح کاف و تشدید مثلثه یعنی بسیار موے سطبر نه سبک و تنگ و در طول لحیه شریف چیزے ثابت نشده است و از صحابه
عظام طول لحیه منقول ست و از امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه آمده که ریش مبارک وی تمام سینه وی را تا دو شها پر کرده بود
و عادت سلف دران مختلف بوده و در حلیه غوث الثقلین شیخ محی الدین عبد القادر نوشته اند که کان طویل اللحیة و عریضها و از
ابن عمر آمده که زیاده بر قبضه نمی گذاشت و بالجمله کم از قبضه روا نیست و در زیادت روایات و آثار مختلف ست فقال رجل وجهه
مثل السیف پس گفت مردے وقت بیان کردن جابر بن سمره حلیه شریف را بود روے مبارک وی مانند شمشیر یعنی
در بریق و لمعان فقال لا بل کان مثل الشمس و القمر پس میگفت جابر نه مثل سیف مکور بلکه بود مانند آفتاب و ماهتاب و کان
مستدیرا و بود روے مبارک وی گرد و در شمشیر استدارت نیست اگرچه لمعان دارد و در حدیثے دیگر آمده است که لا بل کان
مثل القمر و در دیگر آمده و کان وجهه قطعة قمر و در دیگرے مید رخشید روی وی مانند درخشیدن ماه شب چهارده و در حدیثے آمده که
که می بود روے مبارک وی چون خوشحال می بود مثل آینه و عکس می انداخت صورت دیوارها در بشره شریف و در مواهب
لدنیه می گوید که این تشبیهات ست که مردم بر حسب فهم خود و رعایت عرف و عادت کرده اند و الا هیچ یکے ازین امور در
ابهت و جلالت و حسن و ملاحت بجمال و کمال وی و هیچ چیزے از مخلوقات و محدثات معادل و مشارق صفات خلقیه و خلقیه
وی نبود نظم کسی به حسن و ملاحت بیار ما نرسد ٭ ترا درین سخن انکار کار ما نرسد ٭ هزار نقش برآید ز کلک صنع ولی
یکی بخوبی نقش نگار ما نرسد ٭ صلی الله علیه وسلم و علی آله و اصحابه و لقد حسنه و جماله و کماله و باید دانست که استدارتی که در وجه
شریف اثبات کرده اند نه بر شکل دائره است چنانکه از تشبیه بآفتاب و ماه و آئینه متوهم می گردد زیرا که در احادیث
بیاید که لم یکن بالمکلثم نبود روی مبارک آنحضرت تمام گرد بلکه طولی داشت نه بسیار دراز بلکه باعتدال چنانچه موافق شیمه
حسن و جمال ست ضابطه در بیان حسن و جمال وی همین ست بیت خوبی و شکل و شمائل حرکات و سکنات ٭ آنچه خوبان
همه دارند تو تنها داری ٭ بیت کس نیست در جهان که ز حسنت عجب نماند ٭ اے در کمال حسن عجب تر ز هر عجب ٭ اللهم صل
وسلم علیه صلی الله علی محمد و آله و رایت الخاتم عند کتفه راوی می گوید و دیدم مهر نبوت را نزد شانه وی و در روایتے میان
دو شانه بر هر تقدیر بشانه چپ نزدیک تر بود مثل بیضة الحمامة یشبه جسده مانند بیضه کبوتر مشابهت می داشت تن مبارک
او را در رنگ و آب و تاب رواه مسلم بدانکه بود مر آنحضرت را صلی الله علیه و آله وسلم میان دو شانه پاره گوشت بلند تر از
سائر اجزاء بدن شریف که آنرا خاتم نبوت می گفتند یا بکسر تا از ختم بمعنی تمام شدن کارے و رسیدن وی بآخر یا بفتح تا بمعنی مهر
و نشان آنکه وی خاتم النبیین است و ذکر این خاتم در کتب متقدمه از توریت و انجیل و جز آن موجود بود و انبیا علیهم السلام که بوجود
و ظهور وی صلی الله علیه و آله وسلم در آخر زمان بشارت داده بودند این نشان داده و حاکم در کتاب مستدرک از وهب بن
منبه آورده که هیچ پیغمبر نبود که او را نشان نبوت در دست راست نبود و الا سید ما را که نشان نبوت وی بر پشت بود میان
دو شانه و این حکم صریر نامه داشت تا از تغیر و تبدیل مصون باشد و لنعم ما قال الشاعر ها نبوت را توئی آن نامه در مشت که از تعظیم

زیرا که فتح کرده شود بروے در مقام محمود حمدها که کشاده نشد بر هیچ یکے پیش از وے پس بستاید بدان پروردگار خود را
وعقد کرده شود براے وی لواے حمد وانا الماحی الذی یمحو الله بی الکفر ونام من ماحی ست آنکه محو می کند خدا بوجود من ودعوت
من کفر را زیاده از آنچه بدعوت پیغمبران دیگر کرده محو ستردن وپاک کردن وانا الحاشر الذی یحشر الناس علی قدمی - ونام
من حاشر ست که برانگیخته می شوند مردم بر قدم من یا بر هر دو قدم من قدمی بلفظ افراد وتثنیه هر دو مرویست اگر گفته شود
که حاشر بمعنی حشر کننده است واز حشر کردن پیش وی لازم نمی آید که وی حاشر باشد جوابش آنکه چون آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم نخست از همه مردم محشور می گردد وهمه پیش وی محشور می شوند گویا حشر کننده همه اوست - وانا العاقب ونام
من عاقب ست - والعاقب الذی لیس بعده نبی وعاقب آن کسی ست که نیست بعد از وی پیغمبرے عاقب پس آینده مراد
اینجا پس از همه پیغمبران آینده است متفق علیه - ۲ - وعن ابی موسی الاشعری قال کان رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم یسمی لنا نفسه اسماء - گفت ابوموسی بود آنحضرت که نام می کرد ذات شریف خود را براے ما نامها فقال انا محمد واحمد
والمقفی - بضم میم وفتح قاف وکسر فاے مشدده از تقفیه بمعنی پس آمدن وپیروی کردن قافیه وقفا ازینجاست پس بمعنی آخر
انبیا وخاتم ایشان باشد وبمعنی عاقب موافق آید والحاشر ونبی التوبة پیغمبرے که توبه کردند خلائق بر دست وی وتوبه
کرد خدای تعالی بر ایشان ببرکت وی واین صفت در جمیع انبیا مشترک ست ودر ذات شریف آنحضرت از همه بیشتر
دوافر وکامل تر ست ونبی الرحمة نیز نام شریف آنحضرت ست صلی الله علیه وآله وسلم چنانکه در قرآن مجید می فرماید وما ارسلناک
الا رحمة للعالمین وفرمود آنحضرت انا رحمة مهداة رواه مسلم - ۳ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم الا تعجبون کیف یصرف الله عنی شتم قریش آیا عجب نمی کنید که چگونه باز داشت خداے تعالی از من دشنام مشرکان
قریش را - ولعنهم ولعنت کردن ایشان مرا یشتمون مذمما ویلعنون مذمما ودشنام می کنند مذمم را ولعنت میکنند مذمم را - انا محمد ومن محمد ام مشرکان
لعنهم الله آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم مذمم می خواندند که در معنی نقیض محمد ست ودشنام می کردند پس آنحضرت گفت
ایشان شتم ولعن مذمم می کنند ومن نیستم - رواه البخاری - ۴ - وعن جابر بن سمرة قال کان رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم قد شمط مقدم راسه ولحیته - وآنحضرت که بتحقیق دو موی شده بود پیش آنحضرت وپیش لحیه وی وشمط سفیدی موے با سیاهی
در آمیختن - وکان اذا ادهن لم یتبین - وبود وقتی که روغن وتیل می مالید پیدا نمی شد سفیدی موی - واذا شعث راسه
تبین وچون ژولیده می شد سر مبارک وی پیدا می شد سفیدی یا بجهت آنکه در صورت روغن مالیدن مویهاے
مجتمع ودرهم می شوند وچون مویهاے سفید کم بود ظاهر نمی شدند ودر پراگندگی وژولیدگی مویها از هم جدا می شوند پس
پیدا می شد سفید از سیاه یا بسبب آنکه چون روغن می مالند ومویها براق ودرخشنده می باشند واین موجب عدم امتیاز می گردد
ودر پیری آنحضرت در سر وریش مبارک زیاده بر بیست موی نیامده ودر بعضی روایات کمتر از آن آمده - وکان کثیر شعر
اللحیة وبود آنحضرت بسیار موے ریش گویا این تفسیر آنست که در روایت دیگر آمده که بود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم

باب اسماء النبی صلی الله علیه وآله وسلم وصفاته

بدانکه اسماء شریف آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بسیارست ومذکورست در قرآن مجید وکتب سماویه ووارد شده در صفت و
لسان انبیا علیهم السلام واشهر اسماے آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم محمدست وتسمیه کرد او را باین اسم جد وے عبد المطلب وچون
گفته شد او را که چرا نام نه نهادے این پسر خود را بنام پدران خود واین نام هرگز در قوم تو نبوده گفت نام نهادم او را باین نام
بامید آنکه ستوده شود بر زبان تمامه اهل زمین ودر روایتی تا بستاید او را خدا در آسمان وبستایند مردم وبر زمین وآورده اند
که عبد المطلب در خواب دید گویا سلسله از نقره از پشت او برآمده است یک طرف او در آسمان ست وطرف دیگر در مشرق و
طرف دیگر در مغرب بعد از ان آن سلسله درختی شده است که بر هر برگ وی نوری ست واهل مشرق ومغرب متعلق اند بآن
درخت پس گفت این خواب را با مردم وتعبیر کردند آنرا که از صلب وی کسی پیدا شود که اهل مشرق ومغرب تابع وی شوند وستوده
شود در آسمان وزمین ازین جهت محمد نام نهاد ونیز آمنه والده آنحضرت در خواب دید که گوینده می گوید بار دار شده تو بسید این
امت وپیغمبر وی وچون بزائے محمد نام وے کن وآورده اند که پیش از وجود شریف هیچ کس مسمی باین نام نبود وچون اهل کتاب
خبر دادند که نزدیک است که پیغمبر آخر الزمان بوجود آید که نام وی محمد باشد چهار کس پسران خود را باین آرزو محمد نام نهادند که
شاید بشرف نبوت مشرف شوند وچون این تسمیه بعد از سماع اسم آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم شد گویا بعد از وے شد ودر
مواهب لدنیه آورده که از القاب واسمای آنحضرت در قرآن مجید بسیار آمده وعلما بحصر آن در عدد معین آن مقید شده اند
بعضی تو دو نه نام جمع کرده موافق اسماے الهی عز وجل وقاضی عیاض گفته که حق جل وعلا ثلثین اسم از اسماے خود حبیب
خود را مخصوص گردانیده وبعضی علما گفته اند که چون تفحص کرده شود اسماء آنحضرت از کتب متقدمه وقرآن وحدیث بسی صد
می رسد وچهار صد نیز آمده وقاضی ابوبکر بن العربی که از عظماے علماے مالکیه است گفته که بعضی صوفیه گفته اند مر حق تعالے را
هزار نام ست وحبیب او را صلی الله علیه وآله وسلم نیز هزار نام ست ومراد اوصاف ست واز هر صفت اسمی مشتق ست
وسیوطی کتاب علیحده در اسماے شریف تالیف کرده وطیبی بست ودو اسم را آورده شرح کرده ومولف جز چند اسم در ضمن دو حدیث
نیاورده ومراد بصفات آنحضرت درینجا احوال حلیه شریف وصورت ظاهر آنست وبابی دیگر عقد خواهد کرد در بیان اخلاق
وشمائل وسیرت باطن اللهم صل وسلم علی محمد بعدد اسمائک الحسنی وبعدد کل معلوم لک وعلی آله واصحابه واتباعه اجمعین

الفصل الاول عن جبیر بضم جیم بن مطعم بضم میم وسکون طا وکسر عین مهملتین صحابی ست قرشی ست از اولاد
عبد مناف اسلام آورده پیش از فتح - قال سمعت النبی صلی الله علیه وآله وسلم یقول ان لی اسماء گفت شنیدم آنحضرت
که می گفت مرا نامها ست - انا محمد وانا احمد یک نام من محمد ست ودیگر احمد ودر بعضی روایات محمود نیز آمده است وهمه
مشتق از حمد آمد محمود ستوده شده در ذات وصفات در دنیا وآخرت ومحمد بسیار ستوده شده وبیرون از حد وعدد
احصا واحمد از همه ستوده تر بر لسان اولین وآخرین وستوده او را حق سبحانه در کلام قدیم یا ستاینده تر مر مولی خود را

وصاحبان چون از بندہ خوشحال شوند میگویند ما ہمہ گناہان ترا بخشیدیم ہر چہ کنی برو نگیریم اگرچہ آن بندہ ہیچ گناہ
نداشتہ باشد وقالوا وما فضلہ علی الانبیاء۔ گفتند چیست فضل محمد بر انبیا قال گفت ابن عباس در بیان فضل وی بر انبیا
قال اللہ تعالی وما ارسلنا من رسول الا بلسان قومہ ونفرستادیم ما ہیچ پیغمبرے را پیش از تو مگر بزبان قوم وے کہ بر ایشان
مبعوث ست لیبین لہم۔ تا بیان کند آن پیغمبر برائے قوم خود احکام و شرایع را فیضل اللہ من یشاء پس گمراہ می گرداند
خدائے تعالی ہر کرا میخواہد الآیۃ تا تمام آیت۔ وقال اللہ تعالی لمحمد۔ گفت خدائے تعالی مر محمد را۔ وما ارسلناک الا کافۃ للناس
فارسلہ الی الجن والانس۔ پس فرستاد خدائے تعالی محمد را بسوے پریان و آدمیان و تخصیص بآدمیان در آیت بہ جہت
فضل و شرافت ایشان ست و مقصود اصلی در آیت تعمیم آدمیان ست تا تخصیص بعرب چنانکہ بعضی اہل کتاب می گفتند
باطل گردد در دلائل در آیات و احادیث بر شمول نبوت آنحضرت مر جن را بسیار ست۔ ۲۔ وعن ابی ذر الغفاری
قال قلت گفت ابوذر گفتم من یا رسول اللہ کیف علمت انک نبی۔ چگونہ دانستی تو کہ پیغمبرے حتی استیقنت۔ تا اینکہ یقین کردی
تو نبوت خود و ازینجا معلوم می شود کہ یقین اعلی مراتب علم و نہایت اوست و علم عام تر ست ازان۔ فقال۔ پس گفت
آنحضرت یا ابا ذر اتانی ملکان واتا ببعض بطحاء مکۃ۔ آمدند مرا دو فرشتہ و حال آنکہ من بجائے از بطحاء مکہ بودم۔ فوقع احدہما
الی الارض۔ پس افتاد یکے ازان دو فرشتہ بسوے زمین۔ وکان الآخر بین السماء والارض و بود فرشتہ دیگر میان
آسمان و زمین۔ فقال احدہما لصاحبہ۔ پس گفت یکے ازان دو فرشتہ مر یار خود را اہو ہو۔ آیا او اوست یعنے آنکہ ما را
حق تعالی خبر داد کہ مرا پیغمبرے ست نزد وی بروید آن پیغمبر ہمین ست قال نعم گفت یار او آری ہمین ست قال فزنہ
برجل من امتہ۔ گفت آن یکے یار خود را پس برکش او را و برابر نہ و انداز کن بمردی از امت او فوزنت بہ پس برکشیدہ شدم
من بآن مرد فوزنتہ پس راجح آمدم و چربیدم من ازان مرد ثم قال پستر گفت زنہ بعشرۃ برکش او را بدہ مرد فوزنت بہم پس
برکشیدہ شدم بدہ مرد فرجحتہم پس چربیدم من از بن دہ مرد ثم قال فزنہ بمائۃ فوزنت بہم فرجحتہم ثم قال زنہ بالف فوزنت بہم فرجحتہم
کانی انظر الیہم ینتثرون علی من خفۃ المیزان گویا من نگاہ میکنم بسوے این ہزار مرد کہ می افتند بر من از سبکی ترازو قال گفت
آنحضرت فقال احدہما لصاحبہ۔ پس گفت یکی ازان دو فرشتہ یار خود را لو وزنتہ بامتہ لرجحہا۔ اگر برکشی تو او را و برابر نہی
بتمام امت ہر آئینہ چربد تمام امت را رواہما الدارمی روایت کرد این حدیث و حدیث سابق را دارمی۔ ۳۔ وعن ابن
عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کتب علی النحر ولم یکتب علیکم۔ فرض کردہ شد بر من نحر کہ مراد بدان
قربانی است و فرض کردہ نشد بر شما بقول حق سبحانہ فصل لربک وانحر و مراد آنست قربانی بر آنحضرت واجب بود علی الاطلاق
اگرچہ غنی نباشد ولیکن بر امت مقید بغنا ست وامرت بصلوۃ الضحی ولم تؤمروا بہا وامر کردہ شدم من بنماز چاشت و
امر کردہ نشدید شما بآن و تحقیق این در باب صلوۃ الضحی گذشت رواہ الدارقطنی و در حدیث دیگر وتر نیز واقع شدہ باین لفظ
کہ کتب علی ولم یکتب علیکم الضحی والاضحی والوتر۔ ۵۔

آفتاب را و طلوع و غروب و زوال او را برای اوقات عبادات - یصلون الصلوة اذا جاء وقتها - می گزارند نماز را چون بیاید
و در رسد وقت نماز یتازرون علی انصافهم ازار می پوشند بر میانهای خود یعنی می بندند ازارها را بر ناف خود و مبالغه می کنند
بر ستر عورت یا مراد آنست که می پوشند تا نصف ساقهای خود و این معنی ظاهر تر و متبادر تر ست - و یتوضؤن علی اطرافهم و
وضو می کنند بر اطراف خود که دستها و پایها و رویها باشد و گفته اند مراد اسباغ وضو و اکمال اوست - مناديهم ينادي في جو السماء
آواز کننده ایشان آواز می کند در میان آسمان و زمین عبارت ست از گفتن اذان در مکان بلند - صفهم في القتال وصفهم
في الصلوة سواء - ایستادن و صف بستن ایشان در کارزار و در نماز برابر ست یعنی برابر و هموار می ایستند چنانکه امر ست
در قتال به جنگ کافران و در نماز بجنگ شیطان - لهم بالليل دوي كدوي النحل مر ایشان راست بشب آواز پست
بتسبیح و تهلیل و قرآن و ذکر مانند آواز مگس شهد هذا لفظ المصابيح - این مذکور لفظ مصابیح است در وی الدارمی مع تغیر یسیر و روایت
کرده است دارمی باندک تغیری ۱۸ - وعن عبد الله بن سلام از کبار صحابه است و از علمای اهل کتاب بود ایمان آورد همان
روزی که نظر او بر جمال مبارک آنحضرت افتاد قال مكتوب في التورية صفة محمد - گفت عبد الله بن سلام نوشته شده ست در توریت
صفات آنحضرت - وعيسى بن مريم يدفن معه و اینهم نوشته است که عیسی علیه السلام دفن کرده می شود با آنحضرت در حجره وی - قال
ابو مودود گفته است ابو مودود که از راویان حدیث و علمای سیر ست - که وقد بقي في البيت موضع قبر و به تحقیق باقی مانده است
در خانه که آنحضرت مدفون ست جای یک قبر و در آن جا عیسی مدفون گردد گویا حکمت در باقی ماندن آنجا با وجود قصد بعضی اصحاب دفن را
در آنجا و عدم تیسر آن این بود و گفته اند که این یکی از تاویلات ست که در قول آنحضرت کرده اند انا اولى به عيسى بن مريم والله اعلم رواه الترمذي

۳ - الفصل الثالث - عن ابن عباس قال ان الله تعالى فضل محمدا صلى الله عليه وآله وسلم على الانبياء على اهل السماء
گفت ابن عباس رضی الله عنهما بدرستی که خدای تعالی فضل و زیادتی داد آنحضرت را بر پیغمبران و فضل داد بر اهل آسمان که
فرشتگانند - فقالوا يا ابا عباس - کنیت ابن عباس ست - بما فضله على اهل السماء بچه چیز فضل داد خدای تعالی محمد را بر آسمانیان
قال ان الله تعالى قال لاهل السماء - گفت ابن عباس باین فضل داد خدای تعالی محمد را بر آسمانیان که خدا تعالی گفت مر فرشتگان را
این کلام ومن يقل منهم اني اله من دونه - و کسی که بگوید از فرشتگان من خدا ام جز خدا فذلك نجزيه جهنم - پس آن کس پاداش می دهم
او را دوزخ - كذلك نجزي الظالمين همچنین پاداش می دهم ظالمان را که از حد خود در گذرند پس حق تعالی خطاب کرد آسمانیان را
باین صولت و شدت و غلظت و مرتب گردانید بر آن عذاب شدید را وقال الله تعالى لمحمد صلى الله عليه وآله وسلم - و گفت
خدای تعالی مر آن حضرت را و خطاب کرد بوی بملاطفت و رحمت و گفت که هر چه از وی صادر گردد معفو و مغفور ست بقول
خود - انا فتحنا لك فتحا مبينا ليغفر لك الله ما تقدم من ذنبك وما تاخر - بدرستی ما فتح کردیم مر ترا ابواب برکات و کرامات که از
جمله آن فتح مکه است تا بیامرزد مر ترا خدای تعالی هر چه پیش رفته است از گناه تو و هر چیزی که پس آید تاویلات درین
آیت بسیار کرده اند و اوجه توجیهات آنست که این کلمه تشریف و تکریم و تعطف و ترحم ست بی آنکه ذنب وجودی داشته باشد

وآلہ وسلم کہ متضرع و متمیز ست از ہمہ و بدانکہ وسیلہ بمعنی سبب و دست آویز ست پس مقصود طلب وسیلہ ہست برائے آنحضرت برائے
حصول شفاعت و ظاہر آنکہ در آن درجۂ بہشت سبب و دست آویز حصول مرتبۂ شفاعت ست و تمام کلام در باب اجابۃ المؤذن گذشت
رواہ الترمذی ۱۴۔ وعن ابی بن کعب عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا کان یوم القیمۃ کنت امام النبیین۔ گفت آنحضرت چون باشد
روز قیامت می باشم امام و پیشوائے ہمہ پیغمبران و خطیبہم و صاحب شفاعتہم۔ و می باشم خطیب پیغمبران و شفاعت کنندہ میان ایشان
و می باشم خداوند شفاعت میان ایشان۔ غیر مخرے۔ آنکہ فخر کنم بدان۔ رواہ الترمذی ۱۵۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان لکل نبی ولاۃ من النبیین۔ بدرستی مر ہر پیغمبر را دوستان و نزدیکانند از پیغمبران و ان ولی
ابی و خلیل ربی۔ و بدرستی دوست و قریب من پدرمن و دوست پروردگار من ست کہ ابراہیم خلیل ست علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام
ثم قرأ۔ پس خواند آنحضرت برائے تائید و تقویت این کلام این آیت را کہ ان اولی الناس بابراہیم للذین اتبعوہ بدرستی کہ نزدیکترین
مردم بابراہیم آن کسانی اند کہ متابعت کردند ابراہیم را و ہذا النبی والذین آمنوا و این پیغمبر اشارت ست بذات شریف آنحضرت کہ مامور ست
بمتابعت و موافقت ابراہیم در دین و شریعت۔ واللہ ولی المؤمنین و خدائے تعالیٰ دوست مسلمانان و متولی امر ایشان ست
رواہ الترمذی ۱۶۔ وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان اللہ بعثنی لتمام مکارم الاخلاق۔ گفت آنحضرت کہ خدائے
تعالیٰ برانگیختہ و فرستادہ است مرا برائے تمام کردن خوبیہائے نیک مکارم جمع مکرمۃ بمعنی خصلت مرضیہ کہ گرامی داشتہ شود شخص
بدان و اخلاق جمع خلق بضم بمعنی سیرت باطن و کمال محاسن الافعال و فرستادہ است برائے کامل گردانیدن کردارہائے نیک
یعنی برائے ہدایت خلق و تکمیل ایشان بغایت مرتبۂ کمال در اخلاق باطن و اعمال ظاہر۔ رواہ فی شرح السنۃ ۱۷۔ وعن کعب
یحکی عن التوریۃ و روایت ست از کعب احبار کہ از کبار تابعین ست از علمائے اہل کتاب بود نقل میکند از توریت۔ قال
نجد مکتوبا۔ گفت می یابیم مانوشتہ یعنی در توریت در صفات آنحضرت۔ محمد رسول اللہ عبدی المختار۔ محمد فرستادۂ خدا و بندۂ برگزیدۂ
من ست۔ لا فظ ولا غلیظ۔ نہ سخت خوست نہ درشت سخن۔ ولا صخاب فی الاسواق و نہ آواز بلند کنندہ در بازارہا و لا یجزی
بالسیئۃ السیئۃ۔ و پاداش نمی دہد بہ بدی بدی را۔ ولکن یعفو و یغفر۔ ولیکن محو می کند و می بخشد۔ مولدہ بمکۃ۔ مولد او در مکہ است
و ہجرتہ بطیبۃ و برآمدن او از مکہ بمدینہ است و طیبہ بفتح طا و سکون تحتانیہ نام مدینہ است۔ و ملکہ بالشام۔ و پادشاہی او در شام مراد
پادشاہی دین و نبوۃ است و ظہور آن در ولایت شام غالب تر و غزو و جہاد در ان ملک بیشتر ست و الا ملک آنحضرت در جمیع
آفاق و اکناف عالم است۔ و امتہ الحامدون۔ و امت وے بسیار حمد گویندگان اند مر خدائے را بسیار خانہ و شکر کنندگان مر او را
یحمدون اللہ فی السراء والضراء حمد و شکر می گویند مر خدائے را در شادی و غم و در فراخی و سختی۔ یحمدون اللہ فی کل منزلۃ۔ حمد
می گویند خدا را در ہر جائے کہ فرود آیند و جائے گیرند و یا مراد بمنزل مکان پست ست بقرینۂ قول وے۔ و یکبرونہ علی کل شرف
تکبیر می گویند مر خدائے را و بہ بزرگی یاد می کنند او را در ہر جائے بلند و در کتاب اذکار و دعوات گذشت باید کہ چون جائے
بلند برآیند تکبیر گویند و چون فرود آیند تحمید و در بعضے روایات تہلیل رواہ الشمس۔ رعایت کنندگان و چشم داشتگانند

وانا اول شافع ومشفع ولا فخر رواه الدارمی - ۱۱ - وعن انس رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انا اول
الناس خروجا اذا بعثوا من نخستین مردم ام از روی بیرون آمدن از قبر وقتیکه برانگیخته شوند از قبور وانا قائدهم اذا وفدوا ومن کشنده
وپیشوای مردم ام وقتی که بیایند بدرگاه خداوندے - وانا خطیبهم اذا انصتوا - ومن خطبه خواننده ایشانم وقتیکه خاموش شوند از
اعتذار وتکلم کننده ام بشفاعت نزد پروردگار وقتی که سکوت کنند وتکلم نتوانند کرد انبیاے کبار - وانا مستشفعهم بفتح فا وکسر وے
هر دو روایت ست وبر وجه اول معنی آنست که طلب کرده می شود از من شفاعت بسوے خدا وبر ثانی طلب می کنم من از خدا
که شفاعت کنم مردم را اذا حبسوا وقتی که حبس کرده شوند وایستاده کرده شوند مردم در موقف - وانا مبشرهم اذا ایسوا - ومن
بشارت دهنده ام مردم را بشفاعت ورحمت وقتی که نومید شوند واز انبیا شفاعت طلبند وایشان اقدام بر آن نتوانند
وعذر آرند چنانکه در حدیث شفاعت آمده است - الکرامة والمفاتیح یومئذ بیدی - بزرگی دادن وکلیدهاے بهشت وابواب
رحمت آنروز بدست من ست - ولواء الحمد یومئذ بیدی ولواے حمد دران روز بدست من ست - وانا اکرم ولد آدم علی ربی -
ومن گرامی ترین فرزندان آدم ام نزد پروردگار من همیشه خصوصاً در آن روز - یطوف علی الف خادم - گرد من گردند وخدمت
می کنند مرا هزار خدمتگار - کانهم بیض مکنون - گویا آن خادمان بیضهای پوشیده اند بیضاوی در تفسیر قول وی سبحانه کانهن
بیض مکنون گفته که تشبیه کرد حوران را به بیضهای شتر مرغ که مصون ست از غبار ومانند آن در صفا وبیاض مخلوط بادنی صفرة که
احسن الوان ابدان ست ودر مجمع البحار گفته که مراد به بیض مکنون لؤلؤ مصون از ایدی وابصار ست در صدف که دست احدے
بدان نرسیده است او لؤلؤ منثور - یا مروارید هاے پراگنده کرده شده گویا وصف به پراگندگی به جهت آنست که مشبه خادمانند در
حضور متفرق وپراگنده ایستاده می باشند ونیز لآلی در انتشار روشن تر ونمایان نزد در نظر بهتر وزیباتر می در آید ومی نماید
بمعنی اول بیض مغایرت ظاهر ست وبمعنی ثانی مغائرت باعتبار صفت ست که آنجا مکنون گفته واینجا منثور وبعضی گفته اند او براے
مشک راوی ست رواه الترمذی والدارمی قال الترمذی هذا حدیث غریب - ۱۲ - وعن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم
قال فاکسی حلة من حلل الجنة - پس پوشانیده می شوم من حله را از حله هاے بهشت وحله جفت جامه را گویند - ثم اقوم عن یمین العرش - پستر
می ایستم من از جانب راست عرش - لیس احد من الخلائق یقوم ذلک المقام غیری - نیست هیچ یکے از خلق که بایستد دران مقام جز من
رواه الترمذی وفی روایة جامع الاصول عنه ودر روایت جامع الاصول از ابی هریره این عبارت زیاده کرده - که انا اول من
تنشق عنه الارض فاکسی - من اول کسی ام که شگافته می گردد از وے زمین پس پوشانیده می شوم حله از حله هاے بهشت الی آخره -
۱۳ - وعنه عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال - واز ابی هریره از آنحضرت آمده که گفت - سلوا الله لی الوسیلة - سوال کنید وبخواهید
از خدا براے من وسیله قالوا گفتند - یا رسول الله وما الوسیلة وچه چیز ست وسیله وچه معنی دارد آن قال گفت آنحضرت اعلی درجة
فی الجنة وسیله بلند ترین پایه ایست در بهشت - لا ینالها الا رجل واحد نمی یابد آن درجه را مگر یک مرد - وارجو ان اکون هو امید می دارم
که باشم من آن مرد این تواضع ست از آنحضرت ونگاهداشت ادب درگاه خداوندے والا متعین ست که آنحضرت است صلی الله علیه

فرمود وان الله اصطفی آدم ونوحا الآیة اصحاب این انبیا را ذکر می کردند و می ستایند ند - فخرج علیهم رسول الله - پس ناگاه
بیرون آمد و در آمد بر ایشان پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم - فقال قد سمعت کلامکم وعجبکم ان ابراهیم خلیل الله - پس گفت آنحضرت
بتحقیق شنیدم من سخن شما را و شگفت آوردن شما را که ابراهیم دوست دارندهٔ خداست - وهو کذلک و وی همچنین ست و دوست خاص
خداست - وموسی نجی الله و موسی همراز و هم سخن خداست - وهو کذلک و وی همچنین ست و دوست خاص خداست - وعیسی روحه
وکلمته و عیسی کلمهٔ خداست و روح او وهو کذلک وآدم اصطفاه الله وهو کذلک الا وانا حبیب الله ولا فخر وانا - و آگاه باشید
و من دوست داشتهٔ خدا ام و گفته اند که حبیب محب که بمقام محبوبیت رسیده باشد و خلیل محب مطلق و اگرچه انبیا و رسل بلکه مومنان
نیز همه محب محبوب درگاه الهی اند ولیکن سخن درینجا در اعلی مرتبهٔ کمال ست و اخص درجات آن و بعضی از عرفا و علما را در فرق
میان حبیب و خلیل کلامی ست غریب که در شرح ذکر کرده شده است - وانا حامل لواء الحمد یوم القیمة و من بردارندهٔ علم حمد ام
روز قیامت - تحته آدم فمن دونه ولا فخر زیر لوا من آدم ست و هر که جز اوست و نیست فخر پس در جمیع این مناقب و القاب
کامل تر و بهتر از همه ام - وانا اول شافع واول مشفع یوم القیمة ولا فخر و من نخستین شفاعت کننده و نخستین مقبول شفاعتم روز قیامت
و نیست فخر - وانا اول من یحرک حلق الجنة و من نخستین کسی ام که می جنباند حلقهای در بهشت را و قصد در آمدن آن می کند فیفتح الله لی
فیدخلنیها - پس می کشاید خدا برای من یعنی در بهشت را یعنی امر می کند ملائکه را بکشادن در و در آوردن مرا در ان - ومعی فقراء
المؤمنین ولا فخر - حال آنکه با من اند درویشان مسلمانان و نیست فخر - وانا اکرم الاولین والآخرین علی الله ولا فخر و من بزرگترین
پیشینیان و پسینانم نزد خدا و نیست فخر ظاهر در آنست که درین حدیث مراد اولین و آخرین انبیا اند و اگر در اولین ملائکه را
نیز داخل دارند دور نباشد - رواه الترمذی والدارمی - ۹ - وعن عمرو بن قیس نام این ام مکتوم ست که صحابی مشهور و اعمی بود
و بعضی گفته اند که نام وی عبد الله است و اول از حج ست - ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال نحن الآخرون -
ما در وجود و ظهور پسین آمده ایم - ونحن السابقون یوم القیمة - ولیکن در مرتبهٔ سابق و پیشینیم روز قیامت - وانی قائل قولا غیر فخر
من گوینده ام گفتاری را بی مفاخرت و مباهات و آن قول این ست - که ابراهیم خلیل الله ابراهیم خلیل خداست - وموسی صفی الله و موسی
برگزیدهٔ خداست - وانا حبیب الله و من محبوب خدا ام و معنی لواء الحمد یوم القیمة و با من ست لوای حمد روز قیامت و حامد و محمودم
در ان روز - وان الله وعدنی فی امتی واجارهم من ثلث و بدرستی خدای تعالی وعده کرد مرا در باب امت من و نگاهداشت
و امان داد ایشان را از سه خصلت - لا یعمهم بسنة در نمی گیرد ایشان را بقحط سال یعنی هلاک نمی کند همه را بقحط - ولا یستاصلهم عدو
و از بیخ بر نمی کند یعنی مطلق هلاک نمی گردانند ایشان را دشمنان دین یعنی کافران چنانکه گذشت - ولا یجمعهم علی ضلالة و جمع نمی کند
ایشان را بر گمراهی که متفق شوند همه بر حکمی که موجب ضلالت ست - رواه الدارمی - ۴ - وعن جابر رضی الله عنه ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال - روایت ست از جابر که آنحضرت گفت انا قائد المرسلین ولا فخر من کشیدهٔ مرسلینم و نیست فخر یعنی مقدم
ایشانم ایشان پس من می آیند به بهشت یا بعرصات خود کشیدن اسپ از پیش و سوق راندن از پس وانا خاتم النبیین ولا فخر

نمایان گشت وگفته اند که این در بیداری بود پس مراد برویا یا رویای عین ست وخواب دیدن آمنه پیش از ولادت
بود که فرشته در خواب آمد وگفت که می دانی تو که حامل شده به بهترین امت وپیغمبر خدا - رواه فی شرح السنة ورواه احمد عن
ابی امامة من قوله ساخبرکم الی آخره - وروایت کرده است این حدیث را امام احمد از ابی امامه از قول وی ساخبرکم تا آخر
حدیث واول حدیث را که در شرح السنة از عرباض بن ساریه روایت کرده است نکرده ے - وعن ابی سعید قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انا سید ولد آدم یوم القیمة - وفرمود آنحضرت من بهترین فرزندان آدم ام روز قیامت تخصیص
ذکر روز قیامت به جهت ظهور آثار وانوار سیادت ومهترے ست دران روز والا وی صلی الله علیه وآله وسلم همیشه
سید ست ومتصف بسیادت ست چه در دنیا وچه در آخرت - ولا فخر - وفرمود نمی گویم این را بطریق تفاخر ومباهات
ونازیدن بلکه به جهت شکر وتحدیث به نعمت پروردگار وامتثال امر وے تعالی که فرمود واما بنعمة ربک فحدث ونیز
تا بشناسند قدر مرا واعتقاد آرند بمن وعمل کنند بمقتضای آن در توقیر وتعظیم ومحنت وایمان بر اندازه آن وبیدی لواء الحمد
ولا فخر وبدست من ست نیزه حمد مراد شهرت وانفراد آنحضرت ست بحمد بر رؤس خلائق وعرب وضع می کنند لوا را در مقام شهرت و
آنحضرت را نسبت خاصی ست بحمد که نام وی محمد واحمد ست وصاحب مقام محمود ست وامت او را حمادون گویند که در شادی
واندوه خدا را حمد گویند ووے صلی الله علیه وآله وسلم حامد ومحمود بود بحمد الهی فتح باب شفاعت به نماید چنانکه در باب الشفاعة
گذشت - وما من نبی یومئذ آدم فمن سواه الا تحت لوائی - ونیست هیچ پیغمبری در روز قیامت چه آدم وچه هر که جز اوست مگر آنکه در زیر لوای
من در آید وپناه بمن جوید وتابع من باشد وازینجا معلوم می شود که بظاهر نیز آنحضرت را لوائے باشد چنانکه بادشاهان و
سرداران را می باشد ونام وی لواء الحمد بود - وانا اول من تنشق عنه الارض - ومن نخستین کسی ام که شگافته مے گردد برای
وی زمین کنایت است از سبق وتقدم در بعثت وظهور وبرآمدن از عالم برزخ - ولا فخر - ونیست مرا نازیدن باینها بلکه
اعتراف ست بفضل حق وشکر نعمت وی چه نازیدن من بخداست ونه بما سوای وی تعالی - رواه الترمذی - ۸ - وعن
ابن عباس قال جلس ناس من اصحاب رسول الله - گفت ابن عباس نشسته بودند مردمان از یاران پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم فخرج - پس بیرون آمد آنحضرت از درون خانه حتی اذا دنا منهم سمعهم یتذاکرون - تا آنکه
چون نزدیک شد آنحضرت از اصحاب شنید ایشان را که مذاکره می کنند بیک دیگر - قال بعضهم ان الله اتخذ ابراهیم
خلیلا - گفتند بعضی از اصحاب که بدرستی خداے تعالی گرفت ابراهیم علیه السلام را دوست - وقال آخر موسی کلمه تکلیما
وگفت صحابی دیگر که موسی علیه السلام سخن کرد خداے تعالی او را سخن کردنی - وقال آخر فعیسی کلمة الله - وگفت دیگری پس
عیسی علیه السلام کلمه خداست که بیک کلمه کن بی اسباب عادی پیدا شد ودر گهواره سخن گفت - وروحه - وعیسی روح
خداست که وی تعالی روح الامین را بمادرش فرستاد ودر دمید وازان عیسی پیدا شد ونیز آثار روحانیت وے
چندان ظاهر شد که مرده را زنده می گردانید - وقال آخر آدم اصطفاه الله - وگفت دیگرے آدم برگزید او را خدا چنانکه

از روی ذات۔ وخیرہم بیتا۔ و بہترین ایشانم از روے خانہ پس مستحق تر باشم از ہمہ بہ نبوت و کتاب و ازینجا معلوم می شود کہ پیغمبر صاحب نسب عظیم می باشد چنانکہ از حدیث ہرقل معلوم می گردد و این تفہیم ایشان و الزام ایشان ست بر گمان ایشان کہ چرا قرآن نازل نشد و نبوت قرار نیافت بر مردے دیگر از عظماے عرب و الا نبوت فضل خدا است بسبب و نسب متعلق نیست چنانکہ در قرآن مجید می فرماید اللہ اعلم حیث یجعل رسالتہ و می فرماید واللہ یختص برحمتہ من یشاء واللہ ذو الفضل العظیم وکان فضل اللہ علیک عظیما رواہ الترمذی۔ ۵۔ وعن ابی ہریرۃ قال قالوا گفت ابوہریرہ گفتند صحابہ یا رسول اللہ متی وجبت لک النبوۃ کی ثابت شد مر ترا نبوت و در کدام وقت بدان نامزد گشتی۔ قال وآدم بین الروح والجسد گفت آنحضرت ثابت شد مرا نبوت و حال آنکہ آدم میان روح و جسد بود یعنی خلقت آدم تمام نشدہ بود و روح او بجسد متعلق نشدہ بود کنایت از سبق و تقدم ست۔ رواہ الترمذی ۶۔ وعن العرباض۔ بکسر عین و سکون را و ضاد معجمہ در آخر بن ساریۃ بہ سین مہملہ و کسر راے و بہ تحتانیہ صحابی ست از اہل صفہ و از جملہ بکائین ست کہ نازل شدہ در شان ایشان کریمہ ولا علی الذین اذا ما اتوک لتحملہم الآیۃ۔ عن رسول اللہ۔ روایت می کند از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ انہ قال انی عند اللہ مکتوب۔ گفت آنحضرت بدرستی کہ من نزد خداے تعالے نوشتہ شدہ ام خاتم النبیین ختم کنندہ پیغمبران کہ بعد از من پیغمبرے نباشد وان آدم لمنجدل فی طینتہ۔ و بدرستی آدم ہر آئنہ افتادہ بود بر زمین در گل خود و سرشت خود طینت پارہ از گل و بمعنی خلقت و جبلت نیز آید و حاصل این معنی آنچہ مشہور ست بر زبانہا بلفظ کنت نبیا وآدم بین الماء والطین و در روایتے کتبت نبیا از کتابت یعنی نوشتہ شدہ ام من پیغمبر و حال آنکہ آدم میان آب و گل بود یعنی مخلوق نشدہ بود اینجا می گویند کہ از سبق نبوت آنحضرت چہ مراد ست اگر علم و تقدیر الٰہی ست نبوت ہمہ انبیا را شامل ست و اگر بالفعل ست آن خود در دنیا خواہد بود جوابش آنست کہ مراد اظہار نبوت اوست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پیش از وجود عنصری وی در ملائکہ و ارواح چنانکہ وارد شدہ است کتابت اسم شریف او بر عرش و آسمان ہا و قصور بہشت و غرفہ ہاے آن و بر سینہ ہاے حور العین و برگہاے درختان جنت و درخت طوبی و بر ابروہا و چشم ہاے فرشتگان و بعضی از عرفا گفتہ اند کہ روح شریف وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نبی بود در عالم ارواح کہ تربیت ارواح می کرد چنانکہ درین عالم بہ جسد شریف مربی اجساد بود و بہ تحقیق ثابت شدہ است خلق ارواح قبل اجساد واللہ اعلم۔ وساخبرکم باول امرے۔ و سرانجام ست کہ خبر دہم شما را بہ نخست کار خود دعوۃ ابراہیم اول امر من دعای ابراہیم ست علیہ السلام کہ برسالت من کردہ بود چنانکہ کریمہ ربنا وابعث فیہم رسولا منہم الآیۃ بران دلالت دارد وبشارۃ عیسی و نیز اول کار من خبر خوش دادن عیسی ست علیہ السلام چنانکہ در قرآن می فرماید ومبشرا برسول یاتی من بعد اسمہ احمد۔ ورؤیا امی التی رات حین وضعتنی۔ و نیز اول کار من خواب دیدن مادر من ست کہ دید ہنگامی کہ زائید مرا۔ وقد خرج لہا نور اضاء لہا منہ قصور الشام۔ و بتحقیق بیرون آمد براے مادر من روشنائی کہ روشن شد مر او را از ان روشنائی کوشکہاے شام چنانکہ در اخبار آمدہ است کہ در وقت زائیدن آنحضرت نورے از آمنہ ظاہر شد کہ خانہ ہاے ولایت شام

یک دیگر را فمنعنیها پس نداد مر این را۔ رواه الترمذی والنسائی۔ ۲۔ وعن ابی مالک الاشعری صحابی ست در نام وے
اختلاف ست بعضی عبد الله گفته و بعضی کعب و بعضی جز آن و در نسبت وی نیز اختلاف ست بعضے اشعری گفته و بعضی اشجعی قال
قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله۔ بدرستی خدائے عزوجل اجارکم۔ پناه دارد و خلاص گردانید شما را من ثلث خلال
از سه خصلت ان لا یدعو علیکم نبیکم فتهلکوا جمیعا۔ یکی آنکه دعائے بد نکند بر شما پیغمبر شما پس هلاک شوید شما چنانکه بعضی پیغمبران کردند وان
لا یظهر اهل الباطل علی اهل الحق۔ دوم آنکه غالب نیایند اهل باطل یعنے کافران اگرچه بسیار باشند بر اهل حق یعنے مسلمانان اگرچه
کم باشند چنانکه پست و نابود گردانند دین اسلام را وان لا تجتمعوا علی ضلالة۔ سوم که اتفاق نکنید شما همه بر گمراهی و این دلیل ست
بر آنکه اجماع حجت ست که عبارت ست از اتفاق علمائے هر عصر بر حکمی شرعی و مراد بعلما مجتهدانند۔ رواه ابو داود۔ ۳۔ وعن
عوف بن مالک صحابی ست و اول مشاهد وی خیبر ست۔ قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لن یجمع الله علی هذه الامة
سیفین جمع نکند خدائے تعالی برین امت دو شمشیر را۔ سیفا منها وسیفا من عدوها۔ یک شمشیر از این امت و شمشیر دیگر از
دشمن این امت تورپشتی گفت معنی این ست که حق تعالی برین امت دو شمشیر جمع نکند که واقع شود بآن هلاک و استیصال بلکه
وقتی که امت میان خود جنگ کنند برگمارد خدائے تعالی کافران را بجنگ ایشان تا از جنگی که میان خود می کردند باز آیند
و طیبی گفت ظاهر آن ست که می فرماید وعده کرد خدائے تعالی که جمع نکند بر امت من دو جنگ معا که میان خود هم جنگ کنند
و بکافران هم جنگ کنند بلکه اگر یکے باشد دیگرے نباشد والله اعلم۔ رواه ابو داود۔ ۴۔ وعن العباس انه جاء الی النبی
صلی الله علیه وآله وسلم۔ و روایت ست از عباس رضی الله عنه که وی آمد بسوے آنحضرت یعنے خشمگین فکانه سمع شیئا
پس گویا که عباس شنیده بود چیزے را از طعن کافران در شان آنحضرت و می گفتند که جز وے از کبرای عرب مستحق تر بودند
به نبوت از وی صلی الله علیه وآله وسلم پس آنحضرت خواست که شان خود را بایشان بنماید تا بدانند که عظیم ست شان وے
و شریف ست نسب وی صلی الله علیه وآله وسلم و وے اولی و احق ست از جز خود فقال النبی صلی الله علیه وآله وسلم علی المنبر
فقال پس بایستاد آنحضرت بر سر منبر پس گفت من انا می دانید که من چه کسم فقالوا انت رسول الله۔ پس گفتند صحابه تو رسول
خدائی۔ قال گفت آنحضرت برائے اظهار شرف نسب و کرامت ذات خود انا محمد بن عبد الله بن عبد المطلب و عبد المطلب بغایت
عظیم و شریف و مشهور بود در عرب ان الله خلق الخلق فجعلنی فی خیرهم۔ بدرستی که خدائے تعالی پیدا کرد خلق را یعنے جن و انس را
و احتمال دارد که ملائکه نیز داخل باشند و این احتمال ظاهر تر ست از جهت عموم خلق پس گردانید مرا در بهترین خلق که نوع
انسان ست و بهتر و فاضل تر از غیر خود۔ ثم جعلهم فرقتین۔ پستر گردانید آدمیان را دو گروه عرب و عجم فجعلنی فی خیرهم فرقة
پس گردانید مرا در فرقه که بهترین ایشان ست که عرب اند۔ ثم جعلهم قبائل۔ پستر گردانید عرب را قبیله قبیله فجعلنی فی خیرهم قبیلة
پس گردانید مرا در بهترین قبائل عرب که قریش اند۔ ثم جعلهم بیوتا۔ پستر گردانید ایشان را خانه خانه فجعلنی فی خیرهم بیوتا
پس گردانید مرا در بهترین خانه هائے ایشان که خانه هاشم است فانا خیرهم نفسا۔ پس من بهترین عرب ام یا بهترین آدمیانم

چنانکہ در قرآن مجید می فرماید وما کان اللہ لیعذبہم وانت فیہم۔ انت عبدی تو اے محمد بندۂ خاص منی کہ در حقیقت بندگی خاص ہیچ کس با تو شریک نیست۔ ورسولی۔ وتو رسول منی و فرستادۂ منی بخلق سمیتک المتوکل۔ نام کردہ ام من ترا متوکل کہ ہمہ کارہائے خود را بہ من سپردۂ وقطع بار حول وقوت خود نہ پستادہ۔ پس بلفظ ایں چنین متوکل کریہ نیست درشت خو ولا غلیظ ونہ درشت سخن۔ ولا سخاب بہ تشدید خاء معجمہ ونہ فریاد کنندہ فی الاسواق۔ در بازارہا تخصیص بیازار بہ جہت عرف وعادت ست کہ در انجا شور وغوغا بسیار می باشد وصخاب بصاد نیز آمدہ است۔ ولا یدفع بالسیئۃ السیئۃ وودور نمی کند بدی را بہ بدی یعنے ہر کہ بوے بدی کند بہ بدی جزاے وی نمی دہد۔ ولکن یعفو ویغفر۔ ولیکن درمی گذرد ومی پوشد بلکہ احسان می کند ولن یقبضہ اللہ حتی یقیم بہ الملۃ العوجاء۔ وقبض نمی کند روح او را خداے تعالیٰ تا آنکہ راست می گرداند وہدایت می کند بوجود وی قوم کج وگمراہ را بان یقولوا۔ راست گردانیدن ملت کج باین ست کہ بگویند ایشان۔ لا الہ الا اللہ۔ ویتصف شوند بتوحید وبفتح بہا اعینا عیا۔ ومی کشاید خداے تعالیٰ باین کلمہ چشمہاے کور را عن اناصما ومی کشاید گوشہاے کر را۔ وقلوبا غلفا ودلہاے را کہ نمی فہمند چیزے ویا وندارند چیزے را گویا در غلاف ودر پردہ اند۔ رواہ البخاری وکذا رواہ الدارمی عن عطاء عن ابن سلام نحوہ۔ ہمچنین روایت کردہ است این حدیث را دارمی از عطاء بن یسار از عبد اللہ بن سلام مانند این حدیث کہ روایت کردہ است بخاری از عطاء از عبد اللہ بن عمرو وذکر حدیث ابی ہریرۃ نحن الآخرون فی باب الجمعۃ وذکر کردہ شد حدیث ابی ہریرہ کہ در فضائل آنحضرت ست ودر اول او لفظ نحن الآخرون ست در باب جمعہ

۱۸۔ **الفصل الثانی** عن خباب بفتح خاء معجمہ وتشدید موحدہ۔ بن الارت بفتح ہمزہ وراء وتشدید فوقانیہ صحابی ست اسلام آورد پیش از در آمدن آنحضرت دار الارقم را وعذاب کردہ شد در دین خدا وصبر کرد وحاضر شد بدر واحد ومشاہد دیگر را کہ بعد از دست وی اول کسی ست کہ مرد بکوفہ ونماز گزارد بر وے امیر المومنین علی بن ابی طالب۔ قال۔ گفت خباب صلی بنا رسول اللہ۔ نماز گزارد با ما یعنی امامت کرد ما را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صلوۃ۔ یک نمازی را۔ فاطالہا۔ پس دراز کرد آن نماز را۔ قالوا گفتند صحابہ یا رسول اللہ صلیت صلوۃ لم نکن نصلیہا۔ گزاردے تو نمازے را کہ نبودی تو کہ می گزاردی نماز باین درازی۔ قال اجل۔ گفت آنحضرت آری۔ انہا صلوۃ رغبۃ ورہبۃ زیرا کہ این نماز رغبت وخواہش وبیم بود یعنے در وی دعا وسوال می کردم وامید اجابت وخوف خشیت داشتم ازین جہت دراز کردم وخضوع وخشوع بسیار نمودم۔ وانی سالت اللہ فیہا ثلثا۔ وبدرستی من سوال کردم خدا را درین نماز سہ حاجت۔ فاعطانی اثنتین ومنعنی واحدۃ۔ پس داد خداے تعالیٰ مراد وحاجت را وندادیک حاجت را۔ سالتہ ان لا یہلک امتی بسنۃ سوال کردم خدا را کہ ہلاک نگرداند امت مرا بقحط فاعطانیہا۔ پس داد مرا این را وسالتہ ان لا یسلط علیہم عدوا من غیرہم وسوال کردم او را کہ بر نگمارد بر ایشان دشمن را از غیر ایشان یعنے کافر را۔ فاعطانیہا۔ پس داد مرا این حاجت را نیز۔ وسالتہ ان لا یلبسہم شیعا ویذیق بعضہم باس بعض۔ وسوال کردم خدا را کہ نپشاند یعنے از ایشان را عذاب بعضے یعنے جنگ نہ کنند میان خود وہلاک نگرداند

درآمد آنحضرت پس بگذارد در آن مسجد دو رکعت - وصلیتا معہ - وگزارد یم ما با آنحضرت - و دعا بہ طویلا - و دعا کرد آنحضرت پروردگار خود را دعاے دراز در تشہد یا بعد ازان وظاہر ثانی ست ثم انصرف بتشدید برگشت آنحضرت از نماز و دعا - فقال - پس گفت سلمان ربی تلتا - سوال کردم و درخواستم از پروردگار خود سہ خصلت را - فاعطانی ثنتین و منعنی واحدۃ - پس داد مرا و خصلت را و نداد یکی را بعد ازان بیان آن سہ خصلت می کند کہ درخواستند و آن دو کہ داد و یکی کہ نداد بقول خود - سالت ربی ان لا یہلک امتی بالسنۃ - سوال کردم پروردگار خود را کہ ہلاک نکرداند امت مرا القحط عام - فاعطانیہا - پس داد مرا این خصلت را و سالت ان لا یہلک امتی بالغرق - و نیز سوال کردم کہ ہلاک نگرداند امت مرا الغرق عام بفتح را و سکون آن و اکثر روایت بہ سکون ست فاعطانیہا - پس داد مرا این را نیز - و سالت ان لا یجعل باسمہم بینہم - و سوال کردم کہ نگرداند جنگ ایشان را میان ایشان کہ بیک دیگر جنگ بکنند و باس عذاب و سختی و حرب سخت تمنعنیہا - پس منع کرد و نداد مرا این خصلت را ازین جا معلوم می شود کہ بعضی دعا ہاے انبیا صلوات اللہ وسلامہ علیہم مستجاب نیست و در اجابت ہر دعا از پیغمبران کلامی ست مذکور در جاے خود و چیزے ازان در رسالہ نعیم البشارۃ ذکر کردہ ایم ۱۲ - و عن عطاء بن یسار بفتح تحتانیہ و تخفیف سین مہملہ از مشاہیر تابعین و کبار علماے ایشان ست مولی میمونۃ رضی اللہ عنہا ست قال لقیت عبد اللہ بن عمرو بن العاص - گفت عطاء ملاقات کردم عبد اللہ بن عمرو بن العاص را - قلت اخبرنی عن صفۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی التوریۃ - گفتم خبر دہ مرا از بعضی صفات پیغمبر خدا کہ در توریت مذکور ست ظاہرا عبد اللہ بن عمرو توریت خواندہ بود یا ازان حضرت شنیدہ باشد یا از بعضی اہل کتاب کہ ایمان آوردہ بودند و بود وے رضی اللہ عنہ از اہل علم و کتابت و علم بکتب سابقہ و خواندہ بود آنہا را و می نوشت احادیث رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و وے کثیر الاحادیث ست مثل ابی ہریرہ و ابو ہریرہ می گفت کہ فرق میان من و عبد اللہ بن عمرو ہمین ست کہ وی می نویسد احادیث را و من نوشتن نمی دانم پس امور را بحفظ عطا کرد چنانکہ در حدیث دیگر آمدہ است - قال - گفت عبد اللہ بن عمرو اجل بفتح ہمزہ و جیم از حروف تصدیق ست بمعنی نعم یعنی آرے خبر می دہم ترا بصفت آنحضرت کہ در توریت ست - واللہ انہ لموصوف فی التوریۃ - بخدا بدرستی آنحضرت وصف کردہ شدہ است در توریت ببعض صفتہ فی القرآن - بہ بعضی صفات وی کہ مذکور ساند در قرآن در این آیت یا ایہا النبی انا ارسلناک شاہدا - اے گرامی پیغمبر بدرستی ما فرستادہ ایم ترا شاہد بر احوال امت و مبشرا و خبر خوش دہندہ بثواب مطیعان را و نذیرا - و ترساننده از عذاب مر عاصیان را - وحرزا للامیین - و پناہ مر عرب را حرز بکسر حا و سکون را می محلتین جاے استوار کہ پناہ دہد و مراد بامیین عرب اند زیرا کہ در غالب خواندن و نوشتن ندانند یا بجہت آنکہ منسوب بام القری اند کہ نام مکہ است و تخصیص بعرب بجہت آنست کہ مبعوث در ایشان و از قوم ایشان ست و بجہت تحفظ ایشان از سطوت عجم و اگرچہ مراد از غوائل شیطانی و آفات نفس مراد دارند وجود شریف وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پشت و پناہ عالمیان ست و بعضی گفتہ اند کہ مراد حفظ قوم او ست از استیصال و نزول عذاب بر ایشان مادامی کہ وی در ایشان ست

وبنیا انا نائم را یعنی اُنیت بمفاتیح خزائن الارض ووراثتہا وانہ کہ من در خوابم دیدم خود را کہ آوردہ شدہ ام کلید ہای خزینہ ہای زمین را یعنی دادہ شدہ است آن کلید ہا مرا۔ فوضعت فی یدی پس نہادہ شد آن کلید ہا بدست من مراد فتوحات است کہ گشاد باری تعالیٰ برامت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از بلاد شرق وغرب واستخراج کنوز ودفائن یا مراد کانہای زمین کہ در روئے زمین وزرست متفق علیہ۔ ۱۲۔ وعن ثوبان قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ زوی لی الارض۔ بدرستی خدای تعالیٰ فراہم آورد ودور گردانید برائے من زمین را۔ فرایت مشارقہا ومغاربہا پس دیدم من بلاد مشرق را ومغرب آنرا۔ وان امتی سیبلغ ملکہا ما زوی لی منہا۔ وبدرستی امت من نزدیک ست کہ برسد ملک وی وبادشاہی وی بچیزے کہ فراہم آوردہ شد ودور گردانیدہ شدہ است برائے من از زمین یعنے در مشرق ومغرب بادشاہ شوند وتصرف کنند۔ واعطیت الکنزین الاحمر والابیض۔ ودادہ شدہ مرا وگنج سرخ وسفید مراد بگنج سرخ خزینہ ہائے اکاسرہ کہ خسروان فارس اند کہ غالب برایشان زرست وبگنج سفید خزینہ ہائے قیاصرہ کہ بادشاہان روم اند وغالب برایشان نقرہ است وبعضی گفتہ اند کہ مراد باحمر ملک شام ست ازجہت سرخی رنگ ایشان وبابیض ملک فارس ازجہت سفیدی رنگ ایشان وہمین اول ظاہر ترست۔ وانی سالت ربی لامتی ان لا یہلکہا بسنۃ عامۃ۔ وبدرستی من سوال کردم پروردگار خود را برائے امت من اینکہ ہلاک نکند امت مرا بقحط عام یعنی بقحطی کہ تمام امت را ہلاک کند۔ وان لا یسلط علیہم عدوا من سوی انفسہم فیستبیح بیضتہم۔ واینکہ بر نگمارد برامت من دشمن را از جز ذات ایشان یعنی کافران را فیستبیح بیضتہم۔ پس مباح گرداند وبستاند جائے اجتماع ایشان ومحل سلطنت وقہرمان ایشان را وبیضہ میان سرائے ومیان شہر وجائے قوم یعنے دشمن کہ محل ومستقر ایشان را بستاند واہل ایشان را بہ اجتماع ہلاک گرداند۔ وان ربی قال۔ وبدرستی پروردگار من گفت۔ یا محمد انی اذا قضیت امرا فانہ لا یرد۔ بدرستی من چون حکم کنم امری را پس بدرستی کہ آن رد کردہ وباز گردانیدہ نمی شود آن حکم عطا باشد یا بلا۔ وانی اعطیتک لامتک ان لا اہلکہم بسنۃ عامۃ۔ وبدرستی من دادم ترا بہ جہت امت تو کہ ہلاک نگردانم ایشان را بقحط عام۔ وان لا اسلط علیہم عدوا من سوی انفسہم فیستبیح بیضتہم۔ ودادم ترا کہ بر نگمارم برامت تو دشمن را از جز ذات ایشان پس مباح گرداند بیضۂ ایشان را ولو اجتمع علیہم من بأقطارہا۔ واگرچہ فراہم آیند بر ایشان کسانی کہ در تمام جوانب ونواحی زمین اند یعنے اگرچہ کافران تمام عالم جمع شوند حتی یکون بعضہم یہلک بعضا ویسبی بعضہم بعضا۔ تا آنکہ باشند بعضی از امت تو کہ ہلاک گردانند بعضی را وبند وا سیر کنند بعضی را یعنی کافران را بر ایشان غلبہ وتسلط نشود وملک را نتوانند ستاند ولیکن امت تو میان خود جنگ کنند وبعضی ہلاک کنند وبند کنند بعضی را اینچنین رفتہ است تقدیر الٰہی وقضای وی وقضای الٰہی عزشانہ ہرگز تغییر نیابد وتبدیل نپذیرد واگرچہ امر نکردہ بدان وحکم شرع بدان تعلق نگرفتہ۔ رواہ مسلم۔ ۱۳۔ وعن سعد ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مر بمسجد بنی معاویۃ۔ روایت ست از سعد بن ابی وقاص کہ آنحضرت گذشت بمسجد بنی معاویہ کہ قبیلہ ایست از انصار حوالی آن بیرون مدینہ مظہر نشان ان مسجد قایم ست ودر صحن وی نشان پای ناقۂ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ست۔ دخل فرکع فیہ رکعتین

تعرض بنجن نکرد و تحقیق این در حدیث آینده کرده شود و متفق علیہ ۱۰ - وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال فضلت علی الانبیاء بست - روایتی ست از ابی ہریرہ کہ آنحضرت گفت فضیلت داده شدم من بر پیغمبران بہ شش خصلت و در حدیث سابق پنج گفت و اینجا شش و تحقیق فضائل آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ بدان مخصوص و ممتاز ست بسیار ست خارج از حد حصر و احصار و لیکن بعضی ازان بتقریب وقت و سوال در احادیث مذکور شد و مقصود حصر نیست - اوتیت جوامع الکلم داده شدم کلماتی کہ جامع کلمات و حاوی معانی کثیره اند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تکلم می کرد بکلامی موجزہ کہ شامل معانی کثیره می شد و این از خواص حضرت خاتمیت محمدیہ است مثل انما الاعمال بالنیات و من حسن اسلام المرء ترکہ مالا یعنیہ و الدین النصیحۃ و امثال آن کہ ہر یکے متضمن معانی کثیره جزئیہ است و بعضی از علماء را زیادے جمع این احادیث متصدی شده قطعی ازان گرد آورده اند و بعضی گفته اند کہ مراد بجوامع قرآن ست کہ حق سبحانہ در وے در الفاظ یسیرہ معانی کثیره جمع کرده و معنی اول ظاہر تر ست و دلالت می کند بران روایتے کہ زیاده کرده است در وے اختصرنی الکلام و این دلالت دارد بر معنی اول - و نصرت بالرعب و نصرت داده شده ام برعبت و خوف چنانکہ در حدیث مسیرۃ شہر مذکور ست - و احلت لی الغنائم و جعلت لی الارض مسجدا و طہورا و ارسلت الی الخلق کافۃ - و فرستاده شدم من بسوے خلق ہمہ و ختم بی النبیون - و ختم کرده شده اند بمن پیغمبران - رواہ مسلم و در تخصیص عموم رسالت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سخن کرده اند کہ در زمان نوح علیہ السلام پیغمبرے دیگر نبود پس باید کہ مبعوث تمامۂ اہل آنزمان باشد و نیز دعاے وی علیہ السلام بر تمامۂ اہل ارض بہلاک و غرق دلالت دارد بر آنکہ مبعوث بہمہ بود و امتثال امر وے نکرده اند و نیز سلیمان علیہ السلام سیرے کرد در زمین و امر می کرد مردم را باسلام چنانکہ بلقیس و جزوی و تہدید می کرد ایشان را بقتال و این دلیل ست بر عموم رسالت و جواب داده شده است بآنکہ عموم رسالت در اصل بعثت نبود بلکہ حادث شد بعد ازان باخصار خلق اللہ بعد از غرق در موجودہ من اما پیش از غرق احتمال دارد کہ وی مبعوث باشد بقوم خود خاصۃ و چون جزء قوم وے بر زمین نبودند ظاہر چنان نمود کہ بعثت وے عام ست اما دعاے وی علیہ السلام بر تمامۂ اہل ارض از جہت آن بود کہ دعوت وی قوم خود را بتوحید رسید تمامۂ عالم را از جہت طول مدت عمر وے پس متمادی شدند بر شرک پس مستحق شدند عذاب را و بعضی گفته اند کہ تواند کہ توحید عام باشد روزے بعضی انبیاء و التزام فروع شریعت وی عام نباشد و جواب از اشکال بحال سلیمان علیہ السلام گفته اند کہ معنی رسالت مخصوص ست بحال واجبات و محرمات اما در مندوبات پس مردم مامور اند بدان و ایما و اما تہدید بقتال کہ بظاہر از خصائص واجبات می نماید حقیقت از خصائص آن نیست بلکہ آنچہ مخصوص ست عقاب در آخرت ست کذا فی حاشیۃ السیوطی علی النسائی و احتمال دارد کہ تہدید بلقیس و قتال وی از جہت ملک باشد نہ از جہت رسالت و وی علیہ السلام ہم ملک بود و ہم رسول فلا اشکال کذا قیل - ۱۱ - وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال بعثت بجوامع الکلم و نصرت بالرعب و ہم از ابی ہریرہ ست کہ آنحضرت گفت برانگیخته شده و فرستاده شده ام من بجوامع کلم و نصرت داده شده ام برعب شرح این معلوم شد

بود بعد از انقطاع آن زمان منقطع گشت آن معجزہ۔ وانما کان الذی اوتیت وحیا اوحی اللہ و نیست معجزہ کہ دادہ شدہ ام مگر وحی
کہ فرستادہ شدہ است بسوے من یعنی قرآن عظیم کہ معجزہ عظیم ست باقی بہ بقاے وہو رہ شاہد صدق ست بر نبوت سید العالمین
و مرشد عالمیان بطریق حق و یقین۔ فارجوان اکون اکثرہم تابعا الی یوم القیمۃ پس امید میدارم کہ باشم من بیشترین پیغمبران
از روے تابعان یعنی تابعان من بیشتر باشند تا روز قیامت از جہت بقاے معجزہ کہ تا روز قیامت ہر کہ آنرا مشاہدہ نماید
ایمان آرد متفق علیہ۔ اگر گویند کہ بانبیاے دیگر نیز وحی و کتاب بود جوابش آنست کہ آن وحی و کتاب معجزہ نبود ہمچنین تقریر
کردہ اند در بیان معنی این حدیث و بعضی گفتہ اند کہ معنی آنست کہ ہر پیغمبر دادہ شدہ است از معجزات چیزے کہ بود مانند
آن مر پیغمبرے را کہ پیش از وے بود از خوارق عادات و اما معجزہ عظیمہ من کہ وحی ست دادہ نشد ہیچ یکے را و لہذا بیشتر شدند
تابعان من و این معنی بحسب عبارت ظاہر تر می نماید اگرچہ تقریر اول اجود و احکم ست و اکثر شراح بر آنند فافہم۔ ۹۔ وعن جابر
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعطیت خمسا لم یعطہن احد من قبلی۔ دادہ شدہ ام من پنج خصلت کہ دادہ نشدہ است
ہیچ یکے پیش از من۔ نصرت بالرعب مسیرۃ شہر فتح و ظفر دادہ شدہ ام من بانداختن ترس در دل دشمنان من از مسافت
یک ماہ راہ و تخصیص این نسبت بانبیاست صلواۃ اللہ وسلامہ علیہم و امر سلاطین و جبابرہ خارج مبحث ست و مقصود حصول
فتح و ظفر ست برعب کہ بالفعل حاصل شود و اما مجرد وقوع رعب چیزے دیگر ست فافہم۔ وجعلت لی الارض مسجدا و گردانیدہ شد
براے من تمام روے زمین سجدہ گاہ کہ درست ست در روے نماز گزاردن و در امم سابقہ جز در مواضع معہود کہ بیع و کنایس
ایشان باشد درست نبود و بعضی گفتہ اند کہ معنی آنست کہ ایشان نماز نمی گذاردند مگر در جائے کہ متیقن می بود طہارت آن
و مباح گردانیدہ شد براے ما ہر جا کہ باشد جز آنکہ متیقن گردد نجاست آن۔ وطہورا و گردانیدہ شد براے من زمین پاک کنندہ
کہ تیمم باشد و براے امم دیگر کہ طہارت جز بآب نبود۔ فایما رجل من امتی ادرکتہ الصلوۃ فلیصل۔ پس ہر کدام مرد از امت
من کہ دریابد او را وقت نماز و یافتہ نشود آب پس باید کہ تیمم کند و بگزارد در آنجا نماز و باین تقریر این قول متفرع بر ہر دو
گردد ہم بگردانیدن تمام زمین مسجد و ہم بر گردانیدن وی طہور۔ واحلت لی المغانم ولم تحل لاحد قبلی۔ و حلال گردانیدہ شد
براے من غنیمت ہا و حلال گردانیدہ نشد مر ہیچ یکے را پیش از من گفتہ اند کہ امم سالفہ چون غنیمت می کردند حیوانات را می گشت
آن ملک غنیمت کنندگان نہ انبیاء ایشان پس مخصوص گردانیدہ پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باخذ خمس و صفی کہ ہر چیز از
غنیمت خوش می کرد مثل شمشیرے یا جاریہ مثلا اختیار می کرد براے خود و اگر غیر حیوانات را غنیمت می کردند گرد می آوردند
او را در جائی پس آتش می آمد از آسمان و آنرا می سوخت کذا فی بعض الشروح۔ واعطیت الشفاعۃ و دادہ شد مرا مرتبہ شفاعت
عظمی عامہ شاملہ تمامہ محال و مواطن شفاعت را چنانچہ در باب شفاعت گذشت۔ وکان النبی یبعث الی قومہ خاصۃ و بود
پیغمبر پیش از من کہ فرستادہ می شد بسوے قوم خود خاصہ و بقومی دیگر کار نداشت۔ وبعثت الی الناس عامۃ و فرستادہ شدم
من بسوے تمامہ مردم بلکہ بانس و جن و تواند کہ بعثت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بسوے جن بعد از ان شدہ باشد ازین جہت

من یتشق عنہ القبر۔ ومن نخست کسی ام کہ شکافتہ می گردد از وے قبر کنایت ست از آنکہ مردی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اول کسی ست کہ برانگیختہ می شود از قبر۔ واول شافع ومن نخستین شفاعت کنندہ ام۔ واول مشفع ونخستین کسی کہ قبول کردہ شود شفاعت وی چون وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نخستین شفاعت کنندہ است وشفاعت وی البتہ مقبول ست لازم آید کہ نخستین کسی کہ قبول کردہ شود شفاعت وی اوست وتفصیل این در باب الشفاعت گذشت رواہ مسلم ۴۔ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا اکثر الانبیاء تبعا یوم القیمۃ من پیشتر ین پیغمبرانم از روے تابعان روز قیامت۔ وانا اول من یقرع باب الجنۃ۔ ومن نخستین کسی ام کہ مے کوبد در بہشت را وے در آید ومی در آرد در بہشت رواہ مسلم ۵۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انی باب الجنۃ یوم القیمۃ وہم از انس ست گفت آنحضرت می آیم در بہشت را روز قیامت۔ فاستفتح۔ پس طلب می کنم کشادن در بہشت را فیقول الخازن من انت۔ پس می گوید خزینہ دار بہشت چہ کسی۔ تو فاقول محمد۔ پس می گویم محمد ہم فیقول بک امرت ان لا افتح لاحد قبلک۔ پس می گوید خازن بہشت بسبب تو امر کردہ شدہ ام من کہ بکشایم در مر ہیچ یکے را پیش از تو رواہ مسلم ۶۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا اول شفیع فی الجنۃ من نخستین شفاعت کنندہ ام برائے در آمدن بہشت یا برائے رفع درجات در ان لم یصدق نبی من الانبیاء ما صدقت۔ تصدیق کردہ نشد وایمان آوردہ نشد ہیچ پیغمبرے از پیغمبران آن مقدار کہ تصدیق کردہ شدم من یعنے من بیشترین انبیاء ام از روے امت وانباع یا تصدیق کردہ نشد ہیچ پیغمبرے چنانکہ تصدیق کردہ شد بمن در قوت اعتقاد بر وجہ اول بیان کثرت است وبر وجہ ثانی بیان قوت ایمان وزیادت محبت امت ست بآنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وآن من الانبیاء بنبیا ما صدقہ من امتہ الا رجل واحد۔ وبدیستی در پیغمبران پیغمبرے ست کہ تصدیق نکرد او را از امت وی مگر یکمرد رواہ مسلم ۷۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مثلی ومثل الانبیاء کمثل قصر احسن بنیانہ قصہ وحال عجیب من ومپیغمبران سابق ہم چو قصہ وحال کوشکی ست کہ بنا کردہ شد بناے او وتمام کردہ شد فی الصراح بنیان را بیار کرد برآوردہ۔ ترک منہ موضع لبنۃ گذاشتہ شدہ ازان کوشک جاے یک خشت ولبنۃ بفتح لام وکسر با وکسر لام وسکون با نیز آمدہ فطاف بہ النظار۔ پس گرد برگرد او گشتند نظر کنندگان یتعجبون من حسن بنیانہ۔ در حالے کہ شگفت می کنند نظر کنندگان از خوبی بنیاد آن کوشک الا موضع تلک اللبنۃ۔ مگر جاے آن خشت کہ خالی ماندہ فکنت انا سددت موضع اللبنۃ۔ پس بودم من کہ بستم جاے آن خشت را ختم بی البنیان وختم بی الرسل ختم کردہ شد بمن بنا وختم شدند بمن پیغمبران وفی روایۃ فانا اللبنۃ وانا خاتم النبیین پس ہم شال آن خشت ومنم ختم کنندہ پیغمبران۔ متفق علیہ ۸۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما من الانبیاء من نبی الا قد اعطی من الآیات ما مثلہ امن علیہ البشر نیست از پیغمبران ہیچ پیغمبرے مگر بہ تحقیق داد شد از معجزات۔ مانند امن علیہ البشر معجزہ کہ مثل۔ وی در اعجاز ودلالت بر صدق پیغمبر ایمان آوردہ اند بر اطلاع برائے مشاہدہ آن آدمیان ومنتظر شدہ اند بایمان آوردن چنانکہ شان معجزہ است یعنی ہیچ پیغمبرے نیست کہ اظہار معجزہ باین کیفیت نکردہ لیکن مخصوص بزمان وے

بدان مدح کنند نہ باعتبار دین و ایمان کذا قالوا و این در قرون ست اما آبای کرام آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس
ہمہ ایشان از آدم تا عبد اللہ طاہر و مطہر اند از دنس کفر و رجس شرک چنانکہ فرمود بیرون آمدہ ام از اصلاب طاہرہ بارحام
طاہرہ و دلائل دیگر کہ متاخرین علماے حدیث آن را تحریر و تقریر نمودہ اند و لعمری این علتی ست کہ حق تعالی سبحانہ مخصوص
گردانیدہ است باین متاخران را یعنے علم آنکہ آبا و اجداد شریف آنحضرت ہمہ بر دین توحید و اسلام بودہ اند و از کلام
متقدمین لایح مے گردد کلمات برخلاف آن و ذلک فضل اللہ یؤتیہ من یشاء و یختص بہ من یشاء و خدا جزاے خیر دہد
شیخ جلال الدین سیوطی را کہ درینباب رسائل تصنیف کردہ اند و افادہ و اجادہ نمودہ این مدعا را ظاہر و باہر گردانیدہ است
و ماشاء اللہ کہ این نور پاک را در جاے ظلمانی پلید نہ نہند و در عرصات آخرت بہ تعذیب و تحقیر آباء او را مخزے و مخذول گرداند
رواہ البخاری ۔۲۔ وعن واثلۃ بکسر مثلثۃ بن الاسقع بہ سین مہملہ و قاف صحابی مشہور ست قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم یقول ان اللہ اصطفی کنانۃ من ولد اسمعیل ۔ بدرستی خداے تعالی برگزید کنانہ را بکسر کاف کہ از اولاد اسمعیل بچند واسطہ است
بعد از اسمعیل و پیش از قریش ست بدو واسطہ ۔ واصطفی قریشا من کنانۃ ۔ و برگزیدہ قریش را کہ از اولاد نضر بن کنانہ است
مشہور در تسمیہ قریش آنست کہ آن نام دابہ بحریہ است کہ در غایت قوت و زور ست و در صحاح از ابن عباس آوردہ کہ گفت
قریش را از ان جہت قریش نام کردند کہ در دریا ماہی ست کہ آنرا قریش می گویند می خورد او ماہیان را و نمی خورد او را ہیچ ماہی
و غالب و بلند نمی گردد بروے ہیچ یکے از انہا و وجود دیگر نیز در قاموس مذکور ست ۔ واصطفی من قریش بنی ہاشم ۔ و برگزید
از اولاد قریش ہاشم و پسران او را ۔ واصطفانی من بنی ہاشم ۔ و برگزید مرا از پسران ہاشم پس وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
برگزیدہ ترین برگزیدگان و خلاصہ خلاصہا باشد ۔ رواہ مسلم وفی روایۃ الترمذی ان اللہ اصطفی من ولد ابراہیم اسمعیل و اصطفی
من ولد اسمعیل بنی کنانۃ ۔ و در روایت ترمذی این قدر زیادہ کردہ کہ خداے تعالی برگزید از اولاد ابراہیم اسمعیل را
بعد از ان از اولاد اسمعیل کنانہ را الی آخرہ ۔۳۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا سید ولد آدم
یوم القیمۃ ۔ من بہتر و مہتر و بزرگتر فرزندان آدم در جمیع صفات کمال روز قیامت تقیید بروز قیامت باعتبار ظہور آثار سیادت
و کرامت ست در ان روز چہ در ان روز ظاہر گردد کہ روز روز او ست و ہیچ کس از وے بحضرت الہیہ قریب تر و بزرگتر
نیست و ازینجا افضلیت بر ملائکہ نیز لازم آید بر مذہب اہل حق و می گویند بشر فاضلتر از ملائکہ اند و در بعضی احادیث افضلیت
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بر خلق علی الاطلاق نیز مذکور ست در مواہب لدنیہ در حدیث سلمان ابن عساکر آوردہ کہ
گفت مسلمان فرود آمد جبرئیل بر پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گفت بدرستی و راستی پروردگار تو می گوید نیافریدم ہیچ
آفریدہ را بزرگتر بر من از تو و دنیا و اہل دنیا را براے آن پیدا کردم تا بشناسانم ایشان را بزرگی ترا و مرتبت ترا کہ نزد
من ست و اگر نمی بودے تو پیدا نمیکردم دنیا را اہل دنیا را پس ثابت شد کہ آنحضرت افضل خلائق ست ہمہ و آنکہ در بعضے
احادیث آمدہ است کہ تفاضیل ننہید میان پیغمبران و تفضیل نہ نہید مرا بر موسی و بر یونس جواب آن در سابق معلوم شد و اول

گفت گفتم یارسول اللہ اے الانبیاء کان۔ اول کدام یکے از پیغمبران بود نخست۔ قال آدم گفت آنحضرت بود اول انبیا آدم علیہ السلام قلت گفتم یارسول اللہ و نبی کان پیغمبر بود آدم۔ قال نعم نبی مکلم۔ گفت آنحضرت آری آدم پیغمبر بود سخن کردہ شدہ یعنی فرستادہ شدہ بروے صحف یعنی رسول ست۔ قلت گفتم من۔ یارسول اللہ کم المرسلین۔ از میان انبیاے مرسل چند کس اند۔ قال ثلثمائۃ و بضعۃ عشر گفت آنحضرت رسل ہی صد و دہ چند تن اند و در روایتی سی صد و چہاردہ آمدہ۔ جما غفیرا جماعتی۔ ابنوہ جم بفتح جیم و تشدید میم بمعنی بسیار و غفیر از غفرست بمعنی سیراب نیز افادۂ معنی کثرت می کند چہ جماعۂ کثیر می پوشد ما و راے خود را۔ وفی روایۃ عن ابی امامۃ قال ابوذر قلت۔ و در روایتی از ابی امامہ آمدہ است کہ گفت ابوذر گفتم۔ یارسول اللہ کم تعدۃ الانبیاء چند ست تمام شمار انبیاء چہ رسل و چہ غیر رسل۔ قال مائۃ الف و اربعۃ و عشرون الفا غفیر موصد و بست و چہار ہزار المرسل من ذلک ثلثمائۃ و خمسۃ عشر جما غفیرا مرسل از میان آن ہی صد و پانزدہ تن فریق ست میان نبی و رسول نبی آنکہ وحی بوی بیاید تا بمردم برساند و رسول آنکہ کتاب باوے باشد و در عدد انبیاء دو بست و چہار ہزار نیز روایت آمدہ و بسبب این اختلاف فاش از تعیین عدد انبیا منع کردہ اند و مجمل باید گفت آمنا بالانبیاء کلہم اجمعین۔ ۱۲۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیس الخبر کالمعاینۃ غیبت خبر چیزے شنیدن مانند آن چیز بہ چشم دیدن ہر چند خبر یقینی باشد باوجود دیدن را خاصیتے و حکمی ست کہ شنیدن را نیست و آنحضرت دلیل می آرد بر نیمعنی وحی فرماید کہ۔ ان اللہ تعالی اخبر موسی بما صنع قومہ من العجل۔ بدرستی خداے تعالی خبر داد موسی را علیہ السلام بچیزے کہ کردند قوم وے در مادۂ گوسالہ۔ فلم یلق الالواح۔ پس نیانداخت لوحہا را کہ دران توریت نوشتہ بودند علما عاینوا ما صنعوا۔ پس ہرگاہ کہ موسی نزد قوم آمد و بہ چشم دید آنچہ ساختہ اند از گوسالہ۔ القی الالواح۔ انداخت الواح را از جہت شدت غضب۔ فانکسرت۔ پس شکست الواح رواہ الاحادیث الثلثۃ۔ احمد روایت کرد این سہ حدیث را امام احمد رح

باب فضائل سید المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

فضائل سید المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از حد عد و حصر خارج ست و احاطہ نمی کند بدان علوم اولین و آخرین و نمی داند آنرا بکنہ حقیقت مگر پروردگار عزوجل و اتفاق دارند کہ آنحضرت سید اولاد آدم و فاضل ترین پیغمبر انست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و علیہم اجمعین و بعد از وی ابراہیم خلیل اللہ پس از وی موسی کلیم ست و یافتہ شدہ است تصریح از علما بعد از موسی علیہ السلام۔

۱۴۔ **الفصل الاول**۔ عن۔ ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعثت من خیر قرون بنی آدم قرنا فقرنا گفت آنحضرت برانگیختہ شدہ و فرستادہ شدہ ام من از بہترین طبقات فرزندان آدم قرنی بعد از قرنی یعنی در ہر قرن در صلبہاے پدران می گشتم و قرن طبقۂ مردم در یک زمان کہ قریب یکدیگر باشند چنانکہ صحابہ و تابعین و تبع تابعین و امثال آن و مراد بخیر قرون بنی آدم ہر طبقہ ایست کہ پدران آنحضرت دران طبقہ بودند و آنحضرت در اصلاب آنہا بود چنانکہ بعد از اسمعیل علیہ السلام کنانہ بود و قریش بود و بعد از وے ہاشم بود و حتی کنت من القرن الذی کنت فیہ تا آنکہ شدم از قرنی کہ شدم از وے و معنی خیریت محمول ست بر خصائل حمیدہ و فضائل شریفہ کہ در متعارف عقلا اہل کرم را

انچہ زیر شماست زمین ست۔ ثم قال ہل تدرون ما تحت ذلک۔ پس گفت آیا می دانید چیست زیر این زمین۔ قالوا اللہ ورسولہ اعلم قال ان تحتہا ارضا اخری۔ گفت بدرستی زیر این زمین زمینی دیگر ست۔ بینہما مسیرۃ خمسمائۃ عام میان این دو زمین مسافت پانصد سالہ راہ است۔ حتی عد سبع ارضین بین کل ارضین مسیرۃ خمسمائۃ سنۃ۔ تا آنکہ شمرد آنحضرت ہفت زمین را میان ہر دو زمین پانصد سالہ راہ ازین حدیث معلوم می شود کہ نسبت مسافت و دوری میان زمینہا بر وفق نسبت آسمانہاست پس آنکہ می گویند کہ طبقات زمین ہمہ متصل یک دیگر اند و بہم پیوستہ و اندا ارض را در قرآن مجید مفرد و ذکر مے کنند و سموات را بلفظ جمع مخالف این حدیث است و شاید افراد ارض باراده ہمین زمین ست کہ زیر ایشان ست و بر زمین ہاے دیگر کار ندارند بخلاف آسمانہا کہ از ہمہ فیوض و آثار می رسد و اللہ اعلم۔ ثم قال والذی نفس محمد بیدہ لو انکم دلیتم بحبل الی الارض السفلی لہبط علی اللہ۔ اگر بودے کہ شما فرو رہا می کردید رسنی را بسوے زمین کہ پایان از ہمہ ست ہر آئینہ می افتاد آن رسن بر خدا چون در احادیث دیگر فوقیت و احاطت پروردگار تعالی و تقدس بر عرش عیان یافتہ است احاطہ و وجود علم و قدرت و ظہور آثار صفات افعال در زیر زمین بیان کرد کہ ہر جا قدرت اوست و زیر و بالا ہمہ را احاطہ کردہ است ثم قرأ پس بخواند آنحضرت این آیت را کہ ہو الاول والآخر والظاہر والباطن وہو بکل شئی علیم۔ شرح حال این اسماء شریف سابقا در شرح اسماء حسنی معلوم شدہ است۔ رواہ احمد والترمذی وقال الترمذی قرأ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الآیۃ تدل علی انہ اراد لہبط علی علم اللہ و گفت ترمذی خواندن آنحضرت این آیت را دلالت دارد در آنکہ مراد در حدیث کہ گفتہ است لہبط علی اللہ لہبط علی علم اللہ است بقرینہ وہو بکل شئی علیم۔ یعنی می افتد ان ریسمان بر علم خدا و قدرتہ و سلطانہ و بر قدرت او و بر ہمہ جا ست او و علم اللہ و قدرتہ و سلطانہ فی کل مکان و علم خدا و قدرت و سلطان او در ہر جا ست یعنی آثار این صفات در ہمہ جا ست والا این صفات حق ہم مکانی نہ بیند۔ وہو علی العرش و خدا بہ تجلی ذات خود بر عرش ست۔ کما وصف نفسہ فی کتابہ چنانکہ وصف کردہ است وے تعالی و تقدس ذات خود را در کتاب خود گفتہ الرحمن علی العرش استوی وہو رب العرش العظیم۔ بامراد مجموع آنکہ آنچہ ذکر کردہ از وجود علم و قدرت و سلطان و وجود ذات بر عرش چنانکہ وہو اللہ فی السموات وفی الارض فرمود و اللہ بکل شئی محیط و بر ہر تقدیر این آیات اگرچہ بظاہر موہم جہت و مکانند ولیکن بہ حقیقت کنایت و عبارت از ظہور سلطان علم و قدرت اند و مراد با نہا خالق و معانے ست کہ مناسب قدس و تنزہ ہاہت او سبحانہ تعالی شانہ و عظم برہانہ و اللہ اعلم۔ ۱۲۔ وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال کان طول آدم ستین ذراعا بود۔ درازی قد آدم شصت گز می سبع اذرع عرضا و ہفت گز پہنا ذراع در اصل یعنی رش دست از مرفق تا فوق اصبع وسطی و گز شرعی ہمین ست مانند آنکہ مراد ذراع آدم ست کہ قدا و مقدار شصت ذراع وی بود یا ذراع متعارف الآن از مردم و ظاہر آنست کہ مراد ذراع مردم باشد زیرا کہ اگر مراد ذراع آدم باشد لازم آید کہ ذراع وی شصت یک قامت وی باشد و در غایت قصر باشد بسبب طول جسد وی و از تناسب بغایت بیرون بود کما لا یخفی ۱۲۔ وعن ابی ذر روایت ست از ابو ذر غفاری کہ در صدق و زہد از اکابر و اعیان صحابہ ست۔ قال قلت

پیدا کرد در روے کوہ ہا را روز یک شنبہ۔ وخلق الشجر یوم الاثنین۔ وپیدا کرد درختان را روز دوشنبہ۔ وخلق المکروہ یوم الثلثاء۔ پیدا کرد مکروہ را یعنی چیز ہاے ناخوش را روز سہ شنبہ۔ وخلق النور یوم الاربعاء۔ پیدا کرد روشنائی را روز چہار شنبہ این روایت مسلم است ودر روایت نسائی خلق النون یعنے پیدا کرد حوت را در روز چہار شنبہ وتواند کہ نور ودحوت ہر دو درین روز پیدا شدہ باشد وبث فیہا الدواب یوم الخمیس۔ وپراگندہ کرد در زمین جنبندہ ہا را روز پنجشنبہ۔ وخلق آدم بعد العصر من یوم الجمعۃ۔ وپیدا کرد آدم را بعد نماز دیگر از روز جمعہ۔ فی آخر الخلق در آخر پیدائش۔ وآخر ساعۃ من النہار فیما بین العصر الی اللیل در آخر ساعت از روز در میان عصر تا شب واز ین جہت جمعہ نام کردند کہ پیدائش ہمہ در وے جمع شد وفضیلت دادند آخر ساعت او را لہ رواہ مسلم

۹۔ وعنہ قال بینما نبی اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جالس واصحابہ۔ در اثنائے آنکہ آنحضرت نشستہ است ویاران او اوانی علیہم سحاب۔ ناگاہ آمد بر ایشان ابرے ودر بعضے نسخ سحابۃ فقال نبی اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہل تدرون ما ہذا۔ پس گفت آنحضرت آیا درمی یابید چیست این۔ قالوا گفتند بر عادت خود۔ اللہ ورسولہ اعلم قال ہذہ العنان۔ گفت آنحضرت این عنان ست سابق گذشت کہ عنان بفتح عین مہملہ نام ابرست۔ وہذہ روایا الارض۔ فرمود این ابر ہا را وبہای زمین ست روایا براے محملہ جمع راویہ وراویہ شتری کہ بر وی آب کشند تشبیہ کرد ابر ہا را بدان۔ یسوقہا اللہ تعالیٰ الی قوم لا یشکرونہ۔ می راند خداے تعالیٰ آنہا را بسوے قومی کہ شکر نمی کنند خدا را۔ ولا یدعونہ۔ ونمی خوانند او را درین حکایت ست از کفران ایشان قوم کہ بریں نعمت شکر نمی گویند ثم قال ہل تدرون ما فوقکم۔ پس گفت آنحضرت آیا درمی یابید شما چیست بالاے شما۔ قالوا۔ گفتند صحابہ۔ اللہ ورسولہ اعلم قال فانہا الرقیع۔ گفت آنحضرت بدرستی آن چیزے کہ فوق شماست رقیع بروزن فعیل آسمان وبعضی گفتہ اند نام آسمان دنیاست سقف محفوظ۔ آسمان سقفی ست نگاہ داشتہ شدہ از افتادن تشبیہ کردہ آسمان را بہ سقف خانہ۔ وموج مکفوف۔ وآسمان موجی ست منع کردہ شدہ از سقوط بموج نیز تشبیہ کردند چنانکہ موج معلق در ہوا ے باشد آسمان نیز معلق ست بی ستون ایستادہ۔ ثم قال ہل تدرون ما بینکم وبینہا۔ پس گفت آنحضرت آیا میدانید چہ قدر مسافت ست میان شما میان آسمان۔ قالوا گفتند صحابہ اللہ ورسولہ اعلم قال بینکم وبینہا خمس مائۃ عام۔ گفت میان شما وآسمان پانصد سال راہ است ثم قال ہل تدرون ما فوق ذلک۔ پس گفت آنحضرت آیا می دانید چیست بالاے این آسمان۔ قالوا اللہ ورسولہ اعلم قال سماء ان بعد ما بینہما خمس مائۃ۔ گفت بالاے این آسمان دو آسمان دیگر ست کہ در وے مسافتی کہ میان آن دو آسمان ست پانصد سال راہ است ثم قال کذلک۔ پس گفت آنحضرت ہمچنین۔ حتی عد سبع سموات۔ تا آنکہ شمرد ہفت آسمان را بالای یک دیگر۔ ما بین کل سماءین ما بین السماء والارض مسافۃ میان ہر دو آسمان مقدار مسافتے است کہ میان آسمان وزمین ست یعنی پانصد سالہ راہ۔ ثم قال ہل تدرون ما فوق ذلک قالوا اللہ ورسولہ اعلم قال ان فوق ذلک العرش۔ گفت بدرستی بالاے آن ہفت آسمان عرش ست۔ وبینہ وبین السماء بعد ما بین السماءین وبیان عرش ومیان آسمان مقدار دو درے میان ہر دو آسمان ست۔ ثم قال ہل تدرون ما الذی تحتکم۔ پس گفت آنحضرت آیا می دریا بید چیست آن چیزے کہ زیر شماست۔ قالوا اللہ ورسولہ اعلم قال انہا الارض گفت

و در روایتی سبعین الف حجاب و تواند کہ کنایت از کثرت حجاب باشد و در حدیث دلیل ست بر جواز رویت حق سبحانہ از جہت سوال آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ازان و کلام جبرئیل نیز دلالت دارد بران و فرق میان ملائکہ و بشر درین باب تحکم ست اگرچہ بشر در حجت روحانی یا جسمانی جمیع ست خود بشر اگر حق باشد در روز قیامت برویت حق و در رویت ملائکہ خلاف ست فافہم۔ لو دلوت من بعضہا لاحترقت۔ اگر نزدیک شوم از بعضے حجابہا ہر آئینہ بسوزم یعنی اگر یک سر موے بر تو پرم ❊ فروغ تجلی بسوزد پرم ❊ این عبارت ناظر در حجب صفات حق و انوار ذات اوست تعالی شانہ۔ ہکذا فی المصابیح ہمچنین ست در مصابیح کہ از زرارہ روایت کردہ و نام صحابی نبردہ است۔ و رواہ ابو نعیم فی الحلیۃ عن انس و در روایت کردہ آنرا ابو نعیم در حلیہ کہ نام کتاب اوست از انس و تواند کہ زرارہ از انس روایت کردہ باشد۔ الا انہ لم یذکرہ لیکن ابو نعیم ذکر نہ کردہ است این عبارت را کہ فانتفض جبرئیل و باقی جواب را ذکر کردہ۔ ۶۔ و عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ خلق اسرافیل مند یوم خلقہ۔ بدرستی خدائے تعالی پیدا کرد اسرافیل را ازان روز باز کہ پیدا کردہ است۔ صافات تدمیہ۔ و حالی کہ صف زنندہ ست ہر دو پائے خود را بالا یرفع بصرہ پر نمی دارد اسرافیل چشم خود را یعنے از صور و این عبارت ست از آگہی و انتظار وے برائے امر بنفخ صور شاید کہ در ہمین زمان فرمان در رسد۔ بینہ و بین الرب میان اسرافیل و میان پروردگار تبارک و تعالی۔ سبعون حجابا من نور ست کہ حجاب ست ما منہا من نور یدنو منہ الا احترق نیست۔ ازان ہفتاد نور یکے نور ست کہ نزدیک شود از پروردگار تعالی مگر آنکہ بسوزد۔ رواہ الترمذی و صححہ۔ ۷۔ و عن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لما خلق اللہ آدم و ذریتہ یعنی روایت ست از جابر کہ آنحضرت گفت ہنگامی کہ پیدا کرد خدائے تعالی آدم را و اولاد او را قالت الملائکۃ یا رب خلقتہم یاکلون و یشربون و ینکحون و یرکبون۔ گفتند فرشتگان اے پروردگار پیدا کردی تو ایشان را کہ مے خورند و می نوشند و جماع مے کنند و سوار می شوند فاجعل لہم الدنیا ولنا الآخرۃ۔ پس ایشان را دنیا بگردان و ما را آخرت یعنے چون ایشان متمتع اند بدنیا و ما را ازان تمتعی نیست ایشان را ہمین دنیا باشد و ما را آخرت و جمع کردن میان دنیا و آخرت مر ایشان را زیادتی ست۔ قال اللہ تعالی لا اجعل من خلقتہ بیدی۔ نمی گردانم کسے را کہ پیدا کردہ ام من او را بہر دو بست قدرت خود جامع میان جلال و جمال۔ و نفخت فیہ من روحی و دمیدم من در وی از روح خود اضافت برائے تشریف و تکریم ست۔ کن فتلت کن فکان ہمچو کسی کہ گفتم من او را پیدا کردن شو پس می شود آدم و ذریت وے این را ہم دارند با وجود آن تشریف و تکریم و لہذا ایشان جامع کمالات صوری و معنوی و حسی و عقلی دنیا و آخرت شدند و این حدیث دلیل ست بر افضیلت بشر بر ملائکہ۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان

۵۶۔ الفصل الثالث۔ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم المومن اکرم علی اللہ من بعض ملائکتہ یعنی مسلمان بزرگتر ست بر خدا از بعضے فرشتگان وے تفصیل این مسئلہ مذکور ست در کتب کلام۔ رواہ ابن ماجۃ۔ ۲۔ و عنہ قال اخذ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیدی۔ و ہم از ابی ہریرہ است کہ گفت گرفت آنحضرت ہر دو دست مرا فقال۔ پس گفت خلق اللہ التربۃ یوم السبت۔ پیدا کرد خدائے تعالی خاک را روز شنبہ۔ و خلق فیہا الجبال یوم الاحد

وفهکت الاموال - ونقصان کرده شد مال ما وهلکت الانعام - وهلاک گشت چارواها - فاستسق الله لنا - پس طلب باران
کن از خدا برای ما فانا نستشفع بک علی الله - پس بدرستی ما طلب شفاعت می کنیم بتو بر خدا یعنی ترا شفیع و وسیله می گیریم بدرگاه
حق تا باران بفرستد ونستشفع بالله علیک - وطلب شفاعت می کنیم بتو بخدا بر تو و خدا را شفیع می آریم نزد تو تا باران طلبی
از وی - فقال النبی پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم سبحان الله سبحان الله - مکرر فما زال یسبح حتی عرف ذلک
فی وجوه اصحابه - پس همیشه تسبیح می کرد آنحضرت به تعجب وغضب تا آنکه شناخته شد اثر غضب در روی های اصحاب وی
یعنی صحابه بغضب آنحضرت متاثر شدند تا در روی های ایشان نیز اثر آن ظاهر شد - ثم قال پستر گفت آنحضرت - ویحک وای بر تو
وعجب از تو انه لا یستشفع بالله علی احد بدرستی شان اینست طلب شفاعت کرده نمی شود بخدا بر هیچ یکی و وسیله گرفته نمی شود
او را - شان الله اعظم من ذلک - امر خدا و قدر و مرتبه او بزرگتر ست از آن که وسیله سازند او را نزد کسی - ویحک اتدری
ما الله - وای ترا آیا می دانی و در می یابی که چیست خدا و صنعت او و عظمت او چیست - ان عرشه علی سمواته لهکذا بدرستی
که عرش او که وی بر آن محیط ست بر آسمانهای وی هر آئینه این چنین ست - وقال باصابعه مثل القبة علیه واشارت کرد
آنحضرت برای نمودن و فهمانیدن صورت هکذا بانگشتان خود مانند گنبد بر کف دست خود بمعنی احاطه وی تمامه آسمان ها را
چه جای زمینها وانه لیاط به اطیط الرحل بالراکب - و بدرستی عرش با آن عظمت وسعت هر آئینه آواز می کند مانند آواز کردن
پالان شتر بسوار یعنی عاجز می آید عرش از برداشت عظمت حق مانند عجز پالان از برداشت سوار اطیط آواز پالان و زین
و شکم تهی و نالیدن شتر کره و این تصویر و تمثیل عظمت الهی ست بر قدر فهم اعرابی - رواه ابو داود - ۴ - وعن جابر بن عبد الله
عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال اذن لی ان احدث عن ملک من ملائکة الله من حملة العرش - گفت آنحضرت
اذن کرده شد مرا که تحدیث کنم و خبر دهم از عظمت فرشته از فرشتگان خدا از حاملان عرش و بردارندگان آن - ان
ما بین شحمة اذنیه الی عاتقیه که میان دو نرمه گوش وی تا دو دوش وی مسیرة سبعمائة عام جای سیر هفتصد سال ست
عاتق دوش و بعضی گفته اند میان دوش و گردن موضع رداء - رواه ابو داود - ۵ - وعن زرارة بضم زای و تخفیف راء اولی
بن ابی اوفی - بفتح همزه و سکون واو و فا از ثقات تابعین ست قاضی بصره بود و از علما و فضلا و عباد زمان خود از ابن
عباس و ابو هریره سماع دارد روزی در نماز فجر امامت می کرد و آیت فاذا نقر فی الناقور می خواند صیحه زد و جان داد سنه
ثلث وتسعین در زمن ولید بن عبد الملک - ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال لجبرئیل - روایت می کند زراره که آنحضرت
گفت مر جبرئیل را - هل رایت ربک - آیا تو دیده پروردگار خود را فانتفض جبرئیل - نقض بفا و ضاد معجمه افشاندن و انتفاض
لرزیدن و ناقض تب لرزه را گویند می گوید پس بلرزید جبرئیل از دهشت این سوال و تصور این حال - وقال - وگفت
یا محمد ان بینی وبینه سبعین حجابا من نور - بدرستی میان من و میان خدا هفتاد پرده است غایت آنکه آن پرده های
نورانی ست و آن صفات ملکیه جبرئیل ست بلکه صفات حق نیز که صفت پرده ذات ست و تعین عدد موکول بعلم شارع

گفت آنحضرت چہ نام می کنید شما این را۔ قالوا السحاب۔ گفتند این سحاب ست یا نام می کنم این را سحاب و سحاب برفع و نصب ہر دو
روایت ست۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ والمزن۔ و مزن ہم نام می کنید بضم میم و سکون زاے و مزن ابر سفید را گویند۔ قالوا والمزن
گفتند مزن ہم نام می کنند۔ قال والعنان۔ گفت آنحضرت و عنان نیز نام می کنید بفتح عین۔ قالوا والعنان۔ گفتند و عنان ہم نام
می کنیم و نمی الفاموس عنان ابرے کہ نگاہ ندارد آب را۔ قال ہل تدرون مابعد مابین السماء والارض۔ گفت آنحضرت آیا درمی یابید
و می دانید کہ چہ چیز است و چہ مقدار ست و درے مسافتی کہ میان آسمان و زمین ست۔ قالوا اللہ ورسولہ اعلم۔ گفتند نمے دانیم۔ قال ان
بعد مابینہما۔ گفت آنحضرت کہ دوری مسافت کہ میان آسمان و زمین ست۔ اما واحدۃ۔ یا یکی۔ واما اثنتان۔ و یا دو او ثلث۔ یا سہ
و سبعون سنۃ۔ و ہفتاد سال ست یعنے مسافت ہفتاد و یک سال ست یا ہفتاد و دو یا ہفتاد و سہ سال و این تردید از شک راوی ست۔
والسماء التی فوقہا کذلک۔ و آسمانی کہ بالاے اوست نیز ہمچنین ست کہ مسافت میان این آسمان و آن آسمان ہفتاد و چند سال ست
حتی عد سبع سموات۔ تا آنکہ شمرد آنحضرت ہفت آسمان را و در حدیث دیگر بیاید کہ بعد میان زمین و آسمان ہمچنین میان آسمان ہا
پانصد سالہ راہ ست و پری ہر آسمانی نیز مقدار پانصد سالہ راہ ست و طیبی گفتہ کہ مراد بسبعین مبالغہ است نہ عدد معین و این عدد
برای مبالغہ بسیار آید واللہ اعلم۔ ثم فوق السماء السابعۃ بحر۔ بعد ازان بالاے آسمان ہفتم دریائی ست کہ بین اعلاہ و اسفلہ
کما بین سماء الی سماء۔ مسافت میان بالاے آن دریا و پایان وے مانند مسافتی ست کہ میان آسمان و آسمانے دیگر ست
در اخبار آمدہ است کہ حق تعالیٰ از زیر عرش دریائے آفریدہ است کہ ازان باز کہ عرش را پیدا کردہ است آن دریا را و آن ست
ثم فوق ذلک ثمانیۃ اوعال۔ پستر بالاے آن دریا ہشت فرشتہ است بر صورت اوعال جمع وعل بفتح واو و سکون عین
بز کوہی۔ بین اظلافہن و رکبہن مثل ما بین سماء الی سماء۔ مسافت میان سم ہاے ایشان و زانو ہاے ایشان مقدار آنچہ
میان آسمان و آسمانی دیگر ست۔ ثم علی ظہورہن العرش۔ پستر بر پشتہاے ایشان عرش ست۔ بین اسفلہ و اعلاہ مابین سماء
الی سماء۔ مسافت میان پایان عرش تا بالاے آن مقدار آنچہ میان آسمانی تا آسمانی دیگر ست۔ ثم اللہ فوق ذلک۔ پستر خدای تعالیٰ
بالای آنست بعلو و عظمت و حکم و عزت نہ بمکان و جہت و استقرار و تمکن و این تصویرے و تمثیلی ست برائے علو و عظمت
الٰہی تعالیٰ و تقدس کہ وے فوق ہمہ و وراء کل ست چنانکہ در قرآن مجید می فرماید واللہ من ورائہم محیط و آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم خواست کہ ایشان را از شغل سفلیات برداشتہ بتصویر علویات و تفکر در ملکوت سموات و ارض متعلق سازد و
تا از انجا نیز ترقی کردہ بہ پیدا کنندہ و بر پا دارندۂ ایشان متوجہ گردانند و از گرفتاری بہ پرستش تبان کہ در اسفل سافلین
افتادہ اند باز دارد و فہم و باللہ التوفیق۔ رواہ الترمذی و ابو داؤد۔ ۳۔ وعن جبیر بضم جیم و فتح باء بن مطعم بضم میم و سکون
طاء و کسر عین صحابی ست از اشراف قریش از اولاد عبد مناف اسلام آورد پیش از فتح بعد از عام خیبر عالم بود بعلم
انساب و اخبار و امام عرب شاگرد ابی بکر صدیق رضی اللہ عنہ۔ قال اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعرابی فقال
آمد آنحضرت را بادیہ نشینی و گفت جہدت الانفس و گفت مشقت انداختہ شد نفس ہا و جاع العیال و گرسنہ شد اہل و عیال

۲۶- وعن ابی موسیٰ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال کمل من الرجال کثیر گفت آنحضرت کامل شدند از مردان بسیاری۔ ولم یکمل من النساء الا مریم بنت عمران۔ وکامل نشدند از زنان مگر مریم دختر عمران۔ وآسیة امراة فرعون وآسیه زن فرعون ظاہر این حدیث ناظر ست در اکملیت وافضلیت این دو تن از ہر کہ جز ایشان ست حتی فاطمہ وخدیجہ وعائشہ وسائر ازواج مطہرات وتوجیہ می کنند کہ مراد نساء در امم سابقہ است باین کلام پیش از نزول وحی بورود فضل وکمال این مطہرات باشد با اینہا مستثنی اند از ان بقرینہ احادیث دیگر کہ در مناقب فاطمہ زہرا واقع شدہ است کہ فاطمہ سیدة نساء اہل الجنة ودر بعضے طرق از حدیث افضلیت فاطمہ ومریم وآسیہ را استثنا آمدہ وبالجملہ احادیث مختلفہ درین باب آمدہ پس یا جہات وحیثیات متعدد آرند یا بہ تخصیص عمومات قائل شوند ودر رسالہ فارسیہ در عقائد اقوال علما درین باب نقل کردہ شدہ است واللہ اعلم درین حدیث فضل عائشہ بلکہ افضلیت او را بیان کردہ فرمود وفضل عائشة علی النساء کفضل الثرید علی سائر الطعام۔ وفضل عائشہ بر زنان دیگر مانند فضل ثرید ست بر باقی طعام وثرید طعامے مشہور ست کہ آنرا اشکنہ گویند وثرد نان شکستن در کاسہ متفق علیہ وذکر حدیث انس۔ وذکر کردہ شدہ است حدیث انس کہ در وے یا خیر البریة واقع شدہ است حدیث ابی ہریرة وذکر کردہ شدہ است حدیث ابی ہریرة کہ در وے ای الناس اکرم ست۔ وحدیث ابن عمر وذکر کردہ شدہ است حدیث ابن عمر کہ در وست۔ الکریم ابن الکریم فی باب المفاخرة والعصبیة کہ گذشت

۸- الفصل الثانی- عن ابی رزین بفتح را وکسر زاے وسکون تحتانیہ صحابی مشہور ست عداد وی در اہل طائف ست قال قلت۔ گفت گفتم۔ یا رسول اللہ این کان ربنا قبل ان یخلق خلقہ۔ کجا بود پروردگار ما پیش از آنکہ پیدا کند خلق خود را۔ قال کان فی عماء گفت آنحضرت بود در عماء گفتہ اند کہ مراد بعماء ممدد وسحاب رقیق یا کثیف برہم نشستہ وروایت کردہ شدہ است عمی بمد وبقصر وبر ہر تقدیر مراد بدان امری ست کہ ادراک نکند آنرا عقل ونرسد بکنہ آن وصف وقول وی کہ فرمودہ ما تحتہ ہواء وما فوقہ ہواء۔ ونبود زیر وے ہوا ونبود زبر وی ہوا کنایت است از آنکہ نبود با وی چیزی پس حاصل آن راجع گردد بمضمون کان اللہ ولم یکن معہ شیء وبعضی گفتہ اند کہ این اشارت ست بدفع توہم مکان زیرا کہ ابر متعارف محال ست وجود وے بے مکان وبے ہوا از ہرے گفت کہ ما ایمان آوردیم بدان وکیف نداریم آنرا بہ چیزے وبعضی گفتہ اند کہ مراد از سوال آن بود کہ این کان عرش ربنا ولہذا فرمود۔ وخلق عرشہ علی الماء وپیدا کرد عرش خود را بر آب۔ رواہ الترمذی وقال قال گفت ترمذی کہ گفت۔ یزید بن ہارون کہ از اعلام امت وائمہ حدیث وحافظ متقن صحیح الحدیث وامام احمد ثناے او گفتہ واصل او از بخارا است وفضائل او بسیار ست مات سنة سبع عشر ومائتین۔ العماء ای لیس معہ شیء یعنے عما کنایت از آنست کہ نبود با وے چیزے چنانکہ گفتہ شد۔ ۲- وعن العباس بن عبد المطلب زعم انہ کان جالسا فی البطحاء۔ روایت ست از عباس گفت کہ وے نشستہ بود در بطحاے مکہ کہ نام موضعی ست والبطح آب رو در سنگلاخ فی عصابة۔ نشستہ بود در گروہی از مردم وظاہر عبارت حدیث در آنست کہ این قصہ پیش از اسلام عباس بود وآن گروہ نیز مسلمان نبودند۔ ورسول اللہ۔ وحال آنکہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جالس نشستہ است فمرت سحابة فنظروا الیہا پس گذشت ابری پس نگاہ کردند آن جماعت بسوے آن ابر فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما تسمون ہذہ پس

می کند بکمال قوت و شهوت سلیمان علیه السلام و مباهات زیادت قوت باه امرے مقرر ست میان مردان و نقصان آن معدود
از نقائص خصوصاً حضرات انبیا را و حال سید انبیا صلی الله علیه وآله وسلم اقوی شاهد کمال آنست و تصور آن بصورت نقص از نقصان
طبیعت رهبانیت ست و احوال اهل جنت نیز از شواهد آنست فلم تحمل منهن الا امرأة واحدة - پس بار دار نشد ازین زنان هیچ زنے
مگر یک زن - وجاءت بشق رجل - و آورد این زن و زائید نیمه مردی را و تنی را بی سر و شق پاره از چیزے فی الصراح شق بکسر نیمه
چیزی وایم الذی نفس محمد بیده و سوگند بکسی که بقاے ذات محمد در دست اوست - لو قال - اگر مے گفت سلیمان ان شاء الله
لجاهدوا فی سبیل الله - هر آئینه از هر زنے پسرے بوجود می آمد و جهاد می کردند همه در راه خدا - فرسانا - در حالی که سوار انند - اجمعون
همه ولیکن این زلتے بود از سلیمان علیه السلام و ابتلائی از حضرت حق سبحانه مر او را و لهذا توبه کرد و انابت آورد بجناب حق چنانکه
در قرآن مجید گفته است متفق علیه - ۲۳ - وعنه ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال کان زکریا نجارا - گفت آنحضرت
که بود زکریا علیه السلام درودگر که از حرفت درودگری روزے میخورد و نجر بجیم چوب تراشیدن و زکریا بمد و قصر هر دو آمده
رواه مسلم - ۲۴ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انا اولی الناس بعیسی بن مریم فی الاولی والآخرة من نزدیکتر
و متصل ترین مردم به عیسی علیه السلام در آغاز و انجام زیرا که نیست میان آنحضرت و میان عیسی پیغمبرے و عیسی مبشر بود بقدوم وے
صلی الله علیه وآله وسلم و ممهد قواعد دین وے بود و در آخر زمان نائب و خلیفه آنحضرت گردد والانبیاء اخوة من علات و پیغمبران
برادرانند از یک پدر و امهاتهم شتی - و مادران ایشان مختلف اند و علات بفتح عین و تشدید لام فرزندان یک پدر از چند زن
چنانکه اخیاف برادران از یک مادر از پدران متعدد و آنکه از یک پدر و مادر باشند ایشان را اعیانے خوانند پس می فرماید
پیغمبران همه از یک پدرند و مادران ایشان متعدد اند تشبیه کرد چیزے را که مقصود از بعث همه انبیاست که ارشاد و هدایت
خلق ست به پدر و شرائع ایشان را که مختلف و متعدد اند بمادران کذا قالوا و در کلام بعضے مشائخ واقع شده است که
ابناء السبیل اخیاف لیس بینهم خلاف راه روان طریق حق پسران یک مادرند که شریعت باشد و پدران ایشان مختلف اند که مشائخ
و مرشدان ایشان باشند که هر یک تربیت بطریق دیگر می کنند - ودینهم واحد - اصل دین پیغمبران که توحید ست یکی ست و انبیا همه
در عقائد دینی متحد اند اگرچه در شرائع و اعمال مختلف اند بجهت حکمت و مصلحت ارشاد مردم مناسب احوال اینها - ولیس بینا نبی - و
نیست در میان ما یعنی من و عیسی هیچ پیغمبری پس قرب و اتصال معنوی در همه انبیا مشترک ست و خصوصیت قرب و اتصال صورے
با عیسی ست علیه السلام متفق علیه - ۲۵ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کل بنی آدم یطعن الشیطان فی جنبیه باصبعه
حین یولد - هر فرزند آدم می خلاند و می زند شیطان در هر دو پهلوی وی به هر دو انگشت خود در هنگام که زائیده می شود فرزند آدم -
غیر عیسی بن مریم - جز عیسی بن مریم - ذهب یطعن - رفت شیطان تا بخلاند فطعن فی الحجاب - پس خلانید و زد انگشت در پرده مراد پوستی ست
که مولود در وی می باشد که آنرا مشیمه می گویند انگشت در وی خلانید و بجسد عیسی نرسید و کلام درین حدیث ما من مولود الا یمسه الشیطان
در باب الوسوسه گذشت و معلوم شد که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مستثنی و خارج ست ازین پس حکایت از احوال بنی آدم جز خود می کند متفق علیه

کرداشت چنانکه می گویند که حفظ وی معجزهٔ انبیاے بنی اسرائیل بود و عزیر علیه السلام را که بعد از احیا وی را شناختند به حفظ توریت شناختند
و این از قبیل طے و بسط زمان ست و آن امرے مقرر ست نزد عارفین و از سیدنا امیر المؤمنین علی رضی الله عنه نیز نقل ست که در
رکاب پاے می نهاد و تا پاے دیگر در رکاب نهادن ختم قرآن می کرد و در روایتے از ملتزم کعبه تا باب وی - ولا یاکل الا من عمل
یدیه - و نمی خورد داؤد روزے مگر از کسب و کار هر دو دست خود که زرد بافی بود - رواه البخاری - ۲۱ - وعنه عن النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال کانت امرأتان معهما ابناهما - گفت آنحضرت بودند دو زن که با آن دو زن دو پسر آنها بودند یعنی هر یکے از آن
دو زن پسرے داشت - جاء الذئب فذهب بابن احدیهما - آمد گرگ پس برد پسر یکے از آن دو زن را - فقالت صاحبتها انما ذهب
بابنک - پس گفت زنی که مصاحب آن زن بود نبرده است گرگ مگر پسر ترا - وقالت الاخری انما ذهب بابنک - گفت زن
دیگر نه برده است مگر پسر ترا پس خلافی میان این دو زن افتاد هر کدام می گوید که پسر ترا برد نه مرا - فتحاکمتا الی داؤد - پس قضیه
بردند آن دو زن بسوے داؤد تا حکم کند در میان ایشان - فقضی به للکبری - پس حکم کرد بآن پسر براے زنی که کلان تر
بود بجهت شبهتی که پسر را بآن دید یا بجهت آنکه در دست وی بود یا بدلیل دیگر که سانح شد مر او را باجتهاد و این حکم داؤد بوحی
نبود و الا خلاف آن مر سلیمان را گنجایش نمی داشت - فخرجتا علی سلیمان بن داؤد - پس بیرون آمدند آن دو زن بر سلیمان
و آمدند نزد وے - فاخبرتاه - پس خبر دادند سلیمان را بصورت قضیه - فقال ائتونی بالسکین اشقه بینکما - پس گفت سلیمان بیارید
نزد من کارد را دو پاره کنم این پسر را میان شما یک پاره بیکی و هم و پاره دیگر را بدیگرے مقصود سلیمان علیه السلام ازین امتحان
شفقت آن دو زن بود تا تمیز گردد که مادر کیست - فقالت الصغری لا تفعل یرحمک الله - پس گفت زن خرد تر دو پاره مکن
پسر را رحمت کند ترا خداے تعالی - هو ابنها - این پسر پسر زن کلان تر ست و هم بوے - ده فقضی به للصغری - پس حکم کرد سلیمان
بآن پسر مر زن خرد تر را ظاهرا بعد از وے کبرے اقرار هم کرد که این پسر صغری ست پس بوے داد کذا قیل اینجا مے گویند
که سلیمان چون نقض کرد حکم داؤد را بآنکه حکم پیغمبر مردود و منقوض نمی گردد اگرچه باجتهاد باشد و جواب می گویند که آن حکم از داؤد
علیه السلام بطریق جزم و قطع نبود بلکه بطریق احتمال بود و قصد کرده بود که حکم کند و تواند که نسخ حکم مجتهد فیه جائز باشد در شریعت
ایشان والله اعلم - متفق علیه - ۲۲ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال سلیمان لاطوفن اللیلة علی تسعین امرأة
گفت سلیمان علیه السلام هر آئینه طواف کنم امشب بر تو و زن کنایت از جماع کردن ایشان ست - وفی روایة بمائة امرأة - و در
روایتی طوف بصد زن واقع شده است - کلهن تاتی بفارس یجاهد فی سبیل الله - هر یک از آن زنان بیارد یعنی بزاید سوارے
که کارزار کند در راه خدا سلیمان علیه السلام این عهد را بخود بربست و عزم کرد که این چنین کنند - فقال له الملک قل ان شاء الله - پس
گفت مر سلیمان را فرشته بگو ان شاء الله یعنی می کنم این را و می شود این اگر خواسته است خدا که بیخواست وی هیچ چیز بوجود نیاید
و خواست بنده بے خواست وے سودے ندارد - فلم یقل ونسی - پس نگفت سلیمان ان شاء الله در وقتیکه ملک گفت و بعد از وے
هم نگفت بجهت آنکه فراموش کرد - فطاف علیهن - پس طوف کرد و گشت کرد سلیمان یعنی این زنان را و جماع کرد و این دلالت

فقالوا وادی الازرق۔ پس گفتند صحابہ این وادی الازرق ست تبعید نمراے برائے و وجہ تسمیۂ این وادی بہ جہت کبودی کہ زمین وے دارد و بعضے گفتہ اند کہ منسوب ست بمردی کہ کبود چشم بود۔ قال کانی انظر الی موسیٰ۔ گفت آنحضرت گویا نگاہ می کنم من بسوے موسیٰ وی بینم او را عند کرمن لونہ و شعرہ شیئا۔ پس ذکر کرد آنحضرت از رنگ موسیٰ و موی وی چیزی را کہ گفت گندم گون ست در جعد الشعر است چنانکہ گذشت۔ واضعا اصبعیہ فی اذنیہ۔ نہندہ ہر دو انگشت خود را در ہر دو گوش خود چنانکہ در اذان می نہند برائے بلندی آواز۔ اہلہ جوار الی اللہ بالتلبیۃ۔ مراد را آواز بلند و زاری و فریاد ست بسوے خدا در لبیک گفتن کہ محرمان می کنند و جوار بضم جیم و تخفیف ہمزہ بعد از وے الف در آخر را در اصل بانگ گاو و در کریہ عجلا جسدا لہ خوار جوار بجیم ہم قرأتی آمدہ است و بمعنی آواز بلند کردن بدعا تضرع و زاری نیز آمدہ۔ مار ابہذا الوادی۔ در حالی کہ گذرندہ است موسیٰ درین وادی۔ قال ثم سرنا حتی اتینا علی ثنیۃ۔ گفت ابن عباس پستر سیر کردیم تا آنکہ بر آمدیم بر کوہے و ثنیہ بفتح ثلثہ و کسر نون و تشدید تحتانیہ راہ بلند بر کوہ۔ فقال اے ثنیۃ ہذہ۔ پس پرسید آنحضرت کدام ثنیہ و کدام کوہ است این قالوا ہرشا۔ گفتند این کوہ ہرشا ست بفتح ہا و سکون را و شین معجمہ نام کوہے ست میان مکہ و مدینہ او لفت۔ یا گفتند کوہ لفت ست بکسر لام و فتح آن و سکون فا نیز نام کوہے ست درین راہ شک راوی ست۔ فقال کانی انظر الی یونس علی ناقۃ حمراء علیہ جبۃ صوف۔ پس گفت آنحضرت گویا می بینم بسوے یونس سوار بر ناقۂ سرخ بروے جبۂ پشمین ست۔ خطام ناقتہ خلبۃ مہار ناقۂ وے از پوست خرماست خطام بکسر خا معجمہ و خلبۃ بضم خا معجمہ و سکون لام و ضم آن مار ابہذا الوادی۔ گذرندہ باین وادی بلبیا تلبیہ کنندہ کہ بحج می آید رواہ مسلم۔ تشبیہ دیدن آنحضرت انبیاء را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و علیہم کنایت ست از یقین تام یعنی من چنان علم دارم باحوال ایشان کہ در حالت حیات داشتند گویا کہ می بینم آنرا و بعضی گفتہ اند کہ این ہمہ در منام ست و بعضے برانند کہ این تمثیل ست کہ کشف کردہ شد برائے آنحضرت و در آوردہ شد در حس مشترک وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بعضے از اہل تحقیق مے گویند کہ ہمدران وقت دید کہ در حالت حیات داشتند و این در عالمے می باشد کہ در آنجا ماضی و مستقبل و حال نیست و بتحقیق این از کلام بعضے از صوفیہ کہ در حقیقت زمان و مکان تکلم کردہ اند باید دانست گفت بندۂ مسکین عبد الحق بن سیف الدین عصمہ اللہ عن شوائب الظن و التخمین کہ چون اتفاق ست بر حیات انبیا صلوات اللہ و سلامہ علیہم اجمعین بحیات حقیقی دنیاوی لیکن محجوب اند از نظر عوام پس بحقیقت نمود ایشان را بحبیب خود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بنام و بنی شمال و بنی اشبہ۔ و بنی فتکال ۲۔ و عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال خفف علی داود القرآن۔ گفت سبک گردانیدہ شد بر داؤد علیہ السلام قرأت زبور و توریت را فکان یامر بدوابہ فتسرج۔ پس بود داؤد کہ امر مے کرد بزین کردن چارپاہاے خود را پس زین کردہ مے شدند فیقرأ القرآن قبل ان تسرج دوابہ۔ پس مے خواند داؤد قرآن را و تمام مے کرد آنرا پیش ازان کہ زین کردہ می شدند دواب وے معلوم نشد کہ چند بود دواب داؤد و چہ مقدار از زمان زین کردہ مے شدند اما این قدر معلوم ست کہ از مجراے عادت بیرون بود خصوصاً قرأت توریت یا آن بسیارے و درازی

آیات راخدائے تعالیٰ او را یعنی در شب اسرا این قول راوی ست۔ فلا تکن فی مریۃ من لقائہ پس مباش تو اے مخاطب در شک از دیدن و دریافتن آنحضرت ایشان را و این عبارت را توجیہی دیگر نیز ست کہ در شرح مذکور ست متفق علیہ ۱۰ و عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیلۃ اسری بی لقیت موسیٰ گفت ابو ہریرہ کہ گفت آنحضرت کہ در شب اسرا ملاقات کردم موسیٰ را فنعتہ۔ پس صفت کرد آنحضرت موسیٰ را و بیان کرد حلیہ او را بقول خود۔ فاذا رجل مضطرب۔ پس ناگاہ کہ دیدم موسیٰ مردے ست مضطرب این را بچند وجہ تفسیر کردہ اند بعضے گفتہ اند کہ مضطرب بمعنی دراز بالا ست و قاضی عیاض گفتہ مضطرب طویل غیر شدید و بعضے بمعنی خفیف اللحم گفتہ چنانکہ در حدیث ضرب من الرجال را بدان تفسیر کردہ اند و بعضے گفتہ اند کہ مضطرب اینجا بمعنی جنبندہ است از خوف و شیبت حق و آمدہ است کہ وی علیہ السلام در نماز مضطرب و متحرک می بود و در عوارف آنرا بیان کردہ بکلامی کہ حاصلش آنست کہ جنبیدن وی از تموج دریاے انس و حضور و مشاہدۂ جلال حق بود و در بالبن وے رجل الشعر رجل بکسر جیم کہ نہ فرو ہشتہ باشد کہ آنرا اسبط گویند و نہ زنگلہ کہ آنرا جعد گویند۔ کانہ من رجال شنوءۃ و لقیت عیسیٰ ربعۃ۔ بفتح را و سکون موحدہ۔ احمر۔ و دیدم عیسیٰ را میانہ بالا شرخ سابق الشرخ سفید گفت و اینجا شرخ چون شرخ سفید بود اطلاق شرخ راست آید و گویا شرخی از سفیدی غالب تر و بیشتر بود۔ کانما خرج من دیماس یعنی الحمام بکسر دال و سکون تحتانیہ در آخر سین مہملہ گویا برآمدہ است از حمام مقصود وصف اوست بصفاء لون و تروتازگی جسم و نعمت ابروے بجہت غلبۂ رطوبت۔ و رایت ابراہیم وانا اشبہ ولدہ بہ و دیدم ابراہیم را علیہ السلام و حال آنکہ من مشابہ ترین فرزندان اویم بوے۔ قال گفت آنحضرت۔ فاتیت بانائین۔ پس داده شدم دو آوند۔ احدہما لبن۔ یکے ازان دو آوند شیر ست۔ والآخر فیہ خمر و آوند دیگر در وے می است در لبن فیہ نیا ورد و در خمر فیہ گفت ظاہر آنست کہ یقین عبارت ست و بعضے گفتہ اند کہ درین اشارت ست بکثرت لبن و قلت خمر فافہم۔ فقیل لی خذ ایہما شئت۔ پس مخیر ساختہ شدم را و گفتہ شد بگیر ہر کدام یکے ازین دو آوند کہ می خواہی و اختیار کن شیر را یا مے را۔ فاخذت اللبن فشربتہ۔ پس گرفتم شیر را پس آشامیدم آنرا۔ فقیل لی ہدیت الفطرۃ۔ پس گفتہ شد مرا راہ نمودہ شدے تو دین و اسلام را کہ مفطور و مخلوق اند مردم بران زیرا کہ شیر درین عالم چون پاک و صاف و خالص و سفید و شیرین ست و اول چیزے ست کہ تربیت مولود و تغذیۂ وے بدان حاصل می گردد و در عالم اقدس آن امثال ہدایت و فطرت ست کہ تمام می گردد و باو غذاے قوت روحانی و در عالم قدس صور و امثلہ از عالم سفلی ثابت ست تا از وے معانی مناسبہ اخذ می کنند و آمدہ است کہ ہر کہ شیر در خواب بیند و بخورد تعبیر وے علم و دین و ہدایت ست الحمد للہ علے ذلک برخلاف خمر کہ ہمہ خیانت و فساد و شر و مضرت ست درین عالم و دران و گفتہ شد بمن۔ اما انک لو اخذت الخمر غوت امتک۔ و اما و آگاہ باش بدرستی کہ تو اگر می گرفتی خمر را گمراہ و بے رشدے شدند امت تو متفق علیہ ۱۹۔ و عن ابن عباس قال سرنا مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بین مکۃ المدینۃ۔ گفت ابن عباس سیر کردیم ما ہمراہ آنحضرت میان مکہ و مدینہ۔ فحمر زنابوا و۔ پس گذشتیم ما بیک وادی۔ فقال اے واوہ ا۔ پس پرسید آنحضرت کدام وادی ست

وغضب بر در وغلو للہ فی اللہ می باشد پس مذموم نبود ولہذا عتابے از جناب حق بروے متوجہ نشد وگفتہ اند کہ در طبع موسیٰ علیہ السلام حدتے وشدتی بود و وے مظہر جلال بود و تاریخ روایت می کنند کہ چوں در غضب می آمد کلاہ کہ بر سر داشت استعمال می نمود و اخذ راس ولحیۂ ہارون علیہ السلام بجہت تقصیرے کہ از وے در منع از گوسالہ پرستی دید ہم ازیں بابت وہمہ حق بود و بالجملہ چوں حدیث صحیح ست ایمان بداں باید آورد و بر آنچہ صحیح ست از محال وتاویلات حمل باید کرد واللہ اعلم

۱۶- وعن جابر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال تعرض علی الانبیاء گفت آنحضرت بہ تحقیق عرض کردہ شدند بر من پیغمبران ونمودہ شدند چنانکہ لشکر را عرض می کنند بر سردار۔ فاذا موسیٰ ضرب من الرجال کانہ من رجال شنوءۃ۔ پس ناگاہ دیدم کہ موسیٰ علیہ السلام صنفی وقسمی از مردان ست گویا کہ وی از مردان شنوءۃ است بفتح شین معجمہ وضم نون پیش از واو وبعد از واو ہمزہ وتا در آخر نام قبیلۂ مشہور ستاز یمن واز دشنو زرہ نیز می گویند بفتح ہمزہ وسکون زاے وضرب بمعنی لحم گوشت وبمعنی میانہ جسم نہ لاغر ونہ فربہ آید ومردان شنوازہ ازیں قسم اند ومحل بریں معنی مناسب ترست۔ ورایت عیسیٰ بن مریم۔ ودیدم عیسیٰ بن مریم علیہ السلام را۔ فاذا اقرب من رایت بہ شبہا بفتحتین عروۃ بن مسعود۔ پس ناگاہ نزدیک ترین کسے کہ دیدہ ام در مشابہت بوے عروہ پسر مسعود ست صحابی بود ثقفی بعد از عود آنحضرت از طائف آمد ومسلمان شد پس رفت ودعوت کرد قوم خود را وقبول نکردند دعوت او را پس بایستاد بر بام خود واذان گفت تا مردے از قوم وے تیرے بسوے وی انداخت وبکشت پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود قصۂ عروہ مانند قصۂ صاحب بس ست کہ دعوت کرد قوم خود را پس بکشتند او را ورایت ابراہیم فاذا اقرب من رایت بہ شبہا صاحبکم۔ ودیدم ابراہیم خلیل را علیہ الصلوٰۃ والسلام پس ناگاہ نزدیک ترین کسی کہ دیدم مشابہ بوے صاحب شما ست یعنی نفسہ۔ می خواہد ومراد می دارد آنحضرت صاحبکم ذات شریف خود را تا معلوم مے شود کہ میان آنحضرت وحضرت ابراہیم مشابہت تمام بود۔ ورایت جبرئیل فاذا اقرب من رایت بہ شبہا دحیۃ بفتح دال وکسر آن بن خلیفۂ صحابی مشہور ست کہ جبرئیل بدان متمثل می شد ودر وقت این رویت ہم متمثل بصورت وی بود۔ رواہ مسلم۔ ۱۷- وعن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال رایت لیلۃ اسری بی موسیٰ گفت آنحضرت دیدم در شب اسرا کہ بردہ شد مرا بہ بیت المقدس در شب معراج موسیٰ علیہ السلام را۔ رجلا آدم۔ مردے گندم گون۔ طوالا بضم طا وتخفیف واو بمعنی طویل یعنے دراز قد وبہ تشدید واو بسیار دراز ودر حدیث بتخفیف ست جعدا بفتح جیم وسکون عین وجعودت اکثر صفت مدحی می آید وگاہے صفت جسم می افتد کہ جمع وگرد باشد وانجا این معنی مراد داشتہ اند نیز اک در حدیث آینده بیاید کہ موسیٰ علیہ السلام رجل الشعر بود ورجل غیر جعد ست چنانچہ بیاید وفی الصراح جعد مرغول ومرد گرد اندام کانہ من رجال شنوءۃ ورایت عیسیٰ رجلا مربوع الخلق۔ ودیدم عیسیٰ را مردے میانہ۔ بالا الی الحمرۃ والبیاض مائل بہ سرخی وسپیدی یعنے رنگ وے میان سرخی وسپیدی بود سبط الراس فرو ہشتہ موے سر وتحقیق معانی این الفاظ در شمائل شریف حضرت مصطفےٰ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیاید۔ ورایت مالک خازن النار۔ ودیدم مالک را کہ خزینہ دار دوزخ ست ودوزخ حوالۂ اوست والدجال۔ ودیدم دجال را فی آیات اراہن اللہ ایاہ۔ دید آنحضرت این جماعہ را در ضمن آیات وعلامات قدرت خود کہ نمود آن

آنحضرت که نام کرده نشد خضر مگر از جهت آنکه وی نشست بر زمین خشک که روئیدنی نبود در وے یا بر گیاه خشک - فاذا هی
تهتز من خلفه خضراء - پس ناگاه آن زمین یا آن گیاه می جنبید از پس وی سبز تر و تازه - رواه البخاری - ۱۵ - وعنه قال
قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم جاء ملک الموت الی موسی بن عمران - آمد فرشته مرگ یعنی عزرائیل علیه السلام بسوے
موسی فقال له اجب ربک - پس گفت فرشته مر موسی را پاسخ ده مر پروردگار خود را و قبول کن حکم او را که بقبض روح تو شده است
قال فلطم موسی عین مالک الموت - گفت آنحضرت پس طپانچه زد موسی چشم ملک الموت را - ففقاها - پس شکست و برکند چشم فرشته را
و کور کرد فقو و تفقیه کور کردن - قال فرجع الملک الی الله - پس بازگشت آن فرشته بجناب خدا - فقال انک ارسلتنی الی عبد لک
لا یرید الموت - پس گفت فرشته یعنی بخدا بدرستی تو فرستادی مرا بسوے بنده مر ترا که نمی خواهد مرگ را - وقد فقاء عینی - و بتحقیق
کور کرد چشم مرا چون گفتم اجابت کن پروردگار خود را و جان بده - قال فرد الله الیه عینه - گفت آنحضرت پس باز داد حق تعالی
چشم فرشته را - وقال ارجع الی عبدی - و گفت برگرد و باز برو بسوے آن بنده من - وقل و بگو الحیوة ترید - آیا زندگانی
دراز می خواهی - فان کنت ترید الحیوة فضع یدک علی متن ثور - پس اگر می خواهی زندگانی دراز پس بنه دست خود را
بر پشت گاوی - فما توارت یدک من شعرة - پس چیزے را که بپوشد دست تو از موے یعنی آنچه در زیر دست تو بیاید از موے
با آن کثرت - فانک تعیش بها سنة - پس بدرستی تو میزئی به شمار آن موئیها یک سال و توارت بدو تاست در صحیح مسلم و
ظاهر وارت ست بمعنی بپوشد دست تو و توارت بمعنی پوشیده شود و این درین عبارت معنی ندارد اگرچه آنرا توجیهی ست
که در شرح ذکر کرده ایم - قال ثم مه - گفت موسی پستر بعد ازین همه زندگانی دراز چیست - قال ثم تموت - گفت فرشته پستر
می میری تو - قال - گفت موسی فالآن من قریب - پس اختیار کردم موت را هم اکنون و مناجات کرد بحق تا قبر او در مقام
متبرکه واقع گردد و گفت - رب ادنی من الارض المقدسة - خداوندا نزدیک گردان مرا از زمین پاک کرده شده که بیت المقدس
باشد و اشرف و افضل بقاع بود در آن زمان و مدفن انبیا و رسل بود - رمیة بحجر - نزدیک گردان مرا از آن اگرچه بمقدار یک سنگ
اندازه باشد و درین استحباب دفن ست در مواضع متبرکه و قرب از مدافن صالحین - قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
والله لو انی عنده لاریتکم قبره الی جنب الطریق - گفت آنحضرت اگر این ست که می بودم من نزد بیت المقدس هر آئینه مے نمودم
شما را قبر موسی را در یک جانب راه - عند الکثیب الاحمر - نزد توده ریگ سرخ که در آنجاست متفق علیه پوشیده نماند که در بعضی
اذهان استبعادے از مضمون این حدیث راه مے یابد که کور شدن فرشته چه معنی دارد و فرشته که برائے قبض روح بیاید
طپانچه نه زدن بروے چه وجه دارد و ازینجا کراهت موت و طول بقا در دنیا مفهوم مے گردد و آن چه لائق مقام نبوت
و رسالت باشد جوابش آنکه چون فرشته بصورت بشر آمد موسی علیه السلام ندانست که این ملک الموت ست بقبض روح وے
آمده بانکه چون دید مردے یکایک بروے در آمد گمان کرد که بقصد هلاک وے آمده پس دفع کرد او را تا بکوری چشم وی
کشید و نیز موسی او را دروغ گو دانست در آنکه دعوی قبض روح او کرد زیرا که بشر قابض روح نمی باشد پس غضب کرد بروے

واز وراے دیگرے لازم آید - ۱۲ - وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا ینبغی لعبد ان یقول انی خیر من یونس بن متی - گفت آنحضرت نمی رسد مر ہیچ بندہ را کہ بگوید من بہترم از یونس پیغمبر این عبارت دو استعمال دارد یکے آنکہ آنحضرت می فرماید کہ مرا بہتر نگوئید از یونس بوجہی کہ معلوم شد دوم آنکہ کسے خود را بہتر از یونس گوید زیرا کہ ہیچ ولی بمرتبۂ نبی نمیرسد اگرچہ نہ از اولوالعزم بود لقل ست کہ در زمان حضرت غوث الثقلین شیخ عبد القادر جیلانی یکے از مشائخ وقت خود را فوق یونس علیہ السلام میگرفت وی گفت من فاضلترم از یونس ومقام من بالاترست از مقام وی علیہ السلام پس حضرت غوث الثقلین در غضب آمدند و سادہ کہ در دست داشتند بجانب وی انداختند و بر دل وی یا بر سینۂ او خورد و در حال ہلاک شد متفق علیہ وفی روایۃ للبخاری ودر روایتے مر بخاری را این چنین آمدہ است قال - گفت آنحضرت من - قال انا خیر من یونس بن متی فقد کذب کسیکہ بگوید من بہترم از یونس بتحقیق دروغ می گوید و بر معنی ثانی مراد بکذب کفر ست زیرا کہ علما اتفاق دارند بر تکفیر کسے کہ خود را بہتر از پیغمبران داند - ۱۳ - وعن ابی بن کعب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الغلام الذی قتلہ الخضر طبع کافرا - بدرستی کہ پسرکے کہ کشت او را خضر علیہ السلام سرشتہ شدہ بود کافر یعنی در تقدیر الٰہی چنان رفتہ بود کہ خاتمۂ وی بر کفر خواہد بود و این منافی نیست حدیث کل مولود یولد علی فطرۃ الاسلام را زیرا کہ مراد باین تمہید استعداد قبول اسلام ست و این منافی نیست شقاوت خاتمہ را و بالجملہ فطرت غیر سابقہ است و تحقیق این در اوائل کتاب در باب الایمان بالقدر گذشتہ است فتذکر و لو عاش لارہق ابویہ - واگر می زیست آن کودک ہر آئینہ می پوشید ظلم میکرد پدر و مادر خود را و تکلیف می کرد ایشان را بر کفر طغیانا و کفرا - از جہت از حد در گذشتن در ظلم کردن بر ایشان و کفران نمودن نعمت ایشان را بعقوق مقصود ذکر خضر ست درین باب و اشارت بآنکہ وے از انبیاست و خضر بفتح خا و کسر آن و سکون صاد و کسر آن کذا قال الکرمانی و قسطلانی گفتہ خضر بفتح خا و کسر صاد و بہ سکون صاد و یا کسر خا و فتح آن نیز آمدہ و نام وی بلیا بن ملکان ست و بعضی گفتہ است ابن مالک برادر الیاس بعضی گفتہ اند کہ پسر آدم ست از صلب وی بعضے ابن فرعون گفتہ و این قول غریب ست جدا و بعضے گفتہ کہ در زمان ابراہیم خلیل بود و بعضی گفتہ کہ از اولاد نوح ست بہفت واسطہ و پدر او از ملوک بود و اللہ اعلم و صحیح آنست کہ وے معمر ست معمر محجوب از ابصار و باقی ست تا روز قیامت از جہت خوردن وی آب حیات را و بریں اند جماہیر علما و صوفیہ و بسیار از صالحین و بعضی از کبار محدثین مثل نجابی و ابن المبارک و جمعی دیگر چنانچہ حربی و ابن جوزی حیات او را انکار کردہ کذا نقل فی شرح القصیدۃ الامالیۃ و ذکر او در کلام مشائخ بسیار آمدہ چنانکہ شک و شبہہ را بدان راہ نباشد و در احوال حضرت غوث الثقلین شیخ عبد القادر جیلانی نوشتہ اند کہ گاہی در وقت تکلم ایشان خضر در ہوا می گذشت و ایشان می فرمودند قف یا اسرائیلی واسمع کلام المحمدی و مشائخ وقت کہ او را دیدہ اند وصیت می کرد ایشان را و می گفت علیکم بمجلس الشیخ عبد القادر فانہ ینزل فیہ البرکات ویحصل منہ السعادات او کما قال متفق علیہ ۱۴ - وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال انما سمی الخضر لانہ جلس علی فروۃ بیضاء فاذا ہی تہتز

بدرستی آدمیان بیهوش می افتند روز قیامت وصعق بمعنی بانگ عذاب وآواز سخت وموت نیز آید - فاصعق معهم - پس بیهوش می افتم
من نیز با ایشان - فاکون اول من یفیق - پس می باشم من نخستین کسی که بهوش می آید - فاذا موسی باطش بجانب العرش - پس ناگاه می بینم
که موسی علیه السلام گرفته ایستاده است یک جانب عرش را بطش حمله کردن وسخت گرفتن - فلا ادری کان فیمن صعق فافاق قبلی -
پس در نمی یابم من آیا بود موسی درمیان آنکسان که بیهوش افتاده بودند پس بهوش آمد پیش از من ومتعلق شد بعرش - او کان
فیمن استثنی الله - یا بود موسی دران کسان که استثنا کرده وبیرون آورده است ایشان را خدای تعالی از صعق وفرمود فصعق
من فی السموات ومن فی الارض الا من شاء الله - یعنی فرموده است حق تعالی روزی که دمیده شود در صور هلاک گردد هر که
در آسمان وزمین ست مگر کسی که خواهد حق تعالی که وی هلاک نگردد چنانکه فرشتگان شاید که موسی نیز از ایشان باشد - وفی روایة
ودر روایتی این چنین آمده است که گفت آنحضرت - فلا ادری احوسب بصعقة یوم الطور - پس در نمی یابم من آیا حساب
کرده شد این صعقه با موسی بصعقه روز طور یعنی موسی را علیه السلام صعقه شد در آن روز که دیدار طلبیده بود وازان ممنوع شد
وحق تعالی تجلی کرده بر کوه طور وموسی بیهوش افتاده شده بود امروز این صعقه را بصعقه که او را دران شده بود حساب کردند
وصعقه نشد او بعث قبلی - یا صعقه شد موسی را ولیکن برانگیخته شد وی پیش از من پس موسی را چون این فضیلت ثابت ست که مرا
نیست تفضیل چون نهید مرا بر وی واین تواضع ست از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ونیز این فضل جزئی ست که موسی
را علیه السلام ثابت ست وآن منافی فضل کلی نیست یا وقوع این کلام پیش از نزول وحی با فضیلت اوست چنانکه مذکور شد
ووجوه دیگر نیز بیاید وباید دانست که این صعقه آن صعقه نیست که به نفخ صور روز قیامت حاصل شود زیرا که آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم وموسی علیه السلام دران روز کجا موجود اند که ایشان را بدان صعق حاصل شود ونیز بعد از وی بعث ست نه افاقت
وآنحضرت اول مبعوث ست باتفاق پس چون فرماید لا ادری بلکه مراد بصعقه درین حدیث صعقه ایست که بعد از بعث خواهد بود ومردم
همه بیهوش افتند بعد ازان بافاقت آیند اینجا فرموده است که چون من بافاقت بیایم موسی را بینم باطش بجانب عرش واستثنا
الا من شاء الله هم چنانکه در صعق به نفخ صور ست که قبل از بعث ست چنانکه تفسیر آن ذکر کرده اند که این حدیث دلالت می کند
که درین صعقه نیز خواهد بود فتدبر ولا - اقول ان احدا افضل من یونس بن متی - ونمی گویم من که هیچ یکی از پیغمبران فاضل تر ست
از یونس علیه السلام ومتی بفتح میم وتشدید فوقانیه مفتوحه نام پدر یونس ست کذا فی القاموس ودر شرح ابن الملک از جامع الاصول
نقل کرده که نام مادر اوست وتخصیص یونس علیه السلام بذکر بجهت آنست که وی از اولو العزم نبود واز ایذای قوم بی صبری
نمود وغضب گرفت وبدر رفت وبر کشتی نشست القصه با سرهایش اینجا مظنه آنست که کسی را بر وی فضل نهند - وفی روایة
ابی سعید لا تخیروا بین الانبیاء - یعنی برنگزینید بعضی از پیغمبران را بر بعضی یعنی نگویند که فلان پیغمبر فاضلتر ست از فلان
متفق علیه - وفی روایة ابی هریرة لا تفضلوا بین انبیاء الله - تفضیل نه نهید میان پیغمبران خدا ولا تفضلوا بصاد مهمله نیز روایت
کرده اند مجمل این نهی یا ورود اوست قبل از نزول وحی به تفضیل یا تفضیل در اصل نبود یا تفضیل بر وجهی که تحقیر

پیدایش خدا یعنے مبرا از عیب و نقصان که نسبت می کردند او را آن بی خردان بدان۔ وقالوا واللہ ما بموسیٰ من باس۔ گفتند
بخدا سوگند نیست بموسیٰ هیچ باک و هیچ عیب ازینجا معلوم می شود که خدائے تعالیٰ پاک می گرداند دوستان خود را از هر عیب و نقصان
که نادانان و بے خردان و منکران ایشان را بدان موسوم و متهم مے دارند تا ازان منزه و مبرا باشند و معزز و مکرم در خلق
باشند۔ واخذ ثوبه و گرفت موسیٰ جامهٔ خود را۔ وطفق بالحجر ضربا۔ پس در ایستاد موسیٰ که زد سنگ را زدنی۔ فواللہ ان بالحجر لندبا
من اثر ضربه۔ پس بخدا سوگند که پیدا شد در سنگ نشان از تاثیر زدن موسیٰ آنرا و ندب بفتحتین نشان جراحت که بلند
نشده باشد از پوست تشبیه کرد اثر ضرب را باثر جراحت۔ ثلثا او اربعا او خمسا۔ سه نشان یا چهار یا پنج هر بار که زد نشانی
ازان پیدا آمد و این معجزهٔ موسیٰ بود علیه السلام و ظهور آن درین وقت مصلحت۔ متفق علیه۔ ۱۰۔ وعنه قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیه وآله وسلم بینا ایوب یغتسل عریانا در اثنائے آنکه ایوب علیه السلام غسل می کرد برهنه بعد از حصول صحت
و عافیت ازان مرض که بدان مبتلا شده بود حق سبحانه ملخها از زر در خانهٔ وی بیارایند۔ فخر علیه جراد من ذهب۔ پس افتاد
بر ایوب ملخے از زر۔ فجعل ایوب یحثی فی ثوبه۔ پس گشت ایوب که گرد می آورد یعنے آن ملخ را در جامهٔ خود۔ فناداه ربه یا ایوب
الم اکن اغنیتک عما تری۔ پس آواز داد ایوب را پروردگار وے که اے ایوب آیا بے نیاز نه گردانیده ام ترا از چیزے که می بینی
تو یعنے چندین زر بارانیده ام بر تو که ترا احتیاج نمانده است باین ملخ که در جامهٔ خود برداشتی آنرا و گرد آوردے۔ قال بلے
وعزتک۔ گفت ایوب آری بی نیاز گردانیده سوگند بعزت تو ولکن لا غنا بی عن برکتک۔ ولیکن نیست بے نیازے
مرا از افزونی نعمت تو هر چند کرم تو بیشتر تعطش بیشتر پس معلوم شد که برداشتن ایوب علیه السلام آن ملخ را به شهوة منت
واستلذاذ از نعمت حق بود نه بطریق حرص دنیا و تکثر مال و ذلک ظاهر۔ رواه البخاری۔ ۱۱۔ وعنه قال استب رجل من المسلمین
ورجل من الیهود۔ دشنام یکدیگر کردند مردے از مسلمانان و مردے از یهود۔ فقال المسلم والذی اصطفی محمدا علی العالمین۔ سوگند
بآن خدائی که برگزید محمد را بر جهانیان۔ فقال الیهودی۔ پس گفت یهودی در برابر آن۔ والذی اصطفی موسیٰ علی العالمین
سوگند بخدائی که برگزید موسیٰ را بر جهانیان۔ فرفع المسلم یده عند ذلک فلطم وجه الیهودی۔ پس برداشت مسلمان دست خود را
نزد این گفتن آن یهودی پس طپانچه زد روے یهودی را ظاهرا گفتن آن یهودی این قول را بر وجه انکار اصطفای آنحضرت
بود والا اصطفاء موسیٰ علیه السلام بر جملهٔ عالمیان ثابت ست و حق سبحانه در باب بنی اسرائیل گفت فضلناهم علی العالمین
و در باب موسیٰ علیه السلام انی اصطفیتک علی الناس۔ فذهب الیهودی الی النبی۔ پس رفت یهودی بسوے پیغمبر صلی اللہ
علیه وآله وسلم فاخبره بما کان من امره وامر المسلم۔ پس خبر داد آنحضرت را بچیزی که بود از کار وے و کار آن مسلمان و آنچه
گذشته بود از قصهٔ آن۔ فدعا النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم المسلم۔ پس نخود خواند پیغمبر مسلمان را۔ فسأله عن ذلک۔ پس پرسید مسلمان را
از آنچه گذشته بود میان وی و میان یهودی۔ فاخبره۔ پس خبر داد مسلمان آنحضرت را بآنچه گذشته بود۔ فقال النبی۔ پس گفت
پیغمبر خدا صلی اللہ علیه وآله وسلم لا تخیرونی علی موسیٰ۔ برنگزینید و فضیلت ننهید مرا بر موسیٰ۔ فان الناس یصعقون یوم القیمة۔ زیرا که

زنان که مرا دیده دست خود را بریدند عصمت و امان عزت من تحقیق کنند بعد از ان می برآیم پس حضرت رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم می فرمود که اگر من بجاے یوسف می بودم و چندین مدت دراز در زندان بر من می گذشت و کسی براے استخلاص
من می آمد زود اجابت می کردم و اصلا منتظر تحقیق حال نمی شدم و توقف و تامل نمی نمودم چنانکه نمود بعضے این کلام آنحضرت را
بر ثناے یوسف و صبر و ثبات و متانت راے وی حمل کرده اند یعنی با وجود طول مکث وی در زندان و محنت و شدت
دران کسی براے استخلاص وے بیاید و وے صبر و ثبات ورزد زیاده برین استقامت متصور نیست اگر من درین طور
حالی بدین حال می بودم زود می برآمدم و صبر نمی کردم و این تواضع ست از ان حضرت براے مبالغه در مدح و ثناے یوسف ست
و اگر نه استقامت آنحضرت بالاتر از استقامت جمیع انبیای اولی العزم ست و بعضی گفته اند بلکه این اشارت ست به تقصیر یوسف
در شتابی برآمد نکردن با وجود آنکه برآمدن آنحضرت از زندان و درآمدن در میان ایشان سبب هدایت ایشان بود بلکه
می گویند که وی علیه السلام مرسل بود بر ایشان و لهذا دعوت کرد زندانیان را بقول خود یا صاحبی السجن ارباب متفرقون خیر الآیات
پس می بایست او را که زود می برآمد و دعوت می کرد و توقف نمی نمود و مقید باثبات براءت نفس خود نمی شد کذا قیل و
درین سخن نظر ست زیرا که تقدیم اثبات براءت نفس وی ادخل بود در امر دعوت و ابلاغ والله اعلم متفق علیه - ۹ - وعنه
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان موسی کان رجلا حییا گفت آنحضرت بدرستی که موسی علیه السلام بود مردے حیی
بفتح حا و کسر تحتانیه اولی و تشدید ثانیه شرمناک ستیرا بفتح سین و کسر آن و کسر فوقانیه مشدده و سکون تحتانیه بسیار پوشنده بدن
خود را و مبالغه کننده دران چه جاے عورت و شرمگاه و فی الصراح رجل ستیر عفیف و جاریة ستیرة عفیفة - لا یری من جلده
شیء استحیاء - دیده نمی شد از پوست وی هیچ چیزے از جهت شرم داشتن - فآذاه من آذاه من بنی اسرائیل - پس ایذا نمود
و آزار کرد او را کسے که آزار کرد او را از قوم بنی اسرائیل - فقالوا ما تستر هذا التستر - پس گفتند آن قوم تکلف و مبالغه نکرد موسی
در ستر کردن و پوشیدن بدن این همه پوشیدن و این چنین مبالغه کردن دران - الا من عیب بجلده - مگر از جهت عیبی که
در پوست اوست - اما برص - یا برصی ست و برص بفتح با و را بیسے او ادرة - بضم همزه و سکون دال مهمله درا یا اماس ست
در خصیتین وان الله اراد ان یبریه و بدرستی که خداے تعالی خواست که پاک گرداند موسی را از عیب و ظاهر گرداند بر مردم
بی عیبی او را - فخلا یوما وحده لیغتسل - پس خالی شد موسی روزے تنها تا غسل کند - فوضع ثوبه علی حجر - پس نهاد جامه خود را
بر سنگی و درینجا جواز غسل ست برهنه و در فعل موسی علیه السلام حکمتے بود که عاقبت او تبریه ساخت عز و کمال او بود از اتهام
بعیب و نقصان - فضر الحجر بثوبه - پس گریخت آن سنگ و برد جامه موسی را - فجمح موسی فی اثره - پس شتاب رفت موسی
در پی آن سنگ و نشان وی جموح بضم جیم شتافتن و اثر بکسر همزه و سکون مثلثه و بفتح هر دو نشان - یقول - در حالے که
می گوید موسی - ثوبی یا حجر ثوبی یا حجر - بده جامه مرا اے سنگ بده جامه مرا اے سنگ حتی انتهی الی ملاء من بنی اسرائیل
تا رسید موسی بجماعتی کثیر از بنی اسرائیل فرأوه عریانا احسن ما خلق الله - پس دیدند آن جماعه موسی را برهنه بر نیکوترین

در هر جا که باران ست و اگرچه تمامه عرب از بطن هاجر نیستند ولیکن تغلیب کرد اولاد اسمعیل را به جهت شرف و غلبه ایشان
و بعضی میگویند که این مبنی ست بر آنچه مشهور ست که همه عرب از اولاد اسمعیل ست فتدبر متفق علیه - ۸ - وعنه قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم نحن احق بالشک من ابراهیم گفت آنحضرت ما سزاوارتریم به شک آوردن از ابراهیم علیه السلام اذ قال
رب ارنی کیف تحیی الموتی - وقتی که گفت ابراهیم ای پروردگار من بنما مرا که چگونه زنده می کنی مردها را و سبب ورود این حدیث
آنست که چون نازل شد قول حق سبحانه قال اولم تؤمن قال بلی ولکن لیطمئن قلبی گفتند طائفه از صحابه شک آورد ابراهیم نه پیغمبر ما
پس فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ما سزاوارتریم به شک از ابراهیم و ظاهر این عبارت و اثبات شک ست مر
ابراهیم را و مر نفس شریف خود را و حال آنکه هر دو محال ست چه عروض شک مر انبیا را صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین که اول
مومنان و موقنان اند معنی ندارد پس معنی آنست که اگر شک راه می یافت با ابراهیم بما نیز می یافت و شما می دانید که شک
راه نمی یابد بما پس بدانید که ابراهیم نیز هم چنین ست پس سوال ابراهیم از برای طلب ترقی بود از علم الیقین بعین الیقین که
اطمینان قلب عبارت از آن ست یا چون وی علیه السلام حجت آورد بر قوم خود که پروردگار من زنده می گرداند و می میراند
طلب کرد این را تا ظاهر گردد دلیل وی عیانا فافهم لیکن اشکال آنست که ازین حدیث ترجیح ابراهیم بر نفس شریف
آنحضرت مفهوم می گردد و جوابش آنست که این سخن را بطریق تواضع فرمود یا پیش از آن فرمود که وحی آید که وی صلی الله
علیه وآله وسلم سید اولاد آدم ست و همین ست توجیه در هر حدیث که مشعر ست بعدم افضلیت آنحضرت از انبیاء دیگر چنانکه
فرمود تفضیل نکنید مرا بر یونس و امثال آن و گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ویرحم الله لوطا - و رحمت کند خدای تعالی
لوط را - لقد کان یاوی الی رکن شدید - هر آئینه بتحقیق بود لوط که می آمد و پناه می گرفت بسوی رکن سخت و رکن کرانه قوی
از هر چیز را گویند بیانش آنست که چون قوم لوط قصد کردند مهمانان او را که فرشتگان بودند متمثل بصورت امردان گفت - لو ان
لی بکم قوة - کاشکی می بود مرا با شما قوتی یعنی به نفس خود قوت مقاومت و دفع شما می داشتم او آوی الی رکن شدید یا پناه می جستم
بمردی قوی یا قوی سخت که روی می آوردم بوی و باز می داشتم خود را از شر شما بقوت آن کس پس می گوید آنحضرت
رحمت کناد خدای تعالی لوط را که پناه می جست برکن شدید از آدمیان و حال آنکه رکن شدید تمسک به عصمت حق و حفظ اوست
و عرب ترحم در جای می کنند که از کسی تقصیری واقع شود و چیزی کند که نباید کرد می گویند خدا رحمت کند و بخشد فلان را
که این چنین کاری کرد یعنی کاری نابایستنی کرد و در ذکر این قول لوط در جنب قول ابراهیم ایمائی هست که قول ابراهیم
نیز بی گوشه تقصیری و غفلتی نیست والله اعلم و نیز فرمود آنحضرت ولو لبثت فی السجن طول ما لبث یوسف - و اگر درنگ
می کردم من در زندان در آن مدت دراز که درنگ کرد یوسف - لاجبت الداعی - هر آئینه اجابت می کردم خواننده را که از جانب
ملک بطلب یوسف علیه السلام آمده بود و قصه آنست که یوسف علیه السلام نه سال در زندان بود و چون ملک مصر او را طلبید تا خلاص کند
و مقرب خود گرداند یوسف علیه السلام در برآمدن توقف کرد و زود اجابت نکرد و گفت نخست حال مرا تفتیش نمایند و از آن

از نگاہ داشتن سارہ یا گرفتہ شد بگناہ وی و عقاب کردہ شد بران یا بیہوش گردانیدہ شد و بہر سہ معنی تفسیر کردہ اند این لفظ را
و در روایتی اخذہ بتشدید از تاخیذ نیز آمدہ است یعنی گرفتہ شدن دل شخصی بافسون یا بسحر چنانکہ نائم و حائر گردد۔ و اخذ
بضم افسون ساحر را گویند و بروے غطط در روایت کردہ شد بجاے فاخذ غطط بضم غین معجمہ و تشدید طاء مہملہ بزنباے مجہول
یعنی خفہ کردہ شد و گرفتہ شد راہ نفس بروے تا آنکہ شنیدہ شد از خلق وی آواز چنانکہ در جواب کسی آوازی کند کہ آنرا
غطیط گویند حتی رکض برجلہ۔ تا آنکہ حرکت کرد بپاے ہاے خود یعنی پاہاے را بر زمین میزد وحی شنید چنانکہ کسی را سحر
می کنند یا جن می گیرد۔ فقال ادعی اللہ لی۔ پس گفت جبار یعنی بسارہ و عاکن خداے را برائے من تا خلاص گرداند مرا
ازین بلا۔ ولا اضرک۔ و زیان نمی رسانم من ترا و نمی گیرم ترا۔ فدعت اللہ۔ پس دعا کرد سارہ خداے تعالی را۔ فاطلق۔ پس
رہا کردہ شد آن جبار از بند این بلا ثم تناول الثانیۃ۔ پستر دست اندازی کرد و بگرفت سارہ را کرت دوم۔ فاخذ شلہا
پس گرفتہ شد مانند گرفتن نخست۔ اراشہ۔ بلکہ سخت تر از ان۔ فقال ادعی اللہ لی ولا اضرک فدعت اللہ فاطلق فدعا
بعض حجبتہ۔ پس خواند آن جبار بعضی از پردہ داران سراے خود را حجبہ بفتحات جمع حاجب چنانکہ طلبہ و طالب۔ فقال انک
لم تاتنی بانسان۔ پس گفت بدرستی تو نیاوردی نزد من آدمی را۔ انما اتیتنی بشیطان۔ نیاوردی تو مگر شیطانی را
شیطان نام ہر کس کہ متمرد ست جن باشد یا انس کذا فی القاموس و طیبی گفتہ ہر اینجا جن ست و این قوم از جن بسیار
می تریسیدند۔ فاخدمہا ہاجر۔ پس خدمت گار گردانید برائے سارہ ہاجر را بفتح جیم یعنے وہبی بخشید کہ نام او ہاجر بود حی گویند
نام مادر اسمعیل ست علیہ السلام و ابراہیم را از سارہ فرزندے نمی شد پس سارہ ہاجر را با ابراہیم بخشید و گفت امید ست
کہ ترا از وی فرزندے شود پس اسمعیل شد ابراہیم دران تاریخ صد سال بود و در آخر از سدہ نیز اسحاق علیہ السلام
شد۔ فاتتہ و ہو قائم یصلی۔ پس آمد سارہ نزد ابراہیم و حال آنکہ ابراہیم ایستادہ نماز می کرد فلما بیدہ مہم بفتح میم و سکون
یا و فتح تحتانیہ پس اشارت کرد بدست خود کہ چہ حال داری و چہ شد۔ قالت رد اللہ کید الکافر فی نحرہ گفت سارہ باز
گردانید خداے تعالی بدسگالی آن کافر را در پیش سینہ وی یعنی باندیشی وی ہم خوی بازگشت و باین سرایت نکرد
و زیانی نرسید۔ و اخدم ہاجر و خادم گردانیدہ است ہاجر را۔ قال ابو ہریرۃ تلک امکم یا بنی ماء السماء۔ گفت ابو ہریرہ آن
ہاجر مادر شماست ای پسران آب آسمان این خطاب بپسران اسمعیل ست علیہ السلام و بماء السماء تعبیر کرد از جہت
طہارت ایشان و آب آسمان مثل ست در طہارت چنانکہ میگویند فلان از آب آسمان پاکتر ست و بعضے گویند اشارت
کرد بآن بہ بیرون آوردن چشمہاے زمزم بتقرب اسمعیل و آن آبی ست از آسمان قدس و طہارت برآمدہ و ہر فیضی
کہ در زمین پیدا می شود صانع تعالی آنرا از آسمان می فرستد و بعضے گفتہ اند کہ این خطاب با انصار حضرت ست
زیرا کہ ایشان اولاد عامر بن حارثہ از وے اند و وے ملقب بماء السماء بود زیرا کہ قوم وی طلب باران می کردند
بوی و بعضی گفتہ اند مراد عرب ست ہمہ و نام کرد ایشان را بدان زیرا کہ ایشان پیروی می کنند باران را و معیشت می کنند

فرمود بلکه این بت که کلان ست میان ایشان وی کرد این نیز صادق نیست ولیکن تاویل وی آنست که باعث بر بت
شکستن مرا این بت کلان شد که تمییز و تقطیع وی مرا در غضب و شورش آورد یا تعریض ست بآنکه کسی که قادر نیست بر دفع ضرر
نفس خود لائق نیست که او را بپرستند و قال و گفت آنحضرت - بینا هو ذات یوم وسارة - این بیان صدور کذبه ثالثه است از
ابراهیم که میگوید در اثنای آنکه ابراهیم و ساره به تخفیف را که زوجه وی بود در هجرتی که ابراهیم کرده بود بشام می رفتند - اذ اتی
علی جبار من الجبابرة - ناگاه آمد ابراهیم با ساره و گذشت بر متکبرے از متکبران که نام وی صادوق ابن صادون و
آواز قبطیان بود - فقیل له ان ههنا رجلا معه امراة - گفته شد مر آن جبار را یعنی خبر رسانیدند بوے که درینجا مردے آمده است
که با وی زنی ست - من احسن الناس - از بهترین مردم در حسن و جمال - فارسل الیه - پس کس فرستاد آن جبار بسوی ابراهیم
فساله عنها - پس پرسید آن کس ابراهیم را از حال ساره - من هذه - که کیست این زن که با تست - قال اختی - گفت ابراهیم که
این خواهر من ست این بظاهر دروغ ست که ابراهیم گفت و توجیه و تاویل این بیاید - فاتی سارة - پس آمد ابراهیم ساره را
و تعلیم کرد او را حیله در استخلاص وی از شر آن جبار - فقال لها - پس گفت مر ساره - ان هذا الجبار ان یعلم انک امراتی یغلبنی
علیک - بدرستی که این جبار اگر بداند که تو زن منی غلبه می کند مرا بر تو و ترا از من می ستاند - فان سالک فاخبر به انک اختی
پس اگر به پرسد ترا پس خبر ده تو او را که تو خواهر منی - فی الاسلام - در دین مسلمانی یعنی نیت کن اخوت اسلام را و این راست ست
زیرا که - لیس علی وجه الارض مؤمن غیری وغیرک - نیست بر روی زمین هیچ مسلمانی جز من و جز تو و این بیان واقع است
که دران وقت هیچ کس دیگر بوے ایمان نیاورده بود و ساره بنت عم ابراهیم بود و این توجیهی دیگر ست برای صدق هذا
اختی و شاید که اقتصار ابراهیم بر اخوت اسلام از جهت شرف و اصالت این نسبت ست و می گویند که چرا ابراهیم نگفت
که این زوجه من ست و حال آنکه زن را از دست مرد وی کم می ستانند و نیز ظالم چه باک دارد زن باشد یا خواهر
می گیرد جوابش آنکه عادت آن ظالم بران رفته بود که زن می گرفت نه خواهر را و نیز وی مجوسی بود و در دین مجوس اگر
خواهر بود برادرش احق و اولی ست بوے از غیر وے پس خواست ابراهیم که جنگ ورزند بدین آن ظالم با وجود آن
وی رعایت دین خود نکرد و قصد کرد گرفتن وی را و اینجا اعتراض می کنند که دین مجوس از زرادشت آمده است
و وی خود متاخر ست از ابراهیم و جواب می گویند که دین مجوس قدیم ست ولیکن زرادشت آمد و خرافاتی چند
بآن بربست و زیاده کرد - فارسل الیها - پس فرستاد آن جبار کسی را بسوے ساره و طلبید او را - فاتی بها - پس آورده شد
ساره نزد وی - قام ابراهیم یصلی الیه - ایستاد ابراهیم تا نماز کند و مناجات کند بر پروردگار خود و روے بدو
آرد تا ازین ورطه نجات یابد و عادت مقربان درگاه ست که چون باندوهی در مانند به نماز در آیند و عادت شریف
پیغمبر ما صلی الله علیه وآله وسلم نیز همچنین بود - فلما دخلت علیه ذهب یتناولها بیده - پس وقتی که در آمد ساره بر جبار
خواست که دست اندازد در وے و بگیرد - فاخذ - بلفظ مجهول پس گرفته شد آن جبار یعنی باز داشته شد بقدرت الهی

ابلیس که نزدیک می آمد بآدم فی الصراح اطافه فرود آمدن به چیزے و نزدیک شدن - ینظر ما هو - در حالی که نگاه می کند ابلیس
و می بیند که چیست آدم و چه حال دارد و چه طور ست ترکیب وی - فلما رآه اجوف عرف انه خلق خلقا لا یتمالک - پس چون دید ابلیس آدم
را کاواک شناخت که وی پیدا کرده شده است پیدایشی که مالک نفس خود نمی تواند شد و نمی تواند نگاه داشت خود را از گرسنگی و
شهوات یعنی پس خوشحال شد ابلیس و کمر امید بربست در اضلال وی - رواه مسلم ۶ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم اختتن ابراهیم النبی وهو ابن ثمانین سنة بالقدوم ختنه کرد ابراهیم پیغمبر و حال آنکه وے هشتاد ساله بود و در
روایتی صد و بست سال بقدوم بفتح قاف و تخفیف دال تیشه درودگر و به تشدید نام موضعی ست بشام و در مختصر نهایه گفته که بتخفیف
و تشدید نام موضعی ست و بعضی گفته اند که به تشدید و تخفیف بمعنی تیشه است و تورپشتی گفته که قدوم به تخفیف دال ست و نام
موضعی ست از شام و بعضی از محدثین به تشدید می خوانند و آن خطاست و بعضے مردم گمان می برند که ختنه کرد به قدوم که تراشیده
می شود بدان چوب و آن غلط ست و بیشتر گمان من آنست که این لفظ به تشدید ست متفق علیه ۷ - وعنه قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لم یکذب ابراهیم الا ثلث کذبات - دروغ نگفت ابراهیم مگر سه دروغ و آن نیز باعتبار
ظاهر ست و نظر بمقصود همه راست اند اما رابع که هذا ربی ست در وقت صغر بود که در آن وقت مکلف نبود کذا قیل و کذبات
بفتح کاف و ذال ست جمع کذبه بر وزن رکعة که جمع وے رکعات ست و بفتح کاف و به سکون ذال نیز گفته اند ثنتین منهن
فی ذات الله - دو دروغ از آن سه دروغ در ذات خداست یعنی برائے خدا و امر وے و طلب رضائے اوست
که در آن نفع برائے نفس خود نیست و مقصود توحید و تنزیه حق بود و در ثالث که هذا اختی ست اگرچه آن نیز برای خداست
اما در وی نفعی برائے ذات وی نیز حاصل ست و بعضی گفته که مراد بذات الله قرآن ست که صفت حق ست و قائم
بذات وی فافهم - قوله انی سقیم - یکے قول وے علیه السلام ست انی سقیم بدرستی که من بیمارم این در آنجا گفت که قوم او
وی را بتماشای عید خود طلبیدند و وی نرفت و عذر کرد که من بیمارم این بظاهر دروغ می نماید که وی بیمار نبود و تاویل
وی آنست که مراد اتصاف اوست بسقم فی الجمله در زمانی ازمنه پس ابهام کرد بلفظی که ظاهر در سقم اوست در حال و بعضے
گفته اند که در وهم انداخت که وی استدلال کرد بامارت علوم نجوم که بیمار خواهد شد چنانکه از سیاق آیت معلوم می گردد
یا آن مراد داشت که دل من بیمار و بدحال ست بسبب کفر شما و نیز اگر صحت را تفسیر کنند بسلامت جمیع قوی و صدور افعال
آن بر وجه سلامت و سقم با آنکه این چنین نباشد هیچ کس نیست که خالی از سقم باشد مگر کسی که مزاج وی بهمه وجوه معتدل
باشد و آن نادر الوقوع بلکه معدوم الوجود ست صاحب مقام عالی شاه ابو المعالی باین ضعیف در نصیحت باعتذار از خواندن
مردم بمجالس می فرمود که اگر مردم تشویش دهند و بطلبند سخن ابو الملة خلیل الرحمن درین باب کافی ست که انی سقیم و این
بیت از خود انشا فرمود ؎ اگر ترا بتماشای عید خود طلبند ؎ خلیل وار جوابے بگو که بیمارم قوله دوم قول اوست - بل فعله کبیرهم
چون وی علیه السلام غائبانه ایشان بتان ایشان را شکست پرسیدند که تو کردی این کار را بخدایان ما ای ابراهیم

و موعظت ما آنحضرت ایستادنی یا در مقام ایستادن یعنے خطبہ خواند۔ فاخبرنا عن بداء الخلق۔ پس خبر داد ما را از آغاز آفرینش
حتی دخل اہل الجنۃ منازلہم واہل النار منازلہم تا آخر روز قیامت کہ در آیند بہشتیان بہشت را و دوزخیان دوزخ را یعنے احوال
مبدأ و معاد از اول تا آخر ہمہ را بیان کرد۔ حفظ ذلک من حفظہ۔ یاد دارد آنرا کسی کہ یاد گرفت و بعد از یاد گرفتن فراموش
نکرد۔ ونسی من نسیہ۔ و یاد ندارد کسیکہ یاد نگرفت یا یاد گرفت و بعد از ان فراموش کرد حاصل معنی آنکہ بعضی یاد دارند و بعضے
فراموش کردند۔ رواہ البخاری۔ ۳۔ وعن ابی ہریرۃ قال سمعت رسول اللہ گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
یقول۔ می گفت۔ ان اللہ کتب کتابا قبل ان یخلق السموات والارض ان رحمتی سبقت غضبی۔ بدرستی کہ خدائے تعالیٰ نوشت
کتابے را پیش از ان کہ پیدا کند آسمان ہا را و زمین را این نوشت کہ مہربانی من پیشی کردہ است خشم مرا فہو مکتوب عندہ
فوق العرش۔ پس این کتاب با این قول نوشتہ شدہ است و نزد اوست بالائے عرش و معنی سبقت رحمت کثرت
ظہور آثار رحمت و شیوع و شمول آن تمامہ مخلوقات را نسبت بغضب کہ خبر گاہ گاہی در مواد مخصوص نباشد چنانکہ در قرآن مجید
می فرماید کہ ان عذابی اصیب بہ من اشاء و رحمتی وسعت کل شیء فرمود بدرستی عذاب من می رسانم آنرا کسے را کہ می خواہم
و رحمت من در گرفتہ است ہر چیز را متفق علیہ۔ ۴۔ وعن عائشۃ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خلقت الملائکۃ
من نور۔ پیدا کردہ شدہ اند فرشتگان از نور فی القاموس نور روشنائی یا شعاع آن و مراد اینجا جوہر مضی و تحقیق معنی نور
از انچہ در تفسیر کریمہ اللہ نور السموات والارض گفتہ اند باید جست و امام غزالی در کتاب مشکات الانوار استقصاء آن
کردہ و ما نیز در رسالہ جدا آنرا ترجمہ کردہ و چیزہا بران فزودہ ایم۔ وخلق الجان۔ و پیدا کردہ شدہ است جان کہ
بمعنی جن ست یا پدر جنیان چنانکہ آدم مر بشر راست۔ من مارج من نار۔ از زبانہ آتش آمیختہ بدو و کذا فی النہایۃ و
مارج در اصل لغت بمعنی مضطرب و مختلط است و بیضاوی گفتہ مارج صاف از دخان و من نار میان اوست موافق
انچہ در صحاح و قاموس می گوید مارج من نار آتش بے دخان و نیز بیضاوی گفتہ است مراد بنور جوہر مضی ست
و آتش نیز ہم چنین ست جز آنکہ روشنائی وی مکدر و آمیختہ بدخان ست و چون مہذب و مصفا شود محض نور ماند و چون
پس رود و عود بحالت اصلی نماید نور او منطفی گردد و دخان خان صرف ماند یعنے فرق میان فرشتہ و جن این ست
وخلق آدم مما وصف لکم۔ و پیدا کردہ شدہ است آدم از انچہ بیان کردہ شدہ است برائے شما در قرآن مجید یعنے از خاک
گل۔ رواہ مسلم۔ ۵۔ وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لما صور اللہ آدم فی الجنۃ ترکہ ما شاء اللہ
ان یترکہ۔ وقتی کہ پیدا کرد خدا و تصویر نمود آدم را در بہشت ظاہر این حدیث آنست کہ خلق و تصویر آدم در بہشت ست
و حال آنکہ اخبار متظاہر ست در آنکہ خلق و تصویر وے در وادی نعمان ست کہ در میان مکہ و طائف ست و بعد از تسویہ
و نفخ روح بہ جنت بردند پس ذکر فی الجنت اینجا باعتبار عاقبت حال اوست فافہم و توربشتی گفتہ کہ گمان آنست کہ
ذکر فی الجنۃ سہو ست از راوی و راست نشنیدہ بر ہر تقدیر چون آدم را پیدا کردند فجعل ابلیس یطیف۔ بہ بضم یا پس گشت

زمین پستر لنگر کرد بر زمین کوه ها را و مردم ها درین باب اقوال مختلف ست و این امور بعقل و قیاس در نتوان یافت
الا بوحی آسمانی یا باستنباط و فهم از آنچه وارد شده بآن وحی والله اعلم بحقائق الامور ۲۶ -

الفصل الاول عن عمران بن حصین - بضم حا و فتح صاد مهملتین صحابی مشهور ست که سی سال بر بستر بیماری افتاده بود
و ملائکه را مشاهده می کرد و ملائکه بر وے سلام می کردند و آورده اند که یکبار داغ کرد و از دیدن ملائکه محجوب گشت
قال انی کنت عند رسول الله - گفت بدرستی من بودم نزد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم اذ جاءه قوم من بنی تمیم - ناگاه
آمد آنحضرت را گروهی از بنی تمیم - فقال اقبلوا البشری یا بنی تمیم - پس گفت آنحضرت بپذیرید خبر خوش را اے پسران
تمیم یعنے قبول کنید وی را و ایمان آرید و بعمل در آرید چیزے را که موجب بشارت بجنت و فوز بسعادت دارین ست
به تعلیم احکام و عقائد آن و چون اکثر مضطر بودند و مطمح نظر همت ایشان دنیا و متاع آن بود نعوذ بالله من ذلک - قالوا
گفتند - بشرتنا فاعطنا - بشارت دادی ما را بدین پس چیزے بده یعنی بشارت شنیده گرفتیم و بپذیرفتیم تو چیزے بده
از دنیا که ما را می باید فدخل ناس من اهل الیمن - پس در آمدند مردم از اهل یمن - فقال - پس گفت آنحضرت - اقبلوا البشری
یا اهل الیمن اذ لم یقبلوها بنو تمیم - قبول کنید بشارت را اے اهل یمن چون قبول نکردند بنو تمیم قالوا - گفتند - اهل یمن قبلنا
قبول کردیم ما جئناک لنتفقه فی الدین - آمدیم ما ترا تا دانشور شویم در دین - ولنسألک عن اول هذا الامر - و آمدیم تا به پرسیم ترا از
نخست این کار یعنی آفرینش - ما کان له چه بود قال کان الله ولم یکن قبله شیء - گفت آنحضرت بود خدا و نبود پیش از وے
چیزے بلکه هر چه شد بعد از وے شد - وکان عرشه علی الماء - و بود عرش خداے تعالی بر آب - ثم خلق السموات والارض
پستر پیدا کرد خداے تعالی آسمانها را و زمین را ازینجا معلوم می شود که عرش و آب پیش از آسمان و زمین پیدا شده اند
و بودن عرش بر آب باین معنی ست که حائلی در میان ایشان نبود نه آنکه عرش بر روے آب بود و مراد بآب آب
دریا نیست بلکه آبے دیگر زیر عرش و ذکر این در اول کتاب در باب الایمان بالقدر گذشته است - وکتب فی الذکر کل شیء
و نوشت وی تعالی بایجاد حروف یا امر کرد ملائکه را بنوشتن در لوح محفوظ هر چیز را و ظاهر آنست که این نوشتن پیش
از پیدا کردن عرش باشد عمران بن حصین می گوید - ثم اتانی رجل فقال یا عمران ادرک ناقتک فقد ذهبت - پستر آمد
مرا مردے و گفت اے عمران دریاب شتر ماده خود را که به تحقیق رفته است و گریخته است می گوید - فانطلقت اطلبها
پس بر آمدم بطلب ناقه وایم الله - و بخدا سوگند بلکه سوگند - ها لوددت انها قد ذهبت ولم اقم - هر آئینه دوست مے دارم
که ناقه می رفت و من بر نمی خاستم عمران ناقه را بیرون در بسته بحضرت رسول در آمده بود ناگاه ناقه گریخت پس شخصی آمد
و خبر کرد که ناقه تو گریخته است دریاب پس برخاست وی رضی الله عنه بحکم ضرورت و پشیمان شد که چرا برخاستم
و از فوائد صحبت شریف آنحضرت و حقائق و علوم که در اینجا مذکور مے شد محروم شدم - رواه البخاری - ۲ - وعن عمر
رضی الله عنه - قال قام فینا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مقاما گفت امیر المؤمنین عمر که ایستاد در میان ما از جهت

الفصل الثالث عن انس رضی اللہ عنہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صلی لنا یوما الصلوٰۃ ۔ روایت ست از انس کہ آنحضرت گزارد روزے برائے ما نماز را یعنی امامت کرد ما را ثم رقی المنبر پس برآمد بمنبر را۔ فاشار بیدہ قبل قبلة المسجد پس اشارت کرد بدست مبارک خود بجانب قبلہ مسجد۔ فقال قد رایت الآن۔ پس فرمود بہ تحقیق نمودہ شد مرا اکنون سند صلیت لکم الصلوٰۃ ۔ ازان باز کہ گذاردم برائے شما نماز را الجنة والنار بہشت و دوزخ را ممثلتین فی قبل ہذا الجدار تمثیل کردہ و صورت بستہ در جانب پیش این دیوار و قبل بکسر قاف و فتح باء و بضم ہر دو روایت ست و بضم قاف و سکون باء نیز آمدہ ہمہ بمعنے مقابل۔ فلم ار کالیوم فی الخیر والشر۔ پس ندیدم ہیچ چیزے را از خیر و دیدنہا مانند انچہ دیدم امروز در نیکی و بدی یعنی بہشت را نیکتر از ہمہ دیدنہا یافتم و دوزخ را بدتر از ہمہ دیدنہا۔ رواہ البخاری۔ ایجامی گویند کہ بہشت و دوزخ با آن طول و عرض چگونہ مثل و مصور گردد در دیواری و جواب می گویند چنانکہ مثل می گردد باغی یا سرائے وسیع در غایت وسعت در آئنہ و لازم تمثل شئی لازم نیست کہ مثل او باشد در طول و عرض و نیز از حدیث لازم نمی آید کہ بہشت و دوزخ تمثل در دیوار کردہ و در دے نمودہ بلکہ می فرماید کہ تمثل کرد در جانب دیوار و مقابل دیوار پس تواند کہ نمودن مثال وی در انسو بود و وجود مثال در جائی دیگر و عالمے دیگر باشد و در بعضے احادیث آمدہ کہ رایت الجنة والنار فی عرض ہذا الحائط دیدم بہشت و دوزخ را در عرض این دیوار و عرض بضم عین و سکون را یعنی ناحیہ و جانب و اینجا نیز این اشکال آوردہ در جواب گفتہ اند و نیز گفتہ اند کہ مراد آن نیست کہ بہشت و دوزخ در جانب آن دیوار بودند بلکہ مراد آنست کہ دیدم آنہا را در جائی کہ من در انجانب بودہ ام و علی ہذا فلا اشکال واللہ اعلم بحقیقة الحال ۳۹۔

باب بدء الخلق وذکر الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام

در آغاز آفرینش و ذکر پیغمبران کہ آغاز امر دین و ملت و انتظام امور عالم و صلاح آن بایشان ست و آغاز آفرینش بشر انسان بآدم علیہ السلام ست بدانکہ اہل ملل بلکہ مجوس نیز ہمہ برانند کہ عالم حادث ست یعنی از عدم بوجود آمدہ یعنی آنکہ ہیچ چیز نبود جز خدا پس ازان پیدا کرد وے سبحانہ عالم را و عمدہ درین باب خبر مخبر صادق ست کہ فرمود کان اللہ ولم یکن معہ شئی پس پیدا کرد لوح و قلم و نوشت کتابے را پیش از آنکہ پیدا کند خلق را بعد ازان پیدا کرد عرش و کرسی و آسمانہا و زمینہا و در شتہا و جن و انس چنانکہ در احادیث آمدہ و اتفاق کردہ اند کہ اجسام حادث اند بذات خود و صفات خود پس بعضی برآنند کہ اول مخلوق از اجسام آبست زیرا کہ وے قابل ست تمام صور را چہ آب چون لطیف گردد ہوا شود و از خلاصہ آن آتش پیدا آید و از دخان آن آسمان متکون شد و اطلاق دخان بر آسمان در قرآن مجید آمدہ است و این قول نسبت کردہ شدہ است بہ بعض حکما کہ نام او ثالس ملطی ولیکن گفتہ اند کہ وے این قول را از مشکات نبوت گرفتہ است و در سفر اول توریت آمدہ است کہ اللہ تعالیٰ پیدا کرد جوہری پس نظر کرد در وے نظر ہیبت و جلال پس بگداخت اجزاء وی و آب گشت و از وی بخاری برخاست مانند دود پس پیدا کرد از وے آسمانہا پس ظاہر گشت بر روے آب کف و پیدا کرد از وے

می گردد بعضے اجزاے دوزخ بسوے بعضی و تنگ می گردد فتقول قط قط۔ پس می گوید بس بس بعزتک وکرمک سوگند بعزت تو وکرم تو کہ پر شدم۔ ولا یزال فی الجنۃ فضل۔ و ہمیشہ است در بہشت وسعت و زیادتی۔ حتی ینشئ اللہ لہا خلقا۔ تا آنکہ پیدا می کند خداے تعالیٰ براے بہشت خلق را فیسکنہم فضل الجنۃ۔ پس ساکن می گرداند آن خلق را در زیادتی و وسعت بہشت متفق علیہ و ذکر حدیث انس۔ و ذکر کردہ شد حدیث انس کہ در اول او این کلمہ است کہ حفت الجنۃ بالمکارہ فی کتاب الرقاق۔

الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لما خلق اللہ الجنۃ قال لجبرئیل۔ چون پیدا کرد خداے تعالیٰ بہشت را گفت مر جبرئیل را۔ اذہب فانظر الیہا۔ برو پس نظر کن بسوے بہشت کہ چہ جمیل و لطیف آفریدہ ام آنرا فذہب فنظر الیہا۔ پس رفت جبرئیل پس نظر کرد بسوے بہشت۔ والی ما اعد اللہ لاہلہا فیہا۔ و نظر کرد بسوے چیزے کہ آمادہ کردہ است خداے تعالیٰ مر بہشتیان را در آن ثم جاء جبرئیل۔ پستر آمد جبرئیل در حضرت حق۔ فقال اے رب۔ پس گفت جبرئیل اے پروردگار من۔ وعزتک لا یسمع بہا۔ احد بعزت تو سوگند نمی شنود صفات بہشت را ہیچ یکے الا دخلہا۔ مگر آنکہ در آید او را یعنے طمع می کند در در آمدن از جہت حسن و بہجت وی مقصود و بیان کمال خوبی و لطافت بہشت ست چنانکہ ہر کس کہ آنرا خواہد کہ در آید۔ ثم حفہا بالمکارہ۔ پستر گرد کرد اللہ تعالیٰ بہشت را بہ مکروہات طبیعت و مشاق امر و نہی و محیط گردانید آنرا بہ بہشت تا ہر کہ درین مکارہ و مشاق نہ در آید بہ بہشت نرسد۔ ثم قال یا جبرئیل اذہب فانظر الیہا۔ پستر گفت حق تعالیٰ اے جبرئیل برو پس نگاہ کن بسوے بہشت یا بمکارہ کہ محفوف بدان شدہ۔ فذہب فنظر الیہا۔ پس رفت جبرئیل پس نگاہ کرد بدان ثم جاء پستر آمد۔ فقال پس گفت۔ اے رب وعزتک لقد خشیت ان لا یدخلہا۔ احد اے پروردگار من سوگند بعزت تو بتحقیق ترسیدم من کہ در نیابد بہشت را ہیچ یکے مقصود بیان شدت تکالیف شرعیہ و صعوبت وصول بجنت ست۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ فلما خلق اللہ النار۔ پس ہر گاہ کہ پیدا کرد خداے تعالیٰ آتش دوزخ را۔ قال گفت خداے تعالیٰ۔ یا جبرئیل اذہب فانظر الیہا۔ اے جبرئیل برو پس نظر کن بسوے آتش کہ چہ فظیع و شنیع آفریدہ ام قال فذہب فنظر الیہا۔ گفت آنحضرت پس رفت جبرئیل پس نظر کرد بسوی آتش۔ ثم جاء پستر آمد جبرئیل۔ فقال اے رب وعزتک لا یسمع بہا احد فیدخلہا۔ پس گفت جبرئیل اے پروردگار من سوگند بعزت و جلال تو نمی شنود صفت آتش دوزخ را ہیچ یکے پس خواہد کہ در آید یعنی بغایت فظیع و مہیب آفریدہ فحفہا بالشہوات۔ پس گرد کرد و محاط گردانید آنرا حق تعالیٰ بشہوات نفس و خواہشہاے طبیعت از ذنوب و معاصی۔ ثم قال پستر گفت یا جبرئیل اذہب فانظر الیہا۔ اے جبرئیل برو پس نظر کن بسوے آتش۔ قال گفت آنحضرت۔ فذہب فنظر الیہا۔ پس رفت جبرئیل پس نظر کرد بسوے آتش یا بسوے شہوات۔ فقال پس گفت جبرئیل۔ ای رب وعزتک لقد اخشیت۔ ای پروردگار من سوگند بعزت تو بتحقیق ترسیدم کہ ان لا یبقی احد الا دخلہا۔ باقی نمی ماند ہیچ یکے مگر آنکہ در آید دوزخ را یعنی این شہوات و معاصی بحدی شیرین ست کہ ہیچ یکے از اہل نفس و طبیعت نماند کہ میل بدان نکند و بسبب آن بدوزخ ندر آید رواہ الترمذی و ابو داؤد والنسائی۔

کردند بایکدیگر بہشت و دوزخ با اظہار نوعے از شکایت از حال خود کہ چرا چنین شد و لغذا جواب داد ایشان را حضرت رب العزۃ کہ آن تقتضاے مشیت و اختیار من ست یکے را محل و مظہر لطف و رحمت ساختم و دیگرے را محل و مکان قہر و غضب۔ فقالت النار۔ پس گفت دوزخ۔ اوثرت بالمتکبرین والمتجبرین۔ اختیار کردہ شدہ ام من برائے متکبران و گردن کشان۔ وقالت الجنۃ فمالی لایدخلنی الا ضعفاء الناس۔ و گفت بہشت چہ شد مرا کہ در نمی آیند در من مگر ضعیفان و مسکینان از مردم۔ وسقطهم وافتادگان از چشم مردم و سقط بفتحتین متاع ردی و ناکارآمدنی را گویند و این باعتبار اکثر و اغلب ست والا انبیاء و رسل و ملوک و علماء نیز داخل آن باشند و بامراد از ضعفا اہل خضوع للہ و تواضع کنندگان برائے خلق و خوار دارندگان نفس و ساقط از نظر اعتبار نزد خود دارند۔ وغرتهم۔ بکسر غین معجمہ و تشدید راء و در نمی آیند مرا مگر گولان و فریب خوردگان و سادہ دلان چنانکہ واقع شدہ است۔ اکثر اہل الجنۃ البلہ۔ قال اللہ تعالیٰ للجنۃ گفت خدای تعالیٰ مر بہشت را۔ انما انت رحمتی نیستی تو مگر مظہر رحمت من و محل آن۔ ارحم بک من لیشاء من عبادی۔ رحمت می کنم بتو کسے را کہ می خواہم از بندگان من۔ وقال للنار انما انت عذابی۔ و گفت خدائے تعالیٰ مر آتش دوزخ را نیستی تو مگر محل و جائے عذاب من۔ اعذب بک من اشاء من عبادی۔ عذاب می کنم بتو کسے را کہ می خواہم از بندگان من۔ ولکل واحدة منکما ملوها۔ و مر ہر یکے را از شما پری اوست یعنے ہر یکے پری گردانم بمردم۔ فاما النار فلا تمتلی۔ اما آتش دوزخ پر نمی شود حتی یضع اللہ رجلہ۔ تا آنکہ می نہد خدائے تعالیٰ پائے خود را۔ فتقول قط قط۔ بفتح قاف و سکون طا می گوید آتش دوزخ بس بس بس سہ بار و اطلاق رجل بر حضرت حق سبحانہ از متشابہات ست چنانکہ بدو عین و وجہ و حکم متشابہات کہ در قرآن مجید و حدیث آمدہ آنست کہ اعتقاد کنند کہ آنچہ مراد ست بدان حق ست و در کیفیت آن نیفتند مذہب اسلم اینست و بعضے آنرا تاویل کنند بآنچہ مناسب ذات اقدس ست تا موہم تشبیہ نگردد و ہنالک تمتلی پس در اینجا در ان وقت پر می شود۔ و یزوی بعضها الی بعض و جمع کردہ می شود و گرد آوردہ می شود بعضے اجزاء آتش بسوے بعض یعنے تنگ کردہ می شود و فراہم می آید فلا یظلم اللہ من خلقه احدا۔ پس ستم نمی کند اللہ تعالیٰ از خلق خود ہیچ یکے را کہ گناہ نا کردہ کسے را در دوزخ در آرد و جماعہ را پسند کند کہ دوزخ را بایشان پر گرداند و مراد بظلم از روے صورت ست والا اگر بے گناہ ہم در آرد بحقیقت ظلم نباشد چہ ہر کہ تصرف در ملک خود کند تظلم نبود اما وی تعالیٰ بصورت نیز ظلم نکند۔ واما الجنۃ فان اللہ ینشئ لها خلقا اما بہشت پس بدرستی کہ خدائے تعالیٰ پیدا می کند برائے وی خلقی جدید را کہ بی سابقہ عمل ایشان را بہ بہشت در آرد بفضل و رحمت اوست کہ بے گناہ بدوزخ نبرد و بے طاعت بہ بہشت در آرد متفق علیہ۔ ۲۔ وعن انس رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا تزال جهنم یلقی فیها۔ ہمیشہ است دوزخ باین صفت کہ انداختہ می شوند در وے یعنے جن و انس۔ وتقول ہل من مزید و می گوید دوزخ آیا ہست ہیچ زیادتی یعنی پر نمی شود و پس نمی کند از طلب زیادہ حتی یضع رب العزۃ فیها۔ قدمہ تا آنکہ می نہد حق تعالیٰ کہ خداوند عزت و قہر و غلبہ است در وی قدم خود را۔ فینزوی بعضها الی بعض۔ پس گرد می آید و منقبض

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان فی جہنم لوادیا یقال لہ ہبہب۔ بدرستی کہ در دوزخ وادی ست کہ گفتہ مے شود مر او را ہبہب بروزن جعفر و ہبہب بمعنی تیز و شتاب ست از جہت شتابی وقوع تعذیب گناہگاران و تیزی زبانہ زدن آتش وروی یسکنہ کل جبار سکونت می کند و روے ہر متکبر زور کنندہ۔ رواہ الدارمی۔

۵۴۔ الفصل الثالث۔ عن ابن عمر رضی اللہ عنہما عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال یعظم اہل النار فی النار بزرگ و بے اندام می شوند دوزخیان در میان دوزخ۔ حتی ان بین شحمۃ اذن احدہم الی عاتقہ۔ تا آنکہ میان نرمۂ گوش یکی از ایشان تا دوش وے۔ مسیرۃ سبعمائۃ عام۔ مسافت سیر ہفتصد سالہ راہ ست وان غلظ جلدہ سبعون ذراعا۔ و بدرستی کہ ستبرے پوست وی ہفتاد گز ست۔ وان ضرسہ مثل احد و بدرستی کہ دندان وی مانند کوہ احد ست۔ ۲۔ وعن عبد اللہ بن الحارث بن جزء۔ بفتح جیم و سکون زا و ہمزہ و در بعضی شروح مصابیح بفتح جیم و تشدید زاے تصحیح کردہ اند صحابی ست حاضر شد فتح مصر را و ساکن شد دران و آخر کسی ست کہ باقی ماندہ در مصر از صحابہ۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان فی النار حیات کامثال البخت۔ بضم موحدہ بدرستی کہ در آتش دوزخ مارانند مانند بختی یعنے شتران قوی تلسع احدیہن اللسعۃ می گزد یکے ازان ماران یکبار گزیدن فیجد حموتہا اربعین خریفا۔ پس می یابد دوزخی سختی درد آن چہل سال و حموہ بفتح حا و سکون میم شدت الم وان فی النار عقارب۔ و بدرستی کہ در آتش کژدمہاست۔ کامثال البغال الموکفۃ۔ مانند اسرہاے پالان کردہ۔ تلسع احدیہن اللسعۃ فیجد حموتہا اربعین خریفا رواہما۔ روایت کرد این ہر دو حدیث را احمد۔ ۳۔ وعن الحسن قال حدثنا ابو ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الشمس والقمر ثوران مکوران فی النار یوم القیمۃ۔ آفتاب و ماہتاب دو ثور اند پیچیدہ شدہ و انداختہ شدہ در آتش دوزخ روز قیامت ثور بفتح مثلثہ پارۂ از پنیر فقال الحسن وما ذنبہما پس گفت حسن و چیست گناہ آفتاب و ماہتاب۔ فقال۔ پس گفت ابو ہریرہ۔ احدثک عن رسول اللہ خبر می دہم ترا از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعنے و تو در برابر سوال می کنی گویا کہ صدور سوال از حسن بطریق استبعاد و استغراب بود۔ فسکت الحسن رواہ البیہقی فی کتاب البعث والنشور۔ ۴۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یدخل النار الا شقی نمی در آید آتش دوزخ را مگر بدبخت قیل گفتہ شد و پرسیدہ شد۔ یا رسول اللہ ومن الشقی کیست بدبخت۔ قال من لم یعمل للہ بطاعۃ ولم یترک لہ بمعصیۃ۔ فرمود کسے کہ نکند براے خدا طاعت را و ترک نکند براے خدا گناہ را۔ رواہ ابن ماجۃ۔ ۴۔

باب خلق الجنۃ والنار

باب در بیان پیدا کردن بہشت و دوزخ و بیان احادیثی کہ دلالت دارند بر وجود آن آلان پیش از روز قیامت برخلاف آنکہ بعضے مبتدعہ گویند کہ جنت و نار ہنوز پیدا نشدہ اند در روز قیامت پیدا خواہند شد۔

الفصل الاول۔ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تحاجت الجنۃ والنار مکالمہ و حکایت

آخر آنرا - والحسرة والویل و درد ریغ خوردن و آه و ویلا کردن - قال گفت عبد الله بن عبد الرحمن - که یکی از رواة این حدیث
والناس لا یرفعون هذا الحدیث - و مردم رفع نمی کنند این حدیث را و نمی رسانند بحضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و موقوف
می دارند بر ابی الدرداء و قول او را می دارند و لابد این حدیث مرفوع ست خواه بصریح بحضرت برسانند یا نرسانند چه این خبرهای
قیامت و گفت و گوی دوزخیان خبر بسماع از حضرت نتوان دانست - رواه الترمذی - ۵ - وعن النعمان بن بشیر رضی الله عنه
قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول انذرتکم النار انذرتکم النار - فرمود ترسانیدم شما را از آتش دوزخ ترسانیدم شما را
از آتش دوزخ نعمان بن بشیر می گوید فما زال یقولها پس متصل می گفت آنحضرت این کلام را و بلند می کرد آواز را و می جنبید
آنحضرت حتی لو کان فی مقامی هذا - تا آنکه اگر می بود آنحضرت درینجا که منم - سمعه اهل السوق می شنیدند آنرا مردم که در بازار
نشسته اند - وحتی سقطت خمیصة کانت علیه عند رجلیه - و تا آنکه افتاد گلیم سیاه علم دار که بود بر بدن آنحضرت نزد پایهای
او رواه الدارمی - ۱۶ - وعن عبد الله بن عمرو بن العاص قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لو ان رصاصة
مثل هذه - اگر یافته شود از زیر پاره مثل این - واشار الی مثل الجمجمة - و اشارت کرد آنحضرت برای بیان کردن اشارت
هذه بسوی مانند جمجمه بدو جیم مضمومه بمعنی کله سر و قدح چوبین یعنی اگر از زیر سر مدور بمقدار کله که زرین و گرانست و مدور
و این هر دو صفت سبب سرعت و حرکت و شدت سقوط و هبوط است - ارسلت من السماء الی الارض - فرستاده شود
و انداخته شود از آسمان بسوی زمین - وهی مسیرة خمسمائة سنة - و حال آنکه مسافت میان آسمان و زمین مسافت سیر
پانصد سال ست - لبلغت الارض قبل اللیل - هر آئینه می رسد آن رصاصه زمین را پیش از شب یعنی در اندک مدت - ولو انها
ارسلت من راس السلسلة - و اگر ثابت شود آنکه آن رصاصه فرستاده شود از سر زنجیری که درازی او هفتاد گز ست
و در آورده می شود در آن کافر - لسارت اربعین خریفا اللیل والنهار - هر آئینه سیر می کند آن رصاصه چهل سال شب و روز
و می گذرد چهل سال - قبل ان تبلغ اصلها - پیش از آن که برسد آن رصاصه بیخ سلسله و پایان او را - وقعرها - یا برسد تگ
او را شک راوی ست که اصلها گفت یا قعرها ظاهر عبارت همین ست که ضمیر اصلها یا قعرها راجع بسلسله باشد و احتمال دارد
که به جهنم بود زیرا که دوزخیان که در سلسله اند در دوزخ اند و بر وجه اول مشکل می شود که سلسله که همه هفتاد گز باشد اینقدر
مسافت در وی از کجا باشد در جواب آن می گویند که مراد بهفتاد عدد مخصوص نیست بلکه کثرت و مبالغه است مگر آنکه
گفته شود که ذرع آن جهان را قیاس بذرع این جهان نتوان کرد چنانکه واقع شده است که قیراط مثل احد ست و نیز
هرگاه که جثه آنها را آن عظم باشد که در احادیث آمده است سلسله که در گردن و پای آنها بیندازند قیاس می توان کرد
که چه مقدار باشد و با وجود آن پوشیده نماند که عود ضمیر به جهنم اظهر و اولی ست از حیثیت معنی رواه الترمذی - ۱۷ - وعن
ابی بردة بضم با و سکون را پسر ابو موسی اشعری ست تابعی ثقه قاضی کوفه نام او حارث و بعضی گفته اند عامر و بعضی گفته اند
اسم او کنیت اوست روایت می کند از پدر خود و از علی و زبیر و بود از نبلاء علما توفی سنة اربع و مائة - عن ابیه ان النبی

گردد ولا یسمن ولا یغنی من جوع - فریاد نمی کردانند دلی نیاز نمی گردانند از گرسنگی فیستغیثون بالطعام - پس باز فریاد می کنند بطعام فیغاثون بطعام ذی غصۃ - پس فریاد رسی کردہ می شوند بطعام گلوگیر از امثال ہمین اشیا - فیذکرون انہم کانوا یجیزون الغصص فی الدنیا بالشراب - پس یاد می آرند کہ ایشان می بودند کہ می گذرانیدند طعام ہائے گلوگیر را بنوشیدن شربت فیستغیثون بالشراب - پس باز فریاد می کنند باب فیرفع الیہم الحمیم - پس برداشتہ می شود بسوے ایشان و دارہ می شود آب گرم - بکلالیب الحدید - باہنہا ہائے سرکج وفی الصراح کلوب وکلاب بفتح والضم ارہ کلالیب جماعت - فاذا وقعت من وبر بہم شوت وجوہہم - پس چون نزدیک می آید از رویہائے ایشان بریان می سازد رویہائے ایشان را - فاذا دخلت بطونہم قطعت ما فی بطونہم - پس چون می درآید شکم ہائے ایشان را پارہ پارہ می کند چیزے را کہ در شکم ہائے ایشان ست فیقولون ادعوا خزنۃ جہنم - پس می گویند دوزخیان دعا کنید اے خازنان دوزخ نگاہبان آن و بخواہید از پروردگار تعالی کہ سبک گرداند از ما یک روزے عذاب را فیقولون - پس می گویند خازنان دوزخ - الم تک تاتیکم رسلکم بالبینات - آیا نبود کہ می آمدند شما را پیغمبران شما بہ معجزات و دلائل روشن - قالوا بلی - می گویند دوزخیان آرے آمدند پیغمبران بمعجزات ولیکن ما گمراہ شدیم و ایمان نیاوردیم - قالوا - می گویند خازنان - فادعوا - دعا کنید اما امید اجابت نیست زیرا کہ - وما دعاء الکافرین الا فی ضلال - نیست دعائے کافران مگر در گمراہی و زیان کاری و بے فائدگی - قال - گفت آنحضرت فیقولون پس می گویند دوزخیان بہ یکدیگر یا می گویند ملائکہ با ایشان - ادعوا مالک - بخوانید مالک را کہ داروغہ دوزخ ست فیقولون پس می گویند - یا مالک لیقض علینا ربک - اے مالک باید کہ بمیراند ما را پروردگار تو - قال - گفت آنحضرت فیجیبہم انکم ماکثون - پس پس جواب می دہد مالک ایشان را کہ بدرستی کہ شما درنگ کنندگانید در دوزخ و برآمدنی نیستید از آن قال الاعمش گفت اعمش کہ راوی این حدیث است - نبئت ان بین دعائہم واجابۃ مالک ایاہم الف عام - خبر دادہ شدم من کہ میان خواندن ایشان مالک را و جواب دادن مالک ایشان را ہزار سال و تا ہزار سال منتظر جواب مالک می باشند و عذاب می کشند - قال - گفت آنحضرت فیقولون پس می گویند - ادعوا ربکم - بخوانید پروردگار خود را و بخواہید از وی نجات خود را - فلا احد خیر من ربکم - زیرا کہ نیست ہیچ یکی بہتر و گرامی از پروردگار شما فیقولون ربنا غلبت علینا شقوتنا - پس می گویند ای پروردگار ما غلبہ کرد بر ما بدبختی ما و کنا قوما ضالین - و بودیم ما قوم گمراہ - ربنا اخرجنا منہا - ای پروردگار ما بیرون آر ما را از آتش - فان عدنا فانا ظالمون - پس اگر باز برگردیم ما بکفر پس ما ظلم کنندگان ایم بر نفس خود - قال - گفت آنحضرت فیجیبہم اخسئوا فیہا - پس جواب می دہد پروردگار تعالی ایشان را و در شوید در آتش چنانکہ سگان روند و اصل خساء راندن سگ و برگشتن اوست از پیش - ولا تکلمون - و سخن نکنید و ہیچ نگوئید مرا در دفع عذاب از خود کہ ہرگز آن در شدنی نیست تعالی - گفت فعند ذلک یئس کل خیر پس نزد آن نومید می شوند از ہر نیکی خزنۂ را خواندند سود مند نشد و از مالک درخواست نمودند کہ بمیراند ایشان را پروردگار تعالی فائدہ نکرد و بدرگاہ حق تعالی تضرع و زاری و اعتذار نمود و قبول نیفتاد و یکدیگر را بجا روند و پیش کرانند و ملک یا خزنہ را می گویند - و نزد آن نبالہ میکنند و نالہ و فریاد بغیر اول و ہر یک را گویند چنانکہ شنیدی آواز

رواہ الترمذی ۱۱۔ وعن ابن عباس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قرأ ہذہ الآیۃ۔ روایت ست از ابن عباس
کہ آنحضرت خواند این آیت را کہ۔ اتقوا اللہ حق تقاتہ۔ پرہیزید خدا را حق پرہیزیدن وے یعنے چنانچہ سزاوار ست وراست
ودرست۔ ولا تموتن الا وانتم مسلمون۔ ونمیرید مگر درحالیکہ شما مسلمانید یعنے مسلمان باشید تا وقت مردن وچون تقوے
سبب سلامت از عذاب دوزخ ست وترک آن سبب گرفتاری بدان ذکر کرد آنحضرت باین تقریب بعضی عذابہاے
دوزخ را وروایت کرد آنرا راوی وگفت۔ کہ قال رسول اللہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لو ان قطرۃ من الزقوم۔
اگر آنکہ یک قطرہ از زقوم کہ درختی ست در دوزخ وطعام دوزخیان ست۔ قطرت فی دار الدنیا۔ بچکد در سراے دنیا۔ لافسدت
علی اہل الارض معایشہم۔ ہر آئینہ تباہ گرداند بر زمینیان اسباب زندگانی ایشان را۔ فکیف بمن یکون طعامہ۔ پس چگونہ باشد
حال کسیکہ باشد زقوم خوراک وی۔ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح ۱۲۔ وعن ابی سعید رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم قال وہم فیہا کالحون۔ اول آیت اینست کہ تلفح وجوہہم النار وہم فیہا کالحون می سوزد وزبانہ می زند رویہاے
ایشان را آتش وایشان در آن آتش روے گرفتہ وبرہم جستہ لب انداز سختی سوزش وکلوح روے ترش کردن وبرہم
جستن لبہا از دندان۔ قال۔ گفت آنحضرت در تفسیر این آیت۔ تشویہ النار۔ بریان می سازد روے ایشان را آتش
دوزخ۔ فتقلص شفتہ العلیا۔ پس برہم می جہد ومنقبض می گردد لب زیرین او تقلص از باب تفعل وقلوص برآمدن سایہ وبرجستن
آب وجامہ بعد از شستن او۔ حتی تبلغ وسط راسہ۔ تا آنکہ میرسد تا میان سر او۔ وتسترخی شفتہ السفلی۔ وسست مے گردد
وفرو می افتد لب زیرین او۔ حتی تضرب سرتہ۔ تا آنکہ میرسد ناف او را۔ رواہ الترمذی ۱۳۔ وعن انس رضی اللہ عنہ
عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال یا ایہا الناس ابکوا۔ فرمود آنحضرت اے مردمان بگریید از ترس خدا۔ فان لم تستطیعوا
فتباکوا۔ پس اگر نمی توانید گریست ونمی توانید زیست وسلوک کرد چنانکہ صاحب این حال شوید تکلف کنید در گریستن
وخود را بران دارید وبذکر وتصور آن احوال کنید کہ گریہ آرد ورقت بخشد۔ قال اہل النار یبکون فی النار۔ پس بدرستی
کہ دوزخیان می گریند در آتش۔ حتی تسیل دموعہم فی وجوہہم۔ تا آنکہ روان می گردد اشکہاے ایشان در رویہای ایشان
کانہا جداول۔ گویا آن اشکہا جویہاے خرد اند۔ حتی تنقطع الدموع۔ تا آنکہ سپری می شود اشکہا۔ فتسیل الدماء۔ پس روان
می گردد خونہا۔ فتقرح العیون۔ پس ریش می شود چشمہا یا ریش می کند خونہا چشمہا را۔ فلو ان سفنا ازجیت فیہا لجرت
پس اگر کشتیہا رانده شوند در اشکہاے ایشان کہ روان ست ہر آئینہ می گردند کشتیہا وروے۔ رواہ فی شرح السنۃ۔
۱۴۔ وعن ابی الدرداء رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یلقی علی اہل النار الجوع۔ انداختہ می شود
بر دوزخیان گرسنگی۔ فیعدل ما ہم فیہ من العذاب۔ پس برابر میگردد عذاب گرسنگی چیزے را کہ ایشان در آنند از
عذاب آتش دوزخ وازینجا معلوم شود کہ آتش گرسنگی با آتش دوزخ برابر ست۔ فیستغیثون۔ پس فریاد مے کنند
از الم گرسنگی۔ فیغاثون بطعام من ضریع۔ پس فریاد رسی کردہ می شوند از ضریع کہ نام گیاہے ست خاردار چون خشک

بسوی روے دوزخی۔ سقطت فروة وجهه فیه۔ می افتد پوست روے وی دران رواه الترمذی۔ ۷۔ وعن ابی هریرة
رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ان الحمیم لیصب علی رؤسهم۔ بدرستی که آب گرم ریخته می شود بر سرهای ایشان
فینفذ الحمیم حتی یخلص الی جوفه۔ پس در می گذرد آب گرم تا آنکه می پیوندد و می رسد تا درون شکم او فیسلت ما فی جوفه۔ پس می برد
و قطع می کند چیزے که در شکم اوست حتی یمرق من قدمیه۔ تا آنکه بیرون می آید از هر دو پاے او۔ وهو الصهر۔ این ست صهر
بفتح صاد مهمله و سکون ها بمعنی گداختن که مذکور شده است در قول حق تعالی یصب من فوق رؤسهم الحمیم یصهر به ما فی بطونهم
والجلود۔ ریخته می شود از بالاے سر ایشان آب گرم گداخته می شود چیزے که در شکم ایشان ست و گداخته می شود پوستهای
ایشان یعنی تاثیر می کند از فرط حرارت در ظاهر و باطن ایشان ثم یعاد کما کان۔ پستر باز گردانیده می شود چنانکه بود
یعنی بحال خود می آید پوست و احشا و ریخته می شود آب گرم و مے در آید در شکم و گداخته می شود آنچه در شکم ست چنانچه
در قرآن مجید فرموده است بدلناهم جلودا غیرها۔ رواه الترمذی۔ ۸۔ وعن ابی امامة رضی الله عنه عن النبی صلی الله
علیه وآله وسلم فی قوله تعالی۔ ابو امامه روایت می کند از آنحضرت در تفسیر قول حق تعالی۔ ویسقی من ماء صدید۔ و نوشانیده
می شود در روے که ذکر او بالا رفته است از آب که زرد آب ست۔ یتجرعه۔ در حالی که جرعه جرعه می کشد آنرا بتکلف قال
فرمود یقرب الی فیه فیکرهه۔ نزدیک آورده می شود صدید بسوے دهن وے پس ناخوش می دارد آنرا۔ فاذا دنی منه
شوی وجهه۔ پس چون نزدیک گردانیده و پیوسته می شود از دهان او بریان میکند روے او را۔ ووقعت فروة راسه
و مے افتد پوست سر وی۔ فاذا شربه قطع امعاءه۔ پس چون می نوشد آنرا پاره پاره می کند روده هاے او را حتی یخرج
من دبره۔ تا آنکه بیرون می آید از جانب پس او۔ یقول الله۔ می گوید خداے تعالی۔ وسقوا ماء حمیما فقطع امعاءهم و نوشانیده
می شوند دوزخیان آب گرم را پس پاره پاره می کند روده هاے ایشان را و یقول و می گوید وی تعالی۔ وان یستغیثوا یغاثوا
بماء کالمهل۔ و اگر فریاد کنند کافران از تشنگی فریاد رسی کرده می شوند بآبی که مانند مس گداخته است یا آنکه همچو دردے
زیت ست چنانکه گذشت۔ یشوی الوجوه۔ بریان می کند رویها را۔ بئس الشراب۔ بد نوشیدنی ست آن آب۔ رواه الترمذی
۹۔ وعن ابی سعید الخدری رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لسرادق النار اربعة جدر۔ سرادق بضم سین
چیزے که احاطه کند به چیزے از دیوار و جز آن معرب سراپرده و جدر جمع جدار بمعنی دیوار و سرادق را بدو وجه روایت کرده اند
بفتح لام و رفع قاف و کسر لام و جر قاف معنی بر وجه اول چنان شود که هر آئینه سراپرده آتش دوزخ چهار دیوار ست و بر وجه
ثانی مر سراپرده آتش را چهار دیوار ست۔ کثف کل جدار مسیرة اربعین سنة۔ سبزی هر دیوار مسافت سیر چهل سال ست
رواه الترمذی۔ ۱۰۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لو ان دلوا من غساق یهراق فی الدنیا لانتن
اهل الدنیا۔ اگر آنکه دلوے از غساق ریخته شود در دنیا هر آئینه گنده می شوند اهل دنیا و غساق به تشدید سین و تخفیف
آن زرد آب که روان می گردد از جسدهاے دوزخیان و بعضی گویند که اشکها را که روان ست از چشمهاے ایشان

رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما بین منکبی الکافر فی النار۔ میان دو دوش کافر در آتش دوزخ مسیرة ثلثة ایام للراکب المسرع مسافت سیر سه روزه است مر سوار تیز رو را وفی روایة ضرس الکافر مثل احد وآمده است در روایتے که دندان کافر مانند کوه احد ست واحد بضمتین نام کوه پاره ایست در مدینه جدا ایستاده که با هیچ کوه دیگر اتصال ندارد ولهذا او را احد گویند وغلظ جلده مسیرة ثلث۔ وسبزی پوست او مقدار مسافت سیر سه شب ست۔ رواه مسلم وذکر وذکر کرده شد حدیث ابی هریره رضی الله عنه که اولش اینست۔ اشتکت النار الی ربها فی باب تعجیل الصلوة۔

۱۷۔ الفصل الثانی عن ابی هریرة رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اوقد علی النار الف سنة حتی احمرت افروخته شد دوم کرده شد بر آتش دوزخ هزار سال تا آنکه سرخ شد ثم اوقد علیها الف سنة حتی ابیضت۔ پستر افروخته شد بروے هزار سال تا آنکه سفید شد وآتش چون تیز گردد صاف تر گردد سفید گردد چه سرخی وے از آمیزش دود باشد ثم اوقد علیها الف سنة حتی اسودت۔ پستر افروخته شد هزار سال تا آنکه سیاه شد وتیز تر گشت فهی سوداء مظلمة پس آن آتش دوزخ سیاه تاریک ست که اصلا روشنائی ندارد۔ رواه الترمذی۔ ۲۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ضرس الکافر یوم القیمة مثل احد دندان کافر روز قیامت مانند کوه احد ست۔ وفخذه مثل البیضاء۔ دران وی مانند بیضاست که آن نیز نام کوهی ست۔ ومقعده من النار مسیرة ثلث مثل الربذة وجاے نشست از آتش دوزخ مسافت سیر سه شب مانند ربذه براو با وذال معجمه همه مفتوح قریه ایست از قریه مدینه بر مسافت سه شب۔ رواه الترمذی۔ ۳۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان غلظ جلد الکافر اثنان واربعون ذراعا بدرستی که ستبرے پوست کافر چهل ودو گز ست وان ضرسه مثل احد۔ بدرستی که دندان او مانند کوه احد ست۔ وان مجلسه من جهنم ما بین مکة والمدینة۔ وبدرستی که جاے نشست او مقدار مسافتی ست که میان مکه ومدینه است مسافت ده ده وآز ده روز پیشتر۔ رواه الترمذی۔ ۴۔ وعن ابن عمر رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الکافر لیسحب لسانه الفرسخ والفرسخین۔ بدرستی که کافر هر آئینه می کشد زبان خود را بر زمین سه میل۔ یتوطاه الناس۔ پایمال می کند زبان او را مردم۔ رواه احمد والترمذی وقال هذا حدیث غریب۔ ۵۔ وعن ابی سعید رضی الله عنه عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال الصعود جبل من نار صعود که در قرآن مجید واقع شده است سارهقه صعودا بفتح صاد کوهے ست از آتش یتصعد فیه سبعین خریفا۔ برآمده می شود بروی هفتاد سال۔ ویهوی به کذلک فیه ابدا وفرود انداخته می شود آن کافر هم چنین یعنے هفتاد سال در دوزخ همیشه۔ رواه الترمذی۔ ۶۔ وعنه عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال فی قوله کالمهل بضم میم وسکون ها روایت کرد ابو سعید از آنحضرت که گفت در تفسیر قول حق تعالی ان شجرة الزقوم طعام الاثیم کالمهل یغلی فی البطون بدرستی که درخت زقوم خوراک گنهگاران ست همچو مهل می جوشد در شکم ها پس آنحضرت در بیان معنی کالمهل فرمود ای کعکر الزیت بفتحتین در وے زیت روغن مشهور وتفسیر مهل بارزیز گداخته وبزرد آب روان از جسد نیز آمده فاذا قرب الی وجهه پس چون نزدیک گردانیده شود مهل

وفرو برده می شود در آتش دوزخ یک غوطه چنانکه جامه را. درخم برائے رنگ کردن اندازند. ثم یقال یا ابن آدم ہل رایت خیرا قط. پس گفته می شود ائے فرزند آدم آیا دیدے روئے نیکی را ہرگز. ہل مرکب نعیم قط آیا گذشت بر تو نعمت و راحت ہرگز در دنیا. فیقول. پس می گوید آن دوزخی. لا واللہ یا رب. بخدا سوگند ندیدم ہرگز روئے نیکی و نگذشت برمن ہرگز نعمت و آسایش در دنیا ائے پروردگار من یعنے بعد از انکه در دوزخ در آید ہمه ناز و نعمت و آسائش دنیا را فراموش گردد گویا ہرگز نداشت. ویلوقی باشد الناس بؤسائی الدنیا من اہل الجنة. در آورده می شود سخت ترین مردم را از روئے محنت و اندوه در دنیا از بہشتیان فیصبغ صبغة فی الجنة. پس یک غوطه داده می شود و انداخته می شود در بہشت. فیقال له یا ابن آدم ہل رایت بؤسا قط. پس گفته می شود ائے فرزند آدم آیا دیدے بروئے محنت را ہرگز. وہل مر بک شدة قط. و آیا گذشت بر تو سختی ہرگز. فیقول لا واللہ یا رب ما مر بی بؤس قط ولا رایت شدة قط. پس می گوید آنکس نه بخدا سوگندائے پروردگار من نگذشت برمن محنتی ہرگز در دنیا ندیدم سختی ہرگز. ازینجا صریح نفی کرده گذشتن محنت و دیدن شدت در دنیا بجہت حصول کمال آسائش و خوشحالی در بہشت و مطلقا فراموش گردانیدند آنرا بخلاف دوزخی در دوزخ اگرچه وے نیز فراموش کرده است اما اگر فی الجمله یاد ہم داشته باشد موجب کمال حسرت و محنت خواہد شد. رواه مسلم. ۱۲ وعنه عن النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم قال یقول اللہ لاہون علی النار عذابا یوم القیمة. می گوید خدائے تعالی مر آسان ترین دوزخیان را از روی عذاب روز قیامت. لو ان لک ما فی الارض من شئ. اگر می بود مر ترا چیزے که در زمین ست از اشیای دنیا. کنت تفتدی به آیا بودی تو کر فدیه ے کردی بآن یعنی می دادی آنرا و خود را از عذاب دوزخ باز می خریدی وی رہانیدے اگرچه اندک عذابے می بود. فیقول نعم. پس می گوید آن دوزخی آرے اگر می بود مرا چیزے فدیه می دادم و خود را از عذاب دوزخ باز می خریدم. فیقول. پس می گوید خدائے تعالی. اردت منک اہون من ہذا وانت فی صلب آدم. خواسته بودم من از تو واہر کرده بودم ترا چیزے آسان تر و کمتر ازین فدیه دادن. وانت فی صلب آدم و حال آنکه تو در صلب آدم بودے. ان لا تشرک بی شیئا. آن چیز اینست که شریک نگردانی بمن چیزے را اشارت ست بعہد میثاق که در روز الست گرفت واہر و نہی در دنیا یعنی دنیا مقام عرض آنست. فابیت الا ان تشرک بی. پس شکستی تو عہد را و فرمان برداری نکردی امر و نہی مرا و باز ایستادی و سرکشی کردی مگر آنکه شریک گردانیدی بمن. متفق علیه. ۱۲. وعن سمرة بن جندب صحابی مشہور ست معدود از اہل بصره حسن بصری و ابن سیرین از وے روایت دارند رضی اللہ عنه ان النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم قال منهم من تاخذه النار الی کعبیه. بعضی از دوزخیان کسی ست که می گیرد او را آتش دوزخ تا دو شنا لنگ او. منهم من تاخذه النار الی رکبتیه. و بعضی از ایشان کسی ست که می گیرد او را آتش تا دو زانوے او. منهم من تاخذه النار الی حجزته. و بعضے از ایشان کسی ست که می گیرد او را آتش تا میانه ازار او. منهم من تاخذه النار الی ترقوته. و بعضی از ایشان کسی ست که می گیرد او را آتش دوزخ تا چنبر گردن. ترقوه بفتح مثناة فوقانیه و سکون راء و ضم قاف چنبر گردن. رواه مسلم. ۸. وعن ابی ہریرة قال قال

۸- **الفصل الاول** - عن - ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال نارکم جزء من سبعین جزءا من نار جہنم - فرمود گرمی آتش شما یعنے آتش دنیا یکپارہ ایست از ہفتاد پارۂ از آتش دوزخ یعنی آتش دوزخ ہفتاد مرتبہ گرم ترست ازین آتش ما تا کہ مقصود از عدد ہفتاد بیان کثرت ومبالغہ است نہ تعیین این عدد مخصوص ودر ذکر این عدد ارادۂ این معنی معہود ومتعارف ست قیل - گفتہ شد یا رسول اللہ ان کانت لکافیۃ - بدرستی کہ بود این آتش دنیا بسندہ در عذاب کردن وسزا دادن پس چہ حاجت بود بہ پیدا کردن آتشی سخت تر ازین - قال فضلت علیہن بتسعۃ وستین جزءا - فرمود زیادت گردانیدہ شد آتش دوزخ برین آتشہا بہ شصت ونہ جزو وکلہن مثل حرہا - گرمی ہر یک ازان شصت ونہ جزو مانند گرمی آتش شماست این خود ہمان مضمون فقرۂ اولی ست کہ گفت گرمی آتش شما یک جزء از ہفتاد جزو آتش دوزخ است برائے تاکید وتقریر تکرار کردہ ومقصود آنست کہ ہمچنین می باید کہ زیادہ باشد گرمی آتش دوزخ بر آتش دنیا ولابدست ازان وکفایت نمی کند آتش ما تا ممتاز باشد عذاب خدا از عذاب خلق واز ہمین جہت اختیار کردہ شد عذاب بآتش بر سائر اجناس عذاب متفق علیہ واللفظ للبخاری -

این حدیث در صحیح بخاری ومسلم ست اما این لفظ کہ ذکر کردہ شد ازان بخاری ست - وفی روایۃ مسلم - ودر روایت صحیح مسلم این چنین ست - کہ نارکم التی یوقد ابن آدم - آتش شما کہ می فروزند نوع بنی آدم جزوی ست از ہفتاد جزو آتش دوزخ - وفیہا ودر روایت مسلم - علیہا وکلہا بدل لفظ علیہن وکلہن - ودر روایت مسلم لفظ علیہا وکلہا بجائے علیہن وکلہن یعنی در روایت بخاری آمدہ فضلت علیہن تسعۃ وستین جزءا کلہن ودر روایت مسلم این چنین آمدہ فضلت علیہن بتسعۃ وستین جزءا کلہا -

۲- وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یؤتی بجہنم یومئذ - آوردہ می شود دوزخ را دران روز - لہا سبعون الف زمام - مر آن دوزخ را ہفتاد ہزار مہار است کہ مع کل زمام سبعون الف ملک یجرونہا با ہر مہار ہفتاد ہزار فرشتہ اند کہ می کشند آنرا - رواہ مسلم - ۳- وعن النعمان بن بشیر صحابی مشہور ست واول مولودی ست کہ بعد از ہجرت در خانۂ انصار آمدہ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اہون اہل النار عذابا - بدرستی کہ آسانترین وسبکترین دوزخیان از روے عذاب - من لہ نعلان وشراکان من نار - کسی ست کہ مر او را نعلین ودو الہائے نعلین از آتش در پائے ست - یغلی منہما دماغہ - می جوشد ازان نعلین مغز وے کما یغلی المرجل چنانچہ می جوشد دیگ مسین ما یری ان احدا اشد منہ عذابا - گمان نمی برد آنکس کہ ہیچ یکے از دوزخیان سخت تر باشد از وے از روے عذاب - وانہ لاہونہم عذابا - وحال آنکہ آنکس بہ تحقیق آسان ترین وسبکترین دوزخیان ست از روے عذاب متفق علیہ - ۴- وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اہون اہل النار عذابا ابو طالب - سبکترین دوزخیان از روے عذاب ابو طالب ست وہو منتعل بنعلین یغلی منہما دماغہ - وحال آنکہ ابو طالب پوشیدہ است نعلین را کہ می جوشد ازانہا دماغ وی - رواہ البخاری - ۵- وعن انس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یؤتی بانعم اہل الدنیا من اہل النار یوم القیمۃ - آوردہ می شود متنعم ترین اہل دنیا را از دوزخیان روز قیامت فیصبغ فی النار صبغۃ - پس غوطہ دادہ مے شود

گفتند مراد نظر بہ سوے ثواب ست نہ بسوے ذات۔ فاین ہم عن قولہ تعالی۔ پس کجا اند این قوم وچرا و در افتادند از فہم
معنی قول حق تعالی کہ در شان کفار و تقبیح حال ایشان فرمودہ است کلا انہم عن ربہم یومئذ لمحجوبون۔ بدرستی کہ ایشان از دیدن
پروردگار خود دران روز محجوب و ممنوع اند۔ قال مالک الناس ینظرون الی اللہ تعالی یوم القیمۃ باعینہم۔ گفت مالک مردم
یعنی مسلمانان نگرند بسوے خداے تعالی روز قیامت بچشم ہاے خود بعد ازان تقریر کرد امام مالک دلیل را بر دیدن مومنان
پروردگار تعالی و تقدس را۔ وقال وگفت لو لم یر المومنون ربہم یوم القیمۃ۔ اگر نمی دیدند مسلمانان پروردگار خود را روز
قیامت لم یعیر اللہ الکفار بالحجاب۔ سرزنش و نکوہش نمی کرد اللہ تعالی کافران را ببودن ایشان محجوب از دیدار حق۔
فقال۔ پس گفت حق تعالی در شان کفار کلا انہم عن ربہم یومئذ لمحجوبون۔ یعنے تعذیب و تعییر درین ست کہ دیگران بہ نعمت
دیدار محفوظ و مخصوص باشند و ایشان محروم و مخذول و اگر مومنان نیز محجوب باشند سرزنش کافران درین چہ باشد۔
رواہ فی شرح السنۃ۔ ۵۔ وعن جابر رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بینا اہل الجنۃ فی نعیمہم۔ در اثناے آنکہ
بہشتیان در ناز و نعمت خود باشند اذ سطع لہم نور۔ ناگاہ برآمدہ و بلند گشتہ باشد براے ایشان نورے۔ فرفعوا رؤسہم
پس برداشتہ باشند سرہاے خود را تا بنگرند آن نور را۔ فاذا الرب تعالی قد اشرف علیہم من فوقہم۔ پس ناگاہ می بینند
کہ پروردگار تعالی مشرف و مطلع شدہ است بر ایشان از بالاے ایشان۔ فقال۔ پس گفت پروردگار تعالی السلام
علیکم یا اہل الجنۃ۔ قال گفت آنحضرت۔ وذلک قولہ تعالی۔ و آنست قول حق تعالی کہ فرمودہ۔ سلام قولا من رب رحیم۔ و مر
بہشتیان راست سلام در حالے کہ گفتہ از پروردگار مہربان بیضاوی گفتہ کہ سلام می فرستد پروردگار تعالی بر ایشان
بواسطہ ملائکہ یا بے واسطہ و ازین حدیث خود معلوم می گردد کہ بے واسطہ است۔ قال فنظر الیہم وینظرون الیہ۔ پس نگریست
پروردگار تعالی بسوے ایشان و می نگرند ایشان بسوے وی سبحانہ تعالی۔ فلا یلتفتون الی شیء من النعیم۔ پس التفات
نمی کنند و میل و شہوت نمی نگرند ایشان بجانب چیزے از نعمتہاے بہشت۔ ما داموا ینظرون الیہ۔ تا زمانے کہ نظر می کنند
بسوے وے تعالی۔ حتی یحتجب عنہم ویبقی نورہ۔ تا آنکہ محتجب و پنہان می گردد پروردگار تعالی از نظرہاے ایشان و
باقی می ماند آثار نورانیت و ذوق و سرور آن۔ رواہ ابن ماجۃ و این احتجاب و استتار نیز از جملہ لطف و مہربانی ست
از رحیم منان بر بندگان خود چہ دائم در درگاہ شہود و حضور داشتن و مستغرق نور ذات گردانیدن نہ طاقت و تاب
ایشان ست زمانی باید کہ بیاسایند و بحال خود باز آیند و در پردہ صفات کہ مجال و مرایاے آن نعیم جنت ست مشاہدہ
نمایند و مستحق تجلی دیگر شوند و ہر بار لذتے تازہ و ذوقی جدید بیابند۔ ۲۹۔

باب صفۃ النار واہلہا

نار آتش و اشتقاق نار و نور از یک مادہ است و جمع نار نیران و نیر بکسر نون و فتح یا و نور دینار و انیار و استعمال وی
مونث آید و مذکر نیز آمدہ و غالب آمدہ در زمان شرع بر آتش دوزخ نعوذ باللہ منہا۔

بگسترانند و رفرفه جنبانیدن طائر بازوها را و بسط کردن آنها برای فرود آمدن نیز گویند - وله وللبخاری و در روایتی مر ترمذی
و مر بخاری را - فی قوله در تفسیر قول حق تعالی - لقد رای من آیات ربه الکبری - این چنین آمده که قال گفت ابن مسعود رای
رفرفا اخضر سد افق السماء - دید آنحضرت رفرف سبز را که بسته است کرانه آسمان را - انتهیه - از آنچه گذشته معلوم شد که در رویت
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پروردگار را تعالی وتقدس در شب معراج به چشم سر صحابه را اختلاف ست عائشه رضی الله
عنها نفی آن می کند و ابن عباس رضی الله عنهما اثبات آن می نماید و با هر یکی از ایشان جماعه اند از صحابه موافق و بعد
از صحابه تابعین و من بعدهم نیز بر طریقه اختلاف رفته و بعضی توقف کرده و گفته بر هیچ جانب دلیل واضح نیست ولیکن
جمهور بجانب اثبات اند و شیخ محی الدین نووی گفته راجح و مختار نزد اکثر علمای کبار آنست که آنحضرت دید پروردگار
خود را به چشم سر و گفته که اثبات آن جز بسماع از پیغمبر علیه السلام راست نیاید و عائشه در انکار آن تمسک بحدیث نکرده
و چیزی بسماع از حضرت روایت نه نموده بلکه آن استنباطی و اجتهادی ست از وی رضی الله عنها بقول حق سبحانه
ما کان لبشر ان یکلمه الله الا وحیا او من وراء حجاب و قول وی سبحانه لا تدرکه الابصار و جوابش آنست که منفی در آیت
اولی کلام در حال رویت ست و اما نفی رویت بی کلام لازم نیاید و ادراک احاطه است و از نفی احاطه نفی مطلق رویت
مفهوم نگردد و بعضی از علما گفته اند که اعتماد درین باب بر قول ابن عباس ست و متعین ست که وی این قول را جز به
سماع از حضرت نبوت نگفته و روا نباشد که این چنین قول عظیم را بظن و اجتهاد گوید و ابن عمر رض درین مسئله مراجعت
بوی کرده و از وی پرسیده که هل رای محمد ربه پس وی گفت رآه پس ابن عمر رض تسلیم نموده و قطعا براه تردد و
انکار نرفته و عمر بن راشد گفته که عائشه نزد ما اعلم از ابن عباس نیست انتهی و مختار اکثر از مشائخ صوفیه نیز ثبوت
رویت ست و بحقیقت آنحضرت را کمالی ست ورای افهام خلق و عقول ایشان خصوصا در شب معراج که اتم و اکمل ست
و اعلا و ارفع مقام قرب اوست و در امکان رویت حق در دنیا خود هیچ کس را خلافی نیست و اگر درین مقام آنچه
ممکن ست او را از حصول غایت قرب و کمال حاصل نشده باشد دیگر کجا و کی حاصل خواهد شد یا رب مگر رویت بصری را
مخصوص بدار آخرت و موقوف آن نشاة داشته باشد و نیست بران دلیلی قاطع و با وجود حصول رویت بصری درینجا
بوجهی که مناسب این نشاة باشد تواند که بعضی تفاصیل وجود و حالات موقوف نشاة آخرت بوده باشد و چون کلام
درین مقام بر طریقه علم و نقل بود همبرین قدر اقتصار نموده آید و نزدیک اهل معرفت و تحقیق درینجا کلامی دیگر ست والله
اعلم - وسئل مالک بن انس و پرسیده شد امام مالک - عن قوله تعالی از تفسیر قول حق تعالی - الی ربها ناظرة - رویها باشد
در روز آخرت بسوی پروردگار خود نگرنده - فقیل قوم یقولون الی ثوابه - گفته شد یعنی مر امام مالک را که قومی می گویند
مراد نظر بسوی ثواب پروردگار ست نه بسوی ذات وی و بعضی گویند الی اینجا بمعنی نعمت ست یعنی منتظر اند
نعمت پروردگار خود را - فقال مالک کذبوا - پس گفت امام مالک رضی الله عنه دروغ گفتند و خطا کردند این قوم که

افترا کرہ آنکس و بسیار دروغ گفت۔ ولکنہ رای جبرئیل۔ ولیکن مراد بآیات مذکورہ آنست کہ وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
دید جبرئیل را لم یرہ فی صورتہ الا مرتین۔ ندید جبرئیل را در صورت خاصہ وی بی تمثیل مگر دو بار مرۃ عند سدرۃ المنتہی یکبار
نزد سدرۃ المنتہی چنانکہ فرمود ولقد رآہ نزلۃ اخری عند سدرۃ المنتہی۔ ومرۃ فی اجیاد و یکبار در اجیاد بفتح ہمزہ وسکون
جیم و یاء تحتانیہ موضعی مشہور ست در اسفل مکہ یا کوہی کہ در انجاست و درے ست از درہاے حرم شریف کہ او را باب الاجیاد
گویند از جہت واقع شدن بآب جانب شیخ ما در حدیث قاضی علی بن جار اللہ چون باین حدیث میرسید آہ می برآورد
و حال می کرد و می گفت یا شیخ عبد الحق ہاے ہذہ الجبال والامکنۃ التی ترونہا محال الرحمۃ وتجلیات الحق سبحانہ۔ لہ ستمائۃ جناح۔
دید آنحضرت جبرئیل را و حال آنکہ مر او را شش صد بازو ست علما را در بیان مراد از اجنحہ اقوال ست مختار آنست کہ مراد
باجنحہ قواے ملکہ است و چون در قرآن اثبات اجنحہ ملائکہ را کردہ ما را اعتقاد آن باید کرد تا مراد بدان چہ باشد۔ واللہ اعلم۔
قد سد الافق۔ بہ تحقیق بستہ بود تمام کرانہ آسمان را۔ رواہ الترمذی۔ روایت کرد این حدیث را بر وجہی کہ مذکور شد ترمذی
وروی الشیخان۔ و روایت کردہ اند بخاری و مسلم۔ مع زیادۃ واختلاف۔ با زیادتی و اختلاف۔ وفی روایتہما و در روایت
شیخین این چنین آمدہ کہ قال۔ گفت مسروق۔ قلت لعائشۃ۔ گفتم مر عائشہ را۔ فاین قولہ۔ پس اگر ندید محمد پروردگار خود را
کجاست و بر چہ محمول ست قول حق سبحانہ ثم دنی فتدلی۔ پستر نزدیک آمد پس فرود آمد و متعلق شد بوے۔ فکان قاب
قوسین او ادنی۔ پس بود مقدار مسافت قرب مانند مقدار دو کمان یا نزدیک تر از ان و تحقیق معنی این لفظ در باب
سابق گذشت۔ قالت ذاک جبرئیل۔ گفت عائشہ آن کہ مراد ست درین آیات جبرئیل ست۔ کان یاتیہ فی صورۃ
الرجل۔ بود کہ می آمد جبرئیل آنحضرت را در صورت مردے۔ وانہ اتاہ ہذہ المرۃ فی صورتہ التی ہی صورتہ۔ و بدرستی کہ جبرئیل آمد
او را درین بار در صورت خود کہ آن صورت خاص اوست۔ فسد الافق۔ پس بست و پر کرد تمامہ کران آسمان را از جہت
عظمت صورت۔ ۴۔ وعن ابن مسعود رضی اللہ عنہما فی قولہ۔ و روایتی ست از ابن مسعود در قول حق سبحانہ۔
فکان قاب قوسین او ادنی وفی قولہ۔ و در قول وے تعالی۔ ما کذب الفواد ما رای وفی قولہ۔ و در قول وے سبحانہ
لقد رای من آیات ربہ الکبری قال فیہا کلہا۔ گفت ابن مسعود در تفسیر این آیات کہ رای جبرئیل علیہ السلام۔ دید
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جبرئیل علیہ السلام را لہ ستمائۃ جناح در حالی کہ مر او را شش صد بازو بود متفق علیہ وفی
روایۃ الترمذی۔ و در روایت ترمذی این چنین آمدہ کہ قال ما کذب الفواد ما رای قال۔ گفت ابن مسعود رای
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جبرئیل۔ و دید آنحضرت جبرئیل را فی حلۃ من رفرف۔ در جفت جامہ از جامہ ہاے سبز
قد ملا ما بین السماء والارض۔ در حالیکہ بتحقیق پر کردہ است جبرئیل چیزے را کہ میان آسمان و زمین ست رفرف معانی
بسیار دارد بمعنی جامہ ہاے سبز و آنچہ از دیبا رقیق و تنک و نیکو ساختہ بود و بساط و فراش و سنجاب و دامن خیمہ و غیر آن
بیاید و مناسب درینجا معنی اول ست و بعضی از ان بازوہاے جبرئیل مراد داشتہ اند کہ بگسترانید چنانکہ جامہ ہا را و فرش ہا را

او و حق سبحانہ را حدے و نہایتے نباشد و دیدن عامتر ست ازان۔ وقد رای ربہ مرتین۔ و بہ تحقیق دید آنحضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم پروردگار خود را جل وعلا دو بار یکے چون نزد سدرۃ المنتہیٰ بود دوم چون بالاے عرش برآمد۔ ۳۔ وعن
الشعبی قال لقی ابن عباس کعبا بعرفۃ ملاقات کرد ابن عباس کعب احبار را بعرفات در روز عرفہ فسالہ عن شیء۔ پس پرسید
ابن عباس کعب را از چیزے یعنی از رویت حق عز وعلا در دنیا۔ فکبر۔ پس تکبیر برآورد کعب احبار بہ جہت استعظام
واستبعاد این سوال ابن عباس۔ حتی جاوبتہ الجبال۔ تا آنکہ جواب دادند او را کوہہا بزبان صدا یعنے چنان بلند تر
برآورد تکبیر را کہ از کوہہا صدا برآمد۔ فقال ابن عباس انا بنو ہاشم۔ پس گفت ابن عباس ما پسران ہاشم ایم یعنے مشہور
بعلم و فضل کہ نادانستہ سوال نکنیم و از انچہ مستحیل و مستبعد باشد نپرسیم و از نزدیکان و ملازمان درگاہ نبوت کہ استفاضہ
واقتباس علوم و انوار حضرت وی کردہ ایم تامل کن و بخشم و استبعاد مشتاب و تفکر کن در جواب کہ رویت حق در دنیا
فی الجملہ ممکن ست۔ فقال کعب ان اللہ قسم رویتہ وکلامہ بین محمد وموسی۔ پس چون ابن عباس این مبالغہ نمود کعب
احبار بہ تفکر و تامل رفت و گفت بدرستی کہ خداے تعالیٰ بخش کرد رویت خود را و کلام خود را میان محمد و موسی۔ فکلم موسی
مرتین۔ پس کلام کرد با موسی دو بار یکی در وادی ایمن دیگر بر سر کوہ طور۔ ورآہ محمد مرتین۔ و دید او را محمد دو بار ظاہر آنست
کہ کعب احبار این کلام را از توریت نقل کرد۔ قال مسروق۔ گفت مسروق کہ شعبی این حدیث روایت از وی دارد
فدخلت علی عائشۃ۔ پس درآمدم بر عائشہ رض بعد از دیدن مناظرہ ابن عباس و کعب احبار و شنیدن این کلام از کعب
فقلت ہل رای محمد ربہ۔ پس گفتم بعائشہ آیا دید محمد صلی اللہ علیہ وسلم پروردگار خود را۔ فقالت۔ پس گفت عائشہ بمسروق
لقد تکلمت بشیء قف لہ شعری۔ بہ تحقیق تکلم کردی تو اے مسروق بہ چیزے کہ برخاست بجہت وے موے بر اندام من قلت
رویدا۔ گفتم آہستہ باش و شتابی مکن در انکار رویت حق ثم قرأت۔ مسروق می گوید پستر خواندم براے اثبات رویت
این آیت را۔ لقد رای من آیات ربہ الکبری۔ بتحقیق دید محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از آیات و علامات پروردگار خود کہ
بزرگترین آیات بودند و مقصود خواندن آیات دیگر ست کہ این آیت خاتمہ آنہاست بدلیل روایت دیگر کہ در آخر
حدیث بیاید کہ فاین قولہ ثم دنی فتدلی۔ فقالت۔ پس گفت عائشہ در جواب من این تذہب بک کجا می برد این آیات
ترا کہ آنرا بر رویت پروردگار تعالیٰ حمل کردی۔ انما ہو جبرئیل۔ نیست این مرئی مگر جبرئیل و مراد باین آیات و نود قرب
جبرئیل ست با آنحضرت و رویت اوست جبرئیل را بعد ازان ذکر کرد عائشہ چیزے چند کہ آنحضرت را و ہیچ کس را ثابت
نیست و اعتقاد ثبوت آن جائز نہ و گفت من اخبرک ان محمدا رای ربہ۔ کسی کہ خبر داد ترا کہ محمد دید پروردگار خود را
در شب معراج او کتم شیئا مما امر بہ۔ یا خبر می دہد کہ آنحضرت پوشید چیزے از احکام و شرائع دین را از انچہ امر کردہ شدہ
بدان و وحی کردہ شدہ است بسوے وی تا برساند آنرا بخلق او یعلم الخمس التی قال اللہ تعالیٰ۔ یا می داند آنحضرت ہیچ چیز را
کہ گفتہ است اللہ تعالیٰ در شان آنہا۔ ان اللہ عندہ علم الساعۃ وینزل الغیث۔ تا آخر آیت۔ فقد اعظم الفریۃ۔ پس بہ تحقیق عظیم

وتقدس نورست چگونه بینم او را یعنی حجاب او نورست چگونه بینم او را چه کمال نور و شدت ظهور مانع ست از ادراک
و خیره کننده است ابصار را و اطلاق نور بر ذات پاک باری تعالی آمده چنانکه الله نور السموات والارض یعنی ای منورهما
و مظهرهما یعنی روشن کننده آسمان و زمین و پیدا کننده آنهاست یا هادی اهل السموات والارض و روشن کننده دلهای
بندگان و در بعضی قرارت آمده مثل نوره فی قلب المؤمن کمشکوٰة فیها مصباح الآیه و نور در اصطلاح اهل تحقیق بمعنی ظاهر بر خود
مظهر مر غیر خود راست و برین وجه که تقریر معنی کرده شد نورا تنوین ست و انی بفتح همزه و تشدید نون مفتوحه بمعنی کیف
و نورانی بصیغه نسبت نیز روایت ست و تواند که این نیز بر طریق استفهام بود بحذف همزه استفهام یا برای اثبات رویت
بود بی استفهام و در حدیث دیگر آمده است رایت نورا و این نیز محتمل ست که بمعنی نفی رویت ذات باشد یعنی همین نور
دیده ام و خیره گشتم و مجال دیدن ذات نبود یا دیدم ذاتی را که منورست والله اعلم۔ رواه مسلم۔ ۲۔ وعن ابن عباس
رضی الله عنهما۔ ما کذب الفواد ما رای۔ دروغ نگفت دل محمد یا محمد در چیزی که دید وی ببصر و آن ذات اقدس
الٰهی ست تعالی شانه۔ ولقد رآه نزلة اخری و به تحقیق دید آنحضرت پروردگار را یکبار دیگر۔ قال۔ گفت ابن عباس در تفسیر
این آیت رآه بفواده مرتین۔ دید آنحضرت پروردگار تعالی را و تقدس بدل خود دو بار باین طور که در آورد پروردگار تعالی
بصر او را در دل وی یا در آورد دل او را در بصر وی باین معنی خواه گویند به چشم دل دید یا به چشم سر دید هر دو یک
معنی دارد و این معنی به جهت آن گفتیم که مذهب ابن عباس دیدن ببصرست و دیدن بدل مذهب دیگران ست
بر خلاف مذهب او چنانکه معلوم گردد۔ رواه مسلم۔ مقصود آنست که ابن عباس از رویت رویت حق مراد دارد و جمهور
صحابه موافق اویند و ایشان و نو و مدنی و قاب و قوسین او ادنی همه را بیان قرب آنحضرت در شب معراج بدرگاه صمدیت
دارند و ابن مسعود و عائشه و بعضی دیگر از صحابه از آن رویت جبرئیل بصورت اصلی وی اراده نموده که درین شب و
در غیر این شب حاصل شده و آیات مذکوره را بیان این قرب داشته چنانکه در حدیث آینده معلوم گردد۔ وفی روایة
الترمذی۔ و در روایت ترمذی این چنین آمده که قال۔ گفت ابن عباس در تفسیر این آیت رای دید محمد صلی الله
علیه وآله وسلم ربه پروردگار خود را۔ قال عکرمة قلت۔ گفت عکرمه گفتم با ابن عباس و اشکال آوردم بر وی که۔ الیس الله
یقول۔ آیا نیست که می گوید خدای تعالی در صفت ذات خود و تمدح می کند خود را باین که لا تدرکه الابصار وهو یدرک
الابصار۔ در نمی یابد او را بصرها و او تعالی و تقدس در می یابد بصرها را پس چون قائل می شوی بدیدن آنحضرت رب العزت
را جل جلاله۔ قال۔ گفت ابن عباس در جواب عکرمه۔ ویحک وای بر تو ای عکرمه۔ ذاک۔ آن ادراک ناکردن ابصار
مر او را اذا تجلی بنوره الذی هو نوره۔ وقتیست که تجلی کند و ظاهر گردد بنور خود که آن نور خاص ذات اوست چنانکه
هست و درین هنگام مضمحل گردد و ادراک و فانی و نابود شود مدرک اما اگر تجلی کند بقدری که وفا کند بآن قوت
بشری ادراک می تواند کرد او را ابصار و نیز گفته اند که ادراک در لغت احاطه شیء ست بجمیع حدود و نهایات

کہ گوش شمارا و دوش شمارا دران دخلی خواہد بود نیز تصدیق می کردیم چہ جای چشم فافہم وباللہ التوفیق

۲- الفصل الثانی - عن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان ادنی اہل الجنۃ منزلۃ لمن ینظر الی جنانہ وازواجہ ونعیمہ وخدمہ وحررہ مسیرۃ الف سنۃ - بدرستی کمتر و پست ترین بہشتیان از روے قدر و مرتبہ ہر آئینہ کسی ست کہ نگرد بجانب باغہاے خود و زنان خود و ماکل و مشارب و ملابس ناز و نعمت و مال و منال خود و خدمتگاران خود و سریرہاے خود کہ می نشیند و استراحت می کند بر آن تا مسافت ہزار سال کہ راست باین اشیا بنا بر وسعت بہشت و فراخی جاے آن - واکرمہم علی اللہ من ینظر الی وجہہ غدوۃ وعشیۃ - و گرامی تر و عزیز تر نزد خداے تعالیٰ کسی ست کہ نظر میکرد بجانب ذات مقدس وی صبح و شام یعنے روز و شب علی الدوام بامراد خصوص این دو وقت باشد و تجلے درین دو ہنگام بود چنانچہ از محافظت بر نماز پیش از طلوع و پیش از غروب کہ در حدیث سابق گذشت استیناسی باین معنی توان کرد و ازینجا معلوم می شود کہ بزرگے و علو ہمت آنست کہ بماسواے حق و شہود ذات وے بہیچ چیز نہ پردازند و توجہ و التفات بغیر حق از پستی ہمت و دنائت پایۂ قدرست اگرچہ نعیم بہشت باشد - ثم قرأ - پستر خواند آنحضرت این آیت را - وجوہ یومئذ ناضرۃ الی ربہا ناظرۃ - رویہا باشد دران روز تر و تازہ و خوش و خورم بجانب پروردگار خود نظر کنندہ - رواہ احمد والترمذی - ۲ - وعن ابی رزین بفتح - زا و کسر راے العقیلی بضم عین و فتح قاف نام او لقیط ست بفتح لام صحابی مشہور ست معدود در اہل طائف رضی اللہ عنہ - قال قلت - گفت ابو رزین گفتم - یا رسول اللہ اکلنا یری ربہ مخلیا بہ یوم القیمۃ - آیا ہر یکے از ما می بیند پروردگار خود را در حالے کہ تنہا ست و خلوت دارندہ است پروردگار خود را روز قیامت و مخلیا بفتح میم و سکون خا و کسر لام و تشدید یا و بضم میم و سکون خا و تخفیف یا و کسر لام ہر دو روایت ست - قال بلی - گفت آنحضرت آرے می بینید ہر یکے از شما پروردگار خود را در حالے کہ تنہا و خلوت دارندہ است بوی تعالیٰ - قال - پرسید ابو رزین ازان حضرت - وما آیۃ ذلک فی خلقہ - و چیست علامت و نشان دیدن ہمہ پروردگار را بیکبارگی در مخلوقات - قال - گفت آنحضرت یا ابا رزین الیس کلکم یری القمر لیلۃ البدر - آیا نیست ہر یک از شما کہ می بیند ماہ را در شب چہاردہم - مخلیا - بہ تنہا بی مزاحمت و خلوت دارندہ بوی - قال بلی - گفت ابو رزین آری می بیند ہر یک از ما ماہ را باین صفت - قال - گفت آنحضرت - فانما ہو خلق من خلق اللہ - پس نیست ماہ مگر مخلوقی از مخلوقات خدا کہ در وے این صفت و حالت ست کہ ہمہ او را بینند و ہر یکے در دیدن منفرد و تنہاست بی ہجوم و ازدحام - واللہ اجل واعظم - و خداے تعالیٰ جلیل نزد عظیم ترست جلالت و عظمت ہر دو بیک معنی ست بزرگی و بزرگ شدن کذا فی الصراح یکے باعتبار ذات ملاحظہ کنید و دیگر از حیثیت صفات - رواہ ابو داؤد -

۳- الفصل الثالث - عن ابی ذر رضی اللہ عنہ قال سالت رسول اللہ - ابو ذر گفت پرسیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہل رایت ربک - آیا دیدے تو پروردگار خود را یعنے در شب معراج - قال نورانی اراہ - فرمود پروردگار تعالیٰ

یعنی نماز بامداد و نمازی کہ پیش از فرو رفتن آفتاب ست یعنی نماز دیگر۔ فافعلوا۔ پس بکنید آنرا یعنے تا قوانید مواظبت بر نماز فجر و عصر از دست ندہید کہ مواظبت کنندہ برین نماز ہا سزاوار تر و لائق ترست بدیدن پروردگار تعالیٰ کہ ملکۂ شہود ذات از نجا بہم می رسد ان تعبد ربک کانک تراہ۔ وجعلت قرۃ عینی فی الصلوٰۃ شاہد آنست و چون در دنیا پردہ درمیان ست کانک تراہ گفت فرداکہ پردہ از میان برافتد کانک تراہ انک تراہ گردد و جعلت قرۃ عینی فی الصلوٰۃ بہ حقیقت اثبات معاینہ مے کند و این مقام خاصۂ آنحضرت ست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہمۂ نماز ہا را حکم ہمین ست و تخصیص بہ نماز بامداد و دیگر بہ جہت افضلیت آنہاست چہ اول وقت استراحت و غلبۂ خواب و ثانی وقت کار و بار و رفتن بہ بازار ست و از جہت شرف این دو وقت و از جہت آنکہ رویت در آخرت ہمدرین دو وقت باشد۔ ثم قرء پس خواند آنحضرت این آیت را کہ۔ وسبح بحمد ربک قبل طلوع الشمس وقبل غروبہا۔ و نماز کن درحالی کہ احمد و ثنا گوئیدہ پروردگار خود را پیش از برآمدن آفتاب کہ مراد بآن نماز فجر ست و پیش از غروب آفتاب کہ مراد نماز عصر ست و بعضے ظہر و عصر ہر دو مراد داشتہ و اول ظاہر ترست و ظاہر حدیث نیز مویدِ آنست متفق علیہ۔ ۲۔ وعن صہیب رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا دخل اہل الجنۃ الجنۃ۔ گفت آنحضرت چون در آیند بہشتیان بہشت را یقول اللہ تعالیٰ امی گوید خدائے تعالیٰ۔ تریدون شیئا ازیدکم۔ می خواہید چیزے را و نعمتی عظیم را کہ زیادہ کنم شما را بر در آمدن بہشت فیقولون۔ پس تعجب می کنید بہشتیان و می گویند۔ الم تبیض وجوہنا۔ آیا سفید و روشن نگردانیدی روے ما را با فاضۂ حسن و جمال در غایت فضل و کمال یا بآسان گردانیدی حساب و خلاص گردانیدن از ورطۂ بیم و عقاب الم تدخلنا الجنۃ۔ آیا در نیاوردے ما را در بہشت۔ وتنجنا من النار و نجات ندادی ما را از آتش و دوزخ زیادہ بر ین چہ خواہد بود۔ قال فیرفع الحجاب فینظرون الی وجہ اللہ۔ پس برداشتہ می شود پردہ پس می نگرند بسوے ذات اقدس اللہ تعالیٰ۔ فما اعطوا شیئا احب الیہم من النظر الی ربہم۔ پس دادہ نشوند بہشتیان ہیچ چیزے را کہ دوست تر بود نزد ایشان از نظر کردن بجانب پروردگار منتہاے تمامۂ نعمتہا دیدار حق ست چنانکہ نہایت تمامۂ نعمتہا دیدار مرابتہ موجودات اقدس اوست تم تلا پس خواند آنحضرت این آیت را۔ للذین احسنوا الحسنی و زیادۃ۔ مر کسانے را کہ نیکی کردہ اند جزا نیکی ست و زیادہ بران مراد بہ حسنی بہشت ست و بزیادت رویت حق تعالیٰ و تقدس۔ رواہ مسلم۔ اگر گویند کہ صفات پردۂ ذات ست و باصلاح صوفیہ ہرگز این پردہ برنیفتد پس برداشتن پردہ از ذات چہ معنی دارد جوابش آنکہ این تدقیقی ست از قوم در تحقیق احدیت ذات و تنزہ او از جمیع صفات و اعتبارات ولیکن بنائے رویت بر عرف ست و ہر کہ ذات را با صفات دید گویند ذات را دید و چون جسمے را بہ بینی سفید یا سیاہ دراز یا کوتاہ متحرک یا ساکن گوئی جسم را دیدم ہر چند پردۂ صفات درمیان ست و آنکہ فلسفی گوید مرئی اعراض ست نہ جوہر تدقیق بارد وی ست کہ در عرف آنرا اعتبار نتوان کرد و بالجملہ در آخرت چیزے بہ نمایند کہ صادق آید و یقین گردد کہ خدا را دیدیم و چشم را در روے دخلی بود بعضے از عرفا گفتہ اند کہ ما یقین داریم کہ دیدن حق و در یافتن وے تعالیٰ بدل ست و چون وی فرمود کہ دیدہ را در ان دخلی باشد آمنا و صدقنا اگر می گفت

بہ نماید تو ان دید این انکار و استبعاد منکران از گرفتاری عقل و قیاس خود ست و نظر بقدرت باری تعالیٰ ہمہ ممکن و آسان باشد و گفتہ اند کہ این تخصیص رویت بمومنان در بہشت ست کہ بعد از در آمدن آن باین دولت مشرف شوند اما در موقف حشر ہمہ بہ بینند چہ مومن و چہ کافر و کافران بعد از دیدن محجوب شوند و در حسرت ابد بمانند و صحیح آنست کہ کفار را نیز رویت باشد چنانکہ مر دان را و بعضی گفتہ اند کہ دید از زنان را گاہ گاہ باشد مثل ایام جمعہ و اعیاد کہ اوقات بار عام بود و بعضے گفتہ کہ زنان را دیدار بنود وجہ آنہا در پردہ باشند چنانچہ فرمود و ہر مقصورات فی الخیام و این قول خطا و نادرست ست و عمومات نصوص وارد در رویت شامل ست مردان و زنان را و خیام جنت موجب پردہ و حجاب نمودہ چہ صورت دارد کہ فاطمہ زہرا و خدیجہ کبریٰ و عائشہ صدیقہ و امثال ایشان از ین نعمت محروم و باین دولت مشرف نباشند با وجود افضلیت و اکملیت ایشان از بسیاری از مردان و نیز صحیح آنست کہ رویت عام ست مر جمیع مومنان را چہ از بشر و چہ از ملائکہ و جن و از کلام بعضے از علمائے شافعیہ چنان مفہوم گردد کہ رویت مخصوص بمومنان بشر ست و ملائکہ و جن را رویت بنود و این قول نیز صحیح نیست و اللہ اعلم و رویت حق عز و علا در منام نیز جائز ست و در حقیقت آن رویت قلبی ست کہ بمثال بود و حق را مثال بود نہ ممثل و از سلف نقل آن بصحت رسیدہ از امام ابو حنیفہ رضی اللہ عنہ آمدہ کہ صد بار باین نعمت مشرف شدہ و از امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نیز آمدہ کہ دیدم رب العزۃ را در منام پس پرسیدم کہ کدام عبادت فاضل تر ست فرمود تلاوت قرآن بار دیگر پرسیدم کہ بفہم معانی یا بی فہم آن فرمود بفہم یا بے فہم

۲-الفصل الاول- عن جریر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم- جریر بن عبد اللہ بجلی کہ از کبار صحابہ ست گفت کہ گفت پیغمبر خدا- انکم سترون ربکم عیانا بدرستی کہ شما زود یک ست کہ بہ بینید پروردگار خود را آشکارا بچشم- و فی روایۃ و در روایتے آمدہ است کہ- قال کنا جلوسا عند رسول اللہ- گفت بودیم ما نشستہ نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فنظر الی القمر لیلۃ البدر- پس نگریست آنحضرت بسوے ماہ در شب چہاردہم- فقال- پس فرمود انکم سترون ربکم کما ترون ہذا القمر- بہ تحقیق شما می بینید پروردگار خود را چنانکہ می بینید این ماہ شب چہاردہ را- در این تشبیہ رویت بر رویت ست در انکشاف تام یعنے دیدن شما حق را این چنین بود کہ دیدن ماہ را کہ شک و شبہہ را بدان راہ نبود تہ تشبیہ مرئی بمرئی یعنے چنانکہ این ماہ در مقابلہ شما ست و در جہت ست و محدود ست ذات حق تعالیٰ و تقدس نیز چنین بود چنانکہ در لا تضامون فی رویتہ تضامون بضم تا و تخفیف میم مضمومہ و بفتح تا و تشدید میم ہر دو روایت ست بر وجہ اول از ضیم ست بمعنی ضرر و ظلم یعنے ضرر کردہ نمی شوید در دیدن وی سبحانہ باین طور کہ بعضی بہ بینند و بعضی نہ یا ظلم کند بر یک دیگر بتکذیب و انکار و بر وجہ ثانی از ضم بمعنی بہم پیوستن و ازدحام کردن یعنے اجتماع و ازدحام نمی کنند در رویت وی تعالیٰ از جہت کمال ظہور و وضوح چنانکہ در ماہ شب چہاردہ بخلاف دیدن ماہ نو کہ خفائی و اشتباہی دارد فان استطعتم ان لا تغلبوا پس اگر می توانید کہ غلبہ کردہ نشوید و عاجز و زبون نگردید- علی صلوۃ قبل طلوع الشمس و قبل غروبہا بر نمازی کہ پیش از آمدن آفتاب

ای فرزند آدم آنچه خواستی و آرزو کردی - فانه لا یشبعک شیء - پس بدرستی که سیر نمی گرداند ترا هیچ چیز که با وجود این همه
نعمت های بهشت لا تعد و لا تحصی از روی زراعت کردی و ازینجا معلوم شود که آدمی زاد بر حرص و ترک قناعت
مجبول ست و این صفت هرگز از وی بدر نرود اگرچه در بهشت رود - فقال اعرابی والله لا تجده الا قرشیا او انصاریا
پس گفت آن بادیه نشین بخدا سوگند نمی یابی تو آن مرد را مگر قریشی یا انصاری - فانهم اصحاب زرع زیرا که ایشان خداوندان زراعت
اند و اما نحن فلسنا باصحاب زرع - و اما ما اهل بدو پس نیستیم خداوندان زراعت بلکه بسندگی می کنیم اکثر احوال بشیر و خرما
فضحک رسول الله - پس خنده کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم - ازین سخن اعرابی - رواه البخاری - ۳ - وعن جابر
رضی الله عنه قال سال رجل رسول الله - گفت جابر پرسید مردی پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم اینام اهل الجنة آیا
خواب می کنند بهشتیان - قال النوم اخو الموت - گفت آنحضرت خواب برادر مرگ ست و در حکم اوست در تعطیل قوی
و جوارح - و لا یموت اهل الجنة - و نمی میرند اهل بهشت پس خواب عارض وقت ایشان نگردد - رواه البیهقی فی شعب الایمان - ۹

باب رویة الله تعالی

بدانکه رویة حق تعالی جائز ست عقلا نزد اهل سنت و جماعت و مکان و جهات و مقابله شرط دیدن نیست نزد ایشان و
و هرچه موجود ست ممکن ست دیدن آن اگرچه جسم و جسمانی نبود و در مکان و جهت نباشد و مدخلیت این امور در
دیدن بجریان عادت ست و اگر قادر مطلق برخلاف عادت بی آن نماید نیز جائز ست و وی تعالی قادر ست که قوت
بصیرت را در بصر نهد و هم چنانکه او را امروز در دنیا بصیرت در می یابند فردا ببصریه ببینند انه علی کل شیء قدیر و اتفاق دارند
بر وقوع رویت مومنان حق را سبحانه و تقدس در آخرت و دلائل از کتاب و سنت و اجماع صحابه و تابعین بران متظاهر
و متعاضد اند و آن دلائل با اعتراضات مبتدعه که منکرند آنرا و تاویلات ایشان آیات و احادیث را و جواب اهل حق از آن
به تفصیل در کتب کلامیه مذکور ست و مختار آنست که رویت حق سبحانه تعالی در دنیا نیز ممکن ست ولیکن واقع نیست
باتفاق الا حضرت سید المرسلین را صلی الله علیه و آله و سلم در شب معراج که آن واقع ست و بعضی را در انجا نیز خلاف ست
و بیان آن در ضمن شرح احادیث بیاید و از هیچ یکی از سلف و خلف دیدن حق سبحانه در دنیا بصحت نرسیده و از اولیا
و مشایخ طریقت هیچ کسی بدان نرفته و دعوی آن نکرده و مشایخ اتفاق دارند بر تکذیب و تضلیل مدعی آن و در انوار
که فقه شافعی است گفته هر که گوید خدا را عیانا در دنیا به چشم سر می بینم و وی تعالی بالمشافهه بمن کلام می کند کافر گردد اگر
گویند که چون رویت الهی تعالی و تقدس ممکن ست و آفتی در حاسه بصریه چرا نمی نماید و سبب نادیدن چیست جوابش
آنکه دیدن بقدرت و خلق الهی ست و حاسه بصر علت آن نیست حق سبحانه و تعالی بجریان عادت آنرا سبب ساخته و
دخلی داده اگر بنماید بی چشم توان دید اگر ننماید اگرچه چشم گشاده بود نیز نتوان دید و اگر کوهی بلند مثلا پیش چشم بود
و وی تعالی صفت دیدن در چشم پیدا نکند نتوان دید و اگر کوری در اقصی بلاد مشرق باشد و پشه در مغرب اگر وی

می فرماید فیہا انہار من ماء غیر آسن وانہار من لبن لا یتغیر رواہ الترمذی والدارمی عن معاویۃ۔

۳۔ **الفصل الثالث** ۔عن۔ ابی سعید عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان الرجل فی الجنۃ لیتکئ فی الجنۃ سبعین سنۃ قبل ان یتحول۔ بدرستی کہ مرد در بہشت ہر آئینہ تکیہ می کند در بہشت بر ہفتاد تکیہ پیش ازان کہ برگردد از پہلوے پہلوی دیگر چنانکہ در تفسیر و فرش مرفوعہ آمدہ کہ فرشہاے ست کہ بر ہم نہادہ شدہ اند بعضے بالاے بعضے ثم تاتیہ امراۃ فتضرب علی منکبہ۔ پستر می آید آن مرد را زنی از زنان بہشت پس میزند آن زن بر دوش آن مرد فینظر وجہہ فی خدہا اصفی من المراۃ۔ پس می بیند آن مرد روے خود را در رخسارۂ آن زن در حالی کہ رخسارۂ او روشن تر از آئینہ است وان ادنی لؤلؤۃ علیہا اصفی ما بین المشرق والمغرب۔ و بدرستی کہ ادنی مروارید یکہ بران زن ست روشن می گرداند میان مشرق و مغرب را۔ فتسلم علیہ۔ پس سلام می کند آن زن بران مرد۔ فیرد السلام۔ پس جواب می گوید آن مرد سلام او را و یسألہا من انت۔ و می پرسد آن مرد از ان زن کیستی۔ تو فتقول انا من المزید۔ پس می گوید آن زن من از جملہ زیادتی ام کہ وعدہ کردہ است حق تعالی مر نیکو کار را آنجا کہ فرمودہ در قرآن مجید لہم ما یشاؤن فیہا ولدینا مزید بہشتیان راست ہر چہ بخواہند در بہشت و نزد ماست مزید بر انچہ خواہند و نیز فرمودہ للذین احسنوا الحسنی وزیادۃ مر کسانی را کہ نیکی کردہ اند نیکی ہست و زیادہ و نیز تفسیر کردہ اند زیادہ را بروئیۃ اللہ و حسنی را بدر آمدن بہشت چنانکہ بیاید۔ وانہ لیکون علیہا سبعون ثوبا۔ و بدرستی کہ شان اینست کہ ہر آئینہ می باشد بر آن زن ہفتاد جامہ فینفذہا البصر۔ پس نفوذ می کند و در میرود دران جامہا نظر آن مرد۔ حتی یری مخ ساقہا من وراء ذلک۔ تا آنکہ می بیند آن مرد مغز استخوان ساق آن زن را از پس آن لباس۔ وان علیہا من التیجان ان ادنی لؤلؤۃ منہا لتضیء ما بین المشرق والمغرب۔ و بدرستی کہ بر سر آن زن جملہ می باشد کہ فرود تر مروارید ے ازان تاجہا روشن می گرداند میان مشرق و مغرب را۔ رواہ احمد۔ ۲۔ عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان یحدث وعندہ رجل من اہل البادیۃ آنحضرت حدیث می کرد وقتی آنکہ نزد وی مردی بود از بدویان صحرا نشین۔ ان رجلا من اہل الجنۃ استاذن ربہ فی الزرع۔ حدیث این بود کہ مردے از بہشتیان طلب اذن کرد پروردگار خود را در زراعت کردن یعنے درخواست از حضرت عزت جل شانہ کہ او را اذن فرماید تا در بہشت زراعت کند۔ فقال لہ الست فیما شئت۔ پس گفت پروردگار تعالی مر آن مرد را آیا نیستی تو در ہر چہ می خواہی یعنی ہمہ چیز از ہر جنس کہ می خواہی حاضر ست دیگر زراعت برائے چہ می کنی قال بلی ولکنی احب ان ازرع۔ گفت آن مرد بلے ہمہ چیز ہست ولیکن من خوش دارم کہ زراعت کنم۔ فبذر۔ پس اذن شد او را بزراعت پس تخم ریخت آن مرد و بکاشت۔ فبادر الطرف نباتہ واستواؤہ واستحصادہ۔ پس شتافت و بیشی کرد آن زراعت چشم بر ہم زدن را رویدن آن و درست شدن آن و درو دن آن زراعت و طرف بہ سکون را جنبانیدن بلکہا مکان امثال الجبال۔ پس گشت چند مانند کوہ ہا۔ فیقول اللہ تعالی۔ پس می گوید خدائے تعالی۔ دونک یا ابن آدم فانہ لا یشبعک

وعن ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ادنی اهل الجنة الذی له ثمانون الف خادم کمتر و فروترین بهشتیان
در مرتبه کسے ست که مر او را هشتاد هزار خدمت گار ست واثنان وسبعون زوجة - وهفتاد و دو زن ست - وتنصب له قبة
من لؤلؤ وزبرجد ویاقوت - و برپا کرده می شود برای آن کس خیمه از مروارید و زبرجد و یاقوت یعنی ساخته می شود
قبه از اینها یا مکلل و آراسته می شود باینها کما بین الجابیة الی صنعاء - مسافت و فراخی آن قبه چنانکه مسافت میان جابیه
بجیم و موحده و تحتیه که شهرے ست بشام تا صنعا که موضع ایست در یمن وبهذا الاسناد قال و به همین اسناد که حدیث مذکور روایت
کرده شده است گفت آنحضرت من مات من اهل الجنة من صغیر او کبیر - آنکسانی که مردند در دنیا از اهل بهشت چون در بهشت
در آورده شوند از خرد و کلان - یردون بنی ثلاثین فی الجنة گردانیده می شوند سی ساله در بهشت لا یزیدون علیها ابدا
زیاده نمی شوند بر سی سال همیشه و همیشه بر یک حال و سن و سال می باشند - وکذلک اهل النار - و همچنین دوزخیان سی ساله
می باشند همیشه - وبهذا الاسناد قال - و به همین اسناد گفت - ان علیهم التیجان - بدرستی که بر سر بهشتیان تاجها می باشد - که ادنی
لؤلؤة منها لتضیء ما بین المشرق والمغرب - فروترین مروارید آن تاجها از روی نفاست روشن می گرداند چیزے را
که میان مشرق و مغرب ست از اماکن - وبهذا الاسناد قال - و هم باین اسناد گفت - المؤمن اذا اشتهی الولد فی الجنة - مسلمان
چون خواهد و آرزو کند فرزند را در بهشت - کان حمله ووضعه وسنه فی ساعة کما یشتهی - می باشد بار شکم وی و زائیده شدن
وی و عمر وی در یک ساعت چنانکه می خواهد و میل دارد - وقال - و گفت اسحق بن ابراهیم فی هذا الحدیث - درین حدیث
اذا اشتهی المؤمن فی الجنة الولد - وقتی که بخواهد مسلمان در بهشت فرزند را - کان فی ساعة - پیدا کرد و در ساعت - ولکن
لا یشتهی - ولیکن نمی خواهد - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب وروی ابن ماجة الرابعة والدارمی الاخیرة - و روایت
کرده است ابن ماجه روایت چهارم را و روایت کرد دارمی روایت اخیر را که قال اسحق بن ابراهیم ست - ۲۰ - وعن
علی رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان فی الجنة لمجتمعا للحور العین - بدرستی که در بهشت احتیاجی ست
مر حور عین را یرفعن باصوات - بلند می کند آوازها را که لم تسمع الخلائق مثلها - نشنیده اند خلائق مانند آن آوازها یقلن می گویند
این کلمات را نحن الخالدات فلا نبید ما - همیشه زندگانیم - پس هلاک نمی شویم و نمی میریم - ونحن الناعمات فلا نبأس - و ما تنعم
کنندگانیم پس نمی بینیم شدت و احتیاج را - ونحن الراضیات فلا نسخط - و ما خشنود شوندگانیم از ازواج خود پس ناخشنود و
خشمگین نمی شویم - طوبی لمن کان لنا وکنا له - خوشی و خنکی باد مر کسی را که هست برای او هستیم ما برای او - رواه الترمذی
۲۱ - وعن حکیم بن معاویة اختلاف ست در صحبت او و بسط کرده است کلام در وے در اصد الغایه روایت مے کنند از وے
معاویه بن حکیم و قتاده قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان فی الجنة بحر الماء وبحر العسل وبحر اللبن وبحر الخمر - بدرستی
که در بهشت دریائے آبست و دریائے شهد و دریائے شیر و دریائے شراب - ثم تشقق الانهار بعد - پستر مے شگافد و بیرون
می آید از آن دریاها جویها بعد از در آمدن مسلمانان در بهشت و می آید بر هر یکے جوئے از آن چنانکه در قرآن مجید

از بالای ایشان - فامطرت علیهم طیبا لم یجدوا مثل ریحه شیئا قط - پس می بارد آن ابر بر ایشان خوش بوئی را که نیافته اند
مانند بوی او هیچ چیز را هرگز - ویقول ربنا - و می گوید پروردگار ما تعالی - قوموا الی ما اعددت لکم من الکرامة - اما ایستید و بیائید
بسوی چیزی که آماده کرده ام من برای شما از بزرگی و گرامی داشتن - فخذوا ما اشتهیتم - پس بگیرید هر چیزی را که می خواهید
و خوش دارید - فنأتی سوقا قد حفت به الملائکة - پس می آئیم ما بازاری را که بتحقیق گرد کرده اند او را فرشتگان - ما لم تنظر العیون
الی مثله - و می آئیم و می یابیم چیزی را که نگاه نکرده اند چشمها مانند آن و نه دیده اند مثل آن را - ولم تسمع الآذان - و نشنیده اند
گوشها مانند آن را - ولم یخطر علی القلوب - و نگذشته است بر دلها و خاطرها مانند آن - فیحمل لنا ما اشتهینا - پس برداشته می شود
و داده می شود برای ما هر چیزی که خواستیم و آرزو کردیم - لیس یباع فیها ولا یشتری - فروخته نمی شود در آن بازار و نه
خریده می شود - وفی ذلک السوق یلقی اهل الجنة بعضهم بعضا - و در آن بازار ملاقات می کنند بهشتیان یکدیگر را - قال
گفت آنحضرت - فیقبل الرجل ذو المنزلة المرتفعة - پس روی می آرد مردی خداوند مرتبه بلند را - فیلقی من هو دونه -
پس پیش می آید کسی را که آن کس فرود مرتبه اوست - وما فیهم ولی - و نیست در بهشتیان دنی و خسیس و همه در حد ذات
خود رفیع و عالی اند اگرچه نسبت به بعضی فرود باشند - فیروعه ما یری علیه من اللباس - این عبارت احتمال دو معنی دارد
و روع بمعنی ترسانیدن و بشگفت آوردن و بر وجه اول این معنی شود که می ترساند آن مرد بلند مرتبه را یعنی مکروه می آید
چیزی که می بیند بر آن کس که دون اوست از لباس ادنی و بر وجه ثانی بشگفت می آرد و در عجب می اندازد مرد را
چیزی که می بیند بر خود از لباس اعلی - فما ینقضی آخر حدیثه حتی یتخیل علیه ما هو احسن منه - پس نمی گذرد پایان سخن آن مرد
که با نفس خود می کرد یا با آن کس که ملاقی شده او را می کرد تا آنکه ظاهر می شود و مهیا می گردد بر آن مرد عالی مرتبه
لباسی که بهتر است از لباس او که بوده است بر وی یا بر آن کس که دون او بود و این معنی مناسب و موافق تر است
بقول وی که فرمود - وذلک انه لا ینبغی لاحد ان یحزن فیها - و آن ظهور لباس احسن از جهت آنست که نمی سزد و نمی آید
مر هیچ یکی را که اندوهگین گردد در بهشت و شاید که بدناءت لباس آنکس را حزنی و اندوهی راه یافته باشد و شاید که آن
مرد عالی مرتبه نیز بلباس سابق که لباس دیگر بهتر از و نیز می باشد محزون گردد فافهم ثم ننصرف الی منازلنا فتلقانا ازواجنا
پستر باز برمی گردیم ما بسوی منزلهای خود پس پیش می آیند ما را زنان ما - فیقلن مرحبا واهلا - پس می گویند ما را
خوش آمدید و خانه خود را آمدید و می گوید هر یکی بمرد خود - لقد جئت وان بک من الجمال افضل مما فارقتنا علیه - بتحقیق آمدی
تو و حال آنکه با تست از حسن و جمال فاضل تر و بیشتر از آنچه جدا شده بودی از ما بر آن جمال - فیقول انا جالسنا الیوم ربنا الجبار
پس می گوئیم ما با زنان خود بدرستی که ما همنشینی کردیم امروز پروردگار خود را که نیکو کننده حالها و دوست کننده شکستگی هاست
ویحقنا ان ننقلب مثل ما انقلبنا - و سزاوار است و می رسد ما را که باز گردیم بمانند آنچه باز گشته ایم چه هر که با اینچنین ذاتی که تمامه
حسن و جمال پرتو نور اوست بنشیند چرا حسن و جمال نیابد - رواه الترمذی وابن ماجة وقال الترمذی هذا حدیث غریب - ۱۹

می شود که برآیند چنانکه در دنیا حکم بود که روز جمعه برآیند و این اثر و نتیجه جزاے برآمدن جمعه و رفتن به نماز جمعه باشد نیز در دن
ربهم - پس می برآیند و زیادت می کنند پروردگار خود را و می درآیند در حضرت کبریاے او عز و علا و سیبرز لهم عرشه - و ظاهر
و هویدا می کند پروردگار تعالی مر ایشان را عرش خود را کنایت ست از ظهور حق و تجلی او تعالی مر بندگان را و یتبدے بفتح تحتانیه
و فوقانیه و موحده و دال مهمله با تشدید - لهم روضة من ریاض الجنة - و ظاهر می شود وی جل جلاله مر بهشتیان را در مرغزارے
از مرغزارهاے بهشت - فیوضع لهم منابر من نور - پس نهاده می شود مر ایشان را منبرها از نور که بر آن نشینند و منابر
من لؤلؤ - و منبرها از مروارید و منابر من یاقوت - و منبرها از یاقوت و منابر من زبرجد - و منبرها از زمرد و منابر من ذهب
و منابر من فضة - و منبرها از طلا و منبرها از نقره بر حسب تفاوت مراتب و درجات و اعمال و افعال - و یجلس ادناهم - و می نشیند
فروتر و کمترین ایشان در منزلت و مرتبت - و ما فیهم دنی - و نیست در ایشان خسیس و کمینه یعنی ادنی که گفتیم بمعنی اقل و کمتر
در مرتبه و نسبت با علی و اکثر اراده کردیم نه منصف بدنارت و خساست در حد ذات که وجود آن در بهشت نایافت ست
علی کثبان المسک والکافور - می نشیند ادنی در مرتبه بر تلهاے مشک و کافور نه بر کرسی ها و منبرها که اعلی در مرتبه می نشیند چنانکه
جماعه در صدر مجلس می نشینند و جماعه دیگر بر خاک می نشینند و کثبان بضم کاف و سکون مثلثه جمع کثیب تل ریگ - ما یرون ان
اصحاب الکرسی بافضل منهم مجلسا - گمان نمی برند این قوم بر تل نشینندگان که بر کرسی و منبر نشینندگان فاضل ترند از ایشان
از روی جاے و نشست گاه چه در بهشت هر کس بمقام و مرتبه خود راضی و شاکر باشد و آرزوے مرتبه فوق نکند و الم
و حرقت و حسرت و غیرت نبرد اگرچه می داند که او در مرتبه فوق ست و من در مرتبه ادنی - قال گفت ابو هریره قلت گفتم
یا رسول الله و هل نری ربنا - آیا می بینیم پروردگار خود را در آن روز - قال نعم - فرمود آنحضرت آرے می بینید پروردگار
خود را هل تتمارون فی رؤیة الشمس والقمر لیلة البدر - آیا شک و شبهه می دارید در دیدن آفتاب همیشه و در دیدن ماه در
شب چهاردهم - قلت لا گفتم نه شک داریم قال - کذلک لا تتمارون فی رؤیة ربکم - فرمود همچنین شک نمی کنید در دیدن
پروردگار خود و لا یبقی فی ذلک المجلس رجل الا حاضره الله محاضرة - و باقی نمی ماند در آن مجلس مردے مگر آنکه کلام مے کند او را
حق سبحانه بی واسطه و کشف می کند حجاب را و اصل معنی محاضره سخن گفتن ست رو برو بی واسطه و ترجمان حتی یقول الرجل منهم
تا آنکه می گوید خداے تعالی مردے را از ایشان - یا فلان بن فلان اتذکر یوم قلت کذا - و کذا آیا یاد داری روزے که گفتی
چنین و چنین - فیذکره ببعض غدراته فی الدنیا - پس یاد می دهد وے تعالی آن مرد را بعضے غدرها و عهد شکنیها که کرده است
در دنیا و مراد ذنوب و معاصی ست که در ارتکاب آن نقض عهد ربوبیت ست - فیقول یا رب الم تغفر لی - پس می گوید آن
مرد اے پروردگار من آیا نه آمرزیده تو مرا آن گناهان را - فیقول بلی - پس می گوید پروردگار تعالی بلی آمرزیده ام و بخشیده ام
ترا فبسعة مغفرتی بلغت منزلتک هذه - پس بسبب فراخی آمرزش من و رحمت من رسیده تو این مرتبه و منزلت را فبینا هم
علی ذلک غشیتهم سحابة من فوقهم - پس در اثنای آنکه بهشتیان برین حال و درین مقال باشند می پوشد ایشان را ابرے

رواه الترمذی والدارمی والبیهقی فی کتاب البعث والنشور اگر گفته شود که سابقا در باب شفاعت گذشت که آنحضرت فرمود
صلی الله علیه وآله وسلم امید دارم که باشید شما نصف اهل جنت واین بما می فرماید دو چند ایشان جوابش آنکه تواند که امیدواری
آنحضرت از درگاه باری آن باشد بعد ازان زیاده کرده شد وبشارت داده شد بزیادة از انچه امید داشت واین
زیاده فضل وکرم اوست تعالی شانه در حق حبیب خود وامت او والله ذو الفضل العظیم -۱۶- وعن سالم عن ابیه
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم سالم بن عبد الله بن عمر بن الخطاب از اجله علما وتابعین وسادات وثقات
ایشان ست امام مالک گفت که نبود هیچ یکی در زمان سالم مشابه تر به سلف در زهد وفضل زندگانی درست از وی
ودرشت می گفت سخن بحجاج بن یوسف ظالم روایت می کند از پدرش که گفت آنحضرت - باب امتی الذین یدخلون
منه الجنة - دری از بهشت که امت من ازان در در آیند بهشت را - عرضه مسیرة الراکب المجود بضم میم وکسر واو مشدده
پهنای آن در مقدار مسافت سیر سواری ست که نیک می داند دوانیدن اسپ را با سیر سوار اسپ که نیک می دود
ثلثا سه شب یا سه سال - ثم انهم لیضغطون علیه - پستر بدرستی ایشان هر آئینه ازدحام کرده می شوند وفشارده می شوند بر در باوجود
این وسعت وپهنائی حتی تکاد مناکبهم تزول تا آنکه نزدیک ست که دوشهای ایشان زوال پذیرد وسوده گردد - رواه الترمذی
وقال هذا حدیث ضعیف - روایت کرد این حدیث را ترمذی وگفت که این حدیث ضعیف ست - وسالت محمد بن اسمعیل عن هذا
الحدیث فلم یعرفه - وپرسیدم بخاری را ازین حدیث پس نشناخت آنرا - وقال یخلد بن ابی بکر یروی المناکیر - وگفت بخاری
یخلد بر وزن فعل مضارع از خلود من ابی بکر که روای این حدیث ست روایت می کند احادیث منکر را -۱۷- وعن علی
رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان فی الجنة لسوقا - بدرستی که در بهشت بازاری ومجمعی ست که
فافیها شری ولا بیع نیست دران بازار خریدن ونه فروختن چیزی را - الا الصور من الرجال والنساء - مگر صورتهای خوب
از مردان وزنان که تبدیل کرده می شوند وروی صورتهای بد وصورتهای خوب - فاذا اشتهی الرجل صورة - پس چون
خوش دارد وبخواهد مرد صورتی خوب را - دخل فیها - می در آید ومتصف می گردد باین صورت - رواه الترمذی وقال هذا
حدیث غریب -۸- وعن سعید بن المسیب انه لقی ابا هریرة - روایت ست از سعید بن المسیب که از کبار تابعین ست که وی
پیش آمد ابو هریره را فقال ابو هریرة اسئل الله ان یجمع بینی وبینک فی سوق الجنة - سوال می کنم خدای تعالی را که جمع کند میان من و
میان تو در بازار بهشت - فقال سعید افیها سوق - پس گفت سعید بن المسیب آیا در بهشت بازاری خواهد بود - قال نعم - گفت
ابو هریره آری در بهشت بازاری خواهد بود - اخبرنی رسول الله - خبر داد مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ان اهل الجنة
اذا دخلوها - بهشتیان چون در آیند بهشت را - نزلوا فیها بفضل اعمالهم - نزول می کنند در بهشت وفرود می آیند در منازل
بهشت بقدر عملهای خود هر کرا عمل بیشتر وبهتر منزل وی شریفتر وبلندتر - ثم یؤذن لهم فی مقدار یوم الجمعة من ایام الدنیا - پستر
اذن کرده می شود مر ایشان را در مقدار روز جمعه از روزهای دنیا یعنی در روزی که در دنیا روز جمعه بود حکم پروردگار تعالی

کہ بہشتیان باشند متنعم تر و مترفہ تر مندازان بر بندگان۔ رواہ الترمذی۔ ۱۳۔ وعن بریدۃ ان رجلا قال یروایت است از بریدہ اسلمی کہ صحابی مشہور ست گفت کہ مردی گفت۔ یارسول اللہ ہل فی الجنۃ من خیل۔ آیا ہست چیزے در بہشت از جنس اسپان۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ ان اللہ تعالیٰ ادخلک الجنۃ۔ اگر خدائے تعالیٰ در آرد ترا در بہشت۔ فلا تشاء ان تحمل فیہا علی فرس من یاقوتۃ حمراء۔ پس نمی خواہی تو کہ سوار کردہ شوے در بہشت بر اسپے از یاقوت سرخ۔ تطیر بک فی الجنۃ کہ پیراند آن اسپ ترا در بہشت یعنے بدود و ببرد ترا حیث شئت۔ آنجا کہ می خواہی۔ فعلت۔ این کلمہ بصیغہ خطاب خواندہ اند مجہول و معروف یعنے مگر آنکہ کردہ می شوی تو یعنے دادہ می شوی مدعا و مقصود ترا یا میکنی تو یعنے می یابی و فائز می شوی بمقصود تو و بتا را تانیث بصیغہ مجہول نیز آمدہ یعنے کردہ می شود و ساختہ می شود آن اسپ برائے تو و فرس ندکر و مونث ہر دو آید حاصل آنکہ در بہشت ہر کس ہر چہ خواہد بیابد۔ و سالہ رجل۔ و سوال کرد آنحضرت را مردی۔ فقال۔ پس گفت۔ یارسول اللہ ہل فی الجنۃ من ابل۔ آیا ہست در بہشت از جنس شتران۔ قال۔ گفت بریدہ فلم یقل لہ ما قال لصاحبہ۔ پس نگفت آنحضرت مر این مرد را چیزے کہ گفت مر یار او را در جواب یعنی نگفت کہ اگر در آرد ترا خدائے تعالیٰ در بہشت خواہی کہ سوار کند ترا بر شترے از یاقوت حمراء الخ فقال۔ پس گفت بطریق کلیہ۔ ان یدخلک اللہ الجنۃ یکن لک فیہا ما اشتہت نفسک اگر در آرد ترا خدائے تعالیٰ در بہشت باشد ترا در بہشت ہر چہ خواہد نفس تو و لذت عینک۔ و خنکی گیرد چشم تو۔ رواہ الترمذی۔ ۱۴۔ وعن ابی ایوب قال اتی النبی۔ گفت ابو ایوب انصاری کہ از کبار صحابہ است آمد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ اعرابی بادیہ نشینی فقال۔ پس گفت یارسول اللہ انی احب الخیل افی الجنۃ خیل۔ من دوست می دارم اسپان را آیا در بہشت اسپان می باشند۔ قال رسول اللہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان ادخلت الجنۃ۔ اگر در آورده می شوی تو بہشت را۔ اتیت بفرس من یاقوتۃ واوہ می شود ترا اسپے از یاقوت کہ جناحان کہ مر آن اسپ را دو باز دست محملت علیہ۔ پس سوار کردہ می شوی بر آن اسپ ثم طار بک۔ پستر می براند و می رساند ترا آن اسپ۔ حیث شئت۔ ہر جا کہ می خواہی رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث لیس اسنادہ بالقوی۔ و گفت ترمذی این حدیثی ست کہ نیست اسناد او قوی۔ و ابو سورۃ الراوی یضعف فی الحدیث و ابو سورہ بفتح سین مہملہ و سکون واو کہ راوی این حدیث ست نسبت بضعف کردہ می شود او در حدیث۔ و سمعت محمد بن اسمعیل یقول۔ و شنیدم من بخاری را کہ می گفت ابو سورۃ ہذا منکر الحدیث روی مناکیر این ابو سورہ حدیث او منکرست و روایت می کند وی احادیث منکر را و معنی منکر در مقدمہ معلوم شد ۱۵۔ وعن بریدۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اہل الجنۃ عشرون ومائۃ صف بہشتیان صد و بست رستہ باشند۔ ثمانون منہا من ہذہ الامۃ ہشتاد ازان صفہا ازین امت مرحومہ محمدیہ باشند۔ واربعون من سائر الامم و چہل صف از دیگر امت ہا ازین معلوم شود کہ بہشتیان ازین امت دو چند تمامۂ امت ہا باشند

جوانے را گویند که طلوع کرده موی لب وی و نروییده ریش وی و کحل بفتحتین سیاهی بیخهاے مژگان بے سرمه چنانکه بسرمه
کردن شود و در مثل آمده لیس التکحل کالکحل یعنی آنکه به تکلف سرمه کند آنچنان نبود که بے سرمه کردن در اصل خلقت مژگان چشم سیاه
افتد - لا یفنی شبابهم ولا تبلی ثیابهم - فانی نمی گردد جوانی بهشتیان و کهنه نمی گردد جامهاے ایشان - رواه الترمذی والدارمی
۱۰ - وعن معاذ بن جبل ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال یدخل اهل الجنة الجنة جرد امرد مکحلین - می در آیند بهشتیان بهشت را
موصوف باین صفات ابناء ثلثین او ثلث وثلثین سنة سی ساله و یا سی و سه ساله یعنی چنانکه در دنیا درین سن و سال باشند
چه کمال جوانی و قوت مرد درین وقت ست که آنرا اشد خوانند بفتح همزه و ضم شین - رواه الترمذی - ۱۱ - وعن اسماء بنت
ابی بکر قال سمعت رسول الله - گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم وذکر له - و حال آنکه ذکر کرده شد مر آنحضرت را
سدرة المنتهی قال - فرمود - یسیر الراکب فی ظل الفنن منها مائة سنة - سیر می کند سوار در زیر شاخهاے وی صد سال فنن
بفتحتین شاخ افنان جمع وی - او یستظل بظلها مائة راکب - یا پناه می گیرد بسایه او صد سوار شک الراوی شک کرده است
راوی حدیث که یسیر الراکب فی ظل الفنن منها مائة سنة شنید یا یستظل بظلها مائة راکب - شنید اما شک نیست که مبالغه
در عبارت نخستین ست - فیها فراش الذهب - در سدرة المنتهی کرمکهای طلاست فراش بفتح فا و خفت کرمی که می پرد
گرد چراغ و می افتد در وی که آنرا پروانه خوانند مانا که مراد فرشتگان اند نورانی که می درخشد بازوهاے ایشان
گویا که از طلاست یا تشبیه کرد انواری را که منبعث می گردد از آن و تعبیر کرد از آن بفراش ذهب و این تفسیر این آیت
کریمه است که اذ یغشی السدرة ما یغشی می پوشد سدره را آنچه می پوشد و بیضاوی گفته که می پوشد آنرا جمعے غفیر از
ملائکه که عبادت می کنند حق را کان ثمرها القلال - گویا میوه او مثل سبوهای کلان ست قلال بکسر جمع قله بضم سبوی
بزرگ که آنرا جره گویند و سدرة المنتهی نام درختے ست در نهایت بهشت که منتهی مے گردد بآن علم اولین و آخرین
و هیچ یکے از مخلوقات نداند که وراے آن چیست و در نگذشت از آن جز محمد صلی الله علیه وآله وسلم و آن مقام جبرئیل ست
که از آن نتواند گذشت و آن بروایتے در آسمان ششم ست و مشهور آنست که در آسمان هفتم ست و وجه تطبیق درین دو روایت
آنکه بیخ او در ششم باشد و شاخها در هفتم والله اعلم - رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب - ۱۲ - وعن انس قال سئل
رسول الله پرسیده شد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ما الکوثر چیست کوثر - قال فرمود - ذاک نهر اعطانیه الله یعنی
فی الجنة - جوئی ست که داده است مر خداے تعالی آنجوے را در بهشت - اشد بیاضا من اللبن - سخت تر است آب
وی در سفیدی از شیر واحلی من العسل و شیرین تر ست از شهد - فیه طیر اعناقها - در آن جوے پرندگان اند که گردنهاے
ایشان - کاعناق الجزر - مانند گردنهاے شتران ست و جزر بفتحتین جمع جزور بفتح جیم یعنی شتر که آماده کرده شده است
براے نحر و ذبح - قال عمر ان هذه لناعمة - گفت عمر رضی الله عنه بدرستی که این پرندگان در آن حوض متنعم و فربه
و خوشحال باشند - قال رسول الله - گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم آکلها انعم منها - خورندگان آن پرندگان

صد درجه است چنانچه اگر عالمیان تمام جمع شوند در یکے ازان درجات گنجائش می دید همه را۔ رواه الترمذی وقال هذا حدیث
غریب ۔۵۔ وعنه عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم فی قوله۔ آمده است از آنحضرت در تفسیر قول حق تعالی وفرش مرفوعة
در بهشت فرشها باشد برهم نهاده شده تا آنکه بلند شده۔ قال ارتفاعها لکما بین السماء والارض۔ فرمود بلندی آن فرشها چنانکه
مسافت میان آسمان و زمین ست۔ مسیرة خمسمائة سنة۔ پانصد ساله راه وگفته اند که مراد بفرش از زنان اهل بهشت ست
ومرفوع بمعنی فائق وفاضل در حسن وجمال از زنان دنیا۔ رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ۔۶۔ وعنه قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم ان اول زمرة یدخلون الجنة یوم القیمة۔ بدرستی که نخستین گروهی که می درآیند بهشت را روز قیامت ضوء
وجوههم علی مثل ضوء القمر لیلة البدر۔ روشنی رویهاے ایشان واقع شده است برمانند روشنی ماه در شب چهاردهم۔ والزمرة
الثانیة علی مثل احسن کوکب دری فی السماء وگروه دوم برمانند بهترین ستاره درخشنده در آسمان۔ لکل رجل منهم زوجتان
علی کل زوجة سبعون حلة۔ مر هر یکے از ایشان را دو زن ست بر هر زن هفتاد حله وهر یک ازین دو زن باین صفت
که یری مخ ساقها من ورائها دیده می شود مغز استخوان ساق وی از پس ساق کنایت ست از غایت لطافت وصفا
وجمال۔ رواه الترمذی ۔۷۔ وعن انس عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال یعطی المؤمن فی الجنة قوة کذا وکذا من الجماع
داده می شود مسلمان در بهشت قوت چندین وچندین زن از جهت جماع۔ قیل گفته شد۔ یا رسول الله او یطیق ذلک
آیا طاقت دارد مرد جماع چندین زنان را۔ قال یعطی قوة مائة۔ فرمود داده می شود قوت صد مرد پس چرا طاقت جماع چندین
زنان نیارد۔ رواه الترمذی ۔۸۔ وعن سعد ابن ابی وقاص عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم انه قال لو ان ما یقل ظفر مما
فی الجنة بدا۔ اگر آنکه چیزی که برمی دارد آنرا ناخن ازان چیزهاے که در بهشت ماست از اسباب تزینت وآلات آن
ظاهر شود۔ لتزخرفت له ما بین خوافق السماء والارض۔ هر آئینه زینت می یابد از جهت آن چیز چیزی که میان جوانب
واطراف آسمان و زمین ست از مکانها وخوافق جمع خافقة است بمعنی جانب وخافقین مشرق ومغرب را وافق آنها را گویند
زیرا که شب وروز مختلف می شوند در آنها وخفق بمعنی حرکت واضطراب آید وخفقان دل از انجاست وخوافق آسمان جوانب
آنرا که از انجا چهار باد مشهور برآید نیز گویند۔ وان رجلا من اهل الجنة اطلع۔ واگر آنکه مردی از بهشتیان برآید وپیدا گردد
فبدا ساورة۔ پس ظاهر می گردد پارهای دست وی لطمس ضوءه وضوء الشمس۔ هر آئینه محو وناپدید مے گرداند
روشنی آفتاب را کما تطمس الشمس ضوء النجوم۔ چنانکه محو وناپیدا می گرداند آفتاب روشنی ستارها را۔ رواه الترمذی
وقال هذا حدیث غریب ۔۹۔ وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اهل الجنة جرد مرد کحلی
بهشتیان جرد اند بضم جیم وسکون را جمع اجرد ومرد هم بر وزن وی جمع امرد وکحلی بر وزن قتلی جمع کحیل بمعنی اکحل واجرد
ومردی را گویند که موی بر بدن وی نباشد واصل ماده براے سلب وازاله اسب چنانکه جرد بفتحتین فضائی که در وی نبات
نبود وتجرید پوست برکندن وموی از وے وتجرید از ثوب برهنه کردن ازان وامرد ساده زنخ ودر قاموس گفته که امرد

فیهوی فیها سبعین خریفا۔ پس فرود می افتد آن سنگ در دوزخ تا هفتاد سال خریف مقابل ربیع ست و چون عرب
ابتداے سال از خریف اعتبار کنند سال تمام بدان مراد دارند۔ لا یدرک لها قعرا۔ در نمی یابد آن سنگ مر دوزخ را نک واللہ
لتملان۔ بخدا سوگند هر آئینه پر کرده می شود دوزخ با وجود این مناکی و فراخی۔ ولقد ذکر لنا ان ما بین مصراعین من مصاریع
الجنة و بتحقیق ذکر کرده شد ما را که میان دو تخته دراز تختهاے در بهشت۔ مسیرة اربعین سنة۔ مسافت چهل سال ست
ولیاتین علیها یوما و هو کظیظ من الزحام و هر آئینه بیاید بر بهشت روزے و حال آنکه وے پر است یا پر کرده شده ست
از ازدحام رواه مسلم۔

۲۱۔ الفصل الثانی۔ عن ابی هریرة قال قلت یا رسول اللہ مم خلق الخلق۔ ابو هریره گفت پرسیدم از آنحضرت
از چه چیز پیدا کرده شد خلق قال من الماء۔ فرمود پیدا کرده شد از آب اختلاف ست عقلا را که نخستین چیزی که از
اجسام پیدا شد چیست اکثر برانند که جوهر آب ست زیرا که وے قابل ست مر جمیع صور عالم را پستر پیدا کرده شد از وی
زمین به تکثیف و انجماد و آتش و هوا بتلطیف و ترقیق چه آب هرگاه لطیف گردد هوا شود و پیدا شد آتش از صفوه و خلاصه
آب و پیدا گشت آسمان از دخان نار و این حدیث دلیل ست بران و گویند که در سفر اول از توریة آمده که پروردگار
تعالی پیدا کرد جوهرے پس نظر کرد بسوے وی بنظر هیبت پس بگداخت اجزاے او و آب گشت و از وی بخاری
بر آمد و بالا رفت مثل دخان پس آسمان پیدا آمد پس ظاهر شد بر روے آب کف و از وے زمین شد و کوهها را لنگر
آن ساخت و آنچه در بعضی حواشی نوشته شده است که مراد بما نطفه است تقاضا می کند که مراد بخلق حیوانات باشند چنانکه
در قرآن مجید فرموده وجعلنا من الماء کل شیء حی۔ واللہ اعلم۔ قلنا الجنة ما بناؤها۔ پرسیدیم از آنحضرت که بهشت بناے او
از چیست قال فرمود لبنة من ذهب ولبنة من فضة۔ بناے بهشت خشتی از علا و خشتی از فضه و لبنه بفتح لام و کسر با
و بکسر لام و سکون با نیز آمده و ملاطها المسک الاذفر۔ و گل آن که بدان بنا کنند مشک خالص تیز بوے۔ وحصباؤها اللؤلؤ
والیاقوت و سنگریزهاے او که در جویها و جز آن باشد مروارید و یاقوت۔ وتربتها الزعفران۔ و خاک او مثل زعفران زرد
و خوشبو من۔ یدخلها ینعم ولا یباس۔ کسی که در آید بهشت را تنعم می کند و نمی بیند رنج و مشقت۔ ویخلد ولا یموت۔ و همیشه
میزید و هرگز نمیرود۔ ولا تبلی ثیابهم۔ و کهنه نمی گردد جامهاے بهشتیان۔ ولا یفنی شبابهم و فانی نمی گردد جوانی ایشان
رواه احمد والترمذی والدارمی۔ ۲۔ وعنه قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم ما فی الجنة شجرة الا وساقها
من ذهب۔ نیست در بهشت درختی مگر آنکه تنه وے از طلاست رواه الترمذی۔ ۳۔ وعنه قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیه وآله وسلم ان فی الجنة مائة درجة ما بین کل درجتین مائة عام۔ بدرستی که در بهشت صد پایه است مسافت
میان هر دو پایه مسافت صد سال۔ رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب۔ ۴۔ وعن ابی سعید قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیه وآله وسلم ان فی الجنة مائة درجة لو ان العالمین اجتمعوا فی احدهن لوسعتهم۔ بدرستی که در بهشت

می کردند و تفتیش می نمودند که بچه شناسیم که حق تعالی از ما راضی ست آخر اتفاق می کردند بران که اگر ما از وے راضییم بیقین
وی نیز از ما راضی ست پس ازان بشارت داد که رضای وے از ایشان دائم و ابدی ست بالاتر ازین چه نعمت باشد
اندک رضا از الله تعالی بزرگ ترست از بهشت و از هرچه در وست چنانکه فرمود و رضوان من الله اکبر چه جاے
آنکه دائم و مستمر باشد اللهم ارض عنا وارضنا عنک متفق علیه ۱۰- وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم قال ان ادنی مقعد احدکم من الجنة بدرستی که کمتر منزل و جاے یکے از شما از بهشت آن مقدارست که ان یقول
له تمن فیتمنی ویتمنی- بگوید پروردگار تعالی مر او را آرزو کن و بخواه آن قدر که خواهی پس آرزو کند و بخواهد و مکرر آرزو کند
و بخواهد فیقول له هل تمنیت- پس بگوید پروردگار تعالی مر آن بنده را که آرزو کردی و خواستی تا نهایت آنچه
آرزو می توان کرد فیقول نعم- پس بگوید بنده آری آرزو کردم نهایت آنچه آرزو توان کرد فیقول له- پس می گوید
پروردگار تعالی مر آن بنده را- فان لک ما تمنیت ومثله معه- پس بدرستی که مر تراست آنچه آرزو کردی و مانند
آن یا وی- رواه مسلم- ۱۶- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم سیحان وجیحان والفرات و
النیل کل من انهار الجنة- فرمود آنحضرت هر یکے ازین چهار جوے از جوے هاے بهشت ست- رواه مسلم- فرات
و نیل خود نام نهر کوفه و مصرست بے خلاف اما در تعیین سیحان و جیحان خلافی ست بعضے گفته اند سیحان نهری ست
بشام و جیحان نهر بلخ ست و گفته اند که سیحان و جیحان غیر سیحون و جیحون ست که نهر ترک و نهر بلخ ست چه اینها در
بلاد ارمن ست و طیبی گفته که قول جوهرے که گفته جیحان نهر شام ست غلط ست و اتفاق دارند که جیحون بواو نهر
خراسان ست و گفته اند که سیحون نهریست بسند و بالجمله مراد ببودن این چهار از انهار جنت آنست که چون آبهای
اینها خوشترین آب هاست و درینها فوائد و منافع بسیارست گویا آواز جویهاے بهشت اند و بعضی گفته اند که انهار
اربعه اند که اصول انهار جنت اند و آنها را بنام این انهار اربعه که اعظم و اشهر و اعذب و افید انهار دنیا اند خوانده است
اشارت بآنکه آنچه در دنیاست از فوائد و منافع نمونهاے بهشت ست و بعضی گفته اند که وجه تسمیه اینها بانهار جنت
بجهت آنست که ایمان شامل ست بلادے را که این انهار در انهاست و آب خور آن انهار راجع اند بجنت و صحیح
آنست که آن محمول بر ظاهرست و مادّه این انهار مذکوره از بهشت ست و مسلم روایت کرده است که فرات
و نیل روان می شوند از بهشت و در صحیح بخاری آمده که از اصل سدرة المنتهی و در معالم التنزیل آورده که این چهار
نهر از بهشت اند که حق سبحانه و تعالی آنها را بکوهها سپرده و از انجا بر زمین جاری ساخته کذا ذکره الطیبی والله اعلم
بحقیقة الحال- ۱۷- وعن عتبة بضم عین مهمله و سکون تا بن- غزوان- بفتح معجمه و سکون زاے صحابی بدری جلیل
قدیم الاسلام اسلام آورد بعد از شش مرد و بود از تیر اندازان مشهور- قال- گفت- ذکر لنا ان الحجر یلقی من شفة جهنم ذکر
کرده شد ما را یعنی روایت کرده شد از حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم که فرمود سنگ انداخته می شود از کنار دوزخ

و درخشیدن مفهوم نمی گشت و در افق هر دو معنی مستفاد میگردد و در بعضے روایات غایر بیای تحتانیه نیز آمده از غور
بمعنی نشیب و در بعضی عازب بعین مهمله و زای بمعنی بعید ذاهب و روایت مشهور غایر ست بعین معجمه و بای موحده
از غبور بمعنی در گذشتن و باقی ماندن - لتفاضل ما بینهم و این ارتفاع و بلندی غرف بجهت تفاضل و تفاوت مراتب ست
که میان بهشتیان ست مرتبه بعضی بلند و بعضی پست و گفته اند که بهشت را طبقات باشد اعالی برای سابقان و اواسط
برای مقتصدان و اسافل برای مختلطان - قالوا - گفتند صحابه - یا رسول الله تلک منازل الانبیاء لا یبلغها - غیرهم
این غرف و این قصرهای رفیع مگر منزل های پیغمبران خواهد بود که نمی رسد بآن منازل و مراتب جز پیغامبران
قال بلی فرمود بلی می رسند آن منازل و مراتب را غیر پیغمبران بمتابعت و محبت ایشان - والذی نفس محمد بیده
رجال آمنوا بالله وصدقوا المرسلین بخدا سوگند می رسند آنرا مردان که ایمان آورده اند بخدا و راست گو دانسته اند
پیغمبران را متفق علیه - ۱۳ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یدخل الجنة اقوام افئدتهم
مثل افئدة الطیر - می درآیند بهشت را گروهها که دل های ایشان مانند دلهای پرندگان ست یعنی در خوف
و هیبت پروردگار و رمیدن و گریختن از اغیار چه پرندگان ترسنده تر و رمنده ترین جانوران اند یا در توکل
در رزق چنانکه در حدیث در شان پرندگان واقع شده است که بیرون می آیند بامداد گرسنه و بر می گردند
شبانگاه سیر رواه مسلم - ۱۴ - وعن ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله تعالی
یقول لاهل الجنة - بدرستی که خدای تعالی می گوید بهشتیان را و ندا می کند ایشان را که یا اهل الجنة فیقولون پس
می گویند بهشتیان و جواب می دهند پروردگار تعالی را که لبیک ربنا وسعدیک می ایستیم برای خدمت تو ایستادنی
بعد ایستادنی و یاری می دهیم دین ترا یاری دادنی بعد از یاری دادنی یعنی دائم و مستمر والخیر فی یدیک و نیکی
در دست تصرف تست هر کرا خواهی بدهی فیقول هل رضیتم - پس می گوید پروردگار تعالی مر ایشان را آیا
راضی شدید شما که در آوردم شما را در بهشت فیقولون وما لنا لا نرضی یا رب - و چیست و چه شد ما را که راضی نشویم ای پروردگار - ما و
قد اعطیتنا ما لم تعط احدا من خلقک - و به تحقیق دادی تو ما را چیزی که ندادی هیچ یکی از خلق ترا فیقول الا اعطیکم افضل من ذلک
پس می گوید پروردگار تعالی آیا ندهم شما را بهتر از آنچه دادم فیقولون یا رب وای شیء افضل من ذلک - ای پروردگار من و
کدام چیز است بهتر از آن فیقول احل علیکم رضوانی - فرود می آرم بر شما رضای خود را - فلا اسخط علیکم بعده ابدا - پس چشم نمی گیرم
بر شما بعد ازین همیشه و چون مولی از بنده راضی شد همه نعمت ها و سعادت ها حاصل شد و دولت دیدار نیز اثر و نتیجه آنست اول پرسید
از ایشان که آیه راضی اند از وی تعالی چون رضای ایشان از حضرت وی حاصل شد رضای خود را از ایشان بر آن مترتب
ساخت تا معلوم گردد که دلیل و علامت رضای مولی تعالی از بنده رضای بنده است از مولی پس در حال خود
نگاه کن اگر خود را راضی می یابی از پروردگار خود بدان که او نیز از تو راضی ست صحابه رضوان الله علیهم اجمعین بحث

ورشحہم المسک۔ وعرق ایشان مشک ست یعنے خوشبو مانند مشک علی خلق رجل واحد بضم خا یعنے ہمہ بر خلق وسیرت یک مرد
یعنی خوش خلق ومتفق ومحتاط با یکدیگر چنانکہ در صدر حدیث گذشت وبریں وجہ قول وی۔ علی صورۃ ابیہم آدم ستون ذرا
عانی السماء بر صورت وشکل پدر ایشان کہ آدم ست شصت گز در جانب آسمان یعنے در طول قامت کلامی جدا باشد از برائے
بیان صورت بعد از بیان سیرت۔ وخلق بفتح خا نیز روایت ست یعنے ہمہ بر شکل وصورت یک مرد در حسن وخوبی
موافق یکدیگر وبریں وجہ قول وی علی صورۃ ابیہم الخ بیان وتفسیر این قول باشد ور وایت بفتح وضم ہر دو صحیح ست
متفق علیہ۔ ۹۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اہل الجنۃ یاکلون فیہا ویشربون۔ گفت
آنحضرت بہشتیان می خورند در بہشت وی نوشند۔ ولا یتفلون ولا یبولون ولا یتغوطون ولا یمتخطون قالوا۔ گفتند وبرسند
صحابہ جمابال الطعام۔ یعنے چون تغوط نمی کنند وبا یخانہ نمی روند حال فضلۂ طعام چیست وچگونہ بدر می رود۔ قال جشاء بضم جیم
وشین معجمہ ورشح کرشح المسک۔ فرمود آروغ ست وعرق ست مثل عرق مشک یعنے آروغ میزنند وبدان ہوا از معدہ
بدر میرود وعرق می کنند وبدان مادہ رطوبتے بیرون می آید باین نہج فضلۂ طعام بیرون میرود۔ یلہمون التسبیح والتحمید
کما تلہمون النفس۔ الہام۔ واعلام کردہ می شوند بشتیان تسبیح وتحمید وذکر الٰہی را وی گردد آن لازم حال ایشان وبے تکلف مے آید
چنان کہ بیرون آوردہ می شود از شما نفس کہ بے تکلف می آید ومیرود وذکر الہام در نفس بطریق مشاکلہ است۔ رواہ مسلم
۱۰۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من یدخل الجنۃ ینعم ولا یبأس۔ کسے کہ در می آید بہشت را
متنعم وآسائش می کند ومشوب نمی گردد تنعم او بہ محنت ومشقت یعنی در بہشت اصلا محنت ومشقت نبود وہمہ راحت
وآسائش باشد ولا یبأس بفتح تحتانیہ وسکون موحدہ از بوس بمعنی شدت ومشقت۔ ولا یبلی ثیابہ۔ وکہنہ نمی گردد جامہائے
او ولا یفنی شبابہ۔ وفانی ونابود نمی گردد جوانے او یعنے در بہشت تغیر وتحول وفساد وخرابی نبود۔ رواہ مسلم ۱۱۔ وعن
ابی سعید وابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ینادی منادٍ آوازمی دہد آواز دہندہ بہ بہشتیان
وی گوید کہ۔ ان لکم ان تصحوا فلا تسقموا ابدا بدرستی مر شمارا ست کہ تندرست باشید وبیمار نشوید ہمیشہ۔ وان لکم ان تحیوا
فلا تموتوا ابدا۔ ومر شمارا ست کہ زندہ باشید پس نمی رید ہمیشہ۔ وان لکم ان تشبوا ولا تہرموا ابدا۔ مر شمارا ست کہ جوان
باشید وپیر نشوید ابدا نشبو بکسر شین وتہرم بفتح ہا وان لکم ان تنعموا ولا تبأسوا ابدا۔ ومر شمارا ست کہ راحت بینید وآسائش
کنید ومحنت ومشقت نہ بینید ہمیشہ۔ رواہ مسلم۔ ۱۲۔ وعن ابی سعید الخدری ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
قال ان اہل الجنۃ یتراؤن اہل الغرف من فوقہم۔ بدرستی کہ بہشتیان می بینند اہل غرف را از بالائے خود وغرف بضم غین
وفتح را جمع غرفہ بضم وسکون منزل عالی وقصر رفیع۔ کما تتراؤن الکوکب الدری الغابر فی الافق المشرق او المغرب
چنانکہ می بینند ستارۂ درخشان را کہ رفتہ است یا باقی است در کنارۂ آسمان از مشرق یا مغرب چہ ستارہ دریں
دو وقت روشن تر وبزرگتر نماید واگر در آسمان می گفت بلندی ودوری غرف معلوم می شد ولیکن معنی روشنی

الٰهی که در محل قابل آن می رسند - فیزدادون حسنا وجمالا - پس زیاده می شوند بهشتیان که در ان مجمع حاضر می آیند از روے حسن وجمال
یا زیاده می کنند حسن وجمال را فیرجعون الی اهلیهم - پس باز می گردند بسوی اهل خانه خود - وقد ازدادوا حسنا وجمالا - وحالانکه
بتحقیق زیاده کرده اند حسن وجمال را فیقول لهم اهلوهم - پس می گویند مر ایشان را اهل خانه ایشان - والله لقد ازددتم بعدنا
حسنا وجمالا - بخدا سوگند زیاده گردید شما بعد از ما حسن وجمال را یعنی بعد از جدا شدن از ما حسن وجمال را - فیقولون - پس می گویند
بهشتیان باهل خانه خود - وانتم والله لقد ازددتم بعدنا حسنا وجمالا - وشما هم بخدا سوگند بتحقیق زیاده گردید بعد از ما حسن وجمال را
گویا که پرتو انوار وافاضت آثار آن مجلس بتاثیر صحبت بایشان نیز میرسد - فللارض من کاس الکرام نصیب - رواه مسلم
۸ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان اول زمرة یدخلون الجنة - بدرستی که نخستین گروهی
که در می آیند بهشت را علی صورة القمر لیلة البدر - بر صورت ماه تمام اند که در شب چهاردهم می باشد در حسن ونورانیت
وشکل وهیئت - ثم الذین یلونهم - پستر ان کسانی که متصل ونزدیک می شوند بایشان یعنی بعد از ایشان مے آیند
کاشد کوکب دری فی السماء اضاءة - هم چو سخت تر وقوی تر ستاره درخشان در آسمان از روے روشنائی غیر ماه
وآفتاب ودرے منسوب بدر ست بمعنی مروارید بزرگ ودرے نزد عرب بمعنی عظیم المقدار آید - قلوبهم علی قلب رجل
واحد - دلهای همه ایشان بر دل یک مرد ست یعنی متفق ومتحد ویک دل ویکجان ودوست یکدیگرند چنانکه فرمود
لا اختلاف بینهم ولا تباغض - نیست هیچ اختلاف میان ایشان ونه دشمن داشتن یکدیگر را - لکل امرئ منهم زوجتان
من حور العین - مر هر مرد را از بهشتیان دو زن ست از حور عین حور جمع حوراء بمعنی زن سخت سفید چشم وسیاهی
آن وعین جمع عیناء بمعنی فراخ چشم اگر گویند در آخر فصل ثانی از حدیث ابی سعید بیاید که ادنی اهل جنت را هفتاد ودو
زوجه باشد واینجا دو زوجه می فرماید جوابش آنکه مراد آنست که دو زوجه باشد ازین جنس که حور العین ست باصفات
دیگر که ذکر کرده واین منافات ندارد بآنکه وراے این جنس زوجات دیگر بسیار باشد - یری مخ سوقهن من وراء العظم
واللحم من الحسن - دیده مے شود مغز استخوان ساقهاے ایشان از پس استخوان وگوشت از غایت حسن وصفا
ولطافت - یسبحون الله بکرة وعشیا - بپاکی یاد می کنند خدا را صبح وشام یعنی همیشه - لا یسقمون - بیمار نمی شوند اهل بهشت
ولا یبولون - وبول نمی کنند - ولا یتغوطون - وپایخانه نمی روند - ولا یتفلون - وآب از دهن نمی افگنند - ولا یمتخطون
وآب از بینی نمی اندازند - آنیتهم الذهب والفضة - آوندهای ایشان از طلا ونقره است - وامشاطهم الذهب -
وشانه های ایشان از طلا - ووقود مجامرهم الالوة - وفروزینه مجمرهاے ایشان عود هندے است که بخور کرده مے شود
بآن یعنی مجمرهاے دنیا فروزینه آن هیمه پارها بود وبخور آن عود بخلاف مجمرهاے بهشت که فروزینه آن همه عود
باشد ووقود بضم واو افروختن آتش وبفتح آن هیمه که افروخته شود بآن آتش ومجامر جمع مجمر بکسر میم بر صیغه آلت آنچه
نهاده شود در روے اخگر براے شجر وبفتح نیز آمده والوة بفتح همزه وضم آن وضم لام وتشدید واو عود که بخور کرده شود بدان

دیگر اند۔ یطوف علیہم المؤمن۔ طوف می کند وی گردد بر ایشان آن مسلمان و در بعضی روایات المؤمنون آمدہ بصیغہ جمع و مراد بالمؤمن نیز جنس ست۔ وجنتان من فضۃ انیتہما وما فیہما۔ و مر مسلمانان راد و بہشت است کہ از نقرہ است آوندہا و ہر چہ در انہاست از متاع و اسباب خانہ کہ مناسب ست بودن آن از نقرہ۔ وجنتان من ذہب وآنیتہما وما فیہما و دو بہشت ست کہ از طلاست آوندہائے آنہا و ہر چہ در انہاست۔ وما بین القوم وبین ان ینظروا الی ربہم۔ ونیست میان مردم و میان نظر کردن ایشان بسوئے پروردگار ایشان پردہ الا رداء الکبریاء علی وجہہ۔ مگر چادر بزرگی و عظمت بر ذات پروردگار یعنی حجابہائے جسمانی و کدورتہائے طبیعی ہمہ از میان برافتادہ مگر پردہائے جلال و کبریاء و عظمت ذات مقدس و چون آن نیز برافتد جہر اچنانا بہ بینند و تحقیق و بیان این معنی در باب رویت بیاید۔ فی جنت عدن۔ در بہشت کہ محل اقامت و خلود ست و عدن در لغت بمعنی اقامت و باین وجہ جنت عدن نام کردہ اند متفق علیہ۔ ۲۔ وعن عبادۃ بن الصامت صحابی مشہور ست کہ در مواضع احوال وے نوشتہ شدہ است۔ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی الجنۃ مائۃ درجۃ درجۃ بہشت صد پایہ ست ما بین کل درجتین۔ مسافت میان ہر دو پایہ کما بین السماء والارض۔ آن مقدار ست کہ میان آسمان و زمین ست۔ والفردوس اعلاہا درجۃ۔ و فردوس کہ نام یکی از بہشتہاست بلند ترین آنہاست از روے درجہ یعنی درجات وے بلند ترین درجات ست صوری و معنوی و در قاموس گفتہ کہ فردوس بستانی کہ جمع کردہ ہر چہ در بستانہاست از درختان تاک و جز آن و جنۃ الفردوس باین اعتبار نام ست منہا تفجر انہار الجنۃ الاربعۃ۔ از جنت فردوس روان کردہ می شود جوہائے بہشت کہ چہار اند و من فوقہا یکون العرش۔ و از بالائے جنۃ الفردوس ست عرش فاذا سألتم اللہ فاسألوہ الفردوس پس چون سوال کنید و بخواہید از خدا بہشت را بخواہید فردوس را کہ از ہمہ رفیع تر و بالاتر ست۔ رواہ الترمذی۔ روایت کرد این حدیث را ترمذی۔ وام البدعۃ فی الصحیحین و نمی یابم آنرا در صحیحین بخاری و مسلم۔ و لا فی کتاب الحمیدی۔ و نہ در کتاب حمیدی کہ جامع ست میان صحیحین و بعضے از شارح نوشتہ اند کہ این حدیث موجود ست در صحیح بخاری در دو موضع یکے در کتاب الجہاد دوم در باب کان عرشہ علی الماء و در صحیح مسلم در باب فضل الجہاد فی سبیل اللہ و در بعضے حواشی نوشتہ کہ این حدیث در صحیح بخاری مذکور ست از ابی ہریرہ باوئے تفاوت ے۔ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان فی الجنۃ لسوقا یاتونہا کل جمعۃ۔ بدرستی در بہشت بازارے ست یعنے مجمعی ست کہ مے آیند بہشتیان آنرا ہر روز جمعہ۔ فتہب ریح الشمال۔ پس مے وزد باد شمال بفتح شین و کسر نیز آمدہ بادے کہ از جانب دست راست آید چون مستقبل قبلہ بایستند مقابل جنوب و مانا کہ مراد اینجا بادے ست مثل باد شمال۔ فتحثو فی وجوہہم وثیابہم۔ پس میریزد وے اندازد آن باد یعنے مشک را و انواع طیب را در روی انسان و جامہائے ایشان و در بعضے روایت آمدہ است کہ آن باد وانا ترد شناساتر ست برسانیدن آن مشک و طیب بجائی کہ باید رسانید از زنی کہ پردہ باشد یکی از شما انواع طیب را بوی گویا اشارت ست بفیوض و عطیات

فی الصلوة باین دو معنی ست چنانکه در باب فصل فقرا گذشت متفق علیه -۲- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
موضع سوط فی الجنة خیر من الدنیا وما فیها جاے یکتازیانه در بهشت یعنی اندک جاے وادنی مکان دران بهترست از دنیا و هرچه
در دنیاست وذکر تازیانه بنابر مجری عادت ست که سوار چون در جاے نزول خواهد کرد تازیانه خود را بیندازد تا علامت
باشد بران و دیگرے در انجا فرود نیاید متفق علیه -۳- وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم غدوة فی سبیل الله
او روحة خیر من الدنیا وما فیها - یک بامداد رفتن در راه خدا یا یک شبانگاه رفتن در راه وی بهترست از دنیا و هرچه در دنیاست
غدوه بفتح یکبار رفتن در بامداد و بضم بامداد تا برآمدن آفتاب در وجه بفتح یکبار رفتن در شبانگاه از زوال آفتاب تا شب
وتخصیص بغدوه و رواحه بر سبیل عادت ست و مراد مطلق وقت و ساعتست اگرچه نه در بامداد و شبانگاه باشد و سبیل الله
جهاد و حج و طلب علم و هرچه دران قصد تقرب الی الله تعالی و براے خدا بود تا آنکه سفر براے طلب رزق حلال براے
نفقه عیال و تحصیل جمعیت و حضور در عبادت فی سبیل الله است و چون ذکر کرد فضیلت رفتن در راه خدا را معلوم شد که
ثواب آن بهشت ست باین تقریب چیزے از محاسن بهشت بیان کرد بقول خود - ولو ان امراة من نساء اهل الجنة اطلعت
الی الارض - واگر باشد زنی از زنان بهشتیان ظاهر شود و فرود آید بسوے زمین - لاضاءت ما بینهما - هر آئینه روشن کند
آن زن هر چیزے را که میان بهشت و زمین ست - ولملأت ما بینهما ریحا - و هر آئینه پر می کند آن زن هر چیزے را که میان
بهشت و زمین ست به بوے خوش و احتمال دارد که ضمیر ما بینهما راجع بآسمان و زمین باشد بقرینه مقام ولنصیفها علی راسها خیر
من الدنیا وما فیها - و هر آئینه معجر آن زن که بر سر دارد و بهترست از دنیا و هرچه در دنیاست - رواه البخاری - ۴ - وعن
ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان فی الجنة شجرة یسیر الراکب فی ظلها مائة عام بدرستی که در بهشت درختی است
که سیر می کند سوار در سایه او یعنی در زیر شاخهاے او صد سال - لا یقطعها - و هنوز قطع نمی کند مسافت آنرا و گفته اند که مراد
باین شجره درخت طوبی است و نزد احمد و طبرانی و ابن حبان تفسیر باین آمده - ولقاب قوس احدکم فی الجنة و هر آئینه جاے
مقدار کمان یکے از شما در بهشت قاب قوس و قیب قوس بکسر قاف و قاو قوس و قید قوس اے قدره و قاب گوشه کمان
را نیز گویند و بلغتی قاب بمعنی ذراع نیز آید و همه این معنی در قول حق سبحانه فکان قاب قوسین گفته اند پس مے فرماید
جاے مقدار کمانی در بهشت خیر مما طلعت علیه الشمس او تغرب - بهترست از چیزی که طلوع کرده است بران آفتاب
یا غروب می کند یعنی از تمامه دنیا و این دو معنی مکان سوط است که در حدیث سابق مذکور شد عادت بر انست که سوار
تازیانه می براند از دو پیاده کمان متفق علیه -۵- وعن ابی موسی قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
ان للمومن فی الجنة لخیمة من لؤلؤة واحدة مجوفة - بدرستی که مر مسلمان را در بهشت خیمه ایست از یک مروارید میان
کاواک - عرضها - پهنائی آن خیمه - وفی روایة - و در روایتی - طولها - درازی آن خیمه ستون میلا - شصت کروه - فی کل
زاویة منها اهل - در هر گوشه از ان خیمه اهل خانه مومن بود که - ما یرون الاخرین - نمی بینند دیگر آنرا از اهل خانه که در گوشه

ومقصود بیان کثرت وتصویر وتمثیل آنست نه تحدید وتعیین و در روایتی سبعون بواو واین بقاعده نحو موافق ترست چنانکه در شرح مبین شده - رواه مسلم - ۳ - وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یخرج من النار قوم بالشفاعة کانهم الثعاریر - وبیرون می آیند از آتش دوزخ قومی بشفاعت گویا ثعاریرند بفتح مثلثه وبه عین مهمله قلنا گفتیم ما الثعاریر ثعاریر چیست قال انه الضغابیس - فرمود ثعاریر ضغابیس ست بفتح معجمتین وکسر موحده وسکون تحتیه جمع ضغبوس بضم ضاد وغین معجمتین وبا موحده وسین مهمله خیار خرد پشم دار وبعضی گفته اند که گیاهی سفید مانند پنبه می روید در ریگ متفق علیه ۴ - وعن عثمان بن عفان رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یشفع یوم القیمة ثلثة شفاعت می کنند روز قیامت سه قوم الانبیاء نخست پیغمبران ثم العلماء پستر علما ثم الشهداء پستر شهیدان - رواه ابن ماجة باید دانست که تخصیص شفاعت باین سه گروه بجهت زیادت فضل وکرامت ایشان ست والا همه اهل خیر از مسلمانان را ثابت ست واحادیث مشهوره درین باب دارد خواه از برای مغفرت معاصی باشد یا رفع درجات وانکار شفاعت بدعت وضلالت ست چنانکه خوارج وبعض معتزله بدان رفته اند ۱۲

باب صفة الجنة واهلها

جنت در اصل لغت معنی پوشیدن ست وترکیب این حروف برای ستر وپوشیدن آید پس ازان نام درختان سایه دار کردند بجهت پوشیدن وی ما تحت خود را پس ازان نام بستان شد که درختان سایه دار دارد بعد ازان نقل کرده شد بدار ثواب که بهشت ست ودر صراح گفته جنت باغ وبهشت - ۱۰ -

الفصل الاول - عن ابی هریرة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال الله تعالی گفت خدای تعالی اعددت لعبادی الصالحین - آماده کرده ام من مر بندگان صالح خود را - ما لا عین رأت چیزی که نه هیچ چشم ذات آنرا دیده ولا اذن سمعت - ونه هیچ گوش صفات آنرا شنیده - ولا خطر علی قلب بشر ونه گذشته ماهیت آن بر دل آدمی وتواند که مراد با دل صورتها خوب وثانی آوازهای دلکش وثالث خاطرهای خوش باشد - فاقرأوا ان شئتم بخوانید اگر می خواهید تحقیق وتصدیق آن این آیت را فلا تعلم نفس ما اخفی لهم من قرة اعین - پس نمی داند هیچ ذاتی چیزی را که پنهان کرده شده ونهاده شده است برای شب خیزان ومال خرج کنندگان از آنچه سبب خنکی چشم وآرام اوست کنایت ست از شادی وخوشی ویافتن مقصود وقرة مشتق ست از قر بفتح کاف بمعنی قرار وثبات وچشم نزد نظر به محبوب قرار گیرد ومطمئن گردد وبجانب دیگر ننگرد وهمچنین در حال فرح وسرور وسکون وآرام پذیرد ونزد نظر بغیر محبوب متفرق وملتفت بود وهمچنین در حال ترس واندوه متحرک ومضطرب باشد یا مشتق از قر بضم قاف بمعنی سردی وخنکی وسردی چشم ولذت او در مشاهده محبوب ودریافت مقصود بود وگرمی وسوزش وی در دیدن دشمنان ودر حالت انتظار واستشراف بمطلوب ولهذا ولد را قرة العین گویند وآنکه در حدیث واقع شده که جعلت قرة عینی

ہر دو آمدہ و وجہ آن در شرح مذکور ست۔ اعمدوا الی موسی الذی کلمہ اللہ تکلیما۔ قصد کنید و بروید بسوے موسے کہ کلام
کرد او را خداے تعالی کلام کردنی بیواسطہ جبرئیل۔ فیاتون موسی فیقول موسی لست بصاحب ذلک پس می آیند موسی را پس می گوید
موسی نیستم من صاحب و اہل این کار۔ اذہبوا الی عیسی کلمۃ اللہ و روحہ بروید بسوے عیسی کہ کلمۃ اللہ و روح اوست
فیقول عیسی لست بصاحب ذلک۔ پس می گوید عیسی نیستم من صاحب این کار۔ فیاتون محمدا۔ پس می آیند محمد را کہ در غایت
مقام قرب و عزت و مکانت ست در حضرت رب العالمین و مشہور و ممتاز ست در میان انبیا و مرسلین و لہذا نگفت
می آیند مراد ذکر کرد اسم شریف را یا آنچہ در وست از معنی حمد و مبنی ست از قیام بمقام محمود کہ مقام شفاعت و قبول اوست
چنانچہ فرمود۔ فیقوم و یوذن لہ۔ پس می ایستد محمد و اذن کردہ می شود او را۔ و ترسل الامانۃ والرحم و فرستادہ می شود
امانت و رحم۔ فیقومان جنبتی الصراط یمینا و شمالا۔ پس می ایستند امانت و رحم در دو جانب صراط دست راست و دست
چپ از براے طلب حق و اخذ انصاف فیمر اولکم کالبرق۔ پس می گزرند طائفہ کہ اول و افضل اند از میان شما مانند برق
قال۔ گفت راوی قلت گفتم من بآنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم۔ بابی انت و امی۔ مادر و پدر من فداے تو باد اے
شئی کمر البرق کدام چیز ست و چگونہ می باشد ہمچو گذشتن برق۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ الم تروا الی البرق کیف یمر و یرجع
فی طرفۃ عین۔ آیا نمی بینید بسوے برق چگونہ میگزرد و باز میگردد در یک چشم زدن ثم کمر الریح۔ پستر میگزرند ہمچو گذشتن
باد ثم کمر الطیر۔ پس تیز میگزرند ہمچو گذشتن پرندہا و شد الرجال۔ و دویدن مردان تجری بہم اعمالہم۔ می برد ایشان را صفا
و نورانیت و قوت کردارہاے ایشان و زور و غلبہ روحانیت و اصل این قوت و حالت بامداد و توجہ و تصرف
حضرت نبوت ست کہ بر سر ایشان ایستادہ است مدد می کند چنانکہ فرمود و بینکم قائم علی الصراط و پیغمبر شما ایستادہ است
بر صراط۔ یقول یا رب سلم سلم۔ می گوید اے پروردگار سلامت دار و استقامت بخش و نجات و خلاص دہ حتی تعجز
اعمال العباد۔ تا آنکہ عاجز می آید و سست می گردد قوت عمل ہاے ایشان و ندارند آن طور عمل ہا کہ بدان بقوت بگزرند
حتی یجئ الرجل فلا یستطیع السیر۔ تا آنکہ می آید مردے پس نمی تواند مرد سیر کردن و گذشتن از صراط الا زحفا۔ مگر جنبیدن
بر مقعد بر مثال صبی۔ قال گفت آنحضرت۔ و فی حافتی الصراط کلالیب معلقۃ و در ہر دو طرف صراط کلوبہاست و آہن
ہاست سر کج آویختہ شدہ۔ مامورۃ۔ امر کردہ شدہ است آن کلوبہا از درگاہ قدرت۔ تاخذ من امرت بہ۔ می گیرد
کسی را کہ امر کردہ شدہ است بگرفتن وے فمخدوش ناج۔ پس ازین مردم کہ قوت عبور و مرور ندارند بعضے
خدشہ کردہ شدہ و خراشیدہ شدہ اند و با وجود آن بہر حال نجات و خلاص یابندگان اند و مکردس فی النار۔ و بعضے
دست و پا در بند افتادہ اند در نار فی الصراح رجل مکردس مرد دست و پائہا بر ہم چسپیدہ و مکدوس نیز روایت ست
یعنی ساقط و افتادہ چنانکہ گذشت و ابو ہریرہ بعد از روایت حدیث چون اینجا رسید سوگند یاد کرد و گفت
الذی نفس ابی ہریرۃ بیدہ ان قعر جہنم لسبعین خریفا۔ بدرستی کہ دوری تک دوزخ مسافت ہفتاد سال ست

فید خلان جمیعا الجنۃ برحمۃ اللہ تعالیٰ پس درآوردہ می شوند آن دو مرد ہر دو در بہشت برحمت و مہربانی خدا۔ رواہ الترمذی

۱۴- وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یرد الناس النار ثم یصدرون منہا باعمالہم فرودمی آیند مردم آتش را بعبور ایشان بر صراط بر آتش نہادہ اند پستر باز میگردند ازان یعنی نجات می یابند و خلاص می شوند ازان بسبب اعمال خود و بر اندازۂ۔ آن فاولہم کلمح البرق۔ پس اول و افضل ایشان می گذرد مانند درخشیدن۔ برق ثم کالریح پستر مانند وزیدن باد ثم کحضر الفرس پستر مانند دویدن اسپ فی الصراح حضر بضم حاء مہملہ و سکون ضاد و دویدن احضار دویدن۔ اسپ ثم کالراکب فی رحلہ پستر مانند سوار بر شتر خود و اصل معنی رحل بالان شتر ست و مراد سواری بر راحلہ است و سواری بر رحل اقوی و امکن ست از سواری نہ بر رحل و فی بمعنی علی ست ثم کشد الرجل۔ پستر مانند دویدن مرد ست۔ ثم کشیہ پستر مانند رفتن مرد پیاے بر طریق متعاد رواہ الترمذی والدارمی۔

۱۴- الفصل الثالث عن ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان امامکم حوضی۔ فرمود بدرستی کہ پیش شما حوض منست۔ مابین جنبیہ کما بین جربا و اذرح مسافت میان دو جانب حوض مانند مسافتے ست کہ مانند جربا و اذرح ست و جنب بسکون نون جانب و بفتح آن شق انسان و غیرہ کذا فی القاموس۔ و جربا بفتح جیم و موحدہ بعد و قصر اذرح بفتح ہمزہ و سکون ذال معجمہ و ضم راء و حاء مہملہ۔ قال بعض الرواۃ۔ گفتہ اند بعضے راویان و ہما قریتان بالشام بینہما مسیرۃ ثلث لیال جربا۔ و اذرح دو قریہ اند بشام کہ مسافت میان ایشان سیر سہ شب ست این چنین گفتہ اند شراح حدیث و درین باب تحقیقی ست کہ صاحب قاموس آنرا ذکر کردہ است در شرح آنرا آوردہ ایم۔ و فی روایۃ۔ و در روایتے این زیادتی نیز آمدہ است۔ کہ فیہ اباریق کنجوم السماء۔ دران حوض آبریزہاست مانند ستارہاے آسمان در بسیارے و درخشیدن من ورد فشرب منہ لم یظمأ بعدہا ابدا کسے کہ فرود آمد آن حوض را پس نوشد آب از وے تشنہ نگردد بعد آن شربہ ہمیشہ متفق علیہ۔

۱۵- وعن حذیفۃ وابی ہریرۃ قالا قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یجمع اللہ الناس فیقوم المؤمنون حتی تزلف لہم الجنۃ۔ خداے تعالیٰ آدمیان را در محشر فیقوم المؤمنون حتی تزلف لہم الجنۃ۔ پس می ایستند مسلمانان تا آنکہ قریب گردانیدہ می شود ایشان را بہشت۔ فیاتون آدم۔ پس می آیند آدم را فیقولون یا ابانا استفتح لنا الجنۃ۔ پس میگویند اے پدر ما طلب کشادگی کن برائے ما بہشت را فیقول۔ پس می گوید آدم۔ ہل ادخرجکم من الجنۃ الا خطیئۃ ابیکم آیا برآوردہ است شما را از بہشت مگر گناہ و تقصیر پدر شما کہ باعث برآمدن شما شد باز از پدر کشادہ شدن بہشت و درآمدن در بہشت را چہ می جویید۔ لست بصاحب ذلک نیستم من صاحب و اہل این کار۔ اذہبوا الی ابنی ابراہیم خلیل اللہ۔ بروید بسوے پسر من کہ ابراہیم ست دوست خدا درین حدیث ذکر نوح علیہ السلام نیامدہ۔ قال۔ گفت آنحضرت فیقول ابراہیم ست بصاحب ذلک۔ پس می گوید ابراہیم نیستم من صاحب این کار۔ انما کنت خلیلا من وراء وراء لو جدتم من خلیل مگر در دور یعنی در مقام ادب و ہیبت ایستادہ بر حد تسلیم و عبودیت نشستہ انبساط و اذلال از من نیاید و لفظ وراء بضم ہمزہ و فتح آن

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صدق عمر راست گفت عمر و گفتہ اند کہ آنچہ ابو بکر گفت رضی اللہ عنہ از باب فقر و مسکنت و نیازمندی ست
و قول عمر رضی اللہ عنہ از باب رضا و تسلیم و آنکہ آنحضرت ہم در اول جواب ندا ابو بکر را تا آنچہ عمر گفت و ثانیا تصدیق عمر کرد زیرا
کہ بشارت را مدخلی عظیم ست در توجہ و عمل و کلام عمر نیز بشارت ست بلکہ غظیم تر ازان پس مآل ہر دو یکی باشد۔ فافہم
رواہ فی شرح السنۃ ۱۲۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یصف اہل النار صف بستہ می ایستند یا ایستادہ
کردہ می شوند دوزخیان یصف بصیغۃ معلوم و مجہول ہر دو روایتست فیمر بہم الرجل من اہل الجنۃ۔ پس می گذرد مردی
بایشان از بہشتیان فیقول الرجل منہم۔ پس می گوید مردی از دوزخیان بمرد بہشتی۔ یا فلان اما تعرفنی۔ آیا نمی شناسی مرا انا
الذی سقیتک شربۃ۔ من آنکسے ام کہ نوشانیدہ بودم ترا یکبار آبی۔ وقال بعضہم انا الذی وہبت لک وضوءہ۔ مے گوید
بعضے ازان دوزخیان من آن کسے ام کہ بخشیدہ بودم برائے تو آب وضوء خویش را۔ پس شفاعت می کند آن مرد بہشتی مر آن دوزخی
فیدخلہ الجنۃ۔ پس می درآرد او را در بہشت ازینجا معلوم می شود کہ خاستگان و گناہکاران اگر خدمتے و امدادے باہل طاعت
و تقوی در دنیا کردہ باشند در آخرت نتیجہ آن بیابند و بامداد و شفاعت ایشان در بہشت درآیند رواہ ابن ماجۃ
۱۳۔ وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان رجلین ممن دخل النار۔ فرمود کہ دو مرد از انہا
کہ درآمدہ اند آتش را۔ اشتد صیاحہما سخت شد فریاد آن دو مرد۔ فقال ارب۔ پس گفت پروردگار تعالی۔ اخرج ہما یرون
آر بیرون این دو مرد را کہ فریاد می کنند فقال لہما۔ پس گفت پروردگار تعالی مر آن دو مرد را الا ای شیء اشتد صیاحکما۔ از چہ
چیز سخت شد فریاد شما۔ قالا فعلنا ذلک لترحمنا۔ گفتند فریاد کردیم تا رحم کنی ما را قال گفت پروردگار از برائے امتحان
عبودیت و تسلیم ایشان۔ فان رحمتی لکما ان تنطلقا فتلقیا انفسکما حیث کنتما من النار۔ پس بدرستی کہ رحمت من شما را
اینست اگر بروید پس بیندازید خود را در انجا کہ بودید از آتش فیلقی احدہما نفسہ۔ پس می اندازد یکی ازان دو مرد خود را
در آتش از جہت سلوک طریق بندگی و امتثال و طلب رضائے مولی فتجعلہا اللہ علیہ بردا و سلاما۔ پس مے گرداند آتش را
خدای تعالی بر وے ہرد و سلامت ازینجا معلوم می شود کہ ہر کہ در بلا و محنت و مصیبت طریقہ رضا و تسلیم سلوک نماید
حق تعالی آن بلا را بر وی آسان گرداند و شیرین سازد تا الم و اندوہ آن بد و نرسد۔ ویقوم الآخر فلا یلقی نفسہ۔
و ایستادہ می ماند دیگرے پس نمی اندازد خود را در آتش بہ مشاہدہ عجز و نیاز و امید لطف و رحمت باری تعالی فیقول
الرب تعالی ما منعک ان تلقی نفسک کما القی صاحبک۔ پس می گوید پروردگار او را چہ چیز منع کرد ترا از انداختن
تو خود را در آتش چنانکہ انداخت یار تو فیقول پس می گوید آنمرد رب انی لارجو ان لا یعیدنی بعد ما اخرجنی منہا۔ اے
پروردگار من بدرستی کہ من امید می دارم کہ باز نفرستی مرا در آتش بعد از بیرون آوردن تو مرا ازان فیقول لہ
الرب تعالی لک ما رجوت۔ پس می گوید پروردگار تعالی مر ترا است آنچہ امید می داشتی تو و در اینجا دلیل ست بر آنکہ رجا
بندہ مولی را مفید و موثر ست بر کرم و عطائے الٰہی تعالی اگرچہ بجہت عجز و ناتوانی خود از دائرہ اطاعت و امتثال بیرون افتد

ازان بیرون تردد چنانکه فرمود وهی لمن مات لا یشرک بالله شیئا شفاعت من ثابت ست برای هر که بمیرد و شریک
نگرداند بخدا چیزی را یعنی برای مومنان همه - رواه الترمذی وابن ماجه - ۹ - وعن عبد الله بن ابی الجدعاء بفتح جیم وسکون
دال مهمله تمیمی وبعضی گفته اند کنانی صحابی ست معدود در بصریین کذا فی جامع الاصول ودر تقریب بذال معجمه وگفته که او را
دو حدیث ست یکی این ودیگر کنت نبیا وآدم فی الروح والجسد ودر نسخه میر جمال الدین محدث به معجمه تصحیح نموده - قال سمعت
رسول الله گفت ابو الجدعاء شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول می گفت - یدخل الجنة بشفاعة رجل من امتی در آید
بهشت را بوسیله شفاعت کردن مردی از امت من اکثر من بنی تمیم - بیشتر از بنی تمیم که قبیله ایست در غایت کثرت وچون
بشفاعت یکمرد چندین کس به بهشت روند وچندین مردان باشند در امت من که اگر همه شفاعت کنند عالم عالم بشفاعت
ایشان به بهشت روند - رواه الترمذی والدارمی وابن ماجه - ۱۰ - وعن ابی سعید ان رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم قال ان من امتی من یشفع للفئام - بدرستی که بعضی از امت من کسی ست که شفاعت می کند مر جماعت ها را وفئام
بکسر فاء جمع فئه است از روی معنی نه لفظ واو را واحد از لفظ وی نیست واصلش بهمزه است وبی همزه نیز می خوانند
ومنهم من یشفع القبیلة - وبعضی از ایشان کسی ست که شفاعت می کند مر یک قبیله را وقبیله پسران یک پدر را گویند ومنهم
من یشفع للعصبة - واز ایشان کسی ست که شفاعت می کند مر عصبه را وعصبه بضم عین وسکون صاد از ده تا چهل - ومنهم من
یشفع الرجل - واز ایشان کسی ست که شفاعت می کند مر یک مرد را حتی یدخلوا الجنة تا آنکه می در آیند بهمین طریق شفاعت
تمامه امت بهشت را - رواه الترمذی - ۱۱ - وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله عز وجل - بدرستی
که خدای عز وجل - وعدنی - وعده کرد مرا - ان یدخل الجنة من امتی - که در آرد در بهشت از امت من اربعمائة الف بلا حساب
چهار صد هزار بی حساب - فقال ابو بکر - پس گفت ابو بکر - زدنا - زیادت کن ما را یا رسول الله - یعنی زیادت کن سوال از
الله تعالی ودرخواه از وی که زیادت کند دران یا زیادت کن در خبر دادن از آنچه وعده کرده است ترا پروردگار
تو وسابقا گذشت هفتاد هزار یا هر هزار هفتاد هزار وسه حثیات قال گفت آنحضرت - وهکذا - وزیادت برین این چنین
فحثا بکفیه وجمعهما پس برای بیان هکذا جمع کرد هر دو کف دست خود را چنانکه در وقت عطا می کنند وحثیه آنچه به هر دو کف دست
بدهند یکبار - فقال ابو بکر زدنا - باز گفت ابو بکر زیادت کن ما را - یا رسول الله قال - باز گفت آنحضرت که وهکذا - بار دیگر
اشارت بهر دو کف دست کرد - فقال عمر دعنا یا ابا بکر - پس گفت عمر بگذار ما را ای ابا بکر یعنی تا عمل کنیم وخوف عذاب جد
واجتهاد نمائیم دران وباعتماد کرم الهی از عمل باز نمانیم - فقال ابو بکر - پس گفت ابو بکر وما علیک ان یدخلنا الله کلنا الجنة
وچه گران می آید بر تو ای عمر یا نیست زیان آن بر تو ای عمر که در آرد خدای تعالی همه ما را در بهشت - فقال عمر ان الله عز وجل
ان شاء ان یدخل خلقه الجنة بکف واحد فعل - پس گفت عمر بدرستی که خدای تعالی اگر می خواهد که در آرد تمامه خلق خود را بیک
کف دست یعنی یک عطا یکباره می کند آنرا پس احتیاج بتکرار سوال وکثرت آن چیست - فقال النبی - پس گفت پیغمبر خدا

متشابهات ست وخلاصه معنی و زبده ان بیان عظمت الٰهی وکبریائی اوست ومعنی مفرد ست کلام درینجا ملحوظ نیست وکرسی
ماخوذ ست از کرسی بادشاه که بران بنشیند وحکم راند باکرسی عالم که برای افاده افاضه علوم ومعارف نماید۔
ویجاء بکم حفاة عراة غرلا وآورده می شود شما را پای برهنه تن برهنه ختنه ناکرده فیکون اول من یکسی ابراهیم پس می باشد
نخستین کسی که جامه پوشانیده می شود ابراهیم یقول الله تعالی اکسو خلیلی می گوید خدای تعالی کسوت می دهم دوست خود را
فیوتی بریطتین بیضاوین پس آورده می شود دو چادر نرم از کتان سفید من ریاط الجنة از چادرهای بهشت وریطه
بکسر را وسکون مثناة تحتانیه هر ثوب رقیق لین از کتان سفید که دو قطعه بهم پیوسته نباشد ویک تخته بود ثم اکسی علی اثره
پستر پوشانیده می شوم من در پی ابراهیم واثر بفتحتین وکسر همزه وسکون مثلثه هر دو خوانده اند وسبب تقدیم کسوت
ابراهیم در فصل اول از باب حشر بیان کرده شد ومعلوم شد که ان دلالت بر تفضیل ابراهیم بر آنحضرت ندارد بلکه تقدیم
وتعظیم وی بسبب ابوت آنحضرت ست اما آنکه گفته شده است که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در جامها مبعوث
گردد بظاهر منافات دارد بقول وی که فرمود ثم اکسی علی اثره مگر آنکه گفته شود که آنحضرت مبعوث در کسوت شود
وباوجود آن با انبیا صلوات الله علیهم نیز کسوت داده شود مکرر بجهت کمال شرف وفضل وی وتقدیم در کسوت
فضل جزئی ست وفضل کلی آنست که فرمود ثم اقوم عن یمین الله پستر می ایستم من از جانب دست راست
مولی تعالی تقدس مقاما یغبطنی الاولون والآخرون ایستادنی که رشک می برند مرا پیشینیان وپسینیان ودرین حدیث
دلالت ظاهر ست بر فضل پیغمبر ما صلی الله علیه وآله وسلم بر کافه کائنات از ملائکه وانبیا ومرسلین وسائر مقربین
صلی الله علیه وآله وسلم وعلیهم اجمعین۔ رواه الدارمی۔ ۶۔ وعن المغیرة بن شعبة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم شعار المؤمنین یوم القیمة علی الصراط شعار مسلمانان روز قیامت بر صراط وقت گذشتن از ان این کلمه است رب سلم سلم
ودر بعضی نسخ رب سلم رب سلم در قاموس گفته که شعار بکسر شین علامت در جنگ ودر سفر واین کلمه علامت مسلمانان ست
روز قیامت که بدان شناخته شود هر امت به متابعت واقتدای پیغمبران خود آنرا بگوید۔ رواه الترمذی وقال هذا
حدیث غریب۔ ۷۔ وعن انس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال شفاعتی لاهل الکبائر من امتی شفاعت من ثابت ست
مر گناه کبیره کنندگان را از امت من چه جای اهل صغائر ومراد شفاعت ست که برای نجات وخلاص از عذاب بود
اما برای رفع درجات ومزید کرامات ثابت ست برای اولیا واتقیا وصلحا۔ رواه الترمذی وابو داود ورواه ابن ماجه
عن جابر۔ ۸۔ وعن عوف بن مالک قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اتانی آت من عند ربی آمد مرا آینده
از نزدیک پروردگار من مراد بدان جبرئیل باشد یا غیر وی از ملائکه والله اعلم فخیرنی بین ان یدخل نصف امتی
الجنة پس مخیر گردانید مرا درین که در آید نصف امت من بهشت را وبین الشفاعة ومیان شفاعت کردن برای
کل فاخترت الشفاعة پس اختیار کردم من شفاعت کردن را برای امت تا همه مومنان را شامل باشد وهیچ کس

در روز قیامت و تاویل آن بعلم و ہدی خلاف ظاہر ست ۔۸۔ وعن انس رضی اللہ عنہ قال سئلت النبی گفت ۔انس پرسیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان یشفع لی یوم القیمۃ ۔کہ شفاعت کند مرا روز قیامت فقال انا فاعل ۔پس گفت آنحضرت من کنندہ ام شفاعت را یعنی من شفاعت می کنم عالمی را ترا کہ خادم و یار من باشی چرا نکنم یا معنی آنست کہ من از جانب خود می کنم و قبول آن از باری تعالی ست و وی تعالی خود وعدہ کردہ است مرا بدان تاکید و تشدید تمام ۔قلت گفتم یا رسول اللہ فاین اطلبک پس کجا بجویم و کجا یابم ترا ۔قال اطلبنی اول ما تطلبنی علی الصراط ۔گفت طلب کن مرا در اول زمان طلبیدن من بر صراط ۔قلت فان لم القک علی الصراط ۔گفتم من پس اگر ملاقات نکنم و در نیابم ترا بر صراط کجا طلبم ترا تعالی فاطلبنی عند المیزان ۔فرمود پس اگر در انجا نیابی بطلب مرا نزد میزان ۔قلت فان لم القک عند المیزان گفتم ۔پس اگر ملاقات نکنم و نیابم ترا نزد میزان کجا طلبم ترا ۔قال فاطلبنی عند الحوض فانی لا اخطی ہذہ الثلث المواطن ۔پس بدرستی کہ من خطا نمی کنم و نمی گزارم این سہ مکان را گاہی انجا ام و گاہے انجا چون مہمات و کار و بار امت و شفاعت ایشان در ین مواطن ست من بکار گزاری ایشان مشغولم ۔رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب و در تطبیق این حدیث با حدیث عائشہؓ کہ در فصل ثانی از باب الحساب گذشت کہ چون عائشہ از آنحضرت پرسید آیا یاد می آرید شما اہل و عیال خود را در روز قیامت آنحضرت فرمود اما در ین سہ موطن خود ہیچ کس ہیچ کس را یاد نتواند آورد و ہمہ کس بخود در ماندہ باشند می گویند کہ این جواب آنحضرت مر عائشہؓ را بجہت آن بود کہ وی حرم پاک وے بود بنابرین فرمود تا تکیہ و اعتماد بر شفاعت نکند و از عمل وجد و اجتہاد باز نماند چنانکہ با اہل بیت و قرابت خود می فرمود کہ من مالک نیستم شما را چیزے را کار کنید و تکیہ بر من نکنید و با نفس این چنین گفت تا نا امید نشود و در حقیقت شدت و محنت آن روز در غایت سختی ست و در جہ شفاعت مر آنحضرت را ثابت و ہر دو حق ست و در ہر جواب مصلحت حال مخاطب رعایت فرمود ۔۹۔ وعن ابن مسعود عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال قیل لہ ما المقام المحمود ۔گفت ابن مسعود گفتہ شد مر آنحضرت را چیست مقام محمود و چیست صفت آن کہ حق تعالی خبر دادہ است ازان و فرمود عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا قال ۔گفت آنحضرت ۔ذلک یوم ینزل اللہ تعالی علی کرسیہ ۔گفت آنحضرت مقام محمود دران روز خواہد بود کہ فرود می آید خدائے تعالی بر کرسی خود فیقعد کما یاط الرحل الجدید من تضائلہ پس آواز می کند کرسی چنانکہ آواز می کند پالان نو زین تو کہ از چرم می باشد از تنگی آن وہو کسعۃ ما بین السماء والارض ۔و فراخی کرسی ہم چو فراخی میان آسمان و زمین ست و در خبر دیگر آمدہ است کہ نیست ہفت آسمان و ہفت زمین نسبت بکرسی مگر مانند حلقہ در بیابانی و فضل عرش بر کرسی مانند فضل آن بیابان ست بران حلقہ و اینجا ظاہر می شود کہ سعۃ ما بین السماء والارض کہ در ین حدیث واقع شدہ است تصویر و تمثیل عظمت کرسی ست بحسب متفاہم عرف بہ تحدید و تعیین مقدار او ست چنانکہ در سعت جنت واقع شدہ است عرضہا السموات والارض و مقصود اینجا بیان فراخی و دفع توہم ضیق او ست کہ از تشبیہ بجل و اطباق او از تضایق پیدا شدہ و حدیث از قبیل

حوضی را مضاف بسوئے خودکہ داشتند و یزداد اہل النار۔ حزنا الی حزنہم۔ و زیادہ می کنند اہل دوزخ اندوہ را مضاف بسوی اندوہ خودکہ داشتند متفق علیہ۔

۱۴۔ الفصل الثانی عن ثوبان عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال حوضی من عدن الی عمان البلقاء۔ فرمود مسافت حوض من مقدار مسافت از عدن کہ شہری معروف ست از یمن تا عمان البلقاء عمان بفتح عین و تشدید میم موضعی ست از شام و بضم و تخفیف بلدہ ایست بہ یمن و طیبی موافق نہایہ گفتہ کہ موضعی ست بہ بحرین و اینجا چون اضافہ بہ بلقاء کردہ کہ بفتح موحدہ و سکون لام و قاف و مد موضعی ست بشام ارادہ معنی اول متعین باشد۔ ماءہ اشد بیاضا من اللبن آب او سخت تر است از روی سفیدی از شیر و احلی من العسل و شیرین تر ست از شہد۔ و اکوابہ عدد نجوم السماء و کوزہائے او بشمار ستارگان آسمانند۔ من شرب منہ شربۃ لم یظمأ بعدہا ابدا۔ کسی کہ بنوشد از وے یک نوشیدنی تشنہ نگردد بعد ازاں ہمیشہ۔ اول الناس ورودا فقراء المہاجرین نخستین مردم کہ فرود آیند بران برای آب خوردن فقراء مہاجرین اند۔ اشعث رؤسا کہ ژولیدہ موے گرد آلودہ سر بود و شعث بضم شین و سکون عین جمع اشعث ژولیدہ موے۔ الدنس نیابارویکین جامہا و دنس بضم دال و نون جمع و نس بفتح دال و کسر نون بمعنی ویگین۔ الذین لا ینکحون المتنعمات آنہا کہ نکاح کردہ نمی شوند زنان نعمت دار را یعنے اگر خواستگاری کنند این زنان را قبول کردہ نشوند۔ و لا یفتح لہم السدد و گشادہ نمی شود برائے ایشان دربہا یعنی اگر بر در ہا بیایند و طلب اذن نمایند در ون آوردہ نشوند۔ رواہ احمد والترمذی و ابن ماجۃ و قال الترمذی ہذا حدیث غریب۔ ۲۔ و عن زید بن ارقم قال کنا مع رسول اللہ زید ارقم کہ صحابی مشہور ست میگوید بودیم ما با پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فنزلنا منزلا۔ پس فرود آمدیم منزلی را فقال پس گفت آنحضرت یعنی با اصحاب۔ ما انتم جزءا من مائۃ الف جزء ممن یرد علی الحوض نیستید شما یک جزء از صد ہزار جزء و نسبت بکسانے کہ فرود می آیند بر من حوض را قلیل کم کنتم یومئذ گفتہ شد مر زید بن ارقم را چند کس بودید شما در ان روز۔ قال گفت زید بن ارقم سبعمائۃ او ثمانمائۃ۔ بودیم ما ہفتصد یا ہشتصد و مراد با ین تحدید و تعیین نیست بلکہ مراد محض تکثیر ست و شاید کہ بمراتب غیر محصورہ زیادہ برین باشند زیرا کہ ظاہر آنست کہ وارد تمامۂ امت باشد مگر آنکہ مخصوص باشد بعضی بہ بعضی از ایشان واللہ اعلم۔ رواہ ابو داود۔ ۳۔ و عن سمرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان لکل نبی وضا۔ گفت سمرہ بن جندب کہ گفت آنحضرت بدرستی کہ مر ہر پیغمبر را حوض ست و انہم لیتباہون ایہم اکثر واردہ۔ بدرستی کہ انبیا مفاخرت می کنند بر یک دیگر کہ کدام یکے از ایشان بیشتر اند از روے امت کہ وارد می شوند بر حوض۔ و انی لارجو ان اکون اکثرہم واردۃ۔ و بدرستی کہ من ہر آئینہ امید می دارم کہ باشم بیشترین ایشان از روے ورود کنندگان بر حوض من یعنے امت من بیشتر باشد از امم انبیا و این یقین ست و لفظ ارجو کہ بنی از معنی شک و تردد ست بجہت تواضع ست رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب۔ و بدانکہ ظاہر آنست کہ این حدیث محمول بر ظاہر بود و بہ حقیقت ہر پیغمبر را حوضی باشد

یعنی بہ ہمین قیاس آن دیگران را نیز حال ہمبرین منوال خواہد بود و ذکر اربعہ بر سبیل تقدیر و تمثیل ست و مراد جماعہ است
واللہ اعلم رواہ مسلم۔ ۲۰۔ وعن ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تخلص المؤمنین من النار۔ خلاص گردانیدہ
می شوند مسلمانان از آتش دوزخ۔ فیحبسون علی قنطرۃ بین الجنۃ والنار۔ پس حبس کردہ می شوند و موقوف داشتہ مے شوند
بر پلی کہ میان بہشت و دوزخ ست۔ فیقتص لبعضہم من بعض مظالم۔ پس قصاص گرفتہ می شود مر بعضی ایشان را از بعضی ظلمہا
و ستمہا کہ کانت بینہم فی الدنیا۔ بود میان ایشان در دنیا۔ حتی اذا ہذبوا ونقوا۔ تا آنکہ چون پاکیزہ کردہ می شوند از لوث
اعمال خبیثہ و اخلاق ذمیمہ۔ اذن لہم فی دخول الجنۃ۔ اذن کردہ می شود ایشان را در در آمدن بہشت ازینجا معلوم می شود
کہ در آوردن مومنان فاسق در دوزخ برائے تنقیہ و تہذیب ایشان ست از کثافت تا پاک و صاف کردہ در بہشت
کہ مکان خلود ایشان ست در آرند نہ بطریق غضب و عداوت چنانکہ در دنیا بامراض و مصائب کفارت ذنوب مے نمایند
محققان گفتہ اند کہ بعضے گناہان ہست کہ بامراض و مصائب ازان پاک گردانید و بعضی بشدت سکرات موت و بعضی بعذاب
قبر و بعضی گناہان ہست کہ جز بآتش دوزخ ازان پاک نگردد چنانکہ طلا و نقرہ جز بگداختن صاف و پاک نگردد۔ فوالذی
نفس محمد بیدہ لاحدہم اہدی بمنزلہ فی الجنۃ۔ پس بخدا سوگند کہ ہر آئینہ یکے از ایشان راہ یابندہ تر و شناسندہ تر ست بمنزل
و مکان خود کہ در بہشت دارد۔ منہ بمنزلہ کان لہ فی الدنیا۔ از خودش کہ راہ یابندہ و شناسندہ بود بمنزل و مکان خود کہ بود
مر او را در دنیا اشارت ست بقوت نورانیت قلب و ہدایت بعد از وجود تہذیب و تنقیہ و بآنکہ چون در دنیا بنور
توفیق بایمان و عمل صالح و مقام قرب الٰہی عز و جل ہدایت یافت در آخرت نیز بمنزل و مقام خود کہ در بہشت دارد
اہتدا می یابد و ثانی اثر اول ست رواہ البخاری۔ ۲۱۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
لا یدخل احد الجنۃ الا اری مقعدہ من النار لو اساء۔ در نمی آید ہیچ یکے بہشت را مگر آنکہ نمودہ می شود او را جائے نشست
وی از آتش کہ اگر بدی می کرد جای او آن بودی و این نمودن جائے او در دوزخ برائے آنست۔ کہ یزداد شکرا۔ تا زیادہ
کند شکر را و بیشتر یابد لذت آنرا۔ ولا یدخل النار احد الا اری مقعدہ من الجنۃ لو احسن لیکون علیہ حسرۃ۔ و در نمی آید آتش را
ہیچ یکے مگر آنکہ نمودہ می شود جائے نشست او از بہشت کہ اگر نیکی می کرد جائے او آن بودی تا باشد این نمودن
بروی حسرت و زیادت گردد عذاب۔ رواہ البخاری۔ ۲۲۔ وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم اذا صار اہل الجنۃ الی الجنۃ واہل النار الی النار۔ وقتی کہ برگردند و بروند بہشتیان بسوے بہشت برگردند و بروند و دوزخیان
بسوی دوزخ۔ جیئ بالموت۔ آوردہ می شود مرگ را و در بعضی روایات آمدہ کہ آوردہ می شود مرگ بر صورت کبش
حتی یجعل بین الجنۃ والنار۔ تا آنکہ گردانیدہ می شود و نہادہ می شود میان بہشت و دوزخ۔ ثم یذبح۔ پستر ذبح کردہ مے شود
ثم ینادی مناد۔ پستر آواز می دہد آواز دہندہ۔ یا اہل الجنۃ لا موت ویا اہل النار لا موت۔ ای بہشتیان نیست بعد
ازین موت و اے دوزخیان نیست بعد ازین موت۔ فیزداد اہل الجنۃ فرحا الی فرحہم۔ پس زیادہ می کنند اہل بہشت

ملائی پس می گوید آن مرد اے پروردگار من یافتم من بہشت را پر از مردم فیقول اللہ پس می گوید اللہ تعالیٰ او را داخل
الجنۃ برو پس درآئی در بہشت فان لک مثل الدنیا وعشرۃ امثالہا پس بدرستی مر ترا است مثل مسافت دنیا و دہ چند آن
فیقول پس می گوید آن مرد یعنی بہ پروردگار تعالیٰ اتسخر منی آیا سخریت می کنی از من او تضحک منی یا می گوید آیا خندہ می کنی
از من وانت الملک وحال آنکہ تو پادشاہی ابن مسعود می گوید فلقد رایت رسول اللہ پس بہ تحقیق دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم ضحک خندید از ین سخن حتی بدت نواجذہ تا آنکہ ظاہر شد دندانہای در رون او کان یقال ہو ادنی اہل الجنۃ منزلۃ آن مرد کہ مقدار دنیا و دہ چند آن دارد فرو ترین و کمترین بہشتیان ست
از روے منزل یا مرتبت وفی الصحاح منزل جائے فرود آمدن در سرائے منزلت مثلہ وایضا مرتبت وحرمت متفق علیہ
۱۸ - وعن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انی لاعلم آخر اہل الجنۃ دخولا الجنۃ بدرستی ہر آئینہ من می دانم
آخر بہشتیان را در در آمدن بہشت - وآخر اہل النار خروجا منہا - وآخر دوزخیان در بر آمدن از آتش دوزخ - رجل یوتی
بہ یوم القیمۃ مردی ست کہ آورده می شود او را روز قیامت فیقال اعرضوا علیہ صغار ذنوبہ وارفعوا عنہ کبارہا پس گفتہ
می شود یعنے بہ ملائکہ عرض کنید بر وے گناہان صغیرہ او را و بر دارید و بپوشید از وے گناہان کبیرہ او را متعرض علیہ
صغار ذنوبہ - پس عرض کردہ می شود بر وے صغیرہ گناہان وے را فیقال عملت یوم کذا وکذا - پس گفتہ می شود کردی
تو روز چنین و چنین کذا وکذا کار چنین و چنین - وعملت یوم کذا وکذا وکذا کردی تو روز چنین و چنین کار چنین و چنین
فیقول نعم - پس می گوید آری کردم فلان روز چنین و چنین - لا یستطیع ان ینکر یعنی تواند کہ منکر شود و بپوشیدہ شود
کبار ذنوبہ ان تعرض علیہ - وحال آنکہ وی ترسندہ است از گناہان کبیرہ مبادا کہ عرض کردہ شوند بر وے فیقال لہ
فان لک مکان کل سیئۃ حسنۃ پس گفتہ می شود مر او را کہ ترا بجاے ہر بدی نیکی ست فیقول رب قد عملت اشیاء
لا ارا ہا ہہنا پس می گوید آن مرد اے پروردگار من کردہ ام چیزہا یعنے گناہان کہ نمی بینم آنہا را این جا ولقد رایت
رسول اللہ ابو ذر می گوید بہ تحقیق دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ضحک خندید حتی بدت نواجذہ تا آنکہ ظاہر شد
دندانہای پیش وی رواہ مسلم ۱۹ - وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال یخرج من النار رجلا
فرمود آنحضرت بیرون آورده می شوند از آتش دوزخ چہار مرد فیعرضون علی اللہ پس عرض کردہ می شوند خدای تعالیٰ
ثم یوجہہم الی النار - پستر امر کردہ می شود بسوزانیدن ایشان بسوی آتش فیلتفت احدہم پس باز می نگرد
یکی از ایشان فیقول پس می گوید - ای رب لقد کنت ارجو اذ اخرجتنی منہا ان لا تعیدنی فیہا - اے پروردگار من
بہ تحقیق بودم من کہ امید می داشتم کہ چون برآرے مرا از آتش باز پس نفرستی در ان فانجیہ اللہ منہا گفت آنحضرت
پس نجات می دہد خلاص می کند اللہ تعالیٰ او را و باز نمی فرستد او را با آتش و مانا کہ بیرون آوردن و باز فرستادن
نجات ماند از برائے اظہار امتحان و امتنان ایشان ست و ذکر حال یکی و ترک احوال سہ دیگر بر یہ مقابلہ است

می خواهم قادرم رواه مسلم وفی روایة له عن ابی سعید نحوه و آمده است در روایتی مر مسلم را از ابی سعید خدری مانند این الا
انه لم یذکره ولیکن مسلم در روایت ابی سعید ذکر نکرده این عبارت را که فیقول یا ابن آدم ما یصیرنی منک الی آخر الحدیث
وزاد فیه و زیادت کرده است درین روایت ویذکره الله سل کذا وکذا یاد می دهد و می آموزد الله تعالی آن بنده را
که سوال کن و بخواه چنین و چنین حتی اذا انقطعت به الامانی تا آنکه چون منقطع می گردد و به نهایت می رسد به بنده آرزوها
قال الله می گوید الله تعالی هو لک وعشرة امثالها آنچه آرزو کردی آن برای تست و ده چندان دیگر قال گفت آنحضرت
ثم یدخل بیته پستر می درآید آن مرد خانه خود را که در بهشت ست فتدخل علیه زوجتاه پس می درآیند بروی دو زن وی
من الحور العین از حور عین زنان سفید روی سیاه چشم کلان چشم حور جمع حوراء و عین جمع عیناء فیقولان پس می گویند آن
دو زوجه وی الحمد لله الذی احیاک لنا واحیانا لک شکر مر خدای را که پیدا کرد ترا برای ما و پیدا کرد ما را برای تو درین سرا
که نیست موت در وی قال گفت آنحضرت فیقول پس می گوید آن بنده از غایت خوشی و شادی ما اعطی احد مثل ما اعطیت
داده نشد هیچ یکی مانند آنچه داده شدم من ۱۰ وعن انس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لیصیبن اقواما سفع من النار
هر آینه می رسد گروهای مسلمانان را علامت و اثر از آتش دوزخ که متغیر می گرداند رنگ و روی ایشان را وفی الصراح
سفع سوختن آتش و باد سموم روی را و رنگ گردانیدن سوائع روی سوختگی ها بذنوب اصابوها بسبب گناهان که رسیده بودند
و کرده بودند ایشان آن گناهان را عقوبة بجهت عذاب کردن بجزا گناهان ایشان ثم یدخلهم الله الجنة پستر می درآرد
ایشان را خدای تعالی در بهشت بفضل رحمته بوسیله زیادت رحمت خود و در بعضی نسخ بفضله ورحمته فیقال لهم الجهنمیون پس
گفته می شود مر این اقوام را دوزخیان بجهت درآمدن ایشان در دوزخ در اول بار و این نه بجهت تنقیص و تحقیر ایشان گویند
بلکه برای تفریح و تذکیر تا شکر نعمت گویند و خوشحال و مسرور شوند رواه البخاری ۱۱ وعن عمران بن حصین قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یخرج اقوام بیرون آورده می شوند قومها و در بعضی نسخ قوم من النار از آتش دوزخ
بشفاعة محمد بشفاعت آنحضرت فیدخلون الجنة پس می درآیند بهشت را ویسمون الجهنمیین و نامیده می شوند ایشان جهنمی
رواه البخاری وفی روایة و در روایتی این چنین آمده که یخرج قوم من امتی من النار بشفاعتی یسمون الجهنمیین بیرون آورده
می شوند گروهی از امت من از آتش دوزخ بشفاعت من نامیده می شوند ایشان جهنمی ۱۷ وعن عبد الله بن مسعود
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انی لاعلم آخر اهل النار خروجا منها فرمود آنحضرت که من می دانم آخر دوزخیان
در برآمدن از دوزخ وآخر اهل الجنة دخولا و آخر بهشتیان در درآمدن در بهشت رجل یخرج من النار حبوا مردی است که
بیرون می آید از آتش و می رود بر شکم و دست خود و حبو معنی خزیدن کودک برود سرین خود و خزیدن نیز آمده فیقول پس
می گوید الله تعالی اذهب فادخل الجنة برو پس درآی بهشت را فیاتیها پس می آید آن مرد بهشت را فیخیل الیه
انها ملأی پس انداخته می شود در خیال آن مرد که بهشت پر است از مردم و در وی جائی نیست فیقول یا رب وجدتها

دمی خواہی چیزے دیگر غیر آن درخت فیقول لا یارب۔ پس می گوید آن مرد نہ ای پروردگار من سوال نمی کنم غیر آنرا۔ ویعاہدہ
ان لا یسالہ غیرہا۔ وعہدمی کند آن مرد پروردگار را کہ سوال نمی کند غیر آن را۔ وربہ یعذرہ لانہ یری مالا صبر لہ علیہ فیدنیہ منہا۔ وپروردگار وی معذور می دارد
وملامت نمی کند او را۔ لانہ یری مالا صبر لہ علیہ۔ زیرا کہ وی می بیند چیزی را کہ صبر نیست مراورا بران چیز فیدنیہ منہا۔ پس نزدیک
می گرداند او را از ان درخت فیستظل بظلہا۔ پس پناہ می جوید آن مرد بسایۂ آن درخت۔ ویشرب من مارہا۔ ومی نوشد از
آب آن۔ ثم ترتفع لہ شجرۃ ہی احسن من الاولی۔ پس بلند نمودہ می شود مراورا درختی دیگر کہ آن بہتر است از درخت نخستین
فیقول ای رب ادنی من ہذہ الشجرۃ لاشرب من مارہا واستظل بظلہا۔ ای پروردگار من نزدیک گردان مرا ازین درخت
تا بنوشم از آب وی وبنشینم در سایۂ او لا اسالک غیرہا۔ سوال نمی کنم ترا غیر این درخت را فیقول یا ابن آدم الم تعاہدنی ان
لا تسالنی غیرہا۔ آیا عہد نکردی تو بمن اینکہ سوال نکنی از من غیر آن درخت را فیقول لعلی ان ادنیتک منہا تسالنی غیرہا
فیعاہدہ ان لا یسالہ غیرہا وربہ یعذرہ لانہ یری مالا صبر لہ علیہ فیدنیہ منہا فیستظل بظلہا ویشرب من مارہا ثم ترتفع لہ شجرۃ عند باب
الجنۃ ہی احسن من الاولین فیقول ای رب ادنی من ہذہ الشجرۃ فلاستظل بظلہا واشرب من مائہا لا اسالک غیرہا فیقول
یا ابن آدم الم تعاہدنی ان تسالنی غیرہا قال بلی یارب ہذہ لا اسالک غیرہا وربہ یعذرہ لانہ یری مالا صبر لہ علیہ فیدنیہ منہا۔
حاصل آنکہ ہر بار درختی می نمایند بہتر از نخستین وروی می طلبد قرب آنرا وعہدی کند کہ دیگر نطلبد وہر بار عہد شکنی مے کند
وپروردگار تعالی چون بے صبری او را می بیند معذور می دارد تا درخت سوم۔ فاذا اوناہ منہا۔ پس چون نزدیک می گرداند او را
ازین درخت۔ سمع اصوات اہل الجنۃ۔ می شنود آوازہای بہشتیان را فیقول ای رب ادخلنہا۔ پس می گوید ای پروردگار من
درآر مرا در بہشت فیقول یا ابن آدم مایصیرنی منک۔ بفتح یا وسکون صاد معلہ از صری بمعنی قطع پس می گوید پروردگار تعالی ای
ابن آدم چہ چیز قطع می کند وخلاص می گرداند مرا از تو یعنی از سوال تو وخواہش تو کہ ہر بار می کنی ودر رواستیے مایصیر یک عنی
چہ قطع می کند ترا از من یعنی مکرر کردی سوال با وجود عہد کردن کہ دیگر نکنم پس چہ چیز قطع کند وباز دارد سوال ترا ازمن واین
معنی روشن ترست وروایت اول محمول بر قلب ست۔ ایرضیک ان اعطیک الدنیا ومثلہا معہا آیا راضی می گرداند ترا این
کہ بدہم ترا جای در بہشت بمقدار مسافت دنیا ومانند آن با آن۔ قال ای رب استہزی منی وانت رب العالمین می گوید
آن بندہ از غایت فرح وسرور آیا استہزا وسخریت می کنی بمن وحال آنکہ تو پروردگار جہانیانی فضحک۔ پس خندہ کرد ابن مسعود
فقال۔ پس گفت۔ الا تسالونی مم اضحک۔ آیا نمی پرسید مرا از چہ خندہ کردم۔ فقالوا مم تضحک۔ پس پرسیدند از چہ خندہ کردی
فقال ہکذا ضحک رسول اللہ۔ پس گفت ابن مسعود ہم چنین خندہ کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقالوا مم تضحک یا رسول اللہ
پس گفتند صحابہ از چہ خندہ کردی یا رسول اللہ۔ قال فرمود۔ من ضحک رب العالمین۔ خندہ کردم از جہت خندہ کردن پروردگار
جہانیان حین قال۔ وقتی کہ گفت بندہ اتستہزی منی وانت رب العالمین فقال۔ پس گفت پروردگار تعالی۔ انی لا استہزی
منک ولکنی علی ما اشاء قدیر۔ بدرستی کہ من استہزا نمی کنم از تو وی دانم کہ اہل وسخریت آن نیستی ولیکن می دہم آنرا ہر چہ

معجمہ و دال مہملہ از عذر بمعنی عہد شکستن و بعین مہملہ و ذال معجمہ از عذر نیز خواندہ اند یعنے چہ چیز معذور دارد ترا در بن سوال الیس قد اعطیت العہود والمیثاق ان لا تسال غیر الذی اعطیت۔ آیا نیست کہ بہ تحقیق دادی تو پیمانہا و میثاق کہ سوال نکنی غیر آنکہ دادہ شدی فیقول یارب لا تجعلنی اشقی خلقک۔ پس مے گوید اے پروردگار من مگردان مرا بدبخت ترین خلق خود کہ ہمہ درون بہشت باشند و من بر در آن۔ فلا یزال یدعو حتی یضحک اللہ منہ پس ہمیشہ دعا مے کند و می خواند تا آنکہ می خندد اللہ تعالیٰ این حالت۔ فاذا ضحک اذن لہ فی دخول الجنۃ۔ پس چون می خندد اللہ تعالیٰ اذن می کند او را در در آمدن بہشت فیقول تمن۔ پس گوید خدائے تعالیٰ آرزو کن و بہ خواہ ہر چہ می خواہی فیتمنی حتی اذا انقطع امنیتہ پس آرزو می کند آن مرد تا آنکہ منقطع می گردد و بہ نہایت می رسد آرزوہائے۔ او قال اللہ تعالیٰ کذا و کذا تمن من کذا و کذا۔ آرزو کن از چنین و چنین۔ اقبل یذکرہ ربہ پیش می آید پروردگار او کہ یاد مے دہد او را آرزوہا و مطالب و مدعیات را حتی اذا انتہت بہ الامانی۔ تا آنکہ چون بہ نہایت می رسد آرزوہا۔ قال اللہ تعالیٰ می گوید خدائے تعالیٰ۔ لک ذلک و مثلہ معہ۔ مرتراست آنچہ آرزو کردی و درخواستی و مانند آن با او ست و فی روایۃ ابی سعید و در روایت ابی سعید این چنین آمدہ است۔ کہ قال اللہ تعالیٰ لک ذلک و عشرۃ امثالہ۔ مرتراست ان آرزوہا و دہ چندان متفق علیہ۔ ۱۴ و عن ابن مسعود رضی اللہ عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال آخر من یدخل الجنۃ رجل۔ پسین مردمانی کہ در آیند بہشت را یک مردی ست فہو یمشی مرۃ و یکبو مرۃ۔ پس آن مرد راہ مے رود یکبارے و بر رو مے افتد بارے دیگر۔ و تسفعہ النار مرۃ۔ و علامت می کند او را آتش بارے دیگر باین طور کہ می رسد گرمے آتش بوی پس ظاہر می شود اثر آن در وی و متغیر مے گردد رنگ بشرۂ او یا می سوزد بعضی اعضای او و اصل سفع سیاہی کہ در روی باشد و اصمعی گفتہ کہ سفع سرخی کہ بالائے آن سیاہی دود۔ فاذا جاوزہا التفت الیہا۔ پس چون می گزرد آن مرد از آتش و می گزارد آنرا التفات می کند و می نگرد بجانب آتش فقال تبارک الذی نجانی منک۔ پس می گوید و خطاب می کند با آتش بزرگ ست خدائی کہ نجات داد مرا از تو لقد اعطانی اللہ شیئا ما اعطاہ احدا من الاولین والآخرین و البتہ بہ تحقیق داد مرا خدائے تعالیٰ چیزے را کہ نداد آنرا ہیچ یکے از پیشینیان و پسینیان را و این کلامی ست مبادر از غایت فرح و سرور بحقیقت آن مراد نیست و مراد مبالغہ در تکثیر عطاست فترفع لہ شجرۃ پس بلند نمودہ می شود مر او را درختی فیقول ای رب ادنی من ہذہ الشجرۃ۔ پس می گوید آن مرد اے پروردگار من نزدیک گردان مرا ازین درخت۔ فلاستظل بظلہا۔ تا پناہ جویم بسایۂ آن درخت۔ و اشرب من مائہا و بنوشم از آب کہ در زیر آن درخت ست از غایت تشنگی گمان بردکہ در زیر وی آبی خواہد بود یا بنا بر انکہ عادت جاری ست کہ در زیر درخت آبی می باشد یا بر سبیل احتمال گفت یعنے اگر آبے در انجا باشد بخورم فیقول اللہ یا ابن آدم۔ پس می گوید حق تعالیٰ اے پسر آدم لعلی ان اعطیتکہا سالتنی غیرہا۔ شاید کہ اگر من بدہم ترا آن درخت را و نزدیک گردانم ترا از ان درخت سوال می کنی

و تواند کہ آتش دوزخ را در حد ذات بوی بد باشد قشب زہر دادن و ایذا کردن بہ مکروہ و مستقذر قشبنی ریحہ ای
اذانی و قشبہ الدخان وقتیکہ پر کند بینی داد و دو قشبنی در روایت بہ تخفیف ست و از صراح بہ تشدید معلوم مے شود
واحرقنی ذکاءہا و سوخت مرا سختی و گرمی و زبانہ زدن آتش و ذکاء بذال معجمہ بفتح و مد ست نزد روات ولیکن معروف
در لغت قصر ست و اما بمعنی زیرکی و تیز فہمی بضم و مد ست باتفاق فیقول ہل عسیت ان افعل ذلک ان تسال غیر ذلک
پس می گوید پروردگار تعالی آیا نزدیک ست کہ اگر بکنم من آنرا یعنی بگردانم روے ترا از آتش دوزخ سوال کنی و بخواہی
جز این چیزے دیگر را فیقول لا وعزتک پس می گوید آن مرد سوال نمی کنم و نمی خواہم چیزے دیگر را سوگند بعزت تو فیعطی اللہ
ما شاء اللہ من عہد و میثاق پس می دہد این مرد خداے تعالی را از چیزے کہ می خواہد خداے تعالی از پیمان و استوارے
آن فیصرف اللہ وجہہ عن النار پس می گرداند خداے تعالی روے او را از آتش فاذا اقبل بہ علی الجنۃ پس چون
روی می گرداند خداے تعالی او را بر بہشت رای بہجتہا می بیند حسن و نضارت آنرا سکت ما شاء اللہ ان یسکت
پس خاموش می باشد تا زمانی کہ می خواہد خداے تعالی کہ خاموش باشد ثم قال یا رب قدمنی عند باب الجنۃ پستر می گوید
آن مرد اے پروردگار من پیش ببر مرا نزد در بہشت فیقول اللہ تبارک و تعالی الیس قد اعطیت المعہود والمیثاق
آیا نیست کہ بہ تحقیق دادہ تو پیمان ہا را و استواری ہا ان لا تسال غیر الذی کنت سالت برین کہ سوال نکنی جز آنچہ
سوال کردہ بودے یعنی کہ روے مرا بجانب بہشت آری فیقول یا رب لا اکون اشقی خلقک پس مے گوید
پروردگار من نباشم من بدبخت ترین خلق تو کہ بیرون بہشت افتادہ باشم و مسلمانان ہمہ درون و اگر در بہشت نباشم
بارے کم از آن نبود کہ بر در بہشت باشم فیقول فما عسیت ان اعطیت ذلک ان تسال غیرہ پس می گوید پروردگار تعالی
پس چیست کہ نزدیک ست کہ اگر دادہ شوی تو آنرا یعنی کہ پیش بردہ شوی بر در بہشت سوال کنی جز آن چیز دیگر را
فیقول پس می گوید آن مرد لا وعزتک لا اسال غیر ذلک نہ سوگند بعزت تو سوال نہ کنم از تو جز آنرا اگر گفتہ شود چرا
عتاب نمی کند پروردگار تعالی او را بر شکستن عہد و سوگند جوابش آنکہ حال او حال والہان و مجانین ست و وے
دران معذور ست یا آنکہ آنجا تکلیف نیست تا مواخذہ کنند فیعطی ربہ ما شاء من عہد و میثاق پس می دہد بندہ
پروردگار خود را درین مرتبہ نیز چیزے را کہ می خواہد اللہ تعالی از عہد و میثاق کہ زیادہ بران سوال نکند و نخواہد فیقدمہ
الی باب الجنۃ پس پیش مے برد او را خدای تعالی تا در بہشت فاذا بلغ بابہا فرای زہرتہا و ما فیہا من النضرۃ والسرور
پس چون می رسد آن مرد در بہشت را پس می بیند تازگی و خوبی بہشت را و چیزے را کہ در بہشت ست از تازگی و خوشی
فسکت ما شاء اللہ ان یسکت پس خاموش می ماند تا آنکہ خواستہ است خدا کہ خاموش ماند فیقول یا رب ادخلنی الجنۃ
پس می گوید ای پروردگار من در آر مرا در بہشت فیقول اللہ پس می گوید خداے تبارک و تعالی ویلک یا ابن آدم
ما اغدرک ہلاک باد ترا اے فرزند آدم چہ عجب عہد می شکنی و بی وفائی می کنی تو در عہد ہاے خود پس اغدرک بغین

غیر کشف الساق جز ذکر کشف ساق کہ در حدیث ابی ہریرہ نیست۔ وقال۔ وگفت ابو ہریرہ بجائے آنکہ در حدیث ابی سعید گذشت ثم یضرب الجسر علی جہنم الی آخرہ این عبارت را کہ در معنی اوست۔ یضرب الصراط بین ظہرانی جہنم۔ زدہ می شود و پل کردہ می شود صراط در میان دو کرانۂ دوزخ۔ فاکون اول من یجوز من الرسل امتہ۔ پس می باشم من نخستین کسی کہ مے گزرد از صراط از پیغمبران با امت خود۔ ولا یتکلم یومئذ الا الرسل۔ و سخن نمی کند و مجال سخن ندارد دران روز ہیچ کس مگر پیغمبران و کلام الرسل یومئذ و سخن پیغمبران دران روز اینست۔ کہ اللہم سلم سلم و فی جہنم۔ و در دوزخ۔ کلالیب جمع کلوب بفتح کاف و تشدید لام مضمومہ آہنی سر کج و بعضی گفتہ آہن شعبہ دار کہ آویختہ می شود بدان گوشت مثل شوک السعدان۔ مانند خارہائے سعدان بفتح سین و سکون عین گیاہی ست کہ مراورا خارہاست مانند سپرستان و آن بہترین چراگاہی شترست و نووی گفتہ مراورا خارہای بزرگ ست مانند خسک ہر جانب و خارہای او را خسک السعدان نیز گویند۔ لا یعلم قدر عظمہا الا اللہ۔ نمی داند مقدار بزرگی آنرا ہیچ کس مگر خدا۔ تخطف الناس باعمالہم۔ بیرباید آن کلالیب مردم را بکردارہای ایشان و تخطف بکسر طا و بفتح آن ہر دو ست۔ فمنہم من یوبق بعملہ۔ پس بعضی از ایشان کسی ست کہ ہلاک کردہ می شود بکردار خود۔ و منہم من یخردل ثم ینجو و بعضی از ایشان کسی ست کہ خرد اشیدہ می شود و پارہ کردہ می شود پس نجات می یابد و خلاص می شود و پس کافر ہلاک کردہ می شود و نجات نمی یابد و لغاسق خودش و کدس کردہ می شود پس نجات می یابد حتی اذا فرغ اللہ من القضاء۔ بین عبادہ تا آنکہ چون می پردازد خدائے تعالیٰ از حکم کردن میان بندگان خود و تمام می کند آنرا۔ و اراد ان یخرج من النار من اراد ان یخرجہ۔ و می خواہد کہ بیرون آرد کسی را کہ می خواہد بیرون آرد او را ممن کان یشہد ان لا الٰہ الا اللہ۔ از ان کسان کہ گواہی می دہند کہ نیست ہیچ معبود بہ حق جز خدا و محمد فرستادۂ اوست امر الملائکۃ ان یخرجوا من یعبد اللہ۔ می فرماید فرشتگان را کہ بیرون آرند کسی را کہ پرستش می کند خدائے را یعنے ایمان دارد بمعبودیت او نہ غیر او فیخرجونہم و یعرفونہم باثار السجود۔ پس بیرون می آرند فرشتگان الیشان را و می شناسند الیشان را بہ نشانہائے سجدہ۔ و حرم اللہ علی النار ان تاکل اثر السجود۔ و حرام گردانیدہ است خدائے تعالیٰ بر آتش دوزخ کہ بخورد اثر سجود را بعضی گفتہ اند کہ مراد باثر سجود جبہہ است و بعضی سائر اعضا کہ بران سجدہ کنند ارادہ نمودہ و آن ہفت عضوست دو پائے و دو زانو و دو دست و جبہہ۔ فیخرجون من النار قد امتحشوا۔ پس بیرون آوردہ می شوند از آتش و حال آنکہ بہ تحقیق سوختہ و سیاہ شدہ اند۔ فیصب علیہم ماء الحیوۃ۔ پس ریختہ می شود بر ایشان آب حیات و این منافات ندارد با نکہ در آورده می شوند و زنہر حیات فینبتون کما تنبت الحبۃ فی حمیل السیل۔ پس می رویند و تر و تازہ مے شوند چنانچہ می روید آن تخم در خس و خاشاک سیل۔ و یبقی رجل بین الجنۃ و النار و باقی می ماند مردے میان بہشت و دوزخ و ہو۔ آخر اہل النار دخولا الجنۃ و آن مرد پس دور خیال ست در در آمدن بہشت را تقبل بوجہہ قبل النار روی آورندہ است بجانب آتش فیقول یا رب اصرف وجہی عن النار پس می گوید آن مرد اے پروردگار من بگردان روے مرا از آتش دوزخ۔ و قد قشبنی ریحہا و تجقیق ایذا کرد مرا بوے آتش دوزخ بجہت سوختن دوزخیان دران

وتواند کہ آتش دوزخ را در حق ذات بوی بد باشد تشبیہ زہر دادن وایذا کردن بہ مکروہ ومستقذر تشبیہ ریحہ ای اذائی وتشبیہ الدخان وقتیکہ پرکند یعنی داد و دو تشبیہ در روایت بہ تخفیف ست واز صراح بہ تشدید معلوم مے شود واحرقنی ذکا رہلو سوخت مرا سختی وگرمی وزبانہ زدن آتش وذکا رہ بدال معجمہ بفتح ومدست نزد رواۃ ولیکن معروف در لغت قصر ست وامابہ معنی زیرکی وتیز فہمی بضم ومدست باتفاق فیقول ہل عسیت ان افعل ذلک ان تسال غیر ذلک پس می گوید پروردگار تعالیٰ آیا نزدیک ست کہ اگر بکنم من آنرا یعنے بگردانم روے ترا از آتش دوزخ سوال کنی ونخواہی جز این چیزے دیگر را فیقول لا وعزتک۔ پس می گوید آن مرد سوال نمی کنم ونمی خواہم چیزے دیگر را سوگند بعزت تو فیعطی اللہ ماشاء اللہ من عہد ومیثاق۔ پس می دہد این مرد خداے تعالیٰ را آنچہ خداے تعالیٰ خواہد از پیمان واستوارے آن فیصرف اللہ وجہہ عن النار۔ پس می گرداند خداے تعالیٰ روے او را از آتش۔ فاذا اقبل بہ علی الجنۃ پس چون روی می گرداند خداے تعالیٰ او را بر بہشت۔ رسے بجہتہا می بیند حسن ونضارت آنرا سکت ماشاء اللہ ان یسکت پس خاموش می باشد تا زمانی کہ می خواہد خداے تعالیٰ کہ خاموش باشد ثم قال یارب قدمنی عند باب الجنۃ۔ پستر می گوید آن مرد اے پروردگار من پیش ببر مرا نزد در بہشت فیقول اللہ تبارک وتعالیٰ الیس قد اعطیت المعہود والمیثاق آیا نیست کہ بہ تحقیق دادہ تو پیمان ہا را واستواری را ان لا تسال غیر الذی کنت سالت۔ بر بن کہ سوال نکنی مرا بچہ سوال کردہ بودے یعنی کہ روے مرا بجانب بہشت آری فیقول یارب لا اکون اشقی خلقک۔ پس مے گوید پروردگار من نباشم من بدبخت ترین خلق تو کہ بیرون بہشت افتادہ باشم ومسلمانان ہمہ در دن واگر در بہشت بنشانم بارے کم از ان بنود کہ بر در بہشت باشم فیقول فما عسیت ان اعطیت ذلک ان تسال غیرہ پس می گوید پروردگار تعالیٰ پس چیست کہ نزدیک ست کہ اگر دادہ شوی تو آنرا یعنی کہ پیش بردہ شوی بر در بہشت سوال کنی جز آن چیز دیگر را فیقول پس می گوید آن مرد۔ لا وعزتک لا اسال غیر ذلک نہ سوگند بعزت تو سوال نہ کنم از تو جز آنرا اگر گفتہ شود چرا عتاب نمی کند پروردگار تعالیٰ او را بر شکستن عہد وسوگند جوابش آنکہ حال او حال والہان ومجانین ست وروے دران معذور ست یا آنکہ آنجا تکلیف نیست تا مواخذہ کنند فیعطی ربہ ما شاء من عہد ومیثاق پس می دہد بندہ پروردگار خود را درین مرتبہ نیز چیزے را کہ می خواہد اللہ تعالیٰ از عہد ومیثاق کہ زیادہ بران سوال نکند ونخواہد فیقدمہ الی باب الجنۃ۔ پس پیش مے برد او را خداے تعالیٰ تا در بہشت۔ فاذا بلغ بابہا فرای زہرتہا وما فیہا من النضرۃ والسرور پس چون می رسد آن مرد در بہشت را پس می بیند تازگی وخوبی بہشت را وچیزے را کہ در بہشت ست از تازگی وخوشی فسکت ماشاء اللہ ان یسکت پس خاموش می ماند تا آنکہ خواستہ است خدا کہ خاموش ماند فیقول یارب ادخلنی الجنۃ پس می گوید ای پروردگار من در آر مرا در بہشت فیقول اللہ پس می گوید خدا تبارک وتعالیٰ۔ ویلک یا ابن ادم ما اغدرک ہلاک باد ترا اے فرزند آدم چہ عجب عہد می شکنی وبی وفائی می کنی تو در عہدہاے خود پس اغدرک بعینین

غیر کشف الساق جز ذکر کشف ساق کہ در حدیث ابی ہریرہ نیست۔ وقال۔ وگفت ابو ہریرہ بجائے آنکہ در حدیث ابی سعید گذشت ثم یضرب الجسر علی جہنم الی آخرہ این عبارت راکہ در معنی اوست۔ یضرب الصراط بین ظہرانی جہنم۔ زدہ می شود و پیدا کردہ می شود صراط در میان دو کرانۂ دوزخ۔ فاکون اول من یجوز من الرسل امتہ۔ پس می باشم من نخستین کسی کہ مے گزرد از امت خود از پیغمبران با امت خود۔ ولا یتکلم یومئذ الا الرسل۔ و سخن نمی کند و مجال سخن ندارد دران روز ہیچ کس مگر پیغمبران و کلام الرسل یومئذ و سخن پیغمبران دران روز انیست۔ کہ اللہم سلم سلم و فی جہنم۔ و در دوزخ۔ کلالیب جمع کلوب بفتح کاف و تشدید لام مضمومہ آہنی سرکج و بعضی گفتہ آہن شعبہ دار کہ آویختہ می شود بدان گوشت مثل شوک السعدان۔ مانند خارہائے سعدان بفتح سین و سکون عین گیاہی ست کہ مراورا خارہاست مانند سپرستان و آن بہترین چراگاہی شتر ست و نووی گفتہ مراورا خارہای بزرگ ست مانند خسک ہر جانب و خارہای او را خسک السعدان نیز گویند۔ لا یعلم قدر عظمہا الا اللہ یعنی داند مقدار بزرگے آنرا ہیچ کس مگر خدا تخطف الناس باعمالہم پیربایند آن کلالیب مردم را بکردارہای ایشان و تخطف بکسر طا و بفتح آن ہر دو ست۔ فمنہم من یوبق بعملہ پس بعضی از ایشان کسی ست کہ ہلاک کردہ می شود بکردار خود۔ و منہم من یخردل ثم ینجو و بعضی از ایشان کسی ست کہ خرد شدہ می شود و پارہ کردہ می شود پس نجات می یابد و خلاص می شود و پس کافر ہلاک کردہ می شود و نجات نمی یابد و لغاشق خودش و کدس کردہ می شود پس نجات می یابد حتی اذا فرغ اللہ من القضاء۔ بین عبادہ تا آنکہ چون می پردازد خدائے تعالی از حکم کردن میان بندگان خود و تمام می کند آنرا۔ و اراد ان یخرج من النار من اراد ان یخرجہ۔ و می خواہد کہ بیرون آرد کسی راکہ می خواہد بیرون آرد او را ممن کان یشہد ان لا الہ الا اللہ۔ از ان کسان کہ گواہی می دہند کہ نیست ہیچ معبود بہ حق جز خدا و محمد فرستادۂ اوست امر الملائکۃ ان یخرجوا من یعبد اللہ۔ می فرماید فرشتگان راکہ بیرون آرند کسی راکہ پرستش می کند خدائے را یعنے ایمان دارد بمعبودیت او نہ غیر او فیخرجونہم و یعرفونہم باثار السجود۔ پس بیرون می آرند فرشتگان الیشان را و می شناسند الیشان را بہ نشانہائے سجدہ۔ و حرم اللہ علی النار ان تاکل اثر السجود۔ و حرام گردانیدہ است خدائے تعالی بر آتش دوزخ کہ بخورد اثر سجود را بعضی گفتہ اند کہ مراد باثر سجود جبہہ است و بعضی سائر اعضا کہ بران سجدہ کنند ارادہ نمودہ و آن ہفت عضو ست دو پائے و دو زانو و دو دست و جبہہ۔ فیخرجون من النار قد امتحشوا۔ پس بیرون آوردہ می شوند از آتش و حال آنکہ بہ تحقیق سوختہ و سیاہ شدہ اند۔ فیصب علیہم ماء الحیوۃ۔ پس ریختہ می شود بر ایشان آب حیات و این منافات ندارد با نکہ در آورده می شوند و زنہر حیات فینبتون کما تنبت الحبۃ فی حمیل السیل۔ پس می رویند و تر و تازہ مے شوند چنانچہ می روید آن تخم در خس و خاشاک سیل۔ و یبقی رجل بین الجنۃ و النار و باقی می ماند مردے میان بہشت و دوزخ و ہو۔ آخر اہل النار دخولا الجنۃ و آن مرد پس دورترین ست در در آمدن بہشت را تقبل بوجہہ قبل النار روی آورندہ است بجانب آتش فیقول یا رب اصرف وجہی عن النار پس می گوید آن مرد اے پروردگار من بگردان روے مرا از آتش دوزخ۔ و قد قشبنی ریحہا و تجقیق ایذا کرد مرا بوے آتش دوزخ بجہت سوختن و دوزخیان دران

که حبه بکسر اسم جامع ست مر تخمها و ترها را که چون باد وزد پراگنده گردد و چون باران بیارد زود در یک شب
در روز بروید و ابو عمر گفت حبه روئیدنی ست که در خس و خاشاک خود بروید و در صراح گفته که حبه بالکسر تخمهاے
دشتی که از وے قوت نشود و وجه تشبیه زود رستن و تر و تازه شدن ست و حمیل سیل بحاء مهمله بر وزن فعیل
آنچه بر می دارد آنرا سیل از گل و خس و خاشاک فیخرجون کاللؤلؤ فی رقابهم الخواتم پس بیرون می آیند مانند
مروارید پاک و صاف و روشن در گردنهاے ایشان خاتمها و علامتها که بدان شناخته می شوند و ممتاز مے گردند
از آنها که مغفور نشده اند و برآمده اند از آتش بوسیله و واسطه عمل صالح فیقول اهل الجنة پس مے گویند بهشتیان
هؤلاء عتقاء الرحمن این جماعه آزاد کرده شدگان خداے مهربان اند که ادخلهم الجنة بغیر عمل عملوه در آورده است
ایشان را در بهشت بے سابقه عملی که کرده اند ولا خیر قدموه و بی واسطه نیکی که پیش فرستادند آنرا فیقال لهم
لکم ما رأیتم پس گفته می شود مر ایشان را مر شما راست آنچه دیدید از انعام و اکرام و مثله معه و نعمت هاے دیگر ست مثل
آن با آن و طیبی گفته معنی این آنست که تا هر جا که به بینید و چشم شما بران بیفتد و نظر شما تا آنجا کار کند براے شماست
و مانند آن بلاد ست اگر گویند پس فرق چه باشد در میان عاملان و غیر عاملان چون همه در بهشت در آمدند و بنعم
آن مسرور و مشرف شدند زیاده بران چه تصور توان کرد جوابش آنکه بهشت را درجات و مراتب ست بیحد و نهایت
همه در بهشت در آمدند و در نعمت هاے ظاهر وی شریک شدند اما جزاے اعمال و امتیاز عمل باقی ست و با وجود
آن همه فضل اوست یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم و ازینجا باید دانست که عمل و عبادت براے بهشت
و نعیم آن نیست آن وظیفه بندگی و مقتضای محبت ست و اجر و جزاے آن فضل و کرم ست و با وجود آن هیچ
عمل نزد وے ضائع نبود و هر چیز را اجرے و جزائے و مرتبتی و درختے باشد متفق علیه ۱۲ و عنه قال قال
رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم اذا دخل اهل الجنة الجنة و اهل النار النار و هم از ابی سعید خدری ست که گفت گفت
پیغمبر خدا وقتیکه در آیند بهشتیان بهشت را و دوزخیان دوزخ را یقول الله تعالی می گوید خداے تعالی من
کان فی قلبه مثقال حبة من خردل من ایمان فاخرجوه کسی که هست در دل وی مقدار دانه از خردل از ایمان پس
بیرون آرید او را از دوزخ فیخرجون قد امتحشوا و عادوا حمما پس بیرون آیند و حال آنکه به تحقیق سوخته اند و گشته اند
مانند انگشت فیلقون فی نهر الحیوة پس انداخته می شوند در نهر حیات فینبتون کما تنبت الحبة فی حمیل السیل
پس می رویند و تر و تازه می شوند چنانکه می روید حبه در حمیل سیل الم تروا انها تخرج صفراء ملتویة آیا نمی بینید
که حبه بیرون می آید زرد و در هم پیچیده یعنی تر و تازه متفق علیه ۱۳ و عن ابی هریرة ان الناس قالوا
روایت ست از ابی هریره که مردم گفتند یا رسول الله هل نری ربنا یوم القیمة آیا می بینیم ما پروردگار خود را روز قیامت
فذکر معنی حدیث ابی سعید پس ذکر کرد حضرت معنی حدیث ابی سعید خدری را که گذشت اگرچه در لفظ اختلافی دارد

وحقی کہ تحقیق ظاہر و ثابت شدہ بر خصم۔ من المومنین لنذیوم القیمۃ لاخوانہم الذین فی النار از مومنان در مناشدت و مطالبت و سئلت کردن مر خدا را روز قیامت مر برادران خود را کہ در آتش دوزخ اند مینے شما و حقی کہ ثابت و ظاہر می باشد بر خصم چگونہ مطالبت و مواخذت بجا۔ و مبالغہ می کنند مومنان در شفاعت کردن برادران خود را کہ در آتش دوزخ ماندہ اند و بیرون آوردن ایشان ازان جد و مبالغت و سئلت از جناب حق تعالی بیشتر مے نمایند۔ یقولون ربنا کانوا یصلون معنا و یصومون و یحجون۔ می گویند مومنان اے پروردگار ما بودند ایشان کہ نماز می گزاردند با ما و روزہ می داشتند و حج می کردند۔ فیقال لہم اخرجوا من عرفتم۔ پس گفتہ مے شود مر ایشان را بیرون آرید کسے را کہ می شناسید کہ از اہل خیر و صلاح ست چنانکہ از سیاق حدیث ظاہر ست۔ فیحرم صورہم علی النار پس حرام گردانیدہ مے شود صورتہائے ایشان یعنی رویہائے مومنان کہ در دوزخ اند تا شناختہ نشوند۔ فیخرجون خلقا کثیرا۔ پس بیرون می آرند خلق بسیار را۔ ثم یقولون ربنا ما بقی فیہا احد ممن امرتنا بہ پس می گویند اے پروردگار ما باقی نماند در آتش ہیچ یکے ازان کسانے کہ امر کردے تو ما را بہ برآوردن آنہا۔ فیقول ارجعوا من وجدتم فی قلبہ مثقال دینار من خیر فاخرجوہ۔ پس می گوید پروردگار تعالے باز گردید پس کسی کہ بیابید در دل وی مقدار دینارے از نیکی پس بیرون آرید او را۔ فیخرجون خلقا کثیرا پس بیرون می آرند مردم بسیار را ثم یقول ارجعوا من وجدتم فی قلبہ مثقال نصف دینار من خیر فاخرجوہ فیخرجون خلقا کثیرا ثم یقول ارجعوا من وجدتم فی قلبہ مثقال ذرۃ من خیر فاخرجوہ فیخرجون خلقا کثیرا ثم یقولون ربنا لم نذر فیہا خیرا۔ پسترے گویند این مومنان اے پروردگار ما نگذاشتیم ما در آتش نیکی را یعنے از اہل نیکی کسی را کہ ادنی نیکی و ذرہ ازان زیادہ بر اصل ایمان داشت خواہ از اعمال جوارح یا افعال قلوب۔ فیقول اللہ تعالی۔ پس می گوید اللہ تعالے شفعت الملائکۃ و شفع النبیون و شفع المومنون شفاعت کردند فرشتگان و شفاعت کردند پیغمبران و شفاعت کردند مومنان و شفاعت ہمہ ایشان منحصر بود بکسانی کہ نیکی کردند اگرچہ مقدار ذرہ باشد زیادہ بر اصل ایمان۔ ولم یبق الا ارحم الراحمین۔ و باقی نماند مگر حرف رحمت پروردگار تعالی کہ مہربان ترین مہربانان ست۔ فیقبض قبضۃ من النار۔ پس می گیرد پروردگار تعالی و تقدس یک مشت مردم را از آتش دوزخ۔ فیخرج منہا قوما لم یعملوا خیرا قط۔ پس بیرون مے آرد او تعالی از آتش گروہے را کہ نکردہ اند ہیچ نیکی را ہرگز زیادہ بر اصل ایمان قد عادوا حمما تو می کہ بتحقیق گشتہ اند در دوزخ مانند انگشتان و حمم بضم مہملہ و فتح میم جمع حممۃ بمعنی فحمہ یعنے انگشت۔ فیلقیہم فی نہر فی افواہ الجنۃ یقال لہ نہر الحیوۃ۔ پس می اندازد ایشان را در جوئے کہ واقع ست در دہن ہائے بہشت و راہہائے وی و گفتہ می شود مر او را جوئے زندگانی و افواہ را جمع فوہۃ داشت اند بضم فا و تشدید واو و مفتوحہ و فی الصراح فوہۃ بالضم والتشدید دہانہ کوزہ و دہانہ جوئے و در مشارق الانوار گفتہ گویا مراد تمامات مسالک قصبہ جنت و منازل وے مراد ست فیخرجون منہ۔ پس بیرون می آیند ازان نہر تر و تازہ۔ کما تخرج الحبۃ فی حمیل السیل۔ چنانکہ بیرون می آید حبہ و خس و خاشاک کہ بالاے سیل می باشد حبہ بکسر حا تخم ترہا و در مشارق گفتہ

کہ مراد بساق شدت و محنت ست و کشف ساق مثل ست در شدت و بعضی گویند مراد نہ عظیم ست با جماعۃ از ملائکہ و صواب آنست کہ توقف کنند و تاویل نہ نمایند و حقیقت معنی و مراد را تفویض بعلم حق کنند فلا یبقی من کان یسجد للہ من تلقاء نفسہ پس باقی نمی ماند کسی کہ سجدہ می کرد مر خدائے را یعنی در دنیا از جانب نفس خود یعنی باخلاص نہ برائے ریائے خلق و ملاحظۂ ایشان و خوف شمشیر الا اذن اللہ لہ بالسجود مگر آنکہ اذن می کند اللہ تعالیٰ مراد را بسجود و سیر می گرداند سجدہ ایشان را و لا یبقی من کان یسجد اتقاء و ریاء و باقی نمی ماند کسی کہ سجدہ می کرد از جہت پرہیز و ترس و قتل و غارت و برائے نمودن مردم۔ الا جعل اللہ ظہرہ طبقۃ واحدۃ مگر آنکہ می گرداند خدائے تعالیٰ پشت او را یک لخت کہ بندہا در استخوانہائے وے نباشد تا تواند و توانا شد و سجدہ کرد و کلما اراد ان یسجد خر علی قفاہ ہر گاہ کہ خواہد سجدہ کند می افتد بر پس سر خود ثم یضرب الجسر علی جہنم۔ پستر زدہ می شود و نہادہ می شود پل صراط بر دوزخ۔ و تحل الشفاعۃ و حلول می کند و واقع می شود شفاعت و یقولون۔ و میگویند یعنے انبیا بجہت امتان خود برائے طلب سلامت و استقامت ایشان چنانکہ در حدیث ابی ہریرہ تصریح بیاید۔ اللہم سلم سلم۔ خداوندا السلامت بگزران ایشان را از صراط تا در آتش نیفتند۔ فیمر المؤمنون۔ پس می گزرند مسلمانان از صراط باقسام بر اندازۂ عمل و استقامت بر دین شریعت کہ در حقیقت این پل مثل صراط مستقیم شریعت ست کہ باریک تر از شمشیر ست و سلوک کردن آن دشوار ست امارہ دشمن ست و درین معنی گفتہ شدہ است بیت پس کار غریبی ست عجب مشکل و آسان ۔ چون جسر صراط ست بسی روشن و باریک۔ فیمر المؤمن کطرف العین۔ پس می گزرند بعضی مومنان مانند چشم زدن۔ و کالبرق۔ و بعضی مانند برق کہ در آسمان درخشد۔ و کالریح۔ بعضی مانند باد و کالطیر و بعضی مانند پرندگان و کاجاوید الخیل و بعضی مانند اسبان تیز رو و خوش رفتار۔ و الرکاب۔ و بعضی مانند شتران۔ فناج سلم۔ پس بعضی از مومنان نجات یابندہ سلامت داده شدہ اند از آتش دوزخ یعنے از صراط می گزرند و نمی رسد بایشان ہیچ ضرر و محمد و شش مرسل۔ و بعضی کسانی اند کہ مجروح و خراشیدہ می شوند و پراگندہ می شوند بر تہ صراط ایشان پس ازان رہا کردہ و گذاشتہ می شوند و خلاص کردہ می شوند از آتش و مکدوسون فی نار جہنم۔ و بعضی پارہ کردہ و انداختہ و رانندہ می شوند در آتش و مکدوس بسین مہملہ نیز روایت ست ہمین معنی و مکروس بضم میم و فتح کاف و سکون راء و فتح دال نیز آمدہ یعنے بستہ و در بند کردہ و جمع ساختہ و بریک دیگر انداختہ می شوند در آتش حتی اذا خلص المؤمنون من النار تا آنکہ چون خلاص شوند این مسلمانان کہ افتادہ بودند در آتش و بیرون آیند از آتش یعنے بعضی از ایشان بعد از چشیدن عذاب بمقدار معصیت و پاک شدن از آلایش و ازینجا معلوم شد کہ مومنان ہمیشہ در عذاب نمی باشند و بیرون می آیند آخر ازان و شفاعت می کنند دیگران را کہ بسوختہ از آتش نیز نہادہ اند بسبب کثرت معاصی ایشان و مبالغہ می کنند در مطالبہ و مسئلت از حق عزوعلا بر آمدن ایشان را چنانچہ فرمود۔ فوالذی نفسی بیدہ ما من احد منکم بأشد مناشدۃ بحق اسوگند۔ کہ نیست ہیچ یکے از شما سخت تر از روے طلب و سوال و مخاصمت فی الحق قد تبین لکم

موطن تا وقت فراغ از حساب و وقوع جزا از ثواب و عقاب و آخرت اگرچه واز جزاست واقع می شود گاهی در وے
امتحان چنانکه دنیا دار امتحان ست و گاهی واقع می شود در وے جزا چنانکه فرموده است وما اصابکم من مصیبة فبما کسبت
ایدیکم کذا قال الطیبی والله اعلم اذا کان یوم القیمة اذن موذن چون می باشد روز قیامت آواز می دهد آواز دهنده
لیتبع کل امة ما کانت تعبد باید که در پے رود هر گروه چیزے را که عبادت می کرد آنرا فلا یبقی احد کان یعبد غیر الله پس
باقی نمی ماند هیچ یکے که عبادت می کرد غیر خدا را من الاصنام والانصاب اصنام جمع صنم بمعنی بت وانصاب جمع نصب
سنگی که برپا کرده شود و عبادت کرده شود او را و ذبح کرده شود نزد آن بقصد تقرب و طاعت الا یتساقطون فی النار
مگر آنکه می افتند همه عابد و معبود در آتش دوزخ حتی اذا لم یبق الا من کان یعبد الله من بر و فاجر تا آنکه چون باقی نماند
مگر کسی که عبادت می کند خداے را از نیکوکار و بدکردار و مطیع و عاصی اتاهم رب العالمین می آید ایشان را پروردگار
جهانیان و سلطان وی و تجلی می کند وی تعالی بر ایشان بقرب و حقیقت اتیان و مجی از صفات حق ست که اسناد کرده
آنرا بذات خود در کتاب مجید و وارد شده است در کلام رسول وی و اعتقاد می کنیم ما آنرا بے آنکه کیفیت آنرا ندانیم
و منزه میداریم از حرکت و انتقال که در اتیان و مجی مخلوقات می باشد چنانکه حکم سائر متشابهات ست یا گوئیم می آید فرشته
از فرشتگان او و طیبی نقل کرده که تواند که الله تعالی و تقدس در صورت ملکی از ملائکه که مشابه صفات آله بستند بنماید
تا امتحان کند پس چون این ملک و این صورت بگوید که من پروردگار شما ام و ببینند بروی از علامات مخلوق
انکار کنند و بدانند که نه پروردگار ست تعالی و تقدس و استعاذه نمایند و طیبی را درین مقام کلام مشبع ست نقل
از شراح حدیث قال فماذا تنتظرون می گوید الله تعالی با ایشان پس چه چیز را انتظار دارید یتبع کل امة ما کانت
تعبد در پے مے رود هر گروه چیزے را که عبادت می کند یعنی شما چرا نمی روید قالوا یا ربنا فارقنا الناس فی الدنیا
می گویند ایشان ای پروردگار ما جدائی کردیم ما مردم را در دنیا افقر ما کنا الیهم در حال محتاج تر بودن ما بسوی این
مردم ولم نصاحبهم و مصاحبت نکردیم با ایشان و متابعت نورزیدیم ایشان را پس اکنون چون متابعت مے کنیم
ایشان را و حال آنکه بے نیازیم از ایشان و ایشان و معبودان ایشان همه هیمه دوزخ اند وفی روایة ابی هریرة
و در روایت ابی هریره این چنین آمده که فیقولون هذا مکاننا پس می گویند این عبادت کنندگان حق این ست
جاے ما و نمی رویم حتی یاتینا ربنا تا آنکه بیاید ما را پروردگار ما فاذا جاء ربنا عرفناه پس وقتی که بیاید پروردگار ما
می شناسیم ما او را وفی روایة ابی سعید و در روایت ابی سعید خدری این چنین آمده که فیقول هل بینکم وبینه آیة تعرفونه
پس می گوید پروردگار تعالی آیا هست میان شما و میان پروردگار تعالی نشانے که بدان می شناسید او را فیقولون
نعم پس می گویند آرے هست میان ما و میان وی نشانی فیکشف عن ساق پس آشکارا کرده می شود و نموده می شود
یا کشف می کند و می نماید ساق را شرح این سابقا در آخر فصل اول از باب لا تقوم الساعة الا علی شرار الناس گذشته است

در حق اُمت خود بہ پروردگار تعالیٰ گفت و قال ایجا بمعنی قول ست۔ ان تعذبہم فانہم عبادک۔ اگر عذاب می کنی تو ایشان را پس بدرستی کہ ایشان بندگان تو اند و چارہ ندارند و کسی مانع نمی تواند آمد و آخر آیت اینست وان تغفر لہم فانک انت العزیز الحکیم و حاصل آنست کہ آنحضرت شفاعت این دو بنی کریم را کہ برائے امت خود کردند یاد او رود از نجا امت خود را یاد کرد و رفت نمود و شفاعت خواست و دعا کرد چنانچہ گفت۔ فرفع۔ یدیہ پس برداشت آنحضرت ہر دو دست خود را فقال۔ پس گفت اللھم امتی امتی خداوندا بخش و بیامرز امت مرا امت مرا و بگریست آنحضرت۔ فقال اللہ تعالیٰ پس گفت خدائے تعالیٰ یا جبرئیل اذہب الی محمد بر و بسوی محمد و ربک اعلم و پروردگار تو ای جبرئیل و انا نرست و احتیاج بپرسیدن ندارد و لیکن باوجود اظہار کرم و عنایت خود می پرسند فسالہ یا یکلیہ پس بپرس محمد را کہ چہ چیز در گریہ آوردہ است او را فاتاہ جبرئیل فسالہ پس آمد آنحضرت را جبرئیل پس پرسید او را کہ چہ چیز در گریہ آورد ترا۔ فاخبرہ رسول اللہ پس خبر داد جبرئیل را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بما قال بہ چیزے کہ گفت و التماس مغفرت امت کرد۔ فقال اللہ یا جبرئیل پس جبرئیل بدرگاہ رفت و عرض کرد و گفت اللہ تعالیٰ مر جبرئیل را۔ اذہب الی محمد فقل بر و بسوے محمد پس بگو انا سنرضیک فی امتک بدرستی کہ ما نزدیک ست کہ راضی گردانیم ترا در باب امت تو ولا نسوءک۔ و دلگیر و اندوہگین نسازیم ترا در ین باب و در روایات آمدہ است کہ آنحضرت گفت کہ من ہرگز راضی نشوم تا یک یک از امتان من بہ بخشند اکنون امت او باید بود و عقد ایمان را بوے درست کرد و مشکلی کہ ہست اینست دیگر ہیچ نیست بیت خاک او باش و باو شاہی کن ✤ آن او باش و ہر چہ خواہی کن ✤ رواہ مسلم۔ ۱۱۔ وعن ابی سعید الخدری ان ناسا قالوا در روایت ست از ابی سعید خدری کہ جماعۃ از آدمیان گفتند۔ یا رسول اللہ ہل نری ربنا یوم القیمۃ۔ آیا می بینیم پروردگار خود را روز قیامت۔ قال رسول اللہ۔ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لعم۔ آری می بینند پروردگار خود را بعد ازان انہ برائے تحقیق و اثبات حال رویت فرمود ہل تضارون فی رویۃ الشمس باظلیۃ صحوا لیس معہا سحاب آیا شک می کنید و از دحام می نمائید در دیدن آفتاب در نیمروز یکشادہ کہ نیست باوی ابرے صحو بصاد مہملہ کشادہ شدن ابر او رودے آفتاب۔ وہل تضارون فی رویۃ القمر لیلۃ البدر صحوا لیس فیہا سحاب۔ و آیا شک می کنید در دیدن ماہ در شب چہاردہم کشادہ کہ نیست در و ے ابرے۔ قالوا لا یا رسول اللہ قالوا گفتند نی یا رسول اللہ شک نداریم قال ما تضارون فی رویۃ اللہ یوم القیمۃ الا کما تضارون فی رویۃ احدہما۔ فرمود شک نمی کنید در دیدن خدای تعالیٰ روز قیامت مگر چنانکہ شک می کنید در دیدن یکی ازان دو یعنی آفتاب و ماہتاب و در دیدن آفتاب و ماہتاب خود قطعاً شک ندارید پس بداند کہ آنجا نیز شک نخواہد داشت و گفتہ اند کہ این رویت کہ اینجا مذکور ست غیر رویتی ست کہ ثواب مومنان ست در بہشت و این رویت امتحانی ست از حق تعالیٰ کہ واقع می شود بدان تمیز میان کسی کہ عبادت کردہ است خدا را و میان کسی کہ عبادت کردہ است طواغیت را و امتحان و ابتلاء بندگان جاری ست در ان

یکی پیش از من بلکه بر من نیز پیش ازین وقت چنانچه از حدیث سابق لائح می شود ثم قال پستر می گوید پروردگار تعالی
یا محمد ارفع راسک وسل تعطه واشفع تشفع فارفع راسی فاقول - پس بر می دارم سر خود را پس می گویم مکرر سه بار
امتی یا رب امتی یا رب امتی یا رب فیقال یا محمد ادخل من امتک - پس گفته می شود اے محمد در آر از امت خود من لا حساب
علیهم کسانی را که نیست حساب بر ایشان یعنی گرفته نمی شود حساب از ایشان و بی حساب در آورده می شوند در بهشت
من الباب الایمن من ابواب الجنة از دو جانب دست راست از درهاے بهشت وهم شرکاء الناس فیما سوی ذلک
من الابواب و ایشان انباز مردمند در آنچه غیر این درست از درهاے دیگر که در جانب دیگر اند یعنی باب ایمن بهشت
مخصوص بایشان ست و هیچ کس در وی شریک ایشان نه و باقی درها مشترک ست میان ایشان و غیر ایشان -
ثم قال - پستر گفت آنحضرت - والذی نفسی بیده ان ما بین المصراعین من مصاریع الجنة کما کان بین مکة وهجر سوگند
خدائی که بقای ذات من در دست قدرت اوست بدرستی مسافت میان دو تخته دراز درهاے بهشت
مانند مسافتی ست که میان مکه و هجر ست بفتحتین نام قریه است از قراے بحرین و مدینه و صحیح آنست که اینجا مراد اول ست
و دو مصراع دو قطعه از باب واحد که بسته می شوند بر منفذ واحد و در آمدن میان هر دو می شود و مصراع بیت هم
به مشابهت مصراع باب می گویند و اصل وی از صرع بمعنی دفع و القا است و در مشارق الانوار گفته که مراد به
مصاریع جنت ابواب اوست و مصراع باب گفته نمی شود مگر در جائی که دو باشند انتهی و مقصود بیان وسعت باب
جنت ست که مسافت میان دو جانب در او این قدر ست و مراد تحدید و تعیین نیست بلکه این تخمین و تقدیر ست
برای تفهیم مردم و حقیقت حال و راے اینست - ۹ - وعن حذیفة فی حدیث الشفاعة عن رسول الله و روایت ست
از حذیفه بن الیمان در حدیث شفاعت از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم قال وترسل الامانة والرحم - و فرستاده می شوند
امانت که حفظ حقوق و اموال مردم ست و نگاهداشت دیانت در آن و رحم که قرابت ولادت ست و صله آن
واجب ست فتقومان جنبتی الصراط یمینا وشمالا - پس ایستاده می شوند امانت و رحم براے طلب حقوق خود و
حجت و خصومت کردن با آدمیان در رعایت آن هر دو جانب صراط راستا و چپا مقصود تعظیم شان و تاکید
رعایت حقوق امانت و رحم ست و تواند که حضرت حق سبحانه این دو صفت را بصورتے متمثل گرداند و بر هر دو جانب
صراط ایستاده کند تا طلب حق خود نمایند رواه مسلم - ۱۰ - وعن عبد الله بن عمرو ابن العاص ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم تلا قول الله تعالی فی ابراهیم - روایت ست از عبد الله بن عمرو که آنحضرت خواند قول خدای تعالی
در شان ابراهیم که وی سبحانه از ابراهیم خلیل حکایت کرده که گفت - رب انهن اضللن کثیرا من الناس - ای پروردگار
من این بتان گمراه کردند بسیاری از مردم را فمن تبعنی فانه منی - پس کسی که پس روے می کند وی مرا پس بدرستی
آن کس از من ست و آخر آیت اینست که ومن عصانی فانک غفور رحیم - وقال عیسی و آنحضرت خواند قول عیسی را که

فیقال انطلق فاخرج من کان فی قلبہ ادنی ادنی مثقال حبۃ خردلۃ من ایمان فاخرجہ من النار و یہ نجا کمال مبالغہ و نہایت فضل و کرم ست فانطلق فافعل ثم اعود الرابعۃ پس باز می گردم و التماس می کنم کرت چہارم - فاحمدہ بتلک المحامد ثم اخر لہ ساجدا فیقال یا محمد ارفع راسک و قل تسمع و سل تعطہ و اشفع تشفع فاقول یارب ایذن لی فیمن قال پس می گویم من ای پروردگار من اذن دہ مرا از برائے شفاعت کسی کہ گفتہ است لا الہ الا اللہ و ہیچ بکی زیادت بران ندارد - قال لیس ذلک لک می گوید پروردگار تعالیٰ نیست شفاعت کردن مر کسی را کہ گفتہ است لا الہ الا اللہ را حرترا و نیست این کار تو - ولکن وعزتی وجلالی وکبریائی وعظمتی - ولیکن سوگند بعزت و جلال و کبریاء و عظمت ذات و اسما و صفات و افعال خود - لاخرجن منہا من قال لا الہ الا اللہ بیرون می آرم از آتش - من قال - کسی کہ گفتہ است لا الہ الا اللہ متفق علیہ - ۷ - وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اسعد الناس بشفاعتی یوم القیمۃ - خوش وقت ترو بہرہ مند ترین مردم بشفاعت من یوم قیامت کسی کہ گفتہ است لا الہ الا اللہ خالصا من قلبہ سادہ و بی آمیزش نفاق از تہ دل خود او نفسہ یا من نفسہ گفت بجای من قلبہ شک راوی ست و بر ہر تقدیر این تاکید ست چنانکہ گویند دیدم بہ چشم خود و شنیدم بگوش خود چہ اخلاص البتہ از دل باشد و جائے اخلاص دل ست نہ غیر او - رواہ البخاری - ۸ - وعنہ قال اتی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بلحم فقالت ابو ہریرہ آوردہ شد نزد آنحضرت گوشتے فرفع الیہ الذراع - پس برداشتہ شد و بردہ شد بسوی آنحضرت گوشت استخوان دست - وکانت تعجبہ وبود کہ خوش می آمد گوشت این استخوان آنحضرت را زیرا کہ زودتر پختہ می شود و لذیذ تر است - فنہس منہا نہسۃ - پس بگزید آنحضرت ازان بدندان گزیدنی و نہس بسین مہملہ گرفتن بدندان پیش و بمعجمہ گرفتن بدندان پس کہ اخراس ست و اکثر روایات بہ مہملہ است و در بعضی روایات بمعجمہ نیز آمدہ ثم قال - پستر فرمود انا سید الناس یوم القیمۃ - من بہتر و مہتر آدمیانم روز قیامت - یوم یقوم الناس لرب العالمین روزے کہ بایستند مردم برائے حکم و فرمان پروردگار جہانیان - وقد نالشمس و روزے کہ نزدیک شود آفتاب فیبلغ الناس من الغم والکرب مالا یطیقون - پس برسد آدمیان را از غم و اندوہ و سختی چیزے کہ طاقت نیارند برداشت آنرا فیقول الناس الا تنظرون من یشفع لکم الی ربکم - پس بگویند آدمیان یک دیگر را آیا نمی بینید و نمی جوئید کسی کہ شفاعت کند شمارا نزد پروردگار شما فیاتون آدم پس می آیند آدم را - و ذکر حدیث الشفاعۃ و ذکر کرد او آنحضرت تمام حدیث شفاعت و آمدن آدمیان را نزد انبیاء و التماس شفاعت از ایشان و جواب دادن انبیا بعدم قدرت بر درآمدن پروردگار تعالیٰ در ین مقام - وقال - و گفت آنحضرت بعد ذکر آن - فانطلق فاتی تحت العرش - پس می روم از میان مردم پس می آیم زیر عرش کہ مقام خاص عظیم ست و کبریاست - فاقع ساجدا لربی - پس می افتم بر زمین سجدہ کنندہ مر پروردگار خود را - ثم یفتح اللہ علی من محامدہ وحسن الثناء علیہ شیئا بپستر می گشاید حق تعالیٰ بر من و الہام می کند مرا از حمدہائے خود و ثنائے نیک بر ذات خود چیزے را کہ - لم یفتحہ علی احد من قبلی - کہ نگشادہ و الہام نکردہ بر ہیچ

ستودہ می شود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دران مقام بر زبان اولین وآخرین متفق علیہ ۲۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ ماج الناس بعضہم فی بعض۔ چون باشد روز قیامت مختلط و درہم افتند مردم بعضی در بعضی۔ فیاتون آدم فیقولون اشفع الی ربک۔ پس بیایند آدم را پس بگویند شفاعت کن بسوے پروردگار خود۔ فیقول لست لہا پس می گوید نیستم من اہل وقابل برائے شفاعت۔ ولکن علیکم بابراہیم فانہ خلیل الرحمن ولیکن لازم گیرید شما ابراہیم را زیرا کہ بدرستی وی دوست خدای تعالی ست فیاتون ابراہیم۔ پس می آیند ابراہیم را فیقول لست لہا پس می گوید ابراہیم نیستم من برائے شفاعت ولکن علیکم بموسی فانہ کلیم اللہ زیرا کہ وی سخن گوینده است بحق تعالی بے واسطہ فیاتون موسی فیقول لست لہا پس می آیند موسی را پس بگوید موسی نیستم من اہل مر شفاعت را ولکن علیکم بعیسی فانہ روح اللہ وکلمتہ۔ ولیکن لازم گیرید عیسی را زیرا کہ وی روح اللہ است وکلمۂ او۔ فیاتون عیسی فیقول لست لہا ولکن علیکم بمحمد۔ پس می آیند عیسی را پس می گوید عیسی نیستم من اہل آن ولیکن بر شما باد کہ بیایید محمد را پس آنحضرت می فرماید کہ فیاتونی پس می آیند مرا۔ فاقول انا لہا پس می گویم من برائے شفاعتم و من اہل آن واین کار من ست از دیگرے نباید فاستاذن علی ربی فیوذن لی۔ پس طلب اذن در آمدن می کنم بر پروردگار خود پس اذن کردہ می شود مرا۔ ویلہمنی محامد احمدہ بہا الان لہام می کند پروردگار من مرا و می اندازد در دل من حمدہا و ثناہا کہ می ستایم من او را بآن حمدہا کہ۔ لا تحضرنی الآن۔ حاضر نمی شود مرا آن محامد دریں وقت یعنی ہمدراں وقت نوری خاص از مقام قرب ومعرفت در دل من افتد کہ علم آن محامد اثر آن باشد۔ فاحمدہ بتلک المحامد پس حمد می گویم خدا را بآن حمدہا واخر لہ ساجدا۔ و بر روے می افتم مر خدائے تعالی را سجدہ کنندہ۔ فیقال پس گفتہ می شود یا محمد ارفع راسک وقل تسمع وسل تعطہ واشفع تشفع اے محمد بردار سر خود را و بگو ہر چہ گوئی شنیدہ شوی وبطلب ہر چہ خواہی دادہ شوی وشفاعت کن مقبول الشفاعت شوی۔ فاقول یارب امتی امتی۔ پس می گویم من اے پروردگار من بہ بخش امت مرا امت مرا تا شفاعت می کنم امت خود را۔ فیقال انطلق فاخرج من کان فی قلبہ مثقال شعیرۃ من ایمان۔ پس گفتہ شود بیرون آر کسی را کہ ہست در دل وی مقدار جوے از ایمان فانطلق فافعل پس می روم پس می کنم آنچہ گفت پروردگار یعنے بیرون می آرم کسی را کہ ہست در دل وی مقدار جوے از ایمان۔ ثم اعود فاحمدہ بتلک المحامد ثم اخر لہ ساجدا پس باز می گردم پس حمد می گویم اللہ تعالی را بآن حمدہا کہ الہام کردہ پروردگار من مرا و بر روے می افتم سجدہ کنندہ۔ فیقال یا محمد ارفع راسک وقل تسمع وسل تعطہ واشفع تشفع فاقول یارب امتی امتی فیقال انطلق فاخرج من کان فی قلبہ مثقال ذرۃ او خردلۃ من ایمان آنجا مبالغہ در بخشائش بشیر ست چہ مقدار ذرہ وخردل کمتر ست از جو مراد بذرہ این جا یا مورچہ خرد ست یا آن ذرہ کہ در ہوا از تاب آفتاب نماید۔ فانطلق فافعل ثم اعود فاحمدہ بتلک المحامد ثم اخر لہ ساجدا فیقال یا محمد ارفع راسک وقل تسمع وسل تعطہ واشفع تشفع فاقول یارب امتی امتی

پس چون می بینم او را تعالی و تقدس می افتم سجده کننده - فیدعنی ما شاء الله ان یدعنی - پس مے گزارد در ہا می کند مرا
پروردگار تعالی در سجده چندانکه می خواہد که بگزارد - فیقول ارفع محمد - پس ازان می گوید سر بردار اے محمد اے محبوب
من اے مطلوب من ای ستوده درگاه من ای بنده خاص من - وقل تسمع - و بگو ہر چه می گوئی شنوده می شوی و اجابت
نموده می شوی - واشفع تشفع - و شفاعت کن ہر کرا می خواہی قبول کرده شود شفاعت از تو وسل تعطه و بطلب ہر چه
می خواہی داده می شوی آنرا - قال - گفت آنحضرت - فارفع راسی - پس بر می دارم سر خود را فاثنی علی ربی بثناء و تحمید
یعلمنیه - پس ستایش می کنم بر پروردگار خود به ثناء و ستودنی که می آموزد پروردگار تعالی مرا ہمدران وقت و از من
جهت این را مقام حمد و مقام محمود گویند و ازینجا معلوم گردد که شفیع را باید که اول حمد و ثناے مشفع گوید تا بقرب و رضای
وی مشرف گردد و بقبول شفاعت فائز گردد - ثم اشفع پستر شفاعت می کنم فیحد لی حدا پس حد می کند پروردگار تعالے
براے من حدی معین یعنے تعین می نماید طائفه مخصوص از گناه گاران را براے شفاعت چنانچه بے نمازان و زنا کاران
و شراب خوران را مثلاً و حکم می کند که این طائفه را شفاعت کن - فاخرج فاخرجهم من النار - پس بیرون می آیم از درگاه حضور
و بیرون می آرم این طائفه را از آتش دوزخ - وادخلهم الجنة - و می در آرم ایشان را در بهشت ازینجا معلوم می شود
که مستحقان شفاعت درینجا غیر این محبوسان که ذکر کرده شدند دیگران را نیز بودند که ایشان را بے توقف بآتش
فرستاده بودند چون ذکر شفاعت آنها کرد شفاعت اینها نیز کرد یا مراد بنار اینجا گرمی سخت ست که از قرب آفتاب
حاصل شده و مراد باخراج استخلاص ازان ست کذا قیل والله اعلم ثم اعود الثانیة - پستر بر می گردم و می روم بدرگاه
بار دوم براے شفاعت طوائف دیگر - فاستاذن علی ربی فی داره فیوذن لی علیه فاذا رایته وقعت ساجدا فیدعنی
ما شاء الله ان یدعنی ثم یقول ارفع محمد وقل تسمع واشفع تشفع وسل تعطه قال فارفع راسی فاثنی علی ربی بثناء و تحمید یعلمنیه
ثم اشفع فیحد لی حدا فاخرج فاخرجهم من النار وادخلهم الجنة ثم اعود الثالثة فاستاذن علی ربی فی داره فیوذن لی علیه
فاذا رایته وقعت ساجدا فیدعنی ما شاء الله ان یدعنی ثم یقول ارفع محمد وقل تسمع واشفع تشفع وسل تعطه قال فارفع
راسی فاثنی علی ربی بثناء و تحمید یعلمنیه ثم اشفع فیحد لی حدا فاخرج فاخرجهم من النار وادخلهم الجنة حتی ما یبقی فی النار تا آنکه
باقی نمی ماند در آتش الا من قد حبسه القرآن - مگر کسی که به تحقیق حبس کرده و نگاه داشته او را قرآن - ای وجب علیه
الخلود - یعنی کسی که واجب گشته بر وے ہمیشه بودن در دوزخ یعنے کافران - ثم تلا هذه الآیة پستر خواند آنحضرت
این آیت را که عسے ان یبعثک ربک مقاما محمودا نزدیک ست که برانگیزد ترا پروردگار تو در مقام محمود که مراد
مقام مذکور ست چنانکه فرمود و هذا المقام المحمود الذی وعده نبیکم - و اینست مقام محمود که وعده کرده است
خداے تعالی آنرا پیغمبر شما را و توصیف این مقام به محمود یا بآن معنی است که می ستاند او را ہر که بایستد در وے
و بشناسد آنرا یا باین جهت که حمد می گوید آنحضرت دران حق سبحانه تعالی را چنانچه از حدیث معلوم شد یا براے آنکه

وقربه نجیا و سخن گفت الله تعالی با وی بیواسطه و نزدیک گردانید او را و راز دار و محرم اسرار حضرت خود ساخت - قال
فیاتون موسی فیقول انی لست هناک گفت پس می آیند موسی را پس می گوید موسی نیستم من درین مقام و اهل آن
و یذکر خطیئته التی اصاب قتله النفس و یاد می کند موسی گناه خود را که رسید بوی و آن کشتن قبطی ست که او را مشتی زد
و کار وی بیک مشت تمام کرد - ولکن ایتوا عیسی عبد الله و رسوله و روح الله و کلمته ولیکن بیایید عیسی را که بنده خاص
خداست و فرستاده اوست و روحانی ست که بی ماده جسمانی از حضرت حق پیدا شده یا سبب حیات اجسام و قلوب ست
و کلمه اوست که بیک کلمه کن پیدا شده و در مهد کلام کرده - فیاتون عیسی فیقول لست هناکم پس می آیند عیسی را پس
می گوید عیسی من نیستم درینجا و اهل این کار و عیسی علیه السلام عذری بیان نکرد و خطیئه از خود یاد نیاورد و گفته اند
شاید که توقف وی علیه السلام بجهت شرمندگی بود که از تهمت و افترای نصاری بر وی و بر والده وی بالوهیت
داشت و در بعضی روایات مذکور نیز شده و احتمال دارد که وی علیه السلام خود را با قطع نظر از اعتذار و تمسک بدان
اهل این مقام که فتحیاب شفاعت ست مر عامه خلائق را نیافت و جرأت بران نکرد و صواب آنست که همه انبیاء
مرسلین صلوات الله علیهم اجمعین از در آمدن درین مقام و اقدام برین کار عاجز و قاصر اند بی احتیاج باعتذار
ولیکن در ظاهر عذری نیز کردند بجهت سید المرسلین و امام النبیین که به نهایت قرب و عزت و مکانت مخصوص ست
و محمود و محبوب حضرت اوست و لهذا در احادیث دیگر آمده که انبیا همه گفتند که ما اهل این کار نیستیم بی آنکه تشبث
و تعلق باعذار نمایند والله اعلم - ولکن ایتوا محمدا عبدا غفر الله له ما تقدم من ذنبه و ما تاخر ولیکن بیایید محمد را صلی الله
علیه و آله و سلم که بنده ایست که آمرزیده است خدا مر او را هر چه پیش گذشته از گناهان وی و هر چه پس آمده بدانکه
اقوال و تاویلات درین آیت بسیار ست بعضی گفته اند که مراد به مغفرت عصمت ست و جمیع انبیا صلوات الله علیهم
اجمعین معصوم و مغفور اند و آنچه بحضرت ایشان منسوب ست از جنس گناه است و هر یکی از آنها را تاویلی و توجیهی ست
خصوصا سید انبیا صلی الله علیه و سلم که هرگز در هیچ وقت خطیئه و سیئه از حضرت وی بوجود نیامده ولیکن او را
خبر دادند در دنیا و اعلام نمودند بدان نه دیگران را و لهذا ایشان یاد آوردند خطیات خود را و احسن تاویل
آنکه این کلمه شریف ست از حضرت عزت برای سید المرسلین صلی الله علیه و آله و سلم بی آنکه درینجا گناهی باشد
و مغفرتی بود و صاحبان و مالکان چون از بنده خاص خود راضی و خشنود شوند و خواهند که اختصاص و امتیاز آن
بنده را اظهار نمایند و سرفراز سازند گویند که ما ترا بخشیدیم هر چه کردی و هر چه کنی ترا معاف ست بر تو هیچ گرفتگی
و باقی اقوال نیز در شرح ذکر کرده ایم - قال گفت آنحضرت فیاتونی پس می آیند مرا - فاستاذن علی ربی فی داره پس
طلب اذن در آمدن میکنم بر پروردگار خود در سرای عزت وی که مقامی خاص و جای مخصوص ست که هیچکس را
دران مدخلی و گنجایشی نبود - فیوذن لی علیه پس اذن کرده می شود مرا بر آمدن بر وی تعالی - فاذا رایته وقعت ساجدا

تو آدمی پدر تمامۂ مردم خلقک اللہ بیدہ پیدا کرد ترا خدائے تعالیٰ بدست قدرت خود و اسکنک جنتہ و ساکن گردانید ترا بہشت خود را و اسجد لک ملائکتہ و ساجد گردانید برائے تو فرشتگان خود را۔ و علمک اسماء کلہا و دانا نید ترا نامہائے ہمہ چیز را۔ اشفع لنا عند ربک شفاعت کن ما را نزد پروردگار تو کہ مخصوص گردانید ترا بآن فضائل و کرامات۔ حتی یریحنا من مکاننا ہذا۔ تا راحت بخشد و ببرد ما را از جائے ما کہ بغایت سخت و دشوار است۔ فیقول لست ہناکم۔ پس می گوید آدم نیستم من درین مقام و مرتبہ کہ گمان می برید شما تا جرأت کنم و درآیم در مقام شفاعت و ابتدا کنم و فتح این باب نمایم و بذکر خطیئتہ التی اصاب۔ و یاد می کند وی علیہ السلام گناہ و تقصیر خود را کہ رسیدہ بود او را۔ اکلہ من الشجرۃ۔ کہ خوردن اوست از درخت۔ و قد نہی منہا۔ حال آنکہ تحقیق نہی کردہ شدہ بود از نزدیک شدن بآن۔ ولکن ایتوا نوحا اول نبی بعثہ اللہ الی الارض۔ ولیکن بیائید نوح را کہ اول نبی مرسل ست کہ فرستادہ است او را اللہ بر کافران روئے زمین فیاتون نوحا۔ پس می آیند نوح را فیقول لست ہناکم۔ پس می گوید نوح نیستم من درین مقام و درین مقام کہ شما گمان می برید و بذکر خطیئتہ التی اصاب سوالہ ربہ بغیر علم۔ و یاد می کند نوح گناہ خود را کہ رسید بوے و آن سوال کردن اوست پروردگار خود را در نجات پسر نادانستہ و تحقیق نا کردہ کہ این سوال می بایست کرد یا نہ تا عتاب آمد کہ با نوع مپرس از آن چہ ترا بآن علم نداری۔ ولکن ایتوا ابراہیم خلیل الرحمن۔ ولیکن بیائید ابراہیم را کہ دوست خدائے مہربان ست۔ قال فرمود آنحضرت۔ فیاتون ابراہیم۔ پس می آیند ابراہیم را فیقول انی لست ہناکم۔ پس می گوید ابراہیم بدرستی کہ من نیستم درین مقام و سزاوار آن۔ و بذکر ثلث کذبات کذبہن۔ و یاد می کند ابراہیم سہ دروغ را کہ گفتہ بود آنرا و روا باشد بہ حقیقت آنہا نہ دروغ اند بلکہ در وغ نما در صورت دروغ اند ولیکن چون مقام و مرتبہ انبیا عالی ست بر ایشان باشال این امور نیز مواخذہ رود و یکے ازان سہ دروغ آنکہ قوم او بہ تماشائے عیدے کہ داشتند بیرون می رفتند او خواست کہ نرود و فرصت یابد و بتان ایشان را بشکند گفت من بیمارم با شما بیرون نمی توانم رفت و بظاہر بیماری ندا شت اما چہ توان دانست شاید کہ در باطن بودہ باشد و مزاج آدمی زاد در اکثر بی خللی و انحرافی بنود و شاید کہ بیماری دل و بیند و قبی آن مراد داشتہ کہ بجہت کفر و عناد ایشان بود دوم آنکہ چون بتان ایشان را بشکست گفتند تو کردی این را با آلہ ما اے ابراہیم گفت من نکردم بلکہ این بت کلان کرد یعنے باعث و بانی برین فعل مرا و جود این بت شد کہ بعبادت تعظیم شما ممتاز و منفرد ست یا مقصود استنہاد الزام ایشان چنانکہ یکے خطی بنویسد در غایت حسن و لطافت و دیگرے کہ آنرا نتواند نوشت گوید تو نوشتۂ این خط وی گوید نہ من نوشتہ ام تو نوشتہ کنایت می کند از انکہ ایچنین نوشتن از تو ہرگز نیاید سوم آنکہ زوجہ خود را کہ سارہ نام داشت بجہت استخلاص از ظلم آن کافر گفت این خواہر من ست و مراد اخوت اسلام داشت و نیز دختر عم وی بود و لکن ایتوا موسی عبدا اتاہ اللہ التوریۃ۔ ولیکن بیائید موسی را کہ بندہ ایست کہ دادہ است او را اللہ تعالیٰ توریت کہ کتابے عظیم الشان ست و ہمہ انبیاء بنی اسرائیل تابع او بودند و کلم

مر مسلم را از انس این چنین آمده که قال گفت آنحضرت - ترى فيه اباريق الذهب والفضة مثل عدد نجوم السماء - مانند شمار ستارگان آسمان - وفی اخری له عن ثوبان و در روایتے دیگر مر مسلم را از ثوبان این چنین آمده که - قال - گفت انس سئل عن شرابه - پرسیده شد آنحضرت از آب آن حوض - وقال - پس گفت - اشد بیاضا من اللبن واحلی من العسل - آب وی سخت تر ست از روے سفیدے از شیر و شیرین تر ست از شہد - یغت فیه میزابان یمدانه من الجنة احدهما من ذهب والآخر من ورق - مے ریزند بدو ناودان روان از بہشت یکی از طلا و دیگرے از نقره - یغت بغین معجمه وتا منقوطه مشدده بمعنی غس و قهر و غلبه و پے در پے آمدن و یغت بکسر غین و ضم آن از ضرب و نصر هر دو آمده و یعب بباء موحده مشدده و ضم عین مهمله از عب بمعنی بیاپے آب خوردن و یثعب بیاء تحتانیه و ثاء مثلثه و فتح عین مهمله از ثعب بمعنی فجر یعنے روان شدن و بیرون آمدن آب نیز در روایات ست و میزاب بکسر میم مشتق ست از ذوب بمعنی سیلان آب یا فارسی ست معرب بمزه و میز در فارسی بمعنی پول آید - ۴ - وعن سهل بن سعد قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم انی فرطكم على الحوض - من پیش رونده شما ام بر حوض و فرط بفتحتین کسے را گویند که پیشتر از قوم به منزل رود تا حوض و پول و سیمان طیار دارد - من مر على شرب - هر کسی که می گذرد بر من می نوشد آب از من - ومن شرب لم يظمأ ابدا - و هر که بنوشد از آب آن تشنه نگردد هرگز - ليردن على اقوام اعرفهم - هر آئینه در رود می نمایند و می در آیند بر من گروه ها ے یعنی از امت من که می شناسم من ایشان را و یعرفونی و می شناسند ایشان مرا ثم يحال بينی وبينهم - پس حائل و مانع گردانیده شود میان من و میان ایشان - فاقول انهم منی - پس می گویم من بدرستی که ایشان از من اند - فيقال انك لا تدری ما احدثوا بعدك - پس گفته شود که تو در نمی یابی و نمی دانی که چه چیز احداث کردند و نو پیدا آوردند ایشان بعد از تو - فاقول سحقا سحقا لمن غير بعدی - پس می گویم من دوری باد دوری باد از مقام قرب و رحمت مر کسانی را که تغیر دادند دین و سنت مرا بعد از من - معنی این حدیث نزدیک بمضمون آن حدیث ست که در فصل اول از باب حشر گذشت که در آنجا گفت اصحابی اصحابی و شرح و تاویل آن همان جا گذشت متفق علیه - ۵ - وعن انس ان النبی صلى الله عليه وآله وسلم قال يحبس المؤمنون يوم القيمة - حبس کرده می شوند از جنبیدن مسلمانان روز قیامت حتی يهموا بذلك تا آنکه در قصد در آورده می شوند و محزون گردانیده می شوند بسبب حبس - فيقولون لو استشفعنا الى ربنا - پس می گویند مسلمانان کاشکی طلب شفاعت می کردیم بسوے پروردگار خود و پیدا می کردیم برائے خود کسی را تا در حضرت وے شفاعت می کرد ما را - فيجيء آدم فمن دونه - پس می آید بسوے ما آدم و کسانی که فروتر از وے اند - فيأتون آدم - پس می آیند آدم را - فيقولون - پس می گویند - انت آدم ابو الناس

ناگاہ رسیدم بجوئی کہ در ہر دو جانب او گنبدہاے مروارید یگانہ میانہ کاواک اند یعنی ہر گنبدے مروارید ست
مجوف قلت ما ہذا پرسیدم چیست این جوے باین صفت۔ یا جبرئیل قال ہذا الکوثر الذی اعطاک ربک گفت این حوض
کوثر ست کہ دادہ است ترا پروردگار تو اشارت ست بکریمہ انا اعطیناک الکوثر و بسیاری از مفسران آنرا بحوض کوثر
تفسیر کردہ اند و تحقیق آنست کہ مراد بکوثر خیر کثیر مفرط ست از علم و عمل و شرف دارین و حوض مذکور یک فردے ازان ست
و بعضی باولادہ اتباع و علماے امت تفسیر کردہ این نیز داخل خیر کثیر ست و این قوم را در بیان این سخنان بلند و کلمات
ارجمند ست برخی ازان در رسالہ مناقب ائمہ اثنی عشر مذکور شدہ است۔ فاذا طینہ مسک اذفر پس ناگاہ می بینم کہ گل وے
مشک تیز بوے خالص ست و ذفر بفتحتین سخت تیزی بوے خوش یا ناخوش و مشک اذفر مشک بغایت خوش
و تیز بوے۔ رواہ البخاری۔ ۲۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حوضی مسیرۃ شہر
مسافت حوض من مقدار سیر یک ماہ ست۔ وزوایاہ سواء و گوشہ ہاے وی برابر اند یعنی مربع ست درازی و پہنائے
وی برابر۔ ماؤہ ابیض من اللبن۔ آب وی سفید تر از شیر ست۔ وریحہ اطیب من المسک۔ و بوے وی یعنی بوے آب وے
خوشتر از بوے مشک۔ وکیزانہ کنجوم السماء۔ و کوزہ ہاے وی مانند ستارہ ہاے آسمان ست در بسیاری و درخشانی
من یشرب منہ فلا یظمأ ابدا کسی کہ بنوشد ازان حوض پس تشنہ نگردد ہمیشہ اگر گویند برین تقدیر لذت انہار بہشت بچہ
دریابند چہ لذت آب بوجود تشنگی ست و چون تشنگی نباشد لذت نیز نباشد گویم مراد تشنگی مفرط مہلک ست و نیز
تشنگی و گرسنگی الم ست کہ بدفع آن لذتی متوہم می گردد و چون الم آن نباشد بدفع آن حاجت نیفتد و شاید درانجا بی تشنگی
لذت بخشد و نیز در بہشت ہر چہ خواہند حاصل گردد و اگر تشنگی نیز خواہند حاصل گردد۔ متفق علیہ۔ ۳۔ وعن ابی ہریرۃ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان حوضی ابعد من ایلۃ من عدن بدرستی کہ حوض من دور تر ست از دورے
ایلہ بفتح ہمزہ کہ نام شہری ست از آخر شہرہاے شام متصل دریاے یمن از عدن کہ شہری ست از شہرہاے یمن متصل
دریاے ہند۔ لہو اشد بیاضا من الثلج بتحقیق آب آن حوض سخت تر ست در سفیدی از برف۔ واحلی من العسل
باللبن و شیرین تر و لذیذ تر ست از شہد آمیختہ با شیر۔ ولآنیتہ اکثر من عدد النجوم۔ و ہر آئینہ آوندہاے او بیشتر ست از شمار
ستارگان۔ وانی لاصد الناس عنہ و بدرستی کہ من ہر آئینہ باز می دارم و میرانم مردم را یعنے امتان دیگر را از وے کما
یصد الرجل اہل الناس عن حوضہ چنانکہ میراند مرد شتران مردم را از حوض خود۔ قالوا گفتند۔ یا رسول اللہ اتعرفنا
یومئذ۔ آیا می شناسی ما را دران روز کہ غیر ما را مے رانی و باز می داری۔ قال نعم۔ گفت آنحضرت آرے می شناسم
شما را۔ لکم سیماء لیست لاحد من الامم مر شما را علامتے و نشانی ست کہ نیست مر ہیچ یکے از امتہا را سیما بکسر سین و سکون
یاء مقصور علامت و ممدود نیز آمدہ تردون علی غر المحجلین من اثر الوضوء می در آیند بر من سفید پیشانی و دست و پا از اثر
نورانیت وضو چنانکہ گذشت در کتاب الطہارۃ در باب فضل وضو۔ رواہ مسلم وفی روایۃ لہ عن انس۔ و در روایتی

آن فینادی منادٍ پس آواز می دہد آواز دہندہ فیقول پس می گوید آواز دہندہ ۔ این الذین کانت تتجافی جنوبھم عن المضاجع کجا اند آن کسانے کہ دور و جدا می باشد پہلوہاے ایشان از خواب گاہہاے ایشان مراد بایں قیام لیل ست از برائے نماز تہجد و بعضی احیا بین العشائین مراد داشتہ نہ نماز فیقومون وہم قلیل ۔ پس برمی خیزند از اہل محشر آنہا کہ صفت ایشان این ست و حال آنکہ ایشان کم باشند میان مردم فیدخلوا الجنۃ بغیر حساب پس می در آیند بہشت را بی آنکہ حساب گرفتہ شود از ایشان ثم یؤمر لسائر الناس الی الحساب ۔ پستر امر کردہ می شود مردم را بحساب گرفتن ۔ رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۳۹

باب الحوض والشفاعۃ

حوض در لغت جمع شدن آب و سیلان اوست و حیض کہ زنان را باشد و سبب سیلان دم ست شتق ازان ست و مراد اینجا حوضی ست کہ آنحضرت را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در روز قیامت باشد و صفات وی در احادیث بیاید و وارد شدہ کہ ہر پیغمبر را حوضی ست در روز قیامت کہ امت وے بران ورود نمایند و شفاعت مشتق از شفع ست و معنی آن در اصل پیوستن چیزے ست بہ چیزے ست و شفع مقابل وتر کہ بمعنی زوج ست مقابل فرد نیز بایں معنی ست و شفعہ کہ حق ہمسایہ است در زمینی کہ فروختہ شود ہم ازین قبیل ست و در شفاعت نیز پیوستن شفیع ست بہ مجرم بدرخواست کردن گناہان وی از درگاہ عزت و انواع شفاعات ہمہ ثابت است مر سید المرسلین را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعضی بخصوص وی و بعضی بہ شارکت و اول کسی کہ فتح یاب شفاعت کند آنحضرت باشد پس در حقیقت شفاعات ہمہ راجع بحضرت وی بود و اوست صاحب شفاعات علی الاطلاق نوع اول شفاعت عظمی ست کہ عام ست مر تمامۂ خلائق را و مخصوص ست بہ پیغمبر ما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ہیچ کس را از انبیا صلوات اللہ وسلامہ علیہم مجال جرأت و اقدام بران نباشد و آن برائے ازاحت و تخلیص از طول وقوف در عرصات و تعجیل حساب و حکم کردگار تعالی و تقدس و برآوردن ازان شدت و محنت چنانکہ در احادیث بیاید دوم از برائے درآوردن قومی در بہشت بغیر حساب و ثبوت آن نیز وارد شدہ برائے پیغمبر ما و نہ و بعضے مخصوص بحضرت اوست سوم در اقوامی کہ حسنات و سیات ایشان برابر باشد و بباد شفاعت بہ بہشت در آیند چہارم قومی کہ مستحق و مستوجب دوزخ شدہ باشند پس شفاعت کند و ایشان را بہ بہشت در آرد پنجم برائے رفع درجات و زیادت کرامات ششم در گناہگاران کہ بدوزخ در آمدہ باشند و بشفاعت برآیند و این شفاعت مشترک ست میان سائر انبیا و ملائکہ و علما و شہدا ہفتم در استفتاح جنت ہشتم در تخفیف عذاب از انہا کہ مستحق عذاب مخلد شدہ باشند نہم برائے اہل مدینہ خاصہ و دہم برائے زیادت کنندگان قبر شریف بر وجہ امتیاز و اختصاص کذا ذکر دا ۔

الفصل الاول عن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بینا انا اسیر فی الجنۃ فرمود آنحضرت در اثنائے آنکہ من سیر می کنم در بہشت و ظاہر آنست کہ این سیر در شب معراج باشد اذا انا بنہر حافتاہ قباب اللؤلؤ

اما تقرأ قول اللہ تعالیٰ۔ آیا نمی خوانی قول خدای تعالیٰ را کہ می گوید۔ ونضع الموازین القسط لیوم القیمۃ۔ ومی نہیم ترازہائے راست و درست را در روز قیامت۔ فلا تظلم نفس شیئا۔ پس ظلم کردہ نمی شود ہیچ نفس چیزے را از ظلم و فروگذاشتہ نمی شود حق او چیزے۔ وان کان مثقال حبۃ من خردل اتینا بہا۔ واگر باشد عمل یا علم مقدار دانۂ از خردل می آریم و حاضر می گردانیم آنرا۔ وکفی بنا حاسبین۔ و بسندہ ایم ما حساب کنندہ کہ زیادہ بر علم و عدل ما متصور نیست۔ فقال الرجل۔ پس گفت آن مرد۔ یا رسول اللہ ما اجدنی ولمولای شیأ خیر امن فراقہم۔ نمی یابم مر خود را و مر ایشان را بہتر از جدائی ایشان اشہدک انہم کلہم احرار۔ گواہ می گیرم ترا کہ ایشان ہمہ آزاد اند۔ رواہ الترمذی۔ ۲۔ وعنہا قالت سمعت رسول اللہ وہم از عائشہ است کہ گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول فی بعض صلوتہ کہ می گفت در بعضی نماز ہائے خود کہ دعا می کرد در ان۔ اللہم حاسبنی حسابا یسیرا۔ خداوندا حساب کن مر کردار ہائے مرا حساب آسان۔ قلت قلت یا رسول اللہ ما الحساب الیسیر۔ چہ چیز ست حساب آسان و صورت آن چیست۔ قال ان ینظر فی کتابہ فیتجاوز عنہ۔ فرمود صورت حساب یسیر آنست کہ نگاہ کند یعنی بندہ در کتاب خود پس درگذرد اللہ تعالیٰ از وے یعنے کتاب اعمال او را باد نماید و درگذرد واگر ضمیر را ینظر باللہ تعالیٰ راجع دارند نیز صورت دارد۔ انہ من نوقش الحساب یومئذ یا عائشۃ ہلک۔ بدرستی کہ شان این ست کہ کسیکہ کاویدہ شد و دقت کردہ شد حساب را در آن روز اے عائشہ بتحقیق ہلاک شد۔ رواہ احمد۔ ۳۔ وعن ابی سعید الخدری انہ اتی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ روایت ست از ابی سعید خدری کہ وی آمد آنحضرت را فقال اخبرنی من یقوی علی القیام یوم القیمۃ۔ پس گفت خبر دہ مرا کہ چہ کس قوت خواہد داشت بر ایستادن در قیامت۔ الذی قال اللہ عزوجل آن کس کہ گفتہ است خدائے عزوجل در شان او۔ یوم یقوم الناس لرب العالمین۔ روزے کہ بایستند مردم نزد پروردگار جہانیان بآن درازی کہ آن روز دارد۔ فقال یخفف علی المومن پس گفت آنحضرت سبک و آسان گردانیدہ می شود ایستادن در ان روز بر مسلمانان۔ حتی یکون علیہ کالصلوۃ المکتوبۃ۔ تا آنکہ می باشد آن روز بر وے مانند نماز فرض کہ نہایت آن چہار رکعت ست۔ ۴۔ وعنہ قال سئل رسول اللہ وہم از ابی سعید آمدہ است کہ پرسیدہ شد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن یوم کان مقدارہ خمسین الف سنۃ۔ از روزے کہ باشد مقدار آن پنجاہ ہزار سال ما طول ہذا الیوم۔ چہ عجب ست درازی این روز۔ فقال۔ پس گفت آنحضرت۔ والذی نفسی بیدہ انہ لیخفف علی المومن بخدا سوگند کہ آن روز سبک گردانیدہ می شود بر مسلمان۔ حتی یکون اہون علیہ من الصلوۃ المکتوبۃ۔ تا آنکہ بے باشد سبکتر و آسان تر بر ہر مسلمان از نماز فرض یصلیہا فی الدنیا۔ کہ میگذارد آنرا در دنیا۔ رواہما البیہقی فی کتاب البعث والنشور ۵۔ وعن اسماء بنت یزید عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال تحشر الناس فی صعید واحد یوم القیمۃ۔ فراہم آورد ہ می شوند مردم در صعید واحد در قیامت صعید در اصل بمعنی زمین یا روے زمین و مراد این جا زمین فراخ ہموار چنانچہ در حدیث دیگر آمدہ است کہ زمین محشر زمین سفید ہموار ست کہ می نغزد پاے در وے از مہبت ملاست

عائشہ یاد کردم آتش دوزخ را پس بگریستم از ترس عذاب آن فہل تذکرون اہلیکم یوم القیمۃ۔ پس آیا یاد می آرید شما اہل وعیال خود را روز قیامت و خبردار می باشید از احوال ایشان۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اما فی ثلثۃ مواطن فلا یذکر احد احداً۔ ما در سہ جاے گاہ پس یاد نمی آرد ہیچ یکے ہیچ یکے را۔ عند المیزان نزد میزان کہ بر می کشند اعمال را حتی یعلم ایخف میزانہ ام یثقل تا آنکہ می داند آن کس کہ سبک آید ترازوے وے یا گران۔ وعند الکتاب۔ دیگر نزد دادن کتاب بدست حین یقال ہاؤم اقرؤا کتابیہ۔ روزے کہ گفتہ می شود بگیرید بخوانید کتاب مرا این را آن کس می گوید کہ کتاب بدست راست وی می دہند و وی خوشحال مے شود و می گوید بمردم بگیرید بخوانید کتاب مرا حتی یعلم این یقع کتابہ تا آنکہ می داند کجا واقع شد کتاب وی افی یمینہ ام فی شمالہ من وراء ظہرہ۔ آیا در دست راست وی یا در دست چپ وی از پس پشت وی و در بعضی نسخ مصابیح او من وراء ظہرہ است۔ وعند الصراط اذا وضع بین ظہری جہنم دیگر نزد پل صراط وقتی کہ نہادہ شود میان دوزخ تیز تر از شمشیر باریک تر از موی و گذرانیدہ شود مردم را بران درین سہ موطن ہمہ حیران و درماندہ بہ نفس خود باشند و کسی را مجال یاد آوردن و خبر گرفتن نباشد۔ رواہ ابو داؤد۔

۵۔ **الفصل الثالث**۔ عن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت جاء رجل فقعد بین یدی رسول اللہ۔ آمد مردے پس نشست نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال پس گفت آن مرد۔ یا رسول اللہ ان لی مملوکین بدرستی کہ مرا غلامانند کہ یکذبوننی دروغ می گویند با من۔ ویخونوننی۔ و بی دیانتی می کنند در حق من ویعصوننی۔ و بے فرمانی می کنند مرا۔ واشتمہم واضربہم۔ و دشنام می کنم ایشان را و می زنم ایشان را۔ فکیف انا منہم۔ پس چگونہ ام من از ایشان یعنی چگونہ خواہد بود حال من روز قیامت از جہت ایشان و بسبب ایشان۔ فقال رسول اللہ۔ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ یحسب ما خانوک وعصوک وکذبوک وعقابک ایاہم۔ چون باشد روز قیامت حساب کردہ می شود آنچہ خیانت کردہ اند و بے فرمانی کردہ اند و دروغ گفتہ اند این غلامان ترا و حساب کردہ می شود عذاب کردن تو کہ دشنام دادن و زدن تست ایشان را۔ فان کان عقابک ایاہم بقدر ذنوبہم پس اگر باشد عذاب کردن تو ایشان را بر اندازہ گناہان ایشان۔ کان کفافا لا لک ولا علیک۔ باشد عذاب تو برابر گناہان ایشان کہ نہ سود تو دران ست و نہ زیان تو۔ وان کان عقابک ایاہم دون ذنبہم۔ و اگر باشد عذاب کردن تو ایشان را فرود گناہ ایشان و کمتر ازان۔ کان فضلا لک۔ باشد آن زیادتی مر ترا بر ایشان۔ وان کان عقابک ایاہم فوق ذنوبہم۔ و اگر باشد عذاب کردن تو ایشان را بالاے گناہان ایشان و بیشتر ازان۔ اقتص لہم منک الفضل قصاص گرفتہ می شود مر ایشان را از تو آن زیادتی را فتنحی الرجل وجعل یہتف ویبکی۔ پس یک سو شد آن مرد و بنیاد کرد فریاد کردن و گریہ کردن را۔ فقال لہ رسول اللہ۔ پس گفت مر او را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ براے تائید و اثبات آنچہ فرمود

این حدیث من جبل ان الحسن لم یسمع من ابی ہریرۃ از جہت آنکہ حسن بصری کہ راوی این حدیث ست نشنیدہ است حدیث را از ابی ہریرہ و بصحبت او نرسیدہ و اگرچہ او را دیدہ باشد و با او ملاقات نمودہ اما شنیدن او حدیث را از وے بصحت نرسیدہ و شیخ جزری در تصحیح مصابیح گفتہ کہ بخاری در صحیح خود سہ حدیث از حسن از ابی ہریرہ اخراج کردہ است و امام مسلم بیرون نیاوردہ از وے چیزے واللہ اعلم۔ وقد رواہ بعضہم۔ بتحقیق روایت کردہ اند این حدیث را بعضے از محدثین۔ عن الحسن عن ابی موسی۔ از حسن بصری از ابی موسی اشعری۔ ۱۲۔ وعن عبد اللہ بن عمر و قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ سیخلص رجلا من امتی علی رؤس الخلائق یوم القیمۃ۔ گفت آنحضرت بدرستی خدای تعالے بیرون می آرد مردے را از امت من بر سرہائے خلائق یعنی در حضور تمامۂ مردم روز قیامت فینشر علیہ تسعۃ وتسعین سجلا۔ پس پراگندہ می کند بران مرد نود و نہ کتاب بزرگ را۔ کل سجل مثل مد البصر ہر کتاب مانند دراز ے بصر یعنی دراز تا آنجا کہ نظر برسد۔ ثم یقول أتنکر من ہذا شیئا۔ پس می گوید اللہ تعالی حق آن مرد را آیا منکر می شوی ازین کہ در ین کتابہا ست چیزے را۔ أظلمک کتبتی الحافظون۔ آیا ظلم کردہ اند ترا نویسندگان من کہ نگاہبانان اعمال و احوال تو بودند۔ فیقول لا یا رب۔ پس می گوید آن مرد نہ ای پروردگار من منکر نمی شوم ازین چیزے را و ظلم نکردہ اند کاتبان تو۔ فیقول افلک عذر۔ پس می گوید آیا پس مر ترا عذرے ہست۔ قال لا یا رب۔ گفت نہ اے پروردگار من و مر ا عذرے نیست۔ فیقول بلی ان لک عندنا حسنۃ۔ پس می گوید اللہ تعالی بلے بدرستی مر ترا نزد ما نیکی ہست۔ وانہ لا ظلم علیک الیوم۔ و بدرستی کہ نیست ظلم بر تو امروز۔ فتخرج بطاقۃ فیہا۔ پس بیرون آوردہ می شود کاغذ پارۂ خرد کہ نوشتہ شدہ است در وے این کلمہ۔ اشہد ان لا الہ الا اللہ وان محمدا عبدہ ورسولہ۔ و بطاقہ بکسر موحدہ پارۂ کاغذ کہ نہادہ می شود در ثوب و نوشتہ می شود رقم بہاے وی بلغۂ اہل مصر فیقول احضروا وزنک۔ پس می گوید اللہ تعالی حاضر شوید وزن عمل خود را۔ فیقول یا رب ما ہذہ البطاقۃ مع ہذہ السجلات پس می گوید آن مرد اے پروردگار من چہ چیز ست این کاغذ پارہ و چہ وزن خواہد داشت با این کتابہاے بزرگ۔ فیقول انک لا تظلم۔ پس می گوید اللہ تعالی بدرستی تو ظلم کردہ نمی شوی یعنی این بطاقہ عظیم ست می باید آنرا وزن کرد تا بر تو ظلم نرود۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ فتوضع السجلات فی کفۃ والبطاقۃ فی کفۃ۔ پس نہادہ می شود سجلہا در یک کفہ ترازو و این کاغذ پارہ در کفۂ دیگر۔ فطاشت السجلات وثقلت البطاقۃ۔ پس سبک ے آید تمامۂ آن سجلہا و گران می آید این کاغذ پارہ۔ فلا یثقل مع اسم اللہ شیء۔ پس گران نمی آید با نام خدا چیزے و نام خدا از ہمہ عظیم و ثقیل ست اگرچہ کوہ کوہ گناہان بود۔ رواہ الترمذی وابن ماجۃ۔ ۱۲۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا انہا ذکرت النار فبکت۔ روایت ست از عائشہ کہ وی یاد کرد آتش دوزخ را پس بگریست۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما یبکیک۔ چہ چیز در گریہ آورد ترا اے عائشہ۔ قالت ذکرت النار فبکیت۔ گفت

شاہد اعلیک۔ پستر گفتہ می شود بہ بندہ کہ ہمین ساعت برانگیزم و پیدا کنم گواہ برتو۔ و یتفکر فی نفسہ من ذا الذی یشہد علی و اندیشہ می کند بندہ در باطن خود کیست کہ گواہی می دہد بر من و کرامی و اندکردار ہاے مرا فیجتم علی فیہ۔ پس مُہر کردہ می شود بر دہان بندہ و بصیغۂ معلوم نیز خواندہ اند یعنی مُہر می کند خداے تعالی بر دہان وی۔ و یقال لفخذہ انطقی۔ و گفتہ می شود بران اورا نطق کن و سخن گو۔ فتنطق فخذہ و لحمہ و عظامہ۔ پس نطق می کند ران وی و گوشت وی و استخوانہاے وے بعملہ۔ بہ کردار وی در قرآن تکلم دست و پای و زبان و پوست واقع شدہ و اینجا نطق ران و گوشت و استخوان ذکر یافتہ ظاہر امقصود تمامۂ اعضا و ارکان اوست چنانکہ در حدیث النفس گذشت۔ و ذلک لیعذر من نفسہ و این سوال جواب و مُہر کردن بر دہان بندہ و نطق کردن اعضای وے کہ مذکور شد از براے آنست کہ تا ازالۂ عذر کند بندہ از نفس خود و ثابت گردد گناہان وے و جاے عذر نماند یا معنی آنست کہ تا صاحب عذر گردد خداے تعالے در عذاب کردن آن بندہ از جانب نفس وی۔ و ذلک المنافق۔ و آن بندہ کہ ذکر کردہ شد حال وے منافق ست و ذلک الذی سخط اللہ علیہ و آن بندہ ایست کہ خشم گرفتہ بر وے و ناخشنود شدہ خداے تعالی از وی۔ رواہ مسلم و ذکر۔ و ذکر کردہ شد۔ حدیث ابی ہریرۃ۔ کہ اولش این ست۔ یدخل من امتی الجنۃ۔ در می آیند از امت من بہشت را ہفتاد ہزار کس بے حساب فی باب التوکل۔ در باب توکل۔ بروایۃ ابن عباس۔ یعنے این حدیث در مصابیح درین باب ذکر کرد بہ روایت ابی ہریرۃ ما آنرا در باب توکل ذکر کردیم بہ روایت ابن عباس از جہت شدت مناسبت بآن باب ۴۔ الفصل الثانی۔ عن ابی امامۃ قال سمعت رسول اللہ گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم یقول۔ میگفت۔ وعدنی ربی ان یدخل الجنۃ من امتی۔ وعدہ کرد مرا پروردگار من کہ در آرد بہشت را از امت من سبعین الفا لا حساب علیہم و لا عذاب ہفتاد ہزار کس را کہ نیست حساب بر ایشان و نہ عذاب مع کل الف سبعون الفا ہر ہزار کس ہفتاد ہزار دیگر۔ و ثلث حثیات من حثیات ربی۔ و با ہفتاد ہزار یا با ہر ہزار سہ حثیہ از حثیات پروردگار من و حثیہ آنچہ بہر دو کف دست پر کردہ یکبار بپاشند۔ رواہ احمد و الترمذی و ابن ماجۃ۔ ۲۔ و عن الحسن عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم یعرض الناس یوم القیمۃ ثلث عرضات۔ ظاہر کردہ و نمودہ می شوند مردم روز قیامت سہ بار۔ فاما عرضتان فجدال و معاذیر۔ اما دو عرضہ بحث و جدال است و مراد بجدال آنست کہ بندگان در دفع گناہان و انکار آن از خود می کنند خصوصا کافران کہ تکذیب انبیا و رسل و تبلیغ ایشان دین و شریعت را می کنند و معاذیر جمع معذرت ست کہ بندگان اعتراف بگناہان نہ کنند و لیکن اعتذار نمایند بسہو و نسیان و عجز و اضطرار خود اما۔ العرضۃ الثالثۃ فعند ذلک تطیر الصحف فی الایدی۔ اما عرضہ سوم پس نزد آن می پرد و میرسد صحیفہاے اعمال در دستہاے و تمام شدن معاملہ حساب۔ فاٰخذ بیمینہ و اٰخذ بشمالہ۔ پس یکے گیرندہ است صحیفۂ اعمال را بدست راست و دیگرے گیرندہ است بدست چپ۔ رواہ احمد و الترمذی و قال۔ و گفت ترمذی لا نعرف ہذا الحدیث صحیح نیست

پس سوگند بخدائی که بقای ذات من در دست قدرت اوست نزاع وخلاف نمی کنید در دیدن پروردگار خود - الا کما
تضارون فی رؤیة احدهما مگر چنانکه نزاع وخلاف وشک می کنید در دیدن آفتاب یا ماه در دیدن اینها خود خلاف ونزاع
وشک نمی کنید پس در دیدن پروردگار نیز نمی کنید بدانکه تضارون بضم تا وتشدید را وتخفیف آن هر دو آمده اگر بتشدید ست
از مضارت ست بمعنی ضرر واگر بتخفیف ست از ضیر که نیز بمعنی ضرر آید ومعنی آن ست که ضرر نمی کند یک دیگر را بمجادلت
ومنازعت تا در مخالفت یک دیگر افتید وتائب یک دیگر کنید در دیدن وصحت نظر از جهت غایت ظهور ووضوح وبعضی
گفته اند مراد آنست که بعضی حاجب بعضی نمی شوند تا تقرر کنند یک دیگر را ودر مجمع البحار گفته که مضارت بمعنی اجتماع وازدحام ست
نزد منظر وقاضی عیاض مالکی گفته که بمعنی مضایقت وتنگ گرفتن یک دیگر ست که نزدیک بمعنی ازدحام واجتماع ست
وگفته که مضایقت در دیدن چیزی بود که در مکان واحد وجهت مخصوص وبر اندازه خاص بود ودر روایت دیگر تضامون ست
بمیم مکان را وآن نیز بضم تا وتشدید میم وتخفیف آن بتشدید از ضم وبتخفیف از ضیم وضم بمعنی اجتماع وازدحام وضیم بمعنی ظلم وستم
کردن ومآل معنی بر هر تقدیر یکی ست - قال - گفت آنحضرت فیلقی العبد پس چون می بینند بندگان پروردگار تعالی را
پیش می آید وخطاب می کند وی تعالی یک بنده را - فیقول ای فل - پس می گوید پروردگار تعالی بنده را ای
فلان الم اکرمک واسودک وازوجک - آیا گرامی نداشتم ترا وبزرگ ومهتر نگردانیدم ترا وجفت نگردانیدم ترا - واسخر لک
الخیل والابل - ومسخر نگردانیدم ترا اسپان را وشتران را - واذرک تراس وتربع ونگذاشتم ترا که رئیس وسردار قوم شوی
دیگری ربع غنیمت را در جاهلیت چنان رسم بود که سردار قوم چاریک از غنیمت می گرفت وباقی را بقوم می گذاشت
فیقول بلی - پس می گوید بنده بلی ای پروردگار من کردمی ودادی بمن آنچه گفتی - قال - گفت آنحضرت فیقول - پس
می گوید پروردگار تعالی افظننت انک ملاقی - آیا پس گمان می بردی تو که ملاقات کننده تو وپیش آینده مرا فیقول لا
پس می گوید بنده من گمان نمی بردم وغافل بودم از آن وفراموش کردم ترا - فیقول فانی قد انساک کما نسیتنی -
پس می گوید پروردگار تعالی پس بدرستی که من بتحقیق فراموش میکنم ترا وترک می دهم ترا چنانکه فراموش کردی تو مرا
ثم یلقی الثانی پستر ملاقات وخطاب می کند پروردگار بنده دوم را فذکر مثله - پس ذکر کرد آنحضرت در خطاب حق
این بنده وجواب بنده اول را مانند آنچه در بنده اول مذکور شد - ثم یلقی الثالث فیقول له مثل ذلک پستر پیش آید
پروردگار تعالی بنده سوم را پس می گوید مر او را مانند آنچه گفت بدو بنده اول فیقول - پس می گوید این بنده سوم
در جواب پروردگار - یارب امنت بک وبکتابک وبرسلک ای پروردگار من ایمان آوردم بتو وبکتاب تو وبه پیغمبران تو
وصلیت وصمت وتصدقت - ونماز گزارم وروزه داشتم وتصدق کردم یعنی زکوة دادم - ویثنی بخیر ما استطاع وستایش
می کند این بنده نفس خود را به نیکی چندانکه می تواند فیقول ههنا اذا - پس میگوید پروردگار تعالی اینجا بایست یعنی
چون که دعوای اعمال خیر وشکر گزاری نعمت های ما کردی باش تا با تو کردارهای ترا به نمایم ثم یقال الآن نبعث

فقال پس فرمود ہل تدرون مما اضحک آیا می دریابید دمی دانید شما کہ از چہ چیز خندہ می کنم قال گفت انس قلنا گفتیم ما اللہ ورسولہ اعلم خدا و رسول وی دانا ترست قال من مخاطبۃ العبد ربہ گفت خندہ می کنم از جہت سخن در دے گفتن بندہ پروردگار خود را یقول کہ می گوید بندہ یارب الم تجرنی من الظلم اے پروردگار من آیا نہ پناہ ندے و نگاہ نداشتے مرا از ظلم و فرمودے کہ ظلم نمی کنم بر بندگان خود مقدار ذرہ قال گفت آنحضرت یقول می گوید پروردگار تعالی آرے پناہ دادہ ام ترا از ظلم و ظلم نمی کنم بر بندگان قال گفت آنحضرت یقول پس می گوید بندہ فانی لا اجیز علی نفسی الا شاہدا منی پس اگر این چنین ست حال من اجازت نمی کنم و روا نمی دارم بر نفس خود مگر گواہ از جانب خود یعنے دیگرے را بر خود روا ندارم اگر ہم ذات من بر من گواہ پیدا شود قبول دارم خیال کرد کہ از ذات سن بر من کہ گواہی خواہد داد و چہ ارکان آن دارد چہ ہیچ کس بر ضرر خود گواہی ندہد و ندانست کہ وی تعالی قادر ست کہ ہم از ذات وے بر وے گواہ پیدا کند کہ او را مجال انکار و گنجایش دم زدن پیدا نباشد و باعث خندہ آنحضرت این او ابود از بندہ و یا مہر کردن حق تعالے بر دہان بندہ و نطق کردن ارکان و اعضا بانچہ عمل کردہ و دشنام دادن بندہ ایشان را و دعاے بد کردن بر ایشان چنانکہ بیاید قال فرمود آنحضرت فیقول پس می گوید پروردگار تعالی کفی بنفسک الیوم علیک شہیدا پس است نفس تو امروز بر تو گواہ و بالکرام الکاتبین شہودا و پس اند فرشتگان بزرگ کہ نویسندگان اعمال بندگان اند گواہان و گواہ گرفتن این فرشتگان زیادہ بر مقصود ست از برائے تقریر و تاکید بعد از انکہ از نفس بندہ گواہ قرار دادہ شد کہ خود بدان راضی شدہ و در ذات ایشان را نیز گواہ ساخت و اگر تنہا ایشان را گواہ می ساخت خلاف قرار دادی بود قال گفت آنحضرت فیختم علی فیہ پس مہر کردہ می شود بر دہان بندہ فیقال لارکانہ انطقی پس گفتہ می شود مر جماعت ارکان بندہ را کہ نطق کن و گویا شو قال گفت آنحضرت فتنطق باعمالہ پس نطق می کند و گویا مے شود ارکان وی بکردارہاے او ثم تخلی بینہ و بین الکلام پس مخلی گردانیدہ می شود و گذاشتہ می شود میان بندہ و میان سخن کردن وی قال گفت آنحضرت فیقول بعدا لکن و سحقا پس مے گوید بندہ مر اعضاے خود را دور باد مر شما را از خیر و ہلاک باد مر شما را فعنکن کنت اناضل پس از شما بودم من کہ خصومت می کردم با مردم و رفع می کردم ضرر را از شما یعنے محافظت شما می کردم و مدد و معونت شما می نمودم و شما را دوست خود می دانستم آخر شما دشمن بد خواہ من بر آمدید رواہ مسلم ۔ وعن ابی ہریرۃ قال قالوا گفت ابو ہریرۃ کہ گفتند صحابہ یا رسول اللہ ہل نری ربنا یوم القیمۃ آیا می بینیم ما پروردگار خود را روز قیامت قال فرمود ہل تضارون فی رویۃ الشمس فی الظہیرۃ لیست فی سحابۃ آیا نزاع و خلاف می کنید و شک دارید در دیدن آفتاب در نیم روز کہ نیست پوشیدہ در ابر قالوا لا گفتند نہ خلاف نمی کنیم قال فہل تضارون فی رویۃ القمر لیلۃ البدر لیس فی سحابۃ فرمود پس آیا نزاع و شک می کنید در دیدن ماہ در شب چہاردہم کہ نیست پوشیدہ در ابر قالوا لا گفتند نہ قال فوالذی نفسی بیدہ لا تضارون فی رویۃ بکم فرمود

یا این نصرانی بسبب خلاصی تست از آتش دوزخ فک کرد را بیرون آوردن، ذکاک بفتح فا و کسر آن چیزے کہ بدان گردن را بیرون آرند گویا مسلمان در آتش دوزخ در بند گردن بود و این یہودی یا نصرانی را در بدل وی بآتش فرستادند وان مسلمان را بیرون آوردند و تاویل وے آن ست کہ ہر مکلف را از کافر و مومن جاے ست در بہشت و در دوزخ و ہر کہ بایمان رفت مکان او کہ در دوزخ بود تبدیل کردہ می شود بہ مکان او کہ در بہشت شہد و ہر کہ بایمان نرفت حال او برعکس این آید پس گویا این کافران خلف و بدل مومنانند در جاہاے ایشان کہ در دوزخ بودند پس گویا این کافر فکاک مومن شد از آتش و مراد آن نیست کہ کافر را بگناہان مومن عذاب کنند و لا تزر وازرۃ وزر اخری و تخصیص یہود و نصاریٰ از جہت اشتہار ایشان است بعداوت و مضادت مومنین رواہ مسلم ۵۔ وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یجاء بنوح یوم القیمۃ آوردہ می شود نوح را روز قیامت فیقال لہ ہل بلغت پس گفتہ می شود مر او را آیا رسانیدے اوامر و احکام الٰہی را یا نہ فیقول نعم یا رب۔ پس می گوید نوح آرے رسانیدم اے پروردگار من فسأل امتہ ہل بلغکم۔ پس پرسیدہ می شود امت نوح آیا رسانید شما را فیقولون ما جاءنا من نذیر۔ پس منکر می شوند امت وی و می گویند نیامد ما را ہیچ رساننده و ترساننده فیقال من شہودک۔ پس گفتہ می شود بنوح کیستند گواہان تو بر دعواے تبلیغ فیقول محمد وامتہ۔ پس می گوید نوح گواہان من محمد و امت وی است فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ یعنی صحابۂ خود را فتجاءون بکم۔ پس آورده می شود شما را فتشہدون انہ قد بلغ۔ پس گواہی می دہید شما کہ نوح بہ تحقیق رسانیدہ است احکام الٰہی را یا نہ۔ ثم قرا رسول اللہ پس بخواند پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم براے تحقیق و تصدیق این حال این آیت کریمہ را کہ حق تعالیٰ خطاب باین امت کردہ می فرماید۔ وکذلک جعلناکم امۃ وسطا۔ و ہم چنین گردانیدم شما را امت نیک و عادل و فاضل۔ لتکونوا شہداء علی الناس۔ تا آنکہ باشید شما گواہی دہندہ بر مردم۔ ویکون الرسول علیکم شہیدا و باشد پیغمبر بر شما گواہ گواہی دادن ایشان بر مردم چنانکہ گواہی دادند بر قوم نوح کہ رسانید نوح بر شما آنچہ فرستادہ شد بر وے از دین و بودن پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم گواہ بر ایشان چنانکہ در حدیث دیگر آمدہ است کہ چون امم انبیا صلوات اللہ وسلامہ علیہم منکر شوند کہ ما ہیچ کس چیزے نرسانید پس انبیا امت محمدیہ را گواہ بگیرند و ایشان گواہی دہند و پرسیدہ شود از ایشان کہ شما چہ دانید و از کجا گواہی دادید بر ایشان گویند کہ ما کتاب اللہ را ناطق یافتیم بدان پس گواہی دادیم بگواہی وے پس ازان امم انبیا سخن در صدق و عدالت این امت کنند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تعدیل و تزکیہ ایشان کند و گواہی دہد کہ ایشان عادل و صادقانند و نیست معنی بودن رسول شہید بر ایشان و بہ ہمین اعتبار آنحضرت را بگواہ بر امم گفتہ شد کہ چون تزکیۂ امت خود گردد تحقیق شہادت ایشان نمود بر امم گویا خود خبر گواہی داد بر آن و باین اعتبار گفتہ محمد وامتہ فافہم۔ رواہ البخاری ۶۔ وعن انس رضی اللہ عنہ قال کنا عند رسول اللہ بودیم ما نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فضحک پس خندہ کرد آنحضرت

مشہور کہ از صحابہ است بعد از پدر وی وخواہر وی با قوم خود آمدند و مسلمان شدند گفت گفت رسول خدا نیست از شما ہیچ یکے مگر آنکہ کلام می کند وبخن مے گوید او را پروردگار او بایں صفت کہ لیس بینہ وبینہ ترجمان یعنی میان او ومیان پروردگار شخصے واسطہ کہ بیان می کند وی فہماند کلام را۔ ولا حجاب یحجبہ۔ ونیست میان او وپروردگار او پردہ بلکہ بے پردہ می گوید وترجمان بفتح تا وضم جیم وبضم ہر دو وبفتح ہر دو نیز آمدہ کسی کہ زبانی را بزبانے دیگر تعبیر کند چنانکہ زبان عربی را بفارسی یا فارسی را بعربی بفہماند۔ فینظر ایمن منہ۔ پس نگاہ می کند آن کس جانب دست راست خود فلا یرے الا ما قدم من عملہ۔ پس نمی بیند مگر چیزے را کہ پیش فرستادہ است از کردار خود وینظر اشام منہ فلا یرے الا ما قدم۔ ونگاہ می کند جانب دست چپ خود پس نمی بیند مگر انچہ پیش فرستادہ است۔ وینظر بین یدیہ فلا یرے الا النار تلقاء وجہہ۔ ونگاہ می کند پیش خود پس نمی بیند مگر آتش را پیش روی خود۔ فاتقوا النار ولو بشق تمرۃ۔ پس پرہیزید آتش دوزخ را اگرچہ بنیمہ خرما باشد این عبارت دو احتمال دارد یکے آنکہ پرہیزید آتش دوزخ را و ظلم نکنید ہیچ یکے را اگرچہ بنیمہ خرما باشد یا آنکہ تصدق کنید اگرچہ این قدر باشد ودر پناہ آن باشید از آتش دوزخ متفق علیہ۔ ۳۔ وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ یدنی المؤمن خدائے تعالیٰ نزدیک میگرداند مومن را از جناب رحمت خود۔ فیضع علیہ کنفہ۔ پس مے نہد بر مومن حرز و حفظ و پردہ خود را کنف بفتحتین پناہ و پردہ ونگاہ بانی وسایہ وجانب وبازوے طائر۔ ویسترہ۔ ومی پوشد مومن را تا در اہل محشر بہ پرسش گناہان وپیدا گشتن آنہا شرمندہ ورسوا نگردد فیقول۔ پس مے گوید بمومن۔ اتعرف ذنب کذا اتعرف ذنب کذا۔ آیا می شناسی گناہ چنین را آیا مے شناسی گناہ چنین را فیقول نعم اے رب۔ پس می گوید مومن آرے اے پروردگار من می شناسم گناہان چنین را۔ حتی قررہ بذنوبہ تا آنکہ در اقرارے آرد پروردگار تعالیٰ مومن را بگناہان او وراے۔ وی نفسہ انہ قد ہلک۔ بیند وی در یابد مومن در ذات خود کہ تحقیق ہلاک شد بدریافت جزاے این گناہان۔ قال فی گوید پروردگار تعالیٰ بمومن ستر تہا علیک فی الدنیا وانا اغفرہا لک الیوم۔ ومن می آمرزم آنہا را مر ترا امروز۔ فیعطی کتاب حسناتہ پس داده می شود مومن را کتاب حسنات وی۔ واما الکفار والمنافقون فینادی بہم علی رؤس الخلائق۔ اما کافران ومنافقان پس ندا کردہ مے شود در آواز دادہ مے شود بر سرہاے خلائق ودر حضور ایشان ہؤلاء الذین کذبوا علی ربہم۔ ایہا آن کسانے اند کہ دروغ گفتند بر پروردگار خود۔ الا لعنۃ اللہ علی الظالمین۔ ولنا وآگاہ باشید کہ لعنت خدا است بر ظالمان متفق علیہ۔ ۴۔ وعن ابی موسیٰ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا کان یوم القیمۃ۔ وقتیکہ باشد روز قیامت۔ دفع اللہ الی کل مسلم یہودیا او نصرانیا۔ می سپارد خدا تعالیٰ بہر مسلمان یک یہودی را یا نصرانی را۔ فیقول ہذا فکاکک من النار۔ پس مے گوید خدائے تعالیٰ این یہودے

ولیکن قول او وان الاجل یکون الا الحدیقہ صریح ست کہ این حشر قیامت نیست وہم چنین قول او طاعمین کاسین ظاہر ست دران وطیبی گفتہ کہ این حشر قیامت نیست بلکہ حشری ست کہ از اشراط الساعۃ است چنانکہ دران باب ذکر آن گذشت

پس ذکر این حدیث درین باب استطرادی ست رواہ النسائی ۱۲

باب الحساب والقصاص والمیزان

حساب شمردن وحراد اینجا شمردن کردار ہاے بندگان است روز قیامت اگرچہ ہمہ پروردگار تعالی را معلوم ست دربروی روشن ست ولیکن تا حجت گردد برایشان وروشن گردد بر خلائق قرآن مجید بدان ناطق ست واحادیث صحیحہ بدان وارد پس اعتقاد بدان واجب باشد وقصاص عمل کردن باشخص مانند آنچہ کردہ چنانچہ کشتن عوض کشتن وجراحت عوض جراحت دزدن عوض زدن فردائے قیامت وہر کہ با ہر کسی چیزے کردہ واورا آزردہ اگرچہ مور ومگس باشد قصاص آن ازو بستانند اگرچہ مکلف نباشد چنانکہ حیوانات واطفال وجمیع حیوانات را برائے این مصلحت برانگیزند چنانکہ گوسفند شاخ دار کہ ناشاخ دار را زدہ وآزردہ باشد قصاص ازوی بگیرند ومیزان عبارت ست از انچہ دانستہ شود بآن مقادیر اعمال وجمہور برآنند کہ او اجسام وکفہ است ولسان چنانکہ ترازوہاے دنیا را باشد دو دری میان دو کفہ مثل دو دری مشرق از مغرب برکشیدہ می شود بآن صحائف اعمال وبعضے گویند کہ حسنات را بصور تہاے خوب متمثل گردانند وسیئات را بصور تہاے بد برآرند وبرکشند وحدیث بطاقہ کہ بیاید مقوی قول اول ست وبعضی وزن را تاویل کنند بمقابل ساختن اعمال باجزاے آن وظواہر نصوص بر قول اول ست ۔

۱ ۔ الفصل الاول ۔ عن ۔ عائشۃ رضی اللہ عنہا ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لیس احد یحاسب یوم القیمۃ الا ہلک ۔ نیست ہیچ یکے کہ حساب کردہ شود در روز قیامت مگر آنکہ ہلاک شدہ وعذاب کردہ شدہ ۔ قلت عائشہ می گوید کہ چون این سخن را بطریق کلیہ از آنحضرت شنیدم مشکل شد برمن از برائے دفع اشکال گفتم ۔ اولیس یقول اللہ تعالے آیانیست کہ می گوید اللہ تعالی ۔ فسوف یحاسب حسابا یسیرا آنچنان کہ دادہ شد کتاب او بدست راست وی پس بسر انجام کہ حساب کردہ شود آن کس حسابے آسان پس چون حساب آسان باشد چرا ہلاک شود ۔ فقال ۔ پس گفت آنحضرت در دفع اشکال من انما ذلک العرض نیست این حساب آسان کہ فرمودہ است مگر عرض محض وبیان کردن مجرد چنانکہ گویند این کردی وآن کردی بے آنکہ بروے بہ بینند ووقت کنند ودر فصل ثالث بیاید کہ حساب یسیر آنست کہ کتاب او را بوے بنمایند تا بنگرد پس درگذرند ۔ ولکن من نوقش فی الحساب یہلک ۔ ولیکن مراد این ست کہ کسی کہ مناقشہ کردہ شود در حساب ودشوار گرفتہ شود بروی کار ووقت واستقصا کردہ شود وچیزے فروگذاشتہ نشود از قلیل وکثیر ہلاک کردہ می شود آن کس وحساب بحقیقت ہمین ست واول عرض اظہار ست ۔ پس متفق علیہ ۔

۲ ۔ وعن عدی بن حاتم قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما منکم من احد الا سیکلمہ ربہ ۔ عدی بن حاتم طائی

بر رویہای خود چگونہ می توانند رفت۔ قال ان الذی امشاہم علی اقدامہم۔ فرمود بدرستی آنکس کہ روان ساختہ است ایشان را بر پایہای ایشان قادر علی ان یمشیہم علی وجوہہم تواناست بر روان گردانیدن ایشان در رویہای ایشان۔ اما انہم یتقون بوجوہہم کل حدب وشوک۔ آگاہ باشید و بدانید کہ ایشان می پرہیزند بر رویہای خود ہر زمین درشت بلند را و خارہا را یعنی رویہای ایشان بجای دستہای و پایہای ایشان می گردد چنانکہ بدست و پای از موذیات طریق و بلند و پست آن پرہیزند و احتراز نمایند ایشان بر رویہای خود کنند و رویہای ایشان کار پایہای ایشان کنند بے ہیچ تفاوت ولیکن چون در دنیا سجدہ نکردند و گردن اطاعت و انقیاد نہادند پروردگار تعالیٰ ایشان را خوار ساخت و سرنگون گردانید۔ رواہ الترمذی ۱۲۔ وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من سرہ ان ینظر الی یوم القیمۃ کانہ رای عین فلیقرأ اذا الشمس کورت و اذا السماء انفطرت و اذا السماء انشقت۔ چہ این سورتہا بر احوال قیامت بہ تفصیل و تشخیص مشتمل اند و ہر خواننده اگر بحضور دل بخواند چنان او را مستحضر مے گردانند کہ گویا بچشم سر می بیند۔ رواہ احمد والترمذی

۱۔ الفصل الثالث ۔ ۲۔ عن ابی ذر قال ان الصادق المصدوق۔ گفت ابو ذر آنکہ راست گفتہ و راست گفتہ شدہ است بوی و راست خبر دادہ است بوی حق تعالیٰ یعنے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔ حدثنی ان الناس یحشرون علی ثلثۃ افواج۔ خبر داد مرا کہ آدمیان حشر کردہ می شوند سہ فوج۔ فوجا راکبین طاعمین کاسین۔ فوجی سوار خورندہ پوشندہ یعنی مترفہ و متنعم و فوجا یسحبہم الملائکۃ علی وجوہہم۔ و فوجی دیگر کہ می کشند ایشان را فرشتگان بر زمین بر رویہای ایشان و تحشر بہم النار۔ اینجا سہ نسخہ است یکی تحشرہم الی النار و برین تقدیر ضمیر تحشر راجع بملائکہ است یعنی کردمی آرند ایشان را فرشتگان و میرانند شان بسوے آتش دوزخ دوم تحشرہم النار بنصب نار و اینجا نیز ضمیر راجع بملائکہ است یعنی حشر می کنند ایشان را ملازم می گردانند آتش از برائے ایشان تا آنکہ مفارقت نمی کند از ایشان روز و شب و صبح و شام چنانکہ سابقا گذشت سوم برفع نار و این معنی ظاہر ست موافق احادیث دیگر کہ دران اسناد حشر بنہار واقع شدہ و فوجا یمشون و یسعون۔ و فوجی دیگر بر پا می روند و می دوند و شتاب می روند۔ و یلقی اللہ الآفۃ علی الظہر و می اندازد خدائے تعالیٰ آفت و ہلاک را بر پشت یعنے بر مراکب کہ بر پشت آنہا سوار می شوند۔ فلا یبقی الا راکب بانی و بابندہ نمی ماند مراکب۔ حتی ان الرجل لیکون لہ الحدیقۃ۔ تا آنکہ مردے ہر آئینہ می باشد مراورا مرغذار یعطیہا بذات القتب می دہد آنرا و بدل شتر کہ ذات القتب عبارت از آنست و قتب بفتحتین پالان شتر پس خداوند پالان یعنی شتر باشد۔ لا یقدر علیہا با وجود آنکہ حدیقہ و بدل شتر می دہد قدرت نمی یابد بران و بہرہ نمی رسد بدان کہ سیاق حدیث و ذکر وے درین باب دلالت دارد بر آنکہ این حالت روز قیامت خواہد بود

خدری ست کہ گفت شنیدم آنحضرت را کہ می گفت کہ یکشف ربنا عن ساقہ می کشاید و بر بندہ می کند پروردگار ما ساق خود را یعنی می نماید شدت و محنت از پیش خود برائے خلائق و این عبارت کنایت ست از شدت و محنت و ہم و حزن نزد نظر مخصوص معانی مفردات چنانکہ کسی بجد می شود در کاری و تشمیر ساق می کند و بعضی تاویل نکنند و علم آنرا بحق تفویض می نمایند چنانکہ حکم متشابہات ست فیسجد لہ کل مؤمن و مومنہ پس سجدہ می کند مر او را ہر مرد مسلمان و ہر زن مسلمان یبقی من کان یسجد للدنیا و ریا و سمعۃ باقی می ماند و سجدہ نمی کند ہر کہ سجدہ می کرد در دنیا برائے نمودن مردم و شنوانیدن ایشان نہ با خلاص فیذہب لیسجد پس می رود و می خواہد وی کہ سجدہ کند فیعود ظہرہ طبقا واحدا پس باز می گردد پشت وی یک لخت کہ فاصلہ نیست میان استخوانہائے آن کہ بدان دو تا شود نزد برداشتن و فرود آوردن متفق علیہ ۱۲ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیاتی الرجل العظیم السمین یوم القیمۃ ہر آئینہ می آید مردے بزرگ فربہ روز قیامت لایزن عند اللہ جناح بعوضۃ نمی سنجد نزد خدا بانہ وی پشہ را و قال و گفت آنحضرت اقرءوا بخوانید تا بدانید کہ طالبان دنیا کہ مغرور ند و کردار خود را نیک می شمارند عملہا ے ایشان ضائع و بنابود ست این آیت را فلا نقیم لہم یوم القیمۃ وزنا پس برپا نمی کنیم ما و نمی نہیم ما مر ایشان را روز قیامت وزنی و مقداری و اعتبارے متفق علیہ

۴ الفصل الثانی عن ابی ہریرۃ قال قرء رسول اللہ خواند پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہذا الآیۃ این آیت یومئذ تحدث اخبارہا آن روز کہ بجنبید زمین و بیرون آرد مردہ ہا را بگوید زمین خبرہائے خود را قال قرء رسول اللہ ما اخبارہا آیا می دریابید و می دانید کہ چیست خبرہائے زمین کہ می گوید آنرا قالوا گفتند اللہ و رسولہ اعلم قال فان اخبارہا ان تشہد علی کل عبد او امۃ بما عمل علی ظہرہا پیغمبر فرمود پس خبرہائے زمین اینست کہ گواہی دہد بر ہر بندہ و دادہ یعنے بر مرد و زن بما عمل علی ظہرہا بچیزے کہ عمل کردہ است بر پشت وی ان تقول این چنین کہ بگوید عمل علی کذا و کذا عمل کرد بر من چنین و چنین یوم کذا و کذا روز چنین و چنین قال فہذہ اخبارہا پس اینست خبرہائے زمین رواہ احمد والترمذی و قال و گفت ترمذی ہذا حدیث حسن صحیح غریب ۲ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما من احد یموت الا ندم نیست ہیچ یکے کہ بمیرد مگر آنکہ پشیمان می گردد بعد از مردن قالوا ما ندامتہ گفتند صحابہ و پرسیدند چیست سبب ندامت وی یا رسول اللہ قال ان کان محسنا ندم ان لا یکون ازداد فرمود اگر ہست نیکوکار پشیمان می شود کہ زیادت نکرد نیکی را و ان کان مسیئا ندم ان لا یکون نزع و اگر ہست بدکار پشیمانی مے خورد کہ نکشید نفس خود را از بدی و باز نیامد از آن رواہ الترمذی ۳ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یحشر الناس یوم القیمۃ ثلثۃ اصناف حشر کردہ می شوند مردم روز قیامت سہ گروہ صنفا مشاۃ گروہی کہ پیادہ بر پاے روان اند این چنین حال عامہ مومنان باشد و صنفا رکبانا و گروہی سواران و اینہا خواص مسلمانان اند و صلحا و اتقیاے ایشان اند و صنفا علی وجوہہم و گروہی بر روہاے خود روان قیل گفتہ شد و پرسیدہ شد یا رسول اللہ و کیف یمشون علی وجوہہم چگونہ می روند

یعنی آن جماعت را کہ بدوزخ فرستادنی اند از میان فرزندان خود بیرون آر و جدا کن۔ قال۔ می گوید آدم بہ پروردگار
وما بعث النار و چیست مقدار لشکر دوزخ از میان ایشان قال من کل الف تسعمائۃ وتسعۃ وتسعین۔ می گوید بیرون آر از ہر
ہزار کس نہصد و نود و نہ را و این ست مقدار دوزخیان کہ از ہزار یکے را بہ جنت می فرستد و باقی را بدوزخ و در حدیث ابی
ہریرہ از ہر صد نود و نہ آمدہ و شیخ ابن حجر گفتہ کہ ممکن ست حمل حدیث ابی سعید بر جمیع ذریت آدم و حدیث ہریرہ بر ما عدا
یاجوج و ماجوج بقرینہ آنکہ در حدیث ابو سعید ذکر یاجوج و ماجوج واقع شدہ است نہ در حدیث ابی ہریرہ یا اول متعلق بہمہ
خلائق ست و ثانی مخصوص این امت مرحومہ است یا بعث نار در حدیث ابی سعید شامل کفار و عصات ست و در حدیث
ابی ہریرہ عصات مومنین و کرمانی گفتہ کہ مفہوم عدد معتبر نیست و مقصود تقلیل عدد مومنین ست و تکثیر عدد کفار واللہ اعلم
فعندہ یشیب الصغیر۔ پس نزد این حال و این حکم پیر می گردد خرد سال۔ وتضع کل ذات حمل حملہا۔ و می نہد و مے افگند
ہر زن بار دار بار خود را یعنی فرضا اگر در ان وقت زنے بار دار باشد از ہیبت این حال و صدمت مقام بار خود را
می افگند و بعضے گفتہ اند احتمال دارد کہ زن حاملہ حاملہ مبعوث گردد از ہیبت این مقام حمل خود بیفگند پوشیدہ نماند کہ در صغار
نیز ہم چنین تاویل می رود کہ ایشان نیز صغیر مبعوث می شوند پس نزد وقوع این حال پیر مے شوند پس از ان در در آمدن
بہشت جوان می سازند و صواب آن ست کہ این عبارات کنایت ست کہ از شدت ہم و حزن و محنت با قطع نظر از
خصوص معانی مفردات چنانکہ در امثال آن گفتہ اند۔ وتری الناس سکاری۔ و می بینی تو اے مخاطب در ان حال
مردم را مستان۔ وما ہم بسکاری و نیستند ایشان مستان۔ ولکن عذاب اللہ شدید ولیکن عذاب خداوند تعالی سخت ست
و این مستی و مدہوشی از ان ست۔ قالوا گفتند صحابہ از خوف و حسرت چون شنیدند کہ بہشتیان یکے از ہزار خواہد بود
یا رسول اللہ وایناذلک الواحد۔ و کدام از ما آن یکی باشد کہ او را بہ بہشت برند۔ قال۔ گفت از برائے تفہیم و تسلیہ ایشان
ابشروا شادمان شوید و غم نخورید۔ فان منکم رجلا پس بدرستی کہ از شما یک مردے۔ ومن یاجوج وماجوج الفا و از یاجوج و ماجوج ہزار
آنہا بحدی کثیر اند کہ اگر بہشتیان یکی از ہزار باشند جماعہ کثیر را شامل می گردد و بعد از ان اشارت کرد بکثرت امم سابقہ نیز غیر یاجوج
و ماجوج اگر شما نیمہ اہل بہشت باشید و بہشتی یکی از ہزار باشد گنجایش دارد چنانکہ گفت۔ راوی ثم قال۔ پستر گفت آنحضرت والذی
نفسی بیدہ ارجوان تکونوا ربع اہل الجنۃ امید دارم کہ باشید شما چہار یک بہشتیان۔ فکبرنا پس تکبیر فرا آوردیم ما و گفتیم ما اللہ
اکبر بجہت استبشار و استعظام این نعمت فقال پس زیارت بشارت داد و گفت آنحضرت۔ ارجوان تکونوا ثلث اہل الجنۃ
امید دارم کہ باشید شما یک اہل بہشت فکبرنا پس باز تکبیر بر آوردیم۔ ما فقال پس گفت آنحضرت ارجوان تکونوا نصف الجنۃ امید دارم
کہ باشید شما نیمہ اہل بہشت فکبرنا پس باز تکبیر بر آوردیم ما قال گفت آنحضرت ما انتم فی الناس نیستند شما در میان مردم در قلت الا کالشعرۃ
السوداء فی جلد ثور ابیض۔ مگر مانند موے سیاہ در پوست گاو سفید او کشعرۃ بیضاء فی جلد ثور اسود با ہم چو موے سفید
در پوست گاو سیاہ۔ متفق علیہ۔ ۱۱۔ وعنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول وہم از ابو سعید

بالکسر الذیب و در بعضی نسخ ذبح بباء موحدہ و حاء مہملہ واقع شدہ بمعنی مذبوح سلطخ آلودہ بگل و سرگین فیوخذ بقوائمہ۔ پس گرفتہ می شود و کشیدہ می شود پاہای آن ذبح را فیلقی فی النار پس انداختہ می شود در آتش دوزخ و این آنرست کہ سنج گرداینده و خوار ساختہ شدہ در چشم ابراہیم نا مروے کہ پیدا شدہ بود دساقط گردد و گفتہ اند کہ اگرچہ ابراہیم از آزر در دنیا تبری کردہ و بیزار شدہ بود و لیکن چون روز قیامت وی را دید مہر پدری دامن گیروی شد و برائے وے مغفرت درخواست شاید کہ بدرجۂ قبول افتد و چون نیفتاد و مسخ شدہ و بدنما امید شد و تبرائے ابدی نمود و بعضی گفتہ اند کہ موت آزر بر کفر یقین ابراہیم نشدہ بود شاید کہ پنہانی ایمان آوردہ باشد و ویرا اطلاع دست ندادہ و تبرے از وی بحکم ظاہر بود و در روز قیامت یقین شد کہ بکفر رفتہ بود پس متبری شد۔ تبرائے ابدی واللہ اعلم۔

رواہ البخاری ۸۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعرق الناس یوم القیمۃ حتی یذہب عرقہم فی الارض سبعون ذراعا۔ عرق می کنند و خوے می ریزند مردم روز قیامت تا آنکہ می رود خوے ایشان در زمین ہفتاد گز و یلجمہم حتی یبلغ آذانہم و لگام می کند عرق ایشان را یعنے می رود تا دہانہای ایشان مثل لگام و باز می دارد ایشان از کلام تا آنکہ می رسد تا گوشہای ایشان متفق علیہ۔ ۹۔ وعن المقداد صحابی قدیم الاسلام ست سادس در اسلام حاضر شد بدر را و باقی شاہد را از فضلائے کبار و نجبای اخبار ست روایت کردہ است از وے علی بن ابی طالب و جز وی از صحابہ و در بعضے مواضع زیادہ برین از احوال وی نوشتہ شدہ است۔ قال سمعت رسول اللہ گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول کہ می گفت۔ تدنی الشمس یوم القیمۃ من الخلق۔ نزدیک گردانیدہ می شود آفتاب در روز قیامت از خلق حتی یکون منہم کمقدار میل تا آنکہ می باشد آفتاب از ایشان ہم چو مقدار یک میل کہ ثلث فرسنگ ست و بعضی گفتہ اند کہ مراد میل سرمہ است و مقصود نہایت قربست۔ فیکون الناس علی قدر اعمالہم فی العرق پس می باشد آدمیان بر قدر عملہای خود در عرق۔ فمنہم من یکون الی کعبیہ۔ پس بعضی از ایشان کسی ست کہ می باشد عرق تا ہر دو پاشنۂ پاے وی و این جماعت اند کہ اعمال ایشان بیشتر و خوب ترست و بہ ین قیاس فمنہم من یکون الی رکبتیہ۔ و بعضی را تا ہر دو زانوی وی۔ و منہم من یکون الی حقویہ۔ و بعضی را تا ہر دو جاے بستن ازار وی۔ و منہم من یلجمہم العرق الجاما و بعضے از ایشان کسے ست کہ لگام می کند ایشان را عرق لگام کردنی یعنے تا دہان می رسد بلکہ در دہان می آید۔ و اشار رسول اللہ ہو اشارت کرد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بیدہ الی فیہ بدست شریف تا دہان مبارک خود رواہ مسلم۔ ۱۰۔ وعن ابی سعید الخدری عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال یقول اللہ تعالی گفت آنحضرت می گوید خداے تعالی روز قیامت یعنی در محشر و ندا می کند آدم را و می گوید۔ یا آدم فیقول۔ پس می گوید آدم۔ لبیک و سعدیک می ایستم برائے خدمت و فرمان بردای تو و اطاعت و انقیاد می کنم ترا اے پروردگار ایستادنی و بعد ایستادنی والخیر کلہ فی یدیک و نیکی ہمہ در دو دست تست۔ قال۔ می گوید پروردگار بآدم۔ اخرج بعث النار بیرون آر از نسل تو آتش را

با ایشان بجہت ابتلا بدنیا و فتنہ چہ آنحضرت فرمودہ بود کہ من نمی ترسم بر شما کفر را و بت پرستی را ولیکن می ترسم از مداخلت دنیا
و آفات آن کذا قالوا۔ ۵۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا۔ قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول یحشر الناس
یوم القیمۃ حفاۃ عراۃ غرلا قلت۔ گفتم یا رسول اللہ۔ الرجال والنساء جمیعا۔ مردان و زنان ہمہ ینظر بعضہم الی بعض نگاہ می کند
بعضی از ایشان بسوے بعضے یعنی مردان و زنان برہنہ می بینند مردان را و زنان را پس در حشر ایشان برہنہ چہ حکمت
باشد۔ فقال۔ پس فرمود آنحضرت۔ یا عائشۃ الامر اشد من ان ینظر بعضہم الی بعضہم اے عائشہ کار دران روز سخت ترست
ازین کہ نگاہ کنند بعضی بہ بعضے یعنے کجا مجال و فرصت و شورست بآنکہ کسے بہ کسے نگاہ تواند کرد متفق علیہ۔ ۶۔ وعن انس ان
رجلا قال۔ روایت ست از انس کہ مردی با آنحضرت گفت یا رسول اللہ کیف یحشر الکافر علی وجہہ یوم القیمۃ۔ چگونہ حشر کردہ می شود
کافر بر روے خود روز قیامت و چگونہ ممکن باشد بر روے رفتن۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ الیس الذی امشاہ علی الرجلین فی الدنیا
قادرا علی ان یمشیہ علی وجہہ یوم القیمۃ۔ آیا نیست شان این کہ آن کسی کہ روان ساختہ است او را بر دو پا در دنیا تواناست
بر روان گردانیدن وی روز قیامت بر روے وے متفق علیہ۔ ۷۔ وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
قال یلقی ابراہیم اباہ آزر یوم القیمۃ۔ گفت۔ آنحضرت کہ پیش می آید ابراہیم پدر خود را کہ نام او آزرست روز قیامت تحقیق نزد
بعضے علما رحمہم اللہ کہ قائل اند بآنکہ آباء آنحضرت ہمہ از لوث شرک و کفر پاک و منزہ اند آنست کہ از زعم ابراہیم ست علیہ السلام
کہ بمجاز آنرا پدر خواندہ اند نام پدر وے تارخ ست و ازین جہت مقید ساخت اباہ را بآزر و فرمود پیش می آید ابراہیم
این پدر خود را کہ آزرست۔ وعلی وجہ آزر قترۃ وغبرۃ۔ و حال آنکہ بر روے آزر سیاہی و غبارست قترۃ وغبرۃ بفتحتین
بمعنی غبار آید ولیکن قترہ غباریکہ در روے سیاہی بود بعضے گویند قترت سیاہی و کدورتے کہ از ہم و حزن بر روی
دود فیقول لہ ابراہیم۔ پس می گوید ابراہیم مر آزر را الم اقل لک لا تعصنی۔ آیا نہ گفتم من ترا بے فرمانی مکن مراد اطاعت
کن مرا و را آنچہ از جانب حق بگویم و خبر دہم فیقول لہ ابوہ۔ پس می گوید مر ابراہیم را پدر وی کہ آزرست فالیوم لا اعصیک
پس امروز بے فرمانی نمی کنم ترا شفاعت کن مرا فیقول ابراہیم۔ یا رب انک وعدتنی ان لا تخزنی یوم یبعثون۔ پس
می گوید ابراہیم اے پروردگار من بدرستیکہ تو وعدہ کردہ مرا و اجابت کردہ دعاے مرا کہ رسوا نگردانی مرا روزیکہ برانگیختہ
شوند مردم و حشر کردہ شوند۔ فای خزی اخزی من ابی الابعد پس کدام رسوائی سخت تر و افزون تر از رسوائے پدر من کہ
ہالک ست و دور ترست از رحمت تو فیقول اللہ تعالی۔ پس می گوید خداے تعالی۔ انی حرمت الجنۃ علی الکافرین۔
بدرستی کہ من حرام گردانیدہ ام بہشت را بر کافران و دعاے کہ امروز در حق وی کنی و التماس کہ در مغفرت وے داری
سود مند نیفتد۔ ثم یقال لابراہیم انظر ما تحت رجلیک پستر گفتہ می شود مر ابراہیم را نگاہ کن کہ چہ چیزست در زیر ہر دو پاے
تو و ببین فینظر۔ پس نگاہ می کند ابراہیم زیر پاے ہاے خود۔ فاذا ہو بذیخ پس ناگاہ وی ملابس و مقرون ست بذیخ
بکسر ذال معجمہ و سکون یاے تحتانیہ و خاے معجمہ در آخر گرگ گفتار نر کہ حیوانے ست کلان شکم بے اندام و فی القاموس الذیخ

بجانب محشر کہ زمین شام ست و اول ظاہر تر و صواب تر ست واللہ اعلم متفق علیہ ۱۲ ۔ وعن ابن عباس عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال انکم محشورون حفاۃ عراۃ غرلا ۔ روایت می کند ابن عباس از آنحضرت کہ گفت بدرستی کہ شما حشر کردہ و برانگیختہ می شوید برہنہ پا برہنہ تن ناختنہ کردہ و غرل بضم غین معجمہ و سکون راء مہمل بمعنی اقلف یعنی ناختنہ کردہ شدہ ۔ ثم قرأ ۔ پس خواند آنحضرت این آیت را ۔ کما بدأنا اول خلق نعیدہ ۔ چنانکہ پیدا کردہ ایم ایشان را در اول پیدائش باز پیدا می آریم از قبور وعدا علینا ۔ وعدہ لازم ست این پیدا کردن بر ما ۔ انا کنا فاعلین ۔ بدرستی کہ ہستیم ما کنندگان آنرا و گفت آنحضرت کہ اول من یکسی یوم القیمۃ ابراہیم ۔ نخستین کہ پوشانیدہ می شود او را جامہ روز قیامت ابراہیم خلیل ست زیرا کہ وے علیہ السلام نخستین کسی ست کہ برہنہ کردہ شدہ در راہ خدا در وقتے کہ انداختہ شد در آتش تمیز او باین فضیلت ازین وجہ دلالت نکند بر افضلیت وی از سید انبیا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در حقیقت این اعزاز و اکرام وے بملاقاۃ الوت اوست مر آنحضرت را با آنکہ در بعضی روایات آمدہ است کہ آنحضرت ہم با جامہا کہ دران دفن کردہ شدہ مبعوث گردد ۔ و ان ناسا من اصحابی یوخذ بہم ذات الشمال ۔ و گفت آنحضرت کہ جماعۃ از اصحاب من گرفتہ می شوند و برودہ می شوند بجانب دست چپ کہ عاصیان و گنہگاران بہ آنجانب می بردند فاقول پس می گویم من بطریق تحسر و تقصد استخلاص ایشان ۔ اصیحابی اصیحابی ۔ صیغہ جمع قلت آورد و تصغیر کرد از جہت قلت عدد ایشان ۔ فیقول ۔ پس می گوید پروردگار تعالے بقصد شکایت و بیان سبب تعذیب ایشان ۔ انہم لن یزالوا مرتدین علی اعقابہم منذ فارقتہم ۔ بدرستی کہ ایشان ہمیشہ بودند برگشتہ از دین و رجوع کنندہ بر پشتہا ے خود از ان باز کہ جدا شدہ تو از ایشان ۔ فاقول کما قال العبد الصالح ۔ پس می گویم من چنانکہ گفت بندہ صالح کہ عبارت ست از عیسی پیغمبر علیہ السلام در اعتذار و استخلاص قوم خود بحضرت رب العزت این آیت را کہ ۔ وکنت علیہم شہیدا ما دمت فیہم ۔ و بودم من شاہد و واقف بر احوال ایشان تا آن وقت کہ بودم در میان ایشان ۔ الی قولہ العزیز الحکیم ۔ تا این کلمہ کہ آخر آیت ست و مضمون تمام آیت این ست کہ عیسی گفت علیہ السلام خداوندا تا من در میان ایشان بودم بر حال ایشان واقف بودم و نگذاشتم کہ کفر ورزند و خرق گویند و چون برداشتی تو مرا از میان ایشان بودے تو نگاہبان و واقف بر حال ایشان و تو بر ہر چیز شاہد و حاضری اگر عذاب می کنی ایشان را و می گیری ایشان را بر کردار ایشان ایشان بندگان تواند ہر چہ می خواہی می کنی و کسی نتواند گفت کہ چرا می کنی و اگر می آمرزی ایشان را و در می گزری از عذاب ایشان تو عالمے و حکیمے ہر چہ می خواہی می کنی متفق علیہ ۔ و گفتہ اند کہ مراد اینجا باصحاب خواص اصحاب نیست زیرا کہ ما را بیقین معلوم ست کہ ہیچ یکے از خواص اصحاب بعد از وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مرتد نگشتہ الا قومی از حفاۃ عرب از اصحاب مسیلمہ و اسود و بعضی از مولفۃ القلوب کہ نہ بصیرتے در دین و قوتے در ایمان داشتند با مراد بروت رجوع از دین سلمانی نیست بلکہ خروج از حد استقامت در بعضی حقوق و صلاح سیرت در بعضی امور و رجوع از مرتبہ حسن اخلاق و صدق نیت و تقصیر در بعضی حقوق و رعایت اہل بیت و ادب

اجراس که بعد از ایشک اند نیز اطلاق کنند وظاهر آنست که مراد اینجا این معنی باشد چه ظاهر شدن دندانهای عقل در خنده
در غایت بعد ست ثم قال پستر گفت آن یهودی - الا اخبرک بادامهم - آیا خبر ندهم ترا بنان خورش اهل بهشت -
بالام والنون - نان خورش ایشان بالام ست بباء موحده و تخفیف لام و ماهی و چون بالام لفظ سریانی بود و صحابه معنی
آنرا نه فهمیدند - قالوا وما هذا - گفتند صحابه و چیست این یعنی بالام - قال - گفت یهودی باین عبارت نان خورش بهشتیان
ثور بمعنی گاو ست و نون و ماهی ست باوی - یاکل من زائدة کبدهما سبعون الفا - می خورند از گوشت پاره که زیاده
بر جگر ست هفتاد هزار کس و آن طائفه اند که بے حساب در بهشت در آیند و روے ایشان مانند ماه شب چهاردهم
باشد و تواند که مراد کثرت و مبالغه دران باشد نه عدد مخصوص و گفته اند که زائده کبد قطعه جداست پیوسته به جگر و آن خوشتر
و گوارا ترین اجزاے اوست و تواند که بیان معنی بالام از آنحضرت باشد چون صحابه معنی آن را نه فهمیدند و پرسیدند
آنحضرت پیش ازان که یهودی بیان کند بوحی الهی آنرا بیان کرد و این وجه نزد کاتب حروف الذ و اجلی ست از وجه
اول فافهم - متفق علیه - ۳ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یحشر الناس علی ثلث طرائق
حشر کرده می شوند آدمیان بر سه طریقه و سه فرقه راغبین - یک فرقه رغبت کنندگان در بهشت و فضل و رحمت الهی تعالی
لا خوف علیهم ولا هم یحزنون - صفت ایشان ست - راهبین - و فرقه دیگر ترسندگان از آتش دوزخ و غضب و سخط پروردگار
عز و علا - واثنان علی بعیر وثلثة علی بعیر - حال آنکه دو کس بر یک شتر اند و سه کس بر یک شتر اند - واربعة علی بعیر وعشرة علی بعیر
و چهار کس بر یک شتر و ده کس بر یک شتر این اعداد تفصیل مراتب این دو قسم ست بر سبیل کنایت و تمثیل و هر که
مرتبه وی عالی تر شرکت در وی کمتر و سرعت و سبق وی بیشتر و اعدادے که میان اربعه و عشر ست ذکر نکرد و بر قیاس
گذاشت و بودن چند کس بر شترے یا بر وجه اجتماع بود یا بطریق تعاقب و تناوب که هر کدام بنوبت سوار می شده باشند
و واحد بر شتر ذکر نکرد زیرا که آن مرتبه مقربان ست از انبیا و رسل و مقصود ذکر احوال امم ست - وتحشر بقیتهم النار -
و جمع می کند و گرد می آرد باقی مردمان را آتش این بیان فرقه سوم ست که آتش ملازم و مصاحب گاه و بیگاه ایشان ست
چنانکه فرمود - تقیل معهم حیث قالوا - قیلوله می کند آتش با ایشان هر جا که قیلوله می کنند - وتبیت معهم حیث باتوا - و شب می کند
آتش با ایشان هر جا که شب می کنند - وتصبح معهم حیث اصبحوا - و صبح می کند آتش با ایشان هر جا که صبح میکنند - وتمسی معهم حیث
امسوا - و شام می کند آتش با ایشان هر جا که شام می کنند یعنی آتش روز و شب و صبح و شام با ایشان است و ایشان را
می راند و گرد می آرد به محشر بدانکه در فصل ثانی از حدیث ابی هریره بیاید که حشر کرده می شوند آدمیان سه صنف صنفی
پیاده و صنفی سوار و صنفی رونده بر روے و این حدیث نیز متضمن ذکر آن اصناف می تواند بود ذکر سواران و بر روی
روندگان مصرح و بر پاے روندگان مضمر این معنی را در شرح بتفصیل تر ازین تقریر کرده شده است آنجا باید دید و شارحان را
اختلاف ست در آنکه این حشر روز قیامت ست بعد از برانگیختن مرده ها از گور یا پیش ازان ست از علامات قیامت

الفصل الاول - عن سہل بن سعد قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یحشر الناس یوم القیمۃ علی ارض بیضاء عفراء - گرد آوردہ می شوند مردم روز قیامت بر زمین سفید کہ سخت نیست سفیدی وی و اعفر سفید کہ خالص و سخت نباشد سفیدی او مائل باشد بسرخی - کقرصۃ النقی - مانند نان آرد بیختہ شدہ و تشبیہ در لون و استدارت ست - لیس فیہا علم لاحد - نیست دران زمین علامت و نشانی یعنے بناء عمارتے مر ہیچ یکے را یعنے زمین ہموار خالی از بلندی و پستی یا نیست دران زمین نشان ملک و تصرف مر ہیچ یکے را مگر پروردگار تعالی و تقدس را - متفق علیہ - ۲ - وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تکون الارض یوم القیمۃ خبزۃ واحدۃ می باشد زمین روز قیامت یک نانی - کہ یتکفاہا الجبار بیدہ - می گرداند آن نان را جبار تعالی و تقدس بدست خود چنانکہ عادت ست کہ نان را از دستے بدستی می گردانند تا گرد گردد و تنگ و برابر شود پس ازان بر خاکستر گرم بیندازند تا پختہ گردد - کما یتکفاء احدکم خبزتہ فی السفر چنانکہ می گرداند یکے از شما نان خود را در سفر یعنے می پزد آنرا بطریق استعجال و سفر بضم سین و فتح نیز خواندہ جمع سفرہ کہ بران طعام خورند - نزلا لاہل الجنۃ در حالی کہ این نان نزل ست مر بہشتیان را و نزل بضم نون و زاے و سکون آن طعام حاضرے کہ اول نزد مہمان بیارند بدانکہ ظاہر حدیث آنست کہ زمین نان شود و متبدل بدان گردد و طعام بہشتیان شود کہ بالفعل نزد در آمدن بہشت بخورند پس بعضے ہم بر ظاہر حمل کردہ و گفتہ کہ مستبعد نمی داریم ہیچ چیز را از قدرت خداوند تعالی و وے تعالی قادر ست کہ زمین را نان سازد و بخوردن بہشتیان دہد و دیگران گویند کہ در قدرت حق استبعادی نداریم ولیکن دلیلی سمعی کہ نص باشد دران نداریم و حال آنکہ وارد شدہ است کہ این زمین را با بر و بحر وے بآتش پر کنند و باد و زخ پیوندند پس مقصود تشبیہ زمین ست در بیاض و استدارت بنانی کہ پیدا می کند و طیار می گرداند پروردگار تعالی بہشتیان را نزد در آمدن آن بطریق نزل و در ضمن این بیان عظمت بہشت ست و آنچہ مہیا داشتہ شدہ است مر بہشتیان را از جلائل نعم یعنے نانہاے بہشت باین عظمت باشند کہ تمام روے زمین مقدار یک نان از انہا باشد پس حرف تشبیہ محذوف باشد - فاتی رجل من الیہود - پس بعد از فرمودن آنحضرت این حدیث را آمد مردے از قوم یہود - فقال - پس گفت آن مرد - بارک الرحمن علیک - برکت فرستد خداے تعالی مہربان بر تو - یا ابا القاسم الا اخبرک بنزل اہل الجنۃ یوم القیمۃ آیا خبر ندہم ترا بطعام بہشتیان کہ اول پیش ایشان بیارند روز قیامت - قال بلی - گفت آنحضرت بلی خبر دہ مرا بآن - قال تکون الارض خبزۃ واحدۃ گفت یہودی می باشد زمین یک نان - کما قال النبی - چنانکہ گفتہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فنظر النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الینا - پس نظر کرد آنحضرت بسوی ما - ثم ضحک - پستر خندہ کرد آنحضرت بجہت موافقت خبر وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خبر یہودی را کہ از توریت می داد و حصول مزید ایقان و قوت ایمان صحابہ بخبر وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و خندہ بہ مبالغہ کرد - حتی بدت نواجذہ تا آنکہ ظاہر شد دندان ہاے پسین کہ در اقصای دہن اند و آنہا را دندانہاے حلم و عقل گویند از جہت روئیدن آنہا بعد از بلوغ و کمال عقل و نواجذ را بر لیشک و مطلق

وانبیاء در روایات در تصویر و توصیف وعظمت آن بسیار آمدہ است واللہ اعلم۔ رواہ الترمذی وابو داؤد والدارمی۔

۳۔ الفصل الثالث۔ عن ابن عباس رضی اللہ عنہما قال فی قولہ تعالیٰ گفتہ است ابن عباس در تفسیر قول حق تعالیٰ کہ فرمودہ است فاذا نقر فی الناقور الصور یعنے مراد بناقور صور ست ومعنی این ست کہ چون دمیدہ شود در صور پس آن روز سخت ست بر کافران۔ قال والراجفۃ النفخۃ الاولی والرادفۃ الثانیۃ گفت ابن عباس در تفسیر قول حق تعالیٰ یوم ترجف الراجفۃ تتبعہا الرادفۃ۔ روزے کہ بجنبد راجفہ در پے آید او را رادفہ کہ مراد از راجفہ نفخہ اولی ست کہ زمین وکوہ بدان بجنبند و در حرکت آیند مشتق از رجف بمعنی جنبیدن و در لرزہ افتادن ومراد برادفہ نفخہ ثانیہ است کہ در پے نفخہ اولی برسد مشتق از ردف بمعنی از عقب چیزے آمدن و در پے وے رسیدن۔ رواہ البخاری فی ترجمۃ باب۔ روایت کردہ است این را بخاری از ابن عباس در ترجمہ بابے از صحیح خود۔ ۲۔ وعن ابی سعید قال ذکر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم صاحب الصور وذکر کرد آنحضرت فرشتہ را کہ صاحب صور ست وموکل ست بران و در دمندہ دران کہ اسرافیل باشد۔ وقال۔ وگفت آنحضرت عن یمینہ جبرئیل۔ از جانب دست راست وی جبرئیل باشد۔ وعن یسارہ میکائیل۔ واز جانب دست چپ وی میکائیل بود یعنے در وقت در دمیدن۔ ۳۔ وعن ابی رزین بفتح راو کسر زاے العقیلی بضم عین وفتح قاف نام او لقیط بن عامر ست بفتح لام صحابی مشہور ست معدود در اہل طائف۔ قال قلت گفت ابو رزین گفتم یارسول اللہ کیف یعید اللہ الخلق چگونہ باز میگرداند خدای تعالیٰ خلق را وزندہ می سازد بعد از پوسیدن وخاک شدن۔ وما آیۃ ذلک فی خلقہ۔ وچہ چیز ست نشان آن در خلق او کہ بدان امکان آن توان دانست وبران دلیل ساخت۔ قال۔ گفت آنحضرت۔ اما مررت بوادی قومک جدبا۔ آیا بگذشتہ تو در دشت وصحراے قوم خود در زمان قحط سال وخشکی باران کہ ہیچ سبزہ دران نباشد ثم مررت بہ یہتز خضرا۔ پستر مے گذری بآن وادی در حالے کہ مے جنبد وفی بالد سبزہ جدب بفتح جیم وسکون دال وکسر آن خشک سالی ضد خصب بکسر خا۔ قلت نعم۔ گفتم آرے گذشتہ ام بوادے در ہر دو حالت۔ قال فتلک آیۃ اللہ فی خلقہ گفت آنحضرت پس آن نشان خدای تعالیٰ ست در خلق وی وزندہ گردانیدن مردہا بعد از مردن وبر آوردن ایشان اگر رویلیل ست بران چنانکہ فرمود کذلک یحیی اللہ الموتی ہمچنین کہ می روید در زمین سبزہا زندہ می گرداند خدای تعالیٰ مردہا را در دنیا۔ روایت کرد این دو حدیث را رزین۔

باب الحشر

فی الصراح حشر برانگیختن وراندن وگرد کردن ومنہ یوم الحشر روز قیامت واین عبارت ست از گرد آوردن مردہا بعد از زندہ گردانیدن وبر آوردن ایشان از قبور در جائے کہ آنرا محشر گویند بکسر شین وفتح نیز خوانند وحشر دو حشر ست یکی بعد از قیامت باین معنی کہ گفتہ شد ودیگر پیش از قیامت از علامات آن چنانکہ در حدیث آمدہ است کہ آتشے از جانب مشرق پیدا آید کہ مردم را بمحشر یعنے زمین شام اند چنانکہ سابقا گذشت ومراد اینجا معنی اول ست وبعضی احادیث بیاید کہ محتمل ہر دو معنے ست وعلما بہر دو احتمال قائل شدہ اند واختلاف کردہ اند وظاہر ہمان اول ست ۱۲

وی زمین دیگر و تبدیل داده شود آسمانہا را و آفریده شود آسمانہای دیگر یعنی روز قیامت۔ فاین یکون الناس یومئذ پس کجا باشند آدمیان دران روز و دران وقت کہ تبدیل داده شود زمین و آسمان را۔ قال علی الصراط۔ گفت آنحضرت آدمیان دران وقت بر صراط باشند مراد ہمان صراط ست کہ معہود ست نزد مسلمانان یا ہر صراطی کہ باشد و اصل صراط یعنی راہ است رواہ مسلم۔ بدانکہ تبدیل دو نوع می باشد یکے تبدیل در ذات چنانکہ گویند تبدیل کردم دراہم را بدنانیر یعنے در بدل دراہم دنانیر گرفتم دیگر تبدیل در صفات چنانکہ گویند تبدیل کردم حلقہ را بخاتم یعنے حلقہ را گداختم و بر شکل خاتم ساختم با آنکہ ذات یکی ست و صفت و ہیئت دیگر شد و تبدیل زمین و آسمان بر زمین و آسمان دیگر دو احتمال دارد و آثار و اخبار نیز در تبدیل صفات بیشتر ست ابن عباس فرموده زمین ہمان زمین ست تغیر در صفات اوست و ابو ہریرہ گفتہ کہ فراخ کنند زمین را چنانکہ ہیچ بلند و پست دران نماند و پروردگار تعالی قادر ست کہ زمینی دیگر و آسمانے دیگر پیدا کند چنانکہ بعضے آثار و اخبار دران نیز ناظر ست از امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ آمده است کہ زمینی پیدا کنند از نقرہ و آسمانے از طلا و از ابن مسعود آمده کہ زمینی پیدا کنند سفید و پاکیزہ کہ گناہ نکرده کسی دران و ظاہر حدیث و سوال عائشہ و جواب آنحضرت مراد را ناظر دریں ست کذا قال الطیبی و اللہ اعلم۔ ۲۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم السمس والقمر مکوران یوم القیمۃ۔ آفتاب و ماہتاب پیچیده می شوند روز قیامت یعنے برداشتہ و در گوشۂ انداختہ می شوند چنانکہ جامہ را بہ پیچند و در گوشہ بیندازند یا پیچیده می شود نور و روشنائی این ہا را و می رود انبساط آن از آفاق و زوال می پذیرد اثر آن رواہ البخاری۔

الفصل الثانی عن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ گفت۔ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کیف انعم وصاحب الصور قد التقمہ۔ چگونہ متنعم کنم و شاد باشم و حال آنکہ صاحب صور کہ اسرافیل ست علیہ السلام فرو برده است صور را در دہان خود برائے دمیدن و اصغی سمعہ۔ و مائل گردانیده است و برداشتہ است گوش خود را بجانب حق تا کہ اذن کند و بہ فرماید کہ بدمم۔ و حنی جبہتہ و کج داشتہ زنگون کرده است پیشانی خود را چنانکہ عادت و سندگان بوقت و شاخ می باشد یعنے ملیار شده مانده است۔ ینتظر متی یؤمر بالنفخ۔ انتظار می برد کہ کے امر کرده شود بدمیدن۔ فقالوا پس گفتند صحابہ۔ یا رسول اللہ و ما نامرنا۔ چون حال انیست چہ می فرمائی ما را و چہ کار کنیم۔ قال فرمود قولوا حسبنا اللہ ونعم الوکیل۔ بگوئید بس ست ما را خدا و نیکو وکیل ست وی کہ سپرده می شود تمام کار و بار خود را بوے یعنے التجا بدرگاہ حق برید و اعتماد بر فضل و کرم وی کنید و بر عمل و کردار خود تکیہ نکنید با آنکہ بدانچہ فرموده است کار ے کرده باشید و این کلمہ ایست کہ چون شدت و محنت و ترس از چیزے پیش آید این را بگویند و ازان سلامت بمانند۔ رواہ الترمذی

۲۔ وعن عبد اللہ بن عمرو عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الصور قرن ینفخ فیہ۔ گفت آنحضرت صور کہ اسرافیل در دہد بدان قیامت قائم شود بر صورت شاخی ست کہ رسیده می شود در دے عظمت آنرا خدائے تعالی دانہ

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یطوی اللہ السموات یوم القیمۃ می پیچد خدائے تعالیٰ آسمانہا را روز قیامت۔ ثم یاخذہن
بیدہ الیمنی پستر می گیرد آسمانہا را بدست راست خود ثم یقول۔ پستر می گوید انا الملک ابن الجبارون ابن المتکبرون منم بادشاہ
کجا اند جبر و قہر کنندگان و کام شکنندگان و کجا اند تکبر کنندگان۔ ثم یطوی الارضین بشمالہ پستر می پیچد زمین ہا را بدست
چپ خود۔ وفی روایۃ۔ و در روایتی اینچنین آمدہ ست کہ یاخذہن بیدہ الاخری می گیرد زمین ہا را بدست دیگر ثم یقول
پستر می گوید انا الملک ابن الجبارون ابن المتکبرون کجا اند ستم برکاری دارندگان مردم را و گردن کشان و بزرگے
نمایندگان از خود۔ رواہ مسلم۔ ۴۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال جاء حبر من الیہود الی النبی آمد دانشمندے از یہود
بسوئے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال۔ پس گفت یا محمد ان اللہ یمسک السموات یوم القیمۃ علی اصبع۔ بدرستی کہ خدائے تعالیٰ
نگاہ می دارد آسمانہا را روز قیامت بر یک انگشت والارضین علی اصبع و نگاہ می دارد زمین ہا را بر انگشت دیگر والجبال
والشجر علی اصبع و نگاہ می دارد کوہ ہا و درختان را بر انگشت دیگر والماء والثری علی اصبع و نگاہ می دارد آب را و خاک
نمناک را بر انگشت دیگر۔ وسائر الخلق علی اصبع و نگاہ می دارد باقی خلق را بر انگشت دیگر ثم نہزہن پستر می جنباند اینہا را
فیقول۔ پس میگوید انا الملک انا اللہ منہم بادشاہ منم خدا اینہا ہمہ کنایت و تمثیل و تصویر غلبۂ قدرت و عظمت الٰہی ست
تعالیٰ شانہ و قطعاً معنی دست و انگشت و جنبانیدن منظور و ملحوظ نہ روش کلام عرب اینست کہ چون یکے را خواہند وصف
کنند بجود و کرم گویند دو دست وی فراخ و کشادہ است با آنکہ تواند کہ او را دست نبود و دستہای وی بریدہ شدہ باشد
یا از اول خلقت بے دست آفریدہ شدہ یا کسی را بہ سلطنت و ملک رانی وصف کنند گویند فلان بر تخت نشست اگرچہ
او را تختے نبود و نشستی نہ و این مسلکی سدید ست در فہم متشابہات قرآن و حدیث بی آنکہ تاویل کنند و بگویند مراد بدست
اینست و تخت این فافہم و لہذا تعجب کرد آنحضرت از گفتار یہودی و تصدیق کرد مر او را چنانکہ گفت۔ فضحک رسول اللہ
پس بخندید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تعجبا مما قال الحبر۔ از جہت شگفت نمودن از آنچہ گفت آن دانشمند یہود تصدیقا لہ
یعنے تعجب نمودن آنحضرت نہ از جہت تکذیب حبر بود بلکہ از جہت تصدیق وی و راست گو دانستن وی بود ثم قرأ
پستر خواند آنحضرت این آیت را۔ وما قدروا اللہ حق قدرہ۔ و اندازہ نکردند آنکسان کہ شریک می گردانند خدا را غیر او را
و ایمان ندارند بکمال قدرت و عظمت او حق اندازہ کردن او یعنے نشناختند او را چنانکہ باید شناخت و تعظیم نداشتند او را
چنانکہ تعظیم باید داشت و نہ پرستیدند او را چنانکہ باید پرستید۔ والارض جمیعا قبضتہ یوم القیمۃ۔ و زمین تمام در چنگ قدرت
اوست۔ والسموات مطویات بیمینہ۔ و آسمانہا پیچیدہ شدہ اند بدست راست وی۔ سبحانہ و تعالیٰ عما یشرکون۔ پاک ست
و بزرگ ست وی از چیزے کہ شریک می گردانند او را و آنچہ یہودی گفت تفسیر و تفصیل اینست متفق علیہ۔ ۵۔ وعن
عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت سالت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن قولہ تعالیٰ۔ پرسیدم پیغمبر خدا را از معنی قول خدائے تعالیٰ
کہ گفتہ است یوم تبدل الارض غیر الارض والسموات۔ روزی کہ تبدیل و تغییر دادہ شود زمین را و پیدا کردہ شود در بدل

باب النفخ فی الصور

نفخ دمیدن وصور بضم شاخ کہ در دے بدمند ومراد اینجا شاخیست کہ در دے اسرافیل بدمد وآن دو نفخ ست یکے برائے ہلاک گردانیدن ومیرانیدن زندگان ودیگر برائے زندہ گردانیدن وبرانگیختن مردگان۔

۱۔ **الفصل الاول** ۔ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مابین النفختین اربعون مدت فاصل میان دو نفخہ چہل ست وچون ابو ہریرہ اربعون مجمل گفت ۔ قالوا ۔ پرسیدند ۔ یا ابا ہریرۃ اربعون یوما ۔ آیا مدت مذکور چہل روز ست قال ابیت ۔ گفت ابو ہریرہ ابا آوردم از جزم وقطع کردن بآنکہ گویم چہل روز ست وندانم ونتوانم گفت آنرا قالوا اربعون شہرا ۔ گفتند آیا چہل ماہ ست ۔ قال ابیت ۔ گفت از چہل ماہ گفتن نیز آبا آوردم آنرا نیز نتوانم گفت ۔ قالوا اربعون سنۃ گفتند آیا چہل سال ست ۔ قال ابیت ۔ گفت این را نیز نتوانم گفت یعنی چون از آنحضرت مجمل شنیدہ ام یا بمبین شنیدہ ام آنرا فراموش کردہ ام بجزم نتوانم گفت کہ مراد چیست وگفت آنحضرت ثم ینزل اللہ من السماء ماء فینبتون کما ینبت البقل ۔ پس میرویاند وپیدا می شوند آدمیان وجز ایشان از جانداران چنانکہ میروید وپیدا می شود ترہا وسبزہا وگیاہا بر زمین وبہ حقیقت آدمی زاد را تخمیست چنانکہ نباتات را پنہان در زمین کہ بوجود باران پیدا گردد وسر کشد چنانکہ اشارت کرد بقول خود ۔ قال ولیس من الانسان شیء لا یبلی الا عظما واحدا وہو عجب الذنب ازآدمی چیزیکہ کہنہ نشود یعنی ہمہ چیز از اعضا واجزاء وی کہنہ شود وبوسیدہ وفرسودہ گردد مگر یک استخوان وہو عجب الذنب ونام آن استخوان عجب الذنب ست بفتح عین وسکون جیم وفتح ذال ونون وآن استخوان ست پایان صلب میان دو سرین وعجب الذنب بہ تبدیل یا بمیم نیز آمدہ وعجب وعجم ہر دو بہ معنی اصل وبیخ آید وذنب بمعنی دم واین استخوان چون در آنجاست آنرا باین نام خواندند ۔ ومنہ یرکب الخلق یوم القیامۃ ۔ وازین استخوان ترکیب کردہ می شود وپیوند دادہ می شود پیدائش جسد آدمی متفق علیہ فی روایۃ لمسلم قال کل ابن آدم یبلی الا قرب ہمہ جسد آدمی زاد می خورد آنرا خاک ۔ الا عجب الذنب مگر این استخوان کہ منہ خلق وفیہ یرکب ۔ از وی پیدا کردہ شدہ است در اول خلقت ودر وی ترکیب دادہ می شود در روز قیامت ۔ ۲۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقبض اللہ الارض یوم القیمۃ در پنجہ میگیرد خدای تعالیٰ زمین را روز قیامت ۔ ویطوی السماء بیمینہ وی پیچد آسمان را بدست راست خود کنایت ست از عظمت وجلال وکبریاے حق وحقارت افعال عظیمہ کہ او وہام خلق در ان حیران ست در جنب آن وتنبیہ ست بر آنکہ خراب کردن عالم وبرداشتن زمین وآسمان نزد قدرت وی ممکن وآسان ست وچون آسمان را شرف وعظمت نسبت بزمین بیشتر ست او را ذکر کرد وتخصیص کرد بہمین کہ اشرف از یسار ست پس قبض می کند زمین را وی پیچد آسمان را بدست راست خود ثم یقول ۔ پستر می گوید وی تعالیٰ ۔ انا الملک ۔ منم بادشاہ علی الاطلاق ۔ این ملوک الارض کجایند بادشاہان کہ در زمین دعوی بادشاہی می کردند متفق علیہ ۔ ۳۔ وعن عبد اللہ بن عمر قال قال

کہ از زمین روئیدہ شدہ و زندہ شدہ ایستادہ اند نگاہ می کنند بہول ہای قیامت را۔ ثم یقال۔ پستر گفتہ می شود مر آدمیان را
کہ ایستادہ شدہ اند۔ یا ایہا الناس بلم الی ربکم۔ ای آدمیان بیائید و باز گردید بسوے پروردگار خود۔ وقفوہم انہم مسئولون
و گفتہ می شود مر فرشتگان را موقوف و محبوس دارید این مردم را زیرا کہ ایشان پرسیدہ می شوند از کردار ہای کہ کردہ اند
و حساب گرفتہ می شود از ایشان۔ فیقال۔ پس گفتہ می شود یعنے پروردگار تعالی می گوید بفرشتگان۔ اخرجوا بعث النار۔
بیرون بیارید از میان این مردم لشکر آتش دوزخ را یعنی آنہا کہ فرستادہ می شوند بسوی دوزخ۔ فیقال۔ پس گفتہ
می شود یعنے فرشتگان از جناب عزت می پرسند من کم۔ از چند کس چند کس را بیرون آریم یعنی آنہا کہ بدوزخ فرستادہ شوند چگونہ باشند
از چند کس یعنی عدد و مقدار آنہا چیست۔ فیقال پس گفتہ می شود و می گوید پروردگار تعالی من کل الف تسعمائۃ و تسعۃ و تسعین
بیرون آرید از ہزار کس نہصد و نود و نہ را از اینجا معلوم می شود کہ از ہزار یک کس بہشت رود و باقی ہمہ را بدوزخ
فرستند مراد آنست کہ اینہا بشومی نفس و موجب کردار ہای خود قابل و مستحق آن باشند کہ بدوزخ روند بعد ازان بشفاعت
آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و انبیاء و رسل و بعفو و مغفرت وی عز و علا از دوزخ شان برآرند و در حدیث ابی سعید
در فصل اول از باب الحشر بیاید کہ این بعث نار از یاجوج و ماجوج خواہد بود شفاعت را موطن باشد اول کہ عاصیان را
بدرگاہ عزت بیارند و ایستادہ کنند از عرق خوف و خجالت غرق شوند و از ہول و ہیبت حساب و عذاب بلرزند شفیعان
درخواست کنند کہ تا بنشینند و آرامی گیرند و نفسی برآرند در عرصات قیامت بعد ازان حکم شود کہ بروند حساب بگیرند
اینجا نیز درخواست کنند کہ از روے حساب ایشان بگزرند و ہم چنین عفو کنند و چون حساب ہم بگیرند مناقشہ در حساب
نکنند کہ ہر کہ مناقشہ کردہ شود در حساب عذاب کردہ شود و بعد از حساب بدوزخ بفرستند اینجا نیز محل شفاعت
و درخواست ست تا بدوزخ نفرستند و چون بفرستند و عذاب کنند شفاعت نمایند و از دوزخ برآرند امید وارے
از کرم غفار غر اسمہ و شفاعت حضرت رسول مختار صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بسیار ست باقی ہر چہ حکم اوست انہ علی کل شئی قدیر
قال فذلک یوم یجعل الولدان شیبا گفت پس آن روز یست کہ می گرداند بچگان را پیر کنایت ست از درازی آن روز
و از شدت و محنت کہ دران روز ست چہ پیری در غم و محنت کہ زود رسد۔ و ذلک یوم یکشف عن ساق۔ و آن روز یست
کہ پیدا می شود و کشادہ می شود در وے از امرے عظیم و محنتی سخت و کشف ساق کنایت ست از خوف و ہول و شدت
و محنت و این معنی متعارف ست میان عرب و اصلش آنست کہ ہر کہ در شدت و محنت سخت افتد در اہتمام آن دامن
از ساق برزند و ساق وی بدان مکشوف گردد و کلام در تفسیر کریمہ یوم یکشف عن ساق و یدعون الی السجود بسیار ست
و نزد اکثر تاویل وی این ست کہ گفتہ شد و اللہ اعلم رواہ مسلم و ذکر ذکر کردہ شد حدیث معاویۃ کہ اولش
اینست۔ لا تنقطع الہجرۃ۔ و در روے ذکر طلوع آفتاب از جانب مغرب آمدہ است۔ فی باب التوبۃ

سبع سنین لیس بین اثنین عداوۃ پس درنگ می کند و می ماند عیسی علیہ السلام در مردم ہفت سال در حالتے کہ نباشد میان دو کس دشمنی یعنے ہمہ کس بر صفت ایمان کامل و طریقہ محمود و دوست بیک دیگر باشند و مکث عیسی ہفت سال یعنی بعد از کشتن دجال باشد و الا سابقاً معلوم شد کہ مدت مکث وی علیہ السلام چہل و پنج سال ست۔ ثم یرسل اللہ ریحا باردۃ من قبل الشام پستر می فرستد اللہ تعالیٰ بادی خوش و خنک از جانب شام۔ فلا یبقی علی وجہ الارض احد پس پاینده نمی ماند بر روی زمین ہیچ یکے کہ فی قلبہ مثقال ذرۃ من خیر۔ در دل وی مقدار ذرہ از خیر ست او ایمان۔ تنگ راوی ست کہ من خیر گفتہ یا من ایمان گفتہ۔ الا قبضتہ مگر آنکہ می ستاند آن باد آن کس را و سبب از ہاق روح وی می گردد حتی لو ان احدکم دخل فی کبد جبل تا آنکہ اگر ثابت شود کہ یکی از شما در آید در درون کوہی۔ لدخلتہ علیہ حتی تقبضہ۔ ہر آینہ می در آید آن باد در این کوہ بر آن شخص تا آنکہ می ستاند جان او را و کبد بفتح کاف و کسر باء و دال میانہ ہر چیز را می گویند و جگر را نیز باین معنی کبد گویند و جگر بفارسی نیز باین معنی می آید۔ قال فیبقی شرار الناس۔ پس باقی می مانند مردم بد در خفۃ الطیر و احلام السباع۔ در سبکی پرندہا و درندگانی درندہا یعنے در فسق و فساد و قضاے شہوات نفسانی چنان سبک و تیز رو باشند چنانکہ پرندہا و در ظلم و خونریزے و در افتادن در ان چنان گران و متمکن شوند کہ درندہا و احلام اینجا جمع حلم بکسر حا داشتہ اند کہ بمعنی گرانباری و وقار ست و مراد اینجا تمکن و استقرار ست در ظلم و فساد۔ لا یعرفون معروفا و لا ینکرون منکرا یعنی نمی شناسند این جماعہ مشروع را و انکار نمی کنند نامشروع را فیتمثل لہم الشیطان فیقول۔ پس تمثیل می کند و صورت می بندد و می آید ایشان را شیطان پس می گوید الا تستحیون آیا شرم ندارید کہ فسق و فجور و ظلم و فساد می کنید و این مکر و تلبیس ست از شیطان کہ باین حیلہ می خواہد کہ ایشان را بعبادت اصنام بخواند فیقولون فما تامرنا۔ پس می گویند ایشان بہ شیطان چہ می فرمائی و مقصود تو چیست و چہ کار کنیم۔ فیامرہم بعبادۃ الاوثان۔ پس حکم می کند شیطان ایشان را بہ پرستش کردن بتان۔ و ہم فی ذلک دار زق فحم و ایشان در ین حال ریزندہ بہت یعنی بر ایشان رزق ایشان چنانکہ باران می ریزد حسن عیشہم۔ نیکو و فراخ ست معیشت و زندگانی ایشان ثم ینفخ فی الصور پستر دمیدہ می شود در صور و قائم می شود قیامت۔ فلا یسمعہ احد الا اصغی لیتا و رفع لیتا۔ پس نمی شنود آواز صور را ہیچ یکے مگر آنکہ مائل می گرداند یک طرف کردن را و فرود می آنگند طرف دیگر را یعنے از دہشت آن آواز دل مردم پارہ می شود و قوت ہاے جسمانی سعطل می گردد بسبب می شود و اثر آن در گردن پیدا می آید و گاہی پایان می افتد و زمانی بالا مے رود چنانکہ خیال مدہوشان و خائفان باشد ولیت بکسر لام و سکون یا جانب گردن را گویند۔ قال و اول من یسمعہ رجل یلوط حوضہ لابلہ۔ گفت پیغمبر خدا نخستین کسی کہ می شنود آواز صور را مردی ست کہ گل می کند و اصلاح می دہد حوض شتران خود را تا در آب شان بخوراند فیصعق و یصعق الناس و در اثنای ہمین کار ہلاک می گردد آن مرد و ہلاک می گردند مردم در عین کار ہا ثم یرسل اللہ او یرسل اللہ تعالیٰ بارانی را گویا کہ شبنم ست فتنبت منہ اجساد الناس پس سبز می روید بسبب این باران بدنہاے مردم ثم ینفخ فیہ اخری پستر دمیدہ می شود در صور بار دوم۔ فاذا ہم قیام ینظرون۔ پس ناگاہ این مردم

تا آنرا خراب کرد پس می فرماید که در آخر زمان این قبائل مرتد و بت پرست شوند و زنان ایشان گرد آن بت خانه طواف
کنند و راوی در تفسیر ذو الخلصه گفت - که ذو الخلصة طاغیة دوس و ذو الخلصه نام بت قبیلهٔ دوس ست - التی کانوا یعبدون
فی الجاهلیة آن طاغیه که بودند ایشان که پرستش می کردند در زمان جاهلیت و از آنچه گفته اند که نام بت خانه است معلوم
می گردد که درین تفسیر مسامحه است - متفق علیه - ۴ - وعن عائشة رضی الله عنها قالت سمعت رسول الله گفت عائشه
رضی الله عنها شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول - می گفت - لا یذهب اللیل والنهار حتی یعبد اللات
والعزی نمی رود شب و روز یعنی فانی نمی گردد دنیا تا آنکه عبادت کرده می شود لات و عزی که نام دو بت مشهور ست
لات نام صنم قبیلهٔ ثقیف ست و عزی نام بت غطفان و سلیم - فقلت عائشه می گوید پس چون شنیدم آنحضرت را که
این سخن گفت - یا رسول الله ان کنت لاظن حین انزل الله بدرستی که بودم من که هر آئینه گمان می بردم هنگامی که فرو
فرستاده است خدای تعالی این آیت را - هو الذی ارسل رسوله بالهدی و دین الحق لیظهره علی الدین کله ولو کره المشرکون
آن خدائی که فرستاده پیغمبر خود را در راه راست و دین درست تا غالب گرداند او را بر دین همه دین اگرچه ناخوش
دارند آنرا مشرکان و بت پرستان و چون مدلول این آیت اینست که دین ها همه باطل شوند و بت پرستیها زوال
پذیرد و این اسلام بر همه غالب آید پس من گمان می بردم بلکه یقین می دانستم که ان ذلک تام که بت پرستی تمام شونده و زوال
پذیرنده و برطرف شونده است و در بعضی نسخ تاما بنصب آمده و آنرا موافق علم نحو وجهی هست که در شرح ذکر کرده ایم دیگر این خبر چه می دهی
که در آخر زمان لات و عزی را به پرستند - قال انه سیکون من ذلک ما شاء الله - فرمود آنحضرت که بدرستی که شان اینست که خواهد شد
در آخر زمان چیزی از بت پرستی مدتی که خواسته است خدای تعالی ثم یبعث الله ریحا طیبة - پستر می فرستد خدای تعالی بادی خوشبو
فتوفی کل من کان فی قلبه مثقال حبة من خردل من ایمان پستر میرانیده می شود هر کس که هست در دل وی مقدار دانه خردل از ایمان
فیبقی من لا خیر فیه - پس باقی می ماند کسی که نیست هیچ نیکی در وی - فیرجعون الی دین آبائهم پس مرتد می شوند و باز می گردند بسوی
دین پدران خود یعنی بحکمت الهی در آخر زمان کفر و بت پرستی خواهد شد تا قیامت که محل ظهور قهر و جلال حق ست بر بدان قائم شود
نه بر نیکان - رواه مسلم - ۵ - وعن عبد الله بن عمرو قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یخرج الدجال - بیرون می آید دجال
فیمکث اربعین - پس درنگ می کند و می پاید چهل - لا ادری اربعین یوما او شهرا او عاما عبد الله بن عمرو بن العاص می گوید
در نمی یابم که مراد آنحضرت از چهل چهل روز ست یا چهل ماه ست یا چهل سال سابقا معلوم شد که در بعضی روایات
چهل سال آمده و در بعضی چهل روز یا چهل شب و وجه تطبیق نیز معلوم گشت - فیبعث الله عیسی بن مریم پس می برانگیزد
و می فرستد الله تعالی عیسی بن مریم را علیه السلام کانه عروة بن مسعود گویا که وی عروه بن مسعود ست در صورت و شکل
و عروه بن مسعود ثقفی از صحابهٔ عظام ست و این مسعود پدر عبد الله بن مسعود نیست پدر وی مسعود بن غافل هذلی ست
و پدر او ابن معتب بن مالک فیطلبه فیهلکه - پس می جوید عیسی علیه السلام دجال را پس می کشد او را - ثم یمکث فی الناس

امت بعد از ہزار سال از رحلت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از پانصد تجاوز نکند و گفتہ کہ بعضی از علماء وقت فتوی دادند کہ در مائہ عاشر خروج مہدی و دجال و نزول عیسی و دیگر علامات قیامت واقع گردد و این قول را رد کردہ و از پیش خود اثبات کردہ کہ اخبار و آثار دالالت دارند کہ از ہزار بگذرد و نزیادہ بران زیادہ بگذرد واللہ اعلم۔

الفصل الثالث ۔عن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مثل ہذہ الدنیا مثل ثوب شق من اولہ الی آخرہ حال این دنیا و نزدیک رسیدن بفنا و ہلاک و قرب زمان قیامت بمحو حال جامۂ ایست کہ پارہ کردہ شدہ است از اول آن تا آخر آن تبقی متعلقا بخیط فی آخرہ پس باقی ماندہ آویختہ بیک رشتہ در آخر وے فیوشک ذلک الخیط ان ینقطع پس نزدیک ست آن رشتہ کہ گسستہ شود و مدت دنیا بسر آید و فانی گردد رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۵۔

باب لاتقوم الساعۃ الا علی شرار الناس

باب در بیان آنکہ برپا نمی شود قیامت مگر بر مردم بد یعنی نیکان ہمہ بمیرند و بدان باقی مانند پس قائم شود قیامت بر ایشان و تا وجود نیکان در دنیاست قیامت قائم نمی شود چنانکہ گذشت کہ در آخر عہد عیسی علیہ السلام باد سے خوشبوی بوزد کہ مسلمانان ہمہ بدان جان دہند و بدکاران باقی مانند کہ میان خود ہا مانند خران اختلاط بہ نمایند پس بر ایشان قائم شود قیامت

الفصل الاول ۔عن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لاتقوم الساعۃ حتی لایقال فی الارض۔ برپا نمی شود قیامت تا آنکہ گفتہ نمی شود در زمین اللہ اللہ۔ یعنی کسے نمی ماند کہ ذکر خدائے تعالی کند و او را بپرستد بلکہ ہمہ کافر و بت پرست و فاسق باشند۔ وفی روایۃ قال وفی روایتی این چنین آمدہ است کہ گفت۔ لاتقوم الساعۃ علی احد یقول اللہ اللہ۔ برپا نمی شود قیامت بر ہیچ یکے می گوید اللہ اللہ رواہ مسلم۔ و ازین جا معلوم گردد کہ بقائے عالم بسبب ذکر خدا و ذاکران و صالحان و نیکوکاران ست و چون ایشان را از عالم بردارند عالم نیز دیر نپاید۔ ۲۔ وعن عبد اللہ بن مسعود رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لاتقوم الساعۃ الا علی شرار الخلق یعنی این حدیث از بیان معنی ترجمہ باب معلوم شد و مراد بخلق ناس ست زیرا کہ مراد بشرار عصاۃ امت اند و متصف بہ معصیت آدمیان اند نہ سائر خلق رواہ مسلم۔ ۳۔ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لاتقوم الساعۃ حتی تضرب الیات نساء دوس حول ذی الخلصۃ برپا نمی شود قیامت تا آنکہ می جنبند سرینہائے زنان قبیلۂ دوس گرد بت خانۂ کہ نام او ذی الخلصہ است الیات بفتح ہمزہ و لام جمع الیہ بفتح ہمزہ و سکون لام در قاموس گوید سرین زن یا پیہ و گوشت یا آنچہ نشستہ است بروی از پیہ و گوشت و فی الصراح الیہ نب و در مجمع البحار گفتہ گوشتی کہ بلند شدہ بر پشت ران و در شارق الانوار آوردہ کہ گوشت نصف پایان از حیوان و آن از بنی آدم گوشت مقعدست و دوس بفتح دال و سکون واو و در آخر سین مہملہ قبیلہ ایست از یمن و ذو الخلصہ بفتح خاء معجمہ و لام بضمتین نیز آمدہ بت خانۂ کہ آنرا کعبۂ یمانیہ می گفتند و در انجا بتی بود نام او خلصہ کہ قبائل دوس و خثعم و بجیلہ آنرا می پرستیدند و آنحضرت جریر بن عبد اللہ بجلی را بفرستاد

شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی رضی اللہ عنہ منقول ست کہ گاہی در اثنای کلام خود فرمود و اشارت بجانب ہوا می کرد
قف یا اسرائیلی واسمع کلام المحمدی فرمود بایست ای اسرائیلی و بشنو کلام محمدی را مراد ذات شریف خود را و کلام خود را
می داشت ۔ ۳ ۔ وعن ابی سعید عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا یاتی مائۃ سنۃ وعلی الارض نفس منفوسۃ الیوم
رواہ مسلم ۔ ۴ ۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت کان رجال من الاعراب یاتون النبی بودند مردان از بادیہ
نشینان کہ می آمدند پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیسالونہ عن الساعۃ ۔ پس می پرسیدند آنحضرت را از وقت قیام
قیامت ۔ فکان ینظر الی اصغرہم ۔ پس بود آنحضرت کہ می نگریست بجانب خرد ترین ایشان در سن و سال ۔ فیقول ان
یعش ہذا لا یدرکہ الہرم اگر می زید این خردک در نمی باید او را پیری سخت ۔ حتی تقوم علیکم ساعتکم تا آنکہ برپا مے شود
بر شما قیامت شما یعنی ہنوز وی بآخر پیریہا نرسیدہ باشد کہ شما ہمہ مردہ باشید اشارت بہلاک این طبقہ و فنای
این قرن در مقدار این مدت و لہذا فرمود ساعتکم متفق علیہ ۔

۲ ۔ الفصل الثانی ۔ عن المستورد روایت ست از مستورد بضم میم و سکون سین مہملہ و فتح یا و سکون واو و کسر را
در آخر دال مہملہ بن شداد بفتح شین و تشدید دال صحابی ست معدود در اہل کوفہ ساکن شد مصر را و معدود ست در ایشان
و در وقت وفات آنحضرت کودک بود اما روایت دارد از آن حضرت عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال بعثت
فی نفس الساعۃ چرا نگیختہ شدہ ام من در ابتداء کار قیامت و اوائل علامات آن و نفس بہ تحریک ابتداء ظہور و چیزی چنانکہ
نفس الصبح گویند و طلوع و ظہور آنرا خوانند فسبقتہا کما سبقت ہذہ ہذہ پس پیشی کردم من ساعت را چنانکہ پیشی کردہ است
این انگشت یعنی وسطی این انگشت را یعنی سبابہ را و اشار باصبعیہ السبابۃ والوسطی و اشارت گردید و انگشت خود کہ سبابہ
و وسطی ست رواہ الترمذی ۔ ۲ ۔ وعن سعد بن ابی وقاص عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۔ قال انی لارجو ان لا تعجز
امتی عند ربہا فرمود بدرستی کہ من ہر آئینہ امید می دارم کہ عاجز نیاید امت من نزد پروردگار خود ان یوخرہم نصف
یوم ۔ ازین کہ تاخیر دہد و مہلت بخشد ایشان را نیم روز قیل لسعد وکم نصف یوم گفتہ شد مر سعد بن ابی وقاص را چند ست
و چہ مقدار ست نیم روز ۔ قال خمسمائۃ سنۃ گفت نیم روز پانصد سال ست این از انجا ماخوذ ست کہ حق تعالی فرمود وان
یوما عند ربک کالف سنۃ مما تعدون می فرماید کہ یک روز نزد پروردگار تو مانند و مقدار ہزار سال ست از انچہ شمار
می کنید شما چون روز مقدار ہزار سال باشد نیم روز پانصد سال بود و معنی حدیث آنست کہ این امت را این مقدار قدرت
و مکنت و قرب و مکانت نزد پروردگار تعالی ہست کہ پانصد سال ایشان را نگاہدارد و ہلاک نکند و بقاے ایشان کمتر
ازین خود نباشد اگر بیشتر بود تواند اشارت کرد بآنکہ در کمتر از پانصد سال قیامت قائم نمی شود و این امت را ہلاک نکند
بعد از ان تا چہ خواستہ باشد و بعضی گفتہ اند کہ مراد آنست کہ تا پانصد سال سالم و ایمن از شدائد و عقوبات نگاہ دارد و بایشان
آفتہا نرساند کہ بدان مستہلک و مستاصل شوند رواہ ابو داود و شیخ جلال الدین سیوطی در بعضی رسائل خود اثبات کردہ کہ بقاے

مراد بیان ارتباط و اتصال دعوت آنحضرت ست بقیامت و دینی و ملتی دیگر درین میان متخلل نیست چنانکہ درمیان
این دو انگشت انگشتی دیگر نہ اما بعد از انکہ راوی آنرا تفسیر کردہ باشد و در حدیث تصریح آمدہ خلاف آنرا اعتبار نمی بود
متفق علیہ۔ بدانکہ مثل این حدیث در باب کافل یتیم نیز در و دیافتہ است کہ فرمود انا و کافل الیتیم فی الجنۃ ہکذا من آنکہ
غم خوار یتیم باشد در بہشت ہم چنان باشیم کہ این دو انگشت اند درین حدیث اگر حمل بر مقارنت و اتصال کنیم بقصد
مبالغہ وجہی دارد اگرچہ تاخر کافل یتیم در دخول جنت ازان حضرت بر وجہی کہ تقدم و تاخر این دو انگشت ست نیز
فضلے عظیم دارد تا آنکہ کرمانی در شرح صحیح بخاری در ہمین حدیث بیان کردہ کہ چون آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ
وسلم این کلام فرمود برابر گشتہ بود ند این ہر دو انگشت دران حال پس ازان بحالت طبع اصلی کہ تقدم و تاخرست
باز آمدند ازینجا معلوم گردد کہ خلقت این دو انگشت ازان حضرت بر طریق معہود متعارف بود چنانکہ از سائر مردم
ولیکن برابر گشتن آنہا در وقت این قول معجزہ بود و آنچہ در بعضی کتب فارسی نوشتہ اند کہ شبانہ در وسطی ازان
حضرت برابر بودند بحکم طبیعت اصلی ندارد و مخالف کلام شراح و متن حدیث ست واللہ اعلم ۲۔ وعن جابر
قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم یقول قبل ان یموت۔ بشہر گفت جابر شنیدم آنحضرت را کہ می فرمود
پیش از رحلت خود بیک ماہ۔ تسالونی عن الساعۃ می پرسید مرا از وقت قیام قیامت۔ وانما علمہا عند اللہ و نیست
علم بہ تعیین وقت آن مگر نزد خداوند عزوجل یعنے از وقت وقوع قیامت کبرے می پرسید آن خود معلوم من نیست و
آنرا جز خدائے تعالیٰ نداند قیامت صغری و وسطی را باشما بیان کنم کہ ازان علم دارم چنانکہ فرمود۔ واقسم باللہ ما علی الارض
من نفس منفوسۃ یسوگندی خورم بخدا کہ نیست بر روی زمین ہیچ نفس کہ زائیدہ شدہ و موجود ست۔ الان یاتی علیہا
مائۃ سنۃ وہی جثۃ یومئذ کہ بیاید و بگذرد بر وی صد سال و وی زندہ باشد دران روز کہ صد سال تمام بگذرد یعنے این جثہ
و قرن از آدمیان کہ در زمان خبر دادن من موجود اند در مدت صد سال ہمہ بمیرند و ہیچ یکے از ایشان باقی نماند
این قیامت را وسطی گویند و مردن ہر یک را نسبت بوی قیامت صغرے۔ رواہ مسلم و باین حدیث تمسک
کردہ اند بعضے از اکابر علمای حدیث در موت خضر علیہ السلام چہ وی در وقت خبر دادن آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم
از مولد و آن و موجودان بر روئے زمین بودند و بحکم خبر مخبر صادق باید کہ بقائے وی از صد سال در نگذرد و بعد از
گذشتن صد سال بمیرد جواب می دہند کہ خضر ازین عموم مخصوص ست و آنحضرت خبر از احوال امت خود دادہ است کہ از
امت من کہ درین وقت موجودند بعد از صد سال ہمہ بمیرند و بعضی گویند کہ خضر دران وقت بر زمین نباشد بلکہ بر آب
بود یا در ہوا از امام محی السنۃ نقل کردہ اند کہ چہار کس از انبیا زندہ اند دو بر زمین خضر و الیاس و دو بر آسمان ادریس
و عیسیٰ و اخبار در وجود خضر از مشائخ و علما بتواتر رسیدہ اگرچہ آنرا بعضی تاویل کنند کہ ہر زمان را خضرے ست کہ مربی
و مفیض آنست و لیکن از کمال اولیا وجود ہمان شخص از بنی اسرائیل کہ مصاحب موسیٰ بودہ آمدہ و از حضرت غوث الثقلین

وعمر میان ابوبکر وعمر کہ دران بقعہ مدفون اند رواہ ابن الجوزی فی کتاب الوفا پس معلوم شد کہ مراد بقبر مقبرہ است وحدیث اخبار آمدہ است کہ در بقعۂ شریف آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جاے یک قبر خالی ست وہیچ کس را آن جا میسر نشدہ چنانکہ امام المسلمین حسن بن علی را خواستند کہ دران جا بہ نہند وعائشہ رضی اللہ عنہا کہ خانۂ او بود بدان راضی شد بنی امیہ آمدند وگذاشتند کہ او را در مقبرۂ جدہ وی نگاہ دارند وعبد الرحمن بن عوف را نیز تا آنکہ عائشہ راضی شد میسر نیامد وعائشہ را نیز گفتند کہ خانۂ ترا انجا بہنیم گفت من بدان راضی نیم مرا باصواحبات من در بقیع بنہید می گویند کہ حکمت دران آن بود کہ این جاے قبر عیسی علیہ السلام خواہد بود واللہ اعلم۔

باب قرب الساعۃ وان من مات فقد قامت قیامتہ

ظاہر آنست نزدیک بودن قیام قیامت باین معنی ست کہ آنچہ ماندہ است از مدتے کہ برائے آن نہادہ اند کمترست واکثر گذشتہ وبعضے گفتہ اند کہ اگر اندکی ازان گذشتہ باشد ہم حکم بقرب صادق ست باین اعتبار کہ مسافت ازین نقطہ تا منتہی کمترست از مبدا تا آنجا واین اعتبار صحیح ست ولیکن مراد این جا معنی اول ست چہ واقع آنست کہ آنچہ ماندہ اند کمی ست چنانکہ احادیث بدان ناطق اند ومن مات فقد قامت قیامتہ نیز لفظ حدیث ست کہ مولف اینجا عنوان باب ساختہ ومعنی او آنست کہ ہر کہ مرد آنچہ در قیامت از احوال واموال واقع شدنی ست نمونہ از و در حق او واقع میگردد وامام غزالی در کتب خود این معنی را تفصیل داده وشرح نموده است باوجود توقف تفاصیل آن بر وجود نشارۃ دیگر وموت را نسبت بہ بعثت قیامت صغری گویند چنانکہ ہلاک وفانی شدن مجموع عالم وعالمیان را قیامت کبری نامند وقیامت وسطی نیز دارند وآن عبارت ست از مردن طبقہ مردم کہ در اعمار قریب یک دیگر باشند کہ آنرا قرن خوانند چنانکہ در حدیث عائشہ بیاید۔

الفصل الاول - عن شعبۃ عن قتادۃ عن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعثت انا والساعۃ کہاتین شعبہ از قتادہ از انس روایت می کند کہ آنحضرت فرمود برانگیختہ شدہ ام من با قیامت ہم چو این دو انگشت کہ بنا دو سطی باشد قال شعبۃ وسمعت قتادۃ یقول فی قصصہ گفت شعبہ شنیدم قتادہ را کہ می گفت در قصہاے وموعظہاے خود کہ می خواند ومی گفت در بیان مراد از تشبیہ بعثت آنحضرت با قیام ساعت باین دو انگشت تفضل احدیہما علی الاخری - ہم چو زیادتی وپیشی یکے ازین دو انگشت کہ وسطی ست بر دیگرے کہ شبابہ است یعنی ہمان مقدار کہ انگشت میانہ پیشتر ازان انگشت است مبعوث شدن من پیشتر از قیامت نیز مانند آنست کہ من پیشتر آمدہ ام وقیامت از پس رسیدہ می آید فلا ادری اذکرہ عن انس ام قال قتادۃ شعبہ می گوید پس نمی دانم کہ این بیان را قتادہ از انس نقل کردہ یا از پیش خود گفت وبعد از انکہ از انس باشد نیز احتمال دارد کہ انس از خود گفت یا ازان حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم شنیدہ واز حدیث مستور دین شداد کہ بیاید معلوم گردد کہ این بیان ازان حضرت ست وبعضی گویند

جمع قلوص بفتح قاف ناقۂ جوان۔ والتدابر التخاصم والتباغض والتحاسد و ہر آئینہ می رود از میان مردم وجود دشمنی و دشمن داشتن یک دیگر را و حسد بردن بر یک دیگر از جہت زوال محبت دنیا کہ باعث ست بر وجود این ونائم بسبب اتحاد دین و ملت چہ اکثر سبب وجود این صفات اختلاف ادیان و مذاہب باشد۔ ولیدعون الی المال فلا یقبلہ احد۔ و ہر آئینہ مے خواند عیسیٰ مردم را بسوے مال پس نمی ستاند آنرا ہیچ یکے۔ رواہ مسلم وفی روایۃ لہما قال۔ و در روایتی مر بخاری و مسلم را آمدہ کہ گفت آنحضرت۔ کیف انتم اذا انزل ابن مریم فیکم وامامکم منکم۔ چہ می باشد حال شما وقتی کہ فرود آید عیسیٰ ابن مریم در میان شما و امام شما از شما باشد یعنی از قریش بود یا از اہل ملت شما باشد این را بدو وجہ شرح کردہ اند یکے آنکہ امام نماز کسی بود کہ از شماست و عیسیٰ اقتدا کند بوے آن مہدے ست و این بہ جہت تکریم و تعظیم امت محمدی بود چنانکہ مضمون حدیث آینده صریح ست در آن و عیسیٰ حاکم و خلیفہ باشد و امام و معلم خیر باشد در آن زمان اما امام نماز مہدی بود در بعضی اخبار آمدہ است کہ عیسیٰ کہ نزول کند مہدے با امامت در نماز بود و خواہد کہ پس رود و امامت بہ عیسیٰ بگذارد و پس عیسیٰ امام نشود و اقتدا کند بوے و بعد ازین نماز امامت عیسیٰ کند از جہت افضلیت او از مہدی وجہ دیگر مراد با مام عیسیٰ ست و مراد بودن او از شما حکم کردن او ست باحکام شریعت شما نہ باحکام انجیل و در روایتی دیگر آمدہ است فامکم بکتاب ربکم وسنۃ نبیکم پس امامت می کند شما را بکتاب پروردگار شما و سنت پیغمبر شما پس معنی چنین باشد کہ امامت می کند شما را عیسیٰ در حال بودن او از دین و ملت شما و حاکم بکتاب و سنت شما۔ ۳۔ وعن جابر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تزال طائفۃ من امتی یقاتلون علی الحق ظاہرین الی یوم القیمۃ ہمیشہ باشد گروہی از امت من کہ کار زار می کنند بر سر حق و از برائے حق در حالے کہ غالب اند تا نزدیک روز قیامت۔ قال فینزل عیسیٰ بن مریم گفت پس فرود می آید عیسیٰ بن مریم علیہ السلام۔ فیقول امیرہم تعال صل لنا۔ پس می گوید امیر امت بہ عیسیٰ بیا پس آ امامت کن و بگزار نماز برائے ما۔ فیقول لا ان بعضکم علی بعض۔ او را پس می گوید عیسیٰ بآن امیر پیش نمی آیم و امامت نمی کنم من نیز کہ بہ تحقیق بعضے از شما بر بعضی امیر اند و امام تکرمۃ اللہ ہذہ الامۃ از جہت گرامی داشتن خدائے تعالیٰ این امت مکرمہ محمدیہ را صلوات اللہ وسلامہ علیہ وعلیہم بمتابعت اگرچہ عیسیٰ نیز درین وقت از امت محمد و تابعان وی باشد با وجود آن درین باب تشریف و اکرام الٰہی تعالیٰ مر ایشان را باقی ست۔ رواہ مسلم و ہذا الباب خال عن الفصل الثانی۔ و این باب در مصابیح خالی ست از فصل ثانی کہ از حسان ست

الفصل الثالث ۔ عن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ینزل عیسیٰ بن مریم الی الارض فرود می آید عیسیٰ بسوے زمین فیتزوج ویولد لہ۔ پس زن می خواہد و زائیدہ می شود او را اولاد برائے وی۔ ویمکث خمسا واربعین سنۃ۔ و درنگ می کند وی ایستادہ در زمین چہل و پنج سال ثم یموت۔ پس تمام می میرد و فیدفن معی فی قبری پس گور کردہ می شود با من در مقبرۂ من فاقوم انا وعیسیٰ بن مریم فی قبر واحد پس می خیزم من و عیسیٰ در یک مقبرہ بین ابی بکر

بشکند صلیب را و آن دو چوب ست از یک دیگر گذشتہ و تقاطع نمودہ بر ہیئت مصلوب یعنے شخص بر دار کشیدہ و التصاق شکل آنرا رعایت کنند و بران محافظت نمایند و اکثر چیز ہاے خود را بدان شکل سازند و در گردن آویزند مثل زنار دیگر کافران را و گاہی صورت عیسی را در وی بسازند از جہت تذکر ہیئت او کہ او را باعتقاد ایشان یہود بر دار کشیدہ بودند و فی الصراح صلیب چلیپاے ترسایان و یقتل الخنزیر و یکشد خوکان را و یضع الجزیۃ و بنہد جزیہ را از اہل ذمہ و حکم نکند مگر باسلام یا شمشیر مقصود ابطال نصرانیت و محو احکام و آثار آن و حکم بشرائع دین اسلام۔ و یفیض المال و بسیار شود در زمان عیسی مال یا بسیار بریزد عیسے مال را الفیض بفتح یا از فیضان و بضم وی از افاضہ ہر دو روایت ست۔ حتی لا یقبلہ احد بسیاری مال دران زمان چندان شود کہ قبول نکند آنرا ہیچ یکے۔ حتی تکون السجدۃ الواحدۃ خیرا من الدنیا و ما فیہا تا آنکہ می باشد یک سجدۂ نماز بہتر از دنیا و ہر چہ در دنیاست این کلام متعلق ست بہ مجموع آنچہ مذکور شد از کسر صلیب و قتل آن یعنے دین اسلام رواج و رونق یابد و میل و محبت مردم بطاعت و عبادت پیدا گردد کہ یک سجدہ بہتر از تمام متاع دنیا گردد و این خود ہمیشہ است کہ سجدہ بہتر از دنیا و ما فیہاست و مخصوص بآن زمان نہ ولیکن دران زمان طبائع و نفوس آدمیان نیز برین آید و نزد ایشان ہم بہتر می نماید و احتمال دارد کہ متعلق بہ یفیض المال باشد یعنے مردم را چون رغبت در مال نماند کلی ازان اعراض نمایند و در بذل مال فضیلتے و مجتبی نماند پس نماند ذوق و محبت جز در نماز تم یقول۔ پستر می گفت۔ ابو ہریرۃ فاقرءوا ان شئتم۔ پس اگر شک و تردد دارید درین خبر بخوانید اگر می خواہید این آیت را۔ وان من اہل الکتاب الا لیؤمنن بہ قبل موتہ الایۃ نیست ہیچ یکے از اہل کتاب یعنے یہود و نصاری مگر آنکہ ایمان می آرد بہ عیسی علیہ السلام پیش از موت او یعنی بعد از نزول وی در آخر زمان پس چون دین و ملت یکے گردد و اختلاف از میان برافتد و اختلافی کہ یہود و نصاری در شان عیسی علیہ السلام دارند نیز برطرف گردد و ہمہ ایمان آرند بوے بر وجہی کہ در دین اسلام ست کہ انہ عبد اللہ و رسولہ و ابن امتہ و این یک وجہ است در تفسیر این آیت و ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ باین وجہ استدلال کرد بر مضمون حدیث و وجہ دیگر نیز گفتہ اند و آن این ست کہ نیست ہیچ یکے از اہل کتاب مگر آنکہ ایمان می آرد بہ عیسی پیش از موت خود یعنی نزد غرغرہ کہ ایمان دران وقت سود مند نبود و برین وجہ احتمال دارد کہ ضمیر بہ محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا بہ اللہ سبحانہ و تعالی راجع باشد و محصل مقصود آن گردد کہ ہر کافر در وقت مردن بحکم اضطرار ایمان می آرد ولیکن فائدہ ندارد پس باید کہ باختیار پیش ازان وقت بدان مستعد گردد متفق علیہ۔ ۲۔ و عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واللہ لینزلن ابن مریم حکما عدلا فلیکسرن الصلیب و لیقتلن الخنزیر و لیضعن الجزیۃ بخدا سوگند فرود می آید عیسی بن مریم در حالی کہ حاکم دادگر ست پس می شکند صلیب را و می کشد خنزیر را و می نہد جزیہ را از اہل ذمہ و لیترکن القلاص فلا یسعی علیہا۔ و ہر آئینہ می گزارد عیسی علیہ السلام یا گذاشتہ می شود شتر ماد ہاے جوان را پس کردہ نمی شود سوارے و عمل و طلب حاجات و مکاسب برانہا و قبول نمی کند آنرا ہیچ یکے از جہت کثرت اموال و عدم احتیاج بآن و قلاص بکسر قاف

می گفتید شما تنام عینای ولا ینام قلبی۔ خواب می کند چشمان من و خواب نمی کند دل من۔ رواہ الترمذی ۔ وعن جابر ان امرأۃ من الیہود بالمدینۃ ولدت غلاما ممسوحۃ عینہ روایت ست از جابر بن عبداللہ کہ زنی از قوم یہود در مدینہ زائید پسرکے کہ محو ہموار کردہ شدہ است چشم او طالعۃ نامہ۔ برآیندہ است دندان نیشتر کہ آنرا ایشک نیز گویند۔ فاشفق رسول اللہ پس ترسید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان یکون الدجال۔ ازین کہ باشد وے دجال فوجدہ تحت قطیفۃ پس آمد آنحضرت بدیدن او تا تحقیق حال او نماید پس یافت او را زیر قطیفہ خسپیدہ سیمہم در حالی کہ می گوید کلامی خفی فاذمتہ امہ پس آگاہ گردانید او را مادر او فقالت۔ پس گفت یا عبداللہ ہذا ابو القاسم۔ این ابو القاسم ست یعنے حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ست ایستادہ فخرج من القطیفۃ پس بیرون آمد از قطیفہ۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مالہا قاتلہا اللہ چہ شد مر آن زن را و چہ کار کرد آن زن بکشد او را خدائے تعالی۔ لو ترکتہ لبین اگر می گذاشت او را و خبر نمی کرد او را ہر آئینہ ظاہر می کرد وی حال خود را فذکر مثل معنی حدیث ابن عمر پس ذکر کرد جابر یا راوی جابر مثل معنی حدیث ابن عمر را کہ در اول باب گذشت۔ فقال عمر بن الخطاب ایذن لی پس گفت عمر رضی اللہ عنہ دستوری دہ مرا یا رسول اللہ فاقتلہ پس بکشم او را فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان یکن ہو فلست صاحبہ۔ اگر ہست ابن صیاد دجال معہود پس نیستی تو یار او یعنی کشندہ او انما صاحبہ عیسی بن مریم نیست یار او مگر عیسی بن مریم کہ ہیچ کس را قدرت بر قتل وی نباشد مگر عیسی را علیہ السلام والا یکن ہو و اگر نباشد وی دجال فلیس لک ان تقتل رجلا من اہل العہد پس نمیرسد ترا کہ بکشتی مردے را از اہل ذمہ این پیش از اسلام وی بود و بعد از اسلام نیز حال وی معلوم شد کہ راضی بود باینکہ دجال باشد و این کفر ست چنانکہ از حدیث ابی سعید خدری کہ ہمراہ او بمکہ می رفت معلوم شد۔ فلم یزل رسول اللہ پس ہمیشہ می بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم مشفقا انہ ہو الدجال ترسندہ ازین کہ وی دجال باشد رواہ فی شرح السنۃ ۔

باب نزول عیسی علیہ السلام

بہ تحقیق ثابت شدہ است باحادیث صحیحہ کہ عیسی علیہ السلام فرود می آید از آسمان بزمین و می باشد تابع دین محمد را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و حکم میکند بشریعت آنحضرت و اما بعضے احکام کہ در شریعت ما نیست و حکم عیسی بدان ثابت شدہ پس وی از باب بیان بدل ست چنانکہ نسخ می باشد و آن در ان زمان از شریعت محمد ست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم چنانکہ وضع جزیہ و مانند آن

۳۔ الفصل الاول عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ وآلہ وسلم والذی نفسی بیدہ سوگند بخدائے تعالی کہ بقائے ذات من در دست قدرت اوست۔ لیوشکن ان ینزل فیکم ابن مریم ہر آئینہ نزدیک ست کہ فرود آید از آسمان در اہل دین و ملت شما عیسی پسر مریم علیہما السلام حکما عدلا۔ در حالتے کہ حاکم دادگر ست فیکسر الصلیب۔ پس

که در فصل ثانی از ابن عمر آمده صریح ست که وی مسیح دجال معهود بود شاید که مذهب ابن عمر این باشد و بالجمله در حال وی اختلاف و اشتباه است والله اعلم متفق علیه ۱۲

الفصل الثانی - عن نافع قال کان ابن عمر یقول والله ما اشک ان المسیح الدجال ابن صیاد بود ابن عمر که می گفت بخدا سوگند شک نمی کنم من که مسیح دجال ابن صیاد ست - رواه ابو داؤد والبیهقی فی کتاب البعث والنشور - ۲ - وعن جابر قال فقدنا ابن صیاد یوم الحرة گم کردیم ما ابن صیاد را روز واقعه حره اگر مراد باین عبارت آنست که وی در ان واقعه غائب شد چنانکه کس ندانست که کجا رفت پس این روایت منافی آن روایت ست که وی در مدینه مرد و نماز کردند بر وے و اگر مفهوم این عام ترست شامل موت نیز هست فلا منافات و واقعه حره واقعه ایست که در مدینه مطهره از لشکر یزید شقی واقع شده و مجملی از وی سابقا گذشته است و تفصیل آن و شناخت آن ناگفته به و آنرا در تاریخ مدینه ذکر کرده ایم - رواه ابو داؤد - ۳ - وعن ابی بکرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم - گفت ابو بکره که صحابی مشهور ست که گفت آنحضرت - یمکث ابوا الدجال ثلثین عاما لا یولد لهما ولد - درنگ می کنند مادر و پدر دجال سے سال زائیده نمے شود مر ایشان را فرزندے ثم یولد لهما غلام اعور پستر زائیده می شود مر ایشان را پسرے یک چشم کور اضرس بضاد معجمه بزرگ دندان و بعضی گفته اند مراد باضرس آنکه زائیده شود بدندان واقله منفعة و کمترین جنس غلامان از روی منفعت تنام عیناه ولا ینام قلبه خواب می کند دو چشمان او و خواب نمی کند دل او بجهت کثرت وساوس و توالی افکار فاسده که القا می کند آنرا شیطان ثم نعت لنا رسول الله - پس تر بیان کرد برائے ما پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ابویه صفات مادر و پدر او را فقال پس گفت آنحضرت - ابوه طوال بضم طا ضرب اللحم پدر وے دراز قد سبک گوشت یعنی نحیف البدن کان انفه منقاد گویا بینی وے نول مرغ ست وامه امراة فرضاخیة و مادر او زنی ست سطبر بزرگ عریض فرضاخ بکسر مرد سطبر و فرضاخیه زن سطبر و فرضاخیه بلفظ نسبت نیز گویند طویلة الیدین - دراز هر دو دست - فقال ابو بکرة فسمعنا بمولود فی الیهود بالمدینة پس گفت ابو بکره پس شنیدیم ما مولودی را در یهود بمدینه - فذهبت انا والزبیر بن العوام پس رفتیم من و زبیر حتی دخلنا علی ابویه تا آنکه در آمدیم ما بر مادر و پدر او فاذا نعت رسول الله پس ناگاه وصف پیغمبر خدا که کرده بود صلی الله علیه وآله وسلم فیهما - در حق مادر و پدر او واقع ست و چنان ست که فرموده بود فقلنا هل لکما ولد پس گفتیم ما مادر و پدر او را آیا هست مر شما را فرزندے فقال مکثنا ثلثین عاما پس گفتند ایشان درنگ کردیم ما سی سال لا یولد لنا ولد زائیده نمی شد ما را فرزندی ثم ولد لنا غلام اعور اضرس پستر زائیده شد ما را پسرے اعور اضرس - واقله منفعة تنام عیناه ولا ینام قلبه فخرجنا من عندهما گفت ابو بکره پس بیرون آمدیم از پیش ایشان فاذا هو منجدل فی الشمس فی قطیفة پس ناگاه این صیاد افتاده بر زمین در آفتاب در قطیفه - وله همهمة و مر او را کلامی ست خفی فکشف عن راسه پس بکشاد سر خود را فقال پس گفت ما قلتما چه می گفتید شما قلنا گفتیم ما - وهل سمعت ما قلنا - آیا می شنیدی تو چیزے که می گفتیم ما قال نعم گفت آرے می شنیدم چیزے که

ارید بکم تردون من می خواہم مکہ را ومی درایم در وی ثم قال لے فی آخر قولہ پستر گفت ابن صیاد مرا در آخر کلام خود اما واللہ انی
لا علم مولدہ ومکانہ واین ہو واعرف اباہ وامہ آگاہ باش بخدا سوگند بدرستی کہ من ہر آئینہ می دانم مکان ولادت دجال
را وجاے بودن او را ومی دانم کہ کجاست او ومی شناسم پدر او را ومادر او را۔ قال فلبسنی بتخفیف باء موحدہ گفت ابو سعید پس
ملتبس ومشتبہ ساختہ امر را بر من یعنے من باعتقاد دجالیت او بودم این انکار کہ کردہ اشتباہ شد مر او را او یا بجہت آنکہ اول کلام
در انکار دجالیت واستدلال بران بود واین کہ در آخر گفت کہ من می دانم مولد ومکان او را ومی شناسم پدر ومادر او را
تعریض وتلویح باقرار آن می کند چہ این عبارت را متکلم گاہے کنایت از نفس خود می دارد واللہ اعلم قال گفت ابو سعید
قلت۔ گفتم من ابن صیاد را۔ تبا لک سائر الیوم زیان وہلاک باد ترا در باقی روز ہا یا در تمام روز ہاے عمر تو وسائر
بمعنی باقی وتمام ہر دو می آید قال۔ گفت ابو سعید فجیل لہ سو گفتہ شد مر ابن صیاد را یعنی کسے از حاضران گفت اپسرک انک
ذاک الرجل آیا خوش وراضی می گردانند ترا کہ تو آن مرد باشی یعنے دجال باشی قال فقال گفت ابو سعید پس گفت ابن صیاد
لو عرض علی ما کرہت۔ اگر عرض کردہ شود بر من صفاتی کہ در دجال ست از اغوا واضلال وخدیعت وتلبیس ناخوش ندارم
ونا راضی نیستم از ان واین کلام دلالت دارد بر رضاے بدجالیت وصفات وے واین دلیل واضح است بر کفر او رواہ
مسلم ۶۔ وعن ابن عمر قال لقیتہ وقد نقبت عینہ ابن عمر می گوید ملاقات کردم ابن صیاد را وحال آنکہ تحقیق جوشیدہ
ونمایان شدہ جود چشم او فقلت متی نغلت عینک ما اری پس گفتم از کجا باز کرد چشم تو آنچہ می بینم از ہیجان ودرم قال لا ادری
گفت نمیدانم ودرنمی یابم از قلت لا تدری وہی فی راسک گفتم درنمی یابی وحال آنکہ چشم تو در سر ست قال ان شاء اللہ
خلقہا فی عصاک گفت اگر می خواہد خدا پیدا می کند آنرا در عصاے تو یعنی خدا قادر ست کہ پیدا کند چشم را در جماد ودر آنرا
وجماد را خود شعور نہ خواہد بود بہ چشم وبدر وے کہ دران چشم پیدا گردد پس ہم چنین جائز ست کہ آدمی را نیز شعوری نبود
بدان بجہت کثرت اشتغال وانکار کہ مانع گردد وانہ احساس وادراک قال۔ گفت ابن عمر فنخر کا شدید خمار سمعت پس آواز کرد
از راہ بینی ہم چو سخت تر آواز خرے کہ شنیدہ ام آنرا رواہ مسلم ۷۔ وعن محمد بن المنکدر قال رایت جابر بن عبد اللہ
یحلف باللہ ان ابن صیاد الدجال محمد بن منکدر کہ تابعی مشہور جلیل جامع میان علم وزہد وعبادت ودین متین وصدق
ثقہ وشنیدہ از جابر وانس وعائشہ وابو ہریرہ وجز ایشان از صحابہ وشنیدہ از وے ثوری وشعبہ وعمرو بن دینار ومالک
وجز ایشان از ائمہ مات سنۃ ثلثین ومائۃ وقیل غیر ذلک می گوید کہ دیدم جابر بن عبد اللہ انصاری را کہ سوگند می خورد
بخدا کہ ابن صیاد دجال ست قلت تحلف باللہ۔ گفتم سوگند می خوری بخدا یعنے از کجا جزم کردی بآن۔ قال انی سمعت عمر
یحلف علی ذلک گفت جابر من شنیدم عمر را رضی اللہ عنہ کہ سوگند می خورد بران کہ ابن صیاد دجال ست عند النبی نزد
پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فلم ینکرہ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس انکار نکرد آنحضرت آنرا از عمر اگر واقع نمی بود انکار
کردے آنحضرت وما نا کہ سوگند جابر وعمر رضی اللہ عنہما بران بود کہ وے دجال از دجالان بود نہ دجال معہود اما حدیث

سر برخود را برآب دمی فرستد فوجہای خود را کہ در فتنہ می اندازند مردم را۔ قال گفت آنحضرت و ما ترمی و دیگر چہ می بینی قال گفت ابن صیاد را سے صادقین و کاذبا۔ می بینم دو مرد راست گو را کہ می آرند خبرہای راست را دیک مرد دروغ گو را او کاذبین و صادقا۔ یا می بینم دو شخص دروغ گو را و یک مرد راست گو را این یا از قبیل شک راوی ست کہ آن چنان گفت یا این چنین و احتمال دارد کہ شک ہم از ابن صیاد باشد کہ گفت آنرا می بینم یا این را و این اوخل ست در خلط و اختلال امر وے کہ جزم ندارد و شان او بر وجہ انتظام و استقامت نہ تا گاہے آن چنان می بینم و گاہے این چنین۔ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لبس علیہ قد عوہ خلط و لبس کردہ شدہ است کار بر وے پس مگذارید او را رواہ مسلم۔ ۳۔ و عنہ ان ابن صیاد سال النبی و ہم از ابو سعید خدری ست کہ ابن صیاد پرسید پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن تربۃ الجنۃ۔ از خاک بہشت کہ بر چہ صفت و کیفیت ست فقال و ربکۃ بیضاء مسک خالص فرمود خاک بہشت در سفیدی و نرمی بر صفت درمکہ سفید ست و درمکہ بفتح دال و سکون را و فتح میم آرد سفید دو بار نجتہ کہ میانہ و مغز آرد ست پس توصیف بہ بیضا بر وجہ تاکید ست و دریب و خوشبوی مانند مشک خالص ست رواہ مسلم ۴۔ و عن نافع قال لقی ابن عمر ابن صیاد فی بعض طرق المدینۃ گفت نافع کہ ملاقات کرد ابن عمر رضی اللہ عنہ ابن صیاد را در بعضی از راہہای مدینہ فقال لہ قولا اغضبہ۔ پس گفت ابن عمر مر ابن صیاد را سخنی کہ در غضب آورد او را۔ فانتفخ حتی ملأ السکۃ پس دم کرد و آماسید ابن صیاد تا آنکہ پر کرد کوچہ را فدخل ابن عمر علی حفصۃ پس در آمد ابن عمر بر ام المومنین حفصہ کہ خواہر او بود و رضی اللہ عنہما و قد بلغہا و تحقیق رسیدہ بود حفصہ را خبر در غضب آوردن ابن عمر ابن صیاد را۔ فقالت لہ رحمک اللہ ما اردت من ابن صیاد پس گفت حفصہ ابن عمر را رحمت کند ترا خدائے تعالیٰ چہ خواستی تو از ابن صیاد کہ در غضب آوردی او را اما علمت ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال۔ آیا نمی دانی تو کہ آنحضرت گفتہ است انما یخرج من غضبۃ یغضبہا یخرون نمی آید دجال مگر از جہت خشمی کہ می کند آنرا و این منع حفصہ ابن عمر را بجہت احتمال و امکان آن بود کہ ابن صیاد دجال باشد یا بسبب اعتقاد و جزم مردم بدان بود و اللہ اعلم رواہ مسلم۔ ۵۔ و عن ابی سعید الخدری قال صحبت ابن صیاد الی مکۃ ابو سعید خدری می گوید صحبت داشتم ابن صیاد را تا مکہ یا در حالی کہ متوجہ بودیم بمکہ فقال لی ما لقیت من الناس۔ پس گفت مرا ابن صیاد چہ چیز و محنت را پیش آمدم من و دیدم از مردم یزعمون انی الدجال گمان می برند و یا می گویند کہ من دجالم الست سمعت رسول اللہ۔ آیا نیستی تو اے ابا سعید کہ شنیدۂ پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول کہ می گفت انہ لا یولد لہ بدرستی کہ شان این ست کہ زائیدہ نمی شود مرد دجال یعنی او را اولاد نمی باشد۔ و قد ولد لی و بہ تحقیق زائیدہ شدہ است فرزندان برائے من الیس قد قال ہکذا آیا نیست کہ بہ تحقیق گفتہ است آنحضرت کہ دجال کافر ست و انا مسلم و من مسلمانم۔ الیس قد قال لا یدخل المدینۃ و لا مکۃ۔ و آیا نیست کہ فرمودہ است آنحضرت در نمی آید دجال مدینہ را و مکہ را۔ و قد اقبلت من المدینۃ بتحقیق پیش آمدم من از مدینہ۔ و انا

فطفق رسول اللہ پس در ایستاد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یتقی بجذوع النخل پناہ می جوید بشاخہاے خرما وہو یختل ان یسمع من
ابن صیاد شیئا قبل ان یراہ وحال آنکہ آنحضرت طلب می کند پنہانی و پوشیدہ کہ بشنود از ابن صیاد سخنی را پیش از آنکہ بہ بیند
او را وختل در اصل فریب وخداع دادن وابن صیاد مضطجع علی فراشہ وحال آنکہ ابن صیاد بر پہلو افتادہ است بر جامۂ
خواب خود فی قطیفۃ پیچیدہ در چادرے لہ فیہا زمزمۃ مر ابن صیاد را در ان قطیفہ زمزمہ است بہ دو زاے معجمہ کلام پنہانی
کہ فہمیدہ نشود و رمرمہ بدو راء مہملہ نیز روایت ست بہمین معنی فرأت ام ابن صیاد النبی پس دید مادر ابن صیاد پیغمبر را صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم وہو یتقی بجذوع النخل وحالانکہ آنحضرت پناہ می جوید و پنہان می گردد بشاخہاے خرما فقالت اے صاف
وہو اسمہ پس گفت مادر ابن صیاد و ندا کرد او را اے صاف وصاف نام ابن صیاد ست ہذا محمد ابن محمد ایستادہ است
وحاضر ست فتناہی ابن صیاد پس باز آمد ابن صیاد از ان کلام پنہانی کہ می گردد خاموش گشت قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم گفت آنحضرت لو ترکتہ بین اکرمی گذاشت مادر او را و خبر نمی کرد وی حقیقت حال خود را یعنی چیزے از وی
بوجود می آمد کہ بدان حقیقت حال وے ظاہر می گشت کہ چیست۔ قال عبد اللہ بن عمر قام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم فی الناس۔ گفت ابن عمر ایستاد آنحضرت در مردم یعنے خطبہ خواند فاثنی علی اللہ بما ہو اہلہ پس ثنا کرد بر خدا بانچہ وے
تعالی اہل و سزاوار آنست ثم ذکر الدجال پس ذکر کرد دجال را و احوال او را یا باحتمال آنکہ ابن صیاد دجال ست یا بتقریب
فتنہ گری و اتصاف او بہ بعضی صفات وی دجال را یاد کرد و احوال او را اعلام فرمود فقال انی انذرکموہ پس گفت بدرستی
کہ من می ترسانم شما را از وے وما من نبی الا وقد انذر قومہ و نیست ہیچ پیغمبرے مگر آنکہ حال آنست کہ بتحقیق ترسانیدہ است
از وے قوم خود را لقد انذر نوح قومہ ہر آئینہ بہ تحقیق ترسانید نوح قوم خود را از دجال ولکنی ساقول لکم فیہ قولا لم یقلہ نبی
لقومہ ولیکن من می گویم مر شما را در باب دجال سخن و نشانی کہ نہ گفتہ است آنرا ہیچ پیغمبرے مر قوم خود را تعلمون انہ اعور
می دانید کہ وی عور ست وان اللہ لیس باعور بدرستی کہ اللہ سبحانہ وتعالی عور نیست از جہت تنزہ وتعالی از حاسۂ
عین بصر تا عور لاحق گردد بوے متفق علیہ۔ ۲۔ وعن ابی سعید الخدری قال لقیہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
وابو بکر وعمر یعنی ابن صیاد فی بعض طرق المدینۃ ملاقات کرد ابن صیاد را آنحضرت و ابو بکر و عمر رضی اللہ عنہما در بعضے راہہاے
مدینہ فقال لہ رسول اللہ پس گفت او را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اتشہد انی رسول اللہ آیا گواہی می دہی تو کہ
من پیغمبر خدایم۔ فقال ہو اتشہد انی رسول اللہ۔ پس گفت وے یعنے ابن صیاد نیز مر آنحضرت را آیا گواہی می دہی تو کہ
من پیغمبر خدایم۔ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آمنت باللہ وملائکتہ وکتبہ ورسلہ۔ ایمان آوردم بخدا فرشتگان
وی و کتابہاے وے و پیغمبران وے چنانکہ سابق گذشت از قول وے آمنت باللہ وبرسلہ ماذا تری چہ چیز می بینی
تو ابن صیاد قال اری عرشا علی الماء گفت می بینم تختی بر آب فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
نری عرش ابلیس علی البحر۔ می بینی سریر ابلیس را بر دریا چنانکہ در اول کتاب در باب الوسوسہ گذشت کہ ابلیس می نہد

مرا گاہے شخصی راست گوینده که می آرد نزد من خبر راست را و گاہے شخصی دیگر دروغ گوینده که می آرد خبر دروغ را یعنی
بعضے خبرہا راست می آید و بعضی دروغ می افتد چنانکه عادت کاہنان است که شیاطین القا می کنند بر ایشان خبرہای راست
و دروغ را قال رسول الله گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم خلط علیک الامر تخلیط و تلبیس کرده شد بر تو حال تو و
می آید ترا شیطان که خلط می کند آنرا و باین ظاہر شد دعوی بطلان رسالت از وے چه رسول را خبر کاذب نباید و وے
بزبان خود بدان اعتراف کرد و این حال کاہنان را باشد نه پیغمبران را قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بعد از آن
گفت آنحضرت بقصد امتحان و تحقیق سحر و کہانت و تخلیط حال وی انی خبأت لک خبیئا بدرستی که من پوشیده ام و
مضمر داشته ام برائے تو امرے پوشیده را خبی بر وزن قبیح و خبیئة بر وزن فضیحت و خبأ بوزن صعب امرے پوشیده را
گویند و در روایت در حدیث خبی است و خبا نیز روایت آمده چنانکه در قول حق سبحانه وهو الذی یخرج الخبأ فی السموات
والارض مراد بخبأ سموات باران ست و بخبأ ارض نبات خبأ له یوم تاتی السماء بدخان مبین و پوشید آنحضرت از
برائے او این آیت را که در وی ذکر دخان ست فقال هو الدخ پس گفت ابن صیاد آن خبی دخ است و دخ بضم
دال و فتح آن بمعنی دخان آید پس نیافت وے از آن خبی مگر بگان لفظی ناقص بے آنکه تمام آیت دریابد این نیز
بر عادت کاہنان است که شیاطین کلمه را از کلمات در ربوده بایشان القا کنند و احتمال دارد که آنحضرت با بعض
اصحاب آہسته بدان تکلم کرده باشند پس شیطان آنرا شنیده و بر وے القا کرده فقال اخسأ فلن تعدو قدرک چون ظاہر شد
که حال وے حال کاہنان است که بعضی خبرہائے ناقص بالقائے شیاطین دریابند پس گفت آنحضرت دور شو پس رو
پس تجاوز نمی توانی کرد قدر خود را و در نمی گذری از حد و مرتبه خود که حد قدر و مرتبه کاہنان است از اظہار بعضی از خبیئات
ناقص و ناتمام و دعوی مکن نبوت را که آن نه حدت ست و اخسأ کلمه زجر و استہانت ست که برائے راندن سگ و خوک
گویند تا نزدیک مردم نیایند و اینجا نکته لطیفی ست که بعضی شراح گفته اند که اضمار و اخفاء آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
این آیت را اشارت ست بآنکه دجال را عیسی علیه السلام بکشد نزدیک بکوہی که نام وے جبل دخان است و این
بنا بر ظن دجالیت اوست و تعریض است بقتل وی قال گفت عمر یا رسول الله اتاذن لی فیه اضرب عنقه آیا دستورے
می دہی مرا در شان ابن صیاد که بزنم گردن او را قال رسول الله گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ان یکن هو لا تسلط
علیه اگر باشد ابن صیاد دجال معہود مسلط گردانیده و برگماشته نمی شوی تو بر وے و نمی توانی کشت او را زیرا که کشنده او
عیسی است علیه السلام وان لم یکن هو و اگر نباشد وی دجال فلا خیر لک فی قتله پس نیست نیکی ترا در کشتن وی زیرا که وے
ذمی ست و از یہود است که اہل ذمه بوده اند و درین وقت وی تا بالغ نیز بود قال ابن عمر انطلق بعد ذلک رسول الله
گفت ابن عمر رفت بعد از آن پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم و ابی بن کعب الانصاری و ابی بن کعب نیز ہمراه
آنحضرت بود بؤمان النخل التی فیها ابن صیاد در حالے که قصد می کنند درختان خرما را که در وے ابن صیاد مے بود

آورد و او را فرزندان شدند و وی در مکہ و مدینہ می بود و دجال کافر باشد و او را فرزندان نباشند و از در آمدن مکہ و مدینہ ممنوع بود و بعضی برانند کہ وی دجال معہود بود و کفر و عدم اولاد و منع از در آمدن مکہ و مدینہ و علامات و صفات دیگر کہ در شان دجال ورود یافتہ در وے موجود نبود آن احوال دجال ست بعد از خروج اما استدلال بحدیث تمیم داری بران ناتمام ست و بالجملہ حال وی مبہم ست و بر آنحضرت نیز درین باب وحی نشد و مبہم داشتند چنانچہ از احادیث باب معلوم گردد واللہ اعلم

۷۔ الفصل الاول عن عبداللہ بن عمران عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہما انطلق مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی رہط من اصحابہ رضی اللہ عنہم قبل ابن صیاد روایت ست از ابن عمر کہ عمر رفت بہمراہ آنحضرت در گروہی از صحابہ آنحضرت بجانب ابن صیاد حتی وجدوہ یلعب مع الصبیان تا آنکہ یافتند او را کہ بازی می کند با کودکان فی اطم بنی مغالۃ اطم بضمتین قصر و ہر بنائے مرتفع و ہر حصن بینے بجارۃ جمع اطام و اطوم و بنی مغالہ بفتح میم و تخفیف غین معجمہ نام قومی ست از یہود و قد قارب ابن صیاد یومئذ الحلم و حال آنکہ تحقیق نزدیک رسیدہ بود ابن صیاد دران وقت بلوغ را فلم یشعر پس خبردار نشد ابن صیاد بآمدن آنحضرت و اصحاب وی حتی ضرب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ظہرہ بیدہ تا آنکہ زد آنحضرت پشت ابن صیاد را بدست خود ثم قال التشہد انی رسول اللہ پس گفت آنحضرت آیا گواہی می دہی کہ من پیغمبر خدایم فنظر الیہ فقال پس نگاہ کرد ابن صیاد بسوے آنحضرت پس گفت اشہد انک رسول الامیین گواہی می دہم کہ تو پیغمبر امیانے یعنے عرب چہ اکثر از ایشان خوانند و نویسندہ نباشند و این باعتقاد بعضی یہود است کہ رسالت آنحضرت را شکر نشوند ولیکن مخصوص بہ عرب دارند و این سخن وی از قبیل اباطیل ست کہ شیطان بکاہنان القا مے کند و متناقض ست چہ نبی صادق باشد و چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دعوائے نبوت عام کرد تخصیص بعرب باطل شد ثم قال پستر گفت ابن صیاد با آنحضرت اتشہد انی رسول اللہ آیا تو گواہی می دہی کہ من پیغمبر خدایم فرفضہ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس برہم چسپانید آنحضرت اعضاء ابن صیاد را بر ہمدیگر و استوار گرفت او را و آدرص بفتح را و صاد مہملہ استوار کردن و برہم چسپانیدن دو چیز را و بنا مرصوص بنیاد استوار را گویند و در بعضی روایات فرفضہ النبی بفاء و ضاد معجمہ نیز آمدہ یعنی ترک داد و رہا کرد او را و ترک داد سوال کردن او را از اسلام از جہت عدم نفع و تاثیر در وے ثم قال پستر گفت آنحضرت آمنت باللہ و برسلہ ایمان آوردم بخدا و پیغمبران او و این حسن ادب ست در رد و انکار بردی از جہت عدم احتیاج بتصریح رد و انکار و ظہور و بطلان دعوی وے و درین نوع تبکیت و اسکات ست مر او را و بعد از ظہور حقیقت حال تصریح کرد بر رد و انکار وے و زجر و طرد کرد او را بقول خود اخساء فلن تعدو قدرک و این داخل ست در زجر و منع ثم قال لابن صیاد ماذا ترى پستر گفت آنحضرت با ابن صیاد بقصد کشف و امتحان حال وی تا ظاہر گردد کذب دعوی رسالت وی بر ہمہ آیا چہ چیز می بینی تو قال یاتینی صادق و کاذب گفت ابن صیاد می آید

چیزے کہ کفایت می کند اہل آسمان را از فرشتگان از تسبیح و تقدیس یعنی حق تعالی صبر و تسلی می دہد ایشان را بہ برکت تسبیح و تقدیس یا معنی آن بود کہ ما خمیر می کنیم پس گرسنہ می شویم از جہت تاخیر خبز و طبیعت انسان در گرسنگی تا باین حد ست و این معنی انسب ست بقول او یجزیہم ما یجزی اہل السماء پس چہ حال بود آن کسانی را کہ در زمان دجال باشند از مسلمانان و چیزے نیابند کہ بخورند چگونہ صبر کنند بر عدم غذا پس فرمود غذاے ایشان دران روز تسبیح و تقدیس بود چنانکہ غذاے فرشتگان آسمان تسبیح و تقدیس ست و شاید کہ اسماء این سخن را بعد ازین مجلس آمدہ عرض کردہ باشد ولیکن ظاہر مقتضای کلمۂ قادر فقلت ناظر باتصال این قول ست بشنیدن خبر دجال در مجلس پس آنچہ گفت از قصۂ عجین و جوع از زمان آیندہ گفت فافہم۔ رواہ احمد عن عبد الرزاق۔

۱۳ الفصل الثالث۔ عن المغیرة بن شعبة قال ما سال احد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن الدجال۔ گفت مغیرہ نہ پرسید ہیچ یکے آنحضرت را از احوال دجال اکثر مما سالتہ بیشتر از آنچہ پرسیدم من او را وانہ قال لی ما یضرک۔ و بدرستی کہ آنحضرت گفت مرا زیان نمی کند ترا یعنی گمراہ نمی سازد ترا و لطف و حمایت الٰہی کفایت مے کند ترا قلت انہم یقولون ان معہ جبل خبز و نہر ماء گفتم من کہ مردم می گویند کہ با وی کوہ نان ست و جوی آب ست پس یکی اگر گرسنہ شود و تشنہ گردد و حال باضطرار کشد چہ کار کند۔ قال ہو اہون علی اللہ من ذلک گفت آنحضرت دجال خوار تر ست بر خدا ازین کہ پیدا کند بر دست او امثال این امور حقیقة و آنچہ ظاہر می شود بر دست او سحر باطل و صورتہای بی حقیقت ست و او را قدرت نیست بر اضلال و تشکیک مومن کہ یقین دارد در دین بلکہ ہر چہ می بیند از وے از خوارق موجب زیادت یقین وے می گردد بر کذب او متفق علیہ۔ ۲۔ وعن ابی ہریرة عن النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال یخرج الدجال علی حمار اقمر بیرون مے آید دجال بر خر سفید و در قاموس گفتہ کہ قمرہ رنگ مائل بسبزی یا سرخی کہ در وی تیرگی ست ما بین اذنیہ سبعون باعا مسافت میان دو گوش او ہفتاد باع ست و باع درازی آنچہ میان ہر دو ذراع و میان ہر دو دست باشد فی الصراح باع و بوع بضم قلاج۔ رواہ البیہقی فی کتاب البعث والنشور ۱۱

باب قصة ابن صیاد

و او را ابن صیاد نیز گویند و نام وے صاف ست و بعضی گویند عبد اللہ و وے از یہود مدینہ است و بعضی گویند دخیل بود میان ایشان و بود در وے چیزے از کہانت و سحر و محل امر وے آن ست کہ وی فتنہ بود کہ مبتلا و ممتحن گردانیدہ شدہ بودند بوے مسلمانان و احوال وی مختلف فیہ ست و صحابہ را نیز در وے اختلاف بود پس بعضی بر آنند کہ وی دجال معہود بود کہ در آخر زمان بر آید و مردم را گمراہ گرداند و اکثر بر آنند کہ این نہ آنکس ست ولیکن از جملۂ دجالان ست کہ باعث فتنہ و فساد و ضلال و اضلال اند چنانکہ در خبر آمدہ است کہ درین امت دجالان باشند کہ گمراہ و گمراہ کنندگان باشند و دلیل این طائفہ آنست کہ وے در اول اگرچہ کاہن و ساحر بود ولیکن در آخر اسلام

تو شتران ترا الست تعلم انی ربک آیا نیستی تو که می دانی که پروردگار توام فیقول بلی پس می گوید اعرابی آری می دانم
که تو پروردگار منی فیمثل له پس تمثیل و تصویر می کند دجال برای اعرابی و در بعضی نسخ یمثل له الشیاطین چنانکه در اب و اخ
مذکور است نحو ابله مانند شتران اعرابی کاحسن ما یکون ضروعا همچو بهترین آنچه می باشد اهل از روی پستانها و اعظمه
اسنمة و بزرگ ترین آن چیز می باشد از روی سنامها قال گفت آنحضرت و یاتی الرجل قد مات اخوه و می آید دجال
مردی را که مرده است به تحقیق برادر او و مات ابوه و مرده است پدر او فیقول ارایت ان احییت لک اباک
و اخاک پس می گوید دجال با عرابی خبر ده مرا اگر زنده گردانم برای تو پدر ترا و برادر ترا الست تعلم انی ربک
آیا نمی دانی تو که من پروردگار توام فیقول بلی پس می گوید اعرابی آری می دانم که تو پروردگار منی فیمثل له الشیاطین پس
تصویر می نماید مر اعرابی را شیاطین اینجا لفظ شیاطین در همه نسخ مذکور است نحو ابیه و نحو اخیه مانند پدر او و مانند
برادر او و درین اشارت ست که آنچه نموده می شود از اهل و برادر و پدر مثالی و خیالی ست که شیاطین بدان صورت
می بندند و متمثل می شوند نه حقیقت آن قالت گفت اسماء بنت یزید که راوی این حدیث است ثم خرج رسول الله
پستر بیرون رفت پیغمبر خدا از مجلس صلی الله علیه و آله و سلم لحاجته برای حاجتی که داشت ثم رجع پستر باز آمد بمجلس
بعد از قضای حاجت والقوم فی اهتمام و غم مما حدثهم و حالانکه صحابه در هم و غم بودند از آنچه خبر داد ایشان را از حال
دجال قالت فاخذ بلحمتی الباب گفت اسماء پس گرفت آنحضرت هر دو طرف در را همچنین واقع ست در نسخ مشکوة مصابیح
و در حواشی نوشته اند که لحمه بفتح لام و سکون حاء مهمله و میم مفتوحه بمعنی جهت و جانب و در صحاح و قاموس و کتب دیگر
لحمه باین معنی ذکر نکرده اند و طیبی گفته صواب لجفتی الباب بجیم مکان حاء و فا بدل میم و در کتب لغت لجفه بجیم و فا
بمعنی عضاده باب آمده و الجاف بیر جوانب چاه را گویند فقال مهیم اسماء پس گفت آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم
چیست حال و شان تو ای اسماء مهیم بفتح میم و سکون ها و فتح یا کلمه یمانیه است بمعنی استفهام ای ما حالک و ما شانک
قلت گفتم من یا رسول الله لقد خلعت افئدتنا بذکر الدجال به تحقیق کشیدی و بیرون آوردی دلهای ما را بیاد کردن
این صفت که دجال را کردی قال گفت آنحضرت ان یخرج و انا حی اگر بیرون آید و من زنده باشم فانا حجیجه پس من
حجت کننده ام و الزام دهنده اویم و الا و اگر من زنده نباشم فان ربی خلیفتی علی کل مومن پس پروردگار من خلیفه من
و وکیل من ست بر هر مسلمان و وی عز اسمه حافظ و حامی و متولی امر ایشان خواهد بود فقلت پس گفتم من یا رسول الله
والله انا لنعجن عجیننا فما نخبزه حتی نجوع بخدا سوگند بدرستی که ما هر آئینه ساخته و مهیا می کنیم خمیر خود را پس نمی توانیم که نان
بپزیم تا آنکه گرسنه می مانیم از جهت غم و هم عظیم که کشیده و بیرون آورده است دلهای ما را از ذکر دجال فکیف بالمومنین
یومئذ پس چگونه بود حال مسلمانان که در زمان او باشند و چه غم و اندوه بر حال ایشان مستولی باشد و مانع آید از تهیه اسباب
اکل و شرب قال گفت آنحضرت یجزیهم ما یجزی اهل السماء من التسبیح والتقدیس کفایت می کند مومنان را که در زمان او اند

او را و حال آنکه آن مرد گمان می برد که وی مومن است فیتبعه پس متابعت می کند دجال را و ایمان می آرد بوے مما یبعث
بمن الشبهات از جهت چیزهاے که برانگیخته شده است دجال را بدان چیزها که موجب اشتباه والتباس می کردند از سحر و
احیاء اموات و امثال آن از استدراجاتی که با او بیند رواه ابو داود ۶ - وعن اسماء بنت یزید بن السکن بفتحتین
صحابیه مشهوره است از ذرات عقل و کیاست و دین و دیانت قالت قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم یمکث الدجال
فی الارض اربعین سنة درنگ می کند و می باید دجال در زمین چهل سال السنة کالشهر سال بمقدار ماه می گذرد والشهر
کالجمعة و ماه مثل جمعه والجمعة کالیوم و جمعه مانند روز والیوم کاضطرام السعفة فی النار و روز هم چو افروخته شدن شاخ
خرماے خشک در آتش و زود کشته شدن آتش توجیه این معانی سابقا گذشته است مشکل آنست که در فصل اول از
حدیث نواس بن سمعان گذشت که مدت لبث او در زمین چهل روز ست و در حدیث تمیم داری نیز گذشت که مدت
سیر او در زمین چهل شب باشد جواب داده اند که تواند که مراد با دل لبث اوست مقارن فتنه و اخلال و افساد و ثبانی
مطلق مکث والله اعلم رواه فی شرح السنة ۷ - وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
یتبع الدجال من امتی سبعون الفا متابعت می کنند دجال را از امت من هفتاد هزار کس که علیهم السیجان بر ایشان طیلسانها
باشد سیجان بکسر سین مهمله و سکون یاء تحتانیه بعد وی جیم جمع سیاج بمعنی طیلسان سبز یا سیاه مراد بامت امت دعوت
است یا امت اجابت و از حدیث انس که در فصل اول گذشت یتبع الدجال من یهود اصفهان ظاهر می شود که مراد امت
دعوت باشد رواه فی شرح السنة ۸ - وعن اسماء بنت یزید قالت کان النبی صلی الله علیه وآله وسلم فی بیتی
فذکر الدجال اسما بنت یزید می گوید که بود آنحضرت در خانه من پس یاد کرد دجال را فقال ان بین یدیه ثلث
سنین پس گفت که پیش از برآمدن وے سه سال باشد سنة تمسک السماء فیها ثلث قطرها سالی ست که باز می دارد
آسمان در آن سال دو دانگ باران خود را والارض ثلث نباتها و باز می دارد زمین دو دانگ روئیدنیهای
خود را والثانیة تمسک السماء ثلثی قطرها والارض ثلثی نباتها و سال دوم باز می دارد آسمان چهار دانگ باران خود را
و زمین چهار دانگ روئیدنی خود را والثالث تمسک السماء قطرها کله والارض نباتها کله و سال سوم نگاه می دارد
آسمان باران خود را تمام و نگاه می دارد زمین روئیدنی خود را تمام فلا یبقی ذات ظلف ولا ذات ضرس من البهائم
الا هلک پس باقی نمی ماند خداوند سم شگافته از حیوانات مانند گاو و گوسفند و آهو و مانند آن و نه خداوند دندان
از وحوش چهارپایها مگر آنکه هلاک کرد و ظلف بکسر ظاء معجمه بر پایهاے گاو و گوسپند و آهو اطلاق کنند چنانکه خف بضم
خا در شتر و خافر در سم اسپ و مانا که مراد اینجا مطلق حیوانات ست یعنی هیچ حیوانے بر روے زمین به جهت قحط سال زنده
نماند وان من اشد فتنة و بدرستی که از سخت ترین فتنه دجال انه یاتی الاعرابی این ست که دجال می آید بادیه نشینی را که
علم و عقل ندارد فیقول ارایت ان احییت لک ابلک پس می گوید بآن اعرابی خبر ده مرا که اگر زنده گردانم براے

کردہ شدہ چشم نیست نباشد ولا محالہ از تقدیم جسم بر حالہ یعنے نہ بلند برآمدہ است چشم او و نہ پست و بدرون فرو رفتہ وجہ
تطبیق میان احادیث کہ بعضی دلالت دارد بر تو و بعضی بر طمس سابقاً معلوم گشتہ است فان البس علیکم کبس اگر التباس
و اشتباہ کردہ شود بر شما یعنے در حال او شبہہ راہ یابد فاعلموا ان ربکم لیس باعور پس بدانید و این مقدمہ مستحضر دارید
کہ پروردگار شما تعالی شانہ کور نیست رواہ ابو داود ۔۳۔ وعن ابی عبیدۃ بن الجراح قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم روایت است از ابو عبیدہ بن الجراح کہ از صحابہ عظام و عشرۂ مبشرہ و امین این امت ست گفت
شنیدم آنحضرت را یقول انہ لم یکن نبی بعد نوح میگفت بدرستی کہ شان این ست کہ نبود ہیچ پیغمبرے بعد از نوح
الا قد انذر الدجال قومہ مگر آنکہ تحقیق ترسانیدہ است آن پیغمبر از دجالی قوم خود را و بہ تحقیق گذشت کہ نوح نیز ترسانیدہ
از وی قوم خود را پس مراد بقول او بعد نوح بعد از انذار نوح است نہ بعد از وجود نوح و انی انذرکموہ و بدرستی کہ من
می ترسانم شما را از وے نوصفہ لنا پس وصف کرد و بیان کرد آنحضرت حال دجال را برائے ما قال لعلہ سیدرکہ بعض
من رآنی فرمود شاید کہ نزدیک بود کہ دریابد او را بعضی از آن کسان کہ دیدہ است مرا و سمع کلامی یا شنیدہ است
کلام مرا یعنی رسیدہ بوے خبر بنکہ من دادہ ام از وے اگرچہ بعد از طول زمان باشد یعنی وجود و خروج وی متیقن ست
و وقت آن مبہم اگر چنان باشد کہ بعضے اصحاب من دریافتند می تواند الا دیگران کہ بعد از ایشان بیایند البتہ
خواہند دید و چون خبر دادہ ام کہ از وے دادہ ام شنیدہ اید باید کہ بر یقین خود باشید قالوا گفتند صحابہ یا رسول اللہ
کیف قلوبنا یومئذ پس چگونہ باشد دلہائے ما روز ے کہ دریابم او را قال مثلہا یعنے الیوم فرمود چنانکہ ہست
دلہائے شما امروز او خیر یا بہتر ازین باشد یعنی ہر کرا ایمان ثابت و مستقیم است دل او ثابت ست و ہیچ اللبتہ
نیست چنانکہ الآن منکر ست او را در ان زمان نیز منکر خواہد بود بلکہ منکر ترکہ بمعائنہ احوال او را خواہد دید رواہ
الترمذی و ابو داود ۔۴۔ وعن عمرو بن حریث بضم حا مہملہ و فتح را و سکون تحتانیہ و مثلثہ ابو سعید قرشی مخزومی دید
آنحضرت را و شنید از وے و آنحضرت مسح کرد سر او را و دعا کرد ببرکت و بعضی گویند کہ در وقت وفات آنحضرت
دوازدہ سال بود و نزول کرد بکوفہ و سکونت کرد در ان روایت می کند از ابی بکرۃ ابن مسعود عن ابی بکر الصدیق رضی اللہ
عنہ قال حدثنا رسول اللہ ابو بکر صدیق گفت خبر داد ما را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الدجال یخرج من ارض
بالمشرق یقال لہا خراسان دجال بیرون می آید از زمینی کہ بمشرق است گفتہ می شود مر آن زمین را خراسان
تتبعہ اقوام کان وجوہہم المجان المطرقۃ متابعت می کنند او را اقوامی کہ گویا روہائے ایشان سپرہائے تو بر تو است
تحقیق این نقل در کتاب فتن گذشتہ است رواہ الترمذی ۔۵۔ وعن عمران بن حصین صحابی مشہور است و احوال
وی نوشتہ شدہ است قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من سمع بالدجال فلینأ منہ کسی کہ بشنود خبر دجال
پس باید کہ دور شود از وی فوا اللہ ان الرجل لیاتیہ وہو یحسب انہ مومن فیتبعہ اسوگند بخدا کہ بتحقیق مردے بر آنچہ می آید

فی باب قصة ابن الصیاد انشاء الله تعالی واین هر دو حدیث در مصابیح در باب العلامات بین یدی الساعة مذکور اند۔

۸۰ الفصل الثانی۔ عن فاطمة بنت قیس فی حدیث تمیم الداری از فاطمه بنت قیس در حدیث تمیم داری که هم از فاطمه بنت قیس که بروایت مسلم گذشت بجاے فلقیتهم دابة اهلت ابی آخره در روایت ابی داؤد از فاطمه مذکور این چنین آمده که قالت گفت فاطمه قال گفت تمیم داری فاذا انا بامراة تجر شعرها پس ناگاه من مقرون با زنے ام که می کشد موے خود را از درازی قال گفت تمیم داری ما انت چیستی تو و کیستے قالت گفت آن زن انا الجساسة من جساسه ام که خبرها می رسانم بدجال اذهب الی ذلک القصر برو بجانب آن قصر که می بینی فاتیته پس آمدم آن قصر را فاذا رجل یجر شعره پس ناگاه درین قصر مردے ست که می کشد موے خود را مسلسل فی الاغلال بند کرده و بسته شده است در غلها نیز وفیما بین السماء والارض می جنبد و اضطراب می کند در میان آسمان و زمین فقلت من انت پس گفتم کیستی تو قال انا الدجال گفت من دجالم ذکر کردن آن لعین خود را باسم دجال از جهت تعیین نقش خود ست باسم علم اگرچه به جهت اشتقاق اصل لفظ حقارت نقش لازم آید یا تواند که آنحضرت ذکر وے باین اسم کرده باشد نقلا بالمعنی رواه ابو داود و آنکه مخالفتی که درین دو حدیث واقع شده آنست که در انجا جساسه را دابه گفته که بعرف عام در چهار پایه مستعمل ست و اینجا امراة خوانده جواب می گویند بآنکه شاید که دجال را دو جاسوس باشد یکے دابه و دیگر امراة و یا آنکه دابه در اصل وضع لغت بمعنی جنبنده بر زمین ست و تخصیص به چهار پایها بحسب عرف عام ست و در قرآن مجید استعمال دابه بمعنی لغت بسیار آمده است و این معنی شامل ست امراة را و یا آنکه احتمال دارد که جساسه شیطانه باشد که متمثل می شود بهر صورت که خواهد و این احتمال قریب تر و وجیه تر ست والا تجسس اخبار عالم از دابه یا امراة بعید ست مگر آنکه مراد اخبار مراکب باشد که در نواحی می گذرند والله اعلم و مخالفت درین دو حدیث باین وجه نیز هست که سائل و مخاطب در حدیث مسلم جماعه اند که تمیم داری در میان ایشان بود درین حدیث سوال و جواب مخصوص به تمیم داری داشته و این مخالفت تواند که سائل جماعه باشند و چون تمیم داخل ست نسبت سوال بوے نیز جائز ست یا سائل وی باشد و نسبت آن بجماعه نیز درست ست چون یکے از جماعه کارے کرد نسبت آن کار بجماعه مے کنند بر طریقه قول مردم قتله بنو فلان ۲۰۔ وعن عبادة بن الصامت عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال گفت آنحضرت انی حدثتکم عن الدجال حتی خشیت ان لا تعقلوا من خبر دادم شما را از دجال خبرهاے متعدد و پراگنده تا آنکه ترسیدم که مبادا که تعقل نکنید و نفهمید حقیقت حال او را و کذب او را و مشتبه شود بر شما حال او پس باید که تعقل بکنید و بفهمید و مشتبه نگردد بر شما بعد از ان بیان کرد حال او را تا بفهمند بقول خود ان المسیح الدجال قصیر دجال کوتاه قد است اگرچه جسیم و عظیم و بطین ست افحج بتقدیم حا بر جیم آنکه در وقت راه رفتن هر دو پاے وے از یکدیگر دور افتد و در قاموس گفته آنکه صدور قدمین او در مشی نزدیک افتد و پاشنها دور جعد خیگله موے اعور کور مطموس العین محو و هموار

باغلبه ظن در آخر آن و آن نیز متعین نیست جز آنکه در انجانب ست از غیر تعیین موضعی مخصوص و این ست معنی نفی
دو احتمال اول و اثبات ثالث که فرمود لا بل من قبل المشرق و احتمال دارد که تردید میان این اماکن به جهت
انتقال وی باشد از بعضی به بعضی والله اعلم رواه مسلم ۲- وعن عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم قال رأیتنی اللیلة عند الکعبة آنحضرت فرمود دیدم من خود را در خواب امشب نزد کعبه فرأیت رجلا آدم پس
دیدم مردے گندم گون را کاحسن ما انت راء من آدم الرجال هم چو نیکوترین آنچه بیننده تو از مردان گندم گون له لمة مران
مرد را موی ست نزدیک بدوش رسیده کاحسن ما انت راء من اللمم قد رجلها هم چو نیکوترین آنچه بیننده تو از مویها بصفت
مذکور به تحقیق شانه کرده است آن مرد موے را فهی تقطر ماء پس آن مویها می چکد از وے آب کنایت ست از غایت
نضارت و نظافت متکئا علی عواتق رجلین تکیه کننده بر دوشهاے دو مرد یطوف بالبیت طواف می کند خانه
کعبه را فسألت من هذا پس پرسیدم که کیست این مرد فقالوا هذا المسیح بن مریم پس گفتند این مسیح ابن مریم ست
قال گفت آنحضرت ثم اذا انا برجل جعد قطط پستر ناگاه من گذرنده ام بمردے جنگله موی اعور العین الیمنی کور چشم
راست کان عینه عنبة طافیة گویا که چشم او انگور دانه ایست برآمده یا بی نور است چنانکه گذشت کاشبه من رأیت
من الناس بابن قطن هم چو مشابه ترین کسی که دیدی تو یا دیده ام من از مردم رأیت بر صیغه مخاطب و متکلم هر دو خوانده اند
بابن قطن مراد همان عبد العزی بن قطن ست که ذکر او گذشت و کاف در کاشبه زائد است واضعا یدیه علی
منکبی رجلین یطوف بالبیت در حالے که نهنده است هر دو دست خود را بر دو دوش دو مرد طواف می کند آن مرد
بخانه کعبه فسألت من هذا پس پرسیدم کیست این مرد فقالوا هذا المسیح الدجال پس گفتند این مسیح دجال ست متفق علیه
اینجا اشکال می آرند که دجال کافر است او را با طواف چه کار و جواب می گویند که این از مکاشفات آنحضرت است
در رویا و تعبیرش آنست که آنحضرت را نمودند که روزے باشد که عیسی علیه السلام گرد این بگردد از براے
اقامت آن و اصلاح خلل و فساد آن و دجال نیز گرد این بگردد از براے قصد و افساد و اضلال آن کذا قال
الطیبی پوشیده نماند که کفار قریش در جاهلیت طواف میکردند پیش از آن که نهی کرده شوند از قرب مسجد حرام اگر
دجال نیز می کرده باشد محذور چیست و نیز از اینجا جواز طواف کافر در خارج لازم نمی آید و نهی از طواف مشرک در خارج ست
فافهم وفی روایة قال فی الدجال و در روایتے آمده است که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم گفت در وصف
صورت دجال رجل احمر جسیم مردے سرخ تن وارجعد الراس جنگله موی سر اعور عین الیمنی کور چشم راست اقرب
الناس به شبها ابن قطن نزدیک ترین مردم بوے از روے مشابهت ابن قطن است و ذکر و ذکر کرده شد
حدیث ابی هریرة که اولش این ست لا تقوم الساعة حتی تطلع الشمس من مغربها فی باب ملاحم در باب ملاحم که گذشت
و سند کرد نزدیک ست که ذکر کنیم حدیث ابن عمر که اولش این ست قام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فی الناس

من یلیہ من العرب واطاعوہ۔ پس خبر دادیم او را کہ آن پیغمبر بہ تحقیق غالب آمدہ بر کسی کہ متصل و نزدیک بود او را از عرب و اطاعت و فرمان برداری کردند آنہا او را۔ قال اما ان ذلک خیر لہم ان یطیعون۔ گفت آگاہ باشید بدرستی کہ آن بہتر است مر ایشان را یعنی اطاعت کردن ایشان مر او را و این اعتراف ست از وی بفضل آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بحکم اضطرار و از جہت آنکہ بنود مراد را در ین حال غرض در اظہار کفر و انکار دین پس پوشیدہ داشت یا مراد وے خیریت در دنیا است۔ وانی مخبرکم عنی انی انا المسیح۔ و تحقیق من خبر دہندہ ام شما را از حال خود کہ من بتحقیق مسیح۔ وانی یوشک ان یوذن لی فی الخروج فاخرج۔ و من قریب است کہ اذن کردہ شود مر اد بر آمدن پس بر آیم۔ فاسیر فی الارض۔ پس سیر کنم در زمین۔ فلا ادع قریۃ الا ہبطتہا پس نگذارم من ہیچ دیہی را مگر آنکہ نزول کنم و فرود آیم او را فی اربعین لیلۃ۔ در چہل شب غیر مکۃ و طیبۃ جز مکہ و مدینہ و طیبہ یکے از نامہاے این بلدۂ مطہرہ مطیبہ ست و او را نامہاست متجاوز از صد بعضی ازان در اول کتاب جذب القلوب ثبت یافتہ است و تفسیر وی از مدینہ طیبہ متضمن خیانت و نجاست نفس خبیثہ اوست کہ ساحت خیز این بلدہ از وے منزہ و مقدس خواہد بود و این لفظ بے اختیار بر زبان وے جاری شدہ و احتمال دارد کہ آنحضرت یا راوی تعبیر باین اسم مناسب مقام دیدہ ذکر کردہ باشد واللہ اعلم۔ ہما محرمتان علی کلتا ہما مکہ و طیبہ حرام کردہ شدہ اند بر من ہر دو کلما اردت ان ادخل واحدا منہما۔ ہر گاہ کہ خواہم کہ در آیم یکے را ازان دو مواضع۔ استقبلنی ملک بیدہ السیف صلتا پیش مے آید مر او را فرشتہ کہ در دست اوست شمشیر آہیختہ و در قاموس گفتہ کہ صلت شمشیر صیقل ماضی و فی الصراح صلت بفتح شمشیر زدن صلتہ بالسیف ضربہ بہ۔ یصدنی عنہا۔ باز مے دارد مر او را ازان وان علی کل نقب منہا ملائکۃ یحرسونہا۔ و بدرستی کہ بر ہر راہ از طیبہ فرشتگانند کہ نگاہبانی می کنند او را۔ قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وطعن بمخصرتہ فی المنبر۔ گفت آنحضرت این کلمہ را و زد بہ مخصرہ خود کہ در دست داشت در منبر و مخصر بکسر میم و سکون خاء معجمہ و فتح صاد مہملہ چیزے کہ در دست گیرد او را آدمی و تکیہ کند بوے و مثل عصا و عکازہ و مانند آن ہذہ طیبۃ ہذہ طیبۃ یعنی المدینۃ۔ این طیبہ است سہ بار مکرر فرمود از جہت ابتہاج و سرور و اظہار فضیلت و امتیاز وی از میان سائر مواضع و بلاد۔ الا ہل کنت حدثتکم۔ آگاہ باشید آیا بود م من کہ خبر می دادم شما را باین خبر۔ فقال الناس نعم۔ گفتند آرے خبر می دادی ما را باین خبر الا انہ فی بحر الشام۔ آگاہ باشید کہ دجال در دریاے شام است او بحر الیمن یا در دریاے یمن۔ لا بل ہو من قبل المشرق ما ہو۔ نہ بلکہ از جانب مشرق مے آید وے یعنے دجال و ما ہو زائدہ است و صلہ کلام ست و نافیہ نیست کذا قال قاضی عیاض فی المشارق و طیبی در شرح این لفظ و اعراب آن وجہی ذکر کردہ باشد لیکن متعدد آن را مؤید ساختہ است۔ و اومی بیدہ الی المشرق۔ و اشارت کرد آنحضرت بدست مبارک خود بسوے مشرق چون حق جل و علا قیام قیامت را مبہم گذاشتہ و بہ تعیین خبر ندادہ اوقات علامات آنرا متعین نساختہ است آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مکان شبہ کردن دجال را در ین اماکن ثلثہ بر مرد م مبہم داشت

بند و ثاق بکسر واو و فتح آن چیزے کہ بوے محکم بندند۔ مجموعۃ یداہ الی عنقہ۔ در حالے کہ جمع کردہ شدہ و بستہ شدہ باشد دستہاے او بسوے گردن وی ما بین رکبتیہ الی کتفیہ بالحدید۔ میان دو زانوے او تا پاشنہاے او با آہن قلنا و یلک ما انت۔ گفتم وے چہ چیزے تو اگرچہ دانستند کہ از جنس آدمیان ست اما چون بر صفتے دیدند برخلاف صفات آدمیان شک کردند در ماہیت وی کہ چیست۔ قال۔ گفت آن مرد۔ قد قدرتم علی خبرے۔ تحقیق قادر و متمکن شدہ اید شما بر خبر من یعنے ہر خبر خواہم داد شما را از حال خود۔ فاخبرونی ما انتم۔ پس خبر دہید مرا کہ شما چہ چیزید و چہ کسید و چہ حال دارید ماہیت ایشان خود معلوم او ست کہ انسانند اما بمتابعت سوال ایشان او نیز از ماہیت سوال کرد۔ قالوا نحن اناس من العرب۔ گفت ما آدمیانیم از عرب کہ کشتی سفینتہ بجزیرۂ سوار شدیم در کشتی دریائی۔ فلعب بنا البحر شہرا۔ پس بازی کرد بما موج در ما تا یک ماہ فخرجنا الجزیرۃ پس در آمدیم این جزیرہ را۔ فلقینا دابۃ اہلب۔ پس پیش آمد ما را دابۂ پر موے غلیظ۔ فقالت انا الجساسۃ اعمدوا الی ہذا فی الدیر۔ پس گفت آن دابہ من جاسوس خبرہا ام قصد کنید و بروید بسوے این کس کہ در دیر است فاقبلنا الیک سراعا۔ پس روے آوردیم با تو شتابان۔ فقال اخبرونی عن نخل بیسان۔ گفت آن انسان خبر دہید مرا از درختان خرماے بیسان۔ ہل تثمر آیا میوہ مے دہد و بیسان بفتح موحدہ و سکون ثناۃ قریۃ ایست در شام و موضعی ست بیمامہ و در مشارق الانوار گفتہ کہ بیسان در حدیث جساسہ از بلاد حجاز است و بیسان دیگر در بلاد شام ست قلنا نعم۔ گفتیم آرے میوہ می دہد نخل بیسان۔ قال اما انہا توشک ان لا تثمر گفت آگاہ باشید بدرستی کہ این نخل بیسان نزدیک ست کہ میوہ ندہند اشارت کرد بقرب قیام قیامت۔ قال اخبرونی عن بحیرۃ الطبریۃ ہل فیہا ماء گفت خبر دہید مرا از دریاچہ طبریہ آیا ہست در وے آب و طبریہ بفتح طاء و با قصبہ ایست از اردن و طبرانی کہ از ائمہ حدیث است منسوب باو ست قلنا ہی کثیرۃ الماء گفتیم ما ان بحیرہ آب بسیار دارد۔ قال ان ماءہا یوشک ان یذہب۔ گفت کہ آب وے نزدیک ست کہ برود و خشک گردد۔ قال اخبرونی عن عین زغر۔ خبر دہید مرا از چشمۂ زغر۔ بزاے معجمہ و غین معجمہ مفتوحہ شہریست معروف در جانب قبلی شام۔ ہل فی العین ماء آیا ہست در ان چشمہ آب و ہل یزرع اہلہا بماء العین و آیا زراعت مے کنند اہل آن بلدہ بآن آب چشمہ۔ قلنا نعم ہی کثیرۃ الماء و اہلہا یزرعون من ماءہا۔ گفتیم آرے آن چشمہ آب بسیار دارد و اہل آن زراعت مے کنند از آب وے۔ قال اخبرونی عن نبی الامیین ما فعل۔ گفت خبر دہید مرا از پیغمبر امیان یعنے عرب کہ چہ کرد و این بر اعتقاد بعضی یہود است کہ بنبوت حضرت سید المرسلین صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعتقاد دارند اما مخصوص بعرب دارند و این تعریض است ازان ملعون بودن حضرت وی مبعوث بنادانان و جاہلان خذلہ اللہ۔ قلنا قد خرج من مکۃ و نزل یثرب۔ گفتیم ما بہ تحقیق بیرون آمد آن پیغمبر از مکہ و نزول کرد بہ یثرب کہ نام قدیم مدینہ است۔ قال اقاتلہ العرب۔ گفت آیا مقاتلہ و کارزار کردند وے را عرب۔ قلنا نعم۔ گفتیم آرے مقاتلہ کردند او را عرب۔ قال کیف صنع بہم۔ گفت چگونہ معاملہ کرد وے با عرب۔ فاخبرناہ انہ قد ظہر علی

مرهوب مثل عزا ولکن جمعتکم لان تمیما الداری - ولیکن جمع کرده ام شما را از جهت آنکه تمیم داری که منسوب ست بعبد الدار
و دار نام بتے ست که نسبت بوی عبد الدار گویند صحابی مشهور ست احوال وے در مواضع نوشته شده است - کان رجلا نصرانیا
بود این تمیم داری مردے نصرانی فجاء واسلم - پس آمد و مسلمان شد - وحدثنی حدیثا - و خبر داد مرا چیزے که - واقف الذی
کنت احدثکم به عن المسیح الدجال - موافق افتاد چیزے را که بودم من که خبر مے دادم شما را از مسیح دجال یعنے خواستم که بشنوانم خبر
تمیم داری که تا موجب زیادت یقین شما بود و خبر بمعائنه مقرون گردد و برهان بعیان منضم شود - حدثنی انه رکب فی سفینة بحریة
خبر داد مرا تمیم داری که سوار شد کشتی دریائی را مع ثلثین رجلا من لخم وجذام - با سی مرد از لخم بفتح لام و سکون خاء معجمه محله
ایست از یمن و جذام بضم جیم و ذال معجمه نام قبیله ایست از نجد و مراد از سفینه بحریه کشتی بزرگ ست که در دریا میرود نه
زورق خرد که در انهار گردد و بعضے گویند که تقیید سفینه به بحریه براے تمیز و احتراز از اهل است که او را سفینه بریه میگویند
و این سخن ضعیف ست زیرا که در حدیث قرائن بسیار ست که دلالت دارد بر آنکه مراد کشتی متعارف ست پس احتیاج بآن
تقیید و تمیز نبود - فلعب بهم الموج شهرا فی البحر - پس بازی کرد با این کشتی سواران موج تا یک ماه در دریا یعنی انداخت
در دریا ایشان را در غیر جهت مقصد چه لعب فعلی را گویند که در وے فائده و غرض مفید نبود فارفاؤا الی جزیرة حین تغرب
الشمس - پس نزدیک بردند سفینه را بسوے جزیره در هنگام فرو رفتن آفتاب و ارفا نزدیک گردانیدن کشتی بکناره
فجلسوا فی اقرب السفینة - پس نشستند در کشتیهاے خرد که همراه سفینه بود و اقرب بفتح همزه و ضم را جمع قارب
بکسر را و فتح آن بمعنی کشتی خردی که همراه کشتی بزرگ مے باشد مثل اسپ کوتل تا حوایج از سواحل قضا کنند -
فدخلوا الجزیرة - پس در آمدند جزیره را جزیره موضعی که آب گرد او گشته باشد و در گرفته - فلقیتهم دابة اهلب کثیر الشعر - پس
پیش آمد ایشان را چارپایه بسیار درشت موی فی الصراح هلبه مویهاے سطبر دم اسپ اهلب اسپ انبوه دم - لا یدرون
ما قبله من دبره من کثرة الشعر - چنانکه در نمی یابند پیش او از پس او و نمی دانند که پیش وی و پس وے کدام ست از بسیاری
موی - قالوا ویلک ما انت - گفتند اے مرد واے بر تو چیست ماهیت تو جنی یا انسی و با چه کاره و شان تو چیست -
قالت انا الجساسة - گفت من جساسه ام که جاسوسی میکنم و میرسانم خبرهاے آفاق را بدجال - انطلقوا الی هذا الرجل
فی الدیر - بروید بسوے این مرد که در دیر ست و دیر کلیساے ترسایان و صومعه راهب را گویند - فانه الی خبرکم
بالاشواق - زیرا که وے بسوے شنیدن خبرهاے شما بسیار شوق دارد - قال - گفت تمیم داری - لما سمت لنا رجلا
هرگاه که تکلم کرد این دابه و نام برد براے ما مردے را - فرقنا منها ان تکون شیطانة - ترسیدیم از وی که باشد وی شیطان
در لباس حیوانے در آمده - قال فانطلقنا سراعا - گفت تمیم داری پس رفتیم ما شتابان بسوی دیر - حتی دخلنا الدیر تا آنکه
در آمدیم دیر را - فاذا فیه اعظم الشان ما رأیناه قط خلقا - پس ناگاه در وی بزرگ و مهیب و فظیع تر آدمی ست که نه دیده
باشیم ما او را در زمان ماضی هرگز از روے خلقت - واشد وثاقا - و سخت ترین انسانے که نه دیده باشیم از روے

می کنید در شان من کہ من خدایم۔ فیقولون لا۔ پس می گویند مردم شک نمی کنیم اگر این جماعہ از اہل شقاوت اند کہ بوے گرویدہ اند و تبعیت او کردہ مراد حقیقت کلام است والا بجہت خوف و دفع الوقت می گویند و تواند کہ مراد ایشان بطریق توریہ و کنایت عدم شک در کذب وی باشد فافہم۔ فیقتلہ ثم یحییہ۔ پس می کشد آن مرد را پستر زندہ می گرداند او را۔ فیقول۔ پس می گوید آن مرد کہ بہترین مردم ست۔ واللہ ما کنت فیک اشد بصیرۃ منی الیوم۔ بخدا سوگند بنودم من در شان تو سخت تر و قوی تر از روی علم و بصیرت از خود چنانکہ امروز یعنی امروز کہ اماتت و احیا از تو دیدم پس من بکذب تو قوی تر شدم و عیان شد با شاہد علامت کذب تو کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدان خبر دادہ بود۔ فیرید الدجال ان یقتلہ۔ پس می خواہد دجال کہ بکشد آن مرد را فلا یسلط علیہ۔ پس برگماشتہ نمی شود و قدرت دادہ نمی شود دجال را بر قتل آن مرد متفق علیہ۔ ۱۷۔ وعن ابی ہریرۃ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال یاتی المسیح من قبل المشرق می آید مسیح دجال از جانب مشرق ہمتہ المدینۃ در حالی کہ قصد او و مراد او در آمدن مدینہ مطہرہ است۔ حتی ینزل دبر احد۔ تا آنکہ فرود می آید بزیر کوہ احد کہ بر سہ میل از مدینہ است ثم تصرف الملائکۃ وجہہ قبل الشام۔ پستر می گردانند فرشتگان روی او را بجانب ولایت شام و می رود آنجا۔ وہناک یہلک و آنجا یعنی در شام ہلاک می گردد چنانکہ گذشت کہ عیسی علیہ السلام بباب لد کہ از قریات شام است او را می کشد متفق علیہ۔ ۱۸۔ وعن ابی بکرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا یدخل المدینۃ رعب المسیح الدجال و نمی آید اہل مدینہ را او و راہ نمی یابد بایشان ترس مسیح دجال۔ لہا یومئذ سبعۃ ابواب۔ مر مدینہ را در آن روز ہفت دراست۔ علی کل باب ملکان۔ بر ہر در دو فرشتہ نگاہبان اند و دربانی می کنند و نمی گذارند او را کہ در آید۔ رواہ البخاری۔ ۱۹۔ وعن فاطمۃ بنت قیس۔ فرشینہ فہریہ منسوب بفہر بن مالک بن النضر اخت ضحاک بن قیس از مہاجرات اول بود خداوند دجال و عقال کمال و بود تحت ابی عمرو بن حفص بن المغیرہ و چون وے طلاق دادہ آنحضرت او را برائے اسامہ بن زید خواست و این حدیث در باب العدۃ مذکور شدہ است۔ قال سمعت منادی رسول اللہ۔ گفت شنیدم منادی پیغمبر خدا را صلی اللہ وآلہ وسلم نیادے کہ ندائے کرد و آوازے داد باین۔ کلمۃ الصلوۃ جامعۃ۔ نماز جمع کنندہ مردم ست و این کلمہ ایست کہ برائے ترغیب و طلب نمازے گویند تا بیایند مردم و جمع شوند چنانکہ در نماز خسوف و کسوف و در زمان شریف می گفتند۔ فخرجت الی المسجد۔ پس بیرون آمدم من بسوے مسجد فصلیت مع رسول اللہ۔ پس نماز گزاردم با پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فلما قضی صلوتہ جلس علی المنبر پس چون تمام کرد آنحضرت نماز را نشست بر منبر و ہو یضحک و حالانکہ آنحضرت خندہ می کند۔ فقال لیلزم کل انسان مصلاہ۔ پس فرمود باید کہ لازم گیرد ہر آدمی جاے نماز خود را و در ہمانجا کہ نماز گذاردہ است نشستہ باشد و برنہ خیزد۔ ثم قال ہل تدرون لم جمعتکم۔ پستر فرمود آیا دانی یا بید کہ برائے چہ جمع کردہ ام شما را۔ قالوا اللہ و رسولہ اعلم قال انی واللہ ما جمعتکم لرغبۃ ولا لرہبۃ فرمود بدرستی کہ من بخدا سوگند گردنیا و ردم شما را از جہت امرے مرغوب مانند عطا و نہ از جہت امر

همزه بکسر و فتح نیز آید و این معرب اسپاهان است بمعنی لشکرهاے که در آنجا ساکن بودند یا آنکه چون نمرود سپاه خود را
بجنگ کسی که در آسمان است بخواند در جواب وی نوشتند سپاهان آن نه که با خدا جنگ کند کذا فی القاموس پس
می فرماید که پیروی کند دجال را از یهود این شهر سبعون الفا هفتاد هزار کس علیهم الطیالسة که بر ایشان طیلسانها
باشد و این بر عادت یهود است که طیلسان بر سر می پوشند رواه مسلم و بعضی از علماء احتجاج کرده اند باین
حدیث بر ذم طیلسان و بانچه روایت کرده است از انس که وی جماعه را دیده که بر ایشان طیلسانها بود مشابه اند
اینها به یهود خیبر و حق آن ست که لبس طیلسان بمعنی پوشیدن سر بر ردا محمود است و مسنون و احادیث بسیار در آن
از حضرت رسول صلی الله علیه وآله وسلم و از صحابه رضی الله عنهم آمده اگرچه در وقتی شعار یهود بود و انکار انس
آنرا بنا برین بود یا از جهت رنگ آنها که زرد بوده و محل خلاف در لبس طیلسان است بمعنی پوشیدن سر بردا
و انداختن طرف آنرا بر کتف و آنرا مقنع و قناع نیز گویند و منکران گویند که آنچه از حضرت رسول الله صلی الله علیه و
آله وسلم و صحابه واقع شده مخصوص بوقت ضرورت است از گرمی آفتاب و مانند آن و نزد جمهور علی الاطلاق
جائز ست بے کراهت و در حدیث آمده است که بپوشید سر بطیلسان که از تدالسته عرب ست و اقتناع بسر ایمان ست
و ترمذی و غیر آو از انس بن مالک آورده اند که گفته بود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که بسیار می کرد تقنع
ثبوت خود تا چنان می نمود که جامه او جامه زیادت است و مراد ازین جامه گوشه طیلسان است که بر سر می نهاد
و در حدیث انس آمده که بود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که بسیار می کرد قناع را و در روایتے آمده که مفارقت
نمی کرد قناع را و از امام حسن بن علی رضی الله عنهما که دیدند او را نماز می گذارد و حال آنکه متقنع بود و تقنع از وے
در غیر حال نماز نیز آمده و در حدیث دیگر آمده پوشیدن سر بطیلسان در روز نقمت و در شب زینت و از صحابه نیز
تقنع آمده و آثار و اخبار در وے بسیار است ۱۶ وعن ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم یاتی الدجال وهو محرم علیه ان یدخل نقاب المدینة می آید دجال و حال آنکه وی حرام کرده شده است بر وی در آمدن راه های
مدینه مطهره را و نمی تواند در آید آنرا و نقاب بکسر نون جمع نقب بفتح نون و سکون قاف در اصل بمعنی راه در کوه فینزل بعض السباخ
التی تلی المدینة پس فرود آید بعضی زمین شورستانها را که متصل مدینه است و سباخ بکسر سین مهمله و بای موحده و خای معجمه جمع سبخه
بفتح سین و سکون یا زمین شوره که نرویاند چیزی را فیخرج الیه رجل پس بیرون می آید بسوے وی مردی وهو خیر الناس و
و حال آنکه وی بهترین مردم ست او من خیار الناس یا گفت از جمله بهترین مردمان ست شک راوی ست و در بعضی
حواشی گفته که آن مرد خضر علیه السلام است والله اعلم فیقول اشهد انک الدجال الذی حدثنا رسول الله پس می گوید آن مرد
گواهی می دهم که تو آن دجالی که خبر داد ما را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم حدیثه خبر او را فیقول ارایتم ان قتلت هذا ثم
احییته پس می گوید دجال با مردم که گرد او یند خبر دهید مرا که اگر بکشم این مرد را پستر زنده گردانم او را هل تشکون فی الامر یا شک

کرده می شود میان هر دو پاے وی ومنشار بکسر میم آره دو شریه معنی نشر بهمزه وبیا نیز آمده است اشرت الخشبة
اشرا و وشرت وشرا هر دو آمده وبالمنشار بنون نیز آمده ومفرق بفتح میم وکسر را تارک سر قال ثم یمشی الدجال بین
القطعتین پستر می رود دجال میان هر دو پاره ثم یقول له قم پستر می گوید دجال مر آن کشته را برخیز فیستوی قائما پس
برخیزد وراست می ایستد ثم یقول له اتؤمن بی پستر می گوید مر آن مرد را آیا ایمان می آری بمن فیقول پس می گوید آن
مرد ما ازددت فیک الا بصیرة زیاده نکردم یا زیاده کرده نشدم من در کذب تو مگر بصیرت ویقین را یعنی باین که
زنده گردانیدے تو مرا بعد از میرانیدن یقین شد که تو دجال دروغ گوئی وفی الصراح الازدیاد افزون کردن
وافزون شدن قال ثم یقول پستر می گوید یا ایها الناس انه لا یفعل بعدی باحد من الناس اے مردمان بدرستی
که این دجال نمی کند بعد از من بهیچ یکے از مردم یعنے آنچه می کند از قتل واحیا قال فیاخذه الدجال لیذبحه پس می گیرد
او را دجال تا ذبح کند او را فیجعل ما بین رقبته الی ترقوته نحاسا ودر بعضی نسخ فیاخذنی ضمیر واقع شده پس گردانیده
می شود موضعی که میان گردن اوست تا استخوان که میان منحر دوش اوست مس یعنے سخت چنانکه شمشیر در روے
کار نکند فلا یستطیع الیه سبیلا پس نمی تواند یافت بسوے قتل وذبح وے راه قال فیاخذه بیدیه ورجلیه پس می گیرد
دجال آن مرد را بهر دو دست وهر دو پاے آن مرد فیقذف به پس می اندازد او را یعنے در آتشی که همراه دارد
فیحسب الناس انما قذفه الی النار پس گمان می برند او را مردم که نینداخت مگر بسوے آتش وانما القی فی الجنة و
وی انداخته نشده است مگر بسوے بهشت چنانکه گذشت که نار او جنت ست وجنت وی نار فقال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم هذا اعظم الناس شهادة عند رب العلمین پس گفت آنحضرت این مرد بزرگ ترین مردم ست
از روی شهادت نزد پروردگار جهانیان باعتبار کشته شدن او بار اول اگرچه بعد از ان زنده شد یا باعتبار
قصه ذبح کردن وی اگرچه وی مذبوح نشد وتواند که مراد بشهادت حاضر آمدن وگواهی دادن باشد نزد حق تعالی
والله اعلم رواه مسلم ۱۴ - وعن ام شریک بفتح شین وکسر را صحابیه انصاریه است وام شریک دیگرست که نیز
صحابیه ست ووی قرشیه عامریه است از بنی لوی بن غالب وآنکه در حدیث فاطمه بنت قیس در عدت واقع
شده است اکثر برانند که ام شریک انصاریه است وبعضی می گویند قرشیه والله اعلم قالت قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم لیفرن الناس من الدجال حتی یلحقوا بالجبال هر آینه بگریزند مردم از دجال تا آنکه لاحق وپیوسته
شوند بکوه ها قالت ام شریک قلت گفت ام شریک گفتم یا رسول الله فاین العرب یومئذ پس کجا باشند دران روز
عرب که کار ایشان جهاد در راه خدا ورفع شر وفتنه است از دین قال فرمود آنحضرت هم قلیل ایشان دران روز اندک
باشند رواه مسلم ۱۵ - وعن انس عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال یتبع الدجال من یهود اصفهان
پس روی می کنند دجال را از قوم یهود اصفهان که شهریست مشهور از شهرهاے عجم واصبهان بباء موحده مکان فاء

ف لا یخفی علیک ما فی هذا القصة مشابهة لقصة ادریس علیه السلام ۱۲

این روایت را در فصل اول آورد ۱۳ - وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
یخرج الدجال بیرون می آید دجال فیتوجه قبله رجل من المسلمین پس روی می آرد بجانب وی مردے از مسلمانان
فیلقاه المسالح مسالح الدجال پس پیش می آید آن مرد را جماعه با سلاح جنگ که مقدمه لشکر دجال اند و مسالح در اصل جمع مسلح
بمعنی سرحد که جای پوشیدن سلاح است پس از ان بر مردان سلاح دار اطلاق کردند که نگاه می دارند سرحد را
و مراد اینجا این معنی ست فیقولون له این تعمد پس می گویند این جماعه سلاح دار مر آن مرد مسلمان را کجا قصد کرده که می روی
فیقول اعمد الی هذا الذی خرج پس می گوید آن مرد قصد دارم که بروم بسوے این کسے که بیرون آمده است
یعنی دجال قال گفت آنحضرت یا راوی فیقولون او ما تؤمن بربنا پس می گویند آنجماعه از لشکر دجال آیا ایمان
نمی آری و منکر می شوی به پروردگار ما فیقول پس می گوید آن مرد مسلمان ما بربنا خفاء نیست در صفات پروردگار
ما جل جلاله پوشیدگی یعنے برهان ربوبیت او ماهر ست و او را صفات کمال ست که نقص را بدان راه نیست و
این دجال نه بران صفات ست فیقولون اقتلوه پس می گویند آنجماعه بکشید این مرد را که ایمان نمی آرد به پروردگار
ما فیقول بعضهم لبعض پس میگویند بعضی ازین جماعه مر بعضی را الیس قد نهاکم ربکم ان تقتلوا احدا دونه آیا نیست که
بتحقیق نهی کرده است شما را پروردگار شما یعنے دجال ازین که به کشید کسے را بے حکم او در غیر حضور وے فینطلقون
به الی الدجال پس می برند این مرد را بسوے دجال فاذا راه المؤمن قال پس چون می بیند او را مرد مومن می گوید
یا ایها الناس هذا الدجال الذی ذکر رسول الله اے مردمان آگاه باشید که این دجالیست که یاد کرده و نشان
داده است پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم قال گفت آنحضرت یا راوی فیامر الدجال به پس امر می کند دجال
بخسپانیدن آن مرد بر قفا و بعضے گفته به شکم بر زمین چنانکه گناه گار آنرا می خسپانند تا بزنند شان فیشبح پس خسپانیده
می شود فیقول خذوه وشجوه پس می گوید دجال بگیرید و بزنید و سر او را بشکنید فیوسع به سکون واو و تخفیف سین
از وسع و در بعضی نسخ بفتح واو و تشدید سین از توسیع نیز تصحیح کرده اند یعنی پس فراخ و نرم کرده می شود ظهره وبطنه
ضربا پشت و شکم آن مرد بزدن و برین وجه که گفته شد یشبح صیغه مضارع مجهول ست بباے موحده مشدده و حاء
مهمله از تشبیح بمعنی گردانیدن چیزے را عریض و شجوه امری ست از شج بمعنی جراحت کردن در سر و این روایت
چنانکه در شرح مسلم گفته اصح ست و روایت دوم آنکه فیشبح چنانکه گفته شد از تشبیح و شجوه نیز امر ازین باب بود و این
روایت را حمیدی در جمع بین الصحیحین آورده و روایت سوم فیشبح و شجوه هر دو از شج بمعنی جراحت در سر قال فیقول
اما تؤمن بی پس می گوید دجال آیا ایمان نمی آری تو بمن فیقول انت المسیح الکذاب پس می گوید آن مرد توئی مسیح
دروغ گوے قال گفت آنحضرت فیؤمر به فیؤثر بالمیثار من مفرقه حتی یفرق بین رجلیه پس امر کرده می شود یعنے امر
می کند دجال بدو پاره کردن و پراگنده کردن آن مرد پس دو پاره کرده می شود پاره از فرق سر وی تا آنکه دو پاره

گویا ساحت زمین بجہت کثرت آب مثل آئینہ شدہ کہ روی در روی می توان دید ثم یقال الارض ائتی ثمرتک پستر گفتہ می شود زمین را برویان میوہ خود را و در روی برکت خود را فیومئذ یاکل العصابۃ من الرمانۃ پس درین زمان می خورد جماعۃ از دہ تا چہل از یک انار یعنے انارہا چنان بزرگ و پر دانہ آید کہ جماعۃ کثیر از وی بخورند و سیر گردند ویستظلون بقحفہا و سایہ جویند و پناہ گیرند بسایۂ پوست انار استظلال بناہ جستن بسایہ تشبیہ کردہ در دن پوست انار را باستخوان سر آدمی کہ بالائے دماغ اوست کہ مانند قحف است بکسر قاف و سکون حا مہملہ بمعنی کاسۂ سر و قدح چوبین ویبارک فی الرسل بکسر را و سکون سین مہملہ برکت کردہ شود در شیر یعنے شیر دو پستان ہائے شتر گوسفند بسیار شود حتی ان اللقحۃ من الابل لتکفی لفئام من الناس تا آنکہ شیر دار از مادۂ شتر ہر آئینہ بسندگی کند جماعۃ از مردم را اللقحۃ بکسر لام و بفتح نیز آمدہ ناقۂ شیر دار و گفتہ اند کہ ناقہ را بعد از زائیدن تا دو ماہ یا سہ ماہ لقوح خوانند بعد ازان لبون خوانند و فئام بکسر فا و بعضی بفتح آن نیز گفتہ اند بہمزہ و بیا و ہمزہ اصح و اقوی ست و بعضی بفتح فا و تشدید یا خواندہ و خطابی گفتہ کہ آن غلط ست و بہر وجہ بمعنی جماعہ است و او را واحد از لفظ او نیست و اللقحۃ من البقر تکفی القبیلۃ من الناس و شیر دار از گاو ہر آئینہ بسندہ می شود قبیلہ را از مردم و اللقحۃ من الغنم لتکفی الفخذ من الناس و شیر دار از گوسفند کفایت می کند فخذی را از مردم فخذ بفتح فا و سکون خا جماعۃ کمتر از بطن و بطن کمتر از قبیلہ و اما فخذ بمعنی عضو مخصوص کہ ران ست بکسر خا و سکون او ست معاد بعضی کسر را مخصوص بعضو داشتہ و سکون نیز و تحقیق آنست کہ ہر دو لفظ موافق اند در حرکات و سکنات بفتح فا و کسر آن و سکون خا و کسر آن و این کہ بہ معنی نفرست نیز منقول از عضو ست چنانکہ بطن شامل ہر دو ران ست و ہر یکے از دو ران ناحیہ ایست ازان ہم چنین در تفسیر قبیلہ ہم کذلک او بعث اللہ ریحا طیبۃ پس در اثنائے آنکہ ایشان ہم چنین و باین حال باشند ناگاہ بفرستد خدائے تعالی باد خوشبو را فتاخذہم تحت ابا طہم پس برمی گیرد آن باد ایشان را زیر بغلہا ے ایشان فتقبض روح کل مومن و کل مسلم پس می ستاند آن باد روح ہر مومن و ہر مسلم را در محل خود معلوم شدہ است کہ مومن و مسلم ہر دو یکی اند ہر کہ مومن مسلم ست و ہر کہ مسلم مومن و لیکن تفاوتے کہ درمیان نہند آنست کہ مومن باعتبار تصدیق قلبی گویند کہ در باطن ست و مسلم باعتبار خضوع و انقیاد ظاہر بمقصود اینجا تاکید و تعمیم ست تا ہیچ کس بدرد تردد و یبقی شرار الناس و باقی می ماند بدترین مردمان تیہا رجون فیہا تہارج الحمر مختلط می شوند و خصومت می کنند در زمین مانند اختلاط خران در یک دیگر و بعضی گفتہ اند کہ مراد جماع مردان ست زنان را علانیہ چنانکہ عادت خران ست و ہرج بمعنی جماع آمدہ ہرج جاریۃ جامعہا کذا فی القاموس علیہم تقوم الساعۃ پس بر ایشان برپا می شود قیامت رواہ مسلم الا الروایۃ الثانیۃ روایت کرد این حدیث را مسلم مگر روایت دوم را و ہی قولہ و این روایت دوم قول اوست تطرحہم بالنہبل الی قولہ تا قول او سبع سنین رواہ الترمذی روایت کرد این روایت ثانیہ را ترمذی و این اعتراض ست بر صاحب مصابیح کہ

عیسی ست علیہ السلام ودعا می کنند اصحاب او در ہلاک یاجوج وماجوج فیرسل اللہ علیہم النغف فی رقابہم پس می فرستد خدائے تعالی بر ایشان کرم ہا را در گردن ایشان وتنغف بفتح نون وعین معجمہ کرمہائیکہ در بینی شتر وگوسفند افتد واحد تنغف بتا فیصبحون فرسی کموت نفس واحدۃ پس می کردند مردہ وکشتہ ہم چون مردن بکذات یعنی ہمہ یکبارگی بمیرند وہلاک شوند وفرسی بر وزن قتلی جمع فریس بمعنی قتیل ثم یہبط نبی اللہ عیسی واصحابہ الی الارض پستر فرود می آید پیغمبر خدا عیسی و فرود می آیند اصحاب وے بسوے زمین فلا یجدون فی الارض موضع شبر الیس نمی یابند در زمین جائے یک بدست الا ملاء نہ بہم وتنہم مگر آنکہ پر کردہ است موضع را چربی ایشان وگندگی ایشان وزہم بفتحتین بمعنی وسخ ونجاست یعنی چربی واکثر روایات برین ست وبضم زا وفتح ہا نیز روایت کردہ است جمع زہمہ بمعنی بوے بد فیرسل اللہ طیرا کاعناق البخت پس می فرستد خدائے تعالی پرندہا را کہ گردنہای ایشان مانند گردن شتر بختی ست وبخت بضم وباسکون خاشتران خراسانی کہ دراز گردن می باشند واحد بختی فتحملہم فتطرحہم حیث شاء اللہ پس بر می دارند این طیور ایشان را پس می اندازند ایشان را آنجا کہ خدائے تعالی وتقدس خواستہ است وفی روایۃ نظرحہم بالنہبل ودر روایتے آمدہ است کہ می اندازند ایشان را بہ نہبل بفتح نون وسکون ہا وفتح باء موحدہ موضعی ست از بیت المقدس وبعضی گفتہ اند آنجا کہ بر می آید آفتاب کذا فی بعض الحواشی این چنین تصحیح کردہ شدہ است این لفظ را در نسخہای مشکات بنون واین چنین ست صورت لفظ در نسخ طیبی ودر مجمع البحار از کرمانی مہبل بمیم آوردہ وتفسیر کردہ اورا بکوہی فرو رفتہ در زمین ودر قاموس در باب اللام وفصل المیم گفتہ مہبل کمنزل ہوی من راس جبل یعنے فرود افتادن از سر کوہ وگفتہ کہ ترمذی در حدیث دجال فتطرحہم بالنہبل بنون آوردہ وآن تصحیف ست وصواب ہمان مہبل ست بمیم ویستوقد المسلمون من قسیہم ونشابہم وجعابہم سبع سنین وآتش افروزند مسلمانان از کمانہای یاجوج وماجوج وتیرہائے ایشان وترکشہائے ایشان ہفت سال جعاب بکسر جیم جمع جعبہ بمعنی تیردان ثم یرسل اللہ مطرا لا یکن منہ بیت مدر ولا وبر پستر می فرستد خدائے تعالی بارانی را کہ نمی پوشد ازان باران خانہ مدر بفتحتین کلوخ کہ خانہ اہل حضر است وتہ خانہ وبر نیز بفتحتین بمعنی پشم شتر کہ خانہ اہل سفر است یغسل الارض زمین را یعنی ہمہ جا باران ببارد وجائی نمی ماند کہ باران بدانجا نرسد وہیچ دیوار وخیمہ از رسیدن باران بہر جا مانع نیاید ولا یکن بفتح یائے تحتانیہ وضم کاف از کن ویضم یا وکسر کاف از اکنان ہر دو آمدہ است وہر دو بمعنی ستر است فیغسل الارض پس می شوید آن باران زمین را حتی تترکہا کالزلفۃ تا آنکہ می گذارد آنرا مانند زلفہ بفتح زاے ولام وفا بچند معنی آمدہ کہ ہمہ آن معانی مناسب مقام ست بمعنی جائیکہ آب در آنجا پر شود وصاف می ساند ودو بمعنی کاسہ سبز وخم سبز رنگ چہ ظرف چون پر آب باشد سبز رنگ نماید وبمعنی صدف وسنگ ہموار وزمین جاروب زدہ وبضم زاے واسکان لام نیز روایت است بمعنی صحنک کلان وکالزلفۃ بقاف نیز روایت کردہ اند بمعنی سنگ ملساء آئینہ واین نیز مناسب است

تا آنکہ دریابد او را بر دروازۂ از قرائے بیت المقدس کہ نام او لد است بضم لام وتشدید دال و در قاموس گفتہ قریہ ایست بفلسطین کہ می کشد عیسی دجال را بر دروی یا قریہ ایست از قرائے بیت المقدس فیقتلہ پس می کشد دجال را عیسی تم یاتی عیسی قوم قد عصمہم اللہ منہ پستر می آید عیسی را علیہ السلام گروہی کہ تحقیق نگاہ داشتہ است ایشان را خدائے تعالی از دجال فیمسح عن وجوہہم پس می افشاند عیسی از روئے ایشان گرد و غبار شدت و محنت را ویحدثہم بدرجاتہم فی الجنۃ و خبر می دہد ایشان را بدرجات و مراتب ایشان کہ می یابند در بہشت فبینما ہو کذلک اذ اوحی اللہ الی عیسی پس در اثنائے آنکہ عیسی ہم چنین باشد ناگاہ وحی می فرستد خدائے تعالی بسوئے عیسی کہ انی قد اخرجت عبادا لی بدرستی کہ من تحقیق بیرون آوردم بندگانی کہ مرا ند لایدان لاحد بقتالہم نیست طاقت و قدرت مر ہیچ یکے را بکار زار کردن ایشان چون آثار قدرت در کار زار در دست ظاہر می گردد بغیر ازان بید شائع شدہ و غالب افراد ید ست و گاہی تثنیہ کنند برائے مبالغہ فحرز عبادی الی الطور پس گرد آر و استوار کن و محافظت کن و ببر بندگان مرا بسوی کوہ طور و بیعث اللہ یاجوج و ماجوج وحی برانگیزد وحی می فرستد خدائے تعالی یاجوج و ماجوج را وہم من کل حدب ینسلون و ایشان از ہر زمینی بلند و درشت شتابی می آیند وحی ریزند فیمر اوائلہم علی بحیرۃ طبریۃ پس می گذرند آنہا کہ بیشتر می آیند از ایشان بر دریاچۂ طبریہ کہ نام قریہ ایست بواسط و دریاچہ او آبی ست طول وی دہ میل فیشربون ماءہا پس می نوشند ہر چہ در دست از آب ویمر آخرہم وحی می گذرند جماعۂ از ایشان کہ پستر می آیند از ایشان فیقول پس می گوید این جماعۂ لقد کان فی ہذہ مرۃ ماء تحقیق بود درین بحیرہ یکباری آب ثم یصیرون حتی ینتہوا الی جبل الخمر و ہو جبل بیت المقدس پستر سیر می کنند تا آنکہ می رسند تا جبل خمر کہ نام کوہی است بقدس و خمر بفتحتین بمعنی درختان پیچیدہ یا ہر چہ بپوشد چیزے را از درخت وغیرہ و درین جبل درختان بسیار ند ازین جہت او را جبل الخمر نام کردند فیقولون لقد قتلنا من فی الارض پس مے گویند یاجوج و ماجوج ہر آئینہ بتحقیق کشتیم ما کسی را کہ در زمین بود ہلم فلنقتل من فی السماء بیائید پس باید کہ بکشیم کسی را کہ در آسمانست فیرمون بنشابہم الی السماء پس می اندازند تیر ہائے خود را بسوئے آسمان و نشاب بضم نون و تشدید شین معجمہ سہام واحد نشابہ فیرد اللہ علیہم نشابہم مخضوبۃ دما پس باز می گرداند خدائے تعالی بر ایشان تیر ہائے ایشان را رنگ کردہ شدہ بخون و یحصر نبی اللہ و اصحابہ و حبس و منع کردہ می شود پیغمبر خدا کہ عیسی علیہ السلام است و یاران او کہ با او ہند در جبل طور حتی یکون رأس الثور لاحدہم خیرا من مائۃ دینار لاحدکم الیوم تا آنکہ می باشد سر گاؤ ہر یکے از ایشان را بہتر از صد دینار یعنی خانہ و احتیاج بجدی در می گیرد ایشان را کہ کلہ گاؤ کہ ازران ترین اجزائے اوست بہتر از صد دینار می باشد ہر یکی از شما را امروز باقی اجزائے گوشت را بران قیاس کن کہ چہ حال داشتہ باشد و چہ گران بہا بود نزد ایشان و بعضی گفتہ اند کہ مراد براس ثور ذات ثور باشد کہ برائے زراعت و حراثت محتاج شوند بدین و این سخن ضعیف ست زیرا کہ ایشان کہ دران روز محبوس و محصور باشند باز راعت چہ کار بود و غیر غیب نبی اللہ عیسی و اصحابہ پس رغبت می کنند و دعا می کند پیغمبر خدا کہ

مانند امیران نحل کہ میکنند پیروی آنرا و در دنبال آنہا می روند نحل یعنے مگسان شہد یعاسیب جمع یعسوب ست بمعنی امیر نحل و معتر قوم را یعسوب ایشان گویند و در قول امیر المومنین علی مرتضی آمدہ کہ انا یعسوب المومنین والمال یعسوب الکفار فرمود من یعسوب مسلمانانم کہ متابعت می کنند مراد پناہ می جویند بمن و مال یعسوب کافران ست کہ بوی پناہ می جویند و در دنبال وی می روند و در مدح امیر المومنین ابو بکر صدیق نیز آمدہ کہ حضرت مرتضی در مرثیہ وی فرمود کنت للدین یعسوبا بو دی تو اے ابا بکر مردین را سید و مہتر تم یدعو رجلا ممتلئا شبابا پستر می خواند دجال مردے را کہ پیرست بجوانی یعنی در نہایت جوانی و قوت ست فیضربہ بالسیف پس می زند دجال آن مرد جوان را بشمشیر فیقطعہ جزئتین رمیۃ الغرض پس پارہ می کند دجال آن جوان را دو پارہ مانند انداختن تیر ہدف را یعنی فاصلہ میان دو پارہ مقدار یک تیر انداز باشد کہ بہدف اندازند و بعضی گویند یعنی آنست کہ می رسد ضربہ شمشیر وے مانند رسیدن تیر بہدف و جزلہ بفتح جیم و بکسر نیز روایت ست و سکون زاے یعنی قطعہ و غرض بفتحتین بدف ثم یدعوہ پستر می خواند جوان را فیقبل و یتہلل وجہہ یضحک پس زندہ می گردد آن جوان و روے می آرد جانب دجال و روشن و تابان می گردد روے وے در حالے کہ می خندد و بینما ہو کذلک اذ بعث اللہ المسیح بن مریم پس در اثناے آن کہ دجال درین کار ہاست و افساد و اضلال می آرد ناگاہ می برانگیزد وحی فرستد اللہ تعالی مسیح بن مریم را علیہ السلام فینزل عند المنارۃ البیضاء پس فرمود می آید مسیح بن مریم نزد منارہ سفید شرقی دمشق بجانب شرقی دمشق و دمشق شہر بکسر دال و فتح میم و یمیم مکسور نیز آید بین مہرودتین میان دو جامہ رنگ کردہ شدہ گیا ہے کہ نام وے کرکم است یا بگل سرخ و مہرودتین بدال مہملہ و ذال معجمہ ہر دو آمدہ و در قاموس گفتہ کہ بہ معجمہ جز درین حدیث استعمال نیافتہ و بعضی تفسیر مہرودتین بشقتین و حلقین نیز کردہ اند و از شرح در تحقیق این لفظ بیشتر ازین کلام آوردہ شد و اضعا گفتہ علی اجنحۃ ملکین در حالی کہ نہندہ است مسیح بن مریم ہر دو کف دست خود را بر بازو ہاے دو فرشتہ اذا طاطا رأسہ قطر چون پست می کند سر خود را می چکد عرق از وی و اذا رفعہ تحدر منہ مثل جمان کاللؤلؤ و چون بر میدارد سر را فرود می آید از وے مانند دانہ ہاے نقرہ کہ نیز ہم چو مروارید اند و جمان بر وزن غراب لولو یا دانہا بر شکل لولو از نقرہ واحدہ جانۃ کذا فی القاموس و در حواشی نوشتہ کہ جمان بضم جیم و تشدید میم مروارید خرد و بہ تخفیف میم دانہا کہ از نقرہ سازند و مراد اینجا معنی اخیر ست انتہی و قرینہ بر ارادہ معنی اخیر قول او کاللؤلؤ است یعنی چون پست می کند می چکد از ہوی سر او قطرات نورانیہ و چون بالا مے کند فرود می آیند آن قطرات کنایت ست از نہایت نورانیت و نضارت و طراوت جمال وی علیہ السلام فلا یحل لکافر یجد من ریح نفسہ الا مات پس حلال نمی شود یعنی ممکن نمی شود و صورت نمی بندد مر ریح کافر را کہ نیابد از یاد دم مسیح بن مریم مگر آنکہ می میرد و نفسہ ینتہی حیث ینتہی طرفہ و دم وی منتہی می گردد و می رسد تا آنجا کہ می رسد نظر وے سبحان اللہ گاہی بدم وی مردہ را زندہ می کنند و حیات می بخشند و وقتے زندگان را می میرانند مطلبہ پس می جوید عیسی دجال را حتی یدرکہ بباب

یا عباد الله فاثبتوا اے بندگان خدا پس ثابت مانید و بفتنه وی از جا نروید قلنا گفتیم ما یا رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم وما لبثه فی الارض چیست مدت درنگ کردن او و اقامت نمودن دجال در زمین قال اربعون یوما گفت و مدت لبث
وی چهل روز ست یوم کسنة یک روز مقدار سالیست در درازی و یوم کشهر و روز دیگر مقدار ماه ست و یوم کجمعة و روز دیگر
مانند هفته است و سائر ایامه کایامکم و باقی روزهاے او مانند روزهاے شماست که متعارف است قلنا گفتیم ما یا رسول الله
فذلک الیوم الذی کسنة ایکفینا فیه صلوة یوم پس آن روز که مقدار سالیست آیا بسندگی می کند ما را در آن روز نماز یک روز
قال لا فرمود نه بسندگی نمی کند در آن نماز یک روز بلکه اقدروا له قدره اندازه کنید براے اداے صلوة خمس مقدار
روزے چنانکه چون مقدار وقت متعارف است بگذرد و بعد از طلوع فجر بگذارید نماز فجر را و چون بگذرد وقت مقدار
آنچه میان وی و ظهر متعارف می باشد بگذارید نماز پیشین را و چون بگذرد میان وی و عصر بگذارید نماز دیگر را و هم
چنین تا تمامی آن روز که مقدار سالی ست و برین قیاس در روز مانند ماه و هفته ازینجا معلوم می شود که تاویل درازی
روز مثل سال و ماه بشدت هموم و احزان و بلایاء آن لعین و چون قدر و شوکت حق در هر وقت زیاده می گردد
و باطل نقصان می پذیرد و مردم به محنت و فتنه خوے می گیرند آسان می گیرد و سختی می رود و کوته می نماید باطل ست
و مناسب این سوال و جواب نه قلنا گفتیم یا رسول الله وما اسراعه فی الارض و چیست کیفیت شتاب رفتن دجال
در زمین قال کالغیث استدبرته الریح فرمود مانند باران که در دنبال اوست باد و تواند که مراد بغیث ابر باشد
فیاتی علی القوم فیدعوهم پس می آید دجال بر قومی پس می خواند ایشان را بسوے خود و مذهب خود فیؤمنون به
پس ایمان می آرند بوے فیامر السماء فتمطر پس امر می کند آسمان را پس می بارد یا می باراند والارض فتنبت و امر
می کند زمین را پس می رویاند فتروح علیهم سارحتهم پس شبانگاه می آید بر ایشان مواشی ایشان که بامداد رفته بود
بچراگاه سرح بچرا گذاشتن ستور و سارحه ستور بچراگاه گذاشته اطول ما کانت ذری درازتر آنچه می باشد وے
از روے کوهان و ذری بمعنی ذروه کوهان شتر و اعلاے هر چیز را ذروه وی گویند مراد فربهی مواشی ست که کوهان
وی از فربهی دراز شده و اشبعه ذرعا و می آید مواشی تمام تر و ممتلی تر و پر تر آنچه می باشد در وی پستانهاے وے
و آمده خواصر و کشیده تر آنچه باشد تهی گاهها از جهت کثرت اکل و سیری ثم یاتی القوم پستر می آید دجال قومی دیگر را
فیدعوهم فیردون علیه قوله پس می خواند این قوم را پس رد می کنند این قوم بر وے سخن او را و ایمان نمی آرند
بوی فیصرف عنهم پس باز می دارد از ایشان باران باریدن را و زراعت را و نبات روئیدن را فیصبحون
ممحلین پس می گردند قحط زده و خشکی کشیده و سختی دیده لیس بایدیهم شیء من اموالهم در حالی که نیست در دست ایشان
چیزے از مالهاے ایشان و یمر بالخربة و می گذرد دجال بویرانه فیقول لها اخرجی کنوزک پس می گوید ویرانه را
بیرون آر گنجهاے خود را فتتبعه کنوزها پس پیروی می کند و در پے وی می رود گنجهاے آن ویرانه کیعاسیب النحل

مطلق رفته است و دیگرے معیب ست پس هر یکی را اعور می توان گفت چه عور در اصل بمعنی عیب ست فتدبر

۱۱- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الدجال اعور العین الیسرے دجال کور چشم چپ ست جفال الشعر بسیار پراکنده موی وجفال بضم جیم وبفا بمعنی کثیر یا مخصوص ست به پشم و مانند آن وفی القاموس جفل الشعر جفولا شعث معه جنته وناره همراه اوست بهشت او وآتش او فناره جنة وجنته نار پس آتش او بهشت ست وبهشت او آتش رواه مسلم

۱۲- وعن النواس بفتح نون وتشدید واو وسین مهمله بن سمعان بکسر سین وسکون میم صحابی ست ساکن شام قال ذکر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الدجال فقال ان یخرج وانا فیکم فانا حجیجه یاد کرد آنحضرت دجال را پس گفت اگر بیرون آید وی ومن در میان شما باشم فرضا پس من حجت کننده ام با او دونکم پیش شما یا پس شما یا بالاے شما ودون بمعنی امام ووراء وفوق آید وان یخرج ولست فیکم واگر بیرون آید ونیستم من در میان شما فامرء حجیج نفسه پس هر مرد حجت کننده ذات خود ست یعنی دفع می کند شر او را از خود به حجتهاے قاطعه شرعیه عقلیه که نزد اوست والله خلیفتی علی کل مسلم وخدا خلیفه ووکیل نیست بر هر مسلمان وولے اوست بعد از من که دفع می کند شر دجال را از وے بدانکه بدلائل وقرائن معلوم شد که ظهور دجال بعد از زمان مبارک آن حضرت صلی الله علیه وسلم خواهد بود وسلوک این طریق مذکور در حدیث از براے مبالغه وتاکید ست در تحقیق وتعیین ظهور دجال وابهام وقت آن وابقای خوف فتنه وی بر مکلفین انه شاب قطط بدرستی که دجال جوان ست سخت خبگله موی عینه طافیة چشم وی برآینده وبے نور ست کانی اشبهه گویا تشبیه می دهم او را بعبد العزی ابن قطن بفتح قاف وطاء مهمله واین عبد العزی شخصی بود از خزاعه که بادشاه بود در عهد جاهلیت بعضی گویند که نام یهودی ست واز مضمون نام او معلوم می شود که مشرک بود وآن حضرت تشبیه کرد دجال را بوے ومنوز جزم بمشابهت وی نمی کند می فرماید گویا تشبیه میکنم بوے واز احادیث دیگر جزم به تشبیه نیز معلوم گردد وگویا کافی براے تاکید تشبیه ست وتقریر آن فمن ادرکه منکم فلیقرأ علیه فواتح سورة الکهف پس کسیکه دریابد او را از شما پس باید که بخواند آیات از اول سوره کهف وفی روایة ودر روایتے باین لفظ آمده فلیقرأ علیه بفواتح سورة الکهف فانها جوارکم من فتنته پس بدرستی که این آیات اوائل سوره کهف سبب امان شماست از فتنه دجال چنانکه اصحاب کهف امان ونجات یافتند از فتنه دقیانوس جبار که در زمان وی بودند ودر بعضی احادیث خواندن این آیات در وقت خواب رفتن آمده وجوار بکسر جیم وضم آن وکسر افصح ست همسایگی وامان جا وهمسایه وزنهار داده ودر بعضی نسخ جوازکم بفتح جیم وزاے آمده بمعنی نامه که میگیرد آنرا مسافر از سلطان یا نائبان او تا تعرض نکند کسی بوے در راه انه خارج خلة بین الشام والعراق بدرستی که دجال بیرون آینده است از راهی که میان شام وعراق است دخل بفتح خاے معجمه وتشدید لام راه که در ریگستان رود فعاث یمینا وعاث شمالا پس فساد کننده است در جانب یمین وفساد کننده است در جانب شمال یعنی تنها در مقابله ومواجهه فساد کرده نمیرود بلکه هر سوے در چپ وراست کار وی فساد ست وعاث را بر صیغه ماضی نیز خوانده اند

والنار بدرستی کہ دجال می آرد باخود مانند بہشت و دوزخ چنانکہ باوی بستانی و آتشی بود یا مراد آسایش و محنت باشد یا لطف و قہر قالتی یقول انہا الجنۃ ہی النار پس انچہ می گوید دجال کہ این بہشت ست در حقیقت آن آتش ست کہ در آمدن در وی واختیار کردن آن سبب عذاب و در آمدن دوزخ ست و ہمین قیاس انچہ می گوید دے کہ این آتش ست بحقیقت بہشت ست و چون مقصود اندارست اکتفا کردند باول فقط و در بعضی احادیث ثانی نیز بصریح ذکر یافتہ و انے اندرکم کما انذر بہ نوح قومہ و بدرستی کہ من می ترسانم شما را از دجال چنانکہ ترسانید بدان نوح قوم خود را تخصیص نوح باوجود عموم حکم بجہت بودن اوست مقدم مشاہیر انبیا صلوات اللہ علیہم اجمعین و ذکر نوح درین مقام انذار اوست علیہ السلام قوم خود را از ورود طوفان چنانچہ احدثکم حدیثا من الدجال ما حدث بہ نبی قومہ مؤید این معنی ست کہ نفی انذار از انبیا موجب نفی انذار ست از نوح علیہ السلام نیز مگر این کہ تشبیہ باندار نوح عزم و آخر باین معنا بودہ باشد و وجہ شبہ قرب دجال ست باین امت چنانچہ قرب طوفان بقوم نوح علیہ السلام بود و اللہ اعلم متفق علیہ ۱۰ وعن حذیفۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان الدجال یخرج وان معہ ماء ونارا فاما الذی یراہ الناس ماء فنار تحرق واما الذی یراہ الناس نارا فماء بارد عذب واما آن چیزی کہ می بینند او را آدمیان وظاہر آب پس در حقیقت آتشی ست کہ می سوزد و اما الذی یراہ الناس نارا فماء بارد عذب واما آن چیزے کہ می بینند مردم آنرا آتش پس آب سرد شیرین ست فمن ادرک ذلک منکم پس کسی کہ دریابد آنرا از شما فلیقع فی الذی یراہ نارا پس باید کہ بیفتد در انچہ می بیند آنرا آتش فانہ ماء عذب طیب پس بدرستی کہ آن آب شیرین ست یعنی باید کہ عذاب و محنت کہ از جانب وی بیند آنرا راحت و خوشی داند و بآن از جا نرود و در دام وی نیفتد متفق علیہ و زاد مسلم و زیادہ کردہ است مسلم این عبارت را کہ وان الدجال ممسوح العین و بدرستی کہ دجال ہموار و مالیدہ شدہ است چشم وی علیہا نفخۃ و غلیظۃ بر چشم وی ناخنہ ایست ستبر و نفخۃ بفتح ظا و فا گوشت زایدہ کہ می روید بر چشم و می پوشد آنرا از جانب بینی مکتوب بین عینیہ کافر نوشتہ شدہ است میان دو چشم وی کافر یا نوشتہ شدہ است کہ او کافرست یقرأہ کل مومن کاتب وغیر کاتب می خواند این را ہر مسلمان خواندہ مکتوب و ناخواندہ مکتوب آنرا یعنی آنکہ سابقا علم بکتابت دارد یا ندارد و بدانکہ ظاہر آنست کہ ناخنہ در عین غیر ممسوح باشد چہ معنی ممسوح چنانکہ در وجہ تسمیہ دجال بہ مسیح گفتہ اند آنست کہ بر یک جانب روی وی چشم وابر و اصلا نیست و ہموار و مالیدہ است پس ناخنہ در روی چہ معنی دارد مگر آنکہ از ممسوح معیوب مطلق ارادہ دارند و نیز ممکن عینہ غیر طافیۃ واقع شدہ و این نیز بہ مسح عین بمعنی مذکور و تخصیص عین کہ در حدیث دیگر آمدہ منافات دارد نیز در حدیثی اعور عین الیمنی آمدہ چنانکہ گذشت و در حدیثی دیگر عین الیسری واقع شدہ و باجملہ احادیث در وصف دجال تنافی و تخالف در وے نیافتہ و تو در پشتی گفتہ کہ وجہ جمع میان این اوصاف متنافرہ آنست کہ فرض کردہ شود کہ یکے از دو چشم وی

رود وطلوع کند وظاہر آنست کہ مراد باستیذان ہمین طلب باشد بر طریق معہود واذن کردن بدان ویوشک ان تسجد ولا تقبل منہا ونزدیک ست کہ سجدہ کند آفتاب وقبول کردہ نشود سجدہ از وے وتستاذن فلا یوذن لہا وطلب اذن کند واذن دادہ نشود اورا ویقال لہا ارجعی من حیث جئت وگفتہ شود آفتاب را برگرد جائیکہ آمدہ وچون از مغرب آمدہ بود وہم بہ مغرب باز گردد فتطلع من مغربہا پس طلوع می کند از مغرب خود قد لک قولہ پس آنست مراد بقول حق سبحانہ کہ نزدیک ست والشمس تجری لمستقر لہا آفتاب روان می گردد بقرارگاہے کہ مراد اوراست قال مستقرہا تحت العرش گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در بیان معنی مستقر شمس یعنے قرارگاہ او زیر عرش ست کہ بعد از غروب آنجا می رود وسجدہ می کند واستیذان می نماید پس اذن کردہ شود اورا متفق علیہ بدانکہ در تفسیر بیضاوی وجوہ دیگر نیز در معنی این آیت گفتہ است وشک نیست انچہ در حدیث متفق علیہ در تفسیر آن واقع شدہ متعین باشد ارادہ آن وعجب کہ این وجہ را اصلا ذکر نکردہ غالبا تصانیف اورا بدین داشتہ واز کلام طیبی نیز تحقیق صدری درین باب ظاہر میگردد ونسال اللہ السلامۃ ۔۔ وعن عمر بن حصین قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول مابین خلق آدم الی قیام الساعۃ امر اکبر من الدجال نیست میان پیدائش آدم تا روز قیامت امری بزرگتر وسخت تر از دجال یعنی در باب فتنہ وابتلا واضلال واستدراج رواہ مسلم ۔۔ وعن عبد اللہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ لا یخفی علیکم بدرستی کہ خدائے تعالی پوشیدہ نیست بر شما یعنی بتحقیق شناختہ آید او را بصفات کمال وایمان آوردہ آید بوے چنانچہ در شرح آمدہ پس گمراہ نشوید بہ انچہ بینید از دجال از سحر واستدراج ان اللہ لیس باعور بدرستی کہ خدائے تعالی نیست یک چشم کور مراد باین نقص نقص است نہ اثبات خاصہ یعنی وی بسحانہ از جنس آدمیان بنود واورا چشمی چنانکہ آدمیان را باشد نہ چہ جائے آنکہ اعور باشد وان المسیح الدجال اعور عین الیمنی وبدرستی کہ دجال کور ست چشم راست او کان عینہ عنبۃ طافیۃ گویا کہ چشم وی دانہ انگور ست بلند بر آمدہ وطافیہ باین معنی بیاست غیر مہموز از طفو بمعنی بر آمدن چیزے واکثر روایات برین ست وبعضے نیز روایت ست از لغویہ بمعنی کشتہ شدن التش وجراغ یعنی تیرہ ولی لو متفق علیہ ۔۔ وعن انس رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما من نبی الا قد انذر امتہ الاعور الکذاب نیست ہیچ پیغمبرے مگر آنکہ بتحقیق ترسانیدہ است خود را ازان یک چشم کور دروغ گو کہ دجال ست ازینجا ظاہر می شود کہ وقت خروج دجال را بر ہیچ کس متعین نہ ساختہ این قدر معلوم است کہ پیش از قیامت بر آید وچون وقت قیام قیامت معلوم نیست وقت خروج وی نیز متعین نباشد الا انہ اعور وانہ یکم لیس باعور آگاہ باشید بدرستیکہ دجال اعور ست وپروردگار شما اعور نیست مکتوب بین عینیہ ک ف ر نوشتہ شدہ است میان دو چشم وی نقطہ کفر ودر نسخ مصابیح ومشکوٰۃ این سہ حرف جدا از یک دیگر نوشتہ اند گویا در روی آن دجال نیز باین صورت نوشتہ شدہ ست متفق علیہ ۔۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الا احدثکم حدیثا عن الدجال ما حدث بہ نبی قومہ آیا خبر ندہم شما را خبری از دجال کہ خبر نداده است آنرا ہیچ پیغمبری امت خود را آن خبر این ست کہ انہ اعور بدرستی کہ دجال یک چشم کور ست وانہ یجی معہ بمثل الجنۃ

فانهم ۲- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بادروا بالاعمال ستا مبادرت کنید بکارہائے نیک شش آیات وحوادث را یعنی ثابت باید بسوے اعمال صالح پیش از رسیدن این شش چیز الدخان والدجال ودابة الارض وطلوع الشمس من مغربها واحر العامة وکار عامہ را یعنے فتنہ راکہ درگیرد وشامل گردد عامہ خلق را وخویشتن احدکم وفتنہ راکہ مخصوص بہ بعضی از شما یعنے از شواغل نفس واہل ومال کہ مخصوص بود بیکی از شما وتواند کہ مراد با مر عامہ قیامت باشد وبخاصہ موت چون تحذیر کرد از علامات قیامت تحذیر کرد از قیام آن واز موت کہ قیامت صغریٰ ست رواہ مسلم ۳- وعن عبد الله بن عمرو قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول ان اول الآیات خروجا طلوع الشمس من مغربها بدرستی کہ نخستین آیات قیامت برآمدن آفتاب ست از جانب فرو شدنش او واولیت این نسبت بآن علامت کہ حادثہ آنہا سخت تر ودشوار تر باشد چنانچہ بستہ شدن دریای توبہ است درین علامت وخروج الدابة علی الناس ضحی بیرون آمدن دابة الارض کہ صفتش معلوم شد بر مردم وتکلم کردن او بایشان وقت چاشت ودر بعضے روایات او خروج الدابة بجاے واو کلمہ او آمدہ است واین موافق تر ست بقول وے کہ فرمود وایهما ما کانت قبل صاحبتها ہر کدام ازین دو علامت مذکور کہ پیش ازین دیگرے باشد غالب خرے علی اثرها قریبا پس دیگرے واقع می شود در پے او نزدیک یعنی فاصلہ میان وقوع این دو کمتر ست از فاصلہ میان آیات دیگر پس اگر برآمدن آفتاب پیشتر شد خروج دابہ بتعاقب اوست واگر خروج دابہ پیشتر وقوع یافت برآمدن آفتاب از مغرب متصل او ست وما نا کہ وحی در ترتیب وتقدیم وتاخیر این دو علامت بہ یقین دارد ونشدہ وبہم گذاشتہ اما این قدر معلوم شد کہ این ہر دو از علامات دیگر کہ از جنس انہا باشند پیشتر وقوع یابند رواہ مسلم ۴- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ثلث اذا خرجن لا ینفع نفسا ایمانها سہ علامت ست کہ چون بیرون آیند وپیدا شوند سود نمی کند ہیچ نفسے را ایمان او لم تکن آمنت من قبل کہ ایمان نیاوردہ بود پیش ازین یعنی ایمان آوردن وتوبہ کردن از کفر در آن وقت سود ندارد او کسبت فی ایمانها خیرا یا کسب کردہ آن ذات در ایمان خود نیکی را کہ نکردہ بود پیش ازان یعنی توبہ از گناہان نیز در آن وقت سود ندارد وسخن درین آیت در تفاسیر پیشتر ازین ست وآنچہ گفتیم یکے از جملہ ازین وآن سہ علامت کدام ست طلوع الشمس من مغربها والدجال ودابة الارض نیز اگر قیام قیامت بوقوع اینہا تیقن گردد واحوال آخرت معاین ومشاہد شود ومعتبر ایمان بغیب ست رواہ مسلم ۵- وعن ابی ذر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حین غربت الشمس روایت ست از ابی ذر کہ گفت گفت آنحضرت ہنگامی کہ فرو رفت آفتاب کہ آندری این تذہب ہذہ آیا می دانی اے ابی ذر کجا می رود آفتاب قلت گفتم من الله ورسوله اعلم قال فانها تذہب حتی تسجد تحت العرش فرمود این آفتاب می رود تا آنکہ سجدہ می کند زیر عرش فتستاذن پس طلب اذن کند تا درآید در حضرت حق فیوذن لها پس اذن کردہ می شود او آفتاب را تا درآید وامر کردہ می شود کہ بر

هفت سالہ قحط چنانکہ گردانیدی بر مصریان در زمان یوسف پس مبتلا گشتند بدان و می خورند چرمہا را و مردار ہا را
می دیدند در ہوا مانند دود و چیزے زیرا کہ گرسنہ بہ جہت ضعف بصر ہوا را مانند دود می بینند تیرہ تاریک و نیز ہوا در قحط سال
بجہت پیوست و قلت امطار و کثرت غبار تیرہ نماید مانند دود و نیز عرب شر و حانہ سخت را دخان نام کنند و در صحیح بخاری
درین باب از ابن مسعود احادیث آمدہ واللہ اعلم والدجال و ذکر کردن دجال را و احوال وے بیاید والدابۃ و یاد کردن آنحضرت
از ان دہ نشانہ دابہ را کہ بیرون آید از مسجد حرام میان صفا و مروہ و قول حق سبحانہ و اخرجنا لہم دابۃ من الارض محمول بر انست
و گفتہ اند کہ آن چہار پایہ الیست کہ درازی وی شصت گز بود و بعضی گفتہ اند کہ مختلف الخلق باشد مشابہ بسیارے از حیوانات
کہ جبل صفا را بشگافد و برآید با وے عصاے موسیٰ و خاتم سلیمان باشد و ہیچ کس در تک و پوے بوے نتواند رسید و او ہیچ
نتواند گریخت بزند مومن را بعصا و بنویسد در روے او مومن و مہر کند کافر را بخاتم و بنویسد در روی وی کافر و طلوع الشمس
من مغربہا و یاد کرد آنحضرت ازان دہ نشانی برآمدن آفتاب را از جانب مغرب و فرو رفتن وی و بیان این در حدیث
بیاید و نزول عیسیٰ بن مریم و یاد کرد آنحضرت فرود آمدن عیسیٰ را از آسمان بزمین و بیان این بیاید و یاجوج و ماجوج و یاد
کرد آمدن یاجوج و ماجوج را و ایشان دو قبیلہ اند از اولاد یافث بن نوح و این دو اسم عجمی ست و بعضی گفتہ اند عربی
و مادہ اشتقاق آن در شرح بیان کردہ شدہ است و ثلثہ خسوف و یاد کرد فرو رفتن زمین را کہ سہ جا واقع شود خسف
بالمشرق یک خسف واقع شود در زمین مشرق و خسف بالمغرب و خسفی دیگر در مغرب و خسف بجزیرۃ العرب و خسفی دیگر
در زمین عرب و معنی جزیرۂ عرب وحدود آن در باب ملاحم معلوم گشت و آخر ذلک نار تخرج من الیمن و آیت دہم
کہ بعد از ہمہ واقع شود آتشی ست کہ بیرون آید از جانب یمن تطرد الناس الی محشرہم می راند آن آتش مردم را بسوے
زمینی کہ حشر در انجا خواہد بود و مراد بآن زمین شام ست چہ در صحیح آمدہ کہ حشر در زمین شام بود و از ینجا لازم نیاید کہ این
طرد و راندن آتش مردم را بعد از حشر باشد تا گویند کہ علامت قیامت پیش از قیامت بود و حشر بعد از وے خواہد شد
و فی روایۃ نار تخرج من قعر عدن و در روایتے این چنین آمدہ است کہ آتشی ست کہ بیرون آید از اقصاے عدن و عدن
نیز از یمن ست تسوق الناس الی المحشر می راند مردم را بسوے محشر و فی روایۃ فی العاشرۃ و در روایتے دیگر و آیت
و ہم بجاے ذکر نار خارج از یمن یا قعر عدن ذکر باوی آمدہ کہ می اندازد مردم را در دریا چنانچہ خود در صحیح تلقی الناس
فی البحر رواہ مسلم اینجا اشکال می آرند کہ در صحیح بخاری نامند کور را از اول اشراط ساعت شمردہ و جمع کردہ اند میان این
و حدیث کہ آخریت وی باعتبار آیاتیست کہ ذکر کردہ شدہ اند و اولیت بہ نسبت آیاتی ست کہ بعد از ظہور آن چیزے از
امور دنیا باقی نماند بلکہ بانتہاے آن نفخ صور واقع شود کہ دنیا و ما فیہا بآن فانی و ہالک گردد بخلاف انچہ ذکر کردہ شدہ
باوی از آیات نہ ہر کہ باہر آیتی ازان چیزہا از دنیا باقی می ماند پس قسم اول علامات ست قرب قیام ساعت را
و ثانی مر قیام آنرا و اولیت و آخریت امرے نسبتی ست و یک چیز تواند کہ نسبت بچیزے اول باشد و نسبت بدیگر آخر

چون ذکر مہدی در احادیث باذکر فتن و ملاحم کہ پیش از خروج او واقع شوند و بعد از خروج وے مرتفع گردند واقع شدہ باین تقریب ذکر وے دران باب جریان یافت بدانکہ احادیث و اخبار در ترتیب وقوع آیات عشر کہ مؤلف ذکر کردہ مختلف آمدہ است و سخن در تطبیق و توفیق آن بسیار ست و شاید کہ در ضمن شرح بعضی ازان مذکور گردد و اعلم آیات واشد و واہی و بلایا وجود دجال ست و در دو احادیث در وے اکثر و اشہر است و دجال مشتق از دجل ست و دجل بمعنی خلط، یکر و خداع و تلبیس آید دجل الحق بالباطل گویند وقتے کہ کسی حق را بباطل خلط کند و تمویہ نماید و بمعنی کذب نیز آید و وجود این معانی در دجال ظاہر ست و معانی دیگر کہ از وجود تسمیہ بدجال تواند بود پیشتر در قاموس مذکور ست در شرح آنرا ذکر کردہ ایم و مسیح اسم مشترک ست میان وی و عیسی علیہ السلام و اکثر آنست کہ اسم وی را مقید بدجال دارند و در عیسی علیہ السلام مطلق گذارند و عیسی را مسیح ازان گویند کہ چون المہ و ابرص را مسح و مس کرد بہ شدی و از جہت آنکہ از شکم مادر ممسوح برآمد بے آلایش و چرک کہ اطفال را نزد زائیدن باشد و بعضی گویند مسیح بمعنی صدیق ست یا از جہت آنکہ کف پاے وی ہموار بود نہ خم و باریک چنانکہ در اکثر مردم می باشد یا آنکہ بسیار سیاحت می کرد زمین را و این وجہ مشترک است میان وی و میان دجال و دجال را مسیح ازان گویند کہ یک چشم وے ممسوح و ہموار ست و ممسوح الوجہ و مسیح الوجہ کسے را گویند کہ یک طرف روے وی ہموار بود و چشم و ابرو نباشد یا بجہت آنکہ مسح کردہ شد و مالیدہ شدہ از وے خیر و خوبی چنانکہ مسح کردہ شد از عیبی شر و بدے پس وے مسیح الضلالۃ ست و عیسی مسیح الہدایۃ ازان جہت در نام وے مسیح بکسر میم و سین مشدد نیز آمدہ و بعضی گفتہ اند کہ مشدد نام دجال ست و مخفف نام عیسےؑ و آنکہ گفتہ اند کہ نام دجال مسیح ست بخا معجمہ خطاست

۲ **الفصل الاول** عن حذیفۃ بن اسید الغفاری بفتح ہمزہ و کسر سین و بدال مہملہ از اہل بیعت رضوان ست و بعضی گفتہ اند اول مشاہد وی حدیبیہ است و لیکن بیعت نکرد تحت شجرہ نزول کرد بکوفہ و معدود ست در اہل کوفہ روایت کرد ازان حضرت و روایت کرد ازو ابو الطفیل و شعبی قال اطلع النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علینا و نحن نتذاکر گفت خدیفہ واقف شد آنحضرت بر ما در حالے کہ مذاکرہ می کردیم بیک دیگر فقال ما تذکرون پس گفت آنحضرت چہ ذکر می کنید شما قالوا نذکر الساعۃ گفتند حاضران ذکر می کنیم قیامت را قال انہا لن تقوم گفت آنحضرت بدرستی کہ قیامت قائم نمی شود حتی ترو اقبلہا عشر آیات تا آنکہ می بینید پیش ازان دہ نشانی فذکر الدخان پس ذکر کرد آنحضرت دخان را یعنی دودے کہ برآید و برگرداند مشرق و مغرب را و چہل روز بایستد پس مسلمانان مثل زکام زدگان شوند و کافران مانند مستان گردند چنانکہ در حدیث دیگر آمدہ است و آنچہ در قرآن مجید در سورۂ دخان آمدہ کہ یوم تاتی السماء بدخان مبین یغشی الناس الایہ ہمبرین محمول ست بقول حذیفہ و تابعان وے و نزد ابن مسعود و کسی کہ تابع ست او را مراد بدان قحطی ست کہ قریش را در گرفت در عہد رسول بدعاے وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمود خدایا بگردان بر ایشان

آنحضرت را در صورت ظاہر یعنی در ہمہ خیر و ہمہ وجوہ والا در احادیث مشابہت بصورت نیز بہ بعضی جہات ثابت شدہ است ثم ذکر قصۃ یملا الارض قسطا پستر ذکر کرد علی رضی اللہ عنہ قصہ پر کردن آن حضرت زمین را بعدل و داد رواہ ابو داؤد در روایت کرد این حدیث را ابو داؤد و لم یذکر القصۃ و ذکر نکرد قصہ را بہ تفصیل بدانکہ احادیث در باب بودن مہدی از اولاد فاطمہ زہرا بحد تواتر رسیدہ بے تقیید و تخصیص بودن او از اولاد امام حسن یا امام حسین و در بعضے احادیث تخصیص بودن او از اولاد امام حسن واقع شدہ چنانچہ درین حدیث کہ از امیر المومنین علی روایت یافتہ و در بعضے احادیث از اولاد امام حسین نیز واقع شدہ سلام اللہ علیہم اجمعین و در بعضے احادیث غریبہ از اولاد عباس نیز آمدہ شیخ ابن حجر ہیثمی یکے در تطبیق احادیث گفت کہ مانع نیست از اجتماع ولادت متعددہ در شخصی واحد از جہات مختلفہ پس تعاند کہ امامین را ہر دو ولادت باشد ولیکن امام حسن را ولادت عظمی باشد زیرا کہ احادیث بودن وے از ذریت امام حسن بیشتر ست و نیز ممکن ست کہ یکی از امہات وی عباسیہ بود واللہ اعلم ۔۴۔ وعن جابر بن عبد اللہ قال نقد الجراد فی سنۃ من سنی عمر گفت جابر کم کردہ شد ملخ در سالے از سالہاے خلافت امیر المومنین عمر التی توفی فیہا آن سالی کہ وفات یافت عمر در ان یعنے ملخ در ان سال در ان دیار پیدا نشد فاہتم بذلک عمر شدید پس غم ناک شد عمر رضی اللہ عنہ بسبب ناپیدا شدن ملخ غمناک شدی سخت فبعث الی الیمن راکبا پس بفرستاد عمر بسوے ولایت یمن سواری را راکبا الی العراق و بفرستاد سواری دیگر را بسوے عراق و راکبا الی الشام و سوارے را بسوے شام یسال عن الجراد در حالی کہ سوال میکند آن سوار مردم را از وجود ملخ و تحقل کہ ضمیر یسال براے عمر باشد ہل اری منہ شیئا آیا مشاہدہ شد ہیچ یکے از آدمیان چیزے از ملخ فاتاہ الراکب الذی من قبل الیمن بقبضۃ پس آورد عمر را آن سواری کہ آمد از جانب یمن مشتی را یعنے از ملخ منتشر ہا بین ہدیہ پس پراگندہ کرد آن مشت ملخ را پیش عمر فلما راہ عمر کبر پس ہر گاہ کہ دید ملخہا را عمر تکبیر برآورد و قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ان اللہ عز وجل خلق الف امۃ گفت شنیدم آنحضرت را کہ میگفت بدرستی کہ خداے تعالی پیدا کرد ہزار گروہ را از حیوانات ستمائۃ منہا فی البحر ششصد گروہ ازان ہزار در دریا و اربعمائۃ فی البر و چار صد گروہ در بر فان اول ہلاک ہذہ الامۃ پس بدرستی کہ نخستین ہلاک این ہزار گروہ البحر اد ہلاک ملخ ست و در بعضے نسخ لفظ ہلاک نیست یعنے اول از ہزار گروہ جراد ست فاذا ہلک الجراد پس وقتے کہ ہلاک شود ملخ تتابعت الامم کنظام السلک پے در پے می رسد امتہا در ہلاک ہمچو گسستہ شدن رشتہ کہ کشیدہ شدہ و روے مروارید و بپاے افتادن مروارید ازان رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۳۔

باب العلامات بین یدی الساعۃ وذکر الدجال

درین باب ذکر کردہ علامات کبری از قیامت کہ نزدیک بقیام آن وقوع یابند چنانکہ ذکر کرد در باب سابق علامات صغری و اظہر و انسب آن بود کہ ذکر خروج مہدی کہ وجود وے یا عیسی و دجال بود درین باب کردے و لیکن

و تائید نمودن آن مرد حارث نام او قال اجابته یا فرمود لازم ست قبول نمودن و گرویدن او را شک راوی است
از نصرة گفت یا اجابته از سوق این حدیث چنانچه از سیاق احادیث دیگر که آورده اند درین باب ظاهر می شود که خروج
این مرد بطریق دعوای امامت و خلافت بود که بر مومنان اجابت و اطاعت او لازم گردد و ممکن که بطریق تعلیم و ارشاد
و هدایت بود و مراد بنصر و اجابت اعتقاد و محبت باشد و منصور مقدمه لشکر وی بود رواه ابو داود - ۱۲ - وعن ابی
سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم والذی نفسی بیده سوگند بخدائی که بقاے ذات من در دست
قدرت اوست لا تقوم الساعة بر پا نمی شود قیامت حتی تکلم السباع الانس تا آنکه سخن کنند درندگان آدمیان را
وحتی تکلم الرجل عذبة سوطه و تا آنکه سخن کند مرد را طرف تازیانه او عذبه بتحریک طرف هر چیز کذا فی القاموس و فی الصراح
عذبة اللسان تیزی زبان و عذبة السوط جابق تازیانه و عذبة المیزان رشته که بر داشته شود بوی ترازو و شراک نعله
و سخن کند بمرد بند نعلین او و یخبره فخذه و خبر دهد مر او را ران وے بما احدث اهله بعده به چیزے که نو پیدا کرده است
اهل و عیال وی پس وی رواه الترمذی

۴ **الفصل الثالث** - عن ابی قتادة قال قال رسول الله گفت گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
الآیات بعد المائتین ظهور نشانی های قیامت که پی در پی برسند بعد از دویست سال خواهد بود از ظهور دولت
اسلام یا از وفات حضرت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم و تواند که مبداء آن بعد از هجرت یا دادن خبر اعتبار نمایند
والله اعلم رواه ابن ماجة - ۲ - وعن ثوبان قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا رأیتم الرایات السود
گفت ثوبان مولی آنحضرت که گفت آنحضرت وقتے که به بینید شما درنشهاے سیاه را قد جاءت من قبل خراسان
که بتحقیق آمده است از جانب خراسان فاتوها پس بیائید آنها را فان فیها خلیفة الله المهدی زیرا که بدرستی که در آن
رایات خلیفه خداست که نام او مهدی است رواه احمد والبیهقی فی دلائل النبوة و تفصیل این حکایت و امثال آن
از رساله حضرت شیخ علی متقی قدس سره که در علامات مهدی آخر زمان نوشته اند باید جست - ۳ - وعن ابی اسحق
گفت ابو اسحاق سبیعی که تابعی کبیر ست دید علی را و ابن عباس و ابن عمر و دیگر صحابه را و شنیده حدیث از سی
و هشت صحابی فقیه ست و شعبه گفته که وی احسن ست در حدیث از حسن و ابن سیرین و مجاهد و سبیعی بفتح سین و کسر با
نسبت بسبیع که نام شخصی ست قال قال علی گفت ابو اسحق سبیعی گفت امیر المومنین علی رضی الله عنه ونظر الی ابنه الحسن
و حال آنکه نگاه کرد بسوے پسر بزرگ خود که امام حسن مجتبی باشد قال گفت علی ان ابنی هذا سید بدرستی که این پسر من
سید ست کما سماه رسول الله چنانچه نام کرده است او را سید پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم وستخرج من صلبه و
نزدیک ست که بیرون می آید از پشت وی رجل مردی یسمی نامیده می شود باسم نبیکم بنام پیغمبر شما یعنی محمد تشبهه
فی الخلق مشابهت دارد این مرد پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم در سیرت باطنی ولا تشبهه فی الخلق و مشابهت ندارد

وآزمایشی وشدتی راکہ برسد این امت راحتی لایجد الرجل ملجاء علیہ من الظلم تا آنکہ مرد بنیا بد جاے راکہ پناہ گیرد بوے
از ظلم مردم فیبعث اللہ رجلا من عترتی واہل بیتی پس می برانگیزد ومی فرستد خداے تعالی مردے راازفرزندان
من واہل بیت من بامامت فیملاء بہ الارض قسطا وعدلا پس پر می گرداند حق تعالی بوجود آنمرد زمین راعدل وداد
کما ملئت ظلما وجورا چنانکہ پر کردہ شدہ است زمین بجور وستم یرضی عنہ ساکن السماء راضی وخوشنود می باشد
ازوے سکونت کنندۂ آسمان یعنے ہرکہ در آسمان ست وساکن الارض وسکونت کنندۂ زمین یعنے ہرکہ بزمین ست
لاتدع السماء من قطر ہا شیئا می گذارد آسمان از قطرہاے باران خود چیزے راالا صبتہ مدرارا مگر آنکہ بریزد آسمان آنرا
برزمین درحالے کہ بسیار ریزندہ است ومدرار بفتح دال وتشدید را بار بدن باران مدرار بسیار ریزان ولاتدع الارض
من نباتہا شیئا الا اخرجتہ ونمی گذارد زمین از رستنیہاے خود چیزے راگر آنکہ بیرون می آرد آنرا یعنے بار انہا در زمان
مہدی بسیار بارد وبرمراد بارد وزراعتہا وحاصل ہاے زمین بکمال آید وعیش وزندگانی خوش گردد حتی یتمنی الاحیاء
الاموات تا آنکہ آرزو دارند زندگان مردگان راینعے وجود وحیات ایشانرا گویند کہ اے کاش ایشان در زمانہ ما بودندے
تا روے عیش ونشاط وکامرانی دیدندی وبعضی احیا بکسر ہمزہ خوانند مصدر بمعنی زندہ گردانیدن یعنے مردہ ہا آرزو برند
کہ زندہ گردانند خداے تعالی ایشان راواین بطریق فرض وتقدیر ست براے قصد مبالغہ اگر روایت بدان ثابت گردد
والا مجرد احتمال ست واللہ اعلم یعیش فی ذلک سبع سنین او ثمان سنین او تسع سنین زندگانی می کند مہدی درین خوشی
وکامرانی ہفت سال یا ہشت سال یا نہ سال واین بطریق شک راوی است باوران وقت برآن حضرت مہم داشتند
ودر وقت دیگر تعیین کردہ باشند واللہ اعلم رواہ الحاکم فی مستدرکہ وقال صحیح روایت کرد این حدیث راحاکم در مستدرک
خود کہ نام کتاب اوست وگفت کہ این حدیث صحیح ست ودر اصل کتاب درین مقام بیاض ست ۱۱ وعن
علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یخرج رجل من وراء النہر بیرون می آید مردے ازوراء
النہر ودر نسخ مصابیح من ماوراء النہر بقال لہ گفتہ می شود مر آن مرد را الحارث حراث حارث نام اوست وحراث صفت
وکار اوست یعنے کشت کار کنندہ وتواند کہ ہر دو نام باشد یا ہر دو صفت وبالجملہ خواہ بطریق علمیت یا وصفیت اورا باین
دو نام بخوانند علی مقدمۃ رجل بپیش از وی مردی دیگر برآید یقال لہ گفتہ می شود مر این مرد را منصور یوطئ او یمکن لآل
محمد قرار می دہد او متوطن میگرداند آن مرد کہ حارث نام اوست آل محمد را واو یمکن شک راوی است ویمکن وتوطین
نزدیک ہم اند در معنی یعنی قرار دادن وپاے برجاے کردن کما مکنت قریش لرسول اللہ چنانچہ قرار دادند وپاے
برجاے کردند قریش مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اگرچہ بعضے از ایشان در ابتداے حال ایذاے آن حضرت کردند
واز وطن بیرون آوردند اما در آخر تقویت ویمکین ونصرت وتائید ہم از قریش دید ومہاجران از مکہ ہمہ قریشی اند وتائید
وتمکین ابوطالب آنحضرت را نیز ازین باب ست وجب علی کل مومن نصرہ واجب ولازم است بر ہر مسلمان یاری

فیبایعونه پس بیعت می کنند مهدی را و ابدال قومی اند که برپا می دارد خدای تعالی زمین را ببرکت ایشان و ایشان
هفتاد تن اند چهل تن در شام و سی در غیر آن اگر یکی از ایشان بمیرد در بدل وی دیگری را از سائر الناس بجای
این بنشانند و ذکر ایشان در احادیث آمده و سیوطی در شرح سنن ابی داود گفته ذکر ابدال در کتب سته نیامده مگر
درین حدیث نزد ابو داود و حاکم آنرا نیز اخراج کرده و تصحیح نموده است ولیکن سیوطی در جمع الجوامع از غیر کتب
سته در ذکر ابدال احادیث بسیار آورده و در اکثر احادیث ذکر عدد چهل است و در بعضی سی و بر حدیثی از امیر المؤمنین
علی آورده که ابدال این درجه را به بسیاری نماز و روزه و صدقه نیافته اند و بدان از سائر مردم ممتاز نگشته
بلکه بسخاوت نفس و سلامت قلب و خیر خواهی مسلمانان یافته و فرمود حضرت رسول صلی الله علیه وآله وسلم
یا علی وجود مردم در امت من که بصفت ابدال باشد کمتر از گوگرد سرخ ست و در حدیثی دیگر از معاذ بن جبل آورده
که هر که در وی این سه صفت بود وی از جمله ابدال ست رضا بقضا و صبر از نافرمودنیها و خشم کردن به جهت دین
خدا و نیز امام غزالی در احیاء العلوم آورده که هر که این دعا هر روز سه بار بخواند اللهم اغفر لامة محمد اللهم ارحم امة محمد اللهم تجاوز
عن امة محمد او را درجه ابدال نویسند و بالجمله هر که تبدیل صفات ذمیمه کند و خیر خواه خلق خدا باشد از جمله ابدال ست
اما مراد به عصائب اهل عراق نیز قومی اند از رجال الله مسمی بعصائب چنانچه ابدال و از امیر المؤمنین علی آمده است
که ابدال بشام باشند و نجبا بمصر و عصائب بعراق و بعضی می گویند مراد بعصائب نیکان و زاهدان و عابدان اند از مردم
و عصب القوم بفتحات در لغت نیکان قوم را گویند ثم ینشأ رجل من قریش بعد از آن پیدا شود مردی دیگر از قریش
بمخالفت مهدی که اخواله کلب خالهای آن مرد یعنی برادران مادر وی از قبیله کلب باشند که قبیله ایست مشهور
از عرب و دحیه کلبی از آن قبیله بود فیبعث الیهم بعثا پس می فرستد این مرد نیز بسوی مهدی و تابعان وی لشکری
را و مدد می جوید از احوال خود که بنی کلب اند فیظهرون علیهم پس غالب می آیند مهدی و تابعان وی برین لشکر
فذلک بعث کلب و این مذکور فتنه لشکر کلب ست که نیز از علامات خروج مهدی ست و یعمل فی الناس و کار می کند
مهدی در مردم بسنة نبیهم بسنت و روش پیغمبر ایشان محمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و یلقی الاسلام بجرانه فی الارض
و می اندازد دین مسلمانی گردن خود را بزمین و ثبات و قرار می یابد و جران بکسر جیم و خفت را و نون در آخر پیش
گردن شتر از مذبح تا منحر وی که در وقت نشستن و قرار گرفتن و استراحت آنرا بر زمین نهد و اینجا کنایت ست از
تمکن اسلام و استمرار وی که دیگر هرج و مرج از میان برخیزد و از جنگ و جدال نشان نماند و دین اسلام و احکام سنت
و جماعت قرار یابد و استقامت پذیرد و خلافی در میان نماند فیلبث سبع سنین پس مکث می کند و بپاید مهدی هفت سال
ثم یتوفی پستر میرانیده شود مهدی و یصلی علیه المسلمون و نماز بگزارند بر وی مسلمانان رواه ابو داود ۱۰ و عن
ابی سعید قال ذکر رسول الله گفت ابو سعید خدری ذکر کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم بلاء یصیب هذه الامة محنتی

یعنی اولاد وی و بعضی گویند قریش ہمہ عترت اند و مشہور آنست کہ عترت آنہا کہ حرام ست بر ایشان زکوٰۃ و آنہا اولاد ہاشم اند و بر ہمہ اقوال قول وی من اولاد فاطمہ تقیید ست تا معلوم گردد کہ مہدی خصوصاً از اولاد فاطمہ ست رواہ ابوداؤد ۔ وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم المہدی منی مہدی از اولاد منست اجلی الجبہۃ اقنی کشادہ پیشانی اقنی الانف بلند بینی از طرف بالا یملأ الارض قسطاً و عدلاً پر می کند زمین را بعدل و داد کما ملئت ظلماً و جوراً چنانچہ پر کردہ شدہ است بجور و ستم یملک سبع سنین مالک می شود زمین را ہفت سال رواہ ابوداؤد ۔ وعن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی قصۃ المہدی قال روایت کرد ابوسعید از ان حضرت در قصہ مہدی کہ فرمود بعد از ذکر عدل و داد وی فیجیء الیہ الرجل فیقول یا مہدی اعطنی اعطنی اے مہدی بدہ بدہ مرا یعنی چیزے قال فحثا لہ فی ثوبہ پس ہر دو کف پر کردہ می دہد مہدی مر آن مرد را در جامۂ آن مرد ما استطاع آن یحملہ آنچہ می تواند کہ بردارد آن مرد آنرا از دراہم و دنانیر یعنی بسیاری دہد و بی شمار دہد چنانچہ گذشت رواہ الترمذی ۔ وعن ام سلمۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال گفت آنحضرت یکون اختلاف عند موت خلیفۃ فیخرج رجل من اہل المدینۃ پس بیرون می آید بدعوی امامت مردے از اہل مدینہ ہاربا الی مکۃ در حالی کہ گرسنہ و رونده است بسوے مکہ فیاتیہ ناس من اہل مکۃ پس پیش می آیند او را مردمان از اہل مکہ فیخرجونہ پس بیرون می آرند و امام می گردانند او را بخواہش و الحاح و ہو کارہ حال آنکہ آن مرد خشنود و راضی نیست بامامت فیبایعونہ بین الرکن والمقام پس بیعت می کنند و می گروند مردم آن مرد را میان حجر اسود و مقام ابراہیم گفتہ اند کہ او باین مرد مہدی است فیبعث الیہ پس فرستادہ می شود بسوے این مرد بعث من الشام لشکری از شام یعنے بادشاہے کہ در آن وقت در شام باشد لشکر برائے جنگ و قتال مہدی بہ فرستد فیخسف بہم پائیدار بین مکۃ والمدینۃ پس بزمین فرو برده شود این لشکر را و در بیداء کہ نام موضعی ست در میان مکہ و مدینہ بیداء در لغت بمعنی بیابان و زمین ہموار آید و مراد باین لشکر لشکر سفیانی ست و این قتال فتنۂ امارت سفیانی ست کہ یکی از علامات خروج مہدی ست و در ین باب احادیث بسیار وارد شدہ قریب بتواتر یکے از ان این حدیث صحیح است کہ روایت کردہ شدہ است از امیر المؤمنین علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ کہ فرمود سفیانی از اولاد خالد بن یزید بن ابی سفیان اموی ست مردی گران پیچک ردی نقطہ سفید در چشم کہ بیرون آید از جانب دمشق و اکثر از تابعان او از قبیلہ باشند کہ نام وی کلب ست و بسیار کشندہ بود مردم را تا آنکہ زنان را بشکافد و بچگانرا بکشد و چون خبر مہدی بشنود لشکر بہ جنگ وی بفرستد پس آن لشکر بہزیمت خورد پس از ان سفیانی خود با لشکری کہ با وے بود بہ جنگ مہدی بیاید تا بموضعی کہ پیدا مام اوست با لشکر بہم بزمین فرو روند و ہیچ یکے از ایشان نجات نیابد مگر کسے کہ این خبر بہ مہدی برساند فحذارای الناس ذلک پس چون بدانند و بہ بینند مردم این حال و بشنوند خبر ہلاک سفیانی را آنگاہ ابدال الشام بیایند مہدی را ابدال از ولایت شام و عصائب اہل العراق و جماعتہا از اہل

چو ترتیب رشتہ جواہر در رشتہ کشیدہ گسستہ شدہ رشتہ او متتابع پس پیاپی افتاد جواہر آن نظم در کشیدن جواہر بر رشتہ نظام بکسر رشتہ بجواہر و بفتح نیز آمدہ و سلک رشتہ گذانی القاموس و الصحاح و نظام در قاموس بمعنی مصدر نیز گفتہ پس بگردانید او را بمعنی منظوم یا بہ معنی حاصل بالمصدر چنانکہ در ترجمہ اشارت بدان کردیم فافہم رواہ الترمذی ۔۔۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا فعلت امتی خمس عشرۃ خصلۃ وقتے کہ بکند امت من پانزدہ خصلت راحل بہا البلاء فرود می آید بر وے بلا و فتنہ کہ مذکور شد و عدد بندہ الخصال و شمار کرد آنحضرت این خصلت ہا را کہ مذکور شدند و این قول صاحب مصابیح ست زیرا کہ ترمذی ذکر کردہ ہر دو حدیث را پیاپی و شمار کرد و اعداد خمسہ عشر را کذا قال الطیبی فتدبر و چون این خصلت ہا کہ مذکور شدہ اند شائزدہ اند ازین جہت گفت و لم یذکر تعلم لغیر الدین و ذکر نکرد این خصلت را کہ آموختہ شود علم نہ از برائے دین قال و یک اختلاف دیگر درین دو حدیث این ست کہ گفت بجائے و اتخذ صدیقہ و انصی اباہ و بر صدیقہ و جفا اباہ و نیکی کند و دوست خود را و جفا کند پدر خود را و قال و گفت بجائے و شربت الخمور و شرب الخمر بلفظ واحد و گفت بجائے لعن آخر ہذہ الامۃ و لبس الحریر و پوشیدہ شود جاہای ابریشمی رواہ الترمذی ۔۔۔

۵ ۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تذہب الدنیا حتی یملک العرب رجل من اہل بیتی نمی رود دنیا تا آنکہ مالک می شود عرب را مردے از اہل بیت من تخصیص عرب درین حدیث بجہت اصالت و شرافت اوست والا در احادیث دیگر آمدہ کہ مالک تمام دنیا گردد و عرب و عجم بواطی اسمہ اسمی موافق باشد نام آن مرد نام مرا رواہ الترمذی و ابو داؤد و فی روایۃ لہ در روایتے مرا و داؤد را این چنین آمدہ است کہ قال لو لم یبق من الدنیا الا یوم گفت آنحضرت اگر باقی نماند از دنیا مگر یک روز لطول اللہ ذلک الیوم ہر آئینہ دراز می گرداند خدائے تعالیٰ آن روز را حتی یبعث اللہ فیہ رجلا منی تا آنکہ می برانگیزد خدائے تعالیٰ در آن روز مردے را کہ از من ست او من اہل بیتی یا گفت از اہل بیت من ست یواطی اسمہ اسمی و اسم ابیہ اسم ابی موافق باشد نام او نام مرا و نام پدر وے نام پدر مرا یملأ الارض قسطا و عدلا پر گرداند آن مرد زمین را بداد و عدل کما ملئت ظلما و جورا چنانکہ پر گردہ شدہ است بہ ستم و جور معنی قسط و عدل نزدیک بہم اند ہم چنانکہ معنی ظلم و جور نزدیک بہم اند در صراح گفتہ قسط داد و عدل و داد دستدہ و ہو خلاف الجور ظلم ستم و اصلہ وضع الشئی فی غیر محلہ جور میل کردن از راستی و راہ یقال جار عن الطریق و ستم کردن در حکم بر کسے و در قاموس نیز نزدیک بہمین گفتہ و گویا کہ مراد در حدیث تاکید و تقریر راست یا گوئیم مراد بقسط داد و داد خواہان دادن و عدل عدالت و تسویہ و برابری در حقوق نمودن و از ظلم و جور مقابل این دو معنی واللہ اعلم ۔۔۔

۶ ۔ وعن ام سلمۃ قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول المہدی من عترتی من اولاد فاطمۃ ام سلمہ گفت شنیدم رسول خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ می گفت مہدی از عترت منست از اولاد فاطمہ عترت بکسر نسل مرد و گروہ وی و خویشان و نزدیک وی از انہا کہ گذشتہ اند و آنانکہ بیایند فی الصراح عترت خویشان و نزدیکان مرد و در نہایہ گفتہ عترت مرد خویشان وی و خویشان آنحضرت اولاد عبد المطلب را گویند و بعضے گفتہ اند نزدیکان از اہل بیت

واسنادہ حسن ورواہ الحاکم فی صحیحہ وانجا در اصل کتاب بیاض ست وجزری این کلام را نوشتہ ۳۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا اتخذ الفیء دولا وقتی کہ گرفتہ شود وگردانیدہ شود غنیمت ہا را دولت ہا یعنے اغنیاء ارباب مناصب غنیمت ہا را کہ بحکم شرع مشترک ست میان تمامۂ غازیان بردارند و در دست تصرف خود در آرند ومیان خود قسمت کنند وفقراء ضعفاء را ازان محروم گردانند ودول بکسر دال وفتح واو جمع دولت بضم دال وفتح آن بمعنی انقلاب زمان ودست بدست رفتن مال وبعضی گویند کہ بضم اسم مال است کہ گرفتہ می شود وبفتح انتقال از حال شدت ومحنت بحالت تنعم وسرور والامانۃ مغنما وگرفتہ شود امانت را غنیمت یعنے در امانتے وودیعتے کہ نزد مردم نہادہ شود خیانت کنند وآنرا در حکم غنیمت دانند کہ از کافران بدست آوردہ اند وحق ایشان ست والزکوٰۃ مغرما وگردانیدہ شود وپنداشتہ شود زکوٰۃ را مثل غرامت یعنی دادن زکوٰۃ بر مردم چنان شاق آید کہ گویا بظلم وتاوان از ایشان مال می ستانند وتعلم لغیر الدین ووقتے کہ آموختہ شود وتحصیل کردہ شود علم نہ برائے دین وترویج شریعت وقصد عمل وتقرب حق بلکہ برائے تحصیل دنیا وجاہ وعزت وتقرب ملوک واطاع الرجل امراتہ واطاعت وفرمان برداری کند مرد زن خود را در انچہ نہ مصلحت دین وفرمودۂ حق ست وعق امہ وبر نجاند بے جہت شرعی مادر خود را وادنی صدیقہ ونزدیک گرداند مرد بخود دوست خود را واقصی اباہ ودور دارد پدر خود را وظہرت الاصوات فی المساجد وپیدا گردد آوازہا وسخن ہا لایعنی در مسجدہا خصوصاً آوازہائے غناء ومزامیر وفریادہائے رقاصان کہ دران می کنند چنانچہ درین زمان متعارف شدہ است وساد القبیلۃ فاسقہم ومہتر وبزرگ گروہ قبیلہ را کسی کہ فاسق ست میان ایشان وکان زعیم القوم ارذلہم وباشد کفیل ورئیس قوم کسی کہ سخن کمی کنند در کار وبار ومہمات ایشان ورجوع مہمات ایشان باو ست ارذل ترین ایشان واکرم الرجل مخافۃ شرہ وگرامی داشتہ شود مرد از جہت ترس بدی او چنانچہ فاسقی یا ظالمی حاکم وغالب آید ومردم را چارہ نماند از تعظیم وتکریم واطاعت وی وظہرت القینات وپیدا آیند میان مردم واختلاط کنند با ایشان مطرب زنان وقینہ بفتح قاف وسکون یا مقدم بر نون در اصل بمعنی واہ سرود گفتہ بندہ است یا مطلق واہ والمعازف وپیدا آیند ملاہی یعنی آلات سرود کہ آنرا مزامیر خوانند مثل عود وطنبور ورباب وغیر آن وشربت الخمور وخورده شود شراب ہا ومسکرات ولعن آخر ہذہ الامۃ اولہا ونفرین کنند وبد گویند وبدشنام دہند وپسینیان این امت پیشینان امت را طعنی گفتہ یعنی طعن کنند خلف در سلف ویاد کنند بدی ایشان را واقتدا وپیروی نکنند ایشان را پس چنین کردند گویا لعنت کردند این سخن درست ست وحقیقت لعنت نیز در صحابہ وتابعان ایشان از فرقہ زائغہ رافضہ بوجود آمدہ نسئل اللہ العافیۃ فارتقبوا عند ذلک پس انتظار برید نزدیک پیدا شدن این امور کہ مذکور شدند یا حمرا ریا دسخ را وزلزلہ وخسف زمین را وخسفا وقذف در قتن در زمین را ومسخا ومسخ کردن آدمیان را ومسخ تبدیل صورتی بصورتی دیگر قبیح تر ازان وقذفا وسنگ افتادن را از آسمان وآیات تتابع وانتظار برید نشانی ہائے قیامت را کہ پے در پے می رسد کنظام قطع سلکہ

ضرمه بفتح ضاد معجمه وسکون را یک افروختن از آتش و بفتح را خسی که زود افروخته گردد و در روایت مشهوره در حدیث به سکون
را است چنانکه در اکثر نسخ مصححه نوشته شده است و در بعضی بفتحه نیز ضبط کرده اند چنانچه عبارت طیبی دال است بر آن و ضرمه
بفتح را بمعنی آتش نیز آید و مقصود ازین بیان کوتاهی عمرهاست و بی برکتی در آن با کثرت نزول شدائد و محن و حروب و فتن
که باهتمام و اشتغال بدان خبر ندارند و آگاه نشوند که عمر چند گذشت و چگونه گذشت رواه الترمذی -۲- وعن عبد الله بن حوالة
بفتح حاء مهمله و تخفیف واو صحابی ست نزول کرد شام را و در کاشف ذهبی گفته که مر او را سه حدیث است یکی این حدیث ست
که اینجا مذکور است قال بعثنا رسول الله گفت فرستاد ما را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم برای غزا کردن لنغنم تا غنیمتی
بیابیم و چیزی از جنس مال حاصل کنیم غالبا قوم محتاج و مجهود بودند آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم خواست که چیزی برای
خود پیدا کنند که موجب رفع احتیاج شود و لهذا ذکر غزا بصریح نگردد بر ذکر غنیمت اقتصار نمود فاقمنا علی اقدامنا فرستاد ما را
بر پایهای ما یعنی پیاده فرستاده از جهت عدم قدرت بر مراکب فرجعنا پس برگشتیم از آن غزوه فلم نغنم شیئا پس نیاوردیم از
غنیمت چیزی را وعرف الجهد فی وجوهنا و شناخت و دید آنحضرت آثر مشقت و محنت در رویهای ما فقام فینا پس برخاست
بخطبه بجهت تسلیه و دعا کردن ما را فقال پس گفت اللهم لا تکلهم الی خداوندا مگذار ایشان را بسوی من و مسپار کارهای
ایشان را بمن فاضعف عنهم که ضعیف شوم من از ایشان و نتوانم برداشت بار مؤنت و غمخواری ایشان را ولا تکلهم الی
انفسهم و مگذار ایشان را بایشان فیعجزوا عنها که عاجز آیند از ساختن مهمات نفسهای خود ولا تکلهم الی الناس و مگذار ایشان را
و کارهای ایشان را بمردم و محتاج نگردان ایشان را بسوی مردم فیستأثروا علیهم که اختیار کنند و مقدم دارند مردم حاجت های
خود را بر حاجتهای ایشان چنانچه طبیعت بشری و عادت گرفتاران نفس است و درینجا تعلیم و تنبیه ست از آن حضرت مر امت را
که کارهای خود را بخدا سپارند و اعتماد بر غیر وی سبحانه تعالی نه کنند و نظر ندارند بیت کار خود را بخدا باز گزار * کت نمی بینم
ازین بهتر کار * و آنحضرت نفس شریف خود را نیز درین مقام بر حد بشریت و ضعف عبودیت داشت بجهت رعایت
کمال عزت و عظمت ربوبیت حق جل وعلا و الا وی صلی الله علیه وآله وسلم خلیفه مطلق و نائب کل جناب اقدس است می کند
و می دهد هر چه خواهد باذن وی فان من جودک الدنیا وضرتها - ومن علومک علم اللوح والقلم جزاه الله عنا خیر الجزاء ثم وضع یده
علی راسی عبد الله بن حواله که راوی حدیث ست می گوید پستر نهاد آنحضرت دست مبارک خود را بر سر من ثم قال یا ابن حوالة
پستر فرمود ای پسر حواله اذا رایت الخلافة قد نزلت الارض المقدسة وقتی که ببینی خلافت و امارت را که بتحقیق فرود آمده است
در زمین شام فقد دنت الزلازل پس بدانکه بتحقیق نزدیک رسیده است زلزلها والبلابل و بلبله ها و بلبله بفتح بمعنی هم
و حزن و فتنه و وسوسه آید والامور العظام و نزدیک رسیده است کارهای عظیم و حادثهای شدید فالساعة یومئذ
اقرب الی الناس من یدی هذه الی راسک پس قیامت درین هنگام نزدیک تر است از مردم ازین دست من بسوی
سر تو و مانا که وقوع این حال در آخر زمان باشد در وقت فتح بیت المقدس چنانچه در احادیث گذشت والله اعلم رواه ابو داود

قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا تقوم الساعة حتی تخرج نار من ارض الحجاز قایم نمی شود قیامت تا آنکه بیرون می آید آتشی از زمین حجاز
تضیء اعناق الابل ببصری روشن می گرداند گردنهاے شتران را در بصری بضم با و سکون صاد شهرے است از شهرهاے
شام میان وی و دمشق چند مرحله است متفق علیه بدانکه اخبار در ظهور این نار بحد تواتر رسیده و غالب ظهور او در مدینه
منوره بوده است و پروردگار تعالی ببرکت حضرت سید کائنات علیه افضل الصلوات اهل این بلده را از آفت آن
وقایت نموده و ابتداے ظهور آن روز جمعه ثالث جمادی الآخره تا غایت روز یکشنبه بست و هفتم رجب که مجموع آن
مدت پنجاه و دو روز است بود و رسیدن آن از جانب حجاز بود مانند شهرے بزرگ که او را قلعه باشد با بروج و کنگرها
گویا که جماعه از آدمیان هستند که او را می کشند بهر کوهی که می رسد خاکستر می سازد و چون ارزیز می گدازد و چون رعد فریاد
می کند و چون دریا جوش می زند و گویا از میان آن جویهای سرخ و کبود می برآید و بقرب مدینه مطهره می رسد و با وجود
آن نسیمی بارد از آن بسوے مدینه می آید و گفته اند که ضوء آن نار اکناف و اطراف آن بوادی و براری را گرفته بود و حرم
نبوی و جمله بیوت مدینه را مثل نور آفتاب در گرفته و مردم شبها در روشنائی آن کار می کردند و نور آفتاب و ماه در آن
ایام از کار افتاده و انخساف پذیرفته بود و بعضی از اهل مکه معظمه نور این نار در یمامه و بصری مشاهده نموده و از عجائب احوال
این آتش آن بود که احجار را می خورد و می گداخت و اشجار را از وے اثرے و آسیبی نبود و می گویند که در وادی سنگی بزرگ
بود که نصف آن داخل حرم مدینه بود و نصف دیگر خارج نصف خارج را آتش فرو برده بود و چون بنصف داخل رسید منطفی
گشت پس اهل مدینه مقدسه رو بتضرع و ابتهال آوردند و رد مظالم نمودند و انفاق و اعتاق کردند و در شب جمعه جمیع اهل مدینه
حتی النساء والصبیان در حرم شریف بیتوتت کردند و گرد حجره شریفه سرها برهنه حق تضرع و ابتهال بجا می آوردند پروردگار تعالی
روی آتش را بجانب شمال گردانید و اهل این بلده عظیمه را ازین آفت نجات بخشید و هم درین سال وقائع غریبه در اکناف
عالم بحدوث آمد و در اول سال دیگر خروج تتار بوقوع رسید و در بغداد و اکناف عالم آتش حرب و فتنه بلند شد چنانچه گذشت
و در کتاب جذب القلوب الی دیار المحبوب که در احوال مدینه مطهره تالیف یافته است زیاده برین مذکور شده والله اعلم

۱۱- وعن انس ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال اول اشراط الساعة نخستین علامات قیامت نار تحشر الناس
من المشرق الی المغرب آتشی ست که میراند مردم را از مشرق بجانب مغرب طیبی گفته که مراد اولیت اوست در علاماتے
که متصل اند بقیامت والا این نار حجاز که بیان آن گذشت پیش ازین نار بود پس نخست چون باشد والله اعلم رواه البخاری

۱۲- **الفصل الثانی** عن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا تقوم الساعة حتی یتقارب الزمان برپا
نمی شود قیامت تا آنکه نزدیک یک دیگر می شوند و زود می گزرند اجزاء زمان تفسیرش آن ست که می فرماید فتکون السنة
کالشهر پس می باشد و می گزرد سال مانند ماه والشهر کالجمعة و ماه مانند هفته وتکون الجمعة کالیوم و می باشد هفته همچو روز و
یکون الیوم کالساعة و می باشد روز همچو ساعت ویکون الساعة کالضرمة بالنار و می باشد ساعت مثل زمان یک شعله از آتش

وبلیات است و آن آیتے است از آیات خداوند تعالی و بعضی گفته اند از ان جهت که آن مال مغصوب و مکروه است
نزد حق سبحانه مثل مال قارون پس انتفاع و تمتع بدان حرام باشد ۔ ۷ ۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
لا تقوم الساعة حتی یحسر الفرات عن جبل من ذهب و هم از ابی هریره است که گفت آنحضرت قائم نمی شود قیامت تا آنکه
کشف می کند فرات از کوهی که از طلا است یعنے ظاهر گرداند آنرا یقتتل الناس علیه کشاکشی می کنند آدمیان بروی
فیقتل من کل مائة پس کشته می شوند از هر صد تسعة وتسعون نود و نه ویقول کل رجل منهم و می گوید هر یکی از ایشان
لعلی اکون انا الذی انجو شاید که من باشم آنکه نجات یابم رواه مسلم ۔ ۸ ۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم و هم از ابی هریره است که گفت گفت آنحضرت تقیئ الارض افلاذ کبدها قی می کند یعنے بیرون می اندازد
زمین پارهاے جگر خود را که عبارت است از گنجهاے مدفون و عروق معدنیه و افلاذ جمع فلذ ست بکسر فا و ذال در آخر
و فلذه به معنی قطعه و در قاموس گفته که فلذ بکسر جگر شتر و فلذة بتا پارهٔ جگر و پارهٔ ذهب و فضه و لحم و تعبیر بپارهای جگر
از براے آنست که آن خلاصهٔ زمین ست چنانکه جگر خلاصهٔ شتر است اما فلز براے مشدد و کسر فا و لام و بفتحتین و ضمتین
به معنی جواهر معدنی ست مثل ذهب و فضه و نحاس و رصاص می فرماید که بیرون می آرد زمین قطعها را امثال الاسطوانة
مانند ستونها من الذهب والفضة از طلا و نقره فیجیئ القاتل پس می آید کسی که کشته است مردم را براے مال فیقول فی هذا
قتلت رحمی پس می گوید از براے این مال قتل کرده ام من و یجیئ القاطع و می آید قطع کنندهٔ رحم و باز دارندهٔ احسان از خویشان
فیقول فی هذا قطعت رحمی پس میگوید از براے این بریده ام حق رحم را و یجیئ السارق و می آید دزد فیقول فی هذا قطعت یدی
پس میگوید از براے این بریده شده دست من یعنی این مال چیزے ست که در محبت و خواهش او این معاصی را ارتکاب
کرده این محنت ها دیده ام و الان بهیچ کار نمی آید و حاجت بدان نداریم فیدعونه پس ترک می کنند و می گذارند آن مال را که از زمین
برآمده فلا یاخذون منه شیئا پس نمی گیرند از ان چیزی را رواه مسلم ۔ ۹ ۔ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
والذی نفسی بیده گفت آنحضرت سوگند بخداے که بقای ذات من در دست قدرت اوست لا تذهب الدنیا حتی یمر الرجل
علی القبر نمیرود و فانی نمی گردد دنیا تا آنکه می گذرد مرد بر گور فیتمرغ علیه پس می غلطد بر گور و یقول یا لیتنی کنت مکان صاحب هذا
القبر و می گوید کاشکے می بودم من بجاے صاحب این گور ولیس به الدین الا البلاء و نیست بوی دین مگر بلا و این عبارت را
دو معنی گفته اند یکی آنکه مراد بدین عادت است و دین بمعنی عادت آمده پس معنی چنان باشد که می غلطد آن مرد و آرزو می کند بر قبر
و نیست غلطیدن و آرزو کردن مراد را عادت و نیست باعث مراد را مگر بلا و فتنه که گرفتار او شده و وجه دیگر آنکه دین بمعنی مشهور است
و معنی آنست که نیست مراد را باعث بر غلطیدن و آرزو کردن بجهت امرے و فتنه که رسیده باشد او را در دین بلکه بلا و مشقت که از جهت
دنیا رسیده است و این هر دو وجه خالی از بعدی نیست و تواند که معنی این باشد که درین وقت که می غلطد بر قبر و تمنی میکند موت را
هیچ از دین بادی نمانده است و دین بجهت فتنه و ابتلا از دست داده و نمانده است نزد وی مگر همین بلا و فتنه رواه مسلم ۔ ۱۰ ۔ وعنه قال

علیہ وآلہ وسلم یحدث بحدیث فجاء اعرابی فقال متی الساعۃ پس برسید کی خواہد شد قیامت قال گفت
اذا ضیعت الامانۃ فانتظر الساعۃ چون ضائع و ہلاک کردہ شود امانت یعنی تکالیف شرعی و احکام دین کہ ما عرضنا الامانۃ اشارت
بآن ست یا حق ہر دم و امانت ہا ے ایشان منتظر باش قیامت را یعنی تعیین وقت وی مکن خبر علام الغیوب ندانند و ہیچ کس را بدان
راہ ندادہ اند این قدر ہست کہ علامات کہ پیش از وے بوجود آید و نشان قرب وی گردد نہادہ و یکی از علامات وے
تضیع امانت است قال کیف اضاعتہا گفت اعرابی چگونہ باشد ضائع کردن امانت و در کدام وقت باشد قال اذا وسد
الامر الی غیر اہلہ گفت وقتی کہ سپردہ شود کار دین از سلطنت و امارت و قضا و امثال آن بنا اہل فانتظر الساعۃ پس چشم دار
قیامت را زیرا کہ چون کار دین و دنیا در دست نا اہل افتد لاجرم صلاح کار از دست برود و فساد پیدا گردد و حقوق
ضائع شود و سد بر لفظ مجہول بہ تشدید سین و تخفیف آن از وسادہ است و ہر کہ بوے کارے سپردہ شد گویند آن کار را
وسادہ و تکیہ وی ساختہ شد رواہ البخاری ۴۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تقوم الساعۃ حتی
یکثر المال ویفیض بر یا نشود قیامت تا آنکہ بسیار شود مال و بس بسیار شود حتی یخرج الرجل زکوٰۃ مالہ تا آنکہ بیرون آرد مرد زکوٰۃ
مال خود را فلا یجد احدا یقبلہا منہ پس نیابد ہیچ یکے را کہ قبول کند زکوٰۃ از وے و حتی یعود ارض العرب مروجا و انہارا تا آنکہ
باز می گردد زمین عرب گشت زارہا و چراگاہ ہا و جویہا و مروج جمع مرج بمعنی چراگاہ و بچراگذاشتن ستور را کذا فی الصراح رواہ مسلم
و فی روایۃ لہ قال و در روایتے مر مسلم را آمدہ کہ گفت تبانی المساکن اباب می رسد مسکنہا و عمارت خانہاے مدینہ موضعی را
کہ از مدینہ بر چند میل ست و نام وی اباب است بفتح ہمزہ بر وزن سحاب کذا فی القاموس و اہاب بکسر ہمزہ نیز گفتہ اند
او یہاب یا نام وی یہاب بکسر یا تحتانیہ و فتح آن و او برائے شک راوی ست یا آنجا را بیکی ازین دو نام نخوانند بعضے
ہمزہ می خوانند و بعضی بیا ہر دو نام اوست و مقصود آنست کہ عمارت و آبادانی این بلدۂ معظمہ بحد کمال و تمام رسد ۵۔ وعن
جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یکون فی آخر الزمان خلیفۃ می باشد در آخر زمان خلیفہ کہ یقسم المال ولا یعدہ
بخشش می کند مال را و نمی شمرد آنرا یعنی بسیار می دہد و بے شمار می دہد و بعضی گفتہ اند مراد باین خلیفہ مہدی است و فی روایۃ
قال یکون فی امتی خلیفۃ و در روایتے این چنین آمدہ کہ گفتہ باشد در امت من خلیفہ کہ یحثی المال حثیا ولا یعدہ عدا کف کف
می دہد مال را و شمار نمی کند آنرا شمار کردنی از جہت کثرت اموال و غنائم و فتوحات وجود و سخاوت وے رواہ مسلم
۶۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوشک الفرات فرات نام جوے کوفہ است و فرات
در اصل بمعنی آب خوش سخت شیرین ست و مراد در حدیث معنی اول ست می فرماید نزدیک ست این جوے ان یحسر
ظاہر گرداند و کشف کند و در کند پردہ عن کنز من ذہب از گنجی کہ از طلا ست یعنی آب وی خشک گردد و از زیر وے
گنجے از طلا بر آید فمن حضر فلا یاخذ منہ شیئا پس کسے کہ حاضر شود آنجا باید کہ نستاند از وے چیزے زیرا کہ وی باعث منازعہ
و تقاتل ست چنانچہ در حدیث آینده بیاید و بعضے گویند زیرا کہ گرفتن ازان گنج بخاصیت موجب ورود و نزول آفات

حذیفہ را فقال عمر پس گفت حذیفہ مراد بباب عمر است متفق علیہ ۔۲۔ وعن انس قال فتح القسطنطنیۃ مع قیام الساعۃ
فتح این حصن مقرون ست با قیام قیامت رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۔۲۔

باب اشراط الساعۃ

شرط بسکون را چیزے را بہ چیزے وابستہ گردانیدن چنانکہ گویند اگر چنین باشد چنین شود و شروط جمع آن و شرط بفتح را علامت و نشانۂ وجود چیزے و اشراط جمع وی پس اشراط ساعت بمعنی نشانہاے قیامت باشد و ساعت جزوی از اجزاے شب و روز را گویند و بمعنی وقت حاضر نیز آید و وقت برپا شدن قیامت را ساعت گویند زیرا کہ چون آمدن وے مبہم است ہمدرین ساعت وجود آن منتظر و محتمل است و علما تفسیر کردہ اند اشراط ساعت را بامور صغار کہ وقوع یابند پیش از قیام قیامت و منکر باشند آنرا مردم مثل ولادت امۃ ربہ خود را و تطاول در بنیان و کثرت جہل و زنا و شرب خمر و قلت رجال و کثرت نساء و تضییع امانت و کثرت حروب و فتن و امثال آن کہ درین باب مذکور شدہ است و وجہ تفسیر اشراط ساعت باین معنی آنست کہ علامات کبرے کہ متصل قیامت واقع شوند و در باب آیندہ مذکور شوند دیگرند و می گویند کہ شرط در لغت بمعنی اول شئ در ذال مال و صغار آن نیز آمدہ است و باعث انکار مردم آنرا آنست کہ این امور در عالم ہمیشہ واقع است پس علامت بودن بر قیام قیامت را انکار کند اما کثرت وقوع و شیوع آنرا علامت آن داشتہ نہ مطلق آنرا و مؤلف درینباب خروج مہدی را نیز ذکر کردہ و خروج وے یا عیسی و دجال باشد کہ در قرب ساعت ظہور نمایند مگر آنکہ گویم کہ ذکر مہدی اینجا بتقریب ذکر حروب و فتن ست و تتمہ این کلام در باب آیندہ بیاید انشاء اللہ تعالیٰ

الفصل الاول ۔ عن انس قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ان من اشراط الساعۃ گفت انس شنیدم آنحضرت را کہ میگفت بدرستی کہ از جملۂ نشانہاے قیامت ان یرفع العلم ویکثر الجہل برداشتہ شدن علم است از میان مردم و بسیار شدن جہل است در میان ایشان ویکثر الزنا ویکثر شرب الخمر و بسیار شدن زنا است و بسیار شدن شراب خوردن و یقل الرجال ویکثر النساء و کم بودن مردان و بسیار بودن زنان ست و چون کفر در آخر زمان شائع و غالب گردد مردان جہاد کنند و کشتہ شوند حتی یکون لخمسین امرأۃ القیم الواحد تا آنکہ می باشد مر پنجاہ زن را یک مرد کہ برپا شود بکار و بار این زنان و مصالح و معیشت و غمخواری ایشان وفی روایۃ و در روایتے بجاے یرفع العلم ویکثر الجہل این عبارت آمدہ کہ یقل العلم ویظہر الجہل کم شود علم و پیدا گردد جہل متفق علیہ ۔۲۔ وعن جابر بن سمرۃ قال سمعت النبی گفت شنیدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت ان بین یدی الساعۃ کذابین فاحذروہم بدرستی کہ پیدا می شوند پیش از آمدن قیامت دروغ گویان پس پرہیز کنید از سر ایشان و مراد بکذابین یا آنانند کہ احادیث وضع کنند یا آنانکہ دعواے پیغمبرے کنند یا آنانکہ بدعتہا پیدا کنند و بہواے فاسد و اعتقادہاے باطل خود را بصحابہ و سلف نسبت کنند و گمان برند کہ طریق حق و راہ سنت این ست نعوذ باللہ من ذلک رواہ مسلم ۔۳۔ وعن ابی ہریرۃ قال بینما النبی در اثناے آنکہ پیغمبر صلی اللہ

ازان حضرت از شر و فتنه البته نزد تو علم خواهد بود درین باب بیار و بگو که چگونه گفته است قال گفت حذیفه قلت گفتم
سمعت رسول الله شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول می گفت فتنة الرجل فی اهله وماله ونفسه وولده وجاره
فتنه مرد وابتلا و آزمایش وی در اهل و عیال اوست و در مال وی و نفس وی و فرزندان وی و همسایه وی یعنی مرد
مبتلاست برعایت حقوق ایشان و اداے آن چنانکه باید و دران تقصیرها می کند و برخلاف فرموده می رود بتقریب ایشان
ارتکاب منهیات می نماید و ازان محنت می کشد و ایذا می بیند و در رنج و تعب می افتد یکفرها الصیام والصلوة والصدقة
والامر بالمعروف والنهی عن المنکر می پوشد آن فتنه را و تقصیرات را که بسبب آن ارتکاب می کند و سبب آمرزش
ازان می گردد روزه و نماز و صدقه و امر معروف و نهی منکر که بنده می کند فقال عمر لیس هذا ارید پس گفت عمر رضی الله
عنه نیست که این فتنه را می خواهم من یعنی من که حدیث فتنه از تو درخواستم مراد من ازان فتنه اهل و ولد و مال که تو گفتی
نیست بلکه انما ارید التی تموج کموج البحر نمی خواهم من از فتنه مگر آنرا که موج می زند مانند موج دریا یعنی فتنه به معنی محاربه
و مقاتله که در می گیرد مردم را و شایع می گردد شر وی و محنت وی در ایشان قال گفت حذیفه قلت گفتم بعمر و مالک
ولها چه میکنی و چه کار داری تو بآن فتنه یا امیر المؤمنین یعنی ترا ازان غمی نیست و شر آن بتو نمی رسد و تو آنرا
در نمی یابی ان بینک وبینها بابا مغلقا بدرستی که میان تو و میان این فتنه در پست بسته باب مغلق کنایت داشته از
وجود عمر رضی الله عنه چنانکه در آخر حدیث تفسیر کرده است یعنی تا وجود تو در میان است آن فتنه راه نمی یابد
و چون تو از میانه رفتی آن فتنه می در آید و راه می یابد قال گفت عمر بطریق استفهام فیکسر الباب او یفتح پس شکسته می شود
آن در که فتنه ازان میدر آید یا کشاده می شود فرق است میان شکستن در و کشادن او چون شکست راه واشد
دیگر نتوان بست و بهم برآورد و بعد از کشادن بستن ممکن ست و بعضے گفته اند که شکستن را کنایت از قتل داشت و
کشادن را از موت یعنی چون فهمید عمر که باب کنایت از وجود اوست و آن از میان برطرف خواهد شد پرسید که
بقتل خواهد بود یا بموت قال گفت حذیفه قلت گفتم لا بل یکسر نه بلکه شکسته می شود چنانکه دیگر علاج پذیر نبود و باز بستن
آن ممکن نباشد قال گفت عمر ذاک احری ان لا یغلق ابدا آن یعنی شکستن در سزاوار تر است با آنکه بسته نشود
همیشه قال گفت شقیق که راوی از حذیفه است فقلنا لحذیفة هل کان عمر یعلم من الباب آیا بود عمر که می دانست کیست
مراد از در که شکسته خواهد شد قال گفت حذیفه نعم آرے می دانست عمر آنرا کما یعلم ان دون غد لیلة چنانکه می داند که پیش
از فردا شب است یعنی علم یقینی ضروری انی حدثته حدیثا لیس بالاغالیط بدرستی که من حدیث کردم عمر را حدیثی که نیست
در وی غلطها و غلط مراد داشتن شئی بی معرفت وجه صواب در وی و غلط در همه چیز رود و بعضی گفته اند مخصوص بگفتار
بود قال فهبنا ان نسأل حذیفة من الباب گفت راوی حدیث که شقیق است پس هیبت داشتیم و ترسیدیم ازین که بپرسیم
حذیفه را که کیست مراد بباب فقلنا لمسروق سأله گفتیم ما مر مسروق را که حاضر بود آنجا بپرس حذیفه را فسأله پس پرسید مسروق

انصاری قاضی بصره است و از تابعین است روایت کرده از پدر خود و روایت کرد از وی مکحول شامی و حمید طویل
و در نسخه اصل از مشکات که از مؤلف ست درینجا بیاض ست به جهت نایافتن مولف نام راوی را و مردم دیگر آمده و نام راوی را
یافته و نوشته اند چنانکه در امثال آن گذشت ۱۱- وعن صالح بن درهم یقول روایت ست از صالح بن درهم که از تابعین ست
می گفت انطلقنا حاجین رفتیم ما بقصد حج از بصره بمکة فاذا رجل پس ناگاه این جا مردے حاضر ست و مراد باین مرد ابو هریره است
فقال لنا الی جنبکم قریة یقال لها الابلة پس گفت آن مرد ما را در جانبی از شهر شما دهی است که گفته می شود مر او را ابله بضم همزه
و موحده و تشدید لام نام قریه ایست مشهور قریب بصره در قاموس گفته که وی یکی از بهشتهای دنیا است قلنا نعم گفتیم
ما آری در آنجانب قریه هست که نام وے ابله هست قال گفت آن مرد که ابو هریره است من یضمن لی منکم ان یصلی لی
گفت کیست که ضامن و متعهد گردد مرا از شما که بگزارد برای من و بخشد ثواب آن را بمن فی مسجد العشار رکعتین او اربعا
در مسجدے که در آن قریه است و نام وی مسجد العشار است بفتح عین و تشدید شین معجمه دو رکعت یا چهار رکعت
ویقول هذه لابی هریرة و بگوید این نماز یعنی ثواب وے مر ابی هریره راست سمعت خلیلی ابا القاسم شنیدم
دوست جانی خود را که ابا القاسم است صلی الله علیه وآله وسلم یقول می گفت ان الله عز وجل یبعث من مسجد العشار
یوم القیمة شهداء خدای تعالی می برانگیزد از مسجد عشار روز قیامت شهید آنرا لا یقوم مع شهداء بدر غیرهم نمی ایستد و برابر
نمی شود با شهیدان بدر جز ایشان و این منقبتی عظیم ست مر این جماعه را که با شهدای بدر برابرند پس چون این مسجد این فضل
و شرف دارد نماز کردن در وی فضلی عظیم و ثوابی جزیل داشته باشد و ازینجا معلوم شود که نماز گذاردن در اماکن شریفه
و عبادت و نیکی کردن در آن فضلی عظیم دارد و بخشیدن ثواب عمل بدنی کسی را جائز است و اکثر علما برینند و در عبادت
مالیه باتفاق جائز است رواه ابو داود وقال هذا المسجد مما یلی النهر روایت کرد این حدیث را ابو داود و گفت که
این مسجد از آن جانب است که متصل نهر ست و سنذکر حدیث ابی الدرداء ان فسطاط المسلمین فی باب ذکر الیمن والشام
و نزدیک ست که ذکر کنیم حدیث ابی الدرداء را که اولش این ست ان فسطاط المسلمین در باب ذکر یمن و شام ان شاء الله تعالی

۲- الفصل الثالث عن شقیق عن حذیفة قال کنا عند عمر گفت حذیفه بودیم ما نزد عمر رضی الله عنه فقال
پس گفت عمر ایکم یحفظ حدیث رسول الله کدام یکی از شما یاد دارد حدیث پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم فی الفتنة
که فرموده است در باب فتنه فقلت انا احفظ کما قال پس گفت گفتم من یاد دارم چنانکه گفته است آنحضرت یعنی
بعینه بے زیادت و نقصان قال گفت عمر هات بیار و بده آن حدیث را و روایت کن انک لجری وکیف قال و بدرستی
که تو دلیری در روایت بگو که چگونه گفته است چون حذیفه در میان جماعه صحابه در حضور عمر رض دعوای حفظ حدیث کرد و گفت
یاد دارم هم چنانکه فرموده است سخت آمد این سخن وی بر عمر رض و گفت بسیار دلیری میکنی بیار این حدیث را و بیان کن
چگونه گفته است آنحضرت و تواند که این تحسین و تائید حذیفه باشد در حفظ و ضبط یعنی می دانم که تو دلیر بوده در پرسیدن

خدا جان دادند رواه ابو داود و این قضیه اشارت ست بر آمدن تتار و آتش فتنه و قتل در دادن ایشان در بلاد اسلام و در گرفتن
این آتش و بلند شدن شعلهٔ وے در اندک مدت و سوختن وی عالم را و این قضیه ایست که زبان تقریر و تحریر از کشف و بیان
آن عاجز و قاصر است و گفته اند که از ابتداے عمارت ربع مسکون مثل این واقعه باین کیفیت بوقوع نیامده چه اگر می بود نقل
کرده می شد و این قضیه در کتب تواریخ به تفصیل مذکور است بدانکه آنچه درین قضیه در حدیث تصریح مذکور ست نام بصره است
و علما گفته اند که مراد بدان بغداد است بدلیل آنکه دجله و پل در بغداد ست نه در بصره و شهر بغداد در زمان آنحضرت صلی الله علیه
وسلم باین هیئت بنا نیافته که الآن ست بلکه قریه ها بود متعدد و متفرق از مضافات بصره و منسوب بدان و آنحضرت خود چه خبر داد
از وجود آن و فرمود وی مصری خواهد شد از امصار مسلمانان عظیم و بسیار خواهند بود اهل و سکنهٔ آن و نیز ترکان در بصره بجهت
حرب و قتال باین کیفیت مخصوص که مذکور شدند در آمده اند و ارباب تواریخ آنرا نقل نکرده الا در بغداد چنانکه مشهور و معروف
است پس ذکر بصره در حدیث بجهت آنست که بصره نسبت به بغداد شهرے قدیم ست که قریه ها و مواضع که بغداد دران بنا یافته
منسوب بوی بودند چنانکه گفتیم و نیز نزدیک به بغداد قریه ایست که نام وے بصره است و اکنون انجا را نسبت جوے باب
البصره می گویند ۱۰ وعن انس ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال روایت ست از انس که گفت آنحضرت
یا انس ان الناس یمصرون امصارا اے انس مردم می سازند شهرها را وان مصرا یقال له البصرة و بدرستی که شهرے ازان گفته
می شود مر او را بصره فان انت مررت بها او دخلتها پس اگر بگذری تو به بصره یا در آئی او را فایاک وسباخها پس دور دار
خود را از موضعی که شوره زمین دارد و سباخ بکسر سین جمع سبخه به سکون با و کسر آن زمین نمکسار و نام موضعی ست در بصره
وکلاءها و دور دار خود را از موضعی که نام وے کلاء است بر وزن کتان و در اصل به معنی کرانه جوے آید و نخیلها و وقها و از خرما
زار وی و بازار وے و باب امرائها و از در ملوک و امراء وی وعلیک بضواحیها و لازم گیر زمین ها و ناحیهاے او را که نام وی
ضواحی است و ضواحی جمع ضاحیه از زمینی که ظاهر و باز باشد در آفتاب و ضاحیه بصره نام موضعی ست ازان فانه یکون بها پس بدرستی
که شان این ست که می باشد درین مواضع که تحذیر کرده شد از در آمدن آن خسف فرو بردن در زمین و قذف و سنگ انداختن
از آسمان و رجف و زلزلهاے سخت و قوم یبیتون و یصبحون قردة و خنازیر و گروهے که شب می کنند یعنی صحیح و سالم و بامداد
می کنند در حالے که مسخ کرده می شوند و گردانیده می شوند بصورت بوزنها و خوک ها ازینجا معلوم می گردد که مسخ درین امت
نیز جائز الوقوع است اگر جائز نمی بود تحذیر و تخویف ازان فائده نمی داشت و بتحقیق واقع شده است در احادیث وعید بآن
در باب فرقهٔ قدریه و ازینجا گفته اند بعضی شراح که درین حدیث اشارت ست بوجود قدریه دران شهر زیرا که مسخ درین فرقه
می باشد والله اعلم رواه ابو داود روایت کرد این حدیث را ابو داود من طریق لم یجزم بها الراوی از طریقی که جزم نکرده
دران طریق راوی را بل قال لا اعلمه الا ذکره بلکه گفته نمی دانم او را اشارت است به یکی از روات که داخل این اسناد ست
مگر که ذکر کرد این حدیث را عن موسی بن انس عن انس بن مالک این ناظر در ابهام و اشتباه است و این موسی بن انس بن مالک

حکم عام شد کذا قال الطیبی رواہ ابو داؤد والنسائی ۸- وعن بریدۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی حدیث روایت ست
از بریدہ اسلمی از حضرت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حدیثی کہ آوردہ بقاتلکم قوم صغار الاعین قتال می کنند شما را قومی خرد
چشمان یعنی الترک می خواہد آنحضرت از ایں قوم ترک را قال تسوقونہم ثلث مرات گفت آنحضرت می رانید شما ایشان را سہ بار حتی تلحقوہم
بجزیرۃ العرب تا آنکہ ملحق می گردانید ایشان را بولایت عرب فامانی السیاقۃ الاولی فینجو من ہرب منہم اما در راندن نخستین
رستگاری می یابند کسانیکہ گریختند از ایشان وامانی الثانیۃ فینجو بعض ویہلک بعض واما در راندن دوم پس نجات می یابند
بعضی وہلاک می شوند بعضی وامانی الثالثۃ فیصطلمون واما در راندن سوم پس قطع کردہ می شوند وازیں برکندہ می شوند او
کما قال یا چنانچہ فرمود آنحضرت این لفظ در جاے می گویند کہ حدیث بمعنی نقل کردہ می شود ونفظ او بخصوص معلوم نباشد
رواہ ابو داؤد ۹- وعن ابی بکرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ینزل اناس من امتی بغائط فرمود فرود
می آیند مردمان از امت من در زمین پست نمناک فیاتی یسمونہ البصرۃ نام می برند او را البصرہ بفتح با وکسر آن وسکون صاد
وبفتح آن وکسر صاد نیز آمدہ عند نہر یقال لہ دجلۃ نزد جوے کہ گفتہ می شود مر او را دجلہ بفتح دال وکسر آن یکون علیہ جسر
می باشد بر وے پلی بکثرۃ اہلہا بسیار می باشند اہل بصرہ ویکون من امصار المسلمین وہی باشد آن شہر از شہرہا ہاے مسلمانان و
امصار گفت اشارت کردہ بہ بزرگی آن شہر چہ مصر شہر عظیم را گویند بعد ازان مدینہ وبلد وقریہ است واذا کان فی اخر الزمان
وچون باشد امر بایں حال در آخر زمان جارنبو قنطورا امی آیند برائے قتال اہل ایں مصر پس ایشان قنطورا یعنی ترکان وقنطورا بفتح
قاف وبضم طا بالف مقصورہ نام پدر کلان ترک ست کہ ہمہ ایشان از اولاد اویند عراض الوجوہ صغار الاعین کہ روہاے ایشان
پہن است وچشم ہا خرد حتی نیز لوا علی شط النہر تا آنکہ فرود می آیند بر کرانہ این جوی یتفرق اہلہا ثلث فرق پس متفرق می شوند
اہل بصرہ سہ گروہ فرقۃ یاخذون فی اذناب البقر را بیرقہ گروہی پناہ می گیرند در دمہاے گاوان ودشت وبیابان یعنی اعراض
می کنند از قتال ومشغول می شوند بحراثت وزراعت واخلاص می کنند خود را از ہلاک باین عمل یا بار می کنند اہل وعیال واسباب
ومتاع خود را بر گاوان وسر می دہند خود را بہ بیابان وشہرہاے غریب وبیرون می روند تا از شر ایشان نجات یابند وقول
وی کہ فرمود البرتہ در ین معنی ظاہر تر وناظر تر ست وہلکوا وہلاک می شوند این گروہ واز شر ایشان باین حیلہ خلاص ونجات
نمی توانند یافت چہ آتش فتنہ ترکان چنان مشتعل نگردد کہ باین حیلہا توان نشاند وفرقۃ یاخذون لانفسہم وگروہے دیگر
پناہ می گیرند مر نفسہاے خود را یعنی امان چنانکہ مستعصم باللہ خلیفہ واکابر واعیان بغداد وعلماے واعراز آن بطلب امن و
امان بیرون آمدند وہلکوا وہلاک شدند ودر تحت تیغ بیدریغ ترکان ستاصل گشتند وفرقۃ یجعلون ذراریہم خلفہم ظہورہم وگروہی
دیگر می گردانند وی اندازند فرزندان خود را پس پشتہاے خود یعنی تغافل میورزند از ایشان وقطع می نمایند علاقہ مہر ومحبت
ایشان یا دنبال خود می گیرند وہمراہ خود می برند ویقاتلونہم وقتال می کنند با ترکان وکشتہ می شوند اکثر ایشان وہم الشہداء
وایشان شہیدان حقیقی کامل در شہادت کہ در طوفان انچنین فتنہ وطغیان این نوع ابتلا کہ ہمت بستند ومقاومت نمودند وراہ

آنحضرت را که میگفت ستصالحون الروم صلحا آمنا نزدیک است که صلح کنید شما روم را صلحی ایمن گرداننده طرفین را
از غدر و فتنه فتنصرون انتم و هم عدوا من ورائکم پس جنگ می کنید شما و ایشان باتفاق دشمنان را که از پس شما اند
فتنصرون و تغنمون و تسلمون پس نصرت داده می شوید شما و غنیمت می آرید و سلامت می آیید از آن جنگ ثم ترجعون
پستر بر می گردید حتی تنزلوا بمرج ذی تلول تا فرود می آیید بمرغزارے که زمین ها بلند دارد فیرفع رجل من اهل النصرانیة پس بلند
می گرداند مردی از اهل نصرانیت یعنے از روم چه روم همه بر دین نصرانیت اند الصلیب چلیپاے ترسایان را فیقول
پس می گوید آن مرد غلب الصلیب غالب آمد صلیب پس نقض عهد می کند باین سخن فیغضب رجل من المسلمین پس خشم
می کند مردی از مسلمانان بشنیدن این سخن از آن نصرانی فیدقه پس می کوبد و می زند نصرانی را یا می شکند صلیب را
فعند ذلک تغدر الروم پس نزد این قضیه غدر و شکست عهد می کنند روم و تجمع الملحمة و گرد می آرند مردم را برای
جنگ و زاد بعضهم و زیاده کرده اند بعضے از روات این عبارت را که فیثور المسلمون اسلحتهم پس می خیزند و می جهند
و شتاب می روند مسلمانان بسوے سلاحهاے خود فیقتتلون پس کارزار می کنند با روم فیکرم الله تلک العصابة
بالشهادة پس گرامی می دارد خداے تعالی آن گروه مسلمانان را بشهادت رواه ابو داود ۶ - وعن عبد الله
بن عمرو عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اترکوا الحبشة ما ترکوکم بگذارید حبشه را و تعرض نه کنید و نکاوید ایشان را
مادام که بگذارند ایشان شما را و تعرض نه کنند بشما فانه لا یستخرج کنز الکعبة زیرا که بیرون نمی آرد گنج کعبه را الا ذو السویقتین
من الحبشة مگر مردے خداوند دو ساق خرد باریک از حبشه و سویقه تصغیر ساق است و ساقهاے حبشه در اکثر
خورد و باریک می باشند و گنج کعبه عبارت است از مالهاے که مردم بندر در قدیم الزمان به بیت الله می آوردند
و می گویند که در زیر کعبه گنج ها مدفون ست و در حدیث دیگر آمده است که خراب می کند کعبه را صاحب دو سویقه
از حبشه و این نزدیک قیام قیامت باشد وقتے که باقی نماند گوینده الله الله و بعضے گویند که آن در زمان عیسی
باشد علیه السلام و قرطبی گفته که بعد از برداشتن قرآن بود از سینه ها و برداشتن مصحف از میان مردم بعد از موت عیسی علیه السلام
و این قول صحیح تر ست رواه ابو داود ۷ - وعن رجل من اصحاب النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال دعوا الحبشة
ما ودعوکم بگذارید حبشه را مادام که بگذارند ایشان شما را واترکوا الترک ما ترکوکم و بگذارید ترک را مادام که بگذارند
ایشان شما را اگر گویند که در قرآن مجید حکم چنان ست که قاتلوا المشرکین کافة پس علی العموم فرموده است که مشرکان را
قتال کنید هر که باشند جوابش آن ست که حبشه و ترک از عموم این آیت مخصوص اند و خارج زیرا که دیار ایشان بعید ست
و در میان بلاد ایشان و بلاد اسلام دشت و بیابان بسیار تا اگر ایشان تعرض نکنند و بر بلاد اسلام نتازند تعرض
با ایشان نباید کرد اما اگر ایشان سبقت کنند و در بلاد اسلام بقهر و غلبه بیایند فرض عین گردد قتال ایشان یا گویند که
این آیت ناسخ این حدیث ست و حکم این حدیث در ابتداے سلام بود بجهت ضعف اسلام و چون قوت گرفت

می کنند غنیمت را اذ جاءہم الصریخ ناگاہ می آید ایشان را آواز یا آواز کنندہ و صریخ بمعنی و آواز و آواز کنندہ ہر دو آید فقال ان الدجال قد خرج پس گفت آن آواز کنندہ کہ دجال بہ تحقیق بیرون آید فیترکون کل شیء و یرجعون پس می گزارند ہر چیز را و برمیگردند بسوے وی رواہ مسلم

۱۱- **الفصل الثانی** - **عن** معاذ بن جبل قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عمران بیت المقدس خراب یثرب معموری و آبادانی بیت المقدس سبب مفضی بخرابی و ویرانی یثرب است زیرا کہ آبادانی بیت المقدس باستیلاے کفار کہ نصاری اند و غلبہ ایشان است و آن سبب خرابی یثرب باشد و یثرب نام مدینہ مطہرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و مانا کہ اطلاق این اسم در حدیث برین بلدہ مطیبہ پیش از ورود نہی از ان است و اشتقاق یثرب از ثرب ست بمعنی ہلاک یا نام یکی از کفار ست کہ در ابتدا آباد ان کردہ است و تمام این مبحث در تاریخ مدینہ ذکر کردہ شدہ است و خراب یثرب خروج الملحمۃ و خرابی یثرب سبب بیرون آمدن و پیدا شدن فتنہ و جنگ عظیم ست کہ سابقاً مذکور شد کہ در وی از صد یک باقی ماند و خروج الملحمۃ فتح قسطنطنیہ و پیدا شدن آن جنگ سبب فتح قسطنطنیہ است و فتح قسطنطنیہ خروج الدجال و فتح این شہر سبب و امارت بیرون آمدن دجال ست و مراد آن ست کہ این حوادث و وقایع بعد از یک دیگر باین ترتیب وقوع خواہند یافت و وجود سابق علامت و امارت حدوث لاحق آنست اگرچہ مہلتے و تاخیرے نیز واقع گردد رواہ ابو داؤد - ۲- **وعنہ** قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الملحمۃ العظمی و فتح القسطنطنیۃ و خروج الدجال فی سبعۃ اشہر فرمود این سہ وقائع در مدت ہفت ماہ واقع شدنی ست رواہ الترمذی و ابو داؤد - ۳- **وعن** عبد اللہ بن بسر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال عبد اللہ بن بسر بضم موحدہ و سکون سین مہملہ سلمہ مازنی وی و والدین وی و برادر وی عطیہ و خواہر وے صحابہ ہمہ صحابی اند احوال وے در موضع دیگر نوشتہ شدہ است روایت می کند کہ آنحضرت گفت بین الملحمۃ و فتح المدینۃ ست سنین میان آن جنگ عظیم و فتح شہر مذکورہ شش سال ست و یخرج الدجال فی السابعۃ و بیرون می آید دجال در سال ہفتم میان این حدیث و حدیث سابق اختلافی فاحش است و لیکن این حدیث صحیح ست چنانکہ گفت رواہ ابو داؤد و قال ہذا اصح و در اسناد حدیث سابق سخن ست و بعضی روات وی مجروح و مطعون اند - ۴- **وعن** ابن عمر قال یوشک المسلمون ان یحاصروا الی المدینۃ نزدیک اند مسلمانان کہ حصر کردہ و مضطر گردانیدہ شوند بسوے مدینہ مطہرہ کہ بیرون نتوانند رفت از وی و از نواحی وی حتی یکون ابعد مسالحہم سلاح تا آنکہ می باشد دور ترین سرحدہاے ایشان سلاح بفتح سین و کسر حاء مہملہ یا رفع و بہ تنوین و بغیر تنوین و وجہ آن در شرح مذکور است و سلاح قریب من خیبر و سلاح نام جاے است نزدیک از خیبر کہ بر چند مرحلہ از مدینہ مطہرہ است رواہ ابو داؤد - ۵- **وعن** ذی مخبر قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول روایت ست از ذی مخبر بکسر میم و سکون خاء معجمہ و بفتح موحدہ کہ خادم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و برادر زادہ نجاشی بود گفت شنیدم

از پریدن و می افتند فتیعا و بنو الاب پس شمار کرده می شوند پسران یک پدر یعنی خویشان و خاوندان یک دیگر که حاضر بودند
در جنگ شمار می کنند خود را کانوا مائة فلا یجدونه بقی منهم بودند صد کس پس نمی یابند از ان عدد صد کس را که باقی مانده باشند
از ایشان الا الرجل الواحد مگر یک مرد این قدر کشته شدند که صد یک باقی ماندند فبای غنیمة یفرح پس بکدام غنیمت
شادمان کرده شوند او ای میراث یقسم یا کدام میراث قسمت کرده شود فبینا هم کذلک پس در اثنای این حال که
ایشان هم چنین باشند اذ سمعوا بیاس هو اکبر من ذلک ناگاه بشنوند خبر جنگ دیگر را و عذاب و شدت دیگر را که وی بزرگتر
و سخت تر از ان جنگ و عذاب پیشین است و بأس بهمزه عذاب و شدت در حرب فجاءهم الصریخ پس می آید ایشان را
آواز ان الدجال قد خلفهم فی ذراریهم بدرستی که دجال بعد از ایشان آمده در فرزندان ایشان فیرفضون ما فی ایدیهم پس
می گذارند و می نمایند چیزی را که در دست ایشان ست از مال و منال و یقبلون و روی می آرند بجانب فرزندان
فیبعثون عشر فوارس طلیعة پس پیش می فرستند ده سوار را یا ده جماعت از سواران را تا مطلع شوند از حال دشمن
و طلیعة بر وزن کریمه کسی که پیش فرستاده شود بجاسوسی به تجسس حال غنیم واحد و جمع در وی برابر است قال
رسول الله گفت پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم انی لاعرف اسماءهم بدرستی که من می شناسم نامهای ایشان را
و اسماء آبائهم و نامهای پدران ایشان و الوان خیولهم و رنگهای اسپان ایشان را هم خیر فوارس او من خیر فوارس
علی ظهر الارض یومئذ ایشان بهترین سواران اند بر روی زمین در ان روز رواه مسلم ۱۳ - وعن ابی هریرة
ان النبی صلی الله علیه و آله و سلم قال هل سمعتم بمدینة جانب منها فی البر و جانب منها فی البحر گفت آنحضرت آیا شنیده اید
شما خبر شهری را که یکسو از وی در دشت است و یکسو در دریا قالوا نعم گفتند آری یا رسول الله شنیده ایم قال
لا تقوم الساعة حتی یغزوها سبعون الفا من بنی اسحاق گفت برپا نمی شود قیامت تا آنکه جنگ میکنند اهل آن شهر را هفتاد هزار
کس از پسران اسحق پیغمبر علیه السلام فاذا جاؤها نزلوا پس چون می آیند پسران اسحق آن شهر را بجنگ فرود می آیند
در نواحی آن شهر فلم یقاتلوا بسلاح پس جنگ نمی کنند آن شهر را بآلات حرب و لم یرموا بسهم و نمی اندازند بجانب ایشان
تیری را بلکه قالوا می گویند لا اله الا الله و الله اکبر فیسقط احد جانبیها پس ساقط می گردد و می افتد یکی از دو جانب آن شهر
قال ثور بن یزید الراوی گفت ثور بن یزید که راوی این حدیث است کنیت او ابو خالد است حمصی است روایت
کرده است از خالد بن معدان و روایت کرده از وی یحیی بن سعید حافظ ثقه صدوق صحیح الحدیث و لیکن قدری ست
مات سنة خمس و خمسین و مائة لا اعلمه الا قال الذی فی البحر نمیدانم او را مگر آنکه گفت یکی از دو جانب شهر آن جانبی در
دریاست ثم یقولون الثانیة پستر میگویند دوم بار لا اله الا الله و الله اکبر فیسقط جانبها الآخر پس می افتد جانب دیگر
شهر ثم یقولون الثالثة پستر می گویند سوم بار لا اله الا الله و الله اکبر فیفرج لهم پس گشاده می شود و راه کرده می شود برای
ایشان فیدخلونها پس می در آیند شهر را فیغنمون پس غنیمت می کنند فبینما هم یقتسمون المغانم پس در اثنای آنکه قسمت

عیسی بن مریم فافہم پس امامت می کند ایشان را فاذا رآہ عدو اللہ ذاب پس چون می بیند عیسی را این دشمن خدا کہ دجال ست می گذارد از خوف و ہیبت عیسی علیہ السلام کما یذوب الملح فی الماء چنانکہ می گدازد نمک در آب فلو ترک لانذاب حتی یہلک پس اگر می گذارد عیسی او را لجال خود شش و نمی کشد می گدازد تا آنکہ ہلاک می شود و سے نا گشتہ ولکن یقتلہ اللہ بیدہ ولیکن می کشد او را خدائے تعالی بدست عیسی علیہ السلام یعنے حکم و ارادت الہی بریں رفتہ کہ ہلاک او بدست عیسی بود و بقتل خبر ہم دہد فی حربتہ پس می نماید عیسی علیہ السلام ایشان را خون دجال را در نیزۂ خود کہ بآن کشتہ است او را رواہ مسلم ۱۲ وعن عبد اللہ بن مسعود قال ان الساعۃ لا تقوم حتی لا یقسم میراث ولا یفرح بغنیمۃ بدرستی کہ قیامت قائم نمی شود تا آنکہ قسمت کردہ نمی شود میراث و شادمان ساختہ نمی شود بغنیمت ثم قال یستر فرمود آنحضرت در میان این حال و وقوع این قضیہ عدو یجمعون لاہل الشام جمعی از دشمنان یعنے کافران گرد می آرند لشکرے را برائے مقاتلہ اہل شام و یجمع لہم اہل الاسلام و گرد می آرند برائے قتال این دشمنان مسلمانان نیز لشکرے را فی الصراح جمع گرد آوردن اجتماع گرد آمدن یعنے الروم این تفسیر عدو است یعنے مراد بعدو در روم است فیتشرط المسلمون شرطۃ للموت پس انتخاب می کنند و برمی چینند مسلمانان از لشکر خود قومی را کہ پیش می فرستند تا جنگ کنند و بمیرند لا ترجع الا غالبۃ بر نگردد ایں فوج مگر غالب و مظفر و منصور یعنے اگر بر گردند غالب برگردند و اگر نہ جنگ کنند تا جان بدہند و شرطۃ بضم شین و فتح را و سکون آن اول لشکرے کہ حاضر گردد جنگ را و آمادہ بود مردن را و تیشرط از باب تفعل ماخوذ از شرط ست و یشرط از افتعال نیز روایت است فیقتتلون حتی یحجز بینہم اللیل پس کارزار می کنند ہر دو طائفہ یعنے مسلمانان و دشمنان ایشان تا آنکہ حائل می گردد میان ایشان شب و باز می دارد ایشان را از جنگ فحجز بجاء جیم و زائے باز داشتن فیفی ہؤلاء و ہؤلاء پس رجوع می کنند و بر می گردند این ہر دو گروہ کل غیر غالب ہر یکے غیر غالب و تفنی الشرطۃ و فانی می شوند جماعہ کہ ایشان را شرط ساختہ بودند ثم یشرط المسلمون شرطۃ للموت لا ترجع الا غالبۃ پس باز انتخاب می کنند مسلمانان لشکرے را برائے موت کہ بر نگردد مگر غالب فیقتتلون حتی یحجز بینہم اللیل فیفی ہؤلاء و ہؤلاء کل غیر غالب و تفنی الشرطۃ ثم یشرط المسلمون شرطۃ للموت لا ترجع الا غالبۃ فیقتتلون حتی یمسوا تا آنکہ شبانگاہ می کنند فیفی ہؤلاء و ہؤلاء کل غیر غالب و تفنی الشرطۃ فاذا کان الیوم الرابع پس چون باشد روز چہارم نہد الہم بقیۃ اہل الاسلام قصد کنند و برخیزند و بدود و بہ جنگ بسوے دشمنان باقی اہل اسلام نہود بسوے دشمن و غیر آن برآمدن فیجعل اللہ الدبرۃ علیہم پس می گرداند اللہ تعالی ہزیمت و شکست بر لشکر اسلام و بر بدال معاودہ را بالفتحات ہزیمت در جنگ فیقتتلون مقتتلہم مثلہا پس کارزار می کنند کارزارے کہ دیدہ نشدہ است مانند آن کارزار حتی ان الطائر لیمر بجنباتہم تا آنکہ پرندہ می آید می پرد و می گذرد بجوانب و نواحی ایشان فما یخلفہم حتی یخر میتا پس نمی گذرد و پس نمی اندازد ایشان را آن پرندہ تا آنکہ مردہ بر زمین افتد بہ جہت گندیدہ بوے ایشان یا بہ جہت طول مسافت از بس سو تا بآن سو پس ما شاء اللہ یمکثون

آمده بمعنی بیشه تشبیه کرد آن لشکر را بجهت کثرت علمها و نیزه ها به بیشه تحت کل غایة اثنا عشر الفا زیر هر رایت دوازده
هزار کس مقصود بیان انبوهی لشکر است رواه البخاری - ۱۱ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم لا تقوم الساعة حتی تنزل الروم بر پا نمی شود قیامت تا آنکه فرود می آید روم بالاعماق در اعماق بفتح همزه
که موضعی است از اطراف مدینه او بدابق یا بموضعی دیگر که نام او دابق است بفتح با فیخرج الیهم جیش من المدینة پس بیرون
می آید بسوی ایشان لشکری از مدینه من خیار اهل الارض یومئذ از نیکان اهل زمین در آن روز فاذا تصافوا چون
صف بندند جنگ را قالت الروم می گویند روم خلوا بیننا وبین الذین سبوا منا نقاتلهم خالی کنید جای میان ما و میان
کسانی که بند کرده اند گروهی را از ما یعنی مسلمانان که غزا کرده اند با ما و اسیر ساخته اند جماعه را از ما ایشان را بما بسپارید
تا قتال کنیم با ایشان و انتقام خود را بکشیم غرض مخادعه مسلمانان و تفریق کلمه ایشان است فیقول المسلمون لا والله لا نخلی
بینکم وبین اخواننا پس می گویند مسلمانان بخدا سوگند خالی نمی کنیم میان شما و میان برادران خود که مسلمانند و نمی گذاریم
شما را با ایشان فیقاتلونهم پس قتال می کنند مسلمانان روم را فینهزم ثلث پس شکست می خورند سه یک از مسلمان
لا یتوب الله علیهم ابدا رجوع برحمت نمی کند الله تعالی بر ایشان همیشه ویقتل ثلثهم و کشته می شود سه یک دیگر از
مسلمانان افضل الشهداء عند الله ایشان فاضل ترین شهیدان اند نزد خدا ویفتح الثلث و فتح می کنند و می کشایند
یعنی بلاد روم را سه یک باقی از مسلمانان لا یفتنون ابدا در فتنه انداخته نمی شوند و جنگ کرده نمی شوند ایشان همیشه
فیفتتحون قسطنطینیة این لفظ را بچند وجه تصحیح کرده اند مشهور بضم قاف و سکون سین و ضم طا و سکون نون بعد از و طاء
مکسور و یاء ساکن بعد از وی نون مفتوحه قبل تا و بعضی بزیادت یاء مشدده یا مخففه بعد از نون اخیر نیز روایت کرده اند
برین تقدیر نون اخیر مکسور خواهد بود و این نام حصنی عظیم است از بلاد روم در حدود افریقیه و دار الملک روم است
و فتح آن از علامات قیامت است و طیبی گفته که فتح آن در زمان بعضی اصحاب آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
شده و نزد خروج دجال نیز خواهد بود چنانکه فرمود فبینا هم یقتسمون الغنائم پس در اثنای آنکه ایشان قسمت می کنند
غنیمت ها را قد علقوا سیوفهم بالزیتون و حال آنکه بتحقیق آویخته اند شمشیرهای خود را بدرخت زیتون اذ صاح فیهم
فیهم الشیطان ناگاه آواز دهد در میان ایشان شیطان که ان المسیح قد خلفکم فی اهلیکم که مسیح دجال بتحقیق پس از شما
آمده در اهل و اولاد شما فیخرجون پس بیرون می آیند بشنیدن این خبر از آن شهر و ذلک باطل و این خبر شیطان
دروغ بود دجال هنوز نبر آمده فاذا جاؤا الشام خرج پس چون می آیند از آنجا بشام بیرون می آید دجال و شام
بهمزه و بی همزه هر دو آمده و آن بلاد را شام از آن جهت گویند که در جانب چپ کعبه است چنانکه یمن در جانب
یمین فبینا هم یعدون للقتال یسوون الصفوف پس در اثنای آنکه ایشان ساز و آمادگی می کنند مر کارزار را راست
می کنند صفها را اذ اقیمت الصلوة ناگاه بر پا کرده می شود نماز و شروع کرده می شود در آن فینزل پس فرود می آید

اسلام آورد روز فتح مکہ از طلقاست معدود است در اہل کوفہ گفت گفت آنحضرت جنگ خواہید کرد شما جزیرہ عرب را و آنرا جزیرہ خوانند از جہت احاطہ دریا بدان از ہر طرف وطول وعرض جزیرۃ العرب را در شرح با اختلافاتی کہ در دست نقل کردہ ایم فیفتحہا اللہ پس می کشاید آنرا اللہ تعالی بر دست شما ثم فارس فیفتحہا اللہ پستر جنگ می کنید ولایت فارس را پس می کشاید آنرا خدائے تعالی ثم تغزون الروم فیفتحہا اللہ پستر جنگ می کنید روم را پس فتح میکند او را خدائے تعالی ثم تغزون الدجال فیفتحہ اللہ پستر غزا میکنید دجال را پس می کشاید خدائے تعالی ملک و دیار او را کہ در دست وے در آمدہ و نصرت می دہد شما را بر وی رواہ مسلم ۱۰ - وعن عوف بن مالک قال صحابی است انجمی اول مشاہد او خیبر است و بود باوے رایت بنی اشجع روز فتح مکہ ساکن شد شام را و مرد و رسنہ ہفتاد و سہ و روایت کردہ اند از وی صحابہ و تابعین گفت اتیت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی غزوۃ تبوک وہو فی قبۃ من آدم آمدم آنحضرت را در غزوۂ تبوک کہ نام موضعی ست از زمین شام و حال آنکہ آنحضرت در خیمہ بود از چرم فقال پس گفت آنحضرت اعدد ستا بین یدی الساعۃ بشمار شش چیز را پیش از آمدن قیامت یعنی این شش چیز از علامات قیامت بدان موتی اول مردن مراد مردن من از عالم کہ تا من در میان شما ام قیامت برپا نمی شود ثم فتح بیت المقدس دوم فتح بیت المقدس بر دست مجلس معظم یعنی تا بیت المقدس را فتح نمی کنند قیامت قائم نمی گردد ثم موتان بضم میم و سکون واو سوم وبائی کہ یاخذ فیکم می گیرد و پیدا می گردد در شما کقعاص الغنم مانند موتی کہ پیدا می گردد در گوسفندان وقعاص بضم قاف و عین مہملہ وصاد در آخر وروے کہ در مواشی پیدا آید و بدان بمیرند و مراد باین موتان وبائی داشتہ اند کہ در زمان عمر رضی اللہ عنہ پیدا آمدہ و در مدت سہ روز ہفتاد ہزار کس مردند و لشکر گاہ مسلمانان دران وقت عمواس بود بفتح عین کہ از قریات بیت المقدس است و ہذا آنرا طاعون عمواس گویند و این اول طاعونی ست کہ در اسلام واقع شدہ ثم استفاضۃ بالمال چہارم بسیار شدن مال در میان مردم حتی یعطی الرجل مائۃ دینار تا آنکہ داوہ می شود مرد را صد دینار زر حلال ساخطا پس می گردد ناراضی و قلیل و حقیر می پندارد آنرا ثم فتنۃ لا یبقی بیت من العرب الا دخلتہ ثم پیدا شدن فتنہ و جنگ کہ نمی ماند ہیچ خانہ از عرب مگر در آید اثر شر آن فتنہ در ان خانہ گفتہ اند کہ مراد بدان قتل عثمان رضی اللہ عنہ یا جنس فتنہ کہ بعد ازان حضرت پدید آمدہ ثم ہدنۃ تکون بینکم و بین بنی الاصفر ششم صلحی کہ می باشد میان شما و میان روم و بنو الاصفر لقب نام روم است زیرا کہ پدر گذشتین ایشان کہ روم بن عیصو بن اسحاق است زرد رنگ بود و بسفیدی مائل و بعضے گفتہ اند کہ این روم بن عیصو خواست دختر پادشاہ حبشہ را پس پیدا آمدند اولاد او میان سیاہی و سفیدی و بعضے گفتہ کہ اصفر نام پدر کلان ایشان است کہ اصفر بن روم بن عیصو است فیغدرون پس غدر و عہد شکنی می کنند ایشان فیاتونکم تحت ثمانین غایۃ پس می آیند شما را زیر ہشتاد رایت فی الصراح غایۃ بلغین معجمہ و تحتانیہ علم کہ آنرا رایت گویند و بفارسی درفش گویند کہ در جنگ ہمراہ سرداران می باشد و در بعضے روایات غایۃ بتاء موحدہ

حقیقت سوی بعضا باشد متفق علیہ ۶۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تذہب الایام واللیالی حتی یملک رجل یقال لہ الجہجاہ گفتہ می شود ملک دنیا را مردے کہ یقال لہ الجہجاہ گفتہ می شود در آن مورد الجہجاہ بفتح جیمین وسکون ہائے اولی ودر روایۃ حتی یملک رجل من الموالی ظاہر اراد بالموالی العجام اند کہ در اکثر موالی عرب می باشند بعتاقت یا موالات یقال لہ الجہجاہ وجہجا بحذف ہا را خیر چہجل وجہجار بہمزہ نیز روایت آمدہ رواہ مسلم

۷۔ وعن جابر بن سمرۃ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لتفتحن عصابۃ من المسلمین کنز آل کسرٰی جابر بن سمرہ کہ صحابی مشہور ست واحوال او در مواضع مذکور شدہ است گفت شنیدم آنحضرت را کہ میگفت ہر آئینہ بگشایند گروہی از مسلمانان گنج کسرٰی را کہ بادشاہ فارس بود وکسرے معرب خسرو است بفتح کاف وکسر آن وبادشاہ فارس را کسرے خوانند چنانچہ بادشاہ روم را قیصر وچین را خاقان ومصر را فرعون ویمن را تبل بفتح قاف وحبشہ را نجاشی بعد ازان وصف کرد کنز را بقول خود الذی فی الابیض آن گنجے کہ در ابیض ست وآن نام حصنے است در مدائن کہ عجم آنرا اسپید کوشک می گفتند والان نباکردہ شدہ است در مکان آن مسجد مدائن واین گنج در زمان امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنہ بیرون آوردہ شد ومصدوق این خبر مخبر صادق گردید ودر قاموس گفتہ کہ ابیض نام قصرے ست کہ مرا کاسورا بود وآن از عجائب روزگار بود وخلیفہ مکتفی باللہ آنرا خراب ساخت وبکنکرہای او قصری بنا کردہ اساس وے کنکرہائے آنرا ساخت پس مردم تعجب کردند ازین انقلاب ونام شہرے است بیمامہ وحصنی است بیمن انتہی رواہ مسلم ۸۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہلک کسرے ہلاک شد کسرٰی فلا یکون کسرٰی بعدہ پس نخواہد بود کسرے پس از وے واین کلمہ در ان زمان گفت کہ خسرو مشہور حکم آنحضرت را پارہ کرد پس فرمود وقیصر لیہلکن وقیصر نیز ہلاک می گردد تم لا یکون قیصر بعدہ پس بباشد قیصر پس از وے ولتقسمن کنوزہما فی سبیل اللہ وہر آئینہ قسمت کردہ خواہد شد گنج ہائے ایشان در راہ خدا وسمی الحرب خدعۃ ونام نہاد آنحضرت جنگ را مکر وفریب چون این کلام شنیدہ شد وقوع حرب بود وحکم حرب بیان کردہ فرمود حرب خدعہ است یعنی در جنگ کردن با دشمنان فریب ہا وحیلہا را ہ می یابد کہ در حصول ظفر ونصرت دخل دارد چنانکہ لشکر خود را حیلہا در چشم دشمن بسیار نمایند یا در عین معرکہ بجائے دیگر روند تا دشمنان خیال کنند کہ ایشان رفتند وبجنگ نخواہند کرد وچون غافل شوند ناگاہ بر سر ایشان بریزند ومانند آن اما دروغ گفتن وعہدہ شکستن وغدر کردن درست نباشد وخدعہ بضم خا وفتح آن وسکون دال وبضم خا وفتح دال نیز آمدہ وبفتح وسکون صحیح ترست ودر قاموس مثلثہ الخا گفتہ وفتح خا ودال بروزن طلبہ جمع خادع نیز روایت کردہ شدہ ومراد بدان اہل حرب اند واصل خدع ظاہر کردن چیزے است وبضمر داشتن خلاف آن در دل متفق علیہ ۹۔ وعن نافع بن عتبۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لتغزون جزیرۃ العرب نافع بن عتبۃ بن ابی وقاص زہرے برادر زادہ سعد بن ابی وقاص صحابی

قتال می کنید ترکان را که از اولاد یافث بن نوح است و ترک نام پدر کلان ایشان ست و صورت ایشان اینست
که صغار الاعین حمرة الوجوه ذلف الانوف خرد چشم سرخ روی پست بینی ذلف بضم ذال و سکون لام جمع اذلف چنانچه حمر بضم
حا و سکون میم جمع احمر کان وجوههم المجان المطرقة بفتح میم و تشدید نون جمع مجن بکسر میم و فتح جیم گویا که رویهاے ایشان سپرهاست
و ذلف بفتحتین خردے بینی با سطبرے طرف آن که بالای آن تو بر تو هاے چرم بر هم نهاده اند در سطبری و بسیاری گوشت
و مطرقه بضم میم و سکون طا و تخفیف را از اطراق و بفتح طا و تشدید را از تطریق نیز خوانده اند متفق علیه ۳ وعنه قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا تقوم الساعة حتی تقاتلوا برپا نمی شود قیامت تا آنکه قتال می کنید خوزا و کرمان من الاعاجم
خوز را و کرمان را از عجمیان خوز بضم خا در آخر زاے نام گروهی از مردمان است از بلاد خوزستان و کرمان بکسر کاف
نام شهری معروف ست میان فارس و سجستان و محدثان آنرا بفتح کاف نیز روایت کنند و در قاموس گفته کرمان بفتح
کاف است و بکسر کاف نیز آمده یا کسر خطاست و کرمانی شارح بخاری گفته که ما داناتریم بنام شهر خود بکسر کاف ست
نه بفتح انتهی و مانا که فتح نوعی از تقریب ست در آن و روایت محدثان بفتح کاف مبنی بر آن است و صفت خوز و کرمان
نیز این است که حمر الوجوه سرخ رو فطس الانوف پست بینی صغار الاعین خرد چشم وجوههم المجان المطرقة رویهای ایشان
مانند سپرها تو بر تو است نعالهم الشعر نعلین هاے ایشان موی است رواه البخاری وفی روایة له عن عمرو بن تغلب
بتاء فوقانیه و غین معجمه صحابی ست روایت کرده از پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و روایت کرده از وے حسن بصری و
حکم بن الاعرج و در روایتے مر بخاری را از عمرو بن تغلب بجای حمر الوجوه عراض الوجوه است بمعنی پهن ۴ عن
ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا تقوم الساعة حتی یقاتل المسلمون الیهود قائم نمی شود قیامت
تا آنکه قتال می کنند مسلمانان یهودیان را فیقتلهم المسلمون پس می کشند یهودیان را مسلمانان حتی یختبئ الیهودی من وراء
الحجر والشجر تا آنکه پنهان می گردد یهودی از پس سنگ و درخت فیقول الحجر والشجر پس می گوید سنگ و درخت یا مسلم
یا عبد الله هذا یهودی خلفی اے مسلمان اے بنده خدا این یهودی است پس من فتعال پس بیا فاقتله پس بکش او را
الا الغرقد مگر درخت غرقد بفتح غین معجمه و سکون را و فتح قاف نام درختی ست خار دار و مقبره مدینه را که بقیع الغرقد گویند
اضافت بوے کنند که در زمان پیشین این درخت درینجا بسیار بود و این درخت یهودی را که بوے پناه می برد پیدا
نمی کند و نشان نمی دهد و پنهان می دارد فانه من شجر الیهود زیرا که وے درخت یهودیان ست و وی را با ایشان
نسبتی هاست که حقیقت آنرا جز خدا و رسول وی نداند رواه مسلم ۵ وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم لا تقوم الساعة حتی یخرج رجل من قحطان برپا نمی شود قیامت تا آنکه بیرون می آید مردے از قحطان بفتح قاف
و سکون حا مهمله که ابو الیمن است یسوق الناس بعصاه میراند آن مرد مردم را بچوب خود کنایت ست از انقیاد و اطاعت
مردم مر او را و اتفاق ایشان بر وے و استیلا و خشونت وی بر ایشان و تسخیر وی مر ایشان را و احتمال دارد که مراد

بر شخصی تا بستاند آنرا فیقول الذی یعرضه علیه پس می گوید آن کسی که عرض می کند مال را بر وے لا ارب لی به نیست
حاجت مرا بمال ارب بفتحتین حاجت مند شدن وحتی یتطاول الناس فی البنیان وتا آنکه درازی کنند وفخر کنند مردم بیک
دیگر وتکبر نمایند در برآوردن خانه ها فی الصراح بنا برآوردن خانه بنیان بضم دیوار گرد برآورده تطاول تکبر کردن وگردن
دراز کردن در وقت نگریستن وحتی یمر الرجل بقبر الرجل وتا آنکه می گذرد مردے بر گور مردے دیگر فیقول پس مے گوید یا لیتنی
مکانه اے کاش من می بودم بجاے وے یعنی در قبر وی بجهت فتنه ها ودین که در آخر زمان می بیند پس مرگ را آرزو دارد
تا آنکه ازان بلاها نجات یابد واین محمود ومطلوب است چنانکه در حدیث آمده واذا اردت بقوم فتنة الحدیث اما
تمنی موت بجهت محنت دنیا روا نبود وباوجود ان واقع است وحتی تطلع الشمس من مغربها وتا آنکه برآید آفتاب
از جانب مغرب خود شرح این در باب العلامات بین یدی الساعة بیاید واین روزے است که بسته گردد درهاے
توبه دران روز وبعد ازان روز توبه قبول نیفتد چنانکه فرمود فاذا طلعت وراها الناس آمنوا اجمعون پس چون برآید آفتاب
از جانب مغرب وبه بینند آن را آدمیان ایمان آرند همه وامر آخرت عیان گردد فذلک حین لا ینفع نفسا ایمانها
پس آن روز است هنگام آنکه سود نکند هیچ نفسی را ایمان آوردن او دران روز لم تکن امنت من قبل نفسی که ایمان
نیاورده بود پیش ازین روز او کسبت فی ایمانها خیرا ونه سود می کند کسب کردن نفسی نیکی را در ایمان خود اگر کسب
نکرده بود پیش ازین روز ولتقومن الساعة وهر آئینه برپا می شود قیامت وقد نشر الرجلان ثوبهما بینهما وحال آنکه بتحقیق کشاده اند
دو مرد جامه خود را میان خود یعنی براے فروختن فلا یتبایعانه ولا یطویانه پس خرید وفروخت نمی کنند آنرا ونمی پیچند آنرا درهمین
حال باشند که قیامت قائم شود ولتقومن الساعة وقد انصرف الرجل بلبن لقحته فلا یطعمه وهر آئینه برپا می شود قیامت وحال آنکه
باز برگشته است مردے بشیر ناقه خود پس نخورده است آنرا یعنی ناقه را دوشیده آورده است وهنوز آن شیر نخورده که
قیامت در رسید لقحه بکسر لام ناقه شیردار که دوشیده شده تا دو سه ماه بعد از زائیدن این نام دارد بعد ازان لبون می گویند
ولتقومن الساعة وهو یلیط حوضه فلا یسقی فیه وهر آئینه قائم می شود قیامت وحال آنکه مرد گل می اندازد حوض خود را تا شتران را
دران آب دهد پس آب می دهد شتران خود را دران حوض همدرین قیامت می آید ولتقومن الساعة وقد رفع اکلته الی فیه
فلا یطعمها هر آئینه برپا می شود قیامت وتحقیق برداشته است مرد لقمه خود را بسوے دهن خود پس نمی خورد آنرا وقیامت
می رسد یعنی قیامت یکایک می رسد مردم در کار وبار باشند که در رسد ومراد بقیامت این جا نفخه ایست که بدان
همه بمیرند لیکن علامات قیامت پیش ازان می بینند متفق علیه -۲- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
لا تقوم الساعة حتی تقاتلوا قوما قائم نمی شود قیامت تا آنکه قتال می کنید شما قومی را که نعالهم الشعر پاپوش هاے ایشان
از موی بافته است وبعضی گویند بیان درازے موی است چنانکه مویهاے ایشان تا پایهاے ایشان می رسند
وبجاے نعال می نشینند واین معنی بعید می نماید خواه موے سر مراد دارند یا موی ساقها وحتی تقاتلوا الترک وتا آنکه

قال گفت لا تقوم الساعة حتی تقتتل فئتان عظیمتان برپا نمی گردد قیامت تا آنکه قتال می کنند دو گروه بزرگ تکون بینهما
مقتلة عظیمة می باشد میان آن دو گروه کشتن بزرگ دعواهما واحدة دعوی این هر دو گروه یکی ست یعنی هر دو دعوی
دین اسلام دارند هر دو طائفه مسلمانند یا هر دو دعوی حقانیت دارند و هر یکی بزعم و اعتقاد خود برحق ست گفته اند که
مراد باین دو گروه اتباع علی و معاویه چنانکه امیر المومنین علی فرمود که اخواننا بغوا علینا و نیز آورده اند که یکی را از جانب
معاویه نزد ایشان اسیر آوردند یکی از شیعه ایشان بر حال وی تاسف خورد که من می دانم که وی مسلمان نیک
اسلام بود فرمود چه گوئی که وی هنوز مسلمان است و درین حدیث دلیل است بر بطلان قول خوارج که می گفتند که هر دو
طائفه کافرند و بطلان قول روافض که می گویند مخالفان علی کافرند و حتی یبعث دجالون کذابون و برپا نمی شود قیامت
تا آنکه برانگیخته می شوند دروغ گویندگان که تلبیس کنند و حق را بباطل بپوشند و چنانکه بنمایند نباشند و دجل بمعنی خلط و تمویه
و تلبیس آید قریب من ثلثین عدد این دجالان نزدیک است بسی تن در باب سابق سی بطریق تعیین فرمود و اینجا
نزدیک بسی می فرماید تواند که آنجا نیز نزدیک بسی مراد باشد که مسامحه گردد سی فرمود و تواند که اولاد حی بطریق ابهام
و اجمال شده باشد و ثانیا تعیین یافته والله اعلم کلهم یزعم انه رسول الله هر کدام از ایشان گمان می برد و دعوی می کند
که او پیغمبر خداست و حتی یقبض العلم و برپا نمی شود قیامت تا آنکه گرفته می شود علم و برداشته می شود از میان مردم
برفتن علما از جهان و یکثر الزلازل و تا آنکه بسیار می شود زلزلها و یتقارب الزمان و نزدیک یک دیگر می شود زمانها
یعنی زود می گذرند چنانکه سالی مثل ماهی و ماهی مثل هفته و هفته مانند روزی و روز چون ساعت یا مراد بدان زمان
مهدی ست که چون واقع شود امن در زمین و خوش گذرد زندگانی کوتاه نماید زمان چنانکه خاصیت زمان عیش و راحت ست
که هر چند دراز باشد کوتاه نماید و معانی دیگر نیز برای این عبارت در کتاب رویا و کتاب فتن گذشته است و معنی اول منطوق
حدیث دیگر است پس حمل بران ظاهر تر باشد فتذکر و یظهر الفتن و برپا نمی شود قیامت تا آنکه پیدا می گردد فتنه ها و
جنگها میان مسلمانان و یکثر الهرج و تا آنکه بسیار می شود هرج و هو القتل یعنی مراد بهرج قتل ست که بسبب فتنه و اختلاط بوجود
می آید و حتی یکثر فیکم الاموال و تا آنکه بسیار شود در میان شما مالها فیفیض پس بسیار شود و فیض در اصل بسیار ریختن آب چندانکه
روان گردد در وادی حتی یهم رب المال من یقبل صدقته درین عبارت چند وجه است اول آنکه یهم بضم یا و کسر ها خوانند و
رب بنصب معنی چنین باشد بسیار شود مال تا آنکه در قلق اندازد و محزون گرداند خداوند مال را جستن کسی که قبول کند صدقه
او را یعنی بسیار جوید فقیری را که زکوة و صدقات او را بستاند و کم یابد از جهت قلت وجود محتاجان دوم آنکه بفتح یا و ضم ها
خوانند از هم بمعنی قصد و رب مرفوع یعنی تا آنکه قصد کند و بسیار بجوید صاحب مال کسی را که بستاند صدقه او را سوم یهم بفتح یا و
ضم ها و رب بنصب از هم بمعنی حزین گردانیدن فی الصراح هم گداختن بیماری تن را و فی القاموس الهم الحزن همه الامر هما
حزنه کاهمه یعنی اندوهگین گرداند صاحب مال را نایافتن فقیر که قبول کند صدقه او را و حتی تعرضه تا آنکه ظاهر کند مال را

الهاکما لهم الهة بگردان برای ما معبودی که بپرستیم ما آنرا چنانکه مر ایشان را یعنی کافران راست معبود والذی نفسی بیده
سوگند بخدای که بقای ذات من در دست قدرت اوست لترکبن سنن من کان قبلکم هر آئینه سوار می شوید وارتکاب
میکنید طریقه ها و روشهای کسانی را که پیش از شما بوده اند از بنی اسرائیل وغیرهم این شکایت ست که از احوال ایشان که چیزها میگویند
و می کنند که سبب گمراهی و تجاوز از حد می گردد چنانکه امم سابقه را شد از بنی اسرائیل و در احادیث دیگر این معنی بصریح ورود
یافته ست رواه الترمذی -۲- وعن ابن المسیب قال سعید ابن المسیب که از کبار و قدمای تابعین ست و خلفای
اربعه را دریافته گفت وقعت الفتنة الاولی واقع شد فتنه اولی که پیش از ان فتنه در اسلام واقع نشده بود یعنی مقتل عثمان
می خواهد و مراد می دارد ابن المسیب از فتنه اولی کشتن عثمان بن عفان رضی الله عنه فلم یبق من اصحاب بدر احد پس
باقی نماند از صحابه بدر که در غزوه بدر حاضر بودند هیچ یکی یعنی مردند از ان باز که برپا شد فتنه مقتل عثمان در خمس وثلثین
تا واقعه اخری که واقعه حره است نه آنکه اصحاب بدر در مقتل عثمان کشته شدند و مردند و بود آن کسی که مرد از بدریین
سعد بن ابی وقاص پیش از واقعه حره بچند سال رضی الله عنه ثم وقعت الفتنة الثانیة پستر واقع شد فتنه دوم یعنی الحرة
در سنه ثلث وستین فلم یبق من اصحاب الحدیبیة احد پس باقی نماند از صحابه که در حدیبیه حاضر بودند که آنرا بیعة الرضوان خوانند
و هیچ یکی بهمین معنی که مذکور شد ثم وقعت الفتنة الثالثة پستر واقع شد فتنه سوم فلم ترتفع وبالناس طباخ پس برطرف نشد
آن فتنه ثالثه و حال آنکه در مردم قوتی و فربهی باشد و طباخ بر وزن سحاب و گاهی بضم نیز آید قوت و سمن کذا فی القاموس
و در مشارق الانوار گفته مراد بطباخ عقل ست و نزد بعضی قوت و نزد بعضی حسن دین و مذهب مراد بقیه خیر و
صلاح و قوت ست یعنی درین فتنه هیچ یکی از صحابه نمانده و در حواشی نوشته است که مراد بفتنه ثالثه خروج ابن حمزه
خارجی ست در زمان مروان بن محمد بن مروان بن الحکم و بعضی گفته اند هی فتنة الازارقة و اول اولی است زیرا که
مخصوص بمدینه ست چنانکه فتنه اولی و ثانیه و فتنه ازارقه مخصوص بمدینه نیست و در مجمع البحار نقل از کرمانی گفته که فتنه
ثالثه قتال عبد الله بن الزبیر و حجاج است که دران تخریب کعبه بود و آن در هفتاد و چهار در زمان عبد الملک بن
مروان بود انتهی و برین تقدیر صحیح نباشد قول بعدم بقا هیچ یکی از صحابه دران چه دران جماعه از صحابه بودند رواه البخاری ۲۲

باب الملاحم

جمع ملحمه بمعنی معرکه و موضع قتال از لحم ست از جهت بسیاری گوشت کشتگان در وی یا از لحمه ثوب بضم که بمعنی پود ست
از جهت اشتباک و اختلاط مردم در وی مانند اشتباک و اختلاط لحمه باسدی که بمعنی تار ست و معنی اول انسب و اقرب ست
و ملحمه بمعنی حرب و دفعه عظیمه نیز آید و فی الصراح ملحمه فتنه و حرب بزرگ و درین باب ذکر قتالهای مخصوص در طوائف معین
در امکنه مخصوصه و بلاد معینه آورده و باین ملاحظه این باب را جدا آورده و از باب فتن که در انجا ذکر قتال اکثر مجمل و مبهم بوده

۱۳- الفصل الاول عن ابی هریرة ان رسول الله روایت است از ابی هریره که پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم

و این توجیہ اول ست اگر استقرار و انتظام باعتبار عدم تطرق بدعت و خلاف آنچہ امر بران بود و ابتداے اسلام مراد دارند و وجہ اول اولیٰ باشد اگر باعتبار عدم وجود فتنہ و محاربہ و خلاف بود و احتمال دارد کہ ابتدا از ظہور وحی اعتبار کنند پس تمامی عدد سی و پنج بانقضاے زمان خلافت فاروق بود رضی اللہ عنہ چہ شک نیست کہ امر امن و ایمان و سنت و جماعت و ایتلاف قلوب در خلافت شیخین رضی اللہ عنہما منتظم نزد بسلامت نزدیک تر بود و در خلافت عثمان رضی اللہ عنہ تا بعد از گذشتن یک سال یا دو سال از ان چیزہا پیدا شد کہ سبب وحشت قلوب و اثارت فتنہ گشت فان یہلکوا فسبیل من ہلک پس اگر ہلاک شوند بعد از انتظام امر دین درین مدت پس سبیل ایشان سبیل کسانی ست کہ ہلاک شدند از قرون سابقہ و امم سابقہ وان یقم لہم دینہم و اگر برپا و تمام کار و بار شود دین ایشان در طاعت امراء و ولات و اقامت شرائع و احکام و شوکت دولت اسلام یقم لہم سبعین عاما برپا و تمام می شود دین مر ایشان را ہفتاد سال و شاید امور مملکت باعتبار امور مذکورہ انظم و اتم بود تا این مدت نسبت بما بعد خود باخبار مخبر صادق و وے داناترست بدان قلت امما بقی او مما مضی ابن مسعود می گوید رضی اللہ عنہ گفتم من و پرسیدم از ان حضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم آیا ہفتاد سال کہ تمام و برپاے شود براے ایشان الا آنچہ باقی ماندہ است یعنی معتبر و مبدا بعد از سی و پنج یا سی و شش یا سی و ہفت سال ہست یا از آنچہ گذشتہ یعنی مبدا از زمان سابق ہست از زمان ظہور وحی یا وجود ہجرت و می در آیند این سالہا نیز دران قال مما مضی فرمود برپا می شود مر ایشان را از ابتداے آنچہ گذشت نہ بعد از انقضاے خمس یا ست یا سبع و ثلثین ست رواہ ابو داؤد و این وجہ کہ ذکر کردیم و مفتح ساختیم در شرح این حدیث کافی است و وجہ مختار و موافق لفظ ہمین ست و شرح را درین مقام بیشتر ازین کلام ست واللہ اعلم

۲- **الفصل الثالث** - عن ابی واقد اللیثی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم لما خرج الی غزوۃ حنین ابو واقد لیثی کہ صحابی قدیم الاسلام است و حاضر شدہ بدر را و بود با وی لواے بنی لیث و بعضے گفتہ اند کہ از مسلمہ فتح ست و قول اول صحیح ترست می گوید کہ چون برآمد آنحضرت بسوے غزوہ حنین کہ بعد از فتح مکہ است مر بشجرۃ للمشرکین گذشت بدرختی کہ بود مر مشرکان را کانوا یعلقون علیہا اسلحتہم بودند مشرکان کہ می آویختند بران درخت سلاح ہاے خود را از تیر و کمان و شمشیر و نیزہ و جز آن یقال لہا گفتہ می شود و نام بردہ می شود مر آن درخت را ذات انواط خداوند انواط جمع نوط بمعنی آویختن و چون سلاح ہا را بوے می آویختند از ذات انواط نام کردند و این نام درختی معین ست فقالوا پس گفتند مسلمانان از مولفۃ القلوب یا غیر ایشان یا رسول اللہ اجعل لنا ذات انواط بگردان و بساز ما را نیز درختے کہ بدان سلاحہا را بیاویزیم و آنرا ذات انواط نام کنیم کما لہم ذات انواط چنانکہ مر مشرکان راست ذات انواط کہ بدان سلاحہا را می آویزند فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم بطریق تعجب و انکار سبحان اللہ ہذا کما قال قوم موسی این سخن گفتن ایشان کہ اجعل لنا ذات انواط کما لہم ذات انواط چنانست کہ گفتند قوم موسی بموسی علیہ السلام اجعل لنا

بده رستگاری و پیروزی یافت کسے که باز داشت دست خود را از قتل و حرب رواه ابو داؤد ۱۳ وعن المقداد بن الاسود
قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول ان السعید لمن جنب الفتن ان السعید لمن جنب الفتن ان السعید لمن جنب الفتن
سه بار این کلمه را فرمود بدرستی که نیک بخت کسے است که یکسو گردانیده شود از فتنه ها و دور داشته شد از ان ولمن
ابتلی فصبر فواها و نیک بخت کسی ست که مبتلا گردانیده شد بفتنه پس صبر کرد و اجتناب زود از فتنه و برین تقدیر لام در لمن
مفتوح ست و قول او فواها منقطع ست از ان و معنی او تلهف و تحسر است یعنی حسرت مر آنرا که یکسو کرده نشد از فتنه
و مبتلا گردانیده شد بدین و صبر نکرد بر تقدیر ابتلا یا بمعنی اعجاب و استطابت است یعنی چه عجب نیکو است صبر و
اجتناب از ان و بعضی لام را مکسور نیز خوانده اند متعلق بواها بمعنی تعجب رواه ابو داؤد ۱۴ وعن ثوبان قال
قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا وضع السیف فی امتی لم یرفع عنها الی یوم القیمة چون نهاده شود شمشیر در امت
من و واقع شود قتل بر داشته نشود شمشیر و قتل از امت من تا روز قیامت ولا تقوم الساعة حتی تلحق قبائل من امتی
بالمشرکین بر پا نمی شود قیامت تا می پیوندد گروهها از امت من به مشرکان وحتی تعبد قبائل من امتی الاوثان و
تا آنکه پرستش می کنند گروهها از امت من بتان را وانه سیکون فی امتی کذابون ثلثون بدرستی که شان این ست
که نزدیک است که باشد در امت من دروغ گویان سی کس کلهم یزعم انه نبی الله هر یک ازین دروغ گویان گمان
می برد که وے پیغمبر خداست وانا خاتم النبیین لا نبی بعدی و من آخر پیغمبران و ختم کننده ایشانم نیست پیغمبرے
پس از من و خاتم بفتح تا و کسر آن و در قرآن نیز درین لفظ هر دو قراءت ست و هر دو بیک معنی ست و اگر خاتم بمعنی مهر
که در آخر نامه می کنند اراده نمایند نیز مقصود بطریق تشبیه حاصل ست ولا یزال طائفة من امتی علی الحق ظاهرین و
همیشه اند طائفه از امت من ثابت بر حق غالب بر اعداے دین و تواند که علی الحق متعلق بظاهرین باشد لا یضرهم
من خالفهم زیان نمی کند ایشان را کسی که مخالفت کند ایشان را حتی یاتی امر الله تا آنکه بیاید امر خدا یعنی قیامت
یا مراد غلبه دین است چنانکه اثر کفر بر زمین نماند رواه ابو داؤد والترمذی ۱۵ وعن عبد الله بن مسعود عن النبی
صلی الله علیه وآله وسلم قال تدور رحی الاسلام می گردد آسیای دین اسلام یعنی مستقر و منتظم می باشد یا مراد آن
که در امن و سلامت از فتن و جریان احکام سنت چنانکه باید طمس و ثلثین در مدت سی و پنج سال او ست و ثلثین یا در
مدت سی و شش سال او سبع و ثلثین یا سی و هفت سال پس منتهاے مدت انتظام مهام اسلام این سنوات باشد
و مبدا آن هجرت بود که مبدا ظهور دولت اسلام و فتوحات ست و تحقیق بود مقتل عثمان رضی الله عنه که اول فتنه ایست
که در اسلام وقوع یافت در سنه سی و پنج از هجرت و واقع جمل در سی و شش و حرب صفین در سی و هفت و احتمال دارد که
گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم این کلام را در سالے که از عمر شریف او چند سال باقی مانده باشد که زائد است
بر سی سال که مدت خلافت خلفاے اربعه است پس چون آنرا ضم کنند بمدت خلافت عدد آن باین مبلغ برسد که خبر داده

و برداشته نمی شود یا آنکه تشبیه کرد آن فتنه را بجلس در سیاهی و روایت یا در مجرد این که در خانه می گسترند و در آنجا
افتاده می باشد گویا اشارت است بالتزام بیوت و عزلت در آن فتنه فقال قائل پس گفت گوینده که حاضر بود و ما فتنة
الاحلاس و چیست فتنه احلاس و چه حال دارد و کیفیت آن چیست قال فرمود هی هرب و حرب آن فتنه احلاس گریختن است
و پریشان شدن و غارت کردن مال مردم است هرب و حرب هر دو را بالفتح را تصحیح کرده اند و بدانچه گفتیم شرح کرده
ثم فتنة السراء دخنها پستر فتنه سراء و دود در ظلمت و فساد وی ناشی می گردد من تحت قدمی رجل من اهل بیتی از زیر
دو پای مردی از اهل بیت من که یزعم انه منی گمان می برد آن مرد که از من و اهل بیت من است و لیس منی و نیست
به حقیقت درین صفت از اتباع من اگرچه بظاهر نسبتی و نسبی بمن دارد انما اولیائی المتقون نیستند دوستان من و اهل
ولایت من مگر پرهیزگاران از فتنه و فساد و بر طریقه من و کردار من عمل کنندگان و وجه تسمیه بفتنة السراء آن گفته اند
که سبب وجود آن کثرت نعمت و مسرت و اسراف و اتراف است تا آنکه وقوع وی خوشحال می گرداند دشمنان دین را
فتنة السراء روایت برفع است چنانکه تقریر کردیم و بنصب نیز آمده یعنی ذکر کرد فتنه سراء را بعد از آن بیان کرد
آنرا بقول خود دخنها الخ ثم یصطلح الناس علی رجل پستر بعد از وقوع این فتنه اتفاق می کنند مردم بر مردی که
کورک علی ضلع مانند ورک است بر ضلع و ورک بفتح واو و کسر را سرین و بالای آن و ضلع بکسر ضاد معجمه و فتح لام
استخوان پهلو یعنی بر مردی که استقامت ندارد و احوال وی منتظم نبود چه سرین بر استخوان پهلو مستقیم نمی آید و بوی
ترکیب نمی یابد ثم فتنة الدهماء بضم دال و فتح ها تصغیر دهما بمعنی داهیه یعنی حادثه یا بمعنی سیاه تاریک اینجا نیز لفظ فتنه
مرفوع و منصوب آمده لا تدع احدا من هذه الامة نمی گزارد این فتنه هیچ یکی ازین امت را الا لطمته لطمة مگر آنکه طپانچه
می زند او را طپانچه زدنی فاذا قیل انقضت تمادت پس چون گفته شود که گذشت این فتنه مهلت و مدت زیاده
پیدا می کند یعنی تمام نمی شود اندکی فرو نشست باز زیاده می گردد یصبح الرجل فیها مومنا و یمسی کافرا صبح می کند
مرد در وی در حالتی که مومن است و شام می کند در حالتی که کافر است حتی یصیر الناس الی فسطاطین تا آنکه می گردند
مردم و رجوع می کنند بسوی دو خیمه یا دو گروه و انبوه فسطاط ایمان لا نفاق فیه یکی فسطاط اهل ایمان که نیست اهل نفاق
در آن و فسطاط نفاق لا ایمان فیه دیگر فسطاط اهل نفاق که نیست اهل ایمان در آن و فسطاط بضم فا و کسر آن خیمه و خرگاه
بزرگ و جماعه انبوه فاذا کان ذلک فانتظروا الدجال من یومه او من غده پس وقتی که پیدا شود این فتنه پس انتظار
برید بر آمدن دجال را در همان روز یا فردای آن ازینجا معلوم می شود که این فتنه در آخر زمان بوجود خواهد آمد اما در
تعیین فتنه های سابق هیچ تکلم نکرده اند خصوصا در فتنة السراء که گفته از تحت قدمین مردی از اهل بیت من پیدا خواهد شد
تا آن مرد از اهل بیت کیست در زمان این فتنه رواه ابو داود ۱۲ - وعن ابی هریرة ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم
قال ویل للعرب من شر قد اقترب هلاک باد مر عرب را از شری و فتنه که بتحقیق نزدیک رسیده است افلح من کف

وطیبی گفته یعنی وصف کرد او را وصف بلیغ وهرکه وصف کند چیزے را نزد کسے وصف بلیغ وذکر کند صفات واحوال آنرا بمبالغه
قریب می گرداند آنرا نزد وے یعنے در ذهن وے یا در خارج نیز زیرا که چون بسیار در ذهن در آمد ومتعین شد وجود
او در خارج نیز متخیل می گردد قلت گفتم یا رسول الله من خیر الناس فیها کیست بهترین مردم در زمان وجود آن فتنه قال رجل
فی ماشیته گفت بهترین مردم دران زمان مردی ست که می باشد در مواشی خود ومیچراند آنها را یؤدی حقها ویعبد ربه ادا
می کند حق ماشیه را که زکوة وصدقات ست وپرستش می کند پروردگار خود را ورجل اخذ براس فرسه ومردے دیگر که گرفته است
سر اسپ خود را یعنے سوار شده وعنان او را گرفته ایستاده است یخیف العدو ویخوفونه می ترساند دشمنان دین را یعنے
کافران را ومی ترسانند ایشان او را یعنے از فتنه وقتال مسلمانان گریخته بجنگ کافران پیوسته است وسرحدے از سرحدهاے
اسلام گرفته با کافران که دشمنان دین اند در جنگ می باشد رواه الترمذی -۹- وعن عبد الله بن عمرو قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ستکون فتنة تستنظف العرب نزدیک ست که پیدا شود فتنه که در گیرد عرب را وبرسد
شر آن همه ایشان را استنظاف تمام گرفتن چیزے را قتلاها فی النار کشته شدگان آن فتنه در آتش دوزخ اند اللسان
فیها اشد من وقع السیف دراز کردن زبان دران فتنه بغیبت ودشنام ایشان سخت تر است از در افتادن شمشیر و
در صراح گفته که وقع بالسکون تیز کردن کارد وشمشیر بعیان زیرا که هر دو طائفه مسلمانانند خصوصا که صحابه اگر دران میان
باشند وغیبت ودشنام مسلمانان اشد حرام است چنانکه آمده است الغیبة اشد من الزنا یا مراد آنست که زبان دراز
کردن بدشنام وغیبت آنها فتنه می آرد بالاتر از فتنه شمشیر که قتل است که چه اگر بآنها می رسد می کشند چنانکه محاربان را
می کشند ونهب وغارت می کنند وسیوطی گفته که نقل اخبار نزد ائمه جور زبان کشادن بر ایشان ناشی می گردد از آن
نهب وجلاے وطن ومفاسد عظیمه بیشتر از آنچه از مباشرت فتنه حادث می گردد وچون هر دو طائفه مسلمان باشند حکم
ببودن آنها در آتش دوزخ بر سبیل زجر وتغلیظ وتوبیخ خواهد بود رواه الترمذی وابن ماجه -۱۰- وعن ابی هریرة
ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال ستکون فتنة صماء بکماء عمیاء نزدیک ست که پیدا گردد فتنه کر وگنگ وکور
یعنی حق شنیدن وحق گفتن وحق دیدن در وے صورت نه بندد ومن اشرف لها کسی که بنگرد آنرا ومطلع گردد بران
ونزدیک گردد بآن استشرفت له بنگرد ونزدیک گردد فتنه مر آنکس را واشراف اللسان فیها کوقوع السیف واطلاع ونگریستن
زبان یعنے کشادن ودراز کردن آن در وے مانند وقوع شمشیر است واطلاع اشراف در لسان بطریق مشاکله است
رواه ابو داود -۱۱- وعن عبد الله بن عمر قال کنا قعودا عند النبی عبد الله بن عمر گفت بودیم ما نشسته نزد پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم فذکر الفتن پس ذکر کرد آنحضرت فتنها را فاکثر فی ذکرها پس بسیاری ودرازی کرد در ذکر فتنها
حتی ذکر فتنة الاحلاس تا آنکه ذکر کرد آن حضرت فتنه احلاس را ووجه تسمیه بفتنة الاحلاس یا بجهت دوام ودرازی مدت
وی باشد چه حلیس چنانکه گذشت فرشی ست که آنرا زیر فرشهاے نفیس می افکنند ووی در تبه آن بر زمین همیشه افتاده میباشد

وشب نخفتی و بزن میل نکردی پس پدر وے عمرو بن العاص او را نزد آنحضرت آورد و از شدت ریاضت و مجاهده که می کرد
باز آورد و بصیام سه روز و قیام ثلث یا سدس لیل امر فرمود و بنگاهداشت رضاے پدر وصیت کرد پس بحکم ضرورت
وے در ایام فتنه نیز با پدر که وزیر معاویه بود مختلط بودے و حق وصیت آنحضرت را بجا آوردے و چنانکه حکم فرموده بود
بکار مشغول بودے بارها ایشان می گفتند که تو از مائی چرا در میان ما نمی باشی گفتی من در خیر با شما شریکم و در شر نه و در
باطن با اهل بیت رابطه مودت محکم داشتی آورده اند که روزے امام حسین را دید و بگذشت و بصحبت شریف وی جرأت
نتوانست کرد گفتند چرا نزد وے نرفتے و با وے نه نشستی گفت من شرمنده ایشانم که از ایشانم و با ایشان نتوانم بود
۷- وعن ابی موسی عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم انه قال ان بین یدی الساعة فتنا کقطع اللیل المظلم گفت آنحضرت که
پیش از آمدن قیامت فتنها پیدا خواهد شد مانند پارهاے شب سیاه یصبح الرجل فیها مومنا ویمسی کافرا صبح می کند مرد
دران فتنه با مومن و شام می کند کافر ویمسی مومنا ویصبح کافرا و شام می کند مومن و صبح می کند کافر القاعد فیها خیر من القائم
نشسته دران فتنه ها بهتر است از ایستاده والماشی فیها خیر من الساعی و رونده و روے بهتر است از دونده و شرح
این عبارات در فصل اول در دو حدیث ابی هریره گذشت فکسروا فیها قسیکم پس بشکنید دران فتنه ها کمانهاے
خود را وقطعوا فیها اوتارکم و ببرید دران فتنه ها زههاے کمانهاے خود را واضربوا سیوفکم بالحجارة و بزنید شمشیرهاے
خود را بسنگها تا کند گردد و یا بشکند فان دخل علی احد منکم پس اگر در آمده شود یعنی در آید کسے بر یکے از شما فلیکن کخیر
بنی آدم پس باید که باشد وے همچو بهترین دو پسر آدم که هابیل است در وقتیکه تسلیم شد براے کشتن قابیل مر او را گفت
که من دراز کننده نیستم دست خود را بسوے تو من نمی خواهم که تو باز گردی بگناه خود رواه ابو داود وفی روایة له و
در روایتے مر ابی داود را ذکر الی قوله ذکر کرده شده است حدیث تا قول وی خیر من الساعی و در وے فکسروا فیها
تا آخر نیست و درین روایت بعد از خیر من الساعی این عبارت است که ثم قالوا پستر گفتند صحابه فما تامرنا پس چه می فرمائی
ما را و چه کنیم دران فتنه ها قال گفت آنحضرت کونوا احلاس بیوتکم باشید شما فرشهاے خانه هاے خود و هیچ جا نروید حلس
بالکسر گلیم سطبر حلس بفتحتین مثله احلاس جماعت احلاس البیوت گلیمها که زیر فرش هاے فاخر افگنند وفی روایة الترمذی ان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال فی الفتنة و در روایت ترمذی این چنین آمده است که گفت آنحضرت در باب فتنه کسروا
فیها قسیکم وقطعوا فیها اوتارکم والزموا فیها اجواف بیوتکم بشکنید در فتنه ها کمانهاے خود را و پاره کنید در وے زههاے خود را
و لازم گیرید درون خانه هاے خود را وکونوا کابن آدم و باشید مانند پسر آدم یعنی هابیل که کشت او را قابیل وقال گفت
ترمذی هذا حدیث صحیح غریب ۸- وعن ام مالک البهزیة بفتح موحده و سکون ها منسوب است به بهز بن امرء القیس
حجازیه است و مر او را صحبت است و روایت کرده اند از وے طاؤس و مکحول که از اکابر تابعین اند قالت ذکر رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم فتنة فقربها ذکر کرد آنحضرت فتنه را پس نزدیک گردانید فتنه را یعنی خبر داد که وقوع آن قریب است

باشد واللہ اعلم ۔ ۶ ۔ وعن عبد اللہ بن عمرو بن العاص ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال عبد اللہ بن عمرو مگویا
کہ آنحضرت مرا گفت کیف بک اذا بقیت فی حثالۃ من الناس چہ حال باشد ترا وقتے کہ باقی داشتہ شوی تو در مردمی کہ خیر
نیست در ایشان وفی الصراح حثالہ بالضم پوست جو و برنج و کنجارہ و سبوسہ وفی القاموس حثارہ و چیزے کہ خیر نیست در ان
و روے از ہر چیز مرجت عہودہم و امانا تہم مختلط شد و فاسد گشتہ عہدہا ے ایشان و امانت ہاے ایشان و بر آمدہ
از دائرۂ وفا و استقامت و مرجت بر او جیم بر صیغۂ ماضی معلوم است از باب فرح و در بعضے نسخ بلفظ مجہول نیز نوشتہ اند
و آن نیز درست ست و مرج متعدی نیز آمدہ چنانکہ مرج البحرین وفی القاموس مرج العہد و فانکر د آنرا و اختلفوا و اختلاف
کردند ایشان میان خود و در افتادند در یک دیگر و کانوا ہکذا پس کشتند این چنین و شبک بین اصابعہ و در آورد آنحضرت
انگشتان خود را در یک دیگر از برائے تمثیل و تصویر در افتادن میان یک دیگر نزاع و خلاف و گاہے این تشبیک برائے
تصویر اجتماع و ائتلاف نیز آید چنانکہ در باب قسمت خمس غنائم در بیان اتفاق و التیام میان بنی ہاشم و بنی المطلب
نمودہ و اصل معنی تشبیک آمیختن و در آوردن چیزہا در یک دیگر بود و این در ہر دو صورت پیدا ست قال گفت
عبد اللہ بن عمرو فہم تا مرنی پس بچہ چیز امر میکنی مرا و چہ می فرمائی قال علیک بما تعرف ودع ما تنکر لازم گیر بر خود عمل بانچہ
می شناسی کہ در دین است و مشروع است و بگذار انی چیزے را کہ نمی شناسی بودن او را در دین و علیک بخاصۃ
نفسک و لازم گیر خاصۂ نفس خود را و ایاک و عوامہم و دور دار خود را از عوام مردم یعنے بخود باش و برائے خود کاری کن
و در خیال مردم میفت در بنجار خصتے در ترک امر معروف و نہی منکر گردد و این نزد غلبۂ اشرار و اتباع نفس و مواد اثارت
فتنہ و فساد و عدم معاونت اخیار درست است چنانکہ در باب خود گذشت وفی روایۃ و در روایتے این چنین آمدہ ائزم
بیتک لازم گیر خانۂ خود را و پیوستہ در خانۂ خود باش و بیرون میا بے ضرورت و املک علیک لسانک و محکم کن و بہ بند
بر خود زبان خود را و در انچہ زیان باشد زبان مکش و املک بالفتح ہمزہ بر صیغۂ امر از املاک تصحیح کردہ اند و بعضے
باین معنی گرفتہ شد آنرا تغییر کردہ و در مجمع البحار گفتہ کہ وے امر است از ثلاثی معنی مالک شو و نگاہدار زبان را
از انچہ خیر نیست در وے انتہی و خیر را در آنجا کہ گفتہ اند تکلم نکنند مگر بخیر و تفسیر کردہ اند یکے آنکہ در وے اثم نبود پس
مباح را نیز شامل باشد دیگر آنکہ در وے ثواب بود پس مباح داخل نبود و خذ ما تعرف ودع ما تنکر و علیک بامر خاصۃ
نفسک و دع امر العامۃ مضمونش ہمان ست کہ در روایت اول است و اختلاف نیست مگر در بعضے مفردات رواہ الترمذی
و صححہ بدانکہ آنحضرت حضرت کرد عبد اللہ بن عمرو را باجتماع نامردم در ظاہر و امر کرد او را بتہذیب و اصلاح نفس خود و خاصۂ
و عدم تعرض و کاوش احوال عامہ و امر کرد خلیفہ را بہ بیرون آمدن از میان مردم بصحرا و بیابان و التزام عزلت بکلیت
و ارشاد کرد ہر کدام را بانچہ لائق اوست و صلاح او در ان ست و میسر است حصول آن از وے چنانکہ مرشدان کہ مظہر اسم الحکیم اند
بکنند و حقیقت حال آنست کہ عبد اللہ بن عمرو رضی اللہ عنہ در جوانے بغایت متعبد و متنسک بود و چنانکہ ہرگز افطار نکردے

حافر احتیاج افتد همان بنده را در خریدن موضع قبر و دادن اجرة حفر صرف خواهند کرد پس واقع می شود فروختن موضع
قبر به بنده و گرفتن بنده در اجرت پس ظاهر شد که اولی و انسب حمل بر معنی اول ست بلکه متعین ست حمل بران والله اعلم
قال قلت گفت ابوذر گفتم الله و رسوله اعلم نمی دانم که چه کنم قال گفت آنحضرت تصبر یا اباذر صبر کن و بزور و تکلیف خود را بر
صبر دار ای اباذر و مگریز و بیرون مرو از مدینه و در بعضی نسخ تصبر بصیغه مضارع آمده قال کیف بک یا اباذر باز گفت
آنحضرت چگونه می باشی تو ای اباذر اذا کان بالمدینة قتل تغمر الدماء احجار الزیت وقتی که باشد در مدینه کشتنی که می پوشد
و بالا می رود و در می گیرد خونها موضعی را که نام او احجار الزیت ست و آن موضعی ست در عربی مدینه که سنگها ست
سیاه گویا که طلا کرده شده اند بروغن زیت و این اخبار است از آن حضرت صلی الله علیه و آله و سلم از واقعه حره
و آن اشنع وقائع و اقبح قبایح است زبان و گوش متکلم و سامع تحمل گفتن و شنیدن آن ندارد و وقوع آن در زمان
شقاوت نشان یزید بن معاویه است که بعد از واقع قتل امام حسین لشکری انبوه به مدینه مطهره فرستاده و هتک حرمت
آن بلده مکرمه و مسجد شریف نبوی صلی الله علیه و آله و سلم کرده و از صحابه و تابعین جماعه کثیر را بقتل رسانیده یا شناعتهای
دیگر که نتوان گفت و در تاریخ مدینه ذکر آن کرده شده است از آنجا باید جست و بعد از خراب شدن مدینه همین
لشکر را بمکه فرستاد و هم درین سال آن شقی بدار البوار رفت قال قلت گفت ابوذر گفتم الله و رسوله اعلم قال تاتی من
انت منه گفت آنحضرت آن ست که می آئی تو کسی را که تو از وی یعنی از اهل و اقارب خود را و در خانه خود می نشینی
یا رجوع بایام خود و کسی که از توابع اولی می کنی و این معنی ظاهر تر و مناسب تر است بقول ابوذر که قال قلت والبس
السلاح و بپوشم دران وقت سلاح را و محاربه کنیم با آن قوم فتان قال گفت آنحضرت شارکت القوم اذا انباز شدی
آن قوم را اکنون یعنی سلاح که پوشیدی جنگ کردی همچو ایشان شدی در مباشرت فتنه و امارت آن قلت فکیف
اصنع گفتم پس چگونه کنم و چکار کنم یا رسول الله قال فرمود آن خشیت ان یبهرک شعاع السیف اگر می ترسی که روشن گردد
و غلبه کند ترا تابش شمشیر یعنی خواهد کسی بر تو شمشیر براند و ترا بکشد فالق ناحیة ثوبک علی وجهک پس بینداز طرف جامه
خود را بر روی خود یعنی روی خود را بپوش و تغافل کن و تسلیم وی شو تا ترا بکشد لیبئ باثمک واثمه تا باز گردد و رجوع
کند وی بگناه تو و گناه خود معنی این عبارت در فصل اول در حدیث ابی بکره معلوم شد و این تاکید و مبالغه است
در منع از سعی کردن در قتل و خونریزی والا معلوم شده است در شرع که دفع خصم که بناحق بخونریزی واجب است
رواه ابو داود بدانکه وقوع واقعه حره در سن ثلث و ستین است و موت ابی ذر سنه اثنین و ثلثین در اواخر خلافت عثمان
رضی الله عنه و ابوذر واقعه حره را در نیافته پس گویا بر آنحضرت وقوع این واقعه در مدینه کشف کردند بی تعیین وقت آن
پس خبر داد آن حضرت بوقوع آن اباذر را و وصیت کرد بصبر و تثبیت دران بفرض و احتمال دریافتن او آنرا و اما وقوع
جوع و موت در مدینه احتمال دارد که واقع شده و ابوذر آنرا دریافته باشد چنانکه در عام الرمادة و غیر آن با حال آنها همین قیاس

قومها بران حال وصفت که بود دلها بران صفت وصاف وپاک نمی گردد چنانکه پیش ازین بود در زمان سابق اسلام یا چنانکه پیش از عروض که درت بود قلت بعد هذا الخیر شر آیا بعد ازین خیر ممزوج بشر ونور مختلط بظلمت وصلح باتفاق شری دیگر خواهد بود قال فتنة عمیاء صماء گفت بعد ازان فتنه خواهد بود کور وکر یعنی مردم دران فتنه محجوب خواهند بود از دیدن حق وممنوع خواهند گشت از شنیدن آن واسناد کوری وکری بفتنه مجاز است ودر حقیقت صفت آدمیان است که در آن زمان فتنه باشند علیها دعاة علی ابواب النار دران فتنه در زمان اطلاع بران خوانند گانند بسوے آتش دوزخ ایستاده برابواب آن فان مت یا خذیفة وانت عاض علی جذل پس اگر بمیری تو اے حذیفه وحال آنکه لازم گیرنده باشے اصل درخت خیرلک من ان تتبع احدا منهم بهتر ست مر ترا از پیروی کردن تو یکے از ایشان را رواه ابو داؤد وعن ابی ذر قال کنت ردیفا خلف رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یوما علی حمار روایت است از ابو ذر که گفت بودم من سوار ودر پس آنحضرت روزے بر خری فلما جاوز نا بیوت المدینة پس هرگاه که گذاشتیم خانهاے مدینه را قال گفت آنحضرت کیف بک یا اباذر چگونه خواهی بود تو وچه حال خواهد بود ترا اے اباذر اذا کان بالمدینة جوع وقتے که باشد در مدینه گرسنگی سخت تقوم عن فراشک ولا تبلغ مسجدک برمی خیزی از جامه خواب خود ونمی توانی رسید مسجد خود را حتی یجدک الجوع تا آنکه در مشقت می اندازد ترا گرسنگی یعنے بجهت ضعف گرسنگی چنان شوے که جزبه مشقت تمام به مسجد نتوانی رسید قال قلت گفت ابو ذر گفتم الله ورسوله اعلم خدا ورسول خدا دانا تر است بدان یعنے من نمی دانم که چه کنم هر چه فرمائی آن کنم قال فعفف یا اباذر فرمود عفت وبارسائی کن وباز دار نفس خود را از حرام واز سوال کردن از مردم وصبر کن بر محنت گرسنگی ثم قال کیف بک گفت آنحضرت کیف بک یا اباذر اذا کان بالمدینة موت چگونه نمی باشی تو اے اباذر وقتے که واقع شود در مدینه مرگ یعنے مردم بسیار بمیرند تا باین حد کثرت که یبلغ البیت العبد می رسد خانه بنده را این عبارت را چند وجه معنی گفته اند یکے آنکه مراد به بیت قبر است یعنی میرسد بهاے موضع قبر قیمت غلام را ازبس که مردم بسیار می میرند جاے قبر بر مردم تنگ می گردد وبجاے می رسد که بجاے یک قبر قیمت غلامی بدست می آید دیگر آنکه می رسد اجرت کندن قبر قیمت بنده بجهت آنکه چون مردم بسیار می میرند کسے پیدا نمی شود که گور بکند تا اجرت او در مقدار قیمت بنده نه نهند دیگر آنکه مراد به بیت معنے اصلی اوست که خانه است ومراد آنست که بجهت کثرت موت از مردم خانه ها خالی می گردد وزمین ها ازان می شود تا بجاے که خانه بقیمت بنده فروخته می شود والبته غالب ومتعارف است آنست که بهاے خانه بیشتر از قیمت بنده می باشد دیگر آنکه باقی فرزنده نمی ماند در خانه مگر یک بنده که غم خواری تمام اهل خانه او می کند ونوبت در تفقد احوال ایشان بوی می رسد وترتب وتفرع قول وی که فرمود حتی انه یباع القبر بالعبد تا آنکه فروخته می شود موضع قبر به بنده وقیمت وے بر معنی اول ظاهر است وبر معنی ثانی بلاحظ آنکه از بیع قبر استیجار حاضر مراد دارند اما بر معنی ثالث اصلا صحیح نمی افتد ومناسبت ندارد وبر معنی رابع می توان گفت که چون مردم مردند ومال نگذاشتند جز یک بنده اگر براے خریدن موضع قبر یا اجرت

خوانندگان بگمراہی یعنے جماعۂ پیدا می شوند ازامراکہ گمراہ می گردانند مردم را فان کان للہ فی الارض خلیفۃ پس اگر باشد
مرخدارا در زمین خلیفہ یعنے امیرے وحاکمے کہ بلدۂ ظہرک واخذ مالک تازیانہ ترا پشت ترا و بگیرد مال ترا یعنے اگرچہ بظلم گیرد
بر تو در نفس ومال فاطعہ پس اطاعت وانقیاد وفرمان بردار می کن او را در ظاہر مادام کہ برخلاف فرمودہ خدا ورسول خدا
نکند فان الامت وانت عاض علی جذل شجرۃ واگر نباشد خلیفہ وامیر در زمین پس بمیر وحال آنکہ تو لازم گیرندہ درختی را یعنے گوشہ
گیرندہ از مردم وگذراننده عمر بصبر وسختی در بیشہا وبیابانہا وزیر درختے وقناعت کنندہ بخائیدن چوب وگیاہ وجذل
بکسر جیم وسکون ذال معجمہ وفتح جیم نیز آمدہ چنانکہ در فصل اول گذشت وبعضے ولا تمت را متعلق قاطعہ دانند یعنے واگر نہ
طاعت کنی خلیفہ را امیر بمیری بحال شدت وسرگردانی ودر بعضے نسخ بجاے تمت تمت آمدہ بلفظ ماضی از قیام یعنے
واگر نہ چنین باشد برخیزد برود بیاصل درختی پناہ گیر قلت ثم ماذا گفتم پستر بعد ازین حال چہ چیز است وچہ حال خواہد شد
قال ثم یخرج الدجال بعد ذلک گفت پستر بیرون می آید دجال بعد ازان حال باین صفت کہ معہ نہر ونار بادی جوی است
وآتشی ظاہر آنست کہ محمول بر حقیقت است واحتمال دارد کہ مراد الف وقہر ووعدہ ووعید باشد فمن وقع فی نارہ پس
کسی کہ افتاد در آتش وی یعنی مخالفت ورزید امر او را وایمان نیاورد بوے ودر آمد در معرض قہر وغضب وی فحسب
اجرہ وحطوزرہ ثابت شد اجر وے بہ جہت صبر وثبات وی بر دین خدا وطلب رضاے او وفرود آوردہ شد
بار گناہ از گردن وے ومن وقع فی نہرہ وجب وزرہ وحط اجرہ وکسیکہ افتاد در جوے وی واطاعت ورزید
وایمان آورد بوے بطمع دنیا ومحبت حیات ودر آمد در مقام لطف وعنایت وے ثابت شد بار گناہ بر دے وفرود
آوردہ شد اجر وثواب وی قال قلت ثم ماذا گفت حذیفہ گفتم پستر چہ خواہد شد قال ثم ینجو المہر فلا یرکب حتی تقوم الساعۃ
پستر زایا نیدہ می شود اسپ کرہ پس سواری نمی دہد تا آنکہ برپا شود قیامت ینتج بصیغۂ مجہول است از نتج داشتہ اند نہ
از انتاج وگفتہ اند کہ نتج بمعنی تولید ست یعنے زایانیدن وخدمت وتدبیر زائیدن او کردن چنانکہ دایہ در انسان
می کند وتحقیق معنی این لفظ در مواضع دیگر از شرح کردہ شدہ است وانتاج بمعنی رسیدن وقت ولادت ومہر بضم میم
وسکون ہا بمعنی کرہ نر ومہرۃ بتا مادہ وبرکت بضم یا وکسر کاف رسیدن وقت سواری دادن یعنے قابل سواری شدن
ومراد زمان نزول عیسے علیہ السلام است چہ ازان وقت تا روز قیامت براسپان سواری واقع نشود بجہت عدم وجود
کفار واحتیاج بحرب وقتال یا مراد آن ست کہ بعد از برآمدن دجال زمان تنگ گردد وقیامت نزدیک رسد مقدار
زمان زائیدہ شدن اسپ یا رسیدن وقت سواری بران واین معنی موافق است با احادیث دیگر کہ درین باب
وارد یافتہ اند وفی روایۃ قال ودر روایتے این چنین آمدہ کہ گفت ہذہ تعلی دخن صلحے خواہد بود میان مردم آن زمان
وظاہر بالکدورت ودخل در باطن وجماعۃ علی اقذاء واجتماعے خواہد بود با کراہتہا قلت گفتم یا رسول اللہ الہدنۃ علی الدخن
ماہی ہدنہ بر دخن کہ فرمودی چیست وچہ معنی دارد قال لا ترجع قلوب اقوام علی الذی کانت علیہ باز ہم نمی آید دلہاے

۳- وعن سفینة که مولی رسول الله و صاحب کرامت و برکت بود احوال او در مواضع نوشته شده است قال سمعت
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول گفت شنیدم آنحضرت را که می گفت الخلافة ثلثون سنة خلافت کامله مرضیه که موافق سنت
و اتباع طریقه حق باشد سی سال است ثم تکون ملکا عضوضا پستر می گردد خلافت بعد از سی سال ملک و بادشاهی گزنده که مردم
از گزند ستم ایشان ایمن نباشند و راه عدالت و دین پروری چنانکه باید روان نگردد اگرچه اطلاق این اسم بمجاز در
معنی آنکه خلف گذشتگان اند درست است اما حقیقت خلافت که آنحضرت بدان اشارت کرده مخصوص سی سال است که خلافت
خلفاے اربعه دران بود و اگر ایشان را امیر المومنین گویند دور نباشد که امر و حاکم اند بر مسلمانان در احکام ظاهر ثم یقول سفینة پستر
می گوید سفینة براے حساب سی سال که به خلفاے اربعه تمام می گردد امسک خلافة ابی بکر سنتین ضبط کن و نگاهدار مدت خلافت
ابی بکر را دو سال و خلافة عمر عشرة و مدت خلافت عمر را ده سال و عثمان اثنی عشرة و مدت خلافت عثمان را دوازده سال و علی ستة
و مدت خلافت علی را شش سال رواه احمد والترمذی وابو داود این حساب تقریبی است مبنی بر حذف کسور و الا خلافت
ابو بکر چنانکه در جامع الاصول وغیره مذکور است دو سال و چهار ماه است و خلافت عمر ده سال و شش ماه است و خلافت
عثمان دوازده سال الا چند روز و خلافت علی چهار سال و نه ماه و باین حساب خلافت خلفاے اربعه بست و نه سال
و نه روز و هفت ماه تمام می شود و پنج ماه از سی سال باقی ماند که بامام المسلمین حسن بن علی تمام می گردد پس وے نیز از
خلفا باشد و در بعضی کتب خلافت ابی بکر دو سال و سه ماه و نه روز آمده و خلافت عمر ده سال و شش ماه و پنج روز و خلافت
عثمان دوازده سال مگر دوازده روز و خلافت علی چهار سال و نه ماه و باین حساب مر حسن را شش ماه و سه شب مانده
والله اعلم -۴- وعن حذیفة قال قلت گفت حذیفه گفتم یا رسول الله لیکون بعد هذا الخیر شر آیا می باشد و باقی می ماند بعد
ازین نیکی که دین اسلام است بدی که کفر است کما کان قبله شر چنانکه بود پیش ازان بدی قال نعم فرمود آری می باشد
و باقی می ماند وے قلت فما العصمة گفتم من پس چیست طریق عصمة و نجات ازان بدی قال السیف فرمود طریق عصمت ازان شمشیر است
و قتال کردن با کافران قلت وهل بعد السیف بقیة گفتم آیا باقی میماند اهل اسلام که بعد از قتال و محاربه کردن با کافران و صلاحیت
میدارند اهل آن زمان امارت را و امانت را و جمع شدن و متفق گشتن مردم بر ایشان قال نعم یکون امارة علی اقذاء فرمود
آرے میماند و می باشد ملک و امارت ولیکن با قذاء و اقذاء جمع قذی آنچه در چشم و آب افتد از غبار و خس و خاشاک
و چرک یعنی اجتماع مردم بر امرا بکراهیت و فساد و انکار در دل باشد نه بخوشی و رضا و صفاے باطن چنانکه چشمی که در وے
قذا افتد ظاهر وے صحیح و باطن سقیم و باین معنی قول او دهدنة علی دخن و می باشد صلحے بر دخان و این در حکم تاکید است
مر آنرا دهدنة بضم ها و سکون دال مهمله صلح و در اصل بمعنی سکون و آرام است و دخن بفتحتین دخان یعنی صلحے باشد با خداع
و نفاق چنانکه سابق گذشت و اولی آنست که معنی یکون امارة علی اقذاء آن باشد که می باشد امارت بارتکاب مناهی و ظهور
بدع تا این فعل را فائده جدید باشد قلت ثم ماذا گفتم بعد ازان چه خواهد شد قال گفت ثم تنشأ دعاة الضلال پستر پیدا می شوند

ظلمت فتنہ و فساد روے گردانیدہ بعبادت مولی تعالی مشغول گشتہ و در دائرہ نورانیت در آمد پس گویا ہجرت کرد رواہ مسلم ۱۲- وعن الزبیر بن عدی قال اتینا انس بن مالک زبیر بن عدی کہ تابعی است و شنیدہ است از انس و روایت می کند از وے ثوری فقیہ ثقہ است گفت کہ ما آمدیم نزد انس بن مالک فشکون الیہ پس شکایت کردیم بسوے وے ما نلقی من الحجاج آنچہ می دیدیم و پیش ما آمد ما را از حجاج ظلم فقال اصبروا پس گفت انس صبر کنید و تحمل نمائید بر ظلم و ایذاے او فانہ لا یاتی علیکم زمان پس بدرستی نمی آید بر شما ہیچ زمانی الا الذی بعدہ اشر منہ مگر آنکہ زمانی کہ بعد از وے بیاید بدتر است از زمان گذشتہ پس چہ می دانید شاید کہ بعد ازین ظالم تر از حجاج پیدا شود و فاسد تر و بدتر از زمان وے پیدا آید پس صبر کنید حتی تلقوا ربکم تا آنکہ ملاقات کنید و پیش آئید پروردگار خود را و در حضرت وی روید روز آخرت سمعتہ من نبیکم شنیدہ ام من این حدیث را از پیغمبر شما صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رواہ البخاری و درین حدیث اشکال آوردہ اند کہ زمان عمر بن عبد العزیز بعد از زمان حجاج است و با وجود آن بدتر ازان نیست بلکہ بہتر ازان و از زمانہاے دیگر کہ گذشتہ بودند و جواب دادہ اند کہ قول آنحضرت این را دو خبر دادن بدان باعتبار اکثر و اغلب است و مقصود صبر و تسلی دادن ست مراد است راہ تعلیم و ترغیب بر تحمل ایذا و جفاء مردم و اضطراب ناکردن در رجوع و فزع نمودن واللہ اعلم-

الفصل الثانی -۱- وعن حذیفۃ قال واللہ ما اوری السی اصحابی ام تناسوا گفت حذیفہ بخدا سوگند کہ در نمی یابم من کہ آیا فراموش کردند یاران من یا فراموشی می نمایند یعنے فراموش نکردہ اند ولیکن تکلف می کنند و خود را فراموش کار می نمایند واللہ ما ترک رسول اللہ بخدا سوگند نگذاشت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من قائد فتنۃ الی ان تنقضی الدنیا ہیچ کشندۂ فتنہ را تا آنکہ منقضی شود دنیا یبلغ من معہ ثلثمائۃ فصاعدا صفت قائد فتنہ این است کہ می رسند کسانی کہ با او ہند و تبعیت او می کنند عدد سی صد را و زیادہ ازان الا قد سماہ لنا باسمہ مگر بتحقیق ذکر کرد او را آنحضرت برائے ما بنام وی و اسم ابیہ و اسم قبیلہ و نام پدر او و نام قبیلۂ او و قید عدد بسہ صد ظاہرا برائے آن کرد کہ اجتماع این قدر از مردم باعث بر وجود مفسدہ و خوف ضرر بیشتر می کرد والا اگر کمتر ازین باشند اعتبار ندارد واللہ اعلم رواہ ابو داؤد -۲- وعن ثوبان قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انما اخاف علی امتی الائمۃ المضلین ثوبان کہ مولی آنحضرت و خادم درگاہ و حاضر گاہ و بیگاہ بود گفت گفت آنحضرت نمی ترسم من بر امت خود مگر امیران و بادشاہان را کہ گمراہ کنندہ اند دیگران را بگمراہی خود زیرا کہ ضرر گمراہی ایشان بیشتر و بدتر است از گمراہی دیگران واذا وضع السیف فی امتی لم یرفع عنہم الی یوم القیمۃ و چون نہادہ شود شمشیر در امت من و واقع شود قتل برداشتہ نشود تا روز قیامت و مصدوق این خبر واقعہ قتل امیر المؤمنین عثمان است کہ اول واقع است در اسلام و بعد ازان باقی ست تا ہنوز و بحکم خبر مخبر صادق تا روز قیامت باقی خواہد ماند رواہ ابو داؤد و الترمذی

از ایشان از قتل اہل بیت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بند کردن ایشان و کشتن خیار مہاجرین و انصار آنچہ شد صادر شد
از حجاج کہ امیر الامرا عبد الملک بن مروان بود و از سلیمان بن عبد الملک و اولاد او از ریختن خونہا و تلف کردن مالہا آنچہ پوشیدہ نیست
بر ہیچ کس ۔۱۱۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تتقارب الزمان نزدیک بیک دیگر می شود اجزائے
زمان مراد قرب و قیاس است یا تقارب اہل زمان بعضے از بعضے در شر و فتنہ یا تقارب از منہ در شر و تشابہ اول و آخر
او بیک دیگر و بعضے گفتہ اند مراد کوتاہی عمر باست در آخر زمان و گفتہ اند کہ قصر مدت ایام و لیالی ست چنانکہ در حدیث
دیگر آمدہ است کہ در آخر زمان سال ہمچو ماہ بگذرد و ماہ چون ہفتہ و ہفتہ چون روز یا زود گذشتن دولت ہا و ملک ہا
کہ سبب تفرقہ و پریشانی خلق است و این عبارت در کتاب الرویا آنجا کہ فرمودہ کہ رویا نزدیک تقارب زمان صادق
افتد نیز گذشتہ و وجوہ دیگر نیز در انجا مذکور شدہ و بالجملہ این لفظ محتمل معانی متعددہ است بعضے مناسب آن مقام
و بعضے مناسب این و اللہ اعلم و یقبض العلم و گرفتہ و برداشتہ می شود علم یعنے بہ برداشتن علماء چنانکہ در حدیث آمدہ
و تظہر الفتن و پیدا میگردد فتنہا و یلقی الشح و انداختہ می شود بخل قوی یعنے در دلہا مراد قوت و عموم وجود شح ست
در طوائف مردم و اطاعت و متابعت ایشان آنرا در آخر زمان و الا وجود اصل شح در مردم طبیعی است و یکثر الہرج
و بسیار می شود ہرج بفتح ہا و سکون را بہ معنی فتنہ و افتادن مردم در یک دیگر قالوا یا رسول اللہ ما الہرج
و چیست مراد بہرج قال القتل فرمود مراد بہرج قتل است و تفسیر ہرج بقتل باعتبار آن ست کہ ہرج سبب قتل
و مفضی بدان ست متفق علیہ ۔۱۲۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والذی نفسی بیدہ لا تذہب الایام
گفت آنحضرت بخدا سوگند نمیرد و دنیا فانی نمی گردد و نیستی نمی یابد علی الناس یوم تا آنکہ می آید بر مردم روزی کہ لا یدری القاتل
فیم قتل و نمی یابد و نمی داند کشندہ کہ در چہ چیز و بچہ سبب کشت و لا المقتول فیم قتل و نہ او را می یابد کشتہ شدہ کہ در چہ چیز کشتہ شدہ
یعنی ہم چنین بہ جہل و اشتباہ قتال می کنند و تمیز و تشخیص نمی نمایند کہ محق کیست و مبطل کہ مقبل کیف یکون ذلک پس پرسیدہ شد
از ان حضرت کہ چگونہ می باشد آن حال قال الہرج گفت آن بہ جہت فتنہ و اختلاط و درہم افتادن است بے تمیز و تشخیص القاتل
و المقتول فی النار کشندہ و کشتہ شدہ ہر دو در آتش دوزخ اند کشندہ خود ظاہر است کہ بناحق خون ریخت و اما کشتہ شدہ
بہ جہت آنکہ وی نیز می خواست کہ بہ کشد و حریص و عازم بود بران و آدمی بعزم معصیت ماخوذ ست و این حکم بر تقدیر جہل و عدم
تمیز است اما اگر بہ جہت اشتباہ خطا در اجتہاد و تحری صواب باشد اگرچہ در واقع نہ صواب بود این چنین نہ خواہد بود و اللہ
اعلم رواہ مسلم ۔۱۳۔ وعن معقل بفتح میم و سکون عین مہملہ و کسر قاف بن یسار بفتح تحتانیہ و تخفیف سین مہملہ صحابی ست
از اہل بیعت شجرہ ساکن شد بہ بصرہ و بوے منسوب است نہر معقل کہ در بصرہ است قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم العبادۃ فی الہرج کہجرۃ الی ثواب عبادت کردن و در گوشہ خود خزیدن در زمان ہرج ہمچو ثواب ہجرت کردن بسوے
من است چنانکہ آن شخص کہ از دار الکفر بدار الاسلام ہجرت نمود و بشرف صحبت آنحضرت مشرف شد ہم چنین این شخص نیز از

آنحضرت حکم فتنه را فرمود اللهم هل بلغت خداوندا آیا رسانیدم من حکم ترا بر بندگان تو ثلثا سه بار گفت این کلمه فقال رجل
پس گفت مردی یا رسول الله ارایت ان اکرهت خبر ده مرا که اگر اکراه و جبر کرده شوم من حتی ینطلق بی الی احد الصفین تا آنکه برده شود
مرا بسوی یکی از دو صف قتال فضربنی رجل بسیفه پس بزند مرا مردی بشمشیر خود او یجیئ سهم یا بیاید تیری فیقتلنی پس بکشد
مرا قال گفت آنحضرت یبوء باثمه واثمک ویکون من اصحاب النار برمی گردد آن مرد که کشت ترا بگناه خود و گناه تو و می باشد
از دوزخیان این عبارت را دو معنی گفته اند یکی آنکه برمی گردد بگناه خود که بالفعل کرده و ترا کشته و گناه تو که بفرض
و تقدیر تو او را می کشتی و گناه آن بر تو می نشست آن نیز بر سر او می نهند و عقوبت گناه او را مضاعف می سازند به جهت
زجر و توبیخ دوم آنکه برمی گردد بگناه خود که سابقا داشت از بغض و عداوت مسلمانان که سبب قتل تو شد و گناه
کشتن تو که صادر شده از وی الآن رواه مسلم ۸ - وعن ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
یوشک ان یکون خیر مال المسلم نزدیک است که باشد بهترین مال مسلمان غنم یتبع بها شعف الجبال گوسفندان که پیروی میکند
و می جوید بدان گوسفندان سر کوهها را ومواقع القطر و جاهای افتادن باران را یعنی گوسفندی چند داشته باشد و کوهها
و دادبها را که در آن باران می افتد میجوید تا در آن جا باشد و گوسفندان را آنجا بچراند و قوت خود را بدان بسازد
یفر بدینه من الفتن می گریزد این مسلمان بدین خود از فتنه ها و گوشه می گیرد تا با مردم اختلاط نکند و در فتنه نه افتد رواه البخاری
۹ - وعن اسامة بن زید قال اشرف النبی بالا برآمد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم علی اطم من آطام المدینة بر حصنی از
حصنهای مدینه و اطم بضمتین بمعنی قصر بلند و هر حصن که بسنگها بنا کرده باشند و در حوالی مدینه مطهره قلعه ها و حصنها بود
که یهود و غیر ایشان در آنجا ساکن می بودند پس اسامه بن زید می گوید که روزی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
بر یکی ازین حصنها برآمده بود فقال پس گفت آنحضرت هل ترون ما اری آیا می بینید شما چیزی را که می بینم من قالوا لا
گفتند نمی بینیم قال فانی لاری الفتن فرمود پس بدرستی من هر آئینه می بینم فتنه ها را که آن فتنه ها تقع خلال بیوتکم می افتد
در فرجهای خانه های شما کوقع المطر مانند افتادن باران متفق علیه ۱۰ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم هلکة امتی هلاک امت من علی یدی غلمة من قریش بر دو دست کودکان و جوانان و نوسالان است
از قریش هلکه بفتحات هلاک و غلمه بکسر غین و سکون لام جمع غلام بمعنی جوانان کذا فی القاموس و فی الصراح غلام کودک
و اصل غلمة و اغتلام غلبه شهوت و هیجان اوست و طیبی تفسیر کرده آنرا به نوسالان که باک ندارند و ادب نگاه ندارند
بارباب وقار و خداوندان عقل رواه البخاری و در حواشی نوشته که مراد بآن غلمه کشندگان عثمان و علی و حسن
و حسین اند رضی الله عنهم اجمعین و امثال ایشان اند اهل فتنه و بغی و ظلمه و در مجمع البحار آورده که ابو هریره می شناخت
ایشان را باسما و اشخاص ایشان و سکوت می کرد از تعیین و نام بردن ایشان از جهت ترس و مفسده و مراد
یزید بن معاویه و عبد الله بن زیاد و مانند ایشان اند از احداث و نوسالان بنی امیه خذلهم الله و تحقیق صادر شد

و رسیدن بدان است پس فلاصی و نجات از شر آن نیست مگر در دوری از آن فمن وجد ملجاء او معاذا پس کسے که بیابد
جاے پناهی و ملجاء و معاذ در لغت بیک معنی آمده و باین جهت اگر او برائے شک راوی باشد نیز شاید یا برائے تاکید بود
چنانکه این دو کلمه هم چنین معاً مذکور می گردد فلیعذ به پس باید که پناه گیرد بدان تا نجات یابد از شر آن متفق علیه و فی
روایة لمسلم قال یکون فتنة گفت آنحضرت می باشد فتنه که النائم فیها خیر من الیقظان خواب کننده دران که خبر ندارد
از آن و نمی شنود اخبار آنرا بهتر ست از بیدار و الیقظان فیها خیر من القائم و بیدار که در وے افتاده یا نشسته است
بهتر است از ایستاده و القائم فیها خیر من الساعی و ایستاده در وے بهتر ست از سعی کننده مراد بسعی اینجا معنی مشی است
که مفضی است بسعی و فی الصراح السعی دویدن و شتاب کردن و کسب و کار کردن پس درینجا این معنی اخیر مراد باشد
فمن وجد ملجاء و معاذا فلیستعذ به ۔ و عن ابی بکرة قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم انها ستکون فتن
بدرستی که قصه این است که نزدیک است که پیدا گردد فتنه ها بسیار الا ثم تکون فتنة الا ثم تکون فتنة آگاه باش پستر یافته
می شود درین فتنه ها یک فتنه عظیم تر از فتنه های دیگر القاعد خیر من الماشی فیها و الماشی فیها خیر من الساعی الیها الا فاذا
وقعت آگاه باش پس چون واقع شود آن فتنه فمن کان له ابل فلیلحق بابله پس کسے که باشد مر او را شتران که می چرند
در وادی ها پس باید که لاحق گردد و به پیوندد بشتران خود و من کان له غنم فلیلحق بغنمه و کسی که هست مر او را گوسفندان
باید که لاحق گردد بگوسفندان خود و من کانت له ارض فلیلحق بارضه و کسی که هست مر او را زمینی و قریه دور از مکان
فتنه پس باید که لاحق گردد بزمین خود یعنی بگریزد از فتنه و به تنهائی بسازد و بکار نفس خود مشغول گردد فقال رجل
پس گفت مردی یا رسول الله ارایت من لم یکن له ابل و لا غنم و لا ارض خبر ده مارا که کسے که نباشد مر او را شتران و نه
گوسفندان و نه زمینی که لاحق گردد بدان و تنها سر خود گیرد چه کار کند قال یعمد الی سیفه گفت قصد کند بسوے شمشیر خود
فیدق علی حده بحجر پس بکوبد بر تیزی شمشیر بسنگے یعنی بشکند شمشیر را تا به بندد بر روے خود در کارزار را ثم لینج ان استطاع
النجاء پستر شتابی کند و زود بدر رود اگر می تواند شتابی کردن را بدانکه باین حدیث و مانند این حدیث احتجاج
کرده است کسے که قائل است بآنکه قتال جائز نیست در فتنه بهیچ حال و می گوید که چون دو فریق از مسلمانان میان
یک دیگر قتال کنند واجب است احتراز کردن از آن و یک سو شدن و گوشه گرفتن و بجانب هیچ یکے ازین دو فریق
نیفتادن و مذهب ابی بکره که صحابی مشهور است و بعضی صحابه دیگر همین است و ابن عمر رض می گوید که قتال نباید کرد
ابتداءً اما اگر کسے قتال کند دفع آن لازم است و جمهور صحابه و تابعین بر آنند که واجب ست نصرت و اعانت محق
و قتال کردن با باغی و اگر نه چنین کند ظاهر گردد فساد و تطاول کنند اهل بغی و دلیل برین مذهب قول حق سبحانه
و ان طائفتان من المؤمنین اقتتلوا الآیة که ناطق است که چون قتال کند دو طائفه از مسلمانان اصلاح باید کرد میان
ایشان و اگر بغی کند یکے ازین دو طائفه بر دیگرے قتال باید کرد با طائفه باغیه تا باز گردد بجانب حق و چون بیان کرد

ائمہ خواہند بود پس از من امامان و پیشوایان یعنے بادشاہان کہ لایہتدون بہدای کہ راہ نمی یابند و نمی روند براہ راست کہ من دارم ولا یستنون بسنتی وطریقہ و روش نمی گیرند بر روش وطریقہ من سیقوم فیہم رجال وخواہند ایستاد دران زمان مردانے کہ قلوبہم قلوب الشیاطین کہ دلہاے ایشان دلہاے دیوان ست فی جثمان الانس در تن آدمی یعنے صورت ظاہر ایشان صورت آدمی است و سیرت باطن ایشان سیرت شیطان جثمان بضم میم وسکون مثلثہ قال حذیفۃ قلت کیف اصنع گفت حذیفہ گفتم چکار کنم وچگونہ باشم یا رسول اللہ ان ادرکت ذلک اگر دریابم آن وقت را قال تسمع وتطیع الامیر فرمود می شنوی و فرمان برداری میکنی کسے را کہ امیر ست وحاکم ست بر شما وان ضرب ظہرک واخذ مالک اگرچہ زدہ شود پشت تو وگرفتہ شود مال تو یعنے ظلم کردہ شود در نفس تو ومال تو یا بزند امیر پشت ترا و بگیرد مال ترا اضرب واخذ بلفظ مجہول ومعلوم ہر دو در روایت ست یعنے خروج نمی کنی وفتنہ برنمی انگیزی و بر دین وملت صبر میکنی وارتکاب نامشروعی نمی کنی واگر اکراہ کنند آن دیگر است آنجا نیز اخذ بعزیمت باقی است فاسمع واطع پس بشنو واطاعت وانقیاد کن این تاکید است در عدم خروج وفتنہ انگیزی ۔۵۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بادروا بالاعمال فتنا کقطع اللیل المظلم بشتابید و پیشی کنید بعمل ہاے نیک فتنہ ہا را کہ مانند پارہ ہاے شب تاریک اند کہ معلوم نمی توان کرد سبب آنرا وراہ نیست بنجلاصی ازان یعنے پیش از انکہ این چنین فتنہ ہا نازل گردد و پیش آید کار ہاے نیک کنید کہ دران وقت میسر نخواہد شد واز دست نخواہد آمد و در محنت و بلاے دینی گرفتار خواہید شد وحال مردم دران وقت اینچنین خواہد بود کہ یصبح الرجل مومنا ویمسی کافرا گاہی صبح می کند مرد مسلمان وشام می کند کافر ویمسی مومنا ویصبح کافرا گاہی شام می کند مسلمان وصبح میکند کافر بہ جہت بلا و امتحان و افتتان از اہل روزگار و ارباب دول کہ اختلاط می کنند بایشان وگرفتار می گردد بحاجات و می در آید در میان ایشان تا قضا کند حاجت را پس تابع می گردد ایشان را و مضطر می گردد بموافقت ایشان در امورے کہ نہ از دین اسلام است ورد واست کہ معنی آن باشد کہ صبح می کند بایمان از جہت تحریم خون و مال برادر مسلمان وشام می کند کافر بسبب تحلیل آن باین معنی مراد بفتن جنگہا و قتلہا باشد و معنی اول مناسب بقول وی کہ فرمود یبیع دینہ بعرض من الدنیا می فروشد دین و ایمان خود را بمتاعی قلیل از دنیا رواہ مسلم ۔۶۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ستکون فتن نزدیک است کہ پیدا گردد فتنہ ہا کہ القاعد فیہا خیر من القائم نشیننده دران فتنہ ہا کہ یک مرتبہ دور تر ست از استعداد حضور دران بہتر ست از ایستادہ کہ نزدیک تر ست از استعداد والقائم فیہا خیر من الماشی وایستادہ دران فتنہ ہا بہتر از رونده است بسوے وی والماشی فیہا خیر من الساعی ورونده دران فتنہ ہا بہتر از دونده وشتاب رونده است من تشرف لہا تستشرفہ کسے کہ نگہ دارد آن فتنہ ہا را و طلب کند آنرا و نزدیک گردد بآن می نگرد آن فتنہ ہا وی جوید آنرا یعنے استشراف و تطلع و تقرب آن موجب وقوع دران

رواج یابد و بر نهج استقامت رود قال نعم گفت آنحضرت آرے هست بعد ازان شر خیرے و فیه دخن و درین خیر که
بعد از شر بیاید دودے و کدورتے هست دخن بفتحتین به معنی دخان آید یعنے چیزے باشد ممزوج بشر و دلهاے مردم
بآن صدق و خلوص که در اوائل بود نباشد و اعتقادات صحیحه و اعمال صالحه و عدل ملوک که در قرن اول بود نباشد و بدیها
و بدعتها حادث گردد بدان با نیکان و اهل بدعت با اهل سنت ممزوج و مخلوط شوند قلت و ما دخنه گفتم من و چیست آنچه
او را دخان خیر گفتے قال قوم فرمود دخان که گفتم کنایت است از وجود قومی یستنون بغیر سنتی راه و روش گیرند بغیر راه
و روش من و یهدون بغیر هدیے و سیرت سازند جز سیرت من تعرف منهم و تنکر می شناسی از ایشان کار و بار دین را
و نمی شناسی یعنے معروف و منکر و مشروع و نامشروع هر دو در ایشان جمع است بامتزاج و اختلاط خیر و شر که مراد و
مدلول قول اوست نعم و فیه دخن و قول وے و یستنون بغیر سنتی نیز مراد همین است و گفته اند که مراد بخیر بعد از شر
ایام عمر بن عبد العزیز است و مراد بالذین تعرف منهم و تنکر امراے که بعد از وے آمدند و در میان ایشان کسے بود
که دعوت می کرد به بدعت چنانچه خوارج و بعضے گفته اند که احتمال دارد که شر زمان قتل امیر المومنین عثمان باشد
و خیر بعد از وے زمان امیر المومنین علی رضی الله عنهما و دخن و شر بعد از وے زمان جماعه که لعنت می کردند وے
را رضی الله عنه بر منابر و الله اعلم چنانکه گفت قلت و هل بعد ذلک الخیر من شر گفتم و آیا هست بعد ازان خیر شرے
دیگر قال نعم دعاة علی ابواب جهنم گفت آرے خوانندگان باشند مردم را بر درهاے دوزخ ایستاده من اجابهم
الیها کسے که پاسخ دهد و فرمان برداری کند ایشان را و برود بسوے دوزخ قذفوه فیها می اندازند ایشان او را
در دوزخ قلت گفتم یا رسول الله صفهم لنا وصف کن ایشان را براے ما یعنی بگو که چه کسانند ایشان و چه صفات
دارند تا بشناسیم ایشان را قال هم من جلدتنا فرمود ایشان از ابناء جنس ما یا از قرباے ما یا از اهل دین دست
ما اند و جلده شئ ظاهر آنرا بگویند و در اصل بمعنی پرده تن که آنرا پوست خوانند و یتکلمون بالسنتنا و سخن میکنند
بزبان ما که لغت عرب است یا تکلم می کنند بقرآن و حدیث و مواعظ و حکم نیست در دل ایشان خیر قلت فما تامرنی ان ادرکنی ذلک گفتم پس چه می فرمائی مرا و چه کار کنم اگر دریابد مرا آن وقت که این گروه در آن وقت
باشند قال تلزم جماعة المسلمین و امامهم فرمود لازم می گیری و پیوسته می باشی جماعت مسلمانان را که بر حکم کتاب و سنت
باشند و امام ایشان را قلت فان لم تکن لهم جماعة و لا امام گفتم پس اگر نباشد مر مسلمانان را جماعتے و نه امامی برین تقدیر
چه کار کنم قال فاعتزل تلک الفرق کلها فرمود پس یک سو شو از همان گروهها و لو ان تعض باصل شجرة اگرچه باشد اعتزال
بالتزام بیخ درختے و پناه جستن بدان در بیشه و بیابان و تحمل شدائد و مشاق و خائیدن گیاه و چوب و قناعت کردن
بدان گیاه در صحرا حتے یدرکک الموت تا آنکه دریابد و برسد ترا مرگ و انت علی ذلک و حال آنکه باشی تو بر حال
اعتزال متفق علیه و فی روایة لمسلم و آمده است در روایتے مر مسلم را این چنین که قال گفت آنحضرت یکون بعدی

برگرفتہ شدہ صالح و کار آمدنی می نماید و در باطن وی صلاحی و چیزے کہ بکار آید نہ باین تقریر معلوم شد کہ وکت و مجل مثال بقیۂ امانت است کہ در دل می ماند اما بریں تقریر دارد می گردد کہ اثر مجل سخت تر و بیشتر است از اثر وکت و مناسب شوق آن است کہ بقاے اثر در کرت ثانیہ کمتر نماید از کرت اولی جواب می دہند کہ چوں مجل اثری مخوف لاطائل تخمہ بہت قلیل و حقیر باشد از اثر وکت و این جواب خالی از ضعفی نیست و بعضے شراح اثر وکت و مجل را مثال زوال امانت داشتہ یعنے اولا مثل وکت ازان زائل می گردد و بار دیگر مانند مجل بیشتر از مرتبۂ اول در می شود زیرا کہ درین مرتبہ قبض کردہ شد از انچہ باقی ماندہ بعد از قبض در مرتبۂ اول فافہم ویصبح الناس یتبایعون و صبح می کنند مردم در حالے کہ معاملت و معاملت می کنند با یک دیگر ولا یکاد احد یؤدی الامانۃ و نزدیک نیست ہیچ یکی کہ ادا کند امانت را و حقوق تکالیف شریعت را و خیانت نور زد در حق مردم فیقال پس گفتہ می شود بقصد تقلیل و بیان ندرت وجود امانت و اہل آن ان فی بنی فلان رجلا امینا بدرستی کہ در فلان قبیلہ با وجود کثرت مردم و روے یک مردی امین و حق گذار است ویقال للرجل و گفتہ می شود ہر مرد را دستودہ می شود بصفاتی کہ در عرف مردم آنرا داخل فضائل و کمالات می دانند ما اعقلہ چہ عجب عاقل و داناست در کار و بار دنیا و معیشت و ما اظرفہ و چہ عجب زیرک است دمی و خوش گو و خوش زبان ست و ما اجلدہ و چہ عجب چست و چالاک ست و می باین صفات می ستایند مردم را و ما فی قلبہ مثقال حبۃ من خردل من ایمان و حال آنکہ نیست در دل آن مرد کہ او را می ستایند مقدار دانۂ خردل از ایمان و صفات حمیدہ کہ تابع آن ست و از ینجا معلوم گردد کہ اصل کار ایمان و صلاح است باقی ہمہ ہباء و ہدر است اگرچہ مردم اہل دنیا آنرا خوب دانند و بدان بستایند و تبیر ستایش بہ تقوی و قوت ایمان ست زرتنا اللہ متفق علیہ۔

وعنہ قال کان الناس یسألون رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن الخیر وہم از حذیفہ است کہ گفت بودند مردم کہ می پرسیدند آنحضرت را از نیکی و گفت اسالہ عن الشر و بودم کہ می پرسیدم او را از بدی مخافتہ ان یدرکنی از جہت ترس این کہ دریابد مرا آن بدی و برسد بمن از آفت آن چہ دفع ضرر نزد عاقل اہم و اقدم است از جلب نفع و مانا کہ مرا و از شر فتن و وقائع داشتہ کہ واقع شوند در مردم و فاش گردد در میان ایشان از نزاع و جدال اگرچہ نہ موافق حق باشد و الا منہیات در شرع معین ست و سوال ازان مخصوص بوی رضی اللہ عنہ نبود چنانکہ سیاق حدیث بران دلالت دارد قال گفت حذیفہ قلت گفتم یا رسول اللہ انا کنا فی جاہلیۃ و شر بدرستی کہ بودیم ما پیش ازین در جاہلیت و بدی فجاءنا اللہ بہذا الخیر پس آورد ما را خدائے تعالی بوجود شریف تو این نیکی را کہ دین اسلام ست و استقامت بر عمل بہ مقتضای آن فہل بعد ہذا الخیر من شر پس آیا خواہد شد و ہست متوقع بعد ازین نیکی از شر و ظلم و فساد و اختلال امر دین قال نعم گفت آنحضرت آرے ہست و خواہد شد بعد ازین خیر شر قلت وہل بعد ذلک الشر من خیر گفتم و آیا ہست بعد ازان شر کہ بعد از خیر حادث شود چیزے از خیر کہ بدو باز امر دین

حدیث کرد مارا آنحضرت کہ امانت فرود آمدہ است در اصل دلہای مردان جذر بفتح جیم وکسر آن وسکون ذال معجمہ
اصل ہر چیزے ومراد بامانت یا معنی مشہور ست کہ خیانت نکردن ست در حق مردم یا مراد تمامۂ تکالیف شرعیہ امت
کہ مذکور ست در کریمہ انا عرضنا الامانۃ علی السموات الآیۃ واصل ہمہ ایمان ست چنانکہ اشارت کرد در آخر حدیث
ومانی قلبہ من خردل من ایمان وامانت ہم کہ مذکور شدہ بقول وی ولایکاد احدیؤدی الامانۃ نیز بمعنی برانست می فرماید
کہ حق سبحانہ ایمان وامانت در درون دلہا مؤمنان پیدا کردہ واثبات نمودہ است ثم علموا من القرآن پس دانستند
آنرا از قرآن مجید کہ فرستادہ ثم علموا من السنۃ پس دانستند از سنت رسول کہ بیان فرمودہ یعنی خلق ہدایت واراد
آن از حق جل وعلا سابق ست بر انزال کتاب وارسال رسل ہر کرا سابقۂ عنایت وہدایت وی تعالی ثابت شدہ از
کتاب وسنت بہرہ مند منتفع گشتہ ونیز درین لفظ تفخیم شان واعلاے رتبۂ ایمان وامانت ست کہ باوجود انزال
واثبات آن در قلوب بکتاب وسنت نیز آنرا مؤید ومؤکد ساختہ است این حدیث اول ست کہ حذیفہ آنرا در مجالس
رسول در عصر حضور وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا دیدہ ومشاہدہ نمودہ وحدیث دیگر در بیان برداشتن وگم شدن
امانت کہ بعد از زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم راہ یافتہ وواقع شدہ چنانکہ گفت وحدثنا عن رفعہا وحدیث
کرد مارا آنحضرت از برداشتن امانت ونقصان پذیرفتن آن قال گفت آنحضرت در بیان نقصان امانت ینام
الرجل النومۃ خواب میکند مرد خواب کردنی یعنی غافل میگردد از تذکر آیات وتتبع سنت واین تقابل آنست کہ فرمود
ثم علموا من الکتاب دانستہ فتقبض الامانۃ من قلبہ پس قبض کردہ می شود وگرفتہ می شود امانت از دل مرد یعنی بعضے از
انوار وثمرات آن روے بکمی می نہد ونقصان می پذیرد فیظل اثرہا پس میگردد اثر امانت واثر شئی آنچہ باقی ماند
از علامت وبقیۂ آن مثل اثر الوکت مانند اثر وکت بفتح واو وسکون کاف در آخر تاجمع وکتہ واثر چیزے مثل
نقطہ بر خلاف رنگ آن چیز چنانکہ نقطۂ سیاہ در سفید وبعضے گفتہ اند کہ نقطۂ سفید کہ در سیاہی چشم پیدا آید یعنی بجہت
طریان غفلت واز کاب معصیت نور امانت کم شود وچون آگاہ شود واز حال دل خود تفحص نماید جز مقدار نقطہ از ان
اثرے باقی نہ بیند ثم ینام النومۃ پس خواب میکند خوابے دیگر وغافل گردد وبایہ دیگر فتقبض الامانۃ پس گرفتہ می شود و
نقصان کردہ شود جزوے دیگر از امانت کہ باقی ماندہ بود فیبقی اثرہا مثل اثر المجل پس چون نگاہ کند باقی می ماند
اثر آن مانند اثر مجل بفتح میم وسکون جیم سخت شدن پوست دست از کار کردن ودر صراح گفتہ مجل شوخ بستن
دست از کار بعد ازان بیان اثر مجل میکند بقول خود کجمر وحرجتہ علی رجلک مانند اخگرے کہ بگردانی ولبغلطانی آنرا
بر پاے خود اے مخاطب فنفط پس آبلہ کند آن موضع از پاے کہ اخگر را بدان پایمال کردہ فتراہ منتبرا پس می بینی تو آن
موضع را کہ آبلہ کردہ بلند منتبر بضم میم وسکون نون وفتح تا وکسر با اسم فاعل از نبر بمعنی ارتفاع وبلندی ونبر مشتق از وست
ولیس فیہ شئی وحال آنکہ نیست در آن آبلہ کہ بلند می نماید چیزے کہ بکار آید ہم چنین این مرد کہ اثر امانت از دل وے

ثانی بفتح عین و ذال معجمه و معنی وی استعاذه کردن و پناه جستن بخدا است از شر فتنه چنانکه در اثنای کلام بعد از ذکر
کفر و معصیت گویند نعوذ بالله منها یا معاذ الله ثالث بفتح عین باهمال دال مراد عود و تکرار عرض فتنه است بر دل مرة
بعد اخری و بر روایت اولی برفع و نصب هر دو آمده و بر ثانی و بر ثالث به نصب فقط و در شرح وجوه دیگر نیز در کشف
این عبارت مذکور شده است و مراد بفتنها اعتقادات فاسده است یا عام تر از آن شامل شهوات نفسانیه نیز فای
قلب اشربها پس هر دلیکه مخلوط شد بمحبت فتنه و راسخ شد در آن و در آمد رنگ آن در وی چنانچه در آید رنگ
در جامه و اشراب در خوردن جامه رنگ را و در خورانیدن آن در آن گویا که می نوشد آنرا و قول وی سبحانه و اشربوا
فی قلوبهم العجل ازین باب ست نکتت فیه نکتة سوداء خلانیده می شود در آن دل نکته سیاه و نکته بمعنی اثر آید که
از خلانیدن چوبی و مانند آن در زمین حاصل گردد و بمعنی نقطه نیز آید و بمعنی نقطه در چیزی که مخالف رنگ او بود نیز
مستعمل گردد و ای قلب انکرها و هر دلی که منکر شد فتنه را و امتناع آورد از قبول آن و متاثر نگشت بدان نکتت
فیه نکتة بیضاء خلانیده می شود در آن دل نکته سفید حتی یصیر علی قلبین تا آنکه میگردد انسان باعتبار عروض فتنه و تاثیر
و عدم تاثیر وی در دل وی یا میگردند دلها باعتبار آن بر دو نوع و یصیر را بیا و بتا هر دو خوانده اند بر تقدیر
یا ضمیر راجع بانسانی که مفهوم میگردد از سیاق کلام و بر تقدیر ثانی راجع بقلوب که مذکور ست بتصریح و نیز برفع و نصب
هر دو آمده ابیض مثل الصفا نوع اول سفید مانند سنگ سفید که متاثر نمیگردد بچیزی همچنین این دل که تاثیر نمی کند
در وی فتنه اصلا و تشبیه نه تنها در سفیدی ست بلکه صلابت و قوت و سختی نیز ملحوظ ست و لا تضره فتنة و زیان نمی کند
این نوع دل را هیچ فتنه ما دامت السموات والارض تا آنکه باقی ست آسمان و زمین یعنی همیشه والآخر اسود و دل
دیگر سیاه ست که تاثیر کرده فتنه در وی مربادا بضم میم و سکون را و تشدید دال تیره و خاکستر رنگ ربدة بالضم خاکستر گون
از ربده بضم خاکستر گون شدن و در روایتی مربا و ابهمزه مکسوره بعد از با نیز آمده و وجه آن در شرح ذکر کرده ایم
کالکوز مجخیا این دل همچو کوزه است واژگون شده که هر چه در دست از آب بیرون افتاده همچنین این دل از نور
ایمان و معرفت خالی گشته و سیاه شده مجخی بضم میم و فتح جیم پیش از خاء معجمه مکسوره مشدده بمعنی مائل و منحنی آید لا یعرف
معروفا نمی شناسد این دل کار نیک و مشروع را و لا ینکر منکرا و منکر نمیگردد کار بد و نامشروع را الا ما اشرب من
هواه مگر چیزی را که نوشانیده شده و خلط کرده شده است آن دل و گرفتار محبت آن گردانیده شد از هوای
نفس او موت قلب عبارت ازین حالت ست اعاذنا الله من ذلک رواه مسلم ۳ وعنه قال حدثنا
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حدیثین هم از حذیفه روایت ست که گفت حدیث کرد ما را آنحضرت دو حدیث
رایت احدهما وانا انتظر الآخر دیدم من یکی از آن دو حدیث را یعنی وقوع یافت آنچه خبر داده بود آنحضرت و من
انتظار می برم حدیث دیگر را که مصدوق وی نیز وقوع یابد که حدثنا ان الامانة نزلت فی جذر قلوب الرجال

اذکرة آیاه در حالے که یاد میدهم او را این حدیث وقلت ارجوان تکون وگفتم که امید میدارم که باشی تو امیر المؤمنین یعنی خلیفه بعد الملک العاض والجبریة بعد از ملک گزنده و ملک قهر وعتو که آنحضرت خبر داده است بدان فسر به پس خوشحال گردانید عمر باین سخن واعجبه وخوش آمد او را یعنی عمر بن عبد العزیز را رواه احمد والبیهقی فی دلائل النبوة ۱۲

کتاب الفتن

فتن جمع فتنه مثل محن جمع محنت یعنے آزمایش وخوش داشتن شئی وفریفته شدن بدان وبمعنی گمراه شدن وگمراه کردن وگناه وکفر وفضیحت وعذاب وگداختن طلا ونقره وجنون ومحنت ومال واولاد واختلاف مردم در راے نیز آید و بدانکه مؤلف ازینجا تا آخر کتاب خود کتاب الفتن ساخت وبعد از وی ابواب ترتیب داد ووجه این ظاهر نیست خصوصاً باب فضائل ومناقب که آنها را داخل کتاب الفتن ساختن وجه موجه ندارد واگر گویند که ما مکلف ومبتلائیم باعتقاد آنها وگردیدن بدان پس باین اعتبار تمام آنچه در کتاب مذکور ست ازین قبیل ست فتدبر والله اعلم۔

۱۴ **الفصل الاول** ۔ عن حذیفة قال روایت ست از حذیفه که گفت قام فینا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مقاما ایستاد در ما آنحضرت یعنی خطبه خواند ووعظ گفت ایستادنی که ما ترک شیئا یکون نه گذاشت چیزے را که باشد ووقوع یابد فی مقامه ذلک الی قیام الساعة دران مقامی که ایستاده بود تا روز قیامت یعنے نگذاشت درین مقام هیچ چیزے را از وقائع که شدنی ست تا روز قیامت الا حدث به مگر آنکه حدیث کرد خبر داد بدان چیز حفظه من حفظه ونسیه من نسیه یاد گرفت آنرا کسیکه یاد گرفت وفراموش کرد آنرا کسیکه فراموش کرد یعنی بعضی یاد داشتند وبعضے فراموش کردند قد علمه اصحابی هؤلاء حذیفه میگوید بتحقیق دانسته اند این قضیه را یاران من که ایشانند وانه لیکون منه الشئی قد نسیته وبدرستی که شان این ست که هر آئینه واقع می شود از آنچه خبر داد آنحضرت چیزے که بتحقیق فراموش کرده ام من آنرا فاراه فاذکره پس می بینم من آن چیز را پس یاد می آرم آن فراموش شده را کما یذکر الرجل وجه الرجل چنانچه یاد دارد مردی روی مردی را بطریق اجمال وابهام اذا غاب عنه چون غائب می شود از وی وفراموش میکند آنرا بتفصیل وتشخیص ثم اذا رآه عرفه پستر چون می بیند او را می شناسد مشخص متفق علیه ۔۲۔ وعنه قال سمعت رسول الله وهم از حذیفه است که گفت شنیدم من پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول میگفت تعرض الفتن علی القلوب عرض کرده می شوند ونموده می شوند ونهاده می شوند فتنه ها بر دلها کالحصیر مثل بوریا عودا عودا این لفظ را بسه نوع روایت کرده اند اول بضم عین واهمال دال واین مشهور ترست از روایات ومعنی وی چنانکه باشد که می در آید فتنه ها در دلها فتنه بعد از فتنه چنانچه می در آید چوب در بافتن بوریا یکی بعد از دیگرے ومراد بچوب در اینجا شاخهاے سبز از خرما که شگافته بدان بوریا می بافند یا مراد تشبیه عرض فتنه هاست بر دلها بعرض شاخهاے حصیر بر بافنده آن یکی بعد از دیگرے وبعضے گفته اند مراد چسپیدن وتاثیر کردن فتنه در دل ست مثل چسپیدن حصیر وتاثیر کردن او در پهلوی خواب کننده بران واین

میکند از وی احمد و دارمی ثقہ است مات سنۃ بسع و مائتین یعنے الاسلام یعنے سرنگون کردہ می شود در اسلام و کلمۂ فی از لفظ راوی ساقط شدہ کما یکفار الانا رچنانکہ سرنگون کردہ می شود آوند تا بریزد آنچہ در وست از آب یعنی الخمر این نیز لفظ راوی ست کہ بیان مراد میکند یعنے اول ما یکفأ فی الاسلام کدام ست خمرست این تقریر شارحان ست در تفسیر این حدیث و اینجا توجیہ دیگرست ظاہر تر از انچہ ایشان گفتہ اند در شرح آنرا بیان کردہ ایم حاصل آنکہ اول چیزے کہ ارتکاب کردہ می شود از محرمات و ساقط گردانیدہ می شود از احکام اسلام نزد تغیر احوال مردم در آخر زمان حکم خمرست کہ مے نوشند آنرا و تاویلات می کنند در تحلیل وی چنانکہ گفت و میل بکیف و گفتہ شد پس چگونہ ارتکاب کردہ می شود خمر را و تغیر دادہ می شود حکم آنرا یا رسول اللہ و قد بین اللہ فیہا ما بین و حال آنکہ تحقیق بیان کردہ است خدائے تعالی در خمر انچہ بیان کردہ ست یعنی حرمت او را باشد و اغلظ وجوہ بیان کردہ بیانے واضح بین قال گفت آنحضرت حیلہ می کنند و تاویل می نمایند در خوردن آن باین طریق کہ بسمونہا بغیر اسمہا فیستحلونہا نام می نہند آنرا نامی دیگر غیر خمر چنانکہ بنبذ و مثلث و مانند آن و در واقع آن خمرست و باین بہانہ می خورند یا می سازند آنرا از برنج و عسل و غیر آن و میگویند کہ خمر نام آب انگورست کہ مستی آرد و این نہ از انگورست پس خمر نباشد و ندانند کہ ہر چہ مسکرست حرام ست و خمرست یا حکم خمر دارد رواہ الدارمی۔

۱- **الفصل الثالث** عن النعمان بن بشیر عن حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نعمان بن بشیر صحابی انصاری اول مولودی کہ در خانۂ انصار آمد بعد از ہجرت روایت میکند از حذیفہ کہ صحابی عظیم القدرست صاحب سر رسول اللہ گفت حذیفہ گفت آنحضرت تکون النبوۃ فیکم می باشد و باقی می ماند وجود نبوت و نور وی در میان شما ماشاء اللہ ان تکون مادام کہ می خواہد خدائے تعالی بودن آنرا ثم یرفعہا اللہ تعالی پستر برمیدارد آنرا خدائے تعالی نبوت را بہ برداشتن نبی ثم تکون خلافۃ علی منہاج النبوۃ ماشاء اللہ ان تکون پستر می باشد خلافتے بر طریقۂ نبوت در روش آن مادام کہ می خواہد خدا بودن آنرا و منہاج راہ پیدا و کشادہ ثم یرفعہا اللہ تعالی پستر برمیدارد خلافت را نیز ثم تکون ملکا عاضا پستر می باشد امارت و حکومت ملکی گزندہ فیکون ماشاء اللہ ان یکون پس باقی می ماند آن ملک مادام کہ می خواہد خدائے تعالی کہ باشد ثم یرفعہا اللہ تعالی پستر برمیدارد آنرا خدائے تعالی از عالم ثم تکون ملکا جبریۃ پستر می باشد ملکی خداوندی تکبر و غلبہ و عتو فیکون ماشاء اللہ تعالی ان یکون پس می باشد و باقی می ماند مادام کہ می خواہد خدائے تعالی کہ باشد ثم یرفعہا اللہ تعالی پستر برمیدارد آنرا خدائے تعالی ثم تکون خلافۃ علی منہاج النبوۃ پستر می باشد خلافتی بر روش نبوت و گفتہ اند کہ مراد باین خلافت زمان مہدی ست ثم سکت پستر خاموش گشت آنحضرت قال حبیب گفت حبیب بن سالم کہ یکی از رواۃ این حدیث ست و مولی نعمان بن بشیر و کاتب اوست روایت میکند از وی قتادہ و غیر واحد از علمای شام پس ہنگامی کہ برخاست عمر بن عبد العزیز یعنے از مجلس کتبت الیہ بہذا الحدیث نوشتم بسوی وی این حدیث را

ذنوب و تکفیر خطایا نموده ایشان را طاہر و مطہر بآخرت برند و در آنجا عذابے نہ بینند و گویند کہ کریمہ ان اللہ یغفر الذنوب جمیعا در شان این امت ست اما ورود احادیث در وعید مرتکب کبیرہ و تعذیب وی منافات باین ندارد زیرا کہ مغفرت غیر شرک در مشیت حق ست عموما و خصوصا و لازم نیست کہ البتہ واقع گردد و اگر واقع گردد دلازم نہ کہ بر ہر فرد و قوع یابد شاید کہ بعضے معذب باشند و بعضی مغفور بفعل اللہ ما یشاء و یحکم ما یرید و بالجملہ این امت مخصوص ست بمزید رحمت و عنایت باری تعالی کہ اقتضای نجات و عفو و مغفرت ایشان می کند و ہمہ در مشیت اوست تعالی و واجب نیست بر وے چیزے لیکن وفاے وعدۂ مخبر صادق مرجوست رواہ ابو داؤد ۲- وعن ابی عبیدۃ و معاذ بن جبل عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ابو عبیدہ بن الجراح کہ از عشرۂ مبشرہ است و معاذ بن جبل کہ از عظماے صحابہ است روایت می کنند از آنحضرت کہ گفت ان ہذا الامر بدا نبوۃ و رحمۃ فرمود آنحضرت کہ امر دین و ملت پیدا شد اول بنبوت و رحمت و در بعضے نسخ بدا بالف از بدو یعنی ظہور یعنے اول ظہور دین زمان نزول وحی و رحمت و نورانیت بود ثم یکون خلافۃ و رحمۃ پستر می باشد خلافت و رحمت و آن تا انقضاے زمان خلفاے راشدین کہ بخلافت و نیابت آنحضرت کار دین و دیانت انتظام و اقیام داشت ثم یکون ملکا عضوضا پستر می باشد ملک و بادشاہی گزندہ کنایت ست از وقوع ظلم و بیداد بر خلق خدا و عض گزیدن و عضوض بفتح عین صیغۂ مبالغہ است و در بعضے روایات ثم ملوک عضوض بضم عین جمع عض بکسر عین بمعنی خبیث و شریر یعنے پادشاہان جائر پیدا آیند ثم کائن جبریۃ و عتوا و فسادا فی الارض پستر شوند است این کار تکبر و قہر و از حد در گذشتن و فساد و تباہی در زمین و در نسخ مشکات لفظ جبریہ بفتح جیم و با تصحیح کردہ شدہ است و در مجمع البحار از شرح شفا بسکون با آوردہ بمعنی کبر و از قاموس بکسر جیم نیز معلوم میگردد و این مناسب ترست بقول وی یستحلون الحیر و الفروج و الخمور حلال میدانند این جماعۂ اخیرہ وی کنند چنانکہ حلال کنند جامہاے ابریشمی را و فرجہا از زنان را و انواع شرابہا را یرزقون علی ذلک و ینصرون رزق داده می شوند و یاری داده می شوند در کارہا یا نصرت داده می شوند بر کفار و مخالفان ایشان و ہلاک کردہ نمی شوند اگرچہ مستحق آن شدہ اند بحسب آنچہ سبقت کردہ است از پروردگار تعالی مر این امت را از مغفرت و رحمت و شاید کہ حق تعالی را در ان حکمتے باشد از ضبط امور خلائق و انتظام آن و از تائید بعضے احکام دین بوجود ایشان اگرچہ در حد ذات خود فاسق و فاجر ند حتی یلقوا اللہ تا آنکہ ملاقات میکنند و پیش می آیند خداے تعالی را در روز جزا رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۳- وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قال سمعت رسول اللہ گفت عائشہ شنیدم من پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت ان اول ما یکفاء بدستی کہ نخستین چیزے کہ سرنگون کردہ می شود و گردانیدہ می شود در آتش کفار سرنگون کردن آوند تا بریزد آنچہ در وست از آب یا شراب و کفار می گویند کسے را کہ بروے افتد و سرنگون گردد قال زید بن یحیی الراوی گفت زید بن یحیی کہ راوی این حدیث ست کنیت او ابو عبد اللہ دمشقی خزاعی ست روایت

تخویف وانذار ومبالغہ در آنست والافضل بعضی ازین مذکورین ودر آمدن ایشان بہشت را وشفاعت آن سرور عصاۃ امت را چہ جاے اقربہ وخویشان وی باحادیث صحیحہ ثابت شدہ است وباوجود آن خوف لاابالی باقی ست واین مقام تقاضاے این حال گردد تواند کہ احادیث فضل وشفاعت بعد ازان ورود یافتہ باشند وبالجملہ مامور شد از جانب پروردگار تعالے بانذار پس انتقال کرد این امر را رواہ مسلم این روایت مسلم ست وفی المتفق علیہ ودر حدیث متفق علیہ کہ بخاری ومسلم ہر دو آنرا روایت کردہ اند آمدہ کہ قال گفت آنحضرت یا معشر قریش اشتروا انفسکم اے گروہ قریش بخرید ذاتہاے خود را وخلاص کنید آنرا از آتش دوزخ بایمان وطاعت ولا اغنی عنکم من اللہ شیئا بی نیاز نمی توانم کرد وکفایت نمی توانم کرد وفائدہ نمیدہم شمارا از عذاب خدا چیزے را یا بنی عبد مناف لا اغنی عنکم من اللہ شیئا اے اولاد عبد مناف بے نیاز نمی توانم کرد شمارا از عذاب چیزے را یا عباس بن عبد المطلب لا اغنی عنک من اللہ شیئا یا صفیۃ عمۃ رسول اللہ لا اغنی عنک من اللہ شیئا اے عباس بن عبد المطلب بے نیاز نمی توانم کرد از عذاب خدا چیزی را وصفیہ نام عمۂ آنحضرت ست مادر زبیر بن العوام کہ از عشرۂ مبشرہ است اورا انذار کرد چنانکہ عباس را کرد کہ عم شریف اوست یا فاطمۃ بنت محمد سلینی ما شئت من مالی اے فاطمہ جگر گوشہ محمد بطلب ہر چہ میخواہے از مال من لا اغنی عنک من اللہ شیئا اما از عذاب خدا وگرفت وی فائدہ نمیکنم چیزے را اینجا می گویند کہ آنحضرت را خود مالی نبود خصوصا در مکہ کہ این حدیث در انجا ورود یافتہ واین سخن چیزے نیست مال بر اندک وبیش اطلاق می یابد وجزم بآنکہ ہیچ جنس از مال مطلقا نبود از کجا حاصل ست وآنحضرت را تجارتی وکسبی بود باآن کہ این عبارت تقاضای وجود مال بالفعل نمیکند مراد آنست کہ اگر مالی در ملک من باشد بطلب اما نجات آخرت در ملک من نیست

۳- **الفصل الثانی** - عن ابی موسی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امتی ہذہ امۃ مرحومۃ امت من کہ این امت ست یعنی باین حالت در انقیاد واطاعت ومحبت من ومحبت حق وباین صفات خیر وکرامت ورحمت کہ حق تعالی آنرا بدان مخصوص گردانیدہ ہیچ یکے از امم سابقہ را آن عطا نفرمودہ وبفضل وکرم وعفو ومغفرت وحسن معاملہ خود بایشان مرا بشارتے دادہ است کہ امت مرحوم ومغفور ومستحق رحمت ست در آخرت لیس علیہا عذاب الآخرۃ یعنے اینہمہ دلیل ونشان آنست کہ در آخرت بروے عذابے نباشد عذابہا فی الدنیا الفتن والزلازل والقتل عذاب این امت اینست در دنیا فتنہا ومصیبتہا وبلاہا ومحنتہاست وزلزلہا وحادثہاے روزگار کہ بایشان میرسد موجب کفارت ذنوب ورفع درجات ایشان میگردد وقتال وکششہائے کہ میان ایشان وقوع می یابد اگر از دست کافران ومبتدعان ست خود موجب شہادت واجر ست واگر میان مسلمانان باشد پس اگر بجہت اشتباہ وتاویل ست ہر دو جانب بر سلامت اند واگر یکجانب بصریح ظالم ست آن جانب مظلوم ماجور خواہد بود وبعضے از علما گفتہ اند کہ عذاب قبر از خصائص این امت مرحومۂ مغفورہ است تا در برزخ تمحیص

که چون آنحضرت انذار کرد ابولهب سنگی برداشت تا بر آنحضرت بیندازد و بعضی گفته اند که مراد بدو دست دنیا و آخرت
اوست که در هر دو جهان هلاک و زیانکار شد متفق علیه و فی روایة تا وے او در روایتے این چنین آمده است که ندا کرد
آنحضرت و فرمود یا بنی عبد مناف ای پسران عبد مناف و عبد مناف پدر هاشم و عبد شمس ست انما مثلی و مثلکم کمثل رجل رأی العدو نیست حال و
قصه عجیب من و شما مگر مانند حال و قضیه مردے که دید لشکر دشمن را فانطلق یربأ اهله پس رفت آن مرد تا نگاهبانی و دیدبانی
کند قوم خود را و نگاه دارد ایشان را از غدر و غارت دشمن پس بر کوهی و بلندے بر آمد تا آواز او را شنوند فی الصراح
ربا چشم داشتن و دیدبانی کردن و بر بلندی بر آمدن فخشی ان یسبقوه پس ترسید این مرد که پیشی کنند و دریابند دشمن را
پیشتر از خبر کردن وی یا پیشی کنند این مرد را در دریافتن دشمن و پیشتر از خبر وے دریابند و مآل هر دو معنی یکی ست
فجعل یهتف پس آواز دادن و فریاد کردن گرفت این مرد قوم خود را و گفت یا صباحاه و این کلمه ایست که از برائے
ترسانیدن قوم از امرے مخوف بدان آواز کنند و اصلش آنست که اکثر غارت در وقت صبح واقع می شود پس فریاد
می کنند صبح را تا از آن آگاه باشند ۳ - وعن ابی هریرة قال لما نزلت وانذر عشیرتک الاقربین دعا النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قریشا یعنے این حدیث بلفظی دیگر نیز آمده است از ابی هریره که چون این آیت فرود آمده خواند
آنحضرت قریش را فاجتمعوا پس فراهم آمدند گروه هاے قریش فعم وخص پس تعمیم کرد آنحضرت در دعوت و تخصیص کرد
یعنی خواند ایشان را بنام جد بعید که همه را عام و شامل بود و بنام جد قریب که مخصوص باشد به بعضی فقال پس گفت
یا بنی کعب بن لؤی انقذوا انفسکم من النار اے اولاد کعب بن لؤی خلاص کنید و برهانید خود را از آتش دوزخ یعنے
ایمان آرید و کارهاے نیک کنید که بدان از آتش دوزخ نجات یابید لؤی بضم لام و فتح همزه و تشدید یا نام جد اعلے
ایشان ست بالاتر از عبد مناف یا بنی مرة بن کعب انقذوا انفسکم من النار اے اولاد مره بن کعب رهائی دهید
خود را از آتش دوزخ یا بنی عبد شمس انقذوا انفسکم من النار اے اولاد عبد شمس خلاص کنید خود را از آتش دوزخ یا بنی عبد مناف
انقذوا انفسکم من النار اے اولاد عبد مناف خلاص کنید خود را از آتش دوزخ عبد مناف بالاتر از عبد شمس و پدر اوست
در حدیث ذکر او پایان تر وقوع یافته یا بنی هاشم انقذوا انفسکم من النار یا بنی عبد المطلب انقذوا انفسکم من النار
ای اولاد هاشم و عبد المطلب رها کنید خود را از آتش دوزخ درینجا اعمام آنحضرت و بنی اعمام همه داخل شدند و در تخویف
و انذار بجائے ترسانید که اولاد شریف را نیز ترسانید و فاطمه زهرا که جگر گوشه و سیده نساء عالم ست و آتش دوزخ
بر وے حرام شده او را داخل این انذار ساخت و فرمود یا فاطمة انقذی نفسک من النار فانی لا املک لکم من الله شیئا
زیرا که من مالک نیستم مر شما را از عذاب خدا چیزے را یعنے بے اذن او و امر او مرا قدرت تصرف و دخل در آن نباشد
غیر ان لکم رحما سابلها ببلالها جز آنکه مر شما را بر من حق رحم و قرابت ست که تر میکنم این تری را به تری آن و بآب
صله و احسان می نشانم حرارت و حرقت احتیاج ایشان را و تحقیق این کلمه در باب البر والصلة گذشت و این غایت

معجمتین و شدخ بمعنی شکستن و پست کردن چیزے که نرم و تر باشد بچیزے که خشک و سخت بود چنانچه میوه مثلا از درخت
می افتد و در زیر پاے پست میگردد مقصود آنکه من با ایشان چگونه بس می آیم و بر ایشان غالب می شوم که لشکر من کم ست
و ایشان بسیار قال استخرجهم کما اخرجوک گفت پروردگار تعالی بیرون آر ایشان را از جاے وطن ایشان و پریشان
گردان ایشان را چنانکه بیرون آوردند ایشان ترا اغزهم نغزک اول از غزا یغزو و ثانی از اغزے یغزی یعنے غزا
و کارزار کن با ایشان مهیا میگردانیم اسباب غزا را و سامان آن می کنیم یعنے قوت می بخشیم و غالب میگردانیم ترا
بر ایشان وانفق مستنفق علیک و انفاق کن و خرج کن بر لشکریان خود اموال را و اگر نداری ما انفاق می کنیم و بهم میرسانیم
آنرا براے تو وابعث جیشا و بفرست بر ایشان لشکر را نبعث خمسة مثله می فرستیم ما پنج مقدار آنچه لشکر غنیم ست
چنانکه در روز بدر پنج هزار فرشته را بمدد لشکر اسلام فرستادند وقاتل بمن اطاعک من عصاک و قتال کن همراه
کسانے که اطاعت و فرمان برداری کرده اند ترا و ایمان آورده اند بتو با آنکسانی که سرکشی کرده اند ترا و کافرند
رواه مسلم - ۲ - وعن ابن عباس قال لما نزلت ابن عباس گفت چون نازل شد این آیت وانذر عشیرتک
الاقربین و بترسان قبیله و تبار خود را که نزدیک ترند بتو از سائر عرب صعد النبی بالا بر آمد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم
الصفا کوه صفا را که نزدیک بخانه کعبه است فجعل ینادی پس آواز دادن گرفت آنحضرت یا بنی فهر یا بنی عدی لبطون
قریش مر بطنهاے قریش را و بطن شکم و گروههای کمتر از قبیله قریش قبیله ایست پدر ایشان نضر بن کنانه است
و پایان او بطون ست و افخاذ ست و تحقیق این الفاظ در جاے دیگر کرده شده است و فهر بکسر فا و سکون ها و را
در آخر حتی اجتمعوا تا آنکه جمع شدند ایشان یعنی بطون قریش فقال پس گفت آنحضرت ارایتکم خبر دهید مرا و جواب
بگوئید لو اخبرتکم ان خیلا بالوادی اگر خبر دهم من شما را که اسپان یعنی سواران و لشکریان در وادی هستند که مکه در آن
وادی ست که ترید ان تغیر علیکم میخواهند که غارت آرند بر شما اکنتم مصدقی آیا هستید شما تصدیق کننده و راست گو
داننده و باور دارنده مرا درین خبر قالوا نعم گفتند آرے باور میداریم زیرا که ما جربنا علیک الا صدقا نیازمودیم ما بر تو
مگر راستی را قال گفت آنحضرت فانی نذیر لکم بین یدی عذاب شدید پس اگر باور دارید بدرستی که من خبر میدهم
و می ترسانم شما را پیش از فرود آمدن عذاب سخت یعنے اگر ایمان نمی آرید بمن فرود می آید بر شما عذاب سخت فقال
ابولهب تبا لک سائر الیوم پس گفت ابولهب که عم آنحضرت بود مر آنحضرت را که هلاک و زیان باد مر ترا در تمام روزها
تب و بتباب خسرانیکه مؤدی بهلاک گردد و سائر در اصل بمعنی بقیه است و بمعنی جمیع نیز مستعمل گردد الهذا جمعتنا
آیا از براے این سخن یاوه و نادرست جمع کردی ما همه بطون قریش را فنزلت پس فرود آمد این سوره تبت
یدا ابی لهب هلاک باد و زیانکار باد دو دست ابی لهب و تب و هلاک باد چه هلاک شد بالفعل بگستاخی که برسول خدا
صلی الله علیه وآله وسلم کرد و مراد هلاک و زیانکاری ذات اوست دو دستها را از براے آن در میان آورد

وانی خلقت عبادی حنفاء کلهم دیگر آنست که گفت وی سبحانه که من پیدا کردم بندگان خود را مائل از باطل بحق و از
کفر باسلام یعنی مستعد مر قبول حق و طاعت را اشارت ست بفطرة که آمده است بفطرة اسلام کل مولود یولد علی فطرة الاسلام
نه مسلمان بالفعل یا مراد عهد اسلام ست که در میثاق قالوا بلی همه اقرار بربوبیت پروردگار تعالی کردند اگرچه بعد از آن
شرک ورزیدند و اختلاف نمودند و حنفاء جمع حنیف بر وزن کریم صحیح المیل باسلام ثابت بر آن و حنیف نزد عرب کسیکه
بر دین ابراهیم علیه السلام بود و اصل حنف میل کردن ست کذا فی القاموس وانهم اتتهم الشیاطین و بدرستی که ایشان
یعنی بندگان من آمدند ایشان را شیطانها که لشکر ابلیس اند و احتمال دارد که شامل شیاطین انس نیز باشد چنانکه
آمده است فابواه یهودانه و ینصرانه فاجتالتهم عن دینهم پس برگردانیدند ایشان را شیاطین و دور انداختند از دین
ایشان وحرمت علیهم ما احللت لهم و حرام گردانیدند شیاطین بر ایشان چیزی که حلال ساخته ام برای ایشان من
یعنی گمراه ساختند تا حرام گردانیدند حلال را بر نفس خود وامرتهم و امر کردند شیاطین بندگان مرا ان یشرکوا بی
که شریک گردانند بمن مالم انزل به سلطانا چیزی که نفرستاده ایم بآن چیز حجتی و برهانی که بآن غالب آیند مراد بتان اند
که آنها را می پرستند و دلیلی و حجتی بر استحقاق آن عبادت ندارند سلطان مصدر ست بمعنی غلبه و سلطنت و حجت
و برهان چون قهر و غلبه بر دل دارند سلطان نامیدند و همچنین تسمیه بادشاه بسلطان وان الله نظر الی اهل الارض
دیگر این ست که خدای تعالی نظر کرد بسوی اهل زمین فمقتهم عربهم وعجمهم پس دشمن داشت ایشان را یعنی اهل زمین
عرب را و عجم را الا بقایا من اهل الکتاب مگر جماعه از اهل کتاب را که باقی و ثابت ماندند بر دین و ایمان بموسی و عیسی
و تحریف و تبدیل نکردند دین و کتاب خود را وقال و گفت پروردگار من بامن انما بعثتک لابتلیک نفرستاده ام
ترا به پیغمبری مگر برای آنکه امتحان و آزمایش کنم ترا و بدانم که برساندی بخلق آنچه حکم کردم بدان از دین و شریعت یا نه
وابتلی بک و آزمایش کنم خلق را بتو که قبول کردند آنچه برساندی بایشان یا نه حقیقت آزمایش و امتحان نسبت
پروردگار تعالی محال ست که آن مستلزم جهل ست مراد ظهور آن و علم بدانست وانزلت علیک کتابا و فرستاده ام
بر تو کتابی را که لا یغسله الماء نمی شوید و محو نمیگرداند او را آب یعنی محفوظ و مصون ست از زوال و نسخ یعنی تا قیامت
در دلها محفوظ ست و احکام او باقی و دائم و مستمر ست تقرأه نائما و یقظان می خوانی تو آن کتاب را در خواب و بیداری
یعنی محفوظ ست در دل تو در جمیع احوال یا کنایت از کمال حفظ و ضبط آن و حصول قرأت بسهولت و آسانی وان الله
امرنی ان احرق قریشا و خدای تعالی امر کرد مرا که بسوزم قریش را یعنی هلاک گردانم چنانکه نابود شوند و اثری
از ایشان نماند فقلت رب اذن یثلغوا راسی پس گفتم ای پروردگار من اکنون که در مقام ابلاغ و اهلاک ایشان شوم
می شکنند سر مرا فیدعوه خبزة پس میگذارند سر مرا مانند نانی یعنی همچنین می شکنند و پست می کنند که در رنگ نانی می شود
مسطح و ثلغ بفتح ثاء مثلثه سر شکستن و هر چه میانه کاواک باشد از باب فتح یفتح و ثلغ را تفسیر بشدخ کرده اند بشین و خاء

از جهت کمی نیست که شما دارید بل انتم یومئذ کثیر بلکه شما دران روز بسیارید ولکنکم غثاء کغثاء السیل بلکه شما مثل کف اید که بر روے سیل می آید یا مثل خس وخاشاک وبرگ درختانید که ممزوج بکف بالاے سیل می باشد وغثاء بضم غین معجمه و تخفیف مثلثه وتشدید وی کف وبرگهای کهنه درختان که بر روی سیل دوند یعنی قوتی وشجاعتے نباشد شما را ولینزعن الله من صدور عدوکم المهابة منکم فی نهر آئینه می کشد خداے تعالی از سینه هاے دشمنان شما هیبت وبزرگی وترس از شما ولیقذفن فی قلوبکم الوهن وبر آئینه می اندازد در دلهاے شما ضعف وسستی را قال قائل گفت گوینده یا رسول الله ما الوهن وچیست سبب افتادن سستی در دلهای ما قال حب الدنیا وکراهیة الموت فرمود سبب افتادن سستی در دل دوستی دنیا وناخوش داشتن مرگ یعنے چون زندگانی دنیا را دوست دارید ومرگ ناخوش بود کار زار نتوانید کرد وجلادت ننمود رواه ابوداؤد والبیهقی فی دلائل النبوة۔

۱- **الفصل الثالث** - عن ابن عباس قال ما ظهر الغلول فی قوم الا القی الله فی قلوبهم الرعب پیدا نشود خیانت کردن در غنیمت در میان قومی مگر آنکه بیندازد خداے تعالی در دلهای آن قوم ترس ولا فشی الزنا فی قوم الا کثر فیهم الموت وپراگنده نگردد زنا در قومی مگر آنکه بسیار گردد در ایشان موت ولا نقص قوم المکیال والمیزان وکم نکنند قومی ترازو وپیمانه را یعنے خیانت کنند در کیل ووزن الا قطع عنهم الرزق مگر آنکه بریده شود از ایشان برکت در رزق ولا حکم قوم بغیر الحق الا فشی فیهم الدم وحکم نکنند قومی بناحق مگر آنکه فاش گردد میان ایشان خونریزی ولا خفر قوم بالعهد الا سلط علیهم العدو وغدر وعهد شکنی نکنند قومے مگر آنکه برگماشته شود بر ایشان دشمن خفر نجا معجمه وتاے فوقانیه غدر وفی الصراح خفر نقیض خفارة بنده فی القاموس الخفر الغدر والخفیرة والخفارة والذمة

باب در لواحق وتتمات باب سابق

۲- **الفصل الاول** - عن - عیاض بن حمار المجاشعی بروزن قمار جیوان معروف وعیاض بکسر مهمله در آخر ضاد معجمه تمیمی مجاشعی بضم میم نسبت بمجاشع بن دارم صحابی ست معدود در بصریین ووی دوست آنحضرت بود قدیمی یکبار در حالت کفر هدیه فرستاد نزد آنحضرت پس قبول نکرد وچون مسلمان شد قبول کرد روایت کرد از وی مسلم یک حدیث که این حدیث ست ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال ذات یوم فی خطبته روایت کرده است که گفت آنحضرت روزے در خطبهٔ خود الا ان ربی امرنی ان اعلمکم ما جهلتم آگاه باشید که پروردگار من امر کرد مرا که تعلیم کنم شما را چیزیکه نمیدانید شما آنرا بعد ازان بیان کردانچه مامور شد به تعلیم آن بقول خود مما علمنی یومی هذا ازانچه تعلیم کرد مرا پروردگار تعالی درین روز که من دانم این حکمت که فرمود وی تعالی کل مال نحلته عبدا حلال یعنے هر مالے که عطا کردم آنرا بنده از بندگان بروجه شرعی حلال ست کذا قیل پس آنرا از پیش خود حرام نتواند ساخت کما فی بعض الروایات وانی خلقت عبادی حنفاء کلهم یعنے آفریدم بندگان خود را همه متدین بدین اسلام وملت حنیفیه پس آمدند بر ایشان شیاطین پس گمراه کردند ایشان را از دین ایشان وحرام گردانیدند بر ایشان آنچه حلال کرده بودم مر ایشان را وامرتهم ان یشرکوا بی ما لم انزل به سلطانا وفرمودم ایشان را که شرک آرند بمن چیزے را که فرو نفرستاده بودم بر شرک آن حجتے وانی نظرت الی اهل الارض فمقتهم عربهم وعجمهم وبدرستیکه نظر کردم بسوے اهل زمین پس دشمن داشتم ایشان را عرب وعجم ایشان وقال انما بعثتک لابتلیک وابتلی بک وانزلت علیک کتابا لا یغسله الماء تقرؤه نائما ویقظانا وفرمود که نفرستادم ترا مگر برای امتحان کردن ترا وامتحان کردن بتو وفرو فرستادم بر تو کتابے که نمی شوید آنرا آب میخوانی آنرا خفته وبیدار

پوشیده می شود کعبه کنایت ست از تنعم و ترفه و اسراف در لباس و طعام و مسکن فقالوا پس گفتند بعضے صحابه یا رسول الله
نحن یومئذ خیر منا الیوم ما دران روز که این داشته باشیم بهتر باشیم ازین حال که امروز داریم زیرا که لنفرغ للعبادة ونکفی
المؤنة فارغ باشیم از کسب معیشت و تردد رزق برائے عبادت و کفایت و بکار گزاری کرده شویم باز و گرانی اهل و
عیال را قال لا گفت آنحضرت این چنین نیست که در آن روز بهتر باشید انتم الیوم خیر منکم یومئذ شما امروز بهترید از آن
که دران روز باشید زیرا که امروز مشغولید بخدا و قریبید بجناب قدس وی و دران روز مشغول شوید بما دون حق
و دور افتید از حضرت وی و این حدیث دلیل ست بر فضیلت فقر بر غنا رواه الترمذی ۵ - وعن انس قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یاتی علی الناس زمان می آید بر مردم روزگارے که الصابر فیهم علی دینه شکیب نماینده
دران روز بر دین خود و نگاهدارنده آنرا و استقامت نمودن و ثابت بودن بران کالقابض علی الجمر مانند نگاهدارنده است
اخگر سوزان را در دست یعنی چنانکه نگاهداشتن اخگر و صبر کردن بران دشوار ست همچنین نگاهداشتن دین و ثابت
و مستقیم بودن در آخر زمان مشکل از جهت ظهور فسق و غلبه فساق و قلت معاون و موافق بران رواه الترمذی وقال
هذا حدیث غریب اسنادا ۶ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا کان امراؤکم خیارکم
وقتیکه باشند امیران شما نیکان شما و اغنیاؤکم سمحاؤکم و باشند توانگران شما سخنان شما و امورکم شوری بینکم و باشد کار و بار
شما مشترک و مشورت کرده شده میان شما یعنے مسلمانان بر یک رائے باشند و متفق باشند بیکدیگر و هر کدام را استبداد
برائے نبود و مخالفت بیکدیگر نورزند فظهر الارض خیر لکم من بطنها پس پشت زمین و ظاهر وے بهتر ست مر شما را از شکم
زمین و باطن وی یعنی حیات شما بهتر از ممات ست و اذا کان امراؤکم شرارکم و وقتے که باشند امیران شما بدان
شما و اغنیاؤکم بخلاؤکم و باشند توانگران شما بخیلان شما و امورکم الی نساؤکم و باشد کار و بار شما مفوض برائے زنان شما
ظاهر عبارت آنست که گفته شود و باشد امر شما مختلف میان شما چنانکه مقابل شوری ست گویا اختلاف و تنازع اکثر
از راه متابعت زنان و رفتن بر گفته ایشان می باشد فبطن الارض خیر لکم من ظهرها پس درون زمین بهتر ست مر شما را
از ظاهر وے یعنی مردن بهتر از زیستن دران وقت رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ۷ - وعن ثوبان قال
قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یوشک الامم ان تداعی علیکم نزدیک اند امتها یعنے گروههاے کفر و ضلالت
که جمع گردانند و بخوانند بعضے از ایشان بعضے را برائے مقاتله و کسر شوکت شما کما تداعی الاکلة الی قصعتها چنانکه جمع می شوند
جماعه طعام خورندگان و میخوانند بعضے ایشان بعضے را بسوے کاسه طعام که می خورند از آن و بی مانع و بے ملاحظه گرد
می آیند و می خورند هم چنین این امم گرد می آیند بر شما و هلاک می کنند ذات شما را و غارت می کنند اموال شما را و درین
اشارت ست باین که شما در پیش ایشان مثل طعام اید که فرود می برند آنرا و هلاک می کنند فقال قائل پس گفت گوینده از
صحابه ومن قلة نحن یومئذ و این گرد آمدن ایشان بر ما از جهت کمی ست که ما برانیم دران روز قال گفت آنحضرت این

رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ۲- وعن حذیفة النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لا تقوم الساعة حتی تقتلوا امامکم
گفت آنحضرت که برپا نمی شود قیامت تا آنکه می کشید شما امام خود را تجتلدوا باسیافکم و میزنند یکدیگر را به شمشیرهای خود اجتلاد
مجالدة و تجالد بشمشیر زدن یکدیگر را ویرث دنیاکم شرارکم و تا آنکه وارث و مالک و متصرف می شوند دنیای شما را بدکاران
شما یعنی ملک و سلطنت بدست ظالمان آید و کار و بار خلائق در قبضهٔ اقتدار بدان و فاسقان افتد رواه الترمذی
۳- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا تقوم الساعة حتی یکون اسعد الناس بالدنیا برپا نمی شود قیامت
تا آنکه می باشد بهره مندترین مردم بدنیا بکثرت مال و طیب عیش وانفاذ حکم لکع بن لکع یعنی لئیم و احمق ابن احمق که اصالتی
ندارد و سیرت نیکو نه و لکع بضم لام و فتح کاف لئیم و احمق و بنده و آنکه روش حرف زدن ندارد و بمعنی کودک خرد نیز
آمده رواه الترمذی والبیهقی فی دلائل النبوة ۴- وعن محمد بن کعب القرظی قال حدثنی من سمع علی بن ابی طالب
رضی الله عنه قال محمد قرظی بضم قاف و فتح را و ظاء معجمه که از ثقات تابعین ست مدنی مرد صالح عالم بقرآن بود پدر او از بندیان
قریظه گفت حدیث کرد مرا کسیکه شنید امیر المؤمنین علی را که گفت انا لجلوس مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فی المسجد
بدرستی که ما هر آینه نشسته بودیم با آنحضرت در مسجد فاطلع علینا پس واقف شد و در آمد بر ما مصعب بن عمیر ما علیه الا
بردة له در حالتی که نیست بروی مگر چادری که مر او را بوده و برد بضم با جامهٔ خط دار معروف کذا فی القاموس مرقوعة
بفرو پیوند کرده شده آن برده به پوستین پاره فلما رآه رسول الله پس هرگاه که دید او را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
بکی گریه کرد للذی کان فیه من النعمة از جهت یاد کردن حالی که بود مصعب در آن حال از تنعم و ترفه پیش ازین
در مکه والذی هو فیه الیوم و از جهت دیدن حالی که وی در دست امروز از فقر و تبذل و سیوطی در جمع الجوامع از
عمر رضی الله عنه روایت میکند که مصعب بن عمیر رضی الله عنه روزی بر آنحضرت آمد پوست گوسفند بکمر خود بسته
پس فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم نگاه کنید بسوی این شخص که روشن گردانیده است الله تعالی دل
او را و بتحقیق دیدم من مادر و پدر او را که میخورانیدند او را خوشترین طعامها و دیدم بر وی جفت جامه که بدویست
درهم خریده بودند آنرا پس رسانید او را محبت خدا و رسول خدا باین حال که می بینید و مصعب بن عمیر رضی الله
عنه قرشی ست از اجلهٔ صحابه و فضلای ایشان و بود در جاهلیت متنعم ترین مردم در طعام و لباس و چون مسلمان شد
همه را گذاشت و زهد ورزید و وی رضی الله عنه از شهدای احد ست و بود وی رضی الله عنه در وقت شهادت
چهل ساله یا بالای آن ثم قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کیف بکم اذا غدا احدکم فی حلة پس فرمود پیغمبر صلی الله
علیه وآله وسلم چگونه باشد حال شما وقتی که بامداد کند یکی از شما در جفت جامه و راح فی حلة و شبانگاه کند در جفت
جامهٔ دیگر یعنی اول روز سر و پائی پوشد و در آخر روز سر و پائی دیگر و وضعت بین یدیه صحفة و رفعت صحفة اخری و نهاده شود
پیش وی کاسهٔ کلانی از طعام و برداشته شود کاسهٔ دیگر و سترتم بیوتکم کما تستر الکعبة و بپوشید بلباسها خانهای خود را چنانکه

که پیدا کردند و تغیر و تبدیل احکامی که حکم کرده بودند بآن پیغمبران ایشان شبرا بشبر او ذراعا بذراع شبر بشبر و ذراع بذراع
عبارت ست از موافقت و مطابقت و شبر بکسر از سر انگشت نر تا سر انگشت کوچک جمع اشبار و ذراع بکسر از سر انگشت
میانه تا بند بازو و در صراح گفته شبر یک بدست و ذراع رش دست مراد آنکه متابعت گذشتگان میکند بجمیع وجوه در همه کارها
حتی لو ادخلوا جحر ضب تبعتموهم تا آنکه اگر در آمدند آنها سوراخ سوسمار را که نام جانورے مشهور ست پس پیروی میکند شما
ایشان را و می در آئید آن سوراخ را قیل گفته شد یعنی صحابه پرسیدند یا رسول الله الیهود والنصاری ایشان که پیش از ما بوده اند
و متابعت میکنیم ما ایشان را یهود و نصاری اند و از من قبلکم ایشان را مراد داشته قال فمن گفت آنحضرت اگر آنها یهود
و نصاری نیستند و مراد نداشته ام ایشان را پس کیستند آنها و کرا مراد داشته ام یعنی ظاهر ست که مراد یهود و نصاری اند
متفق علیه ۳- وعن مرداس الاسلمی بکسر میم و سکون را صحابی ست از اصحاب شجره معدود در کوفیین مراد را
همین یک حدیث ست که روایت کرد بخاری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یذهب الصالحون الاول
فالاول میروند مردم نیکوکار نخستین بعد از نخستین یعنی یکی بعد از دیگرے و هر کدام را نخستین خواند زیرا که چون نخستین رفت
آنکه بعد از دست نخستین شد نسبت بباقی و تبقی حفالة کحفالة الشعیر او التمر و باقی می مانند بدان و تباه کاران و نه بکار
آیندگان مانند سبوسه جو یا خرما حفاله بضم حاء مهمله و فا روے و تباه از هر چیزے که بکار نیاید و حثاله بثاء مثلثه نیز باین
معنی آید و آنرا ازواله نیز گویند و در صراح گفته حفاله بضم سبوسه هر چیزے و حثاله بالضم پوست جو و کرنج و خرمای کوفته
و کنجاره و سبوسه و صفت این جماعه که باقی می ماند مانند حفاله این ست که لا یبالیهم الله بالة باک ندارد ایشان را خدای تعالی
باک داشتنی یعنی قدری و اعتباری نمی نهد ایشان را رواه البخاری

۷- الفصل الثانی - عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا مشت امتی المطیطاء وقتیکه راه
روند امت من خرامان بطریق تکبر و مطیطاء بضم میم و فتح طاء ممدوده و مقصور خرامیدن و دست اندازان رفتن و مط
برکشیدن ابرو و رخساره از تکبر و مطیطاء در قاموس و صحاح و در نسخ مصابیح و نسخه صحیحه مشکات و حواشی و شروح آن بیک
یاست میان دو طا و یاے دیگر بعد از طاء دوم نیست و در مجمع البحار گفته و در بعضے حواشی کتاب نیز نوشته اند که نزد
بعضے بحذف یا بعد از طاء ثانیه نیز روایت ست و ازینجا معلوم گردد که باثبات یا بعد از طاء ثانیه هم ست بلکه راجح ست
والله اعلم وخدمتهم ابناء الملوک ابناء فارس والروم و خدمت نمایند و چاکری کنند ایشان را یعنی امت مرا اولاد فارس
و روم یعنی ولایت ها و شهرها فتح کنند و اولاد فارس و روم را بند کنند و خدمت فرمایند و ملوک و امراے آنها آمده
چاکر شوند و خدمت کنند سلط الله شرارها علی خیارها برگمارد خداے تعالی بدان امت را بر نیکان ایشان و همچنین واقع شد
که خبر داد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم چون فتح بلاد فارس و روم کردند و ایشان را استخدام نمودند و دولت قوی شد
برگماشت خداے تعالی کشندگان عثمان را بر وے رضی الله عنه و برگماشت بنی امیه را بر بنی هاشم و کردند آنچه کردند

باشد با ایشان واعطی من حرمنی پنجم آنکه عطا کنم کسی را که محروم گرداند مرا واعفو عمن ظلمنی ششم آنکه عفو کنم و درگذرم از کسی که ظلم کند
مرا وان یکون صمتی فکرا هفتم آنکه باشد خاموشی من فکر یعنی چون خاموش باشم در فکر تحصیل معرفت باشم ونطقی ذکرا هشتم
آنکه باشد نطق من ذکر یعنی چون سخن گویم ذکر خدا کنم ع سخن برای تو گویم خمش برای تو باشم ٭ ونظری عبرة نهم آنکه باشد
نظر من عبرت یعنی چون نظر در مخلوقات کنم بر وجه عبرت و هوشیاری کنم نه بجهل و غفلت وامر بالعرف وامر کرد مرا پروردگار من
که امر کنم بعرف وقیل بالمعروف و روایت کرده شده است بالمعروف بجای بالعرف واین خصلت دیگرست زاید بر نه خصلت
مذکوره که جامع ست مر جمیع خیرات وطاعات را در حقوق خلق وخدا که بطریق اجمال بعد از تفصیل ذکر کرد رواه رزین

۵- وعن عبد الله بن مسعود رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما من عبد مؤمن یخرج من عینیه
دموع نیست هیچ بنده مسلمان که بیرون آید از دو چشم او اشکها وان کان مثل راس الذباب اگرچه باشد اشک مانند
سر مگس در صغر وقلت من خشیة الله از ترس خدا ثم یصیب شیئا من حر وجهه پستر برسد آن اشک چیزی را از ظاهر روی وی
یعنی اشک از چشم برآمده بر روی افتد وحر بضم حاء مهمله آنچه ظاهر ست از روی ومقابل ست از روی وحر الدار وسط
آنرا گویند الا حرمه الله علی النار مگر آنکه حرام میگرداند آن بنده را خدای تعالی بر آتش دوزخ رواه ابن ماجة ۱۱

ب تغیر الناس

تغیر از حالی بحالی شدن ومراد تغیر حال مردم ست از آنچه در زمان نبوت بود از استقامت بر طریق دین والتزام
احکام ست واتباع حق وزهد در دنیا ومغرور نشدن بزخارف آن از مال ومنال وخدم وحشم وثبات بر اعمال مرضیه
وصفات حمیده واخلاق عظیمه ونورانیت قلب وصفای باطن وعروض اضداد این احوال در آخر زمان

۳- الفصل الاول عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انما الناس کالابل المائة ودر روایتی
کابل مائة میفرماید نیستند آدمیان مگر مانند شتر صد که لا تکاد تجد فیها راحلة نزدیک نیستی که بیابی تو ای مخاطب
دران صد شتر یک راحله را وراحله شتری را گویند که توانا باشد بر سفر کردن وبار برداشتن وتا برای مبالغه ست
ومعنی آنست که آدمیان بسیارند وبرگزیدگان وپسندیده کرداران که قابل صحبت باشند وحق صحبت بجا آرند ومعاون
باشند بر خیر میان ایشان کمترند بعضی گویند که مراد آدمیان آخر زمان اند که بعد از قرون ثلثه که اخیار امت اند
پیدا آیند وحق آنست که حاجت باین قید نیست احتمال دارد که مسلمانان کامل که دران زمان باشند کم باشند اگرچه
نسبت بما بعد خود اخیار باشند وبالجمله مردم نیک بجمیع صفات پسندیده موصوف در همه زمانها کم بوده اند ودر آخر
زمان کمترند وفضیلت وخیریت آن سه قرن نسبت بآنها که بعد از ایشان آمدند باقی ست باعتبار کثرت وقلت
متفق علیه -۲- وعن ابی سعید قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لتتبعن سنن بضم سین وفتح هر دو روایت ست
من قبلکم هر آئینه پیروی کنید شما طریقها وعادت های کسانی را که پیش از شما بوده اند مراد بدع واهواست در دین

بآنحضرت وجهادنا معه و کارزار کردن ما با کافران همراه آنحضرت وعملنا کله معه و عملهاے ما همه که کردیم بآنحضرت برولنا
ثابت و باقی ماند براے ما وان کل عمل عملنا بعده واین که هر عملے که کردیم بعد از آنحضرت نجونا منه کفافا راسا براس نجات
یابیم و خلاص شویم از ان برابر سر بسر یعنی نه نفع از ان بما رسد و نه ضرر آن بر ما افتد و نه موجب ثواب گردد و نه
سبب عقاب یعنے اگر موجب ثواب نبود باری علت عقاب نیز نگردد ولنعم من قال بیت طاعت ناقص ما
موجب غفران نشود ٭ راضیم گر مدد علت عصیان نشود ٭ یعنے اگر آن عملهاے که در ظل تربیت و نور اینت
صحبت وی صلی الله علیه وآله وسلم کردیم و گمان قبول بدان داریم باقی ماند زهے سعادت اما عملهاے که بعد از آنحضرت
کردیم معلول و مدخول میدانیم اگر سر بسر بگذرد غنیمت ست فقال ابوک لابی پس گفت پدر تو مر پدر مرا لا والله
قد جاهدنا بعد رسول الله نه چنین ست بخدا سوگند بتحقیق جهاد کردیم ما بعد از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
وصلینا وصمنا و نماز گزاردیم و روزه داشتیم وعملنا خیرا کثیرا و کردیم عملهاے نیک بسیار واسلم علی ایدینا بشر کثیر
و مسلمان شدند بر دست ما آدمیان بسیار وانا لنرجوا ذلک و بدرستی که ما هر آینه امید میدارم ثواب آنرا مقتضاے
وعده کریم باز ابن عمر گفت وقال ابی و گفت پدر من یعنے عمر رضی الله عنه ولکنی انا والذی نفس عمر بیده ولیکن من سوگند
بآن کسی که بقاے عمر در دست قدرت اوست لوددت ان ذلک برولنا هر آئینه دوست میدارم این که آن عملهاے
که بآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم کرده ام ثابت و باقی ماند مارا وان کل شیء عملناه بعده واین که هر چیزے که کرده ایم
آنرا بعد از آنحضرت نجونا منه کفافا راسا براس سر بسر بگذرد و ابو برده میگوید فقلت پس گفتم من ابن عمر را ان
اباک والله کان خیرا من ابی بدرستی که پدر تو بخدا سوگند بود بهتر از پدر من یعنے چون پدر تو با وجود چندین اعمال
و فضائل در مقام خوف و دهشت ست هر آئینه بهتر باشد از پدر من و مقام او اعلی باشد یا مراد آنست که تعجب
میکند که با وجود آنکه پدر تو بهتر ست از پدر من این همه بهتر سد پس معلوم می شود که کار نازک ست رواه البخاری
۴- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم امرنی ربی بتسع گفت آنحضرت امر کرد مرا پروردگار
من به نه خصلت خشیة الله فی السر والعلانیة خصلت اول ترس خدا در پنهان و آشکار وکلمة العدل فی الغضب
والرضا دوم سخن راست و درست گفتن که از حد اعتدال تجاوز نکند در حالت خشم و خشنودی یعنے آدمی چون
راضی می باشد از کسی مدح میکند و نیک میگوید و عیب آدمی پوشد و چون در خشم آید بر خلاف آن میرود و باید
که در هر دو حال یکسان باشد والقصد فی الفقر والغنا سوم میانه روے در غایت اعتدال در درویشی و توانگری
این عبارت احتمال دو معنی دارد یکی آنکه رزق وے کفاف بود نه فقیر باشد و نه غنی دیگر آنکه در هر دو حالت
بر طریقه اعتدال مستقیم باشد یعنے در فقر سخط و جزع و فزع نکند و در غنا تکبر و عتو و علو نورزد وان اصل من
قطعنی چهارم آنکه پیوند کنم با کسیکه ببرد از من چنانکه بعضے الوالارحام قطع رحم کنند و وے در مقام صله و انعام

و باطنہ بغایت دشوار ست و نظر بحقیقت عروض شیب مر آنحضرت را ازین خطاب بجہت وہن تاب معک است والا جو ہر شریف وی مظہر کمال استقامت و اعتدال ست دشواری چہ معنی دارد و لہذا نسبت نکرد آنرا بسورہ شوری باوجود آنکہ دران سورہ نیز بخطاب فاستقم کما امرت مخاطب ست ولیکن بے ذکر وہن تاب معک پس شیب بجہت اہتمام بامر امت و عسر حصول حقیقت استقامت مر ایشان را نہ از جہت ذات شریف خود ش ازین معنی حمل باید کرد و حکم سورتہائے دیگر را کہ در حدیث آیندہ باسورہ ہود مذکور اند رواہ الترمذی ۔۴۔ **وعن** ابن عباس قال قال ابو بکر گفت ابن عباس کہ گفت ابو بکر یا رسول اللہ قد شبت بتحقیق پیر شدی تو قال گفت آنحضرت شیبتنی ہود و الواقعۃ و المرسلات و عم یتساءلون و اذا الشمس کورت زیرا کہ درین سورتہا احوال آخرت و عذاب آتش و وعید ہائے سخت مذکور شدہ رواہ الترمذی و ذکر کرد ذکر کردہ شد حدیث ابی ہریرہ کہ اولش این است لایلج النار فی کتاب الجہاد۔

۵۔ **الفصل الثالث** **عن** انس قال انکم لتعملون اعمالا ہی ادق فی اعینکم من الشعر آن عملہا باریک ترست در چشمہائے شما از موے یعنی تدقیق فکر و امعان نظر دران عملہا می نمائید و گمان می برید کہ آن عملہا نیک ست و در حقیقت نہ چنین ست یا مراد آنست کہ آن عملہا را صغیر و حقیر می پندارید و از ارتکاب آن باک نمیدارید کنا نعد ہا علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بوبیم ما کہ می شمردیم آن عملہا را در زمان پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من الموبقات یعنی المہلکات یعنے از جنس عملہای کہ سبب ہلاک شوند مر فاعل آنرا و در حکم کبائر باشند رواہ البخاری ۔۲۔ **وعن** عائشہ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال روایت ست از عائشہ کہ آنحضرت گفت یا عائشۃ ایاک و محقرات الذنوب ای عائشہ دور دار خود را از گناہان کہ آنرا حقیر و صغیر پنداشتہ می شود فان لہا من اللہ طالبا زیرا کہ مر آن گناہان را از جانب خدا طالب ست یعنی وے سبحانہ طلب کنندہ و سوال کنندہ است ازان اعمال مثل این ترکیب درین معنی در زبان عرب بسیار آید چنانکہ گویند رایت من زید اسدا دیدم از زید شیرے را یعنی زیدا کہ دیدم شیر را دیدم و امثال وارد کہ معنی آن باشد کہ ملائکہ از جانب حق تعالی طالب و سائل اند رواہ ابن ماجۃ و الدارمی و البیہقی فی شعب الایمان ۔۳۔ **وعن** ابی بردۃ بن ابی موسی قال قال لی عبد اللہ ابن عمر ابی بردہ بن ابی موسی اشعری کہ از کبار تابعین ست گفت کہ گفت مر عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہم اجمعین ہل تدری مال قال ابی لا یبک آیا میدانی و درمی یابی کہ چہ گفت پدر من مر پدر ترا قال قلت لا گفت ابو بردہ گفتم نمیدانم قال فان ابی قال لا یبک گفت ابن عمر پس بدرستی کہ پدر من گفت مر پدر ترا یا ابا موسی ہل یسرک ان اسلامنا مع رسول اللہ آیا خوشحالی میگرداند ترا این اسلام آوردن ما با پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہجرتنا معہ و ہجرت کردن ما

واہلا آمدی جاے فراخ وجاے خود را اما ان کنت لاحب من یمشی علی ظهری الی آگاه باش بتحقیق بودی تو محبوب
تر نزد من از هر که میرفت بر پشت من فاذ ولیتک پس چون والی وحاکم گردانیده شدم من بر تو ولیتک به تشدید
بر صیغهٔ مجهول از تولیت ست و بر صیغهٔ معلوم از ولایت نیز روایت ست یعنی چون والی شدم من بر تو الیوم امروز
وصرت الی و باز گشتی تو بسوے من فستری صنیعی بک پس نزدیک ست که ببینی تو نیکی کردن مرا بتو قال گفت آنحضرت
فیتسع له مد بصره پس فراخ می شود گور مر آن بنده را و می در آید در نظر وے مقدار درازی بینائی آن بنده یعنی
تا آنجا که کار میکند ویفتح له باب الی الجنة وکشاده می شود مر آن بنده را درے بسوے بهشت واذ دفن العبد الفاجر
او الکافر و چون دفن کرده می شود بندهٔ فاسق یا کافر قال له القبر میگوید مر او را قبر چنانچه مهمان ناخوانده ناآشنا را
گویند لا مرحبا ولا اهلا اما ان کنت لابغض من یمشی علی ظهری الی آگاه باش بتحقیق بودے تو دشمن تر بسوی من
از هر کسی که میرود بر پشت من فاذ ولیتک الیوم پس چون والی گردانیده شدم بر تو امروز وصرت الی و باز
گشتی تو بسوے من فستری صنیعی بک پس نزدیک ست که به بینی تو بد کردن مرا بتو قال گفت آنحضرت فیلتئم پس
جمع میگردد و بهم می آید قبر بر وے حتی تختلف اضلاعه تا آنکه مختلف می شوند استخوان هاے پهلوی وی یعنی
در می آیند بعضے از آن در بعضے قال گفت ابو سعید وقال رسول الله واشارت کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله
وسلم براے نمودن صورت اختلاف اضلاع باصابعه بانگشتان خود فادخل بعضها فی جوف بعض پس در آورد
بعضی انگشتان را در درون بعضے قال گفت آنحضرت ویقیض له سبعون تنینا وگماشته می شوند مر آن بنده فاجر
یا کافر را هفتاد اژدها لو ان واحدة منها نفخ فی الارض اگر یکے از آنها دم کند در زمین ما انبت شیئا نرویاند
زمین چیزے را ما بقیت الدنیا تا آنکه پائنده است دنیا فینهسنه پس میگزند آن ماران آن بنده را و نهس
بسین مهمله بدندان پیشین گزیدن ویخدشنه ومیخراشند و می کنند پوست او را حتی یفضی به الی الحساب تا آنکه
رسانیده می شود آن بنده را بسوی حساب یعنی تا روز قیامت قال گفت ابو سعید وقال رسول الله وگفت
پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم انما القبر روضة من ریاض الجنة نیست گور مگر مرغزارے از مرغزار هاے بهشت
او حفرة من حفر النار یا گوی ست از گوی هاے آتش دوزخ و در بعضی روایات من حفر النیران نیز آمده
رواه الترمذی ـ وعن ابی جحیفة صحابی خرد ست در زمان آنحضرت خرد بود ولیکن سماع و روایت دارد
احوال وی در موضع دیگر نوشته شده است قال قالوا گفت گفتند صحابه یا رسول الله قد شبت بتحقیق پیر شدی
تو قال گفت آنحضرت شیبتنی هود و در بعضی نسخ سورة سود واخواتها پیر گردانید مرا سورهٔ هود و مانند آن
از سورتهاے دیگر که در حدیث آینده مذکور شوند وگفته اند که مراد از سورهٔ هود آیت فاستقم کما امرت ومن
تاب معک است زیرا که استقامت بر طریق مستقیم بے میل بجانب افراط وتفریط در اعتقادات واعمال ظاهره

کرده نشود از ایشان بدلیل آنکه در آخر آیت فرموده اولئک یسارعون فی الخیرات و فرموده است وهم لها سابقون
آن جماعه که شتابی می کنند و گرمی می نمایند در نیکی ها رواه الترمذی و ابن ماجه بدانکه درین آیت دو قرأت ست
قرأت مشهور که قرأت قراء سبعه است یؤتون بضم یا فعل مضارع از ایتاء و اتوا بمد همزه فعل ماضی از دست و ایتا بمعنی عطا ست
چنانکه معنی آن تقریر کرده شد قرأت دوم شاذ ست یاتون ما اتوا مشتق از اتیان بمعنی کار کردن و معنی آن باشد
که آن کسانی که میکنند آنچه می کنند و دلهاے ایشان ترسان ست و سوال عائشه رض باین قرأت انسب ست اما در
نسخ مصابیح هم بر لفظ قرأت اول واقع ست و ظاهر این ست که بر لفظ قرأت ثانی باشد فافهم -۶- وعن ابی
بن کعب قال کان النبی صلی الله علیه وآله وسلم اذا ذهب ثلثا اللیل قام بود آنحضرت چون میرفت چهار دانگ شب
بر می خاست براے نماز شب فقال پس گفت یا ایها الناس اے مردمان اذکروا الله اذکروا الله اذکروا الله سه بار
میفرمود یاد کنید خدا را یاد کنید خدا را یاد کنید خدا را جاءت الراجفة آمد نفخه اولی که قیامت بدان قائم شود همه می میرند
رجف در لغت جنبیدن و جنبانیدن و سخت اضطراب کردن و رجفه بمعنی زلزله آید تتبعها الرادفة در پی میرسد
او را رادفه یعنی نفخه ثانیه که بدان زنده می شوند و بر می خیزند از قبور غرض یاد دادن قیامت ست تا باعث
شود بر عمل و ذکر حق سبحانه و در وے ایماے ست بآنکه بخواب رفتن حکم موت دارد که اثر نفخه اولی ست و بیدار
شدن حکم بعث دارد که مراد از نفخه ثانیه است و این هر دو نشان قیامت و یاد دهنده است از ان و می گفت
آنحضرت مکرر جاء الموت بما فیه جاء الموت بما فیه آمد موت با احوالی که درین موت ست یعنی چیزهائیکه در حین موت
و بعد از وے شدنی ست رواه الترمذی -۷- وعن ابی سعید قال خرج النبی ابو سعید خدرے گفت بیرون آمد
پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم لصلوة براے گذاردن نمازے فراے الناس کانهم یکتشرون پس دید مردم را
گویا که خنده میکنند کشر بشین معجمه دندان سفید کردن در خنده قال گفت آنحضرت اما انکم لو اکثرتم ذکر هاذم اللذات
آگاه باشید که شما اگر بسیار کنید ذکر قطع کننده لذتها را و هاذم بذال معجمه از هذم بمعنی قطع و روایت همچنین ست و در بعضے
نسخه ها بدال مهمله نیز می نویسند از هدم بمعنی شکستن بنا و سیوطی گفته که سهیلی تصریح کرده است که روایت بذال معجمه است
پس فرمود که اگر ذکر هاذم لذات را بسیار کنید لشغلکم عما اراے هر آینه باز دارد شما را از آنچه می بینم یعنے خنده کردن
و خوشحال شدن الموت بیان هاذم لذات ست فاکثروا ذکر هاذم اللذات الموت پس بسیار کنید ذکر هاذم لذات را
که موت ست فانه لم یات علی القبر یوم پس بدرستی که نیاید بر گورها هیچ روزے الا تکلم مگر آنکه سخن گفت بزبان
حال فیقول پس می گوید انا بیت الغربة من خانه غربتم فی الصراح غربت بضم دوری از جاے خود و انا بیت الوحدة
و من خانه تنهائیم و انا بیت التراب و من خانه خاکم و انا بیت الدود و من خانه کرمهایم و اذا دفن العبد المومن و چون
در گور کرده می شود بنده مومن مطیع قال له القبر می گوید مر آن بنده مومن را گور چنانچه مهمان عزیز را گویند مرحبا

وتحسر یا لیتنی کنت شجرة تعضد اے کاش بودمی من درختے که بریده می شود یعنے تا آلوده بگناهان برانگیخته نشدمی
چنانکه درخت را بریدند و رفت این چنین من نیز بودمی و مثل این آرزوهاے دردناک از کبار صحابه آمده است یکی
گفت کاشکے من گوسفندے بودمی که او را می کشتند و میخوردند دیگرے گفت اے کاش جانورے پرنده بودمے هر جا
خواست نشست و هر جا خواست رفت تکلیفی بروے نه و این جماعه اند که بشارت یافته اند از جناب رسالت
به بهشت و عاقبت ایشان محمود ست دیگر آنرا چه گوید اگرچه وعده مخبر صادق حق ست اما خوف لا ابالی کمر می شکند
رواه احمد والترمذی وابن ماجة ۳- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من خاف ادلج
کسیکه می ترسد از کسی میگریزد و میراند از اول شب زیرا که غارت در آخر شب می باشد ومن ادلج بلغ المنزل و
کسیکه میگریزد از اول شب میرسد منزل را ادلاج بسکون دال در اول شب رفتن و به تشدید دال در آخر شب
رفتن و در حدیث بمعنی اول ست الا ان سلعة الله غالیة آگاه باشید که کالاے خداے گران قیمت ست جز به بهاے
نفیس بدست نتوان آورد و آن دادن جان و مال ست الا ان سلعة الله الجنة آگاه باشید که کالاے خدا عبارت
از بهشت ست رواه الترمذی ۴- وعن انس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال یقول الله گفت آنحضرت
میگوید خدا جل ذکره یعنے روز قیامت بفرشتگان که موکل اند بر دوزخ اخرجوا من النار من ذکرنی یوما بیرون آرید
از آتش کسی را که یاد کرده است مرا روزے در امتثال و طاعت وخافنی فی مقام و کسی را که ترسیده است
از من در جاے یعنی از ارتکاب معصیت درینجا بشارت ست که هر که یکبار از روے اخلاص خدا را یاد کرده
و دیگر وقت از عذاب وی ترسیده آخر از عذاب دوزخ او را نجات ست و اگر خواهد وی تعالی در دوزخ
ندر آرد و هم از اول به بهشت فرستد یغفر لمن یشاء ویعذب من یشاء صفت اوست ویفعل الله ما یشاء ویحکم
ما یرید کار او لا یسال عما یفعل وهم یسالون شان او سبحانه رواه الترمذی والبیهقی فی کتاب البعث والنشور
۵- وعن عائشة رضی الله عنها قالت سالت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عن هذه الآیة گفت عائشه
صدیقه پرسیدم آنحضرت را از معنی این آیت که والذین یؤتون ما آتوا وقلوبهم وجلة پروردگار تعالی مدح بندگان
خاص خود می کند که آن کسانے که میدهند چیزے که میدهند یعنے تصدق میکنند بر فقرا و دلهاے ایشان ترسان
و لرزان ست از آنکه بسوے پروردگار باز میگردند سوال عائشه درینجا اینست که گفت هم الذین یشربون الخمر
ویسرقون آیا ایشان آنانند که شراب می خورند و دزدی میکنند زیرا که ترسیدن از عذاب کار گناهگاران
و بدکاران ست قال گفت آنحضرت لا یا ابنة الصدیق نه اے دختر صدیق اینها نه آن جماعه اند که شراب
خورند و دزدے کنند و کارهاے بد کنند ولکنهم الذین لیکن اینها آن کسانے اند که یصومون روزه میدارند
ویصلون و نماز میگذارند ویتصدقون و زکوة میدهند وهم یخافون ان لا یقبل منهم و ایشان می ترسند که قبول

۹- الفصل الثانی - عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما رایت مثل النار نام هاربها
ندیده ام من مانند آتش دوزخ در شدت وهول که خواب کرده است گریزنده از وی یعنی اگر یکی از شر دشمنی قوی میگریزد
خواب نمی کند وغفلت را بخود راه نمیدهد میگریزد چنان وچندانکه می تواند مگر آتش دوزخ که باین شدت وشناعت
در پی ست ومردم در گریختن از وی غفلت می ورزند وبجد نمی شوند واگر میگریزند دران عین گریختن خواب میکنند وغافل
می شوند وگریختن از آتش دوزخ بترک معاصی والتزام طاعات باشد ولا مثل الجنة نام طالبها وندیده ام مانند بهشت
در بهجت وسرور که خواب کرده است طلب کننده وی یعنی اگر کسی طالب محبوبی وراحتی می باشد غافل نمیگردد ازان وسستی
وتهاون نمی ورزد در طلب وی ومیدود در دریافت وی چندانکه میسر گردد مگر بهشت این همه خوبی وراحت که در دست
آدمی در طلب وی نمی شتابد وآنرا در نمی یابد وشتافتن به بهشت ودریافتن آن بآن چیز باشد که گریختن از دوزخ بدان
بود رواه الترمذی -۲- وعن ابی ذر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انی اری ما لا ترون بدرستی که من
می بینم چیزی را که نمی بینید شما آنرا از امارات ساعت وآیات صنع الهی وصفات قهریه وی سبحانه واسمع ما لا تسمعون ومی شنوم
چیزی را که نمی شنوید شما از اخبار واسرار احوال آخرت واحوال قیامت وشدت عذاب دوزخ اطت السماء آواز
کرد ونالید آسمان وحق لها ان تاط وواجب وسزاوار کرده شده است مر او را که آواز کند وبنالد واطیط آواز
پالان وزین ونالیدن شتر کره از تعب گرانی بآرد وآواز نالیدن آسمان چنانچه سوق حدیث دران ناظر ست
از کثرت وازدحام ملائکه وثقل ایشان باشد چنانکه مرکبی در زیر بار سواری از تعب آواز کند وگفته اند
که مقصود بیان کثرت ملائکه وکنایت ازانست اگرچه درینجا آوازی ونالهٔ نباشد وممکن ست که ناله وی
از خوف وخشیت پروردگار تعالی باشد وهرگاه که آسمان باآنکه جماد ست ومحل ملائکه مقدسه است از ترس وی
تعالی بنالد آدمی که جانی دارد وآلوده گناهان ست سزاوارتر ست که بنالد وبگرید ومعنی این مناسب تر ست
بمقصود کما لا یخفی والذی نفسی بیده ما فیها موضع اربعة اصابع وبخدا سوگند نیست در آسمان جای چهار انگشت
الا وملک واضع جبهته ساجدا لله مگر آنکه فرشته نهاده است سر خود را در حالی که سجده کننده است مر خدا را وخائف
وخاشع ست بمشاهده کبریا وجلال حق والله لو تعلمون ما اعلم بخدا سوگند اگر بدانید چیزی که میدانم من لضحکتم قلیلا ولبکیتم
کثیرا هر آینه می خندید شما کم ومیگریید شما بسیار وما تلذذتم بالنساء علی الفرشات وخوش نمی یابید بزنان بر بساطها
افگنده ولخرجتم الی الصعدات تجارون الی الله وهر آینه بیرون می آیید بسوی صحراها در حالیکه ناله وفریاد وزاری
کنندگان اید بدرگاه خدا چنانکه شان محرومان واندوه زدگان وازغم به تنگ آیندگان ست که از خانه بدر روند
وسر بصحرا نهند تا گرهی از دل بگشاید ونفسی توانند راست کرد وصعدات جمع صعد بضمتین که جمع صعید ست بمعنی
روی زمین چنانکه طرقات وطرق وطریق وقال ابو ذر وگفت ابو ذر بعد از روایت این حدیث بطریق تالم

می ماند بریں صورت دائم یا باقی می ماند این عذاب بر اقوامی کہ این عمل کنند تا روز قیامت رواہ البخاری وفی بعض نسخ المصابیح و در بعضی نسخہائے مصابیح بجائے الخز الحر بالمہملتین یعنی بجائے مہملہ و راء واقع شدہ و معنی حر یکسر حا و تخفیف راء فرج زن ست کہ مراد بدان زنا ست و ہو تصحیف و این واقع شدن الحر بمہملتین تصحیف ست و خطا کردن در صورت خلی ست کہ از بعضے رواۃ واقع شدہ و انما ہو بالخاء والزای المعجمتین و نیست این لفظ مگر الخز بخاء معجمہ و زاء بمعنی جامۂ معروف کہ مذکور شد نص علیہ الحمیدی و ابن الاثیر فی ہذا الحدیث تصریح کردہ بریں معنی حمیدی و ابن اثیر در ین حدیث مؤلف تائید کردہ تصحیف را بقول حمیدی و ابن اثیر برائے رد کسی کہ گمان بردہ کہ صحیح الحراۃ بمہملتین والخز بمعجمتین تصحیف ست و اشارت کرد بقول خود فی ہذا الحدیث کہ الحر بمہملتین در حدیث دیگر ست کہ ابو داؤد و غیرہ روایت کردہ اند چنانکہ طیبی آن حدیث را آوردہ و در ین حدیث کہ بخاری روایت کرد بمعجمتین ست اما شیخ ابن حجر فرمودہ کہ در اکثر روایات بخاری بمہملتین ست و بریں تقدیر ہر دو روایت صحیح باشد واللہ اعلم و فی کتاب الحمیدی عن البخاری و واقع شدہ است در کتاب حمیدی از بخاری و کذا فی شرح البغوی و ہمچنین واقع شد در شرح بخاری کہ مرخطابے راست تروح علیہم سارحتہم بتاء فوقانیہ در تروح و سارحہ بر رفع فاعل تروح و این قرینہ است بر آنکہ یاء در یسارحہ کہ در روایت اولی واقع شدہ زائدہ است چنانکہ در وجہ اول در تقریر معنی حدیث اشارت بدان کردیم و ہمچنین در ین دو کتاب یاتیہم بحاجتہ واقع شدہ بے ذکر رجل یا تبقدیم لحاجتہ بر رجل ۶ - وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا انزل اللہ بقوم عذابا چون بفرستد خدائے تعالی بر گروہے عذاب را اصاب العذاب من کان فیہم میرسد آن عذاب ہر کرا باشد در میان ایشان از صالح و طالح ہمچنین جاری شدہ است عادت الٰہی عزوجل در بعضے گناہان و در بعضے اوقات گاہے نگاہ ہم میدارد صالح را از میان طالحان ثم ابعثوا علی اعمالہم پس برانگیختہ می شوند این گروہ بر عملہای ایشان یعنی اگرچہ در دنیا عذاب شامل ہمہ می شود و لیکن در آخرت ہر یکے بعمل خود جزا دادہ می شود و تمیز کردہ می شود میان نیکوکاران و بدکاران متفق علیہ ۷ - وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یبعث کل عبد علی ما مات علیہ برانگیختہ می شود ہر بندہ روز قیامت بر ان حال و صفت کہ مردہ است بر ان از ایمان و کفر و طاعت و معصیت و ذکر و غفلت پس معتبر خاتمہ است تا آخر بچہ حالت گزارد از ینجا گفتہ اند بیت حکم مستوری و مستی ہمہ بر خاتمہ ست ✦ کس ندانست کہ آخر بچہ حالت گزرد ✦ و لیکن بعضے از عارفان گفتہ اند کہ چون یکے را ملکہ یاد داشت و حضور حاصل شدہ و جوہر ذکر در دل قرار یافتہ است اگر بہ جہت تنگی وقت موت و غلبۂ وجع و بیتابی دل اختلالی و فتورے در استحضار آن راہ یابد ضرر ے ندارد و بعد از مفارقت روح از بدن آن حال عود خواہد نمود بلکہ ذکر باید بہمرسانید و حاصل گرد و باللہ التوفیق رواہ مسلم

صالح درمیان شما اذا کثر الخبث وقتیکه بسیار شود فسق و فجور یعنی اگرچه مردم صالح باشند اما غلبه و کثرت فسق و فجور
سبب آن گردد و خبث بضم خا و سکون باست و در بعضے نسخ بفتحتین نیز تصحیح کرده اند متفق علیه ۵ - وعن ابی عامر
او ابی مالک الاشعری شک و تردد کرد بخاری در روایت این حدیث که از ابی عامر اشعری ست که عم ابو موسی اشعری ست
و از کبار صحابه است شهید شد روز حنین یا از ابی مالک اشعری ست که او را اشجعی نیز گویند نیز صحابی مشهور ست
و شک و تردد در صحابی موجب طعن در حدیث نگردد چون صحابه همه عدل و ثقه اند از هر که باشد صحیح خواهد بود قال
گفت ابو عامر یا ابو مالک سمعت رسول الله شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله وسلم یقول میگفت لیکونن من امتی
اقوام یستحلون هر آئینه خواهند بود از امت من گروهها که حلال میگردانند حتی ارتکاب می کنند و استعمال می کنند
چنانکه امر حلال را کنند الخز بخاء معجمه و زاے مشدده والحریر والخمر والمعازف در قاموس گفته خز جامه مشهوری ست
و در مجمع البحار گفته که خز در زمان قدیم از پشم و ابریشم بافته می شد و این مباح ست و صحابه و تابعین آنرا پوشیده اند
پس نهی از جهت تشبیه بعجم بودن وی لباس اهل تنعم و اتراف باشد اما آلان آنچه متعارف ست از خز آن
خود حرام ست زیرا که تمام از ابریشم ست و این حدیث محمول بران ست و این نوع در زمان شریف آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم نبود پس این حدیث بجهت اخبار بغیب از معجزات باشد و درین وجه عطف حریر بروے
از باب تعمیم بعد از تخصیص خواهد بود و معازف بزاے بمعنی ملاهی ست مثل عود و طنبور و مانند آن جمع عزف یا معزف
بکسر میم و سکون عین و عزف و عزیف در اصل بمعنی آواز جن ست و جرسے که شنیده می شود در بادیه ها بشب
و بمعنی آواز باد نیز آمده کذا فی القاموس و بعد ازان که خبر داد وے صلی الله علیه و آله وسلم بوجود اقوام
در امت که استحلال معاصی کننده خبر داد بوجود اقوام دیگر که منع سائل کنند و با وجود ثروت و نعمت در قضای
حاجت محتاجان توقف و تاخیر نمایند و بدان مستحق هلاک و مسخ شوند و فرمود ولینزلن اقوام الی جنب
علم و هر آئینه فرود آیند گروه ها در پهلوے کوه بلند یعنے باشد منزل و مقام ایشان در جاے مشهور
نمایان که گدایان و محتاجان همه بدیدن آن بیایند و حاجات خود را طلب نمایند یروح علیهم بسارحة
لهم شبانگاه می آید بر ایشان مواشی ایشان که بچراگاه رفته و سیر شکم و پر شیر یا مے آرد آنها را چرانند
آنها یاتیهم رجل لحاجة مے آید ایشان را مردے از جهت حاجت یعنے سائلی می آید که از شیر مواشی محظوظ شود
فیقول ارجع الینا غدا پس میگویند بقصد رد سوال وے برگرد و باز آئی بسوے ما فردا فیبیتهم الله پس میفرستد
خداے تعالے بر ایشان عذاب شبا شب ویضع العلم و مے نهد و می اندازد کوه را بر بعضے از ایشان تا
هلاک می شوند و پست میگردند در زیر کوه چنانکه باقی نماند از ایشان اثرے ویمسخ آخرین قردة و خنازیر
الی یوم القیمة و مسخ میکند الله تعالی بعضے از ایشان را و میگرداند بصورت بوزنه و خوک تا روز قیامت و

کہ فتح خا اشہر ست از کسر وضم وا عجام شین اصوب ست از اہمال وی بمعنی ہوام و پرندہ ہای ضعیف حتی ماشت جوعا
تا آنکہ مرد آن گربہ از گرسنگی و روایت عمرو بن عامر الخزاعی دیدم عمرو بن عامر خزاعی را یجر قصبہ فی النار می کشید رودہا
خود را در آتش دوزخ قصب بضم قاف وسکون صاد مہملہ رود کان وکان اول من سیب السوائب ولبود عمرو بن
عامر خزاعی نخستین کسیکہ آزاد کرد ناقہ ہا را سوائب جمع سائبہ است ناقہ کہ رہا کردہ وگذاشتہ می شد در جاہلیت بجہت
نذر یا جز آن واز عادت جاہلیت بود کہ چون ناقہ دہ شکم میزایید ہمہ مادہ یا قدوم می آورد یکی از سفر دور دراز
یا بہ می شود از مرض آنرا دمیکردند ناقہ را در رہا میکردند او را دسوار نمی شدند بران ومنع نمیکردند او را از آب
وگیاہ از ہر جا کہ میخورد ونمی دوشیدند آنرا واین فعل را عبادت وموجب تقرب باصنام میدانستند واول کسیکہ
این فعل کرد واین رسم نہاد عمرو مذکور بود ونیز گفتہ اند کہ نخستین کسے کہ پرستش بتان رسم نہاد وآنرا موجب
تقرب گردانید وے بود ودر بعضے روایات عمرو بن یحی آمدہ ظاہرا ہر دو یکی ست عامر پدر اوست ویحی نام جد نامکیں
گاہی نسبت بہ پدر کردہ اند گاہے بجد کذا قیل رواہ مسلم وکرمانی گفتہ کہ ازین حدیث معلوم گردد کہ بعضے از
آدمیان امروز در دوزخ اند ومعذب می شوند در وے انتہی وممکن ست کہ گفتہ شود کشف کردہ شد بر آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم احوال آیندہ در روز قیامت وتمثل ساختہ شد بر وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واللہ اعلم بہ عن
زینب بنت جحش ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دخل علیہا یوما روایت ست از زینب کہ آنحضرت در آمد
بروی روزی فزعا ترسناک یقول در حالتے کہ میگوید آنحضرت لا الہ الا اللہ ویل للعرب من شر قد اقترب وای عرب
را از شرے کہ بتحقیق نزدیک رسیدہ است گفتہ اند مراد بان شر فتنہا وقتالہا ست کہ در عرب واقع شد مواول
آن قتل عثمان بن عفان ست رضی اللہ عنہ وبعد ازان دائم ومستمر شدہ تا الان وبعضی گویند کہ مراد حصول فتوح
واموال وتنازع وتنافس دران ودر امارت کذا قال شیخ ابن حجر فتح الیوم من ردم یاجوج وماجوج مثل ہذہ
کشادہ شد امروز از سد یاجوج وماجوج ورخنہ کردہ شد در وے مقدار این وحلق باصبعہ الابہام والتی تلیہا
وحلقہ بست آنحضرت از برائے تمثیل وتصویر مقدار رخنہ سدید وانگشت خود یکی انگشت نزدیک انگشتی کہ متصل ست
آنرا کہ سبابہ باشد یعنی تا امروز رخنہ دران واقع نشدہ بود امروز رخنہ مقدار حلقۂ این دو انگشت کشادہ شد
وکشادہ شدن رخنہ از علامات قرب قیامت ست ووقوع فتنہا در عرب نیز از آثار وعلامات قرب اوست
وبعضے گفتہ اند کہ این اشارت ست بخروج اتراک چنگیزیہ کہ بر آمدند وہلاک کردند عالمی را وواقع شد بر دست
ایشان بہ بغداد وغیر آن از بلاد انچہ واقع شدہ واللہ اعلم قالت فقلت زینب فقلت پس گفتم من یا رسول اللہ
أنہلک آیا پس ہلاک کردہ می شوم وفینا الصالحون وحال آنکہ در میان ما موجود باشند صالحان آیا برکت
وجود ایشان مانع نمی آید از وقوع بلا وفتنہ قال نعم گفت آنحضرت آرے ہلاک کردہ می شوید شما با وجود بودن مردم

واندوہ وگریہ بود از خوف وخشیت واستشعار عظمت وجلال حق واجتناب از کثرت ضحک وراحت کہ ذاب جابلان وغافلان ست اگرچہ خندہ وراحت نیز فی الجملہ بامید عفو ومغفرت ورحمت وی گنجایش دارد رواہ البخاری

۲- وعن ام العلاء الانصاریۃ صحابیہ است از مبایعات وحدیث وے نزد اہل مدینہ است قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت آنحضرت واللہ لا ادری واللہ لا ادری مکرر فرمود بخدا سوگند درنمی یابم من بخدا سوگند درنمی یابم من وانا رسول اللہ وحال آنکہ من پیغمبر خدایم مایفعل بی ولا بکم کہ چہ کردہ می شود بمن ونہ درمی یابم کہ چہ کردہ می شود بشمار واہ البخاری ظاہر این حدیث آنست کہ عاقبت مبہم ست وہیچکس نمی داند کہ آخر چہ خواہد شد وچہ کار خواہد کرد واین در باب انبیاء ورسل خصوصاً در حق سید المرسلین صلوات اللہ وسلامہ علیہ وعلیہم منفی ست بدلائل قطعیہ کہ دلالت دارند بر جزم ویقین بحسن عاقبت ایشان ومورد این حدیث ورموت عثمان بن مظعون بود رضی اللہ عنہ کہ از کبار مہاجرین بود اول کسیکہ بعد از ہجرت بمدینہ از مہاجرین فوت کرد او بود وآنحضرت بعد از موت بہ جبین وے بوسہ زد واشک ریخت واورا در بقیع بحضور شریف خود دفن کرد وعنایات بسیار کرد زنے در انجا حاضر بود گفت مہنیا باد ترا بہشت اے ابن مظعون کہ عاقبت تو بہ خیر ست پس آنحضرت آن زن را بریں سخن توبیخ کرد واین حدیث فرمود ودر حقیقت مضمون آن زجر ومنع ست بطریق مبالغہ برسوء ادب در حضرت نبوت وحکم بر غیب وجزم بدان وخلاصۂ آن کنایت ست از عدم تصریح بعلم غیب تا باد حقیقت کلام مردانہ یا مراد عدم دریافت احوال عاقبت ست چہ در دنیا وچہ در آخرت بتفصیل چہ علم باحوال غیب بتفصیل جز بہ پروردگار تعالی را نباشد اگرچہ مجملاً معلوم است کہ عاقبت انبیا علیہم السلام بخیر ست وبعضے گفتہ اند کہ مراد عدم دریافت در امور دنیاویہ است نہ آخرویہ یا مراد آنست کہ نمی دانم کہ بموت خواہم مرد یا بقتل ونمی دانم کہ نازل خواہد شد بر شما عذاب ونکال چنانکہ بر امم سابقہ نازل شد یا نہ وبعضے گفتہ اند کہ مراد تردد در فتح مکہ ووقت اوست واین معانی نہ موافق سوق حدیث ست وحق آنست کہ ورود این قول پیش از نزول قول حق سبحانہ ست لیغفر لک اللہ ما تقدم من ذنبک وما تاخر اول ابہامی بود در عاقبت وبعد از نزول این آیت یقین شد کہ عاقبت بخیر ست کذا قیل واللہ اعلم

۳- وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عرضت علی النار عرض کردہ شد بر من ونمودہ شد مرا آتش دوزخ در شب معراج یا در وقت دیگر در خواب یا بیداری رأیت فیہا امراۃ من بنی اسرائیل پس دیدم در آتش زنی از قوم بنی اسرائیل تعذب فی ہرۃ لہا عذاب کردہ می شود از جہت گربہ کہ مر آن زن را بود ربطتہا فلم تطعمہا ولم تدعہا تاکل من خشاش الارض وبگذاشت وسر نداد آن زن آن گربہ را کہ بخورد از حشرات زمین وخشاش بکسر خا ومعجمہ وشین معجمہ انچہ مقرر ندارد از جنبندہا بر روے زمین واز پرندہا وبحرکات ثلثہ حشرات زمین وکنجشکان ومانند آن کذا فی القاموس ونووی گفتہ

او سیئۃ کسیکہ باشد مراورا فعلی یا خصلتی نہانی نیک یابد اظہر اللہ منہار وا ریصرف بہ آشکارا میگرداند خدائے تعالی ازان سیرت علامتی راکہ شناختہ می شود و انکس بآن علامت مراد برداد علامت ست کہ بدان چیزے شناختہ می شود چنانکہ مرد برہ وا شناختہ می شود کذا قالوا۔ ۱۱۔ وعن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال انما اخاف علی ہذا الامۃ کل منافق علیم ترسم من برین امت مگر شریر منافقی را کہ تیکلم بالحکمۃ ویعمل بالجور سخن میکند بعلم وحکمت وموعظت ونصیحت وکار میکند بجہل وناراستی وسفاہت یعنے میگوید بریا نمودن مردم وخود کار نمی کند این صفت منافقان ست پس میفرماید از وجود این چنین شخص وازین صفت برامت خود می ترسم کہ اینچنین مردے دراست پیدا شود واین صفت در ایشان نہ راہ یابد رواہ البیہقی الاحادیث الثلثۃ روایت کرد بیہقی این سہ حدیث را فی شعب الایمان عن المہاجرین حبیب ظاہر آنست کہ صحابی ست ولیکن ما ذکرا او درین کتب نیافتیم واللہ اعلم قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اللہ تعالی انی لست کل کلام الحکیم اتقبل گفت پروردگار تعالے من نیستم کہ ہر کلام حکیم را قبول کنم یعنے ہرچہ گوید در محل قبول اقتد ولکنی اتقبل ہمہ وہواہ ولیکن من قبول میکنم قصد ونیت ومحبت او را کہ بچہ چیز دارد فانکان ہمہ وہواہ فی طاعتی پس اگر باشد نیت ومحبت وی در طاعت وفرمان برداری من جعلت صمتہ حمدا لی وتوقارہ ثنائی وہیبتہ مرفات اقدس خود را وبزرگی وحلم وان لم یتکلم واگرچہ سخن نگوید وے یعنے اگر نیت طاعت من ومحبت آن دارد خاموشی او ہم محمود ومایۂ حلم ووقارست وگویا در عین خاموشی حمد وثنائے من میگوید واگر نیت ومحبت او نہ در طاعت ست سخن او اگرچہ در علم وحکمت باشد ضائع ست کہ بروئے دریا نمودن وستوانیدن خلق میگوید رواہ الدارمی ۱۲۔

باب البکاء والخوف

بکا حالتے ست کہ عارض میگردد انسان را وبکاء بمد گریہ باواز وبقصر آب چشم بار یدن وتباکی تکلف کردن در گریہ وبزور گریستن بیاد آوردن وحاضر گردانیدن چیزہا کہ در گریہ آرد والبکاء در گریہ آوردن کسے را وخوف ترسیدن واخافت وتخویف ترسانیدن وخوف حالتے ست کہ عارض میگردد ومراد اینجا گریہ وترس از عذاب آخرت وعقاب مولی ست تعالی شانہ۔

الفصل الاول عن ابی ہریرۃ قال قال ابو القاسم صلی اللہ علیہ وسلم والذی نفسی بیدہ سوگند بآن ذاتی کہ بقائے ذات من در دست قدرت اوست لو تعلمون ما اعلم اگر بدانید شما انچہ میدانم من از احوال قیامت واہوال آن وحقیقت مبداء ومعاد وصفات قہریہ جلالیہ باری تعالی کہ مورث خوف وخشیت وہیبت ست وانچہ عارض می شود غم ومحنت بر دل من از عاقبت حال شما لبکیتم کثیرا ولضحکتم قلیلا ہر آئینہ می گریستید بسیار وی خندیدید اندک وترجیح می کنید جانب خوف را بر رجا واین تبنیہ وتحذیر ست امت را بر کثرت بکا واستحضار انچہ مورث غم

پس ریا میکند و می نماید او را کہ من چندین و این چنین نماز می کنم و ترسیدہ تر بودن این حال از دجال بجہت آنست کہ ابتلا باین بسیار ست و دریافتن آن صعب و اجتناب از ان دشوار و نفس بقباحت آن نمیرسد و ابتلاے دجال یک وقتے خواہد بود و امارات کذب وی لایح و کراہت آن باقی است و نفس از وے متنفر و قبح او مشاہد یا این مبالغہ است در تشدید و تقبیح حال ریا کلید در دوزخ ست آن نماز کہ در چشم مردم گزاری دراز رواہ ابن ماجۃ ۔ ۸ ۔ وعن محمود بن لبید اختلاف ست در صحبت وی ولادت او در زمان سعادت نشان آنحضرت و روایت وی از صحابہ ست و بخاری بر آنست کہ او را صحبت ست و صحیح تر ہمین قول ست ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال روایت میکند آنحضرت گفت ان اخوف ما اخاف علیکم الشرک الاصغر بدرستی کہ مخوف ترین چیزے کہ خوف دارم از ان بر شما شرک کوچک ست قالوا گفتند صحابہ یا رسول اللہ وما الشرک الاصغر و چہ چیز ست شرک کوچک قال الریا فرمود شرک کوچک ریا ست کہ کوچک تر ست از شرک بمعنی بت پرستی و دو معبود اعتقاد کردن ست اگرچہ آن جلی و قوی ست و این خفی و ضعیف رواہ احمد وزاد البیہقی و زیادہ آوردہ است بیہقی فی شعب الایمان این عبارت را یقول اللہ لہم میگوید خدای تعالے مر ریا کنندگان را یوم یجازی العباد باعمالہم در روزے کہ جزا میدہد خداے تعالی بندگان را بکردارہاے ایشان اذہبوا الی الذین کنتم تراؤن فی الدنیا بروید بسوے آن کسانے کہ بودید شما کہ ریا میکردید بایشان در دنیا فانظروا ہل تجدون عندہم جزاء پس بنگرید آیا می یابید نزد ایشان جزاے را او خیرا یا نیکی را شک راوی ست کہ جزاء گفتہ یا خیرا فرمودہ ۔ ۹ ۔ وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لو ان رجلا عمل عملا فی صخرۃ لا باب لہا اگر ثابت شود کہ مردے عمل کرد عملی را در صخرہ کہ نیست در مر آنرا تا کسے از راہ آن در آید صخرۃ سنگ بزرگ را گویند مانا کہ مراد اینجا غار ست یا مبالغہ فرمودہ کہ اگر فرضا کسے درون سنگے در رود کہ آنرا در نمی باشد ولا کوۃ و نہ دیواری کہ آنرا روزنے و سوراخی ست کہ کسی تواند از انجا دید و مطلع شد کوۃ بفتح کاف و ضم آن و تشدید واو و در آخر تا روزن کہ در دیوار باشد و بعضے گفتہ اند کہ اگر نافذ باشد بضم آید و غیر نافذ بفتح و نیز اگر بتا بود روزن خرد و تنگ و اگر بے تا باشد بزرگ و کشادہ و درین حدیث چون روایت بتا و ضم ست مراد روزن خرد نافذ خواہد بود و مناسب مقام نیز ہمچنین ست کما لا یخفی و حاصل آنکہ میفرماید کہ ہر چند کسے عمل پوشیدہ در خلوت کند چنانکہ ہیچکس بران اطلاع نداشتہ باشد خرج عملہ الی الناس کائنا ما کان بیرون می آید و ظاہر میگردد کردار وے بسوے مردم ہر چہ باشد یعنی حاجت باظہار نیست تا ریا کند و از ثواب محروم گردد حق تعالی کردار نیک را البتہ آشکارا میگرداند اگر از وی اخلاص براے خداست اگر حکمت وی تعالی اقتضا کند و صلاح بندہ دران باشد یا معنی آنست کہ بندہ مخلص باید کہ احتیاط و مبالغہ کند در اخفاے عمل و کسب اخلاص زیرا کہ عمل ظاہر و شائع میگردد از انجا کہ بندہ را خیر و اختیار دران نبود ۔ ۱۰ ۔ وعن عثمان بن عفان رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من کانت لہ سریرۃ صالحۃ

عزوجل ومن تصدق یرائی فقد اشرک وہمچنین کسیکہ تصدق کند بریا بتحقیق شرک آورد یعنے ہر عملے کہ بریا کند شرک ست
غایت آنکہ شرک جلی ست وخفی شرک آشکارا بت پرستی کردن ومرائی کہ برائے غیر خدا عمل می کند نیز بت پرستی میکند
لیکن پنہانی چنانکہ گفتہ اند کل ما صدک عن اللہ فہو صنمک رواہما احمد روایت کرد این ہر دو حدیث را امام احمد
۶۔ وعنہ انہ بکی ونیز روایت ست از شداد بن اوس کہ وے بگریست فقیل لہ ما یبکیک پس گفتہ شد مر او را
چہ چیز در گریہ آورد ترا قال شئی سمعت من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول گفت در گریہ آورد مرا چیزے
کہ شنیدم از آنحضرت کہ میگفت فذکرتہ فابکانی پس یاد آوردم آنرا پس در گریہ آورد مرا سمعت رسول اللہ شنیدم پیغمبر خدا
را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول کہ میگفت اتخوف علی امتی الشرک والشہوۃ الخفیۃ بسیار می ترسم بر امت خود شرک
وشہوت پنہانی را قال قلت گفت شداد بن اوس گفتم من یا رسول اللہ اتشرک امتک من بعدک آیا شرک می آرند
امت تو بعد از تو قال نعم گفت آنحضرت آرے شرک می آرند اما نہ آن شرک کہ متعارف ست کہ آنرا شرک جلی میخوانند
اما انہم لا یعبدون شمسا ولا قمرا ولا حجرا ولا وثنا آگاہ باش بدرستی کہ ایشان نمی پرستند آفتاب را ونہ ماہ را ونہ سنگ را
ونہ بت دیگر را از ہر چہ کہ باشد ولکن یراؤن باعمالہم ولیکن ریا می کنند بعملہای خود چون عزت وقیمت عمل صالح
میان این امت بسیار ست وعملہاے ایشان بزرگ وبسیار واز ینجا میگفت مردے کہ مرائی را نیز حسن عمل وعزت
آن ظاہر شدہ است اما چہ فائدہ کہ آنرا صرف حیات عزت می نماید واز جہت جاہ ومال آنرا بمردم نماید ودر دام شرک
خفی گرفتار آید واین بحقیقت شرک وبت پرستی ست والشہوۃ الخفیۃ ان یصبح احدہم صائما وشہوت پنہان اینست
کہ مثلا صبح کند یکے از ایشان روزہ دار فتعرض لہ شہوۃ من شہواتہ پس عارض شود وپیدا گردد مر او را شہوتے از شہوتہاے
او مثل شہوت طعام یا شراب یا جماع فترک صومہ پس ترک دہد وبشکند روزہ خود را بغلبہ آن شہوت را خفی خوانند
از جہت آنکہ پنہان بود در باطن او گویا در وقت نیت روزہ در نفس خود پنہان داشت کہ اگر شہوتے عارض شود
روزہ بشکنم وطیبی گفتہ کہ خفی خواندن او بجہت آنست کہ ہلاک در وے مخفی ست یا بجہت مشاکلت ومناسبت
شرک کہ اینجا مذکور ست چہ مراد بدان شرک خفی ست رواہ احمد والبیہقی فی شعب الایمان ۷۔ وعن ابی سعید
قال خرج علینا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ونحن نتذاکر المسیح الدجال گفت ابو سعید بیرون آمد آنحضرت
ورسید بر ما وما مذاکرہ می کردیم مسیح دجال را وفتنہ وابتلاے او را فقال پس فرمود آنحضرت الا اخبرکم بما ہو اخوف
علیکم عندی من المسیح الدجال آیا خبر ندہم شما را بچیزے وبلاے کہ ترسیدہ شدہ تر است بر شما نزد من از فتنہ
دجال فقلنا بلے پس گفتیم ما بلے خبر دہ ما را بدان چیز یا رسول اللہ قال الشرک الخفی فرمود آن چیز شرک پنہانی ست
ان یقوم الرجل فیصلی وآن شرک خفی این ست کہ مثلا برمیخیزد مرد پس نماز می گزارد فیزید صلوۃ پس زیادہ میکند ودراز
میگرداند نماز خود را در عدد وخضوع وخشوع لما یری من نظر رجل از جہت آنکہ می بیند نظر کردن مردی را بسوے او

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حالیکہ گریہ میکنید معاذ فقال پس گفت عمر معاذ را یابکبک چہ چیز در گریہ آورد ترا فقال یکینی شیء سمعتہ من
رسول اللہ پس گفت معاذ در گریہ آورد مرا یاد کردن چیزی کہ شنیدہ ام آنرا از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سمعت رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم یقول ان یسیرا لریاء شرک شنیدم آنحضرت را کہ میگفت اندکی از ریا موجب شرک ست چہ جای آنکہ بسیار باشد و
من عادی للہ ولیا کسیکہ دشمن دارد دوستی از دوستان خدا را فقد بارز اللہ بالمحاربۃ پس تحقیق بیرون آمد خدا را بجنگ و ہر کہ
باخدا بجنگ برآید البتہ مخذول و مہزوم گردد مبارزت میان صف بیرون شدن بجنگ ان اللہ یحب الابرار الاتقیاء الاخفیاء
بدرستیکہ خدای تعالی دوست میدارد نیکوکاران پرہیزگاران پوشیدہ حالان را الذین اذا غابوا لم یفتقدوا آن کسانی کہ چون
غائب باشند باز پرس کردہ نشود احوال ایشان واذا حضروا لم یدعوا و چون حاضر باشند خوانندہ نشوند و طلبیدہ نشوند بمہانی
و مجلسی کہ ساختہ شود ولم یقربوا و اگر خوانندہ شوند نزدیک گردانیدہ نشوند و بغربت نشناسندہ نشوند قلوبہم مصابیح الہدی
و دلہای ایشان چراغ ہای ہدایت ست کہ بنور آن راہ راست یافتہ می شود یخرجون من کل ہبراء مظلمۃ بیرون می آیند از
ہر زمین تاریک اشارت ست بتیرگی و تاریکی و خرابی مساکن و منازل ایشان کہ چیزی ندارند کہ چراغی افروزند و نظافت دہند
درین حدیث تنبیہ ست کہ اگر مردم عالم و صالح و متقی را ظاہر خراب باشد از ہیئت و لباس و غیر آن بازی نباید خورد و بہ تبرک
تعظیم و احترام ایشان بہ تقصیر راضی نباید شد کسی چہ داند کہ در باطن ایشان چیست بیت خاکسارانِ جہان را بحقارت منگر
توچہ دانی کہ درین گرد سوارے باشد و نیز اشارت ست بآنکہ مجرد فقر و خواری و بے اعتبارے فضیلت نیست
تا تقوے و نورانیت باطن نباشد رواہ ابن ماجۃ والبیہقی فی شعب الایمان ۔۳۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان العبد اذا صلی فی العلانیۃ فاحسن بندہ چون نماز گذارد در آشکارا پس خوب
گزارد و صلی فی السر فاحسن و بگزارد در نہانی پس خوب گزارد قال اللہ تعالی ہذا عبدی حقا این بندہ من ست
بصدق و راستی کہ ریا در عبادت نمیکند رواہ ابن ماجۃ ۔۴۔ وعن معاذ بن جبل ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
قال یکون فی آخر الزمان اقوام اخوان العلانیۃ اعداء السریرۃ روایت ست از معاذ بن جبل کہ آنحضرت فرمودہ می باشند
در آخر زمان گروہہاے کہ آشکارا برادران و دوستانند و پنہان بیگانہ و دشمن فقیل پس گفتہ شد یا رسول اللہ وکیف
یکون ذلک و چگونہ می باشد و بچہ سبب می باشد این حال قال ذلک برغبۃ بعضہم الی بعض و رہبۃ بعضہم من بعض
فرمود این حال بسبب رغبت کردن بعضی از ایشان ست بہ بعضے و ترسیدن و کراہت داشتن بعضے از بعض
یعنی باغراض دنیاوی چون غرضی داشتہ باشند رغبت نمایند و اظہار دوستی کنند و اگر غرضی درمیان نبود بیگانہ باشند
و بر تقدیر عدم حصول غرض دشمن شوند ۔۵۔ وعن شداد بن اوس قال سمعت رسول اللہ شداد بن اوس گفت شنیدم
پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول من صلی برائی فقد اشرک کسیکہ نماز گزارد بریا پس بتحقیق شریک گردانید
غیر خدا را بخدا عزوجل ومن صام برائی فقد اشرک و کسیکہ روزہ دارد بریا پس بتحقیق شریک گردانید غیر خدا را بخدا

محبت ریاست وجاه وقبول دلهاے مردم دامنگیر حال اوست اما آنکه محفوظ ومخلص ست مستثنی ست ازان وفرمود رب العزت
در کلام خود وحکایت کرد از حال خواص بندگان خود واجعلنا للمتقین اماما ونقل ست که حسن بصری را گفتند رحمة الله علیه که تو
انگشت نما شده در مردم وحال آنکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم این چنین میفرماید فرمود مراد آنحضرت مبتدع در دین وفاسق
در دنیاست یعنی آنکه در دنیا غنی ومشهور گردد بغنا ودر فسق وفجور نیفتد ودر دین بر طریقه سنت واتباع باشد وے
داخل این کلیه نیست وبالله التوفیق رواه البیهقی فی شعب الایمان —

۱۲- **الفصل الثالث** عن ابی تمیمة قال شهدت صفوان واصحابه ابو تمیمة بن مخالد بصری که از تابعین ست گفت
حاضر شدم صفوان ویاران او را وجندب یوصیهم وابو ذر غفاری که نام وے جندب ست وصیت میکرد ایشان را یعنی
صفوان واصحاب او را صفوان بن امیه وصفوان بن عسال وصفوان بن المعطل همه صحابه اند تا اینجا مراد کیست فقالوا هل
سمعت من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم شیئا پس گفتند صفوان واصحاب وی جندب را آیا شنیده از آنحضرت چیزے
قال سمعت رسول الله گفت جندب شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول میگفت من سمع سمع الله به یوم القیمة
کسیکه مشهور گرداند خود را در دنیا رسوا گرداند او را خداے تعالی روز قیامت ومن شاق وکسیکه در مشقت افگند مردم را
وتکلیف کند ایشان را بانچه فوق طاقت ایشان ست وطیبی عام تر مراد داشته شامل نفس خود وغیر خود چه انداختن نفس
خود در مشقت وفوق طاقت که از حد تجاوز کند وموجب خلل وضرر گردد نیز ممنوع ست وبعضے گویند که مراد وقوع
در شقی وجانبے ست از خلق ودر طرف خلاف ونزاع افتادن ست با ایشان بر هر تقدیر جزاے وی آنست که شق
الله علیه یوم القیمة در مشقت وشدت ومحنت اندازد خداے تعالی او را روز قیامت شق علیه در مشقت انداخت او را
ودر بعضے روایات شاق الله علیه نیز آمده قالوا گفتند صفوان واصحاب وی جندب را اوصنا اندرز کن ما را فقال
پس گفت جندب اول ما ینتن من الانسان بطنه اول چیزیکه فاسد وگنده میگردد از آدمی ومیرسد او را آتش دوزخ
شکم اوست یعنی نخست چیزی که سبب دخول ودر آمدن دوزخ وکشیدن عذاب او میگردد آدمی را خوردن حرام ست
فمن استطاع ان لا یاکل الا طیبا فلیفعل پس کسیکه تواند که نخورد مگر حلال را باید که بکند این کار را تا از آتش دوزخ
نجات یابد ومن استطاع ان لا یحول بینه وبین الجنة وکسیکه تواند که حائل ومانع نگردد میان وے وبهشت ملاء کف
من دم احراقه فلیفعل مقدار پری کف دست خونے که ریخته است آنرا باید که بکند آنرا خون بناحق ریختن مانع میگردد
از در آمدن بهشت اگرچه مقدار یک کف دست بود چه جاے زیاده بر آن واز عقل دور ست که ارتکاب اینچنین کار
حقیر وخسیس کند که مانع آید از اینچنان امر عظیم شریف که در آمدن بهشت ست رواه البخاری ۲- وعن عمر بن الخطاب
رضی الله عنه انه خرج یوما الی مسجد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فوجد معاذ بن جبل قاعدا عند قبر النبی صلی الله علیه
وآله وسلم یبکی امیر المؤمنین عمر روزے بمسجد آنحضرت در آمد ویافت معاذ بن جبل را که نشسته بود نزد قبر شریف وے

از شکر وقلوبهم امر من الصبر و دلهاے ایشان تلخ تر از صبر بفتح صاد و کسر با شیرہ درخت تلخ مشهور فبی حلفت لاتحینهم پس
بخود سوگند هر آئینه تقدیر کنم و بفرستم ایشان را فتنة تدع الحلیم فیهم حیران فتنه که بگذارد در ایشان مرد عاقل را متحیر تا چه بجای
مهمله تقدیر کردن کارے را و تبیح آنکه پیش آید بکارے که نیاید فبی یغترون ام علی یجترؤن پس بمن فریب میخورند یا بر من
جرأت و دلیری می کنند رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب ۔ وعن ابی هریرة قال قال النبی صلی الله علیه وآله
وسلم ان لکل شیء شرة بدرستی که مر هر چیز را شره است بکسر شین و تشدید را و تا در آخر حرص و نشاط در چیزے و
شرة الشباب ای نشاطه و شره بفتحتین و ها در آخر شدت حرص کذا فی القاموس والصراح و مراد این جا افراط و انهماک ست
ولکل شرة فترة و مر هر شره را فترت ست بفتح فا و سکون تا سستی و انکسار و مراد تفریط و تقصیر ست یعنے در هر چیزے
از اعمال ظاهره و اخلاق باطنه دو طرف ست افراط و تفریط و هر دو مذموم و موجب نقصان ست و محمود و کمال توسط
و اقتصاد است چنانچه در محل خود تحقیق یافته است و بطریق توسط اشارت کرد بقول خود فان صاحبها سدد وقارب
پس اگر صاحب شره سلوک طریق سداد و صواب کند و نزدیک رود و دور نیفتد از طریق توسط و اقتصاد و نیفتد
در جانب افراط و تفریط فارجوه پس امیدوار باید فوز و فلاح او را وان اشیر الیه بالاصابع و اگر اشارت کرده شود
بسوے صاحب شره بانگشتان یعنے مشهور و ممتاز گردد در میان مردم فلا تعدوه پس نشمارید او را از اهل فوز
و فلاح و در قول او فارجوه ولا تعدوه اشارت ست بابهام عاقبت و عدم علم بسابقه یعنے بظاهر امیدوار باید بود
که هر که سلوک طریق سداد و صواب میکند و از راه راست دور نمی افتد محمود العاقبة و رستگار ست و اگر نه چنین ست
و بفسق و فساد انگشت نما شده او را در ظاهر از اهل فلاح نشمارند و عاقبت کار هر دو مبهم ست تا خاتمت بر چه بود
بیت حکم مستوری و مستی همه بر خاتمت ست ٭ کس ندانست که آخر بچه حالت گذرد ٭ اما امید ست که هر کرا توفیق
طاعت داده و براه راست برده اند عاقبتش نیز بخیر خواهد بود و نیز عادت رحمت الٰهی جاری ست که بدکاران را
آخر بجانب نیکی می کشد و توبه می بخشد اما نیکوکاران را براه بد کمتر می آرد نسأل الله العافیة رواه الترمذی وقال هذا
حدیث غریب ۔ وعن انس عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال فرمود یحسب امرء من الشر ان یشار الیه
بالاصابع فی دین او دنیا بس ست مرد را از بدی که انگشت نما کرده شود در دین یا در دنیا اما مشهور و انگشت نما شدن
در دنیا خود ظاهر ست که محل آفت و سبب بیرون افتادن از طریق امن و سلامت ست و اما در دین زیرا که
آن نیز مظنه وقوع در شبکه ریا و حب ریاست و امامت و تقدم و اعتقاد مردم و تعظیم ایشان و شهوات خفیه نفسانیه
و مکائد نفس و غوائل شیطان ست و کمتر کسی بود که نجات یابد از آن و سلامت ماند در آن مگر مقربان و صدیقان
چنانکه گفته اند که آخر ما یخرج من راس الصدیقین حب الجاه پس خمول و گمنامی بهر حال بهتر باشد و بسلامت و حفظ
حال نزدیک تر الا من عصمه الله مگر کسیکه معصوم و محفوظ دارد او را خداے تعالی ازینجا معلوم شد که این در حق کسیکه

وبآسانی رسیدن رزق و در طلب دنیا پریشانی و سرگردانی و رزق خود همان ست که مقدر ست رواہ الترمذی و رواہ احمد والدارمی عن ابان عن زید بن ثابت وابان بفتح ہمزہ وتخفیف موحدہ تابعی ست پسر امیر المؤمنین عثمانؓ روایت دارد از پدر خود واز صحابۂ دیگر وفات یافت در زمن ہشام بن عبد الملک وحاضر شد حرب جمل را با عایشہ وبود احول ابرص اصم والی شد مدینہ را در ایام عبد الملک در رسید او را فالج ۸۰- وعن ابی ہریرۃ قال قلت ابو ہریرہ گفت گفتم یا رسول اللہ بینا انا فی بیتی فی مصلای در اثنائے آنکہ من در خانۂ خود در جائے نماز گزارندۂ خود یعنی در نماز بودم اذ دخل علی رجل ناگاہ در آمد بر من مردے فاعجبنی الحال التی رانی علیہا پس خوش آمد مرا حالے کہ دید آن مرد مرا بر ان حال کہ نماز گزاردن ست یعنے این خوش آمدن از ریا باشد یا نہ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یرحمک اللہ رحمت کند ترا خدائے تعالی یا ابا ہریرہ لک اجران اجر السر واجر العلانیۃ مر ترا ست دو اجر اجر نہانی کردن نماز واجر آشکارا کردن آن ظاہر اخوشحالی ابو ہریرہ در دیدن او را بر ان حال از جہت آن بود کہ تا آن مرد بیند او را متابعت وی کند و وے نیز باین حال متصف گردد یا بجہت آنکہ بحکم من سن سنۃ حسنۃ فلہ اجرہا واجر من عمل بہا او را اجر عامل بدان حاصل گردد و ممکن ست کہ خوشحالی ابی ہریرہ بدیدن آن مرد او را در نماز بجہت شکرانۂ آن باشد کہ یاری در مسلمانان بعبادت وتوفیق موسوم ومعلوم گشت واز جملۂ اقامت کنندگان نماز کہ اقوی ارکان اسلام ست شد ومسلمانی بر ان شاہد شد واین معنی اغلب ست بمعنی سر وعلانیہ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۵- وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یخرج فی آخر الزمان رجال یختلون الدنیا بالدین بیرون می آیند در آخر زمان مردانی کہ فریب میدہند دنیا را بعملہائے دین یعنی دنیا را بعمل آخرت طلبند ومردم را بدان بفریبند ختل فریفتن من ضرب یضرب یلبسون للناس جلود الضأن می پوشند برائے مردم پوست میش من اللین از جہت اظہار نرمی وتملق وتواضع در روی مردم السنتہم احلی من السکر وقلوبہم قلوب الذیاب زبانہائے ایشان شیرین تر ست از شکر در سخنان شیرین ونرم ودوستدارنہ گفتن ودلہائے ایشان ہمچو دلہائے گرگان ست در سختی ودشمنی کردن بامردم یقول اللہ میگوید خدای تعالی ابی یغترون یا مہلت دادن وگذاشتن من ایشان را مغرور می شوند وفریب میخورند ام علی یجترؤن بلکہ آیا بر من جرأت ودلیری می نمایند فبی حلفت پس بخود سوگند میخورم لابعثن علی اولئک ہر آینہ می فرستم بر ان مردان منہم ناشی از ذاتہائے ایشان یا از جانب آدمیان کہ این مردان آنہا را می فریبند فتنۃ تدع الحلیم فیہم حیران بلا وآشوب را کہ میگذارد مرد عاقل آگاہ را در ایشان تحیر وعبرت گیرند رواہ الترمذی ۶- وعن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ابن عمر روایت میکند از آنحضرت کہ فرمود ان اللہ تبارک وتعالی قال بدرستی کہ خدائے تبارک وتعالی گفت لقد خلقت خلقا بتحقیق پیدا کردہ ام خلقی را کالسنتہم احلی من السکر زبانہائے ایشان شیرین تر از

حکم این چیست وفی روایة و در روایتے بعد از یحمده الناس علیه این عبارت نیز آمد که ویحبه الناس علیه و دوست میدارند مردم او را بران کار قال فرمود آنحضرت تلک عاجل بشری المؤمن آن ستایش کردن مردم و دوست داشتن ایشان او را زود بشارت دادن مسلمان ست یعنی پیش از آنکه در آخرت ثواب آن عمل یابد در دنیا ثواب آن یافت از ستایش و دوستی مردم و این گویا بشارت دادن ست او را بثواب آخرت و این از ریا نیست زیرا که قصد وی ثواب آخرت بود حق تعالی بفضل خود نیز در دنیا ثواب دارد رواه مسلم۔

۸۔ **الفصل الثانی** ۔ عن ابی سعد بن ابی فضالة الصحابی انصاری حارثی این چنین ست در مسند احمد و جامع الاصول استیعاب و در بعضے نسخ مصابیح و مشکات ابی سعید آمده عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال فرمود اذا اجمع الله الناس یوم القیمة وقتے که فراهم آرد خداے تعالی آدمیان را روز قیامت لیوم لا ریب فیه مر روزی را که شک نیست در آمدن وی نادے منادی آواز میدهد فرشته آواز دهنده من کان اشرک فی عمل عمله الله احدا کسیکه بود که شریک میگرداند در عمل وے که کرد آنرا براے خدا کسی را یعنے ریا میکرد در دنیا فلیطلب ثوابه من عند غیر الله پس باید که طلب کند ثواب عمل خود را از نزد غیر خدا که شریک گردانید او را فان الله اغنی الشرکاء عن الشرک زیرا که خداے تعالی بے نیاز ترین شریکان ست از شرکت رواه احمد ۔ ۲ ۔ وعن عبد الله بن عمرو انه سمع رسول الله روایت ست از عبد الله بن عمرو که وے شنید پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول می گفت من سمع الناس بعمله کسیکه بشنواند مردم را عمل خود را و مشهور گرداند خود را نزد ایشان بعمل خود سمع الله به اسامع خلقه مشهور گرداند خداے تعالی او را بر سمعهاے خلق خود و حقره و صغره و حقیر و خرد گرداند او را در دنیا و آخرت اسامع جمع اسمع بضم میم جمع سمع مثل اکالب و اکلب رواه البیهقی فی شعب الایمان ۔ ۳ ۔ وعن انس ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال من کانت نیته طلب الآخرة کسیکه باشد نیت وی طلب ثواب آخرت جعل الله غناه فی قلبه گرداند خداے تعالی توانگرے و بے نیازی او را در دل وے یعنے بے نیاز گرداند او را از خلق که ریا ورزد بایشان و بوسیله آن مال و جاه از ایشان بهم رساند وجمع له شمله و فراهم آرد وے تعالی مر او را پریشانیهاے او را و مجموع الخاطر گرداند او را به تهیه اسباب معیشت او و شمل بفتح شین معجمه و سکون میم هم بمعنی پریشانی آید و هم بمعنی جمعیت آید و مراد این جا معنی پریشانی ست وآتیه الدنیا وهی راغمة و نیاید او را دنیا و حال آنکه دنیا خوار و بی قدر ست نزد وے یعنی بے طلب و سعی و محنت و خواری اسباب و حوائج معیشت او بدست آید ومن کانت نیته طلب الدنیا و کسیکه باشد نیت و قصد وے طلب دنیا جعل الله الفقر بین عینیه گرداند خداے تعالی فقر را حاضر پیش دو چشم وی وشتت علیه امره و متفرق و پریشان گرداند بروے کار او را ولا یاتیه منها الا ما کتب له و نیاید او را از دنیا مگر آنچه نوشته و تقدیر کرده است وی تعالی مر او را یعنے در طلب آخرت و عمل کردن براے آن جمعیت خاطر ست

و مالہاے شما کہ عاری ست از خیرات مقبولہ ولکن مینظر الی قلوبکم واعمالکم ولیکن نظر میکند بسوے دلہاے شما کہ محل تقوی ست و کردارہاے شما کہ تقرب می نمایند بدان بدرگاہ وے تعالی و در بعضی کتب اینچنین نقل می کنند کہ ان اللہ لاینظر الی صوریکم واعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم ونیاتکم رواہ مسلم ۳۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اللہ تعالی انا اغنی الشرکاء عن الشرک وہم از ابی ہریرہ است کہ گفت گفت آنحضرت کہ پروردگار عالم جل جلالہ میفرماید من بے نیاز ترین شریکانم از شرک یعنی شرکا کہ در عالم می باشند محتاج اند بشرکت و راضی اند بدان تا ہر یک را نصیبے و دخلی دران چیز باشد کہ شریک اند بخلاف من کہ خلاق علی الاطلاق بے نیازم از انکہ بشرکت در عبادت راضی باشم تا آنکہ خالص و تنہا براے من نہ کنند و تسمیۂ وی بسحانہ بشریک باعتبار گردانیدن بندگان ست مرا و را شریک پس ازان بیان کرد بے نیازی و بے رضائی خود را از شرکت و فرمود من عمل عملا اشرک فیہ معی غیری کسی کہ بکند عبادتے را کہ شریک گرداند دران عبادت با من دیگرے را ترکتہ و شرکہ می گذارم آنکس را با شرک وی وفی روایۃ و در روایتے بجاے ترکتہ و شرکہ اینچنین آمدہ کہ فانا منہ بری پس من ازان کس بیزارم ہو للذی عملا آنکس یا عمل آن کس براے آن کسی است کہ کردہ است عمل را برا ے آنکس رواہ مسلم وظاہر این حدیث آنست کہ مزج ریا و دخل وے نیز موجب ثواب ست ولیکن گفتہ اند کہ این در دو قسم از ریا خواہد بود کہ نیت ثواب در وے قطعا نبود یا مقصد ریا غالب باشد و تواند بود کہ مقصود مبالغہ باشد در زجر و منع از مدخلیت ریا واللہ اعلم ۳۔ وعن جندب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من سمع سمع کسیکہ مشہور گرداند نفس خود را و قصد شہرت کند میان مردم یا کسی بشنواند مردم را احوال نضائل خود تسمیع بمعنی مشہور گردانیدن و گمنامی دور کردن و نشر کردن ذکر آید و بمعنی اسماع یعنے شنوانیدن نیز آید کذا فی القاموس سمع اللہ بہ مشہور گرداند خداے تعالی عیب ہاے او را و رسوا کند او را روز قیامت چنانکہ قید یوم القیمۃ صریح در حدیث جندب در اول فصل ثالث بیاید و من یرائی یرائی اللہ بہ و کسیکہ عمل کند بریا جزا دہد او را خداے تعالی جزاء مرائیان یعنی بگوید جزا خود را از کسی طلب دار کہ عمل برا ے وی کردی و بعضے گفتہ اند مراد آنست کہ ظاہر گرداند عملہاے زشت او را کہ پنہان میدارد و فضیحت میکند و رسوا گرداند او را نزد خلق در دنیا یا آنکہ را سیگرداند نیت فاسد و غرض باطل او را و ظاہر میگرداند بر مردم کہ عمل وی برا ے خدا نبود و بعضے گفتہ اند کہ مراد آنست کہ کسی کہ بشنواند عمل خود را و بنماید آزار مردم را بشنواند و بنماید خداے تعالی ثواب او را بے آنکہ بدہد آنرا بوے تا حسرت خورد بران یا مراد آنست کہ کسی بشنواند و بنماید عمل خود را بشنواند و بنماید حق تعالی آنرا بمردم و ثواب وی ہمین باشد در دنیا و محروم گردد از ثواب آخرت متفق علیہ ۴۔ وعن ابی ذر قال قیل لرسول اللہ گفت ابو ذر کہ گفتہ شد مر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ارایت الرجل آیا می بینی و میدانی مردے را کہ یعمل العمل من الخیر میکند کارے را از جنس خیر و یحمدہ الناس علیہ و ستایش میکنند او را مردم بران کا

نزد مردم بعبادت پس ریا مخصوص بعمل ظاہر باشد و آنچہ نہ از قسم عبادت بود ریا در آنجا نرود چنانکہ کثرت مال و اتباع و حفظ اشعار و حسن رمی و اگر باشد از وادی تکبر و افتخار خواہد بود نہ ریا و آنچہ مقصود بود ی طلب جاہ و منزلت بود چنانکہ مشایخ برائے نمودن مریدان و استمالت قلوب و ترغیب ایشان بر اقتدا و اتباع کنند نیز در حقیقت ریا نباشد اگرچہ در صورت آن بود و باین معنی گفتہ اند ریاء الصدیقین خیر من اخلاص المریدین و باید دانست کہ ریا آن بود کہ در ذات شخصی کمال بود بحکم واقع و آنرا بمردم نماید و دوست دارد کہ بر مردم ظاہر گردد و خلق آنرا بدانند و اما آنکہ نابودہ را بنماید آن کذب و نفاق بود نہ ریا بر قیاس آنکہ گفتہ اند غیبت آن بود کہ عیبے کہ در واقع در شخصے بود بگویند و اگر نبود آن خود افترا و بہتان باشد و ریا را اقسام بود فاحش تر و قبیح ترین اقسام وے آن باشد کہ در وی قطعا ارادۂ ثواب و قصد عبادت مولی تعالی نبود بلکہ محض از برائے نمودن خلق و طلب منزلت نزد ایشان بود و این در نہایت غضب و حقت الٰہی ست و عمل در وی باطل ست تا آنکہ بعضی گفتہ اند کہ موجب ابراء ذمہ نیز نبود و واجب گردد قضا قسم دیگر آنکہ ہر دو بود و جانب ریا غالب و این نیز در حکم اول ست دیگر آنکہ ہر دو ارادہ برابر بود ظاہر آنست کہ سود و زیان درین قسم برابر باشد و لیکن احادیث و آثار وارد در وعید و عدم قبول ست و اما آنکہ راجح و غالب دران نیت ثواب دارد وجہ الٰہی تعالی باشد ظاہر در وی نقصان نہ بطلان یا ثواب و عقاب ہر دو باشد بر اندازۂ نیت و نیز فرق کردہ اند در آنکہ قصد ریا در ابتدای عمل بود یا در اثنای آن عارض شود یا بعد از عمل لاحق گردد و نخستین شنیع تر ست پس از ان دوم و سوم کمتر ست و بوجود وی آنچہ گذشتہ باطل نگردد و نیز فرق ست در آنکہ قصد ریا و غیر مت آن مصمم باشد یا خطرہ پیش نبود و خلاصی از ریا در غایت دشواری ست و وجہ در حقیقت اخلاص متعسر تا گفتہ اند کہ اگر ستایش خود را از کسی نشنود و بدان شاد گردد علامت وجود ریا ست و اگر در خلوت کاری میکند و خیال ریا در خاطر وارد آن نیز ریا ست اعاذنا اللہ منہا و اینجا حالتی دیگر ست و آن فرح و سرور ست بفضل خدا و رحمت و حسن لطف و توفیق وی تعالی و تقدس پوشیدن گناہان و آشکارا ساختن طاعات یا بقصد اظہار دین و طاعت تا دیگران اقتدا کنند و پیروی نمایند و این محمود ست و داخل ابواب ریا نہ چنانکہ احادیث درین باب بیاید و مسئلہ غامض ست و تفصیلی دارد و در کتب فقہ تعرض بآن نکردہ اند و تحقیق این مسئلہ از کلام قوم باید جست خصوصا در کتاب احیاء العلوم و آنچہ مذکور شد مقتبس از انجا ست و سمعہ بضم سین و سکون میم اکثر بار یا مذکور گردد و گویند کہ فلان این کار برائے ریا و سمعہ میکند یعنی تا ببینند و بشنوند و بالجملہ سمعہ در آنجا متعلق بجاسۂ سمع بود و ریا بجاسہ بصر۔

۴- **الفصل الاول** - عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ لا ینظر الی صوارکم واموالکم خدای تعالی نمی بیند بنظر رحمت و عنایت بجانب صورتہائے ظاہر شما کہ خالی ست از سیرتہای مرضیہ

و نان پختید قالت امرأته نعم من ربنا گفت زن آری یافتیم اما نه از خلق و بر مجری عادت بلکه از پروردگار از غیب
و قام الی الرحی و بایستاد و برفت آن مرد بسوی آسیا و برداشت آسیا را که زن نهاده بود فذکر ذلک للنبی صلی الله
علیه وآله وسلم پس ذکر کرده شد قصه آن مرد برای آنحضرت فقال اما انه لو لم یرفعها لم تزل تدور الی یوم القیمة آگاه
باشید بدرستیکه شان اینست که اگر بر نمی داشت آن مرد آسیا را دائم میگشت و آرد می انداخت تا روز قیامت و این همه
از برکت صبر و توکل بود و معلوم شد که وقوع این قصه در زمان برکت نشان سرور انبیا بود صلی الله علیه وآله وسلم
که از آثار و انوار ذات معجز آیات وی صلی الله علیه وآله وسلم پرتو انداخته در قالب کرامت بعضی اصحاب وی
ظهور یافته نه قصه ایست از قصص امم سابقه رواه احمد ۸ - وعن ابی الدرداء قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم ان الرزق لیطلب العبد کما یطلبه اجله بدرستی که رزق هر آئینه می جوید بنده را چنانکه می جوید وی را
اجل وی یعنی رسیدن هر دو یقینی ست و چنانکه حاجت نیست که کسی مرگ را بجوید و حاصل کند البته میرسد همچنین
رزق را حاجت نیست که بجویند آنچه مقدر ست البته میرسد بجویند یا نجویند و اگر گویند رزق بجستن نمیرسد
جستن نیز مقدر ست یعنی توکل بر خدا باید کرد و یقین بضمانت وی تعالی رزق را واثق داشت و اضطراب
نکرد اگر طلبی بر وجه جمیل کند برای اقامت رسم عبودیت یا وثوق بضمانت نیز درست ست بیت هین
توکل کن مجنبان پا و دست ٭ رزق تو بر تو ز تو عاشق ترست ٭ رواه ابو نعیم فی الحلیة ۹ - وعن ابن مسعود
قال کانی انظر الی رسول الله ابن مسعود گفت گویا که من می نگرم بجانب پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم یحکی نبیا
من الانبیاء که حکایت میکند حال پیغمبری از پیغمبران را و باز می نماید صورت آنرا ضربه قومه فادموه زدند آن پیغمبر را
قوم وی پس خون آلوده کردند او را دماء بکسر همزه خون آلوده کردن و هو یمسح الدم عن وجهه و حال آنکه پیغمبر
صبر می ورزد و پاک میکند خون را از روی خود و یقول اللهم اغفر لقومی خداوندا بیامرز قوم مرا فانهم لا یعلمون
زیرا که ایشان نمیدانند حقیقت حال مرا و درین او رمزی ست بالتماس و درخواست علم و معرفت از درگاه حق سبحانه
برای قوم تا حقیقت حال بشناسند و ایمان بیارند شیخ ابن حجر عسقلانی میگوید که واقف نشدم بر تعیین این پیغمبر مذکور
و نام وی که کیست و چیست و احتمال دارد که نوح پیغمبر باشد انتهی و در اخبار آمده است که نوح علیه السلام را قوم
وی چندان میزدند که خون آلوده می شد و مدتها بر زمین افتاده می بود باز بر می خاست و دعوت میکرد
و بعضی گفته اند که مراد ازین پیغمبر ذات شریف خود را داشت در صورت ابهام و اجمال وانمود و این سخن اظهر ست
و این کلام از آنحضرت در روز احد مروی ست والله اعلم متفق علیه

۲ باب الریاء والسمعة

ریا مشتق از رویت ست فی الصراح ریا بکسر والمد خویشتن را به نیکی بخلق نمودن و در عین العلم گفته ریا طلب منزلت

دادن وے بر تحمل مؤنت او شاید کہ او را رزق دادہ می شود بہ برکت او و بسبب غمخواری و اتفاقی کہ بر وے میکنی و این حدیث دلالت دارد بر آنکہ اتفاق بر فقراء و تحمل مؤنت ایشان خصوصاً بر ذی ارحام سبب اوراد رزق و برکت در ان ست رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث صحیح غریب ۵۔ وعن عمرو بن العاص قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان قلب ابن آدم بکل واد شعبۃ بدرستی کہ دل آدمی را در ہر وادی شاخی و قطعہ ایست کنایت ست از تشعب و تفرق ہموم و خواطر وی در اسباب رزق و تحصیل آن فمن اتبع قلبہ الشعب کلہا پس کسیکہ تابع گرداند دل خود را آن شعبہا را ہمہ یعنے در پے آن ہموم و خواطر برود و در تفرقہ افتد لم یبال اللہ بای واد اہلکہ باک ندارد خدائے تعالی کہ در کدام وادی ہلاک گرداند او را و رفتن او از ین عالم در کدام شغلہ اتفاق گردد و در چہ حال موت او برسد و من توکل علی اللہ کفاہ الشعب و کسیکہ توکل کند و اعتماد کند بر خدا و بسپارد کار خود را بوی تعالی کفایت کند اللہ تعالی او را ہمہ شعبہا و تفرقہا و حاجتہا و مونتہائے گوناگون او را رواہ ابن ماجۃ

۶۔ وعن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال قال ربکم عزوجل آنحضرت فرمود کہ گفت پروردگار شما لو ان عبیدی اطاعونی اگر بندگان من فرمان برداری کردندے مرا لاسقیتہم المطر باللیل ہر آینہ می نوشاندم ایشان را باران را در شب یعنے می فرستادم در شب بر ایشان باران تا از ان آب میخوردند و تخصیص بشب بجہت آنست کہ غالب باران در شب افتد و نافع بر آید و اطلعت علیہم الشمس بالنہار و طالع میگردانیدم بر ایشان آفتاب را در روز ولم اسمعہم صوت الرعد و نمی شنوانیدم ایشان را آواز غریدن ابر را کنایت ست از امن و سلامت خالص کہ در وی اصلا ہم آفت و ہلاک نباشد رواہ احمد ۷۔ وعنہ قال دخل رجل علی اہلہ گفت ابو ہریرہ در آمد مردے بر اہل و عیال خود فلما رأی بہم من الحاجۃ خرج الی البریۃ پس چون دید آن مرد انچہ با اہل وی بود از فقر و حاجت بیرون آمد بسوے صحرا تا بہم رساند برائے ایشان چیزے از قوت فلما رأت امراتہ قامت الی الرحی پس چون دید زن وے کہ وے بیرون رفت ایستاد و رفت بسوے آسیا خوضعتہا پس نہاد آسیا را پیش خود و یا نہاد یک سنگ آسیا بر دیگرے بامید آنکہ مردے کہ بیرون رفتہ است چیزے بیارد و بساید ذہانے بہ پزد و الی التنور فسجرتہ و ایستاد آن زن بسوے تنور پس گرم کرد آنرا تا نان بہ پزد و بحر تافتن تنور تسجیر تا بانیدن ثم قالت اللہم ارزقنا پس گفت زن وے دعا کرد کہ خداوندا روزے دہ ما را فنظرت فاذا الجفنۃ قد امتلأت پس نگاہ کرد آن زن پس ناگاہ کاسۂ بزرگ کہ زیر آسیا نہادہ بود پر شد بآرد و قال گفت راوی فذہبت الی التنور فوجدتہ ممتلیا و رفت بسوے تنور پس یافت آنرا پر شدہ بہ نان یعنی این آرد خود بخود نان شد و تنور بسوخت یا آرد در جفنہ بحال خود بود و نانہا در تنور از غیب پیدا شدند قال گفت ابو ہریرۃ رجع الزوج پس باز آمد شوہر چون این حال را دید قال گفت لقد لقیت بعدی شیئا یا فقید بعد از رفتن من چیزے از جوب کہ آس گردیدہ

فاستیقظت وہو فی یدہ صلتا پس بیدار شدم وحال آنکہ آن شمشیر در دست اوست برہنہ وصلت بفتح صاد وضم آن شمشیر و آنچہ قال من یمنعک منی گفت اعرابی کہ منع میکند ونگاہ میدارد ترا از من فقلت اللہ پس گفتم نگاہ میدارد مرا خدای تعالی ثلثا سہ بار گفت این کلمہ را ولم یعاقبہ وعذاب نکرد آنحضرت آن اعرابی را وجلس ونشست متفق علیہ وفی روایۃ ابی بکر الاسمعیلی فی صحیحہ ودر روایت ابی بکر اسمعیل کہ در صحیح خود آوردہ اینچنین آمدہ کہ فقال من یمنعک منی پس گفت آن اعرابی کہ منع میکند ترا از من قال اللہ گفت آنحضرت منع میکند مرا از تو اللہ فسقط السیف من یدہ پس افتاد شمشیر از دست اعرابی فاخذ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس گرفت آنحضرت شمشیر را فقال پس گفت من یمنعک منی کہ منع میکند ترا از من فقال کن خیر آخذ پس گفت اعرابی مر آنحضرت را باش بہتر گیرندہ یعنی گیرندہ بقہر ورہا کنندہ بلطف فقال تشہد ان لا الہ الا اللہ وانی رسول اللہ پس گفت آنحضرت آیا گواہی میدہی کہ نیست ہیچ معبودی بحق مگر اللہ ومن فرستادۂ خدایم یعنی مسلمان می شوی قال لا گفت اعرابی مسلمان نمی شوم ولکنی اعاہدک ان لا اقاتلک ولیکن من عہد میکنم ترا کہ کشش نکنم ترا وجنگ نکنم باتو ولا اکون مع قوم یقاتلونک ونباشم با قومے کہ قتال میکنند باتو فخلی سبیلہ پس رہا کرد آنحضرت اعرابی را فاتی اصحابہ پس آمد اعرابی یاران خود را فقال جئتکم من عند خیر الناس پس گفت بیاران خود آمدہ ام شما را از نزد بہترین آدمیان ہکذا فی کتاب الحمیدی اینچنین ست در کتاب حمیدی وفی الریاض ہمچنین ست در کتاب ریاض الصالحین تصنیف امام محی الدین نووی - ۲ - وعن ابی ذر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال انی لاعلم آیۃ لو اخذ الناس بہا لکفتہم آنحضرت فرمود من دانم آیتے را از قرآن کہ اگر بگیرند وعمل کنند وتمسک نمایند مردم بدان آیت ہر آئینہ بس ست ایشان را از جمیع افعال او راد آن آیت اولش اینست ومن یتق اللہ یجعل لہ مخرجا وکسیکہ تقوی ورزد خدائے را بگرداند خدائے تعالی برائے او بیرون آمدن وخلاص شدن از ہر تنگی واندوہ ومحنت در دنیا وآخرت ویرزقہ من حیث لا یحتسب وروزے رساند او را از انجا کہ گمان ندارد یعنی بیرنج وتعب وتردد رواہ احمد وابن ماجۃ والدارمی - ۳ - وعن ابن مسعود قال اقرانی رسول اللہ گفت عبد اللہ بن مسعود خوانانید مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این آیت را اینچنین انی انا الرزاق ذو القوۃ المتین واین قرأت شاذ ست در محل حق بجانب ان اللہ ہو الرزاق ذو القوۃ المتین رواہ ابو داود والترمذی وقال ہذا حدیث حسن صحیح - ۴ - وعن انس قال کان اخوان علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انس گفت بودند دو برادر در عہد آنحضرت وکان احدہما یاتی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس بود یکے ازان دو برادر کہ می آمد نزد آنحضرت چون مجرد بود وبسبب اکتساب دست میرسید والآخر یحترف وبرادر دیگر حرفتے میکرد فشکی المحترف اخاہ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس شکایت کرد آن برادر حرفہ گر ببوے آنحضرت برادر خود را یعنی مؤنت او بر من افتادہ مرا غمخواری او باید کرد فقال لعلک ترزق بہ پس گفت آنحضرت در تسلیہ وبعد

باد و آسانی یعنی اگر آدمی یک سختی بیند دو آسانی یابد یکی در دنیا دیگر در آخرت چنانکه مسلمانان تعب و محنت کشیدند
در دنیا بفقر و شدت پس آسانی دیدند در دنیا بفتح و نصرت و در آخرت خواهند دید نعمت و راحت بنعیم بهشت و دیدار
مولی این همه الفاظ در حدیث دیگر آمده که در مصابیح و مشکوة نیاورده ۵ - وعن سعد قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم گفت سعد بن ابی وقاص که گفت آنحضرت من سعادة ابن آدم رضاه بما قضی الله که بدرستی
سعادت و نیکبختی آدمی در راضی بودن ست بچیزے که قضا نموده و تقدیر فرموده است الله تعالی برای وی
ومن شقاوة ابن آدم ترکه استخارة الله و بدبختی آدمی در گذاشتن اوست طلب خیر از خدای تعالی یعنی آدمی باید
که همیشه طلب خیر کند از خدای تعالی و چون فرمود که آدمی باید که راضی باشد بهر حال توهم این شد که گویا در
معصیت و نامرضیات نیز راضی باشد و فرمود همیشه باید که آدمی از پروردگار تعالی طالب خیر بود و خیر خواهد
تا او را براه خیر و مرضیات برد و از شر و نامرضیات نگاه دارد و حقیقت آنست که رضا بقضای الهی و فعل وی
واجب ست اگرچه گرفتار معصیت بود و بی رضائی از فعل خود ست که مقتضی ست نه قضا و تحقیق این در علم کلام ست
ومن شقاوة ابن آدم سخطه بما قضی الله له و از شقاوت آدمی ست بے رضائی و کراهت او بچیزے که قضا و تقدیر
کرده است خدای تعالی مر آدمی را از بلایا و مصائب رواه احمد والترمذی وقال هذا حدیث غریب

۹ - الفصل الثالث عن جابر انه غزا مع النبی صلی الله علیه وآله وسلم قبل نجد روایت ست از جابر که وے
غزا کرد همراه آنحضرت بجانب نجد بفتح نون و سکون جیم نام دیارے که آنرا تهامه گویند و هرچه بالاست از تهامه
تا زمین عراق نجد نام دارد و در اصل نجد بمعنی زمین بلند ست فلما قفل رسول الله پس هرگاه مراجعت کرد پیغمبر
خدا صلی الله علیه وآله وسلم قفل معه مراجعت کرد جابر با آنحضرت و قفول باز آمدن از سفر بوطن و قافله را که
قافله گویند باین معنی گویند تفاؤلا یعنی برود و بسلامت باز آید فادرکتهم القائلة فی واد کثیر العضاه پس دریافت
و در رسید ایشان را نیم روزے در وادی که بسیار بود درختان در وے و عضاة بکسر عین جمع عضه
بمعنی درخت خاردار در مجمع البحار گفته عضاة درختان مغیلان فنزل رسول الله پس فرود آمد پیغمبر خدا
صلی الله علیه وآله وسلم وتفرق الناس یستظلون بالشجر و متفرق شدند مردم در آن حالتے که سایه می طلبند بدرختان
یعنی هر کدام زیر درختی رفت و قیلوله کرد فنزل رسول الله پس فرود آمد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم تحت
سمرة زیر درخت بلند که نام او سمره است و فی الصراح سمره بفتح سین و ضم میم درخت طلح فعلق بها سیفه پس بیاویخت
آنحضرت بآن درخت شمشیر خود را ونمنا نومة و خواب کردیم ما یک خواب فاذا رسول الله پس ناگاه پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم یدعونا
می خواند ما را و می طلبید نزد خود پس رفتیم ما نزد وی واذا عنده اعرابی و ناگاه نزد آنحضرت اعرابی حاضر ست فقال
ان هذا اخترط علی سیفی وانا نائم پس گفت آنحضرت این اعرابی کشید بر من شمشیر را و حال آنکه من خواب کننده ام

بہای تمور رواہ الترمذی وابن ماجۃ وقال الترمذی ہذا حدیث غریب وعمرو بن واقد الراوی منکر الحدیث بدانکہ زہد عبارت
ست از بی رغبتی در دنیا و بیرون آمدن از متاع دنیا و شہوات آن از مال وجاہ پس اشارت کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم کہ مقام زہد بمجرد این تمام نگردد تا مقام صبر و توکل بدست نیاید و رغبت در آخرت بجائے رسد کہ وجود مصائب و بلا
در دنیا محبوب گردد و بامید ثواب آخرت و حرغوب تر گردد از عدم آن و ہر کرا این معنی حاصل شد زاہد ست والا تحریم
حلال و اضاعت مال پیش نیست ۔ ۱۲ ۔ وعن ابن عباس قال کنت خلف رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوما
ابن عباس گفت رضی اللہ عنہما کہ بودم من ردیف آنحضرت روزے فقال پس گفت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
یا غلام احفظ اللہ یحفظک ای کودک نگاہدار در رعایت کن حق خدا را و طالب رضای او شو نگاہدار خدائے تعالے
ترا از جمیع آفات در دنیا و آخرت احفظ اللہ تجدہ تجاہک نگاہدار خدائے تعالی را و مراقب او باش بیابی او را
پیش روی خود حاضر و مقابل تو نبصر واعانت واذا سألت فاسأل اللہ وچون سوال کنی وچیزے خواہی سوال کن
ونجواہ از خدا واذا استعنت فاستعن باللہ وچون یاری جوئی پس یاری بخواہ از خدا واعلم ان الامۃ لو اجتمعت علی
ان ینفعوک بشیئ وبدانکہ تمام امت وگروہ آدمیان اگر جمع کردہ شوند و اتفاق نمایند بر سود رسانیدن ترا باندک
چیزے لم ینفعوک الا بشیئ قد کتبہ اللہ لک نفع نتوانند رسانید ترا مگر بچیزی کہ نوشتہ است و تقدیر کردہ است
آن چیز را خدائے تعالی برائے تو ولو اجتمعوا علی ان یضروک بشیئ لم یضروک الا بشیئ قد کتبہ اللہ علیک واگر اتفاق کنند
امت بر زیان رسانیدن ترا بچیزے زیان نتوانند رسانید مگر بچیزے کہ بتحقیق نوشتہ است آنرا خداوند بر تو
رفعت الاقلام وجفت الصحف برداشتہ شد قلمہا وخشک کردہ شد نامہا کنایت ست از تمام شدن تقدیر
وفارغ گشتن از نوشتن آن رواہ احمد والترمذی و در بعضی روایات بعد از تجدہ تجاہک این زیادتی نیز آمدہ
تعرف الی اللہ فی الرخاء یعرفک فی الشدۃ شناسائی کن وشکر گزاری و توجہ کن بسوی خدا در حالت فراغ و آسانی
بطاعت وحق نعمت شناسی بشناسد ترا در آن وبدہد ترا نزد سختی و برآرد حاجت ہائے ترا فان استطعت
ان تعمل للہ بالرضا فی الیقین فافعل پس اگر می توانی کہ کارے کنی برائے خدا برا رضا شدن در یقین پس بکن آنرا کہ
کارے عظیم ست فان لم تستطع فان فی الصبر علی ما تکرہ خیرا کثیرا پس اگر نتوانی کارے کردہ شکر نعمت بتمام گذاردن پس
بدرستی کہ در صبر کردن بر بلائے وسختی ومکروہی کہ بتو رسد نیکی وفضل وثواب بسیار ست یعنی اصل شکر گزاری
حق ست بہمہ حال از جہت شمول نعیم و الطاف جلی وخفی واگر این نباشد از صبر خود چارہ نیست واین فضلی دارد
واعلم ان النصر مع الصبر والفرج مع الکرب وبدانکہ یاری دادن حق بندہ را باصبر و شکیبائی کردن بندہ است
بر طاعت نہ از معصیت وکشادگی کار با محنت واندوہ است یعنی بعد از ہر تنگی کشادگی ست وبعد از اندوہ راحت
وشادی وان مع العسر یسرا و بدرستی کہ بعد از ہر سختی آسانی ست ولن یغلب عسر یسرین و ہرگز غالب نیاید یک سختی

گرداند از بہشت الا قد نبتکم عنہ مگر آنکہ تحقیق نبی کردہ ام شما را ازان چنیں دان الروح الامین و بدرستی کہ روح امین
فی روایۃ و در روایتے بجاے وان الروح الامین وان روح القدس آمدہ و مراد بہر دو عبارت جبرئیل ست علیہ السلام
روح بمعنی جان آدمی و وحی و جبرئیل و عیسی آمدہ و مراد اینجا جبرئیل ست و وصف او باین بجہت امانت داری اوست
علم و وحی را و اضافت وی تقدیس بضم قاف و سکون دال و ضم آن بمعنی طہر بجہت کمال طہارت اوست از دنس ناسوت
میفرماید کہ جبرئیل نفث فی روعی دمید در دل من کنایت از وحی خفی ان نفسا لن تموت کہ ہیچ ذاتی البتہ نمیرد
حتی تستکمل رزقہا تا آنکہ بتمام و کمال رساند روزے خود را و ہر چہ برائے او نہادہ اند البتہ برائے او رسیدنی ست
الا فاتقوا اللہ دانا و آگاہ باشید پس چون چنین ست کہ اینچہ روزے نہادہ اند رسیدنی ست پرہیزگاری کنید
خدائے را و اجملوا فی الطلب و نیکوئی کنید و اعتدال در زید و افراط ننمائید در جستن روزے تا بروجہ مشروع و موافق
حق افتد و لا یحملنکم استبطاء الرزق ان تطلبوہ بمعاصی اللہ بر ندارد و باعث نشود شما را دیر پنداشتن رزق بر طلب
کردن او بگناہان خدا یعنے چون رزق دیر شد اضطراب نہ نمائید و حاصل نکنید آنرا بوجہ حرام مکروہ و بحقیقت
رزق ہرگز دیر نہ رسد و ہر چہ رسد و ہر گاہ کہ رسد رزق ہمان ست و تقدیر ہمچنان بود و بمعصیت زیادہ نرسد
و ہمان رسد کہ مقدر ست و حاصل اضطراب جز معصیت نبود و رزقے کہ برسد حرام گردد پس طلب رزق بمعصیت
نکنید فانہ لا یدرک ما عند اللہ الا بطاعتہ زیرا کہ دریافتہ نشود چیزے کہ نزد خداست از رزق حلال مگر بطاعت
وی یعنی دوام و استقامت ورزید بر طاعت کہ ہر چہ رسیدنی ست از رزق میرسد اگر بمعصیت حاصل کنید
حرام گردد و وزر راجع گردد و اگر بطاعت بہمرسانید حلال شود و مدح رجوع کند و در حواشی نوشتہ کہ مراد بما عند اللہ
بہشت ست رواہ فی شرح السنۃ و البیہقی فی شعب الایمان الا انہ لم یذکر لیکن بیہقی ذکر نکرد این عبارت را کہ
وان روح القدس الی آخرہ یا مراد آنست کہ بیہقی ذکر نکرد و آن روح القدس را بجاے وان روح الامین چنانکہ
در روایت شرح السنۃ است فافہم ۳۔ وعن ابی ذر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الزہادۃ فی الدنیا
لیست بتحریم الحلال زہد کردن در دنیا نیست بحرام و ترک لذات و شہوات آن کہ در یعنی حرام گردانیدن حلال ست
کہ منہی عنہ است بقول وی سبحانہ لا تحرموا طیبات ما احل اللہ لکم و لا باضاعۃ المال و نہ بترک مال و اتلاف آن کہ
در یعنی ضائع گردانیدن مال ست و آن نیز ممنوع ست و لکن الزہادۃ فی الدنیا ان لا تکون بما فی ید یک
اوثق و لیکن کمال زہد دنیا و تمامی او باین ست کہ نباشی باینچہ در دو دست تست از مال اعتماد کنندہ تر
بما فی ید اللہ بچیزے کہ نزد خداے تعالی ست کہ معنی توکل و ثوق بر زاقیت حق ست و ان تکون ثواب بمصیبت
اذا انت اصبت بہا و زہادت در دنیا آنست کہ باشد ثواب مصیبت وقتے کہ تو رسیدہ شوی و مبتلا گردی
بآن مصیبت باقی داشتہ شود برائے تو یعنی منع کردہ شود و تاخیر کردہ شود و ترسانیدہ شود آن مصیبت

مراد را و مقام صبر و شکر بہر دو عالی ست و اجر و ثواب بران مترتب و آدمی ازین دو حالت خالی نیست پس بہر حال بہتر ست رواہ مسلم ۔۴۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم المؤمن القوی خیر واحب الی اللہ من المؤمن الضعیف مسلمان قوی در ایمان و اعتقاد بخدا و توکل و ثقہ بروے تعالی و عزیمت بر امور خیر و جہاد در راہ خدا یا قوی در صبر کردن بر ہمنشینی مردم و تحمل ایذاے ایشان در نصیحت و تعلیم خیر بہتر ست از مسلمان ضعیف درین صفات و فی کل خیر و در ہر مسلمان قوی یا ضعیف نیکی ہست و ہیچ مسلمان از صفات نیک خالی نباشد و اصل ایمان اکمل صفات خیر ست احرص علی ما ینفعک حرص و طلب زیادت کن بر چیزے کہ سود کند ترا و استعن باللہ ولا تعجز و یاری جوے و توفیق بطلب از خدا و عاجز مباش از طلب و استعانت و ان اصابک شیٔ فلا تقل و اگر برسد ترا چیزی از مصائب و مکروہات پس مگو این سخن را کہ لو انی فعلت کذا کان کذا اگر من میکردم چنین می شد چنین و لکن قل قدر اللہ و ما شاء فعل و لیکن بگو تقدیر کردہ خدا و ہر چہ میخواہد خداے تعالی میکند فان لو تفتح عمل الشیطان زیرا کہ تو بجہت پشیمانی خوردن بر چیزے و معارضۂ تقدیر الٰہی و نسبت حول و قوت بنفس گوئیدی کشاید کار شیطان را و می در آرد در دل وسوسہ او را بندامت و معارضۂ قدر و آنکہ در بعضے احادیث از قول آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واقع شدہ چنانکہ در حج فرمود لو انی استقبلت من امری ما استدبرت نہ باین معنی ست فقد بر رواہ مسلم ۵۔ **الفصل الثانی** عن عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ گفت امیر المؤمنین عمر شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول کہ میگفت لو انکم تتوکلون علی اللہ حق توکلہ اگر ثابت شود کہ شما توکل میکنید بر خدا چنانکہ باید توکل کردن لرزقکم کما یرزق الطیر ہر آئینہ روزے میدہد شما را چنانکہ روزے میدہد پرندہ ہا را و حق توکل آنست کہ یقین صادق داشتہ باشد بضمانت حق تعالی رزق را بیشک و شبہہ و ظنی گفتہ کہ حق توکل آنست کہ بداند کہ نیست فاعل مگر اللہ و باوجود آن سعی کند در طلب بروجہ جمیل یعنی بے حرص و افراط و تعب و گفتہ کہ امام غزالی رح گفتہ کہ ہر کہ گمان برد کہ معنی توکل ترک کسب و افتادن ست بر زمین مثل جامۂ انداختہ شدہ بر زمین جاہل ست و امام قشیری گفتہ کہ محل توکل قلب ست و حرکت در ظاہر پس منافی توکل نباشد بعد از تحقق و ثوق بخدا عز و جل و لہذا تشبیہ کرد بطیر کہ در طلب رزق می برآید بے اعتماد بر طلب خود و حول و قوت خود چنانکہ فرمود تغدو خماصا بکسر خاے معجمہ و صاد مہملہ می برآیند طیور بامداد گرسنہ لاغر شکم و ترو ح بطانا بکسر موحدہ و باز میگردند بآشیانۂ خود سیر و کلان شکم رواہ الترمذی و ابن ماجۃ ۔۲۔ وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایہا الناس لیس من شیٔ یقربکم الی الجنۃ و یباعدکم من النار الا قد امرتکم بہ مگر آنکہ بتحقیق امر کردم شما را بآن چیز و لیس شیٔ یقربکم من النار و یباعدکم من الجنۃ و نیست چیزے کہ نزدیک گرداند شما را از آتش دوزخ و دور

بہشت را بحساب ہم الذین لا یتطیرون ایشان آن کسانے اند کہ شگون بد نمیگیرند ولا یسترقون وافسون نمی کنند بافسون ہای جاہلیت ولا یکتوون وداغ نمی سوزند وداغ کردن نیز از اسباب وہمیہ است ودر احادیث نہی ازان آمدہ ونزد ضرورت اگر بحکم اطبائے حاذق یقین شود رخصتے نیز ہست اما مختار آنست کہ مکروہ و حرام ست وکلام این درین باب در شرح سفر السعادۃ مشبع ست ازانجا باید جست وعلی ربہم یتوکلون وبر پروردگار خود توکل می کنند ودست باسباب وہمیہ نمیزنند فقام عکاشۃ بن محصن بکسر میم وسکون حا وفتح صاد مہملتین پس بایستاد عکاشہ کہ از مشاہیر صحابہ است بضم عین وتشدید کاف وتخفیف آن ولتشدید اکثر ست حاضر شد بدر را ومشاہدی را کہ بعد از دست وشکست شمشیر دری روز بدر پس داد آنحضرت او را چوبے یا شاخ خرما شک راوی ست پس گشت در دست وی شمشیر دوئے اول کسی ست کہ بیعت رضوان کرد وبشارت داد او را آنحضرت بہ بہشت ووی از فضلائے صحابہ بود و وفات یافت در خلافت صدیق در زمن روت وعمر وے چہل وپنج سال بود در روایت کردہ است از وی ابو ہریرہ وابن عباس وخواہر او ام قیس بنت محصن فقال ادع اللہ ان یجعلنی منہم گفت عکاشہ مر آنحضرت را دعا کن خدا را کہ بگرداند مرا از ایشان یعنی از متوکلان کہ در آیند بہشت را بحساب قال اللہم اجعلہ منہم گفت آنحضرت خدا وندا بگردان عکاشہ را از ایشان ثم قام رجل آخر پس بایستاد مردے دیگر فقال ادع اللہ یجعلنی منہم پس گفت آن مرد مر آنحضرت را بخوان خدا را کہ بگرداند مرا از ایشان قال سبقک بہا عکاشۃ گفت آنحضرت بیشی کرد ترا باین دعوت ومسئلت عکاشہ گویا اذن کردہ نشدہ آنحضرت را دران مجلس مگر بدعا کردن یک کس را وچون عکاشہ را دعا کرد گنجائش دعاء دیگر نماند یا این مرد اہل آن مرتبہ ومستحق آن منزلت نبود وباوجود آن تصریح نفرمود کہ تو اہل آن نیستی وجواب او بکلام مشترک وبیان کرد کہ سبب در تخصیص عکاشہ سبقت وی بود وبالتماس دعا گفتہ اند کہ مرد دوم از منافقان بود ازان جہت او را دعا نکرد وباوجود آن حسن خلق کار فرمود وجواب داد بکلام مجمل وبعضے گفتہ اند کہ تخصیص عکاشہ بدعا بوحی خفی بود واین قول صواب تر ست زیرا کہ در روایتے آمدہ است کہ مرد دوم سعد بن عبادہ بود کہ از خاص اصحاب ومشاہیر ایشان ست واللہ اعلم متفق علیہ ودرین حدیث دلالت ست بر مسارعت ومسابقت بخیرات وطلب دعا از صالحین ۳۰۔ وعن صہیب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عجبا لامر المؤمن ان امرہ کلہ لہ خیر روایت ست از صہیب رومی کہ از فقراء صحابہ وکبرائے ایشان وقدیم الاسلام بود ومناقب او بسیار ست گفت گفت آنحضرت شگفت مر شان مسلمان را کہ ہمہ شان او مر او را نیک ست ولیس ذلک لاحد الا للمومن ونیست این شان مر ہیچ یکی را مگر مر مسلمان کامل را ان اصابتہ سراء شکر اگر برسد او را حالت خوش شکر میگوید فکان خیرا لہ پس باشد شکر گفتن بہتر مر او را وان اصابتہ ضراء صبر واگر میرسد او را حالت بد صبر می ورزد فکان خیرا لہ پس باشد صبر کردن بہتر

للذین احسنوا الحسنی و زیادة سوم مرتبه منتهیان و مقربان ست که اسباب بالکلیه از نظر شهود ایشان ساقط و وجود
و عدم آن برابر شده است و ایشان را در مباشرت اسباب عبودیت و امتثال بامر آزادی ست و باین حیثیت حکم
عزیمت گیرد و این مرتبه اخص خواص ست از انبیا و اولیا که از خود فانی و باقی بخدا اند و نهایت مرتبه توکل و حقیقت
آن اینست و جزاے ایشان فوق همه است و تحقیق مقام این ست که اسباب بر سه قسم اند یقینی و ظنی و وهمی یقینی
مثل برداشتن لقمه و نهادن وی بدهان و خاییدن و فرو بردن آنرا و مباشرت این قسم از اسباب منافی توکل
نبود بلکه ترک آن جهل و سفه و موجب اثم ست و ظنی اسبابے که جاری شد و سنت الٰهی و تقدیر وے در حق عموم
خلق مثل کسب قوت و تدبیر در ان و معالجت و مداوات بادویه طبیه که حاصل شده ظن بنفع آن و مثل احتراس
نفس و احتیاط از چیزے که غالب ست در وی هلاک چنانچه خواب در جاے که عادت ست در وے وجود سیل
و شیر مثلاً و این قسم گاہے ساقط میگردد از نظر اهل توکل و یقین بمشاهده قدرت حق و تقدیر وے و یقین بآنکه یک
ذره بے اذن پروردگار نجنبد و هیچ چیز بے خلق و تقدیر وے واقع نشود و اما اسباب وهمی واجب ست
ترک آن و منافی ست مباشرت او مر توکل را همچو احتراس از مکانے که سیل و شیر در و هرگز نمی آید و بمجرد توهم آمدن
ناگهان احتراز کند پس افسون هاے جاهلیت و تطیر و مانند آن از انچه شارع نفی آن کرده ازین قسم ست و ترک
تدبیرات و معالجات عادیه از قسم ثانی فافهم -۲- وعنه قال خرج رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یوما فقال
و هم از ابن عباس ست که گفت بیرون آمد آنحضرت روزے پس گفت عرضت علی الامم ظاهر کرده شدند و
نموده شدند مرا امتها بطریق کشف و عیان یا در خواب یا اخبار ست از نمودن آن در روز قیامت و تعبیر بماضی
بجهت تحقق وقوع ست فجعل یمر النبی ومعه الرجل پس در ایستاد که میگذارد پیغمبرے و حال آنکه با اوست یک مرد
والنبی ومعه الرجلان و میگذرد پیغمبرے و حال آنکه با اوست دو مرد والنبی ومعه الرهط و میگذرد پیغمبرے دیگر و
با اوست گروهے والنبی ولیس معه احد و میگذرد پیغمبرے و نیست با وی هیچ یکے از جهت عدم متابعت کسی مر او را
فرایت سوادا کثیرا سد الافق پس دیدم سیاهی بسیار را که بسته است و پر کرده است کرانه آسمان را فرجوت ان یکون
امتی پس چون بسیار بود این گروه امید داشتم که امت من باشد فقیل هذا موسی فی قومه پس گفته شد که این موسی
پیغمبر ست در امت خود ثم قیل لی انظر پستر گفته شد مرا بنگر فرایت سوادا کثیرا سد الافق پس دیدم سیاهی بسیار را
که بسته است افق را فقیل لی انظر پس گفته شد مرا بنگر هکذا و هکذا هم چنین و همچنین یعنی یمین و شمال فرایت سوادا کثیرا
سد الافق پس دیدم دیگر سیاهی بسیار را که بسته است افق را فقیل هولاء امتک پس گفته شد که ایشان اند
امت تو ومع هولاء سبعون الفا قدامهم و با ایشانند هفتاد هزار کس که پیش ایشانند یعنی وراے آن سواد
کثیر یا هم از ایشان چنانکه روایت بخاری دلالت دارد بران والله اعلم یدخلون الجنة بغیر حساب می در آیند

در مباشرت اسباب و ترک آن بریک حال بود مثلاً منتهی اگر درخت خرما بنشاند و بطریق خرق عادت درساعت
بیارا ید یقین و ے بقدرت صانع تعالی درین صورت و درصورت درخت خرما کہ بعد از سالہاے فراوان
بطریق جری عادت بار می آرد یکسان باشد بلکہ مشاہدۂ صانع بکمال قدرت او در صورت اسباب و ترتب
مسببات بران پیشتر ست و در صورت بے سببی ہمان یک فعل ست و بس و اینجا چندین افعال تبیض و احکام
محکم ست کہ در آنجا نیست و در ترک اسباب تعطیل خلق الہی ست عز شانہ و صبر در لغت بمعنی حبس و منع و باز داشتن
نفس از چیزے کہ آنرا بفارسی شکیبائی تعبیر کنند و در شرع غالب آوردن داعیۂ حق بر باعثۂ نفس نزد معاوضہ
شیخ نجم الدین کبری قدس سرہ فرموده صبر بیرون آمدن از حظوظ نفس بمجاہدہ و ثبات بر باز داشتن از لذات
و محبوبات وی و در عوارف گفتہ افضل اقسام صبر صبر کردن ست بر خدا بصدق توجہ و دوام مراقبہ و قطع مواد
خواطر و فرموده کہ صبر فرض باشد و نفل فرض چنانکہ صبر کردن بر ادای فرائض و ترک محرمات و از جملۂ صبر کہ نفل ست
صبر کردن ست بر فقر و شدائد آن و صبر کردن نزد صدمۂ اولی و کتمان مصائب و ترک شکایت و اخفاے احوال
و کرامات و اقسام صبر فرض و نفل بسیار ست و بسا کس کہ بر تمام اقسام صبر نتواند ایستاد و مجال صبر و لزوم مراقبہ
رعایت توجہ و نفی خواطر بروے تنگ آید انتہی و صبر نیز باوجود کثرت اقسامش در استعمال مخصوص بود بصبر بر
بلایا و مصائب و مکروہات چنانکہ شکر در رزق و در رسائل این فقیر رسالہ ہست در بیان صبر و ذکر اقسام آن
مسمی بہ وصیۃ الاصحاب بالصبر فی جمیع الابواب کہ در آنجا بیان معنی صبر و ذکر مواد و محال آن بہ تفصیل کردہ شدہ ست

۴- **الفصل الاول** - عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یدخل الجنۃ من امتی سبعون
الفا بغیر حساب می در آیند بہشت را از امت من ہفتاد ہزار کس بحساب ہم الذین آن در آیندگان بہشت را
بحساب آن کسانے اند کہ لا یسترقون ولا یتطیرون ولا یکتوون نمی کنند و شگون بد نمیگیرند و علی ربہم یتوکلون و
بر پروردگار خود توکل دارند متفق علیہ ظاہر آنست واللہ اعلم کہ مراد استرقا بر قے جاہلیت ست کہ از کتاب
و سنت معلوم نشد و شارع آنرا تقریر ننموده و ایمنی نیست دران از وقوع در شرک بقرینۂ قول او ولا یتطیرون
چہ مقرر ست کہ تطیر از عادات جاہلیت ست و منہی عنہ و اجتناب از عادات جاہلیت بر عامۂ مسلمانان لازم ست و باوجود
آن در وی فضیلت ست دیگر وے جزاے جزیل مترتب ساختہ کہ در آمدن بہشت ست بحساب زیرا کہ اکثر
مسلمانان مبتلا و گرفتار اند باسباب اگرچہ از جاہلیت بود و این نیز از درجات توکل ست و بالاتر ازان ترک
استرقاء و معالجات و تدبیرات ست مطلقا کہ از براے تحقق مقام توکل کنند و متعارف از توکل این معنی مفہوم
میگردد و لہذا تفسیر کردہ اند توکل را بہ ترک کسب و اسباب بجہت وثوق بر زاقیت حق چنانکہ گذشت و این
مرتبہ خواص ست و متوسطان و ایشان را این فضیلت و جزا کہ درین حدیث مذکور ست حاصل ست باز یادتی

مردہ عقب تر ازیشان فذکرت للنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ذلک پس ذکر کردم مر آنحضرت را این خواب فال فرمود آنحضرت وما انکرت من ذلک وچہ چیز را انکار کردی تو ازین قضیہ یعنے دیدن تو آن مردہ بر فراش را پیشتر و مقدم تر از ہمہ و ہمچنین دیدن شہید آخر پیشتر از شہید اول محل انکار نیست ہمچنین می باید زیرا کہ لیس احد افضل عند اللہ من مؤمن یعمر فی الاسلام نیست ہیچ یکے فاضل تر نزد خدائے تعالی از مسلمانی کہ دراز کردہ شود عمر وی در مسلمانی بتسبیحہ وتکبیر وتہلیلہ از جہت عبادت کردن او مر خدا را بہ تسبیح وتکبیر وتہلیل وچون شہید آخر دراز شد عمر وے از شہید اول بیشک اجر وی وفضل وی زیادہ تر باشد از وی وہمچنین آنکہ بر فراش مرد عمل وے از ہر دو شہید بیشتر بود تاویل وتوجیہ این ہمان ست کہ در فصل ثانی از حدیث عبید بن خالد مذکور شد۔ ۵۔ وعن محمد بن ابی عمیرۃ رجل من اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت ست از محمد بن عمیرہ بفتح عین وکسر ہم وسکون تحتانیہ وبود وی از اصحاب آنحضرت این را از براے ابن میگوید کہ صحبت وی با حضرت مشہور نیست قال ان عبد الوحر علی وجہہ گفت آنحضرت کہ بندہ از بندگان اگر بیفتد بر روے خود من یوم ولد الی ان یموت ہر آئینہ از روزے کہ زائیدہ شدہ است تا آنکہ بمیرد سخت پیری فی طاعۃ اللہ در طاعت وفرمان برداری خدا یعنی فرض کردہ شود کہ از ولادت تا وقت پیری در سجدہ ونماز بر روے افتادہ باشد یا مراد بعد از بلوغ بمرتبۂ تکلیف باشد لحقرہ فی ذلک الیوم ہر آئینہ کم بے شمار داین افتادن خود را در طاعت وعبادت دران روز یعنے روز قیامت ولود از ردالی الدنیا ہر آئینہ دوست میدارد کہ باز گردانیدہ شود بسوے دنیا کے مانیز داومن الاجر والثواب تا زیادہ شود از مزدود پاداش عمل پس ہر چند عمر زیادہ باشد تا موجب زیادت عمل گردد بہتر ودوست تر بود رواہما احمد ۱۲۔

باب التوکل والصبر

وکل ووکول در لغت گذاشتن کار را بکسی وباز داشتن ووکالۃ بفتح وکسر اسم ست ازان وتوکل اظہار عجز خود واعتماد بر غیر کردن وتکلان بضم اسم ازان ودر شرع عبارت ست از باز گذاشتن بندہ کار خود را بخدا وبر آمدن از تدبیر نفس وتبری از حول وقوت خود وتوکل در ہمہ کار ہا رود وپیشتر استعمال وی در کار رزق بود وحقیقت معنی توکل ثقہ واعتماد ست بر ضمانت حق عزوجل از ارزاق بندگان را وترک اسباب وکسب شرط ان نیست بلکہ باید نظر ازان ساقط بود چہ توکل کار دل ست چون یقین بضمانت حق حاصل شد۔ توکل درست آمد تعطیل جوارح شرط نیست وکار وکسب بآن منافات ندارد ودر ویشان کہ ترک اسباب کنند از براے تحقیق مقام توکل در ریاضت نفس کنند تا نظر ازان ساقط گردد ویقین حاصل آید بآن کہ وجود اسباب در وصول رزق شرط نیست وبعضے تفسیر کردہ اند توکل را بہ بیرون آمدن از کسب واسباب بجہت وثوق بر زاقیت پروردگار تعالی واین ابتدائے حال توکل ست یا مراد بیرون آمدن ست از تعلق دل بدان ومنتہی را مباشرت اسباب مانع از توکل نیاید ویقین او

اول من یبذل دینه باشد آنکس اول کسیکه بذل کند واز دست دهد دین خود را وقال وگفت سفیان الحلال لا یحتمل
السرف مال حلال احتمال ندارد و برنمی دارد افراط واسراف را یعنی نمی باید در مال حلل اسراف گردد باید آن را
نگاه داشت وباحتیاط خرج کرد تا چندگاه باقی ماند وقوام دین گردد یا مراد آنست که مال حلال کم می باشد وآنقدر
نمی باشد که در وے اسراف توان کرد رواه فی شرح السنة ۳- وعن ابن عباس قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم ینادی مناد یوم القیمة آواز میدهد آواز دهنده روز قیامت یعنے فرشته که خداے تعالی امر میکند
او را بدان این ابناء الستین کجا اند پسران شصت سال یعنی آنها که عمر ایشان در دنیا بشصت سال رسید واین
را نسب بسال عمر میدهند چنانکه میگویند مات وهو ابن ثمانین یا تسعین وهو العمر الذی قال الله تبارک
وتعالی او این شصت سال عمری ست که گفته است خداے تعالی در شان او این آیت را اولم نعمرکم ما یتذکر فیه
من تذکر آیا عمر ندادیم شما را عمری که پند پذیر گردد دران عمر کسیکه پند پذیر تواند شد وجاءکم النذیر وآمده شما را
پیغمبر ترساننده وخبر رساننده ازینجا معلوم گردد که تا پیغمبر نیاید وخبر نرساند مجرد عقل بسنده نیست ومواخذه نه
رواه البیهقی فی شعب الایمان ۴- وعن عبد الله بن شداد معدود ست در طبقه ثانیه از کبار تابعین وثقات
ایشان شنید از عمر وعلی ومعاذ وابن عباس واز پدر خود واز خاله خود که میمونه است ام المومنین وروایت کرد از وے
شعبی ومنصور وحکم وغیر ایشان قال ان نفرا من بنی عذرة ثلثة اتوا النبی بدرستی که چندے از قبیله بنی عذره که
سه تن بودند آمدند پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم فاسلموا پس مسلمان شدند قال رسول الله گفت پیغمبر خدا صلی الله
علیه وآله وسلم من یکفینیهم کیست که کفایت کند مرا مونت ایشان را یعنی غمخواری وسامان حال ایشان کند تا مرا
حاجت نباشد بخبرداری ایشان قال طلحة انا گفت طلحه من کفایت میکنم مونت ایشان را فکانوا عنده پس بودند
این سه تن نزد طلحه فبعث النبی صلی الله علیه وآله وسلم بعثا پس فرستاد آنحضرت لشکری را بجاے فخرج فیه احدهم پس
بیرون آمد درین لشکر یکے ازین سه تن فاستشهد پس شهید گردانیده شد آن یکے ثم بعث بعثا پس فرستاد لشکرے
دیگر را آنحضرت فخرج فیه الاخر پس بیرون آمد درین لشکر مردے دیگر ازان سه نفر فاستشهد پس شهید گردانیده شد
ثم مات الثالث علی فراشه پستر مرد مرد سوم بر بستر خود قال قال گفت عبد الله بن شداد که گفت طلحه فرایت هولاء الثلثة
فی الجنة پس دیدم یعنے در خواب این سه تن را در بهشت ورایت المیت علی فراشه امامهم ودیدم آن مرد مرده بر
فراش را پیش ایشان مقدم وسابق تر ایشان والذی استشهد آخرا یلیه ودیدم آنرا که شهید گردانیده شد آخر که
نزدیک میرود بوے ومتصل ست بوے واولهم یلیه ودیدم نخستین این سه کس را یعنے آنکه نخست شهید شده بود
که نزدیک میرود باین شهید آخر وعقب تر از همه فدخلنی فی ذلک پس درآمد در باطن من تعجب وانکار درین دیدن
این سه کس باین ترتیب یعنے بایستی که شهید اول سابق ومقدم بر همه بودی یا هر دو شهید در یک مرتبه وآنکه بر فراش

از فریب و امید داشتن رحمت از کسیکه فرمان برداری نکند او را حمق و جهالت ست و حسن بصری گوید که قومی را باز داشت
آرزوهاے آمرزش تا بیرون رفتند از دنیا و حال آنکه نیست ایشان را حسنه میگوید بیکے از ایشان نیک دارم گمان
را بر پروردگار خود که آمرزنده است دروغ میگوید اگر نیک بودے گمان وی به پروردگار نیک کردی عمل را
و میگفت دور باشید اے بندگان خدا ازین آرزوهاے باطل که اینها وادیهاے احمقان ست که افتاده اند
در وے بخدا سوگند نداد خداوند تعالی هیچ بنده را بآرزوهاے او خیر نه در دنیا و نه در آخرت و عمر بن منصور بیکے
از یاران خود نوشت که تو امل داری بدرازی عمر خود و آرزو داری بر خدا بکار بد خود هشدار که آهن سرد میکوبی اعاذنا الله منه

۵- الفصل الثالث - عن رجل من اصحاب النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال کنا فی مجلس فطلع علینا
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مروی ست از مردے از اصحاب آنحضرت که گفت بودیم ما در مجلس پس برآمد
آنحضرت و طلوع کرد بر ما و علی راسه اثر ماء بود بر سر مبارک آنحضرت اثر آب یعنی غسلے تازه آورده بود و رونقی
و تازگی بر جمال با کمال خود افزوده فقلنا پس گفتیم ما یا رسول الله نراک طیب النفس می بینیم ما ترا خوشحال خوشدل
قال اجل فرمود آری همچنین ست که شما میگوئید قال گفت راوی ثم خاض القوم فی ذکر الغنی پستر در افتادند قوم در ذکر
تونگری که نیک ست یا بد فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم لا باس بالغنی لمن اتقی الله
عزوجل نیست باک تونگرے مر کسی را که تقوی کند خداے را عزوجل چه مرتبه غنی شاکر بلند ست والصحة لمن اتقی خیر
من الغنی و تندرستی بهتر ست مر کسی را که تقوی ورزد از تونگرے وطیب النفس من النعیم و خوشدلی و خوشحالی
از جمله نعمتهاست که شکر آن واجب ست و سوال کرده خواهد شد بنده از وے در قیامت چنانکه در قرآن
مجید میفرماید ثم لتسئلن یومئذ عن النعیم رواه احمد - ۲ - وعن سفیان الثوری قال کان المال فیما مضی یکره سفیان
ثوری گفت بود مال در زمان پیشین که مکروه داشته می شد زیرا که زهد و قناعت در دنیا شعار اهل آن روزگار
بود و قوت لایموت بے سعی و تردد و توجه بملوک و امرا میرسید و از ایشان آزارے دیده و خواری کشیده نمی شد
فاما الیوم فهو ترس المؤمن اما امروز درین روزگار که مائیم چون باعث زهد و قناعت ست افتاده و احتیاج ها
غالب آمده و براے تحصیل قوت توجه و تردد بر در اغنیا خواری باید کشید مال سپر مسلمانان ست که بسبب آن از
آزار رسیدن سهام حوادث و بلایا در امان ست و مستغنی ست بدان از توجه بملوک و امرا و قال و گفت سفیان ثوری
لولا هذه الدنانیر لتمندل بنا هولاء الملوک اگر نمی بود این دینارها هر آئینه مندیل می ساختند ما را این دنیاداران
و خوار میداشتند و مندیل بکسر و فتح میم خرقه که بدان دست و روے پاک کنند کنایت ست از ابتذال و خوار
داشتن و قال و گفت سفیان من کان فی یده شیء من هذه فلیصلحه کسیکه باشد در دست وی چیزے ازین مالها پس باید
که صلاح کند و ترتیب دهد و زیاده گرداند آنرا فانه زمان ان احتاج زیرا که این زمانے ست اگر محتاج شود کسی کان

فهذا باخبث المنازل پس این بنده در پلید ترین جاهاست وعبد لم یرزقه الله مالا ولا علما وچهارم بنده ایست که
که نداده است او را خدای تعالی مال ونه علم تمیز میان وجوه خیر وشر فهو یقول لو ان لی مالا لعملت فیه بعمل فلان پس وی
میگوید اگر می بود مرا مالی هر آینه عمل میکردم در وی بعمل فلانی که اسراف واتراف میکند فهو نیته پس اینست نیت وی
ودر زرهما سواء وبار گناه ایشان که بر میدارند بر پشت خود آنرا برابر ست رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح
اینجا نیت بر معنی عزم باید حمل کرد وآدمی بر عزم معصیت ماخوذ ست ومعنی عزم آنست که بجد است بران وهیچ مانعی از جانب
او نیست مگر عدم قدرت ونارسیدن بدان واگر قدرت یابد وبرسد بی توقف میکند مثلا اگر یکی عزم بر زنا دارد آثم ست
وماخوذ ست بران اگرچه عزم زنا زنا نیست اما گناهی هست بسر خود وتفصیل کلام آنست که اول وسواس شیطان که در
دل افتد بی کسب وتعمل آنرا هاجس خوانند وبر هاجس مواخذه نبود وچون در خاطر بنشیند ودر باطن جولان کند وبگردد
آنرا خاطر خوانند وخواطر نیز از امت مرحومه محمد صلی الله علیه وآله وسلم مرفوع ومغفور ست ومواخذه بران نه واین از خصائص
این امت ست که از درگاه رحمت خاص پروردگار تعالی بدان مخصوص شده اند بعد ازان هم ست که قصد ونیت فعل
دارد ودر حسنات بمجرد قصد ونیت حسنه کامل می نویسند ودر سیات نه بعد ازان عزم ست چنانکه تصویر نموده آمد ودر وی
مواخذه است بر وجهی که مذکور شد ۴- وعن انس رضی الله عنه ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ان الله تعالی
اذا اراد بعبد خیرا استعمله فرمود آنحضرت که الله تعالی چون خواهد به بنده نیکی را بکار میدارد او را فقیل وکیف یستعمله پس
گفته شد وپرسیده شد ازان حضرت که چگونه بکار میدارد الله تعالی او را یا رسول الله قال یوفقه لعمل صالح قبل الموت
فرمود توفیق میدهد او را برای عمل صالح پیش از مردن ازینجا فضیلت حیات لازم آید که در وی کاری توان کرد
رواه الترمذی ۵- وعن شداد بن اوس برادر زاده حسان بن ثابت ست او را پدر او را صحبت ست نزول
کرد بیت المقدس را ومعدود ست در شامیین قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الکیس من دان نفسه زیرک
وفرزانه وتوانا کسی ست که مطیع وفرمان بردار وزبون گرداند نفس خود را وعمل لما بعد الموت وکار کند برای ثواب
وجزا که بعد از موت یابد والعاجز من اتبع نفسه هواها واحمق ونادان وناتوان کسی ست که پیرو گرداند
نفس خود را هوای نفس را یعنی هرچه نفس خواهد از محرمات وشهوات بدهد او را وبا نفس بس نیاید ودر دست
شهوت عاجز بود واسیر هوای نفس گردد وتمنی علی الله وباوجود آنکه معصیت می ورزد وبر خلاف فرمان حق میرود
وعمل خیر نمی کند وتوبه واستغفار نمی نماید آرزو وخواهش دارد بر خدا که راضی گردد وبخشد ودر بهشت در آرد رواه الترمذی
وابن ماجه شیخ ابن عباد شاذلی رحمة الله علیه در شرح حکم میگوید که علما بالله گفته اند رجاء کاذب که مغرور گردد صاحب
آن بدان وباز ماند از عمل ودلیر گرداند او را بر گناهان بحقیقت رجا نیست بلکه آرزو وفریب شیطان ست معروف
کرخی رضی الله عنه گفت طلب بهشت بی عمل گناهی ست از گندهان وامید شفاعت بی سبب وعلاقه خوی ست

کہ شنید آنحضرت را کہ میگفت ثلاث اقسم علیہن سہ خصلت ست وسہ حکم کہ سوگند میخورم برآنہا کہ حق اند واحدثکم حدیثا وبخوانم
برشما حدیثی را فاحفظوہ پس یاد گیرید و نگاہدارید آن حدیث را فاما الذی اقسم علیہن پس آن سہ چیز کہ سوگند میخورم بر حقیقت
آنہا اینست فانہ ما نقص مال عبد من صدقۃ پس بدرستی کہ شان اینست کہ کم نشد مال ہیچ بندہ از جہت تصدق کردن
بر فقرا چہ تصدق اگرچہ در صورت نقصان ست ولیکن چون موجب خیر و برکت ست در دنیا وسبب حصول ثواب
در آخرت در معنی زیادتی ست نہ نقصان ولا ظلم عبد مظلمۃ یصبر علیہا وستم کردہ نشدہ بندہ ہیچ ستم کردہ شدنی وگرفتہ
نشد از وے مالی بناحق کہ صبر کرد آن بندہ بران مظلمہ الا زادہ اللہ بہا عزا مگر آنکہ زیادہ کرد آن بندہ را خدائے تعالیٰ
بآن مظلمہ عزت مظلمۃ بفتح میم وکسر لام وفتح نیز آمدہ مصدر بمعنی ظلم کردن ونام مالی کہ بظلم گیرند نیز آمدہ ولا فتح عبد باب
مسئلۃ تکشاد ہیچ بندہ در سوال کردن از مردم الا فتح اللہ علیہ باب فقر مگر آنکہ کشاد خدائے تعالیٰ بروے در فقر را
واما الذی احدثکم فاحفظوہ واما آن حدیثے کہ گفتم میخوانم برشما پس یاد گیرید آنرا اینست کہ میگویم فقال پس گفت آنحضرت
در بیان آن حدیث انما الدنیا لاربعۃ نفر نیست دنیا مگر برائے چہار کس وانحصرست احوال دنیا درین چہار مرتبہ عبد
رزقہ اللہ مالا وعلما اول بندۂ کہ داد او را خدائے تعالیٰ مال وداد دانش کہ بدان طریق صرف وکیفیت انفاق مال
در مصارف خیر و وجوہ برنشناسد فہو یتقی فیہ ربہ پس این بندہ تقوی میکند درین مال پروردگار خود را واز تکاب
نمی کند در دخل وخرج آن حرام ونامرضیات حق را ویصل رحمہ وپیوند میکند ونیکی واحسان می نماید خویشان خود را ویعمل
فیہ بحقہ وکار میکند برائے خدا درین مال بحق مال یعنے حقوقی کہ متعلق ست بآن مثل زکوٰۃ وکفارات وضیافت وصدقات
بالحق خدا کہ فرمودہ است صرف مال را در ابواب آن فہذا بافضل المنازل پس این بندہ در فاضل ترین مراتب
ومنازل ست وعبد رزقہ اللہ علما دوم بندہ ایست کہ دادہ است او را خدائے تعالیٰ علم بحسن انفاق وصرف مال
در وجوہ خیرات ومبرات وحصول ثواب بران ولم یرزقہ مالا ونداده است او را خدائے تعالیٰ مال فہو صادق النیۃ
پس این بندہ بمقتضائے علمی کہ دارد صادق وصالح ست نیت وی عودست دارد وآرزو میکند وجود مال را
یقول لو ان لی مالا لعملت بعمل فلان میگوید آن بندہ اگر می بود مرا مالی ہر آئینہ عمل میکردم بعمل فلانی کہ تقوی میکند پروردگار
را در مال وصلہ رحم میکند وصرف میکند مال را در حقوق فاجر ہما سواء پس مزد وثواب این ہر دو بندہ برابر ست
اگرچہ از بندۂ اول بوجود مالی انفاق بالفعل می آید واز دوم نہ اما بمقتضائے نیت صادق کہ دارد اجر آن حق یابد
وعبد رزقہ اللہ مالا ولم یرزقہ علما سوم بندہ ایست کہ دادہ است او را خدائے تعالیٰ مالی ونداده است او را علمی
کہ بدان تقوی ورزد وصرف مال در حقوق نماید فہو یخبط فی مالہ بغیر علم پس این بندہ خبط وخلط میکند در مال خود و
دست وپا میزند بے علم ودانش وتمیز در طریق خیر وشر وصرف میکند آنرا در غیر حق چنانکہ فرمود لا یتقی فیہ ربہ
ولا یصل فیہ رحمہ ولا یعمل فیہ بحق تقوی نمی کند در مال پروردگار خود را وصلہ نمی کند رحم خود را وعمل نمیکند در وی بحق

در مواضع مذکور شدہ کہ مردی گفت یارسول اللہ ای الناس خیر کدام یکی از مردان بہتر ست قال گفت آنحضرت من طال عمرہ وحسن عملہ بہترین مردم کسی ست کہ دراز ست زندگانی او ونیکو ست کردار او قال گفت آنمرد فای الناس شر پس کدام یکی از آدمیان بدتر ست قال گفت آنحضرت من طال عمرہ وساء عملہ بدترین آدمیان کسی ست کہ دراز ست عمر او وبد ست عمل او ظاہرا اعتبار غالب راست واگر عمل نیک وبد ہر دو برابر باشند بوجہے خیر خواہد بود وبوجہے شر باوجود آنکہ تحقیق این مادۂ نادر ست فافہم رواہ احمد والترمذی والدارمی ۲۔ وعن عبید بن خالد کنیت او ابو عبد اللہ سلمی ست صحابی مہاجر سکونت کرد کوفہ را ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم آخی بین رجلین روایت میکند کہ آنحضرت برادری داد میان دو مرد از صحابۂ خود چنانکہ منقول ست کہ یکبار میان دو کس از مہاجران عقد اخوت بست وبار دیگر در میان مہاجرین وانصار فقتل احدہما فی سبیل اللہ پس کشتہ شد یکی ازان دو مرد در راہ خدا وشہید شد ثم مات الآخر بعدہ پس بمرد مرد دیگر ازان دو مرد بعد از وی بجمعۃ او نحو ہا بیک ہفتہ یا مانند آن فصلوا علیہ پس نماز گذاردند صحابہ بر ین مرد فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما قلتم چہ گفتید وچہ خواندید در نماز کہ بر وے گذاردید وچہ دعا کردید او را قالوا دعونا اللہ ان یغفر لہ ویرحمہ گفتند دعا کردیم خدا را کہ بیامرزد او را ورحمت کند او را فقال فما بال صاحبہ وبرسانذ او را بیار وے کہ شہید رفت در مرتبہ ومقام فقال النبی پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاین صلوتہ بعد صلوتہ پس اگر این مرد کہ بمرد بعد برابر باشد در درجہ بآن یار خود کہ پیشتر از وے رفت پس چہ شد وکجا رفت ثواب نماز این مرد کہ بعد از وے گذارد وعملہ بعد عملہ کجا شد ثواب دیگر عملہای این مرد کہ بعد از وے کرد او قال صیامہ بعد صیامہ راوی شک دارد کہ وعملہ بعد عملہ گفت یا گفت وصیامہ بعد صیامہ یعنی کجا شد ثواب روزہ وی کہ بعد از وے داشت ما بینہما ابعد مما بین السماء والارض بتحقیق تفاوت درجہ کہ میان این مرد ست در بہشت ودرقرب الٰہی تعالی دور تر وبیشتر ست از تفاوت مسافتے کہ میان آسمان وزمین ست رواہ ابو داؤد والنسائی اینجا اشکال می آرند کہ چگونہ فاضل وراجح در عمل این مرد پسین کہ در یک جمعہ کرد بر شہادت آن مرد کہ پیشتر رفت وباوجود آنکہ درجۂ شہادت کہ در راہ خدا واظہار دین حق یافت بالاتر ست خصوصًا در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ زمان مبادی دعوت وقلت اعوان ودین ست جواب میگویند کہ این مرد نیز مرابط بود در راہ خدا ونیت شہادت داشت پس جزا دادہ شد بنیت او ونیز میگویند کہ آنحضرت میداند کہ عمل این مرد بے شہادت مساوی عمل آن شہید ست بجہت مزید اخلاص وعمل ومرافقت یا زیادتی عملے کہ بعد از وے کرد پس نہ ہر شہید فاضل تر وراجح تر ست بر غیر شہید علی الاطلاق بسا غیر شہید کہ فاضل تر بود از شہید دلیل برین سخن حال صدیق اکبر ست رضی اللہ عنہ نسبت بشہدای صحابہ کذا قالوا ۳۔ وعن ابی کبشۃ بفتح کاف وسکون موحدہ الانماری بفتح ہمزہ وسکون نون نام او عمرو بن سعد وبعضی گفتہ اند سعد بن عمرو بعضے عامر بن سعد نزول کرد شام را وبود قدیم وی آنرا با عمر بن الخطاب انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول روایت میکند

کہ ہر چہ واقع می شود بقدرت حق واقع می شود دوم توکل واستوار داشتن ضمانت خدائے تعالیٰ در رسانیدن رزق سوم یقین کردن در جزائے اعمال از ثواب وعقاب چہارم یقین کردن در اطلاع خدائے تعالیٰ بر احوال بندہ در ہمہ حال پس فائدہ یقین در توحید عدم التفات ست بسوئے مخلوقات وفائدہ یقین در رسیدن رزق اجمال است در طلب وی یا ترک تاسف بر فوت آن وفائدہ یقین در جزائے اعمال اقدام نمودن ست بر طاعت ودور بودن از معصیت وفائدہ یقین در اطلاع خدائے تعالیٰ آنست کہ مبالغہ کنی در اصلاح ظاہر وباطن انتہی محصل کلام الشیخ ومراد در حدیث یقین برزاقیت حق وتوکل بر وست چنانچہ گفتیم بقرینہ مقابل آن کہ بخل ست ویقین کردن بر زاقیت حق وبلوغ رزق واستوار داشتن ضمانت خدائے تعالیٰ را منزل ست از منازل واز وے چارہ نیست مر سالک راہ حق را تا فراغ عبادت موقوف بران ست قال الشیخ الامام قطب وقتہ ابو الحسن الشاذلی اکثر عجب الخلق عن الحق اشتغالہم بالرزق وخوف الخلق وہم الرزق اسد الحجابین ۲۔ وعن سفیان الثوری قال لیس الزہد فی الدنیا بلبس الغلیظ والخشن واکل الجشب سفیان ثوری رحمۃ اللہ علیہ گفت نیست زہد در دنیا وبے رغبتی دران بپوشیدن جامۂ ستبر وخوردن خورد نی غلیظ خشن بیزہ ونان بے نان خورش جشب بفتح جیم وکسر شین معجمہ وبا موحدہ خورد نی غلیظ وخشن وقیل طعام بے نان خورش وانما الزہد فی الدنیا قصر الامل ونیست حقیقت زہد در دنیا مگر کوتاہی امل رواہ فی شرح السنۃ ۳۔ وعن زید بن اسلم قال سمعت مالکا وسئل ای شئی الزہد فی الدنیا زید بن حسین کہ یکی از یاران امام مالک ست گفت شنیدم مالک را در حالیکہ پرسیدہ شد از وی کہ چیست زہد در دنیا قال گفت در جواب این سوال طیب المکسب وقصر الامل حقیقت معنی زہد پاک وحلال بودن کسب رزق ست کہ آنرا از وجہ حلال پیدا کنند وکوتاہ بودن امل ست رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۱۱۔

باب استحباب المال والعمر للطاعۃ

استحباب نیکو شمردن وفی الصراح مال خواستہ اموال جماعت واشتقاق مال از میل ست وآدمی بالطبع بدان مائل ست وعمر بالفتح والضم زندگانی وزیستن وضمتین نیز آمدہ واگر در مقام قسم واقع شود فتح افصح بود

الفصل الاول عن سعد قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت سعد بن ابی وقاص کہ گفت آنحضرت ان اللہ یحب العبد التقی الغنی الخفی خدائے تعالیٰ دوست میدارد بندۂ را کہ این سہ صفت دارد تقی پرہیزگار غنی تونگر بمال یا بدل وآوردن این حدیث در باب استحباب مال دلالت دارد کہ مراد غنا بمال ست خفی پنہان یعنی گوشہ گیرندہ از خلق برائے عبادت چوں بخلق احتیاجی ونیازی ندارد از خلق گوشہ گرفتہ بعبادت مشغول ست وخفی بجار ہملہ نیز روا ست کردہ اند یعنی مہربان ونیکی کنندہ بخلق واین معنی بنا بر موافق سرست ودر بعضے نسخ مصابیح بعد از التقی النقی نیز آمدہ بمعنی پاک ولطیف رواہ مسلم وذکر وذکر کردہ شد حدیث ابن عمر کہ اولش این ست لا حسد الا فی اثنین فی باب فضائل القرآن

الفصل الثانی عن ابی بکرۃ ان رجلا قال روایت ست از ابی بکرہ کہ صحابی مشہور ست از اہل طائف واحوال وی

اول و آخر ابعد منہ و بخلایند چوبے دیگر را دور تر از چوب اول فقال پس گفت آنحضرت آندرون ہذا آیا درمی یابید و میدانید کہ چیست مثال این سہ چوب قالوا اللہ و رسولہ اعلم قال فرمود ہذا الانسان و ہذا الاجل این چوب اول کہ من خلایندم مثال آدمی ست و این چوب دیگر کہ خلایندم مثال مرگ ست کہ متصل ست بآدمی اراہ قال ابو سعید خدری میگوید کہ گمان می برم آنحضرت را کہ فرمود و ہذا الامل و این چوب سوم کہ خلایندم امل آدمی ست کہ دور و دراز تر رفتہ است فیتعاطی الامل پس در میگیرد و خوض میکند آدمی امل را و میخواہد کہ برسد بآن و دریابد آنرا فلحقہ الاجل دون الامل پس ناگاہ در یافت دور رسید او را مرگ بے آنکہ برسد امل را رواہ فی شرح السنۃ ۵۔ وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال فرمود آنحضرت عمر امتی من ستین سنۃ الی سبعین عمر امت من اکثر از شصت سال ست تا ہفتاد یعنی غالب این ست و گاہی در میگذرد چنانکہ در حدیث آیندہ فرمودہ است رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب ۶۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعمار امتی ما بین الستین الی السبعین اکثر عمرہای امت من میان شصت سال ست تا ہفتاد و اقلہم من یجوز ذلک و کمتر کسے ست از امت من کسیکہ بگذرد از ہفتاد رواہ الترمذی و ابن ماجۃ و ذکر کردہ شد حدیث عبد اللہ بن الشخیر بکسر شین معجمہ و خاء معجمہ مشددہ و یاء تحتانیہ ساکنہ فی باب عیادۃ المریض در باب پرسش نمودن بیمار۔

۳۔ **الفصل الثالث** عن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اول صلاح ہذہ الامۃ الیقین و الزہد یعنی اول این امت یقین ست بر زاقیت حق و ضمانت وی تعالی ارزاق را و زہد و بے رغبتی در دنیا و چون یقین بر زاقیت حق حاصل شد بخل نخواہد کرد چہ بخل بجہت طلب یقینی بوصول رزق ست میگوید کہ اگر مال صرف کنم و از دست دہم دیگر از کجا خورم و چون زہد کرد طول امل و امید بقا در دنیا نخواہد ماند ازین جہت فرمود کہ و اول فسادہا البخل و الامل و آخرین فسادش بخیلی ورزیدن در صرف و انفاق مال و دراز داشتن امل و بقا در دنیا ست کہ ضد یقین بر زاقیت حق و زہد در دنیا ست رواہ البیہقی فی شعب الایمان بدانکہ شیخ اجل اکرم عارف باللہ عبد الوہاب متقی رحمۃ اللہ علیہ در رسالۂ الجمل المتین فی تحصیل الیقین فرمودہ ست اعتقاد چون بحد جزم رسد و مستند بدلیل و برہان بود کہ اثبات حق کند آنرا در اصطلاح حکماء و متکلمین یقین گویند اما نزد صوفیہ تا تصدیق غلبہ و استیلاے بر دل نیابد بحیثیتی کہ متصرف و حاکم باشد بر دل تا بخیرہای کہ موافق باشد تحریص کند و از چیزہای کہ منافی و مخالف باشد زاجر و مانع گردد آنرا یقین نگویند مثلاً ہمہ کس را جزم بہ نزول موت حاصل است اما آنکہ ذکر موت بر دل وی غلبہ و استیلا دارد و مستحکم و متصرف ست و بر استعداد موت بفعل طاعات و ترک معاصی باعث صاحب یقین ست و یقین در چہار موضع باید کہ اگرچہ مجموع آنچہ خبر دادہ است رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بدان چیز محل و موضع یقین ست اما اصول آن چہار چیز ست کہ سالک را از یقین کردن دران چارہ نیست اول توحید بداند

جز خدای عزوجل وصبرست وآن بیرون آمدن ست از خطوط نفس بمجاہدت چنانکہ بموت بے مجاہدت ورضاست وآن بیرون آمدن از خشنودی نفس ودرآمدن درخشنودی حق تبارک وتعالی وتسلیم احکام ازلیہ وتفویض تمامۂ امور بہ تدبیر واختیار مولی سبحانہ بے منازعت واعتراض چنانکہ بموت وذکرست وآن بیرون آمدن ست از ذکر ماسوے مولی سبحانہ چنانکہ بموت ومراقبہ ست وآن بیرون آمدن ست از حول وقوت چنانکہ بموت این صفات واین حالات چون حاصل گردد مشابہ مردگان گردد ودرشمار اصحاب قبور افتد این ست معنی قول آنحضرت ومد نفسک من اہل القبور ومو توا قبل ان تموتوا نیز این معنی دارد موت اختیاری این باشد کذا ذکر الشیخ عبد الوہاب المتقی فی رسالۃ فضل التوبۃ

۱- الفصل الثانی - عن عبد اللہ بن عمر قال مر بنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوما ونحن نبنی لطینا شیئا عبد اللہ بن عمر رضی اللہ عنہما گفت کہ گذشت آنحضرت برما روزے وحال آنکہ من ومادر من گل اندود میکردیم چیزی را یعنے بگل اصلاح میکردیم درے یا دیوارے نقال پس گفت آنحضرت ہا ہذا چیست این وچہ کار می کنید یا عبد اللہ قلت گفتم من شیئ نصلحہ چیزے ست یعنے دیوارے ست کہ اصلاح می کنیم وراست می سازیم آنرا قال فرمود آنحضرت الامر اسرع من ذلک کار شتاب ترست ازین معنی بیرون آمدن از دنیا وگذشتن ازان شتاب تر وزود ترست از دیر پائیدن دران کہ بجہت آن مشغول شوی وخانہ را اصلاح کنی رواہ احمد والترمذی وقال ہذا حدیث غریب ۲- وعن ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان یہریق الماء بود آنحضرت کہ میریخت آب را یعنی بغسل میکرد وتیمم بالتراب پس تیمم میکرد بخاک پیش از انکہ وضو بسازد فقال پس می گفتم من یا رسول اللہ الماء منک قریب بدرستی کہ آب از تو نزدیک ست یعنی آنقدر دور نیست کہ بآن تیمم توان کرد یقول میگفت آنحضرت مایدریني لعلی لا ابلغہ چہ درپیابد مرا یعنی چہ دانم شاید کہ ترسم من آب را یعنے عمر وفا نکند وفرصت نیابم کہ وضو کنم باری بالفعل بکنوع طہارتے خود حاصل کردہ باشم عادت شریف چنان بود ے کہ بعد از نقض وضو زود تیمم کردی پیش ازان کہ وضو سازد از برای مبادرت بہ تحصیل نوعے از طہارت واین تیمم آن تیمم نیست کہ بجہت فقدان آب بہ کنند وبدان نماز گذارند رواہ فی شرح السنۃ وابن الجوزی فی کتاب الوفاء ۳- وعن انس رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال فرمود ہذا ابن آدم وہذا اجلہ این آدمی ست واین اجل اوست یعنی نزدیک ست بوی ووضع یدہ عند قفاہ ونہاد آنحضرت از برائے تصویر وتمثیل قرب موت را بآدمی دست خود را نزد قفای خود یعنی مرگ در قفای آدمی ست وقریب بوی فی الصراح قفا پس سر ثم بسط پستر بکشاد ودراز کرد آنحضرت دست را ودور داشت از قفا از برائے نمودن درازی امل فقال وثم امله وآنجاست یعنی بجائے دور امل وامید او یعنے اجل نزدیک آمد وامل دور رفتہ است رواہ الترمذی ۴- وعن ابی سعید الخدری ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم خط خطوطا بین یدیہ آنحضرت بخلانید چوبے را پیش خود وآخرالی جنبہ وبخلانید چوبے نزد دیگر پہلوے آن چوب

الامل

که عذر خواهی کند و توبه و استغفار نماید و دران تقصیر نه نماید رواه البخاری ۔ وعن ابن عباس عن النبی صلی الله علیه
وآله وسلم قال لو کان لابن آدم وادیان من مال لابتغی ثالثا اگر باشد مر آدمی را دو رود پر از مال هر آئینه طلب میکند
سوم را و سیر نمی شود شکم وی از حرص ولا یملأ جوف ابن آدم الا التراب و پر نمی کند شکم آدمی را مگر خاک یعنی تا در گور
نرود حرص از وی نمیرود و این حکم بر غالب ست ویتوب الله علی من تاب و رجوع برحمت میکند الله تعالی بر هر که
میخواهد بتوفیق ازاله این رذیله و تهذیب نفس ازان یا معنی آن باشد که قبول میکند توبه از حرص مذموم از هر که میخواهد
زیرا که توبه از معصیت مقبول ست از عمل ظاهر و باطن متفق علیه ۔ وعن ابن عمر قال اخذ رسول الله گرفت پیغمبر
خدا صلی الله علیه وآله وسلم و دست زد ببعض جسدی ببعض تن من یعنی بعضوی از اعضاے من مثل دست و دوش
چنانکه عادت ست در سخن گفتن و نصیحت کردن و چون خصوص عضو را فراموش کرد مجملی گفت و در بعضی روایات آمده
که گرفت هر دو دوش مرا فقال پس گفت کن فی الدنیا کانک غریب باش در دنیا چنانکه گویا شهر غریبی ادعا بر سبیل
یاره گذری مبالغه درین بیشتر ست چه غریب گاهی روزے چند اقامت نیز کند و مشغول گردد اما آنکه بر سر راه است
میگذرد دل بچیزے نه بندد وعد نفسک من اهل القبور و بشمار خود را از مردگان که در قبر آسوده و از همه گذشته اند
و تشبه بکن بایشان و هم در زندگی در حکم مرده باش رواه البخاری و شرح این سخن بسطی طلبد بدانکه حقیقت موت چیست
انقطاع تصرف روح از بدن و گسسته شدن پیوند وی ازان و بیرون آمدن بدن از آلت بودن او مر روح را و
روح بموت بدن منعدم و نابود نگردد بلکه متغیر میگردد حال او چنانکه سلب کرده می شود از وی چشم و گوش و زبان
و دست و پا و تمامه اعضا و حواس و جدا کرده می شوند از وی اهل و اولاد و اقارب و آشنایان و دوستان
و دور کرده می شوند خیل و حشم و داه و غلام و دواب و مراکب و زمین و سرا و هر چه از متاع و اسباب و آلات
دنیاست پس تشبه بمردگان و در آمدن در حکم ایشان آن بود که متصف گردد بقطع علائق بدنی مهما امکن پس قطع کند
تصرف روح از جوارح در ارتکاب محرمات و مکروهات و بداند که هر چه در دست تصرف اوست از دنیا ازان
او نیست بلکه همه ازان مولی تعالی ست و علامت او آن ست که بفقدان آن اندوهگین نگردد و بوجدان آن مسرور
نشود و همچنین منقطع گردد از اهل و عیال و اقارب و معارف و بسبب ایشان در حرام و مکروه نیفتد پس هر که باین
صفات متصف شود مشابه گردد بمردگان داخل باشد در حکم ایشان پستر رعایت کند شروط و آداب دیگر که بدان
مشابه بمردگان و در گور خفتگان گردد یکی از انجمله توبه است و آن بر آمدن ست از هر مطلوب جز خدا چنانکه بموت
و زهد ست و آن بر آمدن ست از دنیا و محبت آن و از شهوات و لذات آن چنانکه بموت و توکل ست و آن
نیز بر آمدن ست از قید اسباب چنانکه بموت و قناعت ست و آن بر آمدن ست از شهوات نفسانیه چنانکه بموت
و توجه الی الله و روے گردانیدن از ماسواے او چنانکه بموت پس باقی نماند هیچ مطلوب و محبوب و مقصود

ف بیان وجه مشابهت انسان کامل با مردگان

خطی که درمیان ست من جانبه الذی فی الوسط از جانب وی که درمیان ست زیرا که یک جانب این خط درمیان ست
و یک جانب وی بیرون رفته فقال هذا الانسان پس گفت آنحضرت هذا یعنی این خط وسط که درمیان شکل مربع
واقع ست مثال آدمی ست وهذا اجله محیط به واین یعنی خط مربع اجل اوست که محیط است بآدمی وهذا الذی هو خارج امله
واین جانب که بیرون رونده است امل اوست که درازست وهذه الخطط الصغار الاعراض واین خطهاے خرد
اعراض ست بفتح همزه یعنی آفات وعاهات مثل امراض وحوادث مهلکه که عارض شوند وهلاک کنند واز هر جانب
توجه در وی آرنده اند بآدمی ومکتنف ومتصل اند بوی فان اخطاه هذا نهسه هذا پس اگر خطا کرد وگذشت این عرض واین حادثه
معین گزید ورسید آدمی را عرض دیگر وحادثه دیگر وان اخطاه هذا نهسه هذا واگر خطا کرد وگذشت این حادثه نیز رسید حادثه
دیگر حاصل آنکه آدمی امیدهای دور ودراز دارد وگمان می برد که میرسد بآن امیدها حال آنکه اجل قریب ترست بوی
از امل وبآرزوها وامیدها نارسیده جان میدهد ؎ در برفتیم عذر ما به پذیر ؎ اے بسا آرزو که خاک شده ؎ رواه البخاری
۲- وعن انس قال خط النبی صلی الله علیه وآله وسلم خطوطا کشید آنحضرت چند خط را فقال هذا امله وهذا اجله پس فرمود
این خط امل آدمی ست واین خط اجل اوست فبینما هو کذلک اذ جاءه الخط الاقرب پس در اثنای آنکه آدمی همچنین ست
وهمدرین اندیشه است ناگاه رسید او را خط اجل که نزدیکترست یعنی آدمی می خواهد که بخط امل که دورترست برسد ناگاه
اجل در رسید بامل نارسیده درگذرد رواه البخاری درین حدیث در اجمال سه خط ذکر کرد ودر تفصیل دو خط آورد وذکر
خطوط دیگر که در حدیث اول اعتبار نموده بود حذف کرد واظهر آن ست که محمل این حدیث مضمون حدیث ابی سعید ست
که در فصل ثانی بیاید ۳- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یهرم بن آدم ویشب فیه اثنان پیر
وضعیف میگردد آدمی وجوان وقوی میگردد در وی دو چیز الحرص علی المال والحرص علی العمر حرص بر کثرت مال
وحرص بر درازی عمر وهرچند پیر گردد این دو صفت از وی شکسته وسست نگردد زیرا که آدمی مجبول ست بر حب
شهوات وشهوات بے مال وعمر بدست نیاید وسبب قوی شدن اینها بضعف بدن بعلت آن بود که از وشهوات
ملکه شده وقوت عقلیه که قوت شهویه را زبون دارد ضعیف شده ودفع آن نتواند کرد ؎ بیخ های خوی بد محکم شده
قوت برکندن آن گم شده ؎ متفق علیه ۴- وعن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لا یزال قلب الکبیر
شابا فی اثنین همیشه دل پیر وآرزوی وی جوان ست در دو چیز فی حب الدنیا وطول الامل در دوستی دنیا
ودرازی امید متفق علیه ۵- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اعذر الله الی امرئ بگذاشت
خدای تعالی جاے عذر وازاله کرد عذر را از مردی که اخر اجله پس افگند ومهلت داد اجل او را حتی بلغه ستین سنة
آنکه رسانید او را بشصت سال یعنی این همه عمر بخشید وفرصت داد وتوبه نکرد واعتذار نه نمود دیگر چه جاے عذر ماند
جوان گوید چون پیر شوم توبه کنم پیر چگوید وبعضی گویند که معنی عبارت اینست که ثابت وواجب گردانید بر وے

بر فضل خدا کہ رساند او را روزی یکسال از وجہ حلال رواہما البیہقی روایت کرد این ہر دو حدیث را بیہقی
فی شعب الایمان ۹- وعن عمران بن حصین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ یحب عبدہ المؤمن
الفقیر المستعفف ابا العیال بدرستی کہ خدائے تعالی دوست میدارد بندۂ خود را کہ مسلمان ست و این صفات دارد کہ فقیر
و پارسا یعنے باز دارندہ است نفس خود را از حرام و سوال کردن از مردم و صاحب عیال رواہ ابن ماجۃ ۱۰- وعن
زید بن اسلم قال استسقی یوما عمر زید بن اسلم کہ مولی عمر بن الخطاب و از اکابر علماء تابعین ست گفت آب خورد نی طلبید
روزے عمر رضی اللہ عنہ فیجئی بماء قد شیب بعسل پس آوردہ شد آبی کہ بتحقیق آمیختہ شدہ است بشہد فقال انہ طیب
پس گفت عمر کہ این آب آمیختہ بعسل پاک و حلال ست و خوش آیندہ است مرا لکنی اسمع اللہ عزوجل لیکن نمی خورم من آنرا
زیرا کہ من می شنوم خدائے را عزوجل یعنی علی قوم شہواتہم عیب کردہ بر قومی شہوات و خواہشہائے نفس ایشان را و
سرزنش کردہ ایشان را بران و شہرت دادہ بدان فقال پس گفت وی عزوجل در کتاب مجید اذہبتم طیباتکم فی حیوتکم
الدنیا و استمتعتم بہا بردید و استیفا کردید شما شہوتہا و نعمتہای خود را در زندگانی خود کہ پستر و فرود تر ست
یعنی زندگانی این عالم فانی و بہرہ مند شدید بدان فاخاف ان تکون حسناتنا عجلت لنا پس فرمود عمر رضی اللہ عنہ
کہ می ترسم من کہ باشد عملہائے نیک ما کہ زود داده شد ثواب آن ما را درین عالم یعنے اگر من این آب نخورم
و لذت نگیرم و تنعم نکنم می ترسم کہ این ثواب عملہای ما نباشد کہ درین دنیا داده و تمام کرده شده باشد چنانکہ
کافران را پاداش عملہای نیک ہم در دنیا دہند و در آخرت نصیبے نباشد فلم یشربہ پس نخورد عمر رضی اللہ عنہ
آن آب آمیختہ بشہد را رواہ رزین ۱۱- وعن ابن عمر قال ما اشبعنا من تمر سیر نہ شدیم ما یعنے اصحاب رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از خرما بجہت فقر و احتیاج حتی فتحنا خیبر تا آنکہ کشادیم دیار خیبر را کہ خرما در آنجا بسیار بود فافہم و اللہ اعلم

۱۶- باب الامل والحرص

امل بفتح میم امید داشتن بامید کذلک کذا فی الصراح و در قاموس نیز امل بمعنی رجا گفتہ و لیکن ظاہر آن ست کہ مفید باید کرد
بامید و درازی حیات نا امید کہ مقابل یاس ست و در مشارق الانوار گفتہ کہ امل بفتح میم حدیث کردن او می نفس خود را بآنچہ
در یابد امور و بسر برد بآرزوی آن و حریص گردد بران و این معنی نزدیک ترست بموارد استعمال آن و لہذا
طول امل را مذموم دارند و حرص شرط شرہ و ارادت کذا قال الطیبی و شرہ آرزوئے الصراح شرہ آرزناک شدن بچیزے
۱- الفصل الاول عن عبد اللہ قال خط النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خطا مربعا عبد اللہ ابن مسعود گفت

کشید آنحضرت شکل مربع را کہ چہار خط بود احاطہ کردہ خطا فی الوسط خارجا
منہ و کشید خطی در میان این شکل مربع کہ بیرون برآمدہ است ازان شکل و خط خطا
صغارا الی ہذا الذی فی الوسط و کشید خطہائے خرد متوجہ در روے آمدہ بسوی آن

بران ائمه این ست که در کتاب مذکور شد و روایت کرد آنرا طبرانی در هر سه معجم خود و خطیب در تاریخ بغداد
و ابن عدی در کامل و حاکم در مستدرک نیز آورده و گفته که صحیح است بر شرط مسلم اما بدون لفظ و جعلت و در روایت
نسائی نیز از وجه دیگر لفظ من الدنیا آمده و اما آنچه مشهور ست بر زبان های مردم از زیاده لفظ ثلث در هیچ
کتابی از کتب احادیث یافته نشده با وجود تنقیر و تفتیش مگر در دو موضع از احیاء العلوم و در تفسیر آل عمران از
کشاف کذا قال السخاوی و شیخ ابن حجر عسقلانی در تخریج رافعی گفته که نیافتم لفظ ثلث را در هیچ طریقی از طرق حدیث
و شیخ ولی الدین عراقی در امالی خود گفته که این لفظ در هیچ کتاب حدیث نیست انتهی پس معلوم شد که در حدیث
چنانکه در کتاب مذکور ست اصلا اشکالی نیست و اگر یکی ازین دو لفظ من الدنیا و ثلث نباشد نیز اشکال
ندارد و اگر این هر دو باشد اشکال دارد زیرا که صلوة از دنیا نیست و جواب میدهند که مراد از دنیا حیات
این عالم ست یعنی درین عالم مرا سه چیز خوش آمد از ان دو امور طبیعیه دنیویه است و سوم از امور دین و بعضی
گویند که چون آنحضرت دو چیز از دنیا ذکر کرد ملول شد از ذکر امور دنیاوی پس عدول کرد بامر دینی و اشارت
کرد بآنکه خوش داشتن طیب و نسا نه بر وجهی ست که مانع و شاغل آید از ذکر حق و مناجات وی بلکه اینها در حق
آنحضرت ممد و معاون بودند بر طاعت و عبادت و می تواند که آن امر ثالث دنیاوی که ذکر نکرده است
اسپ باشد چنانکه در حدیث دیگر بروایت نسائی از انس آمده که نبود دوست تر نزد آنحضرت صلی الله علیه و آله
و سلم بعد از نسا از اسپ یا طعام چنانکه در حدیث عائشه معلوم شد والله اعلم دیگر بدانکه معنی قرة العین فی الصلوة
چنانکه شراح حدیث ذکر کرده اند آنست که مذکور شد و از زبان عامه مردم این دیار شنیده می شود و در بعضی
رسائل مشایخ نیز نوشته اند که مراد از قرة العین فی الصلوة فاطمه زهرا ست سلام الله علیها در نماز و این بر تقدیر
عدم ذکر و جعلت محتمل لفظ هست اما هیچ یکی از شراح حدیث آنرا نه گفته و این احتمال را راه نداده ۔۶۔ وعن
معاذ بن جبل رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم لما بعث به الی الیمن قال روایت ست از معاذ
بن جبل که چون فرستاد آنحضرت معاذ را بسوی یمن بمنصب قضا گفت ایاک والتنعم دور دار خود را از تنعم و ترفه
و استراحت و تن آسانی فان عباد الله لیسوا بالمتنعمین زیرا که بندگان خاص خدا که بعبادت وی مشغول اند نیستند
تنعم کنندگان رواه احمد ۔۷۔ وعن علی رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم من رضی من الله
بالیسیر من الرزق کسیکه راضی و خرسند گردد از خدا باندکی از رزق رضی الله عنه بالقلیل من العمل راضی گردد
خدای تعالی از وی باندک از عمل ۔۸۔ وعن ابن عباس رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلی الله علیه
و آله و سلم من جاع او احتاج فکتمه الناس کسیکه گرسنه شود یا محتاج باشد پس بپوشد از مردم و نگوید که من گرسنه ام
تا طعامی بدهند و محتاجم تا چیزی به بخشندگان حقا علی الله عز و جل ان یرزقه رزق سنة من حلال باشد لازم و ثابت

من هو دونی ولا انظر الی من هو فوقی دوم امر کرد مرا که نظر کنم بسوے کسے که آن کس فرود من ست و نظر نکنم بسوی
کسیکه آنکس بالاے من ست یعنے در دنیا وامرنی ان اصل الرحم وان ادبرت سوم امر کرد مرا که صله کنم رحم را و پیوند کنم
بآن اگرچه پشت دهد و قطع کند رحم یعنی صاحب رحم وامرنی ان لا اسال احدا شیئا چهارم امر کرد مرا که سوال نکنم و نه طلبم از هیچ
یکی چیزے را وامرنی ان اقول بالحق وان کان مرا پنجم امر کرد مرا که بگویم حق وامر کنم بدان واگرچه باشد تلخ و ناخوش آینده
وامرنی ان لا اخاف فی الله لومة لائم ششم امر کرد مرا که نترسم در دین خدا و در امر معروف و نهی منکر ملامت کردن هیچ
ملامت کننده را وامرنی ان اکثر من قول لا حول ولا قوة الا بالله هفتم امر کرد مرا که بسیار گویم این کلمه را که مضمون
وی نفی ست از حرکت و حیله و برگشتن از معصیت و قوت و قدرت بر طاعت مگر باراده توفیق الهی و انسلاخ ست
از تدبیر و اختیار و فنا از آن در جنب قدرت حق و مشائخ شاذلیه را قدس الله اسرارهم وصیت ست بطالبان
بتکرار این کلمه و گفته اند که هیچ چیز ممد و معین تر از آن براے توفیق عمل نیست فانهن من کنز تحت العرش پس
بدرستی که این هفت خصلت از گنجی ست که مر حضرت رب العزت راست زیر عرش که فیوض و برکات از آن نازل
و واصل میگردد رواه احمد ۴ - وعن عائشة قالت کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یعجبه من الدنیا
ثلثة بود آنحضرت که خوش می آید او را از دنیا سه چیز الطعام والنساء والطیب خوردنی و زنان و بوی خوش
فاصاب اثنین ولم یصب واحدا پس یافت آنحضرت دو چیز را و نیافت یک چیز را اصاب النساء والطیب یافت
زنان را و بوی خوش را استیفا کرد ذوق و حظ از آن ولم یصب الطعام و نیافت خوردنی را چنانکه استیفا کند
لذت آنرا و استکثار کند از آن باختیار فقر و تنگی معیشت تا حکمت الهی و مصلحت وی در آن چه باشد و لابد در
هر چه اختیار کرد حق عز و جل و علا حبیب خود را حکمتے بالغ و مصلحتے عظیم خواهد بود رواه احمد ۵ - وعن انس
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حبب الی الطیب والنساء وجعلت قرة عینی فی الصلوة دوست
گردانیده شد بسوی من بوے خوش و زنان و گردانیده شد شادی و خوشدلی من در نماز یعنی ذوق و شهود و راحت
و سرور که در نماز حاصل وقت من گردد که در هیچ وقت و هیچ عبادت نبود و لهذا فرمودی ارحنا یا بلال یعنے
راحت بخش ما را اے بلال بنماز یعنی اذان گو تا نماز کنیم و از تعب و مشغولی کارهای دیگر خلاص شویم و بمناجات حق
بپیوندیم و قرة یا مشتق ست از قر بفتح قاف بمعنی قرار و ثبات چه دیده بنظاره محبوب قرار یابد و بدیدار او
آرام گیرد و بسوے دیگر ننگرد و بنظر بر غیر محبوب بر ایشان و بهر جانب نگران بود و یا مشتق ست از قر بضم قاف
بمعنی سردی و خنکی چشم و لذت وی در مشاهده محبوب بود و گرمی و سوزش وے در دیدن اعدا و لهذا ولد را
قرة العین خوانند رواه احمد والنسائی و زاد و زیادت کرده است ابن الجوزی بعد قوله حبب الی این لفظ را
که من الدنیا این روایت چنین کرده حبب الی من الدنیا الطیب الحدیث بدانکه لفظ حدیث چنانکه اتفاق کرده اند

در نسخ مشکوة وصواب ابو عبد الرحمن ست که راوی حدیث ست چنانکه در صحیح مسلم آمده غالبا لفظ ابو از قلم ناسخ افتاد
ونسخها همبران روش نوشته شد وجاء ثلثة نفر الی عبد الله بن عمرو وانا عنده وآمدند سه کس بسوی عبد الله بن عمر
ومن نزد وی بودم فقالوا پس گفتند یا ابا محمد کنیت عبد الله بن عمرو ست والله ما نقدر علی شیء بخدا سوگند توانا نیستیم ما بر چیزی
لا نفقة ولا دابة ولا متاع نه بر خرج ونه بر جار داد نه بر جنس دیگر از اموال مقصود اظهار فقر واحتیاج وطمع وسوال بود
فقال لهم ما شئتم پس گفت عبد الله بن عمرو مر این جماعه را چه خواستید شما ان شئتم رجعتم الینا اگر می خواهید باز می آئید شما
بسوی ما فاعطیناکم پس میدهیم شما را ما یسر الله لکم چیزی که آسان گرداند خدای تعالی از برای شما یعنی درین وقت
چیزی نزد ما حاضر نیست وان شئتم ذکرنا امرکم للسلطان واگر میخواهید ذکر کنیم قصه شما را برای بادشاه که دران وقت معاویه
بود وان شئتم صبرتم واگر میخواهید صبر می کنید فانی سمعت رسول الله زیرا که من شنیده ام از پیغمبر خدا صلی الله علیه
وآله وسلم یقول که می گفت ان فقراء المهاجرین یسبقون الاغنیاء یوم القیمة الی الجنة اربعین خریفا بدرستی که فقیران
مهاجران پیشی میکنند توانگران را روز قیامت بسوی بهشت بچهل سال قالوا گفتند الجماعة فانا نصبر لا نسال
شیئا پس ما صبر میکنیم سوال نمی کنیم چیزی را رواه مسلم ۲ - وعن عبد الله بن عمرو قال بینما انا قاعد فی المسجد
در اثنای آنکه من نشسته ام در مسجد وحلقة من فقراء المهاجرین قعود وحال آنکه جماعه از فقیران مهاجران حلقه بسته
نشسته اند اذ دخل النبی ناگاه در آمد پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم فقعد الیهم پس نشست آنحضرت مائل بجانب ایشان
یعنی نشست در میان ایشان فقمت الیهم پس ایستادم من ورفتم بسوی ایشان فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله
علیه وآله وسلم لیبشر فقراء المهاجرین باید که بشارت داده شوند فقیران مهاجران بما یسر وجوههم بچیزی که خوشحال
گرداند ایشان را پس مراد بوجوه ذوات باشد وتواند که محمول بر ظاهر باشد وتخصیص بوجوه برای آن بود
که اثر خوشحالی در وی ظاهر میگردد وخبر خوش را که بشارت گویند هم ازین وجه است که اثر آن در بشره پیدا آید فانهم
یدخلون الجنة قبل الاغنیاء باربعین عاما زیرا که ایشان یعنی فقیران می در آیند بهشت را پیش از توانگران بچهل سال
قال گفت عبد الله بن عمر فلقد رایت الوانهم اسفرت پس بخدا سوگند هر آینه بتحقیق دیدم رنگهای فقرا را که
روشن وتابان شد بشنیدن این بشارت قال عبد الله بن عمرو حتی تمنیت ان اکون معهم یعنی ذوق آورد
مرا این حال وتاثیر کرد در من تا آنکه آرزو کردم باشم من با ایشان او منهم یا از ایشان شک راوی ست وتواند
که برای تنویع باشد یعنی با ایشان باشم ودر هر صحبت جلیس ایشان باشم تا انوار واسرار برکات صحبت ایشان
بیندوزم اگرچه فقیر نه باشم یا فقیر شوم واز ایشان باشم والله اعلم رواه الدارمی ۳ - وعن ابی ذر قال امرنی خلیلی بسبع
گفت ابوذر امر کرد مرا دوست جانی من یعنی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بهفت خصلت امرنی
بحب المساکین والدنو منهم اول امر کرد مرا بدوستی مسکینان ونزدیک شدن از ایشان وامرنی ان انظر الی

بہر یک خرمای داد یعنی فقر و تنگی رزق بر ایشان بجائے رسیدہ بود کہ گاہی بیک خرما اکتفا میکردند رواہ الترمذی۔

۱۴- وعن عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال قالت الآنحضرت خصلتان من کانتا فیہ دو خصلت اند کہ ہر کس کہ باشند آن دو خصلت در ان کس کتبہ اللہ شاکرا صابرا بنویسد آن کس را خدای تعالی شکر گوینده وصبر کننده من نظر فی دینہ الی من ہو فوقہ کسیکہ نظر کند در دین خود بسوے کسیکہ بالائے اوست یعنی کامل تر و قوی تر ست ازوی در دین فاقتدی بہ پس اقتدا کند بوے و متابعت کند او را و صبر کند بر مشاق عبادت و مجاہدت بر عمل بکتاب و سنت و نظر فی دنیاہ الی من ہو دونہ و کسیکہ نظر کند در دنیاے خود بسوی کسیکہ فرو داوست و کمتر و محتاج تر ست ازوی در دنیا فحمد اللہ علی ما فضلہ اللہ علیہ پس ستایش کند مر خدا را بنا بر فضیلت دادن خدائے تعالی او را بر آنکس و شکر گوید بر ان کتبہ اللہ فی بنویسد اللہ تعالی او را شاکر ابجہت نظر ثانی صابر ابجہت نظر اول و من نظر فی دنیہ الی من ہو دونہ و کسیکہ نظر کند در دین خود بسوے کسیکہ آنکس فرو داوست یعنی پس صبر نکند بر طاعت و مجاہدت و نظر فی دنیاہ الی من ہو فوقہ و نظر کند در دنیاے خود بسوے کسیکہ آن کس فوق اوست فاسف علی ما فاتہ منہ پس اندوہ خورد بر چیزے کہ فوت شد او را از دنیا لم یکتبہ اللہ شاکرا ننویسد او را خدائے تعالی شاکر بجہت اندوہ او بر خوات دنیا و لا صابرا و نہ صابر بجہت صبر نکردن او بر طاعت رواہ الترمذی و ذکر حدیث ابی سعید و ذکر کردہ شد حدیث ابی سعید خدری کہ در وے این کلمہ ست البشروا یا معشر صعالیک المہاجرین فی باب بعد فضائل القرآن در بالی بی عنوان بعد از کتاب فضائل القرآن۔

الفصل الثالث عن ابی عبد الرحمن الجبلی بضمتین نام او عبد اللہ بن زید مصری ست تابعی ثقہ است روایت میکند از ابو ایوب انصاری و ابو در و عبد اللہ بن عمرو بن العاص و غیر ایشان مات بافریقیۃ سنہ مائۃ قال سمعت عبد اللہ بن عمرو گفت شنیدم عبد اللہ بن عمرو بن العاص را کہ میگفت چیزے کہ بعد ازین تفسیر آن بیاید وسألہ رجل و حال آنکہ بتحقیق پرسید او را مردی این سوال را کہ قال گفت آن مرد انسا من فقراء المہاجرین آیا نیستم ما از فقیران مہاجران کہ اللہ تعالی ذکر کردہ است ایشان را باین عنوان و مدح کردہ بر ایشان و بشارت دادہ رسول وی بسابقیت ایشان در دخول جنت فقال لہ پس گفت مر او را عبد اللہ ابن عمرو الک امراۃ تادی الیہا آیا مر ترا زنی ست کہ جائے میگیری و میروی بسوی او و می باشی با او قال نعم گفت آری مر زنی ہست کہ جائے میگیرم بسوے او قال گفت عبد اللہ بن عمر الک مسکن تسکنہ آیا مر ترا جائے باشی ہست کہ می باشی در وی قال گفت آن مرد نعم ہست مرا مسکن قال گفت عبد اللہ بن عمرو فانت من الاغنیاء تو از توانگران نے بحکم عرف قال فان لی خادما گفت آن مرد چون شنید عبد اللہ بن عمرو را کہ بوجود زن و مسکن او را از اغنیا خواند پس گفت مرا خدمتگاری نیز ہست قال گفت عبد اللہ بن عمرو فانت من الملوک پس تو از بادشاہانے و در حکم ایشانی قال عبد الرحمن ابن حسین ست

لیلۃ و یوم و تحقیق می آمد و میگذشت بر من سی شب روزہ متوالی و مالی و لبلال الا آنچہ پنہان میکرد بلال تحت ابطہ یعنی طعام یا کلہ و کبد خوردنی کہ بخورد جگر داری یعنی حیوانے یعنی از ہیچ جنس از آنچہ ہیچ حیوان آنرا نخورد نیز نبود در چہ جای آدمی الا شیٔ یواریہ ابط بلال مگر چیزے قلیل حقیر کہ می پوشید و پنہان میکرد آنرا ابغل بلال معلوم ست کہ در بغل آدمی چہ می گنجد باز آنچنانکہ در بغل نیز پیدا نہ شود و بیرون ننماید رواہ الترمذی روایت کرد این حدیث را ترمذی و قال گفت ترمذی و معنی ہذا الحدیث حین خرج النبی و مراد و مصدوق این حدیث در ہنگامی بود کہ بیرون آمد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ہارب من مکۃ گریختہ از مکہ و معہ بلال و بود با آن حضرت بلال انما کان مع بلال من الطعام نبود با بلال از جنس خوردنی یا محل تحت ابطہ الا آنقدر کہ بر میداشت در بغل خود از آنچہ گفت کہ باوے بلال بود معلوم شد کہ این قصہ در ہجرت از مکہ بمدینہ بود و غالبا در ان ہنگام ست کہ چون ابو طالب وفات کرد و بعد از وی سہ روز یا پنج روز خدیجہ نیز وفات یافت و این سال را عام الحزن گویند ابتلاء و اذیت کفار مضاعف شد پس بعد از سہ ماہ از موت خدیجہ سال دہم از نبوت پیادہ از مکہ بطائف رفت و زید بن حارثہ باوی بود پس از اہل طائف مساعدتے ندید و موافقتی نیافت و غلامان و بیخردان خود را اغرا کردند تا آنحضرت را ایذا نمودند و پاشنہاے مبارک او را سنگہا زدند و نعلین او را خون آلودہ ساختند و خون از زخمہاے سنگ آنحضرت بر زمین می افتاد ہر دو باز وی او را گرفتہ بر میخیزاند و خون میرفت و چون میرفت باز سنگ ریز میکردند و خندہ میکردند و زید بن حارثہ خود را سپر آنحضرت می ساخت تا سر وی تمام شکست و مجروح شد پس پروردگار تعالی ابرے فرستاد تا او را سایہ کرد پس جبرئیل آمد و گفت پروردگار تو شنید سخن قوم ترا و آنچہ رد کردند بر تو و ملک جبال را حکم کرد کہ اگر فرمائی این قوم را ہلاک کنم و ہر دو کوہ اخشبین را کہ مکہ در میان آن آباد ان ست در ہم زنم و ایشان را در میان آن پست گردانم فرمود امید وارم کہ از اصلاب ایشان کسی بر آید کہ پروردگار مرا بوحدانیت پرستد و در آخر این حدیث قصد ایست کہ در کتب سیر مذکور ست و در شرح سفر السعادت نیز از ان چیزے ذکر کردہ ایم اما در کتب ذکر بلال در ین قصہ ندیدیم آنکہ مذکور ست زید بن حارثہ است واللہ اعلم - ۱۱ - وعن ابی طلحۃ قال شکونا الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم الجوع ابو طلحہ انصاری کہ از مشاہیر صحابہ است و شوہر مادر انس ست گفت شکایت کردیم مابسوے آنحضرت گرسنگی را فرفعنا عن بطنہ حجرا حجرا پس برداشتیم و کشادیم از شکم ہاے خود سنگ سنگ یعنی ہر کدام سنگی از سینہ خود کشاد و نمود فرفع رسول اللہ پس برداشت و کشاد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم عن بطنہ عن حجرین از سینہ خود دو سنگ و سنگ بر سینہ در گرسنگی ازان بہ بندند کہ تقویت صلب کند و بر ایستادن و راہ رفتن قوت بخشد از انکہ شکم در رود و بکمر ہمچند رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب - ۱۲ - وعن ابی ہریرۃ انہ اصابہم جوع روایت ست از ابو ہریرا کہ رسید فقراے صحابہ را گرسنگی فاعطاہم رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم تمرۃ تمرۃ پس داد آنحضرت ایشان را خرما خرما یعنے

بدرستی و راستی هر آینه دوست میدارم ترا ثلث مرات سه کرت گفت این سخن را احتمال دارد که سه کرت با کرت اولی باشد
که گفت انی احبک چنانچه ظاهر ست و احتمال دارد که بعد از فرمودن آنحضرت انظر ما تقول سه بار دیگر گفته باشد والله انی
لاحبک قال ان کنت صادقا گفت آنحضرت اگر هستی تو اے مرد درین دعوی صادق فاعد للفقر تجفافا پس آماده کن
برای فقر برگستوان تجفاف بکسر تا و سکون جیم سلاحی که بپوشند بر اسپان نزد جنگ تا از زخم دشمن در امان باشند
چنانکه زره مر سوار را کذا فی الحواشی و در قاموس گفته تجفاف بکسر آلت حرب که بپوشد آنرا اسپ و آدمی تا نگاه دارد
او را در جنگ و این کنایت از صبر ست که از آفت فقر نگاه دارد و هلاک نگرداند و در ورطه جزع و سخط نیفگند الفقر
اسرع الی من یحبنی هر آینه فقر شتاب تر ست و زود رسنده تر ست بسوے کسیکه دوست میدارد مرا من السیل الی
منتهاه از شتاب رسیدن سیل آنجائی که نهایت رسیدن وی بانجاست سیل آب بسیار روان شونده یعنی دوست
دارنده مرا البته محنت فقر میرسد و در حقیقت دولت و سعادت اوست اما بس صعب ست رواه الترمذی و قال هذا
حدیث غریب ازینجا معلوم شد که دعوی محبت پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بے اختیار فقر و سلوک طریق آن ناراست
و دروغ ست و بحقیقت اتباع و موافقت لازم محبت ست و محبت بے متابعت محبوب درست نه مصرعه ان المحب
لمن یحب مطیع ٭ ولیکن این نشان صدق محبت و کمال اوست و ماهیت محبت انجذاب باطن و امتلاء قلب
بحسن و استحسان ذات و صفات محبوب و خوبی و شکل و شمائل اوست که او را از همه خوب می بیند و خوب میداند
و خوب می اندیشد اما در مرتبه عمل و اتباع ناقص و نازل ست چنانکه ایمان بے عمل و اگر مقرون باتباع گردد اعلی و اکمل
بود اللهم ارزقنا ولا [illegible] یحب الله و رسوله حجت آنست ۱۰ و عن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
لقد اخفت بضم همزه و کسر خا بصیغه متکلم از اخافت بمعنی ترسانیدن یعنی بتحقیق ترسانیده شده ام من فی الله از
جهت اظهار دین خدا و دعوت خلق بدان و ما یخاف احد و حال آنکه ترسانیده نمی شد هیچ یکے با من و بودم من تنها
در آغاز کار دین و اظهار آن و هیچ یکے با من نبود و لقد اوذیت فی الله و هر آینه بتحقیق ایذا کرده شده و رنجانیده
شده ام در دین و ما یوذی احد و ایذا کرده نشد هیچ یکے با من بهمان معنی که در ما یخاف احد گفته شد کذا قال الطیبی
و این معنی صحیح ست ولیکن ظاهر آنست که معنی آن باشد که ترسانیده شده ام من در دین و ترسانیده نشد هیچ یکے
ازینها چنانچه من ترسانیده شده ام و ایذا کرده شده ام در دین و ایذا کرده نشد هیچ یکے چون من چنانکه در حدیث
دیگر آمده ما اوذی لی مثل ما اوذیت زیرا که ایذا و تاذی بر اندازه قدر و مرتبه مردست چون قدر و مرتبه آنحضرت
صلی الله علیه و آله و سلم از جمله عالی تر و صدق و حقانیت وی باهر تر و حرص و خواهش وی بر ایمان و اهتداے
امت بیشتر از همه ست ایذاے او بهر چه کننده عظیم و تاذی وی از ان بیشتر باشد بعد از ان بیان شدت فقر
که اشد دواے و اصعب محن ست بقصد ارشاد و تعلیم امت بیان فرموده بقول خود و لقد اتت علی ثلثون من بین

نیز معلوم گردد رواه فی شرح السنة ۷- وعن قتادة بن النعمان ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال اذا احب الله
عبدا روایت میکند قتاده بن النعمان که صحابی بدری ست که آنحضرت گفت چون دوست میدارد الله تعالی بندهٔ خود را
حماه الدنیا منع میکند او را دنیا را و پرهیز می فرماید او را از آن تا از وی تعالی دور نیفتد و بغیر وی مشغول نگردد یا تا هلاک
نشود و بموت قطیعت نمیرد و این معنی مناسب ترست بقول وی که فرمود کما یظل احدکم یحمی سقیمه الماء چنانکه میگردد یکی از شما
که منع میکند و پرهیز میفرماید بیمار خود را از آب مراد بیماری ست که آب او را زیان دارد چنانکه مستسقی مثلا رواه احمد
والترمذی ۸- وعن محمود بن لبید بفتح لام وکسر با مدنی انصاری اشهلی ولادت او در زمان شریف آنحضرت بود بخاری
گفته که مر او را صحبت ست و ذکر کرده است او را مسلم در طبقهٔ ثانیه از تابعین و ابن عبد البر گفته صواب قول بخاری ست
و اثبات کرده است مر او را صحبت ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اثنتان یکرههما ابن آدم دو خصلت و دو چیز ست
که ناخوش دارد آنها را آدمی یکره الموت یکی از آن دو چیز مردن ست که ناخوش دارد آنرا اگرچه بفتنه و بلائی مبتلا گردد
والموت خیر للمؤمن من الفتنة و حال آنکه موت بهترست مر مسلمان را از فتنه که گرفتاری بکفر و معصیت و اکراه جباران ست
بر ارتکاب نامشروعات و مانند آن از مکروهات دین زندگی برای آن خوب ست که طاعت کنند و بر قدم استقامت
ثابت مانند و ایمان بسلامت برند بی سلامت ایمان زندگی بچه کار آید و در صورت اکراه اگرچه دل برقرار خود باشد
اما بر زبان گذرانیدن چیزی که لائق و مناسب دین نیست نیز فتنه است نعم اگر فتنه و ابتلای دنیا باشد و شدت
و محنت نفس بود سبب کفارت ذنوب و رفع درجات ست و مرگ خواستن بجهت این درست نبود و یکره قلة المال
خصلت دوم کمی مال و فقیری ست که آنرا نیز بحکم نفس و طبیعت آدمی ناخوش دارد و قلة المال اقل للحساب و کمی
مال کمترست مر حساب را یعنی بهترست مر مسلمان را و باید که خوشتر باشد نزد وی زیرا که وی کمترست برای حساب
آخرت و شدت و محنت که بجهت آن برسد سهل ست عزیز من اینها همه فرع ایمان ست هر که ایمان بگفتهٔ شارع
درست دارد بیقین داند که آنچه وی فرموده حق ست و اگر عقل سلیم دارد و تجربهٔ صافی در دنیا نیز دریابد که کثرت مال و
محنت گرفتاری در ذلت و خواری در گرد آوردن آن و نگاهداشتن و تعلق بدان که می کشد از محنت فقر کم نیست
و مجردی و بی تعلقی و عزت و علو همت که در ترک آن و قناعت بکفاف و ما یحتاج ست از زکای نفس و صفای
اوست رواه احمد ۹- وعن عبد الله بن مغفل بضم میم و فتح غین معجمه و تشدید فا صحابی مشهورست از اصحاب شجره ساکن
شد بمدینه بعد از آن نحول کرد و ببصره و حدیث شنید از وی حسن بصری و ابن العالیه قال جاء رجل الی النبی گفت مردی
بحضرت پیغمبر آمد صلی الله علیه وآله وسلم فقال انی احبک پس گفت آن مرد آنحضرت را بدرستی من دوست میدارم
ترا قال انظر ما تقول گفت آنحضرت آن مرد را بنگر که چه میگوئی و تامل کن که این دعوای تو که میکنی بس عظیم ست و ایستادن
درین مقام دشوارست فقال والله انی لاحبک پس گفت آن مرد درین مرتبه بشوق تر و تاکید تر گفت بخدا سوگند

وی فی زمرۃ المساکین وسوال وجواب عائشہ وباقی حدیث در روایت ابن ماجہ نیست ۔۳۔ وعن ابی الدرداء عن
النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ابغونی فی ضعفائکم گفت آنحضرت طلب کنید مرا در ضعیفان وفقیران خود در رعایت
حقوق ونگاہداشت خاطر کہ من با ایشانم بجان ہمیشہ وبتن در بعضے اوقات یعنے اگر مارا جویند انجا می یابند چنانکہ
در حدیث قدسی آمدہ کہ من نزد شکستہ دلانم یا طلب کنید رضاے مارا در رضاے ایشان ومآل ہر دو معنی یکی ست
فانما ترزقون او تنصرون بضعفائکم زیرا کہ رزق داده نمی شوید شما یا یاری داده نمی شوید مگر ببرکت ضعفاکہ در میان
شما اند پس شناسید حق فضیلت ضعفارا وشکر گویید نعمت وجود ایشان را واو برائے شک راوی ست کہ لفظ
حدیث ترزقون ست یا تنصرون واولی آنست کہ بمعنی داد بود چنانکہ از حدیث مصعب بن سعد کہ در فصل اول
گذشت معلوم شد رواہ ابو داؤد ۔۴۔ وعن امیۃ بن خالد بن عبد اللہ بن اسید بفتح ہمزہ وکسر سین تابعی ثقہ
روایت می کند از ابن عمر روایت میکند از وی زہری وجماعہ ذکر کرده است اورا ابن سعد در طبقہ ثالثہ از اہل مکہ
وعجلی گفتہ تابعی مدنی ثقہ است مات سنۃ نیف وثمانین عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انہ کان یستفتح بصعالیک المہاجرین
بود آنحضرت کہ طلب فتح ونصرت میکرد از جناب حق عز وعلا بفقیران ودرویشان مہاجرین ودر دعاے گفت
اللہم انصرنا بفقراء المہاجرین وصعالیک جمع صعلوک بضم صاد وسکون عین درویش یصعلک درویش شد وصعلکہ
درویش ساخت اورا واین غایت فضل وفزید برکت ست مر درویشان وفقیران راکہ سید عالم صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم ایشان را اثبات میکرد بدان ومخصوص ومشرف میداشت کہ ببرکت ایشان طلب نصرت میکرد ع
شاہان چہ عجب گر بنوازند گدارا ۔ رواہ فی شرح السنۃ ۔۵۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم لا تغبطن فاجرا بنعمۃ رشک مبر وغبطہ مکن فاسق را بہ نعمت دنیاوی کہ دارد فانک لا تدری ما ہو لاق بعدہ
موتہ زیرا کہ تو نمیدانی ودر نمی یابی کہ چہ چیز پیش آینده است بوی پاچہ چیز پیش آینده است اورا بعد از مرگ وی ان لہ عند اللہ
تعالیٰ لا یموت بدستی کہ مر فاجر را نزد خدا کشنده ایست یعنی عذاب کنندہ ہست کہ نمی میرد وفانی نمیگردد آن عذاب کننده
یعنی النار می خواہد آنحضرت از قاتل کہ نمی میرد آتش دوزخ را واین تفسیر از راوی ابو ہریرہ است کہ نام
او عبد اللہ بن ابی حریم ست رواہ فی شرح السنۃ ۔۶۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم الدنیا سجن المومن وسنتہ دنیا زندان مسلمان وقحط سال اوست کہ در شدت ومحنت می باشد ہر چند
ناز ونعمت دنیا اورا میسر گردد اما بہ نسبت آنچہ اورا در دار آخرت نہاده اند حکم زندان قحط دار دیا مراد آنست
کہ وی ہمیشہ خود را در ریاضت ومجاہدہ میدارد وطاعت وعبادت وتنعم وترفہ را بخود راہ نمیدہد وہمیشہ مشوق
دار د کہ از ین محنت آباد خلاص گردد وبدار رود واذا فارق الدنیا فارق السجن والسنۃ وقتے کہ بگذارد دنیا را
وجدا گردد از وی گویا میگذارد زندان وقحط را بہمین قیاس معنی قرینہ وی کہ در بعضے روایات آمدہ جنۃ الکافر

ترست در مرتبہ از شما و لا تنظروا الی من ہو فوقکم و نظر نہ کنید بسوے آن کسی کہ آن کس بالاے شماست در مرتبہ قہو
بعد ازیں این نظر کردن بسوے پایان و نظر نکردن بسوی بالا سزاوار ترست شمارا ان لا تزدروا نعمۃ اللہ علیکم
تا خرد نشمارید نعمت خدا را کہ قابض ست بر شما قاعدہ آنست کہ در دنیا نظر بمادون خود کنند و در دین بما فوق خویش
چنانکہ در فصل ثانی بیاید

۱۳- **الفصل الثانی** - **عن** ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یدخل الفقراء الجنۃ
قبل الاغنیاء بخمسمائۃ عام نصف یوم می در آیند فقیران بہشت را پیش از تو انگران بپانصد سال کہ نیم روزیست
از روزیکہ نزد پروردگار ست و آن ہزار سال ست رواہ الترمذی درین حدیث فقرا و اغنیا مطلق واقع
شدہ و تقیید بمہاجران نیافتہ چنانکہ در فصل اول از حدیث عبد اللہ بن عمرو آمدہ و باین وجہ مرتفع گردد
اشکال بآنکہ درمیان این دو حدیث منافات ست زیرا کہ از حدیث سابق معلوم شد کہ تقدم فقرا بر اغنیا
بچہل سال ست و ازین حدیث بپانصد سال چون اغنیاء مہاجرین از فضلا و اکابر صحابہ اند بلکہ بعضے از ایشان
فاضل تر اند از فقرا لیکن این خاصیتے ست مخصوص بفقرا مدت تقدم بر ایشان کمتر باشد بخلاف غیر مہاجرین
و بعضے گفتہ اند کہ تقدم بچہل سال فقرا راست کہ در ایشان میلی در رغبتے بدنیا باشد و بپانصد زہاد فقرا راست
و اللہ اعلم - ۲- **وعن** انس ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اللہم احینی مسکینا و امتنی مسکینا و احشرنی
فی زمرۃ المساکین خداوندا زندہ دار مرا مسکین و بمیران مرا مسکین و برانگیز مرا در گروہ مسکینان فقالت عائشۃ لم
پس پرسید عائشہ برائے چہ طلبی این را یا رسول اللہ و سبب آن چیست قال گفت آنحضرت در جواب عائشہ انہم
یدخلون الجنۃ قبل اغنیاء ہم بار بعین خریفا زیرا کہ ایشان یعنی فقرا و مساکین می در آیند بہشت را پیش از اغنیا
بچہل سال از نجا این توہم میشود کہ مگر فقرا پیش از اغنیا بہ بہشت در آیند اگرچہ پیغمبران باشند غالبا مقصود
آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مجرد اظہار فضل و شرف فقراست و طلب تقدم خود ست بر انبیا خوف تاخر وے
بر تقدیر غنا از انبیاے کہ فقرا اند نہ خوف تاخر خود از فقراے غیر انبیا فافہم بعد ازان وصیت کرد عائشہ را برعایت
حال فقرا و محبت ایشان و فرمود یا عائشۃ لا تردی المسکین اے عائشہ مگردان مسکین را چیزے نادادہ و احسان
و مسامحہ کن او را و لو بشق تمرۃ اگرچہ بنیمہ خرما باشد یعنی باندک چیزے یا عائشۃ احبی المساکین و قربہم اے عائشہ
دوست دار ہمہ مسکینان را و نزدیک گردان بخود آنرا کہ بر تو آید بسوال فان اللہ یقربک یوم القیمۃ زیرا کہ خداے تعالے
نزدیک میگرداند ترا بخود در روز قیامت یعنی چون دوست داری تو مسکینان را و نزدیک گردانی بخود ایشان را
دوست دارد ترا خداے تعالی و نزدیک گرداند ترا بخود رواہ روایت کرد این حدیث را بتمام چنانچہ مذکور شد
الترمذی و البیہقی فی شعب الایمان در وے و روایت کرد ابن ماجۃ عن ابی سعید الی قولہ فی زمرۃ المساکین تعلق

ضعف ایشان این دید کہ توسعہ در کار ایشان کنند طیبی گفت کہ مقصود عمر طلب توسعہ در کار آنحضرت ست ولیکن
از جلالت شان وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نتوانست کہ برائے وی ازین دنیای دنیہ خبیثہ طلب نماید چنانکہ در
روایت دیگر آمدہ کہ عمر آنحضرت را دید در خانۂ تاریک گرم بر حصیری افتادہ و در گوشہ ہائے خانہ نگاہ کرد چیزے
پارہ دید و یکدو ظرف کہنہ افتادہ بگریست فرمود چرا می گریی اے پسر خطاب بگوی گفت یا رسول اللہ ترا می بینم
کہ رسول خدائی باین حال افتادۂ و قیصر و کسری در ناز و نعمت الحدیث امامعنی اول مناسب ترست بقول وی
کہ گفت فارس والروم قد وسع علیہم فارس و روم کہ نام قوم کسری و قیصرست بہ تحقیق فراخی کردہ شدہ است
بر ایشان و ہم لا یعبدون اللہ و حال آنکہ ایشان پرستش نمی کنند خدای را فقال پس فرمود آنحضرت او فی ہذا انت
یا ابن الخطاب آیا طلب میکنی توسعہ و ترفہ و تنعم را در دنیا و درین تقاعی تو اے پسر خطاب این ادائے دیگرست
کہ عمر را رضی اللہ عنہ بنباشش خطاب نکرد و بہ نسبت پدرش خواندہ کہ صاحب عہد جاہلیت و غریق ورطۂ غفلت
بود از نعیم آخرت چنانکہ اہل جاہلیت بودند و تواند کہ با ابن الخطاب متصل بکلام لاحق بود یعنی اولئک قوم
عجلت لہم طیباتہم فی الحیوۃ الدنیا آنہا یعنی فارس و روم گروہے اند کہ شتاب داده شدہ است برائے ایشان
خوبی ہا و لذتہائے ایشان در زندگانی دنیا یعنی در آخرت فقیر و خوار و خراب و در تنگنجہ باشند و فی روایۃ
اما ترضی ان تکون لہم الدنیا و لنا الآخرۃ آیا راضی نیستی کہ باشد مر ایشان را دنیا و مارا آخرت متفق علیہ۔

۱۱- وعن ابی ہریرۃ قال لقد رایت سبعین من اصحاب الصفۃ ابو ہریرہ میگوید کہ بتحقیق دیدم ہفتاد نفر از اصحاب
صفہ را ما منہم رجل علیہ رداء لیست از ایشان مردے کہ بروے چادرے باشد کہ آنرا بالای جامۂ دیگر پوشیدہ
باشد و بر دوش بیندازد بلکہ یک جامہ بیش نداشت اما ازار یا ازارے کہ تہ بستہ و بر بدن پیچیدہ و اما کساء
یا کلیمی کہ در برانداختہ قد ربطوا فی اعناقہم کہ بتحقیق بر بستہ بودند در گردنہای خود منہا ما یبلغ نصف الساقین
پس بعضے ازان ازارہا و کلیم ہا چیزے بود کہ میرسید نیمۂ ہر دو ساق را و منہا ما یبلغ الکعبین و بعضی ازان میرسید
ہر دو شالنگ را فیجمعہ بیدہ پس گردمی آورد ازار را یا کلیم را در سجدہ یا در بعضی اوضاع نشستن کراہۃ ان تری
عورتہ از جہت ناخوش داشتن آنکہ دیدہ شود اندام شرم گاہ او را رواہ البخاری ۔ ۱۲- وعنہ قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا نظر احدکم الی من فضل علیہ فی المال والخلق چون نظر کند یکی از شما بسوے
کسیکہ زیادتی داده شدہ است آن کس را بر وے در مال و صورت ظاہر و بدیدن آن کس سستی در شکر حق
و غبطہ بر حال وی روے دہد فلینظر الی من ہو اسفل منہ پس باید کہ نظر کند بسوے کسیکہ آنکس پست تر و کمتر
از وست تا شکر گوید و خرسند گردد از سوی منعم متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم و در روایتے از مسلم این چنین آمدہ است
کہ قال گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انظروا الی من ہو اسفل منکم نظر کنید بسوے آن کسیکہ آن کس پایان

من الدنیا بیرون آمد آنحضرت از دنیا ولم یشبع من خبز الشعیر و سیر نشد از نان جو و چون حال آنحضرت این چنین بود خوردن
بریان ما را گران و ناخوش می آید رواه البخاری -۹- وعن انس رضی الله عنه انه مشی الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم
بخبز الشعیر واهالة سنخة روایت ست از انس که وی برد نزد آنحضرت نان جو و دنبه پاپیه گداخته و تغیر یافته را اهالة بکسر
همزه چربیش کذا فی الصراح و سنخة بفتح سین و کسر نون بخاء معجمه دهن متغیر شده و فاسد گشته ولقد رهن النبی صلی الله علیه
وآله وسلم این نیز قول انس ست که گفت و بتحقیق گرو نهاد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم درعا له بالمدینة زرهی
که بود او را در مدینه عند یهودی نزد یهودی واخذ منه شعیرا لاهله و گرفت از آن یهودی پاره جو را برای اهل
و عیال خود ولقد سمعته یقول راوی انس میگوید که شنیدم انس را که می گفت یا انس میگوید که شنیدم آنحضرت را
که میفرمود ما امسی عند آل محمد شب نکرد نزد اهل بیت محمد صلی الله علیه وسلم صاع بر ولا صاع حب پیمانه گندم و نه
پیمانه دانه دیگر از دانهای غله یعنی هرگز شب نگاه نداشت برای فردا وان عنده تسع نسوة و حال آنکه بتحقیق
نزد آنحضرت نه زن بود و با وجود آن چیزی ذخیره نمیکرد رواه البخاری این جا اشکال می آرند که در صحیح ثابت
شده که آنحضرت برای نساء خود قوت یکساله یکجا داده و ادخار نموده جواب میگویند که این نانهادن ذخیره در
اوایل حال که فقر بر حال ایشان غالب بود و بعد از آن که وسعتی راه یافت قوت یکسال بایشان یکجا دادی و بعضی
گویند که لفظ آل مقحم ست که در کلام می آرند که آل فلان میگویند و مراد همان فلان میدارند پس ذخیره ناکردن شب
حال مخصوص آنحضرت باشد صلی الله علیه وآله وسلم که برای نفس شریعت خود نمیکرد و اگر برای نساء ذخیره کردی
منافات بآن ندارد -۱۰- وعن عمر قال دخلت علی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فاذا هو مضطجع عمر گفت
رضی الله عنه در آمدم بر آنحضرت ناگاه آنحضرت بر پهلو خوابیده است علی رمال حصیر بر بوریای یافته از برگ
خرما یا شاخ مقشر وی این بوریا بر سریر خواب نگاه انداخته بودند یا بر زمین افتاده بود و از بعضی عبارتها
اینچنین مفهوم میگردد که همان سریر را بجرید نخل بافته بودند چنانکه چارپایها را بریسمان می بافند و رمال بضم را
و کسر آن بمعنی مرمول بمعنی یافته شده و در قاموس بضم را گفته لیس بینه وبینه فراش در حالیکه نبود در میان بدن
مبارک آنحضرت و میان رمال حصیر فراشی افگنده قد اثر الرمال بجنبه بتحقیق تاثیر کرده بود نقش حصیر در پهلوی
مبارک وی متکیا علی وسادة من ادم تکیه زده بر بالین از چرم که حشوها لیف آگنده آن پوست خرما بود
یعنی وساده پر کرده شده بلیف بکسر لام و سکون یا چنانکه اغنیا به پنبه و مانند آن پر کنند فقرا پوست خرما کوفته
و نرم ساخته پر کنند قلت عمر می گوید گفتم یا رسول الله ادع الله دعا کن خدا را فلیوسع علی امتک تا فراخ گرداند
خدای تعالی ارزاق را بر امت تو چون دید عمر رضی الله عنه که آنحضرت فقر اختیار کرده و خود را باین حال میدارد
نظر کرد در حال ضعفای امت که تاب فقر ندارند و طاقت نیارند کار بر ایشان دشوار گردد مناسب بحال

که میگذرد فقال پس گفت این مرد که آنحضرت حال آن مرد گذرنده را از وی پرسید رجل من اشراف الناس وے
مردی ست از بزرگان و توانگران آدمیان هذا والله حری این مرد بخدا سوگند سزاوار ست بآنکه ان خطب ان ینکح اگر
خواستگاری کند زنی را نکاح کرده شود بآن زن وان شفع ان یشفع و سزاوار ست اگر درخواست کند گناه یکی را قبول کرده شود
درخواست وی قال گفت سهل بن سعد که راوی حدیث ست فسکت رسول الله پس خاموش ماند پیغمبر خدا صلی الله علیه
وآله وسلم ثم مر رجل پستر گذشت مردی دیگر فقال له پس گفت آنحضرت مر همان مرد را که نزد وی نشسته بود ما رایک فی هذا
چه گمان می بری در حق این مرد فقال پس گفت یا رسول الله هذا رجل من فقراء المسلمین این مردیست از فقراے
مسلمانان هذا حری ان خطب ان لا ینکح این مرد سزاوار تر ست بآنکه اگر خواستگاری کند نکاح کرده نشود وان شفع
ان لا یشفع و اگر شفاعت کند قبول کرده نشود شفاعت وی وان قال لا یسمع لقوله و اگر بگوید سخنی گوش نهاده نشود
مر سخن او را و قبول کرده نشود آن سخن از وی در تحقیر این مرد چیزے افزود و مبالغه نمود که در تعظیم مرد اول نکرد زیرا که
حقارت و نقص مردم در نفوس بنی نوع بحسب ضیق و عنت که در طبیعت ایشان نهاده اند بیشتر از آن است که عظمت
و کمال ایشان و زیان در تحقیر و ذم مردم بیشتر میگردد از آنکه در تعظیم و مدح ایشان فقال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم هذا خیر این مرد که تو او را بچشم حقارت کم دیدی و تحقیر وی کردی بهتر ست من ملاء الارض مثل هذا از پرے
زمین مانند این مرد که تو او را بستودی و تعظیم نمودی یعنی اگر تمام روے زمین از امثال این مرد ستوده نزد تو پر گردد
آن یک مرد نکوهیده در گمان تو بهتر و زیاده تر آید از آن در مرتبه و فضیلت ولم ار مثل الرجال تفاوتا اذا ماضی
عد الف بواحد متفق علیه ۔ وعن عائشة قالت ما شبع آل محمد من خبز الشعیر یومین متتابعین سیر نشدند اهل بیت
آنحضرت از نان جو دو روز پیاپے حتی قبض رسول الله تا آنکه رفت از عالم پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
و این گرسنگی ایشان اختیارے بود بترک دنیا و لذات آن و قناعت بقوت لایموت و ایثار فقرا و مساکین و
ترجیح حاجات مردم بر حاجت نفس خود متفق علیه ۔ وعن سعید المقبری بضم با و فتح آن و گاهی بکسر نیز آید منسوب
بمقبره بمعنی موضع قبور سکونت میکرد وی و پدرش در مقبره کنیت وی ابو سعید است و پدرش ابو سعید کیسان
و وی و پدرش هر دو تابعی اند و مردم را در وی اختلاف ست بعضی گفته اند صدوق ست بعضے گفته لا باس به
و بعضی گفته ثقه است و واقدی گفته که در کبر سن در عقل وی اختلاطی و اختلالی واقع شده هر چه از وی پیش از
اختلاط گرفته اند حجت ست روایت میکند از پدرش و از ابو هریره و عائشه روایت کرده اند از وی لیث و مالک
و احمد عن ابی هریرة انه مر بقوم بین ایدیهم شاة مصلیة روایت میکند سعید از ابو هریره بدرستی که ابو هریره گذشت
بقومی که پیش ایشان گوسپندی بود بریان فدعوه فابی ان یاکل پس خواندند آن قوم ابو هریره را بطعام پس آبا
آورد ابو هریره از خوردن آن طعام وقال و گفت در اعتذار از نا خوردن خرج النبی صلی الله علیه وآله وسلم

نمیکند و این معنی ظاہر ترست و موافق ست بحدیث انس بن النضر لا واللہ لا تکسر ثنیتہا چنانکہ در باب الدیۃ گذشت
رواہ مسلم ۲۔ وعن مصعب بن سعد وی پسر سعد بن ابی وقاص ست تابعی ثقہ است لین الحدیث ابن حبان
او را در کتاب الثقات آوردہ روایت میکند از پدرش و از علی و طلحہ و ابن عمر و غیرہم مات سنۃ ثلث و مائۃ قال
رآی سعد ان لہ فضلا علی من دونہ گفت دانست و گمان برد سعد کہ او را فضل ست بر کسی کہ فرود او ست از ضعفاء
مسلمانان و فقراء ایشان چون سعد را رضی اللہ عنہ فضائل بود از شجاعت و کرم و سخاوت گمان برد کہ نفع وی
در اسلام بنصرت و اعانت مسلمانان بیشتر ست از دیگران کہ نہ باین صفت اند فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر
خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم از برائے دفع عجب و کبر وی ہل تنصرون و ترزقون الا بضعفائکم آیا نصرت داده می شوید
شما بر دشمنان دین و تقدیر کرده می شوید شما را رزق مگر ببرکت فقراء و ضعفاء کہ در میان شما اند رواہ البخاری
۳۔ وعن اسامۃ بن زید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم قمت علی باب الجنۃ گفت آنحضرت ایستادم
من بر در بہشت فکان عامۃ من دخلہا المساکین پس بودند بیشتر از انہا کہ در آمدند بہشت را مسکینان و اصحاب
الجد محبوسون و خداوندان بخت و دولت و عظمت از ارباب مال و منصب حبس کرده شده و موقوف داشته اند
در عرصات از برائے حساب غیر ان اصحاب النار لکین کافران قد امر بہم الی النار تحقیق حکم کرده شده است
ایشان را و رانده شده اند بسوی آتش یعنی مومنان دو قسم اند محبوس و غیر محبوس و قال ہم ایشان بہشت ست
و کافران بیک قلم بدوزخ روند و قمت علی باب النار فاذا عامۃ من دخلہا النساء ایستادم بر در دوزخ
پس ناگاہ اکثر از آنہا کہ در آمده اند زنان اند متفق علیہ ۴۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ و آلہ وسلم اطلعت فی الجنۃ مطلع شدم و نگریستم و تامل کردم در بہشت فرایت اکثر اہلہا الفقراء پس دیدم بیشتر
اہل آنرا فقراء و اطلعت فی النار فرایت اکثر اہلہا النساء مطلع شدم و نگریستم در آتش دوزخ پس دیدم بیشتر
اہل آنرا زنان متفق علیہ ۵۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ان فقراء
المہاجرین یسبقون الاغنیاء یوم القیامۃ الی الجنۃ فقراء مہاجرین پیشدستی میکنند تونگران را در قیامت بسوی
بہشت بار بعین خریفا بچہل سال خریف نام زمان مشہور ست مقابل ربیع کنایت کرده شده بدان از سال زیرا کہ
وی در سال یکبار بود و ابتداء سال نزد عرب از خریف اعتبار کنند رواہ مسلم ظاہر حدیث تخصیص این حکم ست
بفقراء مہاجرین ظاہر دانست کہ مراد از اغنیا نیز اغنیای مہاجرین باشند و فائدۂ این در حدیث ابی ہریرہ کہ در
اول فصل ثانی بیاید معلوم گردد ۶۔ وعن سہل بن سعد قال گفت سہل بن سعد ساعدی انصاری صحابی
مشہور ست مر رجل علی رسول اللہ گذشت مردی بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم فقال لرجل عندہ جالس پس
گفت آنحضرت مردی را کہ نزد وی نشستہ بود ما رایک فی ہذا چیست رائے تو در چہ گمان داری در حق این مرد

بندہ را کہ داوہ می شود او را بے رغبتی در دنیا و کم سخنی و خاموشی فاقر بود اسہ پس نزدیکی جوئید از ان بندہ فانہ یلقی الحکمۃ بتشدید قاف زیرا کہ تسلیم کردہ می شود و دادہ می شود آن بندہ را حکمت کہ عبارت ست از نیک کرداری و راست گفتاری

رواہا البیہقی فی شعب الایمان

باب فضل الفقراء وما کان من عیش النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

باب در بیان فضیلت فقراء و بیان انچہ بود از زندگانی حضرت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بر طریقہ فقر و کفاف بدانکہ علماء را اختلاف ست کہ فقیر صابر فاضل تر ست یا غنی شاکر بعضی گویند کہ غنی شاکر فاضل ست کہ از دست او خیرات و قربات پیشتر آید و در حدیث نیز در شان انبیا آمدہ کہ آنحضرت فرمود ذلک فضل اللہ یوتیہ من یشاء چنانکہ سابقا در باب ذکر بعد الصلوٰۃ گذشت و اکثر بر آنند کہ فقیر افضل کہ حال شریف آنحضرت بران بود و احادیث باب ہمہ دلائل آنند و حق آنست کہ اختلاف در ماہیت فقر و غناست مطلقا و بوجوہ مختلف ست و در حق خصوص شخص گاہی صلاح کار در غنا بود و گاہی در فقر چنانکہ در حدیث آمدہ کہ چون پروردگار تعالی را بہ بندہ لطف بود ہر چہ صلاح حال وی دران باشد بدہد خواہ فقر یا غنا و خواہ صحت یا مرض و کذلک فی جمیع الصفات المتضادۃ واللہ اعلم از حضرت غوث الثقلین شیخ محی الدین عبد القادر رضی اللہ عنہ منقول ست کہ از حضرت وے پرسیدند کہ فقیر صابر فاضل تر یا غنی شاکر فرمود فقیر شاکر از ہر دو بہتر و درین کلام اشارت ست بفضل فقر یعنی فقر نعمتی ست کہ بران شاکر باید گفت نہ بلیتی کہ بران صبر باید کرد شیخ عالم عارف ولی مقتدے عبد الوہاب متقی از شیخ خود نقل میکرد کہ تا اقرار لسانی بر افضلیت فقر از ما نگرفت دست ارادت از ما نہ گرفت و گفت بگوئید الفقر افضل من الغنا ما گفتیم الفقر افضل من الغنا بعد ازان دست گرفت و مرید ساخت بعد ازان بدانکہ بعضی در فقیر و مسکین فرقی نہادہ اند و گفتہ اند کہ فقیر آنکہ مالک نصاب نبود و مسکین آنکہ ہیچ چیز نداشتہ باشد و بعضی بعکس آن گفتہ و مراد بفقر اینجا شامل فقراء و مساکین ست و احادیث کہ در باب مذکور گردد بعضے بلفظ فقر آمدہ و بعضی بعنوان مساکین

۱۲- الفصل الاول- عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رب اشعث اغبر مدفوع بالابواب بسا ژولیدہ موی گرد آلود راندہ شدہ از درہا از جہت غایت حقارت و چون از در آمدن مدفوع و مطرود باشد از حضور و ورود در محافل و مجالس بطریق اولی ممنوع خواہد بود لو اقسم علی اللہ لابرہ اگر سوگند خورد بر خدا ہر آینہ راست گو میگرداند وی تعالی او را در سوگند یعنے اگر چیزے از خدا درخواہد و سوگند دہد بروی تعالی کہ البتہ یہ کند و بدہد میکند و میدہد او را انچہ وی می خواہد و درد نمیکند دعای او را و راست گو میگرداند او را و بعضی گویند معنی این آنست کہ اگر وی سوگند خورد بخدا وی تعالی میکند این فعل را یا سوگند بجوز دکہ نمیکند راست گو میگرداند اللہ تعالی او را درین سوگند وی کند آن فعل را یا نمیکند و اگر بر نفی آن فعل سوگند خورد

کذا قال الطیبی وفی الصراح جشع غالب آمدن حرص وسخت آرزو مند شدن ثم التفت فاقبل بوجهه نحو المدینة پس برگشت بسوئے وروی آورد آنحضرت بجانب مدینہ منورہ فقال ان اولی الناس بی المتقون وفرمود قریب ترین مردم بمن پرہیزگارانند من کانوا وحیث کانوا ہر کسانی باشند وہر جا کہ باشند گویا این وصیت وتسلیہ است مر معاذ را کہ باید تقوی ورزی وبرفراق ما غم نخوری چون از متقیان باشی بصورت اگرچہ جدا باشی بمعنی بامائی وطیبی گفتہ کہ این تسلی ست مر معاذ را بعد از خبر دادن او را برحلت خود یعنی چون باز آئی بمدینہ اقتدا کن بمتصل ترین وقریب ترین مردم بمن کہ متقیانند وگفتہ اند کہ این کنایت ست از ابوبکر صدیق کہ بعد از وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او خلیفہ شود چنانکہ در حدیث جبیر بن مطعم آمدہ کہ زنے آمد در ملازمت آنحضرت وتکلم کرد در امرے فرمود باز آی وقت دیگر آن زن گفت اگر بیایم وترا نیابم یا رسول اللہ چہ کار کنم گویا این کنایت از موت شریف آنحضرت کرد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود اگر بیائی ومرا نیابی نزد ابوبکر بیا اشارت بخلافت وی کرد رضی اللہ عنہ بعد از خود انتہی دور ردے آوردن آنحضرت بجانب مدینہ واین سخن فرمودن تائیدے واستیناسے ست باین معنی والا اگر مقصود توصیہ وتسلیہ معاذ بود وی روی بمدینہ آوردن برائے چیست فافہم روی الاحادیث الاربعۃ احمد روایت کرد این چہار حدیث را از حدیث ابی ہریرہ تا این حدیث امام احمد رحمۃ اللہ علیہ ۳۰- وعن ابن مسعود قال تلا رسول اللہ خواند پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این آیت را کہ فمن یرد اللہ ان یہدیہ یشرح صدرہ للاسلام پس ہر کہ می خواہد اللہ تعالی کہ راہ نماید او را او بشناساند طریق حق را وتوفیق دہد برائے ایمان کشادہ می گرداند سینہ او را از برائے در آمدن مسلمانی وایمان می آرد بی توقف وتردد می برد تنگی سینہ او را واین کنایت ست از قابل گردانیدن نفس مر قبول حق را ومہیا کردن آن برائے حلول وجائے گرفتن ایمان در وی مصفی از کدورت منافی وظلمت موانع وتخصیص صدر بانشراح وانفساح از جہت بودن اوست محل قلب کہ منبع انوار وقابل اسرار ست فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان النور اذا دخل الصدر انفسح بدرستی کہ چون نور در آید سینہ را می کشاید سینہ را فقیل یا رسول اللہ ہل لذلک من علم یعرف بہ آیا ہست مر آن حالت را نشانی در ظاہر کہ شناختہ شود بآن نشان قال نعم فرمود آنحضرت آری آن را علامت ست التجافی عن دار الغرور دور بودن از دنیا کہ محل فریب ومکر وخداع ست وشیطان بسبب آن مردم را فریب دہد وخداع کند والانابۃ الی دار الخلود ورجوع کردن وباز گشتن بسوئے آخرت کہ جائے ہمیشگی ست والاستعداد للموت قبل نزولہ آمادگی کردن برائے موت پیش از فرود آمدن وی یعنی عملی کردن کہ بعد از موت بکار آید وسود کند- ۳۱- وعن ابی ہریرۃ وابی خلاد بفتح خا معجمہ وتشدید لام صحابی ست وگفتہ اند کہ نام وے عبد الرحمن ست این چنین ست در اصابہ ودر استیعاب گفتہ کہ مروی ست از اصحاب پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبخاری اورا در کنی مجردہ ذکر کردہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال افاراکم البعید یعطی زہدا فی الدنیا وقلۃ منطق چون بینید

بخواہ ہرچہ می خواہی قال اللہ تعالی فی کتابہ ومن یبتغ غیر الاسلام دینا فلن یقبل منہ وہر کہ طلب کند جز دین اسلام دینی
را پس ہرگز قبول کردہ نشود وآن دین از انکس وہو فی الآخرۃ من الخاسرین وآنکس در آخرت از زیان کاران ست
۲۷- وعن عائشۃ قالت کان لنا ستر فیہ تماثیل طیر بود ما را پردہ کہ در وی تصویرہائے پرندگان بود فقال
رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا عائشۃ حولیہ تغیرہ این پردہ را دور کن از میان خانی
اذا رایتہ ذکرت الدنیا زیرا کہ من چون می بینم این را یاد می آرم متاع دنیا را کہ مقبوح ومذموم ست نزد پروردگار
من تعالی وتقدس غیر بہ من چون یاد دنیا ودیدن آنچہ یاد دہد ما را ان موجب تشویش دل وتکدیر صفای وقت
مقربان ست قیاس باید کرد نفس دنیا را کہ چہ حال خواہد بود ۲۸- وعن ابی ایوب الانصاری قال جاء
رجل الی النبی آمد مردی بسوی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال عظنی واوجز گفت آن مرد با آنحضرت پند
دہ مرا وکوتاہ کن یعنی موجز ومختصر جامع بدہ فقال پس گفت آنحضرت اذا قمت الی صلوتک فصل صلوۃ مودع چون بگذاری
نماز پس بگذار ہمچو نماز شخصی کہ وداع کنندہ وترک دہندہ است ماسوی اللہ را از خلق ونفس واقبال کن بجناب
حق باخلاص وتوکل وتوجہ تام ممکن ست کہ مراد تودیع حیات باشد یعنی گویا کہ این آخر نماز تست واین وقت آخر اوقات
عمر تو چنانکہ در وصایائے مشائخ آمدہ کہ طالب را باید کہ در ہر نماز خود چنان تصور کند کہ این آخر نماز اوست چون
چنین داند لابد بذوق وحضور وتعدیل خواہد گذارد ولا تکلم بکلام یعتذر منہ غدا ولگو سخنی کہ محتاج گردی بعذر خواہی
ازان فردا مراد اعتذار بجناب پروردگار ست فردائے قیامت یا مطلق ست شامل سخن گفتن بیاران و
دوستان وسائر مسلمانان یعنی سخنی مگو کہ ازان پشیمان شوی ومحتاج باعتذار گردی واجمع الایاس مما فی
ایدی الناس وگرد آر رائے خود را وعزم مصمم کن بر ناامیدی از چیزے کہ در دست آدمیان ست وقطع طمع
از ایشان ۲۹- وعن معاذ بن جبل قال لما بعثہ رسول اللہ ہنگامی کہ فرستاد معاذ را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم الی الیمن بسوی یمن بعہدہ قضا خرج معہ رسول اللہ بیرون آمد بشایعت وی پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم یوصیہ درحالیکہ اندرز می گفت آنحضرت اورا ومعاذ راکب ومعاذ سوار بود ورسول اللہ وپیغمبر خدا
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یمشی تحتہ راحلتہ پیادہ میرفت زیر شتر سواری معاذ ودریں کمال عنایت واہتمام ست
ازان حضرت بشان معاذ وتنبیہ ست کہ اگر امام برائے بعضی احکام خود عنایت کند واحترام فرماید اولی ونسبت
بجریان ونفاذ احکام وی فلما فرغ پس ہرگاہ کہ فارغ گشت آنحضرت از وصیت قال گفت یا معاذ انک عسی
ان لا تلقانی بعد عامی ہذا بدرستی کہ تو نزدیک ست کہ در نیابی مرا بعد از سال عمر من کہ این ست ولعلک
ان تمر بمسجدی ہذا وقبری وشاید کہ تو بگذری باین مسجد من وقبر من فبکی معاذ پس بگریست معاذ جشعا لفراق
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از جہت جزع دانستہ فراق آنحضرت جشع بفتحتین جزع کردن بر فراق محبوب

تنہی عن الفحشاء والمنکر چون در دنیا ناہی و نافی فسق و فجور بودم امروز نیز امید میدارم کہ مانع از غضب و عقاب تو آیم
فیقول پس میگوید پروردگار تعالی انک علی خیر بدرستی کہ تو اے نماز بر خیر و صلاح و فوز و فلاحی و این توقف و تمہل
در قبول شفاعت وی بالطف وجہ و احسن مقال یعنی ترا فضل و شرافتی ہست و بجاے خود ای اما شفاعت کاری
وصفتی دیگر ست کہ اصل و بنای تو و اخوات تست و جامع جمیع صفات خیر ست یعنی اسلام چنانکہ بیاید و اینجا
نکتہ ایست کہ ایستادن در مقام شفاعت مستحق آن ذاتی ست جامع کمالات مشابہ جناب صمدیت و جامعیت چنانکہ
ذات پاک مصطفی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم کہ مظہر تمامہ اسماء و صفات الٰہی ست عرشا نہ کہ ہیچ پیغمبرے فتح باب آن
نتواند کرد الا وی پس مخصص در اعمال علی کہ جامع جمیع صفات خیر و کمال ست چنانکہ در آخر حدیث مشروح گردد ثم ائتی الصدقۃ
پس می آید صدقہ یعنی زکوٰۃ فیقول یارب انا الصدقۃ پس میگوید اے پروردگار من منم صدقہ شفاعت می کنم این
بندہ را و مراد بلطف خود نیوا ختی و در شان من الصدقۃ تطفی غضب الرب فرمودی فیقول پس میگوید پروردگار تعالی
صدقہ را چنانکہ نماز را گفت انک علی خیر ثم تجی الصیام فیقول یارب انا الصیام پستر بیاید روزہ پس بگوید یارب
منم روزہ کہ مرا مخصوص بجزاے خاص کہ جز تو کسی آنرا ندانند ساختی و ہر کہ مرا دریافت و حرمت من نگاہ داشت
مغفور کردی و وعدہ بدر آمدن بہشت نمودی فیقول پس پروردگار تعالی صوم را نیز بگوید انک علی خیر ثم تجی
الاعمال علی ذلک پستر می آیند سائر اعمال برین وجہ کہ مذکور شد یقول اللہ عز وجل انک علی خیر یعنی موقوف میدارد
اللہ تعالی قبول شفاعت ہر عمل را و اہمال میکند در اجابت درخواست ایشان بالطف وجوہ ثم تجی الاسلام پستر
می آید اسلام کہ جامع اعمال خیر و مورد اوامر و احکام ست فیقول پس میگوید اسلام یارب انت السلام و انا الاسلام
پروردگار انام پاک تو سلام ست یعنی سالم و منزہ از جمیع نقائص و آفات و سلامت بخش بندگان از جمیع شدائد و
مخافات و منم اسلام کہ خاضع و خاشع و مطیع امر و منقاد حکم تو ام و فرمودی ان الدین عند اللہ الاسلام و اسلام
بعد از جامعیت وی حسن ادای کرد کہ در باب شفاعت او خل و انم ست کہ ابتدا بہ تعظیم و ثنای الٰہی نمود چنانکہ
حضرت مصطفی اول ثنای خاص پروردگار بگوید بعد ازان فتح باب شفاعت نماید و حضرت حق را سبحانہ باسم
سلام خواند و بندہ و مطیع آمد ازین جہت شفاعت وی قبول افتد و احتمال دارد کہ باسلام صفت رضا و تسلیم
و ترک اختیار کہ اعلا مقامات اہل قرب و اصطفاست مراد دارند چنانکہ از صاحب مقام خلت خبر میدہد اذ قال
لہ ربہ اسلم قال اسلمت لرب العالمین بر ہر تقدیر فیقول اللہ تعالی انک علی خیر چنانکہ دیگر اعمال را گفت تا ہم
از اول ترجیح و تعظیم بر اقران لازم نیاید و آنہا از درگاہ رحمت، و قبول نا امید و مخذول نگردند چہ ہمہ چہ و چہ کل
غریق دریای رحمت و مشمول لطف و احسان اویند بعد ازان ترجیح کرد او را و بشارت داد و بقبول شفاعت
وی و فرمود بک الیوم آخذ و بک اعطی بجہت تو امروز مواخذہ میکنم بندگان را و بوسیلۂ تو میدہم ایشان را

درحم الرطس گفتہ اند یا معنی لغت را دانستند اما اضافت او بہ قلب و تعیین مراد ازان در نیافتند پس آنحضرت بیان کرد و این احتمال ظاہر ترست و اللہ اعلم رواہ ابن مالک والبیہقی فی شعب الایمان ۲۴- وعن ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اربع اذا کن فیک چہار خصلت اند کہ چون یافتہ شوند در تو اے مخاطب فلا علیک ما فاتک الدنیا باک نیست بر تو و ضرر نمیست ترا از فوت شدن و نابودن دنیا چون اصول نعم اخروی حاصل شد و نفس بدان کمال یافت و نورانی شد مادہ حصول ثواب آخرت و نعمتہای بہشت بہم رسید از فوات نعم دنیاوی و شہوات و لذات آن چہ غم بلکہ اگر باشد خللی و خشتی در کارخانہ جمعیت و حضور و کشفی و ظلمتی بر جمال لطافت و نور عارض خواہد شد و ما کہ فرمودن آنحضرت این راز برائے تسلیہ و تشفیہ قلب سالکان ست کہ ایشان را گاہی بحکم بشریت و طبیعت اتفاقی بجانب دنیا می افتد آن چہار خصلت کدام ست حفظ امانۃ ادل نگاہداشت امانت در حقوق پروردگار و حقوق عباد و حق نفس و صدق حدیث دوم راستی در سخن و حسن خلیقۃ سوم نیک طبیعتی و درست فطرتی چنانکہ سابقا بمعنی خلیقۃ مستقیمۃ گذشت و عفۃ فی طعمۃ چہارم پارسائی در لقمہ باجتناب حرام و کفایت بمقدار یاحتیاج و عدم اکثار در اکل رواہ احمد والبیہقی فی شعب الایمان ۲۵- وعن مالک قال بلغنی انہ قیل للقمان الحکیم روایت ست از امام مالک رض کہ گفتہ رسیدہ است مرا کہ گفتہ شد مر لقمان حکیم را ما بلغ بک ما نری یعنی الفضل چہ چیز رسانیدہ است ترا این مرتبہ را کہ می بینیم ترا درین مرتبہ از فضل قال گفت لقمان رسانیدہ است مرا باین مرتبہ صدق الحدیث راست گفتاری و اداء الامانۃ و ادای امانت در حقوق و ترک ما لا یعنی و گذاشتن کاری کہ نمی خواہد مرا یعنی ضروری نیست برادران فائدہ نہ و از نیجا گفتہ اند کہ حکمت راست گفتاری و نیک کرداری ست رواہ فی الموطا روایت کرد مالک این حکایت را در موطا فائدہ لقمان خواہر زادہ ایوب پیغمبر ست علیہ السلام و بقولی این خالہ وی بود و اختلاف ست میان علما کہ پیغمبر بود یا نہ و صحیح آنست کہ وی حکیم و ولی بود آورد اند کہ وی ہزار پیغمبر را خدمت کرد و تلمذ نمود از ابن عباس منقول ست کہ لقمان پیغمبر نبود و بادشاہ نبود بندہ سیاہی بود و گوسفند میچرانید حق تعالی او را برگزید بحکمت و فتوت و عقل داد و در کتاب خود ذکر وی کرد ۲۶- وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تجیئ الاعمال می آیند عملہای بندگان در حضرت خداوند متعال تا حجت شوند برائے ایشان زشت کند ایشان را و آمدن اعمال یا بتصویر پروردگار تعالی ست ایشان را در صور حسنہ جمیلہ چنانکہ از بعضی احادیث و آثار مفہوم میگردد یا بقدرت الٰہی ثابت ست برآوردن اعراض و متکلم ساختن ایشان یا کنایت ست از اعتبار و استحضار وجود اعمال و انصاف بندہ بدان فتجیئ الصلوۃ پس حاضر می آید نماز فیقول یارب انا الصلوۃ پس میگوید نمازای پروردگار من منم نماز آمدہ ام بدرگاہ لطف تو تا شفاعت کنم بندہ را باعتماد و قبول و آبرو کہ در درگاہ تو دارم کہ مرا ستون دین خود خواندی و در مقام عزت و قرب نشاندی و فرمودی ان الصلوۃ

ندا با آدمیان می کنند و میگویند یا ایها الناس ای آدمیان هلموا الی ربکم بیائید بسوی پروردگار خود و بدانید که
ما قل وکفی خیر مما کثر والهی رزقی که کم باشد و کفایت کند بهتر ست از رزقی که بسیار باشد و باز دارد از عبادت خدا
اگر گویند این ندا برای تنبیه آدمیان ست و چون نشنوند آنرا چگونه متنبه شوند جوابش آن که کفایت میکند درین
اخبار پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم رواهما روایت کرد این دو حدیث را ابو نعیم فی الحلیة -۲۱- وعن ابی هریرة
یبلغ به و روایت ست از ابو هریره که میرسد باین حدیث به پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و رفع میکند بسوی آنحضرت
قال گفت ابو هریره اذا مات المیت چون می میرد آدمی قالت الملائکة ما قدم میگویند فرشتگان چه چیز پیش فرستاد
آن میت از اعمال خیر وقال بنو آدم ما خلف و میگویند فرزندان آدم چه چیز پس گذاشت از مال یعنی نظر ملائکه بر عمل
و نظر آدمیان بر مال رواه البیهقی فی شعب الایمان -۲۲- وعن مالک ان لقمان قال لابنه روایت ست از
مالک که لقمان حکیم گفت مر پسر خود را در موعظت یا بنی ای پسرک من ان الناس قد تطاول علیهم ما یوعدون بدرستی
که آدمیان بتحقیق دراز افتاد بر ایشان مدت چیزی که وعده کرده شده اند وهم الی الآخرة شرعا یذهبون و
ایشان یعنی مردم بسوی آخرت تیز میروند وانک و بدرستی که تو ای پسرک من قد استدبرت الدنیا بتحقیق
پشت داده دنیا را منذ کنت از آن باز که پیدا شده و زائیده شده واستقبلت الآخرة و روی آورده آخرت را یعنی روز اول
که پیدا شده چون متوجه بسوی آخرتی گویا دنیا را گذاشته وان دارا تسیر الیها و بدرستی که سرای و جای که سیر میکنی
و میروی بسوی آن اقرب الیک من دار تخرج منها نزدیک تر است بسوی تو از سرای و جای که بیرون می آئی
از آن چه هر که از جای بر آید هر دم و هر قدم از وی دور می افتد و هر چه متوجه است بجانب آن نزدیک می آید
مسافتی در میان ست که هر دم و هر روز آنرا قطع میکند و از وی نزدیک تر میگردد روزی باشد که آن مسافت
به تمام منتهی گردد و بدان برسد رواه رزین -۲۳- وعن عبد الله بن عمرو قال قیل لرسول الله گفت عبد الله
بن عمرو که گفته شد و پرسیده شد مر پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم ای الناس افضل کدام یکی از آدمیان بهتر ست
قال گفت آنحضرت در جواب ایشان کل مخموم القلب صدوق اللسان بهترین آدمیان هر مخموم دل و راست گو زبان ست
قالوا گفتند صحابه صدوق اللسان نعرفه راست گو زبان می شناسیم معنی آنرا که چیست آنکه هرگز دروغ نگوید و زبانش
جز بر راست نگردد فما مخموم القلب پس چیست معنی مخموم القلب قال فرمود وهو التقی النقی دل پاک و خالص دل
چنانکه فرمود لا اثم علیه ولا بغی ولا غل ولا حسد نیست هیچ گناه و بزه بر وی و نه ستم کردن و از حد در گذشتن و نه غل و غش
و نه حسد و اصل معنی خم بخاء معجمه رفتن خاک و خاشاک ست از زمین و چاه خم البیت واختمه جاروب داد خانه را و خمامه
بضم خاک روبه را گویند تواند که صحابه اصل معنی مخموم در لغت نشناخته باشند زیرا که آنحضرت گاهی لفظی می گفت
که صحابه با وجود کمال معرفت زبان عرب و فصاحت و بلاغت که داشتند نمی فهمیدند و معنی آنرا نمی دانستند چنانکه

از ابناء آخرت وبنا شید از ابناء دنیا فان الیوم عمل ولا حساب زیرا کہ امروز یعنی در دنیا عمل ست ونیست حساب وغدا حساب ولا عمل وفردا حساب ست ونیست عمل رواہ البخاری فی ترجمۃ باب روایت کردہ است بخاری این حدیث را از علی رضی اللہ عنہ در عنوان کتابے موقوف بر علی واز حدیث جابر معلوم شد کہ اصل آن مرفوع ست ومضمون این مضمون اوست ۱۸- وعن عمرو ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خطب یوما روایت ست از عمرو بن العاص کہ آنحضرت خطبہ خواند روزی فقال فی خطبتہ پس گفت در خطبۂ خود الا ان الدنیا عرض حاضر وآناد آگاہ باشید بدرستی کہ دنیا متاعیست غیر ثابت حاضر طیبی گفتہ کہ عرض چیزے ست کہ ثبات ندارد وفی الصراح مال دنیا یاکل منہ البر والفاجر میخورد از وی نیکوکار وبدکردار یعنی مومن وکافر فاسق ومطیع ہمہ از رزق دنیا نصیبی دارند الا وان الآخرۃ اجل صادق وانا د آگاہ باشید بدرستی کہ آخرت مدتی ست معین موعود صادق یعنی متحقق وثابت ویقضی فیہا ملک قادر وحکم میکند در آخرت بر بندگان بادشاہ توانا الا وان الخیر کلہ بحذافیرہ فی الجنۃ وانا د آگاہ باشید بدرستی کہ خیر وخوبی ہمہ بتمام بجمیع اطراف وانواع خود در بہشت ست الا وان الشر کلہ بحذافیرہ فی النار وانا د آگاہ باشید بدرستیکہ بدی وزشتی ہمہ بانواع خود در دوزخ ست الا فاعملوا وانتم من اللہ علی حذر آگاہ باشید پس عمل کنید وحال آنکہ شما از عذاب وحساب خدا بر بیم اید یا عمل کنید وترسان باشید کہ قبول افتد یا نہ واعلموا انکم معرضون علی اعمالکم وبدانید کہ شما عرض کردہ می شوید بر عملہای خود عبارت محمول بر قلب ست یعنی عملہای شما عرض کردہ می شوند بر شما یا معنی این ست کہ شما عرض کردہ می شوید بر حضرت پروردگار تعالی پس مانند عملہای شما ست فمن یعمل مثقال ذرۃ خیرا یرہ ومن یعمل مثقال ذرۃ شرا یرہ پس ہر کہ عمل میکند مقدار ذرہ نیکی می بیند جزاے آنرا وہر کہ عمل میکند مقدار ذرہ بدی می بیند سزاے آنرا رواہ الشافعی ۱۹- وعن شداد قال سمعت رسول اللہ شداد بن اوس کہ صحابی مشہور ست گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت ایہا الناس ان الدنیا عرض حاضر یاکل منہا البر والفاجر وان الآخرۃ وعد صادق یحکم فیہا ملک عادل قادر یحق فیہا الحق ویبطل الباطل ثابت میدارد آن بادشاہ دادگر قادر حق را ونابود میگرداند باطل را کونوا من ابناء الآخرۃ ولا تکونوا من ابناء الدنیا باشید از ابناء آخرت ونباشید از ابناء دنیا فان کل ام یتبعہا ولدہا زیرا کہ ہر مادر پیروی میکند او را فرزند او پس ہر کہ فرزند آخرت باشد پیروی آخرت خواہد کرد وموافق آن عمل خواہد نمود وہر کہ فرزند دنیا باشد پس روی او خواہد نمود کار برای او خواہد کرد ۲۰- وعن ابی الدرداء قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما طلعت الشمس الا وبجنبتیہا ملکان نیادیان بر نمی آید آفتاب مگر آنکہ بہر دو پہلوی وی دو فرشتہ اند کہ ندا می کنند یسمعان الخلائق می شنوانند آفریدہ ہا را یعنی می شنوند آن ندا را آفریدہ ہا غیر الثقلین جن وانس بجہت ابتلا وابقا تعلق اگرچہ

دران جمع میکند مال کسی که نیست عقل مراد را یا لام لها زائده است یعنی جمع میکند دنیا را کسیکه عقل ندارد رواه احمد
والبیهقی فی شعب الایمان - ۱۵ - وعن حذیفة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول فی خطبته حذیفه میگوید
که شنیدم آنحضرت را که می گفت در خطبهٔ خود الخمر جماع الاثم شراب خوردن جمع گناهان ست یعنی همه گناهان در وی
جمع ست و از وی بوجود آید و از وی زاید ولهذا او را ام الخبائث خوانند وفی الصراح جماع الشی بالکسر جمع چیزی
ویقال الخمر جماع الاثم والنساء حبائل الشیطان و زنان اسباب و آلات شکار شیطان اند و حبائل جمع حبالة بر وزن
کتابت بمعنی مصیدة بمعنی آنچه بوی شکار کنند یعنی دام وحب الدنیا راس کل خطیئة و محبت دنیا سر هر گناه است
چه ارتکاب معاصی و محظورات و شهوات که کنند به محبت دنیا کنند و محبت آخرت موجب ارتکاب معصیت شود
قال گفت حذیفه وسمعته یقول و شنیدم آنحضرت را که می گفت اخروا النساء حیث اخرهن الله پس اندازید زنان را
آنجا که پس انداخته است یا ازین جهت که پس انداخته است ایشان را خدای تعالی در ذکر و شهادت و جماعت
و فضل و رتبت رواه رزین وروی البیهقی منه فی شعب الایمان عن الحسن مرسلا روایت کرد این تمام حدیث را
چنانکه مذکور شد رزین و روایت کرد بیهقی از جملهٔ این حدیث در شعب الایمان از حسن بصری بطریق ارسال همین
مقدار که حب الدنیا راس کل خطیئة - ۱۶ - وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان اخوف ما اخوف
علی امتی بدرستیکه بیشترین آنچه ترسیده شود از وی از آنچه می ترسم من بر امت خود دو چیز ست الهوی وطول الامل
هوای نفس و درازی امید در زیستن فاما الهوی فیصد عن الحق اما هوای نفس پس باز میدارد از حق واما طول الامل
فینسی الآخرة واما درازی امید زیستن پس فراموش میگرداند آخرت را وهذه الدنیا مرتحلة ذاهبة و این دنیا کوچ
کننده رونده است وهذه الآخرة مرتحلة قادمة و این آخرت کوچ کننده آینده است یعنی دنیا دمبدم میرود و میگذرد
و آخرت دمبدم می آید و ازینجا فنای دنیا و گذشتن آن زودتر مفهوم میگردد چه اگر آخرت بجای خود باشد و دنیا
بدان سو برود هم آخرت میگذرد و تمام میگردد چه جای آنکه آخرت نیز از آن سو بدین سو می آید و دنیا ازین سو بدان سو میرود هم در میانه
راه تمام گردد ولکل واحدة منهما بنون و مر هر یکی از دنیا و آخرت را پسران اند یعنی تابع و محکوم فان استطعتم ان تکونوا من بنی الدنیا
فافعلوا پس اگر می توانید که نباشید از ابنای دنیا و پسران وی به کنید آنرا یعنی کارها بکنید که از پسری دنیا بر آئید و تابع
و طالب و محکوم آن نباشید فانکم الیوم فی دار العمل زیرا که شما امروز در دنیا اید که خانهٔ عمل و جای کار کردن ست ولا حساب و حسابی
نیست در دنیا بر عمل وانتم غدا فی دار الآخرة ولا عمل و شما فردا در دار آخرتید که عمل نیست در وی بلکه جای حساب ست
رواه البیهقی فی شعب الایمان - ۱۷ - وعن علی رضی الله عنه قال ارتحلت الدنیا مدبرة کوچ کرده است دنیا در حالی که پشت
دهنده است ما را یعنی رونده ایست بمعنی ذاهبه که در حدیث سابق مذکور ست وارتحلت الآخرة مقبلة و کوچ کرده است آخرت در حالی
که روی آرنده است بما ولکل واحدة منهما بنون فکونوا من ابناء الآخرة ولا تکونوا من ابناء الدنیا و بهر یک از آنها بنون اند پس باشید

رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان ہذا الخیر خزائن لتلک الخزائن مفاتیح فرمود آنحضرت این خیر مالہای کثیر خزینہاست کہ مر آن خزینہا را کلیدہاست عبارت ست از وجوہ خرد مندان کہ خزینہا را بکشایند و بہ بخشند فطوبی لعبد جعلہ اللہ مفتاحا للخیر پس خوشی و خنکی باد مر بندۂ را کہ گردانیدہ است خدای تعالی او را کلید خیر یعنی سبب فتح باب نیکی و بخشش مال مفعلا قاللشر سبب بستگی باب شر و بخل و ویل لعبد جعلہ اللہ مفتاحا للشر مفعلا قاللخیر و ہلاک باد مر بندۂ را کہ گردانیدہ است او را خدائے تعالے کلید شر و سبب فتح باب آن و سبب بستگی باب خیر رواہ ابن ماجۃ ۱۲- وعن علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا لم یبارک للعبد فی مالہ جون برکت داوہ نشود بندۂ را در مال وی جعلہ فی المال والطین میگرداند آن مال را در آب و گل یعنی در بنا و عمارت بہان معنی کہ گذشت ۱۳- وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اتقوا الحرام فی البنیان پرہیز کنید از انفاق مال حرام را در بناہا فانہ اساس الخراب زیرا کہ انفاق مال حرام در بناہا بنیاد و اصل خرابی دین ست یا خرابی عمارت ست و ازین جا مفہوم میگردد کہ اگر از مال حلال صرف کنند موجب خرابی نبود و بعضے گویند کہ معنی این عبارت این ست کہ پرہیز کنید از ارتکاب حرام را کہ در بنا کردن لازم می آید و بریں معنی حرام ہمان بنیان ست و معنی کلمہ فی مثل آنکہ گویند درین حلقہ دو رطل آہن ست و حال آنکہ حلقہ عین دو رطل آہن ست نہ آنکہ ظرف آہن ست و مراد از خراب خراب دین ست و احتمال دارد کہ خراب بنیان باشد یعنی بنا کردن اساس و بنیاد خرابی اوست کہ آخر خراب شدنی ست چنانکہ در حدیث آمدہ است لدوا للموت وابنوا للخراب کذا فی بعض الشروح و اگر مراد از حدیث آن دارند کہ پرہیز کنید از ارتکاب حرام و معصیت در بنیان یعنی بنای عمارات برای آن نکنید کہ در انجا بنشینید و فسق کنید و بالوندان صحبت دارید و ہر بنای کہ در وی فسق کنند آخر خراب گردد نیز صورت دارد و اللہ اعلم رواہما روایت کرد این دو حدیث را البیہقی فی شعب الایمان ۱۴- وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الدنیا دار من لا دار لہ دنیا سرای کسی ست کہ نیست سرا مر او را چون دنیا فانی شدنی ست و اقامت و خلود و زندگانی خوش در وی ممکن نہ پس ہر کہ دنیا را خانۂ خود گرفت گویا نیست او را خانہ و ہمچنین قول او و مال من لا مال لہ و دنیا مال کسی ست کہ نیست مر او را مال یعنی مقصود از مال انفاق اوست در خیرات و مرضیات الٰہی و چون در شہوات و لذات دنیاوی صرف کنند ضائع ست و از حکم مالیت بیرون ست پس گویا مال نیست و در بعضی حواشی نوشتہ کہ مراد آنست کہ دار دنیا را دار نتوان گفت و مال او را مال نتوان خواند از جہت فساد حقارت آن و مرجع این نیز بمعنی اول ست و تواند کہ مراد آن باشد کہ دنیا خانۂ کسی ست کہ نیست او را خانہ در آخرت و مال کسی ست کہ نیست او را غنا و مال در آخرت یعنی ہر کہ دنیا را خانہ گزید و متمکن و مطمئن گشت بدان و مال آن را ندوخت بگمان بقا و خلود چنانکہ فرمود ان الذین لا یرجون لقاءنا و رضوا بالحیوۃ الدنیا و اطمانوا بہا و الذین ہم عن آیاتنا غافلون اولئک ماواہم النار بما کانوا یکسبون ان مال اخلدہ او را در آخرت خانۂ نباشد و غنای نبود و لہا یجمع من لا عقل لہ و از برای دنیا و بقا و تمتع

از موت و قبر و حشر و احوال قیامت لایجوز ہا المثقلون نمی توانند گذشت ازان عقبہ گران باران فاحب ان اخفف
عنک العقبہ پس دوست میدارم کہ ترا سبک شوم برائے آمدن آن راہ سخت و دور و دراز ۸۔ وعن انس رضی اللہ
عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ہل من احد یمشی علی الماء الا ابتلت قدماہ آیا ہست ہیچ یکی کہ برود و
بگذرد بر آب مگر آنکہ تر نگردد پایہائے او قالوا گفتند لا یا رسول اللہ ہیچ کسی نیست کہ بر آب رود و تر نگردد پائے
ہای او قال گفت آنحضرت کذلک صاحب الدنیا لا یسلم من الذنوب ہمچنین دنیادار سلامت نمی ماند از گناہان
البتہ ہر کہ در دنیا افتاد و خطاہا از وی سر بر زد و اہمار وایت کرد این دو حدیث را البیہقی فی شعب الایمان
۹۔ وعن جبیر بن نفیر ہر دو اسم بر لفظ تصغیر اول بجیم و یا و ثانی بنون و فا تابعی مخضرم ست دریافت زمان
حیات آنحضرت را و اسلام آورد در خلافت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ توفی سنۃ خمس وسبعین وقیل سنۃ ثمانین مرسلا
قال قال رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت گفت آنحضرت ما اوحی الی ان اجمع المال وحی فرستادہ نشد
بسوی من کہ جمع کنم و فراہم آرم مال را و اکون من التاجرین و باشم از بازرگانان و سوداگران کہ مال جمع کنند
و بران بیفزایند ولکن اوحی الی ان سبح بحمد ربک وکن من الساجدین واعبد ربک حتی یاتیک الیقین ولیکن
وحی کردہ شدہ است بسوی من کہ دائم اوقات را بہ تسبیح و تحمید و عبادت خصوصا نماز مشغول و مستغرق دارم
و تا آخر اوقات عمر بدان مشغول باشم دیگر مرا فرصت و مجال اشتغال بہ تجارت و بیع و شراء و کارہای دنیا کجا باشد
مگر آنکہ بحکم ضرورت حیات دنیا بقدر احتیاج بدان روی آرم و کار کنم و آن نیز چون مقرون بحسن نیت و اقامت
حق عبودیت و ذکر و شہود ربوبیت ست عین عبادت رواہ فی شرح السنۃ وابو نعیم فی الحلیۃ عن ابی سلم
۱۰۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من طلب الدنیا حلالا لاکسیکہ طلب کند دنیا
و اموال و اسباب آنرا بر وجہ حلال استعفافا عن المسئلۃ از جہت طلب پارسائی و باز داشتن نفس از حرام و سوال
کردن از مردم و سعیا علی اہلہ و از جہت کسب و کار کردن بر اہل و عیال خود و تعطفا علی جارہ و از برای مہربانی
کردن بر ہمسایۂ خود لقی اللہ یوم القیمۃ ووجہہ مثل القمر لیلۃ البدر پیش می آید خدائے تعالی را روز قیامت و حال آنکہ روی
او مانند ماہ ست در شب چاردہ و من طلب الدنیا حلالا لمکاثرا مفاخرا مرائیا دکسیکہ طلب کند دنیا را بر وجہ
حلال در حالیکہ طلب زیادتی کنندہ است در مال و نازندہ است بر مردم بمال و ریاکنندہ و نمایندہ بمردم
مال خود را یعنی اگر تصدق میکند وی نبخشد بر وجہ ریا میدہد این را از جہت آن گفتیم کہ ریا در عبادت و اعم خیر
رود نہ در غیر آن پس در نفس مال مفاخرت رود نہ مراءات لقی اللہ تعالی وہو علیہ غضبان ملاقات میکند خدا را
و حال آنکہ وی تعالی بروی خشمناک ست عزیز من در طلب مال حلال بقصد مکاثرت و مفاخرت و مراءات این حال
و در طلب مال حرام چہ حال خواہد بود رواہ البیہقی فی شعب الایمان وابو نعیم فی الحلیۃ ۱۱۔ وعن سہل بن سعد ان

اگر گنجی بنهد بعد از ادای زکوة ممنوع نباشد ممنوع گنجی ست که از ان حق زکوة ادا نکند ولیکن شان اهل زهد و تارکان دنیا
که همه را گذاشته و از همه چشم پوشیده و صحبت فقرا گزیده بر در فقر و توکل نشسته اند و منتظر ولوج و دخول در درگاه قرب
مولی تعالی گشته اند دیگرست گویا این تشدید و توبیخ بر کذب دعوی فقر و تجرید ست و لهذا راوی گفت مردی از اصحاب
صفه مرد و نگفت مردی از اصحاب مرد یعنی از اصحاب صفه بودن که موسوم باسم فقر و زهد اند در صحبت ایشان نشستن
و دعوی حال ایشان کردن منافی جمع درهم و دینار ست اگرچه کار بر دیگران آسان ست رواه احمد والبیهقی
فی شعب الایمان -۶- وعن معاویة انه دخل علی خاله ابی هاشم بن عتبة و احوال وی در فصل ثانی گذشت یعوده
معاویه بر خال خود که ابو هاشم بن عتبه است در آمد تا عیادت کند وی را فبکی ابو هاشم پس بگریست ابو هاشم و اضطراب
نمود فقال پس گفت معاویه ما یبکیک یا خال چه چیز در گریه آورد ترا ای خال من اوجع یشئزک آیا دردی در قلق
و اضطراب دارد ترا و شاز بفتح شین معجمه و سکون همزه و زای در آخر در اصل بمعنی جای درشت که سنگ بسیار دارد
آمده و بمعنی قلق و اضطراب بیشتر آید یشئز بضم یا و سکون شین و کسر همزه از اشاز بمعنی اقلاق یعنی در قلق و اضطراب
انداختن ام حرص علی الدنیا یا در قلق و اضطراب دارد حرص بر دنیا و زیادتی مال در ان خود هیچ یکی نیست همه
میسر است بخواه انچه میخواهی قال کلا گفت ابو هاشم چنین نیست که تو گفتی نه درد دارم نه حرص ولکن رسول الله صلی الله
علیه و آله و سلم عهد الینا عهدا لم آخذ به ولیکن قلق و اضطراب من از انست که آنحضرت عهد کرده بود بسوی ما یعنی
وصیت کرد ما را یعنی اصحاب را که نگرفتم من و عمل نکردم بآن نصیحت حسن آداے عبارت این مرد ببینید که در
الینا صیغه جماعت آورد و گفت که وصیت کرد پیغمبر همه را و مخصوص بمن و تو نساخت و عمل نکردن و قبول وصیت
ننمودن را مخصوص بخود گردانید و بدیگر نسبت نکرد قال گفت معاویه ما ذلک و چه چیز ست آن عهد و وصیت
که پیغمبر کرد قال گفت ابو هاشم سمعته یقول شنیدم آنحضرت را که میگفت انما یکفیک فی جمع المال خادم و مرکب فی
سبیل الله اینست جز این نیست که بسندگی میکند ترا از جمع و فراهم آوردن مال یک خادم و یک مرکب که بدان
در راه خدا جهاد کنی و انی ارانی قد جمعت بدرستی من می یابم خود را که بتحقیق جمع کرده ام یعنی انواع و اصناف اموال
و اشیا را رواه احمد والترمذی والنسائی وابن ماجة -۷- وعن ام الدرداء قالت قلت لابی الدرداء ام الدرداء
که زوجه ابو الدرداء و از فضلای صحابیات بود گفت که گفتم ابو الدرداء را مالک لا تطلب کما یطلب فلان چه شده است
ترا که چیزے نمی طلبی و سوال نمیکنی یعنی از حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یا از یاران خود والله اعلم
چنانکه طلب میکند فلان و فلان فقال انی سمعت رسول الله پس گفت ابو الدرداء از ان جهت طلب و سوال نمیکنم
که من شنیده ام پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله و سلم یقول میگفت ان امامکم عقبة کؤودا بدرستی که پیش شما عقبه سخت ست
که دشوار است بر آمدن بر ان و عقبه بفتح عین و قاف جاے بر آمد بلند در کوه و مراد اینجا عقبات آخرت ست

او را نعمتی نو و تازه و بگذارد او را و مهلت دهد تا بنده گمان برد که این لطفی ست از پروردگار تعالی در حق وی پس توبه
و استغفار از معصیت نکند و مغرور گردد ناگهان بگیرد او را بعذاب یکایک پس گویا درجه بدرجه او را می برد بجانب عذاب
ثم تلا رسول الله پستر خواند پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم این آیت را که در معنی استدراج ورود یافته است فلما نسوا
ما ذکروا به پس هرگاه که فراموش کردند کافران چیزی را که تذکیر کرده شدند بدان چیز فتحنا علیهم ابواب کل شیء کشادیم
بر ایشان درهای هر چیز را از نعمتهای دنیا حتی اذا فرحوا بما اوتوا تا آنکه چون خوشحال شدند بچیزی که داده شدند
از نعم اخذناهم بغتة گرفتیم ایشان را یکایک فاذا هم مبلسون پس ناگاه ایشان متحیر و نا امید اند و ابلاس بمعنی تحیر و نا امیدی
آید اشتقاق ابلیس از وست رواه احمد - ۵ - وعن ابی امامة ان رجلا من اهل الصفة اهل صفه جماعه بودند از
فقرا و غربای صحابه که در صفه مسجد می بودند و صفه مسجد موضعی بود از مسجد شریف که مظلل بود یعنی سایه دار بسقف
پوشیده و اصل آن مسجدی بود که دران هنگام که قبله بیت المقدس بود آنرا ساخته بودند و چون قبله جهت کعبه شد
آن موضع را هم بران حالت گذاشتند و این جماعه دران جا ساکن می بودند مقدار هفتاد و هشتاد تن و گاهی کمتر
می شدند و گاهی بیشتر و ایشانرا نه منزل بود و نه مال و نه ولد در مقام زهد و توکل نشسته و بریاضت و مجاهده
و ذکر و تلاوت قرآن و حفظ احادیث رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مشغول بوده اقتباس انوار می نمودند
و ایشان را اضیاف الله میخواندند اغنیاے صحابه خدمت ایشان میکردند و قوت میرسانیدند و بمنازل خود بمهمانی
می بردند و چندی در حوزه عنایت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مخصوص بوده از خانه آنحضرت طعام می خوردند
و گاهی باعث ظهور معجزه آنحضرت در تکثیر طعام می گشتند چنانکه یک کاسه شیر بهمه کفایت میکرد و احادیث درین باب
بسیار ست و آنحضرت مامور بود که با ایشان نشیند و با ایشان باشد پس بارها بحضور شریف خود ایشان را مشرف
می ساخت و میگفت که من یکی از شما ام و بشارت میداد ایشان را که در آخرت شما با من باشید و با من به بهشت
در آیید و ابو هریره از ایشان ست بیت دلا خوش باش کان محبوب جان را ٭ بدرویشان و مسکینان سرے
هست ٭ و اسناد و انتساب طائفه صوفیه درین طریق از ایشان ست اگرچه اشتقاق لفظ صوفیه از صفه تکلف ست
اما بمعنی موافق ست رضی الله عنهم اجمعین پس ابو امامه روایت میکند که مردے از اهل صفه توفی و ترک دینارا مرد
و گذاشت یک دینار که از جای بهم رسیده بود و از پس وی ماند فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه
وآله وسلم کیة این دینار داغی ست بر جبهه و پشت و پهلوی حال وی تلمیح ست بمعنی قول وی سبحانه فتکوی بها
جباههم و جنوبهم و ظهورهم قال گفت ابو امامه ثم توفی آخر پستر مرد مردی دیگر از اهل صفه فترک دینارین پس
بگذاشت دو دینار فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم کیتان این دو دینار دو داغ
اند اگرچه در گرد آوردن و نگاهداشتن یک دینار و دو دینار براے وقت حاجت در شرع گناهی نیست بلکه

دنیا و ترک نداد آن را مگر آنکہ رویا نید خدائے تعالی دانش حقائق اشیا را در دل وی و الہام بہا لسانہ و گویا گردانید بحکمت زبان او را و بصیر و عیب الدنیا دار ہا و دوا ہا و بینا گردانید او را چنانچہ باید بعین الیقین عیب دنیا را و در د دنیا را کہ چہ علتہا و گرفتاری ہا دارد و دوای آنرا کہ چہ حیلہ و سبب آنرا دفع تواں کرد و علاج نمود اگرچہ در اول عیب دنیا و در د و دوای او را دانستہ است کہ زہد اختیار کردہ و لیکن بصفا و نورانیت کہ از زہد در دل پیدا آید حقیقت حال چنانکہ باید مکشوف گردد و اگر در اول کار شوبی و خرمی ازاں داشتہ باشد در آخر مطلق ازاں پاک و مبرا برآید چنانکہ فرمود و اخرجہ منہا سالما الی دار السلام و بیرون آورد او را حق تعالی از دنیا سلامت بسوی دار السلام یعنی بہشت تلویح ست بآنکہ حقیقت سلامت تمام و کمال در دار آخرت ست در بہشت درویشی را پرسیدند کہ چہ حال دارید گفت خیر و سلامت ست انشاء اللہ اگر در بہشت در آئیم رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۳۔ وعن ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال قد افلح من اخلص اللہ قلبہ للایمان بتحقیق رستگاری یافت کسیکہ سادہ و بے آمیزش گردانید خدائے تعالی دل او را برائے ایمان یعنی ایمانی عطا کرد خالص از آمیزش نفاق و جعل قلبہ سلیما و گردانید دل او را سالم از جمیع ذمائم و آفات و خالی از ذکر ماسوائے خود و لسانہ صادقا و گردانید زبان او را راست گو و نفسہ مطمئنۃ و گردانید نفس او را رام و مطیع فرمان حق و خلیقتہ مستقیمۃ و گردانید خلقت و طبیعت او را راست بی میل و زیغ بجانب باطل و افراط و تفریط و کج رفتاری و جعل اذنہ مستمعۃ و گردانید گوش او را شنوا کہ سخن حق بشنود و عینہ ناظرۃ و گردانید چشم او را بینا کہ آیات صنع پروردگار را ببیند فاما الاذن فقمع اما گوش بحمت رسانیدن او کلمۂ حق را بدل مشابہت بقمع دارد و قمع بفتح قاف و کسر آن و سکون میم و بفتح قاف و کسر میم آنچہ نہادہ می شود در دہان ظرف و ریختہ می شود در وے روغن و شراب و مانند آن و می افتد در ظرف چنین می در آید سخن حق از راہ گوش بدل و اما العین فمقرۃ لما یوعی القلب اما چشم پس قرار دہندہ و ثابت دارندہ است مر چیزی را کہ نگاہ میدارد دل آن چیز را و دعای او میکرد و یا و عا می گرداند آن چیز دل را و در می آید دران و نظر باین دو معنی القلب را مرفوع و منصوب خواندہ اند و حاصل آنکہ از راہ چشم نیز در دل چیزہا می در آید و قرار می یابد و ثابت می ماند دران چنانکہ از راہ گوش بعد ازاں حاصل ہر دو حکم را بیان کرد بقول خود و قد افلح من جعل قلبہ واعیا و بہ تحقیق رستگاری یافت کسیکہ گردانید خدائے تعالی دل او را یاگر دانید او دل خود را و ای یعنی حافظ و نگاہدارندۂ حق رواہ احمد و البیہقی فی شعب الایمان ۴۔ وعن عقبۃ بن عامر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا رأیت اللہ عز وجل یعطی العبد من الدنیا علی معاصیہ ما یحب چون بہ بینی خدائے تعالی را کہ میدہد بندہ را از دنیا با وجود گناہان او یا ہمہ آن گناہان او کہ میکند آنچہ دوست میدارد بندہ فانما ہو استدراج پس نیست آن دادن مگر استدراج و مکر الٰہی تعالی شانہ و استدراج در لغت پایہ بپایہ بردن کسی را و استدراج حق تعالی بندہ را آنست کہ ہر گاہ معصیت کند بندہ بدہد

فارجعنی آنک بہ کلہ پس باز گردان و بفرست مرا در دنیا بیارم ترا آں مال را ہمہ فیقول پس میگوید پروردگار ارنی ما خدمت بنما مرا آنچہ پیش فرستادہ در حیات خود از مال الآن آن مال نہادہ در دنیا فائدہ ندارد و ممکن نباشد باز فرستادن فیقول پس میگوید آدمی رب جمعتہ و ثمرتہ و ترکتہ اکثر ما کان فارجعنی آنک بہ کلہ پس چون چیزے پیش نفرستادہ است شرمندہ می شود و جوابی مطابق سوال نمی یابد ہمان کلمہ را باز میگوید چنانکہ عادت گناہگاران و بسوتانست کہ عذر صحیح نداند پریشان باشند فاذا عبدلم یقدم خیرا پس ظاہر می شود کہ وے بندہ ایست کہ پیش نفرستادہ است نیکی را و خیر یعنی مال کثیر نیز بیاید فیمضی بہ الی النار پس گذرانیدہ می شود و حکم کردہ می شود او را بسوے آتش دوزخ رواہ الترمذی و ضعفہ روایت کرد این حدیث را ترمذی و نسبت بضعف کردہ زیرا کہ در اسناد او ضعفی ہست ۔۲۰۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اول ما یسال العبد یوم القیمۃ من النعیم بدرستی کہ اول پرسیدہ شدن بندہ روز قیامت از نعمت ان یقال لہ الم نصح جسمک آیا درست نگردانیدم تن ترا و نروک من الماء البارد و سیراب نگردانیدم ترا از آب سرد زیرا کہ آب سرد در تندرستی نعمتی عظیم ست یکی از بزرگان بامریدخود گفت ای پسر سرد کردہ بخور آب را زیرا کہ آب سرد بیرون می آرد شکر را از اندرون دل از والد خود یاد دارم کہ چون آب سرد می خورد از خود می رفت و زمانی می بایست تا بحال خود بیاید و چون بحال خود می آمد میگفت سبحان اللہ این چیست و چہ جوہرست و چیزے از علم ذوق و توحید میگفت کہ چگویم رحمہ اللہ علیہ رواہ الترمذی ۔۲۷۔ وعن ابن مسعود عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا تزول قدما ابن آدم یوم القیمۃ در نمیرود پایہای آدمی روز قیامت یعنی ایستادہ میدارند او را در بارگاہ خداوندی حتی یسال عن خمس تا آنکہ پرسیدہ می شود از پنج حالت عن عمرہ فیما افناہ پرسیدہ می شود از عمر وی کہ در چہ کار بسر برد و عن شبابہ فیما ابلاہ و پرسیدہ میشود از جوانی وی کہ در چہ چیز کہنہ گردانید آنرا گویا جوانی لباسے نیز است کہ رفتہ رفتہ کہنہ میگردد و عن مالہ من این اکتسبہ و پرسیدہ می شود از مال وی کہ از کجا گرد آورد و بہمرسانید و فیما انفقہ و در چہ چیز صرف کرد و ماذا عمل فیما علم و پرسیدہ می شود کہ چہ کار کرد در چیزے کہ دانست یعنی بہ علمی کہ خواند عمل کرد یا نہ رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب ۔۳۱۔

الفصل الثالث ۔عن ابی ذر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لہ روایت ست از ابی ذر کہ آنحضرت گفت مرا و را انک لست بخیر من احمر و لا اسود تو نیستی بہتر نہ از عجم و نہ از عرب عجم را احمر گویند باعتبار آنکہ سرخی و سپیدی غالب ست بر رنگ ایشان و عرب را اسود خوانند باعتبار غلبۂ سبزی و سیاہی بر ایشان فرمود تو از ہیچ کس بہتر نہ بہیچ وجہ الا ان تفضلہ بتقوی مگر آنکہ زیادہ آئی بران کس بہ پرہیزگاری یعنی فضیلت حقیقی بہ تقوی ست و عمل صالح و نسب بی تقوی و عمل صالح سبب فضیلت نبود چنانکہ فرمودہ سبحانہ ان اکرمکم عند اللہ اتقکم رواہ احمد ۔۲۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما زہد عبد فی الدنیا الا انبت اللہ الحکمۃ فی قلبہ بے رغبتی نکرد ہیچ بندہ در

هذا حدیث غریب - ۲۲ - وعن المقدام بن معدیکرب بکسر را صحابی ست نزول کرد حمص را قال سمعت رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم یقول ما ملأ آدمی وعاء شرا من بطن پر نکرد آدمی آوندی را بدتر از شکم یعنی شکم بدترین آوندهاست
که پر کرده شود و از پر کردن وی شرها و بدیها بر می خیزد که نتوان گفت بحسب ابن آدم اکلات یقمن صلبه بس ست
آدم زاد را لقمه چند که راست و بر پا دارند استخوان پشت او را فان کان لا محالة پس اگر هست آدمی که البته
پر میکند شکم را و قناعت نمیکند بادنی قوت فثلث طعام وثلث شراب وثلث لنفسه پس باید که سه حصه سازد شکم را
یک حصه جای طعام و یک حصه جای آب و یک حصه برای دم زدن تا نفس تنگ نشود و هلاک نگردد رواه الترمذی
وابن ماجة - ۲۳ - وعن ابن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم سمع رجلا یتجشأ آنحضرت شنید مردی را
که آروغ میزند بمبالغه وجشاء بحرکات ثلثه جیم و مد آروغ فقال اقصر بفتح همزه من جشائک پس گفت آنحضرت
باز آی از آروغ خود مقصود نهی از سیر خوردن ست که باعث آروغ زدن گردد لهذا فرمود فان اطول
الناس جوعا یوم القیمة اطولهم شبعا فی الدنیا زیرا که درازترین مردم از روی گرسنگی روز قیامت درازترین
ایشان ست از روی سیری در دنیا یعنی هر که در دنیا سیرتر در آخرت گرسنه تر رواه فی شرح السنة
وروی الترمذی نحوه - ۲۴ - وعن کعب بن عیاض بکسر و تخفیف تحتانیه وضاد معجمه صحابی معدود در شامیین
روایت کرده از وی جابر بن عبد الله قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول ان لکل امة فتنة
بدرستی که مر هر امت را فتنه و امتحان و آزمایش از جانب حق ست وفتنة امتی المال و آزمایش امت من مال ست
یعنی ایشان را حق غنی میگرداند و اموال میدهد تا بیازماید که بر حد استقامت می مانند یا نه رواه الترمذی
۲۵ - وعن انس عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال یجاء بابن آدم یوم القیمة کانه بذج آورده می شود
آدمی را روز قیامت گویا که بره ایست در ضعف و حقارت و بذج اولاد میش مثل عتود از اولاد معز بموحده
و ذال معجمه مفتوحتین جیم در آخر معرب بره جمعه بذجان بکسر فیوقف بین یدی الله پس استاده کرده می شود پیش
خدای تعالی فیقول له پس میگوید حق عز وجل اعطیتک وخولتک وانعمت علیک این هر سه عبارت نزدیک هم اند
در معنی اعطیتک دادم ترا یعنی اموال و اشیا و خولتک یعنی دادم ترا خادم داده و غلام فی الصراح تخویل دادن
و ملک گردانیدن چیزی را یقال خوله الشیء اعطاه ایاه وفی القاموس الخول محرکة آنچه داد ترا خدای تعالی از
نعمتها و غلامان و داهان و جز آن از حواشی وانعمت علیک و انعام کردم بر تو این شامل ست همه را پس میگوید حق سبحانه
بنده را که این نعمتها بتو دادم فما صنعت پس چه کار کردی و چگونه شکر آن گذاردی فیقول رب جمعته
پس میگوید ای پروردگار من جمع کردم مال را وثمرته و افزون گردانیدم آنرا بسوداگری و بازرگانی تثمیر نامی
کردن مال و افزون ساختن آن وترکته اکثر ما کان و گذاشته ام آن مال را در دنیا بیشتر از آنچه می باشد

دست مبارک خود چنانکه دراهم نقد کنند یکی بعد از دیگرے و برداشتن طائر دانه را یکی بعد از دیگرے نیز نقد گویند
و گفته اند که مراد زدن سر انگشتان ست بر یکدیگر بقصد تعجب و تقلیل فقال پس گفت آنحضرت عجلت میتة شتاب
کرده شد مرگ وی و زود برده شد ازین عالم زود پر فتنه و آشوب بجوار قدس یا مراد آن ست که اینچنین کس
زود و آسان جان میدهد بجهت قلت تعلق بدنیا و غلبه شوق آخرت و بعضی گفته که مراد قلت مؤنت مرگ و تجهیز و
تکفین اوست چنانکه مؤنت معیشت او در حیات نیز کم بوده قلت بواکیه کم اند زنان گریه کننده بر مرگ وی قل
تراثه کم ست میراث وی که گذاشته چون رزق وی بر قدر کفاف بود آنچه از پس وی مانده باشد چه خواهد بود رواه
احمد والترمذی وابن ماجه ۲۰ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عرض علی ربی لیجعل لی بطحاء
مکة ذهبا عرض کرد و ظاهر و پیدا ساخت بر من پروردگار من که بگرداند برای من بطحاء مکه را طلا و بطحاء و ابطح جای
روان شدن آب فراخ که در وی سنگریزه های باریک باشد و مراد بطلا گردانیدن بطحاء مکه پر کردن آن وادی
است بطلا یا گردانیدن سنگریزه ها را طلا و این ظاهر تر ست چنانکه در روایت دیگر آمده که کوی های مکه را طلا سازد
یعنی گفت اگر خواهی برای تو بطحاء مکه را طلا سازم فقلت لا یا رب پس گفتم نمی خواهم ای پروردگار من که از
برای من بطحاء مکه را طلا سازی ولکن اشبع یوما واجوع یوما ولیکن سیر میخورم یکروز و گرسنه می مانم روز دیگر فاذا
جعت تضرعت الیک وذکرتک پس چون گرسنه مانم زاری و نیازمندی کنم بسوی تو و یاد کنم ترا و ذکر تو گویم
واذا شبعت حمدتک وشکرتک و چون سیر شوم ستایش تو کنم و سپاس گویم ترا یعنی من فقر اختیار دارم روزی
سیر و روزی گرسنه باشم تا فضیلت مقام صبر و شکر هر دو دریابم و این تعلیم و تنبیه ست امت را بر اختیار فقر
و قناعت و دلیل ست بر آنکه فقر افضل ست از غنا رواه احمد والترمذی ۲۱ - وعن عبد الله بن محصن بکسر میم و
سکون حا و فتح صاد مهملتین صحابی ست معدود در اهل مدینه و حدیث وی در ایشان ست قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم من اصبح منکم آمنا فی سربه کسیکه صبح کرد از شما در حالے که ایمن ست در سرب خود و سرب
بفتح سین و کسر وی و سکون را بهر دو روایت آمده و روایت کسر اقوی ست بفتح بمعنی طریق و وجه و سینه و بکسر
طریق و حال و قلب و نفس و این معنی همه مناسب مقام ست حاصل آنکه هر که صبح برخاسته ایمن و فارغ بال
و بی تشویش و سرب بفتحتین بمعنی خانه در زیر زمین مثل خانهای وحوش نیز آمده و اگر روایت آن صحیح باشد این معنی
نیز مناسب ست یعنی در خانه که مثل سوراخ موش و روباه ست افتاده از آفات زمانه ایمن ست معافی فی جسده
عافیت کرده شد و تندرستی داده شد در بدن خودش وعنده قوت یومه و نزد اوست قوت یکروز فکانما حیزت
له الدنیا پس گویا که گرد آورده شد و جمع کرده شد برای او دنیا بحذافیرها بجوانب و اطراف خود یعنی گویا دنیا
بتمام نزد اوست و حذافیر جمع حذفور بمعنی جانب و طرف مثل عصفور و عصافیر و جمهور و جماهیر رواه الترمذی وقال

دفع گرسنگی کند والماء و آب که بدان تاب تشنگی بنشاند رواه الترمذی ۱۷ وعن سهل بن سعد صحابی انصاری ست
آخر من مات من الصحابة فی المدینة قال جاء رجل فقال گفت آمد مردی پس گفت یا رسول الله ولی علی عمل اذا انا عملته
راه نمای مرا بر کارے که چون بکنم آن کار را احبنی الله واحبنی الناس دوست دارد مرا خدائے تعالے و دوست
دارند مرا آدمیان قال گفت آنحضرت در بیان آن عمل که درخواست ازهد فی الدنیا یحبک الله نفرت کن و مخواه
دنیا را و رغبت مکن در وی تا دوست دارد ترا خدائے تعالی فی الصراح زهد ناخواهانی خلاف رغبت وازهد
فیما عند الناس یحبک الناس و رغبت مکن در آنچه نزد مردم ست تا دوست دارند ترا مردم رواه الترمذی
۱۸ عن ابن مسعود ان رسول الله روایت ست از عبد الله بن مسعود که پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم نام علی
حصیر خواب کرد بر بوریا فقام وقد اثر فی جسده پس برخاست و بتحقیق تاثیر کرده بود بوریا در تن مبارک
او و نقش گرفته بدان فقال پس گفت ابن مسعود یا رسول الله لو امرتنا ان نبسط لک و نعمل اگر می فرمودی ما را
که بگسترانیم برائے تو فرشهای نرم و بسازیم برائے تو وجوه تنعم و آسایش بهتر و خوش تر بودی از خواب کردن
تو برین حصیر درشت فقال مالی وللدنیا پس فرمود آنحضرت چه کار میکنم دنیا را وما انا والدنیا الا کراکب و نیستم
من با دنیا مگر مانند سواری که استظل تحت شجرة سایه جست زیر درختی و هم سواره بایستاد ثم راح و ترکها پستر
رفت و گذاشت آن درخت را و تخصیص سوار بجهت قلت مدت مکث و سرعت ذهاب ست چه معلوم ست
که بر پشت اسپ چند توان ایستاد و نیز درین اشارت ست به بُعد مقصد و اهتمام بقطع مسافت آن و عدم تعلق
والتفات بچیزی دیگر که مانع آید از آن رواه احمد والترمذی وابن ماجة ۱۹ وعن ابی امامة عن النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال فرمود اغبط اولیائی عندی رشک برده شده ترین دوستان من نزد من لمومن خفیف الحاذ
مسلمانی ست سبک بار پشت و حاذ به تخفیف ذال معجمه پشت مرکب و خفیف الحاذ قلیل المال والعیال کذا فی القاموس
وقال فی الصراح قلیل الحاذ ای خفیف الظهر ذو حظ من الصلوة خداوند نصیب عظیم از نماز از اکثار آن و حضور
در آن و چون شواغل و تعلقات اهل و مال کمتر دارد لاجرم کثیر الصلوة و وافر الحضور خواهد بود و درویشان
که ترک دنیا و قطع تعلقات کنند برائے آن کنند که نماز و عبادت مولی تعالی بحضور توانند کرد چنانکه فرمود
احسن عبادة ربه نیک کرد و بتمام و کمال کرد این مومن پرستش پروردگار خود را واطاعه فی السر و اطاعت
کرد پروردگار را پنهان و در خلوت چون کار دنیا ندارد بیرون نمیرود و با مردم اختلاط نمی کند و هم در خلوت
بعبادت مولی تعالی مشغول ست وکان غامضا فی الناس لا یشار الیه بالاصابع و هست آن مومن گمنام در مردم
اشارت کرده نمی شود بسوی او بانگشتان یعنی مشهور و انگشت نمای خلق نیست وکان رزقه کفافا فصبر علی
ذلک و هست روزی او بقدر ما یحتاج پس صبر و قناعت کرد بر آن ثم نقد بیده پستر نقد کرد آنحضرت بانگشتان

برآنحضرت و مردم فاعرض عنہ پس روی گردانید آنحضرت از وی صنع ذلک مرارا کرد آنحضرت این فعل را چند بار یعنی آن مرد سلام میکرد و آنحضرت روی می گردانید از وی و جواب سلام وی نمیداد حتی عرف الرجل الغضب فیہ والاعراض عنہ تا آنکہ شناخت آن مرد خشم را در آنحضرت و روی مبارک گردانیدن از وے فمشی ذلک الی اصحابہ پس شکایت کرد آن مرد آنرا نزد اصحاب آنحضرت کہ مختص بودند بمصاحبت و مجالست وی وقال واللہ انی لانکر رسول اللہ وگفت آن مرد بنجد اسوگند من ناآشنامی بنیم بنجد پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعنی اثر خشم و کراہت می بینم از حضرت وی کہ ہرگز ندیدہ بودم سبب چیست وچہ قصہ است قالوا اخرج فرائے قبتک گفتند قصہ آنست کہ بیرون آمد آنحضرت و دید قبہ ترا و مکروہ پنداشت آنرا فخرج الرجل الی قبتہ پس برگشت آن مرد بسوی قبۂ خود فہدمہا حتی سواہا بالارض پس ویران کرد قبہ را تا آنکہ برابر ساخت آنرا بزمین فخرج رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ذات یوم فلم یرہا پس بیرون آمد آنحضرت روزی پس ندید آن قبہ قال گفت ما فعلت القبۃ چہ شد آن قبہ قالوا شکی الینا صاحبہا اعراضک عنہ گفتند صحابہ شکایت کرد بسوی ما صاحب قبہ روی گردانیدن ترا از وی و پرسید کہ سبب آن چیست فاخبرناہ پس خبر دادیم او را بحقیقت حال فہدمہا پس ویران کرد وی آن قبہ را فقال پس گفت آنحضرت در سبب مکروہ پنداشتن آن عمامت وخشم گرفتن بران اما ان کل بناء وبال علی صاحبہ آگاہ باشید ہر بنا سبب عذاب ست در آخرت بر صاحبش الا مالا یعنی الا ما لا بد منہ مگر چیزی کہ نیست چارہ از آن وضروری ست رواہ ابو داؤد ۱۵- وعن ابی ہاشم بن عتبۃ بضم عین وسکون تثناۃ وبموحدہ فوشی حبشی اختلاف کردہ اند در نام وی بعضی شیبہ گفتہ وبعضی ہشیم حال معاویہ بن ابی سفیان برادر ہند بنت عتبہ اسلام آورد روز فتح ووفات یافت در خلافت عثمان فاضل وصالح بود بدات کرد از وے ابو ہریرہ وغیر وی قال عہد الی رسول اللہ گفت عہد کرد بسوی من یعنی وصیت کرد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا یکفیک من جمع المال خادم ومرکب فی سبیل اللہ فرمود بسندہ است ترا از جمع کردن مال یک خدمتگار و یک مرکب در راہ خدا کہ بران سوار شوی وجہاد کنی یعنی اگر چیزے نگاہ داری این دو چیز ست زیادہ بران اختیار مکن یا صرف کن نگاہ مدار روی احمد والترمذی والنسائی وابن ماجۃ وفی بعض نسخ المصابیح عن ابی ہاشم بن عتبۃ واقع شدہ بالدال بدل التاء بر وزن عتبۃ وہو تصحیف این تصحیف عتبہ است وخطاء وتغیر ست در صورت خطی او کہ تا را دال ساختہ واز بعضی رواۃ واقع شدہ ۱۶- وعن عثمان رضی اللہ عنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لیس لابن آدم حق فی سوی ہذہ الخصال نیست مر آدمی زاد را استحقاق در غیر این چند چیز ہا وحساب کردہ نمی شود در آخرت بران از جہت احتیاج وافتقار در زندگانی بدان بیت یسکنہ خانہ کہ سکونت تواند کرد در روی بر قدر کفایت وثوب یواری بہ عورتہ جامۂ کہ پوشد بدان عورت خود او خلف الخبز بکسر جیم وسکون لام نان سطبر خشک بی نان خورش وبفتح جیم نیز روایت کردہ اند جمع جلفۃ بمعنی نان پارۂ خشک کہ بدان

وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لعن عبد الدینار ولعن عبد الدرہم لعنت کردہ شدہ است یا لعنت کردہ شدہ باد بندۂ دینار و بندۂ درہم یعنی ہر کہ گرفتار محبت اینہا ست و بسبب آن از بندگی خداوند افتادہ ولعن راندن و دور کردن از نیکی و رحمت ست رواہ الترمذی ۱۱- وعن کعب بن مالک عن ابیہ اینچنین ست در نسخ مشکوۃ و صواب آنست کہ عن ابیہ نباشد زیرا کہ پدر کعب کہ مالک ست بشرف اسلام مشرف نشدہ است و در جامع ترمذی اینچنین آمدہ عن ابن کعب بن مالک عن ابیہ و در بعضے نسخ مشکوۃ نیز اینچنین واقع شدہ پس این حدیث از کعب بن مالک باشد و کعب بن مالک صحابی مشہور ست یکی از ان سہ تن کہ تخلف کردند از غزوۂ تبوک و مراد از ابیہ ان اند عبد اللہ و عبد الرحمن کہ روایت میکنند از وی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما ذئبان جائعان ارسلا فی غنم بافسد لہا نیستند دو گرگ گرسنہ کہ فرستادہ شدہ اند در گوسپندان تباہ کنندہ ترگوسپندان را من حرص المرء علی المال والشرف لدینہ از آزمرد بمال و جاہ تباہ گردانندہ مردین او را رواہ الترمذی والدارمی ۱۲- وعن خباب بفتح خاء معجمہ و تشدید موحدہ او ابی اصحابی ست حلیف بنی زہرہ اسلام آورد پیش از دخول آنحضرت دار ارقم را عذاب کردہ شدہ از جہت اسلام و صبر کرد و حاضر شد بدر را و مشاہدی کہ بعد او ست مرد بکوفہ و نماز گذارد بزودی علی بن ابی طالب رض عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ما انفق مؤمنا من نفقۃ الا اجر فیہا گفت آنحضرت خرج نکرد ہیچ مسلمانی از ہیچ خرجی در مصارف معیشت خود مگر آنکہ اجر و ثواب داده شود در ان الا نفقۃ فی ہذا التراب مگر خرج او در ین خاک یعنی بنا کردن خانہ کہ در وی اجری و ثوابے نبود و این در غیر صورت ضرورت و احتیاج و بنای بقاع خیر خواہد بود و الا بنای خانہ او از ضروریات ست اگر بر قدر ما یحتاج باشد ہمچنین بنائے بقاع از مساجد و رباط و مانند آن کہ بنا ر آن مستحسن و مستحب ست رواہ الترمذی و ابن ماجۃ

۱۳- وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم النفقۃ کلہا فی سبیل اللہ الا البناء خرج کردن ہمہ در راہ خدا ست یعنی ثوابے دارد اگر بہ نیت تقرب کند مگر خرج کردن در بنا عمارات فلا خیر فیہ پس نیست نیکی و ثواب در وی رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب ۱۴- وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خرج یوما و نحن معہ و ہم از انس ست کہ آنحضرت بیرون آمد روزی و ما جماعۃ اصحاب با وی بودیم فرأی قبۃ مشرفۃ پس دید آنحضرت قبۂ بلند کہ یکی از انصار بنا کردہ بود و قبہ بضم خانۂ مدور را گویند و فی العراج قبہ بنا گرد آوردہ و بر خیمہ نیز اطلاق یابد فقال پس گفت آنحضرت بطریق انکار و تحقیر ما ہذہ چہ چیز ست این قبہ یعنی او را کہ بنا کردہ است قالوا ہذہ لفلان رجل من الانصار گفتند صحابہ این قبہ مر فلان کس را ست کہ مردی از انصار ست فسکت و حملہا فی نفسہ پس خاموش ماند آنحضرت و چیزے نگفت ولیکن برداشت و بوشید این حکایت را بطریق کراہت و غضب در باطن خود حتی لما جاء صاحبہا تا آنکہ چون آمد صاحب قبہ فسلم علیہ فی الناس پس سلام گفت

وماوالاہ مگر ذکر خدا و چیزے کہ دوست میدارد وی تعالی آن چیز را از طاعات و قربات یا چیزی کہ قریب و مناسبت
آن چیز ذکر را از ذکر انبیا و اولیا و صلحا و اعمال صالحہ یا چیزی کہ تابع ست ذکر را و از لوازم و مقتضیات اوست
از اتباع اوامر و نواہی الٰہی غراسمہ والاہ بر وجہ اول از ولی ست بمعنی محبت و بر وجہ ثانی از ولی بمعنی قرب و
بر وجہ ثالث از موالات بمعنی تبعیت و این بر تقدیرے ست کہ مراد بذکر ذکر اسم الٰہی باشد غراسمہ چنانکہ متعارف ست
اما اگر مراد بدان ہر عمل خیر بود کہ بہ نیت تقرب و تعبد کنند پس طاعات و عبادات باین معنی ہمہ داخل ذکر باشند
و مراد بما والاہ اسباب و آلات باید داشت کہ متولی امر ذکر و معین بر انند از کفاف معیشت و ضروریات دیگر و ذکر
قول وی کہ فرمود و عالم او متعلم از باب تخصیص بعد از تعمیم باشد دیگر آنکہ قول وی الا ذکر اللہ و عالم او متعلم
بنصب و رفع ہر دو روایت ست اگرچہ بر وفق قاعدہ بنصب ظاہر ست و وجہ آنرا در شرح بیان کردہ ایم
و بر تقدیر نصب باو مکرر نیز روایت ست رواہ الترمذی و ابن ماجۃ ۔ و عن سہل بن سعد قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لو کانت الدنیا تعدل عند اللہ جناح بعوضۃ اگر می بود دنیا کہ برابر می شد نزد خدا باز و
پشہ را یعنی اگر دنیا را نزد خدای تعالی برابر باز وی پشہ قدر بودی ماسقی کافرا منہا شربۃ نمی نوشانید ہیچ
کافری را از دنیا یک آب خوردنی و در نسخ مصابیح شربۃ ماء نیز آمدہ رواہ احمد و الترمذی و ابن ماجۃ ۔ و عن
ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تتخذوا الضیعۃ فترغبوا فی الدنیا مگیرید ضیعت را تا سبب
رغبت در دنیا نگردد و ضیعت بفتح ضاد و سکون با صناعت و تجارت و بعضی تفسیر کردہ اند آنرا بہ بساتین
و مزرعہ و قریہ زیرا کہ در اتخاذ آن حرص بر طلب زیادت پیدا شود رواہ الترمذی و البیہقی فی شعب الایمان
و این در حق کسی ست کہ تلبس باسباب او را مانع از شہود و سبب آید و از ادای حقوق باز دارد و اگرنہ این چنین
بود منہی نبود و این ہر دو معنی را کریمہ رجال لا تلہیہم تجارۃ ولا بیع عن ذکر اللہ محتمل ست مردانی را کہ باز نمیدارد
ایشان را تجارت و بیع از ذکر خدا یعنی بیع و تجارتے ندارند تا مانع آید با وجود آن از ذکر باز نمیدارد و این
معنی اظہر را قول وی سبحانہ تعالی و اقام الصلوۃ و ایتاء الزکوۃ مناسب ترمی افتد بیت گرت مال و جاہ است و
زرع و تجارت ۔ چو دل با خدا بست فارغ نشینی ۔ فافہم ۔ و عن ابی موسی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم من احب دنیاہ اضر بآخرتہ کسیکہ دوست میدارد دنیای خود را زیان میرساند آخرت خود را و من احب
آخرتہ اضر بدنیاہ و کسیکہ دوست میدارد آخرت خود را زیان میرساند بدنیای خود زیرا کہ چون کسی دنیا را دوست
دارد بسیار کند ذکر او و مشغول و متوغل گردد در تحصیل او پس از برائے اشتغال بکار آخرت کمی متفرغ گردد
و بچنین عکس فاثروا ما یبقی علی ما یفنی پس چون دوستی دنیا و آخرت بیکدیگر جمع نمیگردد برگزینند و اختیار کنند
چیزے را کہ باقی ست یعنی آخرت بر چیزے کہ فانی ست کہ آن دنیاست رواہ احمد و البیہقی فی شعب الایمان

و بدال مهملہ منسوب ست باد و بن صعب و یافت جاہلیت را و اسلام آورد و در حیات آنحضرت دید یدہ آنحضرت را ابن عبد البر او را در صحابہ شمردہ اما وی سعد و دست در کبار تابعین از کوفیین کثیر الحج و العبادت و گویند کہ وی رجم کرد و نور نہار او در جاہلیت روایت میکند کہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لرجل و ہو یعظہ گفت آنحضرت مردی را در ان حال کہ آنحضرت پند میکرد آن مرد را اغتنم خمسا قبل خمس غنیمت شمار پنج چیز را پیش از پنج چیز غنیمت در اصل مالی کہ از جنگ کافران بدست افتد و بمعنی یافتن مقصود بے مشقت نیز آید و اغتنام غنیمت شمردن شبابک قبل ہرمک غنیمت شمار جوانی را پیش از پیری و ہرم بفتح ہا و را پیرے سخت و بکسر را پیر و ہمک قبل سقمک و غنیمت شمار تندرستی را پیش از بیماری کہ تندرستی نعمتی عظیم ست بعد از ایمان و سقم بفتح سین و قاف و بضم و سکون نیز آید و غناک قبل فقرک و غنیمت شمار تونگری را پیش از فقر و فراغک قبل شغلک و غنیمت شمار فراغ وقت را از شواغل و مشوشات پیش از مشغول شدن و مبتلا گشتن بدان و حیاتک قبل موتک و غنیمت شمار زندگانی را پیش از موت یعنی پیری و بیماری و فقر و شغل و موت آمدنی و رسیدنی اند تا نرسیدہ اند وقت را غنیمت دان رواہ الترمذی مرسلا ۵۔ و عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ما ینتظر احدکم الا غنی مطغیا او فقرا منسیا او انتظار نمی برد و نمی خواہد یکی از شما مگر تونگرے را کہ طاغی و عاصی گرداننده و از حد امر و نہی بیرون اندازنده است او فقرا منسیا او انتظار نمی برد مگر فقرے را کہ فراموش گرداینده است طاعت حق را بگرفتاری و گرسنگی و برہنگی و تردد کفاف و طلب قوت او مرضا مفسدا او بیماری را کہ تباہ گرداینده ست بدن را از جہت سخنی آن یا دین را بجہت کسل کہ عارض میگردد بسبب آن او ہرما مفندا او پیری سخت را کہ خرف و بے عقل گرداننده است مرد را و افناد بمعنی تکلم بکذب نیز آمده و وقوع در کذب لازم از خرافت ست فی الصراح فند بضمتین دروغ و سست رای از پیری افتاد و دروغ گفتن و خرف شدن او موتا مجہزا او مرگ را کہ زود و ناگہانی آینده و ہلاک کنندہ است کہ فرصت توبہ و قدرت بران نماند فی الصراح اجہاز خستہ را کشتن جہز اسپ سخت دوندہ او الدجال او انتظار نمی برد مگر دجال را کہ در آخر زمان بیاید و از راہ برود و فتنہ گردد فالدجال شر غائب ینتظر پس دجال بدغایبی ست کہ انتظار برده می شود او را و حاضر گردد در آخر زمان او الساعۃ او انتظار نمی برد مگر قیامت را و الساعۃ او ہی و امر و قیامت سخت ترین حوادث و تلخ ترین آفات ست حاصل معنی حدیث آنکہ میفرماید کہ آدمی کہ فرصت و فراغ را غنیمت نمی شمرد گویا این آفات را دکمر دہات را انتظار می برد یعنی در حالت فقر کہ آسایش و سلامت حال را غنیمت نمیداند و بر فقر صبر نمیکند مگر غنا میخواہد کہ طغیان آرد و از راہ برود و ہمچنین در حالت غنا کہ شکر نمیگوید و نعمت خدا را نمی شناسد و عبادت حق نمیکند مگر فقر میخواہد کہ از ہمہ عبادات و خیرات فراموشی آرد ہمچنین ست معنی قولہ رواہ الترمذی و النسائی ۶۔ و عنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الا ان الدنیا ملعونۃ ملعون ما فیہا آگاہ باشید بدرستی کہ دنیا رانده شده است از درگاہ رحمت رانده شده است ہر چیزی کہ در دنیاست الا ذکر اللہ

کسی را کہ بوی نصیحت میکنند بگیرند و بشمارند فقال پس گفت آنحضرت در بیان این کلمات اتق المحارم اول کلمات اینست کہ پرہیز کن محارم را یعنی چیزہا را کہ حرام ساختہ است شارع تکن اعبد الناس اگر پرہیز کنی محارم را باشی تو عبادت کنندہ ترین مردم اشارت ست بآنکہ اصل و عمدہ در عبادت اتقا و اجتناب از محرمات ست اگرچہ خرد و دیگر کہ امتثال واجبات ست نیز دارد پس ہر کہ اہتمام وی باجتناب از محرمات و مکروہات بیشتر ست اگرچہ استقصا و مبالغہ در احراز نوافل و خیرات ندارد عابدتر و متقی تر ست از آنکس کہ برعکس این خیال رود چنانکہ در حدیث جابر بیاید وارض بما قسم اللہ لک دوم این ست کہ راضی و خرسند باش بانچہ قسمت نہادہ است اللہ تعالی مرترا تکن اغنی الناس اگر راضی شوی بقسمت حق باشی تونگر ترین مردم چون بندہ راضی شد بنصیب خود و طمع و احتیاج بزیادتی نماند بے نیاز شد یعنی تونگر ے ہمین ست و احسن الی جارک تکن مؤمنا سوم آنست کہ نیکی کن ہمسایۂ خود باشی مومن کامل واحب الناس ما تحب لنفسک تکن مسلما چہارم آنست کہ دوست دار مردم را از انچہ دوست داری نفس خود را از خیر دنیا و آخرت باشی مسلمان کامل گزارندۂ حق مسلمانی و لا تکثر الضحک پنجم بسیار مکن خندہ را فان کثرۃ الضحک تمیت القلب زیرا کہ بسیاری خندہ میراند دل را و سخت میگرداند او را و غفلت می آرد از یاد خدا و اندکے دل بذکر خدا ست و در یافت طریق تقرب بوی سبحانہ و مرگ وی بغفلت و نادانی و ضحک بفتح ضاد و کسر حاو بکسر ضاد و سکون حا نیز آمدہ و اول فصیح ترست اگرچہ ثانی مشہور ترست رواہ احمد و الترمذی و قال ہذا حدیث غریب ۲- و عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ یقول یا ابن آدم تفرغ لعبادتی خدا تعالی میگوید بزبان شرع و وحی فرستادن بہ پیغمبر خود ای آدمی زاد فارغ و خالی شو از مہمات و مشاغل دنیا برائے عبادت من املا صدرک غنی پر کنم سینۂ ترا بغنا و بی نیازی از خلق و اسد فقرک و ببندم راہ فقر و احتیاج دنیا از تو بسوے ترا بخلق و ان لا تفعل و اگر نکنی و فارغ نشوی برائے عبادت من گرفتار مہمات و مشاغل دنیا و نفس باشی ملات یدک شغلا و لم اسد فقرک پر نکنم دست ترا بشغلہای گوناگون و برنہ بندم و دور نکنم فقر و احتیاج ترا یعنی در گرفتار بمشاغل و مہمات دنیا فقر و احتیاج نمیرود و پریشانی و سرگردانی بحال خود میماند و در فارغ شدن برائے عبادت ہم آسایش ست و ہم غنا رواہ احمد و ابن ماجۃ ۳- و عن جابر قال ذکر رجل عند رسول اللہ ذکر کردہ شد مردی نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعبادۃ و اجتہاد بعبادت بسیار کردن و کوشش و مشقت بسیار دران نمودن و ذکر آخر برعۃ و ذکر کردہ شد مردی دیگر بورع و تقوی و پرہیزگاری فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تعدل بفتح تای فوقانیہ و کسر دال بالرعۃ یعنی الورع برابر نمی کند کثرت عبادت و اجتہاد را بے ورع بورع و تقوی اگرچہ آن قدر عبادت و اجتہاد نبود و لا یعدل بضم یا تحتانیہ و فتح دال نیز روایت کردہ اند یعنی برابر کردہ نشود عبادت و اجتہاد بورع رواہ الترمذی ۴- و عن عمرو بن میمون الاودی بفتح ہمزہ و سکون واو

تو انگر گذاری بہتر ست کہ بگدائی پیش مردم دست فراز کنند رواہ البخاری - ۱۵ - وعن مطرف بضم میم وفتح طا وکسر
رای مشدد دو فاد در آخر تابعی ست و یکی از اعلام امت ست و ذکر کردہ است او را ابن سعد در طبقۂ ثانیہ از اہل بصرہ و گفت
کہ ثقہ بود و اہل فضل و ورع و ادب روایت میکند از پدرش کہ عبد اللہ بن شخیر بکسر شین وخا معجمہ مشددہ از علی و ابی
ذر و عثمان بن ابی العاص و روایت میکند از وی قتادہ و ثابت و حسن و غیر ایشان عن ابیہ قال اتیت النبی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم روایت می کند مطرف از پدر خود کہ گفت آمدم نزد آنحضرت و ہو یقرأ در ان حال کہ آنحضرت میخواند
الہکم التکاثر باز داشت شمارا از اندیشۂ آخرت تفاخر بکثرت مال قال گفت آنحضرت در بیان تکاثر یقول ابن
آدم مالی مالی میگوید آدمی زاد مال من مال من قال گفت آنحضرت در رد و انکار این قول و ہل لک یا ابن آدم
الا ما اکلت فافنیت آیا ہست ترا اے آدمی زاد نفع و نصیب از مال من مگر آنچہ خوردی از طعام پس سیری
کردی او لبست فابلیت یا پوشیدی از جامہ پس کہنہ ساختی او تصدقت فامضیت یا تصدق کردی بر فقرا
پس گذرانیدی و باقی گذاشتی برائے آخرت رواہ مسلم - ۱۶ - وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم لیس الغنی عن کثرۃ العرض نیست تونگری ناشی از بسیاری مال و متاع دنیاوی و عرض بہ تحریک
متاع دنیا از نقد و جز آن و بسکون چیز نقد و در روایت اینجا بحرکت ست کہ شامل جنس و نقد افتد ولکن الغنی غنی النفس
ولیکن تونگری حقیقی تونگری نفس ست بقناعت و بے نیازی و علو ہمت و تجنب از سوال و ترک حرص در طلب
پس ہر کرا دل متعلق ست بجمع مال و حریص ست بر طلب زیادت فقیر و محتاج ست اگرچہ مال دارد و ہر کہ قانع و
راضی ست بقوت و کفاف دور ست از حرص و طلب زیادت غنی ست اگرچہ مال ندارد چنانکہ گفتہ اند تونگری
بدل ست نہ بمال بزرگی بعقل ست نہ بسال و بعضی گفتہ اند کہ مراد بغنا نفس حصول کمالات علمی و عملی ست کہ نفس ناطقۂ
انسانی بے آن محفوظ و تو انگر بنود یعنی نجات و دولت و تونگری بکمال ست نہ بمال **بیت** تونگری نہ بمال ست
نزد اہل کمال ۔ کہ مال تالب گور ست بعد ازان اعمال ۔ متفق علیہ۔

۲۷ - **الفصل الثانی** - عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من یاخذ منی ہؤلاء
الکلمات کیست کہ بیاموزد یا دیگر از من این کلمات را کہ بعد ازین میگویم فیعمل بہن او یعلم من یعمل بہن و لفظ از
یاد گرفتن بکار بندد آن را یا بیاموزد کسی را کہ بکار بندد آن را ازینجا معلوم میگردد کہ علم در حد ذات فاضل و
شریف است اگر عمل کردہ بدان فہو المراد و گرنہ بہ تعلیم دیگران و ہدایت ایشان نیز ثواب یابد و نیز معلوم میگردد
کہ امر معروف از عالم غیر عامل درست ست چون آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از صحابہ پرسید کہ کیست کہ یاد گیرد
از من این کلمات را و در یاد گرفتن ترغیب نمود ابو ہریرہ میگوید قلت انا گفتم من یاد میگیرم یا رسول اللہ فعدّ
بیدی فعد خمسا پس گرفت آنحضرت دست مرا پس شمار کرد پنج چیز را چنانکہ عادت ست کہ دست خود را یاد

واسراف نگردد و باعث زیادت خیرات و مبرات شود آن فضیلت دیگر است و مراد بآل تمام امت و تابعان نہ چنانکہ معنی اصل آل آنست و اگر اہل و عیال مراد دارند حکم در غیر ایشان بدلالت و قیاس ثابت گردد۔ ۱۱۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قد افلح من اسلم تحقیق رستگاری و ظفر بمقصود یافت کسیکہ مسلمان شد یا تسلیم کرد قضا و قدر الٰہی را و رزق کفافا و رزق داده شد او را باندازہ و قنعہ اللہ بما اتاہ و قانع گردانید او را خدائے تعالیٰ بچیزی کہ داده است او را از رزق و راضی گردانید بقسمت رواہ مسلم۔ ۱۲۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول العبد مالی مالی میگوید بندہ مال من مال من یعنے افتخار میکند بملکیت مال و تکبر می کند بہ نسبت آن و خطا میکند در ان ان مالہ من مالہ ثلث زیرا کہ آنچہ مراد راست از مال وی سہ چیز ست ما اکل فافنی طعاما کہ خورد پس سپری گردانید آنرا او لبس فابلی یا جامہ کہ پوشید و کہنہ گردانید آنرا او اعطی فاقتنی یا بخشش کرد بکسے پس جمع کرد و ذخیرہ نہاد برائے خود آنرا اشارت کرد در اینجا بانکہ جمع مال در حقیقت آنست کہ ببخشد و تصدق کند بر فقرا تا ذخیرہ گردد ثواب آن برائے روز حاجت در قیامت و ماسوی ذلک فہو ذاہب و ہر چہ جز این سہ چیز ست رونده است از دست وی و تارکہ للناس و گذارنده است آنرا برائے مردم رواہ مسلم۔ ۱۳۔ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یتبع المیت ثلثۃ در پے میرود میت را و میرسد بوی و تعلق میگیرد و می باشد باوی سہ چیز فیرجع اثنان پس باز میگردد دو چیز و یبقی معہ واحد و باقی میماند باوی یک چیز یتبعہ اہلہ و مالہ و عملہ در پے میرود او را اہل او و مال او و کردار او فیرجع اہلہ و مالہ پس باز میگردد اہل و مال وی و یبقی عملہ و باقی میماند ہمراہ وی و میرود باوی کردار او متفق علیہ۔ ۱۴۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایکم مال وارثہ احب الیہ من مالہ گفت آنحضرت با صحابہ کدام یکی از شما کہ مال وارث وی محبوب تر ست نزد وی از مال خود یعنی کیست کہ دوست دارد کہ او را مال نباشد و وارث او را مال باشد قالوا گفتند صحابہ یا رسول اللہ ما منا احد الا مالہ احب الیہ من مال وارثہ نیست از ما ہیچ یکے مگر آنکہ بودن مال مر خود ش را دوست تر ست از بودن مال مر وارثش را قال فان مالہ گفت آنحضرت بدرستی پس مال وی کہ نفع میکند او را ما قدم چیزے ست کہ پیش فرستاده است آنرا و تصدق کرده است بر فقرا و مال وارثہ ما اخر مال وارث اوست آنچہ پس گذاشتہ است پس اگر دوست میدارد کہ او را مال باشد باید کہ تصدق کند و پیش فرستد و پس نگذارد و چون پیش نمی فرستد و پس میگذارد معلوم میگردد کہ مال وارث را دوست تر میدارد از مال خود مراد آنست کہ بخل میکند و حق ادا نمی نماید و اگر بعد از تصدق و وصیت برای فقرا کہ اکثرش ثلث ست برای ورثہ بگذارد افضل ست چنانکہ در حدیث آمده است اگر وارثان خود را

آلودہ از دنیا برفت نعوذ باللہ من ذلک پس اشارت کرد بتفاوت احوال آدمیان در محبت مال و صرف آن
و فرمود وان ہذا المال خضرۃ وحلوۃ و بدرستی این مال دنیا سبز و تر و تازہ و نرم و رنگین ست کہ بدیدن در چشم زیبا
نماید و شیرین و لذیذ و خوش طعم ست کہ گرفتن آن در دل لذت افزاید در روایت خضر و حلو بے تا نیز آمدہ و بے
تا باعتبار لفظ مال و تا باعتبار دنیا من اخذہ بحقہ و وضعہ فی حقہ نعم المعونۃ ہو پس کسیکہ بگیرد مال را بحق آن و نہد
آنرا در حق وی پس نیکو یاری دہندہ است آن مال و من اخذہ بغیر حقہ و کسیکہ بگیرد او را بغیر حق وی کان
کالذی یاکل ولا یشبع می باشد ہمچو کسیکہ میخورد و سیر نمیگردد و یکون شہیدا علیہ یوم القیمۃ و می باشد وی یا مال وے
گواہ بر ضرر وی روز قیامت متفق علیہ ۹ - وعن عمرو بن عوف قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
فواللہ لا الفقر اخشی علیکم گفت عمرو بن عوف کہ صحابی انصاری ست حاضر شد بدر را و ساکن شد مدینہ را گفت آنحضرت
با صحاب نجد اسوگند نقر اینی ترسم بر شما ولکن اخشی علیکم ان تبسط علیکم الدنیا ولکن می ترسم بر شما کہ فراخ کردہ شود
بر شما دنیا کما بسطت علی من کان قبلکم چنانکہ فراخ کردہ شد دنیا بر ان کسانیکہ پیش از شما بودہ اند فتنافسوہا کما
تنافسوہا پس رغبت کنید شما در دنیا چنانکہ رغبت کردند در وی آن کسانی کہ پیش از شما بودند وتہلککم کما اہلکتہم
و ہلاک کند دنیا شما را چنانکہ ہلاک کرد ایشان را و سبب ترس از بسط دنیا کہ موجب رغبت و ہلاکت گردد یا گرفتار
حرص و ولع بجمع و ادخار است کہ موجب ہلاک در آخرت ست یا وقوع در نزاع و خلاف کہ بحرب و تقاتل کشد
متفق علیہ ۱۰ - وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اللہم اجعل رزق آل محمد قوتا
خداوندا بگردان روزی آل محمد را قوت بضم قاف و سکون واو و فی روایۃ کفافا و در روایتے بجاے قوتا
کفاف آمدہ متفق علیہ بدانکہ قوت آنچہ نگاہدارد بدن را و قیام بدن بوے بود از طعام و شراب و بعضی گفتہ اند
آنچہ سد رمق کند و کفایت نماید از رزق و کفاف بفتح کاف آنچہ باز دارد از سوال و بے نیاز گرداند ازان
کذا فی القاموس و فی الصراح کفاف بفتح اندازہ دمانند و روزگذار و بعضے کفاف را بقوت تفسیر کردہ برین
تقدیر روایت ثانی مفسر روایت اولی گردد و باید دانست کہ کفاف مختلف میگردد باختلاف اشخاص
و ازمان و احوال یکی ست کہ عادت بتقلیل طعام کردہ چنانکہ دو سہ روز زیادہ بران گرسنہ تواند گذرانید
و دیگرے ست کہ در روزے دو سہ بار خورد و یکی عیال مندی ست قلیل یا کثیر و دیگرے عیال ندارد
و در زمان قحط و عبرت و حال ضعف و مرض اندک چیزے کفایت کند و در بسر قوت زیادہ بران طلبد پس
مقدار کفاف منضبط نباشد و محمود آن بود کہ بدان قوت بر طاعت شود و حرکات عادی فوت نگردد و درین
حدیث تنبیہ و ارشاد است مر امت را بانکہ در طلب زیادت تعب نکشند و بر مقدار قوت و کفاف کفایت کنند
و از حد اعتدال تجاوز ننمایند و گفتہ اند کہ کفاف افضل ست از فقر و غنا و اگر کثرت مال و غنا سبب طغیان

شروترک طاعت گردد فسکت پس سکوت کرد آنحضرت حتی ظننا انہ ینزل علیہ تا آنکہ گمان بردیم کہ وحی فرود آورده
میشود برو قال گفت ابوسعید کہ راوی این حدیث ست فمسح عنہ الرحضاء پس مالید آنحضرت از روی مبارک خود
عرق را کہ پیدا می شد نزد نزول وحی و رحضاء بضم راء فتح حاء مہملہ وضاد معجمہ ممدود در اصل عرقی ست کہ در پے تب آید
وقال این السائل وفرمود کجاست آن مرد سوال کننده وکانہ حمده وگویا کہ آنحضرت ستود آن سائل را درین سوال
فقال پس فرمود انہ لا یاتی الخیر بالشر بدرستی کہ نمی آرد خیر شر را یعنی زرق اگرچہ بسیار باشد
از جملہ خیرست و شر عارض نمی شود مگر بعارض شدن بخل و اسراف و تجاوز از حد اعتدال مثل ربیع کہ نمیرویاند مگر آنگہ
خیرست در حد ذات خود و ہلاک و ضرر از جہت افراط در اکل ست چنانکہ بیان کرد بقول خود وان مما ینبت الربیع
ما یقتل حبطا و بدرستی از جنس آنچہ می رویاند بہار از گیاہ چیزی ست کہ میکشد دواب را از روی ہلاک و حبط بجائے
مہملہ و بفتحتین ہلاک شدن دابہ بسیار چریدن بجہت خوبی چرا دوم کردن شکم و فی الصراح حبط بالتحریک شکم
برآمدن ستور را از خوردن و در بعضے روایات حبطا نیز آمدہ بخاء معجمہ بمعنی اضطراب و خبط دست و پای زدن
ستور در خوردن و روایت اول اصح و اقرب و انسب ست او یلم یا ینزدیک میگردد بہلاک یعنی اگر نمیرد
و ہلاک نشود نزدیک میرسد بہلاک الا مام فرود آمدن و نزدیک شدن چنانچہ المام بشیب و المام ببلوغ الا
آکلۃ الخضر مگر دابہ کہ خورندۂ خضرست بفتح خاء و کسر ضاد گیاہ سبز و تر و تازہ اما خورندۂ آن باین صفت کہ اکلت
حتی امتدت خاصرتاہا خورد تا آنکہ کشیدہ گشت بجہت نفخ کردن شکم ہر دو تہی گاہ او استقبلت عین الشمس
پیش آمد و روے آورد چشمۂ آفتاب را یعنی مقابل آفتاب استاد و این عادت دابہ است کہ چون از بدہضمی
شکمش نفخ کند در آفتاب بایستد و چون گرم شود شکم نرم گردد آنچہ درون شکم ست بیرون افتد چنانکہ فرمود
فثلطت و بالت پس بیرون افگند آنچہ در شکم ست نرم و رقیق و بول کرد یعنی خلاص شد از انتفاخ و ثلط پس
افگندۂ شتر و گاو و فیل کہ نرم برآید ثم عادت فاکلت پس بتر باز گشت بچرا گاہ پس بخورد یعنی می خورد و بدہضمی
میکند و بیرون می افگند و باز میخورد این تمثیل حال کسے ست کہ در بعضے اوقات افراط میکند و از حد تجاوز
می نماید و بر ہلاک مشرف میگردد از جہت غلبۂ شہوت و شرہ کہ مرکوزست در طبیعت آدمی زاد لیکن زود
ازان رجوع میکند و دائم بر معصیت نمی ایستد و بر وشنائے آفتاب ہدایت روی آورده توبہ و ندامت می آرد
و بہ تطہیر و تزکیہ ملاج نفس خود میکند و قسم اول کہ گفت مما یقتل حبطا اشارت ست بحال آنکہ در معصیت و شہوت
اصرار نمود و ہمدران ہلاک گشت و توفیق توبہ و رجوع و استغفار نیافت و بقیاس این دو قسم مذکور قسم دیگر
نیز معلوم گردد کہ یکی باشد کہ اصلا دست بمعصیت نزد و گرفتار شہوت نفس نگشت و در دنیا زہد نمود و اول
ظالم ست و ثانی مقتصد و ثالث سابق یکی اصلا دست بدنیا نیالود و دیگرے آلود ولی بشست یکی دیگر ہم

چهار سوے علم یعنی دوست دار مال و جمع کننده ان و بخل ورزنده بدان در حقوق و دوست دار جامه های فاخره
و گرفتار بزیب و زینت بقصد تکبر و تجمل و عبد بجهت آن گفت که مذموم دوستی و گرفتاری بمتاع دنیاست و اگر در ملک وی باشد
و بدوستی ان مقید و گرفتار نباشد مذموم نبود ان اعطی رضی صفت و نشان عبودیت زر و جامه اینست که اگر داده شود
زر و جامه خشنود گردد و ان لم یعط سخط و اگر داده نشود ناخشنود گردد یعنی همیشه طمع وی در مال مردم و حرص وی در جمع
آنست اگر بدهند راضی گردد و اگر ندهند ناراضی باشد کذا قال الطیبی و ممکن ست که مراد دادن و نادادن حق تعالی
و رضا و سخط از وی باشد باز مکرر دعای بد میکند و میفرماید تعس و انتکس هلاک باد و نگونسار باد و ذلیل و خوار
باد اینچنین کس و اذا شبک و چون خار خلیده شود در پای او فلا انتقش پس برآورده شده مباد خار از وی
نقش خار از پای برآوردن انتقاش کذلک یعنی چون بشدت و محنت گرفتار آید هیچکس مدد و معونت او مکناد
و چون خار از پای برآوردن ادنی مرتبه اعانت و امداد ست نفی کرد آن را پس ما فوق آن بطریق اولی منفی
و مفقود خواهد بود بدانکه ما در حمل این کلام بر دعا بر طریقه متابعت شراح رفتیم و الا اگر حمل بر اخبار از قبح حال این
جماعت و شناعت و خیبت و خسارت ایشان در دنیا و آخرت کنند نیز جائز ست کما لا یخفی و چون بیان کرد
قبح حال گرفتاران دنیا و حرص و طمع را خواست که در مقابل آن ذکر طالبان دین و تارکان دنیا نیز کند که عدا
در راه خدا عز و جل و زهد در دنیا و زینت آن مشغول اند و در چشم اهل دنیا و ظاهر پرستان خوار می نمایند پس
فرمود طوبی لعبد اخذ بعنان فرسه فی سبیل الله خوشی و خنکی باد مر بنده را که گرفته ایستاده است جلو اسپ
خود را از برای جهاد در راه خدا اشعث راسه ژولیده موی سر وی مغبرة قدماه گرد آلوده شده است پایهای
او ان کان فی الحراسة کان فی الحراسة اگر باشد در پاسبانی لشکر یعنی او را در مقدمه لشکر گذارند می باشد در پاسبانی
کامل و بجد و ان کان فی الساقة کان فی الساقة و اگر باشد در ساقه یعنی گذارند او را در ساقه باشد در ساقه و ساقه
موخره جیش مقابل مقدمه یعنی وی تابع و فرمان بردار مسلمانان ست هر چه میفرمایند می کند و هر جا که دارند می باشد
و تکبری و استبدادی ندارد ان استاذن لم یوذن له اگر طلب در آمدن بر مردم کند تا در آید در مجلس ایشان
بنشیند اذن کرده نمی شود او را و نمیگذارند که او اندرون در آید و ان شفع لم یشفع و اگر شفاعت کند در حق
کسی و درخواست کند عفو گناه او را قبول کرده نشود شفاعت وی از جهت خوار و بیقدر بودن وی در چشم
مردم رواه البخاری ۸ و عن ابی سعید الخدری ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال ان مما اخاف
علیکم من بعدی بدرستی که از ان چیزها که می ترسم بر شما بعد از رحلت خود از عالم ما یفتح علیکم من زهرة الدنیا
و زینتها چیزی ست که کشاده می شود بر شما از تازگی و خوبی دنیا و زینت وی فقال رجل پس گفت مردی
یا رسول الله او یاتی الخیر بالشر آیا می آرد خیر شر را یعنی حصول غنیمت و اموال خیر ست پس چون [illegible]

او از ثواب در آخرت و همچو بهشت ست مر کافر را در جنب آنچه ساخته کرده شده است برای او از عذاب یعنی مومن هر چند در دنیا ناز و نعمت بیند هنوز کم ست و در آخرت بهتر ازین خواهد یافت و کافر هر چند محنت و شدت بیند در دنیا در آخرت حال او بدتر ازین خواهد بود رواه مسلم ۵ - وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله لا یظلم مومنا حسنته خدای تعالی کم نمی گرداند مسلمان را نیکی را که یعطی بها فی الدنیا داده می شود مسلمان را بسبب آن حسنه و در بدل وی در دنیا حسنه دیگری بها فی الآخرة و جزا داده می شود بآن حسنه در آخرت واما الکافر فیطعم بحسنات ما عمل بها لله فی الدنیا واما کافر پس خورانیده می شود بسبب حسنات آنچه عمل کرده است بآن حسنات برای خدا در دنیا حتی اذا افضی الی الآخرة تا آنکه چون میرسد کافر بسوی آخرت لم یکن له حسنة یجزی بها نمی باشد او را نیکی که جزا داده شود بآن یعنی مومن را چون نیکی کند در آخرت جزا و ثواب آن به تمام دهند و در دنیا نیز مکافات آن یابد از توسعه رزق و طیب عیش و فراغ خاطر و سلامت از آفات و مکاره و کافر چون نیکی کند برای خدا جزای آن همه در دنیا یابد و در آخرت آنرا جزای نه بیند و ثواب نیابد ازینجا معلوم می شود که عمل نیک از هیچ کس ضائع نگردد البته جزای آن دریابد در دنیا یا در آخرت ولیکن چون کار دنیا قراری ندارد مدار بر ثواب آخرت ست و در بعضی اخبار آمده که عمل نیک کافر را در آخرت نیز در تخفیف عذاب فائده دهد پس مراد از نفی جزای او در آخرت ثواب بهشت و نعیم آن باشد رواه مسلم ۶ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حجبت النار بالشهوات پوشیده شده است آتش دوزخ بشهوت ها و لذتها و حجبت الجنة بالمکاره و پوشیده شده است بهشت بمشقتها و سختی ها که چون در مواظبت بر طاعات و عبادات و صبر از شهوات و لذات سختی ببینند و مشقت بکشند به بهشت برسند چه چیزی که در پرده بود چون بپرده برسند و او را از میان بردارند آن چیز پیدا آید پس چون بهشت در پرده مکاره است اول بمکاره برسند و دران در آیند و آنها را بکشند پس از انها گذشته به بهشت برسند و همچنین شهوات پرده دوزخ ست چون بشهوات برسند و آنها را ارتکاب بکنند بدوزخ برسند و مراد بشهوات حرام ست والا ارتکاب شهوات مباحه موجب در آمدن آتش نباشد و مانع از دخول بهشت نگردد و یارب مگر از مقام قرب و ولایت دور اندازد و ازینجا معلوم گردد که معنی العلم حجاب الله چیست یعنی علم پرده است میان بنده و خدا چون بعلم برسند و درون در آیند بمعرفت خدا برسند فافهم متفق علیه این حدیث نزد بخاری و مسلم ست الا عند مسلم حفت بدل حجبت یعنی نزد مسلم اینچنین آمده که حفت النار بالشهوات و حفت الجنة بالمکاره و معنی حفت گرد کرده شده است و معنی حجبت نیز همین ست ۷ - وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم تعس عبد الدینار و عبد الدرهم و عبد الخمیصة هلاک باد و برروی افتاده باد بنده دینار و بنده درهم و بنده خمیصه بفتح خا معجمه و صاد مهمله بروزن سفینه جامه سیاه علم دار فی الصراح خمیصه گلیم سیاه

در وقت آرد و زہد در دنیا و رغبت در آخرت باشد۔ ۱۲

الفصل الاول ۔ عن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نعمتان مغبون فیہما کثیر من الناس وہ نعمت اند کہ زیان زدہ اند دران دو نعمت بسیاری از مردم کہ قدر آنہا را نمی شناسند و مفت از دست میدہند و در معاملہ آنہا از نفس فریب میخورند چنانکہ در معاملہ بیع و شرا کسی فریب میخورد و متاع را مفت از دست میدہد و زیان زدہ می شود آن دو نعمت کدام ست الصحۃ و الفراغ صحت بدن از امراض و خلو وقت از شواغل و مشوشات قدر این دو نعمت را نمی شناسند و کاری نمیکنند و فرصت را غنیمت نمی شمارند آن زمان کہ بیمار شوند و تشویش وقت بہ مزاحمت اغیار گرفتار آیند قدر آنہا را بدانند چنانکہ گفتہ اند کہ النعمۃ اذا فقدت عرفت رواہ البخاری ۔ ۲ ۔ **وعن المستورد** بن شداد صحابی ست ساکن مصر و در وقت وفات آنحضرت خرد بود و لیکن شعاع وار و قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول واللہ ما الدنیا فی الآخرۃ فرمود بخدا سوگند نیست دنیا در جنب آخرت الا مثل ما یجعل احدکم اصبعہ فی الیم مگر مانند انچہ می اندازد یکی از شما انگشت خود را در دریا فلینظر بم یرجع پس باید کہ ببیند بچہ باز میگردد یعنی چہ قدر از آب باوی می آید از دریا چیزے نمی آید خبر رطوبتی یا قطرۂ این مقدار ست دنیا در قلت و حقارت نسبت بآخرت و این نیز تمثیل ست از برائے تفہیم مردم والا متناہی را با غیر متناہی نسبتی نبود قطرۂ کہ از دریا برآید با وجود قلت و حقارت نسبتی بدریا دارد دنیا با آخرت اینقدر ہم ندارد رواہ مسلم ۔ ۳ ۔ **وعن جابر** ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مر بجدی اسک میت گذشت آنحضرت ببز غالۂ بریدہ گوش یا بی گوش مردہ سک از بن برکندن گوش غالبا مردہ افتادہ بود از گندیدن گوشہائے او جدا شدہ و دور رفتہ بود و الا بریدہ شدن گوش یا بی گوش بودن بجہت خلقت چندان دخل در مقصود ندارد یا رب مگر با عتبار قبح ہیئت و حقارت صورت قال فقال آنحضرت از برائے اظہار حقارت شئیہ او ایکم یحب ان ہذا لہ بدرہم کدام یکے از شما دوست میدارد کہ این بز غالۂ میت مر او را باشد بدل یک درہم یعنی کسی از شما ہست کہ این را بیک درہم بخرد فقالوا الیس گفتند صحابہ ما نحب ان لنا ہذا بشئی دوست نمیداریم ما کہ باشد ما را ازین بز غالہ بچیزے یعنی این را بہیچ نمی خریم درہم چہ باشد قال فقال آنحضرت فواللہ للدنیا اہون علی اللہ من ہذا علیکم پس بخدا سوگند ہر آئینہ دنیا خوار تر ست نزد خدای تعالی از ین بز غالۂ نزد شما رواہ مسلم ۔ ۴ ۔ **وعن ابی ہریرۃ** قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الدنیا سجن المؤمن دنیا بمنزلۂ زندان ست مر مسلمان را کہ محنت و شدت دہند دران یا تنگ ست فضای دنیا و سکونت دران بروی و ہمیشہ می خواہد کہ از وی برآید و در فضای ملکوت جولان کند و جنۃ الکافر و بمنزلۂ بہشت ست مر کافر را کہ بلذات و شہوات در وی مشغول ست و نمی خواہد از وی کہ برآید و بعضے گویند مراد آنست کہ دنیا ہمچو زندان ست مر مومن را بہ نسبت انچہ آمادہ کردہ شدہ است برای

میانہ رو اول را سابق و ہر سہ از برگزیدہ ہا درگاہ اند چنانکہ در اول آیت فرمود ثم اورثنا الکتاب الذین اصطفینا من عبادنا فمنہم ظالم لنفسہ الآیۃ ۔۲۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اوحی اللہ عزوجل الی جبرئیل علیہ السلام ان اقلب مدینۃ کذا وکذا باہلہا وحی فرستاد اللہ تعالی بر جبرئیل عزم کہ برہمزن دیگردان شہر چنین وچنین را یعنی فلان شہر را کہ صفتش چنین وچنین ست باہل ان شہر فقال پس گفت جبرئیل یارب ان فیہم عبدک فلانا لم یعصک طرفۃ عین پروردگارا در میان اہل این شہر فلان بندۂ تست کہ معصیت نکردہ است ترا یک چشم برہمزدن قال گفت پروردگار اقلبہا علیہ وعلیہم بگردان وبرہمزن آن بلدہ را بر وے وبر ایشان ہمہ فان وجہہ لم تمعر فی ساعۃ قط زیرا کہ روی آن بندہ متغیر نشدہ از جہت من ودین من یکساعت ہرگز این گناہ عظیم ست ولہذا تقدیم کرد عبد را بر علیہم وتمعر بعین مہملہ برگشتن رنگ روی از چشم ۳۔ وعن ابی سعید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ عزوجل لیسال العبد یوم القیمۃ خدائے تعالی می پرسد بندہ را روز قیامت فیقول مالک اذ رایت المنکر فلم تنکرہ چہ شد ترا چون دیدی منکر را پس انکار نکردی آنرا وتغیر ندادے قال رسول اللہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فیلقی حجتہ پس پیش آورده می شود وآموختہ می شود ودر دل انداختہ می شود آن بندہ را حجت وعذر او در ترک انکار فیقول پس میگوید آن بندہ یارب خفت الناس ورجوتک ای پروردگار من ترسیدم از مردم شر وتعدی ایشان را وتوانستم گفت وتغیر داد بدست وزبان ورجوتک امید داشتم عفو ومغفرت ترا واز ینجا معلوم می شود کہ در گذشتن از امر معروف ونہی منکر اگر بجہت غلبہ وسطوت قوم نتواند کرد جائز ست وامید عفو ست دران رواہ البیہقی الاحادیث الثلثۃ روایت کرد بیہقی این سہ حدیث را از اول فصل تا اینجا فی شعب الایمان ۔۴۔ وعن ابی موسی الاشعری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم والذی نفس محمد بیدہ ان المعروف والمنکر خلیقتان بدرستی کہ عمل مشروع ونامشروع پیدا کردہ می شوند بر صورت آدمیان تتعبان الناس یوم القیمۃ ایستادہ کردہ می شوند برائے آدمیان کہ کردہ اند آنہا را روز قیامت فاما المعروف فیبشر اصحابہ اما معروف پس بشارت میدہد وخبر خوش میرساند اصحاب خود را یعنی عمل کنندگان نیکوے ویوعدہم الخیر ووعدہ میکند ایشان را بہ نیکی واما المنکر فیقول الیکم الیکم واما منکر پس میگوید ایشان را دور شوید دور شوید از من ومایستطیعون لہ الا لزوما ونمیدارند ایشان مگر پیوستن وچسپیدن را بوے ومفارقت ازان نمی توانند کرد رواہ احمد والبیہقی فی شعب الایمان ۷۔

کتاب الرقاق

رقاق بکسر را جمع رقیق چنانکہ صغار وکبار جمع صغیر وکبیر یعنی تنک ضد غلیظ یعنی سطبر ورقائق نیز باین معنی آید جمع رقیقہ چنانچہ حقائق وحقائق ورقت بمعنی رحمت نیز آید ومراد کلماتے ست کہ شنیدن آن تاثیر در دل کند

فی شعب السنۃ والبیہقی فی شعب الایمان وفی روایۃ ودر روایت بیہقی اینچنین آمدہ کہ قال گفت جبرئیل خطباء
من امتک الذین یقولون مالا یفعلون خطیبان اند از امت تو کہ می گفتند بامردم چیزے کہ خود نمیکردند ویقرؤن
کتاب اللہ ولا یعملون ومی خواندند کتاب خدا را وعمل نمیکردند بآن۔ ۱۱۔ وعن عمار بن یاسر قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انزلت المائدۃ من السماء خبزا ولحما فرو فرستادہ شد خوان یعنی بر قوم عیسی علیہ السلام از
آسمان نان وگوشت وامروا ان لا یخونوا ولا یدخروا لغد وامر کردہ شدند کہ خیانت نکنند وذخیرہ نکنند ونگاہ ندارند
برائے فردا فخانوا وادخروا پس خیانت کردند وذخیرہ نہادند وعصوا لغد وبرداشتند برائے فردا مسخ اقردۃ
وخنازیر پس مسخ گردانیدہ شدند وتبدیل گردانیدہ شد صورت ایشان بصورت بوزنہا وخوکہا رواہ الترمذی
الفصل الثالث عن عمر بن الخطاب رض قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انہ یصیب امتی
فی آخر الزمان من سلطانہم شدائد بدرستی شان اینست کہ میرسد امت مرا در آخر زمان از ارباب سلطنت
وبادشاہان محنتہا وبلاہائے سخت در دین از مشاہدہ منکرات واستماع باطل کہ لاینجو منہ الا رجل عرف دین اللہ
نجات نمی یابد ازان بلایا از سلطان کہ این بلا از وی میرسد مگر مردی کہ شناخت دین خدا را بکمال قیام
واستقامت گزید بران مجاہد علیہ بلسانہ ویدہ وقلبہ پس کار زار کرد بر دین یا بران بلا بزبان وبدست
ویدل خود فذلک الذی سبقت لہ السوابق پس آن مردی ست کہ پیش رسیدہ است او را سابقہا از سعادت
در دنیا وآخرت وبشارت بخیر او مثوبت وتوفیق طاعت وعبادت وقول حق سبحانہ ان الذین سبقت لہم
منا الحسنی اشارت بآن ست وسابقہ ہر خصلت فاضلہ را گویند فلان را سابقہ ایست درین امر یعنی سبقت
کردہ وپیشی گرفتہ است بر مردم درین کار ورجل عرف دین اللہ فصدق بہ ومردی دیگر کہ وی نیز شناخت
دین خدا را اما بیک درجہ کمتر از اول پس تصدیق کرد بدین وراست دانست آنرا یعنی جہاد کرد بزبان
ودل نہ بدست بقرینۂ مقابلت چون تصدیق کار دل ست وزبان ترجمان ست تعبیر ازین دو بتصدیق
کرد ورجل عرف دین اللہ فسکت علیہ ومردی دیگر کہ شناخت دین خدا را فی الجملہ پس خاموشی گزید بران
وجہاد نکرد بزبان پس ازان بیان حال وصفت این مرد کرد وفرمود فان رای من فعل المنکر اجہ
علیہ پس اگر می بیند این مرد کسی را کہ کارہای نیک می کند دوست میدارد او را بنا بران فان رای من
یعمل بالباطل البغضہ علیہ واگر می بیند کسی را کہ عمل بغیر حق میکند دشمن میدارد او را بنا بران فذلک یحو علی ابطانہ
کلہ پس آن مرد نجات می یابد بنا بر پوشیدہ داشتن وی محبت خیر وبغض باطل را ہمہ پس این ہر سہ قسم از
مردان عارف وفنا سابدین اند ودر حریۂ تفاوت اول سابق وثانی مقتصد وثالث ظالم چنانکہ در کریمہ ثم
اورثنا الکتاب الذین اصطفینا من عبادنا فمنہم ظالم لنفسہ ومنہم مقتصد ومنہم سابق بالخیرات آمدہ ثالث را بہ جہت زیادت تقصیر ظالم خواند وثانی را

رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لما وقعت بنو اسرائیل فی المعاصی نهتهم علماؤهم هنگامی که افتادند بنی اسرائیل
در معصیت ها باز داشتند ایشان را دانشمندان ایشان فلم ینتهوا پس باز نیامدند فجالسوهم فی مجالسهم پس نشستند
دانشمندان با ایشان در مجلسهای ایشان وآکلوهم وشاربوهم وخوردند با ایشان ونوشیدند با ایشان یعنی
مداهنت بنیاد کردند وباهم اختلاط نمودند وآکلوهم بهمزه ممدوده از باب مفاعلة ودر بعضی نسخ وکلوهم آمده بواو
بجای همزه واین نیز لغتی ست ولیکن نادرست وشایع آکلوهم ست فضرب الله قلوب بعضهم ببعض پس خلط کرد خدای تعالی
وبهم آمیخت دلهای بعضی از ایشان را به بعضی فلعنهم علی لسان داود وعیسی بن مریم پس لعنت کرد بنی اسرائیل را
بر زبان داود وعیسی بن مریم ذلک بما عصوا وکانوا یعتدون آن لعنت کردن بسبب عصیان کردن وتجاوز
کردن ایشان بود از حد ودر آخر آیت میفرماید وکانوا لا یتناهون عن منکر فعلوه الآیه قال گفت ابن مسعود فجلس
رسول الله پس نشست پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم وکان متکئا وبود تکیه زده یعنی تکیه را گذاشت ونشست از برای
اهتمام واظهار جد فقال پس گفت لا یعنی نجات نمی یابید از عذاب والذی نفسی بیده بخدا سوگند حتی تاطروهم اطرا
تا بر پیچید ایشان را بر پیچیدنی وبگیرید دستهای ایشان را وخم کنید ودوتا کنید یعنی منع کنید ونهی کنید از معاصی
واطر در اصل بمعنی منحنی ساختن ومائل گردانیدن ست اطرت القوس یعنی دوتا کردم آنرا واطار بکسر همزه
چنبر غربال وحلقه سم اسپ وخر را گویند وهرچه احاطه کند چیزی را رواه الترمذی وابو داود وفی روایته ودر
روایت ابی داود این چنین آمده که قال گفت آنحضرت کلا چنین نیست که شما گمان می برید یعنی نجات یافتن
از عذاب یا مداهنت والله لتامرن بالمعروف ولتنهون عن المنکر بخدا سوگند هر آینه امر می کنید بمعروف
ونهی می کنید از منکر ولتاخذن علی یدی الظالم ومیگیرید هر دو دست ظالم را ولتاطرنه علی الحق اطرا وبر
می پیچید ودوتا می کنید او را بر حق بر پیچیدنی ولتقصرنه علی الحق قصرا وموقوف ومحبوس میدارید او را بر حق
موقوف داشتنی این کارها می کنید او لیضربن الله بقلوب بعضکم علی بعض یا میزند خدای تعالی دلهای
بعضی از شما را بر بعضی وخلط میکند آنها را بیکدیگر ثم لیلعننکم کما لعنهم پستر هر آینه لعنت میکند شما را چنانکه
لعنت کرد بنی اسرائیل را یعنی یکی ازین دو چیز واقع ست قطعا یا امر معروف ونهی منکر کردن یا خلط کردن
خدای تعالی دلها را بیکدیگر ولعنت کردن آنها را ۱۰ وعن انس ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال
رایت لیلة اسری بی رجالا تقرض شفاههم بمقاریض من نار فرمود دیدم در شب اسرا بعضی مردان را که
بریده می شود لبهای ایشان بمقراضها از آتش قلت من هؤلاء گفتم چه کسانند این جماعه یا جبرئیل قال گفت
جبرئیل هؤلاء خطباء من امتک ایشان خطیبان اند از امت تو یامرون الناس بالبر وینسون انفسهم امر میکردند
مردم را به نیکی وفراموش میکردند ذاتهای خود را یعنی خود عمل نمیکردند ومردم را امر میکردند بعمل رواه

الحیطان تا وقتے کہ شد آفتاب بر سرہای و درختان خرما و کرانہ ہای و دیوار ہا یعنی آخر ہای روز شد قال پس گفت آنحضرت اما انہ لم یبق من الدنیا الا کما بقی من یومکم ہذا فیما مضی منہ مگر چنانچہ باقی ماندہ است از زمان دنیا فیما مضی منہا نسبت بزمانی کہ گذشتہ است از ان الا کما بقی من یومکم ہذا فیما مضی منہ مگر چنانچہ باقی ماندہ است ازین روز شما نسبت باچہ گذشتہ است رواہ الترمذی ۸۔ وعن النجتری بفتح باء موحدہ و سکون خاء معجمہ و فتح تاء مثناۃ نام او سعید بن فیروز تابعی کوفی ست روایت میکند عن رجل من اصحاب النبی از مردی از یاران پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان یہلک الناس حتی یعذروا من انفسہم ہرگز ہلاک نشوند مردم تا آنکہ بسیار شود گناہان و عیب ہائے ایشان از ذاتہائے ایشان یعذروا بالضم یا و سکون عین و کسر ذال معجمہ از اعذار فی الصراح اعذار بسیار با عیب و گناہ شدن فی القاموس اعذر فلان ای کثرت ذنوبہ و عیوبہ و حقیقت کلمہ آنست کہ اعذار بمعنی سلب عذر و ازالۂ آن باشد و چون کسی را گناہ و عیب بسیار شد در عقوبت کردن حق تعالیٰ او را و منع و نہی کردن مردم او را از منکرات جای عذر نماند پس وی بجہت کثرت ذنوب و عیوب سلب و ازالۂ عذر نمود و نیز اعذار بمعنی صاحب عذر گشتن آید و این معنی نیز در نجا درست می آید یعنی ہلاک نشوند مردم تا از برائے دفع نسبت مصیبت بخود از پیش خود تاویلہای زایغ و عذرہای فاسد پیدا کنند و در بعضی روایات یعذروا بالفتح یا نیز آمدہ از عذر بفتح عین بمعنی معذور داشتن و معنی این چنین باشد کہ ہلاک نشوند مردم تا آنکہ معذور دارند ملامت گران و نہی کنندگان را از ذاتہائے خود یعنی ملامت کران ایشان معذور در صواب باشند در ملامت کردن بجہت کثرت ذنوب و حاصل معنی بر ہر سہ کرت توجیہ آن شد کہ ہلاک مردم بر تقدیر ارتکاب ذنوب و منکر آنست کہ بدان محل زجر و منع و نہی ازان شوند فافہم رواہ ابو داؤد ۸۔ وعن عدی بن عدی الکندی بکسر کاف منسوب بکندہ است کہ نام قبیلہ ایست از یمن تابعی ثقہ ناسک فقیہ و پدر او عدی بن عمیرہ از صحابہ است روایت میکند از پدرش و عم خود عرس بن عمیرہ و روایت میکنند از وی ایوب و عطاء خراسانی قال گفت عدی حدثنا مولی لنا حدیث کرد ما را مولائے کہ بود ما را از سمع جدی یقول کہ وی شنید پدر کلان مرا کہ می گفت سمعت رسول اللہ شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت ان اللہ تعالیٰ لا یعذب العامۃ بعمل الخاصۃ خدائے تعالیٰ عذاب نمی کند اکثر قوم را بعمل بعضے از ایشان یعنی اگر بعضے از قوم گناہی کنند بحکم ولا تزر وازرۃ وزر اخری دیگر را عذاب نمی کند حتی یروا المنکر بین ظہرانیہم تا آنکہ ببینند عامہ نامشروعی را میان خود کہ بعضی کردہ و ہم قادرون علی ان ینکروہ و حال آنکہ ایشان می توانند کہ انکار کنند و تغیر دہند آنرا فلا ینکروہ پس انکار نکنند و تغیر ندہند آنرا فاذا فعلوا ذلک عذب اللہ العامۃ والخاصۃ پس چون بکنند عامہ آنرا یعنی سکوت و مداہنت را عذاب کند خدائے تعالیٰ خاصہ را و عامہ را خاصہ را بجہت ارتکاب معصیت و عامہ را بجہت عدم انکار و منع رواہ فی شرح السنۃ ۹۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال

بازگشتن ازان یعنی باندک چیزے زود خشم می آید اما زود ازان باز میگردد و فاحدہما بالاخری پس یکی ازین دو خصلت
کہ زود در غضب آمدن و زود برگشتن ازانست مقابل ست بدیگری اگرچہ زود خشم در آمدن قبیح و مذموم ست اما زود
برگشتن ازان حسن و محمود ست حسن این مکافات قبیح آن میکند این شخص نہ مستحق مدح ست علی الاطلاق و نہ مستحق
ذم بین بین ست و منہم من یکون بطیئ الغضب بطیئ الفیئ و بعضی از ایشان کسی ست کہ دیر غضب و دیر بازگشتن
ازان ست یعنی زود بخشم نمی آید و خشم او دیر میماند فاحدہما بالاخری اینجا نیز یکی از دو خصلت مقابل ست بدیگری
اگرچہ دیر بخشم آمدن محمود ست اما دیر برگشتن ازان مذموم این نیز بین بین ست و خیارکم من یکون بطیئ الغضب
سریع الفیئ و بہترین شما کسانی اند کہ دیر بغضب آیند و زود برمیگردند و شرارکم من یکون سریع الغضب بطیئ الفیئ
و بدترین شما کسانی اند کہ زود بخشم آیند و دیر ازان برگردند قال گفت آنحضرت اتقوا الغضب فانہ جمرۃ علی قلب
ابن آدم پرہیز کنید خشم کردن را زیرا کہ وی آتشی ست افروختہ بر دل فرزند آدم بجہت اشتعال روح حیوانی
و شدت حرارت وی کہ بعدن آن دل ست و ازانجا سرایت می کند ببدن لاتر دن الی انتفاخ اوداجہ آیا نمی بینید
بسوی آماسیدن دیدہ باد شدن رگہا می گردن وی و حمرۃ عینیہ و سنی چشمان وی کہ اثر حرارت و انبعاث
بخارات غلیظہ است و آن سبب انتفاخ میگردد من احس منکم شیئا من ذلک فلیضطجع ولیتلبد بالارض پس کسیکہ
دریابد در خود چیزی از غضب پس باید کہ بر پہلو بخوابد و باید کہ بچسپد بزمین فی الصراع لبعد بالضم بر خشیدن
بزمین سابقا در باب غضب گذشت کہ چون ایستادہ باشد بنشیند و چون نشستہ باشد بچسپد و وجہ آن نیز معلوم
شد و شک نیست کہ اضطجاع ادخل ست دران قال گفت ابو سعید و ذکر الدین و یاد کرد آنحضرت احوال اقسام
وام دام دارد ام خواہ را انتقال پس گفت منکم من یکون حسن القضاء بعضی از شما کسی ست کہ باشد نیک
ادا کنندہ مردین را و اذا کان لہ الحق فی الطلب و چون باشد دین مراورا بر کسی درشتی کند و بطلبیدن آن
پس این شخص در ادائے دین نیک ست و در طلب دین بد فاحدہما بالاخری پس یکی ازین دو خصلت
مقابل ست بدیگرے و منہم من یکون سی القضاء و بعضی از ایشان کسی ست کہ می باشد بد ادا کنندہ دین را و ان
کان لہ اجمل فی الطلب و اگر باشد دین مراورا بر کسے نیکی و آسانی می کند در طلب پس در ادائے دین بدست
و در طلب نیک فاحدہما بالاخری و خیارکم من اذا کان علیہ الدین احسن القضاء و اذا کان لہ اجمل فی الطلب
و بہترین شما کسانی اند کہ چون باشد بر ایشان دین ادا کنند بآسانی آنرا و چون باشد مر ایشان را بر کسے دین
نیکی کنند در طلبیدن و شرارکم من اذا کان علیہ الدین اساء القضاء و ان کان لہ احش فی الطلب و بدترین شما
کسانے اند کہ چون باشد بر ایشان دین بد کنند ادائے آن را و اگر باشد مر ایشان را بر کسی دین درشتی کنند در طلب
آن آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در خطبۂ این نصیحت یاد کرد حتی اذا کانت الشمس علی رؤس النخیل و اطراف

وتصرف می کنید در اموال ایشان الا فاتقوا الدنیا واتقوا النساء آگاه باشید پس پرهیز کنید مکر و غدر دنیا را و بپرهیزید
زنان را و رغبت و شهوت ایشان را و ذکر ان لکل غادر لواء یوم القیمة بقدر غدرته فی الدنیا و ذکر کرد آنحضرت در ان
خطبه این را که مر هر غدر کننده را که عهد شکنی کند و بعهدی که بسته است وفا نه نماید و اکثر استعمال او در خروج و تغلب
و عهد شکنی با امام عصر و سلطان وقت آید علمی ست روز قیامت بر اندازه غدر وے در دنیا یعنی هر چند غدر او بیشتر
و بزرگتر لواے او بلند تر و نمایان تر تا شناخته شود بدان و آمده است که روز قیامت هر داعی بحق و باطل را علمی
باشد که بدان شناخته شود و لا غدر اکبر من غدر امیر العامة و نیست هیچ غدر بزرگتر از غدر امیر عامه بر امام عصر و مراد
بامیر عامه متغلبی ست که مستولی شده بر امور مسلمانان و بلاد ایشان و عام مردم او را امیر ساخته و معاضدت و مظاهرت
نموده بی مشاورت خواص و اهل حل و عقد از علما و اعیان عصر یغرز لواؤه عند استه غلانیده می شود لواے او
نزد و بر آواز براے اهانت و فضیحت وی غرز بغین معجمه و زاے خلانیدن و است بکسر همزه و سکون مهمله حلقه
و بر قال گفت آنحضرت همدران خطبه و لا یمنعن احدا منکم هیبة الناس ان یقول بحق اذا علمه و باید که باز ندارد هیچ
یکی شما را از بزرگی و ترس مردم از گفتن حق چون بداند حق را یعنی باید که در کلمة الحق گفتن ترس و ملاحظه کسی نکند
اگر خوف هلاک نبود و اگر آنجا نیز نکند عزیمت ست و فی روایة و در روایتے بجای ان یقول بحق اذا علمه اینچنین آمده
ان رای منکرا ان یغیره یعنی باید که منع نکند احدے را هیبت مردم چون ببیند نامشروعی را از تغییر دادن
آن فبکی ابو سعید پس بگریست ابو سعید خدری که راوی حدیث ست و قال و گفت قد رأیناه فمنعتنا هیبة الناس
ان نتکلم فیه بتحقیق دیدیم ما منکر را پس باز داشت ما را ترس مردم از تکلم کردن در ان و وی رضی الله عنه تا
زمان امارت بنی امیه و غلبه ایشان باقی بود و در واقعه حره که یزید شقی بر مدینه مطهره لشکر فرستاده و هتک حرمت آن بلده
مطهره کرد موجود بود و محنتهای شدید کشیده وفات وی رضی الله عنه در سنه اربع و سبعین و عمر وی هشتاد و چهار سال ثم قال پستر
گفت آنحضرت در خطبه الا ان بنی آدم خلقوا علی طبقات شتی آگاه باشید که فرزندان آدم پیدا کرده شده اند بر گروه ها و جماعت های
مختلفه و اقسام مراتب متفاوته فی الصراح طبق بمعنی گروه مردم و ملخ فمنهم من یولد مؤمنا و یحیی مؤمنا و یموت مؤمنا بعضی از مردم
کسی ست که زاییده می شود مسلمان و میزید مسلمان و می میرد مسلمان و منهم من یولد کافرا و یحیی کافرا و یموت کافر و بعضی از مردم
کسی ست که زاییده می شود کافر یعنی در جماعت کافران یا بسابقه کفر و میزید کافر و می میرد کافر و منهم من یولد مؤمنا و یحیی مؤمنا
و یموت کافرا و بعضی از ایشان کسی ست که زاییده می شود مسلمان و میزید مؤمن و می میرد کافر و منهم من یولد کافرا و یحیی کافرا و یموت
مؤمنا و دیگرے زاییده می شود کافر و میزید کافر و مے میرد مسلمان اقسام باحتمال عقلی دیگر هم هست و لیکن مقصود اصلی اینجا
بیان موت بر ایمان و کفر است فافهم و قال و گفت ابو سعید و ذکر الغضب و یاد کرد آنحضرت اقسام غضب را در زودی و درنگی
پس فرمود فمنهم من یکون سریع الغضب سریع الفیء پس بعضے از مردم کسی ست که می باشد زود غضب و زود

زیرا کہ بدرستے در پیش شما در آخر زمان روزہاست کہ دران صبر باید کرد و ابتدائے این ایام بعد از خلفای راشدین پیدا شدہ تا امروز فانا للہ وانا الیہ راجعون فمن صبر فیہن کان کمن قبض علی الجمر پس کسیکہ بسر برد در این ایام گویا کہ در دست میگیرد و نگاہ میدارد آخگر را للعامل فیہن اجر خمسین رجلا یعملون مثل عملہ مر عمل کنندہ را بشریعت و احکام دین دران روزہا مزد پنجاہ مرد ست کہ عمل میکنند مانند عمل او از انہا کہ بمثلہا نیستند بلیہ وحی و نیستند در ایام قالوا اگفتند صحابہ یا رسول اللہ اجر خمسین منہم مر آن عامل را اجر پنجاہ مرد ست کہ از ایشان باشند قال فرمود اجر خمسین منکم اجر پنجاہ مرد از شما ست رواہ الترمذی و این ماجہ از ین حدیث فصل آخر است لازم آید بر صحابہ درین صفت و ازین جہت گویند کہ فضل جزئی منافی فضل کلی نیست و شیخ ابو عمر و بن عبد البر صاحب کتاب استیعاب کہ از مشاہیر محدثین ست درین مسئلہ سخن کردہ و گفتہ کہ ممکن ست کہ بعد از صحابہ کسے پیدا شود کہ در مرتبۂ بعضی از ایشان باشد یا فوق و با حاد تیکہ این معنی از انہا مفہوم میگردد و حجت آورد و مختار جمہور علما خلاف آنست و خلاف وی دران صحابہ ست کہ ایمان آوردند و بوطن خود رفتند و ریادہ برین صحبت نداشتند نہ آن اصحاب کہ صحبت مدید بحضرت وی داشتہ در شب و روز در خدمت بودہ و آثار و انوار صحبت اندوختہ و باوجود آن شرف صحبت در تمامۂ صحابہ باقی ست و درین فضیلت ہیچکس را بایشان شارکت نہ و در قوت القلوب گفتہ کہ بیک نظر کہ بر جمال محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم افتد چیزے کشایدہ و کاری بر آید کہ دیگر انرا بار بعینات حاصل نگردد واللہ اعلم ۔ و عن ابی سعید الخدری قال قام فینا رسول اللہ الیتا و در میان ما پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم خطیبا بعد العصر در حالے کہ خطبہ خواننده است آنحضرت بعد از نماز دیگر فلم یدع شیا یکون الی یوم القیمۃ الا ذکرہ پس نگذاشت چیزی را از قواعد مہمات دین کہ واقع می شود تا قیامت مگر آنکہ ذکر کرد آنرا یا این مبالغہ است بگردانیدن اکثر در حکم کل حفظ من حفظہ و نسیہ من نسیہ یاد گرفت نگاہداشت آن را کسیکہ نگاہداشت فراموش کرد آنرا کسیکہ فراموش کرد یعنے بسیار بود کہ بعضی یاد داشتند و بعضی فراموش کردند و کان فیما قال و بود در انچہ گفت آنحضرت دران خطبہ این کلمات ان الدنیا حلوۃ خضرۃ بدرستی کہ دنیا شیرین ست کہ در مذاق طبیعت طعم آن شیرین و لذیذ آید بمنزلہ است کہ در چشم اہل ظاہر صورت آن زیباتر و تازہ نماید و بعضے گفتہ اند کہ عرب چیزے نرم را خضر اگویند بجہت تشبیہ بخضراوات یعنی سبزہا و ترہا در سرعت زوال و کم پائیدگی و درین جا بیان مکر و غداری دنیاست کہ مردم را بلذات و شہوات کاذبہ و حسن و جمال موہوم خود بفریبد و فنا پذیرد و لبسر بزد و ان اللہ مستخلفکم فیہا و بدرستی کہ خدائے خلیفہ گیرندہ است شما را در دنیا و درین اشارت ست کہ اموال و اشیای شما از آن خداست و ملک اوست و شما خلفا و وکلائے او بید در تصرف یا گرداننده است شما را خلفائے آن کسان کہ پیش از شما بودہ اند در زمین و دادہ است شما را انچہ در دست آنہا بود فناظر کیف تعملون پس نظر کنندہ و بیننده است کہ چگونہ عمل می کنید و بچہ وجہ تصرف میکنید در اموال و یا چگونہ عبرت می گیرند با حوال گذشتگان

درمیان ایشان بگناهان ثم یقدرون علی ان یغیروا ثم لا یغیرون پستر قدرت داشته باشند آن قوم بر تغیر دادن
پستر تغیر ندهند آنرا یعنی بدست و زبان الا یوشک ان یعمهم الله بعقاب وفی اخری له و در روایتی دیگر مر ابی داود
را آمده که ما من قوم یعمل فیهم بالمعاصی هم اکثر ممن یعمله و حال آنکه آن قوم بیشتر اند از آن کسانیکه می کنند گناهان را این
نیز در معنی قدرت ست چه غالب آنست که آنها که بیشتر اند قدرت دارند بر کمتر و اصل مدار بر قدرت ست کمتر یا بیشتر
۴ وعن جریر بفتح جیم و کسر را بن عبد الله قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول ما من رجل یکون
فی قوم یعمل فیهم بالمعاصی نیست هیچ مردی که می باشد در قومی که میکند آن مرد در ایشان گناهان یقدرون علی
ان یغیروا علیه قدرت دارند آن قوم بر تغیر دادن و غلبه آوردن بر آن مرد ولا یغیرون و تغیر نمیدهند الا اصابهم الله
منه بعقاب مگر آنکه برساند الله تعالی آن قوم را از جهت تغیر ندادن ایشان یا از جانب آن مرد بجهت عدم تغیر
یا از پیش خود عذاب را قبل ان یموتوا پیش از آنکه بمیرند یعنی در دنیا ازینجا معلوم می شود که بترک دادن امر
معروف و نهی منکر عذاب در دنیا هم برسد و عذاب آخرت باقی ست بخلاف گناهان دیگر که عقاب بر آنها در
دنیا لازم نیست رواه ابو داود و ابن ماجه ۱۰ وعن ابی ثعلبة فی قوله تعالی علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا اهتدیتم
مروی ست از ابی ثعلبه خشنی که صحابی مشهور ست در تفسیر این آیت کریمه فقال پس گفت اما والله لقد سالت
عنها رسول الله آگاه باشید بخدا سوگند هر آئینه بتحقیق من پرسیده ام ازین آیت پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم
که آیا ترک کنیم بمقتضای این آیت امر معروف و نهی منکر را فقال پس گفت آنحضرت بل ائتمروا بالمعروف وتناهوا
عن المنکر ترک نکنید بلکه امر کنید بمعروف و نهی کنید از منکر حتی اذا رایت شحا مطاعا تا آنکه چون به بینی تو ای
مخاطب صفت بخل را در مردم که اطاعت و فرمان برداری آن کرده می شود و هوی متبعا و به بینی هوا و
شهوت نفس را که متابعت آن نموده می شود و دنیا موثرة به بینی دنیا را که اختیار کرده می شود بر آخرت
واعجاب کل ذی رای برایه و به بینی خوش داشتن و نیک پنداشتن هر صاحب رای و مذهبی رای و مذهب
خود را و رجوع بعلما نا نمودن و مفتی نفس خویش بودن و رایت امرا لا بد لک منه و به بینی امری را که چاره
و جدائی نیست ترا از آن امر یعنی امری که میل میکند بدان هوای نفس تو از صفات ذمیمه که اگر میان مردم
در آئی و در ایشان باشی بی اختیار بحکم طمع در آن بیفتی کذا قال الطیبی و در بعضی حواشی نوشته که معنی آنست که مراد
از لا بد سکوت و اعراض ست از جهت عجز و ناتوانی از نهی منکر و این معنی موافق ست بانچه در نسخ واقع شده و لا بد لک منه
بیای تحتانیه بمعنی لا قدرة لک علیه یا مراد آن باشد که به بینی کاری ضروری که احتیاج ست ترا بدان و چاره نیست
از آن اگر امر و نهی کنی آن امر ضروری فوت گردد فعلیک نفسک پس برین تقادیر لازم گیر ذات خود را و نگاهدار خود را
از معاصی ودع امر العوام و بگذار کار عامه خلق را و تعرض مکن بایشان و گوشه گیر از ایشان فان وراءکم ایام الصبر

روایت کردہ است از وی برادر زادۂ وی عدی بن عمیرہ و زید بن الحارث وغیر ایشان عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا عملت الخطیئۃ فی الارض چون کردہ شود گناہ در زمین من شہدہا فکرہہا کان کمن غاب عنہا ہر کہ حاضر بود آنرا پس ناخوش دارد آنرا باشد ہمچو کسیکہ غائب ست ازان یعنی بر تقدیر عدم قدرت بر تغیر بدست و زبان یا کراہت دل اینجا بمعنی تغیر ست مطلقاً و من غاب عنہا فرضیہا کان کمن شہدہا و ہر کہ غائب بود ازان پس خوش دارد آنرا باشد ہمچو کسیکہ حاضر ست آنرا یعنی حقیقت حضور و غیبت بدل ست نہ تن چون چیزی را کردہ و ناخوش دارد بدل بحقیقت ازان غائب ست اگرچہ بظاہر حاضر ست و چون بدل ازان راضی و بدان خوش بود بمعنی حاضر ست اگرچہ بصورت غائب ست رواہ ابو داؤد ۳۔ وعن ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ روایت ست از ابی بکر صدیق کہ قال گفت یا ایہا الناس انکم تقرؤن ہذہ الآیۃ ای مردمان بدرستی شما می خوانید این آیت را کہ یا ایہا الذین امنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل اذا اہتدیتم ای کسانی کہ ایمان آوردہ اید بر شما باد ذوات ہائے شما زیان نمیکند شما را کسیکہ گمراہ شد وقتی کہ شما راہ راست یافتہ اید یعنی این آیت را می خوانید و او را بر عموم و اطلاق حمل می کنید و ازان عدم وجوب امر معروف و نہی منکر می فہمید این چنین نیست قال سمعت رسول اللہ زیرا کہ من شنیدہ ام پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول کہ میگفت ان الناس اذا رأوا منکرا فلم یغیروہ مردمان چون ببینند تا مشروعی را پس تغیر ندہند و نہی نہ کنند ازان یوشک ان یعمہم اللہ بعقابہ نزدیک ست کہ در گیرد ہمہ ایشان را خدای تعالی بعذاب خود پس چون بر ترک نہی منکر وعید دارد شدہ باشد ترک آن چگونہ صورت جواز داشتہ باشد پس این آیت عام و مطلق نیست بلکہ مخصوص و مقید باشد بآنکہ مردم آنرا نشنوند و در ایشان تاثیر نہ کند و ہر کس برای خود بجب و مغرور باشد چنانکہ حال مردم در آخر زمان باشد در آثار آمدہ است کہ این آیت را نزد ابن مسعود رضی اللہ عنہ خواندند خرمود این زمان ما و شما زمان این آیت نیست زیرا کہ در وی می شنوند و قبول می کنند و لیکن در آخر زمانی بیاید کہ امر کنند و مردم نشنوند این آیت از آمدن ایشان خبر میدہد و در حدیث ابی ثعلبہ نیز بیاید و بعضی مفسران گفتہ اند کہ مراد باہتداء در ین آیت انکار و نہی منکر ست و بزین معنی این حدیث تفسیر آیت می شود و مراد بضرر عموم عذاب ست و مراد بانفسکم مسلمان اند یعنی لازم گیرید بر خود اصلاح یکدیگر را زیان نمیکند شما را ضلالت و معصیت چون بر ہدایت باشید و منع و نہی ازان می کردہ باشید رواہ ابن ماجہ و الترمذی و صحیح روایت کرد این حدیث را ابن ماجہ و ترمذی و تصحیح کرد آنرا ترمذی و نی روایۃ ابی داؤد و در روایت ابی داؤد و باین لفظ آمدہ اذا رأوا الظالم فلم یاخذوا علی یدیہ و چون ببینند مردم کسی را کہ ظلم میکند پس نگیرند دست او را او شک ان یعمہم اللہ بعقاب نزدیک ست کہ در گیرد ہمہ ایشان را خدای تعالی بعذاب و فی روایۃ اخری و در روایت دیگر مر ابی داؤد را این چنین آمدہ ما من قوم یعمل فیہم بالمعاصی نیست ہیچ قومی کہ عمل کردہ شود

کافتن کشتی ست ومقصود در بیان حال ومثال مداہنت این ست کہ فرمود فان اخذوا علی یدیہ پس اگر بگیرند آن قوم بالائشین دست آن مرد پایان را کہ کشتی می شگافت وباز دارند او را ازین کار انجوہ ونجوا انفسہم رستگاری میدہند او را وانجوا ازباب افعال ست ونجوہ از باب تفعیل ورستگاری میدہند ذاتہای خود را از غرق وہلاک وان ترکوہ ہلکوہ واہلکوا انفسہم واگر بگذارند او را تا بکاود کشتی را ہلاک میگردانند او را وہلاک میگردانند خود را ہمچنین اگر منع کنند فاسق را از فسق وباز دارند او را ازان خلاص میگردانند او را وخود را از عذاب خدا واگر بگذارند ہلاک میگردانند او را وخود را وفرو دمی آید بر ہمہ ایشان عذاب رواہ البخاری ۳- وعن اسامۃ بن زید قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یجاء بالرجل یوم القیمۃ فیلقی فی النار فیطحن فیہا کطحن الحمار برحاہ پس آس میکند روہای خود را یعنی میگردد گردوی وپایمال میکند روہا را ہمچو آس کردن خر خراس آرد را باآسیای خود فیجتمع اہل النار علیہ پس گرد می آیند دوزخیان کہ ہمراہ وی در آتش افتادہ اند بروی فیقولون ای فلان ما شانک پس میگویند ای فلان چہ کار میکنی تو الیس کنت تامرنا بالمعروف وتنہانا عن المنکر آیا نبودہ تو کہ امر میکردی ما را بمعروف ونہے میکردی از منکر قال کنت امرکم بالمعروف ولا آتیہ گفت بودم من کہ امر میکردم شما را بمعروف وخود نمیکردم آنرا وانہاکم عن المنکر واتیہ ونہی میکردم من شما را از منکر وخود میکردم آنرا متفق علیہ ازینجا معلوم شود کہ دیگر انرا امر ونہی کردن وخود بدان عمل ننمودن موجب عذاب ست وسابقا معلوم شد کہ این بجہت عمل نمودن ست نہ بجہت امر ونہی کردن کہ اگر این را ہم نکند مستحق تر میگردد آنرا بترک دو واجب

۱۱- الفصل الثانی- عن حذیفۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال والذی نفسی بیدہ روایت ست از حذیفہ رض کہ گفت آنحضرت سوگند بخدائے کہ بقائے ذات من در دست قدرت اوست لتامرن بالمعروف ولتنہون عن المنکر ہر آئینہ امر می کنید شما بمعروف ونہی می کنید از منکر اولیوشکن اللہ ان یبعث علیکم عذابا من عندہ یا نزدیک ست کہ خدائے تعالی می فرستد بر شما عذابے را از نزد خود یعنی یکی ازین دو چیز واقع ست یا امر بمعروف ونہی از منکر از شما یا عذاب فرستادن بر شما از خدا یعنی اگر معروف ونہی منکر نمی کنید عذاب میفرستد خدائے تعالی بر شما ثم لتدعنہ ولا یستجاب لکم پس بسر ہر آئینہ دعا می کنید ومی خوانید اللہ تعالی را وقبول کردہ نمی شود دعا مر شما را یعنی عذاب ہا وبلاہائے دیگر بدعا احتمال دفع دارند اما عذابے کہ بر ترک امر معروف ونہی منکر نازل میگردد احتمال دفع ندارد ودعا دران مستجاب نبود رواہ الترمذی ۲- وعن المعرس بضم معلہ وسکون راء وسین مہملہ بن عمیرۃ بفتح عین مہملہ وکسر میم وسکون تحتانیہ صحابی کندی برادر عدی بن عمیرہ

۳- الفصل الاول - عن ابی سعید الخدری عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال من رای منکم منکرا فلیغیره بیده هر که بیند از شما نامشروعی را پس باید که تغییر دهد او را و باز دارد مردم را از کردن آن بدست خود یعنی بزدن و کشیدن و شکستن و ریختن و برهم زدن اگر تواند تغییر داد بدست فان لم یستطع فبلسانه پس اگر نتواند تغییر داد بدست پس باید که تغییر دهد بزبان خود بمنع و درشتی و دشنام فان لم یستطع فبقلبه پس اگر نتواند تغییر داد بزبان و بدست پس باید که تغییر دهد بدل بکراهت و شورش دل و عزم بر تغییر آن بدست و بزبان بر تقدیر قدرت و عداوت و مجانبت فاعل آن نه مجرد انکار بی رضائی وذلک اضعف الایمان و آن تغییر بدل تنها سست ترین ثمرات ایمان و مقتضیات افعال اوست رواه مسلم ۲- وعن النعمان بن بشیر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مثل المدهن فی حدود الله حال و مثال ادهان کننده یعنی سستی و نرمی کننده در حدود شریعت که خدا نهاده و وضع نموده است والواقع فیها و آنکه افتاده است در حدود خدا یعنی ارتکاب میکند معاصی را و مداهنت آن بود که منکرے بیند و تغیر ندهد و نهی نکند با وجود قدرت بران بجهت شرم بی حمیتی دین یا جانب داری کسی و رشوت گرفتن و در لغت مداهنت و مدارات به یک معنی آمده است اما در شرع رخصتی در مدارات آمده و مذموم نیست بلکه در بعضی مواضع مستحسن ست و فرق میان مدارات و مداهنت چنان کنند که مدارات آنچه بجهت ضبط دین و نگاهداشت از تشویش وقت و دفع ظلم ظالمان بسازند و مداهنت آنچه برای حفظ نفس و طلب دنیا و جلب منافع از مردم و بیباکی در دین بکنند پس میفرماید که مثال و حال مدهن در حدود خدا و واقع دران حدود مثل قوم استهموا سفینة مثال و حال قومی ست که نشستند در کشتی و قرعه انداختند تا بهر جا که قرعه بنام کس برآمد بنشست چنانکه عادت شرکاست فصار بعضهم فی اسفلها وصار بعضهم فی اعلاها پس گشتند بعضی در جای پست از کشتی و گشتند بعضی در جای بلند از وی فکان الذی فی اسفلها پس بود آن کسیکه در پایان کشتی ست یمر بالماء علی الذین فی اعلاها میگذشت بآب بر آنکسان که در بالای کشتی نشسته اند فتاذوا به پس آزار می کشیدند بالانشینان بدان یعنی آن که از پایان به بالا می آید و آب می برد در وقت آب بردن بر ایشان میگذشت و بعضی گفته اند که مراد بآب بول و غائط ست که در پایان میگردد و بالا می آورد تا در دریا بیندازد و در آوردن بر ایشان میگذشت و ایذا کشیدن درین صورت ظاهر ترست فاخذ فاسا فجعل ینقر اسفل السفینة پس گرفت آنکس که در پایان کشتی ست و میگذشت بر بالانشینندگان بآب و ایذا می کشیدند ایشان از ان تری را و کاویدن گرفت پایان کشتی را تا آب گیرد یا بول و غایط اندازد از ان راه فاتوه پس آمدند آن جماعت او را فقالوا ما لک پس گفتند آن جماعه چه شده است ترا و چه کار میکنی که می کاری کشتی را قال تاذیتم بی ولا بد لی من الماء گفت ایذا کشیدن شما بسبب بالا برآمدن من و گذشتن من بر شما بآب و چاره نیست مرا از آب گرفتن یا از بول انداختن این مقدار ازین قصه بنا بر حرف و عادت و بیان واقع و تقریب

او را دیده اند که در جای ست که مسافت درمیان آن وجاے آب چند روزه راه است واز انجا آب خورده می آید پس مردن او دلیل ست بر قحط و امساک باران دمانا که مراد آن مرد که گفت ظالم زیان نمیکند جز نفس خود را آن بود که اگرچه بظاهر ظالم زیان مظلوم میکند اما در حقیقت زیان خود می کند و مظلوم را زیانی نیست که جزاے خود خواهد یافت وانتقام خود خواهد کشید ابو هریره آن را بقرینه که دران مقام روے داده باشد بر عموم حمل کرده این افاده کرد غالب آنست که این قول ابی هریره مضمون حدیثی باشد که از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم شنیده یا ازانجا استنباط کرده که باز داشتن باران بشومی ظلم در وجود یافته است واز وی لازم می آید زیان رسیدن بحیوانات روے

البیهقی الاحادیث الاربعة فی شعب الایمان

باب الامر بالمعروف

معروف از معرفت ست بمعنی شناختن یعنی انچه شناخته شده است در شرع و شرع بدان وارد شده است مثل مرد آشنا که همه کس او را می شناسند و مقابل او منکر ست بفتح کاف بمعنی شناخته نشده و شرع وارد نشده در وی چنانچه مرد ناآشنا که کسی او را نمی شناسد وفی الصراح نکره بکسر الوسط ناشناسائی ضد معرفت وعجب از مولف که عنوان باب الامر بالمعروف والنهی عن المنکر نساخت باوجود ذکر آنها متقارن یکدیگر در مواضع کثیره از کتاب سنت و بعضی احادیث که درین باب مذکور اند صریح اند در نهی از منکر چنانچه در امر بمعروف ولاحظه استلزام انکاف ست فافهم دیگر آنکه امر معروف ونهی منکر واجب ست باجماع امت وکتاب وسنت بدان ناطق ست بآن مراتب که در حدیث آینده بیاید وهرکه ادای واجب کرد ومخاطب قبول نکرد واجب از ذمه وی ساقط شد بعد ازان چیزے بروی لازم نیست وگفته اند که فرضیت آن بطریق کفایت ست وهرکه متمکن ست بران ونکند آثم ست وگاهی فرض عین نیز گردد چنانکه منکر در جاے ست که یکی را بدان علم ست وغیر او کسی نمیداند همین شخصی فرض باشد نه بر غیر او و در وجوب امر بمعروف شرط نیست که امر خود نیز فاعل باشد وبے آن نیز درست ست زیرا که امر کردن نفس خود واجب ست وامر کردن غیر واجبی دیگر اگر یک واجب فوت شود ترک واجب دیگر جائز نباشد وآنکه واقع شده که لم تقولون مالا تفعلون بر تقدیر تسلیم که ورود آن در امر معروف ونهی منکر باشد مراد زجر ومنع از ناکردن ست نه از گفتن اما شک نیست که اگر خود به کند بهتر ست چه امر از کسیکه خود متمثل نیست تاثیر نکند و امر معروف ونهی منکر مخصوص باهل ولایت نیست وامر والی نیز دران شرط نه واحاد مسلمین را میرسد که امر ونهی کنند اما زدن وکشتن را امر والی شرط ست وانکار در متفق علیه است اما در مختلف فیه انکار نتوان کرد خصوصا بر مذهب کسیکه گوید هر مجتهد مصیب ست وامر معروف باید که بطریق رفق وملایمت بود وبراے خدا بود نه براے نفس تا تاثیر کند وبران ثواب مترتب گردد وگفته اند که نصیحت در ملا فضیحت ست وبالله التوفیق

و مراد بآن اینجا صحائف اعمال ست دیوان لا یغفر اللہ یکی صحیفہ الیست کہ نمی آمرزد خدائے تعالی چیزے را کہ در دست
و آن کدام ست الاشراک باللہ صحیفہ کہ در وی شریک گردانیدن چیزے را بخدا ست یقول اللہ عزوجل ان اللہ
لا یغفر ان یشرک بہ میگوید عزوجل کہ خدائے تعالی نمی آمرزد شرک را و دیوان لا یترک اللہ تعالی دوم صحیفہ الیست
کہ مہمل نمیگذارد و آنرا خدائے تعالی و البتہ حکم میکند بدان و آن کدام ست ظلم العباد فیما بینہم حتی یقتص بعضہم من بعض
ظلم بندگان یکدیگر تا آنکہ قصاص ستاند بحکم الٰہی بعضی از ایشان را از بعضی و اگر راضی گرداند ایشان را از یکدیگر
آن نیز حکم اوست چنانچہ در احادیث آمدہ و دیوان لا یعبا اللہ بہ سوم صحیفہ الیست کہ باک ندارد حق سبحانہ
بآن اگر خواہد بمقتضائے آن حکم کند و اگر نخواہد نکند آن چیست ظلم العباد فیما بینہم و بین اللہ ظلم بندگان ست
میان خود و میان خدا یعنی تقصیر در حقوق اللہ فذاک الی اللہ پس آن موکول و مفوض ست بارادت الٰہی
ان شاء عذبہ و ان شاء تجاوز عنہ اگر خواہد عذاب کند بندہ را بران عمل و اگر خواہد بگذرد از سر آن و عذاب
نکند پس معلوم شد کہ در حقوق العباد البتہ مواخذہ است و در حقوق اللہ مترقب مغفرت نبود باقی در مشیت
حق ست ۴۔ وعن علی رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایاک و دعوۃ المظلوم و وردار
خود را از دعاء مظلوم فانما یسال اللہ حقہ زیرا کہ وی نمی طلبد از خدا مگر حق خود را و ان اللہ لا یمنع ذا حق حقہ و
بدرستی کہ خدای تعالی منع نمی کند ہیچ خداوند حق را از حق وے و اگر یکی از حق خود بگذرد آن ایثار ست و آنرا
درجۂ عظیم ست ۵۔ وعن اوس من شرحبیل بضم شین معجمہ و فتح راء و سکون حاء مہملہ و کسر موحدہ مر او را صحبت ست
حدیث او نزد اہل شام ست و شرحبیل ابن اوس دیگر ست او نیز صحابی ست نزول کرد حمص را راوی این
حدیث اوس بن شرحبیل کذا فی الاصابہ انہ سمع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول من مشی مع ظالم لیقویہ یعنی کسیکہ برود
با ظالم و موافقت و اعانت کند او را تا تقویت و اعانت کند او را و ہو یعلم انہ ظالم و حال آنکہ آنکس میداند کہ وے
ظالم ست فقد خرج من الاسلام پس تحقیق بیرون آمد آنکس از مقتضائے اسلام ۶۔ وعن ابی ہریرۃ انہ
سمع رجلا یقول ان الظالم لا یضر الا نفسہ از ابی ہریرۃ آمدہ است کہ وی شنید مردی را کہ میگوید ظالم زیان
نمیکند مگر نفس خود را یعنی زیان وی بدیگرے سرایت نمیکند فقال ابو ہریرۃ بلی واللہ پس گفت ابو ہریرہ آرے
بخدا سوگند زیان نمیکند ظالم غیر خود را از آدمیان و حیوانات حتی الحبارٰی لتموت فی وکرہا بہ لا الظلم الظالم تا آنکہ حبارٰی
بضم حاء مہملہ و تخفیف موحدہ کہ نام طائرے معروف ست ہر آئینہ می میرد در آشیانۂ خود از لاغری بجہت ظلم ظالم
ہزل بضم ہاء و سکون زاء یعنی باز میدارد خدائے تعالی باران را بشومی گناہ ظالم و می میرند بسبب آن جانوران
تخصیص بحبارٰی بجہت آنست کہ آن جانور دور رونده ترین جانوران ست بطلب آب و دابہ تا آنکہ دیدہ اند
کہ از حومۂ وی جتہ الخضر ابر آمدہ کہ جز در بصرہ نمی باشد و مسافت میان وی و بصرہ چند روزہ راہ است و آشیانہ

که اولیک لهم الامن وهم مهتدون مر ایشان را امن ست وایشان راه راست یابندگانند صحابه چون ظلم را بر خطا
ومعصیت حمل کردند شق ذلک سخت ودشوار آمد این معنی علی اصحاب رسول الله بر یاران پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله
وسلم وقالوا گفتند یا رسول الله اینا لم یظلم نفسه کدام یکی از ماست که ظلم نکرده نفس خود را وتجاوز از حد نکرده وگناهی
از وی بوجود نیامده فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لیس ذاک انما هو الشرک پس فرمود آنحضرت نیست
مراد بظلم آنچه شما فهمیده اید از معصیت نیست مراد از ظلم اینجا مگر شرک پس از ان تائید آورد بر اراده شرک از ظلم
وفرمود الم تسمعوا قول لقمان لابنه آیا نشنیده اید شما قول لقمان را در پند دادن مر پسر خود را یا بنی لا تشرک بالله ان
الشرک لظلم عظیم ای پسر که من شریک مگردان چیزی را بخدا بدرستی وراستی که شرک ظلمی ست بزرگ ودرین
آیت نیز ظلم بقضیه انصراف مطلق بکامل محمول بر ظلم ست چون آنحضرت تفسیر باین کرد لابد مراد الله تعالی همین
باشد اگر گویند خلط ایمان بشرک چه صورت دارد وشرک ضد ایمان ست نعم خلط ومزج معصیت بایمان متصور ست
وصحابه ازینجا باین وادی رفتند که از ظلم معصیت فهمیدند جوابش آنکه خلط ایمان بشرک واقع چنانکه مشرکان مکه ایمان بخدا
داشتند وبت پرستی میکردند وبتان را در عبادت شریک حق می ساختند شرک در وجود وخالقیت وعبادت
می باشد واینجا مراد شرک در عبادت ست ونص قرآن بدان ناطق ست در جای که میفرماید وما یؤمن اکثرهم
بالله الا وهم مشرکون ایمان نمی آرند بیشترین ایشان مگر در حالیکه ایشان مشرکانند یا مراد ایمان آوردن بزبان ست
وشرک نگاهداشتن در دل چنانکه حال منافقان ست که خلط کرده اند ایمان ظاهر را با شرک باطن وفی روایة
ودر روایتی باین لفظ آمده که لیس هو کما تظنون ونیست مراد از آیت ظلم چنانکه شما گمان می برید مراد شرک
ست وخلط او بایمان انما هو کما قال لقمان لابنه نیست آن مگر چنانکه گفت لقمان مر پسر خود را متفق علیه ۔ وعن
ابی امامة ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال من شر الناس منزلة یوم القیمة از بدترین مردم از روی
مرتبه روز قیامت عبد اذهب آخرته بدنیا غیره بنده ایست که برد آخرت خود را وبرباد داد بسبب دنیای
غیر خود یعنی دنیا برای دیگر حاصل کرد وبسبب آن ظلم بر مردم کرد چنانکه عمال واعوان ظلمه کنند واحتمال دارد
که معنی آن باشد که دنیاداری را بجهت دنیا تعظیم کرد واطاعت نمود وبسبب آن وزری بآخرت برد وبر نفس
خود ظلم کرد ومعنی اول ظاهرتر بلکه متعین ست فافهم رواه ابن ماجة ۔ ۳ ۔ وعن عائشة قالت قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم الدواوین ثلثة دواوین جمع دیوان بکسر دال وفتح نیز آمده کتابی که نوشته می شود
در وی نامهای لشکریان ومواجب ایشان واول کسی که دیوان ساخت امیر المؤمنین عمر رض بود وماده لفظ برای
قرب وجمع ست ودیوان نیز ازین جهت گویند که مجتمع ست در وی صحف وقراطیس ویاء دیوان بدل از واو ست
واصل وی دودان ست ولهذا جمع دواوین آمد والا دیاوین بودی کذا فی الصحاح پس می فرماید دیوان ها سه ست

غالب و مفرط ست محبت دنیا ایذای مردم کند بے تقریب و بی سابقہ معاملہ و آنرا کہ نہ باین درجہ است ابتدا ایذای کسی نکند و اگر کسی او را ایذا کند مکافات کند بروجہ شرعی بے تجاوز از حد و آنکہ محبت آخرت قوی دارد و محبت دنیا ضعیف عفو کند از ہر کہ ایذا کند و ظلم نماید و بر آنکہ محبت آخرت قوی ترست احسان کند و بر ابر ظلم و این درجہ مقربان و صدیقان ست رزقنا اللہ رواہ الترمذی ۲- وعن معاویۃ انہ کتب الی عائشۃ معاویہ بعائشہ صدیقہ نوشت کہ ان اکتبی الی کتابا توصینی فیہ ولا تکثری پس بنویس برائے من مکتوبی را کہ اندرز کنی مرا و ران مکتوب و زیادتی مکن یعنی دراز مکن و مختصر بنویس فکتبت پس نوشت عائشہ این کلمات را سلام علیک اما بعد فانی سمعت رسول اللہ من شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت من التمس رضی اللہ بسخط الناس کفاہ اللہ مؤنۃ الناس کسیکہ طلب کند خشنودی خدا را بناخشنودی مردم کفایت کند او را خدائے تعالی بار و گرانی مردم یعنی اگر کاری کند کہ رضای حق در آنست و خلق بہوائے نفس خود ازان ناراضی باشند حق تعالی راضی گردد و خلق را نیز بران آورد کہ نخواہد و از ایشان شدتے و محنتی بوے نرسد و من التمس رضی الناس بسخط اللہ وکلہ اللہ الی الناس و السلام علیک و ہر کہ طلب کند خشنودی مردم را بہ ناخشنودی خدا بگذارد او را خدائے تعالے و کارہای او بسوے خلق و نصرت ندہد و دفع نکند شر ایشان را از وی یعنی اصل رضاے خداست اگر این شد خلق ہم راضی و مطیع شوند و اگر آن نیست نہ آن شود نہ این رواہ الترمذی در روایات آوردہ کہ عقیل ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ نیز و امیر المومنین علی بن ابی طالب آمد و شکایت از فقر و فاقۂ خود کرد امیر المومنین بطریق خشم و امر بتعنیری فرمود بروید و دکانہای مردم را بشکنید و خانہای مردم را ویران کنید و ہر چہ بیابید بردارید و بخرید عقیل گفت این چون روا باشد فرمود پس من چکار کنم اگر نزد من چیزی بیاید بشما ندہم عقیل خشم کرد و برخاست و بر معاویہ رفت معاویہ قدر او را بشناخت و اکرام کرد و آمدن او را نزد وی از نزد علی غنیمت دانست و احسان ہا کرد و صلہا داد پس روزی بعقیل گفت چہ باشد کہ اگر بر منبر برآئی و احسان و مواسات مرا کہ با تو کردہ ام بیان نمائی تا مردم نیز بدانند کہ من چہ کردہ ام عقیل برخاست و بمنبر آمد و گفت ایہا الناس علی رضای خدا جست و خوشنودی وی خواست و ما را از خود ناراضی و ناخشنود گردانید معاویہ رضاے ما و خشنودی ما را مقدم داشت بر رضای حق تعالی و ما را خشنود ساخت و خدا را ناخشنود و معاویہ گفت یا عقیل این چہ سخن ست و چہ شکر این نعمت ست کہ تو گفتی گفت دیگر چہ کار کنم انچہ بیان واقع بود کردم پس برخاست و نزد علی آمد و عذر خواست و این مکتوب عائشہ نیز ایمای دارد بآن کہ در انجا چیزے ازین حال بود واللہ اعلم

۶- الفصل الثالث - عن ابن مسعود قال لما نزلت گفت ابن مسعود چون این آیت فرود آمد الذین آمنوا و لم یلبسوا ایمانہم بظلم آن کسانی کہ ایمان آوردند و خلط نکردند ایمان خود را بہیچ وجہ ظلم و آخر آیت این ست

یاتی یوم القیمۃ بصلوٰۃ وصیام وزکوٰۃ مفلس از امت من بحقیقت کسی ست کہ بیاید روز قیامت بنماز و روزہ و زکوٰۃ یعنی انسام عبادات ازوی بوجود آمدہ و یاتی قد شتم ہذا و بیاید آن کس باین حالت کہ بتحقیق دشنام کردہ این را و قذف ہذا و نسبت بزنا کردن این را و اکل مال ہذا و خوردن مال این را و سفک دم ہذا و ریخت خون این را و ضرب ہذا و زدن این را یعنی انواع ظلمہا کردہ بمردم از دشنام دادن و مال نجیر خوردن و کشتن و زدن فیعطی ہذا من حسناتہ و ہذا من حسناتہ پس دادہ می شود این شخص را کہ دشنام کردہ از نیکی ہای وی و شخص دیگر را کہ از مال او خوردہ از نیکیہای آن ظالم بران کس کہ بر آنہا ظلم کردہ قسمت کنند فان فنیت حسناتہ قبل ان یقضی ما علیہ پس اگر فانی شود و تمام گردد نیکیہای او پیش از انکہ حکم کردہ شود بجزای گناہی کہ بر دست یعنی ہنوز جزای آن مظلم کہ بر دست تمام نشود و چیزی باقی ماند اخذ من خطایاہم فطرحت علیہ گرفتہ شود از گناہان آنجماعہ مظلومان پس انداختہ شود بر ظالم ثم طرح فی النار پس انداختہ شود در آتش دوزخ رواہ مسلم ۔ ۶ ۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لتؤدن الحقوق الی اہلہا یوم القیمۃ ہر آئینہ ادا کردہ می شود حقہا بسوی اہل حقوق روز قیامت حتی یقاد للشاۃ الجلحاء بفتح جیم و سکون لام و حاء مہملہ تا آنکہ قصاص گرفتہ می شود مر گوسفند ناشاخ دار من الشاۃ القرناء از گوسفند شاخ دار یعنی عدالت دران روز تا بجائست کہ ادا کردن حقوق آدمیان چہ باشد از حیوانات کہ داخل دائرۂ تکلیف نیستند قصاص گرفتہ می شود مر گفتہ اند کہ این قصاص مقابلہ است نہ قصاص تکلیف کہ گرفتہ می شود رواہ مسلم و ذکر فوذکر کردہ شد حدیث جابر کہ ادلش انیست اتقوا الظلم فی باب الاتفاق در باب اتفاق ۔

۲ ۔ **الفصل الثانی** ۔ عن حذیفۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تکونوا امعۃ نباشید امعہ بکسر ہمزہ و فتح میم مشددہ و عین مہملہ مردی تابع مردم در رائے غیر ثابت بر رائے خود و تا برائے مبالغہ است در زنان امعۃ نگویند و فی الصراح امعہ بالکسر مرد ہر جائی و مراد امعہ اینجا انیست کہ فرمود تقولون ان احسن الناس احسنا وان ظلموا ظلمنا در حالیکہ میگویند اگر نیکی کنند مردم با ما نیکی می کنیم با ایشان و اگر ستم می کنند با ما ستم می کنیم با ایشان و لکن وطنوا انفسکم و لیکن قرار دہید نفسہای خود را و اصل توطین وطن ساختن و فی الصراح توطین نفس بر چیزے دل نہادن یعنی دل نہید و قرار دہید نفسہائے خود را کہ ان احسن الناس اگر نیکی کنند مردم ان تحسنوا بر نیکی کردن با ایشان و ان اساؤا فلا تظلموا و اگر بدی کنند مردم پس ظلم نکنید بر ایشان یعنی احسان کنید چہ ترک ظلم و اسارت احسان ست کذا قال الطیبی و یحتمل کہ مراد آن باشد کہ اگر نیکی کنند نیکی کنید و اگر ایشان بدی کنند شما در برابر آن تجاوز از حد نکنید و مکافات کنید بر حد اعتدال چنانکہ مشروع ست یا عفو کنید و بمکافات مقید نشوید یا احسان کنید اول مرتبہ عوام مسلمانان ست و دوم مقام خواص و سوم درجۂ اخص خواص و حضرت شیخ علی متقی در بعضے رسائل خود فرمودہ اند کہ معیار شناخت بہجت دنیا و آخرت این چہار چیز ست آن را کہ

۳- وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لما مر بالحجر روایت ست از ابن عمرؓ کہ آنحضرت چون گذشت بحجر بکسر حا مہملہ وجیم ساکن نام زمین ثمود ست قوم صالح علیہ السلام کہ در وقت رفتن بغزوۂ تبوک بعود بران اتفاق افتاد قال فرمود آنحضرت اصحاب را لا تدخلوا مساکن الذین ظلموا انفسھم الا ان تکونوا باکین در نیائید جاہائے سکونت آن کسانی را کہ ظلم کردند بر ذات ہائے خود یعنی کفر ورزیدند و تکذیب کردند پیغمبر خود را مگر آنکہ باشید شما گریہ کنندگان یعنی بعبرت گیرندہ و احوال آن جماعہ را یاد آرندہ کہ موجب گریہ است و نگذرید از نجا بسہو و غفلت ان یصیبکم ما اصابھم از جہت ترس آنکہ مبادا برسد شما را آنچہ رسیدہ بود ایشان را زیرا کہ از امثال این مواضع بغفلت گذشتن و ازان بعبرت نگرفتن علامت قساوت قلب و عدم خشوع ست و آن محل وفطنہ وقوع عذاب ست یا بترسید و عبرت گیرید کہ مبادا از شما بر مثل عمل ایشان بوجود آید و بجزائے آن برسید ثم قنع تبشدید نون راسہ واسرع السیر پس برگشود آنحضرت سر خود را بطیلسان و شتابی کرد در سیر و گذشتن ازان موضع حتی اجتاز الوادی تا آنکہ گذشت و گذشتند صحابہ ازان وادی و آمدہ است کہ نہی کرد آنحضرت کہ دران موضع آب نوشند و طعام نخورند و فرمود تا خمیرہا کہ ساختہ بودند علف دواب سازند و رخصت در اکل نکرد متفق علیہ ۴- وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من کانت لہ مظلمۃ بکسر لام یعنی ظلم و آنچہ گرفتہ است یکی از حق دیگرے یعنی کسیکہ ہست مرا و را مظلمہ لاخیہ من عرضہ او شیٔ مر برادر مسلمان را از آبروے وی کہ ریختہ است بغیبت و شتم و مانند آن یا چیزی دیگر از خون و مال فلیتحللہ منہا الیوم پس باید کہ بحلی خواہد از وی ازان مظلمہ امروز یعنی در دنیا قبل ان لا یکون دینار ولا درہم پیش از آنکہ نباشد و نیاری و نہ درہمی کہ بدہد در بدل مظلمہ روز قیامت و اگر بحلی خواستن ممکن نباشد در غیبت توبہ و استغفار مر مغتاب لہ را کافی ست و در رسالہ ان کان لہ عمل صالح اگر باشد مرا و را کارے نیک اخذ منہ بقدر مظلمتہ گرفتہ می شود از وی بر اندازۂ ظلمی کہ کردہ است یا چیزے کہ گرفتہ است وان لم یکن لہ حسنات اخذ من سیئات صاحبہ فحمل علیہ و اگر نباشد مرا و را نیکی ہا گرفتہ شود از بدی ہائے صاحب وی کہ مظلوم ست پس برداشتہ شود و بار کردہ شود بر انکس کہ ظالم ست یعنی جزائے ظالم روز قیامت اینست کہ طاعت ہائے او را بمظلوم دہند و اگر طاعات ندارد گناہان مظلوم را بروے برنہند و وی را بدان عذاب کنند و مظلوم را از عذاب کہ بآن گناہان مستحق آن شدہ بود نجات بخشند رواہ البخاری ۵- وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اتدرون ما المفلس گفت آنحضرت مر صحابہ را آیا درمی یابید و میدانید کہ معنی مفلس چیست وچہ معنی دارد و در بعضی نسخ مصابیح من المفلس یعنی مفلس کیست و مآل ہر دو لفظ یکی ست قالوا گفتند صحابہ المفلس فینا من لا درہم لہ ولا متاع مفلس در میان ما کسی ست کہ نیست درہم او را و نہ متاع یعنی از نقد و جنس ہیچ ندارد فقال پس گفت آنحضرت ان المفلس من امتی من

چنانکہ گفتہ اند کہ کفاف در معیشت افضل ست از غنا و فقر و اما المہلکات و اما خصلتہا ے ہلاک کنندہ فہوی متبع پس نیز سہ اند اول ہوائے نفس کہ پیروی کردہ شدہ است آنرا یعنی تابع ہوائے نفس بودن ہرچہ فرماید آن کردن و ہر سو کہ خواند آنسو رفتن ایمان کامل آنست کہ ہوائے نفس تابع فرمان حق باشد و آنچہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم از نزد حق تعالی آوردہ وشح مطاع دوم بخل و حرص اطاعت کردہ شدہ یعنی طبیعت آدمی خالی از بخل و حرص نیست اما یکی باشد کہ اطاعت فرمانبرداری آن کند و سر از خط فرمان آن نتواند برآورد و زبون نفس و طبیعت بود دران و اعجاب المرء بنفسہ سوم معجب بودن مرد بنفس خود یعنی خود را نیک داند و صفات خود را خوش دارد کہ از اعجاب کبر زاید و از کبر تکبر بوجود آید وہی اشدہن و این خصلت عجب سخت تر و بدترین خصلتہای مذکورہ است و در وی نزاع و شرک جستن ست باجناب کبریای حق جل وعلا روی البیہقی الاحادیث الخمسۃ فی شعب الایمان

باب الظلم ۱۴

ظلم در عرف لغت وضع الشئ فی غیر محلہ نہادن چیزی را در غیر محل و موضع وی کہ مخصوص ست بوی و این چیز ساختہ شدہ است برای آن و این کلمہ جامعہ ایست شامل ہر چیز را کہ از حد محدود تجاوز کند و بران وجہ کہ باید واقع نشود بزیادت یا بنقصان یا بی وقت و بی جاے واقع شود و جور و تعدی نیز باین معنی و در شرع ہم باین معنی ست غایتش محل شرعی و وجہ شرعی مراد خواہد بود و فی الصراح ظلم ستم کردن و این نیز بہمین معنی ست کہ مذکور شد ستم در حق خدا یا حق خلق یا حق نفس و متعارف در افہام ستم در حق خلق افتد کہ بر یکدیگر زور کنند و ستم نمایند و بناحق در نفس و مال و عرض یکدیگر تصرف کنند۔

۶- **الفصل الاول** عن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الظلم ظلمات یوم القیمۃ ظلم کردن سبب ظلمت ہاست روز قیامت یعنی ظالم را دران روز تاریکی از ہر جانب در گرفتہ باشد و از ان انوار کہ مؤمنان را نصیب بود کہ نورہم یسعی بین ایدیہم و بایمانہم محروم باشد یا مراد بظلمات شدائد و عقوبات باشد کہ در عرصات قیامت و درکات دوزخ بدان گرفتار آید و ظلمات بمعنی شدائد و عقوبات باشد کہ در عرصات آمدہ است چنانکہ در کریمہ قل من ینجیکم من ظلمات البر والبحر گفتہ اند ای شدائدہما متفق علیہ ۲- وعن ابی موسی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ لیملی الظالم بدرستی ہر آئینہ خدای تعالی مہلت میدہد ظالم را و دراز میگرداند عمر او را املاء مہلت دادن و زبان روزگار دراز گذاشتن و دراز رسن گذاشتن ستور را حتی انہ اذا اخذہ لم یفلتہ تا آنکہ وقتی کہ بگیرد ظالم را بعذاب نگذارد و خلاص نگرداند و نتواند گریخت ظالم از عذاب وی تعالی ثم قرأ پستر خواند آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم موافق این معنی این آیت را تا آخر کہ وکذلک اخذ ربک اذا اخذ القری وہی ظالمۃ الآیۃ و ہمچنین ست گرفتن پروردگار تو چون بگیرد بعذاب قریہ ہا را یعنی اہل قریہ ہا را کہ ظالم اند متفق علیہ۔

عنہ قال وہو علی المنبر امیر المومنین عمر گفت وحال آنکہ وی بر منبر بود وخطبہ میخواند یا ایہا الناس تواضعوا ای مردمان تواضع کنید وفروتنی نمائید فانی سمعت رسول اللہ زیرا کہ من شنیدہ ام پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت من تواضع للہ رفعہ اللہ کسیکہ تواضع کند بامردم از برائے خدا وطلب رضائے او بردارد او را وبلند گرداند خدائے تعالی مرتبۂ او را فہو فی نفسہ صغیر پس آنکس در نفس خود ودر چشم خود حقیر وخرد ست بجہت دیدن خود را بچشم کم وفی اعین الناس عظیم ودر چشمہائے مردم بزرگ ست از جہت بلند گردانیدن حق تعالی مرتبۂ او را ومن تکبر وضعہ اللہ وکسیکہ تکبر کند فرو نہد خدا مرتبۂ او را وپست گرداند قدر او را فہو فی اعین الناس صغیر پس آنکس در چشمہائے مردم خرد وحقیر ست وفی نفسہ کبیر ودر نفس خود ودر چشم خود بزرگ ست حتی لہوا ہون علیہم من کلب او خنزیر تا آنکہ ہر آینہ وی خوار تر وسبکتر ست بر مردم از سگ وخوک یعنی متکبر اگرچہ خود را بزرگ پندارند وبزرگ می نماید ولیکن نزد خداوند حقیر ست وپیش مردم نیز خوار میگردد ومتواضع اگرچہ خود را حقیر میدانند وحقیر می نماید نزد خدا اعظم ست ونزد مردم نیز عظیم میگردد

۵- وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال موسیٰ از ابی ہریرہ گفت موسی بن عمران یارب من اعز عبادک عندک ای پروردگار من کیست عزیز تر وارجمند ترین بندگان تو نزد تو قال گفت پروردگار تعالی در جواب موسی من اذا قدر غفر عزیز ترین بندگان من نزد من کسی ست کہ چون قدرت یابد بسیامرزد در گذرد از کسیکہ بروی ظلم کردہ در نجانیدہ ۶- وعن انس ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من خزن لسانہ ستر اللہ عورتہ کسیکہ نگاہدارد زبان خود را از عیب ونقصان مردم بپوشد خدائے تعالی عیب ونقصان او را ومن کف غضبہ کف اللہ عنہ عذابہ یوم القیمۃ وہر کسیکہ باز دارد وفرو خورد خشم خود را باز دارد اللہ تعالی از ان کس عذاب خود را کہ مستحق آن شدہ بجہت گناہان روز قیامت ومن اعتذر الی اللہ قبل اللہ عذرہ وکسیکہ عذر خواہی کند بسوی خدائے تعالی بپذیرد خدائے تعالی عذر او را اگر خداوند نخشندہ ودستگیر کریم خطابخش وپوزش پذیر ست ۷- وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ثلث منجیات وثلث مہلکات سہ خصلت رستگاری دہندہ ست از عذاب وسہ خصلت ہلاک کنندہ است او را در آخرت فاما المنجیات فتقوی اللہ فی السر والعلانیۃ اما خصلتہائے نجات دہندہ یکی از ان پرہیزگاری کردن ست خدائے را در نہان وآشکارا یعنی در حضور غیبت خلق یا در باطن وظاہر والقول بالحق فی الرضا والسخط دوم گفتن براستی در حالت خشنودی وناخشنودی یعنی اگر از کسے راضی باشد جز راستی وآنچنان کہ در وی در واقع ست نگوید واگر ناراضی گردد نیز جز راست نگوید مثلا از خاستی وظالمی بجہت آنکہ از وے نفعے مے بیند وراضی است از وی او را مدح وثنا بناحق وخلاف واقع نگوید واگر از صالحی ونیکوکارے برنجد مذمت وزکوہش نکند در ہر دو حال بر طریقہ استقامت ثابت ومتمکن باشد والقصد فی الغنا والفقر سوم توسط ومیانہ روی در توانگری ودرویشی در ہر دو حالت از تبذیر وتقتیر تجنب باشد یا مراد توسط در اختیار غنا وفقر ست

بنده که فریب میدهد دین را بشبهات یعنی در حرام می افتد بشبهه و تاویل میکند آنرا تا باین حیله و فریب خود را دیندار
نماید یعنی فریب میدهد اهل دین را و می نماید ایشان را تا او را از اهل دین بشمارند و ارتکاب نمی کند حرام بین را تا بیرون
نیارند او را مردم از دین صریحا مشتبهات را میکند تا مشتبه گرداند بر ایشان امر دین خود را و حکم کنند بتدین وے پس
گویا دین را فریب میدهد بئس العبد عبد طمع یقوده بد بنده ایست بنده که طمع و امیدواری از خلق و حرص می کشد او را
بدر ارباب دنیا و می برد هر سو که می خواهد بئس العبد عبد هوی یضله بد بنده ایست بنده که هوای نفس گمراه میگرداند
او را و می برد از راه دین بئس العبد عبد رغب بضم را و سکون معجمه یذله بد بنده ایست بنده که رغبت در دنیا و شره و حرص
در تحصیل آن و طول امل و طلب کثرت خوار میکند او را و می ریزد آبروی دین او را رواه الترمذی والبیهقی فی شعب الایمان
وقالا و گفت ترمذی و بیهقی لیس اسناده بالقوی نیست اسناد این حدیث قوی وقال الترمذی ایضا هذا حدیث غریب

۷- **الفصل الثالث** عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما تجرع عبد افضل عند الله
فرو نبرد دنیا شامید بزور و تکلف هیچ بنده فاضل تر نزد خدا من جرعة غیظ یکظمها از جرعه خشمی که فرو برد و باز داشت
آنرا ابتغاء وجه الله از جهت طلب ذات خدای و رضای او جرعه بضم یک آشام آب و شراب و جز آن و غیظ خشم
پنهان از عجز و کظم فرو خوردن خشم و در اصل پر کردن مشک و بستن دهان آن و بستن در و جوی و روزن و جز
آن رواه احمد ۲- وعن ابن عباس فی قوله تعالی و مروی ست از ابن عباس در تفسیر قول حق سبحانه ادفع بالتی
هی احسن اول این آیت کریمه این ست ولا تستوی الحسنة ولا السیئة برابر نیست نیکی و بدی در جزا و عاقبت ادفع
بالتی هی احسن دفع کن بانچه وی بهتر ست که نیکی باشد بدی را که پیش آید ترا یعنی اگر یکی بتو بدی کند تو نیکی کن با وے
مصرعه اگر مردی احسن الی من اساء یا مراد آنست که از میان نیکی ها انچه نیکتر و بهتر ست آنرا کن و درین معنی مبالغه
بیشتر ست و بظاهر لفظ موافق تر و ابن عباس در تفسیر این کریمه قال گفت الصبر عند الغضب صبر و شکیبائی کردن
نزد خشم والعفو عند الاساءة و عفو کردن نزد بدی کردن یعنی مراد بدفع بدی به نیکی آنست که چون بخشم آید صبر کنند
و اگر از یکی بدی بینند در گذرند فاذا فعلوا عصمهم الله پس چون بکنند مردم صبر و عفو نگاه دارد خدای تعالی ایشان را
از آفات نفس و خلق و خضع لهم عدوهم و فروتنی کند مر ایشان را دشمن ایشان کانه ولی حمیم و تفسیر حمیم کرد بقول خود قریب
خداوند قرابت و این تفسیر آخر آیت ست که فرموده است فاذا الذی بینک وبینه عداوة کانه ولی حمیم رواه البخاری
تعلیقا ۳- وعن بهز بفتح موحده و سکون ها و بزای بن حکیم عن ابیه عن جده جد وی معاویه بن حیده است بفتح
مهمله و سکون تحتانیه و دال مهمله و درین اسناد اختلافی ست و حق آنست که صحیح ست قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم ان الغضب لیفسد الایمان کما یفسد الصبر العسل خشم گرفتن تباه میگرداند ایمان را چنانکه تباه میگرداند
صبر شهد را صبر بفتح صاد و کسر با و بسکون نیز آمده در ضرورت شعر شیره درخت تلخ ست ۴- وعن عمر رضی الله

از تجربہ ممکن ست حصول مزاج و تعلق روح انسانی چہ جای بینہ وجثہ مور چہ وخداوند تعالیٰ بر ہر چیز قادر ست رواہ الترمذی

۳- وعن عطیۃ بن عروۃ السعدی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الغضب من الشیطان بدرستی کہ خشم کردن کہ نہ برائے خدا باشد از شیطان ست وناشی از اغوای اوست مرآدمی را وسرایت وی در وے وان الشیطان خلق من النار وبدرستی کہ شیطان پیدا کردہ شدہ است از آتش وانما تطفی النار بالماء وکشتہ وسرد کردہ نمی شود آتش مگر بآب فاذا غضب احدکم فلیتوضأ پس چون در خشم آید یکی از شما باید کہ وضو بسازد وطیبی گفتہ مراد آنست کہ چون غضب از شیطان ست پناہ بخدا جوید وروی بذکر وعبادت آرد وباوجود آن استعمال آب سرد بخاصیت کشندہ آتش خشم ست وتجربہ بران شاہد ست واگر آب سرد نخورد نیز آن خاصیت آرد رواہ ابوداؤد

۴- وعن ابی ذر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا غضب احدکم وہو قائم فلیجلس چون خشم آرد یکی از شما وحال آنکہ وی ایستادہ است پس باید کہ بنشیند فان ذہب عنہ الغضب پس اگر برود خشم بہ نشستن بہتر والا فلیضطجع واگر نرود بہ نشستن پس باید کہ بہلو انتد طیبی گفت حکمت درین امر آنست کہ تا در خشم حرکتے از وجود بباید کہ ازان پشیمانی خورد زیرا کہ مضطجع دور تر ست در حرکت از قاعد وقاعد دور تر ست از قائم وظاہر آنست کہ در تغیر حالت برین نہج کہ موجب سکون وآرام ست تاثیری ست در دفع ہیجان غضب وثوران آن رواہ احمد والترمذی

۵- وعن اسماء بنت عمیس قالت سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول بئس العبد عبد تخیل واختال بدبندہ ایست بندہ کہ بر خود ترحمی کرد وخود را نیک خیال کرد وتکبر نمود وبخود بنازید ومختال مرد متکبر را گویند وخیلاء بضم خا وفتح یا تکبر کردن وبر خود نرحم نہادن ونسی العبد للمتعال وفراموش کرد خداوند بزرگ بلند قدر را عزوجل کہ بر ہمہ غالب ومستولی ست بقدرت کاملہ خود بئس العبد عبد تجبر واعتدی بد بندہ ایست بندہ کہ تکبر کرد وبر مردم جبر وقہر کرد ودر ظلم وفساد از حد در گذشت ونسی الجبار الاعلی وفراموش کرد خداوند جبار متکبر قہار را کہ بلند ترست در قدرت وعزت از ہمہ بئس العبد عبد سہی ولہی بد بندہ ایست بندہ کہ فراموش کرد کار دین را وشغول شد بالہی ولہو ولعب کرد ونسی المقابر والبلاد فراموش کرد مقبرہا را وکہنگی وپوسیدگی بدن را در خاک بئس العبد عبد عتی وغوی بد بندہ ایست بندہ کہ از حد در گذشت وتکبر وتعظیم نمود وسرکشی کرد وسر در ربقۂ انقیاد واطاعت در نیاورد ونسی المبتدأ والمنتہی وفراموش کرد آغاز حال خود را کہ از چہ چیز پیدا کردہ شدہ است وپرسش انجام کار خود را کہ چہا شدنی وچہا دیدنی ست وآخر او چیست بئس العبد عبد یخیل الدنیا بالدین بد بندہ ایست بندہ کہ فریب میدہد دنیا را بدین یعنی طاعت وعبادت خود را باہل دنیا می نماید تا دنیا بدست آید ودنیا را باین مکر وفریب بدست می آرد ودر حقیقت فریب میدہد اہل دنیا را تا از دنیای ایشان چیزے بدست آرد وتخیل خداع وفریب دادن بئس العبد عبد یخیل الدین بالشہوات بد بندہ ایست

می تاخت قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا یزال الرجل یذهب بنفسه همیشه هست مرد که می برد نفس خود را
یعنی از جای وی و مرتبه وی که در دست بجای بلند و درجه رفیع بتکبر و ترفع و مرافقت و موافقت میکند با نفس
و میرود با وی بهر جانب که میرود و باز نمی دارد نفس را از طغیان و تکبر حتی یکتب فی الجبارین تا آنکه نوشته می شود آن
مرد در میان جباران و متکبران و ثبت کرده می شود نام وی در نامه ایشان فیصیبه ما اصابهم پس میرسد آن مرد را چیزی
که میرسد جباران را از آفات و بلایا در دنیا و آخرت رواه الترمذی -۲- وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده عن
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال حشر المتکبرون امثال الذر یوم القیمة برانگیخته می شوند تکبر کنندگان و رانده
می شوند و گرد آورده می شوند بسوی محشر مانند مورچه های خرد روز قیامت فی صور الرجال در صورت مردان
یعنی صورت ایشان همچو صورت مردم باشد و جثه همچو جثه مورچه ها یغشاهم الذل من کل مکان می آید و می پوشد
ایشان را خواری از هر جا و هر سو در معنی این حدیث اختلاف کرده اند بعضی بر آنند که این کنایت ست از خوار
بودن ایشان در محشر و پایمال گشتن در زیر پای های مردم چنانکه حال مورچه هاست بدلیل آنکه بعث و اعاده
اجساد باجزای اصلی خواهد بود که در دنیا داشتند و صورت مورچه و جثه وی گنجایش آن ندارد و لهذا گفت
فی صور الرجال تا معلوم شود که بر صورت آدمیان خواهند نمود نه بر صورت مورچه ها و یغشاهم الذل نیز قرینه
آن ست که مراد معنی خواری ست و سیاق حدیث نیز ناظر در آنست کذا قیل و صواب آنست که حدیث محمول بر ظاهر ست
و مراد محشور بودن متکبران ست بر صورت مورچه ها بحقیقت ولیکن در صورت مردان باشند و پروردگار تعالی
قادر ست که اجزای اصلی را که بآنها محشور خواهد شد در مقدار جثه مورچه جمع کند و باین صورت سازد و خوار گرداند
یساقون الی سجن فی جهنم یسمی بولس رانده می شوند بسوی زندانی که در دوزخ ست نامیده می شود آن زندان را
بولس بفتح موحده و سکون واو و فتح لام و در قاموس بضم با گفته مشتق از بلس بمعنی تحیر و نا امیدی و ابلیس نیز ازینجاست
تعلوهم نار الانیار بر میرود و در میگیرد ایشان را آتش دوزخ که آتش آتشهاست یعنی نسبت او با آتشهای دیگر همچو
نسبت آتش ست با چیزهای دیگر که می سوزد آن را انیار جمع نار ست و اصل آنست که جمع وی انوار آید زیرا که
واوی ست ولیکن واو را بیا بدل کردند تا التباس بجمع نور نیارد و یسقون من عصارة اهل النار و نوشانیده
می شود ایشان را از آنچه سیلان میکند از دوزخیان از زرد آب و ریم و خون طینة الخبال این بیان معنی عصارة
اهل نار ست و تحقیق این لفظ در باب الوعید علی شرب الخمر گذشت ازین صفات گاهی چنان بفهم در آید که ایشان
بهیئت و جثه آدمیان باشند نه مورچه ها و با وجود آن دلیل نمی شود چه بر جثه مورچه ها باشند و رانده شوند بسوی
زندان و نوشانیده شوند از عصاره و حقیقت آنست که هر چه در آدمی در بنیه و جثه معروف از ادراک و احوال
و صفات مودع ست در جثه مورچه نهند و نزد اشاعره بنیه و ترکیب شرط نیست در حصول مزاج انسانی و در

وثنا بر وی نکند و او را عذاب کند و آن سه کس که حال ایشان روز قیامت اینست چه کسانند شیخ زان یکی پیری زنا
کننده که با وجود پیری که وقت توبه و حیا و نقصان شهوت ست این شنیعه از وی بوجود می آید این دلیل ست
بر غایت بیحیائی و حرکت طبیعت و موجب غایت سخط الهی و بی رضائی او و ملک کذاب دوم پادشاه دروغ گوینده
دروغ گفتن از همه ناسزاست و از پادشاه که مدار انتظام ملک و مصالح و مهام خلق بر قول و حکم اوست ناسزاتر و نیز
دروغ که میگویند اغلب برای دفع ضرر و جلب نفع بود و پادشاه خود قادرست بران بی دروغ گفتن پس قبیح تر
و بیفائده تر باشد و عائل مستکبر و درویش تکبر نماینده تکبر از همه بدنما و از فقیر که از اسباب آن که مال و جاه است
عاری بدنماتر و دلیل ست بر خبث باطن و لوم طبعی کبر زشت و از گدایان زشت تر روز سرد و برف و آنگه جامه
تر و بعضی از عائل خداوند عیال مراد دارند که از قبول صدقه و زکوة و تواضع و ملائمت مردم که باعث رفع
حاجت عیال و رفاهیت حال ست تکبر میکند و عیال را متضرر و هلاک میگرداند تعفف و استحیا از سوال و سر حال
بجهت توکل بر مولی تعالی دیگرست و تکبر و بی اندامی و قبول ناکردن احسان از مردم بجهت آن با وجود احتیاج
و اضطرار دیگر رواه مسلم ۷ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول الله تعالی میگوید خدای تعالی
الکبریاء ردائی والعظمة ازاری کبریا چادر من و عظمت ازار من ست این مثلی ست که حضرت حق سبحانه زده برای
توحد و تفرد خود بصفت کبریا و عظمت یعنی این دو صفت خاصه ذات من ست که هیچکس را مجال شرکت دران
و اتصاف بدان درست نیست چنانکه جود و کرم و مهربانی صفات من اند و خلق را نیز ازان نصیبه هست و جائز ست
وصف ایشان بدان بطریق مجاز الا این دو صفت که بطریق مجاز نیز وصف غیر من بدان درست نباشد بمثابه
دو جامه که کسی پوشیده باشد پوشیدن دیگری آن را ممکن نبود و کبریا و عظمت در لغت هر دو بیک معنی آید که بزرگی
و بزرگ شدن ست و ظاهر حدیث ناظر در فرق ست میان این دو که یکی را بر دو تشبیه گردد و دیگر را بازار
پس بعضی گفته اند که کبریا صفت ذاتی ست و عظمت صفت اضافی حق تعالی کبیر و متکبر ست در ذات خود خواه دیگری
و اند یا نداند اما عظمت عبارت ست باعتبار دانستن غیر و استعظام خلق ست مر او را و لابد آنچه صفت ذاتی باشد
اعلی و ارفع باشد از صفت اضافی و ردا نیز اعلی و ارفع ست از ازار پس باین ملاحظه تشبیه کرده شد کبریا را به ردا
عظمت را بازار و در شرح زیاده برین نیز چیزی گفته شده است والله اعلم بالجمله میفرماید که کبریا و عظمت دو صفت
خاصه من اند فمن نازعنی واحدا منهما پس کسیکه نزاع کند و مشارکت جوید بمن در یکی ازین دو صفت ادخلته النار
می درآرم آنکس را در آتش دوزخ وفی روایة و در روایتی بجای ادخلته النار قذفته فی النار آمده یعنی
می اندازم او را در آتش درین عبارت استهانت و استحقار ست چنانکه سنگ و کلوخ را بیندازند بی مبالات و اعتنا رواه مسلم
۵ - الفصل الثانی - عن سلمة بن الاکوع صحابی مشهور آری از دلاوران بود که یکه بر فوجها می زد و پیاده بر سواران

کرم الٰہی و اعتماد بر لطف او کہ راست گو خواہد کرد وی تعالیٰ او را راست میگرداند و قبول میکند مع در جاے او را دیگر آنکہ
اگر سوال کند از پروردگار خود چیزے را و سوگند دہد بر وی تعالیٰ کہ بدہد او را مسئول وی را می برآرد حاجت او را
دیگر آنکہ اگر سوگند خورد کہ حق تعالیٰ فلان کار میکند یا نمیکند راست گو میگرداند او را وی تعالیٰ و ہمچنان میکند کہ وے
سوگند خوردہ بود و چون خبر داد کہ بہشتیان کیانند و صفات ایشان را بیان کرد خواست آنحضرت کہ بیان صفات
دوزخیان را نیز کند و فرمود الا اخبرکم بامل النار کل عتل جواظ مستکبر عتل بضم عین مہملہ و تا ز فوقانیہ و تشدید لام مردے
درشت و سخت گوے خصومت کنندہ بباطل و جواظ بفتح جیم و تشدید واو بخیل جمع کنندۂ مال و بعضے گفتہ اند خراسندہ
در رفتار و باین معنی مستکبر نزدیک بہ تفسیر اوست متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم کل جواظ زیم مستکبر و زیم مردم زادہ کہ خود را
در نسبت بقوم می چسپاند و در واقع نہ از ایشان ست چنانکہ در قرآن مجید این دو صفت یعنی عتل و زنیم در شان
ولید بن مغیرہ واقع شدہ است ۴- وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یدخل النار
احد در نمی آید آتش دوزخ را بطریق تابید ہیچ یکی کہ فی قلبہ مثقال حبۃ من خردل من ایمان در دل وے بمقدار خردل
دانۂ از ایمان باشد و لا یدخل الجنۃ احد فی قلبہ مثقال حبۃ من خردل من کبر و در نمی آید بہشت را باستدامت ہیچ یکی کہ در
دل وی بمقدار دانۂ از خردل ست از کبر و این مثل ست در بیان صغر رواہ مسلم ۵- وعنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہم از ابن مسعود ست کہ گفت آنحضرت لا یدخل الجنۃ من کان فی قلبہ مثقال ذرۃ من کبر در نمی آید
بہشت را کسیکہ در دل او بمقدار ذرہ از کبر باشد مراد از ذرہ مورچۂ خرد ست یا گرد کہ از روزن در شعاع آفتاب بیرون
آید فقال رجل ان الرجل یحب ان یکون ثوبہ حسنا و نعلہ حسنا پس گفت مردے از حاضران کہ مرد دوست میدارد
کہ باشد جامہ وی نیک و پای پوش وی نیک چون دید این مرد کہ عادت متکبران ست کہ جامہای نفیس و لباسہای
فاخر بکار برند خیال کرد کہ مطلق آن از کبر ست قال گفت آنحضرت ان اللہ جمیل یحب الجمال بدرستی کہ خدای تعالیٰ صاحب
جمال ست دوست میدارد جمال را و اطلاق جمیل بر حق سبحانہ بمعنی حسن الفعال کامل الاوصاف ست و بعضی گفتہ بمعنی
آرایندہ و جمال بخشندہ و بعضی گفتہ جمیل بمعنی جلیل ست یعنی بزرگ و بعضی گفتہ مالک نور و بہجت و حسن و جمال ست
و بعضی گفتہ نیکوکار ست بہ بندگان الکبر بطر الحق کبر باطل گردانیدن حق ست کہ توحید و عبادت ست و سرکشی کردن
بحق و دفع کردن و قبول نداشتن آن را و غمط الناس محقر داشتن و اہانت کردن آدمیان را رواہ مسلم ۶- وعن
ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ثلثۃ لا یکلمہم اللہ یوم القیمۃ سہ کس اند کہ سخن نمیکند خدائے تعالیٰ
با ایشان روز قیامت و لا یزکیہم و ثنا نمیگوید بر ایشان و فی روایۃ و در روایتے این زیادتی نیز آمدہ است کہ
و لا ینظر الیہم و نظر نمیکند بسوے ایشان و لہم عذاب الیم و مر ایشان را ست عذاب دردناک این ہمہ کنایت ست از
بی رضائی و غضب الٰہی بر ایشان نہ اینکہ ہر کہ از کسی ناراض و خشمناک بود نگاہ بجانب وی نکند و سخن با وی نگوید

از انقیاد حق و تسلیم آن امتناع آرد و سرکشی جوید تکبر و استکبار بود و کبر و تکبر مذموم ست اگر بر خلاف واقع باشد و در ذات وی آن صفات و کمالات که ادعا می کند نباشد و به تکلف و تشنیع از نفس اظهار نماید و اگر در واقع آن فضائل که بدان تقدم و ترفع جوید موجود بود مذموم نباشد و مقابل تکبر تواضع ست و تواضع توسط ست میان کبر و صفت کبر آن بود که دعوی فوق آنچه دارد نماید و صفت آنکه از مقام خود تنزل کند و آنچه استحقاق آن دارد هم ترک کند و تواضع قیام بر طریقهٔ توسط و اعتدال ست و مشایخ صوفیه قدس الله ارواحهم که چون صفت تکبر را در نفس غالب دیدند پس چندان مبالغه در نفی و ازاله نمودند که صفت را در جای تواضع نهادند تا نفس بمقام تواضع بایستد اما کمال توسط و اعتدال ست در جمیع احوال

۷- الفصل الاول - عن ابی هریرة ان رجلا قال للنبی روایت ست از ابو هریره که مردے گفت مر پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم و گفته اند که آن مرد ابو درداء بود رضی الله عنه اوصنی اندرز کن مرا قال لا تغضب فرمود آنحضرت در جواب آن مرد خشم مگیر فرود ذلک مرارا پس باز گردانید آن مرد قول را که اوصنی ست قال لا تغضب گفت آنحضرت خشم مگیر یعنی هر بار که آن مرد وصیت طلبید جوابش همین فرمود که خشم مگیر مانا که در ان مرد از صفت غضب چیزی بود که از ان نهی کرد و این چنین بود عادت شریف وی صلی الله علیه وآله وسلم که موافق حال هر سائلی جواب میداد و درد هر یک را مناسب حال وی علاج میفرمود یا آنکه هر بلاے و فسادی که آدمی را میرسد از فرط شهوت و استیلای غضب ست و شهوت نسبت بغضب مکسور مغلوب بود و تخصیص نهے از غضب کرد بجهت اعتنا و اهتمام و توجیه اول ظاهر تر ست رواه البخاری -۲- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لیس الشدید بالصرعة بضم صاد مهمله و فتح را کسیکه بیندازد مردم را بر زمین و نیندازد هیچکس او را فی الصراح صرع افگندن مصارعة باهم کشتی گرفتن پس میفرماید سخت و قوی و پهلوان نه آنکس ست که مردم را بر زمین اندازد انما الشدید من یملک نفسه عند الغضب سخت و قوی بحقیقت آنکس ست که مالک باشد نفس خود را نزد غضب که سخت ترین دشمنان و قوی ترین خصمان ست و بیندازد او را بر زمین خواری و غالب آید بروی بیت مردی نه زور بازو دانی نه زور کتف ٭ با نفس اگر برآئی دانم که شاطری متفق علیه

۳- وعن حارثة بن وهب صحابی ست گذشت ذکر او در فصل ثانی از جانب رفق و حیا قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الا اخبرکم باهل الجنة آیا خبر دهم شما را باهل بهشت یعنی بگویم که بهشتیان کدام اند کل ضعیف متضعف بفتح عین هر ضعیف که ضعیف و حقیر می پندارند او را مردم و تجبر و تکبر می نمایند بروے بجهت فقر و شکستگی و بعضے بکسر عین نیز خوانده اند و تفسیر کرده اند او را بخامل ذائل نرم دل لو اقسم علی الله لابره اگر سوگند خورد بر خدا راست گو میگرداند وی تعالی او را یا سوگند او را اینجا بچند وجه توجیه کرده اند یکی آنکه اگر سوگند خورد بطمع امید

لام نیز نقل کردہ اند فیغضی عنہا اللہ عزوجل پس چشم بپوشد آن بندہ ازان وتغافل ورزد از برائے خدا وطلب رضا وامید ثواب اغضا فی الصراح چشم فرو خوابانیدن الا اعز اللہ بہا نصرۃ مگر آنکہ قوی ومحکم گرداند اللہ تعالی بسبب این مظلمہ یا بسبب این فعلہ وخصلت کہ اغضاست یاری دادن او را یعنی یاری دہد او را یاری دادنی قوی وما فتح رجل باب عطیۃ ونکشاد مردے در دہش را یرید بہا میخواہد بآن عطیہ صلۃ آسان وبخشش را بر خویشان مسکینان الا زاد اللہ بہا کثرۃ مگر آنکہ افزون کند خدای تعالی بآن عطیہ بسیاری مال وبرکت را وما فتح رجل باب مسئلۃ یرید بہا کثرۃ الا زاد اللہ بہا قلۃ ونکشاد مردی در سوال وگدائی را کہ میخواہد بآن بسیاری مال مگر آنکہ زیادہ می کند خدائے تعالے بآن مسئلہ کمی را رواہ احمد ۱۰- وعن عائشۃ قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یرید اللہ باہل بیت رفقا الا نفعہم نمی خواہد اللہ تعالے باہل خانہ نرمی را مگر آنکہ سود می کند رفق ایشان را ولا یحرمہم ایاہ الا ضرہم ومحروم نگرداند ایشان را از نرمی مگر آنکہ زیان کند حرمان از رفق ایشان رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۹-

باب الغضب والکبر

غضب بفتحتین خشم گرفتن وحقیقت غضب حالتی وصفتی ست کہ موجب حرکت نفس ست بجانب خارج بقصد انتقام ودفع مکروہ زیرا کہ روح حیوانی میل میکند در حالت غضب بجانب مغضوب علیہ تا انتقام کشد از وی ودفع کند مکروہ را ازین جہت سرخ میگردد روے وآماس میکند رگہا ہمچنانکہ در حالت فرح وسرور نیز میل جانب خارج کند تا پیش آید محبوب را ولہذا نزد افراط غضب وفرح بیم ہلاک بود بہ برآمدن روح بہ تمام بجانب بیرون ودر غم وخوف روح بجانب درون رود وزردی روی وذبول بدن ازین جہت بود ودرینجا نیز خوف ہلاک بود بدر آمدن روح بجانب درون وسرد شدن آن مطلقا وضد غضب حلم ست وحلم عبارت ست از آرامیدہ بودن نفس چنانکہ او را غضب زود از جا نرود در آرد نزد اصابت مکروہ مضطرب نگرداند کذا قیل گفتم من بلکہ نزد وصول محبوب نیز اضطراب نیارد چنانچہ در حدیث شیخ عبد القیس آمدہ کہ چون نزد دیدن آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اضطراب نکرد چنانکہ قوم او کردند آنحضرت او را حلم ووقار اثبات فرمود وغضب مذموم ست اگر بر حق نبود وبر فرمودۂ شرع نرود واگر برائے حق بود محمود ست ومقصود از ریاضت ازالۂ غضب مطلق نیست بلکہ گردانیدن وی موافق حق وغضب سبب نظام بدن ولقای حیات ست بازالۂ مضار وموذیات ولہذا چون در نباتات قوت غضبیہ ننہادہ اند ہر کس قادر ست بر اہلاک آن بخلاف حیوانات وحکمت بالغہ الٰہی در حیوانات آلات پیدا کردہ کہ بدان دفع موذی کند چنانکہ شاخہا ودندان ودر آدمی اگرچہ در ذات وی این چنین چیزے خلق نکردہ ولیکن او را عقل وتدبیرے در آموخت کہ بدان از ہر جنس آلات کہ لائق ومناسب حال باشند بسازد ودفع ضرر موذیات ازان کند واما کبر منشاے او عجب ست کہ نیک دیدن نفس خود وخوب دانستن صفات اوست وچون آنرا اظہار کند وبدان بر مردم تقدم وعلو جوید

نظر فی المرآة قال چون نظر میکرد در آئینه می گفت آنحضرت الحمد لله الذی حسن خلقی وخلقی شکر مر خدای را که نیک گردانید
صورت مرا و سیرت مرا وزان منی ما شان من غیری و آراست و خوب ساخت از من چیزی را که عیب ناک و زشت
گردانید از غیر من رواه البیهقی فی شعب الایمان مرسلا پوشیده نماند که این صفت علی الاطلاق بر وجه تمام و کمال مخصوص ذات
شریف اوست صلی الله علیه وآله وسلم فی الجملة اضافت به بعضی افراد است نیز جائز ست و شاید که احسن برای امت این لفظ
باشد که درین حدیث فرمود ۶- وعن عائشة قالت کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول اللهم حسنت خلقی
فاحسن خلقی رواه احمد خداوندا نیک گردانیدی صورت مرا پس نیک گردان سیرت مرا این دعا از آنحضرت یا برای
تعلیم و تلقین امت ست یا مطلوب دوام ثبات بر آنست چنانکه در اهدنا الصراط المستقیم گفته اند یا مراد طلب اکمال دین
و اتمام نعمت ست زیرا که سبب تحسین و تهذیب خلق آنحضرت قرآن بود چنانکه عائشه فرمود کان خلقه القرآن پس طلب
تحسین خلق بحقیقت طلب نزول قرآن و اتمام او باشد فافهم ۷- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم الا انبئکم بخیارکم آیا خبر ندهم و نه آگاه نم شما را بآنکه بهترین شما چه کسانند قالوا گفتند بلی یا رسول الله بیا گاهان
و خبر ده ما را که بهترین ما چه کسانند قال فرمود خیارکم اطولکم اعمارا واحسنکم اخلاقا بهترین شما دراز ترین شما اند از روی
عمر و نیک تر از روی اخلاق چه آنها که اخلاق ایشان نیک ست اگر عمر دراز یابند خیرات و عبادات بسیار کنند
و فضائل و کمالات بسیار حاصل نمایند ازینجا معلوم می شود که عمر دراز مسلمان را مبارک است و بحقیقت عمر دراز
همان ست که بکار خیر مشغول باشند و برکتی در کار بود رواه احمد ۸- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
اکمل المؤمنین ایمانا احسنهم خلقا کامل ترین مسلمانان در ایمان نیک ترین ایشانند از روی خلق رواه ابو داود والدارمی
۹- وعنه ان رجلا شتم ابا بکر و هم از ابی هریره روایت ست که مردی دشنام کرد ابا بکر صدیق رضی الله عنه را
والنبی صلی الله علیه وآله وسلم جالس یتعجب و یتبسم و حال آنکه آنحضرت نشسته است در حالیکه شگفت می نماید ازین کار و تبسم
میکند فلما اکثر رد علیه پس هنگامی که بسیار کرد آن مرد دشنام دادن را باز گردانید ابو بکر دشنام را بر وی یعنی وی
نیز دشنام داد او را فغضب النبی پس خشم گرفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم وقام و برخاست آنحضرت فلحقه ابو بکر پس
در رسید و دریافت آنحضرت را ابو بکر و قال و گفت یا رسول الله کان یشتمنی وانت جالس بود آن مرد که دشنام میکرد
مرا و حال آنکه تو نشسته فلما رددت علیه بعض قوله غضبت وقمت و هرگاه باز گردانیدم من بر وی پاره را از گفته وی
خشم گرفتی و برخاستی قال فرمود آنحضرت کان معک ملک یرد علیه بود با تو فرشته که باز میگردانید دشنام را از طرف
تو بر وی مانا که مراد برد فرشته دشنام را دعای بد باشد بر وی والله اعلم فلما رددت علیه پس چون باز گردانیدی تو
بر وی دشنام را وقع الشیطان افتاد و فرود آمد شیطان ثم قال پستر فرمود آنحضرت یا ابا بکر ثلث کلهن حق سه خصلت ست
که هر سه حق ست ما من عبد ظلم بمظلمة نیست هیچ بنده که ستم کرده شده باشد بستمی مظلمه بکسر لام ستم کردن و فتح نیز آمده و بعضی بضم

و مرد و پیروی میکند او را در رفتن دیگرے یعنی آن نیز میرود رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۔ ۳ ۔ وعن معاذ قال کان آخر ما وصانی بہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ می گوید آخر آنچہ اندرز کرد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یعنی در وقت وداع من بقضای یمن حین وضعت رجلی فی الغرز وقتی کہ نہادم پای خود را در رکاب غرز بفتح غین معجمہ وسکون را و بزاے رکاب چوبین کہ بر بالان شتر نہند واستعمال بران ست کہ در اسپ رکاب گویند و در شتر غرز و این فرستادن معاذ بقضای یمن فضیلۂ عظمی ست آنحضرت او را وصایا کرد و او را سوار کرد و پیادہ بمشایعت او رفت فرمود یا معاذ شاید کہ تو باز نہ بینی ما را و پس از وی رعایت فرمود و آخر وصیتی کہ بوی کرد آن این بود کہ قال گفت یا معاذ احسن خلقک للناس نیک گردان خوی خود را برائے تربیت مردم سیوطی گفت مراد بناس در بنجا کسی ست کہ مستحق حسن خلق در رفق ست و اہل کفر و عصیان و ظالمان ازین دائرہ خارج اند و بالیشان امر بہ تغلیظ و تشدید واقع شدہ پوشیدہ نماند کہ تغلیظ و تشدید با اہل طغیان داخل حسن خلق ست کہ تربیت و تہذیب الیشان در آن ست و سلامت و رنا ہیت حال دیگران بآن می شود و سیوطی گوید مراد بحسن خلق اینجا رفق و مسامحہ داشتن رواہ مالک ۔ ۴ ۔ وعن مالک بلغہ ان رسول اللہ روایت ست از مالک کہ رسیدہ است او را کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال فرمود بعثت لاتمم حسن الاخلاق برانگیختہ شدہ و فرستادہ شدہ ام من برائے آنکہ بہ تمام بیان کنم و بکمال رسانم حسن اخلاق را و در بعضی روایات لاتمم مکارم الاخلاق بعضی بزیادت بعد از نقصان و بعضے بہ جمع بعد از تفرق و چون امر رسالت بوی ختم شد و دائرہ نبوت تمام گشت دیگر کمالی مترقب نماند و نفرستادن پیغمبر دیگر حاجت نیفتاد و الا بکسی کہ حفظ شریعت وے نماید و آن علماء امت او ینید کہ حکم انبیاء بنی اسرائیل دارند کہ تابعان شریعت موسیٰ و حافظان احکام توریت بودند پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جامع جمیع فضائل و کمالات باشد کہ انبیاء سابق را بود صلوات اللہ وسلامہ علیہم اجمعین باز یادتی ہای دیگر و تخصیص تمیم بجمع بعد از تفریق تحکم ست زیرا کہ در دین محمدی زیادتی ہای ہست کہ در ادیان سابقہ نبود و دلیل دیگر بر افضلیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از مجموع رسل آنکہ در قرآن مجید میفرماید اولئک الذین ہدی اللہ فبہدیہم اقتدہ امر ست مر آنحضرت را باقتدا بطریقۂ انبیای سابقہ و اتیان باعمال و عقائد ایشان و لابد وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امتثال این امر نمودہ و جامع صفات کمال ہمہ ایشان گشتہ و در حدیث دیگر آمدہ کہ حال و قصۂ من و انبیای سابق حال قصری ست کہ بنا یافتہ و خوب یافتہ و نماندہ در وی جاے خالی مگر جاے یک خشت و من آمدم و جاے آن خشت را بستم و بنای آن خانہ بمن تمام شد پس معلوم می شود کہ باوجود انبیا بناے خانۂ کمالات تمام نہ شدہ بود بوجود شریف وی تمام شد رواہ فی الموطا و رواہ احمد عن ابی ہریرۃ ۵ ۔ وعن جعفر بن محمد عن ابیہ قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم امام جعفر صادق از پدر بزرگوار خود امام محمد باقر رضی اللہ عنہما و عن آبائہم العظام و اولادہم الکرام روایت کرد و گفت بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اذا

و تکبر و این نیز در حقیقت اطاعت امر الٰہی ست تعالی رواه الترمذی مرسلا - ۱۱ - وعن ابن عمر عن النبی صلی الله علیه وآله
وسلم قال المسلم الذی یخالط الناس ویصبر علی اذاهم مسلمانی که آمیزش می کند با مردم و صبر میکند بر ایذای ایشان افضل
من الذی لا یخالطهم ولا یصبر علی اذاهم زیاده ترست در اجر و ثواب از مسلمانی که آمیزش نمی کند با ایشان و صبر نمی کند
بر ایذاے ایشان رواه الترمذی و ابن ماجه ازین حدیث معلوم گردد که صحبت افضل ست از عزلت و در شان عزلت نیز
احادیث و آثار آمده که ناظر در فضیلت اوست از صحبت و تحقیق درین باب تفصیل و اعتبار جهات و حیثیات ست و آن
در کتاب احیاء العلوم و کیمیای سعادت مذکورست و در آداب الصالحین که ترجمه ربع معاملات احیاست نیز آورده ایم
۱۲ - وعن سهل ابن معاذ عن ابیه ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال من کظم غیظا کسیکه فرو خورد خشم را وهو یقدر
علی ان ینفذه و حال آنکه وی قادرست بر گذرانیدن خشم و روا کردن آن دعاه الله علی رؤس الخلائق یوم القیمة بخواند
او را خداے تعالی در حضور خلائق روز قیامت حتی یخیره فی ای الحور شاء تا آنکه مخیر میگرداند و اختیار میدهد بدست وی
در هر حور که خواهد رواه الترمذی وابو داؤد وقال الترمذی هذا حدیث غریب وفی روایة لابی داؤد عن سوید بن
وهب عن رجل من ابناء اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عن ابیه و در روایتی مر ابی داؤد را از سوید
بن وهب از مردے که از پسران اصحاب بود روایت می کند از پدرش این چنین آمده که قال که گفت آنحضرت
ملأ الله قلبه امنا وایمانا پر کند خداے تعالی دل آن کس را که فرو خورد خشم را با امن و ایمان و مسلمانی و ذکر کرده شد
حدیث سوید بن وهب که اولش این ست من ترک لبس ثوب جمال فی کتاب اللباس و سوید بن وهب بضم سین و فتح
واو و سکون تحتانیه ذکر نکرده است او را در جامع الاصول و در کاشف گفته که وی شیخی مجهول ست مر ابن عجلان را -
۱۳ - الفصل الثالث - عن زید بن طلحة تابعی ست روایت کرده است از وی سلمه بن صفوان الزرقی
بیرون آورده است حدیث او را مالک در موطا در حیا و پدر را و طلحه بن رکانه بضم را و تخفیف کاف قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم ان لکل دین خلقا هر دینی را خلقی و صفتی ست که غالب و عمده است در وی وخلق الاسلام الحیاء
و خلقی که غالب سب در دین اسلام حیاست چون حیا صفتی ست که مانع ست از ارتکاب قبائح و مباهی و مدخلیت
وی اتم و اکمل ست در آن و دین محمدی اتم و اکمل ادیان ست لاجرم وجود حیا درین دین اغلب و اتم باشد رواه مالک مرسلا
روایت کرد این حدیث را مالک از زید بن طلحه که تابعی ست بطریق ارسال و رواه ابن ماجه والبیهقی فی شعب الایمان
عن انس وابن عباس پس مرسل نباشد بلکه مسند باشد - ۲ - وعن ابن عمر ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ان الحیاء
والایمان قرناء جمیعا فرمود حیا و ایمان هر دو بهم پیوسته اند و لازم یکدیگرند فاذا رفع احدهما رفع الآخر پس چون برداشته شود
از شخصی یکی ازین دو برداشته شود دیگرے قرناء جمع قرین و لفظ جمع دلیل ست بر آنکه اقل جمع اثناست و در بعضی نسخ
قرنا بصیغه تثنیه بلفظ ماضی مجهول آمده وفی روایة ابن عباس فاذا سلب احدهما تبعه الآخر پس چون ربوده شود یکی از آن

حلال کفارت نماید و تکبر را بتواضع و بخل را باعطا تلافی کند علی هذا القیاس کذا قال الطیبی ۸- وعن عبد الله بن مسعود قال
قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الا اخبرکم بمن یحرم علی النار وبمن تحرم النار علیه آیا خبر ندهم شما را که کیست که حرام ست
وی بر آتش دوزخ و کیست که آتش دوزخ بر وے حرام ست علی کل هین لین قریب سهل حرام ست آتش بر هر آرامیده
آهسته رو نرم طبع نزدیک بمردم بلطف و همنشینی نرم خود و هین و لین بکسر یاء مشدده و سکون آن هر دو جائز ست چنانچه میت
و میت در سوال بجهت مبالغه و تاکید هر دو شق ذکر کرد حرام بودن شخص بر آتش و حرام بودن آتش بر شخص و چون مآل
هر دو عبادت یکی ست یعنی دور بودن از آتش و نه در آمدن دران در جواب اقتصار بر شق اخیر کرد که قریب ست و متعارف
در لسان نیز همین ست که گویند آتش دوزخ بر وی حرام ست رواه احمد والترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب
۹- وعن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال المؤمن غر کریم والفاجر خب لئیم و در بعضی روایات والمنافق خب
لئیم و غر بکسر مرد فریب خورنده وفی الصراح غر بالکسر کار نا آزموده و خب بالفتح والکسر مرد فریبنده و گریز و معنی حدیث
چنانچه در نهایه تقریر کرده آنست که مومن از جهت انقیاد و نرمی فریب میخورد و از هر که بفریبد او را و در نمی یابد مکر و شر
مردم را و تفتیش و کاوش نمیکند از ان و این نه از باعث جهل و نادانی ست بلکه از جهت کرم و بزرگ منشی و علم و حسن
خلق اوست و بعضی این چنین تقریر کنند که چون سلیم القلب و ساده لوح ست و بمردم گمان نیک دارد و تجربه بواطن امور
نکرده و بر دغلهاے سینه مردم مطلع نگشته هر چه پیش او بگویند قبول کند و فریب خورد و چون اهتمام و اشتغال وے
بامر آخرت و اصلاح نفس خود ست کار معاش دنیا را سهل انگارد و اهتمام بدان نکند و دران فریب خورد و لیکن در کار
آخرت تیقظ و در عقل معاد کامل ست و با وجود آن تنبیه کرد وی صلی الله علیه وآله وسلم بقول خود لا یلدغ المومن من
جحر واحد مرتین بران که نباید که همیشه فریب خورد و غافل باشد و طریقه حزم از دست دهد و سابقا گذشت که این شامل ست
امر دنیا را و آخرت را و بعضی گفته اند که مخصوص ست بامر آخرت اما منافق همیشه خداع و مکار و سعی کننده در فساد و مخادعت
و مکر و تفتیش و فتان ست و اصلا مسامحه نه کند و فریب نخورد و از نفس خود بدان راضی نباشد و اگر احیانا فریب خورد نه
بعلم و اختیار او خواهد بود و بدان راضی نخواهد شد رواه احمد والترمذی وابو داؤد ۱۰- وعن مکحول قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم مکحول شامی که از کبار تابعین ست گفت که آنحضرت فرمود المؤمنون هینون لینون مسلمانان آرامیده
و نرم و طبع منقادند کالجمل الانف بفتح همزه بے مد و کسر نون بر وزن کتف و بمد همزه بر وزن صاحب نیز آمده و اول اصح
و افصح ست کذا فی القاموس یعنی همچو شترے که در بینی وی مهار از چوب انداخته اند و فی الصراح انف دردمند شدن
بینی شتر از چوبک مهار و این شتر نرم و منقاد می باشد چنانکه ان قید انقاد و اگر کشیده شود می نهد گردن خود را و ان
انیخ علی صخرة استناخ و اگر نشانده شود بر سنگی می نشیند هم بر سنگ مراد آن ست که مومن در غایت انقیاد ست او امر
و نواهی الهی را و متحمل اوست دران مشقت را و احتمال دارد که مراد انقیاد و تذلل مومنان باشد مر یک دیگر را بی عنف

گفت راوی والجواظ الغلیظ الفظ سخت گوی و زشت خوی و فی الصراح جواظ مرد سطبر خرامان رفتار یعنی متکبر
رواه ابو داؤد فی سننه والبیهقی فی شعب الایمان وصاحب جامع الاصول فیه در جامع الاصول عن حارثة روایت کرده
این سه کس این حدیث را از حارثة بن وهب و وی صحابی ست باتفاق برادر عبد الله بن عمر بن الخطاب از مادر
وکذا فی شرح السنة عنه و همچنین روایت کرد در شرح السنة از حارثة و لفظ قال و لفظ حدیث در شرح السنة این چنین ست
لا یدخل الجنة الجواظ الجعظری یعنی وصف کرد جواظ را به جعظری و گفته یقال الجعظری الفظ الغلیظ ازینجا معلوم شد که جواظ
و جعظری بیک معنی ست و فی نسخ المصابیح یعنی در بعض نسخ مصابیح عن عکرمة بن وهب والا در بعضی نسخ دیگر
عن حارثة بن وهب ست و تورپشتی گفته که ذکر نکرد عکرمه بن وهب را در صحابه هیچکس وی تابعی ست پس حدیث
مرسل باشد و بعضی مردم او را در صحابه ذکر کرده اند و صحیح آنست که از تابعین ست و لفظه و لفظ حدیث در نسخ مصابیح
این چنین ست قال گفت راوی والجواظ الذی جمع و منع والجعظری الغلیظ الفظ جواظ آن کسی ست که جمع کرد مال را
و منع کرد سائل را یعنی مالدار بخیل و جعظری درشت گوی و زشت خوی پس از بعضی روایات معلوم شد که جواظ
و جعظری هر دو بیک معنی ست و از بعضی مغایرتے مفهوم شد و از بعضی کتب معلوم میگردد که جواظ بمعنی متکبر
و جعظری بمعنی بدخلق و بالجمله هر دو لفظ نزدیک بهم اند در معنی ۵ - وعن ابی الدرداء عن النبی صلی الله علیه
وآله وسلم قال ان اثقل شیء یوضع فی میزان المؤمن یوم القیمة خلق حسن بدرستی که گران ترین چیزی که نهاده
می شود در ترازوی مسلمان روز قیامت خوی نیک ست وان الله یبغض الفاحش البذی و بدرستی
که خدای تعالی دشمن میدارد از حد ادب گذرنده در سخن بیهوده گوئی را رواه الترمذی وقال هذا حدیث
حسن صحیح و روی و روایت کرد ابو داؤد الفصل الاول کلام نخستین را که آن اثقل شیء الخ ست نه دوم را که والله
یبغض الخ ست ۶ - وعن عائشة قالت سمعت رسول الله شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول
میگفت ان المؤمن لیدرک بحسن خلقه درجة قائم اللیل وصائم النهار بدرستی که مسلمان می دریابد بخوش خوئی
خود پایه نماز گذارنده در شب و روزه دارنده در روز را رواه ابو داؤد ۷ - وعن ابی ذر قال قال لی
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اتق الله حیث ما کنت تقوی کن خدا را و پرهیز کن از عذاب وی هر جا که
باشی یعنی در خلوت و جلوت و در حضر و سفر واتبع السیئة الحسنة تمحها و تابع گردان بدی را نیکی را و در پی بدی
نیکی کن یعنی اگر بدی از تو واقع شود در پی آن نیکی نیز کن تا پاک کند آن نیکی نقش بدی را وخالق الناس
بخلق حسن و معامله کن مردم را بخوی خوش مخالقه خوی نیکو ورزیدن رواه احمد والترمذی والدارمی و گفته اند
که آدمی را باید که از محو آثار سیئات بمباشرت حسنات فارغ نباشد و هر بدی را به نیکی که از جنس اوست
مکافات کند چنانکه سماع ملاهی را و صحبت اهل آنرا باستماع قرآن و مجالس ذکر و شرب خمر را بتصدق کردن مشروبات

وکار کند و تردد آرد در سینۂ تو و آرام نگیرد و اطمینان نہ پذیرد بدان دل و حاصل نشود انشراح صدر اما این در حق کسی ست کہ شرح کردہ خدائے تعالیٰ شانہ صدر او را برائے اسلام و مجلی و منور ساختہ دل او را بنور تقوی و ہمین ست مراد از استفتاء قلب کہ در جای دیگر فرمودہ است واستفت قلبک۔ و این در جائی کہ نصی از شارع در بن باب نبود و مراد قول علماء در انجا مختلف باشد و علامت دیگر برائے معرفت اثم آنست کہ فرمود و کرہت ان یطلع علیہ الناس و ناخوش داری کہ واقف شوند بران عل مردم چنانچہ تقریر کردیم رواہ مسلم ۷۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان من اجبکم الی احسنکم اخلاقا بدرستی کہ از جملہ محبوب ترین شما بسوی من نیکوترین شما اند از روی اخلاق رواہ البخاری ۸۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان من خیارکم احسنکم اخلاقا مضمون این مضمون حدیث اول ست فرق آنست کہ خیریت در ذات ایشان ست کہ بسبب آن محبوب تر شدہ نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متفق علیہ ۲

الفصل الثانی عن عائشۃ قالت قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من اعطی حظہ من الرفق نصیبہ دادہ شد او را نصیب وی از نرمی و لطف اعطی حظہ من خیر الدنیا والآخرۃ دادہ شد او را نصیب وی از نیکی دنیا و آخرت ومن حرم حظہ من الرفق حرم حظہ من خیر الدنیا والآخرۃ و کسیکہ محروم گردانیدہ شد از نصیب وی از رفق محروم گردانیدہ شد از نصیب وی از نیکی دنیا و آخرت رواہ فی شرح السنۃ ۳۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الحیاء من الایمان والایمان فی الجنۃ شرم داشتن از فعل قبیح از ایمان ست و ایمان یعنی اہل ایمان در بہشت اند و البذاء بفتح موحدہ و معجمہ وحش و سخن بد و بیہودہ گفتن من الجفاء از بدی ست و جفا بفتح نقیض بر وصلہ والجفاء فی النار و اہل جفا در آتش اند رواہ احمد والترمذی ۴۔ وعن رجل من مزینۃ روایت ست از مردی کہ از دیار مزینہ است بضم میم و فتح زا و سکون یا قال گفت آن مرد قالوا گفتند صحابہ یا رسول اللہ ما خیر ما اعطی الانسان چیست بہترین چیزے کہ دادہ شد آدمی را از صفات قال الخلق الحسن فرمود بہترین چیزی کہ دادہ شود آدمی را خوے نیکوست رواہ البیہقی فی شعب الایمان روایت کرد این حدیث را بیہقی در شعب الایمان از مردے از مزینہ و نام او نبرد و فی شرح السنۃ عن اسامۃ بن شریک و روایت کرد محی السنۃ در شرح السنۃ از اسامہ بن شریک ثعلبی کہ صحابی ست نزول کرد کوفہ را و سعد و دست در ایشان و حدیث وی در ایشان ست و در اسد الغابہ فی معرفۃ الصحابہ نیز از اسامہ روایت کردہ ۵۔ وعن حارثۃ بن وہب رضی اللہ عنہ صحابی ست و برادر عبد اللہ بن عمر بن الخطاب از مادر سعد و دست در کوفہ دیدہ است آنحضرت را و روایت می کند از آنحضرت و از ام المؤمنین حفصہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یدخل الجنۃ الجواظ در نمی آید بہشت را جواظ بفتح جیم و تشدید واو و ظاء معجمہ ولا الجعظری و نہ در می آید جعظری بفتح جیم و سکون عین مہملہ و فتح ظاء معجمہ بر صیغۂ نسبت قال

صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الحیاء لا یاتی الا بخیر حیا نمی آرد مگر بنیکی را و فی روایۃ الحیاء خیر کلہ حیا نیکوست ہمہ اقسام او متفق علیہ اینجا اشکال می آید کہ حیا گاہی مخل میگردد بہ بعض حقوق چنانکہ امر معروف و نہی منکر کردن و جزآن جواب داده اند حیائے کہ اخلال بحق آرد بحقیقت حیا نیست شرعًا بلکہ آن عجز و جبن ست کہ از جملہ نقائص ست و اگر آنرا حیا نام کنند بمجاز خواہد بود و حقیقت حیا شرعًا آنست کہ باعث شود بر ترک قبیح کذا قالوا و الصواب آنست کہ معنی حیا انقباض نفس ست از ارتکاب قبیح طبعًا و شرعًا اما آنچہ محمود و ممدوح ست در شرع آنست کہ از قبیح شرعی باشد حرام یا مکروہ یا ترک اولی پس اظہر در جواب آنست کہ این کلیہ کہ الحیاء خیر کلہ مخصوص ست بآن کہ موافق رضاے حق باشد و اگر بر مبالغہ حمل کنند نیز صورت دارد یعنی اگرچہ خیریت حقیقی در یک قسم حیاست اما چون در مطلق ماہیت حیا خیریست گویا ہمہ اش خیرست شاید کہ کمتر آن نیز باین جانب کشد فافہم ۔ ۵ ۔ وعن ابی مسعود در بعضی نسخ ابن مسعود و صواب ابی مسعود ست کہ انصاری ست قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان مما ادرک الناس من کلام النبوۃ الاولی بدرستی کہ از جملہ انچہ دریافتہ اند مردم از کلام انبیای سابق و از نتایج وحی ایشان ست و باقی ماندہ است حکم وی نسخ و تبدیل و تغیر بدان راہ نیافتہ این کلام ست اذا لم تستحی فاصنع ما شئت چون شرم نداری پس بکن ہر چہ میخواہی رواہ البخاری معنی این حدیث بچند وجہ تقریر کردہ اند اول آنکہ اینجا معنی امر و طلب مراد نیست بلکہ این خبرست و مقصود آنست کہ مانع از ارتکاب قبایح حیاست و چون حیا نداری میکنی ہر چہ میخواہی دوم آنکہ صیغۂ امر برائے تہدید ست چنانکہ اعملوا ما شئتم بکنید ہر چہ میخواہید آخر جزائے کردۂ خود خواہید یافت سوم آنکہ این قاعدہ و میزانی برائے کردن فعل بود یعنی در فعلی کہ شبہہ باشد و نصی از شارع در کردن و نا کردن آن نبود نظر کن اگر چنان ست کہ در ظہور روے شرم نداری بکن و اگر می بینی کہ حیا عارض می شود کمن کہ البتہ در وی کراہتی و قباحتی ہست کہ اگر فعل صحیح و حق صریح بود ی مخل بود ی و این نسبت بقلب سلیم منور بنور تقوی معرا از عوارض بشریت ست و چہارم آنکہ این در جاے خود مقصود کہ فعلی ست از جنس طاعات و ظہور آن محل مدخلیت ریا و خوف تصنع است و از جہت آن ترک میکند و شرم دارد کہ بکند پس میفرماید کہ شرم از خدا و رسول خدا باید داشت و چون این فعل از ان جملہ نیست کہ در وی شرم از خدا و رسول خدا باید داشت بجہت خاطر خلق ترک نتوان داد و اگر ریاے راہ می یابد دفع آن باید کرد و توبہ و استغفار نمود و ہمچنان کہ عمل بجہت خلق مذموم ست ترک عمل باین جہت نیز بہمین حکم دارد فافہم ۔ ۶ ۔ وعن النواس بن سمعان نواس بفتح نون و تشدید واو و سمعان بفتح سین و کسر آن صحابی ست کلابی و بعضی گویند انصاری سکونت کرد شام را و میگویند کہ وی برادر آن زن کلابیہ است کہ تزوج کرد او را آنحضرت و تعوذ کرد وی از آن حضرت پس بگذاشت او را قال سالت رسول اللہ گفت پرسیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عن البر والاثم از نیکی و زشتی فقال پس فرمود البر حسن الخلق یعنی عمدہ اقسام بر خوش خوئی ست والاثم ما حاک فی صدرک و موجب بزہ عملی ست کہ تاثیر کند

دلین جانب طیبی نقل کردہ کہ رفق لطف وکاری کردن بآسان ترین وجوہ وحیا بدشرم داشتن وآن حالتی ست کہ عارض می شود آدمی را از ترس عیب ودم وحیا محمود وانقباض نفس ست از ارتکاب آنچہ قبیح ست در شرع وحسن خلق در حدیث گذشتہ یعنی آن معلوم شد۔

۸- **الفصل الاول** عن عائشۃ رض ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان اللہ رفیق خدائے تعالی خداوند رفق ست یعنی لطف کنندہ ست بہ بندگان خود وخواہندہ است با ایشان آسانی نہ دشواری وتکلیف نمیکند بانچہ طاقت ندارند ودر وسع ایشان نبود یحب الرفق دوست میدارد در رفق وآسانی را از بندگان تا بیک دیگر رفق کنند ولطف نمایند ودر کارہای خود از طلب رزق وغیرہ آسانی کنند وسخت نگیرند بعد ازان اشارت کرد باختیار طریق رفق در طلب رزق وتحصیل مطالب وترغیب کرد بران فرمود ویعطی علی الرفق مالا یعطی علی العنف ومیدہد بندگان را بر رفق چیزے کہ نمیدہد بر عنف ومالا یعطی علی ما سواہ ومیدہد بچیزے کہ نمیدہد بر ہیچ چیز رفق ست از اسباب نخست ترجیح داد رفق را بر عنف کہ ضد اوست وثانیا اشارت کرد کہ عنف چہ باشد بلکہ رفق راجح ست بر تمام اسباب تحصیل مقصد وانجح ست مرمرام را از ہر چہ جز اوست واگر گویند کہ آن اسباب اگر از باب رفق اند رجحان گنجائش ندارد واگر از قبیل عنف اند ہم از کلام اول ترجیح رفق بر عنف معلوم شد فائدہ این کلام چیست گوئیم کہ این تاکید کلام سابق ست وتفاوت در عبارت ست ومقصود آنست کہ آدمی را باید کہ طلب مآب ومقاصد خود از رزق وغیرہ بطریق رفق ونرمی نماید کہ دہندہ خداست وچون رفق محبوب ومرضی اوست بیشتر خواہد داد واز انچہ بر عنف وانہماک در مباشرت اسباب دہد فافہم۔ رواہ مسلم ولی روایۃ لہ ودر روایتی مر مسلم را آمدہ کہ قال لعائشۃ علیک بالرفق وایاک والعنف گفت آنحضرت مر عائشہ را بر تو باد اے عائشہ کہ نرمی کنی ودور دارد خود را از درشتی والفحش واز حد ادب در گذشتن در سخن ان ارفق لایکون من شیء الا زانہ بدرستی کہ نرمی نیافتہ نمیشود در چیزے مگر آنکہ بیاراید ان چیز را ونیک سازد ولا ینزع من شیء الا شانہ وکشیدہ نمیشود رفق از چیزے مگر آنکہ عیب ناک کند آن چیز را ودرشت گرداند۔ ۲- **وعن** جریر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من یحرم الرفق یحرم الخیر کسی کہ محروم گردانیدہ شود از رفق محروم گردانیدہ شود از نیکی رواہ مسلم۔ ۳- **وعن** ابن عمران رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مر علی رجل من الانصار روایت ست از ابن عمر کہ آن حضرت گذشت بر مردی از انصار وہو یعظ اخاہ فی الحیاء وآن مرد پند میداد برادر خود را در باب حیا ومنع میکرد او را از کثرت آن وعتاب میکرد ومی ترسانید بران ودر بعضی روایات بجاے یعظ یعاتب آمدہ فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دعہ فان الحیاء من الایمان فرمود بگذار او را زیرا کہ حیا شعبہ از ایمان ست ہر چند بیشتر باشد بہتر غایت آنکہ باید کرد وہ محل خود باشد کہ ارتکاب معاصی ست متفق علیہ۔ ۴- **وعن** عمران بن حصین قال قال رسول اللہ

نخورد و پرہیز نکند ہرگز شفا نیابد و ہر روز خراب تر گردد و این سخن را تفصیلی ست و حضرت شیخ علی متقی رحمۃ اللہ علیہ در رسالۂ تبیین الطرق آنرا بیان فرمودہ اند و فقیر حقیر آنرا در بعضے رسائل خود ترجمہ کردہ و حل حدیث برین معنی صحیح و جید ست واللہ اعلم ولا حسب کحسن الخلق نیست حسب و فضیلت مانند خوش خوی و حسب آنچہ شمارد مردم از فضائل و مآثر و مفاخر خود و پدران خود میفرماید کہ اصل کمال و بزرگی حسن خلق ست این می باید بدین ہمہ ضائع ست و مراد از خلق اگر جمیع صفات باطن دارند خود ظاہر ست کہ حسن اخلاق عمدہ است و اگر مراد نرم خوئی و تلطف و مہربانی بود چنانکہ در عرف خلق باین معنی می آید مقصود مبالغہ است و حقیقت این صفت از کلام اہل تصوف باید جست امام حسن بصری فرمودہ حسن خلق روی کشادہ داشتن و عطا کردن و از ایذای خلق باز ماندن و واسطی گفتہ حسن خلق ترک خصومت با خلق و گفتہ حسن خلق راضی داشتن خلق را در راحت و محنت و سہیل تستری گفتہ کمترین پایہ در حسن خلق جفا از خلق بکشیدن و مکافات نکردن و رحمت بر ظالم و شفقت کردن و آمرزش خواستن ۔۴۔ وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الاقتصاد فی النفقۃ نصف المعیشۃ میانہ روی کردن در خرج و از افراط و تفریط دور بودن شمہ سرمایۂ زندگانی است و در معیشت نمودن و زندگانی کردن دو چیز باید دخل و خرج و بنای خرج بر اقتصاد باید پس رعایت اقتصاد نصف معیشت باشد والتودد الی الناس نصف العقل و اظہار دوستی بمردم و سر رشتہ نگاہ داشتن نیمہ عقل معاش ست گویا تمام عقل آنست کہ کسبی و کاری کنند و بانی نوع تعیش و تمدن نیز نمانند و این بر تقدیری کہ تودد و تحبب ایشان موجب نوات دین و دیانت نگردد و حسن السؤال نصف العلم و نیک کردن سوال از علم نیمہ علم ست زیرا کہ سائل نیرک از چیزے سوال میکند کہ مہم تر و کارآیندہ تر ست او را و این محتاج ست بزیادت علم و تمیز میان اقسام مسئولات کہ چہ باید پرسید و چگونہ باید پرسید و چون یافت مطلوب خود را بجواب تمام شد علم او حاصل آنکہ علم دو قسم ست سوال و جواب و حسن سوال عبارت ست از تحقیق متنقح وی بجمیع شقوق و احتمالات تا جواب وافی و شافی آید و چیزے فرو گذاشت نشود پس سوال برین وجہ از قبیل علم باشد و وارد نشود کہ سوال ناشی از جہل تر دو ست نہ از علم او را علم و نصف علم چون خوانند فافہم تنبیہ ۔ باین تقریر کہ کردہ شد معنی تصفیت در اشیای مذکورہ بحقیقت آوردہ شد و احتمال دارد کہ مقصود مبالغہ تاکید باشد در رعایت این امور یعنی در اصلاح معیشت و تحصیل دانش و عقل کار فرمای و تحصیل علم اشیا اسباب بسیار در کار ست اما این ہمہ اشیا یک طرف و اقتصاد و تودد و حسن سوال یک طرف نیمہ اینہا ست و آن نیمہ دیگر این معنی روشن تر و بی تکلف تر می نماید واللہ اعلم روی البیہقی الاحادیث الاربعۃ روایت کرد بیہقی این چہار حدیث را فی شعب الایمان

باب الرفق والحیاء وحسن الخلق

رفق بکسر نرمی ضد عنف بضم ارفاق نرمی کردن و سود داشتن کسی را کذا فی الصراح و در نہایہ گفتہ رفق لطف

بجہت تو خشم میگیرم و بک الثواب و علیک العقاب و بسبب تست ثواب و بر تست عقاب حاصل آنکہ مدار تکلیف و خطاب و عتاب و ثواب و عقاب در دنیا و آخرت بر عقل ست و قد تکلم فیہ بعض العلماء و بتحقیق سخن کردہ اند در صحت این حدیث بعض علماء میگویند این حدیث موضوع ست بیان این سخن بتفصیل در شرح کردہ شدہ است واللہ اعلم ۲- وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الرجل لیکون من اہل الصلوٰۃ والصوم والزکوٰۃ والحج والعمرۃ بدرجتی کہ مردی می باشد از اہل نماز و روزہ و زکوٰۃ و حج و عمرہ حتی ذکر سہام الخیر کلہا تا آنکہ ذکر کرد آنحضرت اقسام و حصص نیکی را ہمہ یعنی کلیات و معظمات آنرا ذکر کرد یا اکثر و حکم کل داشت و ما یجزی یوم القیمۃ الا بقدر عقلہ و جزا دادہ نمی شود آن مرد روز قیامت مگر بر اندازہ عقل او مراد بعقل اینجا معرفت اشیاء و دریافت اصلاح و فساد مبدا و معاد و تمیز میان خیر و شر و احتراز و احتراس از عوائل و آفات نفس و ابتداء و وصول بمقام قرب و وصول بحق و عقل معاد کہ در کلام بعضی واقع شدہ این ست و در اینجا است اختلاف علماء و بحث ایشان در تفاضل عقل و علم کہ گویند علم افضل ست یا عقل و اگر علم را ہم بر معنی تمیز و دریافت حمل کنند کہ اثر عقل باین معنی ست خلافی در میان نمی ماند و باین معنی علم و عقل افضل باشد از عمل و عبادت و گفتہ اند یک رکعت از ین عالم عاقل فاضل تر آید از ہزار رکعت از دیگرے ۳- وعن ابی ذر قال قال لی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا اباذر لا عقل کالتدبیر اے ابوذر نیست ہیچ عقل مثل تدبیر بمعنی بر عواقب امور نگریستن و مصالح و مفاسد آنرا دریافتن و فی الصراح تدبیر پایان کار نگریستن و مراد بعقل اینجا مطلق علم و ادراک ست و لا ورع کالکف ورع پرہیزگاری ست و تقوی ہم باین معنی و بعضی متورع را بالاتر از متقی دانند و گویند تقوی پرہیز از محرمات و تورع از مکروہات و شبہات نیز و صواب آنست کہ ہر دو بیک معنی اند و در کلام قوم ہمچنین واقع شدہ پس میفرماید نیست ورع کامل مانند کف طیبی درین عبارت اشکال آوردہ کہ ورع بمعنی کف از محارم ست پس لا ورع مثل الکف چہ معنی دارد و جواب دادہ کہ مراد بکف درینجا باز ایستادن از مسلمانان یا باز داشتن زبان از لا یعنی ست چون مفاسد این بیشتر حصر کرد ورع را در وی مبالغہ و ممکن ست کہ گفتہ شود کہ ورع و تقوی اگرچہ در لغت بمعنی کف و اجتناب اند اما در عرف شرع شامل اند مر امتثال را و اجتناب را معاد اگر بمعنی اجتناب باشد از ترک امتثال او امر نیز اجتناب باید کرد و باین وجہ شامل ہر دو باشد و بالجملہ ورع و تقوی بر فرمودہ رفتن ست امتثالاً و اجتناباً پس ورع را دو جزء باشد امتثال اوامر و اجتناب نواہی و گفتہ اند کہ رعایت جانب اجتناب اہم و اقدم باید از امتثال و اگر یکی در جانب امتثال اختصار کند بر فرائض و سنن رواتب رواست اما در اجتناب اہتمام و استقصا نماید تا بمقصود کہ وصول و قرب الٰہی ست برسد و اگر در امتثال استقصا نماید چنانکہ احراز نوافل و مستحبات کند اما ارتکاب محرمات کند و اصل نگردد بر مثال بیماری کہ پرہیز کند و دارو نخورد و شفا یابد اگرچہ شاید دیر تر کشد اما اگر دارو ہا

کہ نماز میگذارد و استوص بہ معروفا و طلب اند زرکن از خود بوی نیکی و احسان را و بعضے گفتہ اند کہ استیصابہ معنی قبول وصیت ست یعنی وصیت می کنم ترا بسوے احسان را و قبول کن وصیت مراد بعضی گفتہ اند کہ استیصابہ معنی الیصاست و معنی طلب کہ مفہوم بآنست منظور نیست در حدیث دیگر آمدہ است کہ چون ابو الہیثم آمد و بزن خود گفت این بندہ است کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمن دادہ و نیکی و احسان را در حق وی وصیت کردہ است زن گفت بجای آوردن این وصیت مشکل ست نیکی و احسان ہمین ست کہ او را آزاد کنی رواہ الترمذی ۔ ۹۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المجالس بالامانۃ مجالسہا بامانت ست ہمان معنی کہ معلوم شد کہ چون سخنی کہ در مجلس از کسی بشنوند نقل نکنند و سخن چینی نہ نمایند الا ثلثۃ مجالس مگر سہ مجلس و سہ سخن کہ در مجلسی کہ بشنوند واجب گردد نقل و رسانیدن ان بغیر سفک دم حرام کہ ریختن خون حرام او فرج حرام دوم بفرج زنے کہ حرام باشد یعنے زنا کردن او اقتطاع مال بغیر حق سوم پارہ از مال کسی جدا کردن بر وجہ حرام یعنی مال کسی گرفتن بظلم پس اگر بشنود از یکے کہ گفت میکشم فلان مرد را یا زنا میکنم فلان زن را یا میگیرم مال فلان کس را باید کہ این سخنان بآن جا مہ برساند تا پرہیز باشند و خود را نگاہ دارند رواہ ابو داؤد و ذکر کردہ شد حدیث ابی سعید کہ اولش این کلمہ است ان اعظم الامانۃ فی باب المباشرۃ فی الفصل الاول در باب مباشرت از کتاب نکاح در فصل اول یعنی این حدیث در مصابیح مکرر مذکور شدہ بکبار در باب مباشرت در صحاح ذکر کردہ و بار دیگر درین باب کہ باب الحذر و تانی ست در حسان آوردہ و ما در ہمان باب مباشرت بحال خود گذاشتیم و در باب الحذر والتانی ذکر نکردیم بجہت تکرار و صواب ذکر او در صحاح ست و ما تا کہ در نسخہاے مصابیح کہ نزد مولف بود و نذ رحمۃ اللہ علیہ مکرر مذکور ست و لیکن در نسخہاے کہ ما دیدہ ایم از مصابیح در باب الحذر والتانی مذکور نیست و در باب المباشرۃ ست فقط غالبا نساخ آنرا بجہت تکرار انداختہ اند واللہ اعلم۔

الفصل الثالث ۔ عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لما خلق اللہ العقل چون پیدا کرد خدا تعالے عقل را قال لہ گفت مر عقل را قم بایست فقام پس بایستاد ثم قال لہ پس گفت مر عقل را ادبر پشت دہ فادبر پس پشت داد ثم قال لہ اقبل پس گفت خداے تعالی عقل را روی بمن آر فاقبل پس روی آورد بحق ثم قال لہ پس گفت مر عقل را اقعد بنشین فقعد پس بنشست ثم قال لہ پس گفت پروردگار تعالی مر عقل را ما خلقت خلقا ہو خیر منک پیدا نکردہ ام ہیچ مخلوقی را کہ او بہتر ست از تو ولا افضل منک و نہ فاضل تر و زیادہ تر از تو در کمال ولا احسن منک و نہ خوبتر و جمیل تر از تو خیریت در حد ذات اوست و فضیلت قیاس بغیر و حسن در صفات و افعال بک آخذ و بک اعطی بجہت تو میگیرم و بجہت تو میدہم یعنی ہر کرا نعمتی میدہم بواسطہ تو میدہم کہ خدمتی کرد و مستحق انعام شد و از ہر کہ آن دادہ را باز میگیرم بسبب تو باز میگیرم کہ تقصیرے نمود و مستوجب سخط گشت دبک اعرف و تبو شناختہ می شوم و بک اعاتب

از وی قتادہ و عاصم احول ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال روایت میکند عبد اللہ کہ آنحضرت گفت السمت الحسن راہ
و روش نیکو والتودۃ وتانی وآہستگی والاقتصاد ومیانہ روی وتوسط در طرفین از افراط وتفریط در معیشت و در ہر چیز
جزء من اربع وعشرین جزء من النبوۃ یک جزو است از بست وچہار جزو از نبوت یعنی خصلتی از خصائل انبیاست صلوات اللہ
وسلامہ علیہم اجمعین وتعیین عدد موکول ست بعلم شارع وجز بنور نبوت آنرا بتحقیق در نتوان یافت ومثل این معنی
در کتاب رویت کہ فرمود رویای صالحہ جزوی ست از چہل وشش جزو نبوت گذشتہ است رواہ الترمذی ۔۶۔ وعن
ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان الہدی الصالح بفتح حا وسکون دال سیرت وطریقت نیک والسمت
الصالح بفتح سین وسکون میم راہ و روش نیکو وچون در مفہوم ہدی وسمت صلاح معتبر ست پس توصیف بصالح
بجہت تاکید ویا تجرید ست والاقتصاد ومیانہ روی جزء من خمس وعشرین جزء من النبوۃ درین حدیث یک جزو از
بست وپنج جزو آمدہ و در حدیث سابق از بست وچہار جزو تواند کہ این تفاوت میان عددین از وہم وخطاء راوی
آمدہ باشد یا بجہت سری دیگر واللہ اعلم رواہ ابو داؤد ۔۷۔ وعن جابر بن عبد اللہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم قال اذا حدث الرجل الحدیث چون گفت مردی سخنی را ثم التفت پستر غائب شد وبعضی گفتہ اند مراد بالتفات
نگرانی خاطر ست بآن سخن ونگریستن بچپ وراست چنانکہ در وقت گفتن سخنی کہ اخفاء آن مطلوب ست بچپ وراست
نگرند تا کسے مطلع نگردد وبالجملہ ہر کہ در مجلس سخنی گفت وحکایتی کرد فہی امانۃ پس آن حکایت امانت ست
نزد اہل مجلس کہ شنیدہ اند پس ایشان را باید کہ دران خیانت نکنند وآن را افشا نہ نمایند رواہ الترمذی وابو
داؤد ۔۸۔ وعن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لابی الہیثم بفتح ہا وسکون تحتانیہ وفتح مثلثہ
بن التیہان بفتح فوقانیہ وکسر تحتانیہ مشددہ نام صحابی ست کہ آنحضرت با ابوبکر صدیق وعمر فاروق گرسنہ بخانہ
او رفتند ومہمان شدند ووی خدمتی کرد کہ موجب رضای آنحضرت صلعم گردید پس فرمود مر ابی الہیثم را ہل لک
خادم آیا ہست ترا خدمتگاری قال لا گفت نے فقال پس فرمود آنحضرت فاذا اتانا سبی فاتنا پس چون بیاید
ما را بندی پس بیا نزد ما تا ترا خادمی بدہیم فاتی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برأسین پس آوردہ شد نزد آنحضرت
دو بندہ فاتاہ پس آمد نزد آنحضرت بموجب وعدہ آنحضرت ابو الہیثم فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
اختر منہما برگزین ازین دو بندہ را ہر کدام را کہ خواہی فقال پس گفت ابو الہیثم یا نبی اللہ اختر لی ای پیغمبر خدا تو
برگزین برائے من ہر کدام را کہ خواہی فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان المستشار مؤتمن بدرستی کہ
آن کسی کہ کنکاش کردہ شود بوی باید کہ امین باشد و در ہر چہ مصلحت وبہبود مستشیر باشد ہمان کند وہمان گوید
وخیانت نورزد مقصود آنست کہ چون تو باختیار ما گذاشتہ ومشورت بما کردہ ما ہمان بندہ بتو دہیم کہ بہتر باشد پس
اشارت بیکی ازان دو بندہ کرد فرمود خذ ہذا فانی رأیتہ یصلی بگیر این بندہ را زیرا کہ بدرستی دیدہ ام من او را

فی الخیرات رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب وقد تکلم بعض اهل الحدیث فی عبد المهیمن بن عباس الراوی من قبل حفظه ترمذی
گفته که این حدیث غریب ست و بتحقیق سخن کرده اند بعضی از محدثان در عبد المهیمن بن عباس که راوی این حدیث ست
از جهت یاد داشت وی یعنی حافظه خوب نداشت ۲- وعن ابی سعید رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم لا حلیم الا ذو عثرة نیست حلیم کامل اگرچه حلم عزیزی او بود مگر خداوند لغزش یعنی آنکه در ذلت و معصیت
افتاده باشد و خطا و خلل در کار از وی بوجود آمده و خجالت کشیده و بسبب آن دوست دارد که مردم عیبها
و خطاهای او را بپوشند و زلات او را عفو نمایند و چون محبت ستر و عفو در خود یافت از مردم نیز عفو خواهد کرد
و حلم و عفو ورزید و بعضی گفته اند که حلم حاصل نمی شود مگر بآنکه ارتکاب میکند امور را و می بیند لغزشها و خللها در ان
و می دریابد و می شناسد مواضع خطا و خلل که در ان شتابی کرده بود و بی صبری نمود پس اجتناب میکند از ان و حلم
می ورزد در ان و این توجیه بمعنی تجربه می کشد و حاصلش آن می شود که نیست حلیم مگر صاحب تجربه صحیح چنانکه در قرینه او فرمود
ولا حکیم الا ذو تجربة و نیست حکیم کامل مگر صاحب تجربه و حکمت دانش حقیقت هر چیزی حکیم دانا و راست و استوار کار و اصل
معنی حکمت محکم گردانیدن چیزی و اصلاح آواز خلل و تجربه شناختن کارها پس هر که حاصل شد او را معرفت اشیا و دانست
نفع آنها را و شناخت مصالح و مفاسد آنها را حاصل شد او را حکمت رواه احمد والترمذی وقال هذا حدیث حسن غریب
۳- وعن انس ان رجلا قال للنبی صلی الله علیه وآله وسلم اوصنی مردی گفت مر آنحضرت را اندرز کن مرا فقال پس
فرمود آنحضرت خذ الامر بالتدبیر بگیر کار را بپایان کار نگریستن فان رایت فی عاقبته خیرا فامضه پس اگر به بینی در
پایان او نیکی را پس بگذران کار را و تمام کن وان خفت غیا فامسک و اگر بترسی و گمان بری گمراهی را در ان کار پس
نگاهدار خود را از کردن آن کار و مگذار آنرا رواه فی شرح السنة ۴- وعن مصعب بن سعد عن ابیه روایت ست
از مصعب بن سعد بن ابی وقاص قرشی زهری مدنی ذکر کرده است او را ابن سعد در طبقه ثانیه از اهل مدینه
و گفته است ثقه است لیس الحدیث و ذکر کرد ابن حبان در کتاب ثقات روایت میکند از پدرش و علی و طلحه و ابن عمر
نزول کرد کوفه را و توفی سنة ثلث ومائة قال الاعمش گفت اعمش که راوی این حدیث ست از سعد لا اعلمه الا عن النبی
نمی دانم این حدیث را مگر از پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم یعنی پدرش از آنحضرت روایت کرد نه از خود قال التؤدة بضم تا
و فتح همزه و سکون آن تانی و زرانت مشتق از وئید بآهستگی رفتن میفرماید تانی و توقف فی کل شیء خیر در همه چیز بهتر ست
الا فی عمل الآخرة مگر در کار آخرت از جهت بودن آن خیر بیقین بخلاف امور دنیاوی از بعضی سلف می آرند که در طهارت
خانه بشاگرد خود گفت بیا پیراهن از بر من برکش و بفلانی ده گفت صبر کن تا از ینجا برآئی بعد از ان بکش و بده گفت بالفعل
خاطری روی بنموده و نیتی دست داده است می ترسم که تا برآمدن از ینجا از دست نرود ۵- وعن عبد الله
بن سرجس بفتح سین مهمله و سکون را و کسر جیم صحابی ست بصری و حدیث او در بصریین ست و روایت کرده است

سوراخ مار و کژدم و امثال آن برعکس جحر بتقدیم حا بر جیم کہ بمعنی حجرہ است میفرماید کہ شان مومن صاحب حزم موصوف برعایت حق و حمایت دین آنست کہ از عادر متروک دشمن دین ست نگذرد و غضب و انتقام للہ از دست ندہد و ہر بار حلم و تغافل نورزد و فریب نخورد و اگر در کار دنیا فریب و دغا خورد سہل ست اما در کار دین نباید کرد و این تعلیم قاعدۂ عظیم ست کہ باعث رعایت و حمایت دین و ملت ست و سبب ورود این حدیث در اینجا آنست کہ ابو عزہ بفتح عین مہملہ و زای شاعری بود از شعرای کفار کہ مسلمانان را ہجو میکرد و اشعار و اشقیاسی قوم خود را بہ ایذاء و اہانت ایشان تحریص می نمود و در غزوۂ بدر اسیر افتاد پس عہد بست کہ بار دیگر گرد این شنایع نگردد پس آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او را باین عہد و وثیقت رہا فرمود چون بقوم خود رفت باز بہادیۂ شقاوت افتاد و بہ تحریص و ہجا کردن مشغول شد بار دیگر در غزوۂ اُحد بدست افتاد باز امان خواست و عہد کرد پس آنحضرت صلعم بقتل وی امر فرمود و بعضی مردم بدرخواست عفو وی برخاستند پس آنحضرت فرمود ولا یلدغ المؤمن الحدیث متفق علیہ ۲- وعن ابن عباس رضی اللہ عنہما ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال للاشج عبد القیس روایت میکند ابن عباس کہ آنحضرت فرمود مر اشج را کہ رئیس و قائد وفد عبد القیس بود و عبد القیس نام قبیلہ ایست آوردہ اند کہ چون وفد عبد القیس بمدین آنحضرت خود را از شتران بر زمین زدند و بملازمت شریف مبادرت نمودند و اضطرابہا کردند و داد شوق و محبت و ولاداوند آنحضرت ایشان را تقریر فرمود و ہیچ نہ گفت اما اشج کہ نام وی منذر بن عائذ ست در رئیس و سردار ایشان بود بمنزل فرود آمد و اسباب و مراحل قوم گرد آورد و بست پس غسلی تازہ بر آورد و بہترین جامہ ہا کہ داشت پوشید و آہستہ بہ تمکین و وقار بمسجد شریف در آمد و دو گانہ نماز بگذارد و دعا کرد پس در حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم در آمد آنحضرت را این وضع و طریق وی خوش آمد فرمود ان فیک خصلتین یحبہما اللہ و رسولہ بدرستیکہ در تو ہر آئینہ دو خصلت ست کہ دوست میدارد آن دو خصلت را خدا و رسول او آن دو خصلت کدام ست الحلم والاناۃ آہستگی و بردباری و وقار و تثبت و تمکین و اناۃ بر دو زن فتاۃ از ثانی ست چنانچہ معلوم شد رواہ مسلم آوردہ اند کہ آنحضرت چون او را بوجود این دو صفت خبر داد وے گفت یا رسول اللہ این دو صفت یکسب و تخلق من ست یا آفریدۂ خداست در جبلت من فرمود آفریدۂ خداست در جبلت تو گفت شکر مر خدائے را کہ آفرید مرا دو صفتی کہ دوست میدارد آن دو صفت را خدا و رسول او یعنی اگر یکسب و تخلق من متعلق بودی احتمال زوال و فتور داشتے اما چون جبلت من بر ان ست امید ست کہ دائم و باقی ماند

۹- الفصل الثانی- عن سہل بن سعد الساعدی صحابی مشہور آخر من مات بالمدینۃ من الصحابۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الاناۃ من اللہ والعجلۃ بفتح عین و جیم من الشیطان درنگی در کارہا از خدا ست و مرضی اوست و شتابی از شیطان ست و مراد و مطلوب او ست مگر در انچہ بی شبہہ خیر باشد چنانچہ در قرآن مجید فرمود و یسارعون

۲- وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کاد الفقر ان یکون کفرا نزدیک ست فقر کہ منتہای امر وی منجر بکفر گردد زیرا کہ فقر باعث میگردد انسان را برارتکاب محارم ومعاصی بقصد ازالۂ فقر وخروج از شدائد آن وچون بغایت شدت ومحنت کشد شاید کہ برارتکاب کفر نیز باعث گردد وبے وجود فقر غلبۂ محبت دنیا باوجود حصول قدر کفایت ازان باعث برارتکاب کفر گشت چنانکہ بعضی از اشقیای روزگاری می شنوم کہ گذشتند در قرب این زمان علیہم ما یستحقونہ شدت ومحنت بطریق اولی کہ بران آرد ونیز غلبۂ فقر گاہی باعث برسخط وانقراض پروردگار گردد واز دائرۂ رضا وایمان بیرون آرد نعوذ باللہ من ذلک وچنانکہ فقر بکفر کشد غلبۂ غنا بطغیان ومعاصی آرد ولہذا توسط کفاف افضل از غنا وفقر ست وخیر الامور اوساطہا وکاد الحسد ان یغلب القدر ونزدیک ست کہ حسد غلبہ کند تقدیر آلہی را یعنی اگر بالفرض چیزے بودی کہ غلبہ کردی قدر را حسد بودی چنانکہ در تاویل حدیث لو کان شئی سابق القدر در کتاب طب واکرنی گذشت ۳- وعن جابر عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من اعتذر الی اخیہ فلم یعذرہ کسیکہ عذر خواہی کند بسوے برادر خود پس معذور ندارد او را آن برادر یعنی انکار عذر وی کند وگوید عذر نداری در وغ میگوئی او لم یقبل عذرہ یا قبول ندارد وعذر او را گوید اگرچہ عذر داری لیکن قبول ندارم کان علیہ مثل خطیئۃ صاحب مکس باشد بران برادر گناہ مانند گناہ خداوند مکس بفتح میم وسکون کاف خراج وعشر ماکس دہ یک گیرندہ کذا فی الصراح رواہما البیہقی روایت کرد این دو حدیث را بیہقی فی شعب الایمان وقال وگفت المکاس بتشدید کاف العشار بہ تشدید شین عشر گیرندہ یعنی آنکہ ظلم کند وموافق شرع نگیرد ومکس گناہی عظیم ست ودر حدیث آمدہ کہ لا یدخل الجنۃ صاحب مکس ودر قاموس مکس بمعنی نقص وظلم نیز گفتہ ودر مجمع البحار نقل از بیہقی کردہ کہ مکس نقصان وماکس از عمال آنکہ نقصان کند از حقوق مساکین ونرساند آنرا بہ تمام وکمال۔

باب الحذر والتانی فی الامور

حذر بفتحتین وبکسر وسکون بر ہیزیدن واحتراز کردن وحذر بفتح حا وکسر ذال مرد بیدار وتانی وتوقف وثبت ودرنگ کردن در کاری وشتابی نکردن دران واناۃ بروزن قناۃ اسم ست از وی بمعنی درنگ یعنے آدمی را باید کہ از شرم مردم وآفات روزگار در دین ودنیا پرحذر باشد ودر کار خود حازم ومستیقظ وہشیار وبیدار بود ودر عواقب امور نگران باشد ودر کارہا شتابی نکند وحلم ووقار کار فرماید مگر در بعضے کارہاے خیر کہ شتابی کردن دران فرمودہ اند

الفصل الاول- عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یلدغ المؤمن من جحر واحد مرتین گزیدہ نہ شود مسلمان از یک سوراخ دو بار لدغ گزیدن مار وکژدم وجحر بتقدیم جیم مضمومہ برجای ساکنہ

مردمی را در مقام سمعه و ریا یعنی او را بصلاح و تقوی تعریف کنند و بزهد و عبادت شهرت دهند و این را وسیله تحصیل حطام دنیا و حصول اغراض نفسانی خود گردانند چنانچه خادمان درویشان می کنند و ایشان را از جبایل و مصائد خود میگردانند روز قیامت خدای تعالی او را در مقام فضیحت و رسوائی ایستاده کند و ندا در دهند فرشتگان که این دروغ گوست که مردمی را بدروغ شهرت داد تا اغراض نفس خود ازان حاصل کند بعد ازان عذاب کنند او را عذاب دروغ گویان

رواه ابو داؤد ۱۶- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حسن الظن من حسن العبادة گمان نیک بردن بر مسلمانان و اعتقاد خیر و صلاح کردن بر ایشان از جمله عبادات حسنه است یا ناشی ست از حسن عبادت یعنی هر که متعبد و نیکوکار ست بر مردم گمان نیک می برد و بدگمان جز بدکار نبود بیت

بدگمان باشد همیشه زشت کار ✽ نامهٔ خود خواند اندر حق یار ۱۲ رواه ابو داؤد ۱۷- وعن عائشة رضی الله عنها قالت اعتل بعیر لصفیة بجار شد شتری که مر صفیه را بود و عند زینب فضل ظهر و حال آنکه نزد زینب زیادتی سواری بود یعنی شتری داشت زیاده بر حاجت خود ظهر بمعنی پشت ست و بمعنی مرکب نیز آید فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لزینب پس گفت آنحضرت مر زینب را اعطیها بعیرا بده صفیه را شتری یکه زیادت بر حاجت تو باشد فقالت پس گفت زینب بطریق استفهام انکاری انا اعطی تلک الیهودیة من میدهم شتران صفیه یهودیه را صفیه رضی الله عنها دختر حیی بن اخطب یهودی بود و لیکن از اولاد هارون علیه السلام بود در غزوهٔ خیبر بدست افتاده بود پس آنحضرت او را آزاد کرده در حبالهٔ نکاح خود آورده و بعضی از ازواج مطهره را باو سوء مزاجی بود و عائشة رضی الله عنها از آنها بود و آنحضرت حمایت و رعایت وی میکرد روزی او را عائشهٔ یهودیه خواند و سقط گفت وی بشکایت پیش آنحضرت آمد فرمود باو که بگو که من پیغمبر زاده ام و تو دختر ابوبکر رضی الله عنه و چون زینب بوی درشتی کرد فغضب رسول الله پس خشم آورد پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم بر زینب فهجرها ذا الحجة و المحرم و بعض صفر پس مهجور ساخت آنحضرت زینب را تمام ماه ذی الحجه و محرم و پاره از ماه صفر رواه ابو داؤد و ذکر کرده شد حدیث معاذ بن انس که اول این نقطست مرجی مو منافی باب الشفقة

۳- الفصل الثالث- عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را عیسی بن مریم مرجلا یسرق دید عیسی علیه السلام مردی را که دزدی میکند فقال له پس گفت مر او را عیسی علیه السلام دزدی کردی تو قال کلا گفت دزدی نکرده ام من و الذی لا اله الا هو سوگند آن کسی که نیست معبودی بحق مگر وی فقال عیسی آمنت بالله و کذبت نفسی ایمان آوردم بخدا و دروغ گو ساختم من خود را یعنی تصدیق کردم برادر سوگند تو و برگشتم از انچه گمان بردم و تکذیب کردم نفس خود را و ازینجا معلوم شود که اگر کسی سوگند خورد بر چیزی بر خلاف آن معلوم بود باید علم خود را متهم ساخت و بموجب او عمل کرد از جهت تعظیم نام حق رواه مسلم

ازین باب ست رواہ ابو داؤد والبیہقی فی شعب الایمان ۔۱۴۔ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لما عرج بی ربی ہرگاہ کہ بالا برد مرا بر وردگار من یعنی چون بمعراج رفتم مررت بقوم لہم اظفار من نحاس گذشتم بقومی کہ مرایشان راست ناخنان از مس تراشیدہ وجوہہم وصدورہم می خراشند روے ہای خود را وسینہ ہای خود را خموش بخاد شین معجمتین خراشیدن فقلت من ہولاء پس گفتم کیستند این قوم یا جبرئیل قال ہولاء الذین یاکلون لحوم الناس ویقعون فی اعراضہم گفت جبرئیل این جماعہ اند کہ می خورند گوشت ہای مردم را یعنی غیبت میکنند و دشنام میدہند و بدان آبروے مردم میریزند و وجہ تعبیر از غیبت باکل لحم سابقا در باب الغیبت معلوم شدہ است وچون آبروی مردم ریختند و بدان منشرح شدند حق سبحانہ تعالی روسہا و سینہ ہای ایشان را ہم بدست ایشان قبیح وخراشیدہ ساخت رواہ ابو داؤد

۱۵ وعن المستورد عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من اکل برجل مسلم اکلۃ مستورد بضم میم وسکون سین مہملہ وفتح فوقانیہ وسکون واو وکسر راء ابن شداد بہ تشدید دال صحابی ست معدود در اہل کوفہ وساکن شد مصر را ودر وقت وفات آنحضرت پسر کہ بود روایت می کند کسیکہ بخورد بسبب مردی یعنی بوسیلۂ غیبت کردن او لقمہ را اکلۃ بضم ہمزہ وسکون کاف بمعنی لقمہ واگر بفتح ہمزہ خوانند یعنی یکبار خوردن بود چنانکہ یکی بود کہ او بجہت عداوت غیبت ومنقصت مسلمانی را خوش دارد وشخصی نزد وی برود خوش آید او گوید وآن مسلمان را غیبت کند وباین وسیلہ برائے خود نانی پیدا کند ووجہ رزقی بہم رساند فان اللہ اطعمہ مثلہا من جہنم پس بدرستی کہ حق تعالی بخورانند آن غیبت گو را مثل آن اکلہ از آتش دوزخ ومن کسی را بر جبل مسلم وکسیکہ پوشاند نقص خود را جامہ بسبب مردی بہمان معنی کہ در اکل معلوم شد واین بر تقدیرے کہ کسی بر صیغۂ معلوم باشد چنانکہ قرینین او کہ اکل وقام ست واما اگر بر صیغۂ مجہول بخوانند چنانچہ در نسخ صحیحہ واقع ست ومعنی کسوۃ نیز موافق آنست زیرا کہ کسوۃ بمعنی جامہ پوشانیدن ست وارادۂ پوشانیدن نقص تکلف ست معنی آن شود کسیکہ پوشانیدہ شود او را بسبب مردی جامہ فان اللہ یکسوہ مثلہ من جہنم پس بدرستی کہ خدائے تعالی می پوشاند او را مانند آن جامہ از آتش دوزخ ومن قام برجل وکسیکہ بایستد بسبب مردی بمقام سمعۃ وریا ودر مقام شنوانیدن ونمودن محامد ومحاسن را یعنی تا مردم بہ بینند وبشنوند سمعہ در چیزے کہ تعلق بحاسۂ سمع دارد وریا در آنچہ بحاسۂ بصر دارد پس میفرماید ہر کہ بسبب مردی در مقام سمعہ وریا بایستد فان اللہ یقوم لہ مقام سمعۃ وریاء یوم القیمۃ بدرستیکہ خدائے تعالی می ایستد برائے او در مقام سمعہ وریا روز قیامت واین عبارت را دو معنی گفتہ اند یکی آنکہ کسیکہ صلاح وتقوی وزہد در دنیا ظاہر کند بجہت یک مردی صاحب مال وجاہ تا وی بشنود وبہ بیند ومعتقد گردد ومال وجاہ خود را بروے صرف کند بایستد خدائے تعالی برائے رسوا کردن او یعنی ارادہ کند فضیحت او را وایستادہ کند او را در مقام سمعہ وریا یعنی بفرماید ملائکہ را تا بنداء در دہند کہ مردی مرائی بود وبرائے خلق کار میکرد بعد ازان عذاب کنند او را عذاب مرائیان ومعنی دیگر آنکہ کسی ایستادہ کند

بروی فی الصراح مشاقه شقاق خلاف و دشمنی و اصل اشتقاق مشاقه از شق ست بکسر شین یعنی جانب و هر یکی از متخالفین
و متنازعین در جانبی ست از دیگری و طیبی گفته که مشاقه از مشقت نیز توان داشت بانیکه تکلیف کند صاحب خود را بانچه
نه در طاقت اوست انتهی و این معنی نزدیکتر ست بکلمه علی و الا مشاقه بمعنی خلاف و عداوت بی علی آید چنانکه و من یشاقق
الله و رسوله و من یشاقق الرسول من بعد ما تبین له الهدی و بنابرین معنی فرق کرده اند میان مضاره و مشاقه در بعضی
حواشی بانیکه ضرر و مشقت متقاربان اند در معنی لیکن ضرر استعمال کرده می شود در اتلاف مال و مشقت در رسانیدن
اذیت به بدن مثل تکلیف عمل شاق رواه ابن ماجه والترمذی وقال هذا حدیث غریب - ۱۱ - وعن ابی بکر الصدیق رضی الله عنه
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ملعون من ضار مؤمنا او مکر به رانده شده و دور انداخته شده است از درگاه
قرب و رحمت الهی کسیکه گزند رساند مسلمانی را یا مکر کند بوی فی الصراح مکر حیله و بدسگالیدن و فریفتن رواه الترمذی وقال
هذا حدیث غریب - ۱۲ - وعن ابن عمر قال صعد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم المنبر بالا بر آمد آنحضرت منبر را فنادی
بصوت رفیع پس آواز داد و خواند مردم را بآواز بلند فقال پس گفت یا معشر من اسلم بلسانه ای گروه اسلام آرندگان
بزبان خود ولم یفض الایمان الی قلبه و نرسیده است ایمان تا دل ایشان لا تؤذوا المسلمین ایذا نکنید مسلمانان را
ولا تعیروهم و سرزنش نکنید ایشان را ولا تتبعوا عوراتهم و نروید در پی عیب های ایشان و طلب نکنید آنرا فی الصراح تتبع
در طلب چیزی برفتن در پی آن فانه من یتبع عورة اخیه المسلم پس بدرستی کسیکه تتبع کند عیب برادر مسلمان را
تتبع الله عورته تتبع کند خدای تعالی عیب او را ومن تتبع الله عورته یفضحه و کسیکه تتبع کند خدای تعالی عیبهای
او را رسوا گرداند او را چه هیچ چیز بروی مخفی نبود ولو فی جوف رحله اگرچه باشد آن کس پنهان در میان رخت و جای
بود و باش و منزل خود رواه الترمذی - ۱۳ - وعن سعید بن زید عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم ان من اربی الربوا
روایت ست از سعید بن زید که از عشره مبشره است از آنحضرت بدرستی از رباترین رباها ربا در لغت
فزونی و زیادتی ست و در شرع زیادتی گرفتن در دام و بیع پس میفرماید افزون ترین رباها الاستطالة فی عرض المسلم
بغیر حق دراز کردن زبان و در افتادن در آبروی مسلمان بغیبت کردن و دشنام دادن و [illegible] و تکبر
نمودن و حقیر پنداشتن بناحق و بی مصلحت شرعی و در قاموس گفته استطالت در لغت امتداد و ار[illegible] فضل
و در صراح گفته استطالت تکبر کردن و دراز شدن چون در استطالت عرض گرفتن ست زیاده بر آنچه [illegible]
دارد و بیشتر از آنچه رخصت ست تشبیه داد آنرا بربا که زیادت بر حق می گیرد و این را ربا گفت زیرا که عرض [illegible]
عزیز و شریف تر از مال اوست پس ضرر و فساد در گرفتن آن اکثر و اوفر باشد و قید کرد بغیر حق زیرا که در بعضی احوال
مباح ست چنانکه صاحب حق مر آنکس را که حق وی نمیدهد گوید ظالم یا شاهد را جرح کند و ازین باب ست جرح
روایت که محدثین روات را برای مصلحت حفظ دین کنند و سابقا معلوم شد که غیبت مباح ست و در بعضی محال این نیز

کردہ در شما در دو بیماری امت باکہ پیش از شما بودہ اند فی الصرح وبیب نرم رفتن وکل ماش علی الارض دابۃ وایماری او واجماعت آن در دو بیماری کدام ست الحسد والبغضاء بدخواہی ودشمنی ہی الحالقۃ این بغضاء حالقہ است این چنین گفتہ طیبی وضمیر ہی راجع بہ بغضاء داشتہ وگفتہ زیرا کہ بغضا سخت تر ست تاثیر وے در رخنہ گری دین اگرچہ نتیجہ حسد ست انتہی واگر بہر یک از حسد وبغضا دارند تاویل کل واحدۃ من الخصلتین نیز صورتی دارد بعد ازان در بیان مراد از حالقہ فرمود لا اقول تحلق الشعر نمیگویم کہ بغضا می سترد موی را ولکن تحلق الدین ولیکن می سترد دین وایمان را واز بیخ بر می کند آنرا رواہ احمد والترمذی ۸- وعن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ایاکم والحسد دور دارید خود را از حسد فان الحسد یاکل الحسنات زیرا کہ حسد میخورد وی بر دنیکی ہا را کما تاکل النار الحطب چنانچہ می خورد وی سوزد آتش ہیزم را رواہ ابو داؤد باین حدیث تمسک کردہ اند معتزلہ بر مذہب خود کہ حبط ست یعنی ارتکاب معصیت باطل میگرداند عمل صالح را وبدیہا می بر دنیکی ہا را ونزد اہل سنت وجماعت این چنین نیست بلکہ نیکی ہا ے می برد بدیہا را چنانکہ فرمود ان الحسنات یذہبن السیئات وجواب از تمسک ایشان باین حدیث آنست کہ مراد از خوردن وبردن حسد حسنات را آن ست کہ حسد باعث میگردد حاسد را بر اتلاف مال واہلاک نفس وہتک حرمت محسود اگر بفعل نیاید عزم آن دارد البتہ وہتک حرمت بر غیبت خود البتہ موجود ست پس روز قیامت حسنات او را بمحسود میدہند در عوض بمظالم کہ بر گردن اوست چنانکہ در حدیث آمدہ ست کہ مفلس از امت من کسی ست کہ روز قیامت با نماز وزکوۃ وصیام وقیام بیاید وباوجود آن یکی را دشنام دادہ وزدہ ودیگرے را مال خوردہ وخون ریختہ آن ہمہ حسنات او را بآنہا کہ بر آنہا ظلم کردہ بدہند معنی حبط اعمال اینست نہ محو وافنای آن از دیوان اعمال او واگر امروز آنہا را محو وفانی کردہ باشند فردا آن مرد بکدام عمل آید وحدیث ناطق ست بآمدن او با اعمال روز قیامت وجواب دیگر آنکہ حسنات مضاعف میگردد باستعداد عبد وصلاح وی پس چون از ارتکاب خطایا کند از مضاعفت محروم ماند ۹- وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ایاکم وسوء ذات البین فانہا الحالقۃ دور دارید خود را از بدی ذات البین پس بدرستی کہ او حالقہ است حصر برائے مبالغہ است رواہ الترمذی ۱۰- وعن ابی عرمۃ بکسر صاد وسکون را صحابی انصاری بدری شاعر مازنی تعبد میکرد در جاہلیت بر دین ابراہیم عزم تا آمد آنحضرت مدینہ را پس اسلام آورد وی دران وقت شیخ کبیر بود در روایت کردہ است از وی ابن عباس ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من ضار ضار اللہ بہ ہر کہ گزند رساند بکسی نہ بجہت شرعی گزند رساند خدائے تعالی بوے فی الصراح ضرر گزند رسانیدن خلاف نفع مضارۃ کذلک ضرر گزند وم شاق بہ تشدید قاف شاق اللہ علیہ وکسیکہ خلاف ودشمنی کند بر کسی بے موجب خلاف وعداوت کند خدای تع

وسلمی بضم سین وفتح لام مخففه وبعضی گفته اند اسلمی ست نه سلمی نام او حیدر ست بحاء ودال مهملتین بروزن جعفر صحابی ست
روایت کرده است از وی ابو داؤد همین یک حدیث در هجران سمع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول شنید
آنحضرت را که می گفت من هجر اخاه سنة فهو کسفک دمه کسیکه هجران کند برادر خود را یکسال پس این هجران کردن
گویا خون او ریختن ست در ترتب اثم شدید اما نه مثل او ست بجمیع وجوه زیرا که قتل اکبر کبائر ست بعد از شرک
مقصود مبالغه وتاکید ست در منع از هجران چون هجران در مدت سال کامل از مجرای عادت بیرون ست وباعث
نهایت آزار خاطر گویا به تیغ ایذاء وغصه وغم کشتن ست رواه ابو داؤد ۵- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم لایحل لمؤمن ان یهجر مؤمنا فوق ثلث ترجمه این گذشت فان مرت به ثلث پس اگر بگذرد بر
مومن سه روز فلیلقه پس باید که به بیند وپیش آید وی آن مومن را که هجران کرده است او را فلیسلم علیه پس باید
که سلام دهد بر وی فان رد علیه السلام پس اگر رد کرد بر وی سلام را وداد جواب سلام او را فقد اشترکا فی
الاجر پس بتحقیق شریک شدند هر دو در اجر وهر دو اجر وصلت وترک هجران وقطیعت یافتند اول بابتدای
سلام وترک هجران وثانی بجواب سلام وقبول آن وان لم یرد علیه واگر رد نکرد بر وی سلام را وجواب سلام
وی نداد فقد باء بالاثم پس بتحقیق رجوع کرد وباز گشت بگناه ودر بعضی نسخ باثمه چنانکه معلوم شد وخرج المسلم
من الهجرة وبیرون آمد سلام دهنده از هجران وگناه آن همه بار گناه برگردن آن دیگر افتاد رواه ابو داؤد
۶- وعن ابی الدرداء قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الا اخبرکم بافضل من درجة الصیام والصدقة
والصلوة گفت آنحضرت آیا خبر ندهم من شما را بعملی که فاضل تر ست در رجهٔ او از درجهٔ روزه وصدقه ونماز که نافله باشند
قال گفت ابو درداء قلنا گفتیم ما جماعهٔ صحابه بلی خبر ده ما را بآن عمل که فاضل تر ست از درجهٔ این عبادات مذکوره
قال اصلاح ذات البین گفت نیک گردانیدن احوالی که در میان یکدیگر ست چنانکه بغض وعداوت وجنگ
وجدل مثلاً میان جماعه افتاده وفساد راه یافته است آنها را مبدل بالفت ومحبت وصلح ساختن واز فساد
باصلاح آوردن واصلاح ذات البین این معنی وارد وذات البین نام آن احوال ست که در میان مردم افتاده ست
واصلاح آنها نیک گردانیدن آنها وتبدیل آنها از فساد باصلاح وفساد ذات البین هی الحالقة وفساد احوالی
که ذات البین ست حالقه است حلق موی ستردن وحالقه موی ستردنده ومراد اینجا هلاک کردن واز بیخ برکندن ست
یعنی فساد ذات البین خصلتی ست هلاک کنندهٔ دین واز بیخ برکنندهٔ ثواب ست چنانکه استره موی را از بیخ
می کند ودرین ترغیب وتحریص ست بر اصلاح ودفع فساد وتحذیر وتنفیر ست از خلاف آن رواه ابو داؤد
والترمذی وقال هذا حدیث صحیح ۷- وعن الزبیر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دب الیکم
داء الامم من قبلکم گفت زبیر بن العوام که از عشره مبشره است که گفت آنحضرت آمده است بسوی شما سرایت

وزیادہ روایت کردہ است مسلم این عبارت را کہ قالت گفت ام کلثوم ولم اسمعہ و نشنیدم من او را یعنی النبی می خواہد ام کلثوم از ضمیر اسمعہ پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یرخص فی شئی مما یقول الناس کذب گفت نشنیدم آنحضرت را کہ رخصت کند و اذن دہد در ہیچ چیزے از انچہ می گویند مردم کہ آن چیز در دروغ ست الا فی ثلث مگر در سہ چیز الحرب یکی در جنگ چنانکہ سخنان گویند کہ جلادت ازان ظاہر گردد و دلہای لشکریان ازان قوت گیرد و دشمن فریب خورد و اگرچہ خلاف واقع باشد والاصلاح بین الناس دوم صلح در دادن میان مردم چنانکہ سخنان آینده نقل کند کہ موجب اصلاح واتفاق گردد اگرچہ نہ واقع بود وحدیث الرجل امراتہ وسوم سخن کردن مرد زن خود را وحدیث المراۃ زوجہا وسخن کردن زن شوہر خود را چنانکہ یکدیگر را ظہار محبت وخشنودی نمایند تا باعث ایتلاف والتیام گردد و ذکر وذکر کردہ شد حدیث جابر کہ اول وی این کلمہ است ان الشیطان قد ایس فی باب الوسوسۃ در باب وسوسہ در اوائل کتاب و در مصابیح اینجا مذکور ست ۱۲

الفصل الثانی عن اسماء بنت یزید قالت قال رسول اللہ گفت اسما کہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یحل الکذب الا فی ثلث حلال نیست در دروغ گفتن مگر در سہ جا یعنی حلال نیست مگر سہ کذب کذب الرجل امراتہ یکی در دروغ گفتن مرد زن خود را لیرضیہا تا او را راضی گرداند و ظاہر را تخصیص بکذب رجل مراۃ را بذکر بے ذکر کذب امراۃ مرد را باعتبار اکثر و اغلب ست چون زنان جاہل اند و بدگمان بہ تسلیہ و ارضای آنہا بیشتر حاجت می افتد و در حدیث سابق ہر دو مذکور شد والکذب فی الحرب دوم در دروغ گفتن در جنگ چنانکہ مذکور شد والکذب لیصلح بین الناس سوم در دروغ گفتن برائے آنکہ صلح افگند میان مردم تا خلاف و نزاع موجب تہاجر و تقاطع نگردد رواہ احمد والترمذی ۲- وعن عائشۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا یکون لمسلم ان یہجر مسلما فوق ثلثۃ نمی باشد و نمی باید مر مسلمان را کہ ہجران کند مسلمان را و ترک وہد صحبت وسلام او را بالائے سہ روز فاذا لقیہ سلم علیہ ثلاث مرات پس چون ببیند و پیش آید او را اسلام دہد بر وے سہ بار کل ذلک لا یرد علیہ در ہر مرۃ رد نکند مسلمان دیگر بر وے و نگوید جواب سلام او را فقد باء باثمہ پس تحقیق باز گشت آنکہ جواب سلام نگفت بگناہ ہجران یا بگناہ خود یا بگناہ مسلمان سلام دہندہ یعنی سلام دہندہ از گناہ ہجران بیرون آمد و گناہ بر گردن آن ماند کہ جواب سلام نداد بلکہ گناہ مسلمان سلام دہندہ نیز بر گردن او شد کہ جواب سلام او نداد رواہ ابو داؤد ۳- وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا یحل لمسلم ان یہجر اخاہ فوق ثلث حلال نیست مر مسلمان را کہ ترک وہد برادر خود را بالائے سہ روز فمن ہجر فوق ثلث فمات دخل النار پس کسیکہ ہجران کند بالائے سہ روز پس بمیرد در آید آتش دوزخ را یعنی مستوجب و مستحق دخول نار میگردد و چون در گناہ در آمد گویا در آتش در آمد پس چون زندہ است ہم در آتش ست رواہ احمد وابو داؤد ۴- وعن ابی خراش السلمی خراش بکسر خاء معجمہ

نهی از تباغض نهی از اختلاف در اهوا و آزست ببدعت زیرا که ابتداع در دین و برگشتن از راه راست بسبب بغض و عداوت ست
ولا تدابروا و غیبت نکنید در پشت یکدیگر و طیبی گفته که مراد تدابر تقاطع ست زیرا که هر یکی از متقاطعین پشت میدهد دیگری را
یعنی اعراض میکند در آداے حقوق اسلام وکونوا عباد الله اخوانا و باشید همه بندگان خدا برادران یکدیگر یعنی چون همه
شما بندگان یک مولی اید همه در عبودیت برابر باشید و با یکدیگر برادر تحاسد و تباغض و تدابر بگذارید و فی روایة
ولا تنافسوا گفته اند که تنافس بمعنی تحاسد یا قریب بآن ست و احتمال دارد که معنی تنافس میل و رغبت باشد بدنیا
چنانکه در حدیث آمده که می ترسم بر شما که فراخ کرده شود بر شما دنیا پس تنافس کنید در ان یعنی رغبت نمائید و نافست
فی شیء ای رغبت فیه متفق علیه ۳- وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم تفتح ابواب الجنة یوم الاثنین
ویوم الخمیس کشاده می شود درهاے بهشت روز دوشنبه و پنجشنبه بعضی گویند که این کنایت ست از کثرت غفران و در
گذشتن از جرائم خلق و اعطاء ثواب و رفع درجات و صواب آنست که محمول بر ظاهر ست چه حمل نصوص بر ظواهر واجب ست
مادام که دلیل صارف از ان نباشد و فتح باب علامت صفح باشد فیغفر لکل عبد لا یشرک بالله شیئا پس آمرزیده می شود
مر هر بنده را که شریک نمی گرداند بخدا چیزے را و مراد بشرک در باب عدم غفران کفر میدارند پس نمی ماند نا آمرزیده
هیچ مردی الا رجل کانت بینه وبین اخیه شحناء مگر مردی که هست میان او و میان مسلمانی دشمنی و کینه فیقال انظروا
هذین حتی یصطلحا پس گفته می شود و ملائکه را مهلت دهید این هر دو را که بیکدیگر دشمنی و کینه دارند تا آنکه صلح کنند
بیکدیگر انظروا بفتح همزه و کسر ظاء از باب افعال بمعنی امهال رواه مسلم ۴- وعنه قال قال قال رسول الله صلی الله
علیه وسلم تعرض اعمال الناس فی کل جمعة مرتین عرض کرده می شود عمل های مردم بر پروردگار تعالی یا بر فرشته
که موکل ست بر جمع صحف اعمال در هر هفته دو بار جمعه چون آخر ایام هفته است و هفته بوے تمام میگردد اطلاق کردند
بر هفته یوم الاثنین ویوم الخمیس روز دوشنبه و روز پنجشنبه فیغفر لکل عبد مومن پس آمرزیده می شود مر هر بنده مسلمان را
الا عبدا بینه وبین اخیه شحناء مگر بنده که میان او و میان برادر وی دشمنی ست فیقال اترکوا هذین حتی یفیئا بگذارید
ایشان را تا آنکه رجوع کنند و باز آیند از دشمنی رواه مسلم ۵- وعن ام کلثوم بن عقبة بن ابی معیط صحابیه است
اسلام آورد بمکه و هجرت کرد و ذکر کرده نشده است او را بمکه زوجی و چون بمدینه آمد تزوج کرد او را عبد الرحمن بن عوف
و بعد از وفات عبد الرحمن تزوج کرد او را عمرو بن العاص چند ماه در تحت او بود پس مرد و پدر او عقبه بضم عین و سکون
قاف بن ابی معیط بضم میم و فتح عین و سکون تحتانیه بن عمرو بن امیه بن عبد شمس از مشرکان مشهور ست که کشته شد به
بدر قالت سمعت رسول الله گفت ام کلثوم شنیدم پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم را یقول می گفت لیس الکذاب
نیست دروغ گو اگرچه دروغ میگوید الذی یصلح بین الناس آن کسی که اصلاح میکند میان مردم ویقول خیرا وینمی
خیرا و میگوید سخنان نیک را و میرساند سخنان نیک را یعنی سخنان که باصلاح آرد اگرچه نه واقع ست متفق علیه زاد مسلم

وصلاح وقت خود را جائز ست او را مجانبت جستن و دوری گزیدن از وی بر وجہ جمیل یعنی از غیر وقوع در غیبت وعیب گوئی وکینہ وعداوت انتہی و در احیاء العلوم از جماعۂ سلف از صحابہ وغیرہم نقل آن کردہ کہ بعضی از ایشان بہجران یکدیگر کردہ تا مدت عمر و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بآن سہ کس کہ تخلف از غزوۂ تبوک کردہ بودند بجہت ترس رایحۂ فتن نفاق بحال ایشان تا پنجاہ روز صحابہ را از زنان وخویشان ایشان را امر بہجران کردہ و آنحضرت تا یکماہ زنان خود را ہجران نمودہ و عایشہ با ابن زبیر رضی اللہ عنہم مدتے ہجران کردہ و امام احمد حنبل از صحبت حارث محاسبی بجہت تصنیف کردن او در علم کلام قطع صحبت کردہ اما باید کہ نیت در ان صادق باشد و بغرض نفسانی نبود۔ ۲۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایاکم والظن دور دارید نفس خود را از گمان بد فان الظن اکذب الحدیث زیرا کہ گمان بد در دروغ ترین سخنہاست چون بر کسی گمان می برد و حکم میکند بر و کہ چنین ست و چون وی در واقع چنین نیست این حکم وی دروغ باشد و مراد بحدیث حدیث نفس ست و آن بالقائے شیطانی ست و گویا اکذب خواندن آن باین جہت ست یا مبالغہ است در ان و در قرآن مجید آمدہ ان بعض الظن اثم و مراد بدان گمان بد ست و گفتہ اند گمان بد کہ نہی آمدہ از وی آنست کہ استقرار و جزم نماید بدان نہ آنچہ خطور کند در دل و بعضی گفتہ اند کہ موجب اثم ست چون تکلم کند بدان و بر زبان آرد و آنرا و بر ہر تقدیر دلیلی نداشتہ باشد بران یا ہر دو دلیل اگر متعارض باشند اما آنچہ بحکم دلیل و قرینہ واضحہ گمان بر و بدان ماخوذ نگردد و ولا تحسسوا ولا تجسسوا تحسس نکنید و تجسس نہ نمائید اول بجا رحملہ و ثانی بجیم بالعکس و فرق میان تحسس و تجسس بوجوہ کردہ اند و در قاموس در فصل جیم گفتہ تجسس تفحص اخبار مثل تحسس و جاسوس و جسیس مشتق از ان ست صاحب سرشر و در فصل حا گفتہ حاسوس بمعنی جاسوس یا آن مخصوص ست بخبر خیر و بجیم در شر انتہی و بعضی گفتہ اند کہ بجیم تعرف خبر تبلطف و نرمے و بحا تطلب آن بحاسہ چنانکہ وزدیدہ شنیدن و دزدیدہ دیدن و بعضی گفتہ کہ بجیم تفتیش از عورات و بحا استماع آن و بعضی گفتہ بجیم طلب خیر برائے دیگری و بحا برائے نفس خود و طیبی گفتہ کہ اول تفحص عیوب مردم و بواطن امور ایشان بنفس خود یا بمعاونت غیر و ثانی بہ نفس خود و وجہ نہی بر تقدیر تطلب خبر در خیر آن باشد کہ مخافہ بعد از اطلاع بر خبر سوء پیدا شود یا علمی حادث گردد و ولا تناجشوا تنجش نکنید بیکدیگر و تنجش بسکون جیم چیزے را بزیادہ بہا خواستن تا دیگرے در افتد و در اصل بر انگیختن صید را گویند و بعضی گویند کہ تنجش در رغبت بمعنی بر غلانیدن بعضی مر بعضی را بر شر و مضرت و ولا تحاسدوا و بدخواہی نکنید یکدیگر را و حسد تمنی زوال نعمت خیر ظالم یا آن ز وے آنکہ نعمت او بمن رسد کذا فی القاموس و ولا تباغضوا و دشمنی نکنید بیکدیگر یعنی احتراز کنید از اسباب حدوث آن والاحب و بغض قہرے ست کہ بندہ را در ان اختیاری نبود و بعضی گفتہ اند کہ مراد

بران ستون ها غرفه هاست از زبرجد و غرف بضم غین و فتح را جمع غرفه بضم غین بمعنی منزل رفیع لها ابواب مفتحة مر آن غرفه ها را درهاست کشاده داشته شده تضیئ کما یضیئ الکوکب الدری روشن می شود و می درخشد آن غرف و ابواب چنانچه روشن می شود و می درخشد ستاره روشن فقالوا پس گفتند صحابه یا رسول الله من یسکنها که می باشد دران غرفه ها قال فرمود المتحابون فی الله والمتجالسون فی الله والمتلاقون فی الله می باشند دران غرفه ها دوست دارندگان یکدیگر را برای خدا و هم نشینندگان برای خدا و ملاقات کنندگان برای خدا روی البیهقی الاحادیث الثلثة روایت کرد بیهقی این سه حدیث را فی شعب الایمان -۱۵-

باب ما ینهی عنه من التهاجر والتقاطع واتباع العورات

فی الصراح تهاجر بریان وفی القاموس تهاجران تیقاطعان وهجره هجرا بالفتح وهجرانا بالکسر و چون معنی تهاجر تقاطع ست قول وی والتقاطع بیان و تفسیر تهاجر بود و مراد ترک ملاقات و سلام برادر مسلمانان ست و بریدن پیوند صحبت و اخوت اسلام زیاده بر سه روز و آن مطلق ممنوع و منهی عنه نبود و لهذا گفت ما ینهی عنه من التهاجر والتقاطع و عورات جمع عورت ست و سابقا گذشت که عورت آنچه شرم دارد و مکروه پندارد آدمی ظهور آنرا و دوست دارد که پوشیده ماند از عیب و نقصان که در وست و اتباع عورات در پی آنها رفتن و عیبهای مردم چیدن و چون این نیز قسمی از تقاطع و باعث بران ست هر دو را در یک باب آورد -۵-

الفصل الاول - عن ابی ایوب الانصاری قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا یحل لرجل ان یهجر اخاه حلال نیست مرد را ترک دادن برادر مسلمان را و بریدن رابطه اخوت از وی مادام که وی برین شریطه باقی ست فوق ثلثة ایام زیاده بر سه روز و ازین قید مفهوم میگردد که تا سه روز حرام نیست چون در طبیعت آدمی غضب و بدخلقی و حمیت و تعصب و امثال آن متمکن ست اینقدر معاف داشته شد و غالب آنست که در مدت سه روز زائل شود یا کمتر گردد بعد ازان کیفیت هجران بیان کرد بقول خود یلتقیان جمع شوند به یکدیگر و پیش آیند و به بینند یکدیگر را فیعرض هذا و یعرض هذا پس روی گرداند این بجانبی و روی گرداند این بجانبی دیگر یعنی بجانب یکدیگر نه بینند و از یکدیگر روی بگردانند وخیرهما الذی یبدأ بالسلام و بهترین این دو کس کسی ست که پیشتر گوید سلام را و رفع کدورت نماید اشارت ست بآنکه هجران زائل میگردد بسلام و این مقدار کفایت دارد و ازین خود کمتر نباید تا حق مسلمانی از دست نرود متفق علیه و مراد آنست که باعث بر هجران تقصیر در حقوق اخوت و صحبت و عشرت باشد چنانکه از غیبت و ترک نصیحت کوفتی بخاطر راه یافته باشد اما نزد تقصیر در امور دین و ملت هجران اهل هوا و بدعت دائمی باید تا وقت ظهور توبه و رجوع بحق و سیوطی در حاشیه موطا از ابن عبد البر نقل کرده که گفت که هر که بترسد از مکالمه و پیوند یکی فساد دین خود را یا مضرت دنیا

از اسماء بنت یزید بن سکن کہ صحابی مشہور ست کہ وی شنید آنحضرت را کہ میگفت الا انبئکم بخیارکم آیا خبر ندہم شما را کہ بہترین شما چہ کسانند قالوا بلی یا رسول اللہ اعلام کن ما را کہ بہتر ما چہ کسانند قال فرمود خیارکم الذین اذا رؤوا ذکر اللہ بہترین شما کسانی اند کہ چون دیدہ شوند یاد کردہ شود بدیدن ایشان خدا را از جہت ظہور انوار طاعت در سیمای ایشان و وضوح شواہد قرب حق در احوال و وجود استقامت در افعال ایشان و لابد محبت داشتہ شود ایشان را باین جہت کہ ہمہ راجع بمحبت الٰہی اند پس محبت بایشان محبت فی اللہ و لوجہ اللہ باشد رواہ ابن ماجۃ ۴۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لو ان عبدین تحابا فی اللہ عزوجل واحد فی المشرق و آخر فی المغرب اگر باشد این کہ دو بندہ کہ دوست داشتہ باشند یکدیگر را یکی در مشرق و دیگرے در مغرب لجمع اللہ بینہما یوم القیمۃ ہر آئینہ جمع کند خدائے تعالیٰ میان این ہر دو بندہ روز قیامت یقول میگوید اللہ تعالیٰ ہذا الذی کنت تحبہ فی این بندہ آن کسی ست کہ بودی تو کہ دوست می داشتی او را از جہت من ۵۔ وعن ابی رزین بفتح راء و کسر زای نام او لقیط ست بفتح لام صحابی مشہور ست معدود در اہل طائف روایت ست از وی انہ قال لہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ گفت مر او را آنحضرت الا اولک علی ملاک ہذا الامر آیا راہ نمایم ترا بر چیزہائے کہ قائم و برپا می شود بآن کار دین ملاک چیزے بکسر میم آنچہ برپا ایستد آن چیز بوی چنانکہ قلب ملاک جسد ست الذی تصیب بہ خیر الدنیا و الآخرۃ آن چیزہائی میرسی بسبب آن چیزہا نیکی دنیا و آخرت را پس ازان بیان کرد ملاک امر را بقول خود علیک بمجالس اہل الذکر بر تو باد نشستن بمجلسہائے اہل ذکر یعنی برائے ذکر و اذ اخلوت فحرک لسانک ما استطعت بذکر اللہ و چون تنہا نشینی پس بجنبان زبان خود را چندانکہ توانی بذکر خدا یعنی در جماعت و تنہائی ذاکر باش واحب فی اللہ و ابغض فی اللہ و دوست دار ہر کرا دوست داری برائے خدا و دشمن دار ہر کرا دشمن داری برائے خدا یا بارزین ہل شعرت ان الرجل اذا خرج من بیتہ زائرا اخاہ ای ابا رزین آیا ہیدا نی کہ مرد چون بیرون آید از خانۂ خود بقصد زیارت برادر مسلمان تشیعہ سبعون الف ملک و پی میرسند او را ہفتاد ہزار از فرشتہ مشایعت در پے رسیدن کسی را کلہم یصلون علیہ ہمہ آن فرشتگان دعا برحمت میفرستند بر وی و استغفار میکنند او را و یقولون ربنا ان وصل فیک فصلہ و میگویند فرشتگان ای پروردگار ما بدرستی این شخص پیوند کرد و صحبت داشت از برائے تو پس پیوند کن او را برحمت و مغفرت خویش فان استطعت ان تعمل جسدک فی ذلک پس اگر می توانی کہ بکار در آری تن خود را در زیارت برادر مسلمان فافعل پس بکن آن را و تا طاقت داری بذل مجہود کن دران ۶۔ وعن ابی ہریرۃ قال کنت مع رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت ابو ہریرہ بود م بآن حضرت پس گفت آنحضرت ان فی الجنۃ لعمدا بدرستیکہ در بہشت ستون ہاست من یاقوت از یاقوت و عمد بضم عین و میم جمع عمود بفتح عین علیہا غرف من زبرجد

وعن یزید بن نعامۃ بضم نون وبعین مہملہ صحابی ست حاضر شد حنین را با مشرکان بعد ازان اسلام آورد وترمذی گفتہ کہ شناختہ نشدہ است مراورا سماع از آنحضرت وصاحب جامع الاصول اورا در صحابہ ذکر کردہ وابو حاتم گفتہ بصری تابعی ست وبحجت ندارد وابن حبان اورا در ثقات ذکر کردہ واللہ اعلم قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا آخی الرجل الرجل چون برادر گیرد مرد مرد دیگر را او دوست دارد او را فلیسئالہ عن اسمہ واسم ابیہ باید کہ بپرسد او را از نام وی ونام پدر وی ومن ہو وباید کہ بپرسد کہ از کدام قبیلہ وکدام مردم ست فانہ اوصل للمودۃ زیرا کہ بدرستی این پرسیدن نام وی وپدر وقبیلہ وخویشان وی پیوند دہندہ ترست محبت ومودت را رواہ الترمذی۔ ۶۔

الفصل الثالث ۔ عن ابی ذر قال خرج علینا رسول اللہ بیرون آمد بر ما پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال خیر موداتدرون ای الاعمال احب الی اللہ تعالی آیا درمی یابید کہ کدام عمل از اعمال فاضل ترست نزد خدای تعالے قال قائل الصلوۃ والزکوۃ گفت گوینده از جماعۂ صحابہ کہ حاضر بودن نماز وزکوۃ محبوب ترین اعمال اند نزد خدا قال قائل الجہاد وگفت گوینده دیگر کارزار کردن بکافران محبوب ترست قال النبی گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان احب الاعمال الی اللہ تعالی الحب فی اللہ والبغض فی اللہ بدرستی کہ محبوب ترین اعمال بسوی خدا دوستی از جہت خدا ودشمنی از جہت خداست اینجا اشکال می آرند کہ چون روا باشد کہ حب فی اللہ وبغض فی اللہ محبوب تر از صلوۃ وزکوۃ وجہاد باشد وحال آنکہ اینہا افضل اعمال اند علی الاطلاق جوابش آنکہ ہر کہ محبت بوجہ اللہ دارد او محبت خواہد داشت انبیا واولیا وصالحان از بندگان خدا را ولابد اتباع واطاعت خواہد کرد ایشان را وکسیکہ دشمن داشت از برائے خدا دشمن خواہد داشت دشمنان دین را وبذل مجہود خواہد نمود در جہاد وقتال ایشان پس درینجا ہمہ طاعات از نماز وزکوۃ وجہاد وجز آن در آمد وچیزے بدر نرفت گویا خیر موداصل ومبنی ومدار اعمال وطاعات حب للہ وبغض للہ ست وبعضی گویند کہ ازا جمیت افضلیت لازم نیاید گو نماز وزکوۃ وجہاد افضل اعمال باشند اما حب للہ وبغض للہ محبوب تر باشد فافہم رواہ احمد وروی ابوداؤد والنصل الاخیر امام احمد تمام این حدیث را کہ مذکور شد روایت کرد ورواہ ابوداؤد ہمین فصل اخیر را یعنی ان احب الاعمال آہ وسوال جواب کہ اول مذکور شد روایت نکرد۔ ۲۔ وعن ابی امامۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما احب عبد عبد اللہ الا اکرم ربہ دوست نداشت ہیچ بندہ بندۂ دیگر را الا برائے خدا مگر آنکہ بزرگ داشت باین دوست داشتن پروردگار خود را زیرا کہ چون بجہت وی تعالی دوست داشت گویا او را دوست داشت کمال تر وتمام تر چہ کمال دوستی آن ست کہ بہ متعلقان محبوب سرایت کند رواہ احمد۔ ۳۔ وعن عمار بن یزید انہا سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول وتسمیہ

برخیزد و بر دبسوی او پس بدانان او را فقام الیہ فاعلمہ پس برخاست و رفت بسوی او پس بدانانید او را کہ من
دوست میدارم ترا فقال پس گفت آن مرد در دعاے او احبک الذی احببتنی کہ دوست دارد ترا آن کسی
کہ دوست داشتی تو مرا از برائے وی یعنی اللہ تعالی و باید کہ چون یکی بدیگرے گویدانی احبک در جواب وے
گوید احبک اللہ قال گفت انس کہ راوی این حدیث ست ثم رجع پستر باز آمد این کس فسالہ النبی پس
پرسید او را پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ چہ گفت آن مرد در جواب تو فاخبرہ بما قال پس خبر داد آنحضرت
را بانچہ گفت آن مرد در جواب وی فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ انت مع من احببت تو با کسی خواہی بود کہ
دوست میداری او را و لک ما احببت و مر ترا ست جزا و اجر انچہ نیتی کردی برائے خدا در محبت داشتن وی
بلکہ در ہر عمل و معنی احتساب ثواب چشم داشتن از خدا عزوجل و حسبتہ بکسر حا و سکون سین اسم ست از وی
و اصل لفظ از حساب ست بمعنی شمردن گویا کہ این فعل را بجہت نیت ثواب در حساب می درآرد و نظر
اعتداد و اعتبار بران می گمارد رواہ البیہقی فی شعب الایمان و فی روایۃ الترمذی و در روایت ترمذی
باین لفظ آورد کہ المرء مع من احب و لہ ما اکتسب مرد با کسی ست کہ دوست میدارد او را و مر او را اجر انچہ
کسب کردہ بہ نیت ثواب ۔۷۔ وعن ابی سعید انہ سمع النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ابو سعید خدرے
از ان حضرت شنیدہ کہ می فرمود لا تصاحب الا مؤمنا یاری مکن و صحبت مدار مگر مسلمان را یعنی نہ کافر را یا مسلمان
صالح را نہ فاسق را و مؤید این معنی ست قرینہ او کہ فرمود و لیاکل طعامک الاتقی و باید کہ نخورد طعام ترا مگر مرد
پرہیزگاری یعنی طعام تو باید کہ از وجہ حلال باشد تا قابل خوردن متقیان شود و باید کہ متقیان را بخورانی
نہ غیر ایشان را منع کرد از مصاحبت و مواکلت کفار و فجار تا سبب الفت و محبت نگردد و از مصاحبت
ایشان صفات ذمیمہ سرایت نکند و گفتہ اند کہ باین شرط در طعام دعوت ست نہ طعام حاجت زیرا کہ حق سبحانہ
و تعالی ثنا کرد بر جماعۃ کہ طعام میدہند مسکین و یتیم را و اسیر را و اسیران ایشان کافران بودہ اند پس برائے دفع
حاجت طعام بہ کافر توان داد رواہ الترمذی و ابو داؤد و الدارمی ۔۸۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم المرء علی دین خلیلہ مرد بر دین دوست خود ست یعنی ہر کہ دوست دارد کسی را البتہ
بر مذہب و سیرت وی باشد فلینظر احدکم من یخالل پس باید کہ نظر و اندیشہ کند یکی از شما کہ کرا دوست میدارد
رواہ احمد و الترمذی و ابو داؤد و البیہقی فی شعب الایمان و قال الترمذی ہذا حدیث حسن غریب و قال النووی
اسنادہ صحیح مقصود مولف ازین تطویل مبالغہ در رد بر کسی ست کہ توہم کردہ کہ این حدیث موضوع ست و حافظ
سراج الدین فزتونی مردے ست کہ بر صاحب مصابیح اخذ کردہ و گفتہ کہ این حدیث موضوع ست و شیخ ابن حجر
عسقلانی بر وی رد کردہ و گفتہ کہ ترمذی این حدیث را تحسین نمودہ و حاکم تصحیح کردہ است کذا قال السیوطی

این حدیث را باین لفظ کہ مذکور شد ابو داؤد و رواہ فی شرح السنۃ وعن ابی مالک و روایت کرد او را محی السنۃ در شرح السنۃ از ابی مالک اشعری بلفظ المصابیح بلفظی کہ در مصابیح مذکور ست مع زواید بازیادتیہای دیگر چنانکہ در مصابیح ست وکذا فی شعب الایمان وہمچنین روایت کردہ بیہقی بلفظ مصابیح بازیادتی ہا در شعب الایمان۔

۳- وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لابی ذر گفت آنحضرت مر ابی ذر غفاری را یا باذر ای عری الایمان اوثق ای ابو ذر کدام یکی از عروہای ایمان محکم ست عروہ بضم عین مہملہ وسکون را ہرچہ تمسک نمودہ وجنگ در زدہ شود بوی مثل عروۂ احمال کہ بار بستہ می شود بوے وعروۂ کوزہ کہ دستہ وی باشد استعارہ کردہ شد براے آنچہ تمسک کردہ شود بوی در دین از ارکان ایمان وصفات آن میفرماید ای ابو ذر میدانی کہ کدام رکن ایمان وصفت وی محکم ترست تا تمسک کردہ شود بوی در نجات آخرت وثواب آن قال گفت ابو ذر اللہ ورسولہ اعلم خدا ورسول خدا دانا ترست این کلمہ عادت صحابہ بود کہ چون آنحضرت چیزے از ایشان می پرسید ایشان حوالہ بعلم خدا ورسول خدا میکردند تادبا واعتناء قال گفت آنحضرت الموالاۃ فی اللہ دوستی وپیوستگی کردن باہم از جہت خدا والحب فی اللہ والبغض فی اللہ ودوست داشتن کسی را از جہت خدا ودشمن داشتن از جہت خدا رواہ البیہقی فی شعب الایمان۔

۴- وعن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا عاد المسلم اخاہ چون عیادت میکند مسلمان مسلمان دیگر را او زارہ یا زیارت میکند وبدیدن وی می آید قال اللہ تعالی میگوید خداے تعالی طبت خوش شد زندگانی تو در دنیا وآخرت وطاب ممشاک وخوش ست رفتن تو کہ اینجا آمدی وبہر گام کہ زدی ثوابی بدست آوردے وتبوأت من الجنۃ منزلا وگرفتی از بہشت منزلے را واین ہر سہ قرینہ احتمال دعا نیز دارد یعنی خوش باد زندگانی تو وخوش باد راہ رفتن تو وبگرفتن تو از بہشت منزل رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب۔

۵- وعن المقدام بن معدیکرب صحابی ست نزول کرد حمص را ومعدود ست در اہل شام عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا احب الرجل اخاہ چون دوست دارد مردی مسلمانی را فلیخبرہ انہ یحبہ پس باید کہ خبر کند آن مرد آن مسلمان را کہ وی دوست میدارد او را زیرا کہ این باعث استمالت قلب واجتلاب الفت ومحبت ست وچون داند کہ وے دوست میدارد حقوق محبت رعایت کند ودر دعا ونصیحت وے باشد رواہ ابو داؤد والترمذی۔

۶- وعن انس قال مر رجل بالنبی گفت انس گذشت مردی بہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وعندہ ثامن ونزد آنحضرت مردمان بودند فقال رجل ممن عندہ انی لاحب ہذا للہ پس گفت مردی از آن کسان کہ نزد آنحضرت بودند بدرستی کہ من دوست دارم این مرد را کہ گذشت از جہت خدا فقال النبی پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اعلمتہ آیا دانانیدۂ این مرد را کہ تو دوست میداری او را قال لا گفت ندانانیدہ ام قال فرمود قم اللہ فاعلم

وحرص بر احراز فضائل و مرضیات حق یا آنکہ انبیا صلوات اللہ علیہم نیز بجانب فی اللہ دارند بر وجہ اتم و اکمل
فافہم و بعضی گویند کہ این حالت در محشر باشد پیش از در آمدن بہشت و فوز بنعیم آن و نیل درجات قرب الٰہی
تعالیٰ و در حدیث آیندہ بیاید کہ صفت ایشان این ست کہ ایشان را خوفی و حزنی یعنی تشویشی و تردد ے
نباشد و ایمن و فارغ البال باشند و مردم دیگر را گرفتاری نفس بود و انبیا را تردد دامت و اہتمام بحال ایشان
باشد پوشیدہ نماند کہ اشکال مذکور در انبیا صعوبتی دارد اما در شہدا نہ چنین ست چہ درجۂ قتیل محبت الٰہی شاید
کہ کمتر از شہید بود بلکہ بیشتر ازان باشد و اللہ اعلم فتدبر ۲- **وعن** عمر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان من عباد اللہ لاناسا ما ہم بانبیاء ولا شہداء بدرستی کہ از بندگان خدا آدمیانند
کہ نیستند ایشان پیغمبر و نہ شہید یغبطہم الانبیاء والشہداء یوم القیمۃ رشک می برند ایشان را پیغمبران و شہیدان
روز قیامت بمکانہم من اللہ بسبب مرتبۂ ایشان کہ نزد خدا دارند قالوا صحابہ گفتند یا رسول اللہ تخبرنا من ہم
خبر بکن ما را یان را گیستند ایشان قال ہم قوم تحابوا بروح اللہ ایشان قومی اند کہ دوست داشتند
یکدیگر را بجہت روح خدا البضم راد ر اصل بمعنی انچہ زندہ شود بوے بدن و مراد بوے اینجا قرآن دارند
و در قرآن مجید میفرماید وکذلک اوحینا الیک روحا من امرنا چنانکہ حیات ابدان بروح ست حیات قلوب
بقرآن باشد و در قاموس گفتہ قرآن را یکی از معانی روح داشتہ و دوست داشتن بجہت قرآن یا بآن معنی ست
کہ جہت جامعہ و باعثہ بجہت ایشان قرآن ست یعنی دین اسلام یا بآن معنی کہ قرآن باعث و امر ست بموالات
مومنین و تحابب یکدیگر بعضی مراد از روح وحی دارند کہ آن نیز از معانی روح ست و این نزدیک بمعنی اول ست
و بعضی مراد از روح اللہ محبت دارند چہ محبت نیز مسبب حیات و نشاط و تازگی و لہاست چنانکہ محبوب را
گویند انت روحی و در بعضی نسخ روح بفتح نیز تصحیح کردہ اند کہ بمعنی رحمت آید فروح و ریحان اے رحمت
و رزق کذا فی الصحاح و مآل جمیع معانی یکی ست یعنی دوست داشتن برائے خدا علی غیر ارحام بینہم و رحالیکہ تحابب
ایشان واقع و مبنی ست بر غیر قرابتہای رحم کہ میان ایشان باشد و لا اموال یتعاطونہا نہ مبنی ست بر مالہائے
کہ داد و ستدی کنند از ایشان یکدیگر خواللہ ان وجوہہم لنور پس بخدا سوگند کہ رویہائے ایشان منور ست بلکہ
عین نور ست مبالغہ و انہم لعلی نور بدرستی کہ ایشان بر نور اند یعنی بر منبرہا از نور اند چنانکہ در حدیث
سابق گذشت یا مستولی و متمکن بر نور اند مقصود بیان ابہت و جلالت و رفعت شان و مکان ایشان ست
لا یخافون اذا خاف الناس نمی ترسند وقتیکہ بترسند مردم و لا یحزنون اذا حزن الناس و اندوہگین نمی شوند
وقتیکہ اندوہگین شوند مردم و قرء ہذہ الآیۃ و خواند آنحضرت برائے استشہاد و اثبات ولایت خدا مر ایشان را
و نفی خوف و حزن را از ایشان این آیت را کہ الا ان اولیاء اللہ لا خوف علیہم ولا ہم یحزنون رواہ رواہ کرد

گفتہ گیر نام ہمان کورست کہ از گل بنا کردہ شد و فرق قول بعضی ست فحامل المسک اما ان یحذیک پس بردارندہ
مشک یا آنکہ میدہد ترا از ان مشک و می بخشد بے عوض الاحذاء بحاے مہملہ و بذال معجمہ الاعطاء و حذ بضم حاء
مہملہ و سکون ذال معجمہ نام عطیہ کہ از قسمت غنیمت بہ کسی برسد و اما ان تبتاع منہ یا آنکہ می خری مشک را از وے
چنانکہ در صحبت خدمتی میکنند و از مصاحب در برابر آن خدمت فیض می برند و اما ان تجد منہ ریحا طیبۃ یا آنکہ می یابی
از ان مشک بوی خوش یعنی اگر مشک نمیرسد بوے خود میرسد و از ہمین مصاحب اگر فیضی و نعمتی بشخص
نمیرسد ہمین بس ست کہ ساعتے در صحبت او خوش حال می شوی و فارغ می نشینی و نافخ الکیر اما ان یحرق
ثیابک و دردمندہ گیر یا آنکہ می سوزد جامہاے ترا و اما ان تجد منہ ریحا خبیثۃ یا آنکہ می یابی از وے
بوے بد را و ہمچنین مصاحب بد یا ضرر میکند و ضائع میکند وقت را و می برد سرمایہ استعداد را و می سوزد
لباس تقوی را و اگر این نباشد بی ذوقی و بدحالی و ناخوشی وقت نقد ست متفق علیہ

الفصل الثانی - ۹ - وعن معاذ بن جبل قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول معاذ بن جبل کہ از
عظمای صحابہ است گفت شنیدم آنحضرت را کہ می گفت قال اللہ تعالی وجبت محبتی المتحابین فی گفت پروردگار
تعالی ثابت و واجب شدہ دوستی من مر دوست دارندگان یکدیگر را بسبب من و دوستی من والمتجالسین فی
و بہم نشینندگان بجہت من و ذکر و ثنای من والمتزاورین فی و زیارت کنندگان یکدیگر را براے من و رضای
من والمتباذلین فی و بر یکدیگر بذل مال کنندگان بجہت من و طمع در ثواب من بے شوب سمعہ و ریا رواہ
مالک و فی روایۃ الترمذی و در روایت ترمذی آمدہ کہ قال گفت آنحضرت یقول اللہ تعالی میگوید خدا تعالی
المتحابون فی جلالی لہم منابر من نور دوست دارندگان یکدیگر را بجہت عظمت و جلال من مر ایشان را
منبرہاست از نور یعنی روز قیامت یغبطہم النبیون والشہداء رشک می برند ایشان را پیغمبران و شہیدان
اینجا اشکال می آید کہ چون روا باشد کہ انبیا افضل الناس اند علی الاطلاق و شہدا کہ جان و مال خود را در راہ
خدا بذل نمودند با آن فضل عظیم کہ ایشان را حاصل ست رشک برند برین جماعہ کہ این عمل باین آسانی
کردند و رشک جز مفضول بر فاضل نبود جوابش آنکہ میگویند کہ مراد از غبطہ اینجا استحسان و ثناست
نہ حقیقت معنی او کہ طلب مثل آنچہ ایشان دارند یعنی انبیا و شہدا بر ایشان ثنا گویند و مقام ایشان را
استحسان نمایند جواب دیگر آنکہ کلام مبنی بر فرض و تقدیر ست یعنی اگر انبیا و شہدا را بر کسی غبطہ بودی
بر ایشان بودی و مشہور در جواب آنست کہ تواند کہ در مفضول صفتی باشد کہ در فاضل نباشد با وجود فضائل
و کمالات کہ در جنب آن صفت مفضول محو ست چنانکہ یکی ہزار غلام خوش روی با چندین صفتہا و ہنرہا
دارد و یکی دیگر غلام بچہ خردی دارد کہ شریک ست کہ آنرا نیز می خواہد کہ او را باشد بسبب غایت شوق

داشت ترا چنانکہ دوست داشتی تو او را برائے خدا رداہ مسلم ۵۔ وعن ابن مسعود قال جاء رجل الی النبی گفت عبد اللہ بن مسعود آمد مردے بسوئے پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال پس گفت آن مرد یا رسول اللہ کیف تقول فی رجل چہ میگوئی در چگونہ حکم می کنی در مردے کہ احب قوما ولم یلحق بہم دوست داشتہ است گروہی را و ندیدہ و در نیافتہ است ایشان را و نرسیدہ و صحبت نداشتہ با ایشان یا عمل نکردہ بانچہ ایشان عمل کردہ اند فقال المرء مع من احب پس فرمود آنحضرت مرد با کسی ست کہ دوست داشتہ است ایشان را یعنی معتبر دوستی ست اگرچہ در نیافتہ و نرسیدہ و کار نکردہ اگرچہ محبت کامل کہ اعتبار را شاید ہمان ست کہ بمتابعت و موافقت کشد اما اصل انجذاب و اعتقاد مورث معیت و اتحاد ست این بشارت مر دوستداران صلحا و علما و اتقیا و اولیا را کہ امید ست کہ فردا در زمرۂ ایشان برخیزند و با ایشان باشند انشاء اللہ تعالے متفق علیہ ۶۔ وعن انس ان رجلا قال روایت ست از انس کہ مردے گفت یا رسول اللہ متی الساعۃ کی می آید قیامت قال گفت آنحضرت ویلک وائے بر تو وما اعددت لہا چہ آمادہ کردۂ از عمل صالح برائے قیامت یعنی این را چہ می پرسی کہ قیامت کی خواہد شد عملی بکن و کاری بساز قیامت ہر وقت کہ شود ظاہرا آنحضرت را این سوال وی خوش نیامد و گمان برد کہ از روے تعنت و استبعادی پرسد یا از خوف و اعتقاد قال گفت آن مرد ما اعددت لہا آمادہ نکردہ ام و کارے نساختہ ام برائے قیامت الا انی احب اللہ و رسولہ مگر این ست کہ دوست میدارم خدا و رسول خدا را چون آنحضرت این کلمہ را شنید از وے و معلوم کرد کہ از روی خوف و اعتقادی گوید قال فرمود انت مع من احببت تو با کسی خواہی بود کہ دوست میداری او را چون خدا را دوست میداری در جوار رحمت و عزت وی خواہی بود و چون رسول خدا را دوست داری نیز از مقام قربت و عنایت وی بہرہ ور باشی اگرچہ مقام او بلند تر و عزیز تر ست کہ کسی بآنجا نرسد اما نور محبت و تبعیت وی بر جنان و تابان وی خواہد تافت و بمعیت و قربت وی مشرف خواہد ساخت قال انس فما رایت المسلمین فرحوا بشئی بعد الاسلام فرحہم بہا گفت انس چون فرمود آنحضرت این کلمہ را و بشارت داد باین نعمت عظمی ندیدم مسلمانان را کہ خوشحال شدہ باشند بہیچ چیزے بعد از خوش حالی باسلام کہ داشتہ اند ہمچو خوش حالی ایشان باین کلمہ کہ فرمود آنحضرت اصل ایمان و اسلام ست و این بشارت نیز متفرع بر دو اثر و نتیجۂ اوست متفق علیہ ۷۔ وعن ابی موسی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مثل الجلیس الصالح والسوء کحامل المسک ونافخ الکیرۃ حکم وحال ہم نشین نیک و بد مثل حال بردارندۂ مشک ست کہ باخود دارد و دم کنندۂ کیرست بکسر کاف و سکون یا رتحتانیہ دمۂ آہنگری و مشک کہ بآن بدہند و جمع وی اکیار ست بیاد اما کہ بر بواد نام کورۂ آہنگران ست کہ از گل بنا کنند و جمع وی اکوار بواد و گیران جمع ہر دو آید و در نہایہ

فابغضہ وچون دشمن میدارد واللہ تعالی بندہ را ونارا ضی میگردد ازوی وارادہ شر وضلالت وخذلان وعقاب میکند او را نجواند جبرئیل را پس میگوید تحقیق من دشمن میدارم فلان بندہ را پس دشمن دار تو او را قال فیبغضہ جبرئیل گفت آنحضرت پس دشمن میدارد او را جبرئیل بدم ونفرین وکراہت لقاے او تم ینادی فی اہل السماء ان اللہ یبغض فلانا فابغضوہ پس ندا درمیدہد جبرئیل بفرمان الٰہی تعالی در آسمان کہ خداے تعالی دشمن میدارد فلان بندہ را پس دشمن دارید شما او را قال گفت آنحضرت فیبغضونہ پس دشمن میدارند آسمانیان آن بندہ را ثم یوضع لہ البغضاء فی الارض پس افگندہ می شود ہمان بندہ را دشمنی در دلہاے زمینیان رواہ مسلم و بخاری نیز روایت کردہ است آن را ظاہرا مؤلف بران مطلع نشدہ کذا قیل ۔۳۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ یقول یوم القیمۃ این المتحابون بجلالی وہم از ابی ہریرہ روایت ست کہ گفت گفت آنحضرت بدرستی کہ خدای میگوید در روز قیامت کجا اند دوست دارندگان یکدیگر بسبب بزرگی من الیوم اظلہم فی ظلی امروز جاے وہم ایشان را در سایۂ خود یوم لا ظل الا ظلی در روزیکہ نیست سایہ جز سایۂ من مراد از سایہ خداے تعالی یا سایۂ عرش ست چنانکہ صریح در بعضے احادیث آمدہ واضافت بوی تعالی برائے تشریف وتعظیم ست یا مراد از سایۂ حق کنف وستر ورحمت اوست چنانکہ السلطان ظل اللہ آمدہ ویا سایہ عبارت از راحت ونعمت چنانکہ گویند عیش ظلیل یعنی زندگانی خوش رواہ مسلم ۔۴۔ وعنہ عن النبی وہم از ابی ہریرہ است از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان رجلا زار اخا لہ فی قریۃ اخری کہ مردے قصد زیارت کرد برادری را کہ مر او را بود در دہ دیگر فارصد اللہ لہ فی مدرجتہ ملکا پس منتظر بہ نشاند خداے تعالی برائے او در راہی کہ می گذشت فرشتہ را مدرجۃ بفتح میم ودرا وجیم راہ قال این تریدہ پرسید آن فرشتہ از ان مرد کجا میخواہی کہ بروے قال ارید اخا لی فی ہذہ القریۃ گفت آن مرد می خواہم کہ باین دہ بروم تا ملاقات کنم برادرے را کہ مراست درین دہ قال ہل لک علیہ من نعمۃ تربہا گفت فرشتہ آیا ہست مر ترا بروے حق نعمتی کہ مالک شوی واستیفا کنی آنرا یعنی برائے طلب جزاے نعمتی کہ او را دادہ بروی وبعضی گفتہ اند کہ مراد آن ست کہ آیا ہست ترا نعمتی بروی کہ دادہ آن را ومیخواہی کہ ترتیب وتمام کنی آن نعمت را واصلاح کنی آن را ومعنی اول مناسب ترست بمقام زیرا کہ غالب آنست کہ آدمی بقصد استیفای عوض وجزاے نعمت خود میرود ومعنی ثانی مناسب ترست بمفہوم تربیت وگویند کہ تربیت بمعنی تملیک نیز آمدہ قال لا گفت آن مرد در جواب فرشتہ نمیروم برائے تربیت نعمت غیر انی احببتہ فی اللہ نیست مرا داعیۂ زیارت مگر محبت داشتن من او را بوجہ اللہ وطلب رضاے او تعالی قال فانی رسول اللہ الیک بان اللہ قد احبک کما احببتہ فیہ گفت فرشتہ پس بدرستی من فرستادہ خدایم بسوے تو تا خبر دہم ترا کہ خداے تعالی دوست

امانظر زدہ و در نسخہای دیگر موجود نیست واحادیث درین باب بسیار مذکور شدہ وظاہر اترک او در نسخ بہ جہت فہم اوست از حب فی اللہ باعتبار مقابلت واللہ اعلم

الفصل الاول - ۱- **عن** عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الارواح جنود مجندۃ ارواح پیش از تعلق بابدان مثل لشکرہا بودند کہ یکجا جمع بودند پس ازان آنہا را متفرق ساختند و بابدان فرستادند فما تعارف منہا ائتلف پس آنہا کہ شناسا بودند از آنہا بعلاقہ مناسبت و مشارکت در صفات الفت گرفتند و آشنا شدند بعد از تعلق بہ بدن وما تناکر منہا اختلف و آنہا کہ ناشناسا بودند و بی مناسبت مختلف شدند و بیگانہ گشتند چنانکہ کسی انیس و محبوب خود را گم کردہ باشد و باز یابد و این تعارف و تناکر در دنیا بالمعام آلہی است نہ آنکہ بیاد ایشان باشد و ہم دران موطن میان خود آشنائی و بیگانگی یکدیگر داشتند و ازینجاست کہ نیکان نیکان آشنا و محب و مائل باشند و بدان بدان و اگر بحبت بعضی عوارض و اسباب قصہ برخلاف این اتفاق افتد نادر بود و آخر مآل و مرجع بآن گردد کہ اصل ست رواہ البخاری و رواہ مسلم عن ابی ہریرۃ روایت کرد این حدیث را از عائشہ بخاری و روایت کرد آنرا مسلم از ابی ہریرہ و چون ہر یکی از شیخین روایت از صحابی دیگر کردہ این حدیث را متفق علیہ نگفت چہ متفق علیہ در اصطلاح محدثین بر تقدیرے باشد کہ ہر دو از یک صحابی روایت کنند چنانکہ در مقدمہ معلوم شد و ازین حدیث معلوم شود کہ ارواح اعراض نیستند مخلوق اند پیش از اجساد و لیکن لازم نیاید ازان قدم ارواح و خود در حدیث واقع شدہ کہ پیدا کردہ شد ارواح پیش از اجساد بدو ہزار سال نعم لازم آید کہ قول بخلق آنہا بعد از تمام بدن و تسویۂ آن باطل باشد مگر آنکہ مراد بخلق آنہا قبل البدن بصفت مذکورہ تقدیر آنہا باشد ہمچنین و این تاویل مخالف صریح حدیث ست واللہ اعلم ۲- **وعن** ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ اذا احب عبدا نادی جبرئیل ان اللہ یحب فلانا فاحبہ پس جبرئیل ندا کند در آسمان کہ اللہ تعالی دوست میدارد بندۂ را از بندگان خود و راضی میگردد از وی و ارادۂ خیر و ہدایت و توفیق میکند مر او را و القائے رحمت بر وی و عا جبرئیل می خواند جبرئیل را فقال انی احب فلانا فاحبہ پس میگوید حضرت رب العزت جل جلالہ بتحقیق من دوست میدارم فلان بندہ را پس دوست دارید او را فیحبہ جبرئیل گفت آنحضرت پس دوست میدارد او را جبرئیل بہ ثنا و دعا و استغفار و محبت لقای وی ثم ینادی فی السماء پس ندا می کند جبرئیل باامر آلہی در آسمان برائے شنوانیدن فرشتگان فیقول ان اللہ یحب فلانا فاحبوہ پس میگوید جبرئیل بفرشتگان خدائے تعالی دوست میدارد فلان بندہ را پس دوست دارید شما او را فیحبہ اہل السماء پس دوست میدارد آن بندہ را آسمانیان کہ فرشتگان باشند ثم یوضع لہ القبول فی الارض پس نہادہ می شود مر آن بندہ را قبول و محبت در دلہائے زمینیان کہ مردم اند بلکہ جن و انس واذا ابغض عبدا دعا جبرئیل فیقول انی ابغض فلانا

بیکدیگر خصومت کنند وحق خود را از یکدیگر طلبند در همسایه اند رواه احمد ودر اینجا اشکال آورده اند که در حدیث دیگر آمده اول چیزے که پرسش نموده وحساب کرده شود نماز ست ودر حدیث دیگر اول چیزے که حکم کرده شود بدان میان مردمان قضیۂ خون ست وجواب داده شده است بانکه حدیث اول ازین دو حدیث نسبت بحقوق اللہ ست وثانی نسبت بمظالم کذا فی الزجاجه علی ابن ماجه للسیوطی - ۱۱- وعن ابی هریرة ان رجلا شکی الی النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم روایت ست از ابو هریره که مردی شکایت کرد بسوے آنحضرت قسوة قلبه سختی دل خود را که علاج آن چیست قال امسح راس الیتیم واطعم المسکین گفت آنحضرت در بیان علاج سختی دل دست بگذران بشفقت بر سر یتیم وبخوران طعام مسکین را یعنی تعطف ومهربانی کن بر خلق که کسر صورت قساوت کند زیرا که علاج بضدی باشد چنانکه علاج کسی که مبتلا به تکبر ست بتواضع وبه بخل بسماجت پس علاج ابتلا بقساوت قلب نرمی ومهربانی نمودن باشد ووجه تخصیص یتیم ومسکین از اشارت قول حق جل وعلا که فرمود او اطعام فی یوم ذی مسغبة یتیما ذا مقربة او مسکینا ذا متربة مفهوم ست زیرا که مراعات یتیم ومسکین را اهتمام عقبه شاقه داشته از جهت وجود زیادت مشقت ومجاهده دران وهر که در عقبۂ شاقه در آید پیدا شود نرمی در دل او ومسامحت در نفس وی رواه احمد - ۱۲- وعن سراقة بن مالک صحابی ست ایمان آورده روز فتح که ان النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم قال الا ادلکم علی افضل الصدقة آیا دلالت نکنم شما را بر افضل ترین صدقات ابنتک مردودة الیک لیس لها کاسب غیرک افضل صدقات صدقه کردن ونیکی کردن تست بر دختر تو در حالے که باز گردانیده شده است بسوے تو یعنی طلاق داده او را شوهر او وباز آمده در خانۂ تو افتاده ونیست مر این دختر را کسب کننده ونفقه رساننده جز تو چنانکه پسرے نداشته باشد که خدمت کند یا کسی دیگر که مونت او کشد ناچار در خانۂ پدر آمده افتاد رواه ابن ماجه

باب الحب فی اللہ ومن اللہ

۲۳- این چنین ست ترجمۂ باب در نسخ ومعنی حب فی اللہ محبت داشتن بوجه اللہ واز جهت خداوند تعالے بی مشارکت مواد شوب ویا مداخلت اغراض دنی بمعنی علت آید چنانکه در قول وی تعالی الذین جاهدوا فینا یعنی آن کسانی که جهاد کردند از جهت ذات ما وطلب ما وگویند التفکر فی معرفة اللہ واجب یعنی برائے معرفت خدا ومعنی من اللہ نیز من اجل اللہ گفته اند یعنی از برائے خدا ورضاے او ومن نیز بمعنی علت ست چنانکه ترمی اعینهم تفیض من الدمع وگفته اند که در فی اللہ مبالغه بیشتر ست که محبت را منظروف ذات اللہ ساخته شد وبرین تقدیر مآل هر دو عبارت یکی آمد وخالی از تکرارے نه وبعضی گفته اند که معنی حب فی اللہ محبت بنده مر خدا را ومعنی حب من اللہ محبت خدا مر بنده را واین معنی از لفظ حب من اللہ ظاهر تر ست اما احادیث باب درین معنی کمتر واقع شده مگر حدیث دوم از فصل اول ودر نسخه والبغض للہ بعد از الحب فی اللہ نیز نوشته اند

کہ عبارت از تصدیق واقرار ست بلکہ کنایت از تسویت ظاہر و باطن و تخصیص قلب ولسان از جہت بودن آنہا مدار اسلام و ایمان ولا یؤمن حتی یامن جارہ بوائقہ و ایمان کامل نیاوردہ باشد تا آنکہ ایمن گردد ہمسایہ او بدیہائے او را این نیز از اخلاق ست و تخصیص بجہت بودن اوست عمدہ در معاملات خلق و ذکر ایمان اینجا برائے کمال مبالغہ است گویا کہ حقیقت ایمان کہ تصدیق قلبی ست موقوف ست بران و چون اصل معنی ایمان ایمن گردانیدن مخبر ست از تکذیب مناسب ذکر او با ایمن گردانیدن ہمسایہ از بوائق واللہ اعلم ۶- **وعن** ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال المؤمن مالف مسلمان محل و مکان الفت و محبت ست چہ مدار اجتماع دین و اسلام بر الفت ست و حق سبحانہ منت نہاد بر مومنان تبالیف قلوب ایشان بقول خود کنتم اعداء فالف بین قلوبکم و منت نہاد بر حبیب خود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تبالیف قلوب مومنین بقولہ ہو الذی ایدک بنصرہ و بالمؤمنین و الف بین قلوبہم الآیہ و لا خیر فیمن لا یالف و لا یؤلف و نیست نیکی در کسیکہ الفت نمی کند و محبت ندارد و مسلمان را الفت کردہ نمی شود و محبت داشتہ نمی شود او را یعنی مسلمانان دوست ندارند او را ایمان چون سبب الفت و محبت ست مومن آلف و مالوف و محب و محبوب باشد روایت کرد این دو حدیث را احمد و البیہقی فی شعب الایمان ۷- **وعن** انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من قضی لاحد من امتی حاجۃ کسیکہ برآرد مر یکی از امت مرا حاجتے و کاری فی الصلاح قضا پرداختن و حاجت روا کردن پریدان یسرہ بہادر حالی کہ می خواہد کہ شاد گرداند او را بقضای آن حاجت فقد سرنی پس تحقیق شاد گردانید مرا و من سرنی فقد سر اللہ و کسیکہ مسرور گرداند مرا پس تحقیق راضی گردانید خدائے را و من سر اللہ و کسیکہ راضی گرداند خدائے تعالی را ادخلہ اللہ الجنۃ در آرد او را خدائے تعالی در بہشت ۸- **وعنہ** قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من اغاث ملہوفا و ہم از انس ست گفت گفت آنحضرت کسیکہ فریاد رسی کند و بگیرد الکتب اللہ ثلث و سبعین مغفرۃ بنویسد برائے وی خدائے تعالے ہفتاد و سہ آمرزش واحدۃ منہا صلاح امرہ کلہ یکی از ان ہفتاد و سہ آمرزش آمرزشی ست کہ در وی صلاح کار او ست ہمہ یعنی کار دنیا و آخرت و تسعون و سبعون لہ درجات یوم القیمۃ و ہفتاد و دو آمرزش مر او را موجب زیادت درجات ست روز قیامت ۹- **وعنہ** وعن عبد اللہ رضی اللہ عنہما قالا قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت ست از انس و از ابن مسعود کہ گفتند گفت آنحضرت الخلق عیال اللہ مخلوقات حکم عیال خدائے تعالی دارند کہ نفقہ و قوت ایشان بر دست فاحب الخلق الی اللہ پس محبوب ترین خلق بسوے خدا من احسن الی عیالہ کسی ست کہ نیکی کند بسوے عیال خدا روے البیہقی الاحادیث الثلثۃ روایت کرد بیہقی این ہر سہ احادیث را فی شعب الایمان ۱۰- **وعن** عقبۃ بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اول الخصمین یوم القیمۃ جاران نخستین دو خصم کہ

وی نخواهد شد قال گفت آن مرد یا رسول الله فان فلانة تذکر من قلة صیامها وصدقتها وصلوتها پس بدرستی فلان زن دیگر
ذکر کرده می شود از کمی روزه وی وتصدق وی ونماز وے بعد ازان بیان کرد کمی صدقه او را بقول خود وانها تصدق
بالاثوار من الاقط بدرستی این زن تصدق میکند بپاره ها از فروت که چیزے قلیل وحقیر ست ولا تؤذی بلسانها
جیرانها ولیکن ایذا نمی کند بزبان خود همسایه هاے خود را قال هی فی الجنة گفت آنحضرت این زن در بهشت خواهد بود
وتقصیرے که در بسیاری نماز وروزه وتصدق دارد ایذا ناکردن همسایه ها را تلافی آن میکند رواه احمد والبیهقی
فی شعب الایمان ۔۴۔ وعنه قال ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وقف علی ناس جلوس وهم از ابی هریره است
که آنحضرت ایستاد بر مردمی که نشسته بودند فقال الا اخبرکم بخیرکم من شرکم پس فرمود آیا خبر نکنم شما را به نیک ترین شما
وممتاز نگردانم نیکترین شما را از بدترین شما یعنی بیان کنم که نیکترین شما کیست وبدترین شما کیست قال گفت ابوهریره
فسکتوا پس خاموش ماندند آن مردم گویا سبب خاموشی ترس ازان باشد که تشخیص فرماید که این نیک ست واین
بد نه بمفهوم عام وبعنوان کلی فقال ذلک ثلث مرات پس گفت ومکرر گردانید آنحضرت این کلام را سه بار فقال رجل
بلی پس گفت مردی آری یا رسول الله اخبرنا بخیرنا من شرنا خبر ده ما را وبیان کن وتمیز کن نیکترین ما را از بدترین ما
فقال پس فرمود آنحضرت خیرکم من یرجی خیره ویؤمن شره بهترین شما کسی ست که امید داشته باشند مردم
نیکی او را وایمن بوده باشند از بدی او وشرکم من لا یرجی خیره ولا یؤمن شره وبدترین شما کسی ست که امید
نه داشته باشند مردم نیکی او را وایمن نبوده باشند از بدی او وآنکه امید نیکی او دارند واز بدی او ایمن نباشند یا از بدی وے
ایمن باشند اما امید نیکی او ندارند بین ست نه نیکتر ست ونه بدتر رواه الترمذی والبیهقی فی شعب الایمان
وقال الترمذی هذا حدیث حسن صحیح ۔۵۔ وعن ابن مسعود قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله
تعالی قسم بینکم اخلاقکم خداے تعالی قسمت کرد میان شما خلقها وسیرتهاے شما را که از جمله دین ست کما قسم بینکم
ارزاقکم چنانچه قسمت کرد میان شما رزقهاے شما را که از ابواب دنیاست بعد ازان تفصیل آن کرد وتفصیل
اخلاق کرد بر ارزاق وفرمود وان الله تعالی یعطی الدنیا من یحب ومن لا یحب بدرستی که خداے تعالی
میدهد دنیا را که مراد بارزاق اینجاست کسی را که دوست میدارد وکسی را که دوست نمیدارد وکافر یا مومن
مطیع یا عاصی ولا یعطی الدین الا من یحب ونمیدهد دین را که اخلاق نیک ست مگر کسی را که دوست میدارد باز
براے تاکید وتقویة حکم ثانی فرمود فمن اعطاه الله الدین فقد احبه پس کسی که بدهد او را خداے تعالی دین را
پس تحقیق دوست داشته است او را باز براے تاکید این معنی که دین اخلاق نیکوست گفت والذی نفسی
بیده لا یسلم عبد حتی یسلم قلبه ولسانه بخدا سوگند مسلمان نه شود بنده تا آنکه مسلمان شود ومطیع گردد دل وزبان
او اسلام قلب تطهیر اوست از عقائد باطله واسلام لسان باز داشتن از مالا یعنی کذا قال الطیبی وظاهر آنست

معدود در اہل حجاز ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم توضأ یوما فجعل اصحابہ یتمسحون بوضوءہ روایت ست از عبد الرحمن
کہ آنحضرت وضو کرد روزی پس مسح کردن گرفتند یاران او بآب وضوی وے سابقاً گذشتہ است کہ مراد بآب وضو
چیست اکثر برانند کہ بقیۂ آب ست کہ در آوند از وضو باقی ماندہ و بعضی آب وضو کہ از اعضا جدا شدہ نیز مراد
داشتہ اند فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما یحملکم علی ہذا پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم چہ چیز داشت شما را
برین کار قالوا حب اللہ ورسولہ گفتند باعث برین کار ما را محبت خدا و رسول خداست فقال النبی صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم پس فرمود آنحضرت من سرہ ان یحب اللہ ورسولہ او یحبہ اللہ ورسولہ کسیکہ شاد میگرداند او را کہ
دوست دارد خدا و رسول او را یا دوست دارد او را خدا و رسول او و این مرتبہ بالاتر از اول ست و در حقیقت
ہر دو مستلزم یکدیگر اند چہ ہر کس دوست دار خود را دوست دارد یحبہم ویحبونہ بر ہر تقدیر فرمود کہ ہر کہ محبت
خدا و رسول خدا می خواہد فلیصدق حدیثہ پس باید کہ راست گوید سخن خود را اذا حدث چون گوید سخن را
ولیؤد امانتہ اذا ائتمن و باید کہ ادا کند و برساند امانت مردم را کہ نزد اوست چون نہادہ شود نزد وی
ولیحسن جوار من جاورہ باید کہ نیک کند ہمسایگی کسی را کہ ہمسایہ شدہ ست او را یعنی دعوائے محبت خدا
و رسول خدا یا امثال این امور کہ تمسح بآب وضوست مثلاً چندان مؤنث ندارد و بر نفس شاق نیست
و ثابت نمیگردد عمدہ در ان امتثال اوامر و نواہی ست خصوصاً این امور کہ صدق حدیث و ادای امانت
و حسن جوار ست و در معاملات و حقوق ناس بدان ابتلا غالب ست و گویا کہ در ایشان چیزی می یافت کہ موجب
تہاون و تقصیر در ادائے این حقوق بود و ازین جہت تخصیص کرد واللہ اعلم مولانا احمد مجد شیبانی رحمۃ اللہ علیہ مردے
بود در ناگور متدین و متبع یکی از اغنیای میوات کہ در ادائے حقوق برادر تقصیرے داشت درویش شد
و در خدمت مولانا افتاد تا بحدی کہ آب برائے خانقاہ وی می کشید روزے او را دید کہ کوزۂ آب بر سر می آید
گفت یا ابو احمد حق باینہا از تو راضی نمی شود برو خاطر برادر دریاب و حق او را ادا کن و او را از خود راضی ساز
۲- وعن ابن عباس قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لیس المؤمن بالذی تشبع وجارہ جائع
الی جنبہ نیست مسلمان کامل کسیکہ سیر میخورد و ہمسایہ او گرسنہ است در پہلوی او رواہما روایت کرد این ہر دو
حدیث را البیہقی فی شعب الایمان ۳- وعن ابی ہریرۃ قال قال رجل گفت ابو ہریرہ گفت مردی یا رسول اللہ
ان فلانۃ تذکر من کثرۃ صلوتہا وصیامہا وصدقتہا فلان زن ذکر کردہ می شود از بسیاری نماز وی و روزۂ
وی و تصدق وی یعنی میگویند کہ عبادت بسیار میکند غیر انہا تؤذی جیرانہا بلسانہا جز این کہ آن زن
میرنجاند ہمسایہ ہای خود را بزبان خود قال ہی فی النار فرمود آنحضرت کہ وی در آتش دوزخ خواہد بود
بسبب ایذائے ہمسایہ ہا و نماز و روزہ و تصدق باوجود آنکہ افضل عبادات اند کفارت این گناہ

کہ غیبت میکند او را یا ظلم میکند بروے وظاہر معنی اول ست وعنوان منافق دال ست بران چہ غیبت گری کار منافقان ست در حضور وغیبت یکسان نہ باشند ونیز قول او بعث اللہ ملکا یحمی لحمہ یوم القیمۃ من نار جہنم برانگیزد خدائے تعالے فرشتہ را کہ نگاہ دارد گوشت او را یعنی جسد او را روز قیامت از آتش دوزخ مناسب معنی غیبت ست کہ چون حفظ وحمایت کرد از غیبت کہ در حکم اکل لحم ست حمایت کرد حق سبحانہ لحم او را نیز از آتش دوزخ ومن رمی مسلما بشئی ویرید بہ شینہ وہر کہ دشنام کند مسلمانی را بچیزے در حالیکہ بخواہد بدان چیز عیب او را حبسہ اللہ علی جسر جہنم محبوس وموقوف دارد او را خدائے تعالے بر پل دوزخ حتی تخرج مما قال تا آنکہ بیرون آید از ان چیز کہ گفتہ است براضی کردن خصم یا تعذیب بقدر گناہ رواہ ابو داؤد ۲۰- وعن عبد اللہ بن عمر وقال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خیر الاصحاب عند اللہ خیرہم لصاحبہ بہترین یاران نزد خدا بہترین ایشان ست بیار خود وعدہ کنندہ نزد حق او را وخیر الجیران عند اللہ خیرہم لجارہ وبہترین ہمسایہا نزد خدا بہترین ایشان ست مر ہمسایہ خود را رواہ الترمذی والدارمی وقال الترمذی ہذا حدیث حسن غریب ۲۱- وعن ابن مسعود قال قال رجل للنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یا رسول اللہ کیف لی ان اعلم اذا احسنت واذا اسأت گفت مردی آنحضرت را چگونہ حاصل شود مرا علم بہ نیکو کاری خود وبد کاری خود یعنی چگونہ دانم کہ من نیکم یا بد فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا سمعت جیرانک تقولون قد احسنت فقد احسنت چون بشنوی ہمسایہای خود را کہ می گویند بہ تحقیق نیک کردی تو پس بتحقیق بدان کہ نیک کردی واذا سمعتہم یقولون قد اسأت فقد اسأت وچون بشنوی ہمسایہ ہا را کہ میگویند بہ تحقیق بد کردی تو پس بدان کہ بد کردی یعنی نیکی وبدی تو بگواہی دادن ہمسایہا معلوم گردد رواہ ابن ماجۃ ودر شبہ نماند کہ این در حق ہمسایہا خواہد بود کہ مردم باانصاف وراست گو باشند واز غلبۂ دوستی ودشمنی محالا ومعرا چنانکہ مثل این در حدیث انتم شہداء اللہ فی الارض گفتہ اند ۲۲- وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال انزلوا الناس منازلہم فرود آرید مردم را در مراتب ایشان یعنے حد ومرتبۂ ہر یکی را نگاہ دارید یکی ست شریف واہل عزت دیگری وضیع وذلیل ہر دو را یکسان ندارید در تعظیم وتکریم ہر یک چنان سلوک کنید کہ موجب ایذا وحط مرتبہ نگردد رواہ ابو داؤد ودر احیاء العلوم مے آرد کہ عائشہ رضی اللہ عنہا طعامی می خورد فقیری از ان راہ در گذشت پارچہ نانی بوے بفرستاد پس ازان سوار بگذشت گفتہ فرستاد کہ طعامی حاضر ست اگر میل داشتہ باشید بیائید یکی از حاضران از تفاوت حال شان پرسید گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ فرمود انزلوا الناس منازلہم آن مسکین بآن نان پارہ راضی ست واگر با سوار نیز چنین میکردیم کہ باوے کردیم ایذا می کشید واہانت میدید

الفصل الثالث ۱۲- وعن عبد الرحمن ابن ابی قراد بضم قاف وتخفیف راء ودال مہملہ در آخر صحابی ست

باشد آن کس ہمچو کسیکہ زندہ گردانیدہ دختر ے را کہ دفن کردہ شدہ است زندہ در زمین چنانکہ در جاہلیت میکردند
و بیرون آورد آن مدفون را از قبر تا نمیرد رواہ احمد والترمذی وصححہ و وجہ تشبیہ ستر عورت باحیاء موؤدہ آنکہ گفتہ اند
کہ ہر کہ دریدہ شود پردۂ وی و کشف کردہ شود عیوب وے از شرم و خجالت چنان شود کہ گویا مرد دوست
دارد کہ کاش مردہ بودی اما عیب وی ظاہر نشدی و چون پوشیدہ شد عیب وی گویا زندہ گردانیدہ شد
پس پوشیدن عیب وی بمنزلۂ زندہ گردانیدن شد چنانکہ موؤدہ کہ در صدد مردن بود بہ برآوردن از قبر زندہ
گردانیدہ شد و طیبی گفتہ کہ وجہ تشبیہ ارتکاب امر عظیم ست یعنی چنانکہ احیاے موؤدہ امرے عظیم ست ستر عیب
مردم نیز امرے عظیم ست تشبیہ داد این را بآن تا باعث شود مردم را بر ستر عیوب و عورات مردم بشوق
نیل این ثواب عظیم اما پوشیدہ نماند کہ این وجہ تشبیہ باحیاء موؤدہ بخصوصہا نرساند امور عظیمہ در عالم بسیارست
چرا از میان آن تشبیہ باین غریب نادر داد قالہ وجہ الاول اقرب والسب واللہ اعلم ۱۸- وعن
ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان احدکم مرآۃ اخیہ بدرستی یکے از شما آئینۂ برادر خود ست
خان راے بہ اذی پس اگر ببیند یکے از شما در برادر خود عیبی و مکروہی فلیمط عنہ پس باید کہ دور کند آن
اذی را از وے و مشغول گردد باصلاح حال وے بہر وجہ کہ تواند بہ تنبیہ و اعلام و زجر و نصیحت چنانکہ شرط ست
رواہ الترمذی روایت کرد این حدیث را ترمذی و ضعفہ و نسبت بضعف کرد آن را یعنی روایت حدیث باین
لفظ ضعیف ست و فی روایۃ لہ ولابی داؤد المومن مرآۃ المومن مسلمان آئینۂ مسلمان دیگرست یعنی می نماید او را عیب
او را و اعلام و تنبیہ میکند بر ان چنانکہ آئینہ کہ ہر چہ در شخص رائی ست اگرچہ اندک چیزے باشد و امی نماید یعنی
مسلمان مطلع میگردد بر عیوب خود باعلام مسلمان دیگر چنانکہ مطلع میگردد بر زشتی روے خود بنظر در آئینہ رویم
فرمود قدس اللہ سرہ صوفیہ ہمیشہ بخیرند مادام کہ کاوش میکردہ باشند از احوال یکدیگر و چون متفق شوند ہلاک
شوند و از برائے تقویت و تائید این معنی فرمود المومن اخو المومن مسلمان برادر مسلمان ست یعنی ناصح و معاند
اوست یکف عنہ ضیعتہ باز میدارد و دفع میکند از وے چیزے کہ در وے ضرر و ضیاع و ہلاک اوست و یحوطہ من
ورائہ و حفظ میکند و نگاہ میدارد حق او را پس او و غائبانہ او غیبت نمی کند او را و اگر کسی غیبت کند منع میکند
و سکوت نمی ورزد بلکہ حفظ میکند تمام حقوق او را در نفس و مال و عرض و بعضی معنی حدیث المومن مرآۃ المومن آنچنین
گویند کہ مسلمان چون در مسلمان دیگر عیب و نقصان بیند باید کہ بداند کہ این عیب و نقصان اوست کہ در آئینہ
وی می نماید و از خود داند و متنبہ گردد و بہ نفس خود رجوع نماید و در مقام ازالۂ آن و اصلاح حال خود شود
این معنی صحیح و دقیق ست و لیکن سوق حدیث موافق آن نیست کما لایخفی ۱۹- وعن معاذ بن انس قال قال
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من حمی مومنا من منافق کسیکہ حفظ کند و نگاہ دارد مسلمانی را از شر منافق

عرض او می برد و آبروے او میریزد گویا ذات او را ہلاک می کند و گوشت او را می خورد و براے مبالغہ
فرمود گوشت برادر مردہ و برین تقدیر مغیبت بمعنی غیبت ست بفتح غین یعنی غائبانہ و بالمغیبۃ متعلق ست
بذب و احتمال دارد کہ بالمغیبۃ متعلق بلحم اخیہ باشد بتقدیر اکل لحم اخیہ و مغیبت بمعنی غیبت بکسر غین یعنی باز دارد
از خوردن گوشت برادر کہ آن خوردن گوشت بسبب غیبت ست و مآل ہر دو معنی یکی ست کہ منع کردن
و باز داشتن مردم ست از غیبت یکدیگر یعنی ہر کہ باز دارد مردم را از غیبت کان حقا علی اللہ ان یعتقہ
من النار باشد ثابت و واجب بر خدا از روے تفضل آزاد کردن آنکس را از آتش دوزخ رواہ البیہقی فی
شعب الایمان ۔ ۱۵ ۔ وعن ابی الدرداء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ما من مسلم
یرد عن عرض اخیہ نیست ہیچ مسلمانی کہ رد کند و باز دارد عیب و منقصت را از آبروے برادر خود یعنے
منع کند از غیبت الا کان حقا علی اللہ ان یرد عنہ نار جہنم یوم القیمۃ مگر آنکہ ثابت گردد بر خدا کہ رد کند و باز
دارد و از وے آتش دوزخ را روز قیامت ثم تلا ہذہ الآیۃ پستر خواند آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
از براے استشہاد بر قول وی کان حقا علی اللہ ان یرد عنہ نار جہنم این آیت را و کان حقا علینا نصر المؤمنین
دہست ثابت و واجب بر ما یاری دادن مومنان را رواہ فی شرح السنۃ ۔ ۱۶ ۔ وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم قال ما من امرء مسلم یخذل امرء مسلمان نیست ہیچ مردے مسلمان کہ مخذول گرداند یعنی یاری ندہد
مرد مسلمان را و منع نکند از غیبت وی فی موضع ینتہک فیہ حرمتہ در جاے کہ گرفتہ شود و بردہ شود در آنجا
حرمت او و مبالغہ کردہ شود در دشنام وی و دریدہ شود پردۂ عزت وی و ینتقص فیہ من عرضہ و کم کردہ شود
در آن جایگاہ چیزے از آبروے وی الا خذلہ اللہ مگر آنکہ مخذول گرداند آن کس را اللہ تعالے فی موطن
یحب فیہ نصرتہ در جایگاہی کہ دوست میدارد در آنجا آن مرد یاری دادن خداے تعالی را کہ آنجا موطن آخرت
باشد و دنیا را نیز شامل ست و ما من امرء مسلم ینصر مسلما فی موضع ینتقص فیہ من عرضہ و ینتہک فیہ من حرمتہ الا نصرہ
اللہ فی موطن یحب فیہ نصرتہ و نیست ہیچ مرد مسلمانی کہ یاری دہد مسلمانی را در جاے کہ کم کردہ می شود از آبروے
وی و گرفتہ می شود در وے از حرمت وی مگر آنکہ یاری دہد او را اللہ تعالی در جائیکہ دوست میدارد در آن
جایگاہ یاری دادن او را رواہ ابو داؤد ۔ ۱۷ ۔ وعن عقبۃ بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
من رای عورۃ کسیکہ بہ بیند شی قبیح را یا عیبی را در مسلمانی و عورت چیزے را گویند کہ شرم دارد و مکروہ میدارد
آدمی ظہور آن را و دوست دارد کہ پوشیدہ ماند و اعضائے کہ واجب ست ستر او از زن و مرد و مراد
اینجا معنی اول داشتہ اند و فی الصراح عورت اندام شرم مردم و ہر چہ از نمودن و دیدن آن شرم آید
میفرماید ہر کہ بہ بیند عیب و بدی کسی را فسترہا پس بپوشد آن را و بر مردم پیدا نکند کان کمن احیی موؤدۃ

از برائے بیان ہاتین بسوی انگشت میانہ و سبابہ خود امرأة أمت من زوجها بیان امرأة سفعاء الخدین ست یعنی زنے
بیوہ کہ جدا شدہ است از شوہر خود بموتش و ایم بفتح ہمزہ و کسر یاء مشددہ زن بیوہ ذات منصب و جمال خداوند جاہ
و جمال ازینجا معلوم شد کہ سیاہی رنگ رخسارہ وی خلقی نیست بلکہ بسبب رنج و مشقت کہ در پرورش اولاد می بیند
چنانکہ فرمود حبست نفسها علی یتاماها باز داشتہ است و بند کردہ است نفس خود را بر یتیمان خود و شوہر دیگر نکردہ
و مشغول شدہ بتعہد و تربیت اطفال حتی بانوا او ماتوا تا آنکہ جدا شدند آن اطفال از آن زن ببلوغ و مستقل و مشتد
شدند بقوت و عقل و رشد در کار و بار خود چہ فرزند تا کلان نشدہ است متصل و ملتزق ست بمادر و پدر خود
چون کلان شد جدا شد یا مردند در طفلی ازینجا معلوم شود کہ اگر زنان بیوہ شوہر دیگر نہ کنند و صبر کنند و صلاح
ورزند و زیب و زینت ترک دہند و بپرورش یتیمان مشغول باشند فضلی عظیم دارد رواہ ابو داؤد ۱۳ - وعن
ابن عباس رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من کانت لہ انثی کسیکہ باشد مر او را دخترے
فلم یأدها پس دفن نکند آن دختر را زندہ چنانکہ در جاہلیت بجہت عار و فقر میکردند ولم یہنہا ولم یؤثر ولدہ علیہا
و اہانت نکند او را و ایثار نکند و برنگزیند فرزند خود را بر وے یعنی الذکور راوی تفسیر ولد کرد بہ پسران و چون
ولد بر پسر و دختر ہر دو اطلاق می کنند و مراد اینجا پسر ست تفسیر و تخصیص کرد آن را بہ پسر ادخلہ اللہ الجنة در آرد او را
خدائے تعالی بہشت را ظاہر عبارت آن بود کہ بجای انثی بنت گوید و بجای ولدہ ابنہ ولیکن در ذکر لفظ انثی تحقیر اوست و در ولدہ
تعظیم گویا فرزند نزد ایشان ہمان پسر ست و دختر داخل فرزندان نیست رواہ ابو داؤد ۱۳ - وعن
انس عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من اغتیب عندہ اخوة المسلم کسیکہ غیبت کردہ شود نزد وے
برادر مسلمان وہو یقدر علی نصرہ و حال آنکہ آن کس قادر ست بر یاری دادن آن برادر بدفع غیبت و عار از وے
و منع غیبت گر از ان فنصرہ پس یاری داد و منع کرد نصرہ اللہ فی الدنیا والآخرة یاری دہد او را خدای تعالی
و اعانت کند در دنیا و آخرت فان لم ینصرہ وہو یقدر علی نصرہ پس اگر یاری ندہد او را و وی قادر ست
بر یاری دادن وی ادرکہ اللہ بہ فی الدنیا والآخرة دریابد او را اللہ تعالے و مواخذہ و انتقام کشد از وے
بسبب یاری ندادن برادر مسلمان را در دنیا و آخرت اما اگر قدرت بر منع نداشتہ باشد معذور ست پس
اظہار کراہیت بکند و اگر آنہم نتواند بدل انکار کردن لازم ست رواہ فی شرح السنة ۱۴ - وعن اسماء بنت
یزید صحابیہ انصاریہ جلیلہ از ذوات عقل و دین قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من ذب عن
لحم اخیہ بالمغیبة کسیکہ دفع کند و باز دارد از گوشت برادر خود غایبانہ گوشت برادر یعنی خوردن آن کنایت ست
از غیبت و در قرآن مجید در شان غیبت و انکار میفرماید ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیہ میتا آیا دوست میدارد
یکی از شما خوردن گوشت برادر خود را مردہ تشبیہ کرد غیبت کردن را بخوردن گوشت مغتاب چون

ایشان را و موافقت کرد با ایشان و فرمود یا غمخواری کنند دختر یا دو خواہر را حتی لو قالوا و موافقت آنحضرت مر ایشان را تا آن مرتبہ بود کہ اگر التماس ترتیب این ثواب بر غم خواری یک دختر یا یک خواہر میکردند وی گفتند او واحدۃ یا غمخواری کند یکی را لقال او واحدۃ ہر آئینہ موافقت میکرد و قبول می نمود آنحضرت و میگفت یا غمخواری کنند یکی را و این بر مذہب مختار کہ میگویند احکام مفوض ست بآنحضرت ہر چہ خواہد کند و ہر کہ خواہد نکند و ہر کرا خواہد تخصیص نماید ظاہر ست و بر قول دیگر کہ عدم تفویض ست میگویند کہ بعد از التماس ایشان وحی شد بآنچہ موافق مقصود ایشان ست و امثال و اشباہ این در احادیث بسیار ست بعد ازان فرمود تقریب ذکر وجوب جنت یا تقریب دیگر کہ دران مقام پیدا شدہ باشد واللہ اعلم و من اذہب اللہ کریمتیہ وجبت لہ الجنۃ دو کسیکہ برد اللہ تعالی ہر دو کریمۂ او را و در بعضے نسخ بکریمۃ واجب گردد برائے او بہشت و در بعضی نسخ او جب اللہ لہ الجنۃ واجب گرداند خدائے تعالے برائے وی بہشت را قیل گفتہ شد و پرسیدہ شد ازان حضرت یا رسول اللہ ما کریمتاہ چہ چیز ند دو کریمۂ وی قال عیناہ فرمود ہر دو چشم او در قاموس گفتہ کریمۂ تو بینی تو و ہر چارچہ شریف مثل گوش و دست و الکریمتان العینان رواہ فی شرح السنۃ ۔ ۹ ۔ وعن جابر بن سمرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لان یؤدب الرجل ولدہ خیر لہ من ان یتصدق بصاع ہر آئینہ ادب کردن مرفرزند خود را بہتر ست مرو را از تصدق کردن وی بہ پیمانہ از غلہ رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب و ناصح الراوی لیس عند اصحاب الحدیث بالقوی روایت کرد این حدیث را ترمذی و گفت این حدیث غریب ست و گفت ناصح کہ یکی از راویان این حدیث ست نیست نزد محدثان قوی در حفظ و ضبط کہ اعتماد بر وے توان کرد و وثوق نمود پس این حدیث ضعیف باشد ۔ ۱۰ ۔ وعن ایوب بن موسی عن ابیہ عن جدہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ما نحل والد ولدہ من نحل افضل من ادب حسن ایوب بن موسی بن اسحق بن عمر بن سعید بن العاص بن امیہ قریشی یکی از فقہاست روایت میکند از عطا و مکحول و روایت میکند از وے شعبہ روایت کرد از پدر از جد کہ گفت آنحضرت عطا نکرد ہیچ پدری فرزند خود را ہیچ عطا کردن بہتر از ادب نیک کہ آن بہترین عطاہاست نحل بضم عطیہ داون مصدر نحل بمعنی اعطا رواہ الترمذی والبیہقی فی شعب الایمان قال الترمذی وگفت ترمذی ہذا عندی حدیث مرسل این حدیث نزد من مرسل ست و بیان این در شرح کردہ شدہ است ۔ ۱۱ ۔ وعن عوف بن مالک الاشجعی قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا و امراۃ سفعاء الخدین من ونزنی کہ سیاہ و متغیر شدہ است رنگ رخسارہ وی از جہت وجود مشقت و رنج و ترک از نیت و عدم ترفہ و تنعم در تربیت اولاد بعد از وفات زوج و سفعہ بضم سین مہملہ و سکون فا سیاہی کہ بسرخی زند می فرماید من و این زن با این صفت مقارن یکدیگریم کہاتین یوم القیمۃ ہمچو این دو انگشت روز قیامت و امی یزید بن زریع الی الوسطی والسبابۃ و اشارت کرد یزید بن زریع بضم زائے کہ یکی از راویان این حدیث ست

بغیر قرآن مشغول بود و تلاوت نکند و در بعضے حواشی گفتہ غالی متجاوز از حد و خیانت کنندہ در وے بتحریف لفظ و تاویل معانی بباطل و جانی متباعد از وے معرض از تلاوت آن و عمل بدان و اکرام السلطان المقسط و از جملۂ اجلال و تعظیم خدای تعالیٰ گرامی داشتن بادشاہ عادل ست رواہ ابو داؤد و البیہقی فی شعب الایمان ۔۱۰۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خیر بیت فی المسلمین بیت فیہ یتیم یحسن الیہ بہترین خانہ ہا در مسلمانان خانہ ایست کہ در وی یتیمی ست کہ نیکی کردہ می شود بسوی او و شر بیت فی المسلمین بیت فیہ یتیم یساء الیہ و بدترین خانہ ہا در مسلمانان خانہ ایست کہ در وی یتیمی ست کہ بدی کردہ می شود بسوی او و ایذا کردہ می شود او را بناحق و اگر بجہت تادیب و تعلیم زنند داخل احسان ست نہ اساءت رواہ ابن ماجۃ ۔۱۱۔ وعن ابی امامۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من مسح راس یتیم کسیکہ بگذراند دست را بر سر یتیمی بطریق شفقت و تلطف لم یمسحہ الا للہ در حالیکہ نمی گذراند دست را مگر برائے خدا و طلب رضائے وی تعالیٰ و این شرط ست در ہر عمل و چون در اینجا بجہت اختلاط و مصاحبت بطریق عادت نیز وقوع دارد قید کردند بدان کان لہ بکل شعرۃ تمر علیہا یدہ حسنات باشد مر آن کس را بمقابلہ ہر موی کہ میگذرد بران موی دست وی نیکی ہائے و تمر بفتح فوقانیہ و ضم میم ست و بضم تحتانیہ و کسر نیز آمدہ و بر ہر تقدیر معنی آن باشد کہ بہر موی کہ بگذراند آن کس بران موی دست خود را و من احسن الی یتیمۃ او یتیم عندہ و کسیکہ نیکی کند بسوی دختر یتیم یا پسر یتیم کہ نزد او ست و در کفالت و عہدۂ تربیت او ست تلطف و شفقت و تادیب و تعلیم و تزوج و تزویج و حفظ مال آنہا اگر باشد کنت انا و ہو فی الجنۃ کہاتین باشم من و او مقارن و مقارب در بہشت بمجاورت این دو انگشت کہ سبابہ و وسطی ست و قرن بین اصبعیہ و پیوست آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از برائے تحقیق و تعیین مقارنت و تشبیہ میان این دو انگشت خود رواہ احمد و الترمذی و قال ہذا حدیث غریب ۔۱۲۔ وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من آوی یتیما الی طعامہ و شرابہ اوجب اللہ لہ الجنۃ البتۃ کسیکہ جائے دہد یتیمی را بسوے خوراک خود و آب خود واجب گرداند مر او را اللہ تعالیٰ بہشت را و ببخشد ہر گناہی را کہ کردہ است الا ان یعمل ذنبا لا یغفر مگر آنکہ بکند گناہی را کہ آمرزیدہ نشود و آن کفر ست و من عال ثلث بنات و کسیکہ عیالداری و تعہد و غمخواری کند سہ دختر را و کفایت کند مؤنت ایشان را او مثلہن من الاخوات یا عیالداری کند آنہا را کہ مانند سہ دختر اند کہ سہ خواہر باشند فاوہن و رحمہن پس ادب آموزد ایشان را و مہربانی کند ایشان را حتی یغنیہن اللہ تعالیٰ تا آنکہ بے نیاز گرداند اللہ تعالیٰ ایشان را ببلوغ و تزوج و تمول اوجب اللہ لہ الجنۃ واجب گرداند خدائے تعالیٰ مر آن کس را بہشت فقال رجل پس گفت مردی یا رسول اللہ او اثنتین یا عیالداری کند دو دختر یا دو خواہر را یعنی بفرماکہ بغمخواری دو نیز این ثواب مترتب گردد قال او اثنتین پس اجابت کرد آنحضرت التماس

مہربانی ندارد و ایمان ندارد و ہر کہ ایمان ندارد شقی ست نعوذ باللہ من الشقاوۃ رواہ احمد والترمذی - ۲ - وعن عبداللہ بن عمر و قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الراحمون یرحمہم الرحمن رحم و شفقت کنندگان بر خلق رحمت میکند ایشان را رحمن ارحموا من فی الارض رحم کنید کسی را کہ در زمین ست از آدمیان از نیکان و بدان و رحم کردن بر بدان بآنست کہ ایشان را از بدی باز دارند چنانکہ گذشت یا ری دہ برادر خود را ظالم باشد یا مظلوم الحدیث یا مراد آن ست کہ رحم کنید ہر کہ قابل و مستحق رحم ست یرحمکم من فی السماء تا رحمت کند شما را کسیکہ در آسمان ست ملک و قدرت او و تخصیص بآسمان بجہت کمال وسعت و علو و ارتفاع اوست یا مراد بمن من السماء ملائکہ اند و رحمت کردن ایشان بحفظ از اعداء و موذیات از شیاطین جن و انس و دعا و استغفار و طلب رحمت ست از جناب عزت برائے رحم کنندگان رواہ ابوداؤد والترمذی - ۳ - وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیس منا من لم یرحم صغیرنا و لم یوقر کبیرنا نیست از ما یعنی از ما و از آن کسان کہ بر طریقہ ما اند کسیکہ رحم نکند خردان ما را و حرمت نگاہ ندارد و کلان ما را و تخصیص بصغیر و کبیر مسلمانان بجہت کمال اہتمام و اعتناست والا صغیر و کبیر کفار را نیز بقدرے رحم و توقیر کردنی ست و اگر و یعلم لتکلم آدمیان مراد باشند نیز صورتے دارد و یامر بالمعروف و ینہ عن المنکر و نیست از ما کسیکہ امر نکند بہ مشروع و نہی نکند از نامشروع رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب و در بعضی نسخ حسن غریب و بعضی از شراح گفتہ اند کہ اسناد او جید ست - ۴ - وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما اکرم شاب شیخا من اجل سنہ گرامی ندارد ہیچ جوانی پیری را از جہت کلان سالی وی الا قیض اللہ لہ عند کبر سنہ من یکرمہ مگر آنکہ تقدیر کند و بگمارد خدائے تعالیٰ برائے وی نزد کلان سالی وی کسی را کہ گرامی دارد او را و گفتہ اند کہ در ین کلام اشارت ست بر سیدن جوان گرامی کنندہ و پیر را بسن پیری رواہ الترمذی - ۵ - وعن ابی موسیٰ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان من اجلال اللہ تعالیٰ بدرستی کہ از جملہ اجلال و تعظیم اللہ تعالیٰ ست باعتنال امر وی اکرام ذی الشیبۃ المسلم گرامی داشتن پیرے را کہ مسلمان ست و حامل القرآن و گرامی داشتن بردارندہ قرآن را یعنی آنکہ قرآن خواندن میداند خواہ حافظ باشد یا نہ غیر الغالی فیہ و لا الجافی عنہ حامل قرآن کہ از حد در غلو گذرندہ نیست دران و نہ دور شوندہ ازان قید کرد اکرام حامل قرآن را بد و قید یکی آنکہ غالی نباشد دران و دیگر آنکہ جافی نبود ازان بلکہ متوسط الحال بود و بر طریقہ توسط و اقتصاد و اعتدال رود چنانکہ عادت شریف بود در رعایت ہر اقتصاد و امر بدان در عبادات اما غالی دران طبعی گفتہ آنکہ بذل مجہود در قرارت قرآن و تجوید حروف دران کند بے تفکر و تدبر در معانی آن یا غالی آنکہ شتابی کند در خواندن قرآن چنانکہ در حدیث عبداللہ بن عمرو آمدہ کہ ہر کہ در کم از سہ روز ختم قرآن کند چنانستی کہ گویا نخواند قرآن را و جافی آنکہ ترک کند قرأت قرآن را و مشتغل نگردد بدان و قریب باین ست کہ گفتہ شود غالی آنکہ ہمیشہ مشغول بعبادت باشد و بتعلم فقہ و ذکر و فکر و عبادات دیگر اصلا نپردازد و جافی آنکہ دائم

وسلم قال الدین النصیحة ثلثا دین نصیحت ست و منحصر ست دران سه بار فرمود این کلمه را و نصیحت در اصل خلوص ست
ناصح میگویند عسل خالص را و هرچه خالص شد آن را ناصح نامند و مراد ازین در عرف اراده خیر افتد که اثر خلوص
طویت و محبت ست قلنا لمن گفتیم با جماعه صحابه و پرسیدیم ازان حضرت که این نصیحت و خلوص و اراده خیر که دین را
منحصر ساختی دران مر کراست و برای که باید کرد قال فرمود آنحضرت لله مر خدا را عز وجل ولکتابه و مر کتاب او را
که قرآن مجید ست ولرسوله و مر پیغمبر او را که ذات پاک مصطفی ست صلی الله علیه وآله وسلم و جائز ست که مراد بکتاب
و رسول جنس باشد تا شامل تمامه کتب منزله و رسل گردد صلوات الله علیهم اجمعین ولائمة المسلمین و مر امامان مسلمانان
را که امرا و علما اند وعامتهم و عامه مسلمانان را که سائر اهل الاسلام اند غیر امرا و علما رواه مسلم اما نصیحت مر الله تعالی
را ایمان آوردن بوحدانیت وی تعالی و صفات وی و اخلاص عمل در عبادت وی و نصیحت مر کتاب الله را
اعتقاد آنکه منزل ست از نزد وی و عمل کردن بانچه در وست از اوامر و نواهی و تلاوت و تعظیم وی و نصیحت
مر رسول الله را تصدیق وی در انچه از نزد خدا آورده و اطاعت وی و محبت وی و منتسبان وی و احیاء
سنت وی صلی الله علیه وسلم و این نصائح را جمع بعید اند که نصیحت نفس خود میکند بدان و نصیحت مر ائمة المسلمین را
باطاعت آن را در معروف و تنبیه ایشان نزد غفلت و عدم خروج بر ایشان اگرچه جور کنند و اتباع علما در انچه
موافق حق گویند و روایت کنند و نصیحت مر همه مسلمانان را ارشاد و هدایت ایشان بمصالح دین و دنیا و دفع ضرر
و جلب نفع مر ایشان را و این حدیث از جوامع الکلم ست که مدار تمام دین بر وست و تمامه علوم اولین و آخرین
مندرج ست در وی و تفصیل اجمال آن متعسر و انموذجی ازان در رساله جدا نوشته شده است والله الموفق

۲۰- وعن جریر بن عبد الله قال بایعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم گفت جریر بن عبد الله بجلی رضی الله
عنه بیعت کردم آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم علی اقام الصلوة وایتاء الزکوة والنصح لکل مسلم بر پا کردن نماز
و دادن زکوة و خیر خواهی نمودن مر هر مسلمان را عبادات یا حق الله ست یا حق العباد و از حق الله تخصیص
کردند که انچه عمده عبادات بدنی و مالی و اهم ارکان اسلام اند بعد شهادتین که نماز و زکوة است و تواند که روزه
و حج دران وقت فرض نشده باشد و اما حق العباد پس شامل ست جمیع انواع آن را نصیحت کردن مر هر مسلمان را متفق علیه

الفصل الثانی -۳۴- عن ابی هریرة قال سمعت ابا القاسم الصادق المصدوق یقول شنیدم ابا القاسم را
یعنی محمد رسول الله را که صادق و مصدوق ست صلی الله علیه وسلم صادق راست گو و مصدوق راست گفته شده
بوی یعنی کسی بوی راست گفته پس آنحضرت راست گوست در خبرهای که داده و حق تعالی و جبرئیل راست
گفته با وی در خبرهای که بوی رسانیده پس ابو هریره میگوید شنیدم آنحضرت را که می گفت لا تنزع الرحمة الا
من شقی کشیده نمی شود مهربانی از دل هیچ کسی مگر از دل بدبختی زیرا که مهربانی نشان ایمان ست پس هر که

واعتدال باشند آن خوف مرتفع گردد ومیخواهد که همه جامع خیر دنیا و آخرت باشند ومتساوی باشند وحصول این حالت اگر بفهم آن نیک در روند وانصاف در زند میسرست انشاء الله تعالی ومنه التوفیق فافهم - ۱۵ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم والله لا یؤمن والله لا یؤمن والله لا یؤمن سه بار فرمود نجدا سوگند ایمان نیارد وکامل نشود ایمان شخص قیل من یا رسیده شد کیست که ایمان نیارد گفت میگوئی یا رسول الله قال فرمود الذی لا یامن جاره بوائقه آن کسی که ایمن نباشد همسایه او بدیهای او را متفق علیه - ۱۶ - وعن عائشة وابن عمر عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ما زال جبرئیل یوصینی بالجار فرمود آنحضرت همیشه جبرئیل اندرمیگیرد مرا گاه گاه امت را نگاه داشتن حق همسایه بآسان کردن باوے ودفع ضرر وایذا از وے حتی ظننت انه سیورثه تا گمان بردم که بتحقیق جبرئیل نزدیکست که وارث میگرداند همسایه را از یکدیگر ووحی می آرد بدان فافهم واگر فرضاً توریث از آنحضرت مراد دارند حمل برورود این قول پیش از وحی بعدم وراثت انبیا باشد چنانکه ثابت شد که نحن معاشر الانبیاء لا نرث ولا نورث متفق علیه - ۱۸ - وعن عبد الله بن مسعود قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا کنتم ثلثة فلا یتناجی اثنان دون الآخر حتی تختلطوا بالناس تا آنکه بیامیزید بمردم وبعد آمیختن مردم وکثرت اجتماع اگر این چنین کنند باکی ندارد پس اگر چهار کس مصاحب باشند دو دو کس بیکدیگر سخن پنهان کنند روا باشد من اجل ان یحزنه متفق علیه این منع از پنهان سخن کردن دو کس نزد مصاحبت سه کس از جهت اندوهگین گردانیدن ازین فعل آن دیگر را یحزن بفتح یا وسکون حا وضم زاے وبضم یا وکسر زاے بهر دو وجه صحیح ست حزنه واحزانه اندوهگین کرد ورا وباعث حزن دو چیز تواند بود یکی توهم آنکه شاید راے میزده باشند در هلاک وبد اندیشی آن مرد دوم تاذی از اختصاص یکی بالتفات وتکریم نه دیگرے وبروجه اول درجاے که محل این توهم نباشد درست باشد تا آنکه بعضی برین رفته اند که این نیز نهی در سفرست ودر موضعی که مرد ثالث ایمن نباشد بر نفس خود امادر حضر ومیان عمارت باکی ندارد ودر وجه ثانی باید که مطلقا درست نباشد اما این مختلف می شود باختلاف اشخاص واحوال تناجی بهر کس وبهر حال موجب تکریم وتعظیم نبود وگاهی در زیاده برسه نیز باعث حزن ووحشت میگردد واز طیبی معلوم می شود که تناجی اثنین بحضور ثالث بدون یکی از ایشان مگر باذن وی نزد مالک وشافعی وجماهیر علما در سفر وحضر حرام ست وبصحت رسیده است از عائشه رضی الله عنها که روزے ازواج مطهره جمع بودند نزد آنحضرت صلی الله علیه وسلم ناگاه آمد فاطمه رضی الله عنها چون دید آنحضرت فاطمه را مرحبای گفت وپنهانی سخن کرد باوے ودریجا دلیل ست که پنهان سخن کردن باکی در جماعت درجاے که محل تهمت وشک نباشد درست ست وهمچنین تناجی ثلثة واکثر - ۱۹ - وعن تمیم الداری ان النبی صلی الله علیه وآله

میدہد ترا بجہت عیال تو و مال تو یعنی ہر صبح و شام کار او خداع ست کہ طمع دارد در اہل و مال تو و ظاہر میکند عفت و امانت را و در مکر و فریب تا آنکہ در باطن خیانت بیکند دران و ذکر البخل او الکذب و ذکر کرد آنحضرت در مقام تعداد اہل نار بخل را یعنی بخیل را و کذب را یعنی کاذب را و فرمود دیگر از دوزخیان بخیل و کاذب ست و لیکن راوی این چنین عبارت آورد کہ ذکر البخل او الکذب و نگفت و البخیل و الکاذب چنانکہ گفت الضعیف و الخائن غالباً نسیان کرد راوی خصوص لفظی را کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود یعنی چیزے ذکر کرد کہ معنی بخل یا کذب ازان مفہوم گشت خواہ این چنین فرمود کہ و البخیل و الکاذب یا لفظی دیگر گفت و تحول او الکذب و لاکثر روایات بلفظ او آمدہ و در بعضی و الکذب بواو نیز آمدہ و بر تقدیر او شک راوی ست یعنی چہارم بخیل را ذکر کرد یا کاذب را و بریں تقدیر پنجم و الشنظیر بکسر شین معجمہ و سکون نون و کسر طاء مہملہ و سکون ظاء معجمہ و سکون تحتانیہ الفحاش یعنی بدخلق سخت گوے از حد گذرانندہ بدی را در کلام و اگر بواو باشد عدد پنج بکذب تمام می شود و شنظیر الفحاش نعت بخیل یا کذاب باشد یعنی بخیل بدخلق فحاش یا کذاب بدخلق فحاش و بریں تقدیر و الشنظیر الفحاش را البتہ بنصب باید خواند یعنی ذکر کرد بخیل را و کاذب را و ذکر کرد وصف ایشان الشنظیر الفحاش را و بر تقدیر او مرفوع باشد بر طبق سابق عطف بر محل و منصوب نیز تواند شد عطف بر البخیل او الکذب یعنی ذکر کرد در مرتبہ چہارم بخیل را یا کاذب را و ذکر کرد در پنجم الشنظیر الفحاش را و ظاہر بر رفع است فتامل ۔ رواہ مسلم ۔ ۱۴۰ ۔ و عن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم والذی نفسی بیدہ سوگند بخدائے کہ بقائے ذات من در دست قدرت اوست لا یؤمن عبد حتی یحب لاخیہ ما یحب لنفسہ متفق علیہ ایمان نیارد ہیچ بندہ یعنی کامل و تمام نشود ایمان وی تا آنکہ دوست دارد برائے برادر مسلمان چیزی را کہ دوست دارد برائے خود از خیر دنیا و آخرت و در روایتے لفظ من الخیر تصریح آمدہ و خیر آخرت نجات از عذاب آتش و فوز بدرجات بہشت ست از انچہ از لوازم ایمان و عمل صالح ست و خیر دنیا اسباب و متاع و اہل و اولاد از انچہ وسیلہ و واسطہ خیر آخرت گردد و این را برائے خود میخواہد و دوست میدارد و باید کہ ہمہ مسلمانان را خواہد و دوست دارد و خیر خواہ ہمہ مسلمانان باشد اما آنکہ کسی بحکم تسویل شیطان و سرشت نفس و خبث سریرت و فساد باطن برائے خود از مال و جاہ دنیا کہ باعث ظلم و فساد و وبال و نکال گردد میخواہد و دوست دارد و چرا برائے مسلمان دیگر خواہد و دوست دارد این را باید کہ برائے خود نیز نخواہد و دوست ندارد و یا مردی ست کہ حصول مال و جاہ برائے وی سبب وصول ثواب آخرت و قرب مولی تعالی میگردد چنانکہ مال برائے حج و مواسات فقرا کار می آید و جاہ باعث عدالت و امر بمعروف و نہی منکر میگردد و دیگرے کہ مال او را باعث فسق و طغیان و ظلم عامہ می شود پس خواستن مال و جاہ و دوست داشتن آن برائے وی درست نباشد زیرا کہ در حق وی خیرے نیست و بالجملہ خصلتی خبیثی کہ نفس آدمی دارد بجہت خوف عوق نقصت و ذلت دارد چون ہمہ بر طریقہ خیر و صلاح و دینداری و انصاف

چہ متقی حقارت کرمسلمان نباشد ومعنی اول مناسب تر وظاہر تر ست کہ لا یخفی بحسب امری من الشر ان یحقر اخاہ المسلم پس ست مسلمان را از بدی حقارت کردن برادر مسلمان را یعنی این معنی تمام ست در بدی دیگر حاجت نیست کل المسلم علی المسلم حرام ہمہ چیز مسلمان بر مسلمان حرام ست دمہ ومالہ وعرضہ خون وی ومال وی وآبروے وے باید کہ کارے نکند وسخنی نگوید کہ خون ریختہ شود ومال وی تلف گردد وآبروی وے برود وشامل ہمہ بدیہاست وکلیہ این ست واین حدیث از جوامع الکلم ست کہ از خواص خاتمۃ محمدیہ است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رواہ مسلم ۱۳ - وعن عیاض بن حمار صحابی ست ذکر احوال او در آخر فصل اول از باب المفاخرۃ والعصبیۃ گذشت قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اہل الجنۃ ثلثۃ بہشتیان سہ کس اند یعنے آنہا کہ لائق وسزاوار اند کہ بسابقان ومقربان بہشت درآیند ذو سلطان مقسط متصدق موفق اول خداوند سلطنت وغلبہ عادل احسان کنندہ بمردم توفیق دادہ شدہ بخیرات وموفق آنرا گویند کہ آمادہ کردہ شدہ برائے وی اسباب خیر وگشادہ شدہ بر روئے وی درہائے نیکی ورجل رحیم رقیق القلب لکل ذی قربی ومسلم دوم مرد مہربان نرم دل مر ہر خداوند قرابت را ومہر مسلمان را یعنی مہربان بر خویش وبیگانہ وعفیف متعفف ذو عیال سوم مردی پارسا باز ایستادہ از حرام پارسائی نمایندہ بباز آمدن از حرام وتنگ کردن از سوال واظہار فقر خداوند عیال کہ نمی دارد او را عیال برارتکاب سوال وافتادن در کسب حرام چنانکہ در قرآن در شان اینہا گفتہ یحسبہم الجاہل اغنیاء من التعفف واہل النار خمسۃ ودوزخیان پنج کس اند یعنی آنہا مستحق عذاب اند بشومی این افعال شنیعۂ خود مقصود تقبیح وتشنیع این افعال وتغلیظ وتشدید ست بران چنانکہ در قرینۂ سابقہ مدح وتحسین افعال مذکورہ بود الضعیف الذی لا زبر لہ اول سست خردی کہ نیست عقل ورائے مر او را کہ بازدارد از کار ناشایستہ وثبات واستقامت نیست مر او را نزد شہوت وصبر نمی تواند کرد از معاصی وقبایح ونگاہ نمی تواند داشت خود را ازان الذین ہم فیکم تبع بیان الذی لا زبر لہ است بذکر نوعی ازان بطریق تمثیل والذی اگرچہ لفظش مفرد ست در معنی جمع ست باعتبار ارادۂ جنس یعنی آن کسانی کہ مر شما را تابع وخادم اند ومیگردند گرد امرا واغنیا از شما مطمع نظر ومطمع باطن ایشان نیست مگر پر کردن شکم وپوشیدن جامہ اگرچہ از شبہہ وحرام باشد لا یبغون اہلا ولا مالا طلب نمی کنند اہل وعیال را ونہ مال را کہ بکسب حلال حاصل کنند ورغبت ندارند دران بلکہ مقصورست ہمت ایشان بر تناول ومشارب وملابس اگرچہ حرام بود وایشان از ضعف وسستی رای ست والخائن الذین لا یخفی لہ طمع وان دق الا خائنہ دوم از اہل نار مرد بی دیانت ست کہ پوشیدہ نیست مراو را چیزی کہ طمع توان کرد در وی اگرچہ چیزے باریک وقابل باشد مگر آنکہ مجوید وتفحص میکند آن را تا بیابد ومطلع گردد بران وخیانت کند آن را وبعضی گویند خفا بمعنی ظہور نیز آید یعنی خائنی کہ ظاہر نمی شود مراو را چیزے کہ طمع توان کرد در وی مگر آنکہ خیانت می کند آن را ورجل لا یصبح ولا یمسی سوم مردی ست کہ صبح نمی کند وشام نمی کند الا وہو نخادعک عن اہلک ومالک مگر آنکہ وی فریب

ستره الله یوم القیمة وکسیکه پرده پوشی کند مسلمانی را بپوشد عیبها وگناهان او را و بپوشد خدای تعالی عیبهای او را در روز قیامت بپوشیدن آن از اهل موقف و ترک محاسبه و افتضای ذکر آن و گفته اند که ستر کسی مستحسن و مندوب ست بر اهل عزت و حیاست که عیب ایشان مستور ست اگر کاری ناشایسته می کنند در پرده حیا آن را مستور میدارند اما آنکه پرده از روی حیا برداشته و بنیاد فساد معروف شده و علانیه معصیت می ورزد انکار وی واجب ست و منع و زجر و تشنیع وی لازم و اگر بمنع متمنع نگردد خبر بولاة و حکام باید کرد تا او را از ایذای مردم و فساد در دین باز دارند و اما جرح روات و شهود و حکام و ظلمه از برای صیانت دین و حفظ حقوق ناس امری واجب و لازم ست و ار باب هتک ستر و کشف عیوب نه

متفق علیه - ۱۳۰ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم المسلم اخو المسلم مسلمان برادر مسلمان ست یعنی لا یظلمه ولا یخذله ستم نکند او را و خذلان ترک نصرت و یاری دادن پس لا یخذل بفتح یا و ضم ذال در معنی لا یسلمه باشد که گذشت ولا یحقره و خرد نشمرد و خوار ندارد و بنظر کم نگرد مسلمان را اگرچه فقیر و ضعیف و ناتوان و مسکین و ناموافق و خراب و عریان و لاشی باشد چه داند که قدر او نزد خدا چیست و عاقبت کار او چه اهل لا آله الا الله همه اهل عزت اند فلله العزة ولرسوله وللمؤمنین ولکن المنافقین لا یعلمون بهر وجه عزت ایمانی ایشان از دست نباید داد و انتسابی که بجناب عزت دارند رعایت باید نمود خصوصاً آنها که نور علم و عبادت را ضمیمه آن ساخته بصفت نور علی نور متصف شده اند اکثر و یرانی حال و گرفتاری بخسران و وبال اهل عالم خصوصا ارباب دنیا و جاه که در ظلمت کبر و نفسانیت و چاه غفلت افتاده از مشاهده این نور محروم و محجوب مانده گرفتار ظلمات بعضها فوق بعض گشته اند باین سبب ست اصل کار که باعث عزت و نجات در دنیا و آخرت ست محبت فقرا و حب مساکین ست که سید سادات عالم و افخر اشرف بنی آدم صلوات الله وسلامه علیه وعلی آله واصحابه اجمعین آن را در دعای خود میخواهد و مامور گشت بصبر بر صحبت و مجالست با ایشان فقیر و فقرا در اصل برگزیده و نواخته آن آستانه و بلند و سرافراز گردانیده آن درگاه اند دیگر چه گوید مجال اطناب درین باب فراخ ست والعاقل تکفیه الاشارة اللهم ارزقنا - ولا یحقره را در اکثر روایات بفتح یا و سکون حا و ضم قاف خوانده اند از حقر و حقرة بمعنی خرد دیدن و خوار داشتن و نه باب ضرب و در بعضی روایات ولا تحقیر آمده بضم یا و سکون حا و معجمه و کسر قاف از احقار بمعنی از اله حقر که بمعنی امن و عهد و سلامت ست یعنی غدر نکند و خیانت نورزد در حق وی هم چنین ست به لفظ یحقر که در آخر حدیث واقع شده قاضی عیاض مالکی گفته که صواب اول ست و در بعضی روایات یحقر نیز آمده بعد ازان فرمود که التقوی ههنا و یشیر الی صدره ثلث مرات تقوی و پرهیزگاری اینجا ست و اشارت میکرد آنحضرت بسوی سینه مبارک خود سه بار یعنی تقوی در سینه است و کار باطن ست و مقصود ازین جمله تاکید و تقویت جمله سابقه است یعنی محل تقوی قلب ست و امر خفی ست پس چگونه حقارت مسلمانی کنند و حقیقت حال وی معلوم نه یا مراد آن ست که چون تقوی در دل ست پس هر که در دل وی تقوی باشد مسلمان را حقارت نکند

ابی موسیٰ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال المؤمن للمؤمن کالبنیان مسلمانان مر مسلمانان دیگر را مانند بناست یعنی مجموع مسلمانان حکم یک بنا دارند درین معنی کہ شد بعضہ بعضا سخت میگرداند و محکم میدارد بعضی اجزاے بنا بعضی اجزاے دیگر را ہمچنین مسلمانان را نیز باید کہ در تقویت و تائید یکدیگر باشند ثم شبک بین اصابعہ پستر در آورد انحضرت انگشتان یکدست خود را در انگشتان دست دیگر از برائے تمثیل اتصال و اشتباک مسلمانان بیکدیگر در تعاون دادن بعضی مر بعضی را و این ہمہ در انچہ حرام و مکروہ نباشد و موجب اثم نگردد متفق علیہ ۱۰ وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انہ کان اذا اتاہ السائل او صاحب الحاجۃ قال و ہم از ابی موسیٰ آمدہ کہ روایت میکند از ان حضرت کہ بود چون می آمد او را سائل یا خداوند حاجت میگفت اشفعوا تشفعوا شفاعت کنید و درخواست کنید فلتؤجروا تا حاصل گردد برائے شما اجر شفاعت فلتؤجروا بصیغۃ المجہول بکسر لام و سکون آن و یقضی اللہ علی لسان رسولہ ما شاء و حکم میکند خداے تعالیٰ بر زبان پیغمبر خود ہر چہ میخواہد یعنی شما شفاعت میکردہ باشید تا اجر آن حاصل کنید خواہ شفاعت شما قبول افتد یا نہ کہ آن بتقدیر الٰہی و حکم اوست و از ملاحظہ آنکہ شاید شفاعت شما قبول نیفتد ترک آن نکنید و ثواب آن را از دست ندہید و باید دانست کہ شفاعت در حدود بعد از رسیدن بامام جایز نبود و پیش از رسیدن بوی جایز و در تعزیر جائز نیست مطلقا و اینہمہ بر تقدیرے کہ مشفوع فیہ موذی و شریر نباشد متفق علیہ ۱۱ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انصر اخاک ظالما او مظلوما یاری دہ برادرت کہ ظالم باشد یا مظلوم فقال رجل پس گفت مردی یا رسول اللہ انصرہ مظلوما یاری میدہم او را در حالیکہ مظلوم ست و کیفیت این معلوم ست فکیف انصرہ ظالما پس چگونہ یاری دہم او را در حالتے کہ ظالم ست کیفیت این معلوم نمی شود قال گفت آنحضرت تمنعہ من الظلم کیفیت یاری دادن ظالم آن است کہ منع میکنی و باز میداری او را از ظلم فذلک نصرک ایاہ پس آن باز داشتن تو وی را از ظلم نصرت دادن تست او را یعنی بر شیطان و نفس کہ باعث اند او را بر ظلم متفق علیہ ۱۲ وعن ابن عمر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال المسلم اخو المسلم مسلمان برادر دینی مسلمان ست کہ شریعت حکم او دارد و شارع صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حکم اب لا یظلمہ ستم نکند مسلمانی مسلمان دیگر را یعنی نباید کہ ستم کند و اصل معنی ظلم وضع الشئی فی غیر موضعہ است و آن شامل ست صغیرہ را بلکہ مباح را کہ مناسب و لائق نباشد کہ دون آن در عرف کذا قالوا و لا یسلمہ بضم یا و سکون سین و نیندازد او را در مہلکہ و مگذارد ش در دست دشمن بلکہ نصرت کند و یاری دہد او را و من کان فی حاجۃ اخیہ کان اللہ فی حاجتہ و ہر کہ باشد سعی کنندہ در قضاے حاجت برادر مسلمان باشد خداے تعالیٰ در قضاے حاجت وے و من فرج عن مسلم کربۃ و ہر کہ بکشاید از مسلمانی اندوہی را قال فی الصراح کربت بضم کاف و سکون را و کرب بفتح کاف اندوہ کہ دم باز گیرد از وی فرج اللہ عنہ کربۃ من کربات یوم القیمۃ بکشاید خداے تعالیٰ از وے اندوہی عظیم از اندوہہاے روز قیامت کہ نفس نتواند زد دران و من ستر مسلما

و در بعضی حواشی نوشته که این قول یعنی واحسبه قال الخ قول عبد الله بن مسلمه قعنبی ست که شیخ بخاری
و مسلم ست و راوی این حدیث ست از امام مالک که گفت گمان می برم مالک را که گفت کالقائم لا یفتر وکالصائم
لا یفطر فتدبر متفق علیه ۶ - وعن سهل بن سعد صحابی مشهور ست ساعدی که قبیله ایست از انصار آخر من
مات من الصحابة بالمدینة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انا وکافل الیتیم له ولغیره من وکسیکه
متکفل امر یتیم ست و مربی اوست خواه آن یتیم از ان او باشد و از اقربای او که غمخواری وی بر و بحکم صلهٔ
رحم واجبست چنانکه پسر پسر که پدرش مرده باشد یا پسر برادرش و مانند آن یا از ان غیر وی باشد از مردم
اجانب بر هر تقدیر ثواب کفالت یتیم و تربیت وی آن قدر ست که میفرماید من وکافل یتیم فی الجنة هکذا مقارن
و مصاحبیم در بهشت این چنین و اشار بالسبابة والوسطی وفرج بینهما شیئا و اشارت کرد آنحضرت بران بیان کیفیت
مقارنت بانگشت سبابه و انگشت میانه و کشادگی کرد میان این هر دو انگشت اندکی رواه البخاری و ازین
حدیث معلوم شود که مراد مقارنت در بهشت ست و ضم اصابع که در حدیث انس واقع شده ناشی از فرجه است
یا رب مگر ثواب غمخواری دختران بیشتر از کفالت یتیم بود و مقارنت در اول قوی تر از ثانی و در اول در جمیع مواطن
و در ثانی مخصوص بجنت که آخر مواطن و مرجع و مصیر بدوست والله اعلم ۷ - وعن النعمان بن بشیر صحابی انصاری ست
اول من ولد فی الانصار بعد الهجرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم تری المؤمنین فی تراحمهم می بینی و می یابی
تو ای مخاطب حال مسلمانان را در رحم کردن بعضی از ایشان بر بعضی باخوت ایمانی بی وجود سببی دیگر وتوادهم
و در رعایت احوال بعلاقهٔ محبت و وصلهٔ مودت که بیکدیگر دارند مثل زیارت کردن یکدیگر و هدیه بیکدیگر فرستادن
وتعاطفهم و در مهربانی و اعانت کردن بیکدیگر بجهت رقت و مشاهدهٔ حال ضعف و ناتوانی و مسکنت و امثال آن
کمثل الجسد هم چو حال تن ست اذا اشتکی عضوا چون شکایت کند جسد یک اندام را یعنی بیمار گردد یک اندام
وی شکایت و شکوی بمعنی گله کردن و بمعنی بیماری نیز آید و عضو در اکثر روایات بنصب آمده و در بعضی برفع نیز
خوانده اند و عضو بالضم والکسر اندام اعضا جماعت کذا فی الصراح تداعی له سائر الجسد میخواند یکدیگر را بجهت آن عضو
باقی اعضای جسد و موافقت میکند اعضا بیکدیگر در تالم و مشقت تداعی یکدیگر را خواندن تا اتفاق کنند بر کاری
بالسهر والحمی به بیداری و تپ و درین معنی گفته است بیت بنی آدم اعضای یکدیگرند که در آفرینش ز یک گوهرند
چو عضوی بدرد آورد روزگار دگر عضوها را نماند قرار متفق علیه ۸ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم المؤمن کرجل واحد مجموع مسلمانان همه در حکم یک مرد و یک شخص اند ان اشتکی عینه اگر شکایت میکند
آن مرد درد چشم خود را اشتکی کله شکایت میکند همه بدن خود را و ان اشتکی راسه اشتکی کله و اگر شکایت میکند درد سر
خود را شکایت میکند تمام بدن خود را و لفظ عینه و راسه و کله بنصب و رفع هر دو آمده رواه مسلم ۹ - وعن ابی

نکردہ دگران می باشد فاحسن الیہن پس نیکی کند بسوے ایشان کن او ستر امن النار باشند این دختران و نیکی کردن بایشان هر آنکس را پردہ از آتش دوزخ و حاجز و مانع از در آمدن آن و اختلاف کردہ اند علماء دران کہ مراد ابتلا و امتحان بمجرد وجود دختران ست یا بانچہ صادر شود از ایشان از محنت و ایذا و صبر کردن بران و ظاہر اول ست و نیز مراد از احسان قدر واجب ست از نفقہ یا زیادہ بران و ظاہر ثانی ست و شرط احسان آن ست کہ موافق شرع باشد و مستمر و دائم گردد تا جدا شدن ایشان بہ تزویج یا بموت متفق علیہ ۴- وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من عال جاریتین کسیکہ غمخواری کند دو دختر را و ایستادگی نماید نفقہ و قوت و کسوت رسانیدن ایشان را حتی تبلغا تا آنکہ برسند آن دو دختر بحد بلوغ جاء یوم القیمۃ می آید آن کس در روز قیامت انا و ہو ہکذا حالیکہ من و وی بہم باشیم ہمچنین و ضم اصابعہ و فراہم آورد آنحضرت برائے بیان معنی ہکذا و کیفیت بہم بودن آن کس و آنحضرت انگشتان خود را و مراد دو انگشت ست کہ سبابہ و وسطی ست یعنی ہمچنانکہ این دو انگشت را بہم پیوستہ می بینید من و آنکس کہ عیالداری دو دختر کند روز قیامت ہمچنین باشیم مراد مقارنت و مصاحبت در جنت ست یا در محشر و مواطن دیگر و اللہ اعلم و بدانکہ در حدیث دیگر فرمودہ است برانگیختہ شدہ ام من در رفد قیامت ہمچو این دو انگشت و احتمال گفتہ اند یکی آنکہ بیان معنی اتصال و مقارنت و دیگر تقارب و تعاقب مقدار تقدم وسطی بر سبابہ اما در بعض حدیث بیان این دو احتمال نکردہ اند و ظاہر در اینجا ارادہ ضم و مقارنت و پیوستن ست و اگر تقارب و تعاقب در در آمدن بہشت مراد دارند نیز صورتے دارد و بر ہر تقدیر مراد مبالغہ و تاکد فضل عیالداری دختران ست و اللہ اعلم رواہ مسلم ۵- وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الساعی علی الارملۃ سعی نمایندہ در تحصیل مونت ارملہ و انفاق کنندہ بر ایشان و ارملہ بفتح ہمزہ و میم زن بے شوہر خواہ تزوج کردہ باشد پیش ازین بشوہری یا نہ و بعضی گفتہ زنی کہ مفارقت کردہ از وی شوہر بموت یا بطلاق کذا قال الطیبی و در قاموس گفتہ مرد ارمل و زن ارملہ بمعنی محتاج و مسکین و جمع ارامل و ارامل در صراح گفتہ ارمل مرد بے زن و ارملہ زن بے شوہر ارامل بیوگان و درویشان و محتاجان و اصل اشتقاق این لفظ از رمل ست بمعنی فقر و رفتن توشہ از دست و بے باران شدن سال و مراد در حدیث زن بی مرد ست و مسکین بقرینۂ ذکر و المسکین می فرماید کہ سعی نماینده و کوشش کنندہ در تحصیل مونت بیوہا و مسکینان کالساعی فی سبیل اللہ مانند سعی کنندہ و انفاق کنندہ در راہ خدا ست کہ غزا و حج ست و احسبہ قال ظاہرا از نفس مصابیح و مشکوۃ آنست کہ این قول ابی ہریرہ است کہ گفت گمان می برم آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ گفت کالقائم لا یفتر بضم تا و کالصائم لا یفطر سعی کنندہ بر ارملہ و مسکین مانند شب خیز ایست برائے نماز کہ سستی نمی کند و قعدے واقع نمی شود در شب خیزی او و مانند روزہ دار ست کہ ہرگز افطار نمیکند و ہمیشہ روزہ میدارد

فہو مشفق و شفیق علیہ و معنی ترسیدن از کسی یقال اشفق منہ ای خاف انتہی و طیبی گفتہ اشفاق بمعنی خوف ست و شفقت و شفق اسم ست ازان و بمعنی عنایت مختلط بخوف نیز آمدہ زیرا کہ مشفق می ترسد کہ مکروہے بمشفق علیہ نرسد و رحمت بخشودن و مہربانی کردن و مرحمت کذلک و رحم بضم را باسکون حاوضم آن نیز بمعنی رحمت آید و ترحم نیز باین معنی ست یقال رحمتہ و ترحمت علیہ و رحموت نیز مشتق از رحمت ست از برائے مبالغہ چنانچہ رہبوت از رہب و جبروت از جبر و رحمان و رحیم از اسماء الٰہی انداز برائے مبالغہ در رحمت و تکرار نیز برائے مبالغہ است چنانچہ گویند جاد مجد و مبالغہ در رحمان اشد و اقوی ست بمعنی متصف بر حمتی کہ خلق آن متصور نباشد و لہذا مخصوص ست بباری تعالی و بر غیر او اطلاق توان کرد و رحیم بر غیر وی سجانہ نیز اطلاق توان کرد و کریمہ قل ادعوا اللہ او ادعوا الرحمن دلیل این تخصیص ست۔

الفصل الاول ۲- وعن جریر بن عبد اللہ صحابی مشہور حسن الصورت والسیرت قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یرحم اللہ من لا یرحم الناس رحمت نمی کند خدا تعالی بر رحمت خاص کامل خود کسی را کہ رحمت نمی کند او آدمیان را متفق علیہ ۲- وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت جاء اعرابی الی النبی آمد بادیہ نشینی کہ اکثر جفاکار و درشت خو می باشند بسوئے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و دید حاضران را کہ بوس میکنند خردان را فقال لہ فقال بس گفت اتقبلون الصبیان فما نقبلہم آیا بوس می کنید شما خردان را پس ما خود بوس نمی کنیم ایشان را فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او املک لک ان نزع اللہ من قلبک الرحمۃ آیا مالک می شوم من نہادن رحمت را در دل تو اگر بکشد اللہ تعالی از دل تو رحمت را یعنی چون وی تعالی در دل تو رحمت و شفقت ننہاد من نتوانم نہاد مقصود زجر و توبیخ ست بر بیرحمی و اشارت بآنکہ در دلہا رحمت نہادہ و آفریدہ حق ست اگر وی نیافریدے و ننہاد دیگرے نتواند نہاد و این معنی بر تقدیر کسر ہمزہ آن ست و در اکثر روایات بفتح ہمزہ آمدہ و معنی آنچنان شود کہ من مالک نیستم دفع و ازالہ کشیدن حق رحمت را از دل تو یعنی چون وی تعالی رحمت را از دل تو کشید من آن را دفع نتوانم کرد و ازالہ نمود و قال معنی ہر دو در روایت یکی ست تفاوت در توجیہ اعراب ست متفق علیہ۔ وعنہا قالت و ہم از عائشہ رضی اللہ عنہا روایت ست کہ گفت جاءتنی امراۃ و معہا ابنتان لہا تسالنی آمد مرا زنی و با آن زن دو دختر او مراد را سوال میکرد آن زن و می خواست چیزی از من فلم تجد عندی غیر تمرۃ واحدۃ پس نیافت آن زن نزد من جز یک خرما فاعطیتہا ایاہا پس دادم آن زن را آن تمرہ را فقسمتہا بینہما پس قسمت کرد خرما را در میان ہر دو دختر خود آن زن و بہر یک نیمہ از ان داد و لم تاکل منہا و خود نخورد چیزے از ان ثم قامت فخرجت پس برخاست آن زن و بیرون رفت فدخل النبی پس در آمد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فحدثتہ پس گفتم این فعل آن زن را با آنحضرت فقال پس گفت فی بیان فضیلت نیکی کردن بدختران من ابتلی کسی کہ مبتلا گردانیدہ شود و آزمایش کردہ شود من ہذہ البنات بشیء از جنس این دختران چیزے یعنی یکی یا دو یا بیشتر و عبارت ابتلا بجہت آنست کہ وجود بنات در عرف و عادت

فی والدیہ اصبح لہ بابان مفتوحان من النار وان کان واحدا فواحد وکسیکہ بامداد کند درحالی کہ بیفرمانی کنندہ است مر خدا را
در حق مادر و پدر خود بامداد کند برای او دو در کشادہ از آتش دوزخ واگر ہست یکے از مادر و پدر پس مفتوح یک در ست
وازینجا معلوم شود کہ طاعت ومعصیت والدین چون بفرمودۂ حق ست درحقیقت طاعت ومعصیت اوست تعالی وتقدس
قال رجل وان ظلماہ گفت مردی از حاضران واگرچہ ظلم ہم کنند مادر و پدر فرزند را قال فرمود آنحضرت وان ظلماہ
وان ظلماہ وان ظلماہ سہ بار مکرر فرمود از برای تاکید ومبالغہ ومراد بظلم در امور دنیاویہ است نہ دینیہ چہ طاعت
والدین اگر مخالف دین باشد روا نبود ۔ وعنہ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال وہم روایت از ابن
عباس ست رضی اللہ عنہما کہ آنحضرت فرمود ما من ولد بار ینظر الی والدیہ نظرۃ رحمۃ نیست ہیچ فرزندی نیکی کنندہ
بوالدین کہ نگاہ کند بسوے ایشان نگاہ کردن بر وجہ رحمت ومحبت الا کتب اللہ لہ بکل نظرۃ حجۃ مبرورۃ مگر آنکہ بنویسد
مر او را خدای تعالی در برابر نگاہ کردن حجی مقبول افتادہ ودر کتاب حج گذشت کہ جزای حج مبرور نیست مگر بہشت
ومعنی حج مبرور نیز ہمانجا معلوم شد ومآل آن مقبول ست قالوا چون آنحضرت نظر کردن بوالدین را اینچنین جزای ذکر
کرد صحابہ بطریق استعظام واستبعاد گفتند وان نظر کل یوم مائۃ مرۃ واگرچہ نگاہ کند ہر روز صد بار قال نعم گفت آری
واگرچہ نظر کند ہر روز صد بار واز برای رفع رد واستبعاد ایشان فرمود اللہ اکبر واطیب خدا بزرگتر وپاک تر ست
از آنچہ در گمان شماست کہ نوشتہ نمی شود بہر نظر ولد حج مبرور ۔ وعن ابی بکرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم کل الذنوب یغفر اللہ منہا ما شاء ہمہ گناہان می آمرزد خدای تعالی از آن گناہان ہرچہ می خواہد الا عقوق
الوالدین مگر رنجانیدن مادر و پدر فانہ یعجل لصاحبہ پس بدرستی کہ اللہ تعالی شتاب میکند عقوبت را مر صاحب
عقوق را فی الحیوۃ قبل الممات ہم در زندگانی پیش از مردن یا آنچہ میکند در آخرت از عقوبت واین غایت تشدید وتغلیظ ست
بر عقوق ۔ وعن سعید بن العاص نام دو کس ست پوشیدہ نماند کہ ابن سعید را سعید ابن العاص خواندن بسبب
نسبت بجد ست یکی اکبر وآن سعید بن العاص بن امیہ بن عبد شمس بن عبد مناف ست قدیم الاسلام اسلام آورد بعد
از ابی بکر صدیق ودیگرے اصغر وآن سعید بن احیحہ بضم ہمزہ ومثناۃ ساکنہ ودو حاے مہملہ بن سعید بن العاص بن امیہ
ووی در وقت وفات آنحضرت ہشت سالہ بود دید آنحضرت را روایت کرد از وے واین حدیث اوست بروایت
پدر کلان او قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حق کبیر الاخوۃ علی صغیرہم ادب وحرمت بزرگ از میان
برادران بر برادر خرد ایشان حق الوالد علی ولدہ ہمچو حق پدر ست بر فرزند روی البیہقی الاحادیث الخمسۃ فی شعب الایمان
روایت کردہ بیہقی این پنج حدیث را از حدیث انس تا حدیث سعید بن العاص در شعب الایمان ۔

باب الشفقۃ والرحمۃ علی الخلق

فی الصراح شفقت مہربانی شفق کذلک اشفاق ترسیدن بر کسی یا چیزے از مہربانی بروے صلتہ بعلی یقال اشفق علیہ

۲- وعن معاویۃ بن جاہمۃ ان جاہمۃ جاء الی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جاہمۃ بن عباس بن مرداس سلمی کہ
از صحابہ بود و پسر وے معاویہ نیز از صحابہ است نزد آنحضرت آمد فقال پس گفت یا رسول اللہ اردت ان اغزو
خواستم کہ بغزا روم وقد جئت استشرک وتحقیق آمدہ ام کہ مشاورت کنم ترا توچہ میفرمائی فقال ہل لک من ام پس فرمود
آنحضرت آیا ہست ترا مادری قال نعم گفت آری ہست قال فالزمہا فرمود پس لازم گیر او را و باوی باش فان الجنۃ
عند رجلہا زیرا کہ بہشت نزد پاے مادر ست یعنی در پاے مادر باش کہ موجب درآمدن بہشت ست و این عبارت
کنایت ست از خضوع و تذلل کہ امر کردہ اند بآن اولاد را نسبت بوالدین پس دریابی بودن صفت ولد ست و صفت
بہشت رواہ احمد والنسائی والبیہقی فی شعب الایمان ۳- وعن ابن عمر قال کانت تحتی امرأۃ ابن عمر میگوید بود
در عقد نکاح من زنی وکان عمر یکرہہا و بود عمر رضی اللہ عنہ کہ ناخوش میداشت آن زن را فقال لی طلقہا پس گفت
مرا عمر طلاق دہ آن زن را فابیت پس سر باز زدم من از امتثال این امر و طلاق ندادم زن را فاتی عمر رسول اللہ
پس آمد عمر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فذکر ذلک لہ پس ذکر کرد عمر آن واقعہ را مر آن حضرت را فقال لی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طلقہا پس گفت مرا آن حضرت طلاق بدہ آن زن را رواہ الترمذی وابو داؤد ۴- وعن
ابی امامۃ ان رجلا قال روایت ست از ابو امامہ باہلی کہ صحابی مشہور ست کہ مردے گفت یا رسول اللہ ما حق
الوالدین علی ولدہما چیست حق مادر و پدر بر فرزندان ایشان قال گفت آنحضرت ہما جنتک ونارک مادر و پدر
بہشت و دوزخ تواند یعنی حق ایشان نیکی کردن ست بایشان و نارنجانیدن ایشان را زیرا کہ نیکی کردن بایشان
سبب درآمدن بہشت در نجانیدن ایشان موجب درآمدن دوزخ ست رواہ ابن ماجۃ- ۵- وعن انس قال
قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان العبد لیموت والداہ او احدہما بدرستی کہ بندہ ہر آینہ می میرد پدر و مادر
وی ہر دو یا یکی ازان دو و او از لہما عاق وحال آنکہ بتحقیق آن بندہ مر ایشان را رنجانیندہ و عقوق در زندہ ست
و ایشان ناراضی رفتہ اند از وی از عالم فلا یزال یدعو لہما و یستغفر لہما پس ہمیشہ دعا میکند آن بندہ مر پدر و مادر را
و آمرزش می خواہد از خدا مر ایشان را حتی یکتبہ اللہ بارا تا آنکہ می نویسد او را خداے تعالی نیکی کنندہ بایشان
یعنی دعا و استغفار فرزندان مر والدین را بعد از مردن ایشان آن فائدہ دارد کہ اگر ناراضی رفتہ باشند ہم
حق تعالی ایشان را راضی میگرداند او وی و نام وی را در دیوان نیکی کنندگان بہ پدر و مادر و رضا جویندگان
از ایشان می نویسد ۶- وعن ابن عباس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من اصبح مطیعا للہ فی والدیہ
کسیکہ بامداد کند در حالیکہ فرمان بردار ی کنندہ است خدا را در حق مادر و پدر خود و بجاے آرندہ است حق
ایشان را اصبح لہ بابان مفتوحان من الجنۃ بامداد کند در حالی کہ ثابت ست برائے او دو در گشادہ از بہشت فان
کان واحدا فواحدا پس اگر باشد یکی از مادر و پدر پس مفتوح یک در ست و در بعضی نسخ واحدا بنصب ست و من اصبح عاصیا

دراعی کرد باعتبار اکثر و اغلب و در روایت دیگر آمدہ کہ حاصل بسیار گردانیدم اجرت وے را تا آنکہ بسیار
شد اموال از شتر و گاو و گوسفند و غلام فجاءنی بعد آن اجیر فقال پس گفت اتق اللہ ولا تظلمنی تبرس خدا
را و ظلم مکن مرا و اعطنی حقی و بدہ مرا حق مرا فقلت اذہب الی ذلک البقر و راعیہا پس گفتم بہ و بسوی آن
گاوان و چرانندگان آن حق تست فقال اتق اللہ ولا تہزأ بی پس گفت بترس خدا را و استہزا و سخریت
مکن بمن فقلت انی لا اہزأ بک پس گفتم بدرستی من استہزا نمیکنم تو بگیر و خذ ذلک البقر و راعیہا پس بگیر آن گاوان را
و چرانندگان آن را فاخذہ فانطلق بہا پس گرفت این مال و متاع را پس برد آن ہمہ اشیاء را فان کنت تعلم انی
فعلت ذلک ابتغاء وجہک ففرج ما بقی پس اگر میدانی خداوندا کہ من کردہ ام آن را برائے طلب رضائے
تو پس بکشا آنچہ باقی ماندہ ازین سنگ ففرج اللہ عنہم پس کشاد خدائے تعالی آن سنگ را از ایشان و برہانید
ازان محنت متفق علیہ و ازین حدیث معلوم شد استحباب توسل بصالح اعمال در حال شدت و کرب زیرا کہ
مولی تعالے از ایشان قبول کرد و اجابت نمود و آنحضرت این را ازان قوم در معرض ثنا و ذکر فضائل خبر داد
و اگر استحباب نباشد جواز خود متیقن ست اما باید دانست کہ این معاملہ بر ظاہر شریعت و مقتضای ایمان ہست
کہ بموجب صدق وعدۂ پروردگار تعالی و وثوق بدان اجر عمل را می طلبد و معاملہ می نماید اما آنکہ مستغرق ست
در بحر حقیقت و مشاہدہ می کند شمول قدرت و فعل و توفیق الٰہی را فانی ست از وجود و رویت عمل خود و
جزائے آن او را کجا مجال اسناد فعل بذات خود و استحقاق جزائے او ست وی ہمہ از حق میداند و خود را درمیان
نمی بیند عمل بتوفیق او ست و جزا بفضل او تعالے شانہ و عظم برہانہ و نیز معلوم می شود و مبالغہ در فضل نفقہ بر
والدین و ایثار ایشان بر اہل و اولاد و احتراز و تحاشی از تکلیف و مشقت ایشان و قصر ہمت بر راحت
و آرام ایشان و نیز معلوم می شود کہ بیدار کردن کسی را کہ در خواب ست مکروہ بود خصوصا در محل ادب و
تعظیم مگر برائے نماز و نزد فوات فرض و معلوم می شود کہ راحت خواب الذ و اطیب ست از تناول طعام
و معلوم می شود فضل عفت و پارسائی و باز داشتن نفس از محرمات خصوصا نزد قدرت و عدم مانع و طلب نفس و
خواہش وی خصوصا در شہوت فرج کہ ہیجان وی غالب تر و سرکش ترین شہوات ست بر عقل و مشکل ترین حالات
ست بر مرد و نیز معلوم می شود کہ تصرف در مال غیر بے اذن وی جائز نیست اگر اجازت کند بعد ازان چنانکہ
مذہب حنفی ست کہ تصرف فضولی جائز ست و موقوف ست بر اجازت مالک و بعد از اجازت وی نافذ گردد و
معلوم می شود کہ حسن عہد و ادائے امانت و سماحت در معاملات امرے فاضل و موصل ست بقرب و کرامت
نزد حق و معلوم می شود کہ دعائے پیندہ بعد از وقوع بلا مستجاب و سبب دفع بلا و کشاد از تنگی محنت و ابتلا ست
و معلوم می شود کہ کرامات اولیا حق ست چنانکہ مذہب اہل سنت و جماعت ست رضوان اللہ علیہم اجمعین۔

وما در خواب میکردند و خروان فریاد میکردند و من ایستادہ بودم حتی طلع الفجر تا آنکہ برآمد فجر این مرد این حکایت از حال خود کرد و روے بخدا آورد و گفت خداوندا خان کنت تعلم انی فعلت ذلک ابتغاء وجهک پس اگر ہستی تو کہ میدانی کہ من کردہ ام این کار بمحض طلب رضاے تو فافرج لنا فرجة نری منها السماء پس بکشا برائے ما کشادگی کہ ببینیم ازان کشادگی آسمان را فافرج ارباب نصر واز افعال ہر دو خواندہ اند و فرجہ نیز بضم فا و فتح آن آمدہ ففرج الله لهم حتی یرون السماء پس بکشاد خداے تعالی برائے این قوم تا آنکہ چنان شد کہ می بینند آسمان را و فرج بہ تشدید را و تخفیف آن نیز آمدہ و در بعضی روایات یرون بی نون آمدہ و چون مرد نخستین حکایت خود تمام کرد واز تنگی کشادگی یافت قال الثانی گفت مرد دوم برائے بیان کردار نیک کہ وی کردہ بود اللهم انه کانت لی بنت عم اجبها خداوندا بدرستی کہ بود مرا دختر عم کہ دوست میداشتم او را کاشد ما یجب الرجال النساء دوستی مثل سخت ترین دوستیہاے مردان مر زنان را طلبت الیها نفسها پس طلب نمودم بسوے وی نفس او را یعنی میل کردم بسوی وے و فرستادم کس را بسوے وی فابت حتی آتیتها بمائة دینار پس سرکشی کرد وے از مطاوعت من تا آنکہ بیارم او را و بدہم صد دینار فسعیت حتی جمعت مائة دینار پس کسب وکار کردم تا آنکہ بہم رسانیدم صد دینار رافی الصراح سعی و دویدن و شتابی کردن و کسب وکار کردن خلقیتها بها پس بیش آوردم او را آن صد دینار را فلما قعدت بین رجلیها پس ہرگاہ کہ نشستم میان دو پاے آن زن برائے جماع قالت یا عبد الله اتق الله گفت آن زن اے بندۂ خدا بپرہیز کن و بترس از خدا ولا تفتح الخاتم ومکشا مہر امانت را یا کنایت از ازالۂ بکارت کردہ قمت عنها پس ترسیدم از خدا و دور ایستادم از وی اللهم فان کنت تعلم انی فعلت ذلک ابتغاء وجهک خداوندا پس اگر میدانی تو کہ من کردم آن را برائے طلب رضاے تو فافرج لنا منها پس کشادہ دار ما را ازین صخرہ ففرج لهم فرجه پس بکشاد خداے تعالے برائے ایشان کشادگی و فرج تخفیف را و تشدید آن نیز آمدہ و قال الآخر گفت مرد دیگر از ان سہ مرد اللهم انی کنت استاجرت اجیرا خداوندا من بمزدوری گرفتم مزدوری را الفرق از ربہ پیمانۂ مثالی و فرق بفتح فا و سکون را و فتح آن پیمانۂ کہ سیزدہ رطل و بعضی گویند پانزدہ رطل در وے بگنجد و فتح را اکثر و اصوب ست نزد اہل لغت و نزد محدثین بسکون اکثر ست و قاضی عیاض گفتہ روایت شیوخ ما باسکان و فتح ہر دو ست و الفتح اکثر و در صراح گفتہ فرق بسکون و بحرکت پیمانۂ اہل مدینہ و آن شانزدہ رطل ست واز ربفتح ہمزہ و ضم را و تشدید زاے و تخفیف آن و بضم ہر دو با تشدید و تخفیف و بضم اول و سکون ثانی و زبی ہمزہ و انز بنون بجاے را نیز آمدہ نام دانۂ مشہور زنی الصراح ارز بزبر خ فلما قضی عمله پس چون تمام کرد آن مرد کار خود را قال اعطنی حقی گفت بدہ مرا حق مرا فعرضت علیه حقه پس بیش آوردم بر وے حق او را فترکه و رغب عنه پس بگذاشت حق خود را و اعراض کرد ازان فلم ازل ازرعه پس ہمیشہ زراعت میکردم او را کہ شالے بود تا آنکہ حاصل بسیار آورد حتی جمعت منه بقرا و راعیها تا آنکہ بہم آوردم از حاصل زراعت گاوان و چرانندۂ آن گاوان را درین روایت ذکر بقر

صاحبان قدیم واجب ست رواہ ابو داؤد۔

الفصل الثالث ۔۔۔ عن ابن عمر عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال بینما ثلثۃ نفر یتماشون ومامثنائے آنکہ سہ کس بایکدیگر می رفتند اخذہم المطر در گرفت ایشان را باران فمالوا الی غار فی الجبل پس میل کردند آنہا بسوئے غاری کہ در کوہ بود و پناہ بردند بدان فانحطت علی فم غارہم صخرۃ من الجبل پس فرود افتاد بردہان غار ایشان سنگی بزرگ از ان کوہ فاطبقت علیہم پس پوشید ایشان را فقال بعضہم لبعض پس چون درماندند کہ چہ علاج باید کرد بیکدیگر گفتند انظروا اعمالا عملتموہا للہ صالحۃ بنگرید بکارہائے راکہ کردہ اید شما آن را برائے خدا کہ آں کارہائے نیک باشد ولائق قبول درگاہ مولی تعالی باشد یعنی خالص بوجہ اللہ کردہ باشید بے شائبہ ریا و غرض فادعوا اللہ بہا پس بخوانید خدا را و توسل کنید بدان اعمال لعلہ یفرجہا امید ست کہ کشادگی دہد وے تعالے شمارا ازین تنگی و شدت کہ ازین صخرہ پیش آمدہ فقال احدہم پس گفت یکی ازین سہ نفر اللہم انہ کان لی والدان شیخان کبیران خداوندا بہ تحقیق بود مرا پدر و مادر پیر بزرگ ولی صبیۃ صغار وحال آنکہ بودند مرا کودکان خرد وصبیہ بکسر صاد و سکون باو فتح یا جمع صبی وصغار جمع صغیر کنت ارعی علیہم بودم من کہ میچرانیدم گوسفندان را کہ اتفاق میکردم شیر آن را برین خردان فاذا رحت علیہم فحلبت پس چون می درآمدم شبانگاہ برین خردان پس می دوشیدم گوسفندان را بداءت بوالدے آغاز میکردم بہ پدر و مادر خود و نخست شیر را نزد ایشان می بردم اسقیہما قبل ولدی می نوشانیدم ایشان را پیش از اولاد خود دانہ قدنانی بے الشجر و بدرستی کہ بتحقیق دور برد مرا درختان یعنی روزی درختان کہ چراگاہ گوسفندان بودند دور افتادند و بچراگاہ دور رفتم و در بعضی روایات نار آمدہ بتاخر ہمزہ از الف ونائے دنار ہر دو لغت مشہور ست بمعنی دور افتادن نماتیت حتی امسیت پس نیامدم بخانہ تا آنکہ شام کردم یعنی شب افتاد دیگہ نتوانستم آمد فوجدتہما قد ناما پس یافتم مادر و پدر را کہ بتحقیق خواب کردہ اند فحلبت کما کنت احلب بضم لام من نصر پس دوشیدم گوسفندان را چنانکہ عادت بود کہ می دوشیدم فجئت بالحلاب پس آوردم ظرف شیر را یا شیر را حلاب بکسر حا بہر دو معنی آمدہ فقمت عند رؤسہما پس ایستادم نزدیک سر مادر و پدر و در بعضی روایات علی رؤسہما اکرہ ان اوقظہما در حالیکہ ناخوش دارم کہ بیدار کنم ایشان را و اکرہ ان ابدأ بالصبیۃ قبلہما و ناخوش دارم کہ آغاز کنم بخردان پیش از مادر و پدر و الصبیۃ یتضاغون بضاد و غین معجمتین عند قدمی و خردان فریاد می کنند و می نالند از گرسنگی نزدیک ہر دو پائے من گویا در شریعت آن قوم حق نفقہ مادر و پدر مقدم بود بر حق اولاد یا برابر بود و این مرد تقدیم میکرد مادر و پدر را و بعضے گویند شاید کہ مقدار سہ رمق بخردان داده بود و بیتابی و فریاد ایشان برائے زیادتی گرسنگی بود فلم یزل ذلک دأبی و دأبہم پس بود خواب کردن و ایستادن و فریاد کردن کار من و ایشان یعنی پدر

وہل لک من خالۃ وآیا ہست ترا خالۂ از خالہا قال نعم گفت آری خالۂ ہست قال فبرہا گفت آنحضرت پس نیکی کن باو تا آمرزیدہ شود آن گناہ تو از اینجا معلوم می شود کہ صلۂ رحم سبب کفارت گناہان شود اگرچہ کبیرہ نیز باشد یا آن حضرت آن را در خصوص این مرد بوے معلوم گردونیز معلوم شد کہ خالہ حکم مادر دارد رواہ الترمذی - ۱۲ - وعن ابی اسید بضم ہمزہ وفتح سین الساعدی قال روایت ست از ابو اسید ساعدے کہ گفت بینا نحن عند رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در اثناے آنکہ ما نزد پیغمبر خدا بودیم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذ جاءہ رجل من بنی سلمۃ ناگاہ آمد آنحضرت را مردی از بنی سلمہ بکسر لام نام بطنی ست از قبائل انصار وگفتہ اند کہ سلمہ بکسر لام در عرب غیر این بطن از انصار نیست وسلمہ بفتح لام بسیار ست فقال پس گفت آن مرد یا رسول اللہ ہل بقی من برالابوی شئی آیا باقی ماندہ است از نیکی پدر و مادر من چیزے یعنے در زندگی بر والدین ہر چہ توانستم کردم آیا باقی ماندہ است از بر ایشان چیزے ابر ہما بعد موتہما کہ بکنم آن را پس از مردن والدین یعنی پس از موت والدین ہم بر ایشان صورت دارد قال نعم فرمود آنحضرت آری باقی ماندہ است از بر بعد موت والدین الصلوۃ علیہما والاستغفار لہما رحمت فرستادن بر ایشان و دعا کردن و آمرزش خواستن از حق تعالی مر ایشان را وانفاذ عہدہما من بعد ہما و روان کردن عہد و وصیت ایشان بعد از وفات ایشان وصلۃ الرحم التی لا توصل الا بہما وصلۂ رحم کہ کردہ نمی شود مگر بسبب محبت خالص ایشان وحق ایشان وطلب رضاے ایشان کہ رضاے حق منوط است بدان وبجہت غرضی وغایتی دیگر کہ طلب قرب منزلت یا وسیلہ مال وجاہ نزد ایشان باشد چنانکہ طاعت پروردگار تعالی خالصا برائے طلب رضاے وی باید کردنہ برائے غرضی وعوضی واکرام صدیقہما و بزرگ داشتن دوستان والدین را واحسان کردن بآنہا چنانکہ در فصل اول در حدیث ابن عمر گذشت رواہ ابو داؤد وابن ماجۃ - ۱۳ - وعن ابی الطفیل نام او عامر بن واثلہ است آخر صحابہ در موت وبود وے رضی اللہ عنہ از تابعان امیر المومنین علی رضی اللہ عنہ قال رایت النبی گفت دیدم پیغمبر را صلی اللہ علیہ وسلم یقسم لحما بجعرانۃ بخش میکرد گوشتی را در موضعی کہ نام وے جعرانہ است بکسر جیم وعین وتشدید راء موضعی مشہور ست بر یک مرحلہ از مکہ وآن حضرت بعد از فتح حنین شانزدہ روز آنجا بود وقسمت اموال نمودہ اذا جبلت امراۃ حتی دنت الی النبی ناگاہ پیش آمد زنے تا آنکہ نزدیک شد بسوے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فبسط لہا ردائہ پس بگستراند آنحضرت برائے نشستن آن زن ردائے مبارک خود را فجلست علیہ پس بنشست آن زن بر ردا فقلت من ہی ابو الطفیل میگوید چون این چنین تعظیم آن زن از حضرت وے مشاہدہ کردم با حاضران مجلس شریف گفتم کیست این زن فقالوا پس گفتند حاضران ہی امہ التی ارضعتہ این مادر رضاعی آنحضرت ست کہ شیر دادہ او را از اینجا معلوم شود کہ حق رضاع نیز موجب اکرام واہتمام ست ونیز رعایت حقوق سابق واکرام

سزاوار تر باآنکہ شتاب کند خدائے تعالی مرکنندہ آن گناہ را العقوبۃ فی الدنیا عذاب در دنیا مع مایدخرلہ فی الآخرۃ یا آنچہ نگاہ میدارد او را از عذاب در آخرت من البغی وقطیعۃ الرحم از برآمدن از اطاعت امام عادل و بریدن پیوند رحم یعنی ہریکی از دو گناہ ہم در دنیا عقوبت میکند و ہم در آخرت عذاب خواہد بود چون اثر این دو معصیت در دنیا ہم ہست از ہرج و مرج و ظلم و کینہ و عداوت در قلوب عقوبت اینہا در دنیا نیز معجل گشت و اگرچہ بعضے گناہان دیگر نیز بآن صفت باشند اما این دو گناہ بدتر و شنیع تر اند رواہ الترمذی و ابوداؤد ۹- وعن عبداللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یدخل الجنۃ منان در نمی آید در بہشت منت نہندہ بعد از عطا و شمار کنندہ در روے آرندہ آنچہ داده است چہ جاے ایذا کنندہ بدان چہ منت نہادن و ایذا کردن بحکم کریمہ و لا تبطلوا صدقاتکم بالمن والاذی ابطال کند صدقہ را و مانا کہ مراد آن ست کہ در آمدن در بہشت کہ بجہت صدقہ و عطا متوقع بود بہ جہت بطلان صدقہ واقع نگردد یا بشومی این شنیعہ از ان سعادت محروم میگردد و مراد در آمدن با سابقان و مقربان ست والا در آمدن بہشت ہر مومن را مرجو ست ولاعاق و ہمچنین در نیاید در بہشت آزار کنندہ والدین و اقربا را بے جہت شرعی کذا قیل و احتمال دارد کہ عاق را مخصوص بآنا کہ کنندۂ والدین دارد چنانچہ متعارف ست و قاطع صلۂ رحم را در منان داخل دارد یعنی منت نہندہ بر خویشان و نزدیکان بآنچہ احسان میکند بایشان و بعضی گویند کہ منان از من ست بمعنی قطع یعنی قطع کنندۂ رحم ولا مدمن خمر و در نمی آید بہشت را دائم خورندہ شراب را و عادت کنندہ بدان رواہ النسائی والدارمی ۱۰- وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تعلموا من انسابکم ما تصلون بہ ارحامکم آن قدر کہ پیوند کنید بدان رحمہاے خود را یعنی آباء و اجداد و امہات و جدات و اولاد ایشان را از ذکور و اناث بشناسید و نامہاے ایشان یاد دارید تا ذوی الارحام را کہ بایشان صلہ باید نمود بدانند کہ دانستن آن ضروری و نافع ست فان صلۃ الرحم محبۃ فی الاہل زیرا کہ پیوند کردن و نیکی نمودن برحم جاے وجود محبت و محل دوستی ست در خویشان و متعلقان و محبۃ را بکسر حا خواندہ اند بر وزن منطقۃ بکسر طا مثراۃ فی المال بفتح المیم و سکون ثالثہ از ثروت بمعنی کثرت مال یعنی صلۂ رحم سبب کثرت و برکت ست در مال چنانکہ سابقا گذشت کہ سبب فراخی در رزق ست منساۃ فی الاثر بفتح میم و سکون نون و فتح ہمزہ یعنی سبب تاخیر در اجل و در ازی عمر ست رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث غریب ۱۱- وعن ابن عمران رجلا اتی النبی مردی آمد پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال پس گفت آن مرد یا رسول اللہ انی اصبت ذنبا عظیما من رسیدہ ام گناہے بزرگ را فہل لی من توبۃ پس آیا ہست مرا عملی کہ سبب توبہ و رجوع الی تعالے گردد بر من بہ جہت و آمرزیدہ شود آن گناہ قال ہل لک من ام فرمود آنحضرت آیا ہست ترا مادری از مادران یعنی مادر یا جدہ قال لا گفت آن مرد نیست مرا مادرے قال گفت آنحضرت

فان شئت فحافظ علی الباب او ضیع پس اختیار در دست تست اگر میخواہی نگاہداشت کن برین در یا ضائع کن یعنی اگر طلاق دادی رضاے والدہ نگاہداشتی و اگر نہ ضائع کردی و از دست دادی آنرا و درین حدیث اگر از والد شخص زایندہ مراد دارند و آنکہ نسبت ولادت دارد مناسب ترست رواہ الترمذی و ابن ماجۃ ۵ - وعن بہز بن حکیم عن ابیہ عن جدہ قال بہز بن حکیم از پدرش روایت میکند و پدرش از جد کہ نام وے معاویہ بن حیدہ است بفتح مہملہ و سکون تحتانیہ و دال مہملہ گفت جدہ وی کہ قلت گفتم یا رسول اللہ من ابر کرا نیکی کنم و نگاہ احسان نمایم نخست قال گفت آنحضرت امک مادر خود را نیکی کن و بوے احسان نمای قلت ثم من گفتم پستر کرا نیکی کنم قال امک گفت آنحضرت درین بار نیز مادر خود را نیکی کن قلت ثم من گفتم من پستر کرا نیکی کنم قال امک گفت آنحضرت پستر نیکی کن مادر خود را ناسہ مرتبہ امر کرد بنیکی کردن بمادر قلت ثم من گفتم پستر کرا نیکی کنم قال اباک گفت در مرتبۂ چہارم پدر خود را نیکی کن ثم الاقرب فالاقرب پستر نیکی کن آنرا کہ نزدیک ترست تو از مادر و پدر چنانکہ برادر و خواہر پس آنرا کہ بعد از وے نزدیک ترست چنانکہ اعمام و اخوال و ہمین ترتیب اولاد اعمام و اولاد اخوال و مضمون این حدیث ہمان حدیثی ست کہ در اول باب از ابی ہریرہ گذشت رواہ الترمذی و ابو داؤد

۶ - وعن عبد الرحمن بن عوف قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول قال اللہ تبارک وتعالی عبد الرحمن بن عوف رضی اللہ عنہ گفت شنیدم آنحضرت را کہ میگفت کہ گفت خداے تبارک وتعالی انا اللہ و انا الرحمن منم خدا و منم متصف بصفت رحمت خلقت الرحم پیدا کردم رحم را و شققت لہا من اسمی و شگافتم از برائے رحم نامی از نام خود کہ رحمان ست و در بعضے نسخ شققتہا آمدہ فمن وصلہا وصلتہ پس ہر کہ پیوند کند رحم را در رعایت کند حق وے را پیوندکنم من وے را و من قطعہا بتہ و ہر کہ بگسلاند رحم را در رعایت حق وی نہ نماید بگسلانم او را و بت بمعنی قطع ست و البتہ کہ در سخن برائے تاکید و مبالغہ گویند بمعنی قطع ست یعنی بالقطع و الجزم این را بکنم و از ہر چہ جز کردن اوست قطع کنم و ازان ببرم و بگسلم رواہ ابو داؤد ۷ - وعن عبد اللہ بن ابی اوفی صحابی مشہور ست و پدر او نیز صحابی ست حاضر شد حدیبیہ و خیبر را و مشاہد را کہ بعد از دست و ہمیشہ بود در مدینہ تا وقت وفات آنحضرت بعد ازان انتقال کرد بکوفہ و وے آخر کسی ست کہ مرد بکوفہ از صحابہ سنہ سبع و ثمانین و قیل ست و ثلثین قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لا تنزل الرحمۃ علی قوم فرود نمی آید رحمت خاص الٰہی بر قومی کہ فیہم قاطع رحم در میان ایشان شخصی ست بزندۂ رحم و رعایت نا کنندۂ حق آنرا یعنی قومی کہ مدد و مساعدت می کنند آن شخص را بران و انکار نمی نمایند و منع نمی کنند او را ازان و بعضے گویند مراد بر حمت باران ست کہ بشومی این معصیت باز داشتہ می شود از ایشان رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۸ - وعن ابی بکرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما من ذنب احری ان یعجل اللہ لصاحبہ ینست ہیچ گناہے

وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دخلت الجنۃ درآمدم بہشت را سمعت فیہا قراۃ پس شنیدم در وے آواز خواندن قرآن را قلت من ہذا پس پرسیدم کیست این کہ قرآن میخواند قالوا حارثۃ بن النعمان جواب دادند این قرآن خواننده حارثہ بن النعمان ست کہ از فضلای صحابہ بود و بدر و احد و خندق را حاضر شده و صاحب آن قول ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از وے پرسید کیف اصبحت پس گفت اصبحت مؤمنا الحدیث پس گویا بخاطر صحابہ رسیده باشد کہ وے بچہ عمل این فضل یافت کہ آنحضرت در بہشت قرآن او را شنید پس آنحضرت برائے بیان سبب دریافت وی این فضیلت را فرمود کذلکم البر کذلکم البر چنین ست فضیلت و ثواب نیکی کردن بوالدین این را دو بار مکرر فرمود و فرمود وکان ابر الناس بامہ وبود وے نیکی کننده ترین بہا در خود را فی شرح السنۃ والبیہقی فی شعب الایمان وفی روایۃ و در روایت بیہقی ست قال گفت آنحضرت تمت فرایتنی فی الجنۃ خواب کردم پس دیدم خود را در بہشت این عبارت در روایت بیہقی بجائے قول آنحضرت ست کہ دخلت الجنۃ کہ در روایت شرح السنۃ مذکور ست ۔۳۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رضی الرب فی رضی الوالد وخشنودی پروردگار تعالی در خشنودی پدر ست پدر را ذکر کرد غالبا دران مقام کہ این حدیث وروده تقریب ذکر پدر بود و حکم مادر نیز ہمین ست بطریق اولی از جہت زیادت حق وے چنانکہ معلوم شد و بعضی گویند کہ والد اینجا بمعنی شخصے زاینده است و آنکہ بنسبت بولادت دارد و صیغۂ فاعل گاہی برائے نسبت می آید چنانکہ تامر ولابن تمر فروش و لبن فروش را گویند پس مادر را نیز شامل باشد و ظاہر این را بعبد اللہ بن عمرو بن العاص گفت کہ پدر او شکایت ازوے نزد آنحضرت می آورد کہ ریاضت بسیار می کشید و تمام شب بیدار می بود و دایم روزہ میداشت چنانکہ در حدیث آمده است و ابن عبد اللہ بن عمرو با پدر می بود کہ عمرو بن العاص ست کہ وزیر معاویہ بود و در باطن از یشان بنود و سخط الرب فی سخط الوالد و ناخشنودی پروردگار در ناخشنودی پدر ست و سخط بضم سین و سکون خا و ضم آن و بفتحتین کراہت و ضد رضا کذا فی القاموس رواہ الترمذی ۔۴۔ وعن

ابی الدرداء ان رجلا اتاہ فقال از ابو الدرداء آمده است کہ مردی آمد او را پس گفت آن مرد ان لی امراۃ وان امی تامرنی بطلاقہا بدرستی مرا زنی ست و مادر من امر میکند مرا بطلاق دادن وے یعنی چکار کنم طلاق بدہم او را یا نہ باوجود آنکہ طلاق بعض مباحات ست فقال لہ پس گفت آن مرد را ابو الدرداء سمعت رسول اللہ شنیدم پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول می گفت الوالد اوسط الوالد الجنۃ پدر بہتر و فاضل ترین درہائے بہشت ست یعنی سبب در آمدن بہشت نگاہداشت رضائے پدر ست پس ہر کہ خواہد کہ در آید بہشت را ازین در کہ بہترین درہاست باید کہ رضائے والد نگاہدارد و ظاہر ست کہ مادر نیز ہمین حکم خواہد داشت

بسکون نیز آمدہ اندازہ کردہ خدائے بر بندہ چیزے از حکم ولیلۃ القدر یعنی شبی کہ در وے تقدیر احکام سال بنویسند
وبعضی بمعنی قدر وعزت آنشب نیز دارند ورد کردن دعا قدر را بگردانیدن پروردگار تعالیٰ ست دعا را سبب رد
واین نیز تقدیر ست یعنی وے تعالیٰ تقدیر کردہ کہ بندہ دعا خواہد کرد واین بلا بدعاے او دفع خواہد شد وجمیع
اسباب عالم بوجود قضاو قدر الٰہی ہمین حکم دارد چنانکہ ادویۂ طبیہ مر شفا را واعمال بندگان مر درآمدن بہشت و
دوزخ را وبعضی گفتہ اند کہ ادامت بندہ دعا را آسان میگرداند ورد قضا را خوش میگرداند آنرا بر دل وے
یعنی چون دعا کرد دید کہ تقدیر باز نمیگردد راضی میگردد وتن در میدہد بدان پس آسان وسبک میگردد بر دل
وی بار آن بخلاف آنکہ یکبارگی در آید وناگہان نازل گردد پس گویا کہ رد کرد دعا آنرا کذا نقل الطیبی ودر دل
این مسکین چنین می افتد کہ تواند کہ مقصود مبالغہ در تاثیر دعا ومدح او باشد یعنی ہیچ چیز قضا وقدر را رد نکند واگر
چیزی بودے کہ رد کردی دعا بودے چنانکہ مثل این در مادۂ چشم زخم در حدیث آمدہ اگر چیزے بودے
کہ سبقت کردی بر قدر چشم زخم بودی واللہ اعلم ولا یزید فی العمر الا البر وزیادت نمی کند در عمر آدمی مگر نیکی کردن
بوالدین واقارب بہمین معنی کہ در رد دعا مر قدر را تقریر کردہ شد وتوجیہات دیگر در حدیث انس در فصل اول
گذشت وان الرجل لیحرم الرزق بالذنب یصیبہ وبدرستی کہ مرد ہر آئینہ محروم گردانیدہ می شود از رزقی کہ ویرا
نہادہ اند بسبب شومی گناہی کہ درمی یابد مر او را رواہ ابن ماجۃ اینجا اشکال می آید کہ بسا کسان کہ عاصی وفاسق
وکافر اند وابواب رزق بر ایشان مفتوح ست بیشتر از انچہ مومنان ومطیعان راست پس بعضی تاویل می کنند
کہ مراد رزق آخرت ست کہ ثواب ست وبیشک گناہ کردن سبب نقصان وحرمان ازان ست واگر مراد
رزق دنیا دارند کہ مال وصحت وکامرانی ست جواب آنست کہ مراد حرمان از حصول رضا وطیب عیش
وفراغ قلب وحضور وقت وصفاے رزق از کدورت وظلمت ست چنانکہ متقیان ومطیعان را ست ودر قرآن مجید
میفرماید من عمل صالحا من ذکر او انثی وہو مومن فلنحیینہ حیوۃ طیبۃ بخلاف اہل فسق وفجور کہ در وقت ایشان کدورت
وظلمت وکلب کہ نامی از ہم دنیا وحرص وتعلق قلب وخوف نقصان وفوات آن حاصل ست چنانکہ فرمود ومن
اعرض عن ذکری فان لہ معیشۃ ضنکا واگر مومن ست از فکر سوء عاقبت ومعصیت وشقی وکدورتے در صفاے وقت
وطیب عیش وے راہ می یابد وبعضے گفتہ اند کہ این حدیث مخصوص ست بہ بعضی از گنہگاران مومن کہ حق تعالیٰ
میخواہد کہ ایشان را از کدورت گناہ پاک گرداند بہ بہشت در آرد ودر دنیا بفقر وبلا کفارت ذنوب ایشان نمودہ
پاک وصاف بآخرت برد وبعضی را بفرستادن بلا متنبہ گرداند توفیق توبہ بخشد حاصل آنکہ مومن چون گناہ کرد
اگر لطف خفی از پروردگار تعالیٰ شامل حال اوست بفقر یا مرض تمحیص ذنوب وے می نماید وآنرا کہ عنایت ولطف
بحال وے ارزانی ندارد او را بحال خود گذارد ومکر واستدراج بحال وے بگمارد نعوذ باللہ من ذلک

وساکنة الجیم برگها و بیخ هاے درخت درهم شده و مراد آنست که رحم از آثار رحمت رحمن ست و مشتبک و متصل بدان
فقال الله من وصلک وصلته گفته است الله تعالی خطاب برحم کرده هر که پیوند کند بتو و رعایت کند حق ترا پیوند کنم با وے
و رحمت کنم او را و من قطعک قطعته و هر که قطع کند ترا قطع کنم او را رواه البخاری -۱۱- وعن عائشة قالت قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم الرحم معلقة بالعرش رحم آویخته شده است بعرش و متمسک ست بآن مکان رفیع عظیم تقول میگوید
رحم بطریق خیر و دعا من وصلنی وصله الله و من قطعنی قطعه الله هر که وصل کند مرا وصل کند او را خدا و هر که قطع کند مرا قطع
کند او را خداے تعالی متفق علیه -۱۲- وعن جبیر بن مطعم قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا یدخل الجنة
قاطع رحم در نیاید بهشت را همراه سابقان و مقربان قطع کننده رحم متفق علیه -۱۳- وعن ابن عمرو قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم لیس الواصل بالمکافی نیست وصل کننده رحم بر وجه کمال مکافات کننده با اقربا چنانکه آنها بوی احسان
میکنند وی نیز میکند ولکن الواصل الذی ولیکن واصل کامل آنست که اذا قطعت رحمه وصلها چون قطع کرده شود
رحم وے و رعایت کرده نشود حق قرابت وی وصل کند رحم را و رعایت حق وے کند جوانمرد آنست که حق
خود را از کسی نطلبد و حق دیگران ادا نماید و قطعت را نیز به تشدید خوانده اند براے تکثیر و مبالغه رواه البخاری
-۱۴- وعن ابی هریرة ان رجلا قال روایت ست از ابی هریره که مردے گفت یا رسول الله ان لی قرابة اصلهم
مرا قرابتان و خویشانند که پیوند می کنم ایشان را و یقطعون لی و می برند ایشان قرابت را براے من و احسن الیهم و
یسیئون الی و نیکی میفرستم من بسوے ایشان و بدی می فرستند ایشان بسوے من و احلم عنهم و یجهلون علی و حلم می ورزم
و در میگذرم من از ایشان و جهل می کنند و خشم میگیرند ایشان بر من فقال لئن کنت کما قلت پس گفت
آنحضرت بخدا سوگند اگر هستی تو چنانکه میگوئی فکانما تسفهم المل پس گویا می اندازی در دهن ایشان و می خورانی
ایشان را خاکستر گرم را یعنی چون شکرانه نیکی تو نمی کنند حرام ست عطاے تو بر ایشان و حکم آتش دارد در شکمهاے
ایشان تشبیه کرد اثمی را که لاحق می شود ایشان را از خوردن آن بخاکستر گرم و مل بفتح میم خاکستر گرم و بعضے
گفته اند که تو باحسان کردن بر ایشان رسوا و محقر میگردانی ایشان را در پیش نفوس ایشان مانند آن کسیکه در دهان
می اندازد خاکستر گرم را و می خورد آنرا و بعضے گویند که احسان تو ایشان را مانند خاکستر گرم ست که می سوزد و هلاک
میگرداند ایشان را و بعضے گفته اند که میگرداند روے ایشان را سیاه مانند خاکستر گرم ولا یزال معک من الله
ظهیر علیهم و همیشه است با تو از خدا معین و ناصر و دافع شر و ایذاے ایشان بر ایشان مادمت علی ذلک مادام
که ثابت و مستقیم باشی بران صفت رواه مسلم

الفصل الثانی -۱۳- عن ثوبان مولی آنحضرت بود مقرب درگاه و خادم گاه بیگاه و در سفر و حضر در خدمت می بود
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا یرد القدر الا الدعاء باز نمی گرداند تقدیر الهی را مگر دعا قدر بفتح دال و

بحقوے الرحمن بایستاد رحم پس بگرفت هر دو حقو خدائے مہربان را و وجہ تخصیص اسم رحمن بذکر از احادیث آینده معلوم گردد و حقو بفتح حاء مہملہ و سکون قاف در اصل جائے بستن ازار را گویند و چون در بستن ازار دو طرف وے بهم بسته می شود تثنیہ کرد و گفت بحقویہ یعنی بدو طرف معقد ازار و بر ازار نیز اطلاق کنند و پروردگار تعالے ازان منزہ است و در رد این کلام بر طرز زبان عرب ست و عادت مردم ست کہ چون یکی بدیگرے پناہ آرد دست بدامن وے زند یا طرف ازار وے بگیرد و گاہے کہ کار سخت باشد و اضطرار در کار بود و مبالغہ و تاکید منظور افتد دست بدو حقو ازار زند تا کار بر کسیکہ پوے میگیرد تنگ افتد و البتہ پرسد کہ مقصود چیست و چہ میخواہی استعارہ کرد این عبارت را برائے پناہ جستن رحم بحضرت رحمان از قطیعت بعد ازان این عبارت مثل شد درین معنی بی آنکہ معنی حقو و گرفتن آن منظور بود چنانکہ گویند یداہ بسوطتان هر و دست وی فراخ ست یعنی سخی و جواد ست هر چند کسی باشد کہ در اول خلقت دست نداشتہ باشد یا دستہائے او بریدہ باشند یا محال بود وجود دست مر او را چنانکہ پروردگار تعالی و تقدس و این طرز سخن در زبان عرب بسیار افتد و قرآن و احادیث بر طرز زبان عرب واقع شدہ و این اصلی عظیم ست از برائے تاویل متشابہات قرآن و حدیث و ازین تکلفات و رحم معنی ست از معانی و ذاتی نیست کہ بایستد و پناہ گیرد ایستادن و گرفتن و پناہ جستن او بر سبیل تشبیہ و تمثیل ست گویا رحم شخصی ست کہ بایستاد و دامن کبریائے عزت و عظمت حق سبحانہ را بگرفت و پناہ جست فقال مہ پس گفت پروردگار تعالی چہ میگوئی و چہ میخواہی و چیست باعث بر پناہ جستن تو باین درگاہ بعضی بازمان و مکن یا مائے استفہامیہ است کہ الف وے را بہا بدل کردند قالت گفت رحم بحضرت عزت ہذا مقام العائذ بک من القطیعۃ این جائے ایستادن پناہ گیرندہ بتست از قطیعت و پیوند بریدن یعنی منکسر در حضرت تو ایستادہ ام و دست بدامن عزت و عظمت تو زدہ ام پناہ میجویم بتو از آنکہ کسی قطع کند مرا و صلہ و پیوند مرا رعایت نکند و قطع رحم ننماید قال گفت پروردگار تعالے برائے اجابت ملتمس رحم و قبول مطلب وے الا ترضین آیا راضی نمیشوی تو ان اصل من و صلک کہ پیوندد کنم من بکسی کہ پیوندد کند تو و انعام و احسان کنم بادے و اقطع من قطعک و ببرم از کسی کہ ببرد از تو و باز گیرم انعام و احسان خود را از وے قالت گفت رحم بلی یارب راضی شدم اے پروردگار من قال فذاک گفت پروردگار تعالی پس این وعدہ من باتو ثابت و محقق ست و مقرر است این کرامت متفق علیہ ۱۰ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الرحم شجنۃ من الرحمن و ہم از ابی ہریرہ است کہ گفت گفت آنحضرت لفظ رحم اشتقاق کردہ شدہ و گرفتہ شدہ است از لفظ رحمان چنانکہ در حدیث دیگر تصریح آمدہ کہ پیدا کردم رحم را و اشتقاق کردم او را نامی از نام خود کہ رحمن ست کذا قال الطیبی و احتمال دارد کہ مراد بہر دو لفظ معنی باشد یعنی قرابت رحم کہ واجب ست رعایت آن شاخی و شعبہ است از رحمت حضرت رحمان و شجنۃ مثلثۃ الشین

باعث دشنام پدر و مادر شد گویا خود دشنام داد و دشنام دادن پدر و مادر بهر وجه که باشد گناه کبیره است زیرا که داخل
عقوق ست شعر گر با در خویش دوست داری ٭ دشنام مکن بمادر من ٭ متفق علیه و ازینجا معلوم شود که هر که سبب
و واسطه فسق و فساد گردد نیز فاسق ست و داخل ست در وزر آن ۷ - وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم ان من ابر البر صلة الرجل اهل ود ابیه بدرستی که از نیک ترین نیکی ها احسان کردن مردست اهل محبت
پدرش را بعد ان یولی بعد از مردن یا غائب شدن پدر یولی بضم یا و فتح واو و کسر لام مشدده از تولیت بمعنی پشت
دادن و رفتن یعنی محبت پدر مر کسی را گویند گویا سبب قرابت با پسر ست و در مروت صله وے لازم و این صله وے
گویا نیکی کردن به پدر ست و چون ظهر الغیب نگاهداشت غایت نیکی کرده رواه مسلم ۸ - وعن انس قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من احب ان یبسط له فی رزقه کسیکه دوست دارد که فراخی کرده شود مر او را
در رزق وے و ینسأ له فی اثره و تاخیر کرده شود در اجل وے و دراز گردانیده شود عمر وے اثر در اصل بمعنی نشان
پاے ست در رفتن بر زمین و این فرع حیات ست و هر که مرد نشان پاے وے بر روے زمین نماند پس
اثر میگویند و مدت عمر اراده می نمایند و میفرمایند هر که خواهد رزق او فراخ شود و عمرش دراز گردد فلیصل رحمه
پس باید که صله کند رحم خود را و احسان و نیکی در حق ایشان بجاے آرد متفق علیه مراد بفراخی رزق و درازی
عمر وجود برکت و طیبت عیش و زیادت توفیق و صفاے حال و نورانیت قلب ست یا درازی عمر به بقاے
نام نیک ست در جهان چنانکه ذکر لفظ اثر مشعر ست بدان یا ذریت صالحه که بعد از وے دعا کنند و بعد از وے
نام نیک وی را زنده دارند که بقاے اولاد ولادت ثانی ست مر مرده را و بحقیقت حق سبحانه و تعالی صله ارحام را
سبب فراخی رزق و درازی عمر ساخته و وے تعالی هر چیز را سبب پیدا کرده هر کرا می خواهد که رزقش را فراخ
گرداند و عمرش را دراز سازد او را توفیق خیر و اداے حقوق می بخشد و گفته اند که این محو و اثبات نسبت بخلق ست
چنانکه در لوح محفوظ نوشته اند که عمرش شصت سال ست و اگر صله رحم کند چهل سال بران افزون بود و اما نسبت
بعلم حق تعالے تغیر و تبدیل نباشد و چون شارع چنین خبر داده ایمان بدان باید آورد و دیگر مناقشه چیست
نشان سعادت این ست که بشنیدن امثال این خبر دست بعملے که فرموده اند بزنند و حقیقت حال بوے
سبحانه تفویض نمایند نه آنکه بحث کنند و در چون و چرا افتند ۹ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم خلق الله الخلق پیدا کرد الله تعالی خلق را یعنی تقدیر کرد مخلوقات را در علم ازلی خود بران وجهے
که در وقت انعام خلعت وجود بران وجه باشد فلما فرغ منه پس چون از خلق فارغ شد یعنی قضا کرد و اتمام نمود
و حقیقت فراغ بعد از اشتغال بکاری باشد و آن بر خداے تعالے ممتنع ست زیرا که او را کارے از کارے دیگر
شاغل و مانع نگردد چنانکه در دعاے ماثور آمده است سبحان من لا یشغله شان عن شان قامت الرحم فاخذت

از حقوق در رعایت انصاف و اعتدال در ان وکرہ لکم قیل وقال و مکروہ داشت خدا مر شما را قیل وقال را کرہ بتشدید را از جہت مبالغہ و بتخفیف نیز آمدہ است و قیل وقال بفتح لام بر طریق حکایت از فعل مجہول و معلوم و مقصود منہی ست از انچہ مردم با یکدیگر نشینند و حکایات اراجیف ذکر کنند و گویند گفتہ شد چنین و گفت فلان چنین و نہی از قیل وقال بر تقدیر ست کہ نہ برائے بحث و تحقیق امرے باشد والا چیزے کہ حقیقت آن معلوم نبود و برائے تحقیق آن از اقوال مردم نقل کنند حرام نبود و بعضی گفتہ اند کہ مراد بقیل وقال بسیار گوئی و کثرت کلام ست کہ دل را بمیراند و قساوت آرد و وقت را ضائع گرداند و کثرۃ السوال و مکروہ داشت برائے شما کثرت سوال را این را چند معنی گفتہ اند یکی بسیار باز پرس از احوال مردم و تجسس و تفتیش از ان دوم کثرت سوال در علم برائے امتحان و اظہار فضیلت و خصومت و جدال در ان سوم بسیار پرسیدن از حضرت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ سبب کلفت و تاذی و باعث تضیق و تشدید در احکام ست چنانکہ در قرآن مجید فرمودہ لا تسألوا عن اشیاء الآیۃ و بعضی بسیار سوال نمودن و گدائی کردن مراد داشتہ اند و این وجہ بعید ست بجہت آنکہ قید کثرت در اینجا مقید نیست بلکہ سوال کردن بے ضرورت حرام ست مطلقاً قلیل باشد یا کثیر و نیز ہات باطلاق خود این معنی را شامل ست پس ذکر او موجب تکرار بود و اضاعۃ المال و مکروہ داشت ضائع گردانیدن مال را کہ مراد بدان اسراف و انفاق در غیر طاعت حق ست چنانکہ یکی تمام یا بعض مال خود را بیکی بدہد با اہل حقوق او محتاج باشند یا مال در آب اندازد یا در آتش سوزد یا بفاسقی بدہد کہ در نام رضیات حق صرف کند و تفصیل کلام درین مقام آنست کہ صرف مال اگر واجب و مندوب ست در اینجا اضاعت و اسراف گنجایش ندارد و اگر حرام و مکروہ بود بے شبہہ اضاعت و اسراف حرام ست و اشتباہ در اینجاست کہ بظاہر مباح می نماید اما اگر نیک در روند قبایح و مفاسد در ظاہر و باطن از انجا پیدا گردد چنانکہ در صرف در بناہائے دور و دراز بی حاجت و تزئین تزویق آنہا کہ در وسعت و فسحت نیز احتیاج بدان نبود و اسراف در انفاق و توسیع در لباس ثیاب ناعمہ و اطعمہ شہیہ لذیذہ متجاوز از حد اعتدال از برائے مجرد خط نفس و تفاخر بے رعایت جانب فقرا و محتاجان چنانکہ عادت اہل اسراف و اتراف ست اگرچہ بحکم ظاہر شرع حرام نباشد اما موجب قساوت قلب و غلظت طبع ست و همچنین آراستن اوانی و ظروف و سیوف و اسلحہ لطلاآت و جواہر و امثال آن و بیباکی و بے قیدی در بیع و شرا بہ تحمل غبن فاحش و آجال ممتدہ و مانند آن ہمہ داخل اضاعت و اسراف ست متفق علیہ ۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من الکبائر شتم الرجل والدیہ از جملہ گناہان کبیرہ است دشنام دادن مرد پدر و مادر خود را قالوا أیشتم الرجل والدیہ یا رسول اللہ وہل یشتم الرجل والدیہ آیا دشنام میدہد مرد پدر و مادر خود را قال نعم گفت آنحضرت آرے دشنام میدہد مرد پدر و مادر خود را زیرا کہ یسب اباہ الرجل غیب اباہ دشنام میدہد پدر مردے را پس دشنام میدہد آن مرد پدر او را و یسب امہ فیسب امہ و دشنام میدہد مادر مردے را پس دشنام میدہد آن مرد مادر او را پس چون

باعث دشنام پدر و مادر شد گویا خود دشنام داد و دشنام دادن پدر و مادر بهر وجه که باشد گناه کبیره است زیرا که داخل عقوق ست شعر گر با در خویش دوست داری ✤ دشنام مکن بمادر من ✤ متفق علیه و ازینجا معلوم شود که هر که سبب و واسطهٔ فسق و فساد گردد نیز فاسق ست و داخل ست در وعید قرآن ۷۔ وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان من ابر البر صلۃ الرجل اہل ود ابیہ بعد ان یولی بعد از مردن یا غائب شدن پدر یولی بضم یا و فتح واو و کسر لام مشدده از تولیت بمعنی پشت دادن و رفتن یعنی محبت پدر هر کسی را گویند گویا سبب قرابت با پسر ست و در مروت صلهٔ وے لازم و این صلهٔ وے گویا نیکی کردن به پدر ست و چون ظهر الغیب نگاهداشت غایت نیکی کرده رواه مسلم ۸۔ وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من احب ان یبسط لہ فی رزقہ کسیکه دوست دارد که فراخی کرده شود مر او را در رزق وے و فی اثرہ و تاخیر کرده شود در اجل وے و دراز گردانیده شود عمر وے اثر در اصل بمعنی نشان پاے ست در رفتن بر زمین و این فرع حیات ست و هر که مرد نشان پاے وے بر روے زمین نماند پس اثر میگویند و مدت عمر ارادہ می نمایند و میفرمایند هر که خواهد رزق او فراخ شود و عمرش دراز گردد فلیصل رحمہ پس باید که صله کند رحم خود را و احسان و نیکی در حق ایشان بجاے آرد متفق علیه مراد بفراخی رزق و درازی عمر وجود برکت و علیت عیش و زیادت توفیق و صفاے حال و نورانیت قلب ست یا درازی عمر به بقاے نام نیک ست در جهان چنانکه ذکر لفظ اثر مشعر ست بدان یا ذریت صالحه که بعد از وے دعا کنند و بعد از وے نام نیک دیرا زنده دارند که بقاے اولاد ولادت ثانی ست مرده را و بحقیقت حق سبحانه و تعالی صله ارحام را سبب فراخی رزق و درازی عمر ساخته و وے تعالی هر چیزرا سبب پیدا کرده هر کرا می خواهد که رزقش را فراخ گرداند و عمرش را دراز سازد او را توفیق خیر و ادائے حقوق می بخشد و گفته اند که این محو و اثبات نسبت بخلق ست چنانکه در لوح محفوظ نوشته اند که عمرش شصت سال ست و اگر صلهٔ رحم کند چهل سال بران افزون بود و اما نسبت بعلم حق تعالے تغیر و تبدیل نباشد و چون شارع چنین خبر داده ایمان بدان باید آورد و دیگر مناقشه چیست نشان سعادت این ست که بشنیدن امثال این خبر دست بعملے کند که فرموده اند نه آنکه بحث کنند و در چون و چرا افتند ۹۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خلق اللہ الخلق پیدا کرد الله تعالی خلق را یعنی تقدیر کرد مخلوقات را در علم ازلی خود یا ران وجهے که در وقت انعام خلعت وجود بران وجه باشد فلما فرغ منہ پس چون از خلق فارغ شد یعنی قضا کرد و اتمام نمود و حقیقت فراغ بعد از اشتغال بکاری باشد و آن بر خداے تعالے ممتنع ست زیرا که او را کارے از کارے دیگر شاغل و مانع نگردد چنانکه در دعاے ماثور آمده است سبحان من لا یشغلہ شان عن شان قامت الرحم فاخذت

از حقوق در رعایت انصاف و اعتدال در ان وکره لکم قیل وقال و مکروه داشت خدا مر شما را قیل وقال را کره بتشدید را از جهت مبالغه و بتخفیف نیز آمده است وقیل وقال بفتح لام بر طریق حکایت از فعل مجهول و معلوم و مقصود نهی ست از انچه مردم با یکدیگر بنشینند و حکایات اراجیف ذکر کنند و گویند گفته شد چنین و گفت فلان چنین و نهی از قیل وقال بر تقدیرے ست که نه برائے بحث و تحقیق امرے باشد والا چیزے که حقیقت آن معلوم نبود و برائے تحقیق آن از اقوال مردم نقل کنند حرام نبود و بعضی گفته اند که مراد بقیل وقال بسیار گوئی و کثرت کلام ست که دل را بمیراند و قساوت آرد و وقت را ضائع گرداند و کثرة السوال و مکروه داشت برائے شما کثرت سوال را این را چند معنی گفته اند یکی بسیار باز پرس از احوال مردم و تجسس و تفتیش از ان دوم کثرت سوال در علم برائے امتحان و اظهار فضیلت و خصومت و جدال در ان سوم بسیار پرسیدن از حضرت رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که سبب کلفت و تاذی و باعث تضییق و تشدید در احکام ست چنانکه در قرآن مجید فرموده لا تسألوا عن اشیاء الآیه و بعضی بسیار سوال نمودن و گدائی کردن مراد داشته اند و این وجه بعید ست بجهت آنکه قید کثرت در اینجا مقید نیست بلکه سوال کردن بے ضرورت حرام ست مطلقاً قلیل باشد یا کثیر و نیز بات باطلاق خود این معنی را شامل ست پس ذکر او موجب تکرار بود و اضاعة المال و مکروه داشت ضائع گردانیدن مال را که مراد بدان اسراف و انفاق در غیر طاعت حق ست چنانکه یکی تمام یا بعض مال خود را بیکی بدهد با اهل حقوق او محتاج باشند یا مال در آب اندازد یا در آتش سوزد یا بفاسقی بدهد که در نامرضیات حق صرف کند و تفصیل کلام درین مقام آنست که صرف مال اگر واجب و مندوب ست در اینجا اضاعت و اسراف گنجایش ندارد و اگر حرام و مکروه بود بے شبهه اضاعت و اسراف حرام ست و اشتباه در اینجاست که ظاهر مباح می نماید اما اگر نیک در روند قبایح و مفاسد در ظاهر و باطن از انجا پیدا گردد چنانکه در صرف در بناهاے دور و دراز بے حاجت و تزئین و تزویق آنها که در وسعت و فسحت نیز احتیاج بدان نبود و اسراف در انفاق و توسیع در لباس شباب ناعمه و اطعمه شهیه لذیذه متجاوز از حد اعتدال از برائے مجرد حظ نفس و تفاخر بے رعایت جانب فقرا و محتاجان چنانکه عادت اهل اسراف و اترافست اگرچه بحکم ظاهر شرع حرام نباشد اما موجب قساوت قلب و غلظت طبع ست و همچنین آراستن اوانی و ظروف و سیوف و اسلحه و لطلاآت و جواهر و امثال آن و بیباکی و بے قیدی در بیع و شرا به تحلل عین فاحش و آجال ممتده و مانند آن همه داخل اضاعت و اسراف ست متفق علیه ۔ وعن عبد اللہ بن عمرو قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من الکبائر شتم الرجل والدیه از جمله گناهان کبیره است دشنام دادن مرد پدر و مادر خود را قالوا أیفعل احد صحابه یا رسول اللہ وهل یشتم الرجل والدیه آیا دشنام میدهد مرد پدر و مادر خود را قال نعم گفت آنحضرت آری دشنام میدهد مرد پدر و مادر خود را زیرا که سبب است بالرجل فیسب اباه دشنام میدهد پدر مردے را پس دشنام میدهد آن مرد پدر او را و یسب امه فیسب امه و دشنام میدهد مادر مردے را پس دشنام میدهد آن مرد مادر او را پس چون

او را قال گفت آنحضرت نعم صلیها آری نیکی بکن باوے متفق علیه ازینجا معلوم گردد که مادر و پدر اگر کافر هم باشند نیکی
و احسان بایشان باید کرد و بهمین قیاس حکم سائر اقرباست حق قرابت طینی باوجود مخالفت دینی مرعی باید داشت ۴۔ وعن
عمرو بن العاص قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یقول ان آل ابی فلان هم چنین آمده است در روایت
و گفته اند که آنحضرت صریح نام فلان گرفته بود راوی بکنایت آورد ظاهرا در وقت روایت از تصریح باسم خوفی داشت
و بران مفسده مترتب می شد و در نسخ اصول بعد از ابی بیاض گذاشته و نام ننوشته اند بعلت مذکور و گفته اند
که مراد بابی فلان ابی لهب ست و بعضی گفته اند که ابی سفیان یا حکم بن العاص ست و این مناسب ترست عمرو
بن العاص که راوی این حدیث ست نخواست که نفی ولایت آنحضرت و صله را از ایشان صریحاً ذکر کند و عیب
قوم خود را ظاهر سازد والله اعلم بر هر تقدیر آنحضرت فرمود که اولاد ابی فلان لیسوا لی باولیاء نیستند مرا محبان
و دوستان و متولی امر من انما ولیی الله وصالح المؤمنین نیست ولی و دوست من مگر خدا و صالحان از مومنان
پس مراد بصالح جنس صلحاست نه یکی مخصوص و بعضے گفته اند که ابوبکر رض و عمر رض مراد اند و بعضی گفته اند که علی رضی الله عنهم
اجمعین ولکن لهم رحم ابلها ببلالها ولیکن مر ایشان را یعنی آل ابی فلان را نسبت و رحم و قرابت ست بمن تری
کنم آن را بتری آن یعنی چیزے میدهم با ایشان که بدان کفاف ضروری ایشان شود یعنی چون تری و نرمی
سبب اتصال اشیاست و خشکی و سختی موجب افتراق ست بل را که بمعنی تری آمده است استعاره می کنند
برائے صله رحم یبس بمعنی خشکی ست استعاره میکنند برائے قطع آن و بعضی شارحان گفته اند قطیعت را تشبیه
بحرارت کرده و صله را بآب که حرارت قطیعت بدان سرد میگردد و بلال بکسر با و فتح آن خوانده اند و بضم نیز آمده
بمعنی تری و بمعنی آنچه تر کرده شود بدان حلق چنانکه آب و شیر و بکسر جمع بلل نیز داشته اند متفق علیه ۵۔ وعن
المغیرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله حرم علیکم عقوق الامهات خدائے تعالی حرام گردانید بر شما
رنجانیدن مادران و به تخصیص مادران بذکر بجهت قوت و غلبه حقوق ایشان ست چنانکه سابقاً معلوم شد یا بجهت
ضعف قلوب ایشان که باندک چیز رنجیده می شوند یا بجهت تقصیر و تهاون اولاد در حقوق ایشان یا بجهت
آنکه ظاهر اسخن در مادران بود و لهذا در حدیث اشیا ذکر کرد که از هم بیگانه اند بجهت وقوع تقریب در ذکر اینها
و واد البنات و حرام گردانید بر شما زنده در گور کردن دختران که در جاهلیت میکردند از جهت ترس فقر و عار و منع
و هات و حرام گردانید بر شما بخیلی کردن و گدائی نمودن را و منع بلفظ ماضی ست و بلفظ مصدر نیز روایت کرده اند
که عبارت از بخل و امساک ست و هات بمعنی آت که امر ست از ایتا یعنی بد و عبارت از طلب و سوال ست و گفته اند
که مراد از منع نادادن ست از حقوق واجبه و مال و گرفتن آنچه حلال نیست از اموال مردم و بعضی گفته اند بلکه
منع از جمیع حقوق واجبه در اموال و افعال و اقوال و اخلاق و طلب و تکلیف مردم بآنچه واجب نیست بر ایشان

دیگر ترتیب قرب معتبرست ہر کہ قریب تر مقدم تر و باحسان مستحق تر متفق علیہ و باین حدیث بعضی استدلال کردہ اند کہ مادر را سہ چند احسان ست از انچہ پدر را ست و گفتہ اند کہ این بجہت بار برداری حمل و مشقت زائیدن و محنت شیر دادن و در کتب فقہیہ مذکورست کہ حق والدہ عظیم تر است از حق والد و نیکی و احسان کردن بوے واجب تر و موکد تر ست و اگر جمع میان مراعات حق ہر دو متعذر افتد چنانکہ ہر یکے بمراعات حق دیگرے متاذی گردد در انچہ راجع بہ تعظیم و احترام ست حق والد راجح دارد و در خدمت و انعام حق والدہ و از حقوق والدین ست کہ با ایشان تواضع و تملق و تردد و خدمت کند تا آنکہ راضی شوند و در انچہ مباح ست اطاعت ایشان نماید و بے ادبی نکند و تکبر پیش نیاید اگرچہ مشرک باشند و آواز خود بر آواز ایشان بلند نکند و ایشان را بنام ایشان نخواند و در ہیچ کاری از ایشان پیشی نہ نماید و در امر معروف و نہی منکر نرمی کند و یکبار بگوید اگر قبول نکنند سکوت ورزد و بدعا و استغفار مشغول گردد و این ادب ماخوذ ست از قرآن مجید در موعظۂ ابراہیم خلیل اللہ علیہ السلام پدر خود را۔

وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و ہم از ابی ہریرہ روایت ست کہ گفت گفت آنحضرت رغم انفہ رغم انفہ رغم انفہ رغم انف کنایت ست از خواری و رغام بفتح خاک و اصل معنی لفظ بخاک پیوستہ باد بینی او ہمین طور مبہم این کلمہ را سہ بار فرمود قیل من یا رسول اللہ پرسیدہ شد کیست یا رسول اللہ کہ در حق وے این کلمہ میفرمائی و دعاے بیکنی قال من ادرک والدیہ عند الکبر کسیکہ دریابد پدر و مادر خود را نزد پیرے احدہما او کلاہما یکی از ان دو را یا ہر دو را ثم لم یدخل الجنۃ پس در نیاید آنگہ بہشت را یعنی خدمت ایشان نکند و ایشان را از خود راضی نگرداند کہ سبب در آمدن بہشت ست و در بعضی احادیث در باب رمضان نیز واقع شدہ کہ ہر کہ دریابد رمضان را و بہشت نہ در آید یعنی در وے طاعتی و عبادتی نکند کہ سبب در آمدن بہشت گردد و رواہ مسلم ۳۔

وعن اسماء بنت ابی بکر قالت قدمت علی امی وہی مشرکۃ اسماء بنت ابی بکر گفت رضی اللہ عنہا قدوم آورد مادر من بر من وحال آنکہ وے مشرکہ بود در عہد قریش این قدوم آوردن وی در وقتی بود کہ آنحضرت را با قریش عہد و مصالحہ بود کہ با ایشان قتال نکند و آن در حدیبیہ بود چنانکہ مشہورست فسألت پس گفتم یا رسول اللہ ان امی قدمت علی ادر من بر من آمدہ وہی راغبۃ در اکثر روایت بباء موحدہ است یعنی رغبت و میل کنندہ است در اسلام یا اعراض کنندہ از ان و رغبت اگر بکلمہ فی مستعمل گردد چنانکہ رغبت فیہ معنی وے میل و خواہش کردن بود و اگر بعن آید چنانکہ گویند رغبت عنہ مراد اعراض و اجتناب بود و اینجا ہر دو معنی محتمل ست بلکہ معنی اعراض مناسب ترست و موافق روایت دیگر را کہ آمدہ وہی راغمۃ بمیم بمعنی کارہ و ساخط و بعضی ہر دو روایت را یعنی راغبہ و راغمہ را بیک معنی فرود آرند راغبہ یعنی رغبت کنندہ و طمع دارندہ در مال من و راغمہ یعنی ذلیل و محتاج از جہت فقرے کہ دارد پس پرسید اسماء از ان حضرت کہ مادر من باین حال آمدہ افاصلہا آیا حرمت دارم پس صلہ و احسان و نیکی کنم

می شود مر آن زن را فسیلة بضم فا و فتح سین مہملہ بر صیغہ تصغیر و فسیلہ درنت درخت خرمائے کوتاہ را گویند غالباً قامت این زن را تشبیہ کردہ اند بدان انہا قالت کہ آن زن گفت سمعت ابی یقول شنیدم پدر خود را کہ می گفت سألت رسول اللہ پرسیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وسلم فقلت پس گفتم یا رسول اللہ امن العصبیۃ ان یحب الرجل قومہ آیا از عصبیت ست دوست داشتن مرد قوم خود را قال لا گفت آنحضرت نہ دوست داشتن قوم خود را عصبیت نیست ولکن من العصبیۃ ان ینصر الرجل قومہ علی الظلم بلکہ عصبیت یاری دادن مرد ست قوم خود را بر ظلم رواہ احمد وابن ماجۃ ۱۲ وعن عقبۃ بن عامر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم انسابکم ہذہ لیست بسبۃ علی احد این نسبہائے شما نیست محل دشنام وعار وموجب عار وعیب بر مردم کلکم بنو آدم ہمہ شما اولاد آدم اید طف الصاع بالصاع لم تملأہ نزدیک یکدیگر در نقصان مثل طف صاع کہ پر نکردہ اید پیمانہ را بہ طف صاع نزدیک پر شدن پیمانہ یعنی شریک و برابر ند در نقصان و ناتمامی وناپرسیدن بدرجۂ کمال و تمام از جہت بودن شما اولاد آدم کہ پیدا کردہ شدہ است از خاک و بعد از اثبات نقصان و ناتمامی ذاتی اشارہ کرد بآنکہ فضل نیست مگر بتقوی نہ نسب و فرمود لیس لاحد علی احد فضل الا بدین و تقوی نیست مر ہیچ یکے را بر ہیچ یکی افزونی مگر بدین و تقوی و چون ذکر کرد محامد صفات را اجمالاً در ضمن دین و تقوی بعضی ذمائم را نیز ذکر فرمود کفی بالرجل ان یکون بذیا فاحشا بخیلا بس ست مرد را از روے نقصان بودن او بیہودہ گوئی بیباک در سخن بخیل و رمال رواہ احمد والبیہقی فی شعب الایمان

باب البر والصلۃ

بر بکسر باء بمعنی احسان و نیکی آید و مراد اینجا نیکی کردن بوالدین ست و فرزندان عقوق ست وصلہ در لغت بمعنی پیوستن و پیوند کردن و مراد اینجا انعام و احسان ست با قارب کہ قرابت بجہت رحم داشتہ باشند

الفصل الاول ۱۴۳ عن ابی ہریرۃ قال قال رجل ابو ہریرہ میگوید گفت مردے یا رسول اللہ من احق بحسن صحابتی کیست یعنی از جملۂ خویشان سزاوار تر بہ نیک صحبتے و بہ نیک معاملتے من صحابۃ بفتح معدد رفی الصراح صحابہ یاران و یاری نمودن من باب سمع یسمع قال گفت آنحضرت امک مادر تو سزاوار تر ست بدان قال ثم من گفت آن مرد بعد از وے کیست قال امک باز گفت آنحضرت مادر تست قال ثم من باز گفت آن مرد بعد ازان کیست قال امک باز فرمود آنحضرت مادر تو قال ثم من گفت آن مرد پستر کہ قال ابوک درین مرتبہ چہارم فرمود پدر تو سزاوار تر ست در روایۃ قال و در روایتے آمدہ است کہ گفت آنحضرت ہم در مرتبۂ اول امک ثم امک ثم امک سہ بار فرمود چنانکہ در روایت اولی بود فائدۂ آنکہ درین روایت سوال و جواب نیامدہ و امک درین روایت منصوب ست یعنی صحبت نیک دار و و احسان کن مادر خود را بعد ازان فرمود ثم ابالک پستر احسان کن پدر خود را ثم ادناک ادناک پستر احسان کن قریب تر خود را قریب تر خود را یعنی بعد از مادر و پدر و خویشان

میسر نیست وخلاص نمیکند او را از مہلکہ ہمچنین این ناصر خلاص نمیکند ایشان را از چاہ ہلاک کہ افتادہ اند در دی

۷- وعن واثلۃ بن الاسقع بسین مہملہ وقاف صحابی ست ایمان آوردہ در وقت غزوۂ تبوک واز اصحاب صفہ ست

قال قلت یا رسول اللہ ما العصبیۃ عصبیت کہ مذموم ست واز ان نہی میکنی چیست قال گفت آنحضرت ان تعین قومک

علی الظلم عصبیت مذموم یاری دادن تست قوم خود را بر ظلم رواہ ابو داؤد از ینجا معلوم شد کہ حمایت در رعایت قوم

اگر بر حق بود محمود ست چنانکہ در حدیث آینده فرمود- ۸- وعن سراقۃ بن مالک بن جعشم بضم جیم وسکون عین

وضم شین معجمہ اسلام آورد روز فتح مکہ وے آن کسی ست کہ فرستادہ بودند او را قریش در دنبال آنحضرت صلی اللہ

علیہ وآلہ وسلم بعد از ہجرت تا بگیرد وبیارد او را وچون بآن حضرت رسید پاہای اسپ او در زمین فرو رفت و

آنحضرت دعا کرد واز زمین برآمد پس برگشت قال خطبنا رسول اللہ گفت خطبہ کرد ما را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

فقال خیرکم المدافع عن عشیرتہ پس فرمود بہترین شما کسی ست کہ مدافعت کنندہ است از قوم واقارب خود ظلم تعدی

مردم را فی الصراح مدافعت دار اداركردن حق کسی را او دور کردن بدی را از کسی مالم یاثم مادام کہ گناہگار نشود

بسبب این مدافعت و در ظلم نیفتد اگر گفتہ شود کہ وے دفع ظلم میکند و بدفع ظلم در ظلم چون افتد جوابش آنکہ اگر

بر دفع ظلم بحرف زبانی قادر بود وزدن بدست روا نبود واگر بزدن حاصل شود کشتن جائز نباشد واگر

از گفتہ آنحضرت بر قدر حاجت زیادت کنند ظلم وتعدی بود رواہ ابو داؤد- ۹- وعن جبیر بن مطعم صحابی ست

قرشی نوفلی از اولاد نوفل بن عبد مناف سعید حلیم ونور اسلام آورد پیش از فتح ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

قال لیس منا من دعا الی عصبیۃ نیست از ما کسیکہ بخواند مردم را بجانب عصبیت یعنی باعث شود مردم را تا

عصبیت کنند ولیس منا من قاتل عصبیۃ ونیست از ما کسیکہ جنگ کند بجہت عصبیت ولیس منا من مات علی

عصبیۃ ونیست از ما کسی کہ بمیرد بر عصبیت بر ہر تقدیر عصبیت کہ بر باطل بود وبطریق ظلم باشد مذموم ومنہی

عنہ ست رواہ ابو داؤد- ۱۰- وعن ابی الدرداء عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال حبک الشیء یعمی ویصم

محبت داشتن تو چیزے را کور میگرداند وکر می گرداند یعنی از محبوب اگر بد بیند نیک نماید واگر بد شنود نیک داند چنانکہ

گفتہ اند وعین الرضا عن کل عیب کلیلۃ یا مراد آنست کہ محبت کور وکر میگرداند محب را از غیر محبوب کہ جز جمال وے

نہ بیند وجز مقال وے نشنود وآوردن این حدیث در باب ذم عصبیت دلالت دارد بر آنکہ مورد آن در باب

کسی ست کہ تعصب می ورزد برائے کسی وحمایت میکند او را در قضیۃ کہ باوے می افتد وحق نہ بیند ونشنود

واللہ اعلم رواہ ابو داؤد-

الفصل الثالث ۲- عن عبادۃ بن کثیر الشامی من اہل فلسطین عن اناس منہم عبادۃ بضم عین کہ از اہل فلسطین ست

بکسر فا وفتح لام نام شہرہاے بیت المقدس روایت میکند از زنی از قوم خود از اہل این بلاد یقال لہا گفتہ

الحسب المال والکرم التقوی حسب مال ست وکرم تقوی ست حسب آنچه بشمارد و بگوید مرد از فضائل وخصائل حمیدهٔ خود و پدران
خود پس میفرماید که حسب وفضیلت نزد مردم همین مال ست که مرد بی مال نزد عامه بیقدر وخوار ست وکرم نام جمیع صفات خیر وشمائل
تمامه فضائل ست اما نزد خداوند تعالی اصل وعمدهٔ کرم تقوی ست وبی تقوی هیچ فضیلت اعتبار ندارد چنانکه فرمود وی تعالی
ان اکرمکم عند الله اتقٰکم رواه الترمذی وابن ماجة ۴- وعن ابی بن کعب قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
یقول من تعزی بعزاء الجاهلیة کسیکه انتساب کند بنسب جاهلیت یعنی نبازد به پدران یا برود بر طریقهٔ ایشان در
رسوم جاهلیت از شتم ولعن مردم فاعضوه بهن ابیه پس بگزانید ودر دهنش اندازید یعنی بگوئید او را که بگزد ودر دهن بیندازد
دهن پدرش را دهن هر چیز قبیح که نامش نتوان برود بر فرج مرد وزن نیز اطلاق کنند ولا تکنوا وبکنایت مگوئید بلکه صریح
برید نام عیوب وقبایح را یا نام فرج را واین غایت تشدید وتغلیظ ست تا مفاخرت نکند وشتم ولعن وذکر قبایح وشنایع مردم نکند وآبروی
ایشان نریزد رواه فی شرح السنة ۵- وعن عبد الرحمن بن ابی عقبة عن ابی عقبة وکان مولی من اهل فارس وبود ابو عقبه مولی
بعض از انصار ودر اصل از اهل فارس بود وعادت چنان بود که اهل عجم که ایمان می آوردند وهجرت می نمودند در ظل تولیت
وحمایت قبیلهٔ از اصحاب مهاجرین وانصار آمده پناه می گرفتند وزمام اختیار خود را در نیک وبد بذات ایشان میدادند واین را
مولی موالات گویند ویک قسم مولی عتاقت ست بمعنی غلام آزاد کرده شده وابو عقبه صحابی بود وعبد الرحمن بن ابی عقبه تابعی ثقه
وروایت میکند از پدرش قال گفت ابو عقبه شهدت مع رسول الله حاضر شدم با پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم احدا جنگ احد فضربت
رجلا من المشرکین پس زدم به تیر یا نیزه یا شمشیر والله اعلم مردی را از مشرکان فقلت خذها منی پس گفتم بگیر این ضربه را از جانب
من واین کلمه ایست که دلیران در وقت زدن غنیم میگویند وانا الغلام الفارسی ومنم غلامی جوانک فارسی ام یعنی دلیر سخت زننده
فالتفت الی پس باز نگریست آنحضرت بسوی من فقال پس گفت هلا قلت چرا نگفتی خذها منی وانا الغلام الانصاری یعنی اگر درین
مقام نسبت بانصار میکردی که دلیران ومبارزان دین ویاری دهندگان رسول رب العالمین اند وبحکم مولی القوم منهم
تو از ایشانی بهتر بودی نه بمجوس که کافران وآتش پرستان اند رواه ابو داؤد ۶- وعن ابن مسعود عن النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال من نصر قومه علی غیر الحق گفت آنحضرت کسیکه یاری دهد قوم خود را بر ناحق فهو کالبعیر الذی تردی
پس وی مانند شتری ست که فرو افتاده در چاه وهلاک شده فی الصراح روی افتادن در چاه وفرود افتادن از کوه
تردی مثله ونیز گفته روی بقصر هلاک وهلاک شدن فهو ینزع بذنبه پس آن شتر کشیده می شود بدم او ومعلوم ست
که شتر از چاه بدم کشیدن نه بر آید رواه ابو داؤد بدانکه ظاهر لفظ حدیث اینست که ناصر قوم را تشبیه کرده به شتر افتاده
در چاه که کشیده می شود بدم وتوجیهش آنست که طیبی گفته که هر که خواهد که بلند گرداند نفس خود را بیاری دادن قوم خود
بر باطل پس وی مانند شتری ست که در چاه افتاده وهلاک گشته ودر محنت اثم وابتلا افتاده وهلاک شده قدرت
بر بر آوردن او نمانده ودر بعضی حواشی نوشته که مشبه شتر قوم ست ومشبه بدم ناصر ایشان پس چنانکه کشیدن شتر بدم

او را سزا نبود شعر ز خاک آفریدت خداوند پاک ✤ پس ای بندہ افتادگی کن چو خاک ✤ رواہ الترمذی وابو داؤد ۔۲۔ وعن مطرف بضم میم وفتح طاء وکسر راء مشددہ بن عبد اللہ بن الشخیر بکسر شین معجمہ وتشدید خاء معجمہ مکسورہ عامری بصری ذکر کردہ است او را ابن سعد در طبقۂ ثانیہ از اہل بصرہ وگفتہ ثقہ بود مرادر را فضل وورع وتقوی وعقل وادب ۔ روایت میکند از پدرش واز ابی ذر وعلی وعثمان بن ابی العاص ورروایت میکند از وے برادرش یزید وقتادہ وثابت وحسن بصری وجماعۃ ایشان مات سنہ بسع وتمانین قال یعنی عبد اللہ بن الشخیر کہ پدر مطرف ست وصحابی ست گفت انطلقت فی وفد بنی عامر الی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رفتم در جماعہ بر رسولی فرستادہ شدگان قبیلہ بنی عامر بسوے آنحضرت فقلنا انت سیدنا پس گفتیم تو بہتر ومہتر مائی فقال پس گفت آنحضرت السید ہو اللہ سید یعنی آنکہ مالک تمام امور خلق ونواصیٔ ہمہ در دست قدرت اوست خدا ست نہ جز وی گفتہ اند کہ انکار آنحضرت بران جماعہ از جہت آن بود کہ ایشان خطاب کردند آنحضرت را بر وجہیکہ باطراف ورساے قوم وقبائل کنند وبایستی کہ خطاب بہ نبی ورسول میکردند کہ اعلی مراتب بشری ست از جہت اثبات اصل سیادت اوست وچہ صورت دارد این ووی سید اولاد آدم ست فقلنا پس چون انکار کرد آنحضرت در قول ما انت سیدنا گفتیم وافضلنا فضلا وتو افزون ترین مائی از روے مرایا وفضائل از کرم وعلم ونبوت واشال آن واعطنا طولا وبزرگترین مائی در طول بفتح طاء فزونی کردن وغالب آمدن در فضل ومنت وقدرت وعبادت وغنا وسعت فقال چون این را شنید گفت آنحضرت قولوا قولکم او بعض قولکم بگویید این سخن را یا ازین ہم کمتر ومبالغہ نکنید در مدح من بچیزے کہ لائق بخالق تعالے باشد نہ بمخلوق یعنی این مقدار ہا می توان گفت بلکہ اگر ازین کمتر گویید واحتیاط ورزید وبراہ مبالغہ واطراء نروید بہتر ست ولا یستجرینکم الشیطان وباید کہ وکیل خود نگیرد شمارا شیطان کہ ہر چہ خواہید بے ملاحظہ بطریق وکالت از وے بگویید وجری بفتح جیم وکسر را وتشدید یا وکیل را گویند کہ جاری مجراے موکل خود ست ولا یستجرینکم را بہمزۂ مکان یا نیز خواندہ اند از جرأت یعنی باید کہ دلیر وبیباک نگرداند شمارا شیطان تا بگویید ہر چہ خواہید رواہ ابو داؤد ودر بعضی نسخ احمد نیز مذکور ست فوق ابو داؤد تواند کہ مراد بہ بعض قول وافضلنا باشد چہ عظمت بحکم الکبریاء ردائی والعظمۃ ازاری مخصوص درگاہ حضرت باری ست عز اسمہ وعظم سلطانہ وطیبی گفتہ کہ معنی قولوا قولکم آنست کہ بگویید مثل سخن اہل دین وملت خود وخطاب کنید مرا بہ نبوت ورسالت چنانکہ حق تعالی در کتاب مجید گفتہ یا ایہا النبی یا ایہا الرسول اما پوشیدہ نماند کہ این معنی بقول وے او بعض قولکم مناسب وملائم نیست ولا یستجرینکم نیز در معنی اول ناظر ست ۔۳۔ وعن الحسن عن سمرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت ست از حسن بصری از سمرہ بن جندب کہ صحابی ست ساکن بصرہ گفت گفت آنحضرت

بیت مخوان او را خدا از بهر امر شرع و حفظ دین * وگر هر وصف کش میخواهی اندر مدحش انشا کن * و بحقیقت هیچ یکی جز خدا حقیقت او را نداند و ثنای او نتواند گفت زیرا که او را چنانچه اوست هیچکس جز خدا نشناسد چنانکه خدا را چون او کس نشناخت صلی الله علیه وآله وسلم متفق علیه -۹- وعن عیاض بن حمار المجاشعی بضم میم و بجیم و شین معجمه نسبت بمجاشع بن دارم صحابی ست معدود در بصریین روایت کرده است از وی حسن بصری و غیر وی و او دوست قدیمی آنحضرت بود روایت کرده است از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال ان الله تعالی اوحی الی آنحضرت فرمود که خدای تعالی وحی فرستاد بسوی من ان تواضعوا که تواضع کنند و فروتنی نمایند حتی لا یفتخر احد علی احد تا آنکه فخر نکند و تکبر نه نماید هیچ یکی بر هیچ یکی ولا یبغی احد علی احد و ستم و فروتنی ننماید یکی بر هیچ یکی درینجا دلیل ست بر آنکه فخر و مباهات که بر طریق تکبر و ستم بود حرام ست رواه مسلم -

الفصل الثانی -۹- عن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لینتهین اقوام یفتخرون بآبائهم الذین ماتوا بخدا سوگند هر آئینه باز آیند قوم هاے که افتخار میکنند به پدران خود که مرده اند انما هم فحم من جهنم نیستند پدران ایشان مگر انگشت از دوزخ که در آتش وی سوخته و سیاه شده اند مثل انگشت و ورود این در مشرکان ست که بیقین در دوزخ اند و اگر غیر ایشان اعتبار کنند نیز محتمل ست زیرا که موت علی الایمان معلوم نیست پس چه جاے افتخار ست او لیکونن اهون علی الله یا باشند خوار تر نزد خداے عز و جل یعنی اگر باز نیایند از افتخار باشند نزد خدا خوار تر من الجعل از جعل بضم جیم و فتح عین کرم سیاه مشهور که در پلیدی می باشد الذی یدهده الخرء بانفه آنکه می غلطاند و می چسپاند پلیدی را به بینی خود و خرء بضم خا و فتح نیز آمده و سکون را در آخر همزه پلیدی تشبیه کرد آنحضرت صلی الله علیه وسلم افتخار به پدران کنندگان را که در جاهلیت مرده اند بجعل و تشبیه کرد پدران ایشان را که مرده اند به پلیدی و افتخار کردن ایشان را به پدران بغلطانیدن و چسپانیدن جعل پلیدی را و لنعم ما قال الشاعر اشعار دوش دیدم که ابلهی میگفت * پدر من وزیر خان بودست * با وجودے که نیست معلومم * خود گرفتم که آن چنان بودست * هیچکس دیده که گه خورده است * کین بعهد قدیم نان بودست * و فرمود آنحضرت براے منع کردن از فخر و تکبر ان الله اذهب عنکم عبیة الجاهلیة و فخرها بالآباء عبیه بضم عین مهمله و کسر آن و کسر باے موحده مشدده و تشدید یاء تحتانیه مفتوحه نخوت یعنی خداے تعالی دور کرد از شما تکبر و نخوت و فخر جاهلیت را انما هو مؤمن تقی او فاجر شقی نیست آدمی مگر مومن متقی یا گناهگار بدبخت یعنی آدمی ازین دو صفت خالی نیست که مومن متقی ست یا فاجر شقی ست و بر هر تقدیر تفاخر به پدران و تکبر از وے لائق نه اگر متقی ست وے عزیز ست فخر به پدران چه حاجت و چه لائق بحال اوست و اگر فاجر ست ذلیل ست نزد خداے چه جاے تکبر کردن ست الناس کلهم بنو آدم مردم همه پسران آدم اند و آدم من تراب و آدم از خاک ست و خاک خوار و پست ست تعزز و ترفع

وشجاع تر از حضرت وی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متفق علیہ مؤلف این حدیث را در باب مفاخرت آوردہ و در ہمین آوردن تبعیت بعضی از محدثان کردہ و تورپشتی گوید کہ محدثان در آوردن این حدیث در باب مفاخرت آنحضرت براہ صواب نرفتہ اند و حمل کردن این قول بر مفاخرت خطاست و آنحضرت از فخر کردن مبراست چنانکہ فرمود انا سید ولد آدم ولا فخر و وی صلی اللہ علیہ وسلم نہی میکند مردم را از افتخار بآبا پس خود چون کند پس صواب آنست کہ این را بر سبیل تعریف و دانائیدن ذات شریف خود مردم را گفتہ و توضیح این سخن این ست کہ بعضی از اہل کتاب و کاہنان مردم را پیش از ظہور عنصر شریف وی خبر میدادند بظہور امر وے و نشانہای نبوت وی کہ ہیچ پیغمبرے از اولاد عبد المطلب پیدا خواہد شد پس آنحضرت خبر میدہد کہ من ہمان پیغمبر از اولاد عبد المطلب ام کہ نشان میدادند بطعن بن وجوالبش آنست کہ مفاخرت کہ نہ بر رسم جاہلیت بطریق سمعہ و ریا و تعصب و نفسانیت بود مذموم نیست بلکہ بقصد شکرانہ نعمت حق و اظہار فضل وی تعالی بحکم وامانبعمۃ ربک فحدث محمود و مامور بہ ست و نیز مفاخرت در مبارزت و حرب کفار بقصد اظہار شجاعت و مہابت جائز ست و متعارف ست و این چنانکہ تکبر و خیلا در حرب جائز ست و در غیر آن حرام ۴۔ وعن انس قال جاء رجل الی النبی گفت انس آمد مردے بسوی پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال یا خیر البریۃ پس گفت آن مرد مر آنحضرت را اے بہترین خلق فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ذاک ابراہیم آن یعنی خیر البریۃ ابراہیم ست و این صفت خاصہ اوست کہ پروردگار تعالی او را در دنیا و آخرت برگزید و بر زبان جمیع امم ممدوح گردانید رواہ مسلم اینجا اشکال می آید کہ باحادیث صحیحہ ثابت شدہ کہ آنحضرت افضل خلق و سید انبیاست پس ابراہیم خیر البریہ چون باشد جوابش بسہ وجہ گفتہ اند یکی آنکہ آنحضرت این را بطریق تواضع و تنزل فرمود از جہت رعایت حق خلت و ابوت چنانکہ شخصی کہ احق ست بہ تعظیم و تقدیم دیگری را بر خود مقدم دارد و تعظیم کند دیگر آنکہ این را پیش از ان فرمود کہ وحی کردہ شد کہ وی سید ولد آدم و افضل خلق ست یا مراد آنست کہ ابراہیم خیر البریہ در عصر خود ست و لیکن عبارت مطلق آورد از برائے مبالغہ فافہم ۵۔ وعن عمر رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تطرونی کما اطرت النصاری ابن مریم مدح مکنید مرا و از حد در نگذرید و در دروغ مگوئید در ان چنانکہ از حد در گذشتند و در دروغ گفتند نصاری در مدح عیسی بن مریم کہ اللہ و ابن اللہ گفتند اطرا از حد در گذشتن در مدح و در دروغ گفتن در ان فانما انا عبدہ پس نیستم من مگر بندۂ خدا فقولوا عبد اللہ و رسولہ پس بگوئید مرا بندۂ خدا و رسول او و بندگی مقام خاص و صفت مخصوصۂ آنحضرت ست کہ بندۂ حقیقی اوست و از ہمہ اتم و اکمل ست در ین صفت و کمال مدح و بیان علو مقام آنحضرت در اسناد این صفت ست و اطرا و مبالغہ بمدح آنحضرت راہ ندارد و ہر وصف کمال کہ اثبات کنند و بہر کمالی کہ مدح گویند از رتبۂ او قاصرست الا اثبات صفت الوہیت کہ درست نیاید

ازینہا سوال می کنیم قال فخیارکم فی الجاہلیة خیارکم فی الاسلام فرمود پس اگر ازین معانی وازین صفات می پرسید بدانید
کہ بہترین شما در جاہلیت بہترین شما اند در اسلام یعنی آنہا کہ در جاہلیت بزرگتر و رئیس تر و پسندیدہ تر بودند ہم انہا بزرگتر
وعزیز تر اند در اسلام اذا فقہوا بضم قاف وکسر آن چون فقیہ شوند و دانا شوند بشرایع واحکام دین یعنی در جوہر ذات
ایشان معانی وصفات بود کہ بدان ممتاز ومتعین بودند در جاہلیت بہمان صفات در اسلام نیز معزز ومکرم شدند بخلاف
آنکہ در جاہلیت بلوث کفر وظلمت معصیت وجہل ملوث ومظلم بودند وبہوا وشہوت نفس گرفتار اکنون بطہارت
ایمان ونورانیت طاعت وعلم مطہر ومنور شدند ومنقاد ومطیع حق گشتند وازین تقریر ظاہر شد کہ مراد بمعادن ہمان
ذوات واشخاص رجال اند چنانکہ در روایت دیگر فرمود الناس معادن کمعادن الذہب والفضة خیارہم فی الجاہلیة
خیارہم فی الاسلام یعنی آدمیان در حکم کانہاے طلا ونقرہ اند بہترین ایشان در جاہلیت بہترین ایشان در اسلام
یعنی ہر کس در جوہر ذات خود ممتاز ست چنانکہ طلا ونقرہ ہم کہ از کان می برآید خاک آلودہ وکثیف ست بعد ازانکہ
گداختہ شد صاف ونقی گشت ہمچنین این جوہر ذات ایشان کثیف وآلودہ بود در بوتۂ ریاضت ایمانی پاک
وخالص گشت متفق علیہ ۲- وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الکریم ابن الکریم ابن الکریم ابن الکریم
ابن الکریم یوسف بن یعقوب بن اسحاق بن ابراہیم رواہ البخاری ترجمہ اش از حدیث سابق ظاہر شد سخنی کہ ہست
اینجا این ہست کہ لفظ ابن چون در میان دو نام افتد الف بر سر وی ننویسند واین در نقرۂ دوم درست ست
اما در نقرۂ نخستین نہ این چنین ست زیرا کہ کریم نام کسی نیست وہمچنین در حدیث سابق وباوجود آن ہمہ جا الف
نوشتہ اند این فرشتہ کہ از شارحان مصابیح ست گفتہ کہ صواب آنست کہ بالف نویسند تدبر ۳- وعن البراء
بن عازب قال فی یوم حنین کان ابو سفیان بن الحارث گفت براء بن عازب کہ در جنگ حنین بضم حا وفتح نون
کہ بعد از فتح مکہ واقع شدہ بود ابو سفیان بن حارث بن عبد المطلب کہ ابن عم مصطفےٰ بود صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
داند ویران وجوان مردان عرب بود رضی اللہ عنہا اخذ ابنان بغلتہ گرفتہ ایستادہ جلو استر او را یعنی بغلتہ رسول اللہ
یعنی استر پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ بران سوار بود وآنحضرت میزد استر را ومیراند تا حملہ کند بر لشکر
مشرکان فلما غشیہ المشرکون نزل پس چونکہ پوشیدند وگرد کردند آنحضرت را مشرکان فرود آمد از استر ودر ہیجا
دلیل ست بر کمال شجاعت وجلالت آنحضرت کہ در چنان معرکہ کہ قبائل عرب از ہوازن وغطفان وغیرہم
ہمہ جمع شدہ بودند وصورت ہزیمتی بلشکر اسلام راہ یافتہ بود وحملہ میکرد وچون نگذاشتند پیادہ شد وبلشکر
اعدا زد وشکست داد وجعل یقول ودر ایستاد وآنحضرت کہ میخواند این رجز را انا النبی لا کذب من پیغمبرم نیست
ہیچ دروغی درین انا ابن عبد المطلب من پسر عبد المطلبم کہ مشہور وممتاز ست در شجاعت وشہامت وعزت
قال گفت راوی حدیث فما رأی من الناس یومئذ اشد منہ پس دیدہ نشد از آدمیان در ہین روز سخت تر وقوی تر

باب المفاخرة والعصبیة

۱۷- فی الصراح فخر و فخور نازیدن از باب نصر تفاخر نازیدن دو گروه باهم فخیر آنکه یا تو فخر کند تفخر بزرگی نمودن متفخر ای متکبر مفاخرت برابری کردن در فخر افخار تفخیر فزودن داشتن یکی را بر دیگری در فخر و مفاخرت اگر در حق باشد و برای حق باشد و از برای مصلحت دینی و اظهار جلادت بر اعدای دین جائز ست و از صحابه و سلف آمده است و اگر بناحق و بر طریق تکبر و نفسانیت باشد مذموم ست و اکثر استعمال آن در عرف باین معنی آید و عصبیت عصبی بودن و عصبی آنرا گویند که حمایت قوم خود کند و از برای ایشان تعصب ورزد و عصبه قوم مرد که تعصب کنند برای وی کذا فی القاموس و در صراح گفته عصبه پسران و خویشان نرینه از جانب پدر و تعصب در اصل بمعنی تشدید و سخت کردن آید و باین معنی ست عصب بمعنی پی که سبب شدت و سختی مفاصل بدن ست و مرد نیز قوت میگیرد و سختی می پذیرد بقوم خود و متعصب کسیکه تعصب ورزد مر قوم خود را و کسیکه جدل و خصومت ورزد در مذهبی از جهت اظهار قوت و شدت و از جهت آنکه پیهای گردن متنفخ میگردد و تعصب نیز اگر بحق بود و متضمن ظلم نباشد مستحسن ست و اگر بطریق باطل و ظلم بود مذموم و اکثر اطلاق او در ظلم و ناحق آید چنانکه از احادیث که مذکور گردد معلوم شود

الفصل الاول - ۱- عن ابی هریرة قال سئل رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم گفت ابو هریره پرسیده شد آنحضرت ای الناس اکرم کدام یکی از آدمیان جوان مردتر و عزیزتر و بزرگتر ست فی الصراح کرم جوان مردی و عزیزی نقیض بوم و گفته اند که چون یکی را بکرم ستودی گویا بهمه صفات حمیده وصف کردی قال گفت آنحضرت اکرمهم عند الله اتقاهم عزیزترین و گرامی ترین مردم نزد خدا پرهیزگارترین ایشان ست هر که پرهیزگارتر عزیزتر و گرامی تر یعنی اگر از کرم بحسب ذات می پرسید که در وی اعتبار انتساب به پدران و افتخار بخصائل ایشان و بخصائل نفس خود نباشد آن تقوی ست قالوا لیس عن هذا نسالک گفتند نیست که ازین معنی سوال میکنیم ترا قال گفت آنحضرت و اگر از کرم از روی حسب و نسب می پرسید فاکرم الناس یوسف پس کریم ترین مردم باین معنی یوسف ست علیه السلام نبی الله ابن نبی الله ابن نبی الله ابن خلیل الله که پیغمبر خداست و سه کس از پدران وی نیز پیغمبر اند و فرجداد که ابراهیم ست ملقب بخلیل الله است که خدای تعالی او را دوست خالص خود گرفته و اخص از نبی ست و در یوسف جمع شده انواع کرم و بزرگی و عزت از شرف حسب نبوت و علم و جمال و عفو و کرم اخلاق و عدل و ریاست در دنیا و دین و کرم آبا و شرف نسب پس احق باتصاف بکرم باین وجه او باشد قالوا لیس عن هذا نسالک گفتند ازین معنی نیز سوال نمیکنیم ترا قال فعن معادن العرب تسالونی فرمود پس مگر از حسب اصول و ذوات عرب سوال میکنید که بفضائل و خصائل خود و پدران خود افتخار می کنند و دعوای بزرگی می نمایند و یکدیگر را میان خود باین صفات بزرگ می نهند بی اعتبار تقوی و نسب قالوا نعم گفتند آری

وآلہ وسلم گفت اذن در آمدن خواست ابوبکر بر آنحضرت فسمع صوت عائشۃ عالیا پس شنید ابوبکر آواز عائشہ را بلند
فلما دخل تناولہا پس ہرگاہ کہ در آمد ابوبکر درون خانہ گرفت عائشہ را لیلطمہا تا طپانچہ زند عائشہ را وقال گفت
ابوبکر لا اراک ترفعین صوتک علی رسول اللہ نہ بینم ترا کہ بلند کنی آواز خود را بر پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم یعنی باید کہ کاری
نکنی کہ برساند ترا بہ بلند کردن آواز بر آنحضرت وبعضی گفتہ اند کہ لفظ حدیث لا اراک ست بمعنی اثبات نہ نفی والف
بجہت اشباع درمیان آمدہ یعنی ہر آئینہ می بینم ترا کہ بلند می کنی آواز خود را بر آنحضرت یعنی چرا میکنی مکن فجعل النبی
پس در ایستاد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم یحجزہ کہ باز میدارد ابوبکر را از زدن عائشہ حجز بحاء مہملہ وجیم وزاے باز داشتن
وخرج ابوبکر و بیرون آمد ابوبکر از پیش آنحضرت مغضبا بفتح ضاد خشمگین بخشم آوردن عائشہ او را بہ جہت بلند کردن
آواز فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس گفت آنحضرت حین خرج ابوبکر در وقتی کہ بر آمد ابوبکر کیف رأیتنی انقذتک
من الرجل چگونہ دیدی تو اے عائشہ مرا کہ رہانیدم ترا ازین مرد یعنی ابوبکر قالت گفت عائشہ ازین لفظ معلوم
می شود کہ نعمان بن بشیر این حدیث را از عائشہ روایت میکند فمکث ابوبکر ایاما پس درنگ کرد ابوبکر و نیامد
در ملازمت آنحضرت چند روز اتفاقا یا بباعث غضب کہ بر عائشہ داشت یا بسبب شرمندگی از آن حضرت واللہ اعلم
ثم استاذن پستر آمد بر در واذن در آمدن خواست فوجدہما قد اصطلحا پس در آمد و دریافت عائشہ را و آنحضرت را
کہ صلح کردند فقال لہما پس گفت ابوبکر مر حضرت را و عائشہ را ادخلانی فی سلمکما در آرید مرا در صلح خود یعنی تا با شما نشینم
و آثار صلح شما را مشاہدہ کنم کما ادخلتمانی فی حربکما چنانچہ در آوردید مرا در جنگ خود این حرف زدنی ست از ابوبکر
وہم زبانی کردن در جناب رسالت و در معنی اظہار شکر و سرور ست بر صلح آنہا فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم قد فعلنا قد فعلنا مکرر فرمود آن حضرت بتحقیق کردیم آنچہ گفتی تو اے ابابکر و چرا شامل نداریم ترا در صلح خود
و تو در ہمہ جا و در ہمہ کارہاے ما دخل داری و محرم و مانوسی بما و غالبا مزاح درینجا قول آنحضرت ست کہ بعائشہ
گفت کیف رأیتنی انقذتک من الرجل ولہذا نگفت من ابیک گویا آنحضرت بعید انداخت ابوبکر را از
عائشہ بقصد مزاح و مطائبہ و یا از آن جہت کہ عنوان پدری بظاہر منافی زدن ست و گفتہ اند کہ تعبیر برجل
از جہت آن کرد کہ این زدن از ابوبکر غایت مردانگی و فرزانگی بود کہ براے خدا و رسول خدا غضب
کرد بر دختر خود کہ بغایت محبوب بود نزد وے رواہ ابو داؤد ۔ ۸ ۔ وعن ابن عباس عن النبی
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا تمار اخاک جدل و خصومت مکن برادر مسلمان را ولا تمازحہ و مزاح مکن
او را بانچہ ایذا کشد ولا تعدہ موعدۃ و وعدہ مکن او را وعدہ کردنی فتخلفہ پس خلاف کنی آن وعدہ
را یعنی وعدہ را وفا کن یا وعدہ مکن او را و راہ وعدہ کردن را بہ بند تا در خلف وعدہ نیفتی رواہ الترمذی

وقال ہذا حدیث غریب

وآله وسلم از متاعیکه از شهر می توان برد مثل جامه و نقد و مانند آن جهاز بالفتح والکسر رخت عروس و مسافر و میت اذا
اراد ان یخرج چون میخواست آن مرد که بیرون رود از نزد آنحضرت و وداع کند فقال النبی پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه
وآله وسلم در شان وی ان زاهرا بادیتنا بدرستی که زاهر روستائی ماست و ساکن در بادیه ما می آرد برای ما آنچه از بادیه توان
آورد و در بعضی نسخ بادینا بدون تا و بادی مقیم در بادیه و این نسخه اظهر ست کذا فی شرح الشمائل ونحن حاضروه و ما شهریان
اوئیم که میدهیم او را آنچه محتاج الیه اوست از آنچه از شهر توان داد وکان النبی و بود پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم یحبه دوست میداشت
زاهر را وکان دمیما و بود زاهر در ظاهر بدروی و کریه منظر دمیم بدال مهمله زشت روئی و مانند زشت روئی فاتی النبی صلی الله علیه وآله
وسلم یوما پس آمد آنحضرت روزی یعنی در بازار وهو یبیع متاعه و زاهر می فروخت متاع خود را فاحتضنه من خلفه پس در کنار
گرفت آنحضرت او را از پس وی وهو لا یبصره و حال آنکه نمی بیند زاهر آن حضرت را و نمی شناسد فقال ارسلنی من هذا پس گفت
زاهر بگذار مرا کیست این چنانکه عادت ست که میگویند گویا شاه ابو المعالی درین محل فرموده اند ؎ آمدی از پس ببازی
چشم پوشیدی مرا ؎ ای نگار دست رنگین دست بکشا کیستی ؎ فالتفت پس برگشته نگریست زاهر فعرف النبی پس
شناخت پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم فجعل لا یألو ما الزق ظهره بصدر النبی صلی الله علیه وآله وسلم حین عرفه پس در ایستاد
زاهر که تقصیر نمیکند و باز نمی ایستد از چسپانیدن پشت خود را بسینه مبارک آنحضرت صلعم هنگامی که شناخت آنحضرت
را وجعل النبی صلی الله علیه وآله وسلم یقول من یشتری هذا العبد و در ایستاد آنحضرت که میگوید بطریق مزاح کیست که میخرد
این بنده را فقال پس گفت زاهر یا رسول الله اذا والله تجدنی کاسدا اکنون بخدا سوگند می یابی مرا متاع ناروان
که کسی نخرد فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم لکن عند الله لست بکاسد لیکن نیستی تو نزد خدا متاع
ناروان رواه فی شرح السنة - ۶ - وعن عوف بن مالک الاشجعی صحابی ست اول مشاهد او خیبر ست و بود با وی
رایت اشجع روز فتح ساکن شد شام را و وفات یافت در وی سنه ثلث وسبعین قال اتیت رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم فی غزوة تبوک وهو فی قبة من ادم گفت آمدم آنحضرت را در غزوه تبوک و آنحضرت در خیمه بود از حرم فسلمت پس
سلام کردم فرد علی پس جواب سلام گفت قال ادخل گفت آنحضرت در آی درون خیمه و خیمه بسیار خرد بود فقلت اکلی پس گفتم
بطریق مزاح آیا تمام بدن من در آید یا تمام بدن خود را در آرم یا رسول الله قال فرمود آنحضرت کلک در آید تمام بدن تو
یا در آر تمام بدن خود را و لفظ کلی و کلک برفع و نصب هر دو جائز ست فدخلت پس در آمدم درون خیمه قال گفت
عثمان بن ابی العاتکة که یکی از راویان این حدیث ست در بیان مراد از قول عوف اکلی یا رسول الله و بیان مزاح
و مباسطت در وی انما قال ادخل کلی من صغر القبة جز این نیست که گفت عوف ادخل کلی از جهت خردی خیمه لفظ ادخل
در کلام عوف نیست ولیکن مراد ست و این ناظر ست در آن که کلی و کلک مرفوع باشند رواه ابو داؤد - ۷ - وعن النعمان
بن بشیر صحابی انصاری اول مولودی ست که بعد از هجرت در خانه انصار آمد قال استاذن ابو بکر علی النبی صلی الله علیه

نباید کرد کہ مسقط مہابت و وقارست و مزاح آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم ازین قبیل بود چنانکہ از حدیث آیندہ ظاہر گردد ۱۲۔

وعن انس ان رجلا استحمل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت ست از انس کہ مردے طلب سواری کرد از آن حضرت و درخواست کرد کہ او را مرکبی عطا کند کہ بران سوار شود فقال پس گفت آنحضرت انی حاملک علی ولد ناقۃ من سعار کنندہ ام ترا بر بچۂ ناقہ یعنی بچۂ ناقہ عطا می کنم ترا تا بران سوار شوی آن مرد خیال کرد کہ بچۂ خرد از ناقہ عطا می کند کہ سواری را نشاید و در مقام عرف شتر کلان را بچۂ ناقہ نمی گویند بلکہ ابل گویند بچہ آن را گویند کہ خرد باشد و قابل سواری نبود مزاح در محاجت فقال پس گفت آن مرد ما اصنع بولد الناقۃ چکار میکنم من بچۂ ناقہ را شتر میخواہم کہ بران سوار شوم فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وہل تلد الابل الا النوق و آیا نمی زاید شتر را مگر ناقہ ہا یعنے ہر شتر کہ ہست بچۂ ناقہ است جائے تعجب و استبعاد چیست رواہ الترمذی و ابو داؤد ۳۔ وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لہ یا ذا الاذنین و ہم از انس روایت ست کہ آنحضرت گفت مر او را اے صاحب دو گوش و ہر کہ ہست صاحب دو گوش ست ولیکن ادائے سخن بنحو ہر چنان نماید کہ گویا اسناد وصفی خاص غریب بوے کردہ کہ دیگران ندارند و درین مزاح و ملاعبت و حسن انبساط ست و بعضی گفتہ اند کہ این مدح ست ازان حضرت صلعم مر انس را بحسن استماع و حفظ و تیقظ یا تنبیہ است مر او را بران یعنی ہر کرا پروردگار تعالی دو گوش دادہ باید کہ چنین باشد رواہ ابو داؤد و الترمذی ۴۔ وعنہ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لامراۃ عجوز انہ لا تدخل الجنۃ عجوز و ہم از انس ست کہ آنحضرت گفت بطریق مزاح مر پیر زنی را چون وی التماس دعا کرد ازان حضرت بدر آمدن بہشت در نمی آید بہشت را ہیچ پیر زنی مقالت پس گفت آن زن بطریق تحیر و تحسر و مالہن و چہ شدہ مر زنان را کہ نمی آیند در بہشت و کانت تقرء القرآن و بود آن زن قرآن خوان فقال لہا پس گفت آنحضرت مر آن زن را۔ اما تقرئین القرآن آیا نمی خوانی قرآن را و نمیدانی کہ گفتہ است حق تعالی در وی انا انشاناہن انشاء بدرستی کہ ما پیدا کردہ ایم زنان بہشت را پیدا کردنی فجعلناہن ابکارا پس گردانیدہ ایم ایشان را بکرہا یعنی پیر زنان را بکرہا بر انگیزند و در بہشت می برند پس درست آمد کہ پیر زنان بصفت پیر زنی در بہشت نمی در آیند رواہ روایت کرد این حدیث را باین لفظ کہ ذکر کردیم زرین و فی شرح السنۃ بلفظ المصابیح و روایت کرد در شرح السنہ بلفظی کہ در مصابیح مذکورست و آن این ست آنحضرت فرمود کہ در نمی آیند بہشت را پیر زنان پس روے گردانیدند و برفت آن زن در حالتے کہ گریہ میکند پس فرمود آن حضرت خبر دہید او را کہ در نمی آیند بہشت را پیر زنان در حالتے کہ بصفت پیر زنی ست زیرا کہ خدائے تعالی فرمودہ است انا انشاناہن انشاء فجعلناہن ابکارا ۵۔ وعنہ ان رجلا من اہل البادیۃ و ہم از انس ست کہ مردی از بادیہ نشینان کان اسمہ بود نام وی زاہر بزاے بی حرام بجائے وراء مہملتین و کان یہدی للنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من البادیۃ بود کہ ہدیہ می آورد برائے آنحضرت از بادیہ چیزے کہ ازان جامی توان آورد و مناسب حال او بود مثل تربہ و خیار و ریاحین و غیر آن از نباتات فجہز رسول اللہ پس ساختہ میکرد رخت سفر او را پیغمبر صلی اللہ علیہ

الفصل الثالث - عن زید بن ارقم ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من وعد رجلا کسیکہ وعدہ کرد مردے را فلم یات احدہما الی وقت الصلوۃ پس نیامد یکی ازان دو مرد تا وقت نماز و ذہب الذی جاء یصلی و رفت آن مرد کہ اول آمد بجاے تا نماز بگذارد فلا اثم علیہ پس نیست گناہ بران مرد کہ رفت تا نماز بگذارد رواہ رزین صورتش اینست کہ دو مرد بیکدیگر وعدہ کردند کہ در فلان موضع مثلا ہر دو بیائیم و جمع شویم پس یکی ازان پیشتر رفت منتظر آمدن دیگرے تا در آمدن وقت نماز نشست و آن دیگر تا این وقت نیامد اگر آن مرد کہ آمدہ بود منتظر او نشستہ بعد ازین انتظار نبرد و برائے نماز برخاستہ برود خلاف وعدہ نکردہ باشد و اثم نگردد زیرا کہ رفتن برائے نماز عذرے صحیح ست برائے وے و اگر پیش از در آمدن وقت نماز برخیزد بہر رود بی عذر رفتہ باشد و خلاف وعدہ کردہ و اگر بانعی دیگر ضروری پیش آمدہ این دیگر ست و بے وجود موانع رفتن برائے نماز نیز عذرست فافہم

باب المزاح

بکسر میم مطایبہ کردن و بضم میم مطایبہ و فی الصراح مزح لاغ کردن و در قاموس المزاح الدعابۃ والدعابۃ بضم الدال للعب

الفصل الاول - ۱ عن انس قال ان کان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیخالطنا بدرستی کہ بود آنحضرت کہ مخالطت و آمیزش در مصاحبت میکرد ما را یعنی اہل بیت ما را بہ جہت زیادت التفات و عنایتی کہ آنحضرت با ایشان داشت و احتمال دارد کہ ضمیر برائے صحابہ باشد حتی یقول لاخ لی صغیر تا آنکہ می گفت بطریق مزاح برادری را کہ مرا بود خرد یا ابا عمیر ما فعل النغیر یا ابا عمر چہ شد نغیر نغیر بضم نون و فتح غین معجمہ و سکون یا تحتانیہ نام طائرے ست مثل گنجشک کان لہ نغیر یلعب بہ فمات بود برادر خرد مرا گنجشک کہ بازی میکرد بآن پس مرد این گنجشک و این برادر خرد انس گنجشک در دست نزد آنحضرت چنانچہ خردان می آیند می آمد ناگاہ گنجشک مرد دیگر ہرگاہ کہ نزد آنحضرت می آید حضرت با وی التفات بیفرمودند و بطریق مزاح می گفتند یا ابا عمر چہ شد آن گنجشک و این کنیت ہم برائے وی نہادند موافق سجع نغیر متفق علیہ و این حدیث دلالت میکند بر جواز بازی کردن کودکان بگنجشک اگر عذاب نکنند

الفصل الثانی - ۲ عن ابی ہریرۃ قال قالوا یا رسول اللہ انک تداعبنا بدرستی کہ تو ملاعبت و بازی میکنی ما را و دعابہ بالضم مزاح کردن چون دیدند صحابہ آنحضرت را کہ مزاح میکنند با ایشان نظر بعلو مقام و عظمت شان وے مستبعد داشتند آنرا اگرچہ متضمن حکمت ہا بود از تالیف قلوب اصحاب و تشجیع طبع قال گفت آنحضرت انی لا اقول الا حقا بدرستی کہ من نمی گویم مگر راست یعنی درین مزاح کردن چیزے نمیگویم کہ در حقیقت خلاف واقع باشد اگرچہ در صورت خلاف واقع نماید و در بادی النظر کسیکہ بحقیقت فہم معنی آن نرسد معنی آنرا خلاف واقع خیال کند و ضابطہ در جواز و عدم جواز مزاح ہمین ست کہ اگر متضمن دروغی نباشد جائز باشد با وجود آن مداومت بران

من اینجا ام مدت سه روز انتظار می برم آمدن ترا تا خلاف وعده نشود و بیائی تو و مرا نیابی و محنت کشی رواه ابو داؤد ۳۔
وعن زید بن ارقم عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اذا وعد الرجل اخاه چون وعده کند مرد برادر خود را ومن نیته ان
یفی له واز جمله نیت او این ست که بسر برد و راست گرداند وعده را برای آن برادر فلم یف پس بسر نبرد ولم یجئ المیعاد
و نیاید در وقت وعده یا مکان وعده فلا اثم علیه پس نیست هیچ گناه بروی رواه ابو داؤد والترمذی ازینجا معلوم می شود
که اگر نیت وفای وعده دارد اگرچه وفا نکند اثم نمیگردد و بعضی گفته اند که خلاف وعده بی مانع حرام ست و مراد در حدیث
نیز همین ست و طیبی گفته که اتفاق دارند که هر که وعده کرد کسی را بانچه منهی عنه نباشد باید که وفا کند بآن اما آنکه وفای
وعده واجب ست یا مستحب درینجا اختلاف ست جمهور علما و ابو حنیفه و شافعی بر آنند که مستحب ست و عدم وفا
مکروه است بسخت کراهت اما اثم ندارد و جماعه بر آنند که واجب ست و عمر بن عبد العزیز از ایشان ست و عبد الله
بن مسعود مقرون می ساخت وعده را بانشاء الله و از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم نیز آمده که می فرمود عسی
اما وعده کردن و خلاف آن را در دل نیت کردن از علامات نفاق ست باتفاق و طائفه میگویند که بودن او از علامات
نفاق بر تقدیری ست که وعده کند به نیت عدم وفا ۴۔ وعن عبد الله بن عامر از اولاد عبد شمس ابن عبد مناف
است عبد الله بن عامر بن کریز بن حبیب بن عبد شمس بن عبد مناف قال دعتنی امی یوما ورسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم قاعد فی بیتنا خواند مرا مادر من روزی و آنحضرت نشسته بود در خانه ما فقالت ها پس گفت مادر من
آگاه باش تعال بیا اعطیک بدهم ترا او اعطک بی یا نیز روایت ست فقال لها رسول الله پس گفت مادر
مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ما اردت ان تعطیه بسکون یا صیغه واحد مخاطبه اصلش تعطین یعنی چه میخواستی
که بدهی او را آنحضرت فهمید که گفتن آن زن مر پسر را بیا بدهم ترا برای پاس خاطر پسر ست چنانکه اطفال را
در وقت گریه مثلا بهزل و دروغ می گویند یا می ترسانند که بدان معنی مراد نمیدارند بقصد اعتراض بر آن زن پرسید
چه میخواستی که بدهی او را پس آن زن بی تکلف یا بتکلف قالت گفت اردت ان اعطیه تمرا گفت می خواستم که بدهم
او را خرمای خشک فقال لها رسول الله پس گفت مر او را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم اما آگاه باش انک لو لم
تعطیه شیئا بدرستی که تو ای زن اگر نمیدادی آن پسر را چیزی کتبت علیک کذبة نوشته می شد بر تو دروغی کذبه
بفتح کاف و کسر ذال و بکسر کاف و سکون ذال و بفتح کاف و سکون ذال هر سه وجه جائز ست و آنکه فرمود اگر
نمی دادی او را چیزی ظاهر آن می نماید که گوید اگر نمیدادی او را تمر نظر بظاهر اطلاق قول آن زن بیا بدهم
ترا زیرا که قول وی می خواهم بدهم او را تمر مجرد تکلف و محض غدر است از سوال آنحضرت که فرمود چه میخواستی
که بدهی او را و ظاهر آن ست که قصد آن زن تسلی پسر و پاس خاطر اوست بی اراده دادن چیزی چنانکه
عادت ست که اطفال را می گویند فافهم۔ رواه ابو داؤد والبیهقی فی شعب الایمان

روایات سہ حثیہ صریح نیز آمدہ متفق علیہ۔

الفصل الثانی ۔۴۔ عن ابی جحیفۃ بضم جیم و فتح حاء مہملہ و سکون تحتانیہ و بقا نام او وہب بن عبداللہ از صغار اصحاب آن حضرتؐ ست نزول کرد کوفہ را و بنا کرد آنجا سرائے را و امیر المومنین علیؓ او را عامل ساخت بر بیت المال و حاضر شد با وی ہمہ مشاہد او را امات بالکوفۃ سنۃ اربع و سبعین قال گفت رایت رسول اللہ دیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ابیض سفید رنگ بسرخی آمیختہ قد شاب بہ تحقیق پیر شدہ یعنی در مویہائے مبارک وے پیری پیدا شدہ و پیرے وے بہ بیست موی سفید در سر و لحیہ مبارک نرسیدہ بود چنانکہ در جائے خود معلوم شدہ ست وکان الحسن بن علی رضی اللہ عنہما یشبہہ و بود حسن بن علی کہ مشابہت میداشت آنحضرت را این سخن را برائے اثبات صحبت خود با آنحضرتؐ گفت زیرا کہ وے از صغار صحابہ است و در وقت رحلت آنحضرت صغیر بود بمرتبہ بلوغ نرسیدہ پس میگوید ابو جحیفہ کہ دیدم آنحضرتؐ را باین صفت وامر لنا بثلثۃ عشر قلوصا و حکم کرد آنحضرت برائے جماعۂ ما بسیزدہ قلوص بفتح قاف و ضم لام ناقہ جوان فذہبنا نقبضہا پس رفتیم ما تا قبض کنیم آن ناقہ ہا را فاتانا موتہ پس آمد ما را خبر وفات آنحضرتؐ فلم یعطونا شیئا پس ندادند ما را چیزے فلما قام ابوبکر پس چون ایستاد بامر خلافت ابوبکر یا قام بمعنی خطب باشد یعنی خطبہ خواند ابوبکر قال گفت من کانت لہ عند رسول اللہ کسیکہ ہست مر او را نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم عدۃ وعدہ یعنی آنحضرت بوے وعدہ انعامی کردہ فلیجئ پس باید کہ بیاید آن کس نزد من فقمت الیہ پس ایستادم و رفتم من بسوے ابوبکر فاخبرتہ پس خبر دادم او را کہ آنحضرت حکم کردہ بود برائے ما سیزدہ قلوص فامر لنا بہا پس فرمود ابوبکر رضی اللہ تعالی عنہ برائے ما بدادن سیزدہ ناقہ رواہ الترمذی ۔۲۔

وعن عبداللہ بن ابی الحمساء در نسخ مشکات بتقدیم حاء مہملہ مفتوحہ بر سین ساکنہ واقع شدہ و ہمچنین در نسخ مصابیح و گفتہ اند کہ این سہو و خطاست کہ از صاحب مصابیح واقع شدہ و مولف کتاب تقلید آن کردہ و صواب ابی الخمساء بتقدیم میم بر سین ست چنانکہ در کتب اسماء الرجال ست و عبداللہ بن ابی الخمساء عامری صحابی ست و اعداد او در بصریین ست ساکن شد مکہ را مر او را حدیث ست در انتظار آنحضرتؐ مر او را سہ روز از جہت وعدہ قال بایعت النبی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم مبایعت خرید و فروخت کردن ست و واقع اینجا خریدن ست میگوید خریدم از آن حضرتؐ چیزی را قبل ان یبعث پیش از آنکہ مبعوث گردد و بقیت لہ بقیۃ و باقی ماند مر آنحضرت بر من بقیہ از ثمن مبیع فوعدتہ ان اتتہ بہا فی مکانہ پس وعدہ کردم آنحضرتؐ را کہ بیارم او را آن بقیہ ثمن را در جائے آنحضرت کہ آنجا نشستہ بود یا در جائے بیع کہ در آنجا واقع شدہ فنسیت پس فراموش کردم این وعدہ را فذکرت بعد ثلث پس یاد آوردم پس از سہ شب و رفتم و بردم ثمن را نزد آنحضرت فاذا ہو فی مکانہ پس ناگاہ دیدم کہ آنحضرت بر ہمان جا نشستہ است فقال پس فرمود لقد شققت علی بہ تحقیق انداختی تو مرا در مشقت انا ہہنا منذ ثلث انتظرک

از جملہ کفارت غیبت یعنی آنچہ بپوشد اثم آنرا این ست کہ آمرزش خواہی مر کسی را کہ غیبت کردہ او را تقول صورت آمرزش خواستن آن کس این ست کہ گوئی اللھم اغفر لنا ولہ خداوندا بیامرز ما را و او را ابتداء طلب امرزش برائے خود کند چنانچہ معہود ست در استغفار تا خود آمرزیدہ شود و پاک گردد و دعائے او دیگری را بآمرزش نیز مستجاب گردد و اصل در کفارت غیبت آن ست کہ بحلی خواہد از مغتاب اگر ممکن باشد و الا ندامت و استغفار کافی ست و استغفار مر مغتاب را نیز کفارت ست چنانکہ این حدیث ناطق ست بدان و باین تقریر معنی کلمہ من کہ تبعیض ست راست آمدہ رواہ البیہقی فی الدعوات الکبیر نام کتاب ست مر بیہقی را و قال و گفت بیہقی فی ہذا الاسناد ضعف درین اسناد کہ وی ذکر کردہ است دران کتاب ضعف ست و این اسناد قوی نیست

باب الوعد

۱- فی الصراح وعد وعدۃ و موعد نوید دادن و استعمال می یابد در خیر و شر اگر مذکور باشند و اگر نہ وعد در خیر بود و وعید و ایعاد در شر و میعاد وعدہ جائے و وعدہ گاہ

الفصل الاول - ۱- عن جابر قال لما مات رسول اللہ ہر گاہ کہ وفات یافت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وجاء ابابکر مال من قبل العلاء بن الحضرمی در آمد ابوبکر را مالی از جانب علاء بن حضرمی کہ عامل آنحضرت بود بر بحرین فقال ابوبکر پس گفت ابوبکر رضی اللہ عنہ من کان لہ علی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دین کسیکہ ہست بر آن حضرت او را وامی او کانت لہ قبلہ عدۃ یا ہست مر آن کس را بجانب آنحضرت وعدہ یعنی آنحضرت با او وعدہ انعامی و عطائی کردہ باشد فلیاتنا پس باید کہ بیاید او ما را و این قول ابوبکر بود رضی اللہ عنہ بعد از وفات آنحضرت کہ وے را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم میراثی نمی باشد من خلیفہ اویم ہر جا کہ آنحضرت و بر ہر کہ اتفاق میکرد من می کنم و ہر کرا دینی بر آن حضرت باشد یا آنحضرت بوی وعدہ عطائی کردہ باشد میرسانم و قضیہ فدک کہ از انجا صرف بر عیال خود و فقراء مومنین میکرد ہم ازین بابست و گفت کہ من نیز آنرا بہ نیابت و خلافت آنحضرت صرف می کنم و تحقیق و تفصیل این سخن در محل خود بیاید انشاء اللہ تعالی و چون با جابر وعدہ کردہ بود و فرمودہ بود کہ چون مالی نزد ما بیاید سہ حثی یعنی سہ بار ہر دو دست پر کردہ بتو بدہیم قال جابر گفت جابر فقلت پس گفتم یعنی ابوبکر را وعدنی رسول اللہ وعدہ کرد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان یعطینی کہ بدہد مرا ہکذا و ہکذا و ہکذا یعنی سہ بار ہر دو دست پر کردہ فبسط یدیہ ثلث مرات پس بکشادہ جابر ہر دو دست خود را سہ بار از برائے نمودن صورت عطائی کہ آن حضرت بوے وعدہ کردہ بود قال جابر فحثا لی حثیۃ گفت جابر پس پر کرد ابوبکر برائے من ہر دو دست خود را یکبار و ریخت در دامن جامہ من فعددتہا فاذا ہی خمسمائۃ پس شمار کردم آن حثیہ را پس ناگاہ آن پانصد بود و قال و گفت ابوبکر خذ مثلیہا بگیر دو چندان را کہ ہزار باشد یکبار حثی کرد و بشمرد و دو چند دیگر فرمود تا سہ حثیات شود و در بعضی

وصلوٰتکما باز گردانید شما وضوے خود را و نماز خود را کہ بے وضو واقع شدہ است وامضیا فی صومکما وبگذارید در روزۂ خود یعنی تمام کنید وافطار نکنید واقضیا یوما آخر وقضا کنید این روزہ را روز دیگر یعنی این روزۂ شما فاسد شدہ است وواجب ست قضاے آن ولیکن باوجود این ہمبرین روزہ باشید وافطار نکنید وروزۂ دیگر قضا کنید احتیاطاً فقالا لم پس گفتید چرا اعادہ کنیم وضو ونماز را وقضا کنیم روزہ را یا رسول اللہ قال اغتبتم فلانا فرمود شما غیبت کردید فلان شخص را وغیبت نشکنندۂ وضو ست وناقض صوم گفتہ اند کہ این حدیث بر سبیل تغلیظ وتشدید واقع ست والا در اظہار حکم غیبت ناقض وضو وصوم نباشد ودر احیاء العلوم گفتہ کہ غیبت مفسد صوم ست بہ مذہب سفیان ثوری بجہت عمل بظاہر حدیث وامام احمد فرمودہ رحمۃ اللہ علیہ کہ اگر روزہ بغیبت بشکند کدام یکے را از ما درست میماند روزہ وازینجا معلوم شد کہ شکنندۂ وضو نباشد واز انکہ فرمود کہ وامضیا فی صومکما استنباسی بعدم فساد صوم حقیقۃ می تواند بود چہ اگر صوم فاسد وباطل گشتی امضاء در وے صورت نداشتی اگرچہ در روزۂ رمضان حائض چون در میان روزہ خون بیند بر روزہ می باشد بجہت حرمت رمضان اگرچہ روزۂ وے فاسد ست قطعاً بر ہر تقدیر معلوم شد کہ قباحت وشناعت غیبت بچہ سر حد ست واحتیاط وتقوے دران ست کہ بعد از وقوع غیبت تجدید وضو باید کرد بلکہ گفتہ اند کہ اگر خندہ کند یا سخن لایعنی بگوید وبسیار گوید وضو کردن مستحب ست از براے ازالۂ ظلمتی کہ طاری شدہ ازان ور روزہ دار را باید کہ از غیبت احتراز واحتراس نماید وباللہ التوفیق ۱۴- وعن ابی سعید وجابر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الغیبۃ اشد من الزنا غیبت کردن بہ بعضی وجوہ سخت تر از زنا کردن ست قالوا چون این سخن سخت ودشوار آمد بر صحابہ گفتند یا رسول اللہ وکیف الغیبۃ اشد من الزنا وچگونہ ویچہ وجہ غیبت سخت تر از زنا باشد قال گفت آنحضرت در بیان وجہ اشدیت ان الرجل لیزنی فیتوب بدرستی کہ مرد ہر آئینہ زنا میکند پس توبہ ورجوع میکند ازان فیتوب اللہ علیہ پس رجوع میکند بر حمت اللہ تعالیٰ بروے وفی روایۃ ودر روایتے باین لفظ آمدہ فیتوب فیغفر اللہ لہ پس توبہ میکند آن مرد پس می آمرزد خداے تعالیٰ مر او را زیرا کہ زنا حق اللہ است وان صاحب الغیبۃ وبدرستی کہ صاحب غیبت لا یغفر لہ آمرزیدہ نمی شود مر او را حتی یغفر لہا صاحبہ تا آنکہ بیامرزد او بہ بخشد مر او را یا را او کہ غیبت کردہ شدہ است مر او را حق اوست وفی روایۃ انس ودر روایت انس آمدہ است قال گفت آنحضرت صاحب الزنا یتوب زنا کنندہ توبہ میکند وصاحب الغیبۃ لیس لہ توبہ وغیبت کنندہ نیست مر او را توبہ بہمان معنی کہ در روایت اولی معلوم شد یا آن معنی کہ صاحب زنا می ترسد ومیلرزد پس توبہ میکند وصاحب غیبت باک ندارد بدان وآسان میداند آن را تا نزدیک ست کہ استخفاف واستحلال کند ودر ورطۂ کفر افتد نعوذ باللہ من ذلک روی البیہقی الاحادیث الثلثۃ فی شعب الایمان روایت کردہ بیہقی این سہ حدیث را در شعب ایمان ۱۵- وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان من کفارۃ الغیبۃ ان تستغفر لمن اغتبتہ روایت ست از انس کہ گفت فرمود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

فرو خوابانید چشم هاے خود را از دیدن نامحرم وکفوا ایدیکم وباز دارید دستهاے خود را از ضرب وبطش وتناول آنچه حرام ومکروه است - ۱۲ - وعن عبد الرحمن بن غنم بفتح معجمه وسکون نون تابعی ثقه است از کبار تابعین اشعری شامی دریافت جاهلیت واسلام را واسلام آورد در عهد آنحضرت وندید آنحضرت را ولازم گرفت صحبت معاذ بن جبل را از آن باز که فرستادند معاذ را بیمن تا آنکه رفت معاذ از عالم وبخاری گفت که او را صحبت ست وقول اول صحیح ترست افقه شام بود واکثر فقهای آنجا تلمیذ اویند روایت میکند از قدمای صحابه وبود مر او را جلالت قدر رضی الله عنه واسماء بنت یزید ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال روایت ست از عبد الرحمن بن غنم واز اسماء بنت یزید بن المسکن صحابیه انصاریه است از ذوات عقل ودین که آنحضرت گفت خیار عباد الله الذین اذا رؤا ذکر الله نیک ترین بندگان خدا آنانند که چون دیده شوند یاد کرده شود خداے تعالی یعنی ایشان در تعلق واختصاص بجناب کبریاے حق بمرتبه رسیده اند که آثار وانوار آن بر وجهات وصفایح احوال واطوار ایشان چنان لایح ست که چون چشم بر جمال ایشان می افتد خدا را یاد میدهد از جهت ظهور سیماے عبادت وصلاح بر روے ایشان وبعضی گفته اند که معنی این ست که دیدن ایشان بمثابه ذکر خداست چنانکه گفته اند نظر بروے عالم عبادت ست وگاهے باشد که بنظر کردن بر روے صالح نور ایمان چنان در باطن شخص در آید که دل را روشن گرداند در حدیث آمده است که النظر الی وجه علی عبادة واین حدیث مصدوق معنی اول نیز می افتد آورده اند که چون وے رضی الله عنه وکرم الله وجهه از خانه بیرون آمدے مردم را که نظر بر وجه کریم وے افتادے گفتندے لا اله الا الله ما اشرف هذا الفتی یعنی لا اله الا الله ما اکرم هذا الفتی لا اله الا الله ما اعلم هذا الفتی لا اله الا الله ما اشجع هذا الفتی پس دیدن وے رضی الله عنه حامل وباعث می شد بر ذکر کلمه توحید روزی کاتب حروف در بازار مکه معظمه سر فرود افگنده غافل نفس میگذشت ناگاه سر بر آورد ونظر بر روے مردے افتاد وبے اختیار یکایک از زبان بر آمد که لا اله الا الله وحده لا شریک له له الملک وله الحمد وهو علی کل شیء قدیر غالب آنست که وقوع اینحال مصدوق این حدیث بود وشرار عباد الله المشاؤن بالنمیمة وبدترین بندگان خداوندگان اند بمجلسها بسخن چینی وبرنده سخنان را که بر چیده اند از پیش مردم بقصد شر وفساد المفرقون بین الاحبة جدائی افگنندگان میان دوستان بسخن چینی وغمازی الباغون البراء العنت طلب کنندگان پاکان از عیب وفساد را مشقت وفساد وهلاک وبزه وزنا را عنت براے مجموع این معانی آید یعنی جماعه را که پاک ومنزه اند از گناه وفساد وعیب متهم میکردانند بگناه وفساد وعیب ودر مشقت وهلاکت می افگنند رواهما احمد والبیهقی روایت کرده اند این دو حدیث را امام احمد وبیهقی فی شعب الایمان - ۱۳ - وعن ابن عباس ان رجلین صلیا صلوة الظهر او العصر روایت ست از ابن عباس رضی الله عنهما که دو مرد گذاردند نماز ظهر را یا عصر را شک راوی ست وکانا صائمین وبودند آن دو مرد روزه دار فلما قضی النبی صلی الله علیه وآله وسلم الصلوة پس هرگاه که ادا کرد آنحضرت نماز را قال گفت بآن دو مرد اعیدوا وضوءکما

آن دو خصلت دراز خاموشی و نیک خوئی ست سبکی و آسانی این دو صفت بدان جهت ست که خاموش بودن مؤنتی ندارد و مشقتی نمی طلبد بلکه در زبان جنبانیدن و سخن ترتیب دادن مشقت ظاهر و باطن ست و سبکی و نیک خوئی همبرین قیاس ست که در دے نرمی و آسانی و سکوت ست بخلاف سخت خوئی و درشتی و جدال و نزاع که سراسر محنت و مشقت ست بعد ازان در مدح این دو خصلت و جزالت ثواب و حسن عاقبت اینها فرمود والذی نفسی بیده سوگند بخدائے که بقائے ذات من در دست قدرت اوست ما عمل الخلائق بمثلهما کار نکردند خلقان مانند این دو خصلت یعنی هیچ کارے به ازین دو کار نیست ۔۹۔ وعن عایشة قالت مرّ النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم بابی بکر وهو یلعن بعض رفیقه گذشت آنحضرت بابو بکر رضی اللہ عنه وحال آنکه وے یعنی ابو بکر لعنت میکند و دشنام میدهد بعضی از مملوکان خود را فالتفت الیه پس برگشته نگریست آنحضرت بجانب ابو بکر فقال پس فرمود آنحضرت لعانین وصدیقین آیا دیده لعنت کنندگان وصدیقان را یعنی کسانی را که جامع این دو صفت باشند مقصود آنکه صدیقیت ولعانیت جمع نمی شود چنانکه سابقاً حدیث گذشت که لا ینبغی لصدیق ان یکون لعانا نمی باید مر صدیق را که لعنت کننده باشد کسی را و در تاکید این کلام فرمود کلا ورب الکعبة هرگز نباشد این که صدیقیت ولعانیت جمع شود و سوگند بپروردگار کعبه پس شرمنده شد ابو بکر رضی اللہ عنه ازین سخن و پشیمان گشت از فعل خود فاعتق ابو بکر یومئذ بعض رقیقه پس آزاد کرد ابو بکر در ان روز بعضی از مملوکان خود را ثم جاء الی النبی پس آمد ابو بکر بجانب پیغمبر صلی اللہ علیه وآله وسلم فقال لا اعود پس توبه کرد و گفت هرگز باز نگردم گرد این کار که لعنت کردن ست روی البیهقی الاحادیث الخمسة کرد روایت کرد بیهقی این پنج حدیث را که از حدیث عمران بن حطان ست تا این حدیث فی شعب الایمان ۔۱۰۔ وعن اسلم قال ان عمر دخل یوما علی ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنهما اسلم مولی عمر بن الخطاب که تابعی محضرم ست مات سنة ثمانین وقیل بعد سنة ستین وهو ابن اربع عشرة ومائة سنة گفت که عمر در آمد روزے بر ابی بکر صدیق رضی اللہ عنه وهو یجذ لسانه حال آنکه ابو بکر می کشید زبان خود را و میخواست که بیرون آرد زبان را از دهان مقصود اظهار زجر و قهرست بران فقال عمر مه پس گفت عمر با بو بکر رضی اللہ عنهما مکن این فعل و مکش زبان را غفر اللہ لک بیامرزد خدا ترا فقال پس گفت ابو بکر ان هذا اوردنی الموارد بدرستی که این یعنی زبان در آورد مرا در جاهائے در آمدن بدر واه مالک ۔۱۱۔ وعن عبادة بن الصامت ان النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم قال اضمنوا لی ستا من انفسکم اضمن لکم الجنة ضامن و متعهد شوید برائے من محافظت شش چیز را از انهائے خود اضمن لکم الجنة ضامن و متعهد شوم من مر شما را بهشت را اصدقوا اذا حدثتم راست گوئید چون سخن گوئید و خبر دهید واوفوا اذا وعدتم وبسر برید چون وعده کنید وادوا اذا ائتمنتم وامانت بگزارید چون امین گرفته شوید واعتماد کرده شوید برامانت واحفظوا فروجکم ونگاهدارید عورت هائے خود را وعورت هائے پوشیدن آن واجب باشد از اندام مرد و زن و مراد اینجا عورت غلیظه است که اندام نهانی ست وغضوا ابصارکم و

و در حدیث آمده که افضل الذکر لا اله الا الله اگر این مراد دارند از قبیل ذکر جزء بعد از کل ست بجهت زیادت فضل و شرف
فانه زیرا که ذکر خدا ذکر لک فی السماء سبب ذکر کردن ست مر ترا در آسمان که ملائکه یاد کنند ترا بخیر و رحمت و دعا در ملکوت
اعلاء بملائکه چه تخصیص ست پروردگار تعالی خود یاد میکند هر که او را یاد کند آیت فاذکرونی و حدیث من ذکرنی دلیل آن ست
و بر هر تقدیر در وے تنبیه و ایماست بآنکه تلاوت قرآن باید که از سر حضور و تفکر و تدبر باشد و نور لک فی الارض
و ذکر خدا روشنائی ست مر ترا در زمین یعنی درین عالم سفلی که سبب ظهور نور معرفت و یقین و اهتدا و هدایت ست قلت
زدنی گفتم زیاده کن مرا وصیت قال فرمود آنحضرت علیک بطول الصمت بر تو باد بخاموشی دراز و سکوت بسیار
که مقرون بتفکر و ذکر آلاء الهی ست فانه زیرا که دراز خاموشی مطردة للشیطان سبب راندن ست مر شیطان را که از راه
زبان می در آید و در چاه بلا می افگند و نیز در حدیث آمده است که چون ذکر میکند بنده خدا را پس می افتد
شیطان و پنهان میگردد و عون لک علی امر دینک و یاری دهنده است مر ترا بر کار دین تو که سلامت میدارد
از آفات نشان و موجب حصول علوم و معارف و تنور قلب بنور ذکر خفی میگردد قلت زدنی گفتم زیاده کن قال
فرمود ایاک و کثرة الضحک دور دار خود را از بسیاری خنده فانه یمیت القلب زیرا که خنده بسیار می میراند دل را بجهت
طریان ظلمت غفلت و قساوت قلب و انطفاء نور علم و معرفت که حیات قلب در آن ست و یذهب بنور الوجه و می برد روشنائی
روی را که عبارت از لمعان نور باطن و ظهور سیماے عبادت ست و لابد چون دل بمیرد روے بے نور گردد چه نورانیت
و تازگی جسد بحیات ست حسا و معنی قلت زدنی گفتم زیاده کن مرا قال قال الحق و ان کان مرا بگو آنچه حق ست و اگرچه
تلخ و ناخوش آید خلق را یا نفس ترا قلت زدنی قال لا تخف فی الله لومة لائم گفتم زیاده کن فرمود مترس در اظهار دین خدا
و تائید تقویت وی ملامت هیچ ملامت کننده را هر چه گوید می گفته باشد تو در کار خدا باش بیت کار جامی عشق
خوبان ست و هر سو عالمے ✤ میکند انکار ادا و هم چنان در کار خویش ✤ قلت زدنی قال لیحجزک عن الناس گفتم زیاده
کن مرا فرمود باید که مانع آید ترا از دیدن و گفتن عیب مردم ما تعلم من نفسک چیزے که میدانی از عیبهاے نفس خود یعنی امر معروف و
نهی منکر بکن اما عیب مردم مجوے و غیبت ایشان مکن و خود را در باطن از همه خوار و ناقص دان بیت غافل اند
این خلق از خود اے پسر ✤ لاجرم گویند عیب یکدگر ✤ و عن انس عن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قال
روایت میکند انس از آنحضرت که گفت آنحضرت مر ابی ذر را یا ابا ذر الا ادلک علی خصلتین اے ابا ذر آیا راه بنمایم
ترا بر دو خصلت هما اخف علی الظهر که آن دو خصلت سبکتر اند بر پشت و آسان تر ست انصاف بدان تشبیه و تمثیل کرد
تکلیف شرعی را که برداشت آن بر قوت بشری در گرانی مشابه ببارها ست که بقوت پشت توان برداشت
و اثقل فی المیزان و لیکن با وجود سبک باری گران تر اند در میزان که نامهای اعمال را بدان بسنجند قال گفت
ابو ذر قلت بلی گفتم بلی راه بنما مرا بران دو خصلت که این دو صفت دارند قال طول الصمت و حسن الخلق فرمود

وبدانکہ مؤلف این حدیث را بطریق رفع نیاورد اما چون این حکمی ست کہ اطلاع بران بی سماع از آنحضرت ممکن نیست در حکم مرفوع ست کما تقرر فی موضعہ ۵۔ وعن عمران بن حطان بکسر حا وتشدید طا مہملتین کنیت او ابو شہاب ست تابعی ثقہ بصری ست وگویند کہ وے خارجی بود کہ مدح ابن ملجم میکرد وابو داؤد گفت در اہل اہوا ہیچکس صحیح تر در حدیث از خوارج نبود وقتادہ گفتہ وے متہم نیست در حدیث وابن حبان او را در ثقات ذکر کردہ روایت میکند از عمر وابی موسی وابی ذر ورو روایت میکند از وے قتادہ ومحارب بن دثار وجمعی روایت کردہ اند او را بخاری وابو داؤد ونسائی قال گفت اتیت اباذر فوجدتہ فی المسجد آمدم اباذر را پس یافتم او را در مسجد متنحیا بکسا واسود وحدہ متکا کنندہ بگلیم سیاہ تنہا نشستہ فقلت یا اباذر ما ہذہ الوحدۃ پس گفتم یا اباذر چیست این تنہا نشستن چرا با اصحاب نہ نشینی وافادہ واستفادہ نکنی فقال پس گفت ابوذر سمعت رسول اللہ شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت الوحدۃ خیر من جلیس السوء تنہا نشستن بہتر ست از نشستن با ہم نشین بد والجلیس الصالح خیر من الوحدۃ ونشستن با ہمنشین نیک بہتر ست از تنہا نشستن یعنی چون درین وقت کسی از یاران خاص کہ اعتماد بر نیکی وصلاح او باشد حاضر نیست تنہا نشستہ ام ودر وقت دیگر با ایشان نیز می نشینم وابو ذر رضی اللہ عنہ وحشتی ونفرتے از جانب بنی امیہ در زمان امیر المومنین عثمان رض نیز دست دادہ بود ومنزل را بیرون مدینہ بمسافتے ساختہ تنہا میگذرانید وہمان جا از عالم در گذشت چنانکہ در اخبار آمدہ است والملا الخیر خیر من السکوت وسخن کردن والقائے سخنان نیک بر طلبۂ علم بہتر ست از خاموش بودن والسکوت خیر من املاء الشر وخاموش بودن بہتر ست از القائے سخنان بد ۶۔ وعن عمران بن حصین ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال مقام الرجل بالصمت فرمود گاہے باشد کہ منزلت ومرتبۂ مرد نزد خدا بخاموشی افضل من عبادۃ ستین سنۃ فاضل تر وزیادہ تر آید از عبادت شصت سال زیرا کہ سکوتے کہ در وی جولان کند فکر در معارف حقائق الٰہیہ وکونیہ یا مستغرق گردد لطیفۂ قلبیہ در بحر ذکر خفی ومستور گردد بنور ذات وصفات الٰہی اگرچہ ساعتے لطیف باشد بہتر ست از طاعت وعبادت جوارح کہ در تفرقہ وبے حضوری بگذرد ودل بیاد خدا مجمع نبود اگرچہ سالہا بسیار باشد ۷۔ وعن ابی ذر قال دخلت علی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت ابو ذر در آمدم بران حضرت فذکر الحدیث بطولہ پس ذکر کرد حدیث را بدرازی وے یعنی حدیثے دراز ذکر کرد کہ اینجا مذکور نیست الی ان قال تا آنکہ گفت قلت گفتم یا رسول اللہ اوصنی اندرز کن مرا قال اوصیک بتقوی اللہ گفت اندرز میکنم ترا بتقوای خدا فانہ ازین لامرک کلہ زیرا کہ تقوائے خدا آرایش دہندہ تر ست ہمہ کار ترا قلت زدنی گفتم زیادہ کن مرا اندرز مرا زیادت ایضاح وبیان ست بذکر بعضی اعمال بتفصیل والا ہمہ در احاطۂ اجمال تقوی مندرج ست قال فرمود آنحضرت علیک بتلاوۃ القرآن بر تو باد تلاوت قرآن وذکر اللہ عزوجل ویاد کردن خدا عزوجل تمامۂ افعال خیر کہ بنیت تقرب الی اللہ کنند داخل ذکر ست اگر بریں معنی حمل کنند ذکر را ذکر بعد از تلاوت برائے تعمیم بعد از تخصیص ست

۲- وعن ابی امامۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یطبع المؤمن علی الخلال کلہا پیدا کردہ می شود مسلمان بر ہمہ خصلت ہا خلال بکسر خا جمع خلت بفتح آن الا الخیانۃ والکذب مگر بے دیانتی و رامانت و دروغ گوئی مراد مگر مومن کامل الایمان باشد والا بسا مسلمان کہ بے دیانتی ورزد و دروغ گوید یا مراد اجتماع این دو صفت ست وباوجود آن اشکال باقی ست چہ اجتماع نیز وجود دارد یا مراد مبالغہ است در نفی این دو صفت از مومن کہ محل تصدیق وحامل بار امانت ایمان ست واظہر آن ست کہ مراد نہی ازین دو صفت ست یعنی نشاید کہ مسلمان متصف باین دو صفت باشد رواہ احمد والبیہقی فی شعب الایمان

وعن سعد بن ابی وقاص ۳- وعن صفوان بن سلیم انہ قیل لرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایکون المومن جبانا صفوان کہ تابعی ثقہ جلیل القدر ست از اہل مدینہ است واز اخیار بندگان صالح بود امام وقدوہ کہ استسقا کردہ شد بذکر وی گویند تا چہل سال پہلو ننہاد و در وقت مرگ گشت جان داد و در جبہ او از کثرت سجود سوراخ شدہ بود وقانع بود کہ جایزہ ہائے سلطان را قبول نمیکرد و میگوئید کہ وے قائل بود بقدر واللہ اعلم روایت میکند از ابن عمر وعبد اللہ بن جعفر وانس بن مالک واز جماعۂ تابعین و روایت میکند از وے مالک وابن عیینہ مات سنۃ اثنین وماۃ فی عہد السفاح روایت میکند کہ گفتہ شد مر آن حضرت را کہ آیا باشد مسلمان بدل وترسندہ قال نعم گفت آرے می باشد وتواند کہ بعضے مسلمان بدل وترسندہ باشند وچنین منافات ایمان ندارد فقیل لہ پس گفتہ شد مر آنحضرت را ایکون المومن بخیلا آیا می باشد مسلمان بخیل قال نعم اینجا نیز فرمودہ باشد وتواند فقیل لہ ایکون المؤمن کذابا آیا باشد مسلمان دروغ گو قال لا فرمود نہ مسلمان دروغ گو نباشد چہ صدق وحقانیت ایمان منافی کذب ست کہ در نفس الامر باطل وناحق ست واین نیز محمول بر یکی از تاویلات سابقہ خواہد بود ودر آوردن کذاب کہ صیغۂ مبالغہ است ایمائی ست بآن کہ اگر احیانا بحکم بشریت در بعضے مواد کہ خالی از اغراض فاسدہ دنیویہ باشد وقوع یابد دور نباشد رواہ مالک والبیہقی فی شعب الایمان مرسلا ۴- وعن ابن مسعود قال ان الشیطان لیتمثل فی صورۃ الرجل ابن مسعود گفت رضی اللہ عنہ کہ شیطان بر آمینہ بتمثیل میکند ومی در آید در صورت مردی فیاتی القوم پس می آید مروان را فیحدثہم بالحدیث من الکذب پس خبر میدہد ایشان را بہ خبرے از خبر ہائے دروغ فیتفرقون پس جدا می شوند قوم فیقول الرجل منہم پس میگوید مردے از ایشان سمعت رجلا اعرف وجہہ شنیدم مردے را کہ می شناسم روے او را ولا ادری ما اسمہ ونمیدانم نام او چیست یحدث نبی میرساند مرا این خبر رواہ مسلم ظاہر از لفظ حدیث آن ست کہ مراد شیطان جن ست وازین جا معلوم شود کہ شیطان را قدرت بر کذب وافترا بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دادہ اند اگر مراد بحدیث حدیث نبوی باشد اما بر تمثیل بصورت شریف وے قدرت ندارد ومیان این دو فرق بسیار ست فافہم وتواند واللہ اعلم کہ مراد شیطان انس بود کہ در صورت مردے صالح معتبر می بر آید وبالجملہ مقصود از حدیث تنبیہ ست بر احتیاط وتحری در سماع حدیث ومعرفت احوال وثوق بصدق وے تا آنکہ ہر چہ بشنود واز ہر کہ بشنود نقل نکند

و این تفسیر یعنی من ذنب قد تاب منه منقول ست از امام احمد بن حنبل رواه الترمذی وقال روایت کرد این حدیث را
ترمذی و گفت هذا حدیث غریب ولیس اسناده بمتصل و با وجود آنکه غریب ست نیست اسناد او متصل لان خالدا
لم یدرک معاذ بن جبل زیرا که خالد بن معدان نه دریافته است معاذ بن جبل را ۲۴- وعن واثلة قال قال رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم لا تظهر الشماتة لاخیک روایت ست از واثلة بن الاسقع که صحابی ست و از اصحاب صفه بود گفت
گفت آنحضرت ظاهر مکن شماتت را برای مسلمانی و شاد مشو ببلای که بوی رسد بجهت دشمنی که بوی داری فیرحمه الله
ویبتلیک پس اگر شاد شوی بدان رحم کند خدای تعالی او را و مبتلا گرداند ترا بآن بلیه رواه الترمذی وقال هذا حدیث
حسن غریب ۲۵- وعن عائشة رضی الله عنها قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ما احب انی حکیت احدا
دوست ندارم که من تقلید کنم کسی را در حرکات و سکنات و اوضاع و افعال او وان لی کذا وکذا حال آنکه باشد مرا چنین
و چنین از دنیا و حکایت و محاکات تشبیه و تقلید کردن ست کسی را بطریق مسخرگی و اهانت و این نیز داخل غیبت ست
رواه الترمذی وصححه ۲۶- وعن جندب قال جاء اعرابی گفت آمد بادیه نشینی فاناخ راحلته پس بنشاند شتر سواری خود را
ثم عقلها پستر بست آن را ثم دخل المسجد پستر در آمد در مسجد فصلی خلف رسول الله پس نماز بگزارد در پس پیغمبر خدا صلی الله
علیه وسلم فلما سلم پس هرگاه که سلام نماز داد اعرابی اتی راحلته آمد شتر خود را فاطلقها پس کشاد شتر را ثم رکب پستر
سوار شد بر شتر ثم نادی پستر فریاد کرد باین کلمات اللهم ارحمنی ومحمدا خداوندا رحمت کن مرا و محمد را ولا تشرک
فی رحمتنا احدا و شریک مگردان در رحمت ما هیچ یکی را فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
اتقولون هو اضل ام بعیره آیا میدانید و میگوئید که این اعرابی گمراه تر و نادان تر ست یا شتر او الم تسمعوا الی ما قال
آیا نشنیدید و گوش ننهادید بسوی سخنی که او گفت قالوا بلی گفتند صحابه بلی شنیدیم آنچه گفت مرا و قول او ست ولا تشرک
فی رحمتنا احدا که رحمت واسعه حق را تنگ ساخت پس در دعا حجر و منع غیر نباید کرد بلکه سائر مومنین و مومنات
را داخل باید ساخت و نیز تشریک نفس خود و جمع وی با پیغمبر خدا در رحمت خاص از مقام ادب دور ست رواه
ابو داود و ذکر کرده شد حدیث ابی هریرة که اولش این ست کفی بالمرء کذبا فی باب الاعتصام در باب اعتصام
بکتاب و سنت که در اول کتاب گذشت فی الفصل الاول در فصل اول از آن باب

الفصل الثالث ۱۵- عن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا مدح الفاسق غضب الرب
تعالی چون مدح کرده می شود فاسق در خشم می آید پروردگار تعالی واهتز له العرش و می جنبد و میلرزد از جهت
مدح فاسق عرش و اهتزاز عرش یا محمول بر ظاهر ست یا کنایت ست از وقوع امر عظیم زیرا که مدح فاسق راضی شدن ست
بچیزی که در وی ناخشنودی و بی رضائی حق ست تعالی بلکه نزدیک ست که موجب کفر باشد و مفضی باستحلال
حرام گردد و چون حال مدح فاسق این چنین باشد مدح ظالم چه حال خواهد داشت رواه البیهقی فی شعب الایمان ۲-

لا تلعنها فانها مامورۃ لعنت مکن باد را زیرا کہ وی مامور ست بونیدن واو را فرستادہ اند از برائے حکمتہا و مصلحتہا تنگ آمدن ازان و مکروہ پنداشتن آنرا منافی آداب عبودیت و استقامت ست و ہمچنین ست ادب در نزول حوادث دہر دور و واحکام ارادیہ باید کہ در باطن و ظاہر بدل و زبان راضی و ساکت باشد و اگر بہ دل بحکم ضعف بشریت تغیری راہ یابد باید کہ زبان نگاہ دارد و انہ من لعن شیئا لیس لہ باہل بدرستی کہ شان انیست کسیکہ لعنت کند چیزے را کہ نیست آن چیز مر لعن را اہل و مستحق رجعت اللعنۃ علیہ برمیگردد لعنت بر لعنت کنندہ رواہ الترمذی و ابو داؤد - ۲۰ -

وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یبلغنی برفع و جزم ہر دو روایت ست یعنی باید کہ نرساند مرا احدمن اصحابی ہیچ یکے از یاران من عن احد شیئا از ہیچ یکے چیزے را از جنس تقصیرات و افعال قبیحہ و خصلت ہای بد کہ فلان چنین کرد و چنین گفت و فلان چنین ست فانی احب ان اخرج الیکم و انا سلیم الصدر زیرا کہ من دوست میدارم کہ بیرون آیم بسوے شما در حالی کہ صافی سینہ باشم و بر کسے خشمگین و از کسے ناراض و با کسے کینہ دار نباشم و در اینجا تعلیم آن ست کہ کسے را نباید کہ نزد کبرا و امرا یکدیگر نزد ہیچکس از کسے بد گوید تا باعث عداوت و کینہ داری بگردد رواہ ابو داؤد - ۲۱ - وعن عائشۃ قالت قلت للنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم گفت عائشہ رضی اللہ عنہا گفتم مر آنحضرت را حسبک من صفیۃ کذا و کذا بس ست ترا از صفیہ یعنی از عیبہای او چنین و چنین تعنی قصیرہ میخواہد و مراد میداند عائشہ ازین سخن غیبت و عیب گوئی صفیہ را نزد آنحضرت صفیہ رضی اللہ عنہا کوتاہ قامت بود عائشہ می خواہد کہ باین عیب او را نزد آنحضرت ذکر کند پس حضرت را این غیبت گوئی از عائشہ ناخوش آمد فقال پس گفت آنحضرت لقد قلت کلمۃ لو مزج بہا البحر لمزجتہ ہر آئینہ بتحقیق گفتی تو اے عائشہ سخنی را کہ اگر آمیختہ و خلط کردہ شود بدریاے دریا ہر آئینہ خلط و مزج میکند دریا را و تغیر میدہد او را یعنی دریا را با آن عظمت وے ممزوج و مخلوط میگرداند فکیف اعمال ترا از اینجا معلوم شد کہ این قدر عیب کسے گفتن کہ او کوتاہ قدست بقصد تحقیر و تصغیر نیز غیبت ست رواہ احمد و الترمذی و ابو داؤد - ۲۲ -

وعن انس قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما کان الفحش فی شئ الا شانہ نباشد سختی و تجاوز از حد در چیزے از سخن و غیر آن و غالب استعمال فحش در سخن آید مگر آنکہ عیب ناک گرداند آن چیز را و ما کان الحیا فی شئ الا زانہ و نباشد حیا و نرمی در چیزے مگر آنکہ آرا ستہ گرداند آنرا رواہ الترمذی - ۲۳ - وعن خالد بن معدان عن معاذ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خالد بن معدان کہ تابعی فقیہ کبیرست مخلص کہ در وقت خواب ہمہ ہزار تسبیح میکرد و ہفتاد تن از صحابہ را دریافتہ و از ثقات شامیین بود از معاذ بن جبل رضی اللہ عنہ روایت میکند کہ گفت گفت آنحضرت من عیر اخاہ بذنب کسیکہ سرزنش کند برادر مسلمان را بگناہے کہ از وے بوجود آمدہ لم یمت حتی یعملہ نمیرد آن سرزنش کنندہ تا آنکہ بکند آن گناہ را یعنی من ذنب قد تاب منہ یعنی از گناہے کہ بتحقیق توبہ کردہ است آن مسلمان از ان گناہ اما اگر توبہ نکردہ و بدان گرفتار ست می تواند سرزنش کرد اما نہ بطریق تکبر و قصد تحقیر بلکہ بقصد زجر و نصیحت و باز داشتن از ان

وعن ابن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لیس المومن بالطعان نیست مومن طعنہ کنندہ در آبروے مردم ولا باللعان ونیست وعاکنندہ بر مومن بہ بدی وبراندن ودور کردن حق تعالے او را از نیکی ورحمت ولا الفاحش ونیست سخت گوینده واز حد گذرنده در بدی ودر قاموس گفتہ فاحش سخت بخیل ودر صراح گفتہ تفحش بیہودہ گفتن ولا البذی ونیست بیحیا وبیہودہ گو وفاحش بذی بفتح باو کسر دال معجمہ وتشدید یا وہمزہ نیز آمدہ رواہ الترمذی والبیہقی فی شعب الایمان وفی اخری لہ ودر روایت دیگر آمدہ مر بیہقی را ولا الفاحش البذی وصف کردہ فاحش را بیذی یعنی نیست مومن فحش گوینده بمبالغہ وقال الترمذی ہذا حدیث غریب ۱۶- وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا یکون المومن لعانا نمی باشد مومن بسیار لعنت کنندہ وعادت کنندہ بدان ونشاید او را کہ چنین باشد وفی روایۃ ودر روایتے باین لفظ آمدہ لا ینبغی للمومن ان یکون لعانا نشاید ونہ سزد مر مومن را کہ باشد لعان رواہ الترمذی ۱۷- وعن سمرۃ بن جندب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تلاعنوا بلعنۃ اللہ ودعا نکنید بر مردم بدوری از رحمت خدا یعنی نگوئید لعنت خدا بر تو ولا بغضب اللہ ودعا نکنید بکسی بغضب خدا ونگوئید خشم خدا بر وے ولا بجہنم ودعا نکنید بدرآمدن در دوزخ ونگوئید در دوزخ باد جاے او وفی روایۃ ولا بالنار ودر روایتے بجاے ولا بجہنم لفظ ولا بالنار آمدہ ومعنی یکے ست رواہ الترمذی وابو داؤد ۱۸- وعن ابی الدرداء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول گفت ابو الدرداء رضی اللہ عنہ شنیدم آنحضرت را کہ می گفت ان العبد اذا لعن شیئا بدرستی کہ بندہ چون لعنت کند چیزے را آدمی باشد یا غیر آدمی صعدت اللعنۃ الی السماء برمیرود لعنت بسوے آسمان فتغلق ابواب السماء دونہا پس بستہ می شود درہاے آسمان نزدوے تم تہبط الی الارض پس فرود می آید بسوے زمین تا پایان رود فتغلق ابوابہا دونہا پس بستہ می شود درہاے زمین نزدوے وازینجا معلوم می شود کہ زمین را نیز درہاست چنانکہ آسمان را ثم تاخذ یمینا وشمالا پس میگیرد راہ بجانب راست وچپ فاذا لم تجد مساغا پس چون نمی یابد لعنت جاے رفتن وروان شدن را رجعت الی الذی لعن باز میگردد بسوے کسیکہ لعنت کردہ شدہ است او را فان کان لذلک اہلا پس اگر ہست آنکس مر قبول کردن لعنت را اہل میرسد او را والا رجعت الی قائلہا واگر نہ آنکس اہل وقابل لعنت ست باز میگردد بسوے گوینده لعنت کہ لعنت فرستادہ است یعنی چون لعنت فرستادہ شد بر کسے ہم از اول متوجہ بوے نمیگردد بلکہ میخواہد کہ بدر رود وچون بدر رفتن نیابد متوجہ گردد بآن کس واگر وے مستحق آن بنود باز گردد بر آن کہ فرستادہ است پس تا یقین نشود کہ آن کس مستحق لعنت ست لعنت نباید فرستاد وآن خبر بجز شارع تیقن نگردد رواہ ابو داؤد ۱۹- وعن ابن عباس ان رجلا نازعتہ الریح ردائہ روایت ست از ابن عباس کہ مردی کشیدہ باد چادر او را فطرحتہا پس لعنت کرد آن مرد باد را کہ بچہ جامۂ او را کشید فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ

قال توفی رجل من الصحابة وفات یافت مردی از اصحاب فقال رجل ابشر بالجنة پس گفت مردی بعد از مردن وے
شادمان باش بدر آمدن بہشت یعنی ببرکت صحبت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم او لا تدری آیا میگوئی این سخن را وبشارت میدہی او را ونمیدانی حقیقت حال را فلعلہ تکلم فیما لا یعنیہ پس شاید
کہ وے تکلم کردہ باشد در چیزے کہ ضرورت نداشتہ وحاجت نبودہ او بخل بما لا ینقصہ یا بخیلی کردہ بچیزے کہ دادن آن نقصان
نمی آرد او را چنانکہ تعلیم علم ودادن زکوٰۃ کہ نقصانی در علم ومال نمی آرد بلکہ سبب افزونی میگردد یعنی بچہ جزم کردی بدر
آمدن او بہشت را شاید کہ سخنی لا یعنی گفتہ باشد وبخیلی ورزیدہ وبسوال وحساب آن درماندہ وگرفتار گشتہ ومنہی در آمدن
بہشت نشدہ باشد رواہ الترمذی -۱۱- وعن سفیان بن عبد اللہ الثقفی صحابی ست معدود در اہل طائف وبعضی
گفتہ اند در اہل بصرہ وعامل عمر رضی اللہ عنہ بود بر طائف قال گفت قلت گفتم یا رسول اللہ ما اخوف ما تخاف علی چیست
مخوف ترین چیزے کہ می ترسی تو بر من شر آنرا قال گفت سفیان فاخذ بلسان نفسہ پس گرفت آنحضرت ورسانید
دست را بزبان شریف خود وقال ہذا وگفت این ست چیزے کہ بیشتر می ترسم آنرا بر تو نگفت کہ آن زبان ست
بلکہ زبان گرفت واشارت بدان کرد زیرا کہ اشارت بمحسوس اظہر ست در مقصود وزبان شریف خود گرفت نہ زبان
سائل زیرا کہ زبان سائل را گرفتن تکلفی داشت وسمج ست ونیز آن اوکد وادخل ست در مقصود واشارت ست
بآنکہ حقیقت مطلق زبان این ست واین حکم عام ست مگر آنچہ بحفظ وعصمت الٰہی محفوظ ومعصوم شدہ باشد واگر زبان
سائل میگرفت احتمال اختصاص حکم بوے داشت رواہ الترمذی وصححہ روایت کرد این را ترمذی وگفت صحیح ست
این حدیث -۱۲- وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا کذب العبد چون
دروغ میگوید بندہ تباعد عنہ الملک میلا دور میرود از آن بندہ فرشتہ یک کروہ من نتن ما جاء بہ از پراگندگی بوے
ناخوش آنچہ آوردہ است آن بندہ آنرا از دروغ گفتن نتن بوے ناخوش کذا فی الصراح ودر قاموس گفتہ نتن ضد
فوح وفیح ست فایح شد مشک یعنی پراگندہ شد بوے او رواہ الترمذی -۱۳- وعن سفیان بن اسید الحضرمی
بفتح ہمزہ وکسر سین بر قول اکثر وبضم ہمزہ وفتح سین نیز آمدہ واسد نیز گفتہ اند صحابی شامی ست قال سمعت رسول اللہ
گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول کبرت خیانة ان تحدث اخاک حدیثا بزرگ ناراستی ست
کہ بگوئی برادر خود را سخنی کہ ہو لک بہ مصدق آن برادر مر ترا بآن سخن راست گو اعتقاد کند واعتقاد ووثوق براست گوئی تو
کردہ وانت بہ کاذب وتو در آن سخن دروغ گوئندہ دروغ گفتن ہمیشہ بد وناسزا است ودرین صورت بدتر
وناسزاتر ست رواہ ابو داؤد -۱۴- وعن عمار رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من کان
ذا وجہین فی الدنیا کسیکہ ہست خداوند دو روے در دنیا کہ با ہر طائفہ نفاق می ورزد وچنان می نماید کہ از
ایشان ست کان لہ یوم القیامة لسانان من نار می باشد مر او را روز قیامت دو زبان از آتش رواہ الدارمی -۱۵-

نہ ضرر تو و بعضی گفتہ اند کہ بگرد ان زبان خود را مملوک مرخود را در چیزے کہ وبال آن بر تست و نگاہ دار از انچہ ضرر میکند ترا و روان کن در انچہ نفع تست این عبارت ایشان ست و در تقریر این عبارت و اینہمہ ناظرست در آنکہ املک بکسر ہمزہ است از ثلاثی مجرد و غایت آنکہ توجیہ علیک کہ لفظ ضرر ست آنست کہ گفتہ شد و در مجمع البحار تصریح کردہ کہ امر ثلاثی مجرد ست و در بعضے نسخ تصحیح این لفظ بفتح ہمزہ کردہ از املاک و معنی آن ظاہر نیست چہ املاک بمعنی تملیک آید چنانچہ در قاموس گفتہ و در بعضی حواشی گفتہ کہ ہو بکسر الہمزۃ من الثلاثی المجرد و بفتحہا غیر ظاہر واللہ اعلم ولیسعک بیتک و باید کہ بگنجاند ترا خانہ تو یعنی بنشین در خانہ مشغول بعبادت مولی و ابک علی خطیئتک و بگریے بر گناہان و تقصیرات خود رواہ احمد والترمذی ۸- وعن ابی سعید رفعہ و مرفوع ست از ابی سعید خدری کہ رفع کرد او بحضرت رسالت پناہ آن را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال گفت آنحضرت اذا اصبح ابن آدم چون صبح کند آدمی فان الاعضاء کلہا تکفر اللسان پس بدرستیکہ اعضا ہمہ خضوع و فروتنی و تبعیت میکنند زبان را و تکفیر بمعنی انحنا و خضوع کردن آدمی آید مر غیر خود را و قیتکہ میخواہد کہ تعظیم کند او را کذا فی القاموس منقول پس میگویند اعضا ہمہ مر زبان را اتق اللہ فینا پرہیز کن از خدا در حق ما و برائے ما فانما نحن بک زیرا کہ ما بستیکہ ما وابستہ تو ایم فان استقمت استقمنا پس اگر راست می ایستی تو راست می ایستیم ما و ان اعوججت اعوججنا و اگر کج می شوی تو کج می شویم ما رواہ الترمذی اگر گویند کہ اصل و مدار کار دل ست اگر وے صالح ست ہمہ اعضا صالح و اگر وی فاسد ہمہ ایشان فاسد چنانکہ در حدیث آمدہ ست کہ ان فی الجسد مضغۃ اذا صلحت صلح الجسد کلہ و اذا فسدت فسد الجسد کلہ جوابش آنکہ زبان ترجمان دل و خلیفۂ اوست پس حکم وے حکم دل باشد گویا انچہ دل می اندیشد زبان آنرا میفرماید و اعضا بدان کار میکنند ۹- وعن علی بن الحسین رضی اللہ عنہما قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من حسن اسلام المرء ترکہ مالا یعنیہ از علامات حسن و کمال ایمان مرد ترک کردن اوست چیزے را کہ عنایت و اہتمام بدان ندارد و غرض و ارادت بآن تعلق نگرفتہ و شان او نیست کہ اہتمام کند بدان و مشتغل گردد بہ تحصیل آن یعنی ضرورت ندارد و نفع او در ان نیست لا یعنی کہ میگویند باین معنی ست و انچہ باید کہ آدمی اہتمام و عنایت داشتہ باشد بدان چیزے ست کہ متعلق ست بضرورت حیات وے در معاش و سلامت و نجات وے در معاد اما انچہ متعلق ست بہ معاش مثل طعامے کہ سیرے نجشد و آبے کہ تشنگی ببرد و جامۂ کہ ستر عورت کند و زنے کہ سبب عفت فرج گردد و مانند آن از انچہ دفع حاجت کند نہ تلذذ و استمتاع و استکثار و فضول اقوال و افعال و سائر حرکات و سکنات و انچہ متعلق ست بمعاد اسلام و ایمان و احسان ست چنانچہ در حدیث جبرئیل در کتاب ایمان گذشت رواہ مالک و احمد و رواہ ابن ماجۃ عن ابی ہریرۃ والترمذی والبیہقی فی شعب الایمان عنہما این حدیث را مالک و احمد از امام علی بن الحسین روایت کردہ و ابن ماجہ از ابو ہریرہ کرد و ترمذی و بیہقی از ہر دو آوردہ ۱۰- وعن انس رضی اللہ عنہ

حسن الحدیث و پدر او از جد کہ معویہ بن حیدہ بفتح حا مہملہ و سکون تحتانیہ و بدال مہملہ صحابی ست و در بہز بعضی را اختلافی ست
و بخاری و مسلم در صحیحین از ایشان روایت نکردہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ویل ہلاک و سختی لمن یحدث
فیکذب مر کسے را کہ سخن میگوید پس دروغ میگوید لیضحک بہ القوم تا بخنداند بآن سخن مردان را و فی الصراح ویل سختی
ویل را ویل انکرارہ برائے تاکید در سختی و تشدید در وعید ست رواہ احمد والترمذی و ابو داؤد و ازو قید فیکذب مفہوم
میگردد کہ اگر سختی راست و درست گوید از برائے فرح و نشاط اصحاب و احباب و تشحیذ خواطر ایشان باکی ندارد اما
باید کہ این را پیشہ و عادت خود نسازد چہ لیب و مزاح کہ در دروغ نبود اگرچہ مشروع و مسنون ست اما گاہی نہ دائم
و باید کہ مطمح نظر خنداندن نبود و ہمت مقصورہ بران ندارد چنانچہ در حدیث آیندہ میفرماید ۵۔ وعن ابی ہریرۃ
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان العبد لیتکلم بالکلمۃ بدرستی کہ بندہ میگوید کلمہ را لا یقولہا الا لیضحک
بہ الناس تا بخنداند بآن کلمہ را مگر برائے این غرض کہ بخنداند باین قول مردم را یہوی بہا فی النار فتد آن بندہ بسبب
این کلمہ یعنی بسوے دوزخ ابعد مما بین السماء والارض افتادنی کہ دور ترین ست مسافت مبدا و منتہاے آن
از مسافتے کہ میان آسمان و زمین ست و بعضے گفتہ اند کہ مراد دور افتادن از محل خیر و رحمت ست و مآل ہر دو معنی
نظر بہ حقیقت یکے ست و ازلیزل عن لسانہ و بدرستی کہ ہر آئینہ بندہ می لغزد از زبان خود اشد مما یزل عن قدمہ
سخت تر از لغزیدن از قدم خود چہ لغزش قدم از جاے بجاے اندازد و ضرر ے کہ بسبب آن برسد در بدن
بود و لغزش زبان از ایمان بکفر افگند و در ہاویۂ دوزخ اندازد شخصی بشخصی خبر داد کہ پسر تو افتاد گفت از کجا
گفت از دیوار گفت الحمد للہ باری از دل نیفتاد رواہ البیہقی فی شعب الایمان ۶۔ وعن عبد اللہ بن عمرو
قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من صمت نجا کسے کہ خاموشی گزیند از سخن بد نجات یابد از آفات و بلیات
در دنیا و آخرت چہ اکثر از انچہ باد میرسد از بلا از راہ زبان آید چنانکہ در کتاب الایمان گذشت رواہ احمد والترمذی
والدارمی و البیہقی فی شعب الایمان امام غزالی گفتہ کہ سخن کردن بر چہار قسم ست یکے ضرر محض ست دوم نفع محض
سوم متضمن ضرر و نفع ست ہر دو چہارم آنکہ نہ ضرر دارد و نہ نفع آنکہ ضرر محض ست خود لازم ست خاموشی ازان
ہمچنین آنکہ ضرر و نفع ہر دو دارد چہ دفع ضرر اہم ست از جلب نفع و آنکہ نہ ضرر دارد و نہ نفع اشتغال بدان
موجب تضییع وقت ست و عین خسران ماند قسم دوم کہ نفع محض ست در نجا نیز خطر و آفت ہست از مزج دقائق
ریا و تصنع و تزکیۂ نفس و فضول کلام و تمیز کردن دران و در یافت آن متعسر پس خاموشی بہمہ حال بہتر ست مگر بحکم
ضرورت ۷۔ وعن عقبۃ بن عامر قال لقیت رسول اللہ ملاقی شدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقلت
ما النجاۃ پس گفتم من و بر سیدم ازان حضرت چیست سبب نجات یعنی در دنیا و آخرت فقال پس گفت و جواب داد
آنحضرت املک علیک لسانک مالک شو بر خود زبان خود را یعنی باید کہ بکشی زبان خود را اگر در انچہ نفع دران باشد

جنت را و نقیض اینہا دخول نار را یا مراد در آمدن ست باسابقان از پیغمبران و صدیقان والا اصل دخول جنت بعد از حصول ایمان چیزے دیگر از اعمال و اخلاق شرط نیست تقوی اللہ و حسن الخلق تقواے خدا ست و خوش خلقی شک نیست کہ تقوی شامل ست ایشان جمع ماموراست و باز آمدن از ہمہ منہیات را و تحسین خلق نیز دران داخل ست پس ذکر آن بعد از وے تخصیص ست بعد تعمیم مگر آنکہ مراد از تقوی اعمال ظاہر دارند و از حسن خلق اخلاق باطنی و طیبی گفتہ کہ تقوی اشارت ست بحسن معاملہ با خالق و حسن خلق اشارت بحسن معاملت با خلق و قید اکثریت بجہت آنست کہ شاید بعضے بی اجتماع این دو صفت نیز در آیند بفضل الٰہی و شفاعت حضرت رسالت پناہی و نیل درجات نیز نمایند اندرون ما اکثر ما یدخل الناس النار آیا میدانید چہ چیز ست بیشتر انچہ می در آرد مردم را در آتش دوزخ الاجوفان و دو چیز پاک میانہ خالی الفم والفرج یکی دہان کہ زبان نیز داخل آن ست و افتادن در اکل و شرب حرام و گفتن بیہودہ و لاطائل از کلام بآن ست دیگر فرج مرد و زن کہ اغلب و اقوی شہوات کہ عقل را مغلوب سازد با دست ظاہر سیاق کلام آن بود کہ گوید معصیۃ اللہ و سوء الخلق و نہ برابر تقوی اللہ و حسن الخلق ولیکن اشارت کرد باقوی اسباب معاصی و بکفایت آن در سببیت دخول نار و معنی اکثریت اینجا ظاہر ترست فافہم۔ رواہ الترمذی و ابن ماجۃ ۳۔ وعن بلال بن الحارث صحابی ست کنیت او ابو عبد الرحمن مزنی مدنی آمد نزد آنحضرت در وفد مزینہ در سال پنجم از ہجرت و بود در عہد آنحضرت عامل بر نواحی فرع کہ بر مسافت پنج روز از مدینہ است و بود از مزینہ روز فتح مکہ بر دست وی بود وفات سنہ ستین و لہ ثمانون سنۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الرجل لیتکلم بالکلمۃ من الخیر بدرستی کہ مرد ہر آینہ سخن میکند بسخنی کہ متضمن خیر ست ما یعلم بلغہا تمیداند آن مرد حد رسیدن آن کلمہ را کہ کجا میرسد و قدر و مرتبۂ آن نزد پروردگار چیست یعنی آسان می پندارد و وے عظیم ست نزد وے تعالے یکتب اللہ لہ بہا رضوانہ الی یوم یلقاہ می نویسد و محقق میگرداند خدائے تعالی مر آن بندہ را بسبب آن کلمہ خشنودی و پسندیدگی خود را تا روزی کہ دیدار میکند و درجی یابد آن مرد نزد تعالے را و ظاہر میگرداند آثار آن را در دنیا و آخرت و معنی تو نیت در اینجا نہ آن ست کہ تحقق رضا و ظہور آثار آن تا بیوم لقاست بعد ازان انقطاع می پذیرد و نظیر وے در جانب سخط ان علیک لعنتی الی یوم الدین سفیان بن عیینہ گفت مراد باین کلمہ حق ست نزد سلطان جایر و ابن عبد اللہ گفتہ کہ نمیدانم خلاف مر کسے را در تفسیر این کلمہ بکلمۂ کہ گفتی و باین قیاس مراد بکلمۂ شر کلمۂ باطل باشد کہ ضرر کند در دین نزد سلطان و ظاہر حدیث عموم ست ہر کلمہ کہ باشد واللہ اعلم وان الرجل لیتکلم بالکلمۃ من الشر ما یعلم بلغہا یکتب اللہ بہا علیہ سخطہ الی یوم یلقاہ و بدرستی کہ مرد تکلم میکند بکلمۂ از شر نمیداند بلغ او را می نویسد خدائے تعالے بسبب آن کلمہ بر ان مرد ناخوشنودی خود را تا روزی کہ ملاقی می شود آن مرد اللہ تعالی را رواہ فی شرح السنۃ و روی مالک والترمذی و ابن ماجۃ نحوہ ۴۔ وعن بہز بن حکیم عن ابیہ عن جدہ بفتح موحدہ و سکون ہا تابعی ثقہ است روایت میکند از پدر خود کہ حکیم بن معویہ ست و وے اعرابی ست

کرم خود آن عمل بد را فیقول پس بگوید آن مرد بکسی یا فلان عملت البارحة کذا وکذا کردم من وے شب چنین و چنین
کاری وقد بات یستره ربه و بتحقیق شب کرد باین حال که می پوشد عمل او را پروردگار وے ویصبح یکشف ستر الله عنه
و صبح میکند باین حال که میکشاید پرده خدا را از خود متفق علیه و ازینجا معلوم شد که غیبت که حرام ست از کسی ست که بد میکند
و پنهان میکند اما آنکه بیحیاست و آشکارا بد میکند غیبت او غیبت نیست و درین معنی گفته است ؎ سوم پرده بر بیحیائی
تن ٭ که او میدرد پرده بر خویشتن ٭ گفته اند که جایز ست غیبت از فاسق معلن و امام جابر و مبتدع و داعی نزد تظلم
و داد خواهی و بقصد نصیحت و تزکیه شهود و از روات اخبار و احادیث و در صورت تظلم اگر صبر کند افضل ست و بالله
التوفیق و ذکر و ذکر کرده شده حدیث ابی هریره که او پس این ست من کان یومن بالله فی باب الضیافة در باب ضیافت

الفصل الثانی ۔ ۲۶ ۔ عن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من ترک الکذب بفتح کاف و کسر ذال
و بکسر کاف و سکون دال وهو باطل کسیکه بگذارد دروغ گفتن را و حال آنکه دروغ گفتن ناحق و ناروا ست این قید
بجهت آنست که دروغ گفتن در بعضی مواضع جایز ست بلکه مستحب ست چنانکه در معاریض که در صورت دروغ نماست
ولیکن در حقیقت راست ست چنانکه در قول ابراهیم علیه السلام فعله کبیرهم و امثال آن گفته اند و در جنگ نیز درست ست
مادام که موجب غدر و پیمان شکستن نباشد و اصلاح ذات البین و حفظ دم و مال مسلمانی که بناحق میرود پس می فرماید
کسیکه ترک دهد دروغ گوئی را بنی له فی ربض الجنة بنا کرده شود برای وی در حوالی بهشت و ربض بفتح را و ضاد
معجمه دیوار گرد شهر و من ترک المراء وهو محق و کسیکه بگذارد جدال و نزاع و خصومت و ستیزه را و حال آنکه حق بجانب
اوست بجهت کسر نفس و تواضع تا نفس بظهور فضل و شرف وے ترفع نگیرد و طغیان نکند و این در غیر امر دینی بود
که بسکوت در آن خللی در دین نزاید از امام شافعی منقول ست که فرمود بحث و مناظره نکردم من هرگز مگر که دوست
داشتم که حق به نسبت خصم من ظاهر گردد رحمة الله علیه بنی له فی وسط الجنة بنا کرده شود برای وے در میانه بهشت
و من حسن خلقه و کسیکه نیک گرداند اخلاق خود را و تهذیب اخلاق کند و این شامل جمیع محامد و کمالات ست و بیشتر
اطلاق وے در عرف در لین جانب و در کشاده پیشانی و حسن معاشرت آید بنی له فی اعلاها بنا کرده شود برای
وی در بالا و جای بلند از بهشت رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن وکذا فی شرح السنة روایت کرد این حدیث
را ترمذی در جامع خود و گفت این حدیث حسن ست و همچنین گفت بغوی در شرح السنة وفی المصابیح قال غریب
و در مصابیح گفت این حدیث غریب ست و غرابت و حسن بمعنی مشهور منافات دارند و ترمذی نیز در جاهای
متعدد حکم بجمع این دو صفت میکند و توجیه آن مشهور ست چنانکه در مقدمه گذشته ۔ ۲ ۔ وعن ابی هریرة قال قال
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اتدرون ما اکثر ما یدخل الناس الجنة آیا میدانید چه چیز ست بیشتر آنچه در آرد مردم را
در بهشت و سبب رفع درجات و کرامات گردد در وے یا گوئیم اجتماع این دو صفت موجب ست بحکم الهی و حول

ومنزلتے داشت روزے این عینیہ بن حصین نزد برادرزادۂ خود آمد کہ مرابرین امیر درآر چون او درآورد عیینہ بعمر گفت تو بما عطائے جزیل نمی کنی وعدالت نمی ورزی پس امیرالمومنین عمر بغضب درآمد وخواست کہ او را آزار کند حر بن قیس این آیت را برخواند خذ العفو وامر بالعرف واعرض عن الجاہلین وگفت یا امیرالمومنین درگذر از وے کہ وے از جاہلان است غرض کہ این چنین بے ادب وبے تمیز بود عائشہ رضی اللہ عنہا میگوید کہ این مرد اذن درآمدن طلبید پرآنحضرت فقال پس گفت آنحضرت ایذنوا لہ اذن دہید مر این مرد را وبگزارید تا درآید بئس اخو العشیرۃ پس بد قبیلہ داری ست این مرد وگفتہ اند کہ این کلام ازان حضرت از الہامات نبوت ومعجزات ست کہ خبر از غیب وحقیقت حال وے داده در آخر آثار بدی از ارتداد وغیر آن از وے بظہور رسیدہ واین مذمت مرا ورا برائے اظہار وکشف حقیقت حال وے بود تا مردم او را نشناسند وفریب نخورند ودر فتنہ نیفتند پس غیبت نمود وبعضی گفتہ اند کہ وے مجاہر بود ببدے ومجاہر را غیبت نبود فلما جلس پس چون درآمد ونشست تطلق النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی وجہہ طلاقت لسان وتازہ روئے نمود آنحضرت در روے وے وانبساط الیہ واظہار انبساط وکشادہ روئے وبے تکلفی ومیل نمود آنحضرت بسوے آن مرد فلما انطلق الرجل پس ہرگاہ کہ رفت آن مرد از پیش آنحضرت قالت گفت عائشہ یا رسول اللہ قلت لہ کذا وکذا گفتی مر این مرد را غائبانہ چنین وچنین ثم تطلقت فی وجہہ وانبسطت الیہ پستر بشاشت کردی در روے وے وانبساط نمودی بسوے وے این چیست کہ در حضور او غیبت نکردی ودر حضور نیز او را بد نگفتی فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متی عاہدتنی فحاشا کی یافتی ودیدی تو مرا اے عائشہ بدگوینده وبیہودہ وسخت ودرشت بر روے کسے ودر بدی از حد گذرنده ان شر الناس عند اللہ منزلۃ یوم القیمۃ بدترین مردم نزد خدا از روے قدر ومرتبت روز قیامت من ترکہ الناس اتقاء شرہ کسی ست کہ ترک دہند ومگزارند او را مردم از جہت پرہیز کردن ویکسو شدن از شر وی وفی روایۃ لہما ودر روایتے بجاے اتقاء شرہ اتقاء فحشہ آمدہ واین حدیث را دو معنی گفتہ اند یکی آنکہ من کہ در روے وی فحش ودرشت نگفتم بجہت آنکہ فحاش نباشم وازان جماعہ نشوم کہ مردم ترک آنہا گویند از فحش شان ودوم آنکہ مرد شریر بود از جہت آن گذاشتم او را وبر روے او بد نگفتم وبد مردے باشد کسیکہ بگزارند وترک دہند او را مردم از پرہیزیدن از شر وے وروایت اول ناظر در معنی ثانی ست وثانی در اول کما لا یخفی متفق علیہ ۱۰- وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کل امتی معافی ودر اکثر نسخ اصول معافات آمدہ بتا میفرماید ہمہ امت من سلامت داشتہ وگذاشتہ می شود یعنی غیبت کردہ نمی شود ہیچ یکے را الا المجاہرون مگر آشکارا کنندگان بدی را وبیحیائی در زندگان دران ودر بعضے الا المجاہرین آمدہ بیا وان من المجانۃ بفتح میم وتخفیف جیم بیباکی وبے پروائی از مجانت ست ان یعمل الرجل باللیل عملا این کہ عمل کند مردے در شب عمل بد را ثم یصبح پستر مبح کند وقد سترہ اللہ تعالے وحال آنکہ پوشیدہ است خدائے تعالی پردۂ حلم و

دریت بدای علمت بہ دلا اوری لا اعلم قالوا اللہ و رسولہ اعلم گفتند صحابہ خدا و رسول خدا دانا ترست قال گفت آنحضرت
ذکرک اخاک بما یکرہ غیبت یاد کردن تست برادر خود را یعنی مسلمان را بچیزے و صفتی کہ ناخوش دارد قیل گفتہ شد بآن
حضرت افرایت آیا پس می بینی و میدانی خبر دہ مرا ان کان فی اخی اگر باشد در برادر من یعنی دران شخص کہ او را بہ بدی یاد
کردہ ام ما اقول آنچہ میگویم او را یعنی اگر راست گفتہ ام و این صفت بد در وے ہست اگر او را ناخوش آید آیا این نیز
غیبت ست قال گفت آنحضرت ان کان فیہ ما تقول فقد اغتبتہ اگر نیست دران شخص چیزے کہ میگوئی تو از بدی پس
بتحقیق غیبت کردہ تو او را و ان لم یکن فیہ ما تقول فقد بہتہ و اگر نیست در وے آنچہ میگوئی پس بتحقیق بہتان کردہ
او را و در وغ بر بستہ بر وے یعنی غیبت ہمین ست کہ عیب کسے را براستی بگوئی اما اگر نہ راست میگوئی آن خود افترا
و بہتان ست و آن گناہی دیگر ست رواہ مسلم و فی روایۃ و در روایتے دیگر از مسلم باین لفظ آمدہ اذا قلت لاخیک ما فیہ
فقد اغتبتہ و اذا قلت ما لیس فیہ فقد بہتہ یعنی این ہمان ست کہ گفتہ شد بدانکہ غیبت گناہی ست در غایت قبح و شناعت
و بیشتر ین گناہان ست در کثرت و شیوع میان مردم و کم کسے باشد کہ از وے سلامت ماند و آن یاد کردن بود کسے را
بآنچہ ناخوش آید او را خواہ عیبے باشد در بدن وے یا در عقل وے یا در دین وے یا در دنیا و وے یا در خلق و مال
و ولد و والد و زوج و خادم وے یا جامہ و رفتار و گفتار و ہیئت و نشست و برخاست و حرکت و سکنت وی یا ناز و روئی
و ترش روئی و تند خوئی و سخت گوئی و خاموشی و جز آن از انچہ متعلق ست بوے و خواہ ذکر بلفظ بود یا کنایت
یا رمز و اشارت بچشم و ابرو و سر و دست و مانند آن و بالجملہ ہر چہ بوے بفہوم گردد عیب کسے و غائبانہ وے بگویند
غیبت ست و اگر بر روے وے بگویند و ویرا ناخوش آید آن ایذا و بیحیائی و وقاحت ست و این نیز وسیمہ دیگر
و کفارت غیبت بحلی خواستن ست ازان کسیکہ او را غیبت کردہ است اگر رسیدہ است بوے و اگر نرسیدہ است پس
اگر مرد یا مسافت دور افتادہ ندامت و استغفار کافی ست و در بحلی خواستن لازم نیست کہ بتفصیل بگوید بلکہ بطریق اجمال
کافی ست کہ گوید ترا غیبتے کردہ ام ببخش و ہو الصحیح و در استغفار کردن مر مغتاب را نیز کفارت غیبت ست چنانکہ در احادیث
بیاید ۱۰ - و عن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان رجلا استاذن علی النبی روایت ست از عائشہ کہ مردی اذن طلبید کہ در آید
بر پیغمبر صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و گفتہ اند کہ نام آن مرد عیینہ بن حصین بود مردی از مؤلفۃ القلوب و جفاہ عرب و در قوم
خود مطاع و رئیس بود از حمایہ اخلاق بعید افتادہ و آثار نقصان دین و ایمان از وے ہم در حیات آنحضرت و ہم بعد
از وفات وے صلی اللہ علیہ وسلم بظہور آمدہ گفتہ اند کہ بعد از رحلت آنحضرت براہ ارتداد رفتہ و در دست ابوبکر
صدیق اسیر افتادہ و تجدید اسلام نمودہ و مسلمان از عالم رفتہ و در روایت احادیث نیز کردہ و در ین وقت کہ آنحضرت
در آمد اظہار اسلام نمودہ بود اما بحقیقت آن متصف نشدہ بود در صحیح البخاری در کتاب التفسیر آوردہ کہ آن عیینہ
بن حصین را برادر زادہ بود حر بن قیس بن حصین کہ از اہل علم و قرآن بود و در مجلس امیر المؤمنین عمر رضی اللہ عنہ قربی

و نیمی خیر او آنکه میرساند سخنان خوب را بیکدیگر این داخل نمامی و سخن چینی نیست سخن چینی که مذموم و منهی ست
آنست که بقصد شر و فساد کند اما اگر به نیت خیر و صلاح کند محمود ست اهل لغت فرقی نهاده اند در نیمی بفتح یا و سکون
نون و تخفیف میم بر وزن یضرب و نیمی بضم یا و فتح نون و تشدید میم اول در نقل سخن بقصد خیر و صلاح استعمال یابد دوم
در شر و فساد فی الصراح نما و نمو سخن رسانیدن بوجه اصلاح و نیکوئی تنمیه سخن رسانیدن ببدی و سخن چینی کردن متفق علیه
۱۵- وعن المقداد بن الاسود قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا رأیتم المداحین چون به بینید مدح
گویندگان را یعنی در حالت مدح و مراد بمداح کسی ست که مدح گفتن مردم را عادت و حرفت و سبب معیشت
خود ساخته بے تمیز میان حق و باطل و مستحق و غیر مستحق و این مذموم و مکروه است زیرا که بی مداخلت کذب از جانب
مادح و عجب ممدوح نبود فاحثوا فی وجوههم التراب پس بیندازید در روے هاے ایشان خاک حثا مثل ثری
و زنا بمعنی خاک و حثی بر وزن رمی پری دست که بردارند از خاک و در غیر آن نیز استعمال یابد و مراد باندا ختن
خاک در روے او حرمان ست یعنی چیزے ندهید و محروم باز گردانید یا اندک چیزے دادن که مشابه است
بخاک در قلت و حقارت و بعضے علما آنرا بر ظاهر حمل کرده آورده اند که مقداد که راوی این حدیث ست
قبضه خاکی برگرفت و در حضور امیر المؤمنین عثمانؓ در روے مادح انداخت رواه مسلم ۱۶- وعن ابی بکرة قال
اثنی رجل علی رجل عند النبی صلی الله علیه وآله وسلم روایت ست از ابی بکره که صحابی مشهور است که گفت ثنا کرده
مردی بر مردی نزد آنحضرت فقال پس گفت آنحضرت ویلک قطعت عنق اخیک واے بر تو بریدی گردن
برادر خود را ثلثا سه بار فرمود آنحضرت این کلمه را و بریدن گردن که بمعنی ذبح و هلاک جسمانی ست استعمال کرد
در هلاک روحانی که ممدوح را از عجب و غرور پیدا آید آن هلاک در دنیاست و این در دین و گاهی مفضی بهلاک دنیا
نیز گردد چنانکه از شنیدن مدح مغرور گردد و یکے را هلاک کند و او را نیز هلاک کنند بقصاص آن و امثال این
بعد از آن در رعایت صرفه و اعتدال در مدح فرمود من کان منکم مادحا لا محالة و کسی که هست از شما مدح گوینده
و میخواهد کسے را مدح کند البته فلیقل احسب فلانا پس باید که بگوید گمان می برم فلان را چنین والله حسیبه و خداے
تعالی داناست بحقیقت حال وے و سر وی و حساب کننده و جزا دهنده اوست بر کردار وے ان کان یری
انه کذلک اگر هست مادح که گمان می برد که وے همچنان ست یعنی همچنانکه مدح کرده است او را و یری بضم یا و فتح
را بمعنی یظن ولا یزکی علی الله احدا و نستاید و حکم نکند بر خدا بجزم و تعیین هیچ یکے را که وے چنین ست یعنی احتیاط
کند در ستایش و بگوید که گمان دارم که وے چنین ست والله اعلم و بجزم نگوید که البته چنین ست تا حکم بر علم
الهی نکرده باشد متفق علیه ۱۷- وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال روایت ست
از ابی هریره که آنحضرت فرمود اتدرون ما الغیبة آیا میدانید که غیبت چیست فی الصراح درایة بالکسر دانستن

دہتان گوینده بود و در سخن چینی دروغ گفتن شرط نیست و تمامی سخن از جاے بجاے بردن اگرچہ راست ہم بود اما بقصد شر و فساد تا بیکدیگر در افتند و آتش فتنہ تیز گردد این معنی در تمامی شرط است متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم تمام و در روایتے مر مسلم را بجاے قتات نمام آمدہ و این دلیل ست کہ قتات بمعنی سخن چین ست ۔۱۳۔ وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علیکم بالصدق لازم گیرید بر خود براست گفتاری فان الصدق یہدی الی البر زیرا کہ راست گفتن راہ می نماید بہ نیکو کاری یعنی خاصیت راست گفتن آن ست کہ توفیق نیکی کردن می آرد یا مراد آنست کہ صدق برست چنانچہ در روایت دیگر بیاید و اعتبار ہدایت این بآن با عتبار مغایرت اعتباری ست در مفہوم و ان البر یہدی الی الجنۃ و بدرستی کہ نیکو کاری راہ می نماید بہ بہشت و ما یزال الرجل یصدق و تیحری الصدق و ہمیشہ مردی راست میگوید و طلب و کوشش میکند راست گفتن را حتی یکتب عند اللہ صدیقا تا آنکہ نوشتہ می شود آن مرد نزد خداے تعالی یعنی حکم کردہ می شود بر وے بصدیقیت و اثبات کردہ می شود او را این مقام و ثواب آن یا نوشتہ می شود نام او در دیوان اعمال نزد ملاء اعلی یا مردم در کتابہاے خود نام او صدیق می نویسند و مقصود آن ست کہ ظاہر گردانیدہ می شود در خلق باین صفت و این نام و انداختہ می شود در دلہاے مردم و جاری گردانیدہ می شود بر زبان ہاے ایشان بر قیاس قول او سبحانہ ان الذین امنوا و عملوا الصالحات سیجعل لہم الرحمن ودا ۔ و ایاکم و الکذب و دور دارید خود را از دروغ گفتن فان الکذب یہدی الی الفجور زیرا کہ دروغ گفتن میرساند نخاصیت بسوے فسق و فجور و ان الفجور یہدی الی النار و بدرستی کہ فسق کردن میرساند بسوے آتش دوزخ و ما یزال الرجل یکذب و تیحری الکذب و ہمیشہ ست مرد کہ دروغ میگوید و طلب و کوشش میکند دروغ گفتن را حتی یکتب عند اللہ کذابا تا آنکہ نوشتہ می شود نام او نزد خدا دروغ گو معنی این بر قیاس و قرینہ صدق معلوم شد متفق علیہ و فی روایۃ لمسلم و در روایتے مر مسلم را باین لفظ آمدہ قال ان الصدق بر و ان البر یہدی الی الجنۃ زیرا کہ صدق نیکی ست و نیکی میرساند بسوے بہشت و ان الکذب فجور و ان الفجور یہدی الی النار و باقی الفاظ حدیث موافق روایت اول ست ۔۱۴۔ وعن ام کلثوم رضی اللہ عنہا قالت قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ام کلثوم نبت عقبہ بن ابی معیط گفت کہ آنحضرت فرمود لیس الکذاب الذی یصلح بین الناس نیست دروغ گو آن کسی کہ اصلاح میکند میان مردم و یقول خیرا و میگوید سخنان نیک را کہ باعث صلاح حال و رفع نزاع میگردد اگرچہ در وغ نیز باشد و یکی از مواضع کہ در وغ گفتن در ان رواست اصلاح ذات البین ست یعنی صلح دادن و دور کردن نزاع و عداوت کہ میان دو کس ست یکی دیگر را ز ان مواضع کہ در وغ گفتن در ان جائز ست نگاہ داشت بر خون و مال کسی ست کہ بناحق میرود و دروغ گفتن باز ن بقصد اصلاح و ارضاے وی نیز جائز داشتہ چنانکہ گوید ترا دوست میدارم ہر چند ندارد

یقول ابو الدرداء گفت رضی الله عنه شنیدم آنحضرت را که میگفت ان اللعانین لا یکونون شهداء ولا شفعاء یوم القیمة
گروه لعنت بسیار کنندگان نمی باشند گواهی دهندگان بر خلق و شفاعت کنندگان مر ایشان را روز قیامت
در قرآن مجید آمده که روز قیامت آمنا و صدقنا امت مرحومه محمدیه گواهی دهند بر مردم و شفاعت کنند ایشان را
پس میفرماید که لعنت کنندگان را که لعنت عادت و خوے ایشان شده درجه شهادت و شفاعت دران روز
دست ندهد و در حقیقت مقصود نفی این شهود شیمه نامرضیه است ازین امت رواه مسلم - ۱۲ - وعن ابی هریرة قال
قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اذا قال الرجل چون بگوید مردے بقصد عیب جوئی و حقارت مردمان و نومید
ساختن ایشان از رحمت الٰهی نه بر طریق تحسر و تالم و تحزن و تاسف بر احوال ایشان هلک الناس هلاک شدند مردم
و مستوجب آتش دوزخ گشتند فهو اهلکهم پس آن مرد گوینده این سخن را هلاک شونده ترین مردم ست که بنفس خود
عجب میکند و در مردم بچشم حقارت می نگرد و از رحمت حق نا امید میگرداند و برین تقدیر اهلکهم بضم کاف بر صیغه اسم
تفضیل آید و بفتح کاف بلفظ ماضی از هلاک نیز آمده و معنی چنین باشد که هر که این کلمه میگوید هلاک میگرداند مردم را
و در ورطه یاس و ترک طاعت و انهماک در معاصی می افگند ایشان را چه بشنیدن این سخن شکسته دل و نا امید
و بے شوق می شوند چه گناهگاران در حیطه معصیت و نفسانیت افتادگان گرفتار صفت قهر و جلال اند با ایشان
نصیحت برفق و لطف کردن و برحمت و مغفرت الٰهی معتمد و واثق گردانیدن ادخل و اقرب ست پس درینجا
اشارت ست بآنکه مردم را بشاشت باید داد و قوی دل باید گردانید و امیدوار برحمت پروردگار باید ساخت
رواه مسلم - ۱۱ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم تجدون اشر الناس یوم القیمة می یابید بدترین مردم
و رسوا و بدحال ترین ایشان روز قیامت ذا الوجهین مرد دو روے و منافق صفت را الذی یاتی هولاء بوجه
و هولاء بوجه آنکه می آید این جماعت را بروئے و بطریقی و می آید جماعه دیگر را بروے و رنگی دیگر و میگوید بهر جماعه
از خوش آمد آنچه موافق اوست و تواند که مراد منافق حقیقی باشد که در باطن کافرست و در بیرون دارد مسلمانی
میدهد چنانچه منافقان در زمان آنحضرت بوده اند و در قرآن مجید حکایت ایشان مذکورست و بیشک سخت ترین
عذاب و نکال روز قیامت بر منافقان باشد متفق علیه - ۱۲ - وعن حذیفة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم یقول حذیفه که صاحب سر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود و علم منافقان نزد وے بود
گفت شنیدم آنحضرت را که میفرمود لا یدخل الجنة قتات در نمی آید بهشت را سخن چین فی الصراح قت سخن چینی کردن
یعنے سخن چین آنکه پنهان گوش بر سخن مردم دارد و ایشان را ازان خبر نباشد تا سخن چینی کند و بجاے دیگر
برساند و در قاموس گفته که آنرا که پنهان گوش بر سخن مردم دارد قتات گویند سخن چینی کند یا نکند و اما آنکه طیبی گفته
که قت سخن بدروغ بربستن و آماده گردانیدن و درست ساختن آنرا ظاهر دران ست که قتات نام مفتری و

فاسق گفت خود فاسق شد و اگر کافر گفت و او کافر نیست خود کافر گشت رواہ البخاری ۶۔ وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من دعا رجلا بالکفر کسیکہ خواند مردی را بکفر یعنی کافر گفت او قال عدو اللہ یا گفت دشمن خدا کہ این نیز در حکم کافر ست ولیس کذلک وحال آنکہ آن مرد نیست کافر و دشمن خدا نخواند این چنین الا حار علیہ مگر آنکہ رجوع کند کفر یا عداوت بر وے یعنی خود کافر گردد و دشمن خدا باشد حار بحاء مہملہ از حور بمعنی باز گشتن متفق علیہ ظاہر این احادیث دلالت دارد کہ ہر کہ بی تاویل و بے دلیل یکے را کافر گوید کافر گردد بجہت آنکہ وے اسلام را کفر خواند و درینجا کلام ست کہ طیبی ذکر کردہ و ما نیز در شرح آن را آوردہ ایم ۷۔ وعن انس وابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال المستبان آن دو شخص کہ یکدیگر را دشنام دہند ما قالا فعلی البادی گناہ آنچہ گویند و دشنام کنند بران کس ست کہ نخست دشنام کردہ است و گناہ دشنامی کہ شخص دوم کردہ ست ہم بر اول ست کہ ظلم کردہ و دوم مظلوم ست و آن باعث شدہ این را بر دشنام مالم یعتد المظلوم مادام کہ اعتداد و تجاوز از حد نکند مظلوم و اگر دشنام از حد گذراند مظلوم نمی ماند و برین تقدیر ہر دشنام کہ زیادت کردہ گناہ آن ہم بر وست رواہ مسلم ۸۔ وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لا ینبغی لصدیق ان یکون لعانا نباید و نسزد مر صدیق را کہ باشد بسیار لعنت کنندہ رواہ مسلم صدیق بکسر صاد و تشدید دال صیغہ مبالغہ است بمعنی کثیر الصدق چنانکہ ضحیک یعنی خندہ بسیار کنندہ و سکیت خاموشی بسیار ورزندہ و در اصطلاح صوفیہ صدیقیت مقامی ست پایان مقام نبوت کہ مقامی دیگر درمیان واسطہ نیست کریمہ فاولئک مع الذین انعم اللہ علیہم من النبیین والصدیقین والشہداء والصالحین ایمائے بر آن دارد و صدیق لقب اول خلفاست رضی اللہ عنہم و چون صدق و راستی شیوۂ مرد شد و بمقامی رسید کہ تلو مقام نبوت ست و انبیا ہمہ برائے رحمت و نزدیک گردانیدن دوران مبعوث اند لعنت کردن کہ دور انداختن و راندن از درگاہ رحمت ست شان وے نبود و مقتضائے مقام صدیقیت نباشد و لہذا شیمۂ مرضیۂ اہل سنت و جماعت ترک لعن و طعن ست و بر ہیچکس لعن نکنند اگرچہ مستحق آن باشد و زبان بدان نیالایند و تضییع وقت بدان ننمایند و لعنت کردن عادت و خوے خود نگردانند خود آن کس کہ ملعون باشد نزد خدا چہ حاجت کہ کسی دیگر بر وے لعنت کند بیت

ہر کہ او را خدائے لعنت کرد ٭ نیست لعن من و تو اش در خور ٭ و لعن کردن جائز نیست مگر بر کافرے کہ مخبر صادق خبر دادہ باشد بمردن او بر کفر و بر کافر مخصوص کہ ایمان او در دم اخیر محتمل باشد نیز لعنت نہ نماید مگر علی الاجمال گوید لعنت اللہ علی الکافرین و باید دانست کہ لعنت دو قسم ست یکے طرد و تبعید ست از رحمت الٰہی و نا امیدی مطلق از فضل نامتناہی وے و این مخصوص کافران ست دیگر دوری و حرمان از مقام قرب و رضائے حق عز اسمہ کہ راجع و آئل ست بترک اولیٰ و احوط و آنچہ واقع شدہ در ترک بعضی اعمال و اوراد از بعضے صحابہ و غیرہم نیز منقول و ماثور ست ہم ازین باب است نہ قسم اول ۹۔ وعن ابی الدرداء قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

موکلہ بجزائے اعمال وثواب آن کردہ و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نائب اوست رواہ البخاری ۲- وعن
ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان العبد لیتکلم بدرستی کہ بندہ ہر آئینہ سخن میکند بالکلمۃ من رضوان اللہ
بہ سخن کہ صادر ست از محل رضاے حق یا برائے طلب رضاے حق یا کلمہ کہ در وے رضاے حق ست لایلقی لہا بالا نمی اندازد
وحاصر نمی گرداند بندہ مر آن کلمہ را دل خود را و نمی اندیشد کہ عاقبت آن چیست و باکی ندارد از گفتن آن و آسان
می پندارد آن را یرفع اللہ بہا درجات بلند میگرداند اللہ تعالے بسبب آن کلمہ درجہاے بزرگ بسیار وان العبد
لیتکلم بالکلمۃ من سخط اللہ لایلقی لہا بالا و ہمچنین بندہ تکلم میکند بکلمہ کہ در وے نہ رضاے حق ست باک ندارد از گفتن
آن و سہل می انگارد آن را یہوی بہا فی جہنم فرو می افتد بندہ بسبب آن کلمہ در دوزخ یعنے زبان را نگاہ باید داشت
وفعل آنرا آسان نباید انگاشت بیک کلمہ کہ از زبان برآید اگرچہ آدمی آنرا آسان پندارد و سہل انگارد اگر
کلمۂ حق ست سبب رفع درجات در بہشت شود و اگر باطل ست موجب انحطاط درکات دوزخ گردد رواہ البخاری
روایت کرد این حدیث را باین لفظ بخاری و فی روایۃ لہما و در روایتے دیگر مر بخاری و مسلم را باین لفظ آمدہ کہ یہوی
بہا فی النار ابعد ما بین المشرق والمغرب می افتد بندہ بسبب آن کلمہ در آتش دوزخ افتادگی دور و دراز کہ مسافت
میان مبدا و منتہاے او مثل مسافت مابین مشرق و مغرب ست ۳- وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سباب المسلم فسوق دشنام کردن مسلمان فسق ست وقتالہ کفر و کشتن مسلمان کفر ست
فی الصراح سباب بکسر سین دشنام کردن و فسق و فسوق در لغت برآمدن رطب از پوست و در شرع برآمدن بندہ از
فرمان قتل کشتن و قتال بکسر با ہم کشش کردن و این تغلیظ و تشدید ست در نہی از قتال مسلمان و مقصود نفی اسلام
کامل ست چنانکہ حدیث المسلم من سلم المسلمون من یدہ ولسانہ بران دلالت دارد یا مراد قتال ست از جہت
اسلام یا باستحلال و استباحت آن و بیشک کشتن مسلمان از جہت اسلام وے و حلال و مباح دانستن آن کفر ست
متفق علیہ ۴- وعن ابن عمر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ایما رجل قال لاخیہ کافر ہر مردیکہ بگوید
مر برادر مسلمان را کافر بے تاویل و شبہہ فقد باء بہا احدہما پس بتحقیق رجوع کرد باین کلمہ والتزام کرد مقتضاے آنرا
یکی ازین دو کس یعنی گوینده این کلمہ یا کسیکہ گفتہ شد مر او را زیرا کہ اگر راست گفتہ است خود آن کس کافر ست و اگر
دروغ گفتہ و آنکس کافر نیست این کس کافر می شود زیرا کہ چون مومن را کافر خواند ایمان را کفر دانست و دین اسلام را
باطل اعتقاد کرد متفق علیہ ۵- وعن ابی ذر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لایرمی رجل رجلا بالفسوق
ودشنام ندہد مردے مردی را بفسق ولا یرمیہ بالکفر و دشنام ندہد مردی مردی را بکفر الا ارتدت علیہ مگر آنکہ رجوع
کند این کلمہ کہ دشنام داد بدان فسق باشد یا کفر بر مرد دشنام دہندہ ان لم یکن صاحبہ کذلک اگر نباشد یار او کہ
دشنام داده شده است او را ہمچنین کہ او گفتہ است یعنی فاسق نیست و کافر نیست یعنے اگر یکے دیگر را کہ فاسق نیست

سرود گفتن و شنیدن میروید نفاق را در دل کما ینبت الماء الزرع چنانچہ میروید آب زراعت را رواہ البیہقی فی شعب الایمان و در روایت دیلمی از انس باین لفظ آمدہ کہ ان الغناء واللہو ینبتان النفاق فی القلب کما ینبت الماء العشب والذی نفس محمد بیدہ ان القرآن والذکر لینبتان الایمان فی القلب کما ینبت الماء العشب عشب بضم عین وسکون شین گیاہ تر را گویند۔ ۶۔ وعن نافع قال کنت مع ابن عمر فی طریق گفت نافع بودم من با ابن عمر در راہی فسمع مزمارا پس شنید ابن عمر آواز نائے را فوضع اصبعیہ فی اذنیہ پس نہاد ہر دو انگشت خود را در ہر دو گوش خود وناٰ عن الطریق الی الجانب الآخر و دور رفت ابن عمر از راہ بجانبی دیگر بقصد احتراز و اجتناب ثم قال لی بعد گفت مرا بعد ازانکہ دور رفت ابن عمر با آن آواز یا نافع ہل تسمع شیئا اے نافع آیا می شنوی چیزے را ازان آواز قلت لا فقتم نمی شنوم فرفع اصبعیہ من اذنیہ پس برداشت ہر دو انگشت خود را از دو گوش خود قال کنت مع رسول اللہ گفت ابن عمر بودم من با پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فسمع صوت یراع پس شنید آنحضرت آوازنے را فصنع مثل ما صنعت پس کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مانند آنچہ کردم من یعنی بنہاد ہر دو انگشت خود را در ہر دو گوش خود ودنا عن الطریق و دور رفت از راہ بجانب دیگر الی آخر قال نافع وکنت اذ ذاک صغیرا گفت نافع و بودم من در ان وقت خرد یعنے ازان جہت مرا منع نکرد از شنیدن آن کہ من خرد بودم و تکلیف شرعی بر من واجب نشدہ بود تا کسے نگوید کہ کراہت تنزیہی بود نہ تحریمی و اجتناب ابن عمر از کمال تقوی و ورع بود و الا نافع را نیز ازان منع میکرد و کلام درین مقام دراز ست و محلہاے دیگر ہم بطریق فقہا و محدثین و ہم بر طریق مشائخ طریقت سخن کردہ ایم محدثین میگویند کہ ہیچ حدیثے در تحریم غنا صحیح نشدہ است و مشائخ میگویند کہ انچہ در مقام نہی واقع شدہ مراد بدان مقرون بلہو ولعب ست و فقہا درین باب تشدید بلیغ دارند واللہ اعلم این قدر بس ست رواہ احمد وابو داؤد۔

باب حفظ اللسان من الغیبۃ والشتم

۱۔ در نگاہداشت زبان از انچہ نباید گفت خصوصا غیبت و دشنام کسیکہ نباید او را غیبت و دشنام کرد و غیبت بکسر غین اسم ست از غیاب بمعنی بدگفتن کسے را غائبانہ وے۔

الفصل الاول ۔ ۱۹۔ عن سہل بن سعد قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من یضمن لی کسیکہ ضامن شود برائے من و عہد کند و لازم گیرد بر خود ما بین لحییہ محافظت و نگہداشت چیزے را کہ میان لحییتین اوست بفتح لام و سکون حا مہملہ استخوان کہ جاے روئیدن دندان و ریش ست و مراد بچیزے کہ میان آنہاست زبان و دہان ست و نگہداشت آنہا از سخن لایعنی ست و انچہ مفضی بکفر و معصیت گردد و از اکل حرام و شرب آن و ما بین رجلیہ و نگہداشت چیزے کہ میان ہر دو پاے اوست مراد بدان فرج ست و نگاہداشتن آن از معصیت اضمن لہ انجنۃ ضامن و متعہد شدم برائے وی بہشت را و این ضمانت بحقیقت از پروردگار ست جل شانہ چنانکہ بفضل خود ضامن ارزاق عباد شدہ است و عدہ

گویند و شتران گرم شوند و مستی کنند و تیز روند یقال له انجشة گفته می شود و نام برده می شود آن حاوی را انجشة
بفتح همزه و سکون نون و فتح جیم و شین معجمه آخرش تاے فوقانیه وکان حسن الصوت بود انجشه خوش آواز فقال له النبی
پس گفت مر او را پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم رویدک آهسته ران شتران را یا انجشة لا تکسر القواریر نشکنی شیشه ها
قواریر جمع قاروره بمعنی شیشه قال قتادة گفت در بیان مراد از قواریر یعنی ضعفة النساء میخواهد آنحضرت از قواریر زنان ضعیف
را بجهت رقتی و ضعفی که در ایشان ست متفق علیه و این را دو معنی گفته اند یکے آنکه ضعف و رقتی که در بدن زنان ست
و تیز رفتن شتران و سختی جنبش موجب تعب و مشقت ست دوم آنکه مراد ضعف و نرمی قلب و سستی عزیمت و سرعت
تاثیر ست یعنی مبادا از شنیدن سرود تغیری در باطن ایشان پیدا شود و خواطر را بجاے بد برد که سرود بخاصیت
خود مکامن نفس را بجنباند و طبیعت را در جنبش آرد و وساوس را راه دهد و ازین جهت فضیل بن عیاض فرموده
که الغناء رقیة الزنا یعنی سرود افسون زناست اگرچه احتمال در ازواج مطهره ضعیف باشد اما وسواس خاطر طبعی ست
که در اختیار نبود و براه جد و احتیاط رفتن اولی کذا قالوا و در حقیقت افعال و اقوال آنحضرت از براے تعلیم و تلقین امت ست
اکثر شراح این معنی را ترجیح کرده اند اگرچه معنی اول ظاهر ترست از لفظ والله اعلم -۳- وعن عائشة رضی الله عنها قالت
ذکر عند رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الشعر عائشه گفت که ذکر کرده شد نزد آنحضرت شعر و پرسیده شد که نیک ست
یا بد فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم پس گفت آنحضرت هو کلام فحسنه حسن وقبیحه قبیح شعر کلام ست نیک وی نیک ست
و بد وے بد یعنی آنچه زیادتی ست در شعر وزن و قافیه است و آن خود دخل در حرمت و کراهت ندارد مدار بر معنی و مضمون ست
اگر نیک ست نیک و اگر بد ست بد و این کلام فصل ست که رفع اختلاف درین باب میکند رواه الدارقطنی روایت کرد
این حدیث را دارقطنی بسند مرفوع بآن حضرت ورواه الشافعی عن عروة مرسلا روایت کرد آنرا شافعی رح از عروه بن الزبیر
که تابعی کبیر ست بطریق ارسال -۴- وعن ابی سعید الخدری قال بینا نحن نسیر مع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
بالعرج گفت ابو سعید در اثناے آنکه ما سیر می کنیم با آنحضرت بعرج بفتح عین مهمله و سکون را نام موضعی ست در طریق مکه
اذ عرض شاعر ینشد ناگاه پیدا شد شاعری که شعر می خواند فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم پس گفت پیغمبر
خدا صلی الله علیه وآله وسلم خذوا الشیطان بگیرید این شیطان را او امسکوا الشیطان یا امسکوا فرمود بجاے خذوا
یعنی نگاه دارید و نگذارید که برود لان یمتلئ جوف رجل قیحا هر آینه پر شدن شکم مردی بزرداب خیر له من ان یمتلئ
شعرا بهتر ست مر آن مرد را از پر شدن به شعر رواه مسلم چون دید آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم او را که شعر میخواند
و بیباک و بی محابا میرود و التفاتی بجانب مسلمانان نمی کند دانست که مولع ست بشعر و ممتلی ست بدان و بیحیا
و بے ادب است پس خواند او را باسم شیطان که دور از بساط قرب و مردود درگاه رحمت ست و مذمت کرد شعر را
که بدان مغرور و مبتلا ست -۵- وعن جابر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم الغناء ینبت النفاق فی القلب

روایت کردہ ابو داؤد از وے این یک حدیث قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول گفت شنیدم آنحضرت را میگفت ان من البیان سحرا بدرستی کہ بعضی از بیان سحر ست و شرح آن گذشت وان من العلم جہلا و بدرستی کہ بعضے از علم جہل ست طیبی این را دو معنی از نہایہ نقل کردہ یکے آنکہ مراد آن ست کہ تعلم کند علومی را کہ احتیاج نیست بدان مثل نجوم و علوم فلاسفہ و مانند آن و بگزارد علومی را کہ محتاج الیہا ست از قرآن و سنت و جاہل شود بدان و حاصل این توجیہ بدان راجع گردد کہ بعضے از علمہا ست کہ مستلزم جہل بعلوم دیگر ست باین اعتبار آنہا را جہل گفت دوم آنکہ مراد آن ست کہ بعلم خود عمل بکند چہ ہر کہ علم دارد و عمل ندارد گویا جاہل ست و ممکن ست کہ مراد آن باشد کہ یکے او عاے علم میکند و بزعم خود عالم ست اما در نفس الامر و حقیقت حال جاہل ست این علم وے علم نیست بلکہ جہل ست و نیز غلو کردن در معرفت ذات و صفات حق کہ جانب افراط صفت علم ست بظاہر علم ست بحقیقت جہل و توقع علم درین باب از محالات ست و نیز اعتراف بجہل و نادانی در بعضے مواضع علم ست بآنکہ آنرا نتوان دانست پس این فرد علم ست و حال آنکہ جہل ست پس صادق آمد کہ بعض علم جہل ست فافہم وان من الشعر حکما او در روایتے حکما یعنے کلام نافع مانع از جہل و سفہ و حکم بمعنی علم و فقہ و قضا بعدل آید و در روایتے لحکمۃ آمدہ و آن نیز بمعنی حکم ست کذا فی النہایۃ و حاصل آنکہ حکم و حکمت بیک معنی ست پس در روایتے حکمت واقع شدہ و آنرا بمعنی حکم حمل توان کرد و در روایتے حکم واقع شدہ و آنرا بمعنی حکمت توان گفت وان من القول عیالا بعضے از قول عیال ست یعنی وبال ست بر قائل یا ملال ست بر سامع اگر جاہل ست بسبب آن کہ نمی فہمد و اگر عالم ست بجہت آنکہ میداند یا ثقیل بر کسیکہ نمی خواہد آنرا بشنود و ہمچنین تفسیر کردہ اند این عبارت را رواہ ابو داؤد۔

الفصل الثالث ۶- وعن عائشۃ قالت کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یضع لحسان بن ثابت منبرا فی المسجد بود آنحضرت کہ می نہاد مر حسان را منبری در مسجد یقوم علیہ قائما می ایستاد حسان بر منبر ایستادنی یفاخر عن رسول اللہ در حالیکہ مفاخرت و مباہات میکرد از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم او ینافح شک راوی ست یعنے مدافعت و مخاصمت میکرد از جانب آنحضرت و یقول رسول اللہ و میگفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان اللہ تعالے یؤید حسان بروح القدس خداے تعالی تائید و تقویت میکند حسان را بہ جبرئیل ما نافح او فاخر عن رسول اللہ مادام کہ مخاصمت میکند یا مفاخرت میکند از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم این نیز شک راوی ست و در روایتے کہ در اول یفاخر ست اینجا فاخر ست و در روایتے کہ ینافح ست نافح غائبش در ذکر بی ترتیب واقع شدہ رواہ البخاری ۷- وعن انس قال کان للنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم حاد بود آنحضرت را حادی یعنے حدا گوینده و حدا راندن شتر بسرود و آواز کذا فی الصراح و حدا قسمی از غناست کہ سباع ست باتفاق و ہیچ کس را از علما در وے خلافی نیست عادت ست مر عرب را کہ چون شتران مانده شوند خوش آوازے کنند و حدے

در آمدن در میان چیزے و باین معنی میگویند خلال که در میان دندانها می در آید تشبیه کرد گردانیدن زبان را در دهان در حال تکلم و تکلف در فصاحت بگردانیدن گاو زبانش را در هنگام چریدن و باقره جمع بقره است و استعمال او بنا قلیل ست و اکثر بے تا مستعمل گردد رواه الترمذی وابوداؤد وقال الترمذی هذا حدیث غریب -۶- وعن انس قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مررت لیلة اسری بی می گذشتم آن شب که بروه شد مرا بمعراج بقوم تقرض شفاههم بگروهی که بریده می شود لبهاے ایشان بمقاریض من النار بمقراضها از آتش فقلت پس گفتم یا جبرئیل من هولاء چه کسانند این جماعه قال گفت جبرئیل هولاء خطباء امتک این جماعه خطیبان امت تواند الذین یقولون مالا یفعلون آن کسان که میگویند چیزے را که خود نمی کنند یعنی مردم را بکارهاے نیک می خوانند و خود نمی کنند بدان ست که خود نمی کنند اما گفتن بدی ندارد اگرچه خود نکنند ولهذا در امر معروف فعل شرط نیست اما اگر بکنند بهتر ست ولی بی آن تاثیر ندارد رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب -۷- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من تعلم صرف الکلام کسیکه بیاموزد صرف کلام را و صرف کلام و صرف حدیث تحسین و تزئین اوست و زیادت کردن در وے نه بر قدر حاجت بمداخلت ریا و مخالطت کذب و تحویل آن از جاے بجاے بجهت تلبیس و تخلیط ولهذا تسمیه کرده بیان را بسحر که در لغت بمعنی صرف ست و در قاموس گفته که آن منقول از صرف دراهم ست که عبارت از فضل و زیادت آن بر بعض ست و در بعضی حواشی نوشته که صرف کلام ایراد اوست بر وجوه مختلفه لیسبی به قلوب الرجال تا اسیر گرداند و بند کند بصرف کلام دلهاے مردان را او الناس شک راوی ست که قلوب الرجال گفته یا قلوب الناس لم یقبل الله منه یوم القیمة قبول نکند خداے تعالی از وے روز قیامت صرفا ولا عدلا نه صرف را و نه عدل را مراد بصرف توبه و بعدل فدیه داشته اند یا بصرف نافله و بعدل فریضه یا بعکس رواه ابوداؤد -۲- وعن عمرو بن العاص انه قال یوما روایت ست از عمرو بن العاص که وے گفت روزے وقام رجل فاکثر القول و حال آنکه ایستاد مردے پس بسیار کرد سخن را فقال عمرو پس گفت عمرو بن العاص لو قصد فی قوله اگر میانه روے میکرد و درازی نمیکرد این مرد در سخن خود لکان خیرا له مر آئینه می بود بهتر مر او را قصد بمعنی استقامت طریق و ضد افراط آید چنانکه اقتصاد سمعت رسول الله شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم یقول می گفت لقد رایت تحقیق دیدم و دانستم او امرت یا گفت آنحضرت بتحقیق امر کرده شده ام ان اتجوز فی القول که سبکی و کمی کنم در سخن فان الجواز هو خیر پس بدرستی که سبکی و کمی در سخن بهتر ست جواز فی الصراح روا شدن و گذشتن از جاے و راهی و آب دادن و سبک گزاردن نماز و سخن بمجاز گفتن رواه ابوداؤد -۹- وعن صخر بن عبد الله بن بریدة عن ابیه عن جده بریده اسلمی صحابی مشهور ست و عبد الله بن بریده از مشاهیر تابعین ثقات ایشان ست قاضی مرو برادر سلیمان بن بریده و گفته اند که سلیمان صحیح تر از عبد الله ست و صخر بن عبد الله مروزی روایت دارد از پدر از جد

در زمن معاویه وعلیه الاکثر ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال ان احبکم الی گفت آنحضرت بدرستیکه دوست
ترین شما اے گروه مسلمانان نزد من واقربکم منی یوم القیمة ونزدیک ترین شما از من روز قیامت احاسنکم اخلاقا نیکوترین
شما اند از روے اخلاق وان ابغضکم الی وبدرستی که دشمن ترین شما بسوے من وابعدکم منی ودورترین شما از من اساویکم
اخلاقا بدترین شما اند از روے اخلاق ودر روایتے اساویکم جمع اسو چنانکه احاسنکم جمع احسن واما مساوی بفتح میم
جمع سوأ است یعنی مصدر چنانچه محاسن جمع حسن برخلاف قیاس پس وصف کرده شد بمصدر پستر جمع کرده شد پس
از ان بیان کرد مساوی الاخلاق را بقول خود الثرثارون بفتح ثاء مثلثه وسکون را بسیار سخن کنندگان وتکلف
نمایندگان وبیرون آیندگان وثرثرت کثرت کلام وتردید آن المتشدقون تشدق کنندگان در سخن وشدق بکسر
شین وفتح آن نیز آمده وسکون دال مهمله کنج دهان خطیب اشدق کام کشاده متشدق فصاحت نماینده بتکلف
وتصنع دران المتفیهقون بضم میم وفتح تا وفا وسکون یا وبقاف سخن فراخ گوینده وبه پری دهان وکام تکلم کننده فهق
پر شدن آوند وفیهق فراخ از هر چیز وتفهق فراخ کردن سخن وبه پری دهان گفتن رواه البیهقی فی شعب الایمان وروی
الترمذی نحوه عن جابر روایت کرد این حدیث را بیهقی در شعب الایمان از ابی ثعلبه وروایت کرد ترمذی مانند آن
باتفاوت واختلاف در الفاظ از جابر وفی روایة ودر روایت ترمذی از جابر آمده که قالوا گفتند صحابه یا رسول الله
قد علمنا الثرثارون والمتشدقون بتحقیق دانستیم ما که ثرثارون ومتشدقون چه معنی دارد وکدام اند ایشان فما المتفیهقون
پس چیست معنی متفیهقون وکدام اند آنها قال المتکبرون گفت متفیهقون متکبرانند چون توسیع وتصنع در کلام از تکبر و
تعظیم می آید تفسیر کرد متفیهقون را به متکبرین بعلاقه لزوم واز ینجا معلوم شود که تشدق در کلام وتکلف در سجع وفصاحت
وتصنع بمقدمات مزخرف مذموم ومکروه است اما آنچه در خطب ومواعظ کنند به نیت صحیح در تاثیر بواطن وتلیین وترقیق
قلوب مکروه نبود ۔ ۴ ۔ وعن سعد بن ابی وقاص رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا تقوم الساعة
برپا نمی شود قیامت حتی یخرج قوم تا آنکه بیرون می آیند وپیدا می شوند گروهی که تاکلون بالسنتهم می خورند بوسیله
زبانهاے خود پس مدح میگویند مردم را ودم میکنند ایشان را بباطل ودروغ وظاهر می کنند فصاحت وبلاغت
را تا در آرند مردم را در دام وفریب دهند وحاصل کنند چیزے از دنیا وشهوات نفوس خود کما تاکل البقرة بالسنتها
چنانکه میخورند گالان بزبانهاے خود وتمیز نمی کنند در چریدن حشیش میان تر وخشک وشیرین وتلخ همچنین این
گروه از مردم که زبان را وسیله ماکل ومآرب خود ساخته تمیز نمی کنند میان حق وباطل وحلال وحرام رواه احمد ۵ ۔
وعن عبد الله بن عمر ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال ان الله یبغض البلیغ من الرجال خداے تعالے
دشمن میدارد مبالغه کننده را در کلام وتکلف نماینده را از مردان الذی یتخلل بلسانه آنکه تشدق میکند او در کلام وتفخیم
میکند زبان را ومی پیچد آنرا کما تتخلل الباقرة بلسانها چنانکه می پیچند وفرو می برند حشیش را گاوان بزبان خود واصل تخلل

از برائے تسلیہ وے در مدح شعر ان المومن یجاہد بسیفہ ولسانہ بدرستی کیسکہ ایمان دارد جہاد میکند بشمشیر خود وزبان خود یعنی شعر اکہ ہجو کفار وتائید دین اسلام می نمایند حکم جہاد دارند کہ بشمشیر زبان جہاد می کنند این چنین شعر گفتن مذموم نیست وقائل آن داخل شعرا کہ در ین کریمہ مذکور اند نہ ولہذا استثنا کردہ است وے سبحانہ تعالی بقولہ خود الا الذین آمنوا وعملوا الصالحات وذکروا اللہ کثیرا الآیۃ وفرمود آنحضرت در بیان بودن ہجو کفار در حکم جہاد والذی نفسی بیدہ لکانما ترمونہم بہ نضح النبل ہر آئینہ چنانستی کہ می اندازید شما کافران را بہجوے کہ ایشان را میکند تیر باراکہ انداختہ می شوند در جہاد شعر زخم شمشیر جان ستان نکند ✦ انچہ زخم زبان کند بر مرد ✦ نضح بفتح نون وسکون ضاد معجمہ بمعنی رمی رواہ فی شرح السنۃ روایت کرد این حدیث را محی السنۃ در شرح السنۃ وفی الاستیعاب لابن عبد البر مذکور ست در استیعاب کہ کتابی ست مشہور در اسماء الرجال مر عمرو بن عبد الجرانہ قال کہ کعب بن مالک گفت یا رسول اللہ ماذا ترمی فی الشعر چہ میدانی وچہ رائے داری در حق شعر کہ نیک ست یا بد فقال پس گفت آنحضرت ان المومن یجاہد بسیفہ ولسانہ ۲ — وعن ابی امامۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الحیاء والعی بکسر عین وتشدید یا عجز وسستی در سخن مند بیان شعبتان من الایمان ودو شاخ اند از ایمان وعی بمعنی عجز در نارسائی ونا تجربہ کاری وبی استحکامی در کار ہا نیز آید ومعنی اول اینجا مناسب ترست بقول وے کہ فرمود والبذاء والبیان شعبتان من النفاق وبحش در کلام وبیہودہ گوئی وتکلف وتصنع ومبالغہ در سخن دو شاخ نفاق اند رواہ الترمذی اما بودن حیا شعبہ ایمان ظاہر ست وگذشت ذکر آن در کتاب الایمان وبودن عی وعجز در سخن شعبہ ایمان وبودن بذاء وبیان شعبہ از نفاق بجہت آنست کہ مومن بسبب جہاد وانکسار وسکنت وشغل بعبادت واصلاح باطن وعدم تشدق لسانی قدرت ندارد بر تقریر وبیان وعاجز ست از اثبات مدعا ومراد بر وجہ مبالغہ وطلاقت لسان بخلاف منافق کہ فاش وبحش ست ودلیر وقادر ست بر بیان وتشدق پس مآل این حدیث بآن گردد کہ در حدیث دیگر آمدہ است المومن عر کریم والمنافق خب لئیم فرمود مسلمان فریب خوردہ وسادہ دل ست ومنافق فریبندہ وکر پزی واگر عی را بر عجز در ناتجربہ کاری حمل کنند بمضمون این حدیث قریب تر آید وطیبی گفتہ کہ ایمان باعث ست بر حیا وتحفظ واحتیاط در کلام واضداد این سہ گانہ از نفاق ست وبرین وجہ مراد بعی آن بود کہ بجہت تامل وتحری در مقال وتحرز وتحفظ از دبال باشد بجہت خلل در لسان وعجز در نطق وبیان ومراد ببذاء بیان آن باشد کہ سبب وے جرات وعدم مبالات واحتیاط از طغیان لسان وعدم تحرز وتجنب از زور وبہتان بود ۳ — وعن ابی ثعلبۃ الخشنی بضم خا وفتح شین معجمتین وبنون منسوب ست بخشین بن نمر صحابی ست نام او جرہم بضم جیم وضم ہا بن ناشب بنون ودر نام او ونام پدر او اختلاف بسیار ست مشہور این ست کہ ذکر کردیم ورے مشہور ست بکنیت بیعت کرد آنحضرت را بیعت رضوان ودادا در اسلام خبیر ورستاد او را بسوی قوم او پس اسلام آوردند ودفات یافت سنہ خمس وسبعین وبعضے گفتہ اند

آورد رواه مسلم -۱۰- وعن البراء قال کان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ینقل التراب یوم الخندق بود آنحضرت
که می کشید و دور می افگند خاک را به نفس شریف خود و کار میکرد روز خندق یعنی دران زمان که حفر میکردند خندق را در
غزوهٔ احزاب حتی اغبر بطنه تا آنکه غبار آلوده شد شکم مبارک آنحضرت از کشیدن خاک یقول می گفت و می خواند آنحضرت
این رجز را که از عبد الله ابن رواست رضی الله عنه والله لولا الله ما اهتدینا بخدا سوگند اگر نمی بود هدایت و لطف
خداوند تعالی راه راست نمی یافتیم ما ولا تصدقنا ولا صلینا و نه تصدیق میکردیم و نه نماز می گذاردیم فانزل سکینة علینا پس
فرود آر خدایا آرام و آهستگی بر ما وثبت الاقدام ان لاقینا و برجای دار قدمهای ما اگر به بینیم و پیش آییم دشمنان دین را
ان الاولی قد بغوا علینا بدرستی آن کسانیکه بتحقیق ستم و افزونی کردند بر ما اذا ارادوا فتنة ابینا چون خواهند فتنه را یعنی باز
گردانیدن ما را از دین اسلام بکفر سر باز میزنیم و امتناع می آریم و فتنه در اصل بمعنی آزمایش و گداختن طلا در آتش
ترفع بها صوته بلند میکرد آنحضرت باین کلمه ابینا آواز خود را و می گفت ابینا ابینا و احتمال دارد که ضمیر بها راجع با بیات
مذکوره گردد و ابینا ابینا اشارت بتکرار این کلمه باشد متفق علیه -۱۱- وعن انس قال جعل المهاجرون والانصار
یحفرون الخندق گفت انس برایستادند و شروع کردند مهاجر و انصار که میکندند خندق را وینقلون التراب و بر میداشتند خاک را
وهم یقولون و ایشان می گفتند و می خواندند این رجز را نحن الذین بایعوا محمدا ما آن کسانیم که بیعت کردند آن کسان محمد را
علی الجهاد ما بقینا ابدا بر کارزار کردن با کافران مادام که باقی و پاینده ایم همیشه یقول النبی میگفت پیغمبر صلی الله علیه
وآله وسلم وهو یجیبهم و حال آنکه جواب میداد آنحضرت ایشان را باین کلام اللهم لا عیش الا عیش الآخرة خداوندا نیست
زندگانی مگر زندگانی آخرت فاغفر الانصار والمهاجرة پس بیامرز انصار را و مهاجران را متفق علیه -۱۲- وعن ابی
هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لان یمتلئ جوف رجل قیحا یریه هر آینه پر شدن شکم مردی بزرداب
که فاسد گرداند شکم او را خیر من ان یمتلئ شعرا بهتر است از پر شدن شکم از شعر یعنی مشغلهٔ او همه شعر باشد چنانکه از قرآن
و ذکر خدا و علوم شرعیه باز دارد و یا این مخصوص است بشخص معین و در حق خاص وی گفت چنانکه در فصل ثالث بیاید
و بالجمله مراد شعر زور است که مشتمل باشد بر فحش و کفر و معانی ناشایسته متفق علیه -

الفصل الثانی -۹- عن کعب بن مالک انه قال للنبی صلی الله علیه وآله وسلم کعب بن مالک نیز از شعرای اسلام است
و گفته اند که مشاهیر شعرای اسلام سه تن اند حسان بن ثابت و عبد الله بن رواحه و کعب بن مالک کعب می ترسانید
کافران را بحرب و جهاد و می افگند رعب در دل ایشان و حسان بن ثابت طعن می کرد در انساب ایشان و عبد الله
بن رواحه توبیخ و سرزنش میکرد ایشان را بر کفر پس کعب بن مالک بقصد شکایت از قبح شعر و تاسف بر حال خود گفت
مر آن حضرت را ان الله قد انزل فی الشعر ما انزل خدای تعالی فرو فرستاده است در باب شعر از طعن و مذمت آنچه فرو
فرستاده است مراد قول حق جل و علاست والشعراء یتبعهم الغاوون الآیات فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم

شاعر نیست و این سخن منظور فیہ است چہ مراد بقول وی سجعانہ و مانبنبغی لہ آن داشتہ اند کہ از وی شعر نمی آید و صورت نمی بندد
قطعا واللہ اعلم ۔ وعن البراء قال قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یوم قریظۃ لحسان بن ثابت براء بن عازب کہ از مشاہیر صحابہ است
او میگوید کہ گفت آنحضرت روز واقعہ بنی قریظہ کہ بعد از غزوۂ خندق بود چنانکہ در باب قیام گذشت مر حسان بن ثابت
را و حسان بن ثابت بن منذر بن حرام انصاری مدنی از فحول شعرائے اسلام و جاہلیت ست و این ہر چہار تن صد و بیست سال
عمر یافتند و حسان شصت سال در جاہلیت گذرانیدند و شصت سال در اسلام ایہج المشرکین ہجو کن کافران را و معنی ہجو شعر گفتن
چنانکہ مصرف ہجا و تہجی گویند و غالب آمد در شعر دون عیب و در قاموس گفتہ ہجو و ہجا دشنام کردن بزبان شعر فی الصراح
ہجا نکوہیدن خلاف المدح پس آنحضرت امر فرمود حسان را بہجو کفار و مذمت ایشان جبرئیل معک پس بدرستی کہ جبرئیل
علیہ السلام با تست و امداد و اعانت تو میکند در القاء و الہام معانی و مضامین و کان رسول اللہ و بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم یقول لحسان میگفت مر حسان را اجب عنی جواب دہ از جانب من کافران را کہ ہجو میکنند و ناسزا میگویند مراد منفرد
آنحضرت اللہم ایدہ بروح القدس خداوندا تائید کن و قوت دہ حسان را بہ جبرئیل و جبرئیل را روح گویند زیرا کہ می آید وحی
بر پیغمبران بانچہ سبب حیات قلوب و زندگانی ابدست کہ علم و شریعت باشد و قدس بمعنی تقدس ست کہ ذات پاک
اللہ است و اضافت روح بوے بجہت تشریف و اکرام ست چنانکہ در روحی و روح اللہ گفتہ اند یا قدس صفت
روح ست کہ اضافت بدان کردہ اند از جہت شدت لزوم و اختصاص چنانکہ حاتم جود و رجل صدق متفق علیہ
۸ ۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال گفت آنحضرت بشعرای خود اہجو
قریشا ہجو کنید کفار قریش را فانہ اشد علیہم پس بدرستی کہ ہجو سخت تر ست بر ایشان من رشق النبل از انداختن
تیر ہا رشق بفتح راء و سکون سین بمعجمہ انداختن تیر و جز آن نبل بفتح نون و سکون موحدہ تیر ہا رواہ مسلم ازینجا معلوم
می شود کہ ہجو کردن کافران را و دشمنان دین را واجب کردن ایشان را امری مرغوب ست و لیکن گفتہ اند کہ باید
کہ ایشان را ہجو کنند بعد از ہجو کردن ایشان مسلمان را و ابتدا نکنند تا باعث نگردد بر ہجو مسلمانان ۔ ۹ ۔ وعنہا قالت سمعت
رسول اللہ و ہم از عائشہ ست کہ گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لحسان می گفت مر حسان را ان
روح القدس لا ینزال یؤیدک کہ جبرئیل ہمیشہ تائید و تقویت میکند ترا ما نافحت عن اللہ و رسولہ مادام کہ مدافعت و مخاصمت
میکنی از جانب خدا و رسول خدا از جہت تبرک و تیمن ست و از جہت آنکہ سب و اہانت رسول خدا مستلزم ست اہانت
خدا و دین اوست و نیز کافران نسبت بجناب عزت نیز ناسزا و ناشایستہ میگفتند و میکردند چنانکہ نسبت ولد و فقر و اشراک
اصنام و قالت سمعت رسول اللہ و گفت عائشہ شنیدم پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول میگفت بجا ہم حسان
ہجو کردکافران را حسان فشفی واشتفی پس شفا و تندرستی داد یعنی مسلمان را و اشتفی و شفا یافت خود گویا آن سوزش دل
و بدی حال کہ مسلمانان از شنیدن ہجو کافران داشتند بیماری بود کہ ہجو کردن وے مر ایشان را ازایل شد و تندرستی

کہ شنیدن شعر کہ متضمن علم و حکمت باشد سنت ست اگرچہ قائل آن کافر یا فاسق باشد رواہ مسلم بیانکہ ابن امیہ بن ابی الصلت مردی بود از ثقیف کہ در عہد جاہلیت از اہل کتاب دین و ملت آموختہ بود و تعبد میکرد و تدین می ورزید و ایمان ببعث و روز قیامت داشت و اشعار مشتمل بر حکمت و موعظت میگفت و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در شان وے فرمودہ آمن شعرہ وکفر قلبہ یعنی ایمان آورد شعر او و کفر ورزید دل او و در روایتے آمن لسانہ وکفر قلبہ و وے حریص بود بر پرسیدن و دانستن چیز وصفت پیغمبر آخر زمان از اہل کتاب و گمان داشت کہ پیغمبر زمان نگروے خواہد شد و چون شنید کہ از قریش خواہد بود وصفات آنحضرت را بتفصیل دانست برگشت و براہ حسد و عناد رفت و گفت نشاید کہ ایمان آرم بکسی کہ نہ از ثقیف ست و ابن جوزی در کتاب الوفا باحیاء المصطفی گفتہ کہ چون علامات نبوت آنحضرت را می شنید آرزو می برد کاشکی دریابم او را و مبعث کنم و نصرت دہم و چون نور نبوت آنحضرت ظہور کرد برگشت و براہ شقاوت رفت نعوذ باللہ من الشقاوۃ۔ وروی اول کسی ست کہ بر سر ناہا باسمک اللہم نوشت و آموختند قریش از وے این کلمہ را و نوشتند آنرا در جاہلیت و این را قصہ ایست کہ در شرح آنرا نقل کردہ ایم واللہ اعلم۔ ۶۔ وعن جندب ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان فی بعض المشاہد بود آنحضرت در بعضے غزوات کہ جاہاے شہود یعنی حضور یا جاہاے شہادت اند مراد غزوۂ احد ست چنانکہ طیبی گفتہ و قد وسیت بر وزن سمعت اصبعہ دمال آنکہ خون آلودہ شد انگشت وے صاحب سفر السعادۃ میگوید در بعضے غزوات انگشت پاے مبارکش را سنگ رسید و خون روان شد فقال پس خطاب بانگشت کرد و گفت آنحضرت ہل انت الا اصبع دمیت آیا ہستی تو مگر انگشتی کہ خون آلودہ شدہ فی سبیل اللہ ما لقیت و در راہ خدا ست چیزی کہ دیدی و پیش آمدی آنرا یعنی ضائع نیست و آنرا جزاے ست و این تلقین ست از ان حضرت امت را و در آنچہ برسد از جراحت و کابت در راہ خدا و بعضی گویند کہ منافیہ است یعنی این جراحت و خون آلودگی سہل ست چیزے ندیدہ در راہ خدا از شدت و محنت متفق علیہ و درینجا اشکال آوردہ اند کہ این شعر ست و وے صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم منزہ است ازان و متصور نیست صدور آن از حضرت و بے جواب گفتہ اند کہ شعر آنست کہ قائل قصد موزونیت آن کردہ باشد چنانکہ معلوم شد و صدور این قول ازان حضرت بے قصد موزونیت ست و بعضے گفتہ اند این بیت از عبد اللہ بن رواحہ است کہ در غزوۂ موتہ خواندہ و آنحضرت بطریق تمثیل و انشاد خواندہ نہ بطریق انشاء کذا ذکر السیوطی و این بر تقدیری صحیح ست کہ انشاد شعر ازان حضرت اگرچہ از غیر خود باشد درست باشد و گفتہ اند کہ آمدن شعر در زبان شریف وے درست نبود اگرچہ از غیر نیز باشد و این سخن محل نظر ست چنانکہ از خواندن وے صلی اللہ علیہ وسلم شعر لبید و غیر آنرا ظاہر میگردد و بعضی گویند کہ این از باب رفرفست و این را داخل شعر نمیدارند و طیبی گفتہ کہ ہر کہ بطریق ندرت ناگاہی شعری گوید آنرا شاعر نگویند و مراد بقول حق سبحانہ وما علمناہ الشعر این ست کہ وے

و موعظه و نصیحت باشد میکند و هر دو کلام در یک حدیث قرین یکدیگر نیز مذکور شده اند چنانکه در آخر فصل ثانی بیاید و بعضے
گفته اند که این هر دو فقره روایت بر کسیکه گمان می برد که بیان مطلقا محمود ست و شعر بهمه حال مذموم پس فرمود نه این
چنین ست بعضے بیان ها مذموم ست مشابه سحر و بعضے شعرها محمود متضمن حکمت رواه البخاری -۳- وعن ابن مسعود
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم هلک المتنطعون هلاک گشتند یا هلاک شوند تعمق و غلو و تصنع و مبالغه کنندگان در
سخن قالها ثلاثا گفت آن حضرت این کلمه را سه بار و نطع بکسر نون و فتح طا و سکون آن غار اعلی از کام که در وے بلند
و پست ست و حرف تا و طا و دال را حروف نطعیه گویند که مخرج آنها آن موضع از کام ست و تنطع سخن در کام گفتن و مراد
اینجا تشدق لسان و تکلف در سخن و مفید شدن بعبارت آرائی و الفاظ پرستی بطریق زیاد و تصنع و خوش آمد مردم و در
دام آوردن ایشان بی رعایت معنی و ملاحظه حق و رعایت نفس الامر و طیبی گفته مراد غلو کنندگان و افتادگان اند در
سخنان لاطائل و بیهوده رواه مسلم هشام -۴- وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اصدق کلمة قالها
الشاعر راست تر سخنی که گفته است او را کسی از جنس شعرا که سخنان نا راست در کلام ایشان بسیار می باشد کلمة لبید
سخن لبید ست که صحابی ست و در جاهلیت و اسلام عزیز و شریف بوده است و صد و پنجاه و هفت سال عمر داشت
آن کلمه این ست که الا کل شیء ما خلا الله باطل دانا و آگاه باش اے سامع بشنو و بدان که هر چیز ماسوی حق ست
و جل و علا باطل و فانی و هالک و مضمحل و نیست ست متفق علیه و این سخن موافق کلام مجید ست که کل من علیها فان و
کل شیء هالک الا وجهه و آخر این سخن بعضے روایات ترمذی این ابیات ست بیت وکل نعیم لا محالة زائل ٭
و هر نعمت دنیاوی البته زوال پذیر و نیست شونده ست ٭ سوی جنة الفردوس ان نعیمها ٭ مگر بهشت برین بدرستی
و راستی که نعمت بهشت ٭ سیبقی وان الموت لابد نازل ٭ باقی و پاینده است و بتحقیق موت بر آدمی زاد فرود آینده است
صدق صدق ان الموت لابد نازل -۵- وعن عمرو بن الشرید عن ابیه عمرو بن الشرید تابعی ابو الولید ثقفی طایفی
معدود ست در اهل طایف تابعی ثقه و ذکر کرده است او را ابن حبان در ثقات و پدر او شرید بفتح شین معجمه از صحابه است
قال گفت شرید رفت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم یوما سوار نشستم عقب آنحضرت روزی فقال پس گفت
آنحضرت هل معک من شعر امیة بن ابی الصلت شیء آیا هست با تو یعنی یاد داری از شعرهاے امیه بن ابی الصلت
چیزی قلت نعم گفتم آری یاد دارم چیزے از شعرهاے وی قال گفت آنحضرت هیه برگوی و بخوان و هیه اصلش ایه است
بدل کردند همزه را بها و هی نیز گویند بحذف ها اخیر و معنی همه امر کردن بود بزیادت سخنے یا کاری و فی الصراح ایه
دیگر گوے فانشدته بیتا پستر خواندم آنحضرت را بیتی از بیتهای امیه فقال هیه پس فرمود آنحضرت دیگر بخوان ثم
انشدته بیتا پستر خواندم آنحضرت را بیت دیگر فقال هیه پس گفت آنحضرت دیگر بخوان حتی انشدته مائة بیت تا آنکه
خواندم او را صد بیت از شعر امیه ظاهر آن ست که هر بار آنحضرت طلب زیادت میکرد و وی میخواند و از اینجا معلوم شد

پس تکلم کردند و سخن در روے یکدیگر گفتند فی الصراح اخطاب سخن در روی گفتن فی الصراح ومنہ خطب الخطیب علی المنبر خوب الناس لبیانہ الخ پس شگفت داشتند مردم بیان و فصاحت ایشان را و آن دو مرد یکی را حصین بن بدر نام ست کہ لقب وے زبرقان ست بکسر زاے و سکون باے موحدہ و کسر راء و بقاف و زبرقہ رنگ کردن ست جامہ را سرخ یا زرد و زبرقان بمعنی ماہ و سبک ریش نیز آید و حصین بن بدر را زبرقان لقب کردن بجہت حسن و جمال وے یا سبکی ریش وی یا بجہت آنکہ عمامۂ زرد بر سر داشت یا بجہت آنکہ حلۂ زرد پوشیدہ در مجلس در آمدہ بود دوم عمرو بن اہتم بفتح ہمزہ و سکون ہاے و فتح تاء فوقانیہ و اہتم دندان پیش شکستہ را گویند پس این دو مرد از مشرق زمین آمدند و تفوق و تفاخر نمودند اول زبرقان بیان فضائل خود کرد و داد فصاحت و بلاغت داد پس ازان عمرو بن اہتم بسخن در آمد و بکلام بلیغ جواب او گفت در رذائل او را بیان کرد و زبرقان گفت یا رسول اللہ وے فضائل مرا میداند و خلاف آنچہ گفت اعتقاد دارد و حسد باعث او ست کہ این چنین میگوید پس عمرو مبالغہ در ذم زبرقان پیشتر از نخست کرد و در احیاء العلوم آوردہ کہ عمرو روزے مدح زبرقان کردہ بود روز دیگر آمد و ذم وی کرد آنحضرت فرمود این چیست کہ روز اول مدح وے کردی و امروز ذم میکنی گفت روز اول راست گفتہ بودم و امروز نیز دروغ نمی گویم روز اول وی راضی ساخت مرا پس گفتم نیکی ہا کہ دیدم در روے و امروز در غضب آوردم مرا پس گفتم بدیہا کہ دیدم در روے فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان من البیان لسحرا یعنی بعضے بیان ہا دستان ہست کہ حکم سحر دارد در تغیر حال و صرف قلوب و مائل گردانیدن بباطل چنانکہ سحر و سحر در لغت نیز بمعنی صرف و تغیر آمدہ زیرا کہ وے میگرداند مرد را از حالی بحالی و تغیر میدہد عادت و حال او را ہمچنین بیان و مبالغہ در سخن و تصنع در کلام تکلف در تحسین آن و تشدق لسان و تلون کلام و صرف از حق بباطل تا بدان استمالت قلوب نمایند و مقبول گردانند اگرچہ در نفس الامر باطل و ناحق بود و ظاہر سیاق قصہ چنانچہ نقل کردہ شد دران ست کہ این کلام حضرت ذم ست مر بیان و مبالغہ را و بعضی گویند کہ این مدح بیان است و ترغیب بر تحسین و تحبیر کلام و آراستن سخن و او اے مقصود بر وجہ اتم و اکمل و صواب آن ست کہ متن حدیث بر وجہیکہ مؤلف آوردہ محتمل ہر دو وجہ است و حاصلش آنکہ بیان بمثابہ سحر ست در استمالت قلوب و عجز از ایشان بمثل وے و این نوع ممدوح ست اگر در حق باشد و مذموم اگر در باطل بود و بران نمط کہ در حدیث دیگر آمدہ است کہ الشعر کلام حسنہ حسن و قبیحہ قبیح واللہ اعلم رواہ البخاری ۔ ۲ ۔ وعن ابی بن کعب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان من الشعر حکمۃ بعضی از شعرہا ست کہ متضمن علم و حکمت ست فی الصراح حکمت دانش و حقیقت ہر چیزے حکیم دانا و راست کار و استوار و خداوند حکمت احکام بکسر ہمزہ استوار کردن کار را استحکام استعارہ شدن و باز داشتن سفیہ را از سفاہت و حکمت بفتحتین کام لگام منع کردن از بدی کسی را و این حدیث دلالت کند بر آنکہ مراد از ان من البیان لسحرا مدح بیان ست چنانکہ ابن جا مدح بعضے از اشعار کہ متضمن علم و حکمت

پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ما اسمک پس پرسید آنحضرت از وے چیست نام تو قال گفت اسمی حزن ست قال گفت آنحضرت بقصد تغییر نام حزن کہ بمعنی زمین سخت و درشت ست بل انت سہل بلکہ نام تو سہل نہادم کہ ضد حزن ست و بمعنی نرمی و آسانی و نرمی قال گفت حزن ما انا بمغیر اسما سمانیہ ابی یعنی من تغیر دہندہ نامی را کہ نہادہ است مرا پدر من قال گفت ابن المسیب فما زالت فینا الحزونۃ بعد پس ہمیشہ است در خاندان ما درشتی و سختی عیش و زندگانی ہنوز بہ جہت شومی این نام و قبول ناکردن جدا نامی را کہ آنحضرت برائے وے اختیار کرد و این حزن بن وہب بن عمرو بن عابد مخزومی قرشی ست و از اشراف قریش ست در جاہلیت و از مہاجران ست و پسر او مسیب کہ پدر سعید بن المسیب ست از اہل بیعت رضوان ست و غالبا این قبول ناکردن وے تصرف آنحضرت را در تغییر نام در اول قدوم ہجرت ست برائے اسلام کہ ہنوز بصحبت و صدق ایمان و تہذیب اخلاق مشرف نشدہ بود رواہ البخاری ۲- وعن ابی وہب الجشمی بضم جیم و فتح شین قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تسموا باسماء الانبیاء نامدار شوید بنامہائے پیغمبران واجب الاسماء الی اللہ تعالی و محبوب ترین نامہا نزد خدائے تعالی عبد اللہ و عبد الرحمن و اصدقہا و راست ترین نامہا و مطابق ترین آنہا بواقع حارث و ہمام زیرا کہ حارث بمعنی کاسب ست فی القاموس الحرث الکسب و جمع المال و الزرع و ہمام از ہم ست بمعنی قصد و ارادہ و ہیچکس از کسب و ہم خالی نبود و اگر معنی زراعت ملاحظہ نمودہ بطریق تناول توفیق کار آخرت بحکم الدنیا مزرعۃ الآخرۃ و اہتمام بران ارادہ بہ نمایند نیز دور نباشد اولا امر کرد تسمی باسماء انبیاء چون در وے شائبہ عجب و تزکیۂ نفس و رفعت شان وے بود تنزل کرد بہ عبد اللہ و عبد الرحمن و امثال آن کہ دال بر خضوع و ذل و استکانت ست و چون نظر کرد کہ این نیز ولی شوبہ ادعا و کذب نیست بجہت تقصیر بندگان در ادائے حقوق عبودیت تنزل فرمود بحارث و ہمام کہ بی شبہ صادق و واقع اند کذا قال الطیبی و اقبحہا و زشت تر و بد ترین نامہا حرب و مرۃ کہ بمعنی از قتل و سفک و نزاع و جدال و حرارت و کراہت و بشاعت اند رواہ ابو داؤد

باب البیان والشعر

بیان در اصل کشف و ظہور و وضوح ست و فی الصراح بیان سخن پیدا کشادہ گفتن و فصاحت یقال فلان ابین من فلان ای افصح و اوضح کلاما تبیین پیدا شدن و پیدا کردن بیضاوی گفتہ کہ کشف و اظہار آنچہ در ضمیر ست و طیبی گفتہ اظہار بابلغ لفظ و بعضی گفتہ اند کہ بیان نطق فصیح مظہر از آنچہ در ضمیر ست و ہمہ این عبارات متقارب اند در معنی و شعر در لغت دانائی و زیرکی و شاعر بمعنی دانا و زیرک و در اصطلاح کلام موزون مقفی کہ قائل قصد موزون و نیت آن کردہ باشد پس آنچہ در قرآن و حدیث موزون واقع شدہ شعر نبود زیرا کہ وزن در آنجا قصدی نیست یعنی کہ منظور و مقصود نیست والا آنچہ در قرآن واقع شدہ بی قصد و اختیار نخواہد بود۔

الفصل الاول ۱۲ عن ابن عمر قال قدم رجلان من المشرق گفت ابن عمر قدوم آوردند دو مرد از جانب مشرق فخطبنا

نمایند وبی وثوق ویقین روایت نکنند ولہذا در مثل آمدہ زعموا مطیۃ الکذب یعنی دیگر آنکہ مرد را باید کہ نسبت زعم وگمان بمردم نکند وگوید زعم فلان کذا مگر آنکہ یقین داشتہ باشد بدروغ گوئی ان فلان وخواہد کہ مردم از دروغ وے اجتناب واحتراز کنند وبازی نخورند باین طریق برائے این مصلحت درست باشد نسبت زعم وکذب بکسی چنانکہ محدثان وامثال ایشان کنند رواہ ابو داؤد در روایت کرد این حدیث را ابو داؤد وقال وگفت ان باعبد اللہ حذیفۃ ابو عبد اللہ کہ مذکور شد کنیت حذیفہ بن الیمان ست کہ از کبار صحابہ وصاحب سر رسول اللہ است صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲- وعن حذیفۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لاتقولوا اگفت آنحضرت کہ نگوئید ماشاء اللہ وشاء فلان آنچہ خدا خواہد وخواہد فلان زیرا کہ این مساوی قرین ساختن ست ماسوای حق را باو ے در ارادت ومشیت ولکن قولوا ماشاء اللہ ثم شاء فلان یعنی اگر خواہید بنا چار بگوئید وبدیگری جز برحق تعالی نسبت مشیت کنید این چنین بگوئید آنچہ خواہد خدا بعد از ان خواہد فلان تا تاخر وتبعیت مشیت غیر از مشیت وے تعالی مفہوم گردد رواہ احمد وابو داؤد وفی روایۃ منقطعا ودر روایتے آمدہ کہ منقطع ست وسندی متصل نہ قال گفت آنحضرت لاتقولوا ماشاء اللہ وشاء محمد مگوئید آنچہ خواہد خدا وخواہد محمد وقولوا ماشاء اللہ وحدہ وبگوئید آنچہ خواہد حق سبحانہ تنہائی شرکت دیگری ودر اینجا غایت بندگی وتواضع وتوحید ست زیرا کہ آنحضرت در غیر خود اسناد مشیت اگرچہ بطریق تاخر تبعیت باشد تجویز نکرد اما در حق خود بآن نیز راضی نہ شد بلکہ امر کرد باسناد مشیت بپروردگار تعالی تنہائی تو ہم شرکت رواہ فی شرح السنۃ ۱۳- وعنہ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لاتقولوا للمنافق سید وہم از حذیفہ است از ان حضرت کہ گفت مگوئید مر منافق را سید وظاہر آن ست کہ کافر وفاسق مجاہر نیز در حکم وے باشد ولیکن تخصیص کرد منافق را بذکر زیرا کہ چون کفر وی مستور ومکتوم ست مدح وتملق در حق وے محتمل ست پس نہی کرد کہ منافق را سید ومولی نگوئید فانہ ان یک سیدا زیرا کہ وے اگر باشد سید ومہتر مر شما را فقد اسخطتم ربکم پس بتحقیق ناراض ساختید پروردگار خود را رواہ ابو داؤد معنی این حدیث را بچند وجہ توجیہ کردہ اند یکی آنکہ سید خواندن منافق را وانبات سیادت مر او گویا اعتراف کردن بوجوب اطاعت وانقیاد وے ست واین موجب سخط پروردگار تعالی ست دیگر آنکہ مگوئید منافق را سید زیرا کہ اگر بگوئید ناراض می سازید بجہت این گفتن پروردگار را ومراد بسودن او سید گفتن ست او را سید کذا قال الطیبی وفیہ تکلف وخفاء ودر بعضے حواشی نوشتہ کہ مراد آن ست کہ اگر ہست وے سید یعنی در دنیا وصاحب مال وجاہ وخدم وحشم ناراض ساختید خدا را از خود بجہت تعظیم کسیکہ نہ مستحق تعظیم ست واگر نیست دروغ گفتید فافہم رواہ ابو داؤد۔

الفصل الثالث ۲- عن عبد الحمید بن جبیر بضم جیم وفتح موحدہ وسکون تحتانیہ ابن شیبہ بفتح شین معجمہ وسکون تحتانیہ وبباء موحدہ بن عثمان حجبی روایت میکند از عمۂ خود صفیہ وابن المسیب وروایت میکند از وے ابن جریج وابن عیینہ قال گفت جلست الی سعید بن المسیب نشستم با سعید بن المسیب ومیل کردم بسوے وے فحدثنی ان جدہ حزنا پس حکایت کرد مرا کہ پدر کلان وے نامش حزن ست بفتح حا وسکون زاے قدم علی النبی قدوم آورد

داد آنرا و زرعه نام نهاد که از زراعت ست مشعر بوجود خیر و برکت رواه ابو داؤد و قال گفت ابو داؤد و غیر النبی تغییر داد پیغمبر
صلی الله علیه و آله وسلم اسم العاص نام عاص را که مخفف عاصی ست و دلالت دارد بر عصیان و عدم اطاعت و انقیاد و شعار
مومن اطاعت و انقیاد ست و عزیز و تغییر داد نام عزیز را که دال بر عزت و غلبه است و داب بندگان ذل و خضوع و
فروتنی ست و عتلة و تغییر داد نام عتله را بفتحات که آلت آهنین ست که سرے دارد مانند سر تبر و بوے دیوارها را بیفگنند
و اصل عتل بفتحتین جذب عنیف یعنی کشیدن چیزے را بسختی و این مشعر ست بغلظت و شدت و درشتی و صفت مومن
نرمی و آسانی و تواضع ست و شیطان و تغییر داد نام شیطان را و این ظاهر ست و الحکم و تغییر داد نام حکم را که دال ست
بر حکومت و حکم نیست مگر الله تعالی را و غراب و تغییر داد نام غراب را که پلید ترین طیور ست می افتد بر جیف و قاذورات
و مبنی ست از معنی بعد و دوری و حباب و تغییر داد نام حباب را که نام شیطان ست و بمعنی مار نیز آید و فی الصراح
حباب بالضم مار و دیو و نام مردی و شهاب و تغییر داد نام شهاب را که بمعنی شعله نار ساطع ست و رجم کرده می شوند
بوے شیاطین و قال و گفت ابو داؤد ترکت اسانیدها للاختصار ذکر نکردم اسنادهاے این احادیث را که دران
تغییر این اسما ورود یافته و مذکور شده از جهت اختصار یا عدم اهتمام بآن زیرا که از احکام شرعیه نیست که موقوف
باشد چیزے از اعمال و افعال بران و لیکن آن اسما را بایست ذکر کرد که این اسماے مذکوره را تغییر داده آنها را نهاد

۱۱- وعن ابی مسعود الانصاری قال لابی عبد الله او قال ابو عبد الله لابی مسعود شک دارد راوی در روایت
این حدیث که ابو مسعود انصاری مر ابو عبد الله را گفت یا ابو عبد الله مر ابی مسعود انصاری را گفت ابو مسعود انصاری
مشهور ست احوال او و در مواضع متعدده نوشته شده است و اما ابو عبد الله کنیت او حذیفة بن الیمان ست چنانکه
در آخر حدیث بگوید ما سمعت النبی چه شنیدی تو پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله وسلم یقول فی زعموا که می گفت در زعموا
یعنی در حق و شان این لفظ و معنی وے که نسبت زعم می کنند بمردم و میگویند زعموا کذا و زعم فلان کذا و زعم بضم زاے
و فتح آن قریب ست از معنی ظن کذا فی النهایة و فی الصراح زعم گفتن از باب نصر ینصر و گفته که زعم قول بے صحت
و اعتماد و در قاموس گفته زعم بضم زاے و فتح و کسر آن قول و اطلاق می یابد بر حق و باطل و صدق و کذب و اکثر
در چیزے گفته شود که دران شک ست پس صحابی از صحابی دیگر پرسید که آنحضرت در زعموا چه می گفت قال
سمعت رسول الله گفت شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه و آله وسلم یقول که می گفت بئس مطیة الرجل بد مرکب
مرد ست یعنی زعموا تشبیه کرد لفظی را که متکلم در مقدمه کلام می آرد تا برسد بدان بغرضی که دارد بمرکب که بران
سوار شوند و بمنزل مقصود برسند و حاجتے که دارند قضا کنند پس میفرماید که زعموا بد مرکبی و نکوهیده مقدمه کلام ست
یعنی کلامی گویند که منشا و مدار وی بر زعم و گمان باشد نه بر جزم و یقین چه زعم در حدیثی و کلامی گویند که سندی و ثبوتی
ندارد بلکه مجرد حکایتی ست که بر سبیل ظن و حسبان بر زبان آمده پس باید که در روایت و حکایت احتیاط و تثبیت

خبر دہ مرا و اجازت کن ان ولدلی بعدک ولد اگر زائیدہ شود مرا بعد از تو پسری اسمیہ باسمک و اکنیہ بکنیتک نام نہم او را بنام تو و کنیت کنم او را بکنیت تو قال نعم گفت آنحضرت آری اجازت کردم ترا رواہ ابوداؤد و این حدیث نیز دلالت دارد بر جواز جمع میان اسم و کنیت آنحضرت ولیکن بعد از زمان شریف وی و آنہا کہ منع کنند گویند کہ این رخصتی خاص مر علی مرتضی را چنانکہ در حدیث ترمذی آمدہ کہ فرمود علی و کانت رخصۃ لی یعنی بود این تجویز رخصت مرا مخصوص بمن و دیگر را جائز نبود سابقا معلوم شد کہ اقوال علما درین باب مختلف ست و احادیث نیز مختلف آمدہ و ہر یکی توجیہی کردہ و قول صواب آن ست کہ نام نہادن بنام شریف و جائز ست و کنیت نہادن بکنیت وے جائز نہ و جمع کردن

ناجائز تر خواہ در زمان شریف یا بعد از وے ۸- وعن انس قال کنانی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بقبلۃ کنت اجتنیہا انس گفت کنیت کرد مرا آنحضرت بہ ترہ کہ می چیدم وی بر بیدم آنرا و نام آن ترہ حمزہ است بجائے ہملہ و زائے معجمہ و آن ترہ ایست کہ در طعم او حریفیت ست و حموضتی ہست و بفارسی آنرا ترہ تیزک گویند فی الصراح و حمز زبان کژ شدن شراب و گیاہ حمزہ ترہ تیزک پس آنحضرت انس را باین مناسبت ابو حمزہ کنیت کرد رواہ الترمذی و قال گفت ترمذی ہذا حدیث لا نعرفہ الا من ہذا الوجہ این حدیثی ست کہ نمی شناسیم آنرا مگر باین وجہ یعنی باین اسنادی کہ ذکر کردہ است در جامع خود یعنی حدیث غریب ست روایت نکردہ اند مگر بیک طریق و یک اسناد و بس و فی المصابیح صحیحہ و در مصابیح تصحیح کرد این حدیث را و حکم کرد بصحت آن و تو حد طریق و اسناد منافات بصحت ندارد چہ تواند کہ بوجہ واحد آمدہ باشد و آن وجہ صحیح بود چنانکہ در مقدمہ گفتہ شد- ۹- وعن عائشۃ قالت ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان یغیر الاسم القبیح بود آنحضرت کہ تغییر میداد نام بد را و بجائے آن نام نیک می نہاد چہ ناہمائے آدمیان وچہ ناہمائے مواضع و جز آن رواہ الترمذی

و این را امثلہ در احادیث بسیار آمدہ جملہ ازان مؤلف رحمۃ اللہ علیہ نیز آوردہ چنانکہ گفت ۱۰- وعن بشیر بن میمون عن عمہ اسامۃ بن اخذری بشیر بن میمون بفتح موحدہ و کسر شین معجمہ تابعی ثقہ است صدوق و ابن معین گفتہ لا باس بہ روایت میکند از عم خود کہ اسامہ بن اخذری ست بفتح ہمزہ و سکون خائے معجمہ و بفتح ذال ہملہ تمیمی بصری در اسناد حدیث وے و صحبت آن مقال ست و ہمین یک حدیث دارد و کذا فی جامع الاصول و در کاشف گفتہ کہ صحابی ست روایت کردہ است بشیر بن میمون ان رجلا یقال لہ اصرم مردیکہ او را اصرم می گفتند بفتح ہمزہ و سکون صاد ہملہ و برائے ہملہ کان بود این مرد فی النفر الذین اتوا رسول اللہ در جماعہ کہ آمدند بپیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و نفر جماعہ را گویند از سہ تا دہ فقال لہ رسول اللہ پس گفت آن مرد را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ما اسمک چیست نام تو قال اصرم گفت نام من اصرم ست قال گفت آنحضرت بل انت زرعۃ بضم زائے و سکون راء بلکہ نام تو زرعہ است چون اصرم مشتق از صرم است بود بمعنی قطع و بریدن و درخت ناخوش داشت آنحضرت تغییر

بجہت رعایت حال عیسی بن مریم عم کہ پدر ندارد و از برائے اظہار فضل و شرف حضرت امام حسن و امام حسین سلام اللہ علیہما با ظہار نسب آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و اگر این روایت ثابت شود آبائکم را حمل بر تغلیب می توان کرد چنانکہ ابوین میگویند و شاید کہ گاہے با خوانند و گاہے با مہات یا بعضی را بہ نسبت پدران و بعضے را بہ نسبت مادران یا در بعضے مواطن چنان و در بعضے چنین واللہ اعلم رواہ احمد و ابو داؤد ۴- وعن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہی من ان یجمع احد بین اسمہ و کنیتہ روایت ست از ابی ہریرۃ کہ آنحضرت نہی کرد از این کہ جمع کند احدی میان نام و کنیت وی صلی اللہ علیہ وسلم و یسمی محمد ابا القاسم فنامیدہ شود و کنیت کردہ شود محمد نامی بابو القاسم این یعنی بر تقدیر یرست کہ محمد مرفوع باشد و یسمی بر نفط مجہول چنانکہ در جامع ترمذی و شرح السنۃ و اکثر نسخ مصابیح واقع شدہ و در جامع الاصول و بعض نسخ مصابیح محمد واقع شدہ بہ نصب و بریں تقدیر یسمی بر صیغۂ معلوم باشد یعنی نام کند احدی محمد نامی را بابا القاسم رواہ الترمذی ۵- وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا سمیتم باسمی چون نام کنید بنام من فلا تکتنوا بکنیتی پس کنیت نکنید بکنیت من رواہ الترمذی و ابن ماجۃ و قال الترمذی ہذا حدیث غریب و فی روایۃ ابی داؤد و دو در روایت ابی داؤد و باین لفظ آمدہ است کہ قال گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من یسمی باسمی فلا یکتن بکنیتی کسیکہ نام دارد شد بنام من پس باید کہ کنیت دارنشود بکنیت من و من تکنی بکنیتی فلا یتسم باسمی و کسیکہ کنیت پذیر شد بکنیت من نام پذیر نشود بنام من این احادیث صریح اند در نہی از جمع میان اسم و کنیت تا اگر تنہا نام نہند یا کنیت نہند ممنوع نباشد ۶- وعن عائشۃ ان امراۃ قالت عائشہ رضی اللہ عنہا گفت کہ زنی گفت یا رسول اللہ انی ولدت غلاما من زادہ ام پسرکی را فسمیتہ محمدا و کنیتہ ابا القاسم پس نام نہادم او را محمد و کنیت کردہ ام او را ابا القاسم و جمع کردہ ام میان نام و کنیت تو فذکر لی انک تکرہ ذلک پس ذکر کردہ شد و گفتہ شد مرا کہ تو ناخوش داری آنرا یعنی جمع کردن را میان نام و کنیت تو فقال پس گفت آنحضرت ما الذی احل اسمی و حرم کنیتی چہ چیزست کہ حلال و جائز گردانید نام نہادن را بنام من و حرام گردانید کنیت کردن را بکنیت من او ما الذی حرم کنیتی و احل اسمی شک راوی ست کہ اول ذکر حل اسم کرد و بعد از وے حرمت کنیت را یا اول ذکر حرمت کنیت کرد بعد از وے حل اسم را مدلول ہر دو عبارت یکی ست و تفاوتی در مقصود نہ و لیکن محمد ثان در روایت نفط حدیث احتیاط تمام دارند چنانکہ نفط شریف آنحضرت ست روایت میکنند رواہ ابو داؤد و قال محیی السنۃ غریب این حدیث را کہ ابو داؤد در روایت کردہ محی السنۃ گفتہ کہ این حدیث غریب ست و بر تقدیر بہ صحت دلالت دارد بر جواز جمع میان نام و کنیت شریف آنحضرت از اینجا معلوم گردد کہ نہی از جمع تنزیہی ست نہ تحریمی و بعضے گویند کہ احادیث نہی از جمع منسوخ ست واللہ اعلم ۷- وعن محمد بن الحنفیۃ عن ابیہ روایت ست از محمد بن حنفیہ از پدر ش کہ امیر المومنین علی ست قال گفت علی مرتضی قلت گفتم یا رسول اللہ ارایت

شریح بن هانی ولادت او در زمان سعادت نشان آنحضرت ست وکنیت کرد آنحضرت پدرش را بوے که اکبر اولاد وے
بود ثقه معمر عابد ست واز جمله اصحاب علی ست رضی الله عنه روایت میکند از پدرش که هانی ست که چون پدرش قدوم
آورد پیش آن حضرت با قوم خود سمعهم یکنونه شنید آنحضرت قوم او را که کنیت میکند او را بابی الحکم بفتحتین فدعاه رسول الله پس
خواند او را پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم فقال پس گفت ان الله هو الحکم خداست حکم نه غیر او والیه الحکم بسوے او راجع
ومنتهی ست حکم نه بسوے غیر او فلم تکنی ابا الحکم پس چرا کنیت کرده می شوی تو بابی الحکم وچرا راضی هستی تو بآن زیرا که
حکم حاکمی را گویند که چون حکم کند رد کرده نشود حکم او واین صفت خاصه جناب عزت اوست ولائق نیست بغیر وی تعالی
کذا قال الطیبی قال گفت هانی در اعتذار از کنیت کردن قوم او را بابی الحکم ان قومی اذا اختلفوا فی شیء اتونی بدرستی که قوم
من وقتیکه اختلاف میکنند در چیزے می آیند مرا فحکمت بینهم پس حکم میکنم میان ایشان فرضی کلا الفریقین بحکمی پس راضی
می شوند هر دو گروه بحکم من فقال رسول الله پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم ما احسن هذا چه عجب خوب
ست این حال وشان که تو داری واین جواب از هانی مطابق ودر برابر نبود چه آنحضرت چون حصر کرد صفت
حکمت را در حضرت عزت تعالی وتقدس باز این اعتذار چیست که مرا قوم من حکم می سازند غالباً مقصودش
این ست که بلی کنیت کردن بابی الحکم مرا لائق نیست ولیکن چه کار کنم که قوم من مرا درین مرتبه نشانده اند پس رد کرد
آنحضرت بروے بلطف ونرمی وفرمود اصل این حال تو نیکوست ولیکن با وجود آن کنیت بابی الحکم خوب نیست
پس از آن خواست که کنیتی براے وی بنهد پس فرمود فما لک من الولد پس چیست مر ترا از اولاد قال لی گفت مرا اولاد متعدد ست
شریح ومسلم وعبد الله قال فمن اکبره فرمود پس کیست کلان ترین اولاد قال قلت شریح گفت گفتم کلان ترین اولاد من
شریح است قال فانت ابو شریح گفت پس کنیت تو ابو شریح ست وبعضی گفته اند که ما در ما احسن تا فیه است یعنی کنیت نهادن
بابی الحکم با وجود این حال نیک نیست وتوجیه اول ظاهر ست رواه ابو داؤد والنسائی ۲- وعن مسروق قال لقیت عمر رضی الله عنه
فقال من انت مسروق که از مشاهیر تابعین ست میگوید ملاقات کردم امیر المؤمنین عمر را پس گفت عمر کیستی تو قلت
مسروق بن الاجدع گفتم من مسروق پسر اجدع ام قال عمر سمعت رسول الله گفت عمر شنیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وآله وسلم
یقول که میگفت الاجدع شیطان اجدع نام شیطان ست وجدع در لغت دو گوش و دو دست ولب بریدن ودر قاموس
میگوید الاجدع الشیطان ووالد مسروق التابعی الکبیر وغیره عمر بن الخطاب وسماه عبد الرحمن انتهی رواه ابو داؤد وابن ماجه
۳- وعن ابی الدرداء قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم تدعون یوم القیمة باسمائکم واسماء آبائکم خوانده می شوید
شما روز قیامت بنامهای شما ونامهاے پدران شما چنانکه گویند فلان بن فلان فاحسنوا اسمائکم پس نیک بنهید نامهای خود را
این خطاب ست مر جمیع بنی آدم را پس پدران نیز داخل باشند ودر بعضے روایات آمده که روز قیامت
مردم را بنام مادران خوانند وگفته اند که حکمت درین آن ست که تا اولاد زنا شرمنده ورسوا نشوند ونیز

دران نگردد فرمود که این نام بمومن و دل وے که معدن انوار علم و تقوی و منبع اسرار و معارف ست مناسب ست
و لفظ کرم شامل جمیع خیرات و مکارم ست و گفته اند که چون وصف کردی یکے را بکرم اثبات کردی او را تمامه خیرات
و بعضے گفته اند که مقصود از حدیث حقیقت نهی از تسمیه عنب بکرم نیست بلکه نهی از تخصیص این اسم ست بوے
و مراد تنبیه و تحریص ست مومنان را بر آنکه قلوب را متحلی دارند بمکارم اخلاق و محامد صفات و راضی نشوند بآنکه
این نوع از درختان مسمی و موسوم باشند باسم کرم و ایشان سزاوار تر اند بآن گویا فرمود عنب را چه کرم می خوانید
و این اسم را مخصوص باو میدارید شما را باید که صاحب این اسم و متصف باین صفت باشید و این ست حاصل آنکه
زمخشری گفته که مقصود ازین حدیث تقریر و تاکید قول حق عز و جل ست که ان اکرمکم عند الله اتقیکم بطریق انیق
و مسلک لطیف با آنکه مومن متقی مستاهل و مستحق تر ست باسم مشتق از کرم که کریم ست و کرم و کرم هر دو مصدر ست از کرم
یکرم و وصف میکنند بدان بر سبیل مبالغه بر مثال رجل عدل قال اهل اللغة رجل کرم و امرأة کرم و رجلان کرم و نسوة
کرم بفتح الراء و اسکانها بمعنی کریم کذا قال الطیبی نقلا عن محی السنة - ۱۳ - وعن ابی هریرة قال قال رسول الله
صلی الله علیه و آله و سلم لا تسموا العنب الکرم نام نه نهید انگور را کرم ازینجا معلوم گردد که کرم نام عنب نیز آمد چنانکه
شجر عنب و در شرح حدیث سابق اشارت بدان کردیم و لا تقولوا یا خیبة الدهر و مگوئید اے خسران و حرمان
روزگار یعنی دهر را بد مگوئید و نکوهش نه کنید و شکایت از وے نه نمائید و او را موثر و مصرف احوال
ندانید فان الله هو الدهر زیرا که خداے تعالی ست مصرف و محول احوال یعنی آنچه شما از روزگار میدانید و نسبت
بفلک و زمانه میکنید در حقیقت از خدا ست و فاعل حقیقی اوست رواه البخاری - ۱۴ - وعنه قال قال رسول الله
صلی الله علیه و آله و سلم لا یسب احدکم الدهر فان الله هو الدهر باید که دشنام نکند یکے از شما روزگار را زیرا که خدا ست
تعالے شانه مصرف دهر رواه مسلم شرح این حدیث در اول کتاب در باب ایمان گذشته است - ۱۵ -
وعن عائشة رضی الله عنها قالت قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم لا یقولن احدکم باید که نگوید یکی از شما در
وقت غثیان و شورش دل از قی خبثت نفسی بضم با پلید شد و بد شد نفس من و لکن لیقل و لیکن باید که بگوید
لقست نفسی بکسر قاف غثیان و شورش کرد نفس من لقست نفسی و خبثت نفسی هر دو عبارت در زبان
عرب بیک معنی واقع می شوند که غثیان و شوریدن دل ست و لیکن آنحضرت مکروه داشت که خبثت نفسی گویند
بسبب قبح این عبارت و از جهت احتراز نسبت مومن خبث را بنفس خود متفق علیه و ذکر و ذکر کرده شد حدیث
ابی هریرة که اولش این عبارت ست یوذینی ابن آدم فی باب الایمان صاحب مصابیح این حدیث را درین
باب ذکر کرده و مصنف ایراد آن را در باب ایمان مناسب تر دید -

الفصل الثانی + ۱۳ + وعن شریح بن هانی عن ابیه انه لما وفد الی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مع قومه

فقیہہ نہاد چنانکہ قول حق سبحانہ لیتفقھوا فی الدین ولینذروا قومھم مشعرست بدان متفق علیہ -۱۱- وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لایقولن احدکم باید کہ نگوید یکی از شما مملوک خود را عبدی وامتی بندۂ من وکنیزک من کلکم عبید اللہ ہمہ مردان شما بندگان خدایند وکل نسارکم اماء اللہ وہمہ زنان شما کنیزکان خدا اند زیرا کہ در ربوبیت غایت تذلل ونہایت خواری ست مستحق نیست آنرا مگر آن کس کہ در غایت عزت وکبریا ست وآن نیست مگر پروردگار رب العزۃ والکبریاء ولکن لیقل ولیکن باید کہ گوید غلامی وجاریتی فتای وفتاتی چہ غلام بمعنی کودک وجاریہ بمعنی دختر ک ست وفتی مرد جوان وفتاۃ زن جوان ودر اطلاق غلام وجاریہ بمعنی شفقت ومہربانی ست وفتی وفتاۃ ازجہت آن گویند کہ داہ وغلام ہرچند پیر باشند با ایشان معاملہ جوانان می کنند وحرمت پیری نگاہ ندارند وتوانند کہ بجہت قوت وجلادت ایشان درخدمتگاری گویند وبالجملہ این الفاظ بر ممالیک اطلاق می یابد پس می فرماید اطلاق اینہا بہتر از اطلاق عبدی وامتی ست وگفتہ اند کہ منع ونہی از اطلاق الفاظ عبد وامۃ بر تقدیری ست کہ بر وجہ تطاول وتحقیر وتصغیر باشد والا اطلاق عبد وامۃ در قرآن واحادیث آمدہ ہمچنانکہ مالکان را فرمودہ بنگاہ داشت زبان از بعضے الفاظ ناشائستہ مملوکان را نیز فرمودہ کہ ولایقل العبد ربی ونگوید مملوک مالک خود را ربی زیرا کہ اگرچہ رب بمعنی مربی وتربیت کنندہ است ولیکن ربوبیت علی الاطلاق صفت خاص حضرت پروردگار تعالی ست پس اطلاق آن بر آدمی موہم اشتراک ست واین نیز اگر بطریق تعظیم بود والا اطلاق آن آمدہ است ولکن لیقل سیدی چہ سیادت در ریاست وفضیلت ثابت ست مر مالک را نسبت بمملوک ولہذا ازواج را نیز سید گویند وفی روایۃ لیقل سیدی ومولای درین روایت مولای نیز زیادہ کردہ دولایت ونصرت نیز ثابت ست مالک را نسبت بہ مملوک وفی روایۃ لایقل العبد سیدہ مولای ودر روایتے آمدہ کہ نگوید مملوک مر سید ومالک خود را مولای فان مولیکم اللہ زیرا کہ مولای حقیقی شما اللہ تعالی ست نعم المولی ونعم النصیر رواہ مسلم -۲- وعنہ عن النبی وہم از ابی ہریرہ است از پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لاتقولوا الکرم نگویند انگور را یاد رخت انگور را کرم بسکون را فان الکرم قلب المومن زیرا کہ کرم دل مومن ست رواہ مسلم ودر روایتی قال الکرم الرجل المسلم وفی روایۃ لہ عن وائل بن حجر ودر روایتے مر مسلم را از وائل بن حجر این چنین آمدہ کہ لاتقولوا الکرم بگویند کرم ولکن قولوا العنب والحبلۃ ولکن بگویند عنب یعنی شجرہ عنب وبگویند حبلہ بفتح حا ومہملہ وباے موحدہ وبسکون با نیز آمدہ نام درخت انگور بست وگاہے بطریق مجاز انگور را نیز گویند یعنے انگور ودرخت دے ناماہاے دیگر دارد بآن ناماہا نخوانید اما بنام کرم نخوانید بدانکہ عرب عنب ودرخت عنب را کرم می خوانند بسکون را بعلاقہ آنکہ شرب خمر کہ ازان حاصل شود مورث سخاوت وکرم ست پس نہی کردہ شد ازان چہ وصف چیزے کہ اصل ام الخبایث ست بکرم وخمر کردن مناسب نباشد تا ذریعہ مدح محرمات وترجیح نفوس وترغیب

ومعنی آن نیکوکار ست فقال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم پس گفت آنحضرت لاتزکوا انفسکم نستائید خود را اللہ اعلم باہل البر منکم خدا داناتر ست بہ نیکوکاران از شما و در برہ نام نہادن تزکیۂ نفس وستودن ست خود را سموہا زینب نام گنید او را زینب ازینجا معلوم شد کہ نامی نمی باید نہاد کہ متضمن ستایش نفس بود رواہ مسلم ۸- وعن ابن عباس قال کانت جویریۃ اسمہا برۃ بود وجویریہ کہ از ازواج مطہرہ است نامش در اصل برہ فحول رسول اللہ پس تغیر داد و گردانید پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اسمہا جویریۃ نام او را جویریہ کہ تصغیر جاریہ است وکان یکرہ ان یقال ومبود آنحضرت کہ مکروہ میداشت کہ گفتہ شود خرج من عند برۃ بیرون آمد از نزد برہ کہ عیش نیکوکار ست چہ بیرون آمدن از نزد نیکوکار نیک نباشد رواہ مسلم اینجا این سبب فرمود و در مادۂ زینب تزکیۂ نفس زیرا کہ فراحمت در اسباب نمی باشد ہر دو صلاحیت سببیت دارد و مانا کہ از قوم زینب دریافتہ باشد کہ قصد ایشان در تسمیہ ببرہ مدح وثنای او بود نہ درینجا و نیز این عبارت کہ در آمد آنحضرت بہ فلان زن و برآمد از نزد فلان در ازواج مطہرہ مستعمل ومتعارف بود پس اینجا ہمین را گفت واللہ اعلم و پوشیدہ نماند کہ بدفالی کہ در مثل بخ وفلاح اعتبار کردہ شد اینجا نیز متحمل ست و تزکیہ و کراہت کہ اینجا اعتبار کردند آنجا نیز ممکن ۹- وعن ابن عمر رضی اللہ عنہما ان بنتا کانت لعمر روایت ست از ابن عمر کہ دختری بود مر عمر را رضی اللہ عنہ یقال لہا عاصیۃ گفتہ می شد مر او را عاصیہ عرب اولاد را عاصی وعاصیہ نام میکنند بمعنی سرکشی وتکبر وتعظیم از عیب ونقصان وانقیاد وزبونی وچون در اسلام رسید آنرا مکروہ داشتند نامہا رسول اللہ پس نام کرد او را پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جمیلۃ اگرچہ بظاہر مقابل عاصی مطیع ومنقاد و برد مانند آن بود ولیکن چون اصل غرض تغیر نام بد ست بنام نیک آنرا ملاحظہ نکرد و لیغیر اسم یقبح ومقابل شرط نداشت یا آنکہ معنی جمیل متضمن جمیع معانی خیر ست چہ از جمیل جز جمیل نیاید رواہ مسلم ۱۰- وعن سہل بن سعد قال اتی بالمنذر بن ابی اسید النبی آورده شد منذر بن ابی اسید از نزد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم سہل بن سعد ساعدی صحابی مشہور ست آخر من مات من الصحابۃ بالمدینۃ در مدینہ بضم میم وسکون نون وکسر ذال معجمہ تابعی ثقہ است وابن حبان او را در ثقات ذکر کردہ وصاحب جامع الاصول در صحابہ آوردہ چنان کہ عادت اوست وابو اسید بضم ہمزہ وفتح نام او مالک بن ربیعہ ست چنانکہ گذشت پس روایت میکند سہل بن سعد کہ آورده شد منذر را نزد آنحضرت حین ولد ہنگامیکہ زائیدہ شد فوضعہ علی فخذہ پس نہاد آنحضرت او را بر ران مبارک خود فقال ما اسمہ پس فرمود چیست نام وے قال فلان گفت یکی از حاضران یا ہر کہ آورده بود او را اظہر آن ست کہ پدرش آورده باشد نام او فلان ست نامی کہ او را کردہ بودند بر وچون راوی اطلاع بران نداشت ذکر نکرد شیخ ابن حجر عسقلانی گفتہ کہ واقف نشدم من بر نام او قال لا گفت آنحضرت نہ یعنی نیستم من راضی باین نام یا نام نکنید او را این نام لکن اسمہ المنذر لیکن نام او منذر ست مشتق از انذار کہ بمعنی تبلیغ احکام ست یا تخویف وگفتہ اند در حقیقت نام او

صفت رحمانیت کہ مخصوص ذات پاک اوست واگر تخصیص این دو اسم بطریق تمثیل دارند ومقصود اسما باشد کہ دران
اضافت عبد ست باسماء الٰہی عز وعلا نیز صورتی دارد یا رب مگر فرق کند میان صفات لطف وقہر ودر بعضے حواشی
نوشتہ کہ مراد بعد از اسماء انبیاست علیہم الصلوٰۃ والسلام وگویا اضافت بمخاطبین کہ گفت احب اسمائکم مشعر بدان ست
۴۔ وعن سمرۃ بن جندب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم لا تسمین غلامک نام مکن غلام خود را خطاب
عام ست یا بہ شخص معین فرمودہ اما حکم عام ست ومقصود آنکہ غلامان را این نامہا نباید نہاد یسارا ولا رباحا ولا نجیحا
ولا افلح چہ یسار از یسر ست بمعنی آسانی وتوفیق وتوانگری وفراخی ورباح از ربح بمعنی سود ونجیح از نجح ست بمعنے
پیروزی وبرآمد حاجت وافلح از فلاح بمعنی رستگاری وپیروزی پس نام نہادن بآنہا باین وجہ اگرچہ احسن ست
اما بوجہ دیگر مناسب نیست فانک تقول اثم ہو زیرا کہ تو میگوئی ومی پرسی اے مخاطب از اہل خانہ خود مثلا آیا اینجا
یعنے در خانہ ہست وے یعنے یسار یا نجاح یا فلاح مثلا فلا یکون وفرضا نباشد وے درینجا فیقول لا پس میگوید
مخاطب در جواب نیست یسار وفلاح درینجا واین بہ نظر در اصل معنی این الفاظ در فال وعبارات مستکرہ می افتد
اگرچہ مراد این جا ذات معین ست رواہ مسلم وفی روایۃ لہ لا تسم غلامک رباحا ولا یسارا ولا افلح ولا نافعا درین روایت
نافع مذکور شدہ نہ نجیح وازینجا معلوم می شود کہ مقصود حصر درین اسما نیست بلکہ ہرچہ در معنی آنہا باشد نیز این حکم دارد
وذلک ظاہر چنانکہ در حدیث جابر تصریح بدان آمدہ ۵۔ وعن جابر قال اراد النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان
ینہی عن ان یسمی جابر میگوید خواست آنحضرت کہ نہی کند ازین کہ نام کردہ شود بیعلی وبرکتہ وبافلح وبیسار وبنافع
ونحو ذلک ثم رایتہ سکت بعد عنہا پستر دیدم آنحضرت را کہ سکوت کرد بعد ازین ارادہ از ان اسما یعنی از نہی از تسمیہ
بان اسما ثم قبض ولم ینہ عن ذلک پستر قبض کردہ شد وفات یافت آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ونہی نکرد از تسمیہ باین اسما
آنحضرت رواہ مسلم ازین حدیث معلوم می شود کہ نہی واقع نشد طیبی گفتہ گویا جابر امارات وعلامات را دید وچیزی کہ مشعر بدان باشد
شنید وصریحا بران واقف نشد ولیکن نہی ازان در احادیث صحیحہ واقع وثابت شدہ است ومثبت مقدم ست بر نافی
۶۔ وعن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اقبح الاسماء یوم القیمۃ عند اللہ اقبح اسما وافحش آن روز
قیامت نزد خدای تعالی ودر روایتے اخنع الاسماء یعنے خوار تر وزشت ترین نامہا رجل یسمی نام مردی ست کہ نام کردہ
می شود ودر بعضے نسخ یسمی یعنی نام کردہ خود را ملک الاملاک بادشاہ بادشاہان وبفارسی شاہنشاہ رواہ البخاری
وفی روایۃ لمسلم قال اغیظ رجل علی اللہ یوم خبیثۃ واخبثہ خشم آرندہ ترین مردم وخبیث ترین ایشان بر خدا تعالی
روز قیامت رجل کان یسمی مردیست کہ بود کہ تسمیہ کردہ می شد در دنیا ملک الاملاک زیرا کہ لا ملک الا اللہ نیست بادشاہ
بحقیقت مگر خدا عز اسمہ چہ جاے بادشاہ بادشاہان کہ اصلا توہم شرکت دران راہ ندارد ۷۔ وعن زینب بنت ابی سلمۃ قالت
سمیت برۃ زینب کہ ربیبہ آنحضرت بود وہمراہ مادر خود ام سلمہ در حجر تربیت آنحضرت درآمدہ بود گفت نامیدہ شدہ بودم من اولا برۃ

میرسانم هر یکے را آنچه نصیب اوست و مستحق ست مر آنرا و می کنم هر کس را در جاے که در مرتبهٔ اوست از فضل
و شرف و بشارت میدهم بثواب و درجات آخرت مر مطیعان را و انذار میکنم بعقاب و درکات عاصیان را و این
صفت در هیچ کس جز من وجود ندارد و هیچ کس درین صفت شریک من نبود پس کنیت کردن او باین کنیت درست
نباشد متفق علیه ازین دو حدیث معلوم شد که کسی را محمد نام کردن جائز باشد اما ابو القاسم خواندن درست نبود خواه
نام محمد باشد تا اسم و کنیت آنحضرت هر دو وردے جمع گردد یا غیر محمد باشد تا همین کنیت مجرد باشد و این قول
از امام شافعی منقول ست و تمسک او باین حدیث ست و علما را درین مسئله اقوال ست یکی این قول ست که مذکور شد
قول دوم آنکه روا نیست که جمع کنند میان کنیت و اسم پیغمبر صلی الله علیه وسلم چنانکه یکے را ابو القاسم محمد
خوانند اما اگر تنها ابو القاسم گویند باکی نیست و معنی حدیث مذکور نزد ایشان همین ست که جمع نکند فافهم و از محیط نقل
کرده اند که این قول امام محمد شیبانی ست رحمة الله علیه و قول سوم آنکه جمع نیز درست ست و این قول را با امام
مالک نسبت کنند و ایشان گویند که احادیث منع منسوخ اند و جمعی گویند که منع در زمان شریف آنحضرت بود
صلی الله علیه وسلم و بعد از وے درست ست و دلیل ایشان حدیث امیر المؤمنین علی ست رضی الله عنه که از آن
حضرت التماس نمود که اگر مرا فرزندے زاید بعد از تو یا رسول الله بر وے نام و کنیت تو منهم آنحضرت تجویز کرد
و محمد بن الحنفیه که بعد از آن حضرت زاد امیر المؤمنین او را ابو القاسم محمد نام کرد و جمعے که بر قول ایشان اعتماد نیست
گویند که تسمیه باسم نیز جائز نیست چنانکه تکنیه بکنیت و قول صواب ازین مقالات آن ست که تسمیه بنام شریف
وے جائز بلکه مستحب ست و مکنی بکنیت وے اگر چند بعد از زمان شریف باشد ممنوع و منع از آن در آن زمان
قوی تر و سخت تر بود و همچنین جمع کردن میان نام و کنیت آنحضرت ممنوع بطریق اولی و آنکه علی مرتضی کرد
مخصوص بود بوے رضی الله عنه و غیر او را جائز نبود چنانکه از سیاق حدیث ظاهر میگردد و سیوطی در جمع
الجوامع از ابن عساکر آورده که واقع شد میان طلحه و علی رضی الله عنهما کلامی و گفت طلحه به علی که تو نام کردی پسر
خود را باسم پیغمبر و کنیت کردی او را بکنیت وے صلی الله علیه و آله وسلم و حال آنکه نهی کرد آنحضرت از جمع کردن
در آن فرمود علی گستاخ کسے ست که جرأت کند بر خدا و رسول وے و طلبید جماعهٔ اصحاب را از قریش تا حاضر
آمدند و گواهی دادند که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم رخصت کرد مر علی را رضی الله عنه که جمع کند در آن
و حرام گردانید بر سائر امت جز وی که ذکر دلائل این اقوال به تفصیل و تطبیق میان احادیث در شرح ذکر کردیم
اینجا اینقدر بس ست والله اعلم ۳ - وعن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان احب اسمائکم الی
الله بدرستی که دوست ترین نامهاے شما بسوے خداے تعالے عبد الله و عبد الرحمن رواه مسلم از جهت
اشعار آن به بندگی که صفت حقیقت آدمی ست بذات مقدس باری تعالی و تمسک بصفات مقدسهٔ وی خصوصاً

در تبسم از آن حضرت رواہ الترمذی

الفصل الثالث - ۱- عن قتادۃ قال سُئل گفتہ پرسیدہ شد ابن عمر ہل کان اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یضحکون آیا بودند یاران آنحضرت کہ خندہ میکردند یعنے میان یکدیگر چنانکہ یاران می خندند قال نعم گفت ابن عمر آری احیانا می خندیدند ولا الایمان فی قلوبہم وحال آنکہ بود ایمان در دلہائے ایشان اعظم من الجبل بزرگتر از کوہ یعنے آنچنان نمی خندیدند کہ اہل غفلت می خندند و دل را بمیرانند و خللے در نور ایمان راہ یابد وقال بلال بن سعد تابعی واعظ مقری اشعری دمشقی قاضی ثقہ در شب و روز ہزار رکعت نماز میگذارد و محل وحرتبۂ او در شام مانند حسن بصری بود در بصرہ روایت میکند از پدر خود سعد بن تمیم واز جابر و معاویہ در روایت میکند از وے او را ابی وسعید بن زید وعثمان بن مسلم وجز ایشان توفی احدی مائۃ وعشرین او رگذشتہم در یافتم من ایشان را یعنی اصحاب رسول اللہ انہ لیتشدقون بین الاغراض میدویدند بسیار ہدفہا در تیر انداختن ہا ویضحک بعضہم الی بعض وخندہ میکردند و میریختند و میل میکردند بعضے از ایشان بسوے بعضی فاذا کان اللیل وچون می شد شب کانوا رہبانا می بودند راہب وترسندہ و راغب از دنیا و معتزل از اہل وعیال مشغول بعبادت باوجود ادائے حقوق و رہبان جمع راہب چنانکہ رکبان جمع رکب و رہب بفتح راء وضم آن وسکون ہاء بفتحتین ترسیدن از باب سمع و راہب پارسائے ترسایان و لا رہبانیۃ فی الاسلام کہ واقع شدہ است مراد بدان ترک لحم و لبس شیدن پلاس و خصی کردن و زنجیر ہا در گردن انداختن و ریاضت ہائے نا فرمودہ کردن ست و مراد ایجاد ریاضت شاقہ و عبادت ست رواہ فی شرح السنۃ

باب الاسامی

۱- اسامی جمع اسم و مراد بیان احکام نامہاست کہ چہ نام باید نہاد و نباید نہاد و بچہ نام باید خواند و نباید خواند و کدام نام نیک ست و کدام

الفصل الاول - ۱- وعن انس قال کان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی السوق گفت انس بود آنحضرت در بازار و در روایتے فی البقیع و بقیع نام جائے ست کہ مقبرۂ مدینہ در آنجاست فقال رجل پس گفت مردی یا ابا القاسم ندا کرد و خواند مردے را کہ کنیت او ابو القاسم بود فالتفت الیہ النبی پس برگشت نگریست بجانب وے پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال پس گفت آن مرد انما دعوت ہذا نخواندم و ندا نکردم من نگر این را اشارت بشخصے کرد کہ آنجا حاضر بود و ابو القاسم کنیت داشت فقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس ناخوش آمد حضرت دے را این معنی و گفت سموا باسمی نام نہید بنام من کہ محمد ست ولا تکتنوا بکنیتی و کنیت نہ نہید بکنیت من کہ ابو القاسم ست متفق علیہ - ۲- وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال سموا باسمی ولا تکتنوا بکنیتی فانی انما جعلت قاسما اُقسم بینکم زیرا کہ بدرستی من گردانیدہ شدہ ام و نامیدہ شدہ ام قاسم یعنے کنیت کردہ شدہ ام ابو القاسم زیرا کہ اقسم بینکم قسمت میکنم میان شما از جانب حق و آنچہ وحی کردہ شدہ است بسوے من و فرستادہ شدہ بر من از علم و عمل و

بعد از نماز و امثال آن اگرچہ جمیع خصوصیات و مشخصات رعایت کردن معتبر و لازم نیست اما این نوع ذکر کہ درین باب وارد شدہ رعایت کردنی ست فتدبر رواہ الترمذی وقال ہذا حدیث غریب و بعضے از علما از مواطن استحباب صلوۃ بر آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم عطاس را ذکر کردہ اند واللہ اعلم

باب الضحک

و در ضحک چہار لغت ست بکسر ضاد و فتح آن و سکون حا و بکسر ہر دو فتح اولی و کسر ثانی۔

الفصل الاول -۳- وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت ما رأیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم گفت عائشہ ندیدم آنحضرت را مستجمعا ضاحکا مجتمع شوندہ بتمام در حالت ضحک و مستجمع کسے را گویند کہ بجد باشد برائے کارے و قاصد باشد آنرا فی الصراح استجماع از ہر جائے گرد آمدن سیل و گرد آوردن اسپ خویش را در رفتن یعنے خندہ نمیکرد خندہ تمام کہ حتی ارے منہ لہواتہ تا بہ بینم از وے لہوات او را جمع لہاۃ ست بفتح لام بمعنی گوشت پارہا کہ در سقف اقصائے فم ست انما کان یتبسم رواہ البخاری و این حدیث در شمائل شریف بیاید انشاء اللہ تعالی

-۲- وعن جریر قال گفت جریر بن عبد اللہ بجلی کہ صحابی مشہور ست خوش روئے خوش خوئے و شریف قوم خود ما حجبنی النبی منع نکرد مرا پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از در آمدن بر وے ہر وقت کہ خواہم بشرط آنکہ مجلس مردان باشد یا منع نکرد مرا از آنچہ طلبیدم یعنے ہر چہ از حضرت وے طلب کردم و او یا منع نکرد مرا از ہیچ چیزے کہ کردم یعنے صادر نشد از من فعلے کہ مکروہ آید آنحضرت را و وجہ اول ظاہر تر ست منذ اسلمت از آن باز کہ مسلمان شدم ولا رآنی الا تبسم و ندید آنحضرت مرا ہرگز مگر آنکہ تبسم کرد متفق علیہ -۳- وعن جابر بن سمرۃ صحابی مشہور خواہر زادہ سعد بن ابی وقاص قال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا یقوم من مصلاہ الذی یصلی فیہ الصبح بود آنحضرت کہ نمی ایستاد از جائے خود کہ میگذارد در وے نماز صبح را حتی تطلع الشمس تا آنکہ طلوع میکرد آفتاب فاذا طلعت الشمس قام پس چون طلوع میکرد آفتاب می ایستاد وکانوا یتحدثون فیاخذون فی امر الجاہلیۃ و بودند صحابہ کہ سخن میکردند پس شروع میکردند در کار جاہلیت و سخنان او فیضحکون پس خندہ میکردند و یتبسم و تبسم میکرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رواہ مسلم وفی روایۃ للترمذی یتناشدون الشعر میخواندند شعر را درینجا جواز تحدث ست باخبار جاہلیت و اشعار و ضحک بر آن و اقتصار بر تبسم و درین کمال خلق و تالیف قلوب بود از آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم۔

الفصل الثانی -۱- وعن عبد اللہ بن الحارث بن جزء بفتح جیم و سکون زا و در آخر ہمزہ صحابی ست زبیدی نسبت بزبید کہ یکے از پدران او بود و بود آخر کسے کہ باقی ماند بمصر از صحابہ مات سنۃ ست وثمانین بمصر قال ما رأیت احدا اکثر تبسما من رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت ندیدم من ہیچ یکے را زیادہ تر از روئے تبسم یا

بجاے یهدیکم الله ویصلح بالکم که در روایت دیگر آمده رواه الترمذی وابو داؤد یعنی وظیفه در عطاس این اذکار و ادعیه است
وسلام گفتن بر حاضران درین مقام چیزے نیست وازینجا معلوم کرده شد که چون عاطس لفظی دیگر گوید غیر الحمد لله
مستحق تشمیت نگردد ولابد چون آن مرد سلام گفت آنحضرت جواب سلام او گفت اما آنکه علی امک فرمود گفته اند که درین
کلمه دو اشارت ست یکے آنکه سلام درین محل بے موقع ست چنانکه کسے دو وقت اراده سلام تو سلام بر مادر تو کند
دوم آنکه تذکیر اوست بآنکه این ادب امیان ست وکسانیکه تربیت از مردان نیافته باشند ودر کنار مادر
آداب زمانه کسب کرده ونیز گفته اند که تنبیه ست بر حماقت او بجهت سرایت صفات مادر او در وی پس مفتقر شد
بدعا مر مادر او را بسلامت از آفات ودر بعضے شروح تقدیر علیک وعلی امک این چنین کرد علیک الویل وعلی
امک یعنے واے بر تو که ادب نیاموختی وواے بر مادر تو که ترا ادب نیاموخت وتربیت خوب نکرد والله اعلم

۵- وعن عمید بن رفاعة صحابی مهاجری ست ودر کاشف گفته که مر او را صحبت ست ودو حدیث عن النبی
صلی الله علیه وآله وسلم قال شمت العاطس ثلثا تشمیت کنی عاطس را سه کرت فما زاد پس از ان هرچه زیادت کرد
از عطسه بر سه کرت فان شئت فشمته وان شئت فلا پس اختیار داری اگر میخواهی تشمیت کن او را واگر میخواهی
مکن آن حقی که بر تو بود از تشمیت خواه بر سبیل وجوب یا سنت واستحباب زیاده بر سه کرت نیست باقی دعاے
مسلمان ست از کردن مانعی نیست رواه ابو داؤد والترمذی وقال هذا حدیث غریب ۶- وعن ابی هریرة
قال واز ابی هریره نیز موافق این روایت آمده که گفت شمت اخاک ثلثا تشمیت بکن برادر خود را سه کرت
فان زاد ودر بعضے نسخ فما زاد فهو زکام رواه ابو داؤد وقال وگفت راوی از ابی هریره که سعید مصری باشد
چنانکه از سنن ابو داؤد معلوم میگردد لا اعلمه نمیدانم ابو هریره را الا انه رفع الحدیث الی النبی مگر باین صفت که وے
رفع کرد حدیث را بسوے پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم یعنے این حدیث مرفوع ست موقوف براے ابو هریره
نیست وابو هریره آنرا از قول آنحضرت روایت کرده واگر نکند هم در حکم مرفوع خواهد بود زیرا که تعیین عدد بے سماع
از شارع نتوان کرد تدبیر

الفصل الثالث عن نافع ان رجلا عطس الی جنب ابن عمر روایتست از نافع که مردے عطسه زد در
پهلوے ابن عمر رضی الله عنهما فقال پس گفت آن مرد الحمد لله والسلام علی رسول الله قال بن عمر وانا اقول
وابن عمر براے منع او بحسن ادب گفت ومن نیز میگویم الحمد لله والسلام علی رسول الله ولیس هکذا یعنی صلوة وسلام
فرستادن محمود ومقبول ست ولیکن مسنون در عطاس همین لفظ الحمد لله گفتن ست چنانکه گفت علمنا رسول الله
تعلیم کرد ما را پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ان نقول که گوئیم بعد از عطسه الحمد لله علی کل حال اتباع می باید کرد وبسا
امرے محمود که در حد ذات فضیلت دارد اما در خصوص مقامی وارد نشده ودر سنت نیامده چنانکه مصافحه

بعطسہ آواز خود را این نیز از حسن ادب ست وگاہی شدت صوت بناگہان سبب انزعاج وتوحش حاضرین میگردد وگفتہ اند کہ مستحب ست عاطس را کہ آواز خود را بعطسہ پست کند وتحمید را باید بگوید تا مردم بشنوند واداے حق تشمیت نمایند کذا فی مطالب المومنین رواہ الترمذی وابو داود وقال الترمذی ہذا حدیث حسن صحیح ۲- وعن ابی ایوب ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال اذا عطس احدکم چون عطسہ زند یکی از شما فلیقل الحمد للہ علی کل حال ولیقل الذی یرد علیہ ویاید کہ بگوید کسیکہ جواب میگوید او را یرحمک اللہ وتشمیت را رد نام کرد موافق رد سلام گویا حمد گفتن عاطس تحیۃ است بر حاضران ویقول ہو ویاید کہ بگوید او یعنی عاطس بعد از یرحمک اللہ گفتن مردم یہدیکم اللہ ویصلح بالکم رواہ الترمذی والدارمی ۳- وعن ابی موسی قال کان الیہود یتعاطسون عند النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ابو موسی اشعری گفت بودند یہود کہ عطسہ می زدند میان یکدیگر وتبکلف میزدند نزد آن حضرت یرجون ان یقول لہم یاید آنکہ بگوید آنحضرت مر ایشانرا یرحمکم اللہ باوجود کفر وطغیان چون یقین داشتند بنوت آنحضرت را وکفر ورزی بعناد واستکبار خود تا قع خیر وبرکت از حضرت وے میکردند ہر چند سود نداشت وآنحضرت نیز بجہت نا قابلیت ایشان وجود نزول رحمت را بر ایشان یرحمکم اللہ نمی گفت فیقول پس میگفت در رد تشمیت ایشان یہدیکم اللہ ویصلح بالکم کافر را بہ ہدایت واصلاح بال دعا میتوان کرد چنانکہ در رد وسلام ایشان نیز ہا کم اللہ آمدہ است رواہ الترمذی وابو داود ۴- وعن ہلال بن یساف بفتح یا وکسر آن وبعضے اساف بکسر ہمزہ بجاے یا گفتہ اند ابو الحسن الکوفی الاسجعی تابعی ست دریافتہ علی ابن ابی طالب رضی اللہ عنہ گفتہ او ثقہ ست وابن حبان او را در ثقات ذکر کردہ است مات سنہ سبع وسبعین ومائۃ قال قال ہلال بن یساف کنا مع سالم بن عبید بودیم ما با سالم بن عبید کہ از اصحاب صفہ است عطس رجل من القوم عطسہ زد مردی از مردان کہ ہمراہ وے بودند فقال پس گفت آن مرد عاطس السلام علیکم فقال لہ سالم پس گفت مر آن مرد را سالم وعلیک وعلی امک بر تو سلام وبر مادر تو فکان الرجل وجد فی نفسہ پس گویا آن مرد از ین سخن سالم کہ وعلی امک گفت اندوہگین شد یا خشمگین شد در نفس خود وجد بہر دو معنی آمدہ است وفی نفسہ گفت یعنی ظاہر نکرد اثر آنرا وہم در دل خود نگاہداشت حزن را وفرو خوردہ غضب را فقال پس گفت سالم انما انی لم اقل الا ما قال النبی آگاہ باش من نگفتم مگر آنچہ گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا عطس رجل عند النبی وقتے کہ عطسہ زد مردے نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال پس گفت آن مرد السلام علیکم گمان بردکہ بجاے الحمد للہ السلام علیکم می تواں گفت فقال النبی پس گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم علیک وعلی امک وفرمود اذا عطس احدکم فلیقل چون عطسہ زند یکی از شما پس باید کہ بگوید الحمد للہ رب العالمین ولیقل لہ من یرد علیہ وباید کہ بگوید کسیکہ رد میکند بر وے وجواب میگوید او را یرحمک اللہ ولیقل وباید کہ باز بگوید عاطس در برابر آن کس یغفر اللہ لنا ولکم

کہ بمعنے طریق وہیئت اہل خیر ست پس گویا دعاست بگروانیدن حق تعالے او را بسمت حسن وہیئت نیک زیرا کہ ہیئت عاطس قبیح میگردد در منظر و در نہایہ گفتہ تسمیت بمعنی دعاست چنانکہ در حدیث اکل آمدہ سموا اللہ وسموا اتبدا کنید بطعام وتسمیہ کنید وچون فارغ شوید ازان دعا کنید صاحب طعام را والتسمیت الدعا وکذا فی مجمع البحار ۔۴۔ وعن ابی موسیٰ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول اذا عطس احدکم فحمد اللہ فشمتوہ وچون عطسہ زندگی از شما پس حمد بگوید خدائے را پس جواب عطسہ او دہید بہ یرحمک اللہ وان لم یحمد اللہ فلا تشمتوہ واگر حمد نگوید مر خدائے را جواب ندہید او را رواہ مسلم واگر عاطس در مجلس حاضر نباشد واز پس دیوارے عطسہ زند نیز ہمین حکم دارد واگر حمد گفت تشمیت باید کرد دلالۃ منقول ست کہ شنید آنحضرت از مروی کہ از گوشۂ مسجد عطسہ زد وحمد او را نشنید وگفت یرحمک اللہ ان کنت حمدت اللہ وگفتہ اند کہ اگر عاطس حمد نگوید باید کہ حاضران بجمع حمد گویند از برائے تذکیر وداد او وتنبیہ بر غفلت وے تا حمد گوید وبعضی از علما گفتہ اند کہ نگویند برائے زجر وتوبیخ او ومیگویند کہ ازان حضرت این چنین روایت نیامدہ واگر تذکیر سنت بودے وفضیلت داشتی آنحضرت اولی بودے بفعل آن کذا فی سفر السعادۃ ۔۵۔ وعن سلمۃ ابن الاکوع انہ سمع النبی مروی ست از سلمہ کہ وے شنید پیغمبر را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وعطس رجل عندہ وعطسہ زد مردی نزد آنحضرت فقال لہ پس گفت آنحضرت مر آن مرد را یرحمک اللہ ثم عطس اخری پس ترعطسہ زد آن مرد بار دیگر یا عطسہ دیگر فقال پس گفت آنحضرت الرجل مزکوم این مرد زکام دارد ومستحق تشمیت نیست زیرا کہ مریض ست ومریض را اگرچہ صحت ودعاے عافیت باید کرد اما دعاے کہ بجہت عطاس مستحق ست آن دیگرست ومخصوص بحالت صحت ست رواہ مسلم وازینجا معلوم شد کہ تشمیت عاطس یکبارست واگر بار دوم متصل آن عطسہ زد مستحق تشمیت نیست زیرا کہ مزکوم ست وفی روایۃ للترمذی انہ قال لہ فی الثالثۃ انہ مزکوم ودر روایت ترمذی آمدہ کہ آنحضرت دو کرت تشمیت آن مرد کرد ودر کرت سوم تشمیت نکرد وگفت کہ وے مزکوم ست ودر حدیث دیگر از ابو داؤد وترمذی بیاید تا سہ کرت باید تشمیت کرد وزیادہ بر آن اختیار دارد اگر خواہند بکنند واگر خواہند نکنند ۔۶۔ وعن ابی سعید الخدری ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا تثاوب احدکم چون خمیازہ کند یکے از شما فلیمسک بیدہ علی فمہ پس باید کہ بنہد ونگاہ دارد دست خود را بر دہن خود فان الشیطان یدخل فیہ زیرا کہ شیطان می در آید در دہن وے چون کشادہ دارد رواہ مسلم

الفصل الثانی ۔۱۔ وعن ابی ہریرۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کان اذا عطس غطی وجہہ بود آنحضرت چون عطسہ میزد می پوشید روے مبارک خود را بیدہ او توبہ بدست خود یا جامۂ خود چون وقت عطسہ تغیری در ہیئت روے حادث می شود بدست یا جامہ آنرا می پوشید ونیز گاہے بعضے رطوبات از دہان وبینی جدا میگردد واز برائے صون اندام وجامہ حاضران ازان تعلیم این ادب فرمود وغض بہا صوتہ وبہت میکرد

بر ہر کسی وجواب یکے مجزی نیست از دیگران واین قول جماعتے از اکابر علماست ومذہب شافعی آنست کہ سنت ست علی الکفایۃ لیکن افضل آنست کہ ہر یکے گوید ودر مذہب مالک اختلاف ست کہ واجب ست یا سنت واتفاق بر آنکہ وجوب یا سنت آن بر تقدیر ے ست کہ عاطس حمد گوید وحاضر بشنود واگر نہ حمد گوید مستحق جواب نبود واگر بگوید ولیکن آہستہ بگوید چنانکہ کسے نشنود نیز جواب لازم نگردد فاما التثاوب فانما ہو من الشیطان اما خمیازہ پس نیست آن مگر از شیطان فاذا تثاوب احدکم پس چون بیاید خمیازہ یکے از شما فلیردہ ما استطاع پس باید کہ باز گرداند او را ونگذارد کہ بیاید تا آنکہ تواند واگر نتواند دست بر دہن بنہد وباید کہ پشت دست چپ بنہد یا لب زیرین بدندان گزد فان احدکم اذا تثاوب پس بدرستی کہ یکی از شما چون خمیازہ میزند ومیکشاید دہان را فضحک منہ الشیطان می خندد واز ین فعل شیطان رواہ البخاری وفی روایۃ لمسلم ودر روایتے مر مسلم را این چنین آمدہ فان احدکم زیرا کہ یکے از شما اذا قال ہا چون بگوید ہا چنانکہ بعضے در وقت خمیازہ میگویند وبعضی آہ آہ میگویند ضحک الشیطان منہ می خندد شیطان از ان ۲- وعنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا عطس احدکم فلیقل وہم از ابی ہریرہ است کہ گفت گفت آنحضرت چون عطسہ زند یکی از شما باید کہ بگوید الحمد للہ ولیقل لہ اخوہ او صاحبہ وباید کہ بگوید مر او را برادر او یعنے مسلمانی یا یار او شک راوی ست کہ اخوہ گفت یا صاحبہ یرحمک اللہ فاذا قال لہ پس چون گفت برادر دے مر او را یرحمک اللہ فلیقل پس باید کہ بگوید عاطس یہدیکم اللہ ویصلح بالکم راہ راست نماید شما را خدائے تعالے ونیک گرداند دلہاے شما یا احوال شما خطاب جمع باعتبار غالب ست چہ غالب آنست کہ جماعہ حاضر می باشند یا برائے تعظیم واحترام مخاطب ست بامراد تمامہ است مرجومہ محمد اند صلی اللہ علیہ وسلم رواہ البخاری ۳- وعن انس قال عطس رجلان عند النبی عطسہ زدند دو مرد نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فشمت احدہما ولم یشمت الآخر تشمیت کرد آنحضرت یکے از ان دو مرد را وتشمیت نکرد دیگرے را فقال الرجل پس گفت آن مرد کہ آنحضرت او را تشمیت نکرد یا رسول اللہ شمت ہذا ولم تشمتنی تشمیت کردی این را وتشمیت نکردی مرا قال ان ہذا حمد اللہ گفت آنحضرت این مرد حمد گفت خدائے را پس مستحق تشمیت شد ولم تحمد اللہ وحمد نگفتی تو خدائے را پس مستحق نشدی تشمیت را واستحقاق تشمیت بعد از حمد ست واین زجر وتشدید ست بر ترک حمد متفق علیہ بدانکہ تشمیت جواب عاطس ست بہ یرحمک اللہ وبہ شین معجمہ ومہملہ ہر دو روایت ست ومعجمہ اعلا وافصح ست ومشتق ست از شمامت کہ بمعنی شاد شدن دشمنان وحاسدان ست بدیدن بلیت بر کسے ومعنی تشمیت دعا کردن ست بدور داشتن خدائے تعالے او را از شمامت اعدا واز انچہ باعث شمامت ایشان گردد وگویا کہ چون عطسہ زد صحت یافت واز شمامت اعدا خلاص شد بنا بر بودن صیغہ تفعیل برائے رفع وازالہ کذا قیل وبعضے گویند کہ شوامت بمعنی قوائم دابہ یعنی پایہاے چہار پایان آمدہ گویا این دعاست بہ ثبات قدم بر طاعت وعافیت واما تسمیت بسین مہملہ از سمت ست

ولعنت کردہ بر ایشان انتہی وغضب ولعنت در قرآن وارد ست بر یہود و مراد بمن غضب اللہ علیہ ولعنہ کہ در قرآن مجید واقع ست ایشانند و در فاتحۃ الکتاب از مغضوب علیہم ایشان مراد ند رواہ ابو داؤد ۲- وعن ابی ذر قال مر بی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وانا مضطجع علی بطنی ابو ذر غفاری گفت گذشت آنحضرت بر من وحال آنکہ من خفتیدہ بودم بر شکم فرکضنی برجلہ پس زد آنحضرت مرا بپائے خود وقال وگفت یا جندب انما ہی ضجعۃ اہل النار اے جندب نیست ایں ہیئت خفتیدن مگر خفتیدن دوزخیان چنانکہ در حدیث یعیش بن طخفہ غفاری گذشت وجندب نام ابو ذر ست رضی اللہ عنہ رواہ ابن ماجۃ۔

باب العطاس

۱۳- عطاس مصدر ست عطسہ زدن عطس عطسا وعطاسا والتثاوب مصدر تثاوب ست واسم تو بار بضم ثا وفتح واو ومد فترتی وکسلی کہ عارض میگردد و بے اختیار دہن کشادہ می شود بغارسی خمیازہ وخاژہ نیز گویند و وے مہموز ست نہ بواو ہ کرمانی گفتہ کہ بہمزہ است بر قول اصح وبعضے بواو گفتہ اند واز مغرب نقل کردہ اند کہ ہمزہ بعد الف وواو غلط ست

الفصل الاول ۲- عن ابی ہریرۃ عن النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال ان اللہ یحب العطاس ویکرہ التثاؤب خدائے تعالے دوست میدارد عطسہ زدن را وکراہت میدارد خمیازہ را زیرا کہ عطسہ سبب خفت دماغ وصفاے حواس او را کہ است پس باعث ومعین می شود صاحبش را بر طاعت وحضور قلب مع اللہ وتثاوب ناشی میگردد از امتلاء وثقل نفس وکدورت حواس ومورث غفلت وکسالت وسوء فہم ست ومانع ست آدمی را از نشاط وطاعت پس شیطان بآن خوش گردد وراضی باشد وازین جہت آنرا از شیطان گفتہ ونسبت بوے کردہ پس معلوم شد کہ محبت وکراہت حق تعالے مر عطاس وتثاوب را باعتبار ثمرہ ونتیجۂ آنہاست کہ نشاط وطاعت وکسالت وران ست فاذا عطس احدکم وحمد اللہ پس چون عطسہ زند یکی از شما وثنا گوید مر خدا را بقول خود الحمد للہ واگر رب العالمین زیادہ کند بہتر بود واگر الحمد للہ علی کل حال گوید فاضل تر باشد کذا قال الطیبی وحکمت در تحمید بعد از عطسہ آنست کہ عطسہ علامت صحت دماغ وقوت مزاج ست زیرا کہ موذی میدود از جانب جوف بجانب دماغ پس اگر دماغ صحت وقوت دارد آنرا منع میکند ودفع می کند وقبول نمیکند وچون ضعیف بود قوت بر منع آن ندارد وعطسہ می آید کہ دفع آن کند پس بفرماید کہ چون عطسہ دہد ومحمد گوید کان حقا علی کل مسلم سمعہ باشد حق وواجب بر ہر مسلمان کہ بشنود وحمد وے را ان یقول لہ کہ بگوید مر عاطس را یرحمک اللہ رحمت کند ترا خداے تعالے یا یرحمکم اللہ واین عبارت دلالت کند بر آنکہ جواب عاطس یرحمک اللہ فرض ست بر ہر مسلمان زیرا کہ فرمود کان حقا علی کل مسلم ما علما را درین اختلاف است وصحیح از مذہب حنفی آنست کہ واجب ست علی الکفایۃ اگر یکے از حاضران گوید از ہمہ ساقط گردد ودر وے روایتے مستحب ست وصاحب سفر السعادۃ گوید کہ ظاہر احادیث صحیحہ آنست کہ جواب عاطس فرض ست

آنحضرت بزنان کہ از میانہ راہ حذر کنند و برکرانہ روند بود زن چون کہ در راہ میرفت می چسپید بدیوار حتی ان ثوبہا یتعلق بالجدار تا آنکہ جامۂ آن زن می آویخت بدیوار از جہت کمال مبالغہ در لصوق برائے امتثال امر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم رواہ ابوداؤد والبیہقی فی شعب الایمان - ۱۶ - وعن ابن عمر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم نہی ان یمشی یعنی الرجل بین المرأتین نہی کرد آنحضرت از راہ رفتن مرد میان دو زن ظاہر عبارت بین المرأتین آن ست کہ مرد را باید کہ در میان دو زن نگذرد اما آنکہ با ایشان در راہ یکجا رود آن چیز دیگر ست و ظاہر عبارت برین تقدیر آن ست کہ گفتہ شود ان یمشی مع النساء آن نیز نزد خوف فتنہ منہی عنہ خواہد بود اما مقصود اینجا منہی از گذشتن میان دو زن ست کہ این باختلاط و اجتماع نزدیک تر و از حیا و مروت دور تر ست و شاید کہ درینجا حکمتی دیگر باشد موکول بعلم نبوت واللہ اعلم رواہ ابوداؤد - ۱۷ - وعن جابر بن سمرۃ قال کنا اذا اتینا النبی گفت جابر بودیم ما چون می آمدیم نزد پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم جلس احدنا حیث ینتہی می نشست یکے از ما ہمانجا کہ میرسید از مجلس و منتہی می شد حرکت او یعنی قصد بالا روے نمیکرد رواہ ابوداؤد و ذکر حدیثا عبد اللہ بن عمرو فی باب القیام ذکر کردہ شدند دو حدیث کہ عبد اللہ بن عمرو روایت کردہ کہ اول آن دو حدیث لا یحل للرجل ان یفرق و دوم لا یجلس بین رجلین ست و در مصابیح مکرر درین باب این ہر دو حدیث را در فصل ثانی از باب القیام نیز آوردہ و این عجیب ست اگر گفتہ شود کہ حدیث ثانی از ان دو حدیث از عمرو بن شعیب عن ابیہ عن جدہ ست جوابش آن ست کہ این حدیث نیز منتہی بہ عبد اللہ بن عمرو بن شعیب بن محمد بن عبد اللہ بن عمرو بن عاص ست و سنذکر حدیثے علی و ابی ہریرۃ و زود باشد کہ ذکر کنیم دو حدیث امیر المومنین علی و ابی ہریرہ کہ در مصابیح درین باب آوردہ فی باب اسماء النبی صلی اللہ علیہ وسلم وصفاتہ انشاء اللہ تعالے از جہت اختصاص آنہا بحضرت پس ذکر آنہا در شمائل شریف وے اولی و انسب باشد

الفصل الثالث

الفصل الثالث - ۷ - وعن عمر بن الشرید بفتح شین معجمہ و کسر را ثقفی طائفی معدود ست در اصل طائف و بعضے در حجاز گفتہ تابعی ثقہ ست شنید از پدر خود و ابن عباسؓ و جز ایشان عن ابیہ قال گفت شرید مر بی رسول اللہ گذشت بمن پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وانا جالس ہکذا و حال آنکہ من نشستہ ام ہمچنین کہ می نمایم بعد از ان بیان کردہ ہیئت نشستن خود را بقول خود وقد وضعت یدی الیسرے و حال آنکہ تحقیق نہادم من دست چپ خود را خلف ظہری پس پشت خود و اتکات علی الیۃ یدی و تکیہ کردہ ام بر گوشت پارہ کہ در بیخ نر انگشت ست فی الصراح الیۃ سرین و بنہ و ایضا گوشت بن انگشت بزرگ فقال پس گفت آنحضرت اتقعد قعدۃ المغضوب علیہم آیا می نشینی بر ہیئت نشستن آن کسانی کہ غضب کردہ شدہ است بر ایشان طیبی گفتہ کہ مراد بمغضوب علیہم یہود اند ولیکن در ذکر ایشان باین عنوان دو فائدہ است یکے تنبیہ بر آنکہ این قعدہ از جنس چیزے ست کہ دشمن دارد آن را حق تعالی دیگر آنکہ چون مسلمان منعم علیہ است باید کہ تشبیہ نکند بآن کسانیکہ غضب کردہ خداے تعالے

و در یک مجلس جمع نشده غرین جمع غرت ست به تخفیف زاے بمعنی جماعت مکروه داشت آنحضرت تفرق را که موجب
وحشت و بیگانگی و دوئی ست و ترغیب فرمود بر اتفاق که نشان یگانگی و اتحاد و اجتماع ست رواه ابو داؤد - ۱۴ - وعن
ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال اذا کان احدکم فی الفیء چون باشد یکے از شما نشسته در سایه فقلص عنه
الظل پس برآمد از وے سایه و کوته شد فصار بعضه فی الشمس وبعضه فی الظل پس گشت پاره از وے در آفتاب و پاره
در سایه فلیقم پس باید که برخیزد از انجا رواه ابو داؤد روایت کرد این حدیث را ابو داؤد این چنین و در وے امر
بیرخاستن از جاے مذکور وارد شده و حکمت آن را بیان نکرده وفی شرح السنة عنه و در شرح سنه از ابی هریره حکمت نیز بیان کرده
این چنین روایت کرده قال گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم اذا کان احدکم فی الفیء فقلص عنه الظل فلیقم فانه
مجلس الشیطان زیرا که آن جاے که پاره در سایه است و پاره در آفتاب جاے نشست شیطان ست هکذا رواه
معمر موقوفا همچنین روایت کرده است این حدیث را چنانکه در شرح السنة کرده معمر موقوف بر ابی هریرة و رفع بحضرت
مصطفی نکرده صلی الله علیه وآله وسلم چنانکه ابو داؤد کرده لیکن این موقوف در حکم مرفوع ست زیرا که حکم صحابی در آنچه
باجتهاد و قیاس نتوان یافت بے سماع از حضرت نبوی ممکن نبود کما تقرر فی موضعه لاسیما که بطریق دیگر مرفوع آمده
پوشیده نماند که قول وے فصار بعضه فی الشمس وبعضه فی الظل دلالت دارد که مجلس شیطان در خصوص این مکان است
که برین نهج باشد اما اگر تمام در آفتاب باشد نه این چنین ست نعم آن نیز بجهت القاء نفس در تعب و مشقت
ممنوع و مکروه خواهد بود نه از جهت بودن او مجلس شیطان و اگر فرضا آفتاب زمستان باشد در وے می توان نشست
اما در انجا که بعض در آفتاب ست و بعض در سایه نتوان نشست بحکم این حدیث پس آنچه بعضے گفته اند که اضافت این
مکان بشیطان از جهت آن است که او باعث و راضی ست بدان تا بمسلمان مشقت و محنت برسد چیزے نیست
بلکه این از اسراری ست که کشف آن مخصوص بجناب نبوت ست و چاره درینجا جز تسلیم نیست و صحابه و غیر ایشان را
بدرک کنه آن راه نه والله اعلم - ۱۵ - وعن ابی اسید الانصاری بضم همزه و فتح سین و در تقریب گفته که صحیح
بفتح همزه کسر سین ست قاله الدارقطنی نام او مالک بن ربیعه است و حاضر شد بدر و احد را و بتمامه مشاهد را وهو
آخر من مات من البدریین انه سمع رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول روایت میکند که وے شنید آنحضرت را که میگفت
سخنان و امر و نهی میکرد بمردم وهو خارج من المسجد و حال آنکه آنحضرت بیرون بود از مسجد فاختلط الرجال مع النساء
فی الطریق پس بهم آمیخته شدند مردان با زنان در راه فقال للنساء استاخرن پس گفت آنحضرت مر زنان را پستر
روید در راه از مردان و یکسو شوید فانه لیس لکن زیرا که نمیرسد شما را اے زنان ان تحققن الطریق که در میانه راه
روید تحققن بفتح تا و سکون قاف ثانیه صیغه جمع مؤنث مخاطبه از حاق بمعنی وسط علیکن بحاقات الطریق بر شما باد که
بروید در طرف و کرانه راه حافه کرانه حافتا الوادی دو کرانه وادی فکانت المرأة تلصق بالجدار پس چون حکم کرد

وعہدی کہ حق سبحانہ برائے حفظ وکلاءت ونگاہبانی وے بستہ چہ وے تعالی بکرم ورافت خود برائے حفظ بندگان خویش عہد کردہ وملائکہ واسباب دیگر برائے این کار آفریدہ است وچون این شخص بدست خود نفس را در تہلکہ انداختہ ودر جائے خفتہ کہ بحکم عادت سبب ہلاک وے گردد آن عہد محافظت وے ساقط ومنقطع گشتہ یا آنکہ چون خود را در معرض ہلاک افگندہ عصمت از نفس خود زائل کردہ ودر حکم شخصی شد کہ خون او بدرست وذمہ وعصمت ندارد کہ بحکم آن دم وے مضمون میگردد وفافہم رواہ ابو داؤد وفی معالم السنن للخطابی حجی در معالم سنن کہ نام کتابے ست مر خطابی را بجائے حجاب حجی واقع شدہ بکسر حا وفتح آن ومراد بر ہر دو وجہ بردہ است امابکسر بمعنی خرد تشبیہ کردہ پردہ را کہ بر پشت بام کشیدہ باشند بعقل وخرد واستعارہ کردہ لفظ شبہ بہ را برائے مشبہ چنانکہ عقل مانع ست از کارہائے ناشایستہ کردن ہمچنین پردہ مانع ست از سقوط وبر زمین افتادن واما بفتح حجی بمعنی ناحیہ وجانب ست واحجار شی نواحی وجانب آن را گویند پردہ ناحیہ وجانب بام میگردد واین لفظ بہر سہ وجہ درین حدیث روایت کردہ اند اما حدیث لاحق سوید روایت حجارست چنانکہ گفت ۱۰- وعن جابر قال نہی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ان ینام الرجل علی سطح لیس بمحجور علیہ نہی کرد آنحضرت از خواب کردن مرد بر بامی کہ سنگ بست کردہ نشدہ است بروے یعنی پردہ ودیوارے بران نہ کشیدہ اند رواہ الترمذی ۱۱- وعن حذیفۃ قال حرمی ست از حذیفہ بن الیمان کہ گفت ملعون علی لسان محمد لعنت کردہ شدہ است بر زبان محمد صلی اللہ علیہ وسلم من قعد وسط الحلقۃ کسیکہ بنشیند در میان حلقہ رواہ الترمذی وابو داؤد ومعنی این حدیث آنست کہ جماعہ حلقہ کردہ نشستہ اند یکے بیاید وپائے بر گردن ہائے ایشان بہ نہد وبگذرد ودر میان حلقہ بنشیند وآنجا کہ رسیدہ وجائے خالی یافتہ ننشیند چنانکہ ادب ست یا این ست کہ در میان حلقہ ننشیند ولابد پشت بجانب بعضی خواہد کرد وبعضے از اہل مجلس محجوب وپوشیدہ خواہند شد واز بعضے متاذی ومتضرر خواہند شد بدانکہ ایذائے مردم بے موجب شرعی باعث لعنت ومذمت ست وآنکہ بعضے از شراح گفتہ اند کہ چون اہل حلقہ متاذی ومتضرر شوند لعنت ومذمت خواہند کرد ودر اعبارت ملعون علی لسان محمد آبی ست ازان چہ معنی وے آنست کہ در نفس الامر ملعون ومذموم ست وبعضی گفتہ اند کہ مراد بقاعد در میان حلقہ شخصے مسخرہ ومضحک وبے اعتبارست کہ در قول وفعل مبالات ندارد ودر میان حلقہ می نشیند ومردم را می خنداند وایشان او را مسخرہ می گیرند ومی خندند واللہ اعلم ۱۲- وعن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم خیر المجالس اوسعہا بہترین مجلسہا ونشستہ گاہ ہا فراخ ترین آنہاست یعنی در جائے باید مجلس ساخت کہ فراخ بود وجائے بر مردم تنگ نگردد وایذا نکنند رواہ ابو داؤد ۱۳- وعن جابر بن سمرۃ قال جار رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آمد آنحضرت یعنی بیرون آمد از خانہ واصحابہ جلوس وصحابہ وے نشستہ بودند یعنی متفرق جدا جدا حلقہ بستہ ومجلس گرفتہ فقال پس چون دید آنحضرت ایشان را بدین طریق نشستہ بطریق تعجب وکراہت گفت مالی اراکم عزین چیست مرا کہ می بینم شما را متفرق نشستہ

بجانب مسجد کردو بران وضعی کہ مسجد شریف بحجرۂ منیف واقع شدہ کہ حجرہ بجانب دست چپ مسجد ست و در بعضے حواشی نوشتہ کہ مراد بہ مسجد مسجد مصلی ست یعنی جاے نماز گزاردن از حجرہ سرا بجانب وے میکرد و نزدیک بوی می خفتہ بجہت استیناس بآن مکان وسہولت قیام برائے نماز شب واللہ اعلم رواہ ابو داؤد -۷- وعن ابی ہریرۃ قال رای رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم رجلا مضطجعا علی بطنہ دید آنحضرت مردے را خفتیدہ بر شکم خود فقال پس گفت آنحضرت ان ہذہ ضجعۃ این ہیئت خفتیدن ست کہ لایحبہا اللہ دوست نمیدارد آنرا خدائے تعالے رواہ الترمذی وگفتہ اند کہ خفتیدن بر چہار قسم ست اول خفتیدن بر قفا و این خفتیدن اہل عبرت ست کہ در ملکوت آسمان و اجرام سیارات نظر عبرت می افگنند و بر قدرت و حکمت کردگار تعالے و تقدس استدلال میکنند دیگر بر پہلوے راست و این خفتیدن اہل عبادت ست کہ باین وضع منہی و مستعد قیام شب می باشند برائے نماز و طاعت مولی عز و علا سوم خفتیدن بر پہلوے چپ و این خفتیدن اہل استراحت ست کہ بدان استعانت می نمایند بر ہضم طعام و راحت و آرام طبیعت چہارم خفتیدن بر روے و این خفتیدن اہل غفلت ست کہ سینہ و روے را کہ اشرف اعضا و افضل اجزاے بدن اند بر خاک مذلت و نگون ساری می افگنند در غیر طاعت و سجود باری تعالے -۸- وعن یعیش بن طخفۃ بن قیس الغفاری عن ابیہ وکان من اصحاب الصفۃ قال یعیش بفتح تحتانیہ اولی و کسر عین مہملہ و سکون تحتانیہ ثانیہ و شین معجمہ بروایت میکند از پدر خود کہ طخفۃ ست بکسر طاء و سکون خاے معجمہ و بعضے گفتہ اند طرفۃ بہا و بعضے طغفۃ بغین بدل خا و بود پدر او از اصحاب صفہ کہ گفت پدر روی بینما انا مضطجع من السحر علی بطنی در اثناے آنکہ من خفتیدہ ام از در دسحر بر شکم خود و سحر بضم سین و سکون خاے مہملتین مع بفتح و سکون و بفتحتین شش و نیز انچہ پیوستہ ست بحلقوم و مری از اعلاے بطن یعنی بسبب دردی کہ در سینہ داشتم بر روے افتادہ بودم و بر شکم خفتیدہ ام از در جل بحرکتی برجلہ ناگاہ مردی می جنباند مرا بپاے خود فقال پس گفت آن مرد کہ می جنبانید آن ہذہ ضجعۃ یبغضہا اللہ این نوع خفتیدن خفتیدنی ست کہ دشمن میدارد خداے تعالے آنرا مبالغہ در کراہت وے در ین حدیث بیشتر ست از حدیث سابق کہ فرمود لایحبہا اللہ یا آنجا عدم محبت نیز کنایت از بغض ست فنظرت فاذا ہو رسول اللہ پس نگاہ کردم ناگاہ می بینم کہ آن مرد کہ بپاے خود می جنبانید مرا پیغمبر خدا ست صلی اللہ علیہ وسلم رواہ ابو داؤد و این ماجۃ شک نیست کہ ضرورت بیج این محظور خواہد بود پس بر تقدیر علم بآن ضرورت اگر واقع باشد منع برائے مبالغہ و احتیاط در ارتکاب آن خواہد بود واللہ اعلم -۹- وعن علی ابن شیبان قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من بات علی ظہر بیت لیس علیہ حجاب کسیکہ شب گذراند یعنی خواب کند بر پشت خانہ لیس علیہ حجاب کہ نیست بر پشت وے پردہ کہ مانع آید از افتادن چنانکہ بر بام ہا از ہر طرف دیوار ہا می سازند تا پردہ شود و از سقوط مانع آید و فی روایۃ جار و در روایتے این چنین آمدہ ظہر بیت لیس علیہ جا جمع حجر بلسر جا انچہ منع کردہ شود بوے چنانچہ دیوار و مانند آن فرمود ہر کہ خواب کند بر پشت این چنین خانہ فقد برئت منہ الذمۃ پس تحقیق بری شد از وے ذمہ

ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان اذا عرس بلیل بود آنحضرت چون تعریس میکرد بشب اضطجع علی شقہ الایمن می خفت بر پہلوے
راست خود واذا عرس قبیل الصبح و چون تعریس میکرد نزدیک بصبح نصب ذراعہ ایستادہ میکرد ساعد مبارک خود را
ووضع راسہ علی کفہ و می نہاد سر مبارک را بر کف دست خود رواہ فی شرح السنۃ تعریس نزول مسافرست آخر شب براے
استراحت و خواب و عادت شریف چنان بود کہ چون در وقت نزول پارہ از شب بودی و ہنوز صبح دور بودی
بخواب می رفت بر پہلوے راست چنانچہ در غیر حالت تعریس نیز این چنین عادت داشت و اگر صبح نزدیک بودی
دست شریف ایستادہ کردی و سر بر کف دست نہادی و بخواب رفتی و این ہمہ براے آن بود تا خواب بفراغ
و قرار نگیرد و نماز فجر فوت نشود اما در صورت اخیر ظاہرست و در صورت اولی نیز در خواب بہ پہلوے راست دل
در جانب چپ معلق باشد و قرار و سکون کمتر بود و خواب غالب نیاید و چون بر پہلوے چپ خسپد دل در حیز خود
متمکن گردد و آرام گیرد و خواب بفراغ آید و لہذا اطبا کہ غرض ایشان از خواب آرام و ہضم طعام ست خواب بر پہلوے
چپ دوست دارند تا بسبب آرام و سکون ظاہر حرارت در باطن محتبس گردد و موجب ہضم طعام شود و در بعضے
روایات آمدہ کہ چون تعریس بشب میکرد خشتی زیر سر می نہاد و چون نزدیک بصبح بودی ساعد شریف نصب
کردی و سر بر کف دست نہادی تا متمکن نگردد بر نوم -۶- وعن بعض آل ام سلمۃ قال مروی ست از بعضے اولاد
ام سلمہ کہ از ازواج مطہرات ست و او را رضی اللہ عنہا اولاد بود بعضے از ایشان ربیب آنحضرت بودند چنانکہ عمر
و زینب تا روایت از کدام اینہاست بر ہر تقدیر روایت ست از بعضے ازینہا کہ گفت کان فراش رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم بود جامہ تہ افگندنی آنحضرت براے خواب نحوا مما یوضع فی قبرہ مانند آنچہ نہادہ شد در قبر شریف وے
در حدیث آمدہ است کہ در قبر شریف قطیفہ حمرا کہنہ کہ در زیر پشت مبارک وقت خواب می انداخت نہادہ بودند
و جسد شریف بالاے آن نہادہ و بعضے گفتہ اند کہ جسد شریف بران جامہ نہادہ در قبر گذاشتند و برداشتن آن بجہت
اضطراب وقت بخواطر فراہم نرسید ہمچنان ماند و کشادن قبر بعد از پوشیدن مناسب نہ نمود آوردہ اند کہ نہادن
آن قطیفہ زیر جسد شریف از شقران بود بضم شین و سکون قاف مولی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بے اتفاق صحابہ گفت
نخواہم کہ جامہ او را کسے بعد از وے بپوشد و جمہور علما بر کراہت نہادن جامہ اند زیر میت در قبر و در روضۃ الاحباب
میگوید کہ نہادن آن بوصیت آنحضرت بود و آن از خصائص آنحضرت ست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و صحیح آنست
کہ صحابہ بعد از آنکہ نہ خشت در قبر نہادہ بنا کردہ بودند قطیفہ را برآوردند واللہ اعلم حاصل آنکہ راوی نشان میدہد کہ
فراش وے صلی اللہ علیہ وسلم از جنس آن جامہ بود کہ در قبر نہادند و ظاہر آن بود کہ بجاے یوضع وضع گوید بر لفظ
ماضی مگر آنکہ این روایت در حال نہادن آنحضرت در قبر کردہ شدہ واللہ اعلم وکان المسجد عند راسہ و بود در وقت
خواب رفتن مسجد نزد سر مبارک وے یعنی سر بجانب مسجد میکرد و لاجرم چون روے بجانب قبلہ بود سر مبارک

بر ذبول و مرده دلی و بر سبک سری و بی عقلی و در قرآن مجید هون را ستایش کرده و بندگان خاص خود را بدان وصف نموده چنانکه وعباد الرحمن الذین یمشون علی الارض هونا یعنی راه میروند بآرام و گرانباری بے تعظیم و تکبر و بے مردگی و فسردگی و تفصیل آن در بیان روش آن سرور صلی الله علیه وآله وسلم در بیان شمائل شریف معلوم گردد انشاء الله تعالی

الفصل الثانی ×۱۷× وعن جابر بن سمرة صحابی ست مانند پدرش کنیت او ابو عبد الله خواهرزاده سعد بن ابی وقاص ام او خالده بنت ابی وقاص قال رایت النبی صلی الله علیه وسلم متکیا علی وسادة علی یساره دیدم آنحضرت را تکیه زده نشسته بر بالین که نهاده بود بر جانب دست چپ وے رواه الترمذی ازینجا معلوم شد که تکیه زده بر وساده نشستن سنت است و آمده است که آنحضرت وساده را دوست میداشت و فرموده است که اگر کسی وساده دهد رد نباید کرد چنانکه در ماده طیب فرموده است ×۲× وعن ابی سعید الخدری قال کان رسول الله بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اذا جلس فی المسجد احتبی بیدیه چون می نشست در مسجد احتبا میکرد بدو دست شریف خود و معنی احتبا معلوم شد رواه رزین ×۳× وعن قیلة بفتح قاف و سکون تحتانیه بنت مخرمة بفتح میم و سکون خاء معجمه و را انها رأت رسول الله از قیله عنبریه تمیمیه روایت ست که وی دید پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم فی المسجد وهو قاعد القرفصاء در مسجد و حال آنکه آنحضرت نشسته بود بر وضع قرفصا بضم قاف و سکون را و ضم فا و فتح آن و صاد مهمله ممدود و مقصور هر دو آمده و بعضے گفته اند بر تقدیر قصر بکسر قاف و فا آمده و در قاموس ثلثة القاف والفاء گفته نوعی ست از جلوس و آنچنان ست که بنشیند بر هر دو سرین و بچسپاند رانها را بشکم و احتبا کند بهر دو دست یا به نشیند تکیه زده بر دو زانو و بچسپاند رانها را بشکم و در آرد کفهاے هر دو دست در بغل دست راست در بغل چپ و دست چپ در بغل راست و این نشستن بادیه نشینان عرف ست و غربا و مشغولان و نظارگیان که در دل فکرے و اندیشه و خیالی داشته باشند نیز باین وضع نشینند یا آنحضرت در چه مقام بود که این چنین نشسته بود پس قیله میگوید که دیدم آنحضرت را در مسجد باین وضع نشسته قالت گفت قیله فلما رایت رسول الله پس هرگاه که دیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم باین وضع نشسته المتخشع که در غایت فروتنی و انکسار و ذوق و حضور بود ارعدت من الفرق لرزاینده شدم فرق بفتح فا و را از ترس و هیبت یعنی لرزه بر اندام من افتاد و حالتے دست داد که از خود رفتم رواه ابو داود و ترمذی نیز در شمائل روایت کرده ×۴× وعن جابر بن سمرة قال کان النبی بود پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم اذا صلی الفجر چون میگذارد و نماز فجر را و فارغ می شد از ان تربع فی مجلسه تربع میکرد در نشستن خود یعنی چهار زانو می نشست حتی تطلع الشمس حسناء تا آنکه نیک بر می آمد آفتاب سفید و روشن و پاکیزه از زردی که بجهت غبار و بخار در وقت طلوع عارض میگردد و لفظ حسنا را چند وجه خوانده اند اصوب آنست که بفتح حا و سین ست اے طلوعا حسنا و حسناء بفتح حا و سکون سین و همزه ممدوده بر وزن فعلاء و در بعضے روایات حینا بکسر حا و سکون مثناة تحتیه بمعنی زمان نیز آمده یعنی می نشست تا زمانی که میخواست رواه ابو داود ×۵× وعن ابی قتادة

به ثوب بود چنانکه رداء و فوطه و گاهی بهر دو دست و عرب در شستن احتبا بسیار کنند و آنحضرت را محتبی بدو دست
دیده اند و احتبا بجامه نیز روایت کرده اند رواه البخاری ×۲× وعن عباد بفتح عین و تشدید با بن تمیم عن عمه عباد بن
تمیم بن زید بن عاصم تابعی انصاری ست بازنی مدنی از مشاهیر تابعین و ثقات ایشان ست و روایت میکند از عم
خود که عبد الله بن زید انصاری ست قال رایت رسول الله گفت دیدم پیغمبر خدا را صلی الله علیه وسلم فی المسجد مستلقیا در
مسجد بر قفا خفته واضعا احدی قدمیه علی الاخری نهنده یکپاے خود را بر پاے دیگر و ازینجا معلوم شد که استلقا در
مسجد جائز ست و گفته اند که آن احیانا بود بجهت دفع تعب و طلب راحت و آن حضرت نیز براے تعلیم جواز کرده والا عادت
شریف بر خلاف آن بود متفق علیه ×۳× وعن جابر قال نهی رسول الله گفت جابر نهی کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم
ان یرفع الرجل احدی رجلیه علی الاخری از برداشتن مرد یکپاے خود را بر پاے دیگر وهو مستلق علی ظهره و حال آنکه
آن مرد خسپنده است بر پشت خود رواه مسلم ×۴× وعنه ان النبی صلی الله علیه وسلم قال لا یستلقین احدکم باید که بر پشت
خواب نکند یکی از شما ثم یضع احدے رجلیه علی الاخری پسته بنهد یکپاے خود را بر پاے دیگر رواه مسلم این دو
حدیث که از جابر آمده بظاهر منافات دارند با حدیث عباد بن تمیم که اول مذکور شد و جمع میان آنها آنچنان کرده اند
که نهادن یکپا بر پاے دیگر بدو طریق میباشد یکی آنکه هر دو پا دراز کشیده باشد و یکے را بر دیگرے نهد درین
طریق باکی نیست زیرا که باین هیئت انکشاف عورت لازم نیاید طریق دیگر آنکه زانوے یکپاے را ایستاده
دارد و پاے دیگر بر زانوے آن یا که ایستاده کرده بنهد منهی عنه این ست و این نیز بر تقدیرے که موجب انکشاف
عورت گردد چنانکه سراویل نپوشیده باشد و ازار با دامن پیراهن دراز نباشد و اگر نه چنین بود و آن نیز ممنوع و منهی عنه نباشد
پس مدار جواز و منع بر انکشاف عورت و عدم انکشاف آن آمد کذا قالوا ×۵× وعن ابی هریرة قال قال رسول الله
صلی الله علیه وسلم بینما رجل یتبختر فی بردین در اثناے آنکه مردی میخرامید و گردن افراخته میرفت در و جامه مخطط مراد
مردی ازین امت ست یا اخبار ست از شخصی از امم سابقه و بعضی گویند مراد بدان قارون ست و احتمال دارد که
بطریق فرض و تمثیل باشد از براے تخویف و انذار والله اعلم وقد اعجبته نفسه و به تحقیق در عجب انداخت او را نفس او
و خوش آمد او را این جامه ها و خرامیدن در آن خسف به الارض فرو برده شد او را در زمین فهو یتجلجل فیها الی یوم القیامة پس
آن مرد می جنبد و فرو میرود در زمین تا روز قیامت و جلجل جنبیدن بآواز جلاجل دف که میگویند ازینجاست متفق
علیه ازینجا معلوم شد که تکبر و افتخار و خرامیدن و سر برافراختن در رفتار مذموم ست و عاقبت وی وخیم اعاذنا الله
من ذلک و رفتار را بر ده قسم نهاده اند و هر یکے را در زبان عرب نامی جداست و در شرح آنرا ذکر کرده ایم
اکمل و افضل از همه هون ست بفتح ها و سکون واو که آهسته با حرکت تمام و سرعت اندک روند نه مردگانه و فسردگانه
چون چوبی خشک روند و نه بخفت و سبکساری و انزعاج و اضطراب و این هر دو نوع مذموم و مستقبح و دلیل ست

علیه وسلم قال لا یحل لرجل ان یفرق بین اثنین روایت ست از عبد الله بن عمر گفت روا نیست امر هیچ مردی را که تفریق کند و جدائی افگند و فاصله گردد میان دو کس که بیکدیگر آشنا علاقه اخوت و محبت دارند و بهم نشسته اند الا باذنهما مگر باذن و رضاے ایشان اگر فرضا وجود علاقه میان آن دو کس معلوم ست ننشیند و اگر معلوم ست که نیست بنشیند و اگر مبهم و نامعلوم ست احتیاط دران ست که نه نشیند رواه الترمذی و ابو داؤد ×۷× وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا تجلس بین رجلین الا باذنهما منشین میان دو مرد مگر باذن ایشان رواه ابو داؤد ×

الفصل الثالث ×۲× عن ابی هریرة قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یجلس معنا فی المسجد ویحدثنا بود آنحضرت که می نشست با ما در مسجد و سخن میکرد با ما فاذا قام قمنا قیاما پس چون می ایستاد از مجلس می ایستادیم ما ایستادنی و ایستاده می ماندیم حتی نراه قد دخل بعض بیوت ازواجه تا آنکه می دیدیم که به تحقیق در آمد بعضے خانهاے زنان خود را ×۲× وعن واثلة بن الخطاب قرشی عدوی ست از قوم عمر بن الخطاب مر او را صحبت ست ساکن شد دمشق را روایت کرد از ان حضرت یک حدیث را که همین حدیث ست قال دخل رجل الی رسول الله صلی الله علیه وسلم وهو فی المسجد قاعدا در آمد مردی نزد آنحضرت و آنحضرت در مسجد نشسته بود فتزحزح له رسول الله صلی الله علیه وسلم پس جنبید و یکسو شد براے آن مرد آنحضرت از جاے خود فقال الرجل پس گفت آن مرد یا رسول الله ان فی المکان سعة بدرستی که در جا فراخی ست حاجت بجنبیدن تو از مکان شریف نیست فقال النبی صلی الله علیه وسلم پس گفت آنحضرت ان للمسلم لحقا بدرستی که مر مسلمان را حق ست اذا رآه اخوه چون به بیند آن مسلمان را برادر او که مسلمان دیگر ست ان یتزحزح له که بجنبد براے وے این برادر یعنی قطع نظر از تنگی و فراخی جاے جنبیدن و یکسو شدن از جای بقصد اکرام و اعتنا نیز حق ست رواهما روایت کرد این دو حدیث را البیهقی فی شعب الایمان ×

باب الجلوس والنوم والمشی

۲۴۱ ذکر این سه چیز باین ترتیب موافق ست بعادت زیرا که آدمی نشیننده است براے طعام و جز آن پس از ان بخواب میرود پس بر می خیزد و مشی میکند بمسجد و جز آن مثلا و جلوس و قعود بیک معنی ست بعضی فرق میکنند که قعود از قیام میباشد و جلوس بعد از افتادن بر پهلو یا بعد از سجده کردن کذا فی القاموس و درینجا کلام طویل ست در موضع دیگر مذکور شده و نوم فترتی ست که حاصل میشود در قواے درّاکه از استرخاء اعصاب بسبب سعود بخار از جوف براس

الفصل الاول ×۵× عن ابن عمر رضی الله عنهما قال رایت رسول الله صلی الله علیه وسلم بفناء الکعبة ابن عمر گفت دیدم آنحضرت را در پیش صحن خانه کعبه محتبیا بیدیه نشسته بر وضع احتبا و آن چنان باشد که زانوها را ایستاده دارند و کفهاے پا را بر زمین نهند و هر دو دست را بر ساقها حلقه کنند خواه سرین بر زمین نهند یا نه نهند و احتبا گاهے

ونہی عنہ دوست داشتن برپا ایستادن مردم ست نجدمت بطریق تعظیم وتکبر وآنچہ برین وجہ نبود مکروہ نباشد رواہ الترمذی وابو داؤد ۳۔ وعن ابی امامۃ قال خرج رسول اللہ ابو امامہ گفت بیرون آمد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم متکیا علی عصا نکیہ کنندہ بر چوبی تعمنا لہ پس برخاستیم ما و بایستادیم برائے آنحضرت فقال پس فرمود لا تقوموا کما یقوم الاعاجم یعظم بعضہا بعضا لا برخیزید و نہ ایستید چنانکہ برمی خیزند ومی ایستند اہل عجم بعضی بعضی دراصل ایستادن باشد یا بر کیفیت خاص کہ چون عظیمی از عظمائے ایشان برایشان درآمد بمجرد دیدن وے برخیزند واضطراب کنند وپیش آیند وبرائے تعظیم وے برپا ایستادہ باشند چنانکہ تعلیمی بآن کردہ بقول خود یعظم بعضہا بعضا تعظیم میکنند بعضے از ایشان کہ اصاغر ند بعضے دیگر را کہ عظما واکابر ند وبرین توجیہ اصل قیام ممنوع نباشد چنانکہ در بعضے احادیث آمدہ بلکہ آنچہ بطریق تعظیم وتکریم باشد رواہ ابو داؤد ۴۔ وعن سعید بن ابی الحسن تابعی ثقہ است برادر حسن بصری وابو الحسن نام پدر ایشان ست وفات یافت پیش از برادر خود بیک سال سنہ تسع ومائۃ روایت میکند از ابن عباس وابو ہریرہ وروایت میکند از وے برادر وے وقتادہ وغیرایشان قال جاء نا ابو بکرۃ فی شہادۃ گفت آمد مارا ابو بکرہ نفیع بن حارث ثقفی بضم نون کہ از مشاہیر صحابہ است از برائے ادائے شہادت در قضیۃ کہ گواہ بود فقام لہ رجل من مجلسہ پس بایستاد برائے تعظیم وے مردی از جائے کہ نشستہ بود آن مرد تا وے در آنجا بنشیند فابی ان یجلس فیہ پس ابا آورد ابو بکرہ از نشستن در آنجا وقال ان النبی وگفت کہ پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم نہی عن ذالک نہی کردہ از این کہ بایستد کسی تا بنشاند دیگر برادر جائے خود و بنشیند آن کس در آنجا ظاہر عبارت این ست کہ ممنوع این مجموع باشد واگر اشارت بمجرد قیام دارند نیز صورتے دارد وباقی متفرع بران ست چون آن منہی عنہ شد نشستن را در آنجا نیز مکروہ داشت فافہم ودیگر گفت ونہی النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان یمسح الرجل یدہ ثوب من لم یکسہ ونہی کرد آنحضرت از پاک کردن مرد دست خود را کہ آلودہ باشد بطعام وجز آن بجامہ کسیکہ نپوشانیدہ ونداوہ است آن کس را آن جامہ را یعنی دست بعد از طعام مثلا بجامۂ بیگانہ پاک نکند اما اگر غلام یا فرزند و یا خادم او باشد کہ این جامہ بوے او دادہ است یتوان پاک کرد رواہ ابو داؤد ۵۔ وعن ابی الدرداء قال کان رسول اللہ بود پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اذا جلس چون می نشست وجلسنا حولہ ومی نشستیم ما گرد وی مقام پس ایستاد از مجلس ومی خواست کہ درون خانہ رود فاراد الرجوع پس میخواست کہ باز آید بمجلس تنزع نعلہ می کشید نعل خود را میگذاشت آن را بہمین جا کہ نشستہ بود نزد ما و پاے برہنہ بدرون میرفت او بعض ما یکون علیہ میگذاشت بعضی چیز را کہ بروے بود مثل ردا کہ بر بدن مبارک وے بودی وجز آن فیعرف فطن اصحاب پس می شناختند باین نشان باز آمدن آنحضرت را بمجلس اصحاب او ومید انستند کہ باز خواہند آمد فیجلسون پس بر جائے خود میماندند ومتفرق نمی گشتند رواہ ابو داؤد ۶۔ وعن عبد اللہ بن عمرو عن رسول اللہ صلی اللہ

وی واگر وے محبت قیام ندارد قیام برائے وی مکروه نبود قاضی عیاض مالکی گفته که قیام منهی عنه در حق کسے ست که نشسته باشد
وایستاده باشند پیش وے مردم تا نشستن وے چنانکه در حدیث بیاید و در قیام تعظیم برائے اهل دنیا بجهت دنیائے
ایشان وعید شدید وارد شده مکروه است در غایت کراهت ۲- وعن ابن عمر عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم
قال لا یقیم الرجل الرجل من مجلسه فرمود باید که ایستاده نکند و برنخیزاند مرد مرد دیگر را از جائے نشست وے ثم
یجلس فیه پستر بنشیند خود در جائے وے ولکن تفسحوا وتوسعوا ولکن فراخ کنید جائے را و جائے دهید کسے را که درآید
تا حاجت به برخیزانیدن نشود و در بعضے نسخ ولکن یقول تفسحوا یعنی بگوید مرد درآینده فراخ کنید جائے را و جائے
دهید ایا در اکثر نسخ مصحح لفظ یقول نیست متفق علیه ۳- وعن ابی هریرة ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
قال من قام من مجلسه ثم رجع الیه فهو احق به کسیکه برخیزد از جائے خود پستر باز آید بسوے جائے خود پس وے
مستحق تر و سزاوار تر ست بآنجائے که در جای خود بنشیند واگر دیگرے آمده نشسته باشد اگر برخیزاند درست ست
وگفته اند که این بر تقدیرے ست که بقصد باز آمدن برخاسته باشد چنانکه برائے وضو یا اندک کارے ضروری برخاست
وباز آمد اما اگر از مجلس برخاست وبکارے دور دراز رفت و باز آمد جائے او نماند وحق او نیست رواه مسلم

الفصل الثانی

الفصل الثانی ۷- عن انس قال لم یکن شخص احب الیهم من رسول الله نبود هیچ شخصے محبوب تر نزد
صحابه از پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم وکانوا اذا رأوه لم یقوموا وبودند ایشان که چون میدیدند آنحضرت را
برنمے خاستند ونمی ایستادند چنانکه متعارف ست در تعظیم لما یعلمون من کراهیته لذلک از جهت آنچه میدانستند
ایشان از ناخوش داشتن آنحضرت آن را یعنی ایستادن را رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح وطیبی
گفته که این کراهت از جهت کمال محبت و رسوخ مودت وصفائے باطن وتالیف قلوب بود که موجب رفع
تکلف و وحشت و وجود اتحاد و یگانگی ست پس حاصل آن آمد که قیام و ترک قیام بحسب ازمان واحوال
واشخاص مختلف گردد واز ینجاست که گاهی کرده اند وگاهے نه وباین وجه حاصل میگردد تطبیق و توفیق
میان احادیث وقول او لم یکن شخص احب مشعر ست بآنکه محبت مستلزم تعظیم وهیبت واجلال ست باوجود
آن چون آنحضرت مکروه میداشت آن را برنمی خاستند به جهت طلب رضا واطاعت واز ینجا معلوم گردد
که الاطاعة فوق الادب وبروشی که طیبی رفت همین محبت وکمال آن باعث بر عدم قیام آمد گویا کانوا اذا
رأوه لم یقوموا بیان ثمرة ونتیجه کلام سابق ست فافهم رواه الترمذی وقال هذا حدیث حسن صحیح ۲- وعن معاویة
قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم من سره ان یتمثل له الرجال قیاما کسیکه خوشحال میگرداند او را بخدمت
پیش ایستادن و برجائے خاستن مردم او را وقول وی قیاما مصدر ست برائے تاکید یا جمع قائم ست فلیتبوأ مقعده
من النار پس باید که بگیرد و ساخته کند جائے نشست خود را از آتش دوزخ واز ینجا معلوم میشود که مکروه

ف قیام تعظیم برای اهل دنیا ممنوع است

دور ست مگر مراد به مسجد جاے دارند که آنحضرت در مدت اقامت آنجا نماز می گذارد پس مراد به مسجد مصلا ست
و شاید که دران مدت بناے مسجدی هم کرده باشند و مسجدی که الآن دران بقعه شریف مبنی ست دران موضع باشد
بر هر تقدیر چون سعد بن معاذ نزدیک بمنزل شریف آمد قال رسول الله گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم للانصار
مر گروه انصار را ظاهر آنست که مراد بدان قبیله اوس باشد که سعد سید ایشان بود قوموا الی سیدکم برخیزید و بایستید
و بروید بجانب مهتر خود متفق علیه و مضی الحدیث بطوله فی باب حکم الاسراء و گذشت حدیث ابی سعید خدری در نزول
بنی قریظه بر حکم سعد بن معاذ با درازی خود در باب حکم اسیران و تمام قصه آن و آنچه متعلق ست بدان آنجا شرح کرده
شده است و باین حدیث احتجاج کرده اند بسیاری از علما بر اکرام اهل فضل بقیام و بعضی گفته اند که مراد باین قیام
تعظیم و تکریم نیست که براے داخل مجلس متعارف و معتاد شده است و ازان نهی واقع شده و فرموده که آن از
تکلفات اعاجم ست و نزد آن حضرت تا آخر عهد زندگانی مکروه بود و طیبی گوید که اگر این قیام مراد بودی
قوموا لسیدکم گفتی نه الی سیدکم بلکه مراد قیام و قبا درست در رفتن بسوے وی از براے اعانت در فرود آوردن
از مرکب و حرکت کردن تا موجب سیلان دم از جراحت نگردد گفتم من و بخدا توفیق که احتمال دارد که حکمت
در مراعات توقیر و اکرام سعد درین مقام و امر به تعظیم و تکریم او درینجا براے آن باشد که او را براے حکم کردن
طلبیده بودند پس اعلاے شان او درین مقام اولی و انسب باشد تا باعث گردد بر اطاعت و قبول حکم
وے والله اعلم و آنچه روایت کرده شده از قیام آنحضرت صلی الله علیه وسلم مر عکرمه بن ابی جهل را نزد قدوم
وے بر حضرت وے و روایت کرده شد از عدے بن حاتم که گفت در نیامدم بر رسول خدا صلی الله علیه وسلم
هرگز مگر آنکه می ایستاد براے من یا می جنبید از مکان خود صحیح نیست احتجاج بدان از جهت ضعف این روایات
و اگر ثابت شود محمول ست بر رخصت در مقامی که تقاضا کند حال و عکرمه از رؤساء قریش بود و عدی سید
بنی طی بود پس دید تالیف ایشان را بر اسلام مناسب مقام یا دریافت از جانب آنها تطلع و استشراف بر طلب
اکرام از حضرت وے چنانکه مقتضاے حب ریاست ست کذا قال الطیبی پوشیده نماند که قیام آنحضرت مر فاطمه را
و قیام وے رضی الله عنها مر آن حضرت را سابقا معلوم شد و تاویل بآن که آن قیام محبت و اقبال بود نه تعظیم
و اجلال خالی از بعدے نیست و هم طیبی از محی السنه نقل کرده که اجماع کرده اند جماهیر علما باین حدیث بر اکرام
اهل فضل از علم یا صلاح یا شرف بقیام و امام محیی السنه محی الدین نووے رحمة الله علیه گفته که این قیام مر اهل فضل را
وقت قدوم آوردن ایشان مستحب ست و احادیث درین باب ورود یافته و در نهی ازان صریحا چیزے
صحیح نشده و در مطالب المؤمنین از قنیه نقل کرده که مکروه نیست قیام جالس از براے کسیکه در آمده است
بر وے بجهت تعظیم و قیام مکروه بعینه نیست بلکه مکروه محبت قیام ست از کسیکه قیام کرده شده است براے

مصافحہ کنید یذہب الغل تا برود کینہ یا ببرد کینہ را وتہادوا وہدیہ فرستید بیکدیگر تحابوا تا دوست دارید یکدیگر را و پیدا گردد دوستی بیکدیگر وتذہب الشحناء وتا برود دشمنی یا ببرد دشمنی را رواہ مالک مرسلا ۳ - وعن البراء بن عازب قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم من صلی اربعا قبل الہاجرۃ کسیکہ بگذارد و چہار رکعت را پیش از نیم روز فکانما صلاہن فی لیلۃ القدر پس گویا گذارد آن رکعات را در شب قدر والمسلمان اذا تصافحا و دو مسلمان چون مصافحہ کنند لم یبق بینہما ذنب الا سقط باقی نمیماند میان ایشان ہیچ گناہی مگر آنکہ ساقط میگردد و می افتد ظاہر حدیث عموم ذنب ست و آنکہ مصافحہ سبب سقوط جمیع گناہان ست و طیبی گفتہ کہ مراد از ذنب ہمان کینہ و دشمنی ست چنانکہ از حدیث سابق معلوم شد کہ مصافحہ سبب ذہاب آنہاست و در قول طیبی نظر ست چرا کہ مصافحہ غالباً در میان احباب می باشد خصوصاً در میان صحابہ کرام رضی اللہ تعالے عنہم کہ رحماء بینہم نص قاطع ست در شان ایشان آری اگر در ضمن باقی ذنوب در بعضی مواد کینہ و دشمنی نیز ساقط شود وجہے دارد واللہ اعلم رواہ البیہقی فی شعب الایمان

باب القیام

۲۱ مراد قیام ست برائے داخل مجلس چنانچہ متعارف این زمان ست و بیان آنکہ این شیوہ در زمان نبوت بودہ ست یا نہ و بتحقیق دعوی کردہ اند بعضے از علما کہ قیام برائے داخل سنت ست و احتجاج کردہ اند بحدیث قوموا الی سیدکم چنانکہ بیاید و جواب آن نیز مذکور گردد و بعضے بر آنند کہ مکروہ است و بدعت و منہی عنہ است چنانکہ ثابت شدہ است در حدیث انس از کراہیت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم قیام صحابہ را رضی اللہ عنہم و در حدیث ابی امامہ آمدہ کہ آنحضرت فرمود برنہ خیزید چنانکہ اعاجم برمی خیزند و فرمود این عادت اعاجم ست و کلام درینجا در شرح زیادہ برین واقع شدہ است

الفصل الاول - ۳ - عن ابی سعید الخدری قال لما نزلت چون فرود آمدند بنو قریظہ کہ قبیلہ بود از یہود و آنحضرت بعد از فتح خندق بست پنج روز ایشان را محصر داشت پس فرود آمدند از حصار علی حکم سعد بر حکم سعد بن معاذ کہ سید اوس بود و ایشان حلفاے اوس بودند گمان بردند کہ مگر وے رعایت حال ایشان خواہد کرد پس چون فرود آمدند باین عہد کہ ہر چہ سعد بن معاذ بر ما حکم کند اختیار داریم بعث رسول اللہ کس فرستاد پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم الیہ بسوے سعد بن معاذ و طلبید او را تا بیاید و در بنو قریظہ حکم کند وکان قریبا منہ و بود سعد بن معاذ نزدیک از آن حضرت و وے زخم خوردہ بود بر اکحل در غزوۂ خندق و خون از زخم وے روان بود و چون آنحضرت او را طلب داشت خون بایستاد فجاء علی حمار پس آمد معاذ بخدمت آنحضرت خر سوار فلما دنا من المسجد پس چون نزدیک شد از مسجد متبادر از مسجد مسجد شریف ست کہ در مدینہ است و این معنی درست نمی آید زیرا کہ آنحضرت نزول در بنی قریظہ داشت کہ ایشان را محصر کردہ بود و آن چند میل از مدینہ

کہ اثر و نشان مشابہت و مجانست ست بیان کرد و گفت کانت بود فاطمہ اذا دخلت علیہ چون می در آمد بران حضرت قام الیہا می ایستاد و میرفت و میل میکرد آنحضرت بسوے وے فاخذ بیدہا پس میگرفت آنحضرت دست فاطمہ را فقبلہا پس بوس میکرد او را واجلسہا فی مجلسہ می نشاند آنحضرت فاطمہ را در جاے نشست خود یعنے جاے خود را برائے وی میگذاشت و او را می نشاند وکان اذا دخل علیہا قامت الیہ فاخذت بیدہ فقبلتہ واجلستہ فی مجلسہا و بود آنحضرت چون می در آمد بر فاطمہ می ایستاد و میرفت و میل میکرد بسوے آنحضرت پس میگرفت دست آنحضرت را پس بوس میکرد و می نشاند آنحضرت را در مجلس نشست خود رواہ ابو داؤد ۱۲ — وعن البراء قال دخلت مع ابی بکر اول ما قدم المدینۃ گفت براء بن عازب کہ صحابی مشہور ست در آمدم با ابو بکر رضی اللہ عنہ یعنی خانہ و منزل او را در ابتداے قدوم آوردن وی مدینہ را فاذا عائشۃ ابنتہ مضطجعۃ ناگاہ دیدم عائشہ دختر ابو بکر رضی اللہ عنہما بر پہلو افتادہ است قد اصابہا حمی و رجائی کہ تحقیق رسیدہ است عائشہ را تب فاتانا ابو بکر پس آمد عائشہ را ابو بکر فقال کیف انت یا بنیۃ پس گفت ابو بکر عائشہ را چگونہ تو اے دخترک من وقبل خدہا و بوس کرد رخسارہ عائشہ را رواہ ابو داؤد ۱۳ — وعن عائشۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم اتی بصبی فقبلہ روایت ست از عائشہ رضی اللہ عنہا آوردہ شد نزد آنحضرت کودکی پس بوسہ کرد آنحضرت او را فقال اما انہم لمجلۃ اگاہ باشید بدرستی کہ ایشان حامل و باعث بخل اند چہ آدمی را چون فرزندان شدند در انفاق و صرف مال بر غیر ایشان بخل می ورزد بلکہ بر ایشان نیز تا ایشان ہلاک نشوند و محتاج نگردند و باعث بر جبن و علت آن میشوند و مرد از جہاد و حرب می نشیند و میترسد مبادا کشتہ شود و ایشان بیکس مانند و منجاۃ و مجبنۃ ہر دو بفتح میم و سکون ما بعد میم و جبن مذمت کرد ازین جہت بوجہی دیگر ثنا نیز کرد و فرمود انہم لمن ریحان اللہ و بدرستی کہ اولاد بہ تحقیق از رزق و نعمت خدا اند کہ بفضل خود بخشیدہ و عطا نمودہ است مشتق از روح بفتح بمعنی انبعاث کہ رزق موجب آنست قولہ تعالے فروح و ریحان و رحمۃ و رزق با مراد و ریحان ست کہ از مشمومات ست کہ بوس کردہ میشود و بوے بردہ می شود از ان رواہ فی شرح السنۃ

الفصل الثالث

۱۴ — عن یعلی روایت ست از یعلی بن امیہ یا بعلی بن مرہ ہر دو صحابی اند تا کدام یکے ازین دو مراد ست و ظاہر اول ست واللہ اعلم قال ان حسنا وحسینا رضی اللہ عنہما استقبلا وہ دیدہ رسیدند ایشان را بجانب پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فضمہما الیہ پس جمع کرد و فراہم آورد ایشان را بسوی خود وقال ان الولد مجبنۃ مجلبۃ گفتہ اند کہ مقصود اینجا بیان محبت و شفقت و مدح ست بخلاف ما سبق کہ مراد مذمت و کراہت ست رواہ احمد ۱۵ — وعن عطاء الخراسانی ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال روایت ست از عطاء خراسانی کہ از مشاہیر تابعین و ثقات ایشان ست بن ابی مسلم بلخی خراسانی ست ساکن شد شام را ولادت وی سنہ خمسین و وفات وی خمس و ثلثین و مائۃ روایت میکند از وی مالک و اوزاعی و شعبہ روایت میکند وی از صحابہ بطریق ارسال تصافحوا

آنحضرت ما ادری انا بفتح خیبر افرح ام بقدوم جعفر یا بسبب آمدن جعفر از حبشہ
وافق ذلک فتح خیبر وموافق افتادہ بود آمدن جعفر فتح خیبر را این کلام راوی ست کہ در بیان معنی حدیث گفتہ
رواہ فی شرح السنۃ بسمہودی در وفاء الوفا باخبار دار المصطفی آوردہ کہ سفیان بن عیینہ کہ شیخ امام شافعی ست
بر مالک در آمد مالک مصافحہ او کرد و گفت معانقہ نیز میکردم اگر بدعت نبودی سفیان گفت بتحقیق معانقہ کردہ است
آنکہ بہتر ست از من و تو و معانقہ کردہ است پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم جعفر بن ابی طالب را و تقبیل کردہ
او را در وقت قدوم او از حبشہ مالک گفت آن مخصوص بہ جعفر ست سفیان گفت لا بلکہ عام ست و حکم ما و
جعفر یکی ست اگر از صالحان باشیم اذن میدہی کہ در مجلس تو تحدیث کنم مالک گفت نعم اذن دادم پس سفیان
سوق حدیث کرد بلندی کہ داشت و مالک سکوت کرد ۱۰ × وعن زارع وکان فی وفد عبد القیس روایت ست
از زارع بر وزن اسم فاعل از زراعت دبودوے در ابجیان عبد القیس قال گفت لما قدمنا المدینۃ
ہرگاہ کہ قدوم آوردیم بمدینہ فجعلنا نتبادر من رواحلنا پس شتابی میکردیم واز دو رمی شتافتیم و فرود می آمدیم
رحلی افتادیم از مرکبہای خود فنقبل ید رسول اللہ پس بوسہ میدادیم دست مبارک پیغمبر خدا را صلی اللہ علیہ
وسلم و رجلہ و پای شریف او را ازین جا تجویز پای بوس معلوم شد چنانچہ سابقا اشارت بدان کردیم رواہ ابو داؤد
روایت کردہ شدہ است کہ چون وفد عبد القیس آمدند چنانکہ مذکور شد و او شوق و بیطاقتی و اضطراب دادند
و مردی کہ سردار قوم بود و اشج نام داشت اول بمنزل خود فرود آمد و غسل تازہ بر آورد و جامہ سفید پوشید و بمسجد
شریف در آمد و دو گانہ بگذارد پس بہ تانی و وقار و خشوع و خضوع و انکسار بہ مجلس شریف آمد و بسعادت ملازمت
رسید آنحضرت بروے ثنا کرد و این ادب را از وے پسندید و فرمود در تو دو خصلت ست کہ حق تعالے
آنرا دوست میدارد حلم و وقار ۱۱ × وعن عائشۃ رضی اللہ تعالی عنہا قالت ما رایت احدا کان اشبہ گفت
عایشہ ندیدم ہیچ یکی را مانندہ تر سمتا و ہدیا و دلا در سمت و ہدی و دل سمت بفتح سین جملہ و سکون ہم راہ و
روش نیکو و ہدی ہم بر وزن سمت سیرت نیک چنانکہ در خطبۂ ماثورہ آمدہ است خیر الہدی ہدی محمد
و دل بفتح دال جملہ و تشدید لام نیز بریں وزن نزدیک ست در معنی یہدی و ہر دو از سکینہ و وقار در ہیئت
و منظر و شمائل اند کذا فی الصراح و ازین بیان معلوم شد کہ ہر سہ نزدیک ہم اند در معنی تورپشتی گفت سمت اشارت ست
بخضوع و خشوع و تواضع و ہدی بسکینہ و وقار و دل بحسن خلق و حسن حدیث و آنکہ گفت و فی روایۃ
حدیثا و کلاما حدیث و کلام نیز قریب بلکہ متحد اند در معنی مگر آنکہ مراد بیکی سخن دارند و از دیگرے طریق
و روش سخن کردن و بالجملہ عایشہ میگوید ندیدم ہیچ یکے را مشابہ تر درین امور بر سول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
من فاطمۃ از فاطمہ رضی اللہ عنہا بعد ازان قرب محل و مکانت فاطمہ را ازان حضرت و میل و محبت یکدیگر را

کہ مزاح کردن اگر در روے محذور شرعی نباشد شنیدن آن مباح ست وانبساط با وضیع از شیم اشراف ست وچون آنحضرت چوب را در کمر خلانیدند فقال پس گفت آن مرد اصبرنی قصاص وہ مرا یعنی قادر گردان مرا بر خود تا قصاص گیرم از تو وبخلانم چوب را در خاصرۂ تو چنانکہ تو بمن کردی اصبار واصطبار قصاص گرفتن قال گفت آنحضرت اصطبر قصاص بگیر از من وبخلان چوب را در خاصرۂ من قال ان علیک قمیصا ولیس علی قمیص گفت آن مرد کہ بر تن تو پیراہن ست ونبود بر تن من پیراہن اگر من با پیراہن بخلانم در قصاص برابری نمی شود فرفع النبی پس برداشت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم وکشف کرد بدن شریف را عن قمیصہ از پیراہن خود فاحتضنہ پس در کنار گرفت آن مرد آنحضرت را وجعل یقبل کشحہ وبوس کردن گرفت آن مرد تہیگاہ آنحضرت را قال انما اردت ہذا یا رسول اللہ گفت آنمرد من نخواستم السلام از طلب قصاص مگر ہمین را کہ بدن شریف را بوس کنم ×ع× دل عشاق حیلہ گر باشد ×رواہ ابو داؤد بدانکہ لفظ حدیث بران وجہی کہ در مصابیح مذکور ست وشرح کردہ شد اقتضاے آن کند کہ آن مرد مزاح کنندہ وقصاص طلبندہ ہمین اسید بن حضیر باشد ورجل من الانصار کہ واقع شدہ مجرور باشد وبیان اسید بن حضیر بود ولفظ جامع الاصول این چنین ست عن اسید بن حضیر قال ان رجلا من الانصار کان فیہ مزاح فبینما ہو یحدث القوم یضحکہم غطغنہ النبی الحدیث واین دلالت کند کہ آن مردی دیگرست کہ اسید بن حضیر از حال وے روایت میکند وطیبی عبارت متن را توجیہ کردہ موافق آن ساختہ ودر وے تکلفات ارتکاب نمودہ بر اخراج کلام از ظاہر وباعث بر ارتکاب تکلف آن ست کہ اسید بن حضیر از عظماء صحابہ ونقباء انصار ست وجود این معنی از وے مستبعد میدارند واللہ اعلم ×۸× وعن الشعبی ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تلقی جعفر بن ابی طالب شعبی کہ از تابعین ست روایت میکند کہ آنحضرت پیش آمد جعفر بن ابی طالب را فالتزمہ وقبل ما بین عینیہ پس معانقہ کرد او را وبوسہ داد میان دو چشم وے واللہ اعلم این ہمان قصۂ قدوم اوست از حبشہ چنانکہ در حدیث آینده مذکور میشود یا دیگرست رواہ ابو داؤد والبیہقی فی شعب الایمان مرسلا وفی بعض نسخ المصابیح وفی شرح السنۃ عن البیاضی متصلا بیاضی بفتح موحدہ وخفت ثناۃ تحتانیہ واعجام ضاد منسوب ست بہ بیاضہ بن عامر واین حدیث متصل است یعنی مرسل نیست زیرا کہ وے صحابی ست ودر جامع الاصول گفتہ کہ بیاضی کہ مطلق مذکور گردد نسبت عبد اللہ بن جابر بیاضی الانصاری ست واز ابن مندہ آورد کہ گفتہ بیاضی آن کس ست کہ روایت کردہ از وے ابو حازم النمار وحدیث او مالک در موطا در جہر بقرأت در صلوۃ اخراج کردہ وگفتہ اند کہ نام او عبد اللہ بن جابر ست واللہ اعلم ×۹× وعن جعفر بن ابی طالب فی قصۃ رجوعہ من ارض الحبشۃ روایت ست از جعفر بن ابی طالب در قصۂ باز گشتن او از ہجرت حبشہ آمدہ کہ قال گفت فجزنا حتی اتینا المدینۃ پس بیرون آمدیم ما از حبشہ تا آنکہ آمدیم بمدینہ فتلقانی رسول اللہ پس پیش آمد مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فاعتنقنی پس معانقہ کرد مرا ثم قال پس گفت

زید بن حارثه را و بوس کرد او را و این حدیث و همچنین حدیث جعفر بن ابی طالب که بیاید دلیل ست بر جواز معانقه
و تقبیل و مختار همین ست که معانقه و تقبیل در قدوم از سفر جائز ست بے کراهت رواه الترمذی ×۵× وعن ایوب بن
بشیر بضم موحده و فتح معجمه و سکون تحتانیه عدوی بصری ست و بعضی گفته اند مجهول ست عن رجل من عشیرته انه قال
قلت لابی ذر روایت ست از ایوب از مردے که از عشیره بود بفتحات که گفت آن مرد گفتم مر ابی ذر را رضی الله عنه
هل کان رسول الله صلی الله علیه وسلم یصافحکم اذا لقیتموه آیا بود آنحضرت که مصافحه میکرد شما را چون ملاقات میکردید
شما آن حضرت را قال گفت ابوذر ما لقیته قط الا صافحنی ملاقات نکردم من آنحضرت را هیچ گاه مگر آنکه مصافحه کرد مرا و بعث
الی ذات یوم و کس فرستاد بسوے من روزے ولم اکن فی اهلی و نبودم من در میان اهل خانه خود و بجاے رفته بودم
فلما جئت اخبرت پس هرگاه که بخانه آمدم خبر داده شدم که کس آنحضرت بطلب تو آمده بود فاتیته وهو علی سریر پس آمدم
من آن حضرت را و حال آنکه آنحضرت نشسته بود بر تخت فالتزمنی پس معانقه کرد مرا فکانت تلک اجود واجود پس بود
آن معانقه جید تر و سره تر از معانقه هاے مردم یا از مصافحه که آن حضرت میکرد در افاضه و ایصال ذوق و راحت
و تکرار اجود براے تاکید و تقریر ست و ازینجا معلوم گردد که معانقه در غیر حال قدوم از سفر نیز آمده از براے اظهار
محبت و عنایت رواه ابو داود × وعن عکرمة بن ابی جهل قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یوم جئته گفت
عکرمه که گفت آنحضرت در روز آمدن من آنحضرت را براے بیعت اسلام مرحبا بالراکب المهاجر بسواری که هجرت
آورد و رحب مکان فراخ را گویند و این دعاست بخوش آمدن و خوشحال رسیدن و سیوطی در جمع الجوامع از مصعب
بن عبد الله آورده که چون آنحضرت عکرمه بن ابی جهل را دید بایستاد و بجانب او رفت و اعتناق کرد و فرمود مرحبا بالراکب
المهاجر و عکرمه بن ابی جهل شدید العداوت بود بآن حضرت چنانکه پدرش و فارس مشهور بود بگریخت روز فتح و پیوست
بیمن پس رفت بسوی وے زن وے ام حکیم بنت الحارث که برادر زاده ابوجهل بود و آورد او را نزد آنحضرت
و اسلام آورد و نیکو شد اسلام او و طلب استغفار کرد از آن حضرت از آنچه گذشته بود مر او را مناقب و فضائل ست
و ذکر این حدیث درین باب باعتبار مناسبت ترحیب ست مر مصافحه را رواه الترمذی ×۷× وعن اسید بن حضیر
رجل من الانصار روایت ست از اسید بن حضیر بصیغه تصغیر در هر دو اسم که مردے ست از انصار فاضل کبیر الشان
از نقباء انصار حاضر شد عقبه را و بدر را و مشاهد دیگر را و برادری داد آنحضرت میان او و میان زید بن حارثه
قال گفت راوی بینما هو یحدث القوم در اثناے آنکه وے یعنی اسید سخن میکرد با قوم وکان فیه مزاح و بود در
اسید عادت مزاح بکسر میم لاغه کردن و مزاح بضم میم نیز آمده بینما یضحکهم در اثناے آنکه می خندانید اسید قوم را
بمزاح فطعنه النبی پس سیخکی زد و بخلانید او را پیغمبر صلی الله علیه وسلم فی خاصرته بعود در کمر وی بچوبی چون وے
مزاح میکرد و می خندانید قوم را آنحضرت نیز با وی ازین عالم اداے کردند و خوش خلقی نمودند و ازینجا معلوم شد

پیش از انکہ جدا شوند از یکدیگر رواہ احمد والترمذی وابن ماجۃ وفی روایۃ ابی داؤد ورروایت ابی داؤد آمدہ کہ قال
گفت آنحضرت اذا التقی المسلمان فتصافحا چون ملاقات کنند دو مسلمان پس مصافحہ کنند وحمد اللہ وحمد گویند خدائے را واستغفار
وآمرزش خواہند از خدا غفر لہما آمرزیدہ شود مر ایشان را ۲۔ وعن انس قال قال رجل یا رسول اللہ الرجل منا یلقی اخاہ
او صدیقہ مردی ازان حضرت پرسید یا رسول اللہ مردی از مسلمانان پیش می آید برادر خود را یعنی مسلمانی را یا پیش می آید
دوست خود را چہ کار کند اینحنی لہ آیا دو تا کند سر و پشت برائے آن برادر و دوست خود قال لا گفت نکند وانحنا مائل گردانیدن
سر و پشت ست کذا فی بعض الحواشی وطیبی از مجمی انسۃ نقل کردہ کہ انحنای ظہر مکروہ است از جہت ورود حدیث صحیح
در نہی ازان اگرچہ از بسیارے از انہا کہ منسوب بعلم وصلاح اند آنرا میکنند اما اعتبار واعتماد بدان نتوان کرد وذکر طیب
المعتبین از شیخ ابو منصور نقل کردہ کہ گفت اگر بوسہ دہد یکی پیش یکی زمین را یا پشت دو تا کند یا سرنگون گرداند کافر
نگردد بلکہ آثم ست زیرا کہ مقصود تعظیم ست نہ عبادت انتہی وبعضی از مشائخ در منع ازان تغلیظ وتشدید بسیار کردہ اند
وگفتہ کاد الانحناء ان یکون کفرا واللہ اعلم قال باز گفت آن مرد آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم افلیتزمہ یقبلہ آیا پس معانقہ
کند وبوس زند برادر و دوست را قال لا فرمود نہ کند باین حدیث استدلال کردہ کسیکہ مکروہ دانستہ است معانقہ را
وتقبیل را چنانکہ سابقا از امام ابو حنیفہ ومحمد نقل کردیم وبعضی گفتہ اند کہ مکروہ آنست کہ بر سبیل تملق وتعظیم بود وجائز آنکہ نزد تودیع
وقدوم سفر باشد یا بجہت طول عہد ملاقات یا غلبہ وشدت حب فی اللہ بود واگر تقبیل کند دہن را نکند بلکہ دست وجبہہ را کند
وتقبیل ید عالم وزاہد یا مرد کبیر السن جائز ست وقد مر قال افیاخذ بیدہ ویصافحہ گفت آن مرد آیا پس بگیرد دست او را
ومصافحہ کند قال نعم فرمود آری دست بگیرد ومصافحہ کند رواہ الترمذی ۳۔ وعن ابی امامۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ
وسلم قال تمام عیادۃ المریض ان یضع احدکم یدہ علی جبہتہ او علی یدہ فسئلہ تمام وکمال پرسش بیمار این ست کہ نہد یکی از شما
دست خود را بر پیشانی بیمار یا بر دست وی فیسالہ کیف ہو پس بپرسد چگونہ است وی وتمام تحیاتکم بینکم المصافحۃ تمام وکمال
سلام ہای شما کہ میان یکدیگر میکنید مصافحہ است یعنی چون سلام کنید مصافحہ نیز کنید تا سلام تمام شود وکامل گردد رواہ احمد والبیہقی
وضعفہ ۴۔ وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت قدم زید بن حارثۃ المدینۃ عائشہ گفت کہ قدوم آورد زید بن حارثہ کہ مقبول ومقرب
درگاہ نبوت بود در اوائل اورا بتدای آنحضرت بمدینہ می گفتند ورسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی بیتی وآنحضرت در خانہ من بود
فاتاہ فقرع الباب پس آمد زید آنحضرت را پس بکوفت در را فقام الیہ پس بایستاد وفت بجانب وے رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
عریانا جرہ یعنی بی آنکہ بر دا پوشیدن مقید گردد یجر ثوبہ در حالیکہ میکشید آنحضرت جامۂ خود را کہ رواباشد از شدت فرح وشوق
شوق وعائشہ میگوید واللہ ما رایتہ عریانا لا قبلہ ولا بعدہ نجد اسوگند ندیدم من آن حضرت را برہنہ در چنین حال کہ
باستقبال کسی بانقدر شوق برآید وقول عائشہ کہ گفت آنحضرت در خانۂ من بود مقصود یا بیان واقع است یا مبالغہ
ست در بیان مقصد کہ این چنین خوشحال شد کہ از خلوت وخانۂ من باین شتابی برآمد فاعتنقہ وقبلہ پس معانقہ کرد

وقد یکرہ مع امن الفتنۃ اذا کان مع اہل الصلاح وصلحاء الاولاد وبنات الملوک فی شہوۃ

نزد اکثر علما و زمین بوس کردن سبک ترست از رخساره یا جبین بر زمین نهادن کذا فی الظهیریة و اگر بر دست عالم یا سلطان بوسه دهد از جهت علم و عدالت و اعزاز دین لاباس به است و اگر بجهت غرض دنیاوی کند مکروه است اشد کراهت و اگر یکے از عالم یا زاهد التماس پاے بوس او کند باید که اجابت نکند و نگذارد که ببوسد و در قنیه گفته که لاباس به ست و در بعضی احادیث بوسیدن بعضی از صحابه پاے آن سرور صلی الله علیه و آله وسلم آمده چنانکه در فصل ثانی از حدیث وفد عبد القیس بیاید و در بوس کردن اطفال رخصت ست اگرچه ولد غیری باشد و بوسه دادن بر دهان طفل سنت ست و گفته اند که بوس بر پنج وجه است یکی بوسهٔ مودت ست و آن بوسهٔ والدین ست مر ولد را بر رخساره ثانی بوسهٔ رحمت ست و آن بوسهٔ ولد ست مر والدین را بر سر ثالث بوسهٔ شهوت ست و آن بوسهٔ زوج ست مر زوجه را بر دهان رابع بوسهٔ تحیت ست و آن بوسهٔ مسلمان ست مر یکدیگر را بر دست پنجم بوسهٔ خواهر ست برادر را بر جبه و نزد بعضے بوسه دادن مردان یکدیگر را بر دست و روے مکروه ست و نزد بعضے بوسه دادن ولد صغیر را واجب ست و مروی ست که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بوسه میداد سر فاطمه زهرا را و می فرمود که می یابم از وے بوے بهشت و چون قدوم می آورد آنحضرت اول بر فاطمه در آمده معانقه میکرد و می بوسید سر او را والله اعلم۔

الفصل الاول - ۲ - عن قتادة قال قلت لانس کانت المصافحة فی اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم قتاده گفت از انس پرسیدم آیا بود مصافحه در یاران پیغمبر صلی الله علیه وسلم قال گفت انس نعم آری بود مصافحه در صحابه رضی الله عنهم رواه البخاری ۲ - وعن ابی هریرة قال قبل رسول الله بوس کرد پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم الحسن بن علی حسن بن علی را رضی الله عنهما وعنده الاقرع بن حابس و بود نزد آنحضرت اقرع بن حابس که صحابی ست قدوم آورد بر آن حضرت در فتح مکه از وفد بنی تمیم و شریف بود در جاهلیت و اسلام فقال الاقرع پس گفت اقرع ان لی عشرة من الولد بدرستی که مرا ده تن اند از فرزندان ما قبلت منهم احدا بوس نکرده ام هیچ یکی را از ایشان فنظر الیه رسول الله پس نیک بنگریست بسوے اقرع پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ثم قال پستر گفت آنحضرت من لا یرحم لا یرحم کسیکه مهربانی و شفقت نورزد با خلق خدا یا بر اولاد رحمت کرده نشود یعنی رحمت نکند باری تعالی بر وے و ذکر این حدیث درین باب بجهت مناسبت تقبیل ست مر معانقه را متفق علیه و ستذکر و زود باشد که ذکر کنیم حدیث ابی هریره که در وے این کلمه است اثم لکع که براے امام حسن فرموده فی باب در باب مناقب اهل بیت النبی صلی الله علیه وسلم وعلیهم اجمعین انشاء الله تعالی و ذکر و ذکر کرده شد حدیث ام هانی که در مصابیح درین فصل ذکر کرده است فی باب الامان در باب امان دادن کفار که بآن مناسب و موافق ترست

الفصل الثانی - ۱۳ - عن البراء بن عازب قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ما من مسلمین یلتقیان نیست هیچ دو مسلمان که پیش آیند بیکدیگر فیتصافحان پس مصافحه کنند الا غفر لهما قبل ان یتفرقا مگر آنکه آمرزیده شود ایشان را

من پس معلوم شد کہ علامت اذن بشب تنخح بود و در روایتے آمدہ است کہ بودم کہ چون می درآمدم بشب پس اگر تنخح نمیکرد باز برمی گشتم پس تنخح علامت عدم اذن شد ظاہر اور ہر وقت بقرینۂ حال علامت اختلاف می پذیرفت واللہ اعلم کذا قالوا این راز برائے آن گفتم کہ احتمال دارد درین نیز تنخح لی را بہ منع حمل کنند اما ظاہر دران ست کہ برائے اذن باشد فافہم رواہ النسائی ۔۳۔ وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال لا تاذنوا لمن لم یبدا بالسلام اذن نکنید برائے درآمدن مر کسی را کہ ابتدا نکردہ بسلام رواہ البیہقی فی شعب الایمان۔

باب المصافحۃ والمعانقۃ

المصافحۃ والتصافح دست یکدیگر را گرفتن وصفح دراصل بمعنی عرض یعنی پہناست صفح وجہ صفح سیف عرض آنرا گویند و در مصافحہ کف یکی بعرض کف دیگرے میرسد ومصافح باب تفاعل ست درا گویند کذا فی الصراح ومصافحہ سنت ست نزد ملاقات و باید کہ بہر دو دست بود آنکہ بعضی مرد مصافحہ بعد از نماز میکنند یا بعد از نماز جمعہ کنند چیزے نیست و بدعت ست از جہت تخصیص وقت اما سنیت مصافحہ کہ علی الاطلاق ست باقی ست پس بوجہے سنت ست و بوجہے دیگر بدعت و باز زن جوان مصافحہ حرام ست و با پیر زن کہ مشتہاۃ نبود لاباس بہ ست و روایت کردہ اند کہ ابو بکر صدیق رضی اللہ عنہ در خلافت خود بجائز کہ شیر آنہا خوردہ بود مصافحہ میکرد و ابن زبیر رضی اللہ عنہما در مکہ عجوزی را برائے بیمارداری خود بکرا میگرفت کہ پایہائے او را زیر میکرد و در سر او سپش می جست و اگر ہمچنین مردی پیر باشد کہ از فتنۂ شہوت ایمن باشد او را مصافحہ باز زن جوان درست ست و مصافحہ با امرد خوش شکل درست نباشد و ہر کہ نظر کردن حرام ست مساس کردن او نیز حرام بلکہ حرمت مساس سخت تر از نظرست کذا فی مطالب المومنین و در صلوۃ مسعودی گفتہ کہ چون سلام گوید دست باید دادن کہ دست دادن سنت ست ولیکن کف بر کف باید نہادن و سر انگشتان نشاید گرفتن کہ بدعت ست و اما معانقہ اگر خوف فتنہ نباشد مشروع ست خصوصاً نزد قدوم از سفر چنانکہ در حدیث جعفر بن ابی طالب بیاید و از ابی حنیفہ و محمد رحمہما اللہ کراہت بوسیدن دست و دہان و چشم و معانقہ آمدہ است و ایشان میگویند کہ از معانقہ نہی کردہ اند چنانکہ در فصل اول از حدیث انس بیاید و آنچہ روایت کردہ اند پیش از نہی ست و شیخ ابو منصور ماتریدی در تطبیق احادیث نقل کردہ شدہ است کہ آنچہ بر وجہ شہوت بود مکروہ ست و آنچہ بر وجہ بر و کرامت باشد مشروع و گفتہ اند کہ خلاف در جائے ست کہ بر پنہ تن باشد اما با قمیص و جبہ لاباس بہ است باجماع و ہو الصحیح کذا فی الکافی و بوسہ دادن دست عالم متورع را جائز ست و بعضے گفتہ اند مستحب ست و آنکہ بعد از مصافحہ دست خود را ببوسند چیزے نیست و فعل جاہلان ست و مکروہ است و زمین بوس کردن نزد امرا و علما و مشائخ حرام ست و فاعل و راضی بدان ہر دو آثم اند کذا فی الکافی و فقیہ ابو جعفر گفتہ کہ ہر کہ زمین بوس کند نزد سلطان و امیر و یا سجدہ کند اگر بر وجہ تحیت کند کافر نگردد ولیکن آثم و مرتکب کبیرہ باشد و اگر بہ نیت عبادت کند کافر گردد و ہمچنین اگر اصلا نیت مستحضر نگردد کافر شود

ا ادخل آیا درآیم رواہ الترمذی وابوداود ۲۲ وعن ابی ہریرۃ ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم قال اذا دعی احدکم چون خواندہ شود یکے از شما یعنے کس بطلب وی فرستادہ شود فجاء مع الرسول پس بیاید ہمراہ آن کسیکہ فرستادہ شدہ بود بطلب وے فان ذلک لہ اذن پس آن آمدن ہمراہ فرستادہ شدہ اذن ست وحاجت باستیذان نیست رواہ ابوداؤد وفی روایۃ لہ قال وآمدہ است در روایتے مر ابوداؤد را کہ گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسول الرجل الی الرجل اذنہ فرستادہ شدۂ مردی بسوے مردی اذن او ست بہمین معنی کہ معلوم شد ۲۳ وعن عبداللہ بن بسر صحابی ست وپدر و مادر و برادر و خواہر او ہمہ صحابی اند آنحضرت بمنزل ایشان آمد وطعام خورد و دعا کرد وقال کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا اتی باب قوم چون می آمد آنحضرت بر در قومی لم یستقبل الباب من تلقاء وجہہ پیش نمی آمد در را از برابر روے خود ولیکن من رکنہ الایمن او الایسر ولیکن پیش می آمد از گوشۂ در راست یا چپ فیقول پس میگفت السلام علیکم السلام علیکم وذلک ان الدور لم یکن یومئذ علیہا ستور وآن از جہت آن بود کہ سراہا و خانہا نبود دران روزگار بر آنہا پردہا رواہ ابوداؤد وذکر حدیث انس وذکر کردہ شد حدیث انس کہ قال علیہ الصلوٰۃ والسلام السلام علیکم ورحمۃ اللہ فی باب الضیافۃ

الفصل الثالث ۲۰- عن عطاء بن یسار ان رجلا سال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم روایت ست از عطاء بن یسار کہ از مشاہیر تابعین ومولی میمونہ رضی اللہ عنہا ست کہ مردی پرسید آن حضرت را فقال پس گفت آن مرد استاذن علی امی آیا طلب اذن کنم از براے درآمدن بر مادر خود فقال پس گفت آن حضرت نعم آرے بکن فقال الرجل انی معہا فی البیت پس گفت آن مرد کہ من با او میباشم در یک خانہ پس استیذان چہ کنم گویا آن مرد خیال کرد کہ استیذان بیگانہ را می باشد کہ گاہ گاہے می درآید فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم استاذن علیہا استیذان بکن بر وے اگرچہ با او ئی در یک خانہ چرا کہ استیذان مخصوص بہ بیگانہ نیست فقال الرجل پس باز گفت آن مرد انی خادمہا من خادم مادر خودم وشب ورو زدر خدمت او می باشم پس اگر گاہ بیگاہ ہر وقت کہ خواہم نہ درآیم وموقوف بر استیذان باشم خدمت وی کردہ فقال رسول اللہ پس گفت پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم استاذن علیہا احب ان تراہا عریانۃ استیذان بکن برا ے آمدن بر وے آیا دوست میداری کہ ببینی او را برہنہ را گر فرضاً بناگاہ بر وے درآئی شاید کہ برہنہ باشد قال لا گفت آن مرد دوست ندارم کہ بینم او را برہنہ قال گفت آنحضرت پس اگر دوست نمیداری کہ او را برہنہ ببینی فاستاذن علیہا پس استیذان بکن بر وے رواہ مالک مرسلا روایت کرد این حدیث را مالک بطریق ارسال زیرا کہ عطاء بن یسار تابعی ست ۲۰- وعن علی رضی اللہ عنہ قال گفت امیر المومنین علی کان لی من رسول اللہ بود مرا از پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم مدخل باللیل ومدخل بالنہار درآمدنی بشب ودرآمدنی بروز فکنت اذا دخلت باللیل پس بودم من چون می درآمدم بشب تنحنح لی تنحنح میکرد آنحضرت برائے من

گفته اند که وے از آلهٔ ابهام نمی کند و افادهٔ تعیین و تشخیص نمی نماید پس بایستی نام یا کنیت یا لقب خویش ذکر کردی که افادهٔ تعیین و تشخیص کند اگرچه گاهے بجهت شناخت آواز افادهٔ تعیین نیز میکند اما آنحضرت مکروه داشت و بر جا بر انکار کرد از برائے تعلیم ادب او و تکرار انا در قول آنحضرت برائے تاکید ست و بحسب عرف فهم افکار هم ازین تکرار ست و محتمل که انکار از جهت ترک استیذان بسلام بوده باشد که سنت آن ست و بعضے از متصوفه گویند که مکروه است که کلمهٔ انا بر زبان آدمی رود که مبنی از هستی و انانیت ست اما این سخن علی عمومه صحیح نیست بلکه در صورتی ست که بر وجه تکبر و نفسانیت و انانیت بود و الا وقوع آن در احادیث بسیار واقع ست چنانکه گذشت که آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود کیست که امروز عیادت مریض کرده باشد ابوبکر صدیق رض گفت انا باز فرمود کیست که امروز روزه دار برخاسته باشد هم وے رضی الله عنه گفت انا الحدیث بلکه از صحابه در مقام تفاخر و اظهار فضل نیز واقع شده بجهت غرض صحیح در دین ×۴× وعن ابی هریرة قال دخلت مع رسول الله صلی الله علیه وسلم ابو هریره گفت در آمدم با آنحضرت یعنی در خانه فوجد لبنا فی قدح پس یافت آنحضرت شیر در قدحی فقال اباهر الحق باهل الصفة پس گفت آنحضرت اے ابو هریره در رس باهل صفه و دریاب ایشان را فادعهم الی پس بخوان و بیار ایشان را بسوے من فاتیتهم و دعوتهم پس آمدم ایشان را و خواندم ایشان را فاقبلوا پس روی آوردند ایشان بسوے آنحضرت فاستاذنوا پس استیذان نمودند فاذن لهم پس اذن داد آنحضرت ایشان را بدر آمدن در خانه فدخلوا پس در آمدند و همه بمعجزهٔ آنحضرت شیر خوردند و سیر شدند چنانکه در حدیث مذکور ست رواه البخاری طیبی گفته که ازینجا معلوم میشود که خواندن کسے را و طلبیدن استیذان را ساقط نمیگرداند مگر آنکه زمان قریب باشد و این بر تقدیریست که رسول همراه نبود و اگر همراه است حاجت باستیذان نیست چنانکه در فصل ثانی معلوم گردد و شاید که ابو هریره که اهل صفه را خوانده همراه ایشان نیامد×

الفصل الثانی ×۳× وعن کلدة بن حنبل بفتحات برادر صفوان بن امیه از مادران صفوان بن امیة صفوان بن امیه قرشی ست اسلام آورد بعد فتح مکه و بود آواز مؤلفة القلوب داد آنحضرت او را از مغانم چیزهاے بسیار پس گفت صفوان گواهی میدهم که مسامحت نمیکند باین عطا مگر نفس پیغمبر پس مسلمان شد او و کشته شد پدر او امیه بن خلف روز بدر در مشرکان قریش بعث بلبن کلده میگوید که صفوان فرستاد بدست من شیر و جدایة بفتح جیم و کسر آن و بدال مهمله و تحتانیه بعد الف آهو بره بشش ماه یا هفت ماه رسیده چنانکه جدی از مغز یعنی بزغاله در صراح گفته که جدایه بالفتح والکسر آهو بره و ضغابیس جمع ضغبوس و آن خیار خرد که نرم و پشمین باشد و آنحضرت او را دوست میداشت فی الصراح و ضغبوس بضم ضاد و غین معجمتین و سین مهمله خیار و بادرنگ الی النبی بسوے حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم والنبی صلی الله علیه وسلم باعلا الوادی و آنحضرت در جانب اعلاے مکه بود که آنرا معلا گویند قال گفت کلده فدخلت علیه ولم اسلم ولم استاذن پس یکایک در آمدم من بر آن حضرت نه سلام کردم و نه استیذان نمودم فقال النبی پس گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم بجهت تعلیم سلام و استیذان ارجع باز گرد و بر در رو فقل پس بگو السلام علیکم

پس جواب سلام من نگفتید شما یعنے تو و اصحاب تو فرجعت پس باز برگشتم وقد قال لی رسول اللہ و بتحقیق گفتہ است
مرا پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم اذا استاذن احدکم ثلثا چون طلب اذن کرد یکے از شما سہ بار فلم یوذن لہ پس اذن دادہ نشد
مر او را فلیرجع پس باید کہ او باز برگردد یعنے حد استیذان و استیذان بر در ہمین قدر ست فقال عمر اقم علیہ البینۃ پس گفت
عمر برپا کن گواہ بر صحت این حدیث کہ تو دعوی میکنی کہ از آنحضرت شنیدہ ام و یکے دیگر را پیدا کن کہ او نیز شنیدہ باشد
این حدیث را پس ابو سعید گفت کہ ابو موسی نزد من آمد و این قصہ با من در میان آورد و گفت ابو سعید خدری
کہ گفت بمن ابو موسی تو نیز شنیدۂ این حدیث را از آن حضرت بیا با من نزد عمر و گواہی بدہ قال ابو سعید گفت ابو سعید
فقمت معہ پس ایستادم من با ابی موسی فذہبت الی عمر پس برفتم من بسوے عمر فشہدت لہ پس گواہی دادم ابی موسی را
و گفتم راست میگوید وے ہمچنین فرمودہ است رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم متفق علیہ و این گواہ طلبیدن احتیاطے
بود از عمر رضی اللہ عنہ تا مردم جرأت نکنند و در اطاعت خلف او امرا تہاون نہ نمایند و الا خبر واحد مقبول ست باتفاق
خصوصاً از امثال ابو موسی اشعری کہ از کبار صحابہ است ×۲× وعن عبد اللہ بن مسعود قال قال لی النبی گفت ابن
مسعود مرا گفت پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم اذنک علی ان ترفع الحجاب نشان اذن تو برائے در آمدن تو بر من اینست
کہ بر میداری تو پردہ را کہ بر در خانہ گرفتہ اند و خانہائے آنحضرت را پردہا بود از حصیر وان تسمع سوادی و اینست
کہ می شنوی سواد مرا و سواد بکسر سین مہملہ نہانی گفتن سخن یعنے پردہ بر میداری و مے بینی کہ من با کسے پنہان سخن میکنم
ہم می در آئی زیادہ برین ترا باذن حاجت نیست و مراد پنہانی گفتن سخن مبالغہ است یعنے اگرچہ نہانی با اہل
خصوص سخنے میگفتہ باشم ہم می در آئی چہ جائے آشکارا حاصل آنست کہ ہرگاہ وجود مرا در خانہ می شناسی می در آئی
دیگر حاجت استیذان نیست حتی انہاک تا آنکہ منع کنم ترا از در آمدن و این غایت عنایت ست کہ آنحضرت با بن
مسعود داشت و کمال قرب و محرومیت اوست در جناب نبوت گویا او از جملۂ اہل خانہ است ہرگاہ کہ میخواہد می در آید
و ظاہر است کہ این در غیر وقت حضور نسا خواہد بود خصوصا بعد از نزول آیت حجاب رواہ مسلم ×۳× وعن جابر
قال اتیت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فی دین کان علی ابی جابر گفت آمدم آنحضرت را در قضیۂ دین یا بسبب
تقریب دینی کہ بود بر پدر من و قضیۂ دین چنان ست کہ پدر جابر کہ عبد اللہ انصاری ست رضی اللہ عنہ در غزوۂ احد
شہید شدہ بود و دینی بر ذمۂ خود گذاشتہ بود و دائنان آمدہ او را تنگ گرفتہ بودند و وے بحضرت پیغمبر بجہت استمداد
و استعانت آمدہ تا از ایشان طلب تخفیفی کند و بمعجزۂ آنحضرت در مال وے کہ تمر بود برکتہا بوجود آمد حتی کہ بعد از وفائے
دین ہمچنان کہ بود باقی ماند و چیزے از آن کم نشد درین قضیہ میگوید کہ بر در آن حضرت آمدم فدققت الباب پس
بکوفتم در را فقال پس گفت آنحضرت من ذا کیست اینکہ در میکوبد فقلت انا پس گفتم من منم فقال پس گفت آنحضرت
انا انا کانہ کرہہا متفق علیہ گویا کہ آنحضرت این کلمہ را از جابر ناخوش داشت و سبب کراہت این کلمہ از جابر آن

جواب سلام او واگر در ہمین مجلس بار دوم آمد و سلام کرد واجب نگردد جواب ولیکن مستحب باشد و سلام و جواب باید کہ بصیغۂ جمع باشد اگرچہ مخاطب یکے بود تا ملائکہ کہ با او نیند نیز داخل باشند فقیہ ابو جعفر از بعضے علما از اصحاب ابی یوسف نقل کردہ کہ چون بیمار ے در آمد نمی گفت کہ السلام علیکم بلکہ میگفت سلام اللہ علیکم نکتۂ آنرا پرسیدند از وے گفت تسلیم تحیۃ ست و اجابت تحیۃ بحکم نص قرآن فرض و چون ایشان جواب ندہند امر بمعروف واجب گردد اما سلام اللہ علیکم دعاست تسلیم نیست اگر جواب ندہند بر ایشان چیزے لازم نیاید و بر من امر بمعروف لازم نگردد و ازین جہت سلام اللہ علیہم اختیار کردم اگر بر شخصے سلام کردہ کہ نمی شناخت پس کافر ظاہر شد استرداد کند سلام او را او گوید کہ باز گرفتم سلام خود را از تو بقصد تحقیر وے و بر تالی قرآن سلام نباید گفت تا از قرأت خود را باز ندارد و اگر گفت بعضے گفتہ اند واجب گردد جواب سلام و بعضے گفتہ اند جواب او بدست یا بدل گوید و بعضے گفتہ اند زبان و دل را مشغول بتلاوت دارد و سلام وے التفات ننماید و در وقت خطبہ جواب نگوید باتفاق و در وقت اذان و اقامت و مذاکرۂ علم ہمین حکم دارد اگر قاری جواب گفت قرآن را از سر گیرد و استعادہ گوید و در حدیث آمدہ است کہ یکے جامہ سرخ پوشیدہ آمد و بر آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سلام کرد جواب وے نداد و این حدیث دلالت دارد بر آنکہ ہر کس کہ در وقت سلام بنا مشروعی مشغول و ملابس باشد او مستحق جواب نبود و ہر کہ شطرنج بیبازد نیز ہمین حکم دارد و در روایتے آمدہ کہ سلام گوید تا ہمین قدر او را ازان لعب باز دارد و بذکر مشغول سازد و اگر بقصد زجر و تادیب بجہ بگوید لا باس بہ است بعضے از علما گفتہ اند کہ معنی السلام علیکم آنست کہ اللہ تعالے مطلع ست بر حال شما کہ در طاعت اید یا در معصیت پس این وعظ ست و فاسق بوعظ اولی و احری بود و اللہ اعلم و اگر بحمام در آید قومی را کہ برہنہ اند سلام نگوید

باب الاستیذان

استیذان طلب اذن نمودن و اذن بمعنی علم آید چنانکہ گویند اذن بالشی علم بہ و نیز بمعنی اباحت آید چنانکہ گوید اذن لہ فی الشی اباحۃ کذا فی القاموس و ہر دو معنی ایجاد رست آید چہ ہر کہ بر در خانہ کسے بایستد و استیذان کند میخواہد کہ بداند کہ کسے در خانہ ہست یا نہ و از وے دستوری طلبد کہ در آید و استیذان مستحب است و قرآن مجید بدان ناطق و سنت آنست کہ جمع کند میان سلام و استیذان و صحیح تقدیم سلام است بر استیذان چنانکہ در احادیث واقع شدہ

الفصل الاول ۴۲ * عن ابی سعید الخدری قال اتانا ابو موسی قال ان عمر ارسل الی ان ائتہ ابو سعید خدری گفت کہ آمد ما را ابو موسی اشعری گفت کہ امیر المومنین عمر کس فرستاد بجانب من تا بیایم او را فاتیتہ بابہ فسلمت ثلثا پس آمدم من در وے پس سلام کردم سہ بار بقصد استیذان فلم یرد علی پس جواب سلام من نگفت و اذن نداد و حجت پس برگشتہ آمدم فقال پس گفت عمر بعد ازان بطریق زجر و اعتراض ما منعک ان تاتینا چہ چیز منع کرد ترا از آمدن تو نزد ما فقلت انی اتیت فسلمت علی بابک ثلثا پس گفتم کہ من آمدم پس سلام کردم ایستادہ بر در تو سہ بار فلم ترد و الی علے

بر هیچ مسکینے ولا علی احد و نه بر هیچ یکے الا سلم علیه مگر آنکه سلام میکرد ابن عمر بروے گفت کاتب حروف سامحه الله همچنین مشاهده کرد
این فقیر از سید احمد مدنی که از اکابر مدینه مطهره بود و از اولاد سید سمهودی صاحب تاریخ مدینه و عادت شرفاے مکه معظمه چون
در موسم حج می آیند همین ست که هر دو طرف یمین و یسار سلام میکنند بر اهل سوق و میگویند که عادت خوندکار چون روز جمعه براے
نماز می برآید هم این چنین ست والله اعلم قال الطفیل فجئت عبد الله بن عمر یوما گفت طفیل پس آمدم نزد عبد الله بن
عمر روزے فاستتبعنی الی السوق پس همراه خود برو مرا بجانب بازار فقلت له ما تصنع فی السوق پس گفتم من ابن عمر را
چه کار خواهی کرد تو در بازار که میروی وانت لا تقف علی البیع و تو نمی ایستی بر فروختن ولا تسأل عن السلع و نمی پرسی
از متاع که میفروشند ولا تسوم بها و خریداری نمی کنی متاع را ولا تجلس فی مجالس السوق و نمی نشینی در نشستگاه هاے بازار
فاجلس بنا ههنا نتحدث پس بنشین با ما همین جا حرف و حکایت کنیم با یکدیگر قال گفت طفیل فقال لی پس گفت مرا عبد الله
بن عمر یا ابا بطن اے خداوند شکم قال گفت راوی وکان الطفیل ذا بطن و بود طفیل شکم دار یعنی شکم بزرگ انما نغدو من
اجل السلام نمی رویم ما صبح ببازار مگر بجهت سلام کردن بر مردم نسلم علی من لقیناه سلام می کنیم بر کسیکه پیش می آئیم او را و در
بعضے نسخ یقینا یعنے بر کسیکه پیش آید ما را رواه مالک والبیهقی فی شعب الایمان ۴ وعن جابر قال اتی رجل النبی
گفت جابر آمد مردے پیغمبر را صلی الله علیه وآله وسلم فقال لفلان فی حائطی عذق گفت آن مرد فلان کس را و نام شخصی برو
در بوستان من عذقی ست بفتح عین درخت خرما و اما بکسر خوشه خرما وانه قد اذانی مکان عذقه و گفت آن مرد به تحقیق
ایذا کرده است مرا وجود عذق آن فلان که بتقریب وے وقت و بے وقت در بستان می آید فارسل النبی پس فرستاد
پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم یعنے بسوے وے کسے را ان بعنی عذقک که به فروش بدست من درختان خود را قال لا گفت
نمی فروشم قال فهب لی گفت آنحضرت اگر نمی فروشی پس به بخش مرا و ظاهرا بعضے باشند که از فروختن عار داشته باشند
یا فروختن را بدست آنحضرت عیب میدانسته باشند و به بخشیدن راضی شوند با وجود آن قال لا گفت نمی بخشم باز
ترغیب کرد آنحضرت او را بوعده ثواب آخرت قال گفت فبعنیه بعذق فی الجنة پس تصدق کن بوعده عذقی که ترا در بهشت
باشد فقال لا پس گفت این چنین هم نمی کنم فقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم پس گفت آنحضرت صلعم ما رایت الذی
هو ابخل منک ندیدم کسے را که او بخیل ترست از تو الا الذی یبخل بالسلام مگر آن کسی که بخل میکند بسلام که وے بخیل ترست
از تو که باندک فعلی ثواب جزیل بدست نمی آرد گفته اند که فرمودن آنحضرت مر او را بطریق شفاعت بود نه بر سبیل امر
والا خلاف امر چون میکرد و آن شخص مسلمان بود بدلیل قول آنحضرت بعذق فی الجنة و بجود خالی از سختی دل و درشتی
طبع نبود رواه احمد والبیهقی فی شعب الایمان ۵ وعن عبد الله من النبی صلی الله علیه وسلم قال البادی بالسلام
بری من الکبر عبد الله بن مسعود از آنحضرت روایت میکند که فرمود ابتدا کننده بسلام بیزار ست از کبر رواه البیهقی
فی شعب الایمان فوائد سلام سنت ست و جواب سلام فرض و اگر بر قومی در آمد و سلام کرد واجب ست بر ایشان

پس من تحقیق گردانیدم مر او را از عمر خود شصت سال قال گفت پروردگار انت وذاک تو دانی و مطلوب تو که بخشیدی
از عمر خود شصت سال یعنی اختیار تراست اگر بخشی چه مانع ست قال گفت آنحضرت ثم سکن الجنة پستر ساکن شد آدم
بهشت را ما شاء الله آنقدر که خدا خواسته بود ثم اهبط منها پستر پایان انداخته شد آدم از بهشت وکان آدم یعد لنفسه و بود
آدم که می شمرد برای خود یعنی سال عمر خود را تا رسید به نهصد و چهل سال فاتاه پس آمد آدم را ملک الموت فقال له آدم
قد عجلت پس گفت ملک الموت را آدم که تحقیق شتابی کردی قد کتب لی الف سنة به تحقیق نوشته شده است مرا عمر
هزار سال قال گفت ملک الموت بلی آری نوشته شد برای تو عمر هزار سال ولکنک جعلت لابنک داود ستین سنة
ولیکن تو بخشیدی مر پسر خود را که داود ست از عمر خود شصت سال فجحد پس انکار کرد آدم یعنی باین قول که گفت قد
عجلت قد کتب لی الف سنة و این قول صادق ست و در ضمن این انکار ست نه تصریح که گوید من نه بخشیده ام او را از عمر خود
چیزی چه صدور خبر کاذب قصدا و صریحا از انبیا درست نباشد پس در حکم معاریض باشد که مثل آن از بعضی انبیا صدور
یافته یا گوییم که این جحد و انکار بطریق نسیان بود فجحدت ذریته پس انکار کرد ذریت وی یعنی جحد و انکار در طبیعت
آدمیان از انجا نشست که اول از آدم صادر شد اگرچه از وی بطریق تعریض و نسیان بود از ایشان صریحا و عمدا
صدور می یابد و نسی و نسیان کرد آدم نهی از قربان شجره را چنانکه خبر داد حق تعالی از وی فنسی ولم نجد له عزما
فنسیت ذریته پس نسیان کردند ذریت او و نسیان در طبیعت ایشان از انجا نشست و احتمال دارد که نسیان
در همین قصه مراد باشد چنانکه اشارت کردیم که این قصه جحد بطریق نسیان بود فافهم قال گفت آنحضرت فمن یومئذ
امر بالکتاب والشهود پس از آن روز که واقع شد از آدم جحود و نسیان واقع شد امر بنوشتن معاملات و گواهان تا نسیان
و جحود کارگر نیفتد رواه الترمذی ۲ وعن اسماء بنت یزید صحابیه انصاریه است قالت گفت اسماء مر علینا رسول الله
گذشت بر ما یعنی بر جماعه زنان پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم فی نسوة در حالیکه نشسته بودیم ما در میان جماعه
زنان فسلم علینا پس سلام کرد آنحضرت بر ما یعنی بر جماعه زنان رواه ابو داود وابن ماجه والدارمی و این مخصوص
بآنحضرت ست چنانکه در فصل ثانی بروایت احمد از جریر گذشت ۳ وعن الطفیل بن ابی بن کعب کنیت او
ابو بطن ست تابعی عزیز الحدیث ست و حدیث او در حجازیین ست توثیق کرده است او را ابن سعد روایت
میکند از پدر خود و از عمر و ابن عمر و بعضی گفته اند که ولادت او در زمان سعادت نشان آنحضرت بود انه کان
یاتی ابن عمر روایت میکند که وی می آمد نزد ابن عمر فیغدو معه الی السوق پس میرفت در وقت بامداد با ابن عمر
بسوی بازار قال گفت طفیل فاذا غدونا حوالی السوق چون میرفتیم ما وقت بامداد می گشتیم گرد بازار لم یمر نمیگذشت
عبد الله بن عمر علی سقاط بر هیچ متاع کمینه فروشی سقط بتحریک متاع بنهره در وی و فروشنده آنرا سقاط و سقطی
گویند ولا علی صاحب بیعة و نمیگذشت بر هیچ بیع کننده و بیعه را بفتح با و کسر آن هر دو خوانده اند ولا مسکین و نه

وصف باری تعالیٰ ست بغایت جود و کرم و احسان و تفضیل زیرا کہ عرب میگوید مرکسے را کہ علی الاطلاق نافع ست کلنا یدیہ یمین و مرکسی را کہ ضرر میکند مطلقا میگوید نصیب او شمال افتاد و آنرا کہ نہ نفع کند و نہ ضرر میگوید فلان نہ یمین دارد و نہ شمال خاص آنکہ ید را اطلاق میکنند بر قدرت و نعمت پس بر تقدیر ارادۂ قدرت عبارت ست از خلق ہدی و ایمان و ضلال و کفر بر تقدیر ارادۂ نعمت عبارت ست از منح و الطاف بر اہل ہدایت و قہر و شدت بر اہل ضلال و ہمہ عدل و حکمت است زیرا کہ وے عزیز و غالب ست تصرف میکند در ملک خود و علیم و حکیم ست میداند چیزے را کہ اطلاع نیست بران غیر او و اینجا نکتہ در آیت کریمہ فرمودہ یفصل من یشاء و یہدی من یشاء و ہو العزیز الحکیم ثم بسطہا پستر کشاد پروردگار تعالیٰ دست راست را فاوا فیہا آدم و ذریتہ پس ناگاہ در دست راست آدم و اولاد او ست فقال پس گفت آدم اے رب ما ہولاء اے پروردگار من چہ چیزند و چہ کس اند اینہا کہ در دست تو اند قال ہولاء ذریتک گفت پروردگار تعالیٰ اینہا ذریت تو اند فاذا کل انسان مکتوب عمرہ بین عینیہ پس ناگاہ ہر آدمی نوشتہ شدہ است مدت عمر وے میان دو چشم وے فاذا فیہم رجل اضوءہم پس ناگاہ میان این آدمیان مرد یست روشن ترین ایشان او من اضوءہم یا از جملہ روشن ترین مردم شک راوی ست یعنے در میان ایشان جماعہ بودند روشن ترین از دیگران و این یکمرد از جملۂ ایشان بود قال یارب من ہذا گفت آدم اے پروردگار من کیست این مرد قال ہذا ابنک داؤد گفت پروردگار این پسر تست کہ داؤد نام دارد بریں تقدیر اشکال ندارد و اما در روایت اول کہ افادہ میکند کہ این مرد روشن ترین ہمہ مردم بود اشکال ست کہ این مستلزم افضلیت داؤد ست بر سائر انبیا جواب ازیں سخن آنست کہ حق سبحانہ ظاہر گردانید داؤد را بر آدم علیہ السلام بنوعے از امتیاز در ظہور نورانیت تا باعث شود بر سوال از حال وے و مترتب گردد بران آنچہ مترتب گشت از قصۂ عمر و جحود و نیست مراد باصوبیت زیادت در جمیع صفات کمال پس شاید کہ در صورت داؤد نوعے از ضوء نورانیت دران عالم باشد یا دریں عالم نیز کہ بوے ممتاز باشد از پیغمبران دیگر و ہر یک از انبیا مخصوص اند بصفتے و ممتاز بوجہے و لازم نمی آید ازیں فضل بر سائر انبیا و نیز لازم نیست کہ باعث بر سوال از حال داؤد در روایت او ممتاز از کل بود بلکہ تواند کہ نظر بروے او اتفاق افتادہ و باعث بر سوال گشتہ باشد و این معنی از لفظ حدیث بطریقی کہ در اول کتاب در باب ایمان بقدر روایت کردہ مفہوم میگردد زیرا کہ لفظ در انجا این ست کہ گردانید خدائے تعالیٰ میان دو چشم ہر آدمی از ان جماعہ درخشیدنی از نور پس دید مرد وے را از ایشان و خوش آمد او را درخشیدن میان دو چشم آن فاضم ہو قد کتبت لہ عمر اربعین سنۃ و گفت حق سبحانہ کہ بتحقیق نوشتم مر داؤد را عمر چہل سال و در بعضے نسخ عمدہ اربعین سنۃ آمدہ قال یارب زدنی عمرہ گفت آدم اے پروردگار من زیادت کن در عمر وے چیزے قال گفت پروردگار تعالیٰ ذلک الذی کتبت لہ آن ہمانست کہ نوشتہ ام مر او را از عمر دیگر نمی شود قال گفت آدم اے رب فانی قد جعلت لہ من عمری ستین سنۃ اے پروردگار من

رواه فی شرح السنة وذکر حدیث ابی جری فی باب فضل الصدقة وذکر کرده شده حدیث ابی جری بضم جیم وفتح را وتشدید یا
که در وے ذکر سلام ست در باب صدقه

الفصل الثالث ۔ عن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لما خلق الله آدم ونفخ فیه الروح
هرگاه که پیدا کرد خدای تعالی آدم را ودمید در وے روح را عطس عطسه زد آدم فقال پس گفت آدم الحمد لله فحمد الله
باذنه پس حمد گفت آدم خدا را باذن وے یعنی این حمد که آدم خدای تعالی را گفت به توفیق وتیسیر وے گفت زیرا که حمد وے
امری ست عظیم آسان نگردد مگر به تیسیر وی فقال له ربه پس گفت مر او را پروردگار او یرحمک الله وچون بیاموخت پروردگار
تعالی آدم را ادب عطسه خواست که بیاموزد او را ادب سلام پس گفت یا آدم اذهب الی اولئک الملائکة ای آدم برو بسوی
این فرشتگان الی ملأ منهم جلوس یعنی بسوے جماعه عظیم از ایشان که نشستگانند پس این قول پروردگار تعالی باشد برای
بیان ملائکه مشار الیهم واحتمال دارد که قول حضرت پیغمبر باشد صلی الله علیه وآله وسلم برای بیان آنکه قول وے سبحانه اولئک
الملائکة اشارت باین جماعه از ملائکه بود وملأ اشراف قوم ورؤسا ومقدمان ایشان باشند که رجوع همه بقول آنها بود
فقل پس بگو السلام علیکم پس گفت آدم بملائکه السلام علیکم ودر بعضے نسخ صریح آمده که فقال السلام علیکم قالوا گفتند فرشتگان
علیک السلام ورحمة الله ثم رجع پستر باز آمد آدم الی ربه بسوے پروردگار خود یعنی بمکانے که کلام کرده بود با وے
پروردگار تعالی فقال پس گفت پروردگار تعالی ان هذه تحیتک وتحیة بنیک بینهم بدرستیکه این کلمات روشن سلام
تست وسلام پسران تو میان یکدیگر فقال له الله پس گفت مر آدم را خدای تعالی ویداه مقبوضتان وهر دو دست وے
تعالی بسته شده بودند چنانکه کسی دست بسته چیزے در وے نهان میدارد اختر ایتهما شئت اختیار کن هر کدام
ازین دو دست را که میخواهی یعنی هرچه در یکے ازین دو دست فقال پس گفت آدم اخترت یمین ربی اختیار کردم من
دست راست پروردگار خود را وکلتا یدی ربی یمین مبارکة وهر دو دست پروردگار من راستند ومبارکند این کلام آدم
است ویا حضرت پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم پوشیده نماند که اطلاق ید بر پروردگار تعالی از متشابهات ست وباز اینکه
هر دو دست ویمین است متشابه دیگر وقوم را در شرح این قول معانی وتاویلات ست اول آنکه ثابت در حق تعالی
ید صفت ست نه ید جارحه واین عبارت کنایت ست از نفی ید جارحه یعنی اگر ید جارحه میبود یمین وشمال میبود ودر آخر
کلام اشارت کرد که مراد وجود خیر وبرکت ست که لازم ید یمنی وماده اشتقاق اوست ثانی آنکه شمال ناقص میباشد در
قوت وبطش پس بودن هر دو دست یمین کنایت ست از نفی نقصان از صفات وے تعالی وتقدس وبیان کرد
که صفات وے کامل اند ثالث آنکه مراد آدم شکر ست بر تمامه نعمتهاے پروردگار وبیان آنکه هرچه از جناب وی رسد
همه فضل ونعمت ست چه لطف وچه قهر زیرا که چون گفت اخترت یمین ربی متوهم گشت به ترجیح صفات لطفیه
بر قهریه پس بقول خود که گفت وکلتا یدی ربی یمین مبارکة دفع این توهم میکرد واز اختیار نفس خود برآمد رابع آنکه مقصود

وعن زید بن ثابت قال دخلت علی النبی گفت در آمدم بر پیغمبر صلی الله علیه وسلم وبین یدیه کاتب ونزد آن
حضرت کاتبی نشسته بود فسمعته یقول پس شنیدم آنحضرت را میگفت بآن کاتب ضع القلم علی اذنک بنه قلم را بر گوش خود
در روایتی علی اذنیک بلفظ تثنیه فانه اذکر للمآل زیرا که نهادن قلم بر گوش یاد دهنده تر است مر عاقبت کار را یعنی
انشاء عبارت را برای بیان مقاصد ومطالب واین بخاصیت ست که سر آنرا شارع داند وطیبی گفته که قلم حکم زبان
دارد چنانکه گفته اند القلم احد اللسانین وزبان ترجمان دل ست ونهادن زبان بر گوش که محل استماع ست موجب قرب
بقلب ست تا بشنود آنچه اراده میکند از عبارات وفنون کلام واین کلام تخیلی ست ونکته ایست نحویانه که بیان مناسبت
میکند والله اعلم رواه الترمذی وقال هذا حدیث غریب وفی اسناده ضعف وحدیث غریب در اصطلاح مشهور آنست
که از یکی بیکی آمده باشد واین منافات ندارد بصحت چنانکه در محلش معلوم شده ولهذا گفت وفی اسناده ضعف
ونزد بعضی غریب بمعنی شاذ ست که روایت ست بر خلاف ثقه ۱۷ وعنه قال امرنی رسول الله وهم از زید بن
ثابت آمده که امر کرد مرا پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم ان اتعلم السریانیة بآموختن لغت سریانی که زبان توریت ست
ویهود آنرا میدانستند ومی نوشتند وفی روایة انه امرنی ان اتعلم کتاب یهود ودر روایتی آمده است که زید بن ثابت
گفت آنحضرت امر کرد مرا بآموختن خط وکتابت یهود وقال گفت آنحضرت انی ما امن یهود علی کتاب من ایمن نیستم از یهود
بر کتاب یعنی میترسم که اگر بفرمایم یهودی را که بنویسد از جانب من نامه بسوی یهود کم وبیش بنویسد ومیترسم نامه اگر از
جانب یهود بیاید بمن وآنرا یهودی بخواند زیادت ونقصان کند قال زید بن ثابت فما مر بی نصف شهر حتی تعلمت
پس نگذشت بر من نیم ماهی تا آنکه آموختم من زبان یهود وخط ایشان را فکان اذا کتب الی یهود کتبت پس بود آن
حضرت یا بود شان وحال برین وجه که چون می نوشت نامه بجانب یهود من می نوشتم واذا کتبوا الیه قرأت له کتابهم و
چون می نوشتند یهود بجانب آنحضرت من میخواندم برای آنحضرت نامه ایشان را رواه الترمذی ۱۸ وعن
ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اذا انتهی احدکم الی مجلس فلیسلم چون بیاید وبرسد یکی از شما بمجلسی باید که
سلام کند فان بدا له ان یجلس فلیجلس پس اگر قرار گیرد رای او وخوش آید او را که بنشیند باید که بنشیند ثم اذا قام فلیسلم
پس هر وقتی که برخیزد وبرود باید که سلام کند یعنی در هر دو حال در آمدن در مجلس وبر آمدن از آن سلام کردن
سنت ست فلیست الاولی باحق من الآخرة زیرا که نیست تسلیمه اولی یا مرة اولی سزاوار تر ولائق تر از تسلیمه
اخیره یا مرة اخیره وهمچنان که سلام در هر مرة سنت ست جواب سلام نیز واجب باشد رواه الترمذی وابو داود ۱۹
وعنه ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لا خیر فی جلوس فی الطرقات الا لمن هدی السبیل ورد التحیة وغض البصر نیست
نیکی در نشستن در راهها مگر کسی را که بنماید راه را وجواب گوید سلام را وبپوشد از نادیدنی ها نظر را واعان علی الحمولة ویاری
دهد بر حمولة بفتح حای مهمله چیزیکه بران بار کنند از دواب مثل شتر وخر وبضم حا بمعنی بار یعنی یاری دهد در بر داشتن بار یا گرم

روایت کردہ است از حسن بصری و سعید بن جبیر رح و روایت کردہ است از وی شعبہ و عمرو وی گفت کہ ما ہر آئینہ نشستہ بودیم
بر در حسن بصری از جہار رجل فقال ناگہان آمد مردے پس گفت حدثنی ابی عن جدی حدیث کرد مرا پدر من از جد من قال گفت
جد من یعنی ابی الی رسول اللہ جرستاد مرا پدر من بسوے پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم فقال پس گفت پدر من آتہ فاقرئہ السلام
بیا نزد آنحضرت پس بخوانان او را سلام قال گفت جد من فاتیتہ پس آمدم من آنحضرت را فقلت ابی یقرئک السلام پس گفتم
بآنحضرت پدر من میخوانا ند ترا سلام را فقال پس گفت آنحضرت علیک وعلی ابیک السلام بر تو و بر پدر تو سلام رواہ ابو داؤد
ازینجا معلوم شد کہ سنت آنست کہ چون یکے سلام دیگرے را برساند جواب سلام ببرآنکہ میرساند سلام و برآنکہ از جانب وے
میرساند باید گفت باین عبارت کہ علیک وعلی فلان السلام ۔ ۱۴ ۔ وعن ابن العلاء الحضرمی ان العلاء بن الحضرمی
نسخ اینجا مختلف واقع شدہ در بعضی نسخ این چنین کہ نوشتہ شد و در بعضی وعن ابی العلاء الحضرمی ان العلاء الحضرمی و در
بعضے عن ابن العلاء الحضرمی ان العلاء الحضرمی در تقریب گفتہ است علاء بن الحضرمی حلیف بنی امیہ بود صحابی بزرگ
عامل گردید بر بحرین مر آن حضرت را و ابی بکر و عمر را و ابن العلا ابن الحضرمی مقبول ست از طبقہ ثالثہ و گمان مے برم
کہ نام وے عبد اللہ ست کان بود علاء بن حضرمی عامل رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وکان اذا کتب الیہ و بود چون
می نوشت نامہ بجانب آنحضرت بدا بنفسہ ابتدا میکرد بذات خود ہم چنین می نوشت من العلاء بن الحضرمی الی رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم السلام علیکم ورحمۃ اللہ رواہ ابو داؤد آن حضرت نیز ہمچنین می نوشت من محمد رسول اللہ الی فلان
پس ازان سلام می نوشت بر وے بخصوص اگر مسلمان بودی والا علی العموم می نوشت سلام علی من اتبع الہدی چنانچہ
ہرقل نوشت و آوردن این حدیث درین باب باعتبار بودن اوست مقدمہ سلام چنانچہ تصویر کردیم ہمچنین سہ حدیث
دیگر کہ متصل این آوردہ و در احوال کتابت باعتبار تعلق آن ست بسلام کہ گاہے کتابت نیز کردہ می شود و ہمچنین ست عادت مؤلف
رحمۃ اللہ علیہ کہ در آخر فصل احادیث بسیار دورانچہ متعلق و مناسب بمقام ست ۔ ۱۵ ۔ وعن جابر ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
قال اذا کتب احدکم کتابا فلیترب بہ چون بنویسد یکی از شما نامہ را پس باید کہ خاک افشاند بر وی یا مراد آن ست کہ بر خاک اندازد
او را فانہ ابلغ للحاجۃ زیرا کہ این ترتیب پیروزی آرندہ و برآرندہ ترست مر حاجت را و این نجاحیت ست کہ جز علم شارع
بآن محیط نتواند شد و جز بنبوت از انتوان دانست و بعضے از ارباب معرفت در توجیہ معنی ثانی گفتہ اند کہ انداختن نامہ
بر خاک برائے استقاط اوست از نظر اعتبار و اعتماد بر حق عز و علا مت در ایصال آن بمقصد و بعضی گفتہ اند مراد بہ ترتیب مبالغہ
است در تواضع کردن و خاکساری نمودن در خطاب بمکتوب الیہ و بریں وجہ ضمیر فلیترب بہ راجع باحدکم باشد و احتمال دارد
کہ بکتاب نیز باشد و ہر دو معنی اول متعین ست کہ بکتاب ست و دو معنی اول مناسب ترست بلغت در صراح گفتہ التراب
و الترتیب خاک آلودہ کردن و خاک بر انداختن بر چیزے و در بعضی روایات آمدہ اترب الکتاب فانہ انجح للمراد و در قاموس
گفتہ اترب بہ و ترب بہ ریخت بروی تراب و در نہایہ گفتہ اتراب خاک ریختن بر نامہ رواہ الترمذی و قال ہذا حدیث منکر ۱۲

مفارقت ومفاصلت سلام مستحب بود چہ جائے زیادہ برین ودرین کمال مبالغہ است درحث وتحریص براستحباب سلام
در رعایت این ادب رواہ ابوداؤد ۔۹۔ وعن قتادۃ تابعی مشہور ست حافظ اعمی کہ ہرچہ شنید یاد داشت قال قال
النبی صلی اللہ علیہ وسلم گفت آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم اذا دخلتم بیتا فسلموا علی اہلہ چون درآئید خانہ را پس سلام کنید
بر اہل خانہ واذا خرجتم فاودعوا اہلہ بسلام وچون بیرون آئید ودیعت نہید نزد اہل خانہ سلام را یعنی چون سلام گوئید
وقت بیرون آمدن گویا کہ ودیعت نہادید خیر وبرکت آنرا نزد ایشان وباز میگیرید آنرا در آخرت چنانچہ کسی ودیعتی
نزد کسے نہادہ باشد وگفتہ باز جوع کنید بایشان وباز گیرید ودیعت خود را چنانچہ ودائع گرفتہ میشود ودرین تفاعل
بسلامت ومعاودت مرۃ بعد اخری انتہی ۔رواہ البیہقی فی شعب الایمان مرسلا ۔۱۰۔ وعن انس ان رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم قال یا بنی اذا دخلت علی اہلک فسلم اے پسرک من چون درآئی بر اہل وعیال خود پس سلام کن
بر ایشان یکون برکۃ علیک وعلی اہل بیتک یبا شد سلام سبب وجود برکت وزیادت در خیرات بر تو وبر اہل
خانۂ تو رواہ الترمذی وآمدہ است کہ چون در خانہ درآید سلام کند بر اہل خانہ واگر کسے در خانہ نباشد بگوید السلام علینا
وعلی عباد اللہ الصالحین تا بر ملائکہ کہ آنجا باشند سلام برسد ۔ ۱۱۔ وعن جابر قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
السلام قبل الکلام یعنی اول باید کہ سلام کند بعد ازان کلام وپیش از سلام ابتدا بکلام کردن خوب نیست رواہ الترمذی
وقال ہذا حدیث منکر ۔۱۲۔ وعن عمران بن حصین قال کنا فی الجاہلیۃ نقول گفت بودیم ما در ایام جاہلیت کہ میگفتیم
ودعا میکردیم باین لفظ در تحیت انعم اللہ بک عینا انعم اینجا از نعومہ است بمعنی نرمی وتازگی ونکوئی واین عبارت
محتمل دو معنی ست یکے آنکہ با بمعنی سببیت باشد یعنے تازہ وروشن گرداند خدائے تعالے بسبب تو چشم را یعنے
چشم دوستان ترا کہ کنایت از طیب عیش ورفاہیت حال مخاطب ست کہ بکام دوستان باشد وایشان بدیدن
وے خوش شوند دیگر آنکہ حرف با زائدہ بود یعنے تازہ وخرم وروشن گرداند ترا خدائے تعالی یعنے بدیدن آنچہ دوست
میداری ومیخواہی از محبوبات ومرادات وانعم صباحا وتر وتازہ وخوش باش از جہت صباح یعنے خوش باد صباح تو یا
خوش باشی تو در وقت صباح این نیز کنایت از طیب عیش وفراغ وقت ست وتخصیص بوقت صباح بدان جہت
است کہ اغلب آنچہ واقع میشود از غارت ومکارہ در وقت صباح می افتد ولفظ انعم در اول بلفظ ماضی ست ودر ثانی
بلفظ امر از انعام فلما کان الاسلام نہینا عن ذلک پس ہرگاہ کہ پیدا شد اسلام نہی کردہ شدیم ما از ان کلمات رواہ
ابوداؤد ودانکہ ہر قوم را تحیتہا بود نسبت ملوک وخطمائے خود مثل ہمین دو کلمہ کہ ذکر کردہ شد در عرب بود ودر عجم
ہم گفتہ زہے ہزار سال واین ہست کہ گفتہ شدہ است در معنی التحیات للہ یعنے تحیات وتعظیمات ہمہ ثابت ست مر خدا را
وجزوی مستحق آن نہ ولہذا جمع کردہ شد التحیات تا شامل گردد ہمہ را ۔۱۳۔ وعن غالب قال انا لجلوس بباب الحسن
البصری غالب بن قطان بصری نسائی گفت ثقہ است احمد گفت ثقہ ثقہ است تاکید وبحیی گفت صدوق صالح ست

کذا قالوا ۔ ۴ ۔ وعن ابی امامة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان اولی الناس بالله بدرستی که قریب تر و مخصوص
ترین مردم بجناب حق عز وعلی من بدأ بالسلام کسی ست که ابتدا کند بسلام و پیشی نماید دران و مراد مردمانند که ملاقات کرده اند
در راهے بیکدیگر چه درین صورت برابرند در حق سلام اما اگر یکے نشسته باشد و دیگرے بر سر وے وارد گردد سلام کردن
حق وارد ست بر قاعد پس اگر وارد سبقت نماید و ابتدا بسلام کند اولی باشد چه اداے حق لازم بر ذمه خود کرد و اگر قاعد ابتدا
کند فضیلت او راست رواه احمد والترمذی وابو داود نقل ست از عمر بن الخطاب رضی الله عنه که سه چیز موجب خلوص محبت
وصفاے مودت برادر مسلمان ست یکی ابتدا بسلام نزد ملاقات دیگر خواندن بنامی که دوست دارد آنرا سوم جا دادن
چون در آید در مجلس ۔ ۵ ۔ وعن جریر ان النبی صلی الله علیه وسلم مر علی نسوة روایت ست از جریر بن عبد الله بجلی
که صحابی مشهور ست خوش روے و خوش خوے که آنحضرت گذشت بر جماعه زنان فسلم علیهن پس سلام کرد آنحضرت بر
ایشان رواه احمد و گفته اند که این مخصوص ست بحضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم از جهت امن از وقوع در فتنه اما غیر وی را
نشاید کرد و مکروه است که سلام کند مرد بر زن بیگانه یا زن سلام کند بر مرد بیگانه مگر عجوز باشد دور از مظنه فتنه ۔
وعن علی بن ابی طالب قال یجزی عن الجماعة اذا مروا ان یسلم احدهم گفت علی رضی الله عنه کفایت میکند از جماعه
چون بگذرند که سلام کند یکے از انها و یجزی عن الجلوس ان یرد احدهم و کفایت میکند از نشستگان که جواب سلام گوید یکے از
ایشان و حکم تلاقی نیز همچنین خواهد بود حاصل آنکه سنیت سلام و فرضیت جواب آن بر سبیل کفایت ست اگر از جماعه یکے
سلام کند یا یکے جواب گوید از همه ساقط گردد اما اگر هر یکے کند افضل باشد رواه البیهقی فی شعب الایمان مرفوعا روایت
کرد این حدیث را بیهقی بطریق رفع یعنی قول آنحضرت ست صلی الله علیه وسلم نه قول علی رضی الله عنه و روی ابو داود
وقال و روایت کرد ابو داود و گفت رفعه الحسن بن علی رفع کرد او را حسن بن علی و هو شیخ ابو داود و این حسن بن علی
شیخ ابو داود ست حاصل آنکه بیهقی این حدیث را مرفوع آورده و ابو داود از طریق حسن بن علی که یکے از شیوخ اوست
مرفوع روایت کرده و از طریق دیگر موقوف ۔ ۷ ۔ وعن عمرو بن شعیب عن ابیه عن جده ان رسول الله صلی الله
علیه وسلم قال لیس منا من تشبه بغیرنا نیست از ما کسیکه مشابه سازد خود را بغیر ما پس ازان بیان کرد تشبیه بغیر را و نهی
کرد ازان بقول خود لا تشبهوا بالیهود ولا بالنصاری تشبه نکنید به یهود و نصاری فان تسلیم الیهود الاشارة بالاصابع
زیرا که سلام کردن یهود اشارت کردن ست بانگشتان و تسلیم النصاری الاشارة بالاکف و سلام کردن نصاری اشارت
کردن ست بکفهاے دست رواه الترمذی وقال اسناده ضعیف ۔ ۸ ۔ وعن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم
قال اذا لقی احدکم اخاه فلیسلم علیه فرمود آنحضرت چون پیش آید یکے از شما برادر خود را باید که سلام کند بر وے فان حالت
بینهما شجرة او جدار او حجر ثم لقیه فلیسلم علیه پس اگر حائل گردد میان دو کس بعد از آنکه سلام بر یکدیگر کرده اند درختے
یا دیواری یا سنگی پستر پیش آید یکے ازان دو مرد دیگر را باید که سلام کند بر وے درین ملاقات نیز یعنی باین مقدار

اذا عطس ویعوده اذا مرض ویتبع جنازته اذا مات آن شش حق این ست که سلام کند بروے چون ملاقات کند او را و اجابت
کند او را چون بخواند بطعام و یرحمک الله گوید چون عطسه زند و بپرسد چون بیمار گردد و در پی جنازه او رود چون بمیرد و چون
در پی جنازه رفتن بعد از نماز جنازه است گویا نماز جنازه نیز مذکور ست یا گوییم نماز فرض ست آنرا البته باید کرد اگر چه بر سبیل
کفایت ست مقصود اینجا بیان سنن و آداب ست که زیادت ست در رعایت حقوق مسلم و یحب له ما یحب لنفسه و دوست
دارد مر مسلم را چیزیکه دوست میدارد مر خود را از خیر دنیا و آخرت رواه الترمذی والدارمی ۔ ۲ ۔ وعن عمران بن حصین
ان رجلا جاء الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم فقال روایت ست از عمران بن حصین صحابی مشهور که مردی آمد نزد آن حضرت
پس گفت السلام علیکم فرد علیه پس رد کرد بروے سلام وے را و جواب سلام او گفت بهمان لفظ که او گفته یعنی گفت وعلیکم السلام
ثم جلس پستر نشست آن مرد فقال النبی پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم عشر یعنی ثابت شد و نوشته شد مر این مرد را ده
حسنه جزاے سلامی که کرد بحکم من جاء بالحسنة فله عشر امثالها ثم جاء آخر فقال پستر آمد مردے دیگر پس گفت السلام علیکم
ورحمة الله بزیادت ورحمة الله فرد علیه پس آنحضرت جواب سلام او گفت بهمین لفظ فجلس پس نشست آن مرد فقال عشرون
پس گفت آنحضرت ثابت شد مر او را بست حسنه بزیادت کردن ورحمة الله که آن نیز حسنه ایست زائد بر اصل سلام
پس بروے نیز ده حسنه دیگر باشد ثم جاء آخر فقال پستر آمد مردے دیگر پس گفت السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته فرد علیه
فجلس فقال ثلثون پس گفت آنحضرت مر این مرد را سی حسنه است بزیادت وبرکاته رواه الترمذی وابو داود این کلام
در فعل مسلم بود اما اگر مسلم السلام علیکم گوید و مسلم علیه در جواب وی ورحمة الله زیاده کند یا مسلم السلام ورحمة الله گفت
و مسلم علیه وبرکاته زیاده کرد او را نیز همین حکم خواهد بود در مضاعفه اجر و هم چنین حکم و مغفرته است که در حدیث آینده بیاید ۳
وعن معاذ بن انس عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم بمعناه یعنی روایت کرد معاذ بن انس جهنی صحابی که معدود ست
در اهل مصر از آن حضرت حدیث بمعنی حدیث مذکور اگر چه در لفظ مختلف اند و زاد و زیاده کرد معاذ یک مرتبه دیگر که ثم اتی آخر
فقال السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته ومغفرته بزیادت ومغفرته فقال اربعون پس گفت آنحضرت ثابت شد مر او را چهل حسنه
در مقابله چهار حسنه که یکے اصل سلام ست و سه دیگر رحمة الله وبرکاته ومغفرته وقال و گفت آنحضرت در بیان مضاعفه
ثواب و ترغیب بر تحصیل آن هکذا تکون الفضائل هم چنین میباشد فضائل و کثرت و مضاعفت آن یعنی هر کرا عمل بیشتر
فضیلت وی بیشتر و مراد آن نیست والله اعلم که اگر بر مغفرته چیزے بیفزاید فضیلت آن بیشتر ست زیرا که زیاده
بران در سنت نیامده است رواه ابو داود فائده گفته اند که افضل سلام آنست که گوید السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته
و بضمیر جمع گوید اگر چه مسلم علیه یکے باشد و مجیب نیز بضمیر جمع گوید وعلیکم بواو و ادنی سلام السلام علیکم ست اگر
السلام علیک یا سلام علیک گوید نیز کافی ست اما جواب ادنے وے علیک السلام وعلیکم السلام ست و اگر
واو حذف کند کفایت ست و اتفاق کرده اند بر آنکه اگر در جواب علیکم گوید جواب نشود و اگر وعلیکم گوید درینجا و درجه است

که کافران باشند چنانکه در کریمه ان الله لا یغفر ان یشرک به گفته اند یا قول وی والیهود عطف بر المشرکین باشد نه بر عبدة الاوثان و مشرکان را بیان بعبدة الاوثان از جهت آن کرد که مشرکان عرب همه بت پرست و مشرک در عبادت بوده اند ۱۳ - وعن ابی سعید الخدری عن النبی صلی الله علیه وسلم قال ایاکم والجلوس بالطرقات بپرهیزید از نشستن در راهها طرقات بضم طا و را فقالوا پس گفتند یا رسول الله ما لنا من مجالسنا بد نیست ما را از مجلس های ما در راهها چاره و جدائی یعنی البته ما را می باید نشست نتحدث فیها حرف و حکایت میگوئیم ما در مجالس قال فرمود آنحضرت فاذا ابیتم الا المجلس پس چون ابا می آرید از همه کارها و نمیکنید مگر مجلس را بفتح لام کذا قال الکرمانی وکذلک فی شرح ابن الملک بمعنی نشستن و در نسخه مجمع الدین محدث بکسر لام تصحیح کرده اند یعنی اگر باز نمی آئید از نشستن در راهها والبته می نشینید فاعطوا الطریق حقه پس بدهید راه را حق وی قالوا وما حق الطریق گفتند چه چیز ست حق طریق یا رسول الله قال فرمود حق الطریق غض البصر حق طریق یعنی حق نشستن در طریق پوشیدن چشم ست از نظر افگندن بسوی محارم وکف الاذی و دور کردن و یکسو افگندن آنچه ایذا کند و برنجاند گذرندگان را از سنگ و خار و پلیدی ورد السلام و باز دادن جواب سلام مردم غالباً رد سلام گفت نه سلام زیرا که سنت آنست که ماشی سلام کند بر قاعده چنانکه گذشت والامر بالمعروف والنهی عن المنکر دیگر امر کردن مردم را بمعروف یعنی به مشروع که شناخته شده است در شرع حسن وی و باز داشتن از منکر یعنی نامشروع که نشناخته شده است در شرع حسن وی متفق علیه ۱۴ - وعن ابی هریرة عن النبی صلی الله علیه وسلم فی هذه القصة و روایت ست از ابی هریره از آنحضرت درین قصه که صحابه را از نشستن در راهها منع کرد و آنها ممتنع نشدند پس فرمود اگر شما باز نمی آئید از آن بدهید طریق را حق وی و بیان کرد حق طریق و در آخر فرمود وارشاد السبیل دیگر حق طریق راه نمودست مردم را که نمیداند که بکجا میرود رواه روایت کرد این لفظ را ابو داود عقیب حدیث الخدری بعد از حدیث ابو سعید خدری هکذا همچنین که ذکر کرده شد ۱۵ - وعن عمر رضی الله عنه عن النبی صلی الله علیه وسلم فی هذه القصة و از امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه از آن حضرت در همین قصه مذکوره این چنین آمده است که قال گفت آن حضرت وتغیثوا الملهوف و فریاد رسی کردن مظلوم مضطر را که فریاد میکند و حسرت می خورد بر حال خود وتهدوا الضال و راه نمودن گمراه را و ارشاد سبیل عام تر ست از راه نمودن گمراه رواه ابو داود عقیب حدیث ابی هریرة هکذا روایت کرد این کلمات را ابو داود بعد از حدیث ابی هریره همچنین که ذکر کردیم ولم اجدهما فی الصحیحین و نمی یابم من این دو حدیث را در صحیحین و حالانکه در مصابیح در فصل اول ذکر کرده

الفصل الثانی

۱۶ - عن علی رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم للمسلم علی المسلم ست بالمعروف مسلمانان را بر مسلمانان شش خصلت و شش حق ست یلتمس و یقرون بمعروف یسلم علیه اذا لقیه ویجیبه اذا دعاه ویشمته

واللعنة بلکه بر شما باد مرگ و لعنت لعنت را زیاده کرد برای زجر و تشدید و لعنت و غضب بر یهود در قرآن مجید در مواضع متعدده
آمده فقال پس گفت آنحضرت یا عائشة ان الله رفیق ای عائشه خدای تعالی رفیق ست یحب الرفق فی الامر کله دوست میدارد
نرمی را و لطف را در همه کارها فی الصراح الرفق نرمی ضد عنف و فی القاموس الرفق اللطف قلت عائشه میگوید گفتم من آن
حضرت را اولم تسمع ما قالوا آیا نشنیدی تو چه چیز گفتند ایشان یعنی دعا بمرگ کردند بر تو جای آنست که باینها درشتی
کنم و سخت گویم و ایشان خود ملعونانند قال گفت آن حضرت یا عائشه قد قلت تحقیق گفتم و علیکم یعنی بر شما باد سام یا بر شما باد
چیزیکه شما مستحق آنید از لعنت و نفرین و فی روایة علیکم و لم یذکر الواو و در روایتی علیکم آمده و ذکر نکرد واو را و در حدیث
سابق وجه آن تحقیق کرده شد متفق علیه و فی روایة للبخاری و در روایتی مر بخاری را این چنین آمده که قالت گفت عائشه
ان الیهود اتوا النبی بدرستی که یهود آمدند پیغمبر را صلی الله علیه وسلم فقالوا پس گفتند السام علیک بضمیر واحد قال گفت آن
حضرت در جواب ایشان و علیکم فقالت عائشة السام علیک و لعنکم الله و غضب علیکم فقال رسول الله پس گفت پیغمبر
خدا صلی الله علیه وآله وسلم مر عائشه را مهلا بایست و آهسته باش یا عائشة علیک بالرفق بر تو باد نرمی کردن و تلطف
نمودن و ایاک والعنف والفحش و دور دار خود را از درشتی و سخت گفتن و تعدی و تجاوز از حد کردن در سخن و
بد گفتن و فحش بضم هر چه سخت باشد قبح آن از گناهان و مراد اینجا تعدی بزیادت قبح در قول ست قالت گفت عائشه
اولم تسمع ما قالوا آیا نشنودی تو چه گفتند ایشان قال گفت آن حضرت اولم تسمعی ما قلت آیا تو نشنودی من چه گفتم رددت
علیهم رد کردم بر ایشان و جواب ایشان گفتم بد آنچه گفتند ایشان و کردند از دعای بد فیستجاب لی فیهم پس استجابت کرده
میشود مراد قبول کرده می شود دعای من در حق ایشان و لا یستجاب لهم فی و استجابت کرده نمی شود مر ایشان را
در حق من و فی روایة لمسلم و در روایتی مر مسلم را این چنین آمده که قال گفت آن حضرت لا تکونی فاحشة مباش
ای عائشه درشت گو و تجاوز کننده از حد در بدگوئی فان الله لا یحب الفحش والتفحش زیرا که خدای تعالی دوست
نمیدارد فحش را که بی تکلف سر بر زند و نه تفحش را که بزور خود را فحش و بدگوی پندارد ۱۲ وعن اسامة بن زید ان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم مر بمجلس فیه اخلاط من المسلمین والمشرکین عبدة الاوثان والیهود اسامه بن زید رضی الله
تعالی عنهما روایت می کند که آن حضرت گذشت بمجلسی که در وی مردم بودند مختلط از هر جنس مسلمانان و مشرکان
بت پرست و یهود فسلم علیهم پس سلام داد برین مجموع مخلوط از مردم بقصد سلام بر مسلمانان و ازینجا معلوم شد که اگر جماعه
در هم نشسته باشند بعضی مستحق سلام و بعضی غیر مستحق چنانکه کافران و مبتدعان سلام کند بران جماعه به نیت سلام بر مستحقان
آن و گفته اند که مخیر ست که السلام علیکم گوید و مسلمانان را مراد دارد یا گوید السلام علی من اتبع الهدی و همچنین باید در نامه
نوشتن باهل کتاب متفق علیه اگر گویند که قول وی عبدة الاوثان اگر بیان مشرکان افتاد صحیح ست اما یهود از جمله
مشرکان نیستند پس در تحت وی داخل نباشند و بیان کردن مشرکین بآن واقع نشود جواب مراد به مشرکان تواند

وگفتہ اند کہ این حکم نزد ملاقات ست یعنے چون دو کس ملاقات کنند حکم انیست اما اگر وارد گردد و بیاید یکے بر دیگرے ابتدائے سلام بر وارد ست بہر حال خواہ صغیر باشد یا کبیر قلیل بود یا کثیر ۷ - وعن انسؓ قال ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم مر علی غلمان فسلم علیہم متفق علیہ انسؓ میگوید کہ آنحضرت گذشت بر جماعۂ خردان پس سلام کرد بر ایشان و این غایت تواضع و شفقت است از آنحضرت بر اہل عالم صلی اللہ علیہ وسلم وجزاہ عن المسلمین خیرا ۸ - وعن ابی ہریرۃؓ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لا تبدؤا الیہود ولا النصاری بالسلام ابتدا مکنید یہود را و نہ نصاری را بسلام یعنی اول شما بر ایشان سلام نکنید اما اگر ایشان اول سلام کنند جواب سلام ایشان بر وجہے کہ ایشان کردہ اند بکنید وگفتہ اند کہ در جواب ایشان زیادہ بر علیک یا علیکم نباید گفت وگفتہ اند کہ در جواب سلام کفار باید گفت ہدا کم اللہ و بعضے از علما ابتدائے سلام بر یہود و نصاری بجہت ضرورت یا حاجت تجویز کردہ اند و ہم چنین ست حکم مبتدعان و فاسقان واذا لقیتم احدہم فی طریق و چون ملاقات کنید شما یکے از یہود و نصاری را در راہی فاضطروہ الی اضیقہ پس مضطر و بیچارہ گردانید او را بسوئے مکانے کہ تنگ تر ست از راہ یعنے غلبہ کنید چنانکہ یکسو شود و تنگ گردد راہ بروے برائے اظہار عزت و شوکت اسلام و در بعضے حواشی نوشتہ کہ مراد بمضطر گردانیدن امر کردن ست تا یکسو شود و میانہ راہ را بگذارد رواہ مسلم ۹ - وعن ابن عمرؓ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اذا سلم علیکم الیہود چون سلام میکنند بر شما یہود فانما یقول احدہم السام علیک فقل وعلیک پس نمیگوید یکے از ایشان مگر السام علیک یعنے بجائے سلام سام میگوید کہ بمعنی مرگ ست و این از خبث باطن و عداوت این اشقیا ست بمسلمانان پس آنحضرت بطریق خطاب عام می فرماید کہ در جواب او تو نیز وعلیک گو تا ہمان چہ گفتہ است بروے راجع گردد و مگو وعلیک السلام متفق علیہ و ہمین مضمون ست این حدیث ۱۰ - وعن انسؓ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا سلم علیکم اہل الکتاب فقولوا وعلیکم متفق علیہ ولیکن در حدیث اہل فعل وعلیک بصیغۂ افراد ست و در اینجا فقولوا وعلیکم بصیغۂ جمع ست ماند آنکہ در روایات وعلیک یا علیکم بواو و بی واو ہر دو آمدہ و در کلام مؤلف بواو ست و در روایت مؤطا علیک است بدون واو و ہم چنین در روایت دارقطنی علیک بلا واو پس بعضے علما گفتہ اند مختار آنست کہ بے واو گویند تا مشارکت در انچہ گفتہ اند لازم نیاید و بعضے گفتہ کہ باکی نیست بمشارکت چہ موت مشترک ست میان ہمہ و بعضے گفتہ اند کہ واو در اینجا برائے مشارکت نیست بلکہ برائے استیناف ست مراد آنست کہ وعلیکم ما تستحقونہ و صواب آنست کہ بہر دو وجہ جائز ست از جہت وقوع روایت بہر دو ۱۱ - وعن عائشۃ رضی اللہ عنہا قالت استاذن رہط من الیہود علی النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم روایت ست از عائشہؓ کہ اذن طلبیدند برائے درون در آمدن گروہی از یہود بر ان حضرت فقالوا پس گفتند السام علیکم وگویا قصد آن اشقیا در ایراد ضمیر جمع برائے آن بود کہ این دعائے بد بود مر اہل بیت و آن حضرت را نیز شامل گردد اگرچہ ضمیر جمع در مقام سلام برائے واحد بے این قصد نیز می آید چنانکہ معلوم گردد فقلت پس عائشہ میگوید کہ گفتم من برائے رد این دعا بر ایشان بل علیکم السام

حقوق اسلام ست نه حق صحبت و آشنائی و همچنین عیادت و مانند آن چنانکه در حدیث آینده بیاید متفق علیه ۳ - وعن
ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم للمؤمن علی المؤمن ست خصال مر مسلمان را بر ذمه مسلمان دیگر شش خصلت ثابت
است اگرچه واجب نبود لیکن بجهت مبالغه و تاکید صیغه وجوب آورد که کلمه علی ست یعوده اذا عرض یکی عیادت کردن
است و هر سیدن چون بیمار شود مسلمانی عیادت مشتق ست از عود که بمعنی رجوع و باز گشتن ست زیرا که عائد رجوع میکند
بر مریض و می آید نزد وی یا باز میگردد بوی و مکرر میپرسد ویشهده اذا مات دوم حاضر شدن بر مسلمان چون بمیرد برای نماز
جنازه و تشییع آن و دفن ویجیبه اذا دعاه سوم اجابت کردن مسلمان چون بخواند برای طعام اگر مانعی نباشد مثل حضور بدعت
با وجود منت و مفاخرت ویسلم علیه اذا لقیه چهارم سلام دادن بر وی چون ملاقات کند مسلمان را و رد سلام که بمعنی جواب
سلام ست ذکر نکرد زیرا که وی واجب ست و لازم ست ویشمته اذا عطس پنجم جواب گفتن یه یرحمک الله چون عطسه زند
مسلمان اگر الحمد لله گوید و اگر تحمید نکند مستحق تشمیت نگردد چنانچه بیاید در باب خود تشمیت بشین معجمه و سین مهمله هر دو بمعنی
جواب عاطس آید و در باب عطاس تحقیق معنی این لفظ و احکام آن کرده شود انشاء الله تعالی وینصح له اذا غاب او شهد
و ششم نیکخواهی کردن است مر مسلمان را در حضور و غیبت یعنی اگر حاضر ست تملق و نفاق نکند و اگر غائب بود غیبت نکند
و بد نگوید و با همه کس حاضرا و غائبا نیکخواه و نیک اندیش باشد و معنی نصیحت اراده خیر ست و در اصل لغت بمعنی خلوص آید
و تحقیق معنی نصیحت در محل خود بیاید چون صاحب مصابیح این حدیث را در فصل اول که برای حدیث صحیحین معقود ست
آورده مؤلف میگوید که لم اجده فی الصحیحین نیافتم من این حدیث را در صحیح بخاری و مسلم ولا فی کتاب الحمیدی و نه در کتاب
حمیدی که جمع بین الصحیحین کرده است ولکن ذکره صاحب الجامع بروایة النسائی ولیکن ذکر کرده آنرا صاحب جامع الاصول
که کتب سته را جمع کرده بروایت نسائی ۴ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم لا تدخلون الجنة حتی تؤمنوا در نمی آیید
شما بهشت را تا آنکه ایمان بیارید ولا تؤمنوا حتی تحابوا و ایمان نمی آرید و کامل نمیشود ایمان شما تا آنکه یکدیگر را دوست میدارید
یعنی برای خدا و در بعضی نسخ ولا تؤمنون آمده بنون و موافق قاعده همین ست ولیکن ولا تؤمنوا بجهت مجانست و مقارنت
حتی تؤمنوا ست و از برای تحصیل سبب تحابب فرمود که اولا ادلکم علی شیء آیا راه ننمایم شما را بر کاری که اذا فعلتموه
تحاببتم چون ببینید آنرا دوست دارید یکدیگر را و این صفت این ست که افشوا السلام بینکم فاش و آشکارا کنید سلام را میان خود
مراد از فاش کردن سلام همان باشد که سابقا مذکور شد که بر آشنا و بیگانه سلام گوید یا بمعنی ظاهر کردن و بلند گفتن چنانکه
بشنود آن کس که بر وی سلام میکند که باعث پیدا آمدن دوستی ست رواه مسلم ۵ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم یسلم الراکب علی الماشی باید که سلام گوید کسیکه سوار ست بر آنکس که پیاده است والماشی علی القاعد و سلام
گوید آنکه راه میرود بر آنکه نشسته است والقلیل علی الکثیر و سلام گوید اندک بر بسیار متفق علیه و بهمین مضمون ست این حدیث
که ذکر کرده ۶ - وعنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یسلم الصغیر علی الکبیر والمار علی القاعد والقلیل علی الکثیر رواه البخاری

و باقی دارد ترا خدای تعالی و بمعنی سلام و ملک و بقا نیز آید و در التحیات لله هم این معانی مراد داشته اند فانها تحیتک و تحیة
ذریتک فرمود پس بدرستی این کلمه که از ملائکه بشنوی سلام تو و سلام اولاد تست و ذریت مشتق از ذر است بمعنی نشر و پراگنده
کردن جمع ذراری و مورچه را که ذره گویند هم ازینجاست فذهب پس رفت آدم بحکم حق تعالی بران جماعه از ملائکه بسلام کردن
فقال پس گفت آدم السلام علیکم فقالوا پس گفتند فرشتگان در جواب سلام وی السلام علیک و رحمة الله قال گفت آنحضرت
یا راوی فزادوه و رحمة الله پس زیاده کردند فرشتگان آدم را یعنی در جواب سلام آدم لفظ و رحمة الله را و این ادب جواب
و فضیلت آنست که اگر یکی گوید السلام علیک در جواب گویند و علیک السلام و رحمة الله و اگر در سلام و رحمة الله نیز
گفته شود در جواب او گویند رحمة الله و برکاته و در بعضی روایات زیاده و مغفرته نیز آمده و ازین حدیث معلوم شده
که در جواب سلام السلام علیک درست ست چنانکه و علیک السلام و در هر دو عبارت هیچ تفاوت نیست قال گفت آن
حضرت بعد از بیان خلق آدم شصت ذراع فکل من یدخل الجنة علی صورة آدم و طوله ستون ذراعا پس هر که می در آید بهشت
را بر صورت آدم باشد و حالانکه درازی قامت وی شصت گز باشد باین بلندی قامت و حسن و جمال که آدم داشت
در بهشت در آیند اما دوزخیان بر اقبح و اقطع صور باشند چنانکه دندان یکی مقدار کوهی باشد فلم یزل الخلق ینقص بعده
حتی الآن پس همیشه خلق یعنی آدمیان کوتاه شوند بعد از آدم تا اکنون که این مقدار رسیده اند و در عبارت تقدیم و تاخیر ست
یعنی آدم شصت گز قامت داشت بعد از وی آدمیان روی بکوتاهی نهادند باز چون در بهشت در آیند همچنان
قامت بلند گردد که آدم داشت متفق علیه ✤ ۲ ✤ وعن عبد الله بن عمرو ان رجلا سأل رسول الله صلی الله علیه وسلم
روایت ست از عبد الله بن عمرو بن العاص که مردی پرسید از آن حضرت ای الاسلام خیر کدام خصلت و آداب از
خصال و آداب مسلمانی بهتر و فاضل تر ست قال فرمود تطعم الطعام و تقری السلام خورانیدن تو طعام را و گفتن تو سلام را
علی من عرفت و من لم تعرف بر آشنا و بیگانه اشارت ست بجود و تواضع که اصل صفات حمیده و عمده خصائل اند که واجب
است رعایت آنها در معاملت خلق و طیبی گفته تخصیص این دو صفت بمناسبت حال سائل ست و لهذا اسناد کرد بوی
بلفظ خطاب انتهی یعنی گویا در سائل میلی بضد این دو صفت دریافت و بر وی رعایت و اهتمام بوجود آثار اینها لازم تر یافت
و دلیل برین وجه آنکه در احادیث دیگر صفات دیگر را افضل خصائل اسلام داشت مثل گذاردن نماز در شب چون
مردم در خواب باشند یا احسان و اکرام همسایه و مهمان و امثال آن و نسبت بهر کس هر چه که اهم دید بر همان ترغیب
و تحریص فرمود و تقری بضم تا مشتق از اقرا بمعنی خوانانیدن ست و بفتح تا از قرأت نیز خوانده اند و معنی این ظاهر ترست
و با وجود آن ضم صحیح تر و فصیح ترست اما معنی اقرا که بمعنی خوانانیدن سلام ست خفائی دارد و توجیهش آنست که چون
سلام کننده باعث سلام میگردد مسلم علیه را بر رد سلام گویا میخواناند او را سلام را و بعضی گویند که اگر سلام بزبان قلم
باشد اقرا مناسب ست زیرا که میخواناند سلام مکتوب الیه را و الا قرأت مناسب و ازین حدیث معلوم گردید که سلام از

مشہور در تاویل او آنست کہ صورت بمعنی صفت ست چنانکہ گویند صورت مسئلہ این ست و صورت حال این چنین ست
یعنی پیدا کرد پروردگار تعالے آدم را بر صفت خود و موصوف گردانید او را بصفاتی کہ پرتو صفات کریمہ اویند پس گردانید او را
حی عالم قادر مرید متکلم سمیع بصیر یا اضافت برائے تشریف ست چنانکہ روح اللہ و بیت اللہ یعنی پیدا کرد بر صورت جمیل لطیف
مشتمل بر اسرار و لطافت کہ بقدرت کاملہ از نزد خود بخشید و ایجاد نمود و بعضے گویند کہ ضمیر راجع بآدم ست یعنے پیدا کرد آدم را
از ابتدائے حال بشر سوے الخلق بطول شصت ذراع نہ چنانکہ آدمیان را کہ اول نطفہ باشند پس ازان مضغہ پس ازان جنین بعد
ازان صبی پس ازان مرد تمام یا بر صورت خاصہ او کہ نسخہ جامعہ ست از جملہ مخلوقات چہ ہیچ مخلوقے نیست کہ مثالی ازان در صورت
وی نباشد و لہذا او را عالم صغیر خوانند و تواند کہ برین تقدیر نیز صورت بمعنی صفت باشد یعنی پیدا کرد بر صفت خاص و حال
مخصوص گاہے موصوف بعلم و گاہے بجہل و وقتے بمعصیت و زمانی باجتبا یا صورت بمعنی امر و شان ست کہ مسجود ملائکہ
شد و مالک حیوانات و مسخر کائنات آمد و بعضے گویند کہ ضمیر راجع بہ برادر یا غلام ست کہ در حدیث آمدہ کہ چون برند یکی از شما
برادر خود را باید کہ بر روے نزند و در روایتے دیگر آمدہ ست کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مردی را دید کہ بر روے
غلامے میزند فرمود بر روے مزن زیرا کہ خداے تعالے پیدا کرد آدم را بر صورت وے یعنی پس صورت وے مکرم
معظم باشد گویا کہ گفتہ کہ این مضروب از اولاد آدم و بر صورت اوست پس از زدن بر روے کہ اشرف اجزا است
و اکثر حواس در وست اجتناب باید کرد و این ہر دو وجہ را تضعیف و تزییف کردہ اند بآنکہ در حدیث دیگر آمدہ خُلِقَ
الْآدَمُ عَلٰی صُوْرَةِ الرَّحْمٰنِ و جواب دادہ اند کہ این حدیث نزد محدثان ثابت نشدہ واللہ اعلم و تائید میکند وجہ ثانی را این
قول کہ طولہ ستون ذراعا درازی قامت آدم شصت دست بود و ذراع بکسر ذال از طرف مرفق تا طرف انگشت
میانہ و مرفق بکسر میم و فتح فا و بعکس بند ذراع در بازو کذا فی القاموس پس این بیان پیدا کردن آدم ست بر صورتش یعنے
پیدا کرد ابتدا بر این صورت و باین طول و بر تقدیر رجوع ضمیر باللہ تعالے بیان صفت دیگر میشود مر آدم را اما اگر ضمیر راجع
براخ باشد چندان مربوط نمی افتد مگر مجرد بیان واقع فافہم و تخصیص بیان طول بذکر از جہت بودن اوست غیر متعارف میان
آدمیان بخلاف سائر صفات و مقدار عرض بقیاس آن مجملا معلوم میگردد فلما خلقہ پس ہنگامیکہ پیدا کرد خداے تعالی آدم
را قال اذہب فسلم علے اولئک النفر خطاب کرد اللہ تعالی مر آدم را و گفت برو پس سلام کن بر آن جماعت بعد ازان برائے بیان
جماعہ مشار الیہم گفت وہم نفر من الملائکۃ جلوس و آنہا کہ او را برفتن نزد آنہا و سلام کردن بر آنہا فرمود جماعہ از فرشتگان بودند نشستہ
و نفر در لغت گروہ مردم از سہ تا دہ اما درینجا نیز ہمین مراد ست و فرشتگان کہ نشستہ بودند ہمین مقدار بودند یا مطلق جماعت
مراد ست اگرچہ زیادہ برین باشند واللہ اعلم فاستمع ما یحیونک پس بشنو چیزی را یا بشنو کہ چہ نوع تحیت یعنی سلام میکنند ایشان
ترا یعنے جواب سلام تو میگویند در اکثر نسخ اصول یحیونک است بحاء مہملہ مفتوحہ و تشدید یاء مضمومہ از تحیت و در بعضی یجیبونک
بکسر جیم و سکون تحتانیہ و ضم با از جواب و تحیت در اصل مشتق ست از حیات بمعنی احیا و تبقیہ حیاک اللہ میگویند یعنے زندہ

رب یسر ولا تعسر بسم اللہ الرحمن الرحیم ۞ وتم بالخیر والظفر

کتاب الآداب

طیبی گفتہ ادب اسمی ست کہ واقع میشود بر ہر ریاضت محمودہ کہ مشقت می کشد در وے انسان و رکسب فضیلتے از فضائل و اصل ترکیب وے متضمن معنی جمع کردن و خواندن کسے را بچیزے ست و ادب کہ بمعنی جمع کردن مردم بر طعام و خواندن ایشان ست برائے آن از نیجاست و طعامے را کہ ساختہ شود برائے دعوت و عروس مادبہ گویند و ادب بمعنی اول کہ مذکور شد نیز متضمن جمع کردن و خواندن بجاست و در صراح گفتہ کہ ادب بفتحتین فرہنگ و نگہداشت و حد ہر چیزے و سیورطی گفتہ ادب استعمال آنچہ محمود ست از قول و فعل و گفتہ کہ بعضے گفتہ اند ادب اخذ بمکارم اخلاق و بعضے گفتہ اند ایستادن بر حسنات و بعضے گفتہ اند تعظیم ہر کہ فوق ست و رفق با ہر کہ دون ست و در مجمع البحار گفتہ کہ ادب حسن اخلاق ست و حق آنست کہ عام تر ست از اخلاق و اعمال قلبیہ

باب السلام

سلام اسم ست از تسلیم بمعنی سلامت و برأت از نقائص و عیوب و اسمی ست از اسماء الٰہی تعالیٰ و بعضے گفتہ اند کہ تسلیم نیز مشتق از اسم سلام ست از جہت سلامت از عیب و نقص و معنی السلام علیک این ست کہ اللہ تعالیٰ مطلع ست بر حال تو پس غافل مباش یا اسم خدائے تعالیٰ بر تست یعنی تو در حفظ و نگہبانی اوئی چنانچہ اللہ معک و اکثر بر آنند کہ معنی سلام علیک این ست کہ تو در سلامتی از من و مرا نیز سلامت دار از خود مشتق از سلم کہ بمعنی مصالحہ ست یعنی ایمن باش از من و ایمن دار مرا و شریعت این و ابتدائے اسلام برائے تمیز مسلم از کافر بود تا تعرض نکنند گویا اعلام ست باسلام پس از ان مستمر شد این شریعت

الفصل الاول ۞ ۱۲ ۞ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خلق اللہ آدم علی صورتہ یعنی پیدا کرد خدائے تعالیٰ آدم را بر صورتش اختلاف کردہ اند علماء در معنی این حدیث پس بعضے از آنرا تاویل نکنند و گویند کہ این از احادیث صفات ست پس از تاویل آن امساک باید کرد چنانکہ در امثال این از متشابہات مذہب سلف ہمین ست و بعضی تاویل کنند و

به عون صناع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

ترجمهٔ جلد رابع

مشکوٰة شریف

فارسی

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جهان شد

فہرس اشعۃ اللمعات ترجمۂ مشکوٰۃ شریف جلد رابع

مضمون	صفحہ
باب الآداب۔	۲
باب السلام۔	″
باب الاستیذان۔	۱۸
باب المصافحۃ والمعانقۃ۔	۲۲
باب القیام۔	۲۹
باب الجلوس والنوم والمشی۔	۳۳
باب العطاس والتثاؤب۔	۴۱
باب الاسامی۔	۴۷
باب البیان والشعر۔	۵۸
باب حفظ اللسان من الغیبۃ والشتم۔	۶۹
باب الوعد۔	۹۱
باب المزاح۔	۹۴
باب المفاخرۃ والعصبیۃ۔	۹۷
باب البر والصلۃ۔	۱۰۵
باب الشفقۃ والرحمۃ علی الخلق۔	۱۲۱
باب الحب فی اللہ ومن اللہ۔	۱۴۱
باب ما ینہی عنہ من التہاجر والتفاخر واتباع العورات۔	۱۵۱
باب الحذر والتانی فی الامور۔	۱۶۰
باب الرفق والحیاء وحسن الخلق۔	۱۶۶
باب الغضب والکبر۔	۱۷۵
باب الظلم۔	۱۸۳
باب الامر بالمعروف۔	۱۸۹
کتاب الرقاق۔	۲۰۰
باب فضل الفقراء۔	۲۲۹

مضمون	صفحہ
باب الامل والحرص۔	۲۴۳
باب استحباب المال والعمر للطاعۃ۔	۲۴۸
باب التوکل والصبر۔	۲۵۴
باب الریاء والسمعۃ۔	۲۶۴
باب البکاء والخوف۔	۲۷۴
باب تغیر الناس۔	۲۸۵
باب در لواحق ومتممات باب سابق۔	۲۸۹
کتاب الفتن۔	۲۹۶
باب الملاحم۔	۳۱۶
باب اشراط الساعۃ۔	۳۳۱
باب علامات الساعۃ وذکر الدجال۔	۳۴۲
باب قصۃ ابن صیاد۔	۳۶۶
باب نزول عیسی علیہ السلام۔	۳۷۳
باب قرب الساعۃ۔	۳۷۶
باب لا تقوم الساعۃ الا علی شرار الناس۔	۳۷۹
باب النفخ فی الصور۔	۳۸۲
باب الحشر۔	۳۸۶
باب الحساب والقصاص والمیزان۔	۳۹۵
باب الحوض والشفاعۃ۔	۴۰۴
باب صفۃ الجنۃ واہلہا۔	۴۳۲
باب رویۃ اللہ تعالی۔	۴۴۸
باب صفۃ النار واہلہا۔	۴۵۶
باب خلق الجنۃ والنار۔	۴۶۴
باب بدء الخلق وذکر الانبیاء علیہم الصلوٰۃ والسلام۔	۴۶۷

مضمون	صفحہ
باب فضائل سید المرسلین صلی اللہ علیہ وسلم۔	۴۹۰
باب اسماء النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وصفاتہ۔	۵۰۶
باب فی اخلاقہ وشمائلہ صلی اللہ علیہ وسلم۔	۵۱۸
باب المبعث وبدء الوحی۔	۵۳۰
باب علامات النبوۃ۔	۵۴۱
باب فی المعراج۔	۵۵۰
باب المعجزات۔	۵۶۲
باب الکرامات۔	۶۰۹
باب وفات النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔	۶۱۶
باب در متممات ولواحق باب سابق۔	۶۲۹
باب مناقب قریش وذکر القبائل۔	۶۳۱
باب مناقب الصحابۃ رضی اللہ عنہم۔	۶۴۱
باب مناقب ابی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ۔	۶۴۶
باب مناقب عمر رضی اللہ عنہ۔	۶۵۴
باب مناقب ابی بکر وعمر رضی اللہ عنہما۔	۶۶۲
باب مناقب عثمان رضی اللہ عنہ۔	۶۶۶
باب مناقب ہولاء الثلثۃ۔	۶۷۳
باب مناقب علی بن ابی طالب رضی اللہ عنہ۔	۶۷۴
باب مناقب العشرۃ رضی اللہ عنہم۔	۶۸۲
باب مناقب اہل بیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔	۶۹۱
باب مناقب ازواج النبی صلی اللہ علیہ وسلم۔	۷۱۰
باب جامع المناقب۔	۷۱۵
باب تسمیۃ من سمی من اہل بدر۔	۷۴۲
باب ذکر الیمن والشام وذکر اویس القرنی۔	۷۴۹
باب ثواب ہذہ الامۃ۔	۷۵۵

اطلاع۔ اس مطبع مین ہر علم و فن کی کتب کا ذخیرہ سلسلہ وار فروخت کے لیے موجود ہی جسکی فہرست معلول ہر ایک شائق کو چھاپہ خانہ سے مل سکتی ہی جسکے معائنہ و ملاحظہ سے شائقان اصلی حالات کتب کے معلوم فرما سکتے ہین قیمت۔ بحو ارزان ہی اس کتاب کے ٹیبل پیج کے تین صفحہ جو سادے ہین اُنمین بعض کتب حدیث و فقہ وغیرہ فارسی و اردو کی درج کر ہین تاکہ جس فن کی یہ کتاب ہی اُس فن کی اور بھی کتب موجودہ کارخانہ سے قدر دانون کو آگاہی کا ذریعہ حاصل ہ

کتب علم فقہ فارسی

شرح مختصر وقایہ۔ مشہور بہ شرح کوریری اہل ولایت افغانستان کے نزدیک اس سے بڑھ کر کوئی شرح معتبر مختصر وقایہ کی نہین ہی مصنفہ جلال الدین محمد سمرقندی۔

بدائع منظوم۔ مسائل فقہ مصنفہ مولوی ناظم علی۔

نام حق۔ مصنفہ شرف الدین بخاری۔

مائۃ مسائل۔ مصنفہ مولوی احمد اللہ۔

شرح وقایہ مع ملتقی الابحر برحاشیہ ترجمہ شرح وقایہ عربی کا از مولوی عبدالحق سجاول سرہندی دو جلد علحدہ علحدہ۔

مسلک المتقین۔ منظوم علماے ولایت نے اسمین مسائل فقہ حنیفہ کے کارآمد ضروری مندرج کیے ہین مصنفہ مولوی آلہ یار خان۔

فتاوی برہنہ۔ اسمین مسائل فقہیہ ہین مصنفہ مفتی محمد نصیر الدین صاحب۔

نبار الاسلام فی احکام الصیام۔ مذہب امامیہ کی کتاب ہ

ہدایہ۔ مع ترجمہ و شرح حامل المتن منقول از مطبوعہ کلکتہ جو چند علماے نامدار نے باتفاق رآمدون کیا۔

۱۔ جلد اول۔ کتاب الطہارۃ سے کتاب الحج تک۔

۲۔ جلد دوم۔ کتاب النکاح سے کتاب الوقف تک۔

۳۔ جلد سوم۔ کتاب البیوع سے کتاب الغصب تک۔

۴۔ جلد چہارم۔ کتاب الشفعہ سے مسائل شتی تک۔

کتب متفرقات دینیہ فارسی

تذکرۃ المعاد۔ معاد کے بیان مین ہی مصنفہ جناب حاض سنار اللہ پانی پتی۔

فتوح الحرمین۔ منظوم مع نقشجات حرمین شریفین اور اُسکے مقامات متبرکہ مولفہ حضرت عبدالقادر جیلانی قدس سرہ

تفسیر القلندریہ فی تحریر الانوار۔ سلسلہ خانوادہ قادر کا بیان مصنفہ شاہ محمود حیدر۔

ظہیر الاسلام۔ معروف بہ ظہیر الدارین اسمین فوائد دینیہ کا بیان بعنوان اہل تصوف مصنفہ منشی ظہیر الدین

تبیان فی احکام الدخان۔ مسائل منع قلیان کشی اور سونگھنے کا بیان از ابوالخیر مولوی معین الدین۔

مدار الحق فی رد معیار الحق۔ تصنیف ملا شاہ محمد حنفی در مباحث تقلید۔

روضۃ الشہدا۔ تصنیف ملا حسین واعظ۔

شرح اوراد فتحیہ۔ مع شرح دعاے رتاب۔ خلاصۃ الاوراد

نادر مجموعہ شارح ملا محمد جعفر علی اور خلاصۃ الاوراد مین وظائف ماہواری اور ہفتہ وسالانہ کی دعائین جنکی مواظبت

اہل دین ہی مذکور ہین۔

رسالہ وجیز و تفویض۔ از ملا محمد باقر مجلسی

امامیہ کا ذکر ہی۔

صفینۃ الاولیا۔ تصنیف شاہزادہ داراشکوہ۔

Mushkool Sharif IV Met

بعون صناع مکین و مکان و فضل خلاق زمین و زمان

ترجمه جلد رابع

مشکوة شریف

فارسی

در مطبع نامی منشی نولکشور بطبع مزین مقبول جهان شد

Ashi'at al-lama'āt.

Vol. IV.

Mishkāt

V: [illegible]

49 E 34/4

Indian Institute, Oxford.

The Lucknow Sparks Library.
Presented
by
Munshi Newul Kishore.